

7 Gulden

koll. ag 27363
Bd. I: 19 Kupfer
Bd II: 11 Kupfer
(ohne Titel + Vignetten)

GODFRIED ARNOLDS
HISTORIE
DER
KERKEN
EN
KETTEREN.

Op de Tytel-Print.

Hier ryſt de WAARHEID uyt het graf,
En zeegepraald van *Twiſtelingen*,
Die CHRISTUS Kruisbanier beſpringen ;
Verwacht, ô WAN-GELOOF, uw ſtraf!

F. A. M. A.

HISTORIE
DER
KERKEN
EN
KETTEREN
DOOR
GODFRIED ARNOLD

HISTORIE DER KERKEN EN KETTEREN

Van den beginne des Nieuwen Testaments tot aan het Jaar onses Heeren 1688.

Onzydig in 't Hoogduytsch beschreeven, door den Hoog-geleerden

HEER GODFRIED ARNOLD,

Voor deezen Hoog-Leeraar in de Historien tot GIESEN.

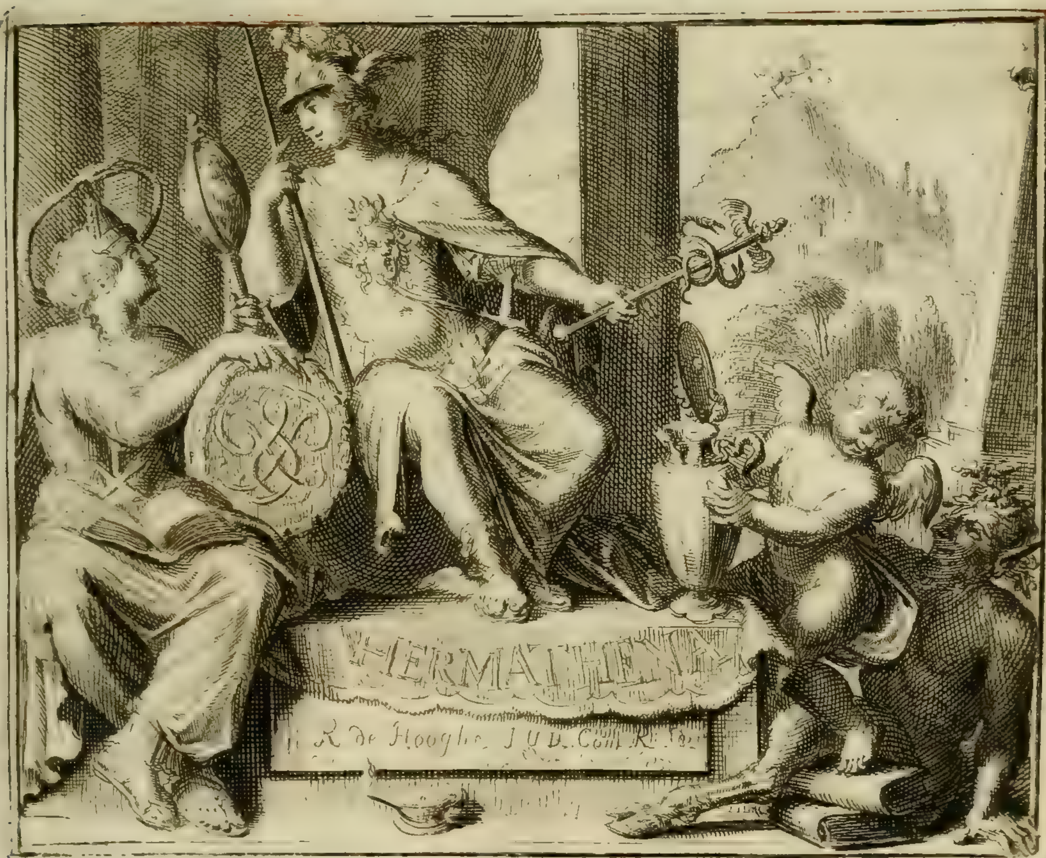
In het Neederduyts vertaald.

Vercierd met verscheyde Koopere Plaaten

Door den HEER

ROMEYN DE HOOGHE.

EERSTE DEEL.

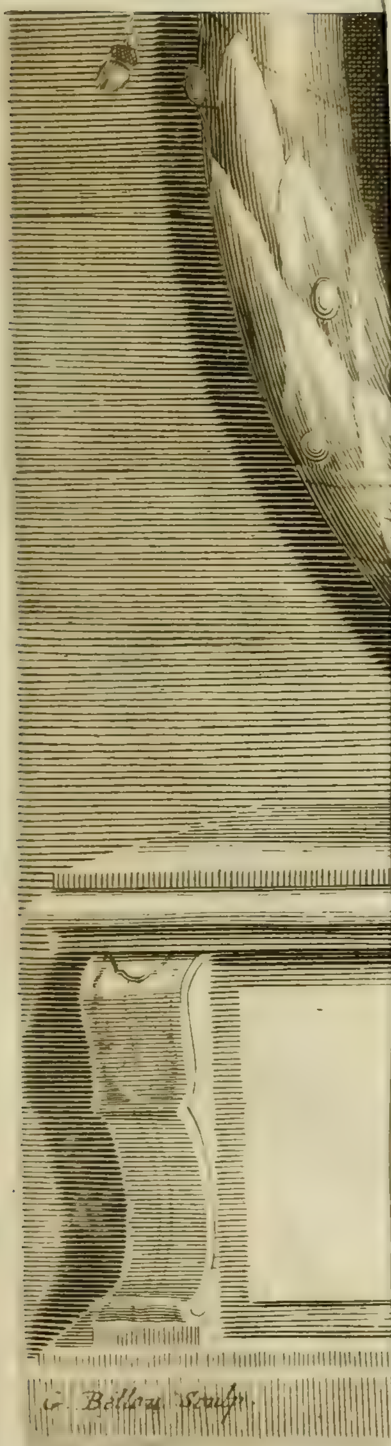

t'AMSTERDAM,

By SEBASTIAAN PETZOLD,

op het Rokkin, in de drie Kroonen, 1701.

G. Bellou Sculp.

FRIDERICUS
REX in BORUSSIA
etc. etc. etc.

G. Bollon sculp.

AAN

ZYNE MAJESTEYT

FREDRIK

KONING IN PRUYSSEN,

MARKGRAAF TOT BRANDENBURG, DES H. ROOMSCHEN RYKS AARTS-KAMERHEER, EN KEURVORST, TOT MAAGDENBORG, KLEEF, GULIK, BERGEN, STETTIN, POOMEREN, DER CASSUBEN EN WENDEN, OOK IN SILESIEN, TOT CROSSEN HARTOG, BURG-GRAAF TOT NORENBERG, VORST TOT HALVERSTAD, MINDEN EN KAMIN, GRAAF TOT HOHENZOLLERN, TOT DER MARK EN RAVENSBERG, HEERE TOT RAVENSTEIN, LAUENBURG EN BUTOW, &c. &c.

Myn aldergenadigſte Koning.

SIRE,

NOoit zoude ik zoo verre my durven vermeeten, van aan *Uwe Majesteit*, een werk op te draagen, het geene de eere gehad heeft, door den *Profeßor Godfried Arnold* voor heene in het *Hoogduits*

aan

aan *Uwe Majesteit* opgeofferd te zyn: ten waare deeze gelukkige geleegendheid, van *Uwe Majesteits* krooninge, tot *Koning* in *Pruißen* &c. my hier toe hadde aangemoedigd, om moogelyk een van de eerste te zyn, van met *Uwe Majesteits naam* en *nieuwe Koninglyke titel*, voor een werk te moogen pronken, het welk, zonder twyffel, zal geleezen werden, in alle plaatzen, daar men *Neederduits* spreekt, of verstaat. Ik zal *Uwe Majesteit* niet lastig vallen, om volgens de gewoonte van alle Opdragten, zynen lof te trompetten: de geheele weereld is de *Deugd*, *Godvruchtigheid*, *Eedelmoedigheid*, en *Dapperheid* van FREDRIK DEN DERDEN, als *Keurvorst van Brandenburg*, zeer wel bekend, en zy verwacht niets minders van FREDRIK DEN EERSTEN, *Koning* in *Pruissen* &c. Anderen hebben voormaals, de nooit genoeg volpreezene, dappere daaden, en volmaakte deugden van *Uwe Majesteit*, als meede die van *Zyne Majesteits*

 Ko-

Koninglyke en *Vorstelyke Geslachte*, opgehaald: Ik zal meede *Uwe Majesteit* niet ophouden, met den inhoud van dit Werk te verhaalen, als *Uwe Majesteit* reeds in het *Hoogduits* bekend zynde. Dit believe *Uwe Majesteit* my alleen genaadiglyk te vergunnen, dat ik met alle onderdaanig, en behoorlyk ontzag mag zeggen: dat ik my verplicht achte by deeze geleegentheid van *Uwe Majesteit* op het alder needrigste te begroeten over *Zyne Krooninge*; te meerder, door dien ik my zulks verschuldigd achte, het geluk hebbende van voor Zyne Majesteit, als *Bibliothecarius*, alle de *Boeken*, in deeze landen, voor Zyne Majesteyts vermaarde *Bibliotheek* te bezorgen. Ik bidde dan, dat *Uwe Majesteit* deeze in 't *Nederduyts* van my gebrachte *Historie* der *Kerken* en *Ketteren*, genaadiglyk gelieve te ontfangen; voortkomende alleen, om te toonen de boovenmaatige vreugde die ik hebbe over *Uwe Majesteits* verheffinge, en om *Uwe Majesteit* met eenen te konnen betui-

gen,

gen, den iver, die ik altyd zal hebben tot Uwe Majeſteits dienſte en glorie. Ondertuſſchen zal ik hier in myn grootſte geluk ſtellen, dat ik met alle ootmoed my mag noemen

UWE MAJESTEITS

Alderonderdaanigſten en getrouwſten

SEBASTIAAN PETZOLD.

BERIGT tot den LEEZER.

Anneer deeze Hiſtorie der Kerken en Ketteren, in 't Hoogduyts uytmaakende twee deelen, ons wierd ter hand geſteld, was ons voorneemen, het zelve werk in de Neederduytſchc Taal overgezet, op de eygenſte wyze, en in de zelve geſtalte onder de Pers te brengen: doch beſpeurende, dat het zelve tot al te aanmerkelyke groote in die vorme zoude aangroeijen, oordeelden wy 't geraadzaam, om van opzet te veranderen: te meer, vermits wy eenige tyd daar na verſtonden, dat 'er noch een Foliant, behelzende in een derde deel het Vervolg van de zeeventiende Eeuwe, en in een vierde eenige Gedenk-ſchriften, ſtrekkende tot nader verklaaring deezer Hiſtorie, was in 't ligt gekoomen. Wy hebben dan, om dit werk in een gevoegelyke geſtalte uyt te geeven, de zaak, met toeſtemming des Schryvers, zoodaanig geſchikt, dat wy het eerſte deel, bevattende de eerſte vyftien Eeuwen in zyn voorige ſtaat hebben behouden, alleen met dit onderſcheid, dat wy alle de Gedenk-ſchriften, tot het eerſte deel behoorende, uyt het vierde deel verplaatſt hebben, en de zelve gevoegd by het eerſte; dog in het tweede deel, hebben wy alleen geſteld de geſchiedeniſſen van de zeſtiende Eeuwe, met byvoeginge van vyfentwintig ſtukken, welke meede uyt het vierde deel gehaald zyn. Vorders zyn wy van gedachten, om in een derde deel uyt te geeven de beſchryving van de zeeventiende Eeuwe, beneevens de overige Gedenk-ſchriften, 't geen den Leezer met den eerſten zal konnen verwachten. Vaar wel.

VOORREEDE.

§. 1.

Ademaal 'er in deeze boeken, volgens den Inhoud des *tytels* zelve, de onderzoekinge der *Historische* waarheyd zonder eenige de minste eenzydigheid, en andere anderzins gewoonelyke wyzen en inzichten geschieden moet; maar dat zulks wel niet van alle en een ieder naar behooren wel geduyd of opgenoomen mocht werden: zoo was 'er moogelyk tot verhoedinge van alle ongerechtigheid en ongerustheid der gemoederen, dit weynige, beneevens dat geene, wat van de *Historie der Ketteren* in 't byzonder nog volgen zal, wel meenend voor af te berichten.

2. En op dat ik nu al zoo aanstonds van de oorzaaken en inzichten beginne te handelen, die my tot het schryven deezer *Historie* hebben bewoogen, zoo mag ik wel vryelyk, in 't openbaar, en voor GOD, den Algemeenen Rechter, betuygen, dat het myn voorneemen geenzins geweest is, om deeze *Kerkelyke Historie*, die uyt onderscheydene Schriften van beproefde trouwe is getrokken, uyt eenige lichtvaardigheid of moedwille, als iets nieuws of byzonders ter baane te brengen, alleen maar om eenige ydele eere, of ander voordeel, daar door te erlangen; alzoo ik al te wel by my zelve daar van bewust en overtuygt ben, dat het rechte teegendeel van dit alles, aan de verdurvene zinnen en neygingen der menschen in 't algemeen, ten hoogsten noodig is. En nog veel minder is het uytgeeven deezer *Historie* geschied, om iemand altoos, wie hy ook zoude moogen weezen, met eenig berigt of verhaal te krenken, dat hem in 't byzonder eenigermaaten nadeelig of onbetaamelyk zoude konnen weezen; of ook, om eenig het alderminste genoegen, of vreugde, in de ongeneugte of schaade van andere menschen te zoeken.

3. In 't allerminste zoude het aan God, en alle waare Christenen, behaagelyk konnen zyn, by aldien iemand meende, dat 'er aan hem nu hier door eenige geleegenheid wierd gegeeven,

om een krakkeel aan te vangen, en in de plaats van de waare gehoorzaamheid jeegens God en zyne eeuwige waarheeden, malkanderen, om den dop van de bloote weetenschap en *historie* alleen den oorlog aan te doen. Dewyle 'er met nalaatinge van zulke verkeerde, wel andere heilzaame wyzen by der hand zyn, waar door de waarheid behouden, en de vyanden der zelve, beschaamt of overtuygt konnen werden.

4. Zoo is ook door deeze *Historie* geenzins aan de onnutte praaters, huychelaars of grootspreekers, eene deure geopent, om dit of dat daar uyt in hunne hersenen op te doen vatten, en om daar door met uytlaatinge van het waare oogmerk, alleen maar haar vermaak te hebben, een praatje daar van te konnen maaken, een twist-appel tot *disputeeren* daar uyt voor te werpen, of anderzins om zig daar meede of daar teegen voor andere te laaten zien.

5. Maar, gelyk als wy alle voor God van ons doen, zoo wel hier nu nog in ons geweeten, als na de dood reekenschap zullen moeten geeven: alzoo heeft my ook ten dien opzigte voor de oogen mynes gemoeds, altyd dit voornaamste doelwit gezweeft, dat ik over al het geloove en een goed geweeten mochte behouden. In welk eerelyk voorneemen het my maar enkel en alleen om de bloote en loutere waarheid te doen was, als na welke ik, zoo lange jaaren, yverig en van gantscher herten gezogt, en die ook, door Godes eeuwige barmhertigheid gevonden hebbe. En wanneer my deeze eens zoo uyttermaate zoet en zalig geworden was, zoo konde ik waarlyk niet anders doen, als deeze waarheid, zoo als ze van God geopenbaart is, in alles trouwelyk na te volgen, met achterlaatinge van alle vooropgevatte meeningen, menschelyk aanzien, en bedriegeryen, vaderlyke manieren, en alles, dat anderzins dit heldere licht eenigzins kon verduysteren, of t'eenemaal wegneemen, en alzoo de heylzaame leere konde teegen zyn.

6. Wanneer ik nu midden in deeze onderzoekinge ook onder anderen tot de *historie* geraakte, en dat ik my zelfs daar in zoo groot een voorraad van aanmerkenswaardige en onbekende zaaken verzaamelde; die ook niet alleen maar in enkele *abstractive* betrachtingen, maar in eene werkelyke geduurige *practyke* en ervaaringe bestonden: zoo wierd ik ook door andere aangemoedigt, om meerder tyd en moeite daar toe aan te wenden. Zoo dat ik dan, voor af en in 't begin, de eerste aloude voetstappen der allereerste *Christenen* naspeurde, en hunne eygene getuygenissen zelfs by der hand nam: byzonder

daar

daar ik zag, hoe dat by de volgende en nieuwe Schryvers, en Kerkelyke Historien, zoo weynig de rechte onschuld en waarheid der Ouden te vinden was.

7. Aangezien deeze doorgaands, zich, of ontrent het verhaal der uytterlyke, in de oogen vallende, en de natuurlyke menschen behaagende omstandigheeden, plegtigheeden, inzettingen, en gebruyken, ophouden; of, by aldien men al, op den inwendigen toestand, ergens in eenigen overslag maakt, zoo ziet men echter klaar, hoe men dan nog al neevens en teegens de klaare waarheyd aan, met verdraaijen, verduysteren, *sophistiseeren*, verketteren en verwerpen, het meeste onnut zoekt te maaken. Door dien nu, behalven dat, zulke zeer noodige en voordeelige stoffen, ook wel in onze Taale, tot nu toe, ongemeen en genoegzaam onbekend geweest zyn, zoo liet ik my beweegen, om na de vertaalinge van eenige oude Kerkelyke Schryvers, *eene waarachtige Afbeeldinge der eerste Christenen, in Geloove en Leeven*, in 't licht te geeven. Welke dan ook, niet teegenstaande eenige ellendige, *sophistische* en hoogdraavende oordeelen, haaren zeegen, door Gods genaade gehad heeft, en die nu nog onlangs in *Holland* overgezet, en op nieu aldaar uytgegeeven is.

8. Hier op lieten andere liefhebbers der *historische* waarheyd niet na, tot dat ik my tot de teegenwoordige ordentelyke volvoeringe der gantsche *Kerkelyke Historie* aangestelt, en verbonden hadde. Het welke hen ook dies te noodiger scheen, om dat door het gedachte boek, wel het beeld van een waarachtig *Christen* voorgestelt was, maar dat het teegenbeeld der valsch verdorvene *Christenen* eenigzins onvolmaakt en onvolkoomen, uyt gebrek van tyd en van geleegenheyd uytquam. Nu hadde ik my tot deezen wytloopigen arbeyd wel niet verstaan, door dien myn gemoed altoos meer en meer tot het eenige noodige, uyt zoo veelerhande aftrekkingen, van God getrokken wierd. Maar nademaal ik nu reeds al de meeste zaaken daar toe, van langen tyd, by een vergaadert, en gereed leggen hadde, zoo liet ik my overreeden, om dit werk, naar myn vermoogen, by zommige leedige uuren, voort te voleynden, op dat alzoo die zaaken, volgens het verloop der tyden, in eene ordentlyke *Historie* mochten verklaart werden. Waar uyt dan het eerste begin, den verderen aanwasch, hoogsten top, en de overige omstandigheeden of toevallen, van de geheymenis der booshevd, zoo wel als die van de Godzaaligheyd zoo klaar als de zonne gezien mochten werden.

9. Tot welken eynde ik dan ook in dit werk niet op de bloote tyd-reekeningen, of maagere en onvruchtbaare vertellingen der perzoonen, oorden, en diergelyke ſtaan blyve: alle welke zaaken anders wel in andere, en nog onlangs in *het kort Vertoog der Kerkelyke Hiſtorie*, vervat zyn. Veel minder hebbe ik het papier met eenige onnutte dingen derven bekladden, daar ik naauwelyks de kerne en het noodigſte recht bevatten en ontvouwen kon: maar ik ga voor al op den eygentlyken *character*, of het merkteeken, en op het oordeel van een ieder *Hiſtorie* zelfs, dat daar door geformeert werd, op dat de Leezer, by aldien hy anders maar de waarheid zoekt, en ook tot de *practyke* uyt de *hiſtorien* zelfs gaauw worden wil, een moogelyk gewis begrip en indruk van de zaake kan vatten, en ook de waare geſchaapenheyd daar van inzien, en zyn nut daar uyt verder trekken.

10. Derhalven werden 'er over al, en by alle de daaden, der zelve eerſte aanleydinge, oorzaaken, inzichten, voort en uytgangen, *connexiones*, (t'zaamenknoopingen) met de voorgaande en navolgende bedryven, menſchelyke en Goddelyke oordeelen, ſtraffen en belooningen, en diergelyke zaaken, heel duydelyk en trouwelyk verhaalt, ook daar op geleegenheyd en ſtof aan de hand gegeeven, tot verdere nadenkingen van die zaaken.

11. Maar ontrent de orde zelfs, hebbe ik die tot myn oogwit het dienſtigſte geoordeelt te zyn, dat ik by een iedere Eeuwe, (behalven de twee laatſte, weegens de meenigte en ongelykheyd,) eerſt alle de Schryvers, Leeraars, en perzoonen zelf, ten tooneele gevoert hebbe, uyt welke de narichtingen wel meeſt genoomen zyn, en van welke de daar op gevolgde Bly- en Treur-ſpeelen gelyk als vertoont werden, op dat de kenniſſe van de zelve, aan het gantſche volgende lichaam, het noodige licht mochte geeven. Hier op koomen dan de handelingen zelfs, zoo als zy in de huyſſelyke of kerkelyke oeffeningen, plechtigheeden, ordeningen, en de gantſche uyt- en inwendige ſtaat, en het noodlot der Kerken, na der zelver af- en toeneeminge, vervolgingen of ruſt, quaaden of goeden toeſtand, waarelyk geſtelt zyn geweeſt.

12. Deezen volgen de hoofd-vergaaderingen, *Concilien*, en andere zaaken den Godsdienſt raakende, en daar op de ſtrydigheeden, beneevens de gantſche *Hiſtorie der Ketteren*, waar van zoo aanſtonds meerder zal werden gezegt. Eyndelyk is ook niet vergeeten geworden, van de waare geſchaapenheyd, en den handel der *Regenten*, die met de Kerke iets te doen gehad hebben, als ook van de

de andere, buyten de uytterlyke gemeenſchap der Kerke ſtaande volkeren, als de *Jooden*, *Heydenen*, *Turken*, enz. iets daar meede by te voegen, zoo verre als zy naamentlyk de *Kerkelyke Hiſtorien*, beneevens de gantſche *harmonie* en de t'zaamen gehoudene *Parallelismus* (eevenwydigheid) naar de tyden, perzoonen, oorden, en diergelyke, verklaaren.

13. Deeze en alle de andere hier voorkoomende zaaken, zyn nu eenig en alleen maar als zeekere *facta* of geſchiede dingen, afgehandelt geworden. En alhoewel zy ook (voornaamentlyk in de *Ketter-Hiſtorien*) veele ſtryd-vraagen en leerſtellingen in zig houden, zoo werden zy dog alhier uyt kragt van de rechte aart eener *hiſtorie*, niet als zulke, maar als gewiſſe verleedene *actiones* of daaden aangezien, verhaald en geoordeelt. Weshalven, alhoewel eene oprechte erinneringe van deeze of geene misgreepen, (welke waarelyk wel meede hebben konnen insluypen,) met dank erkent, ja ook naar verlangt word: zoo werd dog teegens alle en een ieder, op het ernſtigſte *geproteſteert*, welke luſt tot twiſten hebben, en over 't eene of 't andere leerpunt, eenigen ſtryd mogten aanvangen, aan 't welke men geenzins van meeninge is, om zig eenigzins deelachtig te willen maaken.

14. Aangezien men nog gerechtigt, nog gezint, veel minder gedwongen is, om zich ten dien opzichte, buyten de paalen der *hiſtorie* zelve te begeeven, byzonder daar het behalven dat, de gantſche *hiſtorie* wel uytwyſt, wat voor eene boosheyd, dwaalinge, ongelyk en verderf 'er wel uyt zulk een woordenſtryd gevolgt is. Zoo dat dan, om dit te vermeerderen noch tyd, noch wille genoeg by ons is, daar evenwel noch altyd geheele leegers van Geleerde booven dat, in de gantſche weereld, in zulke ſtrydigheeden meer als genoeg beezig zyn, en teegen malkanderen alomme te velde leggen. En by aldien het iemand al luſte het een of het ander aan te taſten, zoo mochten aan de onſchuldige waarheid, van God zelfs, wel de rechte waapenen des lichts gegeeven werden, die dan over alle de vernuftige krakkeelen de overhand zullen neemen, en de duyſternis wel haaſt met kragt verdryven.

15. Voor al zoude men dan van de weederſpreeker met alle recht, vorderen en eyſchen moeten, dat hy genoegzaame proeven van zyne waarachtige verlichtinge, en van de daar afkoomende kenniſſe Gods, en inzigt in de geheymeniſſen en wonderen van de zelve, als ook rechtſchaapene vruchten van een recht gereynigt heylig herte, te voorſchyn behoorde te brengen: door

dien anders de leeringen der zoo genaamde Ketters, en de andere voor de natuur verborgene dingen, niet gekent, maar waarelyk, gelyk als wel meest geschied, zonder eenig onderscheyd of beproevinge, verworpen werden. Ik laate staan, dat zulk een ook trouwelyk belooven en bewyzen moest, hoe hy van alle menschelyke vooroordeelen, meeningen en *ordonnantien*, zoo lange zig onthouden, en de loutere Goddelyke waarheid, in de Schrift, volgens de eerste *practyke* der *Christenen*, alleen gehoor wilde geeven.

16. Wat nu de *Schryvers*, en andere oorsprongen aangaat, daar alle deeze narichtingen uytgenoomen zyn, zal een Leezer, die de *critica* of oordeelkunde verstaat, wel zien, dat die alle beproefd, en door de algemeene overeenstemminge der Geleerde, tot bewys bequaam, of by gebrek van deeze, door een zeekere grond vast gestelt zyn. Wat 'er in de twee laatste eeuwen, voor handschriften bygebragt werden, die ben ik bereyd aan een ieder, dien het noodig is, en daar na verlangt, dezelve in 't byzonder te toonen, en die als oprechte, wettig te maaken. Ik hebbe myn best gedaan, om al willends, of voorbedachtelyk, geen plaats altoos by te brengen, die of in de zaake zelfs, of in de toepassinge, of ook in de overzettinge en uytlegginge, een waarheid lievend gemoed niet vergenoegen zal.

17. Dog dit zegge ik met voordagt maar alleen van zulke en diergelyke gemoederen: want wat de *sophistische*, eenzydige, en vyandlyke verdraaijingen doen konnen, zulks mag of kan niemand voorkoomen, en het treft ook geen oprecht Schryver, als voor zoo verre hem de ellende van zulke verkeerde menschen jammert. Gelyk ook niet minder, by aldien hem nu eenige verzinninge, of wel een schryf- of druk-fout, (die by zoo veele 1000 bybrengingen, te meer daar het boek zelfs in myne afweezentheid gedrukt is, onvermydelyk schynen) tot onweetenheid of boosheid geduyd zouden werden. Ten minsten is het niet zonder een zeeker bewys en toestemminge voorgedraagen geworden; gelyk anders wel in de gemeene *compendia* geschied, waar van men zich hier, weegens de groote onzeekerheid weynig of niet bedienen konde, gelyk als het ook klaar zal konnen blyken.

18. Ook is het wel licht af te meeten, dat ik anderzins niet een eenigen *Schryver* zoo stip heb konnen volgen, ten aanzien een van de zelve niet genoeg was, en nadien ze alle onder malkanderen zelfs, oneens, en onmoogelyk niet over een te brengen zyn.

Zoo

Zoo hebbe ik het ook verder voor onverantwoordelyk gehouden, om de *historische* waarheid daar meede noch al meerder schaade, als tot nu toe van veele geschied is, toe te voegen, dat ik naamentlyk, (gelyk als by na alle Schryvers gedaan hebben) maar een eenige partye uyt alle gezintheeden in de weereld verkoos, die alleen maar voor onschuldig, en als aan de eerste *Apostolische Gemeente* gelyk of gelykformig uytgaf, en daar teegen alle de anderen zogt te vernietigen, te verkleynen en te verwerpen.

19. Hier mocht men wel herhaalen, wat een zeeker nieuw *Schryver* wysselyk erinnert heeft, in de Voorreede over het vertaalde daadelyke *Christendom*, van de beroemde Engelsman *Henricus Hammond: Men zoude zig zeer verheugen, by aldien men eene Kerke vond, die belydenis deed, van niets aan zig te hebben, het welke niet voornaamentlyk met de Heylige Schrift, als ook met de lieve Kerkelyke Vaders, overeenstemde. Ja het mogt wel meenigen eene niet eeven scheldens waardige lust aankoomen, om die Kerke met oogen te zien, welke zig de oude eenvoudigheyd des geloofs, bevlytigde, de zuyverste Kerkelyke plechtigheeden, en schoonste tucht hadde, waar door men zig de tyden der* Apostelen *erinneren mogt*, enz.

20. Maar het is, helaas! openbaar genoeg, hoe 'er in der daad en waarheyd geene diergelyke op deezen tyd aangeweezen kan werden, ja hoe de meeste, die zig van de eerste reynigheyd beroemen, nogtans teegens alle verbeeteringe voorwenden, dat het nog noodig, nog moogelyk is, om de eerste Kerke te volgen. Ik laate staan, dat ik zelfs ervaaren hebbe, hoe dat, teegen de boovengedachte *Afbeeldinge der eerste Christenen*, van booze menschen en huychelaars, nog altyd die teegenwerpinge afkomt: Dat dit en dat uyt de eerste Kerken niet meer bewerkelyk is, of naar den tyd gevoegelyk, het zy dan eene *Platoonische Republyke*, enz.

21. Uyt deeze eygene belydenissen der heedensdaagsche Kerkelyke Gemeentens, werd dan een waarheyds lievend gemoed waarlyk gedrongen, om alle eenzydigheid zoo lang, by zulke bedenkingen, te vergeeten, en de eerste onfeylbaare reyne Gemeente alleen te volgen. Want wat 'er al voor onwaarheeden, door eenzydige *Kerkelyke Historien*, over al in de weereld geschreeven, en wat voor grouwelen op de nakoomelingen al voortgeplant geworden zyn, zulks is wel niet genoegzaam te betreuren. Eeven gelyk als 'er in de *Staatkundige Historie* de grootste verwerringe, vyandschap, en andere schaaden daar uyt volgen,

dat

dat veele, haare *Republyken*, daar onder zy eenigzins leeven, of haar eyge belang zoeken, alleen willen groot maaken, haar alles toeſchryven, en de overige, byzonder de nabuuren, nog eere, nog iets anders willen laaten.

22. En echter is het tot nu toe meeſt eeven zoo in de *Kerkelyke Hiſtorie* toegegaan, dat men zonder eenige kenniſſe van zich zelfs, maar ergens den *Paus*, en andere, die men zig tot teegenpartye verkieſt, heel afgryſſelyk afgeſchildert heeft, en alle het andere, dat tot een volkoomen berigt der gantſche *Hiſtorie* hadde gediend, daar uytgelaaten, of vervalſcht heeft. Ik zal nu niet van alle zeggen, maar men zie alleen zelfs de gemeene *compendia*, en andere byzondere ſchriften, na malkanderen eens door, of niet een ieder zyne eygene gewaande Godsdienſt tot in den Heemel toe verheft, de leere daar van onbedriegelyk, en de bedryven onberiſpelyk maakt: hier en teegen hoe men de woorden en werken van alle andere, zonder eenig onderſcheid tot onder in de helle verdoemt, of ten minſten, zoo uyttermaate zwart en leelyk afmaalt, dat de Leezer naauwelyks zonder afkeer en verdriet daar aan kan gedenken.

23. Met zulke eenzydige en verkeerde onderrechtingen werd inzonderheyt de arme jeugd, in de ſchoolen, al vroeg ingenoomen, die praat haare vaders dan alzoo weeder na, en meent, dat nu alle waarheyd uyt de gantſche wyde weereld, in een kleyn hoopje, of hoekje, in dit of dat land, gelyk als by een gedrongen is. Alzoo dat de woorden van *Petrus* nu niet meer in der daad en waarheyd ervaaren werden, *dat God niet den perzoon* (en alzoo ook de partye, gezintheid, of *ſecte*) *aanziet, maar dat uyt allerleye volk, alleen de godvruchtige en rechtdoende, hem aangenaam zyn.*

24. Daar meede werden en blyven de gemoederen dan ſteeds teegen den anderen verbittert, en ziet altyd de eene partye maar, waar zy de andere iets aanwryven, en de ſchuld van geeven kan, waar door zy de boovenrang alleen hebben mag. Zich zelven blaaſt men daar by op, met eene ingebeelde alleenige reynheid, waarheid, en wysheid, (zonder dat wil zig dog niemand de heyligheid aanneemen.) Hier in zoekt men de grond van zyne gantſche zaaligheid, door dien men in eene zoo of zoo beſchreevene Kerke gebooren en opgetrokken is, niet teegenſtaande dat het met de waare verlichtinge en bekeeringe ellendig genoeg ſtaat. Men vergrypt zig aan anderen met handtaſtelyke onwaarheeden, kwaade en nydige oordeelen, men legt hen de onſchuldigſte dingen zelfs ten ergſten uyt, en men

ſtelt

ſtelt valſche daar by. En in 't korte, volgt eene onbeſchryvelyke ſchaade op de gemeene wyze daar uyt, gelyk als het ontallyke voorbeelden alhier genoegzaam bewyzen.

25. Voor dit grouwelyk kwaad hebbe ik my ernſtig gewacht, in deeze dikmaals zwaare en twyffelachtige onderzoekingen, der zoo zeer verduyſterde en vervalſchte *Kerkelyke Hiſtorien.* Het grootſte gebod van onzen Schepper, (het welke is, de liefde teegens alle menſchen) heeft my geleert, na de onzichtbaare algemeene Kerke om te zien, naamelyk, hoe zy, volgens de ſtellinge der Godgeleerde, niet aan eene gewiſſe zichtbaare *Societeit* gebonden, maar door de gantſche weereld, onder alle volkeren en Gemeentens, verborgen en verſtrooit is. Deeze heeft my verder verbonden, om van God den Geeſt der beproevinge, te verzoeken, door de zelve alles naar het richtſnoer des geopenbaarden woords, af te meeten, het goede daar uyt te vatten, voor te draagen, en te pryzen, en het booze te verwerpen.

26. Uyt deezen grond nu hebbe ik ook de deugden van die geene, welke men anders, als vyanden beſchreeven hadde, niet derven ſchelden. Want ik hebbe altyd van herten gewenſcht, dat de liefde myn gemoed, by deezen arbeid, in een zoete *harmonie* en ſtilte dog mocht ſtellen, op dat alle hertstochten, zoo veel als moogelyk was, in een gelyke eevenaar gehouden, en aan my alle het vereyſchte van een recht en waar *Hiſtory Schryver* toegevoegt mogte werden. Ik erinnerde my zelfs dikmaals het voorneemen, het geene de Heer *Hugo Grotius* van zich zelfs bekent, in de voorreede van de waarheid des *Chriſtelyken Godsdienſts: dat hy in zyn eyge gemoed daar by de noodige vryheid genoomen hadde, dewyl men dog de waarheid niet anders verdeedigen konde, als met loutere waarheid, gelyk als men die, in zyn herte, zelfs daar voor ook bekennen moeſt.*

27. En daarom is het voor my heel zwaar, ja onmoogelyk geworden, *van de goede zonder liefde en gunſt, en van de booze, zonder afſchrik te ſchryven,* gelyk als *Bodinus* van een opoprecht *Hiſtory Schryver* met groote reede vereiſcht. (*Meth. Hiſt. c.* IV. *p.* 49.) Ja my was van God, in myn geweeten, die noodzaakelykheid eens voor al opgelegt, van niemand altoos te vleijen, of de waarheid, iemand ten gevalle, eenigzins aan een zyde te ſtellen. Het welke my dan ook, volgens myn natuur, myn geheele leeven lang, teegen is geweeſt, niet teegenſtaande de weereld diergelyken niet wel lyden kan, en liever de ſchandelykſte dingen, als dit, wil verdraagen. Zoo hebbe ik ook my zelfs,

 door

door eene verkeerde eenvoudigheyd, al willens laaten bedriegen, daar men uyt aanzien der perzoon, menschelyk ontzag, of eenige diergelyke vooroordeelen, gaarne en slegt heen aanneemt en geloofd, wat andere iemand maar voorpraaten, als welke de nieuwe *Fransche Kerkelyke Historie Schryver*, *Mr. Fleury* met reede verwerpt, en de schaade daar van alzoo beschryft, dat ook alle gemeene dwaalingen en valsche oordeelen, daar uyt alleen ontstaan. (*Preface de l'Histoire Ecclesiastique.*)

28. Om welke reede ik ook op gedagte wyze, waarlyk zoo verre alles, wat my anders volgens de natuure na by was, of dat my eenigzins zoude hebben konnen dienen, om de eene of de andere partye gunstig te weezen, hebbe moeten aan een zyde zetten: op dat naamentlyk de bloote onschuldige waarheyd ons des te klaarder onder de oogen lichten konde, wanneer de zelve, van de natuurlyke blindheyd, zoo wel als van de vliezen, door lange onderwyzinge en gewoonheyd begroeit zynde, t'eenemaal bevryt waaren. En dat by gevolge, de Leezers, in de nadenkinge der *Historien*, van eene onvervalste en welgegronde verhaalinge verzeekert zynde, ook daar by in hun gemoed, gerust, vroolyk en vergenoegt mochten weezen; het welke dan aan alle wel te wenschen is.

29. By aldien nu iemand hier op wilde inbrengen, dat men wel dit of dat van de eene of de andere partye hadde konnen of moeten verzwygen, indien men zig onpartydig wilde aanstellen; zoo is het antwoord, dat eeven deeze voorslag van onzydigheid, hoofdzaakelyk vereyscht word, om niets altoos, wat tot het volkoomene begrip der *historische* waarheid eenigzins kan dienen, achter te moogen laaten, te bemantelen, te verdraaijen, of om te keeren. Want eeven daar in bestaan de grootste gebreecken der *historien*, wanneer zy, onder allerhande schyn-oorzaaken, den roem en voordeelen van haare *societeyt* alleen in acht neemen, de andere moogen blyven, zoo als zy willen. Hier teegen; gelyk als alhier niets berispelyks en gebrekkelyks aan eenige Gemeente achtergelaaten is, zoo veel als de tyd en geleegenheid het toelaat, alzoo is 'er ook geene lofwaardige zaak altoos verzweegen geworden, zoo wel van de eene als de andere zyde. Weshalven ook de leeringen der *secten* uyt haare eygene schriften voorgedraagen werden, zonder eenige de minste bekommernis van verleidinge, als welke, by de zeekere grond der waarheid, geen plaats vinden kan; alzoo dat het zeer ellendig klinken zal, by aldien men zich ten dien opzichte, over eenige gevreesde schaade quam te beklaagen.

30.

30. Dog veele mochten de gemeene teegenwerpinge alhier wel weeder op de baan brengen: dat de lieve Moeder, de *Christelyke Kerke*, alzoo niet te schande gebragt moeste werden, na dien zy anders dog genoeg lyden moet. Dien antwoorde ik, voor eerst: dat het voor ongeoeffende zwaar valt, om te konnen zien; welke van de uytterlyke *Kerkelyke Vergaaderingen*, de waare Kerke; en by gevolge, de Moeder heeten zal; nademaal een ieder, naar zyne eygene neygingen en belang, zyne hem aangeboorene gezintheyd daar onder verstaan wil hebben: booven dat is het ook gantsch niet schriftmaatig gesprooken en gemeent, dat de Kerke een moeder zy. Aangezien de *H. Schrift* maar van een eenige Moeder aller Heyligen weet, welke het boovenste *Jerusalem* is. *Galat.* IV. 26. *Hebr.* XII. 22.

31. Maar nooit heeft zy aan de goddelooze en huychelaars, en nog veel minder aan de afgevallene Geestelykheyd, de vryheyd gegeeven, van zig zelfs eene moeder te moogen noemen, en daar meede zich, teegens alle getuygenisse, errinneringen, en verbeeteringen te waapenen en te bewaaren. De waare en zuyvere Gemeente, is van 't begin van 't *Euangelium*, en de tyden der *Apostelen* af aan, een maagd en bruyd van *Christus* geweest. Maar de valsche afgevallene Kerke, is, volgens de getuygenissen der eerste Leeraars, en uyt kracht des ondervolgenden berichts, tot eene hoere geworden, en zy heeft, onder *Constantinus de Groote*, door de verwerde en onvoorzichtige aanneeminge van allerleye huychelaars en boozen, als ook, door de natuurelyke vermeerderinge en voortplantinge der *valsche Christenen*, veele millioenen bastaarden aangequeekt, dog met welke geen waar lidmaat *Christi* te doen heeft.

32. Maar gestelt zynde, mocht iemand denken, dat dit alzoo zy, zoo moet men dog de lieve oude in eere houden, en den ouden *Noah* zyne schande, met *Cham*, niet ontdekken. Dien ik tot antwoord geeve, dat, by aldien de gebreeken van *Noach*, en andere oude onzer voorvaaderen, gantsch niet ontdekt zouden moeten werden, dat ook de *H. Schrift* zelve, en alle de *History Schryvers*, niets altoos hier van zouden behoeven te verhaalen. Het was ook noch wel vraagens waard, of juyst alle en ieder perzoon, en Gemeentens, in haare bedorvenheyd, by *Noah* al te vergelyken waaren, daar de minste niet alleen zelfs niet vroom, zonder Godzaaligen wandel, en Goddelyk leeven geweest zyn, maar ook de moogelykheyd zelfs, van zulk een wandel dikmaals genoeg geloochent hebben, of

nu noch wel loochenen. Ik laate ſtaan, dat een ſpotachtige en ſmaadzuchtige beſchimpinge eenes lichtvaardigen *Chams*, van de ernſthaftige, meedelydende en waarſchouwende vertellinge van een waarheyd zoekend gemoed wyt en verre onderſcheyden is.

33. Uyt welke zoo geſchaapene verhaalingen ook geenzins zoo terſtont te beſluyten is, dat men die perzoonen of Gemeentens vyandig moet zyn, welkers ellende ontdekt werd. Want, wanneer het zoo lang gebruykte ſpreekwoord nog waar zal zyn, zoo kan men ook wel *Platoos* en aller menſchen vriend blyven, ſchoon men de waarheyd echter over al bemint. Al wie nu een vriend van deeze is, die bemint ook met eene haare liefhebbers: en genoomen, dat hy zelfs, of zyn beſte vriend, al iets onrechts beging, zoo zoude hy ook, met verlies van zyn voordeel echter de waarheyd niet willen beleedigen. Wie zoude dan lang op die geene vergramt zyn, welke liever het gemeene loon der waarheyd (gelyk als die in de vyandſchap en teegenſpreekinge van de loogen beſtaat) op zich neemen, als haare beleediginge? waaren 'er in de Kerken altyd loutere vreedemaakers en liefhebbers geweeſt, zoo behoefde men ook zulke grouwelen niet te verhaalen, maar men hadde alleen maar gedenkteekenen van liefde en waarheyd te toonen.

34. Dat nu zulk een onzydig en waarachtig verhaal geen laſtering, maar een weezentlyk ſtuk der *hiſtorie* zy, zulks is t'eenemaal, ook uyt de toeſtemminge van alle volkeren, ontwiſtbaar. Waar voor alle deeze andere omſtandigheeden en inzichten wyken moeten; zoo dat geen gewaande yver, geen ſchyn of diergelyken zoo veel vermoogen by verſtandigen vind, om hen door een neevel van bedrog, huychelery, voorgegeevene reynigheyd, en ouderdom, de eens helder gemaakte oogen te laaten verblinden. Want anders, alwaar het *hiſtooriſch verhaal* zelfs wankelt, onzeeker, eenzydig, ſlaafs, *ſectariſch*, en verkeert is, daar wankelen ook met eene de daar op gebouwde beſluyten, de daar op gehoopte wysheid, en al het overige voordeel. De zin en het begrip des Leezers werd desgelyks ook onzeeker, eenzydig, ſlaafs, *ſectaris*, en verkeert, door dien hy, op diergelyke *poſtulata* en *hypotheſes* (vereyſſchingen en onderſtellingen) heeft geſteunt.

35. Hoe hooger en gewichtiger nu die zaaken zyn, welke God, en de eeuwige onſterffelyke geeſt des menſchen aangaan; hoe noodiger het ook is, daar in de loutere, ongeveinsde en behoeftige waarheid vaſt te maaken, inzonderheid, by aldien deeze tot eene beſlegtiginge der ſtrydigheeden toegepaſt zal werden.

den. En uyt deeze oorzaaken kan de *Kerkelyke Historie*, zoo zy regt zyn zoude, het licht van den *H. Geest*, en van 't woord, nimmermeer ontbeeren, door dien, zonder dit, zulke dingen nimmermeer verstaan of beslist konnen werden, gelyk als nu reeds al in de intreede van de *Afbeeldinge der waare Christenen*, genoegzaam beweezen is.

36. Ja, uyt gebrek van dit eenige ligt, ontstaan 'er in de gemeene verhaalingen, zoo veele verschrikkelyke onwaarheeden, dwaalingen, booze argwaan, valsche oordeelen, verdoemingen der onschuldigen, en verheffingen der onwaardigen; dewyle aldaar gemeenelyk een blinde van de verwen, en een verkeert ydel weerelds mensch of huychelaar, die niet anders, als Heere, Heere, leert zeggen, van Gods en zyne handelingen, woorden, en willen redeneeren wil. Ook mochten zich wel alle die geene, die met deeze *Historie* niet te vreeden waaren, haast openbaaren, waar op zy bouwden. Dewyle zy dog met niet anders te voorschyn zouden derven koomen, als met de gewoonelyke vooroordeelen van de toestemminge der meesten in de weereld, der voornaamste, geleerdste, en aanzienelykste, met de bezittinge der waarheid, rechtzinnigheid en zuyverheid, met deeze of geene zelfs bedachte grondstellingen, of *artykelen*, met hunne geloofs-boeken, met langgeleedene verdoemingen van verscheelende, met vaderlyke wyzen en inzettingen, en diergelyke zaaken meer. Welke wel aan zig zelven in haare behoorelyke waarde konnen werden gelaaten, maar die alhier, by de kennisse der algemeene histoorische waarheid, voor geenen reegel moogen of konnen aangenoomen werden.

37. Hier teegen zullen nu de regtschaapene gemoederen gaarne zien, alwaar of aan anderen, of door anderen, aan hen zelfs, de oude schaade van het verdurvene menschelyke herte, en niet maar alleen de gemeene dwaasheeden en grouwelen, maar ook, de geheyme arglistigheeden van het eygene vernuft, en slangen-list, de streeken van den heerschzuchtigen *Lucifer*, de diersche grofheyd van den natuurlyken mensche, en den vuurspouwenden Draak des grimmigen *Antichrists*, ter deegen ontdekt werd. Want, al wie zich altoos verblyd, wanneer hem eenige verbeeteringe aan de hand gegeeven werd, die neemt ook alle vermaaningen door voorbeelden aan, dewyle de openinge van de geheymenis der boosheid, den rechten grond tot alle verbeeteringe leggen moet. En waar ook niet een ieder eerst van hem zelfs aanvangt te *reformeeren*, en daar toe de gemeene voorbeelden bybrengt, aldaar is al het voorneemen,

disputeeren, en kommer, aangaande eene algemeene verbeteringe, t'eenemaal vruchteloos en te vergeefs.

38. Maar, wanneer iemand meenen mochte, dat het niet noodig geweest was, dat 'er, inzonderheid in de laatste eeuwen, zoo veele byzondere voorvallen (*specialia facta*), beneevens hare beslissingen, bygebracht wierden; die weete, dat juyst deeze, uyt kragt der gedagte gronden, de noodwendigste stukken van eene grondelyke *historie* uytmaaken, by aldien zy tot des Leezers onderrechtinge dienen zullen. Byzonder daar *Christus* zelfs bevoolen heeft, de Leeraars aan haare vruchten te leeren kennen, als welke met recht de uytvloeijingen zyn, die van de binnenste grond der menschen getuygen, daar het herte vol van geweest is. In de bloote leeringen, *predikatien*, en alle uytterlyke woorden, laat zich wel veel om de schyn zeggen, huychelen, en anderen ten laste opleggen: maar of men het zelfs wel met een vinger aanroert, zulks wyst de *practyke* uyt. Waar op dan een *History Schryver* zyn oog voornaamentlyk rechten moet; doch dat hy ook te gelyk, in het licht des *H. Geests*, op den grond en waaren oorsprong van alle zulke uytterlyke dingen, heel naauwkeurig acht moet neemen, en alzoo, een recht en ongekreukt oordeel aan den Leezer overlaaten.

39. Alhoewel ik nu, aan deeze of geene byzondere verhaalinge zeer ongaarne gekoomen ben, in betrachtinge, dat zulke meest by alle zeer gehaat, en de belangneemende teegen de borst zyn; zoo is zulks doch alles uyt de gedachte oorzaaken geschied, en verders zal 'er afgewacht moeten werden, waar zig iemand daar door beleedigt zal betoonen te zyn, en zynen grond openbaaren. Ondertusschen is dit altyd myn ernstige wensch gebleeven, het geene de geleerde *Frederikus Spanheym*, voor zyne vermeerderde *Kerkelyke Historie*, nu noch onlangs gezet heeft: *Dat dog deeze vrucht der heylige Historie eens mogt te zien zyn, op dat deeze onze tyden, uyt de voorige, verbeetert, en de verleedene eerste tyden van de oude Kerken der gantsche Christenheyd weeder herstelt wierden: want zoo doende zouden de Gemeentens en verzaamelingen haaren vreede weederom verkrygen, en alle haare waapenen alleen teegen de vyanden Gods keeren. Als dan zouden de* disputen *en krygen onder broeders verre zyn, als ook, de eergierigheyd van de Kerkendienaaren, de slapheyd van de Herders, de booze aart der nieuwigheeden van de Leeren, de eygenzinnige uytleggingen van de H. Schrift, de Simonie, en de algemeene eerzucht van den Godsdienst.*

40.

40. Ondertusschen zal men, hoope ik, ook by de slimste en strafbaarste handelingen zelfs, alzins eene bescheidene, en met zagtzinnigheid gemaatigde maniere van schryven, aantreffen; zodaanig, dat ik ook dikmaals zeer veele harde uytdrukkingen der vreemde Schryvers wel gaarne wat verzacht hadde, by aldien ik niet, hunne eygene woorden uyt nood, en om beeter gewisheid hadde moeten bybrengen, en behouden. Alzoo, dat alle de onlust, welke iemand daar over opvatten mocht, alleen op de bygebragte *Autheuren* zelfs, by aldien het billyk was, uytgeworpen zoude moeten werden. Schoon het eevenwel niet te vermoeden staat, dat een eenig man, zyne zwakheid hier door zoo merkelyk voor oogen zal willen stellen, en zich alzoo aan die dingen zelfs schuldig maaken, welke hier in beschreeven zyn.

41. Tot dien einde is dan ook alles in onze Taale beschreeven, op dat niet alleen de Schoolgeleerde, maar ook andere, die nochtans ook, buyten de schoolen, veel wysheid en ervaarenheid van God zelve hebben, in 't gemeen van alles, en in 't byzonder, moogen oordeelen, en anders iets daar uyt neemen konnen. Anders, by aldien men niet het algemeene nut alleen wilde in acht neemen, zoo zoude men de gemeene weg der Weereldgeleerden ook wel hebben konnen inslaan, en met haare geleerde tonge, door allerhande woorden-zifteryen en schynbaare dingen, dit boek hebben konnen opcieren; het welke wel ligt en by der hand, maar veel meer schaadelyk als voordeelig geweest zoude zyn.

42. Voor 't laatste wensche ik van gantscher herten, dat God alle en een ieder gemoed alzoo reynigen, veranderen, en heyligen wil, op dat de geest der wysheid, en kennisse des Raads, en des gewissen verstands, in hen woonen, leeren, haar tuchtigen, regeeren, en voeren mooge. Zoo zal hy hen ook wel haast uyt alle dwaalinge, (waar in alle menschen, zy moogen in deeze of geene Kerke gebooren, en naar de letter onderregt zyn, van natüure steeken,) uyt, en in alle waarheid voeren, en hen ook met een onfeilbaar richtsnoer verzien, waar na zy haare eygene woorden en werken, en die van anderen, hebben te proeven.

43. De God des vreedes nu zal alle die geene, welke hem gehoorzaam werden, in zynen vreede, en alzoo, in de waare zaaligheid trekken, zoo dat zy door de schaaden en grouwelen der voorige strydigheeden, welke, onder den schyn des yvers, alomme gevoert werden, verstandig zullen werden, en

den

den vreede alleen, beneevens de heiligmaakinge, zullen najaagen. Hy zal hen ook hier by, door zyne tuchtigende genaade, regeeren, op dat zy het ligt der waarheid niet koomen te weederstreeven, en dat geene, wat voor hen niet zoo geheel verstaanelyk is, niet terstont bestryden of verwerpen, maar alles tot verbeetering aanwenden. Zoo konnen zy dan, met grond, alle vergenoegende vrugt der gerechtigheid hoopen, dat die, met alle den zeegen des *Euangeliums* van *Jesus Christus*, op hen rusten zal.

44. Aan die geene nu, welke met de *Baaliten*, op beyde de zyden mank gaan, die zig, met de weereld, onder eenig voorwendzel, nog al gelyk stellen, en die het met haar, uyt looze inzichten, nergens verderven willen, geeve God een louter en getrouw herte, op dat zy leeren moogen, hem alleen getrouw te zyn. Hy doe weg de geheymenisse der boosheyd en de bedriegerye, by alle de *Laodiceërs*, huychelaars, en *Phariseen*, het geslagte, dat voor den Heere altyd een grouwel, en dat de eenvoudigheid van *Christus* doorgaans teegen de borst is geweest. De Schepper keere die om, door een genoegzaame ootmoedigheid haarer herten, hy schikke hen veel vuur van droefheid toe, waar door die zoo diep verborgene onreinigheeden schoon uytgebrant, en zy zuyver, en voor den huysheer gebruykelyk gemaakt moogen werden.

45. Als dan zullen zy zig over geene byzonderheid, eigene meeningen, of weegen, meer hebben te bezwaaren. Hen zal de zuyvere waarheid zoo lief als haar leeven zijn, en zy zullen zig verblyden, by aldien zy der zelver uitvloeijinge en voetstappen ook hier in vinden. Want, zoo wanneer de heimelijke vernuftsstreeken en kromme slange-gangen, uyt hen verbannen werden, die zich nog altijd, onder het beeld der geestelijkheid en goede inzichten verschuylen: zoo zoude wel haast de overeenkomste geopenbaart, de naaktheid en armoede, by de valsche rijkdom der huichelerye, menschen gunst, onvernuftige Godsdienst, en diergelyke bekent, naar de oogen-zalf verlangt, en daarom gebeeden, en naar de feest-kleederen heel begeerig gegreepen werden.

46. Zaalig is hy, die zig aan *Christus* niet ergert, zoo als hy teegens alle menschelijke eigene werken, meeningen, inzettingen, gewoontens, en stellingen wandelt, en daar door, voor de huichelaars, een steen des aanstoots werd. Nog zaaliger is hy, wanneer hy hem in der daad tot een hoeksteen aanneemt, en, met verlaatinge van alle bouwlieden, die hem, by de ingestelde

ſtelde plechtelyke ſtichtinge, verworpen hebben, op hem alleen bouwt, ruſt, en eeuwig gegrond blyft. Zulk een zal zig nergens aan ſtooten, dewyle 'er geen ergernis altoos in hem is; want hy is uyt God zelfs gebooren.

47. Van waar hem ook de *paradoxa*, of Wonderſpreuken, des te aanmerkelyker en aangenaamer zullen vallen, dewyle dog de waare weg, *Chriſtus* zelfs, niet zoo gemeen, bevattelyk, of de aangenoome meeningen (δόξαις) gelykformig is, zoo dat hem een ieder, of ook maar de meeſte, betreeden zouden. Maar, gelyk als hy weet, dat 'er maar weinige van haar zaalig werden, alzoo keert hy zig daar geenzins aan, wanneer 'er ook zelfs niet een meer met *Chriſtus* wandelde; hy tragt maar voor zig daar na, dat hy door de enge poorte mooge ingaan, en door alle dood in 't leeven koomen te dringen.

48. De overige, die wel den grootſten hoop in de weereld uytmaaken, naamentlyk, de ongeloovige, ſpotters, verkeerde, en zonder God leevende, wilde ik wel, in 't wel neemen, raaden, dat zy dog geene ontſchuldiginge van haare God-verloocheninge, van het algemeene verderf der *Chriſtenen* neemen mochten. Zy moogen maar de alhier bygebrachte getuygen der eeuwige en onbeweegelyke waarheid hooren, door welke God zig, ten allen tyden, teegen de algemeene huychelerye en dwaasheid des valſchen Godsdienſts gekant, en ook nooit by de uyterſte afval, zig zelven onbetuygt gelaaten heeft. Door die heeft hy ook in de plaats van de valſche dingen, altyd iets *fondamenteels*, zeekers en Goddelyks, laaten voorleggen, dat ook aan de verſtandigſte en edelſte gemoederen zelfs, genoegen en ruſt verſchaffen konde.

49. Zy konnen immers van het gemeene bygeloof, en de onvernuftige Godsdienſt, niets op de Goddelyke leere zelfs toepaſſen en beſluyten, dat deeze eeven als die, geſchaapen, en alzoo verwerpelyk zy. Wilden zy den Geeſt der genaade maar eens in haar gemoed gehoorzaam zyn, het was ook haare booze herten lief of leet, zy zouden wel haaſt bevinden, hoe de waare eeuwige Godsdienſt, aan geen menſchelyk vercierzel of grouwel altoos, eenige ſchuld heeft, maar dat zy, van haars gelyke dwaaze menſchen, alzoo verduyſtert, en door duyzend ergerniſſen, zoo zeer in verachtinge gebragt geworden is.

50. Het waarachtige licht van *Chriſtus* zoude haar eedel onſterffelyk deel alzoo vatten, trekken en regeeren, dat zy, alle haare voorige ſcherpe teegenwerpingen, voor dwaas en afſchouwelyk

zouden houden, en zig gaarne aan de voeten van de allerhoogste *Majesteyt* werpen, en niet zonder, maar in en met God, wenschen te moogen leeven en sterven. Zy zouden ook, uyt deeze gantsche *Historie* konnen leeren, dat de geheimenis der boosheid gemeenelyk wel de grootste toeloop, toejuychinge, byval, geweld en aanzien gehad heeft. Maar dat dog echter het geheyme licht Gods in eenige helder heeft uytgeblonken, en dat in 't gemeen vervult is geworden, het geene *Paulus* 1 *Cor.* 1. 18, 30. en *Christus* zelfs, *Matth.* XI. 25. te vooren hebben getuygt.

51. Met de giftige nyd nu wil ik alhier niet te doen hebben, noch minder met de openbaare lasteraars, valsche, *sophisten*, afgodisten, en alle de geene, die de leugens lief hebben, en doen. Want, gelyk als de zulke, beneevens de huychelaars, deezen arbeid zoo wel als alle myne voorige, teegens de borst zyn zal: alzoo zal ook de tyd wel leeren, of niet de edele en Godlievende gemoederen, daar by zullen volharden, maar de andere, zig daar alleen over ontroeren. In welken geval hen, in de plaats van eenige woorden-stryd, met eene ernstige ontdekkinge van haare eigene ellende, zoo, gelyk als het hier in de gemeentens is geschied, wel bejeegent, en de zaake zelfs nog klaarder gemaakt mogt werden, alzoo dat haar oude *Adam* nog eer, nog voordeel daar van genieten mogte.

52. Ondertusschen is myn ernstig verlangen en bidden, dat God alles, tot overtuyginge en veranderinge van die geene, welke het van nooden hebben, wil laaten gedyen, op dat de waarheid van alle kanten aan 't licht gebragt, en veele nog opgewekt moogen werden, om dit gemaakte ontwerp verder na te denken, en nog meer te onderzoeken. Aangezien 'er, op een vlytig en oprecht nazoeqen, nog al veel meer in de oude en nieuwe schriften verborgen legt, als 'er nog wel ooit ontdekt is geworden. Het is niet te zeggen, hoe zorgvuldig, listig, en gelukkig de valsche Kerke, altyd en overal, ontrent de vertreedinge, verberginge, en bedekkinge der getuygenissen en voetstappen, van alle Godzaalige, geweest is. Alzoo dat maar ter naauwer nood, met de grootste moeite, de oude gangen en spooren te vinden zyn, door dien door het gewoonelyk lasteren en verdoemen, niets als afkeer en afschrik voor de waarheid, onder groote en kleine verwekt werd.

53. Doch, mochten alle deeze nu noch duurende arglistigheeden des Satans, wel lang genoeg geduurt, en de huychelaars en

god-

goddelooze met God gespot hebben. Hy is al werkende, en gaat nu eenen anderen weg, en niemand zal hem weeren! Dat maar een ieder hem bidde, dat hy voor hem in vreede gevonden mooge werden, op dat hy geen deel met de huychelaars hebbe, maar uytga, en zich afzondere, en niets onreins aanroere: zoo zal hy van hem ook voor eeuwig aangenoomen en bewaart werden.

Booven het voorige is nog dit noodig aan te merken, dat de Leezer zich daar over niet moet verwonderen, by aldien hy de *Historie* der *Arriaanen* niet zoo volkoomen, en aan malkanderen hangende bevinden mochte, als de nood het wel vereyschte. De oorzaak hier van is, door dien den *Autheur* een taamelyk stuk daar van, uyt het handschrift, dat hy naar een andere plaats om af te schryven gezonden hadde, ik weet niet door wie, weggenoomen en onderdrukt geworden is, het welke dan, by gebrek van tyd, niet weederom herstelt heeft konnen werden. Wanneer dan iemand uyt dit onvolkoomen en verminkte verhaal, of uyt andere stellingen van dit boek, iets strydigs, en dat de eere Gods, en onzes Heylands *Jesus Christus*, verkleynde, besluyten, of ook de verwerpelyke leere der *Arriaanen* en *Sociniaanen*, aan haar zelve, goed keuren wilde: zoo werd hier meede van den *Autheur*, opentlyk, en op zyn beste, daar teegen *geprotesteert*; want, alhoewel hy, gelyk doorgaans in alle andere punten, de gebreeken der zoo genaamde *Rechtzinnige partye*, eeven zoo wel, als die der *Arriaanen*, uyt krachte der stellinge van eene onzydige *Historie*, aangeteekent heeft: en deeze hier teegen, in eenige bedryven, heeft ontschuldigt: zoo maakt hy zig dog geenzins daar meede aan de openbaare dwaalingen deelachtig. Zoo schroomt hy zig ook niet, om voor een ieder, uyt de grond zynes herten, te bekennen, hoe hem God zyn Zoon, niet alleen uyt het klaare geschreeven woord geopenbaart, en zyne kennisse door den *H. Geest* verzeegelt heeft, maar ook, hoe hy zelfs, in zyn herte door de leevendige bevindinge, de oneyndelyke liefde, wysheyd, almoogentheyd en andere Goddelyke eygenschappen des Heeren *Jesu*, metter daad zelve, waarachtig, gezien, en daar uyt gekent heeft, dat deeze de waarachtige God en het eeuwige leeven is, en dat hy met den Vader gantsch t'eenemaal eens is, als de *Christus*, de Zoone des leevendigen Gods. Waar door de *Autheur* ook met geen vernufteling ooit eenige de minste gemeenschap hebben kan, maar zulke blinde en

 arme

arme gemoederen aan het eeuwige licht, tot haarer verlichtinge, meededoogentlyk aanbeveelt: op dat zy, wanneer zy zullen zien en ſmaaken, wat *Christus* is, door deeze eenige wysheid zaalig moogen werden!

Dit wenſcht van herten,

Gieſſen den 1 Maart,
In 't Jaar 1697.

De SCHRYVER dezes *Werks.*

REGISTER

Van de

BOEKEN EN HOOFDSTUKKEN.

HET EERSTE BOEK.

Van de aanmerkenswaardigste Kerkelyke Geschiedenissen in de eerste Eeuwe.

HET TWEEDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de tweede Eeuwe.

HET DERDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de derde Eeuwe.

HET VIERDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de vierde Eeuwe.

HET VYFDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de vyfde Eeuwe.

HET ZESDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de zesde Eeuwe.

HET ZEEVENDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de zeevende Eeuwe.

REGISTER van de BOEKEN en HOOFDSTUKKEN.

HET ACHTSTE BOEK.

Van de aanmerkenswaardigste Kerkelyke Geschiedenissen in de achtste Eeuwe.

HET NEEGENDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de neegende Eeuwe.

HET TIENDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de tiende Eeuwe.

HET ELFDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de elfde Eeuwe.

HET TWAALFDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de twaalfde Eeuwe.

HET DERTIENDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de dertiende Eeuwe.

HET VEERTIENDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de veertiende Eeuwe.

HET VYFTIENDE BOEK.

Van de aanmerkelykste Kerkelyke Geschiedenissen in de vyftiende Eeuwe.

AANHANGZEL.

ALGE-

ALGEMEENE

AANMERKINGEN,

Aangaande de

HISTORIEN der KETTEREN.

AAN DEN LEEZER.

DOor dien ons, voornaamentlyk by de *Historie* der zoo genaamde *Ketters*, veele zeer gewichtige, en, daar beneevens aanmerkelyke leerpunten, als ook, byzondere krachtdaadige bedryven, met haare omstandigheeden, allenthalven voorkoomen; en dat men, in 't voordraagen en onderzoeken van de zelve, niet juyst zoo zeer op de gemeene, dikmaals oneenige, eenzydige, en verkeerde verhaalingen en oordeelen, moet blyven staan, maar dat men, by geleegenheid van zoo veele zonneklaare bewyzen, bekentenissen, en getuygenissen, de waarheid, zoo veel als 't doenelijk is, naaukeurig moet onderzoeken, en dat men, zonder inzicht op eenige menschelijke achtbaarheid, of partydige oordeelen, veele zulke geschiedenissen vry wat anders, als tot nog toe in 't gemeen geschied is, zal moeten ter needer stellen: zoo werd mids deezen de bescheide Leezer, ernstelijk, en, om de schuldige algemeene liefde, verzogt, om God, den Schepper van ons allen, voor eerst de eere te geeven, en zyn oordeel, of teegenspreekinge, ten minsten zoo lange op te schorten, tot dat deeze navolgende voorstellingen daar van met vlyt, en zonder eenige eenzydigheid, eerst wel overwoogen zijn geworden. Ten dien eynde heeft men dan deeze bescheydenheid gebruykt, dat 'er voor eerst, eenige *paradoxe*, of Wonderspreukige vraagen, wel niet als zeekere *stellingen*, om daar over te *disputeeren*, aan den Leezer werden opgedrongen, maar enkel en alleen, als vraagstukken (*problemata*), en zeekere algemeene aanmerkingen, die uyt de *Historien* zelve zyn getrokken, of liever, zommige vraagen over geschiede dingen (*quæstiones factorum*,) of gemeene plaatzen (*loci communes*) en *artykelen*, werden voorgedraagen, op dat die gemoederen, welke tot eene waarachtige onderzoekinge, en daar op volgende onpartydig vonnis, bekwaam zyn, die zouden overleggen. Aangezien men gaarne aan een ieders geweeten wil overlaaten, hoe het daar meede handelen, als meede, of het die aanneemen, of

verwerpen wil: waar teegen men egter niet geneegen is, om zig daar over ooit of ooit in eenig schools geschil met iemand in te laaten, en noch veel minder, om dezelve aan de uytspraak der gemeene *Systematische*, en *Schoolsche Theologie* te onderwerpen, door dien dit alles alleen enkele vraagen van geschiede dingen (*quæstiones factorum*) raakt, die niet als alleen uyt de zuyvere *historische fondamenten*, beslegt konnen werden. Maar, nademaal de waarachtige God, in deeze tyden, het ligt der waarheid teegen de nu nog duurende duysternisse, altyd klaarder laat uytbreeken, en de bevestigingen van het vernuft allengskens heel merkelyk doet ondermynen, en ten val bereyden: zoo mochten ook wel hier in 't vervolg, veele valsche vooroordeelen weg vallen, inzonderheyd, zoo wanneer men in 't gemeen de nieuwe getuygen der waarheyd niet kragtiger gemeent heeft te zullen konnen onderdrukken, als, wanneer men hen een oude naam van *Ketter* opgelegt, en die oude onwaarachtige verhaalingen weeder heeft zoeken op te haalen. Waar meede dan, niet alleen de onweetende, een duystere neevel voor hunne behalven dat nog zwakke oogen, gebragt, en een zwaare schrik en angst voor zulke grouwelyke zaaken ingeboezemt, maar, waar door ook andere ontallyke ongelukken, en grouwelen, door de goddelooze Geestelykheid, in de weereld werden gesticht. Niemand moet dierhalven eenige van deeze navolgende voorstellingen daarom straks verwerpen, en noch veel minder, eenige aanneemen, voor en al eer hy de zulke, of uyt het zonne klaare licht des *Heiligen Geests*, en desselfs leevendige woord, of, uyt openbaare leerstukken van geloofwaardige Schryvers, of, uyt eyge ervaarentheid, (by aldien hy slechts van eene gesteltheid is om die te konnen hebben) in zijn eyge gemoed, t'eenemaal bevestigt vind. Tot aanleydinge van zommige menschen is hier eene korte beantwoordinge van zulke vraagen bygevoegt, welke dan met de gantsche *historie* na malkanderen wel te zaamen kan vergeleeken werden. Hier toe nu hebben wy alle hoognoodig, dat wy *God* zelfs om den Geest der wysheid en openbaaringe, wel ernstig en ootmoedig aan roepen, naamelijk, dat hy zelfs, in deeze aanmerkelyke zaake, in onze herten een rechter gelieve te zyn, en, dat hy ons leere onderzoeken, proeven, en aanneemen, wat zynen waarachtigen zin en wille is. Anders zal men, niet alleen doorgaands doolen, en, op de oude vooroordeelen, stellingen, en beletzelen der waarheyd, steeds blyven hangen, en de aloude voorvaderen, in hunne zonden, en verkeerde wyzen, navolgen, maar men zal ook alles, wat met het vernuft, de gewoonte, het

men-

menschen verdichtzel, en achtbaarheyd, niet in alles overeenstemt, met kwetzinge van zyn eyge geweeten verwerpen, en God zelfs in der waarheyd, van zich afstooten. Deeze navolgende vraagen nu, zoo als ze natuurlyker wyze uyt malkanderen zyn koomen te vloeijen, zullen ten deele die lieden betreffen, welke van andere wel eer tot ketters gemaakt zyn geworden, ten deele die geene, welke hen daar toe gemaakt hebben, en, ten deele, de zaaken of stoffen zelfs, beneevens haaren aart en middelen, waar over, en hoe dit alles geschied is; en eyndelyk, met wat voor inzichten en gevolgen men dit alles gedaan heeft.

Zoo vraagt men derhalven, ten aanzien van het eerste punt, van de Kettermaakers zelfs,

1. OF niet die Leeraars, van welke, by, en kort na de tyden der *Apostelen*, eenige, openbaarlyk booze en verkeerde lieden, als *kettersche*, of afgezonderde (αἱρετικοὺς) menschen, gemyd werden, van de laater volgende vervallene yveraars, heel verre, en volkoomentlyk, zyn te onderscheyden: als meede, of de bedryven van de eerste, met deeze laatste, wel immermeer te vergelyken zyn?

2. Of niet, al voort na de tyden der *Apostelen* en *Apostolische* mannen, en, zelfs al in de tweede eeuwe, deeze maniere, (naamentlyk, van aanstonds, eenzydig, iemand als een ketter te verdoemen) teegens eenige, die men niet recht wel verstaan heeft, of willen verstaan, zeer misbruykt is geworden?

3. En, of het ook om die reede niet wel moogelyk geweest is, of ook noch wel is, dat wel anders oprechte, en verlichte gemoederen, uyt zwakheyd, en een niet genoegzaam begrip der Goddelyke geheymenissen, of uyt eenen al te heftigen yver (als welke zaaken uyt hunne eygene vierige gesteltenisse wel konnen voortkoomen) in het oordeelen en verwerpen zich al te haastig getoont hebben: gelyk het, by na aan alle de Oudvaders, en hier na, aan *Bernardus* in 't byzonder, aangemerkt is geworden?

4. Dan, of zy daar toe niet wel van anderen zomtyds zyn overreed, onrechtmaatig onderrecht, en misleyd geworden; en of ze, door hunnen onmaatigen lof zelfs niet opgeblaazen en verhit, en ook, uyt eene zoo genaamde goede meeninge, verleyd

leyd zyn geworden, om deeze of geene, als dwaalende, en verwerpelyk te verklaaren?

5. *Item*, of niet zommige Godvruchtige mannen, welke van de goddelooze menschen verkettert, of anderzins vervolgt zyn geworden, in eenige zaaken zelfs wel gedwaalt hebben; niet teegenstaande zy de andere, die niet in alles met hen overeen gestemt hebben, weederom op haar beurt, met zulke beschuldigingen bezwaart, en alzoo dat geene zelfs gedaan hebben, wat zy niet wilden, dat andere hen zouden aandoen?

6. Eindelyk, of niet dit alles ook verders in de tweede en derde eeuwe, eer dat de *Geestelykheyd* nog eenig *Weereldlyk* geweld of eere hadde bekoomen, alzoo onder veele toegegaan, en hier na nog al veel meer, onder de nog overige vroome, dikmaals gebeurt is?

7. Verders, wat de bedurvene tyden des Christendoms aangaat, of niet doorgaans de overeenstemminge der historien getuygt, dat de grootste *Kettermaakers* en meesters, openbaarlyk, of wyze, en verstandige (daar de Vader zyne geheimenissen aan verborgen gehouden heeft) huychelaars, *Phariseen*, en Schriftgeleerden, (die niet van God zelfs tot het Heemelrijke geleert waaren) of, heele goddelooze en verkeerde menschen geweest zijn?

8. Of het niet meestendeel (zoo niet altyd) voorgevallen is, dat de *verketterende*, in de zoo genaamde ordentlyke ampten hebben gezeeten, en daar door, om der zelver wille, de onderwerpinge en toestemminge, in hunne stellingen, van alle andere geeyscht hebben: en of ze, hier teegen de gantsche gemeente van haar natuurlyke recht, ten dien opzichte niet hebben berooft, en wel inzonderheid, de zoo genaamde *Leeken* maar het bloote nazien en schyn gelaaten hebben? En of niet de *verketterde* daar teegen, of geene gewoone *Bisschoppen*, *Superintendenten*, *Doctores*, *Professoren*, en *Predikers* geweest zyn, of dog wel haast uyt alle zulke ampten, nu vrywillig, dan met geweld zyn gezet geworden?

9. By gevolge, of niet de gedachte perzoonen, in haare ampten van de algemeene verdurvene natuure daar toe verleyd zyn geworden, om zich zelfs, en de haaren, by eere en gezag, gemak, inkomsten, en andere voordeelen, te behouden?

10. En, of het om die reede, voor hen, de lichtste weg niet wel heeft gescheenen te zyn, om andere, welke teegens de gemeene dwaalingen en grouwelen getuygt, of die de Leeraars, over hun boos leeven bestraft hebben, onder den

naam van *Ketters*, te onderdrukken, en haar eyge ondeugd en voordeel met eenen voorgegeevenen yver tot de waarheid, te verschoonen?

11. Of niet veele, by aldien niet alle, onordentelyke hertstochten, by zulke strydigheeden, zich of sterk geopenbaart, of wel, heel tastelyk geheerscht, en de menschen tot alle boosheid verleid hebben?

12. Voornaamentlyk daar in, dat zy hun natuurlyk vierig weezen, en de daar uyt ontstaane heftigheid, lichtvaardigheid, en veelerleye onbedachte kwaade handelingen, teegens de onschuldige aangewend, en hunne arme eevennaasten in groote schaade daar door gebragt hebben?

13. Dat deezen toorn door de hoovaardye, en heerschzugt, den menschen aangebooren, geweldig aangeblaazen, gevoed, en altoos onderhouden is geworden, zoo dikmaals aan zulk een, of zyne aangemaatigde eere der verlichtinge en heyligheyd, of het ampt zelfs, t'eenemaal onttrokken, of, maar alleen gekrenkt, bepaald, of in twyffel getrokken wierd? *Item*, of veele hunnen roem daar in niet wel gezocht hebben, wanneer zy veele *ketters* maaken, of optellen konden, en dat ze haar eyge gezag daar meede hebben vergrooten of bevestigen en uytbreyden willen?

14. Dat 'er ook niet zelden, tusschen Amptgenooten, hooger en laager meede scholieren, en andere, uyt zulk eene eergierigheyd en roemzucht, sterke na-yver, afgunst, en belgzucht, ontstaan is, welke dan zoo al voort, in stryden, *disputeeren*, lasteren, verkleynen, en eyndelyk, in verketteren, uytgeborsten is, waar by de zwakste partye altoos te kort moest schieten, en voor zondaars heene gaan?

15. En niet minder, dat zomtyds de wraakgierigheid wel heel heimelijk, of opentlijk, in zulke gevallen, zig geuyt heeft, by aldien het zich beleedigt houdende deel het andere niet anders, of nadrukkelyker, heeft weeten by te koomen, als alleen, met de opdichtinge van gevaarelyke dwaalingen?

16. Dat eyndelyk deeze, en andere hertstochten, of, zomtyds een natuurlyke tyrannische trek tot een volkoomener macht en geweld, grouwelykheid, en bloedvergieten, in de menschen verwekt gehad hebben, zoo dat de gewaande *Geestelijke* veeltyds erger, als tyrannen of beesten, teegen de onderdrukte, gewoed, en eyndelyk, t'eenemaal met vuur en zwaard daar in geslaagen hebben?

17. Of niet dit alles, van den blooten tytel, kleedinge, of

dienſt, der zoo genaamde Geeſtelyke, noch ontſchuldigt, nog gerechtvaardigt, en noch veel minder, belet zoude hebben konnen werden, en of men daar uyt niet wel zoude konnen beſluyten: dat de Kettermaakers in 't gemeen, groote *Biſſchoppen*, *Doctoren*, en diergelijke, geweeſt zyn, en dat 'er dierhalven ook geen onrecht of boosheyd altoos van hen te vermoeden was geweeſt?

18. Of ook niet de meeſte, by aldien niet alle ſtryd-ſchriften, *ketter-regiſters*, weederleggingen, en *hiſtorien*, van die yveraars, wel uytwyzen, met wat voor quaade hertstochten, dwaalingen, aanſlaagen en verkeerde inzichten, zy zwanger gegaan hebben? Byzonderlyk, of zy niet wel meeſt, heel oogſchynelyk, of ten minſten, zeer bedenkelyk, hun eyge eer- en geld-gierigheyd, eygenzinnelijkheid, toorn, wraakgierigheid, nyd, twiſt-zucht, laſter- en ſpot-geeſt, loogen en achterklap, ja, hun gantſch verdorven evenbeeld, gelijk als de vleeſchelyke menſch, van natuure, door den Satan, zoo leelijk toegeſtelt is, zelfs onweetende voorgeſteld, en daar door als afgemaalt gehad hebben?

19. Of niet de grootſte ſchuld altyd op de verdurvene Geeſtelijkheid gevallen is, zoo dikmaals als de onſchuldige, of onweetende, op deeze wyze onderdrukt geworden zijn, en, of die de macht der *Hooge Overigheyd* niet misbruykt, en den zoo genaamden *Weereldlyken arm* tot geruſtheid van haare zonden, teegens Gods ordeninge, te hulp genoomen, en de gantſche gemeente, van de kenniſſe en uytſpraake over zulke zaaken, t'eenemaal uytgeſlooten hebben?

20. Maar, of dan ook niet zomtyds *de Weereldlyke Regenten* zelfs, zich van de *Geeſtelykheyd* hebben laaten moede maaken, en onbehoorlijk hier in hebben te werk gegaan, of hen de hand gebooden, wanneer de *Paapen* maar met de groote Heeren gezoopen, hen gevleid, en zich anders in alles na haar gevoegt hebben, waar door zich deeze dan, tot vervolginge, verjaaginge, of bloedvergieten, van de *Kerkelijke* hebben laaten ophitzen?

21. En, of de inzichten op het tydelijke, op voordeel, of uytterlijke gewaande vreede, behoudenis en vermeerdering van ſtaat, hier niet meede by gekoomen zijn? *Item*, of niet heel veel hier ontrent, uyt vreeze voor de al te machtige *Geeſtelijkheid*, of voor het door hen opgerokkende en oproerige gepeupel, en voor andere bekommerlijke ongeleegenheid, ſchaade aan eerbied en inkomſten, en zoo voorts, is voorgenoomen

ge-

geworden, dat anders wel achter gebleeven zoude geweest zyn?

22. Of, en waarom, andere, in of buyten opentlyke ampten staande perzoonen, zulk een onrechtvaardigen handel, of geheel niet, of zelden, teegen gesprooken hebben; en, of het niet uyt menschen vreeze, byzondere haat, vreugde, en vernoeging aan zulke *proceduuren*, en gelykheid van zinnen in de weereldlyke lusten geschied is, dat zulke *verketterde* lieden, zoo weynig, ja gantsch geene verdeedigers gevonden hebben?

23. Hier teegen, of het een verlicht, en door de ondervindinge overtuygt gemoed, wel vergenoegen kan, wanneer'er, by zulk een handel, de bloote tytel, voorrechten, en andere van de weereld verleende voordeelen, voorgewend, en alle teegenstellingen daar meede afgehouden, of t'eenemaal onderdrukt werden?

24. Insgelyks ook, of zy, ten aanzien van hunne ampten, voor de verlichtste, heyligste, of heel en al voor onbedriegelyke, te houden zyn geweest, welkers uytspraaken, verhaalingen, en aanklachten, men volkoomentlyk gelooven moest, dan; of zy niet, door hunne dwaalende, onheylige, bedriegelyke woorden en werken, of oordeelen en *executien*, zich zelfs, in alle zulke bedryven, ten uytterften verdacht, of wel, t'eenemaal onbekwaam gemaakt, en alzoo, ten onrechte daar in gedrongen hebben? Voor af gesteld zynde, dat zy anders, voor de weereld en 't vernuft, de verstandigste, listigste en begaafste mannen geheeten hebben geweest te zyn.

25. Of niet wel de minste, of, by na, niet een eenige *Kettermaaker*, eene behoorlyke en genoegzaam volstandige weetenschap, aangaande de aangeklaagde perzoonen, opgenoomen heeft, maar, of niet alles, alleen op een hooren zeggen, op het onzeekere gemeene geruchte, op het quaad spreeken der vyanden, ongegronde *documenten*, verkeerde bybrengingen, en misduydingen van zulke schriften, en op diergelyken zandgrond meer gebouwd is geweest?

26. En ook, of niet de geheele voorstellinge en wille van zulke lieden, noch al voor een rechtschaape proef daar toe gestrekt heeft, om deeze en geene zwart te maaken, het zy dan met recht of onrecht, alleen maar, op dat het valsche doelwit daar door bereykt mocht werden?

27. Of zy niet meest op hun eyge booze argwaan, en ellendige gissingen, alle hunne beschuldigingen gegrond, en, hier na, door list en macht, ten vollen met de *verketteringe* uyt-

uytgeborsten, en die by de onweetende doorgedrongen hebben?

28. Ja wat nog meer is, of niet de *Kettermeesters*, doorgaans haar eyge vernuft, *Heydensche Wysbegeerte*, en eyge menschelyke inzettingen, onder de *Christelijke Leeraars* gemengt hebben, en, of ze daarom die geene niet wel noodwendig hebben moeten verachten en verdoemen, welke, na de eenvoudigheid, die in *Christus Jesus* is, alleen na en uyt het licht van den *Heiligen Geest*, en zyn Woord, zonder eenige menschelyke byvoegzelen, Gods geheimenissen gevat, en bekent hebben, en ook daar in, tot zulk eene groote maate van kennisse gekoomen waaren, dat ze, van de weereldlyke en vleeschelyke gemoederen waarlyk niet eens verstaan konden werden?

29. Vervolgends, of die Leeraars al wysselyk en rechtmaatig gehandelt hebben, welke na de korte en geringe maate en kring van hunne eygene leer-aart, en letterlyke kennisse, alle anderen wilden afmeeten, en bepaalen, en ook, al wat booven de kimme van haar zoober begrip geweest is, alzoo terstont, uyt loutere onweetenheid en boosheid, voor onrecht en dwaalende verklaaren? Byzonder daar zy zelfs hunne geheele Leere, maar alleen na den vleeschelyken zin, eergierigheid, geldzugt, en wellust aangerecht, en alzoo, in de gantsche grond der zaaligheid, zeer grof gedwaald, of, waar zy al in het bloote verstand alleen, de waarheyd gevat en aangenoomen hebben, echter die noch al, zonder de kracht des *H. Geests*, en waare gehoorzaamheyd des geloofs, behouden en verdeedigt, dog nooit altoos onverduystert en onverkeert gelaaten hebben?

30. En, of de *Scholieren*, zulke meesters, en blinde leydslieden, met een goed geweeten, na praaten, en eene gelyke ongerechtigheyd, ten dien opzichte, moogen begaan, zonder dat zy zelfs God, om den Geest der beproevinge en wysheid, eens aangeroepen hebben? En verder, of de zoo genaamde *Protestantsche Schryvers*, met een goed geweeten, de valsche *Ketter-historien*, en handelingen, onder het *Pausdom*, wel vertrouwen en opvolgen moogen, te meer nog, na dien zy zelfs, in der daad en waarheyd, het hier in voorgevallene onrecht, wel ervaaren hebben?

31. Verders, of deeze alle zich wel in 't geringste op een eenig voorbeeld van *Christus*, of der *Apostelen*, of der aller eerste Leeraars, beroepen konnen, dat zy ooit alzoo gehandelt hebben?

32. Veel meer, of niet eeven deeze onrechtvaardigste handel,

van die geene, met onzen Zaligmaaker zelfs, van de *ordinaire Assessores Synedrii* (of, gelyk het op zyn Latyns heet, *Consistorii*) Hooge-priesters en Schriftgeleerde, Ouderlingen, en Voornaamste des volks, ja *Herodes* en *Pilatus*, openbaarlyk gespeelt werd, volgens het middag klaare bericht der *Euangelisten* zelve?

33. Of ook niet de volgende gewoonelyke *Priesters*, en *Regenten*, onder de *Jooden* en *Heydenen*, eeven eens met de *Apostelen*, en *Christelijke bekenners en Martelaars*, omgegaan hebben?

34. Ja, of niet hier na, de vervallene ordentlyke Leeraars, *Paapen*, *Munnikken*, *Bisschoppen*, *Prelaaten*, en *Overigheeden* in 't gemeen, onder de verdurvene *Christenen*, teegen de getuygen der waarheid, wel iets anders geoeffent hebben, als 'er teegen de gewaande ketters doorgaans gebruykelyk is?

35. Of niet veele geringe menschen de groote beroemde *Doctoren*, en aanzienelyke *Prelaaten*, uyt domheyd of verkeerden yver, nageaapt hebben, om zich daar meede alzoo wettig te maaken, of eene goede *præbende*, bevorderinge, of beeter dienst, daar door te konnen verkrygen?

36. Of niet het gemeene volk zelfs, van de *allarm blazende Paapen* en *Munnikken* opgehitst geworden is, dat dan zoo meenigen oploop, weederspannigheid, en buytenspoorigheid, teegens zulke verdacht gemaakte lieden heeft aangerecht, daar dan de stookebranden hunne vreugde en wraak aan gezocht, en ook gevonden hebben?

37. Of niet derhalven alle die beschryvingen, welke in 't gemeen, onder het verval, van een ketter gemaakt werden, op de afvallige leeraars zelfs recht slaan, gelyk als het de Historien ook na malkanderen openbaaren?

38. En, of niet even die zelve gewaande verkeerde yveraars, die geene geweest zyn, welke, van de *Apostelen*, als rechte eigentlyke *Ketters* na hunne verkeerden zin, en booze vrugten, (van openbaare goddeloosheyd) beschreeven werden, gelyk als hier onder, in het *vyfde hoofdstuk van het eerste boek*, het volgende bericht uytwyst?

39. Daar en teegen of niet de beschryvinge der rechtgeloovige, verlichte, heylige, en zaalige, gelyk als die in de schriften der *Apostelen* begreepen zyn, waarachtig aan veele, van de weereld zoo genaamde, *ketters*, in 't gemeen, volgens hunne waarachtige historie, toekomt?

Men vraagt dan, verders weegens het tweede Punt, van de verketterde perzoonen zelve.

1. OF niet (wanneer 'er al gaarne toegestaan word, dat eenige zulke lieden zeekerlyk ergens in gedwaald, of anderzins te veel gesprooken of gedaan hebben, dat zy niet wel konnen verantwoorden) zy echter alle, in 't gemeen anders aan te zien en te beschryven waaren, als 'er wel tot nog toe van hunne aanklaagers geschied is?

2. Of niet, eeven na de invoeringe der zonden in de weereld, door des duyvels nyd, en de moord van *Abel*, het eerste begin gemaakt is, dat de sterke en booze, de zwakke en vroome onderdrukt hebben, en, of niet, door alle tyden, met deezen handel altoos zoo volhard is geworden?

3. Voor al, of niet de Heere *Christus* zelfs, weegens zynen yver over het huys Gods, en getuygenis teegens *het bedurve Priesterschap te Jerusalem*, als een godslasteraar, verdoemt, en gedood geworden is? En, of de zachtmoedige *Heyland* zelfs wel andere tot *ketters* gemaakt heeft, en, of hy niet veel eer, als een geduldig lam, zich heeft laaten verketteren en verwerpen?

4. Of niet, aan alle zyne getrouwe *Apostelen*, getuygen, en navolgers, (als zynde zeekerlyk die onmondige, daar de Vader zyne geheymenissen aan geopenbaart heeft) eeven het zelve lyden overgekoomen is, daar zy, zonder, en buyten de ordentlyke ampten, teegen de ordentlyke *Priesters*, en Leeraars, onder *Jooden* en *Heydenen*, zich voorgedaan, en getuygt, ook eeven zoo weynig, als haar meester, iemand altoos op de navolgende *antichristische* aart, verkettert hebben?

5. Of hier na, by het beginnende verval der *Christenen*, de meeste, die van den grootsten hoop verkettert en uytgestooten wierden, van deeze ellende, in leere en leeven, niet wel getuygt gehad hebben, en dat ze ook, op de oude verloorene reynigheyd en zuyverheyd der Kerken gedrongen, met haare goede voorbeelden der verzaakinge van alle dingen, de huychelaars en goddelooze beschaamd gemaakt, of iets diergelyks, van deeze gevordert hebben?

6.

6. En, of alzoo niet, verder heen, en wel inzonderheyd, onder het begin, en de wasdom van de *Roomsche Paus*, alle oprechte yveraars, en bekommerde over de schaade *Josephs*, en alle getuygen der waarheyd, deezen naam, 'en de daar aan gehecht zynde rampen, tot een loon van haare zorgen, daar van gedraagen hebben?

7. Alzoo, dat men doorgaans, de *Propheeten Gods* gedood, zyne gezanten en booden, geestelyk of lichaamelyk, gepynigt, hunne getuygenissen, openbaaringen, vermaaningen en dreygementen, veracht en vertreeden heeft, wanneer zy maar de misbruyken, menschelyke inzettingen, huychelerye, wan-geloove en afgoderye, bestraft, of op een louter en rechtschaape *Christendom* wat hart gedrongen hebben?

8. Vervolgens, of niet deeze, en diergelyke, de ellendigste, zwakste, en geringste hoop geweest is, die, met geen aanzien, geweld, of list, doorbreeken of zich ergens beschutten of verweeren konde?

9. Of, en waarom, hier teegen in de *regifters* der *Ketters*, zoo zeer weynige, of geene, *groote Heeren*, *Bisschoppen*, *Prelaaten*, *Superintendenten*, en diergelyke, ja, geene heele groote en machtige hoopen, *Republyken*, en Gemeentens altoos te vinden zyn, of diergelyke noch ook niet tot *Ketters* gemaakt werden, onaangezien by de zulke de allergrootste dwaalingen en grouwelen, openbaarlyk in zwang gaan?

10. En, of het daar niet van daan komt, door dien de Geestelykheyd voor de zulke gevreest heeft, doch met de boovengedachten veel eer meende vaardig te zullen konnen werden, en daarom met hen te eerder tot de verdoeminge gespoed heeft, en niet gewacht, tot dat zy (wanneer het al werkdaadige dwaalingen geweest zyn) van wat beeters, met 'er tyd, van God mogten overtuygt worden.

11. Byzonder, daar de minste van zulke aangevochtene lieden zig voor de weereld, of uyt geduld en zachtmoedigheid, hebben willen verantwoorden, of dat ze ook wel van weegen de onuytspreekelyke diepte der geheymenissen, recht genoegdoenende verklaaringen daar van geeven konden, en daar door allerleye smaad en schaade over zich moesten laaten gaan?

12. Afzonderlyk, door dien zy nochmaals die steekelige en verwerde *Schoolsche Godgeleertheyd*, en vals beroemde konst der Geleerde, in hunne *termen*, van *definitien*, *limitatien*, re-

restrictien, *exceptien*, *conclusien*, en diergelyke menschen verdichtzelen, niet geleert hadden, en met zulk eene *Baabelsche taale* hunne *concepten* niet uytdrukken, of anders, met eenige uytterlyke dingen, eenen schyn of aanzien maaken konden.

13. Of niet zulke eenvoudige, meest arme, onaanzienelyke, en, by de weereld, verachte lieden, by hunne oprechte gehoorzaamheyd en trouwe teegens God, aan deeze neuswyze, weereld-wyze, en Hoogepriesters, altyd verachtelyk en belagchelyk voorgekoomen zyn, zoo dat zy daar door altoos op het argste hebben moeten lyden en voorhouden, en dat ook dit vooroordeel teegens de zoo genaamde Leeken altyd gelden moest: *Wie van deeze zoude ons konnen wyzen wat goed is?* Item, *Dit volk weet van de Wet niets, en het is vervloekt?*

14. Of niet ook zelfs die geene, dikmaals, welke, aan zig zelven, weegens eenige dwaalinge, niet konden overtuygt werden, echter daar meede verdacht en gehaat gemaakt zyn geworden, door dien zy maar, met zulke verketterde perzoonen, alleen burgerlyk omgegaan, haar onvoorziens ontschuldigt, gelooft, of ook, in andere dingen, zich zoo niet gehouden hebben, als het de Geestelykheyd wel van hen gevordert heeft, zoo verre zelfs, dat deeze hen daar over gaarne in 't hair hebben willen zitten?

15. Of niet veele, die te vooren in een groot aanzien in de Kerken geweest waaren, hier na, zoo dra als zy eenigzins in vermindering van haare genaade en vertrouwen, by deeze of geene groote Heeren, of anderzins in eenig ongeluk geraakt waaren, ook aanstonds, van de huychelaars, welke tot noch toe hen niet by hadden konnen koomen, op eenmaal onderdrukt en verwurpen zyn geworden?

16. Insgelyks ook, wanneer iemand uyt het eene of het andere Landschap, vertrokken, of verdreeven geworden was, daar hy zich dan met zyne teegenwoordigheyd niet meer verantwoorden kon, of niet dit, aan de *Kettermaakers*, wel dikmaals geleegenheyd en moet gegeeven heeft, om den zoodaanigen des te stouter aan te grypen, en t'onder te brengen, door dien 'er, noch gevaar noch schaade daar van meer te bezorgen was?

17. Waar uyt ook verder blykt, of, en waarom doch, zoo veele oprechte lieden, eerst na haar dood, van hunne afgunstige, en vyanden, aangeklaagt en veroordeelt werden, die men dog, in hun leeven, of niet wilde aanvallen, of zulks niet wel heeft

heeft konnen doen, ja, die men opentlyk liet heene gaan, of wel, niet genoeg pryzen of verheffen kon? gelyk als, uyt de eerste tyden, van *Origenes*, en uyt de nieuwe, van *David Jorisse*, bekent is.

18. Of dit alles niet eene vermeetele lasteringe, en zondig oordeel, over een, of afweezend, of dood mensch is, by aldien men hem nog, daar hy zich niet meer verantwoorden kan, achter zynen rugge, en partydig, over grouwelyke dwaalingen, lasteringen, en andere verdoemelyke dingen beschuldigt en vuyl maakt?

19. Booven dit, of ook niet veele onder die geene, welke met 'er daad zelve, van de gemeene, en opentlyk aangenoomene meeningen, afgegaan zyn, geenzins altyd, zonder eenig onderscheyd, als voorzettelyk, en met voordacht dwaalende menschen, aan te zien zyn, maar veel eer, als zwakke, onovertuygde, in verzoekingen en geweetens-nood leggende zielen, die men met eenen zachtmoedigen geest weeder te recht behoorde te helpen?

20. Of niet zulke mannen, welke van God met groote gaaven begaaft waaren, onder de verdurvene tyden, van huychelaars en nydige, veeltyds schandelyk verwurpen zyn geworden, die men, te vooren, in de zuyvere toestand der *Christenen*, wel hoog geacht, en nimmermeer verwurpen zoude hebben?

21. Hier teegen, of niet die geene, welke zich zelfs, onder het verval, opgeblaazen, en booven alles verheeven, ja, als de zuyverste Leeraars, uytgegeeven hebben, wanneer zy, in de tyden der *Apostelen*, en van hunne leerlingen, geleeft hadden, niet wel zelfs, als de schandelykste *Ketters*, ja als *Antichristen*, zouden erkend en veroordeelt zyn geworden?

22. Gelyk als deeze dan, in de waare en eenige grond des geloofs aan *Jesus Christus*, t'eenemaal blind geweest zyn, en die daar en teegen, (de gewaande *Ketters*) van God geleert, en, teegens alle menschelyke teegenstellingen, meeningen, gebooden, en leeringen bevestigt en versterkt waaren.

23. Of niet, onder het verval, in de eerste tyden, en hier na, in deeze laatste twee eeuwen, dieswegen, zoo zeer veele, ja meerder *Ketters*, als by de eerste eenvoudige zuyverheyd, gemaakt zyn, door dien de andere, die hen daar voor verklaart hebben, ook zelve, door het vernuft en weereldlyke *philosophie*, huychelerye, en goddeloosheid, zoo grouwelyk ver-

durven waaren, dat zy daar door wel genoodzaakt zyn geweest, om de oprechte getuygen der waarheyd te moeten verketteren?

Ontrent het derde punt, van de stoffen of Ketteryen zelfs, is te overweegen:

1. OF niet, ten tyde der *Apostelen*, en van hunne *waare leerlingen*, de geest der wysheid, en openbaaringe, by de *Christenen* zoo onbepaalt is geweest, dat hen, noch van God, noch menschen, een zeeker perk gestelt is geworden, ten aanzien van de oneyndelyke diepte der geheymenissen Gods, welke alle en een ieder mensche, schoon zy ook dagelyks daar in toenaamen, in eeuwigheyd niet genoeg zouden konnen navorschen of bevatten.

2. Of van daar niet die hooge maate van kennisse; aangaande zulke hooge geheymenissen, en wonderen Gods, in de eerste tyden, als eene gaave Gods, erkent en gepreezen geworden is, welke de vervallene Leeraars, naderhand, door dien zy zelfs niets altoos daar van gehad of ervaaren hadden, verkettert hebben?

3. Of ook niet, (om nu alhier van de *Patriarchen* en *Propheeten* te zwygen) zoo wel voor Christus tyden, als niet lange na dezelve, de met recht alzoo genaamde *ketteryen*, niet in 't verstand alleen, maar wel voornaamentlyk in den wille, bestaan hebben? nademaal de wil, voor eerst, zich, tot het begrip, en de aanneeminge der valsche dingen, neygen en overgeeven moet, eer het verstand die eens te recht gevat en uytgebracht heeft?

4. Welke dan derhalven, in de gedachte tyden, het richtsnoer, of de eygentlyke *reegel* of *canon*, is geweest, waar men alle de dwaalende, toen ter tyd, na gemeeten en geoordeeld heeft?

5. Of dit de gantsche *Heylige Schriftuure*, zoo als wy die nu hebben, wel zyn kan, daar, voor *Christus* tyden, het *Nieuwe Testament* noch niet eens openbaar geweest is, en dat men, na de zelve tyd, over de 300 Jaaren lang, aan veele hoofdstukken en boeken der *H. Schrift*, opentlyk, en in 't gemeen, getwyffelt, en daar over getwist heeft, en dat ook, om die reede, de gantsche *Bybel*, gelyk zy nu als onfeylbaar aangenoomen werd, niet tot een *reegel* over al aangenomen is geworden?

6.

6. Of, om die reede de *Apostelen*, wanneer zy de *Heylige Schrift* genoemt, en de *Christenen* die hebben aanbevoolen, dit volkoomen lichaam *(corpus,)* zoo, gelyk als het nu is, alleen maar na de letter gemeent, en geraaden hebben, om alle leeringen daar na te richten en te beproeven; te meer, na dien het nog niet t'eenemaal by een verzaamelt of aangenoomen is geweest?

7. Dan, of niet veel eer, de lieden, toen ter tyd in 't gemeen, aan het voorbeeld der heylzaame leere, welke hen de *H. Geest* zelfs, uyt krachte van de toezegginge des *Vaders*, tot vernieuwinge van Gods evenbeeld, ingedrukt hadde, zich gehouden, en daar na in alles geschikt hebben?

8. Of zy niet alle voorzeggingen, die iemand gehad mag hebben, na de gelykenisse van dat geloove, beproeft hebben, het welke zy, eeven zoo dierbaar als de *Apostelen* zelfs, ontfangen hadden: en, dat ze van geene *Systematische*, en *Symbolische* menschelyke *analogien*, of gelykvormigheeden, altoos geweeten hebben?

9. Of zy, uyt dien grond iets, desweegen maar alleen, verwurpen, of gelaakt hebben, om dat het niet in de uytdrukkelyke letteren der *H. Boeken*, en *Goddelyke Schriften*, begreepen was? en, of zy volstandig glooft hebben, dat God hen in dezelve, alle en een iedere geheymenisse, op eenmaal voorgedraagen hadde, welke maar alleen in dat eenige, alhoewel nog zoo grooten Boek, volkoomentlyk (en zoodaanig, dat daar niets meer by gedaan konde werden) bevat, en ingeslooten mochten zyn?

10. Of ook niet de onmeetelyke Genaade des Nieuwen Verbonds, in een onbepaald licht, heel veel grooter moest zyn, als de schaaduwe van het Oude Verbond, in 't welke echter ook al eerst, over de 2000 Jaaren lang, geen schriftelyke *reegel* altoos, om die leeringen en dwaalingen te onderscheyden, doch hier na, alleen eenige byzondere schriften, bekent geweest zyn, zoo dat alzoo, in 't *Nieuwe Verbond*, noch veel minder de eene waarachtige broeder den anderen behoefde te leeren, alwaar een ieder, op God zelfs, met zyn geest, gezien, en, zoo wel uyt de *Schrift*, als uyt de vloeijinge desselfs, zyn kracht, in zyn eygen herte woonende, gehad heeft?

11. Of van daar ook niet nu noch, in deeze tyden, ja veel meer, hoe meer de dag zelfs naadert, alle leeringen, zoo wel van deeze, als de voorgaande perzoonen, uyt en na deeze eeuwige onveranderlyke Geest, aangezien, en gericht moeten werden? als welke ook, in zyn licht, onbedriegelyk, onveranderlyk,

lyk, van valsche uytleggingen of misbruyken heel vervreemt, en alleen genoeg zy?

12. Of niet de eerste Leeraars zelfs, en in der daad, na de waare en eenige zin des *H. Geests*, van alle leeringen der menschen geoordeelt hebben, dan, of zy zich daar by altyd, op *de uytgedrukte letteren der Schriftboeken*, beroepen hebben? en, of zy, in haar *Christendom*, al meerder meesters gezocht hebben, als *Jesus Christus*, het eenige woord des Vaders, in wien zy alle met haar gantsche macht, vertrouwt hebben?

13. Of alzoo ook van hen, die voorstellingen, of ontdekkingen der geheymenissen, al terstont te verwerpen zyn geweest, of metter daad zelve, van verlichte herten verwurpen geworden zyn, welke de eene of de andere niet zoo aanstonds, in de klaare letteren der *H. Schrift* uytgedrukt gevonden heeft, niet teegenstaande de *H. Geest* zelve, van de zeekerheyd der zelve, in de herten van haar, getuygt heeft?

14. Of dit alzoo voort eene *ketterye* genoemt, of met regt te noemen is geweest, al wat, na de inbeeldinge van zommige menschen, die zich onderwonden hebben om Leeraars te zyn, in de Schrift niet te vinden was, alhoewel het nochtans, in waarheyd, zeer wel daar in begreepen konde weezen?

15. Veel meer, of men dit wel met een goed geweeten verdoemen konde, wat met de gemeene uytlegginge van deeze of geene *Schriftuurplaats*, of, met de algemeene leere van die kerken, welke zich zelfs, eygenmachtig, en, weegens haare grootte, *Catholyk*, oud, reyn, rechtgeloovig, en diergelyken, gepreezen hebben, niet volkoomen over een stemde?

16. En vervolgens, of by zulke gemeentens, de *Concilien*, of *Consistorien*, *Academien*, *Faculteyten*, en der zelver geloofs belydenissen, *Symbola*, *Anathemata*, *decreta*, en diergelyken, al genoegzaam en volstrekt geweest zyn, naar welke, als een *reegel*, alle leeringen, of verdoemt, of aangenoomen moogen werden?

17. Dan, of de achtbaarheid van eenige menschen, (als, van een *Paus*, *Bisschop*, of *Superintendent*, *Doctor*, *Professor*, *Pastor*, en wat voor naamen zy ook hebben) zoo verre tot een grond des geloofs te zetten is geweest, dat die geene, welke van hunne meeningen, leerstukken, en besluyten, eenigzins afgeweeken waaren, daarom al voort voor *Ketters* moesten gehouden worden?

18. Of ook alle en elke uytdrukkingen, manieren van spreeken, beschryvingen, *termen*, en woorden, die ooit van de

de Kerken aangenoomen en gebruykt zyn geworden, in den Bybel wel klaar te vinden, of genoegzaam moogen zyn, om de gantsche onafmeetelyke volheid aller wonderen, dieptens, en geheimenissen Gods, tot genoegen uyt te konnen drukken?

19. Vervolgens, zoo wanneer dit niet gezegd kan werden, of eenige nieuwe en voor heene ongewoonelyke bewoordinge van een geheymenis, die aan zich zelve waarachtig Goddelyk is, weegens zyne nieuwigheid, al straks te verwerpen geweest zy? en, of niet alle deeze vooroordeelen, zelfs, teegens de leere van *Christus*, en die der *Apostelen*, van de *Phariseen en Schriftgeleerde* wel hadden konnen gelden, wanneer zy maar bondig geweest waaren?

20. En, of niet dikmaals, de Goddelyke werken en gedagten, aan den mensche zoo groot en diep gescheenen hebben, dat hy geene bequaame woorden daar toe vinden kon? en, of daar door zulk een ten dien opzichte al te verketteren zy, wanneer hy zyn begrip, niet genoegzaam, of, volgens de gemeene meeninge en wyze, vermag voor te stellen?

21. En of alzoo niet iemand, in zyn gemoed, wel een gantsch zuyveren, en Goddelyken grond en indrukkinge, van eenig zwaar *religions-punt* kan hebben, en echter dat zelve, met de gemeene en gewoonelyke tonge, niet kan uytdrukken, maar wel zomtyds een onrecht schynend voorstel daar van komt te doen?

22. Als meede, of het niet wel mogelyk is geweest, en in der daad zomtyds gebleeken heeft, dat de onbetaamelyke yver der vervallene Leeraars, aan veele hunne uytdrukkingen, bekentenissen, en woorden, heel anders geduyd heeft, als deeze het in den zin gehad hebben, en zulks wel, of uyt onbedagtheid, haastigheyd, en blindheid, of ook niet zelden, uyt enkele boosheid en goddelooze inzichten?

23. Byzonder door dien veele van de in 't gemeen aangegeevene *Ketters*, uyt veelerleye oorzaaken, iets onverstandigs, of dubbelzinnigs gesprooken hebben, en, door dien de Geest Gods zelfs, zijne heemelsche wysheid, door raadzelen, in 't gemeen pleeg voor te leggen, op dat de paarlen aan de zwynen niet meede gedeeld zouden werden?

24. Of het ook niet meermaalen geschied is, dat, by voorvallende strydigheeden, de *Rechters*, *Inquisitores*, en alle die geene, welke zich het oordeel anders over zulke vervolgde lieden aangemaatigt hebben, door arglistige, *sophistische*, en dubbelzinnige vraagen zulke verklaaringen en bekentenissen van hen niet wel uyt-

gelokt hebben, welke aan zich zelven gevaarlyk hebben geschee-nen te zyn, en die aan de aangeklaagde zyn misduyd, of, tee-gens haar wil en dank afgeperst en uytgelokt geworden?

25. Of dit niet wel, door heftige gemoeds beweegingen, onbedachte uytgeworpene reedenen, in de geweetens-pynigingen, of ook wel, door den beul aangestelde pynelyke, of andere zwaare vraagen, by de ondervraagingen, en anders, onder het *Pausdom* voornaamentlyk, veeltyds geschied en voorgevallen is?

26. Wederom, of niet de zaaken of stoffen, onder zulke reedenen verborgen, aan zig zelven, na onzydige en godvruchtige proeven van verlichte gemoederen, als t'eenemaal goddelyk, heylzaam, en goed bevonden mochten zyn geweest?

27. En, of dit alles niet voor des te gewisser te houden is, hoe openbaarder het is, dat de leeraars, onder de gewaande gelukzaaligheyd en zeekerheyd, niet alleen in haar leeven en in de *practyke*, (na alle goddeloosheyd, bygeloove, en valsche Godsdienst) maar ook in de leere zelfs, (dewyl die beyde aan een hangen) op het grouwelykste vervallen, en in afschouwelyke grond-dwaalingen, geraakt waaren? aan welke dan de getuygen der waarheyd wel noodwendig den wille Gods, die by hen t'eenemaal vergeeten en vertreeden was, hebben moeten betuygen, en zig daar teegen aan zetten?

28. Daar ook eenige van zulke gewaande *ketteryen* juyst niet den grond, of het gantsche begrip des *Christelijken* geloofs en leevens geraakt hebben; of zy niet ten minsten, dan nog in haaren rechten zin, onschuldig, onschaadelyk, en stigtelyk, of ook veel beeter geweest zyn, als alle dat looze gesnap der valsche beroemde konst, en *Philosophische twist-Theologie*?

29. Of de historien, en daagelyksche ervaarentheid het niet betuygen, dat veele meeningen, en manieren van spreeken, welke van de twist- en heersch-zugtige Geestelykheid eertyds verwurpen wierden, naderhand ongehindert en vry door gingen, en hier teegen dat andere, welke zy te vooren vry en toegelaaten gehouden hebben, hier na tot in de onderste helle verdoemt en *verkettert* zyn geworden?

30. *Item:* of niet eeven de zelve leere, zomtyds aan een plaats, daar een twistgierige geheerscht heeft, *ketterye*, heeft moeten heeten, welke elders, daar men liefde en vreede nagejaagt heeft, wel ongehindert gedreeven mocht werden?

31. En, of het daar na niet by de enkele moetwil, dwaazen yver, en eygenzinnigheid van de twistige Godgeleerde gestaan heeft,

dat

dat deeze en geene leere, nu voor recht, en dan weeder voor onrecht, uytgeschreeuwd, of, op een plaats aangenoomen, en op een andere bestreeden is?

32. Of ook die uytvlucht wel sterk genoeg is, wanneer men voorgewend heeft: dat de oude in 't eerste, van de Goddelyke geheymenissen onbeschroomt geredeneert hadden, om dat 'er toenmaals noch geene ketteryen daar van bekent waaren?

33. Dan, of niet veel eer in 't eerst geene ketteryen daar over gemaakt zyn geworden, door dien de *Christenen* elkanderen in 't eerste, niet uyt de woorden, en uytdrukkingen geoordeelt hebben, maar, uyt de herten en werken, zoo dat zy, in hunne woorden, vry, opènhertig, en voor ontydige verketteringe onbezorgt geweest zyn?

34. Of niet, na de eens ontstaane twist onder de leeraars, door des Satans list en macht, de stoffen, tot zulk *disputeeren*, en *speculeeren*, beneevens de *controversien*, heel klaar-zienelyk opgehoopt, en de natuurlyke menschen haar gantsch bedurven vernuft in de Godgeleertheid ingevoerd hebben, zoo dat zy dit laatste, de waarheid en rechtzinnigheid, maar het Goddelyke licht, loogen en *ketterye* geheeten hebben?

35. Of het wel moogelyk geweest was, dat die lieden, welke eene reynheid der kerken en van hunne dienaars, eene afzonderinge van de booze, eene volkoomene verlichtinge en heyligmaakinge der *Christenen*, en diergelyke zaaken, vereyscht, en, teegen het valsche *Christendom* in 't gemeen getuygt hebben, dat, zegge ik, die, in de allereerste *Apostolische Kerke* verwurpen hebben konnen werden? Daar deeze Kerke eeven in deezen grond haare heerelykheid heeft gehad.

36. Of niet, om die reede, hier teegen de afgevallene Kerke, om haar eyge belang, noodig gehad heeft, om alle zulke getuygen, als dwaalende en weederspannige te onderdrukken, op dat haare naaktheid daar door niet openbaar gemaakt mocht werden?

37. Of 'er alzoo wel ooit, wanneer de zoo genaamde regtgeloovige noch in haare eerste zuyverheid der leere en des leevens stonden, van diergelyke strydigheeden gehoort zoude werden? En, of niet veel meer de onder het verval heerschende Godsdienst, met haare huychelerye, blindheyd, en boosheid, dit alles, als eygentlyk zoo genaamde *ketterye*, zoude veroordeelt; en of hier teegen de in 't gemeen verwurpene waarheid en heyligheid, als een algemeen ken-teeken der waare *Kerke Christi*, niet erkent zoude moeten werden?

38. Hier na, en tot besluyt, of het niet eyndelyk alle en ieders daaden te kennen geeven en openbaaren, dat de waarheyd en rechtzinnigheyd, by de vervallene leeraars, altyd die Godsdienst, of dat *corpus* der meeningen heeten moest te zyn, het welke door de uytterlyke macht, de overhand en heerschappy over de anderen gehad heeft?

49. En eyndelyk, dat dit by hen ketterye geheeten heeft, wat teegen deeze zoo beschreevene Godsdienst heeft aangeloopen; het welke ook, onvermydelyk, van alle die geene heeft moeten vervolgt en onderdrukt werden, die eenigzins daar aan geleegen was, of eenig belang daar in hadden.

40. Of deeze beschryvinge, aangaande de Ketterye, niet veel oprechter, en, in de oeffeninge zelfs, meerder gegrond is, als alle de andere: nademaal de grootste leeraars zelfs bekennen moeten, dat het uyttermaaten zwaar, ja genoegzaam onmoogelyk is, om eenige ketterye recht ter deege te konnen beschryven?

41. Of dit zelve niet openbaarlyk eene *Babelsche* verwerringe, onzeekerheyd en groote blindheyd aanwyst, dat zy nooit hier in recht eenig konnen werden, en niet geweeten hebben, wat zy zelfs dies aangaande zouden zeggen, of stellen?

42. Of dit niet eene openbaare afwykinge en verachtinge van God geweest is, dat zy de rechte en zonneklaare beschryvingen, gelyk als die hier, in 't *eerste boek*, uyt *Paulus* en *Petrus* bygebragt zyn, hebben verlaaten? En, of dit niet daarom geschied is, door dien zy als dan, volgens zulke getuygenissen, zelfs de allergrootste *Ketters* hadden moeten genaamt werden?

43. Of ook deeze wreevel en lichtvaardigheid niet ten hoogsten strafbaar en onverantwoordelyk is geweest, dat 'er, zoo wel in de oude als nieuwe *ketter-registers*, zoo veele geringe en onverschillende meeningen, ja recht kinderlyke en smaakelooze dingen, valschelyk verdicht zyn geworden, en, zoo 'er eenige al niet t'eenemaal onwaar geweest mochten zyn, dat die echter al aanstonds voor groote en verdoemelyke dwaalingen zyn aangeteekent, en de eerste uytvinders der zelve daar over zyn veroordeelt geworden, niet teegenstaande dat zomtyds zulke beschuldigingen niet de geringste grond van waarheid gehad hebben?

44. Of men dan ook niet zelfs eene groote aanleydinge daar toe gegeeven heeft, dat de *ketteryen* van veele verstandige gemoederen, in 't gemeen maar voor een verdicht spookzel, bul-

bullebak, of *non ens*, ja zelfs, voor *een geestelijke staats-streek*, en grondzuyl der ongeestelyke opperhoofdigheyd en dwingelandye, gehouden zyn geworden, waar meede men maar alleen voor hadde, om de oprechte gemoederen te verschrikken, te krenken, en tot alles goeds t'eenemaal onbequaam te maaken?

45. Of ook een eenig mensch, hy zy ook zoo verlicht, geoeffent, en ervaaren als hy wil, met eenigen grond der waarheyd, wel van zich zelve kan zeggen, dat hy niet een eenige dwaalinge heeft, of t'eenemaal onfeylbaar is, en by gevolge, dat 'er geene *ketterye* altoos op hem hechten kan, het geene hem dan ook bequaam zoude maaken, om, op eene onbedriegelyke wyze, van alle andere te konnen oordeelen?

46. Of niet veele, zoo niet alle, by aldien zy tot eenige waarachtige en goddelyke kennisse gekoomen zyn, echter van te vooren, zoo meenigen twyffelinge, invallen des vernufts, duyvelsche verzoekinge, en teegenspraake hebben moeten doorstaan, daar in zy zomtyds wel veele jaaren doorgebragt hebben, eer zy tot eenige vaste zeekerheyd hunnes gemoeds hebben konnen geraaken?

47. Vervolgens, of niet zulke gemoederen, zoo wanneer ze in diergelyke aanveechtingen geraakt waaren, en, door dien ze van niets beeters klaarlyk overtuygt geweest zyn, eyndelyk t'eenemaal zyn koomen uyt te breeken, en daar by, teegen alle aan hen gedaane vertoogen aan, tot den eynde toe te volherden? Als meede, of de zulke daar op niet, veeltyds, van de bittere en ongestuyme *Kettermaakers*, ellendiglyk, en op eene onbarmhertige wyze, t'eenemaal zyn te rugge gestooten, uytgescholden, en verdoemt geworden, in de plaats dat men hen, volgens de zoo hoog bevoolenen aart der zachtmoedigheid, met meededoogen hadde behooren te rechte te helpen?

Over het vierde Punt, aangaande den aart en wyze der Kettermaakinge, valt te bedenken.

1. TOegestaan zynde, dat deeze of geene al metter daad zelve gedwaald hadde, en dat ook daar van genoegzaame oirkonden voorhanden geweest waaren: of 'er niet wel gantsch andere, en veel beetere middelen, moogelyk, en ook

 noodig

noodig geweest hadden, als 'er in 't gemeen, by de vervallene Leeraars, daar toe aangewend zyn geworden?

2. Of niet de meedelydende *Hoogen Priester Christus Jesus* zelfs, niet alleen by zyn zichtbaare ommegang alhier op aarden, de verloorene schaapen, met weldoen en zachtmoedigheid, gezocht, en weeder te recht gebracht heeft, maar dat hy ook noch altyd meedelyden met die geene heeft, zoo wel die onweetende zyn, als die met der daad zelve dwaalen: en dat hy hen daarom ook niet terstont verstoot, verdoemt, of verderft, maar, in veelen, zoekt te verschoonen, te draagen en te verbeeteren?

3. Of niet alle en een ieder, die zich maar *Christenen*, of ook, wel t'eenemaal zyne dienaars en booden noemen te zyn, dit voorbeeld heel naaukeurig, en, zonder eenige de minste teegenspraake, schuldig zyn na te volgen?

4. Of ze zyn uytdrukkelyk bevel ook niet noodzaakelyk moeten nakoomen, uyt welkers kracht hy zoo uyttermaaten dikmaals de zagtste en voorzichtigste weg, en de zeekerste trappen, ontrent de te recht brenginge der dwaalende, aan de menschen heeft voorgeschreeven, en die hy zelfs ook tot een ken-teeken en zeekere proeve zyner waarachtige Leerlingen heeft gezet: om welke reede hy hen ook, in 't algemeen, die reegel, uyt de wet der natuure, heeft gegeeven: *Wat gy wilt dat u de menschen zullen doen, dat doet hen ook alzoo?* En, of eeven dit zelve niet het *Korte-Begrip* der *geheele Wet* is, en van alle de Propheeten, en, by gevolge ook, de rechte en zuyvere Leere?

5. Byzonder, of niet *Jesus Christus* wel uytdrukkelyk gebooden heeft, dat men den dwaalenden broeder, eerst alleen, en in 't geheym, daar na, in teegenwoordigheyd van twee of drie getuygen, en dan eyndelyk eerst, voor de geheele gemeente, zoude vermaanen, en, by aldien hy deeze niet hoorde, dat men hem als dan eerst voor een heyden en tollenaar zoude houden?

6. Of ook dit alles, de allereerste Leeraars, en *Christenen*, in zulk een geval, niet ter goeder trouwe vervult, en de volgende bedryven der vervallene, als *Antichristische* grouwelen, t'eenemaal verfoeyt gehad hebben, en, of dit alles ook niet uyt de *Apostolische* schriften, by alle zulke voorbeelden, ten vollen openbaar is?

7. Of zy het ook wel ooit, op een geheele uytroeijinge, en ombrenginge, of verjaaginge der *Ketteren*, aangelegt hebben, daar

daar zy met *Paulus* wel wisten, dat 'er onder de gemeentens scheuringen en *Secten* moesten weezen?

8. En of zy ook niet, om die reede, hunne gemeentens veel eer, door alle genoegzaame Goddelyke middelen, en wel voornaamentlyk, door byzondere vermaaningen, en wyzinge op den onbedriegelyken altyd teegenwoordigen Leeraar, naamelyk, den Geest Christi voor alle gevaar van dwaalinge altoos hebben zoeken te bewaaren?

9. Of het niet aan de Leeraars zelfs gestaan heeft, dat 'er in de eerste eeuwen, zoo weynige, en daar na, zoo veele *ketteryen*, zyn ontstaan: door dien de eerste Leeraars alle de oorzaaken van de zelve, door de krachtige meedewerkinge des *H. Geests*, in eene Goddelyke wysheid, t'eenemaal afgesneeden hebben, maar de laatste, door hunne nalaatigheid, en ongeestelyke leere en leeven, by de steeds inkruypende onweetenheid van het verlaatene volk, aan veele zelfs aanleydinge daar toe gegeeven of verleyd hebben, en dat ze ook daar en booven, de ontstaane dwaalingen, met ongestuymigheyd, allarmblaazinge, en tyrannye, maar te meerder bevestigt en uytgebreyd hebben?

10. Of de afgevallene Leeraars, *Paapen*, *Munnikken*, en diergelyke, zich wel op het voorbeeld der *Apostelen* beroepen konnen, welke de halstarrige aan den Satan overgegeeven hebben, daar deeze zelfs uyt des Satans schoole geweest zyn, en ook de uytwerkinge daar van niet hebben beleeft, dat zulke weedersprekers, daar door bewoogen zyn geworden, om niet meer te lasteren, of, wel t'eenemaal tot hen over te koomen?

11. *Item:* Of zy wel met waarheid zig beroemen konnen, dat zy, eeven gelyk als de *Apostelen*, de Ketters den mond gestopt, hen overtuygt, en, in Goddelyke kracht, zwygende gemaakt hebben, wanneer zy, met allerleye onwaarheeden, valsche beschuldigingen, ja zelfs, met uytterlyk geweld, en door den beul, hen den mond gestopt hebben?

12. Maar, of niet doorgaands by alle zulke dwaalingen en strydigheeden, die geene, welke zich zelfs voor eene *Christelijke Overigheid*, en *Leeraars*, gehouden willen hebben, tot alle moogelyke glimp en zachtmoedigheyd verbonden geweest zyn, om de aangeklaagde dwaalingen grondiglyk te onderzoeken, na bevindinge, dezelve vriendelijk en grondelijk voor te leggen, en te verbeeteren, door een lieffelijk toespreeken en ommegaan die op een Goode wel behaagelijk doelwit te richten, of wel, by

by het ontstaan van dit middel, en, als de dwaalende op zyn gevoelen vast was blyven staan, door uytsluytinge van de gemeente hem te beschaamen, daar by men nochtans zich van alle geweld, ongerechtigheid, en eenzydigheid, voor al wel moest onthouden?

13. Of dan niet, op zulk een aart, de meeste naderhand gevolgde zwaare verschillen en onrusten, zouden opgehouden hebben, ja veele *ketteryen* t'eenemaal achtergebleeven zyn geweest, en alle de schaade daar door verhoed geworden, die de *Christenheid* nu gantsch omgekeerd en vernield heeft?

14. Of niet de eerste *Christenen* eeven die beschuldigingen, teegenwerpingen, en vervolgingen, van de *Heydenen* geleeden hebben, welke de *antichristische* leeraars naderhand de noch onder hen overgebleevene waare *Christenen* aangedaan hebben; gelyk als zulks de gantsche *Kerkelijke Historie* ook genoegzaam uytwyst?

15. Of niet deeze zelve *historie*, doorgaands, met ontallyke en handtastelyke voorbeelden, klaar toont, dat men de zulke, met valsche beschuldigingen, lasteringen, en aanklachten, zwart, verdacht, en by een ieder gehaat gemaakt heeft, en dat men verders haare bekentenissen quaalyk geduyd, verdraait, onregtmaatig toegepast, en anderzins, op duyzenderlye manieren, haar goede naam heeft zoeken te krenken?

16. Of niet zulk eene afsnydinge van een goede faam, en het vertrouwen onder andere menschen, aan zulke perzoonen, als een burgerlyke dood, zomtyds veel schaadelyker en gevoeliger is geweest, als, by aldien men hen met de hand gepynigt, en lichaamelyk dood geslaagen hadde?

17. Of niet dat geene, het welke noch al eenigzins berispelijk aan hen is geweest, door de Kettermaakers, op het allerhoogste vergroot is geworden, niet teegenstaande zy, als muggezifters, en kameel inslockers, of aan zich zelfs of anderen, ook de grootste balken der uytterste blindheid en goddeloosheid, t'eenemaal verborgen, of, voor gering en onberispelijk uytgegeeven gehad hebben?

18. Of niet veele, uyt Geestelyke hoogmoed, en inbeeldinge van hunne groote wysheid, of ook wel uyt gerustheid en blindheid, dat geene voor verzoekingen des duyvels, eygene weegen, byzonderheid, zwaarmoedigheid, ongeruste en treurige gedachten, uytgegeeven hebben, het geene nochtans Gods waare werkinge is geweest, byzonder, wanneer men het zich niet vertrouwt heeft, om het t'eenemaal *ketterye* te noemen;

dat

dat dan noch al heel genaadig, en zacht in haaren zin gehandelt heeft?

19. Of niet deeze, en meer andere diergelyke valsche veroordeelingen, waarlyk t'eenemaal *tot den Antichrist* behooren, en van de zuyvere *Euangelische weegen van Jesus Christus* geheel en al vervreemt zyn geweest? Inzonderheit, door dien men daar en booven andere heeft zoeken te overreeden, dat ze een volkoomen geloof aan alle zulke beschuldigingen zouden geeven; als meede, nademaal men daar door aan de *Groote* geleegenheid en stoffe heeft aan de hand gegeeven, om, niet alleen zulke menschen zelfs niet na te volgen, maar ook, om niet te willen lyden, dat andere zulks deeden?

20. Veel meer, of alle die heftige en toornige schriften, *ketter-registers*, scheld- en smaad-woorden, *sectische* hoonende bynaamen, en grouwelyke *tytelen*, spot- en steek-reedenen, ophitzinge der *Hooge Overigheid* en des gemeenen volks, en meer andere diergelyke zaaken, onder den wyden mantel des voordeeligen yvers voor de rechtzinnigheid, ten opzichte van bescheidene gemoederen al wel bedekt konnen werden?

21. Of die gemeene vond, om deezen of geenen, die men anders niet wel bykoomen kon, een oude *ketters* naam, tot zynen nadeele, aan te wryven, voor God en de menschen al verantwoordelyk, of *Christelijk* is? Insgelyks ook, of alle die leugenachtige *historien*, en beschryvingen der *Ketters*, zonder eenige verder onderzoek, al straks wel aan te neemen, en alzoo na te praaten zyn?

22. Of alle zulke rechts-pleegingen, der Oud-Nieuwe Geestelykheid, op den voet en voorgang der al-oude *Papisten*, wel eenigzins te ontschuldigen zyn, wanneer zy, teegen zulke luiden, die anders met de Goddelyke waarheid wel zouden doorgebrooken gehad hebben, van hunne *partye* of kant, eenzydige *Concilien*, t'zaamen-spraaken, of eenige andere by een komsten, hebben aangestelt, op welke zy dan deeze menschen, of t'eenemaal niet hebben toegelaaten te verschynen, of, alleen maar op zulk eene wyze, dat ze aldaar, als *beschuldigde*, voor hunne volslaagene weederpartyen, als *Rechters*, ten oordeel moesten koomen, van alle menschelyke hulpe, raad, en toestemminge, t'eenemaal versteeken en ontzet zynde, waar door ze dan ook verders wel noodzaakelyk, van deeze partydige Rechters, hebben moeten veroordeelt en verdoemt werden?

23. Of niet eeven deeze zelve handel, by de hier na ingevoerde Geestelyke Gerichten, *Consistorien*, *Inquisitien*, *Commissien*, *Visitatien*, en diergelyke, met uytsluytinge der gantsche Gemeentens, en beroovinge van hun, ten dien opzichte, van God zelfs verkreege

recht, op de alleronrechtvaardigste wyze, aan zoo veele menschen is in 't werk gestelt, en ook met eene onverzettelyke schaade der waarheid, volvoert geworden?

24. Of het wel recht is, dat men, hier by, met en beneevens de *H Schrift*, nog zeekere *Symbola*, Geloofs-belydenissen, *artykelen*, en stellingen, heeft opgezet, en dat men dezelve, aan alle de anderen, als rechte ken-teekenen der waare Kerke, en reegelen des Geloofs, over al aangepreezen, ja opgedrongen heeft? Dat men verders, door de *Hooge Overigheyd* alle die geene tot de onderschryvinge deezer zaaken heeft genoodigt, welke maar eenigzins by hen verdagt geschecnen hebben te weezen, waar over dan de gronwelykste ban-vloeken, en *anathemata*, teegens alle zulke verscheelende, daar aan gehangen zyn geworden?

25. Of men wel ooit gerechtigt is geweest, om volgens zyn eyge goetdunken en belang, een zeeker getal van *Theologische stellingen* te maaken, daar toe eenige spreuken uyt den *Bybel*, als tot bewys der zelve, by te brengen, als dan de zelve voor *fondamenteele artykelen*, en een onfeilbaare grond des geloofs, uyt te geeven, en zig alzoo zelfs, in de uytlegginge en toepassinge der *H Schrift*, tot eenen *onbedriegelyken rechter*, en hier teegen, alle de geene, die daar meede, als met menschelyke inzettingen, niet te vreeden waaren, tot *Ketters* te maaken en te verbannen?

26. Of die, op zulke schriftelyke handelingen gevolgde geweldige *executien*, niet van den Satan zelfs af koomen, wanneer de Geestelykheid haare eygene stellingen op deeze wyze, met list of geweld, door ontallyke streeken en greepen, geheyligt, en alzoo, gelyk als de *Antichrist*, zig zelfs in den *Tempel Gods* gezet, en voorgegeeven heeft, dat zy God is, die men alleen zonder eenige genoegzaame beproevinge moest gelooven?

27. Wanneer zy verder de verantwoordingen, en andere schriften der vervolgde en nood-lydende onderdrukt, aangeslaagen, verbrant, en op andere wyzen de lieden arglistiglyk uyt de handen getrokken hebben, onder voorwendzel, dat men voor de zaaligheid der menschen zorgde, maar in der daad, uyt vreeze, dat ze daar uyt wyzer en van een beeter verstand mochten werden?

28. Of het al genoeg was, dat de Geestelykheid, eenzydig en openbaarlyk partydig zynde, in haare *Symbolen*, *Systemata*, antwoorden, en stryd schriften, alle van haar verschillende menschen, na malkanderen, in de *Ketter-rolle* liet zetten, veroordeelen, en met eenige sluytreedenen, al zoo voort aan den duyvel liet overgeeven, niet teegenstaande zy zomtyds wel niet een eenig blad van haare

haare schriften geleezen, en noch veel minder, daar zelfs eerst grondelyk na vernoomen of onderzocht hadden? *Item:* Of dan daar meede de *Ketters* alzoo voort weederlegt zyn, wanneer 'er, op de *Universiteyten*, hier en daar, eenige *theses* en *argumenten* te zaamen geraapt, eenige leerlingen, of schutsgenooten, als *Opponenten* (die deeze zaaken niet teegen spreeken konden of dorften) die te verhandelen gegeeven, en de handelingen zelve, met vleijeryen, eige lof en zuyperyen besloten wierden, en aan den *Præses*, zynen arbeid, twee- of drie-dubbeld, of noch meer, wel betaald wierd?

29. En noch al veel meer, of het Goode al wel behaagelyk, en het eerste *Christendom* gelykvormig, of aan de toehoorders stichtelyk geweest is, wanneer men, in de *predikatien*, daar men naauwelyks, naar de noodzaakelykheid, de eerste letteren der *Christelyke* leere en leeven, wel en na behooren, afdoen kan, met *Academische controversien*, en *philosophische termen*, de tyd rekt, en de gantsche *comedie*, eindelyk, met ban en vloek over de gewaande *Ketters* besluyt, welke doch aldaar niet derven antwoorden?

30. Of het wel verantwoordelyk is, wanneer, op deeze of geene wyze, het arme onweetende volk, geërgert, en, in plaats der liefde, en andere geloofs vruchten, met enkele galle en bitterheid, aangevult, ja wel, t'eenemaal tot oploop, en allerleye moetwil, twist, en stryd aangevoert werd?

31. Of het niet de gemeenste en lichtste wyze, in de verdurvene Kerken, altyd is geweest, dat, wanneer de Geestelykheid iemand maar gaarne uyt den weg hebben, en aan lyf, eere, en goed, verderven wilde, zy zulk een al voort, weegens zyne leere, verdacht gemaakt, en hem den Ketter-mantel omgehangen heeft, waar meede hy dan ook al zoo goed als geleevert is geweest?

32. Of men ook niet teegens alle natuurelyke en weereldlyke rechten aan, gehandelt heeft, wanneer 'er aan zulke lieden niet eens de geringste genoegdoenende verantwoordinge, verklaaringe, en verdeediginge, verleent wierd, maar dat men hen, zomtyds onverhoort, onovertuygt, en onbeleeden, t'eenemaal verworpen, verjaagt en onderdrukt heeft?

33. Of de *Spaansche Inquisitie* dit alles wel alleen gedaan heeft, en, of niet, voor en na dezelve tyden, ook by andere menschen, welke van de eerste verkettert geworden waaren, eeven iets diergelyks geschied is?

34. Of het niet een gewis teeken geweest is, (dat men naamentlyk het bewys en de uytbreekinge van onschuld wilde voorkoo-

 men)

men) wanneer men zulke lieden terstont verbannen, uyt het land geweezen, in eeuwige gevangenissen geworpen, en tusschen vier muuren in geslooten, of wel, heel heymelyk om 't leeven gebracht heeft?

35. Of het, met een eenig bevel van God, of voorbeeld der eerste *Christenen*, wel te bewyzen is, dat men, menschen, welke in haar geweeten, tot dit of dat leer-punt niet *ja* konden zeggen, met geweld daar toe gedreeven, gevangen gezet, en gepynigt heeft, ja met honger, naaktheid, koude, hitte, armoede, en verbeurtmaakinge hunner goederen, of met lyf en leevens straffe daar toe heeft willen dwingen?

36. Of eenige *Overigheid*, dit of dat geloove aan iemand wel kan opdringen, de geweetens der menschen benaauwen, en by gedaane weygeringe, met straffe, aan eere, goed, of leeven, aanvallen?

37. Of zulk een *heydenschen* handel, welke de eerste *Christenen* geduldig verdraagen hebben, hier na, zonder Gods beleediginge, wel, door opentlyke wetten ingevoert en met zoo veele ontallyke *executien gepractiseert* heeft konnen werden?

38. Of 'er, uyt deeze heydensche wyzen, niet daar na de grouwelykste bloedstortingen, in 't *Pausdom*, en de vervolgingen onder andere gemeentens, afgekoomen zyn? En, of niet alle zulke yveraars van een en dezelve geest gedreeven werden?

39. Of men niet meer, door zoldaaten, dief-leyders, cipieren, en beulen, als door grondelyke onderrechtingen en bewyzen, gezocht heeft, de menschen te bekeeren, of, veel eer te verkeeren?

40. Of zulke openbaare boosheid, halstarrigheid en verkeerde zin der Geestelykheid niet veel eer tot de weezendlyke beschryvinge der *ketteryen* gehooren, als, de standvastigheid en lydzaamheid der vervolgde, welke men doorgaands voor hartnekkige gehouden heeft?

41. Of niet, zoo wanneer alle dat vervolgen niet helpen konde, of anderzins, niet toegelaaten is geweest, de Geestelykheyd echter noch al, tot haaren troost, op de Schrift, en het mondelyk *Ketter-maaken*, vast is blyven staan; zoo dat 'er, onder dezelve, niets anders, als loutere moord, en bloedvergieten, altoos is verhoolen gebleeven; schoon dat men zig niet heeft derven uytten?

Eyn-

Eyndelyk vraagt men, aangaande de inzichten en uytwerkingen,

1. OF niet alle en een ieder, of wel de meeste der yveraars, eeven deeze grond-reegelen in den zin gehad hebben, welke de *Jooden* eertyds duydelyk uytspraaken; naamelyk, indien wy deezen laaten gaan, zoo koomen de vyanden, en neemen ons alle onze voordeelen weg?

2. Of zy niet, neevens zulk eene verhoedinge en afwendinge van hunne schaade of val, ook werkelyke *positive* aanslaagen, op dit of dat voordeel, van haare eere, nut, of wellust, en de gemakkelykheid van dit leeven, aangewend hebben?

3. Inzonderheid of niet veele daar in eenen byzonderen roem, van geleertheid, van yver voor de leere, van voortreffelykheid en diergelyke zaaken, booven andere gezocht hebben, wanneer zy deeze of geene wilden t'onderbrengen en zwart maaken, of zulke, en zoo veele lieden, of zeer beroemde mannen, als Ketters aangaaven, om aldus de Ketter-rollen aanzienelyk daar door te vermeerderen en te vergrooten?

4. Of ook niet veele zich zelfs, by den gemeenen hoop, of ook wel by de Groote, (die zulke getuygen der waarheyd, om haare oprechtheyd vyandig geweest zyn) daar door hebben willen aangenaam en wettig maaken?

5. Of meenig hier meede niet gezocht heeft, by de vermoogende wel te staan, om eenen vetten dienst daar door te verkrygen, of nog hooger gevordert te werden?

6. Ja, of niet wel zommige, t'eenemaal, met die geene, welke zy na haare ampten en inkomsten gestaan hadden, en die zy doch anders niet wel oplichten of verdryven konden, door het Kettermaaken ten eersten vaardig waaren, en zich van hen maar hoopten te ontslaan?

7. En, of zomtyds niet, de verdurvene *Regenten*, *Bisschoppen*, *Gemeentens*, en andere, dit wel als eene gewenschte geleegenheid, aangenoomen hebben, om deezen of geenen, van hen, om de waarheid en godzaaligheid, gehaaten perzoon, op hun voordeeligste quyt te raaken, en, in zyn plaats, huychelaars en pluymstrykers, om en by zich te hebben; als ook, om op deeze of geene wyze, haaren staat dies te meerder te bevestigen, en zig van de gehoorzaamheid der overige daar door te verzeekeren?

8. Of niet, by de verjaaginge der *ketteren*, de verbeurtmaakinge haarer goederen, bezoldingen, en inkomsten, de gierigheyd en gewinzucht der belang neemende, zich zelfs wel heel openbaarlyk verraaden heeft, het welke haare oordeelen, en straffen ook, als onbehoorelyk en onrechtvaardig, heeft doen verklaaren?

9. Of zich niet veele, by voorgevallene strydigheeden ter zaake van den Godsdienst, daar door, van verdachtheyd, en alle andere bezorgde ongeleegenheid, wel hebben willen bevryden, dat zy haare eygene byzondere meeningen hebben willen verzwygen, en hier teegen weeder op andere zyn los gegaan, en hen hebben helpen te gronde treeden?

10. Of meenig een, uyt eene natuurlyke blooheid, en vreeze voor de geweldenaryen en dreygementen der verkeerde yveraars, en, uyt bevindinge van zyn eyge zwakheid, ongeloove, en diergelyke, niet wel, in zulk een handel, meede gestemt, of ten minsten stil gezweegen heeft, waar van hy dog, in zyn eyge geweeten, heel anders overtuygt is geweest? Als ook, of men zich echter niet wel op de toestemminge, het getuygenisse, en de bekrachtiginge van zulke *Nicodemiten*, in 't veroordeelen der onschuldige beroepen heeft?

11. Verders of niet zommige, uyt onweetenheid, verwerde hertstochten, en valsche berigten, tot yver over die geene, welke rechtvaardiger zyn geweest als zy zelve, bewoogen zyn geworden, en gemeent hebben, dat zy God eenen dienst daar meede deeden, gelyk als zulks, by de vervolginge van *Christus* leerlingen, ook altyd geschied is?

12. En, of alzoo niet doorgaands, zoo wel de schriftelyke weederleggingen en verdoemingen, als de werkdaadige vervolgingen, by de onweetende menschen, een grooten schyn en naam van yver voor God, en zyne eere, voor zyn woord en waarheyd, van naauwe weetenschap in zaaken van den Godsdienst, van strenge gerechtigheid, wakkerheid, aarbeydzaamheid, goede trouwe, en opregtheid gehad hebben, waar achter dog maar, in der daad en waarheid, enkele *antichristische* grouwelen verborgen zyn geweest?

13. Of niet hier door, zoo veele 1000 zielen, in haare blindheyd, ydelheyd, huychelerye, en openbaare goddeloosheyd, krachtig opgehouden, en gesterkt zyn geworden, zoo wanneer zy gezien hebben, dat die gewaande zielzorgers dit alles, of zelfs gedaan, of wel, verdeedigt hebben, welkers rechte teegendeel zy echter, aan zoo veele getuygen der waarheyd zelfs verdoemt gehad hebben?

14.

14. Of niet zulke Ketter-meesters, zoo wel door haare eygene booven gemelte handelingen, als, door de daar uyt ontstaane ergernissen, en andere quaade vruchten, den rechtvaardigen toorn van God, en de straffen daar op volgende, op hunne halzen hebben gelaaden?

15. Of zy niet, in de plaats van de met waarheid verknogte grondelyke reyniginge, en heiligmaakinge des herten, haare eigene natuurlyke bedurvenheid, door heftigen toorn, verbittertheid, getier, vinnigheid, en diergelyke quaade gebreeken, by zulken verkeerden, altoos vermeerdert, en alzoo haare ellende maar des te meerder hebben opgehoopt, en hier teegen, zich altyd meer en meer, van alle genaade, licht en kracht, vervreemt, en onwaardig daar toe gemaakt hebben?

16. Of zy ook niet, in anderen, deeze zelve zonden en ondeugden vermeerdert, ja zelfs, in veele, aan zich zelve stille, lieflelyke, vreedzaame, en zachtmoedige gemoederen, het vergif der boosheid en onrust, door haare hevigheid, t'eenemaal als ingeblaazen en vast gezet hebben?

17. Ja zelfs, of zy niet zomtyds, groote Heeren, welke, tot goedheid en vreedelieventheid, of byzonder bewoogen, of ook wel, van zich zelven geneigt geweest zyn, verleid hebben, om met geweld en heftigheid, teegen zulke aangegeevene *ketters* uyt te vaaren, onder den schoon schynenden naam der Goddelyke eere, en die alzoo tot eene gelyke vergeldinge en straffe opgehitst hebben?

18. Of niet daar uyt zoo veele harde rechtsgedingen, *martelisatien*, en pynen, bloed vergieten, lyfs- en leevens-straffen, ontstaan zyn, daar men, teegen de aangegeevene ketteryen, scherper, als teegen de allergrouwelykste gebreeken zelfs, met zwaard en vuur, gewoed, en noch dit alles een Godsdienst, ja een trap na 't heemelryk, genoemt heeft?

19. Of niet, door het allarm blaazen en de streeken der valsche Geestelyke, over haaren school-stryd, de *Regenten* zelfs, onder malkanderen, oneenig, in groote vyandschap en opentlyken oorlog, geraakt zijn, daar door dan, land en lieden verdorven, ja zelfs, gantsche Heerschappyen en Kooningryken, tot in den grond toe, vernield wierden?

20. Als meede, of niet zoo veele muyteryen, meineedigheden, moorden, en diergelijke zaaken, uyt zulk een twist ontstaan zijn, welke men alleen maar die onverstandige yveraars te danken heeft?

21. Of niet de bedroefdste gedenkteekenen van zulke vruchten

ten des *Kettermaakens*, nu noch, zoo wel in de boeken als metter daad zelfs, voor onze oogen leggen, naamelyk, dat hooge en laage geslachten, gezelschappen, *collegia*, nabuuren, echte lieden, susters, en diergelyke, door eene eeuwige vyandschap, zoodaanig verdeelt zyn, en tusschen meenige huysgezinnen, hooge en needrige, geen verdrag nog eenigheid altoos, om zulke oude vyandschap, te maaken nog te hoopen is geweest?

22. Of niet, door diergelyke handelingen, gantsche landen en ryken, t'eenemaal uytgeput, van inwoonders verzwakt of ontbloot, van handwerkzelen, en andere neerings middelen, berooft, en anders slecht gestelt, maar inzonderheid, aan het Goddelyke gerichte schuldig geworden zyn?

23. Hier teegen, of niet, door Gods wyze voorzienigheid, zulke plaagen en vervolgingen, aan de gewaande *Ketters*, tot eene waare verneederinge, en ook wel, tot vergeldinge en kastydinge over andere zonden, of, tot reyniginge en volmaaktheyd, dienen moesten, ten minsten altoos, tot verzaakinge des weerelds, en van haar zelven, waar in zy wel, by goede daagen, niet zoo vlytig geweest zouden zyn?

24. Of zy niet, daar meede, dat de yveraars zoo uyttermaaten mild en gereet, of, veel eer, los en stout, zoo wel met den naam der *Ketters*, als, met die der *Christenen*, of *rechtgeloovige* geweest zyn, het daar toe gebragt hebben, dat zich oprechte gemoederen, weegens het groote misbruyk van de Ketter-naam, wel verheugen, en hier teegen, zich, over den naam van rechtgeloovigheyd, by na schaamen, en die verwerpen mochten?

25. En, daar eenige waarlyk wel in zeekere dwaalingen des verstands, of des willens, gestooken hebben, of niet zulk een vuur van rampen deeze stoppelen wel tot de grond toe afgebrant heeft, om het goud des geloofs daar door des te reynder en louterder te maaken?

26. Daar en teegen, of haare vervolgers en lasteraars, zich, ten dien opzichte, wel voor God, in zyn gerichte, over eenig goed werk konden beroemen, en het geringste genaade-loon daar voor verwachten, en of zy niet veel eer te vreede zijn moesten, by aldien de geringste yver, die ook met onverstand geoeffent wierd, zonder harde straffe, maar vergeeven, en afgedaan mocht werden?

27. Of daar door alle die geene wel zouden konnen bestaan, welke zich daar op hadden verlaaten, dat zy tot *Christus*, *Heere*, *Heere*, gezegd hadden, in zynen naam *geprofeteert*, de

de ketters, en andere booze geesten, uytgedreeven, en zulke bygeloovige daaden meer, gedaan hadden? Dan, of zy van *Christus* niet zullen moeten wyken, dewyle zy, niet den wille Gods, maar wel, quaad gedaan hebben?

28. Of 'er niet, in 't algemeen, een onbarmhertig oordeel over alle die geene gaan zal, die, zelfs ook aan werkdaadige dwaalende geene barmhertigheid altoos, in liefde, zachtmoedigheyd, zeedigheyd en verdraagzaamheyd, beweezen hebben? En of niet, gelyk als de barmhertigheyd teegen het oordeel roemt, alzoo ook de onbarmhertigheyd het oordeel grooter maakt, en dat ten uytterften verhaaft?

29. Of niet meenige, van de weereld verdoemde Ketters, in de heerlykheyd, met alle de voor deezen verworpene en gedoode getuygen Gods, zullen zeegepraalen, maar de hoogaanzienelyke Kettermeesters, met alle de tyrannen, afgodendienaars, bloedgierige, valsche, loogenaars, doodslaagers, en diergelyke daar buyten zullen staan?

30. Ja, of niet eyndelyk de Heere daar in zelfs voorzien zal, en die in de gevangenis gevoert heeft, zelf daar in komen zal, en of die de aarde verdurven heeft, zelver niet verdurven zal werden? en of niet die geene, welke de vroome voor een veracht lichtje, en haar leeven, voor uytzinnig, gehouden hebben, eyndelyk niet, hier of daar, na de kennisse van haare blindheyd, zelfs wel, voor narren, den rechten weg missende, en van het licht berooft zynde, dat is, voor rechte, eygentlyke, en *formeele ketters*, gehouden en bekent zullen moeten werden?

BEANTWOORDINGE,

Op de voorgestelde vraagen; uyt de klaare toestemminge van onverwerpelyke Schryvers genoomen.

Ademaal de voorgestelde *problemata*, of, zoo genaamde *artykelen*, wel aan zich zelven, eenen waarheyd zoekende Leezer niet alleen verwonderlyk zullen zyn, maar hem ook, na een oprechte ontknoopinge, wel begeerig en verlangend mochten maaken, wat die geene, welke daar in betrokken zyn, zelfs op alle zulke rechtmaatige onderzoeken mochten antwoorden: zoo is het navolgende bericht, uyt huyſſelyke of eygene en onverwerpelyke Schryvers, (zoo veel de laatſte eeuwen aangaat) hier by gevoegt. Want, of wel het antwoord op deeze vraagen, al t'eenemaal in de zelve ſteekt, en van een verſtandig gemoed licht gevat kan worden, en dat ook zulks, in't byzonder, uyt de *Afbeeldinge der eerſte Chriſtenen*, en alhier, uyt het *Ketter-regiſter*, na malkanderen, in bykans ontallyke voorbeelden hier van gezien kan werden: zoo mag dog de eyge bekentenis wel de beſte uytſlag van alles geeven. Maar deeze is, naar den eyſch der omſtandigheeden, ook alzoo geſchikt, dat men, niet wel op alle en een iedere vraage, volgens het getal der zelve, maar echter, op de ſtoffe zelfs, ordentlyk, en duydelyk antwoord. Waar meede men dan weederom alles, aan het verſtandige en verlichte oordeel van een oprecht en door vooroordeelen niet gevangen Leezer, willig overlaat, met een oprechte wenſch, dat hy zich, noch aan deeze voorverhaalde verſchrikkelyke, en onverantwoordelyke, nog ook aan eenige andere zonden, deelachtig mag maaken, maar dat hy zyn geweeten, in loutere liefde en waarheyd, onbevlekt mooge behouden. In overweeginge, dat het alhier Godes en zyner heyligen zaake, zelfs raakt, die van alle en een ieder ding een recht gerichte houden zal: en by ontſtenteniſſe van het zelve, heel zeeker, na de onttrekkinge van de noodige genaade, ook alle roekelooze en trouwelooze, wel zal weeten te vinden. Zoo volgen dan de antwoorden, van de beroemdſte Godgeleerde, en andere Schryvers

Op

Op het eerste Punt,

Van de Kettermaakers zelfs.

1. ZY bekennen dan voor eerst gaarne, dat niet alleen in de oude tyden, maar ook onder de *Protestanten* en *Lutheraanen* zelfs, veel, ja het meeste, by het kettermaaken en verdoemen, uyt driften geschied is. *Wy willen*, schryft 'er een, (*a*) *niet juyst alle na ons koomende verhandelaars van strydigheeden*, (scriptores polemici) *en predikers, in alle haare stellingen toestemmen, als of men nooit, tot de zelfstandigheid der hertstochten, de eene en de andere zondige zwakheid, uyt de booze welle der erfzonde, wel meede hadde laaten invloeijen: en* (gelyk 'er noch een spreekt) (*b*) *dat men ook zelfs in onze tyd altoos het fijnste gaaren hadde gesponnen. Maar wy bekennen gaarne, dat meenigmaal, van d'een en d'ander, het rokken zoodaanig getrokken is geworden, dat andere* moderate *en bezaadigde gemoederen het wel beeter gewenscht hadden. Ja*, gelyk als noch een Godgeleerde spreekt, *dat de religions-stryd, om veele hooge bedenkelijke oorzaaken, en byzonder ook daarom van veele niet recht gevoert geworden is, om dat men niet eenig, en alleen by de verhandeling van twist zaaken gebleeven is, maar*, NB. *dat men over al de onbetaamelijke hertstochten daar meede onder heeft laaten loopen.* (*c*) En noch een bekende Schryver: *Daar is geen stryd of oorlog, die met grooter vinnigheid en vierigheid gevoert werd, als die om de Godsdienst aangevangen werd.* (*d*) Of gelyk het een ander zegd: *Geen oorlog ontstaat sneller, en houd langzaamer op, als de Theologische.* (*e*)

2. Inzonderheid werd ook niet geloochent, dat veele zoo genaamde *Ketters*, zoo wel in 't begin des vervals, als naderhand, daar door verwurpen zyn geworden, door dien men hen niet verstaan heeft, en dat men dat geene, wat God hen eenigzins byzonder getoond hadde, niet heeft konnen begrypen. Ja dat ook wel die geene zelfs, welke zich over anderen tot meesters gemaakt hebben, uyt zulke haare onweetenheid, op het grofste zomtyds gedwaalt hebben, en dat, wanneer men met hen, volgens haare eyge *principien* wilde handelen, zy de verwerpinge waardig geweest zouden zyn. Gelyk als dan noch in deeze eeuwe een zeeker Godgeleerde geklaagd heeft: *Dat men ook*

(*a*) Dannhauerus in Reform. Salve p. 168. (*b*) Dorschæus in Schrifftmäss. Betracht. D. Zwing. Pred. vom Abendm. p. 16. (*c*) Dannhauer. l. c. (*d*) Dresser. Orat. fun. in Christianum p. 680. (*e*) Bucholcerus Ind. Chron. A. 1524. p. 509.

zelfs in de predikatien der rechtgeloovige, *dikmaals wel zulke ketteryen hoorde*, *die teegen de hoofdſtukken des Chriſtelyken geloofs waaren.* (*f*) Item, *dat 'er nu zoo veele verdraaijingen der Schrift gepreedikt wierden*, *dewyle men gemeenlijk de preedicatien maar uyt de poſtillen ſchreef*, *welkers Autheuren meer Poëten*, *als Profeeten geweeſt zijn.* (*g*) En een ander: *Men vind by verſcheide preedikatie-ſchryvers*, *al taamelijke groote fauten*, *en zeer onaangenaame invallen. Geleerde en ongeleerde ſmeerden voor de menſchen maar wat. De weereld wilde dog bedroogen zijn. De cenſuren*, *of ſcherpe oordeelen*, *behoorden wel dikmaals ſcherper uyt te vallen over de boeken*, *enz.* (*h*)

3. Doch de getuygeniſſen, welke van het verval der Geeſtelykheid, en wel inzonderheid, van haare groote blindheid in Goddelyke zaaken, door alle eeuwen heen vertoont zyn, zullen dit nog al meer bekrachtigen. Waar uyt dan een zeeker geleerd man, wel beſlooten, en gewaarſchouwt heeft: *Groote Heeren zouden in religions-zaaken zoo veel te voorzichtiger gaan*, *hoe ſchrikkelyker het onregt is*, *het geene iemand daar over aangedaan werd. Want*, *wat konde 'er dog*, vaart hy voort, *ſlimmer zijn*, *als op onſchuldige lieden*, *weegens waarachtige meeningen van God*, *te ſchelden*, *alleen maar*, *dewijle zy*, *door andere vooroordeelen*, *of hertstochten*, *gelaakt werden?* (*i*) Maar het heeft deeze yveraars, in 't gemeen niet alleen aan een verlicht verſtand ontbrooken, maar ook, aan een geheyligde wil, gelyk als 'er van hen die booze hertstochten getuygt werden, voornaamentlyk, de nydigheid, hoovaardigheid, toorn, wraakgierigheid, en diergelyken.

4. Want, het mag licht wel geſchied geweeſt zijn, dat de een booven den ander meerder gaaven, en daar door, meer aanzien, eer plaatzen, toeloop en lof, gehad heeft, zoo heeft men hem dan, door valſche aanklaagingen willen bykoomen. Zoo klaagde, noch in 't begin van deeze eeuwe, een bekend *Luthers Godgeleerde*, te *Roſtok*: *Men hadde hem niet gegunt*, *dat hy van des Lands Heer*, *tot* Profeſſor Theologiæ *verklaart was*, *en*, *men hadde hem daarom tot een* Calviniſt *willen maaken*, *door dien men gaarne in zijn plaats geweeſt was.* (*k*) En een ander klaagde, wanneer hy uyt *Wittenberg* om eeven die zelve tyd trok: *Dat hy aldaar zijne na-yveraars*, *benyders*, *en laſteraars*, *ook onder de Leeraars zelfs*, *gehad heeft*, *welke*, *weegens zijne veele* collegien, *en veele leerlingen*, *gevreeſt*, *en hem*

(*f*) Affelman. in Præf. & Apol. Diſp. de prædeſtin. (*g*) Ibid. (*h*) Reiſerus in Jac. Andreæ 100 Jähr Bedencken pag. 208. (*i*) Puffendorffius de Hab. Relig. ad Vit. Civ. §. 51. p. 238. (*k*) Eilhardus Lubinus Apologetico-reſp. ad Graveri calumnias p. A. 3. & c. 3.

hem daar over verdrukt, en aangevallen hadden, en dat zy ook, wat zy, uyt zijne lessen en disputatien konden ophaalen, maar gezogt hadden te laaken. (*l*) Ouder en nieuwer klachten zullen ons, in de *historie* zelfs, by hoopen voorkoomen, gelyk ook, van gantsche gemeentens en meenigten, die op zulk eene wyze malkanderen na-geyvert, en daar door getragt hebben te hinderen.

5. Gelyk als nu de nyd, meest uyt hoovaardigheid ontstaat, zoo is het verder, uyt veele verklaaringen en voorbeelden, openbaar, dat de eerste, beneevens de laatste, dikmaals wel de grond en oorzaak van 't verketteren zyn geweest. De reeds gedachte Godgeleerde vaart ook aldus in 't klaagen voort: *Ziet maar hunne* (van eenige onze Godgeleerde) *schriften eens aan, wat voor een vuur van haat, nyd, afgunst, en booze hertstochten daar in brand, en vlamt, teegens die geene, van welke zy eyschen, dat zy tot hen zouden koomen. Want zy haaten niet alleen de dwaalingen, maar de dwaalende zelfs, en zy schelden, niet zoo zeer op de ondeugden en ketteryen, als wel op de perzoonen en lieden zelve.* (*m*) En een ander, na die tyd spreekt aldus, eeven van die geene, welke zich zelfs rechtgeloovige geroemt hebben te weezen: *Andere predikers, die zig al wat ingetoogener houden, leggen in hoovaardye en eergierigheyt t'eenemaal verzoopen, zy byten en twisten onder malkanderen, eeven als de slaagers honden, zy gunnen haare broeders het lieve brood, en den stand niet, neevens hen, zy maaken valsche praktyken teegens elkanderen, en zy schaamen zig ook de tastelyke loogens niet, zoo wel opentlyk als heymelyk, teegens andere onschuldige.* (*n*)

6. Onder de Staatkundige, heeft hier over, een zeeker beroemt en verstandig man, te *Wittenberg*, onlangs alzoo geklaagt: (*o*) *By de beroerten, welke de Kerke aangaan, is dikmaals de magt van de Hooge Overigheyt zelve niet genoegzaam, om die te stillen, door dien men die met den mantel des religions-yvers, en der Godvruchtigheyt, bedekt, en de eens aangebragte lieden haare geweetens vryheyt pleegen voor te wenden. Het is in waarheyt, by de menschelyke herten, eene eygene verbasteringe, de ondeugden, onder den naam der deugden, op te volgen, en onder den schyn van 't goede, zyne slimme aanslaagen te verbergen. Zodaanig, dat ook de wederspannige zelfs, het gemeene beste veorwenden. Van gelyken is de gierigheyt en de heerschzucht niet de geringste oorzaake, dat men naar de Bisdommen*

 (of

(*l*) Dan. Cramerus Orat. Valedict. Witteb. 1605. p. C. 4. (*m*) Lubinus l. c. p. C. 4. (*n*) J. Andreæ Bedenck. l. c. p. 49. (*o*) Caspar Zieglerus in Clerico renit. præf. & Num. xxx. p. 69. seqq.

(of Superintendentſchappen) *zoo heftig ſtreeft , en de Chriſtelyke Godsdienſt met groote ſchande ten toon ſtelt. De Satan beſchaadigt ook de Kerken en Republyken niet meer , als wanneer hy zig in een Engel des lichts verandert , en onder den ſchyn der Godsdienſt , teegens de gemeene eenigheyd woet.* Insgelyks herhaalt hy, uyt *Dr. Geiers*, en *D. Höpners* mond: *Het is heedens daags heel gemeen , dat men , by de* controverſien , *zyne wederſpreekers met laſteringen doorſtrykt. Men miſt, by de meeſte Godgeleerde, de Chriſtelyke liefde , welke ook , door het gedurig ſmaalen onder malkanderen, geheel en al uytgebluſt werd. Maar, wat volgt 'er op zulk een gekyf, ſchelden, ſmaalen, ſophiſtiſeeren, liegen, bedriegen, en verdraaijen , anders als dat zy zelfs haare eygene achtbaarheyt t'eenemaal vernietigen , die echter zoo groot behoorde te zyn, dat zy der toehoorders en leezers herten kon aanſteeken , en tot de Godzaaligheyt op wekken: de Chriſtelyke eendracht werd nu verdeelt, zonder welke wy geene Chriſtenen konnen zyn: want, wanneer 'er ergens eenige oneenigheyt ontſtaat , zoo blyft het niet by 't* diſputeeren, *maar dat gevegt gaat als dan eerſt met grouwelyk ſchelden aan , men verhandelt die zaaken in bytende ſchriften , en dat byten ſlaat eyndelyk, door alle dat ſmaalen, in eene razernye uyt. Het valt ſmartelyk om te hooren, dat 'er nergens grouwelyker en bytender ſcheldwoorden te leezen zyn, als in de* polemica , *of ſtrytſchriften der Godgeleerde. Want de menſchelyke gemoederen zyn van natuure zoo halſtarrig, dat, wat zy eens uytgeſprooken hebben, wanneer het al maar by geval, en onbedacht , geſchiet was, zy zulks altyt willen verdeedigen, alhoewel zy hunne dwaalinge wel zien, alleen maar op dat men hen zelfs niet voor dwaalende mogt houden; en deeze verſtokkinge hangt inzonderheit die geene aan , welke den Bybel zullen uytleggen, als welke, hunne dwaalingen bezwaarlyk , of heel niet willen bekennen , en zig zelven niet overwinnen konnen. Want , voor eerſt ſchaamen zy het zig , daar na worden zy by het twiſten, halſtarrig, en eyndelyk, t'eenemaal raazent , en zy vechten met ſmaat-woorden op het vinnigſte daar op los, eeven als de Donatiſten*, enz.

6. Daar een ander noch dit by voegt : „ Deeze krankheyd „ plaagt inzonderheyd de School-lieden, welke haaren tyd maar „ meeſt met beſpiegelen doorbrengen. Deeze nu houden alle „ die geene voor hoofd-vyanden , welke niet alles voor God- „ ſpraaken aanneemen, wat zy maar ſlechts gedroomt hebben. „ Eeven zulk eene vuyligheyd , by aldien niet eene veel groo- „ tere, dryft de Prieſters om: een ieder meent, dat God hem

„ by-

„ byzonder genaadig moet zyn: en wanneer 'er iemand van haar „ gevoelen eens afgaat, zoo beschuldigen zy hem niet alleen „ daar meede, dat hy haare achtbaarheyd achter den rugge heeft „ gezet, maar ook, dat hy, goddeloozelyk uyt verachtinge der „ heemelsche waarheyd, of uyt puure halstarrigheyd, de open- „ baare dwaalingen niet heeft willen afleggen. Wonder is het, „ dat die geene, welke de zachtmoedigheyd der Christelyke „ Godsdienst aan andere voor preeken, zulke, van grouwelyke „ hertstochten vervulde gemoederen, zelfs hebben. Iemand zeg- „ ge my eens, onder welke lieden meerder eer- en geld-gierig- „ heyd, nyd, toorn, en hartnekkigheyd, gevonden werd, en „ waar iemand zig zelfs, en alle het zyne zoo hoog houd, dat „ hy terstont andere ter helle verdoemt, die het met hem niet „ willen houden. (*p*) En eyndelyk nog een: „ Ik weet niet of „ ik het eene traagheyd, of hoovaardye noemeu zal, wanneer „ men het aanzien niet hebben wil, als hadde men iets te ver- „ geefs geleert. Al wat zy eens uytgesprooken hebben, dat „ moet gelden, het luyde dan zoo het wil. Zy verstokken daar „ in, en brengen hen zelfs, met list en geweld, een eygen ryk „ te weege. Al wie nu Gods naam maar voorwend, die wil „ terstont hebben, dat het andere ook zoo maar zullen geloo- „ ven, en niet eerst daar over oordeelen. Op hunne woorden „ zal men eeden zweeren: hunne droomen en dwaasheeden zul- „ len alle menschen terstont aanneemen; wat zal dan dog eene „ slaavernye heeten, zoo dit het niet is? (*q*)

7. Met deeze zoo beschreevene hoogmoedigheyd is dan ook de grouwelyke zucht van te berispen gekoppelt, welke, in die geene, die hunne lust in het verketteren gezocht hebben, van veele, als een schaadelyke wortel van alle twist en verdoemenisse, erkent word. Om nu maar van eenige weynige te melden, zoo hebben nog onlangs de volgende daar over geklaagt: *Onze eeuwe* (verstaat deeze XVII.) *is zeer vruchtbaar van Ketters, of met waarheyd, of uyt de schuld van eenige, welke met eenen blinden yver, of veel meer razernye, zomtyds ook wel eene regte meeninge op den preekstoel aanvallen, of ook, met schriften, die van haare onweetenheid openbaarlyk getuygen, de allerregtgeloovigste de schantvlek van eene ketterye willen aanhangen*, (*r*) *die geene zijn recht zinneloos, welke hunnen lust daar aan hebben, van over alle dingen te twisten, schoon zy het geloove niet eens aangaan, en alzoo geleegenheyd tot scheuringe geeven, alle het*

(*p*) Puffendorf. f. Monzambano de Statu Imp. Germ. cap. VIII. §. 6. (*q*) Petrus Cunæus in Sat. Menipp. p. 76. 78. (*r*) Joh. Andr. Schmidius præf. in Sagittarii Introd. H. E.

het welke, wat zy, of hunne meedegenooten, maar weederom snappen, zy de menschen, als geloofs artykelen, wel halstarrig opdringen, of wat andere onvoorziens ontvallen was, daar de zaaligheyt dog niet aan hangt, en dat men zoo of zoo wel verstaan kan, dat willen zy, met verkeeringe der zin of status controversiæ, *al terstont, over de grouwelykste zonde van ketterye beschuldigen. Met de zulke zal het slecht afloopen, zoo zy geen boete doen, die, om onnutte en onnoodige dingen, de kerken alzoo oneenig maaken, en de toehoorders, met hun ontydig disputeeren, in onrust brengen.* (*s*)

8. Voor deezen heeft de booven gedachte *Lubinus*, over het booven gemelte, aldus geschreeven: *In onze eeuwe ontbreekt het niet aan zulke menschen, die genoegzaam haar geheele leeven in 't disputeeren zoeken, en die veel liever twisten als leeven willen, die alleen maar door de lasteringen van andere beroemt werden, zoo dat zy daar door in de hoogte koomen en uyt worstelen willen, wanneer zy eerlijke en onschuldige menschen onderdrukken.* (*t*) En kort voor deeze, schryft nog een ander: *In deeze laatste buyk-weereld konnen veele booze menschen niets meerder doen, als de schriften en predikatien van andere lieden te beknibbelen en een woord of twee op te vatten, waar meede zy het gantsche werk denken verdacht te konnen maaken.* (*u*) Eyndelyk zegt de geleerde Erasmus: *Daar zyn eenige zoo verbastert, dat zelfs het heylige* studium Theologiæ, *by zommige menschen heel gehaat is, zoo wanneer zy daar in hoog geklommen zyn; daar zyn zy dan, met hunne uytspraaken, stout en koen, eergierig, twist-zuchtig, vergiftig in hunne woorden, en tot alle ommegang onbekwaam: Alhoewel zy dan nog gantsch onervaaren zyn, zoo zeer zelfs, dat hier na de Godgeleertheyd de schuld hier van gegeeven werd. Men denke echter niet eens, dat het op de oude Godgeleerde niet past, wat van de teegenwoordige met waarheyd gezegt werd. De oude zijn ook al menschen geweest, en eeven zoo de hertstochten onderworpen, als de heedendaagsche, zy zijn eeven zoo haastig in 't verdoemen, zoo heftig in 't schelden, en zoo geweldig in 't vervolgen geweest.*

9. Deeze openbaare klachten moogen dan wel, voor deeze reys, in 't algemeen genoeg zyn: de voorbeelden daar van, werden in de Historie zelfs, aangaande dit punt, ten vollen beweezen en verklaart, gelyk als ook in de Aanmerkingen, van den aart en wyze des kettermaakens, die persoonen, welke zig daar

(*s*) Sluterus Propylæi Hist. Eccl. Append. III. p. 304. (*t*) Loci citat. p. B. 3. (*u*) Paulus Nicander in der Vorrede der erklärung der Sontags-Episteln.

daar toe gebruyken laaten, nog al verder beschreeven worden. Nu treede ik over tot

Het tweede Punt,

Van de Ketters zelfs.

1. ALwaar dan voor af, in 't algemeen, maar eenige weynige stellingen, van onverwerpelyke Schryvers, voor aan te zetten zyn, welke opentlyk geklaagt en betreurt hebben, hoe dat de *Ketters naam*, door de ongerechtige yveraars, zoo uyttermaaten gemeen, ja veracht geworden is, dat de meeste die voor geene schande, maar voor eene eere, aangezien gehad hebben. De bekende Godgeleerde, *Johannes Lassenius*, heeft dit wytloopig, onder de *polityke Staats streeken*, uytgevoert, in een byzonder *hoofdstuk*, waar van de *tytel* is: *Si bonum noveris, argutiis tuis contrarium, en remedium: Hæreticum dicito, obtinebis omnia. Religionis magna vis.* Dat is: *By aldien u iets goeds bekent is, dat teegen uwe heymelijke Staatsstreeken aanloopt, daar is wel haast iets teegen te bedenken: Geeft het de naam maar van Ketterye, en gy zult in alles uw' oogwit wel bereyken. De kracht van den naam der Godsdienst is allenthalven uyttermaaten groot.* Zyne woorden zelve, luyden dan aldus.

2. *Zouden'er ook nog andere gevonden werden, die den Staat ook in de weg zijn, en die de greepen en streeken niet willen goet keuren: en dat by de zulke het woord* seditio *(oproer) niets meer helpen wil: want het is waar, wanneer men met een ding al te dikmaals voor den dag komt, zoo werd het eyndelijk stinkend, en de boeren beginnen het als dan te merken; zoo is dit dan een beproefd middel, dat men den Godsdienst maar by het hoofd vatte, en zegge, deeze vent heeft geen rechte Godsdienst, hy is teegen de Godsdienst van onze voorouders, hy voert in zyne schriften verdachte reedenen, hy zoekt de menschen* sub specie recti *(onder den schijn van recht) te vervoeren: hy heeft onder de gladde woorden, die hy uytgeeft, een heymelijk vergif van ketterye verborgen; wat geld het? dit eenige woord zal haast vrugten voortbrengen: ten minsten zullen eenige beginnen een quaad vermoeden op te vatten, voornaamentlijk, indien zulke woorden van een oud voornaam Staats man wat dikwils herhaalt werden: andere, die het dan nog niet gelooven willen, en bewys daar*

van zoeken, die vangt men door andere middelen; men behoeft hen niet juyst te zeggen, waar in deeze of geene Ketterye *verborgen is, genoeg is het, dat men zegd, hy is een Ketter, hy dient hier niet, hy zoekt met schoone woorden de menschen maar te verleyden, hy gaat met een boozen Godsdienst zwanger, de tyd zal het wel uytwyzen: hy is een Papist, hoort gy niet, hoe hy de goede werken ophaalt? hy is een Quaaker, hoort gy niet, hoe hy de lieden, van weegen de ondeugd, bestraft? Zodaanig, dat hy ook, zelfs de Overigheyd en Predikanten aantast, en zulks is het rechte Quakerdom. Eyscht men nog al meer bewys, zoo zal het voor een Staatsman gering zijn, om zulk een mans woorden te verdraaijen, en die een anderen zin aan te naaijen. En, dit is daarom geen onrecht, want het geschied alles,* propter commodum rationis status, *om 't gemeene best. Om deeze in haar weezen te behouden, is, voor alle dingen, heedens daags, het beste middel, om iemand verdacht te maaken. Men zegge maar, hy is een* Quaaker, *een* Weigeliaan, *vraagt men waarom, zoo zegt men* sufficit me dixisse. (*het is genoeg dat ik het gezegd hebbe.*) *Ik ben daar toe bestelt, ik moet voor u waaken, ik ken den voogel aan zijne veeren. Wil het nog al niet helpen, zoo loopt maar eens het leeven van die vent door, men zegd: Is hy niet een* Quaaker, *waarom houd hy dan beedestonden in zyn huys? waarom houd hy t'zaamenkomsten met andere menschen, aangaande geloofs-zaaken? Waarom klaagt hy, en zegt, dat alles heedensdaags verwert is? Dat is de rechte aart van de Quaakers, is 'er wat verwert, zoo zijn wy daar voor, wy willen zulke dingen niet verzwygen, of bemantelen, maar veel eer afdoen en verlaaten, daar houd ons ieder een voor; want in zulk een geval, moet men het zoo maaken, gelyk als de Staatkundige aan* Darius Hof *met* Daniel, *Dan.* 6. Toen spraaken de mannen, wy zullen by Daniel niets vinden, dan alleen over zyn Godsdienst. *Is hy geen Quaaker, waarom heeft hy dan zeekere vierdaagen voor zich zelfs in de week aangestelt? Is hy geen Quaaker, waarom eet hy dan niet, met andere menschen, lustig en vroolyk? en waarom onthout hy zich van alle gastmaalen, daar men wakker zuypt, vreet, en allerhande kortswyl bedryft? Is hy geen Quaaker, waarom verwerpt hy dan de heedendaagsche* a la modische *dragten, en houd zich in kleederen anders als andere lieden? Ziet men derhalven, dat zulk een vent opstaat, die al te veel bid, die al te Christelijk leeft, en die gaarne, na de oude Apostolische wyze, de dingen wilde herstelt hebben? daar word terstont uytgevaaren,*

en

en gezegt, hy is een Quaaker, wat geld het, men zal hem verdacht genoeg maaken, en hy zal niet konnen blyven; want men is de Quaakers niet schuldig eene herberge te geeven: alzoo moet het gaan, zal ratio status *bestaan, en de Staats lieden, neevens de Staat zelve, niet onder gaan: want, help, lieve God, by aldien men zulke venten zoude laaten nestelen, die de waarheyt zeggen, en alzoo van der Apostelen aart veel praats voeren, hoe veel zouden onze Staats-perzoonen jaarlijks wel aan inkomsten moeten missen? De Apostelen waaren bedelaars; maar wy zoo niet, wy zyn heeren, en willen heeren blyven, die met guldene netten vissen, spyt de Apostelen, spyt de waarheyt, wie daar teegen spreekt, die zy een Quaaker, dat is een vond die met geld niet te betaalen is, en die de Staatkundige om geen* 1000 *dukaaten 's jaars zouden willen missen: maar het is noch al niet genoeg, dat men de waarheyd maar aan een plaats verjaagt, men moet ook, om de schyn, dat alles om de Godsdienst geschied, naar andere gewesten schryven, met beweegelyke woorden, en betuyginge zijner medelydinge: men heeft vernoomen, dat aldaar ook Quaakers zijn, (dat is, rechtschaapene vroome Christenen, want het zyn niet alle Quaakers, die men, noodshalven Quaakers noemen moet) men mooge doch toezien, dat men ze daar uytroeije, als dan bekomt onzen handel over al een goeden schyn.* (*a*)

3. Booven dit zoude ik 'er noch wel veele andere getuygenissen konnen bybrengen, by aldien ik niet myn naauw bestek in acht neemen moest, alhoewel de beschryvinge van zulk een handel, zonder die, door daagelyksche ervaarenheid, wel genoegzaam bevestigt werd. Doch wy zullen 'er noch maar eene, uyt onze eeuwe hooren, die, uyt eeven zulk eene oeffeninge, des te grondelyker daar van getuygen kan: *Het woord Ketterye,* schryft hy dan, *is, helaas! in zulk een misbruyk gekoomen, dat men heedensdaags, niet meer, uyt den mond der goddeloozen hoort gaan, als dit donder woord, Ketter! wanneer men iemand niet gevoegelyk, door lasteringen en vervolgingen, onderdrukken kan, of anders, in gevaar van zyn leeven, eerelyken naam, of staat brengen: zoo is de toevlucht voort, tot deeze vervloekte naam van Ketter, welke byzonder, na de letter, by onze geleerde, en in kleedinge den Geest Gods wederspreekende, in 't gebruyk is, daar doch niet een wel verstaat, wat de schrift door dit woord beteekent.* (*b*)

(*a*) In Arcanis Politico-Atheist. p. 196. (*b*) Joh. Angel. Weidenhagen Synops. in Remp. Bodini lib. 1. cap. 9. §. 22. p. 327.

4. Alhoewel het nu, uyt de Hiſtorien en voorbeelden, gewis is, dat 'er veele, in der daad booze en ſchadelyke Leeraars, *ſecten* en rotten ten allen tyden ontſtaan zyn, die ook gemeenelyk den grootſten hoop, in de zoo genaamde Chriſtenheid, uytgemaakt hebben. Schoon dat ook verder evenwel niet te loochenen is, dat, by die geene, welke, van het grootſte en machtigſte deel, voor Ketters onſchuldiglyk gehouden werden, echter wel veel onreynheid, zwakheeden, en gebreeken, zoo wel als by haare teegenpartyen, die zich voor reyn en regtgeloovig gehouden hebben, te vinden geweeſt zyn. Gelyk als daar altyd, ook zelfs onder de ſchynbaarſte hoopen, veel eyge liefde, en zelfs behaagelykheid, verheffinge over andere, weereldlyke gelykſtellinge en vermenginge in onchriſtelyken handel, of nog al groot gebrek aan de rechtſchape wasdom in *Chriſtus*, en ſtreevinge na de volle ouderdom van de zelve, te vinden mochten zyn.

5. Alhoewel dit, zegge ik, de waarheyd niet zeer teegen is: zoo is ook, van de andere kant, uyt de voorbeelden openbaar, (welke hier by na zonder getal aan te treffen zyn) dat, gemeenelyk, geen ernſtig, vroom, en godvruchtig man, zich eenigzins dorſt bloot geeven, die niet al voort, uyt nyd, met oplegginge van een ſchandaal, en andere booze hertstochten, van de Geeſtelykheid, onder een *Ketters-naam*, verworpen wierd. Een opmerkend Leezer nu, kan hier gemakkelyk alle eeuwen leeren kennen, naamelyk, hoe dat in 't gemeen, de allerdierbaarſte getuygen der waarheyd, met deeze tytel, belaſt, onderdrukt, of anders, in hunne getuygeniſſe zelfs, onbequaam gemaakt zyn, voornaamentlyk wanneer zy de gemeene misbruyken, dwaasheeden, bygeloovigheeden en valſche Kerkendienſt, verloochent en beſtreeden hebben, daar by de Geeſtelykheid dan ook voor groote ſchaade bezorgt moeſt zyn. Ja, by aldien ook eenige, behalven dat, maar voor zich zelfs, in ſtilte, God, en wel na de waarheid, wilden dienen, zoo hebben zy, voor de huychelaars en goddelooze, in vreede onmoogelyk niet konnen blyven.

6. Maar eenige klachten hier van moogen in 't algemeen wel genoeg zyn, by aldien de doorgaands bevondene Hiſtorien daar by genoomen werden. Noch onlangs heeft de zaalige *Scriverus*, by ons, hier van aldus geſchreeven: „ Ik zie meenigen „ prediker aan, by wien zich de gaave des Geeſts, het vroo- „ lyke geloove, de vierige liefde Gods en des naaſten, de God- „ delyke yver, en het hertelyke verlangen, om de eere Gods

„ en der Kerken ſtichtinge te bevorderen , voor oogen geſtelt „ heeft, hoe hem de Satan , en de weereld zoo hart beſpringt, „ dat hy vervolgt, gehaat, gelaſtert en verdrukt moet werden, „ al zoude men ook de oorzaak ik weet niet waar van daan haa- „ len. Wat andere weerelds gezinde vry afgaat, dat werd op „ hem met groote heevigheid toegepaſt, hy kan het de weereld „ nimmermeer van paſſe maaken , hy moet by haar , een huy- „ chelaar, een ontydige yveraar, een weetniet, by aldien niet „ t'eenemaal een phantaſt , een Quaaker , ja, een Ketter hee- „ ten, hy moet armoede en nood lyden , met de zijnen , daar „ doch andere rykelijk genoeg verzorgt, gelieft, en geëert wer- „ den, enz. (*c*)

7. Een ander nieuwer Prediker heeft de anders verworpene *Ketters*, in de Godzaaligheid , gaarne den voortocht voor die geene toegeſtaan , welke van het rechte geloove zoo zeer roe- men, wanneer hy geſchreeven heeft : „ Wy zijn Chriſtenen, „ en leeven een goed deel als onchriſtenen, ja, helaas! 't welk „ met traanen te beweenen is, erger als onchriſtenen , als Tur- „ ken en Heydenen; wy zyn Euangeliſche, en leeven een goed „ deel erger als veele oneuangeliſche onder de Papiſten , Calvi- „ niſten, en Weederdoopers. Is dat niet een verkeert werk? (*d*) Ja beſcheidene Leeraars hebben al over lang aangemerkt en be- treurt, dat by na de waare Godzaaligheid zelfs , niet buyten beſchuldiginge der Ketterye, voor haare vyanden zijn kan. *Dr. Balthaſar Meiſner* klaagde aldus : *Men kan naauwelyks van 't* Weigelianiſmus *en de nieuwe Sectiſche leere, onverdacht blyven, wanneer men, met billyken yver, de Godzaaligheyd dryft , en de Leere tot de oeffeninge zelve overbrengen wil.* Waar by een ander voegt: *Ik verſchrikke, en ſchaame my by na, zoo dikmaals als ik daar aan gedenke, dat de leere der ernſtige innerlyke God- zaaligheyd , aan zommige menſchen zoo zeer verborgen of onbe- kent is, dat wie de zelve met yver dryft, naauwelyks, by eeni- ge, het vermoeden, van een heymelyke Papiſt , Weigeliaan , of Quaaker, vermyden kan.* (*e*)

8. By deeze Schryver derve ik wel een *Staat kundige* voegen, die op de gemelte plaats, alzoo voort vaart: „ De menſchen leggen „ op die geene, met onrecht, den naam van *Ketter* , dien zy „ vyandig zyn, volgens haare hoogmoedige vryheid , en moet- „ wil. Alzoo wierd *Paulus* zelfs van de Jooden een Ketter ge- „ naamt, *Act.* XVIII. 22. En hy erinnerde daar by , dat zy

(*c*) Im Seelen-Schatz P. IV. Conc. I. p. 33. (*d*) Henr. Lubbertus vom Kirchenbann dedic. (*e*) In Explicat. Euang. apud Spenerum pior. deſider. p. 17.

„ den weg Chrifti voor eene Secte of Ketterye hielden. *Actor.* „ XXIV. 14. Na dat 'er nu, onder de Chriftenen zelfs, zoo veele „ Secten ontftaan zyn, zoo heeft zich een ieder zeekere gren- „ zen van haare artykelen geftelt, waar meede zy zich, als „ met muuren, getragt hebben in te fluyten en te beveftigen. „ Welke nu onderftaan hebben om te loochenen, dat de Geeft „ Gods, en het geloove van Chriftus, zulke bepaalingen, naar de „ in de herffenen gevatte menfchelyke meeningen, niet lyden kon- „ nen: die zyn, nu van deeze, dan van die Secte, met den ty- „ tel van Ketterye vereert, daar van gegaan, ja zy hebben ook „ wel de grouwelykfte vervolgingen geleeden. (*f*)

9. De Hiftorien der vervallene Geeftelykheyd wyzen ook voornaamentlyk doorgaands aan, hoe de zulke zich op 't hee- vigfte en ftyffte, teegens die geene, met zulke waapenen aan- geftelt hebben, welke ook maar het geringfte in de Kerke wil- den verbeeteren. Om welke reede, om nu van de oude voor- beelden en klachten te zwygen, nog een zeeker vermaard Rechts- geleerde, by zulk een Hiftorie, zeer wel aangemerkt heeft, *dat 'er teegens zulk een loffelijk opzet, altyd veele beletzelen zyn op- geworpen geworden:* (*g*) En een ander: *dat de betrachtinge der Godzaaligheyd, by onze Godgeleerde, meeftendeel achter den rugge geftelt is. En, wanneer 'er al Geleerde en rechtfchaape- ne mannen verwekt wierden, welke de by na uytgebluſchte God- zaaligheyd wederom onder de menfchen wilden brengen, zoo wier- den zy van andere voort, van fanatyke meeningen verdacht ge- maakt.* (*h*) Diergelyken geluk, beneevens de nieuwe waar- heyds getuygen, heeft *Luther* ook zelfs gehad, van welken een *Papift* te zyner tyd gezegt heeft: *Men konde wel zyn leeven niet betwiften, maar de duyvel bedroog de lieden, onder den fchyn van vroomigheyt.* Hieronymus *hadde gezegt: dat de Ketters de allergrootfte huychelaars waaren. Wanneer nu Luther vroom was geweeft, zoo zoude hy van het gevoelen der Kerken niet zyn afgegaan.* (*i*)

10. Waar over een zeeker yverig en vroom man, met goet- vindinge der *Roftokfe Godgeleerde fasulteyt*, zulke gewoonlyke teegenwerpingen aldus beantwoord heeft: „ Het is te verwon- „ deren, hoe naauw het gezogt werd, om iets te betrappen, „ op dat doch immers het zoo zeer gewenfchte, en hoognoo- „ dige werk, van eenige reformatie, verhindert mogt werden. „ Kan men nu in de zaake zelfs niets meer vinden, zoo wil men „ het

(*f*) Weidenhagen l. c. p. 328. (*g*) Joh. Schilterus Libert. Eccl. Germ. L. 11. c. 12. p. 247. (*h*) Brunneman. Jur. Eccl. L. 1. c. 1. §. 7. p. 3. (*i*) Alexander ap. Seckendorf. Comm. de Lutheran. l. 1. p. 149.

„het al ſtraks in 't oogmerk en de meeninge der geenen zoeken, „die daar van ſpreeken of ſchryven : daar dog God alleen een „herten-kenner is ; maar zy klimmen naar beneeden , in den „afgrond der menſchelyke herten , om paalen en ſteenen daar „uyt te haalen , op dat zy dit heilzaame werk ſluyten moo- „gen. Daar moet gewis een grooten toorn van God zelve ach- „ter ſchuylen, dat men heldere en klaare dingen aan zich zelve „met een booze onzeekere argwaan te rugge wil dryven. Maar, „wanneer deeze heeren , iets loſſelyks en ernſtigs, om Godes „wille , in deeze hoognoodige werken te verrichten van zins „waaren, wat konden zy dog beter doen , op dat door ons „voorneemen (het welke zy aan zich zelſs niet ſtraffen konnen) „niet eene ketterye ingevoert mogt werden, als dat ze voor den „dag koomen, en nog grooter ernſt, moeite, en wysheid gebrui- „ken, om Gods kerke te verbeeteren , en zich neevens ons te „plaatzen ? Want zoo doende konden deeze, voor de reyne leere „yverige Heeren, de andere, die eenig boos voorneemen had- „den, niet alleen heel licht op het vaale paard betrappen, en „die overweegen , en verhinderen, dat 'er geene de minſte on- „rechtzinnigheid mogt inſluypen , maar zy konden ook daar „door des te meerder roem en eere verkrygen, en Gods zeegen „over de Kerke brengen, daar zy over gezet zijn. Maar, wat „zal men zeggen? De Heeren, die het zoo machtig met de rei- „ne leere houden, (die ik ook hertelijk lief hebbe) en der Ker- „ken welſtand zoeken , hebben het nog niet eens in den zin „genoomen , om de verwoeſte Kerke, door alle behoorelijke „middelen, te verbeeteren, maar zy hebben dezelve veel eer „ſlecht afgevaardigt , en aan de zyde geſchooven. Waar uyt „dan ook niet onduyſter te zien is , dat deeze heeren , in de „binnenſte grond haarer herten , nog zin nog verlangen gehad „hebben , om dat groote en heilzaame werk der ſtichtinge te „bevorderen, daar God en haar eige geweeten verder over oor- „deelen zal. (*l*)

11. De overige hier by voorkoomende omſtandigheeden nu, heeft iemand zeer wel in de volgende woorden te zaamen ge- zet, welke een verſtandig Leezer aan zich zelve, en niet eeven, met opzicht op den *Auteur*, aanzien zal, nademaal zy, in de gantſche t'zaamenſtemming van alle geſchiedeniſſen, vaſt genoeg gegrond zijn: „Het is te vreezen, dat veele vroome Chriſtenen „onder de Ketteren zijn heene gegaan , gelijk als het van de „Propheeten, Chriſtus en de Apoſtelen , bekend is, en Chri- „ſtus ons billyk een voorbeeld daar van geeven zoude. Alzoo

ge-

„ geſchied het gemeenelyk nu nog heeden , en tot den eynde
„ toe. Alle de nakoomelingen bouwen voor de Propheeten , Chri-
„ ſtus , en de Apoſtelen , Grafſteeden , en pronken die ook hoog
„ op , en vervullen echter altyd , gelyk als de Jooden , haar va-
„ ders maat , en gelyk als het Lam van den beginne af gedood ge-
„ worden is , alzoo werd het ook nog tot het einde toe geſlagt ,
„ waar zich Chriſtus maar eens vertoont , daar vind zig Judas ,
„ Annas , Cajaphas , Pilatus , en het gantſche lyden , altyd. De
„ teegenwoordige weereld is niet eenen hair beeter , als de voo-
„ rige , dat zy het niet alleen doed , maar nog al erger , daar in de
„ waarheyd dan op het hoogſte als ketterye vervolgt moet wer-
„ den. Daarom neemt in acht , wat , hoe , wie , en waarom men
„ een ding verwerpelyk moet houden , want gemeenelyk heeft
„ men de *Chriſtenen* , die den naam van *Ketters* draagen , niet
„ verſtaan , zomtyds al willens hen beloogen , en op het lyf ge-
„ vallen , zoo is *Chriſtus* , en het *Euangelium* , by de weereld
„ en den *Antichriſt* , over al , als Ketterye verdoemt geworden.
„ Derhalven bezorge ik , dat veele , tot de duyſternis verſtoote-
„ ne , het oordeel verwachten , die nu , in der Heyligen Kalen-
„ der , voor Heylige uytgeroepen werden. Dit zegge ik daar-
„ om , om dat ik weet , dat de gantſche wyde weereld een Chri-
„ ſten niet verſtaan kan , veel minder zyne zaaken na zeggen ,
„ of daar over oordeelen , gelyk als echter de blinde weereld daa-
„ gelyks van deeze verf oordeelt ; waarlyk , volgens haaren aart ,
„ maar niet na de waarheid , eeven als het vleeſch van de geeſt ,
„ en de duyſternis van het ligt oordeelt. Dit alles nu blykt klaar
„ in *Chriſtus* zelfs , hoe hem *Nicodemus* , de meeſter in *Iſraël* gantſch
„ niet verſtaat. *Joh.* III. Hoe zeer verſtaan hem nu , alle Schrift-
„ wyze *Phariſeen* niet , hoe zeer moet zyn zaak alle te zaamen
„ een kindſche , dwaaze en grouwelyke loogen zyn. Daar moet
„ hy den Duyvel hebben , en de argſte Ketter zyn. Alzoo gaat
„ het nu noch , tot op deezen dag toe , daar alles Ketterye moet
„ weezen , voornaamentlijk de waarheid , die de weereld niet
„ verſtaan nog vatten kan. Daar zeggen zy het zoo na , als zy
„ het verſtaan en gevat hebben , dat de Geeſtelyke niet eens ge-
„ droomt hadde , gelyk als zy het hen na praaten , en alzoo
„ werd hen de waarheyd zelfs , onder de mond tot loogen , ge-
„ lyk als de honing voor de ſpinnen tot gift werd , alzoo kan
„ de weereld niets anders doen , als teegen de Chriſtenen lie-
„ gen. (*m*)

12. Andere errinneringen , zoo van oude als nieuwe Schry-
vers

(*m*) Sebaſtian. Franke in der Chron. der Kätzer p. 81. 82.

vers hier van, ftelle ik alhier uyt, en wyze den Leezer tot deeze gantfche volgende *Ketter-Hiftorie* zelve, alwaar hy, aan zoo zeer veele diergelyke perzoonen, de boovenfte vraagen, aangaande de verketterde lieden, in eene wyffelyk aangeftelde betragtinge en toepaffinge, tot genoegen zal konnen aantreffen. Nu gaan wy over tot

Het derde Punt,

Van de ftoffen, of Ketteryen zelve.

1. Alwaar dan juyft niet herhaalt zal werden, wat nu reeds al uyt verfcheydene bygebragt is geweeft, hoe naamentlyk de vervallene Geeftelykheid, op het allermeefte en heftigfte, teegens het innerlyke waare Chriftendom, deffelfs belydeniffe en oeffeningen, met zulke Ketter-naamen gewoed heeft. De voorbeelden zelve, zullen dit, door alle eeuwen heen, genoegzaam bewyzen. Ik zal hier nu maar alleen twee algemeene klachten ter needer ftellen. De eene is van een opregt *Prediker*: die, in de verdeediginge van *Joh. Arents*, fmertelyk beklaagt, dat by de groote Godgeleerde, de leere van den inwendige ftryd, *eene fwermerfche leere moet zyn*, *de geeftelijke geboorte* Chrifti in 't herte, *eene* Weigeliaanfche *dwaalinge*, *de vereeniginge der zielen met God*, *en de heemelfche waardigheyd van een* Chriften, *een dwaalende reede*, enz. (*a*)

2. De andere klagte is desgelyks van een openhertig verdeediger des waaren Chriftendoms, en luyd aldus: *De Papiften pleegen, by den aanvang der reformatie, alle die geene als ketters aan te klaagen, welke nuchteren, rein, en Godzaalig leefden. Maar nu zoeken onze nieuwe Papiften alles, wat maar eenige geeftelyke kenniffe van* Chriftus *laat zien, met den fchandvlek eener ketterye te bezoedelen; zy verdoemen van hunnen predikftoel, verwerpen en vervloeken, alles; deeze gewaande zoonen van* Luther, *vermeeten zig, ook de allerbefte fchriften zelfs, uyt blooten haat teegen het geeftelyke leeven, te lafteren: het welke zy gewiffelijk niet doen zouden, by aldien 'er maar een kleyn vonkje der Euangelifche heyligheyt, en de geringfte kenniße* Chrifti, *en des geloofs, daar zy zig dwaaffelyk over beroemen, by hen was.* (*b*)

(*a*) Henr. Varenius Rettung Johann Arends Bücher in præfat. & paffim. (*b*) Mich. Brelerus, Auctor Myfterii Iniquitatis Pfeudo-Evangelicæ pro doctrina Joh. Arndii cap. 1. p. 26.

3. En elders: *Door dien het bekend is, dat de bevlytinge der heyligheyt en onschuld, van de onzen, tot een bewys der Ketterye aangetrokken werd, zoo wil hy na niemand zyn leeven na* Christus *voorbeeld meer aanstellen, van de twist-godgeleertheyd tot de practyke treeden, van de zonden, in waare boete, tot God keeren: de zodaanige heeten terstont* Weigeliaanen, Photiniaanen, Methisten, Papisten, Wederdoopers, Roozen-kruycers, *of* Enthusiasten. *Alzoo dat het by na lydelijker schynt onder de* Papisten *te woonen, alwaar men eevenwel nog niemand voor quaad houd, schoon hy nog zoo heylig leeven wil. Wanneer by ons iemand den ander maar indagtig maakte, dat 'er van een* Christen *een grooter aandagt vereyscht wierd, als 'er by de geene is, die in 't gemeen voor rechtvaardig en heilig gehouden werden, die zoude wel haast bespot werden.* Item, *Daar doet zig nog eene andere wysheyt op, als die geene is, waar meede zig veele opblaazen, naamelijk, dat men niet slegts op een historisch geloove, maar gelijk als alle rechtvaardige op eene Apostolische en Euangelische wyze, leeven moet: den zulken nu werd terstont geantwoord: gy raast voor zeeker, en zyt, of een ketter, of zwaarmoedig geworden. Deeze dingen zijn uit de wet, en onmoogelijk. Ik ben een arme zondaar; maar uwe stellingen zijn bygeloovigheyt van Munnikken. Waar wil dat anders heen, als dat de zwakke geweetens, of weeder in de kloosters loopen, of aan haare zaaligheyt twijffelen? Daar leeft doch geen mensch alzoo, zoude dan niemand daarom zaalig werden? Dat is den rechten aart der* Stoici, *die heedens daags onmoogelijk, en ook onnut is.* (c)

4. Gelijk als nu te deezer tyd, uyt zulke in de *practyk* loopende, maar voor de Geestelykheyd, onbetaamelyke punten, grond dwaalingen gemaakt werden; gelyk ook niet minder, uyt de aan andere, van God byzonder meede gedeelde kennisse, van zyne diepe geheymenissen en wonderen; alzoo hebben hier teegen ook wel de geringste en onschuldigste meeningen, manieren van spreeken, en woorden, eeven alzoo ketteryen moeten heeten. De voorbeelden zullen het in de Historie zelfs overvloedig genoeg bewyzen, tot welke ik nu maar eenige algemeene bekentenissen en klagten hier zal by voegen. Een vermaard nieuw Schryver heeft hier van dit in 't algemeen erinnert:
„Gelyk als nu niet een ieder, in Goddelyke zaaken, den geloofs-
„grond, reegel-recht, of by gevolge omstoot: alzoo behoord
„ook iemand niet om elken dwaalinge uyt de gemeenschap van
een

(c) Idem ibid. cap. 11. p. 57.

„een byzondere Kerk gestooten te worden. Even gelyk als in „de oude Kerke veele Schryvers hunne dwaalingen onderhouden hebben, die echter daarom niet uyt de gemeenschap gestooten wierden. Ja ook onder de teegenwoordige secten der „Christenen zien wy geene geringe scheuringen, zoo wel onder enkele perzoonen, als in geheele gemeentens: dog welke daarom niet terstont uytgestooten werden, of zig zelfs straks „afzonderen. (*d*)

5. Maar dat dan nog zulk eene afzonderinge en verwerpinge van veele verkeerde yveraars, zoo veel in hen is, geschied, zulks beklaagd een Schryver, anders om zyne Historie nu bemint, in de navolgende woorden: *Of het God wilde, dat ook niet die geene, welke zig van 't Pausdom afgezondert hebben, zoo zeer ongetemt waaren, dat, alwaar geene ketterye, waar geene hooft dwaalinge, waar ook niet het geringste onderscheid, en daar maar alleen over de woorden en manieren van spreeken een tweedragt, dog in de zaaken zelfs eene overeenstemminge is, echter nog aldaar terstont eene verdeeltheyt der gemoederen werd gevonden, de verbindinge verbrooken, en deeze of geene partye aangehangen. Ja dat die geene, welke het deert, die zig ook daar voor hoeden, en die weegens de menschelyke zwakheyt en haaren plicht, den Heere* Jesus *alleen aanhangen, alles, wat te lyden is, verdraagen, den vreede en eendracht najaagen, vyanden van alle menschelyke naamen in de kerken zyn, en geen partyen willen maaken, als weetnieten en onnutte menschen uytgeschreeuwt werden. Recht als of het nu eene nieuwe* secte *zijn moest, wanneer 'er iemand onzydig zijn wil. Welke opgeblaazene, zig zelf lievende, verwerde, en onrustige koppen, de grootste stormen in de Zee verwekken zouden, dewyle zy in kleyne vaaten zoo veel gewoels maaken.* (*e*)

6. De Godgeleerde hebben dikmaals erinnert, hoe voorzichtig men hier in te handelen heeft: by aldien maar altyd de *practyke* zelve alzoo waargenoomen wierd. *Wy stellen*, schryft 'er een, *dat elken dooling niet terstont een keeter maakt, en de grond des geloofs omstoot. Maar alleen zulk eene, welke reegelrecht aan een geloofs artykel stoot, en die heel hartnekkig verdeedigt werd.* (*f*) En een ander: *Niet alle doolingen zyn ketteryen, die is ook niet als een ketter te achten, die eenige doolinge by zich voed. Want wie is'er zoo t'eenemaal van alle misgreepen vry, dat hy niet zomtyds struykelt. Wy missen alle meenigvuldig.*

(*d*) Samuel Puffendorffius Jure feciali divino §. 6. pag. 25. (*e*) Crœsius Hist. Quaker. præf. edit. Lipliæ iteratæ. (*f*) Hutterus in Irenico, C. XIII.

nigvuldig. Dog alle doolingen zyn niet van eenen aart, derhalven ook niet eeven ſchaadelijk. Want de eene ſtoot zig aan eene hooft leere, en een ander aan eenige gewichtige leere, de eene doet het voor zig zelve, en zonder omwegen, de andere door eenig middel en ter zyde: de eene doolinge kan licht overwonnen werden, de andere niet. De eene is eene enkele doolinge, een andere is met boosheyt gekoppelt. Want wat Auguſtinus *zegt, is altyt waar: niet een iedere doolinge is eene ketterye, alhoewel een iedere ketterye, die ſtraf baar is, zonder eene doolinge, geene ketterye zoude konnen zijn.* (*g*) Gelyk als ook na veele andere, een nieuwer Schryver zegd: *Wy verſtaan onder den naam van een ketter, niet een iegelyk, die in de Godsdienſtige zaaken doolt,* (*gelijk als* Auguſtinus *zegt: Ik kan wel doolen, maar ik ben daarom noch geen ketter*) *maar die in de grond-artykelen des geloofs doolt, en die, ſchoon by al van zijne doolinge overtuygt is, eevenwel hartnekkig daar by blyft.* (*h*)

7. Hoe moetwillig 'er ook, teegen de eygene ordonnantien aan gehandelt is, zulks wyzen na de treurige voorbeelden van alle tyden, gelyk als die door deeze gantſche Hiſtorie te vinden zyn, ook de gemeene klachten der Schryvers aan. Uyt welke, om de kortheyds wille, nu maar de volgende, uyt de naaſt volgende eeuwe, hier by gebragt zullen werden: „Daar word nu „by na van niets zonder twiſt, ſtryd en kryg gediſputeert of „geſprooken, de onbeſchaamde en moetwillige lieden onder- „houden ook, over de geringſte dingen zelfs eene doodvyand- „ſchap, en zy vangen gelyk als een bloedigen oorlog daarom „aan: daar dog de Godzaalige en vriendelyke zachtzinnigheyd „en beſcheydenheid, ook wel van de waarheid, en dat in ge- „wichtige ſtoffen, behoorelyken ernſt gebruykt, maar den onge- „ſtuymige toorn en haat verre daar van af laat zyn. Dog wan- „neer men dit betracht, zoo moet men vreezen, dat 'er niet „eens eene groote ſtraffe over de ſtudien koome, welke ook „een eynde van de Godzaaligheyd ſtaat te maaken: by aldien „niet nog door dit gemor, by het gekyf van woorden en mee- „ningen, zoo wel de zaaken zelfs, als de hoope geheel en al „uytgedelgt mogt werden. (*i*)

8. En verder: „Veele pleegen haaren onbedachten toorn, „in ſchelden en ſmaaden, noch al met de achtbaarheyd en voor- „beelden der Schrift en van heylige lieden te verdeedigen. En „by aldien ze zoo veel macht als wille hadden, zoo laagen alle hunne

(*g*) Joh. Meiſnerus Irenico Duræano p. 409. (*h*) Hieron. Kromayerus Theol. Poſit. Polem. Artic. XVII. n. 3. (*i*) Joach. Camerarius Vita Melancht. præf.

„ hunne teegénſpreekers al lang in de helle. Ondertuſſchen ver-
„ zaadigen zy haare grouwelykheyd naar vermoogen, met ver-
„ doemen, met ſtraſſen en vervloeken. Want wat ziet men
„ niet al in onzen tyd voor ſchriften van loutere booze argwaan,
„ en giſſingen der meeningen! enz. (*l*) In deeze verwerde ty-
„ den is de verklaaringe der leere zeer zwaar en gevaarlyk. De
„ zwaarigheyd maakt die nog al grooter. De zorge weegens
„ de manieren van ſpreeken komt nog daar by, welke, wanneer
„ zy niet voorzichtig en met onderſcheyd gebruykt werden, heel
„ licht dwaalingen of ſcheuringen veroorzaaken. Maar de groot-
„ ſte zwaarigheyd is, de gewoonte van te laſteren, welke in
„ deezen onzen tyd zoo zeer bloeid en heerſcht, dat veele van
„ haar maar enkel ronds om gaan, en zien, wien zy maar met
„ eenige laſteringe onderdrukken konnen. (*m*) De Duyvel dryft
„ nu veele menſchen daar toe, dat zy niets doen, als maar vraa-
„ gen, daar zy dog niet geweezen willen werden, maar al-
„ leen, om dat zy voor andere meer gezien zouden zyn, dat is
„ des duyvels drek, die ſtinkt t'eenemaal leelyk, en wanneer
„ de Euangeliſche Preedikers ook al met zulke vraagen beginnen
„ om te gaan, dan werden zy ſlimmer als een *Sophiſt*, God be-
„ hoede ons daar voor. Zulke vraagen hinderen ook goede her-
„ ten, maaken hen ongeruſt, ongewis, en onzeeker. Daarom
„ moet men volgens de leere van *Paulus*, alle zulke vraagen laa-
„ ten vaaren, en Goode beveelen, zich meer bevlytigen om
„ vroom te werden, uyt de Schrift als geleert, gelijk'er 1 *Tim.*
„ 1. geſchreeven ſtaat. (*n*)

9. Het overige dat hier toe nog wel gehooren mogt, zoo wel wat dat eygentlijk ketteryen zijn, als waar meede de Kettermaakers anders te doen gehad hebben, is zoo wel in deeze gantſche Hiſtorie, als byzonderlyk in 't *laatſte hoofdſtuk van 't eerſte boek* uytgevoert geworden. Nu zal men verder overtreeden tot

Het vierde Punt,

Van den aart en wyze des Kettermaakens.

1. DAar dan in 't begin zoo wel de Hiſtorie en gemeene *practyke* als de aanmerkingen van verſtandige lieden lee- ren,

(*l*) Idem ibid. P. LXXXVI. p. 303. (*m*) To. VI. Scriptor. Witteb. publ. p. V. (*n*) Joh. Eberlin Artikel oder Regelsbrief vom Pfarrſtand Num. XXVI. p. G. 4.

ren, hoe licht en ras het by de verkeerde weereld gebeurd, dat een onschuldige in achterdogt of daadelyke aanklachte van ketterye koomt. Men behoefd hier toe maar een eenig woord teegens de Geestelykheyd zich te laaten ontvallen, dat in haaren kraam niet diend, zoo is de Kettermantel al aanstonds vaardig; zoo dat ten allen tyden zeer wel past, wat *Erasmus*, aangaande de zyne, aan den *Keurvorst Frederik*, daar van schryft: „Het mishaagt niet weynig aan eerelyke lieden, alle dat onbe- „schaamde bedriegelyke weezen, nochtans gevalt het die gee- „ne wel, welke zich zelfs voor de voornaamste Godgeleerde en „zuylen der Christelyke Godsdienst houden. Men zie maar „eens hoe zy uyt eenzydigheyd blind zyn, en hunne eygene „goddeloosheeden noch pluymstryken. Men houd het voor „eenen grouwelyken hoon, ja by na voor eene ketterye, wan- „neer iemand een Godgeleerde een *rabula* of kaakelaar noemt, „het welke echter veele waarelyk zyn: of ook, als men hem in „de plaats van een *Theologus* of Godgeleerde, een *Mataiologus* „of rabbelaar en ydelspreeker noemde. Maar wanneer men „zelfs andere menschen voor Ketters en *Anti-Christenen* uyt- „maakt, daar men eenige vyandschap teegen heeft, dat kan „men zelfs wel haast vergeeven en vergeeten. (*a*)

2. Verders leeren ons de voorbeelden door alle tyden en *secten*, hoe meenigerleye greepen, vonden, en wyzen de Ketter-meesters al gebruykt hebben, om die geene, welken zy gaarne bygekoomen waaren, onder te brengen. Verstandige mannen hebben ook voor alle dingen in 't algemeen wel aangemerkt, en geklaagt, hoe dat dit alles onder voorwendzel van yver voor de leere geschied is. Een zeeker Godgeleerde, die het aan zich zelfs beproeft heeft, schryft hier van aldus: „Twistzieke, on- „rustige, en verwerde hoofden, maatigen zich de verdeedigin- „ge en beschuttinge der Kerken Gods, des Geloofs, en der „*Religie* aan, die nochtans niet uyt een gezond verstand, maar uyt dwaasheyd schryven, en ieder een, niet alleen de vyanden, „maar ook de vrienden en onbekende zelfs uyteysschen. Onze (*de* „*Luttersche*) Kerke is voorwaar zeer slegt daar aan, als welkers „heyligdommen onder het voorwendzel der verdeediginge niet „zoo zeer aan ieder voorgelegt, als wel te schande gebragt wer- „den. By aldien zulks zoo niet was, zoude de Kerke Gods „weynig nood hebben, en onder de vyanden zoo zeer niet „onteert, noch ook van de Ketters gedrukt werden. (*b*)

3.

(*a*) Epist. ap. Joh. Frid. Majerum not. ad Selnecceri Orat. de Luth. p. 87. (*b*) Lubinus l. c. p. C. 4.

3. Een ander heeft eeven ook uyt eyge ervaarenheyd het volgende hier van gestelt: *Wanneer maar niet, helaas! noch huyden ten daage, onder die geene, welke recht in den schoot der Kerke zitten, en die niet alleen kinderen der Geestelyke moeder, der waare Christelyke Kerke, maar ook wel daar toe voornaame* lumina *en lichten der zelve zijn, eenige gevonden werden, die zomtyds ook met haare onnoodige stryd-schriften, teegens getrouwe, en om de by de Kerke* Christi *wel verdiende Leeraars, aanvangen zich te vertoornen, dezelve, en haaren hoognuttelyken arbeyd met zwaare belastingen en beschuldingen te bezwaaren, en de lieden verdacht te maaken.* (*c*) En noch een ander: *Alle rechtschaape lieden beklaagen zich over den yver der vergalde lieden en snappers, welke dog maar voor* fulgura ex pelvi, *of blikzems uyt een bekken, en niet hooger gehouden werden, gelijk als ergens van de verstandige, de Pausselyke ban-vloeken, dewyle de Preedikers zoo uyttermaaten gemeen en zoo veyl daar meede zijn. Want wie zoude over den yver van haar niet hartelyk moeten lagchen, welke de geringste dwaalingen, als de grootste zonden vervloeken? Wien is het doch onbekent, hoe vaardig, mild, en grouwelyk gy zyt, om het* Ketter-register *te vermeerderen?* Om welke reede *Valentinus Andreæ* ook zeer wel gezegt heeft: *Wat is dat voor een verkeerde zaak, dat de loogen zoo vruchtbaar, en de waarheyt zoo onvruchtbaar is? De* Secten *groeijen uyt eenen stam in zoo grooten getal op. Daar is naauwelyks een eergierig hoofd op de weereld gekoomen, die zyne* secten *en navolgers niet gezogt heeft. De ketters-naam is nu zoo wyt overal uytgebreid, dat die ook op de alleronschuldigste zeer licht en met veeler toestemminge gelegt kan werden. Het hangt nu maar alleen aan de Theologische mildheid, om een Ketter te heeten. Want dewyle men van vrye gemoederen terstont het slimste denkt, zoo zend men zyne slaaven op hen af, die de oprechte lieden onvoorziens nagaan, en hen beloeren, welkers aanbrengen dan niet alleen ten vollen aangenoomen, maar ook uytgebreid, en met grooten yver bestreeden werd. Hier geld geene ontschuldiginge, geen* protesteeren. *Het gaat 'er door Gods oordeel alzoo, dat men wel een schelm, een overspeelster, of tooveres, in haar aanbrengen gelooft, maar geen onschuldig man, die zig met God verantwoorden wil.* (*d*)

4. Van zulk een verkeerden yver heeft een zeeker Godgeleerde zelfs deeze bekentenis nagelaaten: „ Men kan en zal gantsch

(*c*) Varenius l. c. præf. (*d*) Auctor Mysterii iniquitatis l. c. C. 1. p. 135. ex Joh. Val. Andreæ Menippo C. XXXII. p. 56.

„ gantſch niet konnen goedvinden den ontydigen yver van die gee-
„ ne, welke, wanneer zy teegen de *ſectariſſen* handelen, van
„ toorn en heftige hertstochten zoo zeer ontſteeken, dat zy
„ zomtyds uyt onmaatige beweeginge des gemoeds, een verward
„ getier maaken, en zelfs niet weeten, wat zy zeggen. Die
„ haare teegenſpreekers ook uytſchelden, met veele beſchuldi-
„ gingen drukken, en met bytende ſmaad-woorden, vervolgen.
„ Welke niet uyt de ingeevinge van den Heyligen Geeſt, maar
„ uyt eyge drift van haaren geeſt, uyt haat en toorn teegen de
„ perzoonen, maar niet uyt eenen rechtvaardigen yver teegens
„ de dwaalingen, op den Preedikſtoel, den *elenchus* (weederleg-
„ ginge) gebruyken, alleen maar op dat zy haaren moed mogten
„ koelen, om andere pyn aan te doen, en haar lichtvaardig
„ wraakgierig gemoed daar door te verzaadigen. *Rom.* x. 2. *Jac.*
„ III. 14, 15, 16. (*e*)

5. Hier in ſtemmen zeer veele onzydige en verſtandige mannen over een, uyt welke ik maar een of twee voorbeelden by zal brengen: „ Een verkeerde valſchen yver, ſchryft 'er een,
„ tot God, is, wanneer de Kerkendienaars en andere Chriſt-
„ geloovige, over de eene en d'andere zaak yveren, en veele
„ andere noodige en gewichtige dingen de moeite niet eens waar-
„ dig achten, om die met een vinger aan te roeren, daar nog-
„ tans God de Heere de allergewichtigſte zaaken met de hoog-
„ ſte ernſt gebooden heeft. Alwaar men zoo yvert, daar dient
„ men voorzeeker zyne eygene begeerte meer, als den Heere.
„ Zoo yvert meenig een, over een arme dwaalende Weeder-
„ dooper, of Papiſt; doch over zyne eygene goddeloosheyd,
„ over de Reformatie van zynen ongoddelyken huysſtand, yvert
„ hy niet. Zoo yveren de Regenten over eenige *ceremonien*
„ der Kerken: en de zuyperye, hoererye en ongerechtigheyd,
„ beneevens de ontheyliginge des Sabbaths, laaten zy vry hee-
„ ne gaan. Zulk een yver is niet Goddelijk. Daar toe be-
„ hoort ook, wanneer de Kerken-dienaars, over het eene of
„ 't andere hoofd-punt der Chriſtelyke leere, op den Preedik-
„ ſtoel, en in hunne ſchriften zoo heftig tieren en yveren; maar
„ de Kerken-tucht, en de opbouwinge der Godzaaligheid, be-
„ neevens de andere noodige ampts-werken, *Ezech.* XXXIV. 4.
„ blyft achterweege, en de Kerke legt eenzaam en woeſt. Dit
„ is den yver van *Jehu*, die zijnen yver om den Heere roem-
„ de, en zijne eigene hoogheid daar maar onder zogt. De God-
„ geleerde, en Predikers, welke over de leere yveren, en die
de

(*e*) Quenſtedius Eth. Paſt. Mon. LXVII. p. 407.

„ de reinigheid des leevens t'eenemaal voor by gaan , en de in-
„ breekende zonden niet met geweld stooren, maar die de yve-
„ raars weegens de Godzaaligheid noch daar toe haaten , die
„ moogen wel gelooven , dat haaren yver voor de reine Lee-
„ re elders anders van daan komt , als van den Heiligen
„ Geest. (*f*)

6. Een ander erinnert wel : „ By alle geweldige onderhou-
„ dinge der Godsdienst , werd te vergeefs een heyligen yver
„ voorgewend , of de liefde teegens andere , op dat men ze
„ van de dwaalingen af , en tot de waarheid brenge. Dewyle
„ doch, noch God, of anders iemand, eene diergelijke Liefde,
„ of wyze , om de waarheid voort te planten , ingevoert heeft. (*g*)
En elders schryft hy ; „ Ik wilde ook wel niet loochenen, dat
„ 'er by veele onder onze Godgeleerde, eenen al te vierigen yver
„ gevonden werd , welke zonder verstand en onderscheid is,
„ waar door zy dan gedreeven werden , om dikmaals op zulke
„ leeringen los heen te schelden , die zy zelfs niet grondelijk
„ verstaan , en op welke zy uyt aanhitzinge van andere, die
„ veel wyzer zyn, verbittert worden. Insgelyks ook, wanneer
„ zy de *controversien* alzoo verhandelen , dat zy meerder stoffe
„ geeven, om dezelve in eeuwigheid gaande te houden , als dat
„ zy zig bemoeijen zouden, om die af te doen. (*h*)

7. Even diergelyken bekentenis en klagte heeft , booven de genoemde Schryvers, een zeeker Godgeleerde , in de voorige eeuwe gedaan , zeggende : „ Hem was de heftigheid van onze
„ lieden bekent genoeg , welke ook voor den yver van de tee-
„ genpartye niet zwichte, als welke alle Geleerde en Godzaali-
„ ge mannen waaren. Ondertusschen pleegen de vyanden daar
„ over van vreugde te juychen. (*i*) Een ander klaagde : „ Daar
„ zyn eenige onder ons zoo uytgelaaten, zoo wreevelig, en zoo
„ onbeleeft van gebaar, wanneer wy van 't Christendom spree-
„ ken , dat zy meenen , men moest alzoo wild zijn. Ik ben
„ daar by geweest, dat 'er een zeeker Euangelisch Prediker, in
„ een vry groote stad, zoo trots , zoo uytgelaaten , en twist-
„ zuchtig van 't Christendom, ook zelfs voor veele, aan taafel
„ sprak , dat ik het my schaamde , alzoo dat een zeeker man
„ daar na zeyde : Ik meende , dat de Euangelische leere zulk
„ eene wyze van spreeken vereyschte, want alle, die ik daar
„ van hoore spreeken , stellen ze alzoo de menschen te voo-
„ ren. (*l*)

(*f*) Grossgebauer l. c. Cap. XIV. pag. 312. (*g*) Puffendorff. de Hab. Relig. Christ. præf. (*h*) Idem in Jure Fec. Div. §. XCII. p. 376. (*i*) Simon Sulcerus Epist. ap. Fechtium supplem. H. E. p. 82. (*l*) Eberlin l. c. §. 27.

8. Verders bezwaarde zich iemand alzoo daar over: *Deeze ongestuymige en onrustige voorvechters der Kerke, wanneer men ze zoo mag noemen, heeft men het te danken, dat hier en daar de waare geloofs genooten, uyt de steeden, hooge schoolen, ja gantsche landen, allengskens verdreeven werden, daar zy anders eenen langen tyd wel geleeden zouden zyn geweest. Waar heeft men dog ooit gehoort, dat de ketters, door schelden, kyven, en lasteren, van hunne dwaalingen te recht gebragt, en bekeert geworden zijn? En dit zoeken evenwel deeze schoone voorvechters der kerken en der Godsdienst, door haare twist-schriften. Maar hoe gelukkig, dat bevinden wy genoegzaam alle daagen.* (*m*) En verder noch een: *Het is immers een zeer slechte zaak, het heilige Euangelium, en de Heemelsche leere, zoo over vernuftig, of veel eer onvernuftig, en onchristelyk, zoo kleyn te verdeelen en te rabraaken. Ach lieve God, by aldien vreedelievende Godgeleerde iets opstellen, of de bezaadigde raadgeevingen en goede voorslaagen van anderen opvolgen wilden, hoe veele verschillen konden 'er wel bygelegt en verdraagen werden? Maar van weegen de heete hoofden, twist-zieke gemoederen, en eergierige herten, moet de eene stryd uyt de andere ontstaan, het eene onnoodige gekyf uyt het andere. Daar wil de eene den ander niet recht verstaan, schoon hy het wel konde doen, op dat aan de zwakgeloovige geen ergernis mocht ontbreeken, en de teegenspreekers daar door dies te meerder geleegenheid bekoomen, om in haar vuyst over alle dit gekyf wel hertelijk te lachgen.* (*n*)

9. En eeven alzoo hebben ook veele Staatkundige hier van geoordeelt, wanneer zy den vleeschelyken yver van de Godgeleerde *disputatien* verder weeten wilden, en dat ze hier teegen, waarheyd en liefde met den ander t'zaamen voegden; „want, zeggen zy, wie ook eene waare stellinge met eenen „vleeschelyken yver verdeedigt, die quetst daar door zyn ge„weeten. Een zaak mag ook zoo geoorloft en goed zyn als „zy wil, zoo werd ze dog quaad, ja op zyn slimste, wanneer „ze op eene onbetaamelyke wyze behandelt werd. Maar, „hoe weynige zyn 'er onder haar, welke niet, uyt enkele eer„zucht alleen, teegens den ander schryven, en die geene la„steringen en allerhande smaatwoorden onder ernstige dingen „mengen? Maar zoude men dan die zaaken alzoo handelen, „daar in Gods eere, en onze zaaligheyd legt? Werd niet het

(*m*) Eilh. Lubinus l. c.
(*n*) D. Andreæ 100 jährig bedencken in Addendis p. 274.

„ het gantsche werk daar door boos, waar in hoonende en den „ perzoon der teegenpartye aangaande dingen, begreepen zijn? „ Wat wil men den Apostel Jacobus antwoorden, die ons zoo „ ernstig erinnert: Al wie zyne tonge niet bedwingt, diens „ Godsdienst is ydel; en alzoo ook: wie zyne penne niet be-„ dwingt, diens schryven van de Godsdienst is ook ydel. Wil „ of kan dan de Goddelyke waarheid niet anders verdeedigd „ werden? waarom spaart men dan die woorden niet, welke „ naar schelden en hoonen smaaken? Waarom vat men dan die „ woorden op, wanneer men het verstand genoeg weet, enz. (*o*) Een ander besluyt ook alzoo: „ Nademaal 'er tusschen de Pro-„ testanten en Gereformeerden veel haat en verbittering om-„ zweest, en dat de opgevatte meeningen by de Leeraars van „ de Heylige Schrift, zeer diep ingewortelt zyn, alzoo, dat „ ieder deel zyne leere en waan op het heevigste altoos zoekt „ te verdeedigen, zoo schynt het ook, ten dien opzichte zeer „ zwaar te zyn, om onder hen de eendracht der Leere te kon-„ nen stichten. (*p*)

10. Om welke reede dan ook de *Keurvorst van de Palts*, *Frederik de derde*, in zyn *testament*, zyne *Princen* wel ernstig vermaande: *Dat zy zich doch op het vlytigste, voor onrustige Kerk- en School-dienaaren zouden wachten, als welke, in religions- en geloofs-zaaken, allerhande twist, woorden-stryd en verderffelyke verdoemingen, in kerken en schoolen aanrechten, uyt loutere eergierigheyd, en verkeerden yver; onder voorwendzel van haar ampt, zonder eenigen grond, en met groote ergernis, eeven als in 't Pausdom geschied is, daar ze over de gewcetens der Overigheyd en onderdaanen zoeken te heerschen, en over hen een nieuwe heerschappye, en opperhoofdigheyd over al op te rechten. Waar uyt dan, niet alleen in de Geestelyke en Weereldlyke regeeringe, verdeeltheeden, en heymelyke verbitteringen der gemoederen, maar ook, de geheele ondergang en verwerringe van alle regeeringe volgen moet.* (*q*)

11. Gelyk als ook reeds al in 't begin der *reformatie* aangemerkt geworden is, *dat 'er veele enkel en alleen daar in haar Christendom gestelt gehad hebben, wanneer zy op andere partyen maar wakker konden schelden. Zy hadden zich maar tot het schenden en lasteren begeeven, Munnikken en Nonnen doorgehaalt, dat dan de gemeene man gaarne hoord.* (*r*) En langen tyd hier na, *dat de meeste haar geheele leeven in 't disputeeren alleen bestaat,*

(*o*) Dn. Strykius Add. ad Brunnemanni Jur. Eccl. p 148. (*p*) Dn. Zechius im Europäischen Herold p. 556. Conf. Zieglerus Clerico renit. p. 9. (*q*) Apud Hornium præf. ad Hist. Eccl. (*r*) Joh. Matthesius Leben Luth. xı. Pred. p. 136.

ja zelfs, dat zy veel liever twisten, als leeven wilden. (*s*) Om welke reede elders wel smertelyk geklaagt werd, *dat het volk, van hunne booze leeraars maar alleen op uytterlyke en schynbaare dingen gevoert werd, het welke anders wel wist en lichtelyk begrypen konde, hoe dat'er onder die geene, welke anders over de leere oneenig waaren; echter nog ligt wel, in de waare Godzaaligheyt, eenige vereeniginge getroffen zoude konnen werden.* Daar by dan gewenscht werd, *dat dog alle, en inzonderheid die geene, welke de zuyvere Godsdienst willen hebben, de vreede tot bevorderinge der Godzaaligheid, onder zig zelven, en tot reformeeringe van haare eygene dwaalingen en gebrek dog mogten aanwenden, eer zy die geene, welke al lange afgezondert, en aan haare eygene voorzorge, in een opentlyk verdrag overgelaaten waaren, die ook aan God alleen van haare religie reekenschap moesten geeven, met nydige oogen aanzaagen, of wel t'eenemaal aan haaren toorn en haat opofferden, wanneer zy daar een dekmantel of de macht toe bekoomen konden.* (*t*)

12. Ondertusschen wyzen deeze laatstgedachte woorden genoegzaam aan, hoe dat de vleeschelyke yver zig bloot en alleen op het uytterlijke geweld, of de geleegenheid vast stelt, en van daar den mantel na de wind pleeg te hangen. De uytvindingen en *axiomata* der Godgeleerde zyn hier van niet ongemeen, wanneer zy hebben willen, *dat by de vryheyt der religie, de ketters des te vryer en te scherper aan te tasten waaren, maar alwaar ze de Overigheid niet begunstigt, aldaar moogen ook de ketters wel geleeden, en het schelden op haar zoo lang nagelaaten werden, want anders stont, weegens de al te groote vryheid en scherpheid, de gantsche* Societeyt (*maatschappye*) *in gevaar te koomen, gelyk als hier van de raadslaagen voor handen zyn.* (*u*) Waar by een ander verstandig man alzoo geoordeelt heeft: *Wanneer de Godgeleerde zien, dat het teegens hunne meening met hen zoo verre gekoomen is, dat men met hen maar spot, en dat zy niet meer Heeren in't land zyn, dan ziet men eerst recht aan hen, dat iemand, of deemoedig of hoogmoedig kan zyn, na dat zyne zaaken eenigzins staan. Dan ziet men geen toorn meer in haare oogen, nog de gewoonelyke hoogmoed in't gezicht: ja zy zyn als dan zoo stil als een muys. Daar steeken zy dan de hoofden te zaamen, en overleggen, hoe zy haare dingen weeder helpen zullen, zy vergeeten als dan alle secten en partyen, door dien het gemeene gevaar haar te zaamen vereenigt, alzoo dat zy alle vyandschap en haat op eenmaal vergeeten.* (*x*)

13.

(*s*) Lubinus l. c. (*t*) Seckendorffius Hist. Luth. præf. (*u*) Vid. Ludov. Dunte Cas. consc. p. 818. Consil. Witteb. P. 1. p. 534. Gerhardus Comm. in 1 Pet. III. p. 419. Quenstedius Eth. Past. p. 284. 416. 429. Pomarius de Moder. Theol. diss. 8. §. 4. Alberti interesse Relig. præf. &c. (*x*) Petr. Cunæus l. c. p. 96.

13. Wat nu de byzondere zoorten der verketteringe aangaat; die zyn beneevens de voorbeelden uyt veele aanmerkelijke beschryvingen van verstandige lieden genoegzaam te zien. Welke dan uyt de bedroefde ervaarenheid, aanwyzen, dat die ten deele in woorden, en ten deele in werken pleegen te bestaan. De eerste heeft men in zulk een geval gebruykt, in de gewoonelijke weederleggingen en strydschriften, van welke weegens haare groote buitenspoorigheid nochmaals een zeeker man geschreeven heeft: *De weereld is van zulke twist-boeken vol, waar door 'er op eenmaal alle vreede en waarheyd uyt de weereld verjaagt werd. En zy waaren waardig, dat men daar van een brandstaapel tot aan den Heemel toe maakte, en die alle met vier verbrandde en verdelgde.* (y) Een ander heeft in een opentlijke Kerken-raad, deezen voorslag gedaan, *op dat de strydigheeden tusschen de partyen mochten achterblyven, zoo zoude men zig, naamentlyk, van alle stryd-schriften t'eenemaal onthouden.* (z)

14. De waare geschaapenheid om van alle zulke weederleggingen, het zy die mondeling of schriftelyk koomen te geschieden, hebben de volgende Schryvers aldus beschreeven. „De Godgeleerde werpen zomtyds in de hitte van haaren toorn al te veel uyt, „daar zy hier na berouw over hebben. Daarom moet men geene „heeviger woorden gebruyken, als het de zaaken zelfs vereysschen. „Men moet zig van allen hoon, lastering en beschuldiging ont-„houden, alle toornige scheld-woorden moeten verre af zyn; als „ook alle hoonende en steekende woorden, giftige spot-reedenen; „schimpig uytlachgen, goochelsche aaperyen, die anders de Pa-„pisten gemeen zijn. (*a*) Wy keuren het arme gekaakel van die „geene niet voor goed, of de wytloopige geleerde opznyerye, „zwetzerye op den predikstoel, en het ydele gesnap, welke de be-„hoorelijke bezaadigde bescheydenheid vergeeten, en die in de „weereld luyt uytschreeuwen, uytbraaken en vervloeken, wat „zy zelfs nog niet genoeg gevat of gekent hebben, die dikmaals „niet weeten, waar het hangt of staat. (*b*)

15. In de voorige eeuwe heeft het eeven alzoo een zeeker man uytgedrukt: *In de leere wil nu ieder een rechter zyn, schoon hy daar van niets verstaat, en God niet vreest. Daar gaat het dan alzoo toe, dat het gemeene volk by den wyn en 't bier, als het dol en vol is, aanvangt te schelden teegen de Paapen, en lust en liefde tot gekyf heeft, pryst, die niet te pryzen zyn, lastert, die niet te lasteren zyn. Het is wel waar, wat meenige wyze lieden nu pleegen te klaagen, dat 'er in deeze Landen,* (Saxen) *wel goeden vreede zoude zyn, wanneer de*

(y) Lubinus l. c. (z) Scultetus ap. Hornbekium Summ. Contr. l. IX. p. 709. Laudatus ab Andr. Carolo Memorab. sec. XVII. L. I. p. 181. (*a*) Quenstedius l. c. Monit. LXIIX. p. 420. (*b*) Dannhauerus in Reform. Salve. p. 169.

Paapen zelfs onder malkanderen maar eenig waaren, en tot allerleye zwaarigheyd en ongeluk, met haar gekyf en vyandlyk heftig verdoemen, geen oorzaak gaaven. Want de onruſtige Paape-hoofden zyn een oorzaak van alles quaads. (*c*) Na die tyd ſchreef 'er nog een alzoo : *Vervloekt zyn die geene, welke Predikers zyn, en die in de kerken als duyvels woeden, znaauwen, woelen, ſlaan, driegen, ſtormen, pochgen, raazen en donderen. Welke met haare eygene ongeduldigheyd, eygene nydigheyt, eygene haat, eygene toorn, eygene wraakgierigheyt, eygene gierigheyt, eygene hoovaardye, eygene booze luſten, haare predikatien t'eenemaal opvullen.* (*d*)

16. Tot deeze nu voege ik nog het volgende by: „ De teegen-„ Chriſtenen en andere geeſtelooze, gebruyken het zwaard, diſpu-„ teeren en vervloeken. Dat moogen die Predikers bedenken, wel-„ ke in hunne predikatien een zaak met zulk eene heevigheid ver-„ handelen; dat zy de beroertheid daar van krygen mochten, en „ die echter niet een eenig menſch konnen by brengen, die zy met „ al haar donderen en blikzemen , tot Chriſtus bekeert hebben. „ Die moogen zich daar op beroemen, dat zy al in haare kinds-„ heid, Godgeleerde geworden zyn. (*e*) Men ziet, dat de Euan-„ geliſche leere, niet met een zagtmoedig en vriendelyk, maar met „ een zoldaatachtig gemoed, heedensdaags behandelt werd: dat „ ſchoolen en kerken van geſchreeuw, laſteren en verdoemen vol „ zijn, en dat de rok van Chriſtus daagelyks meer en meer verſcheurt „ en vernielt werd. De grootſte Godgeleerde leggen zonder op-„ houden met den ander over hoop, en konnen zig uyt den doolhof „ van haare vraagen, onmoogelyk zelfs niet ontwikkelen. Men „ woed teegens alle verſcheelende zoo zeer, als of de waarheyt an-„ ders geene beſchuttinge hebben konde. Daar over worden de ge-„ weetens verwert, twyffelachtig en dwaalende, en dewyle zy ein-„ delyk by zulk eene bittere oneenigheyd der Leeraars niet zien, „ waar ze zig zullen heen wenden, zoo ontſtaat 'er by veele loute-„ re dwaaling, by andere haat teegen de leere, by zommige ver-„ achtinge van alle Godsdienſt, grouwelyke zorgeloosheyt, ja het „ *atheiſmus* zelfs. (*f*)

17. „ Waarom, vraagt 'er een, onthoud men zig niet van ſmaat-„ woorden? Waarom vangt men dog de woorden van andere lieden „ op, daar men nogtans de meening al weet? Waarom vergeeft-„ men dog niet, wanneer men voor een rechtſchaape Godgeleerde „ heen wil gaan, ook den hoon, die de een van den ander aangedaan „ werd, maar men vergeld de zelve weederom, en ſtapelt alzoo de

eene

(*c*) Selneccerus verantwortung auff der Flacianer läſterung Anno 1570. (*d*) Meyfartus de extremo judicio l. 1. c. 12. (*e*) Auctor Myſterii iniquit. Pſeudo-Euang. cap. 1. p. 43. (*f*) Idem in Vindiciis dedic.

„ eene grouwel op den ander? en dat wel op zulk eene wyze, die „ veele aan de Rechtsgeleerde al verworpen hebben, en die zee- „ kerlyk de Godgeleerde gantsch niet past. Dit mag met de waare „ Godvruchtigheid vereenigen, wie maar wil, hy zal zien, of het „ niet veel beeter is zig in dit stuk bescheidentlyk te draagen. (*g*)

18. Teegens zulke erinneringen nu, hebben eenige dit en iets diergelyks voortgebragt: *Daar zyn beeden veele Staatkundige, welke meenen, dat men de waarheid maar alleen in* thesi *of stellig-lyk moest leeren, en de weederlegginge der teegenstellinge, en der valsche leeraars daar uyt laaten, met voorwendzel der gemeene ruste, deswegen zy dan uyt eygene macht aan de Kerkendienaars willen voorschryven, dat zy de dwaalingen en valsche leeringen, of gantsch niet moeten weederleggen, of dat ze zulks zonder vermeldinge der* sectarissen *behoorden te doen.* (*h*) Daar teegen men dan allerhande bewys gezogt heeft, dat de kortheid nu niet toe laat, om hier by te brengen. (*i*) Verstandige zouden ook zonder twyffel dit niet eeven onbillyk geacht hebben, by aldien niet het ergerlyke schelden, toenaamen geeven, en lasteren gemeenelyk daar meede onder gemengt was. Maar dat dit by na doorgaans is geschied, zulks is by na uyt alle strydhandelingen, door alle eeuwen, te kennen, en in de Historie zelfs, door by na ontallyke voorbeelden bekragtigt. Hier zyn maar eenige algemeene aanmerkingen daar van nog te gedenken.

19. De oude *Chrysostomus* heeft daar al van erinnert, wanneer hy zegt, *dat dog alle die geene* Paulus *vermaaningen mochten aanmerken, welke andere, die met hen van geen een gevoelen waaren, met allerhande scheldwoorden vervolgden, en met smaatheeden belasten, want zulks was de waare weg niet, om hen tot zig te trekken, maar veel eer om ze nog al verder van zig af te dryven.* (*l*) Evenwel is 'er niet alleen in de oude tyden, daar over zeer geklaagt geworden, maar ook na de *reformatie* van die geene, welke de algemeene ellende wel ingezien hebben. Een zeeker rechtzinnig yveraar schreef, teegens *Dr. Major* alzoo: *Daar komt nu zelden van de Wittenbergsche Godgeleerde en hunne verbondene Geleerde een boek in druk, of zy moeten daar in met grouwelyke, toornige en vyandlyke woorden van zig byten, gelyk een recht boos everzwyn.* (*m*) En nochmaals spreekt 'er een in 't gemeen, en alzoo niet eeven eens van een party alleen: *Heedensdaags vind men in Duytsland, helaas! veele zulke onaardige, wilde en wanschaa-pene*

(*g*) Dn. Strykius l. c. (*h*) Quenstedius l. c. p. 423. (*i*) Vid. vel Dedekennus P. II. Consil. Theol. p. 400. 405. 593. 608. 642. 655. Consil. Witteb. P. II. pag. 86. seqq. P. III. p. 74. & 146. Dunte Cas. Consc. p. 635. 691. Hutterus Calvinista Aul. Polit. cap. II. p. 118. Balduinus Cas. Consc. L. IV. c. 7. n. 2. &c. Deutschmannus diss. singul. Anno 1675. (*l*) Homil. VI. in II Timoth. (*m*) Verzeichnüss der beswerlichen Puncten in D. Majors Postill.

pene Godgeleerde, die, wanneer zy met de waarheid gejaagt werden, en op de vlucht gebragt zyn, en zig anders niet weeren konnen, zoo ſchoppen zy achter uyt, en werpen louter miſt en drek van hen, dat is, ſmaaden en laſteren van zich, waar meede zy alle die geene, welke hen te na by koomen, maar moogen afſchrikken, vuyl maaken en hinderen. (*n*)

20. Van de gebruykelyke bynaamen hebben verſtandige lieden geklaagt: *Men meende, dat 'er nog achtbaarheid nog vryheid beweerd kon werden, wanneer men alles niet met ſchelden en laſteren deede. En gelyk als de toovenaars de onverſtandige met vreemde en onbekende naamen bedriegen, alzoo pleegen de yveraars ook met vreemde benaamingen, die den gemeenen man onbekent waren, de gemoederen te verſchrikken, en om te dryven.* (*o*) Maar door dien deeze wyze van Ketters te maaken, nog altyd verder geoeffent is geworden, zoo hebben andere naderhand wel errinnert: *Dat dog de Godgeleerde zig van ſmaadelyke naamen mochten onthouden, als daar zyn die der* Flaciaanen, Lutheraanen, Papaſini, of Paus-ezels, Sauliten, Eſauiten, Sacramentariſſen, *want men zag dog geen voordeel in alle deeze zaken, maar daar volgde veel eer eene groote verbitteringe uyt. Want in de wederlegginge moeſt niet alleen de waarheid, maar ook de liefde des naaſtens regeeren; deeze moeſten de reegel van alle handelingen en alzoo ook der weederleggingen zyn, maar waar meede alle zulke ſmaadelyke naamen openbaarlijk ſtryden.* (*p*) *Niet minder heerſcht ook by de kerkelyke perzoonen de grootſte opſnyerye: door dien de minſte gelooven, wat* Jacobus cap. 1. *zegd. De zoo genaamde* Theologiſche *boeken waaren alle vol van ſcheldwoorden en ſmaadelykheeden.* (*q*)

21. Beneevens deeze verkeerde aart nu is ook niet onvermerkt gebleeven, hoe men dikmaals onſchuldige menſchen, door quaade uytleggingen en verdraaijingen van haare woorden heeft willen hinderen, hoe men de zelve valſch heeft bygebragt, verminkt of vermeerdert, en diergelyke kunſtjes meer daar meede begaan, van daar koomen dan deeze belaſtingen: *Stoute opgeblaazene geeſten wroeten in de boeken en ſchriften van andere Geleerde, zy zoeken met groote vlyt, of zy iets vinden konden, dat men ſchandelijk verergeren, bederven, en eenigzins by het hair, op een teegenſtrydigen zin trekken konde. Wanneer ze dan maar iets vinden, dat zy laſteren en verergeren konnen, alhoewel men het heel wel oprecht verſtaan konde; zoo zyn ze echter terſtont vaardig met haar ketter-naamen, verdoemen en verbannen, en zy hebben haaren grootſten*

(*n*) Defenſion Schrift D. Pezelii p. 3. (*o*) Camerar. Vita Melanchth. Præf. & p. 356. edit. novæ Lipſ. (*p*) Brunnemannus l. c. l. 1. c. 6. §. 27. p. 119. (*q*) Idem l. 1. c. 1. §. 7. p. 5.

sten lust daar aan, wanneer ze iemand aan den duyvel moogen overgeeven. Gelyk als of het een byzondere deugd en kortswyl was, andere zeer heftig te verdoemen, onaangezien zy het dikmaals in haare herten en geweetens wel anders weeten en verstaan, dog zy doen zulks alleen maar, om dat ze voor de zuyverste yveraars en zeloten gehouden willen zyn. (r)

22. Derhalven hebben andere voorzichtiger mannen ons gewaarschouwt: *Dat men wel licht andere onrecht konde aandoen, en de toehoorders met een ongegrond verhaal bedriegen, het welke de grootste schaade in de Kerke is. Al wie nu de teegensprekers aanklaagen wil, die moet voor alle dingen wel toezien, dat hy de dwaaling niet uyt een bloot gerucht alleen vernoomen heeft, maar uyt het leezen van de* Auteuren *zelfs, op dat zy daar van recht konnen oordeelen. Al wie daar toe nu geen middel heeft, die laate zich daar meede vergenoegen, dat hy andere stukken van zyn ampt doe, en de weederlegginge aan geoeffende verstanden overlaate.* (s) Van deeze en de overige zoorten der verketteringe, naamelyk, hoe zy in woorden bestaan hebben, inzonderheid, aangaande de dikmaals gewoonelyke ban-vloek, geeven nogmaals de byzondere voorvallen, die hier te vinden zyn, genoegzaame narigtinge. En dat het ook voornaamelyk onder de yverigste, aan zulke groote ongereegeltheeden geenzins ontbrooken heeft, zulks zullen de *Historien der Ketteren* zelve genoegzaam ten toon stellen. Ik zwyge nu nog, dat het van veele gemeene *registers der Ketteren*, meer als al te waar is, wat van de bekende *Catalogus Hæreticorum Conradi Schlusselburgii* een zeeker geleerd man gedenkt: *Hoe hy naamentlyk zomtyds de maat overtreeden, en de teegensprekers iets opgedicht, of ook al te harde gevolgen daar uyt gemaakt heeft.* (t)

23. Van deezen woordenstryd is het wel dikmaals tot eene daadelyke weederlegginge, of liever tot eene geweldige onderdrukkinge en beleedigingе der gewaande Ketters gekoomen: en wel niet alleen by de *Roomsche Catholyke*, van welke alle, en ook deeze *Kerkelyke Historien*, en de *Inquisitie*, en *Martelaars-boeken* vol zyn: maar ook by de andere partyen, welke teegens die geene wel dies weegen *geprotesteert* hebben, zoo dikmaals als zy het zelfs bezochten, maar die in 't overige, aan andere, diergelyke vervolgingen teegen haare eygene *principia* of gronden, in 't werk gestelt hebben. De Historien van deeze en de voorige eeuwe, zullen ons de voorbeelden hier van klaar voor oogen stellen: hier zullen nu maar eenige weynige opmerkingen voor aan staan, en wel van zulke, die hier in onzydig geweest zyn. Want daar zyn geheele schriften van

 be-

(r) D. Sigfrid Saccus Epistel Pred. p. 15. (s) Balduinus disc. Theol. de Mathematism. th. 27.
(t) Sagittarius Introd. Hist. Eccl. p. 815.

bekent, die hier van uytgekoomen zijn, gelijk als de *disputatie* van *Balduinus: Hoe de Ketters te bedwingen zyn?* Thummii Tractaat, *dat men de Ketters niet moet dooden:* Van Heerbrands, *Of men de Ketters aan 't leeven zal straffen?* Justi Meieri vraage: *Of de Protestanten, volgens het Keizerlyke recht, als Ketters, en aan 't leeven te straffen zyn?* En veele andere diergelyke schriften. Gelyk ook onderscheydene uytvoeringen van de vraage, *Of men ook een Ketter trouwe en woord zal houden?* daar van byzonder *Dr. Daniel Cramers Tractatus* bekend is.

24. Inzonderheyt word 'er van verstandige mannen in 't alge- „meen wel indachtig gemaakt, dat men by de *Apostelen* maar al- „leen de macht vind, om het *Euangelium* te verkondigen, ook zelfs „zonder het verlof der *Overigheid*, maar dat men anders nog heer- „schappye, nog dwang by hen vond, 2 *Cor.* x. 6. vi. 4. *seqq.* viii. 8. „*Coloss.* i. 23. 25. Dat zy ook verder zich niet eens op eenige *in-* „*directe* wyze, eenige heerschappye dorsten aanmaatigen, door „dien zulke vervalschingen hen niet eens in den zin mochten koo- „men, 1 *Cor.* ix. 16. Verders: dat alle heerschappye teegen de „natuur der Christelyke Godsdienst stryd, dat, wanneer men de „strydigheeden wil verbieden, men maar meer huychelaars en hey- „melyke Ketters daar door maakt, maar niet rechtgeloovige Chri- „stenen, het geloove moet door de genaade des *H. Geests* in den „mensche verwekt werden, en het bestaat in een volvertrouwen des „herten, het welke dan, door dwang of bevel, in eene uytterlyke „gehoorzaamheyd der tonge maar verandert werd, waar meede „de woorden tot afwendinge van tydelyke straffen gemaakt wer- „den, welke dog geheel verre van 't herte zyn. Door geweld of „menschelyk straffen kan men niets altoos uytrechten, nog ook „de verlichtinge des gemoeds, en de innerlyke overeenstemminge „aangaande zulke leeren, die booven het vernuft stygen, te „weege brengen. Hier teegen is dit niet minder als een Godsdienst, „wanneer men zyn gevoelen in 't herte behoud, en een ander met „den monde belyd, of door zeekere plechtigheeden en stellingen „des lichaams, voor oogen stelt. Daar door werd de Kerke maar „met huychelaars en met zulke lieden vervult, die brandmerken „in hunne geweetens hebben, en die daarom in geduurige angsten „daar heene gaan, dewyle zy met oneenige herten en lippen, God „bespot hebben. (*k*)

„25. En of wel veele de zorge der algemeene ruste voorwen- „den, om welkers wille men alle uytterste middelen wel moet ge- „bruyken, om de scheuringen van den Godsdienst daar door weg „te neemen, waar door dan ook wel de zachtmoedigste heeren zelfs be-

(*k*) Puffendorffius de Hab. Relig. p. 72. 76. 160. 220. seqq.

„ bewoogen konnen werden, om hunne dwingende magt en ge-
„ weld zomtyds aan de Priesters over te laten; zoo is dog dit den
„ toestand der Kerken t'eenemaal teegen, als in welke het onkruyd
„ onder het goede koorn staat, en echter met geweld niet mag uyt-
„ geroeit werden. De Zaligmaaker zelfs heeft het niet alleen zoo
„ willen hebben, maar hy heeft het ook met zyn eyge voorbeeld
„ bekrachtigt, en zyne leere maar alleen met *prediken* voortgeplant. De verscheydene gevoelens, ook zelfs in den Godsdienst, konnen juyst de gemeene rust niet stooren, en wat 'er van zulke gronden meer zyn, waar meede ook, van de eene en de andere zyde, de verdraagzaamheyt van andere, en veele *religien*, beweezen, en met de klaare voorbeelden der *Hollanders*, en andere, bekragtigt werd: (*l*) waar uyt dan de onrechtvaardige *proceduuren* genoegzaam erkent konnen werden, waar meede men op de Ketters aangevallen is, zy moogen nu na den naam, of in der daad, diergelyke geweest zyn. Een begeerig Leezer kan hier van eene meenigte oordeelen van aanzienelyke Leeraars nazien, in het boekje van de Heer *Philips van Zesen*, onder den tytel van, *Oordeel van den Geestelyken stand, teegen de geweetens-dwang in zaaken van het geloove, uyt de oude schriften der voornaamste Kerkenleeraars te zaamen vergaadert, en voor de liefhebbers der waarheyd, tot onderrechtinge en verder nadenken, en ook voor de geweetens-vervolgers en geloofs-waanwyze, tot een leerspiegel, aan't licht gegeeven door Philip van Zesen, te Amsterdam, gedrukt by Christoffel Koenraad, in't jaar* 1665.

(*l*) Idem ib. & p. 226. 232. &c. it. de Stat. Imp. Germ. c. 11x. p. 416. Conf. Conringius de Offic. Maj. Civ. circa sacra. Weidenhag. ad Remp. Bodini p. 554. Ottius præf. Jur. Publ. p. 21. & plures.

Het vyfde Punt,

Aangaande de inzichten en uytwerkingen van zulke verketteringen.

1. DEeze zyn ten deele uyt de reeds gedachte aanmerkingen, en ten deele uyt de leevendige voorbeelden zelve, al vry wel af te neemen. Dog dit werd van eenige in 't byzonder aangemerkt, *dat men gemeenelyk, by de gewoonelyke veroordeelingen der verschillende, of zyn eerbied en vermoogen of eereplaatzen, of andere voordeelen, beoogt heeft te bejaagen.* (*a*) Waar van hier booven by het eerste punt nu al gemeld is. Ondertusschen merkt men nogmaals zeer wel aan: *Dat 'er zoo gantsch geene waare vrucht van het verkeerde Kettermaaken te verhoopen is, dat 'er veel meer ketteryen zonder eenig geweld en hulpe van zulke rechters, door de*

(*a*) Puffendorff. de Stat. Imp. p. 418.

bloote kracht der waarheyd alleen, geheel verdweenen, of onbekend gebleeven zyn. (*b*)

2. Hier teegen hebben veele niet genoeg weeten te beklaagen, de onbeſchryvelyke ſchaaden, die 'er uyt diergelyke *proceduuren*, van weederzyden zyn voortgekoomen. Wy hebben nu reeds al gezien, wat een yverig Godgeleerde hier van geſchreeven heeft: *De onruſtige Pape-koppen zyn de grond-oorzaak van alles quaads.* (*c*) Welken de anderen by hoopen toevallen: *Met dreygementen en donderen van Banvlocken werden de Schaapkens, die daar dwaalen, niet te rechte gebragt, maar verſchrikt en op de vlucht gedreeven; en veel eer behoorde men ze, met eene zachte ſtemme, op de ſchouderen weeder by de kudde te brengen. De verkeerde yver heeft de ſchaapſtal van Chriſtus groote ſchaade toegebragt, en gantſche gemeentens tot de Ketters gedreeven, gelyk als elders zonneklaar werd beweezen.* (*d*)

3. ,, *Origenes* zoude zoo veele benyders niet gehad hebben, en ,, over zyne zaaken zoude zoo veele hondert jaaren lang geen ſtryd ,, geweeſt zyn, de *Arriaanen* hadden zig in de gantſche weereld ,, zoo zeer niet uytgebreyd, *Neſtorius* hadde geen *ſecte* opgeregt; ,, de ſtrydigheeden van het *Paaſch-feeſt* hadden geenzins het *Ooſten*, ,, die van den doop, *Africa* niet verdeelt: by aldien *Demetrius*, ,, *Alexander*, *Cyrillus*, *Victor* en *Stephanus*, in 't begin maar van wat ,, meerder bezaadigtheid geweeſt waaren, en zy niet terſtont de af- ,, zettinge, en banninge uyt den lande, tot de artzenye deſſelfs ver- ,, kooren hadden. Veele zouden haare dwaalinge, of wel verborgen ,, of herroepen hebben, wanneer men hen niet alzoo aanſtonds als ,, Ketters overgehaald hadde, waar by *Hieronymus* ook gantſch geen ,, geduld heeft willen toelaaten. Veele zouden haare ſtellingen wel ,, hebben laaten vaaren, wanneer men hen maar by eere en goed had- ,, de willen laaten. Zomtyds heeft men de zulke, die eenige nieu- ,, wigheeden aangevangen hadden, al te hart aangevallen, dikmaals ,, niet eens weederlegt, maar gelyk als ter needergeſlaagen, niet be- ,, ſtraft, maar verraaden, uyt twiſt-zucht meer als uyt liefde tot de ,, waarheyd het geloove beſtreeden, en de liefde omgekeert. De ney- ,, ginge tot de zaak is in eenen haat teegen de *perzoonen* uytgevallen, ,, de *defenſie*, in eene *offenſie*, de pen in een ſcherpe pook, het *Chri-* ,, *ſtelyke* zout in ſteekelig geſpot, ja uyt de dwaalinge van een alleen, ,, die men in 't eerſt hadde konnen bedekken, eene gemeene *Secte*. (*e*)

4. Deeze groote en onverzettelyke ſchaade, hebben nu de gemeentens, onder het verval, na malkanderen, met ſmerte gevoelt, waar van ik de klagten nu nogmaals voorby ga, en de voorbeelden

zelfs

(*b*) Idem de Hab. Relig. p. 166. (*c*) Selneccerus l. c. (*d*) Joh. Frid. Majerus programm. inaug. Anno 1684. p. B. 3. ex Hulſemanno de correct. Frat. p. 299. (*e*) Frid. Spanhemius Orat. de Prudentia ap. Majerum l. c.

zelfs daar van spreeken laat, dog maar eenige, uyt de laatste tyden alhier bybrengen zal. *Godzaalige leeraars*, klaagt'er een, *werden bedroeft en geplaagt, wanneer zy hooren moeten, dat de Godgeleerde, de Leeraars, en Preedikers, zoo grouwelyk en schrikkelyk onder elkanderen zelfs twisten en byten, waar door dan meenig vroom mensch van de oeffeninge der waarheid kan afgeschrikt worden.* (*f*) *Dit is nog wel het schaadelykste quaad, dat wy zelfs, wy, die het* Euangelium *belyden, onder den ander zoo oneenig zyn, en de een den ander zoo vyandlyk vervolgt. Ach, deeze wonde, die ons de Satan geslaagen heeft, is al te groot: wanneer wy die maar met zulk een vlyt zogten te heelen, als wy die daagelyks wel grooter maaken.* (*g*)

5. *Wanneer men in de schriften en predikatien van andere Leeraars, de splinters te zaamen harkt, en begint daar meede het papier duur te maaken, en onder de menschen met den druk uyt te strooijen, en malkanderen, eeven als de kwaadaardige* Advokaaten, *met vergeetinge der hoofdzaaken, op het schandelykste uyt te maaken, te bespotten, vuyl te maken en te tergen, zoo moet alles wat men maar van een ander mans naam, gebaarden, landschap, gebreeken, bedenken, en wel dikmaals als uyt de lucht opvatten kan, aanstonds voor den dag koomen, en na* Cains, *en vervolgends der booze wyven aart, aan een ieder bekent gemaakt werden. En op dat men aan zulke bewyzen eenig aanzien zoude geeven, zoo legt de een den ander de grouwelykste dwaalingen te voore, en echter wil geen van allen bekennen, dat men alzoo heeft geleert, maar daar men in zommige stellingen, eenige stoffe tot antwoord, weeder-antwoord, en verdere aandringinge,* (duplic, replic, en triplic) *kan vinden, of eenige andere zoorten van strydigheeden,* (querelæ) *en wonderlyke naamen, die men in zulke twist-boeken meer vind, daar dringt men dan, met de uytterste heevigheid, op aan. Om zich ook, over zijn geleede ongelijk, wel te wreeken, zoo wil men aan zyne partyen weeder op zyn beurt, niet het geringste schenken, maar men verdraait deszelfs woorden, men duid alles ten ergsten, men brengt zyne stellingen maar stuks wyze te voorschyn, zonder het rechte oogwit van den Schryver eens te toonen; en daar uyt komt dan dat grouwelyke twisten voort, zelfs onder de toehoorderen; want als dan doet men het bekende spreekwoord gelden,* wiens brood ik eete, diens woord ik spreeke; *nademaal men in't gemeen gewoon is, alleen maar de Schriften van zulke* Autheuren *te leezen, daar men veel van houd, en de andere, beneevens haare schriften, is men gewoon te haaten, te verwerpen, en t'eenemaal te verdoemen. Zoo dat men in de Schriften van meenig Schryver, by na niets anders vinden kan, als hoe men iemand op zoodaanig eene wyze zwart zal maaken, dat'er, gelyk als men zegt, geen hond zelfs gevonden*

(*f*) Hieron. Wellerus Analect. p. 174. (*g*) Dresserus præf. de part. hum. Corp.

den zoude werden, die een stuk brood van zulk een zoude willen neemen; en dit zelve moet in zulk een geval, dan de naam nog al hebben, dat men de Kerken heeft opgebouwt en gesticht; daar men veel eer, om de ronde waarheyt te zeggen, dezelve als dan wel louter, met allerleye drek en onzuyverheyt heeft bezoetelt en besmeert. (*h*)

6. „Wanneer men van de Godzaaligheyd veel disputeerens „en gezwets maakt, zoo worden gemeenelyk de gemoederen verwert en gestooten, en de menschen zyn niet meer zoo vlytig en „yverig, om de heylzaame leere in 't werk te stellen. Daar werden dan by het woorden-gekyf, zoo wel de zaaken zelfs verkeert, „als ook alle goede oeffeningen nagelaaten, en de geheele tucht valt „t'eenemaal onder de voet. (*i*) Door de bittere stryd-schriften „werd de heylzaame leere niet behouden, maar veel eer verzwakt, „en de Kerk met ergernis vervult: waar uyt dan de *Epicuristen* een „behulp voor hunne goddeloosheyd, en de doolende, voor hunne „dwaalingen en droomen neemen. (*k*) In zulk een gesnap en gekyf „werd de waarheyd maar verlooren, en de godzaaligheyd vervolgends geheel en al uytgebluscht. Gelyk als of de godgeleertheyd „maar alleen in woorden bestond, eeven als een bosch eenigzins uyt „het hout bestaat, als een zeeker Wysgeer spreekt, onder het „getal der zulke, die met het verlaaten van alle deugd-lieventheid, „alleen maar op bedrog, en loutere *Sophisteryen*, uyt zyn. (*l*)

7. „Men behoorde zich wel billyk, over den bedroefden toe„stand der verdeelde Kerke te bedroeven, en wel inzonderheid over „die geene, welke door geduurigen stryd, zonder eenige vergely„kinge, een aanhoudende treurstand der Kerken, en een juychen „voor den Satan, verwekken. En wel dies te meer, wanneer men „ziet, hoe dat een iedere partye, meer op zeegen en triumf op de „andere denkt, als op de bylegginge van zulke heftige krakkeelen. „Daar men echter beroepen is, om de schaapen Christi te verzaa„melen, te weyden, te behouden, en in vreede te verquikken, „zoo slagt, wurgt, en verstrooit men die zoo veel te meer; door „een verkeerden yver, of veel eer door een onophoudelyke vlyt „en moetwil tot twisten; (*m*) de raazernyen der Godgeleerde „strooijen uyt, en bekragtigen de valsche gevoelens, en ze stichten „loutere vyandschappen en verdeeltheeden in de Kerken. On„dertusschen werd het volk goddeloos, en het volgt zyne dierlyke „lusten t'eenemaal na. Alzoo is het met het grootste deel der „menschen gestelt, en daar moeten, uyt een rechtvaardig oordeel „Gods, waarelyk zwaare straffen op volgen. (*n*)

8. *Wat voor klagten zullen 'er op dien dag wel geboort werden,* *wan-*

(*h*) Joh. Cuno Spiegel aller Stände. p. 55. (*i*) Joach. Camerar. præfat. in Sirac. (*k*) Sulcerus ap. Fecntinum Epist. Theol. p. 82. (*l*) Chytræus ibid. p. 753. (*m*) Ap. eundem. P. III. pag. 195. (*n*) To. III. Script. Witteb. publ. p. 169.

wanneer zoo groot een hoop volks, met een schrikkelyk geschreeuw beklaagen zal, dat zy, van de bedriegers deezer tyden, door haare achtbaarheyd, en de overreedingen van menschelyke wysheyd, te rugge gegaan, en in valsche leeringen verstrikt zyn geworden? Hoe ernstig zal hen Christus *aanspreeken: Zyt gy die treffelyke* Doctor, *die uyt loutere eergierigheyd en vyandschap, in uwe leerboeken zoo veele en groove dwaalingen gestelt, en in de Kerke hebt uytgebreyd, die* Israël *hebt doen zondigen en lasteren, die den Heyligen Geest, in de herten der vroomen hebt bedroeft, die met vloeken en duyvelsche spot-reedenen, lasteringen, smaad-woorden en verongelykingen myne knegten, die uwe bedriegeryen, uyt myn woord bestraft, en uwe bekeeringe gezogt hebben, bespoogen, geschonden, gemartelt en gedood hebt?* (o) *Het zal hen genoeg smerten, zoo zy geen boete doen, welke, weegens onvruchtbaare en onnutte dingen, de kerke Gods, zonder eenigen schroom alzoo verdeelen, en die de toehoorders zelfs, in ontydige strydigheeden storten.* (p)

9. Maar hier moet ik nu blyven staan, en den Leezer tot eene ordentlyke onderzoekinge van de volgende *Ketter-Historien* zelve laaten gaan, in welke hy, by aldien hy die met verlichte, en door geene eenzydigheyd verduysterde oogen, aanziet, genoegdoende antwoorden, op alle en iedere voorgestelde vraage, vinden zal: welke voorbeelden dan, met deeze algemeene aanmerkingen, wysselyk by een te houden zullen zyn, op dat 'er van diergelyke gevallen, zy moogen dan verleeden of teegenwoordig zyn, een waarachtig, grondig, en vol-doende oordeel gevelt mag werden.

10. Al wie nu dit voor Gods oogen, uyt eene oprechte liefde tot de waarheyd doen zal, van de zulke twyffele ik geenzins, dat zy het my niet quaalyk afneemen zullen, dat ik het niet verantwoordelyk hebbe geacht te weezen, om volgens de gemeene lichtvaardige gewoonte der Schryvers, de gewoone vyandlyke verhaalen, aangaande de Ketters, alhier te herhaalen, maar dat ik eerst de Historien zelfs, uyt haare waarachtige fonteynen, met een t'eenemaal onzydig gemoed, opgevat, en die daar na aan den Leezer, tot zyn verder nadenken, zuyver en oprecht, alhier voor oogen heb gestelt. Overmids ik nog lust nog oorzaak daar toe hebbe, om my daar over te beroemen; als of ik de eerste was geweest, die de eene of de andere zoo genaamde Ketter eenigzins van eenige valsche beschuldigingen gered hadde. Aangezien dat 'er onder oude en nieuwe,

(o) Auctores Centur. Magdeb. To. VII. præf. edit. vet. (p) Sliiterus Propyl. H. E. Append. p. 305. Adde infra l. XVI. hujus Hist. cap. XXIV. num. seqq.

we, zoo wel Godgeleerde als andere Schryvers, wel iets diergelyks aan zommige perzoonen nu reeds al beweezen is. Ja dat *Luther* zelfs, in zyn boek van de *Concilien*, *Nestorius* al vry wel teegens zyne vyanden ontschuldigt: om nu van andere Godgeleerde te zwygen. Deeze pligt, om van zynen naasten wel te spreeken, en alles ten besten te duyden, is alle en een ieder mensch opgelegt; en een History Schryver heeft nog ongelyk meer vryheid, om de waarheid hier in naauwkeurig na te vorschen. Dat alzoo de Leezer, by aldien hy booven zyn vermoeden, of vooropgevatte meeninge, eene hem vreemt dunkende, en ongewoonelyke voorstellinge, mogt aantreffen, niet op my, als den verhaaler, maar op die geene ongenoegt werden mag, die door ongerechtige vertellingen of *proceduuren*, iets diergelyks veroorzaakt hebben. Alhoewel, wanneer men wysselyk en Christelyk wilde handelen, deeze en alle andere zaaken, zonder eenige diergelyke schaadelyke hertstochten, afgehandelt behoorden te werden. En hier toe zy ook de Geest Gods zelve, in alle en een ieder krachtig!

HET

HET EERSTE BOEK.

Van de aanmerkens waardigste Kerkelyke Geschiedenissen in de eerste Eeuwe.

VOORBEREYDING.

§ 1.

IN plaats dat wy ons met een wydloopige vertellinge van het leven van Joannes en Christus zelf ophouden, konnen wy aanstonds tot andere zaken overtreden, zoo veel by gebrek van genoegzame kennisse in die eerste tyden daar van gewis en bekend is. Het overige kan uyt de Euangelische Historie van een ieder zelf gehaald worden, waar toe men ook aan nodige aanwysingen en zaamenstemmingen der Euangelisten in onze taal geen gebrek heeft. Deswegen wy voor alle dingen maar in 't gros de toestand van die tyd zullen aanmerken, doe Christus op de wereld gebooren en bekend geworden is. Jaar 1. tot C.

2. De Historien geven in 't gemeen te kennen, hoe ellendig en bedorven alles doen ter tyd in de gansche wereld gesteld was. Daar zelfs de Joden van die tyd ook niet vry van waaren, welkers verval daarom te gruwelyker was, om dat zy te vooren boven alle volkeren zoo veel hooger verheven geweest waren. De voornaamste oorzaak hier van was het verdorvene Priesterschap, waar onder wel de meeste rechte Atheisten en godlooze lieden waren. Want de Hoogepriesters wierden niet meer door Gods wille, maar door geld en andere onrechtvaardige streeken van de Heydensche Overigheden tot deze waardigheyd gebragt; daar en boven waren 'er meer als een, waarom zy ook van plaats moesten verwisselen. De anderen wierden van de getuygen der waarheyd, en voornamentlyk van Christus, over de alderschrikkelykste gruwelen opentlyk en met waarheyd beschuldigd. Waarom zy ook al 't geen goed was tot der dood toe vervolgden, en Christus zelf door hunne woede om 't leven brachten. Toestand des werelds omtrent Christus tyden, en 1. by de Joden. En by hunne Priesteren. Hunne openbaare goddeloosheyd,

3. Zy maakten hunne Godsdienst zelf voor al de wereld tot spot, en door hunne tastelyke eerzucht en geldgierigheyd wierd ook haar Heyligdom met de Tempel te gelyk ontheyligd. De geroemde reynigheyd der leere hadden zy al overlang met ontallige eyge gevoelens en instellingen bezoedeld, en Gods geboden op de stoel van Moses met ongerymde en gansch lichtvaardige uytleggingen vervalscht en nietig gemaakt. Ik swyge, dat 'er zoo veel tweespalt en eenzydigheyd onder hen was, dewyl een ieder t'eenemaal op blote meiningen vervallen, en van de waare weg ten leven afgeweken was. Daar en boven scholden die drie Hooftgezintheden byzonder den anderen uyt, en zochten, hoe zy zich alleen verheffen, en de anderen onderdrukken konden. Het geene van de Phariseën, Sadduceën en Esseën genoeg bekend is; daar by de eerste de oude heyligheyd noch overig zoude zyn, schoon het schynelykste maar een loutere geveynsdheyd was. Zoo genaamde Godsdienst, Tweespalt en andere gruwelen.

4. Zodaanige voorgangers liep nu het gemeene volk dom en blind in 't verderf na, uytgenomen eenige weynige, die op de vertroostinge Israëls wachtten. Die noch aandachtig en geloovig genaamd wilde zyn, die deede veel bygeloovige Kerkplechtigheden mede, en liet zich van de Priesteren leyden, waar heen zy wilden. En deze waren hier na de ergsten, die Christus en zyne leer tegenspraken, om dat zy zich zelve al lang voor vroom en rechtvaardig hielden. De andere leefden in de grootste wanorder na haar eygen geval- Toestand onder het Joodsche volk.

len, nademaal niemand, noch in geestelyke, noch in wereldlyke zaken op het me gemeene volk trouhartiglyk acht sloeg. Ja, dat het ellendigste was, zy wierden by het aanbreeken en opkomen van 't Euangelium noch al verstokter, en bitterder tegen het zelve, ende het Priesterschap bracht met alle krachten het haare noch by, dat doch haar ryk geen schade mocht lyden.

In 't byzonder in de Joodsche Godsdienst.

5. Ook moet men hier niet vergeten, dat dit andersins hartnekkig volk, wegens hunner voorouders verkregen voorrecht boven andere volkeren een groot gevoelen van haar zelve hadde. Hier door wierd de noodzaakelyke onderhandelinge met de uytlanders afgesneden, en de vereeniging en eenstemmigheyd verhinderd, daar en tegen een heftige haat by de wereldwyzen verwekt, en daar beneven veel spotterny en lastering der Heydenen tegens alle Goddelyke zaaken. Niemand geloofde hun, dat men naar Jeruzalem alleen in den Tempel gaan moest, als men den waaren God wilde aanbidden. De veelheyd der Kerkplegtigheden en wettelyke instellingen, schrikten de lieden van zoodanigen Godsdienst, en ook van de uytterlyke ommegang geweldig af. Aangezien die aan de meesten te swaar en verdrietig, aan andere onnoodig, ook aan eenige by de ingevoerde staatkunde van deze of geene natie niet dienstig voorkwamen. Aldus bleef dan onder dit volk alleen, wat noch by de Joodsche Godsdienst onvervalscht, en in het leven van eenige oprechte Israëliten onberispelyk was: en hier door konde geen algemeyne Godsdienst voor alle volkeren werden, zoo lange als het met de zaaken zoo gelegen was.

2. Onder de Heydenen.

En hunne Priesteren.

6. Onder de overige volkeren des werelds was het in dien tyd noch veel ellendiger gesteld. Zy waren alle in de uytterste blindheyd gebooren en opgevoed, en de meesten, byzonder van de gemeene hoop, leefden als het domme vee. Alhoewel de Heydensche Paapen veel gezwets en roepens maakten van hunne zelfs verdichte Godsdienst, en veel moeyte deeden om die met eenig schyn, luyster en moeyte vast te stellen: nochtans zagen die geene, die gaau waaren, het bedrog wel, en wierden vervolgens door zoodaanige veynzeryen der gener, die om haar eer en gewins wille zodaanige dingen op de baan brachten, Godverzaakers. Die zich in boeken, op reyzen, en ook andersins in de wereld oeffenden, wisten wel iets schynbaars menigmaal van God en Goddelyke dingen by te brengen; doch het drong niet diep in, en konde de tegenwerpingen van scherpzinnige vernuften niet uytstaan. Ten minsten konde het hun geen waare rust in 't gemoed en gelukzaligheyd toebrengen.

Wysgeerige en Dichters.

7. De Verstandigste merkten wel, hoe de Wysgeerigen met de Priesters door haar leer meest zich zelven maar groot zochten te maaken: en het dwaaze gekyf onder hun en hunne aanhangers, maakte in rechtschapene gemoederen een afkeer voor zoodaanige lafhartige en verdorve kost. Aan de Dichters en hunne verdichtzelen liet zich geen bezadigd verstand gelegen zyn, nademaal 't geene noch waarachtig en goed daar in was, met smaakelooze vonden verdonkerd en bezoedeld was. De zaken nu dus gesteld zynde, verzon by na ieder een voor zich zelven een eygen weg, waar op hy zyne begeerte op deze werelt noch meynde te bekomen: waarom ook de Overigheden vergenoegd waren, als het gemeyne volk met dwang of goede manier in toom gehouden wierd. Voor het overige mochten de menschen leven zoo als zy wilden. De Priesters stelden haare inzettingen en afgodendienst zoo in, dat zy haare waardigheyd en voordeelen daar by niet verliezen mochten. Hierom liep al haar doen op enkele offerhanden, Feestdagen, en duyzenderley Kerkplegtigheden uyt. Al wie deze naar hun voorschrift involgde, die was by haar wel gezien. Zy vonden ook onder de recht vleeschelyk gezinde hoop van 't ruuwe volk de minste tegenspreeking niet.

Het volk in 't gemeen.

8. Dewyl nu geen tucht noch toezigt zelfs in de vermaardste plaatzen des we-

werelds was, zoo moften waarlyk alle ondeugden over al tot op hun hoogfte top ftygen. Want men fchroomde niet zelfs onder fchyn en naam van Godsdienft en Godvruchtigheyd de affchuuwelykfte dingen uyt te voeren. De Overheyd zag door de vingeren, en heulde meeft alle mede, of als het eenige al beter wiften, wilden zy echter uyt vreeze daar niet tegen zeggen. De Priefteren kregen geld en toeloop genoeg, behalven dat zy ook zelve over al vryheyd hadden, alle fnoode en dertele bedryven mede te doen. En het gemeyne volk lag vervolgens in alle bedenkelyke gruuwelen als bedolven; gelyk men met ontfteltenis in haare fchriften leezen kan. Ja, 't geene het aanmerkelykfte was, de booze geeften regeerden opentlyk en zichtbaarlyk onder haar. Zo dat niemand, die in de oudheyd ervaren is, zich zal konnen te binnen brengen, dat hy t'eeniger tyd meer vertellingen en gedenktekenen van toveryen, duyvels bezweeringen, god-fpraaken, waarzeggingen, verfchyningen der duyvelen, en diergelyke fchrikkelyke dingen gevonden heeft, als even voor de tyd van Chriftus geboorte. Welke echter ontrent en na dezelve tyd oogfchynelyk afgenomen en verdweenen zyn; gelyk de Heydenfche Schryvers zelf belyden en klagen (*a*).

9. Op een zoo aanmerkelyken tyd wierd nu Jefus Chriftus bekend, waarin ook het vernuft zelve konde zien, dat 'er eene hoofdverandering van alle dingen in de wereld voor zou vallen. Zonder twyfel waren 'er ook veele die wat beters wiften, welke heymelyk daar na verlangden, en naderhand deze hulp te begeeriger aannamen. Voornamentlyk, daar niemand onder de Jooden wel loochenen konde, dat de tyd van de Meffias voorhanden was, en het alleen maar op de perfoon aanquam. Alhoewel het geheel anders uytviel met de Joden, overmids zy zoo een heylzaamen middel tot de waare gelukzaligheyd by na alle verwierpen, en aan de Heydenen moetwilliglyk overlieten. Waar door dan ook de waarheyd van Chriftus leer onder anderen vaft gefteld wierd: daar evenwel het vernuft zoude gemeend hebben, dat de Joden Chriftus onder de eerfte en alderliefffte zouden aangenomen hebben, nademaal zy zoo lang op hem gewacht hadden. Maar hier wierden nu die voorzeggingen waar gemaakt, welke tegens deze fchikking veel hondert jaaren te vooren alzoo luyden, dat Chriftus zoude de trooft aller Heydenen zyn, en daar tegen van zyn eygen volk verworpen worden. En aldus gebeurde het ook in der daad by den aanvang en wasdom des Chriftendoms: 't welk wel den menfchen de alderheerlykfte voordeelen in de handen gaf, maar echter van veele verworpen wierd. 't Wilde haar niet alleen van alle verdriet en zwarigheyd van de uytterlyke wettelyke Godsdienft bevryden, maar ook van de inwendige ongerufheyd des herten, en van de ongeregelde bewegingen verloffen: 't wilde 't gezelfchap der menfchen vernoegt, vreedzaam en lieflyk maaken, en haar afgezonderd leven recht gelukkig, en het gebruyk der tydelyke dingen gefchiktelyk en gezegend, alles goed en naar wenfch, als de menfchen maar volgen wilden: en in 't kort, 't hoogfte goet, God zelf, wilde zich met alle zyne fchatten gaarne mede deelen.

Haare gedrag omtrent Chriftus, 1. onder de Joden.

10. Maar na dat de Jooden niet te min Chriftus zelfs alzoo uytgeftooten hadden, zoo zochten zy ook zyn leer en gedachtenis met alle zyne navolgers te verdelgen. Alzoo het met haare inbeeldingen en inzichten, byzonder der Priefteren, niet overeenkomen wilde, zoo zy dit alles de overhand lieten nemen. Voornamentlyk, na dat haar t'eenemaal vaft ingeprent was, dat hun deze gegeven Verloffer van het jok der Romeynen niet verloffen konde, en daarboven noch alle haare inftellingen en rechten vervolgens om verre zoude werpen. Daar op ging het dan op een lafteren, vervolgen en woeden, tegens alle die geene, welke zy alleen wegens deze leer verdacht hielden; daar de Handelingen der Apoftelen zeer aanmerkens waardige omftandig-

En hunne vervolgingen.

(*a*) Porphyrius ap. Eufebium lib. v. Præparat. Euang. c. 1.

digheden van te kennen geven, die aan een waarheyds-lievend gemoed veel opening konnen verschaffen. Doch hier zal buyten de noodige geschiedenissen zeer weynig werden opgehaald, om dat wy ons terstond tot de voorhebbende aanmerkingen gaan begeven.

EERSTE HOOFDSTUK.

Van de uytbreydinge der Christenen, en hunne vervolgingen in de eerste honderd Jaaren, als ook de oorzaaken daar van.

§ I.

Getuygenissen der Joden en Heydenen van Christus.

IK ga dan de geschiedenis der Euangelisten voorby, en merke maar aan, dat buyten deeze, zeer veel Heydensche en Joodsche Schryvers van Christus en zyne Discipelen gewag maaken, en de waarheyd der geschiedenissen in zich zelven genoeg bevestigen. Onder de Heydenen zyn de getuygenissen uyt *Suetonius*, *Tacitus*, *Plinius Secundus*, en anderen openbaar en genoeg bekend. Onder de Jooden, als de boosste vyanden der Christenen, gewaagd 'er een uytdrukkelyk van Joannes den Dooper, en wel met zoodaanige woorden, die met zyne Historie overeenkomen. Gelyk hy dan ook Jesus zelf naar zyn verstand *een wys man* noemt, *die veel wonderlyke werken verricht, en de menschen onderweezen heeft, die de waarheyd hadden willen volgen* (*b*). Ja, hy staat in twyffel, of hy hem maar een mensch mag noemen; roemd daar nevens ook de standvastigheyd van zyne liefhebbers na zyn dood, aan welke hy weder verscheenen was, en die noch in de wereld overblyven. Van welke getuygenis, tot nu toe, veel onder de Geleerden geredentwist is, die doch de zaake zelf met fondament niet twyffelachtig maaken konnen. Andere getuygenissen zullen wy nu al willens overslaan.

Historie der Apostelen te Jeruzalem.

2. Na dat Christus van de Apostelen weggenomen wierd, bleven zy noch te Jeruzalem, onaangezien dat Herodes en Agrippa in 't Jaar van Christus 44. eene vervolginge tegens haar aanrechten. (*Handel.* XII.) En schoon te vooren de blazende Saulus de leerlingen ook verstrooyde, en de gewaande nieuwe Ketters met grooten yver opzocht: zoo bleven echter daar de meesten standvastig; andere, die na de naastgelegene plaatzen uytgegaan waren, keerden terstond wederom ter plaatze hun van Christus aanbevoolen. Ondertusschen verkondigden veele van hun in de omleggende landen van Samarien, Syrien, &c. ook onder de Heydenen, het Evangelium, en hielden zich andersins over al op, daar de Geest Gods haar heene dreef. Doch het is zeker, dat de Apostelen inzonderheyd niet eerder van Jerusalem geheel geweken zyn, tot dat het t'eenemaal tot een puynhoop zoude gemaakt worden. En dit is in 't 67 Jaar naar Christus geboorte, volgens de voorgaande voorzeggingen, geschied, na dat de Apostelen 22 Jaar te vooren eene gemeene Vergadering over eenige strydigheden daar gehouden hadden. (*Handel. der Apost.* XV.)

In andere Landen.

3. Voor en na deze geschiedenissen breyde zich de naam van Christus heel verre uyt, en vervulde niet alleen het Joodsche land, Samarien, Phenicien, Syrien, maar ook vergelege landen en steeden, als Cilicien, Pisidien, Lycaonie, Galatie, Troas, Ephesen, Mileten, Colossen, Laodicea, Hierapolis, Cyprus, Crete, Samothracie, Malta, Thessalonica, Corinthe, Athenen, Romen, en noch ontallyke anderen. Alwaar menigmaal door wonderlyke voorvallen het Euangelium bekend gemaakt wierd. Ja, de vyanden gaven dikwils tegens haar wil en dank de naaste gelegenheyd daar toe, zoo wanneer zy door haar woeden en schreeuwen de zaak wyder uytbreyden,

Uytbreydinge der Christenen.

(*b*) Josephus lib. XVIII. cap. 4, & 7.

den, en de menſchen te begeeriger, en de Apoſtelen te vrymoediger maakten, om het Woord zonder ſchroom te verkondigen. En of zy al den een of de ander in de gevankenis wierpen, of ombrachten, zoo quamen daar tegen wel tien weder voor den dag, die noch heviger uytriepen, dat der vyanden werk van geen waardye was, dat de menſchen aan de Soone Gods zouden gelooven, en hun vaaren laaten.

4. Voornamentlyk was het de Jooden een rechten ernſt, om Christus en zyn naam geheel uyt te roeyen. Daar toe gebruykten zy onder anderen ook deze liſt, dat zy van Jeruzalem eenige uyt haar op haare koſten over al heen zonden, welke van de Chriſtenen de gruuwelykſte beſchuldingen moeſten uytſtrooijen: en dat was geen geringe vond, om deze lieden ſchade toe te brengen. Hoe nu deze en andere hun tot de uytterſte bitterheyd tegens de Chriſtenen aangehitſt mag hebben, is hier wel waard om eens voor al in 't kort te onderzoeken. Want hoewel God zyn hand daar onder heeft, en alles wyſſelyk en wel beſtierd, ſchoon dat zyn Majeſteyt noch zoo zeer door zoodanige vervolgingen beledigd word, zoo hebben doch de menſchen hier by haare eyge inzigten, die, wanneerſe bekend worden, menigmaal veel goede aanmerkingen geven konnen. Ondertuſſchen liet zich de algemeyne voorzienigheyd Gods hier in evenwel ook zien, in zoo verre dat zy dit voortreffelyk goed haaſt wyd en zyd bekent, en aan een ontallyke menigte van menſchen deelachtig maakte (*c*).

Tegenſtand der Jooden.

Oorzaken der vervolgingen.

5. De zaak laat zich in 't gros op de volgende wyze aanzien, gelyk het de eenſtemmigheyd der Hiſtorien van die tyd te kennen geeft. Voornamentlyk is te weten, dat in 't gemeen maar geringe lieden, en wel zoodanige, die met een andere Godsdienſt al ingenomen waren, de leere van Jeſus Chriſtus aangenomen hebben. Want ſchoon ook veel Grooten in 't begin toeſtemden, zoo waaren doch de meeſten om zoodanige dingen onbekommert, en wilden die door hovaardy of nalaatigheyd noch hinderen, noch voortzetten. Waar door ook de Chriſtenen in korten tyd zoo veel wierden, daar doch alles buyten eenige onderzoek en toeſtemminge der Overheyd geſchiede, nadien de Apoſtelen t'eenemaal van hooger hand gedreven wierden, en de anderen zeer bequaam en begeerig daar naar waaren. Zy hadden in haar leven meeſten tyd met allerhande ellende te worſtelen, en om dat zy in deze leer zoo veel verquikking vonden, als welke haar de krachtigſte middelen tot de waare ruſt aanwees, namen zy dezelve met vreugde aan. Hun gemoed was niet met die zotte vernuft-beſluyten en hoogdravende inbeeldingen ingenomen, gelyk de Geleerde en Staatslieden; daarom was het ook bequamer, de ſlechte voorſtellinge van den weg tot het rechte heyl te vatten. De Apoſtelen zelve waren zulke ſlechte onaanzienelyk perzoonen, en hielden zich ook alderliefſt by haars gelyken, die haar ook gaarne aannamen, om dat zoodanige noch eer de tyd en moeyte namen, deze dingen wyder na te denken, als die Staats-lieden, die zich veel te goed hielden, om tot diergelyke dingen zich te verleedigen en te vernederen. Gebeurde het al, dat eenige hooge zich daar toe overgaven, zoo werkten dat gemeenelyk die groote wonderwerken uyt, welke voor veel 1000 perzoonen dikwils van de Chriſtenen gedaan wierden, waar op zich ook deze onbeſchroomd beriepen, en de eygen jaar-boeken en gedenk-ſchriften der Heydenen daar van aantrokken. Ik ſwyge, dat zy zelve het waardig gehouden hebben, om in haare Hiſtorien aan te merken; gelyk van Phlegon, een Dienaar van de Keyzer Adrianus, betuygd word (*d*).

Geringe lieden worden meeſt Chriſtenen.

6. Terwylen het God nu alzoo beliefde, dat hy zyn werk niet juyſt door uytterlyke beſchuttinge en macht van de Overheyd liet beſchermen, zoo zag het voor 't vernuft daar omtrent zeer zeldzaam uyt. De Boden Gods had-

Oorſprong der vyandſchap tegen de Chriſtenen.

(*c*) Juſtinus Dial. cum Tryphone. (*d*) Apud Origen. II. adverſ. Celſ.

hadden evenwel uytdrukkelyk bevel niet te zwygen, en moeften daarom, ongeacht alle fmaat en pyninge, in haare verkondiging voortgaan. Het verbod der Overheyd konden zy volgens de hooge Goddelyke onderrichting onmogelyk naarkomen, om dat zy wiften, dat deze noch in 't verbieden noch in 't ftraffen eenig rechtmatig bedryf van haar geweld oeffenden, maar de hoogfte Majefteyt veel meer fchrikkelyk beledigden. Ondertufichen ging echter de dwingelandy der vyanden onverhinderd voort. Die het Woord aannamen, die moeften zich ten allen tyden tot veel lyden getrooft aanftellen; gelyk haar de Apoftelen al in 't begin altyd betuygd hadden. Maar die het niet aannamen, waren zelden zoo onverfchillig en onzydig, dat zy ftil zwegen, en zich van fchelden en vervolgen onthielden Want de menfchen zyn van natuure zoo geaart, dat zy andere gaerne willen toonen, waarom zy dit of dat goed niet aangenomen hebben. Vinden zy dan geen grond voor hunne verwerpinge in de goede zake, zoo vallen zy in 't gemeyn op leugens en verbitteringe tegens dezelve, konnen ook niet lyden dat anderen by haar goed heeten, dat zy voor boos verklaard hebben. Zoo ging het hier mede. Hadden de Regenten terftond toegetaft, en zich voor het Chriftendom verklaard, zoo zoude de gemeene hoop daardoor hebben moeten ftilzwygen, of echter tegens wil en dank zig daar na gevoegd hebben. En zoo zoude het dan even toegegaan zyn, als wy hier na ten tyde van Conftantyn de Groote zien zullen.

7. Maar ftrekte de predikinge van 't kruyce van Chriftus, en van zyne Chriftenen, de voornaamfte tot een ergernis en dwaasheyd? zy zochten naar haare dwaaze inbeeldingen iets vernuftigs in de voorftellinge der Apoftelen, en vonden doch niets, dat met haare voor opgevatte meyningen over een komen mocht. Ja, daar fcheen voor haar niets ongerymder te zyn, als dat zulke ellendige lieden uyt zoo een verachte Natie de verftandige Romeynen en anderen, van zoo een onaanzienelyk man, die daar nevens zulk een fmaadelyken dood geftorven was, iets voordragen wilden. Zoo pleegt God het vernuft in zyn dwaasheyd befchaamd te maken, en der menfchen gehoorzaamheyd te beproeven, of zy hun ook door dwaaze predikingen zalig willen laten maaken. Overzulks nu, dat het de Overften verdroot, dat zulke ellendige mannen deze nieuwe leer tegen haare oude Godsdienft ftelden, zoo konden zy het voor geen fchers of kinderfpel aanzien, dat deze zoo veel toeloop kregen. Veele konden niet eens op de gemeene roep tot een volftandig begrip van deze leer komen. Derhalven vielen zy op allerhande achterdogt, dat het zeer gevaarlyk was voor de regeering, ja voor de ganfche gemeene ruft en welvaart. De aanwas der Chriftenen ftak hun te fterk in de oogen, dat zy daar by geruft konden blyven. En als zy vervolgens allerhande logens en lafteringen tegens deze lieden hoorden, zoo was na haar gevoelen geen andere raad, als haar met geweld te dempen.

Byzonderlyk der Priefteren. 8. De Heydenfche Paapen lieten hun daar aldermeeft aangelegen zyn, om dat zy hunnen ondergang oogfchynelyk voor oogen zagen. Hunne Tempels wierden dagelyks hoe langer hoe minder bezocht, de zalariffen of bezoldingen namen af, daar vielen geene vervallen meer voor haare guycheleryen: het volk dat voordezen bedroogen was, gingen de oogen oopen, dat zy, namentlyk, God en zyne genade, voor niet konden hebben, en die by de Priefteren niet meer om geld behoefden te koopen. Men hoorde overal van de bedriegeryen der Priefteren by haar valfche Godsdienft fpreeken, en roemen, hoe men iets beters gevonden had. Wie eenmaal van de waarheyd overtuygt was, die zocht ook anderen die mede te deelen. Dus wierd deze leer nu wyd en zyd uytgebreyd, en daar hielp noch ftuyten noch weeren, geen lafteringe noch logen, ja eyndelyk geen vervolgen, noch moorden konde daar iets tegen doen.

9. Edoch,

Hun voorwendzel by de vervolgingen.

9. Edoch, hadden deze lieden niet alleen van natuur dit gevoelen, maar wierden ook van de Priesteren daar in versterkt, dat men alle nieuwigheyd, byzonder in de Godsdienst, myden moest. Deze beriepen zich inzonderheyd by de Staatslieden op de ervarentheyd, hoe de regeering by de oude Godsdienst altyd gelukkig genoeg geweest was. Deze lieden zochten maar de staat door haar leer het onderste boven te keeren; ten minsten was daar een heymelyk vergift onder. Men had voor zich te zien, dat men zyn vryheyd en rust met deze Godsdienst niet verwisselde. Wat beoogden anders de zamenkomsten der Christenen, als heymelyke zamenrottingen en onderling verstand tegen de Godsdienst en de Overigheyd? Men had voor dezen wel gezien, dat de Goden hunne verachting door gemeene landstraffen gewroken hadden, als de Magistraat zulke nieuwigheden toegelaten had. Wie nu onder de Grooten noch aan menschelyk aanzien hing, en zyn eer en voordeel niet missen wilde (gelyk zy alle van natuur zoo gezind waren,) die liet zich door deze lieden ligt inneemen.

Standvastigheyd der Christenen.

10. Als het nu tot een opentlyke vervolginge uytviel, zoo verdubbelde zoo te zeggen het vuur des toorns tegens de Christenen, wanneer zy noch onveranderlyk op hare belydenis bleven staan, aangesien dit by haar voor de uytterste halstarrigheyd geduyd wierd, waar mede zy de wettige Overigheyd scheenen te verachten. Als men nu van de Christenen noch hartschynende woorden tegen de valsche Godsdienst, of tegen andere gemeene ondeugden daar en boven hooren moeste, dan drong men met allerhande aart van pyningen op haar aan. Men hield hun voor openbaare Godverzaakers, en de Paapen hielpen meesterlyk daar toe, dat men hun niet voor vroom en onschuldig heen liet gaan. Dit zouden nu wel de hoofdoorzaaken zyn, waar door de Grooten in de wereld tegen den ellendige hoop der Christenen tot zoodanige gruuwelyke vervolgingen opgezet wierden. Byzonder waren zy het in 't begin des Christendoms; maar hier na hebben verscheyde omstandigheden de oorzaken en inzichten der zelven verandert; gelyk op zyn plaats zal gezeyd worden.

Vervolging onder Claudius.

11. Maar boven de vervolgingen, welke tegens de Apostelen geschied zyn, gewaagt, nevens de Handelinge der Apostelen, (*cap.* XVIII. 2.) ook een Heydensch Schryver, dat de Keyzer Claudius door een openbaar gebod de Jooden uyt Romen verdreven heeft, om dat zy, gelyk daar by gevoegd is, door 't aanstooken van eenen *Chrestus* altyd oproer aangerecht hadden. Waar uyt dan op 't zekerste besloten word, dat de Keyzer de geduurige strydigheden heeft willen afdoen, welke tusschen de Jooden en Christenen aangaande Christus bekend wierden. Waarom hy beyde de partyen heeft uytgedreven, dewyl men hield, dat de zoo genaamde *Chrestus* of Christus alleen daar aan schuldig was, als van wien deze onrust haar oorsprong hadde. Dit was het begin der rampen, die naderhand als stroomen over de Christenen heenen stroomden. Want van te vooren lieten de Roomsche Keyzers, onder welkers gebied het grootste en beste deel des werelds alsdoen stond, alles met de Christenen noch zoo heen gaan. Ja, Tiberius, gelyk Tertullianus uytdrukkelyk aan hunne navolgers schryft, hield den Roomschen Raad voor, dat hy uyt Syrien zoodanige dingen verstaan had, die van Christus getuygden, dat hy een God was: waarom hy ook begeerde, dat men hem opentlyk daar voor erkennen zoude. Hoewel het de Raad uyt een regel van staat verwierp, om dat hy 't te vooren niet goed gevonden had, dat doch heel in 't gebruyk was. Echter is die Heer by zyn voorneemen doe gebleven, en heeft die geene scherp gedreygd, welke de Christenen zouden aanklagen (*e*).

Rust onder Tiberius.

Die Christus voor een God houd.

12. Zoo

(*e*) Suetonius in Claud. c. 25. Orosius l. VII. Act. Hist. c. 6. Eusebius l. II. Hist. Eccl. c. 18. de Tiberio Tertullianus Apol. c. 5. & inde Eusebius l. II. c. 2. & in Chron. Ann. Tiber. 22. Orosius l. VII. c. 4. Chrysostomus Hom. 26. in 2 Cor. & Hom. 66. ad Antioch. Gregorius Turonensis l. I. Hist. c. 24.

Geduurige vervolgingen der Christenen.

12. Zoo was het daar mede gelegen, eer dat de hoofdvervolgingen ten vollen uytbraken, die men gemeenelyk tot het getal van tien brengen wil, schoon andere met dit getal niet te vreden zyn (*a*). Het is echter gewis, dat het in en na die droevige toestand de waare navolgers van Christus nooyt aan vervolgingen ontbrooken heeft; het geene in 't vervolg door alle tyden zoo klaar te zien zal zyn, dat men zich verwonderen moet, hoe dat 'er noch iemand die inbeeldinge heeft konnen krygen, als of 'er ooit een bestandige rust en gelukzaligheyd voor de waare Kerk in de wereld onder Constantyn of anders geweest is. Ik spreek van de waare Kerk: want de valsche heeft zich in haare ydele gedachten daar mede al te zeer ten toon gesteld, als zy of op zulke uytterlyke wereldlyke gelukzaligheyd gehoopt, of die te hebben gemeynt heeft. Waaruyt ook zoo veel wanordentlyke, eenzydige en ongeschikte vertellingen in de Kerkelyke Historien voortgekomen zyn. Immers, die geene vonden zich oogenschynelyk bedroogen, welke onder Constantyn een volle vergenoeging voor haare vleeschelyke zinnen zochten, nademaal zoo veel onbeschryffelyke onrust kort daar op volgde. Wanneer nu de Historischryvers van een goede en geruste staat van deze of geene tyd roemen, zoo moet men 't in 't algemeen maar van de rust voor uytterlyke en hevige vervolgingen verstaan: daar het ondertusschen niet aan byzondere benauwtheden, ten minsten aan ongemeen kruys der waare Christenen ontbrooken heeft.

Nero vervolgt de Christenen.

13. Om nu tot de groote hoofdvervolgingen te komen, zoo is het kennelyk, dat Nero de eerste vervolger onder de Roomsche Keyzers geweest is, in 't jaar na Christus 63 of 64, in het negende of tiende van zyne regeering; gelyk Tertullianus opentlyk in zyn Verdeedingsschrift aan de Roomsche Regenten schryft: *Datse maar hunne boeken zouden opslaan, daar zouden zy in vinden, dat Nero de eerste tegens de Christenen met Keyzerlyk geweld gewoed heeft.* Waar by hy tot haar lof stelt, dat deze hen eerst ter slachtbanke geleverd heeft, dewyl doch een ieder, die hem kende, lichtelyk konde merken, dat Nero niet, als 't geen recht goed was, heeft konnen veroordeelen. Zoo dat de oorzaak dan van deze vervolging zekerlyk was de enkele wreedheyd van die dwingeland, nemende de gelegentheyd daar toe van den aanwas der Christenen, welke byzonder door de leer en wonderwerken van Petrus openbaar wierd (*b*). Echter moeste de onbeschaamde beschuldiging tegen de Christenen de dekmantel zyn, als of zy de stad Romen in brand gestooken hadden, daar hy doch zelve de oorzaak van was (*c*). Alzoo wist deze baldadige dikwils niet, wat hy uyt boosheyd en dolheyd voor gruwelen al doen zoude, en daar over moesten het dan de goeden ontgelden.

Uyt wat redenen.

14. De Heydenen bekennen zelve, dat hy zich door het dooden der Christenen by het verbitterde volk schoon heeft willen maaken. Gelyk hy dan zulk een ernst in schyn wilde toonen, schoon hy hen in andere landen ook liet pynigen en dooden. De manier van martelen was te Rome schrikkelyk: men stak de Christenen in de huyden van Beeren en andere wilde dieren, en liet hen daar in van honden jammerlyk verscheuren: of men spykerdeze aan kruyssen, 't welk noch gering scheen, ten opzigt van de volgende onmenschelyke martelizatien: namentlyk, de Christenen wierden met papier of linnen bekleed, daar men gezmolten hars en was op goot; daar mede zette men haar aan een paal, stelde haar een andere scherpe stok tegens de keel, zoo dat zy styf moesten blyven staan. Dan wierd op een gloeyend blik zulke brandende stof van pek of vet op de hoofden gesmolten, 't geen over hun gansche lichaam vloeyde, zoo dat zy van boven tot beneden in de brand

De manier van martelen.

(*a*) Augustinus l. XXIX. de Civit. Dei. c. 52. (*b*) Lactantius de mort. persecut. Tertullianus Apol. c. 5. & adversus Gnosticos fine. (*c*) Eusebius l. II. H. E. c. 25. & in Chron. Eutychius, Orosius l. VII. c. 7. Nicephorus l. II. Sulpicius Severus l. II. De persecutione Neronis Tacitus l. XV. Annal. c. 44. Dion. Cassius l. LXII. Suetonius in Nerone. Orosius l. c.

brand ſtonden. Dus moeſten zy de wreede dwingeland des nachts als toortzen ligten, en met onnoemelijke ſmerten allenxgens verbranden: (*d*) en dit geſchiede met zoo veel Chriſtenen, dat ook de Heydenſche Dichters daar noch van weten te ſchryven; „ Hoe het ſtroomende en „ geſmolte vet van haar op het zand van de Schouburg rechte akker- „ vooren gemaakt heeft (*e*). Welke martelaryen, beneffens andere onder Nero, in de drie jaaren geduurd hebben, daar hy zich in een opſchrift noch heeft laten pryzen, *hoe hy het land van de nieuwe wangeloovige gereynigd had* (*f*). Waar uyt men ziet hoe dit onreyn menſch, ſelve by de vervolginge van rechtſchaape lieden, nog van een zuyverheyd (zonder twyffel ontrent zyn Godsdienſt en Leer) heeft weten te ſpreeken.

15. Onder deze Dwingelanden zyn de Apoſtelen Petrus en Paulus ter dood gebragt. Waar by my deze vraag niet zeer nodig ſchynt, of zy beyde in een jaar gedood zyn, om dat eenige onder de Ouden dat uytdrukkelyk ontkennen (*g*). Daar en tegen willen anderen voor zeker houden, dat het op een dag geſchied is. Ten minſten heeftmen zeker naricht, dat Petrus aan 't kruys gehecht is met het hoofd naar de aarde. Welke zoort van kruycíginge hy van de Heydenen verſogt heeft (*h*). Daar dan gebeurd is, 't geen hem Chriſtus zelve voorzeyd hadde, *Joan.* XXI. 18. Van hem en van Paulus getuygd niet lang hier na iemand, dat zy onder Nero haar bloed vergooten hebben: gelijk Paulus met den ſwaarde te Rome gerecht is in 't Jaar van Chriſtus 64, of naar de reekening van anderen 67. den 29. Junii (*i*). Eindelijk is ook Jacobus, toegenaamd Juſtus, even onder de regering van deze, hoewel te Jeruſalem, door toedoen van den Hogenprieſter Ananias, geſteenigd geworden. Welke grouwelyke daad van deze Prieſter ieder een zodanig mishaagd heeft, dat de Koning Agrippa hem aanſtonds van zyn ampt afgezet heeft (*k*).

De dood van Paulus en Petrus.

Jacobus Juſtus geſteenigd.

16. Der anderen Apoſtelen afſcheyd uyt deze wereld is ten meeſtendeel zoo wel als hunne reyzen, daaden en andere omſtandigheden zoo niet bekend. Want uyt de verdichte ſchriften, welke zeldzaame zaaken van haar voorgeven, is het de moeyte niet waardig, iets van by te brengen. Van Joannes alleen is dit zeker, dat hy onder de vervolging van de Keyzer Domitianus uyt Aſien naar het Eyland Patmos in ballingſchap verweſen is; alwaar hem ook de Openbaaringe getoond en verklaard is (*l*). Andere voegen hier noch by, dat men hem noch voor zyn ballingſchap in ziedende olie geworpen, en zonder ſchade daar weder uytgetrokken heeft: het welke evenwel een zeer vermaard Man eenige honderd jaaren daar na zonder ſchroom ſchryft (*m*).

Dood en leven der anderen Apoſtelen onzeker.

Joannis ballingſchap.

Openbaaring.

Of hy in olie gekookt is.

17. Deze Domitianus heeft de andere hoofdvervolgingen ontrent het negende Jaar van zyne regeeringe, en in het 90. Jaar na Chriſtus geboorte tegens de Chriſtenen aangevangen, na dat zy door Flavius en Titus Veſpaſianus in vrede gelaaten waren. Hier toe dreef hem, nevens zyne bloetdorſtige aart, de vreeze voor nieuwe oproer aan, dat hy alle die geene liet opzoeken, welke uyt Davids Koninklyk geſlacht noch overig mochten

Domitianus vervolgd de Chriſtenen.

(*d*) Tacitus l. c. Scholiaſtes Juvenalis l. v. 155. Sulpicius Sev. l. c. Conf. Rhodiginus lib. x. Ant. lect. c. 5. Scaliger ad Euſeb. Chron. n. 2084. Lipſius ad Tacitum l. c. (*e*) Juvenalis l. c. (*f*) Scaliger de Emendat. Temp. l. v. Baronius Anno LXIX. n. 46. (*g*) Prudentius Hym. 6. verſ. 5. Auguſtinus Serm. 4. de Petro & Paulo & l. de Conſ. Euang. c. 10. Conf. Hieronymus de Script. Eccl. c. 15. Gregorius Nyſſenus de ferendis reprehenſion. (*h*) Euſebius l. III. c. 1. & l. III. de Demonſtr. Euang. c. 7. Chryſoſtomus Panegyr. in Petr. & Paul. Hieronymus l. c. Auctor Anonymus Gr. apud Patr. Junium ad Clem. Epiſt. p. 91. (*i*) Tertullianus Apol. c. 21. Euſebius l. II. c. 25. Sulpicius Severus l. II. Oroſius lib. VII. c. 7. Anonymus l. c. (*k*) Joſeph. l. XX. Antiqu. Jud. c. 8. Euſeb. l. II. c. 28. Hieronymus l. c. c. 2. (*l*) Irenæus l. v. p. 519. Euſebius Chron. A. XCVII. & l. III. H. E. c. 13. 14. Nicephorus l. IX. Hieronymus de Script. Eccl. in Joh. Athanaſ. Synopſ. (*m*) Tertullianus de præſcript. c. 36. Hieronymus in Matth. XX. 23. & lib. I. adv. Jovin. c. 14.

mochten zyn, in meyning dat zy voorhadden wederom een ryk tegens hem op te rechten. Doch hy wierd hier door niet weynig beschaamt, en bewogen, om haar op vrye voeten te stellen, als hy zag, dat het goede eenvoudige lieden waren, die zich met haar handwerk in stilte geneerd, en aan een aardsche Kroon of Scepter de minste gedachten niet hadden *(n)*. Evenwel is deze vervolging zoo bloedig geweest, dat hy zyne naaste bloet-verwanten niet verschoont heeft. Gelyk de Heydensche Historien daar zelf gewach van maaken, dat hy zyn Neef den Roomschen Borgermeester Clemens heeft laaten ombrengen, om dat hy zich tot de Joodsche Godsdienst begeven had, (want zoo noemden zy toenmaals de Christelyke) en daarom van geen aanzien meer geweest was, *(contemtissimæ inertiæ)* *(o)*. Desgelyks verzond hy zyn Nichte Flavia Domitilla naar het Eyland Pontia in ballingschap, nevens veele anderen, die hy alzoo aan kant liet brengen *(p)*. En deze vervolging is de Christenen tot aan zyn dood toe overgekomen, alzoo dat die eerst onder Nerva Trajanus opgehouden heeft, en de verzondenen vrygelaaten zyn *(q)*. Waar mede ook Joannes wederom naar Ephesen gekomen, en daar in hoogen ouderdom een natuurlyken dood gestorven is.

Clemens gedood.

Flavia Domitilla.

Joannis dood.

(n) Eusebius l. III. c. 20. Orosius l. VII. c. 10. *(o)* Dio Cassius l. 67. Suetonius in Domit. c. 15. *(p)* Eusebius Chron. & l. III. Hist. Eccl. c. 18. Hieronymus epist. 27. ad Eustoch. Martyrologium Romanum. d. 7. Maji Conf. Baronius A. XCIIX. n. 2. & ad Martyr. Rom. l. c. Scaliger Chron. Ann. 1. Nerone. Hieronymus de Scr. c. 9. Orosius VII. c. 11. Dio Cassius l. LXIIX.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Van de Leeraars en hunne verrechtingen, als ook van de geestelijke Regeering en de oeffeningen der Christenen in de eerste eeuw.

§. 1.

Leeraars der Gemeentens.

BEhalven de Apostelen en Euangelisten, als ook de 70. Discipelen, die uit het N. T. bekend zyn, hebben de eersten hier en daar uyt hun middel by de Gemeentens Leeraars agter gelaten: gelyk geweest zyn te Jerusalem Simon, Cleophas Zoon, Broeder van Jacobus, te Alexandrie Ananias, te Antiochie Euodius, daar na Ignatius, te Rome Linus, Cletus, Clemens, &c. te Ephesen Timotheus, te Smyrne Polycarpus, om andere, daar men niet zekers van weeten kan, voorby te gaan. Van Schriften heeft men na het N. Testament niets meer over, dat voor oprecht zoude konnen doorgaan, als *de Brief van Clemens aan die van Corinthen*, die men nevens de Apostolische Schriften ook in de Vergaderingen gelezen heeft. En deze word, zoo als men hem noch, ook zelve in onze taal, heeft, van de verstandigen met de Apostolische tyden overeenkomstig en in groote waardye gehouden. Van Barnabas, de reysgezel van Paulus, toond men desgelyks een Brief, welke by de eerste niet haalen mag, en daarom van veelen aan een ander man in de volgende tyden toegeschreven word, waar van elders zal gehandeld werden; gelyk mede van Hermes en andere Boeken.

Brief van Clemens.

Van Barnabas.

Gedrag der Leeraars.

2. Van de verrechtingen en andere zaaken der Leeraars ten tyden der Apostelen en van hunne naaste Discipelen is het volgende kortelyk te melden. Zy zochten in hun arbeyd geen eer of voordeel in dit leven, veel minder een ongerymde eygenzinnige beweeringe van haare eyge meyningen, als de ongeloovige wel denken mochten. Gelyk zy niet als ellende, schimp en schaade van alle haare leeringen te gemoed zagen, en

in der daad geleden hebben. Haar onderscheyd en verdeeling was deze volgens de woorden van Paulus; Eenige waren tot Apostelen gesteld, eenige tot Propheten, eenige tot Euangelisten, eenige tot Leeraars en Harders, *Ephes.* IV. 11. Edog wierden niet alleen de twaalve nevens Paulus Apostelen genoemd, maar ook anderen, als Barnabas, Epaphroditus, Junius, Andronicus, *Hand.* XIV. 14. *Phil.* II. 25. *Rom.* XVI. 7. zoo dat de twaalve met deze tytel niet afgunstig waren, en wel wisten, dat het hier, gelyk in alle geestelyke plichten, maar op trouwe arbeyd en lyden aanquam. Gelyk zy dan den anderen alle even hoog achteden, en om de bovenhand niet meer bekommerd waren, na dat hen Christus eens over haare hovaardye zoo hard bestrafd had. Nogtans waren zy eygentlyk aan geen vaste Gemeynte verbonden, maar trokken rontom, overal leerende, en verrechtende, 't geene noodig was. Waar door dan die verdichtzelen van zich zelven vervallen, als men namaals, naar de wyze der alrede seer veranderde Kerk-instellingen, Petrus tot een Bisschop van Rome of Antiochien, Jacobus tot een van Jerusalem, Joannes van Ephesen, heeft willen maken; even als of deze Mannen, in plaats van de ernstige verkondiging des Euangeliums door de gansche wereld, niets noodigers te doen gehad hadden, als om zoo te spreeken, Kerspelen op te regten, Priesterschappen te stigten, en zich alzoo vast neer te zetten, daar het hen bequaamst scheen. Want genomen, dat zy voor een wyl tyds ergens bleeven, zoo wachteden zy doch altyd op den wenk des Heeren, wanneer zy daar zouden van daan en vorder reyzen, om het Euangelium in andere Steden te verkondigen.

Onderscheid. *Welke Apostelen genoemd zyn.*

3. Van de Propheten ontrent deze tyd weet men uyt het N. Testament en anderlins zeer veel, en 't is te denken, dat zy ten deele het volk mede geleerd, ten deele dit nagelaten, en haar eygentlyk Prophetisch ampt zullen waargenomen hebben. Zoo dat, als zy het bestier van de Prophetische Geest in hunne harten hebben gevoeld, zy dan van de anderen tot geene andere verrichtinge aangezet zyn. Ook was dit ampt zelve aan de Vrouwen gemeen, *Hand.* XXI. 9. waar omtrent Paulus hier na in bedenken nam, of men haar het spreeken in de Gemeynte verders zoude toe staan. By de Euangelisten behoefd men niet juist aan die vier alleen te gedenken, van welke wy de Historie van 't Leven Christi hebben; maar het waren meest lieden, die zich aan alle plaatzen lieten gebruyken, om het Euangelium te verkondigen, en de Apostelen trouwlyk te helpen. *Hand.* XI. 8. 2 *Tim.* IV. 5. Zoo deden ook gemeenlyk de Ouderlingen, als Herders en Leeraars een en 't zelve, en bleven al met 'er tyd by deze of die Gemeente, als het de Apostelen goet dachten. Of zy wierden ook, gelyk alreede toen ter tyd dikwils gebeurd is, van de andere Christenen daar toe verkooren, schoon de Apostelen, die niet overal zyn konden, daar niets van wisten; die echter daarom evenwel van den H. Geest gesteld waren. Gelyk dan ook by voorbeeld, te Romen konnen Leeraars geweest zyn, eer Petrus en Paulus daar gekomen zyn. *Rom.* XVI. Maar inzonderheid is openbaar, dat zy nu Ouderlingen, dan Opzienders of Bisschoppen genoemd, en naar het ampt zoo wel als andere plichten eenerley geweest zyn. (ziet *Hand.* XX. 17, 18. *Tit.* I. 5, 7. 1 *Petr.* V. 1, 2. 1 *Tim.* III. 28.) Ja men maakt in een Gemeynte van meer als een Bisschop gewach, *Phil.* I. 1. *Hand.* XX. 28. Zoo dat hier mede eerst daar na een ongelukkige verandering voorgevallen is, na dat onder de Leeraars de nyd, grootsheyd en heerschzucht ingesloopen was. Hoewel in 't begin maar in de groote Steden een alleen de andere Ouderlingen voorgezet wierd, tot dat eyndelyk

Propheten in 't N. T. *Prophetessen.* *Euangelisten.* *Ouderlingen, Harders, Leeraars.*

delyk dit quaad in de gantſche wereld inkroop; waar van elders iets meerders. (*a*)

Diakenen, Dienaaren. 4. De 7. Diakenen (uyt de *Hand.* VI.) waren om de tydelyke bedieninge ingeſteld, ſchoon zy gelyk hier na ook daarenboven leerden, als Philippus en Stephanus deeden. Even als de Diaconeſſen en Dienareſſen (Diakoneſſen, Dienaareſſen.) voornamentlyk tot diergelyke nooddruftigheyd geſchikt, echter ook tot geeſtelyke dingen toegelaaten wierden. Maar wat anders waren de Dienaaren, welke met de Apoſtelen alom reysden, en te gelyk haare medearbeyders, mede-knechten, en mede-ſtryders in 't Woord waren? *Hand.* XII. 25. XIX. 22. *Phil.* II. 25. IV. 3. &c. En deze alle hadden een waarachtig Goddelyk beroep, (Beroep der Leeraren.) gelyk het de groote zuyverheyd van die tyden van zelfs aanwyſt. Om niet te ſpreeken van de voorbeelden, daar men met een yverig gebed de mond des Heeren vroeg, en de verkiezinge alleen op Godes enkel en zuyveren uytſpraak aanquam. *Hand.* I. 26. En om dat zy nu hunne volmagt tot leeren van God zelve hadden, (Haar gezag.) en die ook door zoo groote kracht des Woords krachtdaadig bewezen; zoo waren de menſchen waarlyk ook verbonden, en bewoogen, om alles met gehoorzaamheyd aan te nemen. Hier konde geene menſchelyke regeering beletten, of ook iets toebrengen, dewyl het Euangelium door zoodanige verkondigd wierd, die van God onmiddelyk toegeruſt en afgeſchikt waren. Dieſwegen hem ook niemand daar by eenig geweld of heerſchappy konde aanmatigen, daar men zaaken hadde die men eerſt moeſte leeren. Hier in konde hen ook niemand tegenvallen of verbod doen, zoo hy het Goddelyk gezag niet beleedigen wilde, dat nog over zulks door wonderwerken zoo helder uitblonk. Ondertuſſchen verhieven zich nergens deze uitverkozene Perzoonen over hunne Broeders, (Ootmoedigheyd en gelykheyd.) dat zy hen als Leeken of t'eenemaal als Slaaven van zich zouden afgezonderd, en een byzondere ordre of Prieſterdom gemaakt, en daar by van nodige dingen uytgeſlooten hebben. Want wy hebben elders oogenſchynelyk beweezen, dat deze dingen met de Antichriſt gelyk als eene geboorte-dag gehad hebben.

Haar pligt. 5. Zodanige Mannen nu namen in alle ſtukken hunne plicht zeer naau in acht, volgens de Apoſtoliſche onderrechtingen en vermaaningen. Zy hielden zoo wel haar zelven als anderen in ſtrenge tucht, en weezen voornamentlyk alle op de regeering des H. Geeſts, en het Woord zyner genade. Tegen die geene, welke haar ergens in misgrepen hadden, gebruykten zy roeden, of ernſt en yver, evenwel met verſtand; tegens andere liefde en den geeſt der zachtmoedigheyd, 1 *Cor.* IV. 21. De misdadige ſtraften de Apoſtelen geeſtelyk, *cap.* V. 2. en ook wel lichamelyk, *Hand.* V. 5. 10. XIIX. 2. Zoo wanneer iets in hunne vergaderingen in te ſtellen of te verbeeteren was, errinnerden zy het met bewys van de Goddelyke wil, 1 *Cor.* XIV. gaven hen goede raad aan de hand met voorſtellinge van de heylzaame nuttigheyd, 2 *Cor.* VIII. 10. Zy gaven ook in hun byzonder leven aan een ieder zyne nodige onderwyzinge. (Vryheyd der geloovigen.) Zy verbonden egter de geweeten geenzins aan inſtellingen, of drongen op derzelver onvermydelyke waarneeminge. Zy wiſten wel, dat een ieder ook volgens de natuur het uytterlyke van zyn Godsdienſt zoo mogte aanſtellen, als hy wiſt, dat het hem heylzaam was, en als een iegelyk de noodzaakelykheid van God te vereeren erkende. Zoo dat men dan veel minder in 't Chriſtendom door de gehoorzaamheyd der waarheyd aan een ander de heerſchappy over zyn geweeten zou konnen of willen geven. Inzonderheyd daar hunne vergaderingen (Haare vergaderingen.) zulke vrye vergaderingen en gezelſchappen waren, die hen tot zulke oeffeningen eenſtemmig en vrywillig vereenigd

(*a*) Hier. Epiſt. ad Euagr. & comm. ad Epiſt. Titi.

eenigd hadden. Gelyk dan ook de Romeynen zodanige toen noch in haare wetten toelieten. Hier van daan wierd nu en dan wel wat heylzaams beslooten, als 1 *Cor.* VII. &c. maar in onverschillige dingen wierd den geloovigen haare vryheyd van God en rechtswegen ongekreukt gelaaten, dewyl zy op het inwendige rijk van God geweezen waren. Naar de geschaapenheyd der tyden, plaatzen en perzonen wierd by tyden iets aangenomen en toegelaaten, by tyden weder afgekeurd. In 't kort alles moeste tot beetering geschieden, en wel uyt een ongeveynst geloove in waarachtige liefde.

6. Aangesien men toen ter tyd en daar na niets van de geringste byvoeging in geestelyke oeffeningen wiste. Men vergaaderde by den anderen, hoe en waar men maar konde, en hield de eene plaats en tyd zoo goed als de ander. Daar waren geen wettelyke dwang of andere misbruyken te bespeuren, waar in de Ouderlingen en Leeraars een toegang tot heerschappy of andere voordeelen zouden gezocht hebben. Haar zingen en bidden onder den anderen geschiede in 't geloove met de hoogste eenvoudigheyd, en wel door ingeeven en bestieringe van den H. Geest. 1 *Cor.* XIV. *Col.* III. Men las en verklaarde, na der Joden gewoonte, byzonder in haare Synagogen, de Schriftuur. *Hand.* XIII. XV. XVII. Wanneer den een propheteerde of voorzeyde, luysterden de andere toe, en oordeelden daar over, begonden daar op ook op hun beurt te spreken, *na dat de Geest haar gaf uyt te spreeken.* 1 *Cor.* XIV. Den Doop wierd uyt de voorgaande gewoontens gehouden, en de bejaarde op die wyze toegediend, gelyk in de *Afbeelding der eerste Christenen* naar de waarheyd beschreeven is. Van de geene, welke in de Gemeynte aangenomen wierden, zyn in de geschiedenissen der Apostelen voorbeelden genoeg, doch van de kinderen geen uytdrukkelyke, en alzoo ook niet van de duyvelsban, naamgevinge, Peters en diergelyken. Het Avondmaal hielden zy dagelyks by haar maaltyd, en voornamentlyk by haare gemeene liefde maaltyden. Daar by dan hun voornaamste oogmerk enkel op de gedachtenis des Heeren en verkondiging van zyn dood geregt was, en het bygeloof of afgodery geen plaats vond. Door dien die Heylige een heel ander en zuyverder begrip daar van hadden, als naderhand, wanneer door insluypende geveynstheyd en verval alles maar op een uytterlyk werk uytquam. Van hunne liefde maaltyden zullen wy byzonder in de volgende eeuwe spreeken.

Haar Godsdienst. Haar zingen en bidden. Haar lezen. Doop. Avondmaal.

7. Onder de overige oeffeningen des Christendoms, bestond alles by de geloovigen op de leyding en kracht des H. Geests, waar na haar bidden, vasten en al het andere geschikt wierd, waar in zy niemand als God in zyn wil voor hun Meester kenden. Schoon ook die uyt de besnydenisse waren, dikwils op uytterlyke plegtigheden wilden vallen, en de Heydenen hier in niets nageeven, *Handel.* XI. 2. 18. *Gal.* II. 11. zoo wierd haar nogtans van zuyvere Leeraars, door de kracht des H. Geests, alle bekommernis en ontydige yver ontnomen. Van de Sondag konnen in 't gemeen de Geleerden in deze tyd niets vinden. Want de dag des Heeren, op welke Joannes in den Geest was, is heel wat anders geweest. Zoo wistmen ook noch van geen Feest of Heylige dagen, uytgenomen, wat noch ergens den Joden te believen van hunne Vierdagen gehouden wierd. Anders berispten de Apostelen de Christenen, als zy om andere inzichten Feestdagen, Jaartyden en Sabbathen hielden, en daar een werk van geweeten van maakten. *Gal.* IV. 10. *Col.* II. 16. 't Geen daar van daan quam, om dat zy het lichaam, namentlyk Christus, zelf hadden. Wat zouden zy dan nog met de schaduwen doen? Laat het ook zoo zyn, dat men na-

Haare andere oeffeningen des Christendoms. Zonder menschelyke inzettingen en plegtigheden. Geen Sondag. Geen Feestdagen.

maals hier en daar de gedachtenis van de opſtandinge Chriſti begon te vieren, zoo bleef dit evenwel aan der Chriſtenen vryheyd geſteld. Noch veel minder wiſt men in deze en volgende tyden iets van den Biegtſtoel. Dewyl de Gemeyntens onder de benautheyd zich zoo ſtichteden, dat moetwillige zonden verre van hen waren, en de ſwakheeden in dagelykſe afſtervinge van het oude booze wezen afgedaan wierden; de eene Broeder ook den ander, in tyd van nood, door de ryke gaven des Geeſts, trooſt genoeg inſpreeken konde, en hem de gedaane beleediging, volgens *Matth.* XIIX. 18. vergeven. Het ampt van verzoening beſtond toen in enkele bekendmakinge en toeëygening van het Euangelium, maar niet in heerſchappy of dwang over de geweetens. Van het trouwen door de Prieſteren; van byzondere uytvaarten en lyk-predikatien, of andere plegtigheden, die lange hier na onder het verval ſtand gegrepen hebben, en waarmede zig het Pausdom en Anti-Chriſtendom onderſchraagd heeft, word ontrent deze en veele volgende eeuwen gants geen gewag gemaakt.

Geen Biegt.

Geen Trouwen door de Prieſteren, Begraveniſſen, en diergelyken.

Der Chriſtenen geloove en de vruchten daar van.

8. In het oprechte geloove en zyne onafſcheydelyke vruchten hebben de eerſte Chriſtenen voor alle anderen onvergelykelyk en zonder tegenſpreeken de voorrang: 't geene ook hunne ſchriften en werken overvloediglyk getuygen. Ik laat ſtaan, wat noch van hunne heerlykheyd in die groote en overvloedige wonderwerken en van hunne ongeloovelyke lydzaamheyd by zoo ſterke verzoekingen zeer klaar en in de bovengemelde Afbeeldinge na den anderen te zien is; daar ik my voor deze reys aan gedraage, en hier maar binnen de paalen van een kort begrip van een Kerkelyke Hiſtorie zal blyven. Dit kan men echter hier uyt zien, hoe krachtig de ongeloovige tot Chriſtus hebben moeten getrokken worden, als zy evenwel zulke proeven van een bovennatuurlyke macht aan de Chriſtenen beſpeurden. Waarlijk hunne ſtandvaſtigheyd en verachtinge van alle dingen, hunne lydzaamheyd in 't lyden en de dood, hunne vreugde en zalige geruſtheyd in deezen, hunne oprechte en lieffelijke ommegang, en de groote liefde en mildadigheyd jegens hunne vyanden, konden zelve de hartnekkigſte gemoederen overtuygen, dat by deze menſchen een veel grooter kracht was, als hun uyterlijk ſlecht aanzien te kennen gaf. Toen behoefde men op die tegenwerpinge niet te antwoorden, dat niemand op het leven der Chriſtenen moeſt zien, en zich daar aan ergeren, maar de Leere alleen ſlechts aanneemen. Want toen ging het niet door, zich een Chriſten te noemen, maar de proef wierd van hun allen afgeëyſcht, of iemand de Chriſtelijke Leer in zyn doen en lyden deede uytblinken, en door dezelve de driften van zyn verkeerd gemoed zocht te veranderen.

Dionyſius Areopagita.

9. Tot een beſluyt komt my hier een Schryver te binnen, daar ik hier boven gewag van had moeten maaken, en over welke tot nu toe veel redenſtrijd voorgevallen is, namentlijk de vermaarde *Dionyſius Areopagita*, wiens naam uyt de Handelinge der Apoſtelen *Cap.* XVII. genoeg bekend is. Maar ik hebbe hem in deze eeuw willen ſtellen, ſchoon hem de meeſten onder de Geleerde eerſt in de vyfde brengen, welkers groote ſtrydigheeden ons hier over te wytloopig vallen; doch de voornaamſte twiſt loopt in 't kort daar op uyt: Of deze Griekſche Schriften, die men noch onder deze naam heeft, eygentlijk de gedachte eerſte *Dionyſius Areopagita* toebehooren, of dat een ander die op zyn naam in de vyfde eeuw uytgegeeven en bekend gemaakt heeft. 't Eerſte word van zeer veele ſtaande gehouden, welke daar toe

toe niet weynig reedenen bybrengen, (*a*) die ik hier niet ophaalen zal. Men heeft hier wel geen gewis bescheyd van, edoch kan men niet loochenen, dat deze schriften eerst in de vyfde eeuw uytgekomen, en bekend geworden zyn. Hoewel zy ook in de tyden van Eusebius konnen uytgegeven zyn, gelijk zommige uyt Gregorius Nazianzenus dit bewyzen, en noch uyt de vyfde eeuw Juvenalis Hierosolymitanus en Andreas Cæsareensis daar byvoegen (*b*). Maar des niet tegenstaande kan ook niemand voor gewis en met grond staande houden, dat zy niet lang te vooren, ja van den beginne af onder eenige Christenen bewaard, en als geheyme zaaken verborgen geweest zyn. Om dat het bekend is, hoe terstond na der Apostelen tyd de meeste Leeraars van Gods rechte wysheyd afgingen, en het vernuft en wysgeerigheyd onder de Godgeleerdheyd vermengden. Welke nu onder dezen noch eenigen smaak in de oude waare Godgeleertheyd behielden, die zochten naar Godes wille deze vaste spijze voor de ongeoeffende te verbergen, en diergelijke geheyme Godgeleerdheyd ook geheym te houden. Voornamentlijk toen niet alleen de Heydenen alle Boeken der Christenen achtervolgden, maar ook de Bisschoppen zelfs zulke zaaken begonden te laaken, te verketteren en te verwerpen, en met het vernuft en andere instellingen daar over heen voeren. Deswegen de geheymenissen des Heeren, naar de XXV. *Psalm*, maar by die geene bleeven, die hem recht vreesden. Dus zyn diergelyke Schriften zonder twyffel ontallyk onder deze verworpene lieden gesmoort, en met haar verlooren gegaan. Maar als zy naderhand meer vryheyd en tijd hadden, om die oude zaaken op te zoeken, kan ook deze Dionysius meer bekend geworden zyn. Derhalven zoude de reden der gener, welke hem verwerpen, van geen waarde zyn, namentlyk, dat hy daarom niet zoo oud konde weezen, om dat Eusebius en Hieronymus geen gewag van hem maaken. Want het is zeeker, dat zy van veele anderen niet gemeld hebben, die echter toen ter tyd onder de Christenen in andere Landen genoeg bekend geweest zyn. Ja zommige haalen Isaacus Syrus aan, die in zyn Boek van de Engelen in de vierde eeuw Dionysius uytdrukkelyk bybrengt en prijst, (*c*) waar tegen anderen niets zekers konnen bybrengen.

10. Ik wil niemand hier van iets opdringen; want ik ben zelve te voren van een ander gevoelen geweest; evenwel vinde ik, hoe een geleerd Man dit en der Grieken hun gevoelen goed keurd, dat deze Boeken van de eerste Ketters (by welke de geheyme Godgeleerdheyd noch meest bleef) zoo lang verborgen gehouden wierden, tot dat zy lang daar na in 't licht gekomen zyn (*d*). Doch na dat zy eenmaal bekend geworden waren, hebben zy geduurig hunne liefhebbers en verdedigers gevonden. Want *Joannes Scythopolita* heeft alreede in het begin van de sesde eeuw dezelve met eygene korte verklaaringen verlicht, welke ook klaagd, dat de Ketters die naar hun gevoelen duyden wilden. En dewyl de Severianen in 't Jaar 532. zich op dezelve Schriften beriepen, zoo begonden eerst de Rechtzinnigen die Schriften te verwerpen, gelyk zy gewoon waren, als zy niet verder konden komen. Zy beriepen hen echter maar op Cyrillus en Athanasius: daarentegen haalde *Gregorius M.* dezelve aan, en noemde *Dionysius* een oude en eerwaardige Vader, schoon hy hem zelf niet

(*a*) Feuardentius in Theomachia Calvinist. lib. XII. c. 17. Delrio Vindic. Areop. Pet. Lansselius Diss. Apol. pro Dionys. Corderius Joh. Chaumont. Defens. Areop. Leont. Lessius Epist. ad Pet. Lansselium. Baronius Ann. CIX. p. 36. Halloixius Tom. 1. Script. Orient. qu. 2. ad vitam Dionys. p. 175. Natalis Alexander diss. 21. Sec. 1. Schelstraten de Discipl. Arcan. c. VII. art. 2. p. 109. & Antiq. illustr. P. II. Diss. 3. c. 3. Bellarminus de Script. p. 43. & Editores plurimi. (*b*) Pearson. Vindic. Ignat. Epist. P. I. c. 10. Caveus Hist. Liter. p. 125. (*c*) Abraham. Ecchellensis Epist. ad Morinum. (*d*) Usserius in MS. apud Caveum. p. 127.

niet gelezen had, dewyl hy volgens zyn eige belydenisse weynig Grieks verstond. Hier op gaf zeeker Monnik, *Maximus* genaamd, in de zevende eeuw daar over korte verklaaringen uyt, en verdeedigde den Auteur op het alderzeerst. Tot dat eyndelijk ook in de negende eeuw een Latynsche overzettinge van *Hilduinus* of een ander in 't licht quam, den welken daar na veele anderen gevolgd zyn. Maar wat *Dionysius* zelf aangaat, de Oude roemen hem als een in de Grieksche wysheyd zeer ervaavaren Man (*e*), als die lang te Athenen en te Heliopolis in Egypten gestudeerd had, daar hy ook die groote verduystering in de Zon, ten tyde van 't Lyden Christi, zou aangemerkt en daar van gezeid hebben, *Of God lijd zelver, of heeft meedogen met een lijdende*; 't geene zeer veele Godsgeleerde, als waarachtig, herhaalen. Waar na hy in 't Jaar van Christus 50. Paulus te Athenen gehoord heeft, maar een Christen geworden zynde, en met eenen Armen-bezorger te Athenen (*f*), is hy ten laatsten een Martelaar gestorven (*g*). De Schriften, die hem toegeëygend werden, zyn voor eerst de Brieven aan Cajus, Dorotheus, Sosipater, Demophilus, Titus Apollophon, aan den Euangelist Joannes, en aan Polycarpus. Insgelijks het Boek *van de Hemelsche Heylige Regeeringe, van de Goddelijke Naam, van de Kerkelijke Heylige Regeeringe, en van de geheyme Godgeleerdheyd:* behalven de anderen, van welke in deeze over en weder gemeld word, als *van de Symbolische of Geloofsbelijdende Godgeleerdheyd, van de Goddelyke Lofzangen, van de rechtvaardige en Goddelijke gerechten, van de Ziel* &c. Deze Schriften, onaangezien van wie zy ook gekomen zyn, pryzen de verstandigen en geleerden zeer, en noemen hem een van de beste Schryvers, die van wegen zyn oudheyd en Godzaligheyd hoog te achten is, wiens zaaken zeer kostelyk, en als met veele edel-gesteenten en kroonen des Geloofs bezet zyn (*h*). Desgelyks een Auteur, die leezens waardig is, en de zaak der Roomsgezinden in veele stellingen te schande maakt (*i*). Dat hy wegens de Historie noodig is geleezen te werden, als dewelke aanwyst, hoe men toen ter tyd de ceremonien of plechtigheeden enkel tot een beduidinge, en niet tot verdienste gehouden heeft (*k*). Maar dat aan veele de hooge uytdrukkingen en voorstellingen daar in niet behaagen, is niet des Auteurs schuld, die het van wegen de geheymenissen heeft moeten doen, maar van het vernuft en zyne verdorvenheyd, die zich by alle Godgeheyme Schriften openbaard. Wat hier en tegen van nieuwe plechtigheeden en bygeloovigheeden van anderen daar onder gemengd is, kan van geoeffende perzoonen zonder moeyte onderscheyden werden, die gewoon zyn alles te proeven, en het goede te behouden. Van het onderscheyd van *Dionysius* van Athenen met die van Parys, belet de kortheyd hier iets van te zeggen: men vind die zaak in geheele stryd-schriften, byzonder van de Franschen, onlangs uytgevoerd, na dat zy *Dionysius* tot hun Beschermer en Heylige aangenoomen hebben (*l*).

(*e*) Suidas in Διονυσ. (*f*) Dionysius Corinthius ap. Euseb. III. H. E. c. 4. & IV. c. 23. (*g*) Aristides in Apol. ap. Usuardum & Adonem in Martyrol. V. Non. Octobr. (*h*) Joach. Hildebrandus Arte bene moriendi p. 91. (*i*) If. Casaubonus MS. ap. Caveum l. c. p. 125. (*k*) Chemnitius Orat. de lect. Pat. (*l*) Vide Scripta Sirmondi, Germani Milleti, Joh. Samblacati, Cl. Menandri, Launoy, Chiffleti, Scævolæ & Ludovici Sammarthonorum.

DERDE

Jaar I. tot C.

DERDE HOOFDSTUK.

Van het Concilium *of Kerkelyke vergaadering te Jerusalem, en van de dwalingen en Ketteryen die in de eerste eeuwe in 't gemeen opgereezen zyn.*

§. I.

ZOo stond het toenmaals ten opzigt der waare Christenen geschaapen, wanneer zy tegen alle huychelery en overige verdorventheeden, waar onder zoo wel hunne eygene, als die van anderen begreepen waaren, zeer yverig streeden. Waar by zy waarlyk maar een geloof hadden, gelyk als'er ook maar een geest in de band des vreedes en der liefde was, en niet ergens door de band van een vast Symbolisch Formulier of Belydenis van het uytterlyke begrip en verstand des Geloofs was aan een verknocht. Maar nu wierd ook buyten en nevens de geweldige vervolgingen noch met tegenspreeken van vyanden uytterlyk op hen toegeleyd. 't Geen hun echter zoo niet raakte, als wanneer zelf onder hen Mannen opstonden, die verkeerde leeringen invoerden, en anderen tot zich trokken. Doch eer ik hier van zulke lieden gedenke, moet ik eerst een weynig onderzoeken, voor zoo veel de kortheyd van dit Boek het toelaat, of en hoe men in de eerste tyden eenige lieden voor dwaalende erkend en verklaard heeft, gelyk mede hoe men met hen naar der Apostelen zin gehandeld heeft. Waar omtrent my dan niemand, die verstandig is, kwaalyk zal afneemen, by aldien ik niet altyd het gemeene verhaal hier van achtervolge, gelyk men het byna doorgaans uyt de Schriften der volgende tyden gewoon is te neemen.

2 Nademaal ik, behalven 't geen alreede in de Afbeeldinge der eerste Christenen kortelyk ontworpen is, by de Schryvers, die hier in iets gedaan hebben, noch veel bedenkelyke zaaken vinde. Zy oordeelen van die geene, welke zy in de eerste tyden voor Ketters te boek stellen, gemeenelyk naar de zin en het begrip van hunne verdorvene tyden, wanneer men alles niet even wel begrypen, en naar hunne eige gemaakte maat der leere afmeeten kan. Voornamentlijk daar het hier na gemeenelijk een ieder vry stond, om een ander, op dien hy eenigzins gebelgd was, de schuld van dwaaling aan te wryven. Men schikt zich daar in niet naar den Apostolischen aart, hoe zy van zoodanige zaaken geoordeeld, en daar mede omgegaan hebben, maar naar de alreede verdorvene leerstukken en ingevoerde gewoontens der reeds vervalle Kerke. Men let ook niet, of eenige zich noch bekeerd, en zich alzoo van het ongunstig oordeel der nakomelingen daar door bevryd hebben, en wel byzonder als niemand daar door verleid is, of dat de verleidde zelve weder op de regte weg gebragt werden. Men toond zich dikwils al te openbaarlyk eenzydig, en men voegd zonder eenig nadenken by de beschuldigingen het eene of het andere noch by; men verswygt ook dikwils het beste en noodigste, enkel en alleen daarom, op dat zulke perzonen te gruwelyker in de oogen der menschen mogen schynen, en men niets in haar pryswaardig of rechtmaatig vinde. In 't korte daar zouden wel zeer veele gebreeken in de geschiedenissen der Ketteren, zelfs naar den letter, aan te wyzen zyn, indien zulks hier te pas quam. Doch dit zal in 't vervolg in byzondere voorbeelden eenigzins klaarder worden.

Van de geschiedenissen der Ketteren.

3. Hier moeten wy nu eerst uyt de Schriften van de eerste eeuwe, zonder inzicht op de volgende tyden zien, of en wat men toen dwaaling, af-

Of en wat toen Ketters geweest zyn.

Jaar I. tot C. afval, Kettery en diergelyke genoemd heeft. Toen ter tyd was het woord αἵρεσις of Ketter eygentlyk geen scheldwoord of bynaam, die men zoo moetwillig en zonder onderscheyd den anderen zoude gegeeven hebben: maar de Apostelen en hunne leerlingen beteekenden daar meede den oprechten ernst en eene waarachtige boosaardige afzondering van het waare Christendom tot een godloos wezen. Hoewel zy dit liever met andere woorden uytdrukten, en zich vlytiglyk van alle bynaamen en scheldwoorden speenden, dewyl het t'eenemaal aan het Christendom niet voegde, ja niet eens met de natuurlyke bescheydenheyd bestaan konde. Gelyk dan op zeer weynig plaatzen in de Schriften der Apostelen die zaak maar aangeroerd word, en Lutherus in zyn vertaalinge het woord *Ketter* maar eens in de gansche Bybel gesteld heeft, dewyl hy de verbasterde oorsprong en gebruyk van het zelve wiste, en zelf ervaaren had. Zoo erkende dan Paulus, dat onder de geloovigen zulke *gedeeldheeden* (αἱρέσεις) zyn moesten, en stelde die tegen *het rechtschaape en beproefd geloof der Heyligen*, 1 Cor. XI. 19. als *werken des vleesches*, die met de gruwelykste ondeugden zeer naauw verbonden waren. *Gal.* V. 20. alzoo dat het eene zonder het andere niet zyn, en niemand een rechtgeloovig en waare Christen heeten konde, die in zulk een opzettelijke sonde leefde, maar in allen deelen een verdoolde en een Ketter was. In welkers betrachting hy waarlyk den rechten weg ten leven zoude verliezen en verwerpen, en of zyne zaligheyd gansch niet achten, en vierig begeeren, of in die staat betrouwen, noch zalig te zullen werden. Beyde is zeekerlijk een gewisse hoofd-dwaaling, waar by het onmoogelyk iemand wel kan gaan.

Ketters naam. — *Eygendlyk de afweykinge van het waare Christendom.*

Bewys daar van. 4. Hier van wil ik de bloote woorden van den Apostel zelf tot verklaaring neemen, gelyk zy naar de letter daar voor oogen leggen, dewyl het immers zonder twyffel op de uytspraak van dezelve onder de Christenen aankomen moet. Petrus noemdze wel uytdrukkelyk *valsche Leeraars en hunne verderffelijke* Secten of Ketteryen (αἱρέσεις ἀπωλείας) 2 *Pet.* II. 1. Judas gebruikt by na dezelve woorden, en Paulus spreekt van *de verzaakers der waarheyd*, van *verworpelijke aangaande het geloove.* 2 Tim. III. Laat ons nu zien, waar de dwaalingen en ketteryen naar de zin van deeze Apostelen in bestaan. Voor eerst stellen zy de *grond van 't Geloof* vast, die door hunne verkondiginge in alle die geene door den H. Geest gelegt wierd, welke met hun vernuft en eyge wil niet wederstreefden. Namentlijk dat de menschen in de allergruwelykste ellende en ongerustheyd van natuure leggen, en in hunne eyge begeertens vyanden Gods, daar en tegens Slaaven der booze geesten, en der menschen, gelijk meede van hunne eyge booze wille zyn. Gelyk zy ook hen zelven daar niet weder konnen, noch weeten uyt te helpen, en vorders alleen tot de erbarminge van hun Schepper vlieden moeten. Vorders hoe zy tot den rechtvaardigen en vertoorenden Schepper niet durfden komen, by aldien dit Godlijk wezen in zyn eeuwige liefde niet een voorspraak en verzoener voortgebragt, en de menschen tot hem geweezen had. Tot deezen moesten zy zich door de bestiering van zyn Geest op de vriendelijke noodiginge des Euangeliums laaten trekken, en in hem de vrymaakinge zoeken; ook in dankbaarheyd hem ten gevalle leven, en de oorzaaken hunner ongerustheyd en verdoemenis vervolgens allengsjes laaten wegneemen.

Grond des Geloofs.

5. Welke deeze grond aannaamen, en deze geheymenis in een zuyver geweeten bewaarden, die wierden by de Apostelen geloovige, rechtgeloovige, heylige, Broeders, en zoo voorts genaamd. Want alles was by haar te zaamen, dewyl zy het geloove niet in bloote bespiegelingen,

lingen, of meeningen, twistvragen, woorde-zifteryen of menschelijke leere zochten, maar in de kracht, daad en waarheyd. Maar welke daar tegen in geveinstheyd of opentlyke ongeloove dezelve verwierpen, die waren dwaalende en verkeerd. Van zulke stelden zy wel eerst voor af, *dat zy den weg der gerechtigheyd in de kennisse Jesu Christi geleerd, en wel begreepen, en de besmettinge der weereld weggeworpen, het heylige gebod Godes aangenoomen, en op den rechten weg gewandeld hadden.* 2 *Pet.* II. 15. 20. Ten anderen, *dat zy hem verlaaten hadden, en nu een valschen weg in doolinge volgden.* v. 15. 18. zoo dat zy hem *niet meer kenden*, ✝. 20. *Juda* ✝. 10. en wel inzonderheyd dat zy den eenigen Verlosser *Christus Jesus verloochenden, en niet wilden weeten, hoe hy haar vry gekoft had*, ✝. 4. *dat zy de besmettinge der weereld met de kennisse Jesu Christi verwisseld hadden.* ✝. 20. *en de genaade Godes in ontuchtigheyd veranderden, en moedwillig misbruykten.* Jud. ✝. 4. en deswegen geheel *tegen Christus wandelden, als Anti-christen*, 1 Joh. II. 18.

Jaar I. tot C.

Wat tot de Ketteren behoord.

6. Dienvolgens was dan het weezen en de grond van alle dwaalinge een bloote verdorve wille, die ook aanstonds het verstand op zyn zyde kreeg, dewyl het verstand niet vatten noch aanneemen konde, dat de wille te vooren niet verkoozen had. 't Geene niemand lochenen kan, die de beschryvinge der gedachte Apostelen maar een weynig naader beziet. Paulus noemd uytdrukkelijk by de valsche Leeraars de hoofd-ondeugden, en hy zegt daar op, dat zulke booze en verleidende menschen anderen met hunne gevaarlijke en geruststellende leeren verleidden, daar zy byzonder de Vrouwkens gevangen neemen, die door meenigerleye begeerlykheeden gedreeven worden, onder schyn van wat te leeren. 2 *Tim.* III. 2. 6. 13. Petrus vergelykt die doolende en vervoerde met de gruwelykste zondaaren van Sodoma en Gomorrha, en met die van de eerste weereld: En op dat men niet meene, dat hy maar hunne doolinge in 't verstand zoo gevaarlyk houd, als de verkeerde en verdorve wille, benevens de daadelijke zonden der anderen, zoo verklaard hy zich heel klaar aldus: *Zy waren als het domme vee, die van zondigen niet ophielden, dienstknechten des verderfs waren, en echter veel van de Euangelische waarheyd weeten wilden.* 2 Pet. II. 4. 5. 14. 19. En zulks deeden niet ergens die geene, welke men in 't gemeen godloozen noemd, en die tegen de zuyvere rechtgeloovige gesteld worden, *maar de valsche Leeraars.* Deeze voerden zulke ketteryen des verderfs in, *lasterden den weg der waarheyd, handelden met de onweetende als een koopmanschap met gemaakte woorden, lokten de onstandvastige zielen tot zich.* ✝. 1. 2. 3. 14. Zy vervoerden de swakken zoodanig, dat veele hun verderf navolgden, alleen daarom, om dat hun leer en voorbeeld niet tegen 't vernuft en eyge wil der lieden was, daar zy *de genaade, en het Euangelium tot haar verderf trokken, en de weg ten leeven licht maakten.* ✝. 2. Jud. ✝. 16.

Kettery in wil en verstand.

Valsche Leeraars.

7. Hy steld dan byzonder alle die geene onder de verdoolden, welke *uyt begeerte van meer te hebben* (πλεονεξία) *met gemaakte woorden van de lieden een koopmanschap maakten*, niet tegenstaande dat zy uyt de Schrift of goede Boeken iets te zaamen zochten of verzierden, daar zy doch niets in 't herte van hadden. Deeze *kreegen den loon der ongerechtigheyd met de valsche Propheet Bileam*, die haar ook by zyn leugen-leer lief gehad heeft. ✝. 3. 13. 15. En zulke noemd Paulus ook *geldgierige*, 2 Tim. III. 2. Even als Petrus die geene, welke naar *den vleesche in de begeerte der besmettinge wandelden, het korte werelds leeven voor een wellust achteden, van hunne liefde-maaltijden brasseryen maakten, oogen vol van overspel hadden, die anderen door ontuchtigheyd tot vleeschelijke wellust aanhitsten*,

Ketters zyn 1. gierige Leeraars.

2. Wellustige.

Jaar I. tot C. 3. Hovaardige. *hitsten, en zelf in de onreynigheyd des werelds op het diepste vervallen waren.* ỷ. 10. 13. 14. 18. 20. En Judas ỷ. 8. 12. 16. Diergelyken word ook van de *hoogmoedigheyd en eerzucht* van zulke verdoolde en Ketteren duydelyk gezeyd 2 *Tim.* III. 2. 2 *Pet.* III. 10. 18. 19. *Jud.* ỷ. 8. 16. In 't kort de ondeugden der gierigheyd, der wellust en eyge eer waren naar deeze beschryving van verdoolde en ketteren onafscheydelijk, en hunne eyge kenteekenen; vermits zy ook alle hunne leeringen daar na schikten, dat zy by diergelyke manier van leeven noch konden doorsluypen. En hier meede stemmen alle de overige Schriftuur-plaatzen der Apostolische Schriften overeen, voornamentlijk de Zend-brieven van Joannes, die diergelyke maar gedenken, ik zal niet zeggen, hoe zulks terstond ook door voorbeelden vertoond zal worden.

Haar onthaal. 8. Dewyl dan zulke godlooze dwaalingen hunne aanhangers ten verderf sleepten, gelyk uyt 2 *Petr.* I. 1. 3. 12. 14. 17. 20. 21. klaar is: zoo zochten de geloovige immers hen op eene Gode welbehaagende wyze weder te recht te brengen. Voor alle dingen wierd alles door den Geest der beproeving wel en grondig volgens Gods wille onderzocht, en als 'er waarlyk diergelyke doolingen gevonden wierden, verder daar in alzoo voortgevaaren. Men *stichte*, naar de vermaaninge van Judas ỷ. 20. *zich zelve op het allerheyligste geloove in den Heyligen Geest*, en zyne volkomene regeeringe, men *bad* voor alle, en voornamentlyk voor deeze ellendige zeer yverig, en *bewaarde zich zelven in de liefde Gods*, om wiens wille deeze arme zielen noch bemind moesten worden. Dan *droegen* zy ook noch *onderscheyd* na een naauwe beproevinge, *dat zy hen over eenige erbarmden, eenige met vreeze behielden, en uyt het vier trokken*, edoch niet hunne perzoonen, maar *de bevlekte rok des vleeschs aan* hen, en zich zelf *haateden*. Even dezelve wyze van doen schryven de andere Apostelen ook voor, willen ook van geen ander weeten, onder wat voor schyn men dezelve ook voorneemen mochte. Aangezien het hier op een krachtig overtuygen, bestraffen, en beterschap in bewyzinge des geests aanquam, doch geenzins op schelden, beschuldigen, en andere bittere wyzen. Want dat heet niet den tegenspreeker de mond stoppen, maar veel meer open doen, namentlyk als hy onrecht lyd, tot verantwoordinge en beswaaring, maar zoo hy schuldig is, tot weederschelden.

Beproevinge.

Vermaaning.

Zonder schelden.

Mydinge der Ketteren. 9. Wanneer nu vorders deeze vermaaningen voor een en andermaal niet mochten helpen, zoo was 'er niets over, als dat men hen *liet vaaren*, en dezelve *mijdde*, 2 *Tim.* III. 5. *Rom.* XVI. 17. *Tit.* III. 10. Voornaamentlijk *hunne werken haatte*. Openb. 11. 6. Daar en tegen moeste men *zelf in dat geene blyven, dat van God iemand vertrouwd was*, ỷ. 14. *en alle dwaaze, onvruchtbaare vragen, gekijf en strydigheeden der Schriftgeleerden, alle fabelen, geslacht-reekeningen, en tegenstellingen der valschelijk genaamde weetenschap wegwerpen*, hoe noodig en rechtgeloovig die by zommigen ook schynen mochten. *Tit.* III. 9. 1 *Tim.* I. 4. IV. 7. VI. 20. 't Was genoeg, dat alle deeze dingen hunne liefhebbers zelf eenmaal beschaamen, en straffen zouden, als die zich zonder dat alleen altyd by de verdoolden bevinden. En deeze wyze in het waarneemen van zyn zelve zoo wel als van anderen moeste daarom aangehouden werden, ten eynde de liefde in niemand gekwetst mogte werden. Toen wierd aan geen vervolgen, verjaagen, benauwen, smaaden, slaan, ombrengen, en ander geweld eens gedacht.

10. Indien de schriften der Apostolische Mannen noch in weezen waren, waar in zy ergens van deeze of geene verdoolde menschen gewag maaken, zoo zoude men ook alles klaar daar uyt konnen zien. Laat

ons

ons nu maar van de volgende tyd iets bybrengen. Ignatius (*a*) beschryfd de Ketters aldus, *welke valsche meyningen tegens de genaade Christi hadden*, en alzoo waarlijk verdoold waren, zoo dat hy enkele vruchten van het ongeloove ophaald, gelyk *de liefdeloosheyd, ondankbaarheyd, en verachtinge des gebods*. En Ireneus (*b*) zegt noch uytdrukkelyk, dat dit het kenteeken van alle afgeweekene of Ketters is, *dat zy het Woord Gods niet ter herten neemen, en met geen werken der gerechtigheyd vercierd zijn, en echter altijd zeggen, Heere, Heere; schoon zy niet doen, wat hy zeyd: Zy zeggen wel, dat zy aan den Vader en Zoon gelooven, maar zy behartigen Gods Woord niet, als zy behoorden*, NB. *Zy leeven als de honden en swynen in onreynigheyd, vretten, zuypen, en andere wulpsheeden. Waarom zy ook om hunne ongeloove en onreynigheyd den Geest Gods niet verkrygen, en het levendigmaakend Woord van hen afstooten.* Deeze beschryvinge der Ketteren komt met de voorgaande Apostolische naauw overeen, en is duydelyk en klaar genoeg, zoo dat niemand die in twyffel trekken kan, 't en waare zyn geweeten hem zeyde, dat hy deeze kenteekenen aan zich hadde, waar door hy zich aanstonds zelve gedrongen zoude voelen om zich te rechtvaardigen. Maar het is geen wonder, dat by het verval van de Godsdienst het weezen der Ketteren in enkele bespiegelende meyningen, die het verstand maar raaken, gezocht wierd, dewyl men anderzins al te veele Ketteren, voornamentlijk onder de Leeraars zelf, zou gevonden hebben, en daar en tegen de andere, die men daar voor uytkreet, niet zoo licht daar voor te boek zoude hebben durven stellen.

Jaar I. tot C. Kenstemmigheyd der volgende Leeraars.

11. Maar dewyl het ook by ongeoeffende verstanden in het begrip van de waarheyd zelden gebeurd, dat'er niet eenig gebrek of dwaalinge voorvald, zoo leerden de eerste Christenen hier by, zich naar hunne bekende plicht te schikken. Doch daar omtrent had noch veel minder een vyandlyk of ook een enkel hard onthaal plaats, nademaal het by hoofddwaalingen en groote hardnekkigheeden niet eens doenlyk was. Wanneer men alleen maar in Paulus Brieven op de voornaamste ophaalingen wegens de dwaalingen der Christenen letten wilde, zoo zoude men daar veel uyt konnen aanmerken. Men zoude zien, dat het naauwelyks by een eenig Christen, voornaamentlyk in den beginne van zyne bekeeringe, zonder diergelyke toegaat, ik swyge by gansche gemeentens. Vorders dat dezelve wel andere dat zoeken by te brengen, 't geene zy in dwaalinge opgevat hebben, zich verbeeldende dat alles recht en goed is. Daar en boven dat zy zelf daar wel vast op staan, en zich tegens de vermaaningen aangekant hebben. Gelyk ook, dat zy van die geene, welke het beter verstonden, in liefde verdraagen, vermaand, en verbeeterd, ook naar noodzaakelykheyd wel ernstelyk gestraft zyn geworden. Maar dat ook eyndelyk de band der liefde daar door in zyn geheel heeft moeten blyven, en zy tot meerder meedelyden verwekt zyn, gelyk God zelve de liefde en meededogen tegens zulke zielen behoud, die haar ook in de dooling niet laat leggen, maar ter rechter tyd, en dikwils zonder menschelyke hulpe daar uyt voerd, en alles tot hun beste meede-werken laat.

Doolingen onder de Christenen niet ongewoon.

't Gedrag van andere daar omtrent.

12. Dus ziet men tot een voorbeeld, hoe de Christenen, die van de Apostelen zoo trouw en wysselijk onderweezen waaren, nogtans nu en dan in groote dwaalingen gevallen zyn, daar zy dikwils veel meede te doen gehad hebben. Naauwlyks waaren die te Antiochie geloovig geworden, of daar kwaamen eenige, die hen de besnydenis noch wilden opdringen. *Handel.* XV. 1. Hoe verre de Galaten van het geloove afge-

Exempels hier van.

 val-

(*a*) Ignat. Epist. ad Smyrn. (*b*) Iren. l. V. adv. Hær. p. m. 555.

Jaar I. tot C.

vallen waren, toond de brief van Paulus aan haar. Gelyk ook de Philippenſen in gelyken gevaar waren, nevens die van Coloſſus, welke de Satan met de Heydenſche Wysbegeerte laagen leidde. De Theſſalonicenſers hadden zich immers zoo verre laaten verleiden, datze geloofden dat de Dag des Heeren al aanſtaande was: En die van Epheſen mochten wel veel onzuivere ſtellingen van vermenginge der Wet met het Euangelium gehoord hebben, daar Paulus Timotheus zoo zeer voor waarſchuwde. Om nu niet te ſpreeken van 't geene men hier en daar vind van de noodzaakelykheyd der Levitiſche Wet, van de menſchelyke inzettingen en derzelver onderhoudingen, van de twijffel over de opſtandinge der dooden &c. Echter deede men by diergelyke voorvallen niets anders, als dat men de dwaalende met de geeſt der zachtmoedigheyd zocht te recht te brengen, gelyk de gedachte brieven zulks uytwyzen. En dit raakte ook de Leeraars zelfs, van welke veele, byzonder in de volgende tyden van ſwaare doolingen niet vry waren. Om dat zy gemeenelyk onder Jooden, Grieken en hunne gezindheeden en Wysgeeren opgetrokken wierden. Welkers grondſtellingen, meeningen en plechtigheeden zy noch niet alle vergeeten konden, of wilden. Waar van daan zoo veel Phariſeiſche, Stoiſche, Ariſtoteliſche en Platoniſche leerſtukken en gewoontens ingeſlooperi zyn.

Vergaadering te Jeruſalem.

13. Behalven de ſchriften der Apoſtelen is dit ſelve mede uyt al hun doen en gedrag blykbaar; 't geene noch byzonder te zien is, uyt de vermaarde vergadering te Jeruſalem, *Handel.* xv. Daar een hoogwichtige vrage recht gelukkig en naar wenſch afgedaan wierd, of men zonder die van outs ingevoerde Joodſche plechtigheeden, en voornamentlyk de beſnydenis zaalig konde worden? Nu hadden de Apoſtelen met hunne achtbaarheyd lichtelyk konnen doordringen, en de goede lieden met een harde beriſpinge maar konnen beveelen, dat zy zoo en zoo zouden leeven en gelooven. Doch zy greepen de zaak wyſſelijker aan, als kort daar

Haar bedryf.

na van anderen niet geſchied is. Zy riepen voor eerſt de ganſche meenigte te zaamen, (zelfs niet een van het doolende deel uytgeſlooten hebbende) zy overleidden de voorvallende punten, met zodanige herten, die vol van liefde, onzydig, en verlicht waaren, en Petrus begon de zaaken van den grond af uyt de geopenbaarde wille van God te bewyzen, *Hand.* xi. 19. aangaande de zaligheyd der Heydenen. Den welken ook Paulus en Barnabas door het verhaal van hunne verrichtingen met hunne ſtemmen byſprongen. En als niemand zich verder daar tegen ſtelde, bekrachtigde Jacobus ook alles, en aan alle de anderen behaagde het, dat men eenige erinneringen aan de nieuwe Chriſtenen uyt de Heydenen deede, en de Jooden en Heydenen daar door vereenigde. Zoo dat men op deze wyze zonder tegenſpreeken of andere ongevallen van alle zyden wel vernoegd van den anderen ſcheidde.

14. In deeze vergaadering liet het zich nu heel anders aanzien, als het

Perzoonen daar by.

kort daar na in de volgende niet geſchiedde. De perzoonen waaren verlichte en heylige mannen, welke zonder eenige eerzucht, twiſtgierigheyd en andere hertstochten in de grootſte ſtilte en vreedelieventheyd by den anderen waaren, en met de doolende zeer wyſſelijk en hertelijk handelden.

De zaake.

De zaake zelf beſtond niet in ydele twiſtvraagen en woordenzifteryen, maar behoorde tot het waare en rechtdadige Chriſtendom. Men vroeg daar niet zoo zeer, wat men gevoelen, ſpreeken en opgeven, als wel wat

Beſlechtinge.

men doen en laaten zoude. Daar geſchiedde geen heerſchzuchtige uytſpraak, veel min een geweldig vonnis en uytvoering, maar een broederlyke, vriendelyke vermaaninge en voorſtellinge van het eenſtemmige beſluyt.

sluyt. In 't kort dit *Concilium* of Kerkelyke vergaadering, indien men die zoo noemen wil, is van de andere, voornamentlyk in de derde en volgende eeuwen, als Hemel en Aarde verscheelende: gelyk de overige daaden der eerste Christenen zich alle geheel anders vertoonen, als die van de andere Huychelaars, toen zy by hoopen in de volgende Gemeentens waaren, waar uit dat ook een heel ander geslacht onder de Christenen ten voorschyn kwam. Jaar I. tot C.

VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Ketters voornaamelijk in de eerste eeuwe.

§. 1.

OF 'er nu in de eerste Apostolische tyden zulke formeele of voornaame Secten en Ketteryen geweest zyn, die zich of van de waare Christenen zelf moetwillig afgescheyden hebben, of van haar zelfs uytgeslooten zyn, en alzoo aanstonds byzondere Gemeentens gemaakt hebben, zulks is een zaake die wel vraagens waardig is. Het is in waarheid wel kennelyk, dat zonder twyffel een zeeker getal van menschen met hunne aanvoerders anders geleerd, en geleefd, ook hunne eygene vergaaderingen begonnen hebben, en wel byzonder als het maar heymelijk geschieden konde. Maar dat zy opentlyk en volkomentlyk hen van de gemeente aller Christenen afgezonderd, en dezelve by ieder een tegengesproken zouden hebben, zulks word van zommige noch niet toegestaan. (a) Paulus zegt evenwel, dat *de Antichrist toen noch niet geopenbaard geweest is*, dat hy *noch opgehouden wierd, en de verborgentheyd der ongerechtigheyd werkte, doch heymelyk.* 2 Thess. II. 3, 6, 7. En Joannes klaagd, dat *veel Antichristen van de geloovige uytgegaan waren*, 1 Joan. II. 19. namentlyk van haare geestelyke gemeenschap, waar by zy voorheenen hen gehouden hadden, 1 *Joan.* I. 3, 7. waar toe echter geene opentlyke afzondering noodig was, byzonder daar zulke lieden noch altyd van de waare Christenen erkend en aangenoomen zyn, ja noch broeders wilden genoemd werden. Want hun geweeten overtuygde hen van haare ongerechtigheyd, en van de waarheyd van de anderen, nademaal zy door haare scheydinge maar eer, wellust en voordeel zochten: weshalven zy het zonder twyffel liever gehad hadden, dat zy van de Apostelen noch voor goed verklaard wierden, en alzoo onder derselver achtbaarheyd haar boosheyd hadden oeffenen konnen. Of in 't begin ook Ketters geweest zyn.

2. Deswegen vindmen ook niet alleen geene merkteekenen altoos hier van in de Apostolische Schriften, maar wel daar tegen klaare belydenissen der ouden van het begin der openbaare scheuringen. Want wat de Nicolaiten aangaat, daar in de Openbaaringe Joannis van gedacht word, het is onzeker, en uyt het reeds verhaalde niet te gelooven, dat zy hen zelven deeze naam gegeeven hebben, en daarmede van de anderen afgescheurd zyn, waar van aanstonds breeder zal gehandeld werden. Hier tegen schryft iemand uytdrukkelyk wel eenige honderd jaaren daar na, (b) *Dat „tot de tyd toe, dat Simeon te Jerusalem geleerd heeft, namentlyk ettelyke „70. jaar na Christus geboorte, de gemeente een onbevlekte maagd gebleeven „is; alzoo dat, wanneer eenige ook de regel der heylsaame leere hadden willen vervalschen, zy echter zoo lang onbekend gebleeven waaren. Doch na „dat de Apostelen hunne loop volbragt, en dit geslacht opgehouden hadde, „dat de Goddelyke wysheyd zelf met ooren aangehoord had, dat toen de „ver-* Zuyverheid van de eerste Kerk.

(a) Dodwellus Diss. I. ad Iren. & advers. cum Thom. Ittigius præf. de Hæret.
(b) Eusebius III. c. 32. & IV. c. 22.

Jaar I. t. i C. „*verleydingen aangegaan zyn , en veele zich opentlyk tegens de waarheyd* „*gekant hebben* Gelyk dan een ander van de tyden der Apostelen hier in overeenkomt (*c*), schoon wel eenige dit noch laater op de tyden van Trajanus of Hadrianus willen schuyven, dat 'er opentlyke scheuringen in de Gemeentens voorgegaan zyn. (*d*) Ten minsten kan men uyt alle bygebragte omstandigheeden besluyten, dat de achtbaarheyd der Apostelen, welke op het bewys des Geestes in krachtige leer en in een heylige wandel bestond, die geene te rug en in schroom gehouden heeft, welke naar onrust helden. Maar toen deze Goddelyke Geest allengskens zyn kracht verloor, en dat dit licht met zoo volle glans niet meer scheen, kreegen de booze meestendeels een ruime toom, om hunne vleeschelyke zin te ontdekken, en andere daar toe te verleidden.

Valsche Apostelen welke.

3. Maar de valsche Apostelen wierden noch van te vooren ten tyde der waarachtigen openbaar, onder welkers naamen en voorrechten zy zich ook verstaaken. Tegen deze had Paulus zich en zyn ampt voornamentlyk te verdeedigen, 't geen evenwel met groote wysheyd en liefde in een behoorlyke ernst geschiedde, volgens de Zendbrieven aan de Corinthiers en Galaten; daar hy hen niet met heevigheyd byzondere bynaamen of iets diergelyks nagaf, gelyk in de volgende tyden wel zoude geschied zyn, als men deeze of geene Leeraar dus bejegend hadde, even als men van hem 2 *Cor.* x. 2. 7. 10. &c. ziet. Op dezelve wyze heeft ook Joannes *met de meenigte Antichristen gehandeld*, die zonder twyffel in de gruwelykste dwaalingen en zonden verdronken moeten geweest hebben. En gewisselyk, indien deeze zaalige handelinge der Apostelen omtrent de doolende, doorgaans gebruykt geweest ware, men zoude van weynig ketteryen en onrusten in de geschiedenissen leezen. Daar en tegen schynt met de Apostelen nevens hunne andere Goddelijke manieren ook de wysheyd en zachtmoedigheyd tegens de doolende te gelyk gestorven te zyn.

Simon de Tovenaar.

4. Onder die geene dan, welke in de eerste eeuwe in 't gemeen voor Ketters gehouden zyn, is wel voornaamentlyk *Simon de Tovenaar* beroemd, uyt de *Handel.* viii. 13. 18. Zoo wanneer God iets groots wilde uytrechten, heeft de Satan altyd zyne werktuygen gereed gehad, gelyk ten tyde van Moses, de Tovenaars Jannes en Jambres; van Daniel, naar zommiger meeninge, Zoroastres; onder Vespasianus, Apollonius Thyeneus. Alzoo heeft hy ook by 't leeven der Apostelen deezen *Simon* verwekt. Hoewel zommige hem daar voor niet eens erkennen willen, dewyl hy maar tot aan den Doop zich als een Christen zoude aangesteld hebben, en zyn hert voor God nooit rechtschaapen. zoude geweest zyn, ℣. 20. (*e*) Des niet tegenstaande merken hem de meeste oude en nieuwe Schryvers voor een begin en oorsprong van alle andere ketteryen aan, en houden deeze naamen recht voor een gruwel en vloek; (*f*) zoodanig zelfs, dat men ook daar na, om anderen daar meede smaad aan te doen, hen Simoniten genoemd heeft (*g*). Ik swyge, hoe de gierigheid der Kerken-dienaars met de naam van Simonie, als de oudste en gruwelykste kettery, genoemd is (*h*). Maar men geeft hem zelf de schuld van de volgende gruwelyke leeringen; doch dit geschied wel meest op het woord en geloof van die geene, welke heel lang naar hem geleeft hebben, en zelden met den

(*c*) Firmilianus ap. Cyprian. epist. 75. (*d*) Clemens Alexandr. lib. vii. Strom. pag. 549. (*e*) Eusebius ii. c. i. Cyrillus Hierosolymitanus procem. Catech. Ambrosius lib. ii. de pœnit. c. 4. Hieronymus in Ezech. c. 16. (*f*) Pseudo-Clemens Constit. Apost. lib. vi. Euseb. ii. c. 13. Irenæus l. i. c. 20. 30. (*g*) Edictum Theodosii Imp. de Nestorianis in Codice Theodosiano. Conf. de Lutheranis Ittigius l. c. p. 39. (*h*) Vid. Balsamon & Zonaras Scholiis ad c. 29. Apostolicum & conf. Launojus lib. de Eccles. Rom. Tradit. circa Simoniam Observ. 3, seqq.

den anderen wel overeenkomen. Zoo dat men terſtond by die eerſte Secte ziet, hoe een ieder naar zyne eygene driften aan zoodanige lieden de ſchuld van die ſchrikkelyke zaaken aangewreeven heeft, daar zy miſſchien niet eens aan gedacht hebben. Van hem nu verhaalenze de volgende ſtellingen: dat *hy zelf, Simon, de waare Meſſias en Chriſtus was*: dat hy *op den Berg Sina in de Perſoon des Vaders was verſcheenen: Ten tyde van Tiberius in de gedaante des Soons, wanneer hy ook in Chriſtus plaats gekruyſt wierd. Hier na dat hy in vierige tongen over de Apoſtelen was gekomen* &c. (*i*) Dit is echter uyt de geſchiedeniſſe der Apoſtelen klaar, *cap.* VIII. 10. dat het volk opentlyk van hem zeide, *Deeze is de kracht Gods, die groot is!* Want hy had die arme lieden recht betoverd, en niet alleen gezegt, maar ook met veel goochelery willen bewyzen, dat hy iets groots was, ℣. 9. 11. Welke opgeblazentheyd hem ook dreef, om de Apoſtelen voor de wonder-gaaven des Heyligen Geeſts geld aan te bieden, enkel en alleen om daar door uyt te ſteeken, ℣. 18. En uyt deeze omſtandigheeden kan het ongegronde verhaal voort geſprooten zyn, als of hem te Rome op een kleyn Eyland in de Tiber een eere-zuyl opgerecht geweeſt was, met deeze woorden, SIMONI, SANCTO DEO. *Aan Simon, de Heylige God.* Maar het is zeedert by de Geleerde uytgevonden, dat 'er op het Marber-grondſtuk in den jaare 1574. uytgegraaven ſtaat, SEMONI. SANGO. DEO. FIDIO, gelyk dat noch in St. Bartholomeus Kerk gezien werd, en van Hercules klaar genoeg te verſtaan is (*k*).

Jaar I. tot C.

(Zyn leer.)

Hoogmoedigheyd.

5. Maar gelijk het verhaal van zyne leer en aanbiddinge niet even klaar is, alzoo weynig is het van eenige andere dingen, waar meede men hem beſchuldigd heeft. Men verhaald wel, dat hy een Wyf, *Helena* genaamd, overal met zich gevoerd, en haar voor dat geld, dat hy Petrus aangeboden had, uyt een gemeen Hoerhuys vry gekoft hadde: doch alle de getuygeniſſen komen niet overeen (*l*). Ja andere maaken noch wel een Man *Helenus* daar uyt, van welke de *Simoniaanen* ook *Helenianen* genoemd werden. (*m*) Veele willen liever een geheyme zaak achter deeze dingen zoeken, en meenen, dat Simon deeze *Helena* voor de *materia prima* of eerſte ſtof van alle dingen gehouden, of ook de eerſte „*werkinge* en *oogwit van zyn gemoed* genoemd heeft, welke van hem „als de hoogſte Vader uytgegaan, en in deeze beneedenſte weereld gekomen was. Zy hadde dienvolgens de Engelen, als de ſtigters van deeze weereld geſchaapen, en was van de zelve gehouden, en in allerhande vrouwelyke lichaamen gevaaren, ook ten tyde van de Troyaanſche „oorlog in de beroemde *Helena* geweeſt. Maar hy hadde zich eyndelyk van de macht der Engelen vry gemaakt, en was daarom in deeze menſchelijke geſtalte gekomen, om haar zoo veel te beter te konnen bedriegen (*n*). Welke en diergelyke ongerymde dingen met recht meer onder de ketterſche fabelen van Theodoretus konnen geſteld werden, nademaal het doch niet als ſprookjes zyn. En genomen, dat Simon alles op die wyze voortgebragt had, zoo weet ik niet, of hem een eenig menſch het geringſte daar van zoude geloofd hebben, daar hy nochtans zoo veel aanhangers ook onder de voornaamſte hadde. Ten alderminſten is hy van

Helena zyn Wyf.

Helenianen.

Fabelen van hem.

(*i*) Irenæus lib. I. c. 20. Auguſtinus de Hær. c. I. (*k*) Juſtinus Martyr. Apol. II. p. 69. 91. Irenæus l. c. Tertullianus Apol. c. 13. Euſebius II. c. 14. Auguſtinus l. c. Conf. Baronius A. XLIV. n. 55. Lælius Biſciola lib. XII. Subſec. c. 8. Halloixius Vita Illuſtr. Or. Scr. Tom. II. p 382. (*l*) Tertullianus de Anima. c. 34. (*m*) Origenes lib. V. adv. Celſum p. 272. (*n*) Tertullianus l. c. Auguſtinus l. c. Juſtinus l. c. Epiphanius hær. 21. Hieronymus Epiſt. ad Cteſiph. adv. Pelagium.

Jaar I. tot C.

van de verſtandigen, gelyk men evenwel verzeekeren wil, onder de gedaante van *Jupiter*, en *Helena* onder die van *Minerva* niet aangebeeden geworden (*o*).

Of hy met Petrus geſtreeden heeft.

6. Van geen meerder zeekerheyd is ook 't geen men leeſt, hoe hy met Petrus dikwils gereeden-twiſt, en op een andere tyd geſtreeden heeft, wie de grootſte wonderwerken doen konde, ja by aldien ook eenige onderhandelinge tuſſchen hen geſchied was, gelyk uyt de omſtandigheyd, die Lucas bybrengt, wel te vermoeden is, zoo zyn doch de andere dingen daar by buyten twyffel verzierd. Tot een voorbeeld, dat zich Petrus met hem in een ſtryd over de wonderwerken zou ingelaaten hebben; dat hy voorgegeeven hadde, hy wilde nu naar den Hemel vliegen, en daar op ook in de Lucht opgevoerd was, doch dat hy door der Apoſtelen gebed van boven neder geſtort wierd; vermits de Schryvers daar in ganſch niet eenpaariglyk met den anderen overeen komen, ja de oudſten onder hen maaken daar ganſch geen gewag van. Van de anderen ſchryven eenige van twee booſe geeſten, die hem om hoog gevoerd hadden: andere van een vierige wagen. Eenige willen, dat hy in twee geborſten, en op de plaats gebleven was; andere dat hy een been gebrooken, en daar na eerſt geſtorven waare. (*p*) Uyt *Suetonius* kan men hier niet wel bybrengen, 't geen hy van een *Icarus* gedenkt, die ten tyde van *Nero* op zoodanige wyze in de lucht wilde vliegen, die doch terſtond dood nedergevallen was, en den Kayzer zelf met zyn bloed beſpat hadde.

Zyn dood.

7. Alle deeze vertellingen komen doch eyndelyk daar op uyt, dat de Schryvers zynen ſchrikkelyken hoogmoed hebben willen groot maaken, na dat zy in de Apoſtoliſche geſchiedeniſſen zulke kenteekenen van hem gevonden hadden. De overige leeringen hem toegeëygend leeſt men alleen by latere Schryvers, die hem, ik weet niet op wat grond, zulke zaaken toeſchryven, op dat zy de volgende Ketters daar door te lichter konnen veroordeelen: door dien de gemoederen doch terſtond daar door een afgryzen kreegen, als zy hoorden, dat de Tovenaar en Aartsketter *Simon* daar den Auteur van was. Derhalven ſteld men hem onder die geene vooraan, welke van twee *principien* of beginzelen geſprooken hebben, die in God zouden zyn. Item, dat hy de oorſprong van deeze weereld van de booze krachten voortgebragt, ook van acht *Æones* of tyden gedacht hadde, die van haar hoog geacht, of, gelykmen daar byvoegd, aangebeeden wierden. (*q*) Noch zoude hy een oneyndelyk wezen en macht erkend hebben, dat tweederley werkingen had, waar van men de eene beſpeuren en zien konde, maar dat de andere verborgen was. Uyt de eerſte zouden wederom drie συζυγίαι of t'zamenknoopingen ontſtaan zyn, het gemoed en zyne gedachten, de ſtem en het begrip, 't beſluyt en de betrachtinge (νοῦς ϗ ἐπίνοια, φωνὴ ϗ ἔννοια, λογισμὸς ϗ ἐνθύμησις) (*r*). Maar alhoewel men van anderen in de volgende tyden diergelyke meeningen leeſt, zoo is het doch uyt het ſtilſwygen der oudſte Schryvers klaar, dat zy aan deeze of uyt onweetenheyd of met voordacht aldus, gelyk gezeyd is, toegeſchreeven werden, gelyk dit anderſins meer geſchied is. Voornamentlyk daar uyt alle omſtandigheeden klaar is, dat hy zich by zyn leven om God niet zeer bekommerd heeft, die van hem zoo wreevelig gelaſterd en verſmaad wierd.

Zyne andere leeringen.

8. Dus

(*o*) Theodoritus l. 1. Hær. fab. c. 1. & Auct. cit. (*p*) Auctor Conſtit. Apoſtol. lib. VI. c. 9. Arnobius lib. II. adv. Gent. Cyrillus Hieroſolymitanus Catech. VI. Ambroſius lib. IV. Hexaëm. c. 8. Sulpitius Sever. lib. II. Pſeudo Egeſippus lib. III. de Excid. Hieroſol. c. 2. Iſidorus Chron. p. 268. Suetonius Neron. c. 12. (*q*) Gregorius Nazianzenus Orat. in Hieron. Epiphan. hær. 21. n. 4. Theodoritus lib. 1. hæret. fab. c. 1. Nicetas Schol. ad Gregor. Naz. Or. 44. (*r*) Theodor. & Epiph. l. c. conſentit Larroquanus. Obſerv. ad Pearſonii Vindic. Ignat.

8. Dus zal hy ook de eerbewyzing der Engelen beweerd, (s) daar en tegen de opſtandinge des vleeſchs daarom geloochend hebben, om dat zy met de natuur niet overeen quam. (t) Welk laatſte dies te eerder te gelooven is, dewyl zyne hoogmoedigheyd en ſchandelyk leven hem waarlyk alle hoop van een ander leven in zyn eygen geweeten zal benomen hebben, dat hy daarom liever zich en anderen in die zaak heeft gerust willen maaken. Want van zyne dertele boosheyd getuygen de oudſte ſchriften, hoe hy aan alle vryheyd gegeeven heeft, om in alles naar hun eigen wil te leeven, dewyl zy doch door zyne genaade, en niet door hunne goede werken zalig wierden. Waar door hy dan alle afgodery voor een ſlechte zaak gehouden heeft, die men by vervolgingen wel doen mochte, en hierom heeft hy ook zoo grooten aanhang bekomen. Insgelyks heeft hy anderſins de zynen de allerſchandelykſte dingen toegelaaten, en alle zyne leeringen op zoodanig een zeeker vleeſchelyk leven ingeſteld, gelyk de valſche Leeraars alle het plegen te doen, en haar leer ook zelf met der daad bewyzen. (v).

Jaar I. tot C.

Zyn ondeugd en geruſtmaakende leer.

9. Aangezien het immers niet by geval toe gekomen is, dat deeze Man voor een Stichter en Oudvader van alle Ketters zoo eenſtemmig by oude en nieuwe Schryvers uytgekreeten word. Nademaal men alle kenteekenen en ſtukken aan hem vind, welke in 't gemeen tot een rechten Ketter vereyſcht worden, ſchoon men al de dingen, die in twyffel getrokken zyn, mocht achterlaaten. Zyne belydeniſſe van de waarheyd was aanſtonds in den beginne enkele geveinſtheid, en zyn geloof monden ſchyn-werk. Al zyn doen ging op eyge eer en voordeel uyt, en de hovaardigheyd bragt hem tot zoo groote roekeloosheid en onbeſchaamde boosheyd, en deeze tot gruwelyke Gods-laſteringen. Zyne leerſtukken richtede hy geheel naar zyne ſchandelyke begeerte, en vermaakte zich daar meede, dat hy anderen tot diergelyke gewoontens konde brengen. Daar uyt ſprooten die onzaalige ſtellingen van de vleeſchelyke zorgeloosheyd, van de verwerpinge van allerhande vroom leven, van een dwaaze vryheyd, waar door de menſchen niet verbonden waren ordentlyk en Godvruchtig te leeven, alzoo dit een knechtſchap en onnodige zaaken van hem geheeten wierden. Waar meede hy de grond zyns herten ontdekt, en te gelyk met zyn leeven beweezen heeft, waar men hem voor moeſt houden. Alzoo, dat hy met reede wel een ontwerp en toonbeeld van alle Ketteren heeten kan, voor zoo veel dezelve, met waarheyd daar voor gekend konnen werden.

10. Om nu tot de overige te komen, zoo mag ik niet eens van *Elymas de Toovenaar*, gelyk zommige doen, hier gewag maaken: om dat men niets zeekers van hem weet, als 't geene *Lucas in de Hand.* XIII. 6. daar van zegd. Andere ſtellen ook *Doſitheus* noch voor Simon zyn Landsman, (x) of wel noch voor *Chriſtus* geboorte, maar dan zoude hy hier geen plaats vinden. (y) Ondertuſſchen wil men zeggen, dat hy zich ook voor *Chriſtus* uytgegeeven, en anderzins bygeloovige dingen van de houdinge des Sabbaths voortgebragt zoude hebben. (z) Doch ik zal deeze, met de overige duyſtere naamen der Ketteren overſlaan, die men in deezen tyd ſteld, als de *Eutichiten*, *Caniſten*, *Adrianiſten*, *Masbothæers*, *Gortheners*, desgelyks *Cleobulus* of *Cleobius*, *Theodades* of

Elymas.

Doſitheus.

Eutichiten, Caniſten, Adrianiſten, Masbothæers, Gortheners, Cleobulus, Theodades.

(s) Tertullianus de præſcript. c. 37. Epiphan. l. c. (t) Auguſtinus de hær. c. 1. Damaſcenus de hæreſ. c. 21. (v) Irenæus lib. 1. c. 20. Origenes lib. VI. adv. Celſ. Euſeb. lib. II. c. 13. Auguſtinus l. c. Damaſcenus & Epiphanius l. c. (x) Egeſippus ap. Euſeb. IV. c. 22. (y) Epiphanius hær. 13. Hieronymus adv. Lucifer. c. 8. Tertullianus de Præſc. c. 45. (z) Origenes lib. 1. adv. Celſ. p. 44. & lib. VI. p. 282. & lib. IV. περὶ ἀρχῶν c. 2. Epiphan. hær. 22. Irenæus lib. 1. c. 21. Theodoretus lib. 1. hær. fab. c. 2.

Jaar I. tot C.

of *Theobutus*, enz. waar van het verhaal meeſt donker, en daar benevens van weynig of geen nut is.

Menander, Saturninus, Carpocrates.

11. Onder *Simons* navolgers worden ook wel voornaamelyk geteld *Menander*, *Saturninus*, *Carpocrates*, en andere. De eerſte is in allen deelen als zyn Meeſter, ook uyt Samarien afkomſtig geweeſt. *Epiphanius* wil hem de ſchuld geeven, dat hy zich voor noch wat grooter, als *Simon* uytgegeeven zoude hebben. *Irenæus* daar en teegen getuygt, dat hy zich onder de hoogſte en onbekende kracht verneederd heeft, daar *Simon* zich echter voor uytgegeeven hadde. Ja andere willen verzeekeren, dat hy zich deezen in alles gelyk gemaakt, en zyne aanhangers de onſterffelykheyd op een dwaaze wyze toegezegd heeft. Anders zal hy een aarts-toovenaar geweeſt zyn, waar door hy de lieden groote weetenſchap en overwinninge over de Engelen toebrengen wilde. (†) En dus ziet men zeekerlyk uyt alle omſtandigheeden, dat hy daar toe de konſten zynes Meeſters aangewend heeft, om zich by anderen in verwondering te brengen. Derhalven ook alle zyne leeringen en handel maar alleen op ydele roem en hoogmoed aangezien waaren.

Ebion.

Of'er zulk een Ketter ooit geweeſt is.

12. Verders vind men 'er in de gemeene Ketter-regiſters eenen, waar van men niet eens weet, of hy ooit op de weereld geweeſt is. Zyn naam zoude *Ebion*, en hy een Scholier van *Simon* geweeſt zyn; gelyk het de Geleerde tot hier toe byna alle voor bekend aangenoomen hebben. Echter is het zeer bedenkelyk, dat de eerſte en oudſte Schryvers doorgaans van deezen Man geen gewag altoos hebben gemaakt, die doch anderzins niet lichtelyk een van zulke verworpene lieden zonder toets en beſtraffinge voorby laaten gaan. Maar *Epiphanius* is in het bekende Ketterboek de eerſte, die van hem, als een gewis perzoon, gedenkt; en dat doed hy voorwaar met zoo heevige en hoogdraavende woorden, dat hy hem zelve als een ſchaduw afbeeld, daar hy in gedachten meede vegt en ſtryd. Gelyk het dan zeer vreemd is, dat hy hem by de verzierde veelhoofdige Slang (μυθευομένη ὕδρα) vergelykt, die insgelyks even zoo weynig in de weereld is geweeſt. Alwaar hy ook zyne zaaken ſchrikkelyk genoeg beſchryft, dat hy naamentlyk van alle ketteryen aangenoomen had, al wat maar verdoemelyk, afſchuwelyk, wanſchaapen, ongelooffelyk en vyandlyk zyn mocht. (*) *Dat hy de gruwelen der Samaritanen, de naam der Jooden, de meeninge der Nazareenen, de gedaante der Cerinthianen, de boosheyd der Carpocratianen had, en echter de naam van een Chriſten noch hebben wille.* Insgelyks noemd hy hem by het verhaal, dat wy terſtond by de geſchiedenis van *Cerinthus* zullen zien, daar het doch Cerinthus zal geweeſt zyn. Alwaar men zien kan, hoe licht een vooringenomen gemoed zich zelve iets voorſchilderen kan, dat evenwel in der daad niet met al is; en hoe gaarne de andere hier in navolgen, ook wel ſchynbaare omſtandigheeden en oorzaaken daar by voegen, die men hier na geduurig gelooven en naſpreeken zal.

Oorſprong van de Fabel van Ebion.

13. De geleegenheyd van dit verdichtzel is wel zonder twyffel deeze geweeſt. *Ebion* heet in 't Hebreeuſch *arm* en *behoeftig*: en dewyl de Jooden den Chriſtenen, behalven dat, veel ſpot-naamen gaaven, zoo noemden zy hen ook אביונים *arme lieden*, om datze naamentlyk den armen en ellendigen *Jeſus* voor de *Meſſias* aangenomen hadden, of ook, om datze meeſt zelfs in ellende waaren, gelyk als *Origenes* (*a*) met klaare woorden getuygd. Dit heeft *Epiphanius* ergens gevonden, en daar op

(†) Tertullianus de Præſcr. c. 46. Damaſcenus hær. 22. Irenæus l. c. (*) Epiphanius hæreſ. 30. (*a*) Origenes lib. 11. adv. Celſ. fine. Irenæus lib. 1. c. 26. Euſeb. III. c. 27.

Jaar I tot C.

op aanſtonds zulk een Ketter in zyne herſſenen voor zich afgeſchildert, dien hy zonder grond uyt bloote giſſingen aanwryft, dat hy zich weegens zyne vrywillige armoede alzoo genoemd heeft. Onaangezien de anderen niet een woord daar van zeggen, welke anders niemand ongenoemd laaten voorby gaan. Ja *Euſebius* brengt een heel andere oorſprong van de naam der *Ebioniten* by, naamelyk, van weegen hunne ellendige en needrige meeninge, dieze van *Chriſtus* zouden gehad hebben. Ik ſwyge noch, dat niemand eigentlyk de tyd te noemen weet, in welke deeze Man geleeft zoude hebben. Ondertuſſchen ſchryft men eenpaariglyk van de *Secte der Ebioniten*, zy mag dan ontſtaan zyn van wie ze wil, dat ze de Goddelyke heerlykheyd van *Chriſtus* geloochent hebben. *(b)* Insgelyks, dat zy het ook in veele ſtukken met de Jooden gehouden hebben, de beſnydenis, en andere *Levitiſche* inſtellingen, noch voor noodig houdende; *(c)* en wel zonder twyffel daarom, om dat ze meenden, dat *Chriſtus* maar om der Jooden wille gebooren was, *(d)* en wat van diergelyke zaaken meer mag zyn. Waar uyt men ziet, dat ze niets minder als *Chriſtus* erkend hebben, gelyk hy voor de menſchen van God geſchikt was. Vermits ze in het diepſte Joodendom geſtooken hebben, als waar uyt de beginners, ten minſten naar de geboorte, voortgeſprooten waaren, gelyk hunne naamen, en andere omſtandigheeden betoonen, behalven dat hen een zeeker Schryver t'eenemaal onder de Joodſe gezindheyd ſteld. *(e)*.

Ebioniten.

14. Eer ik tot de overige voortga, moet ik de *Nicolaïten* noch niet vergeeten, die by *Joannes* met naamen alzoo genaamd werden, *Openb.* II. 6. 14. Daar het dan aanmerkelyk is, dat 'er niet zoo wel van hunne ſtellingen en woorden-ſtrijd, als van hunne werken gedacht word, die men haaten zoude. Nadien God in zyn oordeel niet zoo zeer op de eerſte ziet, hoe zy het verſtand wat konnen doen doolen, als wel voornaamentlyk op de tweede, voor zoo veel zy uyt een verkeerde booze wille voortkoomen. Desweegen hy ook niet beveeld met hen lang te reedetwiſten, of zoo en zoo daar meede te handelen, maar alleen dat zy *haare werken zouden haaten.* By aldien diergelyke klaare onderrechtingen en waarſchouwingen van alle opgeſtelde Ketters voor handen waaren, zoo konde men in de Hiſtorie daar omtrent te zeekerder gaan. Daar men anders altyd, weegens ſchuldige voorzichtigheyd, zorgen moet, dat men niet hier en daar van de waarheyd te verre afwyke, wanneer het zoo zeer op zydige vertellingen aankomt: doch het ſtaat een verſtandige Leezer altyd vry, het zeekerſte te verkiezen, en het overige voor zyn Schryver te laaten ſtaan. Om dan wederom tot de *Nicolaïten* te koomen; hunne werken worden klaar genoemd, naamelyk, dat ze *Afgooden-offer hadden gegeeten, en hoererye bedreeven:* waar uyt het ook andere herhaalen, *(f)* ſchoon zommige laatere Schryvers noch meer leerſtukken van God en *Chriſtus* daar by doen; veel licht daarom, op dat aan deeze Ketters niet veele dwaalende gevoelen mochten ontbreeken. *(g)* Daar het nochtans t'eenemaal onmoogelijk is, dat iemand in zulke zonden zoude leeven, en echter van God, van *Chriſtus*, en van de overige ſtuk-

Nicolaïten.

Geſchiedeniſſe der Ketters onzeeker.

Hunne Goddeloosheyd.

D 3 ken

(b) Tertullianus de Præſcr. c. 33. Philaſtrius hær. 37. Auguſtinus hær. 10. Theodoretus lib. II. Hær. Fab. c. 1. Epiphanius l. c. Hieronym. de Sc. c. 107. *(c)* Irenæus l. c. 26. Tertullianus l. c. Auguſtin. l. c. Hieronymus ep. 89. & Comment. ad Jeſa. I. Theodoretus l. c. *(d)* Origenes περὶ ἀρχῶν l. IV. p. 840. & in Philocalia c. 1. *(e)* Conſtit. Apoſt. lib. VI. c. 6. Conſentiunt de Ebione Joh. Clericus Tom. XX. Bibl. Univerſ. Curcellæus Diſſ. de voce Trinit. adv. Mareſium th. ult. Junnenſius in Actis Eruditor. Calend. Mart. Anno XXCII. p. 146. Rich. Simon. Crit. N. T. c. 8. Concedit Ittigius Append. de Hæreſ. p. 18. *(f)* Irenæus lib. I. c. 27. Conſtit. Apoſt. lib. VI. c. 8. *(g)* Irenæus lib. III. c. 11. Auguſtinus hær. 5. Philaſtrius hær. 33. Epiphanius hær. 25.

Jaar I. tot C.

ken des Christendoms de zuyvere leere hebben, en gelooven, en niet in doolingen vervallen omtrent de gronden van het geloove zelfs.

Ignatii verhaal hier van.

15. Men heeft ook wel een plaats in de Brieven van *Ignatius* (*), daar der *Nicolaïten onreynigheyd* walgelyk vertoond werd, *dewyle zy, noch Godes vrienden, noch Christi liefhebbers zyn konden, en daarom van den H. Geest verlaaten, en van Christus vervreemd waaren.* Het schynt ook niet teegen de manier van deeze Man te zyn, dat hy een Ketter met naamen noemen zoude, daar hy het elders maar zoo verre gelyk als versfwooren heeft, tot dat zy zich bekeeren zouden. Gelyk hy evenwel noch eens van de onreine *Nicolaïten* gewag maakt, als van valsch genoemde, wellustige, en bedriegers, en een ieder daar voor waarschoud. Zoo dat dan hun schandelyk leeven zeeker genoeg is, en alleen maar de vraage overblyft, waar deeze Ketterye haar eerste oorsprong van daan heeft.

Epiphanii verdichtzel van haar.

Epiphanius geeft zich nochmaal zeer bloot, wanneer hy, na zyne opgevatte meeninge, die hy voor rechtzinnig houd, *Nicolaus* iets toeschryft, dat hem nooit in den zin gekoomen is. Hy geeft voor, dat „*Nicolaus* een *Diaken* van *Antiochien* geweest is, daar in de *Handel.* VI. 5. „van gedacht word. Deeze, zegt hy, heeft een schoone Vrouw tot een „Huysvrouw gehad, met dewelke hy, na den aart der geener, die God „recht yverig hebben willen dienen, in volkomene onthoudinge langen „tyd geleeft hadde. Doch, na dat hy dit voorneemen hadde verlaaten, „heeft hy zulks na veele uytvluchten, met de volgende leere willen ver„schoonen, dat die geene niet zaalig konnen werden, die niet alle daa„gen in onreynigheyd leeven. Welk gevoelen niet alleen aan zich zelve verschrikkelyk, maar ook voor iemand, die het de andere zonder bedenken toeschryft, zeer gevaarlyk is.

Word weederleid.

16. Doch het is klaar genoeg, dat hy hier nochmaals uit zyne eigene herssenen een Ketterye bedacht heeft: want, voor eerst is het niet te bewyzen, en het word ook van veele geloochend, dat deeze goede *Nicolaus* een aanvoerder van zulke onreine vogels is geweest. (*h*) Ja, daar zich ook eenige hier over op hem hebben beroepen, zoo merken de ouden zeer wel aan, dat ze zyne welgemeende woorden kwaalyk geduyd en misbruykt hebben. (*i*) Ten tweeden hadde *Epiphanius* moeten bewyzen, dat 'er ten tyden der Apostelen een gelofte, of ten minsten, zulk eene algemeene voorstellinge van onthoudinge, doorgaans in gebruyk is geweest, zoo dat men iemand voor ondeugend, of heel strafbaar hadde gehouden, wanneer hy de plichten van den Echt naquam. Derhalven komt deeze beschuldiginge daar maar alleen van daan, om dat deeze Schryver eens op deeze meening gevallen was, en dat hy alzoo by deeze gelegenheyd die door diergelyke quaade vertellingen vast heeft willen maaken. 't Geene dan wederom een proef geeft, hoe veel men zulke Ketter-boeken toe te vertrouwen heeft. Insgelyks is hier by in een andere zaak aan te merken, dat de Schryver zich niet ontziet, van aan *Joannes*, of veel meer aan *Christus*, de schuld te geeven, dat hy de *Nicolaïten* daarom weegens hoererye beschuldigt heeft, om dat ze in den Echten-staat leefden. Aangezien *Christus* daarom een zuivere Maagd tot Moeder heeft willen hebben, op dat geene van zyne Discipelen t'eeniger tyd eens zouden komen te trouwen. (*k*)

Nicolaïten zyn ook andere genoemd.

17. Aldus heeft altyd de eene doolende den andere iets willen aanwryven, enkel en alleen daarom, dat hy zelfs in eere, en in de waan der rechte

(*) Ignatius epist. ad Philadelph. Smyrn. & Trall. Epiphan. l. c. (*h*) Stephanus Gobarus ap. Photium Cod. 232. ex Ignatio, Clemente Alex. Euseb. III. c. 29. Hær. Fab. c. 1. Constit. Apostol. lib. VI. c. 5. (*i*) Auct. cit. & Polydorus Virgilius lib. VIII. de Inv. rer. c. 4. (*k*) Auctor Theodoretus III. Prædestin. hær. 4.

NICOLAUS.

rechte leere mocht blyven. De naam der *Nicolaïten* is naderhand onder den *Antichrist* tot een recht smaat-woord gemaakt geworden, daar de Geestelyke alle die geene meede als gebrandmerkt hebben; die in de zoo genaamde Geestelyke staat trouwden. (*l*) Gelyk 'er ook in de negende eeuwe van zulke *Nicolaïten* als van Ketters gewag gemaakt werd, die zonder twyffel door deeze naam voor eerloos en verwerpelyk verklaard zyn. (*m*) Ja noch te vooren steld iemand, dat alle Ketters te zaamen onder deeze eene naam begreepen wierden. (*n*) Voor 't overige wil men zeggen, als of de *Gnostici* van deeze eerste *Nicolaïten* afgekomen waaren. Waar van wy in het tweede honderd jaar zullen hooren. Doch zy zelve hebben niet lang geduurt, gelyk alle de overige, die in de eerste tyden scheuringen hebben gemaakt. Terwylen of de andere waare Christenen met de gezeegende en aan hen van God gegeevene middelen dezelve van haare boosheyd afgekeerd, of ook de Heydenen hen zoo wel als de anderen, die onder de Christelyke naam bekend waaren, al by tyds verdelgd hebben. Jaar I. tot C.

18. Eindelyk is *Cerinthus* noch onder de Ketters bekend, die ten tyde der Apostelen, en wel inzonderheyd, ten tyde van *Joannes* geleeft, ja die ook zelf tegen zyn Euangelium zoude geschreeven hebben, gelyk als eenige van de Ouden aanmerken. Daar anderen evenwel maar in 't gemeen verzeekeren, dat het met voordacht teegens eenige doolende geschreeven is. (*o*) Dit is zeeker, dat *Cerinthus* van *Christus* zeer strydige dingen geleerd, en hem voor een enkel mensch gehouden heeft, die maar in wysheyd en heiligheyd iets byzonders booven anderen gehad hadde, (*p*) dewyl hy alles, dat van hem geloofd wierd, voor onmoogelyk gehouden heeft, gelyk *Irenæus* verhaald: zonder twyffel, om dat hy zyn blind vernuft heeft gevolgd. Waar meede de meenig van *Philastrius* zich niet quaalyk voegen wil, daar hy zegd, dat hy den verraader *Judas* noch geroemt en hoog-geacht heeft, daar hy echter *Christus* voor zulk een groot Man gekend zal hebben. Gelyk hy ook met het voorbeeld van *Christus* heeft willen bewyzen, dat men de Joodse inzettingen naaukeuriglyk moeste nakomen. (*q*) 't Geene hy wel by onderstellinge (*ad hominem*) kan gedaan hebben, terwylen hy teegen die geene gestreeden heeft, die zich op *Christus* leer en leeven beriepen. Uit deeze grond nu, daar op hy *Christus* verworpen heeft, zyn ook zyne andere stellingen voortgekoomen. Als, daar hy, gelyk gemeld is, de *Mosaïsche* inzettingen noch bevestigen wilde, en zich ook teegen de Apostelen en byzonder teegen *Paulus* zonder ophouden gesteld heeft. (*r*) Ja hy heeft, na het verhaal van zommige, opentlyk teegen dien Apostel de stryd van de Wet begonnen, daar in de *Handel. cap.* XI. en XXI. van geschreeven staat. (*s*) Gelyk hem dan veele ook onder die valsche Apostelen reekenen, en meenen, dat *Paulus*, gelyk *Joannes*, ook teegen hem geschreeven heeft, byzonder in de Brieven aan die van *Corinthen*, *Galatien* en *Colossen*, daar in hy de valsche Apostelen overhaald. Cerinthus. Zyn leer.

19. Men heeft van deezen Man een Historie, die byna van allen voor bekend werd aangenoomen, schoon de Ouden in de omstandigheeden daar van niet overeen stemmen, en de eerste, daar het de anderen uytgenoomen hebben, zich daar op beroept, dat hy 't heeft hooren zeggen, gelyk als het zommige van *Polycarpus* vernoomen hadden. „Naa-„me- Historie met Joannes.

(*l*) Concilium Turonense II. c. 19. (*m*) Auctor Anonym. ap. Pith. Annal. Franc. p. 89. (*n*) Ambros. Ansbert. Comm. in Apocal. Tom. XIII. Bibl. Patr. p. 433. (*o*) Hieronymus de Scr. c. 9. & proleg. Comm. in Matth. Irenæus lib. III. c. 2. Augustinus & Theophylactus Proleg. ad Joan. (*p*) Irenæus lib. I. c. 26. Tertullianus de Præscr. c. 48. Theodoretus lib. II. Hær. Fab. c. 3. (*q*) Indiculus Hæresium apud Hieronym. c. 10. (*r*) Epiphanius hær. 28. n. 8. Autor Prædestinat. c. 8. (*s*) Epiphanius l. c. n. 2. Philastrius hær. 36.

Jaar I. tot C.

„melyk, dat *Joannes* te Ephesen in het gemeene Bad hadde willen gaan, „en *Cerinthus* daar in gezien: waar op hy, zonder zich te baden, daar „weeder was uytgegaan, bezorgt zynde, dat het huys mochte invallen, „dewyl deeze vyand der waarheyd daar in was. (*t*) Dit verhaal heeft niet zonder bydoen en onveranderd konnen blyven, alzoo men terstond daar bygevoegd heeft, dat *Joannes* dit uyt een enkele haat teegens *Cerinthus* gedaan hadde, en dat hy met 'er haast daar uyt was geweeken; doch *Irenæus* geeft de schuld daar van alleen aan zyne bekommernis. Verders zegt men, dat hy op het ingeeven van den H. Geest in 't bad is gegaan, dewyl hy zulks anders niet gewoon was te doen. (*u*) Item, dat het huys aanstonds op den Ketter was neergestort, en hem gedood hadde, niet teegenstaande hy noch in 't midden van de tweede eeuwe zal geleeft hebben. Ik swyge, dat eenige *Ebion* daar voor neemen, of, om de zaak te helpen, dit van alle beyden te gelyk verzeekerd hebben, daar doch deeze, gelyk alreede aangemerkt is, wel nooit in de weereld mag geweest zyn. (*x*) Met deeze vertellinge nu hebben zich de ontydige yveraars en kettermaakers wel weeten te behelpen, terwylen zy alle hunne onrechtvaardige en liefdelooze werken daar meede hebben willen toedekken. Desweegen zy ook den lieftalligen *Joannes* hier by zulk een toorn en verbittertheyd toeschryven, schoon by de eerste Schryvers maar te kennen gegeeven werd, dat *Joannes* gevreest heeft, dat hy zyne straffen deelachtig mogte werden; dat waarlyk in lang nog geen haat teegen dien perzoon betuygt, alhoewel hy zyne boosheyd niet bemind gehad heeft.

Zyn leer van een aards ryk.

20. Zommige schryven *Cerinthus* noch een groote dwaaling toe, daar de oudsten echter en veele nieuwe niets van gedenken, die anders alle zyne leeringen opgeteekend hebben. Doch eenige eigenen hem deeze leere toe, „dat *Christus* een aards ryk zoude oprechten, en dat zoude, na „zyne meeninge, (om dat hy zeer vleeschelyk geweest zal zyn) in slem„pen, zuypen en alle ontuchtigheid bestaan, daar by hy iets tot een „schyn van feestdagen, offeren en slachten geleerd had. (*y*) Dit, zeggen de nieuwe Schryvers verder, hebben *Irenæus*, *Tertullianus* en anderen overgeslagen, door dien ze met hem in gelyke doolinge gestooken hebben. (*z*) Doch dat is een groove en onbeschaamde beschuldiging van deeze waarde mannen, aangezien zy uyt de Openbaaringe *Jesu Christi*, gelyk als die aan *Joannes* gegeeven is, van een heel ander ryk geschreeven hebben, als die geene ergens gelooven en hoopen mochten, welke zoo een aards en vleeschelyk ryk op aarden lief hadden, en by haare vette geestelyke inkomsten en karspellen onder het verval bezaaten. Tot diergelyk een onverstand, of moetwillige verdraaijingen, behoord ook, wanneer men, met vermenginge van een vleeschelyk en geestelyk ryk van *Christus*, *Cerinthus* tot een voorganger der geenen gemaakt heeft, die doch dit laatste alleen voor gewis erkend hebben. Eeven als men met verwondering leest, dat eenige al toen ter tyd *de Openbaaringe van Joannes* daarom verworpen hebben, in meeninge, dat *Cerinthus* die, byzonder het xx. hoofdstuk, verdicht hadde. (*a*) Zoo pleegen blinde gemoederen het goede met het kwaade zoodaanig onder een te mengen, dat ze zich, om het rechte alleen te behouden, onmoogelyk daar weeder uyt konnen redden. Verders, wanneer men deeze vertellinge voor bekend wil

(*t*) Irenæus lib. III. c. 3. Eusebius lib. III. c. 28. & IV. c. 14. Timotheus presbyter de Recept. Hær. ap. Cotelerium Tom. III. Monum. Eccl. Græc. (*u*) Epiphan. hær. 30. Hieronymus Dial. adv. Lucifer. (*x*) Epiphan. Hieron. l. c. Baronius. (*y*) Dionysius Alexandrinus ap. Euseb. III. c. 28. Augustinus hær. 8. & lib. xx. de Civ. Dei c. 7. Theodoritus lib. I. Hær. Fab. c. 3. (*z*) Pamelius ad Tertull. de Præsc. c. 48. (*a*) Eusebius II. c. 25.

wil aanneemen, zoo ſchynt dit *Cerinthus* tot zulke dwaaze gedachten gebragt te hebben, om dat hy van *Jeſus* voorgegeeven hadde; dat hy iets byzonders van *Chriſtus* geweeſt was. Dat deeze (*Chriſtus* namelyk) by zyn doop in de gedaante van een duyf op hem gekoomen, doch by zyn lyden weder van hem geweeken was, zoo dat *Jeſus* alleen zoude geſtorven zyn. (*b*) En dat deeze *Chriſtus* nu noch eens moeſte heerſchen, dewyl hy toen in *Jeſus* noch niet heerſchen konde. Jaar I. tot C.

21. By de navolgers van *Cerinthus*, word ook *Papias*, een opziender der Gemeente te *Hierapolis*, die onder *Trajanus* geleeft heeft, ten onrechte gereekend, als of hy, een autheur van het ryke *Jeſu Chriſti*, door *Joannes* voorgedragen, zoude geweeſt zyn. Schoon veele dit niet durven beſtaan, en hem, by de vertellinge van deeze zaaken, of geheel verſwygen, of liever een ketterye der *Manicheen* uyt de *Papianiſten* maaken. Maar dit houden ook de oudſte Schryvers ſtaande, alhoewel ze ten deele zydig zyn, dat hy *Joannes de Euangeliſt* noch-zelf gehoord, en alzoo dat geene van hem geleerd heeft, dat men hier na zekerder in hem als in *Joannes* heeft verworpen. Alhoewel hy het niet uyt bloote mondelinge overleveringe, en veel minder uyt de leer van *Cerinthus*, gevat heeft; gelijk hy daar over beſchuldigd werd, maar de geſchreevene woorden in *de Openbaaringe van Joannes* trouwelyk gevolgd heeft; men weet ook voor zeeker, dat hy met de Diſcipel van Joannes, namentlyk *Polycarpus* op 't naauſte verbonden is geweeſt, en omgegaan heeft. (*c*) Ja, ſchoon hy naderhand al van *Damaſus*, de Roomſche Biſſchop, nevens *Apollinaris*, als een ketter verdoemd is geworden, (*d*) zoo ſteld hem doch het nieuwe Roomſche Martelaars-boek onder het getal der Heiligen. (*e*) Dat eeven zulk een onzeeker gevoelen te kennen geeft, dat men van hem gehad heeft, gelyk men by *Euſebius* klaar ziet, in wien zich de hertstochten zoo zeer openbaaren. Want, te vooren roemt hy hem als een welſprekend en in de Schrift ervaaren man. Gelyk meede Hieronymus eene voortreffelijkheyd en cierlijkheyd in zyne ſchriften erkend: eeven als andere hem ook eene groote achtbaarheyd toeſchryven, en hem zelfs een ſtandvaſtig voortplanter en verdeediger van 't Chriſtelyke geloof, en een vlytig navolger der Apoſtelen noemen. (*f*) Des niet te min wil *Euſebius* uyt zyne ſchriften giſſen, dat hy van geen byzonder oordeel is geweeſt, dewijl hy de geeſtelijke en verborgene leeringen der Apoſtelen na de letter heeft opgenoomen. En ondertuſſchen hebben, na zijne getuygeniſſe, zoo veele groote Leeraars, en onder hen de beroemde *Irenæus*, deezen eenvoudigen man zoo eenvoudig gevolgd, die gewiſſelijk eeven het zelve oogmerk, als *Papias*, gehad hebben, die van zich bekend, dat hy niet op die geene ziet, die veel, maar welke de waarheyd leerden, niet die allerhande vreemde dingen voortbragten; maar alleen 't geen de Heere, de waarheyd zelve, gezegt hadde.

Papias Joannis Diſcipel.

Deſſelfs onrechtvaardige beſchuldiginge.

22. Uyt deeze en andere Hiſtorien kan men klaar zien, hoe in de volgende tijden dat geene zoo ras omgeſtooten is, wat onder de Apoſtelen en hunne leerlingen in de eerſte eenvoudigheyd vaſt gehouden is geweeſt. Zoo dat men zich wel gaerne zelve teegens hunne ſchriften zoude aangekant hebben, indien zy niet alreede eenpaariglijk aangenoomen waaren geweeſt. Hoewel zich toen ter tijd ook noch geene onderſtonden, om de waarheyd zoo opentlijk te verwerpen, als hier na onder het verval wel

(*b*) Irenæus l. c. (*c*) Euſebius III. c. ult. ex Irenæo. (*d*) Baronius anno CXIIX. n. 2. & Bernh. Luzenburgius Catal. Hæret. (*e*) Martyrologium Roman. d. 22. Febr. (*f*) Euſeb. III. c. 35. Hieronymus c. 28. ad Lucinium. (*g*) Trithemius de Script. Eccl. in Papia. Euſeb. III. c. 38. Nicephorus lib. III. c. 20.

Jaar I. tot C.

wel is geschiet; daar men diergelijke leeringen enkel onder de gruwelijkste doolingen wilde tellen. Doch dit, en meer andere zaaken, zullen in de volgende eeuwe noch beeter verklaard worden.

VYFDE HOOFDSTUK.

Van de voornaamste Leerpunten in de eerste eeuwe.

§. 1.

De hoofdleeringen der eerste Christenen.

ZOo wanneer wy na de gewichtigste hoofdstukken der leere willen vraagen, zoo moeten die uyt de oude en zeekere schriften van die tyden gehaald werden, die echter zoo weynig, als andere schriften daar toe bekwaam zyn, om een volkomen *systema* of gestel daar uyt te trekken; dewyl de eerste Leeraars diergelyke bepaalingen van Geest en geloof nooyt in den zin gekoomen zyn. Deeze aaloude schriften zyn nu na het eenpaarig gevoelen der verstandigste, behalven de Bybelse boeken van het *Nieuwe Testament*, de gedachte Sendbrief van *Clemens* aan die van *Corinthen*, waar toe ik noch de Brieven van *Ignatius* en *Polycarpus* voegen wil, dewyl zy doch ontrent, of kort na het eynde van deeze eeuwe meest geschreeven zijn. Ik zal dan de plaatzen uyt de hoogduytsche druk bybrengen, op dat een ieder die zelfs zal konnen nazien, en te lichter de *connexie* of t'zaamenknoopinge daar van onderzoeken. Waarby ik ook, na dat het de noodzaakelijkheyd vereischen zal, de overeenstemminge der Apostolische schriften zal stellen. Echter zal ik dit voor af inzonderheyd bedingen, dat ik de voetstappen der Apostolische Schriften maar alleen zal na volgen, en niet, de gemeene en naderhand opgebrachte *termen* of vreemde woorden, en stellingen, belydenissen of *systemata*, door dien het andersins de naam van een zuyver en onzydig verhaal der eerste en oudste Godgeleerdheyd niet zoude konnen voeren, alzoo het oude zich op dien voet na het jongere, op een verkeerde wyze, zoude moeten voegen. Waarom my ook geen verstandig mensche deeze of geene misstellinge verwyten kan, daar ik die maar enkel verhaale, en tot een proef voorstelle, wat ik gevonden hebbe. Doch van de zaaken zelfs zal ik maar de hoofdpuncten kortelyk met haare eygene woorden aanroeren, hoe zy eenigzins den grond der *Christelyke leere* aanwyzen: en dit maar alleen in de twee eerste eeuwen, in welke het, in vergelijkinge van het volgende verval, zich noch op zyn beste heeft vertoond. Want alle puncten in 't byzonder, door alle tyden, volkomentlijk te verhandelen, zoude dit werk te groot maaken. Schoon men ondertusschen die geene niet voorby gaan zal, welke tot de waare grond des Christendoms behooren, de welke nochtans, dewyl zy den ouden Adam aangaan, meest in de Schoolse Godgeleerdheyd voorby gegaan werden.

Tot een proef.

Grond des geloofs Christus self.

2. De grond nu der eerste *Christenen*, daar alle hunne kennisse vast op stond, was, God zelf met zyn licht, en zoo, als hy zich in *Christus Jesus* zyn Zoon geopenbaard heeft. Daarom spraaken zy na de getuygenissen van *Christus* en van zyne leerlingen daar van op de volgende wyze: *Clemens*, in sijn brief, op het hondertste blad: *Door hem* (Jesus Christus) *zien wy als in een spiegel, het onberispelyk en hemelsch weezen des zelven* (Gods) uyt 2 Cor. IV. 6. *Door hem zyn de oogen van ons hert geopend. Door hem aanschouwt ons onverstandig en verduysterd verstand zyn wonderbaar licht. Door hem heeft ons de Heere zyne onsterffelyke kennisse*

En alleen

willen

willen laaten proeven, die het uytschynzel zijner heerlijkheyd is. En Jaar I. tot C.
Ignatius zegd van zich en zyns gelyken: *Wy hebben de kennisse Gods ont-* pag. 39.
fangen, welke is Jesus Christus. En pag. 62. *Ik hebbe Christus tot de al-*
deroudste grond: of, gelyk het Martyn Muller op de kant verklaard:
Christus is de regte Schrift, in hem is enkel waarheyd. Gelyk hy ons ook De eenige waare
waarschouwt voor de doolende, *dat men na geen andere meer hooren zou-* Leeraar.
de, dan alleen naar Jesus Christus, die maar in de waarheyd spreekt. Ins- p. 30.
gelyks, *dat men zyne ooren zoude toe stoppen, wanneer iemand buyten Jesus*
Christus spreekt. Waarom hy ook zegd, *dat zy door de geheymenis van* p. 72.
Christus het geloove ontfangen hadden, en daar by met alle lijdzaamheyd
volhardden, op dat ze bevonden mochten werden waarachtige leerlingen
van den Heere Jesus te zyn, die alleen haar Leeraar is. En, toen hy Ook by gebrek van
van zyne Gemeente weggenoomen wierd, vertroofte hy ze daar meede, uytterlyke
dat het altyd aan de uytterlyke Leeraars niet geleegen is, maar *de geloo-* Leeraars.
vige hadden den Heere in plaats van hem tot een harder. p. 88.

3. Door hem wisten zy van het Prophetisch ampt van *Christus* en zy- Hem moest men hoo-
ne zalvinge, en bevonden, dat hy hen alles leerde, en dat zy niet van ren en vol-
nooden hadden, dat hen iemand anders leerde, maar zy wisten alles, gen. p. 38.
1 *Joan.* II. 20. 27. *Want de Heere heeft zyn hoofd daarom laaten zalven,*
op dat de reuk der onsterffelykheid van hem op de Gemeente zoude overgaan,
gelyk *Ignatius* zegd. Die ook van zich zelve belijd: *dat het leevendige*
waater, dat in hem sprong, (uyt Joan. IV. 14. VII. 38. 39.) *innerlyk*
tot hem sprak: komt hier tot den Vader! En hier toe vereyscht hy elders, p. 86.
dat men het Woord van Jesus Christus geheel bezitte. Want alzoo kan men
ook waarachtig zyne stemme hooren, op dat men volmaakt zy, *op dat men*
door het spreeken doende zy, en door het swygen gekend werde; dat op deeze wy-
ze het woord alzoo recht in den binnenste grond der ziele verborgen zy, p. 37.
gelyk *Clemens* schrijft, dewyl *de eenige God door zyn Zoon zich geopen-* p. 57.
baard heeft, die zyn eeuwig Woord is, waar door naamelyk de wil des
Vaders de menschen bekend werd, na de getuygenis van *Ignatius*. Dus Openbaa-
erkenden zy nu een Goddelyke openbaaringe, die in den Heere geschie- ringe van God.
den moeste, daar *Paulus* de Geest der wysheyd en der openbaaringe den
Epheseren toewenschte. *Ephes.* I. 17. Gelyk ook aan hem zelf de gehey-
menis van *Christus* na de openbaaringe bekend gemaakt was geworden.
cap. III. 3. Dat alzoo de openbaaringe des Geests aan een ieder tot nut
gegeeven wierd, 1 *Cor.* XII. 7. XIV. 26. Daarom begeert *Clemens*, dat p. 105.
de Christenen in de diepte der Goddelyke kennisse zouden inzien. Ignatius
eischt van *Polycarpus*, dat *hy bidden zoude, ten einde hem het onzicht-* p. 16.
baare openbaar mogt werden: en van de Romeynen hoopt hy, dat *God*
en de Vader zelfs en de Heere Jesus Christus, het hen zouden openbaa- En van Christus.
ren, dat hy de waarheyd zeyde. Even als *Christus* beloofd hadde, *Joan.*
XIV. 21. na de toezegginge des Vaders, *Jerem.* XXXI. 34. *Joan.* VI. 45.
dat zy *alle van God geleerd zouden zyn, en dat hy zich zelve openbaaren*
wilde, of zelf in *hunne herten inlichten en schynen.* 't Geene vervuld
wierd, wanneer de Christenen, gelyk de *Thessalonicensers*, zelfs van God
geleerd waaren, wat ze doen zouden. 1 *Thess.* IV. 9.

4. Doch, op dat de menschen, van weegen hunne aangeboorene on- Schriften der Pro-
achtzaamheyd, ook een wegwyzer van buyten tot *Christus* mochten heb- pheeten
ben, zoo wierden zy op de schriften en stemmen der *Propheten* en *Apo-* en Apostelen.
stelen geweezen. Dat Woord moeste in een ieder zoo lang meestendeels
eerst schynen, tot dat de dag zelf aanbrak, en *Christus*, de morgenster-
re, zelf opging. 2 *Pet.* I. 19. En zoo was het toen ter tijd in den begin-
ne van 't *Euangelium* met de gemeentens geschaapen, dat zy wel anders

Jaar I. tot C. geen gebrek aan eenige gaaven hadden, maar nochtans de openbaaringe van *Christus* moesten verwachten, die in hen noch niet geschied was, gelijk de *Corinthiers* 1 *Cor.* I. 7. en de *Ephesers* noch in zulk een trap des *Christendoms* stonden *Ephes.* I. 17. Daar van daan hadden de meeste ook noch melk van doen, en waaren noch maar kinderen, met welke *Paulus* noch op menschelijke wijze spreeken moeste, *Rom.* VI. 19. *Hebr.* V. 12. VI. I. 1 *Cor.* III. I. En waarom hy hen tot vlytige oeffeninge des uyterlijken woords, tot gehoorzaamheyd teegen de Leeraars, tot oprechte houdinge des Avondmaals, en noch andere oeffeningen vermaaande. De Gemeente te *Thessalonica* alleen mochte zoo verre gekoomen zyn, dat zy zelfs van God geleerd was, en dat het niet van nooden was aan haar te schryven, 1 *Thess.* IV. 9. Dieswegen ook deeze zendbrieven in zulk een trap des *Christendoms* tot een reegel konnen dienen, waar in die *Christenen* toen ter tyd over een kwaamen. De zaaken dan in een andere staat zynde, zoo konde geen ziel met reeden zoo gebonden werden, dat ze niet verder zoude hebben durven gaan, en toeneemen, als waar toe zy ook aangemaand wierden. Aangezien die Schryvers zelfs dikmaals getuygen, dat zy veele dingen, die de menschen toen ter tyd niet begreepen, of ook, wat de weereld niet verstaan en vatten konde, t'eenemaal achterlieten en versweegen *Joan.* XX. 11. *Hebr.* V. 12. 't geene dan noodzaakelijk hier na een ieder door de H. Geest zelf heeft moeten ingegeeven werden. Ik laat staan, dat de Apostelen haare mondelijke leeringen en overleeveringen nevens de schriftelyke stelden, en alzoo toonden, dat zy niet alles en voor allen in schrift achterlaaten konden, 't geen dan de anderen op dezelve wijze van God verwacht hebben 2 *Thess.* II. 15. III. 6. Aangezien het meeste in de brieven maar op zeekere geleegenheeden en voorvallen geschikt was, welkers hoedanigheyd, by alle niet eeven gelijk en bekwaam is geweest.

Gebruyk der zelven. 5. Gelijk dan ook de Apostelen zelfs haare voorstellingen tot een proef overgeeven, en daar neevens, tot een bewijs, de *Propheten* altijd aanhaalen, zoo en schaamen zy zich ook niet opentlijk en oprecht te bekennen, wanneer zy iets van zich zelve zeggen, op dat zy de geweetens daar door geen strik of laage leggen, gelijk de Godgeleerde dit wel uytdrukkelijk stellen, (*Centur. Magdeburg.* 1. *lib.* 2. *p.* 28.) ziet 1 *Cor.* VII. 6. 10. 12. 35. 2 *Cor.* X. 15. XIII. 17. Om dat 'er zomwylen zulke dingen voorkoomen, die wel wat nadenken geeven, en die niet zoo los heen van een ieder aangenoomen mochten werden, of welke zaaken van kleyn gewicht in zich hielden, gelyk 1 *Cor.* XI. 4. enz. Derhalven ook dieswegen de eerste *Christenen* uyt de regeeringe van God de rechte maat of wijze te neemen hadden, hoe zy hen aan deeze schriften moesten houden, en daar by alles proeven, gelyk hen zonder uytzondering bevoolen was, 1 *Thess.* V. 21. ten eynde ook hier in de eere aan God alleen bleef, en geen andere God neevens hem ergens uyt gemaakt wierd. Gelyk zy dan nergens een bevel of voorschrift vonden, dat deeze of geene schriften alleen tot een *Canon* of richtsnoer des *Christendoms* moesten aangenoomen werden. Daar men in 't *Oude Testament* wel in de 2000. jaaren geen geschreeven Woord hadde, en echter daar na geen zeekere *Canon* of richtsnoer maakte, alhoewel *het Nieuwe Verbond* daar noch niet en was, daar in de eene broeder den ander niet behoefde te leeren. Maar dit hebben lang hier na de lieden neevens de Geloofs-belydenissen opgebragt, om voor de Geweetens een strik te spannen, gelijk beneeden aangeweezen zal werden. Hier en teegen verbonden de Apostelen hunne toehoorders niet aan dit of dat, aan zeekere voorschriften of regelen, maar

maar aan het voorbeeld der leere in 't gemeen, aan het heylzaame Woord van 't geloove, en van de liefde *Jesu*, aan de regeeringe en openbaaringe des H. Geests. Waarom men ook by *Eusebius* en andere vind, dat de Gemeentens ettelyke 100. jaaren lang niet alle zeeker en eenig hier in geweest zijn, welke schriften der Apostelen opregt waaren of niet. En wel voornaamelijk, wegens de Zendbrieven van *Jacobus*, *Judas*, *Petrus*, *Joannes*, *en die aan de Hebreen*, dewijl ze zich aan geene letterlijke reegel uytterlyk alzoo verbonden, maar de Heere zelf in hunne harten plaats gaaven, hoe hy hen leyden wilde. Die hen ook alles te leeren en te verkondigen getrouwelyk toegezegd hadde. Want anders zouden zy lichtelyk ook een zeeker boek uyt zulke schriften hebben konnen maaken, indien zy het zoo noodig geacht hadden. Hier en teegen zonderden zy deeze zoo t'eenemaal niet van andere schriften af, dat zy ook ettelyke 100. jaaren lang andere brieven, als die van *Clemens*, *Polycarpus* en diergelyken, niet eeven zoo vlytig en opentlyk laazen en overdachten, als die der Apostelen. Welke dan ook, hoewel zy na deeze geschreeven waaren, echter maar het Oude Testament bybrengen, maar zelden eenige woorden van *Christus* of van andere, die men ook in het Nieuwe Testament niet eens en vind. Ja, zommige meenen, niet zonder grond, dat veele schriften der Apostelen verlooren zyn, ook die, daar zy zelfs van gewag maaken, als, de Zendbrief aan die van *Laodicea*, de derde aan die van *Thessalonica* en *Corinthen*. Zoo dat geen zulken *canon* of reegel, als hier na te voorschijn quam, in de eerste tyden op het alderminste bekend is geweest, als wanneer nogtans de waare en onbedriegelyke kracht des H. Geests zelfs de geloovigen tot een *canon* en tot een reegel diende, en t'eenemaal genoeg was, zonder bekommernis voor eenige dwaalingen of strydigheeden.

Jaar 1. tot C.

6. Ondertusschen vermaanden nochtans de *Apostolische* Mannen, dat men deeze schriften vlytig zoude leezen en overdenken. Waar van men zien kan *Clemens* p. 58. 61. *Ignatius* p. 8. 18. en *Polycarpus* in de uytgeevinge van *le Moyne* p. 58 61. *Ignatius* p. 8. 9. Waar toe zy dan ook de hulp des H. Geests vereyschten, *dat de gebooden des Heeren in hunne herten geschreeven, en in de vreeze en waarheyd aangenoomen mogten werden, na dat zy die diep ingezien hadden*, gelyk *Clemens* van Gods woorden, zy zyn dan geschreeven of niet, p. 4. 27. 68. aldus spreekt. En *Polycarpus* zegd, *dat die geene de Antichrist is, welke Gods Woorden naar zyn eyge lust verdraaid.* Maar inzonderheyd bevoolen de eerste Leeraars de hunne het *Euangelium* aan, p. 8. en weederom zoo zeer niet de uytterlyke boeken en letteren, maar zy noemden het *Euangelium* met *Ignatius* de *volmaaktheyd der onsterffelykheyd, die iets voortreffelyks vermogte, naamelyk, de toekomste, het lijden en de opstandinge van Christus.* Daarom drongen niet alleen de Apostelen zoo zeer op de *eygene woorden, de leer, en de gebooden van Christus, Hand.* XX. 35. *Ephes.* VI. 14. *Col.* IV. 16. 2 *Sendbr. Joan.* ℣. 9. maar ook hunne Leerlingen zelfs. *Clemens* zegd, *zy zouden dog meest aan de woorden van Jesus Christus gedenken, die hy gesprooken en geleerd hadde.* En *Polycarpus* p. 17. en 60. *Zy zouden gedenken, wat de Heere gezegd hadde, en hem met alle vreese en goedwilligheyd dienen, gelijk hy hadde bevoolen, en de Apostelen, die hen het Euangelium verkondigd hadden, gelijk ook de Propheeten.* Zoo dat die Mannen de Schrift hoog en dierbaar hielden, maar nochtans van dezelve, gelyk van andere middelen van hun heyl en zaaligheid niet meer werks maakten, als zy in der daad van God daar toe geordineerd waaren. Derhalven zaagen zy maar op de kragt en den Geest, en hielden zich met de

Eyge woorden van Christus.

Jaar I. tot C.

bloote letteren van het waare weezen in 't minste niet op, of met verzaameling, bybrenging, en vernuftige verklaaring van veele spreuken, spreekwyzen en woorden, die de kragt zelfs verhinderden. Gelyk de Goddeloozen en huychelaars doen, die het waare Woord Gods niet hebben.

Wasdom der kennisse.

7. Verders konden ze by zulken manier van doen niet alleen in de kennisse Gods en *Christi* toeneemen, maar ook vast en onbeweegelyk daar in blyven staan. *Ignatius* schryft daar van in 't gemeen: *Die het Woord van Christus bezit, die kan ook waaragtig zyne stem hooren, op dat hy volmaakt zy.* En van zig zelven zegd hy, *dat hy in alle stukken niet gebonden zy, en de Hemelsche dingen en de Engelsche ordeningen, en de gezette heerschappyen van het zigtbaare en onzichtbaare wel wiste.* Clemens vorderd van de Christenen, *dat zy in de dieptens der Goddelyke kennisse zouden inzien.* Hy pryst ook in dezelve de *volkoomene en onbedriegelyke kennisse, welke in hen voor zaalig geroemd werd.* En *Ignatius* zegd van de zeekerheyd van de gronden des geloofs, zoo als die in de Christenen lag, dat *zy zig niet lieten bedriegen, want zy waaren volkoomentlijk Gods eygene.* Van zig zelven gedenkt hy insgelyks, dat *zijn geest zig niet laat verleidden*, om dat hy *die van God hadde ontfangen. Dat deeze wisten van wie hy gekoomen was, en waar heene hy voer, en dat hy het verborgene strafte*, dat hy *den Heere niet liegt, en de Heere hem ook niet:* op dat hy alzoo in zyne kennisse zeeker zy. En derhalven was het ook moogelijk, *dat zy hen zelve konden leeren, hoe zy in 't gebod des Heeren zouden wandelen*, gelyk als *Polycarpus* begeerde. Want deeze kennisse werkte in hen, *dat zy op zijn Woord zorgvuldig agt sloegen, na dat de Geest enkelijk over hen was uytgestort, en dat zy zig zelfs door zijne geboden en beveelen sterkten*, (door dien het naamelyk een leevendig Woord, en geen doode letter was) *om in zyne woorden altyd gehoorzaamelyk te wandelen*, volgens de uitdrukkinge van *Clemens.*

Zeekerheyd.

Hunne leere van God.

8. Zoo veel nu van de grond en het beginsel van hun Geloof. Wat de hoofdzom van hunne Leere zelfs aangaat, zoo spraaken ze voor eerst van de Godheyd geheel anders, als men hier na uyt de inzettingen der menschen begonnen heeft. Zy noemden daar by, uyt *Matth.* XXIIX. 19. *Den Vader, Zoon, en H. Geest* (ziet *Clemens* p. 60. *Ign.* p. 53. 78.) nochtans zoo, dat zy, gelyk de Apostelen, meest *des Vaaders en des Zoons* alleen gedagtig waren, doch zelden des H. Geests, welkers oorzaak hier niet te beslechten staat (ziet *Ignat.* p. 1. 22. 23. 28. 43. en 77.) Van *Christus* inzonderheyd volgden de leerlingen de uitdrukzelen der Apostelen zelve na, en ze wisten niets van de hier na ingevoerde woorden der *Drievuldigheyd, Perzoon, zelfstandigheyd*, ὁμοούσιος, en diergelyken. Veel minder hadden ze een onzuiver of heel afgodisch begrip van het Goddelijk Weezen, gelyk de verdorvene Christenen hier na, tot groote ergernis der Jooden, aannaamen en uytdrukten. Daar de Leeraars niet wisten, hoe zy met hun vernuft, en veele Wysgeerige invallen en konstwoorden, de Godheyd afmeeten, beschryven, en anderen om hen na te spreeken genoeg dwingen wilden. Zy bekenden dan *van Christus*, dat hy waaragtig *Gods Zoone* was, zyn *eeuwig Woord* (Ignat. p. 2. 35. en 49.) *het uytschynzel en de Scepter van zyne heerlykheyd*, (Clemens p. 20. 4.) dat hy ook *voor de tyd des weerelds by den Vader geweest, en aan het einde verscheenen was*, (Ignat. p. 47.) Die ook, na zyne heerschappye, het Rijk aan God en den Vader weederom overgeeven, en hem zelfs onderdaanig zoude weezen, op dat God alles in allen zy, uyt 1 *Cor.* XV. 24. 29. Verders noemden zy hem ook

Van Christus.

God

God (*Ignat.* p. 30. 39. 77.) dewyl in hem alle volheyd der Godheyd lichaamelyk woonde. *Col.* II. 9. en de Vader hem geheyligd en gezonden hadde, gelyk hy zig zelfs weegens deeze naam verdeedigde, *Joan.* X. 34. Ondertusschen hadden zy doch met *Paulus maar eenen God*, naamelyk de Vader, *en eenen Heere, Jesus Christus*, 1 *Cor.* VIII. 6. gelyk hy zelfs geleerd hadde, dat *de Vader alleen de waare God zy*, en *Jesus Christus* gezonden hadde, en nevens hem alzoo gekend moeste werden. *Joan.* XVII. 3. Jaar I. tot C.

9. Alzoo noemden zy verder *den Vader een God van Jesus Christus*, uyt *Eph.* I. ℣. 17. en onderscheidden hen beyde aldus, dat zy hen noemden, *God en de Heere Jesus Christus*, uyt 2 *Cor.* I. 3. 1 *Petr.* I. 3. 2 *Petr.* I. 1. Gelyk als hy zelfs den Vader *zijn God* genoemd hadde. *Matth.* XXVII. 46. *Joan.* XX. 17. *Openb.* I. 6. III. 12. (ziet *Ignat.* p. 22. *Polycarp.* p. 1.) Zy beleeden ook, dat de Heere Jesus aan God en zyn Vader, als aan zyn Hoofd hing. 1 *Cor.* XI. 3. (*Ignat.* p. 28.) Dat hy des Vaders navolger was, (p. 61.) en dat hy zonder hem niets deede. (p. 47.) uyt *Joan.* VI. 38. Gelyk hy zelve ook wel duydelyk getuygd hadde, dat *de Vader grooter was als hy. Ioan.* XIV. 20. Weshalven hy ook alles van hem ontfangen heeft, en niets van zich zelven doen konde. *Matth.* XI. 27. XX. 23. *Ioan.* V. 19. Dat de Vader alles door de Zoon doet, ook door hem gepreezen word, en zig door hem openbaart (*Ignat.* p. 27. 49. *Clem.* p. 1. *Polycarpus* ap. *Euseb.* IV. c. 15.) uyt *Coloss.* I. 16. *Ephes.* III. 9. 11. *Hebr.* I. 2. En hoe door hem alles geschaapen is. *Coloss.* I. 16. en dat hy alzoo zelfs de eerstgeboorene aller *creaturen* zy. ℣. 15. Het begin der Scheppinge Gods, *Openb.* III. 14. die hem gemaakt heeft. *Hebr.* III. 2. Door deeze geduurige Hoogepriester *preezen zy God den Vader, en hem, met hem, in den H. Geest*, gelyk *Polycarpus* noch aan zyn einde beleed (*Euseb.* l. c.) en ze verlangden in 't geloove, dat *Christus* alles in allen worden mocht, *Coloss.* I. En als zy zoo eenvoudig by de uytdrukkinge van *Christus* en ook van de Apostelen, weegens deeze geheymenis, vast bleeven staan, gaaven zy hem alle de eere, die hem van den Vader toegeschikt was, en ze hielden hem voor de eenige oorzaak van hunne zaaligheyd, door dien ze hem gehoorzaam wierden, gelyk we haast zullen zien. Waar in zy den Vader door hem behaagden, eerder als de huychelaars in de volgende tyden, welke voor *Christus* wel alle eertytelen bedagten, en bybragten, dog hem zelfs in 't geloove niet gehoorzaam wierden, ook met haare woorden-twisteryen en vervolgen, alle liefde en overige Christelyke plichten vergaaten, en met hun doen hem meer smaat aandeeden, als zy hem met haare inzettingen vereerd hadden.

10. De eerste Christenen geloofden vorders van *Christus*, dat hy waarachtig in den vleesche (ἐν σαρκὶ) gekoomen was, en ze stelden met Joannes 1 *Joan.* IV. 2, 3. wie dit niet belyd, die is de Antichrist (*Polycarp.* p. 8.) Verders, dat Hy *naar den vleesche was uyt het geslagte van David, uyt het zaad van Abraham* (*Clem.* p. 41. *Ignat.* p. 39. 2. 39. 72.) en wel uyt den H. Geest gebooren. p. 39. Welke verborgentheyd zy met nadruk *een verborgentheyd van geroep noemden, 't welk in de ruste Gods geschied is* (p. 40.) Daarom noemden zy Christus *den nieuwen mensch* (p. 41.) beleeden ook *de getuygenis des kruyces*, (*Polycarp.* p. 8.) en *zijn waarachtig lyden* (*Ignat.* p. 3.) 't geene zy alzoo beschreeven, dat *hy zijn bloed voor haar gegeeven hadde in de wille Gods*; *het vleesch voor haar vleesch, en de ziel voor haar ziel* (Clem. p. 77.) *Zyn bloed was om haarer zaaligheyd wille gestort* (p. 10.) *Hy was gekruyst en gestorven* Zyne mensch-werdinge. Zyn lyden.

onder

Jaar I. tot C. Opstandinge.

onder Pilatus; dat dit de geene gezien hebben die in den hemel, op de aarde en onder de aarde zyn (Ignat. p. 73.) *Gelyk hy ook waarachtelyk van den dooden opgestaan is, door dien hem zyn Vader van den dooden opgewekt hadde, na de evengelijkheyd* (p. 73.) Waarom zy *voor vast verzeekerd konden zyn; na de barmhertigheyd in zyne opstandinge* (p. 55.) Overmits *de Vader hem opgewekt hadde, en hem de heerlijkheyd en den troon van zyne regtvaardige gegeeven, hem ook alles onderworpen, dat in den hemel en op de aarde is, aan welke ook alles, wat adem heeft, dienen zoude.* Polycarp. (p. 2.)

Verhooging.

Middelaar.

11. Dezen *Jesus* hielden zy voor hunnen *eenigen Hoogenpriester, Verzoener, en Middelaar*, en ze beleeden derhalven dit van hem: *Ik houde Christus voor de oudste grond. Zijn kruys en dood, gelyk ook zijne opstandinge, en het geloove door hem zyn by my een onveranderlijke grond, en in welke ik begeere gerechtvaardigd te werden.* (Ignat. p. 62.) *Alle zielen moeten in den naame Gods, door hunnen Hoogepriester en voorstaander Jesus Christus, een welgevallen hebben.* (Clem. p. 129.) *Deeze is hun heyl, de Hoogepriester, hunne offerhande, de voorstaander en beschermer van haare swakheyd.* (p. 100.) Dien zy daarom ook *het pand van hunne geregtigheyd* noemden, *die hunne zonden aan het hout zelfs gedraagen heeft, en alles geleeden, ten eynde wy door hem leeven mogten.* (Polycarp. p. 9.) En op zulken wijze beschreeven zy ook in 't gemeen het werk der verlossinge; *Dat het bloed van Christus kostelyk voor God was, dewijl hy het om onse behoudenis gestort, en aan de gansche weereld de genaade der veranderinge van haare zinnen meede gebragt hadde.* (Clem. p. 68. 84.) *Door het bloed des Heeren zouden alle die geene verlossinge krijgen, welke geloóven, en op zijn naam hoopen:* (p. 70.) *dat ons gansche lichaam in Christus behouden werd.* (p. 102.) *dat na de verzoening van Christus alle banden der boosheyd verdweenen waaren, dat de onweetenheyd was weg gedaan, en de oude regeeringe opgehouden hadde, zoo dra God tot vernieuwinge des eeuwigens leevens in eene menschelijke gedaante verscheenen was. Dat 't geene by God volkoomen geweest was, een begin genoomen hadde. Van daar alles zijne beweeginge hadde, dewijl de vernielinge des doods beslooten was.* (Ignat. p. 40.) *Dat de geloovige nu vreede hadden, door het vleesch en bloed, en 't lyden van Iesus Christus; op wien wy in zyne opstandinge hoopen.* (p. 66.) *Dat hy voor hen gestorven was, op dat zy, door dien ze op zijn dood vertrouwen, ook den dood ontvlieden mogten.* (p. 67.) En wat ons van diergelijke beschryvingen hier van meer voor komt, die met geen schoolstryd, of andere woord twistingen vervalscht zyn.

Verlossinge.

Rechtvaardiging door Christus alleen.

12. Zoo stelden zy nu de genaade Gods in Christus alleen tot een grond van haare zaligheyd, en ze beleeden van hen zelven, *dat zy alle schuldenaars der zonden waaren,* (Polycarp. p. 8.) *en dat ze daarom alleen tot zijne barmhertigheyd door hunnen Heere Iesus Christus vlieden moesten.* (Clem. p. 83.) *Door wiens barmhertigheyd*, of, gelyk zy het zeer wel uytdrukten, *zoetigheyd* (γλυκύτητα p. 22.) *zy voor het aanstaande oordeel hen verbergen wilden,* (p. 91.) *die hen ook in de liefde aangenoomen hadde.* (p. 117.) Daarom bekenden zy dit voor zich in 't algemeen: *Wy, die door zijn wil in Christus Iesus beroepen zyn, worden door ons zelven niet geregtvaardigt, nog ook door onze wysheyd of verstand, godzaligheyd of werken, die wy in de heyligheyd des herten mogten gedaan hebben, maar door het geloove, waar door de almagtige God alle van den beginne der weereld regtvaardig gemaakt heeft.* (Clem. p. 95.) En wederom: *Weet dan, dat gy uyt genaade zyt zaalig geworden, niet uyt de werken, maar in de wille Godes door Iesus Christus.* (Polycarp. p. 2.) En hier stelden

Niet uyt eygen kracht.

In 't geloove.

zy

zy alles op het leevendige en daadelyke geloove, gelyk *Polycarpus* dat *een moeder van alle geloovigen noemd, daar de hoop het zelve altyd navolgd, en de liefde tot God, tot Christus en den evennaasten voor aan gaat. Die nu dit alles in zig hadde, die hadde het gebod der geregtigheyd ook vervuld: en die liefde hadde, die was verre van alle zonden,* (p. 2.) *en die tot hem bekeerd wilde worden, die gaf hy ook plaatze tot verandering van zijne zinnen.* (Clem. p. 64.) Maar dit Geloof beschryven zy, alwaar de *ziel zig gelyk als in God leegert en vast steld; die in zyne beloften zoo trouw is.* (p. 89.) *Alwaar onze ziel, door het bloed van Christus, het werk, dat haar aangebooren is, in zig opwekt, en geheel volbrengt.* (Ignat. p. 24.) Alwaar zy ook voornaamelyk *de orde van zyn wil niet verlaat*, of *daar uyt, als een Soldaat uyt zyn orden, wegloopt*, λειποτακτεῖ (Clem. p. 84.) *na dat zy eens onder het jok zyner genaade is gekomen.* (p. 77.) Daar by moeste evenwel de *wortel van haar Geloof vast blyven en vrugt draagen, alleen op hunne Heere Jesus Christus.* (Polyc. p. 2.) *Dat zy in zyn bloed geloofden, en hem zelf in alles heerlyk preezen.* (Ignat. p. 6. 25.) *Op zyne genaade vertrouwende, dat hy van hen volkomentlyk alle banden wegneemen zoude.* (p. 62.)

In Christus.

13. Gelyk nu dit Geloof hun aller moeder van hen genaamd wierd, zoo ontfingen zy ook alle de kracht der heyliginge daar door. Zy noemden zich *geroepene, geheyligt in de wille Gods door Christus* (Clem. p. 1.) en ze beleeden, dat *God bereyd was hen een volmaakte zin te geeven, zoo zy maar lust hadden om goed te doen.* (Ignat. p. 12.) Alzoo, dat zy waarachtig van den anderen roemen konden, dat zy *volmaakt waaren in een onbeweegelyk geloove, gelyk zy meede gekruyst waaren aan het kruyce van hunnen Heere Jesus Christus in vleesch en geest, en gegrondvest in de liefde door het bloed van Christus, met een vast vertrouwen, dat waaragtig in Christus was gesterkt* (p. 2.) Zy beleeden in alle manieren *een geestelyke en lichaamelyke reynigheid*, die zy met God hadden, (p. 12.) dewyl 'er *geen lust in haar was*, die hen pynigen konde, maar *dat zy alleen leefden, om God te believen.* (p. 30.) Daar van daan zy ook zich schuldig en moogelijk achtteden, om *zyne gebooden te onderhouden.* (Ziet *Clem.* p. 56. 59. 116. 118. *Ignat.* p. 32. *Polycarp.* p. 3. 5.) Gelyk zy ook in alle manieren eene *volmaaktheyd* toegestaan hebben. (*Clem.* p. 66. 116. 118. *Ignat.* p. 2. 11. 23. 24. 26. *Polycarp.* pag. 4. &c.) Ziet van beyde *De Afbeeldinge der eerste Kristenen* in 't I. Boek: En zulke waare vruchten des Geloofs hielden zy voor onafscheydelyke kenteekenen der *Christenen*, alzoo dat zy zonder dezelve geene aan naamen. *Een iegelyk*, zegd Ignatius, *heeft zyn merk, de ongeloovige het kenteeken van deeze weereld, dog de geloovige in de liefde het kenteeken Gods des Vaders door Jesus Christus* (Ignat. p. 46.) *Aan de vrugten kend men de boom. Alzoo worden die geene, die zig Christenen roemen te weezen, door hun doen gekend. Want het is geen werk des roems, maar het bestaat in de kragt des geloofs, wanneer iemand tot aan het eynde toe daar in gevonden werd.* (p. 36.)

Heyliging.

Geboden houden.

Volmaaktheid.

Kenteeken der Christenen.

14. Alle deeze groote dingen zochten de geoeffende alleen in *Christus*, die hen van God door haare innerlyke *vereeniging* met den zelve tot alles gemaakt was. Daarom noemden zy hunnen wandel een *bezaadigde Godzaligheyd in Christus* (p. 115.) Waar toe zy ook zoo wel zyn leevendig Woord in hunne herten, als zyn voorbeeld voor haare oogen hadden, zoo dat zy *wandelden, gelyk hy gewandeld hadde*, (Ignat. p. 67.) en zulke *navolgers van Christus* waaren, gelyk als hy des Vaders was. (p. 61.) *Door deeze werkten zy alles goeds, door dien zy leedemaaten des*

Vereeniging met Christus.

Jaar I. tot 6.

Zoons Gods waaren, (p. 27.) *'t geen zy deeden, dat was geestelijk, dewyl zy alles in Christus Jesus deeden.* (p. 31.) *Deeze droegen zy in hun herte, en waaren in alle stukken met zyne gebooden opgeciert.* (pag. 12.) En deeze vereeniging met Christus, als het hoogste doelwit van zyne verlossinge, beschreeven zy, dat *ze hem aanhingen* (p. 28.) *hem in hunne herten droegen*, (p. 32.) *zyn woord bezaaten*, *en hem in haar woonende hadden.* (p. 37. 52.) Ja dat *God zelfs de vereeniginge was. Daarom ook het hoofd zonder de leeden niet konde gebooren worden, die hy in lyden tot zig roept.* (p. 74.) Uit deeze vereeniginge met *Christus* genooten ze byzonderlyk *de gemeenschap van zyn lijden*, zoo dat ze nu *de lydzaamheid leerden navolgen* in haare groote rampzaaligheeden, (Polycarp. p. 10.) *en zijn lijden voor oogen hadden.* (Clem. p. 39.) Doch voornaamelyk dat zy *aan het kruyce van hunnen Heere Jesus aan Vleesch en Geest meede gekruyst waaren*, (Ignat. p. 2.) *en hem door het lyden navolgden.* (p. 85.) Waar uyt dan ook noodzaakelyk volgde, dat *Christus*, *haar waaragtig leeven*, wilde gevonden worden, (p. 34.) dewyl dog *alleen het geloove des leevens begin is, en het eynde de liefde*, (p. 36.) *zonder welke zy het waaragtige leeven ook niet konden hebben.* (p. 73.) Gelyk zy ook *door hem alle vreede hadden*, (p. 66.) *en hem, als de volmaakte hoop, genooten*, (p. 10.) *op wiens genaade zy vertrouwden, dat hy alle banden van hen zoude wegneemen.* (p. 62.)

15. By zulke gronden hadden ze, zoo veele als 'er van hen volmaakt waaren, *Philipp.* III. 15. geene uytterlyke hulpmiddelen van noode, gelyk als die voor de swakken geschikt waaren, daar *Christus* noch niet vast ingeworteld en gegrond was. Alzoo verbonden zy den anderen ook niet naauw aan het Avondmaal, noch tot eenige versterkinge in 't geloove, noch tot de gedachtenis van *Christus*, of tot de vereeniginge onder elkanderen, maar ze lieten dit alles aan een ieder in vryheyd over; aangezien zy, voor eerst, geen klaar bevel van *Christus*, of van de Apostelen, hier toe hadden, als welke alleen indachtig gemaakt hadden, zoo dikwils zy het deeden (zonder iemand aan de noodzaakelykheyd, of andere omstandigheeden te bepaalen) zy het ter gedagtenis van Christus zouden doen, en wel zoo lang, tot dat hy zelfs quam. In welke nu Christus zelfs gekomen was, en na zyne belofte zich geopenbaart hadde, by deeze hield wel die oeffeninge, na een geduurige inwooninge des Heeren, van zelfs op, en ging daar teegen de Bruyloft des Lams in hen, tot een voorteeken van de laatste opentlyke Bruyloft, aan. Daar by dan haare zinnen waarachtiglyk op enkel geestelyke en onzigtbaare dingen, volgens de naaukeurige onderrechtinge van Christus, stonden. *Joan.* VI. 27. 58. waar uyt zy alzoo spraaken: *Het geloove is het vleesch des Heeren, en de liefde is het bloed Jesu Christi*, (Ignat. p. 72.) *Het brood Gods begeere ik, het Hemelsch brood, het brood des leevens, welk is het vleesch Christi des Zoons Gods. Ik begeere ook den drank, naamelyk zyn bloed, het welke de onvergankelyke liefde en het eeuwige leeven is.* En even alzoo waaren ze van de andere uytterlyke teekenen van gevoelen, dat ze zich daar niet meede ophielden, wanneer ze tot het waarachtige Weezen in Christus gekoomen waaren. Het geene hen niemand quaalyk konde afneemen, als die, of op zyne minderjaarigheyd in Christus, of wel op zyn bygeloove, en botte afgodische zin, steunen, en hen de geestelyke wasdom niet gunnen of betwisten wilde.

Avondmaal.

16. Eyndelyk beschreeven ze *den toestand der zielen na haar afscheyden uit deeze weereld* aldus, zoo veel wy, uyt de weynige schriften die wy hebben, daar van onderrechtinge konnen krygen. Van *Petrus* spreekt

Toestand der zielen na de dood.

ſpreekt *Clemens, dat hy na zyn plaatze gereyſt was, na dat hy uyt de wee-reld vertrokken was.* (p. 62.) En in 't gemeen zegd hy van de zaaligen: *Die geene, welke in de liefde hun einde gekreegen hebben, die hebben na de genaade van Chriſtus de plaatze der godzaaligen; en ze zullen in de bezoe-kingen van Chriſtus Rijk geopenbaard worden.* (p. 117.) Even als *Ignatius* zegd; *Een iegelijk zal naar zyn gevoegelyke plaatze gaan*, (p. 46.) En *Polycarpus, de Apoſtelen hebben in het geloove en de geregtigheyd geloopen, en ze zijn by den Heere aan de plaatze, die hen toekomt.* (p. 10.) Vorders bepaalen ze daar omtrent niets naauwkeurig, maar ze beſchryven de heer-lijkheyd der zaaligen, nu als *een erffenis:* (Ignat. p. 19. 76. 79.) dan als *de vereeniginge en genietinge van God*, (pag. 19. 76. 79. 80. 84. 88.) en *van Chriſtus*, (p. 34. 35. 85. Polyc. p. 6.) gelyk zy dan ook de heer-lijkheyd als *eene belooninge* aanzien (Ignat. p. 10. Clem. p. 85. Polyc. p. 3.) en een *doelwit*, daar men, by alle oeffeningen der godzaligheyd op moet zien (*Ign.* p. 17. 20. 83. 84. 88. *Clem.* p. 98. Ziet ook p. 110. 118. en Polyc. p. 6.) Van het *Rijk des Heeren* gedenkt *Ignatius* onder de hee-melſche geheyme dingen, *(p. 70.)* gelijk het in 't Grieks ſtaat. Als mee-de van *de heerlijkheyd der Æones* of *tijden*; en *Clemens (p. 129.)* van de *eeuwige troon Gods, van de eeuwigheyd, in de eeuwigheeden der eeuwighee-den.* (ἀπὸ τῶν αἰώνων εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.) die ook in de tweede zendbrief van een reede van *Chriſtus* gewag maakt, daar hy, op de vraage, wanneer zyn Ryk zoude koomen, zoude geantwoord hebben: *Als twee een ge-worden zijn, en het uytwendige, als het inwendige, en de man met de vrou, nog man nog vrou is.* Gelyk *Clemens Alexandrinus* zulks ook herhaald, *(lib. III. Strom.)* De overige uytdrukkingen en beſchryvingen der geloofs-punten ſtaan, of op de booven verhaalde, of ze zyn wel zoo ſtrydig en wichtig niet. Uyt dit weynige, zal nu de eenvoudigheyd en zuyverheyd der eerſte Godgeleertheyd heel zonne klaar gezien konnen werden. Waar uyt men verder het hier na bygevoegde zal konnen onderſcheyden, en het beſte behouden.

Jaar I. tot C.

Ryk des Heeren.

Eynde van het eerſte Boek.

HET TWEEDE BOEK.

Van de aanmerkelijkste Kerkelijke Geschiedenissen in de tweede Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Jaar C. tot CC.

Van de vermeerderinge en vervolgingen der Christenen in de tweede eeuwe.

§. 1.

Aanwas der Christenen.

N 't begin van deeze tijd nam het getal der Christenen, door die zuivere verkondiginge des Euangeliums over al zeer toe. Vermits de werktuygen van het zelve, de meeste daar toe vereyschte stukken van de eerste *Apostolische* wijze, neevens hunne wondergaaven, noch hadden, die daar om ook zoo rykelijk gezeegend wierden. De vyanden onder de *Jooden* en *Heydenen* zaagen deezen wasdom met groot verdriet aan; het kon in haar gedachte ook niet koomen, waar van daan deeze leer, zoo dwaas in hunne oogen, zulk een toeloop bekwam, dat zy in alle steeden en dorpen te vinden was, gelyk *Bardesanes* by *Eusebius* spreekt. En wel voornaamelijk deeden de Regeerders alomme de oogen op, en zaagen veel onrust te gemoet, by aldien deeze dingen zich zoo wyt zouden uytspreyden. Gelyk dan *Plinius Secundus* uyt *Pontus* en *Bithynie* dit volgende aanmerkelyk bericht hier over aan den Kayser *Trajanus*, ontrent het negende Jaar van zyne regeeringe toegezonden heeft, daar *Tertullianus*, *Eusebius*, en *Hieronymus* zich naderhand op beroepen hebben: *De zaaken der Christenen waaren wel onderzoekens waardig, om dat zulk een groot getal der onderdaanen daar door gevaar liep: aangezien 'er zoo veele uyt alle geslagten, staaten, en ouderdom, alreede daar in gewikkeld waaren, en het te vreezen stond, dat 'er nog al meer daar toe zouden koomen. De pest van dit bygeloof hadde niet alleen de steeden, maar ook de vlekken en dorpen over al aangestooken, zoo dat men, om die te weeren, zeer veel werk zoude vinden. Dit kon hy ten minsten verzeekeren, dat de tempels heel verlaaten, en de plegtigheeden daar in nagelaaten wierden, ja de menschen koften zelfs geen offer-vee meer. Welk voortkruypend kwaad door de aangestelde straffen wel wat gestuyt was, en verhoopt wierd, dat het by de grootste hoop nog meer verdwynen zoude, indien de Keyser eene algemeene vergiffenisse alomme liet afkundigen.* (*)

De gedagten der Heydenen hier over.

Schryven van Plinius.

2. Dit kan ons nu tot eene zeekere getuygenisse van de wasdom der *Christenen* in 't begin van deeze eeuwe verstrekken. En wel voornaamelyk, daar de voorige vervolgingen hier na geenzins vermindert, maar, gelyk bekend is, zeer vermeerderd zyn. Buyten dit heeft men ook nog zeekere narigt hier van, voor zoo veel het de volgende jaaren, na zeekere Landen en streeken, aangaat. In 't gemeen weet men, dat de navolgers der *Apostelen*, na hun voorbeeld, in de weereld altyd rondom gereyst hebben, en dat ze, wanneer ze aan een plaatze de grond des Chri-

Apostolische reysen.

(*) Bardesanes apud Eusebium lib. IV. præpar. Euang. c. 8. Plinius Secundus lib. x. ep. 97 & ex eo Tertullianus Apol. c. 2. Eusebius Chron. p. 209. Hieronymus ibid. pag. 165. ap. Scaligerum.

Christendoms gelegd hadden, terstond verder voortgetrokken zyn. (*a*) *Joannes* zelfs is nog ten laasten van *Ephesen* na onderscheidene daar aan grenzende Volkeren getoogen, en heeft aldaar Gemeentens opgeregt. (*b*) Zyne navolgers, *Ignatius* en *Polycarpus* inzonderheyd, hebben schriftelyk en met monde, veel vlyt daar aan gewent, gelyk men zeekere narichtinge daar van heeft. Te *Rome* voornaamelyk, en door gansch *Italie* hadde het geloove aan *Jesus Christus* merkelyk de overhand genomen, en het konde ook door geen list of geweld meer uytgeroeyt worden. In *Griekenland* was te *Athenen Quadratus*, een treffelyk Apostolisch Leeraar, en te *Philippis* en elders moeten zig veele *Christenen* hebben opgehouden, daar *Ignatius* en *Polycarpus* aan geschreeven hebben. Van *Corinthen* en *Sparte* gedenkt ook zeeker oud Schryver, dat aldaar zeekerlyk Gemeentens gebleeven zyn. (*c*) Van *Vienne* en *Lyons* in *Vrankrijk* heeft men nog de Brieven, weegens de aldaar omgebragte Martelaars, onder *Aurelius Antoninus*. (*d*) Booven 't geene dat verders in *Spanje*, *Britannie*, *Vrankrijk*, *Thracie*, *Sarmatie*, *Scythie*, *Illyrie* en *Duitschland* zelfs is gebeurd. Want *Irenæus* beroept zig wel uytdrukkelyk op de Gemeentens, welke in de *Duitsche Landen*, in *Spanje*, onder de *Celten*, in 't *Oosten*, in *Egypten*, *Lybie*, en elders midden in de weereld, opgeregt waaren.

Jaar C. tot CC.

Ignatius, Polycarpus.

Christenen in Italien.

In Griekenland, Quadratus. Philippis.

Corinthen, Sparten.

Vrankryk.

Christenen in Duytschland.

3. In *Judea*, en te *Jerusalem* zelfs, wierden, na de verwoestinge, geene Jooden, maar wel andere Volkeren, en ook de *Christenen*, onder *Hadrianus* en verder na hem gedoogd. Tot *Cæsarea* is, ontrent die tyd, een ordentelyke opziender, *Theophilus*, en dienvolgende ook een tamelyke sterke Gemeente geweest. Tot *Tyrus* was *Cassius*, te *Ptomais Clarus*. (*e*) En wel in 't byzonder was toenmaals, en verder daar na, te *Antiochie* een vermaarde Gemeente, welke van *Ignatius*, *Hero* en andere geroemd werd. Daar de plaatzen *Smyrna*, *Sardes*, *Magnesia*, *Philadelphia*, *Trallis*, *Hierapolis*, en byna ontallyke anderen, met goede reede ook toebehooren, waar uyt toen ter tyd veele voortreffelyke Leeraars bekend wierden, daar wy in de volgende Hoofdstukken van zullen handelen. Aangaande *Africa* is die zaak ook van *Alexandrie*, *Egypte*, *Libye*, en de Landen tot aan *Cyrene* toe, bekend, dat de Oude met *Indie* meest verwerren; *(f)* ik swyge nog van veele Eylanden in de Middelandse Zee, en elders, (*g*) welke alle geen bloote schyn of mondgeloof aannaamen, gelyk in de volgende bekeeringe der Heydenen wel dikmaals gebeurd is, maar een ernstige, zuivere, vrye, en maatige Goddelyke wandel, en de waare liefde tot wysheyd, gelyk als de Oude van dit alles wel uytdrukkelyk spreeken. (*h*)

In Judea.

Te Antiochie.

Africa.

4. By deeze toeneeminge der geloovigen nu ruste de vyand evenwel ook niet, om hen met list en wreedheyd op het uytterste te plaagen. De oorzaaken, waar door de Overigheyd zig hier toe beweegen liet, zyn in de voorige Eeuwe meest aangeroerd. Hun voorwendzel echter was wel voornaamelyk de grouwelyke lasteringen, welke over de *Christenen* uytgeworpen wierden, en die van de magtige, of in regten ernst geloofd, of wel, tot een schyn en dekmantel gebruykt wierden, ten eynde zy deeze gehaate lieden op het lyf mogten vallen. Men kreet ze dan gemeenelyk voor Godverzaakers uyt, dewyle zy die zoo lang geeerde Goden t'eenemaal verwierpen. Zy moesten beleedigers der *Keyserlyke*

Beschuldigingen tegens de Christenen.

Als Godverzaakers,

Schenders der Majesteyt.

F 3

(*a*) Eusebius III. c. 37. (*b*) Clemens ap. Euseb. III. c. 22. Irenæus lib. III. c. 3. (*c*) Egesippus lib. IV. c. 22. (*d*) Ibid. V. c. 1. seqq. Irenæus I. c. 3. (*e*) Eusebius V. c. 22. & 27. (*f*) Tertullianus adv. Jud. c. 7. Iren. l. c. (*g*) Dionysius Corinthius ap. Euseb. IV. c. 23. (*h*) Eusebius IV. c. 7.

Jaar C. tot CC. *ſerlyke Majeſteyt* heeten, om dat zy hem niet voor een Heer, of liever voor een God, erkennen wilden, dat ze, hem ter eeren, ook niet wilden rooken of offeren, of by zyn leeven enkelyk ſweeren. Zy waaren

Muytemaakers. weederſpannige en muytemaakers, om dat zy des nachts heymelyk te zaamen quaamen, en met den anderen baaden. Insgelyks, om dat zy *Chriſtus* voor een Heer en Koning erkenden, meende men ook, dat zy op een nieuw Ryk wagten, en het Roomſche om verre wilden werpen.

Ontuchtigheyd. Hunne liefde-maaltyden en t'zaamenkomſten beſchuldigde men met 't geene de vuyle Heydenen by hunne grouwelyke ſlemperyen uytvoerden.

Bloetſchande. Daar was geen kindermoord, bloedſchande, ontugt, of grouwel zoo leelyk, of de *Chriſtenen* moeſten alles gedaan hebben. Wanneer men maar de naamen van Broeders of Suſters eens van hen hoorde, of de kus des vreedes onder hen gezien wierd, zoo was 'er reede genoeg

Hardnekkige. om ze te veroordeelen: En, als zy dan in de pynen en dood zoo beſtandig bleeven, zoo ſchreeuwden de vyanden daar over noch luyt, dat het maar louter bygeloof, boosheyd, en verſtoktheyd der *Chriſtenen* was.

Toeſtand der Heydenen. 5. Zoo wanneer wy ook de toeſtand des weerelds in deezen tyd in 't algemeen overzien, zoo kan ons dezelve in veele dingen onderrech-

In hunne Afgoderye. tinge geeven. De *Chriſtenen* hadden met het Heydendom en zyne grouwelyke Afgoderye en boosheyd noch grooten ſtryd, om dat de oude ingewortelde meeningen en gewoontens by de meeſte zoo vaſt zaaten, dat zy niet als alleen door Goddelyke macht uytgedelgd konden worden. De gewaande oude Godsdienſt wierd door de Keyſers, en alle Regenten, noch vlytig gehanthaafd, dewyl zy daar by meer voordeel als by eenige andere hoopten. Zy verzonnen ook noch geduurig meer andere plegtigheeden, Hoogtyden, Gooden, Tempelen, Speelen, en diergelyken, waar door het Volk by aandagt en gehoorzaamheyd ge-

Papen en Wysgeeren. houden wierd. De Prieſters arbeidden, neevens de Wysgeeren of hooge Leeraars zeer naarſtig, op dat hun rijk niet mogte verſtoort werden. Om welke reedenen zy teegens de nieuwe Leere der Chriſtenen zoo zeer ſchreeven en ſchreeuwden, als zy immers konden. Onder welke zich

Creſcens. toen ter tyd *Creſcens* byzonder hoog verdiend wilde maaken, desgelyks

Celſus. *Celſus*, een aarts-booswigt en ſpotter, die de afgryzelykſte laſteringen teegens de *Chriſtenen* uytgegooten, en zyne ſchrift noch daar toe de naam van een waarachtige reede gegeeven heeft, waar meede hy ook

Lucianus. veele verblind heeft. *Lucianus*, hoewel hy na zynen ſchimpachtigen aart de Heydenſe Godsdienſt, en de algemeene dwaasheyd der menſchen, ja de Gooden zelf, zoo weynig, als de *Chriſtenen* verſchoonde, liet ook zyn afkeer teegens deeze zien, en meende, dat hy eenig nadeel in zyn konſt zouden lyden, by aldien hy hen niet meede zocht te weeren. Anderen hielpen niet minder, om, zoo veel hen God toeliet, den aanwas van het Chriſtendom te wederhouden, om dat zy wat groots verricht meenden te hebben, als zy maar daar teegen yverden. Waar toe dan de Prieſters der Afgooden, de Waarzeggers, Toovenaars en diergelyken geſpuys behoorde, dat noch wat beeter als het ſlegtſte volk wilde zyn. Deeze, dewyl zy in 't gemeen een groote zorgvuldigheid voor 't gemeene beſt, en, bygevolge, eene verhoedinge van alle nieuwigheeden ſcheenen te behartigen, lieten niet na, van over al voor te bouwen en te ſtoppen, daar iets dreygde in te willen ſtorten. Alhoewel God hier in nochtans uytvoerde, wat hy van voorneemen was te doen.

Hoe het volk gehouden wierd. 6. Het gemeene volk wierd van de Prieſters als ſlaaven gehouden, en met allerhande ydele Godsdienſt by de neus rond om gevoerd, aan het welke

welke zy dan ook een goede waan van haare godsdienst wisten in te boezemen, en zich na een ieders zin en lust vlytig te voegen; ook zogten ze te bewyzen, dat men alles by de oude en over lang aangenomene Godsdienst konde hebben, wat men van eer, vergenoeging, of eyge voordeel begeerde. Daar door beelden zich nu die geene, welke hunne herten teegens de waarheyd verstokten, vast in, dat zy op de rechte weg tot de waare gelukzaligheyd waaren. Dat hunne godsdienst de oudste was, en alzoo de bestendigste en beproefste. Dat men de oude gewoontens niet moeste laaten vervallen, die door zoo veele groote heeren en geleerde lieden voor goed gekeurt en beschermd waren geweest. Dat zy de Regeering ook zoo groot een voordeel hadde toegebragt, en een ieder by die manier van de Goden te dienen zich wel bevond. Hier en teegen hadde men uyt de ervarenheyd, hoe veele ongelegenheden uyt de nieuwigheden voortkoomen, wanneer men de Tempels verliet, de Priesters geen meer eerbiedigheyd toonde, nog betaalde, en een ieder naar zyn eygen hoofd een Godsdienst wilde instellen. Dat men heel wel zag, wat deeze nieuwelingen zochten, hoe zy over rechtschaapene lieden de meester wilden speelen, en naar hunne invallen, die dog teegens het gezonde vernuft reegel-recht strydig waaren, alles wilden invoeren. Indien men hen de losse toom liet, zoo zou'er in korten tyd nog Tempel, nog Outaar meer blyven staan, geene Priesters meer te vinden, geen Regeering in 't land, en geen Neering onder de menschen meer zyn. In 't korte, dat deeze nieuwe Godsdienst de weereld in eene heel andere vorm zoude hergieten, en alles over al omkeeren. Zulke en diergelyke andere vooroordeelen vind men by hoopen in de Heydensche Schriften van die tijd, die ons de toestand van de zelve klaar voor oogen stellen.

Jaar C. tot CC.

Teegenwerpingen teegens het Christendom.

7. Onder de Jooden waaren 'er geene minder beletzelen teegen de waarheyd, schoon zy in de uytterste nood en benautheyd vervallen waaren. Zy konden door haare groote nederlagen nog zoo niet veroodmoedigd werden, dat zy niet, eerst onder *Trajanus*, en daar na onder *Hadrianus*, die gruwelyke wederspannigheden ondernomen hebben. Maar in 't laatste liep het met hen heel ten verderve, door dien hun hoofd, *Bar Cochba*, met een ontallyke meenigte omgebragt wierde. Zy wierden alle t'eenemaal uyt het gansche Joodsche Land gebannen, en door veele en ondraagelyke verdrukkingen om hunne boosheyd van God op het aldersvaarste te huys bezocht. 't Geene dan niet alleen veele aandreef, om iets beeters te zoeken, en by *Christus* te vinden, maar ook de *Christenen* veel voordeel gaf. Dog welke nog in 't ongeloof bleeven, die benaarstigden zich niet minder, om dat voort te zetten, gelyk hunne voorvaaders in de gansche *weereld* teegen *Christus* Schriften uytgestrooyt hadden. En ten dien eynde rechteden zy hunne schoolen op, byzonderlyk te *Jafna* of *Jamna*, en te *Tiberias*, van waar ze echter wel haast naar *Babylon* moesten wyken. Alwaar ze ook haare inzettingen door *Rabbi Jehuda* in de *Talmud* te zaamen brachten, en een gestel in ses deelen daar uyt lieten maaken, dat hier na tot *Babylon* eerst vervaardigd, en met de *Gemara* ofte verklaring van hunne Leeraars vermeerderd wierd. Alzoo bewaarden zich de Jooden genoegzaam teegen het *Christendom*, zo dat 'er van deze tyd af, veel minder als te vooren, daar toe quaamen, na dat men byzonder de Joodsche en wettelyke dingen, die tot hier toe om haarent wil behouden wierden, daar uyt afgeschaft hadde, gelyk als *Eusebius* en *Sulpitius Severus* melden. (lib. IV. c. 6. & lib. II. Hist. 5.)

Toestand der Jooden.

Hunne schoolen.

Talmud Babylonicum.

Gemara.

8. Met de vervolgingen nu ging het in deeze eeuwe weederom onder *Trajanus* heevig aan, gelyk het in de voorige opgehouden hadde. Want men

Vervolgingen van de Christenen onder Trajanus.

Jaar C. tot CC.

men ziet uyt het gedachte ſchryven van *Plinius*, dat deeze vervolginge uyt de aangetooge oorzaaken geſprooten is, welke ook heevig en lang genoeg was, hoewel die hier na eenigzins zachter mag geweeſt zyn, na dat men de onſchuld van die arme lieden als met handen grypen konde. In 't eerſt begon men, van het Hof af, door alle Landſchappen, met de ſcherpſte beveelen op de *Chriſtenen* te woeden. Men verbood alle gezelſchappen en t'zamenkomſten, inzonderheyd de verzaamelingen des nachts. Daar op vielen de Landvoogden in die geweſten op de arme *Chriſtenen* aan, en zochten alle zoorten van ſtraffen teegens haar uyt. (*h*) De gemeene man meende daar door vryheyd bekoomen te hebben, om teegens hen te woeden, daar ze lang na gewenſcht hadden; aangezien ze zich van de *Chriſtenen* ten hoogſten beleedigd hielden te weezen, wanneer deeze hunne vrienden, maagen, goederen, eere-ampten, en diergelyke, niets meer achten, door dien ze iets beeters by *Chriſtus* genooten.

Martelaars. Simeon Cleophæ.

9. De bekendſte perſoonen, welke hier by om 't leeven gekomen zyn, waaren, te Jeruſalem *Simeon Cleophas zoon*, die onder de Landvoogd van Syrie *Atticus*, toen hy 120. Jaaren oud was, gekruyſt wierd, zonder twyffel neevens veele andere gemeene lieden, die men zoo naukeurig niet aangemerkt heeft. (*i*) In 't derde jaar van *Trajanus* regeering wierd *Clemens* de Roomſe Opziender, gerecht, van wiens brief hier boven alrede gemeld is. (*k*) Schoon men echter van den aart van zyn martel-dood niets zeekers zeggen kan, dat hy naamelyk na een tweejaarige ballingſchap in *Cherſonneſus* met een anker aan zyn hals in Zee geſmeeten zoude zyn. (*l*) Van *Ignatius* is het zoo veel te zekerder, dat hy in het jaar *Chriſti* 107. van *Antiochie* na *Rome* gevangen gebragt, en aldaar in de Schouburg van de wilde beeſten verſcheurd is geworden. (*m*) Gelyk dan zyne woorden voor de martelinge in zyn brief aan de Romeynen zeer heerlyk en aanmerkelyk zyn, welke mede veele omſtandigheden hier by verklaaren, die ook derhalven van andere Schryvers zoo gaarne herhaalt werden. (*n*)

Clemens.

Ignatius.

10. Men wil ook, behalven deeze, van veele Soldaaten zeggen, die de Keyſer om het Chriſten-geloove uyt het leeger liet neemen, eerſt naar *Armenie* verzenden, en daar na, weegens hunne ſtantvaſtigheyd, ombrengen. (*o*) Maar dit is eeven zoo onzeeker, als het geene in het Roomſe Martelaarboek van *Anacletus*, *Rufus*, *Zoſimus*, *Oneſimus*, enz. en by *Nicephorus* van vyf Maagden ſtaat, welke toen ter tyd verbrand zouden zyn geworden. Ondertuſſchen is dit zeeker, dat deeze vervolginge zeer heevig is geweeſt, hoewel *Trajanus* de *Chriſtenen* niet alle uytgeroeid hadde, en, daar hy anders de machtigſte volkeren bedwingen kon, was hy echter niet machtig genoeg om deeze arme lieden te kunnen verdelgen. (*p*) Doch de verandering van zyn bevel, weegens de geheele uytroeijinge der *Chriſtenen* toond, hoe ook de Heydenen eyndelyk geſchuwt, en zig geſchaamt hebben, onſchuldige menſchen op ongegronde vermoedens en aanklachten te vernielen. 't Geene eevenwel van veele niet eens ge-

Onbekende Martelaars.

(*h*) Euſebius III. 32. Sulpicius Sever. lib. II. Oroſius lib. VII. c. 12. Hieronym. de Scr. in Simone Canan. (*i*) Egeſippus ap. Euſeb. III. c. 32. (*k*) Euſebius III. c. 34. Hieronymus de Scr. c. 15. (*l*) Martyrologium Roman. & Adonis d. 23. Nov. Gregorius Turonenſis de glor. Mart. c. 35. Nicephorus lib. III. c. 18. (*m*) Euſebius III. c. 36. & in Chron. Ann. X. Traj. Hieronym. de Scr. c. 16. Chryſoſtomus hom. 42. in Ignatium. (*n*) Euſebius l. c. Irenæus l. V. c. 28. Hieronym. l. c. (*o*) Baronius A. CIIX. 1, 2. è Menologio Græco, & ad Martyrolog. Rom. d. 22. Jun. Martyrol. ipſum d. 5. Sept. 16. Febr. & 13. Jul. Nicephorus III. cap. 23. (*p*) Theodoretus lib. IX. Therapeut.

gefchied, die zich voor veel beeter en verſtandiger houden, als de heydenen en onchriſtenen. Jaar C. tot CC.

11. Daar na heeft de Keiſer *Adrianus*, zoo niet zelver, en over al, en geduurig, ten minſten hier en daar door anderen, de *Chriſtelyke* gemeentens vervolgd. Onder hem heeft de Landvoogd in *Aſie*, *Arrius Antoninus*, zeer gewoed, en, als zy zich alle op de rechtplaats aangebooden hadden, om gemarteliſeert te worden, heeft hy eenige laaten ombrengen, en tot de anderen geſprooken: *O gy ellendige menſchen, wilt gy dan ſterven, zoo hebt gy geleegenheyd genoeg, om u ter neder te vellen of op te hangen.* (*q*) Gelyk men dan ook te Rome zulk een Graffchrift van een Martelaar gevonden heeft, die onder *Adrianus zyn bloed en leeven om Chriſtus wille gegeeven hadde.* (VITAM. PRO. CHO. CUM. SANGUINE. CONSUMSIT.) (*r*) Ik laat ſtaan, dat aldaar *Euariſtus* en *Alexander* als opzienders zouden gerecht zyn. Dog de Verweerſchriften, welke door *Quadratus*, een Apoſtoliſch leerling, en door *Ariſtides*, een Wysgeer te Athenen uytgegeven zyn, hebben deeze vervolgen eenigzins verzacht en afgewend (*ſ*). Daar by nog kwam, dat een (*Proconſul*) Landvoogd uyt *Aſie*, *Serenus Granius* wel uytdrukkelyk aan den Keyſer ſchreef, hoe onbillyk het was, als men deeze lieden ſlechts op het geſchreeuw van 't gemeene volk aan haar moetwil wilde op-offeren, en, zonder dezelve van eenige miſdaad te konnen overtuygen, hen alleen om de bloote naam van kettery voor ſchuldig wilde verklaaren. (*t*) Waar op de Keyſer ook in zyn antwoord dit alles voor bekend heeft aangenomen, en belaſt, hen als dan alleen te ſtraffen, wanneer ze teegen de wetten iets wilden onderneemen, het geene ontrent het negende of tiende jaar van zyne regeeringe is voorgevallen. (*u*).

Vervolgingen van Adrianus.

Verweerſchriften van Quadratus en Ariſtides.

12. Men wil van deze Keyſer wel zeggen, als dat hy zich naderhand zodaanig tot het *Chriſtendom* geneegen getoond heeft, dat hy ook alle tempelen zonder beelden van afgooden had laaten bouwen, maar dat hy daar in van anderen belet is geworden, gelyk zelve een Heyden ſchryft. (*x*) Doch, indien dit waar geweeſt was, zouden de Chriſten-ſchryvers dat wel te kennen gegeeven hebben; ook zoude dit hem op verre na geen *Chriſten* gemaakt hebben, ſchoon hy noch zoo veele tempelen gebouwd had: byzonder daar het dog maar door een heydenſch ongeloof, en gewoonte tot pracht en huychelery zoude geſchied zyn. Men weet veel zekerder van hem, dat hy zelve ter eere van den ſchandelyken boef *Antinöus* ook een tempel heeft opgerecht. Doch gelyk onder hem, niemand door opentlyke beveelen de vryheyd bekwam, om de *Chriſtenen* vyandlyk aan te taſten, daar echter ondertuſſchen zeer veel boosheyd tegens hen geoeffend wierd, zoo gedroeg het zich ook onder *Antoninus Pius*. Nademaal de onderoverigheeden, en het gemeene volk zelf, voornaamelyk in afgeleegene Landſchappen, veel daar in na haar eyge welgevallen handelden, daar de Keyſers wel niet eens in verwilligt zouden hebben, indien het hen bekend was geworden. Deſwegen ook *Juſtinus de Martelaar* geraden vond, den kortſten weg in te gaan, en den Keyſer zelfs (die of *Antoninus Pius* of *de Wysgeer* is geweeſt) aan te ſpreeken, en aan hem nevens den ganſchen Raad, zyn verweerſchrift behandigde, waar door hy ook zoo veel uytwerkte, dat de vervolginge door ganſch *Aſie* op-

Genegentheid van Adrianus jegens de Chriſtenen.

Antoninus Pius.

Apologie van Juſtinus.

(*q*) Tertullianus ad Scap. fine. (*r*) Aringhius lib. III. Romæ ſubterran. c. 22. (*ſ*) Euſeb. IV. c. 3. & Chron. ad An. I. Adriani. Hieronymus de Scr. c. 20. 29. it. epiſt. 84. Oroſius VII. c. 13. Nicephorus III. c. 21. (*t*) Euſebius Chron. l. c. (*u*) Euſebius IV. H. E. c. 8. Juſtinus Martyr Apol. I. fine. (*x*) Lampridius in Severo c. 43. & Caſaubonus in Notis.

Jaar C. tot CC. Van Melito en Apollinaris, Athenagoras.

ophield, en de aanklagers met swaare straffen gedreygd wierden. *(y)* Het geene ook twee *Asiatische* opzienders *Melito* en *Apollinaris*, na de zelve tyd verzocht hebben, en eyndelyk ook *Athenagoras*, wiens verantwoordinge men, neevens die van *Justinus*, nu noch kan leezen en nazien.

Antoninus Philosophus.

13. Onder *M. Antoninus Philosophus* of de Wysgeer, zijn niet minder veele vervolgingen voorgevallen, gelijk het de gedachte verweerschriften zoo wel te kennen geeven, als ook de Martelaars, die onder hem geweest zyn. Ja men weet uyt de klaare woorden der Schryvers, dat op zyn bevel in *Asie* en elders veel bloed der *Christenen* is vergooten. *(z)*

Marteldood van Polycarpus.

Daar dan onder anderen *Polycarpus*, die beroemde opziender te *Smirna*, ook heeft moeten lyden, en na een lang rechtgeding verbrand is, gelyk het zyne gemeente in een brief aan die van *Pontus*, heel naauwkeurig beschryft. *(a)* Welke man noch van de *Apostelen* zelfs onderrecht en ingestelt was geweest, en daarom al een hoogen ouderdom, ten minsten van honderd jaaren, moet bereykt gehad hebben, gelyk hy zelfs voor de *Proconsul* of Landvoogd beleeden heeft, dat hy nu al 86. jaar *Christus* gediend hadde, namelyk, van zyne bekeeringe af te reekenen. *(b)*

Martelaars in Vrankryk.

Te *Vienne* en *Lyons* in *Vrankryk* is ook onder veele anderen, op de laatste plaats de opziender *Photinus* ter marteldood gebragt, waar van men noch een volstandige brief over heeft. Waar by onder andere gedenkwaardige zaaken ook van *Pionius*, *Carpus*, *Papulus*, *Metrodorus*, als martelaars gedacht word, die echter eerst onder *Decius* geleeden hebben. *(c)*

Dood van Justinus.

Doch wanneer eygentlyk de bekende *Justinus* omgebragt is geworden, zulks kan men zoo heel net niet bepaalen. *Epiphanius* steld ten minsten kwalyk onder *Adrianus*, gelyk het alle omstandigheeden der historien ook aanwyzen. Dit is door het aanstooken van *Crescens* zyn tegenpartyder, een heydense Wysgeer, en aarts-booswicht geschied. Welken uytgang de goede man hem zelve voorzegd hadde, daar hy in zyne eerste Verantwoordinge schryft, *dat hy gedurig vermoedde, dat hy van een onder de Wysgeeren aangevallen, en in de gevankenis, of met slaagen, kwalyk gehandeld zoude werden.* (ξύλῳ ἐμπαγῆναι of ook σἰλιναγῆναι) In welke verantwoordinge hy ook noch van twee andere Martelaars gedenkt, naamelyk van *Ptolemæus* en van *Lucius*, welke toen ter tyd hun leeven om *Christus* wille gelaaten hebben.

Vervolging onder Antoninus opgehouden.

14. Eyndelyk heeft het woeden der vyanden onder deeze *Marcus Antoninus* opgehouden, na dat hy door een gebod op de aanklagers der *Christenen* een harde straffe, naamelyk het *crurifragium* of radebraaken, gesteld hadde. *(d)* Het geene dan in der daad ook teegens een knegt te werk gesteld is, die zyn heer, *Apollonius*, een voornaam Raadsheer te *Rome*, weegens het *Christendom*, aangaf, en tot de onthoofdinge bragt.

Rust onder Commodus.

(e) Waar op het verder onder *Commodus* in 't gansche *Roomse Ryk* voor de *Christenen* taamelyk stil was. Welke rust nochtans de *Christenen* toen ter tyd tot hunne zeekerheyd ook niet misbruykten, gelyk als kort daar na wel geschied is. Maar de rechte *Christenen* waaren met de eene en andere toestant wel te vreede, en gebruykten de uytwendige vreede alleen tot prys van hunnen God. Zy waaren zoo veel te vlytiger om het *Euangelium* uyt te breyden, en dat wel met zulk een gelukkigen uytslag, dat zig heel veel groote en ryke huysgezinnen tot Christus lieten bekeeren. *(f)* Doch wy moeten noch een weynig na de oorzaak vraagen,

(y) Eusebius IV. c. 13. (z) Melito ap. Eusebium IV. c. 26. Orosius VII. 15. Martyres Viennenses ap. Euseb. V. c. 1. (a) (b) Irenæus III. c. 3. Eusebius IV. c. 14. (c) Idem V. c. 1. (d) Tertullianus Apol. c. 5. (e) Eusebius V. c. 21. (f) Ibidem.

gen, waarom men toen ter tyd de *Christenen* zoo met vreede gelaaten heeft. Jaar C. tot CC.

15. De booven genaamde verweerschriften hebben wel veel tot deezen vreede bygebragt: doch zet men noch gemeenelijk die wonderlyke geschiedenis hier by, die onder *M. Antoninus* by het leeger is voorgevallen. Legio fulminatrix. De zaake zelfs vertellen ook de beste Heydensche Schryvers, hoewel zy dit aan het gebed des Keysers, en aan zyne vroomheyd toeschryven, of ook aan een swarte konstenaar, *Julianus* of *Arnuphus*, gelyk hem anderen noemen. Naamelyk, als de Keyser met de *Quaden* in 't veld lag, en van hen met zyn Heyrleeger in een engte beslooten was, dat hy tot geen veldslag koomen konde, en, na dat zy daar en boven eene zeer groote hitte uytgestaan hadden, zyn de wolken zoo onverwacht en zoo dik te zaamen gedrongen, dat 'er een groote plas-regen daar op is gevolgd: en dit, voegen de Heydenen daar by, zoude niet zonder een weldaad van God geschied zyn, dat hy zulk een wonderlyke zeege (νίκη παράδοξος, οὐκ ἄθεεὶ) verkreegen heeft. Want terwylen de vyanden onder het drinken op hen los gegaan waren, is 'er te gelyk een groote hagel, met veel donder en blixem vermengd, op hen neer-gevallen, zodanig, dat de heemel op een streek te gelyk waater en vuur ter needer gestort heeft, en dat verder het vuur de *Romeynen* gansch niet geraakt, maar de *Barbaaren* zeer beschaadigd, en het waater daar-enteegen hen tot drank, en deeze tot groot nadeel gestrekt heeft. Dit heeft een groot heer aan 't hof op de zelve tijd uytgeteekend nagelaaten, neevens veele andere oude Schryvers, die toen geleefd hebben. (*g*) Een ander gedenkt naderhand, dat hy deeze geschiedenis afgeschilderd hadde gezien, en wel byzonder hoe de Keyser by de slag gebeeden, en de soldaaten de reegen met de stormhoeden gevangen hadden. (*h*) Ik verswyge andere gedenkteekenen, in welke de heydenen dit wonderwerk aan *Jupiter* toegeschreven, (*i*) en de Dichters hier na daar van gezongen en geroemd hebben. (*k*)

16. Dit herhaalen ook de oudste schryvers der Christenen, en ze beroepen zich hier over op de Heydenen zelfs, daar *Apollinaris* in de zelve tyd dit opentlyk de *Christenen* toegeschreeven heeft. (*l*) *Tertullianus* heeft zich kort hier na voor de gansche Roomse Regeering op des Keysers *M. Aurelii* eyge brief beroepen, dat deeze reegen door het gebed der *Christene*-soldaaten is verkreegen geworden: en hy herhaald het tweemaal, in zulk een tyd, daar de getuygen noch in 't leeven waaren, die daar van konden zeggen. Waar ohtrent hy waarlyk omzichtig schryven moeste, op dat hem de vyanden niet over leugens straffen, en de gansche zaak om stooten konden. Daar hy evenwel in tegendeel zonder schroom deeze wonderlyke hulp aan de vroomheyd en aandachtigheyd des Keysers ontzegd, en die alleen aan de *Christenen* toeeigend, 't geene hy niet had durven waagen, indien hy te vreezen hadde gehad, dat men hem met grond der waarheyd een andere oorzaak daar van had konnen bybrengen. Waarom ook andere van deezen brief des Keysers gedenken, (*m*) welke nochtans verlooren geraakt is. Want die, welke aan de tweede verantwoordinge van *Justinus* gemeenelyk gevoegd, te leezen is, word met reeden

 uyt

(*g*) Dion Cassius lib. XXI. Lampridius in Heliogab. c. 9. Capitolinus in Marco c. 24. Suidas in υ Ιυλιανός. (*h*) Themistius Orat. ad Theodos. (*i*) Baronius Anno CLXXVI. n. 24. J. B. Casalius p. I. Rit. vet. Christ. c. 3. Angelus Roccha. Biblioth. Vatican. p. 288. Spizelius de Atheismo eradic. append. (*k*) Claudianus Paneg. de VI. Consul. Honorii. v. 339. (*l*) Eusebius v. c. 5. & ibi in notis Valesius. Idem in Chron. ad annal. XIII. Marci. Tertullianus Apol. c. 5. & ad Scapul. c. 4. (*m*) Orosius VII. c. 15. Conf. de Epistola illa Scaliger ad Euseb. Chron. n. 2189. Salmasius in Capitolini M. Aurelium. Huetius Demonstr. Euangel. propos. 3. 19.

Jaar C. tot CC.

uyt de ſtyl en de ongerymde inhoud, voor verdicht gehouden, maar de zaake zelf word van de onder een gemengde uytvindingen der volgende tyden billyk onderſcheyden. Doch dit is ook gewis, dat al voor die tyd een zeeker *Legioen* by het Romeynſe leeger κεραυνοβόλος of *het donderende* genaamd is geweeſt, dat men al onder *Trajanus* in de oude opſchriften en penningen vind. (*n*) Dat alzo ſwaarlyk een eenig en geheel Legioen van *Chriſtenen* toen ter tyd geweeſt kan zyn, dat dit wonder van God afgebeeden zoude hebben, of daarom *fulminatrix*, blixemend hadde moeten genaamd werden. Daar waaren noch hier en daar veele Chriſtenen onder het leeger, aan welke het de voorzeyde Schryvers toeſchryven, daar het doch zonder dat niemand voor ongelooffelyk houden kan, die God en zyn macht kent, en zig ontziet hem hier in paalen te zetten. (*o*)

17. Schoon nu al de Keyſer by deeze zaak aan de Chriſtenen niet gedacht zal hebben, dat hem door hen iets goeds wedervaaren was; zoo heeft hy echter by deze groote zeege konnen zien, dat zy hem evenwel met hunne Godsdienſt in zyne onderneemingen en overwinningen niet hinderlyk waren. Veel meer mag hy hen, zoo wel als de overige, hier na in meerder waarde gehouden, en van de vervolginge daarom bevryd hebben. Ondertuſſen is in 't algemeen uyt dit ganſche hoofdſtuk ten vollen te kennen, hoe weynige uytterlyke vreede en welſtand de *Chriſtenen* nog toen ter tyd genooten, en hoe wel zy nog in haare zuyverheyd bleeven ſtaan, gelyk als we nu zo aanſtonds zullen hooren, wanneer ik te vooren van hunne beroemſte Leeraars een weynig aangeroerd zal hebben.

(*n*) Dion Caſſius lib. LV. Baronius Annal. CLXXVI. n. 18. ſeqq. Scaliger l. c. (*o*) Vid. diſſert. contra eam Latroquani append. Adverſ. p. 553. ſeqq. Witſius diatrib. ſingul. Spizelius l. c. Sertorius Urſatus, Comm. Notar. Rom. p. 276.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van de Leeraars, en hunne verrichtingen, als meede, van de Gemeentens zelve, en haar ſtaat en hoedanigheyd.

§. 1.

Leeraars.

HEt verhaal van de Leeraars van die tyd kan ons verder in den toeſtand des *Chriſtendoms* een groot licht geeven. Derhalven zal ik de bekendſte, na de plaatzen, daar zy meeſt geleefd hebben, hier kortelyk ophaalen. Boven die alreede gedachte Verweerſchrift-ſchryvers, *Quadratus* en *Ariſtides*, was ook *Athenagoras* te Athenen beroemd, die in de naam der *Chriſtenen* een ſchoone beſchermreede aan de Keyſers *Antoninus* en *Commodus* ſchreef, welke men, neevens zyn boek van de opſtandinge uyt den dooden, nu nog in wezen heeft. Voor *Quadratus* had *Publius* aldaar geleerd, die ook tot een Martelaar geworden was. (*a*) Te *Corinthen* was *Primus* een Opziender nog voor de tyd van *Dionyſius*, die eerſt onder *Commodus* daar toe gekoomen is, en een zeer treffelyk Leeraar is geweeſt, gelyk men uyt zyne brieven heel wel ziet, die men nog by ſtukken en brokken by *Euſebius* vind, daar zy ook (καθολικαί) *Catholiſche* of algemeene heeten, dewyl zy toen ter tyd opentlyk en dikmaals in de gemeente geleezen wierden. (*b*)

Athenagoras.

Dionyſius Corinthius.

2.

(*a*) Dionyſius Corinthius apud Euſebium IV. c. 23. (*b*) Idem IV. c. 22. Hieronymus Catal. Script. Eccl.

2. *Justinus* heeft zich meest te *Rome* opgehouden, alwaar hy, gelyk gezegd is, voor de *Christenen* heeft geschreven, en onder *M. Aurelius* als een Martelaar gestorven is. Van zyne schriften heeft men noch over, zyne *twee Verantwoordingen, zyne t'zamenspraak* met *Tryphon* de Jood; *de brief aan Diognetus*, enz. Hier tegen zyn hem *de vraagen en antwoorden aan de rechtgeloovigen*, als ook, *de verklaringe des geloofs van de Drie-eenigheyd* en meer andere schriften, opentlyk zonder grond toegeschreven, ik swyge van de verloorene. Anders vind men by hem een zuyvere smaak van de eerste deftigheyd en zuyverheyd, alhoewel hy meenigmaal nevens andere, zyne eygene gedachten, en zelfs ook uyt de Wysbegeerte, iets daar onder mengd, dat hem van het heydensche weezen nog aanhing. Vorders werden in deze en in de eerste eeuwe deeze Opzienders te Rome geteld, *Linus*, *Anacletus*, *Clemens*, *Evaristus*, *Alexander*, *Sixtus*, *Telesphorus*, *Hyginus*, *Pius*, *Anicetus*, *Soter*, *Eleutherius*, (c) wien voor de laatste de onrustige *Victor* gevolgd is. In Vrankrijk waren, nevens *Photinus*, daar al van gemeld is, *Attalus*, *Zacharias*, en voornamelyk *Irenæus* beroemd. Deeze was nog een toehoorder van *Polycarpus* en *Papias* geweest, waar op hy, te *Lyons* een Ouderling onder *Photinus* geworden zynde, wegens allerhande ingekroopene strydigheden van de Gemeentens aan de *Asiatische* afgezonden wierd. Hier na is hy onder *M. Antoninus* tot een Opziender gesteld, en eyndelyk onder *Severus* tot een Martelaar geworden. Van zyne veele schriften en zendbrieven, zyn maar de vyf boeken tegens de Ketteryen over, die men alleen nog maar in 't Latyn heeft, dog die men evenwel tot narichtinge van veele wegens de zelve en voorige tyden, met groot nut gebruyken kan.

Jaar C. tot 00. Justinus de Martelaar.

Roomse Bisschoppen.

Irenæus.

3. Van de beroemdste mannen in *Asie* slaa ik die van *Jerusalem* over, van welke men weynig voor gewis verzeekeren kan. Te *Antiochie* was *Ignatius* eerst opziender, en wierd van daar, gelyk hier boven nu reeds al gemeld is, na *Rome* gevoerd. Hy is een Leerling van de *Apostelen*, en een zeer treffelyk *Christen* geweest, gelyk het zyne brieven nu nog uytwyzen. Want van de zelve blyven wel de eerste zeeven buyten alle twyffel gewis genoeg, gelyk het de voornaamste onder de geleerden, inzonderheyd *Vossius*, *Grotius*, *Heinsius*, *Usserius*, *Hammondus*, *Pearson*, en de Engelschen in 't gemeen staande gehouden hebben. Schoon wel nu en dan iets daar in tusschen gemengd is, waar van men nu ook al goede naricht heeft. Deze zyn nu de brieven aan die van *Rome*, *Ephesus*, *Magnesia*, *Trallis*, *Philadelphia*, *Smyrna*, en aan *Polycarpus*, welke men ook in de Hoogduytse taal met groote nuttigheyt leezen kan. Om de overige bekommeren wy ons wyders niet. Anderzins is na deze en *Hero*, *Cornelius* en *Ero Theophilus* te *Antiochie* geweest, die uyt zyn boek tegens de Heydenen aan *Autolycus* nu nog bekend is. Vorders waren daar ook *Maximinus* en *Serapion*, en te *Hierapolis Papias*, van wien in 't voorige boek in 't laatst gewag is gemaakt. En wel voornamelyk van de oude *Polycarpus* te *Smyrna*, daar ook in 't voorige hoofdstuk van gemeld is, gelyk als zyn brief aan die van *Philippis* veel goeds in zig houd, en van zyn zuyver geloof, heerlyke gaaven en goed aanzien by de Gemeentens van die tyd, getuygenis draagd.

Ignatius.

Theophilus.

Polycarpus.

4. Te *Sardis* was ook de voorgenoemde *Melito* een opziender, die de gaaven van zyne welspreekentheyd tot de verantwoordinge van zyne mede-Christenen gebruykte, daar niets meer van over is, als 't geene *Eusebius* daar van bygebragt heeft, zynde alle zyne schriften verlooren. Van hem is dit aanmerkens waardig, dat hy een byzondere reys na 't Oosten gedaan

Melito.

(c) Irenæus III. c. 3. Eusebius III. c. 34.

Jaar C. tot CC. daan heeft, op dat hy de naamlyst der regelmaatige boeken oprecht hebben mogte, welke hy ook, zoo als men die noch leest, opgegeeven heeft, behalven dat hy *de Spreuken Salomons*, *het boek der Wysheyd* noemd, en de boeken van *Nehemias* en *Esther* daar uyt laat. Van *Egesippus* weet *Eusebius* veel te zeggen, waar uyt hy zyne vyf boeken van de Kerkelyke Historien ook vlytig getrokken heeft. Van geboorte was hy een *Jood*, en hield zich te *Rome* op, onder *Antoninus* of *Commodus*, naar vermoeden ontrent de tyden van *Irenæus*. Maar de vyf boeken *van de Joodse oorlog* en *van de verwoesting van Jerusalem* zyn van hem niet, gelyk men in 't gemeen wel voorgeeft, maar van een heel ander en nieuwer Schryver. Nevens dezen zijn noch in *Asie* door hunnen arbeyd en schriften bekend geworden, *Apollinaris*, *Asterius*, *Urbanus*, *Polycrates*, *Musanus*, *Papyrius*, *Pantenus*, *Modestus*, *Rhodon*, *Bardesanes*, *Pinytus*, *Miltiades*, *Apollonius*, *Theophilus* van *Cæsarea*, *Maximus Anicius*, *Marcellus*, en meer andere, gelijk zy in de oude naamlijst der kerkelijke schryvers na den anderen staan, van welke men echter geene schriften meer heeft, als eenige hier en daar aangeroerde overgebleevene stukken en brokken.

Egesippus. Leeraars in Asia.

Te Alexandrie. 5. In deze eeuwe is *Alexandrie* inzonderheyd van Leeraars beroemd geweest. Want, boven de ordinarisse Opzienders, als *Cerdo*, *Primus*, *Justus*, *Eumenes*, *Marcus*, *Celadion*, *Agrippinus*, *Julianus*, weet men veel te zeggen van de *Catecheten*, van *Pantænus* en *Clemens Alexandrinus*, en daar na van *Origenes*. De eerste had in zijn heydensch ongeloove zig heel vlytig benaarstigd, en hy gebruykte deze zijne naarstigheyd hier na, als hy de beginners in 't *Christendom* met behoorlijke wijsheyd onderwijzen moeste. (*d*) Hy zoude ook eens naar *Indië* getrokken zijn, en het Christen-geloove daar voort geplant hebben. Sijn Scholier en nazaat *Clemens* is zoo wel wegens deze en andere arbeyd (alzo hy te *Alexandrie* tot aan het eynde van deze Eeuwe toe een Ouderling geweest is) als ook door zijne nog overgeblevene Schriften zeer bekend. Hy is mede meenigmaal tot andere Gemeyntens gereyst, en heeft zich wel voornaamelyk by die van *Jerusalem* en *Antiochie* wel verdiend willen maaken. (*e*) Anders heeft hy te *Alexandrie* geduurig geleerd, en ten dien eynde ook veel geschreeven. Waar van men nog heeft het *Protrepticon* of *de vermaaninge aan de Heydenen*, de *Pædagogus* of *kinder-leeraar voor de jonge Christenen*, en het groote werk van de *Stromata*, daar allerhande zaken onder malkanderen verhandeld en verklaard werden. Het meeste is wel op de Ketters aangezien, die hy vry overhaald. Onaangezien anderen ook veele dwalingen in hem over 't hoofd moeten zien, zo geeft hy echter narichtinge van veele nodige stukken.

Pantænus. Clemens Alexandrinus.

Feylen der Leeraars. 6. Want van deeze, en van de overige Leeraars, is wel aan te merken, dat zy evenwel dikwils zo aanstootelijk en ongelijk van Godgeleerde zaken spreken, als naauwelijks menigmaal die geenen gedaan hebben, welke men naderhand voor ketters verklaard heeft. Dit quam daar van daan, dat men toen ter tyd, by de overige eerste eenvoudigheyd, nog meer op de zaaken, op de oeffening, en de zin der leeringen gade sloeg, als wel op de bloote uytterlyke uytdrukkingen, als die in woorden geschied. Men gaf zich veel liever en zekerder aan de regeeringe van God over, in de beschryvinge van goddelyke dingen, als dat men zich na het eenzydig voorschrift van deze of geene Leeraar geheel zou gevoegd hebben. Zo wist men ook toenmaals noch van geen geweetens dwang in Godsdienstige of geloofs zaaken, van geene voorgeschreeve for-

Eenvoudigheyd der Leere.

(*d*) Eusèb. v. c. 9. 18. vi. c. 3. 13. Hieronymus l. c. (*e*) Euseb. vi. c. 11.

formulieren, belydenissen, *systemata* of leerstellingen en diergelyken; Jaar C. tot CC.
maar de regeering des H. Geestes was hunnen regel, en de schriften der *Propheeten* en *Apostelen* waren hunne aanvoerders. En dewyl de waare liefde noch onder de Christenen den scepter voerde, zo hoorde men nog zo veel niet van oordeelen of verdoemen van die geene, welke eenigzins in 't een of 't ander woord gemist hadden. Voornamelyk daar men met de openbare tegensprekers en goddelozen, als ook met andere noodiger arbeyd genoeg te doen vond. In 't korte, men volgde het voorbeeld van God zelver na, die zoo veele swakheeden en doolingen van de zynen over het hoofd ziet, en weg neemd. Derhalven liet men het bloot op eene minzaame en broederlyke vermaninge na de trappen van de zelve aankomen, wanneer de een over de ander eenige swarigheyd kreeg, het geene dan uyt de overige schriften van de eerste *Apostolische* tyden klaar is, daar de een de gaven van den ander geduurig roemd, en niemand om nadenkkelyke woorden of meeningen verwerpt, maar daar een ieder in de overdenkinge van zyn eyge swakheyd, en dat anderen met hem ook geduld moeten hebben, veel meer op de teekens van een leevendig geloove gezien en gedrongen heeft.

Bescheydenheyd tegens de doolende.

7. Het is de moeyte niet waardig, by de twyffelachtige en ondergestookene Boeken van deze eeuwe zich op te houden, aangezien men daar over geen geschil meer heeft. De verdichte brieven der Roomsche Bisschoppen verraden zich zelfs by ieder verstandig leeser genoegsaam, met haare aaperyen. Gelyk haar dan noch laatst, nevens anderen, de vermaarde *Blondel* op het naukeurigst overgehaald heeft, zo dat daar niets oprechts of geloofwaardigs meer aan overgebleven is, en hare liefhebbers zelfs de zaak verlooren geeven. Wat de ouden, inzonderheyd *Clemens Alexandrinus*, van de overgeblevene schriften der *Patriarchen*, *Propheten*, en *Apostelen* bybrengen, die houden waarlyk veel goeds en stichtelyks in zich, doch dit valt te wydloopig om alles hier te onderzoeken. Van de acht boeken in veersen, die de *Sybillen* toegeschreven werden, is tot nu toe voor en tegen overvloedig woordenstryd gevoerd geworden. Het is zeeker, dat ze in deze eeuw eerst bekend, en meest bemind zyn geweest, om dat *Justinus*, *Irenæus*, *Theophilus Antiochenus*, en hier na *Clemens Alexandrinus* zo duydelyk van haar gewag maken, om van de volgende als *Lactantius*, *Eusebius* en anderen niet te melden. Welke mannen zich daar aan niet gestooten hebben, dat deze veersen en voorseggingen gemeenelyk van een wyf zullen afgekomen zyn, of dat zy zo duydelyk van *Christus* spreeken. Dewyle hen wel bekend was, hoe zy de wyste en geleerdste voor *Christus* geboorte, en alzo voor de vervullinge, zeer duyster zyn voorgekoomen, gelyk als men by *Cicero* zien kan, die ook veele kenteekenen daar van aan den dag brengt, welke noch met de overige overeenstemmen. Zo dat men geen grond heeft, om, of uyt de *Historien*, of uyt de meeninge der genoemde oprechte eerste Kerkenleeraars, te vermoeden, dat zy dezelve voor de Heydenen, door een godvruchtig bedrog, of goede inzicht, verdicht, en alzo aan 't licht gebracht hadden. Dewijle zy al te voorzichtig waren, dat zy door 't ontdekken van zulk een bedrog, de loutere waarheyd, die geen list van noden heeft, alzo te schande maken, en in gevaar stellen zouden. Byzonder daar men in 't gemeen klaagd, hoe veel ongerymde, aanstootelijke, ja doolende zaken daar in staan, 't geen misschien de oorzaak zyn kan, waarom men die niet voor oud genoeg erkennen wil.

Onzekere Schriften.

Van de Roomsche Bisschoppen.

Van de Sybillen.

8. Dit zy nu genoeg van de bekendste Leeraars zelf gezegd, welkers kennisse ons, wegens de staat der Gemeentens zelfs, veel kan aanwyzen.

Der Leeraren staat en hoedanigheyd.

Uyt

Jaar C. tot CC.

Ootmoedigheyd.

Uyt de ootmoedige en zachte luym van *Ignatius*, *Polycarpus* en andere oprechte leerlingen der *Apostelen* kan men ook wel zeekerlyk besluyten, dat ze geen heerschappye over het volk altoos begeerden. Noch veel minder hebben ze zich over hunne mede-arbeyders konnen verheffen, om dat hunne hoogmoedigheyd alle hunne dienst ontrent het Woord zoude bevlekt en gehinderd hebben. Dewyle nu de *Apostolische* en zuyvere Geest noch in veelen zyne werkinge hadde, zoo ging het meest na zyne regeeringe in de Gemeentens toe. Daar geschiedden noch allerhande wonderen, zoo dat *Quadratus*, *Ammias*, en meer anderen, als rechte Propheeten en Voorzeggers, in deze eeuw ook nog geroemd werden, (*g*) met dewelke het zoo toegegaan is, gelyk wy in 't voorige Boek nu reeds al wydloopiger hebben aangeteekent. Toen lieten zich ook noch zulke *Euangelisten* en buyten-gewoone Leeraars van God uytzenden, welke de Landen der Heydenen alomme bezochten, en *Christus* aldaar bekend maakten. Alzoo dat 'er ook aan het eynde van deze tweede eeuwe zelfs noch diergelyke zendingen in 't gebruyk waren, gelyk wy nu reeds al van *Pantænus* vernomen hebben. (*h*) Deze deeden, gelyk de *Apostelen*, dat zy aan de nieuw-bekeerde Gemeentens vaste Leeraars stelden, en hen alzoo den Heere, eer zy wegtrokken, quamen te beveelen.

Wondergaven.

Euangelisten.

Orde der Leeraars.

9. Die geene dan, welke ordentelyk by een Gemeente gesteld waren, behielden meestendeels de eerste heylzame wyze, dat 'er namelyk eenige Ouderlingen voorstonden; en wel in zulk een getal, na dat de toehoorders veel of weynig waren. De Christenen waren zelfs met de eenvoudigste manieren in alles gaarne wel te vreeden, en de geduurige onzeekerheyd daar ze in leefden, gaf hen ook de tyd niet, om op eenige uiterlyke staat, pracht of aanzien, eenigsins te konnen denken. De voorstanders in tegendeel gevoelden zelfs hunnen last maar al te wel, ook begeerden ze geene de alderminste eere, verhooginge, of aanzien boven andere, en ze zouden zelfs ook hun aanbevolen ampt heel gaarne hebben willen laten vaaren, by aldien het hen niet zoo uyttermaten hoog en duur was aanbevolen geweest. Veele onder hen waren noch van de *Apostelen* in hunne ampten ingestelt, en de andere waren meestendeels met eendrachtige stemmen van hunne Gemeentens zelfs daar toe beroepen, en zulks wel meest, tegen haar eigen wille en dank. By welke beroepingen altyd wel het meeste op de wysheyd, en onbesprooke heyligheyd van alle zulke perzoonen wierd gezien; tot zoo verre zelfs, dat zomtyds wel een ongeleert en gemeen Man bequaam genoeg daar toe geoordeelt wierd te wezen, zoo wanneer men anders maar bevond dat de Geest Gods hem daar toe uytgerust hadde.

Keuze.

Begin van het verderf.

10. Ondertusschen begost echter de verborgentheyd der ongeregtigheyd zich in die tyden al eenigsins daar onder te beweegen, na dat in 't byzonder alle de *Apostelen*, en hunne naaste Leerlingen, den weg van alle vlees waren heenen gegaan. Want men heeft al kort na die tyden de Kerkelyke zaken allengskens eenigsins na de wereldlyke staat en orde beginnen te schikken. Gelyk als men dan ook zekere naricht heeft, dat men, te *Alexandrie*, al kort na de dood van *Marcus*, de Opzienders of Bisschoppen, allengskens boven de andere Ouderlingen iets of wat heeft beginnen te verheffen, daar de eene voor deze zoo veel placht te wezen als de andere, zoo dat ze alle van eene gelyke waarde waren. (*i*) Deze gewoonte nu, zal ook, buiten alle twyffel, in de andere groote Gemeentens der volkrykste Steeden, als, *Rome*, *Antiochie*, *Athene*, enz. al kort daar na zyn ingevoert geworden, door dien het doch de gemeene

Verhooginge der Bisschoppen.

(*g*) Apollinarius ap. Eusebium v. c. 17. (*h*) Ibid. c. 9. (*i*) Hieronymus Epist. 85. ad Euagr.

ne aart en eygenschap van alle misbruyken is, dat ze heel weelig willen inkruypen en zich uytbreiden. Alhoewel men ook daar en tegen wel van andere Gemeentens leest, dat 'er in dezelve zomtyds wel twee of meerder Opzienders te gelyk zyn geweest: en zulks wel in een en dezelve Stad; gelyk als te *Rome*, volgens de meeninge van onderscheidene Schryvers, drie, namelyk, *Clemens*, *Linus*, en *Cletus*; en, te *Antiochie*, *Evodius* en *Ignatius*, enz. waar van men by *Salmasius*, in zyn Boek van de opperhoofdigheyd van den Paus, (*de Primatu Papæ*) een heel bondig bewys en naricht kan vinden. Echter zyn 'er, ontrent die tyden, nog al veele Gemeentens geweest, die van deze Bisschoppelyke Heerschappye t'eenemaal zyn bevryd gebleeven. Want het geene men in de Zendbrieven van *Ignatius*, hier en daar gemeld vind, aangaande de heerschappye en voorrang der Bisschoppen, boven de Ouderlingen, ontdekt zig zelfs genoegzaam, door de ongewoone, veelvuldige, en recht belachgelyke ydele herhaalinge en erinneringe, die geene de minste overeenkomste altoos met de aan een schakelinge der overige reede heeft, waar uyt het genoegzaam te zien is, dat het van de eene of de andere voorstander of Patroon van zodanig eene Bisschoppelyke Heerschappye moet tusschen ingevoegt wezen. (*k*) Daar doch *Polycarpus*, in zynen Zendbrief, maar alleen van de Ouderlingen en Dienaars gewag maakt, en geensins, van eenig Opziender in't byzonder. By aldien 'er echter toen ter tyd al eenig onderscheid tusschen die tweederleye ordeningen is gemaakt geweest, zoo heeft zulks, buyten alle twyffel, alleen zyne opzicht op eenige voorrang in den dienst gehad, en geensins eenige de minste heerschappye of oppermacht willen te kennen geven. (*l*) Ook is zulks alles, gelyk als *Hieronymus* heel wel aanmerkt, maar alleen allengskens, en uyt eene bloote gewoonte zoo ingekroopen, doch niet door eenige Goddelyke *ordinantie* met nadruk zoo ingestelt geworden. Ik wil echter hier mede geensins ontkennen, dat men niet wel zoodanig eene eere en ontzag aan eenige voorname en aanzienelyke Apostolische Leeraars, als *Ignatius*, *Polycarpus*, en meer andere, zomtyds van zelfs heeft opgedragen, uit een zonderlinge hoogachtinge en groot vertrouwen, na dat ze zeer groote geneegentheyd voor hen over hadden.

Jaar C. tot CC.

De Zendbrieven van Ignatius zyn vervalscht.

11. Op zulke plaatzen echter, daar deze gewoonte al kwam stand te grypen, behielden evenwel alle de overige Ouderlingen, hunne gewoonelyke gelykheyd met de Opzienders, in alle de verrichtingen die de Gemeente in 't algemeen aangingen: ze leerden en stichtten de Gemeente alle beide, zonder eenig onderscheid, zoo veel als zulks nodig was, en ze namen, noch hunne mede arbeiders, noch mede-broederen, hunne behoorlyke vryheyd. Na deze twee ordeningen nu was 'er geen andere soort van Kerken-dienst altoos toenmaals bekend, als alleen, die der *Diaconen* of Dienaars, behalven dat 'er alleen zomtyds, in de laatste Jaaren dezer eeuwe, eenig gewag van Voorleezers werd gemaakt. Het ampt der *Exorcisten*, behoorde toen ter tyd aan geene byzondere persoonen, maar dit was berustende, op de gave der Wonder-werken, waar door een ieder Christen de macht hadde, om de booze Geesten uyt te konnen dryven. Ook wist men toenmaals in 't minste niet van eenige andere hoogere *graaden* van Kerkelyke bedieningen, als naamelyk, van *Aarts-Bisschoppen*, *Aarts-Diaconen*, *Opper-Kerkvoogden*, (Primaten) *Aarts-Vaders*, (Patriarchen) enz. Alle welke zaaken uyt de overgebleevene Schriften van deze tyden middag klaar zyn.

Ouderlingen.

Diaconen, en Voorleezers.

12. Het

(*k*) Vedelius 15. Vossius. Usserius. (*l*) Tertullianus, de Pudicitiâ. l. 25.

Jaar C. tot CC. Het Leer-ampt geen afgezonderde orde.

12. Het Leer-ampt zelfs maakte in deeze tyden ook noch geen afgezonderde stand of orde, zodanig, dat men het tegen de zo-genaamde stand der Leeken zoude overgezet hebben, en noch veel minder, dat men deze, met eenige byzondere cieraaden, kleederen, of eertytelen, enz. zoude hebben onderscheyden; nademaal dit woord zelfs van *Leeken*, beneevens de valsche opvattinge van het zelve, eerst langen tyd daar na, uyt de Heydensche wyze van regeeringe in het *Christendom* is ingevoerd en overgebracht geworden. Want als de verkoorene Leeraars, door de opleggingе der handen, gelyk als van het andere gemeene volk scheenen afgezonderd te weezen, zo is men eerst namaals op het onderscheyd tusschen *de Geestelykheyd en de Leeken* gevallen, dat eyndelyk door het *Concilium* van *Nicene* t'eenemaal is bevestigd geworden. Voor deze Kerkelyke vergaderinge nu hadden de Gemeentens meest overal haar voorig recht noch ongekreukt behouden, nademaal ook deze, ten minsten hunne Ouderlingen, mede gewoon waaren, by de gewichtigste verhandelingen der Kerkelyke of Geestelyke zaken, mede tegenwoordig te zyn. Om welke reede men ook, in de weinige overblyfzelen, die 'er van deze eerste tyden nog overig zyn, altyd de namen der *Broederen* mede gemeldet vind, die het eene of het andere aan de zelve in vreemde plaatzen hebben bekend gemaakt. (*m*) Gelyk als dan ook, van wegen de opgereezene oneenigheyd, aangaande het *Paasch-feest*, de Gemeentens met elkanderen zig hebben besprooken, en in *Asie*, *Palæstina*, *Italie*, *Vrankryk*, *Pontus*, *Achaje*, en *Ostroena*, daar over zyn verzameld geworden. (*n*) Waar toe hen ook, onder anderen, haare vereeniginge onder den anderen noch quam aan te dryven, daar hunne ongewisse maniere van leeven, midden in de hitte der grootste vervolgingen, mede geen kleen gewichte toe bybracht, waar door ze zich, met alle moogelyke zorgvuldigheyd, zo veel als het hen moogelyk was, voor alle scheuringen en ergernissen zochten te wachten, op dat Gods Heylige naam door dezelve niet eenigzins zoude mogen gelastert werden. Van eenige andere *Concilien* of Kerkelyke Vergaderingen, op zulk een wyze, als ze naderhand wel zijn gehouden geworden, vind men, ontrent deze tyden, niets altoos aangeteekend; gelyk als dit ook, de geschaapenheyd dier tyden, zelve te kennen geeft.

Bekendmaakinge der Gemeentens.

(*m*) Eusebius. (*n*) Idem.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van den handel en wandel, openbaare en afgezonderde Godsdienst, en verdere gebruikken, der Christenen, in de tweede Eeuwe.

§. 1.

De waare Godzaaligheyd der Christenen,

OP deze wyze dan, door dien de voorgangers der Christenen toenmaals aan de eerste eenvoudigheyd en zuyverheyd noch vry veel deel hadden, stond het ook doorgaans met de gemeente zelfs heel wel. Het welke men ook uyt zeer veele stukken en ken-teekens heel klaar kan leeren kennen, schoon dat de Christenen van die tyden zelfs heel verre van eygen roem en lof vervreemd waren, door hunne eygene ootmoedigheyd, en 't kleyn gevoelen, datze van zich zelfs hadden. Men kan echter uyt de Schryvers van die tyden heel gemakkelyk besluyten, dat ze het waare wezen des Christendoms geensins in schyn of uytterlyke woorden, maar enkel en alleen in hunne herten, en de werken, daar uyt voortkomende, gezogt hebben. Het was hen niet genoeg, wanneer ze slechts

was zonder eenige huychelerye.

van

van andere luyden voor vroome en oprechte menschen wierden gehouden; en dat ze eenige aandacht of godvruchtigheyd in hunne gebaarden en stellingen lieten blyken, maar ze moesten, booven al, in hunne eygene herten, van hunne oprechtigheyd en goede grond, ten vollen verzeekerd wezen. En na dat ze eenmal van alle valsche Godsdienst tot den leevendigen en waaren GOD bekeerd waren, zo voeren ze ook verder voort, hem, tot den eynde toe, getrou te zyn en te blyven. Ze lieten toenmaals de leere van hunnen Godsdienst niet zo zeer in enkele meeningen en inzettingen, als wel, in een oprecht en ongeveynst geloof bestaan. Door dit geloove waren ze eenmaal met GOD verzoend; en in dit zelve voeren zy verder voort, hunne herten, daagelyks, door de genade van Jesus Christus, te reynigen. Deze, en alle andere goede zaaken, die 'er meer tot een Goddelyk leeven behooren, behoefd men geenlins van de Christenen dezer tyden te verdichten, maar men vintze, in der daad, in de overgebleevene Gedenk-teekenen. Jaar C. tot CC.

2. Hunne liefde tot God hunnen Heyland, blykt zonne-klaar, uyt het vergoote bloed van ontelbaare Martelaren. Waar in zelf de overige zich aan den Heere opofferden, uyt eene dankbaare erkentenisse der reeds genootene barmhertigheyd; en, om te betuygen, of ze al schoon toenmaals in der daad en waarheyd om Christus wille niet kwamen te lyden, dat ze echter alle van ganscher herten daar na verlangden, en met hunne mede-broederen daar toe bereyd waren. Hunne hertelyke liefde onder malkanderen verdroot zelfs hunne vyanden, die zich in geenen deele daar in schikken konden, wanneer ze de namen van Broeders en Susters zo menigmaal onder hen hoorden noemen en in zwang gaan. Te meerder noch, nadien ze hunnen kuysschen en oprechten handel en wandel noch boven dien uyt alle omstandigheden helder zagen uytblinken. Ook moest men zich daar benevens noch over hunne groote zachtmoedigheyd tegens alle hunne vyanden, over hunne mededoogentheyd, gastvryheyd, oprechtigheyd, enz. ten hoogsten verwonderen; en zulks des te meerder, door dien dezelve by zich zelfs, of huns gelyken, niets minder als iets diergelyks konden vinden; en daar uyt ook heel wel gewaar wierden, dat alle deze goede eygenschappen zeekerlyk van een hooger hand af kwamen. Hunne over groote, ja onwrikbare standvastigheyd, geduld, en vriendelijkheyd, verwekte in hen, of een diep nadenken tot overtuyginge van hunne eygene herten, of, by de verhardinge der zelve, een meerder nyd, en grooter hitte van vervolginge. Men konde hen ook in geenen deele, over hunnen uytwendigen ommegang, handel of wandel, ergens in berispen, nademaal ze heel bescheyden, maatig, ootmoedig, en ingetoogen leefden; zonder dat de weereldlyke Overigheyd hen bestraffen of berispen konde, wegens ongehoorzaamheyd aan hunne gebooden, en eenige andere ongerechtigheyd, of weygeringe van opgelegde schattingen of lasten, hoe die ook zouden moogen wezen. Van alle deze goede zaken nu, kan onze *Afbeeldinge der eerste Christenen* een uytvoerlyk bericht geeven, daar we den Leezer dan ook na toe wyzen.

Liefde tot God. — En hunnen eeven-naaste. — Zachtmoedigheyd. — Geduld.

3. Doorluchtig is de getuygenis *van de Jonge Plinius*, die hy, *in het tiende boek sijner Zendbrieven, in de 97ste Brief, aan de Keyser Trajanus*, van de Christenen geeft, daar hy aldus zegd. *Zy verbinden zich onder malkanderen, in hunne Vergaaderingen; geensins tot eenige booze dingen, maar veel meer daar toe, dat ze geene dieverye, moord, of echt-breuk zouden begaan, dat ze aan niemand eenig onrecht zouden doen, of hem het zyne onthouden, enz. Men heeft ook, door geenerhande soort van zwaare* Getuygenis der Vyanden.

Jaar C. tot CC.

pyniginge, uyt twee gevangene vrouwen iets tot beschuldiginge konnen te voorschyn doen komen. Gelyk als ook de Verdeedigers der Christenen, in die tyden, gewoon waren, zich t'eenemaal onbeschroomd op de getuygenis van de argste vyanden des Christelyken naams, aangaande hunne onschuld, te beroepen, en hen genoegsaam als uyt te tarten, om vryelijk uyt te zeggen, wat ze tot hunnen laste hadden by te brengen. In haar afzonderlyk en huys-leeven waren het niets anders als loutere onstrafbaare daden en handelingen, die het onderzoek wel mochten verdragen, daar zy hen op bevonden, en die, na het verrichten van hunnen ordentlyken arbeyd en beroep, bestonden, in 't zingen, bidden, leezen, en overweegen van Gods woord. Zo dat zelfs ook, na het zeggen van *Tatianus, de Vrouwen, by haare Spin-rokkens, van Goddelyke dingen spraaken.* Alle welke zaken de groote vervolgingen van die tyden aan hen noch noodiger en aangenamer maakten, door dien ze zich genoegzaam alle oogenblikken tot lyden, ja tot de dood zelfs, gereed en vaardig moesten houden. Ondertusschen schroomden ze echter geenzins, om, by alle bequaame geleegentheid, de goddeloosheyd en grouwelen der Heydenen, te bestraffen en te myden. Weshalven ze ook allenthalven hunne Schouwspeelen, Feest-daagen, en dertelheden, ja zelfs, hunnen gantschen Godsdienst, opentlyk, en wel inzonderheyd by hunne openbaare belydenisse, kwamen te verwerpen en te vervloeken. Waar door ze ook metter tyd zeer veele ongeloovige en *Atheisten* kwamen te winnen en tot haar te trekken, door dien ze, in alle hunnen handel, deugdelyk, oprecht, en ongeveynst, bevonden wierden te zyn: eeven gelyk als de huychelaars meest altyd een vals begrip van het Christendom aan de menschen weeten in te scherpen, om hen daar door tot *Atheisten* of God-verzaakers te maken.

Haar afzonderlyk leeven.

Vermyding der Heydensche grouwelen.

4. By zodanige, toenmaals noch oprechte, gemoederen, en als nog duurende uytwendige onzeekerheid, is 'er, ontrent het pleegen van hunnen uytterlyken Godsdienst, heel weynig acht op eenige uytwendige Kerk gebruyken genoomen, in zoo verre namelyk, dat ze t'eenemaal daar op gevallen, en het waare weezen van den Godsdienst daarom zouden hebben laaten vaaren. In hunne gemeene offeningen ging het meestendeels, en wel voornamentlyk in het begin dezer eeuwe, noch geheel eenvoudig toe, en, na de wille en het ingeeven van den Heyligen Geest, zonder eenige dwang of krenkinge der ware Christelyke vryheyd, wettelyke plechtigheden of *ceremonien*, en zonder eenig *opus operatum* of schyn-werk. Even gelyk als de Heere een ieder in zyn herte regeerde, en na dat hy het oordeelde zynen naasten tot beeteringe of opwekkinge te zullen dienen, zoo bracht hy zulks ook voort, zonder eenige tegenstribbelinge van andere. De meergemelde *Plinius* verhaalt wyders, *in die zelve Brief*, het volgende daar van. *De Christenen zyn gewoon, op een zekere dag, s'morgens vroeg, eer het nog ter deege ligt is, by elkander te komen. In welke vergaderinge zy met malkanderen, ter eere van Christus, als van een God, een Lied zingen, en zig onderling verder verbinden, om allerhande gruwelen en boosheden te zullen nalaten. Hier op zijnze weder gewoon van elkanderen af te scheiden; en daar na, weder by een te komen, om op zoodanig een wijze met malkanderen te eeten, dat'er niets altoos met reede op te zeggen of te berispen valt. Het welke zy ook daar na weder al voort hebben nagelaten, na dat de Hooge Overigheyd alle heymelijke vergaderingen en gezelschappen heeft komen te verbieden.* (*)

Hunne Godsdienst,

Is vry en ongeveynst.

Aart en eygenschap van hunne t'zamenkomsten.

5.

(*) Plinius Jun. lib. X. ep. 97.

5. Hier zal ik noch twee eenvoudige bekenteniſſen der Chriſtenen zelve byvoegen, die zy aan de Heidenſche Overheden zelve gedaan hebben, op dat een ieder eenig begrip daar van, aangaande deze zaak, by zich zelve zoude konnen maken. Op deze wyze verhaalt *Juſtinus*, na dat hy de aanneeminge der bekeerde in de Gemeente heeft beſchreven: (*a*) *Wy nu*, zegd hy, *zijn wyders ſteeds by malkanderen, en in alles wat we opofferen*, (tot hulpe onzer mede-broederen) *danken en pryzen wy den Schepper aller dingen, door zijnen Zoon Jeſus Chriſtus, en de Heilige Geeſt. En op den zoo genaamden Sondag, komen alle, die in de Stad of op het Land woonen, te zamen byeen: dan werden de Gedenk-ſchriften der Apoſtelen, of de Boeken der Propheeten geleezen, zoo lang als het pas geeft. Als dan de geene die leeſt, ophoud, doed een Voorſtander, door een reede, eene onderwyzinge en vermaninge, om het goede en de deugd na te volgen. Daar na ſtaan we gezamentlyk op, en doen Gebeeden; en, gelyk gezegd is, als onze gebeeden gedaan zyn, werd'er Brood, Wyn, en Water voortgebragt, en de Voorſtander bid en dankzegd wederom, zoo veel als in hem is, en het volk roept daar op* Amen. *Dan werd dit gezeegende aan een ieder een omgedeelt en toegedient, en, aan die niet tegenwoordig zyn, werd het door de Diaconen toegezonden. Die nu rijk zyn, en geneegen, deelen mede, na vrywilligheyd, elk zoo veel als hy wil; dit nu byeen vergadert zynde, werd by den Voorſtander bewaart; en hier mede helpt hy de Weduwen en Weezen, en, die uit ziekte of andere oorzaken, gebrek hebben; zoo ook, die in banden zyn, midsgaders de Vreemdelingen, die tot ons overkomen. Kort om, het is een bezorgen van alle die in nood zyn.*

Jaar C. tot CC. Juſtinus getuygd van eene

Verzamelinge der Aalmoeſſen.

Leezen der H. Schrift.

Vermaaninge.

Gebed.

Avondmaal.

Aalmoeſſen.

6. De andere bekentenis van *Tertullianus* (*b*) kan ons insgelyks veel licht geven, aangaande deze zaak, die dan, eeven na den uitgang dezer eeuwe geſchreeven zynde, aldus luyd: *Wy zyn gewoon te zamen te komen, op dat wy GOD, als met gemeene ſtemmen, uyt alle onze kragt, door ons gebed, zouden zoeken te beweegen. Ook komen we te zamen, om de Heilige Schriften te hooren leezen, by welke geleegenheyd men, na de geſchapenheyd des tyds, gewoon is, eenige vermaninge of leeringen aan het volk te doen. Aldus verſterken wy ons geloove door heylige reedenen, wy verwekken hier door onze hoop, beveſtigen ons vertrouwen, en we verzuymen niets, om, door eene van God bevoolene Kerken-boete, aan de onze de onderhoudinge der Goddelyke gebooden in te ſcherpen, enz.* Uyt deze en andere diergelyke over-een-ſtemmende getuygeniſſen kan men de groote eenvoudigheyd en ernſt van de Chriſtenen dezer tyden, in hunne te zamenkomſten, klaar zien, welke ook toenmaals op geen andere wyze zouden aangeſteld geworden zyn, al hadden ze ſchoon eene volkomene ruſte en zekerheyd genoten, waar van ze ſlechts zomtyds een klein blikje quamen te zien en te genieten. Alhoewel men ook met eene niet loochenen kan, dat'er in deze eeuw al eenige krak en inbreuk in de eerſte eenvoudigheyd is gekomen, gelyk als we zoo aanſtonds, uyt de twiſt, die'er, aangaande het vieren van het Paasfeeſt, is gereezen, verhoopen te toonen.

Tertullianus ſpreekt

Van haar algemeen gebed.

Vermaaningen, en verdere eenvoudigheyd.

7. De omſtandigheden hunner te zamenkomſten, waren volgens zeekere getuygeniſſe de volgende, daar ze zich echter, na voorval van zaken of noodwendigheden, niet al te naauw daar aan verbonden. Ten gevalle van de Jooden wierden'er wel onderſcheydene zaken of gewoontens uyt hunne *Synagogen* in de Chriſtelyke Vergaderingen overgebracht; doch alles bleef echter als noch by een tamelyke goede eenvou-

(*a*) Juſtinus Martyr. Apol. II. p. 98. (*b*) Tertull. Apol. c. 39.

Jaar C. tot CC.

digheyd, door dien de Jooden zelfs ook, met het verwoesten van hunnen *Tempel*, genoegzaam alle hunne pracht en grootsheyd verlooren hadden. Dit waren echter alle gemeene, en middelmatige zaken. Als, by voorbeeld, *Plinius* maakt, ontrent deze tyd, gewag van een bestemden dag, (*stati diei*) die men in 't gemeen voor den Zondag aanneemt. Het is ook in waarheyd zeeker, dat de Christenen, ontrent deze tyd, dezen dag van alle andere dagen der weeke hebben beginnen af te zonderen; als mede, dat ze de Heydensche naam van dezen dag zoo hebben laten blyven, alhoewel ze echter, onder elkanderen gewoon waren dien dag den Dag des Heeren, of, van zyne opstandinge, te noemen. Want, dewyle ze doch voornamen, inzonderheyd om de zwakke te gemoet te komen, om, ontrent deze tyd, een zekere bestemde dag tot hunne uytterlyke vergaderingen in te stellen, zoo kooren de Leeraars om die reede voornamelyk dezen dag boven alle anderen daar toe uyt, op dat de Christenen, door dezelve, aan de opstandinge van Jesus Christus, de zendinge des Heyligen Geestes, en de allereerste Scheppinge des weerelds, zouden leeren gedenken. Waar door echter de Christelyke vryheyd der sterke in het geloove in het minste niet konde gekrenkt werden, als welke, ontrent alle deze zaken, eene goede en gereegelde orde en tucht, aangaande de uytterlyke oeffeningen, voor goed erkenden. Alle deze vergaderingen waren echter daarom geensins zoo alleen op de bloote Zondag verschooven, dat ze ook niet op andere dagen der weeke, en zulks wel heel dikmaals, by elkander quamen. Door dien de Zabbath of Zaturdag daar toe onder andere afzonderlyk in het Oosten, om der Jooden wille, heel bequaam was, welke op die dag in 't gemeen by elkanderen quaamen, en van hunne Wetten handelden, waar door ze dan ook aan de Christenen eene bequame geleegenheyd verschaften, om mede op die zelve dag van Christus te spreeken. Van andere Feestdagen vind men, ontrent deze tyden, niet zonderlings aangeteekent, behalven het geene, dat het Paasfeest aangaat, en de twist, die desaangaande in de Gemeente is ontstaan, waar van wy in het naast-volgende Hoofdstuk breeder zullen handelen.

Tyd der Vergaaderingen. *Zondag.* *Dag des Heeren.* *Andere daagen.* *Saturdag.* *Feest-daagen.*

Andere tyden.

8. Daar-en-boven kan men ook uyt het verhaal van *Justinus* wel zien, dat de Broederen insgelyks gewoon waren by elkanderen te komen, zoo wanneer 'er iemand, door den Doop, in de Gemeente moest ingelyft werden. Als mede, dat zulks ook wel, na geleegenheyd van zaaken, des Woensdags en Vrydags placht te geschieden, op welke dagen eenige Broederen ook gewoon waren zomtyds te vasten, of eenige andere Godsdienstige oeffeningen te pleegen, na dat zy daar toe door de Geest Godes gedreeven en aangezet wierden. Dit alles nu moest toenmaals noch meest by nacht, of heel vroeg in de morgenstond, geschiedden, door dien ze byna nergens zeeker waren, van wegen de Heydenen; als ook, dewyl ze zich zelve niet gaarne by iemand in het ooge wilden brengen, of verdacht maaken, wegens hunne onderlinge by-een-komsten.

Plaatzen hunner Vergaaderingen.

Uyt deze reede waren ook de plaatsen van deze hunne vergaderingen ten uyttersten onzeeker, als waar toe alle verzamel-plaatzen aan hen goed genoeg konden wezen, als, Huyzen, Badstooven, Hoolen, Kelders, Grafsteden, en, in 't algemeen, alle de afgeleegenste heymelykste oorden of plaatzen. Hierom wist men ook, ontrent deze tyden, noch van geen bouwen van Kerken of Altaaren, het stellen van Beelden, of eenig ander cieraad of pracht in en op dezelve, als welke zaken ook, buyten dat, tot het waarachtige wezen des Christendoms geensins behoorden. Wanneer ze nu

Ze hadden ook als toen noch geene Kerken.

weder van elkanderen af zouden fcheyden, hebben ze, na alle waarfchynelykheyd, eerst onder den anderen afgefprooken, waar, en op wat tyd, ze weder by den anderen zouden vergaaderen, of, ze konnen ook wel, door de een of de ander; daar na weder te zamen geroepen zyn geworden. De klokken, houte, of andere openbaare ken-teekens, moeften ze wel noodzaakelyk, uyt vreeze van hunne vyanden, achter weege laten, en zich daar van onthouden. Jaar C. tot CC. Of Klokken.

9. Van hun leezen en bidden hebben we nu reeds al gehandeld. Aangaande het eerfte, hielden ze zich niet alleen bezig met de brieven of Schriften der Apoftelen, maar ook, met andere fchriften, die van Geeftryke en hoog-verlichte mannen gefchreeven waren. Wat het laatfte, of het Gebed aangaat, dit deeden ze geenzins na eenig voorgefchreeve *Formulier*, als waar door ze veel eer in hunne vrye opheffinge en vereeniginge met God verhinderd, en alleen op een ydel mond-gezwets gebracht zouden zyn. Daar en teegen deed de een of d'andere Voorftander of Oudfte meeft altyd een algemeen Gebed, na dat hem zulks door Gods Geeft zelfs wierd in gegeeven; en zulks wel voor alle menfchen, zo wel die in als buyten de gemeenfchap der Heylige leefden, en ook niet anders, als met geboogene kniën, of andere diergelyke demoedige gebaarden, daar toe hen haar neerflachtig en ootmoedig herte van zelfs aanleydinge genoeg gaf. Het leeren en fingen dezer Chriftenen gefchiede insgelyks ook in eene diergelyke eenvoudigheyd, zonder eenige de minfte wydluchtigheyd, oppronkinge, of gemaaktheyd. Boven al is zeer vermaakelyk te leezen, dat ze met elkanderen voornaamelyk eenige Lof-liederen, ter eere van Jefus Chriftus, hebben op gefongen. Door dien ook de gedachtenis van zyne bloed-getuygen of Martelaaren by hen zoo uyttermaaten aangenaam was, en met eene ook dienftig en nadrukkelyk, om hen in haaren aandacht op te wekken, zoo waren ze in 't gemeen gewoon die op te haalen, in hunne vergaderingen, en wel meeftendeels ontrent hunne Graf-fteeden op de Kerkhooven (of *Gods akkers.*) By welke geleegentheden ze ook niet na lieten God voor hen te bidden, hun lyden, en daaden met lof te verkondigen, om tot een voorbeeld van navolginge aan andere geloovige te verftrekken: by welke voorvallen, men mede gewoon was eenige gefchenken toe te brengen, een ieder na zyne macht en believen, welke men dan aan de arme en nooddruftige weder uyt deelde. Even gelyk als men ook by alle andere vergaaderingen; *collecten*, geld-verzaamelingen, en aalmoeffen onder hen placht te houden, die dan weder rykelyk aan de arme en nood-lydende uyt-gedeeld en aangewent wierden. (*) Het leezen van den Bybel, en andere Schriften. Hun gebed deeden ze uyt geene Gebeede-boeken. Hun gezang, En gedagtenis der Martelaaren.

10. Op eeven die zelve wyze ging het ook ontrent den Doop toenmaals noch al taamelyk wel toe, door dien men dit uytterlyke werk geen kracht altoos uyt zich zelve toe fchreef; dewyle men geloofde, dat alle de wateren des weerelds niet machtig waren om een eenige zonde af te waffchen. Waarom men de nieu-bekeerde voor heene grondiglyk dies aangaande gewoon was te onderrichten, om hunne gemoederen van dat uytwendige werk, daar het vernuft in 't gemeen op pleegt te vallen, af te trekken, en tot eene grondige en inwendige veranderinge des geheelen leevens, en alzo, tot de waarachtige wedergeboorte, te brengen. (*a*) Om welke reede men zich ook met den doop geenzins verhaafte, nadien men de gewoonte hadde van de nieuwe aankoomelingen meeft altyd op het Paas- of Pinxter-feeft te doopen, dewyle men deze gewoonte, van de tyden te Den Doop der volwaffene, Plagt ontrent het Paas-of Pinxter-feeft te gefchieden.

(*) Dionyfius Corinthius apud Eufebium IV. c. 23. (*a*) Juftinus l. c.

Jaar C. tot CC.

Aanvang van de Kinder-doop;

te verdeelen, noch van de Jooden over-behouden hadde. *(b)* Met het doopen der kleene kinderen heeft men echter allengsjes begonnen, na dat de Christenen niet meer zo zeer uyt de Heydenen by een verzaameld, als wel, van Ouders gebooren wierden, die voor heene al Christenen geworden waren, en die hunne kinderen, al voort na de geboorte, ten doop kwamen aan te bieden. Het geene echter veele verstandige Leeraaren zoo voort in geenen deele wilden, of konden toe stemmen, nademaal ze wel ernstiglyk daar tegen *protesteerden*, en een overgroot gevaar en verval daar uyt te gemoet zagen, gelyk als hunne schriften zulks ook uytdrukkelyk getuygen. *(c)* Voor de rest bleef het recht, om zulks te verrichten, eeven gelyk als andere zaken, ook aan de gantsche gemeente, en aan alle de leeden deszelfs in 't byzonder, algemeen; volgens hunnen wel gegronden Regel: *wat van allen te gelyk genooten werd, dat zelve konnen ze ook alle te gelyk geeven.* *(d)* Gelyk als dan ook de *Diaconissen* of Dienaressen zelfs haare verrigtinge by deeze *Ceremonie* hadden; van alle welke zaken, beneevens de verdere omstandigheden der zelve *in onze Verhandelinge der Eerste Christenen* uytvoeriglyk gehandeld is.

En bedenkinge der Leeraars op dezelve.

Dienaressen.

Het Avondmaal

11. Het Avondmaal wierd toen ter tyd ook noch meest by behouden, ter gedachtenisse van de liefde en trouwe hunnes Verlossers; als mede, tot een nadere vereeniginge der geloovige onder elkanderen. Tot welken eynde zy dat dan altoos by hunne liefde-maaltyden, het zy dan voor of na dezelve, gewoon waren te houden, na het voorbeeld van Christus zelve. Waar mede dan ook te gelyk alle waan-geloof, afgoderye, en andere misbruyken, ontrent deze tyden, daar nog van af zyn gebleeven. *(e)* Dit nu gaven ze insgelyks met hunnen hertelyken Broederlyken ommegang en vereenigde herten, niet duysterlyk te kennen, welke zy met de naamen der gemeenschap, of *Communie*, liefde-maaltyden, *Synaxis*, en *Eucharistie* gewoon waren uyt te drukken. En zulks alles geschiedde van hen met een veel beter recht, als by de naarvolgende huychelaryen en afgoderyen, wanneer men van dit uytterlyke werk een *reële* zaak gemaakt heeft, die voor alles konde helpen, het herte mocht ook inwendig gesteld zyn, zoo als het wilde. Even dat zelve oogmerk hadde men ook met de kus der liefde en des vreedes, waar mede de gelovige als dan en anderzins dikmaals hunne naauwe vereeniginge betuygden, en waarom ze ook meenigmaal zeer veele gevaarelyke lasteringen moesten verdragen, en sware oordeelen ondergaan. *(f)* Wat nu de andere omstandigheden des Avondmaals aangaat; zoo namen dan eerst de tegenwoordige, en wel alleen de vroome en heylige, door dien alle de bekende sondaren daar van uytgesloten wierden, in de Vergaderinge iets van het opgediste Brood en de opgezette Wyn na zich, en wel zodaanig, na dat het Brood niet juyst in zulke kleene stukjes gebrooken was, als men dat nu wel gewoon is te doen, of, zy ontfingen zulks ook wel uyt handen der Dienaars. *(g)* Doch de Wyn wierd, zo wel van weegen de sterkte des zelfs, als uyt eenige andere oorzaken, met water gemengd; waar van hen geen by-geloof, of eenige andere vreze, beweegen konde, om zulks na te laten. *(h)* Aan den afweezenden wierd elk zyn deel hier van toegezonden, om hen, door deze uytterlyke teekenen, tot een algemeene liefde en trouwe op te wek-

Geschiede by hunne maaltyden.

Communie en liefde-maaltyden.

Kus der liefde.

Omstandigheden des Avondmaals.

(b) Tertullianus de Baptismo c. 19. *(c)* Idem. c. 18. *(d)* Idem. *(e)* Tertullianus. *(f)* Justinus, Tertullianus. *(g)* Justinus, Clemens Alexand. Irenæus apud Eusebium. *(h)* Justinus, l. c.

wekken, gelyk als wy nu reeds al zoo aanftonds, uyt *Juftinus*, hebben aangeweezen. (*) Jaar C. tot CC.

12. Onder de byzondere Godsdienftige oeffeningen, die een ieder geloovige voor zich zelfs, zonder eenige dwang, zomtyds voornam, wierd ook het Vaften mede gereekent. Het welke dan ook afzonderlyk de eerfte aankomelingen in het Chriftendom des te eerder aanbevoolen wierd, door dien het onze Heyland en Zaligmaaker zelfs eerft geoeffend en gebruykt, en daarna ook, als zeer nuttelyk, gepreezen hadde, als waar door aan de booze Geeft, en de verzoekingen deszelfs, zeer veel afbreuk konde gedaan werden. Deze oeffeninge nu behield de Apoftelen, en hunne navolgers, maatig en nuchteren, zoo wel tot het gebed, als tot alle andere noodwendige ftryd tegen de vyanden. Ze waren ook wel gewoon, om, op zekere gezette tyden, gezaamentlyk met elkanderen te vaften; eensdeels, wanneer 'er eenige algemeene nood of zwarigheyd voor handen was; en ten anderen, voor de wederaanneeminge der gevallene, en den Doop der nieuw-bekeerde, en, uyt dien hoofde, wel voornamentlyk kort voor het Paas-feeft. Waar van men echter, in den beginne, geen alomme doorgaand gebod, en noch veel weyniger, eenige de minfte dwang hadde, of iets daar van wift. Het onthouden van het geftikte, en van bloed, was ook toenmaals by hen in een volkoome gebruyk, na het voorfchrift der Apoftelen zelve, en, uyt krachte van deszelfs zoo gewichtige oorzaak; namelyk, dat het leeven des lichaams in het bloed der Dieren beftond. Uyt welke reede ze ook, in hunne verantwoordingen, hunne lafteraaren des te vroolyker en onbefchroomder konden tegenfpreeken en te gemoet voeren, wanneer die hen verweeten, als of zy, in hunne Godsdienftige by-een-komften, hunne eygene kinderen kwamen te flachten, en het geftortte bloed van dezelve in te drinken, enz. Van andere overtollige, en waan-gelovige *Ceremonien* was deze eeuw verders, en wel voornamentlyk ontrent het begin deszelfs, noch geheel en al reyn. Wanneer men nu, aangaande deze tyden, zoo dikmaals van het teeken des Kruyffes leeft, en hoe de Chriftenen dat in zeer veele voorvallen gebruykt en gemaakt hebben; zoo dient men zich wel noodzaakelyk deze naarvolgende oorzaken daar by te erinneren. Zy wilden zich door dit uytterlyk kenteeken van hunne eygene vreeze en bloodigheyd ontleedigen, door dien de Heydenen het meefte van allen met het fmaadelyke kruys van Chriftus den fpot dreeven, en zulks onophoudelyk aan hen verweeten. Dierhalven wilden de Chriftenen van die tyden dan daar mede betuygen, dat zy zich desweegen in het geringfte niet fchaamden, maar dat ze veel meer alle hunne verrichtingen met het teeken des kruiffes kwamen te teekenen, om zich zelfs daar door in gewiffe voorvallen, van de ongeloovige Heydenen des te beter te onderfcheyden. Dit nu zy tot dus verre van de voornaamfte zeeden en gebruyken dezer eeuwe genoeg gezegd, welke wel noodig geweeft waren, om breder en uytvoeriglyk te befchryven, door dien men kort na deze tyden een groot verloop en verval in byna alle deze zaaken onder de Chriftenen heeft beginnen te befpeuren.

Het Vaften, Op gezette tydcn. Voor het Paas-feeft. Onthoudinge van het geftikte, en van bloed. Teeken des Kruiffes, En oorzaak van het zelve.

(*) Irenæus, apud Eufebium, v. c. 26.

Jaar C. tot CC.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de ontstaane Ergernissen en Dwaalingen in de tweede Eeuwe.

§. 1.

Handelingen met de gevallene.

DOor dien men in deeze Eeuwe, en wel voornaamelyk omtrent het eynde des zelfs, in de maniere van met de dwaalende te handelen, eene zeer groote veranderinge gemaakt heeft, zo ben ik van voorneemen, om eerst hier ter plaatze in 't algemeen aan te wyzen, wat men in den aanvang met de gevallene gewoon was te doen. In 't algemeen wierden daar voor alle zulke menschen gereekend, die, het zy dan door list of geweld, van het geloove in den waaren leevendigen GOD afgebracht waren; het welke, geduurende de hitte der grootste vervolgingen, niet zelden kwam voor te vallen en te gebeuren; en wel meest, met ongeoeffende en onstandvastige zielen en gemoederen, die zich somtyds wel door aangenaame voorstellingen en beloften, maar meest, door verschrikkelyke dreygementen en over zwaare pynen, van het rechte geloove lieten afbrengen. Verders gebeurden 'er somtyds ook wel eenige andere groove uytspoorigheden, in welke deze of geene kwaamen te vervallen. Alhoewel dit laatste, by gemoederen die nu reeds rechtschaapen in het geloove gegrondvest waren, door de gestadige waakzaamheyd der broederen over zich zelfs en alle andere, en de steeds-duurende vervolgingen en ellenden der gemeente, heel zelden kwam voor te vallen; en, wanneer het al eens gebeurde, door de boete en weder-oprechtinge der gevallene, voort weder verbeeterd wierd. Waar by in de gantsche gemeente, na het believen en de inzettinge van Christus zelve, in den beginne niets anders, als loutere sachtmoedigheyd, liefde, en ontferminge plaats hadde. Waar op dan alle de andere voorgeschrevene middelen en wyzen heel zorgvuldig aangewend wierden.

Voorbeeld van Johannes.

2. Op deze wyze is het van den Apostel *Johannes* bekend, hoe dat hy een zeker jongeling, die door kwaad gezelschap was verleyd geworden, met groote bekommering weder gezocht heeft tot zich te trekken; als mede, op wat wyze hy hem eyndelyk ook, als een verloore schaapje, met veele lieffelyke en mededoogende woorden, weder tot de gemeente heeft gebracht. Waar op dan ook dezelve, met veel bidden en vasten, om zyne verzoeninge by GOD heeft aangehouden, en den Jongeling zelfs, met alle bedenkelyke liefde en zachtmoedigheyd, weder op de rechte weg gebracht. (*) Na dit doorluchtige voorbeeld, was men in den beginne gewoon, alle andere diergelyke voorvallen, ontrent de gevallene, te richten, tot zo verre zelfs, dat men hen allenthalven, met alle noodige overtuyging en vriendelyke aanspraak, zo veel als men konde, te gemoet en te hulp kwam, wanneer men ze wat hardnekkig bevond te weezen; of, dat men ze, wanneer ze zich verootmoedigden, met alle vreugde en voorzichtige betuyginge van liefde, weder op nam. Men was echter gewoon, na de geschapenheyd van hunne zonden, ernstelyker of zachter, geswinder of langzaamer, met hen te handelen. Men wist evenwel toenmaals noch niets het geringste van eenige vaste ingezette tyden tot Kerken-boete, maar, men schikte zich, door Goddelyke bestieringe, na de bevondene omstandigheden. Noch veel weyniger waren toenmaals ook die schrik-woorden, van ***excommuniceeren***, verbannen,

Kerken-boete,

En Ban, noch onbekend.

(*) Clemens Alex. apud Euseb.

nen, verwerpen, en meer andere diergelyke bekend; maar wel, het binden, afzonderen van de gemeente, enz. Door dien het eerste toen ter tyd al eenige *Tyrannie*, inzonderheyd van de Leeraars; en het laatste, alleen eene heylzaame te recht brenginge met zich bracht en vertoonde, byzonder als die in 't openbaar, voor de gantsche gemeente, moest geschieden. Echter heeft men, ontrent het uytgaan dezer Eeuwe, al begonnen, allengskens, met de uytsluytinge uyt het gebed, en het gehoor des woords, een aanvang te maken, na dat men met de *Communie* eerst begonnen hadde.

Jaar C. tot CC.

Uytsluytinge.

3. Deze gevallene nu, moesten haare sonden niet voor de Voorstanders of Oudste alleen, maar voor de gantsche gemeente, en zulks wel met zeer klaaglyke en ootmoedige gebaarden en uytdrukkingen, bekennen, elk, na dat zyne inwendige gesteltenis hem zulks aan de hand gaf. Ze baaden alle de broederen, opentlyk en onbedwongen, hertelyk om vergiffenis van hunne bedreevene sonden en argernissen, ze verzochten hunne voorbeede by God, waar op ze dan ook weder in de gemeente wierden open aan-genoomen. Welke plechtigheyd daar na meenigmaal tot ontrent het Paas-feest wierd verschoven. (*a*) Die geene nu, welke zich dan noch eens, of meer malen, met zulke of diergelyke zonden bezoedeld hadden, wierden daar na zo licht niet weder geloofd of vertrouwd, en men hield hunne voorige bekeeringe slechts voor huychelarye. (*b*) Alhoewel 'er zulke voorvallen, door de krachtdadige werkinge des Heyligen Geestes, die toenmaals noch plaats hadde, heel zelden kwamen te gebeuren, door dien zich de Christenen van die tyden heel gaarne van dien zelven Geest, ontrent de gehoorzaamheyd hunnes geloofs, regeeren lieten. Met de andere, die, beneevens hunne dwalingen, ook een verkeerd leeven begosten te leyden, gelyk als wy in het laatste Hoofdstuk dezes deels noch nader toonen zullen, handelde men in 't gemeen op zulk eene wyze, als wy in het eerste Boek dezer Historie breeder aangeweezen hebben; schoon dat men met deze menschen naderhand insgelyks al meede een gants andere weg begost in te slaan, gelyk we in 't vervolg met zommige voorbeelden verhoopen aan te wyzen. Die geene echter, welke zich door goede en zachtzinnige middelen lieten gezeggen, wierden ook heel gewillig, en met alle liefde, weder open aan-genoomen. Met de overige, die zich in 't geheel niet wilden laten gezeggen, en, die noch daar en booven een meerder aanhang zochten te maken, kwam men echter zoo heel licht niet tot eene volkomene afzonderinge, door dien ze zich zelfs, uyt vreeze en knaaginge hunnes besoedelden geweetens, genoegzaam van de gemeente afzonderden, en hun weerelds en ergerlyk leeven gaarne alleen en op zich zelve voerden. Ook vind men, in de aloude Historien, heel weynig, dat zulke of diergelyke menschen ooyt weder op de rechte weg zyn geraakt, die eenmaal den dwaalweg der zekerheyd en zotte inbeeldingen geheel en al zyn ingeslagen geweest.

Bekentenis der zonden geschiedde voor de gantsche Gemeente.

Wederafvallige zondaars.

Handeling met de Ketters,

En met de verstokte.

4. Ik wil dan dus, het afzonderlyke bericht, aangaande de dwaalingen dezer tyden, alhier nochmaals herhaald hebben, het gene ik, in het eerste boek dezer Historie, dies aangaande in 't algemeen hebbe aangeteekend, en die zelve verhaalingen kortelyk doorloopen, met die hoope, dat 'er, na my, noch wel andere naauwkeurige onderzoekers der Oudheden d'eene of d'andere tyd zullen volgen, die deze, en diergelyke zaken noch naauwkeuriger zullen doorsnuffelen, en het waare van het valsche ter deegen onderscheyden, door dien zulks doch on-

(*a*) Irenæus apud Eusebium. l. c. 24. (*b*) Clemens Alexandrinus, Strom. l. II.

Jaar C. tot CC.

onmoogelyk niet op eenmaal, en van een alleen, gedaan kan werden. Daar zyn dan, in den aanvang dezer Eeuwe, genoegzaam op een en dezelve tyd, twee voornaame mannen geweest, namelyk, *Saturninus* en *Basilides*, die ook zelfs, in de Historien, mede scholieren en spitsbroeders werden genaamt; alhoewel de laatste daar na van de eerste is weggetrokken, en naar Egypten verreyst. (*a*) Alle beyde zouden ze de eerste grond hunner leere van *Simon* en *Menander* ontleend hebben, alhoewel ze echter iets of wat van elkander verschillen. Het gevoelen nu van *Saturninus* zal ik hier ter plaatze ter needer zetten, zo als ik het by *Irenæus* vinde aangeteekend te wezen. (*b*) Hy sprak dan van een eenige onbekende Vader, die de Engelen, Aarts-Engelen, Krachten, en Machten geschaapen en gemaakt heeft. Verders redeneerde hy van zekere zeven Engelen of Geesten, die de weereld, en alles dat daar in is, gemaakt hadden; waar mede hy, misschien, heeft willen zin-speelen, op het geene men in de *Openbaaringe van Johannes*, cap. 1. ℣. 4. leest. Aan deeze zeven Geesten zoude ook de geheele weereld verder aanbevoolen geweest zyn geworden, en een daar van zoude afzonderlyk over de Jooden gesteld zyn geweest. Doch de Satan zoude, volgens zyne stellinge, zig immer en altoos teegen deze Geesten aankanten, die ook, zo wel als deze goede Geesten, zomtyds wel waarachtige *Orakelen* en voorzegginge konde voort-brengen. Waar uyt men dan ook wel besluyten kan, dat zommige Schryvers hem, zonder eenige grond, na geeven, als of hy een geheel andere God uyt den Engel der Jooden gemaakt zoude hebben, die hy teegen den rechten waarachtigen God zoude aangezet hebben. Gelyk dan de getuygenissen van *Philastrius*, en andere, die by de aloude Schryvers eenig gewag van hem en zyn leere maaken, doorgaans zeer verward en duyster zyn.

Saturninus en Basilides. — *De leere van Saturninus.* — *Aangaande de zeeven Geesten Gods.*

5. Verder zoude hy gezegd of gesteld hebben, (*c*) dat de Engelen den mensch gemaakt hadden, waar van, van booven, uyt de Hoogste Macht, (dat is van GOD zelfs) een helder lichtend beeld gescheenen hadde. Als zy dit beeld nu onmoogelyk niet in zich hadden konnen vatten, door dien het gestaadig voort weder na de hoogte toe week, zo zouden deze Engelen daar op tot malkanderen gesprooken hebben, Laat ons menschen maaken, na onzen beelde en gelykenis; alwaar hy, *uyt het eerste Boek Mosis*, cap. 1. ℣. 26. door de *Elohim* deze Engelen zal verstaan hebben. Wanneer zich nu de eerst-geschaape mensch niet op konde rechten, zo had zich de Hoogste Macht (GOD) over dezelve ontfermt, dewyle hy na zyne gelykenisse geschaapen was geworden. (Waar uyt men zien kan, dat hy deeze Geesten voor het Goddelyke weezen zelfs erkend heeft.) Hier op zoude GOD een kleen vonkje van zyn eyge leeven hebben uytgelaaten, dat den mensche opgericht en leevendig gemaakt hadde: Dit zelve leevens-vonkje nu zoude, na het afsterven van den Mensch, tot zynen oorsprong weeder inkeeren, als van een en dezelve aart daar meede zynde: het overige zoude tot die stoffe weder keeren, en daar in ontbonden werden, daar het eerst uyt was voort gekoomen. Van Christus zoude hy gezegd hebben, dat hy onbekend was, zonder eenig lichaam of gedaante, en, dat hy maar alleenlyk als een mensch te voorschyn was gekoomen; en wel voornaamelyk uyt die reede, om de Jooden te verstooren, en, om alle die geene zaalig te maaken, die in hem kwaamen te gelooven, door dien alle de Vorstendommen gezamentlyk teegen

Van de Scheppinge des menschen. — *Van Christus.*

(*a*) Epiphan. Hær. 23. (*b*) Irenæus, l. 1. c. 22. Philastrius Hær. 32. (*c*) Iren. l. c. Tertullianus de animâ c. 32. & de præscr. c. 46. Philastrius Hær. 31. Epiph. l. c. Theodor. l. 1. Hær. Fab. c. 3. Augustinus Hær. 3. Auctor prædestinati Hær. 5. & 7.

teegen den Engel of Vorst der Jooden hadden gestreeden. Want de Engelen zouden de menschen van twederleye aart en eygenschap gemaakt hebben, naamelyk, goede en kwaade. De boose Geesten nu zouden de laatste zyn te hulpe gekoomen, uyt welke reede de Heyland en Zaligmaaker ook in de weereld gekoomen was, om de booze geesten en menschen uyt te roeijen, en de goede te behouden en zaalig te maken. Jaar C. tot CC.

6. Schoon men in 't gemeen aan alle de dwaalende *Secten* een onmaatig en argerlyk leeven gewoon is toe te schryven, zoo vind men echter deze menschen daar geenfins meede beswaard, of met iets dat daar na gelykt. Maar men vind wel van de aanhangers van *Saturninus* aangeteekend, dat ze zich t'eenemaal onthouden hebben van eenige dieren te eeten, door welke volkoomene onthoudinge ze ook, na de meeninge van *Irenæus*, zeer veele navolgeren tot zig getrokken hebben. Gelyk ze ook niet trouwen wilden, nog kinderen teelen, door dien ze meenden, dat zulks van den Satan af kwam, waar in ze moogelyk hun oogmerk op de booze lust gehad hebben, daar de menschen in ontfangen werden. Zulk een uytdruk nu staat alleen uyt de oude Schryvers te haalen, by aldien ze anders de meening dezer menschen maar ter deegen en onpartydig begreepen hebben, en dat ze niet veel eer, uyt zo veelerhande verschillende verhaalingen, en het gemeene geruchte, een gants ander opgevat vooroordeel en verkeerd begrip van hen hebben aangenoomen, als ze wel in der daad en waarheyd gehad hebben. Dit laatste nu is genoegzaam daar uyt te vreezen en te besluyten, dewyle geene van alle de Schryvers, die deeze zaken verhaalen, ooyt zelfs met deze luyden gesprooken, of hunne stellingen op gewisse gronden onderzocht hebben; maar dat ze zulks alles, alleen uyt verre afgeleegene plaatzen, door het algemeene geruchte dat hen naging, en eenige onwaarachtige partydige narichten die ze daar van gehoord hadden, zoo verhaald en ter needer gesteld hebben. Waar uyt dan verder is voort gekoomen, dat het de eene Schryver uyt de andere weder heeft uytgeschreeven, en zulks noch wel meenigmaal, dat ze zich niet ontzien hebben, met daar iets by te doen of uyt te laaten, te veranderen of groot te maken, enz. Gelyk als men het in 't gemeen met zulke perzoonen ziet gaan, die eenmaal veroordeeld, en door de algemeene over een stemminge des weerelds ter needer geslagen zyn, aan welke een ieder zich tot een Ridder meent te zullen maaken, door die menschen meede, met den grootsten hoop, plotzeling op het lyf te vallen, en daar een plasdank door te verdienen. Zulke, en diergelyke zaaken nu, kan men, neevens ontelbaare andere, ook in het oordeel zien, dat men allenthalven over dezen man geveld heeft. Dit gaat zelfs zo verre, dat zich een zeeker Schryver niet ontsien heeft, voor te geven, dat deze Man noch van den Apostel *Thomas* zoude in den ban gedaan, en vervloekt zyn geworden, eeven gelyk als men zulks ook voorheene van de *Harpocratianen* en andere heeft weten te verdichten. Bloot alleen daarom, om dat men, door zulk een voorbeeld van een Apostel, daar na ook weder andere Ketters des te zekerder en vryer zoude konnen verbannen.

De ingetoogenheyd der Saturnianen.

Ongewisheyd der Ketterboeken,

En Fabelen in dezelve.

7. Zyn tyd- en mede-genoot *Basilides* is onder de Keyser *Adrianus* bekend geweest, het zy dan, dat hy, ontrent deze tyd, zich eerst heeft beginnen bekend te maaken, of, dat hy reeds al voor die tyd is bekend geweest, waar in de geleerde niet konnen over een komen. Ons zal het genoeg zyn, dat wy zyn gevoelen uyt *Irenæus* als de oudste Schryver die van hem handeld, hier ter needer stellen; alzo de laatere Schryvers veel veranderen. Hy zegd dan aldus. *Van den Vader, die niet gebooren is,*

Basilides.

Zyn leer, van God,

Jaar C. tot CC.

is het gemoed (νȣ̃ς) *ontſprooten*; *hier van het woord* (λόγος) *en daar uyt het verſtand* (φρόνησις) het geene hy ook, na het zeggen van *Clemens*, *het geloove* en *het ryk* noemd. *Hier uyt is weeder de wysheyd en de kracht* (σοφία καὶ δύναμις) *ontſtaan.* Van de Scheppinge, *Van deeze beyde zyn verder de machten, vorſten, en Engelen voort gekoomen, welke de eerſte zyn, en den Hemel ook eerſt gemaakt hebben. Uyt deze alle zyn daarna vervolgens weeder andere Weezens ontſtaan, en hebben een anderen Hemel gemaakt, en van daar weeder, nederwaards, na de gelykheyd des eerſten Hemels, den derden, vierden, vyfden, enz. tot dat het getal der zelve, in gelykheyd der dagen van het gantſche Jaar, tot op 365 is aangegroeyt. Die Engelen of Geeſten nu, die den laatſten Hemel in-hebben, hebben alles gemaakt, dat 'er in de wereld is, en hebben de aarde en de volkeren onder hen verdeeld*, miſſchien volgens het x. *Capittel* van *Daniel*, ℣. 14. tot 20. *De Vorſt nu van alle is die, welke over de Jooden is gezet geworden; en door dien deze alle de overige natien heeft willen bedwingen, zoo hebben alle de andere Vorſten hem tegenſtand gedaan.* Van Chriſtus, *Wanneer nu de ongeboorene Vader het verderf van deze te gemoed zag, zoo heeft hy zyn eerſt-geboorenen Zoon het verſtand* (νȣ̃ς) *gezonden, tot verloſſinge van die geene, die in hem geloofden. Deze is in de gedaante van een menſch, onder de volkeren verſcheenen, en heeft wonderen gedaan.* (*)

En zyn lyden. 8. Van dezen zoude hy verder gezegd hebben; *Dat hy zelfs niet hadde geleeden, maar, dat Simon van Cyrene was gedwongen geworden om zyn kruys te moeten dragen. Dat deze Simon daarna, uyt onweetenheyd der Jooden, was gekruycigt en van hem zoo veranderd geworden, dat men hem voor Jeſus Chriſtus hadde aangezien.* Alhoewel andere weder hier ontrent voorgeeven, dat hy geleerd zoude hebben, *dat Chriſtus alleen na de uytwendige ſchyn, als in een ſchaduwe geleeden hadde.* Andere wederom zeggen, dat hy, in dit ſtuk, met *Paulus Samoſatenus* van een en het zelve gevoelen is geweeſt, het geene evenwel openbaarlyk vals is. Verder zoude hy die reede daar van gegeven hebben, *dat Chriſtus daarom niet geleeden hadde, dewyle hy de geeſtelyke kracht des eeuwigen Vaders was geweeſt, en dat hy zig dierhalven ook in alzulke gedaantens hadde konnen veranderen, als hy wilde, en, dat hy ook op deze wyze weder was opgevaren, tot den geenen, die hem gezonden hadde.* (a) En desweegen zoude hy ook niet gezegd hebben dat *Chriſtus gekruyſt was geweeſt*; als mede, *dat hy niet de lichaamen, maar alleen de zielen verloſt hadde, door dien de lichaamen dog, uyt hunne eygene natuure, vergankelyk waren.* Misſlag van Epiphanius. Maar, dat hy zich zelfs voor de Chriſtus zoude uytgegeeven hebben, zegd niemand, als *Epiphanius* alleen, en zulks ook, buyten alle twyffel, uyt zyn eygen goeddunken. De waarzeggingen heeft hy van de Geeſten van daan gehaald, door welke de weereld is gemaakt geworden, maar de Wet, van die Vorſt, die het Volk uit Ægypten heeft uytgeleyd. Hy heeft het ook daar voor gehouden, dat men de offerhanden der Afgooden wel zonder eenig bedenken konde gebruyken, even gelyk de overige dingen onverſchillig waren, en na de zinnelykheyd van dezen of geenen geſchikt wierden, 't geen miſſchien van andere op moetwille is getrokken. Men mocht meede zich zelve en zyn eyge gevoelen wel niet te kennen geven, maar veel eer daar op uyt weezen, dat men andere leerde kennen. Waarom men ook aan zyne navolgeren in 't gemeen gewoon was te laſt te leggen, dat ze de verloochening van haar eyge geloof

(*) Clemens Alexandr. l. 1. Strom. p. 545. Epiph. hær. 24. (a) Irenæus, l. 1. c. 23. Tertullianus de Præſc. c. 46. Theodoretus, l. 1. hær. Fab. c. 4. Epiphanius, hær. 24. Timotheus Presbyter de recept. hær. apud Cotelerium. Tom. III. Mon. Græc. p. 380.

Jaar C. tot CC.

loof t'eenemaal een toegelaate zaak oordeelden te wezen, en dat ze zig ook, by gevolge, na een ieder wisten te schikken, het welke echter alleen op haar bloote bericht is berustende. *Philastrius* wil hem desweegen ook voor een Aarts-ketter uytmaaken; door dien hy heel anders van de Wet, Propheeten, en Apostelen, zoude gesprooken hebben, als hy zelfs in zyn eygen herte daar van gelooft hadde; alhoewel hy dit laatste zelfs niets eens met eenige de geringste schyn komt te bevestigen.

Van de dierlyke begeerten.

9. Zyne navolgers hebben de beweegingen des gemoeds προσαρτήματα of aankleevende dingen, genaamt, *die de vernuftige zielen, door eene groote verwerringe, aanhangen; aan welke dan wederom nog andere natuuren der geesten als aangebooren wierden, als, die van een Wolf, Beer, Leeuw, enz. van welke de eygenschappen aan de begeertens der zielen van zulke Dieren gelyk zijn, die zig na derzelver verrichtinge schikten.* (*a*) Uyt welke stellinge men, alhoewel zonder reede, besluyten wil, als of ze de mensche twee zielen toegeschreeven hadden, een vernuftige en een dierlyke. Gelyk als andere Schryvers aan hem weder het gevoelen van de verhuyzinge der zielen (μετεμψύχωσις) toe-schryven; daar in bestaande, *dat de zielen uyt het eene lichaam in het andere vaaren, en, datze zig daar door moeten laten reynigen.* (*b*) *En wel inzonderheyd moesten die zielen, welke in een ander leeven gezondigt hadden, in dit leeven daar straffe voor lyden, door dien de zonden van zwakheyd alleen vergeeven wierden, en dat ook op die wyze haaren oorsprong en wortel t'eenemaal weggenomen wierd.* (*c*) Uyt reede van deze stellinge nu, zyn deze luyden by alle de andere Christenen zeer in den haat geweest, zoo verre zelfs, dat men hen gewoon was, al zo voort, als uytzinnige menschen, zonder eenige vermaninge of verdere woorden-stryd, te myden en uyt te stooten. (*d*) Ja *Epiphanius* zelfs heeft hen, door een Keyzerlyk bevel t'eenemaal uyt zyn begrenzing laaten weg-jagen, waar mede hy heel veel heeft meenen uyt te richten, en een zonderlingen dienst aan GOD zelfs te doen. (*e*)

Verhuyzinge en reyniginge der zielen.

De Basilianen werden vervolgt.

Of ze Toovenaars zyn geweest.

10. Veele hielden deze luyden voor rechte Toovenaars, gelyk als de laatere Schryvers van *Basilides* zelfs voorgeven, als of hy de Tooverye voor een geoorlofde zaak zoude gehouden hebben; waar van echter de oudste Schryvers geen gewag altoos maken; behalven dat *Irenæus* alleen van hunne παρέργοις of by-werken spreekt. (*f*) Want, wat het woord *Abrasax*, of *Abraxas* aangaat, dat hy aan het hoogste Goddelyke Weezen zoude toegeëygend hebben, (*g*) zoo is zulks zeekerlyk aan de onervaarene ten hoogsten wonderlyk en schrikkelyk te vooren gekomen. Zoo dat'er zelfs veel geruchts en schryvens over en weder, van deze en diergelyke zaaken, altoos is voorgevallen, waar inne de nieuwsgierige geesten meer gezocht als gevonden hebben. Om nog te zwygen, dat boosaardige menschen hier uyt veele waan-geloove en zotte grillen hebben willen trekken. Men heeft wel veele diergelyke oude Edele Gesteentens, onder de Geleerde, en inzonderheyd in Vrankryk, te zamen gebracht, daar dit woord op gevonden wierd, benevens allerhande zeldzaame *Figuuren*, maar, of zy met eenige goede grond aan dezen *Basilides* konnen toegeschreven werden, zulks is niet wel te bewyzen. (*h*) Men ziet hier in alleen voor zyne oogen, dat het getal der daagen van het gantsche

Abraxas.

(*a*) Clemens Alexandr. Strom. l. II. p. 299. (*b*) Origenes, l. V. Comment. in Ep. ad Rom. & ad c. II. Augustinus, l. II. cont. Adv. leg. & Proph. c. 12. Author Prædestinat. c. 3. (*c*) Clemens Alexandr. l. IV. p. 369. 396. & l. V. p. 398. (*d*) Prædestin. l. c. (*e*) Polybius, in vitâ Epiphanii. c. 59. (*f*) Timoth. Presbyt. l. c. (*g*) Tertullianus de Præscr. c. 46. Hieronymus Com. in Amos. c. 3. & Catal. Script. c. 21. it. Ep. 29. (*h*) Vid. J. Chiffletius, ad Jo. Macarii Disquis. de Gemmis Basilidianis. Sponii Itiner. l. III. p. 111.

Jaar C. tot CC. ſche Jaar, volgens de Griekſche letters, in dit bovengeſchreeve woord te vinden is. Want de A beteekent by de Grieken 1, de B 2, de P 100, de Σ 200, en de Ξ 60; deze alle nu te zamen, maaken een getal uyt van 365. Dat tot de boven verhaalde ſtellinge van de 365 Engelen en Hemelen behoort. Waar by ik my echter niet langer wil ophouden, noch ook, ontrent *Iſidorus*, de Zoon van deze *Baſilides*, die ook de navolger van zyne ſtellingen zoude geweeſt zyn. (*d*)

Iſidorus.

Carpocrates is een rechte Ketter geweeſt.

11. Aangaande *Carpocrates*, en de aanhangers van dezelve, is de reede van *Euſebius*, uyt *Irenæus*, ten uyterſten aanmerkens waardig, waar inne hy klaagd, *hoe dat, door het ſchandelyk en ergerlyke leeven deezer Ketters, alle de Chriſtenen in 't algemeen by de Heydenen verdacht zyn geworden, als of ze alle eeven eens als deeze geſteld waaren. Alhoewel de rechte geloovige ondertuſſchen, door hunnen ernſthaftigen en goeden wandel, deeze beſchuldigingen wel weder haaſt zyn te boven geraakt, tot zoo verre zelfs, dat die verders alleen op de vyanden der Godzaaligheyd zyn blyven kleeven.* Waar op hy noch verder uyt dezelve ophaald, wat voor een boosaardig leeven ze geleyd, en hoe zy, tot hunne verſchooninge, zommige Godlooze meeningen geſmeed hebben; tot zo verre zelfs, dat ze zich niet ontzagen, om, zonder eenige bewimpelinge, te roemen, dat ze volkoome macht hadden, om de alderſchrikkelykſte zonden en grouwelen te moogen bedryven, waar toe ze, op eene ſchrikkelyke en ongerymde wyze, de Heylige Schriften wiſten te verdraaijen. Deeze klachten nu konnen ook wel te gelyk op de andere navolgers van *Saturninus* en *Baſilides* gevallen zyn, door dien ze ontrent al op een en dezelve tyd geleefd hebben. Hier by koomen noch hunne openbaare tooverkunſten, liefde-dranken, en diergelyke grouwelen, daar ze in 't openbaar roem op droegen, als of ze macht hadden, om zeekere Geeſten in de menſchen te doen vaaren, die hen dan t'eenemaal deeden ſlaapen. Van hunne ontucht, gemeenſchap van vrouwen, en verder Epikuriſtis woeſte leeven, getuygen de aloude Schryvers alle eenpaariglyk, zo dat ze wel voor een volkoomen monſter van rechte *formeele* Ketters mogen doorgaan, gelyk als zy noch zyn. En, op dat het hen ook aan geene ſtellingen mochte ontbreeken, waar mede ze zich voor rechtgeloovige konden uytgeeven, zoo leerden ze, onder anderen, ook dit volgende. Dat Jeſus van Joſeph voort-geteeld was, en, dat hy alleen daar in van alle andere menſchen verſchilde, dat zyne Ziele zuyver en reyn was geweeſt, en dat zy zich uyt die reede alleen van alle die zaaken hadde konnen erinneren, die zy, in de ommeloop, (*circulatio*) by den ongeteelden GOD gezien hadde. En eenige andere diergelyke zottigheden meer, die ik onnodig achte alle hier ter plaatze aan te teekenen. (*)

Zyn ſchandelyk leeven.

Tooverye,

Ontucht,

En leeringen.

12. *Epiphanes*, de zoon van *Carpocrates*, zoude van zyn Vader zelfs zyn Leerkring, (*encyclopædia*) of zo genaamde vrye konſten, en *de Platoniſche Wysbegeerte*, geleerd hebben. Om welke reede hy ook, weegens zyne leerzaamheyd, zeer werd geroemd. Na zyn dood heeft men hem, in het Eyland *Samos*, buyten alle twyffel onder de Heydenen, als een God aangebeeden, en Kerken tot zyner eeren getimmerd. (*a*) Men maakt ook, by deeze *Secte*, eenig gewach van een zeekere Vrouwe, *Marcellina* genaamt, welke, in de tyden van den Roomſchen Biſſchop *Anicetus*, tot *Rome* zoude gekoomen zyn, en aldaar een zeekeren aanhang

Epiphanes, zyn Zoon.

Marcellina.

(*d*) Clemens, l. II. Strom. p. 229. l. III. p. 310. & lib. VI. p. 462. Epiphanius, Hær. XXXII. n. 4.
(*) Irenæus, l. I. c. 24. & apud Euſebium, l. IV. c. 7. Tertullianus de anima c. 23. de præſcr. c. 48. Clemens Alex. III. Strom. p. 312. Philaſtrius, Hær. 35. Epiphanius Hær. 27. Theodoretus, l. 1. Hær. Fab. c. 5. Auguſtinus de Hær. c. 7. Prædeſtinat. c. 7. (*a*) Clemens Alexand. Strom. III. p. 312. Epiphan. Hær. 32. Theodor. l. c.

hang gemaakt hebben. (*b*) Zy zoude aldaar zelf de Beelden aangebeeden, en wierook voor haar ontſtooken gehad hebben. Haare aanhangelingen hebben ook, na haaren naam, *Marcellianers* moeten heeten. Van *Prodicus*, en zyne navolgers, de *Adamiten*, valt ook niet veel te zeggen. De eerſte zoude een woeſt en toomeloos leeven voorgeſprooken of ontſchuldigd hebben, en niet langs de rechte en behoorelyke weg gegaan zyn; ook zoude hy *het bidden voor onnoodig geacht hebben.* (*c*) Daar doch de *Adamiten* in teegendeel ſteeds gewoon waren te bidden, weshalven een van beyde ten onrechte van hen berecht word. (*d*) Zommige Schryvers leyden den oorſprong van hunne naam van een zeeker man af, die zoo zoude geheeten hebben, (*e*) en andere doen die van den eerſten menſch af koomen, als welkers maniere van doen zy, zo als hy in zyn eerſte onſchuld geweeſt was, hadden willen na-apen, en zonder eenige kleederen gaan, gelyk als de latere Schryvers daar van voorgeeven. (*f*)

Jaar C. tot CC.

Marcellianers.

Prodicus. Adamiten.

13. Dit nu kan heel niet wel over een gebracht werden, dat men van hen zegd, *dat ze den echten ſtaat geheel en al verworpen hadden*, door dien Adam eerſt na zyne verſtootinge uyt het Paradys Eva bekend hadde, en dat 'er dierhalven ook geen Echte ſtaat geweeſt zoude hebben, wanneer ze niet gezondigd hadden. Insgelyks, dat 'er zich zommige onder hen voor onthoudende en Maagden kwaamen uyt te geeven, waarom ze ook alle de gevallene uyt haare Gemeente uyt ſtieten; eeven gelyk als Adam, uyt het Paradys gedreeven wierd. (*g*) Des niettemin voegd men 'er nog by, *dat ze, zonder eenig onderſcheyd, gantſch moeder naakt waaren t'zaamen gekoomen, dat ze ook zo naakt gebeeden, geleeſen, en het Avondmaal hadden ontfangen*, om welke reede haare Gemeente ook *een Paradys* was genaamd geworden. (*h*) Ja zelfs, dat ze, na het uytdoen der kaarſſen, allerhande ontucht onder elkanderen hadden bedreeven. (*i*) Alle welke, tegen elkanderen aanloopende, en daar en booven ten hoogſten ergerlyke dingen, de verſtandigſte met goed recht geenſins gelooven; en zulks wel des te meerder, dewyl hunne eygene aanklaagers van haare verachtinge en onthoudinge des huwelyks, mitsgaaders, van haar eenzaam en ſtil leeven, getuygenis geven. Ook hadden ze immers, in zulk een geval, voor ſchande en ſtraffe moeten vreezen, zo wanneer zy de gevallene al zo voort uyt haare Gemeente gezet hadden, die zo gemakkelyk teegen hen hadden konnen getuygen. Weshalven het ook meer als gewis is, dat of zodaanige van hen uytgeſtootene perſoonen, of ook wel, de Ketter-boeken zelve zulke ſchandelyke grouwelen van hen verziert hebben. Dat ook zo uyttermaaten vreemd niet is, door dien men daar na, onder de Heerſchappye van den *Antichriſt*, ontelbaare diergelyke voorbeelden vint; ja zelfs, dat men eeven die zelve laſteringen, en naamen der *Adamiten*, weder heeft weeten voor den dag te haalen, gelyk als wy, op zyn behoorelyke plaats, noch aan zullen wyzen. Om nu noch daar van te ſwygen, dat de Heydenen, door het ingeeven des Duyvels, eeven zulke en diergelyke grouwelen, den Chriſtenen te laſte gelegd hebben. (*k*)

Den echten ſtaat by hen vermydet.

Fabelen, die van hen verteld werden.

14. De *Caïniten* zouden *Caïn*, als meede Judas de Verraader, Eſau, de Zodomiten, de Aanhangers van Korah, en meer andere ſnoode euveldaaders, in eeren gehouden hebben. (*l*) Van welke dwaaze meeningen

Caïniten.

(*b*) Irenæus, l. I. c. 24. Epiphanius hær. 27. (*c*) Clemens, l. c. p. 319. (*d*) Auguſtinus de hær. (*e*) Epiphanius, hær. 52. Damaſcenus, hær. 52. (*f*) Auguſtinus, hær. 31. (*g*) Auguſtinus, Epiphanius, Damaſcenus, locis citatis. (*h*) Auguſtinus. (*i*) Theodoritus, l. c. (*k*) Bebelius, Antiq. Eccl. Sect. II. Art. 6. n. 2. (*l*) Clemens Alex. l. VII. p. 549. Irenæus, l. I. c. 35.

Jaar C. tot CC. gen men wel weynige oorzaaken kan aan-toonen, en met losse gissingen is niet veel uyt te rechten. Het schynd echter, als of zy *Caïn*, *Judas*, en andere daarom wel meest gepreezen hebben, om dat zy meest alle zelfs van dien inborst zyn geweest, gelyk dan de kwaade zich veeltyds met kwaade voorbeelden wit zoeken te branden. Door dien de oudste Schryvers van hen melden, dat zy, eeven als de *Carpocratianen*, zeer groote grouwelen bedreeven zouden hebben, die zelfs schandelyk om te zeggen zyn. *(b)* Dierhalven valt het andere valsche bericht van hen, van zelfs weg, naamelyk, dat zy *Caïn* rond uyt verdoemd zouden hebben, en dat ze daarom *Caïniten* zouden zyn genaamt geworden. *(c)* Even gelyk als hen een zeeker ander Schryver, heel onvoorzichtig, al voor de tyden van Christus geboorte komt te plaatzen, uyt een onbezonnen yver tegen de Ketters, ergens verblind zynde, (gelyk als zulks wel meer komt te gebeuren,) dat hy de tyden niet heel wel heeft konnen zien of onderscheyden. *(d)*

Onwaarheden van hen.

Sethianen. Abeliten. Ophiten. 15. De ongewisse dingen, die van de *Sethianen*, en ook ten deele van de *Abeliten*, verhaald werden, zal ik alhier niet eens ophaalen. De eerste vermengd men, zonder eenige grond, met de *Ophiten*, die doch een zonderbaare *Secte* geweest zyn. *(e)* Deeze hebben haaren naam gekreegen van de slange, *(ophis)* waar ontrent de Schryvers echter wederom tegen elkanderen zyn aangekant. Zommige beelden zich in, als of deeze luyden de Slang in 't Paradys hooger als Christus zelfs zouden gehouden hebben, door dien de kennisse des goeds en des quaads daar eerst van was afgekomen. *(f)* Andere weder zeggen rond uyt, dat ze deze Slang voor Christus hadden aangenomen, en dat ze uyt die reede ook een natuurlyke en levende Slang in een zeeker hol, of, zoo als andere zeggen, in een kiste, gehouden en geëert hadden. Welke zy dan ook, op gewisse tyden, door bezweeringen, daar uyt hadden getrokken, en tot op haren Altaar laaten kruypen; waar door ze ook hare gaven en offerhanden meenden te heyligen. *(g)* Verder willen zommige Schryvers deze luyden niets eens voor Christenen erkennen; het welke ook wel het allerzeekerste is, eensdeels, wegens de verhaalde grouwelen, en ook ten anderen, wegens de verklaaringe van *Origenes*, die wel uytdrukkelyk tegen den Heyden *Celsus* ontkend, dat deze luyden ooyt Christenen geweest zyn, door dien ze Jesus eerst moesten vervloeken, al eer ze in hun gezelschap wierden aangenomen.

Zyn geene Christenen.

Valentinus. 16. *Valentinus* is boven alle andere zeer beroemd, die reeds al ontrent de tyden van *Antoninus Pius*, en, in 't 141. Jaar na de geboorte van Christus, en vervolgens is bekend geweest; alzoo *Justinus de Martelaar*, in zyn t'zamenspraak met *Tryphon*, eenig gewag van hem maakt. Hy kwam ontrent die zelve tyd, of noch wel wat vroeger, te *Rome*, daar hy zich lang heeft opgehouden. Zyne navolgers hebben voor gegeeven, dat hy *Theodades* tot een Leermeester heeft gehad, die een heel goed vriend van den *Apostel Paulus* is geweest, ja *Matthias* zelve, op wiens mondelyke leere hy zich ook hadde beroepen. *(h)* Van hem zelfs wil men wel in 't algemeen zeggen, dat hy daarom eene scheuringe hadde opgericht, door dien men hem tot geen Opziender hadde willen aanneemen. *(i)* Maar men kan echter, uyt veele omstandigheden, wel besluyten, dat hy voor heene alreede in Egypten is uytgestooten geworden,

Of hy een Leerling der Apostelen is geweest.

(b) Irenæus. Tertullianus de Præscr. c. 33. Epiphanius. Theodoritus, 1. Hær. Fab. c. 15. *(c)* Honorius Augustodunensis de Hær. c. 30. *(d)* Philastr. Hær. 3. *(e)* Theodoritus l. c. 14. H. E. *(f)* Tertullianus de Præscr. c. 47. Philastrius, Hær. 1. *(g)* Augustinus Hær. 17. Epiphanius Hær. 37. Damascenus hær. 37. Origenes contra Celsum l. VI. pag. 291, 294. & lib. VII. p. 358. *(h)* Clemens Alexand. lib. VII. Strom. p. 549. & 765. *(i)* Tertullianus adv. Valent. c. 4.

den, gelyk als andere ook wel aanmerken. (*k*) Hy is nochtans anders uyttermaate geleerd, verstandig, en welspreekend geweest, zoodanig zelfs, dat hy, onder de Gemeente al onder de eerste en voornaamste is gereekent geworden; (*l*) ook heeft hy veele Boeken geschreeven, die echter zeer vervalscht zyn. (*m*) Doch wat zyne Leeringen aangaat, daar van merken zy in 't gemeen aan, dat die van de schynbaare levens-aart en belydenisse der *Gnostiken* van daan komt, waar van we zoo aanstonds breeder zullen handelen. (*n*) Hier is het ook van daan gekomen, dat zy zoo grooten aanhang hebben gekreegen, zelfs onder de vroomste belyders en navolgers van Christus, welkers getal wy ook vry groot bevinden geweest te zyn, niet tegenstaande de groote wederstand die hen alzins bejeegende.

Jaar C. tot CC.

Hy werd gepreezen.

17. De leeringen nu, die aan hem werden toegeschreeven, zyn veel te wydluftig, dan dat ze alle ten vollen in de kleene omtrek dezer verhandelinge uytvoeriglyk zouden konnen ter neder gesteld werden. Om echter het voornaamste derzelve alhier kortelyk aan te wyzen, zoo zoude hy zich wel in 't algemeen op de H. Schriften beroepen en gegrondet hebben, maar hy zoude die echter na zyne bevattingen hebben zoeken te draayen. Even gelyk als iemand, na de gelykenis van (*o*) *Irenæus*, die, uyt veelderhande kostelyke steenen een Koninglyk beeld geformeert hebbende, daarna die zelve steenen weer uyt elkanderen kwam te neemen, om daar Swynen en Honden uyt te maaken. Het welke alles ook wel uytdrukkelyk van alle Ketteryen en verdraayingen van het zonne klaare Woord Gods waarachtig is; zoo wanneer men het, zelfs onder de zoo-genaamde Rechtgeloovige, zonder den Heyligen Geest aanneemt en uytlegd. Doch, om weder op de leere der *Valentinianen* te komen, zo zouden die vooraf gesteld hebben, dat 'er een eeuwig, oneyndig, onzichtbaar, Goddelyk Weezen is, dat ze προπάτορα, de Vader, en βύθον, de diepte of afgrond, gewoon waren te noemen. Hier op zouden ze de 30. αἰῶνας, met hunne συζυγίας, dat is, de Geesten met hunne t'zamenvoegingen, voorgesteld hebben, ten naasten by in de naarvolgende orde: de eerstgemelte diepte of afgrond, (βύθος) zoude de betrachting, (ἔννοιαν) benevens de stilte (σίγην) by zich gehad hebben; uyt welke het gemoed (νοῦς) zoude zyn voortgekomen, de Vader, en het begin aller dingen, als mede de waarheyd. Deze twee laatste nu zouden het woord of de reede, (λόγον) beneevens het leeven (ζωὴν) hebben doen voortkomen; waar uyt dan eyndelyk nochmaals de mensch, benevens de Gemeente, was voort gesprooten. Dit alles nu hebben ze den eersten *Octonarius*, of het eerste acht-tal, geheeten, als zynde een wortel en het weezen aller dingen.

Zyn leeringen.

Van God.

30. aioones.

συζυγίαι.

βύθος.

ἔννοια.

σίγη.

νοῦς.

λόγος.

ζωή.

18. Uyt het woord en 't leeven hebben ze vervolgens wederom tien andere *aionas*, *sæcula*, of Eeuwen te voorschyn gehaald; uyt den mensch en de gemeente ook insgelyks 12. andere, welkers grondige verklaaringe eene groote wydluftigheyd en veel nadenken zoude vereisschen. De laatste vrucht van deeze alle noemden zy het volkoomene, en de wysheyd, (*sophia*) welke wysheyd, in haare begeerte na het licht der diepte, of van God, van de Verlosser *Jesus* zodaanig zoude onderhouden zyn geworden, dat ze niet t'eenemaal in het volkoomene meede ingezonken, en als verslonden was geworden; door dien deeze van den Vader zelfs aan haar was gezonden, om haar haare begeerte af te neemen en die te kruy-

Wysheyd.

 ci-

(*k*) Pearson. Vindic. Ignatii. P. II. c. 7. (*l*) Tertullianus l. c. Philastrius hær. 37. (*m*) Vid. Clemens Alexandr. omnino lib. II. III. IV. & VI. Strom. Epiphan. hær. XXXI. n. 5. 6. & ibi Petavius de Fragment. (*n*) Epiphanius l. c. n. 1. (*o*) Irenæus l. 1. c. 1.

Jaar C. tot CC. cigen. Hy zoude ook verders alle de overige συζυγίας, of t'zaamenvoegingen op zodaanig eene wyze bekwaam gemaakt hebben, om de erkentenisse des Vaders aan te neemen. De Heilige Geest nu zoude hen verder geleerd hebben, den Vader daar voor dank te zeggen, als meede, tot de waare ruste te koomen. Na dat nu deeze *aiones* of Eeuwen op deeze wyze weeder tot hunne voorige gelykheyd waaren gebracht geworden, zouden ze verders hunne beste krachten aan *Jesus* besteed hebben; als, die een Heyland, Gesalfde, het Woord, enz. was. Dit nu, en meer andere diergelyke zaaken, verhaalen de Schryvers dier tyden; van zyn leere: waar ontrent zommige ook van gevoelen zyn, dat hy deze dertig *aiones* of *Eeuwen* uyt den Heydenschen Dichter *Hesiodus* zoude ontleend, en uyt zyne *Theogonia of Geslacht-boom der Gooden* uytgeschreeven hebben. (*r*) Maar, men kan veel eer, uyt hunne naamen zelve besluyten en stellen, dat ze meest uyt de H. Schriftuure zelve, en uyt het Euangelium van Johannes, zyn genoomen; gelyk als daar zyn: *Waarheyd*, *Woord*, *Leeven*, *Gemeente*, *Trooster*, *Geloove*, *Liefde*, *Hoop*, *Licht*, *Wysheyd*, *Zaaligheyd*, *Eenigheyd*, *Eenig-geboorene*, enz. (*s*) Om nu niet te zeggen, dat *Irenæus* zelf bekend, hoe dat de opentlyke Lofzang der Engelen hem daar toe aanleydinge heeft gegeeven: *Eere zy God* (εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων) *in de Eeuwigheden der Eeuwigheden.*

Oorsprong der 30. Eeuwen.

Twee beginzelen. 19. De navolgers van *Valentinus* mogen echter wel verder gegaan zyn, als hy, daar hy misschien, zelfs in 't geringste niet van geweeten of eenig aandeel daar aan gehad heeft. Dog ik weet niet, of hy zelfs eevenwel niet *twee Beginselen* heeft gesteld, gelyk als *Origenes* zulks in 't gemeen van dezelve verhaald. Te meer, nademaal hy een plaats uyt zyne eygene Schriften by brengd, in welke *Valentinus* van den oorsprong van het kwaad handeld; en, waar in hy oprechtelyk van zich zelfs bekend; *Hoe dat hy zo veel boosheyd onder de menschen in 't algemeen hadde ondervonden plaats te hebben, dat hy daar door op de gedachten was geraakt, van de oorzaak des zelfs na te vorsschen: dat hy echter dat zelve kwaad Gode niet konde toeschryven, door dien 'er geene boosheyd altoos eenige de minste plaats in Hem konde hebben; en noch veel minder, dat GOD eenig welgevallen daar aan zoude konnen hebben, maar wel, dat hy zulks veel eer zoude zoeken te verhinderen. Hier door zoude hy eyndelyk op die gedachten gevallen weezen, dat 'er echter een zekere stoffe by GOD met eene zoude moeten zyn, waar uyt alle het andere, en alzo ook het booze, voort quam en zyn oorsprong hadde.* Uyt welke bekentenis men klaar kan zien, dat deeze man juyst zo overgegeeven boos of reukeloos niet kan geweest hebben; maar wel, dat hy de Goddelyke zaaken heel diep heeft na gedacht, en, dat hy daar door tot deeze of geene meeninge is over-geslaagen, daar hy, nog door zich zelve, en nog veel minder door andere, heeft konnen van af gebracht werden. En, wie weet ook, hoe men met hem, ten opzichte der Leeraars, mag gehandeld en omgesprongen hebben, daar men den man na geeft, als of zyne Scheuringe om een enkel Bisdoms wille, zoude zyn ontstaan, waar ontrent het reeds toenmaals al wel niet zoo uyttermaaten effen mag toegegaan zyn, dat 'er niet by de eene partye, of ook wel by alle beyde, eenige afgunst, nyd, hoogmoet, verachting, of iets diergelyks, mede heeft ondergeloopen; diergelyke dingen, men daar na, in de tyden van *Tertullianus*, *Origenes*, en meer andere Oudvaaders, wel deegelyk plaats heeft zien hebben. By aldien men nu met *Valentinus* zelfs zo wreedelyk heeft omgegaan, als men wel

Oorsprong van het kwaad.

Onschuld van Valentinus.

Vervolging der Valentinianen.

(*r*) Epiphanius l. c. n. 2. (*s*) Petavius ad Epiph. n. 3. ex Irenæo. l. c. Ittigius Append. de hær. p. 41.

wel daar na, ontrent de tyden van *Theodosius*, en meer andere Keysers, Jaar C. tot CC.
met *zyne navolgers* heeft gedaan, zo is het geen wonder altoos, dat zulk eene overgroote vyandschap van beyde de partyen teegen elkander, daar door is ontstaan en voort gekoomen. Door dien de *Valentinianen* in die tyden t'eenemaal uyt het geheele Roomsche gebied wierden gebannen, en van alle bedenkelyke vryheyd beroofd, om op eenigerhande wyze te zamen te konnen koomen. (*t*)

20. Van hunne verdeelinge des Menschen, in een *Aardsche*, *Dierlyke*, *en Geestelyke*, werd heel veel geruchts onder de aloude Schryvers gemaakt, welke dit op verscheyde wyzen uytleggen. Het voornaamste Drievoudige Mensch.
,,echter bestaat daar in; *dat de aardsche mensch uyt Kley was ontstaan,* Aardsche.
,,*en ook nootwendig weeder moest vergaan. Dat verder de dierlyke mensch* Dierlyke.
,,*zulk een toestand genoot, die met zyn eygenschap het beste over een kwam.*
,,*By aldien de mensch een aards leeven leydde, zo neygde hy zich ook daar*
,,*heene, indien hy Geestelyk gezint was, zoo trok hem zyn gemoed ook na* Geestelyke.
,,*booven; dog, dat echter alleen de Geestelyke mensch gewisselyk de Zalig-*
,,*heyd zoude erlangen.* (*u*) *Hier toe nu zoude alleen juyst de Verlosser noo-* Christus.
,,*dig geweest zyn, die niets altoos, dat aards was, aan zig gehad hadde,*
,,*alzo zulk een tot geene zaaligheyd bekwaam konde weezen. Ondertusschen*
,,*zoude hy echter met een lichaam bekleed zijn geweest, en door het lichaam*
,,*van* Maria, *als door een* canaal, *zyn doorgegaan:* (*x*) Al hoewel zulks weeder met het voorgeeven van andere geenzins over een stemt, welke van gevoelen zyn, dat ze *Joseph* voor den rechten natuurlyken Vader van *Christus* hadden erkend; als meede, dat ze verders in 't gemeen tot zulke meeningen waren vervallen, door een verkeerd begrip, dat ze uyt de Heylige Schriftuure hadden getrokken. (*y*)

21. Het was eyndelyk wel te wenschen geweest, dat men de eygene Schriften van *Valentinus*, en andere beschuldigde, noch hadde, zo zoude men veele zaaken, door het vergelyken der zelve met de vreemde narichtingen der Schryvers, veel klaarder en beeter konnen zien. Men kan echter, uyt de overgebleevene stukken zyner schriften, of ze schoon zeer veranderd zyn, onderscheydene zeer bedenkelyke reedenen gewaar werden, die zomtyds aan een verstandige een gants ander begrip aangaande deze verschillen, konnen doen krygen, als men in 't gemeen daar van gewoon is te hebben. Gelyk als, by voorbeeld, *Valentinus* schryft by *Clemens Alexandrinus* aldus: (*) *Deeze eenige is het goed, die zich door den Zoon vry geopenbaard heeft. En door hem alleen kan het herte reyn werden, zodaanig zelfs, dat alle de booze Geesten t'eenemaal uyt het herte werden weg gedreeven. Want daar zyn veele Geesten die daar inne woonen, en die geensins willen toelaaten dat het gereynigd werde. Een ieder nu der zelve verricht zyn eyge werk*, enz. In deze, en diergelyke woorden, kan een onpartydig gemoed wel niets vinden dat wedersspreekens waardig is, maar zelfs ook, heel veel waarheyd, waar door het ook met eene bewoogen werd, om, aangaande zommige andere duystere of aanstootelyke spreekwyzen, geduld te neemen, en het overige der zaake God te beveelen, waar by men voor zich zelve, wel het zeekerste zoude gaan, en in rust blyven, na dien men met ontydig verdoemen, lasteren of schelden, de menschen veel eer erger als beeter zoude maken: en wel inzonderheyd, wanneer men wel overweegt, dat moogelyk daar na, een ander wel eeven zo met ons zelfs kan omspringen, als wy nu

Eygene bekentenis van Valentinus.

(*t*) Origenes l. VI. περὶ ἀρχῶν, c. 7. & Dial. contra Marcionem. l. 65. Cod. Theod. de hær. Ambrosius, Epist. 29. (*u*) Irenæus l. c. Tertullian. cont. Valent. c. 29. (*x*) Idem de Præscr. c. 49. (*y*) Ex Apologia Pamphilii Orig. Huetius in Origenianis. c. 12. (*) Clemens Alex. Strom. III. p. 409.

Jaar C. tot CC.

met andere doen, die na onze meeninge in eenige dwaalinge zyn vervallen. Eeven gelyk als het van *Origenes* bekend is, dat hy zich wel eerst hier en daar in zyne schriften teegen de navolgers van *Valentinus* heeft aangekant gehad, maar, dat hy daar na echter van andere, over dwaalingen, die noch veel erger zyn als die van *Valentinus*, is beschuldigd geworden.

De wasdom der Valentinianen.

22. Den aanhang nu van *Valentinus*, heeft zich uyttermaaten wyd uytgebreyd, zo dat men dien voor een wydluftig gezelschap van Ketteren heeft gehouden. (*z*) Tot zo verre zelfs, dat ook zommige Geleerde en Godzaalige mannen tot zyne partye over gingen; en wel zodaanige, die, om des Christendoms wille, zeer veel van de Heydenen hadden moeten lyden, gelyk als zulks van *Bardesianes* bekend is. (*a*) Die daar na deezen aanhang wel weder heeft willen verlaaten, door dien hy, buyten alle twyffel, hunne stellingen op aanraden van andere voor zoo verre verbeeterd, en in een andere vorm gebracht hadde, maar die echter noch niet alles hadde willen herroepen. Ondertusschen heeft hy nochtans voor de waarheyd van de Christelyke Gemeentens, teegen *Marcion*, en andere geschreeven; welke schriften ook zo hoog van alle de Rechtgeloovige zyn geacht geworden, dat ze eenige plaatzen uyt de Syrische in de Griekfche taale hebben overgezet. (*b*) De andere navolgers van *Valentinus* hebben insgelyks hier en daar iets in zyne Leerstukken veranderd, zoo dat men hen alle dat geene in 't algemeen niet kan toeschryven, wat de eene of de andere wel in het byzonder heeft te voorschyn gebracht gehad. Op deze wyze vind men byzondere naricht, van *Secundus*, *Marcus*, (van wien de *Marciten* of *Marcosianen* hunnen naam hebben) *Ptolomæus Colarbasus*, *Bassus*, en *Florinus*, die een Leerling van *Polycarpus* is geweest; als meede, van *Blastus*, *Alexander*, *Bero*, en andere; welke alle, onder dezen aanhang, wederom hunne eygene byzondere meeningen en aanhangers hebben gehad, schoon dat ze echter, in den rechten grond der zaake zelfs, op een en het zelve kwaamen uyt te loopen; by aldien dat hunne meeningen anders, van de Schryvers, trouwelyk, en na de waarheyd, zyn beschreeven geworden.

Bardesianes.

Onderscheydene Leerstukken der Valentinianen.

Marcosianen.

De Heracleoniten; der zelver Ketterye, aangaande den Doop;

23. Onder anderen werd 'er aan *Heracleon* de schuld van deze verderfelyke Ketterye gegeeven, naamelyk, dat hy zoude geleerd hebben, dat *een gedoopt Christen voor heylig gehouden moeste werden, al was hy vroom of godloos.* Insgelyks; *Dat aan die geene, die eenmaal gedoopt was, geene zonden altoos eenige schaade konden toe brengen, die hy namaals kwam te begaan. Want gelyk als het vuur, van weegen zyne eyge natuure onmoogelyk geene koude altoos kan aan neemen, maar dat het veel eer het sneeuw komt te smelten, dat eeven alzo ook een gedoopt Christen de schuld der zonden onmoogelyk niet meer konde aan neemen, hoe zwaarlyk hy zich ook daar na kwam te vergrypen.* (*c*) In welke grouwelyke dwaalinge deeze man echter zeer veele meedestanders heeft na gelaaten, schoon dat ze, voor de weereld, den *Tytel* van Ketters niet dragen, maar, dat ze in tegendeel noch wel andere menschen verketteren. Waar toe nu alle die geene behooren, welke het arme volk alleen op het bloote uytterlyke werk der zo genaamde heylige handelingen wyzen, van alle hunne grouwelen ontslaan, zonder eens op hunne volkomene bekeeringe, en, die ze altyd met den uytwendigen doop gewoon zyn te troosten, welke zy in hunne kindsheyd en onweetenheyd hebben ontfangen. Gelyk als dan ook verder aan deeze zelve *Heracleoniten* werd toe geschreeven, dat ze de stervende onder

en by-geloove, aangaande de uytterlyke dingen.

(*z*) Tertullianus contra Valent. c. I. (*a*) Epiphanius Hær. 56. (*b*) Eusebius, l. IV. c. 30. Hieronymus, Catal. Script. c. 33. (*c*) Clemens Alexandr. Strom. IV. p. 369.

der hen-lieden, met olie, balsem, en water hebben willen te hulpe komen, waar by ze ook eenige Hebreeuwsche woorden, over de hoofden der stervende, gewoon waren te preevelen; (*d*) het geene hunne by-geloovige meeninge, aangaande de kracht der uytterlyke dingen, klaar genoeg aanwyst, waar inne het menschelyk vernuft, in des zelfs huychelarye, zich heel gaarne wil laaten vergenoegen, wanneer het met zulke uytterlyke *Ceremonien* kan los koomen, daar het ondertusschen in zyn eyge booze wil ongehinderd mag blyven hangen. Men kan evenwel hier ontrent, in het algemeen, wel aanmerken, dat de bloote meeningen en *speculatien* niet half zo veel schaade of verwarringe hebben veroorzaakt, als zulke Leeringen hebben gedaan, die op de *practyke* of oeffeninge zyn gegrondvest, als, door welke de Ketters veel meer ja zelfs den grond onzer zaaligheyd aangegreepen hebben. Gelyk als dan ook de stellinge van het *opus operatum*, of schyn-werk, eene van de aldergevaarelykste Ketteryen is geweest, die echter als noch onder de zo genaamde recht-geloovige meestendeels de overhand behoud.

Jaar C. tot CC.

24. In deeze Eeuwe is 'er ook heel veel van de *Gnostici* te zeggen geweest, welkers naam, buyten alle twyffel, eerst met dezelve bekend is geworden. Men heeft den oorsprong der zelve van *Carpocrates*, (*e*) of van *Prodicus* (*f*) willen af leyden, waar van we nu reeds al gehandeld hebben. Want de woorden van den *Apostel Paulus*, 1 *Tim. V. vers* 20. zyn veel te algemeen, dan dat ze op een zeekere aanhang zouden konnen toegepast werden, gelyk zommige gissen. (*g*) En, 't geen by zommige oude Schryvers staat aangeteekend, aangaande *Simon de Toovenaar*, dat de vals beroemde konst oorspronkelyk (*h*) van hem zoude van daan komen, maakt daarom noch geene eygene zo genaamde gezintheyd. En zulks wel zo veel te meerder, door dien 'er zo veele werden gevonden, die deezen naam of zelfs hebben aangenoomen, of, dien ze van andere is aangewreeven; en zulks wel op zulke tyden, daar de eerst zo genaamde al langen tyd waren vergaan. Want men weet voor gewis, dat de *Simonianen*, *Menandrianen*, *Basilidianen*, *Saturnilianen*, *Nicolaïten*, *Carpocratianen*, *Cajanen*, *Marcioniten*, en de *Valentinianen*, by na met hunne byzondere afdeelingen, *Gnostiken* wel eer zyn genaamd geweest. Ondertusschen maken echter zommige laatere Schryvers eene afzonderlyke *Secte* op zich zelfs daar van, die het, in hunne voornaamste hoofdpunten, wel met de booven verhaalde *partyen* hebben gehouden, maar die echter onder deeze eyge naam eerst is bekend geworden. (*i*) By aldien ze niet al weederom, uyt hunne eygene invallende gedachten, iets verzonnen hebben, dat nergens te vinden is geweest, en waar meede ze t'eenemaal te vergeefs, leggen te schermen, gelyk als zulks niet zelden komt te gebeuren, dat ook van veele Geleerde wel werd aangemerkt. (*k*) Aangezien ze heel gemakkelyk iets van eene zonderbaare zo genaamde *Secte* hebben konnen vermoeden, wanneer zy maar alleen de bloote naam van de zelve hebben hooren noemen, zonder heel naauwkeurig onderzocht te hebben, wat voor een zoort van volk het doch mag geweest zyn, of ook, hoe ze anders zyn genaamd geworden. Ondertusschen zullen we echter eens gaan bezien, wat van deeze zoort van luyden werd voorgegeeven.

De Gnostici.

Wanneer ze eerst zyn ontstaan.

Welke Secten al zo zyn genaamd geweest.

En of ze wel eene afzonderlyke Secte hebben uytgemaakt.

25. De naam zelfs dan, is van een onschuldig, en, in zyn eyge beteekenis, heerlyk grond-woord afkomstig, naamelyk, van γνῶσις, kennisse,

γνῶσις, kennisse.

(*d*) August. de Hær. (*e*) Irenæus l. c. 24. Epiphan. Hær. XXVII. n. 6. Euseb. IV. cap. 7. (*f*) Clemens Alexandr. III. Strom. p. 319. (*g*) Chrysostomus hom. 18. in 1. Tim. Theodoritus Comm. ad 1. Tim. VI. Theophylactus ad l. c. (*h*) Irenæus lib. I. c. 20. & 33. Epiphan. Hær. XX. n. 4. (*i*) Conf. Petavius ad Epiphan. Hær. 26. (*k*) Colbergius Orig. Hær. c. 11. n. 1.

Jaar C. tot CC. nisse, weetenschap, of wysheyd. Gelyk als het by *Paulus* zelfs werd gebruykt, 2 *Cor.* XIII. vers 8. en *Colos.* II. vers 3. Die Schryvers zelfs, welke tegen de *Gnostyken* hebben geschreeven, bedienen zich ook dikmaals van eeven dit zelve woord, tegen hen. Gelyk als ze dan, tot de rechte *Gnoosis*, kennisse of weetenschap, voor zo verre als ze tegen de valsch beroemde konst werd over gesteld, driederlye zaken vereyschen: Als, (1) *Dat men goede kennisse van zaken moet hebben:* (2) *Dat men ook moet volbrengen, het geene men wel weet;* en (3) *Dat men insgelyks ook aanwyzen kan, wat 'er al in de waarheyd op eene Goddelyke maniere verborgen is.* (k) *Dat deze kennisse verders, gevoegd zynde by het geloove der waarheyd, die ziele, welke die bezit, zal bereyden, om zich t'eenemaal van alle zonden, gedachten, woorden, zinnen en werken te onthouden; als in welke ook loutere ruste, vergenoeginge, en vreede werd gebooren.* (l) *Zodaanig zelfs, dat dit eene oprechte voleyndinge van den mensche is, door de wysheyd in Goddelyke zaaken, zo wel in woorden als in werken, ja zelfs, in zyn gantsche leeven:* gelyk als ze daar van spreeken. (m) Uyt deze reede hebben de waare Christenen zich ook zelfs voorheene wel *Gnostici* genaamd, en, boven alle, de zulke, die zich t'eenemaal tot de betrachtinge van Goddelyke zaaken hadden overgegeeven. (n) De boven gemelde *partyen* nu, zouden echter insgelyks onder deeze naam eerst bekend geworden zyn, waar mede ze eene voortreffelyke en zonderlinge schyn van Wysheyd zouden hebben voorgegeeven, door welke ze wilden aangezien zyn, als of ze de geheymenissen van God en de Natuure volkoomentlyk hadden verstaan.

De Gnostici zyn waare Christenen.

Roem van hunne kennisse.

26. Om deeze reede dan werden ze ook in 't gemeen beschuldigd, van weegen hunnen hoogmoed, dat ze zo veel op hunne overgroote kennisse gestoft hebben. Niet tegenstaande dat men zich te gelyk met eene zeer over hen beklaagd, dat ze alle hunne zaken zo geheym hielden, en heel ongaarne iets aan iemand anders wilden laaten weeten. Het welke men heel bezwaarelyk, zonder eenige verdraaijinge, met elkanderen kan over een brengen. (o) Eeven gelyk als men ook het zeggen van *Epiphanius* niet voor waarheyd kan aanneemen, daar hy hen van hoovaardye beschuldigd, wanneer hy van iemand verhaald, die, in zynen tyd, van weegen deeze Ketterye, eerst aangeklaagd, en daar na uyt de Gemeente wierd gezet. Alwaar de hoofd-punten van zyne beschuldiginge hebben moeten wezen, dat hy eenzaam hadde geleefd, en, al zyn goed aan den armen hadde weg geschonken. Als meede, dat hy veele aanhangelingen gehad hadde, buyten alle twyffel, dewyle zy by hem veel meer een voorbeeldelyk Christelyk leeven hadden aangetroffen, als by hunne andere Leeraars. Gelyk als hy ook daar na, in eene afgeleegene spelonke, gants alleen heeft geleefd, en van alle menschen verlaaten en vervloekt is geworden. Dit nu was de geheele hovaardye van dezen *Gnosticus*, waar meede hem al die geene beschuldigden, die, op hunne *Bisschoppelyke troonen*, na deeze Eeuwe als *Pausen* zaaten te blinken, en, alle ootmoedigheyd, en verloocheninge van zich zelfs, voor hovaardye kwaamen uyt te kryten. En eeven zo is het ook met de klachten over de grouwelyke onreynigheyd der *Gnostyken* geleegen, die men tegen hen, wel inzonderheyt, by de Schryvers van laatere tyden vind. Want, by dezelve wierden ze niet alleen genaamd, *Stratiotiten*, *Zacchæisten*, *Naasiniten*, *Socratiten*, *Coddianers*, *Phibioniten*, en *Coprianen* of *Scorpianen*,

Onwaarheyd van Epiphanius.

Valsche klachten,

En toenaamen.

(k) Clemens Alexandr. VII. Strom. (l) Idem lib. II. p. 381. 383. (m) Idem VII. p. 731.
(n) Clemens passim. Vid. J. Thomasius Sched. Hist. n. 43. Evagrius in Capitibus ap. Coteler. Tom. III. Mon. Gr. Eccl. p. 101. Socrates lib. IV. c. 23. Heinsius not. ad Clem. Alex. p. 6. Stolbergius de Solæc. N. T. p. 300. (o) Epiphanius Hær. XXIV. n. 5. Idem Hær. 40.

nen, maar ook meestendeels, *Borboriten*, of Drek-waagens, door dien hen na gegeeven wierd, dat ze zich in allerhande onreynigheyd en zonden-gestaadiglyk omwentelden. (*p*) Uyt welken naam echter andere weder eene afzonderlyke *Secte* of gezintheyd maakten, welke wel voornaamelyk daar in bestond, dat ze zich over al, met allerlye drek besmeerden, als daar meede willende aanwyzen, hoe afschouwelyk de mensch, voor de oogen des Alziendeu Gods, moest uytzien, in zynen staat der verderffenis. Alhoewel deeze menschen echter, in alle ontucht en schande, hun gantsche leeven zouden versleeten, en geen Goddelijk gerichte geloofd hebben. (*q*) Ontrent welke zwaare beschuldigingen wel niets dwaazer zijn kan, doch ook met eene niets gevaarelykers is, als eeven de beschuldiginge der aanklaagers.

Jaar C. tot CC.

Borboriten.

27. Inzonderheyt is het aanmerkens waardig, dat de nieuwe Schryvers, die reeds al onder het verval van het Christendom hebben geleefd, echter aan deeze lieden nog al de schuld geeven, van eeven die zelve soort van ontucht, en meer andere diergelijke, zo wel verschrikkelijke als ongelooffelijke grouwel-daaden; daar de Heydenen zelfs, de Christenen der eerste Eeuwe meede gewoon waren te beschuldigen, gelijk als ze zelfs wel uytdrukkelijk bekennen. (*r*) Daar en teegen gedenken alle de andere oudere Schryvers, voor den tyd van *Epiphanius*, zelfs niet met een enkeld woord, van alle deze dingen. Als ook niet die geene, welke toenmaals hunne *Apologien* of Verantwoordingen voor de Christenen hebben in 't licht gegeeven, alzo die alle deze lasteringen immers heel gemakkelijk op den hals der *Gnostyken* hadden konnen schuyven, ja zulks ook, geweetens halve, wel hadden moeten doen, en nochtans zwygen ze alle eenpariglijk daar van stil. Veel meer zoeken ze in 't algemeen deeze beschuldigingen van alle Christenen in 't geheel af te schuyven, onder welke de *Gnostyken* immers meede begreepen waaren, door dien die zich insgelyks Christenen lieten noemen, gelyk als alle de Schryvers zulks ook duydelyk getuygen. (*s*) Zo dat *Epiphanius* wel te rechte zonder eenige de minste schaamte of schroom, het aldereerste deeze grouwelyke lasteringen heeft begonnen op de baan te brengen, gelyk als dit geleerde en geloofwaardige Schryvers wel aangemerkt hebben. (*t*) Welken daar na de andere Verketteraars het liegen en lasteren meesterlyk hebben afgeleerd, gelyk als de arme *Waldensen*, *Picarders*; *Hussiten*, en meer andere getuygen der waarheyd, zyn gewaar geworden, welke *Petavius*, en andere diergelijke Schryvers, om die reede ook wel uytdrukkelyk met de *Gnostyken* in een en dezelve rang zetten. Niet tegenstaande dat hy by *Epiphanius* wel hadde konnen zien; dat hy zig enkel op een bloot hooren zeggen kwam te beroepen, en hy zyn verhaal; wanneer hy zegd zelfs iets diergelyks ondervonden te hebben; met een louter niet komt te bevestigen; waar door hy ook zyn geloof, by de verstandige, (door zo veele partydige en openbaar valsche berichten) t'eenemaal heeft verlooren.

Beschuldigingen van hunnen ontucht.

Onwaarheyd van Epiphanius.

28. Wanneer men nu ook al eens toestond, dat 'er zodaanig een hoop volks in de weereld geweest was, en, dat 'er zommige onder dezelve zich met onreynigheyd bevlekt hadden, zoo konnen dog echter de andere onmenschelyke daaden nimmermeer van hen beweezen werden, als van welke de aloude Martelaars van *Vienne* en *Lions* billyk geloofd hebben,

Andere klachten.

(*p*) Idem Hær. XXVI. n. 3. Augustinus Hær. 6. (*q*) Philastrius Hær. 73. (*r*) Clemens Alex. Lib. III. Str. p. 430. (*s*) Irenæus l. c. 24. Euseb. IV. c. 7. Epiphan. Hær. 27. (*t*) Heraldus ad Arnobium p. 76. Korthokus de Vita Christi, c. 9. p. 116. Petavius dedic. ad Epiph. Hieronymus ep. 59. 60. cont. Vigilant.

Jaar C. tot CC.

ben, dat een mensch die onmoogelyk ooyt konde begaan. Dog, wat zommige onder hen alleen gedaan hadden, (dat dog zoo niet is) zulks konde de geheele *Societeyt* eeven zo weynig te laste gelegd werden, als *Hieronymus* aan *Vigilantius* heeft willen toestaan, dat alle de rechtgeloovige by hunne t'zaamen komsten, ontucht met malkanderen zouden gedreeven hebben, door dien men zommige van dezelve, by hunne *Vigilien*, daar op betrapt hadde. Want hy gaf deeze algemeene reegel: dat de schult van eenige weynige geen nadeel aan de geheele Godsdienst konde toe brengen: 't geen ook, na alle billikheyd, in andere gevallen meede gelden moet. Of men nu wel schoon van de *Saturnilianen*, (die insgelyks meede onder de *Gnostyken* werden gereekend) zelfs teegen wil en dank, moet toe staan, dat ze een zonderling heylig leeven van zich lieten uytblinken, waar door ze ook veele andere tot zig kwamen te trekken; zo wil men hen echter die schuld te laste leggen, dat ze het vasten zouden veracht hebben. (*u*) Waar uyt ze dan ook tot eene valsche vryheyd, en ergerlijke maniere van leeven zouden zijn vervallen; om dat ze van het bygeloovige wettelijke vasten (dat allengskens op gewisse tyden was ingevoerd geworden) niet veel gehouden hadden. (*x*) Daar het ook wel kan van daan gekoomen weezen, dat men van zommige van dezen aanhang schryfd, *dat ze de vryheyd misbruykt hadden, en zig verders ingebeeld, dat hen niet konde gevangen neemen; dat zy heeren waren, zelfs van den Zabbath, ja over alles, eeven als de kinderen der Kooningen, aan wien geene wet altoos gegeeven waare: enz.* (*y*) Welke, aan zig zelfs onschuldige en schriftmaatige spreekwyzen, wanneer ze al van eenige mochten gebruykt geworden zyn, ontrent de toepassinge, wel aan zommige eenige aanstoot mogen gegeeven hebben.

Lof der Saturnilianen.

De Gnostyken zyn maar een verdichte Secte geweest.

29. Nademaal echter de meeste en voorzichtigste Schryvers rond uyt bekennen, dat het niets anders als alleen eene bloote hersen-schilderye is geweest, wat eenige weynige voor een afzonderlyke *Secte* der *Gnostyken* hebben voorgegeeven, zoo vallen daar door niet alleen alle die beschuldigingen van een boos leeven op eenmaal onder de voet, maar zelfs ook, alle hunne Leer-punten, die hen werden opgedicht. Gelyk als dan ook de beschuldigingen van *Epiphanius* zich zelfs na den anderen zo tastelyk verraden, dat men heel gemakkelyk daar uyt zien kan, uyt wat voor een gemoed die alle zyn voort gekoomen. Hy zegd, dat deeze *Fabelen* niet eens uyt de Heylige Schriftuure, of met eenige voorbeelden, behoeven wederlegd te werden, maar alleen uyt het vernuft. Hy staat ook toe, dat deze menschen de schriften des *Ouden en Nieuwen Testaments* hadden aangenoomen, maar hy voegt daar weder by, dat de Duyvel hen tegenstrydige spreekwyzen hadde in gegeeven. Verder zegd hy, dat ze de Heylige Schriftuure op het schandelykste misbruykten, dat ze ten uyttersten Godslasterlijk van Christus spraaken, en, dat ze haare eygene boeken hadden, uyt welke ze alle haare *Fabelen* ontleenden Dit volgende zoude ook, onder andere grollen, meede onder haare ketterye zyn begreepen geweest, dat ze geloofd zouden hebben, dat *Noachs* vrouwe, *Noria* genaamd, zich, voor de Zondvloed, onderscheydene maalen op de *Arke* hadde gezet, en die in brand gestooken, als ze gemerkt hadde, dat zy ook meede zoude moeten omkoomen, waar door het ook met het bouwen der *Arke* zo langen tyd heen gezukkeld hadde. En noch al veel meer andere diergelyke *Fabelen*, welke een beuzelachtigen klapper veel meer zouden passen op te haalen, als een grooten Bisschop, gelyk

Verzieringen van Epiphanius.

(*u*) Epiphan. Hær. XXIII. n. 2. (*x*) Idem Hær. XXVI. n. 5. (*y*) Clemens Alexand. II Strom. p. 438.

gelyk als *Epiphanius* wilde weezen. De andere Schryvers weeten insgelyks niets met eenige grond teegen deeze verdichte Ketters voor den dag te brengen, weshalven ze zich ook met alderhande kinderachtige *Fabelen* moeten behelpen. Op dat het echter niet t'eenemaal aan eenige dwaalingen by een Kettery, die eens verdicht is, zoude moogen ontbreeken, zo geeven ze voor, dat de *Gnoſtyken* eenen tweevoudigen God zouden geloofd hebben, naamelyk, een goeden, en een kwaaden. Verders, dat de Zielen uyt het Weezen Gods voort kwaamen, enz. Alle welke zaaken men ook wel billyk aan de uytvinders der voorige verdichtzelen kan overgeeven. (*z*)

Jaar C. tot CC.

30. Wy moeten ons nu echter tot de overige berugte Ketters van deze Eeuwe toe haaſten, onder welke *Cerdon* en *Marcion* geenzins van de geringſte zyn geweeſt. De eerſte zoude niet alleen zommige van de brieven der *Apoſtelen* in twyffel getrokken, of t'eenemaal verworpen, maar hy zoude noch daar en booven de geheele *Openbaaringe van Johannes* voor vals gehouden hebben. (*a*) Buyten alle twyffel, door dien hy, met zyn vernuft, geen kans zag, om in de Goddelyke geheymeniſſen in te dringen; als waar uyt alle zyne andere dwaalingen ook zyn ontſprooten. Verder zoude hy twee afzonderlyke Gooden verdicht hebben, welke alle beyde vlak teegen elkandere ſtrydig waren, als zynde den eenen goed, en den anderen kwaad of grouwzaam: welken laatſten hy ook tot een Schepper deezer Weereld zoude hebben aan geſteld. Waar by dan nog verder werd gevoegd, dat hy de Wet, beneevens de Propheeten, t'eenemaal zoude verworpen hebben, als dienaars zijnde van deeze booze God. Van den Eerſten zoude zyn Zoon *Chriſtus* zyn voort gekoomen, en wel zonder vlees of bloed, in een lichaam dat t'eenemaal ſchynend of inbeeldelyk was. Om welke reede hy ook niet in der daad en waarheyd, zoude geleeden hebben. De opſtandinge uyt den dooden nu, zoude hy maar alleen aan de ziele, en geenzins aan het lichaam, hebben willen toeſtaan. (*b*)

Cerdon, Verwerpt de Openbaaringe van Johannes. Zyne meeninge van de Beginſelen, En van Chriſtus.

31. Wat nu *Marcion* aangaat, die zoude uyt *Pontus* zijn gebooren geweeſt, van hanteering een Schipper, en een ſcholier of leerling van *Cerdon*, en wel, al ten tyde van de Keyzer *Antoninus Pius*. Of hem nu *Johannes* nog gekend heeft, als meede, of hy als een Ketter, uyt *Epheſen*, van hem zoude weg-gejaagt zijn, daar van kan men niet zo licht iets gelooven, als zulks van zommige wel werd voorgegeeven, die de geweld-daadige verdryvinge der Ketters gaarne met de voorbeelden der *Apoſtelen* zelve zouden willen verdeedigen. (*c*) Nademaal men noch niet eens daar af verzeekerd is, of hy wel ten tyde van *Adrianus* is in weezen geweeſt of niet, maar, dat men echter daar wel goede naricht van heeft, dat hy eerſt in *Syrie*, en daar na te *Rome* zoude geleefd hebben; (*d*) op welke laatſte plaats dan ook de bekende groetenis tuſſchen hem en *Polycarpus* zoude zyn voorgevallen; gelyk als *Irenæus* uyt een zeekere overleeveringe verhaald, uyt wien het andere weeder voort geſchreeven hebben; daar naamelyk, *Marcion* op *Polycarpus* zoude begeerd gehad hebben, op de volle ſtraat, dat hy hem zoude hebben te erkennen, of (gelyk als andere het woord ἐπιγινώσκειν uytleggen) eerſt te groeten: buyten alle twyffel, op dat alle de omſtaanders daar uyt zouden konnen beſluyten, dat *Marcion* met *Polycarpus* eens gezint was. Aan wien *Polycarpus* echter rondelijk geantwoord zoude hebben, als aan een open-

Marcion.

(*z*) Auguſtinus, Hær. 6. Iſidorus Hiſpalenſis, l. VIII. Originum, c. 5. Rabanus Maurus, l. II. Inſtit. Cleric. c. 58. (*a*) Tertullianus de Præſcr. c. 51. (*b*) Philaſtrius Hær. 44. Epiphanius Hær. 41. Auguſtinus Hær. 11. Theodoritus l. Hær. 1. Fab. c. 24. Auctor. Prædeſtin. Hær. 23. (*c*) Philaſtrius, Hær. 45. (*d*) Epiphanius, Hær. 41.

Jaar C. tot CC.

openbaaren dwaalenden : *Ik erkenne u , als den eerstgeboorenen zoon des Satans!* Waar by de aloude verder aanmerken, dat *Polycarpus* op deeze wyze, zelfs met geene de alderminste woorden, met de zodaanige, gemeenschap heeft willen hebben, die de waarheyd, of het rechtschaape weezen, in *Christus* vervalscht hadden, *Tit. III.* gelyk als hy zulks ook gevolgelyk, zonder eenige hertstochten en aanzien zoude onderhouden hebben. (*e*)

De Historie der Ketters is vervalscht.

32. Het is echter ten hoogsten te beklaagen, dat by na niet een eenig mensch, die men voor een dwaal-geest heeft verklaard gehad, van valsche beschuldigingen verschoond heeft konnen blyven. En buyten alle twyffel hebben de beroemdste Ketterboeken, eeven door zulke onrechte, en, dikmaals ook met voordacht valsche berichten, by veelen, alles te zaamen ongewis en verdacht gemaakt. Zo dat het te vreezen is, dat 'er metter tyd heel weynig dat grondelyk en onaanstootelyk is, in de oude en nieuwe Ketter-geschiedenissen, meer overig zal blyven, by aldien God zelfs de oogen van zommige naarstige en onpartydige onderzoekers niet ter deege gelieft te openen. *Epiphanius*, (*) die buyten dat zyne *Historie der Ketteren* uyt veelerhande *Fabelen* heeft te zaamen gelapt, wil met alle kracht voor de waarheyd ter needer stellen, dat *Marcion* een Maagd zoude geschonden hebben, over welke daad hy ook van zyn eyge Vader uyt de Gemeente zoude zijn gestooten geworden, om welke reede hy zich ook na *Rome* toe zoude begeeven hebben; en echter gedenken weeder andere Schryvers, die veel ouder zyn als hy, niet een enkel woord van deeze daad; ja zelfs *Tertullianus* ook niet, die nogtans geheele vyf wydloopige Boeken teegen hem heeft geschreeven. Om dan nog daar van te zwygen, dat hy zich niet eens met het voorgeeven van *Philastrius* zoekt te verschoonen, die ons wil verzeekeren, dat hy van *Johannes* zelfs uyt de gemeente zoude zijn gezet geworden, en, dat hy ook zo aanstonds daar op na *Rome* was vertrokken.

Onwaarheyd van Epiphanius.

Fabelen van Marcion.

33. Het is insgelyks zonder eenige grond, dat een ander Schryver voorgeeft, als of hy zich in 't eerste als een Monnik zoude hebben voorgedaan. Welk verdichtzel veellicht daar uyt eerst is gesprooten, dewyle *Marcion* al zijn geld in 't eerst aan de Gemeente heeft weg geschonken gehad, en zulks wel, gelijk als men van hem ook getuygd, uyt overgrooten yver voor het waare geloove. (*f*) Eeven gelijk als het ook zeer bedenkelijk schynd te weezen, dat hy noch voor zijn afsterven gezint zoude zijn geweest, om zich weeder met de Gemeente te verzoenen, waar in hy echter door zyn dood verhinderd zoude zyn geworden, by aldien hem eevenwel de eene of de andere yveraar daar in niet te rugge gehouden heeft. (*g*) Zyne meeningen dan, om welke hy uyt de gemeente is gezet geworden, zijn kortelijk deeze naarvolgende, ontrent welke echter de Schryvers niet alzins over een koomen. Want, by voorbeeld, *Philastrius* beschuldigd hem als of hy *alle de Zendbrieven van Paulus* zoude verworpen hebben, behalven alleen, die *aan Timotheus en Titus*; daar *Tertullianus* in teegendeel verklaard, dat hy deeze drie aangenoomen en daar en teegen de andere veracht heeft. Ondertusschen zoude hy het in zeer veele zaaken met *Cerdon* gehouden hebben, maar, dat zyne Leerlingen daar nog al onderscheydene stellingen by gevoegd hadden. Gelyk als, by voorbeeld, wanneer men hem te laste legd, als of hy daar na,

Valsche beschuldigingen teegen Marcion.

(*e*) Irenæus, l. III. c. 3. Eusebius, l. IV. c. 14. & ibi Vales. in not. pag. 68. Hieronymus de Scr. 17. Suidas in Polyc. 17. Nicephorus. III. c. 30. Chron. Alex. pag. 602. Confer Steph. le Moyne ad varia Sacra, p. 414. & seqq. (*) Epiphanius Hæres. 42. (*f*) Tertullianus lib IV. adv. Marc. c. 4. (*g*) Idem de Præscr. c. 30. Philastrius Hær. 45. Tertullianus lib. V. contr. Marc. c. 20.

Jaar C. tot CC.

Zyn leere van God.

na, neevens de Schepper, nog in een anderen God zoude geloofd hebben, (*h*) andere ſtellen daar noch een by, als of hy in drie Goden geloofd hadde; (*i*) Ja zelfs, volgens de ſtellinge van zommige, wel geheel in vier Gooden, (*k*) by aldien men anders zijne meeninge maar wel te recht gevat heeft, en dat men niet veellicht dat geene van God heeft opgenoomen, dat hy van den Satan heeft ter needer geſteld: of, by aldien men het wel gevat mogt hebben, of men 't zelfde wel na zyn zin uytgedrukt heeft; het welke alles te onderzoeken hier ter plaatze veel te wydluftig zoude vallen.

Zyn leere van Chriſtus.

34. Verders zoude hy, met *Cerdon*, deeze booven gemelde ſtellinge, aangaande de perſoon van *Chriſtus*, hebben geleerd; naamelyk, *dat Hy geen waarachtig vlees aangenoomen hadde, nademaal dit eene eygenſchap was van den kwaaden God, dog dat Chriſtus een Zoon was van den goeden God.* (*l*) Op dezelve wyze zoude hy ook van twee *Chriſtuſſen* geleerd hebben; als, van den eenen, die ten tyde van *Tiberius* tot heyl en zaaligheyd van alle *Heydenen* was geopenbaard geworden; en, van den anderen, die hier namaals nog ſtont te koomen, om de *Jooden* te helpen. (*m*) Verders zegd men van hem, *dat hy maar alleen de Zaaligheyd der zielen zoude hebben toegeſtaan, maar dat hy van de lichaamen niets wilde weeten*, waar uyt men dan ook beſluyt, *dat hy de opſtandinge der dooden zoude ontkend hebben.* (*n*) Men geeft hem ook na, dat hy het gebruyk van den Echten ſtaat t'eenemaal zoude hebben verworpen, waar teegen hy de Maagdelyken ſtaat, beneevens de onthoudinge, zeer hadde gepreezen. (*o*) Om deeze reede zoude hy ook niemand anders tot den doop hebben willen toelaaten, als alleen de zulke, die, of buyten den Echt leefden, of, die geſneedene waaren: by de overige ſtelde hy den doop uyt, of, tot hunne echt-ſcheydinge toe, of, tot op de uure haares doods. (*p*) En hier uyt is het algemeene geruchte ontſtaan, als of de *Marcioniten* de doode zelfs zouden gedoopt hebben; of, dat ze wel geheel en al een leevendig menſch onder het bedde van den geſturvenen hadden verſteeken, die, in den plaats van het doode lichaam dat op het bedde lag, hadde moeten antwoorden; tot welk gebruyk men ook de woorden van *Paulus*; 1 *Cor.* XV. *vers* 29. heeft willen trekken. (*q*) Alle diergelyke valſche geruchten nu, vallen te zamen van zelve weg, terwyle de meeſte en oudſte Schryvers niets daar van willen weeten. Om dan daar nog van ſtil te ſwygen, dat de Roomſche Opziender, *Stephanus*, den doop der *Marcioniten* in alle des zelfs deelen voor goed en krachtig heeft gehouden. (*r*)

Van de opſtandinge.

Van den Echten-ſtaat,

En van het doopen der doode.

Andere beſchuldigingen.

35. Op dezelve wyze reekend men het ook onder zyne dwaalingen, *dat hy aan de vrouwen het doopen heeft toegelaaten; dat hy het Avondmaal in de teegenwoordigheyd der* Catechumenen *of ongedoopte heeft gehouden; dat hy op den Sabbath heeft gevaſt; en eyndelijk, dat hy zig heel zeer op de Sterre-voorzeg-kunde* (Aſtrologia) *gelegd heeft.* Met alle welke beſchuldigingen men alleen de lyſt van zyne Ketteryen heeft willen aanvullen; daar men dog alles heel licht en gevoegelyk kan verklaaren. (*ſ*) Ondertuſſchen kan men in 't algemeen zien, dat het deeze Grond-ſtellinge alleen geweeſt is, die *Marcion* tot zyne meeſte leer-punten heeft

En rechte oorſprong zyner leere.

 over-

(*h*) Juſtinus Apol. II. p. 79. & 92. Cyprianus ep. 74. Irenæus lib. I. c. 29. Tertullianus I. cont. Marc. c. 2. Hieronymus ep. 151. ad Algas. qu. 7. Philaſtrius hær. 45. (*i*) Origenes Dial. de recta fide ſect. I. Epiphan. hær. XLII. n. 3. Cyrillus Hieroſolymit. Catech. XVI. Damaſcenus hær. 42. (*k*) Theodoritus I. hær. Fab. c. 24. (*l*) Tertullianus III. adv. Marc. c. 8. (*m*) Idem. IV. c. 6. Juſtinus Apol. II. p. 92. (*n*) Tertullianus l. c. Hieronymus ep. 61. c. 14. (*o*) Clemens Alexandr. Strom. lib. III. p. 314. ſeqq. Tertullianus lib. I. cont. Marc. c. 29. 30. (*p*) Idem lib. IV. c. 11. & lib. I. c. 29. (*q*) Chryſoſtomus & Theophylactus ad h. l. (*r*) Cyprianus ep. 74. ad Pompej. (*ſ*) Epiphan. hær. XLII. n. 4. Tertullianus lib. I. adverſ. Marc. c. 18.

Jaar C. tot CC.

overgebragt, naamelyk, *dat alles, wat met zonden besmet is, volgens zijn weezen, ook een ander beginsel,* (principium) *als het hoogste goed is, moet toegeschreeven werden.* Door dien hy zich nu hier uyt niet wel wist te redden, en, dat hem ook door andere, veellicht, deeze zwarigheyd (*scrupel*) niet grondelijk, konde weg genoomen werden, zo is hy daar na tot zo groot een afgryzen van alle booze, vleeschelyke, of ook wel natuurelijke dingen, overgeslaagen, als zijnde in dat gevoelen, dat alles volkoomen verdorven en vergiftigt was. Uyt welke grond niet alleen zyn afkeer teegen den Echten-staat is voort gekoomen, maar zelfs ook, zyn verlangen na de martel dood. Want, door dien hy, en zyne aanhangelingen, het lichaam voor iets kwaads hielden, zoo verlangden zy ook met een rechte ernst, om daar van maar ontslaagen te konnen werden. Welken yver men daar na, buyten alle nood, aan eenen haat teegen den Schepper in hen heeft willen toeschryven, (*t*) by aldien anders het verhaal van een zeeker Schryver op hem ziet, gelyk als *Baronius* hebben wil. Verders mag by deezen man wel juyst geen zoo uyttermaaten boosaardig gemoed geweest zyn, als men uyt de beschuldigingen van zommige Schryvers wel besluyten zoude, nademaal hy van de valsheyd zyner stellingen nooyt is overtuygt geworden; en, by aldien het geschied is, daar hy zoo gewillig is geweest, om zig met andere te vergelyken. 't Geen ook zyne bereytwilligheyd in het te berde brengen van alle zyne haave en goederen, ten dienste der gemeente te kennen geeft. Om nu niet te zeggen, dat hy veellicht, in veele stellingen, wel heel iets anders en waarachtigers kan gemeent hebben, als men die, in den eersten opslag, heeft erkent en aangenoomen.

Zyn verlangen na de marteldood.

Marcioniten.

36. Gelyk als men dan ook zeer veele zaaken aan zyne navolgers toe moet schryven, waar van hy zelfs niet eens geweeten heeft. Nademaal het van deze bekend is, en wel voornamelyk van *Lucanus*, *Basilicus*, *Patho*, *Blastus*, *Potitus*, *Apelles*, *Synerus*, en meer andere, dat ze zich in veelerleye meeningen en partyschappen van elkanderen afgescheurt hebben; als meede, dat ze den meesten tyd van andere niet wel zyn verstaan geworden. Eeven gelyk als een zeeker oud Schryver, *Rhodon* genaamd, van *Apelles* verhaalt, naamelyk, dat hy, op zyn aandringen, hem verzeekert zoude hebben, dat hy wel niet weeten konde, dat 'er maar een eenig ongeboore GOD was, maar dat hy zulks echter van gantscher herten geloofde. Waar op de eerste, in de plaats van eene noodige onderwyzinge aan zulke doolende gemoederen, hem hadde uytgelachen, en verdoemd, gelyk als hy zelfs bekent. Wanneer men nu de Ketters op zulk een wyze heeft willen bekeeren, zoo hebben ze daar door wel zeekerlyk onbekeert moeten blyven, of nog meer te rugge gedreeven werden. Gelyk als men dan ook niet vinden kan, dat deezen *Rhodon* de bovengemelde stellinge van *Apelles* wederlegd zoude hebben, maar wel, dat hy hem, buyten twyffel, maar slechts uytgelachen en verdoemd heeft. Men moeste dan, volgens de stellinge der *Marcioniten*, ontrent de Leere, niet al te naauwkeurig onderzoeken, maar een ieder onverhindert by zijn geloove laten blyven. Door dien alle die geene zaalig zouden werden, die hunne hoope op den gekruysten *Christus* alleen stelden, wanneer ze maar in den stand der goede werken bevonden wierden te weezen. (*u*) Het is dierhalven ook geen wonder, dat zig de *Marcioniten* over al zoo wyd en zyd verspreyt hebben, en wel inzonderheyt, in de volgende tyden, wanneer 'er onder de zoo-ge-

Quaad verhaal van Rhodon.

Bescheydenheyd der Marcioniten.

Hunne meenigte.

(*t*) Clemens Alexandr. lib. IV. Strom. p. 351. Baronius Ann. CCV. (*u*) Rhodon ap. Eusebium V. c. 13.

genaamde Rechtgeloovige byna niets, dat ter deege gezond was, meer gevonden wierd. Daar *Epiphanius* klaagt, dat ze te zyner tyd nog overvloedig waren, in *Rome*, en door gants *Italie*, *Egypte*, *Palestina*, *Arabie*, *Syrie*, *Cyprus*, *Thebaïs*, enz. En een ander onbekend Schryver berigt ons, dat ze in zynen tyd (ten minsten na de tyd van *Ambrosius*) naauwelyks iets of wat hadden beginnen af te neemen; (*x*) gelyk als 'er dan ook, geduurende de vervolgingen, heel veel tot Martelaars zyn geworden, en alzoo den Heere *Christus* voor de ongeloovige, hebben beleeden. (*y*)

Jaar C. tot CC.

En de vervolgingen, die ze hebben uytgestaan.

37. Van deze *Marcioniten* nu waren de *Marcianiten* t'eenemaal onderscheyden, welker eerste hoofd *Marcianus* is geweest, die uyt het gewest der *Rossenseren* van geboorte was, en een *Euangelium* heeft uytgegeeven op de naam van den *Apostel Paulus*. (*z*) De navolgers hebben insgelyks ook (Δοκηταὶ) *Opinatores* geheeten, insgelyks *Phantasiodocetæ*, (*) door dien ze van gevoelen waren, dat de *Christus* geen waarachtig lichaam hadde aangenoomen, maar alleen een *phantasma*, of schyn-lichaam. Onder dezen aanhang is *Julius Cassianus* ook in een zeer groot aanzien geweest, (*a*) die een Leerling van *Valentinus* was, welke, nevens meer andere, door veele diergelyke vergeefsche vraag-stukken, wel aan 't dwaalen konnen geraakt zyn. Door dien men uyt deeze en diergelyke strydigheeden wel zien kan, hoe dat reeds veele menschen het waare en krachtdadige Christendom, benevens het levendigmaakende geloove en de vrugten deszelfs, aan een zyde gezet, en zig tot ydele onvrugtbaare twist-redenen gekeert hebben. Daar men meenigmaal over en weeder *gedisputeert* heeft, uyt het menschelyk vernuft, aangaande de Persoon van *Christus*, en ondertusschen echter na zynen eygenen wille heeft geleeft, en de kragt en heerschappye van *Christus* t'eenemaal verloochent. Waar by dan ook komt, dat die geene, welke de zuyvere Leere hebben willen verdeedigen, de dwaalende heel zelden op een kragtdadig geloove hebben geweezen, (dat ze meenigmalen zelfs niet eens gehad hebben) maar, dat ze meeningen met meeningen hebben willen verdryven.

Marcianiten.

Docetæ, en Phantasiodocetæ.

Woordenstryd.

38. Verder reekenen de Ketter-boeken *Melito* wel niet onder het getal der zelve, niet teegenstaande dat hy aan het Goddelyke weezen iets, dat lichaamelyk is, en, het eevenbeeld Gods aan het lichaam van den mensch, en geenzins aan zyne ziele, heeft toe geschreeven. Schoon hy zelfs, of ten minsten zyne Leerlingen, de *Melitanen*, aan het duyzend jaarige Ryk van *Christus* geloofd hebben. (*b*) Door dien ze hem, beneevens *Tertullianus*, die insgelyks van dat gevoelen is geweest, om die reede voor geen Ketter houden, om dat hy veellicht, door het lichaam, de natuur en het weezen Gods wel mag verstaan hebben; (*c*) door welk eene zachte maniere van iemands meening te verklaaren, 'er wel veel meer andere uyt de rolle der Ketters zouden konnen uytgeschrabt werden, wanneer die na den aart der Christelyke liefde-pligt, wel wierd waargenoomen. Echter heeft *Tatianus*, die zich, door zynen arbeyd, aan de Christenheyd niet minder als *Melito* verdienstelyk gemaakt hadde, een geheel ander oordeel moeten lyden. Zo lang als hy egter *Justinus de Martelaar* in alles heeft nagevolgd gehad, heeft hem een ieder ten hoogsten geroemd, in welken tyd hy ook niets diergelyks heeft voort gebragt, (*d*) maar na des zelfs dood, zoude hy zig van de andere afgezonderd, en

Melito.

Melitanen.

Tatianus

(*x*) Ambrosius Comm. ad 1 Tim. IV. (*y*) Euseb. V. c. 16. (*z*) Eusebius VI. c. 12. è Serapione. (*) Clemens Alex. lib. VII. strom. Theodoritus lib. V. hær. Fab. c. 12. Theophylactus ad Joh. IV. (*a*) Clemens Alex. III. strom. (*b*) Eusebius IV. c. 26. Gennadius de Dogm. Eccl. Origenes ap. Theodoritum quæst. 20. ad Gen. Augustinus hær. 76. (*c*) Idem hær. 86. & lib. x. de Gen. ad Lit. c. 25. (*d*) Irenæus lib. I. c. 31.

Jaar C. tot CC.

en andere vreemde ftellingen bekend gemaakt hebben. Het geene men dan aan zyne hovaardye heeft willen toe fchryven, (οἰήματι διδασκάλε) als of hy zig ingebeeld hadde, dat men hem insgelyks voor een zonderling Leeraar behoorde te agten, of, dewyle hy een Leerling van den beroemden *Juftinus* was geweeft, dat hy dienvolgende iets voortreffelykers was als de andere, of ook, door dien hy zelfs in het leeren heel bekwaam en

Zyne leere.

welfpreekend was. *(e)* Uyt die reede dan zoude hy eeven zulke onzigtbaare *Aiones* of Eeuwen te voorfchyn gebragt hebben, als *Valentinus*, *(f)* fchoon dat hy hem anders bezwaarlyk in alle zyne Leer-punten heel ftipt zal nagevolgd hebben, gelyk als eenige hem zulks wel na-geeven. *(g)* Ten minften heeft zig *Philaftrius* altyd, zoo wel hier in, als in de tyd, zeer verzint, daar hy hem ftelt een navolger van *Marcion*, en wel na de vervolginge onder den *Keyfer Decius*, geweeft te zyn, fchoon dat hy wel ontrent 80. Jaaren vroeger, naamelyk onder *Marcus Aurelius* al is bekend geweeft.

Van den Echt,

39. De voornaamfte befchuldiginge teegens hem, is dan deeze: *dat hy den Echten-ftaat voor een Hoererye, en verdurve weezen* (φθορὰν) *heeft gehouden; (h)* waar by dan ook met nadruk gevoegd werd, dat hy een groot onderfcheyd zoude gemaakt hebben, tuffchen den ouden en nieuwen menfche. Om welke reede hy gevolgelyk maar alleen van de eerfte heeft gefprooken, en dus het houwelyk der onherboorene voor zondig heeft verklaard. *Epiphanius* weet hem in deezen met niets anders te weederleggen, als, dat hy daar uyt befluyt, dat *Tatianus* voor al, zelfs zaalig heeft willen werden, fchoon dat hy uyt zulk een echt was voort gekoomen: om welke reede dan ook den Echten ftaat niet iets verwerpelyks konde weezen. Waar in hy dan op geene weedergeboorte ziet, of ook op eenige veranderinge uyt de verderffenis, na welke alleen de weedergeboorene zaalig werden, fchoon dat ze uyt een onzuyvere echt

En van de Wyn.

zyn voort gekoomen. Op eeven die zelve wyze kan het ook wel met zyne andere ftellingen geleegen zyn geweeft, als, wanneer hy de Wyn voor fchaadelyk heeft gehouden, nadien ze zo volftrektelyk in het *Oude Teftament* aan de *Nazareen* was verbooden geweeft. Welke Ketterye ten minften nog wel veel verdraagelyker hadde konnen wezen, als der geener, die, by het gruwelykfte misbruyk van alle fchepzelen, nog wel gaarne by de weereld voor waare Geloovige en oprechte Chriftenen zouden willen heene gaan. *(i)* Nademaal men uyt de klagte van *Epiphanius* heel wel kan zien, dat zeer veele in de navolgende tyden, zig over het booze en ongebonde leeven der verdurvene Chriftenen, ten alderuytter-

Maatigheyd der Tatianen,

ften hebben geargert, en om die reede ook tot de *Tatianen* en *Ericratiten* zyn over gegaan, om dat ze bevonden, dat 'er by deeze menfchen een maatig en ingetooge leeven plaats hadde. Uyt alle welke zaaken dan klaar blykt, dat *Tatianus* geenzins uyt hovaardye, maar wel deegelyk uyt drang van zyn gemoed, deeze zyne Leere heeft bekend en aange-

En onrechte klachten tegen dezelve.

noomen: nademaal hy by dezelve de wellust veel eer heeft willen miffen, als zyn geweeten eenigzins krenken: en wel des te meerder nog, nadien hy uyt andere voorbeelden wel gezien hadde, dat deeze zyne bekenteniffe hem weynig eere, maar wel, veel fmaat en vervolginge zoude toebrengen. Weshalven ook de befchuldiginge van ydele eere, ontrent hem, en veele andere verklaarde Ketters, zeer miffelyk en ongegrond is, en wel inzonderheyd, zoo wanneer de Schryvers geene zeekere kenteekens

(e) Hieronymus Catal. Scr. Eccl. (f) Idem & Eufebius IV. c. 29. Clemens Alex. ftrom. III. p. 465. Epiphan. hær. 46. (g) Appendix Tertulliani de præfcr. c. 52. Philaftrius hær. 46. (h) Epiphanius hær. 46. Irenæus ap. Eufebium IV. c. 29. Clemens III. ftrom. p. 335. (i) Hieronymus Comm. ad Amos. II. 12. Epiphanius. l. c.

kens van deezen ondeugd weeten by te brengen, die wel deegelyk by alle zodaanige gewichtige klagten noodig, en moogelyk is. Jaar C. tot CC.

40. Verders werd deze afzonderlyke meeninge noch daar en boven aan hem toegeſchreeven, *als of Adam niet zoude hebben konnen zaalig worden:* (*k*) ontrent welke meeninge hy ook andere toeſtemmers heeft gehad. Doch in de bovengemelde Leere, en in de oeffeninge deszelfs, is hy van de *Encratiten* (ἐγκρατεῖς of onthoudende) heel vlytig nagevolgt geworden: van welke gezintheyd dit boven alles aanmerkens-waardig is, dat ze geenzins op bloote beſpiegelingen alleen, en ydele meeninge beruſt heeft, in welke anders de meeſte Ketteryen maar alleen zouden beſtaan, maar dat ze hunne Leere wel deegelyk met hun leven hebben beweezen. Zoo verre zelfs, dat men by de Schryvers niet heel licht eenige beſchuldiginge zal konnen vinden, als of ze zig metter daad zelfs niet heel wel van die dingen onthouden hadden, welke ze eenmaal voor ontoelaatbaar hadden aangegeeven. Want, gelyk als ze de kuysheyd en Echteloozen ſtand als loffelyk en goed hadden aangepreezen, zoo hebben ze ook metter daad zelve daar inne geleeft, en zig van den Echt onthouden, gelyk als hunne *partyen* zelfs van haar getuygen. (*l*) Schoon ze ook daar by ſtellen, (dog zonder eenig bewys) dat ze zulks niet deeden uyt eenige liefde tot de maatigheyd, maar alleen, uyt ſchrik voor de verdoemenis. Als meede, dat ze den Duyvel tot een ſtichter der bruyloften gemaakt hadden, daar meede ze, buyten twyffel, maar alleen de booze luſt en de verderffenis, die in zulk een geval by de onherboorene heerſcht, zullen gemeent hebben, en geenzins, de bruyloften of huuwelyken in zig zelfs. Het geene men insgelyks ook wel ontrent hunne onthoudinge van het vlees der dieren kan beſpeuren, ſchoon dat ze in dit geval al iets gedaan mogten hebben, dat al te veel was. Waarom dan ook alle de beſchuldigingen t'eenemaal weg-vallen, als of ze de *creatuuren* zelfs, (uyt welken hoofde ze mogelyk ook *Creatiten* werden genaamd) (*m*) in haar weezen en op zig zelfs aangemerkt zynde, voor boos en duyvels zouden gehouden, en op deze wyze den Schepper daar mede gelaſtert hebben. Aangezien hen mogelyk by hun woorden-ſtryd, en tegenwerpingen, eenige aanſtootelyke woorden zyn ontvallen, die men daar na wel zorgvuldig heeft opgeraapt en uytgebreyt, gelyk als het in 't gemeen ontrent zulke voorvallen pleegt te gebeuren.

Onthoudinge der Encratiten.

Hunne kuysheyd,

En onthoudinge van Vlees.

Creatiten.

41. Uyt hunne meeninge nu, dat men geen Wyn altoos vermogt te gebruyken, is dan ook voort-gekomen, dat deze lieden, in hunne Avondmalen zelfs, Water in de plaats van Wyn hebben gebruykt, waarom ze ook wel *Hydroparaſtatæ*, en *Aquarii* werden genaamd. (*n*) Het kan ook wel weezen, nademaal *Tatianus* zelfs, of eenige van zyne navolgers, hadden aangemerkt, dat by de Chriſtenen in 't algemeen, in het Avondmaal, Water met Wyn vermengt wierd, dat deze luyden daar door gemeent hebben, dat het niet verbooden was, dat men, ingevalle 'er Wyn ontbrak, of, dat ze voor ontoelaatbaar wierd geoordeelt, het Water alleen kwam te gebruyken. En zulks wel des te meerder, door dien men nog langen tyd daar na, en terwyl dat deze *partye* nog in weezen was, onder de zoo genaamde Regtgeloovige de gewoonte hadde, van

Gebruyken Water in hun Avondmaal.

Hydroparaſtatæ. Aquarii.

(*k*) Irenæus I. c. 31. Tertullianus l. c. c. 53. Euſebius l. c. Epiphanius l. c. Philaſtrius hær. 48. (*l*) Epiphanius hær. 46. 47. (*m*) Honorius Auguſtodunenſis hær. 40. (*n*) Theodoritus l. Hær. Fab. c. 20. Timotheus Presbyter de Recip. Hæret. Baſilius M. epiſt. Canon. c. 1. Blaſtares Syntag. c. 2. Concilium VI. in Trullo c. 32. Philaſtrius Hær. 77. Auguſtin. Hær. 64.

Jaar C. tot CC.

van de Wyn in het Avondmaal met Water te vermengen. (*o*) Ondertusschen gaf men na dien tyd nog al aan meer andere gezintheeden dezen zelven toenaam, die in hunne Avondmaalen eeven het zelve deeden, gelyk als de *Ebioniten* en *Manicheers*. (*p*) En ten tyde van *Cyprianus* deeden onderscheydene Christenen ook alzoo, om niet van de Heydenen door den reuk des Wyns verraaden te werden. (*q*) Ja *Cyprianus* zelfs hield altyd ten minsten deze vermenginge van Water met Wyn, voor geheel noodzakelyk, waar van ook daar na, op geheele *Concilien*, wel een Reegel wierd gemaakt, niet tegenstaande dat men het eene eeven zoo weynig als het andere uyt de instellinge van Christus bewyzen konde. (*r*) Verders wierden deze luyden ook wel *Accaophoroi* en *Saccophoroi* genaamd; alhoewel zommige wederom de eerste soort van de tweede onderscheyden, schoon dat ze wel uytdrukkelyk in de reegels werden byeen gesteld.

Accaophoroi. Saccophoroi.

42. By deeze werden in 't gemeen de *Apotactiten* of *Apotactici* gevoegd, welke om deeze reede Ketters wierden genaamd, door dien ze gewoon waren buyten het bezit van iets dat hun eygen was, als ook buyten den Echt, te leeven. (*s*) Schoon dat andere weeder van gevoelen zyn, dat ze in alle hunne stellingen juyst niet t'eenemaal met de *Encratiten* over een kwaamen. (*t*) Echter is het gewis dat ze anderzins ook *Apostolyken* zyn geheeten geworden, van welke een gedeelte der *Encratiten* genaamd werden, die de Kerkelyke tucht heel naauw in acht genoomen hebben, ja zo verre zelfs, dat ze nooyt eenen gevallenen weeder aangenoomen hebben. (*u*) Gelyk als dan ook de *Severianen* hier toe gereekend werden; zynde eene Vergaaderinge, die, na *Tatianus*, van *Severus* eerst is opgerecht geworden, en geenzins van hem alleen, gelyk als *Epiphanius* hebben wil. Men doet deeze laatste al wederom hier in groot ongelyk aan, dat men hem beschuldigd, als of hy de gantsche Wet, beneevens de Propheeten, t'eenemaal zoude hebben verworpen, om daar door deeze Ketterye gevaarlyk te doen schynen. Insgelyks, dat men hem wil beschuldigen, als of hy *Philumena*, een oude schooyster, by zig zoude gehad hebben. (*x*) Nademaal de andere Schryvers van beyde, eenpaarig stil zwygen, ja wel uytdrukkelyk bekennen, dat hy het geheele *Oude Testament*, beneevens de *Euangelien*, voor Reegelmaatig aangenoomen heeft. (*y*) Als meede, dat geenzins *Severus*, maar *Apelles*, van weegen deze *Philumena* zoude zyn beschuldigt geworden. (*z*)

Apotactiten, of Apostolyken. Severianen. Valsche beschuldigingen tegen dezelve. Philumena.

43. Anderzins werden ook van de meeste zyne meeningen geheel ongeschikt voorgedraagen, en, met zulke grouwelyke uytdrukkingen, dat zig geen mensch daar door zoude hebben laten vervoeren, by aldien hy die zodaanig geleerd hadde. Gelyk als by voorbeeld, teegen den Egten staat zoude hy op deze wyze gesprooken hebben: ***Dat de mensch, na zyn boovenste deel, van GOD, maar, na zijn onderste deel, van den Duyvel zoude zyn geschaapen.*** Daar hy, buyten alle twyffel, met *Tatianus*, de booze lust van den Satan afgeleyd, en het goede dat aan den mensch is, aan God heeft toe geschreeven. Insgelyks, ***dat de vrouwen des Satans werk waren, en ook maar alleen werken des Satans deeden.*** Dat de Wynstok van de Slange was voort gekoomen, die door een verborgene

Beschuldigingen tegen Severus.

(*o*) Justinus Apoll. II. p. 97. Cyprianus ep. 63. (*p*) Epiphanius. Vid. J. Gothofredus ad l. 7. Cod. Theod. de Hæret. Cyprianus ep. 63. 65. 66. Conf. Baronius A. CCLVII. fine. Chemnitius P. II. Exam. Conc. Trid. p. 194. (*q*) Concil. Trull. l. c. Blastares Syntag. lit. N. c. 8. p. 153. (*r*) l. 7. 9. & 11. Cod. Theod. de Hæret. Basilius M. Ep. Can. c. 47. (*s*) Epiphanius epist. ad Acacium & Paulum. Basilius l. c. c. 1. it. l. 7. & 11. Cod. Theod. de Hæret. (*t*) Damascenus Hær. 61. Augustinus Hær. 40. Prædestin. Hær. 40. (*u*) Autores cit. Epiphanius Hær. 45. & 46. (*x*) Augustinus Hær. 24. (*y*) Eusebius VI. c. 29. (*z*) Tertullianus de Præscr. c. 6. & lib. III. cont. Marc. c. 11. Eusebius V. c. 13. Hieronymus ad epist. Ctesiph. adv. Pelag.

gene kragt op de Aarde zoude zyn geworpen, en met de zelve vermengd geworden; om welke reede de Wynstok zig ook in zo veele bochten kromde, eeven gelyk als de Slange, enz. (*a*) Dat echter de stellingen van de verderffenis der *creatuuren* geenzins zo afschuuwelyk van deezen *Severus*, en van de *Encratiten* moet voorgedragen weezen, blykt daar uyt zonneklaar, dat ze zo uyttermaaten veele aanhangelingen gehad hebben. Door dien ze niet alleen te *Roome*, en door geheel *Italie*, over al plaats vonden, maar zelfs ook in *Asia*, en byzonder in *Syrie*, *Mesopotamie*, *Pysidie*, *Pamphylie*, en in *kleyn Asia;* en, booven alles, in *Phrygie* en *Galatie;* alwaar men onderscheydene groote Gemeentens, beneevens hunne ordentelyke Bisschoppen over dezelve, heeft gehad, t'eenemaal uyt deeze zoort van luyden bestaande, en zulks wel, een zeer langen tyd achter een. Men behoeft van hen ook in geenen deele te denken, dat ze maar zo slegt heen den Egten-staat zouden verworpen hebben, door dien ze hem in teegendeel wel uytdrukkelyk hebben toegelaaten; naamelyk aan elke perzoon maar eenmaal te trouwen, en zulks wel alleen, tot voortzettinge van het menschelyk geslagt, en tot huyssselyk gezelschap. (*b*) Zoo dat ze wel noodzaakelyk een zeer groot onderscheyd, tusschen waarachtige wedergeboorene Christenen, en valsche huychelaars en Godlooze, zullen gemaakt hebben, gelyk als we hier booven nu reeds hebben aangeweezen. Maar, dat ze van veelen heel niet wel verstaan, maar als dwaalende Ketters, zyn verworpen geworden, daar van kan men het verderf des waaren Christendoms, dat allengskens, omtrent het eynde van deeze Eeuwe kwam in te breeken, wel het meeste de schuld geeven; als in welke zulke Leeraars, gelyk ze zelfs niet rechtschaapen, nog ook *Apostolisch* gezint waren, ook niet goeds of ernsthaftigs konden lyden, gelyk als we haast oogenschynelyk zullen zien. En daar is het ook van daan gekoomen, wanneer 'er eenige gevonden wierden, die zich de verbeetering van de verdurvene Natuure ernstelyk lieten ter herten gaan, dat zulks van veele weeder zo grouwelyk wierd afgeschilderd, op dat doch, voor alle dingen, niemand anders, als na de gemeene wyze, leeven mogte.

Jaar C. tot CC.

Groote meenigte der Encratiten.

Hunne Leere van den Egten-staat.

44. Uyt eeven dusdaanigen begin van het verderf der *Christenheyd*, is omtrent het 170. Jaar na *Christus* geboorte, die over groote scheuringe met de *Montanisten* voort gesprooten, die men anders ook wel *Phrygen*, *Cataphrygen*, en *Pepusianen*, na de plaatze van hunne wooningen; als meede, *Tascodrugiten*, en *Passalorinchiten* genaamd heeft, gelyk als we hier onder nog nader zullen zien. Naamelyk, zoo als het een zeeker Schryver in het korte bevat: *Montanus*, hunnen aanvoerder, begost eerst heftig tegen die geene te yveren, welke hier en daar waardige en onwaardige gemeenschappen toeliepen, en beklaagde zig, dat men geene regte Kerken-tucht meer onderhield. (*c*) De *Christenen* van die tyden nu, bekenden toenmaals, dat ze wel taamelyk sterk door de uytterlyke vervolgingen tot God gedreeven wierden, maar dat ze echter, zo wanneer deeze vervolgingen maar een weynig kwaamen te verminderen, ook heel dra weeder tot eenige slapheyd en nalaatigheyd kwaamen te vervallen. Nu gebeurde het zomtyds wel, by de veelvuldige pynen, dat 'er ettelyke *Christus* kwaamen te verloochenen, welke, door het knaagen van hunne *Conscientien* gedreeven zynde, wel gaarne al zo voort weeder wilden verzoend weezen. Waar door het als dan ook niet zelden heel onordentlyk, en zonder behoorelyke boete toeging, zoo wanneer de Opzien-

Montanisten.

Geleegenheyd tot de scheuringe van Montanus.

Misbruyk der verzoeninge.

(*a*) Epiphanius hær. 45. (*b*) Clemens Alexan. Strom. III. p. 461. (*c*) Erasmus præfat. ad Hilar. p. 5.

Jaar C. tot CC. zienders of Ouderlingen, het zy dan uyt meededoogen, of ook wel uyt andere inzichten, die op verre na zo goed niet waren, een ieder, zonder eenig onderscheyd, tot de gemeenschap der Kerke weeder toelieten. Door dien nu hier uyt geen geringe schaade, ja het eerste verderf der Gemeente moest volgen, daar in bestaande, dat de booze, en huychelaars, met groote hoopen in de Gemeente kwaamen in te dringen, zo yverden de rechtschaapene Christenen met groote reede ten uyttersten daar tegen. Nademaal het bekend is, dat niet alleen aan de afgevallene en Afgoodendienaars, maar zelfs ook aan de Echt-breekers, heel dikmaals hunne weeder-verzoeninge met de Gemeente is ontzegd geworden; gelyk ten tyde van *Cyprianus*, (d) als ook voor en na zyn tyd, (e) dikmaals is voorgevallen. Waar meede toenmaals de overgrooten ernst teegen zulke grouwelen is aangeweezen: en om deeze reede beroept zich *Tertullianus* zelfs ook, aangaande deeze zaak, op de over-oude gewoonte der Christenen. Schoon dat ze echter daar door, nog aan GOD nog aan zyne Gemeente, de macht, om de zonden te vergeeven, eenigzins ontnoomen hebben.

Getuygenis van Montanus. 45. Hier op nu was het, dat *Montanus* in zyne tyd wel het meeste van allen drong, dewyle hy de ellende mede moest aanzien, en het overgroote verval, dat daar noodzaakelyk uyt voort moest koomen, wel voorzag. En, door dien hy moogelyk, in zynen eersten yver, wat harder taal moeste voeren, als die geene, welke nu al voor heene met deze meeninge voor-ingenoomen waaren, die aan het vlees heel aangenaam voorkwam, wel konden verdraagen, zo wierden hem met 'er haast, zeer veel ongerymde, ja ergerlyke stellingen na-gegeeven. Eeven gelyk als het in 't gemeen altyd met zulke menschen gaat, die, uyt een oprecht inzicht, of ook wel, uyt meededoogen, aan deezen of geenen, ja zelfs, aan een geheele gemeenschap, de waarheyd al te naakt voor oogen houden. Deeze twist borst eyndelyk ook tot eene openbaare scheuringe uyt, nademaal de eene partye, in een uytterlyke zaak, niets kwaads altoos wilde erkennen, of de gegeevene ergernisse met eenige behoorelyke middelen afdoen; waarom ze *Montanus* ook altyd, meer voor het hoofd stieten, die, ontrent zyn goed oogwit ten vollen mogte verzeekerd zyn. Men gaf het ondertusschen die naam, dat *Montanus* alles uyt eergierigheyd deed; en dat hy iets meerders booven een ander wilde zyn. Dit liep eyndelyk zo hoog, dat men hem t'eenemaal voor zinneloos en raazende kwam uyt te kryten; ja zelfs, dat men de menschen zocht wys te maaken, dat hy met den Duyvel bezeeten was. (f) Weshalven men hem het leeren begost te verbieden, als aan een Zot, en Verleyder van het gemeene volk: door dien men klaar zag, dat hy allenthalven zeer veel aanhangers kreeg, en dat zich dit werk wyds en zyds verspreyde. Men begost dan, met veelerhande lasteringen, de Kerkelyke ban teegen alle zyne aanhangelingen, heel naarstiglyk en heftig te oeffenen; schoon dat men die voor heene, zelfs teegen de aldergrootste ergernissen en zonden, maar heel zelden, of ook wel, geheel en al niet hadde in 't werk gesteld: het geene ook de oorsprong van de twist was. (g)

En vervolgingen teegen hem.

Zyne beschuldigingen. 46. De andere zaaken, in welke *Montanus* al te streng scheen, bestonden daar in, dat hy eenige vaste en ordentlyke oeffeningen ontrent het Vasten wilde instellen, (h) en een zeeker onderscheyd ontrent het nuttigen

(d) Cyprianus ep. 52. (e) Vid. Alba Spinæus lib. II. observ. II. 15. & 17. Sirmondus Hist. Pœn. c. 1. Tertullianus de Pudic. imprimis c. 2. 9. 20. (f) Eusebius V. c. 16. (g) Idem ibid. (h) Apollonius ap. Eusebium V. c. 18. Theodoritus III. Hær. Fab. c. 2. Tertull. de Jejun. c. 1. Hieronymus ep. 54.

Jaar C. tot CC.

tigen van ſpyſen invoeren, tot onderhoudinge van maatigheyd en tugt: (*i*) ontrent welke dingen hy al wederom van onbillyke oordeelen en quaade opſpraak niet konde bevryd blyven; nademaal men hem nagaf, dat hy zig alleen daarom van deze of geene ſpyze kwam te onthouden, door dien hy de Schepzelen Gods voor een grouwel achtte, en geenzins, uyt inzicht van maatigheyd, of liefde tot de Godzaligheyd en belooninge. (*k*) Waar in hem echter opentlyk een zeer groot ongelyk wierd aangedaan, nademaal zyn Vriend *Tertullianus* de woorden van den *Apoſtel Paulus*, 1 *Tim.* IV. 3. wel uytdrukkelyk tegen de *Tatianen* en *Marcioniten* te pas brengt, welke om deze reede zommige ſpyzen niet aten, door dien ze kwaad in zich zelve zouden weezen. (*l*) Uyt eeven die zelve grond wierd *Montanus* ook nagegeeven, dat hy den Echten-ſtaat verwierp, door dien hy het tweede huwelyk voor ondienſtig achte. (*m*) In welke zaak echter, zoo wel in zynen tijd als daar na, de roemruchtigſte Leeraars meeſt alle met hem overeen ſtemden; tot zoo verre zelfs, dat ze zich geenzins ontzaagen, om voor de Heydenen in 't openbaar te bekennen, dat een tweede huwelyk ongeoorloft was. (*n*)

Martel-dood.

47. Boven dien was het ook, voor die geene, welke zich zelfs rechtgeloovige noemden, in *Montanus* niet verdraagelyk, dat hy geene vlugt altoos, voor eenige vervolginge, voor geoorloft wilde houden. Want hy zelfs beriep zich daar op, dat 'er zoo uyttermaaten veele van zyne aanhangelingen Martelaars waren geworden, het welke hy een ontwyffelbaar kenteeken der Goddelyke kracht in hen ſtelde te zyn. Waar op andere hem echter weeder te gemoet voerden; *Dat 'er onder d'andere partye eeven zo wel martelaars wierden gevonden, die echter daarom de rechte Leere niet hadden.* Ook ontkenden ze zelfs t'eenemaal, dat de Montaniſten *ooyt om de Leere des Chriſtendoms geleeden hadden, nademaal zich iemand van hen met geld hadde vry gekoft, en dat andere in teegendeel om hunne eygene misdaad hadden geleeden.* Ontrent welke zaaken ze zich ook op *de Archiven* der Heydenſche Overigheyd beriepen; die echter de Chriſtenen niets anders als loutere ſchelmſtukken gewoon waren op den hals te ſmyten, en ze, onder deeze valſche beſchuldigingen, van kant hielpen. En dierhalven konde deeze voorwendinge ook eeven zoo wel teegens andere, ja ook wel teegen de zulke afvallige, gelden, als teegen hen zelfs. Hier uyt nu, dat de rechtgeloovige aan niemand anders als aan de haare hebben willen toeſtaan, dat ze waarachtige getuygen van *Jeſus Chriſtus* zouden weezen, kan men oogenſchynelyk zien, hoe dat, zelfs in die tyden, die inbeeldinge by de *Chriſtenheyd* is ingekroopen geweeſt, dat hen alleen de uytterlyke gemeenſchap zaalig maakt, eeven als of de Godvruchtige en rechtvaardige uyt allerleye Volkeren, by God niet aangenaam zouden weezen. (*o*) Ondertuſſchen is het echter blykbaar, dat het by *Montanus*, en zyn geheelen aanhang, een groote ernſt is geweeſt, om *Chriſtus* wille te lyden, en geen Martel-dood altoos te ontzien; door dien ze in hunne ſchriften, klaar en nadrukkelyk vaſt ſtellen, en vermaanen, dat men in geenen deele moet wyken. Zelfs dorſten ze de zoogenaamde Rechtzinnige wel onbeſchroomt, en met grooten ernſt, voorhouden, dat hunne *Opzienders*, *Ouderlingen*, *en Diaconen*, en, by gevolge, het gantſche *Miniſterium* zelfs, met een kwaad *Exempel* voorgingen; en by vervolgingen, haare kudden als huurlingen gewoon waaren te verlaaten; en dat ze eyndelyk ook in veele zaaken een

Getuygenis tegen het verval.

 er-

(*i*) Tertull. de Jejun. c. 13. 15. (*k*) Epiphan. Hær. 48. (*l*) Tertullianus l. c. (*m*) Apollonius ap. Euſeb. V. c. 18. (*n*) Athenagoras Apol. p. 4. & alii ap. Gerhardum L. de Conj. n. 191. Hieronym. ep. ad Furiam Salvinam, Gerontiam & cont. Jovin. Ambroſius lib. I. Offic. c. 50. & II. c. 6. (*o*) Euſebius V. c. 18.

Jaar C. tot CC.

ergerlyk leeven leydden: (*p*) alle welke zaaken de boovengemelde beschuldigingen genoegzaam krachteloos konnen maaken, waar toe ook de overige behoorden; naamelyk, dat ze het volk zo veelerhande *Collecten* hadden weeten af te perssen, dat ze zig in kleederen en andere dingen heel gemakkelyk en prachtig konden houden. Al het welke met hunne openbaare en gestrenge maniere van leeven, in 't minste niet wel over een en kwam; en waar van ze hunne teegenpartye ook in geenen deele konden overtuygen, of ze schoon met allerhande *Formelen* van Welspreekentheid en overgebrachte spreekwyzen daar op uyt waren. (*q*)

Quaaden handel.

Gaave der Prophetie.

48. De gaave der *Prophetie* werd echter wel het meeste van allen ontrent hen in twyffel getrokken, die dog van veele voor bekend aangenoomen wierd, om dat ze dezen tyd nog hier en daar bespeurd wierde. Dus wierd niet alleen *Montanus*, maar zelfs ook *Theodotus* en *Alcibiades*, hier door in gantsch *Phrygie*, en elders bekend en bemind, of ze schoon van andere Leeraars met groote heevigheyd wierden teegen gesprooken. Hier toe kan nu wel groote stoffe gegeeven hebben, dat hunne teegenpartyen zelfs de zaak te ruchtbaarder maakte, door hun *disputeeren*, en luyd geroep, dat de menschen maar gaande maakte om des te naauwer te onderzoeken; en te meerder nadien ze geene goede of *Christelyke* gronden, altoos wisten voor den dag te brengen, maar in teegendeel hunne eygene zwakheeden en *passien* maar al te klaar ten toon stelden. Gelyk als, by voorbeeld, zo wanneer *Miltiades* voorgaf, dat de *Propheeten*, in het *Oude* en *Nieuwe Testament*, geene zulke verrukkingen of gebaarden ontrent hunne *Prophetyen* ooyt gehad hadden, als deeze menschen wel kwaamen te vertoonen; en dat daarom hunne Prophetien niet recht konden weezen. (*r*) Insgelyks, dat *Christus*, en de Apostelen van zulke of diergelyke *Propheeten* niet van te vooren hadden voorzegd, dat ook deze gaave der *Prophetye* nu niet meer achtervolgde; verders dat ze buyten de waarheyd hadden voorzegd, dat 'er Oorlog en onrust in 't land zoude koomen, nademaal 'er al 13. Jaaren waaren verloopen, eer dat zulks eens was gebeurd. Alle welke teegenwerpingen een zeeker geleerd man van dien tyd billyk komt te verwerpen, en de geheele stellinge dezer teegenspreekers voor eene loutere *Rhetorische* ydelheyd te houden. (*s*) Het zoude ook wel konnen zyn, dat het deeze ordentelyke Leeraaren het meeste van allen heeft verdrooten, dat 'er zich, onder deezen aanhang, voornaamentlyk twee Vrouws-perzoonen openbaarden, naamelyk, *Prisca* of *Priscilla*, en *Maximilla*, die in 't openbaar begosten te *propheteeren*, welke ze ook de *Concubinen* van *Montanus* noemen. Schoon dat deeze Vrouwen echter van andere (*t*) voor waarachtige *Propheteßen* werden gehouden, nademaal deeze gaaven toenmaals nog bekend waaren, en ontrent allerleye zoorten van menschen voorvielen.

Zwakheyd hunner teegenpartyen.

Prisca, en Maximilla.

Of Montanus zich zelfs den H. Geest heeft genaamd.

49. Het is egter wel eene verschrikkelyke lasteringe in de zo-genaamde regtzinnige Leeraars geweest, wanneer ze *Montanus* hebben nagegeeven, dat hy zich zelfs voor *den Trooster*, *en den Heyligen Geest* zoude hebben uytgegeeven, die in hem was vlees geworden. Welke grouwelyke onwaarheyd nogtans veele Leeraars van laatere tyden zig niet hebben ontzien verder te verbreydden, waar meede ze zich ook ten hoogsten aan de waarheyd zelfs hebben vergreepen. (*u*) Gelyk dan zommige nog

(*p*) Tertullianus de Fuga in Persec. præf. c. 11. (*q*) Eusebius l.c. (*r*) Eusebius V. c. 16. (*s*) Philastrius hær. 48. Rigaltius præf. ad Tertull. (*t*) Eusebius V. c. 16. Epiphan. hær. 48. Timotheus presb. p. 381. ap. Coteler. (*u*) Cyrillus Hierosolymitanus Catech. XVI. Harmenopulus de Sectis c. 16. Basilius M. epist. Can. c. 1. Euseb. V. c. 14. Gregorius M. lib. IX. ep. 61. Timotheus l. c. Rab. Maurus lib. I. Instit. Cleric. c. 58. Isidorus Hispalens. lib. IIX. Origen. c. 5.

Jaar C. tot CC.

nog al verder gaan, en zeggen, dat de *Montanisten* hebben voorgegeeven, dat *de volheyd des Heyligen Geestes* van *Christus* niet door de *Apostelen*, maar alleen door deeze *Propheeten* verleend zoude zyn. (*x*) Om welke reede men ze ook voor bedriegers, zinnelooze menschen, en valsche *Propheeten* heeft uytgescholden, en wel uytdrukkelyk gezegd; dat de Geest der weereld zig in een goede Geest zoude hebben versteld, en, door veele waarachtige en waarschynelyke zaaken gelogen, dat hy *de Heylige Geest* zelfs was. (*y*) Door welke stellinge echter veele zig zelfs teegenspreeken, zo wanneer, by voorbeeld, *Epiphanius* zegd, dat *Montanus* zig zelfs voor den Almachtigen Vader zoude gehouden hebben; en dog aanstonds daar by voegd, dat hy hadde gesteld; dat de Vader maar alleen in hem woonde. *Maximilla* zoude ook gesprooken hebben, *Hoort niet na my, maar hoort na Christus!* met welke woorden zy wel gescheenen hadde de eere alleen aan *Christus* te hebben willen geeven, maar, dat het echter geen rechte *Apostolische* maniere van spreeken was geweest. Insgelyks, dat *Maximilla* hadde voorgegeeven, datze was gedwongen geworden, om te *propheteeren*, daar nochtans God niemand gewoon was te dwingen. En andere diergelyke ongefondeerde teegenwerpingen meer, waar uyt men de valsheyd deezer beschuldigingen genoegzaam als met de handen tasten kan; te weeten, dat ze zich voor God zelfs, of den Heyligen Geest, zouden uytgegeeven hebben. *Tertullianus* zelfs spreekt ook altyd op zulk eene wyze van *Montanus*, dat hy hem van den Heyligen Geest wel uytdrukkelyk onderscheyd. Waar uyt dan ook openbaar is, dat hy niet alleen zelve, maar ook zyn geheele aanhang, van hem niet anders beleeden hebben, als dat hy van den Heyligen Geest wierd gedreeven en geregeert, 't geen ook zeer veele Schryvers, zoo wel oude als nieuwe, heel gaarne willen toestemmen. (*z*)

Onwaarheyd van Epiphanius.

50. Men vind booven dit noch eene verschrikkelyke lasteringe by zommige lichtgeloovige Schryvers, aangeteekent; die ze uyt de eerste vinders deezer dingen zonder nadenken hebben genoomen, volgens de gewoonte van zulke menschen, die hunne rechtgeloovigheyd alleen in valsche beschuldigingen hunnes eevennaastens doen bestaan. Hier in naamelyk bestaande, dat *de Montanisten* deeze navolgende ongehoorde grouwel-daad hun *Sacrament* zouden genaamd hebben. Zy zouden dan, in hunne te zaamen komsten, een kleyn kind van een Jaar oud, overal met scherpe naalden hebben doorstooken, het bloed opgevangen, dat verders met meel gemengd, en brood daar van gebakken hebben; welk brood ze dan hun Avondmaal hadden genaamd. By aldien nu dit kind daar van kwam te sterven, zoo hielden ze het voor een Martelaar, dog, indien het daar van weeder opkwam, zoo hielden ze het daar voor, dat van dit kind noch een groot Priester Gods zoude opgroeyen. (*a*) Maar ontrent deeze beschuldiginge zyn *voor eerst* de *Historie-Schryvers* zelfs geenzins met elkanderen eenig; nademaal *Epiphanius* zulks van *de Quintillianen* of *Priscillianeren* zegd, uyt wien *Augustinus* het weeder heeft uytgeschreeven. *Ten tweeden* gebruyken ook de meeste Schryvers in 't gemeen deeze spreekwyzen daar by: *men zegd*, *het gaat hen na*, enz. waar meede ze hunne groote onzeekerheyd, ontrent een zaak van zo groot een ge-

Lasteringen ontrent hunne t'zaamenkomsten.

(*x*) Philastrius l.c. (*y*) Ambrosius Comm. ad 1 Thess. V. 21. Indiculus Hæret. ap. Hieronym. Augustinus epist. 253. & de Agone Christ. c. 28. Epiphan. Hær. 48. Tertullianus de Jejun. c. 12. (Tertull. l.c.) (*z*) Philastrius Hær. 49. Auctor Prædestinati. h. 26. Baron. A. CLXXIII. n. 26. Ittigius de Hær. Sect. II. c. 13. n. 3. (*a*) Philastrius Hær. 48. Augustinus Hær. 26. Cyrillus Hierosol. Catech. xvi. Indiculus Hieron. c. 20. Damascenus Hær. 49. Timotheus Presbyt. l.c. Augustinus Hær. 27.

Jaar C. tot CC.

gevolg ten toon ſtellen ; waar by hen buyten alle twyffel hun eyge geweeten zelfs wel zal beſchuldigd hebben. By aldien ze echter niet door die inbeeldinge t'eenemaal zyn verblind geweeſt, dat men GOD een zonderlingen dienſt en welgevallen daar meede bewyſt, wanneer men op de eenmaal verklaarde Ketters luſtig met ſchelden en raazen uytvaard. *Ten derden*, zwygen zelfs de heftigſte partyen der *Montaniſten*, ontrent deeze tyden, t'eenemaal daar van ſtil, gelyk als *Apollonius*, en meer andere, welke echter alles by brengen, wat maar eenigzins dienen kan om deeze luyden zwart te maaken. Andere wederom, of ze ſchoon aan de zo-genaamde Ketteren niet het geringſte ſchuldig blyven, bekennen echter hier ontrent oprechtelyk, dat 'er aan deeze beſchuldigingen geen waarheyd altoos is, dat men zulks ook geenzins zoude konnen bewyzen; dat het maar alleen een bloot gerucht was, dat hen na-ging, (θρυλλοῦσι; *ſuſurrant, men geeft hen heymelyk na*) en daar de *Montaniſten* zig ook zeer over bezwaarden, als over een groote laſter en bedrog. *(b)* Uyt welke reede *Hieronymus* ook heel openhertig voor den dag komt, en zegd: *Dat hy deeze grouwel-daad veel liever niet wilde gelooven*, en het ophaalen deezer zaake daarom met ſtilzwygen voorby gaan. Deeze eene zaak nu kan wel tot eene oogenſchynelyke proeve verſtrekken; tot hoe verre men de *Hiſtorien* der Rechtzinnige, aangaande de Ketteren, eenig geloof heeft te geeven, nademaal men al, ontrent het eynde der tweede Eeuwe, het openbaare bedrog zoo uyttermaaten grof heeft zien te voorſchyn koomen.

Bekentenis hunner partyen.

Zelfs-moord, hen te laſte gelegd.

51. Even zoo weynig geloove verdient ook het bericht van *Apollonius*; naamelyk, dat *Montanus*, en *Maximilla*, van een onzinnige geeſt zouden zyn gedreeven geworden, waar door ze zich zelfs zouden hebben verhangen, gelyk als *Judas* de Verraader. Insgelyks, dat *Theodotus*, haar Vriend, zoo raazende dol zoude zyn geworden, dat hy van gevoelen zoude geweeſt zyn, dat hy al leevende ten Heemel zoude opvaaren; ingevolge waar van als hy zich in de lucht hadde opgeheeven, zoo zoude hy heel jammerlyk zyn om hals geraakt. Want, of *Apollonius* ſchoon al bekent, dat hy dit zelfs niet gezien noch ondervonden hadde, maar dat andere, hem zulks hadden verhaald, en, dat dit ook alleen maar het algemeene geruchte van hem was; zoo ſchaamt hy zich echter niet, deeze grouwelyke leugen in de mond te neemen, en verder te verſpreyden, alleenelyk, om daar meede te konnen bewyzen, dat de Rechtgeloovige geene moordenaars van *Propheeten* waaren, nademaal deeze luyden zich zelfs hadden om den hals gebracht. *(c)* Tot de voorverhaalde *ongefondeerde* beſchuldigingen, behoord ook deeze, dat ze de doode zelfs zouden gedoopt hebben, *(d)* daar echter in teegendeel andere Leeraars, die zelfs hunne partyen waaren, hunnen doop voor goed en rechtmaatig hebben erkend. *(e)* Insgelyks, dat ze onder de hunne zulk eene groote heerſchappye aan de Vrouwen hebben toegelaaten, dat ze haar zelfs ook met ordentlyke Leer-ampten kwaamen te vereeren, *(f)* waar meede ze, buyten alle twyffel, de boovengemelde twee Vrouwen zullen gemeent hebben, welke ze voor *Propheteſſen* hebben gehouden. Verders dat ze de plaats van hunne t'zaamen komſte, *Pepuza*, Goddelyke eere beweezen, en die het *Jeruſalem* plachten te noemen, *in welke* Chriſtus *zelfs, onder de gedaante van eene Vrouwe, aan* Priſcilla *zoude zyn verſcheenen, en alwaar ze haaren tyd in leedigheyd te zaamen zouden hebben doorgebracht*. En eyndelyk, *dat ze het Paasfeeſt ver-*

Doop der Doode.

Het leeren der Vrouwen.

Pepuza.

(b) Theodoritus lib. III. Hær. Fab. c. 2. Baronius Ann. CLXXIII. n. 33. Hieronym. ep. 54. ad Marcell. *(c)* Euſebius V. c. 18. *(d)* Philaſtrius l. c. *(e)* *(f)* Damaſcenus. Auguſtinus ll. cc.

Jaar C tot CC.

verkeerd hielden; en twee of drie maal 's Jaars de Vasten onderhielden. Nadien ze mogelyk, volgens de Christelyke vryheyd, deeze Ceremonicele *dingen, niet ter gewooner tyd, of op eene anderen trant, gevierd hebben.* (*g*) Meer andere beschuldigingen, van kleene aangeleegenheyd gaan we nu voordachtelyk voorby.

Rechtzinnigheyd der Montanisten.

52. Dat ze verders met de rechtgeloovigen den grond des waaren *Christendoms* over een gestemt hebben, zulks getuygen alle de Schryvers gewillig. Naamelyk, dat ze de Schriften des *Ouden en Nieuwen Testaments* hebben aangenoomen en gebruykt; dat ze eene opstandinge uyt den dooden hebben geloost; dat ze, aangaande het Goddelyke Weezen, in alles met de andere *Christenen* hebben over een gestemt, enz. Om welke reede *Tertullianus* ook opentlyk teegen hunne Weederpartyen klaagd, zeggende: *Dat ze daarom niet verworpen wierden, om dat ze eenen anderen God verkondigden, of ook, om dat ze* Jesus Christus *verloochenden; als meede niet, om dat ze een eenige Reegel des Geloofs, of der hoope, kwaamen te verdraaijen. Maar enkel en alleen daarom, dewyle ze leerden, dat men meerder moest vasten, en maatig leeven, als trouwen, of zich van den Echt bedienen. Om die reede moesten dan die geene by de Rechtzinnige den naam van valsche Propheeten draagen, welke de Christelyke tucht en maatigheyd na hun uytterste vermoogen zogten te dryven; ja aanstonds wierd den geenen de naam van een Ketter na-gegeeven, die maar eenigen rechten ernst ontrent die zaaken liet blyken.* Teegen welke rechtmaatige klachten de andere partyen niets altoos in te brengen hadden, en maar alleen slechts voort voeren, met alle de oude lasteringen, zonder de minste schaamte, weeder op te haalen, en nog wel eenige nieuwe daar by te verdichten. Want, niet teegenstaande zy zulke goede getuygenissen van haar oprecht geloove voor zich hadden, en, dat ze by *Tertullianus* het teegendeel van dit alles konden vinden, zoo ontzaagen zig echter zommige andere geenzins, om hen de *Sabellianisterye* op te dichten; als ook nog zommige andere valsche stellingen, aangaande GOD, en des zelfs Weezen. (*h*) Ja men wilde eyndelyk wel voorgeeven, dat *de Pepuziaanen* in den Naame van de Vader, Zoon, en van *Montanus* of *Priscilla*, zouden gedoopt hebben. Welke beschuldiginge op die laster alleen is gegrondvest, dat zig deeze voor den Heyligen Geest zouden hebben uytgegeeven. (*i*)

Klachte van Tertullianus, over de rechtzinnige.

Lasteringen der rechtzinnige.

Vervolgingen,

53. Hoe slecht men nu met deeze luyden heeft gehandeld, kan niet alleen zonneklaar uyt de booven-verhaalde meenigvuldige, zwaare, en openbaare beschuldigingen blyken, maar zelfs ook uyt onderscheydene andere verkeerde *processen*, die men teegens deeze menschen heeft gehouden. Nademaal men ze niet alleen in zommige Kerkelyke Vergaaderingen alzo aanstonds verworpen en verdoemd heeft, in welke *Apollinarius*, en andere, die hunne hoofd-vyanden waaren, hebben *gepræsideert;* maar men heeft ze daar en booven ook nog zoo uyttermaaten zeer gedrukt, dat ze groote reede gehad hebben, om over zwaare vervolgingen en laagen, te klaagen. (*k*) Zelfs heeft men ze daar na, onder de zo-genaamde *Christelyke Keysers*, met geweld uyt verscheydene Steeden gejaagd, en haare boeken doen verbranden. (*l*) Daar en teegen wierden

(*g*) Damascenus. Timoth. ll.cc. Tertull. de Jejun. c. 1. & 12. (*h*) Hieronymus. Timoth. ll.cc. Conf. Baronius Ann. CLXXIII. n. 25. Pamelius in Vita Tertull. p. 44. Tertullianus cont. Prax. (*i*) Basilius M. epist. Canon. Appendix de præscr. ap. Tertull. c. 52. Theodoritus lib. III. Hær. Fab. 2. Marius Mercator. Append. Contradict. 12. Anathem. Nestorii. (*k*) Eusebius V. c. 15. Libellus Synodicus. (*l*) l. 1. Cod. Theod. de Hæret. & ibi Joh. Gothofredus Not. Tom. VI. p. 152.

Jaar C. tot CC.

den hunne *teegenpartyders* voor rechte *helden* uytgeroepen; die alles, wat 'er by deeze luyden maar voorgenoomen wierd, zonder eenige de minste schaamte of nadenken, voort aan den Duyvel hebben toegeschreeven, om op deeze wyze een ieder voort van hen te doen afschrikken, op dat doch niemand iets het alderminste daar van mocht goed keuren, of, by eenige zich openbaarende twyffel of ongewisheyd, zich van het veroordeelen en verdoemen deezer menschen onthouden. Niet teegenstaande nu alle deeze vervolgingen, gevoegd zynde by hunne zoo scherp ingestelde tucht en maniere van leeven, hebben zich echter noch al zeer veele menschen by hen gevoegd; buyten alle twyffel, alleen uyt eene begeerte om GOD oprechtelyk te dienen. Waar toe ze dan ook by deeze eene bekwaame geleegenheyd vonden, nadien ze, onder de zo-genaamde Recht-geloovige, hunne Leeraars zelfs, toenmaals zoo uyttermaaten groove fouten gewaar wierden, gelyk als men by *Tertullianus*, en meer andere Schryvers van laatere tyden, kan nazien.

En wasdom.

54. Zoo dat niet alleen voor *Montanisten* bekend staan, *Alcibiades*, *Themison*, *Theodotus*, *Alexander*, *Miltiades*, *Æschines*, *Proclus* of *Patroclus*, (*m*) maar zelfs ook, de alomme zoo zeer beroemde en wyze *Tertullianus*, (*n*) welken niet alleen zyne liefde tot een ernstig en naau gezet *Christendom* daar toe heeft bewoogen, (*o*) maar de grouwelyke afgunst, en lasteringe, die in zynen tyd al by de Roomsche Geestelykheyd in zwang ging, gelyk als *Hieronymus* zulks uytdrukkelyk bekend. Waar door dan ook die laster van zich zelfs wegvalt, als of hy zich by *de Montanisten* zoude gevoegd hebben, alleen uyt spyt en verdriet, om dat hy geen Bisschop van *Rome* of *Carthago* hadde konnen werden. Door dien zyn ernsthaftig en wys gemoed, dat in alle zyne Schriften en daaden helder uytblinkt, hem deeze zotte eerzucht ook geenzins toeliet. *Zephyrinus*, een Bisschop van *Rome* mag hem nu in den ban gedaan hebben, zoo als hy wilde, echter is deezen vroomen man voor God en de gantsche weereld een zeer groot ongelyk aangedaan. (*p*) Gelyk als men dan ook de zoo-genaamde Ketterye der *Tertullianisten*, die van hem de naam gedragen heeft, geenzins tot zynen laste kan brengen, als of hy geleerd zoude hebben, dat de zielen, na hunnen dood, in booze Geesten veranderd wierden. (*q*) *Augustinus* zelfs ontschuldigd hem ook t'eenemaal hier van, en wil hem meede, van weegen deeze stellinge, als of 'er aan God iets lichaamelyks zoude zyn, gants niet onder het getal der Ketters stellen. Ook heeft hem *Cyprianus*, niet teegenstaande alle deeze beschuldigingen, genoegzaam altyd zynen Leermeester genaamd, en zeer hoog gehouden; ook niet geacht, dat men hem insgelyks wel de kladde der *Montanisterye* mogt op den hals smyten, gelyk als zulks daar na gebeurd is. Onder de overige aanhangelinge van Montanus is ook geheel ontwyffelbaar zelfs een *Rooms Bisschop* meede geweest, die zyne *Prophetyen* ook voor waarachtig heeft aangenoomen. (*r*) Het zy dan dat dit *Zephyrinus*, (*s*) *Eleutherus*, (*t*) of *Anicletus*, (*u*) of ook wel *Victor* is geweest; (*x*) ten minsten is dit altyd gewis, dat deeze hunne partye op veele plaatzen heel sterk is geweest, en zeer lang heeft geduurd, waar van we hier, om niet al te langwylig te weezen, nu niet wydloopiger zullen handelen.

Tertullianus is ook een Montanist geweest.

Tertullianisten.

Onder de Montanisten zyn ze zelfs ook Roomsche Bisschoppen geweest.

55.

(*m*) Eusebius V. c. 3. 16. 18. (*n*) Hieronymus Cat. Scr. & Apol. adv. Rufin. Vincentius Lirinens. Commonit. c. 23. August. hær. 86. & ipse (*o*) Spanhemius Hist. Eccl. Sec. II. n. 6. p. 226. (*p*) Pamelius in Vita Tertull. p. 44. (*q*) Idem p. 46. loc. cit. (*r*) Tertullianus cont. Prax. c. 1. (*s*) Dodwellus de Successſ. Rom. Pontif. c. 13. (*t*) Valesius ad Euseb. lib. V. c. 3. Pearson. diss. 2. de Successſ. Pontif. c. 9. (*u*) Baronius Anno CLXXIII. Spondanus Ann. eod. n. 2. (*x*) Allixius de Vit. & Scr. Tertull. Cave Histor. Liter. p. 57. B. Rhenanus ad Tertull. Centur. Magdeb. Cent. III. p. 165. Ittigius de Hær. Sect. II. c. 13. n. 27. Sandius Hist. Eccl. p. 86.

Jaar C. tot CC.

Toenaamen der Montanisten.

55. Echter moet ik hier nog iets van de andere toenaamen zeggen, die men deeze luyden heeft gegeeven, om hen daar door zeer te doen, en ten toon te ſtellen. Waar toe men dan wel niets ongerymders, of dat minder geloof verdiende, heeft konnen verzinnen, als, dat men hen heeft na-gegeeven, dat veele van de hunne de gewoonte hadden, van, onder het gebed, de vinger, of, na het voorgeeven van andere, een kleyn ſtukje hout in de neus te ſteeken, om daar door eenige byzondere aandacht te laaten blyken, of een gemaakt ſtilzwygen aan te neemen. Om deeze reede wierden ze ook *Taſcodrugiten*, *Aſcodrugiten*, *Paſſalorinchiten*, en *Pattalorinchiten* genaamd. (y) Onder welke *Philaſtrius*, *de Aſciten* ook teld, en hen den naam van *Aſcodrogiten* geeft. Waar van hy ook onder andere dit navolgende kwakje verteld; als of ze gewoon waaren geweeſt, in het midden van hunne verzaamelingen een opgeblaazenen leederen zak te leggen, die ze toedekten, en louter rondsom dezelve herom ſprongen, waar by ze zich dan aan ſuyperyen, en andere overdaadigheeden, recht na de wyze der Heydenen, overgaven. Zommige Schryvers verhaalen dit zelve nog al wat anders, naamelyk, dat ze deezen opgeblaazenen leederen zak op den altaar gelegd, de gezeegende wyn daar op uytgegooten, en deeze woorden daar over uytgeſprooken hadden: *Doet den nieuwen wyn in nieuwe leederen zakken.* (z) Alle welke grillen de Hiſtorie-ſchryvers eeven zoo koeltjes weederleggen, als ze die vertellen. Eeven gelyk als *Epiphanius* nog een anderen aanhang onder *de Montaniſten* reekend, die men *Artotyriten* noemde, door dien ze in hunne Avondmaalen gewoon waaren brood en kaas op te diſſen, voorgeevende, dat de al-oude Vaders, in het *Oude Teſtament*, ook niets anders, als vruchten van het land, hadden op-geoffert. (a) Welke vertellinge daar wel kan van daan gekoomen te zyn, dat zommige van de hunne, in haare vergaadering, onder andere zaaken, die ze als offerhanden daar by brachten, ook wel deeze zoort van ſpyze daar by gevoegd hebben. Waar uyt dan daar na het gemeene gerugt was ontſtaan, dat *de Montaniſten* ook kaas in hunne Avondmaalen gebruykten. Waar meede men echter niets anders heeft uytgericht, als, dat men aan de ſpotters en ongeloovige eene goede ſtoffe tot lachchen, en, aan de andere, tot laſteren, gegeeven heeft.

Taſcodrugiten, Paſſalorinchiten.

Artotyriten.

Kaas in het Avondmaal gebruykt.

Alogi.

Theodotus.

56. Om dan eyndelyk met de Ketters deezer eeuwe eens ten eynde te komen, zoo moeten we hier ter plaatze noch iets zeggen van de *Alogi*; zynde een *Secte* of aanhang, die van het woord *Logos*, daar *Johannes* zoo dikmaals af gedenkt, niets zouden gehouden hebben, waarom ze ook alle deszelfs Schriften hadden verworpen, voorwendende dat het de zyne niet waaren. (b) Haaren eerſten aanvoerder werd *Theodotus* genaamd, een Leederbereyder van zyn Handwerk, maar anderzins een geleert Man; (c) welke op deeze wyze tot die ſtellingen zoude zyn vervallen: naamelyk, hy hadde, onder de vervolginge ten tyde van *Marcus Antonius*, het ongeluk gehad van *Chriſtus* te verloochenen; over welke zaak hy zich daar na te *Rome* en *Byſantium*, (nu *Conſtantinopolen*) op deeze wyze zoude hebben willen ontſchuldigen, met te zeggen, dat hy geenzins GOD, maar alleen een menſch verloochent hadde, naame-

 lyk

(y) Epiphanius Hær. XLIIX. n. 14. Hieronymus lib. II. ad Galat. proleg. Theodoritus lib. I. Hær. Fab. c. 10. Timotheus Presbyt. p. 377. Philaſtrius Hær. 76. Auguſtinus Hær. 63. Damaſcenus Hær. 48. Sophronius Hieroſol. epiſt. Synod. ap. Coteler. Tom. I. p. 774. Philaſtrius Hær. 75. (z) Auctor Prædeſtinat. c. 62. Auguſtinus Hær. 62. (a) Auguſtinus Hær. 25. Philaſtrius Hær. 74. Epiphan. Hær. XLIX. n. 2. Prædeſtin. c. 28. Damaſcenus Hær. 49. (b) Epiphanius Hær. 51. Auguſtinus Hær. 30. Damaſcenus Hær. 51. Auctor Prædeſtinati Hær. 30. (c) Epiphani. Hær. 54.

Jaar C. tot CC.

lyk *Christus.* (*d*) Zoo dat dan zyne leere alleen uyt puure loutere hovaardye en eygenzinnigheyd zoude ontstaan zyn, door dien hy zich van weegen zynen val niet hadde willen verootmoedigen. Of nu deeze Man een en dezelve is geweest met *Theodotus Trapezita*, daar aan kan men met goede reede twyffelen: nademaal deeze laatste van *Melchisedech* gezegd zoude hebben, dat hy een heemelsche kracht, ja hooger als Christus zelfs was; om welke reede zyne aanhangelingen ook *Melchisedechiaanen* zyn genaamd geworden. (*e*) Van deeze nu is *Natalis* verleyt, die ook deswegen van God zelfs, in den droom, zoude zyn vermaant geworden, en, nadien hy geen afstand van deeze leere wilde doen, eyndelyk, in zyn slaap, van de Engelen zyn gegeesselt geworden. (*f*) Aangaande de stellinge van *Artemon*, tegen de Goddelyke *Majesteyt* van Christus, valt daarom heel weynig te zeggen, door dien men maar van hem gewag maakt, zonder dat hy heel veel aanhang heeft gehad. (*g*)

Theodotus Trapezita. Melchizedechianen. Natalis. Artemon.

Hermogenes.

57. Ontrent de tyden van *Tertullianus* moet *Hermogenes* verder ook bekend zyn geweest, nademaal de eerste een geheel Boek tegen hem heeft geschreeven, en zulks wel over dit vraag-stuk, of 'er ook een zeekere stoffe, te gelyk met GOD, van alle eeuwigheyd af, was geweest? Welke stellinge *Hermogenes* staande wilde houden. Ook moet *Praxeas* ontrent dien tyd geleeft hebben, die insgelyks door *Tertullianus* is weederlegt geworden, aangaande die meeninge, dat *Christus* de Vader zelve was, die ook aan het Kruys zoude hebben geleeden, en het leeven gelaaten; welke Leere aan de *Patripassianen* ook wel werd toegeschreeven. Alle deeze geringe *partyen* nu, gaan wy hier voordachtelyk met stilzwygen voorby, door dien ze, zoo wel ontrent haare tyden als daar na, in de *Historien* heel duyster, en, ten meestendeele, t'eenemaal onbekend, zyn gebleeven. Wy zullen alleen, zoo kort als het ons doenelyk is, hier eenige openinge geeven, aangaande die groote scheuringe, welke zich ontrent het eynde deezer eeuwe eerst geopenbaart heeft, aangaande het *Paasch-feest*, en de vieringe deszelfs, waar meede dan ook dezelve zal beslooten werden. Ontrent welke zaak ik het geen verstandig Leezer eenigzins kwaalyk kan afneemen, wanneer hy zich ten hoogsten daar over verwondert, hoe dat het moogelyk kan weezen, dat de *Christenen*, genoegzaam in het midden van hunne dood-vyanden, en, geduurende de grootste hitte der vervolgingen, tot zulk een dwaazen twist, en tot zulke ergerlyke zaaken, hebben konnen verleyd werden. Waar aan echter hunne Leeraars wel de meeste schult van allen hebben gehad, als die haaren eerzucht niet langer konden verbergen.

Praxeas.

58. Wy hebben nu reeds boven eenig gewag gemaakt, hoe dat de *Christenen* van deezen tyd, ontrent het onderhouden der daagen, en meer andere uytterlyke inzettingen, zig heel wyffelyk van hunne vryheyd hebben bediend, terwyle dat echter zommige onder hen allengskens, op het vieren van zommige daagen, beneevens eenige andere uytterlyke zaaken, hebben gehouden. Men hield het onder anderen nu nog voor goed, en het scheen voor de eerste beginners zeer nut te zyn, dat men, op zeekere vast-gestelde tyden des Jaars, de gedachtenisse der weldaaden van *Christus* in zyne gemeente plechtiglyk zoude vieren, en hem daar voor danken. Nademaal nu *de Opstandinge van Christus* onder dezelve eene der voornaamste en troostelykste was, of ze schoon by de Jooden en Grieken wel voor de alder-aanstootelykste van allen wierd gehouden,

Oorsprong der Feest-daagen, En van het Paas-feest.

zoo

(*d*) Augustinus Hær. 33. Philastrius Hær. 50. Conf. Theodoritus lib. II. Hær. Fab. c. 5. Tertullianus de præscr. cap. ult. (*e*) Idem c. 53. Epiphan. Hær. 55. Augustinus Hær. 34. Prædestin. Hær. 34. Theodoritus l. c. c. 6. (*f*) Eusebius lib. V. c. 28. Theodor. l. c. c. 5. Nicephorus lib. IV. c. 21. (*g*) Cajus ap. Euseb. lib. V. c. 28. Theodor. l. c. c. 4. Epiphan. Hær. 65.

zoo begon men die, ontrent op de tyd van het Joodsche Paasschen, te vieren. En zulks wel op zodaanig eene wyze, dat zommige Gemeentens dit Feest altyd *op den veertienden dag des Paas-maands*, te gelyk met de Jooden, gewoon waaren te vieren, het zy dan dat deezen dag op een *Zondag* mogt koomen of niet. Andere Gemeentens daar en teegen vierden dit alleen maar op een *Zondag*, zodaanig, dat ze zig in deezen geenzins verbonden aan de gewoonte der Jooden. De eerste beriepen zig in deezen op eene overleeveringe der *Apostelen*, *Philippus en Johannes;* als meede, op zommige andere *Apostolische* Mannen. (*b*) De tweede beweerden hunne zaake insgelyks met eenige *Apostolische Overleeveringe:* zoo dat men, op deeze wyze, alle beyde deeze *partyen* heel bezwaarlyk konde over een brengen. (*i*)

Jaar C. tot CC.

Tyd van het zelve,

En twist daar over.

59. By aldien nu dit *Paas-feest*, aanstonds van de tyden der *Apostelen* af, op eene van deeze booven-verhaalde twee manieren, in het gebruyk was geweest, zoo en zoude 'er, by de on-afgebrookene voortzettinge deezer *Ceremonieele* Inzettinge, hier na immers geen twist altoos uyt hebben konnen ontstaan. Dierhalven zoo blykt het klaar, uyt eeven dit zelve gebrek aangaande deeze gewoonte, hoe dat dit alles, in de vrye willekeur, en goetdunken van een ieder berust heeft. En, daar een ieder voor heene, daar by, in rust en liefde was gebleeven, zoo ontstak nu deeze zaak, schoon ze in zig zelve gering was, een grooten oorlog, en wel voornaamentlyk onder de Geestelykheyd, waar by veele hunne vinnigheyd, en andere kwaade hertstochten, niet dan al te zeer lieten blyken; of schoon alles onder den schyn van een goed inzicht, orde, yver, of iets diergelyks, geschiedde. Weshalven ook alles, wat men weegens den dwang tot dit *Paas-feest* hier en daar by de Schryvers vind aangeteekend, t'eenemaal tot deze tyden behoord. Dewyle het uyt alle de merkteekens voor deezen tyd zonneklaar is, dat de eene *partye* de andere, ontrent deeze middelmaatige zaak, in zyne vryheyd heeft laaten blyven. Het welke dan met eene tot eene onwraakbaare proeve kan verstrekken, van de overgroote liefde, en eenvoudigheyd, van deeze eerste tyden, met welke de eene den anderen, in alles heeft bejeegend; als meede, hoe men daar na allengskens meerder en meerder daar van is afgeweeken, en eyndelyk tot eene loutere heerschappye, afgunst, achterklap, oordeelen, en verdoemen is koomen te vervallen. Alhoewel deeze zelve vryheyd ontrent middelmaatige zaaken, ook niet weynig onderhouden wierd, door de zuyverheyd der gemeentens zelve. Want, dewyle zy ten meesten deele in eene groote wysheyd en heyligheyd wandelden, insgelyks GODE van herten, en geenzins uyt eenige dwang of huychelarye, dienden; zoo was hier toe in geenen deele eenig gebod of inzettinge van noode; Daar men in teegendeel, na dat zich hier namaals zeer veele huychelaars en booze menschen onder de *Christenen* kwaamen te mengen, deeze, door zulke wettelyke voorschriften, tot het onderhouden deezer uytterlyke dingen heeft willen dryven, reegelrecht teegen den aart des waaren *Christendoms* aan. (*)

Dwang daar by.

En voorige vryheyd.

60. Op deeze wyze dan, gebeurde het, zoo wanneer *Polycarpus* eens op een zeekere tyd te *Rome* was, daar *Anicetus* hem trachtte te beweegen, om het *Paasch-feest* met hem te gelyk te houden, dat ze echter elkander toenmaals in hunne volle vryheyd lieten blyven, zoo dat de eerste by de *Asiatische* gewoonte bleef, en de laatste by de *Roomsche*. (*k*) Daar ontstond daar na wel weeder eenig geschil over deeze zaak, tot

Het gedrag van Polycarpus.

(*b*) Polycrates apud Eusebium l. V. c. 24. (*i*) Ibidem. (*) Bezie de Centur. Magdeburg. II. p. 117. (*k*) Irenæus apud Eusebium l. V. c. 26.

Jaar C. tot CC.

Laodicea, ten tyde van de *Keyzer Marcus Aurelius Antoninus*, die echter niet heel groot of heftig was, en die ook, buyten alle twyffel, door het knellen der vervolginge van dien tyd, wel haast tot stilstand is geraakt. (*l*) Doch eyndelyk borst deeze twist, ten tyde van de *Keyzer Commodus*, eerst met alle heevigheyd uyt, en wel voornaamelyk te *Rome*, tot geen kleine ergernis en schaade van het *Christendom* in 't algemeen. Ook was'er toenmaals al geen *Concilium* of Kerkelyke Vergaaderinge of eenig ander middel magtig genoeg, nademaal beyde de partyen eeven sterk op haare meeningen en gewoonte bleeven staan, en de *Christelyke* plichten, en wel inzonderheyd, de Liefde, beneevens de Eenigheyd, die daar uyt voort moest koomen, t'eenemaal vergaaten. *De Roomsche Bisschop*, *Victor*, was in deezen twist overal de voornaamste, en de eerste te velde, door dien hy, in een zaak van zoo kleinen aangeleegenheyd, geenzins de laatste wilde weezen, om den yver zyns ampts daar door te betoonen. De meeste Gemeentens vielen hem ook hier in toe, en die van *Asie* wierden in teegendeel genoegzaam van alle verlaaten, schoon dat ze, op hunne wyze, de meeste overleeveringe der *Apostelen* wilden vertoonen. Nu was het wel zulks, dat *Irenæus*, onder de *Europeische* Leeraars, het meede met *Victor* hield, maar hy keurde daarom echter de groote dwaasheyd en moedwil van deezen man in geenen deele voor goed. Want als *Victor* tot die buytenspoorigheyd verviel, van die van *Asia proconsularis* over deeze zaak t'eenemaal in den ban te doen, sprak hy hem zonder bewimpelinge daar in teegen, en verweet hem zyne groote onbezonnenheyd. (*m*) En op deeze wyze vervielen de *Christenen* van die tyden, zoo wel Leeraars als toehoorders in eene droevige scheuringe, en zulks wel over een zaak van zoo kleinen gewichte; geevende daar door aan de nakoomelingen een voorbeeld, hoe haast men, by het verval, op uytterlyke zaaken, de waare grond van Vreede, in zyn herte, en met andere menschen, kan verwaareloozen en knakken.

Tyrannye van Victor,

En scheuring daar over.

Beginsel van het verval.

61. Dienvolgende zien wy nu hier by geen gering beginsel en voorbereydinge tot het haast aanstaande verderf der geheele *Christenheyd*, dat zich ook, in het vervolg der tyden, wel haast beeter heeft geopenbaart. Nademaal de twist-zucht, over puncten of zaaken van geringe aangeleegenheyd, genoegzaam als gemachtigd wierd, door zulke ten hoogsten gevaarelyke onderneemingen der Leeraars zelve. Tot zoo verre zelfs, dat de naaste oorzaaken en vruchten deezer twist-gierigheyd zich wel haast overal verder onder de overige Christenen hebben uytgebreyd, waar door de ergernissen eyndelyk ook veel gemeender wierden, als de voorbeelden van een ongeveynst geloove voorheene geweest waren. Ja, men zal heel licht konnen bedenken, wat voor kwaade misbruyken der ruste en vryheyd 'er al, by de uytterlyke gelukkige stand der Kerke, hebben moeten insluypen, nademaal men, midden onder de vervolgingen zelfs, zoo wanneer 'er maar een klein blikje van zachtere tyden zich openbaarde, altyd bevond, dat de Leeraars onruste, zonder eenige noodzaakelykheyd, aan regten. Alle welke zaaken dan de uytgestootene Dwaal-geesten en Ketters niet alleen eene groote ergernisse en te gelyk geleegenheyd hebben gegeeven, om by hunne meeningen vast te blyven staan, en die geene, welke zich zelfs Rechtgeloovige noemden, de kwaade vruchten hunnes geloofs voor te houden; maar daar zyn ook zeer veele, voornaamelyk arme Gemeentens daar door verleyd geworden, om van het Goddelyke leeven af te wyken, waar in zy door hun voorbeeld gesterkt wierden.

Twist-zugt der Leeraars.

Om

(*l*) Melito ibidem l. IV. c. 26. (*m*) Eusebius V. c. 24.

Jaar C. tot CC.

Wie de regte Ketters zyn?

Om welke reede ook een zeeker Man met goed recht wel heeft moogen vraagen, welke menſchen doch de rechte Ketters waaren? Of het die geene waaren, welke het woord en gebod van Chriſtus, aangaande de Liefde, metter daad met voeten traaden, en die ook, door dien ze hunne geloofs-genooten eeven zoo weynig liefde toe droegen als hunne vyanden, den rechten grond der zaaligheyd, by zich zelfs zoo wel als by andere, t'eenemaal omſtieten, daar doch geen waarachtig geloovige ooyt zonder liefde beſtaan kan? Dan of zulke menſchen zoo genaamd moeſten werden, die wel, van de *Geeſtelykheyd*, van weegen eenige byzondere meeningen, voor Ketters wierden verklaard, maar die echter, ſchoon dat ze door de kwaade handelingen van die menſchen waaren ge ergerd en uytgeſtooten, in het midden van alle de vervolgingen, noch al vaſt in de Liefde bleeven ſtaan, en by gevolge, niet tegenſtaande hunne byzondere meeningen, noodzaakelyk het waare, kracht-daadige, en leevendig-maakende geloove nog moeſten hebben?

Ketteryen der Regtzinnige.

62. En zeekerlyk, al wie, volgens de gemeene ſleur, de ketteryen zoude willen naſpeuren, en die dan ook met eene, teegens de al-oude Leeraars, die men voor rechtzinnige gehouden heeft, een naauwkeurig onderzoek wilde aanvangen, die zoude heel veel gewichtige gronden aantreffen, om hunne zuyvere leere, door alle de verloopene Eeuwen heene, in twyffel te konnen trekken. By aldien iemand ook eenigzins luſt mochte hebben, om dezelve in alle hun doen te verdeedigen, en hunne oordeelen teegen de uytgeſtootene Ketters in alle deelen voor te ſtaan, den zodaanigen zoude het moogelyk ten uytterſten zwaar, ja wel t'eenemaal onmoogelyk vallen, om hen in alles te konnen in veyligheyd ſtellen. En het zoude heel licht konnen gebeuren, dat de voorgegeevene kleenigheden der byzondere *opinien*, of gebreeken der Oud-vaders, *(nævi Patrum)* gelyk als men die gewoon is zoo te noemen, met de waare rechtzinnigheyd, als grond-dwaalingen, niet konden beſtaan. Waar uyt men ten minſten dit wel kan beſluyten, dat de grootſte Leeraars zelve nooyt t'eenemaal vry zyn geweeſt van dwaalingen, en, hoe ze, by gevolge, niet wel bevoegd hebben konnen weezen, om andere te veroordeelen en te verketteren. En dat ze dierhalven ook veel wyzer en voorzichtiger zouden gedaan hebben, wanneer ze malkanderen hadden verdraagen, en dat een ieder, met geduld, in liefde en zachtmoedigheyd, de bekeeringe van zynen eeven-menſche hadde afgewacht, als dat ze, door allerleye twiſt, teegenſpreeken, en verketteren, zoo veel onheyl hebben aangerecht. Ik kan echter alles hier niet wel ten uytvoerigſten ter needer ſtellen, maar ik ben genoodzaakt om zommige aanmerkenswaardige Leer-punten alhier noch by te voegen, die met de naaſt-volgende veele dingen noch duydelyker zullen vertoonen, wanneer men maar luſt heeft om deeze zaaken met een onpartydig ooge verder te onderzoeken. (*)

(*) Irenæus IV. c. 73. & V. Theophilus Antiochenus adverſus Græcos. Clemens Alexandrinus l. III. Strom.

HET

Jaar C. tot CC.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de voornaamste Leer-puncten in de tweede Eeuwe.

§. 1.

Verande-ringe onder de Christenen.

MEn kan in geenen deele ontkennen, en het werd ook van ervaarene Mannen heel gewillig toegestaan, dat men, ontrent deeze tyd, niet alleen in het leeven en de oeffening, maar ook in de Leere zelfs, van de oude *Apostolische* zuyverheyd wel iets of wat heeft beginnen af te wyken. *Clemens* zelfs bekend in 't algemeen, *dat 'er maar weynige Zoonen zyn geweest, die den Vaders recht wel hebben geleeken;* dat is, dat 'er weynige Leerligen zyn geweest, die na hunne eerste Leeraars, of de *Apostelen*, hebben geleeken. (*a*) En een ander schryft: *De navolgers der Apostelen zijn veel geringer geweest, als deeze, en ze hebben in krachten geenzins by de zelve konnen haalen. En, schoon ze in hunnen Godzaaligen wandel, zeer na by de Apostelen zyn gekoomen, zoo hebben ze dog egter zulken eenvoudigen uytdrukkinge niet gehad, als de eerste. (b)* Het welke zoo veel te meer bevonden werd waarachtig te zyn, als men, ontrent deezen tyd, tot het teegenspreeken en zin-twisten meerder begost te koomen, en, dat men stellingen teegen stellingen leerde maaken, waar door de zachtmoedige, lieflyke, en ernsthaftige maniere van het *Euangelium* verlooren ging. Behalven dat de Geloofs-krachten des Geestes zig in de Leeraars niet meer zoo kracht-daadig konden vertoonen als voorheene. Waar door zy zelfs den wille Godes niet meer zoo zuyver verkondigen konden, nog die aan andere zo volmaakt inscherpen, of daar kwam al veel onreynigheyd, uyt het Heyden- en Jooden-dom, meede over in het *Christendom.* Waar uyt dan al verder klaar blykt, hoe dat zulke menschen, die in hunne eygene Leer-puncten zelfs dwaalen konden, andere met geen goed recht altoos voor dwaalende verklaaren, en zig zelfs alleen voor rechtzinnig en onfeylbaar konden houden; als meede, hoe dat, niet teegenstaande dit alles, in hen nog zomtyds wel zommige groove dwaalingen zyn verdraagen geworden. Ik zal echter hier ter plaatze, gelyk als in de eerste Eeuwe geschied is, in het korte de voornaamste Leer-puncten deezer tyden, getrouwelyk, en zonder eenige de minste partydigheyd, ter needer stellen, beneevens de wyze van dezelve uyt te drukken en voor te draagen; en zulks alleen uyt *Justinus*, *Athenagoras*, *Theophilus*, en *Irenæus.* Waar by ik echter *de Zendbrief van Barnabas* nog zal voegen, die geene ten gevalle, welke deezen Zendbrief niet aan *Barnabas* zelve, maar aan een zeeker Leeraar deezer Eeuwe toe willen schryven, tot welke stellinge wel de meeste Geleerde schynen te hellen. De getuygenissen van *Clemens* en *Tertullianus* zal ik liever tot de naastvolgende Eeuwe verschuyven.

De grond hunnes geloofs was Christus.

2. Aangaande het beginsel en de grond hunnes geloofs, daar van leerden ze noch meest, gelyk als hunne Voorvaders: Naamelyk, *Wy hebben, in alle onze zaaken, Christus tot onzen Meester, die daar toe geklooren is.* (*c*) *Al wie nu God wil erkennen, die moet voor alle dingen bidden, dat de poorten des ligts voor hem moogen geopend werden; Want God werd van niemand gezien of erkend, behalven van de zulke, die God en zijn Christus het verstand daar toe gelieven te verleenen.* (*d*) Deeze *Christus*

(*a*) Initio l. 1. Strom. (*b*) Nicephorus. (*c*) Justinus, Apol. 2. p. 60. Edit. Colon.
(*d*) Idem Dial. cum Tryph. p. 225.

ftus is ons tot de allerlaatfte en Eeuwig-duurende Wet gegeeven, als meede, tot een getrouw Teftament, *na het welke 'er geene wet, bevel, nog gebod meer zijn zal.* (*e*) *Hy is ook daar toe bereyd geworden, op dat Hy door zijn woord een* Teftament *in ons zoude op-regten, om daar door onze herten, die van den dood nu reeds al verteerd, en tot alle boosheyd overgegeeven waaren, door zyne verfchyninge, te verloffen, en van alle duyfternis te bevryen.* (*f*) *Aldus woond* GOD *waarlijk in ons, als in zijn eyge woonınge, het woord van zijn Geloove, de beroepınge zijner Belofte, de wysheyd zijner Rechten, en de gebooden zijner Leere. Hy zelfs propheteerd in ons, Hy woond in ons, wy die in den dood gelijk als gevangen laagen, Hy ontfluyt de deuren zynes Tempels voor ons;* dat is, *onzen mond, zoo wanneer Hy de veranderınge van onze zinnen in ons ınftort.* (*g*) Eeven gelyk als dit nu het eerfte beginffel hunnes *Chriftendoms* was, dat hunne eygene Wysheyd eerft van hen wierd afgenoomen, en dat de Heere aan hen zyne erkenteniffe kwam meede te deelen, (*h*) zoo bleef ook dit haar geftaadige grond: *Het Goddelijke woord ftaat altyd voor onze oogen, en de genaade-panden onzes Koonings by de Goddelijke verrigtingen, nademaal de kragt des woords onze Zielen doordringt, als eene bafuyne des Vreedes, zoo wanneer de Ziele werd beftreeden. O welk een werktuyg is het, dat alle de beweegingen des gemoeds verdrijft! O welk eene leere is het, die het natuurlyke vuur der zielen uytbluft!* (*i*) *By ons heerfcht het Goddelijke gebod, en de waare Godsdienft werd daar gedreeven. De Waarheyd regeerd ons, de genaade onderhoud ons, de vreede bedekt ons, het Goddelijke woord voerd ons,* Chriftus *leerd deeze wijsheyd, die het waare leeven is, Hy beftierd ons, en God alleen heerfcht over ons.* (*k*) *En, dewijle wy God en zijn werk erkennen, zoo blyft 'er ook voor ons een gewis en onloogbaar onderricht overig.* (*l*)

Jaar C. tot CC.

Zyne verlichtinge;

3. Ten aanzien der perzoonen, bekenden ze, dat de rechte geheymenis van het geloove alleen in heylige en reyne geweetens konde ontfangen en bewaart werden. *Wy bidden,* (*m*) zeggen ze, *dat we waardig en bekwaam mogen bevonden werden, om de waarheyd te erkennen, beneevens de werken, dat we vroome en goede huyshouders en bewaarders der gebooden, die aan ons gegeeven zyn, moogen bevonden werden, en alzoo zaalig werden. Want* GOD *werd geenzins van alle menfchen gezien, maar die geene konnen alleen het geluk genieten van zyn aanfchyn te befchouwen, aan welke zulks gegeeven is, naamelyk, die tot deeze Heylige zaak geopende oogen toebrengen. Tot dien eynde moet het herte van den menfch zelfs reyn en geloutert weezen, eeven als een heldere *fpiegel. Zoo wanneer de fpiegel komt te verroeften, zoo gaat het daar meede, eeven als met een menfch, diens gemoed door de zonden is bezwalkt. Zoodaanig een kan God onmoogelijk niet befchouwen. Aan die menfchen nu, welke met zonden zyn bezoedelt, verfchynt* GOD *nimmermeer, eer ze zig van alles eerft gereynigt hebben.* (*n*) Zoo dat ze dit voor noodiger en beeter hielden, als alles te weeten, *wanneer de ziele in God geloofd, en in zyne liefde komt te volharden, die den menfche alleen leevendig maakt; en wanneer ze niets anders begeerd te weeten, als* Jefus Chriftus, *den Zoone Gods, die voor ons is gekruift.* (*o*) *Het is noodig, dat men zig in de volkoomenheyd der Leere zoeke te oeffenen, door het onderzoeken van de geheymeniffe, en de Huyshoudinge Godes, daar men altoos trachten moet in zyn liefde geftaadig toe*

Is by de Heylige alleen.

(*e*) Ibidem p. 228. 346. (*f*) Barnabas epift. p. 38. (*g*) Id. p. 44. (*h*) Irenæus lib. III. c. 5. (*i*) Juftinus Apol. I. p. 40. (*k*) Theophilus Antiochenus lib. III. ad Autolycum p. 127. (*l*) Tatianus orat. ad Græcos p. 174. (*m*) Juftinus Apol. II. p. 97. (*n*) Theophilus I. p. 70. add. p. 74. & II. p. 96. (*o*) Irenæus ibid. c. 45.

Jaar C. tot CC.

toe te neemen, en nimmermeer van het geloove af te wyken. (p) Tot welke gehoorzaamheyd dan ook eene ootmoedige aanneeminge der waarheid vereyscht werd, in zulke zaaken zelfs, daar van men de oorzaak niet zoo aanstonds uytvinden kan. (q) Ontrent welke dingen het gemoed echter, volgens hunne eygene bekentenisse, wel volkoomen gerust konde weezen; nademaal *de Goddelyke kragt der Christelyke leere, en de magt des Woords, hen gevangen genoomen hadden.* (r) *Ook bleef hen nog eene onloochbaare onderwyzinge van* GOD *zelfs overig.* (s) Hier toe vereyschten zy nochtans, dat, gelyk alle menschen Gods zich t'eenemaal aan de werkinge van Gods Geest overgegeeven hebben, die hen slechts als Werktuygen en Harpen gebruykt, door welke hy kennisse van Goddelyke en Heemelsche zaaken openbaart; (t) *zoo konden ook alle geloovige de woorden des Heyligen Geestes verstaan, wanneer ze maar ter deegen in zig zelfs gingen.* (u) *En die geene, welke volgens de gelykheyd van het eeuwige Woord van* Christus *wedergebooren, en met de kennisse der Waarheyd verligt was, die veranderde nu de verwarringe van zyn aangeboore Weezen.* (x).

Gewisheyd van het zelve.

4. Ze erkenden ook verder een zeekere wasdom in zulk eene verlichtinge, en ze wilden dezelve, en de Goddelyke werkinge ook geenzins bepaalen. Want, of schoon *Irenæus* aan de *Gnostyken* inzonderheyd geene hooge erkentenisse der Goddelyke geheymenissen toe wilde staan, zoo schryft hy echter, van de waarheyd zelve daar toe gedrongen zynde, daar van wel uytdrukkelyk; *Dat men altyd iets, van het geene dat in de H. Schrift stond, aan God moest beveelen, zelfs ook in de toekomende weereld, op dat* GOD *ons altyd zoude konnen onderwyzen, en de mensch leeren, wat van God is.* Als meede, *Dat men altoos hoopen moeste, iets meerder van* GOD *te zullen leeren en bevatten, nademaal Hy zoo goedertieren was; en dat Hy een onophoudelyk Koningryk, en eene onmeetelyke tucht hadde.* (y) Daar en teegen past hy de spreuk; 1 *Cor. II.* 10. *De Geest onderzoekt alle dingen*, alleen op *Christus* toe, en op de Geest die in hem woont, eeven als of die alleen de diepten Gods onderzocht, vlak teegen de klaare zin der woorden, en de meeninge van andere aan. Verders bekenden ze ook van zich zelfs, dat ze, by haare verlichtinge, door de H. Schrift daar inne waaren versterkt geworden. *De H. Schriftuure*, zeggen ze, *heeft myn geloove uyttermaaten zeer versterkt, na dat ik die geleezen hebbe. Nadien ik dan nu zoo zeer daar inne bekragtigt ben, zoo twyffele ik niet meer, maar ik geloove van gantscher herten in* GOD, *en ik ben hem gaarne gehoorzaam.* (z) En van de *Barbarische* Volkeren zegd *Irenæus* zelfs, *dat ze de ordinantien van God gehoorzaamen, en aan Jesus Christus gelooven, door dien haare zaaligheyd, zonder eenige letteren of inkt, in haare herten zelfs is ingeschreeven; door den H. Geest. Dit geloove hebben ze zonder letteren wel konnen vatten; ook zyn ze, door dit zelve geloove, uyttermaaten wys geworden; en ze zyn daar door aangenaam by God, en ze wandelen in alle kuysheyd, geregtigheyd, en wysheyd.* (a) Gelyk als hy ook met eene bekend, dat de Heydenen in 't gemeen, zonder de getuygenissen der Heylige Schriftuure van *Christus* hebben moeten overtuygt werden. Ja zelfs, dat het geloove der Heydenen om die reede veel voortreffelyker was bevonden, *om dat ze de Woorden Gods, zonder eenige onderrichtinge der Schriftuure, hadden leeren verstaan.* (b) Aan welke bekeerde Heydenen een ander Schry-

Wasdom daar inne.

Genaade der erkentenisse.

Nuttigheid der H. Schrift.

(p) Ibid. c. 47. (q) Ibid. (r) Justinus p. I. p. 40. (s) Tatian. l. c. (t) Justinus Or. ad Græc. p. 9. (u) Dial. c. Tryph. p. 299. (x) Tatianus p. 145. (y) II. c. 47. (z) Theoph. I. p. 78. (a) Iren. III. c. 4. (b) Ibid. IV. c. 42.

Schryver ook schryft: *Ik bidde ulieden zeer, zyt dog voor u zelve goede Wet-geevers, blyft dog getrouwe Raad-geevers voor u zelve. Maar God geeve ulieden wysheyd, weetenschap, verstand, en erkentenis van zyne regten, in alle gedult.* (c) Jaar C. tot CC.

5. Op deeze wyze dan leerden de eerste voorstanders der Kerke, tot dat, kort daar na, de strydigheeden haar begin naamen. Als wanneer ze met hunne uytterlyke woorden, *de waarheyd zelfs* wel *haar eenige reegelmaat en rigtsnoer noemden, en de openbaare getuygenis van God;* (d) maar zommige onder hen verklaarden dit niet zoo heel zuyver na den zin der *Apostelen* en aldereerste Leeraars der Kerke. Gelyk als dan *Irenæus* daar door wel de *Schriften der Apostelen en Propheeten* verstond, maar hy voegde daar altyd de overleeveringe, beneevens de uytlegginge der Voorvaderen, by: daar hy noch, met heel veel onvoorzichtigheyd, zeer hart drong op het gezag der Kerke, en de achtervolginge (*Successio*) der Bisschoppen. Waar in hy toen al zoo uyttermaaten verre van de eerste waarheyd af trad, dat hy de *Roomsche Kerke* zelfs niet hoog genoeg in top konde vyzelen. Van dezelve dorst hy zeggen; *dat zy de regte* Traditien *van de* Apostelen *zelfs, beneevens het geloove hadde; dat zy alle de afwykende konde beschaamt maaken; en, dat tot haar, van weegen haare magt en voorrang, alle andere Kerken moesten komen.* (e) *Dat men de Waarheyd van de Kerke moeste zoeken, als in welke de Apostelen alle waarheyd, als in een schatkamer, hadden weg gelegd.* (f) Ja, hy verloopt zich zelfs zoo verre, dat hy die eere, welke aan *Christus* alleen werd toegeschreeven, de Kerk dorst toeëygenen, zoo wanneer hy schryft; *Dat men alle het water des leevens by haar alleen moest haalen, en dat zy alleen de ingang tot het leeven was. Wanneer 'er nu eenige strydigheyd of vraage aangaande het Geloove kwam te ontstaan, zoo moest men zoo aanstonds tot de oudste Kerke zyn toevlucht neemen, om de zeekerheyd te haalen, en zig na haare* Traditie *rigten*, enz. *Dat niemand den Heyligen Geest konde bekoomen, als, die zig tot de Kerke begaf.* (g) *Dat men alle zulke, die van deeze voornaamste achtervolginge* (Successie) *der Bisschoppen, en van hunne gemeentens, afweeken, verdagt moest houden, als Ketters of afvallige, en hoovaardige of huychelaars.* (h) *Dat de waare erkentenis hier in bestond*, naamelyk, *in de Leere der Apostelen*, waar by hy aanstonds de al-oude *Traditien* der Kerke, en de *Successie* der Bisschoppen steld. (i) Daar hy dan den alderoudsten grond, naamelyk, *Christus* zelfs, beneevens zynen Geest, t'eenemaal komt te vergeeten, en op enkele getuygenissen van menschen te vallen. Hier toe nu heeft hem zyn voorneemen gedreeven, om de zoo-genaamde Ketters teegen te spreeken, en met eene, om zig zelfs, en andere Bisschoppen, by het bezit der *Authoriteyt* te behouden. Want dewyle zommige alreede *den Antichrist* al ontdekten, die zig begon te roeren, en, dat ze zich ook op GOD en op zyne kragt, beneevens de getuygenissen der Heylige Schriftuure beriepen, zoo oordeelden het de Bisschoppen van dien tyd al, hoog noodig te weezen, om de luyden, onder den naam der Kerken, en haare schriften en *Traditien*, al by tyds in de goede meeninge van haare *Authoriteyt* te versterken.

Ingevoegde overleeveringen.

Misslag van Irenæus.

Verheffinge der Bisschoppen.

6. Deeze stellingen schynen nu waarelyk iets nieuws geweest te zyn, die men daar na, al wyder en wyder heeft zoeken voort te zetten, en, zonder eenige de minste schaamte, vast te maaken. Ondertusschen kan men oogenschynelyk hier uyt bemerken, hoe uyttermaaten geneegen de

(c) Barnabas p. 51. (d) Iren. II. c. 47. (e) Id. III. c. 3. (f) Ibid. c. 4. (g) c. 40. (h) Lib. IV. c. 43. (i) Ibid. c. 63.

Jaar C. tot CC. Verval op het uytterlyke.

Leeraars der Kerke in die tyden al geweest zyn, om, van Gods eyge kragt, werking, en verlichting, af, en enkel op de uytterlyke dingen te vallen, die ze zelfs in hunne handen hadden, en na hun eyge believen, konden draaijen, verklaaren, en teegen hunne partyen gebruyken. Om welke reede ze ook, op het eynde deezer Eeuwe, de Schriften der Apostelen, en hunne Leerlingen, al na hun eyge goeddunken begonden uyt te leggen, en zelfs een Reegel des geloofs te maaken, niet teegenstaande dat veele stukken der zelve nog strydig, ja van de Leeraars zelve niet eens voor goed gekeurd waaren; gelyk als we zulks in ons eerste Boek reeds al hebben aangeweezen. (*k*) Om daar nog van stil te zwygen, dat 'er veele, neevens de eerste zyn ingevoegd geworden, die geenzins van de *Apostelen* waaren afgekoomen, welke echter niemand ook onderstaan wilde, om die t'eenemaal te verwerpen, tot dat men eyndelyk, *in de derde en vierde Eeuwe*, veel duydelyker, daar meede voort ging. Zodaanig zelfs, dat men, op veele plaatzen, moogelyk wel voor goed en *Canonijk* gehouden, en gebruykt heeft, *de Handelingen van Paulus*, *het boek van Hermas*, *genaamd Pastor*; *de Openbaaringe van Petrus*, *de Leeringen der Apostelen*, *het Euangelium aan de Hebreen*, *de Euangelien van Andreas*, *Matthias*, *Thomas*, *enz.* Onder welke de verdorvene *Geestelijkheyd* zelfs *de Openbaaringe van Johannes* ook al begon te reekenen, by aldien 'er andere geen ander getuygenis van gegeeven hadden. (*l*) *Melito* echter, die wel voornaamelyk na *het Joodsche Land* was vereyst, om een nette aanteekeninge van de *Canonijke* boeken der *Heylige Schriftuure* van daar te haalen, bragt niet anders daar van daan, als een *Register* van *het Oude Testament*, door dien men in die tyden noch van geen vast-gesteld *Register* der *Canonyke boeken* van het *Nieuwe Testament* eenige de minste kennisse hadde. (*m*) Ondertusschen bekenden nogtans de eerste oprechte Christenen geerne, dat de oprechte schriften der *Propheeten* en *Apostelen* hen tot een zeer groot behulp hadden verstrekt, door dien zy gezien hadden, dat alles was vervuld geworden, wat in dezelve was voorzegd geweest. (*n*) Waar by dan ook verder onder anderen deeze grond hunner geloofwaardigheyd kwam, dat ze niets altoos uyt eenige vreeze voor menschen, of uyt eerzucht, maar alles door het loutere ingeeven van Gods Geest hadden gesprooken. (*o*) Ja de Heydenen zelfs konden ze geenzins voor verdigt achten, nademaal de aldervinnigste vyanden van *Christus*, naamelyk de Jooden, die altyd hadden bewaard gehad. (*p*) En daarom beriepen ze zich altoos op de Heylige Schriften, wanneer ze met zulke menschen te doen hadden, die de zelve aan-naamen, gelyk als men by *Justinus*, en andere Schryvers, kan nazien. Alle de overige moesten, zonder de Schriftuure, overtuygd werden, gelyk *Irenæus* zulks wel duydelyk bekend. En voor zoo verre erkenden ze dezelve voor een grondvest en pylaar van haar geloove, (*q*) gelyk als *Paulus* de Gemeentens anderzins noemd, naamelyk, in dien zin, en met dat verstand, dat de waare, eenige, en weezendlyke grond, *Christus*, daar door niet benaadeeld wierd.

Apostolische Schriften.

En de gewisheyd der zelve.

Kennisse der Heydenen.

7. Hun gevoelen van de verlichtinge van God kan men nog klaarder uyt hunne woorden zien, door dien ze zelfs ook aan de vroome Heydenen eenige kennisse van *Christus* toeeygenen, niet teegenstaande zy geen uytterlyk woord altoos daar van hebben gehad, en dat ze, by gevolge, door onmiddelyke openbaaringe deeze geheymen ook moeten gekreegen hebben. 't Geene de Godgeleerde eene al te hoogmoedige aanpryzinge der

(*k*) Eusebius III. c. 24. 25. (*l*) Ibid. (*m*) Ibid. c. 25. (*n*) Theoph. Lib. I. p. 78. (*o*) Justinus Dial. p. 224. (*p*) Ibid. Or. ad Gr. p. 14. (*q*) Irenæus III. c. 1.

der Heydensche blindheyd noemen, (r) die in de Christelyke ooren wat hart klinken zal, schoon de geneegentheyd voor hen niet te berispen is. (s) Ondertusschen schryft *Justinus* zonder eenige schroom; „dat Socrates, en zyns gelyken vroome wyze mannen Christus ten deele gekend hebben, en Christenen geweest zyn, door dien ze met het woord „(Christus), daar het gantsche menschelyke geslagt deel aan heeft, geleefd hadden, alhoewel ze van de andere voor Atheisten uytgekreeten „waaren, om dat ze haare afgoderye niet voor goed keuren, of navolgen wilden. (t) Dat ook andere oude Leeraars aannaamen, en uyt de voorbeelden van *Hiob*, *Hyram*, *Naaman*, *Rahab*, *Ruth* en meer andere, beweezen hebben. (u) Men kan anders niet ontkennen, dat *Justinus*, en andere, van de *Platonische wijs-begeerte* tot het *Christendom* gekoomen zynde, nog eenige meeningen daar uyt behouden hebben. Echter hebben zy haare Godgeleertheyd niet met ydele konst-woorden en *termen* opgepropt, maar veel meer teegen de dwaasheeden der *Aristotelische* Reedekunst en overnatuurkunde met allen ernst gesprooken. *Wie van die*, zeggen ze, *kan 'er wel van een gerust gemoed zijn, welke de sluyt-reedenen ontknoopen, en de twijffelagtige stellingen beantwoorden; en die van den oorsprong der woorden hair klooven, of de gelijk-en-eennaamigheeden*[a]*; de vraag-woorden*[b]*, en het onderwerp en 't gezeg*[c] *eener reede verklaaren, en daar meede belooven hunne toehoorders zaalig te maken:* (x) Gelyk zy ook alle reedekonstige opppronkeryen verwierpen, en van de hunne bekenden: *dat zy geene konstige opgestelde reedenen of predicatien opzeyden, of de woordjes als aan een snoer telden, maar dat ze rechtschaapene werken en voorbeelden der deugden toonden.* (y) En alzoo maakten ook de Leeraars uyt hun ampt en uyt desselfs stukken geen handwerk en voordeel, zo dat zy daar iets voor genoomen zouden hebben. *Wy schuwen alles*, zeggen ze, *dat eenige de minste eer by de menschen zoekt. Niet alleen de rijke leeren met ons de wysheyd, maar ook de arme werden om niet onderweezen. Want wat van God komt, is veel wichtiger, als dat het met eenige giften vergolden zoude konnen werden.* (z) En zoo was het ook met haare Godgeleerdheyd in den grond en oorsprong meest nog gesteld.

Jaar C. tot CC.

Van Christus.

Godgeleerdheyd der Oudeń.

a *Homonyma & Synonyma.*
b *Prædicamenta.*
c *Subjectum & prædicatum.*

8. Nu begonden ook wel de Leeraars omtrent het eynde deezer eeuwe alle die geene voor ketters te houden, welke van hunne meeningen afgingen, die zy onder de naam der kerke en der Apostolische successie en overleeveringe vast stelden, gelyk wy uyt *Irenæus* gezien hebben. Edog stelden zy eevenwel nog niet het onderscheyd der rechtgeloovigen en doolende in enkele bespiegelende meeningen, of op zeekere woorden en *symbolen*, maar ze zaagen wel voornaamentlijk en meest op een verkeerde en het Christendom tegenloopende gedaante, gelyk het zig in de practijk voordeede. Want alhoewel deeze beschryvinge niet by alle in der daad en waarachtig mochte passen, die men al Ketters noemde, zoo ziet men nogtans, dat zy het weezen der ketteryen in een onchristelyk leeven meest altyd gezogt hebben. Daarom zeyde men: „Dit is het kenteeken van „alle ketters, en van die, welke aan Gods woorden niet gedenken, „en die met de werken der gerechtigheyd niet vercierd zyn. Tot wel„ke de Heere zegd; Wat zegt gy tot my, Heere, Heere, en doet niet, „wat ik u zegge? Want de zulke zeggen wel, dat zy in den Vader, „en in den Zoon gelooven, maar zy betrachten de woorden Gods nooyt, „als het behoord, ook zyn ze met de werken der gerechtigheyd niet ver„cierd;

Welke toenter tyd Ketters genoemd wierden.

(r) Centur. Magdeb. cent. II. c. IV. p. 16. (s) Scultetus Med. Pat. p. 38. (t) Justinus Apol. I. p. 48. 51. (u) Augustinus l. XIII. de Civ. Dei c. 47. & ibi Not. Lud. Vives. (x) Athenag. p. 11. (y) Ibid. p. 12. (z) Tatianus p. 167.

Jaar C. tot CC.

Ergerlyke Leeraars waaren Ketters.

„cierd, maar zy leeven als de zwynen en honden, en geeven zich aan „de onreynigheyd, zuyperye, en overige zorgeloosheyd t'eenemaal „over, enz. *(a)* Deeze nu wilden zy, van weegen haare ergernissen, zoo zeer gemyd hebben, dat zy het ook voor noodig hielden, dat de *Christenen* alle Leeraars en Voorstanders verlaaten zouden, die een ergerlyk leeven leydden. *(b)* In welke vermydinge, na dat een behoorelijke vermaaninge geschied was, al hun geheele bedryf met de ketters bestond, waar by ze ook haare voorbiddinge en liefde betuygden, en ten minsten nog met de bekenteniſſen de voorbeelden der ouden navolgden. *(c)* Gelyk dan ook nog veele anderzins geen lust tot *disputeeren* en woordstryden met de doolende hadden, en noch veel minder zochten ze haar te vervolgen, en te plaagen, of het al zoo in alles niet recht na Godes wille by hen toeging; gelyk iemand aan de Jooden ernstig betuygde: *Ik ben niet twistgierig nog ydel. Dog gy ziet niet toe, dat gy moogt verstaan, wat 'er gezegd werd, maar gy zoekt alleen wat op de baan te brengen. (d)* Waar in zy nog op hunne voorgangers zaagen, die insgelyks ook van alle twist-zucht en *secterye* t'eenemaal vry geweest waaren, en de menschen geleerd hadden, zoo als zy het zelfs van God hadden ontfangen. *(e)*

Hoe ze zyn gehandeld geworden.

Korte inhoud der Leere,

9. Wat aangaat de hoofdstukken van haare leeren, *Irenæus* vat die alzo kortelyk te zaamen: *(f)* „Het geloove der gansche Gemeente, zegd hy, is „aan *een Almagtige God*, die heemel en aarde, en zee, en alles wat daar „in is, gemaakt heeft. En aan een *Jesus Christus*, Gods Zoon, die om „onze zaaligheyd is mensch geworden. En aan den *H. Geest*, die door „de Propheeten de Geheymenissen der Goddelyke gebooden en inzettin„gen verkondigd heeft: naamelyk, de toekomste en de geboorte des „Zaligmaakers, uyt eene maagd, deſſelfs lyden, en opstandinge uyt den „doode, en opneeminge ten Heemel: en dit alles in 't vleesch van on„zen lieven Heere *Jesus Christus*; en verder, zyne toekomste uyt den „heemel in de heerlykheyd zynes Vaders, op dat hy alles weeder her„stelle; en alle vleesch des menschelyken geslachts opwekke. Op dat „voor *Christus Jesus* onzen Heer, God, Zaligmaaker en Kooning, na „den wille des onzichtbaaren Vaders alle knien van heemelsche, aardsche „en onderaardsche zig zouden buygen, en alle tongen hem belyden, en „op dat hy aan alle, zyn regtvaardig oordeel uytvoere. Op dat hy ook „de geestelyke dingen der boosheyd, en de afgevalle Engelen, neevens „de goddelooze, onrechtvaardige, booze, en lasterlyke menschen in „het eeuwige vuur zende. Maar de rechtvaardige en heylige, en die „zyne gebooden gehouden hebben, en in zyne liefde gebleeven zyn, „ten deele van 't begin af, ten deele uyt de bekeeringe, het leeven schen„ke, en de onverderflykheyd geeve, en de eeuwige heerlykheyd toe„eygene. Van het *Goddelijke Weezen* vinden wy byzonder deeze uytdrukkinge, en wel nogmaals, zonder die hier na uytgevondene woorden of bepaalde manieren van spreeken: *Wy eeren en aanbidden den waarachtigen God, Vader en Zoon, die van hem gekoomen is, en den Prophetischen Geest. (g)* En, zoo wanneer 'er van den Doop gesprooken werd; *De naam des Vaders van alle dingen, en van God den Heere werd daar by alleen genoemd. Zy werden ook afgewaſſen in den naame van Jesus Christus, die onder Pontius Pilatus gekruyst is, en in den naam des Heyligen Geests. (h)* En nog: *Wy looven den Schepper aller dingen, ook zyn Zoon Jesus Christus en den Heyligen Geest. (i)*

Van God

10.

(a) Irenæus l. v. p. 555. *(b)* Idem iv. c. 44. *(c)* Id. iii. c. 46. *(d)* Justin. Dial. cum Tryph. p. 237. *(e)* Idem Or. ad Gr. p. 9. *(f)* Iren. l. c. 2. *(g)* Justin. Apol. ii. p. 56. *(h)* Ibid. p. 94. *(i)* p. 98.

10. Hier van ſpraaken zy verder alzoo: *Daar is een eenig God*, *die over alle is*, *en over alle naame*, *die genaamd werd*, *en zyn Woord*, *dat onzichtbaar onder de menſchen is.* (*k*) Alwaar de *H. Geeſt* niet meede genaamd werd, alhoewel 'er ook anders alzoo ſtaat: *Dewyl de Vader waarachtig de Heere is*, *en de Zoon ook*, *zoo heeft hem de H. Geeſt met reede Heer genoemd.* (*l*) Echter vind men van de eenigheyd van deeze drie zoodanig een beſchryving: ,, Wy ſpreeken van God, en de Zoon, en de H. Geeſt, ,, welke na de kracht vereenigt zyn, de Vader, de Zoon, en de Geeſt. ,, Want de Zoon is des Vaders zin, woord, wysheyd, en de Geeſt is ,, de uytvloeyinge van beyde, gelyk het licht is van 't vuur. (*m*) Wy ,, zeggen van den H. Geeſt, dat hy eene uytvloeyinge van God is, die ,, uytvloeyd en weeder te rug komt, gelyk de ſtraalen van de Zon. Wy ,, ſpreeken van God den Vader en God den Zoon en den H. Geeſt, en ,, we getuygen de kracht der zelven in de vereeniginge, en het onder- ,, ſcheyd in de ordening. (*n*) Wy wenſchen, dat wy God kennen met zyn ,, Woord, dat wy verſtaan moogen, welke daar zy de vereeniginge des ,, Zoons met den Vader, en de gemeenſchap des Vaders met den Zoon: ,, welke de Geeſt zy, en welke de vereeniginge van de zelve is, en wat ,, het onderſcheyd der vereenigden zy, des Geeſtes, des Zoons, en des ,, Vaders. (*o*) Zoo erkennen zy ook van de *Geeſt Gods*, hoe hy in de 7. Geeſten van de Propheeten verdeeld werd, uyt de *Openb. Joh. I.* 4. Waar uyt de Heydenen ook wel iets genoomen moogen hebben. (*p*) Deſgelyks ſpraaken zy ook van andere krachten, welke met de ſtof te doen hebben, *de eene*, *die God teegen zoude zyn*, *om dat de Geeſt*, *die aan de ſtof hangt*, *de goedheyd Gods tegen is*, *welke by toeval daar by is*; *gelyk als de verf is by het lichaam*; *welke Geeſt nogtans ook van God geſchaapen is*, *eeven als de andere Engelen*, *en die geſchikt is*, *om de ſtoffe en haare formen te regeeren. Want daar toe zoude God ook de Engelen geſchaapen hebben*, *dat zy het geſchaapene zouden beſchermen. De andere kragt nu was Gode onderdaanig.* (*q*) En wat van diergelyke gedachten van God en zyne werken meer te vinden is, die ik om de kortheyd alhier moet overſlaan.

Jaar C. tot CC.

Den Vader, Zoon, en H. Geeſt.

De 7. Geeſten Gods

11. Byzonder herhaalden zy van *Chriſtus* dit, uyt *Paulus*; dat 'er maar een God is, de Vader, en een Heere, *Jeſus Chriſtus.* Zy merkten ook aan, dat eeven hier meede alle zoo genaamde Gooden van den eenigen God den Vader, uyt welken alle dingen zyn, afgezondert wierden; en dat hier teegen een Heer, *Jeſus Chriſtus*, naar zyn Perzoon beleeden wierd. (*r*) Dat deeze *Jeſus* haar eenige waare Leeraar was, door welke zy geleert hadden; dat de *Vader over alles* is, uyt *Joh.* v. (*s*) ,, Dat hy ,, is de Zoone Gods, wiens geboorte, of getuygenis, of voortbrenginge ,, niemand uytſpreeken of weeten konde. (*t*) Dat *Chriſtus* alleen eigent- ,, lyk de Zoone Gods genaamd wierd; het Woord, 't welk te gelyk ,, met hem voor de ſchepzelen geweeſt en gebooren is. (*u*) Dat hy de ,, kracht des Vaders zy. (*x*) En of hy al maar een enkel menſch wilde ,, weezen, zoo was hy echter; weegens zyne wysheyd, waardig, een ,, Zoone Gods te heeten. Maar dat hy buyten de gemeene geboor- ,, te, uyt God gebooren was, en het Woord Gods genoemd wierd. (*y*) Waar by zy verder, teegen het vernuft der ongeloovige, leerden: ,, Nie- ,, mand houde het voor beſpottelijk, dat wy God een Zoon toeëygenen. ,, Want wy ſpreeken niet als de Dichters, maar de Zoone Gods is het ,, Woord

Chriſtus.

(*k*) Iren. IV. c. 41. (*l*) Ibid. III. c. 6. (*m*) Athen. p. 27. (*n*) Idem. p. 11. (*o*) Idem p. 12. (*p*) Juſtinus Or. Gr. p. 31. (*q*) Athenagor. l. c. (*r*) Irenæus III. c. 6. (*s*) Idem II. c. 5. (*t*) Ibid. c. 48. (*u*) Juſtin. Apol. I. p. 44. (*x*) Ibid. p. 49. (*y*) Idem Apol. II. p. 67.

Jaar C. tot CC.

„ Woord des Vaders in deeze gestalte (ἰδέα) en kracht. Want van hem „ en door hem is alles geschaapen, door dien de Vader en de Zoon een „ zyn. Alzoo dat de Zoon in de Vader is, en de Vader in de Zoon, „ door de vereeniginge en kracht des Geests. Want het gemoed (νοῦς) „ en het Woord Gods is de Zoone Gods. Hy is de eerste geboorte „ (γέννημα) des Vaders, niet als of hy gemaakt was, (want God is van „ den beginne aan een eeuwig gemoed (νοῦς) en hy heeft in zich zelven „ het Woord gehad, dewyle hy van eeuwigheyd af verstandig is, (λογικὸς)) „ maar hy is voortgekomen om een kracht en gestalte te zyn. *(z)* God „ hadde het Woord in zich in zyn binnenste, en hy heeft het geteelt, „ en met zyne wysheyd voortgebragt, voor alle andere dingen. Dit „ Woord nu heeft hy gebruykt, als een werkmeester der schepzelen, „ en hy heeft alles daar door gemaakt. Deeze werd genaamd den aan- „ vang, dewyl hy over alles heerscht en regeert, wat door hem gemaakt „ is. Deeze is nu de Geest Gods, het begin, de wysheyd en de kracht „ des alderhoogsten, die over de Propheeten gekomen is, en door deeze „ heeft hy ook gesprooken &c. *(a)*

12. Dit zyn de uytdrukkingen en beschryvingen van zulke geheymenissen, welke ten minsten aanmerkelyker en eygentlyker zyn, als die hier na bedacht zyn, daar men alleen op woorden zag, alwaar men ook deeze en diergelyke spreekwyzen geenzins toegelaaten zoude hebben, ja, die men ook in der daad naderhand aan onderscheydene Perzoonen, als Kettersch, verworpen heeft. Doch een verstandig leezer zal zelfs zyne goede gedachten hier by voegen. Vorders noemden zy ook *Christus het Woord des Vaders. (b) Christus die voor de weereld,* (πρὸ αἰώνων) *of voor de tyden, God geweest was. (c)* Zy beleeden ook, dat *door hem alles was geschaapen. (d)* Door welken en den *H. Geest* zy den Schepper van alles loofden. *(e)* En door welken ook de *Vader Heemel en Aarde vernieuwen zoude. (f)* Deeze *Jesus* was de *wysheyd Gods*, van welke in de *Spreuk.* VIII. 22. staat: *De Heere heeft my in't beginzel zyner weegen geschaapen.* Over welk woord *geschaapen* hier na zulk een groote stryd ontstaan is. Des niet te min spraaken deeze toen ter tyd heel zeeker alzoo: *Als de Vader nu besloten had te scheppen, wat hy wilde, toen heeft hy dit Woord voortgebragt, en geteeld de eerstgeboorene aller schepzelen. (h)* 't Welk eenige zoo aanneemen, als of *Christus* van alle eeuwigheyd af geen verscheyde Perzoon van de Vader geweest was. *(i)* Eeven gelyk *Christus* en de *H. Geest* voor een gereekent worden, die door de Propheeten gesprooken heeft. *(k)* Om dat toen ter tyd de *termen*, perzoonen, en diergelyke, noch niet *gecanoniseert* waaren, en de Leeraars noch taamelyk wel by de eerste eenvoudigheyd en vryheyd bleeven, en zich ten minsten door geen geloofsbelydenissen en *Symbola* onder den anderen bepaalden, en bonden, gelyk kort hier na kwam voor te vallen.

Menschwerdinge van Christus.

13. Van de *Menschwerdinge van Christus* vind men deeze beschryvinge te deezer tyd: „ Christus is om onzent wille verscheenen, en heel „ verstaanelyk, een lichaam, verstand, (λόγος) een ziel geworden *(l)* „ ons in alle menschelyke aandoeningen gelijk gemaakt zynde. (ὁμοιοπαθὴς) „ *(m)* Hy heeft wel vleesch en bloed gehad, maar niet uyt menschelyken „ zaade van een man, maar uyt de Goddelyke kracht. *(n)* Hy is uyt een „ Maagd

(z) Athenag. Apol. (a) Theophilus l. II. p. 88. (b) Justinus Apol. I. p. 44. 46. 48. 51. Apol. II. p. 56. 67. 68. Dial. p. 284. &c. Tatianus p. 145. &c. (c) Justinus Dial. pag. 267. (d) Idem Apol. I. p. 44. Theoph. l. c. (e) Justin. Apol. II. p. 98. (f) Idem Dial. p. 340. (g) Athenagor. p. 10. Justin. Dial. p. 284. (h) Theoph. l. c. (i) Centur. l. c. p. 43. II. 5. (k) Theoph. l. II. pag. 88. (l) Justin. Apol. I. p. 48. (m) Ibid. p. 49. (n) Idem Apol. II. p. 74.

„Maagd een Menſch gebooren, na den raad en wille des Vaders, op „dat de geloovige zaalig zouden worden. (*o*) Hy is, op dat hy Menſch „wierde, door de *Maagd Maria* gegaan, en hy is doch altyd. (*p*) Hy „is om alle ouderdommen gekomen, om de kinderen is hy een kind ge„worden, en hy heiligt de kinderen. In de kleinen is hy klein, en hei„ligtze, om dat hy deezen ouderdom aan zich gehad heeft, ook aan „haar een voorbeeld van gehoorzaamheid, rechtvaardigheid, en god„zaaligheid geworden is. Om de jongelingen is hy een jongeling ge„worden, en hy heiligt ze den Heere. Hy is ook oud in de ouden, „op dat hy in allen een volmaakt meeſter zy, niet alleen na de verklaa„ringe der waarheid, maar, op dat hy, na den ouderdom, de oude hei„lige, daar hy hen een voorbeeld wierd. (*q*) De Zoone Gods is een „menſch geworden, op dat wy door hem de kindſchap mochten ont„fangen, terwylen de menſch (of de menſchheid) den Zoone Gods „droeg, bevatte en omving. (*r*) Het Woord ruſtte ondertuſſchen, ter„wylen de menſch verzocht, gekruycigt, en gedood wierd, maar de „menſch (de menſchheyd) was (συγγινομένῳ) te gelijk, als hy zeege„praalde, leed, opſtond en opgenoomen wierd. (*s*) In deeze zyne „menſchheyd nu heeft hy door zyn bloed gereynigt en geheyligt, die „aan hem geloofden. (*t*) Dit hielden zy voor een *heylzaame geheymenis*, naamelijk, „het lyden van Chriſtus, waar door hy haar behouden „hadde. Welken ook de Schepper met deeze eer verwaardigt hadde, „dat, na dat hy gekruyſt en geſtorven was, hy hem van den doode op„gewekt, en tot een Kooning des gantſchen Aardboodems gemaakt „heeft. (*u*)

Jaar C. tot CC.

14. Het oogmerk van deeze menſchwerdinge drukten zy aldus uyt: „De naam van Jeſus beduyd een menſch en een verloſſer, want hy is „menſch geworden na den raad en wille Gods, en des Vaders, zoo wel „tot verloſſinge der geloovige menſchen, als tot vernielinge des duivels: 't welk zy metter daad door de uytdryvinge derzelve beweezen, en zich daar op ook beriepen. (*x*) „Hy is, zeggen ze verder, ons lyden deel„achtig geworden, op dat hy voor ons eene geneezinge verkreeg, (*y*) „en het menſchelyke geſlachte veranderde, en weeder tot hem bragte. (*z*) „Hy openbaarde zich zelve, op dat hy de menſchen de vryheyd weder „gaf, en de erffeniſſe der onſterffelijkheyd aan hen ſchonk. (*a*) Daar„om is het Woord Gods menſch geworden, en de Zoone Gods een „menſchen Zoon geworden, en met het Woord Gods vermengt, op „dat die geene, welke het kindſchap ontfangen, Godes Zoonen zouden „worden. Want wy konden onmoogelyk de onverderflijkheid en on„ſterffelijkheid anders niet ontfangen, by aldien wy met dezelve niet „vereenigd waaren. Maar hoe konden wy vereenigt worden, by aldien „de onverderffelijkheid en de onſterffelijkheid niet geworden was, wat „wy zyn, op dat het verderffelijke van de onverderffelijkheid, en „het ſterffelyke van de onſterffelijkheid verſlonden wierde, en wy de „kindſchap daar door verkreegen? (*b*) Dus heeft de Zoon geleeden, „op dat hy ons door zijne wonden leevendig maakte, onze herten „van de duyſternis verloſte, en hem een heilig volk bereydde. (*d*) Daarom erkenden zy nu *Jeſus* voor den *eeuwigen Prieſter Gods, den Koning en gezalfden*, (*e*) door welken zy ook beleeden, dat haare verandering

Verloſſing.

(*o*) Ibid. p. 96. (*p*) Idem Dial. p. 340. (*q*) Iren. II. c. 39. (*r*) Idem III. c. 18. (*s*) Idem III. c. 21. (*t*) Juſtinus Apol. II. p. 74. (*u*) Idem Dial. p. 300. (*x*) Juſtin. Apol. I. p. 45. (*y*) Ibid. p. 51. (*z*) Idem Apol. II. p. 68. (*a*) Irenæus III. c. 5. (*b*) Ibid. c. 21. (*c*) Barnabas Epiſt. p. 17. (*d*) Ibid. p. 18. (*e*) Juſtin. Dial. p. 323.

Jaar C. tot CC. dering en *wedergeboorte* alleen geschiedde, wanneer zy zich zelven Gode overgaaven, en *door Christus nieuw gebooren wierden*, (καινοποιηθέντες) *(f)* ,,dat, wanneer zy na de gelijkheid des Vaders van nieuws aan gebooren, ,,en door de aanneeminge des waarachtigen gemaakt worden, zy ook met ,,eene de verwerringe van haar aangebooren weezen veranderden. *(g)* Want ,,hy was gekomen om haar alle door zich zelven te verlossen, die door ,,hem tot God wedergebooren werden. *(h)* Welke nu aan den Heere ,,geloofden, die waaren niet meer zoodanig, als zy van den beginne af ,,aan geschaapen geweest waaren. *(i)* Want, als hy hen tot vergeevinge ,,der zonden erkende, heeft hy gemaakt, dat haare ziele een andere ge- ,,daante heeft, als een kindeke, waar meede hy hen ook van nieuws aan ,,geformeert heeft. *(k)*

Geloove. 15. Dit alles nu schryven zy het leevendige geloove aan *Christus* toe, door welken zy ook maar alleen gerechtvaardigt en geheyligt worden. ,,De Duyvel was ons naby, en wilde ons tot zich trekken, maar de ,,kracht Gods, die door Christus ons gegeeven is, drijft hem van ons. Rechtvaardigt. ,,En wy zijn gelijk als uit het vuur gerukt, naamelijk, van de voorige ,,zonden gereynigt, en door de ellenden en vuur-proeven op de proef ,,gezet, waar meede ons de Duyvel en zijne helpers oeffenen. Waar ,,uyt ons Jesus de Zoone Gods weeder trekt, die ons met het toebereid- ,,de lijden wil aandoen, wanneer wy zyne gebooden metter daad vol- ,,brengen, en hy belooft ons een eeuwig ryke door zijne voorzorge te ,,bereyden. *(l)* Want welke boete gedaan hebben, die zijn in het ge- ,,loove door het bloed en de dood van Christus verzoent, die eeven ,,daarom ook gestorven is. *(m)* Veele van haar moeten door de gehoor- ,,zaamheyd van een mensch, die de eerste van eene Maagd gebooren is, ,,rechtvaardig en zaalig worden. *(n)* Het geloove aan God maakt recht- ,,vaardig, *(o)* en die daar gelooven, aan die is de dood des Heeren eene ,,heyligmaakinge en vergeevinge van haare voorige zonden geworden. ,,*(p)* Wat nu de mensch door zyne onachtzaamheyd en ongehoorzaam- ,,heyd op hem gehaald heeft, dat schenkt hem God nu door zyne vrien- ,,delijkheyd en barmhertigheyd, dewyl de mensch hem gehoorzaam is. ,,*(q)* Want in hem te gelooven, is niets anders, als zynen wille te ,,doen. *(r)* De verlossinge is een groote werkinge der vryheyd, en een ,,volkomene onderwerpinge en aanmatiginge teegens onze vryheyd. Want ,,wy werden daarom niet verlost, op dat wy nu van hem zouden afwy- ,,ken, maar, op dat wy hem dies te meer zouden beminnen, hoe meer ,,wy van zyne genaade verkreegen hebben. *(s)* Want dit is juist de ,,langmoedigheid Gods geweest, dat de mensch door alles heene ging, ,,en hem leerde kennen, ook tot de opstandinge der dooden kwam, en ,,in der daad gewaar wierd, waar van hy vry geworden was: op dat hy ,,alzoo den Heere dankbaar zoude weezen, en de gaave der onsterffe- ,,lijkheid van hem ontfing, op dat hy hem dies te meerder lief had- ,,de. *(t)*

Bekeeringe. 16. De *bekeeringe des menschen* beschreeven zy aldus, wanneer ze de ongeloovige daar toe aanmaanden. ,,De mensch moest overtuygt zijn, ,,en gelooven, dat de leere van Christus waarachtig zy, ook moest hy ,,vast besluyten alzoo te leeven; als dan moest hy verder God bidden, ,,en de vergeevinge van zyne voorige zonden van God zoeken, op dat ,,hy alzoo weedergebooren, en van de zonden bevryd wierde, en van zin-

(f) Justin. Apol. II. p. 93. (g) Tatian. Or. p. 145. (h) Iren. II. c. 39. (i) Barnabas Epist. p. 44. (k) Ibid. p. 14. (l) Justin. Dial. p. 344. (m) Ibid. p. 229. (n) Iren. III. c. 20. (o) Idem IV. c. 13. (p) Ibid. c. 45. (q) Theoph. l. II. p. 103. (r) Iren. IV. c. 14. (s) Ibid. c. 27. (t) Idem III. c. 22.

„zinnen mocht veranderen. (*u*) Wie nu noch voor zich zorg draagt, „de zaaligheyd verkrygt, en op God vertrouwt, die heeft dan al kragt, „dat hy de Christus Gods erkenne, en volmaakt en gelukzaalig wer-„de. (*x*) Hy moet van zinnen weegens zijne zonden veranderen, „en erkennen, dat deeze de Christus is, en zijne gebooden houden, „zoo zal hy de vergiffenis zyner zonden krygen. (*y*) Want hy heeft de „rechtvaardige en reyne tot de bekeeringe niet geroepen, maar de god-„looze, onreyne, en onrechtvaardige. De Heemelsche Vader wil „ook liever de verandering, als de straffe des zondaars. (*z*) Doch dat dit uyt loutere genade geschied, bekennen zy insgelyks meede. *Meent gy wel*, zeggen ze, *dat wy dit ooyt in de Schrift hadden konnen verstaan, zoo wy niet door den wille Gods, die het alzoo begeert heeft, genaade hadden ontfangen?* (*a*) Daarom herhaalden ze uyt Paulus, *Dat de gaave van hun heyl niet van haar, maar van God was.* (*b*) *Wy zijn een dor hout, en zouden nooyt vrugten ten leeven draagen, zonder de Heemelsche vrywillige reegen:* Edoch spraaken de Leeraars in die tyd van dit punt wat vryer, wyl de strydigheeden toenmaals noch niet aangegaan waaren, gelyk de volgende bekennen. (*d*) Daarom schreeven zy, *Dat de Propheeten en Apostelen de menschen tot regtvaardigheyd aangemaant hadden, om het goede te doen, nademaal dat zelve in hen was.* (*e*) *Ja dat de Heere niet alleen in de werken,* (en alzoo na de weedergeboorte) *maar ook in't geloove,* (en alzoo voor en in de zelve) *den menschen een vrye eyge wil hadde gelaaten, daar hy zegd: U geschiede na uw geloove. Waar meede hy aangeweezen heeft, hoe het geloove den menschen eygen is, om dat hy zijn zin heeft.* (*f*) Gelijk als zy ook van het eevenbeeld Gods, niet na de hier navolgende stellingen leerden, als daar zy de woorden: *Laat ons menschen maaken, naar ons beeld en gelijkenis*, alleen op *Christus* duyden, en daar by leeren: *Dat voor den val de mensch wel het beeld Gods genaamd is, maar zoo niet beweezen geworden, om dat de Zoone Gods nog geen mensch geworden was.* (*g*) Insgelijks, *dat de mensch niet van God volmaakt was geschaapen geworden.* (*h*) *Dat de Schepper in de menschen iets hadde uytgelaaten, 't welk hier na het woord volvoert hadde.* (*i*) *Ja dat de mensch van het begin nog sterffelijk, nog onsterffelijk gemaakt was: het eerste niet, dewijl hy anders God geworden was: het laatste ook niet, nadien God anders een oorsprong van zyn dood had konnen genaamd werden.* (*k*)

Jaar C. tot CC.

Genaade Gods daar by.

Van de vrye wil.

Gods eevenbeeld.

17. Na de weedergeboorte stonden zy den mensch gaarne toe, dat hy de gebooden Gods konde en moest onderhouden. Dit nu was veel meer de teegenwerpinge der ongeloovige: „Uwe gebooden in 't Euangelium zyn zoo groot en wonderbaar, dat wy meenen, dat niemand „die houden kan. (*l*) Dog de Christenen bekenden, dat het woord des „Vaders wel de ziele vry maakt, en door deeze ook het lichaam vry-„willig reynigt. Waar door ook de banden der knegtschap waaren weg „gedaan. Maar de inzettingen der vryheyd waaren nu ook verder uyt-„gezet, en de onderdaanigheyd onder de Kooning strekte zig veel ver-„der uyt, op dat niemand te rugge ga, en voor den geene, die hem vry „gemaakt heeft, onwaardig zy. Waarom de Heere in plaats van het „gebod: Gy zult niet echtbreeken, ook uw' booze lust verbooden (en „alzoo alle de gebooden uytgebreyd) heeft, Want zoo heeft hy de Wet vervult,

Houdinge der gebooden.

(*u*) Justinus Apol. II. p. 93. (*x*) Idem Dial. p. 225. (*y*) Ibid. p. 323. (*z*) Id. Apol. II. p. 62. (*a*) Dial. p. 27. (*b*) Iren. III. c. 22. (*c*) Ibid. c. 19. (*d*) Augustinus l. I. adv. Julian. Pelag. c. 2. (*e*) Iren. IV. c. 32. (*f*) Ibid. (*g*) Idem l. V. p. 549. (*h*) Idem IV. c. 73. (*i*) Idem V. p. 548. (*k*) Theoph. l. II. (*l*) Justin. Dial. p. 227.

Jaar C. tot CC.

,, vervult, en volvoerd. *(m)* En dat dit het kenteeken der waare *Christenen* is, dat zy aan *Christus* gehoorzaam zyn. ,, Al wie zoo niet en leefd, ,, als hy geleefd heeft, schreeven ze aan de Heydenen, dat is een gewis ,, bewys, dat hy geen Christen is, schoon hy al met de tong de leere van ,, Christus bekende. Want hy zegd, dat die niet zaalig zullen werden, ,, die het alleen bekennen: maar, die ook haare bekentenis met de wer- ,, ken bekrachtigen. *(n)* Daarom beschreeven zy zig zelfs, als menschen, ,, welkers gansche leeven tot God, als tot een reegel en richtsnoer, ge- ,, richt wierd, op dat een ieder zich voor hem onberispelyk en onstraffe- ,, lyk bewees, en ook niet met gedachten de geringste zonde beging. *(o)*

Kenteeken der Christenen.

Reinigheid, heiligheid des leevens.

En alzo bevlytigden zy zich, om ,, een reyne en met heyligheyd bewaar- ,, de ziele te hebben, als welke God alleen eyschte; *(p)* en zulk een ,, wandel met God, daar niets kwaads altoos in bespeurd wierd. *(q)* ,, Die nu God vreezen, zeyden ze, en aan de toekomst van zyn Zoon ,, gelooven, en die den Geest Gods door het geloove in haare herten heb- ,, ben, die heeten met recht reyne, geestelyke, en Gode lievende men- ,, schen. Want zy hebben den Geest des Vaders, die de menschen rey- ,, nigd, en die hen tot in 't leeven Gods verheft. Want, gelyk als het ,, vleesch zwak is, zoo heeft ook de willige Geest een getuygenis van God ,, ontfangen. Deeze nu is machtig om te volbrengen, wat hy heeft. *(r)* En hier in bidden zy God, ,, dat ze door Christus moogen bewaard wer- ,, den, tot aan 't eynde toe en voor hem onstraffelyk blyven. *(s)* Op dat ,, zy alzoo waarachtig het Priesterlyke geslachte Gods volmaaktelyk wier- ,, den, door den Geest Gods die in haar woonde. *(t)*

Van de vereeniginge met God,

18. Van het hoogste doelwit der weederombrenginge, naamelyk, de ***vereeniginge met God en Christus***, hooren wy alle de Leeraars niet meer met zulk een nadruk en vierigheyd spreeken, als de voorige, en na hen nam de genaade altyd hand over hand af, hoe meer men begon zich de de weereld gelyk te maaken, of ten minsten, met hovaardye, twist- zucht, nyd, en diergelyke, Gods kracht te verhinderen. Nogtans er- kenden ze noch al, dat ,, de menschen dat eenige moesten zoeken, en ,, weeder verkrygen, wat zy te vooren verlooren hadden, en haare zielen ,, met den H. Geest verbinden, en alzoo haare vereeniginge met God ,, zorgvuldig verkrygen. *(x)* God moeste beginnen in ons te lichten, en ,, in ons te woonen, het herte moeste een tempel des Heeren zyn. *(y)* Uyt welke vereeniginge zy deeze gemeenschap met God gewaar wier- den, daar zy aldus van spraaken: ,, Wy verlangen na een geduurig reyn ,, leeven, en begeeren met God den Schepper en Vader aller dingen om ,, te gaan, en te leeven, en wy gelooven, dat dit van die geene werd ,, verkreegen, welke in der daad God bewyzen, dat zy hem volgen, en ,, zijn ommegang lief hebben, waar in geen weerbarstige boosheyd te ,, vinden is. *(z)* En hier uyt trokken zy de heerlijkste vruchten van de

Rust in Christus.

rust in haare herten en van het leeven in Christus: ,, Welke zich in de ,, leere van Christus oeffenen, dien gebeurt de allerlieffelykste rust, en ,, wie de Christus Gods erkent, die geraakt ook tot de volmaaktheyd, en ,, hy verkrygt de zaaligheid. *(a)* Derhalven zeyden zy van zich zelfs, ,, God woont waarachtig in ons, gelijk als het woord van zijn geloof, ,, het beroep van zyne belofte, de wysheyd van zijne rechten, de ge- ,, booden van zyn leer, ja hy zelf voorzeyd in ons, hy zelf woont in ons

(m) Iren. II. c. 57. *(n)* Justin. Apol. II. p. 63. *(o)* Athenag. p. 35. *(p)* Justin. Apol. II. p. 40. *(q)* Iren. II. c. 57. *(r)* Idem v. p. 556. *(s)* Justin. Dial. p. 247. *(t)* Ibid. p. 344. *(u)* Iren. p. 550. *(x)* Tatianus I. p. 153. *(y)* Barnabas epist. p. 15. *(z)* Justin. Apol. II p. 57. *(a)* Idem Dial. p. 225.

„ons, wy, die in den dood gevangen laagen, en hy doed de deuren zijnes „Tempels voor ons open. enz. (*b*) En van de zulke loochenden ze niet, „Dat de kracht des Woords (Chriſti) haar onſterffelijk en als tot „Gooden maakte. (*c*) De menſch moeſte weeder tot de onſterffelijk-„heyd koomen, daar hy Gods gebooden onderhield, en hy moeſte de „onſterffelykheyd ook tot een loon hebben, ja God worden. (*d*) Ik laate ſtaan, dat ook daar door alle geloovige als *een ziel*, *een hoop*, *en de Gemeente*, *als een dogter Gods wierde.* (*e*)

Jaar C. tot CC.

Vergoodinge.

19. Eyndelijk was dit haare belydenis van *den toeſtand der zielen na den dood. Dat de vroome van de aarde aan die plaatzen geſteld werden, welke booven den Heemel zijn.* (*f*) *Zy blyven op een goede plaats, en de boozen aan een booze, en verwagten het oordeel. Welke nu waardig zyn, dat zy voor God verſchynen, die ſterven niet meer. Maar de andere werden gepijnigt, zoo lang als God wil, dat zy zullen leeven, en gepijnigt worden.* (Op dat zy alzoo eyndelyk ook van de ſtraffe moogen bevryd worden.) (*g*) *De zielen der geloovige zullen aan een onzigtbaare plaats gaan, die haar van God beſchooren is, en ze zullen aldaar, tot op den dag der opſtandinge, blijven, daar ze ook op wagten.* (*h*) Uyt welke en andere woorden men deeze ſtellingen neemt, *Dat de afgeſcheydene zielen niet zoo terſtond God in zijne volle heerlijkheyd aanſchouwen, maar verborgen blijven, en behouden worden tot op de opſtandinge.* (*i*) Gelijk dan *Juſtinus* byzonder zegd, *Men moet God by zijn dood bidden, en door Chriſtus ſtrijden, dat God alle booze Engelen van ons afwende, op dat zy de zielen niet verſtrikken. Want de zielen der regtvaardige waaren onder zulke kragten vervallen.* (*k*) Zoo zeer zelfs ſtond het de lieden toen ter tyd vry, de allervreemdſte leeren en wonderſpreuken (*paradoxa*) opentlijk voor te draagen. Doch dit was haar gemeene hoop, dat zy na hun dood in 't *Paradijs* zouden koomen. Zy beriepen zich op de leerlingen der *Apoſtelen*, dat die gezegd hadden, *dat de overleedene in 't Paradijs gevoert waaren. Want voor de regtvaardige en geeſtelijke menſchen is het Paradys bereyd, en daar blijven zy tot aan 't eynde der weereld, en ze zien de onveranderlijkheyd.* (*l*) Van de eyndelyke verloſſinge der verdoemde voor Chriſtus toekomſte bekennen zy ook, dat *de menſchen door de toekomſte van* Chriſtus *van de booze geeſten en alle Duyvelen, en ook van alle overtreedinge verloſt worden.* (*m*) Andere leerden, hoewel niet zonder teegenſpreekinge, dat de argſte zondaars, als *Cain* en de *Sodomiten*, van den Heere verloſt wierden, die, als hy ter Helle gevaaren was, na hem toegeloopen waaren, zoo dat hy haar in zijn rijk hadde opgenoomen. (*o*) Verders wiſten zy ook van de toegezegde *beloonmingen* der vroome, waar op zy, volgens haare eygene bekenteniſſe, ook zaagen. (*p*)

Toeſtand der zielen na de dood.

Paradys.

Verloſſing der verdoemden.

20. Onder de *toekoomende dingen* bewees *Athenagoras* de *opſtandinge* in een byzonder Boek, gelyk ook de anderen hier en daar teegen de Heydenen. Zy ſpraaken ook altyd van *tweederleye toekomſten van Chriſtus*, waar van de eene nu reeds al geſchied was, verachtelyk en ellendig; de andere, wanneer hy van den Heemel met heerlijkheyd en met een heyr van Engelen zal koomen. (*q*) Verder, *Dat de Vader door Chriſtus een nieuwen Heemel en Aarde ſcheppen zoude. Deeze Chriſtus* zou-

Toekomende dingen.

Nieuwe Heemel en Aarde.

(*b*) Barnab. p. 44. (*c*) Juſtin. Apol. I. p. 40. (*d*) Theophil. II. p. 103. (*e*) Juſtinus Dial. p. 287. (*f*) Juſtin. Apol. I. p. 40. (*g*) Idem Dial. p. 223. (*h*) Idem l. v. fin. c. (*i*) Eraſmus Argum. ad - - - (*k*) Juſtin. Dial. p. 333. (*l*) Irenæus V. p. 547. (*m*) Idem II. c. 5. (*n*) Idem I. c. 29. (*o*) Juſtin. Apol. I. p. 41. & II. p. 58. Athenag. Apol. p. 12. Iren. I. c. 2. III. c. 5. & IV. c. 28. (*p*) Athenag. p. 35. (*q*) Juſtin. Apol. II. p. 87.

Jaar C. tot CC.

Ryk des Heeren.

zoude ook maaken, *dat Jeruzalem zoude blinken als een altijd duurend licht.* (*r*) 't Welk zy dan breeder aldus verklaaren: „ God zal in 6000 „ jaaren alles voleynden. Want eene dag is by hem als 1000. jaaren, „ uyt den xc. *Psalm.* Wanneer nu de Zoone Gods koomen zal, en de „ tijd der boosheyd verkorten, en de goddelooze oordeelen, Zon, „ Maan en Sterren veranderen, als dan zal hy op den zeevenden dag „ rusten. (*s*) De rechtgeloovige Christenen weeten, dat 'er eene op- „ standinge der dooden geschieden zal, en dat zy duyzend jaaren in het „ weeder opgerechte, opgepronkte en vergroote Jeruzalem zullen lee- „ ven, gelyk de *Propheeten*, *Esaias*, *Ezechiel*, en andere verkondigen. 't Welk zy dan uyt deeze, en de Openbaaringe van *Joannes*, bewyzen, *die byzonder voorzegd heeft*, *dat de geloovige van Christus* 1000. *jaaren te Jeruzalem zullen zyn*, *en dat hier na eene algemeene opstandinge en oordeel zoude zyn*, 't welk zy uyt *Luc.* xx. verklaaren. (*t*) „ In hoe veele „ daagen de weereld geschaapen is, in zoo veele 1000. jaaren werd zy „ ook voleynd, daarom zegd de Schrift in 't eerste Boek van Moses, „ God voleynde aan den zesden dag alle zyne werken, en ruste aan den „ zevenden dag. Dit is een verhaal van 't geene te vooren geschied is, „ en eene voorzegginge van toekomende zaaken. Want een dag „ is voor de Heere als 1000. jaaren. (*u*) Wanneer de Antichrist alles „ in deeze weereld verwoest zal hebben, daar hy drie Jaaren en zes „ maanden zal heerschen, en in den Tempel te Jeruzalem zitten, als „ dan zal de Heere koomen van den Heemel in de wolken, in de heer- „ lykheyd des Vaders, om hem en de zyne in den poel des vuurs te „ werpen; als dan zullen de rechtvaardige de tyden des rijks voort bren- „ gen, de rust, den zeevenden geheyligde dag, en aan Abraham de be- „ lofte van de erffenis weedergeeven. In welk rijk, na des Heeren „ woord, veele van het Oosten en Westen zullen koomen, en met A- „ braham, Isaak en Jacob aanzitten. (*x*) Andere plaatzen hier van, als ook van de overige punten zal ik voor ditmaal voorby gaan.

(*r*) Idem Dial. p. 341. (*s*) Barnab. p. 42. (*t*) Justin. Dial. p. 340. seqq. (*u*) Irenæus v. c. 23. (*x*) Ibid. c. 25.

Eynde van 't tweede Boek.

HET

Jaar CC. tot CCC.

HET DERDE BOEK.

Van de aanmerkelijkste Kerkelijke Geschiedenissen in de derde Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van de geschaapenheyd en vermeerderinge der Christelijke Gemeentens in deeze tyden.

§. 1.

Et de lieden dan, waar onder de *Christenen* in deezen tijd moesten leeven, stond het meest eeven zoo, gelyk in de voorige eeuwe in 't begin in 't algemeen beschreeven is. De vervolgingen zullen het ook zoo aanstonds wel uytwyzen, hoe de Grooten toen ter tyd teegen haar gezint waaren. De Keyzers zelfs waaren gemeenelyk in het begin van haare regeeringe wel taamelyk goedaardig teegens de *Christenen*, en dat wel door een Staat-reegel, om zig by de onderdaanen zoo veel te vaster te stellen, byzonder daar deeze lieden nu al een groot deel van 't volk uytmaakten. Dog eenige bleeven haar gansche leeven door de *Christenen* toegedaan, of ze lieten hen ten minsten haare zaaken verrichten, zonder dat zy haar vervolgd hebben. 't Welk men van *Alexander Severus*, *Gordianus*, *Philippus en Gallienus* by na niet anders uyt de Historien zien kan. Ondertusschen waaren echter de *Præsidenten*, Landshoofd-lieden, en andere *Onder-Regenten* dikmaals, veel kwaader, als de Heeren zelfs: misschien om dat de Priesters en de Wysgeeren vryer toegang tot hen hadden, als tot de hoogste *Majesteyten*, en die zig de regeering meer aan wilden neemen, of ook moesten, als de Keyzers, die gemeenelyk maar in dronkenschap verzoopen laagen, en zich om andere dingen, die haare behoudenis niet onmiddelyk raakten, heel weynig bekommerden. Om deeze reede leest men van zoo veele Steedehouders in de Win-gewesten, die teegens de *Christenen* zeer bitter zyn geweest, als by voorbeeld, in *Africa* van *Vigellius*, *Saturninus* en *Scapula*, in *Parthen* van *Plautianus*, in *Cappadocia* van *Herminianus*, te *Antiochie* van *Theotecnus*, insgelyks van *Demetrianus*, en meer andere. (*)

Onthaal der Heydenen jegens de Christenen.

Ook van de Keysers.

Haare Staat-dienaars.

2. De orde der Wysgeeren of Professoren was meede een groote steunzel der Heydense vyandschap teegen de Christenen. Onder welke toen ter tyd beroemd waaren de booven gedachte *Celsus*, en dan *Malchus*, of gelyk hy in 't gemeen genaamd werd, *Porphyrius*. Deeze was dies te gevaarelyker en bitterder teegen hen, door dien hy te vooren een *Christen* was geweest. (*a*) Weegens groote verbitterdheyd schreef hy ook teegen de *Christenen* wel 15. boeken. (*b*) Maar hy wierd van *Apollinaris*, *Methodius*, en daar na van *Eusebius*, *Cyrillus*, *Philostorgius*, en andere, weederleyd, daar hy dog ondertusschen veele met zyne Sophisteryen af en te rug mag gehouden hebben, die hy uyt *Aristoteles*, en andere vyan-

De Wysgeeren waaren in 't gemeen vyanden der Christenen.

(*) Tertull. l. ad Scap. Cyprianus adv. Demetrian. Eusebius l. x. c. 2. (*a*) Socrates l. III. c. 20. Augustinus l. 1. de Civ. Dei c. 28. Conf. Vossius l. 11. de Histor. Gr. c. 15. (*b*) Suidas h. v. conf. J. Gothofredus ad Philostorg. l. IIX. c. 15. p. 350. & Holstenii diss. sing.

Jaar CC. tot CCC.

vyanden der waarheyd, meesterlyk wist by te brengen. Deeze aanvechtingen bestonden nu wel meest in het *disputeeren*, waar by nog de bloedige raadgeevingen der Rechtsgeleerden kwaamen, welke tot de *practijk* traaden, en de Keyzers metter daad, uyt de gronden van haare rechten en wetten, tot vervolgingen aanhitsten. Dus klaagen de *Christenen* over de anderzins beroemde, dog recht booze Rechtsgeleerde *Ulpianus*, dien men nochtans in zoo veele volgt, dat hy alle de Antwoorden der vorige Heeren opgezocht, en aan den Keyser *Alexander Severus* getoond hadde, hoe men deeze lieden, byzonder van weegen hunne t'zaamenkomste straffen moeste, (*c*) met welke hier na de andere *Julius Paulus* eeven zoo scherp aangedrongen heeft, en de *Christenen* geen geringe rampzaaligheeden door zyne antwoorden (*responsa*) en raadpleegingen (*consilia*) berokkend heeft, gelyk het anders onder den *Antichrist* op de *Universiteyten* toegaat.

De Rechtsgeleerde hitzen de Overigheid aan.

3. Zoo ongereymd en gruwelyk nu, als het Heydensche weezen in 't algemeen was, zoo hart bestonden dog veele, byzonder onder de Grooten nog daar op, en meenden, dat zy zonder nadeel van haar genoegen, eer, en voordeel, dat niet konden laaten vaaren. Daar en teegen de Jooden, zoo wel uyt deeze oorzaaken, als uyt haare gewoonelyke halsterrigheyd na Gods rechtvaardig oordeel, altyd verstokter wierden. Niet teegenstaande zy ook toenmaals haar land nog al moesten schuwen, en niet een voet daar in, byzonder in *Jerusalem*, derfden zetten, uyt krachte van het scherpe Keyzerlyke verbod. (*d*) Niet te min hielden zy zig nog voor onschuldig, en haare dingen voor recht. Een goed deel van haar trok naar *Egypten* en *Africa* toe, zy lieten ook niet na, daar ze maar dorsten, haare Schoolen op te rechten, byzonder in *Babylonie*, daar de *Soranse*, *Nahardeense* en *Pumbeditanse* schoolen bekend wierden. Zy deeden met schriften wat zy konden, en maakten ontrent het midden deezer Eeuwe hunnen *Talmud* in *Palæstina* op, en, na de gissinge van zommige, gebruykten zy ook al den *Targum*, die van *Jerusalem* de naam had. Ja de *Christenen* moeten ook veel teegenspraak en hinder van haar geleeden hebben, wyl *Tertullianus* en *Cyprianus* heele boeken teegen haar moesten schryven: welke echter hen, neevens de andere regte *Christenen* heel anders bejegenden, als hier na onder het openbaare verval geschied is, gelyk men hier na breeder zal konnen zien.

Toestand der Jooden.

Hunne Schoolen.

Schriften.

Talmud.

4. Neevens en onder zodaanige machtige vyanden moesten nu de *Christenen* zich toen ter tyd ophouden, daar zy dan rechtschaapen geoeffend, en in 't geloof en geduld beproefd wierden. Ondertusschen konden zy dog, uyt de plaatzen, daar in zy leefden, niet ten vollen uytgeroeyt werden: en, wanneer men al veele van haar op de eene plaats liet ombrengen, zoo vonden zich echter altyd meer van haar daar teegen. En daar door bleeven zy niet alleen in staat, en vermeerderden aan die streeken, daar in de voorige Eeuwe van gemeld is, maar zy breydden zig altyd wyder uyt, zoo dat de vyanden niet wisten, hoe dat het moogelyk was. Want *Italie*, *Griekenland*, *Vrankryk*, *Asie*, en *Africa*, was vol van *Christenen;* Ja *Tertullianus* zegd regt uyt teegen de Jooden, die hem licht over loogens hadden konnen overtuygen, indien hy valsch opgegeeven had: *Voor Christus waaren nu alle poorten in de steeden en dorpen open, aan alle plaatzen woonden nu Christenen, het rijke van Christus strekte zig over al uyt.* En een ander kort hier na: *Daar zijn ontallijke Christenen door de gansche weereld, en in gantsch Griekenland, ja onder alle an-*

Uytbreydinge der Christenen.

(*c*) Lactantius l. V. c. 11. (*d*) Tertullianus Apol. c. 21. Eusebius l. IV. c. 6. Spartianus in Sever. (*) Tertullianus adv. Jud. fine.

andere volkeren, welke haare vaderlijke inzettingen en hunne gewaande Gooden verlaten, en zig onder de tugt en gehoorzaamheyd van Christus hebben begeeven. (e) Ja een oude Historie-schryver steld van de tyden voor de vervolginge van *Diocletianus* daar by, *dat de Christelijke leere onder alle lieden, zoo wel Grieken als Barbaaren, in een groote roem en gerugt was gekoomen.* (f)

Jaar CC. tot CCC.

5. Buyten de landen en steeden nu, die wy in de voorgaande eeuwe met *Christenen* hebben bezet gezien, (waaronder *Italie*, *Vrankrijk*, *Spanje* en *Griekenland* zonder twyffel wel de voornaamste waaren) zoo gedenkt *Tertullianus* ook wel uytdrukkelyk van de *Duytsche*, beneevens de *Sarmaten*, *Daciers*, *Scythen*, en veele andere landen van afgeleegene volkeren, en onbekende Eylanden, die men onmoogelyk alle niet weeten of tellen kan. (*) Aan alle welke plaatzen de naame van *Christus* nu regeerde. 't Welk aan een schrander gemoed met reeden alle zwaarigheyd heel wel beneemen konde, wanneer het maar die groote en ongewoonelyke voortgangen aanzag, welke, zonder eenig uytterlyk geweld of list, en kloekheyd, enkel en alleen door de eenvoudige bekendmaakinge der waarheyd, ontrent het *Christendom* voorvielen. Aangezien dit alles voor de menschelyke kragten t'eenemaal onmoogelyk was geweest, by aldien niet een hooger hand dit groote werk geholpen en vastgesteld hadde. Zag men nog daar en boven op de grouwelyke vervolgingen en heymelyke practyken der vyanden, teegen de welke geen mensch altoos met alle zyne wijsheyd en standvastigheyd voor zich zelven op mogt; zoo moest men gewisselyk verbaast staan over de teegenstrydige werkingen, welke deeze dingen hadden. Want, in plaats, dat zy het getal der *Christenen* hadden moeten verzwakken, de anderen van haare gemeynschap doen afschrikken, en alles in verwerringe brengen, zoo zag men veel eer het rechte teegendeel onophoudelyk geschieden. En, wanneer de Christenen zich uyt loutere ervaarenheyd, beroemden, dat het bloed der *Christenen*, als het vergooten wierd, het zaad der Gemeente was, zoo konden de Heydenen, teegen de klaare oogenschyn, zulks niet loochenen. En dit blyfd nu wel de hoofd-oorzaak des wasdoms en van de behoudenis der Christelyke leere.

Duytschen. Sarmaten. Scythen.

Wonderbaaren aanwas.

6. Midden onder de grouwelyke beroertens en vervolgingen, wierden dikmaals wel de meeste zielen gewonnen. De Keyzer *Severus* mogt overal woeden, zoo zeer hy wilde, *Origenes* bleef echter te *Alexandrie* wel gemoed zitten, en leerde aan de ongeloovige den weg tot *Christus*. Ja hy overtuygde ook niet weynige van de voornaamste, geleerdste, en verstandigste. (g) En, als den allarm met het oproer aldaar aanging, zoo trok hy ondertusschen naar *Palestina*, leerde te *Cæsarea* met groote toeloop, waar heen zig de menschen van alle plaatzen begaaven, om hem te hooren. (h) Ondertusschen klonk de roep van hem zoo wyt, dat ook een kleyne Kooning, of Vorst uyt *Arabie* hem tot zich liet haalen, om van hem in 't *Christendom* onderweezen te werden. (i) Alwaar wel behalven dat al reedelyke sterke Gemeentens mogten zyn, door dien 'er, ontrent deeze tyd, van wel twee Opzienders van *Arabie* gewag werd gemaakt. (k) Onder *Valerianus* ging het eeven zoo toe, dat *Dionysius* van *Corinthe* by die vervolginge na *Lybie* in ballingschap verweezen wierd, dog, maar alleen tot bevorderinge van het *Euangelium*. Aangezien hy, midden onder de vervolginge en steeniginge der Heydenen, allengskens, door

Zelfs onder de vervolgingen. Origenes bekeerd 'er veele.

Dionysius Corinthius.

(e) Origen. l. IV. περὶ ἀρχῶν. (f) Euseb. IIX. c. I. (*) Tertullianus adv. Jud. cap. 7.
(g) Eusebius VI. c. 3. (h) Ibid. c. 30. (i) Idem II. c. 19. (k) Ibid. c. 5.

Jaar CC. tot CCC.

door zyne doordringende leere en voorbeeld hunne herten won, en de eerste aldaar eene Gemeente stichtte. (*l*) Alzoo nu de onrustige tyden het werk des Heeren in zyne voortgang niet hadden gehinderd, zoo geschiedde het ook niet minder, wanneer de *Christenen* een weynig lucht en vryheyd kreegen; toen hielden zy nog veel minder op, en besteedden haaren tyd en geleegenheyd geheel en al aan de verkondiginge van de weg des leevens. Zoo dat op deeze wyze de vyanden in haare gedachten heel kwaalyk daar aan waaren, en wel noodzaakelyk met groot verdriet en bitterheyd moesten toezien, hoe dat op beyderlye aart geen stooren, nog weeren meer helpen kon. Vielen zy op de *Christenen* aan, en gingen ze met lasteringen, *martelisatie*, en moorden op haar los, zoo wierden zy naar hunne meening maar des te halsterriger; lieten zy hen vry door gaan, zoo breydde zich dat gewaande vergift te bekwaamer en ongemerkter uyt: in 't korte, wat God wilde hebben, dat konden deeze ellendige schepzelen ook toen ter tyd onmoogelijk niet beletten.

Vryheyd der Christenen aan 't Hof.

7. Het is ook zeer aanmerkelyk en aangenaam, 't geene *Eusebius* van den toestand voor de laatste vervolginge, gedenkt, die hy zelfs voor een groot gedeelte beleefd gehad heeft. De grooten aan 't Hof, en de Keyzer zelf lieten toen aan de *Christenen* heel veel vryheyd, en mochten wel lyden, dat haare amptenaars openbaarlyk voor haare oogen de voornaamste stukken des Christendoms oeffenden. Ja de Christenen hadden meer gunst en gehoor by hen, als andere, gelyk als 'er van *Dorotheus*, *Gorgonius*, en andere, verzeekerd werd; de meenigte der geloovige wierd dan overal zoo groot, dat zy aan de voorige plaatzen haare vergaaderingen niet meer houden konden, en na grooter omzien moesten. Zelf de moeder van de Keyser *Alexander Severus*, *Mamæa* genaamd, wierd begeerig om den toenmaals beroemde Leeraar *Origenes* te spreeken. Zy liet hem ook, als zy te *Antiochie* was, door haar lyfwacht by zig roepen, en hoorde hem een goede wyle van de heerlykheyd Gods, en van de Godlelyke leere, spreeken. Gelyk zy dan ook, als een godvruchtige en bezaadigde vrou, geroemd, en van andere verzeekert werd, dat *Origenes* haar in 't Christendom waarlyk onderweezen heeft. (*n*) Ten minsten is het gewis, dat God dit alles door zynen heyligen raad, en tot een goed eynde, zoo heeft geschikt. En, genoomen dat deeze aanneeminge van 't Christendom niet zoo ruchtbaar of bekend geworden waare, zoo kan 'er dog in 't geheym en in 't herte meer voorgevallen zyn, als de andere hebben konnen bemerken. Inzonderheyt, daar deeze vrouw, Weduwe zynde, afgeleefd was, en daarom in eenzaamheyd en stilte, buyten onrust en opzicht van 't Hof, zal gebleeven zyn.

Mamæa de Keyzerin hoord Origenes.

Philippus de Arabier, of hy een Christen is geworden.

8. 't Zelfde is ook te overweegen by 't verhaal van het *Christendom* van een Rooms Keyzer genaamd *Philippus de Arabier*. Want, alhoewel anders onder de *Christenen* gewoonlijk en ook noodzaakelijk was, het geloof meede uyterlijk met woorden ende werken te belyden: zoo kon het dog zomwijlen gebeuren, dat waarachtig bekeerde, byzonder in 't begin, en uyt groote zwakheyd, uyt vreeze, of andere oorzaaken, hen onder de meenigte van de ongeloovigen stil hielden, of dat ze, door Godes wonderbaare schikkinge, zonder hun toedoen, zijn verborgen gebleeven. Zoo is ook wel te gelooven, en uyt veele omstandigheeden der *Historien* te besluyten, dat onder de Grooten te *Roome* meenig *Christen*

Heymelyke Christenen.

(*l*) Euseb. VII. c. 11. (Euseb. IIX. c. 1.) (*m*) Ibid. l. VI. c. 21. (*n*) Suidas in Ωριγένης. Nicephorus V. c. 17. Zonaras Annal. Tom. II. p. 225. Hieronymus de Scr. Eccl. in Orig. Orosius l. VII. c. 18. Adv. Chron. Æt. 6. Cedrenus, Syncellus, Glycas. Conf. Wettenius ad Origenis Dial. cont. Marc.

ſten al heymelijk heeft geſchuyld, dien God heeft verborgen gehouden, dewyl hy dezelve tot zyn belydeniſſe, en het daar op volgende lyden nog te zwak heeft bevonden. Dit mag nu wel met deezen Keyzer *Philippus* ook in 't begin bedektelyk geſchied zyn, alzoo hy met *Origenes* maar ſteels gewyſe heeft brieven gewiſſeld, die hy anders wel opentlyk hadde konnen laaten tot zig komen, indien hy 't aan alle de weereld hadde willen bekend maaken. *(o)* Waar door dan ook *Origenes* ſelfs met de andere Schryvers dies tyds met een goed inzicht hier af niet zonderlyks hebben verhaald, tot dat *Euſebius*, die zaak eerſt van andere vernoomen hebbende, dezelve heeft beſchreeven. *(p)* Vermits zy van diergelijke zaaken weynig roemens maakten, als ergens groote perzonnagien *Chriſtenen* wierden, veel min 't zelfde overal verbreydden, maar in de grootſte nootzaakelykheyd alleen dezelve bekend maakten, gelyk ons de *Exempelen* doorgaans zulks leeren. Jaar CC. tot CCC.

9. Ondertuſſchen hebben dog van de bekeeringe van *Philippus* de volgende Hiſtorie Schryvers duydelyk getuygd. *(q)* De Heydenen hebben uyt onweetenheyd, en de Chriſtelyke Schryvers buyten twyffel uyt ontzag, jeegens *Conſtantyn de Groote*, daar af ſtil gezweegen, om welke te behaagen, *Euſebius* ook namaals na zyne gewoonelyke pluymſtrykerye, dit opentlyk als herroepen, en deezen tot den eerſten Chriſten Keyzer gemaakt heeft. Waar van ook miſſchien deſſelfs twyffelachtige voorſtellinge van daan komt, daar hy verhaald dat het bekende gerucht liep, of de ſchriftelyke getuygeniſſe, (κατέχει λόγος) gelijk het na den letter eygentlijk ſtaat: hoewel hy maar het gemeene ſeggen by de geſchiedeniſſe, op wat wyze *Philippus* door den Opziender van de Gemeente was afgehouden, verteld, maar niet by de ſaake ſelfs, welke hy voor zeeker ende gewis houd, naamelyk, dat hy t'eenemaal een Chriſten is geweeſt: χριστιανὸν ὄντα, *Chriſtianus namque erat*, *want hy was een Chriſten*, gelyk de Overzetters ſtellen: maar de geheele geſchiedeniſſe verhaald hy aldus: Als *Philippus* na zijn bekeeringe in de nacht voor *Paaſchen*, met de Gemeente geneegen was te bidden, zoo weygerde den opziender hem in te laaten, tot dat hy zich bekend maakte, en zich onder het getal der boetvaardigen ſtelde. Daar beneevens zeyde hem ook dezelve onbeſchroomd aan, dat hy niet eerder tot de Gemeente aangenoomen zoude werden, tot dat hy deeze boet-ordeninge voldaan hadde, alzoo hy veele en groote buytenſpoorigheeden begaan hadde. Waar na de Keyzer zig ook gevoegd, en zijne oprechtigheyd en beſcheydenheyd, in de begeerte naar de vreeze des Heeren met 'er daad betoond heeft. Bewys hier af.

10. Schoon nu deeze veranderinge van *Philippus* mogt onbekend zijn, zoo zeggen dog de Hiſtorie Schryvers, dat *Decius*, zijn navolger in 't Rijk, uyt grooten haat teegen *Philippus*, de Chriſtenen heeft beginnen te vervolgen, na dat hy deezen, met den anderen *Philippus*, hadde om het leeven gebracht. Ja dat hy zelve met deeze vervolginge teegens de Godsdienſt van *Philippus*, groote wreedheyd bedreeven hadde. *(r)* Uyt alle het welke te zien is, dat het niet zoo t'eenemaal bedekt is gebleeven,

 hoe-

(o) Euſeb. VI. c. 39. & Chron. in Philipp. *(p)* Idem VI. c. 37. *(q)* Hieron. l. c. Nicephorus V. c. 25. Cedrenus Comp. Hiſtor. p. 211. Georgius Syncellus Chron. p. 362. Caſſiodorus Chron. Oroſius VII. 28. Vincentius Lirinenſ. Commonit. c. 23. Chronicon Alexandrin. ad Ann. 5760. Beda de VI. Ætat. pag. 167. & de Temp. c. 22. Ado l. c. Freculfus in Chron. Tom. II. Lib. III. c. 2. Acta Pontii ap. Baron. A. CCXLVI. n. 9. Martyrologium Rom. Adonis & Uſuardi d. 4. Mai. Regino Prumienſis Lib. I. Chron. p. 5. Marianus Scotus Lib. XXII. Ætat. 6. ad A. C. 247. Otto Friſingenſis lib. III. Chron. cap. 34. Lambertus Schafnaburgenſis de Reb. Germ p. 151. Engelhuſius Chron. p. 86. Hermannus Contractus Chron. p. 107. Gregorius Albupharajus Hiſt. Dynaſt. VII. p. 80. Euſeb. Vit. C. M. lib. IV. c. 62. *(r)* Euſeb. Chron. ad Ann. I. Decii & Hiſt. Eccl. c. 39. Hieronymus de ſcr. c. 54. Oroſius VII. c. 21. Jornandes lib. I. de ſucceſſ. Temp. Nicephorus V. c. 27. 32. 33.

Jaar CC. tot CCC. hoewel de brieven van *Origenes* aan *Philippus*, en zyn huysvrouw *Severa*, in 't geheym geschreeven zijn, van de welke de oude met groote zeekerheyd gewag maaken, in zoo verre zelfs, dat *Eusebius* getuygd, dat dezelve nog by zijn tijd, te zien zijn geweest, en, dat hy ze, met veele anderen, in een boek hadde verzaameld. 't Zelfde heeft ook *Hieronymus* namaals rond uyt bekend, dat zy toenmaals nog niet, gelijk daar na is komen te gebeuren, zijn verlooren geraakt. Zoo kan hier het vermoeden ook geen plaats hebben, als of de Historie Schryvers de naam van deeze Keyser *Philippus* voor die van een ander man van gelijken naam, welke in Egypten voorzitter, en een Christen was geworden, hadden genoomen, door dien zy immers wel uytdrukkelijk den Keyzer, met desselfs Huysvrouw, by naamen noemen, en zulks wel niet lang na de tyden van deeze Keyzer. Veel weyniger kan men ook bewyzen, dat *Philippus* zich maar zoo hadde gelaaten, en andere konstenaryen daar onder gezogt; welk vermoeden t'eenemaal ongegrond is, en niet kan toegelaaten werden.

Zyn goed gedrag. 11. Genoomen ook, dat hy in den beginne zyner Regeeringe groote buytenspoorigheeden begaan hadde, en met zyne gedenk-penningen en andere gedenk-teekenen, hadde te kennen gegeeven, dat hy een Afgooden-dienaar, en het Heydendom toegedaan was, gelyk het ook zeeker zoo is: zoo is dog dit alles voor zyne bekeeringe tot het Christendom geschied, overmits hy nog al ettelijke Jaaren voor zijn bekeeringe als een Heyden heeft geregeert. Daar en teegen geeft men getuygenissen van hem, dat hy namaals, by de schouspeelen van het *Roomsche volk*, genaamd *ludi seculares*, of Eeuw-speelen, nooyt op het *Capitool* is gegaan, gelijk men anderzins gewoon was te doen, om aan de Afgooden aldaar te offeren. *(s)* Om niet op te haalen, hoe veel goede dingen hy anders gesticht heeft, daar hy de vuyligheeden der Poëten, om geen ergernisse te geeven, beteugeld, *(t)* en een seekere schandelyke maniere van leeven t'eenemaal heeft uytgeroeyd. *(u)* Wil men echter in teegendeel zeggen, dat *Philippus* tot de opentlyke oeffeninge van de Christelyke Godsdienst, geen toebereydzelen gemaakt, geen Kerken geboud, de Kerken Leeraars met geen noodige bezoldingen verzorgd, en zig weynig by dezelve in achtinge gebracht heeft, gelyk *Constantinus* gedaan hadde; zoo staan wy gaarne toe, dat geen van deeze dingen tot zyn lof gezegd werden. Maar de geschaapenheyd dier tyden was met die van *Constantinus* ook geheel en al onderscheyden. Wy zullen hier na zien, dat de *Christenen* dier tyden zeer talrijk, en by de Grooten van 't Hof zeer aanzienelyk waaren, zoo en in diervoegen, dat *Constantinus* niet konde naarlaaten sig haarer aan te neemen. Daar en teegen was in deeze tyden niets verachtelijker, ellendiger noch zwakker, als de *Christenen;* vermits ze wel veele in getaale waaren, maar zy bestonden meest uyt een gering en zeer slecht zoort van volk. Zoo dat *Philippus* in groot bedenken nam, om het Heydendom opentlyk te verstooren, hunne Tempelen om te keeren, en hunne Afgooden te verwerpen, enz. om dat hy dog haast van de groote meenigte, zoude zyn onderdrukt, ende zijn voorneemen t'eenemaal verydeld geworden. Het is genoeg dat hy de Christenen onder zijne regeeringe groote vreede en rust heeft te weege gebracht; het welke een groot teyken van zijn geneegentheyd tot haar was, ende geen kleyne vertroostinge aan de arme vervolgde menschen heeft te weege gebragt.

Jegens de Christenen. [margin note beside "t'eenemaal heeft uytgeroeyd" line]

12. Hier over heeft nu wel elk een de vryheyd, om daar van na zyn eyge

(s) Orosius VII. c. 20. Freculfus l. c. (t) Apud Baronium l. c. (u) Lampridius in Alex. c. 8.

Jaar CC. tot CCC.

eyge believen te redeneeren: gelyk ik ook zelve doe, alzoo ik oorzaake hebbe gevonden, om myn gevoelen te verlaaten, in het geene ik, in de beschryvinge van de *eerste Christenen*, daar ontrent hebbe bygebracht; het welke ook de voorgemaakte stellingen niet nadeelig zyn kan, alzoo dezelve reeds op andere gronden al te zeeker steunen. Ondertusschen kan men dog door deeze korte voorstellingen zien; hoe verre de Lof-tuytingen van de History Schryvers van *Constantinus* gaan, als zy hem voor den eersten Christen Keyzer verheffen. Aangezien *Eusebius* op dezelve tyd en kort daarna verscheyde andere History Schryvers onbeschroomt hen verlaaten, en *Philippus* voor getrokken hebben. En wie weet ook, of het voor het rechte Christendom niet is beeter geweest, dat deeze Keyzer geen groote staat daar op gemaakt, en geen uytterlyke schyn en pracht met zich in de Kerk gesleept heeft, gelijk daarna *Constantinus* heeft gedaan. De meenigvuldige beroertens en kastydingen waaren de Christenen in die tijd veel beeter, en den Leeraaren tot de trouwe en ootmoedigheyd veel nutter, als daarna de hoofsche maaltyden, voorrechten en rijke giften van *Constantinus*. Als men maar den rechten aart van 't Christendom, na deszelfs gronden, een weynig betracht, zoo zal het niemand ongerymd konnen voorkoomen, het geene ik hier schryve. Echter vinde ik noch daar en boven zeer veele aangenaame en braave Schryvers, die met my in deeze zaake overeen komen. (*x*)

Vermeerderinge der Christenen.

13. Voor 't overige blykt uyt dit geheele Hoofdstuk in 't algemeen zeer klaar, dat het grootste en voornaamste, aangaande de bekeeringe der ongeloovigen, in de eerste en tweede Eeuwe, is voorgevallen; en dat de Gemeente daarna niet zoo zeer in getalle is vermeerderd, als ze wel aan Leedemaaten is versterkt geworden. Want het Christendom was nu reets over al verbryd, eenige weynige Landen uytgenoomen, tot dewelke daarna noch eenige gekoomen zyn. Ondertusschen vermeerderde zich het werk noch verder in huysgezinnen en byzondere perzoonen, na dat de Regenten by tyden en wylen veel goedheyd voor hen hadden, en groote vryheeden aan hen vergunden. Inzonderheyd vermeerderde den aanhang der Christenen zich uyttermaaten zeer onder de groote en magtige, zoo dat hunne zaake aanstonds daar door een ander aanzien kreeg, daar het te vooren alleen onder gemeene menschen was gebleeven. En deeze zoo uyttermaaten groote vermeerderinge der Christenen in de voornaamste plaatzen, veroorzaakte zeekerlyk aan 't Hof een groot nadenken, en het maakte de dwingelanden bezorgt, hoe zy het gedreigde ongeval, na hunne meeninge, best zouden voorkomen; alzoo zy, naar hun verstand geen ander besluyt konden maaken, als dat deeze groote meenigte, ook groote veranderingen in den staat zoude maaken; daarom was in haare gedachten vuur en zwaard het zeekerste middel, en zy begosten alzoo die gruwelyke vervolgingen, welke ook dies te schrikkelijker en grooter waren, na de maate en 't getal der *Christenen*, die voor de hand kwaamen, met de welke men te doen hadde, en die men gaarne op eenmaal wel zoude hebben willen uytroeijen.

(*x*) Baronius A. CCXLVII. Huetius lib. I. Origen. c. 4. Natalis Alexander Diss. Spondanus An. CCLVI. & CCXLIX. Fleurus lib. VI. Hist. Eccl. p. 153. To. II. Centur. Magdeb. III. c. 2. p. 6. Osiander Centur. III. L. II. c. 12. Bucholzerus Chron. Gualterius Fab. Chron. p. 217. Hottingerus cap. III. Hist. S. p. 107. Pareus Med. H. E. p. 161. Alstedius Chronol. p. 190. Dresserus P. II. Isag. Hist. p. 308. Boxhornius p. 215. Hist. Univers. le Moyne Var. S. proleg. & Not. p. 1106. 1109. Hornejus. Pappus aliique dubitantes ac omnino P. de la Faye & Neumannus diss. singul.

Jaar CC. tot CCC.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van de Hoofd Vervolgingen der Christenen in deeze Eeuwe.

§. 1.

Hoe sig Septimus Severus teegens de Christenen gedragen heeft.

HIerom begon metter haast weederom de vervolginge, in het tweede of derde Jaar van deeze Eeuwe, nadien dezelve ter naauwer nood onder *M. Antoninus* een weynig tijds hadde opgehouden. Want, alhoewel de Keyzer *Septimius Severus* zelfs de oorzaak daar af niet was, zoo gingen nochtans de Landvoogden in de *Provintien* met de arme menschen flecht genoeg om, gelijk men aan *Plautianus*, *Vigellius*, *Saturninus* en *Scapula* kan zien, aan welken laatsten *Tertullianus* hier over een eygen geschrift heeft laaten afgaan. Waar in hy den Keyzer *Severus* prijst, dat hy een zeeker Christen, genaamd *Proculus*, tot zich hadde genoomen, en tot aan zijn dood in zijn Paleys behouden, om dat hy hem eens van een zeekere krankheyd, alleen met olie, geneezen had. Insgelijks, hoe hy veele luyden hadde geroemd, en tegens het woeden van het gemeene volk verdeedigt, schoon hy wel wiste, dat zy van deeze Secte (zoo noemde men het Christendom) waaren. Maar het heeft niet lang, met deeze geschaapenheyd van zaaken, geduurt. Want kort daar op was alles uyt, en deeze Schryver vond noodig, een uytvoerlijke verdeedigings-schrift aan de Roomsche Regeeringe te schryven. Waar in hy de onbillikheyd en den grouwel deezer vervolginge wydloopig voorsteld, gelijk men die nu noch in onze taal leezen kan. (*)

Verdeedi-ging-schrift van Tertullianus.

Vervolginge onder Severus.

2. De vyanden der *Christenen* bliezen den Keyzer zoo lang in de ooren, en ze stelden hem het naakende gevaar van den staat voor oogen, dat hy zich ten laatsten, in het tiende Jaar van zijn Regeeringe, vond bewoogen, om een bevel-schrift teegens hen te laaten verkondigen, in het welke hy op zwaare straffen verbood, een Christen te werden, of te zijn, gelijk een Heydens Schrijver zelfs aanroert. (*a*) Waar door alle beweegreedenen of verdeedigings-schriften t'eenemaal te gronde vielen, en de rasernye wierd losgelaaten, om dit arme volk t'eenemaal te verslinden, zoo dat de droefheyd en het gejammer onbeschryffelijk groot was. Ook zoodanig zelfs, dat zommige van gevoelen wierden, dat de tyden van den grooten *Antichrist* (van dewelke men zoo veele *Prophetyen* hadde) gekomen waaren. (*b*) De oorzaake van deeze onruste, zegt men gekomen te zijn van een zeeker Christen Zoldaat, welke by de monsteringe den Laurier-krans, die de Heydensche Zoldaaten op hunne hoofden droegen, in de hand hield, waar door alle de Bevelhebbers, zoo wel als de Keyzer, zeer verbitterd wierden. (*c*) Nu kan dit ook wel zeekerlijk, tot deeze zoo groote, en kort daar op volgende wreedheyd, geleegenheyd gegeeven hebben; maar de hoofd-oorzaake hier af, was voor 't grootste deel de zorge en bekommeringe van de grooten, welke men ook den Keyzer te gemoet voerde, dat de *Christenen* eens onvoorziens alles zouden omkeeren, weshalven men haar hier inne noodzakelyk diende voor te komen.

Was seer groot.

Te Alexandrie.

3. De onrust verspreydde zich door het geheele *Roomsche* gebied, het welke toen ter tijd het grootste deel der weereld uytmaakte. In 't byzonder

(*) Tertullianus ad Scap. c. 4. Nicephorus V. c. 11. (*a*) Spartianus in Sev. c. 17. Eusebius VI. c. 1. & in Chron. Hieronymus de scr. c. 54. (*b*) Eusebius VI. c. 7. (*c*) Tertull. de Cor. Milit.

zonder was die te *Alexandrie* buyten gemeen groot, door dien men alle de Martelaaren van geheel *Egypten* en *Thebais* daar na toe ſleepte, om dezelve door de gruwelijkſte pijnen en ſmerten ter dood te brengen. Onder welke de Vader van *Origenes*, genaamd *Leonides*, wierd onthoofd, en deſſelfs goederen prijs verklaard, met deezen noch kleinen *Origenes* vyf Weezen achter laatende. (*c*) Deeze Jongeling was ook byna aan zijn dood gekoomen, indien zijn Moeder deſſelfs kleederen niet verborgen, en hem alzoo gedwongen hadde t'huys te blijven; zijnde anders zeer begeerig om met zijn Vader te lijden. Ondertuſſchen verzelde hy namaals zeer veele Chriſtenen in hun Martelaarſchap, trooſtende dezelve die hy te vooren tot het *Chriſtendom* gebracht, en onderweezen hadde. (*d*) Waar onder voornaamelijk genoemd werden, *Plutarchus*, *Serenus*, *Heraclides*, *Heron*, *Herais*, *Baſilides*, *Potamiana* en *Marcella* haare Moeder. En de beyde Martelaareſſen *Perpetua* en *Felicitas* werden byzonder zeer geroemd, welke in die zelve tyd te *Tuturbo* in *Mauritanie* voor de wilde dieren zyn geworpen. Men heeft ook onderſcheydene handelingen van hun lijden, welke veel goeds en gedenkwaardigs van haar behelzen, dat God aan deeze Martelaareſſen en andere voor haar lijden noch veele dingen heeft geopenbaart, welke gaave te dier tijd noch zeer gemeen was. Met dezelve hebben toenmaals ook geleeden *Revocatus*, *Saturninus* en *Saturus*, de overige werden van de Schryvers niet genaamt, behalven 't geene in de handelingen der *Scillitaanſche Martelaaren* by *Baronius* ſtaat beſchreeven, by dewelke *Speratus*, *Donata*, *Secunda*, *Narzalis*, *Cittinus*, en verſcheyde andere aangeroert werden.

Jaar CC. tot CCC.

Origenes Vader onthooft.

Origenes begeerig tot het martelaarſchap.

Andere martelaars.

Perpetua en Felicitas.

4. Onder de volgende Keyzers, tot op *Decius*, heeft men weynig naricht van groote oproer teegens de Chriſtenen; waarom ook eenige de tyrannie van *Maximinus* ſtilſwijgende hier hebben laaten voorby gaan, (*e*) alzoo dezelve meeſtendeels over de voorſtanders der Gemeenten ging, welke men als roervinken van de geheele meenigte, gaarne van kant wilde helpen. (*f*) Deeze *Maximinus* hadde niet alleen van natuure een recht barbaaris en bloeddorſtig gemoed, maar hy was ook van de geheele familie en de bediende van *Alexander Severus* een zoo gezwooren vyand, dat hy het grootſte gedeelte derzelve liet vermoorden. Nu hadde, volgens het voorige *Hoofdſt.* §. 7. niet alleen deszelfs Moeder *Mamæa*, met de Chriſtenen heel veel gemeenſchap gehad, maar hy *Alexander* zelfs, mogtze ontrent hem zeer wel dulden. Gelyk hy ook het beeld van *Jeſus* in zyn Paleys hadde, en t'eenemaal geneegen was, alhoewel uyt Heydenſche bygeloovigheyd, *Chriſtus* eenen Tempel te bouwen; (*g*) ja dat meer is, dat hy de woorden van *Chriſtus*: *Wat gy niet wilt dat aan u geſchied, doed zulks aan een ander niet*, opentlijk roemde, en by alle gelegentheeden herhaalde, en in zyn Paleys en de gemeene gebouwen liet ſchrijven. (*h*) Dit gaf nu by de Heydenen veel ſcheele oogen, en verbitterde zoodanig hunne gemoederen, dat zy op alle zaaken, die ten Hove voorvielen, zorgvuldig acht ſloegen, en haar zoo lang ſtil hielden, tot dat zy geleegenheyd bequaamen, om hunne grimmigheyd en wraakluſt te konnen boeten. Waar toe hen den tyrannigen imborſt van *Maximinus* niet weynig hielp, welke zy ook daar toe aanprikkelden, door dien zy de oorzaake van de gruwelijke aardbeevinge in *Cappadocie* en *Pontus*, de Chriſtenen zottelyk toeſchreeven. (*i*)

Vervolginge van Maximinus.

Alexander Severus der Chriſtenen vriend.

5.

(*c*) Euſebius VI. c. 2. Hieron. ep. 65. Vincentius Lirinenſis Commonit. c. 23. (*d*) Idem c. 46. (Baronius A. CCII.) (*e*) Sulpicius Severus lib. II. Cyprianus lib. de Lapſ. (*f*) Euſebius VI. c. 28. Oroſius VII. c. 19. Firmitianus ap. Cyprianum ep. 80. (*g*) Lampridius c. 29. & 43. Fl. Vopiſcus in Aurel. c. 24. (*h*) Lamprid. c. 5. (*i*) Firmilianus apud Cyprianum ep. 75. Origenes Tract. 28. in Matth.

Jaar CC. tot CCC.

Vervolginge van Decius.

5. Van den toestand onder *Philippus de Arabier* hebben wy voor heene reeds genoeg gezegd, gelijk meede van de oorzaake der vervolgingen onder zijn navolger *Decius*, welke zich verhief in 't Jaar van *Christus* 249. Waar by noch kwam, dat de Heydenen den groote aanwas der Christenen onmoogelijk niet konden verdraagen, te meer om dat dezelve niet meer zoo verborgen bleeven, maar opentlijk begonden by malkanderen te vergaderen, en tot dien einde huyzen te bouwen. (*k*) Deeze waaren nu wel de uytterlyke beweegreedenen, gelyk ze door het vernuft ook wel konden begreepen werden. Maar de verlichte verstanden zagen hier verder, en bekenden zeer gaarne, dat deeze bezoekinge zeer noodig was. *Cyprianus*, welke te dier tyd tot *Carthago* gelyk als Opziender was, zegt zonder schroom, dat de langduurige ruste het Christendom zeer hadde verdorven, en dat de Leeraars groote schuld hadden aan de laauwheyd der andere Christenen. Waarom haar alle deeze beproevinge ook was overgekoomen, op dat men zien mogte welke noch rechtschaapen Christenen waren of niet. Dat zy op zoodanig eene wyze verootmoedigt wierden, en onder de gehoorzaamheyd gehouden. Dat God de andere zelfs als slakken afzonderde, door dit vuur der bezoekinge, op dat zy de Gemeentens niet zouden verontreynigen, by aldien ze door schrik en pijn van 't Martelaarschap afvielen, en *Christus* verloochenden. Welke bekentenisse ons een zeer naauwkeurig begrip van deeze tyden kan geeven, hoe het naamelijk ter dier tyd met de Christenen al bedroefd en ellendig gestaan heeft. God deede deezen goeden *Cyprianus* ook deeze genaade, dat hy hem voor deeze vervolginge veele noodige zaaken openbaarde, en zich van hem, tot opwekkinge en behoudenisse van veele zielen in de storm deezer vervolginge, bediende.

De oorzaak daar van.

Nakende verval der Christenen.

Gruwelyke vervolginge.

6. Want aan zich zelfs was deeze vervolginge schrikkelijk en zeer gruwelyk, in dewelke de Christenen zoo niet ten eersten met de dood wierden gestraft, maar zy wierden met alle bedenkelijke en langduurige pynen ten uyttersten gekwelt; zoo dat men niet zoo zeer haar dood, als wel hunnen afval van de waarheyd, zocht: waar meede de vyanden ook zomwylen haar oogwit bereykten. (*l*) De meenigte der gevangenen en ter dood gedoemde Christenen, was zoo groot, dat zy in de gevangenhuyzen niet plaats genoeg hadden, en dat in alle Steeden, de Markten, Raadhuyzen, en andere opentlijke plaatzen, vol van deeze droevige schouwspeelen waaren, die met deeze menschen voorgenoomen wierden. (*m*) Het gemeene volk wierd ook wel haast gewaar, dat ze de handen vry hadden, om haar moedwil en wraaklust aan de Christenen te oeffenen. Daarom het ook te *Alexandrie*, ontrent een Jaar voor de oopenbaare bevelschriften des Keyzers, een gruwelyke beroerte teegens dezelve ondernam, tot welke zy door een Heydensche Priester of Waarzegger waaren aangeport, welke zijn verkeerden yver voor het oude geloove, daar meede wilde te kennen geeven. (*n*) In welke beroerte onder anderen *Serapio*, *Apollonia*, *Quinta*, en *Metra*, door gruwelyk martelizeeren zijn ter dood gebracht; maar, nadien de Keyzer zelfs deeze onderneemingen door opene aangeslaagen Placcaten hadde goed gekeurt en bevoolen, liep alles het onderste booven. Men plonderde en beroofde de huyzen der *Christenen*, en niemand dorst onderstaan, zich zonder lijf en leevens gevaar op de straaten te begeeven of te laaten zien. Al wie *Christus* op de eerste aanmaaninge niet wilde lasteren, die wierd op staande

Beroerte te Alexandrie.

(*k*) Gregorius Nyssenus Orat. de Gregor. Thaumat. Cyprianus de laps. & ep. 80. (*l*) Cyprianus de laps. & ad Demetr. it. ep. 53. (*m*) Gregor. Nyssenus l. c. Gregorius Nazianz. or. in Cyprian. (*n*) Dionysius Alexandr. ap. Euseb. VI. 41. (*o*) Ibid.

ſtaande voet, zonder eenig meedelyden, om 't leeven gebracht; want elk een hadde byna hier af, zonder eenig verder navraagen, de vrye uytvoeringe. Ook wierden toenmaals met het Martelaarſchap gekroont, *Julianus*, *Cronion*, *Beſas*, *Macar*, *Epimachus*, *Alexander*, *Dioſcorus*, *Ammon*, *Zeno*, *Ptolemæus*, *Ingenuus*, *Theophilus*, *Mercuria*, *Dionyſia*, *Ammonarus*, *Heron*, *Ater*, *Iſidorus*, *Nemeſion*, *Iſchyrion*, en veel meer andere, welke alleen te *Alexandrie* geleeden hebben, en zonder twyffel zyn bekend geweeſt. Zonder het geene op andere plaatzen en aan onbekende menſchen is geſchied. (*)

Jaar CC. tot CCC.

Martelaars.

7. Men wil ook wel zeggen, dat de beroemde *Origenes* te dier tyd gevangen zynde, om gemartelizeert te werden, door ſterke aanmaaningen der vervolgers, tot het verloochenen is gebracht geworden. Maar dit behoort meede onder de partydige en verzierde Hiſtorien van *Epiphanius*, in welke hy zich alleen maar beroept op hooren zeggen, waar meede hy byna onbeſchaamder is, als de andere vyanden van *Origenes*, welke niet een eenig woord daar af ſpreeken. Die de groote verbitteringe van *Theophilus*, *Hieronymus* en andere yveraars, en wel-voornaamelijk ten tyde van *Juſtinianus* kent, die zal zeeker geen oorzaak vinden, waarom zy zoo voornaamen hoofd-punt met ſtilſwygen zouden hebben laaten voorby gaan, daar zy hem anders zelfs het geringſte kwaad wel opgedicht en verweeten hebben. Ik wil niet zeggen, dat hem zyne vrienden en lievelingen, niet met de geringſte letteren hebben voorgeſproken, en dat de Heydenſche laſteraar *Porphyrius*, *Origenes* niets hier af verwyt, alhoewel hy *Ammonius* valſchelyk heeft beticht, als of hy het *Chriſtendom* ook hadde verloochent. (*o*) Men weet daar en teegen voor zeeker, hoe getrooſt en ſtandvaſtig *Origenes* in alle zyn lijden is geweeſt. (*p*) En komt daar door het bedrog zyner vyanden, die hem het Boek van de Klaagliederen of boete toeſchryven, klaar genoeg aan den dag. Gelyk ook het verhaal niet aan malkanderen hangt, noch met de gewoontens der Gemeente van die tyden overeen komt, als of *Origenes*, weegens zyne verloocheninge, uyt *Alexandrie* was verjaagt geworden, van waar hy te *Jeruzalem* was gekoomen. Hier nu zouden hem de Leeraars ten eerſten genoodigt hebben om opentlijk te prediken, en hy zyn afval met veele traanen bekend hebben, nadien hy de woorden uyt den L. *Pſalm* hadde gevonden: *Wat verkondigt gy myn regt en neemt myn verbond? &c.*

Of Origenes meede is afgevallen.

8. Deeze vervolginge nu trof ook de andere Gemeentens in *Africa*, en den beroemden *Cyprianus*; welke evenwel uyt een Goddelyk en onmiddelbaar bevel, zoo als hy wel uytdrukkelyk ſchryft, een tyd lang de eerſte hitte der vervolginge ontweek, en eerſt twee jaaren daarna by zyne Gemeente kwam. En zoo deeden ook veele anderen, als zy dieshalven in haar herte van God verzeekert wierden, daar zy anders recht willig en van herten verheugt waaren om *Chriſtus* wille te lyden. *Gregorius* Opziender tot nieuw Ceſarea in Pontus, begaf zich in een ſtille eenzaame plaats, en beweegde ook zyne toehoorders om het zelfde te doen, om dat hy hunne zwakheyd tegens de grouwelyke pynen opwoog, en weynige daar toe bekwaam vond. Hy zelfs nu bemerkte hier by de groote wonderen der Goddelyke voorzorge en trouwe. (*q*) Zoo verhaald ook *Dionyſius*, Opziender van *Alexandrie*, met veele omſtandigheeden

Cyprianus ontwykt.

En Gregorius van Nieuw Cæſarea.

(*) Ibid. Epiphan. Hær. LXIV. n. 2. (*o*) Halloixius lib. IV. Orig. Defenſ. qu. 3. Valeſius ad Euſebium VI. c. 39. Baronius Raynaldus Annal. (*p*) Euſeb. l. c. (Cyprianus ep. 6. 9. 36. & 40.) (*q*) Gregor. Nyſſenus l. c. (Euſeb. VI. 40.)

Jaar CC. tot CCC.

heeden van hem zelfs, hoe dat hy wel niet na zyn eygen wille, maar uyt Goddelyk bevel, ontweeken was, en hoe hy kort na het afkondigen van de Keyzerlyke beveelen, van de Schouten en Geregts-dienaars was gezogt, maar niet gevonden geworden, hoewel hy dezelve met gedult had afgewacht. Vermits zy van God zoo verblind waaren, en hy een bevel ontfangen hadde, dat hy het zoude ontwyken, hadde hy het met veele andere ook volbragt: het welke dan ook niet te vergeefs was geschied, om dat zy ondertusschen noch veele andere hadden konnen dienst doen. Hy is eevenwel daarna weederom gevat en gevangen weg gevoerd, en voor de tweede reyze, door een wonderbaare beschikkinge, vry geraakt, die ik nevens verscheyde anderen in het eerste *Martelaarschap* hebbe verhaalt. (*r*)

Andere wyken in de woestyne.

9. Verders verhaalt deeze Man van een groote meenigte van Christenen, welke ten tyden deezer vervolginge, in de Bossen en Woestynen geweeken waaren, en aldaar van honger, dorst, krankheeden, koude, naaktheyd, wilde dieren en het barbaarische volk, jammerlyk zyn om 't leeven geraakt. (*s*) Met ettelyke kwam het te gebeuren, dat zy by deeze geleegentheyd, het stille en eenzaam leeven begonden te beminnen, en van voorneemen wierden, God alzoo, tot aan haar eynde, in eenigheyd te dienen. En de aanvanger hier af was *Paulus*, geboortig van *Thebe*, welke van de History Schryvers in 't gemeen, voor den eersten *Heremyt* werd gehouden. (*t*) Van dewelke wy hier na, by den oorsprong van deeze manier van leeven, vry meer zullen verhaalen. Ondertusschen bleeven noch veele van dezelve in haare plaatzen, en verwachten aldaar van de hand des Heeren, wat hy over haar hadde beslooten, wel weetende dat *Jesus Christus* door haar moeste gepreezen werden, het was dan door het leeven of door de dood. Onder deeze, welke met haar vrye belydenisse daar van kwaamen, en die met de naam van bekenners genaamd wierden, werden van *Cyprianus* verhaald *Numidicus*, *Aurelius*, *Lucianus*, en *Ceberinus*. Maar de andere, en wel het grootste gedeelte, leeden de versmaadelykste dood, als te *Rome* zelfs, de Opziender *Fabianus*, *Moses*, een Ouderling aldaar, *Victoria* en *Agatha*, twee Jonkvrouwen, *Parthenius*, *Calocerus*, *Secundianus*, *Marcellianus*, *Verianus* en ontallyke andere meer. (*u*) Maar by uytneementheyd is het Martelaarschap van *Babylas*, een Opziender te *Antiochie*, zeer beroemd, welke met zyne keetenen en banden wilde begraaven zyn. (*w*)

Hier af is het Heremyten leeven ontstaan.

Bekenners.

Martelaars.

De vervolginge van Gallus en Volusianus.

10. *Decius* wierd wel haast om 't leeven gebracht, maar *Gallus* en *Volusianus* volgden hem, zoo wel in de tyrannye, als in de vyandschap teegens de Christenen na, en ze zetteden dezelve ook onophoudelyk voort. (*x*) Alhoewel de groote pest, welke in die tyd de geheele weereld door zeer sterk regeerde, de Heydenen deeze arme Christenen wel wat deede vergeeten. Nu scheen wel *Licinius Valerianus* daar na in 't begin zyner Regeeringe in 't Jaar van Christus 259. wat zagter teegens hen te zyn, ook zoo, dat hy alle voorgaande Keyzers daar meede te booven ging, en de Christenen onbeschroomt voor de oogen van alle menschen liefkoosde, door dien zyn Hof vol van Christenen was. (*y*) Maar een zeeker *Egyptisch Afgooden-dienaar* kreeg hem aan zyn zyde, wist hem zoo veel in de ooren te blaazen, dat de Christenen eevenwel alle waarzeggerye en toverye verhinderden, en den dienst der Gooden ver-

De goedheyd van Licinius Valerianus.

(*r*) Ibid. c. 41. (*s*) Ibid. c. 42. (*t*) Hieronymus Vit. Pat. & epist. 22. ad Eustoch. Martyrol. Rom. d. 10. Januar. (Cyprianus ep. 22. 33. 34.) (*u*) Cyprianus ep. 4. Euseb. VI. c. 43. Martyrol. Rom. d. 20. Jan. 25. Nov. 23. Dec. 9. Jul. 5. Febr. 19. Mai. 9. Aug. (*w*) Eusebius VI. c. 39. & in Chron. Hieronym. de Scr. c. 54. & 62. Martyrol. Rom. d. 24. Jan. Nicephorus V. c. 26. (*x*) Eusebius VII. c. 1. (*y*) Ibidem c. 10.

verzwakten, dat hy haar dood vyand daar door wierd. En daar meede begon men wederom het martelizeeren en vermoorden, zoo dat 'er al weeder in korten tyd zeer veel bloeds vergooten wierd. (*z*) Hy verbood alle Vergaaderingen, en dat zy zich by de graaven der dooden niet mogten verzaamelen. Zyne Stadhouders en Hoofdluyden schreef hy onder de hand, dat zy deeze luyden tot de laatsten en de wortel toe zouden uytroeyen. Evenwel keerden zich deeze niet hier aan, en als zy uyt haare plaatzen wierden verdreeven, kwaamen zy in andere schuylhoeken wederom by malkanderen, en bekeerden van tyd tot tyd noch veel meer ongeloovige tot het *Christendom*, gelyk zy zelfs verhaalen. (*a*)

Jaar CC. tot CCC.

Vervolgingen.

11. En, gelyk als 'er veele van haar in *Egypten* om 't leeven kwaamen, zoo geschiedde het zelve ook niet weyniger in *Africa*, alwaar *Cyprianus* voor de tweede maal in ballingschap wierd verzonden, te weeten, aan de Lybische Zee, in een kleyn Stedeken genaamt *Cuburis*, waar na toe hem zyn Diaken *Pontius*, vrywillig volgde. Het bleef hier echter niet by, want een jaar daarna wierd hem het Hoofd afgeslaagen, na dat hy het aan de zyne, een jaar te vooren, uyt Gods bevel en openbaaringe, hadde bekend gemaakt, en met gedult daarna gewacht. (*b*) Booven deeze wierden ook noch veele andere Leeraars van *Carthago* in deezen tyd om 't leeven gebracht, te weeten *Montanus*, *Lucius*, *Flavianus*, *Julianus* en *Victorinus*. (*c*) Gelyk men ook van 300. andere Martelaaren leest, welke in gloeyende kalk wierden gezmeeten, waar van zy *Massa candida* genaamd zyn. (*d*) Te *Rome* wierd te dier tyd, na de voorstanders, *Stephanus*, *Lucius* en *Xistus* of *Sixtus*, ook de Diaken *Laurentius*, na veel andere pynen uytgestaan te hebben, eyndelyk op een Rooster gebraaden, gelyk veele History Schryvers daar van vermelden. (*e*) Zoo zyn ook in *Spanje* drie andere Martelaaren, te weeten, *Fructosus* de Opziender tot *Taracona*, en desselfs twee Diakonen *Augurius* en *Eulogius*, verbrand geworden. (*f*) Zonder de geene welke aldaar en op andere plaatzen door 't geheele *Roomsche Rijk* met groote meenigten, in deezen verwerden en onrustigen staat, niet eens zyn opgeschreeven, of in 't geheym om den hals geraakt. Aan de Keyzer zelfs beleefden echter de vervolgde *Christenen*, de aldergruwelijkste gerichten Gods. Want hy wierd van *Sapor*, Koning van Persie, gevangen, en in de plaats van een voetbank gebruykt, als hy te Paarde ging zitten; en eyndelijk is hem leevendig de huyd afgevilt, welke in een Tempel opentlijk ten toon wierd opgehangen. (*g*)

Cyprianus in ballingschap, eyndelyk onthoofd.

Andere Martelaars.

Massa Candida.

De straf van Valerianus.

12. Maar zoo haast als *Gallienus* de Regeeringe alleen hadde overgenoomen, wierden beveelen afgezonden, dat men met de vervolginge, waar meede men zoo lang den meester hadde gespeeld, zoude ophouden, en dat de *Christenen* het haare met alle rust en zeekerheyd zouden kunnen verrichten, van welk bevel men nog een afschrift heeft, zoo als het aan *Demetrius*, en de overige voorstanders der *Christenen*, is ingesteld. (*h*) Ondertusschen moeste het zig evenwel zoo schikken, dat een voornaam man tot *Cæsarea in Palestina* om des *Christendoms* wille, het hoofd wierd afgeslaagen. Want, zoo als hy een voornaam Amptenaars

Rust onder Gallienus.

(*z*) Lactantius de Morte Persec. c. 5. (*a*) Eusebius VII. c. II. (*b*) Dionysius ibid. Pontius Diaconus in Vita Cypr. (*c*) Epist. & Acta ap. Baronium A. CCLXII. n. 5. seqq. (*d*) Martyrol. Rom. d. 24. August. Prudentius Hym. V. v. 76. seqq. (*e*) Cyprianus ep. 82. Ambrosius lib. I. Offic. c. 41. Augustinus Tract. 27. in Joh. Prudentius Hym. Leo M. Sermon. (*f*) Martyrolog. Rom. d. 21. Jan Acta ap. Baronium A. CCLXII. n. 60. seqq. Prudentius hym. 10. (*g*) Lactantius l. c. Aurelius Victor. Constantinus M. Orat. ad Sanctorum cœtum c. 24. (*h*) Eusebius VII. c. 13.

Jaar CC. tot CCC.

plaats zoude aanvaarden, en van een ander aangeklaagd wierd, dat hy een *Christen* was, bleef hy by deeze bekentenisse, en hy wierd, zonder eenige verdere omstandigheyd, daarom van het leeven ter dood gebragt. (*i*) In 't overige was het meestendeels in rust en vreede, zoo wel onder

En meer andere Keyzers.

deeze als de andere volgende Keyzers; te weeten, *Claudius*, *Aurelianus*, *Tacitus*, *Florianus*, *Probus*, *Carus*, en desselfs twee zoonen, *Carinus* en *Numerianus*. Het vuur der vervolginge wilde echter onder de

Gevaarlyke toestand onder Aurelianus.

Regeeringe van *Aurelianus* weederom aan 't glimmen raaken; want hy was door de opstookinge der kwaade menschen alreeds zoo verre gekoomen, dat men beveelen hadde laaten vervaardigen, om dezelve opentlyk af te kondigen ende werkstellig te maaken, maar God belettede het zelve, en hy boog de herten der Geweldige zoodaanig, dat zy nog recht op zyn behoorelijken tyd andere gedachten kreegen. Waarom het tot het Jaar van Christus 303. of het 19. van *Diocletianus* geheel rustig en vreedig bleef, zijnde alzoo in de 50 Jaaren, te reekenen van de dood van *Valerianus*. Dog hier af is in de volgende Eeuwe verdere narechtinge te vinden, waar toe ook het meeste deel hier van behoord.

13. Hier zoude verders niet gedenkwaardigs zijn aan te merken, 't en waare men nog eenige Historien wilde aanroeren, welke in deeze Eeuwe

Zeeven Slaapers.

zouden voorgevallen zijn. Men heeft altyd de Fabel van de 7. Slaapers, zoo ze genaamd werden, in den mond, welkers naamen zijn *Maximianus*, *Malchus*, *Martinianus*, *Dionysius*, *Joannes*, *Serapion* en *Constantinus*. Deeze zouden ten tyde der vervolginge onder de Keyzer *Decius*, in een hol, het welke men op het bevel der *Regenten* hadde toegemaakt, gebleeven, in slaap geraakt, en ten tyde van de Keyzer *Theodosius de Jonge* eerst weederom ontwaakt zijn: zoo dat zy alzoo ruym 200. Jaaren zouden geleegen ende zig wel te recht uytgeslaapen hebben. Ongeacht nu deeze onnutte en smaakelooze verzieringen, derven dit nochtans veele Schryvers voor waarheeden op 't papier brengen, en ze houden zich nog al zeer gebelgd, wanneer men dit niet voor de rechte waarheyd wil gelooven. (*k*) Gelyk als van 7. andere diergelyke mannen, eenige nieuwe Schryvers uytgevonden hebben. (*l*) De Fabel van *Ursula* en de

Ursula 11000. Maagden.

11000. Maagden, van welke men als een *Roman* schryfd, is niet beeter als de andere. De Schryvers zelfs zyn daar over zeer oneenig, of zy dezelve in de teegenwoordige eeuwe, of in de vierde, of wel geheel in de vyfde willen zetten. Zoo verwerd gaat het ook met de overige omstandigheeden en Legenden toe, dat men onmoogelyk geen eynde nog slot daar aan kan vinden. (*m*) Eyndelyk vind men ook niets, in eenige geloofwaardige History Schryvers, van het zoo genaamde *Thebæische*

Thebæische Legioen.

Legioen, dat ook in deeze tyden als Martelaars om 't leeven zoude gekoomen zyn. Alzoo dat men niet veel reede heeft om andere fabelachtige Schryvers toe te vertrouwen, welke zig zelfs, met deeze verdichtzelen, genoegzaam verraaden. (*n*)

(*i*) Ibid. c. 15. (*k*) Menologium Græcorum Prid. Non. Aug. & XI. Kal. No. Martyrologium Roman. d. 27. Jul. Gregor. Turonens. Nicephorus Cedrenus. Durantus lib. VII. p. 182. Baronius ad Martyrol. p. 506. (*l*) Paulus Diaconus lib. I. Hist. Longob. c. 4. Gregorius Turonens. ep. ad Sulpicium Bituricensem. (*m*) Surius To. V. Vit. Sanct. d. 21. Octobr. Sigebertus Chron. Martinus Polonus Chron. Ann. 238. Baronius, Ribadeneira, Sigonius, Pet. Merlæus, Demesterus. Usserius Antiq. Britann. c. XV. p. 617. seqq. (*n*) Baronius Ann. CCXCVII. Ado. Viennensis Ann. CCXXCIII. Chron. Eucherius Lugdunensis epist. ad Sylvium.

HET

Jaar CC. tot CCC.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de voornaamste Leeraars in deeze tyden.

§. 1.

ZOo veel zy dan van den uyterlyken toestand der Christenen in de derde Eeuwe, gezegd, voor zoo verre het de Heydenen meede betreft, nu zullen wy gaan zien, wat 'er al gedenkwaardigs onder haar zelfs is voorgevallen. In den beginne koomen ons de Leeraaren eerst zelfs voor, na welkers goed of boos gedrag de Gemeentens zelfs wel of kwaalyk gesteld waaren. Behalven de andere nu, welke onder de Martelaaren gereekend werden, zyn in de zeer beroemde Gemeente van *Alexandrie* in die tyd bekend geworden, *Origenes*, en desselfs scholier *Heraclas*, welke na *Demetrius* aldaar opziender is geworden. Hem volgde *Dionysius* in dit ampt, die ook een toehoorder van *Origenes* is geweest, van welke men by de voorgaande vervolgingen eenigzints gedacht heeft, en eyndelyk *Maximus*. Buyten en behalven de andere dienaaren des Woords, die 'er toenmaals waaren, als ten tyde van *Dionysius*, de Ouderlingen *Dioscorus*, *Demetrius*, *Lucius*, *Faustinus* en *Aquila*; en nog andere, als *Cajus*, *Paulus*, *Petrus*, *Chæremon*, *Faustus*, *Achillas* en *Pierius*. Leeraars tot Alexandrie.

2. Onder deeze zyn alleen beroemd *Dionysius* en *Origenes*. De eerste mag ingevolge van zyn natuurlyke driften, wel wat heevig geweest zyn, gelyk men uyt zyne naargelaatene schriften en verdere handelingen wel kan zien. Hy heeft zich wel teegen *Novatus*, *Hierax*, *Sabellius*, *Paulus Samosatenus* als ook teegens *Nepos*, in strydigheeden begeeven, maar hy heeft eevenwel zelfs niet konnen verhoeden, dat men uyt zyn eyge Leere niet zwaare dwaalingen heeft konnen aantoonen. Gelyk het gemeenlyk gebeurd, dat de heevigste yveraars, schoon zy het in alle dingen wel meenden, het eerste, door vervoeringe van haare hertstochten zelfs koomen te feylen; en daar door, als tot vergeldinge van haar oordeel, van anderen weeder op gelyke wyze veroordeeld werden. Het welke een oud Schryver wel uytdrukkelyk van deezen komt aan te merken, dat hy uyt al te groote twistgierigheyd, onder het scherp disputeeren, op het teegendeel is gevallen. (*a*) Waarom men hem ook uytdrukkelyk aan de Arrianisterye schuldig verklaard, en hem zelfs den oorsprong van *Arrius* genoemd heeft. (*b*) Gelyk ook den beginner der *Anomæen*, (*c*) alhoewel hy zig zelfs niet alleen voor rechtgeloovig zal uytgegeeven hebben, maar hy heeft ook van *Athanasius* hier in beschermd, en met zyn leere wel vereenigd willen werden. Van hem vind men nog maar eenige weynige brieven by *Eusebius*, ende eene, die men de naam geeft van *Canonica*, onder de *Canones Conciliorum*. De andere en wel inzonderheyd de twistschriften, zoude God wel behouden hebben, indien daar wat aangeleegen was geweest. Geschiedenissen van Dionysius Alexandrinus.

3. Van *Origenes* is nu alreets verscheyde maalen gedacht; van hem werd buyten eenig teegenspreeken van zyne vyanden zelfs toegestaan, dat hy, van zyne kindsheyd af aan, het lof van een recht godzaalig, oprecht, geleerd, en vlytig man, heeft gehad, die by het Christendom onverge- Lof van Origenes.

R 3 lyke-

(*a*) Basilius M. epist. ad Maximum ap. Nicephorum VI. c. 25. Gobarus ap. Photium cod. 252.
(*b*) Rufinus Apol. pro Origen. Gennadius de Eccl. Dogm. c. 14. (*c*) Basilius M. epist. 141. conf. Huetius lib. II. Origen. c. 2. qu. 2. §. 10. 25.

Jaar CC. tot CCC. lykelyke verdienften heeft gehad. In 't 18. Jaar zynes ouderdoms begoft hy al by de Gemeente meer te arbeyden, als alle de anderen, niet alleen te *Alexandrie*, maar ook aan veele andere plaatzen, en wel byzonderlyk in *Palestina*. Men benaamde hem ook χαλκέντερον en *Adamantinus*, van ftaal en diamant gemaakt te zyn, vermits hy zoo veel uytrichtte, als anders niemand hadde konnen te weege brengen, al was hy fchoon van yzer, ftaal, of diamant gemaakt geweeft. God had hem ook met recht wonderlyke gaaven voorzien, en hy bewees door de groote zeegen des *Euangeliums* aan hem, wat hy door een gehoorzaam herte kan uytwerken, dat hem getrouw is. Want dat zyn gemoed het oprecht met God gemeend heeft, zulks geeven alle zyne handelingen, inzonderheyd die geene, waar over hy van andere is veroordeeld ja geheel gedoemd geworden, zonneklaar te kennen. Aangezien hy alles uyt een eenvoudige gehoorzaamheyd tot de waarheyd deed; en dat hy, het geene hy in de Leere van Chriftus vond, alles gaarne van herten wilde lyden, doen en beleeven. Echter moeft hy van de Leeraars zelfs, de vyandigfte oordeelen en vervolgingen uytftaan, zoo wanneer hy zich niet na de zinnelykheyd van den Biffchop *Demetrius*, en andere, maar na de leere en woorden van Chriftus wilde gedraagen. Voornaamelyk daar de goede man wel zag, dat het nu ter tyd met de Chriftenen niet meer zoo wel en zuyver ftond, als het was in den beginne van het *Euangelium*. Daarom moeft het nu een zeer groot kwaad zyn, als hy de woorden van Chriftus eenvoudig volgde. *Matth.* XIX. ✠ 12. of dat hy ook anders niet meer na de gemeene fleur wilde leeven. Maar hier in hebben hem andere zoo wel als in alle andere dingen, grondig verdeedigd, onder de Ouden *Didymus*, *Pamphilus*, *Gregorius Thaumaturgus*, *Eufebius*, *Rufinus*, *Palladius*, *Johannes Hierofolymitanus*, *Chryfoftomus*, *Ifiodorus*, en andere, zonder de nieuwe op te haalen. (*)

Zyne arbeydzaamheyd.

Oprechtigheyd.

Vervolging van misgunftige teegen hem.

Wysheyd van Origenes teegens de dwaalende en ongeloovige.

4. In den yver tegen de dwaalende, kan men hem ook van geen traagheyd befchuldigen, welke hy met verftand, en na den aart der liefde beweezen heeft, gelijk als hy by voorbeeld, *Beryllus*, door zyn aanfpraak en overtuygingen, van zyn dwaalingen te recht gebracht heeft, het welke zeekerlyk maar van weynige Leeraars in dezelvige en de volgende tyden is gefchied, welke het meeftendeels door ongeftuymigheyd ende *Confcientie-dwang* in 't werk ftelden. Insgelyks, daar hy de *Helcefaïten*, *Apelliten*, en andere grondig, maar echter Chriftelyk bejeegende. Zonder te zeggen hoe nadrukkelyk hy de Heydenfche lafteraars *Celfus*, *Porphyrius*, en andere heeft van de hand geweezen. Zoo moet men hem ook in allen deelen het getuygeniffe geeven, dat hy de Schriftuur, wyffelyk en naarftig, ja vry beeter als zyne wangunftige, heeft nagevorfcht, en met veele moeyte uytgelegd; ten welken eynde hy ook zeeven Schryvers zoude onderhouden hebben. Het werk dat hy over den Bybel heeft vervaardigd, ende in 't gemeen *Tetrapla*, *Hexapla* en *Octapla* van *Origenes* werd genaamd, houd *Epiphanius* zelfs ten hoogften nut en noodig; andere bedroefd het zeer, dat het met veele andere zaaken is verlooren gegaan. Gelyk men dan, buyten de 8. Boeken teegen *Celfus*, en de 4. περὶ ἀρχῶν, *van de beginzelen*, niet veel meer rechte fchriften byzonder in de Griekfche Taal van hem heeft: ende het geene van *Rufinus* in de Latynfche Taal zoude vertaald zyn, is niet buyten twyffel, alzoo het den rechten arbeyd van *Origenes* niet heel zeer gelykt. *Vincentius Lirinenfis* fchreef al in de vyfde Eeuwe, (*d*) dat men alle zyne werken

Zyne naarftigheyd in de Bybel.

Zyne fchriften.

(*) Eufebius lib. VI. paffim & Apologia Pamphyli. (*d*) Eufeb. lib. VI. Vincentius Lirinenf. Comment. c. 23.

werken niet eens vinden, veel weyniger konde doorleezen. En *Epiphanius* verhaald, dat hy alleen 6000. Boeken zoude geschreeven hebben. (*e*) Waar in de eerste een zoo scherp, diep en doordringend verstand ende volmaaktheyd in weetenschappen heeft gevonden, dat hy bekend, dat hy alles in Goddelyke en menschelyke wysheyd begreepen hadde. In 't korte: hy werd doorgaands voor een recht wonderwerk Gods gehouden, en zyne gaaven werden met groot recht gepreezen. Jaar CC. tot CCC.

5. Dat hem eevenwel veele, des niet tegenstaande zoo ten uyttersten veracht en verworpen hebben, daar van is de nydigheyd en ontydigen yver, met een woord, de schuld te geeven. De nyd dreef in zyne tyd *Demetrius* zijnen Bisschop tot *Alexandrien* teegen hem aan, om dat hy de groote toejuychinge van de menschen niet met een vreedzaam herte konde aanzien, ende bevreesd was, dat zy van hem eyndelyk alle mochten afvallen. Waarom dit de aldernaaste weg was, om *Origenes* van zyn aanzien en achtinge te berooven, dat hy desselfs zaaken voor dwaalende en gevaarlyk aanklaagde. En hier over kwaamen andere ook in de waapenen, zoo dat zy hem niet meer wilden dulden. Waar uyt dan een heftig weederspreeken teegens hem ontstond, het welke veel honderd Jaaren daar na nog al bleef duuren, en dat met de gruwelijke vervloekingen veelmaals gedreeven wierd, gelijk van de tyden, onder de Keyzer *Justinianus*, kennelijk is. Waar ontrent al van te vooren, haare innerlijke neygingen duydelijk hadden te kennen gegeeven, *Theophilus Alexandrinus*, *Epiphanius*, *Hieronymus*, en eenigen tyd voor haar, *Methodius*, *Eustachius*, en *Apollinaris*. Deeze raapten veele dwaalingen uyt zijne schriften by malkanderen, waar meede zy alles konden doen wat haar behaagde; want *Origenes* konde zich na zijn dood niet meer verantwoorden, noch teegens haare lasteringen beschermen. By voorbeeld, dat hy van *Christus* ten onrechte zoude geleerd, en hem een bloot schepzel genaamd hebben, en dat hy de Zoone Gods alleen uyt genaade was. *Item*, dat hy zich ook tot een offerhande voor de Engelen zoude overgegeeven en zijn leeven voor haar gegeeven hebben. Dat hy den *H. Geest* een dienaar hadde genaamd, en gezegd, dat hy dat in den mensche niet en werkte, het geene de ziele doet, en 't geene zonder verstand geschiedde. Hy zoude ook vast gesteld hebben, dat 'er veele weerelden waaren, en dat de eene na de andere volgde, en dat voor deeze nog een andere weereld geweest was. Dat de Duyvelen eyndelyk zoo wel als de Goddelooze, uyt de helle zouden verlost werden. De zielen zouden voor de lichaamen al langen tyd geweest zijn, en gelyk zy voor deezen maar alleen (νοῦς) een gemoed of verstand waaren geweest, zoo zouden dezelve na haare reyniginge en bevrydinge desgelijks ook weederom werden. De Heylige konden na den val, weederom tot dezelve volkomenheyd geraaken, als *Adam* voor den val hadde gehad. De oorsprong der Erfzonde konde eyndelyk geheel afgeschaft werden: welke zonden hier niet wierden vergeeven, van dezelve zoude de mensch eerst na zijn dood, door het vuur des gerichts, gereynigd werden. En wat diergelyke stukken meer zyn, welke den rechtgeloovigen niet behaagden.

Zyne benyders en vyanden.

Toegeschreevene dwaalingen.

6. Alhoewel nu veele onder deeze hem voorspraaken, of een duydelyker uytlegginge van zyne stellinge gaaven, zoo verontschuldigen hem dog andere in 't algemeen, in 't geene aanstootelyk zyn mocht, uyt de volgende oorzaaken, welke ik hier kortelyk zal verhaalen. *Voor eerst dan*, voeren zy te gemoet, dat *Origenes* nog veele zaaken uyt de Wysbegeerte zyn by gebleeven, die hy niet zoo haast byzonder in zyne jonge jaaren,

Desselfs verdeediging.

(*e*) Epiphan. Hær. LXIV. n. 63.

Jaar CC. tot CCC.

ren, heeft konnen kwyt raaken, of, van de Goddelyke waarheyd onderscheyden; het welke ook voor het meestendeel aan alle andere geleerde luyden is gebeurd. *Ten tweeden*, was hy het niet alleen, die op een geheym, diepzinnig ende wyt gezogt verstand, in de Schriften ging, maar alles schikte zich daar toe over al, en den eene porden den anderen daar toe aan. *Ten derden*, de groote beezigheeden en zyne gestaadige oeffeningen lieten hem meenigmaal niet tyd genoeg over, om de zaaken rypelyk na te denken, en hy zelfs wierd ook door het smeeken en aanhouden van veele anderen, tot grooten haast genoodigt, zynde buyten en behalven dat, wakker en uyttermaaten dienstvaardig. *Ten vierden*, den yver voor de waarheyd maakte gelyk by veele andere, dat hy meenigmaal van de middelweg af, en tot het teegendeel kwam te vervallen. *Ten vyfden*, het meeste stelde hy geenzins voor als onfeylbaare stellingen en leeringen, maar enkel en alleen als vraagen en onverschillige meeningen, om het oordeel van andere daar over te hooren. *Ten zesden*, veele boeken heeft hy maar in 't geheym en voor zyne vrienden, maar niet als gemeene en opentlijke leerstukken geschreeven, zig ten hoogsten beklaagende als ze aan andere bekend wierden. *Ten zeevenden*, ook was het meeste dat daar in vervat was, met de Leere en oeffeninge der Gemeenten van dien tyd, t'eenemaal overeenkomende, en alzoo niet verwerpelyk. Zonder te zeggen, dat hem zoo veele vervalste schriften zijn ten laste gelegd en op den hals gedrongen. Waar af dan de plaatzen koomen, die malkanderen zoo klaarblykelijk weederspreeken, zoo dat men den zeekersten weg inslaat, wanneer men altyd het beste verkiest, en na den raad der Ouden, niet alles op een reys weg werpt, gelyk hem *Athanasius* echter teegens de *Arrianen* tot getuyge aanroept, alhoewel hem andere den vader van *Arrius*, en van zijne leere, zeggen te weezen.

Geschiedenissen van Tertullianus.

7. Tot *Carthago* in Africa is verder zeer beroemd geweest *Tertullianus*, een man van heerelyke gaaven, zoo wel als *Origenes*, en deelachtig aan het zelve lot, om benyd en vervolgd te werden. Hy is wel in de voorgaande Eeuwe omtrent het Jaar van *Christus* 190. maar meest in deeze, bekend geworden. In den beginne ende voor zyne bekeeringe, was hy een Rechtsgeleerde en Advocaat, waarom men aan hem ook de uytspraaken in de *Pandecten* wil toeschryven. Ten weynigsten had hy zig in alle Heydensche geleerdheyd en oeffeningen uytsteekend wel gekweeten, waar na hy zich geheel en al op de waare Gods-geleerdheyd heeft gelegt. God had hem ook met een zonderbaar *talent* begaafd, dat hy alles met groote nadruk, scherp verstand, en nadenken konde voordraagen, gelyk zyn nagelaatene schriften het nog uytwyzen. Zoo dat hy zeeker met recht verdiend onder de Latynsche Kerkelyke Schryvers, de eerste plaatze te hebben. Zijn groote roem en naam heeft hem ook by de Geestelijkheyd in groote wangunst, en deeze aan veele ongegronde oordeelen en lasteringen onderheevig gemaakt, die wy hier vooren al een weynig hebben aangeroerd. Waarom hy eyndelijk van *Roome*, daar hy in deeze strydigheeden was vervallen, weeder na *Carthago* reysde, hebbende alvoorens zoo wel teegen de Heydenen en Jooden als de geveynsde Christenen, en haare leere, nadrukkelijk getuygt. Want deeze deeden hem in allen deelen te veel ongelijk, dat zy hem valschelijk tot een *Montanist* wilden maaken. Hoewel zy ook niets daar meede opdeeden, als dat ze de menschen meer aanmoedigden, om de stellingen van deezen man, en daar in het onrecht en de naaktheyd zyner vyanden na te zien.

Zyn lof.

Wangunste van andere.

8. De verstandige keerden zig ook geenzins aan deeze oordeelen, want

Cy-

Cyprianus noemde hem geduurig zyn Leermeeſter. *(f)* Andere roemden zyne ondervindingen in Goddelyke en menſchelyke zaaken, de nadruk zyner woorden en zyner brandende liefde tot *Chriſtus*. *(g)* Zijne ſcherpe manier van ſchryven teegens de *Phyſici*, of zielige en natuurlyke menſchen, (zoo benaamde hy die geene, welke door haare werken beweezen, dat zy den Geeſt niet hadden, en die dog *Orthodoxi* of Rechtgeloovige zyn wilden) was niet bekwaam om hen van de waarheyd af te trekken, of te beweegen om zyne ſchriften te verwerpen. Waarom zy zyne Boeken ook heel naarſtig bewaarden, waar onder de navolgende teegen de geveynsde geſchreeven zyn: (1) *Van de kuysheyd.* (2) *Van de vlucht en vervolgingen.* (3) *Van 't vaſten.* (4) *Van de gewoonte van maar eens te trouwen.* (5) *Vermaaninge tot de kuysheyd.* Uyt deeze ſchriften kan men genoeg bezeffen, hoe het verderf zich nu reeds al in die tyd, onder de Leeraaren begon te uytten. Uyt de overige zyn byzonder uytſteekend *zyn Apologie* of *Verdeediginge teegen de Heydenen*, *het boek aan den Lands-Hoofdman Scapula*, van een en dezelve ſtoffe, een *aan de Martelaaren*, *van de lijdzaamheyd*, welke men ook, in 't Hoogduyts vertaald kan hebben, en miſſchien ook haaſt de andere *van de kleedinge der Vrouwen*, *van de bedekkinge der Maagden*, *van 't gebed*, *van de boete*, en veele andere *ſchriften teegen de Heydenen*, *Jooden en dwaalende.* De fouten die men hem toeſchryft, en de aanſtootelyke manieren van ſpreeken, werden onder de verſtandige of verklaart en ontſchuldigt, of ook wel t'eenemaal verdeedigt, teegen de geene die met hem niet in een en 't zelve gevoelen zyn.

Jaar CC. tot CCC. Hoogachtinge by de verſtandige. Deſſelfs ſchriften.

9. De meer gedagte *Cyprianus* is ook te *Carthago*, kort na de tyden van *Tertullianus*, Ouderling en daarna Opziender geweeſt. Van te vooren maakte hy *profeſſie* van de kunſt der welſpreekentheyd, en ook van kwaade duyvelſche konſten, zoo men eenige menſchen geloove wil toeſchryven. Maar, nadien hem God zyn hert, midden in de *Atheiſterye* en verblindheyd, kragtdaadig roerde, ging hem zyn bekeeringe recht ter herten. En deeze begon ook uytterlyk zoodanig uyt te blinken, dat hy alle zyne goederen onder den armen verdeelde, waar uyt men zyne ongeveynsde gehoorzaamheyd tot God zien konde, zoo dat men hem wel haaſt tot het Predikt-ampt trok. *(h)* In deezen wierden nu zyne verdienſten zeer hoog gepreezen, en hy zelfs hadde een zeer groot aanzien byna door de geheele Chriſtenheyd: zoo dat hy die by veelen eenigzins ſcheen te misbruyken, daar het hem egter aan noodige gaaven geenzins ontbrak, en nog veel weyniger aan naarſtigheyd en wakkerheyd, waar van we hier vooren, ontrent het verhandelen der vervolgingen, nu reeds al uytvoeriglyker hebben gehandelt. God verleende hem ook groote genaade in gezigten, openbaaringen, en voorzeggingen, die hy zyne Broeders trouwelyk meededeelde, en veele dingen van te vooren verkondigde. Van zyne feylen, als ook van zyn ſtrijd met *Stephanus* en *Novatus* zullen wy in het laatſte Hoofdſtuk het noodigſte melden. De volgende Leeraars hebben zijne ſchriften ook zeer in waarde gehouden, daar ze hem onder de Martelaaren en Voorſtanders een regt ligt noemen, en hem als een zeer nut, aangenaam en dierbaar Schryver prijzen. De nieuwe verwonderen zig over zyne brandende liefde tot God, door dien hy zig zoo zeer niet heeft konnen bemoeyen met reden-twiſten, als wel met lou-

Geſchiedeniſſe van Cyprianus.

(*f*) Hieronymus de Scr. Eccl. (*g*) Vincentius l.c. c. 25. Hieronymus ep. 149. B. Rhenanus. Trithemius. (*h*) Hieronymus Catal. Scr.

Jaar CC. tot CCC. loutere gevangenen en vervolgden om te gaan. (*i*) Zyn dood is uyt het voorgaande alreeds bekend, die ontrent het 259. jaar van *Christus* is voorgevallen.

Ammonius. 10. De leermeester van *Origenes* was *Ammonius*, die zig meede te *Alexandrie* onthield, en van den lasteraar *Porphyrius* wel beschuldigt wierd, als of hy van het Christendom was afgevallen, maar andere spreeken hem hier over vry. En toen ter tyd was *Julius Africanus* daar ook bekend, die met *Origenes* eenige schriften gewisselt heeft, gelyk als men daar nog iets van heeft. Hy mag wat groots in de *Historien* en tydreekeninge gedaan hebben, daar de andere hem zeer in roemen en toe stemmen. Gelyk als *Hippolytus*, een andere Schryver van dezelve tyd, en een vriend van *Origenes*, deeze zaaken vlytig gedreeven heeft, daar men noch hier en daar gedenkteekens van vind; en wel inzonderheyd aangaande de uytspraak, over de twist-vraag van den regten tyd om het Paas-feest te vieren. Van zyne andere Boeken heeft men niets zeekers meer, buyten de bewyzen van den *Antichrist*, en eenige weynige stukken en brokken. De overige werden van de *Critici* of oordeel-kundige voor onecht erkent. Hy zelf is eyndelijk nog een Martelaar gestorven, onder *Alexander Severus*, na dat hy een wijl Opziender te *Portus* in *Italie* was geweest.

Julius Africanus.

Hippolytus.

Nepos. 11. Nog was 'er ontrent deezen tijd een zeer bekend Leeraar in *Egypten*, met naame *Nepos*, die ook het opzigt aldaar over de Gemeentens hadde. Deeze Man werd van zijn eyge teegenparty, *Dionysius Alexandrinus*, geroemd, dat hy in de Schrift zeer vlytig en geoeffend is geweest, ook trouw gehandelt heeft. Insgelijks, dat hy heerlijke geestelijke liederen heeft gemaakt, daar veele van de Broeders zig zeer meede vermaakten. Ja dat hy waarlijk alle eere waardig was, en in alles te pryzen, behalven dat hy van Gods beloften geschreeven heeft. (*k*) Dit is zijn Boek geweest, dat hy over de *Openbaaringe van Joannes* opgesteld, en eene overtuyginge der *Allegoristen* of byspreukelijke genaamd heeft, of, van die geene, welke alle voorzeggingen en beloften daar in maar op eene verbloemde wijze, en niet eigentlijk na de letter willen verstaan. (*l*) Andere zeggen, dat hy de eerste opstandinge van 't oordeel geleerd heeft: En *Dionysius* gedenkt daar verder van, dat zeer veele onder de Broeders hem toegevallen waaren, en bekend hadden, dat daar veel groote en diepe geheymenissen in te vinden waaren, door dien het rijk van *Christus*, zoo als het eens zoude koomen, onweederspreekelijk daar in beweezen en bevestigt wierd. Waar over hy dan een onderling gesprek met hem gehouden, en drie gantsche dagen toegebragt hadde, ook dat hy over de standvastigheyd, zachtmoedigheyd, liefde tot de waarheyd, en wijsheyd der Broederen, welke dit rijk van *Christus* geloofden, ten hoogsten was verwonderd geweest. In dit gesprek is alles met goede orde en zagtzinnigheyd toegegaan, schoon *Coracion*, en andere vrinden van *Nepos*, hem eyndelijk toegevallen zijn; daar zy zonder twyffel niet op de regte grond der *Propheeten* gebleeven, of ook door anderen daar van afgevoert, en door haare achtbaarheyd afgeschrikt zijn geworden.

Zyn Boek over de Openbaaringe Joannis.

Leeraars te Antiochie. 12. Onder de overige Leeraars, gelijk ze ook in de schriften genoemt en gepreezen zijn, waaren, in *Asie*, en wel te *Antiochie*, in den beginne van deeze eeuwe Opzienders, *Asclepiades*, *Philetus*, *Zebennius*, en de

(*i*) Augustinus lib. II. contr. Crescon. c. 32. lib. VI. cont. Donat. de Bap. c. 2. Vincentius l. c. c. 9. Cassiodorus div. lect. c. 19. Gregor. Naz. Orat. 29. Prudentius hymn. 5. (*k*) Apud Eusebium VII. c. 24. (*l*) Gennad. Massiliens.

de voortreffelijke standvastige Martelaar *Babylas*, welke daarom van *Decius* ter dood gebragt wierd, om dat hy hem, na eene grouwelijke moorddaadigheyd, in de byeenkomste der *Christenen* niet wilde laaten koomen. (*m*) Na deeze kwam in zijn plaats *Fabius*, daar men byzonder veel van hield, en wel voornaamentlyk te *Rome*, schoon hy in 't eerst de zaak der *Novatianen* scheen aan te hangen. Vorders volgde midden in deeze eeuwe *Demetrius*, en hem *Paulus Samosatenus*, dog die wierd, weegens opgetichte dwaalingen, afgezet, en *Domnus* in zijn plaats gesteld. Eyndelijk waaren nog by deeze Gemeente *Timæus* en *Cyrillus*, ook *Gemianus*, *Malchion* en *Dorotheus*, die in deeze eeuwe Ouderlingen zijn geweest. *Alexander*, een stantvastig getuyge en Martelaar van *Christus*, en na hem *Mazabanes*, *Hymenæus*, *Labdas* en *Hermon*, hebben toen ter tyd de Gemeente te *Jerusalem* wel voornaamentlyk voorgestaan. Jaar CC. tot CCC. Te Jerusalem.

13. Aan de andere plaatzen in *Asie* was *Beryllus* te *Bostra* in Arabie, met welke men een stryd over *Christus* en zijn perzoon hadde, welke door een t'zaamenspraak van *Origenes* met hem wierd bygelegd. (*n*) Noch was daar *Methodius*, die eerst te *Olympus* in *Lycie*, en daar na te *Tyrus*, Opziender, en een heevige vyand van *Origenes* was, die by de rechtzinnige Schryvers, van weegen zyne ongebondenheyd en bitterheyd van tong, een zeer slechte lof heeft. (*o*) Van zyne overgebleevene schriften, heeft men noch iets by *Photius*, waar onder voor deezen het boek van de opstandinge bekend was. Te *Bostra* leerde hier na noch als een Opziender eenen *Maximus*, die in de zaak met *Samosatenus* heel veel te doen maakte, en *Titus* na hem. Te *Cæsarea* in *Palæstina* zyn geweest *Theoctistus*, een goed vriend van *Origenes*, dien hy ook opentlijk in zijne Gemeente liet leeren, *Domnus* en *Theotecnus*, ook leerlingen van *Origenes*, en eyndelijk, *Agapius*. In het andere *Cæsarea* in *Cappadocie*, had *Firmilianus* een groote lof, die insgelijks *Origenes* zeer lief had, en onder zijn opzicht hem altyd te raade nam. Van zyn stryd met *Stephanus* te *Roome*, zullen wy hier iets te zien hebben. In *Mesopotamie* was op deeze tyd een Bisschop *Archelaus*, en een Ouderling, *Tryphon* genaamd. In *Armenie* was *Meruzanes*; in *Cilicie* te *Tarsus*, *Helenus*; te *Iconie*, *Nicomas*; te *Laodicea*, *Anatolius* en *Stephanus*; te *Amasa*, *Phædimus*; ik zwyge van anderen. Beryllus. Methodius.

14. In *Pontus* te *Nieuw-Cæsarea*, wierd *Gregorius*, of gelyk andere schryven, *Theodorus*, teegens zijn wil en dank tot Opziender verkoozen, na dat hy door *Origenes* tot het Christendom gebracht was geworden, van welken hy ook naderhand zelfs een lof-reede gedaan heeft. In zyn ampt deede hy groote voortgang tot winninge van de noch meest Heydensche inwoonders, waar toe nog zyne gaave kwam, om wonderen te doen, daar van de Schryvers veel weeten te verhaalen, en men hem daarom *Thaumaturgus*, of wonderwerker, ook de Groote, genaamd heeft. By welke verhaalen men op de nog duurende gaaven van die tyden te zien heeft, en niet na zijn eyge believen, en oordeel van het overwys vernuft verwerpen of verkiezen mag, wat goedgekeurde Schryvers daar van na haar beste weeten en geweeten opentlijk herhaald en bevestigd hebben. (*p*) Van zyne schriften is weynig oprechts meer overig, wyl men hem zoo zeer veele valsche schriften toegeeygent heeft, als daar zyn, *de Uytlegginge van 't Geloof*, en andere, gelyk men ook aan *de reegelmaatige* Geschiedenis van Gregorius van nieuw Cæsarea. Thaumaturgus.

(*m*) Chrysostomus lib. cont. Gent. Eusebius lib. VI. c. 39. Socrates lib. V. c. 18. 19. Theodoritus lib. III. c. 10. 11. (*n*) Eusebius VI. c. 33. (*o*) Socrates VI. c. 13. (*p*) Gregorius Nyssenus Vita Basilii M. Socrates, Theodoritus, Euagrius, Suidas.

Jaar CC. tot CCC. *maatige zendbrief* twijffeld, onaangezien de zesde *Synodus* of kerkelijke vergaadering die tot een reegel heeft aangenoomen. Echter blyfd de roem van deezen man, weegens veel nutten arbeid en trouwe, by de Gemeentens onbetwist, en zijne gedachtenis met recht gezeegend.

Victorinus Petabionensis zyne schriften. 15. In *Europa* zijn ook bekende Leeraars geweest, te *Perabion*, *Victorinus*, die veel over den *Bybel* geschreeven heeft, byzonder *over de Propheeten*, gelijk ook *over het Hooge lied*, en *de Openbaaringe van Joannes*. Dit laatste is verlooren, en een ander boek hem daar voor toegevoegd, dat de voorzegginge van het ryke van Christus op aarde loochend, daar het *Victorinus* doch in alle manieren verdeedigd heeft. (*q*) Eenigen onder de ouden stond het daarom niet aan, aangezien in zijne schriften geen rechte styl, ook geen zonderlinge geleerdheyd te zien was. (*r*) Schoon zy eene groote wysheyd daar in erkenden, en anders alle verlichte mannen, ja de *Apostelen* zelfs, nochtans aanneemen, ja die daarom noch veel geestryker houden, dewyle zy met geen schoone stijl, noch met eenige weereldlijke geleerdheyd praalen. Anderen hebben zyne schriften onder de *Apocryphen* of onreegelmaatige boeken gereekend, om dat het gevoelen van het duyzend-jaarige Rijk van *Christus* daar in stond: desgelyks, dewyl hy gezegd zoude hebben, dat de zielen van de geloovige eerst na een zeekeren tijd voor het aanzichte Gods kwaamen. (*s*) Alhoewel men ondertusschen nog bekend, dat deeze leer tot de tyden van *Damasus* toe, zonder eenig nadeel van 't geloof en zonder scheuringe der gemeenschap onder de geloovige, is voorgedraagen geweest. Nu was zy na deeze uytspraak niet meer te lijden. (*t*) Gelijk dan ook de voorreede over de gedachte uytlegginge toe staat, dat het nu gevaarlijk was, en de lasteringe onderworpen, van deeze treffelyke man zyne schriften te reedeneeren: wyl *Papias* en *Nepos* eeven voor hem ook dit ryk alzoo geloofd hadden. (*u*) Ondertusschen word hy zelf dog nog onder de Heylige en Martelaars geteld, gelyk hy ook zyn leeven in der daad voor *Christus* heeft gelaaten: zyne gedichten zyn ook nog stukswyze overig, en heel aangenaam om te leezen.

Minutius Felix. 16. Voor *Cyprianus* heeft noch te Rome een zeeker Rechtsgeleerde, *Minutius Felix* geleefd, die zich daar na tot het Christendom gewend, en een vertoog, onder de naam van *Octavius*, tot verdeediginge der

Arnobius. Christenen heeft geschreeven. Een ander, met naame *Arnobius*, schreef in deeze eeuwe zeeven boeken teegen de Heydenen, en dat kort na zyne bekeeringe, waar door hy zich eerst by de andere Christenen wettig gemaakt heeft, om dat zy van weegen zyne voorige vyandschap teegen haar, niet wilden gelooven, dat hy een geloovige was geworden. Hier in houd men hem anders zyne aanstootelyke spreekwyzen gaarne ten goede, en men erkent zyne trou en ernst in de verdeedinginge der waarheyd.

Roomsche Bisschoppen. Wat de Opzienders te *Roome* in deeze eeuwe aangaat, zy zyn elkanderen in de volgende orde gevolgd, *Zephyrinus*, *Calixtus*, *Urbanus*, *Pontianus*, *Anterus*, *Fabianus*, *Cornelius*, *Lucius*, *Stephanus*, *Sixtus II.* *Dionysius*, *Felix*, *Eutychianus* en *Gajus*. Onder welke *Stephanus* en *Cornelius* door verscheydene strydigheeden byzonder bekend zyn geworden, gelyk wy hier na breeder zullen zien. Van de overige kan men niets zoo aanmerkelyks vinden, en daar en booven is het meeste nog verdicht en t'eenemaal onzeeker.

17. By de Roomsche Gemeente weet men noch van een Ouderling, met

(*q*) Hieronymus de Scr. in Papia & Præf. in Comm. ejus. item Com. in Ezech. c. 16. (*r*) Idem de Scr. & epist. ad Orat. Mag. & ad Paulin. (*s*) Gelasius in Decr. dist. 15. (*t*) Baronius ad Martyrol. Rom. d. 2. Nov. (*u*) Hieronymus l. c.

met naame *Philemon*, die door de stryd over den doop der Ketteren bekend is geworden, welken hy voor onnoodig hield. Waar over ook *Dionysius* aan hem heeft geschreeven. Niet minder is *Novatianus* een ander Ouderling toen ter tyd bekend geworden, die ook veele boeken zoude geschreeven hebben, (*x*) en wel meest van zulke stof, daar in dien tijd veel gevraags van was. Gelijk men ook noch zyn *Zendbrief van de Joodse spyzen* heeft, die met het boek *van de Drieeenigheyd* onder de schriften van *Cyprianus* en *Tertullianus* vermengd is, en daar noch als een aanhangzel gezien word, waar in hy de vryheyd der Christenen in hunne spyzen bewyst. Men heeft ook noch een brief van hem by *Cyprianus*, de dertigste in orde, die hy in den naam der Roomsche geestelijkheyd aan hem geschreeven heeft. Anders word hy onder de Bekenners van *Christus* geteld, dog daar by beschuldigd, dat hy van een ander Ouderling uyt de Gemeente van *Cyprianus*, teegen *Cornelius* is opgehitst geworden, en de aanneeminge der gevallene teegen hem voor kwaad geduyd hadde, na dat hy het groote misbruyk zonder twyffel wel hadde aangemerkt, waar van hier onder breeder. (*y*)

Jaar CC. tot CCC.

Novatianus zyne schriften.

(*x*) Hieronymus Catal. c 70. (*y*) Eusebius in Chronico.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de verrichtingen der Leeraaren, en van de Kerkelijke Vergaaderingen.

§. 1.

Trouw der meeste Leeraars.

UYt deeze korte narichtinge van de Leeraars zelfs, en hoe ze zich gedraagen hebben, kan men verder licht besluyten, hoe het met de bedieninge van het Leerampt toegegaan is, en de Gemeentens met haar voorzien zyn geweest. Naamelyk daar waaren toenmaals noch zeer veele trouwe en oprechte arbeyders, die geen moeyte, nog wakkerheyd, geen eer nog voordeel, ja het leeven zelf spaarden, als de broeders maar wel bezorgd waaren. Aangezien men diergelyke voorbeelden heel veel heeft, dat de Leeraars by haare kudde alle ongemakken van de Heydenen, en anders by andere voorvallen, uytgestaan hebben, en tot aan hun eynde toe *Christus* en zijne Gemeente getrou gebleeven zijn. Alwaar dan ook noch de goede tucht en orde uytterlijk, en het leevendige geloove met zijne vruchten innerlijk, onder de *Christenen* al reedelijk wel onderhouden wierd. Ondertusschen kan men ook niet loochenen, dat zich hier en daar veele dingen onder de Leeraars zelfs hebben beginnen op te doen, die zich na de eerste *Apostolische* tyden heel niet wel schikten, daar ze echter niet alle schuld of deel aan hadden.

Hunne gebreeken.

2. De geene nu, welke het nog trou meenden, en hunne verrichtingen vlytig ter herten namen, stonden nochtans zomtyds al te zeer op haare eygene gedachten en wille. Terwijlen zy in geestelijken zaaken dit en dat voor recht en goed aanzaagen, wierd dikmaals de raad en het goetdunken van anderen niet eens gehoord of gebruykt. En als daar nog by kwam, dat iemand om byzondere verdiensten of gaaven, of ook om het lyden, in eenige achtinge en aanzien by de anderen geraakt was, zoo begost zich al vroeg eene heymelyke heerschappye over de geweetens te laaten zien. De gemoederen, onaangezien zy anders God vreesden, en lief hadden, waaren echter by zoo veele teegenspoeden, en verzoekingen nog niet sterk genoeg, om alle fijne hoovaardye en verheffin-

 ge

Jaar CC. tot CCC. ge booven anderen zoo ras te konnen overwinnen. Daar waaren ongemeen weynige, of wel gantsch geene *Ignatiussen* meer, die zich voor de geringste en laatste wilden houden. Het eenmaal vastgestelde voorrecht der Opzienders, de ingevoerde gehoorzaamheyd van anderen teegen haar, de onmaatige lof, die men haar veeltyds in 't openbaar al te zeer gaf, en de zoo dikmaals ontydige en afgoodische liefde en eere teegen haar, waaren dingen, die een ongeoeffend en onverneederd gemoed niet licht zoo ras vergeeten konde, dat het niet iets daar van in zyn hert liet indrukken. Behalven dat eenige allenkskens noch al meer en meer eyschten, als hen toekwam, en het ontzag en de eerbiedigheyd der toehoorders en meede-arbeyders merkelyk misbruykten. Daar by kwam noch die uytterlyke rust en zeekerheyd, welke ook in deeze eeuwe wel tot over de helft geduurd hadde. Waar door de Leeraars, en vervolgens ook de andere lieden, niet meer zoo vierig in 't geloove en geduld, ook niet meer zoo ootmoedig bleeven, als ze wel voorheene, onder de groote stormen en vervolgingen, geweest waaren.

Beginzel van het verval. 3. Ondertusschen bespeurde men onder de voorstanders allerhande teekenen en vruchten van afgunst, na-yver, achterklap en openbaare verdeeldheeden, waar van we hier onder nog iets zullen zeggen. Hoe dieper zig nu die geene, welke daar eenig onrecht by leeden, zouden verootmoedigd hebben, en daar door de anderen en haare zaaken zelfs hadden konnen winnen, hoe meer haare aangeboore hoogmoed daar door nog opgewekt wierd. Daarom zaagen niet weynige alleen daar op, hoe zy haare plaatzen, ampten, en tytelen niet alleen behouden, maar ook noch vergrooten of vermeerderen konden. Dit konde nu heel bezwaarlyk zonder onderdrukkinge en wegstootinge van anderen geschieden, daar door men ook allenkskens by de geestelijkheyd tot den hoogsten top der weereldlyke eere en geweld is opgeklommen: en, wanneer het dan by de geestelijke aan een kyven en schelden ging, of, dat men deezen of geenen ketter aandeed, zoo tastten die geene, welke wel de meeste aanhang hadden, ondertusschen al verder toe, en vischten, gelyk men zegd, in dat troebel of beroerd waater: in 't byzonder daar zy vrye handen hadden, en wisten, dat zy van de anderen, by de Heydensche Overigheyd, niet licht konden aangeklaagd werden.

4. Eenige byzondere voorvallen nu zullen deeze zaak wel klaar maaken, waar van iets by de scheuringen en doolingen zal opgehaald werden. Hier is alleen maar aan te merken, dat toen ter tyd wel, gelyk in de voorige eeuwe, de naamen en trappen der Leeraars in dezelve staat zyn gebleeven, en dat men alleen maar van Opzienders of Bisschoppen, Ouderlingen en Diakenen toenmaals geweeten heeft: echter heeft zich in veelen iets meer van geestelyke heerschappye geuyt. En deeze noemde men de Geestelykheyd; na dien aart, welkers oorsprong wy by de voorige tyden reeds al gezien hebben. Veele Bisschoppen wilden ook, ontrent deezen tyd, byzonder in 't laatste deezer Eeuwe, in alle manieren iets meer booven andere zyn, en ze beyverden een grooter gezag of geweld; schoon zy zich hier in zoo opentlyk niet dorsten bloot geeven, om dat het volk de voorige rechten en vryheeden noch niet hadde vergeeten. Om welke reede *Tertullianus* den *Bisschop* te *Roome* wel de hoogste Priester noemd, (*) doch niet van herten, en van weegen eenig regt, maar meest uyt schimp, gelijk hy hem ook de naam van *een Bisschop der Bisschoppen* geeft. Zoo begon men toenmaals ook al van een hoogen top des Priesterdoms te spreeken, buyten, ja vlak teegen de gewoonte

Haare trappen en ampten.

Verheffinge der Bisschoppen.

(*) Tertullianus de Bapt. c. 17.

te der *Apostelen*; en desgelyks ook van een gezag des Bisschoppelyken stoels. (*a*) Jaar CC. tot CCC.

5. Nogtans geeven alle de omstandigheeden en narichten heel klaar te kennen, dat de Bisschoppen wel voor de Ouderlingen gegaan zijn, dog niet na hunne heerschappye of macht, maar alleen, na de orde en uytterlyke eer, en na de voorzittinge, welke de eerste aan deeze overlieten. En daar van daan kwam het, dat de Opzienders allengskens van een Bisschopdom der Priesterschap begonden te spreeken, op dat zy in de t'zaamenkomsten de andere lieden met eenige glimp of schyn van rechten daar van zouden konnen uytsluyten. Ondertussen naamen zy de voorzittinge echter aan, door dien het t'eenemaal met de eerste eenvoudigheyd en ootmoed gedaan was, daar men in uytterlijke omstandigheeden te vooren op niets gezien, maar alles gedaan hadde, zoo als men daar toe kwam, met volle verzeekeringe, dat het niemand kwaalyk zoude duyden. Neevens deeze voorzittinge nu bedongen de voorstanders zelfs, ook voor zich, om de andere maar alleen te zaamen te moogen roepen, tot het leer-ampt te stellen, de gedoopte te bevestigen, en zommige andere diergelyke bedryven meer voor zich te oeffenen. (*b*) Waar uyt zy dan al zagtjes een gewoonte, en hier uyt eyndelijk weeder een recht en wet maakten, waar op naderhand de volle heerschappye der Geestelijkheyd, en, wel afzonderlyk, het zoo genaamde *jus Episcopale*, of Bisschoplyke recht rustte. Zulk een gering begin heeft dit kwaad gehad, daar hier na, tot deezen tyd toe, het aldergrootste verderf in de zoo genaamde Christenheyd uyt ontstaan is, en daar alle dwingelandye en heerschappye over het geweeten in geloofs-zaaken als nog op steund.

Hun voorrang boven de Ouderlingen.

Jus Episcopale.

6. Ondertusschen was toen ter tyd de macht der Bisschoppen nog egter zeer ingebonden, nademaal zy, als het recht toeging, alles, of dog het meeste aan de Ouderlingen, Diakenen, en aan de gantsche Gemeente moesten meede deelen. Daar van daan ook de Ouderlingen, byzonder ook der Bisschoppen Ampt-genooten, Mede-opzienders, Byzitters, Meede-dienaars, insgelijks ook, voor zich alleen, Voorstanders, Harders, Regeerders, en diergelyke genaamd wierden. Vermits deeze ook alle overige verrichtingen in de Gemeente met de Bisschoppen gemeen hadden. Gelijk als de Diaconen niet minder alles meede verrichteden, schoon zy ook in 't byzonder met de armen, gevangene, martelaars, en diergelyke te doen hadden: ook waagde het waarlyk geen Opziender, uyt de voorgestelde oorzaaken, zoo licht hier iets in te veranderen, of iets nieus in te voeren. Nademaal hy by diergelijke onderneeminge haast zijn hoogmoed en booze inzichten zoude verraaden, en zijn geloove en aanzien by de Gemeente verlooren hebben. Men dacht ook op het minste niet aan andere dwaaze eernaamen, gelijk als, *Patriarchen*, *Aartsbisschoppen*, *Primaaten*, enz. zijn mochten, alhoewel men ondertusschen, by voorvallende geleegenheeden, op die Voorstanders de meeste overslag (*reflexie*) maakte, die in de Hoofdsteeden van haare Landschappen waaren; gelijk als op die van *Alexandrie*, *Antiochie*, *Roome*, *Epheese*, *Cæsarea*, *Carthago*, en zoo voorts, zoo dat het voorrecht, gelijk het in de Weereldlijke Regeeringe was, eyndelyk allenkskens in de Kerken ook is ingevoerd, en door de Christelijke Keyzers bevestigd geworden.

Met communicatie van andere.

Ouderlingen.

Diaconen.

Patriarchen, Aarts-bisschoppen, Primaaten.

7. De naam van *Paus* of *Papa* was toen ter tyd, en in veele volgende eeu-

Naam van de Paus, Papa.

(*a*) Cyprianus ep. 52. & 65. (*b*) Cyprianus ep. ad Jubajanum. Cornelius Ep. Rom. ap. Euseb. VI. c. 43. Auctor Constit. Apost. lib. III. & II. Canones Apostol. (*c*) Origenes, Cyprianus, Eusebius, Constitut. Apostol. l. II. c. 47.

Jaar CC. en CCC.

euwen, aan alle Voorstanders nog gemeen, en beteekende zoo veel als een Vader: Die naam is ook eerst, onder *Gregorius de* VII. *aan den Roomschen Bisschop* alleen toegeeygent geworden, gelijk zijne eyge Schryvers het niet konnen ontkennen, en in het boek van de Christelijke broederschap beweezen word. In die tyd wierd nu wel op de Roomsche Geestelijkheyd onder anderen eenige *reflexie* of overslag gemaakt, van weegen de groote en beroemde plaats zelve, daar zy zich ook meesterlyk

Roomsche Bisschoppen den anderen gelyk.

van wisten te bedienen. Echter liet men den zelven Bisschop nog geenzins toe, dat hy een Bisschop of Over-opziender over de andere Bisschoppen zoude zyn, waar teegen men nu al in 't Jaar 258. plegtiglijk *protesteerden* of weedersprak. Men verbond zich daar ook geenzins aan, dat men deezen Bisschop juyst alleen, of altyd, om raad of om strydige punten te flechten, moest aanzoeken. Aangezien 'er voorbeelden genoeg voor handen zyn, waar by men andere beroemde Leeraars insgelijks hier over om raad gevraagd heeft. Gelyk het *Faustinus* te *Lyons* met zyne klagte teegens *Marcianus* te *Arles* maakte, insgelyks de *Spaansche* Gemeentens met *Basilides* en *Martialis*, welke alle by *Cyprianus* om raad gingen. (*e*) Met een woord dan, men vind in deeze eeuwe zoo

Geen heerschappy der Leeraars.

weynige rechtmaatige of vaste grond voor de heerschappy der Geestelykheyd in 't gemeen, als voor deeze of geene *Bisschop*, *Prelaat*, *of Superintendent* in 't byzonder. En nog veel minder, voor een zoo genaamd, en onder het *Pausdom* opgericht, en nog op deezen tyd duurend *Consi-*

Consistorium.

storium of Kerkenraad, die de gewaande Bisschoppelijke rechten, met uytsluytinge of onderdrukkinge der Gemeente, zoude geoeffend hebben.

Geestelykheyd.

8. Wat nu de andere zoorten en ampten onder de Geestelykheyd in 't vervolg aangaat; men begon met en neevens de *Diaconen* ook andere die-

Subdiaconi.

naars te verkiezen, die alleen tot opwachten gesteld waaren. De *Sub-Diaconi* of Onder-dienaars moogen wel alleen in de groote Gemeentens opgekoomen zijn, gelyk 'er te *Roome* ten tyde van *Cyprianus* zeeven genaamd werden, (*f*) waar meede zy de *Diaconen* zonder twyffel hielpen

Voorleezers.

overdraagen. De Voorleezers wierden door de opleggingе der handen uytgezonderd, dat zy in de Gemeente de schriften der *Propheeten*, *Apostelen*, en andere beroemde Leeraars moesten leezen. (*g*) Alhoewel dat ook dikmaals van de Ouderlingen en Diaconen te gelyk geschiedde, na dat zy ergens weynig of veel by de Gemeente te doen hadden. Want, dat zy zig door het instellen van nieuwe Kerkendienaars zonder noodzaakelykheyd hadden willen verlichten, of luye daagen maaken, gelyk hier na door de insluypende zorgeloosheyd wel geschied is, moet of kan men van de minste Leeraars van deezen tyd maar vermoeden. Gelyk als

Exorcisten.

ook de naam van *Exorcisten* of Duyvel-bezweerders, nog geen byzondere orde of trap der Geestelykheyd uytmaakte, door dien die bezweeringe en uytdryvinge der duyvelen, by eene nog duurende kragt des geloofs, aan allen gemeen was, die zy ontrent de bezeetene, en in andere geleegenheeden, tot gemeen nut gebruyken konden. En daar men aan-

Exorcismus, uytdryvinge des duyvels.

ving by zeekere bedryven de *exorcismus*, of bezweeringe, na gewoonte in 't werk te stellen, zoo verrichtte die een Ouderling of Diaken, die men om die reede ook *Exorcisten* of bezweerders noemde. De *Aco-*

Acoluthi.

luthi of dienaars en volgknegten wachtten den anderen in zeekere verrichtingen op. (*h*) Maar de *Cantores* of Zangers schynen wel wat laater opgekoomen

(*d*) Concil. Carthaginense procem. (*e*) Cyprianus ep. 67. 68. (*f*) Cornelius ap. Euseb. vi. c. 43. Clerus Rom. ap. Cyprian. ep. 2. (*g*) Idem ep. 76. Eusebius de Mart. Palæstin. c. 2. (*h*) Cyprianus ep. 36. 55.

gekoomen te zyn, om dat de Voorleezers, Diakonen en anderen in de Gemeente voor heene aanvingen te zingen. *(i)* Jaar CC. tot CCC.

9. Alhoewel nu de Leeraars op de gedachte wyze van de ooverige Christenen in veele stukken zich onderscheyden hadden, daar in de voorige eeuwe al gewag van gemaakt is, zoo heeft echter de Gemeente haare al lang genoote vryheyd en gerechtigheyd tot hier toe, noch al taamelyk wel behouden. De Christelyke liefde, ootmoedigheyd, en bescheydenheyd, die by veele Voorstanders nog overig was, liet hen niet toe, haar daarom te kwellen, waar by dan ook noch andere booven gemelde oorzaaken kwaamen. En om deeze reede vind men in dien tyd noch zoo veele waarteekenen van het gezag der gantsche Gemeente of Broederschap, zoo dat niet alleen by alle gemeene geleegenheeden, en voorvallen, in geestelyke zaaken, de broeders in 't gemeen om raad gevraagd, en haare toestemminge begeerd is, maar ook, hoe zy by de verkiezinge en beroepinge der Leeraaren, by hunne beproevinge, bevestiginge, en andere toevallen haare stem en werk gehad hebben. En niet minder, hoe men, met haare toestemminge en in haare teegenwoordigheyd, met de gevallene, boetvaardige en diergelyke pleeg te handelen; zoo dat *Cyprianus* wel uytdrukkelyk schryft, (*) „*dat hy het geringste niet en handelde zonder toestemminge van het volk.* Ja de bedryven van de Kerkelyke Vergaaderingen van die tyden wyzen klaar aan, dat de *Christenen* in 't algemeen haare stemmen by vereffeningen en besluyten in geestelyke dingen hebben moeten geeven. *(k)* Waar in men behalven dien niet anders doen konde, by aldien het de naame noch zoude hebben, dat de *Apostolische* maniere eenigzins in acht genomen wierd. Nademaal het de *Christenen* noch geenzins vergeeten was, hoe in 't begin des *Euangeliums* eeven alzoo gehandeld wierd, daar de Broeders in 't gemeen alle te zaamen geroepen wierden, en men na de inwoonende gaaven van een ieder zyn grond en gevoelen over de voorvallende punten vernoomen hadde. *Handel.* XV. 22. 23. 25. XXI. 22.

Onderscheyd der Leeraars en toehoorders.

Recht der Gemeente.

10. Op dat het dan ook zonder verwerringe en andere ongemakken mocht toegaan, zoo had men de gewoonte van de voorige tyden af, dat men vaste Ouderlingen der Gemeente verkoos, na dat men die voorheen wel beproefd, en alle noodige stukken heel naauw onderzogt hadde. *(l)* Deeze dan waaren, uyt kragt van hunne rijpe, en meest hooge jaaren, en door de verkreegene ervaarentheyd en wijsheyd, ook bekwaam, om in zwaare zaaken en voorvallen heilzaame raad te konnen geeven. En daarom wierden zy in alle gewichtige geleegenheeden meede om raad ge gevraagd, ja zoo, dat men hen ook van de verordeninge der Leeraaren niet uytgeslooten heeft. *(m)* Alhoewel nu deeze wyze alzoo in 't gemeen gehouden wierd, zoo toonen echter de geschiedenissen der laatste jaaren, dat de Leeraars in strydigheeden over de leerpunten, alreede zeer veel op zich zelve, zonder toedoen van andere *Christenen*, gedaan hebben. Echter zal hier genoeg zijn, dat zelfs de beroemdste onder hen bekent hebben, dat het van rechtsweegen niet zonder de gantsche Gemeente hadde behooren te geschieden. Gelijk als alle omstandigheeden overtollig aanwijzen, dat geene van deeze zich noch door eenig uytterlijk teeken der kleedinge, of andere zotternyen, afgescheyden hebben, of iets byzonders hebben willen zyn. Door dien een ieder nog by de ge-

Ouderlingen van de Gemeente.

Geen onderscheyd in kleeding.

(i) Constit. Apost. lib. III. c. II. Cornelius ap. Eusebium VI. c. 43. (*) Cyprianus ep. 5. & 28. *(k)* Acta Synodorum Roman. Antiochen. Carthagin. & ap. Cyprian. ep. 31. Eusebius Constit. l. IIX. c. 4. *(l)* Firmilianus ap. Cyprianum ep. 75. Tertull. Apol. c. 39. Cyprianus ep. 28. *(m)* Firmilianus l. c.

Jaar CC. tot CCC.

gemeene kleedinge bleef, zoo als zy byzonder in benaaude of onzeekere tyden, het ergens raadzaam oordeelden te weezen.

Vereeniging en communicatie der Gemeente.

11. Het geene verders een enkele Gemeente niet vermochte volkoomen uyt te rechten of af te doen, dat deeden meer van haar te zaamen, die zich dan hier toe met malkanderen in dit of dat Landschap vereenigden. Waar by dan ook zomtyds wel kwam te gebeuren, dat zich eenige Gemeentens wel byzonder aan een grooter hielden, die ergens aan een beroemde plaatze was, gelijk nu reeds al van de Voorstanders van dezelve aangemerkt is. (*n*) Alhoewel ondertusschen een ieder zyne vryheeden en rechten voor zig behield, en zig aan een eenig hoofd in geloofs zaaken gansch niet onderwierp, of verbond. 't Geene niet alleen in alle verrichtingen in der daad in acht genoomen, maar ook met woorden aangeteekend wierd, daar de Leeraars en *Christenen* elkanderen altyd Broeders, Meede-broeders, Meede-genooten, Meede-arbeyders, Ampt-genooten, en zoo voorts, gewoon waaren te noemen, zoo dat een ieder Gemeente wel by haare Voorstanders toen ter tijd na geleegenheyd van de plaats bleef, doch zich aan de geene, die aan malkanderen grensden, en ook die verre afgeleegen waaren, niet onttrok, maar tot alle hulp bereyd en willig was. (*o*) Hier toe nu gebruykte men, zoo veel de onzeekere tyden het nog toelieten, de *correspondentien* of wisselinge van Brieven, het vlytige bericht aan elkandere, van 't geene, dat aan een ieder plaats voorviel, gelijk meede de broederlyke vermaaningen, bestraffingen, vertroostingen, en diergelyken. 't Geene alles wel maar alleen van den toestand der Gemeenten te verstaan is, daar zy buyten de strydigheeden en verwerringen waaren, en met de oude *Apostolische* wijze noch eenigzins overeen kwaamen. Want buyten deeze zullen wy hier beneeden een heel ander begrip daar van bekoomen, hoe ellendig het toen ter tyd al dikmaals in geheele land-streeken gesteld was.

Gelykheyd der zelven.

Wisselinge van Brieven.

12. De voornaamste en gemeenste manieren in zulke toevallen waren toen ter tijd de gemeene vergaaderingen of *Synoden* en *Concilien*, welke echter, na de geschaapenheyd van die tijden, maar van eenige Gemeentens konden gehouden worden. Haar gebruyk was ordentlijk als volgt: Dat zy, voor eerst, wanneer daar iets zwaars en wichtigs voorviel te onderzoeken, van dat zelve aan de aangrenzende en bekende Gemeentens berigt gaaven, en zig van haar raad bedienden. Wanneer het dan de andere niet moogelijk scheen, om die zaak alleen af te doen, zoo wierd met gemeene verwilliginge overeengekomen, zich ergens op een plaatze te verzaamelen, en ordentlijk daar over raad te pleegen. Daar dan ergens eenige andere, na geleegenheyd en omstandigheeden van zaaken, hier toe beroepen wierden: en, die daar niet konden koomen, die zond men dan na een gemaakt besluyt, een noodig bericht van al het verhandelde toe. 't Geene dan deeze voor goed hielden, of zy voegden noch haare vermaaningen van 't een of 't ander daar by. 't Welke de *Acta Synodorum* of de handelingen der Kerkelyke vergaaderingen met haare zendbrieven en andere oirkonden uytwyzen, voor zoo verre het in dezelve recht en oprechtig mag toegegaan zyn. Want van alle de *Synoden*, van deeze, en noch veel weyniger van de volgende tyden, kan men waarlyk niet met grond der waarheyd zeggen, dat alles na de reegel van billykheyd, ik laat staan, na Godes Heyligen wille, naaukeurig zoude afgehandeld geworden zijn. Weshalven ik ook hier, gelyk in het overige, meestendeels alleen op 't geen in zich zelve geschied is, zie,

Concilia.

Haar wyze.

(*n*) Euseb. VI. I. & VII. c. 26. Athanas. epist. de Sent. Dionysii adv. Arianos. Cyprianus.
(*o*) Basilius M. ep. 15. ad Neo-Cæs. Cyprianus.

zie, als met wat recht, en op hoe goede gronden het mag geschied zyn. Ten minsten kan men daar uyt ook veele dingen van deeze tyden erkennen. Jaar CC. tot CCC.

13. Om nu deeze *Concilien* na de plaatzen in 't algemeen te verhaalen, daar die geschied zyn, zoo moet men weeten, dat de meeste in deeze Eeuwe in *Africa* gehouden zyn, alwaar de voornaamste strydigheeden zich ook voorgedaan hadden. Zelve in 't begin van deeze eeuwe in 't Jaar 217, verzaamelden zich de Leeraars uyt *Numidie* en *Africa*, en stemden met den anderen op, dat zy hier na die geene, welke eens voor Ketters verklaart waaren, en die tot hen daar na weeder overkwamen, op 't nieuw zouden doopen, (*p*) welk besluyt hier na eevenwel heevig van andere teegengesprooken wierd. Gelyk dan daar op in *Africa* op een ander *Synode* het teegendeel vastgesteld wierd, (*q*) en hier na, in 't Jaar 256. daar de Voorstanders uyt *Africa*, *Numidie* en *Mauritanie*, teegen *Stephanus* zulk een besluyt maakten. (*r*) Ten tyde van *Cyprianus*, hield men byzonder te *Carthago* verscheydene *Synoden*: naamelyk, het eerste in 't Jaar 254, over de strijd met *Felicissimus*, en die van zynen aanhang: daar men gesprek hield, of en hoe men de gevallene weeder zoude aanneemen. Het tweede *Synode* wierd gehouden in 't Jaar 255, van dezelve stof, teegens *Felicissimus* en *Novatianus*, waar van hier na gewag gemaakt zal werden. Insgelyks in 't volgende Jaar, teegens een *Diaken*, en van den Kinderdoop, of die net op den achtsten dag geschieden moeste, op de vraage van een zeeker Bisschop *Fidus*. Eyndelijk noch een, in 't Jaar 257, aangaande de verloocheninge der beyde Spaansche Bisschoppen, *Basilides* en *Martialis*, welke, na dat zy tot het Leer-ampt diesweegen voor onbekwaam verklaart waaren, tot *Stephanus* te *Rome* haaren toevlugt genoomen hadden. Daar dan teegens deeze het besluyt der Spaansche Gemeentens bekragtigt is geworden. (*s*)

Synoden in Africa. — Te Carthago.

14. Op andere plaatzen zyn 'er ook wel eenige zoodanige *Synoden* gehouden geworden, waar van men echter geene byzondere omstandigheeden weeten kan. Gelyk als daar waaren te *Bostra* in *Arabie*, te *Cirta* in *Numidie*, te *Narbona*, te *Alexandrie*, en een in *Mesopotamie*. Op een andere, te *Iconium*, een Stad in *Phrygie*, stelde men, ontrent de helft van deeze eeuwe, voor vast, dat den doop der *Cataphrygen* en haares gelyken niet meer gelden zoude. (*t*) Eeven als of het gelden des doops van zulke uytspraaken afhing, die zonder dat het teegenspreeken van andere weeder onderworpen was. Gelyk als *Stephanus* te *Rome* zig opentlyk teegen dit *Synode* kantte, en daarom die in 't Oosten t'eenemaal van de gemeenschap uytsloot. Te *Rome* zelf zyn 'er booven dien verscheydene gehouden geworden, als, in den tyd van *Cornelius*, in de Jaaren van 254. en 255; eene, aangaande de weeder opneeminge der gevallene, als ook, van weegen de stryd met de *Novatiaanen*. (*u*) Insgelijks een andere, onder *Stephanus*, van de weederdoop der Ketters, en andere diergelyke meer. Verders leest men van een *Synode* te *Antiochie*, voor eerst, teegen de *Novatiaanen*, alwaar veele Bisschoppen uyt *Cappadocie*, *Cilicie*, *Egypten* en *Palæstina* verzaameld waaren. (*x*) Ten tweeden, in 't Jaar 266, teegens *Paulus Samosatenus*, den welken alle de teegenwoordige toen ter tyd zeer vriendelyk bejeegent hebben, zoo dat hy ook zyn gevoelen herroepen, en deeze lieden te leur gesteld heeft.

Synodus Bostrensis, Cirtensis, Narbonensis &c. Iconiensis — Te Rome. — Te Antiochie. — Teegens Paulus Samosatenus.

T 2

(*p*) Cyprianus ep. 71. (*q*) Idem ep. 72. 74. (*r*) Acta ap. Cyprianum. (*s*) Idem ep. 40. 41. 52. 54. 55. 57. 65. 68. (*t*) Firmilianus ap. Cyprianum ep. 75. (*u*) Euseb. VI. 43. (*x*) Dionysius Alexandr. ap. Eusebium VI. c. ult.

Jaar CC. tot CCC. heeft. (y) Om welke reede eyndelyk in 't Jaar 277. noch meer Bisschoppen by een kwaamen, welke, na lang woorden-twisten, waar in *Malchion* met *Paulus* zich inlieten, deezen ten laatsten als een Godslasteraar afzetten, ook hunne handelingen aan alle andere Gemeentens meededeelden, en door dien *Paulus* niet wilde wijken, zoo wierd den Heydenschen Keyser *Aurelianus* zelfs tot hulp geroepen: die dan niet traag was, om, ten gevalle der andere Christenen, deezen te veroordeelen, en met geweld weg te jaagen, alzoo hy zonder twyffel zyn voordeel daar by vond. Van welke handelinge elders breeder te spreeken zal vallen. (z)

15. En alzoo ging het allengskens met de gemeene verzaamelingen teegens de Ketters toe, dat de sterkste party gemeenelyk dit middel uytvond, om de andere te dempen. Van te vooren dorste niemand lichtelyk onderstaan iets diergelyks te beginnen, zoo lang als deeze vergaaderingen van de Keyzers in 't algemeen verbooden waaren. Maar, na dat hier in van 't Hof meer verlof op volgde, bediende de Geestelykheyd zich ook meesterlyk van alle zulke geleegenheeden vlytig en op haar tyd. Waar uyt men ook aanmerken kan, dat diergelijke *Concilien* of Kerkelyke vergaaderingen meest altyd in geruste tyden gehouden zyn. Alhoewel men heel klaar, uyt alle haare verhandelingen, zoo veel daar noch van voor handen zyn, zien kan, dat veele dingen, zoo niet de meeste, eenzydig, en niet na den rechten reegel der *Christelyke* leere, ja dikmaals niet eens volgens de natuurlyke billykheyd afgehandeld zyn, gelyk als elders aangeteekend, en in de *Afbeeldinge* reeds al in 't korte aangeroert is. Ten minsten moeste het zwakke deel altyd te kort schieten, en zich maar laaten verwerpen en veroordeelen, het zy dat het recht of onrecht had, 't geene met 'er tyd noch eerst recht de overhand nam, en tot eene gewoonte wierd. Doch ik moet my hier by niet ophouden, maar by myn doelwit blyven.

(y) Euseb. VII. c. 28. Nicephorus VI. c. 27. (z) Eusebius VII. c. 29. 30. Hieronymus Catal. Scr. in Malchione.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van den Godsdienst der Christenen; beneevens hunne maniere van leeven in de derde eeuwe.

§. 1.

Nieuwigheeden in de Godsdienst. Gelyk als die geene, welke in de Gemeente het meeste te zeggen hadden, alreeds heel merkelyk van de eerste eenvoudigheyd en zuyverheyd afgingen; alzoo wierd ook op deezen tyd in de uytterlyke oeffeningen van den Godsdienst, een goed gedeelte van nieuwe vonden daar by gedaan. Men woonde toen ter tyd noch midden onder de Heydenen, van welke, by haare bekeeringe, niet weynige plechtigheeden Uyt het Heydendom. in de *Christelijke* vergaaderingen overgebracht wierden; of, om dat zy dezelve noch voor goed en geoorloft hielden, of ten minsten, om dat ze van de Voorstanders niet voor schaadelyk afgekeurd wierden. Veele kwam het vreemd voor, dat de *Christenen*, by haare te zamenkomsten alles zoo geheel zonder pracht en andere omstandigheeden in groote stilte deeden. Het scheen hen beeter te zyn, wanneer men de lieden iets voor leydde om te zien en te hooren, dat men met eenige plechtigheeden de zaaken, die waarlyk zonder dat aan zich zelven wel goed waaren

ren, een aanzien maakte. Dit zoude by de ongeloovige een grooter ontzag en eerbiedigheyd geeven, byzonder daar zy hier door meer beweegd zouden worden, dewyl zy by de Heydensche Godsdienst de uytterlyke pracht en groote praal heel zeer gewoon waaren. Zy zouden ook eer by opmerkentheyd gehouden, en in veele dingen van deeze en geene innerlyk onderrecht werden. Jaar CC. tot CCC.

2. Deeze en diergelyke beweegreedenen zyn uyt alle omstandigheeden, en wel inzonderheyd, na de helft van deeze eeuwe, eerst openbaar geworden, en ze geeven aanstonts aan een ieder verstandige te kennen, hoe verre men toen reeds al van de rechte kracht des inwendigen waaren Godsdiensts in zoo veele zaaken was afgeweeken. Doch deeze dingen dienden niet alleen nergens toe, om de ongeloovige herten recht te winnen en te veranderen, maar zy hinderden noch veel meer dezelve door de uytterlyke ongerustheyd, het gewoel, en de verstroyinge der zinnen. Zy voerden de menschen van de inwendige waare dienst tot het uytwendige schynweezen, en veele stichters van het zelve weezen daar meede aan, dat zy voornaamentlyk niet zoo zeer de rechte bekeeringe der arme zielen tot God zochten, als wel de uytterlyke vermeerderinge en ophoopinge der perzoonen in de Gemeente. Daar door wierd geen gering zaad van de aanstonds de overhandneemende huychelerye, van 't bygeloof, van 't *opus operatum*, of schynwerken en diergelyke booze vruchten uytgestrooyt. Veele Leeraars begosten daar meede allenkskens vergenoegd te zyn, wanneer de lieden maar het uytterlyke meede deeden. Verders stelden zommige wel haar geheele macht en achtbaarheyd daar in, als men hen in hunne nieuwgevondene plechtigheeden navolgde, en 't geene ergens aan een aanzienelijk Voorstander ingevallen was, dat wist hy de anderen met zulke schynbaare reedenen aan te pryzen, dat zy daar alle JA toe moesten zeggen. Schaade daar van.

3. Nademaal ook de zuyvere *Apostolische* grond van 't leevendige geloove al heel zeer verduysterd begon te worden, zoo waaren ook de minste recht bekwaam, om het kwaade van 't goede, en het noodzaakelyke van het overtollige wel te konnen onderscheyden: en, hoe minder veele de waare Godsdienst kenden, of lief hadden, hoe liever zy zich aan het uytterlyke hielden. En als deeze dan ook daar by Leeraars waaren, zoo voerden zy de andere noch daar en booven op dezelve weg. Ik wil niet zeggen, dat zy op die geene, welke het niet doen wilden, op allerhande wyzen heftig begonden aan te dringen. Aldus kroop de uytterlyke plegtigheyd ongemerkt in het Christendom, byzonder na deeze tyden. Toen begon men na de Heydensche en Joodsche wyze, van Priesters, Outaars, en Offerhanden, van Zalvingen, Inwyingen en zoo voort te spreeken, alhoewel 'er toenmaals niets diergelyks eygentlyk geschiedde, maar men was alleen op de Heydensche pracht verliefd. Hoe vryer de Gemeentens in alle zulke dingen waaren, hoe lichter en liever zy dit of dat voor bekend aannamen, en tot de oeffeninge zelfs brachten. Want de langduurende rust deed in deeze eeuwe niet weynig de deure hier toe open, waar in de *Christenen* hunne oeffeningen byzonder vry en ongehinderd mochten hebben. Wy zullen echter dit voornaamentlyk by de voornaamste stukken van het zelve bezien, na dat het boovenste in 't algemeen van alle de volgende tyden aan te merken noodig is geweest. Oorsprong der plegtigheeden. Nieuwe naamen by de Godsdienst.

4. Wat de plaats aangaat, men leest in deeze eeuwe op zeekere tyden van eenige plaatzen, daar zy zich ordentelyk verzaameld hebben. Deeze noemden zy Beede-huyzen, huyzen des Heeren, en, uyt eene veel licht Plaats van de gemeyne Godsdienst.

Jaar CC. tot CCC. zeer bygeloovige meeninge, ἐκκλησίας of Gemeentens. (*a*) Het waaren nochtans in waarheyd niet anders als byzondere huyzen, waar in ergens Geene Kerken. een groote zaal of ander vertrek tot zulke vergaaderinge toegewyd was; want, men wist tot dien tyd toe niet het minste van rechte Kerk-gebouwen, ik laat staan van groote prachtige *Tempelen* of *Paleyzen*, gelyk als in de *Afbeeldinge* middagklaar beweezen is. De gedachte huyzen nu waaren niet alleen heel slecht, en van geen ander byzonder gebouw onderscheyden, maar zy duurden ook maar een heel korte tyd. Overmits *Diocletianus*, en andere die hier na weeder lieten om verre smyten, (*b*) alzoo dat zy den meesten tyd maar ordentelyk in hunne andere wooningen, Zaamenkomste aan alle plaatzen. als ook by de graaven, in de gevankenissen, hoolen, en kelders, ja zelfs in stallen, en andere gansch onbekwaame plaatzen, op de velden, enz. te zaamen kwaamen. Waar toe zich ook die geene, welke de rechte grond van het *Christendom* hadden, heel gaarne verstonden, die van alle deeze uytterlyke dingen gants geen werk maakten. De andere, die het wel gaarne na haare inbeeldinge beeter begeerd hadden, wierden door de nood wel anders geleerd. Uyt deezen grond nu kwam de verwytinge der Heydenen, dat de *Christenen* rechte Godverzaakers waaren, dewyl zy geene Kerken noch Tempelen hadden. (*d*) Als of'er naamelyk geen Godsdienst zonder Tempel, of geen Tempel zonder Godsdienst konde zyn, gelyk de *Christenen* aan de ongeloovige wel grondelyk wisten te vertoonen.

De wyze der geestelyke oeffeningen. Leezinge der Schrift. 5. By deeze vergaaderingen ging het in 't begin en voortgang van deeze Eeuwe, zoo lang als de beroerten met de vervolgingen noch duurden, heel eenvoudig en ernstig toe. Men las daar de *H. Schriften der Propheeten*, *Apostelen*, en andere *Apostolische* Leeraars. En dit verrichtten nu na de gemaakte toestel, meest die geene, welke daar toe besteld waaren, die zomtyds van de pynbank wel tot de lees-lessenaar kwaamen, gelyk als 'er van zulk een Voorleezer, *Aurelius* genaamd, gezegd Leeren. word. Hier na spraaken de Leeraars het volk aan, onderweezen en vermaanden het, na geleegenheyd van zaaken, gelyk in de voorige Eeuwe Zingen. reeds al is aangeweezen. (*e*) Zomwylen was men gewoon een lied te zingen, of, op andere wyzen zich tot aandacht op te wekken. (*f*) Nooit Bidden. vergat men nochtans het gebed, en men deed het gemeenelyk, zoo wel voor als na de andere oeffeningen, gelyk wy hier booven uyt *Justinus* en *Tertullianus* nu reeds al gehoord hebben. Waar by men dan, ten tyde der vervolgingen, voor de Belyders en Martelaaren, ook in 't byzonder bad, en in alle stukken zoo veel te vieriger en zuyverder zyn moest, hoe naader het vuur van droefheyd was. Na deeze hoofd-verrichtingen ge-Aalmoessen. schiedden 'er, na geleegenheyd van zaaken, ook eenige verzaamelingen Andere gewigtige zaaken. van giften of aalmoessen, voor de arme, kranke, gevangene, en andere nooddruftige; desgelyks beraadslaagde men zich ook over voorvallende zaaken, men deed ook vermaaningen, bestraffingen, uytsluytingen of weeder aanneemingen der gevallene, men deelde het Avondmaal uyt, ter gedachtenisse van *Christus*, men bediende den heyligen Waater-doop, en diergelyke.

Tyd van de gemeene Godsdienst. 6. Met 'er tyd bleef het ook, aangaande het voornaamste, by de manieren der voorige eeuwe, dat men, buyten de *Zondag*, *Paaschen* en *Pinxteren*, anders geen vierdag hadde of vierde. Men verbond zich aan geen zeekeren dag, maar men kwam, buyten de gedachte tyden, na believen

(*a*) Eusebius VII. c. 15. 30. & ult. (*b*) Idem lib. X. c. 2. (*d*) Cyprianus ep. 33. (*e*) Tertullianus de anima c. 9. Socrates V. 22. (*f*) Eusebius VII. c. 30. Tertullianus lib. II. ad uxor. fin.

lieven en noodzaakelykheyd ook te zaamen. Doch voor de gewoonelyke dagen begon men tot voorbereydinge eenige oeffeningen te doen, die men παρασκευὰς en *Vigilien*, of na onze wyze van spreeken, heylige avonden noemde, waar by men ook brandende lichten gebruykte, om dat het duyster was. Van *Paasschen* tot *Pinxteren* vierden zy eens voor al alle daagen achter een, en brachten die in vroolyke gedachtenis der weldaaden van Christus door, alzoo dat zy als dan, noch ordentlyk vasten, noch treurig waaren. (*g*) Ik zegge met voordacht *ordentlijk*, en na de gewoonte en het voorbeeld der gantsche Gemeente. Want, hoe God elken ziel in het byzonder leyden of trekken mochte, zulks behoorde geenzins tot de algemeene *observantie* of waarneeminge, ook wierd zulks noch door eenige ingezette dwang niet verhindert, of heel verworpen, zoo veel men uyt de oirkonden daar van verneemen kan. De gedachtenis-daagen der Martelaaren en Belyders wierden ook met een goed inzicht geviert, doch die waaren echter van bygeloof en andere misbruyken nog t'eenemaal vry. Waar by dan in 't gemeen ook de *oblationes pro defunctis* of offerhanden voor de verstorvene kwaamen, of, dat men, tot genot der armen daar zeekere gaaven bragt, en voor de verstorvene tot God hertelyk bad. Terwylen men toenmaals en voorheene by na doorgaands geloofde, dat de afgestorvene voor de noch leevende baaden; als meede, dat ze, by haare gedachtenis-daagen, wel teegenwoordig waaren, en tot op zeekere tyden van Gods beschouwinge, en van de volheyd haarer zaaligheyd afgehouden wierden, tot dat ze volkoomen gereynigt waaren: alhoewel zy ondertusschen de heylige geenzins aan-baaden, en noch veel minder de zielen, die in het geloove waaren afgescheyden, voor onzaalig of ellendig hielden. (*h*)

Jaar CC. tot CCC.

Viertyd tusschen Paasschen en Pinxteren.

Gedagtenis daagen der Martelaaren.

Oblationes en gebeeden voor de verstorvene.

7. By het gebed hadden zy ook toenmaals in 't gebruyk, dat zy zich gaarne teegens het oosten wendden, daar de Jooden in teegendeel altyd teegen het westen gewoon waaren te bidden. (*i*) Het geene de Christenen op de hoop der toekomste van *Christus* deeden, en, om dat zy in de Goddelyke toezeggingen, van de herstellinge aller dingen, van den opgang uyt de hoogte, van de verleeninge van het *Paradys*, enz. verzeekerd leefden. Het gebed deeden zy meest op haare knien, tot een teeken en oeffeninge der verneederinge voor God, en wel voornaamelyk, by treurige oeffeningen van boete of van vasten, als ook ten tyde van verdrukkingen. Zomwylen geschiedde het ook wel al staande, om hunne vrolykheyd en wakkerheyd in 't geloove daar door te kennen te geeven. Uyt deeze reede leest men allenthalven zoo veel van haare *stationes* of staaningen. (*k*) De handen plachten ze, neevens de oogen, na den Heemel op te heffen, waar over ze ook van de Heydenen veeltyds wierden bespot, als of ze onder het gebed de wolken wilden tellen. (*l*) Van vaste gebeede boeken of *formulieren* wist men toenmaals noch niet, maar het geschiedde alles uyt het herte, na dat de *H. Geest* hen te bidden gaf. Behalven dat men zich van het Gebed des Heeren vlytig diende, daar men de Lofzang of Δοξολογία achter aan voegde, *Eere zy God den Vader, en den Soon, en den* &c. Het teeken des Kruyces had ook al zyne liefhebbers, gelyk in de voorige eeuwe gedacht is, daar het ook ontrent de uytdryvinge des duyvels en andere voorvallen gebruykt is geworden, tot dat eyndelyk het misbruyk en bygeloof alle deeze uytterlyke zaaken vervolgends ook te niet gemaakt heeft.

Het gebed hielden ze teegen 't Oosten.

Al knielende.

En al staande.

Met opgeheevene handen.

Doch niet uyt gebeede boeken.

Teeken des Kruyces.

8. In 't Vasten bleef de *Christelyke* maatigheyd en kastydinge, neevens de

Vasten.

(*g*) Tertullianus de Idol. c. 5. 14. Eusebius VI. c. 9. (*h*) Origenes, Cyprianus, Clem. Alex. Gregorius Neo-Cæsar. (*i*) Tertullianus Apol. (*k*) Idem & Cyprianus. (*l*) Tertullianus.

Jaar CC. tot CCC. de vryheyd van 't geweeten, noch meestendeels in haar voorige staat. Op zeekere tyden. Ondertusschen wierden doch eyndelyk vaste tyden daar toe aangesteld, waar in de Gemeentens met elkandere gewoon waaren te vasten, en wel voornaamentlyk in de dagen voor *Paaschen*, daar men gemeenelyk veertig uuren begon te vasten; waar van de *quadragesimæ* of veertigste veel eer, als van de veertig daagen van Christus vasten, de naam moogen voeren. (*m*) Bygeloovigheyd daar ontrent. Ondertusschen sloopen 'er by deeze en geene, verscheydene by geloovige gewoontens meede in, als, dat men, by voorbeeld, in de Westersche Gemeentens alle Sondag avond vastede; als meede, dat men voor het Avondmaal, en anders, zeekere uuren en andere omstandigheden in acht nam, waar van men veele merkteekenen by de Schryvers vind. Vryheid daar van. Alhoewel nogtans veele verlichtte gemoederen hier in nog na het ingeeven van God wel konnen geleefd, en hunne geweetens aan geene gebrekkelyke inzettingen, by de *Christelijke* vryheyd, die nog in veele stukken ongeschonden was, gebonden hebben. Eeven gelyk als nu een ieder in zyn byzonder en eyge vasten dieshalven noch vry bleef, zoo dat hy, na de toestand van zyn ziel, of zich onthield, of de schepzelen ook met dankzegginge gebruykte. Onthoudinge van bloed en van 't gestikte. De onthoudinge van bloed en het verstikte wierd noch tot op die tyd toe, vlytig onderhouden op de booven opgestelde gronden.

Trouwen. 9. By het trouwen der Christenen wierd niets meer waargenoomen, als, dat zulke perzoonen uyt een vrye wil en een goed inzicht haar voorneemen aan de Gemeente openbaarden, haar gebed daar toe verzochten, en, dat ze, van de Voorstander of Ouderling; in de naam van alle de Broeders, gezeegend wierden. (*n*) Geen Trouw. Buyten deeze gewoonte wist men toenmaals, en veele honderden jaaren daar na, van geene *Copulatio*, of trou, en noch veel minder van eenig dwang daar toe, noch ook in 't alderminste van de daar toe vereyschte trouw-gebooden. Lykplegtigheden. Gelyk ook by de begraaffenissen niets van lykpreedikatien en andere overtollige plegtigheeden te zien of te hooren was, dewyl men de lyken maar slechts in de aarde zette, en by de vervolgingen byzonderlyk alle pracht wel gaarne vergat. Doch, zoo men noch tyd en geleegenheyd hadde, gedacht men aan de voornaamste gaaven, en het stichtelyke voorbeeld van den overleedene, men stelde het de anderen tot navolginge ook wel voor. Oorsprong der Lykpredikatien. Waar uyt hier na de lyk-reedenen haaren oorsprong naamen, die eyndelyk ook noch tot enkele ydelheyd, praal, en gewinzucht der Geestelykheyd, en andere misbruyken, uytvielen. (*o*)

10. Zoo veel men van den Doop ontrent deezen tyd narichting heeft, was 'er noch wel iets van de eerste eenvoudige wyze overig, doch met eenige nieuwe en zomtyds wonderlyke omstandigheeden en plegtigheeden vermengt, waar van men te vooren niets geweeten hadde. Alhoewel het ook op de eene plaats altyd wat anders was, als op de andere. Plegtigheeden daar ontrent. Zoo gaf men die gedoopt zouden werden voor den doop wat hoonig en melk te proeven, tot een teeken, dat zy moesten omkeeren, en als kinderen worden, door de nieuwe geboorte; als meede, op dat ze daar door aan de zoetigheyd van 't Christendom zouden gedenken. (*p*) Vorders was men gewoon aan eenige plaatzen de gedoopte te zalven; daar men meede wilde bewyzen, dat zy met *Christus* nu moesten gestorven en begraaven zyn, en dat ze ook met hem in een nieuw leeven moesten wandelen; desgelyks dat zy de zalvinge des *H. Geestes* verkreegen, en alles

(*m*) Tertullianus lib. II. ad Uxor. Cyprianus &c. (*n*) Eusebius lib. VII. c. 16. 22. Origenes lib. VII. adv. Celsum. Cyprianus. (*o*) Tertullianus lib. I. adv. Marc. c. 14. Hieronymus adv. Lucif. (*p*) Tertullianus de Bapt. c. 7. Cyprianus ep. 73. Constit. Apost. lib. VII. c. 45. Concil. Eliberit. c. 38.

alles weeten konden. (*q*) Ook geſchiedde gemeenelyk daar by de op- Jaar CC. tot CCC.
legginge der handen, tot beveſtiginge van 't geene verhandeld wierd. Om nu niet te ſpreeken van andere uytterlyke dingen, die meer in de oogen vielen, en dit of dat beduyden zouden; gelyk daar was, wanneer men de gedoopte een wit kleed aantrok, (*r*) een krans opzette, enz. by welke en andere diergelyke dingen gewis bewaarheyd is, 't geene hier booven te kennen gegeeven wierd, dat men, ongeacht het voorgewende goede oogmerk, gemeenelyk de menſchen meer op het uytterlyke ſchaduw-werk, als op de inwendige kracht Gods, gevoert heeft. 't Geene ook hier uyt klaar genoeg te zien is, dewyl de Leeraars van het eerſte veel ſpraaken en ſchreeven, ja dikwils veel meer, als van deeze eenige noodwendigheyd des doops.

11. Wat de perzoonen nu aangaat, de Leeraars verrichten den doop wel ordentelyk, na de wyze in de voorige eeuwe aangeweezen, maar behalven deeze, ook wel de andere Christenen, doch maar in voorval van hooge nood. Met de kleyne kinderen wilde het toen ter tyd noch niet Kinder-doop.
door, en tot eene geduurige gewoonte koomen, ſchoon eenige al begonnen hadden, om die ook te doopen. De oorzaak was, om dat men van de *Apoſtoliſche* Gemeente geen uytdrukkelyk bevel of voorbeeld daar van voor zich had. Want in het voorgaande Hoofdſtuk hebben wy al verſtaan, dat'er ten tyde van *Cyprianus* een vraag ontſtond, of men de kinderen eerſt op den achtſten dag zoude doopen, of, zoo dra als ze gebooren waaren. Waar uyt haare onzeekerheyd weegens die zaak zelfs klaar blykt. Daar het buyten dien de beroemdſte mannen ganſch niet voor goed hielden, de kinderen zoo jong te doopen, maar geweldig daar op drongen, dat men wachten moeſte, tot dat zy volwaſſen waaren. (*s*) On- Van de volwaſſene.
dertuſſchen waaren 'er, buyten 't geene in de voorige eeuwe verhaald is, ontrent de volwaſſene zeer veele dingen gebruykelyk, als, dat zy een geruymen tyd lang, en dikmaals wel tot in het derde Jaar toe, zich tot de aanneeminge door den doop in de Gemeente moeſten ſchikken. (*t*) Dat zy meeſt tot op de daagen voor *Paaſſchen* en *Pinxteren* verſchooven wierd, op dat zy by dezelve openbaare proeven van haare bekentenis in 't geloove afleyden, en den Duyvel en zyn dienſt afſwoeren. Alhoewel de tyd ondertuſſchen noch vry bleef. Vorders was de *Exorciſmus* of Duyvels-ban en andere nieuwe plegtigheeden noch onbekend: veel minder gaf men, die gedoopt zouden worden, zout in de mond, of waskaarſſen in de hand, of had men andere aperyen met hen voor, daar die eeuwe nog wat te goed en te verſtandig toe was.

12. Men plagt ook wel de lieden eerſt op haar dood-bedde te doo- De ſtervends.
pen, wanneer den doop zoo lang opgeſchort was geweeſt, of dat anders eenige beletzelen daar tuſſchen gekoomen waaren, gelyk als van *Novatus* bekend is: (*u*) En alle de zulke moeſte men, weegens de omſtandigheeden met waater beſprengen, daar men hen anders altyd geheel in 't waater indompelde. Doch, wanneer eenige voor den doop, of door Gebrek in den doop.
een natuurlyke dood, of ook door de hand der vervolgers, ſturven, hield men dat het hen niet nadeelig was. In 't byzonder, daar zy in de leevendige kenniſſe van God en haaren Heyland geſtorven, of met haar Martelaars bloed doch gedoopt waaren, gelyk van de toehoorders van *Origenes*, *Heraclides* en *Rhais* aangeteekend ſtaat. (*x*) En dit noemde men

(*q*) Cyprianus, Tertullianus de Bapt. c. 17. (*r*) Idem ibidem. (*s*) Concil. Eliberit. c. 9. Conſt. Apoſt. lib. 11X. cap. 32. Tertull. l. c. & de Cor. Mil. (*t*) Euſeb. VI. c. 43. Cyprianus ep. 7. (*u*) Euſeb. VI. c. 4. (*x*) Tertullianus de Bapt. c. 16. Cyrillus Hieroſolymitanus Catech. Illum. c. 3. & Cat. 13. Cyprianus Exhort. ad Mart. Gregorius Naz. Orat. 39. Athanaſius q. 103. de Parab. Euang.

Jaar CC. tot CCC.

Bloed-doop.

men de Bloed-doop, welke ontrent deeze tyd, en noch lang daar na, zoo zeer aangepreezen wierd, zoo dat men ze den Waater-doop gelyk, en wel verre daar booven schatte, voornaamentlyk om dat zy door geen nieuwe zonden bezoedelt konde werden, als de ziel terstont van 't lichaam

Andere omstandigheeden.

gescheydden wierd. (y) Van de toenmaals voorgeworpe vraage, of men de Ketters op haare weederkeeringe weederom zoude doopen, is al iets van gezegd, en beneeden zal het noodigste dies aangaande noch volgen. Eyndelyk, wat de plaats aangaat, die was onverschillend, en men gebruykte, na geleegenheyd alle plaatzen daar toe, ook zelfs de gevangenissen, graf-steeden, en diergelyke, gelyk als zulks uyt de geschiedenissen der Martelaaren klaar is. Van welke en andere punten in de *Afbeeldinge der eerste Christenen*, nu reeds al wydloopiger is gesprooken.

Avondmaal.

13. En zoo stond het toenmaals ook geschaapen met het Avondmaal, waar in de oude *Apostolische* waarheyd met niet weynige inzettingen en nieuwigheeden vermengd wierd. Wat noch daar van overbleef, dat kwam meer van de onzeekere tyden, als van de loutere zin der weynige Voorstanders, die noch eenigzins ongekreukt bleeven. Men hield het zelden meer op den avond, als te voren, en by de maaltyd, gelyk het

Wanneer het gehouden wierd.

doch voorheene na de eerste inzettinge geschied was. Maar men veranderde die tyd in de morgen uuren, en men begon zich wel aan den Zondag, of ook aan den Saturdag alleen daar aan te verbinden. Alhoewel

Dagelyks.

nochtans by de meeste Gemeentens de daagelyksche houdinge des Avondmaals noch altyd stantvastig gedreeven wierd, (z) en zy kwaamen nooit te zaamen, of zy aaten alle met malkanderen van dit brood, en dronken van deezen drinkbeeker, en verkondigden dus den dood des Heeren. (a)

By de liefde-maaltyden.

Gelyk zy ook altyd by haare *Agapæ* of liefde-maaltyden, noch voor of na den eeten, het Avondmaal hielden na de *Apostolische* wyze en het eyge voorschrift van Christus. (b) Waar by het dan toeging, gelyk in de voorige eeuwe gedacht is, dat naamelyk de ryke in 't byzonder het haare met een goede wil te zaamen brachten, en de anderen alzoo spysden, en ondertusschen met malkanderen in de vreeze Gods, broederlyke liefde, maatigheyd, en zeedigheyd omgingen. (c)

Gebruyken daar ontrent.

14. Daar wierd nu noch aan geen outaar, mis-kleeden, lichten op de klaare dag of diergelyke onnoodige dingen, gedacht. Veel minder had daar eenige de minste Afgoderye plaats, of inbeeldinge, by-geloof en misbruyk, dat men het als een *Panacæa* of genees-middel voor alle toevallen gebruykt hadde, dat hier na zoo lang geduurd heeft. Men bleef by het eenige doelwit van *Christus*, naamelyk, de gedachtenis van zyn dood, en de vereeniginge der geloovigen onder malkanderen. Het ging in 't algemeen daar by toe, gelyk het by een ordentelyke maaltyd of avondmaal behoord, waar van het ook de naam hadde. Men genoot daar het brood en den wyn in eene behoorelyke veelheyd, na dat het gebrooken, met den drinkbeeker om gedeeld, of in de hand gegeeven wierd. Men herhaalde daar by ergens de woorden van Christus, en zyne stichtinge, men voegde dan daar by, wat een iegelyk tot gedachtenis of versterkinge van de anderen dienstig vond, en verder wist men van geene plegtigheeden altoos meer. (d) Doch, wat zommige tot opwekkinge van goede gedachten voor zich mochten beginnen, dat doelde echter

Harders beeld op den drinkbeeker.

daarom op geen bygeloof: gelyk als men leest, dat op den drinkbeeker zomwylen het beeld van een goede harder met zyne schaapkens was afgebeeld.

(y) Cyprianus ep. 63. (z) Idem de orat. Domin. (a) Idem & Canon. Apostol. 9. (b) Cyprianus. (c) Tertullianus Apol. c. 39. Minutius Felix. Cyprianus. (d) Clemens Alexandr. Tertull. Cyprian.

gebeeld. (*e*) Het geene over zulks ontrent deezen tyd van menschelyke inzettingen daar by gekoomen is, dat kan men door een naauwe vergelykinge met den eersten wel kennen. Jaar CC. tot CCC.

15. Alzoo heeft men, buyten het geene, daar in de voorige eeuwe van gemeld is, aan eenige oorden waater in plaats van wyn willen neemen, op dat men by de Heydenen door den reuk niet verraaden mocht werden. (*f*) Men gaf het Avondmaal ook aan de kleine kinderen, het geene zonder twyffel met haaren Doop te gelyk wierd uytgevonden. (*g*) Men bracht het by de zieken, of verre afgeleegene perzoonen, als ook tot die geene, welke, van weegen haare zonden, van de Gemeente uytgeslooten, en ergens in doods nood geraakt waaren. Waar uyt het misbruyk van het *viaticum* of de laatste teer-penning ontstont, en die schrikkelyke inbeeldinge der huychelaars, als of God iemand zonder uytstel zaalig moest maken, wanneer hy maar zoo uytterlyk het Avondmaal kwam te genieten. Alzoo, dat hem, of dit bloote werk (*opus operatum*) t'eenemaal daar toe bekwaam maakte, en bekeerde, of dat hy doch wel, zonder zulk eene veranderinge zynes herten, daar door konde geraaken. Van welken grouwel ook de andere zoo verre ingesloopen is, dat de lieden alles in 't gemeen op deeze uytterlyke vieringe laaten aankoomen, onaangezien niets daar van meer na de eerste *Apostolische* wyze gelykt, ik laat staan, dat het God aangenaam zoude konnen weezen. Waater in plaats van Wyn. Den Kinderen gegeeven. Den afweezende. Als een teer penning.

16. Daar openbaarde zich ook geen geringe afval van de voorige ordeninge, terwylen de bekendmaakinge der zonden, die tot hier toe opentlyk geschiedde, in de Griekschе en Oostersche Gemeentens na de tyd van de Keyzer *Decius*, ontrent het eynde deezer Eeuwe, niet meer onderhouden wierd, maar men begon toenmaals al de zonden slechts in 't heymelyk te ontdekken, en een zeeker man daar toe aan te neemen. (*h*) Alhoewel dit niet alleen voor het Avondmaal geschiedde, maar ook, op die tyd, wanneer de gevallene in de Gemeente weeder aangenoomen zouden werden. Gelyk het ook van die geene alleen maar gevorderd wierd, welke in 't openbaar gevallen, en, of met verloocheninge des Christendoms voor de Heydenen, of, van andere groove zonden, berucht waaren: doch geenzins van de overige waare Christenen en Leedemaaten der Gemeente, die diergelyk eene biegte niet van nooden hadden. Geheel anders als wel hier na, onder de openbaare *Antichrist*, ook die hoofd-pilaar, naamelyk de heymelyke biegte, opgerecht wierd. Ondertusschen is doch evenwel hier uyt openbaar, door dien de gevallene toen ter tyd hunne zonden voor het Avondmaal moesten bekennen, dat zy geene boozen daar toegelaaten, of in haare gemeynschap geleeden hebben, gelyk als 'er daar na, onder het verval, wel geschied is. Wat men anders, met afschaffinge, byvoeginge, en meedeneeminge der overgebleevene stukken van het Avondmaal plagt te doen, zulks alles gehoord geenzins tot de reyne, en loutere aart der Christenen, gelyk ook niet andere diergelyke dingen meer. (*i*) Opentlyke bekentenis der Zonden afgeschaft. Geen Biegte.

17. En zoo verre vertoonde zich, ten opzichte van het uytterlyke, het verlangen om God te dienen, hoe het ook met veele meeningen en menschelyke inzettingen nu reeds al vermengd was. Ondertusschen toonen echter de veelvuldige kwellingen, en andere proeven, dat aldermeest onder de vervolgingen, by de meeste, en wel inzonderheyd by de Inwendige Godsdienst.

 een-

(*e*) Tertul. de Pudic. c. 7. 10. (*f*) Cyprianus ep. 63. (*g*) Idem ep. 59. & de lapsis. (*h*) Socrates V. cap. 19. Sozomenus VII. 16. Origenes hom. 5. in Lev. Tertullianus. Cyprianus. (*i*) Tertull. Origen. Cyprianus.

Jaar CC. tot CCC.

eenvoudige, in 't begin een oprecht geloove en waarachtige liefde, neevens andere goede vruchten noch overig geweest zyn. Ook hielden zich veele onder de Voorstanders noch al trou aan de waare God, en ze weidden hunne kudde met alle getrouheyd. In de andere nu kon de *H. Geest* zyn werk met veel minder beletzel doen, hoe weyniger zy iets om *Christus* wille van tydelyke eere of voordeel te verzaaken hadden, ja, wanneer ook de Leeraars zelfs buyten het spoor traaden, of met onnoodige woorden-stryd en hayr-klooveryen in verwerringen begonden te geraaken, zoo bewaarde God echter zyn zaad by 't gemeene volk, dat haar geen ergernis zoo licht schaaden kon. Van welke getrouwe bewaaringe en leydinge van God ook veele van die geene met recht niet uyt te sluyten en zijn, die men zelfs onder de doolende telde en t'eenemaal verwierp. Nademaal God altyd het herte aanziet, en een werkdaadig geloove, wanneer de mensch maar wel betracht, het geene voor oogen is. Uyt de klaare bekenteniffen der Schryvers, is het t'eenemaal klaar, dat op het eynde van deeze eeuwe die geene, welke op de zuyvere leere zoo zeer roemden, wel oogenschynelyk zelfs t'eenemaal in alle hoogmoed, geldgierigheyd, eerzucht, afgunstigheyd, geweld, bedriegerye, lasteringen, loogens, twist, en ydele booze dingen vervallen zijn. (*k*) Gelijk nu deeze noodwendig geen waarachtig noch zuyver geloove by zulke heerschende zonden hadden, alzoo waaren ze ook in teegendeel die geene, welke zy om haarer getuygenisse wille, onmoogelyk niet lyden konden, veel meer met haare toegevoegde kwellingen tot de Godzaaligheyd en alle geduld behulpelijk, daar zy zelfs ondertusschen de kracht en gaaven des Geestes t'eenemaal quaamen te verliezen.

Ook by veele die men voor dwaalende hield.

Kenteeken en vruchten daar van.

18. De rechte kenteekens der waare Godzaaligheyd van de meeste *Christenen* van deezen tyd (want ik spreeke alleen van de waarachtige) zyn in onze *Afbeeldinge der eerste Christenen* heel net afgeteekent. Die geene nu, waar meede zy zelfs de vyanden noch in verwonderinge en eerbiedigheyd teegen het *Christendom* brachten, waaren byzonder het onbeschryvelyk geduld in de aller bedenkelykste smerten en aanvechtingen, dat met een wonderbaare liefde teegens de vyanden aan een geschakeld was. Uyt alle hun doen en laaten blonk een heldachtig en Goddelyk geloove, en daar by, eene ongeveynsde ootmoedigheyd. Haaren ommegang was noch onnoozel, zonder valschheyd of eygebaat: haaren aandacht, woorden en gebaarden waaren geenzins gemaakt, maar met de grond van haar herte overeen koomende. Teegen haars gelyken hielden zy zich na den reegel der broederlyke liefde; teegen alle menschen, in gemeene opregtigheyd en trouw. In hunne kleedinge en andere uytterlyken ommegang, was niets, dat iemand eenigzins zoude hebben konnen ergeren of met recht veroordeelen: en in haare geheymste binne-kameren leefden zy maatig, kuysch, zuyver en zeedig, als die geene betaamd, die het zuyvere en heyligste Weezen van God altyd voor hunne oogen en in 't herte hadden. Verders was haar geheele wandel onder de vyanden wysselyk, en echter oprecht. Met een woord, zoo als hen God zelfs na zyn welgevallen voerde en dreef, zoo gingen zy hem ook getroost na, en hadden daar beneevens groote vreugde, wanneer de ongeloovige en huychelaars ondertusschen veele plaagen leeden.

Gedrag teegens anderen.

Haare gerechtigheyd.

19. Dat ook onder anderen de rechte *Christenen* in 't gemeen, en wel inzonderheyd in deeze eeuwe, onder zich van alle ongerechtigheyd, bedriegerye, loogen en valschheyd vry zyn geweest, zulks geeven haare belydenissen middagklaar te kennen, waar meede zy zelfs ook haare vyan-

(*k*) Eusebius VIII. c. I. Cyprianus ep. 7.

Jaar CC. tot CCC.

vyanden tot een teegen-bewys opeyſchen. (*l*) Om deeze reede hielden zy ook geen eedſweering onder hen noodig, en lieten haar woord, na het duydelyke bevel van *Chriſtus*, ſlechts *ja* en *neen* zyn: waar op zy zich ook in gehoorzaamheyd en eerbied teegen haar meeſter, zonder eenige uytzonderinge beriepen, en geen geſpot noch oordeel dieſweegen altoos ſchroomden, gelyk als het haare belydeniſſen en werkdaadige voorbeelden ook klaar uytwyzen. (*m*) Niet minder hadden zy een afkeer van den bloedigen oorlog, en het goddelooze Soldaaten leeven, waar onder zy zich niet, zonder kwetzinge van haar geweeten, vertrouwden te leeven, waar van ze haare gedachten ook onbeſchroomd openbaarden. (*n*) Wat men echter noch van Chriſtene Soldaaten voor en ontrent deeze tyd leeſt, zulks alles ziet veel meer op andere dienſten, die de Soldaaten, buyten het moorden en ſlachten der vyanden, deeden. Van de andere wyzen het zoo veele geſchiedeniſſen der Martelaars aan, dat zy daar om geleeden, of, ten minſten, afgedankt wierden, of ook zelfs wel haar afſcheyd gevordert hebben. (*o*) En dus hielden zy zich ook by alle Heydenſche grouwelen, reyn, en wel voornaamentlyk, ontrent de ſchouw- en andere ſpeelen, gaſteryen, danſſeryen en andere diergelyke dertelheeden meer.

Zonder eed zweering.

Oorlog en Soldaaten leeven.

20. Dat echter by deeze als noch duurende groote genaade Godes over de *Chriſtenen* noch al veele byzondere teekenen, wonderen en kragten geſchied zyn, is zelfs uyt het bygebragte te beſluyten. Echter bewyzen dit ook de veelerhande voorbeelden der waarachtigſte Schryvers, dat niet alleen in deeze, maar ook in ettelyke volgende eeuwen, door het geloove aan *Chriſtus*, zoo veele kranken gezond gemaakt, booze geeſten uytgedreeven, dooden opgewekt, toekoomende dingen voorzegd, gezichten, openbaaringen en diergelyke over en weeder aangemerkt zyn. Behalven 't geene God anderzins voor oogenſchynelyke teekenen van zyne zonderbaare teegenwoordigheyd en welgevallen, teegen zyne geloovigen toen ter tyd noch heeft laaten zien. Gelyk dan onder de Leeraars reeds al iets van *Cyprianus*, *Gregorius de wonderwerker*, en andere gedacht is, waar van het verhaal hier toe niet behoord, maar in de *Afbeeldinge der eerſte Chriſtenen*, na het vereyſcht werd, te vinden is.

Wonderwerken.

21. Eyndelyk kwam onder de *Chriſtenen* ook een manier van leeven op, die tot noch toe zoo niet bekend was. Want daar waaren wel altyd veele onder de hoop, die, uyt een ongemeenen ernſt in haar *Chriſtendom*, zich na haar beſte vermoogen van alle uytterlyke bezigheeden, van zorgen en gezelſchappen onttrokken, en in Goddelyke dingen zich alleen oeffenden. Deeze noemde men *Aſceten* of oeffenaars, ook liefhebbers der wysheyd, welke zich van alle beletzelen van een naauwe en geduurige ommegang met God, t'eenemaal onthielden, gelyk als zoo veele voorbeelden al van de eerſte tyden af zulks aanwyzen. (*p*) Maar onder de vervolginge van *Decius* gebeurde het voornaamelyk, dat veele *Chriſtenen* zich in de woeſtynen begaaven, en zoo voort in de eenzaamheyd aldus beliefden te leeven, na dat zy de zoetigheyd van 't zelve na de beroerte van 't andere leeven eenmaal beproefd hadden. En wel in-

Eenzaame leevens maniere.

Aſceten Wysgeerigen.

 zonderheyd,

(*l*) Juſtinus Apol. II. p. 78. & Apol. I. p. 43. Tatianus Orat. adv. Græc. p. 167. Cyprianus ep. 3. Clemens Alex. protrept. p. 76. (*m*) Clemens Alex. Strom. lib. VII. p. 729. Juſtinus Apol. II. p. 63. Irenæus lib. II. c. 57. Tertullianus de Idol. c. 10. Euſebius VI. c. 4. Athanaſius Serm. in Paſſ. & Cruc. Dom. (*n*) Tertull. de Idol. c. 19. & de Cor. mil. c. 11. Origenes lib. VIII. ad Celſum p. 425. (*o*) Acta ap. Baronium An. CCXC. n. 4. CCXCIIX. n. 2. Prudentius hym. I. de Cor. Euſebius IIX. c. 1. 3. 4. & X. c. 8. Socrates, Rufinus Martyrologium Rom. Paulinus Nolanus ep. 28. (*p*) Euſebius lib. I. Demonſtr. Euang. c. 8. Socrates VII. c. 37. Sozomenus. Euſebius VII. H. E. c. 32. & de Martyr. Palæſtin. cap. 5. Baſilius M. Aſcet. Clemens Alex. Strom. IV.

Jaar CC. tot CCC. zonderheyd, daar zy moesten zien, hoe dat ze alle onder de Christenen na de eerste Apostolische wyze niet meer wandelden, en dat een opregt leerling van *Christus*, onder zoo veele ergernissen naauwlyks zonder aanstoot en schaade van zyn ziele konde blyven. (*q*) En deswegen begonden zy nu aan zulke afgescheydene plaatzen alleen, of met weynige oprechte Broeders, haar leeven door te brengen, op dat zy God ongehindert zouden konnen dienen.

De eerste deezer Woestyniers was Paulus van Thebe. 22. De eerste aanvanger van deeze maniere van leeven noemen de Ouden eenstemmig *Paulus van Thebe*, welken God wonderlyk in zyn jeugd by de vervolginge van *Decius* en van *Valerianus* in het woud hadde gevoert, en om aldaar te leeven geleegenheyd gegeeven. Want, alhoewel hy in 't eerst maar van voorneemen geweest was, om zich, na de vervolginge, weeder na huys te begeeven, zoo duurde het echter zoo lang, dat hy eyndelyk besloot om t'eenemaal in de woestyne te blyven. Daar hy dan een hol uytzocht, in 't welke voor deeze valsche munters in gewoont hadden. Hier bleef hy in tot aan zyn eynde, in de 90 jaaren, zonder eenig gezelschap van menschen, en hy bragt zyn tyd door in de vergenoegdste ommegang met God, overweeginge van zyne wonderen, gebeeden, en dankzeggingen, en hy hadde zyn onderhoud uyt een Palmboom, waar van de blaaderen hem tot kleedinge, de vrucht tot spyze, en het zap tot drank diende. By hem kwam hier na, door Antonius. Gods schikkinge, *Antonius*, die hem na zyn dood begroef, en zelfs ook 105 jaar in zulk eene eenzaamheyd oud wierd. Zyn navolger *Hi-* Hilarion. *larion* plantte deeze maniere van leeven door geheel *Syrie* en *Palestina* voort. (*r*) En aldus behield God noch by het naakende verval altyd de zyne, alhoewel meest in 't verborgen. Gelyk dan de Schryvers van zulke lieden met grond der waarheyd de heerlykste vruchten van een recht Christendom verhaalen, en haar zuyver Goddelyk geloove niet genoeg konnen roemen. Ja men zoude dikmaals van de andere *Christenen* van deeze laatste en de volgende tyden zoo veel goeds en deugdelyks niet vinden, als ook niet, zoo veele genaade en wondergaaven ontmoeten, by aldien deeze zoort van menschen daar niet geweest waaren.

(*q*) Cassianus Collat. XIIX. c. 5. 6. Hieronymus in Vita Pauli. Sozomenus lib. I. c. 13. Nicephorus IIX. c. 39. (*r*) Hieronymus l. c. Eusebius Chron. in Supplem. Macarius, Sozomenus, Sulpicius Severus. Athanasius, Cassianus.

HET ZESDE HOOFDSTUK.

Van de ontstaane doolingen, en de middelen daar teegen aangewend.

§. 1.

Begin van het verval der Christenen. En van haar Leeraars. ONdertusschen zal men echter ook niet konnen ontveynzen, dat het aan insluypende teekenen van het aanstaande verval in 't *Christendom* geenzins ontbrooken heeft. Van de Leeraars kan uyt *Cyprianus* en *Eusebius* openbaarlyk beweezen werden, hoe de grootste ondeugden onder hen door uytterlyke rust, byzonder in 't laatste van deeze eeuwe geheerscht hebben. Van deeze moeste nu in alle Landen huychelerye voortkoomen, waar door veele arme schaapen van de rechte baan ook afgevoert wierden, die na de groote kwellingen de goede daagen niet draagen konden. Veele mochten wel vernoegt zyn, wanneer ze maar van hunne Voorstanders mochten hooren, dat ze rechtgeloovige waaren, en de

PAULUS THEBANUS.

de rechte leere hadden. Waar door zy dan in de huychelerye en in zulke inbeeldingen vervielen, dat zy nu reeds al geloovig en zaalig waren, wanneer zy het maar met die of geene Ketter niet hielden. De inwendige waare veranderinge en verbeeteringe des herten vergatmen t'eenemaal, van weegen de huychelerye. Daar van daan kwamen die smertelyke klagten van de noch oprechte Leeraars, niet alleen over hunne amptgenooten, maar ook, over veele onder het volk. Daarom klaagden en bestraften *Cyprianus*, *Tertullianus*, *Origenes*, en andere, in geheele schriften zoo dikmaals de gemeenschap van veele *mond-Christenen* over de Heydensche ontuchtigheeden, speelen, feest-daagen, hovaardye in kleederen, en wel voornaamelyk in de Vrouws-perzoonen, behalven dat zy met den afval van zoo veele te doen hadden. Diergelyken men nochtans in de voorgaande tyden niet vind, ook geen vermoeden van kan hebben in zulke onophoudelyke kwellingen, daar zy alle moetwilligheyd en hovaardye wel door vergaaten. Dat alzoo hier uyt de afwykinge van deeze laatsten tyden van het eerste zuyvere weezen meer als al te bevattelyk en openbaar is. 't Geene men ook nu noch meer zien zal, wanneer wy niet alleen den toestand van die geene wat naauwer inzien, welke noch in de uytterlyke gemeenschap der *Christenen* bleeven, maar ook de geschaapenheyd met die geene, welke, of zelfs afvielen, of, die van haar uytgestooten wierden.

Veelvuldige afval der Christenen.

2. Want uyt de voorzeyde omstandigheeden volgt dan eerstelyk van zich zelven, dat in deeze eeuwe de inwendige vreede onder de *Christenen* niet alleen door openbaare dwaalingen, maar ook voornamentlyk door het slechte gedrag der Leeraars en anderen, die doch rechtgeloovige wilden weezen, zeer gestoord geworden is. Aangezien, booven de overige gelegenheeden, waar door de rechtschaapene *Christenen* bedroefd mochten werden, by de laatste vervolgingen den afval van de waarheyd en de verloocheninge des *Christendoms* gemeender was, als ooyt van te vooren. Zommige deeden dit wel uyt haar vrye wil, eer zy noch van de Heydenen daar toe gedwongen wierden, dat zy den waaren God verwierpen, en de Afgooden met de anderen offerden. Andere konden, by gebrek van geloof en geduld, de pynen niet langer uytstaan, en kochten haar leeven en vryheyd met de verwerpinge van 't eeuwige goed. Waar in zy dan ook wel zoo diep vervielen, dat zy zelfs hare vrienden en bekenden van weegen het *Christendom* aanklaagden, verrieden, beloogen, en in ongeluk brachten, ja zelfs wel de handen aan haar sloegen, en haar vervolgden. Anderen maakten het wel zoo grof niet, maar zy huychelden echter uyt vreeze of liefde tot de weereld, met de Heydenen, gingen in haar Afgooden-tempels, lieten haar daar te gast nooden, en hielpen de Heydenen, op haare Feest-daagen, meede slempen. (*a*)

De zoorten der afgevallenen.

3. Wanneer nu zulke afgevallene door lust of vreeze, zoo verre gebracht waaren, zoo lieten zy zich licht bepraaten, om den Afgoodendienst meede waar te neemen, na dat zy *Christus* en zyne liefde eenmaal hadden verlaaten. En deeze noemde men *Thurificati* of wierook rookers, om dat zy gemeenelyk, tot een bewys van haare verloocheninge, den Afgooden moesten rooken. Andere wilden het echter wat beeter maaken, en gaaven de rechters een stuk geld, dat zy een vrybrief kreegen (*libellus*) uyt welkers kracht men haar ontrent deeze zaak met vreede moest laaten. Of zy onderteekenden ook een zeeker handschrift, dat zy met de *Christenen* voortaan niet meer te doen wilden hebben; en zulke

Thurificati.

(*a*) Cyprianus lib. de lapsis & Epist. Origenes. Tertullianus. Eusebius, Dionysius Alexandr. Gregorius Neo-Cæsareensis.

Jaar CC. tot CCC. Libellatici. Handeling met zulke.

ke noemde men *Libellatici.* (b) Met deeze en diergelyken handelde men onderscheydelyk, wanneer zy zich weederom, uyt drang van haar geweeten, tot het *Christendom* keerden. Alhoewel men, inzonderheyd na de vervolginge van de Keyzer *Decius*, in den ernst teegen alle zulke gevallene, merkelyk toegaf, daar de voorbeelden van te vooren ongemeen waaren, en met veel meerder nadruk behandeld wierden. Want, dewyle de *Christenen* alle voorwendzelen tot lasteringe, argwaan, en klachten, by de Heydenen gaarne voorkwaamen, ook de ergernissen wegdoen, en, tot eene waarschouwinge aan andere, byleggen wilden, zoo hielden zy zoo een kerkelyke-tucht voor heylzaam. Van welkers recht en gebruyk hier nu te spreeken, geen pas geeft.

Aanneeminge in de Gemeente.

4. Wanneer het nu, na de wyze der voorige tyden, recht toeging, dan handelde men gemeenelyk aldus. De zaaken wierden in een gemeene vergaaderinge afgedaan, alwaar men met groote omzichtigheyd, als voor het aangezichte Godes, recht deede. „Men hield en erkende het „ook teegen de Heydenen zelfs voor een groot vooroordeel teegen het „laatste gericht, wanneer hem iemand zo misgreepen had, dat men hem van „de gemeenschap des gebeds, der vergaaderinge, en van alle heylige han„delingen t'eenemaal uytsloot. (c) Daar toe wierden dan de leeden der Gemeente in 't algemeen vergaadert, of ten minsten wierden de Oudste uyt haar genomen, op dat het doch alles met haare toestemminge en raad, buyten eenige byzondere neyginge of eenzydige willekeure der Leeraars mochte geschieden. Dieswegen dan ook niet alleen de boetvaardige, zich neevens de Leeraars, ook tot de andere Broeders en Vrienden Gods (*chari Dei*) begaaven, en hen om haare verzoeninge en aanneeminge verzochten: (d) maar de Belyders van *Christus* hadden daar in wel voornaamelyk deeze gewoonte, dat zy zulke lieden aan de Gemeente door zeekere vreede-brieven aanbevoolen, en by haar wederom aannaamen en met haar verzoenden. (e) 't Geene ten tyde van *Cyprianus* alzoo zeer in 't gebruyk was, dat daar eyndelyk ook eenig misbruyk uyt ontstond, waar in doch door groote voorzichtigheyd wel haast weeder voorzien wierd. De geleegenheyd daar toe was geweest, om dat de goede Martelaaren, na haaren oprechten aart, eenige vertrouwden, van welke zy door listige geveynstheyd bedroogen wierden, die dan alzoo haar de verzoeninge als afstaalen. Ondertusschen behield de gantsche Gemeente hier in noch haar recht, dat ze hadde van met de boetvaardige in den vollen raad te handelen, zoo wel als met de Leeraars, onaangezien de onordentelykheeden en misbruyken, die 'er hier na wel insloopen, waar door de zaak zelfs nochtans voortgedreeven wierd.

Geschiedde met toestemminge van alle de leeden.

Voorrecht der Martelaars hier by.

Afzonderinge der gevallene.

5. Die geene nu, welke verlangden om met God en de Broeders wederom te verzoenen, moesten, na het gebruyk van dien tyd, onderscheydelyke dingen in acht neemen. Zy hadden zich wel zelfs, door haare zonden, van de gemeenschap der Heylige afgezondert, maar zy wierden ook van de *Christenen* daar voor verklaart en afgescheyden, op dat hun zwaare val aan den een en den ander daar door te meer openbaar wierd. Waar by men echter geene byzondere plegtigheeden, of andere menschelyke inzettingen vond, die hier na daar by kwaamen. En noch veel minder zyn daar teekenen van eenig recht of rechtsdwang, en daar uyt spruytende heerschappye en dwingelandye over de geweetens, onbarmhertigheyd, of toorn, uytgenoomen dat men zomtyds wel iets

(b) Cyprianus ep. 31. Conf. Pfannerus. Observ. S. p. 160. & 226. Kortholt. de Persec. p. 382. 449. (c) Tertullianus Apol. c. 39. (d) Idem de Pœnit. c. 9. (e) Cyprianus 29. 30. Concil. Eliberit. c. 25.

iets diergelyks teegen de doolende liet blyken. Veel meer zyn daar groote proeven van een hartelyke ontferminge en meedelyden teegen zulke, behalven dien, ellendige perzoonen, welkers onthaal voorzichtig, lieffelyk en meededogend moest zyn. Waarom men ook maar alleen van binden, afzonderen, scheyden, uytsluyten en zoo voort, leest, doch niet van verwerpen, verbannen, vervloeken, straffen, en diergelyken, gelyk het hier na toegegaan is, toen de *Antichrist* eerst recht in de Geestelykheyd uytbrak. *(f)* Gelyk als men nu ook, uyt een goed inzicht met de verzoeninge van rechtsweegen niet los te werk ging, of die aan ieder een zonder proef meededeelde, maar wel, langen tyd daar meede wachtte, op dat het de lichtvaardige gemoederen niet tot zorgeloosheid mogte dienen. By eenige gemeentens in *Afrika* heeft men dikmaals de zeer groote overtreeders niet weeder tot de gemeenschap aangenoomen, 't geene hen echter aan de waare verzoeninge met God niet schaaden konde. Ten minsten bleek nochtans de ernst en de voorzichtigheyd van de zelve *Christenen* daar uyt, schoon genoomen, dat zy wel wat hadden konnen toegeeven. *(g)* Jaar CC. tot CCC.

6. Die nu al toegelaaten wierden, die beleeden voor eerst voor de gantsche Gemeente hunne zonden, doch zonder dwang of huychelarye, enkel en alleen, op dat zy dezelve in haar geweeten drukten, en, om dat de ergernis af gedaan mochte worden. Maar deeze bekentenis wierd hier na wel haast in de Griekse Gemeentens in een geheyme veranderd, gelyk hier vooren al gedacht is. By deeze kwam het andere van zich zelve, naamelyk, wanneer de bekeeringe waarachtig was, dat zy bedroefd waaren, in de uytterste needrigheyd voor de Gemeente verscheenen, vasteden, weenden, en de *Christenen* om verzoeninge en voorbiddinge verzochten, en zoo voort. *(h)* Alhoewel men ondertusschen van de gestelde trappen der boetvaardige, gelyk ze ons in de volgende tyden voorkoomen, niets kan vinden, buyten de *Canon* of reegel, die aan de zendbrief van *Gregorius*, zonder twyffel van andere gevoegd is. Gelyk als men ook de andere omstandigheeden hier by, na de geschaapenheyd der misdaaden, en verscheydene oorden, onderscheydelyk schikte; dat het, by voorbeeld, met heele groove Zondaars ook wat langer duurde, als met andere, en dat zommige ook wel gantsch niet, tot aan haar dood toe, recht tot een volle en innerlyke gemeenschap der Broederen konden geraaken. Meenigmaal wierden zy wel van haare schulden los gemaakt, doch echter daarom niet tot de volle gemeenschap in gelaaten. In 't kort, het stond dikmaals alleen by het goedvinden van de geene, die by deeze of geene Gemeente het meeste te zeggen hadden, of in achtinge waaren. Hier door ging het ook altyd zoo oprecht niet toe, alzoo men niet weynige gebreeken en misbruyken hier by aanmerken konde, als het de tyd en plaats alhier maar toeliet. Ten minsten was 'er geen tyd zoo heel vast in 't gemeen tot zulke eene boete gesteld, ook was ze aan het waare Christendom geenzins betaamelyk, alwaar God dikmaals in een oogenblik meer by een ziel kan doen, als de menschen niet konnen gelooven. En wanneer de Leeraars een zeekeren tyd, by voorbeeld, als *Cyprianus*, van drie jaaren, aanstelden, zoo waaren dit maar enkele uytspraaken, welke eerst na dien tyd recht in zwang gingen, en die maar gemeenelyk tot groote aanmoediginge en behoudenis der huychelarye dienden.

Bekentenis der gevallene.

Trappen der boetvaardigen.

Tyd daar by.

7. Alzoo wierd, na zulke teekens van bekeeringe, en een yverig gebed, van de gantsche Gemeente, een afgescheyde lidmaat, door oplegginge

(f) Tertullianus. Origenes. Cyprianus. Eusebius. (g) Tertullian. (h) Cyprianus ep. 70. Tertullianus de pæn. c. 9. Eusebius v. cap. ult. Gregorius Neo-Cæsar. Epist. Can. c. 11.

Jaar Ch. tot CCC. Aanneeming in de Gemeynte.

ginge der handen weeder aangenoomen, de vreede deelachtig gemaakt, en tot de gemeenſchap in 't Avondmaal, en andere Heylige dingen, weeder toegelaaten. Waar over dan de anderen zich ook van herten verheugden, en God daar voor dankten: het geene ook ordentelyk, by haare te zaamenkomſten, op den Zondag, of ook op andere daagen, gebeurde, en wel inzonderheyd hier na, ontrent *Paaſſchen.* Dit alles geſchiedde nu van de Voorſtanders, of ook wel van de Diakenen in den naame der gantſche Gemeente; en enkel maar als eene openbaaringe en uytterlyke verklaaringe van de geſchiedde verzoeninge. Voor 't overige weezen zy de geweetens der menſchen, tot haare geruſtheyd, op God alleen, die alleen de zonden vergeeven kan, en ze naamen geen eygene macht aan, veel minder een onbepaalde heerſchappye over de herten en haaren inwendigen toeſtand, als wel hier na gebeurt is. Zoo wanneer ook eenige Opzienders voor wilden neemen, om een zoort van geweetens-dwang op te rechten, zoo ontſtond daar niet als onruſt in de kerken over, ik laat ſtaan, wat zy in haare geweetens zelf daar over leeden. (*i*)

Weedergevallene.

Het was evenwel wat anders, als eenige noch eens in de voorige zonden vervielen, dan vertrouwde men haar niet meer, maar men moeſte haare boete maar voor enkele huychelerye en ſpiegelgevegt houden, door dien het openbaar was, dat de waarachtige bekeerde heel andere vruchten moeſten toonen. Waar over zich dan de zulke ook niet konden bezwaaren, zoo wanneer haar geweeten hen van haare onvolkoomene bekeeringe aanſprak, nademaal zy de zelve zoo dikmaals wilden herhaalen, eeven als of zulks t'eenemaal in haar macht en believen ſtond. (*k*)

Straffe der gevallene Leeraars.

8. Doch het begon met het onderſcheyd der Leeraars van de zoo genoemde Leeken, dat, wanneer iemand onder haar in openbaare ergerniſſe kwam te vervallen, hy van zyn ampt moeſte afſtaan, en niet met de anderen, maar met de Leeken *communiceeren;* en dit noemde men *communio Laïca*, of gemeenſchap met de Leeken, daar de gemeenſchap nu niet meer onder de *Chriſtenen* ſtond, gelyk in de voorige tyden, en de Chriſtenen door haare eyge Leeraars nu merkelyk van haare gemeene rechten verſtooten waaren. (*l*)

Afval tot de verdoolden.

Doch indien iemand tot een hoop, die men voor doolend en ketterſch verklaarde, overgetreeden was, en zich weeder tot de teegenpartye wilde wenden, zoo moeſt hy, onder anderen, ook alles opentlyk bekennen en ſtuksgewyze ophaalen, wat onder hen geleerd en gedaan wierd. (*m*) En deeze verordeninge hadden *Heraclas* en *Dionyſius* van *Alexandrie* bedacht: na dat 'er nu zoo veele ſtrydigheeden opkwaamen, en men dikmaals niet weynig op zulke lieden verſtoord was. Gelyk het dan nooyt zoo onpartydig, oprecht, en als voor Gods oogen, toeging, dat 'er niet wel dit of dat aan de beſchuldigingen bygevoegd of afgedaan wierd. Overmits de overtreeders doch gaarne de party, die ze verkiezen, believen en vlyen, en de verlaatene leet aandoen wilden. Voornaamelyk, wanneer zy eenigzins van deeze na hunne meeninge, beleedigd waaren, of dat haare tucht, ordeningen, en gewoontens haar niet al te wel aanſtaan mochten: 't geene altemaal in veele voorbeelden in deezen tyd, en noch meer in de volgende, van de onzydige bekend werd.

Herroepinge der doolingen.

9. Verders moeſten zulke overtreeders ook alle aangegeevene doolingen en kondſchappen met de verlaatene partye herroepen. (*n*) Met welke, en andere ordeningen, de heerſchappye allengskens altyd wyder toenam,

(*i*) Clemens Alex. lib. I. Pædag. c. 8. Tertullianus lib. IV. adv. Marc. c. 10. Origenes. Cyprianus. (*k*) Idem. Tertullianus. Clemens Alex. (*l*) Cyprianus ep. 52. Canon Apoſtol. 62. (*m*) Euſebius VII. c. 7. (*n*) Cyprianus epiſt.

nam, en de geweetens der menschen niet weynig verbond; ook in plaats van liefde en zachtmoedigheyd der voorige Gemeente, niets anders als loutere verbitteringe, verdeeltheeden en grouwelen aanrichtte. Nochtans geschiedde dit meest onder den schyn van yver, liefde tot de waarheyd, en het heyl der menschen, zorge voor de Gemeentens, verhoedinge van ergernissen, schuldigheyd des ampts, en diergelyken, dat niemand zulks anders als voor eene zuyvere goede meeninge, en wel door eene naauwe onderzoekinge en werkdaadige ervaarenheyd aanmerken konde. En op deeze plaatze behoort het onthaal, 't geen men ontrent deezen tyd met de Ketters voorgenoomen heeft. Het bleef noch hier meede, tot aan de helft van deeze eeuwe, ten naasten by in de voorige staat, zoo lang naamelyk als de Leeraars zoo wel als de anderen de vyandschap en kyfzucht door de gemeene vervolgingen moesten vergeeten. Nochtans, zoo wanneer men maar een weynig lucht bekwam, zoo brak het glimmende vuur dikmaals wel heel ras en heftig uyt. Daar klaagde *Cyprianus*, en meer andere, over de hoogmoed, eergierigheyd, nyd, twist en lasteringe der ongeloovige onder malkanderen. Maar men kan denken, hoe zulke gemoederen zich teegen andere gedraagen moogen hebben, als zy maar onbeschroomt en ongestraft na haar eyge believen daar meede mochten omspringen. Aangezien men ook allengskens de verjaaginge, verachtinge, en onderdrukkinge der eenmaal verklaarde en beruchte Ketters, voor een noodige en goede zaak begon te houden. Schoon men tot hier toe niet verder als tot de uytsluytinge ging, toen de krachten der Geestelykheyd noch zeer zwak waaren, by gebrek van het zoo genaamde *brachium seculare*, of macht van de Overigheyd. Daar in tegendeel hier na de geene de zuyverste en oprechtste onder de rechtzinnige genaamd wierd, die op het scherpste met onverstand yverde, en op de Ketters los konde gaan.

10. Veele van haar echter, byzonder in het begin, wierden van den onrechtvaardigen handel teegen de doolende, door de noch teegenwoordige genaade te rugge gehouden: en die geene, welke de minste dank by de huychelaars met haare oprechtheyd verdienden, plagten allerbest met dezelve om te gaan. Hun voorneemen wierd ook daar in oogschynelyk van God gezeegent, dat zy zulke lieden met zachtzinnigheyd en krachtige aanspraak gewonnen. Daar en teegen maakte alle driftige en dwingelandische aart van de andere meer ongeleegenheyd en onrust. Wy hebben nu al voor heene van *Origenes* vernoomen, hoe hy, in zyne t'zaamenspraake met *Beryllus*, zoo gelukkig geweest is, daar te vooren de gantsche Geestelykheyd, met alle haar reede-twisten niets kon uytrechten. Ook van *Dionysius Alexandrinus*, daar hy met eenige, die hy voor heene voor doolende gehouden hadde, geheele drie dagen in groote vergenoeginge omgegaan heeft, en in vreede van haar gescheyden is. By aldien nu deeze weg van hem en andere doorgaands gehouden was geweest, zoo zoude het zonder twyffel met de Gemeentens in veele voorvallen daar anders uytgezien hebben. Doch wy zullen wel haast, uyt de tweedragt der Leeraars zelfs, zien, hoe zy ook by haare eygene doolingen nochtans op haare uytspraak gestaan, en noch anderen tot haar getrokken hebben. Insgelyks hoe de sterkste en aanzienelykste party altyd voor rechtgeloovige doorgaat, maar de swakste met haare dikmaals beetere belydenis, onderdrukt is geworden: 't geene in het punt van de herdoopinge handtastelyk was, en van allen nu werd toegestaan.

11. Nu kan 't wel zyn, dat veele, die men toen ter tyd als Ketters ook verworpen heeft, waarlyk in eenige doolingen gestooken moogen

Jaar CC. tot CCC.

Gedrag teegen de Ketters.

Zachtzinnigheyd der verstandige teegen de doolende.

Geschaapenheyd der Ketters.

Jaar CC. tot CCC. hebben, dat zy ook hier na in de opgekoomene ſtryd ontrent woordenwiſſeling en andere bedryven de maat te buyten gegaan, en zich ſtrafbaar gemaakt hebben. Insgelyks dat zommige Ketters met haare leer en werken op een zorgloos, ontuchtig en weereldſ leeven haar doelwit gehad hebben, en in der daad wel niets minder als *Chriſtenen* konnen geweeſt zyn. Echter is ook, uyt het bericht, in de voorige eeuwen gedaan, bekend, dat alle de zulke veel meer door Chriſtelyke onderwyzingen, vermaaningen, en overtuygingen hadden konnen gewonnen werden, als, met woorde-twiſteryen, teegenſtellingen, ſchelden, en bannen. In 't byzonder, daar ook het verval van haare teegenpartye uyt haare eygene belydeniſſe maar al te klaar is, zoo dat men niet heel licht weederom bewoogen zoude worden, om haare maniere van doen teegens de andere naauwer in te zien, ſchoon deeze meeſt wat fijnder haar hebben weeten aan te ſtellen. Daar men dan, als alle deeze geſchiedeniſſen met voordacht onderzocht zullen worden, klaar zien zal, wat recht of onrecht 'er al geſchied is, of ook van anderen, tot nu toe, daar van bericht is geworden.

Geſchaapenheyd der andere partyen. 12. Dit is voor af altoos zeeker, dat toen ter tyd alle het grootſte deel, altyd die vermoedinge voor zich behouden heeft, dat het in alles rechtgeloovig, en alzoo de waare Kerk was: Dat het ook daarom de meeſte aanwaſch, beſcherminge en toeval van een ieder gehad heeft, zoodaanig zelfs, dat ook de Heydenſche *Regenten* haare zaaken aangenoomen en verdeedigd hebben, by aldien zy hen om hulp daar toe verzochten, gelyk als van *Aurelianus* nu reeds al verhaald is. Verders, dat deeze de macht en de vryheyd aan haar genoomen hebben, om, zonder de tegenparty te kennen, *Concilien* of Kerkelyke vergaaderingen te houden. Insgelyks, dat 'er ook anderzins allerhande uytvindingen te beſpeuren zyn, die men heymelyk en opentlyk teegen zulke lieden en haare zaaken aangewend heeft. Om niet te ſpreeken van veele ongegronde opleggingen, achterklap, en klachten, die wy, hier zoo wel als in de voorgaande eeuwe, opgeſteld vinden. Doch alles alhier ſtukswyze te onderzoeken, laat het oogmerk en de engte van deeze *Hiſtorie* niet toe. Waarom ik maar eenige omſtandigheeden by ieder hoop, die men in deeze eeuwe voor ketterſch gewoon is aan te geeven, gedenken zal, het overige voor een andere tyd over houdende.

Dwaalinge der rechtzinnigen. 13. Ondertuſſchen blyft het, aangaande de voornaamſte Leeraars van deezen tyd, gewis, welkers uytſpraak de Ketters verdoemd hadde, dat zy dikmaals zelfs wel, na de ingevoerde leere, eeven zoo wel de gevaarlykſte doolingen of ongerymdſte meeningen, welke met haare rechtzinnigheyd onmoogelyk niet beſtaan konden, des niet teegenſtaande opentlyk voorgedraagen, en meeſt verdeedigt hebben. *Dionyſius Alexandrinus*, wiens verdienſten teegen de Ketters zeer groot gemaakt werden, ſteld nochtans, in een Brief teegen de *Sabelliaanen*, wel uytdrukkelyk, dat *Chriſtus* een werk of ſchepzel van God, en wat anders van zyn Weezen was. Waar op zich ook de *Arriaanen* daar na wel volkoomentlyk dorſten beroepen: En *Baſilius Magnus* bekend rond uyt, dat hy het zaad tot de goddelooze leere van de ongelykheyd des Vaders en des Soons, zelfs eerſt uytgeſtrooyt hadde, en dat hy door al te veel gekyf in het teegendeel der boozen vervallen was. *Cyprianus* ſchreef van de menſch, dat het in zyn vrye wil ſtond, om de dood of het leeven te begeeren. Insgelyks, dat de voorige goede werken de volgende zonden bedekten. Dat het waater in den Doop eerſt van de Prieſter moeſte geheyligt en gereynigt worden, op dat het de zonden konde afwaſſchen; behalven 't geene wy in 't vol-

Van Dionyſius Alexandrinus.

Van Cyprianus.

'T volgende Hoofdstuk van hem noch verder zien zullen. En zoo is het met de andere Leeraars ook toegegaan, dat zy dikmaals haare eygene groote gebreeken by het oordeel vergeeten, dat zy teegens andere zoo gaarne uytgesprooken hebben: waar van op het eynde der voorgaande eeuwe al iets gemeld is, en in de volgende noch meer gewag daar van gemaakt zal werden. (*)

Jaar CC. tot CCC.

(*) Idem ep. 3. 12. & 25. Dionysius Alexandrinus Ep. ap. Athanasium de Sentent. Dion. Basilius M. ap. Nicephor. VI. 25.

HET ZEEVENDE HOOFDSTUK.

Van de opgetichte Ketteryen, en wel inzonderheyd van deezen tijd.

§. 1.

ONtrent de helft van deeze eeuwe is de heevige stryd tusschen *Cyprianus* en *Stephanus* bekend, waar over byna de gantsche Christenheyd ten tyde van de Keyzers *Valerianus* en *Gallienus* in twee partyen zich verdeelde, en anderzins veel onheyl ontstond. Daar dan, indien het na de gemeene wyze van die yveraars hadde toegegaan, *Cyprianus* t'eenemaal onder de doolende hadde moeten getelt zyn geworden, die ook op zyne doolinge, onbeweegelyk, en met veele harde steekreedenen teegen *Stephanus* vast bleef staan. Den inhoud in 't kort daar van is deeze: Daar was onder beyde de partyen, der *Novatiaanen* en der andere, een groote jalouzye, gelyk wy ook wel haast zien zullen: door dien de *Novatiaanen* de andere noch eens gewoon waaren te doopen, die tot haar overkwaamen. (*a*) Dit naamen nu die geene, welke zich in *Asia* en *Africa Catholijke* of Rechtgeloovige noemden, zeer kwaalyk op, ze begonden daarom ook *represfalien* te gebruyken, en doopten de Ketters ook noch eens, wanneer zy zich tot haar begaaven. Voornaamelyk daar zy het voorbeeld van *Agrippinus* in voorige tyden voor zich in versche gedachtenis hadden. En hier toe moeste het voorwendzel dienen, dat evenwel de ketters eens verworpene en verdoemde lieden waaren, en dat dierhalve haaren Doop ook niet gelden kon. Waar by men zich al weederom op de *Apostelen* beriep, als of zy zulk een Doop ook niet toegelaaten zouden gehad hebben, zoo wanneer 'er in haaren tyd diergelyke ketterſche pesten zouden opgekoomen zyn geweest.

Stryd van Cyprianus en Stephanus.

Van de herdoopinge der Ketteren.

2. In deeze zaak vielen niet alleen de voornaamste Leeraars in de omleggende Landstreeken, maar ook in *Cilicie*, *Galatie*, *Cappadocie*, en andere landen, *Cyprianus* toe, ten aanzien van zyn byzonder gezag, maar men hield noch, tot meerder bevestiginge, drie *Concilien* of Kerkelyke Vergaaderingen te *Carthago*, en de teegenwoordige beslooten, dat men de Ketters noodwendig herdoopen moeste. Waar van ook noch de *acten* of bedryven tot gedachtenis der groote ellende, voorhanden zyn. Waar uyt het dan middag klaar is, hoe dat de andere alle het gezag van eenige Bisschoppen blindelings nagevolgd, en de ellendigste of recht ongerymde en belacchelyke oorzaaken in haare stemmen bygebracht hebben. Ja de meeste steunden enkel en alleen op de uytspraake der andere, en bragten in alle hunne woorden een twyffelachtig slaafs gemoed voor den dag, alwaar niet een eenige zich verstoutte om dit valsche besluyt teegen te spreeken. Zoo wierd ook deeze doolinge in het *Concilium* van *Iconie* van

Kerkelyke Vergaaderingen te Carthago.

Blinde gehoorzaamheyd der byzitters.

Te Iconie.

(*a*) Cyprianus ep. 72. 73. 75.

Jaar CC. tot CCC.

Eenzydig oordeel van Augustinus.

van de andere Oosterse Geestelykheyd vast gesteld, en tot verdriet van de *Montanisten*, *gecanoniseert*, of tot een reegel verklaard. Die dan hier na van *Augustinus* en andere daarom ook voor rechtzinnig of ten minsten, voor lydelyk en ontschuldigens waardig, uytgegeeven wierd, enkel en alleen, om dat een aanzienelyk Leeraar die op de baan had helpen brengen, en vast stellen. Maar, zoo ras anderen, voor welke men niet veel geneegentheyd over had, of die, van weegen haare getuygenissen, teegen de huycheleryen in geen vermoogen of aanzien waaren, iets diergelyks leerden, of deeden, zoo wilde men niet alleen niets daar van hooren, maar ook in 't geheel alles verdoemen, gelyk wy beneeden van de *Donatisten* noch zien zullen.

Ongestuymigheyd van Stephanus.

3. Ondertusschen stond de Bisschop *Stephanus* te *Rome* teegen *Cyprianus* op, bracht eene oude overleevering op het tapyt, uyt welkers kragt de *Apostelen* bevoolen zouden hebben, dat men de Ketters maar met opleggínge der handen weeder zoude aanneemen, en insgelyks ook de andere, die van de Ketters voor heene gedoopt geweest waaren. De yver nam den Bisschop zoo sterk in, dat hy hem en zyne vrienden zeer hart aanviel, ja dat hy hem, by aanhoudende tegenspreekinge een valschen *Christus*, een valschen *Apostel*, een bedriegelyken arbeyder en diergelyke, zonder eenig schroom noemde. (*b*) Hy meende ook Gode een byzondere dienst te doen, als hy de afgezondene van de Oosterse Bisschoppen alle wyken gast-recht in *Rome* afsloeg, daarom hy zelf haar ook van alle gemeenschap uytsloot; om dat zy het *Synodus* of de Kerk-vergaaderinge te *Icome* hadden gehouden. Zoo grof verried zich van alle zyden de jonge *Antichrist*, die nu uyt zyne banden met geweld voor den dag wilde koomen, na dat, 't geene hem noch ophield, naamelyk de vervolginge onder de Heydenen, voorby was. Gelyk het dan ook anderzins by deeze scheuringe met schrikkelyk veel schelden en hoonen toeging, waar door de haastigheyd den goeden *Cyprianus* ook zomtyds zoo verraschte, dat hy *Stephanus* in opentlyke brieven zyne hovaardye, onweetenheyd, halsterrigheyd, onstantvastigheyd, ydele inbeeldinge, en diergelyke, verweet. Ja zyn vriend *Firmilianus* gaf hem niet minder wonderlyke en onbetamelyke tytelen, noemende *Stephanus* een uytzinnig, verstokt, dwaas, onervaaren, knorrig, en onbeschaamd man, enz.

Scheldwoorden.

Hoedanigheyd des stryds.

4. Nu is het waarlyk heel licht te begrypen, hoe euvel een ieder des anders meyninge voorgekoomen is, dewyle zy wederzyds zoo heftig teegen elkandere zyn uytgevaaren. *Stephanus* mocht wel met ontsteltenis verstaan, dat *Cyprianus* aan zulk een werk alle kracht wilde beneemen, dat van een mensch verrecht wierd, die eeven zoo zwaar niet doolende was. Gelyk dan dit gevoelen waarlyk aan zich zelfs zeer gevaarelyk daar uytzag, dat men alle banden van vreede en van liefde zoo t'eenemaal van de grond af vernielde, en de dikmaals ten onrechte befaamde verdoolde niet het minste meer van God, of van zyne genaade wilde overlaaten. Op welke maniere van doen de *pœna talionis*, of gelyke straf-vergeldinge wel te recht volgde, zoo dat de eene altyd den ander verwierp, en veroordeelde, onaangezien zy haar beyde tot een party bekenden, en voor rechtgeloovige hielden, ook teegen den derden man, om na de wyze van 't vernuft en de weereld te spreeken, haar zoo veel te sterker hadden behooren te vereenigen. Doch ook hier door waaren Gods oordeelen rechtvaardig, overmits daar door kenbaar wierd, wat in de herten al verborgen was: die ook eyndelyk zelfs deeze zwakheeden haar te kennen gaf, wanneer de eerste hitte allengskens wat was

gaan

(*b*) Firmilianus apud Cyprian. Epist. 75.

gaan leggen, en eenige vreede onder de partyen gemaakt wierd. Alhoewel ondertusschen de Oosterlanders nog als vooren by haare gewoonheyd bleeven, en de Ketters nog eens doopten. Wat nu onder en na deezen stryd voor groote vyandschappen, booze achterklap, kwaad vermoeden en diergelyke, onder de *Christenen*, tot een ergernis der zwakke en ongeloovige moogen voorgegaan zyn, kan een ieder uyt dit korte verhaal heel wel besluyten. Zoo groot een onheyl hangt dikwils aan het verzien van een eenig mensch, op wien de oogen der andere steeds geslaagen zyn, zoo dat daar door alles daavert, en t'eenemaal vernielt kan worden. Jaar CC. tot CCC.

5. Nogtans gaf het weynig aanziens en beroerte, als ergens by zulke scheuringen de eene party zwak en onaanzienelyk was, of tot woordenstryd en om zig te verweeren geen lust of middel hadde. Gelyk het ook met *Origenes* ging, wien zyn hoogmoedige en eygenzinnige Bisschop *Demetrius*, te *Alexandrie*, uyt enkele nyd gaarne al over lang in 't hair gezeeten zoude hebben, als hy maar gekonnen hadde, om dat hem de toejuychinge en roem, die hy by alle verstandige en Christelyke perzoonen, van weegen zyne ongemeene gaaven en vlyt, verdiende, al te zeer in de oogen stak. Eyndelyk nam hy de naaste geleegenheyd waar, en begon teegen hem en *Alexander*, de Bisschop van *Cæsarea*, uyt te vaaren, om dat hy, op het verzoek van hem, opentlyk, teegen alle ordening en gewoonte geleert hadde, daar hy dog nog geen ordentlyke, beroepene, bevestigde, en goedgekende Ouderling was. Dit quam *Alexander* en *Theoctistus* te *Jerusalem* booven maten vreemt voor, zy bestraften hem daar over in haar antwoord opentlyk van leugens, en beweezen uyt het aaloude gebruyk, dat ook zulke lieden t'allen tyden opentlyk gewoon waaren te leeren en te preediken, schoon ze nog Bisschop, nog Ouderling, nog iets anders, maar alleen gemeene *Christenen* geweest waaren. (*c*) Ja zy maakten *Origenes*, toen hy noch eens door haare Stad reysde, tot Ouderling, en beweezen hem alle eer en liefde. Dit verdroot *Demetrius* bovenmaaten zeer, en door dien hy aan *Origenes* niets te laaken, of te verketteren vond, zoo moesten de boven aangeroerde zaaken aangegreepen werden, die hy te vooren hoog op gehaalt hadde, doch nu op het grouwelykste doorstreek, ook dieswegen teegen die beyde gedagte Mannen heftig uytvoer, om dat zy zulk een Man tot Ouderling hadden gemaakt. Waar door dan niet alleen toen ter tyd groote onrust, ergernis en scheuringen ontstonden, maar ook tot de daar op volgende groote vyandschap teegen den goeden *Origenes*, en tot de grouwelyke handelingen van *Epiphanius*, *Theophilus*, en andere bittere yveraars, de grond gelegt wierd: zynde het zoo gestelt, dat hy in en na zyn tyd wel in vreede zoude gebleeven zyn, zoo men niet gezien hadde, dat deezen Bisschop hem van den beginne af aan altoos teegen was geweest, en hem alzoo niet voor vol en rechtzinnig hadde willen aanzien. (*d*)

Stryd van Demetrius met Origenes.

Als ook met Alexander.

En Theoctistus.

Zyn ongelyk.

6. In overweeginge van dit alles zoude men verder van de andere perzoonen, die alzoo onderdrukt geworden zyn, veele zaaken konnen aanmerken, by aldien het eygentlyk hier toe behoorde. Ten minsten is het openbaar, dat men de vertellingen van de Ketters, in deeze en de volgende eeuwen, ook daarom te omzichtiger moet onderzoeken, om dat zy van zulke Schryvers afkomstig zyn, die, of in die tyden, of kort daar na, geschreeven hebben, als de gemoederen noch van veele strydigheeden verhit, en van eenzydigheeden t'eenemaal ingenoomen waa-

Ongelyk de Ketters aangedaan.

(*c*) Eusebius VI. c. 20. (*d*) Idem V. c. 8. Pamphilius Apol. ap. Photium Cod. CXIIX.

Jaar CC. tot CCC. waaren. Daar in teegendeel van de voorige, ik wil niet zeggen, alles, maar nochtans zeer veel, onzydigs geschreeven is, dewyl die verhaalde Ketteryen, of voorgegaan waaren, en alzoo niemand meer voordeelig of nadeelig konden weezen, of daar ze nu zoo zeer al gedempt waaren, dat men geen oorzaak gevonden heeft, om haar met veele klagten noch verder onder te brengen, of verhaat te maaken: En dit kan men als dan eerst oogenschynelyk gewaar werden, wanneer men maar wel inziet, hoe klaar de hertstochten hier en daar in de registers der Ketters uytsteeken, waar van men over al zulke tastelyke voetstappen vind, wanneer maar iemand de oogen om andere oorzaake niet t'eenemaal moedwillens toesluyten wil.

7. Doch om tot de Historie zelfs te koomen; ten tyde van *Cyprianus* ontstont 'er ook een heevige stryd, byzonder te *Rome*, daar men noch op de beginners, welke de *Novatiaanen* zouden zyn, zeer gebeeten was, en daarom haar hart beschuldigd heeft. Waar by dan voornaamelyk op de toestand der Gemeente, en wel voornaamelyk van de Geestelykheyd te zien is, hoe die toen ter tyd al ellendig genoeg was. Die ook kort daar na noch veel verdorvender wierd, wanneer men by de stryd teegen de *Novatiaanen*, alle openbaare zondaars noch vervolgends tot de gemeenschap der Kerke toeliet. Gelyk dan ook uyt het verhaal van de zwakheeden en openbaare driftige bedryven van *Cyprianus* en *Cornelius* blykt, hoe verre haare uytspraaken en oordeelen diesweegen aan te neemen zyn, en wel voor al in een zaak, daar zy zelfs de eene partye in uytgemaakt hebben, en waar by men het teegenbericht der teegenpartyders van haar zelfs niet meer vind, gelyk als zulks ontrent de meeste doolingen aan te merken is. Echter is hier booven, by de eerste eeuwe gedacht geworden, hoe in de voorige tyden, als de Gemeentens de eerste reynigheyd en tucht noch naaukeurig onderhielden, die geene, welke na haare bekeering noch een of andermaal in groove zonden waaren gevallen, heel bezwaarlyk, ja dikmaals ganfch niet, tot aan haar eynde toe, weeder aangenoomen zyn. Waar meede men dan zoo wel op de waarschouwinge en afweeringe van de andere, als ook op de vasthoudinge der zuyverheyd in de Gemeentens gezien heeft. Terwylen die volkoomentlyk door zulke middelen toen ter tyd onwrikbaar gehouden wierd, op dat, zoo wanneer zich een onheylig leedemaat in de Gemeente bevond, men terstond door zulk eene voorzorge alle onheyl en de vermenginge der booze met de vroome voorkwam. 't Geene toen ter tyd daarom niet onmoogelyk was, dewyle de Gemeentens niet zoo wel door de lichaamelyke geboorte en voortplantinge vermeerderd wierden, gelyk hier na, maar door vrywillige en Goddelyke veranderingen hunner herten. Overzulks, dewyle zelfs ook door de vervolgingen de huychelaars haast openbaar wierden, en uyt zich zelven vervielen, zoo konden ze ook des te gemakkelyker uyt deeze kenteekens van haar ongegrond geloove, verder van de gemeenschap der Heylige t'eenemaal afgehouden werden. En zoo stond het meest in de eerste twee eeuwen, waar in 'er noch onderscheydene *Apostolische* Leeraars en zuyvere heylige Gemeentens, voor handen waaren.

Novatiaanen.

Stryd met Cyprianus en Cornelius.

Over de uytsluytinge der gevallene.

Zuyverheyd der eerste gemeente.

8. Nu hadde deeze *Apostolische* wyze ten tyde van *Cyprianus* al grootelyks beginnen af te neemen, hoe heftig ook nu en dan de vervolgingen zyn mochten. De oorzaaken daar van waaren, de booven aangeroerde afwykingen der Leeraars van de eerste zuyverheyd, gelyk de Schryvers dit ook toestaan. Deeze zaagen om veele oorzaaken gaarne, dat het getal der *Christenen* heel groot en aanzienelyk wierd, en ze begonden daarom

Afneeminge der zuyverheid.

Uyt toelaatinge teegen de Zondaars.

om ook die geene al terstond gewillig aan te neemen, welke na den afval weeder tot haar over kwaamen. Voornaamelyk, na dien 'er ook onder haar veele partyen der zoo genaamde ketters waaren, daar dan altyd de eene partye aan de andere geen aanwas gunde, en liever alles aannaamen, dat ze maar krygen konden. Waar by ik juyst geen andere inzichten van voordeel, roem, en diergelyke zetten wil: schoon men haar geen ongelyk zoude doen, volgens de klaare bekentenis van *Cyprianus* zelfs, en van *Eusebius*, als men dit hier noch by voegde. Ondertusschen mochten wel noch eenige oprechte Voorstanders ook haare goede meeningen hier by voegen, als zy het meededoogen teegen zulke gevallene, het voorbeeld van God zelfs, de betaamelyke goedheyd der *Christenen* en zoo voort, inbrachten. 't Welk ook in haar recht Godbehaagend gebruyk van geen waarachtig *Christen* kan geloochend werden. Maar het groote en onmaatige misbruyk van deeze zaaken smertte en ergerde niet allen de *Novatiaanen*, maar zelfs ook veele andere, die men niet zoo licht voor doolende konde houden. Alzoo het teegen de oude afgekoomene wyze der *Christenen*, teegen de klaare wille van God, teegen de eygendlyke aart des *Christendoms*, en de onafscheydelyke heyligheyd der rechte Gemeente van *Christus*, t'eenemaal aanliep, zoo wanneer ieder een, zonder eenig onderscheyd en naauwe beproevinge zoo maar aangenoomen zoude werden; om van andere onwrikbaare gronden hier nog te zwygen.

Jaar CC. tot CCC.

Misbruyk daar by.

9. By deeze gesteltenis geraakten nu by de verstandige de bedryven van de Roomsche Bisschop *Cornelius* ook zeer in 't ooge, welke niet alleen, gelyk zyn navolger, na de heerschappye over het volk, en over de andere Leeraars in veele stukken begon te streeven, maar het ook in deeze zaak al te grof maakte. Zyne vrienden konden het ook met recht niet ontschuldigen, of ontkennen, dat hy, zelfs van de Heydenen een vrybrief verkreeg, waar door hy voor de vervolginge en het lyden zeeker zyn mocht; en, dat hy met *Trophimus* en andere straks daar na zulk een naauw verstand onderhield, schoon ze opentlyk de Heydensche Afgooden gewierookt, en *Christus* daar door verloochend hadden. Waarom zy ook *Novatus* niets voor te werpen hadden, dat hy te *Carthago*, (daar hy een Ouderling was) teegen de gewoonte en kerken-tucht, met de gevallene *gecommuniceert* hadde. Doch, na dat tusschen deezen en *Cyprianus*, als ook, op een zeekere tyd, tusschen *Cornelius* en *Novatianus*, een zeeker Ouderling te *Rome* eenig misverstand ontstond, kreegen die dingen een heel ander aanzien. *Cornelius* bleef op zyn gevoelen vast staan, en wilde niet bekennen eenig onrecht daar meede gedaan te hebben, dat hy zulke afgeweekene zoo haast en onvoorzichtig weeder aangenoomen hadde. *Novatianus* daar en teegen, meende de *practijke* en toestemming der voorvaderen en der verstandige voor zich te hebben, en daar meede ging de stryd aan. Het gebeurde ook, dat de gedachte *Novatus*, na dat hy met *Cyprianus*, neevens een zeeker Diaken, *Felicissimus*, zeer oneenig geworden was, die zich hier over bezwaarde, en te *Rome* kwam, aan welke de eerste veele leelyke dingen naschreef, alhoewel zonder getuygenis of eenig ander grondig bewys, zoo veel altyd als uyt zyn brief te leezen is. (*)

Kwaad gedrag van Cornelius.

Stryd met Novatianus.

Novatus trekt na Rome. Felicissimus.

10. Deeze *Novatus* vond te *Rome* geen minder verwerde toestand, alwaar *Novatianus* (welken veele van de oude en nieuwe met hem vermengen) met *Cornelius* in de gedachte punten te doen hadde, en veele ge-

(*) (Cyprianus ep. 57.)

Jaar CC. tot CCC. getuygen en belyders van *Christus* op zyn zyde kreeg, die ook, na de eygene getuygenisse van *Cornelius*, in groot vermoogen en aanzien by alle *Christenen* waaren. Gelyk hy dan ook in zyne schriften de Ouderlingen *Maximus*, *Urbanus*, *Sidonius*, *Nicostratus*, *Macarius*, *Celerinus*, en andere noemd, en bekend, dat zy alle als Martelaars standvastig geleeden, en de zwakheyd des vleesches door een sterk geloove overwonnen hadden. (*e*) 't Geene billyk toen ter tyd alle stryd had behooren te doen ophouden, en tot een getuygenis en voorbeeld te dienen, of die geene zonder vreeze der huychelerye en andere misbruyken zoo bloot aan te neemen waaren, die nochtans niet, als deeze, iets konden uytstaan. Nu geeft *Cornelius* hem in zyn brief de schuld, als of hy twee van zyne party, na eenige plaatzen van *Italie* uytgezonden hadde, welke drie eenvoudige en onweetende Bisschoppen moesten haalen, onder dien schyn, als of zy deezen stryd zouden byleggen. Daar op zoude men deeze aan een geheyme plaats hebben gebracht, en dronken gemaakt, en aanstonds gedwongen, dat zy op deezen *Novatianus* de handen moesten leggen, en hem het Bisdom van *Rome* aanbeveelen: en dat hy zich daarom als een Bisschop aanstelde, en hem zoo veel werk maakte, gelyk hy zelfs zeer daar over klaagd.

Vrienden van Novatianus.

Novatianus word Bisschop.

Teegenstand van Cornelius.

11. En dit mogte wel waarlyk *Cornelius* zeer krenken, dat hy voor een ander by leevendigen lyve deeze vette geestelyke inkomste zoo zoude afstaan, om welke niet lang daar na *Damasus* en *Ursicinus*, gelyk ook *Symmachus* en *Laurentius*, op het grouwelykste malkanderen handelden. Desweegen hy zich ook ten uytterste verweerde, en die beyde Bisschoppen, welke *Novatianus* hier in behulpzaam geweest waaren, zoo aanstonds afzette, en anderen in haare plaatzen stelde, welke zich dan bezwaarlyk zouden hebben laaten afzetten, zoo zy van deeze gedwongen waaren geweest. De derde, die zich onder deezen vry heerschzuchtigen Bisschop verneederde, wilde hy naaulyks op veel bidden en vlyen van 't volk tot de gemeenschap der Leeken, na de ongerechte wyze van dien tyd, toelaaten. Hy streed ook met alle kracht voor de stellinge, dat maar een Bisschop in de Kerk moeste zyn, alhoewel hy ondertusschen, deezen nieuwen Bisschop beneevens zich wel moeste lyden en zien. Hy beriep zich wel daar by op zyne groote Geestelykheyd en de groote meenigte des volks, die hem hier in byvielen. En hem was in waarheyd daar het meeste ook aangeleegen, dat hy de voorrang alleen behouden, en de anderen onderdrukken en verketteren konde, welke teegens zyne manieren van doen in het ampt der verzoeninge klaagden. Als nu *Novatianus* daar na de zaak aan de Gemeentens in de gansche weereld door schriften voorstelde, zoo moeste deeze ook iets teegens hem in te brengen hebben, eevenwel vertrouwde hy niemand als *Cyprianus*, om daar van te schryven, door dien hy wel wist, dat deezen man op *Novatus* of *Novatianus* t'eenemaal t'onvreede was.

Beschuldiging teegens Novatianus.

12. Zyn gantsche beschuldiginge nu bestond daar in: Dat hy eerst van den Duyvel was bezeeten geweest, en door de *Christenen* daar van bevryd geworden. Daar op zoude hy geloofd hebben, en zich in een zwaare ziekte hebben laaten doopen. Nochtans had hy de andere plegtigheeden na de reegels der Kerken niet verkreegen, naamelyk, dat hy van de Bisschop, na den doop, door de verzeegelinge bevestigd was geworden. En daar uyt besluyt *Cornelius*, met een wonderlyk gevolg: dat hy den *H. Geest* niet hadde ontfangen. 't Geene waarlyk van zulk een Bisschop verschrikkelyk was, en veel eer een kettery, na zyn eygene be-

(*e*) Eusebius. Theodoret. Socrates. Sozomenus. Conf. Scaliger. (*f*) Eusebius VI. c. 43.

beginsselen hadde moeten heeten, nademaal hy wilde loochenen, dat een volwassche mensch den *H. Geest* in den doop niet hadde ontfangen, zoo wanneer hy van den Bisschop daar by niet bevestigd was. Zoo wisten toen de Bisschoppen in haar gezag zich al vast te zetten, dat zy den *H. Geest* aan haare bevestiginge en andere uytterlyke instellingen hingen, en den doop zonder schroom zulk eene kracht ontzeyden. Wie dat niet gelooven, noch gebruyken wilde, die was in gevaar, dat zy hem voor doolende ja verdoemd verklaarden. Alhoewel *Novatianus* dit niet achtte, onaangezien *Cornelius* noch al meer na gaf; naamelyk, dat hy, ten tyde van nood, geen Ouderling meer hadde willen heeten, maar een andere wijsheyd voorgegeeven, die hy zochte. Daar hy doch van de Bisschop uyt genaade of gunst dit ampt maar verkreegen hadde, waar toe hy anders onbekwaam erkend wierd, dewyle hy maar op het bedde gedoopt was. Eyndelyk geeft hy voor, maar nochmaals zonder behoorelyk bewijs, dat *Novatianus*, by het Avondmaal, de lieden, eer hy het haar uytdeelde, gedwongen hadde, dat zy hem, by het lichaam en bloed van *Christus* zouden zweeren, dat zy hem nimmermeer zouden verlaaten, noch tot de partye van *Cornelius* overgaan. Op welke eene grouwelijke beschuldiginge zeekerlijk een grondig bewijs van nooden geweest was, byzonder in een bericht aan mannen, die buyten 's lands waaren, en van de plaats, daar het geschied zoude zijn, geen kondschap konden inhaalen. Daar in teegendeel *Novatianus* aan *Cornelius* opentlijk voor hield, dat hy zich door verkreegene vrybrieven van het lijden der vervolginge hadde weeten los te maaken. (*)

Jaar CC. tot CCC.

13. Wat nu de hoofdstryd zelve aangaat, die raakte zoo wel de leere zelfs niet, als wel onmiddelyk de *practyk* met de boete der gevallene. Want zyne tegenparty bekent zelve ook, dat hy alles gelooft heeft, gelyk de algemeene Kerk, als meede, dat hy het Oude en Nieuwe Testament aangenoomen heeft. (*g*) Waar door zy ook, met de Rechtzinnige, in de punten teegen de *Arriaanen* voor eenstemmig erkent, en dikmaals van deeze en de *Macedoniaanen*, te gelyk met de Rechtzinnige vervolgt wierden. (*h*) Ja het scheelde zomtyds niet veel, dat zich beyde de partyen niet weederom t'eenemaal vereenigt hadden, by aldien de nyd van zommige Leeraars zulks niet verhindert hadde. (*i*) Gelyk zy dan altyd hier na van de Keyzers, neevens de Rechtzinnige ook geleeden zyn, en haare eygene Bisschoppen en Leeraars hadden. Desweegen dan de goede *Cyprianus* in zyne heevigheyd zich al wat verre liet vervoeren, wanneer hy *Novatianus* voor een Ketter en Onchristen verklaarde, enkel en alleen, om dat hy, na zyn gevoelen, niet meer tot de Kerk behoorde. Waar by hy dan bloot op de uytterlyke gemeenschap met de zichtbaare Kerke zag, en in zyn eenzydig gemoed niet meer bedacht, of *Novatianus* ergens anders in niet overtuygt was, dat hy in zommige dingen al te haastig geweest hadde, of van andere verrascht geworden was, of dat hy, uyt erkentenis en ontferming der insluypende misbruyken, en uyt een oprecht oogmerk tot de verbeetering en behoudenis van zoo veele zielen, op deeze meening nog vast stond. Nogtans bleef het niet altyd by desselfs uytspraak, hoewel de Ketter-boeken aan de *Novatiaanen* een plaatze onder haar vergunnen, gelyk zy aan alle andere doen, die men maar de geringste doolinge toegeschreeven heeft. (*k*) Ondertusschen is de onbeschaamde onwaarheyd van *Epiphanius* klaar, die haar gaarne

De Leere van Novatianus, was rechtzinnig.

Wierden echter voor Ketters verklaard.

Of zy Arrianen geweest zyn.

(*) Cyprianus, Eusebius, & ibi Dionysius Alex. Firmilianus &c. (*g*) Philastrius Hær. 81. (*h*) Socrates lib. II. c. 38. & V. c. 15. (*i*) Sozomenus IV. c. 9. 21. (*k*) Eusebius VII. c. 4. Epiphan. Hær. 59. Augustinus hær. 38. Theodoritus lib. III. Hæref. Fab. c. 5.

Jaar CC. tot CCC.

gaarne tot *Arriaanen* gemaakt hadde, en daarom haar een t'zaamenſpanninge met deeze, zonder eenige grond aantygd.

Haar onberiſpelijk leeven.

14. Van haar ander gedrag en leeven weet men niets kwaads met grond der waarheyd by te brengen, gelyk het haare aanklaagers wel groot genoeg gemaakt zouden hebben, indien zy maar iets ergerlyks geweeten hadden. Want van de onbeweezene vertellingen van *Cyprianus* weegens *Novatus*, is nu reeds al van gemeld, en men bekend van de *Novatiaanen* in teegendeel, dat haare Gemeente uyt heylige, welgeſchikte, en ſtreng-leevende lieden beſtond, maar dat ze hier en teegen van de gemakkelyke en zwakke verlaaten en verworpen is geworden. Ook dat haare Voorſtanders meeſt godzaalige en geleerde Mannen zyn geweeſt. *(l)* 't Geene de *Hiſtorien* der volgende tyden ook doorgaands te kennen geeven, alwaar men niets van overdaadigheeden of ergerniſſen by deeze lieden vind, gelyk van de Rechtzinnige wel zoo ontallyke voorbeelden voor handen zyn, maar dat 'er daar en teegen veel loffelyke dingen aangemerkt ſtaan. Ja zoo, dat zy ook van het bygeloove, en de menſchelyke inzettingen der zoo genaamde rechtgeloovige t'eenemaal vry bleeven, en daarom van haar als doolende ook verworpen wierden, door dien zy in den Doop geen zalve en gebruykten, daar men hen doch niet een woord uyt de Schrift van aanwyzen konde. *(m)* Ik weet ook niet, of men haar door zulke dingen niet wel meer te rugge gedreeven, als gewonnen heeft, en of zich wel veele van haar tot de Rechtzinnige moogen gewend hebben, daar zy zaagen, dat men eeven zulke aperye en geſmeer met haar aanvangen, en haar zalven wilde, wanneer zy haar tot de andere partye begaaven. *(n)*

Vryheyd van menſchen ſtellingen.

Cathari toegenaamt.

15. Maar dat zy haar zelfs, uyt hoogmoedigheyd, en inbeeldinge, *Cathari* of de zuyvere genaamd zouden hebben, is ook niet geheel zeeker, ſchoon het zoo voorgegeeven werd. Licht dat iemand van haar zich heeft laaten ontvallen, dat hy de zuyverheyd betrachtte, of, dat hy zuyver was, naamelyk, van weegen het Woord en het geloove, dewyle hy in zyn geweeten van zulk eene zuyverheyd overtuygd was; zoo hebben de anderen, gelyk het pleeg te geſchieden, dit weeder nagezegd, en uytgeſtrooyt: dat zy zich, en haare partye, alleen voor zuyver hielden, of zich καθαρὲς, zuyvere lieden noemden. Daar van daan heeft het de andere niet alleen zeer verdrooten, dat zy ook niet voor reyn zouden aangezien werden, *(ſe ipſos odioſiſſime nominant*, zegd *Auguſtinus)* maar dit anderzins diere woord van reynigheyd of heyligheyd, zonder welke niemand God zien zal, is ook hier na by de huychelaars, en byzonder onder de *Roomſche Antichriſt*, tot een rechte ſpot-naam geworden, waar meede de onreyne monden der *Paapen* alle de getuygeniſſen der waarheyd bedekken of gehaat wilden maaken. Gelyk als van de *Albigenſen*, *Waldenſen*, *Arnoldiſten*, en meer andere, bekend is. Ja het Hoogduytſche woord Käzer zelfs word van deeze naamen der *Catharorum* of *Gazarorum* afgeleyd, gelyk in de *Afbeeldinge der eerſte Chriſtenen* breeder te zien is. Ondertuſſchen was het wel een zeldzaame uytſpraak, die *Epiphanius* van deeze lieden hier over deede: *Eeven daar zy haar reyn in noemen, maaken zy zich na haar eygen grond onreyn. Want wie zich zelfs voor reyn uytgeeft, die heeft zich al volkoomentlyk als onreyn verdoemt.* Want, by aldien men dit, zonder eenige voorwaarde, van den Biſſchop moet gelooven, om dat hy het op zyn ſtoel zoo na

Van haar zuyverheyd.

Onwaarheyd van Epiphanius.

(l) Joachimus Camerarius Indicat. Hær. ad Theodoretum p. 528. *(m)* Theodor. l. c. Danæus Nor. ad Auguſtin. de Hær. p. 393. *(n)* Timotheus Presbyter de Hær. c. 3. p. 421. Tom. III. Coteler.

na zyn gezag heeft uytgeſprooken, zoo mochte ik gaarne weeten, wat men van de bekentenis en roem aller heylige in den Bybel zal zeggen, die zoo dikmaals haare eygene reynigheyd pryzen en hoog achten. Maar hier meede geeft zich het onreyne weezen der vervallene Kerken bloot genoeg, hoe zy weynig of niets reyns meer aan zig hadde. Waarom men ook zulke groove teegenwerpingen by *Cyprianus* en andere, in voorige tyden nog niet vind, die nog een weynig eerbiedigheyd en nadenken by den ſtryd van de Godsdienſt hadden. Jaar CC. tot CCC.

16. Eeven zoo ongetrouw hebben veele van haar hier na het gevoelen van de *Novatiaanen* ook voorgedraagen, als of zy alle de barmhertigheyd van God en de kracht en liefde van *Chriſtus* geloochent hadden, in de vergeevinge der zonden, en, als of ze daar en teegen hadden geleert, dat'er na den val geen boete meer by God plaats konde hebben, dat de gevallene in haare zonden alzoo zouden en moeſten blyven leggen. (*o*) Waar van daan een zeeker bygeloovige Schryver tot *Maria* aldus bid: *O gy Heylige, ſtiert mynen weg ter boete, welke aan ons gevalle Novatus na de Doop ontzegd heeft*, dewyle hy waande, dat het aan de goedheyd van God onbetaamelyk was. (*p*) En dit werd nu van eenige Schryvers die niet opregt zyn, zeer dikmaals nageſprooken, daar het dog uyt alle omſtandigheeden klaar is, hoe hy maar voor de Leeraars van dien tyd dit regt in twyffel getrokken heeft, dat zy de zoo zwaarlyk en dikmaals gevallene zondaars immers zonder nadenken en onderſcheyd weeder aanneemen en verzoenen konden. Waar meede dan de Goddelyke genaade en kragt in't minſte niet benadeelt wierd, maar een ieder voor haare verachtinge en misbruyk veel meer gewaarſchouwt en bewaard wierd. Gelyk zich *Novatianus* zelfs ook wel uytdrukkelyk in een openbaar geſchrift aan de andere Gemeentens verklaart: *Men zoude die geene tot de geheymen niet toelaaten, welke aan de Afgooden geofferd hadden. Maar men zoude haar vermaanen, dat zy boete deeden, en voor 't overige de vergeevinge van haare zonden Gode overlaaten, als die konde en macht hadde om de zonden te vergeeven.* (*q*) Eeven als hier na een *Novatiaanſch* Biſſchop *Aceſius* ook voor de Keyzer *Conſtantinus* herhaalde, die hem met dit beſpottelyk, dog ellendig antwoord afwees, gelyk hy het van zyne Leeraars gehoort hadde, *Stelt voor u een leer aan den Heemel, en klimt alleen daar op;* Dewyle naamelijk deeze den weg niet breet genoeg maakte, gelijk de andere hem ten gevalle deeden. Uyt welke klaare bekenteniſſen de verſtandige wel behoorelyk het onrecht kennen, dat hem hier in van de andere is aangewreeven. (*r*) Ja *Ambroſius* zelfs ſmartte het, dat de *Novatiaanen* wel de boete den lieden aankondigden, dog niet weeder aflieten of een einde maakten. Zoo dat zy onmoogelijk de boete t'eenemaal geloochent, of afgeſneeden, maar veel eer toegelaaten, ja zelfs de Chriſtenen daar toe vermaand moeten gehad hebben. De Novatiaanen werden te onrechte beſchuldigd. Van de verzoening der gevallenen.

17. Deeze voorſtellinge nu hielden zy toen ter tyd zoo veel te noodiger, hoe ligter men op de zyden der meeſte voorſtanders met het woord van de verzoeninge en aanneeminge begon om te gaan. Niet een wiſt hen ook op haare gronden genoeg te antwoorden, door dien het misbruyk deezer zaaken zoo klaar voor een ieders oogen lag. Alzoo dat men ook onder de rechtzinnige liever de Zendbrief aan den Hebreen Misbruyk der verzoening.

(*o*) Philaſtrius Epiphan. Timotheus l. c. (*p*) Zonaras Canone Deiparam ap. Cotelerium Tom. III. Mon. Eccl. Gr. p. 468. (*q*) Socrat. l. c. 10. & IV. c. 28. (*r*) Petavius ad Epiphan. p. 227. Chemnitius Exam. Conc. Trid. L. de fide juſtif. M. Ant. de Dominis lib. V. de Rep. Eccl. c. 7. n. 51. Auctor Hiſt. Eccl. Goth. lib. II. n. 3. Sect. 2. n. Joh. Arndius Lexic. Ant. Eccl. p. 317.

Jaar CC. tot CCC.

Swakke weederleggingen der Novatiaanen.

breen niet zoude aangenoomen hebben, ja die men waarlyk in twyffel trok, nadien de *Novatiaanen* dikmaals op de plaatzen uyt Cap. VI. 4. en X. 26. haar beriepen. Ik wil niet zeggen, hoe ellendig men haar op haare ftellingen bejeegende, en de fpreuken als by de hairen trok, die tot de zaaken niet het minfte dienden. By voorbeeld, men wilde uyt de woorden van *Chriftus* (Luc. XII.) *Ik moet my met een doop noch laaten doopen*, bewyzen, dat na den waater doop ook een doop van boete en van lyden toegelaaten was. (*s*) *Item;* men gaf voor, de volkoomene boete gefchiedde in den doop, doch na deeze boete (μετανοία) hadde de μεταμέλεια of navolgende rouw noch plaats, en zoo voort. (*t*) Diergelijke leerwyzen gebruykte men ook in de andere punten: Als, wanneer zy maar eenmaal toeftonden te trouwen, hadde het de naam, zy verbooden den echt in 't geheel: of, men maakte van de herhaalinge van den echt eenig onderfcheyd tuffchen de Priefters en de Leeken: aan de eerfte nu was verbooden noch eens te trouwen, doch aan de andere niet. (*u*) Het welke, en veele andere dingen, het groote verval van de reyne kenniffe en oeffeninge in geeftelyke zaaken ten vollen te kennen gaf. Eeven gelyk als men haar ook voor *Jooden*, verraders van *Chriftus*, en ongeloovige, uytkreet, om dat zy het *Paas-feeft* met de Jooden op een en dezelve tyd, beneevens veele andere Gemeentens voor en na haar, hielden.

Haare andere ftellingen van de herhaaling van de trouw.

Haare vervolgingen die ze leeden.

18. Verders heeft men haar niet alleen met heftige teegenfpreekingen, befluyten, en veroordeelingen, op Kerkelyke vergaaderingen, als ook, met zwaare befchuldigingen en achterklap, bezwaart, maar ook, na de tyd, waar in de Geeftelykheid de meefter fpeelde, met zwaare vervolgingen. Zy wierden ook wel van de *Arriaanen* aangevochten, wanneer deeze de overhand over de andere partyen behielden. (*y*) Dog wel voornaamentlyk waaren de zoo genaamde rechtgeloovige haare vyanden, zoo bitter als fpinnen, en fchooten dikmaals haar lang gefpeende toorn teegens haar zonder fchroom los. Byzonder hebben de Roomfche Biffchoppen niet nagelaaten, haar by geleegenheyd op 't lyf te vallen en te plaagen. *Innocentius* joeg haar eens alle uyt *Rome*. *Cæleftinus* nam haar op eenmaal alle haare beedehuyzen af, en daar meede ook, zonder eenige twyffel, haare Kerkelyke goederen; hy joeg haar ook zulk eene vreeze aan, dat zig haar Voorftander *Rufticola* zelfs moefte verfchuylen. (*z*) De Geeftelykheyd liet de Keyzer *Conftantinus* ook geen ruft, tot dat hy deeze party haar vryheid, haare t'zaamenkomfte en plaats daar toe, weggenoomen hadde. (*a*) Ondertuffchen konde men haar egter niet dempen, maar zy hebben over de anderhalf hondert jaaren ongehindert by den anderen geleeft, en genoegzaam in alle landen, en wel voornaamelyk in de groote fteeden, haare Gemeentens, haare Voorftanders en Leeraars, behouden, ook nog ten tyde van *Arcadius* zeer gebloeyt. Tot dat zy eyndelijk allengskens, ten deele door de lift en het geweld der Biffchoppen, welke in magt zigtbaarlijk toenaamen, onderdrukt wierden, en ten deele door haare eygene nalaatigheyd, t'eenemaal verftrooit zijn geworden, nadien zy eyndelijk in haaren ouden ernft en yver ontrent de Kerken-tucht laauw, en ten laatften heel kout en de anderen gelijk zijn geworden.

Van de Arriaanen.

Orthodoxen.

Roomfche Biffchoppen.

En Conftantinus de Groote.

Zy duuren echter lang.

Bericht van een oud Schryver hier van.

19. Ik moet noch het berigt van een oud Schryver tot meerder verklaaringe hier by voegen, die de gantfche zaak aldus kortelijk verhandelt. ,, Na dat *Novatianus* eens van de andere afgefcheiden was, ver-
,, kooren

(*s*) Philaftrius l. c. (*t*) Epiphan. l. c. (*u*) Idem & Timotheus l. c.
(*y*) Socrates II. c. 38. (*z*) Idem VII. c. II. (*a*) Sozomenus II. c. 30.

„ kooren hem de overige, die het voorneemen van *Cornelius* met de ge- „ vallene niet goed konden vinden, tot haaren Opziender. Die dan „ terstond in alle de Gemeentens ordineerde, dat men zulke groove zon- „ daars niet tot de gemeenschap der Kerke zoude toelaaten. Van dit „ schrift oordeelden de lieden verscheidentlijk, een ieder na zijn begrip „ of drift. Aan eenige scheen het wat hart en niet goed te zijn, andere „ naamen het in teegendeel willig aan, als een zaak die recht, en voor „ het gemeene beste der *Christenheyd* zeer heylzaam was. Ondertusschen „ zond *Cornelius* ook brieven rondsom, en beloofde alle die geene af- „ laat, die na den Doop weeder afgevallen waaren. Terwijlen nu de „ zaak alzoo in 't beweegen was, keerde zig een ieder tot de party die „ hy toegedaan was. Want die haar plaizier en vergenoeginge in 't zon- „ digen hadden (φιλαμαρτήμονες) die greepen deezen aflaat met beyde haa- „ re handen aan, en bedienden zich daar van zelfs ook in toekoomende „ zonden. (Deeze bleeven alzoo daar by ook rechtgeloovige, en ze wier- den voor geene Ketters aangezien.) „ Nu waaren de *Phrygiers* van na- „ tuure maatig en godsdienstig: en die alzoo geaart waaren, hielden het „ met de *Novatiaanen*. Hierom begaaven die van 't Westen zig ook by „ haar. *Novatus* zelfs wierd, onder de vervolginge van *Valerianus* een „ Martelaar en bloed-getuyge van *Christus*. (*b*) Dit verhaalt *Socrates*: waarom hy ook by veele Schryvers voor een *Novatiaan* werd gehouden, waar tegen hy egter weeder van andere door onweederspreekelyke gronden werd verdeedigt. (*c*) Gelyk als ik dan, uyt zyne groote opregtigheyd en wysheyd ook moet besluyten, dat hy de ellendige toestand der regtgeloovige Leeraars wel gekend, en by de *Novatiaanen* byzonder veel goeds en *Christelijks* gezien heeft. Waar door hy ook liever na de waarheyd heeft willen schryven, en eenige partydige oordeelen op zich laaden, als den grootsten hoop te vleyen, of eenige byzondere *Secte* aan te willen hangen, en daar door zyn geweeten te kwetzen.

Jaar CC. tot CCC.

Of Socrates een Novatiaan geweest is.

20. Na deeze eenigzins lange verhandelinge der *Novatiaanen* zien wy de overige *Secten* dies te korter aan, die men noch in de *Historien* deezer eeuwe vermeld vind. De *Noëtiaanen* zijn ontrent de helft deezer eeuwe eerst voor den dag gekoomen door hunnen aanvoerder *Noëtius*, een man uyt *Asie*, en wel, of van *Smyrna*, of van *Ephesen*. Alhoewel *Hermogenes* en *Praxeas* voor zynen tyd het zelve met hem al geleerd hadden. (*d*) Zyn leere was dan, dat 'er maar een eenig zelfstandig Goddelyk Weezen (ὑπόστασις) was, dat drie naamen hadde, *Vader*, *Zoon*, *en Heylige Geest*. Dit hadde in 't *Oude Testament* de Wet gegeeven, als de Vader; in 't *Nieuwe Testament* was het Mensch geworden, in de Perzoon des Zoons, en als de *Heylige Geest* was het over de *Apostelen* gekoomen. (*f*) Hy zoude ook gezegd hebben, dat God de Vader geleeden hadde, van waar zyne aanhangers ook *Patripassiani* of *Theopaschitæ* genaamd wierden. (*g*) Zyne stellingen heeft hy met de gelijkenissen van de zon en zijne straalen, als ook met die van lijf en ziel willen verklaaren. Andere draagen zijne stellingen zoo voor, dat hy geleerd zoude hebben, dat God in den Heemel *de Vader* wierd genaamd, op aarde *de Zoon*, en in de krachten der schepzelen *de Heylige Geest*. (*h*) En dit zoude hy op het onderzoek der Ouderlingen ook alzoo bekend hebben, beneevens eenige stellinge; zeggende verder: „ ***Wat kwaad hebbe ik dan hier mee- „ de gedaan? Ik prijze immers den eenigen God, en geen ander buyten „ hem,***

Noëtiaanen.

Haar leere.

Patripassiani, Theopaschitæ.

(*b*) Socrates IV. c. 28. (*c*) Valesius Differt. de Socrate. (*d*) Halloixius not. ad Vit. Iren. p. 664. (*e*) Theodoretus V. Hær. Fab. c. 9. Conf. Eusebius VII. c. 6. Epiphanius Hær. 57. 62. (*f*) Hilarius lib. IV. de Trinit. Theodoretus. (*g*) Philastrius. Augustinus Hær. Epiphanius. (*h*) Isidorus.

Jaar CC. tot CCC. „*hem, die ook gebooren, gekruyst, en gestorven is.* Maar, dat men hem hier in, daar hy na allen schijn in zijn geweeten niet anders overtuygd mag zijn geweest, zijn zwaarigheyd na behooren heeft benoomen, daar leest men niets van; maar wel, dat men hem uyt de Gemeente gestooten en verjaagd heeft. (*i*) Met welk verjaagen men gemeenelyk niets anders uyt rechtte, als, dat de verstootene hier na maar dies te meerder afgescheyden wierden, die als dan ook andere tot haar getrokken, en daar uyt dan byzondere *Secten*, gezindheeden, of Gemeentens geformeert hebben.

Sabelliaanen. 21. By deezen *Noëtius* zoude *Sabellius* zyne beginsselen gevat hebben, die men in 't gemeen deeze meeningen toegevoegd heeft, zoo dat ook *Augustinus*, met *Epiphanius* en *Philastrius* niet te vreeden is, dat zy uyt deeze twee byzondere *Secten* eene gemaakt hebben. Het is gewis, dat de voorige twee *Secten* door *Sabellius* alleen een nieuwen Tytel hebben gekreegen, door dien doch haare leere genoegzaam eenderley is geweest, die mogelijk van *Sabellius* in wat beeter *form* heeft konnen voorgedraagen zijn. Hy zelfs is uyt *Africa*, en byzonder uyt *Lybie* geboortig geweest, van *Cyrene* of *Pentapolis*, van waar hy eerst te *Ptolemais* met zijne leere bekend is geworden. (*k*) Zyne navolgers noemde men ook *Monarchici*, door dien zy het Goddelyke Weezen als een *Monarch* of Opperste Heerscher beschreeven. Deeze vond men niet alleen in *Africa*, maar ook wel haast in *Mesopotamie* en zelfs te *Rome*. Gelyk als 'er dan ook ten tyde van *Constantinus de Groote*, al zeer veele Bisschoppen voor *Sabelliaanen* wierden gehouden, ik laat staan, dat de *Arriaanen* de Rechtgeloovige opentlyk voor *Sabelliaanen* hielden, gelyk wy in het IV. Boek deezer *Historie* noch naader zullen zien. (*l*) En, daar men voor heene slecht en eenvoudig, na het voorbeeld van de schrift, van God en zijn Weezen geleerd hadde, gebeurde het by deeze geleegenheeden, dat de Leeraars nu nieuwe spreekwyzen invoerden, waar meede men deeze en diergelyke lieden wilde bejeegenen. Hier uyt nu onstont het woord ὑπόστασις of *zelfstandigheyd*, *perzoon*, en diergelijke, die juyst teegen deeze *Sabelliaanen* uytgevonden wierden, gelyk het woord ὀυσία of weezen teegen de *Arriaanen*, als de *History Schryvers* heel wel aanmerken, (*m*) en daar ze ook geenzins by ontkennen, dat het invoeren deezer nieuwe spreekwysen of *termen*, groote stoffe en aanleydinge tot noch al meerder twist en tweedragt heeft gegeeven.

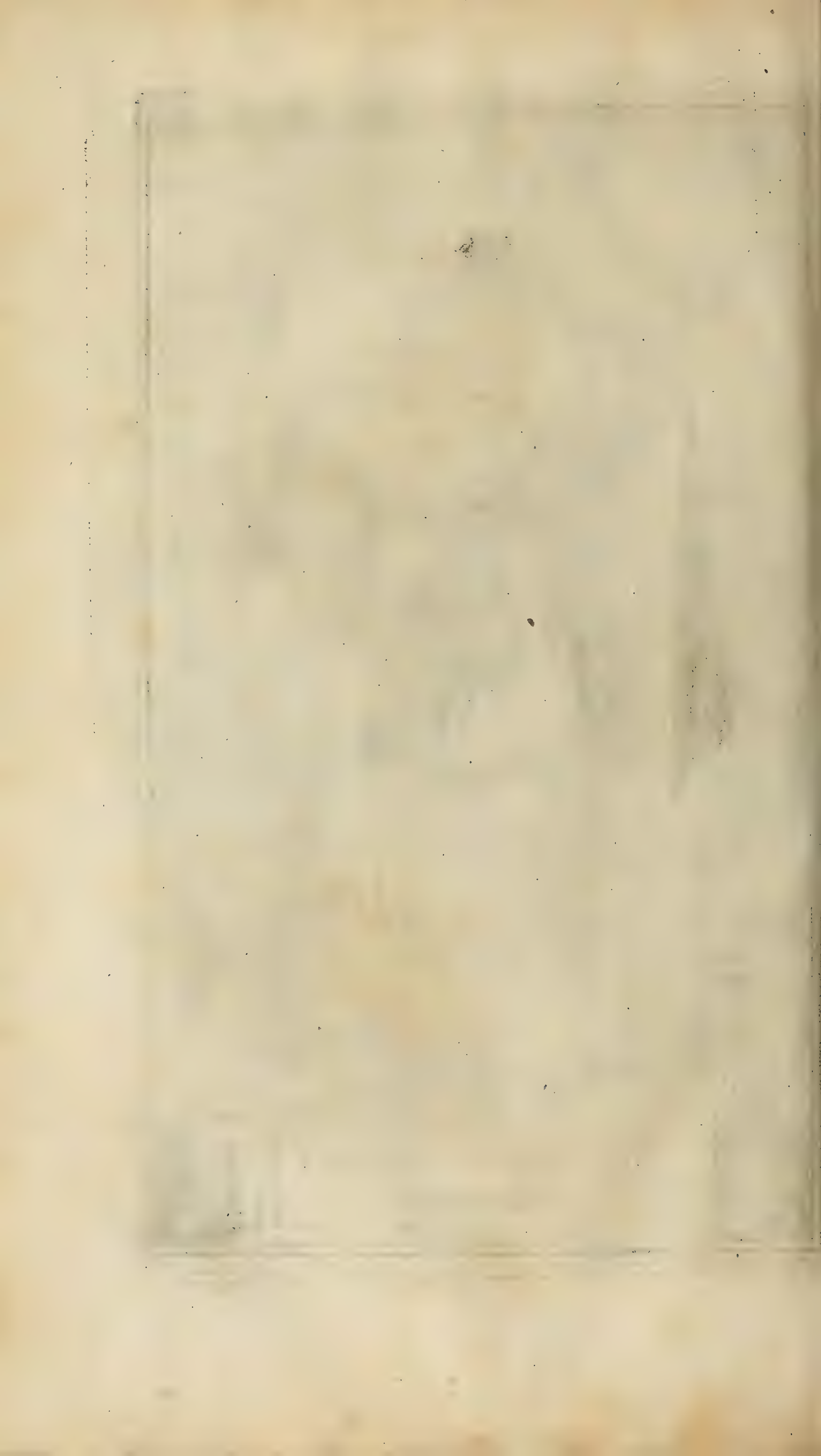
Nieuwe spreekwyzen in de Godgeleerdheyd.

Paulus Samosatenus. 22. Ontrent het laatste deezer Eeuwe, en by gevolge, langen tyd na den dood van *Sabellius*, ging, onder de Keyzer *Gallienus*, de stryd met *Paulus* aan, die van *Samosata* uyt *Mesopotamie* in *Syrie* geboortig, en na *Demetrius* Bisschop te *Antiochie* was. Het kenteeken van zyn gemoed beschryven de andere Bisschoppen der Kerkelyke vergaaderingen van *Antiochie* aldus: dat hy wel te recht een uytdrukzel van een volkoomen Ketter en valsch Leeraar genaamd mogt werden, by aldien het alles zoo in waarheyd is, als ze van hem schryven, waar aan echter alle de bygevoegde omstandigheeden naauwelyks eenige twyffel over laaten. Want „zy zeggen, dat hy eerst zeer arm is geweest, en door allerhande bedrog en streeken in zyn ampt zeer rijk geworden was: maar dat hy, „inzonderheyd door zyn hoogmoed, zoo groot wierd, dat hy zig als „een krygs-officier aanstelde, en voor en achter hem op de straat een „hoop volks liet gaan: daar hy dan in 't openbaar wel brieven geleezen, „*geprophetεert*, en allerhande dwaaze snoeveryen aangerecht heeft, al„leen

Zyn hoogmoed.

(*i*) Epiphanius. (*k*) Augustinus Hær. 41. Dionysius Alex. ap. Euseb. VII. c. 6. (*l*) Socrates lib. I. c. 24. (*m*) Idem III. c. 7. Rufinus l. c. 29.

MANES seu MANICHÆUS
CORBICUS.

I. Deel
Pag. 177.
PAULUS SAMOSATENUS

„ leen op dat de lieden wat te zien en van hem te praaten zouden hebben. Jaar CC. tot CCC.
„ Ook had hy voor zig een groote stoel of throon laaten maaken, waar „ op hy, als een weereldlyk Heer, en niet als een *Discipel* van *Christus*, „ zoude hebben gezeeten en gepreedikt, met de handen geschermt, met „ de voeten gestampt, en op die geene gescholden, die hem in alles niet „ aanstonds gepreezen hadden. Alle welke dingen dan by de Heydenen „ geen gering aanzien, en by de andere Christenen veel vyandschap, af- „ gunst en ongeleegenheyd op hem gehaalt hebben. Boven dit zoude „ hy ook allerhande Vrouws perzoonen by zig gehad, en daar door groo- „ te argwaan en ergernis verwekt hebben. Schoon dat niemand hem in „ deeze geleegenheyd, weegens zyne groote tyrannye, konde aankoo- „ men, en dat elk een schroomde om hem aan te klaagen. (*n*)

23. Zyn groote hoogmoed heeft hem ook de geleegenheyd tot zyne strydigheeden gegeeven; door dien hy, ten gevalle der beroemde Heldinne in 't Oosten, *Zenobia*, geleert heeft, 't geene haar zoo zeer niet teegen is geweest, om dat zy van de *Joodsche* leere veel gehouden heeft. (*o*) Hy zoude dan gezegd hebben; *Dat God een eenige Perzoon was, in welken altyd het Woord en de H. Geest is, gelijk als het woord in eenes menschen herte. Christus was niet de weezentlijke Zoone Gods, maar hy was in God. Dat het woord in Jesus, den mensche gewoond hadde, als de eenige God. Maar dat Jesus een Zoon van God was geheeten, weegens zyne Goddelyke werken, en het Woord, om dat hy van God tot de menschen was gezonden*, en wat diergelijke meer mag zyn. (*p*) Ondertusschen is hem van zommige moogelyk wel te veel nagegeeven, die hem beschuldigden, als of hy de Joodsche besnydenis weeder zoude ingevoert hebben. 't Geene hem *Epiphanius* niet eens en derft te laste leggen, maar hy staat wel toe, dat de *Samosatiten* nog besnydinge nog *Sabbath*, nog ergens iets van het Joodendom gehad hebben. (*q*) Veel minder is het waar, dat hy de gedagte *Zenobia* tot het Joodendom gebragt zoude hebben, als die het al lang te vooren van anderen opgevat hadde. (*r*) Zoo vind men byna geheel geen bericht van Ketters zonder byvoeginge of andere onwaarheeden. Echter is hy, na langen twist, van twee *Synoden*, die te *Antiochie* in 't Jaar 266. en 277. hier over gehouden zyn geworden, en alwaar voornaamelijk *Malchion*, een Ouderling, zig met hem in een onderling gesprek inliet, van zijn ampt gezet, en door den Keyzer met geweld weg gedreeven geworden, die hier beneevens ook wel op zijn eyge voordeel of zeekerheyd zal gezien hebben, door dien het onderling verstand, dat *Paulus* met *Zenobia* gehouden hadde, hem wel reede tot Staats-yver kan gegeeven hebben. (*s*)

Zyn leere.

Valsche beschuldigingen teegen hem.

24. By de *Historie* der *Manicheërs*, daar ik nu toe moet koomen, was het wel te wenschen, dat men hunne eygene schriften, en wel inzonderheyd, die van *Manes* zelfs, noch geheel en oprecht konde hebben, als zijn boek *van het Geloove, en de Geheymenissen*; als ook, dat *van de Starrekijkkunde*, en een, dat hy *de Schat* genoemd heeft. Want dan zou men zoo veel te zeekerder hier in konnen gaan, om dat de verhaalen dier Schryvers zoo uyttermaaten verscheyden zijn, en elkanderen zoo dikmaals, zelfs ook in de omstandigheeden, teegenspreeken. Gelyk dan ook de Oude, die teegen hem geschreeven hebben, meest de zaaken zoo verwert verhandelen, dat zy van weegen haaren yver en andere hertstochten aan een voorzichtig Leezer heel weynig genoegen konnen geeven.

Manicheërs.

Schriften van Manes.

Beschuldigingen der Manicheërs.

(*n*) Eusebius VII. c. 32. (*o*) Athanasius. Philastrius. Theodoritus. (*p*) Philastrius. Epiphanius. Theodoritus. Socrates II. c. 19. (*q*) Philastrius Hær. 62. (*r*) Idem ibid. (*s*) Eusebius VII. c. 27. seqq.

Jaar CC. tot CCC.

ven. En uyt deeze Schryvers hebben het echter naderhand de *Historie Schryvers* weeder genoomen, gelijk als *Socrates* ook bekend, dat hy zyne vertellingen hier van in het boek van *Archeläus*, een Bisschop van *Caschara*, teegen deeze menschen gevonden hadde. Van welken *Archeläus* bekend is, dat hy, uyt haat teegen *Manes*, *Marcellus* hadde willen wysmaaken, dat hy hem om 't leeven wilde brengen. (*t*) Waar uyt dan heel licht te besluyten is, dat zulke lieden de waarheyd en oprechtigheyd heel weynig moeten geacht hebben, door dien ze met de Manicheën zoo liefdeloos en wreed voornaamen te handelen. Doch het is aanmerkenswaardig, dat die voornaame man *Marcellus*, deezen bloeddorstigen Bisschop regtschaapen beschaamd gemaakt en afgeweezen heeft. Want, alhoewel de eerste *Manes* als een beest afgeschilderd, en hem by een Panther en Wolf vergeleeken heeft, ook het gemoed van *Marcellus* daar door heeft willen verbitteren, 't geene *Epiphanius* noch wel onbeschaamdelyk aan een yver voor het geloof (τῷ ζηλωτικῷ τ̃ πίςεως) derft toeschryven, zoo gebruykte doch deeze man liever een behoorlyke bescheydenheyd en zachtmoedigheyd, en hy liet het op een onderling gesprek aankoomen. Gelijk dan gemeenelyk de *Regenten* in den twist over de Godsdienst in 't algemeen zich veel *Christelijker* en wyzer gedraagen, als de zoo genaamde Geestelijke. Echter mogte de Geestelijkheyd het volk alreeds wel zoo opgehitst hebben, dat het *Manes* met alle kracht en geweld wilde steenigen, zoo dat *Marcellus*, met zijn geheele gezag genoeg te doen hadde, om zulks te weeren. Die hem dan ook met vreede weederom van hem liet gaan, en daar door toonde, dat hy hem by de t'zaamenspraak zoo uyttermaate grouwelyk niet bevonden hadde te weezen, als men hem wel hadde zoeken af te schilderen.

Woede van Archelaus teegens hen.

Manes van 't volk vervolgt.

Woorden-stryd van Manes.

25. En, op dat ik nog iets van het beleyd zyner teegenpartyen gedenke, zoo stelden zy de woorden-strijd met *Manes* zoo dwaasselyk aan, dat de Heydensche Wysgeeren over deeze twistzaaken Rechters zouden zyn, die doch meest en voornaamentlyk uyt de Goddelijke openbaaringe, en geenzins door Heydensche wijsheyd of vernuft, waaren te slissen of af te handelen geweest. Waar door men ook wel met recht mocht twyffelen, wiens verhaal men wel het meeste gelooven zoude, om dat eenige de *Manicheërs* de schuld geeven, dat zy door ongelukkige sluitreedenen haare zaaken aan het menschelijk vernuft hadden voorgedraagen. (*u*) Anderen daar en teegen zeggen, dat zy nooit eenige vernuftige stellinge hadden voortgebragt, die zelfs een ongeleerde maar schijnbaar had konnen voorkomen, waar door ook geen verstandig man die hadde willen verdeedigen. (*x*) Zoo dat nu licht te denken is, wat voor een oordeel deeze Wysgeeren over deezen strijd der *Christenen* zullen gevelt hebben; derhalven is den uytslag daar ook niet minder van te zien: want *Manes* moeste zig toenmaals voor het t'zaamengerotte volk weg maaken, en hy kwam onderweege by een Ouderling in een Dorp, *Tryphon* genaamd, een vroom en stil man. Hy verlangde om met deezen Man in gesprek te koomen, dog hy konde niet, dewijl hy voor *Archeläus*, die zonder twijffel zijn Opziender of *Superintendent* was, vreeze hadde, zoo dat hy hem liefst eerst daar over wilde schryven. Ondertusschen zond *Archeläus* twee Boeken aan hem, die hy teegen hem hadde geschreeven, daar uyt hy teegen *Manes* zoude leeren reede-twisten. Maar *Manes* noodde *Tryphon* opentlijk tot een onderling gesprek, waar toe zich deeze dan ook eindelijk liet vinden. Dog hy kon niet veel winnen, tot

Met Tryphon.

(*t*) Socrates l. c. 22. Epiphanius hær. 66. (*u*) Epiphanius l. c. (*x*) Albertus M. in II. Sent. Dist. Art. 2.

tot dat *Archeläus* onvoorziens daar by kwam, die dan vinnig op hem aanviel, met veele dreigementen en oploopentheeden, (ἐνεβρυμᾶτο) gelijk als *Epiphanius* schrijft. *Manes* liet zig daar door tot geen toorn beweegen, maar hy bad hem vriendelijk, dat hy hem doch alleen met *Tryphon* mogt laaten spreeken, om dat hy, van weegen zyn *Bisschoppelyke* (*character*) merkteeken te hoog was, waar door hy hem zijne hoogmoed en eerzucht te verstaan gaf. Doch hy kreunde zig daar niet aan, maar maakte zulk een geraas, dat het volk nog eens opgemaakt wierd, om hem op 't lyf te vallen, en het zoude hem ook wel slegt gehandelt hebben, zoo hy hem nogmaals uyt nood niet weg gemaakt hadde. Het geene *Epiphanius*, die deeze Historie nog vertellen moeste, voor een heerelijke overwinninge uytgeeft.

Jaar CC. tot CCC. Met Archelaus.

26. En dit mag voor een proef van het begin en voortgang der twist met de *Manicheers* verstrekken. Gelijk als men ook aan de andere zijde met zulke daadelijke weederleggingen heel vlytig voortgevaaren heeft, voornaamelyk daar onder haare naamen de haatelijkste en afschuwelijkste zaaken en perzoonen ingesloten waaren. Aangezien niet alleen eenige vermoeden, dat de Kooning der *Persen*, *Schabur* of *Sapores*, van de beschuldigingen en strydigheeden der aangrenzende *Christenen* wel gehoort mag hebben, en daar door zig beweegen laaten, om *Manes* zelfs om te brengen. (Want men vertelt gemeenelijk, dat hy leevendig gevilt wierd, om dat hy de Koninklijke Prins van zijn krankheid, op het begeeren des Vaders, niet kon geneezen.) (*y*) Maar de vervolgingen teegen de *Manicheërs* gingen reeds al onder de Heydensche Keyzers heel sterk aan. Terwylen de beyde tyrannen, *Diocletianus* en *Maximianus* een byzonder verbod teegens hen verkondigden. Waar uyt men klaar ziet, dat zulks op het aangeeven van anderen geschied is: Want zy wierden daar in als regte gedrogten beschreeven, die uyt *Persie* (een land dat toen ter tijd van de *Romeynen* zeer gehaat was) gekoomen waaren, en teegen de alreeds onregte Godsdienst (der Christenen) nog nieuwere en ongehoordere *Secten* wilden stichten, die ook veele kwaade stukken begingen, de gemeene rust stoorden, de onderdaanen groote schaaden toebragten, ja, die de eerelijke *Romeynen* tot de schandelijke gewoontens der *Persiaanen* vervoeren zouden. Waarom ze dan ook, als openbaare kwaaddoenders, tot swaare straffen getrokken zouden werden, die ook, uyt kragt van dit bevel, zwaar genoeg geweest zyn. Want de voornaamste onder hen, wierden, te gelijk met haare Boeken, tot stof verbrand, de anderen wierden insgelijks ook al aan 't leeven gestraft, en hunne goederen verbeurt verklaart; en die van een hooge afkomste of bedieninge waaren, die verwees men tot de bergwerken, en men wees insgelijks haare middelen 's lands schatkist toe. (*z*)

Vervolgingen teegen de Manicheërs.

Manes werd leevendig gevild.

Gebod van Diocletianus en Maximianus teegens haar.

27. Zoo ging het dan de *Manicheërs* onder de Heydenen, welke dierhalven ook heel bezwaarelijk onder de Martelaars zijn gereekent geworden. Niet teegenstaande zy teegen de *Christenen* eeven zulke misdaaden bedachten, en haar daarom, door diergelyke straffen, onder den schijn van recht, ook ombragten, daar het doch ondertusschen niet anders als loutere lasteringen waaren en bleeven. Maar onder de volgende Keyzers, die zich *Christenen* noemden, ging het deeze lieden niet veel beeter, door dien ze van de Geestelijkheyd zoo slecht by haar wierden afgeschildert. Dog het is te verwonderen, dat *Constantinus de Groote* gantsch niets teegen haar heeft aangevangen, die dog de *Novatiaanen*, *Montanisten*,

Haare vervolgingen onder de Christenen.

(*y*) Epiphanius l.c.n.12. Schikardus in Tarich.p.111. Cyrillus Hierosol. Catech.VI.
(*z*) Collatio legum Mosaicar. tit. XV. ap. Pithæum. Conf. Bzovius Annal. CCXXCVII.

Jaar CC. tot CCC.

Van de Roomsche Keyzers,

En van de Bisschoppen.

nisten, en andere zoo zeer vervolgde. 't En waare dat zy niet zoo zeer in zijn Rijk, of wel onder andere naamen, zijn bekend geweest. Onder *Valentinianus*, in 't Jaar 372. wierden alle Vergaaderingen aan haar t'eenemaal verbooden, aan haare Leeraars wierd een zwaare geld boete opgelegd, en hunne Huyzen verbeurt verklaart. *(a)* De andere, als *Gratianus*, *de Theodosii*, *Honorius*, *Justinus* en *Justinianus*, voeren alle met deeze vervolgingen teegens haar wakker voort. Ja de Bisschoppen, inzonderheyd de Roomsche, hielden haar ook niet stil, zoo dat *Leo*, in 't Jaar 444, een eyge Kerkelijke vergaaderinge teegen haar hield, terwylen de andere party nu reeds al zoo goed als veroordeelt was, en zig niet meer dorst verantwoorden. Waar op hy dan de gantsche Geestelykheyd teegens hen ophitste, om deeze Ketters overal op te zoeken, en haar geen rust te laaten, maar haar, na de *rescripten* of het recht-verzoek der Keyzers, te straffen, waar in zy de *Sacrilegæ* of Kerken-roovers gelijk gehouden wierden. Gelijk dan ook naderhand *Valentinianus* opentlyk aan een ieder de vryheyd gaf, om de *Manicheërs* aan te klaagen en aan te brengen, haar van alle regt en regtvorderinge t'eenemaal uytsloot, deeze reede daar by voegende: *Men konde teegens zulke lieden niet te veel besluyten, als onder welke zeer veele schandelijke dingen begaan wierden, gelyk als in de hoerhuyzen.* *(b)* Na deeze stond de *Paus Symmachus* te *Rome* teegens haar op, ontnam hen alle hunne Boeken, en verbrandde die voor de Kerke van *Constantijn*, en bande haar zelfs ten lande uyt. Zoo gantsch onlydelyk waaren zy voor de *Roomsche* Stoel en de geheele verdorvene Geestelykheyd, dat zy by de Keyzers niet eer ophielden, tot dat 'er veele van hen opentlijk door den Beul ter dood gebragt waaren, gelijk onder *Justinus*, in 't begin van de zesde eeuwe, al geschiedde. Ja de Keyzerinne *Theodora* zond noch, in de neegende eeuwe een geheel Leeger teegens haar, dat haar bekeeren zoude. Dog zy bekeerde de arme *Manicheërs* zoo, dat zy over de hondert duyzend van haar op 't grouwelykste om 't leeven bragte. Waar door de overige gedwongen wierden, zig onder de bescherminge der *Sarazynen* te begeeven, die aan de *Christelyke* vervolgers haare wreedheid en gewaande bekeeringe der Ketters taamelyk wel te pas brachten. *(c)* Andere ontallyke onrechtvaardige en goddelooze handelingen met deeze lieden moet ik om de kortheid wille overslaan.

Zy werden gerecht.

28. Daar moet evenwel iets geweest zyn, dat die lieden teegen deezen hoop zoo verstoord gemaakt hadde, dewijl men ziet, dat *Heydenen*, *Persianen*, en *Turken*, neevens de afgevallene *Christenen*, alle eenpaariglijk op haar los gegaan zijn. Dit ziet men wel uyt de Schryvers, dat men haar van alle kanten de grouwelijkste ondeugden en gevoelens toegeschreeven heeft. Doch de getuygenissen kwaamen gemeenelijk niet overeen, gelyk wy zoo aanstonds by de Leeraars en overige geschiedenissen heel klaar zullen zien. Ondertusschen is haar naam zoo gehaat geweest, dat men ook geen erger scheldwoord vinden kon, wanneer de Christenen lust hadden om malkanderen schrikkelyk te schelden en te hoonen. Wilde men iemand verketteren, of nog grouwelijker als een ketter afschilderen, zoo noemde men hem een *Manicheër*. Gelyk als de *Julianisten* of *Gajaniten* van anderen ook al *Manicheërs* of *Phantasiasten* toegenaamd wierden, *(d)* beneevens de *Severiten*, *(e)* *Priscillianisten*, *(f)* *Pelagiaanen*, *(g)* *Syncretisten*, *(h)* en andere. Ik wil niet zeggen, hoe hier

Haare beschuldigingen.

Manicheër een scheldwoord.

(a) L. 3. Cod. Theodos. de hær. & alibi. *(b)* Novell. Valentin. l. 2. tit. 2. de Manich. it. l. 2. Cod. Theod. ne S. Bapt. iter. *(c)* Zonaras Tom. III. Annal. p. 126. Cedrenus Annal. *(d)* Timotheus Presbyter c. 4. *(e)* Idem c. 11. *(f)* Augustinus hær. 70. *(g)* Hieronymus ep. ad Ctesiph. contr. Pelag. *(h)* Baronius Bebelius. Ant. Eccl p. 942.

hier na de *Papisten* de *Lutheraanen* (*i*) en deeze weederom de *Papisten*, ja ook zelfs eenige partyen onder haar, gelyk de *Flacciaaners*, daarom elkanderen zulke naamen toegevoegd hebben. (*k*) Waar uyt men ziet, hoe eerloos deeze zoort van lieden door alle tyden geweest moet zyn, dat men met haaren naam zelfs die geene leet aan doen wilde, op welke men om eenige andere oorzaaken heel zeer gebeeten was. Jaar CC. tot CCC.

29. Nu heeft men de oude *Manicheërs* niet alleen veele zwaare leerpunten opgedicht, maar zelfs ook nog veele andere grouwelyke misbruyken en schandelijkheeden, die haar waarlyk by alle menschen, die maar natuurelijk vroom waaren, zwart konden maaken. Dog het is bedenkelyk, dat haare teegenparty altyd op de leerpunten in 't reedentwisten teegens haar gedrongen heeft, en het geenzins wilde lyden, als zy van het leeven en den wandel der Christenen begonden te spreeken en dat op te haalen, gelijk als uyt de bescheyden der reede-twisten te zien is, die by *Hippone*, in de badstooven van *Sosius*, met *Fortunatus*, een *Manicheesche* Ouderling, gehouden zyn geworden. Waar toe dan ook behoord, dat men waargenoomen heeft, hoe zoo veele verstandige lieden door het goede leeven van deeze lieden bewoogen zyn geworden, om haar gevoelen aan te neemen. Alhoewel ondertusschen ook wel eenige, door den slechten wandel van zommige onder deeze party te rugge gehouden moogen zijn, gelyk als van *Augustinus* bekend is. Dog hier in bekennen verstandige mannen, dat het valsch en verdigt is, 't geene men haar van haare te zaamenkomsten in de nagt, en die daar in bedreevene schande, wil aanwryven. (*l*) Want de voorzeide *Augustinus* schryft maar van zommige onder haar, die zig daarom *Cathannisten* genoemd hadden, en om die reede ook aangeklaagd waaren. De andere zonderd hy daar zelfs van af, en bekend, dat zy zelve teegen zulke grouwelen wel ernstig *protesteerden*, ook leet getoond hadden, dat die onder deeze naamen der *Manicheërs* haare boosheyd verborgen, en andere daar meede eerloos maakten. Zy ontkenden ook stantvastig alle zulke aanklagten, die reegel-recht teegen haare beginsselen of gronden en *practyke* aanliepen, die ze allenthalven bekenden, en opentlyk staande hielden; gelyk als daar was, *de hoogachtinge van de kuysche en maagdelyke staat*, *de onthoudinge van alle wellusten*, *lekkere spyzen*, en diergelyken, waar van moogelyk hier beneeden wel iets meerder zal te zeggen vallen. Ik zwyge, dat dit altyd het oude deuntje is, dat men by de beschryving der ketters hoord, alhoewel het bedrog eyndelyk overal openbaar werd, en de Rechtgeloovige zelfs zulke beschuldigingen niet ontgaan konnen, ja dezelve in der daad van eenige onder haar geleeden hebben, gelyk wy hier booven, by de *Montanisten*, zoo veel ik my kan erinneren, uyt de bekentenis van *Hieronymus*, nu reeds al hebben gezien.

Beschuldigingen teegens haar.

Lasteringen teegens haar.

Catharisten.

Haar eyge stellingen.

30. Tot de valsche bezwaarenissen behoord wel voornamentlyk deeze, dat *Manes* zich zelfs voor de Trooster den H. Geest heeft uytgegeeven, (*m*) ja wel heel voor *Christus* zelfs: (*n*) verder, dat *Buddas*, een Manicheër gezegd hadde, dat hy van een Maagd was gebooren, en dieswegen gezonden, dewyl de Heere beloofd hadde, nog een andere Trooster te zenden. (*o*) 't Geene men zonder twyffel daar uyt heeft willen besluyten, dewyle men verder zegd, dat hy twaalf Leerlingen verkooren hadde, gelyk als *Christus* zoo veele *Apostelen* heeft gehad. (*p*) Dog dit kan bezwaarlyk bestaan met zyn eyge brief, die *Epiphanius* nog behou-

Valsche bezwaarnissen teegens haar.

(*i*) Baronius A. CCLXXVII. n. 30. Alphonsus à Castro To. 1. hær. p. 609. (*k*) Schlusselburgius Catal. Hær. Manich. Formula Concord. art. 1. §. 9. (*l*) Joachim. Camerarius Indicat. Hæres. August. hær. 46. (*m*) Cyrillus Hierosolymit. Cat. VI. (*n*) Euseb. Theodoritus, Timotheus Presbyt. l. c. (*o*) Socrat. 1. c. 22. (*p*) Theodor. l. c.

Jaar CC. tot CCC.

Brief van Manes.

houden heeft, waar in hy aldus schryfd, *Manichæus, een Apostel Jesu Christi, en alle heylige en maagden, die by my zijn, aan Marcellus, mijn lieve zoon, genaade, barmhertigheyd en vreede van God den Vader, en onzen Heere Jesus Christus. De rechte des lichts bescherme u voor de tegenwoordige stimme weereld, en voor haare toevallen en booze strikken, amen!* En gelyk zyne woorden verder luyden. Waar toe ook behoord, dat zyne navolgers hem genoemd hebben *een leerling van Jesus Christus. (q)* Voor de onzydige gemoederen kan nu deeze haare eygene bekentenis hier in genoeg zyn, en voor een getuygenisse strekken, dat hy *Jesus Christus* voor zynen Heere gehouden, en de noodige genaade aan de andere van hem toegewenscht heeft. Waar door hy zig zelfs dan onmoogelyk daar voor kan uytgegeeven hebben; maar dit behoord meede onder zulk een zoort van betichtigingen, als wy hier booven by *Montanus* nu reeds al gezien hebben. Terwylen zulke lieden, die over zulks in argwaan waaren geraakt, naauwelijks eens zig hebben durven laaten verluyden, dat zy den *H. Geest* in haare herten hadden, of dat de *H. Geest*, door haar sprak, of men heeft terstond hen nagegeeven, dat zy zig zelfs voor den *H. Geest* uytgaaven. En zoo was het met de andere betichtigingen ook gesteld. Waar by *Augustinus* ook waarlyk onrecht besloot: *Manes* heeft zig zelfs in de boovengenoemde groetenis den *H. Geest* genoemd, nademaal hy wel de Vader en den Zoon, maar niet de *H. Geest* uytgedrukt heeft. Derhalven heeft hy zig zelve onder de derde gemeend: daar dog de *Apostelen* zelfs dikmaals zoo schryven. Waar uyt dan de verkeerde aart deezer lieden heel klaar blykt, wanneer ze met de *Manicheërs*, gehandeld hebben. (*cont. Epist. Manich. c.* 8.)

Onwaarheyd van Augustinus.

Manicheërs of ze met de Turken eens zyn.

31. Anders zyn de stellingen der *Manicheërs* aan de meeste zoo grouwelyk voorgedraagen, of ze zyn ook zelfs, na de wyze van haare vooringenoomene beginzelen, hen zoo voorgekoomen, dat zy hen in alles een *Turks* geloof hebben willen toeschryven. Alhoewel hen hier in een Mahumetaansch Schryver zelfs teegengesprooken heeft, daar hy in een *Arabisch* boek zeer op de *Manicheërs* scheld, naamelyk, dat zy de Propheeten, ja Christus zelfs verachtten, die dog van de *Mahumetaanen* zelfs in eene hooge waarde wierd gehouden. (*r*) Wat nu deeze zoo beruchte leeren aangaat, zoo zal ik die wel kortelyk uyt het gemeene berigt der Schryvers te zaamen trekken, maar de onderzoekinge daar van aan anderen overlaaten, als waar toe veel tyd en naarstigheyd werd vereyscht. Men noemd haar gemeenelyk een t'zaamenvloed van alle ketteryen, die *Manes*, uyt loutere boosheyd, alzoo onder een gemengd zoude hebben, door dien hy onder de goddelooze gaarne de voornaamste hadde willen zyn. Dat hy van den Duyvel bezeeten, en gevoerd, ja gantsch uytzinnig was geweest. (*s*) Ja dat hy het volkoomenste werktuyg van de vyand der waarheyd was geworden, (*t*) en wat 'er van diergelyke schrikkelyke betichtigingen meer mag zyn; waar meede zig de vreesachtige gemoederen heel ligtelyk laaten inneemen. Gelyk men dan ook *Manes* en *Scythianus* tot toovenaars wilde maaken, dog waar toe echter bewys van nooden zoude weezen, (*u*) terwylen zeer veele omstandigheeden heel wat anders van hen uytwyzen.

Haar leere.

Zwaare beschuldigingen.

Tooverye.

Hunne leere van God.

32. Van God zouden zy geleerd hebben, dat 'er een eenig God was, die de *Jooden* en *Christenen* aanbaaden: *Item*, dat God Vader, Zoon, en H. Geest in geen ongelyke natuur verbonden waaren. (*x*) Dog daar by

(*q*) Augustinus, Victor Uticensis. (*r*) Mahummed ben Isaac ap. Hottingerum Sect. γ. Hist. Eccl. p. 150. (*s*) Cyrillus Hierosolym. Euseb. (*t*) Theodor. (*u*) Epiphan. (*x*) Epiphanius l. c. Augustinus lib. XXI. cont. Faust. Manich. c. 1. & contr. Epist. c. 2. it. Serm. XVI. de Divers. c. 11.

by wierd echter gesteld, dat zy twee beginsselen stelden, het eene kwaad, en het andere goed; ja dat zy twee Gooden gemaakt hadden. Teegen welke beschuldiginge *Faustus*, de *Manicheer*, by *Augustinus*, wel ernstelijk *protesteert*, en zig beswaart: *Daar is in alle wijze*, zeyde hy, *een eenig God. Men heeft nooyt in onze stellingen de naam van twee Gooden gehoort. Maar wy bekennen twee* principia *of beginsselen, van't kwaade en 't goede, dog wy noemen maar het eene daar van God, en het andere de* materie *of stoffe* (hyle.) Ja *Manes* zelfs schrijft daar van in zyn gedagte Brief: *De meeste der onverstandige leeren, dat het kwaade en goede van een en dezelve oorsprong afkomen, en stellen maar een beginzel, ze onderscheyden ook niet het ligt van de duysternis, het kwaade van het goede, de uytterlyke mensch van de innerlyke, ja zy houden niet op, van alles onder malkanderen te mengen. Dog gy*, vaart hy voort, *vermengd deeze dingen niet alzoo zonder oorzaak en by geval, en geeft God, als den oorsprong van 't goede, geenzins de schuld. Want die schrijven het begin, het eynde en den oorsprong van 't kwaade aan God toe, welkers eynde den vloek naby is. Want zy gelooven niet, wat onzen Heyland en Heere* Jesus Christus *zegd, in het* Euangelium, Een goede boom kan geen kwaade vrugten voort brengen. *Ik verwondere my echter zeer, hoe zy God tot een schepper en* auteur *des* Satans, *en van zijne booze werken konnen maaken.* Dit zyn nogmaals de eyge woorden van *Manes*, uyt welke een verstandig Leeraar zelfs, zonder vooroordeel zyn gevoelen wel kan verneemen, en zien, of dit, dat men voor zyne hoofddwaalinge gehouden heeft, daar in wel te vinden is. Dit blykt ten minsten ook hier uyt, dat *Manichæus*, uyt liefde en eerbiedigheyd tot God, zulks geenzins en wilde toestaan, wanneer men hem den oorsprong van 't kwaade, of van den *Satan* zelfs wilde toeschryven: om welke reede hy ook aan God het *licht*, en den Satan de *duysternis* toeëygend, beyde heel naauwkeurig van elkanderen onderscheyden zynde: dog nergens heeft hy van twee Gooden of anderzins iets lasterlyks ooit gesprooken, maar veel eer heeft hy alle smaat en onwaarheyd van God, na de maate van zyne kennisse, verhoeden willen. Voor welke trouw men hem eevenwel heel slegt geloond heeft.

Jaar CC. tot CCC.

Of zy twee Gooden stellen.

Twee beginsselen van goed en kwaad.

33. Op deezen grond bekend hy verder, dat het verdorve vleesch en alle het kwaade, aan God onmoogelyk niet en konde toegeschreeven werden. En uyt die reede konde hy ook geenzins toestaan, dat *Christus* het vleesch, naamelyk het zondige en verdorvene, zoude aangenoomen hebben, als in wiens gedaante *Christus* maar verscheenen was, volgens de woorden van *Paulus*, *Rom.* VIII. waar van hy in de gedachte brief aldus schryfd, *Gave God, dat zy van den eeniggebooren Zoone Gods, Christus de Heere, die uyt den schoot des Vaders is needer gekoomen, niet en zeyden, dat hy van eene vrouwe, Mariaas zoon, en uyt vleesch en bloed, en andere onreynigheyd was gebooren.* Verders hebben de *Manicheërs* bekend, dat *Jesus* daarom gekoomen was, op dat hy de vyandschap zoude verdelgen, en de zielen daar van verlossen. (*y*) Na dat God de Vader gezien hadde, hoe de ziele in 't lichaam gevangen en geprangt lag, heeft het God gesmert, die daarom zynen Zoone in de gedaante van een mensch gezonden heeft. (*z*) En dit is, zeyde *Faustus*, de nieuwe mensch in ons, wanneer wy, na de bekeeringe van de Heydensche doolinge, aan God gelooven. (*a*) Van welke geheymenisse, volle inwooninge van Christus in de geloovige, en de gemeenschap van zyn lyden en dood, deeze en andere veel gesprooken hebben, 't geene haar anders uytgelegd ge-

Van Christus.

Van de Verlossinge.

(*y*) Fortunatus Disp. I. cum Augustino. (*z*) Epiph. l. c. (*a*) Augustinus lib. XXIII. cont. Faust. c. 1. & XXVI. c. 2. XXXII. c. 7.

Jaar CC. tot CCC.

geworden is. In 't algemeen hebben zy Christus de reyniginge der zielen toegeschreeven, (b) en daar by gezegd, dat de kragt Gods het goede van het kwaade door de gantsche weereld, en in alle schepselen, bevrydde en reynigdde.

Haare andere stellingen verdraayd.

34. Deeze en andere stellingen werden egter van de Schryvers zeer verscheyden en verwert verteld, ten deele om dat zy derzelver zin niet konnen verstaan, dewyl alles haar vernuft en haar hooge waan teegen liep, ten deele, nademaal men haar gaarne recht grouwelijk en boos wilde voorstellen. Daar door koomen dan gemeenelyk ongehoorde dingen voor den dag, daar deeze lieden, of ten minsten *Manichæus* zelfs, wel niet eens aan gedacht moogen hebben. Ik laat staan, hoe de verhaalders in een en dezelve zaak elkandere dikmaals zoo klaar teegenspreeken.

Van de schepselen.

Alzoo schryft men, dat ze gesteld zouden hebben, dat de Goddelyke natuur in alle schepselen was, en daar in gelyk als t'zaamen gebonden, alhoewel eenige hier maar van een en dezelve ziel spreeken, die in alle zoude zyn. (c) Dat zy ook zeekere lieden onder haar hadden, die zy voor reyn en heylig hielden, en daarom *Electi* of uytverkoorene noemden.

Electi.

Dat zy aan deeze lieden altyd het beste te eeten gaaven, alleen daarom, op dat daar door, wanneer zy het aaten en dronken, het gebonde daar in opgelost en vry wierde, dog zy zelve dorsten niets slagten of bereyden. (d) Niet te min zouden zy egter geen vleesch gegeeten hebben, nog eyeren, melk, wyn, en diergelyken, dewyl alle deeze dingen door het slagten en toebereyden nu al dood, en het weezen van haar geweeken was. (e) Andere daar en teegen stellen, dat zy daarom niets leevendigs nuttigden, om dat zy bekommerd waaren, dat zy de zielen meede zouden eeten, en eeven dat geene moeten werden, als het dier voor heene was geweest: gelijk, tot een voorbeeld, die van een swyn at, dat die ook een swyn zoude moeten werden, en zoo voort. (f) *Item*, zy zouden, na het berigt van eenige, den akkerbou voor een doodzonde hebben gehouden, om dat de vrugten daar door gehanteert en gebruykt wierden, waar in iets van God was. Hier teegen willen andere aanmerken, dat zy wel deegelyk aan haare akkerlieden vergunden eenige schaadelyke dieren te dooden, gelyk muyzen, springhaanen, en diergelyke. (g) Weederom willen eenige voorgeeven, dat zy die geene by haare maaltyden vervloekten, die de spyzen vergaaderd en toebereyd hadden: (h) Andere zeggen weeder dat zy voor den eeten alzoo baaden, en daar door betuygden, dat zy niets by de toebereyding der spyzen gedaan hadden. (i) Beneevens meer andere diergelyke vertellingen, te lang om ze alle hier ter plaatze op te tellen.

Onthoudinge van alle leevendige.

Of zy Zon en Maan aangebeeden hebben.

35. Eene diergelyke betichtinge is het ook, dat zy Zon en Maan voor Gooden gehouden en waarlyk aangebeeden zouden hebben; 't geene ligt daar uyt beslooten is, om dat zy zig in het bidden na dien oort des Heemels gewoon waaren te wenden, daar de Zon en Maan stonden. (k) Daar beneevens, dat zy dezelve voor Scheepen gehouden hebben, op welke de zielen der verstorvene uyt de duysterheyd in 't ligt wierden gebragt. (l) Waar van zonder twyffel geen van allen haar met eenigen grond der waarheyd kan toegeschreeven werden. Eeven gelyk *Epiphanius* zich zelfs openbaarlyk teegenspreekt, daar hy hem eens dit gevoelen toeschryft, dat de weereld niet geheel, maar voor een zeeker gedeelte, van God gemaakt was. Op een ander maal dit; dat de dingen in

Onwaarheyd van Epiphanius.

(b) Idem xx. c. 11. (Idem hæref. 46.) (c) Theodoritus. (d) Epiphanius l. c. (e) Augustinus Hær. 46. (f) Centur. Magdeb. Cent. V. p. 79. & Epiphan. (g) Augustin. de Mor. Monach. lib. II. c. 17. & Hær. 46. (h) Timotheus Presbyt. l. c. (i) Epiphanius Hær. 28. 35. (k) Theodoritus. Augustinus. l. c. (l) Idem ibid. Epiphan. in Anacephal. & Hær. 66.

in de weereld twee beginſſelen of *principia* hadden , waar van het eene het lichaam, en het andere de ziel gemaakt hadde , 't geene *Philaſtrius* ook bybrengt. En wanneer eenige ſtellen , dat zy den Duyvel voor de ſchepper der weereld uytgegeeven hadden, *(m)* zoo ſpreekt haar *Auguſtinus* ook teegen; en getuygt, dat zy volkomentlyk bekenden , dat de weereld van de natuur des goeden , dat is , van Gods natuur , gemaakt was, en dat byzonder de zielen uyt God, als uyt een ſpringader , waaren gevloeyt. Gelyk als een zeeker Schryver dit zelfs niet t'zaamen brengen kan, als hy voorgeeft, dat zy den Duyvel nu de ſtoffe zelfs, en dan weeder maar de Vorſt of *Autheur* der ſtoffe noemden; waar by hy dan verder voegt, dat de ſtoffe, lang voor de ſcheppinge der weereld, met de booze Geeſten, (anderen doen 'er het vuur en waater ook by) teegen het ligt oproerig was geworden, welke dan tot aan de grenzen van 't ligt voortgerukt waaren. Daar op zoude God een deel van 't ligt teegen de ſtoffe geworpen hebben , 't geen dan deeze aangenoomen, en zich daar meede vermengt hadde. Waar uyt God dan naderhand noodzaakelyk de weereld hadde moeten maaken. *(n)* Waar by andere noch zommige kinderachtige *fabelen* voegen , als of zy geloofr hadden ; „dat de aarde van een , met naame *Sacla*, op de ſchouders „wierd gedragen. Deeze wierd ook zomtyds moede, en ſchoof die van „de eene zyde na de andere, daar de aarbeevingen uyt ontſtonden. *Item*, „dat God tot zaaligheyd der zielen een *machine* of konſtwerk gemaakt „hadde, met twaalf handvatzelen. Dit wierd door een koegel omgedraait, en het vat brengt de afgeſcheydene zielen in de hoogte, welke „dan door de zonneſtraalen gereynigt, en aan de Maan werden overge„leevert, en daar door word de Maan vol. Welke dwaaze verzieringen by de andere ſtellingen zoo weynig paſſen , dat ze met groot recht wel aan hunne eerſte *Autheurs* moogen overgelaaten werden.

Jaar CC, tot CCC. — *Van de Schepping.*

36. Van de zonde zoude dit haar gevoelen geweeſt zyn , waar over ook onder de andere partyen zoo veel ſtryd ontſtaan is. „ De zonden „koomen geenzins uyt de vrye wil voort , maar uyt het teegenſtrydige „weezen, dat met den menſche vermengt , en niet Goodes , maar des „boozen Geeſtes werk is. De vleeſchelyke luſt, als het Vleeſch teegens „den Geeſt begeerte krygt, is geen zwakheyd, die de menſchen van de „verdorve natuur van den eerſten menſch aanhangt , maar het is een „ſtrydig weezen, dat alzoo aanhangt , op dat het meede daar van af„gezondert kan werden, wanneer men daar van gereynigt is. En die „beyde zinnen der zielen, naamelyk het kwaade en het goede , ſtryden „met malkander in den menſche, zoo wanneer het Vleeſch teegens de „Geeſt begeerte krygt, en de Geeſt teegen het vleeſch. Dit kwaade kan „in ons ook niet verbeetert, maar het kwaade weezen moet gantſchelyk „van ons afgezondert en uytgeſlooten werden , 't geene dan hier na al„tyd in eene gevangeniſſe moet blyven , daar altyd meer zielen toege„bragt wierden, die wel van natuure goed, maar noch niet volkoomen „van het kwaade gereynigt waaren. *(o)* En daarom zouden zy zich ook „van den huwelyken ſtaat onthouden hebben, dewyl de ziel in de voort„plantinge in 't lichaam, als in een kerker geprangt en gebonden wierd. „*(p)* Insgelyks zouden zy niets eygens hebben willen bezitten, en ook „den oorlog verfoeyt hebben, om dat die met verlies van veele zielen „geſchied. *(q)* Deeze zielen wierden als dan in andere lichaamen gezonden,

Van de Zonde. — *Van den huwelyken ſtaat.*

(m) Origenes Hom. 2. in Div. & Auctor. Expoſ. Symb. ap. Cyprianum (Auguſtinus Hær. 46.)
(n) Theodoritus. (o) Auguſtinus l. c. (p) Idem & Theodoritus, Epiphanius, Hieronymus.
(q) Auguſtinus lib. XXII. contr. Fauſt. c. 74. & de Mor. Eccl. lib. I.

Jaar CC. tot CCC.

Ziels-verhuyzing.

den, door de omloop, of ziel-verhuyzing, of ook, gelyk het andere vertellen, in de schepzelen, die zy ergens ter dood gebragt of gegeeten hadden. (r) 't Geene nochmaals by het voorgeeven van anderen niet past, daar zy, gelyk gezegd is, gelooft zouden hebben, dat de onreyne zielen in een gevangenis moesten blyven, maar dat de gereynigde eerst in de Maan kwaamen, en van daar in de Zon, en eyndelyk in het Land des Leevens en der zaalige. Waar by dan eyndelyk ook deezen laster zonder eenige grond is, dat de zielen uyt het eene lichaam in het andere zoo lang omgedreeven wierden, tot dat zy *Manicheërs* wierden.

Onrechte vertellingen van haar.

37. De andere *fabelen* slaa ik over, om dat men uyt het gezeyde wel kan zien, wat men van de andere betichtigingen hier over te houden heeft, in 't byzonder daar de Schryvers, weegens de uytterlyke omstandigheeden der *Historien*, ook niet eens onder malkanderen zeeker of eenig zyn.

Van Epiphanius.

Epiphanius (*) nu stelt, dat de *Manicheërs* in 't vierde Jaar van den Keyzer *Aurelianus* eerst zyn opgekoomen, dan dat *Manes* in 't neegende Jaar van de Keyzers *Valerianus* en *Gallienus* in 't *Roomsche Ryk* was gekoomen; en dan weeder, dat hy ten tyde van *Probus* en *Aurelianus* eerst bekent geworden is. Andere stellen hem in het begin der regeeringe van *Probus*, (s) in het 260. Jaar naar *Christus* dood.

Scythianus ten tyde der Apostelen.

Eenige willen liever den eersten *Autheur*, *Scythianus*, in de tyd van *Trajanus*, of ook wel van de *Apostelen*, stellen, en die geeven voor, dat hy tot haar na *Jeruzalem* was gereyst, en van veelen wel overtuygt, doch dat hy egter van zyne stellingen geenzins af te brengen was geweest. Dat hy ook een proef van zyne tooverkonst hadde willen afleggen, en op een huys was geklommen, van waar hy in de lucht hadde willen vliegen, maar dat hy needer was gevallen, en den hals hadde gebrooken. (t) Het

Buddas, Therebinthus.

geene andere weeder van zyn leerlingen, *Buddas* of *Terebinthus* voorgeeven, en zulks wel met een verschillend verhaal, dat hy naamelyk van de booze geest in de lucht geworpen, en omgebragt was geworden, als hy gezegt hadde, dat hy de byzondere geheymenissen wilde vertoonen.

Pilatus een Manicheër genoemd.

(u) Om nu niet eens gewag te maaken, hoe men den armen *Pontius Pilatus* tot een *Manicheër* gaarne wilde maaken, en dat uyt *Luc.* XIII. 1. (x) Zelfs gelooven eenige voor gewis, dat *Scythianus* en *Manes* maar een en dezelve perzoon zyn geweest, die alleen twee naamen heeft gehad, en die in zyne dienstbaarheyd *Scythianus* geheeten heeft, (y) daar dog deeze over de 100. Jaaren te vooren zoude geleeft hebben, en dat

Curbicus.

hem eerst *Buddas*, en daarna deezen *Manes*, die te vooren *Curbicus* genaamd was, zoude gevolgt zyn. Op zulk eene wyze hebben de Schryvers, aangaande de Historien der Ketters, gemeenelijk dit voor dat gestelt, en alles te zaamen geraapt, wat maar na een verhaal gelykende was, of zulke lieden eenigzins konde bezwaaren.

Dooling van Eusebius.

Gelijk als *Eusebius* meent, dat de valsch beroemde konst der *Gnostici* met hem opgekoomen is, onaangezien van deeze konst al lang te vooren, by *Irenæus*, *Origenes*, en andere, gewag gemaakt is. Men heeft deezen zelven *Origenes* ook al willen opdringen, dat hy al in zyn tyd teegen de *Manicheërs* zoude hebben geschreeven. (z) Gelijk zy ook nog zulke spreuken uyt zyne schriften bybrengen, waar in hy haar zoude hebben weederlegt. (a) Daar hy nogtans lang voor deeze opgereezene geschillen heeft geleeft, en

(r) Epiphanius, Augustinus. (*) Epiphanius hær. LXVI. n. 1. & de Mens. & pond. n. 20. (s) Hieronymus in Chron. Eusebius, Cyrillus. (t) Leo M. l. c. (u) Chronicon Alexandrin. Epiphanius hær. 45. Socrates l. c. 22. (x) Gregorius Turonensis lib. 1. histor. c. 23. (y) Suidas in Μάνης. Theodoritus lib. 1. Hær. Fab. c. ult. (Eusebius VII. c. 31.) (z) Epiphanius l. c. n. 21. (a) In Catena Patrum ad Joh. I. 2. ap. Cotelerium Tom. III. p. 556. (Augustinus lib. VII. Confess. c. 19.)

en men ook om die reede maar onder zijnen naam en aanzien teegen haar hier in iets gezocht heeft. Jaar CC. tot CCC.

38. Gelijk als nu alle deeze ongegronde vertellingen zelfs ook in de geringste omstandigheeden niet konnen bestaan, zoo is'er nog veel minder eenige de minste zeekerheyd in de hoofdpunten zelfs te verhoopen, inzonderheyd by zulke t'eenemaal vyandlyke, eenzydige, en ongerijmde beschuldigingen. Om de kortheid moet ik het overige voorby gaan, beneevens de andere vertellingen, die al immers zoo weynig ter zaake dienen. Als, dat *Manes* (het geene in de Babylonische taale *een uytverkoore vat* beteekent) zig liever *Manichæus*, of een die het *Manna* uytgiet, wilde laaten noemen, dewyl men hem, uyt vyandschap, na de Griekschetaale, altijd een uytzinnige (μανῆ) heeft genaamd. Desgelijks, dat hy twaalf leerlingen heeft gehad, by welke hy de dertiende tot een Regent gevoegd heeft. Verders, dat hy inzonderheyd drie van haar in de weereld uytgezonden zoude hebben, om zijne leere uyt te breyden; naamelijk, *Hermes* in *Egypten*, *Adda* in de hooge landen, en *Thomas* na het *Joodsche Land*, van waar hy ook de schriften der *Apostelen* zoude hebben laaten haalen. Ook, dat hy zijne aanhangelingen in twee byzondere zoorten of hoopen hadde verdeeld: van welke de eene den naam hadde van *Electi* of uytverkoorene, waar aan alle de geheymen geopenbaart wierden. De andere waaren maar alleen *Auditores*, of toehoorders, die van de eerste moesten onderweezen werden, dog die verders de vryheid hadden gehad om te moogen trouwen, en ook nog andere dingen te doen, daar de eerste zig van moesten onthouden. Dog dit is uyt de *Historie* van *Augustinus* heel klaar te merken, die zelfs veele jaaren een *Manicheër* is geweest, dat hy, in veele stukken, of haare leere niet regt wel gevat, of dat hy die daar na niet t'eenemaal ter goeder trouwe heeft voorgedraagen, waar toe hem wel onderscheydene inzigten gebragt moogen hebben. Om nu maar van een eenig inzigt te gedenken; wy hebben hier booven nu reeds al gehoort, hoe *Manes* de waaragtige geboorte van *Christus*, uyt eene Vrouwe, geloochent zoude hebben. Dog deeze bekend rond uyt, dat hy, geduurende zijne *Manichæisterye*, geloofd heeft, dat *Christus* op een wonderbaare wijze uit eene Maagd was gebooren; vorders, dat zijn vleesch met het woord des Vaders niet was vereenigt geweest, als alleen met de menschelijke ziele. Zijnen vriend *Alipius* hadde gemeent, dat de *Catholyke Christus* voor een ingevleeschten God hielden, dat *Christus*, met en neevens zijne Godheyd, en het vleesch, geen ziel hadde. Waar uyt men klaar kan zien, dat deeze twee strydende partyen elkanderen alle beide niet wel verstaan hebben, nademaal die geene, welke zig zelfs regt geloovige noemden, gemeenelyk de andere geenzins wilden lyden nog hooren, waar door dan beyde de hoopen onvermydelyk wonderlyke gedachten van malkanderen moesten krygen.

Naam van Manichæus.

Zyne Discipelen.

Electi.

Auditores.

Augustinus is zelfs een Manicheër geweest.

39. Men ziet zelfs ook uyt de belydenis van deezen Man, dat de *Manicheers* zelfs, in haar leer en leeven, elkanderen niet t'eenemaal gelyk zyn geweest. Gelijk wy hier booven ook reeds al klaar gezien hebben, dat het maar aan een zeekere zoort van menschen onder haar toe te schryven is, wat *Augustinus* en andere, haar in 't algemeen te laste leggen, dog in 't minste niet aan *Manes* zelfs, als die by zijne stellingen een grooten ernst heeft gehad, door dien hy met reede niet anders overtuygt is geworden; als meede, om dat hy van *Archelaus* en andere zijns gelijken, op de gemelte wyze te rugge wierd gestooten. Ondertusschen bekend *Augustinus* zelfs van zig zelve, dat hem zijn eyge boos herte, en

Onschuld van eenige Manicheërs.

Jaar CC. tot CCC. zyn onverstandige jeugd, tot zyn godloos leeven vervoert hadde, waar heene hy de leerstukken die hem voorgehouden wierden, daar na getrokken heeft. Eeven gelijk onder de overige *Christenen* zoo ontallijk veele de stellingen hunner Leeraars tot zorgeloosheid en boosheid misbruikten, die echter de zaaken zelfs niet kwaad maaken konden. Anderzins hebben het, beneevens deezen *Augustinus*, altyd zeer veele verstandige en beroemde lieden met de *Manicheërs* gehouden, onaangezien zy zoo schrikkelyk over al vervolgt wierden. Ik zal hier nu niet zeggen van den bekenden *Lactantius*, die men onder de Rechtzinnige Kerkelyke Leeraars reekent, welke men echter niet zonder grond van een *Manichæisch* gevoelen heeft beschuldigt, als ook niet van andere beroemde Leeraars, die dikmaals van zulke of diergelyke gevoelens zoo heel vreemt niet zyn geweest. De *Manicheërs* zelfs hebben haar ook wel haast over de gantsche weereld uytgebreyd, na dat zy eerst in *Africa*, *Arabie*, en *Egypten*, t'eenemaal de overhand genoomen hadden. Waar over ook de andere partyen zeer klaagden, dat deeze zoo veele lieden aan zich hadden getrokken, en nog daagelyks aan zich trokken. (*b*) Gelyk als men ook nog veele honderden van jaaren na malkanderen van hunne *Patriarchen* en *Bisschoppen* onderscheydene zaaken vind aangeteekent. Als meede van haaren wasdom, en andere geschiedenissen, dat zy in 't Oosten byzonder lang gebleeven zyn, tot dat zy van de *Sarazynen* en andere *Barbaaren* in 't vervolg der tyden t'eenemaal zyn onderdrukt geworden; doch in 't Westen hebben zy tot in de dertiende eeuwe toe geduurt. (*c*)

40. Maar na *Manes* zoude aanstonds onder de Keyzer *Gallienus*, ook *Hierax*, of *Hierachas*, in *Egypten*, die zelfs te *Leontopolis* een Bisschop is geweest, bekend geweest zyn., wiens navolgers men *Hieraciten* of *Hierachiten* genaamd heeft. Van hem verklaaren zyne aanklaagers, dat hy in de andere punten, en wel inzonderheyd van het Goddelyke Weezen, gansch recht geleerd heeft, en een ervaaren man is geweest. (*d*) Alhoewel andere weeder daar meede niet te vreede zyn, om dat hy gezegd hadde, dat *Christus* een licht van het licht was, naamelyk, van den Vader, het geene de rechtgeloovige ook meede geleerd hebben. (*e*) Van zyne andere stellingen zegd men, dat hy maar alleen ongetroude, enkele perzoonen, en byzonder eenzaame, weeduwen, en jonge dogters, in zyne Gemeente heeft aangenoomen, ook dat hy zig van veele spyzen heeft onthouden, 't geene men in hem voor eene huychelarye uytlegd, daar hem nogtans *Eustathius* in nagevolgd is. (*f*) Verders zoude hy van *Melchisedech* gezegd hebben, dat hy de *H. Geest* was geweest. Insgelyks, dat het vleesch niet weeder op stond, maar dat de ziel alleen zaalig wierd, als meede, dat hy maar alleen de geestelyke opstandinge geloofd hadde. Dat de kinderen, als zy jong kwaamen te sterven, de heerlykheyd niet verkreegen, door dien ze noch niet hadden konnen worstelen of kampen, nademaal niemand gekroond wierd, voor dat hy recht kon kampen. Welken kamp hy dan in de verloocheninge der weereldlyke lusten en de onthoudinge van alle dingen heeft gesteld; waarom hy ook uyt *Paulus* heeft aangemerkt, dat den echt en het gebruyk der schepzelen tot verhoedinge van nog zwaarder zonden toegelaaten was, dog dat het eerste tot de heyligheyd en de behoudenisse der zielen veel beeter was. (*g*) Waarom men

Hieraciten.

(*b*) Philastrius hær. 61. (*c*) Montacutius p. 1. Orig. Eccl. A. Chr. II. p. 177. Gregorius M. lib. v. ep. 6. Paulus Diaconus lib. xv. Histor. Bzovius Ann. DXXIII. n. 3. Mahummed ben Isaac ap Hottingerum Sect. 111. Hist. Eccl. p. 569. Cedrenus. Zonaras. Annal. (*d*) Epiphan. hær. 67. (*e*) Hilarius lib. vi. de Trin. p. 82. (*f*) Augustin. hær. 47. Epiphan. (*g*) Itidem Damascen. hær. 67.

men ook niet zeggen kan, dat hy den echten ſtaat t'eenemaal zoude hebben verbooden, gelyk als eenige wel willen voorgeeven. *(b)* En dit zyn ook de ketteryen van deezen man geweeſt, wiens grond een godvruchtig en verſtandig gemoed zelfs wel heel klaar zal konnen zien. Waar meede ik dan tot de volgende eeuwe overga, en, 't geene ik hier en in het voorige zoude moogen overzien hebben, dat zal ik aan de vlyt en het oordeel van anderen om te onderzoeken overlaaten. Jaar CC. tot CCC.

(*b*) Idem.

Eynde van 't derde Boek.

HET VIERDE BOEK.

Van de aanmerkelijkſte Kerkelijke Geſchiedeniſſen in de vierde Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytterlyken toeſtand der Chriſtenen onder de Vervolgingen.

§. 1.

Ademaal 'er in deeze eeuwe, gelyk we weeten, eene hoofd veranderinge onder de *Chriſtenen* is voorgevallen; zoo en zal het ook niemand teegen de borſt konnen zyn, wanneer we de zaaken, die daar ontrent zyn voorgevallen, den Leezer wat uytvoeriglyker trachten voor oogen te ſtellen. En wel voornaamelyk, nadien deeze noodige vraage daar by voorvalt, of en hoe dat deeze veranderinge der *Chriſtenheyd* tot voordeel of tot ſchaade der zelve is uytgevallen. Daar dan, ontrent het voorſtellen der gebeurde zaaken, de Goddelyke wysheyd en de regeeringe van dezelve, echter t'eenemaal vaſt geſteld blyfd, en dat daar en teegen enkel en alleen maar daar op gezien werd, wat de menſchen daar ontrent moogen gedaan hebben. Dierhalven zullen wy ook voor eerſt de *Chriſtenen* nog maar als van buyten, in haar ſtaat en leevensaart, aanzien, waar in wy hen het meeſte ontmoeten, zoo als zy nog met *Heydenen* en *Jooden* overal omringd waaren, dog zoodaanig dat de eerſte haare wyzen, gewoontens, en grouwelen ten laatſten merkelyk meede onder de *Chriſtenen* begonden te vermengen, en dat men het openbaare onderſcheyd tuſſchen beyderlye aart van menſchen niet meer zoo duydelyk bekennen konde als van te vooren. Uytterlyken toeſtand der Chriſtenen.

2. Zoo grooten vryheyd als de *Jooden* in 't eerſt, onder de regeeringe der Heydenſche Keyzers nog genooten, zoo zeer wierd die haar naderhand onder de *Chriſtenen* met 'er tyd onttrokken. Onder de *Heydenen* hadden zy nog haare ordentlyke Schoolen, Leeraars, Voorſtanders, Sabbathen, Feeſten, en andere openbaare oeffeningen, ja eeven zulke voorrechten, als de *Chriſtenen*. Dog onder *Conſtantinus de Groote*, en zyne navolgers verbood men haar ſcherp, geene nieuwe *Synagogen* verder aan te bouwen, geen *Chriſte*-vrou of knegt te hebben, geene *Joodengenooten* uyt de *Chriſtenen* te maaken, en zoo voort. (*a*) Hier en teegen gaaven hen Toeſtand der Jooden.

(*a*) Cod. Theod. tit. de Judæis.

Jaar CCC. tot CD.

hen *Julianus* en *Valentinianus* de oude, weederom zeer groote vryheeden, ja zodaanig, dat zy ook onder de eerste Keyzer zelfs ondernaamen om *Jerusalem*, en den *Tempel*, weederom op te bouwen, en een eyge Vrye Staat weeder op te rechten. Waar van zy echter, door de hand der Goddelyke Almacht, t'eenemaal afgehouden wierden, door dien 'er groote vuurvlammen uyt de aarde geduurig opkwaamen, die niemand toe lieten om meerder te naderen of te arbeyden; als meede, schrikkelyke aardbeevingen en andere ongehoorde wonderen, die de lieden, en inzonderheyd de Jooden zelfs, grouwelyk verschrikten. Het geene de Heydensche Schryvers, (*b*) ja *Julianus* zelfs, (*c*) met de *Christenen* bekend hebben. (*d*) Zoo dat hunne ellende en verdrukkinge, onder de regeeringe der *Christenen*, eerst recht ter deegen aangegaan is, door dien deeze nu ook voor haare grootste vyanden, zeeker geworden waaren, nademaal de Keyzer *Theodosius de Groote* haar zeer begon te drukken.

Toestand der Heydenen.

3. De uytterlyke toestand der Heydenen was, na de geleegenheyd der *Regeerders*, verscheyden, en aan de voorige zeer ongelyk, ze hing ook, onder en na de tyden van *Constantinus*, in het *Roomsche Rijk* meest van den wille der *Christenen* af. En, daar zy kort te vooren nog den meester hadden gespeeld, keerde zich nu het blad zoo zeer om, dat zy van de *Christenen* nu heel dikmaals zeer hart gehandeld wierden. Alhoewel zy nu onder *Julianus* weeder wat lucht kreegen, en alle haare zaaken in haar voorige staat zochten te brengen, zoo duurde dog die vreugde niet lang. Zyne Nazaaten konden wel haar weezen nog niet t'eenemaal uytroeijen, en ze lieten haar, uyt staatkundige inzigten, veel vryheyd by haaren Afgoodendienst en anders overig, tot dat *Theodosius de Groote* aan het Ryk kwam, die, in het derde Jaar zyner regeeringe, alle de *Tempelen*, en schuylhoeken der *Heydenen*, beneevens haare Offerhanden, en andere verrichtingen, t'eenemaal verbood; ook haaren wasdom zeer daar door benam, dat hy die geene, welke uyt de *Christenen Heydenen* wierden, zeer zwaar strafte. (*e*) Na dat ook te vooren, onder de Regeeringe van *Valentinianus* en *Valens*, haar maar alleen op de dorpen eenige vryheyd was gelaaten geworden, waar door zy ook in 't gemeen *Pagani* (dorpelingen) heeten moesten. Tot een bewys, dat de *Christenen* de groote steeden en paleyzen, met haaren rykdom, pragt en overvloed nu al weg genoomen hadden, en dat de Heydenen op het land met een arme en ellendige maniere van leeven te vreede moesten zyn. (*f*)

Haare vryheyd.

4. Ondertusschen waaren 'er echter nog al eenige plaatzen en *Tempelen*, zelfs ook onder *Theodosius de Groote*, aan de *Heydenen* overgebleeven. (*g*) Gelyk zy ook nog de grootste ampten aan 't Hof, in de Regeeringe, en in het Leeger, bedienden, ja dikmaals geheele Steeden en Landschappen kreegen te bestieren: alhoewel het de andere niet gaarne zaagen, en de Keyzers daar over dikmaals aanspraaken, in meeninge, dat het daar by zoo wel niet toe ging, als, wanneer haars gelyken de overhand hadden. De Regeerders mogten nu wel op de trou en andere gaaven van zulke lieden zien, byzonder als zy maar teegens het belang der *Christenen* niets voor naamen, en alleen maar haare oude godsdienst in haar stant behouden wilden. Waar in zy zig ook dikmaals veel getrouwer en godsdienstiger droegen, als zomtyds de vervallene Christenen zelfs doen mogten. Maar buyten *het Roomsche Rijk* hadde het *Heydendom* nog wel meest de grootste macht. In *Persie* waaren al over een ge-

Christenen in Persie.

ruy-

(*b*) Ammianus Marcellinus lib. XXIII. (*c*) Epist. per Petavium edita. (*d*) Socrates. Sozomenus. Rofinus. Nicephorus. Philostorgius. Ambrosius. Gregorius Naz. Chrysostom. &c. (*e*) L. 7. Cod. Theod. de Pag. & de Apost. (*f*) L. 18. Cod. Theod. de Episc. Liban. Orat. ad Theod. M. pro templ. (*g*) Libanius l.c.

ruymen tyd ſterke Gemeentens van *Chriſtenen* geweeſt; dog onder den *tyran Sapor* ontſtont 'er eene zwaare vervolginge teegens haar, daar de *Heydenſche Paapen* en *Jooden* ook heel veel toe hielpen. Men klaagde den *Biſſchop van Seleucie*, *Simeon*, aan, als of hy een heymelyk verſtand met den *Roomſchen Keyzer* hadde gehouden (licht om dat hy met eenige in 't *Roomſche Rijk* onderhandelinge hadde:) en daarom woedde men grouwelyk teegens hem en de andere *Chriſtenen.* (*h*) En ſchoon het onder den Kooning *Isdigerdes* weeder wat ſtil wierd, zoo ging het dog, onder zyn zoon *Varanes*, al weeder met eene ſchrikkelyke vervolginge aan, nademaal aldaar een Biſſchop, *Audas* genaamd, een zeeker gebouw, dat tot de *Perſiaanſche* Godsdienſt behoorde, in brand ſtak, en geweygerd hadde, om het weeder op te laaten bouwen. (*i*) Jaar CCC. tot CD.

5. Op deeze wyze nu was de uytterlyke toeſtand der Chriſtenen buyten het *Roomſche Rijk* nog al zeer miſſelyk en onſtandvaſtig. Dog in het *Rijk* zelfs hadde die niet minder zyne geduurige wiſſelvalligheyd, zoo dat men zig van deeze eeuwe t'eenemaal te vergeefs inbeeldde, dat toenmaals de *Chriſtenheyd* in een gelukkige en geruſte ſtand was geſteld. Al voort in het begin deezer eeuwe viel 'er nog eene grouwelyke vervolginge onder de Keyzers *Diocletianus* en *Maximianus* voor, welke onder *Galerius*, *Maximinus*, *Maxentius*, *en Licinius*, ook altyd voort gezet wierd. En de vyanden der *Chriſtenen* dreeven die met zulk een bitteren yver voort, dat zy niet alleen de *Chriſtenen* zelfs, maar ook hunne ſchriften, huyzen, en alles met haar, t'eenemaal wilden uytroeijen. (*k*) 't Geene dan ook door vier onderſcheydene afkondigingen (*edicta*) na malkanderen wierd afgeleezen, waar meede men een toeſtel maakte, om de *Chriſtenen*, en wel voornaamelyk hunne Leeraars, op het heevigſte aan te vallen. Waar door dan zulk een overgrouwelyken ſtorm van alle pijnen, ſmaat, en moorderyen, op de *Chriſtenen* ſtortte, dat het de Schryvers niet erbarmelyk genoeg konnen voorſtellen. Men had ze, niet een alleen, of na een zeeker rechtsgeding of onderzoek, maar, zonder eenig onderſcheyd of nadenken, by hoopen, verbrand, verdronken, en anderzins op het grouwelykſte omgebragt. (*l*) Het begin nu van zulk een bloedbad geſchiedde in 't Jaar van *Chriſtus* 304, in het 19[de] Jaar van *Diocletianus*, en zulks wel, weegens de groote inkruypende zorgeloosheyd en weelde der *Chriſtenen*, daar zy, door de voorige goede daagen, uyt nalaatigheyd der Leeraars, in geraakt waaren, waar van zoo aanſtonds breeder. Tot een voorgewendde oorzaak deezer vervolginge nu, wierd, van de zyde der *Tyrannen*, de groote brand genoomen, die ontrent deeze tyd te *Nicomedie* voorviel, en die aan de *Chriſtenen* wierd te laſte gelegd. Alwaar ook zelfs een *Chriſten* het gebod teegen de *Chriſtenen* opentlyk afſcheurde, niet teegenſtaande dat beyde die Keyzers toenmaals te zaamen in de ſtad waaren. (*m*) Behalven dat ook des Keyzers moeder hem zoo heftig teegen de Chriſtenen ophitſte, welkers gebed en zoober leeven zy niet verdraagen konde. Gelyk als hy zelfs daar over in toorn ook zeer opzwol, wanneer zyne offerhanden, en andere bygeloovigheeden, in 't byzyn der *Chriſtenen* niet wilden gelukken. (*n*).

Vervolgingen der Chriſtenen.

Onder Diocletianus.

6. In deeze vervolginge werden 'er zeer veele Martelaars opgeteld, en wel voornaamelyk, te *Tyrus* in *Phenicie*, in *Egypten* te *Thebais*, en ook, in een ongenaamde ſtad in *Phrygie*, en verders, in *Arabie*, *Cappadocie*,

Martelaars in deezen tyd.

(*h*) Sozomenus II. c. 9. (*i*) Socrates VII. c. 18. (*k*) Euſebius VIII. c. 2. Chronicon Alex. (*l*) Euſebius VIII. c. 1. 2. & 6. Conſtantinus ap. Euſebium II. c. 52. Lactantius lib. V. c. 11. & de Mort. perſ. c. 15. Nicephor. VII. c. 6. Baſilius M. Hom. 19. in Gordium. De Æra Martyrium apud Ægyptios v. Petitus III. Eclog. Chronol. c. 6. Golius. Scaliger. Petavius. (*m*) Euſeb. VIII. c. 5. 6. Lactantius de M. P. c. 13. 14. (*n*) Lactant. l. c.

Jaar CCC. tot CD. *docie*, *Mesopotamie*, *Alexandrie*, en *Pontus.* (*o*) Inzonderheyd werden als ſtantvaſtige Martelaars zeer geroemd *Dorotheus* , *Gorgonius* , *Petrus*, en *Anthimus* een Opziender te *Nicomedie* , *Philoromus*, en *Phileas*, *Adauctus*, en *Lucianus*, een Ouderling te *Antiochie* , en meer andere Leeraars; gelyk als *Zenobius*, *Tyrannio* , twee *Sylvaanen* , *Peleus* , *Nilus*, *Fauſtus*, *Didius*, *Ammonius*, *Heſychius*, *Pachymius*, *Theodorus*, *Pamphilus*, *Procopius*, *Alpheus*, *Zachæus*, *Romanus*, *Timotheus*, *Agapius*, en *Apphianus.* En verder onder de Vrouwen, *Thecla*, *Theodoſia*, *Thea*, *Valentia*, en *Eulalia:* als ook, *Antoninus*, *Zebinas*; *Germanus*, *Ares*, *Probus*, *Elias*, en ontallyke andere. (*p*) Buyten die geene, welke niet geheel en al om 't leeven gebragt , maar gemartelt , of aan 't lichaam verminkt zyn geworden. Waar uyt de grouwelykheyd deezer vervolginge ten vollen te zien is, welke ook wel tien jaaren lang geduurt heeft, en van *Maximinus* in *Africa*, van *Maxentius* in 't *Weſten*, en van *Galerius* in 't *Ooſten* voortgezet is geworden. (*q*) Waar by de tuſſchengemengde *Fabelen* zich zelfs verraaden , gelyk als van *de Ridder St. Joris*, welkers verbeeldinge *Baronius* zelfs voor een *Symboliſchen* vond houd. Van *Dorothea*, die, na haar dood, iemand, midden in de winter, roozen, en andere vruchten zoude hebben toegezonden. Van den groote *Chriſtoffel*, de *H. Catharina*, *Agnes*, en andere, waar van de *Legenden der Heylige*, en andere Schriften vol zyn , die doch nu al lang haar geloof hebben verlooren. Gelyk als dan ook overgeſlagen word , hoe dat 'er zoo veele van haar, na het afneemen des *Chriſtendoms* , weeder zyn afgevallen en verdorven.

Onder Maximinus, Maxentius en Galerius. Fabelen van St. Joris, Dorothea. Groote Chriſtoffel.

7. Maar, na dat nu *Diocletianus* en *Maximianus* zig van het beſtier des Ryks hadden ontſlaagen, ſtond het meeſte beſtier des Ryks by *Conſtantius Chlorus* , welke men , weegens de ruſt en zeekerheyd , die de Chriſtenen onder hem genooten , zeer roemt. Hy kan ook wel van natuure een goedaardig Heer zyn geweeſt, en toen hy in 't byzonder de onnoozelheyd der Chriſtenen by haare vervolgingen heel klaar gemerkt hadde, en dat hy het ook voor zynen ſtaat dienſtiger oordeelde te weezen, om haar anders, als zyne voorzaaten gedaan hadden , te handelen, zoo heeft hy den zagtſten weg daar toe in geſlaagen. Waar toe hem nog verder de groote meenigte der *Chriſtenen* bewoog, die hy niet met geweld en domme tyrannye oordeelde t'eenemaal te konnen dempen, maar die hy liever met eene gemaakte zagtmoedigheyd zich tot vrienden wilde maaken; eeven gelyk als de andere *Tyrannen* in 't begin van haare regeeringe zich ook gelieten, als of zy *Chriſtenen* wilden worden, enkel en alleen, op dat de groote aanhang der Chriſtenen haar mocht gunſtig zyn, of ten minſten , niet verhinderen : waarom *Maxentius* in 't begin zig ook zoo wel aanſtelde, en *Maximinus* en *Licinus* zeer gunſtige antwoorden (*reſcripta*) voor de *Chriſtenen* lieten afkondigen. (*r*) Uyt het gedrag van *Conſtantius* kan men egter niet zien, dat hy waarlyk een *Chriſten* is geworden. Want, wat zyn vond aangaat, daar hy zyn Hofgezin op de proef meede heeft geſtelt, dat heeft geen zeekeren grond, daar men eenige ſtaat op kan maaken.

Conſtantius Chlorus. Zyn zachtzinnigheyd tegens de Chriſtenen. Of hy een Chriſten geweeſt is.

8. De zaak zelfs nu zoude zig op deeze wyze hebben toegedraagen: *Conſtantius* hadde eens willen beproeven, welke onder zyne lieden waarachtige *Chriſtenen* waaren of niet. Hier toe deed hy haar zulk een voorſtel: dat die geene, die aan de Afgooden wilden offeren , aan het Hof en

Of hy de Chriſtenen op de proef geſteld heeft.

(*o*) Euſeb. VIII. c. 6. 7. 8. (*p*) Idem & Lactantius; Prudentius. Baſilius M. Nicephorus, Martyrologia. Acta Martyr. &c. (*q*) Euſeb. Lactant. Sulpicius Sev. (*r*) Euſebius VIII. c. 26. 29. IX. c. 8.

en in zyn dienst zoude blyven, maar dat alle de andere zich zouden moeten weg maaken, en geen hoop van eenige genaade altoos van hem te verwagten hebben. Waar op het zig haast vertoont hadde, wie van herten een *Christen* was of niet. Daar dan de Keyzer de afgevallene hard uytgescholden, en van zig weg gejaagt heeft, alleen om deeze reede, dat zy hem veel minder getrouw zouden zyn, dewyl zy God niet getrouw gebleeven waaren. De andere zoude hy behouden, en als oprechte lieden begunstigt, ook over alles gesteld hebben. Van deeze zaak maakt *Eusebius* in zyne *Historie*, niet het alderminste gewag, daar hy dog alles op den lof van *Constantinus* toelegd, en dit zoude voorzeeker geen geringe stof daar toe bygebragt gehad hebben. Derhalven rust die vertellinge alleen op het zeggen des Schryvers van 't leeven van *Constantinus*, dat nog zeer onzeeker is, en daar het eenige nieuwe Schryvers weeder uyt getrokken hebben. Men zoude ook met reede hier wel konnen vraagen, eer men dat zoo ligt gelooft, of dan alle de dienaars des Keyzers toen ter tyd *Christenen* zijn geweest, of, by aldien 'er eenige *Heydensche* onder waaren, of hy dan deeze afgeschaft of behouden hadde? Verder, waarom hy zich niet veel eer teegens de *Heydenen* aangestelt heeft, als of hy zelfs een *Christen* wilde werden, om te weeten, wie by zyn eygene Godsdienst standvastig zoude willen blyven? Voor zeeker, de *Christenen* zouden hem in zulk een voorval heel zwaarlyk gelooft hebben, dat hy haar meer als zyne geloofs genooten, de Heydenen, lief hadde, daar hy zelfs standvastig een Heyden gebleeven is. Want dit wyst zyn bedryf wel uyt, wanneer hy de Christenen voor zich liet bidden, doch zelfs noch gelooft heeft, noch gedoopt geworden is. 't Geene dan de beschryvinge van 't leeven van *Constantinus*, met deeze verdichte Historie aanstonds in 't begin zeer twyffelachtig maakt. (*)

Jaar CCC. tot CD.

9. Onder zyne Amptgenooten, *Galerius*, *Maximinus* en *Maxentius*, ging het al vry verwert toe, door dien de eerste in het begin zyne tyrannye zelfs ook teegen de *Christenen* niet laaten konde, en doch hier na, door een zwaare krankheyd, gedwongen wierd, om haar te moeten vergeeven en dulden. (s) Waar van hy echter haast weederom afstond, en daar na weeder, als voorheene, woedde: waar toe de andere geen minder lust had om dat te doen, waar in hy nogtans van *Licinius* in veele geleegenheeden weeder verhindert wierd. Alzoo ging dan die ongerustheyd eens deels nog altyd voort, schoon men onder *Constantyn* vreede meende te zullen hebben. Want *Licinius* was, een geruymen tyd lang, onder deeze regeeringe, nog zeer machtig, en hy liet noch in 't Jaar van Christus 316. eenige gebooden (*edicta*) teegen alles dat de Christenen mochten voor hebben, uytgaan, hy bracht ook niet weynige van hen op de pynbank en ter dood. Alhoewel het *Sulpicius Severus* voor geen scherpe vervolginge houd, maar *Eusebius* maakt die weeder zeer heftig. Ondertusschen ging het zoo toe, tot dat hy eyndelyk overwonnen, en gedwongen wierd, om in alles tot een verdrag te koomen. Waar op hy ook ten laatsten, door *Constantyn* in 't jaar 324. wierd omgebragt, gelyk wy nu haast zullen hooren. Zoo dat op deeze wyze de uytterlyke vreede onder *Constantyn* maar een zeer korten tyd geduurt heeft, wanneer men byzonderlijk de andere grouwelijke strydigheeden met de *Arriaanen*, en de oorlogen met de *Persiaanen*, neevens andere beroertens, daar onder reekent. Door dien de *partye* van *Licinius* naauwelyks voor het *Concilium* (de Kerkelyke vergaaderinge) van *Nicene* in stilte gebragt was, daar het

Vervolginge onder Galerius;

En Licinius.

Onrust onder Constantyn.

 met

(*) Eusebius lib. Vit. Const. c. 16. Sozomenus l. c. 16. (s) Eusebius VIII. c. 15.

Jaar CCC. tot CD.

met de *Arriaanen* weederom aanging, en zoo eenige honderd jaaren achter malkanderen duurde. *(t)*

10. Maar van de uytterlyke toestand onder *Constantinus* zullen wy in 't byzonder spreeken, of en hoe verre hy aan het Christendom dienst gedaan heeft of niet. Nu ga ik tot de overige onrustige tyden van deeze Eeuwe over, waar toe dan alles behoort, wat met de *Arriaanen* onder en na *Constantyns* tyden, is voorgevallen, 't geene ook hier beneeden by gebragt zal werden. Want, alhoewel zyn zoon *Constantius* eygentlijk geen vervolger der *Christenen* wilde zyn, en ook van *Hilarius* en andere in 't eerst tot den Heemel toe verheeven wierd, zoo willen hem echter de meeste liever voor een vyand der Kerke, of liever van de Geestelykheid, die zich zelfs rechtgeloovig noemde, verklaaren. Dit is altoos gewis, dat hy veele Bisschoppen afgezet en verjaagt heeft, 't geene de lieden toen ter tijd, die het niet gewoon waaren, en heel gaarne rust en goede daagen hadden, zeerder deed, als de eerste Christenen alle hun andere lyden. *(u)* Waar door zy ook zoo heftig teegen deezen Keyzer met scheldwoorden uytvoeren, en hem een *Antichrist*, *Tyran*, loogenaar, vervolger, verraader, een slaaf der Ketter-moordenaars en diergelyken, in opentlijke schriften, noemden. Ja zy beschuldigden hem zonder schroom, dat hy *Nero*, *Decius*, en *Maximianus*, *Saul*, *Achab*, *Pharao* en *Pilatus* te gelijk was, om dat hy de regtgeloovige Geestelijkheid niet genoeg naar hunne zin wilde liefkoozen, en om dat hy al te scherp teegens hen was. *(x)* Zoo dat het *Constantius* aan alle kanten verkurven hadde. Want als hy de geene ten gevalle was, die zich zelfs rechtgeloovige noemden, en haar liefkoosde, zoo verdroot het de *Arriaanen*; wendde hy zich tot deeze, zoo vielen die op hem aan, en de Heydensche aanhang hield daarom ook niet van hem, door dien hy zich van de Geestelijkheyd liet heen en weer dryven. *Hy was*, schryft 'er een, *al te beschroomd in de onderzoekinge der Christelyke Godsdienst, en hy veroorzaakte veel tweedragt, die hy hier na niet weeder vereenigen konde, hoe gaarne hy ook wilde. En, daar zy zoo zeer de overhand naamen, en dat de woorden-strijd geen eynde hadde, liet hy een hoop Bisschoppen t'zaamen roepen, die dog ieder alles na haar eygen hoofd wilden hebben. Ondertusschen gingen'er veele posten en waagens heen en weeder; en, schoon men zoo veele Synoden hield, wierd dog de zaak daarom niet beeter, zoo dat de posten daar over te niet liepen. (y)*

Toestand onder Constantius.

Vervolging der rechtgeloovigen.

Hy werd zeer daar over gescholden.

11. Zoo reedeneerde een Heyden van deeze ergerlyke woorden-twist der Christenen, die heel wel zag, dat zy by haar voorige onschuld en oprechtheyd niet gebleeven waaren, en maar onder den schijn van waarheid, dat geene teegens malkanderen zelfs voornaamen, dat de Heydenen te vooren teegens hen gedaan hadden. Ondertusschen kwam haar onvoorziens een geessel over den hals, zoo dra als *Julianus* in de regeeringe trad, en het gekijf wel haast aan een einde hielp. Van hem valt wel iets meer te zeggen, alhoewel niet tot ontschuldiginge van zijn perzoon, veel minder van zijn ongeloof, aan hem zelfs, maar alleen om de waarheyd der Historie te zoeken. De Schryvers yveren doorgaands zeer heftig teegen hem, als een afgevallene en vervolger. Maar zy bedenken niet, of de *Christenen* zelfs licht niet wel een groote oorzaak en aanleydinge tot zijn ongeloof gegeeven hebben: om dat zy hem onder het opzicht der *Heydensche Philosophen* en reedenaars, als *Libanius*, *Priscus*,

Regeeringe van Julianus.

Zyn Heydendom,

En zyn oeffeningen.

(t) Idem X. c. 8. & IV. C. c. 49. seqq. *(u)* Athanasius ad Solit. vit. ag. Hieronymus in Chron. Socrat. Theodor. Sozom. Epiph. Hilarius. *(x)* Hilarius adv. Const. Athanasius. Lucifer Calaritanus. *(y)* Ammianus Marcellinus lib. XXI. Petavius lib. VI. Rationar. Temp. p. 330.

I. Deel.
Pag. 195.
JULIANUS APOSTATA
IMP: ROMANUS.

cus, *Edesius* en *Maximus* in zyn jeugd gedaan hebben, van welke hy waarlijk niet veel goeds ingezoogen heeft. Gelijk het dan ook bekend is, dat de aanzienelijkste Bisschoppen hem wel gehoort, en toegejuygt hebben, als hy van het Christendom voor en teegen gewoorden-twist heeft. Daar hy dan, onder den schyn van een school-recht, zich op de aanvoeringe der *Professooren*, met vlyt wel in mag geoeffent hebben, en vast voorgenoomen, de *principia* of beginsselen der Christenen t'eenemaal over hoop te werpen. Anderzins is het zoo wel uyt de getuigenissen der Schryvers, als uit zijn gevoerd beleid zelfs heel wel te kennen, dat hy een Heer van een groot verstand, moed en bekwaamheyd is geweest: waar toe nog eene groote ervaarenheyd en oeffeninge in alle zaaken niet weynig meede geholpen hebben, alzoo, dat hy van de *Historie Schryvers*, als een zeer treffelijk Man, en voor de regeeringe zeer noodig, geroemd word. (z) Andere houden wel inzonderheid deeze acht deugden zeer aanmerkelijk in hem, waar meede hy zelfs veele Regenten onder de Christenen heeft beschaamt: naamelijk, zijne overgroote kuisheid en maatigheid, zijne wijsheid, geleerdheid, en welspreekentheid, (waarom men ook zijne schriften nu nog in zulk een groote waarde houd) zijne regtvaardigheid, standvastigheid, en ervaarenheid in den oorlog; en verders, zijn gezag, geluk, en milddaadigheid. (a)

Jaar CCC. tot CD.

Zyn lof.

En deugden.

12. Wanneer wy nu aan de andere kant de hoedanigheeden der Christenen van dien tyd aanmerken, gelyk als die zoo aanstonds getoont zullen werden; zoo kan men geenzins loochenen, dat 'er by deezen wyzen man, al straks in het begin, veele dingen onder hen by haare huychelerye en ergerlyken wandel aanstootelyk geweest moogen zyn. Dat hy zich in zyn jeugd meede voor een *Christen* heeft uytgegeeven, is zonder twyffel na de wyze van dien tyd geschied, daar het van weegen de insluypende zorgeloosheyd en gelukzaaligheyd als een rechte *mode* wierd, een *Christen* te heeten, en in alles meede zoo te doen. Desweegen niet alleen de Christelyke Schryvers hier na hebben moeten besluyten, maar de Heydenen zelfs hebben opentlyk geschreeven, dat hy zich zoo maar aangestelt hadde, ja, dat hy een Voorleezer in de Kerk geweest was. (b) Nu was het hem, natuurlyker wyze, ook wel moogelyk, om eenigzins te konnen onderscheyden, wat dat mismaakt of geveynst was, of, wat uyt een oprecht gemoed voort kwam. Als hy nu, gelyk hier onder getoond zal werden, aanmerkte, hoe de Christenen, en voornaamelyk hunne Leeraars, zoo wel als de Heydenen, haar meeste Godsdienst in uytterlyke praal en plegtigheeden stelden, en dat ze in 't overige met 'er daad geen rechte beetering van haar gemoed in haaren handel en wandel betoonden, maar dat ze wel daar en teegen in alle dertelheeden, wellusten, en eergierigheyd, t'eenemaal als verdronken laagen; zoo hield hy het, gelyk het gemeenelyk toegaat, voor onnoodig, om zich by zulk eenen uytwendigen aanhang te voegen. Byzonder daar hunne Leeraars zelfs hem in zyn jeugd maar alleen tot kerkenbouwen, en diergelyke zaaken aanporden, daar in hy, en zyn broeder *Gallus*, als om de eer stryden moesten. (c) Insgelyks, daar zy alle het, op eene zeer ergerlyke wyze, met smaaden, lasteren, vervolgen en andere grouwelen, teegens malkanderen gelaaden hadden; en dat de zwakste, en wel meest de onschuldige hoop, van de groote onderdrukt wierd: om niet te zeggen, wat al moorddaadigheeden, en andere groove ondeugden, hy al aan

Afval der Christenen.

Uyt de ergernissen der Christenen.

(z) Jornandes lib. I. histor. Inscript. ap. Smetium Recens. n. 13. 15. 16. p. 156. (a) Amm. Marcellinus L. xxv. Conradus Uspergens. & ex iis Leunclavius l. a. Acta Erudit. Lipsien. A. 96. M. Nov. p. 489. (b) Eutropius. l. c. Marcellinus l. xxi. Theodoritus III. c. 2. (c) Sozomenus V. c. I.

Jaar CCC. tot CD.

Constantius zag, die hem zelfs ook al naar 't leeven hadde gestaan, zoo dat hy zich dierhalven wel noodzaakelyk in een kerkelyk kleed moest steeken, en als een voorleezer zich houden, om veylig voor zyne laagen te weezen, niet teegenstaande dat hy de eyge broeder van zyn Vader was. (*d*) Dit zelve nu kan hem naderhand ook wel bewoogen hebben, om de partye van zulke gehaate lieden aan te neemen, door dien hy den onbillyken handel der *Catholyke* teegens hen heel wel zag, gelyk wy dezelve hier doorgaans ook konnen erkennen. Waar op dan ook de klagten der rechtgeloovigen slaan, naamelyk, dat hy de *Novatiaanen*, *Donatisten*, *Arriaanen* en meer andere, gehandhaaft, de verdreevene hersteld, en beschermd heeft, dat hy het voorneemen der yveraars verhinderd, en haar zelfs gedwongen heeft, dat zy de kerken der ketters, die van haar omgehaald waaren, op haare kosten weeder moeste opbouwen. (*e*) Welk laatste hem voorzeeker niet moogelyk geweest zoude zyn, by aldien deeze den twist niet al gewoon geweest waaren.

Bescherminge der verdrukte.

Vryheyd van Godsdienst onder hem.

13. Zyn maniere van doen, ontrent den Godsdienst, in het begin van zyne regeeringe, was deeze. Hy stelde als een grond-reegel voor af, en bekende opentlyk, dat men niemand tot den Godsdienst moeste dwingen. *(f)* En daar meede maande hy haar ook tot vreede aan, zeggende: dat *de Franken en Duytschen als barbaaren hem immers gevolgd hadden, zoo zouden zy dog ook zyne aanmaaninge tot eenigheyd waarneemen.* Alzoo gaf hy de Leeraars der Christenen daar meede te verstaan, dat haaren harden handel teegen de Heydenen, Jooden, en haare eygene geloofsgenooten, die eenigzins van een ander gevoelen waaren, onrechtvaardig, en strafbaar was, en hem ook ten uyttersten mishaagde: hoe kwaalyk zy ook gedaan hadden, dat zy het geweld en de rust tot hier toe zoo zeer misbruykt hadden, en teegen andere zulke dingen voorgenoomen, die zy te vooren by de Heydenen zelfs eerst verdoemd hadden. Waar by zy zich met reeden hadden te beproeven, hoe het haar behaagen zoude, by aldien op die tyd een Vorst ook eeven alzoo met haar handelde, als zy tot nog toe met andere hadden gedaan. Daar op wilde hy in der daad zyn ernst bewyzen, liet de Bisschoppen, die van machtiger partyen verjaagd waaren, weeder in het bezit van haare plaatzen stellen, gaf hen haare beslaagene goederen weederom, en hy deed de dwingelandye der Kamerlingen aan het Hof ophouden, die tot nog toe alles verdorven hadden. Verders toonde hy zich teegens een iedere gezintheyd t'eenemaal onzydig en onverschillend, zoo lang als zy zelfs maar stil bleeven. (*g*) Ja hy bejeegende de voornaamste Leeraars, *Gregorius Nazianzenus*, *Basilius*, *Cæsarius*, en andere, met de grootste beleefdheyd en goedheyd, gelyk als men nu nog uyt zyne brieven, daar in hy hen noodigd, kan aanmerken. Ja zoodaanig zelfs, dat ook *Hilarius* hem teegen *Constantius* al prees, door dien hy om zynent wil veel laster geleeden hadde. Met alle het welke hy echter niet verhoeden konde, dat de Rechtzinnige zulks in hem niet voor louter bedrog, geveynstheyd, en boosheyd duydden, en hem ten minsten daar van de schuld gaaven, (onaangezien hy uytdrukkelyk op de vreede drong) als of hy daar door de *ministeria* of bedieningen teegens elkanderen wilde ophitzen, dewyle hy naamelyk de arme ballingen weeder hadde ingeroepen. (*h*) De Heydenen oordeelden van hem, gelyk als *Marcellinus* schryft, dat hy de ervaarenheyd zelve tot een grond van zyn voorneemen gelegd hadde, *nademaal*

Zyne bejeegentheyd teegens de rechtgeloovige.

Vyandschap der rechtzinnige teegen hem.

(*d*) Socrates III. c. 1. (*e*) Gregorius Nazianz. Orat. in Julian. Sozomenus V. c. 5. Socrates III. 1. Rufinus 1. 32. (Eutropius X.) (*f*) Sozomenus V. c. 4. (*g*) Idem c. 5. Hieron. Dial. contr. Lucif. (*h*) Ibid. c. 4. Socrates III. c. 12. 17. Zosimus III. histor. c. 11.

demaal hy gezien hadde, dat geen wild beest teegens den mensch zoo grimmig was, als de Christenen teegen malkanderen. Om welke reede hy zig dan ook na den aart der zoo-genaamde Christenen heeft geschikt, die nu reeds al van weegen deezen grouwel, niets minder als Christenen konden heeten; en de Heydenen maar tot een spot en ergernis verstrekten. Ja, daar deeze voorheene niets met eenige grond van ergerlyke dingen achter haaren rugge konden uytwerpen, spraaken, of schreeven zy nu zonder eenige schroom van de boosheyd der Christenen, en wel voornaamelyk van de wreedheyd der zoo genaamde Rechtzinnige teegen hunne partyen. Waar uyt dan ook heel licht te vatten is, hoe zoodaanig een oordeel en argwaan van de Christenen hem moet behaagd hebben, schoon het hem niet tot wraak of bestraffinge konde brengen. Gelyk hy dan ook een zeekeren Bisschop niet strafte, die hem in 't openbaar voor een *Atheist*, en *Mammeluk* schold, als meede, dat hy die van *Antiochus* voor alle haare smaad woorden, niet strafte. Zoo weynig ontstelde hy zich ook, wanneer men aan zyne onthoudinge van alle bloedige vervolginge zulke inzichten toeschreef, dat hy naamelyk aan de Christenen de eer van de *martelkroon* niet gunde, welke zy doch behalven dien zoo zeer vreesden, en die ligt maar weynige van haar, by zoo grooten verderf, zouden verkreegen hebben; of, dat hy voor de overgroote meenigte der Christenen gevreesd heeft, of, dat hy *Constantius* daar meede heeft willen te schande maaken, en zoo voort, daar ondertusschen de Heydensche Schryvers zelfs deeze zyne goedheyd roemenswaardig houden, die hem, in plaats van de Christenen, die het niet erkenden, om dat zy daar door beschaamd wierden; daar voor danken.

Jaar CCC. tot CD.

Zyne zagtzinnigheyd teegen de bittere yveraars.

En onthoudinge van bloedige vervolginge.

14. Niet minder schimpen zy op zyne maatigheyd en spaarzaam leeven, onder voorwendzel, als of hy het *Roomsche Rijk* in verachtinge hadde gebragt, of het tot schimp van *Constantius* gedaan, dat hy het overtollige hofgezin, beneevens de koks, kamerlingen of *Eunuchi*, en alle diergelyke gespuys, afgeschaft hadde. Men schaamde zig zelfs met onder Christenen, te schryven, dat dit wel een Wysgeer hadde moogen doen, maar geen Keyzer; eeven als of naamelyk een Keyzer niet ingetoogen behoefde te leeven, en alle pragt en wellust van *Constantyn* en van andere noodzaakelyk moest navolgen. (*i*) Wat aangaat de vervolginge der Christenen, die hem werd te laste gelegd; zoo moet men weeten, dat 'er altyd wel veele dingen geschiedden, welke zulk een gemoed, als hy hadde, wel tot wraak opgehitst zouden hebben. Om maar aan een voorval te gedenken, de Christenen hadden te *Alexandrie* een heymelyke winkel van Heydensche Afgooden, en daar in allerhande werktuygen gevonden. Dit toonden zy in 't openbaar aan de lieden, en ze kwelden zonder ophouden de Heydenen daar meede. Waar door die opgehitst wierden, en veele Christenen beschadigden, en ombrachten. Doch *Julianus* liet dat van de Christenen zoo heene gaan, en bestrafte de Heydenen over haare misdaad. (*k*) Op een ander maal had hy bevoolen, het lichaam van de Martelaar *Babylas* weg te doen, dewyl daar door geen wonderen meer geschiedden. Daar dan de Christenen, tot een verdriet en spot van hem, zulk een geschreeu aan vingen, dat het tot aan den heemel toe klonk, en hem tot grooten toorn bewoog. Waar meede zy dan de zaak nog erger maakten, en de eerste *Christenen* niet na volgden, die haare vervolgers zoo niet bejeegenden. (*l*) En aldus was 'er een geduurige kibbelinge onder de partyen, in welke *Julianus* de *Christenen* dikmaals het woord en de leer van *Christus* voorhield, en haar voorwierp,

Maatigheid en spaarzaamheid van Julianus.

Of en waarom hy de Christenen vervolgt heeft.

Der Christenen verwatenheyd teegens hem.

(*i*) Socrat. III. c. I. (*k*) Sozomenus v. c. 7. (*l*) Rufinus I. c. 35.

Jaar CCC. tot CD.

wierp, dat zy die niet meer hielden. Ondertusschen heeft hy zig, naar het getuygenis van alle oprechte Schryvers, van bloed en moord altyd onthouden, en, daar hem van eenige onbedachte Schryvers, en in de *Martelaars boeken* de schuld van gegeeven werd, zulks kan niet beweezen werden, en het verraad zich zelfs ook terstond, in de vertellinge. Ja men zoude met recht wel moogen twyffelen, of *Julianus* de *Christenen*, of deeze *Julianus* vervolgd hadden.

Ongestuymigheyd der yveraars.

15. Het ging gemeenelyk op dien tyd toe, gelyk iemand van een *Christen* verteld, dat hy met *Julianus* omgegaan hadde, waar uyt men zien kan, welke partye de andere na den reegel der bescheydenheyd, ik wil niet zeggen, des *Christendoms*, beeter bejeegend heeft. De zoon van een voornaam man te *Beroë* had zig tot het Heydendom begeeven, en was daarom van zyn vader verstooten en onterft geworden. *Julianus* had deezen te gast genoodigd, en zette den zoon met hem te zaamen aan een taafel, sprak hem daar over aan, hem vermaanende, dat hy dog een ander tot zyn gevoelen met geweld niet wilde dwingen, en zyn zoon laaten gaan, door dien hy hem insgelyks tot zyn Godsdienst ook niet dwong, daar hy, als Keyzer, wel magt toe zoude hebben. Maar, in plaats dat deezen man eenige Christelyke zagtmoedigheyd, of ten minsten, eenige eerbied teegen den Keyzer had behooren te bewyzen, of te bedenken, dat hy met zulke middelen en manieren van doen den zoon tot een huychelaar zoude maaken, zoo hy al afstond, en den Keyzer alleen maar ergeren en te rug stooten, antwoordde hy hem met eene groote heevigheyd, *Spreekt uw' Majesteyt nog voor dit helsch gedrogt, die, uyt vyandschap teegen God de loogen voor de waarheyd gekoozen heeft?* Dog de Keyzer stelde zig al weederom zeer vriendelyk aan, en vermaande, als een Heyden, den Christen, dat hy dog zulk schelden en lasteren zoude laaten vaaren, waar op den zoon beloofde, dat hy zorg voor hem zoude draagen, door dien hy den vader dog niet beweegen konde. Eenige verhieven deeze zaak als een heldachtigen yver en vryheyd van deezen man, ja als een proefstuk, hoe gering de Keyzer de *Christenen* gehouden heeft, *(m)* alle het welke of het met de grond van het rechte *Christendom* al wel overeen komt, mag een rechtschaape Christen oordeelen. Ik vinde ten minsten wel zoo veele *onchristelyke* en ergerlyke bejeegeningen der *Christenen* teegens deezen Keyzer aangeteekend, dat die hem niet als tot versmaadinge en vervolginge van alle goede dingen hebben konnen brengen.

Bescheydenheyd van Julianus.

Hoe hy de Christenen vervolgd heeft.

16. Verders verhaalen de Schryvers zyne vervolginge teegen de Christenen op deeze wyze: naamelyk, dat hy de *Christenen* maar *Galileers* genaamd, en haare waakingen by de graaven en meer andere dingen, uytgelacht hadde. Waar in hy wel licht zoo kwaalyk niet gedaan heeft. Daar en teegen heeft hy ook haare goede ordeningen wel dikmaals gegepreezen. Verders dat hy *Constantinus* en *Constantius* dikmaals doorgestreeken, en het vaandel met den naam van *Christus* afgeschaft hadde, en zoo voort. Het eerste verdroot haar, dewyl zy niet meer gewoon waaren iets van hem te lyden, maar hem dikmaals tien maal erger toenaamden en scheldwoorden na-gaaven. Het andere geschiedde niet zonder grond, en het derde liep op een by-geloof uyt. Wat ondertusschen van het gemeene volk dikmaals teegen de *Christenen* in een oproer gebeurde, dat moest hy veeltyds op zig neemen, als of hy het zelfs gesticht of gedaan hadde, hoe ernstig hy daar ook teegens *protesteerde*, en met straffen dat zocht af te weeren. Maar, dat hy terstont alle klaagende

(*m*) Theodoritus III. c. 22.

de Christenen niet te wille heeft willen zyn, als zy wraak of straffe teegens haare vyanden gevorderd hadden, zulks deed hy dikmaals daarom, om dat hy zelfs volgens de natuur, zulks voor onrechtmaatig hield, en de *Christenen* na de woorden van haaren Meester moest oordeelen. Waar door hy haar altyd desselfs woorden voorhield, en haar daar meede dikwils rechtschaapen beschaamde, dat zy niets diergelyks meer met der daad beweezen, en nogtans navolgers van Christus wilden zyn, ook andere daar toe hielpen brengen. Klaagde iemand over een ander, dat hem onregt geschiedde, zoo kreeg hy tot antwoord, ***Als u iemand op de eene wange slaat, zoo bied hem ook de ander aan***, en zoo voort. Deeze en diergelyke regelen hadden de Christenen toen ter tyd meest alle al vergeeten, en het geschiedde, alzoo niet by toeval, dat zy van de Heydenen weegens haar verval wederom erinnert en overtuygd moesten werden. De andere klagten over de verheffinge en voortogt der Heydenen, mogten veeltyds eerder een afgunst teegens haar, als een rechten yver voor God en zyn eer te kennen geeven, dewyl zy gemeenelyk over uytterlyk voordeel, eere, en bekwaamheyd klaagden, die *Julianus* de Heydenen en niet de Christenen toegevoegd hadde. Gelyk als hy ook met dit voorwerp hen beschaamde, als hy zeyde, dat *Mariaas* Zoon zulke kostelyke vaaten en zaaken niet van nooden en hadde, als zy by het Avondmaal en anders gebruykten. (*n*) (Jaar CCC. tot CD.)

17. Ook was 'er een groote klagte teegen hem, dat hy de Christenen had verbooden, by de Heydensche *Professoren* te studeeren, op dat zy de Redenkonst (*Logica*) en Wysbegeerte (*Philosophia*) niet leeren zouden, en alzoo met haar reede-twisten konden, met die bygevoegde oorzaak, dat de Christenen, volgens haare *principien*, geene Reedenaars of Wysgeeren moesten werden, maar alleen eenvoudig gelooven. Alhoewel andere recht het teegendeel verklaaren, en zeggen, dat hy de Christenen hadde verbooden, andere te leeren, en dat hy in teegendeel de kinderen der Christenen aan Heydensche Leeraars hadde overgegeeven. (*o*) Ten minsten zal hy met dat verbod van de Heydensche geleerdheyd het waare Christendom geen schaade toegebragt hebben, 't geene *Apollinaris* wel bezorgde, die toen ter tyd al een nieuwen *Homerus* smeede, op dat die dingen dog geen afbreuk mogten lyden. Waarom ook de Heyden *Ammianus Marcellinus*, na zyn gevoelen zoo slegt van de Christenen redeneert, door dien de Heydenen de Wysbegeerte tot de gelukzaligheyd in alle manieren voor hoog noodig hielden. Uyt deeze en alle andere vertellingen der Christenen ziet men dan, dat zy in alles haaren haat al te openbaar beweezen, en ook van zyn goeden handel kwalyk geoordeeld heben, 't geene onzydige mannen ook gaarne toestaan. (*p*) Die het dan voor raadzaam achten, dat men de zaak van den Godsdienst hier in aan een kant moet zetten, als men van zyn perzoon zelfs iets heel naauw wil onderzoeken. Waar van daan hem ook, zonder eenige grond, de verwoestinge des ***Roomschen Rijks*** werd geweeten, die egter *Jovianus* zyn nazaat, die een Christen werd genaamd, openbaarlyk veroorzaakte, daar *Julianus* in teegendeel zoo groot eene overwinninge teegen de *Barbaren* behaald heeft. Dog dit behoord eygentlijk niet tot deeze plaats, alhoewel ik egter van zijn dood nog iets zal moeten zeggen, die in 't gemeen als zeer grouwelijk beschreeven werd. Gelyk dan ook in zommige Prediktboeken en andere gemeene *legenden* dikmaals herhaald werd, dat hy na eene ontfangene doodelijke wonde, een hand vol bloeds in de

(Verbod der Schoolen.) (Vyandschap der Christenen teegens hem.) (Zyn dood.)

(*n*) Auctores dicti. (*o*) Rufinus l. c. 32. Euagrius in Vitis Philos. in Musonio. Ambrosius ep. 30. Augustinus de C. D. c. 15. Julianus Imp. ep. 24. (*p*) Leunclavius Apol. pro Zosimo

Jaar CCC. tot CD.

de lucht zoude gesmeeten hebben, en gezegd, *O Galileer nu hebt gy eindelyk overwonnen!* Dog niet eèn eenig Schryver stemd met den ander in de minste omstandigheeden van deeze vertellinge over een, daar, tot een voorbeeld, wel zesderleye gevoelens weegens de zoort van 't geweer te vinden zyn, daar hy meede gekwetst is geworden. (*q*)

Fabelen daar van.

18. Nog te weyniger koomen de getuygenissen van dit hoofd-punt over een, en zommige maaken het verdigtzel al te handtastelijk, wanneer ze voorgeeven, dat hem een Engel zelfs doorstooken heeft, andere, dat het een Duyvel of anders iets onzigtbaars heeft gedaan. (*r*) Gelijk als ook de fabel van zelfs vervalt, welke de beroemde *Gregorius Nazianzenus*, uyt zwakheyd van zijne eigene hertstogten, (welke in zijne vertoogen, teegens hem gehouden, heel kennelijk zijn) op de baan brengt, als of de aarde het lichaam hier na verslonden hadde. Door welke handtastelijke onwaarheeden de Heidenen maar geërgert, en de waarheid te schande gemaakt is. Onder de Ouden verhaalt *Theodoretus* maar alleen dit gedagte voorval, en maar bloot op het voorgeeven van eenige, daar hy niets voor gewis van kan verzeekeren. Uyt deezen hebben het eenige nieuwe Schryvers daar na genoomen, maar de voorzigtigste gaan het liever als een sprookje voorby, of maaken de zaak nog verwerder en verdagter, als zy zeggen, dat hy, in plaats van deeze woorden, teegen de Zon in toorn gezegd zoude hebben: *Verzaadigt u met mijn bloed!* Insgelyks, *O Zon*, *gy hebt Julianus omgebragt!* (*s*) Maar, in plaats dat andere zijn snelle dood verzeekeren willen, verklaaren de meeste, dat hy nog een lange reede gevoert, en veel van de ziel gesprooken heeft. (*t*) De Heydensche Schryvers moesten onder de volgende Keyzers daar van wel stil swygen, en de Christenen gaan de meeste omstandigheeden, en byzonder den daader, als een ongewisse zaak, voorby, schoon zy de geleegenheyd wel hadden, om de Heydenen de schuld daar van te geeven, en dat ze ook onder de Christenen de vryheyd volkoomen daar toe hadden. Zoo dat zy den daader wel niet verswegen zouden hebben, indien het een Heyden was geweest, nademaal de schuld van deeze moord van de Heydenen wel uytdrukkelijk aan een Christen gegeeven wierd. Want deeze zeyden opentlijk, dat die geene *Julianus* zoo moorddaadig omgebragt hadden, welken het niet meer geleegen kwam, dat hy langer leefde, en die hem ook te vooren altyd zeer veele laagen gelegt hadden. (*u*) Ja, dat nog meer te verwonderen is, de Christenen loochenenden deeze daad zoo niet t'eenemaal, dat zy het niet veel eer voor waar hielden, en zig daar wel onbeschaamdelijk over beroemden. Zy geeven ook deeze oorzaak daar van, ('t geene haar de Heydenen wel geschaamt zouden hebben) dat alle volkeren die geene gepreezen hebben, welke een *Tyran* om 't leeven bragten. Ja zy roemen het, als een heerelijke en gantsch onstraffelijke daad, dat de moordenaar daar door zig dapper voor zijn Godsdienst heeft uytgesloofr. (*x*) Waar by andere nog een grol voegen, als of de *H. Maria* aan *Basilius* in een gezichte vertoont hadde, dat de *H. Mercurius* den daader daar van geweest was. (*y*) Booven welk onbeschaamt gevoelen niets grouwelijkers en voor de Heydenen ergerlijkers kan bedagt werden, waar uyt ook het verdorve weezen der Christenheid toen ter tijd al zoo klaar als de Zon te zien was, en dat nog wel van die geene, welke het zuy-

Of de Christenen Julianus omgebragt hebben.

verste

(*q*) Libanius Orat. Socrates. Sozomenus. Cedrenus. Zonaras. Marcellinus. Sextus. Rufus. Victor in Epitome. (Ignatius.) (*r*) Theodoritus III. c. 25. Gregorius Nazianzenus orat. 2. (*s*) Nicephorus X. c. 35. Sozomenus. Philostorgius Chronicon Alexan. Chrysostomus orat. adv. gentil. Augustinus V. de Civ. Dei c. 21. (*t*) Ammian. Marcell. lib. XXV. Libanius orat. fun. (*u*) Idem ap. Sozomen. lib. VI. c. 1. (*x*) Sozom. (*y*) Damascen. orat. 1. de Imag.

verfte geloove wilden hebben, dat ook, na haaren zin, met zoo grouwelyk eene moorddaadigheyd wel konde beftaan, ja nog pryzens waardig was. Jaar CCC. tot CD.

19. Dit zal voor ditmaal genoeg hier van zijn, fchoon 'er nog wel veel overfchiet, niet ergens tot onfchuldiginge van eenig ongelijk, of Heydenfche grouwel, maar tot eene onpartydige kenniffe der *Hiftorifche* waarheyd. Om dan op onze ordre weeder te koomen, zoo kan men hier uyt wel licht befluyten, dat deeze tyd der Chriftenen, onder *Julianus*, niet zoo wel onder de vervolgingen, als wel voor eenige onderdrukkinge te reekenen is. Aangezien hy meer van haar aan verachting, kwaade achterklap, befchuldigingen en diergelyke, als zy van hem geleeden hebben. Gelyk ook de tyden van *Valens* niet onder de regte vervolgingen behooren; alwaar, voor eerft, niet alle de partyen der Chriftenen, maar alleen de eene, wat uytgeftaan heeft, en zulks maar in 't *Ooften*, daar hy alleen wat te zeggen hadde. Daar ondertuffchen niet alleen elders alles veylig en geruft was, maar dat ook, midden in zyn gebied, de hoofden der partyen, te weeten *Athanafius*, *Bafilius* en *Nazianzenus*, vry uytgingen, fchoon men haar nu en dan wel wat dreigde, en op haar aandrong. De vervolginge raakte dan wel meeft eenige onruftige Biffchoppen, welke by haare gewaanden yver dikmaals niet zonder fchuld of een kwaad geweeten moeften lyden. Onder deeze waaren wel de voornaamfte *Eufebius van Samofaten*, *Pelagius*, *Barfes*, *Petrus*, *Meletius* en andere. (*z*) En het is gewis, dat zulke Heeren wel gaarne ruft gehad, en niemand op hun zeer getreeden zouden hebben, als zy maar van de geeftelykheid met vreede gelaaten waaren geworden; daar in teegendeel die geene, welke by hen gehoor hadden, haar teegens haare teegenpartyen ophitften, of de andere, met haaren gewaande yver voor de ingebeelde regtgeloovigheyd, met fchelden en verdoemen het zoo verre dreeven, dat zy daar door genoodzaakt wierden, om acht daar op te moeten flaan. Het eerfte is van *Valens* klaar, die zig van *Eudoxius*, Biffchop van *Conftantinopolen*, door hulp van zyne gemalinne zoo liet inneemen, dat hy hem met een lichaamelyken eed fwoer, dat hy de regtgeloovige uyt het land wilde dryven; (*a*) welk toezeggen hy dan by zyn ziel te houden gefwooren had, en alzoo door de Leeraars zelfs tot moord en doodflag vervoert wierd, gelyk het dan dikmaals alzoo toegaat.

Regeeringe van Valens.

Of het eene vervolginge geweeft is.

20. Voorts kan een verftandig Man uyt dit alles wel afneemen, hoe dat alles, na den uytterlyken toeftand, in deeze eeuwe daar heel anders uytzag, als in de voorige; want, of het wel op de gedagte wyze in den aanvang nog onder de Heydenen uyttermaaten fcherp toeging, zoo hield dog de vervolginge op eenmaal fchielijk op, en de lieden begonnen al voort eene inbeeldinge en luft na goede daagen te bekoomen. Deeze veyligheyd verleydde haar zoo verre, dat zy zelf onder malkanderen oneenig wierden, en elkandere dikmaals veel heeviger vervolgden, als de Heydenen haar te vooren gedaan hadden. Den handel van *Julianus* teegens haar was waarlyk maar een kinderfpel, teegen de grouwelyke bedryven, die onder de *partyen* over geringe zaaken voorvielen; en het mogten wel te regt de ergfte vervolgingen heeten, wanneer die geene, welke Broeders moeften zyn, elkanderen zoo grouwelyk in 't hair zaaten, dat het zelden zonder bloedftorten afliep: dog ik laate met voordagt na, om hier verder van te fchryven, en wil liever onderzoeken, hoe het toen onder die Keyzers toegegaan is, welke men geene vervolginge der *Chriftenen* toefchryft. Welkers bericht een noodzaakelyk be- Onruft in deeze eeuwe.

(*z*) Theodoritus IV. c. 17. feqq. Sozomen. VI. Socrat. IV. Bafilius M. ep. (*a*) Theodoritus.

Jaar CCC. tot CD.

grip van deeze ganſche eeuwe geeven kan, als het, met het geene nu reeds al geſchied is, na behooren wel werd vergeleeken. En door dien de meeſte voorvallen zig in de bedryven van zeekere Keyzers verdeelen, zoo zal ik haare tyden daarom ook alhier in 't korte voorſtellen, ten eynde de toeſtand der Chriſtenen daar uyt na derzelver voornaamſte ſtukken, duydelyk mag gezien werden.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den toeſtand der Chriſtenen onder de uytterlyke ruſt; en wel inzonderheyd, onder Conſtantyn de Groote.

§. I.

DE Keyzers nu, onder welke de Chriſtenen, en wel inzonderheyd de zoogenaamde rechtgeloovige, zig na de gemeene meening wel bevonden hebben, waaren in deeze eeuwe *Conſtantyn de Groote*, *Jovianus*, *Valentinianus*, *Gratianus*, *Valentinianus de Jonge*, en *Theodoſius de Groote*. Van de eerſte is het de moeite wel waardig, om het voornaamſte van den beginne aan op te haalen, om dat zyne *Hiſtorie* voor alle andere zeer befaamd is. Daar wy dan voor af ſtellen, het geene van de Schryvers van deeze tyden in 't gemeen, en van *Conſtantyn* in 't byzonder; als meede van de geloofwaardigheyd van *Euſebius*, en van andere in onze *Afbeeldinge der eerſte Chriſtenen* is ter needer geſtelt, het geene onze voorgenoomene kortheyd niet toelaat, om hier ter plaatze weeder op te haalen. De intreede en aanvang van zyne regeeringe is dan voor alle dingen aanmerkelyk, die men terſtond met eene handtaſtelyke *fabel* wonderlyk, of veel eer bedenkelyk, maaken wil, als of naamelyk een Engel aan *Conſtantius* zyn Vader hadde bevoolen, om hem het Rijk toe te vertrouwen. (*a*) Het geene iemand eeven zoo weynig gelooven zal, als, dat andere voorgeeven, dat hy van hem in 't byzyn van den Raad en van 't volk tot Keyzer beveſtigt is geworden. (*b*) Aangezien de overige Schryvers hier teegen nog deeze zaak, nog eenigen anderen *tytel* tot het nazaatſchap noemen, of iets breeder weeten by te brengen, als dat hy alleen volgens het regt der natuure, het Ryk bekoomen hadde, en by de lykſtaatzie van *Conſtantius* van het volk daar voor wierd uytgeroepen. (*c*) Daar dan het Krygsvolk, na de wyze van dien tyd, niet weynig toe heeft geholpen, by welke een groot, ja het meeſte deel van zulke zaaken ſtond. Deeze hadden de hoop van een groote vergeldinge gevat, die zy van *Conſtantinus* verwagten, om dat hy zig altyd op hoop van 't Keyzerdom milddaadig teegens de Soldaaten beweezen hadde. (*d*) En door zulke middelen heeft hy hier na ook de Krygslieden altyd in eene toegeneegenheyd tot hem gehouden, waarom hy ook zeer veel gelds op zyn eer heeft moeten verſpillen, gelyk als een ervaare *Hiſtorie Schryver* zulks ook heel wel aanmerkt. (*e*)

Hiſtorie van Conſtantinus de Groote.

Het begin van zyne regeeringe.

Fabel hier van.

Nazaatſchap van zynen Vader.

Zyne onechte geboorte.

2. Om dit nu te beeter te verſtaan, zoo is aan te merken, dat hy voor de echte kinderen van *Conſtantius*, en die van zyne echte gemaalinne *Theodora*, in de verkiezinge voorgetrokken wierd, onaangezien hy een onechte Zoon, en van eene onechte Moeder gebooren was, (ἀσέμνου μητρὸς οὐδὲ κατὰ νόμον συνελθούσης γεγονώς,) *item*, uyt een duyſter huwelyk, (*ex ob-*

(*a*) Zonaras in Dioclet. Tom. II. p. 246. (*b*) Nicephorus VII. c. 19. (*c*) Euſebius l. v. C. M. c. 15. 16. 18. & VIII. Hiſt. Eccl. 26. & ult. (*d*) Zoſimus lib. II. c. 9. (*e*) Leunclavius. l. c.

Jaar CCC. tot CD.

Helena was een byzit.

obſcuriori matrimonio) *(f)* Deeze dan is *Helena* geweeſt, daar zich *Conſtantius* eens, op een reys naar *Trapanum*, op de toelaatinge van haar eyge Vader, zyn waard, by gevoegt, en haar booven zyne echte Vrouw tot zig genoomen hadde, zynde van haar eyge Vader by hem gebragt, gelyk als eenige zydige Schryvers ſtaande houden, daar ze dan nog zommige ſmaakelooze verdigtzelen byvoegen. *(g)* Andere noemen haar wel uytdrukkelijk eene byzit, als ook *ſtabularia*, die een herbergier toegehoort hadde, *(h)* en haar verbond noemt men een onechte trouw. *(i)* Al het welke zoo veel te zeekerder is, door dien de *Chriſtene Hiſtorie Schryvers* van dit alles, uyt eerbiedigheyd tot den Keyzer t'eenemaal ſtil zwygen, wiens roem zy daar meede niet willen verminderen. Schoon zy wel toeſtaan, dat dit te *Trapanum* geſchiet zoude zyn, en dat *Conſtantinus* daarom die plaats hier na *Helenopolis* heeft willen noemen. *(k)* Maar dat haar Vader een Koning in *Britannie* zoude geweeſt zyn, *(l)* zulks is al over lang weederlegt, door dien de verſtandigſte loochenen, dat hy in *Britannie* gebooren is, alhoewel hy in dat Eyland het Keyzerdom verkreegen heeft. *(m)* Dog het zy daar meede als het wil; in 't begin betwiſtten hem egter veele het Keyzerryk, en *Maxentius*, zoon van *Maximianus Herculeus*, liet zig ook tot den troon verheffen; uyt het welke, en ook uyt andere bedryven, zwaare oorlogen ontſtonden, zoo dat die korte en ydele eere des Keyzerdoms aan *Conſtantyn* zeer veel bloeds heeft gekoſt. Uyt welke en veele andere omſtandigheeden het den Leezer vry ſtaat te overweegen, of hy alleen na de goddelyke raad, en niet door menſchelyke hulp, tot het Rijk gekoomen is, gelyk zyne gunſtgenooten wel voorgegeeven hebben. *(n)*

Oorlog met Maxentius.

Bekeeringe van Conſtantyn de Groote tot het Chriſtendom.

3. 't Geene men verders van zyne bekeeringe tot het Chriſtendom roemd, ſtaat zoo vaſt niet, als veele zig wel mochten inbeelden. Wil men op de eerſte waare aart des rechten ongeveynsden Chriſtendoms zien, zoo loochenen het de verſtandige met malkanderen t'eenemaal, dat hy ooit een oprecht Chriſten geweeſt is, maar zy zeggen, dat hy, als een verzoeker en bedrieger gedoopt is geweeſt. *Hy is in de Kerk in gegaan*, ſchryfd een beroemd man, *niet als een waar en volkoomen Chriſten, ('t geen in der daad goed en te wenſchen geweeſt was,) maar hy heeft met zig daar in gebragt hooge ſtaat, eere, waapenen, zeegepraalen, hoogmoed, en pragt: dat is, hy is onder het geleyde des Satans in het huys van Chriſtus ingegaan, en hy heeft, teegens alle moogelykheyd, twee hoofden of rijken te zaamen willen vereenigen, als dat van God, en van den Duyvel. (o)* En een ander bekend, *dat de weereld met haare wellusten, hoogmoed, en gierigheyd van hem met geweld toen ter tyd in de Kerk gebragt en ingedrongen is. (p)* Ook, *dat alle hoovaardye en weelde heeft op eenmaal onder de Chriſtenen de overhand genoomen, zoo dat hier na geen verbieden meer geholpen heeft. (q)* Dat deeze en andere Schryvers nu na de waarheyd, zulks geoordeeld hebben, is uyt veele ooirkonden gewis. Ten minſten heeft hy eerſt

Wangeloovige.

(f) Zoſimus l. c. *(g)* Nicephorus VII. c. 18. Zonaras Tom. III. p. 1. Joſephus. Ægyptius. *(h)* Caſſiodorus in Chron. ad Ann. X. Dioclet. Beda lib. I. Hiſtor. Eccl. c. 8. Ambroſ. Orat. Fun. in Theodoſ. Gobelinus Perſona Æt. VI. Coſmodrom. c. 13. Conradus Urſpergenſis Zoſimus. Oroſius. Chronicon Alex. *(i)* Eutropius lib. X. *(k)* Socrates l. c. 17. Rheavienſem vocat Eutychius Orig. Alex. *(l)* Wilhelmus Malmesburienſis. Joh. Sarisburienſis. Gobelinus. Guil. Cambdenus Britann. p. 570. Uſſerius Ant. Brit. p. 174. Baronius Ann. CCCVI. n. 5. Spondanus ad h. A. Dreſſerus p. H. Iſag. p. 323. *(m)* Lipſius lib. IV. de Magnit. Rom. c. 11. & not. p. 220. Beda Hiſtor. Angl. c. 8. *(n)* Euſebius l. VII. C. M. c. 18. (*) Benedictus Presbyter ap. Sandium lib. II. H. E. init. *(o)* Rittershuſius lib. VI. Lect. S. c. 17. *(p)* Zieglerus præf. de Epiſc. *(q)* Spanhemius Introd. H. E. Sec. IV. pag. 105. Conſentit Petr. Cunæus præf. ad Julian. Cæſ.

Jaar CCC. tot CD.

eerst al ontrent zes jaaren lang, tot het jaar 312. of 313. toe, geregeert, eer men van zyne verandering iets het geringste weet te zeggen: en hier na begon hy de partye der Christenen te houden, alleen op een staatkundige gront-reegel, op dat hy zoo veel te beeter van 't *Ryk* meester konde werden, gelyk als men wel met reede mag besluyten. (*r*) Gelyk ook den tyran *Maxentius* zelfs in 't begin, toen hy gaarne Opperheer was geweest, zig aanstelde, als of hy een Christen wilde worden, alleen op dat hy een ingang in de gemoederen der onderdaanen mogt krygen, en haar met zoete woorden in slaap wiegen, tot dat hy haar het net over 't hoofd geworpen hadde. (*s*) Ja *Licinius* zelve maakte voor de Christenen al te goede, en gunstige ordinantien, en verdiende daar door, dat de Christenen hem een stichter des vreedes en der godzaaligheyd noemden. (*t*) Ondertusschen bleeven zy beyde zoo voor als na, *tyrannen* en ongeloovige lieden, en ze zyn daarom niet voor Christenen te houden.

Geveynstheyd van Maxentius,

En Licinius.

4. Wat de Schryvers nu in 't gemeen tot bewys des Christendoms van *Constantyn* bybrengen, zulks alles is zeer ongewis. De *Fabel* van zyn doop, in 't begin van zyne regeeringe, vind by de voorgaande uytvinders niet eens meer geloof, daar men de lieden heeft willen wys maaken, dat *Constantinus* de melaatsheyd heeft gehad, en van de *Roomsche Bisschop Sylvester* op een wonderlyke wyze geneezen is, waar op hem ook den doop toegediend wierd. Dat ook zyn vader *Constantius* niets minder als een Christen geweest is, en daarom van hem niet daar toe heeft konnen aangevoerd werden, daar van is in het voorgaande hoofdstuk nu reeds al gesprooken. Alhoewel *Eusebius* het Christendom van *Constantyn* daar uyt bewyzen wil, dewyle hy de godzaaligheyd van zynen vader nageyvert hadde, dog hy kan geen vaste grond daar van bybrengen. Van zyne moeder werd alles ook met *Fabelen* doormengd, en het is wel een ellendigen grond van haar Christendom, die de rechte oude Historie Schryvers verhaalen, als of zy naamelyk door een woorden-twist, die de voorzeyde *Sylvester* met een *Jood* hadde gehouden, bekeerd, en daar op gedoopt was geworden. (*u*) Waar van echter, als ook van *Constantyns* eygene waare bekeeringe, de andere Schryvers t'eenemaal stil swygen, schoon zy alles tot zyne verheffinge wel zorgvuldig opzoeken. Veel eer is het uyt het ordentlyk bericht van *Eusebius*, wel te zien, dat zy zich, na langen tyd, in haaren hoogen ouderdom, eerst by de Christenen heeft gevoegd, en, dat zy alzoo haaren zoon daar niet toe aangevoerd kan hebben. In 't byzonder daar hy daar by voegd, dat deeze *Helena* te vooren een heel boos wyf is geweest, en dat *Constantyn* zig over haare verandering zoo zeer verheugd hadde, dat hy haar de eernaam van Keyzerin heeft gegeeven, en te gelyk vryheyd om de Keyzerlyke inkomsten na haar believen te moogen gebruyken. Die zy ook daar na rykelyk aangetast, en zeer heerlyk geleefd heeft. (*x*) Dog hier by heeft zy geen ander teeken van haar Christendom aan de Historie Schryvers nagelaaten, als dat zy twee pragtige *Tempelen* met groote kosten heeft laaten bouwen. (*y*) Want het geene de nieuwe Schryvers van haare needrigheyd en milddaadigheyd teegens den armen, en geringe vrouwen, stellen, dat zoude *Eusebius*, by haare lofreede, gantsch niet vergeeten hebben, indien het toen ter tyd waarlyk zoo geweest was. (*z*) Het geene ook van haare voorgegeevene kruysvindinge by de verstandige en geleerde plaats heeft,

Doop van Constantinus.

Het Christendom van Helena.

Haar verkwistinge.

Kruysvindinge.

(*r*) Scaliger. Spanhemius l. c. p. 353. Leideckerus Histor. Eccl. c. 17. p. 321. (*s*) Eusebius VIII. c. 26. (*t*) Ibid. c. 29. IX. c. 8. (*u*) Nicephorus VII. c. 36. Zonaras Tom. III. p. 5. 6. (Eusebius III. V. C. c. 46.) (*x*) Sozomenus II. c. 2. (*y*) Ibidem. (*z*) Socrates I. c. 13. 18. Sozomenus.

Jaar CCC. tot CD.

heeft, daar de oudste Schryvers niets van willen weeten, maar daar de andere zoo veel te meer gewag van maaken, en opsnyen. (*)

Andere meeningen van Constantyns bekeeringe.

5. Zoo weynig nu als uyt het leeven der ouders van *Constantyn* iets van zijn Christendom te haalen is, eeven zoo weynig konnen de andere gissingen hier by de behoorelijke proef uytstaan. Men wil zeggen, dat hy uyt haat teegen zyne meede streevers, *Maximianus*, *Maximinus* en *Maxentius*, tot de Christenen is overgegaan; maar men denkt niet, dat dit Christendom, geen Christendom, maar een schrikkelyken grouwel geweest zoude zijn, als hy, tot verdriet van zyne vyanden zich maar alleen als een *Christen* aangesteld hadde. Dog *Eusebius* en schroomt geenzins, in zijne lof-reede, van hem voor te geeven, als of hy lang by zig zelven in overleg geweest was, welke Godsdienst hy zoude aanneemen. Alwaar andere weederom eene belacchelyke omstandigheyd byvoegen, dat *Sylvester* in zyne teegenwoordigheyd een Os, alleen met eenige woorden, die hy hem in de ooren sprak, omgebragt hadde, en weeder leevendig gemaakt. (*a*) Maar *Eusebius* gaat al voort, en zegd, dat hy eyndelyk zyn vader heeft gevolgd, van wiens ellendige godsdienst wy nu al gehoord hebben. En uyt deezen hebben het weer andere Schryvers genoomen, (*b*) die ook tot een hoofd-grond van zyn *Christendom* de verschyninge van het kruys zetten, waar van de Predikboeken en andere gemeene schriften heel veel weeten te zeggen. Van deeze zaaken, die het grootste aanzien aan *Constantyn* konnen geeven, is het in 't begin wel bedenkelyk, dat *Eusebius* in die Historie niet een woord daar van rept, maar hy zegd alleen, hoe hy, in den slag teegens *Maxentius*, tot God en *Christus* om hulpe heeft geroepen, en na de overwinninge het teeken des Kruyces aan zijn beeld laaten maaken. Alhoewel de geleerden ook heel wel aanmerken en bewyzen, dat ook de Heydenen zelfs toenmaals al het teeken $\frac{P}{X}$ in 't gebruyk gehad hebben, en alle naamen daar meede te kennen gegeeven, welke van een X en P begonden. (*c*)

Verschyning van 't kruys.

Teeken van 't kruys by de Heydenen in 't gebruyk.

Verhaalen van deeze verschyninge.

6. Maar in de beschryvinge van zijn leeven steld *Eusebius* die zaak heel anders voor, waar uyt het naderhand andere maar uyt geschreeven hebben. (*d*) Naamelyk, dat hy, en het gansche heyr op de klaare middag, aan den Heemel booven de Zon, een helder kruys hadden gezien, met dit opschrift: ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ. IN HOC VINCES. *Hier in zult gy overwinnen.* Nu zijn voor eerst de vertellingen hier van zeer verscheyden, want eenige zeggen, dat de Engelen by hem stonden, en deeze woorden uytgesprooken hadden, dog niet, dat hy die aan den Heemel zoude gezien hebben. (*e*) Andere zeggen weeder, dat 'er zeekere Sterren in zulk eene gestalte hadden gestaan, die deeze woorden uytgedrukt zouden hebben. (*f*) Weederom andere, dat hy het des nagts in een gezigte gezien hadde, en dat de Engelen dit tot hem zouden gesprooken hebben; 't welk anders van *Christus* gezegd werd, dat hy dit teeken in zijne vaandels zoude stellen. (*g*) Waar meede dan het bygeloof, met de Beelden en Heyligdommen treffelijk bekragtigt geworden is, die men hier na zoo veel kragt toegeschreeven heeft. Van daar zyn ook straks meer andere diergelijke dingen bedagt, gelyk als by voorbeeld, *Probianus* by brengt, dat hy ook in een gezigt het teeken van 't Kruys onder

(*) Ambrosius Orat. de obitu Theod. Paulinus ep. 9. Theodor. I. 10. Nicephor. VIII. 29. Simeon Metaphrast. in Vit. Helenæ v. Salmas. epist. de cruce. Baronius. Spondanus. (Eusebius I. V.C.M. c. 20.) (*a*) Nicephorus VII. c. 36. Zonaras Tom. III. Marianus Scotus. (*b*) Nicephorus VII. c. 29. (Euseb. IX. 8.) (*c*) Casalius de Rit. Eccl. (*d*) Eusebius I. V.C.M. c. 22. Sozomenus I. c. 36. Zonaras Tom. III. p. 1. Niceph. l. c. Socrates. Philostorgius. Lactantius de Martyr. Persec. (*e*) Sozomenus. (*f*) Niceph. Zonaras. (*g*) Gobelinus persona Ætat. VI. c. 15. Conradus Urspergensis.

Jaar CCC. tot CD.

andere zaaken op het Outaar hadde zien leggen. (*h*) Om nu niet op te haalen, wat men anderzins voor een reeks van wonderen met deeze kruys standaart verzonnen heeft. (*i*) Dog, om weeder ter zaake te koomen, zoo kan men het voorgeeven van *Eusebius* onmoogelyk niet te zaamen brengen, daar hy eens steld, dat het gantsche Heyr dit wonder hadde gezien, en dan nog den Leezer overreeden wil, dat het zoo zeldzaam en onbekend geweest is, dat de Keyzer het hem zelver vertellen, en met een eed bevestigen moeste. Waar door ook de volgende vertellinge van zelfs wegvalt, als wanneer *Constantyn* het den Priester gevraagd, en die het op *Christus* geduyd hadde, die hy daar na tot zig getrokken, en in groote eer daar over gehouden heeft. Gelykerwys dan ook van het laatste heel andere oorzaaken openbaar zijn, waarom hy de leere der *Christenen* begunstigd, en anderzins iets schynbaarlyks voorgenoomen heeft, waar van het hoofdwerk op eene heerschkunde uytloopt, gelyk als wy nu haast zullen zien.

Constantyn is eerst op het eynde van zijn leeven gedoopt geworden.

7. Het alleraanmerkenswaardigste is het getuygenis der ervaarenste Schryvers, naamelyk dat *Constantyn* eerst op het eynde van zijn leeven een *Catechumenus* of aanvanger in 't *Christendom* is geworden. (*k*) En, door dien zyn doop zelfs ook van veelen in twyffel wierd getrokken, en dat *Eusebius* meede, onder zoo veele onnoodige omstandigheeden dit aldergewigtigste punt t'eenemaal overslaat, en als stilswygende toe staat, dat hy, nog gedoopt, nog bevestigd, nog tot het Avondmaal en tot de overige gemeenschap der *Christenen* toegelaaten is geweest; zoo kan men van zyn *Christendom* byzonder weynig besluyten. Waar by dan nog komt, dat 'er, uyt al zyn bedryf en de overige geschiedenissen van zynen tyd, nog zoo veel Heydensch weezen blykt. Het tweede, dat van de Christenen in hem geroemd word, heeft ook al van een geveynst gemoed, uyt staatkundige oorzaaken konnen geschieden. Het geene de terstont volgende grouwelyke lasterstukken nog klaarder toonen zullen, die voor dien tyd geschied zijn, dat hy een Christen zou geworden zijn. Gelijk van de moord van zijn eyge zoon aangemerkt word, die in het twintigste Jaar van zyne regeeringe is voorgevallen, na dat hy, neevens zijn vader, al veele afkondigingen (*edicta*) voor de Christenen meede onderteekend hadde. In welke afkondigingen egter van *Christus* eygentlijk niet na de grondstellingen des Christendoms gedagt werd, maar daar in alleen de wet en tugt der Christenen bygebragt wierden. (*l*) Ondertusschen had hy egter in zulk een uytschryven aan de Heydenen wel uytdrukkelijk toegelaaten, dat zy haare Godsdienstige oeffeningen zouden behouden, ja wat nog meer is, hy vermaant haar opentlyk, dat een ieder by dat geene, dat hy voor regt en goed hield, zoude blyven, en den ander niet hinderlyk zyn. (*m*) Welk schrift (*rescript*) *Eusebius* zonder eenige grond zoo wyt uyttrekt, als of hy de Heydensche waarzeggingen en offerhanden verhinderd zoude hebben. Ondertusschen is hier uyt te zien, hoe verre deeze bekentenis van *Constantijn* van het Christendom zig uytstrekken kan.

Zijne afkondigingen voor de Christenen.

8. De overige kenteekens van zijne bekeeringe, gelijk als *Eusebius* die na malkanderen steld, hebben het aanzien, dat zy op verre na nog geen regtschaape Christen, na het monster der eerste tyden, uyt konnen maaken. In de twist van *Arrius* en *Alexander* waaren de regtgeloovige gantsch niet wel over hem te vreede, om dat hy die voor zulk een slegte en gantsch onnoodige zaak hield, ja voor eene onbedachtheyd, dat men zig daar over moeije-

Zyn gevoelen weegens de Godsdienst.

(*h*) Sozomenus II. c. 3. (*i*) Eusebius II. V. C. M. c. 7. seqq. (*k*) Valesius ad Eusebium p. 251. (*l*) Euseb. II. V. C. M. c. 25. 27. (*m*) Idem V. C. M. c. 55. 59.

moeijelyk wilde maaken. (*n*) „ Alzoo men hier by belyden moet, dat „hy, als een onweetende, van de Godsdienst al te onheylig en te licht-„vaardig geoordeeld heeft, of ook wel de *Arriaanen*, al voort in 't be-„gin, gelyk als hier na opentlyk geschiedde, by gevallen was. De andere uytterlyke gebaarden en stellingen, welke *Eusebius* zoo hoog verheft, bewyzen gantsch geen waar Christen, en betoonen aan de verstandigen veel eer zulks alles maar eene huychelereye geweest te zyn. Tot een voorbeeld, wanneer hy roemd, dat hy zig zoo dikmaals met het kruys hadde geteekend, en dat hy met het teeken des kruyces op de standaarden groots geweest was, en dat hy, door Goddelyk ingeeven zig met het kruys op het hoofd, en den draak onder de voeten, had laaten afmaalen; welke beeltenis hy ook in 't openbaar hadde voorgesteld. Zoodaanig zyn ook zyne andere verrigtingen by het *Niceensche Concilie* geweest, welke een bloote *reflexie* of opzigt op de magtige, en by het volk zoo wel geziene Geestelykheyd van dien tyd te kennen geeven. Gelyk ook de stigtinge van een *Tempel* te *Jerusalem*, en de groote onkosten en pragt daar by, veel meer een ellendig verval des Christendoms, en zyne onnodige verkwistingen vertoonen, als een regtschaape Christelyk verstand, dat na den aart der voorige Christenen hadde moeten bestierd werden.

Jaar CCC. tot CD.

Huychelerey.

9. En dit waaren wel de voornaamste dingen, die het Christendom van *Constantyn* zouden hebben moeten bewyzen; die dan de *Papisten* en andere *Pausgezinde* zoo veel te zorgvuldiger te zaamen raapen, hoe meer haar daar aan geleegen mag zyn, op dat dog de huychelerye van de zelve tyden tot haar voordeel in swang ging en bleef. (*o*) Hier van daan vind men ook zoo veele openbaare vleyeryen en lofreedenen, welke by en na zyn leeven van de Geestelykheyd hem te gevalle zoo ruym zyn uytgemeeten. Waar door zy hem dan te meer hebben willen beweegen, om zig milddaadig teegens haar te toonen. By de minste zal dan *Eusebius* geloof vinden, wanneer hy onder anderen van hem roemd, dat hy zoo zeedig geweest was, en geen lof van hem zelfs hadde konnen verdraagen. Daar hy zelfs oogenschynelyk, door zyne ongemeene vleijeryen in de lof-reeden van *Constantyn* het regte teegendeel van bewyst, die hy nogtans voor den Keyzer zelfs gedaan hadde. Waar door hem andere weeder, niet zonder reeden, eene onmaatige begeerte tot lof toeschryven. (*p*) Het geene de Heeren Bisschoppen ook wel merkten, en wisten te gebruyken, als zy hem ten onregte, nu een *Apostel*, dan zoo een noemden, die de *Apostelen* heel gelyk was, dan weer, een boode van God, en zoo voort, die niet van buyten, nog door menschen, maar van den heemel, gezonden was, en zoo voort. (*p*) Daar toe dan ook het gedenkteeken behoord, waar in hy onder anderen RELIGIONIS ET FIDEI AUCTOR, *een stichter van de Godsdienst en van 't geloof* genaamd werd. (*q*) Ja zy noemden hem ook wel een Bisschop der Kerken, en ze wisten dikmaals zelfs niet, hoe ze hem, om eene beete broods, hoog genoeg verheffen zouden. Dit kwam daar van daan, dat hy in zyne milddadigheyd byzonder op de Geestelykheyd het ooge hadde, en haar daar meede t'eenemaal tot zyne vrienden maakte, gelyk uyt alle de oirkonden klaar blykt, en elders aangeweezen werd. Ik laat staan, wat men onder zynen naam al voor een hoop verdichte vereeringen en voorregten aanwyst, en die over zoo veele geroofde goederen tot een dekmantel

Vleyeryen van de Geestelykheyd teegens Constantyn.

(*n*) Eusebius l. c. 66. 67. Ibid. III. c. 2. seqq. 10. seqq. (*o*) Baronius A. CCXII. n. 6. Bozius lib. III. cont. Machiar. c. 1. seqq. Bellarminus, Spondanus, Eusebius IV. V. C. M. c. 48. (*p*) Theodoritus l. c. 2. Menologium Græcum & ap. Goldastum. (*q*) Apud Baronium l. c. Euseb. IV. c. 54.

Van CCC. tot CD.

mantel wil uytbreyden. En dit is zoo veel te minder verwonderens waardig, hoe meer de waarheyd *Eusebius* zelve gedwongen heeft, om te bekennen, dat veele van haar de miltdaadigheyd en goedheyd van *Constantyn* tot haar geltzugt en huychelerye zeer gemisbruykt hadden, om nu van andere bekenteniſſen niet te ſpreeken.

Zijn lof.

10. Alhoewel ondertuſſchen ons deeze en diergelyke bedroefde geſchiedeniſſen van het *Christendom* van deeze tyden veel voorkoomen, zoo blyven dog de andere inſtellingen aan haar zelven goet en nut, welke van hem of ook onder zijn naam van de Geeſtelykheyd gemaakt zijn, by aldien ze maar door zoo veelerhande misbruyken, en andere kwaade zaaken die niet verdorven hadden. De Schryvers roemen in 't gemeen hooglijk, hoe dat toen ter tyd, byzonder na het 18de Jaar van zijne regeeringe, of ontrent het Jaar van *Christus* 325, toen hy alleen de overhand verkreeg, de *Christenen* zoo veel voordeel geſchied is, zoo veel naamelyk, als de uytterlyke toeſtand betreft, want van de innerlyke zal beneeden naader geſprooken werden. Den inhoud van deeze beveelen of

Beveelen voor de Christenen.

ordinantien nu was deeze: Dat de vervolgingen der Christenen, die tot nog toe geduurd hadden, nu zouden ophouden, dat de verdreevene weeder te huys koomen, de gevangene knegten, en die tot de berg-werken en anderen arbeyd gedoemd waaren, weeder los en vry zouden werden. Het geene van goederen, huyzen, landeryen, en andere zaaken, den Chriſtenen afgenoomen was, dat zoude hen weeder gegeeven werden. De Leeraars zouden van alle belaſtingen, tol, en ſchattinge, vry zijn, en een ieder magt hebben, om kerken, en zeekere geldzommen daar toe, te moogen ſtigten, *legaten*, of erfmaakingen weg te maaken; en diergelijken. Gelijk dit nu den Chriſtenen uytterlijk zeer voordeelig geweeſt zoude zijn, indien zy het wyſſelijk, en na Goodes wille, aangewend hadden: zoo en konde het dog by den roem niet haalen, die men van de heerlijkheid des Chriſtendoms op de zelve tyd in 't gemeen maakte.

Vryheyd der Heydenen.

De Heydenen bleeven in haar oude weezen, *Constantyn* nam of verſtoorde niet eenen *Tempel* van haar, ten deele uyt vreeze voor de lieden, en ten deele uyt eene ongerymde bekommeringe, dat naamelijk de Steeden haar cieraad en pragtig aanzien door de afbreekinge van zoo veele en groote gebouwen mogten verliezen. (*s*) Hier van daan leeſt men ook nog van de grouwelijke ſchuylhoeken der Heydenſche Duyveleryen langen tyd na *Constantyns* tyden. Alzoo, dat dan ook nog alle landen, ſteeden en vlekken, alle hooge en laage rechtbanken, ampten, ſtanden en hooge leeraarſchappen, vol Heidenen waaren, en men de overgroote meenigte der Chriſtenen nog naaulijks merkte, dewijl zy onder zoo ontallijke deelen des Rijks zeer verdeeld en verſtrooit waaren. Ook gingen de oeffeningen van de Heydenſche Godsdienſt, feeſten, ſpeelen en zoo veelderleye openbaare grouwelen, nog altyd haaren ouden gang. Daar by ook de Heidenſche ſpreek-wijzen, gebruyken, en andere gedenk-teekenen, nog al wijd en breed wierden voort geplant: gelyk zulks alles de inſtellingen, hiſtorien, en andere ſchriften van dien tyd, klaarblykelijk uyt-wijzen.

11. Zoo groot kan een zaak of perzoon dikmaals wel na den uytterlyken ſchyn gemaakt werden, daar zomtyds heel weynig agter is, wanneer zy recht naauwkeurig, en zonder eenzydigheyd, behoorelyk verklaart werd. Wy zullen hier beneeden nog van het groote en onbeſchryffelyke onheyl hooren, dat het *Christendom* in deezen tyd overkwam. Ik zal ook niet veel van de ſchaade gedenken, die het Ryk by de

(*s*) Theodoritus v. c. 20. Codex Theodoſ. tit. de Pagan. Sacrif. & Templ.

de regeeringe van *Constantyn* geleeden heeft. Alleen zal ik maar op zyn perzoon en daaden zelfs nog een weynig zien, wanneer ik te vooren nog maar iets van de schaade erinnert zal hebben. Dit bekennen verstandige Staats-lieden gaarne, dat hy den ondergang van het *Roomsche Ryk* zeer verhaast heeft, onaangezien andere weeder desselfs afneeminge onder hem zeer roemen. (*t*) Doch dit moet men gansch niet voor een lasteringe houden, gelyk de onmaatige liefhebbers teegen het Heydensche getuygenis daar ontrent voorwenden: aangezien de hoofd-verwisselinge van de Stad *Rome* met *Constantinopolen* iemand alle zwaarigheyd tot genoegen wel beneemen kan. Waar by dan ook de *troupen*, die tot dien tyd toe aan den *Donau* en *Rhyn*, teegens de Ryks-vyanden stonden, na het *Oosten* toe getrokken, en de Landen teegen 't *Westen* voor den inval der grouwelyke *Barbaaren* moetwillig geopend wierden. En deeze verandering bragt onder anderen de Kerk ook schaade toe, dewyl de *Roomsche Bisschoppen* byzonderlyk geleegenheyd en middel daar door gegeeven wierd, om na eene nieuwe heerschappye om te zien, en in 't *Westen* metter tyd meester te werden. Om nu niet te zeggen wat voor ongehoorde kosten 'er wel aan de opregtinge van een nieuw Paleys, en de daar toe behoorende gebouwen, en andere cieraaden en pragt, vereyscht zyn geworden. Zoo dat zonder twyffel deeze nieuwe schouw-plaats der weereldsche ydelheyd, hovaardye, en wellust, ik wil zeggen, dit nieuw geboude *Constantinopolen* een onwrikbaar gedenkteeken van de eerzucht van zyn Stigter in de oogen van veele verstandigen geweest is. Behalven wat men in de nieuwe, onnoodige en overvloedige onderneemingen van de regeeringe, in verandering der ampten, de verdeelingen der Landschappen, en diergelyke mag gezocht hebben, waar door geen kleyne verwerringe en schaade in het gemeene best zyn voorgevallen.

Jaar CCC. tot CD.

Afneeminge des Ryks onder hem.

12. Men mag hem dan zoo veel ontschuldigen als men wil, zoo blyft het dog egter voor gewis, dat hy booven alle maaten verkwistende geweest is. Waar van daan het de geene, die in de *Historie* ervaaren zyn, niet zeldzaam voorkomt, wanneer de Oude gezegt hebben, dat hy in de eerste 10. Jaaren zeer goed geweest is, in de 12. volgende een moordenaar, en dat hy in de 10. laatste Jaaren als een onmondig kind heeft geleeft: dewyl hy met het geld zoo slegt omging. (*u*) Immers belyden alle Schryvers, dat hy zeer kwistig is geweest. (*x*) Gelyk hy dan een groote naam heeft gehad, ik wil niet zeggen in de opregtinge van den Godsdienst, in de verzorginge en overdaadige beschenkinge van de Geestelykheyd, in stichtinge der Kerken, en derzelver goederen. Ook niet, wat tot de oprechtinge van de nieuwe Hofstad, de opbouwinge van een nieuw Paleys, en van veele onnoodige pracht en hoogmoed, vereyscht wierd. De zwaare lasten en schattingen, waar meede het geheele Rijk toen ter tijd gedrukt wierd, konnen daar van best getuygen, en nog meer, als men met verwondering leest, hoe dat nochtans zulke onnoemelijke sommen nergens na toegereykt hebben, en de schat-kisten meestendeel uytgeput geweest zijn. Het geene dan niet alleen de Heydensche Schryvers van hem verhaalen, maar dat de Christenen zelfs, alhoewel teegens haaren dank, bekennen moeten. *Euagrius* weet *Zosimus* (dien hy daarom in toorn een grouwelijken duyvel noemd) met niets anders te weederleggen, als, dat hy loochent, dat *Constantyn* die schandelijke zoort van schattinge, *chrysargyrum* genaamd, uytgevonden hadde. Ondertusschen

Zijne verkwistingen.

Zwaare schattingen op de onderdaanen.

Chrysargyrum.

(*t*) Codex Theodos. & notitia utriusque Imperii. Conf. Grotius, Lipsius, Pufendorfius Introduct. Hist. c. 1. p. 48. Boxhornius Hist. Univers. Ann. CCCXXX. p. 291. (*u*) Bapt. Ignatius de Rom. Pp. lib. III. S. Aurelius Victor. (*x*) S. Aurel. Victor Epit. Zosimus II. c. 38. Euagrius lib. II. c. 40. Eusebius IV. c. 54.

Jaar CCC. tot CD.

kan hy de zaak echter niet loochenen, maar hy wil alleen ftaande houden, dat hy geen gierige vrek is geweeft, maar dat hy gaarne hadde weggegeeven: als meede, dat hy zulk een fchoone Stad hadde gebouwt, en wat van diergelyke lamme uytvluchten meer mag zyn. Het blyft dan alzoo meer dan al te waar, dat 'er toen ter tyd een groot gejammer en gezucht onder het gemeene volk over zulk eene onverdraaglyke fchattinge geweeft is. Waar op dan minder acht zal geflaagen zyn, hoe meer de Grooten maar op haar voordeel, en de Keyzer zelfs, op zyn roem en ftaat, het ooge hadde; waar by *Eufebius* zelfs niet loochenen kan, dat de Ampt-lieden in onklaar waater dapper gevifcht, en veel flimmer practyken aangefteld hebben, om dat *Conftantyn* veel door de vingeren gezien heeft. De Biffchoppen bekommerden zich niet meer om het arme volk, en zy hadden genoeg, als zy by de Groote maar eer, welluften en alles vol op bekoomen konden. En alzoo ging het over de gemeene Burger alleen, die dikmaals Vrouw en Kinderen moefte verkoopen, om de *executie* of rechts-uytvoeringe en andere dwang-middelen, te ontgaan. Hier door geraakte het Land ook in zulk een groote armoede, dat de lieden ten laatften haare Huyzen leedig lieten ftaan, en daar van daan gingen. (y)

Groot gejammer van 't volk.

Zyne wellultigheyd.

13. Men volgde ook niet weynig zyne daagelykfche welluften in, die men toen ter tyd al met het *Chriftendom* wilde vermengen. En, als *Eufebius* die zaak wat bewimpelen wil, daar hy in de lofreede van hem zegd, dat hy zyn luft aan allerleye cieraaden en fchoone zaaken hadde gehad; zoo geeft hy, als een lofreedenaar, daar door te verftaan, dat dit in onmaatigheyd, en veel meer als een Keyzer betaamde, gefchied is, alhoewel hy zulks als een deugd pryft. Hy weet ook niet genoeg te roemen, dat hem de *Perfiaanfche Gezanten*, goude kroonen, geel hair, of paruyken, geftikte bonte kleederen en diergelyke, vereert hebben. Ik wil juift niet van het oordeel van andere zeggen, daar *Julianus* hem, en zyn Zoon *Conftantius*, de ἀσωτίαν of een onordentelyk wellultig leeven toefchryft. De groote pracht en overdaad, die niet alleen by het Hof, maar ook in de Kerk toen ter tyd ingevoert, en als goed gekeurt geworden zyn, ontkennen zyne liefhebbers zoo t'eenemaal niet, dat zy het als een heerlyke zaak niet veel meer hoog verheffen. Daarom heeft het de naam by de zulke, dat hy de Kerk met allerhande zoorten van welftand gelukkig gemaakt, en met alle goederen, ja ook met alle plaizieren en vermaak als overftrooyt heeft, zoo dat alles na wenfch en vreugde toegegaan is. (z) Waar by men zich noch niet ontziet, na den aart der oude pluymftrykers, de dierbaarfte voorzeggingen der *Propheeten*, van *Chriftus* en zyn Ryk, op deeze zaaken ten vollen te duyden, en wel recht een zoo genaamt *Cerinthianifch* Ryk vaft te ftellen, alwaar *Chriftus* op aarde, by alle weelde en welluft, nochtans heerfchen konde.

Pracht en overdaad.

Ook in de Kerken.

Zyne moorddadigheid,

14. Wy hebben nu reeds al gehoort, dat men van hem toen ter tyd al in een fpreekwoord gewoon was te zeggen, dat hy tot in 't 22. Jaar van zyne regeeringe een moordenaar was geweeft. Dit zal de onervarene van deezen zoo hoog gepreezen Keyzer, moogelyk wel heel vreemd voorgekoomen zyn, by aldien ze op het navolgende naricht geen acht neemen. De *Chriftelyke* Schryvers verhaalen, dat hy zynen zwaager *Licinius*, na dat hy de overhand behouden hadde, te *Theffalonica*, alwaar hy zich, om als een gemeen Burger te leeven, na toe begeeven hadde, met alle de zyne, heeft laaten ombrengen, (a) en zelfs teegens alle recht en eeden, die

Aan Licinius en zyn Huysgezin

Teegens recht en eed.

(y) Zofimus l. c. (z) Eufebius IV. c. 7. Julianus in Cæfaribus. Franfc. Balduinus. (a) Eufebius II. c. 18. & lib. X. Hiftor. c. ult.

die hy hem gefwooren hadde, (*b*) het geene anderen weeder met een ellendig voorwendzel ontfchuldigen, naamelyk, dat hy hier in zyn Schoon-vader *Maximianus*, die grouwelyke *Tyran*, had nagevolgt, en *Licinius* het leeven had laaten beneemen, op dat hy hem niet weeder na de Kroon zoude ftaan. (*c*) Dog de omftandigheeden van deeze grouwelyke daad geeven alzins genoegzaam te kennen, dat *Licinius* geenzins door eenige opftand hem oorzaak daar toe gegeeven hadde, gelyk als de nieuwe Schryvers doorgaands zonder eenige grond melden, overmits *Eufebius* en andere dit wel tot ontfchuldiginge zouden gebruykt gehad hebben, indien het waar was geweeft. (*d*) Hier teegen nu brengen deeze maar alleen de bloote argwaan tot zyn verfchooninge by, maar andere voegen daar noch by, hoe de ongelukkige *Licinius Conftantyn* te gemoed gegaan is, hem te voet gevallen, en hem voor zyn Heer en Keyzer opentlyk erkent en verklaart heeft, waar door hy ook voor zeeker hadde gehoopt, dat men hem niets kwaads zoude doen, te meer noch, nademaal *Conftantyn* aan zyn Vrouw zulks met eede gefwooren hadde. Maar dat hy aanftonds *Martinianus* hadde laaten ombrengen, en *Licinius*, onder fchyn, als of hy nu veylig zoude zyn, na *Theffalonica* gezonden, doch kort daar na jammerlyk met een ftrik had laaten verwurgen. Alwaar dan eenige Schryvers ook by gedenken, dat diergelyke meineedigheyd by *Conftantyn* heel niet ongewoon is geweeft: (*e*) waar teegen dan de andere, die dit willen weederleggen, niets van belang konnen bybrengen. Daar en teegen is het ook aanmerkelyk, dat hy, zoo aanftonds na deeze moord, na de *Niceenfche Kerkelyke Vergaadering* is getrokken, welke nu reeds al befchreeven was, gelyk men reekent in 't Jaar 325. En op zulk eene wyze heeft zich *Conftantyn* tot een Heer over het gantfche Rijk gemaakt, en na zynen zin zyn throon willen beveftigen. Doch verftandige en onzydige menfchen, zullen, by deeze en meer andere diergelyke bedryven, tuffchen hem en de voorige bloeddorftige Keyzers, weynig of geen onderfcheid konnen vinden. Ten minften is het openbaar, dat alle deeze moorddaadigheeden uyt eene bloote begeerte zyn gefchiet, om alleen te konnen heerfchen, en veylig te zyn. (*f*)

Jaar CCC. tot CD.

Meineedigheyd van Conftantyn.

15. Verders heeft hy noch daar en booven de Zoon van zyn Zufter *Conftantia*, *Licinius de Jonge*, een wakker Man, gelyk hy geroemt werd, ook al laaten ombrengen, na dat hy nu, door de gelukkige voortgang van zyne zaaken, zeer verandert was. (*g*) Ja 't geene noch meer te verwonderen is, hy heeft zyn eygen Zoon *Crifpus*, een jong Heer van zeer groote hoope, die hy ook al tot *Cæfar* verklaart hadde, niet verfchoont, maar hem op een zeer jammerlyke en heel verfchrikkelyke wyze om 't leeven doen brengen. De reede hier van was deeze: *Conftantyn* hadde twee Vrouwen, *Minervina* en *Faufta*, waar van de eerfte by zommige Schryvers maar een byzit werd genaamd. De tweede was de Dochter van *Maximianus*, die ook van haar Gemaal meer als de eerfte wierd bemind. Nu gebeurde het, dat 'er aan het Hof een loopend gerucht ging, als of *Crifpus* met zyn Stiefmoeder *Faufta* in 't heymelyk zeer kwaalyk leefde, en daarom wierd hy daar over, uyt laft van zynen Vader, te *Pola*, een Stad in *Iftrie*, heymelyk met vergift omgebragt. Dit verdroot de oude Groot-moeder *Helena* booven maaten zeer, en door dien zy uyt de aangehaalde oorzaaken, als een Schoon-moeder haar Schoon-dochter *Faufta*, booven dat nog vyandig was, zoo bragt zy het, met fchelden, fchreyen en

Zyne moorddaadigheyd aan Licinius de Jonge,

En aan zyn eigen Zoon Crifpus.

(*b*) Hieronym. in Chron. (*c*) Orofius l. VII. c. 28. (*d*) Socrates lib. I. c. I. Cedrenus. Zonaras. Tom. III. p. 4. (*e*) Zofimus II. c. 28. (*f*) Euagrius III. c. 39. Spanhemius ad Juliani Cæfares p. 278. (*g*) Eutropius lib. X. c. 4.

Jaar CCC. tot CD.

en weenen, volgens den aart der booze wyven, zoo verre, dat zy *Constantyn* tot nog een grouwelijker daad bewoog. Want hy erkende de omgebragte *Crispus* voor onschuldig, waar over hy dan zijn Vrouw wilde straffen. Dus liet hy een Badstoove op het heetste stooken, en de arme *Fausta* op het erbarmelykste daar in verstikken. Deeze *Historie* verswygen zommige Schryvers, byzonder *Eusebius* en zyns gelyke, met voordacht, op dat de roem van *Constantyn*, van haar zoo hoog geheeven zynde, daar door op eenmaal niet bezoedeld mochte werden. Andere maaken de omstandigheeden van deeze moord nog al schrikkelyker; in teegendeel willen het zommige Schryvers liever t'eenemaal ontkennen, en voor een lasteringe der Heydenen teegens hem uytgeeven, die zy bedagt hadden om *Constantyn* daar door gehaat te maaken. (*h*) Doch zy werden van te veel, zoo wel *Christelyke* als andere Schryvers, overstemt. (*i*) *Sozomenus* en *Nicephorus* onder haar en durven teegens de

Doolingen van Euagrius.

zaak zelfs ook niets inbrengen. *Euagrius* maakt de zaak, die hy verantwoorden wil, meer te schande, als dat hy die goed zoude maaken; want hy loochent de moord alleen om deeze reede, dat *Eusebius Crispus* zoo zeer geroemd hadde, en dat zyn Vader hem immers daarom ook niet omgebragt zoude hebben. Daar nogtans *Eusebius* zyne *Historie* nog by het leeven van *Crispus* ten einde heeft gebragt, en daarom ook niet heeft konnen nalaaten van hem te pryzen. Om niet te zeggen, dat hy hier na de voorige lof zoude hebben moeten herroepen, zoo hy van de Keyzer voor zyne moeite niet slecht beloont hadde willen zyn, indien hy daar na deeze daad, zoo als ze was, beschreeven hadde.

16. Booven deeze gedenkt *Zosimus* nog van eene andere Gemalinne van *Constantijn*, die hy van overspel beschuldigd, en ook al omgebragt

Andere moorddaadigheeden van Constantyn.

zoude hebben, het welke wy echter daar zullen laaten. Ondertusschen berichten echter andere Schryvers, dat hy zeer veele, ja ontallyke van zyne beste vrienden aan zyn wraakzucht opgeoffert heeft. (*k*) Dat hy ook eens een van zyne lyfwagten, die by geval uyt de weg wilde wyken, daar uyt hy tot allerhande achterdogt oorzaak genoomen hadde, op de plaats zelfs heeft laaten ter neer maaken. (*l*) In betrachtinge van deeze

En Tyrannye.

grouwelyke daaden konde het niemand een voornaam Burgermeester, *Ablavius*, kwaalyk afneemen, wanneer hy deeze tyden die van *Nero* gelyk achtte. (*m*) Gelyk dan ook de Geleerde meestendeels gaarne beken-

Klagten over hem.

nen, dat men hem, van weegen zulk een grouwelyk treurspel, dat hy aangerecht hadde, van bloeddorst en tyrannye niet wel vry spreeken kon. (*n*) Waarom ook niemand op de Heydensche Schryvers t'onvreeden kan zyn, als zy zeggen, dat hy veel slimmer geworden was, t'zeedert dat hy de volkoomene Heerschappye alleen verkreegen hadde. (*o*) Desgelyks, dat hy zyn boozen aart toen ter tyd eerst geuyt, en alles na zijn zin gedaan hadde, na dat 'er niemand meer te vreezen geweest was. (*p*) Gelijk als ook de volgende geschiedenis met grond der waarheyd niet in twyffel getrokken kan werden, welke niet alleen *Zosimus*, maar ook de andere *Grieken*, na het beregt van *Sozomenus*, verhaalen; die dan aldus luyd.

(*h*) Nicephorus VII. c. 35. & XVI. c. 42. Euagrius III. c. 41. (*i*) Hieronym. in Chron. & Catal. Scr. in Lactant. Suidas in Κρισπός. Zonaras Tom. III. Orosius II. c. 28. Sidonius Apollinaris lib. V. ep. 8. Gregorius Turonens. l. V. Hist. c. 36. Acta ap. Surium & Metaphrast. d. 20. Octobr. Gobelinus persona Æt. VI. Cosmodrom. c. 15. Aurel. Victor. Zosimus. Eutropius. Conf. Baronius Ann. CCCXXIV. n. 13. Leunclavius Apol. pro Zosimo. Osiander. Cent. IV. lib. II. c. 21. Calvisius Chronol. Ann. CCCXXV. Ez. Spanhemius l. c. p. 351. Sozomenus. Idacius. Conradus Uspergensis. Herodotus & Hippolytus, Chronographi teste auctore παρασάτων χρονικῶν ap. Combefisium. Spondanus. Magdeburgici. Zosimus lib. II. c. 39. (*k*) Eutropius. (*l*) Soctates I. c. 13. (*m*) Sidonius Apollinaris l. c. (*n*) Spanhemius l. c. Franc. Baldicinus l. II. C. M. p. 292. (*o*) Eutropius l. c. (*p*) Zosimus l. c.

17. Naamentlijk, het geweeten hadde *Constantyn* over deeze grouwelyke moorddaadigheeden en andere zonden, zeer geknaagd: waar door hy voor eerst tot de gewoonelyke Heydensche Priesters was gegaan, om, na haaren aart, troost en hulpe daar by te zoeken. Dog deeze hadden hem verzeekerd, dat zy voor zulke groote misdaaden geen raad altoos wisten. Daar op zoude een *Egyptenaar*, die door het vrouw-volk aan 't Hof bekend was geworden, gehoor by hem gehad, en hem daar by overreedet hebben, dat de leere der *Christenen* de kragt hadde, om alle zonden weg te neemen. Waar toe de Keyzer zig dan ook had laaten beweegen, en alzoo straks zijn afval van 't Heydendom daar meede beweezen, dat hy de Heydensche waarzeggingen wilde beletten, waar op hy zig opentlyk, op een feestdag, als een vyand van zulke dingen hadde verklaard, tot een groot misnoegen van den Raad en het geheele volk. By welk verhaal dan aan te merken staat, dat het niet geloochend werd, dat *Constantinus* de Heydensche Godsdienst al voorheene niet heel veel geagt heeft, alzoo hy het maar alleen opentlyk, in schyn, en uyt vreeze voor de menschen, daar nog meede heeft gehouden, maar dat hy echter de *Christenen* in 't heymelijk van zijn gunst hadde laaten verzeekeren. Het welke dan ook met het geene dat hier booven, van het slegte bewys zyner bekeeringe, gedagt is, heel wel over een komt; ook is dit zijn gedrag zijne andere bedryven op het *Niceensche Concilium* geheel niet teegen, aangezien zulks alles zelfs ook wel van een Heyden geschieden konde, nademaal, by voorbeeld, de Heydensche Keyzer, *Aurelianus*, op het verzoek van het *Concilie* van *Antiochie*, de Ketters wel hadde weggejaagd; wanneer maar de Staat daar door iets geholpen, of eenige ongeleegenheyd daar door afgewend konde werden. Aangaande nu de zaak van de waarzeggingen, daar zal ligt haast breeder van gesprooken werden. Ik voege hier nog by, dat hy zig nog altijd een *Pontifex Maximus*, of *Hoogen Priester* heeft laaten noemen, en ook zulk een Heydensch kleed aantrok, door dien daar zoo veele, wichtige en voordeelige geregtigheeden onder begreepen waaren. (*q*)

Jaar CCC. tot CD. Constantyns aftreedinge van het Heidendom.

Zyn tytel, Pontifex Maximus.

18. Hier teegen nu weet *Sozomenus* niets altoos by te brengen, als de *Edicta* of afkondigingen, die *Constantyn*, noch voor het ombrengen van *Crispus*, tot voordeel van de Christenen had laaten afkondigen, daar doch *Licinius* met hem eeven dat zelve gedaan heeft; het geene ook eeven zoo wel de andere Heydensche *Regenten* hadden konnen doen. Insgelyks kan men niet vermoeden, dat de Priesters, en wel inzonderheyd *Sopater*, die daar by genaamd werd, toen ter tyd by *Constantijn* hadde konnen koomen, en hem van de verzoeninge van deeze iets zeggen, om dat hy toenmaals in *Britannie* was; en insgelijks ook een *Christen* geworden is, eer hy te *Rome* kwam. Maar, om nu niet te zeggen, dat *Zosimus Sopater* niet eens noemd, en dat het alzoo wel een ander kan geweest zijn, als *Sopater*, zoo is het ook geenzins te bewijzen, dat *Constantijn* te vooren een Christen genaamd, veel minder in der waarheyd geweest is, eer hy te *Rome* is gekoomen. En schoon genoomen, dat de Priesters wel geweeten hadden, hoe dat zelfs ook zulke groove misdaaden, volgens haare wyze, konden verzoend worden (gelijk als *Sozomenus* van *Maximianus Herculius* bybrengd) zoo blijfd doch echter de vraage, of zy *Constantyn* hier in wel te wille wilden zijn, onopgelost, door dien ze hem niet meer vertrouden, ja vyandig waaren, om dat zy hem weegens zyn afval verdacht hielden. *Julianus* mag ook wel in alle maniere op dit geval gezien hebben, wanneer hy de wellust, of ook *Constantinus* zelfs,

Teegenspraak van Sozomenus.

Wanneer Constantyn een Christen is geworden.

(*q*) Zosimus l. c. Sozomenus lib. 1. c. 5. 7.

Jaar CCC. tot CD.

zelfs, aldus ſpreekende invoerd: *Die over eene ſchendinge, moord, kerkenroof, of andere ſchrikkelijke misdaaden ſchuldig is, die koome maar getrooſt tot my, ik zal hem t'eenemaal zuyver maaken, zoo dra ik hem maar met waater zal afgewaſſchen hebben. Maar, by aldien hy in deeze booze zonden nog eens komt te vervallen, zoo zal ik hem nog eens daar van reynigen, wanneer hy maar luſtig op zijn borſt en aan zijn hoofd zal geſlaagen hebben!* Dit heeft hy wel tot verachtinge der Chriſtenen geſchreeven, daar alle rechtſchaapene gemoederen met recht een grouwel van hebben. Maar men ziet echter ook hier uyt, hoe de wyze Heydenen het misbruyk van den Doop en uytterlyke boet-oeffeningen meede al gemerkt hebben, nademaal de zorgeloosheyd, huychelerye, en de verdienende werken, toenmaals zoo zeer gemeen waaren. Waar meede dan alleen te kennen wierd gegeeven, hoe *Conſtantyn* gemeend hadde, door die uytterlyke dingen van zijne zonden los te zullen konnen werden, na dat hem de Heydenſche Prieſters afgeweezen, en zig aan zijne ſchulden niet zoo zeer deelachtig hadden willen maaken, dat zy hem, uyt verkeerde inzichten zorgeloos zouden gemaakt hebben. Maar, of men wel iets diergelijks van de Voorſtanders der *Chriſtenen* toen ter tyd noch verzeekeren konde, zulks en behoord tot deeze *Hiſtorie* niet, om hier beſlegt te werden. (*)

Waarzegginge van Conſtantyn bemind.

19. Wat de zaak weegens de waarzeggingen aangaat, zoo wil men wel uyt een zeekere wet bewyzen, dat hy die verworpen zoude hebben. (*r*) Dog daar in ſtaat niets meer, als, daar hy het volk aanſpreekt, aangaande de Heydenſche bygeloovigheid en gewoontens, welk woord (*ſuperſtitio*) in 't algemeen eene al te nieusgierige onderzoekinge in Goddelyke dingen beteekend. Maar in teegendeel wyzen andere inſtellingen, van hem wel aan, dat hy de Heydenſche waarzeggeryen ten minſten niet gelaakt heeft, en dat hy de openbaare oeffeninge van de zelve, nog in het derde Jaar na de dood van *Licinius*, daar hy dog niemand meer te vreezen hadde, heel vry gelaaten heeft. Want de heymelijke moeſt hy om deeze reede wel verbieden, op dat 'er, by die geleegenheid, teegens hem en zynen ſtaat, niet iets ſchaadelijks ondernoomen wierd. (*s*) Waar toe ook behoord, 't geene Chriſtelijke Schryvers zelfs van hem bekennen, dat hy na de opbouwinge van *Conſtantinopolen*, door *Valens*, een ſterrekijker, geboortig van die ſtad, wichlaarye (*nativitijt*) heeft laaten opmaaken, die dan haare bloeyentheyd op 696. jaaren geſteld hadde. (*t*)

Zyne Goddelooze Wetten.

Maar by die wetten, in welke hy de Heydenſche grouwelen en duyvelſche tooverkonſten opentlijk toeliet, mocht men ook wel andere beveelen tellen, die niet veel beeter geweeſt zijn. Als, wanneer hy uytdrukkelijk in een wet dit overſpel niet voor ſtrafbaar verklaard heeft, dat in een herberg met een maagd was geſchied, om deeze reede, dewijl zulke lieden buyten dat een ongebonden leeven leiden, en niet waardig waaren, dat het gerechte zich met haar bemoeide. (*u*) Voorzeeker daar konde van de ſlimſte en geringſte Heyden niets ergers verwacht werden, ik laate ſtaan van een Keizer, en daar en booven van een *Chriſten*, die zoo veel roem in de weereld gehad heeft. Om de kortheid ga ik andere gedenk teekenen noch al voorby, als ook de veelvuldige teekenen van de al te groove bygeloovige en afgodiſche weezens, insgelyks de on-

Grouzaame ſtraffen.

barmhertige *ordinantien*, en dikmaals bloedige wetten, teegens ellendige, ten deele onſchuldige, en ten deele teegens zulke zwaare ſtraffen niet

(*) Julianus in Cæſaribus p. 133. (*r*) L. 1. & 2. Cod. Theod. de Malefic. (*s*) L. 1. Cod. Th. de Sacrif. (*t*) Zonaras T. 111. p. 7. (*u*) L. 29. C. ad. L. Jul. de Adult. l. Euſeb. 111. V. C. M. c. 61. 64.

niet verdienende lieden, als de *Jooden*, *Heydenen*, en de zoo genaamde *Ketters*, waar van in 't vervolg hier en daar iets meerder zal verhandeld werden. *Eusebius* bekend zelfs, dat 'er door zulken handel, veele huychelaars zyn gemaakt, die zich uyt vreeze of hoop, gaarne na zyn wil geschikt hadden. Andere verwonderen zig met reeden, waarom dog toen ter tyd die lieden; als de *Novatiaanen*, *Montanisten*, *Encratiten* en zoo voort, byzonder verketterd en vervolgd zyn geworden, die alle op een maatig en ingetooge leeven zoo zeer gedrongen hebben. Gelijk meede, dat men doorgaands, in de *Edicten* van deeze en de volgende tyden, geen deugdelyke grond of bewys altoos tot haare beschuldigingen, heeft bygebragt, maar alles met *reederijk-konstige Figuren* heeft uytgedrukt, en de woorden op schroeven gezet; en wat anders meer by het gedrag van *Constantijn* overvloedig te erinneeren zijn mocht.

Jaar CCC. tot CD. Teegen de Ketters.

20. Veele onder de rechtgeloovige vonden zich geweldig over hem bezwaard, om dat hy haar op 't laatst niet meer wilde begunstigen, maar haar opentlijk vervolgd heeft, dat hy alzo zelfs noodwendig niet rechtgeloovig gesturven was. Daar ging het nu aldus meede toe. Zyn Zuster, *Constantia*, weduwe van *Licinius*, was de partye der Arriaanen toegedaan, en, wanneer zy nu op haar sterven lag, zoo prees zy aan *Constantyn* een *Arriaans Ouderling* aan, een onderhoorige van *Eusebius van Nicomedie*, die haar zeer waard geweest was. Deeze man kreeg dan daar door een vryen ingang by den Keyzer, en hy begon hem ook op zyne zyde te brengen. Men zocht hem dan te vertoonen, hoe dat aan *Arrius*, die toenmaals in ballingschap leefde, ongelijk gedaan was, en men bragt het eyndelijk zoo verre, dat hy weeder uyt zijn ballingschap te rugge wierd geroepen. Dit liep voor de andere party slecht af, om dat haar hoofd, *Athanasius*, daar en teegen nu weeder uyt het Land moest, en dat de overige niet weynig gedrukt wierden. Waar door dan die geene, welke wat oprechter schryven, dit wel uytdrukkelijk eene geweldige vervolginge noemen, en een grouwelijke woede teegens de *Geestelijkheyd*. (*x*) De andere laaten het, als een zaak, die zich tot geene lof-reede schikt, met voordacht uyt, en *Eusebius*, die zelfs een *Arriaan* was, wil zich hier ontrent niet uytten. Eenige weynige roeren het met eenige woorden maar kortelijk aan, dat hy aan *Alexander*, op straffe van ballingschap, aanbevoolen hadde, om met *Arrius* weeder in eene gemeenschap te treeden, (*y*) dat hy daarom *Athanasius* in Vrankrijk heeft gebannen, maar *Arrius* en *Euzoius* weeder hersteld, en zoo voort. (*z*) Wanneer men nu al steld, dat hy door de listige geveynstheyd deezer mannen zoodanig was verleyd geworden, dat hy de *Arriaanen* voor rechtgeloovige, en de andere partye voor hartnekkige en eygenzinnige gehouden hadde: (*a*) zoo moesten dog ondertusschen veele menschen daar om lyden, daar zy zich ook zeer over beklaagden. Maar zy moesten op deeze wyze geleerd werden, hoe bedriegelijk het is, en wel inzonderheyd voor Leeraars, zig op menschen te verlaaten, en van een groot heer een afgod te maaken, wanneer hy maar een weynig zachtzinnig en goedaardig is. Hadden zy te vooren, by het *Niceensche Concilium*, zoo veel van zijne liefde tot de rechtgeloovige geroemd, zoo moesten zy nu tot hunne schaade beproeven, dat hy niet alleen op zijne eerste meeninge gevallen was, toen hy de *Arriaansche* stryd voor een geringe en onnoodige zaak hadde gehouden, maar dat hy die zelve nu ook by- en van de andere af-viel.

Afval van de rechtgeloovige. Arrianisterye. Vervolginge teegens Athanasius en de regtgeloovigen.

21.

(*x*) Sulpicius Severus II. Hist. S. p. 102. Lucifer Calaritanus l. I. ad Const. p. 16. Hieronymus in Chron. Ann. CCCXXIIX. Philostorgius lib. I. c. I. (*y*) Socrates l. c. 38. (*z*) Idem l. c. 27. & 35. (*a*) Idem l. c. 26.

Jaar CCC. tot CD.

Constantyn werd noch van een Arriaan gedoopt.

21. Nog bedroefder was het voor de Rechtgeloovige dat *Constantijn* zich, op het laatste van zyn leeven, van een *Arriaansche Bisschop, Eusebius van Nicomedie*, liet doopen, en zich alzoo opentlyk tot de *Arriaanische* leere wendde, gelyk als zy zelfs ook bekennen; *(b)* Alhoewel *Eusebius* dit al weederom met stilswygen voor by gaat, onaangezien hy alle de omstandigheeden van zynen doop wel naauwkeurig beschryfd. Ondertusschen belyden het andere gaarne, en derven niet eens by brengen, als had de Keyzer niet geweeten, dat *Eusebius* een *Arriaan* was; niet teegenstaande hy zig door zo veele bedryven als een regt voorvegter der zelve overal bekend gemaakt hadde. *(c)* Om welke reede het ook aan *Constantyn* geenzins onbewust konde zyn, die zoo veel in dit bedryf te doen gehad heeft, en heel licht een ander Bisschop hadde konnen laaten haalen, by aldien hy gewild hadde. En waarom had hy dog zyn eyge *Testament* aan een *Arriaans* Ouderling in bewaaringe gegeeven, zoo hy zich op de *Arriaanen* niet t'eenemaal vertrouwd hadde? *(d)* Nogtans mocht dit doopen van *Constantyn*, wel op zich zelfs genoomen zynde, geschied zyn geweest, hoe, en wanneer het wilde, zoo was het doch echter vlak teegen de instellinge van de zelve aanloopende, dat hy zig eerst in het 65. Jaar van zynen ouderdom liet doopen, en over zulks, ontrent het eynde zynes leevens: in welk misbruyk hem genoegzaam alle *Christenen*, wel ettelyke 100 Jaaren na zynen tyd hebben nagevolgd, in meeninge, dat zy zoo doende des te vryer en zeekerder zoo heen mogten leeven, door dien ze dog, wanneer hen de nood daar toe drong, van alle hunne zonden en straffen op eenmaal los en vry konden worden, en alzoo met een sprong in den Heemel koomen. Dog het voorwendzel, dat hy zig gaarne in de *Jordaane* hadde willen laaten doopen, en, dat hy daarom zoo lange gewacht hadde, is niet alleen ongerymd, maar ook ten hoogste bygeloovig en afgoodisch. Diergelyken ellendigen weezen men ook al in veele van zijne bedryven ziet, toen hy zig, tot een voorbeeld, met de overblyfzels *(Reliquien)* en lichaamen der heylige liet paaijen, en te vreede stellen, en, toen hy met het kruys van *Christus*, en de spykers, veel apenspel heeft aangerecht, veel tyds met prachtige kerken te bouwen, en diergelyke, toegebracht, ja toen hy voor hem zelfs een cel, als een kleyne land-kerk, heeft laaten opmaaken, en zoo voort. Alle het welke hem by de verstandige en verlichte gemoederen tot een slegte lof wierd nagegeeven, alhoewel het ook veele voor wat groots en roemwaardigs heel hoog hebben opgeheeven.

Op zyn dood-bedde.

Zyn bygeloof en afgoderye.

22. Dit waaren dan de noodigste punten, welke by de beschryving van *Constantyn* noodzaakelijk aangeroert moesten werden: waar by niemand moet meenen, dat men hem gantsch geen lof wil over laaten, terwylen dat in zich zelfs t'eenemaal ongekrenkt blijft, schoon men al de vryheyd gebruykt, van na te zien, hoe verre het kan toereiken, en of het overal wel een gelyke grond heeft. Dog ik moet my nu tot de overige Keyzers van deeze eeuwe haasten, en wat korter in de voorstellinge van deeze dingen zijn, die onder haar in Kerkelijke zaaken zyn voorgevallen. Van *Constantius*, *Julianus* en *Valens*, hebben wy in 't voorige Hoofdstuk nu reeds al iets of wat aangeroert; en van *Jovianus* is'er, van weegen zijne korte Regeeringe, die maar 7. of 8. maanden geduurt heeft, ook niet veel te zeggen. Behalven dat men zijn vlyt prijst, door welke hy de Heidensche afgoden-dienst taamelijk wel weder ge-

Regeeringe der overige Keyzers.

Jovianus.

(b) Hieronymus in Chron. Ann. CCCXL. (Eusebius. IV. v. C. M. c. 61.) *(c)* Socrates l. c. 26. Sozomenus II. cap. 32. Theodoritus I. c. 32. Ambrosius Orat. de Theodos. M. Hieronymus. Gobelinus l. c. Sabellicus Ennead. VII. lib. 8. Conf. adv. Baronium & Gordonum. Scultetus P. III. Medull. Pat. p. 218. Petavius l. VI. Rat. Temp. c. I. *(d)* Socrates II. c. 2. Sozom. VI. c. 5.

Jaar CCC. tot CD.

gedempt heeft. (*d*) Alhoewel hy egter daar ontrent alles met een zeekere glimp heeft uytgevoert, door dien hy van natuure een zeer beleeft Heer is geweest. Aangezien hy ook de twist-zieke Geestelijkheid dikmaals heel aardig afgeweezen, en de huychelaars heel fraai beschaamt gemaakt heeft.

Valentinianus.

(*e*) Zijn navolger *Valentinianus*, heeft booven *Valens* die lof, dat hy niet zoo boos en eigenzinnig, maar ernsthaftig en regtvaardig is geweest. Zoo dat een zeeker Heydensch *Historie Schryver* van hem schrijft, dat hy *onder zoo veele Godsdiensten als de middelmaat heeft gehouden. Hy heeft daarom niemand ontrust, noch bevoolen, dat men dit of dat noodzaakelyk moest glooven. Veel minder heeft hy de onderdaanen met scherpe* Edicten *daar toe gedwongen, dat zy zynen Godsdienst zouden moeten navolgen. Maar hy heeft een iedere partye ongemoeyt gelaaten, zoo als hy die heeft gevonden.* (*f*) Waar meede ook een Christelijk Schrijver over een komt; naamelijk, dat hy niemand iets het geringste heeft gemoeit, die met hem niet van een en dezelve meening is geweest. (*g*) Gelyk als hy ook zelfs aan de *Jooden* eenige verlichtinge door openbaare afkondigingen verleent heeft. (*h*) Alhoewel hem eenige deswegen zyn lof licht hebben willen verduysteren, om dat zy het verdraagen van hunne teegenpartyen niet gaarne gezien hebben. Uyt dien zelven grond kan ook de beschuldiginge wel gekoomen zyn, als of deeze Keyzer de veelheyd der vrouwen weeder zoude hebben ingevoert, waar van dog de andere Schryvers, die hier van zonder eenzydigheyd konnen schryven, niets ter weereld gedenken. Waarom dan ook de nieuwe Schryvers dit als een *fabel* voorby gaan. (*i*) Echter ziet men zijne reedelijkheid, aan 't geene, dat hy by de inwying van *Ambrosius*, te *Milaan*, aan de andere Bisschoppen onder anderen gezegd heeft, dat een Bisschop niet alleen met woorden, maar wel voornaamelijk met zijn wandel, de andere moest voorgaan, en wel met zulk een wandel die goed en onstraffelijk was. (*k*) Dog hoe de Geestelijkheyd zijn goedheid wel eenigzins misbruykt mag hebben, daar van zal hier onder, in het laatste Hoofdstuk, wel wat breeder gehandelt werden.

Vryheyd van Godsdienst onder hem.

Of hy veele Vrouwen gehad heeft.

Gratianus, Valentinianus Junior, en Theodosius.

23. Zyne Zoonen, *Gratianus* en *Valentinianus de Jonge*, hebben in Kerkelijke zaaken niets zonderlijks uytgevoerd, behalven dat de laatste, met zyn Moeder *Justina*, *Ambrosius* en zyn party, zeer vyandig was, en de eerste de *Arriaanen* niet konde aandoen, om dat zy al te magtig waaren. Maar, na dat *Theodosius*, in 't Jaar 379. meede in de regeering getrokken was, die de *Arriaanen* heel niet gunstig was, vielen 'er eenige aanmerkenswaardige zaaken in de Kerke voor. In 't Jaar 388. versloeg hy den *Tyran* en weederspannige, *Maximus*, die in 't Jaar 382. zig tot Keyzer opgeworpen, en de goede *Gratianus* met list omgebragt hadde. Hy zette ook *Valentinianus* de tweede weederom op den troon, en deede daar op, beneevens hem, belydenis van de leere van *Ambrosius*, na dat zy beyde te vooren voor *Arriaanen* gehouden waaren geweest. Ondertusschen bragt *Arbogastes*, in 't Jaar 392. *Valentinianus* om 't leeven, dog *Theodosius* weeder hem: zoo dat onder de *Christenen*, zoo wel als onder de *Heydenen*, het doodslaan en moorden niet alleen heel gemeen, maar nog loffelyk daar en booven wierd. *Ambrosius*, en andere, die heel veel voordeel van hem genooten, roemen hem booven maaten zeer, dog deeze getuygd van hem, dat hy al te

Maximus een tyran.

Arbogastes.

(*d*) Rufinus II. c. I. Socrates. III. c. 24. seqq. Sozomenus. VI. Theodoritus IV. Victor. Eutropius. X. (*e*) Socrat. VI. c. 5. (*f*) Ammianus Marcellinus. l. XXX. (*g*) Suidas. (*h*) l. 3. & 4. Cod. de Jud. & Cælis. (*i*) Socrates IV. c. 26. Nicephorus. Zonaras. Cassiodorus. Sabellicus. Conf. Baronius. Spondanus. Valesius ad Ammianum. Seldenus & uxor. Ebr. (*k*) Paulus Diaconus l. XII. Hist. Theodoritus IV. c. 7.

Jaar CCC. tot CD.

Theodosius laat 7000 perzoonen ombrengen.

oploopende was, maar ook licht weeder bedaarde, 't geene uyt het geval met die van *Thessalonica* heel wel te zien is. Want, als deeze een van zyne Staats dienaars, *Bothericus* genaamd, omgebragt hadden, liet de Keyzer daar over, in zyne verwoetheyd wel 7000. menschen, binnen den tyd van drie uuren, needer maaken. (*l*) Welke daad, door dien ze al te leelyk was, veele Schryvers versweegen, en alleen gewag daar van gemaakt hebben, dat hy van *Ambrosius* om die reede uyt de gemeenschap der Kerke wierd gehouden, welke straffe en vermaaninge hy echter van hem zeer wel heeft opgenoomen. (*m*) Verders zyn de Heydenen met zyne regeeringe ook meest wel te vreeden geweest, en ze konnen de welstand des Ryks onder hem ook niet loochenen. (*n*) Echter willen hem eenige voor wellustig en verkwistende uytmaaken: byzonder heeft haar verdrooten, dat hy overal haaren Godsdienst afbreuk had zoeken te doen, en desweegen zelfs een vertoog aan den Roomschen Raad, die toenmaals nog meest Heydensch was, gedaan heeft; als meede, dat hy hier na de inkomsten, die tot den Godsdienst geschikt waaren, merkelyk besnoeid heeft. (*o*) Ook smert het veele, dat hy het Ryk onder zyne twee zoonen verdeeld hadde, en aan *Arcadius* het *Oosters*, maar aan *Honorius* het *Westers* deel toegeweezen, en in zulk een teere jeugd ingeruymd, als waar door de nog overige kragten des Ryks uyttermaaten zeer verzwakt zyn geworden. Van deeze beyde nu zal in de volgende eeuwe gesprooken worden.

Arcadius en Honorius.

(*l*) Theodoritus V. cap. 13. Sozomenus VII. cap. 13. Ambrosius Orat. in Auxent. & ep. 33. (*m*) Paulinus Vita Ambrosii. Rufinus I. c. 18. Sozomenus VII. c. 24. Augustinus V. de C. D. c. 26. (*n*) Paulus Diaconus lib. II. Egnatius. (*o*) Zosimus IV. c. 59.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van het verval der Christenen in deeze eeuwe, na den inwendigen toestand.

§. I.

NA dit kort bericht van de uytterlyke toestand der kerken in deeze eeuwe, ga ik nu over tot de overige aanmerkingen, waar uyt de zelve stand der Kerke ook vervolgens gezien kan werden. Hoe onrustig en bedroefd het doorgaans toen ter tyd daar uytgezien heeft, kan niet alleen het booven aangeroerde verhaal, van de schrikkelyke oorloogen, onder *Maximianus*, *Maxentius*, *Licinius*, en andere genoegzaam aanwyzen, maar ook de oneyndige beroertens tusschen de *Arriaanen* en *Orthodoxen* of rechtgeloovige, gelyk als zy hier onder ook nog kortelyk weeder aangeroerd zullen werden. Aangezien nu de vervolgingen der *Heydenen* nog naauwelyks opgehouden hadden, en de meeste hoopten, dat de Godsdienst nu eerst in haare rechte waarde zoude geraaken, (*a*) wanneer het opryzende gekyf aanstonds alle deze hoope t'eenemaal weg-nam. Want de *Christenen* begonden al voort malkanderen den ander zelfs te byten, en te verslinden, en voor de heydenen een ergerlyk schouspel met kyven en twisten, schelden en hoonen, rechten en verdoemen, rooven en moorden, aan te rechten. Ik zal dan nu hier ter plaatze de innerlyke afval van de eerste waarheyd, beneevens het uytterlyke ongelyk, in 't korte ontwerpen, door dien deeze beyde zaaken dog buyten dat zoo uyttermaate naauw met malkanderen zyn verknocht, na het

Innerlyke strydigheeden der Christenen.

(*a*) Sabellicus l. c.

het gevoelen van zeer veele verstandige en geleerde Schryvers. Waar door ik te gelyk in de volgende eeuwen te korter zal konnen zyn, om dat op deeze hoofd-veranderinge alles wel het meeste berust. Maar ik zal niets herhaalen, 't geene in onze *Afbeeldinge der eerste Christenen* dies aangaande nu reeds al in 't gemeen hier van verhandeld is, maar ik zal alleen het een en 't ander daar by voegen.

Jaar CCC. tot CD.

2. Voor alle dingen erkennen ook die geene, welke van de uytterlyke staat weeten te oordeelen, dat de Christelyke Gemeentens geene byzondere verbeeteringe gekreegen hebben, toen de Regenten zich op haare zyde begeeven hebben: terwylen de *Christelijke Godsdienst* geen *Republijk*, en de *Republijk* geen *Christelijke Godsdienst* zoo noodig heeft, dat de eene niet zonder de andere zoude konnen bestaan. Nademaal beyde de inzichten der zelve zeer verre van malkanderen onderscheyden zyn, en dat het burger-recht en den zeetel der Christenen maar alleen in den heemel zyn moet. Het geene dan ook uyt den toestand der *eerste Christenen* oogenschynelyk blykt, zoo wanneer de *Apostelen* geene groote Heeren tot hunne hulp zochten, maar alles op de Goddelyke macht ten vollen lieten aankoomen. Want, zoo dra, gelyk wy in het begin van het voorige hoofdstuk gehoord hebben, de weereldlyke zaaken met macht in de kerken indrongen, zoo was het met de eerste reynigheyd des Christendoms volkoomen gedaan. Daar wilde *Constantyn* deeze twee teegenstrydigste dingen vereenigen, Goodes en des Duyvels Regeeringe te zaamen mengen, *Christus* en *Belial* zouden te zaamen goede vrienden met den ander werden. De eerste hitte wierd allenkskens kout, de godzaaligheyd wierd t'eenemaal bedorven, daar wy nu nog tot deezen tyd toe niet meer als schaaduwen en beelden van over hebben, ja ook deeze zelfs niet eens meer behouden konnen. Zoo droevig en smertelyk is die dag van *Constantijn* voor de godzaaligheyd geweest; toen hy zig voor een Christen kwam te verklaaren, gelijk als een zeeker geleerd man met groote reede zig ook daar over beklaagd. (*c*)

Of het Christendom aangewassen is.

3. Naamelyk, veele van haar houden die zelve tyd voor zeer gewenscht, alwaar het overal zoo pragtig en overvloedig in de Kerken begon uyt te zien. De verstandigste echter komt dit alles zeer bedenkelyk voor, en ze duyden de uytspraak of stemme, die men toenmaals hoorde, veel eer op de ingevoerde pragt en rykdom, als op de leere der *Arriaanen*, wanneer ze zig alzoo liet hooren: *Heeden is het vergif in de Gemeente uytgeschud geworden.* (*d*) Want daar door hield niet alleen de beproevinge des geloofs op, naamelyk het kruys, dat tot noch toe de liefde heel wel ontstooken en onderhouden hadde: maar de uytterlijke gerustheyd en vreede deed de lieden hunne Christelijke pligten en oeffeningen t'eenemaal vergeeten, niet anders als een lange vreede de Soldaaten maar luy en tot den strijd onbekwaam maakt. (*e*) Men kan zich licht inbeelden, hoe kragtig deeze prikkelen geweest moeten zyn, daar zy al te vooren, midden onder de Heydensche regeeringe, zoo grooten schaade hebben gedaan, waar van ik de bekentenis van *Eusebius* hier alleen ter needer zal stellen; te meer, door dien het begin deezer eeuwe daar door ook met eene opgeheldert werd. Hy zegd dan aldus: *Wanneer wy door de groote vryheyd in nalaatigheyd en traagheyd waaren vervallen, als de een den ander begon te benyden en te verkleynen, en dat wy onder elkanderen gelyk als een inlandschen oorlog voerden, en dat wy*

Verval der Christenen.

Stemme daar van gehoord.

Bekentenis van Eusebius.

(*b*) Pufendorfius de Hab. Relig. n. 40. (*c*) C. Rittershusius l. VI. Lect. S. c. 17. H. Grotius lib. VI. de Verit. Relig. Chr. c. 1. & in Not. p. 467. (*d*) Nauclerus Chron. Tom. 1. Wolfius Cent. IV. Memorab. Mornæus Myster. Iniquit. Spanhemius Introd. H. E. p. 358. (*e*) Rittershusius l. c. Eusebius VIII. c. 72.

Jaar CCC. tot CD.

wy met woorden, gelyk als met waapenen of spietsen, malkanderen kwetsten: daar altyd de eene Bisschop teegen de andere, de eene Gemeente teegen de andere opstond, en dat'er overal niets als enkel gekyf en strijd was. Ja, daar de bedriegerye en huychelarye tot op den hoogsten top der boosheyd was opgevyzeld, daar ving de Goddelijke regtvaardigheyd aan, ons een weynig te tuchtigen.

4. *Doch, nademaal,* vaart hy voort, *wy daar niets van voelen wilden, en dat wy daar niet eens meer aan dachten, hoe dog God weeder verzoent mogt werden, ja, daar wy veel eer, als de goddeloosste lieden, meenden, dat zig niemand daar over meer bekommerde, wat de menschen voornaamen, en dat wy ook daarom altyd de eene zonde op de andere staapelden. Daar ook onze herders den reegel der Godsdienst t'eenemaal verwierpen, en dat zy met malkanderen maar alleen zochten te kyven en te byten, en niets anders dagten, als, hoe zy maar de strydigheeden, dreigementen, lasteringen, haat en vyandschap, ter deege groot mogten maaken, en dat zy daar beneevens de heerschappye en tyrannye ten uittersten aan zig wilden trekken; zoo maakte God, na de woorden van* Jeremias, *de dochter Zions te schande, en verstiet de heerlijkheid Israëls van den Heemel ter needer.* By welke smertelyke en nadenkelijke bekentenisse hy dan nog by voegt, hoe dat'er zoo ontallijk veele van de naam-Christenen, geduurende de vervolgingen, by gebrek des waaren geloofs, afgevallen, ja ook veele Leeraars zelfs opentlyk in haar verderf en afval te schande geworden waaren. Een ander Schryver van de zelve tyd stemt hier meede ook overeen, zeggende: *De vervolginge onder Diocletianus geschiedde uyt het rechtvaardige oordeel van God, tot eene hoognoodige tuchtiginge. Door dien het leeven van de onze, door de groote vryheyd en nalaatigheyd gansch verdorven, en de Kerkentucht verkeerd wierd; zoo was ook het geloove door allerhande leeren verdeeld geworden, en daar door gering geacht. De Prelaaten, Voorstanders en Aanvoerders des volks, hadden de Christelijke ootmoedigheyd en louterheyd al lang vergeeten, en wierden uyt haat en twist teegens malkanderen ontsteeken en verbittert.* (f)

Getuygenis van een ander Schryver.

Van de ellende der Christenen in deeze Eeuwe.

5. Dit kan wel tot eene volkoomene getuygenisse verstrekken, hoe ellendig het in den beginne van deeze eeuwe, ontrent het Christendom daar heeft uytgezien. Waar uyt men ook wel kan besluyten, dat het hierna, by den vollen inbreuk der weereldsche ydelheeden, noch veel slimmer daar meede moet geworden zyn. Het geene alle de *Historien* buyten dat duydelyk genoeg te kennen geeven. Zoodaanig zelfs, dat de ervarenste Schryvers deezer tyden gaarne bekennen, dat de Kerke van de tyden der Apostelen nog nooit zwaarder en grouwelyker geplaagt is geworden, door allerhande gekyf, woorden-strijd, oneenigheyd, smaat en laster, als wel in deeze eeuwe. (g) Ja, de *Satan* was toen ter tyd gantsch los, en geenzins gebonden geweest, zoo dat het 20. Hoofdstuk der *Openbaaringe van Johannes*, zonder eenige de minste geleegenheyd, veel min met eenig grond, daar op geduyd werd. (h) En zulks wel des te meerder nog, om dat de geheymenis der boosheyd door de blindheyd der Leeraars deezer eeuwe, nog onder eenen schoonen schyn is gevoed geworden, onaangezien alles toen ter tyd al in den grond bedorven was. Myne hier onder bygebragte aantrekkingen konnen deeze oordeelen nu wel genoegzaam versterken, en van alle eenzydigheyd volkoomentlyk vry spreeken. (i) Men heeft het toen ter tyd aan zommige al

(f) Haymo lib. VIII. Hist. S. c. I. (g) Centur. Magdeb. Cent. IV. c. 8. p. 328. (h) Hist. Eccl. Goth. lib. II. c. 4. Sect. 3. n. I. (i) H. Kippingius Not. ad. Pappi H. E. p. 72. L. Osiander præf. & Cent. IV. c. 26. Neuhusius lib. I. Fatidicorum c. 27.

al voor eene Ketterye willen aanduiden, wanneer zy bekend hebben; *dat de weereld nu al t'eenemaal aan den Satan eygen, en dat de Kerk zelfs een hoerhuys was.* (*k*) Ook schryft een beroemd Leeraar midden in deeze eeuwe aldus: *Het is waarlijk nu zeer zwaar en zeldzaam, om eene reyne of zuyvere Gemeente te zien, die van deeze booze tijden geen schaade altoos geleeden heeft, en nog ongekwetst en reyn gebleeven is, alzoo, dat zy van de Apostolische leere nog maar iets behouden hadde. (l)* Jaar CCC. tot CD.

6. Dit nu raakte geenzins alleen de Ketters, maar wel het meeste die geene, welke zig zelfs rechtgeloovige noemden. Want de zoo genaamde Ketters wierden alle onder de zoo zeer geroemde gelukkige stand der Kerken onder dwang gehouden, en konden ook, by gevolge, door gerufte en goede daagen zoo zeer niet vervoert worden. Doch de Rechtgeloovige waaren over al in aanzien, rijk, en gerust, en hadden het grootste gemak en vernoegen, gelyk als zy daar ook zeer veel op roemden. Daar kwam het dan van daan, dat de meeste en voornaamste der gantsche Geestelykheid t'eenemaal in allerhande grouwelen als verdronken laagen, en dat ze haare eer- en geld-zucht, beneevens een wellustig en weeldrig leeven, overal onbeschroomt lieten zien. De *Regenten*, zoo veele als 'er rechtgeloovige geweest mochten zyn, waaren heel wel te vreede, wanneer zy zelfs maar na haaren wil en lust konden leeven. Waar door zy ook, niet alleen de overdaadigheeden en ergernissen van haare gewaande zielbezorgers door de vingeren zaagen, maar aan hen ook alles, wat zy maar hebben wilden, verschaften. Zoo dat dan de *fleur* der Kerken, of der Geestelykheyd, daar in wel voornaamelyk bestond, dat ze na haar eyge believen, over het arme volk maar konden heerschen, en dat ze haar voordeel, eerbied, en lust, in alles konden zoeken en vinden; en dat ze de andere, die haar hinderlyk vielen, onderdrukken, overschreeuwen, schelden en hoonen, plaagen, verketteren, en verdryven konden; en zelfs daar en teegen alleen de haan in 't hok konden zyn. Ondertusschen had het rechtdaadige geloove geen plaats meer, en het weezen van den Godsdienst stelde men t'eenemaal in zeekere begrippen en *termen*, die het verstand opgevat hadde, gelyk ook, in uytterlyke mond-belydenissen, en andere verdienende werken. Die zich hier in na de gemeene wyze wel wist te schikken, en die dat vast gezet gezag en geweld der Bisschoppen maar niet in twyffel trok, die wierd dan een rechtgeloovige genaamd, hy mocht een regtschaape Christen zyn of niet. Maar, wie haare stellingen, gevoelens en kunstwoorden, niet alle in den *Bijbel* vinden, of zonder overtuyginge van zyn geweeten voor aangenaam houden konde, die moest noodzaakelyk een Ketter heeten. Alzo verviel het meeste deel des volks in de uytterste gerustheyd en reukeloosheyd, zoo dat het dikmaals heel kwaalyk van de Heydenen zelfs te onderschyden was, als alleen met de bloote naam.

En wel inzonderheid van de rechtgeloovige.

En de Geestelykheid.

Wie rechtgeloovige zyn.

7. Dit alles nu en noch veel meer, kon wel met ontallyke getuygenissen beweezen worden, indien het niet al te wydloopig zoude vallen. Alhoewel het voornaamste daar van nu reeds al uytvoeriglyk door ons gedaan is, in het laatste Boek van de *Afbeeldinge der eerste Christenen*; waar heene wy ondertusschen den waarheid-lievende Leezer willen geweezen hebben. Echter zal men nog al veel in de volgende Hoofdstukken bygebragt vinden, alwaar ook te gelyk meede die inbeeldinge t'eenemaal vervallen zal, als of 'er door alle die uytterlyke *ordinantien* en beschryvingen van de Geestelyke staat, door zoo veele instellingen, Kerkelyke vergaderingen, en andere schynbaare dingen, ooit iets goeds was uyt-

(*k*) Helladius ap. Hieronymum adv. Lucifer. (*l*) Basilius M. ep. 72.

Jaar CCC. tot CD.

Van de voortplantinge der Christenheyd.

gerecht. Hier is het nu nog noodig, om te zien, hoe het met de voorgegeevene voortplantinge der *Christenheyd* al is toegegaan. Vermits het in de overdenkinge der gemelde omstandigheeden wel in de gedagte van iemand mocht koomen, of'er ook wel, door de zoo zeer verdorvene *Christenen*, andere tot het waare onvervalschte Christendom hebben konnen gebragt werden. Waar by men dan noch wel het berigt uyt de eerste 300. jaaren neemen kan, dat naamelyk het Christendom, toenmaals al aan alle de bekende oorden des weerelds uytgebreyd geweest zynde, na deszelfs rechten grond, by de grouwelykste vervolgingen, daar door des te vaster gesteld is geworden. Zoo zal 'er dan aan de waan der volgende tyden niet heel veel meer konnen overblyven, als of naamelyk de *Christenheid* eerst toen ter tyd rechtschappen hadde beginnen toe te neemen of aan te wassen.

Bekeeringe der Heydenen.

8. Om dan nu voor eerst van de nieuw bekeerde volkeren te spreeken, zoo weet men uyt de voorige tyden wel, hoe, zonder dat, het Euangelium te vooren al rondsomme uytgebreyd is geweest. Men kan anders ten tyde van *Constantyn* geen volk aanwyzen dat de Christelyke leere heeft aangenoomen, als die van *Iberie*, beneevens eenige *Indiaanen*, (*m*) 't geen moogelyk wel in *Abyssina* mag geweest zyn. (*n*) Deeze beyde voortplantingen nu zyn door geene ordentlyke Leeraars geschied; nademaal de eerste voortplantinge door twee jonge lieden, en de tweede door eene vrouwe is voorgevallen. Als meede, 't geene nochmaals aanmerkelyk is, niet door het toedoen en de zorgvuldigheyd van *Constantyn*, maar alleen, om menschelyker wyze daar van te spreeken, recht by geval. Zoo zeer zelfs, dat men daar uyt bevroeden kan, hoe slecht de Groote toen ter tyd om de regeeringe, en de Geestelykheyd om haaren eevennaasten, zich bekommerden: door dien ze alle beyde maar alleen met de vastmaakinge en behoudenisse van haare staaten en voordeelen genoeg te doen hadden. Wanneer dan die beyde jonge lieden, met *Meropius*, een Koopman van *Tyrus*, naar *Indiën* kwaamen, zoo wierden zy aldaar gevangen genoomen, en voor den Koning gebragt, doch hier na zoo bemind, dat zy de herten der Hoovelingen en des geheelen volks meest op haare zyde gekreegen hebben. De Vrouwe wierd als eene gevangene desgelyks in *Iberie* eerst bekend, tot dat zy eyndelyk, door eene wonderbaare geneezinge der kranke Koninginne, de meeste inwoonders tot het Christendom bragt. Wat booven dit van de *Marcomannen* werd voorgegeeven, als zoude *Ambrosius* die bekeert hebben, zulks alles steunt op zulke bescheyden niet, daar men niet heel veel teegen in te brengen zoude hebben. Ook konnen de *Gotthen*, na 't gevoelen der rechtgeloovige zelfs, daarom niet tot de waare Christen-bekeerde gereekent werden, door dien ze altemaal *Arriaanen* wierden; (*o*). En dit is het, wat de nieuwe bekeeringe der volkeren in deeze eeuwe aangaat.

In Iberie en Indie.

Marcomannen.

Gotthen.

Vermeerderinge der Christenen.

9. Zoo veel nu de uytbreydinge des Christendoms onder de voorheene bekeerde volkeren aangaat, zoo moet men, na de geleegenheyd van die tyden, voor eerst aanmerken; dat 'er toen ter tyd zeer veele verleydende en aanlokkelyke dingen met het gewaande Christendom zoo door een gevlochten waaren, dat die machtig genoeg waaren, om zelfs den styfzinnigsten mensch, door hoop van eenig voordeel, van eer-ampten, of iets diergelyks te konnen aanlokken of verleyden. Van waar dan ook, by gevolge, geene grondelijke veranderingen der herten en volkoomene afwendingen van de weereld, konden voortkoomen. Ook hebben wy

(*m*) Socrat. I. c. 15. 22. Theodor. I. 22. Sozomenus II. c. 6. Rufinus l. c. 10. (*n*) Holstenius ad Martyrol. Rom. Valesius ad Socratem l. I. c. 19. (*o*) Sozomenus VI. c. 37.

wy hier booven nu reeds al gezien, hoe veele heydensche gebruyken, meeningen, spreekwyzen, en diergelyk 'er onder de Christenen van deezen tyd opentlyk in zwang zyn gebleeven. Het geene ook zonder dat, by zulk eene vermenginge van menschen en zaaken, van beyderleye godsdiensten, niet heel wel te myden was, door dien de Christenen zelfs ook niet meer in de voetstappen haarer voorouderen bleeven. Om nu maar aan een eenige van zulke openbaare grouwelen te gedenken, die zelfs door opentlyke instellingen toegelaaten, en bevestigd waaren, zoo wierd, tot op het eynde van deeze eeuwe, de volgende schrikkelyke gewoonte stijf en vast, midden onder de Christenen zelfs, onderhouden; naamelyk, een echtbreekster wierd aldus gestraft, dat men haar in een openbaar hoerhuys bragt, en nog verder tot zulke grouwelyke zonden dwong; als meede dat men het zelve, door een zeeker teeken van een klokje, opentlyk alomme bekend maakte. Welken grouwel *Theodosius* eerst, neevens een ander schrikkelijk moord- en hoeren-hok te *Rome* weg nam. (*p*) Verders is ook, in onze *Afbeeldinge der eerste Christenen*, getoond geworden, hoe ellendig het met de bekeeringe der Christenen onder *Constantyn* zelfs is gesteld geweest. Indien het dan waar is, dat 'er in het jaar van zyne bekeeringe tot het Christendom, over de 12000. zielen gedoopt zouden zyn; zoo is, uyt de boven-gedachte omstandigheeden heel licht te vatten, uyt wat voor inzichten, en met wat voor eene toebereydinge en vroomheyd, dit by veele toegegaan is. Nademaal 'er nu teegen de Heidenen eene zeer groote dwang ontstond, en dat ook dierhalven haare grootste beweeg-reede van Afval van het Heydendom bestond, in eeneenkele lust tot nieuwigheyd en veranderinge, of vrees voor schaade en straffe.

Jaar CCC. tot CD.

Overgebleevene Heydendom.

En de grouwelen der zelve.

(*p*) Socrates V. c. 18.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Leeraars der Gemeentens in de vierde eeuwe.

§. 1.

WAnneer wy nu verder de bekendste Leeraaren deezer eeuwe eens gaan bezien, zoo staat 'er voor eerst aan te merken, dat de getuygenissen van haar niet meer doorgaands zoo uyttermaaten geloofwaardig en onzydig te vinden zyn, gelyk als men die in de voorige tyden wel meest hadde. Veele hebben van andere na haar eygen begrip en meening geredeneert, andere weeder ten gevalle van deeze of geene, of ook wel, tot verdriet van zommige. Eenige weederom, verheffen deeze of geene perzoon, uyt vreeze voor ongeleegenheyd. Nademaal het de ervaarentheyd wel geleerd hadde, dat men daar door op het alderzeekerste rechtgeloovig en gerust konde blyven, wanneer men de vermaarde Leeraars met pluymstryken maar voort hielp, als waar door ook de party zelf een groot aanzien en vermoogen by de lieden kon gewinnen. Van deeze en diergelijke inzichten nu is deeze vierde eeuwe niet heel en al vry te spreeken, volgens de voornaamste geschiedenissen en gevallen in dezelve. Evenwel kan men de vroome en oprechte Leeraars hunne behoorlijke goede getuygenisse en lof, met geen reede onttrekken; alhoewel hier, gelyk altyd, op de bloote waarheyd alleen gezien moet worden.

2. Zoo

Jaar CCC. tot CD. Leeraars in Europa; Te Rome.

2. Zoo waaren 'er dan in *Europa*, en wel voor eerſt, in *Italien*, te *Rome*, deeze volgende Biſſchoppen te deezer tyd; naamelyk, *Marcellinus*, *Marcellus*, *Euſebius*, *Miltiades*, en *Sylveſter*, van welken man men zoo veele ſprookjes, aangaande de bekeeringe en doop van *Conſtantyn de Groote*, verdicht heeft. Verders, *Marcus*, *Julius de Eerſte*, en *Liberius*, die teegens de rechtgeloovige en *Athanaſius*, heeft geſchreeven. Verders *Felix de tweede*, daar men in de *Arriaanſche* ſtryd veel meede te doen hadde. Na deeze koomen *Damaſus* en *Siricius* te voorſchyn. Aan andere oorden zyn als Leeraars bekend geweeſt, te *Aquileja*, *Fortunatianus;* te *Alba*, *Dionyſius*; te *Vercelli*, *Euſebius*, en noch een van de zelve naam te *Cremona*, en wel inzonderheyd te *Milaan*, de al-om-bekende *Ambroſius*, gelyk ook *Rufinus*, een Ouderling te *Aquileja*. *Ambroſius* nu was Biſſchop te Milaan, en in dat ampt zeer bekend, daar hy ook op eene onverwachte wyze van het volk toe getrokken en gedwongen was, nademaal hy te vooren een weereldlyk *regent* aldaar geweeſt, en nog niet eens gedoopt was. (*a*) Hy heeft zig ontrent veele goede dingen ook heel trou gedraagen, en de groote Heeren zelfs de waarheyd niet verſweegen. Alhoewel hy zig daar by ook al taamelyk loos en voorzichtig heeft getoond, en daar door in groot aanzien is gekoomen. (*b*) Hier toe nu hielp hem zyne welſpreekentheyd niet weynig, die hem ook by de vreemdelingen zelfs zeer bemind maakte, nademaal men nog byzonder veel na de wyze der Heydenen van de konſt van welſpreekenheyd hield, en die in het Chriſtendom meede ingevoerd hadde. Eenige zyn ook niet wel op hem te vreede, dat hy *Origenes* heel naarſtig heeft geleezen, en meenigmaal byſpreukelyke uitleggingen maakt. Het eerſte oordeel komt uit het voorgedagte begrip van *Origenes* van daan. (*c*) Over het tweede moet men zig dan niet verwonderen, als men bedenkt, hoe de Leeraars dikmaals veele woorden zonder byzondere kragt pleegen te maken, dewyle men dog de leere en uytlegginge van haar vorderde, en dat zy zig niet alle eeven onbekwaam daar inne wilden toonen te wezen. Waar by het ook ligt gebeurde, dat zy het op hare natuurelyke kragten t'eenemaal lieten aankomen, veele woorden leerden maken, en alzo met haren arbeyd niet wyt uyt en reykten.

Te Milaan, Ambroſius. Zyn leeven.

Zyne ſchriften.

3. Zyne ſchriften, die men nog meeſt alle heeft, beſtaan ten meeſten deele uyt verklaaringen over den *Bybel*, zoo als die toen ter tyd in 't gebruyk waaren: en ze zien wel meeſt op de oeffening, en houden niet zoo veele twiſtzaaken in zig, als de Schriften van andere, zoo wel van deeze, als van de volgende tyden. De overige zyn zijne gehoudene reedenen en zendbrieven, weegens de wytloopige kondſchappen, die hy gehouden hadde. Gelyk hy dan ook by de Keyzers zelfs een vryen ingang had, en dat de andere ſtaatsdienaars hem ook niet minder zeer hoog achten, of ten minſten, het alzoo voorgaaven. Hy is in 't 398. Jaar geſtorven, na dat hy wel 22. jaaren lang Biſſchop was geweeſt. De ander, *Rufinus*, was eerſt met *Hieronymus* in een goed verſtand, maar daar na wierden zy, om de ſchriften van *Origenes*, de argſte vyanden, zoodaanig zelfs, dat zy malkanderen, als de ſlimſte ſchurken, overhaalden en beſchimpten, tot groote ergernis van andere. Hier van daan nu kwam de eerſte oorſprong van dat ongelukkige kettermaaken, gelyk het in 't gemeen, de ſtookebrand van alle verwerringen is. Wanneer dan nu *Rufinus*, op *Hieronymus*, weegens de gevoelens van *Origenes*, ſchimpte, zoo

Rufinus. Zyn ſtryd met Hieronymus.

(*a*) De Liberii Arianiſmo V. Sozomen. IV. c. 11. 14. Athan. Ap. 2. & ep. ad Solit. Hieron. de Scr. c. 97. Chron. Hilarius adv. Conſt. Conf. J. Gothofred. ad Philoſtorg. IV. cap. 3. Paulinus vita Ambroſ. Ambroſius lib. 1. Off. c. 1. & lib. II. de Pænit. cap. 8. lib. X. ep. 82. Theodoritus IV. c. 6. 7. Socrates IV. c. 30. Sozomenus VI. c. 24. (*b*) Theodoritus lib. IV. c. 7. Sozomenus VII. c. 24. (*c*) Hieronymus ep. ad Auguſtin. & Apol. cont. Rufin.

zoo wierd hy ook daar over zeer ontrust, en tot de grootste schimp-schriften teegens hem aangeprikkeld. Anders heeft hy, in de overzettinge van veele boeken, en wel inzonderheyd, in die van *Origenes* zeer veel gedaan, maar ook niet zonder beschuldiginge, dat hy 'er veele van vervalscht had, dog waar over hem in eenige stukken een groot ongelyk geschied is. Dit kan ook wel aan zyn goede naam de grootste schok gegeeven hebben, dat *Hieronymus* hem zoo schrikkelyk onder de voet gesmeeten heeft, daar hy tegenwoordig booven alle andere zeer groot geacht wierd. Ondertusschen roemen hem noch eenige als een rechtschaapen heylig en Godgeleerd Man, (*d*) een Christelyk liefhebber der wysheid, en geen gering meedelid der Leeraars. (*e*)

Jaar CCC. tot CD.

4. In *Vrankryk* zyn, ontrent deezen tyd *Proculus*, *Pacianus*, en de beyde Bisschoppen te *Trier*, *Maximinus* en *Paulinus* bekend geweest. En wel voornaamentlyk *Hilarius*, die in zyn Vaderland, te *Poictiers*, Opziender, en door de strydigheeden met de *Arriaanen*, onder *Constantius*, bekent is geworden. Waar over hy ook, neevens meer andere Leeraars, van het *Synodus* te *Seleucia*, uyt het land moest wyken, daar hy zich zeer yverig en heftig getoont hadde, en ook van de *Arriaanen*, als een onrustig hoofd, verworpen wierd. Waarom hy weeder van andere een bekenner werd genaamd, gelyk hy zich zelven altyd een *Catholijk Christen* geroemd hadde te weezen. (*f*) Onaangezien men ook niet weynige en geringe doolingen by hem aanmerkt, ik zwyge noch van zynen zeldzaamen handel, wanneer hy den Keyzer *Constantius* na zyn dood schrikkelyk uytscheld, die hy nochtans by zyn leeven gepreezen hadde. Ook wil men hem in zyne verklaaringen over *Matthæus* en de *Psalmen* berispen, dat hy *Origenes* al te zeer heeft gevolgt, ja, dat hy het met de *allegorien* of byspreuken, noch veel erger gemaakt heeft, als *Origenes* zelfs; (*g*) ten minsten is het oogschynelyk, dat zyne maniere van redeneeren overal zeer gemaakt en hoogdraavende te voorschyn komt. Verders wierd hy, na het *Synode* van *Seleucia*, van het Hof weeder na *Vrankryk* gezonden, alwaar hy de *Arriaanen* uyt al zyn vermoogen afbreuk heeft zoeken te doen, daar hy ook in 't Jaar 372. kwam te sterven. (*h*)

Leeraars in Vrankryk.

Hilarius.

5. In *Spanje* waaren toenmaals, neevens *Pacianus* van *Barcellona*, de beyde Dichters, *Juvencus* en *Prudentius* zeer vermaart. De eerste leefde noch ten tyde van *Constantyn de Groote*, schreef in 't Jaar van *Christus* 332. een Boek, waar in de *Euangelische Historien* in *Latynsche Veerzen* waaren overgezet. (*i*) Maar *Prudentius* was van *Saragossa* in *Catalonie* geboortig, in zyn jonge jaaren een pleyter en ondeugend perzoon, 't geene hy hier na zelfs ook beleeden en betreurt heeft. Hy leefde ten tyde van *Valentinianus de Jonge*, en wel voornaamelyk, ten tyde van *Theodosius*, en zyne Zoonen. Zyne schriften, die hy, weegens zyne gaave in de Dichtkonst, in gebonde styl cierlyk geschreeven heeft, werden zeer gepreezen. Inzonderheyd is zynen arbeyd in de beschryvinge der Martelaars, in de Boeken *de Coronis* of van de Kroonen, zeer schoon, als ook de *Cathemerina*, of daagelyksche aandachten. Waar in men waarelyk een verlicht gemoed kan aanmerken, en die aardige uytdrukkingen van goede stichtelyke dingen met genoegen kan leezen. Zoo dat de Godgeleerde niet ten onrechte een gebrooken en van God geleert herte

In Spanje. Juvencus.

Prudentius.

Zyne Gedichten.

(*d*) Paulinus Nolanus ep. 9. (*e*) Cassianus de Incarn. c. 27. Theodor. III. c. 4. (*f*) Sulpicius Severus II. H. S. Hieronymus ep. ad Magn. Orat. & in Chronicis Rufinus I. c. 20. Hilarius de Syn. adv. Arian. & I. cont. Const. (*g*) Hieron. (*h*) Sulp. Severus II. Rufinus I. c. 30. Hieron. adv. Lucif. & Chron. An. CCCLXIV. Socrates III. c. 10. Sozomenus V. c. 13. (*i*) Hieronymus in Chron. ad h. Ann. & ep. ad Magn.

Jaar CCC. tot CD. Osius.

daar uyt erkennen. (*k*) Eyndelyk is ook te *Corduba* Bisschop geweest de bekende *Hosius*, of, gelyk andere schryven, *Osius*, die noch onder *Diocletianus* zoude geleeft hebben, zoo men anders *Nicephorus* en zyne eygene getuygenis wil gelooven. Hy is byzonderlyk op het *Niceensche Concilium* bekend geworden, daar hy de voornaamste *Autheur* en aanvanger van is geweest, (*l*) en daar hy ook, na het bericht van zommige Schryvers, het *Niceensche Symbolum* zoude gemaakt hebben. Het eerste blyft aan zich zelven gewis genoeg, alhoewel hy zich voor geen afgezand of gevolmachtigde van de Roomsche Bisschop *Sylvester* uytgegeeven heeft, gelyk zommige het gaarne hadden, (*m*) het geene zoo weynig te gelooven is, als, dat men meent, dat hy den Doop van *Constantijn* te *Rome* bevordert heeft, terwylen aan de gantsche zaak in 't algemeen niets waarachtig altoos is.

Op het Niceensche Concilium.

Zyne regtgeloovigheid

6. Op het *Sardicensche Concilium* was hy hier na de voornaamste, en hield ook noch de partye van *Athanasius*, (*n*) dewyl *Constans* die aannam, en men dierhalven ook een beschermer hadde, nademaal *Constantius* zyn Broeder noch al te vriend moest zoeken te houden. Maar, na dat *Constantius* nu overal begon booven te leggen, zoo keerde zich het blad ook om, zoo dat de groote lof van *Osius* op eenmaal needer viel, daar men hem te vooren, van weege zynen yver voor de rechtgeloovigheyd, *de heylige en groote Osius* noemde, (*o*) en dat *Constantinus* zelfs hem, booven alle andere, zeer hoog hadde gehouden, en hem ook in gewichtige ongeleegenheeden na *Alexandrie* geschikt. (*p*) Want, alzoo, gelyk het de *Historien* uytwyzen, *Osius* niet gaarne te huys bleef, en zyne Gemeente, daar hy zonder twyffel de handen vol werks gevonden zou hebben, niet bezorgde, maar dat hy, onder voorwendzel van yver voor de waare Godsdienst, nu aan 't Hof en dan hier en daar omtoog, zoo geraakte hy hier door in zwaare verzoekingen. Ja zommige mochten licht aanmerken, hoe hem de eer en voordeel, welke hy van diergelyke bedryven genoot, byzonder de voorzittinge voor andere groote Bisschoppen, daar hy maar van een slechte plaats Bisschop was, pleeg te behaagen. Zoo gebeurde het dan daar na, dat hy, op het *Concilie* van *Syrmium*, het geloofs begrip der *Arriaanen* onderteekende, en met de voornaamste onder hen zich in eene gemeenschap inliet. Ja *Hilarius* steld wel uytdrukkelyk, en yvert heftig, dat *Osius* en *Pontamius* zulken godslaster al daar onderteekent hadden. (*q*) Waar uyt men ziet, dat hy niet alleen dat geloofs begrip eenigzins uyt dwang onderschreeven, maar ook zelve vervaardigt had. Gelyk ook een ander hem, neevens *Ursacius*, *Valens* en *Germinius* tot een *Autheur* der lasterlyke vereeniginge, in de godlooze bekentenis maakt. (*r*) Dit willen wel eenige niet voor gewis houden, doch ze konnen de waarheid van het gedaane onmoogelyk niet teegenspreeken, derhalven schryven zy het zynen hoogen ouderdom toe, waar in hy niet recht by zyn verstand geweest zoude zyn, waar by *Sulpicius Severus* zich noch op een brief van *Hilarius* te vergeefs beroept: daar hy ten minsten zachtjes te huys en buyten gevaar kon blyven. (*s*) Of zy beroepen zich op een gemeen gerucht, als of hy door de dreygementen en werkelyke slaagen van *Constantius* daar toe was gedwongen geweest, of, dat hy, over zyne langduurige ballingschap, verdrietig zynde geworden, zich op deeze wyze daar uyt hadde willen hel-

Afval daar van.

Word een Arriaaner.

(*k*) Chytræus de Reg. stud. p. 184. (*l*) Adrianus P. R. ap. H. Canisium Tom. VI. Lect. Antiq. Photius Biblioth. Cod. 88. Spondanus Ann. CCCXXV. n. 7. (*m*) Sulpicius Severus lib. II. p. 108. (*n*) Socrates. Theodoritus II. c. 8. Athanasius ib. (*o*) Idem Apol. de fuga. Theodor. II. c. 15. (*p*) Socrates l. c. 7. (*q*) Lib. de Synod. (*r*) Virgilius lib. V. contr. Eurych. (*s*) Sulpicius l. c.

helpen: alzoo hy zeer ryk geweeſt is, (*t*) het geene alles, met zyne te vooren zoo zeer geroemde ſtandvaſtigheyd en heyligheyd heel niet wel over een kan koomen. Andere wyten die zaak gaarne aan hem zelve, en zyn afval van de rechtgeloovigheyd, (*u*) en gedenken ook noch daar by zyne verwoedheyd teegen de rechtgeloovige. (*v*) Welke de nieuwe Schryvers met haare ſtemmen ook byſpringen. (*x*) Gelyk als andere weeder, tot een ſchrik voor hem, verzierd hebben, dat hem den hals noch omgedraait geworden is, toen hy de uytjaaginge van *Gregorius* een rechtgeloovige, *Biſſchop* te *Eleutheris*, hadde willen uytwerken. (*y*) Jaar CCC. tot CD.

7. In 't *Ooſten*, en wel te *Conſtantinopolen*, alwaar de verblyf plaats der Keyzers nu t'eenemaal verlegt was, zyn byzonder geroemd geweeſt, *Alexander*, *Euſebius*, *Amphion*, *Paulus*, *Euagrius*, *Nectarius*, als Biſſchoppen, en *Macarius*, *Eutropius*, en *Eudæmon*, als Ouderlingen, behalven de andere, die de Gemeentens der *Novatiaanen*, gelyk ook onder de *Arriaanen*, voorgeſtaan hebben. Leeraars in 't Ooſten. Te Conſtantinopolen.

Te *Jeruzalem* was noch voor *Conſtantijns* tyd, *Biſſchop Hermon*, en na hem *Cyrillus*, van wien men noch onderſcheydene ſchriften en andere verhandelingen overig heeft. Te Jeruſalem Cyrillus.

Dit zyn zyne 23. *Catecheſes* of onderwyzingen, waar in hy de jonge Chriſtenen, na de maate van zyne gaaven, al in zyn jeugd onderweezen, en zyn vlyt voor andere Leeraars ter zelver tyd betoond hadde. Ondertuſſchen hadde hy zich doch na den aart van die eeuwe, ook teegen de zoo genaamde Ketters willen aankanten, en daar door verſcheydemaal met die over hoop geleegen, het geene hier en elders als ongegrond aangeweezen werd. Doch dit is hem van de rechtgeloovige zelf heel ſlecht vergolden en betaald geworden, terwylen zy hem niet minder tot een Ketter wilden maaken, ja hem uyt zyn ampt en wooninge hebben gejaagt. Zyne vervolgingen.

De meeſte vyandſchap kwam hem van de nydigheyd der Geeſtelykheyd van daan; want *Acacius*, *Biſſchop* te *Cæſarea* twiſtte met hem om het recht van een Hoofdſtad, en om dat hy toen niet anders tot zyn voordeel wiſt by te brengen, zoo gaf hy hem de ſchuld van deeze eenige doolingen van de Godheyd. (*z*) *Uranius* te *Tyrus*, en *Eutychius* te *Eleutheropolis*, zochten hem ook al te onderdrukken, zoo dra hy tot het *Bisdom* kwam. (*a*) En die ſtiet hem ook eyndelyk t'eenemaal uyt zyn ampt, (*b*) en hy liet hem ook op het *Synode* van *Seleucia* niet blyven, klaagde hem aan by den Keyzer *Conſtantius*, dat hy een Kerkencieraad verkoft hadde, dat in een groote hongers nood en dierte den armen ten goede geſtrekt hadde: waarom hy ook afgezet wierd. Uyt deeze ergerlyke twiſt wierd het nu ook aan de vyanden der Kerke ten vollen bekend, in wat voor een grouwel de Geeſtelykheyd nu reeds al vervallen was, zoo dat zy zelfs geene milddaadigheyd teegen de armen, onder den ſchyn van bygeloof, meer dulden wilde. Van de nydige Biſſchoppen.

Dus moeſt dan de goede *Cyrillus*, zonder twyffel tot zyne heylzaame beproevinge, tot op de regeeringe van *Theodoſius*, in ballingſchap blyven, daar ondertuſſchen *Herennius*, *Heraclius*, en *Hilarius*, als Biſſchoppen na malkanderen te *Jeruſalem* zaaten, (*c*) waar in hy noch in het achtſte jaar aldaar doorgebragt, en verſcheyde zaaken verrigt heeft. (*d*) Alhoewel hy ondertuſ- Zyn ballingſchap.

(*t*) Athanaſ. ad Solit. vit. ag. & Apol. II. (*u*) Sozomenus IV. c. 12. Socrates II. 31. Theodorit. II. c. 17. Iſidorus lib. IX. de Scr. c. 1. Hilarius lib. 1. ad Conſt. & L. de Synod. Luitprandus 188. Trithemius L. de Scr. Eccl. (*v*) Marcellinus Presb. apud Iſidorum. (*x*) Baronius Ann. CCCLVII. n. 17. ſeqq. Spondanus l. c. Petavius Rationar. P. 1. lib. VI. p. 330. Hornius Per. I. H. E. art. 3. n. 12. Sandius lib. II. H. E. p. 226. Fleurus lib. XIII. H. E. p. 472. Centur. Magdeb. lib. IV. c. 10. p. 689. L. Oſiander. IV. lib. III. c. 9. p. 819. Micrælius lib. II. H. E. qu. 21. Hiſt. Goth. lib. II. c. 3. Sect. 3. n. 15. Joh. Lætus Comp. Hiſt. p. 99. Funcius lib. VI. Chron. Ann. 355. (*y*) Iſidorus l. c. (*z*) Sozomenus IV. c. 25. (*a*) Epiphanius hær. 73. (*b*) Theodoritus II. c. 26. (*c*) Sozomenus VI. c. 30. (*d*) Theodor. V. c. 8. Hieronymus.

Jaar CCC. tot CD. tusſchen niet kon verhoeden, dat men hem niet opentlyk voor een *Macedoniaan* uytgemaakt, en noch al van andere dingen beſchuldigt heeft. (*e*)

8. Na deeze zyn 'er te *Jeruſalem* nog als *Biſſchoppen* geweeſt, *Macarius*, in 't Jaar 318. en, na hem, *Maximus*, die op het *Synode*, te *Tyrus*, *Athanaſius* by na had helpen veroordeelen, indien *Paphnutius* hem zulks niet belet hadde. (*f*) Te *Antiochie* waaren in deeze eeuwe *Tyrannus* en *Philogonius*, nog onder de vervolginge, en daar na *Euſtathius*, die op het *Concilie* van *Nicene* teegen de *Arriaanen* heel heftig heeft geſtreeden, en daarom ook verſcheide ryzen in ballingſchap heeft moeten gaan, daar hy, inzonderheyd onder *Conſtantius*, teegen de oude *Keyzerinne*, harde woorden gebruykt hadde. (*g*) Na hem volgde *Meletius* of *Melitius*, van wien de Schryvers, uyt partydigheyd, meeſt zelfs niet weeten, wat ze al van hem zeggen zullen. Nu ſchryven zy, dat hy in 't begin van zyn *Biſdom* zich van alle woorden-twiſt weegens het geloof t'eenemaal onthouden heeft, daar na, dat hy de *Niceenſche ſtellingen*, en het ὁμοούσιον of de *eenweezigheyd*, opentlyk heeft bekend, en dat ook daarom van *Conſtantius* was verdreeven geworden. (*h*) Gelyk hem dan ook de *Arriaanen* voor een *Sabelliaan* hebben uytgemaakt. (*i*) Hier teegen willen weeder andere, dat hy van *Acacius* en *Georgius*, als openbaare *Arriaanen*, tot een *Biſſchop* is gemaakt geworden, om welke reede ze hem ook een *Arriaan*, en een vyand van Chriſtus noemen. Van zyne ballingſchap geeven zy hem de ſchuld, als of hy de Ouderlingen, die van zyn voorzaat, *Eudoxius*, waaren afgezet, weeder zoude hebben aangenoomen. (*k*) Nu kan men niet loochenen, dat hy, in het *Concilie* van *Antiochie* opentlyk van de *Arriaanen* is afgegaan, die hem te vooren voor een goeden *Arriaan* gehouden, en daarom ook tot een Biſſchop gemaakt hadden. (*l*) Gelyk hy dan ook naderhand in dit gevoelen gebleeven, en hierom van *Baſilius de Groote* zeer geroemd is geworden, die onder hem een tyd lang geſtaan heeft. Dog hy is echter onder *Valens* al weeder verjaagd, daar na van *Gratianus* weeder herſteld, en van *Theodoſius* in groote waarde gehouden, onder wien hy ook in het 25. jaar zynes Bisdoms is geſtorven.

Te Antiochie.

Melitius.

9. Behalven deeze zyn 'er te *Antiochie* nog onderſcheydene bekende Leeraars en Voorſtanders der Gemeente geweeſt: gelyk als *Johannes*, *Antiochenus* genaamd, *Fabianus*, *Theodotus*, *Vitalis*, *Euagrius*, en wel inzonderheyd, *Paulinus*, *Diodorus* en *Flavianus*; welke alle, by de ſtrydigheeden van dien tyd eenen naam verkreegen hebben. Uyt de overige Leeraars in *Aſie* moet ik alleen de bekendſte noemen, om alle wytloopigheyd te ontgaan. Zoo waaren 'er dan te *Tripoli*, *Hellanicus*; te *Cæſarea*, *Hermogenes*; *Baſilius*, (niet de groote) te *Ancyra*; te *Samoſata*, *Euſebius*; (niet de Hiſtorie ſchryver nog de *Emiſſeenſche*.) te *Lycaonie*, *Amphilochius*, een goede vriend van *Baſilius de Groote*; te *Edeſſa*, *Eulogius*; te *Thyane* in *Cappadocie*, *Anthymus*; welke, beneevens veele andere, ons in de Hiſtorien der ſtrydigheeden van die tyden, altyd voorkoomen. In *Alexandrie* wierd, na *Athanaſius*, *Petrus* tot *Biſſchop* verkooren, na hem *Achilles*, en daar na, *Alexander*, na welken ook onder andere *Theophilus* aldaar Biſſchop is geweeſt. Aan veele Ouderlingen zal ik niet eens gedenken, daar hier en daar van geſprooken werd; gelyk als daar waaren, *Serapion*, *Dionyſius*, *Timotheus*, *Macarius*, *Apis*, *Lon-*

Andere Leeraars in Aſie.

Te Alexandrie.

(*e*) Socrates v. c. 8. Sozomenus VII. c. 7. (*f*) Rufinus l. c. 17. Sozomenus II. cap. 20. (*g*) Theodoritus l. c. 20. 21. Sozomenus II. c. 19. Athanaſius ep. ad Solit. vit. ag. (*h*) Socrates III c. 25. Philoſtorgius v. c. 5. (*i*) Liber Συνοδικῶν. Theodor. (*k*) Hieronymus in Chron. Ann. CCCLXIV. (*l*) Theodor. Sozom.

Longus, *Ammon*, *Apollonius*, *Asterius*, *Ammonius*, en meer andere. Jaar CCC. tot CD.

10. *Didymus* en *Athanasius* zijn byzonder nog in de Schriften van *Alexandrie* beroemd. De eerste onderwees de Jeugd aldaar, en was een man van groote wysheyd, onaangezien hy al in zijn jeugd door een ziekte blind was geworden. Hy had zeer veele en vermaarde mannen opgekweekt, daar onder *Hieronymus* ook is geweest. Deeze roemd hem dikwils daar over, dog hy wil hem egter van alle doolingen niet t'eenemaal vry kennen, die hy van zijn meester *Origenes* hadde ingezoogen. Dit is altoos gewis, dat hem *Didymus*, en voor al, zyne boeken van de *Principien* of beginsselen, teegen alle teegensprekers, dapper verantwoord heeft. (*m*) En, onder andere dingen heeft men dit, als een dooling, heel kwaalyk van hem opgenoomen, dat hy gemeend heeft, dat de Duyvel onmoogelyk niet na zijn weezen, maar alleen na zyn kragt en werkinge, in de menschen kon koomen: door dien het eerste alleen aan God zelfs toe kwam. Ten minsten heeft men hem by zyn leeven met vreede gelaaten, en in groote waarde gehouden, ja men heeft ook in de stryd met de *Arriaanen*, groote achtinge voor hem gehad. (*n*) Gelyk als het dan in 't gemeen zoo gaat, dat de nyd en de achterklap voor aanzienelyke, en rechtschaapene mannen zoo lang zwygen moet, tot dat deeze of gesturven, of anders in kleynachtinge geraakt zyn, als wanneer dan een ieder haare schriften en bedryven gaat ziften, of 'er iets op te berispen valt. Welke maniere van doen aan de verstandige zulke verwurpene lieden billyk maar des te waardiger en beminder maakt. Didymus.

11. Van *Athanasius*, en zyne zaaken was wel een gantsch groot boek vol te schryven, wanneer alles van de grond af onderzogt zoude werden, wat ontrent hem al voorgevallen is. Maar hier moeten wy ons met het minste vergenoegen laaten. De loftuytingen van zyne liefhebbers zyn byna ontallyk, gelyk als hy zelfs ook weederom, in den roem van andere, die van zyn gevoelen en partye geweest zyn, heel mild geweest is. Eenige noemen hem *Pontifex Maximus*, den hoogen, of hoogsten Priester, welke Heydensche *tytel*, volgens haar meeninge voor een rechtgeloovige Leeraar heel wel paste. (*o*) Andere zeggen wel uytdrukkelyk, als men *Athanasius* pryst, zoo is het eeven zoo veel, als of men de deugd zelf prees, (*p*) en wat 'er van diergelyke lofreedenen meer is: in 't gemeen noemd men hem *de Groote*, ook wel de vader van 't geloof, het oog van de wereld, de stut der leere, de tweede *Voòrlooper* van *Christus*, de derde *Elias*, en zoo voort. Nu wil ik niet gedenken aan zyne verkiezinge tot het Bisdom van *Alexandrie*, waar in hem veele de schuld gegeeven hebben, als of hy daar niet heel rechtmaatig toegekoomen was. Nadien, na *Alexanders* dood, zig wel 54. *Bisschoppen* vergaaderd, en zig met eede verbonden hadden, dat zy eenstemmig een nazaat zouden verkiezen. Waar van zig egter terstond zeeven Bisschoppen afgezonderd, en *Athanasius* heymelijk ingewijd hadden. Waarom 'er ook zeer veele van de Geestelykheyd en het Volk geen gemeenschap altoos met hem hebben willen houden. (*q*) Ja andere zyn zoo verscheyden hier in van gevoelen, dat zy zeggen, dat hy niet eens na *Alexander* verkooren is geweest, maar *Theonas*, die eerst drie maanden daar na is gesturven, en aan hem den stoel gelaaten heeft. (*r*) Deeze en andere diergelyke verhaalen, gaan wy met voordagt voor by, en wy merken maar voor eerst aan, dat deeze vermaarde man echter van groote doolingen en andere gebreeken geenzins vry is geweest. Zo dat ook de Godgeleerde in 't gemeen bekennen, dat hy, by voorbeeld, de gevallene

Het leeven van Athanasius. Groote roem. Verkiezinge tot het Bisdom. Doolingen van Athanasius.

(*m*) Socrates. Hieronymus ep. ad Minerium & Alexandr. it. ad Euagr. it. Comm. in Apocal.
(*n*) Sozomenus VI. c. 20. Socrates. (*o*) Rufinus II. c. 28. Gregorius Nazian. Orat. ad Heronem. (*p*) Idem Orat. de eo. (*q*) Sozomenus II. c. 17. (*r*) Epiphanius hær. 68.

Jaar CCC. tot CD.

vallene menſchen een vrye wil in geeſtelyke zaaken heeft toegeſchreeven. (*s*) Dat hy voor goed geacht heeft, de Heyligen aan te bidden, dewyl God in haar woond. (*t*) Dat hy gemeend hadde, dat de zielen van *Adam* en de andere Oud-vaaders, tot op *Chriſtus* toe, buyten de zaaligheyd geweeſt waaren. (*u*) Als meede, dat die menſchen, welke de natuurelyke wet gehouden hadden, waaren gerechtvaardigd geworden. (*x*) Verders, dat hy de rechtvaardigmaakinge alzoo verdeeld, en beſchreeven hadde: De zonde was verdoemd op de aarde, de vloek wierd afgedaan aan 't kruys, de verloſſinge van de verrottinge geſchiedde in het graf, de dood wierd in de helle van *Chriſtus* veroordeeld, enz. (*y*) Met welke en diergelyke ſtellingen de rechtgeloovige niet wel te vreede konden weezen.

Zyne ſtrydigheeden.

12. Ten minſten zal men hier uyt konnen leeren kennen, hoe dikmaals de roem van de zoo uyttermaaten zuyvere leere, ik wil ik niet zeggen, van een reyn en heylig leeven, zelfs ook ten aanzien der allergeliefdſte Leeraars, zeer twyffelachtig is. Deeze zoo zeer beroemde man, was in 't begin op het *Niceenſe Concilium* maar alleen als een gering Diaken, maar hy wierd door zyn wakker verſtand zoo zeer bemind, dat de gantſche *Chriſtenheyd* hier na voor hem ſtreed, of hy recht of onregt had. In 't eerſte had hy, onder de beſchuttinge van *Conſtantius*, een groot aanzien; kort daar aan wierd hy van zyne weederpartyen t'ondergebragt, en van deeze zelve Keyzer weg gejaagd. Deeze wiſſelvalligheyd viel ontrent hem zoo uyttermaaten dikmaals voor, dat men niets anders, als de ellendigſte onruſt, in zyn geheele leeven vind. De verſtandige vermerken ook heel wel in hem, dat hy een ſcherpzinnig, vernuftig, dog egter een heftig en oploopend man is geweeſt, die door deeze oneyndige ſtrydigheeden altyd meer en meer getergd wierd, als waar uyt zyn gantſche leevens loop beſtond. (*z*) Ja de Heyden, *Ammianus Marcellinus* wyſt zelfs zyne twiſtgierigheyd en indringinge in vreemden handel, heel klaar aan. En door dien 'er in 't gemeen, na het gebruyk van die tyden, de weereldlyke handelingen met de geeſtelyke zaaken mede vermengd wierden, zoo ziet men, dat het met hem ook dikmaals heel zeldzaam is toegegaan, na dat hy aan 't Hof beſchutsheeren gehad heeft of niet, en volgens dien ook, voor rechtgeloovig, of voor boos en doolende is gehouden geworden. Waar door eenige ook van hem getuygen, dat hy heel dikmaals Geeſtelyke en Weereldlyke dingen onder malkanderen gemengd, en zyne driften veel meer ingevolgd heeft, als hem zulks wel betaamde. (*a*) Ten minſten had hy altyd den grootſten aanhang by het volk, zoo dat de Keyzers zelfs dieswegen voor hem vreeſden, gelyk als zulks van *Valens* bekend is, (*b*) het geene hem egter aan zyn lof, die hem rechtvaardig toekomt, als ook aan de zaak of ſtellinge zelfs, die hy voorgeſtaan heeft, in 't minſte niet kan benaadeelen. Gelyk als ook alle zulke vertellingen in zig zelfs geen vyandſchap altoos teegens hem te kennen geeven. De onſtandvaſtigheyd van *Conſtantyn*, in de goedgunſtigheyd teegens *Athanaſius*, kan ook veel eer aanwyzen, hoe hy meer het vonnis van andere, als zyne eygene kennis of oordeel, in deeze oneenigheyd doorgaands gevolgd heeft. Zoo dat de partye, welke by 't Hof de ſterkſte en aanzienelykſte was, ook t'allen tyde rechtgeloovig en goed, en de andere in teegendeel boos en ketterſch heeten moeſt, ſchoon daar al tien *Athanaſien* onder geweeſt waaren. Hier

van

(*s*) Athanaſ. ad Gent. ap. Centur. Magdeb. p. 163. L. IV. & Orat. de Sement. ap. Scultetum p. 547. Med. part. (*t*) Lib. de Incarnat. verbi juxta Centur. Magd. p. 165. (*u*) De Sal. adventu Chriſti. (*x*) Ibid. (*y*) Epiſt. de Incarnat. Chr. Baſil. M. ep. 48. (*z*) Baſilius M. Joachim. Camerarius Catal. Epiſt. (*a*) Idem ad Chron. Niceph. (*b*) Socrates IV. c. 20.

van nu kunnen zyne schriften, en de Historien in 't gemeen getuygenis genoeg van geeven. Jaar CCC. tot CD.

13. Dog, toen zyne vyanden hem eens in ongenaade by den Keyzer brachten, gaaven zy de volgende punten teegen hem in, die ons klaar konnen aanwyzen, wat men toenmaals al van de Geestelijkheyd al grouwelijke dingen vermoeden, en voorgeeven kon. *Photinus* was met zyne leere, zoo wel van de *Arriaanen*, als van de andere partye, verwurpen. Deezen man had *Athanasius*, booslijk, (*pravo studio*) gelyk een oud *Historie Schryver* spreekt, ontfangen en aangenoomen, schoon hem het Synodus te *Antiochie* al veroordeeld hadde. (*c*) En deeze beschuldiginge weederlegd de gedachte man niet, gelyk als hy de andere beschuldigingen aan valsche getuygen toeschryfd. Na dit wierd geklaagd, *Athanasius* hadde zoo veele, geweldige, en ongeestelyke handelingen voorgenoomen, om dat hy *Ischyras*, een Ouderling, by den Landvoogd in Egypten, *Hyginus*, valschelyk aangeklaagd hadde, als of hy des Keyzers beeltenis, (zonder twyffel uyt eene godsdienstige yver) met steenen zoude hebben geworpen, die hem daar over ook in keetenen en banden hadde laaten sluyten. Ja, dat hy zelfs deezen *Ischyras* heymelyk zoude hebben aangevallen, in de gevangenis gesleept, den soldaaten overgeleeverd, en daar en booven zeer smaadelyk gehandeld. Waar by hy ook het altaar met voeten gestooten, een kelk gebrooken, den bybel verbrand, de *Bisschoppelijke* stoel omgestooten, en een kerk verwoest zoude hebben. Dat hy verders de *Bisschop* van *Pelusium*, *Callinicus*, aan de soldaaten overgegeeven hadde, jammerlyk geslaagen, en eyndelyk om 't leeven had laaten brengen. Waar teegen hy *Marcus*, een afgezette Ouderling tot *Bisschop* zoude hebben gemaakt. Wyders, dat hy veele lieden met gevangenis, slaagen, en grouwelyke *martelisatie*, tot zyne leere gedwongen hadde. En wel inzonderheyd, dat hy de Bisschoppen, *Achilles*, *Hermæon*, *Euplus*, *Isaacus*, en *Pachomius*, met slaagen kwaalyk gehandeld had; het geene zy zelfs aangegeeven, en geklaagd zouden hebben. Nog andere Bisschoppen, als, *Arbathion*, *Adamantius*, *Petrus* en *Annution* hadden van hem getuygd, dat hy hem hadde laaten verluyden, dat hy zoude maaken, dat 'er aan den Keyzer geen koorn altoos meer van *Alexandrie* naar *Constantinopolen* toegezonden zoude werden, 't geene men daar van daan haalen moest. Nog daar en booven, hoe hy door gantsch *Egypten* zeekere lasten *verordineert* hadde, waar van hy het inkoomen aan eenige weederspannige toeschikte. Andere klachten sla ik nog over, waar van het te beklaagen is, dat ze van de Schryvers wel aangeteekend, maar niet grondelijk, en na behooren weeder uyt de weg geruymt, en weederlegt werden.

Klagten teegens hem. Vriendschap met Photinus. Zyne Tyrannye, Geweld, En weederspannigheid.

14. De zaak met *Arsenius* nu is bekend, dat naamelyk de weederparty van *Athanasius* een afgehouwe hand voortbragt, en bewyzen wilde, dat zy van *Arsenius* was, en dat *Athanasius* die tot tooverye hadde gebruykt. Daar dan eenige van schryven, dat men *Arsenius* niet machtig hadde konnen worden, door dien hy weg gestooken was. (*e*) Andere zeggen weeder, dat hy in 't openbaar op het *Concilie* van *Tyrus* is verscheenen, en de aanklaagers aldaar te schande heeft gemaakt. (*f*) Om deeze en andere bedryven stelde de Keyzer in 't Jaar van 334. een *Synode* te *Cæsarea* aan, dog *Athanasius* verscheen daar niet, alhoewel men meende, dat hy deeze geleegenheyd heel gaarne gebruyken zoude, om zyn on-

Zyn handel met Arsenius. Synodes om zynent wil aangesteld, te Cæsarea.

(*c*) Sulpicius Severus lib. II. p. 103. (*d*) Socrat. I. c. 23. 27. 29. 30. & 35. Theodor. l. c. 26. 31. c. 8. Sozom. II. c. 22. 23. 25. Rufinus l. c. 15. Philostorgius II. c. 12. (*e*) Socrates l. 27. (*f*) Theodor. l. c. 29.

Jaar CCC. tot CD. onschuld te bewyzen. (*g*) Het Jaar daar na wierd 'er te *Tyrus* een diergelyke aangesteld, waar heen hy in 't eerst weygerde zig te begeeven, en waar op hy door veele dreygementen des Keyzers, eyndelyk zig genoodzaakt vond om daar te moeten komen. Alwaar onder anderen de beschuldiginge weegens zyne begaane ontugt is te berde gebragt, die op onderscheydene wyzen verteld werd. De vrienden van *Athanasius* willen, dat zyne teegenpartye een Vrouw voortgebragt zoude hebben, die hem de schuld van hoererye opentlyk moest optygen, doch, alzoo men in de perzoon doolde, wierd die zaak heel klaar valsch bevonden te weezen. (*h*) Andere daar en teegen keeren dit t'eenemaal om, en zeggen, dat *Athanasius* dit wyf zoude hebben opgemaakt, dat zy *Eusebius* van *Nicomedia* over begaane ontucht met haar, beschuldigen moest, welke terstond op loogens betrapt, en *Athanasius* weegens agterklap overtuygt wierd. (*i*) En daar is het van daan gekoomen, dat *Athanasius* een dag in zyn bedenken genoomen, en zig ondertusschen heymelyk uyt de Stad weg gemaakt heeft (het geene *Socrates* gedenkt) en om deeze dingen van dat *Synode* ook afgezet is geworden. (*k*) Het geene, volgens haare meeninge, heel bezwaarlyk hadde konnen geschieden, by aldien zyn onschuld, met de beschuldiginge van *Arsenius*, en van de Vrouw, zoo oogenschynelyk en opentlyk aan den dag was gekoomen, nademaal *Dionysius*, een voornaam Dienaar van Staat, als *Keyzerlyke Commissaris*, daar by zat. Daar ligt hier onder, by de *Concilien* of *Kerkelyke vergaaderingen*, breeder over te spreeken zal vallen.

Te Tyrus.

Beschuldiging teegens hem, weegens ontuchtigheyd.

Zyn beroep op den Keyzer.

15. Na dat nu *Athanasius* tot den Keyzer zelfs gegaan was, liet deezen de Bisschoppen by zig te *Constantinopolen* koomen, en wilde de partyen zelfs aanhooren. (*l*) Daar dan eenige zeggen, dat zijne teegenpartye van alle de andere klagten stil gesweegen, en maar alleen de boovengedachte dreygementen weegens de overvoeringe van het Koorn, aangeroert zouden hebben. (*m*) Doch andere bekennen weeder daar teegen, dat zy hem met noch veele andere dingen beschuldigt, en den Keyzer daar door bewoogen zoude hebben, dat hy hem na *Trier* in ballingschap weg heeft laaten voeren, waar by zy ook aanmerken, dat het de Keyzer wel gedaan mogt hebben, op dat 'er eenmaal vreede onder de Geestelykheyd mochte geraaken. Waar meede ze dan ook te verstaan geeven, dat aan de teegenwoordigheyd of afzyn van *Athanasius* de rust of onrust der Kerken zelfs ook hangende was, gelijk het de *Historien* te kennen geeven. (*n*) Hier by kwam daar na nog dit, dat *Athanasius* overtuygd wierd, dat hy, beneevens den Ketter *Photinus*, ook zijnen meester *Marcellus* zoude hebben aangenoomen, schoon hy opentlijk een *Sabelliaan* was. Zoo dat men hem met deeze beyde te gelyk, op het *Syrmische Synode*, daar na doemde. (*o*) In 't korte, *Constantijn de Groote* verklaarde *Athanasius* zelfs, in een brief aan *Antonius de Woestynier*, voor een hoogmoedig, bits, oproerig, en onrustig Man, die de gantsche Christenheyd vol onrust en scheuringe bragt. (*p*) En in deeze meeninge en vyandschap teegen *Athanasius* stierf *Constantyn* zoo heen; dog deeze was naauwlijks van zijn Zoon *Constantius* uyt zijne ballingschap weeder te rugge geroepen, of den oproer ging over hem te *Alexandrie* op nieuws weeder aan, en daar ontstond zulk een oploop van beyde de *partyen* onder het volk, dat 'er zeer veele perzoonen jammerlijk daar in vermoord wierden. Dat wel een schrikkelijk schouspel was, daar, onder den schijn

Oordeel van Constantyn over Athanasius.

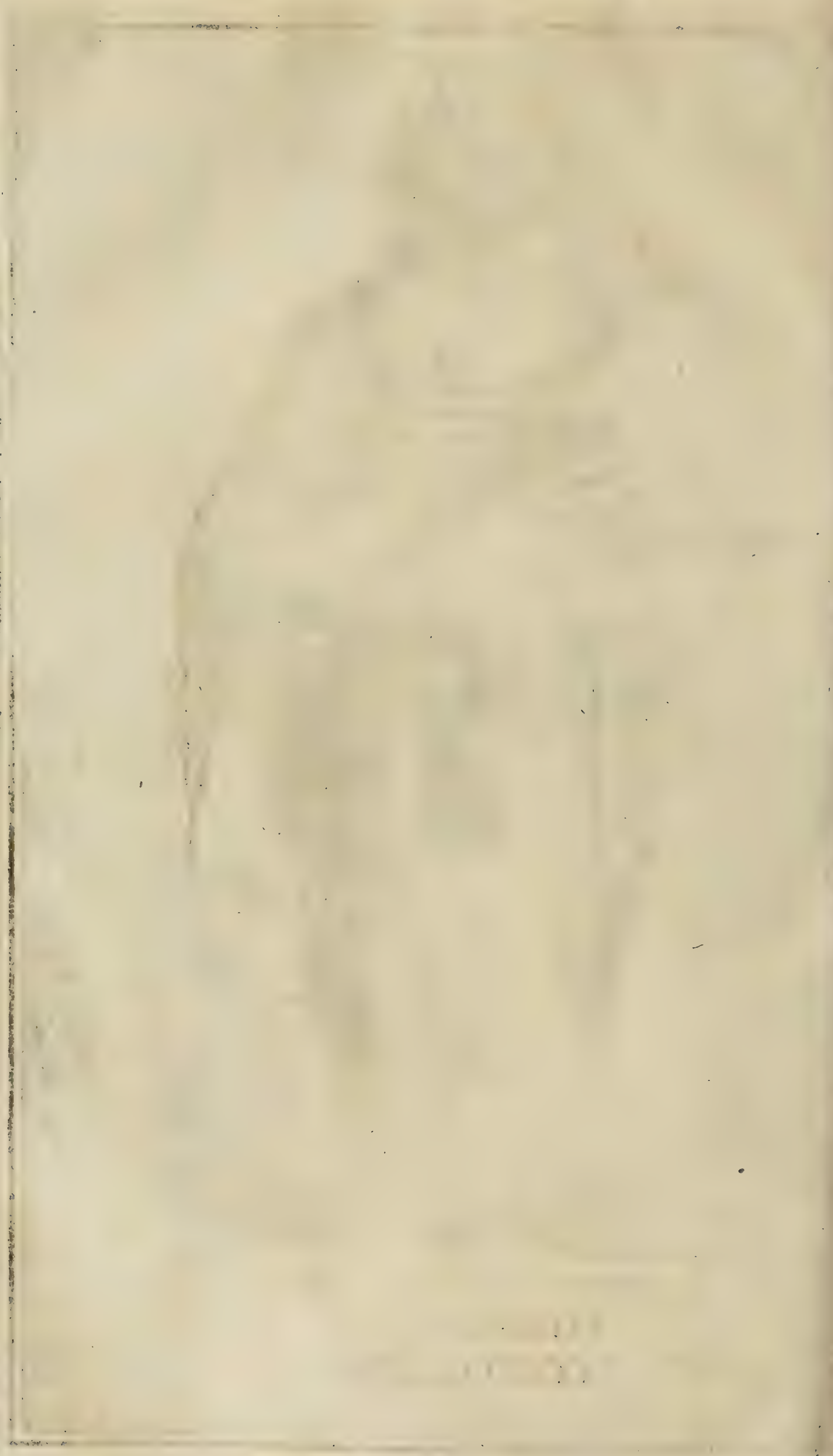
Oproer te Alexandrie, door hem veroorzaakt.

(*g*) Idem l. c. 25. Sozom. 11. c. 25. (*h*) Idem 10. Theod. l. c. 30. (*i*) Philostorgius 11. c. 12. (*k*) Theodor. l. c. 29. Socrat. l. c. 27. Sozomenus 11. c. 27. (*l*) Socrates l. c. 34. Theodor. 1. c. 31. Sozom. 11. c. 28. Rufinus l. c. 12. (*m*) Socrates l. 35. Rufinus l. c. 26. Theodor. l. c. (*n*) Sozomenus 11. c. 27. (*o*) Sulpicius Severus l. c. Socrates l. c. 36. 11. c. 16. (*p*) Sozomenus 11. c. 31.

I. Decl.
Pag. 231
GEORGIUS
ICONOLATRA

I. Deel
Pag. 233
GEORGIUS
ICONOLATRA

ſchijn der zuyvere leere, van weederzyde zulke Heemel hoog ſchreijende zonden zonder ſchroom in ſwang gingen. Zijn teegenpartye beſchuldigde hem op het *Concilie* van *Antiochie*, dat hy een roervink en oorzaak van deezen oproer was; door dien hy onderweege by alle de Gemeentens veel onruſt hadde verwekt, en veele *Biſſchoppen*, die van weegen haare verwarringen waaren afgezet, op heeter daad weederom hadde aangeſteld, ja zelfs het *Bisdom van Alexandrie* met geweld hadde ingenoomen, zonder dat hy by iemand daarom hadde aangehouden. (*q*) Diergelyke zaaken dan ook veele anderen van zijne aanhangelingen, die aldaar teegenwoordig waaren, meede begaan hadden, zoodanig zelfs; dat'er te *Gaza* en aan andere geweſten van *Egypten*, *Phænicie*, *Palæſtina*, en *Libye*, zeer veel menſchen bloed daar door wierd vergooten.

Jaar CCO. tot CD.

Synode te Antiochie.

Klachten over hem.

Bloedvergieten daar over.

16. Over alle deeze grouwelen wierd *Athanaſius* dan, op het *Synode* van *Antiochie* weederom van zyn ampt afgezet, en *Gregorius* in zyn plaats geſteld. Zijne vrienden konnen daar ook niets teegen zeggen, en laaten het aan de alweetenheyd van God over; doch ze zijn ten uitterſten op de *Arriaanen* en *Macedoniaanen* verſtoort, om dat zy zulke ergerlyke dingen van hem bekend gemaakt hebben; onaangezien 'er van haare partye eeven het zelve geſchied was. (*r*) Gelyk als men het ook niet wel kan ontkennen, dat beyde de Broeders *Conſtans* en *Conſtantius*, zynenthalven grooten twiſt met elkanderen gehad hebben; door dien *Conſtans* altoos de partye van *Athanaſius* teegens zynen broeder voorſprak en verdeedigde, ja zelfs ook zynen broeder met eene groote heevigheyd dreygde, dat hy hem zelfs zoude koomen overvallen, en alle de vyanden van *Athanaſius* grouwelyk ſtraffen, by aldien hy hem niet ten vollen weeder herſtelde. (*s*) Ja *Athanaſius* zelfs verliet zig ook t'eenemaal daar op, en *Conſtantius* kon maar ter naauwer nood van hem verkrygen, dat hy de *Arriaanen* by haare vryheyd ontrent den Godsdienſt zoude laaten blyven; tot dat zyn beſchuts-heer *Conſtans* kwam te ſterven, waar door alle zyne aanſlaagen t'eenemaal over hoop vielen, zoo dat hy zelfs genoodzaakt wierd om de vlucht te neemen, door dien hy voor *Conſtantius*, uyt de reeds bekende partyſchappen, al te zeer bevreeſt was, om hem te derven vertrouwen: alhoewel andere willen, dat hy van de Keyzer zelfs weederom verdreeven is geworden, na dat hy hem, om zynes broeders wille een tyd lang hadde moeten verdraagen. (*t*) Na de dood van *Conſtantius*, liet hy zig terſtond in de Kerke te Alexandrie, en dat by nagt, heymelyk weeder zien, na dat hy zig ontrent de zeeven jaaren lang, gelyk men reekend, by een ſchoone jonge vrou verborgen hadde gehouden, die hem vlytig diende en bezorgde, gelyk de Hiſtorie Schryvers zulks alles verhaalen. (*u*) Kort te vooren wierd 'er nogmaals te Alexandrie een grouwelyk Treurſpel van de aanhangelingen van *Athanaſius*, teegen de Arriaanen aangericht. Want de dood van *Conſtantius* was ter naauwer nood rugtbaar geworden, of zy vielen op haaren Biſſchop *Gregorius* weeder aan, dreygden hem onophoudelijk met de dood, en wierpen hem in eene gevankenis. Haaren gewaanden yver liet haar ook geen ruſt, maar dreef hen al vroeg in de morgenſtond na zijne gevangenis toe; alwaar ze *Gregorius* eerſt op een Kameel bonden, en daar na, op eene onmenſchelyke wyze, t'eenemaal verſcheurden en ontleeden: verders dreeven ze den gantſchen dag door een jammerlijk ſpel met hem. Op den avond verbranden zy hem, met de kameel, tot ſtof, en ze ſtrooyden de aſch daar

Athanaſius word weederom afgezet.

Oorzake van de onruſte.

Oploop te Alexandrie.

Moorddadigheyd aan Gregorius gepleegd.

(*q*) Idem III. c. 2. Socrat. II. c. 3. Theodor. II. c. 1. Philoſtorg. II. c. 19. (*r*) Socrates II. c. 15. (*s*) Rufinus I. c. 19. (*t*) Idem & Socrates II. 23. Sozomenus III. c. 29. Theodor. II. c. 8. 10. 11. (*u*) Sozom. V. c. 6. Epiphanius Hær. 68. Palladius in Lauſiacis.

Jaar CCC. tot CD.

van door de lugt en in 't waater. Deeze verſchrikkelyke grouwel-daad zouden eenige wel gaarne ten laſte der Heydenen willen brengen, maar zy en loochenen egter niet, dat het volk in 't gemeen zulks heeft gedaan, en ze bekennen ook met eene, dat men de ſchuld van deezen oproer met groote reede aan veele *Prieſteren* van de *Athanaſiaanſche partye* alleen hadde te wyten. (*x*) Ten minſten altyd had *Julianus*, en de andere Heydenen, hier uyt heel wel aangemerkt, hoe de Chriſtenen teegens malkanderen grouwelyker als wilde dieren gewoon waaren te woeden, (*y*) waarom ook de Keyzer deeze moord niet eens geſtraft, maar de burgers in 't algemeen ſlechts een ernſtig verwyt daar over gedaan heeft. (*z*)

17. Ondertuſſchen wilde *Julianus* allen oproer verhoeden, die onder zyne beyde voorzaaten om deeze mannen geduurd hadde, zoo lang hy te Alexandrie was geweeſt. Hy belaſte hem dat hy daar weeder van daan zoude hebben te vertrekken, en hy hield hem ſtrafwaardig, om dat hy, zonder verlof, zig onderſtaan hadde om weederom te koomen, daar hem de voorige Keyzer gebooden hadde te vertrekken: dat hy wel toegelaaten hadde, dat de verdreevene weeder in haar Vaderland mogten koomen, maar geenzins, om de *Biſdommen* weeder in te neemen, als waar uyt zoo veele ongelukken tot nog toe geſprooten waaren. (*a*) Hier en teegen is *Athanaſius* egter nog al dien gantſchen tyd geduurende, in 't heymelijk te Alexandrie gebleeven, (*b*) tot dat *Jovianus* hem eyndelijk weeder voor den dag liet koomen, en t'eenemaal herſtelde. (*c*) Waar door hy zig dan ook weeder zoo vaſt in zijnen zeetel zette, dat hem *Valens* daar na in 't minſte niet hinderen kon, en voor zijn grooten aanhang door het ganſche Rijk ten uytterſte bevreeſd was. Want, als de Landvoogden al iets teegens hem verzogten, zoo was het volk terſtont tot een oploop gereed, zoo dat de Keyzer wel genoodzaakt was, om aan *Athanaſius* een voorregt te vergunnen, dat hy zijne kerken zoude behouden. (*d*) En alzoo is hy eindelijk in 't jaar 377. geſturven. Zijne ſchriften beſtaan wel voornaamelijk in *Controverſien* of geſchillen, en byzonderlijk in verantwoordingen van weegen zijn perzoon en leere, en ze ſtellen den erbarmelijken toeſtand der zelve ſtrydigheeden genoeg ten toon. Van het *Symbolum* of korte belydeniſſe des Geloofs, dat men na hem het *Athanaſiaanſche* noemd, is ook nu zeer klaar beweezen, dat het hem nooit toegeſchreeven kan werden. Zijne andere voorgegeevene Schriften zijn in de Voorreeden van onze *Afbeeldinge der eerſte Chriſtenen* nu reeds al aangeweezen. En uyt deeze, zoo wel ſchriftelijke als daadelijke getuigeniſſen, kan den verſtandigen Leezer het gemoed van *Athanaſius* heel wel begrypen; waar uyt dan ook weeder van zijn overig bedrijf, ontrent de zaaken van den Godsdienſt, zoude moeten en kunnen geoordeeld werden. Zoo weinig nu als hy zijne teegenparty in dit of dat dikmaals ongelijk ſchynt gedaan te hebben, eeven zoo weynig is hy zelfs ook, na waarheyd, van alle zyne beſchuldigingen vry erkend geworden. Al wie nu hier van eene naauwkeurige onderrechtinge begeert, die kan ze allenthalven overvloedig genoeg vinden.

Zyn macht onder Valens.

Zyne ſchriften.

Symbolum.

18. Gelyk als nu de ſtad Alexandrie altyd vol onruſt is geweeſt, en wel voornaamelyk, wanneer ze met zulke voorſtanders was voorzien, die zelfs heel weynig vreede gehad, of gehouden hebben: zoo ontbrak het hen, na *Athanaſius* dood, ook niet aan diergelyke Leeraars. Daar ter plaatze nu was, ten tyde van *Theodoſius*, en ook van *Arcadius*, een Biſſchop,

(*x*) Sozom. v. c. 7. (*y*) Ammianus Marcellin. lib. XXII. (*z*) Socrat. III. c. 3. Julianus ep. 10. (*a*) Socrates V. c. 15. (*b*) Rufinus I. c. 33. ſeq. Socrates III. c. 13. 14. Sozomenus IV. c. 5. 10. 15. (*c*) Rufinus II. c. 1. Sozom. VI. c. 5. (*d*) Socrat. IV. c. 13. Sozomenus VI. c. 12.

schop, genaamd *Theophilus*, een man, daar de meeste rechtgeloovige zelfs onderscheydentlijk van oordeelen. Zijne liefhebbers houden hem voor een wijs en dapper Leeraar, (*e*) zy prijzen ook zijne bescheydenheyd en ootmoedigheyd, ja zy verheffen hem als een man Gods en groote voorstander der rechtgeloovige. (*f*) Hier teegen werden 'er, by zommige geloofwaardige Schryvers, zulke dingen van hem verteld; die zijne openbaare huychelerye, hoovaardye, tyrannye, geldgierigheyd, en andere heerschende zonden, heel leevendig afschilderen. Om nu hier van maar eenige op te haalen; zoo gebeurde het, dat 'er, na den twistgierigen aart der Leeraars van dien tyd, eene vraage ontstond; naamelyk, of die spreuken van God eygentlijk en lichaamelijk te verstaan waaren, welke hem oogen, ooren, en andere lichaamelijke leeden toeschryven. In 't eerste loochende *Theophilus* zulks alles opentlijk, en weederleyde het met eenen grooten yver. Dog de Munnikken en Woestyniers, die toen ter tyd in *Egypten* in een ongelooffelyk groot getal waaren, verdroot dit, om dat hy haar in dit gevoelen hadde teegengesprooken: zy kwaamen dierhalven ook in eene groote meenigte te Alexandrie, wilden zijn huys bestormen, en om zulk eene onverschillende meeninge uyt een zotten yver, hem zelfs den hals breeken. Hy verloor op een reys, door dit lyfs gevaar, alle zijnen yver voor de rechtgeloovige, ging hen, met eene heel ootmoedige geveynstheyd te gemoet, en sprak, *Ik zie u lieden aan, als of ik Gods aanschyn zelfs zag.* Door welke vleyerye zy een weinig bezaadigd wierden, en van hem eischten, dat hy de boeken van *Origenes* zoude verdoemen en vervloeken, door dien die Schriften haar wel het meeste in de weg waaren. Hy was hen in alles te wille, en verzeekerde haar vlak teegen zijn beeter weeten en geweeten aan, dat hy een vyand van de boeken van *Origenes* was, en alle haare liefhebbers bestrafte: en alzoo raakte hy op dit maal die onaangenaame gasten kwyt, dog hy bleef daar door geenzins rechtgeloovig, maar gaf zig willig tot de ketterye der *Anthropomorphiten* of menschvormers over, welke hier na *Epiphanius*, zynen goeden vriend, en meer andere, op het heevigste verdoemden. (*g*) Het welke dan wel tot een voorbeeld kan verstrekken, hoe ligt dikmaals het gevaar, of eenige geringe schaade of spot, iemand tot een val kan brengen, om zyne voorige meeningen te verlaaten, ja zelfs te verdoemen, die zy nog kort te vooren, als Goddelyke en zaligmaakende uytgegeeven, ja teegens alle ketters hadden willen verdeedigen, en die dan al voort daar op weeder bestonden te verdoemen.

Jaar CCC. tot CD.

Theophilus.

Zyne grouwelijke lasteringen.

Stryd over de Anthropomorphiterye.

Over Origenes.

19. Doch het bleef voor ditmaal alhier by deezen handel niet, door dien *Theophilus*, onder den naam der rechte leere, noch al veel slimmer verwerringen begon aan te regten. Onder de Woestyniers of Woudbroeders, en Munnikken waaren 'er vier rechtschaapene *Christenen*, met naame, *Dioscorus*, *Eusebius*, *Ammonius* en *Euthymius*, die op zyne boosheyd goede acht naamen, en hem die ook indachtig mogten maaken. Deeze hadde hy nu heel gaarne schaade toegebragt, en hy bedacht daar toe deeze naarvolgende list. Hy wist, dat zy den volke geleerd hadden, dat God een Geest zonder lichaam was, en zich diesaangaande op *Origenes* hadden beroepen. Nu was dit wel zelfs ook zyne rechte meeninge, maar op dat hy nu echter deeze lieden, welke by de Woestyniers in een groot aanzien waaren, verdacht en gehaat mogt maaken: zoo begon hy haar daar het teegendeel te leeren, en veele eenvoudige Woudbroeders met allerhande argwaan, en wel inzonderheyd teegens *Diosco-*

Handel teegens de Fratres Longi, of Lange Broeders.

(*e*) Theodor. v. c. 22. Rufinus ii. c. 21. (*f*) Hieronym. Apol. in Rufin. (*g*) Socrates vi. c. 7. Sozom. viii. c. 11.

Jaar CCC. tot CD.

Schermutseling met de Woudbroeders.

Dioscorus, op te hitzen. Daar ontstont dan een zeer groote tweedragt onder hen, en de andere Ketters moesten nu *Origenisten* heeten. Deezen woedenden booswicht rustte ook niet eerder, voor dat hy de Woudbroeders rechtschaapen in 't harnas gebragt, en met gewaapender hand teegen de wooningen der andere partye in *Nitria* aangevoerd hadde. Waarom deeze dan ook de vlugt moesten neemen, indien zy van deeze ongeestelyke Heeren niet jammerlyk ter needer gemaakt wilden zyn. (*b*) Terwylen zy dan haaren weg reegelrecht naar *Constantinopolen* toe naamen, alwaar ze van *Johannes Chrysostomus*, de Bisschop, niet eeven zoo verstooten wierden, zoo maakte zich *Theophilus* ook teegen deezen onschuldigen man op, en wilde hem met geweld uyt zyn ampt dringen. (*i*) Hy bragt aldereerst de beroemde yveraar *Epiphanius* op zyne zyde, en bewoog hem, om *Origenes* en alle desselfs liefhebbers, te verdoemen. Waar uyt dan hier na eene schrikkelijke verwerringe, en rampzaalige ergernis in de gansche *Christenheyd* ontstond, en boven alles, de vervolginge teegens den goeden *Chrysostomus*, beneevens de dwaasheeden van *Epiphanius*, en meer andere buytenspoorigheeden, waar van in de volgende eeuwe meerder zal te zeggen vallen. Booven dit had hy ook al teegens den *Bisschop* van *Antiochie*, *Flavianus*, een langen tyd een zeer heevige vyandschap gevoed. (*k*) Doch *Epiphanius*, daar hy voorheene een bitter vyand van was geweest, maakte hy nu, door allerhande booze stukken, tot zynen vriend, om de galle van zynen bitteren haat over den derden, naamelyk *Chrysostomus*, ter deege scherp te doen uytbarsten.

Zynen handel teegens Chrysostomus,

En Verbond met Epiphanius.

Zyne huycheleryeen rechtgeloovigheyd.

20. Andere klaare getuygenissen van de boosheyd van deezen Man, sla ik met voordacht over, om de kortheyds wille, by alle welke booze stukken hy dan nog echter al voor rechtgeloovig heen gegaan, ja de allerheerlykste lof daar van nog verdiend heeft. Zoo dat men zig daar over moet verwonderen, met wat voor schynbaare woorden en aandagtige geveynstheeden hy alle zyne zaaken, zelfs in brieven en geschriften wist voort te brengen, en hoe listig hy alle zyne streeken een schoone verf wist te geeven, hoe gevaarlyk hy hier teegens alles maakte, wat zyne teegenpartye maar gesprooken of gedaan hadde, en hoe zeer hy teegens de Ketters yverde: zoodanig zelfs dat hy de verstandigste daar meede wel bedroogen, en op zyn zyde gebragt zoude hebben, dewyl alles onder den naam van Goddelyke eer, opbouwinge der Kerken, en bewaaringe der zuyvere leere moest schynen gedaan te weezen, waar in dog in der daad niets anders, als enkele eer en geldzugt, tyrannye en andere boosheeden, verborgen waaren. Gelyk het dan ook in 't gemeen met alle die geene gegaan is, welke van de weereld geacht, en als rechtzinnige Leeraars aangezien zyn geworden, welke dan meest altyd deeze of geene meeninge, die zy voor rechtzinnig opgegeeven hebben, tot een dekmantel van alle hunne tyrannye en boosheyd gebruykten. Waar by ze zig dan in zommige nietige vraagen, woorden-sifteryen en andere onnoozele stellingen maar zoo wat hebben opgehouden, en ik weet niet wat voor eenen ernst, arbeyd, en verdienste, tot welstand der Kerke daar onder hebben voorgegeeven te schuylen. Gelyk als dan deezen *Theophilus*, met zyn noodeloos reeden-twisten, en de oude strijd-vraage, aangaande de tyd van het houden des Paas-feest, heel veel gewoel heeft gemaakt, die ook buyten dat teegen de Heydenen een grooten yver heeft willen toonen, in het verwoesten van haare Tempelen. Als ook daar in, dat hy zoo veele gewaande Ketters verjaagt, vervolgd, en zig

Yver teegens de Heydenen en Ketters.

(*b*) Socrates l. c. (*i*) Sozom. VIII. c. 13. Palladius Lauf. Vita Chrysostom. (*k*) Socrat. v. 9. 15. Sozom. v. c. 23. VIII. c. 3.

zig daar door onder de bittere yveraars eenen grooten naam gemaakt heeft. Met welke verrigtingen hy zyn heerschzuchtig, en tyrannig gemoed regt gevoed, en anderzins roem en voordeel genoeg by de weereld daardoor genooten heeft. Jaar CCC. tot CD.

21. Op dat men egter zien mag, dat 'er nogtans nog al zommige eerelyke lieden, onder den grooten hoop der verdorvene *Christenheyd* werden gevonden, zoo moet ik 'er eenige uyt de Woestynen van daan gaan haalen, nademaal het alles in alle andere oorden zeer ellendig daar uyt zag Van *Antonius* hebben wy in de voorige eeuwe al iets verstaan, wat zyn leeven in de *Egyptische* Woestyne aangaat. Hy heeft van zyne ongemeene verligtinge, heyligheid en wonderdaaden, veele en zeer heerelijke getuigenissen, zoo wel by oude als nieuwe Schryvers. Gelyk als hy dan ook, niet teegenstaande zijne afgezonderde maniere van leeven, zig altoos zeer wysselijk en kloekmoedig heeft betoond, zoo dikmaals als hy met den Keyzer of andere Grooten iets te doen hadde. Hy leefde ten tyde der grouwelijke en wreede handelingen, die 'er, zoo wel onder *Constantijn*, als de volgende Keyzers, gepleegt wierden, welke hem dan ook, buiten alle twijffel, zeer ter herten hebben moeten gaan, en waar over hy ook bewoogen wierd, om eenige reizen daar over aan den Keyzer zelfs te schrijven, en hem het beste daar inne aan te raaden. Dog, door dien hy egter deeze grouwelen niet beletten konde, zoo liet hy eindelijk die zaak t'eenemaal vaaren, laatende die geene, welke eenig behaagen daar inne schepten, daar over twisten, zoo lange als ze wilden, en hy hield zig zelfs daar na verder in zijnen ommegang met God ongestoort. Dog hy was by alle de strydende partyen in zulk een groot aanzien, dat ze zig op hem van alle kanten beriepen. Want nu zeyden de *Arriaanen* eens, dat hy van haar gevoelen was, dan wilde de andere party staande houden, dat hy het met haar hield: ten minsten vertrouwde zig altyd niemand, uyt eerbied weegens zijn ingetooge leeven, om hem over eenige doolingen te derven beschuldigen. Ondertusschen hadde hy voor zig zelfs veel zaaliger bezigheeden, als ydele woorden-twist, terwyle hy veele Heydenen tot een waarachtig *Christendom* bragt, en dat hy wel voornaamelyk zeer veele jonge lieden tot God voerde. (*l*) Ook is het verhaal van zijn leeven, dat men nu nog heeft, wel waardig, dat het wat meer bekend, en van ieder een geleezen wierd, gelijk als hem dan ook de Oude zeer hoog hebben geacht, en de nieuwe het verhaal zijner daaden meest t'eenemaal voor waarachtig houden. (*m*)

Antonius de Woestynier.

Zyne agtbaarheyd.

Verrechtingen.

22. Daar zijn ook noch onderscheydene andere vroome Mannen in deeze eeuwe meer geweest, die zig tot een eenzaam leeven hebben begeeven, en die *Macariussen* zyn genaamd geweest. De eerste noemde men *de oude*, of den *Egyptenaar*, de andere was van *Alexandrie*, alhoewel haare veelheyd en ander onderscheyd, niet eeven zoo zeeker is. Van dien *Macarius*, daar men de *Homilien* of Redeneeringen nu nog van heeft, is het gewis, dat hy een hoog verlicht en zeer vroom Man is geweest, die ook door veele wonder-gaaven zeer beroemd is. Van de voorgevallene bekeeringe der Heydenen, op een zeeker Eyland, door de beyde *Macarii*, is elders gedagt geworden. Ook kan men uyt de gedagte *Homilien* wel klaar zien, dat deeze luyden zig de strydigheeden van dien tyd in 't minste niet aangetrokken hebben, maar dat ze wel wat beeters en noodigers te doen gevonden hebben. Waarom een godlievende Leezer zig ten uyttersten zal konnen verheugen, wanneer hy de groote

Macarius de Egyptenaar.

(*l*) Hieronymus de Scr. c. 87. Socrat. 1. c. 21. Gregor. Nazianz. Orat. 21. Osiander. (*m*) Hieronym. Chron. Ann. CCCXXVII.

Jaar CCC. tot CD. uytvloeijinge der Goddelijke liefde in deeze *Homilien* erkent, en ziet, hoe God in de Woeftijnen nog altyd zijne verborgene dienaars heeft gehad, die ook andere tot alles goeds weeder eene aanleydinge gegeeven hebben. Vermits deeze Man, en andere zyns gelijken, ontallijke andere vroome lieden weeder hebben voort-gebragt. Verders gaat het iemand, die de fchriften van deeze en de volgende tyden leeft, eeven als wanneer men uyt een dor Woud in een vermaakelyken Lufthof komt. De verwerde ftrijd-handel, woorden-krijg, fchimp-fchriften en fchoolkyveryen, in de zoo zeer geroemde rechtgeloovige Vaders, maaken een regtfchaapen gemoed zoo week en verdrietig, dat het zig hier na recht verkwikt, wanneer het in deeze en in ettelijke weynige andere verligte fchriften, zoo veel zoetigheyd der Goddelijke kragt en ligt vind. By de eerfte is alles dor, wild, en onvrugtbaar; by de andere vind men een volkoome goede reuk en fmaak van het regtfchaape *Chriftendom*, die ook met eene wel gezegd kan werden, teegen de waare *Chriftelyke* leere in 't minfte niet aan te loopen.

23. De andere Schryvers nu koomen op verre niet by den aart van deeze, die wel geen hoofd-zaakelijke ftrydigheeden van de Godsdienft altoos uytvoeriglyk hebben verhandeld, maar egter niet uyt den regten grond des *Chriftendoms* gefchreeven, en veel vernuft en eygene eere daar onder vermengt. (In Africa. Arnobius.) Alzoo heeft ook in *Africa*, *Arnobius* nog in 't Jaar van 330. geleeft, als een *Redenaar*, daar in 't derde Boek deezer *Hiftorie* nu reeds al van gezegd is. (Zyne Schriften.) Hy hadde, in het begin zijner bekeeringe, zeeven Boeken teegen de Heidenen gefchreeven, om haar van de waarheyd, en den ernft der zelve te overtuygen: alzoo hy van God door een byzonderen droom geraakt is geweeft, en tot het *Chriftendom* getrokken geworden; in 't eerfte wilden de *Chriftenen* hem niet gelooven, tot dat ze deeze openbaare getuygeniffe van hem zaagen. Verders hadden die geene, welke alles na de maat van haare opgevatte meeningen gewoon zyn af te meeten, heel veel in deeze boeken te verwerpen. Dog het is goed, dat het hem van de verftandige, als een aanvanger in het *Chriftendom*, ten befte gehouden werd, nademaal wy doorgaands zien, dat zelfs ook de oudfte en geoeffendfte *Chriftenen*, ja de Leeraars zelfs, van zwaare doolingen nooit t'eenemaal vry geweeft zyn. Eeven dit zelve is van een leerling van deezen Man, genaamd *Lactantius*, (Lactantius.) ook al aan te merken, die, na het gevoelen van veele, zeer groove doolingen voor den dag brengt, die men van een ander zeer bezwaarlyk zoude hebben willen laaten doorgaan, byaldien de Geeftelykheyd het minfte beletzel daar maar in hadde willen bybrengen. Maar dewyle hy by zyne School-belydeniffe, en het Heydenfche fchijnweezen, meeft bleef, en zich met andere dingen niet vermengde, is hy daar nog al te eerder afgekoomen.

(Zyn leeven.) 24. Hy was dan een *Reedenaar*, na de geleegenheyd van dien tyd, en hy hadde te *Nicomedia* een tyd lang daar van ook zyn werk gemaakt: daar by hy ook zoo arm is geweeft, dat hy naauwelyks zyn daagelijkfche nooddruft daar van gehad heeft: en eyndelijk heeft hy den *Keyzerlyke Prins Crifpus*, onderweezen, waar door hy ook *Conftantyn*, en zyne tijden zeer heerelijk opheft. (Alhoewel deeze woorden in veele overgebleevene handfchriften niet ftaan, maar, naar vermoeden, daar zyn ingelaft.) (Zyne fchriften.) Zyne zeeven boeken van de onderwyzingen zullen wel, op het eerfte aanzien, het Heydendom ter neederwerpen, en het Chriftendom beveftigen; dog eenige wenfchen met regt, dat hy dit laatfte wat beeter en grondiger uytgevoert hadde: (*) om dat hy veel meer op den dop of

(*) Hieronymus.

of de ſtijl ziet, die regt *Ciceroniaans* is, als op de zaak zelfs, en dat hy ook de waarheyd dikmaals meer te ſchande, en by de ongeloovige meer haatelyk maakt, als de waarheyd bekragtigt. Hy brengt dikmaals heele ſlegte zaaken, en nietige gronden van gewigtige punten voor den dag, en hy maakt ook veele *reedenaarſche* (*Rhetorike*) omſtandigheeden daar van, in welke een verſtandig Man weynig of niets nuts kan vinden. De Heydenſche zaaken weederlegt hy dikmaals, ook maar zeer flaauwelijk, en den Leezer weet dikwils niet, wat hy al zeggen wil, zoo volkoomentlijk hangt hem de Heydenſche *Redeneerkonſt* nog aan. Zijn eenige boek van de dood der vervolgers, heeft nog, weegens de *Hiſtorien* zijne nuttigheyd, en onder de Geleerden zijn behoorelijken lof gevonden. Verders kan men ook aan zulke Schrijvers kennen, hoe weynig de meeſte *Chriſtenen* van dien tijd in het waare leevendige geloove, en in de afleggingе der *Heydenſche* ydelheyd, gegrond zijn geweeſt.

Jaar CCC. tot CD.

25. Eyndelijk, heeft men ook noch, in *Africa*, ten tijde van *Valentinianus* en van *Valens*, *Optatus*, een *Milevitaanſchen Biſſchop* in *Numidie*, die van weegen de twiſt met de *Donatiſten* is bekend geworden. Deeze wilde zig ook door zijne regtgeloovigheyd aanzienelijk maaken, en ſchreef toen ter tijd zeeven boeken teegen de *Donatiſten*, en wel inzonderheyd teegen *Parmenianus*. Waar van men het laatſte boek in 't gemeen aan een ander *Autheur* toeſchrijft: om dat het de voorige geſtelde in veele dingen opentlijk teegenſpreekt, waar door het ook wel ſchijnt van een ander daar by gelapt te zijn, op hoope, dat de ſtellingen, daar in bevonden, te eerder een aanzien daar door zouden krijgen. Hy zelfs hadde een grooten hoop van allerhande beſchuldigingen teegen deeze lieden te zaamen gebragt, en zyne driften daar inne doorgaands heel klaar ten toon geſteld. Zoo dat de Geleerde in 't gemeen aanmerken, dat hy met eene groote heevigheyd heeft geſchreeven. (*o*) Gelyk hy dan ook alles met ſcherpzinnige en opgepronkte reedeneeringen, *reedenrijkkonſtige figuuren*, en *reedenkonſtige ſluyt-reeden* zoekt uyt te voeren, waar inne hy zomwylen zig zelfs voor geen ſlegt *Sofiſt* of neuswyze uytgeeft: en dat mag ook de oorzaak wel zyn, waarom hy de *Critici* of oordeel-kundige zoo uyttermaaten duyſter voorkomt, en men dikmaals niet weet, wat hy al zeggen wil. Door dien hy zyne gevoelens en de meeningen van andere dikmaals al willens verbergt, en niet, gelijk het opregte waarachtige Schryvers doen, recht en klaar uytdrukt. Tot zijne doolingen en feyten heeft zijne onweetenheyd en onkunde in de *Hebreeuwſche* taale, en andere weetenſchappen, heel veel gedaan. (*p*) Wat hy in Kerkelyke zaaken voor ongegronde ſtellingen voortbrengt, zulks komt van de vleyerye teegen de Biſſchoppen van daan, inzonderheyd teegen de *Roomſche*, welke hy in het tweede boek zijn amptgenoot noemt. Waar door ook de Leezers van verſtandige met reede gewaarſchouwt werden, dat zy alles na den onfeylbaaren reegel der *H. Schrift* zelve moeten proeven, door dien de aangemaatigde heerſchappye, onfeylbaarheyd, en andere misbruyken der Geeſtelijkheyd, by hem zig op het zeerſte geuyt hebben, (*q*) ik zwijge nog, wat men hem al voor dwaalingen, van den Doop der Ketters, van den Duyvels-ban, van het onderſcheyd tuſſchen den Doop van *Chriſtus* en *Joannes*, van de vrye wil, enz. toeſchrijft, daar hy zoo volkomen rechtgeloovig niet by blyven kan. (*r*)

Optatus.

Zyne ſchriften.

Gebrek in zyne ſchriften.

Doolingen.

26. Onder de Eylanden was *Cyprus*, op het uytgaan deezer Eeuwe, door *Epiphanius*, Biſſchop van *Salamina*, bekend; *Sardinie* door *Lucifer*,

(*o*) Vid. Spanhemius Introd. H. E. p. 425. (*p*) Caſaubonus Exercit. Proleg. p. 198. (*q*) Oſiander Cent. IV. c. 39. (*r*) Centur. Magdeb. IV. p. 635. Sculteτus Med. P. p. 1036.

Jaar CCC. tot CD. *fer*, en *Cilicie* door *Julius Maternus Firmicus*. Deeze laatste schreef aan *Constantyn* en *Constans*, een boekje van de dwaalingen der onheylige Godsdienst, waar in hy haare grouwelen en misbruyken wel vlytig heeft aangemerkt. Van het Christendom zelve heeft hy heel weynig aangeroerd, en, gelyk men vermoed, de acht boeken van de *Wiskonst*, nog als een *Heyden* geschreeven, dewyl hy de Heydensche zin al te klaar daar in aan den dag brengd, en byzonder de Sterrekunde na de beginsselen der *Chaldeen* en *Egyptenaars* heeft uytgevoerd. In *Sardinie* was *Lucifer* Bisschop, en hy werd, tot onderscheyd, *Calaritanus* genaamd. Hy leefde meest ten tyde van *Constantius*, en hy wierd van hem, door den twist met de *Arriaanen* om haarent wille in ballingschap na *Palestina* verdreven. Aldaar schreef hy twee boeken teegen den Keyzer, en die zoo scherp en nypende, dat men zig verwonderen moet, dat hy daarom niet tot de straf gevorderd is geworden, om dat hy alle eerbied en pligten teegens zyne Overigheyd daar inne t'eenemaal hadde vergeeten, en de regtgeloovigheyd alleen met schelden en hoonen hadde zoeken te verdeedigen. Zyne schriften liepen in 't gemeen op louteren onrust en overtolligen yver uyt; gelyk als daar zyn, zyne twee boeken van de afgevallene Kooningen, een, dat men met de Ketters geen gemeenschap moest houden, en een, dat men die geene niet verschoonen moet, welke teegen God zondigen: twee boeken voor *Athanasius*. Als meede, dat men om den wille van Gods Zoon wel mag sterven. By deeze dingen heeft hy zig moogelijk wel ingebeelt gehad, dat hy van andere, van weegen zyne onbeschroomtheyd, noch al geroemt zoude werden, als of hy nu eerst een rechte Martelaar was, naamelijk, om dat hy den Keyzer zelfs zoo vry en opentlijk hadde derven teegenspreeken, dat 'er geenen vreede meer in 't Rijk, van weegen den Godsdienst, konde zyn. Nademaal deezen Keyzer heel scherp bevoolen hadde, dat de partye van *Athanasius* vreede zoude moeten houden, en hem, met de *Arriaanen*, niet zoo grouwelijk schelden, verachten, of vervolgen. Het geene wel een oprecht voorbeeld en schets van een yveraar konde zyn, die, onder den naam der zuyvere leere, maar alleen tot loutere onrust en stryd lust had, en die de pligt van een *Christen*, beneevens het gebod van *Christus* zelfs, aangaande de liefde tot den vreede, geheel en al aan den spyker hing. Maar, hoe hy zelfs daar na nog verkettert is geworden, zulks zal in 't laatste Hoofdstuk deezes Deels nog volgen.

In Cilicie. Julius Maternus Firmicus.

In Sardinie. Lucifer.

Zyne heftigheyd.

En schriften.

Epiphanius.

27. *Epiphanius* is nog al meer, door zijnen yver teegens de Ketters, bekent, daar in hy zig echter zeer slegt gehouden heeft, zoo wel met zijne schriften, als de overige bedrijven, gelijk het de Geleerde al over lang heel wel aangemerkt, en ook betreurt hebben. Zijn jeugd heeft hy in *Egypten* by de Munnikken doorgebragt, en, kort na zijn twintigste jaar, zelfs een Klooster in *Palestina*, by *Eleutheropolis* laaten bouwen, zonder twyffel in het Dorp *Besanduces*, alwaar hy gebooren was. Daar in is hy een Ouderling, na de wyze van dien tyd, geweest. (*s*) Hier na is hy te *Salamine* Bisschop geworden, en in 't eerst niet zeer bekend geweest, tot dat hy zijn Ketter boek onder *Valentinianus* en *Valens* heeft uytgegeeven. *Valens* zelfs, die toenmaals zeer scherp teegens de regtgeloovige uytvoer, ontzag zijn scherpe pen, zoo dat hy hem ongemoeit liet. Nu wil hem wel *Socrates*, en andere, voor zeer vroom, en daar neevens voor een eenvoudig Man uytgeeven: nogtans werden 'er van hem zulke zaaken vertelt, die met deezen roem onmoogelijk niet bestaan konnen, maar die veel eer het regte teegendeel handtastelijk te kennen geeven. Ik

(*s*) Epiphanius hær. 26. Sozom. VI. c. 32. Hieronymus ep. adv. Joh. Hierosol.

Ik zwyge nog, dat hy zig zonder ophouden in den weereldlyke handel overal meede heeft ingelaaten, gelyk als *Sozomenus* verzeekerd; zo ving hy, zonder eenige dringende nood, en tot onverzettelyke schaade der Christenheyd, ja tot de uytterste verstooringe van de zelve, een grooten stryd weegens de Schriften van *Origenes* met *Chrysostomus* aan te regten, en hy maakte zig daar door niet alleen aan de boosheyd van *Theophilus* deelachtig, daar ik kort te vooren van hebbe gesprooken, maar hy beging nog daar en booven de grouwelykste moetwilligheeden, die zulk een ouden Bisschop of *Superintendent* zeer kwaalyk pasten. Den gantschen inhoud nu, was, na de rechte vertellinge der oude, in 't korte aldus. Jaar CCC. tot CD. Is een zeer onrustig mensch geweest. Zyne verwoetheyd teegen Chrysostomus.

28. Wanneer *Theophilus*, op de bovengedagte wyze uyt een bloote moetwilligheyd, weegens *Origenes*, die al over de twee honderd jaaren overleeden was, met de Munnikken, eenen nieuwen kryg aanving, zoo pakte hy onder anderen ook deezen *Epiphanius* aan, als of hy ook een van die Ketters was, welke men *Anthropomorphiten* of menschvormers noemde. Nu was het gewis, dat deezen man toenmaals zulk een gevoelen hadde. Maar *Theophilus* zag wel, dat deezen man hem in zyn voorneemen hinderlyk zoude konnen zyn, dewyl men zyne verdiensten om de rechtgeloovigheyd zeer hoog achtte. Daarom zogt hy hem dan ook weederom te winnen, en hy voegde zig ook met vlyt na den zin van *Epiphanius*, en gaf voor, dat hy het volkoomen met hem eens was. Deeze liet zig de vriendschap van zulk een machtigen Bisschop ook heel wel gevallen, stelde een *Synode* in *Cyprus* aan, en liet zig door *Eusebius* daar toe verleyden, dat hy *Origenes* veroordeelde, en zyne schriften verbood te leezen. Gelyk het in 't gemeen zoo toegaat, dat de lieden, in zaaken, daar het geweeten en de waarheyd zelfs teegen getuygen, dog gaarne, tot haaren troost en versterkinge, andere op haare zyde willen trekken; zoo bemoeyde zig dan *Epiphanius* ook, om den beroemden en regtschaapen leeraar *Chrysostomus*, *Bisschop van Constantinopolen*, ook daar toe te brengen, dat hy den goeden *Origenes* ook alzoo blindelings, op zijn woord veroordeelen zoude. Aangezien hy verhoopte, dat dit voorneemen eenen zoo veel te grooteren schyn bekoomen zoude, wanneer de voornaamste Bisschop, in de Keyzerlijke zitplaats, zelfs meede daar toe stemde. Want dit zoude overal in 't Rijk een groot aanzien konnen maaken, en nog meer lieden aan haare zyde lokken, de andere daar en teegen afschrikken, en van alle teegenspraak te rugge houden. Zoo groot nu als de hoop daar van by *Epiphanius* en *Theophilus* was geweest, zoo heftig wierd daar op ook de verbitteringe en vervolginge teegen den vroomen *Chrysostomus*, zoo wanneer hy in deezen haaren regt schandelyken raad geenzins wilde verwilligen: aangezien dat deeze vroome man zig aan haare treeken niet in 't minste kreunde, maar, eeven als het een opregt man paste, in de trouwe waarneeminge van zyn ampt, met leeren, vermaanen, en andere goede zaaken steeds voort voer. Ja zelfs, alhoewel hy heel wel wist, dat hy ontallyke vyanden hadde; van weegen zyne oprechtigheyd en trouwe in de weereld, en wel inzonderheyd, onder de verdurvene Geestelijkheyd, die hem te gelijk na zijn ampt, lyf, en leeven stonden, zoo wilde hy egter zijn geweeten, daarom geenzins zoo ligtvaardiglijk bezoedelen, gelyk als die geene wel deeden, welke, onder den schijn van yver voor de zuyvere leere, de onschuldige menschen wel onbeschroomdelijk dorsten veroordeelen. Over Origenes. Onregt van Epiphanius. Oprechtigheyd van Chrysostomus.

29. Ondertusschen vergat *Epiphanius* t'eenemaal zyne aanvertrouwde Gemeente, en den schuldigen pligt die hy aan haar moest bewyzen, door dien Booze handel van Epiphanius te Constantinopolen.

Jaar CCC. tot CD.

dien hy zig zelfs in veele vreemde ampten begon in te dringen, en zig, door veele dwaaze handelingen afschuwelijk en schandelijk ten toon te stellen. Hy trok dan heel schielijk naar *Constantinopolen* toe, ging in de Voorstad te huys leggen, hield eygene t'zaamenkomsten op die vreemde plaats, daar men altijd de gewaande Ketters de schuld van geeft, en die hy zelfs, in zyne Schriften, heel dikmaals verwerpt. Ja hy stelde ook, in het gezigt van *Chrysostomus*, zonder, ja zelfs teegen zijn weeten en wille, een nieuwe *Diaken* in, en hy trok daar op in de stad. *Chrysostomus* daar en teegen, droeg zig, ontrent alle deeze buytensporige handelingen, regt loffelyk, onaangezien hy zomtyds ook zelfs al wat heet van hoofd was, verzogt hem op het vriendelijkste tot zynent, en zogt hem met goedheyd te winnen. Maar hy bleef in een ander huys, riep de teegenwoordige *Bisschoppen* te zaamen, eeven als of hy alleen tot een Opper-opziender over de gantsche Christenheyd was gestelt, en bragt de meeste, met list en vreeze, daar toe, dat zy de veroordeelinge van *Origenes* onderschreeven. Dog eenige *Bisschoppen*, en wel inzonderheid *Theotimus*, stelden hem dit openbaare onrecht heel beweegelyk te vooren, dat men een man, die als een regtschaape *Christen* altyd hadde geleeft, en die ook zoo gesturven was, niet zoo lichtvaardiglyk kon veroordeelen, en zulk een grouwelyke lasteringe teegens dat geene begaan, dat de Voorvaaders zelfs hadden laaten staan. Behalven wat hy voor getuygenissen van veele gehoord mogte hebben, die hem zijn geweeten hadden behooren te raaken. Dog hy wierd daar door nog al veel toorniger, weygerde aan *Chrysostomus*, niet alleen alle aanspraak, maar zelfs ook de gemeenschap des gebeds; niet teegenstaande dezelve zig op de uytspraak van alle de Kerken beriep. Zoo hitsten de andere vyanden *Epiphanius* zoo zeer teegen hem op, dat hy een opentlyke vergaaderinge in een zeekere Kerk aanstelde, *Origenes* en *Dioscorus* verwierp, en *Chrysostomus* zeer heftig uytstreek. Maar hy bleef voor deeze reys nog in zyn schuylhoek, waarschuwde hem daar en booven nog trouwelyk, dat hy zig voor ongeleegenheid dog wel zoude hebben te wachten, nademaal niemand daar voor konde instaan, dat het gemeene volk niet ergens eenigen oproer kwam aan te rechten, en dat hem daar door eenigen hoon of gevaar overkwam. Waar op dan *Epiphanius* ook al zoo voort allen yver voor de rechtgeloovige heel plotzelings gantsch vergat, en, uyt vreeze voor eenig onaangenaam onthaal van het woedende volk, zonder eenig uytstel, weeder na *Cyprus* toe zeilde.

Zyne groote moedwilligheid.

En zachtmoedigheyd van Chrysostomus.

Tyrannye van Epiphanius.

Zyne neerslachtigheyd.

Voorzeggingen van haarer beyder dood.

30. Dog de woorden zyn nadenkelyk, die *Chrysostomus* aan *Epiphanius*, nog voor zyn vertrek, liet weeten. Naamelijk, als deeze gezegd hadde, *hy hoopte, dat Chrysostomus niet als een Bisschop zoude sterven*, zoo antwoordde den ander, *dat hy niet leevendig weeder in zyn Bisdom zoude koomen.* Het geene beyde zoo uytviel: want *Epiphanius* stierf nog onderweege op het Schip, eer hy nog te *Cyprus* kon koomen, in 't jaar 403. onder de Regeeringe van *Arcadius:* welke schielyke dood voor hem ellendig genoeg was; nademaal hy de tyd niet gehad en heeft, om zig met *Chrysostomus*, die hy zoo zwaar beleedigd hadde, weeder te verzoenen, nog ook, om, weegens zyne andere zwaare zonden, eenige boete te konnen doen. De Griekſche Kerke heeft ook deeze snelle val van hem voor een straf van zyne groote zonden erkend, en opentlyk daar voor uytgegeeven. (*t*) Want na zyn vertrek van *Constantinopolen*, ontstont daar door deze strydigheden, een grouwelyk bloedvergieten, alwaar de inwooners, beneevens die van *Alexandrie*, op het aanstooken der booze Geestelijkheyd,

Grouwelijke Bloetvergieting, door de twist van Epiphanius veroorzaakt.

(*t*) Menologium Græcor. d. 12. May.

lijkheyd, elkandere schrikkelyk op het lyf vielen, waar door dan veele menschen gewond en verslaagen wierden. Waar by nu de bloeddorstige *Theophilus* in zynen schelp begon te kruypen, en zig uyt de stad weg maakte, nademaal hy, beneevens *Epiphanius*, van alle deeze heemel hoog schreeuwende zonden, de oorzaak geweest was. (*tt*) De goede *Chrysostomus* nu moest onschuldig om zyn trou- en vroomheyd lyden, en het land ruymen. Het welke voor hem zelfs zeer heylzaam en tot zyne beeteringe hoog noodig was, zoo dat hem *Epiphanius* daar door niets kwaads altoos toegewenscht hadde, schoon hy het al voor schimp en schaade houden mogte, dat hy zyn ampt, eerbied, inkomste, en alle gemak daar door verlooren hadde. En uyt dit bedryf van deezen y-veraar is weederom heel klaar te zien, uyt wat inzicht, en met wat voor middelen en daadelykheeden de zoo genaamde rechtgeloovige hunne zaaken hebben vast gemaakt, en die geene, welke zig aan haar niet blindelings in alles onderwerpen wilden, altoos verdrukt hebben. En wel voornaamentlyk, hoe zy zig dikmaals, na het voorbeeld van *Epiphanius*, voor de geheele weereld ook zoo zeer ten toon hebben gesteld, dat men zig daar over moet verwonderen, wanneer men leest, hoe zy egter nog altyd in aanzien en vermoogen zyn gebleeven: by aldien het niet met eene maar al te bekend was, dat de weereld altoos het haare lief heeft; en dat ook die geene, welke, pligtshalven, alle diergelyke zaaken moesten helpen weeren of verhoeden, of zelfs daar belang in hebben, of dat ze, door allerleye loogens en lasteringen t'eenemaal verblind geweest zyn: of eyndelijk ook, dat ze door die meeninge verleyd zyn geweest, van God eenen dienst te zullen doen, met het vervolgen van alle zulke perzoonen, die zig door geene vleyerye, of eenige andere verboodene middelen, eenigzins aanpryffelyk by de weereld wisten te maaken.

Jaar CCC. tot CD.

Chrysostomus verjaagd.

31. Of nu schoon al ten genoege hier uyt blykt, wat 'er van deezen Man voor bescheyden en oordeelen, in zaaken de ketteryen aangaande, te verwagten staan; zoo geeft dog zyn Ketterboek aan een onzydig en verstandig Leezer zelfs oorzaaken genoeg in de hand, waarom men hem zoo zeer weynig moet vertrouwen. Men heeft wel, van zynen tyd af, op dat zelve, als op een vaste grond teegens de Ketters, t'eenemaal gesteunt, en gemeent, als het *Epiphanius* maar zeyde, zoo moest het ieder een wel gelooven. Hy zelfs had ook, van deezen zynen arbeyd, zoo geroemt, dat zyne ydele eergierigheyd, en de loutere valsche inzigten zig zelfs overal in hem verraaden, alhoewel de eere Gods, en de zuivere leere overal tot een dekmantel dienen moet. Waarom ook de Godgeleerde zelfs waarschouwen, dat men hem niet alles, zonder eenig onderscheyd, vertrouwen moet, terwylen hy niet alleen in zoo veele verklaaringen van vreemde doolingen mist, maar ook zelfs van onderscheidene ketteryen niet wel vry gesprooken kan worden. (*u*) Dog van deeze zaaken zullen wy hier onder, ontrent het verhandelen van de doolingen deezer eeuwe, wel iets naaders gedenken. Wat nu het boek zelfs aangaat, hy stelt daar inne wel 80. ketteryen, en hy neemt alle de *Secten* uyt de *Jooden* en *Heydenen* daar by, alleen op dat het getal daar meede vol zoude werden, op dat hy op deeze wyze de spreuke uyt het *Hoogelied*, cap. VI. ℣. 7. daar op zoude konnen toepassen, waar inne de bywyven deeze *Secten*, en de Bruyd alleen de rechtgeloovige zouden moeten weezen. Ontrent zyne berigten nu, zeggen de Geleerde wel uyt-

Ketterboek van Epiphanius.

Zyn geloofwaardigheyd

Hh 2 drukkelyk,

(*tt*) Socrat. VI. c. 10. seqq. Sozomenus VIII. c. 14. 15. (*u*) Osiander. Chemnitius. Centur. Magdeb. Scultetus, Petavius &c.

Jaar CCC. tot CD

Onzeekere vertellingen.

drukkelyk, (x) ja zijne beste vrienden onder de Oude bevestigen het, dat hy het losste ydel geklap zelfs, zonder eenig nadenken, gelooft heeft, en dat alzoo aan de naakomelingen, als wat byzonders, weeder verkoft heeft; (y) hy zelfs loochent het ook niet, dat hy veel van een bloot zeggen weeder na vertelt, het geene in zulke gewigtige zaaken aan een verstandig Man noodzaakelijk als zeer bedenkelijk moet voorkoomen. By aldien men ook alle valsche, eenzydige, ongerymde, ja dikmaals dwaaze, of ook met voordagt verkeerde vertellingen daar uyt zoude willen neemen, zoo zoude'er heel weynig geloofwaardigs in zijn gantsche Boek meer overblyven, dat doch echter veeltyds, als geloofwaardig, werd bygebragt. Zijne zonderlinge onderzoekinge, aangaande deeze of geene Ketters in't byzonder, zal veele zaaken des aangaande zoo klaar voor oogen stellen, dat het een verstandig onderzoeker onmoogelyk niet zal konnen loochenen. Ik wil nu niet zeggen, hoe de ervaarenste *Critici* of oordeelkundige, zyne verwarde manieren ontrent het voorstellen der zaaken, en duystere styl, geenzins aanstaat, welke ook veele van zyne vertellingen zeer twyffelachtig maakt.

Snorkeryen.

32. Met de weederleggingen der Ketteryen maakt hy zelfs dikmaals heel veel geswets, en belooft, dat hy haar t'eenemaal machteloos zal maaken en volkoomen t'onderbrengen. Nu steld hy haar eens als een Draak hem te vooren, die hy, ik weet niet, hoe veele koppen zal afhakken. Dan wil hy weeder aan dit of dat beest of gedrogt (want zoo noemt hy de Ketters) de tanden uytbreeken; dan haar alle, met een sterke hand, verjaagen en verdryven, en wat van diergelijke opgeblaazene snorkeryen meer zijn. Hier teegen, als het tot de zaake zelfs komt, en dat den Leezer eene gewigtige uytvoeringe der voorgegeevene beloften van hem verwagt, zoo loopt het in 't gemeen uyt, op eenig ydel geklap, *reedeneerkonstige figuuren*, en manieren van spreeken; als ook, op zommige kragtelooze vertoogen, ongegronde beschuldigingen, veele ongerijmde gelijkenissen, voorbeelden, en Historien, benevens veele kwalijk bygebragte getuygenissen der *H. Schrift*, en meer andere diergelyke beuzelingen. En dit zegge ik geenzins uyt myne eygene gedagten alleen, maar de Geleerde, zoo wel oude als nieuwe, bekennen het ook meest alle openhertig, dat hy in zyne weederleggingen al te zwak en te onmachtig is, ja dat die dikmaals zeer ellendig en nietig zyn. (a) En wel voornaamentlyk, door dien hy geen vasten grond altoos maakt, of altyd ten minsten zyn eyge meening nooit duydelijk aanwijst, wat hy eygentlyk door een Ketter wil verstaan hebben. Alleen om 'er daar door des te meerder op die rolle te konnen brengen, het geene anderzins niet wel moogelyk was. Booven deeze zyne groove dwaalingen, die wy hier onder noch naader zullen aanwyzen, berispen de Geleerde ook onder anderen de volgende gebreeken, in hem, ontrent zyne vertellingen, daar toe hem meest zynen blinden yver en drift gebragt hadde, om de zoo genaamde Ketters recht zwart en leelijk af te schilderen. Hy vertelt dan, dat de Ketter *Marcion* als een *Munnik* hadde geleeft; en hy zelfs bekent echter elders, dat het *Munnikken leeven* eerst van *Basilius* is gesticht geworden. Verders verdigt hy, dat hy, weegens begaane ontucht, van zyn eyge Vader is verstooten geworden: waar van echter die geene, welke

Zwakheyd in 't weederleggen.

(x) Casaubonus Exerc. xv. n. 13. Petavius præf. ad Epiphanium. Capellus lib. Vind. 4. Drusius lib. IV. Obs. c. 21. Spanhemius introd. Sect. IV. p. 128. (y) Hieronymus Apol. I. & II. in Ruf. (Epiphanius lib. I. Tom. I. n. 2. & Hær. XXXVI. n. 18.) (z) Petavius l. c. le Moyne Var. S. p. 588. Leydeckerus H. E. p. 341. (Epiphanius Hær. 47.) (a) Photius Cod. 122. Cavæus Hist. Liter. p. 185. Kortholt de Vita Christ. c. IX. n. 18. Chemnitius Osiander. Epiphanius Hær. XLII. n. 1. & epist. ad Eustath. Epiphanius Hær. 42.

welke gantsche Boeken teegen hem hebben geschreeven, niet een eenig woord gedenken. *Basilides* en *Saturninus* steld hy geleeft te hebben in de tyden der *Apostelen*; van *Arrius* wil hy staande houden, dat hy voor het houden van het *Niceensche Concilium*, nu reeds al gesturven was; *item*, dat de *Meletiaanen* zich noch voor de dood van *Alexander*, Bisschop van *Alexandrie*, met de *Arriaanen* weeder vereenigt zouden hebben, en dat *Achillas* deezen in het Bisdom was nagevolgt. Insgelyks, dat by de eerste ballingschap van *Athanasius*, *Georgius* al voort in zyn plaats is gestelt geworden. Dat de *Quintiliaanen* met de *Cataphrygen* zoo eens waaren geweest, dat zy eeven diergelyke profecyen met dezelve hadden uitgegeeven. En wat 'er al van diergelijke verwerringen in zyne Historie der Ketteren meer te vinden zijn. Jaar CCC. tot CD.

33. In de andere stukken deezer Historie moet men hem eeven zoo weynig vertrouwen, daar het hem, nu aan oordeel, dan aan zeekere onderrichtingen, maar wel het meeste van allen, aan oprechtigheyd, en een onzydig voorneemen, heeft ontbrooken. Hy geeft dikmaals die geene, welke hy voor Ketters verklaart, de schuld van de schrikkelykste dingen, en beroept zich maar alleen op een bloot geruchte en strooit het nochtans, als gewisse geschiedenissen, onder de menschen uyt, gelyk hy het met de *Adamiaanen*, en andere, wel openbaarlyk zoo heeft gemaakt. Niet zelden maakt hy die meening rechtzinnig, welke hem maar wel gevalt, alhoewel tegen de wil van andere rechtgeloovige, en schrijft vlak teegen de waarheyd, een gevoelen de Ketters toe, welke het in der daad niet is. Alzoo steld hy de leere, aangaande de vryheyd in het vasten, onder de doolingen der *Montanisten*, en hier teegen maakt hy de *Joodsche* meeninge, van de zeekere tyd en den dwang tot vasten, en van het onderscheyd der spyzen, tot rechtzinng. Waar in hy de *Montanisten* klaar ongelijk aandoet, en in teegendeel zelfs van een ander, als een doolende, werd aangezien, alhoewel hy zich zelfs, door deeze verkeerde vertellinge, zuyver wil maaken. Het geene dan een aart van die treeken is, waar door veele zich maar alleen daarom in de waan van haare rechtgeloovigheyd by de lieden zoeken te houden, om andere daar door des te bekwaamer misdaadig te konnen maaken. Verder gehoort het ook al daar toe, wanneer hy den Leezer wil overreeden, dat de *Joodsche* vieringe van 't *Paas-feest* van de *Apostelen* zelfs is ingevoert; *item*, dat *Jacobus* Hoogenpriester was geweest, en in 't alderheyligste was ingegaan; alleen, op dat hy uyt de eerste het verval der Geestelykheid, weegens de plegtigheeden en inzettingen; en uyt de tweede, de heerschappye en hoogheyd der Bisschoppen, en haar eyge Priesterdom zoude konnen ontschuldigen. Ontrent de omstandigheeden der *Historien* doolt hy ook al zeer, als hy stelt, dat *Christus* ontrent in het vyftigste Jaar zynes ouderdoms zoude hebben geleeden. Dat *Johannes* zyne openbaaringe onder den Keyzer *Claudius* hadde geschreeven; dat *Joseph Maria* door dwang hadde moeten trouwen, om dat zy hem door het lot was toegevallen; dat de zeeven *Diakonen*, uyt het getal der 72. Leerlingen waaren genoomen, en veel andere diergelyke groove fouten meer. Behalven wat hy, in de *Historien* voor *Christus* geboorte, al voor wonderlyke vertellingen daar by doet, die met geen de minste schyn ooyt beweezen konnen worden.

Zyne eenzydigheid.

Historische misgreepen.

34. By deezen beroemden Kettermaaker gedenke ik ook aan een ander, of hy al schoon hier ter plaatze noch niet eygentlyk gehoort, die het nog al dwazer en ellendiger heeft begonnen, en daarom ook by zyns gelyken zelfs geen geloof altoos vind, ik swyge noch by onzydige men-

Jaar CCC. tot CD. Philastrius. ſchen. (*b*) Deeze nu was *Philaſtrius*, een *Biſſchop* te *Brixen* in *Italie*, ten tyde van *Ambroſius*; welke waardigheyd, of ten minſte een groot aanzien, hy door zyne verdienſte ontrent de rechtgeloovigheyd te weege gebragt hadde. Zyn Ketterboek. Uyt zyn boek van de Ketteryen dan is het openbaar, dat hy de geringſte meeningen zelfs, die van een ieder, ja van de *Heydenen*, *Jooden*, en *Chriſtenen* zelfs, voor gantſch onverſchillend en onſchuldig werden gehouden, noch al met vlyt tot ketteryen zoekt te maaken, en wel meeſt alle, voor gevaarelyke doolingen, *ſecten*, en ſcheuringen opgeeft. Ja hy brengt zulke ongerymde en dwaaze dingen voor den dag, dat men zich heel bezwaarlyk van lacchen kan onthouden, by aldien de voorſtellinge der ellende van zulke lieden niet veel eer een meedelyden en beklaaginge in iemand moeſt verwekken. Aangezien daar in, het ſchrikkelyke misbruyk der verdraayinge van de *Schrift*, de oneyndelyke handtaſtelyke loogens, en grouwelyke beſchuldigingen van onſchuldige perzoonen, de openbaare laſteringe en verkeeringe der waarheyd, beneevens het begaane misbruyk van de Goddelyke eere en naam, de ongegronde roem op den welſtand en zuyverheyd der verdorvene Kerken, en veel meer andere diergelyke grouwelen op alle de blaaden deſſelfs heel klaar te zien zyn. Waar by te gelyk zulk eene groove onweetenheyd in Goddelyke zaaken, in de Schrift, en in de ſtukken der weetenſchappen zich voor doet, die men in 't gemeen van zulke lieden vordert, dat men, over de inkruypende ellende der zelve tyden. En het oogſchynelyke oordeel van God, t'eenemaal moet verſtommen: en echter roemen niet alleen veele oude eenſtemmig zynen arbeyd, maar men beroept zig ook altyd op zyne zoo ellendige getuygeniſſe, terwylen het anderzins aan rechte bewyzen of gronden ontbreekt, wanneer men eenmaal beſlooten heeft, om deezen of geenen voor een Ketter te verklaaren. Doch men heeft t'zeedert dien tijd daar meede zelfs in 't *Chriſtendom* veele loſſe gemoederen vervolgends t'eenemaal tot God verloochenaars gemaakt, zoo wanneer zy alle die grouwelyke laſteringen en ſcheuringen onder die geene gezien hebben, welke zich als de rechte bezitters van het zaligmaakende geloove alomme uytgaaven, gelyk als een zeeker wys en geleerd Man van deezen *Philaſtrius* heel wel aanmerkt. Die zich ook verwondert, waarom doch deezen Man zulk een grooten hoop ketteryen te zaamen heeft geraapt: (*c*) gelyk als een ander weeder aanmerkt, dat hy de *Griekſche Schryvers*, die hy veeltyds maar heeft uytgeſchreeven, heel zelden wel heeft verſtaan, en zoo doende maar alleen loutere verwarringe in deeze zaaken heeft nagelaaten. (*d*) Alzoo dat ons deeze Schryver nochmaals een waar begrip van deeze tyden geeft. Hy is onder de regeeringe van *Theodoſius de Groote* geſturven, en niet eerſt in de zesde eeuwe, gelyk als *Binius* meent, om dat *Auguſtinus* hem te *Milaan* nog gezien en geſprooken heeft.

35. Op dat wy dan de overige beroemde Schryvers van deeze eeuwe noch ten vollen moogen bybrengen, zoo was noch, ontrent het eynde Paulinus, zyn lof. van de zelve, in *Italie Paulinus* zeer vermaart, een vroom en geleerd Biſſchop te *Nola* in *Campanie*, dog niet de oudſte *Paulinus*, van wien men de beſchryvinge van het leeven van *Ambroſius* noch heeft. Deeze Man nu behoort meede onder die Leeraars, welke, in plaats van het ſchrikkelyke ſchool-gekyf, en de vals beroemde konſt van de huychelaars, zich op de oeffeninge des waaren *Chriſtendoms* leydden, en andere daar toe ook trouwelyk aanvoerden. Want van deezen vroomen Man is het ge-

(*b*) Sixtus Senenſis. Poſſevinus. Bellarminus. Scaliger. G. J. Voſſius. (*c*) J. C. Becmannus. (*d*) C. S. Schurtzfleiſchius.

gewis, dat hy een onberispelyk en voorbeeldelyk leeven geleyd, en met de andere dwaasheeden en grouwelen van zynen tyd niet het minste te doen gehad heeft. Waar door hy ook van de beroemste Mannen van dien tyd, als, van *Ambrosius*, *Augustinus*, *Hieronymus* en andere, zeer hoog geacht wierd. De Historien brengen veele schoone gedenkteekenen van zyn oprecht gemoed, teegens God en de menschen by; en het geene in hem gelaakt werd, daar van is in onze *Afbeeldinge der eerste Christenen* nu reeds al getoont geworden, dat het echter goed en loffelyk is geweest. Waar toe ook wel inzonderheyd zyne over groote trouwhertigheyd behoort, wanneer hy zig zelfs in de plaats van een gevangene *Christen*, in de slavernye heeft laaten voeren, om daar door dien Man, beneevens veele andere, te bevryden. Van zyne schriften heeft men nu noch 50. Zendbrieven en 15. Gedichten, beneevens nog twee andere, van de bruyloft van *Julianus*, en van *Celsus* dood, alzoo hy een heel goed Poëet was. Zyne Zendbrieven zyn inzonderheyd zeer schoon om te leezen, en vol van goede zaaken, die een God begeerig gemoed wel konnen vergenoegen; en erkennen ook de Godgeleerde zelfs, dat hy in de meeste geloofs punten rechtzinng is. (*e*)

Jaar CCC. tot CD.

Zyne schriften.

36. In *Syrie* was'er te *Edessa* een Ouderling, *Ephraïm* genaamd, een fijn, vroom, en daar by wys Man. *Hieronymus* roemt hem zeer, en byzonder, dat hy een hoog verstand in zyn boek van den *H. Geest* hadde gevonden, schoon het maar de overzetting daar van was geweest. Want zyne schriften, die hy zelfs in 't *Syrisch* hadde geschreeven, zyn in 't *Grieks* overgezet, en zoo hoog gehouden geweest, dat men ze ook opentlyk in de Gemeente, na de Bybel heeft voorgeleezen, gelyk hy ook zelfs dit meld. Voor zich zelven hadde hy zeer treffelijke gaaven, en leydde een regt vroom ingetooge leeven, waar toe hy in de eenzaamheyd ook aangeprikkelt was geworden. Want hy hadde daar in geleeft, tot de aantreedinge van zyn ampt, en zich zelfs en andere in de Godzaaligheyd zeer geoeffent. Ook was hy in het voordraagen van Goddelyke zaaken zoo uyttermaaten bekwaam, dat zyne vrienden zeer veele gedenkteekenen daar van in zyne schriften over behouden hebben, van welke hy ook veele by wyze van gezangen heeft gemaakt. (*f*) Van de leerreedenen en andere boeken, die zynen naam tot aan de Sterren voeren, willen de Geleerde niet alle eeven zeer voor zyn regt werk houden, alhoewel het zeggen van *Bellarminus* hier over egter niet regt is, wanneer hy meent, dat ze veel eer op een Godvruchtige als Geleerde wyze waaren geschreeven: nademaal het eerste veel eer van deezen vroomen Man is te hoopen en te vertrouwen, als het laatste. Veel minder heeft men van hem eenige twist-schriften of *disputatien* te verwagten gehad, daar hy genoeg met het leeven, en de oeffeninge des *Christendoms*, by de zynen te doen hadde, en het onnoodig gekyf daar by wel konde vergeeten. De beroemde *Spon* bericht ons, dat hy op zyn reys, in *Corsica* zyne *Sermoenen* of *Leerreedenen* nog in een *handgeschrift* gevonden hadde, welkers opregte uytgeevinge zeer te wenschen zoude zyn, door dien die schriften, welke ontwyffelbaar van hem zyn, in een liefhebber van Goddelyke zaaken geen gering verlangen na de overige verwekken. Onder zyne schriften vind men byzonder deeze: *Twee Boeken van de verbreekinge des herten; een Boek van de zaaligheyd der zielen; een Boek van de bekeeringe; een Boek van de geestelyke kamp; een Boek van de waare boete des herten; een Boek van de geestelyke waapenen; een Boek, dat men de natuur van Gods Zoon niet al te diep na moet vorsschen;* ver-

Ephraïm Syrus.

Zyne schriften.

(*e*) Chemnitius 1. Osiander. Scultetus. (*f*) Hieronymus Catal. Scr.

Jaar CCC. tot CD. verders, *van de maatigheyd in 't lachchen, aan een nalaatig en traag herte, van de tweede toekomste des Heeren, van de vreeze Gods, van de zwakheyd der zielen na den stryd met de vyanden, van 't Gebed, en diergelyke.* Van zyne groote ootmoedigheyd, heyligheyd en wondergaaven, getuygen de Schryvers niet minder, met veele geloofwaardige omstandigheeden, onaangezien hy in een ellendigen tyd des *Christendoms*, edoch, een weynig verre van de grootste *troubelen* en twisten, heeft geleeft. Ontrent de helft van deeze eeuwe is hy byzonder bekent geweest, en onder *Valens* gestorven. (*g*)

Basilius Magnus. 37. Men moet ook noch, als een paar goede vrienden en beroemde Leeraars, in deeze eeuwe, gedenken, aan *Basilius*, met den toenaam van *de Groote* genaamd, en aan zyn Broeder *Gregorius Nyssenus*, als ook noch aan een andere *Gregorius*, tot onderscheyd van zyn Vaderland, *Nazianzenus* genaamd. Deeze nu is nochmaal van de andere *Basilii*, die ook in deeze euwe geleeft hebben, wel te onderscheyden, gelyk als 'er dan van deezen naam geweest zyn; voor eerst, de Bisschop van *Amasa*, daar na de Bisschop van *Ancyra*, een *Macedonier* van geboorte, en dan die te *Cannio* in *Lydie*, en een in *Galatie*. Maar deeze eerste *Basilius*, was eerst te *Cæsarea* in *Cappadocie* een *Voorleezer*, daar na een *Diaken*, hier na een *Ouderling*, en eyndelijk een *Bisschop*. Zyn jeugd hadde hy meest te *Athenen* en *Constantinopolen*, met *Filosofeeren*, en andere *studien* in de Heydensche weetenschappen doorgebragt, het geene hy hier na in zyn schriften dikmaals wel ten hoogsten betreurt, en voor dwaasheyd en groote schaade van zyn ziel achtte te zyn: gelyk hy zich dan kort daar na tot een eenzaam en stil leeven heeft begeeven, en alle zyne voorige dwaasheeden afgelegt. (*h*) Dog dat 'er iets goeds en oprechts in hem is geweest, zulks ziet men, onder anderen, ook daar uyt, doordien hem de bekende *Eusebius*, die hy hierna in 't Bisdom noch gevolgt is, niet lyden kon. Want hy was zoo uyttermaate nydig en gebeeten teegens hem, om dat het volk meer van hem, als van *Eusebius* hield, dat hy hem daarom geheel en al uyt de Gemeente wilde stooten, zonder eenige wettige oorzaak daar toe te hebben: van welk voorneemen hy maar ter naauwer nood door de Woudbroeders konde afgehouden worden. Zoo weynig kon deezen huychelaar eenigen ernst in 't *Christendom*, zelfs ook in andere, verdraagen, waar over hem ook *Gregorius Nazianzenus* kragtiglyk aansprak. Daar op wierd hy in de alderonrustigste tyd Bisschop, naamelijk, toen de *Arriaanen*, onder den Keyzer *Valens*, over al in 't Oosten de meester speelden, en dat hy daar by na alleen nog standvastig bleef. (*i*) Beneevens zyn eyge Gemeente, zorgde hy ook nog al voor andere, en deed zoo veel als hy konde of vermogt, gelyk als het ook zyne Zendbrieven en andere getuygenissen, wel uytwyzen. Men heeft ook veele voorbeelden van zyne groote opregtigheyd, liefde, en bescheydenheyd, zoo veel het dezelve verdorve tyden nog eenigzins konden toelaaten. (*k*)

Andere Basilii.

Zyn leeven.

Vyandschap van Eusebius teegens hem.

Zyne gaaven. 38. Booven alles kan men ook, zoo wel uyt zyne schriften als woorden, en andere bewyzen, klaar zien, dat hy van een heel bescheyden en voorzichtig gemoed is geweest. En, wat hy teegen de Ketters, na de wyze van dien tyd, heeft geschreeven, zulks is dog nog al meest met eene groote bezaadigheyd en zonder zulk eene heevigheyd of scheldzugt geschied, als by de andere nu al zeer gemeen was geworden. Ja, waar hy

Zyne maatiging in reedentwisten.

(*g*) Theodor. II. c. 30. Sozom. VII. c. 34. Sponius Itiner. lib. I. p. 27. Socrates IV. cap. 26. Gregorius Nazianz. (*h*) Socrates. (*i*) Hieronymus Catal. Scr. Socrates. Gregor. Nazian. (*k*) Iidem & Sozomenus. Gregorius Nyssenus.

hy al eenigzins hart ſchynt te ſpreeken, daar drukt hy doch de zaaken maar eenvoudig uyt, zoo als hy ze gevat hadde, zonder dat hy verder ging. Nu maakte het de Keyzer *Valens* toen ter tyd zeer ſlegt met de andere *Biſſchoppen*, en, hoe meer zy ſcholden of yverden, hoe meer hy ook weeder op haar toezette. Dog deezen verzogt de *Keyzer* eerſt met dreygementen, en allerhande verſchrikkelyke middelen: maar toen hy, als een deftig man, onbeweegelyk bleef, handelden hem de *Keyzerlyke Gevolmagtigde* wat zachter. Ja, wanneer men hem daar na al in balling-ſchap wilde verzenden, zoo wierd het, door allerleye beletzelen, en ſchikkingen Gods, gelyk als de ſchryvers berichten, te rugge gehouden, tot dat *Theodoſius* in de regeeringe kwam. *(l)* Ook hadde hy in alle dien tyd weynig ruſt, om dat de gierige en nydige *Biſſchoppen* met hem een gekyf aanvingen, ten deele uyt afgunſt, van weegen zyn roem, en ten deele, door dien ze aan hem als een Hoofd-ſtads Biſſchop (*Metropolitaan*) geene toezicht wilden toelaaten, en dat ze hem nog daar en booven zyne inkomſten wilden beneemen. Dog hy bleef meeſt altyd in zyn ſchuylhoek, en maakte zig de dwaasheyd der andere Geeſtelykheid niet zoo zeer gelyk, dat hy ooit weeder ſchold, laſterde, of vervolgde. Zoodanig zelfs dat hy ook over de laſteringen in zyne Zend-brieven maar beleefdelijk klaagd, hoe hem de andere van de Geeſtelykheid ook al tot een Ketter maaken, en dat aan wryven wilden, als of hy van den *H. Geeſt* niet rechtzinnig leerde. Insgelyks, dat hy het de gewaande yveraars op geen'erhande wyze van pas kon maaken. Nu beſchuldigden zy hem, dat hy drie Gooden ſtelde, dan, wanneer hy deeze teegenſprak, noemden zy hem een *Sabelliaan;* *(m)* zoo dat het deezen goeden man meede al, eeven als de andere gegaan is, daar men niet anders wiſt by te koomen, als, wanneer men haar onder den dekmantel van de leere op het lyf viel, en ondertuſſchen haar goede naam en andere zaaken, uyt enkele afgunſtigheyd, maar zogt te krenken.

Jaar CCC. tot CD.

Vervolginge van de Biſſchoppen.

Zyne verketteringe.

39. Alhoewel nu zyn geheele handel en wandel in zig zelfs, voor de meeſte andere Leeraars van den zelven tyd, waarelyk lofwaardig is: zoo maakt het *Gregorius Nazianzenus* egter al te grof, wanneer hy hem, in de lof-reede, over hem uytgeſprooken, al te hoog verheft, ja hem zelfs t'eenemaal booven de *Apoſtelen* en *Propheeten* ſteld. Het geene niet alleen de bedurven aart van die tyden te kennen geeft, maar ook dit zelfs, naamelyk hoe gaarne die geene zelfs van verſtandige menſchen wilden geroemd en hoog geſteld werden, by welke men nog iets goeds en oprechts gevonden hadde, dewyl de grootſten hoop der Geeſtelijkheid zo geheel en al in den grond geen deugd altoos meer hadde. Verders ziet men ook wel uyt zyne ſchriften, wat voor een groot liefhebber hy van de ſtille en eenzaame maniere van leeven, en de daar toe behoorende oeffeningen der Godzaaligheyd is geweeſt, of ſchoon hy zelfs daar heel weynig tyd toe heeft gehad. Hier toe nu behooren, *Zyn reeden, van de verzaakinge aller dingen, en de oeffeninge der eenzaamheid; en twee andere reedeneeringen, van de onderwyzinge der eenzaame; de* aſcetica, *of oeffeningen der Godzaaligheid, met haare voorreede.* Item, *Zyne wydloopig verklaarde vyf en vyftig vraagen, en de* 313 *korte regelen, beneevens de ordeninge der eenzaame. Zyne overige Schriften, zijn* 9 *reedeneeringen van de* 6 *dag werken,* 17 *andere, over de Pſalmen;* 31 *van allerhande punten; nog andere* 24 *van de deugden;* 11 *boeken van den Doop; een van de waare Maagdelyke-ſtaat; een van het waare Godzaalige geloove; een van den H.*

Onmaatige lof van hem.

Zyne ſchriften.

(l) Socrates IV. c. 26. Sozomenus VI. c. 16. Theodor. IV. c. 19. Naz. (m) Socrates V. c. 8. Rufinus II. c. 9. Gregor. Nazianz. Orat. de Baſil. Suidas.

Jaar CCC. tot CD.

H. Geest, *aan Amphilochius*, *zyne verklaaringe over de eerste* 16 *hoofdstukken van Esaias*, *en wel voornaamentlijk*, *zijne Zend-brieven*, *ten getalle van* 428. Anders is zyne maniere van schryven heel duydelijk, krachtig, en aangenaam; de zaaken zelfs zyn, na de hoedaanigheyd van zyne tyden, en andere omstandigheeden, nog meest al op de oeffeninge des *Christendoms* geschikt, alleen dat het hem doorgaands, eeven als de andere Schryvers van dien tyd, aan een rechte loutere grond des *Euangeliums*, en een regte voorstellinge desselfs heeft ontbrooken, en dat hy dikmaals zeer *moraliseert*, en op de deugden meer na de Wet dryft, als de regte leevendige spring-ader in *Jesus Christus* wel kan aanwyzen. Hy is in 't Jaar 387. gesturven, na dat hy zyn nazaat zelfs hadde genaamt.

Gregorius Nyssenus.

Zyn leeven.

40. Zyn eyge broeder nu was *Gregorius Nyssenus*, van de stad *Nyssa* alzoo genaamd, alwaar hy *Bisschop*, en te gelyk, ten tyde van *Theodosius*, *Patriarch* van het land van *Cesaræa* is geweest. Te vooren heeft hy zyn tyd, eeven als *Basilius* in de Heydensche kunsten, en wel voornaamentlijk in de Reedeneer-kunde doorgebragt, die hy hier na egter, weegens zyn geweeten, weeder heeft verlaaten. In de strydigheeden met de *Arriaanen*, heeft hy hem al immers zoo gemaatigd als zyn broeder gedraagen, alhoewel hy minder aanvechtingen van haar te lyden heeft gehad als deeze. Door dien men voor hem, en zyn teegenspraak, zoo zeer niet vreesde, om dat hy wat eenvoudiger, en van een traager verstand was: om welke reede hy zig ook met zyn Broeder *Basilius* niet zoo wel vereenigen kon, als deeze met *Nazianzenus* deed, welke regt innernerlyk elkandere lief hadden, en in hooge waarde hielden. In zyne verrichtingen en leere hield hy zig na de wyze van dien tyd, maar hy kon het egter by de wysheid van *Basilius* op verre na niet haalen, gelijk als het zyne schriften ook nog wel uytwyzen, waar in wel dikmaals veele overtollige woorden en nietige zaaken te vinden zijn, alhoewel 'er hier en daar nog al veel goeds onder gemengd is. Het schynd ook, dat hy zijn broeder daar in meer heeft nagevolgd, en zyne maniere van schryven meede gehouden, als dat hy, uyt zijne eygene kennisse, voor zig zelfs, die zaaken zoude verhandeld hebben. Zyne meeste schriften bestaan, uyt reedevoeringen van allerhande stoffe, en wel inzonderheid, over onderscheidene Schriftuur-plaatzen. De aanmerkenswaardigste zijn, *van het volmaakte leeven*, *of de historie van Moses*; *van de volmaaktheyd der Christenen*; *van de acht Zaligheeden*; *van het eevenbeeld en de gelykenis in de menschen*; *van de waare Maagdelijke staat*; *van den naam en het ampt der Christenen*; *van het voorneemen teegens God*; *van de liefde tot den Armen*; *van de Hoererye*; en diergelijke: waar onder ook veele Schriften zyn, aangaande de Feest-daagen; eenige, teegen het bedryf der doolende menschen; en van de lofwaardige lieden, als, van *Stephanus*, *Basilius*, *Gregorius Thaumaturgus*, *Pulcheria en Placilla*, *Theodorus*, *Magnus*, *Meletius*, *Ephräim Syrus*, *Macrina* enz. en eyndelijk, eenige brieven aan onderscheydene perzoonen.

En Schriften.

Het leeven van Gregorius Nazianzenus.

41. De andere *Gregorius*, wierd, na zyn Vaderland *Nazianze* genaamd; zijn jeugd, heeft hy al in een'erleye verrichtingen en oeffeningen, met die van *Basilius*, doorgebragt, behalven dat hy zig niet zoo lang in schoolastijke zaaken heeft opgehouden, als deeze. Voorts leefde hy een geruymen tyd lang te *Cæsarea* en *Constantinopolen*, en hier na, met *Basilius*, te *Athenen*. Van waar hy naar huys trok, en zig liet doopen, ook wierd hy van zijn vader genoodzaakt, om een Ouderling te moeten werden. Daar by bleef hy niet lang, maar wierd van *Basilius* tot een eenzaam leeven in *Pontus* beroepen; hy verliet dan daarom ook

Vervolging der Geestelijkheid.

zijn

zijn ampt, en leefde 13. Jaaren lang met hem voor zig zelfs alleen, maar hy moest zig ook deswegen, teegen onderscheidene beschuldigingen, in een byzonder schrift verantwoorden. Van daar haalde hem zijn oude vader weeder te rugge, eeven toen de onrust onder *Constantius* begon, waar onder hy, als ook onder *Julianus* en *Valens*, altijd werk kreeg, en zelfs de nydige *Eusebius Bisschop* van *Cæsarea*, die den goeden *Basilius* gedrongen hadde te moeten wijken, weederom bevreedigde, en zagter maakte. Na zijn dood, waar op *Basilius* te *Cæsarea* hem volgde, wierd hy van hem tot *Bisschop* te *Salamis* ingesteld, dat hy egter niet lang bleef, maar, dewyle hy een stil leeven gewoon was, ontsloeg hy zig daar ook al haast van. Nogtans wierd hy van zyn vader daar toe gebragt, dat hy zig te *Nazianze* in 't Bisdom liet stellen. Dog, zoo dra als zyne ouders dood waaren, ontsloeg hy zig nogmaals weeder van dat Bisdom, en zette zig te *Seleucia* in een huys alleen ter needer; hy kon ook, door zyn verlangen van God onverhinderd te dienen, met geen bidden nog smeeken bewoogen werden, om dat ampt weeder aan te neemen: en hier toe bragt hem niet, eenige liefde tot luyheid, of eenige andere inzigten, maar enkel en alleen de ellendige toestand der Leeraars en gantsche Gemeente van die zelve tijd, daar alles tot in den grond toe bedorven was, zoo dat de goede man beangst en bang wierd, wanneer hy zoo veel kwaad en groote boosheyd zag, daar hy egter niets ter weereld in helpen kon, nog zyn geweeten in alles bewaaren. Waarom hy dan ook veel liever wyt daar van verkoos te zyn, door dien hy de wonden der vervalle *Christenheyd* voor t'eenemaal onheelbaar aanzag, gelijk als het dan ook met 'er daad zelve, altijd van kwaad tot erger met den stand der *Christenen* is geloopen, tot dat het eene vertwyffelde boosheyd en schade tot op deezen tyd toe is geworden. *(n)*

Jaar CCC. tot CD.

42. Nogtans moest hy nog al meer stormen in zynen tyd uytstaan, na dat hem God wonderlyk naar *Constantinopolen* gevoerd hadde, alwaar de *Arriaanen* teenmaals het volle geweld in hadden, zoo dat hy in een kleine kerk, opentlijk leeren kon. Het duurde ook niet lang, of zijn teegenparty begon, van weegen den grooten toeloop des volks, die hy tot zijne leere trok, kwaad te worden. Zy beschuldigden hem dierhalven aldaar weegens groote doolingen, en wilden hem met geweld tot een Ketter maaken, zy bragten ook het gemeene volk teegens hem zoo zeer in 't harnasch, dat men hem, als een muytemaaker, voor het gerechte sleepte, en egter niets teegen hem konde uytregten, door dien God met hem was. Hier op verklaarde hem de Bisschop van *Alexandrie*, *Petrus*, beneevens andere, tot Bisschop in *Constantinopolen*, waar door hy nog al minder rust kon hebben, inzonderheid van de afgunstige Geestelijkheid. Want daar liet zig *Maximus*, die hy te vooren tot het Christendom meende bekeerd te hebben, heimelijk aanstonts tot een *Bisschop* instellen. Het volk nu hadde *Gregorius* zeer lief, dog veele daar onder gaaven hem schuld, dat hy *Maximus* zelfs geleegenheid tot deeze onderneeminge gegeeven hadde, nademaal hy zig zoo uittermaate zagtmoedig en vriendelijk teegens hem gedraagen hadde, zelfs ook na zijn opstand teegen hem. Dog, toen men zijn ernst zag, dat hy uyt *Constantinopolen* wilde weg trekken, hield men hem op allerhande wijze te rugge, alhoewel hy zig hier in gantsch niet als een Bisschop aanstelde, maar met een kleine kerk te vreede was, daar hy leeren konde. Ondertusschen kwam *Theodosius* aan de regeeringe, die de *Arriaanen* al terstont de kerken ontnam, en *Gregorius*, in 't Jaar 383 tot Bisschop, door *Meletius* van

(n) Gregor. Nyssenus in vita. Sozomenus. Theodoritus.

Jaar CCC. tot CD.

van *Antiochien* liet bevestigen. Maar de Godlooze Geestelykheid, die evenwel rechtgeloovig wilde zijn, liet hem geen rust, dog, dewyl ze hem, van weegen zijn leer of leeven, niet en konden beschuldigen, zo bragten eenige Bisschoppen by, dat hy met haare toestemminge niet was verkooren, door dien zy daar toe te laat gekoomen waaren. En, dewijl de goede man al dat gekijf moede was, en geen lust hadde om met haar over hoop te raaken, en zig teegens haar te verweeren, zoo stont hy vrywillig van dat ampt af, na dat hy twaalf jaaren lang aldaar geleerd hadde. (*o*)

43. Niet teegenstaande hy nu oover zijne benyders en vervolgers, die evenwel nog al rechtgeloovige moesten heeten, by de Keyzer wel hadde konnen zeegepraalen, en hen die streek verzetten, om dat hy hem zoo ongaarne liet weg gaan, en zijne gaaven en vroomheyd wel kende, overwon hy egter alles met geduld, betuygde in eene openbaare reede zijne vreugde, die hy hadde, om dat ampt af te leggen, gelijk het zijne vyanden begeerden, en met eene zijne begeerte om God in stilte te konnen dienen. Hy vermaande ook die booze lieden tot vreede, en klaagde in onderscheyde verzen zeer over haar verval, diergelijke hy ook aan het arme verlaatene volk deede. Te vooren versweeg hy zijn gevoelen niet, wat hy van de onrustige Geestelijkheid, en haare handelingen, hield, en daar na schreef hy aan een voornaam man vry uyt, dat hy nooit weeder op een *Synode* meende te koomen, door dien 'er nog nooit een eenige wel afgeloopen was. Na deeze afgeleyde verklaaringen, nam hy met vreugde zijn afscheyd, daar zyne vyanden niet wisten, hoe veel goeds zy hem door deeze zijne verdryvinge beweezen. Hy begaf zig dan op een zeeker Landgoed, dat hy van zijnen vader geërft hadde. Egter vergat hy zyne zorgvuldigheyd voor de Christenheid niet t'eenemaal, maar diende veele nog al, door zijne schriften, met raad en daad, zette ook onder anderen te *Nazianze Eulalius* tot een Bisschop in, na dat de Gemeente hem zelfs wel gaarne daar toe bewoogen zoude gehad hebben. De overige tyd zynes leevens nu bragt hy met loutere goede oeffeningen door, hy leefde in zulk eene stilte tot in eenen hoogen ouderdom, en sturf eyndelijk in 't Jaar 384. By aldien men nu al geene andere getuygenissen van zijne vroomheid hadde, zoo was dit alleen meer als te veel, dat hem de verdorvene Geestelijkheyd zoo zeer gehaat, en met zoo veel laster, kuyperyen, en haar eygene ergernissen, geplaagd heeft, waar over hy in zyne schriften zoo smartelyk klaagd, en haare boosheyd met zeer leevendige verwen afschilderd, zoo dat zyne *Historie* een voorbeeld is, hoe het, zelfs ook onder de rechtgeloovige, niets geholpen heeft, dat iemand in alles na haare inzettingen zig schikte, maar dat egter de Geestelykheid de allergeringste geleegenheid zelfs altoos met vlyt opgevat heeft, om die geene te drukken, te plaagen, en weg te jaagen, welke haar, van weegen haar voorbeeldelyk leeven, en de daar uyt spruytende liefde by de menschen, als een splinter in de oogen waaren. (*p*)

Zyne schriften.

44. Uyt zyne schriften is deeze zwakheyd byzonder aan te merken, dat hy zich de Redeneerkonst al te zeer bevleytigt, en ten meestendeel een zeer hoogdraavende stijl gebruykt heeft. Het geene hem, eeven als de andere zyns gelyke, van het *studeeren* in de *Heydensche konsten*, noch aanhing; waar uyt ook de Oude besluyten, dat hy den *Heydenschen reedenaar Polemon* in zyn *character* of merkteeken van styl, heeft willen navolgen: het welke dan niet alleen het weezen des Christendoms, maar ook

(*o*) Auctores iidem. (*p*) Gregor. Nyss. Prosper. Suidas. Hieron. Basilius & ipse Nazianzenus.

ook de deftigheyd van zulk een Leeraar, reegel recht teegen is. (*q*) En met zulke verbloemde en buytenſpoorige manieren van ſpreeken heeft hy zyne ſchriften zeer onteert, en daar en booven oorzaak gegeeven, dat men hier na veele dingen in zyne ſchriften eygentlyk heeft verſtaan, en zich, tot beveſtiginge van veelerleye bygeloof, op zyne uytdrukkingen heeft willen beroepen. Zyne ſchriften nu beſtaan wel meeſt in gehoudene redeneeringen over allerhande zaaken, behalven zyne 124. Gedichten, en 142. Zendbrieven, als ook, het treurſpel, dat hy *de lijdende Jeſus* noemt. Zyne voornaamſte reede-voeringen zyn, *de drie van de vreede*, *vyf van de Godgeleertheyd*, *twee teegen Julianus*, *vier over de dood van zyn broeder Cæſarius*, *en van zyn zuſter Gorgonia*, *van zyn vader Gregorius*, *en vriend Baſilius.* En andere, van *de liefde teegens den armen*, *van de vriendelykheyd in 't woorden-twiſten*, *van de leere en inzettinge der Biſſchoppen*, *waar in de Geeſtelykheyd doorgaans haare vermaaninge meer krygt. De overige zyn op zeekere feeſtdagen*, *en andere gevallen ingeſtelt*, *als meede zyne verantwoordinge teegens de laſteraars.* Wat hy eyndelyk teegens die geene, welke men toenmaals als Ketters handelde, gedaan en geſprooken heeft, is geſchied, ten deele om zyn perzoon van alle vermoeden van doolinge te bevryden, en ten deele, om dat hy zich op de vertellingen der voorige tyden verlaaten, en haar alzo het een en ander wel aangewreeven mag hebben. Insgelyks ook, door dien hy waarlyk van de *Arriaanen* veel onrechtvaardigheyd gezien en ervaaren hadde. Ten minſten was het te zyner tyd heel ſwaar, om de zuyvere waarheyd rechtſchaapen, zonder eenige zydigheyd, in te zien, maar noch veel meer, om die wel te leeren kennen, en die geene, welke ze hadden, onbeſchroomt gelijk te geeven. Door dien op de eene tyd de *Arriaanen*, en op de andere weeder, de rechtgeloovige, haare heerſchappye over de geweetens voerden, na dat zy eenige beſchuttinge en vryheyd daar toe hadden.

Jaar CCC. tot CD.

45. Van nog een eenige moet ik voor het laatſte gedenken, op wien men in 't gemeen, in de gantſche *Hiſtorie* van deeze eeuwe zeer gewoon is te zien. Deeze is dan *Euſebius*, tot onderſcheyd van zyn vriend, *Pamphylus*, en *Cæſarienſis* na zijn Biſdom genoemt: om dat 'er van haar ook zeer veele van deezen naam in deezen tijd zijn geweeſt, die men met deezen *Euſebius* niet onder een mengen moet, gelyk als die van *Nicomedia*, de *Emiſſener*, de *Gadarener*, en de *Gazener*, insgelijks ook, de Biſſchop van *Rome*, en een andere te *Samoſaten*, wederom een te *Sebaſtia*, en noch al andere, te *Vercelli*, *Seleucia*, *Theſſalonica*, enz. De tyd van onze *Hiſtorie Schryver* viel noch in de laatſte vervolgingen van *Diocletianus*, alwaar hy ook voor de Heydenen God verloochent heeft. Gelijk hem de belijder *Potamon* zulks ook opentlijk, voor de gantſche Kerken vergaaderinge te *Tyrus*, met veele traanen en klagten voorhield, dat hy, door veele beloften uyt de gevangenis was vry geraakt, en niets om *Chriſtus* wille geleeden hadde. Het geene *Euſebius* dan zelfs ook niet loochenen kon, maar uit overtuyginge van zijn eigen geweeten, ſchaamroot daar uyt gegaan is. (*q*) Waarom ook de gezaamentlijke *Biſſchoppen* uit *Egypten* van hem getuigt hebben, dat hy van de Belijders daar over is aangeklaagt geworden, dat hy de Heidenſche Afgooden toenmaals geoffert hadde. (*r*) Na deezen weet men niets aanmerkelijks meer van hem, ja hy zelfs gaat die geheele tyd, tot op *Conſtantyn* toe, in zyne *Hiſtorien* met ſtilſwijgen voorby, buyten twijffel, om zijne eygene

Het leeven van Euſebius.

Zyn afval.

(*q*) Epiphanius Hær. 68. (*r*) Athanaſ. Apol. 2. (*s*) Baronius Ann. CCCXIIX. n. 79.

Jaar CCC. tot CD.

gene feylen niet te moeten ophaalen. Daar en teegen verheft hy den gedagten *Keyzer*, en zijne tijden, des te vlytiger, door dien het hem, neevens veele andere, heel lief is geweest, dat hy nu eenmaal, onder de regeeringe van deezen *Keyzer*, van zyne leeven en goederen verzeekert konde zijn. Doch op wat wijze hy tot het Bisdom van *Cæsarea* is gekoomen, zulks werd 'er niet by uytgedrukt. Behalven dat eenige zeggen, dat het daar meede niet heel rechtmaatig is toegegaan: het geene zy zonder twijffel daarom bybrengen, om dat hy in alle andere dingen zijne vleyerye, en liefde tot de weereld, al te zeer laat blijken.

46. Hier van getuigt ook de zaak, die 'er ontrent zijne beroepinge na *Antiochie* voorviel. Aldaar wierd van de booze Geestelijkheyd de vroome *Eustathius*, uyt bloote nijd, afgezet. In zijn plaats wilden de *Arriaanen Eusebius* stellen, om dat zy hoopten, en uyt zijn voorige beleid besluiten konden, dat hy, niet alleen haare boosheid ten vollen zoude toestaan, maar ook, in alles zig haar gelijk maaken. (*t*) Hy zoude ook, zonder eenige twijffel, die voorslag wel hebben aangenoomen, by aldien hem de groote onrust deezes oorts, en de vreeze voor ongeleegenheid daar van niet hadde afgeschrikt. Ondertusschen was hy wel vergenoegt, dat hy een grooten beschuts-heer aan *Constantyn* hadde, die hy booven alle maaten, by alle geleegenheeden pluimstrijkte, en daar voor wederom van hem in 't aangezigt gepreezen, beschonken, en hooglijk geëert wierd: ja zoodaanig, dat de *Keyzer* hem de *zaalige Eusebius*, nog by zijn leeven, noemde, en van hem schreef, dat hy waardig was, een Opziender over de gantsche weereld te zijn. Waar by hy hem ook, weegens zijne groote bescheidenheid zeer roemde, die hy egter ten minsten niet in de boovengedagte handel beweezen hadde, welke hy met *Basilius* hadde aangevangen. (*u*) Dog deeze en diergelijke loftuyteryen hebben *Eusebius* zelfs van zijn eigen perzoon zoo uittermaaten wel gevallen, dat hy die in de beschrijvinge van *Constantyns* leeven daar al meede heeft laaten invloeijen. Gelijk als hy zijn tijd ook wel meest in lofreedenen en vleyerye besteedde, en zijne *redeneerkonst* by alle geleegenheid genoegzaam zien liet: aangezien hy over al meede daar by was, wanneer 'er prachtige optogten, vergaaderingen der Geestelijkheid, Inwyingen van Kerken, geboortedagen, en andere Feesten, voorvielen, waar by in 't gemeen ook goede onthaalen, en pragtige geschenken geschieden: en hy mogt wel een van die geene zijn, die den Keyzer steeds tot diergelijken overdaad en onnoodige dingen aanried, waar door de Geestelijkheid iets te doen of te genieten hadde, door dien hy, en zijns gelijken, liever aan 't Hof, by de vette zoppen, als in zijn Gemeente bleef. Zijne openbaare vleyeryen teegens de Keyzer zijn in onze *Afbeeldinge der eerste Christenen* duidelijk genoeg aangeweezen. Waar uyt dan ook verder klaar is, dat hy eeven zoo wel meede *Arriaans* gezint is geweest; te meer nog, nadien *Constantyn* zelfs dit ook wel gedaan heeft. Want na deezen richtte hy zig in alles, om zijne genaade, en genietinge van andere voordeelen, daar door niet te vermallen: en alzoo bragt hy zijn tijd door, tot op de *regeeringe* van *Constantyn de Jonge*, wanneer hy, in 't Jaar van Christus 342. of, na de uitreekeninge van *Petavius* 340. kwam te sterven. (*x*)

Vleyerye van Eusebius teegen Constantyn.

Of hy een Arriaan geweest is.

47. Dat hy egter heel gewis in 't eerst meede een *Arriaan* is geweest, zulks is buiten alle twijffel, alleen dat eenige nog hier ontrent vraagen, wanneer het dog eygentlijk mag geschied zyn. *Hieronymus*, die hem anderzins zeer hoog prijst, zegd niet alleen wel uytdrukkelijk, dat hy een *Ar-*

(*t*) Socrates I. c. 18. (*u*) Ibid. (*x*) Sozom. III. c. 2.

Arriaan is, maar hy noemt hem ook een openbaar voorvegter van *Arrius*, *(y)* een rechte Belhamel, en het voornaamſte hoofd der zelve *Secte*. *(z)* En of *Athanaſius* wel meent, dat hy zich, na het *Niceenſche Concilium*, anders heeft bedacht, zoo heeft hy dog dit maar alleen uyt bloote giſſinge, of ook, uyt verlangen; om 'er veele te hebben, die hem byvielen, geſchreeven, daar hem *Euſebius* ondertuſſchen door twijffelachtige duydinge des woords *eenweezigheyd* (ὁμοούσιος) bedroogen heeft gehad. Daar en teegen heeft *Euſtathius* hem opentlijk beſchuldigt, dat hy eene nieuwigheyd in de belydeniſſe van het *Niceenſche* geloove gebragt had. Dielweegen die van *Antiochie* hem ook tot een Biſſchop wilden hebben. *(a)* Gelijk als de andere hem altijd ook, na dit *Concilium* voor een *Arriaan*, of ten minſten voor een halve *Arriaan* uytgemaakt hebben: *(b)* met welken de Godgeleerde ook over een ſtemmen. *(c)* *Arrius* zelfs ſchreef te vooren ook aan *Euſebius Nicomedienſis*, dat die het met hem eens was, *(d)* en dat hy een zeer goed vriend van hem was. Zijn eyge brief aan *Paulinus* wijſt ook genoegzaam aan, dat hy het met de regtgeloovige toenmaals niet gehouden heeft. *(e)* Daar en booven zoo verſwijgt *Euſebius*, in zijne *Hiſtorie*, alle dien handel, welke met de *Arriaanen* onder *Conſtantyn* is voorgevallen. Het geene niet hadde konnen geſchieden, zoo hy niet de *Arriaanſche* zyde, of bemint, of gevreeſt hadde, door dien hy zig aan geen van beyde die zijden wilde branden. Ten minſten is uyt alle zijne ſchriften wel te zien, dat hy met de regtgeloovige, in het punt van de gelijkheyd *Chriſti* met den Vader, niet van een en het zelve gevoelen is geweeſt. Gelijk hy zig ook op de *Synoden* te *Cæſarea*, *Tyrus*, en elders, zoo zydig en vyandig teegens *Athanaſius* heeft getoont, dat veel ligt hier onder in dit Boek nog zal voorkoomen. *Athanaſius* heeft nogtans teegen het *Concilium*, dat in het *Biſdom* van *Euſebius* was aangeſteld, geweldig *geproteſteert*, en in dat van *Tyrus* had hy hem opentlijk helpen regten en veroordeelen. Zoo dat hy ook dierhalven, na den zin der regtgeloovige, onmoogelijk een zuyver Leeraar, en by gevolge ook geen behoorlijke getuyge in de Hiſtorien kon zijn. *(f)* Jaar CCC. tot CD.

48. Voor het overige neemt dit alles den lof van een groote vlyt, en van geen geringe geleertheyd in hem, in 't minſte niet weg. *(g)* De Geleerde vertrouwen hem ook gaarne, wanneer hy geloofwaardige ſchriften der Oude uytgetrokken of bygebragt heeft. *(h)* Den lof alleen, die *Euagrius* hem geeft, en ſchikt zig gantſch niet, met dat hy zijne ſchriften voor zoo magtig erkent, dat zy iemand, of gantſch regtgeloovig, of zeer geneegen konnen maaken, om iets aan te neemen; nademaal de verſtandige al over lang zijne taſtelijke gebreeken, zoo wel in tijdreekeningen en andere omſtandigheeden, als in veele wigtige zaaken, heel wel aangemerkt en verhaald hebben. *(i)* Zyne vleyerye van *Conſtantyn* ziet men op alle de blaaden der beſchryvinge van zijn leeven zeer klaar, gelijk ze dan ook door veele van de Oude, niet voor eene wettige Hiſtorie, maar voor een puure lofreede, gehouden werd, *(k)* en de ſtijl daar Zyne hiſtorie.

van

(y) Hieronym. ep. 65. ad Pammach. it. ad Ocean. & Cteſiph. Apol. I. cont. Rufin. c. II. & II. c. 4. (z) Ibid. II. c. 2. & 4. (Athanaſius ep. de Syn. Nic.) (a) Socrat. I. c. 24. Sozom. II. c. 18. Nicephorus VIII. c. 45. (b) Marcellus Ancyranus apud Euſebium lib. I. adv. eum c. 4. Nicephorus. Theophanes Confeſſor. Suidas. Syncellus. (c) Chemnitius orat. de Lect. Pat. Gerhardus Patrol. Calviſius Chronol. Ann. CDIII. Bebelius Ant. Eccl. Sec. III. art. 7. Sect. II. n. 16. Henichius Sec. IV. Hiſt. Eccleſ. c. 3. Joh. Gothofredus. Montacutius. Alſtedius. Bullandus. Scultetus. Labbæus. Baronius. Bellarminus. Polus. Spondanus. Salinus. Raderus. (d) Theodoritus l. c. 6. (e) Ibid. (f) Epiphan. l. c. (g) Hieronymus. Rufinus præf. Hiſt. Eccl. Sozom. l. c. I. Chronicon Alexandr. Ann I. Olymp. CCXII. Baſilius M. lib. de Spir. S. (h) Scultetus Med. P. (i) Scaliger ad Euſeb. Chron. Præf. Lud. Vives ad Auguſt. de Civ. Dei XIIX. cap. 8. (k) Socrat. l. c. I.

Jaar CCC. tot CD.

van, voor al te hoogdraavende. (*l*) En de nieuwe houden hem ook niet doorgaands voor een geloofwaardig *Historie Schryver*, waar van in onze *Afbeeldinge der eerste Christenen* een klaar bewys te vinden is. In de andere *Historien* beklaagtmen zijne al te groote ligtgeloovigheyd, die hem geen onderscheyd tusschen het waare en het valsche hebben doen zien. (*m*) Ja men zoude waarlijk een groot *regïster* van de *Historien* alleen konnen maaken, die hy van de Ketters zonder eenige grond voortgebragt heeft. Daar inne hy zeer veel van het gemeene gerugt, van zydige en verbitterde lieden, en van onregte getuygen ter needer gesteld heeft, dat den Leezer van de waarheyd afvoert, en dat zelfs tot deezen tyd toe groote verwertheyd in de geheele Kerkelyke Historie gebragt heeft.

Andere schriften.

Hy heeft maar tien boeken van de *Kerkelijke Historien* geschreeven, die tot het jaar van *Christus* 324. toe strekken. *Item*, vier boeken van het leeven van *Constantyn de Groote: vyftien boeken van de Euangelische voorbereydinge*; en tien andere, *van het Euangelische bewijs*. En eyndelijk ook *het Tydboek*, dat *Hieronymus* in 't Latyn heeft overgezet, en dat *Scaliger* wel voornaamentlyk op eene onvergelijkelijke maniere heeft verklaart.

(*l*) Photius Cod. 227. (*m*) Spanhemius Sec. II. Introd. p. 38.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verrichtingen der Leeraars in deeze eeuwe.

§. 1.

DEeze voorgaande naregtinge zal, hoope ik, een goed gedeelte van de vierde eeuwe konnen verligten, nademaal dog het meeste, wat in de Kerkelyke zaaken is voorgevallen, van de Leeraars, of zelfs gedaan, of begonnen is. Dog wy konnen verder uyt de verrigtingen van haar, en wel inzonderheyd uyt haare Kerkelijke regeeringe, haare hoedanigheyd nog al meer bekennen, welke ik hier nu eens in haar regten grond zal gaan bezien, op dat ik die in de volgende eeuwen niet weeder behoeve op te haalen.

Veranderinge ontrent het Kerkelyke weezen.

Want hier ontrent valt wel voornaamentlijk te bedenken, dat in deeze eeuwe de *form* of gedaante daar van, in veele zaaken is verandert geworden, alhoewel de meeste naamen en ampten van de voorige tyden nog wel daar inne zyn gebleeven. Onder *Constantyn* vervielen nu wel de meeste beletzelen, die de Geestelykheyd, tot deezen tyd toe, opgehouden hadden, om eene volkoomene heerschappye, volgens haar magt, pragt en hoogheyd, in de Kerken in te voeren: en na dat nu de weereld eens met geweld in de Christenheyd was ingedrongen, zoo waaren de weereldsgezinde Geestelyke ook geenzins traag om alles, na dien staat ook in te stellen.

Nieuwe ampten en tytelen der Geestelykheyd, Metropolitani.

Al terstond, na den aanvang van het *Concilie van Nicenen*, staaken onder de *Bisschoppen*, de *Hoofdstads Bisschoppen* het hoofd op, welke over hunne geheele *Provintien* of *Kreytzen* zig stelden, en over de andere kleine *Bisschoppen* het opper gebied wilden aanneemen: en daar de eerste Leeraars, gaarne als Ouderlingen, de andere gelijk bleeven, en zelfs geen voorzittinge, veel minder eenige heerschappye over de andere begeerden te hebben, zoo was deezen tytel van Bisschoppelyke voorzittinge hen nu nog veel te slegt.

Primates.

Maar zy moesten nu προεστῶτες of *Primates*, *opperste Bisschoppen* en voornaamste heeten, daar by zy voor de andere niet alleen de voorzittinge, maar ook het regt van *ordineeren*, de zaak van die geene, welke

voor

voor haar regtbank *appelleerden* of beriepen, af te doen, en diergelyke, gebruykten. (*a*) Jaar CCC. tot CD.

2. Volgens deeze nieuwe instellinge waren 'er dan nu op zulke hoofdplaatzen, ook diergelyke *Kerken Regenten*, als, de eerste te *Rome*, de tweede te *Constantinopolen*, de derde te *Alexandrie*, en de vierde te *Antiochie*. En deeze noemde men ἐξάρχους, als Opzienders over veele Landschappen; die onder een en het zelve Bisdom gebragt waaren. (*b*) Men noemde haar ook hier na *Patriarchen*, alhoewel ook andere, als die te *Ephesen*, te *Cæsarea* enz. ook alzoo genoemd wierden. (*c*) En verders tituleerde men de oudste Bisschoppen om der eere wille alzoo. (*d*) Ondertusschen, door dien 'er dikmaals in een en het zelve Landschap meer als een Hoofdstad was, zoo wilde men ook daar de stryd, aangaande de voorzittinge der *Heeren Bisschoppen*, afdoen, die nu al aanvingen, den weereldlyken staatmantel om te hangen: en alzoo wierd de eene maar de eertytel van een *Hoofdstads-bisschop* toegevoegt, dog aan de andere de daadelyke regeeringe, en te gelyk ook de voorzittinge. (*e*) Deeze nu noemen de Grieken *Archiepiscopi* of *Aartsbisschoppen*. Na dat nu, na *Constantyns* tyd, het Ryk in het *Oosterfche* en *Westerfche* gebied verdeelt wierd, en dat daar by ook zoo veele nieuwe verdeelingen der *Landschappen*, *Bisdommen* of *Diœcesen*, *Wingewesten en Vicariaten* of *Steedehouderschappen* waaren bedagt geworden, zoo aapten de *Geestelyke Regenten* dit in alles heel meesterlyk na, en ze wilden de weereldlyke in geene dingen iets toegeeven. Het voorwendzel van zulk eene onzaalige *Kerkvoogdye* moest altyd de goede ordening, de schuldige gehoorzaamheyd, en eerbied teegen de Overigheyd, en diergelyke zaaken meer zyn, waar door de machtigste Bisschoppen, en wel inzonderheyd te *Rome*, de weereldlyke Heeren allengskens booven 't hoofd wiesschen, tot dat 'er geen weeren meer aan hielp. Wat sterke stappen ook de *Roomsche Bisschoppen* hier door tot haare *Monarchie* hebben gedaan, en wat voor geleegenheyd, middelen en beletzel, zy nog op deezen dag daar by gekreegen hebben, daar is van veele zoo overvloediglyk van geschreeven, dat ik hier nu niets van zal aanroeren. In *Africa* was ook in een ieder Landschap een zeeker *Primaat*, of *Hoofdstads-bisschop*, doch daar waaren ook daar beneevens zeekere zitplaatzen der *Oudste Bisschoppen*, welke, weegens haare verordeninge, de eerste en voornaamste wierden genaamt. Alhoewel ondertusschen die van *Carthago* wel doorgaands de voorrang boven alle andere behielden. (*f*)

Vier Hoofdzeetels. — Exarchi. — Patriarchen. — Aartsbisschoppen. — Weereldlyke staat der Geestelykheid.

3. In de Kerkelyke regeering zelfs weeken deeze en de volgende tyden ook al van de voorige aan zich zelfs af, dat de Hooge Overigheyd nu ook meede op de uytterlyke gevallen der Kerke acht sloeg, en zich de voornaamsten zaaken zelfs aanmaatigde, die metter tyd eenigen onrust, of andere schaade in den Staat na zich zouden konnen sleepen. Daar te vooren alle diergelyke dingen heymelyk, en zonder weeten of willen der *Heydensche Regenten*, wierden afgehandeld, wat 'er ontrent Kerkelyke zaaken voorviel, uytgenoomen eenige weynige gevallen. Om deeze reede nam ook *Constantyn* alle diergelyke zaaken terstond aan zich, na dat de Geestelykheyd hem daar toe van zelfs aanporde, en zyn gezag, geld, en andere middelen, meesterlyk daar toe wist te gebruyken: zoo dat toenmaals noch alles onder zynen naam voortging, alhoewel hem de Geestelykheyd daar in als een uurwerk voortdreef, en die

Kerken regeeringe. — Van de Overigheid aangenoomen. — Constantyns verrichting in Kerkelyke zaaken.

(*a*) Concilium Nicen. c. 6. (*b*) Concilium Constantinop. c. 2. (*c*) Conc. Nic. c. 7. (*d*) Gregorius Naz. & Nyss. Conf. Salmasius de Primatu Papæ. Blondellus Apol. Hieron. de Presb. Spanhemius Diss. ad c. 7. Nicen. (*e*) Concil. Nicen. c. 7. (*f*) Codex Canonum Eccles. Africanæ.

Jaar CCC. tot CD.

pylen op den boog ſtelde, welke hy moeſt afſchieten. Hy liet zich zelfs die eere ook heel wel gevallen, welke hem de vleyende *Biſſchoppen* daar by beweezen, wanneer zy hem een *algemeenen Biſſchop* noemden, welken tytel hy ook heel gaarne van zich zelve gebruykte. (*g*) By aldien dit nu maar een gering perzoon gedaan gehad hadde, zoo zoude de Geeſtelykheyd hem dien tytel en roem van zyn *Biſdom* wel ſlecht genoeg beloont hebben. Om die reede lieten zy ook aan den Keyzer al taamelyk de vrye hand, zoo dat hy zyne byzondere meeninge, aangaande de alderwichtigſte Godgeleerde punten, zelfs ſchriftelyk derfde opſtellen en verkondigen: gelyk als dan zyne verklaaringe van den ſtryd met de *Arriaanen* was, die hy in 't eerſt zelfs maar voor een ſlechte woorden-twiſt hadde gehouden, daar de rechtgeloovige gantſch niet wel meede te vreede konden weezen. Zoo ſtelde hy, na zyn eyge welgevallen, *Conciliën* of Kerkelyke vergaderingen aan, als, te *Nicæa*, *Cæſarea*, *Tyrus*, *Jeruſalem*, *Arles*, enz. Hy gaf beveelen en uytſchryvingen aan deeze en geene Biſſchoppen in Kerkelyke zaaken. Hy belaſtte de ſtrydige *partyen* ook wel over geeſtelyke zaaken voor zyn weereldlyk gerigte te koomen: hy nam de *appellen* of *regtberoepingen* der *partyen* aan, hy zette zeekere *Commiſſariſſen* in de zaaken van den Godsdienſt, en ſchikte diergelyke lieden in de *Landſchappen*, om den ſtaat der Kerken te onderzoeken. Ja hy ſtrafte ook wel de beſchuldigde Kerken-dienaars, naar geleegenheyd van zaaken, of zette haar wel t'eenemaal van haare ampten af. En alhoewel het daar meede altyd juyſt zoo heel rechtvaardig niet toeging, zoo was het doch genoeg, dat hy dit alles metter daad zelfs in 't werk ſtelde. Gelyk als hy ook, aangaande de zaaken van den Godsdienſt, veele inzettingen gaf, alhoewel nochmaals meeſt altyd na den zin der *Biſſchoppen*, die hem na geleegenheyd wat dorſten vergen. Ja zelfs aan de Kerkelyke inzettingen gaf hy, door zyn bevel, de kracht en het gewicht van een rechte wet en orde: behalven het geene hy by de zuyveringe van het Heydenſche weezen noch gedaan heeft. (*h*) Alle welke dingen het waarlyk voorgevallene bewint van zulke zaken heel klaar aan den dag brengt, waar by dan de vraage onbeſlegt blyft, of hy, en zyne navolgers, in alles recht gedaan hebben? Want deeze hebben het doorgaands alzoo gemaakt, gelyk de Schryvers klaar getuygen, (*i*) ja dikmaals meer als al te veel met woorden pleegen Heemel hoog te verheffen. (*k*)

Koor-Biſſchoppen.

4. Wat nu de overige trappen der Geeſtelijkheyd aangaat, zo kwam 'er in deeze eeuwe nogmaal al iets nieuws op met de *Chorepiſcopi*, of *Koor-Biſſchoppen*; en voor eerſt maar in de Ooſterſe Gemeentens. Zy wierden in de kleene ſteedekens en vlekken (χώραις) verordineert, als Opzienders, die de meeſte ſtukken der andere Biſſchoppen moeſten bezorgen. (*l*) Ondertuſſchen bleeven zy echter aan deeze t'eenemaal onderworpen, welke haar ook niet ligt toelieten, om eenig bedryf te oeffenen, dat haar zelfs, aan haar inkoomen, eerbied, of eenige andere dingen, eenigen hinder hadde konnen doen. Waarom de Biſſchoppen op de *Conciliën* wel ſcherp daar op acht naamen, en met Aarends oogen toezaagen, op dat zy het *præ*, of de booven-hand alleen konden behouden. (*m*) Van de overige omſtandigheeden in deeze zaaken achte ik onnoodig om meer te zeggen. Het zyn onnutte, en ten deele onzeekere,

en

(*g*) Euſebius lib. I. Vit. C. M. c. 37. (*h*) Idem & Socrates. Sozomenus. Theodor. Athanaſ. &c. (*i*) Socrates lib. V. proœm. (*k*) De Conſtantino Euſebius in Vita de Theodoſio. Ambroſius Orat. Fun. & Theodor. l. c. 2. (*l*) Concilium Nicænum, Ancyranum, Neo-Cæſarienſe, Antiochenum. (*m*) Concilium Ancyranum c. 13. Antiochenum cap. 8. 10. & ibi Balſamon in Schol. Athanaſius Apol.

Jaar CCC. tot CD.

Aarts-Diaconen.

Onderlingen.

en nog daar en booven ſtrydige dingen, die van de Geleerden zoo dikmaals door en door betwiſt zyn geworden. (*n*) Ook kwam de nieuwen tytel der *Aarts-Diaconen*, ontrent deezen tyd uyt, die, niet alleen in den naam, maar ook in den ſtryd weegen de Voorzittinge, met de *Onderlingen*, of *Presbyteri*, haare hoovaardye te kennen gaaven, daar *Hieronymus* zoo zeer over klaagde. (*o*) Van de *Onderlingen* nu was de zaak, aangaande haare gelijkheyd met de *Biſſchoppen*, nog zoo volkoomen niet afgedaan, dat *Hieronymus* nog niet wel uytdrukkelyk ſchryven dorſt, dat de *Biſſchoppen* en *Onderlingen* maar een'erley waaren, en dat de eene zoo goed was als de andere. Het onderſcheyd zelfs was maar alleen van het grouwelyk gekyf der Geeſtelijkheyd voortgekoomen, alwaar de duyvel zelfs zyn ſpel onder haar, met zulk een doorbreuke van haaren hoogmoed heeft gedreeven. Op dat men dan die ſcheuringen zoude verhoeden, zoo wilde men liever eenen *Onderling* booven alle de andere ſtellen, waar door echter de oneenigheid nog niet heeft opgehouden. (*p*) Deezen aanzienelyken en ſcherpen man bekwam egter deeze bekentenis nog veel beeter, als *Aerius*, die, onder anderen, ook daarom voor een Ketter wierd uytgemaakt, om dat hy de *Biſſchoppen* geen voorrecht altoos, booven de *Onderlingen* wilde toeſtaan. (*q*) Waar uyt dan klaar blykt, hoe heftig men over alle diergelyke ſtutten der Geeſtelyke hoogmoed onder malkanderen heeft gewoeld, op dat die dog ſtaande mogten blyven. Wat 'er verders al voor nieuwe ſtellingen, ontrent deeze tyden, aangaande den behoorelyken ouderdom der Prieſters, als ook, van haare *promotie*, of vorderingen uyt het *Diakenſchap*, en diergelyke, is aan te merken, zulks alles is niet noodig om hier ter plaatze wydloopiger op te haalen.

Diaconen.

5. Na de *Onderlingen* nu volgden de *Diakonen*, welke in 't eerſte van de Kerkelyke zaaken geenzins uytgeſlooten waaren. Want men ſchreef nog al gemeenelyk, in diergelyke gevallen, aan de *Biſſchoppen*, *Oudſten*, *en Dienaars*, te gelijk. Ontrent den openbaaren Godsdienſt pleegen zy by het Avondmaal te doen te hebben, de gaaven des volks te ordineeren, met luyde ſtemme de lieden te heeten af en toe te treeden, een teeken te geeven, wanneer men zoude ſtil zyn, zingen, toehooren, en diergelyken. (*r*) En dit was meeſt al voor dien tyd opgekoomen, na dat de vrywillige innerlyke dienſt van God in een gedwonge, en wettige door uytterlyke inſtellingen, veranderd was. Haare onderwerpinge en eerbied teegen de *Onderlingen* moeſt haar nu ook hart ingedrukt, en op eenige ſtraffe opgelegd worden, door dien de hoovaardye zig ook al in deezen *graad* van waardigheyd kwam te uytten. (*s*) Zoo was 'er ook de naam der *Diakoneſſen* noch overig, welke meeſt door de hand opleggin- Diaconeſſen. ge onder de Kerkelyke ordens wierden aangenoomen. Alhoewel ook eenige, alleen naar het kleed, alzoo heetten, welke doch alle, of bedaagde dochters, of weeduwen moeſten zyn. (*t*) Na de *Diakonen* volgden toen ter tyd gemeenelyk de *Leezers*, die ook met 'er tyd al meede *Diakonen* wierden. (*u*) Ondertuſſchen waaren zy door allerhande uytterlyke Leezers

(*n*) Vid. Beveregius ad Conc. Ancyr. l. c. Juſtellus ad Cod. Can. Eccl. p. 182. Larroquanus lib. 1. Adverſ. 5. p. 28. ſeqq. Zimmerman Analect. p. 587. L. Holſtenius Diſſ. de Confirmat. M. Ant. de Dominis lib. 11. de Rep. Eccleſ. c. 9. n. 17. Petavius l. 11. Hier. Eccl. c. 11. Salmaſius Appar. de Prim. Papæ. Blondellus Apol. pro Hieron. &c. (*o*) Hieronym. ep. ad Euagrium. Vid. Optatus Milevitanus. Chryſoſtomus. Concil. Carthagin. & Chalcedon. (*p*) Hieron. l. c. & Comm. in ep. ad Tit. (*q*) Epiphanius hær. 75. (*r*) Conſtit. Apoſtol. lib. VIII. Concil. Ancyr. c. 14. Optatus Milevitanus lib. 1. adv. Parmen. Epiphan. hær. 89. Concil. Nicen. c. 14. (*s*) Idem & Laodicenum c. 11. Carthagin. Hieronym. ep. ad Euagrium. (*t*) Concil. Nicen. Epiphanius hær. LXXIX. n. 3. 4. Baſilius M. ad Amphiloch. (*u*) Concil. Sardicenſ. c. 10. Epiphan. & Baſil. l. c. Gregor. Naz. Orat. 3. de Baſil.

Jaar CCC. tot CD. inzettingen van de eerste ordens onderscheyden, zoo dat zy, by voorbeeld, geen *orarium*, gelyk de eerste, vermochten te draagen, en wat 'er noch al meer van andere diergelyke *Joodsche* plegtigheeden waaren.
Subdiaconi. Acolythi. (*x*) Zomtyds verrigtten de *Subdiaconi*, of ook de *Acolythi*, alle deeze zaaken wel gezaamentlyk, in de *Latynsche Kerken*, welke maar voor de Kerkdeuren staan, en op de ingaande acht slaan, en zomtyds ook by
Exorcisten. het Avondmaal handreykinge doen moesten. (*y*) De *Exorcisten* nu waaren van de voorige t'eenemaal onderscheyden. Want zy dreeven nu geene duyvelen meer uyt, door wonderdaaden, maar zy vingen, by den Doop, een zeeker aapenspel aan, overmids ze den Duyvel met zeekere woorden en aanblaazinge, wilden bannen en bezweeren; (*z*) het geene een ellendig kenteeken was, tot wat voor dwaasheeden de Geestelykheid nu al, zelfs in de ernstigste handelingen, vervallen was. En
Cantores. toenmaals kwaamen ook de *Zangers* eerst op, nademaal men zeekere gezangen en de *Psalmen Davids* verordineert hadde, om daar door de Gemeente met den aanvang van den dienst, indachtig te maaken, wanneer zy zwygen of zingen moesten, en wanneer men leezen of iets anders onderneemen wilde. (*a*)

Onderdrukkinge der Leeken. 6. In die Geestelyke handelingen nu, en wel inzonderheid, ontrent de *Regeeringe* der Gemeente wierd aan de andere gemeene *Christenen* heel weynig of niet meer gedagt. Door de indringende heerschappye der Geestelykheid geraakte alles vervolgends t'eenemaal in verval, dat de Gemeente nog van gerechtigheid in zulke zaaken overig mocht gehad hebben. De *Bisschoppen* maakten zig wel haast onder *Constantyn* aan 't Hof bekend, en deeden aldaar haar uytterste best, om de volkoome macht over de Gemeentens aan zig te brengen, die buyten dat, onder *Constantyn*, uytterlyke lasten genoeg leeden. Zy werkten voor zig zelfs het eene bevel en voorrecht na het andere uyt, en alzoo ging het gemeene *Christe recht*, het Geestelyke *Priesterdom*, beneevens haare vryheid, zichtbaarlijk te gronde. Daar door vind men ook zoo weynige voetstappen meer van die dingen, welke wy in de voorige eeuwen by de *Christenen* in 't algemeen hebben aangeroerd: en hier van hadde de schuld, ten deele de hoogmoed, en ten deele de gierigheyd der Geestelykheid, als ook, de nalaatigheid en onweetenheid der andere lieden, welke zelfs wel noch na de voorige weg vroegen, nog door haare gewaande Leeraars daar in niet wel onderrecht wierden. Alzoo ziet men, uyt de *Historien* van die tyden, hoe de Geestelyke, by de wichtigste gevallen, en wel voornaamelijk, ontrent de grootste strydigheeden, alles onder zig alleen gedaan hebben, zonder dat men de zoo genaamde Leeken eens daar by heeft geroepen. Aldaar dan, wierd, na haar eyge gevalle, alles geordineert, en, waar men eenig uytterlijk geweld, gezag, of beschuttinge daar toe moest gebruyken, zulks alleen wierd maar aan de Overigheid aanbevoolen. Het gemeene volk nu moest in alles, als arme slaaven, maar blindelings gehoorzaamen, of om den schyn alleen daar maar by zijn. Dus had de Geestelijkheid het goed in alles te maaken, en ze
Verheffinge der Geestelykheid. kon haare inzichten dies te stouter tot haar eygen voordeel en eer doen strekken: En zulks niet maar alleen in uytterlyke zaaken, maar ook, ontrent de leere en gewaande rechtgeloovigheid zelfs, waar van men nu zoo veele belydenissen, formulieren, regelen, en instellingen, begon aan te neemen, als de gedagte inzichten vereyschten. Zoo konden zy ook

(*x*) Concil. Laodic. c. 22. 23. (*y*) Concil. Carthag. IV. (*z*) Concil. Antiochen. c. 10. Laodic. c. 24. Constantinopol. c. 7. Epiphan. l. c. (*a*) Laodicen. c. 24. Nicen. c. 4. Socrates V. cap. 22.

ook lichtelijk, onder de Ketter-naamen, alles verwerpen en onderdrukken, dat ze maar wilden, door dien zy de ſleutel der rechte kenniſſe, zich alleen hadden aangemaatigd. Als het nu gebeurde, dat de regtgeloovige aan 't Hof wel ſtonden, of de *Arriaanen* en andere partyen, zoo moeſt haar het arme volk ook laaten handelen, zoo als het haar wel geviel. Ontrent de andere Kerkelyke inzettingen, plechtigheeden, en diergelyke, is het baarblykelyk, dat alles maar alleen van de *Geeſtelijkheyd* eenzydig is *geordineert* geworden, alleen dat zy uyt nood zomtyds het gezag der *Potentaten* wel hebben moeten gebruyken.

Jaar CCC. tot CD.

En haare Tyrannye.

7. Het werd ook van de verſtandige voor een hoofdſtut van den uytbreekenden *Antichriſt* by de Geeſtelijkheyd erkend, dat ze *Conſtantijn* hadde weeten in te ſcherpen, dat zy zoo wel weereldlijke zaaken en partyen konde ſcheyden, als den Rechter. En, wat zy voor oordeelen uytſpraaken, dat moeſt de *Magiſtraat* daar na verder uytvoeren. (*b*) Zoo heeft men ook voorbeelden genoeg in deeze eeuwe, dat de *Biſſchoppen* zig onbeſchroomd in andere wereldlijke handelingen meede gemengd hebben, en toen ter tyd, gelyk men ſpreekt, de eene voet op den *Predikſtoel*, en de andere op het *Raadhuys* hadden. Want zoo maakte het *Epiphanius*, die beroemde yveraar, (*c*) die zig in de *civile* of borgerlyke zaaken al meede inmengde: *Maruthas*, Biſſchop in *Meſopotamie*, die voor een Afgezand aan den *Perſiaanſchen Kooning* verſtrekte: (*d*) *Philæas*, die Geeſtelijke en Weereldlijke Ampten te gelijk bekleedde, (*e*) *Gregorius*, die meer voor de Regeeringe, als voor de Gemeente zorgde, enz. (*f*) Hier toe gehoort ook, wanneer die *Biſſchoppen*, in plaats van Ziel-bezorgers, zich als Bouwmeeſters droegen, daar tot een voorbeeld, *Conſtantijn* aan *Macarius*, den Biſſchop van *Jeruſalem*, opdroeg, om de Kerk by het Graf van *Chriſtus* op te bouwen, (*g*) Het geene ook te *Tyrus*, en elders gebeurde, daar de Geeſtelijkheyd haaren tyd en zorgen beſteedde, met Kerken te bouwen, en die prachtig op te ſchikken, en ondertuſſchen de Gemeentens lieten gaan, zoo als zy wilden. Want dezen tyd hielden ze voor een gelukzaaligen tyd, en recht bekwaam voor haar rijk, daar zy voor haar zelven zulke prachtige Paleyzen konden ophaalen, waar in zy de borſt opſtaaken, en haar ter deege lieten zien. Daar by dan ook nog al meer tyd, tot haare prachtige inwyinge wierd beſteed, gelyk als zulks dan uyt de *Hiſtorie* van *Conſtantijn* ook genoeg bekend is. Hier tegen nu waren ze ontrent de Vergaader plaatzen en Kerken der gewaande Ketters, terſtond daar by, en verſtoorden die, dewijl gemeenelijk daar in van haar verval en ondeugden wierd getuygd: en in 't kort vind men hier in ook, en in de overige ſtukken, loutere teeken van eene groote verdorventheid.

Haare vermenginge in weereldlyken handel.

In rechtzaaken.

Voorbeelden hier van.

Kerkenbouw der Geeſtelyke.

8. Wat derhalven haare rechtmaatige plichten aangaat, van de meeſte, zelfs van de Biſſchoppen, zyn des te minder narechtingen voorhanden, om dat ze hunnen plicht, volgens Godes wille nooit recht wel in acht genoomen hebben. De oneyndelyke onruſten deezer eeuwe, de geduurige ſtrydigheeden en twiſt-reedenen onder malkanderen; de veelerhande onnutte Hoogtyden, en Kerkenſtichtingen, beneevens haaren cieraad, en inwyingen; de uytvindinge en *ordinantie* der daar toe noodige inzettingen; de vaſt-ſtellinge van het Geeſtelyk gezag, inkomſten, voorrechten, en diergelyke, de opwachtinge aan 't Hof, de verzorginge van vreemde en onnutte dinge, de oneyndelyke *Concilien*, de onderdrukkinge van die geene, welke zig teegens alle diergelyke onderneemingen

Slechten handel en wandel der Geeſtelijkheid.

 ſtelden,

(*b*) Sozom. I. c. 9. (*c*) Idem VI. c. 32. (*d*) Socrat. VII. c. 8. (*e*) Nicephor. VII. cap. 9. (*f*) Rufinus I. c. 23. (*g*) Euſebius III. V. C. M.

Jaar CCC. tot CD. ſtelden, de aanſtellinge van een eyge afzonderlyke ſtaat onder hen; de waarneeminge van andere voordeelen; de wydloopige onderhandelingen; en verders hunne ontfangingen der bezoeken, geveynſde beleeftheeden; weederbezoeken, hunne huysveſtiginge van vreemde lieden, en duyzentderleye andere beletzelen, waaren 'er in de weg, zoo dat zy aan de rechte plichten der Leeraars weynig of niet meer dachten. Waaren 'er hier en daar nog al eenige onder, die haar ampt met alle trou waarnaamen; hier teegen waaren 'er weeder ontallyke andere, die het niet alleen zelfs nalieten, maar die ook aan andere geenzins wilden toelaaten om zulks te moogen doen. Alleen maar, op dat zy van deeze menſchen niet beſchaamd gemaakt wierden, wanneer zy alleen maar den lof van trouwe en vroomheid daar van droegen. Waar door zy ook de trouwe Leeraars op allerhande wyzen zochten te drukken en verdacht te maaken, als lieden, die iets byzonders wilden zyn; en, zoo zy maar een eenig woordje uytten, dat niet rechtgeloovig ſcheen, dan was zulk een Man zoo goet als verdoemd, al was hy nog zoo vlytig, trou, en vroom. De andere ordens, als, *Ouderlingen*, *Diakonen*, en diergelijke, waaren met haare verdienende werken in haare dienſten volkoomentlyk wel vergenoegd. Dog, die onder de luye *Biſſchoppen* nog al iets wilden doen, die wendden haaren gantſchen arbeyd op eer en voordeel alleen aan, dog de arme Gemeente wierd daar door niet verbeeterd. Zy maakten lofreedenen, en allerhande konſtige vonden, in gedichten, en diergelyke, voor de *Potentaaten*, zy ſchreeven allerhande wytloopige boeken onder den ſchyn, om de *Heydenen*, *Jooden*, en *Ketters*, te weederleggen. Doch men zogt zig maar aan dezen of geenen, wanneer zy op hem verſtoort waaren, te wryven, hem een kwaaden naam te geeven, of by de Overigheid gehaat en verdacht te maaken, daar en teegen zyne eygene geleerdheyd, veel leezen, en ervaarenheid in vreemde zaaken, ſcherpzinnigheyd, yver voor de Godsdienſt, en vlyt te laaten zien; en wat 'er van diergelyke onnutte arbeyd meer mocht zyn, waar door ze dan van alle noodige verrichtingen t'eenemaal wierden afgehouden. Om welke reede men ook van de allerminſte eenige getuygeniſſen meer aantreft, weegens de vlytige onderrechtinge hunner toehoorders, hoe die opentlijk en met aangenaamheyd moet geſchieden, van de afdoeninge der ergerniſſen, van waarſchouwingen, beſtraffingen, en verbeeteringen in 't *Chriſtendom:* en wat noch al daar ontrent geſchiedde, dat was nog al meeſt gericht, op de gewaande doolinge in 't verſtand, op de behoudinge of verwerpinge van zeekere ſpreekwyzen in 't geloofs zaaken, en op zommige afgedwongene meeningen en *formulieren:* waar by ze dan de lieden voor zaalig en heylig kwaamen te pryzen.

HET ZESDE HOOFDSTUK.

Van de uytterlijke oeffeningen des Godsdienſts in de vierde eeuwe.

§. 1.

Meenigte van inzettingen en plegtigheden. DE voornaamſte verrichtingen, welke de Geeſtelykheyd nu ondernam, beſtonden wel meeſt in zeekere plechtigheeden, en uytterlyke inzettingen, welke dan in deeze eeuwe ongelyk meerder wierden, als te vooren, nademaal alles maar alleen op de uytterlyke ſchyn verviel. Want toen men by de ruſt en weereldlyke gelukzaaligheyd, de inwendige waare Godsdienſt vergat, zoo waaren de huychelaars wel te vreede,

vreede, als zy zich maar met eenige uytterlyke oeffeningen konden op- houden, en vermaaken. En, door dien het volk zonder dat gaarne ook iets wilde hebben, dat in haare oogen en ooren viel; zoo bedachten de Leeraars een hoop uytterlyke plegtigheden, optrekkingen, kleedingen en andere omstandigheeden, het geene dan den naam had van noch iets gedaan te hebben. Zulks alles nu viel haar zoo hart niet, als, wanneer zy God haar herte zouden moeten overgeeven, om hem in den Geest en in der waarheyd te dienen. Daar by kwam ook noch, dat de vervallene Geestelykheyd nu een middel bekwam, om alles op 't kostelykste en pragtigste aan te konnen stellen, zoo lang als de Groote maar geld, en andere noodwendigheeden verschaften. Het geene deeze ook des te liever deeden, hoe meer zy overreed wierden, dat een groot deel van de Godsdienst daar in bestond. Hier by nu kwam noch, de eerzucht, zoo wel van die geene, welke zulke dingen bevorderden, welkers verdiensten en deugden daar door dan heemelhoog wierden uytgekreeten; als ook, van de Geestelijkheyd zelfs, die zich ook met deeze of geene nieuw uytgevondene Kerkelyke zaaken een grooten naam maakten. Het opgeblaaze en nu zorgeloos gemaakte weereldlyke herte stond de oude eenvoudigheyd nu gants niet meer aan, en het verwyt van de Heydenen, als of de Christenen gantsch geene Godsdienst hadden, was haar een al te grooten verdriet. Het scheen voor haar ook al te slecht, ongezien, en verachtelyk te zyn, in teegenstellinge der Heydensche plegtigheeden. Deeze wilde men in pracht nu niets altoos meer toegeeven, nademaal het Heydendom nu eenmaal zyn bloeyentheyd hadde verlooren. Hier toe gebruykte men dan het behulp van een goed inzicht, dat men naamelyk door zulke schynbaare dingen de Heydenen en Jooden wilde winnen: maar de *Bisschoppen* zochten zich in der daad wel voornaamelyk daar meede groot te maaken, en door diergelyk een bedryf en ordeninge een recht te verkrygen, om, in Kerkelyke zaaken, uyt hun eygen macht te derven regeeren en omzien. Desgelyks ook, om de lieden iets te doen te geeven, waar door zy niet zoo naauw op den anderen handel van haare voorstanders acht mochten neemen: en ook niet minder, om daar door aan de *Overigheyd* zelfs te betuygen, hoe zorgvuldig zy in hunne Kerken waaren, daar zy al weederom deeze of geene nieuwe zaaken, tot opbouwinge van goede orde, kwaamen uyt te vinden, enz. ja het geschiedde zomtyds ook waarlyk niet zonder eenige byzondere nuttigheyd, en wel voornaamelyk, daar altyd nieuwe stiftingen en hoofdzommen tot nieuwe zaaken gevordert wierden, die men van de ryke ook heel wel wist af te beedelen.

Jaar CCC. tot CD.

Oorzaaken daar van.

2. Wat nu in 't begin deezer *Historie* van zulke en diergelyke zaaken alhier gezegt is, dat geld even veel, en noch veel meer doorgaands, voor de volgende tyden, en het moet billyk by alle hoofd-omkeeringen, beneevens de overige aanmerkingen in deeze eeuwe, in acht genoomen worden. Op het eynde van deeze eeuwe nu had *Augustinus* al geklaagt, dat de plechtigheeden over al zoo veele geworden waaren, dat zelfs het *Levitische* jok onder de Wet by de *Jooden* in voorige tyden veel lichter geweest was, als nu by de *Christenen* de uytterlyke gewaande Godsdienst. (*a*) Zoo schrikkelyk was alles, binnen de 100. jaaren, door de groote gerustheyd en toelaatinge, by de vervallene *Christenen* al verandert, dat ook zelfs by die geene, welke noch al iets God ten dienste wilden doen, een zuyver Joodendom, en by de anderen, die lichthartig zoo maar wat heen leefden, een blind en woest Heydendom was ontstaan.

Klachten daar over.

(*a*) Augustinus ep. 119. ad Januar.

Jaar CCC. tot CD.

ſtaan. Het ergſte van allen was noch, dat de geweetens der menſchen, door zoo veele inzettingen der *Concilien*, en gebooden, van de *Keyzers* zelfs tot diergelyke dingen verbonden wierden. Insgelyks, dat dezelve een kenteeken der waare *Christenen* moeſten zyn, en een onderſcheyd, van *Jooden*, *Heydenen*, en andere ongeloovige. *Item*, dat men begon te meenen, dat men den lieven God daar grootelyks meede beliefde, en dat hy verbonden was, om zulke lieden alzoo terſtont zaalig te maaken; hier teegen moeſt hy die geene, welke zich daar niet bekwaam toe wilden maaken, noodwendig verdoemen, en wel inzonderheyd de eygenzinnige Ketters en andere, die de zaaken wel wat naauwer inzaagen. Vermits het wel gewis is, dat deeze meeſtendeels hier in wyſſelyker hebben gehandeld, en een eenvoudige Godsdienſt vaſt gehouden, door dien zy ook minder geleegenheyd, middelen, en verlof van de Overigheyd daar toe hadden, als by welke de rechtgeloovige gemeenelyk het meeſte gehoor hadden, en die altyd de eene vervolginge na den ander aanrichteden.

Heydenſche Ceremonien. Ligten by dag. Reukwerk. Beelden.

3. Vervolgends was het ook al uyt het Heydendom genoomen, dat men in de Kerken, en dat op den klaaren dag, lichten liet branden, voornaamentlyk by de graaven der Heylige, en ook by andere lyken. (*b*) By het gebed, en andere geeſtelyke handelingen, reukwerk te gebruyken. (*c*) De Beelden der Heylige voor te ſtellen met het inzicht eener goede gedachteniſſe, en diergelyke. (*d*) Doch de veelvuldige bygeloovige zaaken gaaven ook al geen minder geleegenheyd tot dit alles, welke *Conſtantyn*, zonder twyffel op 't aangeeven der Geeſtelykheyd, by der hand nam. Als, toen hy een Kerk by het graf van *Christus* heeft laaten bouwen, dat zyn Moeder ook daar heene gereyſt is, en jaarlyks het Feeſt der inwyinge geviert wierd. Om die zelve reede begonden de andere ook daar na diergelyke Beedevaarten daar heene te doen, en bragten haare bygeloovigheyd daar meede zoo zeer aan den dag, dat eenige verſtandige, als *Gregorius Nyſſenus*, daar teegen moeſten getuygen. (*e*) Toen men van de vinding van *Christus Kruys* begon te ſpreeken, en dat men zelfs ook de lichaamen der Apoſtelen op andere plaatzen bracht, zoo wierden die zaaken wel haaſt gemeen, dat men over al de lichaamen der Martelaaren opzocht, haare aſch en overblyfzelen in de Kerken onder de Altaaren, en elders, ter needer ſtelde. Daar *Vigilantius*, als teegen een heydenſche wyze, vry hart teegen yverde, doch van *Hieronymus* daarom by na tot een Ketter gemaakt was geworden, gelyk als dan andere Leeraars dat ook verdeedigden. (*f*) Uyt de al te groote eerbewyzinge der Heylige nu, brak eyndelyk wel haaſt hier na haare aanbiddinge uyt, daar de meeſte geloofden, dat haare zielen by hunne graaven altyd teegenwoordig waaren. Wat men met het teeken van 't Kruys al voor bygeloovigheeden bedreeven heeft, kan men daar uyt beſluyten, wat in de voorige eeuwe daar al van gedacht is. De grootſte geleegenheyd daar toe was, dat *Conſtantyn* met zyn hoofdvaan, en andere nieuwe vindingen, zulks eerſt aangevangen hadde.

Beedevaarten na het H. Graf. Kruys vindinge. Reliquien. Aanbidding der Heyligen.

Kerkenbouwing.

4. Ten opzichte nu van de plaats der oeffeninge van den Godsdienſt, keerde zich, onder *Conſtantyn*, terſtont alles om. Want noch kort te vooren hadden zy, onder de *Heydenſche Keyzers*, gaarne met kleene hutten en huyzen te vreede geweeſt, waar in zy te zaamen kwaamen, daar toen

(*b*) Hieronymus adv. Vigilant. Concil. Elibert. c. 34. (*c*) Liturgia Ambroſio tributa. (*d*) Epiphan. epiſt. ad Joh. Hieroſol. (*e*) Gregorius Nyſſen. Orat. de abeunt. Hieroſol. Euſebius III. de Vit. C. M. c. 41. Rufinus l. c. 7. Socrat. I. c. 13. Sozom. II. 1. Theodor. l. c. 18. Niceph. VIII. c. 29. Paulinus epiſt. ad Sever. (*f*) Gregor. Naz. Or. Paulinus Nolanus.

Jaar Chr. tot CD.

toen ter tyd ook nog al aan gedacht wierd. (*h*) Of zy hadden het niet geacht, wanneer zy, onder den blooten Heemel, by de graaven, in kelders, en diergelyke zich maar dorſten vergaaderen. Hier teegen nu had zich *Conſtantyn* naauwelyks milddaadig beweezen; of hy moeſt, op het aanhouden der Geeſtelykheyd, met oneyndelyke groote koſten, hier en daar de heerelykſte *Paleyzen* bouwen, die men nu *Kerken*, of ἐκκλησίας, *Gemeentens*, door een groot misbruyk van 't woord, *item*, van weegen de pracht, *Baſilicas* of recht Koninklyke gebouwen, heeft genoemd: (*i*) en deeze begon men ook, op het goedvinden der Leeraars, tot een gedachtenis van deeze of geene Heylige, te ſtichten, waarom ze ook wel *Martyria* en *Memoriæ*, *getuygeniſſen* en *gedenkteekenen* wierden genaamd. (*k*) Men maakte ze in 't gemeen na de form van den *Tempel* te *Jeruſalem*, op dat het alles na de *Joodſche* maniere dog mogt toegaan. De Kerken-dienaars bouwden voor haar zelfs ook een byzondere plaats, die zy alleen innaamen, en dat het *Heyligdom*, (ἱερατεῖον *Sacrarium*) noemden, dat ook met tralien en ſcheydmuuren wel bewaart was. Ten deele, op dat zy voor de andere, die zy Leeken noemden, wat byzonders zouden hebben, en daar door des te meerder eerbied en ontzag mogten behouden; en ten deele, op dat zy ook daar in een *diſpenſatie* of vryheyd te geeven hadden, wien zy daar in wilden laaten komen of niet; waar door ze dan de menſchen wys maakten, dat daar wat byzonders aan geleegen was, wanneer zy iemand daar van uyt of in lieten. (*l*) En, op dat die lieden ook de Kerken in 't gemeen beeter in eere mochten houden, zoo begon de Geeſtelykheyd die met byzondere plegtigheeden in te wyen, gelyk als *Conſtantyn* dan, over de nieuw gebouden *Tempel* te *Jeruzalem* een zeer groot Feeſt aanrechtte, alle *Biſſchoppen* van het *Concilium* van *Tyrus* aldaar beſchreef, en treffelyk onthaalde. Waar by ook deeze de geleegenheyd waar naamen, om zich in zyn gunſt in te dringen, en door lof- en kunſt-reedenen zich te laaten hooren: gelyk als meede by de andere nieuwe Kerken, te *Bethlehem*, *Tyrus*, *Conſtantinopolen*, *Nicomedie*, enz. geſchiedde. (*m*) Welke dan ook een wonderlyke manier bedacht, om zyne Godvruchtigheyd daar door te bewyzen; want hy over al, op zyne reys, een Tent, in de gedaante van een Kerk, met hem omvoerde, en daar zyn Godsdienſt in verrichten wilde. (*n*) Gelyk ook de huychelaars nu noch zeekere vertrekken des Gebeds hebben bedagt, en voor zich uytgekooren, op dat de menſchen doch voor al mochten weeten, dat men tot God niet in 't verborgen bid.

Ἐκκλησίαι. Baſilica. Martyria. Memoriæ. Sacriſtie. Inwying.

5. De tyd nu van zulk een Kerken-dienſt, wierd nu, wanneer men vry en zeeker was, na zeekere inſtellingen geſchikt, zo dat die op veele plaatzen gemeenelyk tot het gebed des morgens, op de middag, en des avonds te zaamen kwaamen: (*o*) dat naderhand in de Latynſche Kerken *horæ canonicæ* en alzoo een *opus operatum*, en gedwongen ingeſteld werk wierd. Zo kwamen ook al de *Vigilien* op, zo wel op den avond van elken *Sabbath*, of Zaturdag avond, als byzonder op den avond voor den *Paasdag*, wanneer zy byna de gantſche nacht door in de Kerk bleeven, veele Kaarſſen en Lampen aanſtaaken, en ook wel inwydden, ook den *Doop* en het *Avondmaal* verrichtten, en daar neevens eenige liederen zongen. (*p*) Gelyk als zy ook heel veel met Waslichten en diergelyke dingen te

Tyd des Kerken-dienſts. Horæ canonicæ. Vigilien.

(*h*) Euſebius IX. c. 10. Rufinus I. c. 3. (*i*) Gregor. Nazianz. Ambroſ. (*k*) Sozomen. II. c. 26. Euſebius. Auguſtinus. XXII. de C. D. c. 10. (*l*) Vid. Beveregius. Cavæus. Leo Allatius. (*m*) Euſebius X. c. 3. 4. & III. Vit. C. M. c. 45. ſeqq. Athanaſius Apol. II. (*n*) Sozom. I. c. 8. (*o*) Concil. Laodicen. c. 18. Baſil. M. ep. ad Clerum Neo Cæſar. (*p*) Sozomen. VII. cap. 19. Lactant. lib. VII. c. 19.

Jaar CCC. tot CD.

doen hadden, en die tyd, welke tot de inwendige waare Godsdienst gehoorde, met diergelyk een schaduw-werk toebrachten. (*q*) Onder die

Zondag-avond geviert.

gezette daagen was, neevens den Zondag, *Paasschen* en *Pinxteren*, nu ook den Zaturdag, waar op mēn ook opentlyk Kerkendienst, en het

Het Paas-Feest.

Avondmaal, byzonder in 't Oosten, hield. (*r*) Het *Paas-Feest* wierd van *Constantyn*, door zeekere inzettingen, op het *Niceensche Concilium*, gebooden te houden. (*s*) Gelyk hy ook bevoolen heeft, de twee weeken, voor en na *Paasschen*, te vieren, en dan niet te arbeyden: (*t*) het geene ook nu in 't gebruyk was, (*u*) na dat de menschelyke inzettingen

Kersnacht.

een vollen ingang in de *Christenheyd* hadde genoomen. *Het Feest van de Geboorte Christi*, het geene zy *Theophania*, of *Epiphania*, *de verschyninge* noemden, vierde men in de Westersche Kerken op den 25. *December*; doch in de Oostersche den 6. *January* (*x*) tot aan 't eynde van deeze eeuwe toe. De *Theophania* wierd het *Feest* van *Christus Doop* genaamd. (*y*) Het welke hier na *de drie Koningen*, zoo als men die noemd, is toegewijd. Verders waaren ook de *gedachtenis daagen der Martelaars*, als meede, *het Feest van de inwyinge der Kerken*, al taamelyk bekend, als teekenen van de verdorvene Godsdienst.

Het vasten, of onthoudinge van zeekere spyzen.

6. By het vasten liep 'er ook zeer veel bygeloof onder. Men onthield zich van zeekere spyzen, als, van vleesch en wyn, en na de van de Geestelykheyd bedachte inzettingen, beval men wel op zeekere *Concilien*, op zommige tyden maar zout en broot te eeten, en water te drinken, het geene te vooren in de vrywillige verkiezinge van een yeder was geweest. (*) In de plechtelyke vasten-tyd voor *Paaßchen*, konde men

Vasten tyd voor Paasschen.

niet overal eenerleye onderhoudinge invoeren. Zomtyds wierd zy zes weeken lang, of wel zeeven weeken gehouden, gelyk te *Constantinopolen*, zomtyds maar drie weeken; gelyk te *Rome*, daar 'er voor heene maar een korten tyd, naar believen, toe aangestelt was geweest. (*z*) Ja daar waaren zommige Leeraars zoo onbeschaamt in de opregginge van zulk een jok, dat zy *het vasten*, op den *woensdag* en *vrydag*, ook op de zes daagen van *Paasschen*, aan een *Apostolische* inzettinge dorsten toeschryven, op dat men haar des te eerder onderdaanig daar in mochte zyn. (*a*) De overige Joodsche inzettingen van de vermydinge des vastens op *Zondag-avond* en *Zondag*, als ook tusschen *Paasschen* en *Pinxteren*, en dier-

Het Gebed.

gelyke, sla ik met reeden over. In de noodige oeffeninge des gebeds, liep 'er ook al een zeer groot bygeloof en menschelykheyd meede onder,

Op zeekere tyden.

schoon dat by veele de inzichten noch wel goed mochten zyn. Tot een voorbeeld, dat men op den *Sabbath* en *Paasschen* staande bad, en tot op *Pinxteren* daar meede voortvoer. (*b*) *Item*, dat men zeekere uuren daar toe stelde, naamelyk, de derde, zesde, neegende en avond uure. (*c*) Ook, dat men zeekere daagen daar toe verkoos, uyt welke alle terstont een *opus*

Gebeds Formulier.

operatum wierd. (*d*) Van zeekere *Gebeds Formulieren* leest men ontrent deeze tyden noch niets byzonders, in welke de eerste maniere van uyt het herte te bidden, noch niet t'eenemaal vergeeten was. Nochtans is

Constantyns gebed.

het wel bedenkelyk, dat *Constantyn* op deeze gedachten gevallen is, om zyne zoldaaten een gebed voor te schryven; dat zoo kout en ellendig ingesteld is, dat men niet alleen geen waar *Christendom* van dien goeden *Key-*

(*q*) Euseb. IV. V.C.M. Sozomenus. Prudentius Hym. de Laur. Hieron. adv. Vigil. (*r*) Socrat. V.c. 21. (*s*) Euseb. III. V.C.M. Socrat. v. c. 22. Theodor. l. c. 10. (*t*) Paul. Diaconus lib. II. Histor. (*u*) Gregor. Nazianz. Or. 3. de S. Lavacro. Prudentius καθημερ. (*x*) Epiphan. Basil. Or. de hum. Christ. Generat. Gregor. Nazianz. Or. 2. εἰς ἅγια φῶτα. (*y*) Chrysostomus hom. in Nat. Christ. Tom. v. opp. (*) Concil. Laodicen. c. 50. Carthagin. IV. c. 85. Gregor. Nyssen. Or. de Paup. Am. (*z*) Carthag. c. 49. 50. Socrat. Sozomen. Cassiodorus. Chrysostom. (*a*) Epiphan. hær. 75. (*b*) Basilius M. lib. de Spir. S. (*c*) Hieronym. ep. 22. ad Eustoch. & Comm. in Dan. (*d*) Sozomen. v. c. 16. Gregor. Naz. (Euseb. IV. Vit. C. M.)

Keyzer bewyzen, noch ook geene kenniſſe van *Chriſtus* altoos daar uyt besluyten kan. Hy laat haar daar maar om een tydelyke zeege over de vyanden bidden, en byzonder om des Keyzers en zyner Zoonen lang leeven. Van de rechte zaaken, die een rechtſchaapen *Chriſten* van God moet afbidden, is 'er niets daar in te vinden: en echter heeft *Euſebius* gemeent, dat hy het *Chriſtendom* van *Conſtantyn* met dit *gebed formulier* treffelyk wel beweezen heeft. Jaar CCC. tot CD.

7. By den opentlyken Kerkendienſt zelfs ging het niet meer zoo toe, gelyk als te vooren. Want, wanneer men op het inwendige, als het voornaamſte, zien wil, zoo is licht te vatten, hoe dat, by de insluypende zeekerheyd en laauwigheyd, ook alles kout en zonder eenige de minſte oprechte hoedaanigheyd des herten, wierd afgehandeld. Te vooren waaren de Chriſtenen door de geduurige onzeekere en bedrukte tyden altyd noch tot God als gedreeven geworden, en, doordien ze zich aan niets uytterlyks hangen konden, zoo waaren ze ook des te yveriger by de innerlyke waare dienſt van God gebleeven. Doch, na die tyd, kwam 'er een ander geſlacht op, dat van dit alles niets altoos wiſt, en daar door ook op het uytterlyke ſchaaduw-werk verviel, in die waan, om zyn plicht teegens God daar meede te voldoen. Maar die geene, welke het rechtſchaape weezen van den Godsdienſt noch kenden en oeffenden, die wierden, of door de groote ergernis meede geſleept en daar van afgewend, of, als zy al ſtandvaſtig bleeven, van de huychelaars beſpot, of ook wel heel tot Ketters gemaakt; gelyk wy hier onder noch naader zullen zien. De alderminſte onder de Leeraars en toehoorders meenden het noch rechtſchaapen wel met God, en ze bleeven alzoo op de uytterlyke werken ſtaan, daar het rechte *Antichriſtendom* in beruſt. Men las in de Vergaaderingen wel den Bybel, doch uyt de vruchten en Hiſtorien deezer tyden, kan men heel gemakkelyk zien, hoe het meeſt al uyt een bloote gewoonte geſchiedde, om dat zich zoo weynige daar door beeterden, en aan de leere van *Chriſtus* eenige rechte gehoorzaamheyd beweezen. Ja, wanneer men maar alleen de grouwelyke ſtrydigheeden, laſteringen, vervolgingen, en openbaare bloedige oorloogen onder de *Chriſtenen* van dien tyd aanziet, zoo moeſten de zoo genaamde *Chriſtenen* wel niets minder als het woord van *Chriſtus* in acht genoomen hebben. Met de uytleggingen der Schrift ging het ook al eeven eens, en meeſt zeer ſlecht toe, en men ziet uyt de noch overige *Homilien* en reedenen der Leeraars, meer *Heydenſche* konſtwoorden en andere menſchelyke invallen, als bewyzen des Geeſtes en der kracht. Daar by zag men ook al immers zoo zeer op eygene eere, als het volk, onder het preediken, in de handen begon te kloppen, en uyt te ſchreeuwen, wanneer haar iets byzonder wel behaagde, als de *Heydenen* voor heene in haare Schouwſpeelen hadden gedaan. *(e)* Ik zwyge nog van andere grouwelyke misbruyken, gelyk als we nu reeds al, ontrent de *Zangers* en het zingen, hebben aanweezen. Vervallene Godsdienſt.

8. Ontrent den *Doop* en het *Avondmaal* wierden ook al de argſte misbruyken begaan, die zich in de voorige eeuwe ook al heel zeer hadden beginnen te openbaaren. Men maakte zomtyds geen zwaarigheyd altoos, om de dooden zelfs te doopen: *(f)* buyten alle twyffel, door dien ze wel meeſt altyd tot aan het eynde des leevens toe wierd verſchooven en uytgeſtelt, waar toe de voorbeelden der voornaamſte, ja van de Keyzers, *Conſtantinus*, *Conſtantius* en *Theodoſius de Groote* zelfs, gelyk ook Misbruyk ontrent den Doop, Der dooden, En der ſtervende.

(*e*) Chryſoſtomus. Baſilius M. Gregor. Naz. & Nyſſen. &c. (*f*) Codex Can. Eccl. Afric. cap. 18.

Jaar CCC. tot CD.

ook de beroemdste Leeraars, haar vervoerden. Welke verkeerde en kwaade gewoonte toenmaals zoo diep by het volk was geworteld, dat 'er geen vertoonen of afraaden altoos aan hielp, dewyl alle de menschen zig veel meer op het voorbeeld der voorstanders, als op Gods wille verlieten. (*g*)

Op Paaschen en Pinxteren.

Zoo verschoof men ook gemeenelyk den Doop altyd tot op *Paasschen* of *Pinxteren*, (*h*) uyt deeze voorgegeevene oorzaaken, dat het beduydde dat de doopelingen met Christus zouden begraaven, en weeder geestelyk opgewekt werden.

En zalvinge daar nevens.

In de zaake zelfs viel ook al veel bygeloof voor, dat men, by voorbeeld, haar voor en na den Doop zalfde: (*i*) nochmaals met dit voorgeeven, dat de Geestelyke zalvinge daar meede wierd te kennen gegeeven.

Zout, wijn, melk, en hooning, witte kleederen, voetwasschen, lichten.

Insgelyks ook, dat men haar zout in de mond stak, en ook wel, wyn, melk en hooning te proeven gaf, witte kleederen aantrok, de voeten wiesch, en andere plegtigheeden met haar in 't werk stelde. Het gebruyk ook, dat men haar brandende lichten in de hand gaf, beteekende de hunne nu reeds geschiedde verlichtinge; om welke reede men den Doop zelfs ook φωτισμὸν, *eene verlichtinge* noemde. (*k*) Door alle welke uytvindingen de zinnen der arme menschen t'eenemaal verstrooit, en op de zichtbaare omstandigheeden wierden getrokken, en hier teegen het waare inwendige weezen der zaake zelfs, t'eenemaal in vergeetelheyd is geraakt.

De Confirmatie.

Ten laatsten was men ook gewoon, hen de handen op te leggen, en het *Avondmaal* toe te reyken, het geene men dan de *confirmatie* of bevestiginge noemde.

Avondmaal der kinderen.

En uyt alle deeze handelingen met de volwasschene, kwam ook diergelyk een aapenspel met de kleyne kinderen voort, zoo dat men haar ook al het *Avondmaal* gaf, en zoo voort, gelyk als hier booven nu reeds al gedacht is, alhoewel men deeze gemeenelyk maar ontrent hun derde jaar doopte. (*l*) Van de *Exorcismus* of Duyvelsban is nu voor heene reeds al gehandelt.

Het Avondmaal is een teerpenning der stervende.

9. En, door dien 'er nu met het Avondmaal zoo wonderlyk wierd omgegaan, dat men het de kleyne kinderen zelfs gaf, zoo was wel een van de voornaamste misbruyken daar by, dat men een teer- of reys-penning by den stervende daar van maakte, volgens de uytspraak van het *Niceensche Concilie* zelfs, (*m*) het geene van die grouwelyke inbeeldinge afkwam, als of men, dus doende, in een enkel oogenblik zaalig konde werden, wanneer men maar het Avondmaal noch kwam te ontfangen, men mocht te vooren geleeft, of zyn hert en weezen verandert hebben, zoo als men wilde.

En der doode.

Ja men gaf het *Avondmaal* zelfs ook aan de doode, om dat de Geestelykheyd de menschen eens voor al hadde wys gemaakt, dat men zonder het zelve, onmoogelyk niet zaalig konde werden. (*n*)

Andere misbruyken daar ontrent.

Waar door de reyzende lieden het ook, als een algemeene *artzeny*, by nood met zich rondsom droegen. Schoon het alles vlak teegen de inzettinge van Christus zelfs was, die zonder dat belooft hadde, om by de zyne te zullen zyn, op dat zy zulk eene gedachtenisse niet altyd noodig zouden hebben. (*o*) En dit was nu reeds al geen kleyne afgoderye, en boosheyd, die van de Leeraars met deeze zaak wierd gedreeven, als welke hier meede de zaaligheyd aan dat uytterlyke alleen, en aan de uytdeelinge daar van, of liever aan haare perzoonen alleen, verbonden: want zy maakten hier van uytdrukkelyke inzettingen, waar door niemand, als een zoo genaamde *Priester*, het *Avondmaal* vermogt uyt te deelen. (*p*)

Ver-

(*g*) Euseb. Socrat. Theodor. (*h*) Basilius M. (*i*) Concil. Laodic. c. 48. (*k*) Gregor. Nazianz. Basilius. Ambros. Chrysosth. (*l*) Gregor. Naz. Or 3. de S. Lavacro. (*m*) Concil. Nicen. c. 13. (*n*) Concil. Carthag. III. (*o*) Ambros. Orat. de Satyr. fr. Athanas. Apol. II. & ep. (*p*) Synod. Alex. Concil. Nicen. ap. Ruf. l. c. 6. Gregor. Naz. Or. de fun. Pat. Ambros. l. IV. de Sacram. c. 5.

Jaar CCC. tot CD.

Het werd maar eenmaal des jaars gehouden.

By avond.

Verders gaaven ze de *communicanten* , of leedemaaten , de ſtukken van het brood in de hand , (*q*) dat de lieden te vooren tot het *Altaar* als *oblationes*, of offerhanden, zelfs eerſt gebragt hadden. De oude wyze, van het *Avondmaal* daagelyks te nuttigen , ging ook zeer af , zoo dat het in't *Ooſten* zelfs maar eenmaal des jaars geſchiedde. (*r*) En het regte doelwit van het zelve, naamelyk, de vereeniginge der *Chriſtenen* onder malkanderen, hield niet alleen, by het oneyndig gekyf en tweedragt der Geeſtelykheyd van zelfs op , maar het wierd ook daar in veracht , zoo wanneer veele van haar, voornaamelyk te *Rome* , aanvingen , in haare huyzen alleen het *Avondmaal* te houden. Anders was deeze omſtandigheyd noch al meeſt onverandert gebleeven, dat het *op den avond* geſchiedde, en byzonder, op den avond voor *Paaſſchen*, of *Pinxteren*. (*t*) Hier teegen was dit een groot , en recht dwaas misbruyk der Geeſtelykheyd, dat zy zelfs eene afzonderlyke ſtraffe daar van maakten, zoo dat, wanneer'er een van haare *orde* eenigzins gezondigt hadde , ze hem buyten de tralien van 't *Altaar*, onder de leeken, het Avondmaal lieten geeven, (*u*) het geene zy de *communie der leeken* noemden. Het geene dan ook met eene nochmaals haaren grooten hoogmoed, en verachtinge der andere Chriſtenen, als ook niet minder, haar begrip van't *Avondmaal*, te kennen gaf.

Communie der Leeken.

Afhoudinge der booze.

Miſſa. Miſſe.

Toelaatinge der voornaamſte.

10. Aangaande de afzondering der *Catechumenen*, of ongedoopte, by het *Avondmaal*, en meer andere geheyme handelingen, heeft men, zelfs ontrent deeze tyden, al beginnen te handelen. Wanneer men haar, voor de vieringe hier van belaſtte af te treeden, om welke reede dan het *Avondmaal* zelfs ook *Miſſa* genaamd is geworden , waar van het woord *Miſſe* hier na afgekoomen is. (*u*) Egter heeft het in de *Hiſtorien* dat aanzien, als of de Geeſtelykheyd maar alleen by het gemeene volk zulk een onderſcheyd hadde in agt genoomen, waar van zy niets, of te vreezen, of te hoopen hadden. De vermaardſte Keyzers, ja *Conſtantijn* zelfs, waaren, tot aan haar dood toe , ongedoopt , en vervolgends , maar alleen *catechumeni*, of nog niet zoo goet als *catechumeni*, gebleeven. Met de andere grooten aan het Hof, en in de Steden, was het eeven zoo geleegen. Wanneer nu deeze alle uyt de Kerk, of van het *Avondmaal* , zouden hebben moeten blyven , zoo zoude 'er genoegzaam niemand by deeze vergaaderingen zyn geweeſt. Van de overige gebruyken nu is heel weynig goeds meer te zeggen. Weegens het trouwen wierd 'er toenmaals eene inzettinge in de *Africaanſche Kerke* gemaakt , uyt welkers kragt de Verloofde van den Voorſtander wierden ingezeegend, en ze moeſten zig de eerſte nagt van malkanderen onthouden. (*x*) In de *Latynſche Kerke* begon men het ook voor eene goede behoorelijkheyd uyt te geeven, dat de trouw door de Prieſterlijke zeegeninge moeſt geheyligd werden. (*y*) Dog daar wierd toenmaals nog geen volkoome recht , of dwang van gemaakt, nog ook geen handel, en veel minder, een zaak, zonder welke de trouw niet kon gelden , het geene daar na eerſt op kwam. Ten aanzien van de verſturvene, vergat men geheel en al de oude eenvoudigheyd en verloocheninge, ontrent de ſlegte begraaffeniſſen, en men zocht, gelyk in alle andere ſtukken, alzoo ook hier in , alle bedenkelyke pracht, bygeloove, en vercierzelen in te voeren. Daar pronkte men nu de doode lyken op het netſte op, (*z*) men droeg daar neevens veele kaarſſen en toortzen, (*a*) men hield ook dikmaals groote lof-reedenen daar over,

Trouwen.

Begraaveniſſen.

 enz.

(*q*) Idem. (*r*) Idem V. de Sacr. c. 4. (*s*) Hieronymus lib. adv. Jovin. (*t*) Socrat. v. c. 22. (*u*) Ambroſius ep. 33. & Orat. 34. de Quadrageſ. (*x*) Concil. Carthag. c. 13. (*y*) Ambroſ. ep. 70. & Inſtit. Virg. c. 17. (*z*) Prudentius Hym. in Exeq. (*a*) Hieronym. Epitaph. Paulæ & ep. ad Euſtoch. & Ocean. Euſebius 1. V.C.M.

Jaar CCC. tot CD.

enz. (*b*) Welke ſtaatſië, wel inzonderheyd ontrent de begraaffeniſſen der Groote, van de *Hiſtorie Schryvers* bovenmaaten groot beſchreeven werd, alzoo ze meenen, door haare welſpreekentheyd, een t'eenemaal roemenswaardige zaak daar van te maaken. (*c*)

Andere kleedinge der Kerken Dienaars.

11. Onder *Conſtantyn de Groote* nu kwam 'er nog al eene nieuwigheid in kerkelyke zaaken te voorſchyn, die het oogmerk der Geeſtelykheyd heel klaar te verſtaan gaf. Naamelyk, daar te vooren, onder de vervolgingen, de *Chriſtelyke Leeraars* zig niet als in gemeene kleederen dorſten laaten zien, om dat de Heydenen haar als dan het aller eerſte by de kop zouden hebben gegreepen, zoo begonden zy nu ook hier in van andere gedachten te werden. Zy zaagen, dat een byzondere dragt ook een byzondere waan van de perzoon zelfs by de menſchen verwekte; hoe ook dit, een onderſcheyd en voortocht voor anderen aanwees, nademaal niet alleen de *Heydenſche Regenten*, maar ook haare Prieſters zelfs, daar door een aanzien by de gemeene man behielden: en, door dien zommige Leeraars, die uyt de *wysgeerige belydeniſſe* tot het *Chriſtendom* waaren gekoomen, haare *wysgeerige kleedinge* hadden behouden; zoo verzonnen nu de Kerkendienaars ook iets byzonders, waar in zy, booven alle andere, gezien wilden weezen; en hier toe vonden zy *Conſtantyn*, gelyk in alles, zoo gewillig, dat hy zelfs ook aan *Macarius*, de *Biſſchop* van *Jeruſalem*, een lange rok, met goud en andere cieraaden opgemaakt, vereerde, en wel met dit beding, dat hy die, by de bedieninge van den Doop zoude moeten draagen. (*d*) En, waar op zag *Euſebius* dog anders, wanneer hy, in een zeekere lof-reede, van het *predik-ampt* ſchoon oneigentlijk, maar egter het oog op haare kleedinge hebbende, zegd, dat zy met den heyligen langen rok vercierd waaren. (*e*) Hier door belyden de Geleerde ook gaarne, dat de eerſte eenvoudigheyd der kleedinge met deezen tyd is weg geworpen geworden, en de pragt en ſchyn, ik wil niet zeggen het bedrog, in deſſelfs plaatze weeder aangenoomen. (*f*) Men meende ook, by zoo grooten verdorvenheyd der Kerken, op de *Concilien* niets noodigers te doen te hebben, als die groote dwaasheyd ontrent de kleedinge der *Prieſters*, en haare meenigerleye zoorten, regt ter deegen in een goede *form* te brengen, daar dan ook heel veel werk en omſlag van wierd gemaakt. En op deeze wyzen ziet men overal niets anders, als loutere betreurenswaardige zaaken en omſtandigheeden, van de nu al haaſt aanſtaande groote afval.

Verval in 't Chriſtendom.

12. Zoo als het nu in 't uytterlyke, ontrent de *Chriſtenen* van deezen tyd, ſlegt genoeg daar uyt zag, zo was nog al veel meer in 't innerlyke alles, zoo wel aangaande 't geloove als de liefde, zeer verdorven. Die geene nu, welke deeze tyden voor goed willen aanpryzen, zoeken met veel moeyte, uyt allerhande voetſtappen, geleegenheyd, om eenig getuygeniſſe van de vroomheyd der zelve *Chriſtenen* by te brengen. Zy willen nu daar uyt haar onſchuld bewyzen, dewyl 'er zoo veele verbooden en beſtraffingen, teegens de argſte ondeugden en zonden, op de *Concilien*, en van de Overigheyd zyn ingeſteld geworden. Daar dog hier uyt veel eer te beſluyten is, dat de veelvuldige voorbeelden van alle zulke zonden, een oorzaak en aanleydinge tot deeze inzettingen hebben gegeeven. Ondertuſſchen werd 'er geenzins geloochend, dat 'er, zelfs ook midden onder de overgroote verkeerde hoopen der *Chriſtenen*, niet nog altyd veele rechtſchaapene vroome lieden zyn geweeſt. Maar men heeft haar, ge-

(*b*) Gregorius Naz. & Nyſſ. Baſilius. (*c*) Gregorius Nazianz. Or. in Julian. Euſebius IV. Vit. C. M. (*d*) Theodor. II. 27. (*e*) Euſebius X. c. 4. (*f*) Vid. B. Rhenan. argum. ad Tertull. de Pall. Cavæus de Chriſt. prim. p. 418. (*g*) Concil. Laodic. c. 22. 23.

gelyk als hier booven nu reeds al gezegd is, wel meestendeels in de woestynen, en buyten de groote vergaaderingen der menschen, moeten zoeken, waar uyt zy, door nood, en, om zig voor ergernis, verleydinge, spot, en vervolginge te bewaaren, geweeken zijn. De overige uytterlyke schyndeugden en werken nu, als vasten, te kerk gaan, aalmoessen geeven, en diergelyke, konnen ons van haar waarachtig *Christendom* eeven zoo weynig als van andere huychelaars, verzeekeren. Hier teegen hebben wy, in onze *Afbeeldinge der eerste Christenen*, nu reeds al genoegzaam verklaard, door alle zoorten van ondeugden heene, gelyk ook hier booven, *in 't derde hoofdstuk van dit boek*, op wat wyze de Christenen nu, genoegzaam in alle stukken al heel schandelyk vervallen waaren, van de hoog-loffelyke eenvoudigheyd en vroomheyd hunner voor-ouderen. Zoo zeer zelfs, dat men ook de onschuldigste gewoontens, gelijk als de liefde-maaltyden waaren, weegens het groote misbruyk der zelve, wel meest nagelaaten, als meede, dat men niets goeds altoos meer, in zyne rechte maate, heeft konnen over-behouden. Jaar CCC. tot CD.

HET ZEEVENDE HOOFDSTUK.

Van de voornaamste Concilien, *of Kerkelijke Vergaaderingen deezer Eeuwe, en wel inzonderheyd van het Niceensche Concilie.*

§. 1.

HIer na was 'er, met de influypende ergernissen, ondeugden, en dwaalingen over al zeer veel te doen, die men nu en dan wel wilde intoomen, (het geene aan zig zelfs wel noodig en nut was) dog waar door men gemeenelijk veel eer het eene misbruyk op het andere hoopte. Hier booven hebben wy nu reeds al van de eerste eenvoudige maniere gehoord, hoe de ergernissen uyt de Gemeente weg te neemen waaren. Deeze nu wierd ook al met zoo veele menschelyke uytvindingen verduysterd, dat 'er niets goeds altoos meer van overbleef. In 't algemeen oeffende de Geestelijkheyd onder den naam der gantsche Kerke, eene oogschynelijke heerschappye over de geweetens, en, onder den schyn van kerken-tucht, van bestraffinge, en banninge, was 'er niet zelden, eene groote tyrannye teegen de arme lieden verborgen. Dat ze nu nog by het volk die gehoorzaamheyd en geduld vonden, alhoewel ze nog zoo slecht met haar omsprongen, zulks maakte het uytterlyke geweld, dat zy gemeenelyk van de Grooten tot haar hulp, en op haare zyde hadden. Want onder haar gezag wierden alle de *Kerkelyke ordinantien*, en inzettingen van de tucht, uytgegeeven, en deeze alle wierden met lichaamelyke dwangmiddelen genoegzaam onderschraagt. Zoo hadden dan de *Bisschoppen* goet straffen en bannen, wanneer de diefleyder en den beul niet verre daar van daan waaren, voor welke de aangeklaagde arme zondaars wel met recht schrikken en beeven mochten: en daarom ging het 'er heel zelden, met liefde en zagtmoedigheyd, of, na de schuldige trappen van broederlyke vermaaninge, meer toe, veel minder hadden die goede en heylzaame inzigten nog eenige plaats, zoo wanneer het eygene ontzag, de wraakgierigheyd, het aanzien der perzoonen, de vereeringen, en byzondere hertstochten, t'eenemaal de overhand in de zoo genaamde kerkentucht hadden bekoomen. Door dien de gemoederen, die van aangebooren aart heevig en *tyrannisch* genoeg gezint waaren, byzonder daar in haare vreugde zochten, als zy maar wakker uytdryven, bannen, en

Vervval in de Kerken-tucht.

Tyrannye der Voorstanders.

ver-

Jaar CCC. tot CD.

verdoemen konden: welke maniere van doen men ook ontrent de Ketters, volkoomentlyk gewaar wierd.

Trappen van de Kerken-boete.

2. Om in 't byzonder daar ook nog iets van te melden, zoo was de Geestelijkheyd, en wel voornaamelyk in de *Griekſche Kerk*, met de voorige trappen der zoo genaamde Kerken-boete, nu in geenen deele meer te vreede, maar men bragt vier zoodaanige trappen der boete in het gebruyk en men bekragtigde die met openbaare inzettingen. *(a)* Voor eerst dan wierden de aangeklaagde overtreeders van de gantſche Gemeente afgezondert, en zy moesten by den ingang van de kerk blyven ſtaan, en zig daar by treurig en ellendig aanſtellen. Waar van daan deeze *graad* ook προσκλαυσις of *de eerſte beweeninge*, wierd genaamd. Daar na wierden de zoodaanige wel weeder toegelaaten tot het aanhooren van 't leezen der *Bybel*, maar ze moeſten onder de *Catechumenen*, *Jooden*, en *Heydenen*, hunne plaatze neemen: en deezen ſtand dan noemde men ἀκρόασιν of ςάσιν, dat is, *de hoor- of ſtand-plaatze.* Verders liet men haar tot eenige zoorten van gebeeden toe, dog zoo, dat zy achter die geene, welke tot de Gemeente gereekend werden te behooren, moeſten ſtaan, en by het gebed needervallen; welker ſtand ὑπόπτωσις, of *knie-buyginge*, wierd genaamd. Hier op volgde dan de σύςασις, of *verzoeninge*; waar na zy weeder met de zoo genaamde geloovige, in gelyke ordeninge, by alle de gebeeden zyn en koomen mochten, maar waar na ze echter nog al niet tot het *Avondmaal* weeder wierden toegelaaten. Eyndelijk volgde de μέθεξις of τελείωσις, *de voleyndinge;* waar zy dan van haare zonden vry geſprooken, de vreede deelachtig gemaakt, en, met het gebed en de hand-opleggine weeder ten vollen aangenoomen wierden. Deeze zaaken nu geeven de meeſte Schryvers voor eene doorgaande wyze der Kerkelyke boete in deeze eeuwe uyt. Dog de gantſche *Hiſtorie* der zelve houd in, dat die wel voornaamelyk maar alleen in de Griekſche Gemeente, en daar by nog niet altyd, in zwang is geweeſt. Ten minſten hebben die ſchrikkelyke beroerten al dikmaals veroorzaakt, dat alles heel wild door malkanderen is gegaan, en dat zelfs ook deeze menſchelyke ordeninge, ik zwyge de Goddelyke, niet wel waargenoomen is geweeſt.

Diſpenſatie of vry-geevinge daar inne.

Booven dien zoo bleef die zaak ook wel haaſt ſteeken, wanneer de *Biſſchoppen* nogmaals, tot beveſtiginge van haar gezochte rechts gebied, op de *Concilien*, de vryheyd voor zig behielden, en bedongen, ontrent de opleggine, verzachtinge, en afſchaffinge van zulke Kerken-boete na haar eyge believen te moogen handelen. *(b)* Gelyk zy dan ook niet wel anders, met eenigen ſchyn van recht, konden doen, wanneer alle die zaaken niet in zulke volkoomene en naauwe paalen beſlooten waaren. Ondertuſſchen kon onder deezen dekmantel, wel heel veel kwaads begaan werden, van ontrouwe Kerken-dienaars, met onderdrukkinge van die geene, welke zy niet lyden konden, en met verſchooning der booze, gelyk als zulks ook volgens het laatſte hoofdſtuk dikmaals is geſchied, en wel inzonderheyd, ontrent de zoo genaamde Ketters.

Heymelyke bekentenis der gevallene.

3. In de Griekſche Kerke viel 'er in deeze eeuwe eene byzondere veranderinge voor, ontrent de Kerken-boete, het geene de ellende van de zelve tyden ook niet weynig te kennen geeft. Naamelyk, het was tot dien tyd toe te *Conſtantinopolen*, en in 't geheele *Ooſten*, rontom gebruykelyk geweeſt, dat, in plaats van de openbaare belydenis der zonden, de boetvaardige die aan een zeeker daar toe *verordineert Onderling* in 't geheym bekenden, en daar op, na behoorelyke omſtandigheeden weeder

(a) Concil. Ancyran. c. 4. 5. Nicen. c. 11. Baſilius. L. ad Amphiloch. (b) Concil. Nicen. c. 12. Ancyran. c. 5. Ambroſ. lib. 1. de pœnit. c. ult.

der vry gesprooken wierden. Welke orde met dat voorwendzel gemaakt was, op dat de lieden niet voor de gantsche Gemeente, als op een schouwplaats, haare kwaade daaden, tot haar groote schande, voor oogen moesten leggen, en zich alzoo t'eenemaal ten toon stellen. Daar doch eeven tot dien eynde de Voorvaders diergelyke oeffeningen eerst hadden ingesteld, op dat een ieder des te eerder zich voor alle diergelyke zonden, en de daar op volgende straffen mochte leeren wachten. Nu gebeurde het, ten tyde van *Nectarius*, *Bisschop* van *Constantinopolen*, dat aldaar een voornaame Vrouwe aan een *Ouderling* haare zonden bekende, en dierhalven ook deeze boete daar op van hem bekomen hadde, dat zy vasten en bidden moest. De Vrouwe bleef dan derhalven in de Kerk, maar ze wierd van een *Diaken* tot oneerbaarheyd verleyd. Als nu het volk hier over zeer oproerig wierd, zoo zag zich de Geestelykheyd wel gedwongen, om die teegenwoordige zoort van Kerken-boete af te schaffen, en aan een ieder vryheyd te geeven, hoe, en wanneer hy ten *Avondmaal* wilde gaan. (*c*) Aldus heeft dan de byzondere belydenis, en te gelyk meede de andere zoorten der Kerken-tucht, in de Oostersche Gemeentens, haar eynde gekreegen. Alle het welke dan maar alleen van de *Biegte* of belydenis der openbaare zonden en ergernissen te verstaan is. Want van de andere Christenen wierd niemand tot eenige Biegte, of iets anders, verzocht, om dat die in de *Roomsche Kerke*, onder de *Paapsche Antichrist*, eerst opkwam.

Jaar CCC. tot CD.

En geen Biegt.

4. Verders vind men ook in de *Historien* van deezen tyd, vry veele onmaatigheeden en groove zonden der Geestelykheyd: het is ook licht te zien, dat zy malkanderen heel zacht handelden, en heel zelden met ernst en strengheyd gestraft hebben. Het zy dan, dat men iemand, uyt eenigen afgunst, of andere hertstochten; buyten dat doch gaarne op 't lyf wilde koomen, en hem alzoo met eenigen goeden schyn onder de voet werpen. Ondertusschen vind men niet, dat die van de Geestelykheyd, schoon ze haar al noch zoo grof hadden misgreepen; ooyt op die wyze, als de zoo genaamde Leeken, in 't openbaar gestraft zyn geworden. Maar men bleef wel meest altyd alleen by de opschortinge of afzettinge uyt den dienst. Of, men gaf ook voor, wat het voor een zwaare straf was, als een Kerken-dienaar onder de Leeken *communiceeren* of het *Avondmaal* neemen moest. Het geene doch alles maar op eene beschimpinge uytliep, op dat de overtreeder daar door mocht ervaaren, dat hy nu niet beeter als de verachte Leeken was. Doch wat voor schrikkelyke grouwelen 'er al onder deeze dingen zyn verborgen geweest, is hier te wydloopig om te onderzoeken. Ik wil niet zeggen, hoe de Overigheyd zelfs niet eens teegen de grouwelykste boosheeden der Geestelykheyd dorst kikken, gelyk als uyt den handel van *Epiphanius*, *Theophilus*, *Cyrillus*, en andere, wel te zien is. Met andere perzoonen is het dikmaals al eeven zoo eenzydig en ongelyk toegegaan, alwaar men de menschelyke inzichten dan maar al te zeer liet uytsteeken. Want, schoon dat alle de boovengemelte inzettingen geen grond altoos in de Goddelyke ordeninge hadden, zoo waaren ze echter van de Leeraars als zoodaanige uytgegeeven geworden, die men overal doorgaands moest in acht neemen. Tot een voorbeeld, *Theodosius de Groote* hadde eene groote meenigte onschuldige lieden jammerlyk ter needer laaten houwen: waar over *Ambrosius* hem uyt de Gemeynte hield: maar, toen hy zyn berouw betoonde, zoo liet hy hem ook al aanstonds daar weeder toe, onaange-

Straffen der gevallene Kerken-dienaars.

(*c*) Socrates V. c. 19. Sozomenus VII. c. 16. Hist. Tripart. IX. c. 25. Concil. Nicen. c. 12. & 28.

Jaar CCC. tot CD.

zien hy die ordentelyke *graaden* of trappen van boete, niet waargenoomen hadde. (*d*) In 't korte, deeze toebereydzelen waaren wel aan zich zelve niet alle verwerpelyk geweest, by aldien ze maar in behoorelyke wysheyd en vreeze Gods, recht wel uytgewerkt waaren geworden.

Handelingen teegen de Ketters.

5. Den handel teegens de aangegeevene doolingen zal uyt de *Historien* der *Concilien* en *Ketteryen* zelfs wel genoegzaam openbaar werden. In 't algemeen moet men echter weeten, dat men, zelfs ook al in deeze tyden, geenzins heeft vergeeten, om by de bestorminge der Ketters, de bekende *graaden* voor te wenden, doch gantsch niet na den zin van *Christus* zelfs, of na de *practyke* der eerste Christenen. Hier onder nu zal het wel haast klaar blyken, hoe men, aan de zyden der gewaande rechtgeloovige Leeraars, dikmaals niet minder zwaarlyk gedoolt heeft, als by de andere. Daar heeft men dan, of zyne teegenpartye willen dwingen, om zomtyds eene eeven zoo weynig gegronde meeninge, als tot het waare geloove behoorende, te moeten aanneemen, of, die van een ander, aanstonds, zonder eenig het minst onderzoek, te moeten verwerpen, en haar willen verbinden, om die te veroordeelen. By aldien nu iemand dat kwam te weygeren, of, dat hy aan de verscheydene maalen herhaalde aanklachte, onderzoekinge, dreygementen, of ook wel scheldwoorden, geen plaats wilde geeven, zoo heeft men al voort daar na, scherpere middelen ondernomen: en dit moest dan den naam noch al hebben, als of men de behoorelyke *graaden* teegen de Ketters wel in acht hadde genoomen. Verders getuygen de *Historien* van deeze eeuwe doorgaands niets minder, als een rechtmaatigen handel met zulke lieden. Ik swyge noch, dat 'er aan veelen, in de hoofdzaaken zelfs, een zeer groot onrecht is aangedaan geworden, gelyk als zulks alles het byzonder bericht dies aangaande wel kan uytwyzen. Wy zullen dan hier maar voor alle andere zaaken, de voornaamste *Concilien* gaan verhaalen, waar in deeze en diergelyke zaaken in 't gemeen zyn afgehandelt geworden, en met eene zommige aanmerkingen daar by voegen.

Het Niceensche Concilium.

6. Het *Niceensche Concilium* moet dan alhier, buyten alle twyffel, voor aan staan, en het kan ons ook ten deele een begrip van de andere *Concilien* deezer eeuwe, en haare hoedaanigheyd geeven; ook zal het ten deele de Historie van den *Arriaanschen* handel taamelyk wel verklaaren. Wy zullen dan maar alleen de voornaamste omstandigheeden daar van met onzydige oogen gaan bezien, en zoo lange ons van de leere zelfs, en van de beyde partyen, die de hoofd-perzoonagien daar in vertoont hebben, aftrekken, op dat alles, na de waarheyd zelve, des te klaarder in onze oogen mooge schynen. De geleegenheyd nu daar toe, was als volgd, na de bekentenis der *Historie Schryvers* zelve. Te *Alexandrie* dan wierd, onder *Constantyn*, *Alexander* tot *Bisschop* aangenomen, voor wien *Arrius*, een *Ouderling* van dezelve Gemeente, in de verkiezinge heel gaarne hadde geweeken, (*e*) en waarom hy ook van hem in 't begin zeer geacht, en in groote eere gehouden wierd. (*f*) Deezen *Alexander* nu, mocht wel, in zyne Godgeleerdheyd, meer op het vernuft, en zommige *wysgeerige beuzelingen*, gezien hebben, als op de loutere en eenvoudige waarheyd der *Heylige Schrift:* en alzoo toen ter tyd de leevendige en daadelyke kennisse van Goddelyke zaaken al meest t'eenemaal verlooren was, zoo was hy wel dikmaals gewoon, om diergelyke onnutte vraagen en stellingen op de baan te brengen. In de plaats nu, dat hy, als een voorstander, zyne Amptgenooten, weegens de zwaare pligt van

De geleegenheyd daar van.

Alexanders disputatie.

(*d*) Sozom. Paulinus Presbyter, & ipse Ambrosius. (*e*) Philostorgius l. c. 3. (*f*) Epiphanius Epist. fidei. c. 13. Sozomenus 1. c. 15.

I. Deel
Pag. 275
ARRIUS
ALEXANDRINUS.

van haar allen tot verbeeteringe der groote Gemeente in *Alexandrie*, by haare onderlinge vergaaderingen, zoude hebben indachtig gemaakt, zoo begon hy zyne eygene befpiegelingen, aangaande het Goddelyke weezen, aan haar voor te draagen, en daar over te redeneeren. Ja, gelyk men wel uytdrukkelyk van hem fchryft, hy reeden-twifte, uyt loutere eergierigheyd en hoogmoed, (φιλοτιμότερον) om zich daar door ten toon te ftellen, van de eenigheyd en drieëenigheyd Gods, (*g*) en hy voegde daar noch by, dat de Zoon van gelyke eer en van een gelyk weezen met de Vader was. (*h*) Nu was het wel te wenfchen geweeft, dat alle het onvruchtbaare woorden-gekyf hier meede t'eenemaal begraaven was gebleeven. Maar de *Onderling*, *Arrius*, die by dezelve vergaderinge meede teegenwoordig was, kwam deeze ftellinge zeer vreemt en nieuw te vooren, en dewyle het bekent was, hoe dat *Sabellius* voor deezen maar een eenig Goddelyk weezen, en maar drie onderfcheydene naamen daar aan toegeëygent hadde, zoo meende hy, dat *Alexander* deeze verouderde dwaalinge nu weeder op de baan bragt. Hier door ging nu het woorden-twiften, tuffchen deeze beyde heftig aan, het geene wel met een zeer flechte grond aan de nyd van *Arrius* alleen werd toegefchreeven. Want *Arrius* wilde maar alleen de gewaande doolinge van *Sabellius* in 't eerfte teegenfpreeken, en befloot alzoo: *Indien de Vader den Zoon geteelt heeft, zoo moeft de Zoon dan ook noodzaakelyk een aanvang zynes weezens gehad hebben; en vervolgends moeft 'er dan ook eens een tyd zyn geweeft, waar in de Zoon niet geweeft was, en dat hy ook dierhalven zyne zelfftandigheyd daar uyt hadde, wat voor heene niet geweeft was.* (*i*)

Jaar CCC. tot CD.

Van de Drieëenigheyd.

7. *Alexander* nu, hadde veellicht wel moogen wenfchen, dat hy dierlyken voorftellinge nooit gedaan hadde. Door dien hy, na alle omftandigheeden, by zulke driftige hertstochten, de teegenwerpingen van *Arrius* weynig of niet konde oploffen. Om deeze reede kreeg *Arrius* ook wel de meefte toeftemminge der vergaaderinge, waar door hem ook de eerfte niet anders wift te helpen, als, dat hy zyn *Biffchoppelyk* gezag teegens *Arrius* zoude gebruyken, en dewyle hy hem tot geen ftilfwygen konde brengen, dat hy hem dan door de kracht van zyn gezag zoude dwingen, om zyn gevoelen aan te neemen. Nu mocht *Arrius* licht noch wel eer tot een ftilzwygen verftaan hebben, als dat hy zonder eenige behoorelyke overtuyginge, zich aan eens anders gevoelen zoude moeten onderwerpen. Om die reede dan, en dat hem in 't eerfte genoegzaam een ieder gelyk gaf, en byviel, en wel inzonderheyd zulke Mannen, die van weegen haare godzaaligheyd en welfpreekentheyd bekend waaren, gelyk de Schryvers zulks eenpaarig en klaar melden, zoo wierd die zaak daar door terftont overal ruchtbaar en bekent. Te *Alexandrie* zelfs ftemden hem, onaangezien het geweld en gezag van *Alexander*, wel zeeven *Onderlingen*, en twaalf *Diakonen* toe, en van de buytenlandfche, de meefte *Biffchoppen* in *Egypten*, *Libye*, en het bovenfte deel van *Thebaïs*, booven alle, de bekende *Eufebius* van *Nicomedia*. (*k*) En daar meede ging dan het ftryden en woorden-twiften door de gantfche weereld, eerft recht aan, daar het vernuft, met haare befpiegelingen, zich in de goddelyke geheymeniffen mengde, en de *difputeerzuchtige* haare vreugde zaagen, om dat ze nu eens wat te kibbelen hadden gekreegen. *Alexander* nu liet zich hier by niet traagelyk vinden, zocht door fchryven de andere op zyn zyde te brengen; en zette het in de Stad *Alexandrie*, op *Arrius* fcherp toe. Hy nam het in geen

Aanhangers van Arrius.

Alexander vervolgt Arrius.

(*g*) Socrates I. c. 5. (*h*) Theodor. I. c. 2. (*i*) Socrates. (*k*) Sozomenus I. c. 15. II. c. 27. Socrat. I. c. 6. Theod. I. c. 4.

Jaar CCC. tot CD.

geen bedenken altoos, om hem, als eenzydig, en als partye, te veroordeelen, en voor een Ketter te verklaaren, onaangezien het recht hier van alleen maar aan de gantsche Kerk toekwam. Hy joeg hem, beneevens zyne vrienden, met geweld ter Stad uyt; zoo dat zich *Arrius*, in zyne brieven, over zwaare vervolgingen zeer beklaagt, om dat hy hem vlak teegen zyn geweeten niet wel vleyen kon. (*l*) Te meer noch, nademaal *Alexander* teegens hen zeer hart uytvoer, die hy by een ieder een uytscholt voor goddelooze lieden, vyanden van *Christus*, ja voorloopers van den *Antichrist*: en haar zoo onzacht bejeegende, dat hy de twist zelfs daar door maar des te erger maakte. Want *Eusebius*, die van *Alexander* inzonderheyd wierd aangetast, was toen ter tyd in een zeer groot aanzien, en dewyl hy de getuygenissen van hem niet wilde laaten gelden, zoo maakte hy zyne zaaken daar door maar des te slimmer. Ja de gemeene Man, was, door het smaad aandoen en schelden van *Alexander* zoo zeer getergt, dat ook de Heydenen zelfs met dit onderlinge gekyf den spot dreeven, en op haare tooneelen opentlyk het *Christendom* uytlachten, en te schande maakten. (*m*)

Eusebius van Nicomedia.

Constantinus.

Zend Osius na Alexandria.

En laakt de twist.

8. Alle deeze zaaken nu kwaamen *Constantyn* wel haast ter ooren, die zich daar over zorgvuldig willende toonen, *Osius*, een Bisschop van *Corduba*, die toen ter tyd zyne Gemeente verlaaten hadde, en zig te *Constantinopolen* ophield, naar *Alexandrie* toe zond, met brieven aan beyde de partyen. Waar inne hy, onder andere zaaken, *Alexander* voor hield, dat hy een onnodig vraagstuk by de Ouderlingen hadde voortgebragt, daar deeze ongelukkige stryd uyt was ontstaan. Waarom hy ook verder, met veele reedenen, die geene, welke anderen tot een voorbeeld van liefde en eendragt moesten zyn, tot vreede vermaand, en haar leerd, zulke onnutte vraagen en woordkrygen liever voorby te gaan, en niet eens, tot oeffening, en (gelyk de schooltwisters spreeken) *exercitii gratia* op de baan te brengen. Nademaal het zulke hooge en ondoorgrondelyke geheymenissen bevat, die, nog met het vernuft begreepen, nog in zeekere woorden of meeningen bepaald konden werden. Waar door dan by de lieden maar alleen lasteringe, of gekyf, en ergernis moest ontstaan: en daar by kreeg *Alexander* met eene een taamelyk scherpe verwytinge, dat hy alzoo terstond op zyn eyge gezag, zonder de scheydinge van een onzydig Rechter af te wachten, met het verketteren, en voor een *Antichrist* te schelden, zoo zeer uytgevaaren hadde. Want *Constantyn* schreef wel uytdrukkelyk, dat'er geene nieuwe ketterye altoos in den Godsdienst was ingevoerd, maar dat ze alleenelyk om geringe oorzaaken, ja bloote woorden streeden; dat ze dog de arme Gemeentens daarom zo niet moesten zoeken te verdeelen en na haar eyge welgevallen omleyden. Dit paste de kinderen en het gemeene volk beeter, als haar, die verstandige mannen en *Priesters* wilden zyn: het waaren maar verzoekingen des Duyvels, daar men zig wel voor diende te wachten. Daarom zouden zy zig dog weeder te zaamen verdraagen, en zig voor de *Heydensche Wysgeeren* schaamen, die malkanderen, om hunne verscheydene meeningen in geenen deele zoo heftig te schande maakten, en vervolgden, als zy deeden. (*n*) Dit schryven nu heeft de *Keyzer*, buyten alle twyffel geenzins na het gevoelen van *Eusebius* van *Nicomedia* ingesteld, ook niet, na dat van *Osius*, want die beyde zouden deezen stryd voor gewichtig en gevaarlyk hebben uytgegeeven, gelyk als ook hier na geschiedde: maar de verbitterde Geestelijkheyd, moest zelfs ook van deezen nog ongedoopten

Hy vermaant ze alle beyde tot vreede.

(*l*) Epiphanius hær. 69. Theodor. l. c. 5. (*m*) Socrat. 1. c. 6. (*n*) Socrat. l. c. 7. Eusebius II. V. C. M. 66. 67. Sozom. l. c. 16.

Jaar CCC. tot CD.

doopten *Catechismus-scholier*, een harde les, by haare openbaare ongerechtigheyd, gaan haalen; welke echter zoo t'eenemaal vruchteloos was, dat ze daar en teegen altoos van het kwaad tot het erger verviel.

9. Zoo scheen 'er dan nu, volgens het gevoelen deezer *Bisschoppen*, geen naader middel overig te zyn, als het beroepen van een algemeen *Concilium*, dog helaas! met nog veel flegter uytwerkinge. Want men kon nu reeds al te vooren licht zien, dat de andere partye zich nimmermeer tot eenige vreede zoude inlaaten, zoo wanneer deeze alles zoo uyttermaaten eenzydig kwam aan te stellen en af te doen, maar, dat ze veel eerder, na het weeder bekoomen van hunne voorige vryheyd en magt, alles weeder zoude omstooten, wat men voor heene gemeend hadde vast gesteld te hebben, gelyk als ook hier na met 'er daad geschiedde. Nu mocht niet alleen *Osius*, na zyne te rugge komste, als van *Alexander* ingenoomen zynde, *Arrius* by den *Keyzer* zeer swart gemaakt hebben, maar hy kreeg ook de geheele overige Geestelijkheyd wel haast op zyne zyde, gelijk als hier na de *Arriaanen*, *Constantius* weeder na haar believen hebben gehad. Hierom bekennen de oude zeer gaarne, dat *Alexander*, als de aanvoerder der eene partye, den *Keyzer* daar toe opgehitst, en voor de toebereydzelen van het *Synode*, goede zorge gedraagen hadde. (*o*) Verders, dat het zelve t'eenemaal volgens de meeninge, en het voorschrift van deezen *Priester*, is gehouden geworden. (*p*) Vervolgens loochenen ook de leeden van het *Concilium* zelfs niet, dat zy, van de zaaken van *Arrius*, als die nu reeds al verworpen en gedoemd was, oordeelden, en dat ze alzoo maar, door haare meenigte en gezag, de uytspraak eenig nadruk wilden byzetten. (*q*) De weynige meedestemmers, welke nog by de meeninge van *Arrius* bleeven, wierden dan van de grootte meenigte hunner partyen t'eenemaal overstemt, en moesten alzoo wel noodzaakelyk ongelyk hebben, waar van 'er ook maar zeeventien teegenwoordig waaren. (*r*) Andere twyffelen zeer, of *Arrius* zelfs daar wel eens is by geweest, door dien hy, uyt haare maniere van uytschryvinge, en andere toebereydzelen en raadslaagingen van de teegenparty, de reekening heel ligt maaken kon, hoe men aldaar met hem zoude handelen. Ten minsten vind men niet een eenig woord, van dat hy op het *Synode* iets heeft derven of willen voortbrengen, daar hy te vooren, by onderscheydene andere t'zaamenkomsten *Alexander* wel onbeschroomd hadde derven bejeegenen. Zoo dat het derhalven hier t'eenemaal aan onpartydige rechters, en aan andere rechtmaatige weegen, om eenige geschillen by te leggen, in alles heeft ontbrooken.

Of 'er Arriaanen in 't Concilium geweest zyn of niet; en of 'er Arrius zelfs wel is by geweest.

10. Daar en teegen nu waaren 'er van de andere zyde wel ettelyke honderd *Bisschoppen*, die de partye van *Alexander* waaren toegedaan, ik zwyge nog van de *Ouderlingen*, *Diakonen*, en andere, die op alles gaarne *Ja en Amen* zeyden, alhoewel de Schryvers het ook al in deeze omstandigheeden, gelyk als in veele andere, heel niet met malkanderen eens zyn: om dat eenige maar 250 *Vaders* noemen, (*s*) andere 200, (*t*) eenige 300, (*u*) weederom andere 367; (*x*) en zommige 232, (*y*) dog niemand heeft het getal van hen hooger gebragt, tot dat *Athanasius*, en na hem andere, wel van 318 Bisschoppen gezegd hebben. (*z*) Hier teegen

Hoe veele Bisschoppen daar wel geweest zyn.

(*o*) Epiphanius hær. 68. (*p*) Rufin. 1. cap. 1. (*q*) Epist. Syn. Nic. ad Alex. Socrat. 1. c. 9. Theodor. 1. c. 9. (*r*) Rufinus 1. c. 4. Socrat. 1. c. 8. Theodod. 1. c. 4. 7. Sozomenus 1. c. 20. seq. Gelasius Cyzicenus lib. 1. Hist. Con. Nic. c. 7. (*s*) Eusebius III. Vit. C. M. c. 9. Philostorgius II. c. 7. (*t*) Eustathius. Antiochenus ap. Theodor. 1. c. 8. (*u*) Constantius M. ap. Socrat. II. c. 9. Gelasius Cyzicensis. l. c. (*x*) Auctor compilationis Chronologicæ. (*y*) Auctor συναγωγῆς συνόδων, & Dorotheus Monembasius Synopsi Histor. Græco-barbara. (*z*) Athanasius ep. ad Afric. Rufinus lib. 1. c. 1. Theodoritus l. c. 7. Ambros. l. 1. de fide ad Grat. Proleg. Epiphan. hær. 69. Hilarius l. adv. Const. Gregor. Nazian. Orat. in Athan. Concil. CPtanum 1. c. 1. Chalcedon. Act. 11.

Jaar CCC. tot CD.

nu willen *de Oosterſche Schryvers* de zaak nog al aanzienelyker maaken, en tellen 'er wel over de 2300, (*a*) of ook 2048 Biſſchoppen, daar onder 1982, of, na de reekeninge van deeze laatſte, 1730 *Arriaanen*, en de andere 318. maar rechtgeloovige, zyn geweeſt, die daarom ook de *Engelen Gods*, en de ſterren gelyk geweeſt waaren. Welke het dan ook by *Conſtantyn* zoo hadden weeten te bekuypen, dat het oordeel over de verſchil-punten niet na de meeſte ſtemmen gegaan was, maar, dat haare meeninge met geweld wierd doorgedrongen. (*b*) Ik wil hier nu niet zeggen, hoe de liefhebbers der menſchelyke ſtellingen groote geheymeniſſen in het getal der *Vaders* gezocht hebben. Daar eenige die met het getal van de 31 knegten van *Abraham* vergelyken, welke de *Kooningen van Sodoma en Gomorrha* geſlaagen hebben. (*c*) Andere geeven, zonder eenige grond, voor, dat 'er daarom zoo veele van haar hadden moeten zyn, door dien 'er, van de geboorte *Christi* af, tot dien tyd toe, net 318 jaaren verſtreeken waaren, (*d*) daar het juyſt 325 jaaren waaren. (*e*) Desweegen zy het ook te vergeefs voor een heylig getal, dat vol van geheymenis was, en het *Synode* zelfs, voor eene geheymenisryke en *Myſtyke* of verborgene verzaamelinge, uytgeeven. Ten minſten is het gewis, dat het getal der Geeſtelykheid in dit *Concilium* zeer groot is geweeſt; waar in een ieder, by zulk een nieuw bedryf, gaarne zyn, en zig by den *Keyzer*, en by het Hof, te gelyk wilde aangenaam maaken. Gelyk dan de *Keyzer* haar alle ook heerlyk onthaalde en ſpyſde, en ook hier na beſchenken liet. Waar by *Euſebius*, als iets aanmerkenswaardigs gedenkt, dat niet een eenig Biſſchop van die gaſterye is afgegebleeven. Het geene ook zonder dat wel licht te gelooven was, wanneer men den aart van zoodanige lieden maar een weynig kent. Ondertuſſchen is het wel te vermoeden, dat de Ketters heel bezwaarlyk tot zulk eene genaade zyn toegelaaten geworden.

Zeldzaame gevoelens hier van.

Conſtantyn onthaalt de Geeſtelykheyd.

Byzitters.

11. Gelyk als zich nu deeze maar alleen op des Keyzers genade en macht, en op de groote meenigte van haare partye, verlieten, zoo was het verders zoo meede geleegen, dat zy die groote lof wel niet verdienden, die haar hier na van de rechtgeloovige wierd gegeeven. Want, voor eerſt gaaven zy haare twiſt-zucht en ſtrydigheeden, om de voorzittinge, inkomſten, en diergelyke nietige dingen, maar al te duydelyk aan den dag, wanneer zy, al aanſtonds en in 't begin, by den *Keyzer* met hoopen liepen, en malkanderen zelfs, om allerhande beuzelachtige oorzaaken, heftig aanklaagden. Waar by zy dan, gelyk het de Schryvers ook niet loochenen, meer op haare eygene zaaken, als daar op zaagen, waarom zy aldaar gekoomen waaren. (*f*) En dit was zulk een leelyke daad, wanneer deeze rechtgeloovige onder elkanderen zoo kinderlyk keeven, dat ook eenige die veel liever de *Arriaanen* wilden toeſchryven, by aldien de bekentenis der *Hiſtorien* niet dan al te klaar was. (*g*) *Conſtantyn* bediende zich ondertuſſchen ook meeſterlyk van deeze goede geleegenheyd, om lof voor zich zelfs by de Geeſtelykheyd te verkrygen, hy vleydde haar heel zeer, en zeyde onder anderen, God had de Prieſters den Leeken tot Gooden voorgeſtelt, op dat niemand haar zoude veroordeelen, maar, op dat zy alle menſchen moeſten oordeelen; en daarom zouden zy zich maar van God zelfs laaten oordeelen. Waar meede

Haare twiſt-zugt.

Vleyerye van Conſtantyn.

(*a*) Patricides in Hiſtor. Eccl. & Elmacinus apud Hottingerum lib. II. Hiſtor. Orient. c. 2. & Hiſt. Eccl. c. IV. p. 172. (*b*) Eutychius Alexandrinus Origen. Alex. Tom. I. p. 438. ap. Pocokium. Joſephus Ægyptius Præf. ad Concil. Arab. & Iſmael. Ibn. Ali Mahummedanus ap. Seldenum Comm. in Eutych. (*c*) Fauſtus Rhegienſis. (*d*) Dorotheus l. c. (Euſebius III. Vit. C. M. c. 14. (*e*) Scaliger. Petavius. Ricciolius. Pagi. (*f*) Euſebius ib. c. 12. Rufinus I. c. 2. Socrat. I. c. 5. Sozom. I. c. 16. (*g*) Noviſſimè Fleürus lib. VIII. H. E. c. 8. p. 112.

meede hy ook alle hunne klaagschriften in 't vuur wierp, dewyle hy zig zelfs, zonder twyffel, heymelyk schaamde, weegens het ergerlyke bedryf deezer lieden: verders streeden alhier de wellusten in haare geleederen, en verwekten zoo veele booze dingen, daar ze zich by de overtollige pracht en gasteryen aan 't Hof wel mestten, dat ze zich daar na, tot de grondelyke onderzoekinge der zwaare hoofd-strydigheeden slecht genoeg konden schikken. Waarom ook alles daar na zoo ellendig afliep, dat zich geringe Wysgeeren zelfs teegens groote *Bisschoppen* dorsten aankanten, en haar zoo pal wisten te zetten, dat zy niet een woord meer daar op konden antwoorden. Aangezien de Schryvers zelve gaarne belyden, dat een zeeker *Wysgeer* van niet een eenigen *Bisschop* weedersprooken heeft konnen werden, tot dat eyndelyk een eenvoudige Leek meedelyden kreeg, dat'er, onder zoo veele voornaame Kerken-leeraars niet een eenige teegen den Man op mogt. Alwaar hy, met zyn eenvoudig geloove, hem dan overwonnen, en daar meede te gelyk beweezen heeft, hoe het aan alle deeze Bisschoppen te zaamen, zoo wel aan weereldlyke geleerdheyd, als aan Goddelyke wysheyd en geloove, gantschelyk hadde ontbrooken. (*h*)

Jaar CCC. tot CD.

Der Bisschoppen onweetenheyd.

12. By aldien men de vertellinge van *Gelasius Cyzicenus*, aangaande deeze twistreede, maar wel wil inzien, zoo zal men hier met handtastelyke teekens konnen vermerken, hoe ellendig de Bisschoppen deezen Wysgeer hebben bejeegent. Wanneer deeze dan vraagde, waar uyt men bewees, dat de *H. Geest* een waare God was, zoo zoude het gantsche *Synode*, onder anderen, dit tot een grond hebben bygebragt: (1) *Dewyl 'er in een zeeker boek, de opneeminge van Moses genaamt, Michaël den Engel, tot den Duyvel zeyde, wy zyn alle van zynen H. Geest geschaapen.* Verders, (2) dewyl by *Esaias* aan 't XLVIII. cap. staat: *Des Heeren hand heeft dit alles gemaakt*, daar men door de hand den *H. Geest* moest verstaan enz. Daar dan de *Wysgeer* op antwoordde, dat hy van het gedagte boek nooit iets het minste gehoort hadde, en dat hy het derhalven ook niet konde aanneemen. Op het andere heeft hy ook bewys gevordert, naamelyk, hoe de hand Gods de H. Geest was, enz. Door welke ongerymde bewyzen de ongeloovige meer gesterkt, als overtuygt zyn geworden. Andere openbaare teekens der groove onweetenheyd, geeven zig in veele bedryven en besluyten van dit *Concilium* te kennen, zoodanig zelfs dat eenige van de Oude geen bedenken altoos genoomen hebben, om de leeden van het zelve, als onervaarene, ongeleerde, en onweetende *idiooten* voor te stellen. (*i*) Het geene weeder andere verdriet, die dit daar meede wilden weederleggen, dat *Eusebius* een zeer geleert Man, ook daar by was geweest. Daar echter niet alleen deeze meestendeels de *Arriaanen* is bygevallen, maar ook wel voornaamelyk in weereldlyke geleertheyd iets gedaan hadde. Ik swyge noch, dat deeze zelfs bekennen, hoe geen van alle deeze Bisschoppen, en alzoo ook geen *Eusebius*, teegens een eenig *Wysgeer* iets heeft konnen uytrechten. (*k*) Zoo heeft ook, booven dit, *Athanasius*, in zyne t'zaamenspraak met de *Arriaanen*, het goede beste moeten doen, en de oude *Bisschoppen* verweeren, schoon hy toenmaals noch maar een *Diaken*, en daar booven na zyne *studien*, een *Regtsgeleerde* was. (*l*) Waar door men hem hier na ook voor de rechte grond-steen van dit *Synode* heeft gehouden.

Twistreeden met een Wysgeer.

Athanasius.

13. Dat verders dit *Concilium*, door dien het uyt zulke leeden bestond,

Haare rechtgeloovigheid.

(*h*) Rufinus I. c. 3. (Gelasius I. c. 10.) (*i*) Sabin. in Collect. Can. Concil. ap. Socratem I. c. 8. 9. (*k*) Socrat. (*l*) Sulpic. Sever. lib. II. Sozom. VII. 8. Theodor. II. 15.

Jaar CCC. tot CD.

ſtond, niet in het rechte waare geloove gegrond was, en alzoo niet met waarheyd rechtgeloovig te noemen is, zulks blykt klaar uyt veele bekenteniſſen van verſtandige mannen. Ik wil nu niet zeggen, dat de andere *partye* aan de nieuwe opgebragte *termen* en verklaaringen der Goddelyke geheymeniſſen zig heevig heeft geſtooten, en niet heeft konnen gelooven noch vinden, dat die waarelyk in de ſchrift gegrond waaren, waar over zy ook geduurig klaagden, dat men aan deeze zyde de oude *Sabelliaanſche* dwaalinge weederom hadde ingevoerd. Dog ik wil hier maar alleen gedenken, hoe dat echter die zwaare dwaalinge, aangaande het verbod van den echt, by de Kerken-dienaars, van alle de byzitters toenmaals eenpaarig ingevoert zoude geweeſt hebben, by aldien *Paphnutius* alleen daar niet teegen *geproteſteert* hadde. (*m*) Zoo laaten de Godgeleerden het ook niet gelden, wanneer 'er in de 19de *canon* of *reegel* van dit *Concilium* gebooden werd, alle die geene weeder te doopen, die van de Leere van *Paulus van Samoſata* overkwaamen. En niet minder, het geene de 12de *canon* hebben wil, dat die geene niet weederom een Soldaat mag werden, welke zich daar eens van los heeft gemaakt. Ja, daar zoude wel weynig of niets van alle die groote roem overblyven, die men by veele van dit *Concilium* vind, by aldien men alle deſſelfs ſtellingen en beſluyten, na de geopenbaarde Goddelyke waarheyd, ter deege zoude willen onderzoeken. Zy, de *Patres* zelfs, maakten haare uytſpraaken alleen daar door geloofwaardig en onbedriegelyk, waar meede men verbonden zoude zyn, om haar in alles te moeten gelooven, om dat ze zig zelfs, en haare vergaaderinge, voor de eenige waare Kerke uytgaaven, op welke de *H. Geeſt* ruſtte, en door welke hy ſprak. (*n*) *Conſtantyn* zelfs nu, zoude het beſluyt van dit *concilium*, teegens de *Ariaanen* aangenoomen hebben, als of het God zelfs hadde uytgeſprooken, by aldien men *Rufinus* wil gelooven. En de andere, inzonderheyd de *Grieken*, geeven dit *Synode*, onbeſchroomdelyk voor goddelyk, van God ingegeeven, en θεόπνευστον, uyt; ze hielden het ook, als een goddelyke, algemeene, en onweederſpreekelyke richtſnoer van het geloove, voor gantſch onbedriegelyk. (*o*) Ja *Gregorius de Groote*, en andere, onder de *Latynen*, zetten het, neevens de *H. Schrift*, in eene gelyke waarde en kracht, het geene de Keyzer *Juſtinianus* in zyne wetten ook al opentlyk gedaan heeft. Zoo wyt was de Geeſtelijkheyd toenmaals al van het waare richtſnoer des geloofs afgeweeken, dat zy, door haare eygene inzettingen, die van God zelfs geheel en al vergaaten, en zig zelfs in Gods plaatze op den throon ſtelden. Hoe zeer nu alle deeze openbaare grouwelen de andere partyen moogen geërgert en te rugge geſtooten hebben, is licht te begrypen: nademaal deeze zich altyd op de klaare getuygeniſſen der *H. Schrift* gewoon waaren te beroepen, en van hen iets diergelijks, weegens hunne nieuwe opgebragte woorden, afvorderden, en dierhalven ook van hen niet overtuygd konden werden. Zoo dat het daar na ook uyt alle de omſtandigheeden onloochbaar is, dat 'er op dit *concilium*, maar alleen rechte ellendige, en vervallene Leeraars zyn geweeſt, ſchoon zy het pit van de gantſche kerk mochten heeten te weezen.

Dwaalingen van dit Concilium.

Vrye ſtaat der Prieſters.

Onbedriegelykheyd beveſtigt.

De Directeur van het zelve Concilie.

14. Wanneer we nu verder den *directeur* of beſtierder van dit *Concilium* eens aanzien, zoo ſtond het daar meede ook vry ſlecht geſchaapen.

De

(*m*) Gelaſius l. c. Socrat. 1. c. 8. Sozom. 1. c. 22. (*n*) Diatopſi VII. ap. Gelaſium 1. c. 31. (Rufinus 1. c. 6.) (*o*) Athanaſius ep. ad Epict. Epiſc. Cor. & ad Epiſc. Afric. it. de Syn. Arim. & Seleuc. Gregor. Naz. Or. in Athanaſ. Ambroſius lib. 1. de fide Proleg. Concil. Epheſ. & Chalcedon. in Actis & Epiſt. Synodica. Apollinaris epiſt. ad Baſil. M. ap. Cotelerium Tom. 11. Mon. Gr. p. 91. (Gregorius M. lib. ep.) Juſtinianus Novell.

De *Keyzer* was, na zyn perzoon, zelfs noch ongedoopt, hy kwam maar zoo eeven van het vermoorden van zyn eyge Swaager *Licinius* te rugge, hy liet zich ook van de *Biſſchoppen* t'eenemaal regeeren, zoo als zy wilden, en hy deed, haar ten gevalle, de onverantwoordelykſte dingen, gelyk als wy nu haaſt naader zullen zien. Het geene ook daar door openbaar is, door dien hy zoo haaſt van zin weeder is verandert, en op de uytſpraak van het verſchil heel hart heeft gedrongen, dat hy noch kort te vooren als heel onverſchillend aanzag. De Geeſtelykheyd nu hadde het byzonder goed te doen, om dat hy haar niet dorſt ſtooren, door dien hy noch niet gedoopt was, en alzoo noch geen volkoomen Chriſten kon genaamd werden, en ook nog niet wilde gedoopt zyn, nademaal hy zyn eygen belang daar in vond. Waarom ook een zeeker *Hiſtorie Schryver* zeer wel daar van ſpreekt; zeggende, de *Keyzer* heeft het beſluyt der *Biſſchoppen* zoo maar aangenoomen. (*p*) Aangaande de geeſtelyke zaaken wierd *Oſius* van de meeſte voor *Preſident* aangenoomen, door dien hy in deeze verſchillen wel het meeſte te doen hadde, en alzoo de beſte weetenſchap daar van hadde gehad. Nu wil ik niet zeggen, hoe de *Papiſten* haare heerſchappye hier door zoeken te bekragtigen, voorgeevende, dat *Oſius* in plaats van *Paus Silveſter*, het bewind daar van heeft gehad. (*q*) Want deeze dwaasheyd vervalt van zig zelven, door dien zy niets, als maar alleen in ſchyn, aan te wyzen hadde, en dat 'er ook na de bekenteniſſe van alle oude Schryvers, twee *Roomſche Ouderlingen*, naamelyk *Vitus* en *Vincentius*, daar by geweeſt zyn. (*r*) Doch dit is veel noodiger aan te merken, wat hier boven van deezen *Oſius*, en van zyn beleyd, en wel inzonderheyd van zyn afval tot de *Arrianiſterye* is verhaalt, voor zoo verre hy als een *Opper-beſtierder* van het *Concilie* was aan te zien. Daar *Euſebius* in teegendeel wel uytdrukkelyk van veele προέδροις of *Preſidenten* van dit *Synode* gewag maakt, en buyten dat ook den geenen, die den *Keyzer* eerſt hadde aangeſprooken, en die het woord voor haar allen hadde gevoert, niet eens by zyn naam noemd. Om welke reede eenige hem ook voor *Euſtathius* van *Antiochie* houden, (*s*) andere voor *Alexander*, (*t*) en zommige weederom, voor *Euſebius* de *Hiſtorie Schryver* zelfs. (*u*) Het is wel te vermoeden, en uyt de hoedaanigheyd der zelve *Biſſchoppen* in 't algemeen, wel te beſluyten, dat de eene den ander niet heel gaarne wilde wyken, by aldien de *Keyzer* zelfs met zyn gezag, de eene niet voor den ander geſteld hadde. Waarom men ook heel wel aanmerkt, dat *Euſebius* zelfs uyt nyd, *Euſtathius* niet heeft willen noemen, door dien hy voor hem tot het Biſdom van *Antiochie* was verkooren. (*x*) De *Keyzer* nu zoude zelfs den yver en afgunſt deezer *Biſſchoppen* onder malkanderen, weegens de voorzittinge, en andere ongeleegenheeden, wel hebben willen verhoeden, waarom hy ook deeze yverige en heete hoofden zoo dikmaals en zoo beweegelyk tot eene onderlinge vreede hadde vermaant, en al voort in 't begin des *Conciliums* begeert, dat een ieder zyn vrye ſtem daar in zoude hebben; het geene echter heel ſlecht in acht genoomen wierd, gelyk als het eynde van het *Concilium* ook wel heeft doen zien. (*y*) Want het gekyf der Geeſtelykheyd ging zoo aanſtonds alle maat zoo verre te booven, dat

Jaar CCC. tot CD.

Conſtantyn, Zyne gebreeken.

Oſius.

Yver der byzitters.

(*p*) Sulpicius Sever. lib. II. (*q*) Baronius Ann. CCCXXV. n. 20. Spondanus ad H. A. Perronius. Valeſius ad Socr. Maimburgius de vera Eccl. c. 9. (*r*) Sozom. Trip. Hiſt. II. c. II. Euſebius III. Vit. C. M. c. 7. Acta Concil. Nicen. (Euſebius III. c. 13.) Ibid. c. II. (*s*) Theodor. l. c. 7. (*t*) Mopſveſtenus ap. Nicetam Choniatem Theſaur. Orthod. Fid. lib. V. c. 7. (*u*) Sozomen. l. c. 18. (*x*) Baronius l. c. n. 54. (*y*) Ambroſius ep. 32. Socrat. l. c. 8. Sozom. l. c. 17. Theodor. l. c. 7.

Jaar CCC. tot CD. de Keyzer genoeg daar meede te doen hadde, en echter geen goeden uytslag altoos daar van te gemoed kon zien. (z)

15. Verders werd 'er wel, als een groote grond van lof, eenig gewag gemaakt, dat 'er zommige *Bekenners* op het *Concilium* meede teegenwoordig geweest zouden zyn, naamelyk, *Paphnutius* en *Spiridion*. De eerste zoude noch onder de *Heydensche* vervolgingen, een oog verlooren, en in de Bergwerken gearbeyd hebben. (a) Doch het is ook van hem met eene niet te loochenen, dat hy de *Secte* der *Meletiaanen* is toegedaan geweest, die teegen *Alexander*, en zyne partye, was aangekant, en die ook van het *Concilium* zelfs zyn veroordeelt geworden. (b) En dit is wel zoo veel te zeekerder van hem, door dien hy het gantsche *Concilium*, aangaande den Echten-staat der Priesters, heeft teegengesprooken, alwaar zy hem, zonder twyffel weegens zynen ouderdom en aanzien, wel iets meer als anders hebben toe gegeeven; maar inzonderheyd, om dat zy wel zaagen, dat *Constantyn* zelfs hem, van weegen zyne uytgestaane smerten, in eene groote waarde hield. De andere, *Spiridion*, zoude na de meeninge van zommige Schryvers, maar een Leek zyn geweest, die de *Bisschoppen* zoo beschaamt maakte, en den *Wysgeer* alleen den mond gestopt heeft, na dat die alle hem niets meer wisten te antwoorden; (c) zoo dat zich alzoo het *Concilium* van deeze beyde eygentlyk heel weynig te beroemen hadde, en noch veel minder, haare verdiensten of gezag heel zeer aan te neemen, door dien het by na altyd van haar gevoelen eerst is afgegaan, dat daar na weeder door hen moest verbeetert werden. Dat ook de teegenwoordigheyd van deeze *Bekenners* tot de geloofwaardigheyd van het *Concilium* zelfs niets altoos doed, zulks blykt ook daar uyt, dewyl de *Arriaanen* desgelyks ook zulke Martelaaren op haar *Concilium* hebben gehad, naamelyk, *Theodorus* van *Perinthus*, die onder *Licinus* te *Heraclea* hadde geleeden. (d) En dit nu is van de leedemaaten deezer Kerkelyke vergaaderinge aan te merken.

Paphnutius.

Spiridion.

Handelingen van het Concilium.

16. Wat nu haare verrichtingen, en desselfs inzichten aangaat; alles was daar op maar alleen aangezien, dat de andere partye t'eenemaal verworpen en veroordeeld zoude werden, en zulks wel, zoo als het de naam moest hebben, op den naam van alle de *Catholyke* Kerken. Die geene nu, welke, onder de *Bisschoppen*, zig daar toe niet wilden verstaan, werden van de Schryvers onderscheydentlyk genaamd. Zommige gedenken maar alleen van vyf der zelve; (e) eenige van 22 zulke mannen, en zo voort. Dit is altoos ten minsten gewis, dat men op het *concilium* zelfs eenen zonderlingen ernst en yver teegens de partye der *Arriaanen* heeft laaten blyken, dat ook de meeste der zelve, uyt vreeze voor de gedreygde vervolgingen, en weegens den afschuwelyken oproer, die de rechtgeloovige verwekten, (f) het *concilium* hebben onderschreeven, en, dat zy ook wel het woord ὁμοιούσιος, (*homoiousios*) daar tegen over schreeven, en de toenmaals opgestelde belydenisse des geloofs wel meede toestemden, doch egter geenzins, de ballingschap van Arrius, die aldaar ook met eene over hem was beslooten en vast-gesteld. Want *Eusebius* van *Nicomedia*, en *Theognis* van *Nicæa*, *protesteerden* wel uytdrukkelyk daar teegen, en ze wierden daarom ook van haare Gemeentens verdreeven. (g) Maar het ging daar zoo onordentelyk meede toe, dat men het boek van *Arrius*, genaamd *Tha-*

Het onderschryven der Arriaanen van het Concilium.

Zy werden verjaagt.

(z) Eusebius III. V.C.M. Socrates l.c.8. Theodorus l.c. (a) Socrat. I. c. 8. Sozomen. I.c.10. (b) Epiphan. hær.69. (c) Martyrol. Rom. d. 9. Kal. Jan. (d) Gelasius lib. II. c. 7. Theodor. II. c. 8. (e) Socrat. I. c. 9. Theodor. I. c. 8.9. Politia Patrum ap. Photium Cod. Bibl. (f) Theodoritus I.c.7. (g) Idem c.8.9. Philostorg. I. c. 10. Sozom. I. c. 21. Socrat. I. c.14. Nicetas Thesaur. Orthod. V.c.8. Sulpic. Sever. II. c.50.

Thalia, gantsch niet wilde laaten leezen, waar uyt echter zyne stellingen en gronden wel het beste hadden konnen gekend en onderzocht werden. Ja *Athanasius* zelfs betuygd, hoe de *Arriaanen*, op het veelvuldig aanhouden der rechtgeloovige naauwelyks eens ter deege hebben konnen of derven spreeken, door dien men al zoo voort zoo onbezuyst tegens haar hadde te werk gegaan, dat ze wel genoodzaakt wierden om stil te moeten zwygen, en haar onrecht daar door te openbaaren. (*h*) *Eusebius* zelfs was voor heene volkoomen met de *Arriaanen* eens geweest, dog hy wierd daar na wel genoodzaakt, om het weeder te moeten herroepen. Hier teegen wierd *Euzoïus*, een *Diaken* van *Alexandrie*, van zijn ampt afgezet, (*i*) gelyk ook *Carpus*, met *Secundus*, welke *Alexander* te vooren op zyn eyge *Synodus* al gedoemd hadde. (*k*) En daar meede wierd dan den dwang, ontrent geloofs- en geweetens-zaaken, door het gezag des *Keyzers*, en de gantsche rechtgeloovige Geestelykheyd, vlak teegen de klaare Goddelyke wille, en de leere van *Christus* aan, t'eenemaal vast gesteld. Daar zich naaderhand alle *geestelyke tyrannen* op hebben beroepen, wanneer ze zoo veele ongelukken en rampzaaligheeden ten allen tyden in de Kerken hebben veroorzaakt en aangestookt.

Jaar CCC. tot CD.

En afgezet.

27. Onder deeze aanstootelykheeden nu, waar door 'er veele van haar van de aanneeminge van dit *Concilium* wierden te rugge gehouden, was wel de grootste, dat ze zommige nieuw-uyt-gevondene geloofs woorden en *termen* moesten toestaan, die zy echter nergens, in de geheele *Schrift* konden vinden, gelyk als *Athanasius* zulks heel wel aanmerkt. (*l*) Want *Eusebius*, die eerst over deeze woorden zeer verontwaardigd geworden was, betuygd wel uytdrukkelyk, dat 'er op het *Concilium* een zeekere *anathematismus*, of ban-vloek, teegens die geene uytgesprooken was geworden, welke eenige diergelyke woorden gebruykten, die in de *Heylige Schrift* niet stonden, als waar door de Gemeentens maar verwert en tot scheuringen wierden bewoogen. (*m*) Gelyk als daar ook hier booven al eenig gewag van gemaakt is, dat *Alexander*, door eene nieuwe spitsvinnigheyd deezen grooten kryg eerst gestookt heeft. Niet teegenstaande dit alles nu zoo handelden de *Vaders* zelfs in 't eerste teegen deeze nieuwigheyd, met een gebod, dat met een vloek verzeegeld was, en ze voerden, in dit *Concilium*, de termen, ὀσία of *weezen*, en ὁμοούσιος of *gelijk weezendlijk*, in, alleen daarom, gelyk het de Schryvers ook belyden, om daar door de stoutheyd der Ketteren (welke zich altoos op den *Bybel* beriepen) wat in te toomen, en haare beschuldigingen af te wenden. (*n*) En om die reede gaf men ook daar na allengskens deeze woorden voor duydelyker uyt, (*o*) dewyl men zag, dat de *Arriaanen* daar toe geenzins verstaan wilden, (*p*) om hen in alles daar door reegel-recht te keer te gaan. Daar dan deeze uyt-gevondene woorden als een recht kenteeken wierden, waar door men de zoo genaamde Ketters van de rechtgeloovige konde en moest onderscheyden. Ja men noemde het woord ὁμοούσιος een recht *Sibbolet*, waar door alle rechtgeloovige bekend wierden, en waar meede men, als met een uytgetoogen zwaard, de ketters zelfs het hoofd meende af te houwen, alhoewel het echter noch altyd staan bleef. (*q*) Al wie nu dit woord meede bekende, die wierd voor een goed *Christen*, en voor heylig en zalig uytgesprooken. Zoo volkoomen hing nu het *Christendom*, het rechte geloove, en het werk der zaaligheyd, volgens deeze inzettingen, aan de uytterlyke naspreekinge van het

Nieuwe woorden.

ὁμοούσιος.

Het misbruyk daar van.

(*h*) Athanas. decr. Syn. Nic. adv. Arian. (*i*) Theodor. IV. c. 22. (*k*) Athanas. Apol. II. & Socrat. I. c. 14. (*l*) Sozomen. I. c. 21. Athanas. de Decr. Syn. Nicen. (*m*) Euseb. ep. ad Cæsar. ap. Socrat. I. c. 8. (*n*) Epist. Synod. Antioch. ap. Sozom. VI. c. 4. Theod. II. cap. 28. (*o*) Athanas. l. c. (*p*) Ambrosius lib. III. de fide ad Grat. c. 7. (*q*) Ibidem.

Jaar CCC. tot CD.

het zelve, ja, aan dit eenig woordeke alleen. Al wie daar niet toe verstaan kon, die wierd, als een *onchristen*, ketter, en lasteraar, verdoemd en vervolgd. Ja dit eenige woord was een langen tyd achter een, onder de *Christenen* zulk een twist-appel, waar over dikmaals grouwelyke oneenigheyd, moord, en bloedige oorloogen ontstaan zyn. Waar by dan ook de duyvel volkoomentlyk de meester speelde, en, onder den naam van het rechte geloove, zyn ryk schrikkelyk uytbreydde. Waarom *Lutherus* zelfs ook met groote reede deeze *termen* geenzins heeft willen goed keuren, en, om deeze oorzaak ook, van de *Papisten* veel heeft moeten lyden (Tom. 11. Witteb. lat. fol. 252.)

Verderf daar by.

18. Hoe konden echter deeze ellendige lieden toen ter tyd anders doen, als om enkele woorden met elkanderen over hoop leggen, door dien ze nu al over langen tyd van het waare *Christendom*, en zyn kracht-daadelykheyd, op de uytterlyken schyn en woorden alleen vervallen waaren. De rechtgeloovige wilden met geweld het aanzien hebben, als of zy alleen de eere van *Christus* redden, om dat ze van hem beleeden, dat hy met den Vader *gelyk-weezend* was: maar zy bedachten echter niet, hoe zy den zachtmoedigen en lieffelyken *Heyland* daar door maar te meer onder de ongeloovige smaad aandeeden, wanneer ze zynen uytgedrukten wille, aangaande de liefde der vyanden, en de zachtmoedigheyd, zoo reukeloos t'eenemaal overtraaden. Met mond en pen bekenden zy hem wel voor zulk een groot heer, ze wilden ook andere wel met geweld daar toe dwingen, maar met het herte en met 'er daad zelve, en lieten zy hem geenzins over haar heerschen, en ergerden, met haare onrechtvaardige, en meestendeels ongerymde manieren van doen, de zwakke en ongeloovige booven alle maaten. De andere partye nu kon haar belang onmoogelyk in haaren uytspraak niet vinden, en ze scheen zig wel aan de *Schrift* te willen houden, dog met eene ook haar eyge vernuft te willen op volgen, waar toe *Arrius* ook wel inzonderheyd door zyne *Reede-konst* wierd gebragt. Daar 'er nu van beyde de zyden, van weegen de liefde en vreede zoo zeer gemist wierd, en niemand den ander iets het minste wilde toegeeven, zoo plaagden zy malkanderen zelfs, zonder eenige oorzaak, en deeden elkandere maar vergeefsche moeyte aan. Ondertusschen alhoewel de *Arriaanen* ook al in veele, en inzonderheyd in haare eygene meeningen, zondigden, zoo was dog in de *practyke* zelfs wel het grootste ongelyk by de rechtgeloovige, die zich daar beneevens ook op het uytterlyke geweld verlieten, niet eens denkende, dat het blad haast wel weeder kon omkeeren, en dat de andere partye haar als dan met de zelve maate weeder zoude inmeeten. Het allerschrikkelijkste was, de overgroote ergernis, welke deeze voornaamste Leeraars aan de gantsche *Christenheyd* gaaven, daar alle de oogen op haar alleen gericht, en een *Christelyken* en verstandigen handel en wandel van haar verwachtende waaren, dog niets anders van haar, als loutere ellende en verstooringe ervaaren moesten.

Dwalingen der Ariaanen.

Nieuwigheyd in geloofs formulieren.

19. De andere partye nu klaagde geweldig, dat men haar zulke woorden wilde opdringen, die in de geheele *H. Schrift* nergens geschreeven stonden, en die noch daar en booven van de oude Ketters bedacht waaren, en gebruykt wierden. Daar dog den *Apostel Paulus* zelfs wilde hebben, dat men zig aan het voorbeeld der gezonde leere zoude houden. Zy betuygden ook wel ernstelijk, dat zy alleen de uytdrukkinge der *H. Schrift* tot een grond wilden aan-neemen. *(q)* Nu wilden de rechtgeloovige *Vaders* wel niet toestaan, dat dit woord ὁμοούσιος van de Ketters ooit zouden

Het woord *Homousios*.

(q) Maximus ap. August. init. lib. contr. eum.

zouden zyn gebruykt geworden, en zeyden daarom des te liever, dat de *Niceensche Vaders* dit nieuwe woord *Homoousion* maar alleen teegens de *Arriaanen* hadden gemaakt; gelyk als *Augustinus* en *Fulgentius* wel duidelyk zeggen. (*r*) Zy bekenden ook met eene, dat hier na op het *Ariminense Concilium* dit woord, door dien het zoo uyttermaate nieuw was, niet recht wel is verstaan geworden. (*s*) Want aldaar had de Keyzer *Constantius* het woord οὐσία, als een twyffelachtige en ongegronde maniere van spreeken, welke daar en booven uyt de *Schrift* noch niet eens genoomen was, verworpen, (of hy schoon de zaak zelfs heeft laaten staan.) (*t*) Ondertusschen ontschuldigden zy het echter daar meede, dat dit woord wel eerst nieuw gemaakt, maar de zaak zelfs echter oud genoeg was. Verders, dat men uyt nood deeze stellinge wel wyder hadde moeten uytvoeren, op dat evenwel de leere zelfs niet mochte uytgerceyt werden. (*u*) Gelyk als *Athanasius* ook zelfs bekent, dat hy deeze woorden nergens in de *Schrift* gevonden of geleezen heeft. (*x*) Desgelyks gedenken ook de andere, hoe dit woord altyd van de ergste Ketters is gebruykt geworden, waarom ze ook zulk een afschrik daar van moesten hebben, en de rechtgeloovige daarom *Homousiasten*, *Sabelliaanen*, *Samosatenianen* en *Photiniaanen* noemden. Zoo dat *Hilarius* zelfs van *Paulus Samosatenus* getuygt, dat hy het *Homoousion* bekent heeft, (*y*) en *Vigilius* noemt daarom den Ketter *Photinus* een *Homousianist*, door dien hy de menschelyke natuur van Christus Gode zelfs gelyk maakt. (*z*) Om daar noch van te zwygen, dat dit zelve woord van ὁμοούσιος (*homoousios*) al in de voorgaande eeuwe van de *Marcioniten* is gebruykt geworden, om de gelykheyd Godes met de Engelen; gelyk meede van de *Valentiniaanen*, *Gnostici*, *Ptolemæus*, *Heracleon*, *Theodotus*, de *Sabelliaanen*, *Manichæers*, en meer andere, welke, beneevens haare stellingen, by de rechtgeloovige al over langen tyd waaren veroordeelt geweest. (*a*)

Jaar [illegible] Chr.

Is al uyt by de Ketters gebruykt geworden.

20. Op deeze teegenwerpinge echter, naamelyk, dat het *Concilium* van *Antiochie* teegen *Samosatenus* het woord *homoousios* nu reeds al verworpen hadde, antwoordde *Athanasius* zeer twyffelachtig: Dat men met deeze oude Leeraars daar over niet behoorde te twisten, om dat zy evenwel Oud-vaders geweest waaren; en dat het niet heylig of wel zoude uytkoomen, wanneer men wilde zeggen, die, naamelyk de *Samosatenianen*, hadden wel, en deeze, de rechtgeloovige Oud-vaders hadden kwaalyk gesprooken, want zy waaren alle nu reeds in Christus ontslaapen. (*b*) Daar by hy dan dit noch openbaarlyk, als een vaste grond, voor af stelt, dat de meeste hoop, als die in een *Concilium* verzamelt is, gelyk heeft, en de andere, die zich niet genoeg konnen weeren, ongelyk hebben. Als meede, dat die geene, welke nu reeds gesturven waaren, geen ongelyk altoos moest nagegeeven werden, maar dat men alles, zonder onderscheid, van hen moest aanneemen. Welke beyde stellingen echter de rechtgeloovige van die veelvuldige en groote *Concilien* der *Arriaanen* nimmermeer wilden goed keuren, en die ook geen verstandig mensch ooit toestaan kan. Ondertusschen dreef de Satan nu recht zyn spel met deeze en diergelyke woorden-twist, na dat men eens van de rechte eenvoudigheyd en kracht des geloofs was afgeweeken. Want daar de recht-

Is te vooren al verworpen geweest.

Voorwendzel van Athanasius.

Woorden-stryd.

 ge-

(*r*) Augustin tract. 97. in Joh. Fulgent. Resp. ad obj. [illegible] Arian. (*s*) Augustin. lib. III. adv Maxim c. 14. (*t*) Sulpic. Sev. lib. II. p. 211. (*u*) Vigilius Tapsitan. Dial coram Probo inter Arium & Athanas. Antiochus in Synodica ap. Cotelerium Tom. II Mon Eccl. Gr p. [illegible]. (*x*) Athanas. ep. ad Syn. Arim. & Seleuc. (*y*) Hilarius l. de Synod. (*z*) Vigil Tapsitan. l. III. de Trinit. (*a*) Origenes t. in Johem & Johan. Irenæus lib xv. Clem. Alex. lib. II Strom (*b*) Athanas. ep. de Syn. Seleuc. & Arian. (Theodor III. c. 3.)

Jaar CCC. tot CD.

geloovige meenden, de zuyvere leere door deeze bewoordinge recht wel beveſtigt te hebben, zoo was het echter maar om een eenig *ſtreepje* of *iöta* te doen, dat het gantſche *concilium*, beneevens het geheele *formulier des geloofs*, op eenmaal en teffens verlooren ging. Onaangezien zy nu noch altyd op het gezonde verſtand van dit woord bleeven dringen, dat ze zelfs eerſt hadden bedacht, tot beveſtiginge van haare zaak, gelyk als *Baſilius* wel uytdrukkelyk zegd, in zyn 41[ſte]. Brief. Want, onder de Regeeringe van *Conſtantius*, ſtelden de *Arriaanen*, in de plaats van ὁμοούσιος, het woord ὁμοιούσιος, dat *een gelijk weezen* beteekent. Daar meede nu lieten zich veele kleyn verſtandige menſchen zoodaanig vangen, dat zy het aannaamen, in die meeninge, dat ze heele goede rechtgeloovige lieden waaren. Daar *Conſtantius* maar alleen deeze wyze van ſpreeken, en geenzins de zaak zelfs, verwierp, gelyk als *Theodoretus* wel uytdrukkelyk getuygt. *(c)* Eyndelyk ſcheenen zy op het Synode van *Seleucia* noch al meer opregtigheyd en zorgvuldigheyd voor ergernis te bewyzen, wanneer ze aldaar beſlooten: „ Door dien „ beyde die woorden, zoo wel ὁμοούσιος (*homoouſios*) als ὁμοιούσιος (*ho*- „ *moiouſios*) zoo veel onruſt verwekten, zoo zoude voortaan het eene „ zoo wel als het andere afgeſchaft en vergeeten werden, als meede het „ woord van ἀνόμοιος, of, *dat de Zoon den Vader ongelyk was*, verwor- „ pen zyn. Want dat hy hem in alles gelyk was, door dien hy, volgens de „ Schrift, het eevenbeeld van de onzichtbaare God wierd genaamd. *(d)*

21. Dit waaren dan alle de verrichtingen van zoo veele *Biſſchoppen*; naamelyk, dat zy een enkel woordeke hadden verzonnen, en als *gecanoniſeert*, dat echter voor de geweetens *tot een ſtrik*, en voor de onvoorzichtige *tot een val* moeſt dienen, wanneer zy niet rechtgeloovige moeſten heeten. Al wie zich niet zoo terſtond onder het jok van dit voorgeſchreevene *formulier* wilde buygen, die kon toen ter tyd, noch aan het Hof, noch ergens anders, geruſt heene gaan, zoo lang als het zwakke gebouw van dit *Concilium* ſtand greep, het geene echter ook niet lang duurde. Want, met en neevens deeze woorden wierd'er nog een gantſch *Symbolum*, of Geloofs-belydenis, op het *Concilium* vervaardigt, welkers affchriften men zoo wel in de *Griekſche* als andere taalen, zeer onderſcheyden en verſchillende heeft, die, of van de Schryvers na haar eygen welgevallen verandert, of anders zoo zeer ongelyk afgeſchreeven geworden zyn. Daar niet alleen het hoofd woord ὁμοούσιος by veelen t'eenemaal uytgelaaten is, *(e)* het geene andere weeder daar in gezet hebben: *(f)* maar, waar in zelfs ook het punt van *de Godheyd des H. Geeſts*, heel verzweegen en uytgelaaten is geworden. Waar van men deeze reede geeft, om dat die vraage toenmaals noch niet voorgeworpen of bekend was. *(g)* Doch andere willen veel eer daar uyt beſluyten, dat men toen ter tyd overal t'eenemaal van een en het zelve gevoelen hier ontrent zoude zyn geweeſt, en dat deeze ſtryd, aangaande de *Godheyd des Heyligen Geeſts*, door een deel *diſputeerens* of reede-twiſtinge by de menſchen zoude veroorzaakt zyn, gelyk als het naderhand ook met de *Macedoniaanen* is voorgevallen. Ondertuſſchen is hier ontrent aan te merken, hoe dit *Niceenſche ſymbolum*, ten deele door dreigementen en ſtraffen, die wy nu zoo aanſtonds zullen gaan bezien, en ten deele door beloften, van de meeſte is aangenoomen geworden: en een zeeker Schryver zegt daar niet ten onrechte van, *Dat de menſchen in 't gemeen toenmaals*

Het Niceenſe Symbolum, en verſchillende affchriften deſſelfs.

(c) Sulp. Sev. l. 11. (d) Athanaſ. l. c. Socrat. II. c. 40. Sozomen. IV. c. 22. Epiphan. hær. 73. (e) Socrat. I. c. 8. Athanaſ. ep. ad Jovin. de fide. Hilarius L. de Syn. Baſilius M. ep. 60. ad Eccl. Antioch. Gregor. Naz. lib. de fide. (f) Theodor. I. c. 12. Epiphan. λόγῳ ἀγκυρ. (g) Gregor. Naz. ep. ad Clidonium. Baſilius M. ep. 60. & 78.

maals van zoodaanig een aart en gevoelen waaren, om zich t'eenemaal na haaren Keyzer hier inne te voegen; en zulks noch wel des te meerder, door dien ze zoo uyttermaaten veel voordeel daar by te gemoet zaagen, nadien het gemeene volk doch in 't gemeen gewoon is, om zich na hunne overheeren te voegen en te draaijen. (*h*) Verders wierd in 't gemeen de boovengemelde *Osius* voor den *Auteur* of insteller van dit *symbolum* van *Nicenen* gehouden, die doch echter hier namaals weeder een *Arriaans symbolum* op het *Syrmiense synode* heeft gemaakt. (*i*) Andere schryven het *Macarius*, den Bisschop van *Jerusalem* toe, (*k*) die ook een liefhebber van *Origenes* was, en van de andere yveraars heel zeer is bestreeden geworden. Waar van elders nog breeder zal gesprooken werden, gelyk als ook van de byvoegzelen, die hy op het *synode* van *Constantinopolen*, daar nog heeft by gevoegt.

Jaar CCC. tot CD.

De rechte Autheur desselfs.

22. Booven dit alles meende men verder op dit *Concilium* een heel goed werk te doen, wanneer men aan alle en een ieder Christen opleidde, het *Paasch-feest* op een en dezelve tyd te moeten houden, en daar het zoo veele 100. jaaren te vooren, niet alleen na de omstandigheeden, maar ook in zich zelven, in eene Christelyke vryheyd berust hadde, zoo wierd daar nu ook al door zulk eene geweldige inzettinge, een dwang en menschen-jok van gemaakt, zoo dat die van 't *Oosten* hier door nu genoodzaakt wierden, om zich na de *Roomsche* wyze te moeten schikken. (*l*) *Constantyn* schikte ten dien eynde zelfs een lang geschrift aan alle zyne onderdaanen af, en zette deeze naar volgende oorzaaken daar van tot een grond: „(1) *Men moest*, zegd hy, *met de booze Jooden nu* „*niets meer gemeen hebben*, die hy daar op zeer vyandig en bitter be„schryft. (2) *Het gebeurde zomtyds wel, dat men met de Jooden het* „*Pascha tweemaal hield, het geene hy nimmermeer zoude lyden. Verders* „*voegde het ook* (3) *niet wel, dat op een en dezelve dag zommige zouden* „*vasten en bidden, en andere daar en teegen gasterçyen houden.* Waar meede hy de verdorve aart der Feestdagen aanteekent, en die ook, als toe„gelaaten, goed vind. (4) Hier toe nu zoekt hy een ieder te verbinden, „*door dien de Christenen alles aan den wille van God zelfs moesten toeschry*„*ven, wat 'er op de heylige Concilien der Bisschoppen wierd besllooten.* Op deeze wyze dan wierd 'er aan de gewissen altyd de eene strik voor en de andere na om den hals geworpen, daar toe ook dit *Concilium* in veele zaaken heel veel gewichts bybragt. (*m*) Dit alles nu gaf noch al verder geleegenheyd om meer Ketters te maaken, door dien men alle die geene, welke zich door zulke en diergelyke inzettingen niet wilden laaten vangen, onder den naam der *Quartadecimanen* overal verwierp en vervolgde. (*n*) Verders wilde men ook al op dit *Concilium* de stryd met *Meletius*, een *Bisschop* te *Lycus*, in het land van *Thebaïs*, afdoen, van welken wy hier onder nog iets uytvoeriglyker zullen handelen. Deeze nu was van *Petrus*, de *Bisschop* van *Alexandrie*, afgezet, en hy wierd noch daar en booven van dit *Synode* van zyn rechten berooft, zoo dat hy maar alleen de bloote naam van een Bisschop behield. (*o*) En dit alles, gelyk men het noemde, noch uyt loutere genaade, om dat hy den Bisschop wat te na was gekoomen, en daar door eene zeer groote zonde, na men geloofde, begaan hadde. Die geene nu welke hy hadde ingesteld, wierden voor de aldergeringste onder de Kerken-Dienaars verklaart,

De tyd des Paasch-feests bepaald.

Quartadecimanen.

Stryd met Meletius.

(*h*) Sichardus ad Confess. Constantini præf. (*i*) Athanas. ep. ad. Solit. Vit. agend. Vid. Baronius Ann. CCCXXV. n. 73. (*k*) Josephus Ægyptius præf. ad Can. Conc. Arab. conf. Seldenus in Eccl. Orig. p. 71. (*l*) Epistol. Synodi ap. Theodor. I. c. 9. Athanas. de Syn. & ep. ad Afric. Epiphan. hær. 69. (*m*) Socrat. 1. c. 9. Theod. 1. c. 10. (*n*) Epiphan. hær. LXX. n. 9. & 14. (*o*) Ep. Synod. ap. Theod. 1. c. 9. & Socrat. 1. c. 9. Athanas. Apol. 11.

Jaar CCC. tot CD.

klaart, en aan die van *Alexandrie* onderworpen. Zoo dat *Alexander* hier by over al zyn voordeel hadde, en de zaaken van *Meletius* met kragt en geweld onderdrukt wierden.

Stryd om de voorzittinge onder de Bisschoppen.

23. Zoo dat ook deezen Bisschop door een byzondere *canon* of reegel, in zyne heerschappye over *Egypten*, *Lybie* en *Pentapolis*, bevestigt, en aan de overige haare gewaande eere desgelyks vast gesteld wierd. (*p*) Ondertusschen was 'er weegens den rang, en andere voorregten, met vechten en smyten geen eynde, en men zogt te vergeefs alle verdere onheylen voor te koomen. Waar door eenige, niet zonder oorzaak, aanmerken, dat de heerschappye van den eenen Bisschop over de andere, door dit *Concilium* eerst opgekoomen is. Ten minsten maaken de *Papisten* altoos heel veel gewoel daar meede, en ze zoeken een vasten grond voor haaren *Primaat* of *Opper-Kerkvoogd*, daar in te vinden, (*q*) en ze stryden ook, uyt alle haar magt, om dit zelve gezag, met alle die geene, welke in de heerschappye over de geweetens eenig belang neemen. Een gaauw Man onder haar bekent ook gaarne, dat men, voor dit *Concilium* heel weynig opzigt of *reflexie* op de *Roomsche Kerk* heeft gemaakt, en dat ook deeze zelve Kerkelyke opperheerschappye dierhalven door en na het zelve *Concilium* eerst aangevangen heeft, na dat, door *Constantyn*, de zeetel des Ryks van daar eerst was weggenoomen geworden. (*r*) Zoo mag het ook wel eene regte dwaaze *ordinantie* geweest zyn, wanneer de Bisschoppen haare ongerymde eergierigheyd met deeze uytspraak zoo tastelyk voorgesteld hebben: *De Geestelykheyd moet een voorbeeld der heemelsche orde vertoonen; de Bisschop moet de plaats in hebben, als het hoofd van die Gemeene, die hy heeft aangenoomen. De Ouderling moet de plaats en rang der Seraphim, en de Diaken die van de Cherubim behouden. Maar de Dienaar zal deeze alle opwachten.* (*s*) Het was naamelyk de Heeren *Vaders* daarom te doen, zoo wel in de beveztiginge van de reyne leere, als ontrent de andere toebereydzelen, dat zy niet alleen van haare eere en voordeel niets altoos weg gaaven, maar ook, van toe te zien, dat zy nog al meer allengskens mogten aanwinnen: gelyk als alle haar bedryf en besluyten zulks ook heel wel uytwyzen, die ook t'eenemaal vol van bygeloove, eygenzinnigheyd, heerschzugt over de geweetens, tyrannye, kettermaakerye, en andere geringere dwaasheeden zyn, met welke ook geene verstandige menschen ergens in te vreede konnen zyn. Ik swyge wat men hier na nog al, onder het gezag van dit *Concilium*, voor dwaaze *decreeten* of besluyten, en *canones* of reegels, heeft willen verkoopen, en de lieden opdringen; daar men deeze zotheyd noch heeft by gedaan, dat men heeft uytgestrooit, dat twee gestorvene Bisschoppen het *Concilium* noch na haar dood onderschreeven hadden, toen men haar in haar graf had gelegd. Over welke grouwelyke en botte leugen zig eenige liefhebbers zelfs moeten schaamen. (*t*)

Eerste aanvang van 't Pausdom.

Eerzucht der Byzitters.

Andere gebreeken.

Fabelen daar van.

Uytslag van het Concilium.

24. Nu is 'er wel heel veel roemens, aangaande de gewenschte uytslag van dit *Concilium*, hoe dat *Constantyn* zelfs, op het goedvinden van de Bisschoppen, alles met brieven en zeegelen heeft bekragtigt. (*u*) Hy betoonde ook zyne groote vreugde daar over, onthaalde de Bisschoppen nochmaals op het prachtigste, en liet haar wel belaaden, en begiftigd, van zich gaan. (*x*) Dit bedryf nu alleen, was de Bisschoppen veel aangenaamer, als iets anders, maar bereykte echter op verre na niet de behoorelyke uytwerkinge van een *Concilium*: aangezien deeze aan zich zelven

(*p*) Concil. Nicen. c. 6. (*q*) Bellarm. lib. II. de Pont. Rom. c. 13. Baronius Ann. CCCXXV. n. 126. 129. Spondanus ibid. (*r*) Æneas Sylvius. (*s*) Diatyposi ap. Gelas. lib. I. c. 30. (*t*) Baronius l. c. n. 18. (*u*) Eusebius III. Vit. C. M. c. 20. 21. IV. c. 27. (*x*) Ibid. III. c. 14. 15. 20. Sozom. I. c. 24. Theodor. I. c. 11. Gelasius l. c.

ven niet ellendiger, nog voor de Kerk verderffelyker hadde konnen zyn. De Geleerde bekennen gaarne, dat de *Arriaanen* noch nooit machtiger zyn geweest, als kort na deezen tyd; ja daar is een onverbeeterlyk kwaad in de Kerken uyt ontstaan. (*y*) Den uytslag is zoo gantsch treurig en ellendig geweest, dat *Constantyn* al terstont daar op alle deeze *acta* of besluyten herroepen, *Athanasius* zelfs in ellende verjaagd, de *Arriaanen* daar en teegen weeder aangenoomen, en een groot jammer aangerecht heeft. (*z*) En de Oude zelfs belyden in 't algemeen, dat door dit, en de andere *Conciliën* niets altoos uytgerecht is, nademaal de veroordeelde partye daarom haare gewaande ongeloovigheyd niet heeft afgestaan, nog de rechtgeloovige ook niets het minste van haar eyge geloove hebben toegegeeven. (*a*) Ja de eerste hebben veel eer van haare partyen zelfs het kettermaaken en vervolgen, ontrent zaaken van den Godsdienst geleerd, en haar gelyk met gelyk naderhand vergolden. Zoo hielp het, onder de rechtgeloovige yveraars, ook gantsch niet, wanneer men, op dit *Concilium*, en van dit *Symbolum* of geloofs begrip, belydenis deed, en echter nog daar by tot een Ketter verklaard en gebannen wierd, gelyk als'er van *Cyrillus* en *Nestorius* hier onder nog zal volgen: en dit was nu de vrucht van alle deeze aangewende moeyte, tyd, en kosten, daar de geheele Geestelykheyd des gantschen weerelds, zoo lang, en ten minsten wel een geheel vierendeel jaars, (*b*) te zaamen zat, en echter niets goeds of bestandigs altoos heeft uytgerecht. Ja, by aldien het waar is, dat dit zelve *Concilium* wel ontrent de drie jaaren, (*c*) of, na de meeninge van andere, wel 16 jaaren lang geduurd heeft, (*d*) zoo kan men zich over die groote verblindheyd niet genoeg verwonderen. Alle en een ieder kerken-dienaar, van de grootste af tot de kleynste toe moesten haare Gemeentens zoo langen tyd verlaaten, op een en dezelve plaats, met groote onkosten der *Keyzerlyke kaamer*, te zaamen zitten, en onder malkanderen zoo wat knorren en flempen, en dit alles maar alleen, om eenige woorden stryd en andere uytterlyke inzettingen. Daar ondertusschen alles over hoop en door malkanderen liep, en de lieden zonder opzicht en Leeraars zoo maar heen leefden, als zy zelfs wilden. Het blyft derhalven gewis, dat, schoon dit *Concilium* al geen zoo schrikkelyke schaade gedaan hadde, het echter ook voor al geen voordeel altoos heeft voortgebracht, maar, op zyn beste, t'eenemaal vruchteloos is afgeloopen.

Jaar GOd. tot CD.

Is zeer ellendig,

En onnut,

Ja schadelijk.

Hoe lange het Concilium wel heeft geduurd.

25. Het allergevaarlykste hier by was de grouwelyke geweetens dwang, die *Constantyn*, op het aanporren van de Geestelykheyd, voornam. Om dat deeze nu niet meer, met de gronden der *H. Schrift*, of, met zachtmoedige en krachtige overtuyginge der gemoederen, de lieden tot haar gevoelen wilden brengen, maar ze, met geweldiger hand, en met den dwang van vuur en swaard, indien ze weygerig waaren, vervolgen. Want, om nog te zwygen, dat men nu al voort nieuwe *geloofs-formulieren* op de baan bragt, waar na zich de andere moesten richten, zoo hadden ze, met haare nieuwe schriften en uytvindingen, den armen *Keyzer* zoo zeer betooverd, als of God zelfs alles gedaan en uytgesprooken hadde, wat het *Concilium* hadde begreepen, gelyk als ook de Schryvers niet schroomen om zulks volkoomentlyk te bekennen. (*e*) Hy joeg dan veele van die geene niet alleen ten Lande uyt, welke de Geestelykheid niet lyden wilde: maar hy dreygde ook de andere, die zig na alles

Geweetens dwang.

Vervolginge der Arriaanen.

(*y*) Centur. Magdeb. Cent. IV. c. 9. p. 377. (*z*) Spanhemius Introd. H. E. Sec. IV. p. 417. (*a*) Sulpic. Sever. lib. II. p. 109. (*b*) Cresconius Collect. Canonum. (*c*) Cassiodorus & Græci Scriptores. Conf. Scaliger. (*d*) Gelasius Cyzicenus l. c. (*e*) Theod. I. c. 5.

Jaar CCC. tot CD.

met haar niet voegen wilden, met ſcherpe uytdrukkingen van banniſſementen, en andere zwaare ſtraffen. (*f*) De boeken der andere partye beval hy wel ernſtelyk, met vuur te verbranden, gelyk als of de gevoelens daar door ook uyt de herten der menſchen zelfs verbannen konden werden, (*g*) hy gebood, dat men de *Arriaanen*, tot ſmaad, ook *Porphyriaanen* zoude noemen, als of deeze blooте bynaam iets by kon brengen, om dat *Porphyrius* een Heyden was, en zy daar en teegen *Chriſtus*, volgens den inhoud der *H. Schriftuure*, bekenden, en zich voor alle nieubedachte manieren van ſpreeken zochten te wachten. (*h*) Verders liet hy overal afkondigen, dat, wie een *Arriaans* boek verſtak, en niet terſtont in 't openbaar verbrandde, dat die aan lyf en leeven geſtraft, en, zonder uytſtel, gerecht zoude werden. (*i*) Die voor hem nam, om de *Arriaanen* aan te pryzen, of haar aan te hangen, die zoude van de beul gedood werden. (*k*) Dit waaren dan de grouwelyke en meer als *Heydenſche* inzettingen des Keyzers, na het eynde van het *Concilium*, welke geen *Heydenſche Regent*, of *Prieſter*, ooit in zaaken van Godsdienſt, licht zoude afgekondigd hebben. Zoo zeer heeft zelfs ook de natuur van zulk een bloedgierige en grouwelyke dwang een afſchuw. By aldien nu alle deeze oordeelen aan haar ook zoo ſcherp uytgevoerd waaren geweeſt, zoo zoude het ook voor zeeker, hier na, met den *Keyzer* en zyne vleyers daar ſlecht uytgezien hebben, toen hy zelfs opentlyk de *Arriaanſche partye* aan nam, en, na de rechtvaardige toelaatinge van God, de rechtgeloovige, beneevens haaren *Principaal*, naamelyk *Athanaſius*, op het heevigſte vervolgde, waar van hier booven nu reeds al is gehandeld.

Porphyriaanen.

Tyrannie der Geeſtelykheid.

26. Uyt alle deeze omſtandigheeden en getuygeniſſen nu is het klaar, dat alle deeze openbaare grouwelen van de goddelooze Geeſtelykheyd, de zoo genaamde rechtgeloovige, alleen zyn afgekoomen, welke ook al kort daar na weeder met de zelve munt betaald zyn. Want voor eerſt blinkt het goedaardige en vreedelievende gemoed des *Keyzers* zelfs, uyt zyn eerſte bedryf in de zaaken voor het *Concilium* heel klaar uyt. Alwaar hy ten minſten onverſchillend was, en op geen dwingen, vervolgen, of bloed vergieten altoos dacht. Hier na hingen hem de *Biſſchoppen* zoo lang om 't lyf, en lelden hem zoo zeer aan zyne ooren, tot dat hy haare uytſpraak voor rechtmaatig, daar en teegen die van de andere, voor kwaad en ſtrafbaar, gehouden heeft, of ten minſten, uytterlyk daar voor uytgeeven moeſt. Waarom 'er ook in zyn geſchrift ſtaat, dat men de uytſpraak der 300 Biſſchoppen eeven zoo hoog moeſt houden, als de woorden van *den Zoone Gods* zelfs, door dien de *H. Geeſt* in deeze heylige en treffelyke mannen zat, die haar den Goddelyken wille openbaarde. (*l*) Welke belydeniſſe wel, volgens de inſtellingen der rechtgeloovige zelfs, taamelyk geeſt-dryvende en *fanatyk* mocht ſchynen te weezen, by aldien het niet om het gezag der Geeſtelykheyd te beveſtigen, konde ontſchuldigd werden, en door gaan. Alhoewel de oude *Schryvers* verzeekeren, dat de *Arriaanen* dit *Synode* nog al na haare meeninge uytgelegt hebben. (*ll*) Zoo verhaald ook een zeeker *Schryver* wel uytdrukkelyk, dat de *Keyzer* aan de *Biſſchoppen*, op het *Concilium* zynen deegen heeft overgegeeven, met deeze woorden, dat hy zig zelve en het zyne volkomentlyk aan haaren wille overliet. Doch de Geeſtelijkheyd heeft hem dezelve weedergegeeven, en hem daar meede omgord, op dat hy het geloove met het zwaard zoude verdeedigen.

Bloetgierigheyd der Geeſtelijkheyd.

(*f*) Sozom. I. c. 16. (*g*) Socrat. l. c. 9. Sozom. l. c. 21. Tripart. Hiſt. II. c. 15. (*h*) Ibid. (*i*) Gelaſius II. c. 36. 37. (*k*) Sozom. Socrat. ll. cc. (*l*) Gelaſius l. c. (*ll*) Socrat. IV. c. 18. Sulpicius Sev. II. c. 55.

gen. (*m*) Ook drukt hy de *character* of aart van deeze menschen heel wel uyt, wanneer hy schryft, dat zy de banninge van *Arrius* en van zyne aanhangers, met malkanderen al besloten en haar daar op vervloekt hadden. (*n*) Gelyk als hier na een diergelyke moord-geest den *Bisschop* van *Osroena*, *Uranius*, ook ophitste, dat hy, op het *Chalcedonische concilium* zyn *votum* of stem alzoo uytdrukte, *dat al wie onderneemen wilde, om het besluyt der H. Vaderen van 't* Niceensche Concilium *te overtreeden, die zoude niet alleen van zyne waardigheyd in de Kerke verstooten, maar ook het swaard onderworpen worden.* (*o*) Welke bloedgierige raadgeevingen ook, tot onuytspreekelyke schaade des Christendoms, zeer dikmaals haare uytwerkinge zoo wel bereykt hebben, dat 'er niet alleen veel bloeds onder de Christenen zelfs is vergooten geworden, maar, dat 'er ook een oneyndelyk gekyf en vyandschap uyt ontstaan is, en dat alles, onder den schyn van yver voor de zuyvere leere, en eere van God. Jaar CCC. tot CD.

27. Maar ik moet nu de overige aanmerkingen van dit *concilium* overslaan, en in de andere ook zoo veel te korter zyn. Daar ik dan voor eerst de *concilien* der rechtgeloovige, welke de toelaatinge der *Magistraaten* wel hebben weeten te gebruyken, achter malkanderen zal optellen, en daar na ook de andere maar kortelyk zal aanwyzen. Voor het *Niceensche concilium* wierd 'er, onder de vervolgingen, nog, in *Spanje* te *Illiberis* of *Eliberis* een *concilium* gehouden, waar van men de zeekere tyd niet vind; door dien het zommige in 't jaar van 304 of 305, (*p*) en andere ontrent het jaar 328 stellen. Men heeft aldaar wel meest met de toebereytzelen der gevallene en boetvaardige te doen gehad, en in de 81. *canones* van dit *concilium* ten minsten veele noodigere dingen geordineert, als op de volgende *synoden*, welke, in de plaats van oeffeninge in 't Christendom, en tucht der Kerken, maar een deel ydele menschen verdichtzelen en kyveryen invoerden. Waarom ook de Huychelaars dit *concilium* geenzins aangestaan heeft: (*q*) Onaangezien 'er nog al meer als al te veele voetstappen van de zeer ingesloopene bygeloovigheeden, ja ook *Heydensche* grouwelen zelfs, daar in te zien zyn. Onder *Constantyn*, en op zyn bevel, wierd 'er ook, in 't jaar 314 weegens de *Donatisten*, het *Arelatense concilium* gehouden, alwaar de *President* van *Africa*, de strydende partyen, naamelyk, van *Donatus* en *Caecilianus* beslissen moest, (*r*) alwaar dan de *Donatisten*, gelyk als zulks licht te denken is, van de machtigere *partye* verworpen zyn geworden, als lasteraars van het *ministerium*, of de bedieninge, niet teegenstaande dat 'er, op dit *synode* zelfs, teegen de woekerende Kerken-dienaars, en andere lasteraars, gevonnist wierd, waar van hier onder iets meerders. Dit is egter hier ontrent aanmerkelyk, dat de *Bisschop* van *Arles*, *Marinus*, meestendeels in deeze zaak als *Keizerlyke Commissaris* meede daar geweest is, en zonder twyffel, uyt zeekere inzichten, dit *synode* in zyn eyge *Bisdom* heeft aangesteld gehad. (*s*) Een jaar daar na wierd 'er een *Synode* te *Ancyra* in *Galatie* verzaameld, en, eeven op de zelve tyd, noch een te *Neo-Caesarea*, in *Pontus*. Het eerste nu had wel meest met de gevallene, en haare boete, te doen, en toont ook al het verderf der Kerken, ontrent de zelve tyd, in haare 24 *canones* of *reegels* aan: het is echter heel wel te onderscheyden van een ander *synode*, dat, onder *Constantius*, aldaar gehouden is geworden, en dat het ὁμοιούσιον heeft verworpen (*t*)

Andere Concilien.

Eliberinum.

Het Arelatense Concilium.

Ancyranum, Neo-Caesariense.

(*m*) Eutychius in Origin. Alex. (*n*) Ibid. p. 443. (*o*) Acta Concil. Chalcedonensis. (*p*) Baronius. A. CCCV. Ricciolius To. III. Chronol. Reform. p. 131. (*q*) Baron. A. LVII. n. 119. (*r*) Euseb. X. c. 5. (*s*) Idem. (*t*) Epiphan. Haer. LXXIII. n. 11. Sozom. IV. c. 4. Philostorg. IV. c. 9. Basilius M. ep. 82.

Jaar CCC. tot CD. Gangrense Concilium, gehouden teegens Eustathius.

28. Na het *Niceensche Concilium*, of kort voor het zelve, wierd 'er te *Gangris* in *Paphlagonia* een Synode gehouden, van 16. Bisschoppen, welke rechtgeloovige heeten, doch dat echter zeer lichtvaardig en onrechtvaardig was. Deeze veroordeelden en vervloekten *Eustathius*, een Bisschop in *Armenie*, door dien hy de lieden in die zelve landstreeke tot een ingetoogen en streng leeven aanmaande, het geene de wellustige en ongebonde Geestelykheyd toenmaals niet wilde verdraagen. Zyne heevigste aanklaagers getuygen zelfs van hem, dat zich veele over zyn leeven en wandel hebben verwondert, onaangezien zy hem een *Macedonianer* noemen. (*u*) Evenwel bekennen zy ook met eene van hem, dat hy, by den *Roomschen Bisschop*, *Liberius*, zich met de rechtgeloovige, of *Homoousiaanen*, in een opentlyke geloofs-belydenisse, heel overeenkomende gedraagen heeft, en met de *Arriaanen* niet heeft willen te doen hebben. (*x*) Niet te min zocht men iets in hem te laaken, om dat de Geestelykheyd bekommert was, dat het voorbeeld van zyn Christelyk leeven haaren afval van 't Christendom openbaaren, en haar zelfs beschaamen zoude. Dat moest dan den naam gegeeven werden, dat hy de Kerkelyke orde overtrad, en dat hy door grooten yver en naauw gezetheyd in eenige ongerymde meeningen was vervallen. (*y*) Dat hy den Echten-staat hadde veroordeelt, en in de huyzen der echte lieden niet had willen bidden: hy hadde de getrouwde Kerken-dienaars, teegen zich zelfs, veracht, op den Zondag gevast, heymelyke t'zaamenkomsten gehouden, en de Kerken verlaaten, de ryke de zaligheyd ontzeyd, het vleesch eeten verworpen, een andere kleeding aangenoomen, als de Bisschoppen in 't gemeen droegen: dat hy de vrouwen hadde overreed haare mannen te verlaaten, enz. Welke beschuldigingen alle of onrechtvaardig en teegens zyn zin zyn voorgebragt, of zonder eenige grond waaren. Zoo dat het, uyt zyn godvruchtig gemoed en de getuygenissen, hem door zyne vyanden zelfs toegestaan, wel te zien is, dat hy, met *Paulus*, de vrye staat voor beeter als den echt bekent heeft, en die ook, om die reede, voor de Leeraars veel bekwaamer gevonden. Verders, dat hy van 't vasten voor hem zelfs geen werk gemaakt hadde, en dat hy uyt zorge voor zynes naasten heyl, ook in 't openbaar en in 't byzonder, ja zelfs in de byzondere huyzen, van Gods woord hadde gesprooken. Dat hy verders de ryke met Christus gewaarschouwt hadde, weegens de swarigheyd van zaalig te werden; dat hy, over de spyzen en kleederen eene Christelyke vryheyd, teegen de veelerleye inzettingen der menschen, hadde gebruykt, enz. Daar by kwam noch, dat hem zyn eygen Vader *Eulalius*, *Bisschop* in *Cappadocia*, afgezet hadde, om dat hy, vlak teegen de Kerkelyke inzettingen aan, een andere rok gedraagen hadde. Daar na stormde dit *Concilium* met de schrikkelykste vloeken en vermaledydingen op hem aan, en dat om heele geringe en nietige oorzaaken. By voorbeeld, wanneer het stelde, dat die geene vervloekt zoude zyn, welke op den Zondag niet wilde eeten, *item*, die niet tot de graaven der Martelaaren wilde gaan, en die dan ook niet met eene alle inzettingen van menschen involgde. (*z*) Waar uyt men wel klaar kan zien, hoe uyttermaaten ligtvaardig geheele *collegien* of genootschappen der zoo genaamde Geestelyke met den vloek en ban omgegaan hebben.

Zyn onschuld.

Ongerechtigheyd van dit Concilium.

29. Dit was dan nu al weederom als een staal van de *Concilien* deezer tyden, hoedaanige men ze wel alle zoude konnen toonen geweest te zyn, by aldien 'er te deezer plaatze maar tyd en ruymte genoeg toe was: om

(*u*) Epiphan. Hær. 75. (*x*) Socrat. IV. c. 11. 19. Sozom. III. c. 14. (*y*) Sozom. (*z*) Concilium Gangrense can. 7. 8. 18. 20. &c.

om echter van de overige maar eenige weynige omstandigheeden aan te roeren; zoo is het wel bedenkelyk, dat eenige Synoden, van de rechtgeloovige zelfs zyn aangenoomen en voor regtmaatige erkent geworden, schoon haare voornaamste vrienden daar inne zyn verworpen. Op deeze wyze erkent *Hilarius* het Synode van *Antiochie* voor goed, dat ontrent het Jaar 344. onder *Constantius*, verzaamelt is geweest. (*a*) Alhoewel *Athanasius* daar in afgezet, en van 99. Bisschoppen is veroordeelt geworden; en hier teegen *Georgius* de *Cappadocier* tot *Bisschop* wierd verklaart: en zulks wel dieswegen, om dat *Athanasius* zyn *Bisdom* uyt zyn eyge gezag weeder hadde aanvaart, waar inne hy een groot oproer hadde veroorzaakt, en zelfs ook veele met slaagen heel hart gehandelt, ja voor het gerechte getrokken hadde. (*b*) Niet te min moet dit Synode echter by andere *Arriaansch* heeten, (*c*) alhoewel daar in opentlyk betuygt wierd, dat men op de *Niceensche Geloofs-belydenisse* niets altoos te berispen hadde. (*d*) Anders werden 'er in deeze eeuwe zoo weynig regtzinnige Synoden gevonden, door dien ze wel altyd van de machtigste *secten* gehouden wierden, maar die zeer weynig, en maar een korte tyd toenmaals te zeggen gehad hebben. Het *Concilie* van *Sardis* is desweegen wel het vermaardste, om dat het de rechtgeloovige begunstigt hadde. Het wierd in 't Jaar 348. van *Constantius*, met verwilliginge van *Constans*, te gelyk door hun beyde uytgeschreeven, weegens de veelvuldige moeite die men met de *Arriaanen* hadde. Weshalven men dat ook wel gaarne onder de *Oecumenica* of *algemeene concilien* zoude willen reekenen, (*e*) by aldien de *Oostersche Bisschoppen* zich niet al voort in den aanvang desselfs daar van daan, en na *Philippopolis* toe begeeven hadden, alzoo dat 'er van 150. of, na 't bericht van andere, 170. *Bisschoppen* van haar, maar 60. of 90. van het *Westen* daar gebleeven waaren. (*f*) De voornaamste of *President* desselfs, was nochmaals *Osius* geweest, die by alle de oneenigheeden der Geestelykheyd overal meede te velde trok, en voor aan stond. (*g*) Doch de *Oostersche Bisschoppen* hadden diesweegen *geprotesteert*, om dat ze wel zaagen, dat *Athanasius*, die de aangeklaagde was, en echter weeder ingesteld zoude werden, teegen alle recht en reede, zelfs den rechterstoel meede zoude betreeden, en niet onder de *partyen* staan. Zoo dat zy te *Philippopolis* een eygen *Concilium* op zich zelfs aanvingen, en het andere t'eenemaal verwierpen, en ook daarom haare gedachten en oorzaaken daar ontrent aan andere vreemde Gemeentens openbaarden. Dus ging het altyd ten uyttersten verwert onder malkanderen toe, en een ieder *partye* maakte de Synoden en besluyten van de andere krachteloos, en veroordeelde die. Maar, door dien men zelfs ook de *canones* of *reegels* van dit Synode hier na voor *Niceensche* wilde uytgeeven, zoo wierd, op het *Alexandrynsche synode* het teegendeel daar van afgekondigt. (*h*) Verders noemden de *Arriaanen* haare *synode* rechtzinnig, teegen dat van *Sardis*, en verdonkerden alzoo geheel en al de bedryven der *Homoousiaanen* op dit *concilium*. De *Bisschoppen* hebben aldaar ook, inzonderheyd met den *Bisschop* van *Ancyra*, *Basilius*, zeer hart gehandelt, den welken zy niet alleen afgezet en gebannen, maar ook voor een *onchristen* verklaart hebben, alleen daarom, om dat zy zeyden, dat hy dat *Bisdom* ten onrechte hadde verkreegen. (*i*) Zoo onbillik handelden zy met alle die geene, welke zy onder haar geweld kreegen, en die zy om haare vroomheyds wille,

Jaar CCC tot CD.

Antiochenum.

Het Concilie van Sardis.

Tweedragt daar op.

(*a*) Hilarius. L. de Synod. (*b*) Socrat. II. c. 8. Sozom. III. c. 5. 6. Philostorgius III. c. 3. (*c*) Baronius. Petron. Bellarmin. (*d*) Sozom. l. c. (*e*) Justinian. Imp. (*f*) Sabinus ap. Socr. II. c. 20. Sozom. III. c. 12. Theod. II. c. 7. Athanas. Apol. II. (*g*) Idem ep. ad solit. vit. ag. Socrat. Sozom. (*h*) Sozom. V. c. 12. (*i*) Athanas. Apol. II. Sozom. III. c. 12.

Jaar CCC. tot CD. le, niet mogten lyden, gelyk als 'er van deezen Bisschop gezegd wierd. (*k*)

Het Ariminense, 30. Verders hielden de regtgeloovige ook een *synode* te *Arimine*, in sterken getaale, waar in zy de *Niceensche* stellingen bevestigden. Doch het welke zoo vermaart niet is, als het andere *Ariminensche concilium* der *Arriaanen*, en daar meede ook niet vermengt moet werden. Want deeze *Arriaansche synode* hadde de eerste *synode* der rechtgeloovige, beneevens alle haare stellingen, t'eenemaal omgekeert, en kragteloos gemaakt, zoo zeer zelfs, dat de geheele weereld genoegzaam daar op *Arriaans* geworden is. Het *concilie* van *Laodicea*, dat ontrent het Jaar 360 of 364. wierd gehouden, heeft wel meest met de kerkelyke tucht en regeeringe te doen gehad, en zich met de twist-zaaken weynig of niet bemoeyt. Ondertusschen geeven ons de *canones* van het zelve echter zeer veele gedenkteekenen van de meenigvuldige bygeloovigheeden en menschelyke inzettingen, die nu allenthalven de overhand reeds al genoomen hadden: en de stellingen van het zelve, onaangezien alle voorgewende rechtgeloovigheyd, konnen egter onmoogelyk met het eerste Christendom niet bestaan. Het aanmerkenswaardigste is, dat daar in de *Canonyke Boeken* van het *Oude* en *Nieuwe Testament* verhaalt werden, het geene ons nog al eenig naricht in veele zaaken geeven kan. Onder de *Sirmiensche synoden*, alwaar 'er de *Arriaanen* zeer veele gehouden hebben, werd 'er echter een byzonder voor regtgeloovig gehouden; naamelyk, die van 't Jaar 349. dat ook, gelyk alle de andere, teegen de *Arriaansche synoden* te reekenen, zeer duyster is. De overige *synoden*, welke in *Africa*, en inzonderheyd te *Carthago*, teegen de *Donatisten*, in *Spanje*, *Vrankryk* en *Italie*; *item*, in *Asia*, en elders, teegens andere *partyen* zyn verzaamelt geweest, zullen hier onder, by de verhandelinge derzelve, nog voorkoomen. Gelyk als dan ook haare eygene *concilien*, by haare teegenpartyen, in geene aanmerkinge altoos komen, onaangezien zy de zulke zelfs al immers zoo hoog, als de regtgeloovige haare eygene, houden; en die ook wel meest tot bewys en reddinge van haare rechvaardige zaak zyn aangezien geweest, alleen dat zy, tegelyk met haare bedryven en bewyzen, van de machtigere *partye* zyn onderdrukt geworden.

(Laodicensche, Sirmiensche)

31. Om nu noch iets van het tweede zoo genaamde *algemeene Concilium* deezer eeuwe te gedenken, (alhoewel deeze eer-tytel nimmermeer aan een eenig *concilium* met waarheyd toebehoort) zoo is het zelve in 't Jaar 381. te *Constantinopolen* van *Theodosius de Groote* aangesteld geworden. Hier by nu zyn wel 36. *Bisschoppen* van de *partye* der *Macedoniaanen*, en 110. van de andere *partye* geweest, waar onder wel voornaamelyk *Cyrillus Hierosolymitanus* en *Gregorius Nazianzenus* zeer beroemd waaren. (*l*) Deeze laatste wierd op dit *concilium* van de meeste tot *Bisschop* van *Constantinopolen* verklaart; dewyle hy tot dien tyd toe aldaar zelfs hadde geleerd. Maar na dat de *Bisschoppen* van *Egypten*, zonder twyffel uyt afgunst, zulks teegenspraaken, ontsloeg hy zich zelfs van die gewaande eer, en betuygde in een openbaar geschrift, dat hy van de *synoden* gantsch niet hield, om dat 'er tot noch toe niet een eenig wel afgeloopen was. (*m*) En, daar te vooren *Timotheus* van *Alexandrie* zynenthalven een groot geraas gemaakt, en de andere teegens hem opgehitst hadde, zocht deeze nu door zyn wyken, den haat der booze Geestelykheyd te ontgaan, door dien hy behalyen dat veel van haar geleeden hadde,

(Constantinopolitanum I.)

(*k*) Theod. II. c. 25. (*l*) Socrat. V. c. 8. Theod. V. c. 8. Sozom. VII. 9. (*m*) Epist. ad Procop.

hadde, gelyk hy in zyne schriften ook zeer daar over klaagt. De *Macedoniaansche Bisschoppen* nu *protesteerden* ook al teegen den handel van dit Synode, trokken alle uyt de Stad, en schreeven aan de andere Gemeentens, hoe dat zy met de *Niceensche stellingen* onmoogelyk niet te vreede konden zyn. Ondertusschen verkoos de *partye* van *Timotheus* tot *Bisschop* van *Constantinopolen*, eenen *Maximus*, *Cynicus* en *Apollinarist*, zoo als hy genaamd wierd. (*n*) Deeze Man nu wierd al haast weeder afgezet, en *Nectarius* in zyne plaatze verkooren; deeze nu was Borgermeester, en alzoo, na de kerkelyke inzettingen, daar men toen zoo stip op stond, tot het Bisdom niet verkiesselyk. (*o*) Alhoewel deeze lieden, na haar gevoelen, het recht meenden te hebben, om de instellingen der *Vaderen* te moogen houden, of, na haar eyge believen, te moogen overtreeden. Verders wierd op dit *concilium* het *Niceensche Geloove* bevestigt, en daar en teegen de *Arriaanen*, *halve Arriaanen*, *Anomæi* en *Macedoniaanen*, verworpen. Insgelyks zocht men ook de geduurige strydigheeden der Bisschoppen, weegens haare Bisschoppelyke inkomsten, en rang, t'eenemaal weg te neemen. By het *Niceensche symbolum* voegden zy noch eenige nieuwe woorden, aangaande den *H. Geest*, den welken zy echter noch niet uytdrukkelyk God noemden, maar een Heer. Om welke reede dit nu het *Constantinopolitaansche symbolum* genoemd wierd, waar van wel heel veel te zeggen zoude zyn, indien het eygentlyk tot deeze plaats en stoffe gehoorde. Jaar CCC. tot CD.

32. Maar, by aldien wy de *Arriaansche synoden* alhier wytloopig willen onderzoeken, zoo zouden wy heel klaar konnen zien, hoe zy, ontrent haare meenigte en grootheyd, de andere heel verre te booven gaan. Hoewel het de gantsche beschouwinge deezer eeuwe genoegzaam van zelfs meede brengt, door dien de *Arriaanen* meest altyd de overhand in dezelve gehad hebben. Men kan ook met eene heel klaar zien, dat alleen deeze twee *Hoofd-partyen*, naamentlyk, de *Arriaanen* en *Homoousiaanen*, deeze *concilien* hebben gehouden, om dat zy de sterkste waaren, en zich alle beyde rechtgeloovige noemden. Hier en teegen nu heeft de zwakste hoop, en wel inzonderheyd die geene, welke teegen het verval der Christenen in't algemeen getuygden, en die daar over ook verkettert wierden, door geene zulke *concilien* haare zaaken konnen verschoonen. Waar uyt dan ook de valsheyd van alle zulke middelen, om hunne leere daar door te bewyzen, openbaar is. Onder de *Arriaanen*, en by haare *concilien*, is 'er ook al dikmaals groote wanorde en ongerechtigheyd omgegaan, gelyk als hier onder noch naader zal aangeweezen werden. Op dat ik die nu maar in 't algemeen ga overloopen, in welke de *Arriaanen* de overhand behielden, en de rechtgeloovige als aarts-ketters, verworpen en veroordeeld zyn geworden: zoo wierd'er dan, onder *Constantyn*, te *Tyrus* een aldus gehouden. Daar heene beriep deeze *Keyzer* de *Bisschoppen*, in 't Jaar 335. na dat *Athanasius*, van weegen de groove misslaagen, daar hy meede wierd beschuldigt, niet na *Cæsarea* ter verantwoordinge hadde willen koomen, doch nu, door de veelvuldige dreygementen des *Keyzers* zich hier by wel moest begeeven. (*p*) En, nadien de *Keyzer*, met groot misnoegen, zoo dikmaals ervaaren hadde, hoe slecht zich de twistgierige Geestelykheyd, by zulke te zaamenkomsten betoonde, zoo zond hy *Dionysius*, een Dienaar van Staat, met een zeeker getal van Soldaaten, om onder de zoo genaamde Geestelyke daar door vreede te houden, en wel

Arriaansche Concilien.

Te Tyrus teegens Athanasius.

(*n*) Theod. v. c. 9. (*o*) Idem c. 7. Socrat. v. c. 8. Sozom. v. c. 7. (*p*) Theodor. I. 25. 28. Sozom. II. c. 25. Eusebius IV. Vit. C. M. c. 41. 42. Socrat. I. c. 28.

Jaar CCC. tot CD. wel voornaamentlyk, om dat *Athanasius* een grooten aanhang aldaar met zich gebragt hadde, en dat 'er van die zyde alleen wel ontrent de 60. Bisschoppen aldaar tegenwoordig waren. Hoe dat dezen Man egter door het *concilium* veroordeelt, en voor schuldig verklaard wierd, daar van is hier booven in het verhandelen van zyn leeven, al gedacht. Insgelyks ook, hoe *Athanasius* daar teegen *protesteerde*, en de Keyzer toenmaals by de uytspraak der *Bisschoppen* noch bleef, en bewoogen wierd om hem te straffen.

Hierosolymitanum. 33. Ondertusschen verzocht de Keyzer de Bisschoppen, die aldaar vergaadert waaren, naar *Jeruzalem* toe, om aldaar een nieuw gebouwde Kerk in te wyen, waar heen ook, van alle oorden, de lieden trokken, als om iets nieuws te zien. Om deeze reede nu noemen de *Arriaanen* dit, en het voorige Synode te *Tyrus*, een *algemeen Synode*, en *Constantius*, de Keyzer, beriep zich ook daar op, dat *Athanasius* van de Voorstanders der gantsche weereld was veroordeelt. (*q*) Toen ter tyd wierden *Arrius* en *Euzoius* weeder in de gemeenschap der Kerke aangenoomen, en aan de meeste Gemeentens, geschreeven, dat zy doch nu eenmaal mochten vreede houden, en van al dat twisten en *disputeeren* Antiochenum. een eynde maaken. (*r*) Verders hebben wy van noch een Synode te *Antiochie* gehoort, dat in 't Jaar 341. de *Arriaanen* wel meest begunstigt hadde, en dat echter noch al van de andere *partye* voor aangenaam wil gehouden worden. Aldaar is ook in 't Jaar 363 een ander *Concilium* van de *Acaciaanen* gehouden geworden, daar *Euzöius*, een *Arriaan*, van *Constantius* tot Bisschop wierd ingesteld. (*s*) En kort daar na noch een, van *Meletius*, daar het woord ὁμοούσιος verworpen wierd. (*t*) Van het Philippopolitanum. Synode te *Philippopolis*, dat hier na het *Sardicensche* genaamd wierd, is hier boven al gemeld. Hier na vielen 'er, onder *Constantius*, noch al meer diergelyke *concilien* voor, gelyk 'er in den jaaren 351, 357. en 358. Syrmiense. drie na malkanderen te *Sirmium* gehouden wierden, en dat teegen *Photinus* en zyne leere, die ook van het zelve Bisdom toenmaals afgezet wierd. (*u*) Welke Man dan *Athanasius* daar na weeder aannam, en daarom veele beschuldigingen moest hooren. (*x*) Door dien deeze zelve *Photinus* ook al in 't Jaar 349. van de rechtgeloovige op een *Syrmiensche* Synode was verworpen geworden. (*y*) In het eerste Synode, in 't Jaar 351. wierd 'er uyt het *geloofs-formulier* het *homoousion* maar alleen uytgedaan, doch de overige *formulen* noch meest alle behouden, op hoope en verlangen na den vreede; weshalven *Liberius*, de *Roomsche Bisschop*, dat ook hier na heeft onderschreeven. In de tweede Synode, wierden beyde de woorden, die de grootste stryd gemaakt hadden, naamelyk, zoo wel het ὁμοούσιος als ὁμοιούσιος uytgelaaten, om dat 'er geene van beyde in de geheelen Bybel stond. Hier teegen wierd 'er van *God den Vader* gesteld, dat hy grooter was als de Zoon, in eere, hoogheyd en Goddelyke natuure. En dit heeft de zoo zeer bekende voorvechter der rechtgeloovige, *Osius*, onderschreeven, gelyk als hier booven nu reeds al gemeld is.

Ariminense. 34. Het *Syrmiensche geloofs-formulier* wierd in 't Jaar 360. op het Synode te *Armini* in *Italie*, bevestigt en van de rechtgeloovige, door dwang, onderschreeven, na dat *Constantius* zynen Staats-dienaar *Laurus* bevoolen hadde, de Geestelykheyd niet eerder van daar te laaten vertrekken, voor

(*q*) Theodor. II. c. 16. (*r*) Athanas. de Syn. Arim. & Seleuc. Sozom. II. c. 26. Eusebius IV. Vit. C. M. c. 41. 42. 47. (*s*) Socrat. II. c. 35. & 44. Philostorg. V. c. 5. Hieronym. Chron. A. CCCLXIV. (*t*) Idem l. c. Socrat. III. c. 6. (*u*) Socrat. II. c. 28. seqq. Sozom. IV. c. 6. Philostorg. IV. c. 3. Histor. Tripart. V. c. 8. (*x*) Sulpic. Sev. II. (*y*) Hilarius L. de Synod. Socrat. II. c. 30. Niceph. IX. c. 31.

voor dat zy met elkanderen eens waaren, doch ondertusschen haar van alle nooddruft wel te laaten voorzien. Hier toe nu hadde de Keyzer de Stad *Nicomedia* in 't begin uytverkooren, doch die wierd onvoorziens door eene grouwelyke aardbeevinge jammerlyk verwoest, en tot een puynhoop gemaakt, waar by ook 15. Bisschoppen omkwaamen; welke daar teegenwoordig waaren. (z) Ja, dat noch nadenkelyker was, toen de Keyzer verder, op het aanraaden van *Basilius*, Bisschop te *Ancyra*, te *Nicæa* dit *concilium* wilde aanstellen, zoo verhinderde God dit voorneemen, en verdorf deeze Stad door een diergelyke aardbeevinge; zoo dat die Bisschoppen over hals en kop na huys toe liepen. Welke wonderlyke dingen met reeden aan deeze twistzuchtige gemoederen een indruk en schroom voor de Goddelyke yver teegen alle deeze grouwelen hadden behooren te maaken. (a) Des niet te min wierd 'er een nieuw *synodus* te *Seleucia* aangesteld; welkers leedematen alles de *Arriaanen* te *Arimini* ten gevalle deeden, na dat men nochmaals, en dikmaals tot laat in de nagt, over het woord *homoousion* over en weeder *gedisputeert* hadde. Alwaar het de Bisschoppen ook zoo uyttermaaten grof maakten, dat de daar by zynde *Keyzerlyke President Leonas*, daar niet meer by wilde zyn, en wel uytdrukkelyk liet zeggen, dat hy het, onder dat grouwelyk gekyf, onmoogelyk niet langer harden kon. Ondertusschen pakten echter de *partyen* malkanderen heftig aan, en de *Acaciaanen* zetten de andere vry pal, deeze hier en teegen gebruykten den weereldlyken arm, veroordeelden 'er een, die in de plaats van *Eudoxius* tot Bisschop gemaakt was, en ze gaaven hem den *President* over, daar teegen van de andere zyde weeder heftig *geprotesteert* wierd. (b) En zoo doende ging het over al zoo verwert door malkander, dat deeze Synoden, die de zaaken zouden byleggen, het altyd slimmer maakten, als het voor heene was geweest. Na dat 'er dan van beyde de Synoden, het *Arimenische* en *Seleuciensche*, 10. afgezondene na *Constantinopolen* by den Keyzer waaren gekoomen, zoo wierd 'er aldaar nochmaals een nieuw Synode van de *Acaciaanen* gehouden, door 50. Bisschoppen, welke het *Ariminische formulier* bevestigden, en in 't byzonder verbooden, dat men voortaan de woorden van *Godheyd*, *Weezen* en *Zelfstandigheyd*, niet gebruyken zoude. (c)

Jaar CCC. tot CD.

Seleuciense.

Constantinopolitanum.

35. Van de gedachte *Basilius*, en zynen aanhang, de *halve Arriaanen* is ook in 't Jaar 358. een Synode te *Ancyra* gehouden teegen *Acacius*, *Eudoxius* en andere, die haar de zeege op het *Syrmiensche synode* niet gunden. Zy verwierpen dan niet alleen t'eenemaal het *homoousion*, maar zelfs ook alle de andere *formulieren*, naamelyk dat Christus den Vader, na zyn Weezen, ongelyk was. (d) En noch te vooren, in 't Jaar 355, wierd 'er in 't *Westen* van *Constantius* te *Milaan* een *concilie* aangesteld, op dat men aldaar insgelyks meede van de zaaken van *Athanasius* zoude spreeken, en het besluyt van 't Synode van *Tyrus* bevestigen. Uyt het *Oosten* zyn 'er echter zoo veele Bisschoppen van deeze partye niet aangekoomen, als wel uyt het *Westen*, waar van 'er wel 300. getelt wierden. (e) De strengste partye nu deezer Bisschoppen, drong heel hart op de volkoomene uytsluytinge van *Athanasius*, en de andere stemden zulks eyndelyk ook toe: zoo dat hy, in de naame van dit Synode, voor *een*

Ancyranum.

Mediolanense.

(z) Sozom. IV. c. 16. 17. Socr. II. c. 39. Philostorg. IV. c. 10. Hilarius in Fragm. Sulpic. Sever. l. c. (a) Theodor. II. c. 26. (b) Athanas. Theodor. l. c. Sozom. IV. c. 16. Socr. II. 29. 40. Epiphan. hær. 73. Hilarius I. adv. Const. (c) Sozom. IV. c. 23. Chronicon Alexandr. Ann. Philostorgius IV. c. 12. & V. c. I. Socrat. II. c. 41. (d) Epiphan. hær. 73. n. II. Sozom. IV. c. 4. Philostorg. IV. c. 9. Basilius M. ep. 82. (e) Rufin. I. c. 19. Socrat. II. c. 36. Athanas. de Synod. Arim. & Seleuc. & ep. ad solit. Vit. ag. Theod. II. c. 15. Sozom. IV. c. 9.

Jaar CCC. tot CD. *kerkdief*, *ketter*, *en booswicht* wierd verklaard. *(f)* Waar door echter weeder andere dit *synode eene verzaamelinge der goddelooze* noemden, *(g)* dat ook alle die geene, welke dit scherpe vonnis niet wilden onderschryven, aanstonds in den ban deed. *(h)* De andere omstandigheeden hier van, beneevens de overige *Synoden*, moet ik om de kortheyds wille overslaan. Dit weynige echter is bekwaam genoeg, om aan een onpartydig onderzoeker een ontwerp te geeven, hoe het met alle deeze *concilien* toen ter tyd ten uytterften onordentlyk, eenzydig, en kwaadaardig, toegegaan is. Ja zoo zeer zelfs, dat dikmaals de slimste *Atheïsten* zich, in haare boosheyd, niet groover zouden hebben konnen uytten, als deeze grootste Bisschoppen wel gedaan hebben. Waar by dan nog het ellendigste is, dat alles onder den naam van de rechte leere, en yver voor de Godsdienst, wierd voorgenoomen. Zoo dat alle deeze dingen nogmaals eene hand-tastelyke getuygenisse geeven, van het alleruytterste verval der Christenen in deeze eeuwe, alwaar de grouwelen gewisselyk niet wel hooger steygeren konden, en zich door de alderschrikkelykste buytenspoorigheeden heel klaar kwaamen te vertoonen.

(*f*) Ep. Synod. ad Euseb. (*g*) Hilar. ad Const. lib. I. (*h*) Sozomen. IV. c. II. Theod. II. cap. 15.

HET ACHTSTE HOOFDSTUK.

Van de bekendste dwaalingen in deeze eeuwe.

§. I.

EEn goed deel van de voorstellinge des ellendigen toestants van 't Christendom deezer eeuwe, gehoort noch tot de Historie der dwaalingen en strydigheeden aangaande den Godsdienst. Alwaar ik de openbaare dwaalingen van de beroemdste Leeraars niet voorby moet gaan, die men onaangezien de zelve dwaalingen, echter noch al voor rechtgeloovige heeft willen houden. Op dat ik dan ook niet gedenke, hoe dat, volgens de in de eerste eeuwe aangeweezene, en onbeweegelyke gronden, alle die geene waarachtige Ketters te noemen waaren, van welkers ergerlyk en onchristelyk leeven en daaden men noch leest, zy gehooren dan tot zulk een Secte of aanhang als ze willen. En, gelyk als 'er nu, zoo wel onder die zoo genaamde rechtgeloovige, als onder de andere *partyen*, veele goddelooze en dwaalende Leeraars gevonden zyn geworden, alzoo is het ook, niet op de eene of andere zyde, maar op alle heel klaar te zien, als men het verval van het *waare Christendom* zelfs ook daar uyt kennen wil: Aangezien, by voorbeeld, na de grondreegelen van het zelve, de rechtgeloovige, zoo wel als de *Arriaanen*, in zulke grouwelyke vervolgingen en lasteringen teegen malkanderen, zig niets minder als waare geloovige beweezen, maar, als de ergste Heydenen teegens elkanderen hebben uytgevaaren. Waar door dan een voorzichtig gemoed maar des te eerder twyffelachtig worden kan, by welke *partye* het doch het zoo zeer geroemde, rechte en leevendige geloove vinden kan, daar 'er aan alle de zyden, dog wel meest op de zyde der zoo genaamde rechtgelooovige, het ongeloove, met zyne vruchten, als toorn, haat, leugen, laster, en moord, zoo zeer geheerscht heeft.

Gebrek der rechtgeloovige, en van andere.

2. By aldien men nu alle de hoofd- en grond-dwaalingen der rechtgeloovige Leeraars in deeze eeuwe eens net ontdekken wilde, zoo zoude

de'er wel eene groote meenigte van de zelve voor den dag moeten koo- Jaar CCC. tot CD.
men. Haare grootste liefhebbers hebben dezelve nu niet alleen al lang bekend, (*a*) maar zelfs ook veele geleerde mannen onder de andere *partyen* hebben zulks al aangemerkt, en in geheele boeken ten toon gesteld. (*b*) Waar op men zig ook dan, als op een openbaare en toegestaane zaak, heel wel mag en kan beroepen. Deeze Leeraars nu hebben, onaangezien zy zelfs in zwaare doolingen hebben gestooken, andere haare doolingen niet maar eenigzins aangeweezen, en, na behooren, benoomen, maar ze hebben ten deele zelfs de geleegenheyd daar toe gegeeven, en ten deele de grouwelykste dingen daar by gevoegd. Hoe verwert het 'er nu allenthalven in de *Historie* der *Arriaanen* uyt ziet, zulks bekennen de Geleerde in 't algemeen; want, in de Historien der rechtgeloovige Schryvers zelfs vind men zeer veele teegens elkanderen aan-loopende berichten, zoo dat eenige zelfs veele oude Historie Schryvers daar in weegens doolinge beschuldigen. (*c*) Dit nu komt alleen daar van daan, dat een ieder de zaaken der *Arriaanen* als heel grouwelyk, en de bedryven der teegenpartye als heel onschuldig en goed, heeft willen voorstellen, het geene, zonder veele valsche bewyzen en verdraaijingen niet wel heeft konnen toegaan. Om nu daar van maar een eenig voorbeeld te geeven, zoo willen eenige voor heel gewis zeggen, dat *Arrius* zig nog langen tyd na het *Niceensche synode* te *Alexandrie* heeft opgehouden, alhoewel hy aldaar was verworpen. (*d*) Andere hier teegen, stellen, dat hy eerst door het *concilium* van *Jerusalem* weeder zeekerheyd voor hem heeft verkreegen; het geene zommige weederom aan het *synode* van *Tyrus* toeschryven. (*e*) Ja men wil zelfs wel t'eenemaal voorgeeven, dat hy voor het *Niceensche synode* al was gesturven, en, by het leeven van zynen vyand, *Alexander*, zoo dat dan daar door de *fabel*, van zyn schandelyke dood, t'eenemaal vervalt. (*f*) Nu schryven zy in teegendeel zomtyds eens weeder, dat hy eerst onder *Constantius* zoude zyn gesturven, (*g*) Dan, al onder *Constantyn de Groote*, in 't 30ste jaar van zyne regeeringe. (*h*) Tot alle het welke de nieuwe Schryvers, om dit recht te zaamen te schikken, veel vergeefsche moeyte en arbeyd aanwenden, en hier in een proef konnen vinden, hoe het dikmaals, ontrent de narichtingen aangaande de Ketters, zeer vreemt geleegen zy. Want wat de *Historie* van *Arrius* in zig zelfs aangaat, die is te vooren, by den aanvang van het *concilium* van *Nicæa*, in het begin van deezen stryd nu reeds al duydelyk verklaard. Weegens zyn perzoon is 'er ook dit nog indachtig te maaken; dat gemeenelyk de beyde *Ouderlingen*, welke *Arrius* hebben geheeten, met malkanderen zeer vermengd worden. De eene nu was de hoofd-perzoon in deezen stryd, en een *Ouderling* te *Alexandrie*, die in de *Kerk*, die men *Baucalis* noemde, den Bybel verklaarde. (*i*) De andere *Arrius* (ἕτερος Ἄρειος) werd ook voor een Voorstander van deeze *secte* uytgegeeven, en daar meede inzonderheyd beschuldigd, dat hy den Keyzer zelfs daar toe gebracht zoude hebben. (*k*) Het is altoos zeeker, dat 'er nog een ander *Ouderling*, met naame *Arrius*, van *Alexander* is weg gejaagd geworden. Wat nu de zaak zelfs aangaat, zoo is het meeste, wat met de rechte *Arrius* is voorgevallen, nu reeds al hier booven ter needer gesteld; zoo veel het de noodzaakelykheid toenmaals scheen te vereisschen. Van

De Historie der Arriaanen, Is heel verwert, En onzeeker.

Voorbeeld hier van weegens de perzoon van Arius.

Of 'er een of twee Arrii geweest zyn.

(*a*) Bellarm. de S. Beat. & Pæn. Dæm. l. 1. c. 6. Baronius. Pererius. Salmero. Canus. Stapleton. Petavius. Imp. proleg. Dogm. Theol. To. 1. c. 2. (*b*) Chemnitius. Gerhardus. Rivetus. Dallæus, Chamier. Usserius libris singularibus. (*c*) Baronius. Spondanus Ann. CCCXXVII. n. 3. (*d*) Theodor. 1. c. 14. Socrat. 1. 20. (*e*) Sozomen. II. c. 25. seqq. (*f*) Epiphan. hær. 69. (*g*) Rufin. 1. c. 11. (*h*) Socrat. l. c. (*i*) Theodor. 1. c. 11. (*k*) Socrat. 1. c. 6. Sulpic. Sev. l. 11. p. 162. (*l*) Socrat. l. c.

Jaar CCC. tot CD.

hem is in 't algemeen niet te loochenen, dat hy, in den ftryd met *Athanafius* en *Alexander*, veel geweld, en, na zyn dood, nog al veel meer achterklap heeft geleeden; alhoewel zyne aanhangers de rechtgeloovige ook niet gefpaart hebben, en, eeven zoo wel als deeze, den geeft des *Antichrifts* in zich hebben laaten heerfchen: want, om nu van andere dingen te fwygen, zoo geeven de *Alexandriften* voor gewis uyt, als *Arrius*, van den *Biffchop* van *Conftantinopolen*, *Alexander*, weeder, op het bevel van *Conftantyn*, in de gemeenfchap der Kerke aangenoomen zoude werden, dat hy onderweege in een *fecreet* was gegaan, alwaar hy alle zyn ingewand en te gelyk de ziel uytgeperft hadde. (*m*) Alhoewel *Athanafius* nu dit maar alleen op de baan brengd, zoo zeggen hem dat veele andere na, en willen daar door alle de handelingen der rechtgeloovige wel voornaamentlyk wettig maaken, en rechtvaardigen.

De fchandelyke dood van Arrius.

En onwaarheyd van dezelve.

3. Voor eerft dan is het, volgens de getuygenis der Hiftorie Schryvers zelve, t'eenemaal onzeeker, wanneer *Arrius* eygentlyk gefturven is, en derhalven konnen dan ook de omftandigheeden deffelfs, gelyk als die van *Athanafius* alleen, die zyn bitterfte vyand was, en uyt zyn getuygenis van weynige anderen bygebragt zyn, veel minder eenige zeekerheyd altoos hebben. Waarom dan ook de Geleerde, en nog wel die zeer eenzydig zyn, deeze gantfche Hiftorie, of in twyffel trekken, of liever eenen anderen *Arrius* die willen toefchryven, (*q*) of die ze ook wel laten blyven voor 't geene ze is, en, om die vaft waar te maaken, niet aanneemen. (*r*) Ondertuffchen is het weederom aan de andere kant twijffelachtig, wat een zeeker Schryver bybrengt, naamelyk, dat de rechtgeloovige van de Arriaanen befchuldigd geworden waaren, als of zy zelfs *Arrius* door tooverye om 't leeven zouden hebben gebragt, wanneer ze zaagen, dat hy de overhand zoude behouden. (*s*) Het welke echter zeer weynig zoude geholpen hebben, om dat zyn aanhang buyten dat zo uyttermaate fterk was. Zoo dat ook het andere niet meer als eene bloote giffinge is, wanneer men meend, dat hy met vergif zoude zyn omgebragt. (*t*) Ten minften ziet men daar uyt heel klaar de onzeekerheyd der Schryvers, weegens den aart van zyn dood, daar hem zommige ook groote vreugde toefchryven, die hy over zyne zeege heeft gehad; andere, een groote pyn aan 't herte, die hem heeft overvallen. (*u*) Ondertuffchen is dit in 't algemeen niet ongewoon, dat de rechtgeloovige, onder het verval van andere, die zy tot Ketters hadden gemaakt, een fchrikkelyke dood hebben uytgeftrooit. Zoo fchryft 'er een, onder de voornaamfte deezer partye, van de zoo genaamde *Origeniften*, dat hy plotzeling is needergeftort en geftorven, wanneer hy een zeekeren oort, die van de yveraars was bewoond, wilde gaan inneemen: waar by hy dan, als iets aanmerkelyks, voegd, dat het met hem eeven zoo gegaan is, als met *Arrius*. (*x*) Wanneer nu deeze bygebragte Hiftorie eenmaal zulk een loop gekreegen hadde, zoo fchroomde men hier na niet, onder het *Paufdom* om veele vroome lieden diergelyke wyzen van omkoomen toe te fchryven, alleen maar, op dat alles te fchrikkelyker daar uyt mogt zien, wat men van Ketters te zeggen hadde. Gelyk als men, by voorbeeld, wel onbefchaamdelyk derft voorgeeven, dat een zeeker Ouderling, die met *Sidonius* hadde getwift, eeven eens zyn geheele ingewand op een heymelyke plaats zoude hebben uytgeduwt. (*y*) Ik zwyge nu

nog

(*m*) Athanaf. ep. ad Serapionem de morte Arii Tom. I. p. 522. ap. Theodor. I. c. 14. Conf. Sozom. II. c. 30. Rufinus I. c. 13. (*q*) Valefius not. ad Sozom. & Obferv. Eccl. lib. II. c. 2. (*r*) Spanhem. Secul. IV. H. E. p. 408. (*s*) Sozom. l. c. (*t*) Centur. Magdeb. lib. IV. c. II. p. 782. (*u*) Ibid. (*x*) Vita Sabæ ap. Coteler. c. 88. To. III. Mon. p. 370. (*y*) Gregor. Turonenf. lib. II. c. 23. Hift.

nog van meer andere diergelyke voorbeelden, by welke wel billyk, gelyk men pleeg te spreeken, een briefje noodig was, om de lieden de zaak wat geloofwaardiger te maaken. Jaar CCC. tot CD.

4. Zoo veel zy dan nu van den uytgang van *Arrius* zelfs gezegt, na welken tyd zynen aanhang eerst recht ter deege de overhand nam. Waar in wel licht af te neemen is, hoe, by de heerschende huycheleryе der Christenen van dien tyd, alles, zoo wel aan 't Hof, als onder het volk, zig na den *Keyzer* heeft geschikt, nademaal, zoo wel *Constantyn* zelfs, als zyn zoon *Constantius*, hier na opentlyk de *partye* van *Arrius* aan nam, en *Athanasius* vervolgde. En den roem was zeeker te vergeefs, en teegen de klaare oogenschynelykheyd, die de rechtgeloovige van het *Niceensche concilium* maakten, als hadden zy daar door deeze ketterye op eenmaal verdelgd, dewyl 'er dog niets minder als dit te verwachten was. Ik wil nu niet zeggen, wat *Arrius*, nog by zyn leeven, en voor het *concilium*, al voor aanhangers hadde, gelyk als daar waaren, de *Bisschoppen*, *Eusebius* van *Nicomedia*, en de andere van *Cæsarea*, *Secundus* van *Ptolemäis*, *Theonis* uyt *Libya Marmarica*, *Theognis* van *Nicæa*, *Maris* van *Chalcedon*, *Paulinus* van *Tyrus*, *Patrophilus* van *Scythopolis*, *Menophantes* van *Ephese*, *Athanasius* van *Anazarbo*, (niet uyt *Mysië*) *Valens* van *Mursia*, uyt *Pannonie*, *Theodorus* van *Heraclea*, *Ischyras* uyt het landschap *Mareotis*, *Narcissus* van *Napels*, en ontallyke andere *Bisschoppen*, *Ouderlingen*, en andere *Kerken-bedienden*: onder de *Regenten* waaren de gedachte beyde *Keyzers* in deeze eeuwe, ik zwyge nog van de volgende, gelyk ook van de groote *Staats-dienaars*, welke met hoopen haaren heer toevielen. Waar door *Hieronymus* verscheyde maal klaagd, hoe dat toenmaals, en daar na, de gantsche weereld genoegzaam *Arriaans* is geweest, die door een vonk van *Arrius* aangestooken geworden is. Desgelyks, dat de *Arriaanen* alle de Kerken ingenoomen hadden, en wel inzonderheid in gantsch *Oosten* Heeren zyn geweest. (*z*) Zoo dat in de volgende tyden de beroemdste Schryvers zelfs zeer daar over klaagen, dat de *Arrianisterye*, zoo wel in de *Grieksche*, als in de *Latynsche* Kerken, volkoomentlyk heeft geheerscht. (*a*) En dit is niet alleen ten tyde van *Constantius* alzoo toegegaan, wiens yver wy in de voortplantinge der *Arriaanisterye* voorheene al uyt de veelvuldige aangestelde *Concilien*, gezien hebben, voornaamentlyk, door dien zyne gemaalinne, *Eusebia*, en het gantsche Hof, deeze zyde hield. (*b*) Maar hier na heeft *Julianus* zelfs de *Arriaanen* ook veel meer begunstigd, als de andere, door dien hy na zyne meeninge, meer verstand, bescheydenheyd, en ander goed beleyd, by haar vond, als by de andere *partye*; het geene de rechtgeloovige toenmaals ook niet weynig krenkte. Dog onder de Regeeringe van *Valens*, kwaamen de *Arriaanen* zoo zeer booven te dryven, dat genoegzaam alle de andere partyen daar door te gronde gingen. De *Bisschop* van *Constantinopolen*, *Eudoxius*, was, aan het Hof, en over al, het *fac totum*, of al-bedryf, de *Keyzerinne Dominica* was ook *aarts-Arriaans*, en *Valens* zelfs, was niet alleen eeven zoo gezint, maar hy vervolgde ook alle de andere, gelyk als wy hier booven nu reeds al gezien hebben.

Vermeerderinge der Arriaanen.

Haare uytbreyding en macht.

5. Alhoewel nu de andere partyen zich, over de vervolgingen der *Arriaanen*, heel zeer beklaagden, zoo kan men echter ook niet loochenen, dat de eerste van de laatste ook niet een hair minder geplaagd zyn

Vervolgingen onder haar.

(*z*) Hieronymus adv. Lucifer. & in Ps. 133. it. in Chron. An. CCCLXIV. Comm. in Galat. V. & adv. Joh. Hierosolym. (*a*) Gregor. Nazianz. or. 25. adv. Arian. Nyssenus or. in Basil. Vincentius Lirinens. adv. Hær. c. 6. (*b*) Socr. I. c. 39. II. c. 2.

Jaar CCC. tot CD.

zyn geworden, zoo dra zy maar weeder wat lucht bekwaamen. Alzoo, dat men ook hier geen zeeker *character* of merkteeken kan neemen, welke partye recht of onrecht heeft gehad, dewyl ze alle beyde zich by geleegenheyd, teegen malkanderen vyandig en *tyrannisch* genoeg beweezen hebben. En de rechtgeloovige hebben hier in de *Arriaanen* ook niets voor te werpen, als hadden zich deeze by de *Hooge Overigheyd* met vleyen zeer weeten in te dringen, en daar door haare zaaken bevordert. Want de *Historien* geeven doorgaands genoegzaam te kennen, dat 'er diergelyke kunsten van weederzyde, aan 't Hof, onder *Constantyn*, en andere, genoeg *gepractiseert* zyn geworden. Hoe hart men, in en na het *Niceensche concilium*, met de *Arriaanen* heeft gehandelt, is nu reeds al aangeweezen. Want, zoo dra als hier na de rechtgeloovige maar een weynig het te booven geraakten, zoo ging het over de andere partye weeder scherp genoeg toe. Gelyk als dan ook de *Regenten* zulke reedenen bygebragt wierden, als of het haar ampt en pligt was, de Ketters te vervolgen. Gelyk als *Theodosius de Groote*, op het aangeeven der Geestelykheyd, teegens *Demophilus* de *Arriaan*, *Bisschop* van *Constantinopolen*, zeyde: dat, by aldien hy geen vreede houden wilde, hy zich dan uyt de Kerk weg mocht maaken. Want, deeze hadden de *Arriaanen* toenmaals al ontrent de 40. jaar in gehad, en ze moesten die nu verlaaten, waar uyt dan ook geen geringe oproer over en weeder ontstont. (*c*) Ja de Keyzer *Gratianus* liet de *Arriaanen*, met geweld, door Soldaaten, uyt haare Kerken jaagen, die de rechtgeloovige als haar eygendom, weederom vorderden. (*d*) Gelyk als hy haar ook wel scherp verbood, van haar gevoelen niet te teeden-twisten. (*e*) En op die zelve wyze wierden zy van de Geestelykheyd ook al uyt *Carthago* verdreeven. (*f*) Ja, onder *Justinianus*, uyt het gantsche Ryk. (*g*) Gelyk als het dan doorgaands met deeze lieden zoo toeging, wanneer de Ketters vervolgt wierden. Ja men gaf het als een treffelyken roem uyt, wanneer iemand maar wakker teegens de Ketters snaaude en woedde. Het wierd ook aan *Dathymius* zeer hooggelyk gepreezen, dat hy op de *Arriaanen* zeer gebeeten was, en haar ongemeen toegraaude (θερμὸν ἔπνει) en, dat hy haar met een volkoome haat heeft gehaat. (*h*) Waarom een ieder ook gaarne diergelyken lof wilde verdienen, en alles bedacht, wat hy maar konde, om die lieden smaat aan te doen. Daar verzierde men, hoe iemand *Arrius*, met de andere Ketters, in 't helsche vuur hadde zien zitten: (*i*) en, als men de verdoemenis van een mensch beschryven, en groot maken wilde, zoo gebruykte men deeze woorden: *Hy zal met de Arriaanen verdoemt zyn.* (*k*)

Smaad-woorden en beschuldigingen teegen de Arriaanen.

6. Ook waaren de overige smaadelykheeden niet gering, die men teegens haar uytwierp. Daar is nu voorheene al van gedacht, hoe *Constantyn*, na het voorschrift van zyne Bisschoppen, *Arrius*, met den Heydenschen spotvoogel en loogenaar *Porphyrius* vergeleeken, en wel uytdrukkelyk, in openbaare afkondigingen, aan alle zyne onderdaanen geboden hadde, de *Arriaanen Porphyriaanen* te noemen. Waar meede hy haar dan zoo veel smaat waande aan te doen, dat zy by een ieder in een kwaad geruchte zouden blyven, gelyk als *Porphyrius* zelfs tot hier toe eenigzins onder de Christenen was geweest. (*l*) Dit alles nu geschiedde enkel en alleen door 't aandryven der Bisschoppen, en wel inzonderheyd,

(*c*) Socrat. v. c. 7. Sozom. vii. c. 5. Theod. v. c. 9. (*d*) Id. c. 2. (*e*) Sozom. vii. cap. 6. (*f*) Procopius l. iii. Bell. Vandal. & Codex Justinian. (*g*) Euagrius l. iv. c. 11. & 16. Niceph. iv. c. 10. & xvii. c. 12. (*h*) Vita Euthymii ap. Coteler. Tom. ii. Mon. Gr. p. 260. (*i*) Moschus in prato Spir. ib. p. 349. (*k*) Amphilochius in Synodic. ib. p. 104. (*l*) Socrat. i. cap. 9. Athanas. ep. ad solit. Vit. Ag. (Id. Or. 2. in Arian.)

heyd van *Athanasius*. Wiens groote verbittertheyd teegens *Arrius*, uyt zyne schriften en bedryven heel klaar te zien is. Onder anderen ook uyt een zeeker schrift, waar in hy niet alleen *Arrius* een *Godsloochenaar* (*Atheist*) noemt, maar waar in hy ook wel uytdrukkelyk zegd, dat de *Arriaanen Arrius voor haaren Christus en Heyland hielden*, welke beschuldiginge hy niet bewyst, nog zulks ook onmoogelyk niet kan doen; waarom hy ook daar na, van *Constantyn* zelfs, een lasteraar en twistzuchtig Man is genaamt geworden. (*m*) Zyn voornaamste grond hier van is, dewyle men ook eeven zoo *Caiaphas* en *Judas* wel Christenen zoude konnen noemen. Daar doch *Arrius*, uyt eerbiedigheyd teegens de *H. Schrift* maar betoonen wilde, hoe hy na haare eygene woorden, van *Christus* sprak, en meende, dat hy hem zyn schuldige eere, na zyn begrip, in alles gaf, gelyk als dan *Athanasius* hier en elders over hem klaagt, dat hy de menschen met de woorden der Schrift misleydde. Alhoewel hy terstont al weeder anders spreekt, en zegd, dat *Arrius* zyne woorden niet haalt, noch uyt de H. Schrift, nog uyt de Wysbegeerte, maar van den Duyvel. Schoon hy zelfs te vooren gezegd hadde, dat hy de *Schrift* gebruykte, gelyk de *Jooden* de Wet, of de *Manichæers* het *Euangelium*. Niet te min noemt hy zyne aanslaagen *Duyvelsch*, en hem zelfs, de *voorlooper van den Antichrist*, die toenmaals al niemand meer gebruykte, maar zich al vry in zyn eyge gestalte, onder alle de *partyen* liet zien. Ondertusschen noemen hem ook andere van zyne vyanden aldus, dat hy de menschen iets voorlegt, daar onder zy den rechten Antichrist niet kennen konnen, welke zich in de heerschappye over de geweetens, aan de Geestelykheyd al over langen tyd meer als al te grof hadde laaten zien en gewaar werden. (*n*)

Jaar CCC. tot CD.

En van Athanasius teegen Arrius.

7. Alzo noemde men *Arrius* verders ook een schaadelyk beest, dat uyt de Helle zelfs was voortgekoomen: ook, een bestormer van Christus, (χειστόμαχον) ja zynen argsten vyand. (*o*) En toen *Constantyn* noch door de rechtgeloovige yverig gemaakt was, meende hy, zelfs Gode eenen dienst daar meede te doen, wanneer hy zynen naasten wakker overhaalde. Daarom heeft hy ook, onder anderen, dit wonderlyk geschrift aan zyne onderdaanen laaten afgaan: *Wy, Constantyn de Groote, door Gods genaade Keyzer. Arrius en de Arriaanen, is een kwaade uytlegger, en, om zoo te spreeken, een beeld en zuyl des Duyvels.* En na dat hy veele spreuken uyt de Schrift te zaamen gezet hadde, zoo moest eyndelyk een vers, uyt den Heydenschen Dichter *Homerus*, de uytslag geeven, waar in hy op den naam van *Arrius* speelt, die van den Krygs God *Mars* afkoomen zoude, en hy spot aldus met hem.

Toenaamen van Arrius.

Constantyns schryven teegens hem.

Ἄρες, ἄρες, βροτολοιγὲ, μιαιφόνε τειχεσιπλῆτα.

O Mars, Mars gaat daar op los, gy moet schilden hebben, en verder, *doch wy bidden, wilt het niet doen, laat de bywooninge van Venus u nu ophouden.* (*p*) Welk geschrift gewisselyk voor een gering Man, ik swyge noch voor een Keyzer, niet wel slechter zyn kan. Alhoewel de maaker daar van, buyten alle twyffel, een van die yveraars is geweest, welke gemeent heeft, het wel rechtschaape aardig en geleerd te maaken. Het valt dan licht te oordeelen, wat doch de vreemdelingen, ja zelfs de *Arriaanen*, welke meest alle verstandige lieden waaren, van zulk doen der rechtgeloovige wel moeten geoordeelt hebben. Niemand kan zeeker loochenen, dat de zaake zelfs, door zulke kinderachtige grillen, op 't aldermeeste te schande gebracht, en de verstandige haatelyk gemaakt ge-

(*m*) Epist. ap. Sozom. II. c. 31. (*n*) Ambros. lib. x. Comm. in Luc. c. 21. (*o*) Rufinus I. c. 25. & Concil. Sardicens. (*p*) Epiphan. hær. 69.

Jaar CCC. tot CD.

Toenaamen der Arriaanen.

geworden zyn, en de andere zich daar door maar in haar teegen spreeken, des te meerder versterkt hebben. En zoo ging het ook met de andere toenaamen der *Arriaanen*, daar zy, nu *Arimaniten*, dan *Diatoniten*, en dan weeder *Psathyriaanen*, tot schimp, moesten heeten: om dat'er een onder haar, naamelyk *Theoctistus*, een koekebakker geweest was, (q) en wat'er van zulke dwaasheeden meer moogen zyn. Ondertusschen ziet men wel uyt de bygebragte reede van *Athanasius*, dat zy zich zelfs met de *Sectische* naamen der *Arriaanen* niet hebben willen noemen, schoon die haar naam daar meede zoekt wettig te maaken, om dat de andere *Secten* meest altyd na haare eerste Auteurs zyn genaamd geworden. Waar meede men maar alleen voor gehad heeft, om haar smerte en smaad aan te doen, en noch al meer twist en tweedracht daar door te veroorzaaken.

Groote ongestuymigheyd van Alexander.

8. Wanneer men nu verders den aanvang van deezen stryd met *Arrius* maar wel inziet, zoo moet men met reede toestaan, dat hy wel een veel zachter en Christelyker onthaal verdiend hadde, als hem *Alexander*, en die van zyne partye, al aanstonds beweezen hebben. *Arrius* was zeer bekommert, dat *Alexander* de dwaalinge van *Sabellius* weeder op zoude willen haalen, en daarom nam hy de zaak zoo zeer ter herte, (r) nademaal deezen *Bisschop* zulke nieuwsgierige en onnutte vraagen voor wierp, gelyk als de Geleerde zelfs van hem ook bekennen. (s) Nu mocht het *Alexander*, weegens deeze beschuldiginge, wel het meeste van allen verdrooten hebben, dat deezen *Ouderling*, hem als zynen *Superintendent*, in geloofs zaaken hervormen, en van ketterye beschuldigen wilde. Het kwam *Arrius* ook heel vreemt voor, dat zyn eyge *Bisschop* nieuwe manieren van reedeneeringen en stellingen in de Godgeleerdheyd bybragt, en dat hier na een gantsch *Concilium* noch al veel meer nieuws, buyten de Schrift, daar by voegde. En dat het de meeste *Arriaanen* in deeze dingen een louteren ernst geweest is, ziet men daar uyt, dewyle zy te gelyk met eene de *Photiniaanen*, *Sabelliaanen*, *Samosateniaanen*, *Hieraciten*, en andere, wel ernstelyk hebben teegengesprooken. (s) Dat zy haar veel beeter en naauwer aan den reegel der H. Schrift hebben gehouden, word van andere niet geloochent, ja veel eer van de Godgeleerde zelfs bekent, dat zy met haare leere Gods Woord veel zuyverder hebben voorgedragen als de *Athanasiaanen*, welke de oude Godsdienst, met woorden, die in de gantsche Schrift niet staan, schynen te verwerren, en nieuwigheeden aan te rechten. (t) Ik swyge noch dat zy de overeenstemminge der oude Leeraars, als van *Theophilus Antiochenus*, *Origenes*, *Tertullianus*, *Lactantius*, gelyk de Godgeleerde schryven, insgelyks ook van *Dionysius Alexandrinus*, *Gregorius Neo-Cæsariensis*, *Lucianus*, en andere, voor zich hebben, welke, buyten den stryd te bedachtzaamer, en met meerder nadruk, pleegen te spreeken, als, wanneer het tot een teegenspreeken kwam, en de gemoederen door hertstochten verwert waaren. (u) In't korte, beyde de partyen, en by gevolge ook de meeste Christelyke Leeraars, waaren nu al van de eerste eenvoudigheyd des geloofs t'eenemaal afgeweeken, en hadden, in de plaats van het werkdaadige Christendom, bloote meeningen, ydele inzettingen, kunst-woorden, en onnutte vraagen, op de baan gebragt. Den uytdruk ook, die de Oude noch in de kragt des geloofs hadden gehad, naamen de Christenen van deezen tyd maar alleen ontrent de bloote schorsse aan, raakten daar over

Oorzaaken van de Arrianisterye.

in

(q) Socrat. v. c. 23. Theod. IV. Hær. Fab. c. Conf. Damascenus de Hær. (r) Socrat. I. 3. IV. c. 27. Hilarius VII. de Trin. p. 82. (s) Socrat. II. c. 30. Sozom. IV. c. 6. Histor. trip. v. c. 8. (t) Damhauerus in Vale triumphali. p. 301. seq. (u) Calovius Syncret. Calixt. de Fid. Princip. n. 25. Huetius lib. II. Origen. c. 2. qu. 2. §. 10. Petav. lib. I. de Trin. c. 5. §. 7.

in harde woorden, en vergaaten het eenige noodwendige geheel en al door door; en ze wilden hier teegen, de onuytſpreekelyke Godheyd met zeekere woorden beſchryven, en dat *oneyndige Weezen* binnen zulke enge paalen ſluyten. Waar door dan ook hier na, aan de zyde der *Arriaanen* zelfs, by al dat geduurig woorden-twiſten en kyven, de Chriſtelyke plicht t'eenemaal wierd weg gezet; eeven gelyk als men ook in den handel der rechtgeloovige geen teeken altoos van het waare Chriſtendom meer vinden konde. Jaar CCC. tot CD.

9. Van de leerſtukken der *Arriaanen* kan ik, by deeze Hiſtorie, nu niet verder gedenken, om dat ik alhier maar alleen op de gedenkwaardigſte geſchiedeniſſen te zien hebbe. Doch, dit vinde ik in de ketter-regiſters in't gemeen, dat de eene haar gevoelen altyd heel anders voordraagt, als de andere, en dat een ieder zig maar bemoeyt, om dat als recht grouwelyk voor te ſtellen. Behalven de booven aangeroerde ſtellingen, hebben zy alle nieuw gevondene woorden heel zorgvuldig willen myden, en desweegen ook bekent, *Dat God, nog een Weezen, nog eene zelfſtandigheyd was.* (οὐσία, ὑπόστασις) *(x) Dat Chriſtus wel zeekerlyk uyt niet van God geſchaapen, dog echter zoodaanig, dat door hem ook alles geſchaapen is, gelyk de Schrift het getuygt.* Hier door nu erkenden zy hem ook *voor een Schepper aller dingen, (y) voor het Woord des Vaders*, gelyk als hem *Johannes* beſchryft, *dat men ook als God aanbidden, en eeren moet, gelyk als aan hem ook alle magt, ja de hoogſte naam gegeeven is.* Weshalven ook haare teegenpartye hen dit geſtaadig voorwierp, en haar daarom *Heydenen* noemde; haar vraagende, waarom zy doch *Chriſtus* aanbaaden, die zy maar voor een bloot ſchepzel hielden. Waar teegen de *Arriaanen* weeder inbragten, hoe zy den *Heere Chriſtus*, in een veel hooger en zuyverder verſtand, met *Paulus*, *voor het begin van alle Gods ſchepzelen, (z)* en te gelyk ook, *voor een God over alle het geſchaapene*, aannaamen. *(a)* Met welke belydeniſſe zy zelfs ook de *Jooden*, en andere ongeloovige, niet te rugge hoopten te ſtooten, welke zich anders altyd inbeelden, dat de Chriſtenen in meer als *een God* geloofden. Hier teegen nu bleeven ze heel ſtipt by de volgende, en andere *Schriftuur-plaatzen:* als *Joh.* XIV. 28. X. 28. 29. V. 19. *Hebr.* III. 1, 2. *Joh.* XVII. 3. 1 *Cor.* XV. 28. XI. 3. enz. Verders zyn het ook haare aanklaagers, in andere ſtellingen, met elkanderen niet eens. Zommige zeggen, *dat zy de Godheyd van den H. Geeſt ook geloochent, en gezegt zouden hebben, dat hy van den Zoon was gemaakt. (b)* Andere hier teegen beſluyten daar weeder uyt, dat *Arrius* zelfs daar niets altoos van gedacht moet hebben, dewyl men op het *Niceenſche Concilium* niets daar teegen beſlooten heeft. *(c)* Wederom geeven eenige voor, dat ze leerden, dat Chriſtus alleen het vleeſch, zonder ziele, aangenoomen hadde, en dat hy in plaats van de zelve, de Godheyd heeft gehad. *(d)* Zommige nu houden deeze zaak voor t'eenemaal onbekend, en belyden, dat niemand daar van teegens haar geſtreeden heeft. *(e)* Ontrent den Doop hebben ze zich aan de woorden van Chriſtus zelfs heel naauw gebonden, uyt *Matth.* XXVIII. Hier teegen hebben ze het van de menſchen-verzonnene *lof-formulier*, of de δοξολογία, niet aangenoomen, om

Leere der Arriaanen.

Van't Goddelyke Weezen.

Van Chriſtus.

Van den H. Geeſt.

Doop.

(*x*) Philoſtorg. lib. x. c. 2. (*y*) Hieronym. Comm. in Jonæ c. 2. (*z*) Athanaſ. Or. IV. adv. Arian. Epiphan. hær. 69. n. 18. & hær. LXXVI. Hieronym. in Habac. 2. (*a*) Auguſtin. lib. III. adv. Maximin. c. 2. (*b*) Auguſtin. hær. 69. Epiphan. hær. 69. n. 17. Leo M. Serm. 4. in Nat. Dom. Theod. IV. c. 10. Proſper in Chron. (*c*) Baſilius M. ep. 78. Epiphan. hær. 74. Hieronymus & ex iis Baronius. Ann. CCCXXV. n. 51. 75. (*d*) Damaſcenus h. 69. Timotheus Presbyt. de Hær. Recept. ap. Cotelerium Tom. III. p. 395. Theodoritus Dial. 2. & lib. IV. Hær. Fab. Epiphan. l. c.

Jaar CCC. tot CD. dat zy, in plaats van die woorden; *Eere zy den Vader, Zoon en H. Geest*, hebben gezongen, *Eere zy den Vader, door den Zoon in den H. Geest*. Waar over dikmaals niet alleen veel stryd, maar zomtyds ook wel een groot bloed vergieten door de rechtgeloovige is aangerecht geworden. Wanneer 'er nu eenige van andere gezintheeden tot haar overkwaamen, zoo doopten zy die noch eens, uyt oorzaak, dat de rechtgeloovigen de kracht der zaaligheyd aan het *opus operatum*, of *uytterlyke werk*, toeschreeven, gelyk als de Geleerde zulks ook bekennen. *(f)* Zomtyds moogen ze ook wel maar in den naame van *Christus* gedoopt hebben, eeven gelyk ze het in de geschiedenissen der *Apostelen* vonden aangeteekent; gelyk als dan ook zulk een Doop van de Vaders voor goed is gehouden geworden. *(g)* Om welke reede ze van de andere ook niet herdoopt wierden, zoo als de *decreeten* of besluyten der *Roomsche Bisschoppen* zulks meede brengen. *(h)*

Haar tucht. 10. Anders hebben ze ook, in haare Gemeentens, al een vry naauwe tucht en orde gehouden, en men ziet, uyt de gantsche Historie deezer tyden, dat zy zich in veele, zoo niet in de meeste zaaken, veel beeter als de andere, getoont hebben. Zy hadden ook eenen grooten afschrik van alle afgoderye, en van daar kwam niet alleen haare leere, van de *eenigheyd en hoogste Majesteyt van God den Vader* af, maar ook, haaren ernstigen afschrik voor alle Beelden-dienst, en het gebruyk der zelve, inzonderheyd, gelyk als wel te vermoeden is, van alle zulke Beelden, die iets van *Gods weezen* wilden vertoonen. *(i)* Buyten dat geene wat anderzins veele van haar, teegens de inkruypende bygeloovigheeden en menschen vonden, en booven al, teegen de *tyrannye* der *Bisschoppen*, en haare nieuwigheeden, getuygt hebben. Zoo dat dierhalven ook by haar, eeven gelyk anders in 't gemeen by alle *Secten*, het kwaade met het goede alzins is vermengt geweest, en dienvolgende, dat men ook alles van haar, door den *H. Geest*, uyt zyn woord, moest beproeven, en het beste behouden, het zy dan dat het by haar, of by andere, gevonden wierd. Verders konnen ons ook de woorden van *Hilarius*, als een regtgeloovig Leeraar van de zelve tyd, den ellendigen toestand van deeze *Arriaansche* twist, klaar voor oogen stellen, die toen ter tyd daar aldus over klaagt, en, zoo wel zyn eyge, als de *Arriaansche partye*, beschuldigt: wanneer hy zegt, *Daar na eenen God en Heere, ook maar eenen Doop en een geloove behoord te weezen; zoo zijn wy van het eenige geloove afgevallen, en terwylen wy nu meer geloofs-belydenissen hebben, zoo is 'er nu gantsch geen geloove meer over. Want wy weeten dit altyd heel wel te zeggen, dat men, na het Niceensche Concilium niet anders, als van gelooven schryft. Terwylen wy nu om de woorden twisten, naar nieuwigheeden vraagen, van twyffelachtige dingen geleegenheyd neemen, om over haaren eersten invoerder te klaagen; nademaal wy ook partyschappen maaken, en zoo bezwaarlyk met malkanderen konnen over een stemmen, en dat we de eene met de andere verbannen en vervloeken, zoo komt vast niemand Christus meer toe. Want wy werden van een onzeekere wind der leere heene en weeder gedreeven, en, wanneer wy leeren, zoo maaken wy maar onrust, en, laaten wy ons van andere leeren, zoo weeten wy niet waar aan wy zelfs vast zyn.* Waar by hy noch al verder klaagt, hoe'er altyd het eene *Synode* na het andere is gehouden, daar het *homoousion*, en andere stellingen, nu verworpen, en dan weeder bevoolen wierden te

(f) Danæus Not. ad August. de hær. p. 244. (g) Augustinus in Jure Canon. de Consecr. d. 4 c. 78. Ambrosius. (h) Innocent. & Gregor. Ep. Rom. de Consecr. c. 4. Arianos. (i) Concil Nicen. II. Act. 6. Tom. III. & v.

te gelooven. Ja hy stelt van zyne partye der rechtgeloovige, dat 'er, noch by haar, noch by haare Voorvaderen, iets goeds meer overig was. (*k*) Zoo zeer hadde de boosheyd alles al, tot in de grond toe, bedorven, dat geene Gemeente altoos meer met waarheyd, zich weegens de zuyvere en heylige leere van Christus beroemen of verzeekeren konde, nademaal de meeste Leeraars zich niet van den *H. Geest* regeeren en leeren lieten, maar, van de Weereld en den Duyvel. Waar door zy ook in loutere dwaalinge en onzeekerheyd daar heene gingen, en den eenen over den anderen altoos heerschen wilde. Jaar CCC. tot CD.

11. Eyndelyk moet men ook dit aanmerken, dat het geenzins aan alle in 't gemeen toekomt, zonder eenig onderscheyd, wat deezen of geenen onder de *Arriaanen* wel werd nagegeeven. Aangezien ze al onder *Constantius*, in verscheydene hoopen verdeelt waaren. Daar onder bleeven 'er eenige by de oude inzettingen, die nu wel inzonderheyd *Arriaanen*, en *Anomæi* of *Wettelooze*, moesten heeten, waar van de voornaamste *Aëtius*, en hier na *Eunomius*, waaren, van welke men haar ook *Aëtiaanen*, en *Eunomiaanen* noemde. (*l*) Teegen deeze wierd 'er te *Ancyra* van de andere *partye*, een eygen Synode gehouden, op het aandringen des *Bisschops* van *Ancyra*, *Basilius*. Men noemde haar ook *Exucontii*, om dat zy leerden, dat de Zoon van den Vader was geschaapen, en geteelt, (ἐξ ὀυκ ὄντων) uyt dat geene, dat niet geweest was. Andere weeder wierden *halve Arriaanen* genaamd, welke het in alles met deeze zoo niet hielden, maar de rechtgeloovige wel ergens in toevielen, maar ondertusschen het *homoousion* niet aannaamen, maar wel het ὁμοιούσιον daar teegen verzonnen. De aanvoerders hier van, waaren *Basilius* van *Ancyra*, *Eustathius* van *Sebaste*, *Leontius* van *Cyzicum*, *Georgius* van *Laodicea*, *Sylvanus*, en meer andere. En deeze wierden ook van de andere, op het *Syrmiensche Synode*, te gelyk met haar ὁμοιούσιον veroordeelt. (*m*) De derde *partye* nu noemde men eyndelyk *Acaciaanen*, van *Acacius*, de *Bisschop* van *Cæsarea*, die het middel tusschen beyde wilde houden, en eenvoudiglyk bekenden, dat Christus den Vader gelyk was, zonder daar by te voegen, of hy hem, na zyn Weezen, of in alles, gelyk was. (*n*) Andere verdeeltheeden onder haar, moet ik, om de kortheyds wille, nu overslaan. Het is genoeg, dat ook hier uyt blykt, hoe dat het menschelyke vernuft, met alle zyne vonden, in Goddelyke zaaken zoo t'eemaal te schande moet geraaken, en niets anders, als oneenigheyd en jammer onder haar slaaven konnen aanrechten. De verwerde onlusten, die 'er wel onder alle deeze *secten* zyn voorgevallen, zyn niet te beschryven, en vereyschten wel een groot boek op zich zelfs, en ze zouden ook den Leezer, indien zy alle herhaald wierden, zelfs meer verwerringe als beeterschap, of ook genoegen, toebrengen. Derhalven zal ik my nu tot andere noodiger aanmerkingen wenden.

Onderscheyd tusschen de Arriaanen.

Aëtiaanen, Eunomiaanen.

Exucontii.

Halve Arriaanen.

Acaciaanen.

12. Hier vooren is nu reeds al gedagt geworden, hoe dat de *Arriaanen* de *Photiniaanen* ook al geweldig zyn teegen geweest, insgelyks ook, dat *Athanasius* beschuldigt is geworden, als of hy *Photinus* weeder hadde aangenoomen, daar hem doch de andere rechtgeloovige volkoomentlyk veroordeelt hadden. Hier op is verder noch aan te merken, dat de *Arriaanen* met deeze lieden al vry scherp, en niet recht na den zin van Christus, gehandeld hebben. Evenwel hebben zy het zoo erg niet gemaakt, als de rechtgeloovige het wel met haar en andere deeden; gelyk als we nu haast zullen gaan zien. Wat de perzoon van *Photinus* zelfs

Photinus.

(*k*) Hilar. l. 1. ad Const. A. (*l*) Socrat. Sozomen. Theod. Epiphan. h. 76. (*m*) Socrat. II. c. 20. [Epiphan. August. Philastr.] (*n*) Idem.

Jaar CCC. tot CD. Marcellus. zelfs aangaat, hy was een leerling en navolger van *Marcellus*, een Bisſchop te *Ancyra* in kleyn *Galatie*. Deeze *Marcellus* nu vong een woorden-twiſt met *Aſterius*, een *Arriaan*, aan, en door dien hy in yver, gelyk het dan pleeg te gaan, al te heftig, en te gelyk ſpitsvinnig, ſtreed, zoo verviel hy in deeze meeningen, waar over hy hier na tot een Ketter wierd gemaakt, nademaal hy andere daar toe brengen wilde. (*o*) Andere zeggen, dat hy de geheymeniſſen al te wyt heeft willen ophaalen en verklaaren, en daar door ook zyne doolinge aan den dag gebragt heeft. (*p*) Ondertuſſchen zoude hy doch in 't begin goede woorden gegeeven hebben, en zich ontſchuldigt, dat men zyne woorden teegens zynen zin hadde uytgelegd. (*q*) Gelyk als hem dan ook veele andere toen ter tyd een goed getuygenis, van zyn goede leere en leeven, hebben gegeeven. Waarom hy ook, door het *Sardicenſche Synode*, weeder in zyn *Bisdom* wierd geſteld, daar uyt hy, van het Synode van *Conſtantinopolen*, was verjaagt geworden. (*r*) Onderwylen geeven hem doch anderen voor een Ketter uyt, en ſtellen onder zyne aanhangers ook meede *Photinus*. (*s*) Deeze Man nu werd anderzins geroemt, dat hy een zeer verſtandig, geleerd, en welſpreekend Man is geweeſt, die beyde de taalen, de *Griekſche* en *Latynſche*, zeer wel wiſt te ſpreeken, waar door hy 'er ook veele tot zich heeft getrokken. (*t*) Hy is *Biſſchop* te *Syrmium* geweeſt, een oude Stad in *Hungarye*, dicht aan de grenzen van het *Illyricum*, doch niet in *Smyrna*, gelyk als *Iſidorus* wil. Van geboorte was hy uyt kleyn *Galatie*, en eerſt te *Ancyra* een *Ouderling* geweeſt, alwaar hy, na men meent, noch onder *Baſilius* geſtaan heeft, van waar naderhand ook die jalouzye, tuſſchen haar beyde, wel mag gebleeven zyn, die eyndelyk noch in een openbaare twiſt uytbrak. (*u*)

Zyn ſtryd. 13. Want daar beſchuldigde hy *Photinus*, neevens andere, weegens veele dwaalingen, wanneer zig deeze aan de woorden van *Paulus* hield, als geloovende, dat hy in alles recht leerde, (*x*) na dat een ieder maar alleen op beſpiegelende vraagen en ſtellingen vervallen was. Naamelyk, zy zeyden; dat hy de Ketterye van *Ebion* weeder op de baan gebragt hadde, en ze vergeleeken hem daarom ook by deezen. (*y*) Insgelyks paſten zy de leere van *Paulus van Samoſate* op hem toe, alhoewel zy het daar niet meede eens konden werden, of hy, naamelyk volkoomentlyk in alles met hem over een ſtemde, of in zommige dingen hem teegenſprak, want dit vint men beyde by de Schryvers aangeteekend. (*z*) Hy zoude ook nog het volgende geleerd hebben: ***Dat God eenig was, en niet beſtaande uyt drie perzoonen, maar alleen uyt drie naamen, als Vader, Zoon en H. Geeſt. Chriſtus was maar een enkel menſch, en heeft zijn begin met zijne geboorte van Maria genoomen. Ook was de H. Geeſt niet eygentlijk een byzonder perzoon.*** (*a*) Alhoewel anderen weeder zyne meeninge van *Chriſtus* duydelyker uytdrukken, wanneer ze ſtellen, dat hy gezegd heeft, dat ***een ander de Zoon was***, waar door hy de menſch of de menſchheyd *Chriſti* heeft verſtaan, ***en een ander was het Woord. De eerſte was van den beginne***, na de woorden van Johannes, ***maar niet de laatſte. Het Woord en de Geeſt was altijd in God geweeſt, maar de menſche Jeſus was buyten het Drie-eenig Weezen.*** (*c*) Hier over nu onſtond 'er een grooten Op-

(*o*) Sozom. II. c. 33. (*p*) Epiphan. h. 72. (*q*) Socrat. I. c. 20. (*r*) Epiphan. l. c. Hieron. Catal. Script. in Marcell. (*s*) Hilarius ad Conſt. Athanaſ. ſæpe. (*t*) Sozom. IV. c. 6. Vincentius Lizinenſ. de hær. (*u*) Socrat. II. c. 18. (*x*) Hilarius L. de Syn. adv. Arian. p. 292. (*y*) Idem lib. VII. de Trin. (*z*) Augustin. hær. 44. Damaſcen. h. 72. Timotheus Presb. l. c. (*a*) Vincent. Lirinenſ. Theodor. l. IV. Hær. Fab. Philaſtr. h. . . . Socrat. II. c. 19. VII. c. 4. Sozomen. II. c. 33. & IV. c. 6. Athanaſ. Hilarius. Ambroſ. Hieronym. Baſilius M. ep. 74. (*b*) Epiphan. hær. 65. & 71. (*c*) Marius Victorin. l. I. adv. Arian.

Oproer, in zyne teegenwoordigheyd; zoo dat de *Keyzer Constantius* zelfs, daar over vergramt, en bewogen wierd, om weeder een *Synode* te *Sirmium*, in 't jaar 359. te zaamen te roepen. Alwaar hy dan ook, met veele *Bisschoppen*, kwam, dog die alle *Arriaanen* waaren: daar onder de bekendste zyn geweest, *Georgius* van *Alexandrie*, *Marcus* van *Arethuse*, *Basilius* van *Ancyra*, en, uyt het Westen, *Valens*, *Ursatius*, en *Auxentius*. Deeze dan verklaarden *Photinus* voor een *Sabelliaan* en *Samosateniaan*, en zetten hem dierhalven van zyn *Bisdom* af. (*d*) Nochtans voeren zy zoo ras daar meede niet voort, gelyk wel de andere *Synoden*, inzonderheyd die van de *rechtgeloovige*, haare gewoonte was; maar zy zochten hem eerst van zyne meeninge af te brengen, en beloofden hem weeder in te zetten. Maar hy sloeg alles onbeschroomd af, en verlangde maar, dat men het op een woorden-twist zoude laaten aankoomen. Het geene dan ook ingewilligd, en zeekere scheydsmannen daar toe van 't Hof besteld en *Basilius* teegens hem gesteld wierd. Alzoo *disputeerden* deeze nu opentlyk met malkanderen, en, dat wel aan te merken is, niet met *syllogismen* of sluyt-reedenen en andere *sophisteryen* of hairklooveryen, gelyk anders de valsche en bedriegelyke Godgeleerden wel pleegen te doen, maar, door bloote vraagen en antwoorden. Waar by dan *Photinus* overwonnen zoude zyn geworden, het geene men nog zeekerder zoude konnen zien, by aldien de *Protocollen* of Schryf-rollen zelve, nu nog voor handen waaren, welke toen ter tyd zeekere *Notarissen* moesten houden. (*e*)

Jaar CCC. tot CD.

Synodus te Syrmium.

Woorden-twist tusschen Photinus en Basilius.

14. Hier op wierd dan *Photinus* vervolgends in ellende verdreeven, welke kunst de *Arriaanen* van de andere nu reeds al geleerd hadden, die met haar zelfs, op het *Concilium van Niceene*, eerst zoo speelden, om zig van de Ketters te ontslaan. Maar *Athanasius*, wien alle deeze handelingen niet weynig verdrooten, om dat deeze Ketters eevenwel over al, na hun eyge believen handelden, zogt hen een part te speelen. Naamelyk, hy trok den uytgebannen *Photinus* niet alleen tot zig, maar zelfs nam hy hem ook weeder aan, niet denkende, hoe kwaalyk dit van hem opgenoomen zoude worden, wanneer hy deezen, van alle *partyen* beruchten Ketter, weeder aan nam. En het scheen waarlyk dat zyne hertstochten hem zoodaanig verblind hadden, dat hy zyn eyge achtinge daar door t'eenemaal in de weegschaal gelegd hadde, daar hy anders zoo gantsch rechtgeloovig en zuyver in de leere heete te weezen. Het welke hem dan daar na ook geen goede naam gaf, door dien men hem wel onbeschroomd dorst na-geeven, dat hy dit alles met geen quaad inzicht gedaan hadde. (*f*) *Photinus* is verders ook van het *Synode van Sardinie*, in 't jaar 347, en op dat van *Milaan*, (*g*) na den aart van die tyden, veroordeeld geworden, daar men op de t'zaamen komsten niets beeters wist voor te neemen, als, malkanderen te veroordeelen, en te vervloeken. Gelyk als deezen man ook hier na, van de *Roomsche Bisschop*, *Damasus*, op een *Synode*, neevens andere Ketters, nog al eens, en, als na lang volbrachte *executie* of uytvoeringe veroordeeld is geworden. (*h*) Ondertusschen kreunde zig *Photinus* echter daar gantsch niet aan, maar voer voort, met, mondeling en schriftelyk, in de *Grieksche* zoo wel als in de *Latynsche* taale, zyne meeningen over al voort te planten, en te verdeedigen. (*i*) Alhoewel deeze *secte* in 't gemeen niet heel lang geduurd heeft, want *Epiphanius* gedenkt in zynen tyd al, dat zy toenmaals

Ballingschap van Photinus.

Athanasius neemt Photinus weeder aan.

 maals

(*d*) Socrat. II. c. 28. 29. Sozom. IV. c. 6. Philastr. lib. IV. c. 3. (*e*) Socrat. II. 30. Sozom. IV. c. 6. Epiphan. hær. 71. (*f*) Sulpic. Sever. lib. II. (*g*) Epiphan. l. c. Hilarius in fragm. p. 22. edit. Paris. (*h*) Theodor. V 10. Rufin. II. 20. Sozom. VI. 23. (*i*) Sozom. IV. 6.

Jaar CCC. tot CD. maals al verstrooid, en onbekend geworden was. Ja andere Schryvers, kort na hem, getuygen, dat 'er niet het geringste meer daar van over gebleeven was. (*k*)

15. Maar deeze Historien konnen tot eene goede proeve verstrekken, hoe het de *Arriaanen* eeven ook zoo met de Ketters pleegen te maaken, en ze alomme te vervolgen, gelijk de andere, daar ze maar de overhand konden krygen. Een ander voorbeeld vinden wy in deeze eeuwe aan de *Apollinaristen*, met welke zig de stryd ook al heel wonderlijk heeft toegedraagen. Haaren eersten aanvanger dan is eenen zeekeren *Apollinaris* geweest, niet de *Bisschop* te *Hierapolis*, (*l*) of een anderen *Bisschop* te *Laodicea*, welke in 't gemeen voor deeze mans zoon is gehouden, (*m*) maar hy was van *Alexandrie* (*n*) geboortig, en hadde te *Berytus* zyne eerste, en daar na te *Laodicea*, zyne tweede bedieninge in de taalen, beneevens zynen zoon, van dezelve naam, tot dat eyndelyk de Vader een *Ouderling*, en de Zoon een *Voor-leezer* wierd. Hier waaren ze alle beyde nu in 't eerst heel rechtgeloovig, schoon dat ze eenen *Arriaanschen Bisschop* hadden, genaamd *Gregorius*, zoodaanig zelfs, dat zy ook met *Athanasius* heel wel over een kwaamen. (*o*) Dog, om wat reede ze naderhand zyn verworpen, zulks verhaald men zoo eenpaarig niet. Nu geeft men het eens de naam, dat het den onden *Apollinaris* verdrooten heeft, dat hy geen *Bisschop* konde werden, welke beschuldiginge wel meede eene onder de valsche en gewoonelyke belastingen is, waar meede men in 't gemeen de Ketters nog swarter zoekt te maaken. (*p*) Dan zegd men weeder, dat hy van *Gregorius* desweegen op eene geweldige wyze zoude uytgestooten geworden zyn, door dien hy *Athanasius*, op zyne reyze na zyn ballingschap hadde aangenoomen. Wanneer deeze, *Apollinaris* daar na niet weeder aanneemen wilde, zoo zoude hy eyndelyk in eene Ketterye zyn uytgebrooken. (*q*) Weederom zeggen andere, dat *Apollinaris* met een *sophist*, genaamd *Epiphanius*, heel vertrouwelyk zoude hebben omgegaan, en daarom van zynen *Bisschop* uyt de Gemeente zyn uytgeslooten geworden, waar op hy dan voort deezen stryd aangevangen hadde. Eenige nu schuyven de schuld hier van alleen op den *Bisschop*, die zig weeder by de *Arriaanen* begeeven hadde, waar door dan ook de geheele vyandschap, tusschen hem en deeze beyde, gekoomen is. (*r*) Ten minsten is het gewis, dat de ongestuymigheyd, en het onverstand des *Bisschops* deeze lieden te rugge gestooten, en haar, tot diergelyke dingen, geleegenheyd heeft verschaft, waar uyt ook in 't gemeen alle de verdeeltheeden, in zaaken van Godsdienst, ontstaan zyn. Ondertusschen hebben deeze lieden wel haast eenen grooten aanhang, eerst in *Cilicie*, en daar na, door gantsch *Asie*, bekoomen, (*s*) inzonderheid, om dat ze, weegens haar voorbeeldelyk leeven, in een zeer groot aanzien waaren, te meer nog, door dien 'er in die tyden by na geene voorbeelden meer van vroome Leeraars gevonden wierden, zoo wel onder de *Arriaanen* als rechtgeloovige. Ja zy hadden te *Antiochie*, en elders, zeekere Leeraars, welke haar eygene Gemeentens vergaderden, en het met haar hielden. Gelyk als dan ook de liederen van *Apollinaris* over al zeer aangenaam waaren, door dien hy een heel goed Dichter was, en daar door veele menschen tot hem geneegen maakte. (*t*)

Haare leere. 16. De Schryvers nu verschillen, zoo wel in de geleegenheyd der Ket-

(*k*) Theodor. I. H. Fab. (*l*) Eusebius v. c. 16. Theod. III. H. E. (*m*) Euagrius v. c. 16. (*n*) Suidas. Philostorg. (*o*) Socrat. II. c. 46. Sozom. v. c. 18. (*p*) Theod. V. H. E. cap. 4. (*q*) Sozom. VI. c. 26. (*r*) Socrat. II. c. 46. (*s*) Sozom. VI. c. 27. (*t*) Idem c. 25. Theod. V. c. 4.

Ketterye, als ook, ontrent haare eygentlyke meeninge, zeer veel van malkanderen. Men zegt gemeenelyk van hen, dat ze aan *Christus* wel eene menschelyke natuure, en het vleesch, zouden hebben toegeschreeven, dog, zonder eene vernuftige ziele, in welkers plaats de Godheyd des woords is geweest. (*u*) Zy draagen echter haare meening met eenig „onderscheyd voor; want, nu zouden zy eens *Christus* vleesch voor „ongeschaapen, en booven heemelsch, uytgegeeven hebben; dan, dat „het met de Godheyd van een gelyk Weezen was. Nu spreeken zy wee- „der eens van eene vernuftige ziele, dan, van een booven-heemelsch „gemoed, dat het lichaam maar alleen als een werktuyg gebruykt had- „de, of, gelyk als by de *Christenen* de innerlyke mensch is. Te deezer „oorzaake zoude hy ook bygebragt hebben, dewyle *Christus* een volkoo- „men mensch was geweest, dat hy uyt dien hoofde ook wel hadde kon- „nen zondigen. (*x*) En, het schynt wel t'eenemaal, dat haare teegenpartye haare voorstellingen niet recht wel heeft konnen verstaan, door dien ze stellen, dat nu ettelyke van haar bekend zouden gehad hebben, dat het lichaam van *Christus* met de Godheyd van een gelyk Weezen (ὁμοούσιον) was, en derhalven geenzins uyt het Weezen van Maria geformeert hadde konnen werden. (*y*) Dan zouden zy hem maar als eeuwig met het woord genoemd hebben, (*z*) en gezegt, dat *Christus* een Heemelsch Lichaam van den Heemel meede gebracht, en, dat hy daar na zelfs, zichtbaar, sterffelyk, en tot het lyden bekwaam gemaakt hadde. (*a*) Zoo dat zy de spreuk, *het Woord is Vleesch geworden*, alzoo verstaan hebben, dat 'er iets, aan het Woord zelve volkoomentlyk in Vleesch veranderd was geworden. (*b*) De andere stellingen, welke haar van haare teegenpartye werden toegeschreeven, loopen eeven ook meest alle op deeze hoofdpunt uyt, waar uyt men dan verder veele ongerymde gevolgen trekt, daar zy zelf wel niet eens aan gedacht moogen hebben. Men noemd haar ook daarom *Dimocritæ*, door dien ze genoegzaam als drie derdendeelen in *Christus* stelden. (*c*) Nog al eene byzondere meeninge geeft men den ouden *Apollinaris* na, naamelyk, dat hy de beloften van de toekoomende heerelykheyd op zulke neederige dingen getrokken, en gezegd heeft, dat de zaalige, in de eerste opstandinge, de *Joodsche* zaaken weederom 1000 Jaaren lang zullen aanneemen, ja, den *Tempel*, en *Jerusalem* zelfs weeder opbouwen, en dat ze ook, na den aart van deeze weereld weeder zullen leeven. (*d*) Dog, zommige willen deeze beschuldiginge zelfs niet eens gelooven, waarom ze zig dan ook met de weederlegginge der *Joodsche Cerinthische* stellinge, t'eenemaal te vergeefs bemoeijen. Gelyk als ook eenige deezen *Apollinaris*, weeder met dien van *Hierapolis* verwerren, en zeggen, dat deeze de Leerling van *Papias*, en ook van zyn gevoelen is geweest. (*e*) Door dien deeze lieden gezaamentlyk, zonder twyffel, de middag-klaare beloften der *Propheeten van 't Oude en Nieuwe Testament*, hebben na gevolgd, die met menschelyke en vernuft-sluytingen niet wel te bevatten zyn. Verders zyn de *Apollinaristen* ook al, met den ban en vloek van de zoo genaamde yveraars, eeven zoo weynig als andere, verschoond gebleeven, door dien ze op het *Roomsche Synodus*, in 't Jaar 377. door toedoen van *Damasus* de *Roomsche*, en *Petrus* de *Alexandrynsche Bisschop*, gelyk ook hier

Jaar CCC, tot CD.

Dimocritæ.

Apollinaris leere van het Ryke Christi.

(*u*) Rufinus II. c. 20. Cyrill. Alex. ep. 15. Epiphan. h. 77. Augustin. hær. 55. Vincent. Lirinens. Common. c. 27. Basilius M. ep. 59. Liberatus Breviar. c. 3. (*x*) Athanas. de incarn. (*y*) Epiphan. (*z*) Vincent. Lirinens. l. c. (*a*) Athanas. l. c. (*b*) Augustin. h. 45. (*c*) Epiphan. l.c. (*d*) Theodor. v. c. 3. Epiphan. l.c. Basil. M. ep. 137. & 293. Timoth. Presb. p. 395. To. III. Coteler. Gregor. Nazianz. ep. 2. ad Cledon. Hieronym. in Ezech. c. 36. & in Esai. 18. & 65. it. de Scr. Eccl. in Papia. (*e*) Epiph.

Jaar CCC. tot CD.

hier na op het *Constantinopolitaansche*, en elders, veroordeeld zyn geworden. (*f*) Waar na zy ook, eeven zoo weynig als de andere partyen, gevraagd hebben, maar zy zyn, gelyk als de andere, in haar doen voort gevaaren, waar over dan haare vyanden, zoo wel, als over haare groote voortgangen, zeer hebben geklaagd. Ondertusschen hadde haar *Theodosius de Groote* ook al uit het land gedreeven, zonder eenige twyffel, op het sterk aanhouden der Geestelykheid, die zig daar door gaarne van haar wilde ontslaan. (*g*)

De yveraars werden zelfs Ketters.

17. Uyt deeze, en andere voorbeelden nu kan men heel wel zien, hoe dat 'er in deeze eeuwe, zeer veele, zonder eenige waare grond, tot Ketters zyn gemaakt geworden. Het volgende voorbeeld zal ons konnen leeren, hoe dat een van de heevigste yveraars teegens de Ketters, nochtans daar na zelfs, door de rechtgeloovige, is verkettert geworden, en zulks wel buyten zyn schuld, enkel en alleen, gelyk het schynt, tot vergeldinge voor zynen yver, en, op dat hem eeven met dezelve maat weeder wierd uytgemeeten, daar hy andere meede hadde ingemeeten. Deeze Man nu was *Lucifer*, een *Bisschop* te *Calaris* in *Sardinie*, welke het teegens de *Arriaanen* zoo zeer dreef, dat de *Keyzer Constantius* hem ook daar over verzenden moest. (*h*) Gelyk dan zyn Boek, teegens de afgevallene Kooningen, vol van onverstandigen yver en botheyd teegens de Magistraat is, daar in men heel klaar ziet, dat hy als een recht handwerk van het verketteren en schelden heeft gemaakt. Doch hem wierd, door eene wonderlyke schikkinge, wel haast gelyk met gelyk vergolden. Hy was van natuure van een heftig en zeer toornig gemoed, en daar by ook eygenzinnig, eergierig, en heerschzuchtig. Nu hadde hy te *Antiochie*, daar hy in zyne ballingschap uyt *Palæstina* was komen woonen, dit op hem genoomen, dat hy *Paulinus*, zonder de volle verwilliginge der gantsche Gemeente, tot een *Bisschop* hadde ingesteld. Maar toen hy zag, dat men zyn voorneemen geenzins voor goed keurde, en dat *Eusebius*, de *Bisschop* van *Vercelli*, daar teegen was, die, om deeze onrust alleen, van het *Alexandrynsche synode* daar heene gezonden was, zoo maakte hy een aanhang op zich zelfs, en verwierp dit geheele Synode, schoon het t'eenemaal regtgelovig was. (*i*) Alhoewel andere weeder zeggen, dat hy daarom is verworpen, om dat hy het Synode van *Armini* niet wilde aanneemen. Hier teegen nu veroordeelde hem zyn teegenpartye, en maakte hem t'eenemaal tot een Ketter; maar, door dien hy nu niets anders altoos geleerd hadde, als zy zelfs, zoo moest 'er doch eene meening tot een behulp dienen, die men hem na gaf, naamelyk, dat de ziel van de Ouders met het lichaam te gelyk voorgeplant wierd. (*k*) Ondertusschen schaamen zich echter deeze Kettermaakers zelfs hier over, en twyffelen, of hy zulks wel geleert heeft, en, of dit ook al een Ketterye is. (*l*) Andere zyn heel kwaalyk daar over te vreeden, dat een van de *Luciferisten*, genaamd *Helladius*, zelfs heeft bekent, dat nu de weereld des Duyvels was, of, in het booze lag, en dat 'er uyt de Kerke een hoerhuys was geworden. (*m*) Welke stellinge de huychelaars waarlyk onmoogelyk niet konden lyden, wien het noch eer en voordeel aanbragt, als de rechtgeloovige voor de zuivere Kerke konden heene gaan. Gelijk als haar ook deeze stellinge der *Luciferisten* geheel niet aanstond, naamelyk, dat de Kerken-dienaars, wanneer ze kwaamen te zondigen, veel scherper gestraft moesten werden, als de gemeene

Lucifer.

Zynen yver.

Word verkettert.

(*f*) Sozom. VI. c. 25. Theod. V. c. 9. (*g*) Niceph. XI. c. 13. (*h*) Rufinus I. c. 30. Socrat. III. c. 9. Theod. III. c. 5. (*i*) Ibid. (*k*) Augustin. hær. 81. (*l*) Idem. (*m*) Hieronym. Dial. adv. Lucif.

ne Leeden, en dat ze geene vergiffenis altoos waardig waren, gelijk als de andere *Christenen*. *Item*, dat zulke gevallene Leeraars in haare voorig ampt niet weeder mochten ingelaaten werden. (*n*) Zoo dat 'er, hier door, tot deeze lieden, wel veele getuygen der waarheyd mochten over-getreeden zyn, die het verval ingezien; en daar van getuygd hebben, en die ook deſweegen, als Ketters onder deeze naamen, zyn verworpen geworden, met welke de yverige *Lucifer* zelfs wel weynig of niet te doen mag gehad hebben. Alhoewel ook de onverſtandige yveraars dikmaals wel veel waarheyd konnen hebben en voortbrengen; alleen, dat zy de-zelve, met haare eygene driften onzuyver en vuyl maaken. Jaar CCC. tot CD.

18. Tot diergelyk een aart van Ketters nu, gehoorde ook *Jovinianus*, na zyn ſtand, eerſt een Munnik, en daar na een Kerken-dienaar. Deeze Man nu kende het verval der *Christenen* al vry wel, inzonderheyd, wanneer men nu op veele bygeloovigheeden, *opera operata*, of uytterlyke werken, en uytwendige heyligheyd, heel ſterk drong. Waarom hy dan ook rond uyt bekende, dat het vaſten en onthouden, alleen maar in de Chriſtelyke vryheyd beruſtte, en dat niemand daar toe gedwongen; of anders, door eenige inzettingen, daar toe verbonden kon werden. Verders, dat de ongehuuwden ſtaat, na zyne verdienſte, booven den echten-ſtaat niets byzonders hadde. Dit nu moeſt, by de rechtgeloovige, wel noodzaakelyk eene ketterye heeten, en op dat het doch een ſchyn zoude hebben, zoo ſtelde men noch deeze volgende ſtellingen daar by, die andere echter niet weeder ophaalen, en alzoo wel verdicht zullen zyn: naamelyk, Dat de zonden alle met elkanderen gelyk waaren: Dat de menſch onmoogelyk niet kon zondigen, wanneer hy met een volkoomen geloove het bad der weedergeboorte hadde ontfangen: Dat *Maria* na de geboorte van *Jeſus*, geen Maagd was gebleeven. (*o*) Gelyk als de *Helvidiaanen* of *Antidicomarianiten* daar ook al Ketters moeſten heeten, om dat zy gezegd hadden, dat *Maria* na *Chriſtus* geboorte, *Joſephs* echte vrouwe was geworden. (*p*) Zoo heel licht was het toen ter tyd; en noch verder, om op de Ketter-rolle te koomen, als iemand maar de geringſte byzondere meeninge blyken liet. Gelyk eenige dan, onder de naam van *Collyridiaanen*, daarom alleen Ketters genoemd moeſten werden, of veel eer, dewyle het meeſt Vrouwen zouden geweeſt zyn, Ketterinnen, welke men nageeft, dat ze, op zommige daagen, zeekere koeken pleegen te bakken, (κολλυρίδας) die op een ſtoel te leggen, en in den naame van *Maria*, te offeren, waar van zy daar na alle aaten. (*q*) Waar teegen de *Biſſchoppen*, als teegen een Duyvelſche zaak, zeer yverden, onaangezien dit gantſche geſchreeuw licht wel maar van een ſpeelwerk is afgekoomen, of van eenige andere dwaasheyd der Vrouwen, dat dan al voort van de yveraars voor een ernſt en Godsdienſt is aangezien geworden. Alhoewel andere liever noch wat gewichtigers daar onder zoeken te mengen, en voorgeeven, dat ze aan *Maria* een Goddelyke Natuur hadden toegeëygend. (*r*) Zoo dat men het dan altyd voor toegelaaten en goed geacht heeft, de arme Ketters zoo maar wat op de mouw te ſpelden, dat iemand maar inviel, of, dat maar eenigzins tot verſchooninge van zyne eygene dwaasheyd iets helpen kon. Gelyk als hier de *Papiſten* dit bedacht hebben, op dat zy dog by deeze ketterinnen niet mogten geplaatſt werden. (*s*)

Jovinianus.

Zyne leere van de Chriſtelyke vryheyd.

Helvidiaanen, Antidicomariaanen.

Collyridiaanen.

(*n*) Ibid. & Iſidorus de Vir. Illuſtr. (*o*) Hieronym. lib. II. adv. Jovin. Auguſtin. h. 82. & lib. II. Retract. c. 22. it. l. de bono Conjug. Ambroſ. ep. 82. Philaſtr. Iſidor. l. c. (*p*) Auguſtin. h. Epiphan. Hieronym. adv. Helvidiadem. (*q*) Epiphan. h. 78. Damaſcen. hær. 78. 79. (*r*) Baronius Appar. n. 43. Spondan. Appar. anno XLIIX. n. 4. & anno CCCLXXIII. n. 5. (*s*) Forbeſius l. IV. Inſtr. Hiſt. Theol. c. 8. Caſaubon. Exerc. I. ſect. 18. p. 80. Voſſius Theſ. Th. Hiſtor. Diſp. II. p. 171.

Jaar CCC. tot CD.

Macedonius.

19. Ook maakten de onlusten een groot afzien, ten tyde van *Constantius*, die 'er toenmaals met *Macedonius*, en zynen aanhang, voorvielen, dog die men met den anderen *Bisschop* van *Constantinopolen*, die onder den *Keyzer Leo* geleefd heeft, niet onder een moet mengen: ook niet met dien van *Antiochie*, in de zeevende Eeuwe, of met dien van *Aquileja*, in de zesde Eeuwe. Deezen *Macedonius* dan was, in zyn jeugd, eerst een pluym-verkooper, als men van hem schryft, en daar na een *Onderling* te *Constantinopolen*. Aangaande zyn leeven roemen hem zelfs ook zyne vyanden, weegens zyne Godvruchtigheyd en onberispelyke maniere van leeven, en ze getuygen alle wel uytdrukkelyk, zoo wel van hem, als van zyne vrienden, *Marathonius*, (van wien zy ook *Marathoniaanen* heeten) *Eleusius*, *Eustathius*, en andere, dat ze zig, in haaren wandel, heel wel hebben gedraagen, dat ze zeer beleeft en ingetoogen, als de Munnikken hebben geleeft, en, in alle haare reedenen, vriendelyk, en van goede gemaniertheyd zyn geweest. Gelyk als dan ook *Macedonius* zelfs, op het aanraaden van *Eustathius*, (wiens Historie wy hier booven nu reeds al gezien hebben) te *Constantinopolen* een *collegie*, of genootschap van zulke lieden, die heel eenzaam leefden, heeft opgericht, het geene nog langen tyd na hem in stand is gebleeven. Maar *Marathonius*, die te vooren een Amptenaar was geweest, deelde al zyn geld aan den armen uyt, en begaf zig tot een zeer ingetoogen leeven. *(t)* Ook hebben hem, weegens zulk een stille en goede maniere van leeven, veele Kloosters, neevens veele Bisschoppen, voornaame lieden, en andere, dog inzonderheyd het gemeene volk, zeer aangehangen. *(u)* Het geene dan de rechtgeloovige niet weynig gesmert heeft, die hem daarom ook een beest, en zyne zaaken eene razernye noemen. Men moet ook hier niet voor by gaan, dat *Macedonius*, volgens de gemeene vertellinge der Schryvers, eerst tot een Ketter is gemaakt geworden, wanneer hy by den *Keyzer Constantius* in ongenaade was gekoomen, en uyt zyn *Bisdom* verjaagd wierd. Daar hy te vooren, als hy de andere *secten* zoo zeer vervolgd hadde, by de *Arriaanen*, die toenmaals de machtigste waaren, volkoomen voor rechtgeloovig en goed is gehouden geworden. De rechtgeloovige oordeelden ten minsten ook van de *Macedoniaanen* in 't algemeen, *dat men by haar nog al iets leevendigs vond, om dat ze naamelyk, niet alleen van Gods Zoon nog regt en wel leerden, maar ook, om dat haar leeven van de rechtgeloovige zeer gepreezen wierd.* *(x)* Van haar stemmen ook de Ketter registers zelfs over een, *dat zy naamelyk, van God den Vader, en den Zoon het rechte geloove hadden, en wel uytdrukkelyk bekenden, dat zy van een en het zelve Weezen waaren.* *(y)* Gelyk als we nu ook haast zullen hooren, dat zy haar dikmaals met de rechtgeloovige weeder vereenigd en verbonden hebben.

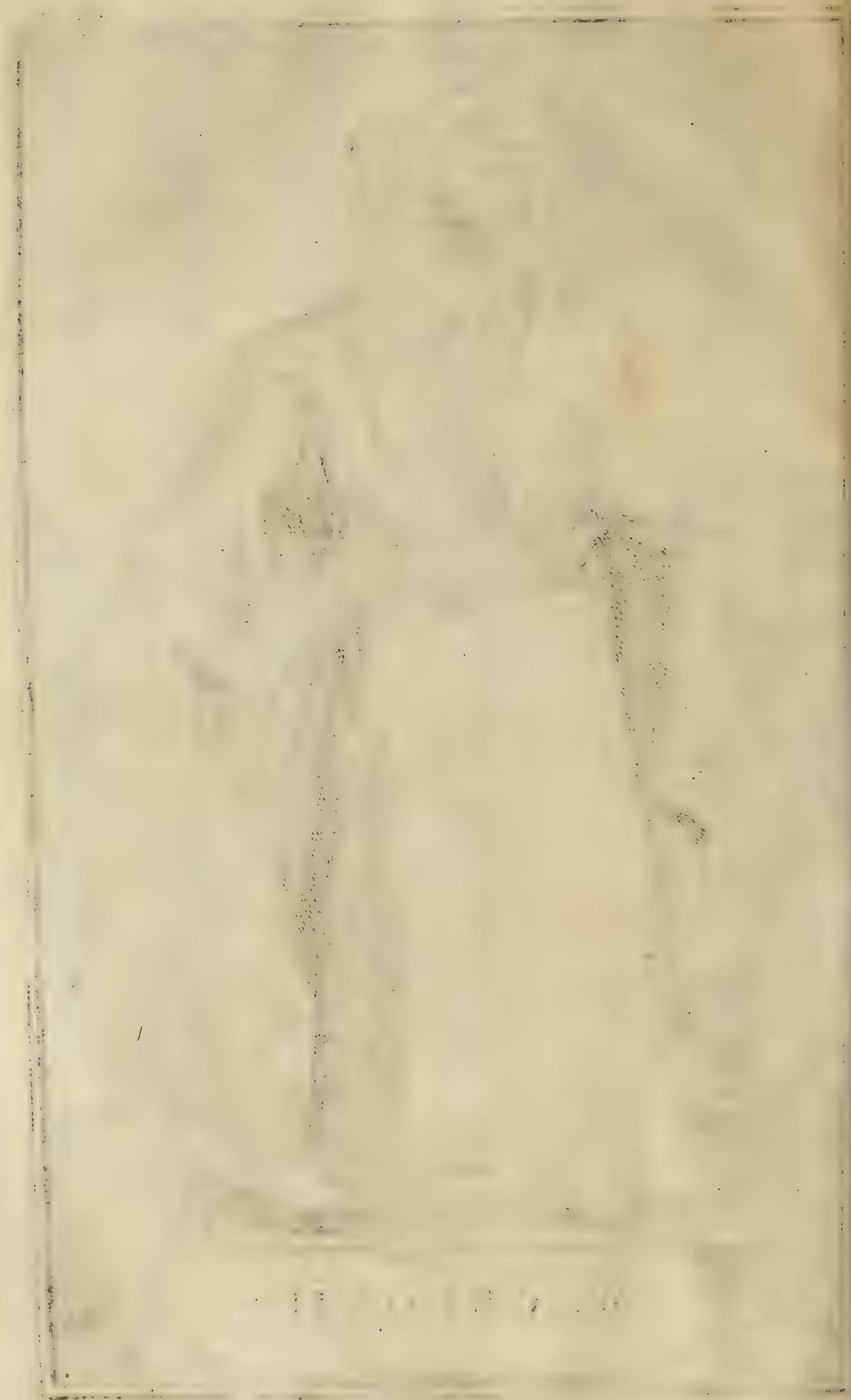
Lof der Macedoniaanen.

Beschuldigingen teegens hem.

20. Zommige Schryvers willen echter aan *Macedonius* met geweld opdringen, als of hy aan alle de onrust schuldig was, die 'er, by de afzettinge van *Paulus Bisschop* van *Constantinopolen*, en de instellinge van *Macedonius*, is voorgevallen. Dog de omstandigheeden, die ze zelfs bybrengen, wyzen wel oogenschynelyk aan, dat de *Keyzer Constantius* de vervolginge teegen de *Homoousiasten* zelfs heeft aangerecht; en zulks wel nademaal haare eygene groote ongestuymigheyd en plompheid daar wel de meeste aanleydinge en oorzaak toe gegeeven heeft. Waar door ook, niet alleen *Hilarius*, *Lucifer*, en andere, die teegens hem geschreeven hebben, alle ongeleegenheyd deezer vervolginge aan *Constantius* alleen, en

(*t*) Sozom. IV. 27. Niceph. IX. c. 47. (*u*) Rufin. I. 25. (*x*) Gregor. Nazianz. Or. de Pentec. (*y*) Augustin. hær. 82. Rufinus I. c. 25.

MACEDONIUS.

en geenzins aan de *Macedoniaanen* wyten. Maar de vertellingen van *Socrates*, die met de *Novatiaanen* daarom een byzonder meedelyden heeft, wyzen ook aan, dat de *Arriaanen* zelfs voor haare *partye*, diergelyken ongelyk wel gepleegt hebben, by aldien het waar is, dat daar van werd geschreeven. Gelyk als dan ook *Theodoretus*, het vermoorden van *Paulus*, niet aan *Macedonius*, of aan een van zyne vrienden, maar aan den Keyzerlyken Staats-dienaar, *Philippus*, wel uytdrukkelyk te last legt. By aldien men nu met eenigen schyn, *Macedonius* zelfs iets hadde konnen opdichten, men zoude deeze zaak wel gevaarlyk genoeg voor gedraagen hebben: en de onschuld van *Macedonius* is ook des te klaarder, dewyl de Schryvers doorgaands bekennen, dat hy van de *Arriaanen*, wanneer hy noch naauwelyks een jaar lang was *Bisschop* geweest, afgezet is geworden, en alzoo ook, zich aan haare tyrannye zoo gantsch niet deelachtig gemaakt heeft, dat hy zelfs van haar veel eer heeft moeten lyden. Want men beschuldigde hem ten Hoove met allerhande beuzelingen, om zich maar van hem te ontslaan, en men beloonde zyn goed oogmerk op deeze wyze zeer slecht. Het huys, daar het lichaam van *Constantyn de Groote* in begraaven lag, dreygde in te vallen, zo dat de lieden, die daar in gingen bidden, ja de Wachters zelve, om verzorginge daar teegen aanhielden. Wanneer nu *Macedonius* als *Bisschop*, alle onheyl wilde voorkomen, en het lichaam elders heen laaten brengen, zoo kantten de *Homoousiasten* zich heftig daar teegen, alleen uyt enkele twist-zucht en bygeloof, als of het een zeer groote zonde was, dat men het lichaam des Keyzers elders heen zoude draagen. Ja, zy kwaamen met malkanderen zelfs tot vechten en smyten, zoo dat 'er veel bloeds vergooten wierd. Dit moest nu *Macedonius* veroorzaakt hebben, schoon hy niet een zier daar toe gedaan hadde. En, wyl men hem by 't Hof desweegen aangeklaagt hadde, zoo moest hy daarom niet alleen zyn *Bisdom*, maar het Land zelfs, verlaaten, en in ellende zwerven, waar in hy ook is gesturven. (z) Gelyk dan zyne vyanden zelfs ook bekennen, dat hy uyt enkelen haat (μισηθεὶς) gebannen wierd, (a) en hier na, met de rechtgeloovige, in 't punt van Christus perzoon, van een en het zelve gevoelen is geweest. (b) En alzoo hebben ook de rechtgeloovige met de *Macedoniaanen* omgesprongen, wanneer ze, onder de regeeringe van *Theodosius de Groote*, alle uyt den Lande wierden gebannen. (c) Daar na heeft haar de *Bisschop*, byzonder te *Synada*, in *Phrygia Pacatiana*, zoo zeer geplaagt, dat hy haar door zyne Geestelykheyd, in keetenen en banden voor het gerichte liet sleepen, en wanneer hem de Hooge Overigheyd aldaar niet recht na zijn zin wilde zyn, zoo reysden hy zelfs na *Constantinopolen* toe, om haar aldaar voor het geregte te beklaagen; alleen maar, om eenig geld van hem te konnen afperssen, gelyk als de Historie Schryvers wel uytdrukkelyk het oogmerk deezer rechtgeloovige yveraars ontdekken. (d) Alhoewel deezen geld-gierigen yver den *Superintendent* zelfs heel slecht opbrak. Want de voorstander der *Macedoniaanen* bragt zyn gevaarelyk oogmerk aan den dag, en verzette hem daar door onverwacht deeze streek, waar uyt men te gelyk zien kan, hoe weynig het de lieden in 't gemeen om de waare grond des *Christendoms*, en maar alleen om haar eyge tydelyk belang te doen was. Hy bewoog dan de *Macedoniaanen*, dat zy zich alle voor rechtgeloovige zouden uytgeeven, en met de andere *partye* weeder vereeni-

Jaar CCC. tot CD.

Afzettinge van Macedonius.

Vervolging teegens de Macedoniaanen.

Bedrog van een gierigen yveraar.

(z) (Socrat. II. 38. Theodor. II. c. 5.) Socrat. II. c. 39. Sozomen. II. c. 26. Niceph. IX. c. 46. (a) Timoth. Presb. l. c. p. 395. (b) Sozom. IV. c. 27. (c) L. 13. Cod. Theod. de Hær. (d) Socrat. VII. c. 3.

Jaar CCC. tot CD.

eenigen. Deeze *partye* nu nam dien voorslag niet alleen blymoedig aan, maar ze maakte daar en booven den *Macedoniaanschen Bisschop* noch tot haaren gemeenen opziender, en ze zetten dierhalven ook den voorigen yveraar uyt zynen dienst. Die daar over niet weynig onrust was, doch te *Constantinopolen* noch weeder bedaarde. Ondertusschen koste zyn onverstandigen yver hem zynen vetten dienst, daar hy gemeent hadde een goed stuk gelds door te bekoomen: en voorzeeker veele zouden de Ketters wel met vreede laaten, by aldien zy maar wisten, dat het hen zoo uyttermaate slecht bekomen zoude.

Het Bisdom van Macedonius.

21. Weegens zyne verkiezinge tot het *Bisdom*, dat hy maar een jaar lang bezeeten hadde, is uyt de bekentenis der Historien klaar, dat hy, van den Bisschop *Alexander*, op zyn doodbedde, tot een nazaat genoemd wierd, nochtans met en neevens *Paulus*, die ook door de kuyperye der *Homoousiasten* daar toe kwam, maar van *Constantius*, om zyn ergerlyk leeven, al terstond weeder afgezet wierd, in wiens plaats *Eusebius* kwam. (*e*) Hier meld niemand, dat *Macedonius* zich ooyt daar over bekommert, of eenige andere onlusten desweegens aangevangen heeft. Na dat *Eusebius* ook overleeden was, verkooren hem de Bisschoppen zelfs, na dat hem *Alexander*, die een rechtgeloovig Leeraar geweest was, al over lang, weegens zyne vroomheyd, daar toe genoemt hadde. (*f*) Doch de *Homoousiasten* lieten hem geen rust, en voerden *Paulus*, tot zyner spyt, weeder in. Ja, toen de Keyzer een *Amptenaar*, genaamd *Hermogenes*, met eenig krygsvolk na *Constantinopolen* zond, om den oproer te stillen, die de *Homoousiasten*, door eene openbaare muyterye, aangerecht hadden, zoo wierd het huys van deezen Man geplondert, en eyndelyk in de assche gelegt, ja zy brachten hem zelfs jammerlyk om 't leeven, en sleepten zyn lichaam met een strik, als in triumf, door de Stad in 't slyk rontom. Het geene een zeekere proef des yvers voor de rechtgeloovigheyd was, dat dezelve, niet alleen alle menschelyke orde en eerbaarheyd, maar zelfs ook zoo volkoomentlyk, alle Goddelyke rechten met voeten, en de Hooge Overigheyd zelfs, onder een opgeraapt voorwendzel, op de nek trad. En *Socrates*, op wiens verhaal alleen deeze gantsche Historie berust, betuygt zich hier in, teegens *Macedonius*, openbaarlyk *partydig*, om dat hy deeze schrikkelyke daad der rechtgeloovige maar alleen aan eene kleene onbedachtheyd toeschryft, en daar en teegen alles, wat van haar teegen de andere begaan is, t'eenemaal verzwygt. Voornaamentlyk, wanneer hy het gevegt der *Arriaanen* teegen de *Novatiaanen*, die nu van haaren voorigen ernst al zeer afgegaan waaren, aan *Macedonius* alleen te laste wil leggen, het geene hy nochtans met geen andere grond bewyst, als, dat hy zich op het mondelinge verhaal van een oud *Novatiaaner* beroept, die waarlyk zyne partye niet tegengesprooken zal hebben. (*g*) Maar, hy betoont daar door vry meer, dat *Macedonius* zelfs zulke moetwilligheeden onmoogelyk niet heeft konnen begaan, schoon hy hem echter, op een enkel hooren zeggen, zulks opdicht, door dien hy verklaart, dat de Keyzer zelfs hem ongenaadig is gebleeven, die *Paulus* wel heeft het veld doen ruymen, maar echter *Macedonius* daarom geenzins in het *Bisdom* bevestigt, ja hem in teegendeel al terstond weeder verjaagt heeft, door dien hy naamentlyk met de *Arriaanen* geen eene lyn wilde trekken. Was nu dit alles met een rechtgeloovige *Bisschop* voorgevallen geweest, men zoude gewisselyk wel een Martelaar van hem gemaakt hebben, en men zou-

Grouwelykheyd der rechtgeloovige.

(*e*) Socrat. II. c. 6. 7. Sozom. III. c. 3. 7. (*f*) Socrat. II. c. 12. Sozom. l. c. (*g*) Socrat. II. c. 13.

zoude hem in den *Almanach* der Heylige wel vinden. Maar nademaal deezen Man eenmaal tot een Ketter gemaakt was, zoo moeſt hy noch daar toe oorzaak gegeeven hebben, het geene doch met meerder waarheyd aan andere toe te ſchryven was. Jaar CCC tot CD.

22. Derhalven is de oorzaak, waarom men hem zoo zeer haatte, niet zoo zeer zyne leere, als wel, de voorverhaalde bedryven geweeſt, om dat hem *Paulus*, een rechtgeloovige, in't *Biſdom* hadde moeten wyken. Hier by ontſtont nu de *woorden-twiſt*, aangaande den *H. Geeſt*, die met hem, zonder eenige nood, eerſt wierd aangevangen, nademaal niemand genoegzaam meer den *H. Geeſt*, en zyne beſtieringe gehoorzaam was. En, in plaats, dat men, van weeder zyden, God, om zynen Geeſt, hadde moeten bidden, en zich van hem zelfs in alle waarheyd laaten leyden, zoo begon nu de Geeſtelykheyd, met deezen man, over deſſelfs *perzoon*, en andere beſpiegelende vraagen te twiſten, en ze vatte deeze geleegenheyd, om hem hier door verdacht en gehaat te maaken, als met beyde de handen aan. Om deeze reede dan moeſt het nu de naam hebben, dat hy den *H. Geeſt* hadde gelaſtert, om dat hy uyt de woorden der *H. Schrift* zelve den *H. Geeſt de kragt Gods* noemde, en zich, aan die nieubedachte kunſtwoorden, *Perzoon*, ὁμοούσιος en diergelyke *termen*, niet wilde laaten binden. Daar van daan moeſt het nu den naam hebben, dat hy den *H. Geeſt* maar een Schepzel, ja een Dienaar Gods noemde. (*h*) Alhoewel eenige zelf ſtaande houden, dat hy heel anders geleerd, en den *H. Geeſt* voor een *Goddelijk Weezen*, van den Vader en den Zoon uytgaande, erkend heeft. (*i*) Waar door ook die optichtinge van zelfs vervalt, als hadde hy den *H. Geeſt* maar voor een weynig beeter als de Engelen uytgegeeven. (*k*) Maar, hy zal, zonder twyffel, daar over wel iets vry uytgeſprooken hebben, dewyl 'er voor zynen tyd, zommige wel iets diergelyks, zonder eenig het alderminſte teegenſpreeken, geleerd hadden, daar niets gewis in de *geloofs begrippen* van vaſt geſteld was. Waar door hy ook des te getrooſter alle geweetens dwang des aangaande, t'eenemaal verwierp, wanneer de rechtgeloovige hem haare nieuwe uytgevondene *kunſt-woorden* wilden opdringen, en veel veyliger by den reegel der *H. Schrift* zelfs bleef. Want *hier in*, gelyk als een zeeker Geleerd man heel wel aanmerkt, (*l*) *werd wel aan* Chriſtus *de naam van God toegevoegd, dog nergens uytdrukkelijk, aan den* H. Geeſt; *maar de nieusgierigheid der rechtgeloovige heeft eerſt daar iets uyt willen zoeken. Daar van daan nu heeft men verders ondernoomen, om den* H. Geeſt *een Waaren God te noemen, die van den Vader en den Zoon was uytgegaan, het geene de oude in eenen langen tyd zig niet ondernoomen hebben. Ondertuſſchen ſchroomd men zig nu niet, om hem altyd, door de zonden, uyt het herte zelfs te dryven, gelyk als of men voor zeeker geloofde, dat de H. Geeſt maar een ydele naam was. Gelijk als de meeſte ouden den Zoon dan zeer hoog eerden, en lief hadden, en het egter zeer in bedenken naamen, om hem het homoouſion, of, met den Vader van een en het zelve Weezen te noemen, door dien dat woord in den geheelen Bybel niet en ſtond. Zoo is'er dan een reyn leeven in de Kerke eerder geweeſt, als een naauwe kenniſſe van de Godheyd, of, eene Godgeleerde t'zaamenſtellinge. Ook heeft ze nooyt meer ſchaade geleeden, als, toen men meende, dat zy in de Wysbegeerte en weereldlyke pracht heel veel gewonnen hadde.* Dus verre deezen man.

Twiſt van de H. Geeſt.

(*h*) Auguſtin. h. 52. Epiphan. h. 74. Rufin. 1. 25. Theodor. II. c. 6. Sozom. IV. c. 27. Photius Cod. CCLVII. Socrat. l. c. Hilar. lib. 1. ad Conſt. Timotheus Presbyt. p. 395. l. c. (*i*) Auguſtinus l. c. (*k*) Niceph. IX. c. 47. (*l*) Eraſmus præf. ad Hilar.

Jaar CCC. tot CD.

om nu wierd deezen man beschimpt en gehaat, het geene hy alles met geduld verdroeg, en hy hield zig echter nog al eenen langen tyd by de Gemeente, schoon met de grootste veragtinge en versmaadinge, tot dat eyndelyk eenige hem daar uyt stieten, die hem niet meer verdraagen konden. Hy bleef egter standvastig, en scheidde zig van den band der Kerken niet af. Dog wanneer de Priesters hem en de zyne, met slaagen zeer slegt handelden, zoo moest hy wel andere raad neemen, en onttrok zig toen eerst van haare vergaaderingen. (*a*) Waar op hy dan, met veele andere, een regt eenzaam leeven aanving, en de blinde, beneevens haare leyds-lieden, vaaren liet, dewyle ze hem doch niet hooren wilden, welke echter hier na, door kryg en andere straffen, schrikkelyk genoeg gestraft wierden. Ondertusschen moest hy evenwel voor de weereld ongelyk hebben, en de goddelooze *Priesterschap* wilde zuyver en rechtgeloovig blyven. Daarom zochten zy ook voor alle dingen, hem in de leere iets kettersch aan te wryven, waar door het volk een afschrik van hem mogt krygen, en zyne belydenis niet aanhooren. Voor eerst, door dien men aan zyn leeven zelfs niets altoos te berispen vond, zoo zocht men hem van huychelerye te beschuldigen. Daarom gaf men het de naam, dat hy een groote onnoozelheyd van leeven voorgegeeven hadde, en dat hy zich alleen diesweegen van de gemeenschap der Kerke hadde afgezondert, om dat daar in woekeraars en andere onreyne lieden geleeden wierden. (*b*) Verders, dat haare maniere van leeven vol van geestelyke hovaardye was, en een vrucht der *Phariseische* leere. Dat ze spraaken, eeven gelyk als die geene by de *Propheet: Ik ben reyn, raakt my niet aan.* En de Geestelykheyd, door dien ze geduurig als in dronkenschap verzoopen lag, en van hem daar over bestraft wierd, verschoonde zich op eene onbeschaamde wyze met *Christus* voorbeeld zelfs, die wel met de Tollenaaren gegeeten hadde, en daar over van de *Pharizeen* berispt wierd. (*c*) Zoo schroomden die lieden zich dan ook niet, om *Christus* heylig leeven tot een dekzel van haare schande te gebruyken, en haaren buykdienst by zyne maatigheyd te vergelyken, en oprechte menschen hier en teegen by de *Pharizeen* te stellen, wanneer zy niet verder koomen, noch haare boosheyd loochenen konden. Dit alles nu geschiedde ontrent de tyden van het *Niceensche Concilium*, wanneer de Kerke kwanzuys zoo uyttermaaten zuyver zoude heeten te weezen.

De rechtgeloovige slaan de getuygen der waarheyd.

Beschuldigingen teegen hem van huychelerye.

26. Nu verklaaren verder de Ketterboeken zelfs wel uytdrukkelyk, dat *Audæus* heel volkoomen rechtgeloovig is geweest, en zich alleen, door een scheuring van de Kerk, of, om beeter Duytsch te spreeken, van de goddelooze vervalle Kerken-dienaars, om zyn geweeten te voldoen, heeft moeten afzonderen. (*d*) Doch dit heeft by andere echter niets konnen helpen, dat hy niet een Ketter, een vinder van nieuwe leeren, ja een *hæresiarcha* of Hoofd-ketter moest heeten. (*e*) En op dat dit alles des te grouwelyker voor den dag mocht koomen, zoo noemden zy zyne stellingen groote boeve-stukken; ook beloogen ze den Man nog zeer, booven alle de getuygenissen van zyne andere vyanden, die dit smaalen niet minder als zy zelfs in 't werk stelden, doch die echter alhier, door eene byzondere schikkinge van God, moesten zwygen, en haare gantsche zaak valsch maaken. Zy loogen, zegge ik, teegens de overige teegenstrydende geruchten aan, dat zy daarom van de Gemeente waaren uytgestooten, dewyl zy de grouwelykste woeker dreeven, en haat

Rechtgeloovigheyd van Audæus,

En desselfs verkettering.

(*a*) Epiphan. l. c. (*b*) Auctor Indicationis hær. p. 527. (*c*) Theod. IV. c. 10. (*d*) Epiphanius. Augustin. Damascen. ll. cc. (*e*) Baron. CCCXLI. Spondan. ann. eod. n. 11. Hieronym. in Chron. ad A. IV. Const.

haar ontuchtig droegen, waarom ze ook afgezondert leefden. Waar by zy aanstonds zich zelfs over loogens straffen, daar zy hen een *Pharisesche* schynheyligheyd toeschryven. *(f)* Andere hier en teegen maaken het noch iets of wat bescheydender, en willen haar de schuld van geene booshey d aanwryven, maar alleen die van onweetenheyd, en dat zy eene boersche domheyd in haare reedenen te kennen geeven, daar zy nochtans moogelyk wel veel wyzer waaren, als de grootste *Bisschoppen* zelfs, in haare dwaasheyd en blindheyd. *(g)* Ja die geene, welke deeze menschen voor ketters, en zinnelooze uytmaaken, spreeken haar zelven nochmaals teegen, wanneer zy bekennen, dat zy maar uyt eene enkele onbedachtheyd, dit of dat gezegd, en de Schrift niet recht wel verstaan hadden, *(h)* het welke nochtans geene Ketters uytmaakt. Maar haare dwaalinge zou deeze geweest zyn, dat zy zich God in eene menschelyke gedaante verbeeld gehad hebben, en de plaatzen der Schrift, die hem alzoo, na menschelyke wyze, beschryven, eygentlyk na de letter hebben willen verstaan; om welke reede men haar ook *Anthropomorphiten* noemde. Of, gelyk het andere voorgeeven, dat zy de woorden, *uyt het eerste Boek Mosis* 1. 26. *na den Beelde Gods* zeer hart en oneygentlyk verklaart hebben. *(i)* En wie weet, of het geene dat deeze lieden, na haare verlichtinge, van het eevenbeeld Gods, van zynen oorsprong, hoedanigheyd, of herstellinge, gesproken hebben, niet altoos van de andere verkeert opgenoomen, en als een oorzaak van laster, gebruykt is geworden. Gelyk als haar noch al eene andere dwaalinge valschelyk werd opgelegd, naamelyk, dat God het vuur en de duysternis niet geschaapen zoude hebben. Want, dit vertrouwen zich de aanklaagers zelfs niet te bewyzen, daarom geeven ze ook voor, dat ze haare stellingen zeer geheym hadden gehouden, op dat men op geen bewys of getuygenis altoos teegens hen zoude konnen dringen. *(k)*

Jaar CCC. tot CD.

Haare meeninge van Gods gedaante.

Anthropomorphiten.

27. De overige punten, waar over zich de rechtgeloovige ontrent deeze lieden gestooten hebben, zyn, dat zy met haar niet wilden bidden, nog eenige gemeenschap hebben. Waar in ze zelfs bekennen, dat 'er aan die geene, welke in *Egypten* gewoont hebben, groot ongelyk geschied is. *(l)* En dat zy maar alleen in bedenken naamen, om met eenige van hen te bidden. *(m)* Het geene niemand van haar kwaalyk kan afneemen, die weet, en ervaaren heeft, wat het te zeggen is, en in heeft, dat twee hier op aarde het eens worden, om van God iets af te bidden. Verders klaagt men, dat zy het *Pascha* met andere niet te gelyk gehouden hebben, maar, volgens de gewoonte der *Jooden*. Waar in zy nogmaals de *Apostolische* Mannen zelfs, en de geduurige *practyke* der Christenen, voor een grond hadden. Waar by zy de Geestelykheyd ook al beschuldigden: *Dat zy de instellinge der Vaderen, in het Paas-feest, uyt aanzien der perzoonen verlaaten hadden, en dien Feestdag den Keyzer ter eere geviert. Ja, wanneer de geboorte-dag van Constantyn daar op kwam te vallen, hadden zy dat Feest daarom uytgesteld.* Welk voorwerp de Geestelykheyd zelfs niet weynig verdroot, dewyl het haare vleyeryen en valsche inzigten, ontrent de viering van de *Feesten*, maar al te klaar ontdekte. Desweegen zy ook heftig daar op schrolden. *(n)* Eyndelyk had het ook de naam, dat zy de *Apocrypha* of onreegelmaatige Schriften al te zeer gebruykten, lichtelyk, door dien ze daar door alle die in zwang gaande bedriegeryen wat te klaar ontdekten. *(o)* Om deeze en dier-

Verlossinge van den kwaade.

Pascha-feest.

Vleyeryen der rechtgeloovige.

(f) Theodor. l. c. *(g)* Epiphan. August. ll. cc. *(h)* Theodor. l. c. *(i)* Auctores cit. *(k)* Theodor. l. c. & lib. IV. hær. fab. Hist. Trip. I. c. 11. *(l)* Augustin. Epiphan. *(m)* Damascen. *(n)* Epiphan. *(o)* Damascen.

Jaar CCC. tot CD.

diergelyke dingen zyn zy nu verkettert en verdoemt geworden. Hy zelf wierd, op het aandringen der Geestelykheyd, in zynen hoogen ouderdom, na *Scythien* verbannen. Zyne bekentenisse echter, is eerst, na de meeninge van zommige, op het *Antiocheense Synode* toen ter tyd verdoemd geworden. (*p*) Gelyk als ook de *Keyzer* zelfs, teegens de *Audianers* eenige wetten toen ter tyd heeft uytgegeeven. (*q*) Ondertusschen wierden 'er echter nog al zeer veele gevonden, die *Audæus* voor een oprecht getuyge der waarheyd erkenden, en zig aan zyne benyders in 't minste niet kreunden. Want zy niet alleen haare Gemeentens, Opzienders en Ouderlingen in *Mesopotamie* hadden, maar ook, in het overige *Syrie*, *Egypten*, gantsch *Asie*, en inzonderheyd, in het deel van *Egypten*, *Scenitis* genaamd, daar het de Kloosterlieden met hem hielden, tot groot verdriet van alle zyne benyders. Maar dit is noch aanmerkelyk, dat men aan deeze lieden de leere van Gods beschryvinge, onder de gedaante van een mensch, verkettert heeft, daar die echter daar na, door *Theophilus*, *Bisschop* van *Alexandrie*, opentlyk is beleeden, ja met vuur en zwaard de menschen opgedrongen geworden, die dog echter voor regtgeloovig, ja voor een voornaamste voorvegter daar van gehouden wierd. (*r*) Dit is evenwel meest daarom geschied, dewyle hy zelfs andere tot Ketters gemaakt, en hier teegen de grouwelen van hem en van andere regtgeloovige op het heevigste verdeedigt hadde, waar van hier boven nu reeds al in 't breede gesprooken is.

Bloedige vervolgingen der Orthodoxen.

28. Tot hier toe zyn de Treurspeelen, die men in deeze eeuwe met de Ketters gespeelt heeft, zoo maar afgeloopen, dat de scherp-rechter niets daar by te doen gehad heeft. Want, alhoewel 'er over de voorverhaalde Ketteryen, dikwils wel veel onschuldig bloed vergooten is, zoo is dat dog alles maar in oproer en onverwacht, maar niet na gewisse oordeelen, en door openbaare rechts-uytvoeringen, geschied. Om dat de Geestelykheyd als noch eenigzins beschroomt was, om door een openbaaren bloedraad, over onschuldige lieden te woeden. Maar nu zullen wy ook perzonen ten toon moeten stellen, die men opentlyk, alleen om de Ketterye, door den Beul van 't leeven heeft laaten berooven, en daar meede men die bloedige vervolgingen als plegtelyk heeft ingevoert, en gecanoniseert. Ontrent het Jaar van 380. ontstond 'er in *Spanje* een stryd teegens *Priscillianus*, over ettelyke punten, welke de Geestelykheyd aldaar niet aanstonden. Welke zommige wel van de *Gnostici* afleyden, die *Marcus*, een *Egyptenaar*, eerst in *Spanje* gebragt hadde, en eerst wel aan een voornaame Vrouwe, genaamd *Agapa*, en door deeze aan *Helpidius* hadde doen toestemmen, van welke *Priscillianus* die verder aangenoomen hadde. (*s*) Andere hier teegen maaken deeze laatste zelfs tot een uytvinder van alle deeze dingen, (*t*) en, die nog eenigzins regtvaardiglyk hier van willen oordeelen, die bekennen rond uyt, dat hy niet volkoomentlyk alzoo gezint is geweest, als hy wel beschuldigt werd, en daarom ook geen volkoomen *Gnosticus*, na de gewoonelyke orde, gezegd kan werden te weezen. (*u*) Gelyk als dan ook de *Oostersche* en *Griekse Kerk* hem niet onder de Ketters heeft gezet, maar zyne eygene aanklaagers zelfs zyn perzoon op deeze wyze beschryven:

Priscillianus.

Zyn lof.

Dat hy van een voornaam geslacht was, ryk, scherpzinnig, vernuftig, welspreekend, wel beleezen en geleerd, en dat hy in 't redeneeren zeer ervaaren is geweest. Men heeft veele voortreffelyke gaaven, zoo wel van lichaam

(*p*) Spondan. l. c. (*q*) L. Ariani D. de Hær. & Manich. (*r*) Sozom. III. c. 11. 12. (*s*) Hieronymus epist. ad Ctesiph. adv. Pelag. (*t*) Prosper in Chron. Ann. CCLIX. (*u*) Hieron. Cat. Scr. Eccl. Gobelinus Persona c. 21. Cosmodr.

lichaam als gemoed, aan hem bespeurt, en een zeer goeden imborst by hem gevonden. Hy was wakker en mildaadig, maatig, en gantsch niet gierig, maar zeer spaarzaam. In manieren en kleedinge heeft men eene groote ootmoedigheyd aan hem vernoomen, waarom men ook eene rechte eerbiedigheyd voor hem heeft gehad. (*x*) Ja zyne vyanden moeten zelfs hier in van hem verzeekert geweest zyn, door dien ze alle heylige lieden, die, of de Goddelyke zaaken vlytig betrachtten, of zig het vasten en de boetvaardigheyd bevlytigden, en alzoo regtschaapene *Christenen* waaren, terstond *Priscillianisten* noemden, en diesweegen aanklaagden. (*y*) Ik laate staan, dat *Hieronymus* zelfs zegt, dat zy op eene volkoomene kennis en heyligheyd roemden, en doch elders daar over klaagden, dat men in 't gemeen alle vroome lieden *Manichæers* noemde. Waarom de Geleerden wel bemerken, dat deeze zelve Man wel heel waarschynelyk veel goeds in 't herte moet gehad hebben, en daarom maar uyt haat en nyd tot een Ketter gemaakt, en daar na omgebragt is geworden. (*z*) Jaar CCC. tot CD.

29. Den inhoud van dit onregtvaardig rechts-geding was dan kortelyk als volgt. Deeze Man had, weegens zyne zonderbaare gaaven, veele vrienden, waar over hem de Geestelykheyd ook byzonder afgunstig was, en hem de schuld daar van gaf, dat hy haar, door allerhande ongeoorlofde konsten, tot zig trok. Ja, op dat men hem zoo veel te minder vertrouwen zoude, zoo strooyden zyne benyders uyt, dat hy een toovenaar was, en dat hy allerhande verboodene konsten oeffende. (*a*) Booven dien maakten zy hem byzonder gehaat, door den naam van een Ketter, en ze noemden hem een *Manichæer* en *Gnosticus*. Doch de meeste en rechte oorzaaken van haare verbitteringe teegen hem, waaren wel deeze, dewyle hy *een Leek* en geen gewyd *Priester* was, en dat hem echter niet alleen veele voornaame lieden, en andere, zeer lief hadden, maar ook zelfs onderscheydene *Bisschoppen*, als *Instantius*, *Salvianus*, en andere, behalven wat hy nog voor andere leerlingen hadde, als *Matronianus*, *Tiberianus*, *Dictinius*, *Felicissimus*, *Armenius*, *Julianus*, *Euchrotias*, en andere. Door dien nu de Geestelykheyd in 't gemeen de sleutel der kennisse tot zich genoomen hadde, en aan niemand van de zoo genaamde *Leeken* de handeling van geestelyke zaaken meer toegestaan was; en dat deeze Man zich aan haare instellingen niet gekreunt hadde, en noch daar en booven tot *Bisschop* van *Abyla* of *Labita* gemaakt wierd, (*b*) zoo moest hy dierhalven wel zeekerlyk iets uytstaan. Doch men kon hem heel beswaarlyk bykoomen, nademaal men geene rechte zaaken teegens hem konde uytvinden. Desweegen haar dan in 't gemeen wierd na-gegeeven, dat zy het maar op enkele leugens aanleydden, als zy haare stellingen bekennen zouden, en ze gaaven het de naam, als hadden zy deeze grondstellinge onder haar, Beschuldigingen teegens hem. Andere beschuldigingen teegens hem.

Jura, perjura, secretum prodere noli.

Dat is,

Sweert eens en anderemaal, wilt nooyt 't geheym ontdekken.

Of, dat men wel vryelyk valsch mogt sweeren, wanneer maar de geheymen niet ontdekt wierden. Waar toe ze dan ook deeze oorzaaken gesteld hebben, dat *Christus* onder zyne vyanden verborgen moest zyn en blyven. (*c*) By welke geleegenheyd men haar dan de grouwelykste boosheden, en wel inzonderheyd alle schande en ontucht nagaf, die zy onder malkanderen by haare t'zaamenkomsten, bedreeven. (*d*) Daar doch voor eerst van haare vyanden zelfs verklaart werd, dat *Priscillianus* zeer maatig Valschheid der zelve.

(*x*) Sulpicius Sever. lib. II. (*y*) Idem. (*z*) Spanhemius de Christ. degen. p. 580. (*a*) Sulpic. Sever. l. c. (*b*) Hieron. l. c. (*c*) Augustin. hær. 70. (*d*) Idem.

Jaar CCC. tot CD.

tig geleeft, gevast, en zich gekastyd heeft ; zoo zeer zelfs ; dat zyne vyanden alle zulke maatige lieden voor *Priscillianisten* hebben uytgemaakt, om dat zy zelfs van de maatigheyd heel weynig hielden. (*e*) Ten tweeden, om dat alle deeze beschuldigingen maar bloot alleen op het gemeene zeggen berusten, *(fuisse in sermone hominum)* en dat de bekentenis van *Priscillianus* zelfs by zyne veroordeelinge niet klaar is. (*f*) Ik laate noch staan, dat de rechtgeloovige zelfs het op leugens toeleggen, wanneer ze de *Priscillianisten* met leugens haare gewaande heymelykheeden zogten te doen bekennen, gelyk als haare Leeraars zelfs toestaan. (*g*) Gelyk dan ook buyten dat, by zyne aanklaagers en vyanden zelfs heel weynig deugds is geweest, want van deeze, byzonder van het hoofd van haare t'zaamenrottinge, de *Bisschop Ithacius*, bekennen de Schryvers zelfs, dat hy, noch God, noch menschen, geacht heeft; dat hy een stout en onbeschaamt Man was, die de kudde maar geschonden, en prachtig geleeft heeft, ja die niets anders heeft gedaan, als zyn eyge buyk te dienen; en die daar by ook zoo dwaas is geweest, dat hy alle vroome luyden als Ketters heeft vervolgd. (*h*)

Boosheyd zyner vyanden.

30. Zoo was het dan, zoo wel met den rechter, als de vervolgers van deeze Ketters geschaapen, welkers meer als Heydensche tyrannye uyt haar rechtsgeding teegens hem openbaar is. Evenwel schryven ze aan *Priscillianus* nog al eenige *punten* als dwaalingen toe, onaangezien andere staande houden, dat ze eygentlyk niet wel Ketters genaamd konnen werden. (*i*) Nademaal zy niets van de *gecanoniseerde Schrift* verworpen hebben, (*k*) waar door al terstond die grouwelyke beschuldiginge vervalt, als of zy alle de *Propheeten*, als bezeetene en onweetende lieden, t'eenemaal verworpen zouden hebben, daar zy haare schriften aangenoomen, en tot een grond van haare stellingen gelegd hebben. (*l*) Haare leeringen dan zouden deeze geweest zyn. Ontrent de Godheyd zouden zy de *Sabelliaanen* gevolgt hebben, dat men hierom verdicht heeft, om dat ze haar hier in geenzins na de ingevoerde school-termen, maar alleen na de *Schrift*, gerigt hebben. Van de zielen hadden ze gelooft, dat ze met God zelfs van een gelyk Weezen waaren, of, gelyk als *Paulus* spreekt, *van zyn geslachte*, en dat ze alhier op der aarde tot een vrywilligen stryd kwaamen, door de zeeven heemelen, of kringen, daar haar dan de Satan aanviel, en door allerhande werken des vleesches verzogt. Van welke zaaken, hier booven by de verhandelinge der *Manichæers*, nu reeds al is gehandeld. Verders hadden ze gemeent, dat de menschen aan de invloeyingen van 't gesternte gebonden waaren, en dat het lichaam na de twaalf teekenen des heemels was toegesteld, gelyk als het de *Sterrekijkers* verklaaren. Het geene hy, zonder twyffel, maar alleen van de natuurlyke dingen, en in die kring of *cirkel*, verstaan heeft, in welke zin het alle verstandige *Christenen* altyd hebben toegelaaten. De trouw zoude hy ook al verworpen hebben, om dat hy eenige echte lieden van elkandere vervreemt gemaakt, en de vleeschelyke zaaken den Duyvel toegeschreeven hadde. Waar toe hy dan ook, na de omstandigheeden der zaake zelfs, zyne byzondere oorzaaken wel gehad mag hebben, het geene zyne aanklaagers wel zorgvuldiglyk verzwygen, op dat men zig niet op het voorbeeld van *Paulus* beroepe, die de ongetrouwden staat voor de getrouwde gesteld heeft. Eyndelyk zouden ze ook al geen vleesch gegeeten hebben, waar in haar ook niemand aan haar geweeten met regt heeft konnen krenken, nademaal *Paulus* aan de zwakke gaarne toestaat, dat

Toegeschreeve leeringe.

(*e*) Sulpic. Sever. l. c. (*f*) Idem. (*g*) Augustin. de Mendac. c. 1. & 2. (*h*) Sulpic. Sever. l. c.
(*i*) Hieronym. & Gobel. Persona ll. cc. (*k*) Augustin. l. c. (*l*) Idem.

dat zy wel kruyden mogten eeten. (*m*) In 't korte, men heeft aan haar alles zoeken te laaken, en uyt onnoozele hertstochten dwaalingen gemaakt, daar 'er egter waarlyk geene, ten minsten geene zwaare, geweest zyn, of, die men altyd ten minsten heel niet wel verstaan heeft. Jaar CCC. tot CD.

31. Dog deeze *punten* waaren eygentlyk de rechte oorzaaken der vervolgingen niet, maar alleen het voorwendzel, door dien de *Bisschoppen*, door haare eygene booven gemelte boosheyd, afgunstigheyd, en andere inzichten, daar toe wierden aangedreeven. Naauwelyks hadde dan *Adyginus*, of hoe hy ook heeten mag, de *Bisschop* van *Corduba*, van de stellingen van *Priscillianus* gehoord, of hy gaf, aan een andere oud *Bisschop*, genaamd *Idacius*, daar bericht van, die dan op de vrienden van haar beyde aanstonds zeer aandrong, en veel stroo by dit vuur bragt, zoo dat hy de lieden meer ophitste, als ter needer zette, gelyk als de Historie Schryvers zulks ook bekennen. (*n*) Wanneer men nu veel stryds met haar gehad hadde, zoo trad men over tot het gewoonelyke middel, om de Ketters op eenmaal te dempen; naamelyk, men beriep een *Synode*, uyt de *Bisschoppen* van *Aquitanie*, te *Saragossa* in *Catalonie* by een. En dewyl de aangeklaagden hen niet voor haare wettige rechters erkenden, en ook aldaar niet verscheenen, zoo veroordeelden zy dezelve, in hun afweezen, en onverhoord, ja men bande ook al voor af alle die geene, welke eenige de minste gemeenschap met haar mochten hebben. Door dien ze nu na dit alles niet vraagden, zoo begaaven zig de Bisschoppen, en wel inzonderheyd *Idacius* en *Ithacius*, ten Hoove, en lelden den *Keyzer Gratianus* zoo lange aan 't oor, en baaden hem om de onbehoorelykste dingen, tot dat zy een verbod afgekondigd kreegen, uyt welkers kracht alle Ketters uyt den Lande verjaagd wierden: het geen nu de Schryvers, als iets ongehoords en onverstandigs, van de Bisschoppen aanzien, is, dat zy deeze Geestelyke zaaken aan de weereldlyke rechters overgegeeven hadden. Hier op moesten deeze vervolgde lieden zig ten Lande uyt begeeven. Zy trokken dan na *Rome* toe, by den Bisschop *Damasus*, en ze schroomden geenzins, om haare zaaken voor onzydige lieden ten toon te stellen, het geene zy teegen het geweld niet hadden konnen doen. Onderweegen nu troffen zy veele lieden aan, byzonder in *Aquitanie*, die zig haarer aannaamen; gelyk als te *Elusso*, alwaar veele zeer vroome en Godzaalige lieden waaren, die haar daar voor ook hielden. Te *Rome* wierden zy van *Damasus* niet eens verhoord, zonder twyffel, uyt vreeze voor de menschen, op dat hy zelfs dog rechtgeloovig mochte blyven; en dewyle hy buyten dat, zelfs gaarne Ketters plagt te maaken, en derhalven ook diergelyke beruchte perzoonen veel minder voor rechtgeloovige verklaaren wilde. By *Ambrosius*, te *Milaan*, ging het hen eeven ook zoo, die in veele dingen verwert was, en het voorbeeld van *Damasus* ook na volgde. Eyndelyk gingen zy reegel recht na den *Keyzer* toe; en hebben moogelyk haare zaaken, door den Opper-Hofmeester, *Macedonius*, zoo wel weeten voor te draagen, dat zy een bevel daar door uytwerkten, door welkers kracht zy in alles volkoomentlyk weeder hersteld moesten werden, daar men haar uytgedreeven hadde. Waar teegen de andere niets altoos wisten by te brengen, als dat ze uytstrooyden, dat zy dit bevel door geld hadden weeten uyt te werken. Doch dit moest echter nagekoomen werden, ja, niet teegenstaande alle de kuyperyen en treeken daar teegen ging het met die zaak zoo verre; dat *Ithacius* hun slimste vyand, zig daar van daan weg maakte, en zig niet vertrouwen dorst, om zyn bedryf te verdeedigen; zelfs

Rechtsvonnis teegens haar.

Het Synode van Saragossa.

En ballingschap der Priscillianisten.

Haar beroep op den Keyzer.

(*m*) Autor. cit. (*n*) Sulpicius Sever. l. c.

Jaar CCC. tot CD. zelfs rechte hy ook, wanneer men hem, als een oproerige moeyte maaker, vervolgde, veele flimme ftreeken aan, waar door hy zig weeder daar uyt wift te redden. (*o*)

Vonnis van den Tyran Maximus. 32. Door dien nu deeze boosaardige man by de wettige Overigheyd niets altoos konde uytrechten, zoo begaf hy zig tot den weederfpannigen, en *Tyran*, *Maximus*, die zig toen ter tyd in *Bretagne* voor *Keyzer* opgeworpen hadde. By deezen gaf hy te *Trier*, een fmeek-fchrift in, vol van lafteringe en afgunftigheyd teegens *Prifcillianus*. Waar op *Maximus*, hem, en *Inftantius*, neevens meer andere met geweld op het *Synode* van *Bordeaux* liet voeren. Hier *appelleerde Prifcillianus* aan *Maximus* zelfs, het geene die Biffchoppen vlak teegens haar eyge belang aan, toelieten, door dien ze op haar eygene zaak geen vertrouwen altoos hadden, gelyk als de Hiftorie Schryvers zulks ook getuygen. Alzoo wierden alle de aangeklaagde dan na het Hof toe gevoerd, welke van haare aanklaagers, *Idacius* en *Ithacius*, ook gevolgd wierden. Nu was toen ter tyd de vroome Biffchop *Martinus* te *Trier* teegenwoordig, welke zich de *Prifcillianiften*, zonder twyffel uyt kenniffe van haar onfchuld, trouwelyk aantrok, en *Maximus* zeer beweegelyk aanfprak, op dat hy dog niets wreedelyks teegens haar mogt voorneemen. Waarom hem *Ithacius* ook zeer onbefchaamd tot een Ketter wilde maaken, dewyle hy hem, weegens deeze aanklagte, heftig berifpte, en zyn ongelyk voor oogen ftelde. Ook had *Maximus* aan *Martinus* nu reeds al met de mond en hand toegezegd, dat hy deeze lieden geen leed altoos zoude aandoen. Dog twee kwaadaardige Biffchoppen, naamelyk, *Magnus* en *Rufus*, begaaven zig al heymelyk by hem, die hem ook zoo wiften te bepraaten, dat hy het rechts-geding over deeze lieden, aan een van zyne Staats-dienaars, genaamd *Euodius*, een wreed man, over gaf. Van deezen, hadde het de naam, dat *Prifcillianus* van veele booze ftukken was overtuygd geworden, en hy wierd daar over in de Gevankenis geworpen, en, op het vonnis van den *Tyran Maximus*, door den *Fifcaal* heymelyk aangeklaagd, en neevens *Feliciffimus*, *Armenius*, *Latronianus*, en eene vrouwe, genaamd *Euchrotia*, door den Beul, opentlyk als boosdoenders, onthalft. *Inftantius* wierd op het Eyland *Sylina* gebannen, en, door dien de bloeddorftigheyd der rechtgeloovige Biffchoppen hier meede nog al niet geftild was, zoo wierden *Afarinus* en *Aurelius* desgelyks kort daar na ook onthooft; *Tyberianus*, *Tertullus*, *Potamius*, en *Johannes*, wierden ten lande uytgejaagd, en den eerften alle zyne goederen aangeflaagen. Desgelyks ook *Hyginus*, de Biffchop van *Corduba*, die *Ambrofius* zelfs daar over, in een brief aan *Valentinianus*, beklaagd. Alzoo wierd 'er op eene toenmaals nog niet gehoorde wyze, met deeze vermeynde Ketters op het grouwelykfte omgegaan, en zulks maar alleen, door het ophitzen der rechtgeloovige Geeftelykheyd, die zig ten dien eynde by de Weederfpannige en Tyran aangaf, die dog nog in 't eerft niet eens in zulk eene wreedheyd hadde willen verwilligen. Om welke reede de Hiftorie Schryver dit wreede vonnis ook wel te recht een heel kwaad voorbeeld noemd, en daar neevens ook niet verzwygd, dat de goddelooze Biffchoppen zig al by tyds, voor de uytvoeringe van deeze wreedheyd, uyt het ftof hadden weg gemaakt, na dat zy eerft door haare ftreeken, dit grouwel ftuk te weege gebragt hadden. (*p*) Ja zy hebben ook het gemeene volk teegens deeze lieden zoo zeer opgehitft, dat 'er een zeekere vrouwe van deezen aanhang genaamt *Urbica*, te *Bourdeaux*, opentlyk, en zonder dat men daar in voorzien konde, van 't volk gefteenigd

Het Synode van Bourdeaux.

Martinus verdeedigt de Prifcillianiften.

Prifcillianus, en andere, werden onthoofd.

(*o*) Idem & Hieronymus. (*p*) Sulpic. Sever. l. c.

ſteenigd is geworden. (*q*) Dit waaren nu nogmaals de ſchoone vruchten der rechtgeloovige leere, hoe die tot een dekmantel van de allergrootſte boosheid dikwils gediend heeft. Welke dan ook toen ter tyd van den Heydenſche reedenaar, *Latinus Pacatus*, in zyne lof-reede aan *Theodoſius*, zeer ergerlijk wierd uytgelegd. Daar hy den Biſſchop by een Beul en Stokbewaarder vergelykt, die niet alleen de arme lieden van haare goederen, maar ook van het leeven zelfs beroofd hadde. Ja hy weet het niet grouwelyk genoeg voor te ſtellen, hoe dat deeze *Prieſter*, van de rechtplaats, tot het altaar weeder dorſt toe treeden: zoo groot en afſchuwelyk was dat grouwelyk woeden der zoo genaamde Geeſtelyke, by de *Heydenen* zelfs. Van *Euchrotia* ſtelt hy wel uytdrukkelyk, dat zy hadde moeten ſterven, om dat zy al te vroom was geweeſt, en dat de *Tyrann* zulke geld- en bloed-gierige *Paapen* tot zyne vrienden hadde gehad. Jaar CCC. tot CD.

33. Dog die wraakgierige gemoederen hebben het daar by nog al niet laaten beruſten, die dog, wanneer zy maar na de natuurelyke billykheyd hadden willen leeven, niet op bloed en dood, booven dat, by den *tyranniſchen* heer, *Maximus*, hadden behooren te dringen, ſchoon dat die lieden al alles gedaan hadden, wat zy haar zoeken aan te wryven. Nog hitſten deeze Biſſchoppen den Keyzer *Theodoſius de II.* ook aan, dat hy, in 't Jaar van *Chriſtus* 410, teegen haar een zeer ſtraf verbod uyt gaf, en haar ten uytterſte aanvong te vervolgen, en haar alle rechten en vryheeden benaam. (*r*) Gelyk hier na *Leo*, de *Roomſche Biſſchop*, ook heftig teegens haar ſchreef, en dat bloed-gerechte teegens haar prees, ook haare boeken verbood te leezen, (*s*) en in *Spanje* wierd 'er een *concilium*, te *Bracara*, teegens de *Priſcillianiſten* gehouden. (*t*) Booven en behalven het geene, dat op beyde de *Synoden* te *Toledo*, teegens *Dictinius*, in 't Jaar 400, en elders, daar over is voorgevallen. Daar byzonder het *Synode* van *Saragoſſa* bevoolen wierd, dat men de Prieſters alleen zoude hebben na te volgen, en geene eygene te zaamen komſten te houden. Verders konden de rechtgeloovige deeze lieden daarom nog al niet uytroeijen, gelyk als zy door zulk moorden en wurgen wel gemeend hadden te zullen doen. Want de vrienden van *Priſcillianus* hielden hem nu volkoomen voor een Martelaar, (*u*) en ze wierden, door zulke grouwelen der geener, die zig zelfs weegens het rechte geloove, roemden, altyd vaſter in haar gevoelen, door dien ze by de teegenſpreekers niets goeds altoos meer vonden. Zoo dat zig deezen hoop nog al eenen langen tyd heeft opgehouden, en, gelyk eenige meenen, wel tot in de twaalfde Eeuwe. Ten minſten heeft het nooit aan getuygen der waarheyd, onder zulke uytgeſtootene lieden, ontbrooken. Alhoewel 'er by haar ook al eenige gebreeken en aanſtootelykheeden daar onder geloopen hebben. Genoeg is het dat zy geene oorzaaken gevonden hebben, om zig onder het jok der zoo zeer verdorvene Geeſtelykheyd te buygen, en haar geweeten daar door met menſchelyke inzettingen te bezwaaren en te laaten binden. Waarom zy ook te liever iets geleeden, en wel gaarne den ketter tytel gedraagen hebben, wanneer ze niet anders haare vryheyd konden behouden. Maar het is byzonder aanmerkens waardig, dat eeven door deeze uytvoeringe den aanvang tot de gewelddaadige ſtraffe der zo genaamde Ketters van den *Antichriſt* gemaakt is geworden: en dat die alzoo, omtrent die zelve tyd, niet alleen volkoomen op den throon gezee-

Verdere vervolgingen.

Synodus Bracarenſis.

Toletana I. & II.

Eerſten aanvang der vervolgingen.

(*q*) Hieron. Chron. Ann. CCCLXXXVIII. (*r*) L. 48. ſeqq. Cod. Theod. de hæret. (*s*) Leo M. ep. 93. ad Turibium. (*t*) Concil. Bracarenſe apud Spondanum Ann. CDXLVII. n. 2. ſeqq. Conf. Bzovius L. vi. p. 1283. (*u*) Sulpic. Sever. l. c.

Jaar CCC. tot CD. zeeten, maar ook, met verdoemen, bannen, verketteren, rooven, en moorden, zich altoos zeer machtig vertoond heeft. Want, of schoon ook te vooren, en al in de voorige Eeuwe, de Geestelykheyd, met afzetten, verwerpen, en verdryven, en daar na, in de Eeuw van *Constantyn*, met bannen, vervolgen en *tyranniseeren*, zeer uytgebrooken was, zoo had ze echter, tot nog toe, niemand, opentlyk, en door een gemaakt misdaadig besluyt, door beuls handen laaten rechten. Waar door zy dan ook, na deeze eenmaal gedaane inbreuk, des te dorstiger en wreeder, met haare tyrannye, in de volgende tyden altoos meerder en meerder heeft voortgevaaren.

Donatisten. 34. Verders komt nog, de zoo zeer gehaatte en oneerlyke gemaakte naam der *Donatisten*, hier ten voorschyn, welke des te meer nadenken veroorzaakt, hoe boozer de rechtgeloovige, en wel inzonderheyd de Geestelykheyd, altyd daar op geweest is. Ik wil deeze lieden echter ook niet, in alle de zaaken, die haar nagegeeven werden, t'eenemaal ontschuldigen. Maar ik bekenne gaarne, by aldien de berichten, van de groove onmaatigheeden en dien al te heftigen yver van eenige onder haar, waar zyn, dat zy de zelve heel bezwaarlyk konnen verantwoorden. Ondertusschen blyft 'er dog de vraage nog aan zig zelven overig, naamelyk, of deeze, of haare teegenpartye, in het hoofd-werk zelfs recht gehad heeft of niet. Men vind echter in de Ketter-boeken, byzonder in de *Griekſche*, en ook, dat te verwonderen is, by de *History Schryvers* zelfs, gantsch weynig naricht van haar, behalven het geene dat *Theodoritus* en *Damascenus* hebben, dat doch maar een deel opgeraapte beschuldigingen zyn. *Augustinus* en *Optatus* hebben met eenige van haar, als haare sterkste teegenspreekers, te doen gehad, uyt welke ik ook kortelyk haare geheele Historie te zaamen trekken wil. Voor af diend men echter wel te weeten, dat zy van de rechtgeloovige in 't begin voor geene ketters zijn gehouden geworden, maar alleen voor afgeweekene, (*schismatici*) waar door zy haar noch al in 't eerste broeders noemden, dewyle, gelyk zy zeyden, alle beyde van eenen Vader getuygden, en altemaal kinderen des Alderhoogsten waaren. (*x*) Ja men bekende, dat 'er niets anders aan haar berispt wierd, als alleen haare afscheydinge; den goeden Naame Gods, en zyne geheymenis, erkenden zy echter aan hen. (*y*) Zoo bekende men ook vry uyt, dat 'er onder haar veele goede en vroome lieden in een loffelyken handel en wandel, te zien waaren, dog echter wilde men haar niet t'eenemaal voor goed laaten doorgaan, door dien ze zig zelfs van de andere hadden afgescheyden. (*z*) De *H. Schrift* nu naamen ze voor bekent aan, en beriepen zich over al daar op, gelyk als uyt de twist-schriften allenthalven ook wel te zien is, en van haare vyanden zelfs beleeden werd. (*a*) Alhoewel zy echter daar meede die beschuldigingen niet ontgaan konden, als vreesden ze zoo zeer voor den *Bybel*, als de dief voor de galg. (*b*) Ondertusschen erkenden zy zig echter in den grond des geloofs eens te zyn, en, wanneer zy teegens andere in woorden-stryd geraakten, dan begaaven zy zig voort tot de zyde der rechtgeloovige. Gelyk als dan van zulk een dispuit met de *Manicheen* aangeteekend staat, dat de *Donatisten*, *Augustinus*, neevens de rechtgeloovige te gelyk verzocht hebben, dat hy zich dog met de *Manichæen* in een reeden-twist wilde inlaaten. (*c*) Ja haare benyders zelfs wierden ook door de waarheyd zelve gedrongen, om de gaaven Gods aan deeze lieden te erkennen, gelyk een zeeker Schryver van een van haare boeken oor-

Haare Historie.

Ze werden schismatici genoemd.

En gepreezen.

(*x*) Optatus lib. IV. (*y*) Augustin. ep. 223. (*z*) Id. ep. 209. (*a*) Bellarmin. To. I. Contr. l. IV. c. 8. (*b*) Augustin. ep. 165. (*c*) Possidius vit. August. c. 6.

oordeelde, dat 'er eene heerelyke leere daar in geopenbaard was, inzonderheyd, aangaande de Kerkentucht, alleen dat hy daar in laakte, dat 'er over de *Catholyke* als vervolgers, geklaagd was geworden. *(d)*

Jaar CCC. tot CD.

35. Haar grootste misdaad werd van de rechtgeloovige deeze gezegd te zyn, dat zy over het verval der Christenen geklaagd, en zig daarom van haar afgezonderd hebben. Nu is hier by wel te bedenken, wat 'er, zoo wel in deeze, als in de voorige eeuwe voor onweederspreekelyke en grondige bewyzen van het uytterste verderf der Kerken zyn bygebragt. Daar nu dit alles voor oogen lag, en door handtastelyke proeven zonneklaar bleek, zo wierd 'er immers aan deze lieden, volgens de omstandigheeden, die zo aanstonds nog naader aangeweezen zullen werden, gelegentheid gegeeven, om den mond open te doen, en om, hoe meer men haar teegenspraak, zoo veel te yveriger hier in te werden. Daar van daan kwaamen nu de oordeelen der rechtgeloovige over haar, naamelyk, *dat zy wel yver voor God, dog met onverstand, hadden. (e) Zy loochenden van zoo veele* 1000 *Christenen in de gantsche weereld, dat zy Christenen waaren. (f) Zy verdichteden voor haar zelfs een Kerk, door de menschelyke lasteringen. (ff)* Inzonderheyd verdroot dit de Geestelykheyd, en daar onder ook *Augustinus*, zeer, dat zy teegens haar orde, en haar verval, getuygden. Het welk de verstandige ook voor de voornaamste geleegenheyd van haare afscheydinge aanzien. *(g)* Hier kwaamen ook deeze klagten van daan, *dat de Donatisten aan Gods Priesters geen eer altoos meer wilden geeven, vlak teegen de spreuk: Tast myne gezalfde niet aan.* In welken zin dan, zonder eenig onderscheyd, alle booze en lichtvaardige Leeraars, *Priesters*, en *gezalfde Gods* moesten heeten. *(h) Dat ze ook de Euangelien verklaarden, met het schelden op de Leeraars, waar door ze die by de toehoorders zeer gehaat maakten. (i)* Waar uyt ze moogelyk de plichten der Leeraars in den *Bybel* aangeweezen zullen hebben, als meede hoe verre ze daar van al vervallen waaren. Vorders gaf men het de naam, *dat de Donatisten maar een deel misslaagen en euveldaaden opzochten, waar onder echter veele dog valsch waaren, alleen maar om de Priesters alomme vuyl te maaken. (k) Dat ze hen met lasteringen maar zogten te verstrikken, en, op dat zy het ligt der waarheyd dog zouden schynen te hebben, zo wendden zy de schaduwe van een strengen en rechten ernst voor. (l)* Zy hadden den *Bisschop Cæcilianus* (dien zy beschuldigden, als hadde hy de Heydenen den *Bybel* gegeeven om die te verbranden) voor een guyt en booswigt uytgemaakt, en gezegd, dat zy niets altoos met hem te schaffen hadden, en dat ze liever alles daarom lyden wilden. *(m) Ja zy hadden aan de orde des Priesterschaps zoo gantsch geen eerbied of voorrang beweezen, dat zy haar ook, als de gemeene Leeken, gehandeld hadden, zoo wanneer ze tot haar overkwaamen. (n)* En ze hadden ook, aangaande de zonden der Priesterlyke orde, deeze spreuk bygebragt; *Wie zal 'er voor den Priester bidden, wanneer hy zondigd? (o) Donatus* zelfs heeft zich ook geen *Bisschop* willen laaten noemen, *(p)* zonder twyffel, daar om, of hy de rechtgeloovige, weegens haare tytelen en hoovaardye, te beeter kon beschaamd maaken. *Zyne aanhangers beschuldigden de Geestelykheyd van nalaatigheyd, en andere zonden, daar wy dog alle menschen zyn, en het niemand voegd, om in Godes gerechte te tasten. Want, als de Bisschop alles doen wilde, wat zoude dan Christus zelfs, aan 't jongste gerigte, dog te doen hebben? (q)*

Zy bekennen het verval der Geestelykheyd.

Haare klagte over de Geestelykheyd.

(d) Gennadius de viris illustribus c. 4. *(e)* Augustin. ep. 148. *(f)* Ibid. *(g)* Chemnitius L. de Eccles. p. 163. *(h)* Optatus l. c. *(i)* Ibid. *(k)* Augustin. ep. 136. *(l)* Idem lib. III. contr. Parmen. c. 1. *(m)* Idem Brevic. Collat. contr. Donat. c. 21. *(n)* Idem de Un. Bapt. contr. Petil. c. 11. *(o)* Id. lib. II. contr. lit. Petil. c. 105. *(p)* Optat. lib. III. *(q)* Idem lib. VII.

Jaar CCC. tot CD.

36. Zulke en diergelyke klagten nu hadden de Geestelyke toenmaals teegens de *Donatisten* afzonderlyk in te brengen, waar uyt een onzydige leezer zelf wel kan oordeelen, wat daar van, by de aangeroerde omstandigheeden, te houden zy. Hier na hadden zy ook nog al veele andere bezwaarenissen teegens haar, naamelyk, dat zy alle welspreekentheyd, of veel eer, de *Heydensche Redeneer-konst*, laakten, als welke onder de Leeraars allenthalven zeer ingesloopen, en van de waare Goddelyke uytspraak van nutte dingen heel wyt afgeweeken was. (*r*) Insgelyks, dat zy de bygeloovige zaaken hadden weggenoomen, gelyk als daar waaren, de plegtigheeden met de Geestelyke Maagden, of *Nonnen;* desgelyks, dat zy de Altaaren afgeschaft, en de Flesse, daar de zalf Olie in was geweest, verbrooken hadden. Verders; dat zy zommige *Feesten* niet meer vieren wilden, dat zy Goddelyke gezichten en openbaaringen voorgegeeven hadden enz. (*s*) De hoofdklachte teegens haar, was dan, gelyk als gemeld is, dat zy de Gemeentens der rechtgeloovige niet meer voor de zuyvere en waare Kerke Christi wilden erkennen, ten aanzien van haare oopenbaare bedorvenheyd. Het welke, dewyle het voornaamelyk op de Geestelykheyd recht aanliep, als die het voornaamste gedeelte der Kerke was, en die dezelve ook volkoomentlyk verbeelden wilde, zoo moesten zy wel vast ongelyk hebben, en Ketters en lasteraars heeten te weezen. Daarom *stoften zy ook op den stoel van Rome, welke aan Petrus eerst gegeeven was, als het hoofd van alle de Apostelen, daar de rechtgeloovige ook alle van afkwamen. Deeze Kerk nu*, zeyden de vyanden der *Donatisten, had de rechte gaaven der waare Kerke, naamelyk, den stoel en den ring van Petrus.* (*t*) Zoo volkoomen toonde zig den *Antichrist* toenmaals leevendig in de *Bisschoppen*, en leydde den grond al, tot zyne toekoomende *Monarchie* te *Rome*, en dat juyst wel, door deezen stryd teegens de *Donatisten*. Zy beschryven dan de waare Kerke aldus, in welke het waare en eenvoudige verstand van de eenige en waarachtige geheymenis, en de eenigheyd der gemoederen, gevonden werd. (*u*) Den *Donatisten* leyden zy deeze stellinge nog te laste, als of zy geene *Christenen* meer in de weereld erkenden, als alleen aan haare zyde, en dat alle de andere, door de gemeenschap met de afgeweekene Bisschoppen, t'eenemaal verontreynigd waaren geworden. (*x*) Daar zy nogmaals het getuygenis van het verderf en de openbaare zonden, voor eene verwerpinge van alle en een ieder, zelfs ook van de nog onschuldige lieden, aannaamen, die nog, alhoewel onder het verval, in haar voorige onschuld bleeven. Want zoo wyt konden ze immers niet gaan, dat ze buyten haaren eygen hoop, niet een eenig mensch meer voor een waarachtig Christen erkenden, of, haar eyge Gemeente maar alleen voor gantsch zuyver en heylig uytgaaven; maar zy beweezen uyt de *Schrift*, en wel inzonderheyd uyt *Jes.* LII. 35. en LXII. *Hogel.* IV. *Eph.* V. 2 *Cor.* II. en VI. dat de waare Kerke een heylige en reyne Gemeente zyn moest, en niet, dat in de onzichtbaare Gemeente, de booze en goede te gelyk onder een vermengd konden zyn, of tot aan het eynde der weereld toe zoo blyven moesten. Want den akker, *Matth.* XIII. daar tarwe en onkruyd op staat, is die Kerke niet, gelyk het de rechtgeloovige verklaaren, maar gelyk het Christus zelfs leerd, de weereld. En daar van daan bekenden zy ook dit voor een plicht der Leeraaren, dat zy, tusschen reyne en onreyne eenig onderscheyd hielden, en dat de vroome zig leerden afzonderen van

Zy verwerpen de Redeneer-konst.

Onnutte ceremonien.

Verheffing des Roomschen stoels by de regtgeloovige.

Reynigheyd der Kerke.

(*r*) Augustin. lib. 1. cont. Crescon. c. 2. (*s*) Optat. l. VI. (*t*) Augustin. Serm. 3. de Temp. Optat. l. II. (*u*) Idem l. c. (*x*) Augustin. de Hær. c. 69. & l. II. cont. Parmen. c. 9. it. III. c. 3.

van de booze, uyt *het derde boek Mos.* x. *Ezech.* XXII. *Jer.* XV. 2 *Cor.* VI. Ondertusschen stonden zy echter wel gaarne toe, dat 'er in de Gemeente, uytterlyk, nog booze bleeven, die aan de Leeraars niet bekend waaren, en eerst in 't laatste oordeel afgescheyden zouden werden, uyt *Matth.* XIII. 30. Wanneer de openbaare Zondaars dan in de Gemeente geleeden wierden, zoo wierd de Heere daar over toornig en yverig. *Ezech.* XXII. (*y*) Jaar CCC. tot CD.

37. Dit was dan de eyge meeninge der *Donatisten*, gelyk als zy ze zelfs in een zeeker Schrift voorstelden, en daar by de rechtgeloovige voorhielden, dat zy door de gantsche weereld van geene algemeene Kerke roemen konden, dewyl 'er ten deele noch zoo veele volkeren onbekeert, en ten deele zoo veele van haar weeder afgescheyden waaren. (*z*) Want die stoften altyd daar op, dat zy den grootsten hoop waaren, en de voornaamste Kerken, Bisdommen en andere uytterlyken schyn hadden. Daar 'er doch zoo uyttermaaten weynige op den weg des leevens wandelden, (*a*) en by aldien de rechtgeloovige voor de waare Kerke gehouden wilden zyn, zoo waaren zy ook schuldig, om haare heyligheyd met het leeven zelve te bewyzen. (*b*) Waar teegen zy haar (*de Donatisten*) altyd verwierpen, dat zy haar zelfs heyliger als de andere hielden, en zy spotten met haar, wanneer de rechtgeloovige tot haar zeyden, *Ja, gy zyt hooge, heemelsche en Goddelyke lieden, gy zyt niet meer menschen, maar Engelen. Gy zyt volmaakter als Paulus, en rechtvaardiger als dien Apostel zelfs.* En wat 'er van diergelyke spot-reedenen meer waaren, daar meede zy haar eene duyvelsche hoogmoedigheyd voorwierpen, doch zich zelfs, en haars gelyken, met de woorden *Johannis* onderhielden, die zegd: *Zoo wy zeggen, wy hebben geene zonden, zoo bedriegen wy ons zelven. Joh.* I. 8. Onaangezien hy al kort daar op *Cap.* III. zegd, *Die uyt God gebooren is, die zondigt niet, en kan ook niet zondigen.* enz. (*c*) Hier van daan nu komen deeze stellingen der rechtgeloovige Geestelykheyd, ter zeekerheyd merkelyk dienende, na dat zy eenmaal de heyliginge verlaaten, en verworpen hadden, die ze zelfs ook aan andere niet eens meer lyden wilden. *Daar moest geen kerkentucht meer gehouden worden, wanneer men daar over onrust te vreezen hadde, en dat de vreede daar door gebrooken wierd, of dat de zonden al te zeer de overhand genoomen hadden. Insgelyks ook, wanneer de goddelooze te machtig waaren, en dat 'er anders geen goede geleegenheyd meer daar toe was.* (*d*) Verders, *niemand mocht nu van den ander spreeken, als of hy nu zelfs gantsch heylig was: men moest zich zelfs voor een zwak mensch erkennen.* (*e*) *God alleen was volmaakt.* (*f*) En wat 'er van diergelyke bedenkelyke reedenen meer voorvielen, die het verval, de groote blindheyd en schrikkelyke zeekerheyd en huychelerye der Leeraars van die tyd, klaar aanweezen. In 't korte, zy steunden op de meenigte, het gezag, de oudheyd en pracht van haaren grooten hoop, en ze wilden in geene heyligheyd en reynigheyd der Kerken in 't minste iets toegeeven, terwylen zy nochtans ook niet als verdorvene *Christenen* wilden aangezien zyn, en echter noch al by haare eer blyven, en haare ellende op allerhande wyzen bewimpelen.

Catholyke Kerke.

Gevaarelyke stellingen der rechtgeloovige.

38. Op dat dit alles nu te klaarder blyke, zoo zal ik het voorgevallene van deezen stryd, van den beginne af aan, alhier kortelyk ter needer zetten. Onder *Diocletianus* en *Maximianus* was'er te *Carthago* een *Diaken*,

Historie van de stryd.

(*y*) Ep. Donat. in collat. Carthagin. (*z*) Crescon. apud Augustin. III. cont. Crescon. c. 63. (*a*) Petilianus ib. c. II. c. 45. (*b*) Idem II. c. 48. (*c*) Augustin. cont. Petil. c. 105. Optat. II. (*d*) Augustin. III. cont. Parmen. (*e*) Optat. lib. VII. (*f*) Idem lib. II.

Jaar CCC. tot CD.

ken, met naame *Cæcilianus*, die met zynen *Bisschop* in eene goede vriendschap leefde: en door dien de Kerken-dienaars toen ter tyd, volgens de hier booven bygebragte getuygenissen van *Cyprianus* en *Eusebius*, zeer gerust en reukeloos waaren, zoo hielden zich deeze, by de nog duurende vervolginge, zeer slecht.

Laster-stukken van Mensurius en Cæcilianus.

De *Bisschop* nu wilde zyn leeven gaarne behouden, en leyde, in plaats van den *Bybel*, eenige boeken der Ketteren op een plaats, daar de Heydenen die wegneemen en verbranden zouden. Zyn *Diaken* had zich desgelyks met zulk een handel te buyten gegaan, en dewyl de andere stantvastige bekenners, die om *Christus* wille gevangen laagen, hem en den *Bisschop*, diesweegen bestraften, en de verzoeninge, na de gewoonheyd van dien tyd, aan deeze weygeren mogten, zoo liet deezen *Bisschop*, door zynen *Diaken*, alle die geene van de gevangenis wegdryven, die haar eenige spyzen of andere nooddruft bragten. Ja hy hadde die lieden zelfs met sweepen geslaagen, de vaten gebrooken, en de spyzen den honden voorgeworpen. (*g*) Dit nu loochenen wel de vyanden van *Donatus*, en ze laaten daarom ook een gedeelte van de bedryven der Martelaars met voordacht achter, voorgeevende, dat het van een *Donatist* kwam te geschieden. Daar doch de geleerdste Mannen bekennen, dat de styl over al een *Auteur* van de zelve tyd aanwyst. (*h*)

Cæcilianus word veroordeeld.

Gelyk als *Cæcilianus* dieswegen ook op het *Synode* van *Carthago* van wel 70 Bisschoppen veroordeelt wierd, om dat hy verbooden hadde de Martelaars spyze toe te brengen. (*i*) Op welk Synode hy zelfs ook niet verscheenen was, en daarom als hartnekkig en weederspannig verklaard wierd. (*k*) Gelyk hy ook hier na zyne zaaken al verder vuyl en verdacht maakte, wanneer hy op des *Keyzers Constantyns* bevel, zich te *Rome* voor hem niet vertoonde. (*l*) Waar van zyne verdeedigers zelfs geen oorzaak geeven konnen, behalven dat men meende, dat hy het als een schimp hadde aangetrokken, dat een *Bisschop*, ja een *Opper-kerkvoogd* van *Africa*, het oordeel van een Leek zoude moeten onderworpen zyn. (*m*) Het geene de hovaardye van deeze rechtgeloovige Geestelykheyd al vry bloot voor oogen steld.

Tot Bisschop verkoozen.

39. Deeze zelve *Cæcilianus* nu, wierd na de dood van *Mensurius*, tot *Bisschop* verkoozen, doch niet van alle de daar toe gehoorende *Bisschoppen*, maar met de uytsluyting van die uyt *Numidie*, die doch daar toe eerst verzocht waaren geweest. Deeze stelden zich nu, neevens eenige andere *Carthagineesche* daar teegen, en wel inzonderheyd, *Botrus* en *Celesius*, welke men hier na te last leydde, als hadden zy zelfs wel gaarne *Bisschoppen* willen zyn.

Synodus te Carthago.

Alzoo hielden dan in 't Jaar 312. te *Carthago*, 70. Bisschoppen een *Synode*, welke de verkiezinge van *Cæcilianus* gezaamentlyk voor nietig verklaarden, dewyle hy de grouwelykheyd aan de Martelaars begaan hebbende, buyten haar weeten verkooren, en van zulk een Bisschop, naamelyk *Felix Aptungitanus*, ingesteld was, die doch zelfs de heylige boeken den *Heydenen* overgegeeven hadde. Eyndelyk ook, om dat *Cæcilianus* zich op het *Concilium* zelfs niet begeeven wilde. Hier op wierd deeze Man dan van zyn ampt en uyt de

Majorinus.

Gemeente geslooten, en *Majorinus* hier teegen weeder tot Bisschop verkooren, het geen de andere partye noemde, het eene Autaar teegens het andere oprechten, (*n*) en den oorsprong daar van aan eene voornaame Vrouwe, genaamd *Lucilla*, toeschreef. Want deeze zoude eens van *Cæcilianus* noch als *Diaken*, weegens eenige bygeloovigheyd, bestraft ge-

(g) Acta passionis Dativi, Saturnini, Felicis, Ampelii ap. Baluzium Tom. II. Miscell. p. 56. (*h*) Baluzius ib. not. p. 465. (*i*) Augustin. Brevic. Collat. d. 3. c. 14. (*k*) Id. ep. 162. (*l*) Id. ibid. (*m*) Baronius Tom. III. Annal. p. 153. (*n*) Augustin. cont. Fulgent. Donat. c. 26. it. ep. 162. 171. lib. IV. adv. Crescon. c. 7. Optat. l. 1.

Deel
Pag. 331.
MAJORINUS NUMIDA.

geweeft zyn, door dien zy voor het Avondmaal, de beenderen van een Martelaar gewoon was te kuffen. Waar over zy zoo gram teegens hem wierd, dat zy de lieden hier na teegens hem zoude opgehitft, en met geld aangeftookt hebben. (*o*) Hier teegen nu zeyden de *Donatiften* opentlyk hier na, dat haare voorzaaten, nochal voor de verkiezinge van *Majorinus*, een fcheydsman voorgeflaagen hadden, daar door alle de tweedragt wel hadde voorgekoomen konnen werden, welken de rechtgeloovige toenmaals jammerlyk vermoort hadden. Het geene deeze dan ook niet geen fatfoen konden loochenen, maar ftaande moeften houden, dat zulks wel waar zoude konnen weezen. (*p*) Ondertuffchen behield *Cæcilianus* echter de bezittinge in het Bisdom, waar van hy toen ter tyd, van weegen de ryke inkomfte van het zelve, niet ligt af te brengen was, en veel liever alle de andere tot Ketters wilde maaken, als daar eenigzins van afftaan. Nademaal *Conftantyn*, na de dood van *Maxentius*, nu ook meefter over *Africa* was geworden, daar het deezen *Biffchop* ook al iets toebracht, aangezien hy niet alleen de gantfche Geeftelykheyd van alle fchattingen en leenheers-dienften vry fprak, maar ook aan *Cæcilianus*, 3000 *folles*, een zeekere zoort van grof geld, door den *Rentmeefter* van *Africa*, *Urfus*, liet toetellen, en hem ook noch booven dat de vryheyd gaf, om noch al meer te moogen opneemen, als hy maar wilde. (*q*)

Jaar CCC. tot CD.

Conftantyns gefchenken aan de Geeftelykheyd.

40. Alhoewel nu de *partye* van *Majorinus* de genaade des Keyzers teegens *Cæcilianus*, wel zag, zoo liet zy zich daar door noch al niet affchrikken, maar ze deed door den Burgermeefter *Anulinus*, een klaagfchrift teegens hem inleeveren, waar in zy verzogt, dat de Keyzer, aan haar en haare teegenpartye uyt *Vrankryk* eenige *Commiffariffen* geliefde te bezorgen, welke de ftrydigheeden konden afdoen. (*r*) Om dat zy wel voornaamelyk bezorgt waaren, dat de andere eenzydig zouden zyn, waarom ze dan ook liever vreemde Rechters wenfchten te hebben, nademaal *Conftantyn* toen ter tyd zelfs in *Vrankryk* was. Hier op nu fchreef de Keyzer aan den *Roomfchen Biffchop*, *Miltiades* of *Melchiades*, hem gebiedende voor een iedere *partye* 10. Biffchoppen te verkiezen, en hy belafte aan de zelve, die zaak te onderzoeken. (*s*) De Biffchoppen nu, die uyt *Vrankryk* kwaamen, traaden al kort daar na tot dit onderzoek, waar by ook noch 15 Biffchoppen uyt *Italie* zig voegden; daar men dan wel drie daagen lang zeer beezig was met *difputeeren*, weegens de befchuldiginge van *Cæcilianus*. Eyndelyk viel de uytfpraak echter van den Roomfchen Biffchop, gelyk als men wel kan denken, t'eenemaal voor zyns gelyken uyt, zoo dat *Cæcilianus* vry gefprooken, en *Donatus*, die men tot onderfcheyd van den anderen *Donatus* van *Carthago*, *à Caffis nigris* noemde, befchuldigt wierd, dat hy te *Carthago*, al langen tyd te vooren, veel tweedragt hadde aangerecht. (*t*) En door dit befluyt des Roomfchen Biffchops, wierd de *partye* der *Donatiften* nu t'eenemaal verworpen, door dien de Biffchoppelyke achtbaarheyd anderzins onmoogelyk hadde konnen beftaan, en dat men doch zyns gelyken niet gaarne wilde laaten vallen, of t'eenemaal in 't ongelyk ftellen. (*u*) Doch deeze kreunden zich aan dat oordeel niet, maar ze beriepen zig reegel recht op de Keyzer. Ook verwonderden ze zich niet weynig over de ftoutheyd der andere Biffchoppen, wanneer men, van *Rome*, twee Biffchoppen na *Carthago* zond, die, als door gezag opentlyk

De Donatiften appelleeren aan den Keyzer.

Donatus werd veroordeeld.

(*o*) Optat. l. c. (*p*) Auguftin. ep. 103. (*q*) Eufebius lib. x. H. E. c. 7. (*r*) Optat. l. 1. Auguftin. ep. 53. 76. (*s*) Eufeb. x. c. 5. (*t*) Auguftin. Brevic. collat. Carthag. P. 3. c. 12. & ep. 162. (*u*) Optat. l. c.

Jaar CCC. tot CD. lyk ftemmen zouden, welke de waare *Catholijke* Kerke was, namentlyk die, welke in de gantfche weereld uytgebreyd, en van de 19 *Biſſchoppen*, op dit *Concilium*, beveftigd was geworden. (*x*) Desweegen dan de partye van *Donatus* zig ook opentlyk daar over beklaagde, dat alles hier in zoo uyttermaaten eenzydig toegegaan was, ja, dat de *Commiſſariſſen* zelfs openbaarlyk onrechtvaardig gehandelt hadden, en zig in een vertrek alleen hadden opgeflooten, daar ze dan, na haar eyge believen, van de andere hadden gefprooken, dog haar, (de klaagers) niet eens hadden willen hooren. (*y*) Alhoewel andere weeder willen, dat *Cæcilianus* van den Keyzer zelfs al voor heene was veroordeeld, en daarom te *Brixen* in ballingfchap wierd gehouden. (*z*) Dit is altoos ten minften zeeker, dat hy een geruymen tyd lang aldaar heeft moeten blyven, en eerft weeder te *Carthago* moogen koomen, wanneer *Donatus* daar nu reeds al heene getrokken was. (*a*)

41. Uyt alle deeze befcheyden nu kan men heel licht befluyten, dat de aanklachten van deeze lieden, teegens dien *Biſſchop*, wel volkoomentlyk haaren grond moeten gehad hebben. Nademaal anders *Conſtantyn*, die in 't gemeen de Geeftelykheyd zeer toegedaan was, en, die deezen *Cæcilianus* inzonderheyd al zoo veel genaade beweezen hadde, *Donatus* zoo lang niet verdraagen zoude hebben, maar hem wel haaft, als een lafteraar, van den *Kerken-dienſt*, hebben weggejaagd. Maar hy hoorde niet alleen *Donatus* nog al verder, ontrent het verweeren zyner zaaken, maar hy ftelde ook te *Arles* een *Concilium* aan, in 't jaar 314, en hy fchreef aan den *Steedehouder* van *Africa*, *Ablavius*, of *Ælianus*, *Dat, nademaal beyde de partyen, door allerhande beſchuldigingen, teegen malkanderen gaande geraakt waren, en dat de Gevolmagtigde te Rome hem hadden willen verzeekeren, dat zy de zaak na recht en billykheyd wel uytgeſprooken hadden, alhoewel de andere partye egter nog al volſtandig daar by bleef, dat zy, volgens haar eyge belang het beſluyt hadden gemaakt, dat hy derhalven alle beyde de partyen neevens de andere Biſſchoppen, door de Keyzerlijke poſten naar Arles zoude laaten brengen, en aldaar alles laaten byleggen.* Waar by hy ook wel ernftig beveeld, dat men bezorgen zoude, dat het alles dog zonder twift en yver onder de Biffchoppen toegaan mochte, welkers heete koppen hy nu al hadde leeren kennen. (*b*) Hier valt nu wel licht te bedenken, dat de Biffchoppen nog veel minder haars gelyken zullen ongelyk gegeven hebben. In haren brief, aan den *Roomſchen Paus*, bekennen zy, dat de aanklaagers van *Cæcilianus*, door de overleeveringe en het oordeel Gods, en de moeder, de kerke, welke de haare kent, en aanneemt, verdoemd en verworpen waaren. Daar zy dan door de Kerke, alleen de Biffchoppen verftaan, als welke alleen toen ter tyd de *Donatiſten* verdoemden. Waar uyt dan ook de eenzydigheyd en inbeeldinge van deeze Menfchen openbaar is. De *Donatiſten* waaren daar meede ook geenzins te vreeden, door dien ze zig op den Keyzer zelfs beriepen, en hem tot een rechter verzochten, maar niet, zulke eenzydige *Commiſſariſſen*. Dog *Conſtantyn* antwoordde haar, volgens zyne gewoonelyke vleyerye teegen de Geeftelykheyd, dat hy hier geen rechter in konde zyn, maar dat hy van de *Biſſchoppen* zelfs moeft gevonnift werden, en, *dat het oordeel der Prieſters eeven zoo veel moeſt gelden, als of het God zelfs hadde uytgeſprooken.* Want zy volgden alleen *Chriſtus* na. (*c*) Uyt welke duydelyke bekenteniffe des Keyzers heel wel te zien is, dat hy de *Biſ-*

Het Concilie, van Arles.

Conftantyns vleyerye.

(*x*) Id. Ibid. (*y*) Ibid. & Auguftin. de unit. Eccl. c. 17. (*z*) Crefconius ap. Auguftin. III. c. 69. & alibi. (*a*) Optatus l. c. (*b*) Epift. in To. Concil. (*c*) Epift. ad Concil. Arelat. To. II. Auguftin. append. p. 25. Optat. l. 1.

Bisschoppen gezaamentlyk, voor onbedriegelyk, en der zelver uytspraak voor Goddelyk gehouden heeft, en dat hy dierhalven ook een doodvyand van alle haare aanklaagers moest zyn, en daarom ook haare beschuldigingen nooit aanneemen of eenigzins gelooven konde. Om die reede noemd hy haar dan ook ***boosaardige lieden, dienaars des Duyvels, verraaders, schandelijke bedriegers, ja ontzinnige;*** en het besluyt der Geestelykheyd, ***een heemelsch oordeel, en het smertte hem, dat Christus zelfs in de perzoonen der Bisschoppen aangeklaagd geworden was.*** (*d*) Zoo zeer verstoord wierd de goede Keyzer nu over die geene, welke het geheym der boosheyd ontdekten, en hem van de ellendige slavernye der *Bisschoppen* verlossen wilden, by aldien niet ergens een *Bisschop* zelfs aan 't Hof doorgaands de pen gevoerd heeft. Jaar CCC. tot CD.

42. Hier uyt nu kan men, van des Keyzers overige bedryven teegen de *Donatisten*, heel gemakkelyk een denkbeeld opvatten, en daar uyt zien hoe men hier na met hen heeft gespeelt, daar reeds al in 't begin alles zoo eenzydig is toegegaan. Het mocht ook haare vyanden wel niet weynig verdrieten, dat zy nog al eens haar op den Keyzer zelfs beriepen, en alzoo haare stantvastigheyd en goed geweeten, opentlyk betuygden, in hoope, dat men haar noch ten laatsten eens een ongekreukt recht zoude laaten erlangen. De Keyzer moest ook wel, genoegzaam teegens zyn wil de zaake zelfs op een nieuw weeder opneemen, en alzoo het besluyt der beyde voorige *Concilien* voor onaanneemelyk erkennen. Egter bleef hy vast by de eenmaal opgevatte waan, aangaande de onfeylbaarheyd der Geestelykheyd, en hy veroordeelde nochmaals de *Donatisten*, als lasteraars van de *Kerkendienst*, en ketters, en hy liet haar ten Lande uytbannen; (*e*) Kort daar na gaf hy ook eenige scherpe afkondigingen teegens haar uyt, ontnam hen haare Kerken, en haare andere vaste goederen verklaarde hy verbeurt te zyn. (*f*) Ondertusschen verklaarden deeze lieden echter zonder schroom opentlyk, dat de Keyzer door gunst tot de Bisschoppen t'eenemaal verblind was. (*g*) Het geene ook buyten dat een ieder verstandige genoeg konde merken, wanneer hy zoo meenigmaal in zyne antwoorden aan haar de Bisschoppen alleen voor de waare Kerke, en by deezen stryd dezelve voor Martelaars, en de andere, voor de afgeweekene van God verklaarde. (*h*) Verders klaagden ze, dat de bekende Bisschop, *Osius*, wiens slegt beleyd wy nu al dikmaals gezien hebben, den Keyzer tot zulk een uytspraak verleyd hadde. (*i*) Ja, het is hier uyt wel te besluyten, dat de Keyzer zelfs wel haast berouw over zyn oordeel hadde, en dat de onschuld der *Donatisten* t'eenemaal bekend geworden is, door dien hy al kort daar aan, de straffe teegens hen liet ophouden, en de ballingschap herriep, na dat zy diesweegen een geschrift by hem ingegeeven hadden. (*k*) Het geene dies te meer te gelooven is, dewyle men, noch dit, nog meer andere schriften der *Donatisten* vind, die, weegens de al te klaare waarheyd, van de andere onderdrukt wierden, gelyk het dan ook in 't gemeen met alle zulke schriften is toegegaan. En, alhoewel de Keyzer haar nog al krankzinnige noemde, zoo moest hy doch, alleen ten gevalle van de Geestelykheyd, maar zoo spreeken, welke hy, in vervolginge en beschimpinge der zoo genoemde Ketters, in alles na bootste. Ondertusschen heeft hy egter de *Donatisten* hier na met vreede ge-

Veroordeelinge der Donatisten.

Met onrecht.

Vryheyd der Donatisten.

(*d*) Ibid. (*e*) Collat. Carthag. 3. c. 5. 16. Augustin. Brevic. Collat. 3. c. 19. & L. post. Collat. c. 33. l. III. adv. Crescon. c. 71. it. epist. 43. (*f*) Augustin. ep. 88. & 105. l. II. cont. Lit. Petil. c. 92. (*g*) L. III. cont. Crescon. c. 61. (*h*) Epist. ad Episc. Tom. IX. Augustin. append. p. 26. (*i*) L. I. adv. Parmen. c. 6. & III. cont. Crescon. c. 61. (*k*) Collat. Carthag. cogn. 3. c. 549. seq. (*l*) Lib. post. Collat. c. 31.

Jaar CCC. tot CD.

gelaaten, ja ook op het *Niceensche Concilium*, niets teegens haar ondernoomen. Ja deeze zyn ook daar na zoo zeer vermeenigvuldigt, dat zy zelfs een *Concilie* te *Carthago* van 270 Bisschoppen van haare zyde, genoegzaam de drie maanden lang, gehouden hebben, en daar in beslooten, dat zy met die geene nochtans gemeenschap wilden hebben, welke de heylige boeken, by de vervolginge der *Heydenen*, hadden overgegeeven, schoon ze niet weeder gedoopt wierden. *(m)*

Donatus van Carthago.

43. Ontrent deezen tyd, naamelyk, het Jaar 329. stierf *Majorinus*, de voornaamste voorstander der *Donatisten* te *Carthago*, dewelken *Donatus* volgde, die ook, door veele dingen zeer bekend wierd, *(n)* en van de ander *Casensis* onderscheyden was. Welke laatste in 't begin de voornaamste der *Donatisten* wierd genaamd. *(o)* De eerste *Donatus* egter hielp zyne *party* merkelyk voortzetten, zoodaanig zelfs, dat iemand van hem zegt, dat hy de gantsche weereld byna tot godsdienstigheyd hadde gebragt. *(p)* Het is zeeker dat ten tyde van *Augustinus*, het grootste deel van *Africa*, het lang met haar heeft gehouden, niet teegenstaande dat'er zeer scherpe straffen op haar van de Keyzers gezet wierden. *(q)* Ja de voornaamste en Landvoogden zelfs, waaren meest alle *Donatisten*, welke van de Keyzer *Honorius* daarom ook eene geld boete van 200 ponden Silvers opgelegd wierd. *(r)* Gelyk zy dan ook, niet teegenstaande de groote vervolgingen van de *concilien*, teegens haar zoo dikwils gehouden, en al dat woorden-twisten der Geestelykheyd teegens hen, en wel inzonderheyd van den zoo zeer aanzienelyken *Augustinus*, zeer lange geduurt hebben. *Gregorius de Groote* beklaagt zig heftig over haar, in de zesde eeuwe, dat zy alleen door de nalaatigheyd der Geestelykheyd, zoo zeer overal de overhand genoomen hadden. *(s)* Ja eenige willen, dat noch in de andere eeuwe zelfs zommige Bisschoppen haare beginzelen of gronden, t'eenemaal aangehangen hebben. *(t)* Alhoewel de hoofdpartye zelfs, in *Africa*, met de regtgeloovige te gelyk, door de *Sarazynen* daar na t'eenemaal is uytgeroeyt geworden, op welke wyze dan een eynde van al dat twisten, door het rechtvaardige oordeel Gods, gemaakt is geworden.

De Donatisten vermeerderen zeer.

In de zesde eeuwe.

Bitterheyd der rechtgeloovigen.

Van Augustinus.

44. Ondertusschen is het licht te vermerken, hoe heftig deeze lieden van de Geestelykheyd, die toenmaals al zeer magtig was, vervolgt zyn geworden. *Augustinus* zelfs, die anders van een reedelyk gemaatigd gemoed was, en die voor heene alle de vervolgingen der dwaalende voor onrecht en goddeloos erkend hadde, *(u)* wierd hier na zoo heftig teegens haar ingenoomen, dat hy opentlyk stelde, dat men haar moest vervolgen, en hy herriep daar door zyne voorgaande goede meeninge, en dat wel alleen op het aanporren der andere Bisschoppen. *(x)* Met welken onbedagten handel hy wel de grootste grond gelegd hadde, tot de volgende bloedgierige aanslaagen der Geestelyke, en wel inzonderheyd van de *Roomsche Pausen*, teegens de opregte getuygen der waarheyd. Terwylen de *Kettermeesters* en *Tyrannen* by hoopen zich op hem beroepen, en tot haaren eersten aanvanger maaken. Gelyk als dan ook gewisselyk den aart der straffen, waar meede hy de Overigheyd geraaden hadde de *Donatisten* te plaagen, niet geringer als de leevens straffe zelfs geweest is, welke ik om de gedagte oorzaaken eens voor al verhaalen

(m) Tichonius ap. Augustin. ep. 48. *(n)* Hieron. Chron. A. CCCXXIX. Prosper in Chron. *(o)* Augustin. hær. 69. *(p)* Titianus ap. August. 111. cont. Cresc. c. 56. *(q)* Possidius in Vit. August. c. 7. *(r)* l. 54. Cod. Theod. de hær. *(s)* Gregor. M. l. v. Indic. 14. ep. 63. & l. 111. Ind. 12. p. 32. & 11. Indic. 10. ep. 33. I. indic. 9. ep. 75. *(t)* Baronius A. MLIV. è Sigeberto. *(u)* Augustin. lib. contr. Epist. Manich. init. & Quæst. sec. Matth. c. 12. *(x)* L. 11. Retract. c. 5. & ep. 48. 50. 146. 205. lib. 1. cont. Gaudent. c. 5. & 11. c. 3.

JACOBUS ZONZALUS et DONATUS.

Jaar CCC. tot CD.

Vervolginge teegens de Donatisten.

len zal. Hy steld dan, dat de *Donatisten*, door de roede der lichaamelyke straffen, als dwaalende, moeten gezocht werden. (*y*) En wanneer de *Donatisten* daar teegens weeder inbragten, dat God geen lust aan het bloed vergieten heeft, zoo dreygde hy haar, dat God den Keyzer noch wel kon aanporren, dat hy haar ombrengen moest. *Moses* had zelfs ook wel veele van de Jooden, uyt enkele barmhertigheyd laaten ombrengen; zy nu waaren Moordenaars, (nademaal zy de vervallene Christenen aanklaagden) enz. (*z*) Verders, de *Catholyke* Overigheyd is schuldig, en God werkt dit in haar, dat zy de Ketters niet ongestraft laat. (*a*) Wanneer nu de *Donatisten* de woorden Christi, aangaande de zachtmoedigheyd en liefde tot de vyanden, bybragten; daar en boven het bevel tot *Petrus*, *Steekt uw' swaard in de scheede*, zoo ontschuldigde hy de vervolgers, daar meede, dat hy ze by *Petrus* zelfs vergeleek, welke toenmaals noch maar een kleyn geloof, als deeze, hadden, en die derhalven ook de vyanden van Christus, en van zyne Kerke, met het swaard wilden needermaaken. De Ketters vergeleek hy by de knegt van *Malchus*, die het oor verlooren hadden, om dat zy na de Bisschoppen niet hooren wilden. (*b*) En wat 'er van diergelyke onbetaamelyke proeven van zyn zwak gemoed meer in zyne schriften te vinden zyn. Daar hy ook, onder anderen, zeer op *Julianus* scheld, dat hy haar weeder vryheyd gegeeven hadde. (*c*) Aan alle het welke de Overigheyd ook zeer driftig de ooren leende, en het voor een Godsdienst hield, wanneer zy die lieden hart aanvielen.

45. Alzoo had dan *Constantyn* haar niet alleen te vooren ten lande uytgebannen, en voor eerst zeer scherpe wetten teegens haar gemaakt, (*d*) hen ook haare Kerken afgenoomen, (*e*) maar hier in hebben hem ook nog al meer Keyzers nagevolgt; gelyk als *Valentinianus*, (*f*) *Gratianus*, (*g*) en *Theodosius*, welke laatste 10 pond gouds, tot eene geldstraffe, haar heeft opgelegd, (*h*) en wel inzonderheyd *Honorius*, die zeer dikmaals teegens haar geyvert heeft. Voornaamelyk weegens hunne herhaalinge van den Doop, waarom hy hen ook, beneevens alle haare aanhangers, de verbeurtmaakinge van haare goederen, en beroovinge van alle rechten, in burgerlyke zaaken tot eene straffe heeft opgelegt, (*i*) ook heeft hy bevoolen niet eens aan haar meer te gedenken, (*k*) en hy heeft haare huyzen aan de Kerken der rechtgeloovige toegeweezen: (*l*) booven dit alles heeft hy ze nog wel scherpelyk, niet alleen met den ban, maar met het verlies van haar leeven, gedreygt. (*m*) Ja hy heeft na de gehoudene t'zaamenspraak met de *Donatisten*, te *Carthago*, op het aanstooken der Geestelyke, zoo grouwelyk met haar gehandelt, dat hy opentlyk bevoolen heeft, die *Donatisten*, welke knegten of boeren waaren, met veele slaagen van haar gevoelen af te brengen; dog de voornaamste onder hen verwees hy, tot hunne straffe, tot het opbrengen van 50. pond gouds voor een ieder hoofd: haare vrouwen strafte hy ook nog afzonderlyk, en haare Leeraars bande hy ten Lande uyt: haare beedehuyzen en andere goederen, gaf hy alle aan de regtgeloovige ten prys. (*n*) Ja eyndelyk heeft hy haar zelfs t'eenemaal voor oneerlyk verklaart, en tot geen eerlyk gezelschap, maatschappye, of iets diergelyks, toegelaaten; alle recht van erffenissen, en vryheyd om t'zaamen te koomen, heeft hy hen gantschelyk benoomen, en verders al-

Geld-straffen teegens haar.

(*y*) Lib. 11. cont. Lit. Petil. c. 37. it. lib. 11. cont. Lit. Petil. c. 10. (*z*) Idem ib. c. 86. (*a*) Lib. de Unit. Eccles. c. 20. (*b*) Lib. 11. cont. Lit. Petil. c. 88. (*c*) Ibid. c. 92. (*d*) Augustin. 11. cont. Lit. Petil. c. 92. (*e*) Ibid. (*f*) L. 1. Cod. Theod. ne S. Bapt. iter. (*g*) L. 2. ibid. (*h*) L. 2. Cod. Theod. de hær. (*i*) L. 37. ib. & l. 3. 4. 5. de Bapt. non iter. (*k*) L. 38. Cod. Theod. de hær. (*l*) L. 43. ib. (*m*) L. 51. ib. (*n*) L. 52. ib.

Jaar CCC. tot CD.

allenthalven op het felste tegens haar voortgevaren. (o) Tot welke en andere bitterheyd teegens haar ook dit niet weynig geholpen heeft, dat de *Donatisten*, uyt eenen onvoorzichtigen yver, dikmaals de *Hooge Overigheyd* zeer hart bejeegent hebben, welke niet minder bedorven waaren, als haare ziel-bezorgers zelve. Gelyk als *Donatus* opentlyk ook eens gezegt zoude hebben: Wat heeft de Keyzer met de Gemeente te doen? Daar en booven zoude hy aan een zeeker *Staats-dienaar* geschreeven hebben: Dat hy een schandvlek des Raads en Amptgenootschaps was, indien het anders van zyne vyanden maar recht verhaald word. (p) Ten minsten heeft men dit al meede wel onder haare ketteryen gesteld, als of zy de *Hooge Overigheyd* hadden veracht. (q) Waar toe men dan van haare vryheyd in 't bestraffen der ondeugden, die zy zelfs ook aan de Grooten, zonder eenig aanzien der perzoonen, gebruykt hebben, een oorzaak heeft genoomen. En wel inzonderheyd, door dien zy geloochent hebben, dat de *Overigheyd* over de geweetens der menschen eenige heerschappye heeft, en vervolgends de Ketters ook niet vervolgen kan. (r)

Oorsprong des onheils van de Geestelykheyd.

46. Dat nu alle dit onheyl van de Geestelykheyd eerst is afgekoomen, zulks geeven ons de *Historien* zelfs klaar genoeg te kennen; booven dat het ook, uyt de geschaapenheyd van haar zelfs, in dien tyd heel wel te kennen is. De *Bisschoppen* ontschuldigden niet alleen t'eenemaal alle de moorden, en andere grouwelen, die teegen de *Donatisten* gepleegt waaren, gelyk als we nu zoo aanstonds, by de moord van *Macarius*, zullen zien, en uyt *Augustinus* ook al gehoort hebben; maar zy lieten ook de *Overigheyd* niet in rust, tot dat zy zelfs, teegen de *Donatisten*, en andere Ketters, met geweld uytgeborsten waaren. Zoo dra 'er een *Concilium* teegens haar wierd gehouden, zoo was dit de eerste vrucht daar van, dat de Ketters moesten lyden. Ja zy schikten desweegen zelfs heel dikmaals eenige eygene gezanten aan den Keyzer, en baaden hem, dat hy dog dus of zoo met de Ketters wilde handelen. *Theodosius* nu hadde wel een zeekere wet teegen de Ketters in 't algemeen gegeeven, dog hier meede was de Geestelykheyd nog al niet te vreede, maar ze schikte in 't Jaar 404. iemand aan *Honorius*, en bad hem, dat hy doch een byzondere wet, op de *Donatisten* in 't byzonder passende, wilde instellen. (s) *Honorius* hadde uyt een staatkundige grondreegel, haar hier na weeder eenige vryheyd gegeeven, op dat zy tot den ryks-vyand *Attalus* niet zouden overloopen. Doch de Geestelykheyd liet hem geen rust altoos, tot dat hy haar vlak teegen het Keyzerlyk gegeeve woord, deeze vryheyd weeder ontnam, en haar nog daar en booven met lyf en leevens straf dreygde. (t) De *Paus Gregorius de Groote* nu wist zyne moeyelykheyd, teegens de Landvoogden en andere Overigheeden, niet genoeg te toonen, om dat zy de *Donatisten* vry en ongeplaagt lieten heene gaan. En hy pryst daar beneevens andere, welke haaren moed aan deeze lieden wel gekoelt hadden, en dreygde daar beneevens, hoe zwaar hen God straffen zoude, indien zy de Ketters niet vervolgden, en hoe zy by de weereld zelfs haare achtinge ook t'eenemaal zouden verliezen; (u) uyt zulke en andere opstookeryen der verbitterde *Bisschoppen*, gebeurde het nu, dat 'er zeer veel onschuldig bloed vergooten wierd. Gelyk als *Macarius*, een Gezant van den *Keyzer Constans*, twee van de *Donatisten*, naamelyk, *Marculus*, en *Donatus* van *Pagaja* jammerlyk

De Donatisten worden vermoort.

(o) L. 54. ib. (p) Optat. l. III. (q) Petilian. ap. Augustin. II. c. 92. (r) Optat. II. p. 46. Augustin. passim. (s) Codex Canon. Eccl. Afric. c. 93. Possidius Vita Aug. (t) L. 51. Cod. Theod. de hær. (u) ll. cc.

merlyk heeft laaten vermoorden. Welke grouwelyke daad de rechtgeloovige zoo volkomen niet derven loochenen, maar die veel eer noch op het uytterste trachten te ontschuldigen, en hem daarom met *Moses*, *Pinehas*, en *Elias* vergelyken, alhoewel ze aan zich zelven geene rechte oorzaak van deeze moord voorwenden konnen. (*x*) Diergelyke grouwelykheeden nu hebben naderhand ook andere *Keyzerlyke Afgezanten*, als *Paulus*, *Leontius*, *Taurinus*, *Ursacius*, en *Romanus*, aan deeze lieden of zelfs geoeffend, of ongestraft gelaaten, waar over ze noch al geroemd geworden zyn. (*y*) Men bekend nog daar en boven, dat 'er zeer veele *Donatisten* in de *Octavensche* Land-streeke, door de zoldaaten van *Taurinus*, gedood en in stukken gehouwen waaren, welkers grafsteeden men aldaar nog langen tyd daar na heeft aangeweezen. (*z*) Welke en andere, zelfs ook van de *Donatisten*, voor Martelaars zyn gehouden geworden, alhoewel het de rechtgeloovige over al zeer teegen de borst stiet. (*a*) Welke zelfs ook deeze beyde Mannen, heel onbedagt, als Heyligen onder haare Martelaars hebben gesteld. (*b*) Jaar CCC. tot CD.

47. By deezen *onchristelyken* handel der rechtgeloovige teegen de *Donatisten*, kwam 'er nog een anderen aart van een onrechtvaardig onthaal. Want, men beschuldigde haar van grouwelyke dingen, die deg, of openbaar valsch, of zoo niet geschaapen waaren, als ze wel wierden voorgesteld. Het was een belacchelyke beschuldiginge, die men haar te laste leydde, als hadde haaren aanvoerder, *Donatus*, hen bevoolen, dat ze altyd, eer zy offerden, of de gewoonelyke gaaven tot het Avondmaal bragten, een been van een Heylige zouden kussen. (*c*) Want, daar zy anders beschuldigt wierden, dat zy geene inzettingen of gewoontens altoos meer achtten, zoo was deeze dwaasheyd dan zoo veel te minder van haar te vermoeden: en begingen de regtgeloovige meenigmaal wel groover bygeloovigheeden en afgoderye, gelyk als elders beweezen word. Ik laate staan, dat men de gansche Kettery met deeze dwaaze dingen zoude willen bezwaaren. De andere belastingen nu heeft iemand van de regtgeloovige aldus by een geraapt, wanneer hy zegd, *Dat zy de muuren in de Kerken, die zy van de rechtgeloovige hadden ingenoomen, gewasschen, afgebikt, en beswooren, als of zy van deeze verontreynigd waaren geweest.* Verders, *zy hadden haar van geweer berooft, de Priesters haare eertytels ontnoomen, de Altaaren afgebrooken, het volk by haaren naam laaten sweeren enz.* (*d*) Ook had men verdicht, als hadden zommige van hen het Avondmaal den honden voorgeworpen, die zy echter daar op door een wonderwerk voort zouden verscheurt hebben. (*e*) Ja, op dat een ieder zig voor deeze lieden, als voor de slimste boeven, zoude wagten, zoo schroomde men niet, om opentlyk te leeren, dat *Donatus*, de *Bisschop* van *Carthago*, die zelve Vorst van *Tyrus* was, van wien *Ezechiel*, in zyn XXVIII. *cap.* zulke schrikkelyke dingen heeft voorzegd. (*f*) En, op dat het te meerder ingang by de menschen mogt vinden, zoo strooide men uyt, dat *Donatus* voor zich zelfs Goddelyke eere hadde begeert, en de lieden by zynen naame eeden laaten sweeren, en wat 'er van diergelyke beschuldigingen meer waaren, welke de verstandige met reede voor buytenspoorig konden houden, en de eenzydigheyd en hertstochten van hunne vyanden daar

Valschelyk beschuldigt.

Onwaarheden teegens Donatus uytgestrooid.

(*x*) Optat. lib. III. (*y*) Ibid. (*z*) Ibid. (*a*) Optat. l. c. Augustin. l. II. cont. Petil. c. 13. 20. 24. Tract. II. in Joh. Collat. Carthag. cogn. l. c. 187. & Acta Passion. Marculi ap. Mabillonium Analect. Tom. IV. p. 105. (*b*) Beda Martyrolog. d. VI. Cal. Dec. Usuardus Ado Cal. Mart. Rabanus Maurus VI. Cal. Dec. (*c*) Damascen. hær. 95. Harmenopolus de Sectis c. 17. Zonaras & Balsamon Schol. ad c. 61. Concil. Carthag. Blastares Syntag. c. 2. (*d*) Optat. l. II. (*e*) Ibid. (*f*) Idem lib. III. p. 67.

Jaar CCC. tot CD.

daar uyt erkennen. (*g*) Die zich ook in haare wonderlyke invallen onmoogelyk niet ſchikken konden, wanneer zy de plaats van *Ezech.* XIII. 13. op de *Donatiſten* wilden paſſen; alleen maar, op dat zy iets uyt de Schrift teegens haar op te ſnyen zouden hebben. (*h*) Doch dit is wel baarblykelyk, van een ieder vlytig en onzydig Leezer te zien, dat, zoo wel *Auguſtinus* als *Optatus*, meeſt met eenige ongerymde, *Sophiſtiſche*, en zeer ellendige gronden, deeze lieden doorgaands hebben bejeegent, het geene inzonderheyd de heftigheyd der hertstochten in hen heeft veroorzaakt.

Zy werden toegenaamd,

48. Zoo was dit dan ook al een proef van den ongerechtigen handel met deeze lieden, wanneer men in haar afzyn, haar nagaf, dat ze zelfs nu niet langer meer *Christenen*, maar *Donatiſten*, wilden genaamd werden, en zulks maar uyt eene enkele hoogmoedigheyd, en begeerte om de Kerke oneenig te maaken. (*i*) Daar zy nogtans wel uytdrukkelyk en openbaarlyk teegens betuygden, wanneer zy van de regtgeloovige alzoo wierden genaamd. Want *Donatus*, zeyden zy, ***hadde geen andere Kerk opgerecht, die'er te vooren niet geweeſt was, maar hy is alleen een van de Opzienders geweeſt over de oude, van Chriſtus afgekoomene, Gemeente.*** (*k*) Waarom zy ook al voort in den aanvang des ſtryds, wanneer men haar dog noemen moeſt, liever de *partye* van *Majorinus*, en daar na die van *Donatus*, wilden heeten. (*l*) Niet te min ſpotte men echter nog al met haar, en men noemde haar, tot verdriet, alzoo, met deeze daar by gevoegde oorzaake, dat, gelyk als men de *Euangeliſten*, van het *Euangelium* noemde, zy ook alzoo veel eer *Scandaliſten* moeſten genaamd werden, van weegen het groote ſchandaal, dat ze aan de Kerke gegeeven hadden. (*m*) En om deze reede mochten ze nu ook dezen naam wel behouden, die ook daar na zoo eerloos is geworden, dat men ze aan alle de zulke gegeeven heeft, welkers goeden naam men gaarne by de lieden wilde beneemen. Gelyk als dan by de *Roomſche Kerk*, de *Griekſche*, (*n*) en alle de *Proteſtanten* in 't gemeen, *Donatiſten* moeſten heeten, (*o*) en ook de *Presbyteriaanen*, in *Engeland*, by de *Biſſchoppelyke*, zoo werden genaamd. (*p*) En regtſchaapene lieden hebben, in 't algemeen, al over lang over de boosheyd der verdorvene Kerken-dienaars geklaagt, ***Dat, wanneer men de kwaade Predikers maar eens na een vroom leeven vraagde, zoo ſtelden zy iemand al terſtond den ouden ſtoel van Moſes daar teegen. Zulk een nu moeſt zich van deeze verwoedde lieden, aanſtonds voor een Donatiſt, uytſchelden laaten, dewyl hy zich onderſtaan hadde, na het leeven der ongeeſtelyke te vraagen.*** (*q*) Van de andere toenaamen, die men de *Donatiſten* heeft gegeeven, kan ik, om de kortheyds wille nu niets ophaalen. Men heeft haar verder ook al *Montenſers* geheeten, om dat zy eerſt te *Rome*, een Kerk op een berg in gehad hebben. (*r*) Alwaar zy ook haare eygene Opzienders in 't vervolg pleegen te hebben, (*s*) die daarom van de ſtoutmoedige rechtgeloovige beſpot wierden, om dat zy op den ſtoel van *Petrus* niet zaaten. (*t*) Zoo klaar verried den *Paapſchen* aart zig zelfs toen al by de regtgeloovige Geeſtelykheyd, ontrent hunnen yver teegens de Ketters. De andere bynaamen nu, die men haar gaf, waaren, *Cuzipiten*, *Rupiten*, *Campiten* of *Campaten*, *Gotis-*

Pars Majorini, en Donati.

Naam van Donatiſten andere toegevoegt.

Montenſers.

piten

(*g*) Ittigius Hiſtor. Schiſmat. Donat. n. 74. p. 296. (*h*) Id. n. 85. p. 303. (*i*) Optat. III. (*k*) Creſconius ap. Auguſtin. IV. c. 6. (*l*) Auguſtin. ep. 48. & 68. (*m*) Lib. II. cont. Creſcon. c. I. (*n*) Leo IX. P. R. ap. Baron. An. MLIV. (*o*) Bellarmin. v. Gerhardus L. de Eccl. n. 215. (*p*) T. Long. ap. M. Leydekker. ad Hornium H. E. p. 205. (*q*) Jo. Langius præf. ad Gregor. Naz. Objurg. Cler. (*r*) Hieronym. Chron. A. CCCLVI. Auguſtin. h. 96. Auctor Prædeſtinat. h. 69. Gennadius Scr. Eccl. c. 5. (*s*) Optatus lib. II. (*t*) Ibidem.

piten of *Cotopiten*, enz. waar teegen zy zich zelfs alleen *Catholyke* en regtgeloovige noemden. Jaar CCC. tot CD.

49. Het was ook al een van de gewichtigste en grouwelykste belastingen, waar meede men haar, zonder eenig onderscheyd, smerte zocht aan te doen, naamelyk dat zy, als uytzinnige lieden, rondsom het geheele Land doorstroopt hadden, de menschen aangevallen, en slecht gehandelt, byzonder de Kerken-dienaars, die ze hadden geslaagen, en eyndelyk ook zich zelven uyt enkele dolheyd, om 't leeven gebragt. Hier ontrent nu is aan te merken, dat alle deeze zelve dingen ook, van haare heftigste teegensprekers, aan een zeekere zoort van menschen zyn opgeticht, die men *Circumcelliones* heette, welke van de *Donatisten* zelfs, die men ook tot onderscheyd, daarom *Rogatiaanen* noemde, niet eens voor haare meedegenooten erkent wierden. Want van *Donatus*, en de andere, bekennen de rechtgeloovige wel uytdrukkelyk, een bescheyde en maatig leeven. (*u*) Van de *Rogatiaanen* bekennen ze desgelyks, dat ze niet woedden, gelyk de *Circumcelliones*, maar dat ze zachtmoedig en goedertieren waaren. (*x*) Van haare *Bisschoppen*, roemden zy uytdrukkelyk, dat zy veele teekens van een goedaardig gemoed hadden. (*y*) Gelyk als ook *Augustinus* hen bad, dat zy doch de gedagte *Circumcelliones* van haare woederye zouden afhouden, op dat zy ook niet van haar ontreynigt wierden. (*z*) Ja hy bekend verder, dat deeze de *Donatisten* ten uytterſten mishaagden. (*a*) Zoo dat dan uyt die reede dit punt van zelfs vervalt, en aan de gantsche meenigte eeven zoo weynig toegereekent konde werden, als aan de rechtgeloovige lieden, als men de gebreeken van den een en den ander onder haar aan de gantsche meenigte wilde toeschryven. Wat de klachte nu belangt, als hadden eenige zich zelven omgebragt, daar vinde ik evenwel geene zeekerheyd altoos van. De *Donatisten* spreeken zelfs daar veel opentlyker en vaster van, dat zy, in de vervolgingen, die zy van de rechtgeloovigen leeden, omgekoomen zyn. (*b*) Dat ook des te geloofwaardiger is, dewyl men zich niet schaamt te verzieren, als hadden zich die beyde *Marculus* en *Donatus*, zelfs den hals afgesneeden. (*c*) Daar dog andere rechtgeloovige in haare schriften opentlyk bekennen, dat hen zulks van den Keyzerlyken Gezant was aangedaan. (*d*) Ja op een ander maal wilde men deeze beschuldiginge t'eenemaal herroepen, en voorgeeven, dat ze zich zelfs maar alleen geestelyker wyze hadden vermoort, dewyl zy zich van de Kerk hadden afgescheyden. (*e*) Ik swyge nu noch van andere dingen.

Klagten weegens haare straatschenderye.

Circumcelliones.

Rogatiani.

Lof der Donatisten.

Haare zelf-moord.

50. Wat eyndelyk de hoofdstukken van haare leere aangaat, waar over men haar heeft veroordeeld, zoo hebben wy hier booven nu reeds al gezien, dat zy van het verval der Kerken, en wel inzonderheyd van de Geestelykheyd, ernstig getuygd hebben, het geene ook, helaas! meer als al te gewis was, voor af gesteld zynde, dat 'er zelfs ook niet een eenig *Christen*, of *Leeraar* van de haare ooit by de vervolgingen, verloochend hadde. Daarom klaagden toen de *Donatisten* over de rechtgeloovige met recht, dat zy deeze dwaalinge by de menschen voedden, en de booze van de gemeenschap der vroomen niet wilden laaten afzonderen, reegelrecht teegens zoo veele zonneklaare geboden Gods aan; als *tweede boek Mosis* XIX. 22. *Jes.* LII. 11. v. 20. *Jerem.* XXIII. 28. *Spreuk.* XVII. 15. *Ps.* I. 1. *Rom.* I. 32. I *Cor.* V. 6. 11. II *Cor.* XI. 14. *Eph.* V. 11.

Haar leer

Hunne afzonderinge van de booze.

(*u*) Lib. II. cont. Lit. Petil. c. 40. (*x*) Idem ep. 47. & 148. (*y*) Idem ep. 147. (*z*) Epist. 68. (*a*) Idem hær. 69. (*b*) Lib. II. cont. Lit. Petil. c. 84. (*c*) Ibid. c. 20. (*d*) Optat. lib. II. (*e*) Augustin. l. c. c. 23.

Jaar CCC. tot CD.

11. 1 *Tim.* v. 22. enz. Insgelyks ook teegen het voorbeeld der Heylige; der Propheeten, 1 *Kon.* XIII. 9. *Elias* en *Elisa*, *Hosea* cap. IX. *Amos* c. VII. *Haggai* II. *Malachia* II. Welke, alhoewel ze al onder de Godlooze gebleeven waaren, echter geen gemeenschap altoos met haar gehad hadden (*f*) En daarom bekenden zy niet alleen, daar ik §. 36. al van gedacht hebbe, dat zy de gemeenschap der afgevallene Christenen wilden myden, maar ze gaaven haar dit ook door allerhande teekenen te verstaan, dat zy, by voorbeeld, met haar niet in een en dezelve Kerk gingen, haar niet groeten, en ook voor geene broeders hielden enz. (*g*) Zy stonden ook aan de rechtgelovige deeze stellinge niet toe, maar ze hielden haar voor ten hoogste doolende, dat de waare Kerk uyt alle volken bestond. Daar teegen beweezen ze, uyt *Matth.* VII. 14. *Luc.* XIIX. 8. *item* uyt het voorbeeld van *Noah*, onder de eerste weereld, van *Loth* onder de *Sodomiten*, van de twee stammen onder *Rehabeams* Ryk, en daar en booven uyt de *Apostelen* en 70 *Leerlingen*, welke *Christus* alleen aangehangen hebben, dat de waare *Gemeente Christi* tot een kenteeken heeft, de onderhoudinge zyner gebooden, en de volheyd van zyne geheymenissen. (*h*) Dewyl nu de rechtgeloovige deeze teekens by haar niet meer vonden, gelyk als die in de eerste Kerke wel geweest zyn, alhoewel zy echter noch al gaarne voor waare Christenen wilden aangezien zyn, zoo moesten zy waarlyk eene andere beschryvinge der Kerke bedenken, en deeze lieden hier teegen by geleegenheyd op haar beurt, verdacht en gehaat zoeken te maaken. Daar door verviel men dan eyndelyk op zeer veele onverantwoordelyke zaaken, en men wilde met alle macht het ingesloopene verderf nog al loochenen, of ontschuldigen en voeden, gelyk als men by *Augustinus* en *Optatus* wel zien kan. En in plaats, dat men de ergernissen zoude helpen wegdoen, en de Gemeente van het booze, na de wyze der *eerste Christenen*, zuyveren, zoo bragt men veel eer de gevaarelykste meeningen, zonder eenige de minste schroom, ter baan, wanneer ze maar tot zeekerheyd en verstokkinge der huychelaars en goddelooze eenigzins wilden helpen, en de hoedaanigheyd der eerste Gemeente regelrecht teegen stonden.

Teeken der waare Kerke.

51. Wanneer nu de *Donatisten* zig in der daad van de rechtgeloovigen onttrokken, zoo verdroot het deeze nog zoo veel te meer, om dat de Geestelykheyd daar door byzonder overtuygd was, en zig voor de weereld beschaamd gemaakt zag. Daarom wierp zy haar ook niets meerder en heftiger voor, als, haare afwykinge, en maakte ze, nademaal ze haar niet anders wilden laaten gezeggen, als hartnekkige tot Ketters. Waar toe deeze uytvinding onder andere, meede diende, dat men leerde, de Afgeweekene begaaven zig tot het Ketterdom, als zy hartnekkig wierden, en de hartnekkigheyd maakte wel inzonderheyd de Ketterye. Daarom beschreeven ze deeze zaak ook op het grouwelykste, en ze noemden het *sacrilegium schismatis*, (of, Kerkschendige scheuringe) (*i*) *nefarium schisma*, (een heillooze scheuringe) (*k*) het allergrootste boevenstuk, daar door ze zig van de gantsche weereld hadden afgescheyden, (*l*) door dien de Kerke het *Paradys* was, en die daar een ziel uytvoerde, die was des duyvels kind, en een moordenaar. (*m*) Niet tegenstaande de Geestelykheyd zelfs, door haare klachten over de gemeene ergernissen, aanweezen, dat de Kerk nu niets minder, als een *Paradys* of *bruyd Christi* was, maar dat, volgens de bekentenis der oudste Leeraars zelfs, al

(*f*) Epist. Donatistar. Collat. Carthag. l. 3. c. 252. (*g*) Lib. post Collat. c. 1. Brevic. Collat. c. 3. & ep. 203. it. lib. III. cont. Gaud. c. 26. Comm. in Ps. 32. Opt. IV. (*h*) Augustin. ep. 48. & Brev. Coll. c. 3. (*i*) Lib. II. de Bapt. cont. Don. c. 6. & II. cont. Petil. c. 9. (*k*) Id. lib. VII. c. 53. (*l*) l. c. Petil. c. 6. (*m*) Ibid. c. 10.

al over lang haare reynigheyd en eerste maagdom verlooren hadde. Echter zeyden de rechtgeloovige, die het niet met alle de Gemeentens in de gantsche weereld hield, die kon in het Heyligdom des Geloofs onmoogelyk ook niet zaalig werden. Men moest dan booven de meening van eenige weynige de leere van de meeste stellen, enz. (*n*) Door dien *Judas* wel onder Christus leerlingen was geweest, en van hem geleeden geworden: maar van hem maakten de *Donatisten* weeder indagtig, dat hy aan de leerlinge zoo lang onbekent geweest was, tot dat hem Christus zelfs openbaarde, *Matth.* XXVI. waar op hy zich ook al voort zelfs afgezondert heeft. Deswegen dan de openbaare goddelooze met dit voorbeeld niet eerst ontschuldigt konden werden.

Jaar CCC. tot CD. Algemeene Kerke.

52. Alhoewel men ook aan de Martelaaren, en beroemde Leeraars, *Cyprianus* en *Agrippinus* dit punt van den Doop niet verkettert heeft, dat zy naamelyk, by de dwaalende en afgeweekene t'eenemaal kragteloos zoude zyn; zoo geschiedde zulks echter aan deeze lieden, welke *Cyprianus* hier in wilden navolgen. Desweegen wierd haar dit voor een dwaalinge toegereekent, *dat den Doop en andere handelingen, niet kragtig waaren, wanneer ze van een boos mensche wierden verricht. Dat een doode niet leevendig konde maaken, een kranke niet geneezen, een blinde niet ziende maaken, een onreyne niet reynigen, en een naakte niet kleeden.* Desweegen zy ook maar alleen die geene weeder herdoopten, welke van de rechtgeloovige tot haar over kwaamen, en ze wilden dit bewyzen, uyt *Matth.* VII. 16. XII. 33. 35. *Joh.* III. 6. 27. 1 *Cor.* V. 7. *Ephes.* IV. 5. Als ook, met het voorbeeld van *Paulus*, welke die geene noch eens gedoopt heeft, die met den Doop van *Johannes* nu reeds al gedoopt waaren, uyt de *Handel.* XIX. 3. enz. Ik laate staan, dat ze zelfs ook den Kinder-doop geloochent zouden hebben. (*p*) Waar op de regtgeloovige weeder ontkenden, dat den Doop van *Johannes* met die van *Christus* eenderley was geweest, het geene haar echter zommige andere rechtgeloovige weeder heel bezwaarlyk wilden toestaan. Van de booze Kerken-dienaars stellen ze maar flecht heen, dat haare zonden het ampt zelfs niet hinderden, en ze wilden dit alleen uyt de woorden *Rom.* I. bewyzen, naamelyk, dat zy de waarheyd in ongerechtigheyd t'onderhouden, het geene den *Apostel* aldaar echter maar alleen van de Heydenen zegd. (*q*) En by gebrek van Schriftuur-plaatzen, bragten zy eene gelykenisse by van een goot of gragt, daar het waater niets onreyns altoos van aanneemt, schoon het al tusschen onreyne kanten doorliep, het geene teegens de dagelyksche ervaarentheyd is gesprooken, en in der daad zelfs, teegen de klaare woorden *Ezech.* VII. 26. *Matth.* XII. 34. 35. *Syrach.* XV. 9. enz. Teegens het voorbeeld van *Cyprianus* nu hadden de rechtgeloovige veel liever t'eenemaal willen loochenen, dat hy alzoo gezint geweest was, indien de klaare getuygenissen van hem daar niet geleegen hadden. Waar uyt zy dan nog al wilden voorgeeven, dat hy dit naderhand zoude herroepen hebben, daar en boven hadde hy door zyn martel-dood, deeze dwaalinge ook geboet, en wat 'er van diergelyke uytvluchten meer waaren. (*r*) Verders hielden de rechtzinnige Leeraars het ook al voor een groote schimp, wanneer de *Donatisten*, over de bovengemelte klagten, teegens haar *Ministerium*, of Kerkendienst, haare wetten vernietigden, en dat ze haar, wanneer 'er eenige tot hen overkwaamen, haar maar als flegte Leeken handelden. (*s*) Insgelyks ook, dat

Van den Doop der booze.

Of den dienst der booze Dienaars kragtig is, of niet.

(*n*) Vincent. Lirinens. Commonit. (*o*) Ep. cit. (*p*) Lib. II. c. Lit. Petil. c. 43. & III. c. 38. in Ps. 39. & 145. ep. 108. 203. 256. 266. 267. Optat. III. & II. (*q*) Ep. l. c. (*r*) Augustin. ep. 48. 256. lib. I. c. Crescon. c. 32. & II. c. 31. de Unit Bapt. c. 13. & lib. VII. de Bapt. tot. (*s*) Lib. II. c. Parm. c. 13.

Jaar CCC. tot CD.

dat ze na haar gevoelen de *Priesteren* in geene genoegzaame waarde hielden; als meede, dat ze de beloften der *Munnikken* en *Nonnen*, en alle diergelyke menschelyke inzettingen, t'eenemaal weg-naamen. (*t*) Ondertusschen hebben evenwel de rechtgeloovige den Doop der *Donatisten* nog altyd voor voldoenende en goed gehouden. (*u*)

De Donatisten werden van Arrianisterye beschuldigt.

53. Men zoude haar eyndelyk ook wel t'eenemaal tot *Arriaanen* hebben willen maaken, by aldien haare bekenteniſſen, zoo wel als de geschiedeniſſen zelfs, het rechte teegendeel niet zonneklaar aangeweezen hadden. *Augustinus* zelfs bekend in een brief aan een voornaam man, dat zy het met de *Arriaanen* doorgaans niet hielden, en alleen teegens de andere partye, weegens haare gemeenschap met de booze, streeden. En, of hy wel aan *Donatus* zelfs toeschryft, dat hy gemeend zoude hebben, dat de *Zoon minder als de Vader was* (of, gelyk als het Christus zelfs uytspreekt: *de Vader is grooter als de Zoon*:) *en dat de Zoon grooter was als de H. Geest;* zoo bekende hy echter daar by, van de *Donatisten* in 't gemeen, dat zy *Donatus*, in deeze zyne doolinge, aangaande de *Drieeenigheyd*, geenzins nagevolgd hadden; en zulks wel zoo volkoomentlyk, dat men onder haar ook niemand vond, die wiste, dat *Donatus* zelfs van zulk een gevoelen ooit geweest was. Ja de *Donatisten* wilden bewyzen, dat het *Concilium* te *Sardis* een brief aan *Donatus* hadde laaten afgaan, dewyl zynen naam wel uytdrukkelyk daar meede by stond. (*) Op het *Niceensche Concilium* nu waaren zy daarom niet gekoomen, ten deele, dewyle het zeer onrechtvaardig aldaar was toegegaan, en ten deele, om dat *Cæcilianus* en haare overige teegenpartyen, daar waaren teegenwoordig geweest. Niet te min beschuldigen haar veele, zonder eenig nadenken, en in 't gemeen, dat ze *Arriaanen* zouden zyn geweest, (*x*) en dat zy het in 't geloove met *Arrius* over een stemden, en *Arrius* ook weeder met haar, (*y*) Ja men heeft t'eenemaal haare ketterye daar in gesteld, dat zy geleerd zouden hebben, dat de *Vader* grooter als de *Zoon* was, en deeze, als den *H. Geest.* (*z*) En alzoo was ook al uyt de *Historien* van deeze *Secte* openbaar; ten deele, hoe het met de Kerke der rechtgeloovige, voor deeze eeuwe, tot na dezelve, geschaapen was, en hoe ze van andere toenmaals wierd aangezien; en ten deele, hoe zy zig altoos teegen die geene, welke hier van iets aangeweezen hadden, gehouden heeft. Waar uyt dan ook verder blykt, hoe dat deeze waarheyd, aangaande het beklaagelyke verval der Christenheyd, doorgaands by eenige vroome in weezen is gebleeven; en hoe ze van de huychelaars en wel inzonderheyd, de verdurvene Geestelykheyd, zeer slecht aangezien, en nog slechter beloond is geworden. Welken grouwel ook van tyd tot tyd altoos heeft toegenoomen, met het toeneemen van de macht der *Bisschoppen*, en inzonderheyd de *Roomsche*, gelyk als ons de volgende Eeuwen dit zelve ook heel klaar zullen toonen.

Meſſaliaanen.

54. Wy moeten ook, voor het eyndigen deezer Eeuwe, de *Meſſaliaanen* alhier niet vergeeten, lieden, van een aart, die geen gering getuygenis, van het verval der Christenen van haaren tyd afgelegt hebben. Men noemt haar dan een vrucht of vervolg van de *Montanisten*, welkers hoedanigheyd wy in ons voorgaande boek nu reeds al verhaald hebben.

Haaren oorsprong.

(*a*) Alhoewel andere weeder haar liever van de *Heydenen* willen afleyden, (*b*) om haaren oorsprong daar door des te bedenkelyker te maaken.

(*t*) Optat. II. & VI. (*u*) Gregor. M. lib. V. ep. 36. (Augustin. ep. 40. & hær. 69.) (*) Augustin. ep. 163. (*x*) Lib. III. c. Cresc. c. 34. IV. c. 44. Theodorit. l. IV. hær. fab. c. 6. Hieron. Catal. Scr. Eccl. Isidor. Hispalens. l. VII. Etymol. c. 5. (*y*) Epiph. hær. 59. (*z*) Anshelmus Havelberg. ap. Lucam Dacherium Tom. XIII. Spicileg. p. 106. (*a*) Indiculus hær. append. ad Theodorit. p. 527. (*b*) Epiphan. hær. 80.

ken. Andere weederom zeggen, dat zy van de *Anthropomorphiten* afkoomen. (*c*) Dog uyt het gantsche beloop der Historie zelfs is het heel wel te zien, dat ze veel eer, door de verdorvenheyd der Christenen zelve eerst zyn ontstaan, en om die zelve reede daar na ook zyn uytgestooten en verketterd geworden. Op dat men ook des te vryer op haar los mochte gaan, zoo heeft men verders ook van haar verzonnen, dat ze niets altoos van haare leeren vry uyt en openbaarlyk bekenden, (*d*) onaangezien men niet alleen zeer veel van haar weet te vertellen, wat 'er al in 't geheym by haar geschied zoude zyn, maar dat men zelfs ook haare eygene bekentenissen dikmaals voortbrengd. (*e*) Ondertusschen bekennen echter haare vyanden zelfs, dat zy zich, om geene byzondere leere altoos van de gemeenschap der Kerke hebben afgezonderd. (*f*) En naderhand toonde men daar meede, zonder nadenken, haare Godzaaligheyd aan, wanneer men alle vroome lieden, met haaren naam, spotswyze eerde, en hen te zaamen *Bogomilen* noemde. (*g*) Haar begin stelt men ontrent de tyden van *Constantyn* geweest te zyn, in welke ook anderzins veele getuygen der waarheyd opstonden. Maar onder *Valentinianus* zyn zy inzonderheyd met eygene naamen genaamd geworden, en ze hebben zig wel meest in *Mesopotamie* laaten zien, gelyk ook te *Edessa* in *Arabie*, alwaar zy haaren eygenen Opziender, genaamt *Adelphius*, hadden, gelyk ook zommige andere vrienden, als, *Dadoës*, *Sabba*, *Herma*, *Simeon*, enz. Wyders zyn zy ook al in *Syrie*, te *Antiochie*, en van daar, in *Pamphylie* bekend geworden. (*h*) Maar, dat zy ook al teegen de ingesloopene bygeloovigheeden getuygd hebben, zulks blykt uyt de klagte der rechtgeloovige; wanneer ze zig daar over beklaagen, dat de *Messaliaanen* de Kerken en Altaaren verachteden, wanneer ze stelden, dat het genoeg was, dat men in zyne byzondere huyzen God aanbad, en dat de Kerken daar in geen voorrecht altoos hadden. (*i*) Verders dat ze de trappen of eer-ampten der Geestelykheyd in geene waarde altoos hielden, dat ze de Bisschoppen zelfs t'eenemaal verachten, beneevens haaren Ban, en andere straffen, enz. (*k*)

Jaar CCC. tot CD.

Rechtgeloovigheyd.

En getuygenis van het verval der Christenheyd.

55. Uyt deezen grond dan kwam de groote vervolginge voort, teegen deeze luyden, zoo dat men haar niet alleen vervloekte en verbande, (*l*) maar ook wel uytdrukkelyk besloot, dat alle de geene die zich tot haar begaaven, geen vergiffenis altoos zouden konnen verkrygen. (*m*) Gelyk dan ook de Bisschoppen elkanderen daar toe ophitsten, als die van *Constantinopolen*, *Atticus* deed, die *Amphilochius* bewoog, om een *Synode* teegens haar alleen te houden, waar door *Flavianus* ook aangedreeven wierd, om 'er een te *Antiochie* te vergaaderen. Nademaal dit toen ter tyd het zeekerste middel was, om de Ketters te onderdrukken. Ook was het een groote oorzaak der vyandschap teegen deeze lieden, dewyl het alle maar Leeken en gemeene byzondere perzoonen waaren, gelyk als ze van *Adelphius* zeyden. Daarom klaagden ze ook over *Lampetius*, dat hy, als een *Leek* en *profanus*, of ongeheyligt perzoon, de waardigheyd van 't *Priester-ampt* echter aangenoomen hadde: (*n*) en uyt deezen uyttersten haat teegen haar ontstonden ook de grouwelykste vervolgingen. Gelyk als dan de *Bisschop* van *Antiochie*, *Flavianus*, in 't begin recht arglistig met haar handelde: het verdroot hem, dat haar zo veele

Vervolginge teegens hen.

List en bedrog der rechtgeloovige.

(*c*) Danæus not. ad August. de Hæref. p. 282. (*d*) Indiculus l. c. Theodorit. lib. IV. Hist. c. II. Blastares Syntag. c. I. p. 12. (*e*) Theodor. l. c. (*f*) Idem & Indiculus. (*g*) Græci Invectiva in Latinos n. 43. ap. Coteler. Tom. III. Mon. Eccl. Gr. p. 503. (*h*) Theodor. l. c. (*i*) Damascen. Hær. 80. (*k*) Ibid. (*l*) Decretum Synodi Ephesinæ Actione VII. Tom. I. Concil. p. 620. (*m*) Nomo-Canon. ap. Coteler. c. 461. To. I. p. 144. (*n*) Photius Biblioth. Cod. LII.

Jaar CCC. tot CD. veele lieden toevielen, hy schikte derhalven eenen hoop Munnikken, als jacht-honden, op haar uyt, en liet haar, door dezelve, alle met geweld voor hem heene sleepen. En, door dien ze niets altoos belyden wilden, zoo gebruykte hy, listiglyk deeze loogen, *Ik zie wel*, zeyde hy, *dat uwe aanklaagers maar lasteraars, en hunne getuygen loogenaars zyn.* Hy streelde daar op den oudsten onder haar, *Adelphius*, zeer, en hy trok met deeze woorden eene bekentenisse uyt hem, zeggende: Wy zyn oude lieden, en hebben meer ervaarentheyd, als die jonge lekkers, zegt my dan daarom, wat gy dog leert van de overwinninge van 't kwaade, en de inwooninge van den *H. Geest.* Waar op deeze, niets kwaads of arglistigs van deezen Bisschop vermoedende, rondelyk bekende, het geene wy hier onder zullen zien. Dog deeze joeg hem daar op, met de andere gezaamentlyk uyt geheel *Syrie.* Gelyk als hen ook een ander *Amphilochius* te *Iconium* uyt zyn Bisdom dreef, en dat ook *Letojus*, Bisschop van *Malta*, alleen om haarent wille de Kloosters ging verbranden, het welk andere nog wel een Goddelyken yver derven noemen, om dat hy, door deeze daad, die aan een brandstichter veel eer betaamt hadde, de Kudde van de Wolven en de Pest bevryd hadde. *(o)* Gelyk als of de dwaalingen niet anders verhoed konden werden, of men moest de huyzen booven de lieden haar hoofd in den brand steeken. Zoodanig hebben zig in deeze eeuwe al alle zoorten van Tyrannye teegens de zoo genaamde Ketters, by die blinde yveraars laaten zien.

De Ketter-sche woo-ningen werden verbrand.

De Ketters werden zelfs op brand staa-pels gezet.

56. Men heeft in de volgende tyden ook al geweldig op haar aangevallen, ja zoodanig, dat zy, in de *Grieksche Kerken*, als Ketters, leevendig verbrand zyn. Gelyk 'er van eenen, *Basilius* genaamd, onder den *Keyzer Alexius Comnenus*, werd geschreeven. *(p)* Een ander met naame *Niphon*, heeft men gemeent heftig te plaagen, na dat men hem op een Synode veroordeeld hadde; men heeft hem dan zynen baard, die hem tot over de knien hing, glad afgeschooren, en tot eene eeuwige gevangenis gedoemd. *(q)* Zoo heeft men haar ook, neevens andere lasteringen, die by haare leere nu haast bekend zullen gemaakt werden, met veele beschuldigingen nadeel en schaade zoeken aan te doen. By voorbeeld, wanneer men van hen gezegt heeft, dat ze nooit zongen, maar gestaadig baaden, dan weer, dat ze altyd te gelyk zongen en baaden. Alhoewel eenige, door eene verscheydene leezinge *(varia lectio)* deeze teegenspreekinge willen weg neemen, wanneer zy, in de plaats van *Psalliaanen*, leezen *Messaliaanen.* Gelyk als dan *Augustinus* uyt onweetenheyd der *Oostersche Taale*, hier in is bedroogen geworden. *(r)* In 't algemeen geeft men haar na, dat zy veele ongehoorde dingen begonnen hadden, *(s)* die men dan schuldig was met genoegzaam bewys te verklaaren. En, door dien men, ontrent haare oeffeningen zelfs in den Godsdienst, niets altoos te berispen wist, zoo moest het dog de naam hebben, dat zy groote beedehuyzen voor haar bouwden, daar ze dan, des morgends en des avonds in te zaamen kwaamen, ongemeen lang in boeken laazen, God met malkanderen loofden, waar in haar geheele gebed bestond, daar in ze haar zelfs ook bedroogen. *(t)* Insgelyks, beschuldigde men haar ook al als verbooden zy aan alle armen eenige aalmoessen te geeven, en zeyden, men zouden die alleen aan de *Messaliaanen* toereyken. *(u)* Zy zouden ook alle schande en zonde toegelaaten, ja zelfs ontucht en diefstal bedreeven hebben, het geene echter met deeze, en de volgende getuy-

Psalliaa-nen.

Haaren Gods-dienst.

(o) Theodor. l. c. (p) Zonaras in vita Alexii Comneni. Baronius ann. MCXIIX. (q) Joh. Cinnamus lib. II. Hist. c. 10. (r) Augustin. Hær. 59. Conf. ibi Danæus l. c. Cotelerius To. I. Mon. Gr. Not. p. 784. (s) Blastares l. c. (t) Epiphan. l. c. (u) Damasc. Timotheus Presbyt. de Recept. Hær. p. 404. To. III. Coteler.

tuygenissen, onmoogelyk kan te zaamen gaan. (*x*) Booven dit heeft men haar zeer veele wonderlyke naamen gegeeven, als *Messalianen* of *Euchiten*, van haar geduurig bidden, waar door men het gebod van *Christus* zelfs recht verworpen en verkettert heeft. Insgelyks, die van *Satanianen*, of Duyvelsche, om dat ze den Duyvel aanbaaden, op dat hy haar niet zoude beschaadigen. Of, gelyk andere stellen, door dien zy den Duyvel tot *Regent* van 't menschelyk geslacht hadden gemaakt. Verders heete men haar ook *Choreutæ*, om dat zy van vreugde dansten en huppelden. Als ook, *Cauchiten*, en van haaren eersten instelder; *Marcianisten*, *Lampetiaanen*, *Adelphiaanen*, en *Eustathiaanen*, gelyk ook *Bogomili*, of volgens de *Bulgaarische Taale*, van Godgeliefde, of na de *Sarazynsche Taale*, Gods barmhertigheyd zoekende. Als meede, *Euphemiten*, dewyle zy εὐφημίας of Lofzangen; uyt de Schrift, Goode ter eere, gezongen hebben; *Martyriaanen*, om dat 'er veele van haar, door den yver der *Regenten*, gerecht geworden, en van hunne meede-broeders voor *Martelaaren* gehouden zyn; daar en booven wierden ze ook *Spirituales*, of Geestelyke genaamd, dewyle zy de wereld verzaakten, en een Geestelyk leeven geleyd hebben. Eyndelyk zyn ze ook *Enthusiasten* genaamd, door dien ze voorgeeven, openbaaringen en gezichten gehad, en gezegd te hebben, dat ze van God wierden gedreeven, en verlicht. Zoo moesten dan alle werkingen van God, aan de rechtgeloovige, by zulke lieden tot een spot en haat dienen, dat zy ook eygene schimp-naamen daar uyt bedachten, en hen na-gaaven.

Jaar CCC. tot CD.

Euchiten.

Satanianen.

Choreutæ.

Bogomili.

Euphemiten.

Martyriaanen.

Geestelyke.

Enthusiasten.

57. Van haare Leer-punten geeven de Schryvers de volgende getuygenissen, daar een verstandige Leezer de waarheyd zelfs wel in vinden kan. Voor eerst dan zouden ze veele Gooden hebben gesteld, (*y*) daar dog uytdrukkelyk elders beleeden werd, dat zy *de Vader*, *den Zoon*, *en den H. Geest* niet alleen hebben erkend, maar dat ze die nog daar en booven met hunne lichaamelyke oogen hebben willen zien. (*z*) Wat de overige punten aangaan, wy zullen eerst haare eygene bekentenissen eens gaan inzien, by aldien ze anders maar van de Historie Schryvers trouwelyk zijn aangeteekend. Ze stellen dan, *dat den Doop niemand nut doed onder alle, welke die erlangen*, (Waar by zy op het uytterlyke werk (*opus operatum*,) en de daar uyt ontstaande gerustheyd der Christenen, gezien hebben) *Hier teegen verdryft het gebed alleen de inwoonende booze geest. Want een ieder brengt met zig de slaafagtigheyd des Duyvels, zoo wel als zyn natuur. Dog deeze werd door het godvrugtig en vierig gebed verdreeven, en als dan komt den H. Geest met eene bevindelyke en onzigtbaare getuygenisse van desselfs teegenwoordigheyd, waar door dan ook het lichaam zelfs van de beweegingen der hertstochten bevryd, en de neiginge der ziele tot het booze gantsch afgewend werd, alzoo dat dan by iemand, nog het vasten, of de kastydinge van 't lichaam, nog de onderwyzinge, tot intoominge en ordeninge meer nodig is. Het welke wanneer het iemand weedervaart, zoo is hy niet alleen naar het lichaam niet meer dertel en onkuysch, maar hy ziet als dan voor af de toekoomende dingen, en betragt het Goddelyke Drie-eenige Weezen met zyne oogen.* (*a*) Deeze stellingen nu herhaalen haare aanklaagers wel, dog met zeer veele byvoegingen, alzoo dat eene bekwaame verklaaringe alles wel weeder duydelijk maaken kan. Om welke reede wy dezelve alhier ook kortelyk weeder zullen gaan herhaalen.

Haare Leere.

58. Zy zeggen dan, *Dat den Doop niets altoos helpt tot de uytdryvinge van*

Van de Doop.

(*x*) Auctores citati. (*y*) Epiphan. l. c. (*z*) Idem & Damascenus. l. c. (*a*) Theodor. l. c.

Jaar CCC. tot CD.

van den boozen Geest. Door dien ze niet genoegzaam is, om uyt den mensche den wortel der zonden, welke van 't begin af in haare natuure is, t'eenemaal uyt te roeyen. *Maar een yverig en ernstig gebed heeft kragt genoeg, om den boozen Geest te verdryven*, naamelyk, door des menschen speekzel, alzoo dat hy daar door, als een rook, of slange, daar moet uytvaaren. (Welk laatste openbaarlyk, en op eene lasterlyke wyze, daar by verdicht is, en in haare bekentenis niet staat, en ook by de andere zaaken gantsch niet past.) *Na dat dan de ziele alzoo in dien stand is gezet geworden, in welke zy van de hertstochten vry is, zoo bevind zy de gemeynschap des heemelschen Bruydegoms met haar, eeven zoo, gelyk als eene vrouwe, by de verbindinge met haaren man.* Zoo word dan de H. Drieëenigheyd met lichaamelyke oogen van die geene gezien, welke tot deezen stand, (ἀπαθείας) daar men geene beweeginge des gemoeds meer lyd, gekoomen zyn. *De Goddelyke natuur nu verandert, en herschept zich in alles, wat ze wil, op dat zy met die zielen vermengt werde, welke haarer waardig zyn. De ziele nu van zulk een geestelyk mensch, werd, na deeze rust, in een Goddelyke en onveranderlyke natuure verandert. De genietinge des Avondmaals verders, en helpt of hindert die geene niet, welke het zelve waardiglyk of onwaardiglyk genieten.* Desweegen behoeft zich ook niemand van de gemeenschap uyt te sluyten, dewyle het maar eene onverschillende zaake is. *Zulk een geestelyk mensch kan ook den toestand van de ziel na den dood weeten, en ook wel dikmaals de gedagten der menschen; maar wel inzonderheyd, de beweeginge van het gemoed, door zommige gissingen.* (b) Verder verweet men haar, dat zy alle lichaamelyken arbeyd zouden hebben vermyd, en dat ze als geestelyke lieden, niet toegelaaten hadden, om eenig werk der zinnen meer te doen. Hier teegen nu waaren ze gewoon heel veel te slaapen, en de droomen, die haar den Duyvel dan ingaf, voor waarzeggingen voort te brengen, als of ze van den *H. Geest* waaren ingeblaazen. Die geestelyke menschen konden, van binnen zoo wel als van buyten, de zonde en de genaade zien, naamelyk, hoe die gewerkt werd, en ook zelfs werkt. Dat de Goddelyke openbaaringen konden geschieden, zoo in de bevindinge en het Goddelyke Weezen, als door eene leere. Dat de ziele, die *Christus* niet in de bevindinge en volle werkinge hadde, eene wooninge was van allerleye ongedierte en vergiftige beesten, dat is, van alle de kracht der teegenspreekers: dat de mensch twee zielen moest hebben, naamelyk, eene die aan alle menschen gemeen is, doch dat de tweede, eene heemelsche moest zyn: (naamelyk, de Geest, uyt 1 *Thess.* v. 23.) dat het wel kon geschiedden, dat aan iemand, by het gebed, de Heyland zelfs, of een kruys, op de klaare dag verscheen. (c)

Vereeniging met Christus.

Het Avondmaal,

En de Openbaaringen.

59. Dit zouden nu de ketteryen van deeze lieden geweest zyn, welke men stuks-wyze haar na geeft, en die men hier en daar met zommige ongerymde uytleggingen en byvoegzelen gezocht heeft te verduysteren. Gelyk als, wanneer zy by den Doop, een hertelyk gebed en bekeeringe tot God vereyschten, zoo moest het de naam hebben, dat ze den Doop voor onnut hielden, en hier teegen alleen haar gebed, voor noodig ter heyligmaakinge. (d) Gelyk als dan de rechtgeloovige ook altyd over de Ketters t'onvreede waaren, om dat zy zoo veel biddens van de lieden afvorderden, en haar daarom eygene toenaamen gaaven, in de plaats dat zy haar tot bidden meerder aangemaant zouden gehad hebben. Zy bidden zoo veel, spraaken zy, dat het onmoogelyk schynt te zyn, als

Veel bidden van de Ketters.

(b) Idem & Epiphan. Augustin. Auctor Prædestinat. Damascen. Timotheus Presbyt. ll. cc.
(c) Iidem. (d) Damascen. l. c.

als men het hoort. (*e*) Waarom ze dan ook de beveelen *Luc.* XIIX. 1. 1 *Thess.* V. 17. *Hebr.* XIII. 15. maar net na haar eygen vernuft en traagheyd, in en ten goede verklaarden. Dat, daar God eene geduurige verheffinge des herten tot hem vereyschte, zoo zeyden zy, dat deeze geboden op deeze wyze het beste te verstaan waaren, dat men nooit eenige goede gelegenheyd tot bidden moest voorby laaten gaan. (*f*) En dat deeze goede luyden zelfs ervaaren en bekend hadden, dat het gebed der rechtvaardigen heel veel vermogt, ja bergen kon verzetten, en de uytverkoorene bewaaren; zoo leydde men dit kwaadaardiglyk teegens haar uyt, als of zy de andere middelen ter zaaligheyd alle veracht, en t'eenemaal uytgesslooten hadden. Daarom stelden ze ook nog al meer andere dwaaze zaaken daar by, naamelyk, als of zy van de reyniginge der zielen leerden, dat 'er, wanneer die geschiedde, uyt den mond van den mensch maar een enkel vonkje uytging, en hier teegen ging 'er zichtbaarlyk een geheel vuur in hem, het welke echter niet brandde. (*g*) Welke belacchelyke en grillige *Fabel*, gelyk ze de vinders zelfs wel moeten noemen, zonder twyffel daar door is bedacht geworden, om dat zy de booze natuur by een swyn, en het nieuwe weezen des Geestes, by een vuur vergeleeken hebben. Eeven zoo maaken ook de Ketter-boeken een groot geraas daar van, dat zich deeze lieden den baard nooyt lieten scheeren, en het hoofd-hair lang hadden laaten wassen. (*h*) Waarom zy ook met haar spotteden, en vroegen, of zy het ook daarom deeden; om met haare leedigheyd, het de voogelen in het *Evangelium* (uyt *Matth* VI.) na te doen, en of ze die veeren vreesden te zullen verliezen, waar meede zy vliegen konden. (*i*) Daar deeze lieden, door haaren inwendigen en geduurigen ommegang met God, licht aan het uytterlyke wel weynig zullen gedacht hebben, en alzoo deeze spottelyke oordeelen van de grootste Bisschoppen moesten lyden. Verders geeven alle deeze vertellingen genoegzaam doorgaands te kennen, dat men allerhande zoorten van lieden tot deezen hoop gereekent heeft te behooren, en dat men aan haar deeze naamen maar gegeeven heeft, alleen op dat het een rechte t'zaamenvloed van allerhande berispelyke persoonen zoude werden, en op dat de een den ander door allerhande achterklap regt swart zoude konnen maaken.

Jaar CCC. tot CD.

Bespotting.

60. Eyndelyk zyn ook eeven diergelyke gedenkteekenen van het vervallene Christendom, en de verdorvene Geestelykheyd, al ontrent op de helft deezer eeuwe aan de *Aëriaanen* te zien. Zoo dat ook zelfs die anderzins zeer hart oordeelende en eenzydige Schryvers, haar onschuld erkennen, en allen onheyl aan de Bisschoppen toeschryven. *De Geestelykheyd*, zeggen zy, *was toen ter tyd al zeer hoogmoedig, en meer gewoon over het volk te heerschen, als het zelve te weyden. Daarom konden zy ook die vrye stemmen deezer lieden, teegens haaren hoogmoed en tyrannye, onmoogelyk niet verdraagen, en ze handelden zoodaanig met hen, gelyk als het hier na de Roomsche Antichrist namaakte, door dien ze alle die geene voor Ketters hielden, welke teegens eenige van haare ondeugden, of, teegens de zonden van haaren dienst, maar de mond eens open deeden. Om welke reede dan de Aëriaanen zich ook veel liever op het land, en in de eenzaamheyd, ophielden, dewyle ze van de Bisschoppen over al uyt de Gemeentens wierden gestooten, daar zy haare boosheyd maar berispten. Zy zyn ook wel haast t'eenemaal onderdrukt geworden, door dien ze van alle Bisschoppen eenpaariglyk wierden bestormt, welken het alle ten uyttersten ver-*

Aëriaanen.

Haare verdeediginge.

(*e*) Augustin. l. c. (*f*) Ibid. (*g*) Epiphan. & Damascen. ll. cc. (*h*) Augustin. de Opere Manich. c. 31. (*i*) Ibidem.

Jaar CCC. tot CD.

verdroot, dat haare zoo groote eere ergens in veracht zoude werden. (k) Dit is de bekentenis der geleerde lieden van haare eygene partye, met welke hier in zeer veele meede ſtemmen, en de andere *Secten* teegens de *Papiſten* hierom verdeedigen. (l) Zoo was dan nu dit de hoofd-breuke der *Aëriaanen*, dat zy de luye en hoogmoedige *Biſſchoppen* aan haaren muts en buyk taſtten, dat is, dat ze haare ondeugden ontdekten. Want *Aërius* kwam diesweegen met *Euſtathius*, *Biſſchop* te *Sebaſte*, wiens Ouderling hy was, in ſtryd, dewyl deezen *Biſſchop* hem niet lyden konde. (m) Desweegen klaagden dan de rechtgeloovige over de *Aëriaanen*, zelfs ook noch lang na zynen tyd, dat zy aan de lieden eene rechte verzoekinge en plaage waaren; (n) dewyle ze naamelyk op het leeven der Geeſtelykheyd heel naauwe acht ſloegen, en inzonderheyd vaſt ſtelden, dat geen *Biſſchop* of *Superintendent* de voortocht booven een *Ouderling* mogt hebben. (o) Daarom moeſten ze dan ook wel noodzaakelyk voor Ketters werden uytgekreeten, volgens den aart van die tyden. Echter hield men het voor veel zeekerder, wanneer men haar eene andere, behalven de reeds gedoemde ketterye, wiſt aan te wryven, en om die reede moeſten ze ook, teegen wil en dank, alle wel *Arriaanen* heeten, ja zelfs ook, dat zy het volkomentlyk met haar hielden. (p) Waar teegen hen andere weeder grondelyk ontſchuldigen, de *Arrianerye* t'eenemaal van haar loochenen, en haar ook voor rechtgeloovige erkennen, (q) onaangezien zy deeze navolgende ſtellingen toenmaals bekent hebben: naamelyk, dat men voor de doode geene *oblationes* of het zoo genaamde offer behoorde te brengen, of te bidden. (Naamelyk zoo als het toenmaals, op een gantſch bygeloovige wyze geſchiedde.) Dat men op zeekere tyden, als door een wet, niet moeſte vaſten, door dien de Chriſtenen niet meer onder de wet waaren; men behoefde zich ook van het eeten van vlees niet te onthouden, enz. (r)

Zy getuygen teegen de Geeſtelykheyd.

En de Biſſchoppen.

Ze werden Arriaanen geheeten.

Vryheyd der geloovigen.

60. Zoo dat dan uyt dit gantſche Boek overvloedig te zien zal zyn, hoe wyt en verre de lieden in deeze eeuwe, en wel inzonderheyd de *Leeraars*, van de plicht des *Chriſtendoms* zyn afgeweeken. En wel voornaamelyk, hoe dat in de handelingen met de zoo genaamde *Ketteren*, volkoomentlyk alle, ja zelfs ook de natuurlyke reedelykheyd en eerbaarheyd, altoos is achtergelaaten geweeſt. De aanzienelykſte *Leeraars* zelfs wiſten toen niet eens, hoe dat een *Ketter* eygentlyk te beſchryven was, gelyk als zulks ook uyt de grootſte Ketter-boeken, en wel uyt de bekentenis van *Auguſtinus* zelfs, openbaar is. En nochtans maakten zy ſchier alle daagen nieuwe Ketters, ja zy maakten zich in haare *Bisdommen*, genoegzaam niets anders te doen, als maar te ſtryden en te vechten. En uyt deeze tot noch toe beſchreevene gezintheeden, ziet men klaar, dat zy 'er geene altoos hebben konnen lyden, die nog maar een weynig van het rechte *Chriſtendom* met eenigen ernſt over behouden hadde, en die dan met eene teegen de ingeſloopene huychelderyen en verdorvenheyd, getuygt, of zich de weereld onttrokken hadde. Ik laate ſtaan, dat zy andere by haare hooge trap van verlichtinge en verloocheninge hadden konnen verdraagen of erkennen. Die geene nu, by dewelke waarelyk eenige dwaalingen waaren, en zogten zy niet met eenige de alderminſte zachtmoedigheyd of wysheyd weeder te rechte te brengen, maar ze vongen het *proces* teegen dezelve, al voort met de *executie* of rechts-uytvoeringe zelfs, te gelyk aan, en ze voerden dat met louter ſchel-

(k) Danæus l. c. p. 261. (l) Joach. Hildebrand. de hær. Aëriana & adv. Pontificios plures. (m) Epiphan. hær. 75. (n) Epiphan. l. c. Damaſcen. hær. 75. (o) Iidem. (p) Iidem. Auguſtin. l. c. (q) Danæus l. c. Hildebrand. Kortholdus Hiſt. Eccl. Sec. IV. c. 3. §. 13. (r) Auctores dicti.

ſchelden, bannen, vervolgen, en laſteren uyt, niet teegenſtaande zy zelve in de grootſte dwaalingen en dwaasheeden ſtaaken. Hier teegen nu vergaaten zy haare toevertrouwde toehoorders, en haare voorzorge, by zulk een gekyf meeſt geheel en al; of, zoo eenige dat noch al deeden, zulks geſchiedde geenzins uyt eenige zuyvere of goede inzichten. Veele van haar reysden maar geſtaadig in andere Geweſten rondsom, of ze hielden zich ten Hoove op, om dit of dat te zoeken, de Ketters aan te geeven, of anderzins haar eyge voordeel te zoeken. Of, zy zaaten op de *Concilien*, en vergaaten ondertuſſchen haare Gemeentens t'eenemaal, daar het meede gaan mogt zoo het wilde. In 't korte, de verdorvene Geeſtelykheyd deed toen ter tyd niets, als daar zy haar eyge voordeel, eere, en genoegen by konden hebben, en ze leefden, reegelrecht teegens den aart der eerſte Leeraars aan; zoodaanig zelfs, dat die geene, welke noch al eenigzins Godsdienſtig waaren, zich nochtans in hunne meeſte bedryven, inzonderheyd teegen de Ketters, met de andere, door eenen onverſtandigen yver t'eenemaal lieten wegrukken, en tot allerhande ongerymde beſluyten bepraaten: en dit is voor ditmaal genoeg, weegens den toeſtand der Kerken in deeze eeuwe gezegt, dat ons in de volgende een wytloopiger uytlegginge zal doen beſpaaren. Jaar CCC. tot CD.

Eynde van 't vierde Boek.

HET VYFDE BOEK.

Van de aanmerkelijkſte Kerkelijke Geſchiedeniſſen in de vijfde Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytwendigen toeſtand der Kerke in deeze eeuwe.

§. 1.

HEt is nu verder licht te zien, dat het met de zaaken der zoo genaamde *Chriſtenen* heel niet beeter, maar wel veel erger geworden is. De *Heydenen* nu waaren toenmaals noch zoo t'eenemaal niet gedempt, als men wel meenen zoude, want daar nog overal eene ontallyke meenigte van de zelve, midden in 't Ryk, ja in de *Keyzerlyke Hoofd-ſtad* zelfs, zich ophielden. Zy hadden noch haare eygene *Tempelen*, Beelden, Feeſtdaagen, Schouw- en andere ſpeelen, en ook nog de grootſte vryheyd, gelyk als de Hiſtorien dit doorgaands aanwyzen. Schoon dat de *Keyzers* niet zelden ſcherpe gebooden teegens haar lieten afkondigen, zoo rechtten zy egter, met dwang en beuls-ſtraffen, weynig uyt, om dat de rechte wyze der eerſte *Chriſtenen*, om de *Heydenen* te overtuygen, t'eenemaal vergeeten en nagelaaten was. (*a*) Zoo vingen het de *Heydenſche Leeraars* ook dikmaals veel pryſſelyker aan, als de *Chriſtelyke* zelfs, wanneer 'er eenigen ſtryd onder haar rees. Deeze nu Toeſtand der Heydenen.

(*a*) Cod. Theodoſ. de Pagan. Leo Imp. Cod. Juſtin. de Pagan.

Jaar CD. tot D. nu waaren meesten tyd by haare gerustheyd gewoon, goede daagen te neemen, en ze wilden daarom ook overal met schelden, gebieden, en vervolgen, door breeken. Maar de *Heydenen* leerden onder den druk, goede woorden geeven, vriendelyk en ootmoedig zyn, schoon zy gemeenelyk de grootste ampten nog al bedienden, gelyk men aan dien beroemden en grooten Man en Burgermeester *Q. Fl. Symmachus* ziet, en aan de schriften teegens den zelven. En of wel de *Heydensche Schryvers* daar in dwaalden, dat zy de grootste verwerringen in de weereld aan de *Christelyke* leere zelfs toeschreeven: zoo merkten zy echter daar in iets aan, naamelyk, dat God de *Christenen*, om haaren grouwelyken afval, door de schrikkelyke Land-plaagen tuchtigde, het geene dan de *Jooden* en *Heydenen*, die niet een hair beeter waaren, ook al meede raakte. Waar van in de boeken der Leeraars teegen de *Heydenen* wel zeer veel te gedenken zoude zyn, zoo wanneer maar de *Christenen* van deezen tyd, met die eerste te zamen gesteld, en als onschuldige daar in voorgedraagen wierden. (*b*) Verders vielen de lasteringen der *Christenen*, en die van haare *Leeraars* zelfs, den *Jooden* en *Heydenen* zoo duydelyk in de oogen, dat zy ook dikmaals zelfs haare boosheyd, tyrannye, en andere buytenspoorigheeden, genoeg beproeven moesten, gelyk als wy hier onder van *Orestes* en andere nog zullen zien.

Symmachus.

Toestand der Jooden.

2. Met de *Jooden* ging het toen ter tyd genoegzaam eeven zoo, naamelyk, dat de *Christenen* maar voort voeren met haar overal te benaauwen en te plaagen, alhoewel ze in eene gelyke bedurvenheyd en verstokkinge laagen. Gelyk als dan van het bedryf te *Alexandrie* openbaar is, dat alle beyde de partyen haare uytterste boosheyd teegens malkanderen wel getoond, dog dat de *Christenen* de *Jooden* egter nog meer geërgert en vervolgd hebben. Het gebeurde aldaar dan dat de *Jooden* met de *Christenen*, om een zeekeren kaamer-speelder, in twist geraakten, die eyndelyk tot openbaare slaagen uytborst. En hoe meer de Bisschop *Cyrillus* haar dreygde, en wilde verschrikken, hoe bitterder zy op de *Christenen* daar door wierden, tot dat zy eyndelyk alle te zaamen rotteden, en des nachts, veele van dezelve ombragten. Waar op de *Bisschop* dan ook het zwaard in de hand nam, en, zonder kennisse der Overigheyd, onverwacht op de *Jooden* met zynen aanhang los ging, die meest dood sloeg, de andere ter stad uytjoeg, en haare goederen den zynen tot prys gaf. Waar op de *Jooden* al voort uyt gantsch *Alexandrie* gebannen wierden, die dog van de tyden van *Alexander de Groote* af, aldaar hadden gewoont. (*c*) Dit nu mag tot een proef verstrekken, hoe de *Jooden* en *Christenen* zig teegens malkanderen gehouden hebben, waar uyt dan ook den toestand van de *Jooden* ten vollen blykt. Dog haare grootste ellende viel voor, door dien ze zich, in 't jaar 432, op het Eyland *Candia*, van een bedrieger, die zig *Moses* noemde, lieten bepraaten, dat zy zig by meenigten, van een voorgebergte af in de zee wierpen, op hoope, dat ze, eeven als de *Kinderen Israëls*, droogs voets daar door zouden gaan, en weeder in haare Vaderland koomen. Waar door 'er zeer veele verdronken, en haare nieusgierigheyd met het leeven betaalden. (*d*) Ondertusschen dorsten zy, nog onder de Christenen, haare *Synagogen* vry houden, en dat, gelyk wel licht te denken is, door vergunninge der *Regenten*, die by haaren handel en meenigte het voordeel van de *Republyke* daar by zochten. Anders, by aldien het van de onverstandige yveraars onder de Geestelykheyd, maar alleen afgehangen hadde, zo zouden zy

Gevegt tusschen de Jooden en Christenen.

Heevigheyd van Cyrillus.

Valsche Messias.

Vryheyd der Jooden.

(*b*) Augustin. XXII. de C. D. Orosius lib. VII. Salvianus de Provid. Cyrillus Alexandr. Theodor. &c. (*c*) Socrat. VII. 13. (*d*) Idem 38. Paulus Diaconus. Nicephor.

zy het wel niet veel beeter als *Cyrillus* gemaakt hebben. Alhoewel zy eyndelyk ook al liever een *Jood* of een *Heyden* mochten lyden, als een getuygen der waarheyd, die zy voor Kettersch verklaard hadden. Alzoo ziet men, in de wetten der *Keyzers*, veele gedenkteekenen van de *Jooden* en haaren handel, *schoolen* of *synagogen*, voorrechten, en diergelyke. *(e)* Gelyk als dan ook in deeze eeuwe, haaren *Talmud*, of de *Babylonische Gemara*, vervaardigd geworden is, welke *Rabbi Ase* begonnen, en *Rabbi Jose* voleyndigd heeft. Zoo dat zy haar altyd des te vaster in haare *principien* gezet hebben, hoe meer zy het booze weezen onder de *Christenen* hebben gezien, en van haar te rug gestooten geworden zyn. *(f)* — Jaar CD. tot D. — Talmud. Gemara Babyloni-cum.

3. Wat nu de Regeeringe zelfs aangaat, zoo verre die de Kerkelyke zaaken ook raakt, zoo waaren, in 't begin deezer eeuwe, *Arcadius* en *Honorius*, te zaamen *Keyzers*, de eerste in 't *Oosten*, en de tweede in 't *Westen*. *Arcadius* nu liet zich door die geene, welke daar aan geleegen was, tot veele heftige *decreten* en straffen, teegens de *Jooden*, *Heydenen* en *Ketters* beweegen, en wierd daar voor weeder van haar met een grooten roem vereert. *(g)* De *Bisschoppen* scheenen hem toenmaals ook t'eenemaal tot een *Patroon* te hebben, ja zoodanig, dat hy zelfs aan zynen *Generaal Veld-Marschalk*, *Gayna*, die een *Arriaan* was, geene openbaare oeffeninge van zynen Godsdienst in de Keyzerlyke Hoofd-stad verleenen wilde. *(h)* Het kwaade onthaal nu alleen, dat hy, op het aanstooken der Geestelykheyd, en van zyne Gemalinne, die heel veel heerschappye over hem zelfs en andere gevoert heeft, den vroomen *Chrysostomus* aangedaan hadde, maakte alle zyn verkreegenen roem tot waater, daar elders al breeder van gesproken is. Daar en boven weeten ook de Schryvers heel weynig loffelyks van hem te zeggen, en ze bekennen gaarne, dat men hem eerst op 't eynde van zyn leeven voor vroom heeft beginnen te houden. *(i)* Gelyk als men van zynen Broeder *Honorius* ook zegd, dat hy gantsch niet loffelyk geregeert heeft. *(k)* Gewis is het, dat onder haare regeeringe, het *Rijk*, en wel inzonderheyd de *Westerlanden*, een onuytspreekelyken aanstoot geleeden hebben, wanneer de *Barbarische Volkeren*, onder den naam van *Gotthen*, *Wenden*, *Hunnen*, *Alanen*, *Borgonjons*, en andere, als een vloet in 't *Roomsche Ryk* in braaken, en de zoo genaamde *Christenheyd* t'eenemaal overstroomden. Waar van dan niets anders, als de bovenmaate groote boosheyd der geweetenlooze *Christenen* de schuld hadde, en wel booven alles de verschillen der Geestelyke, gelyk als de Historien zulks ook klaar te kennen geeven. *(l)* Hier toe nu hielp wel voornaamelyk, uytterlyk de traagheyd en het onverstand van deeze beyde *Keyzeren*, als welke zich van haare *Staatsdienaars*, *Rufinus* en *Stilico*, na haar believen lieten regeeren. Gelyk als dan ook *Rufinus* den *Koonıng* der *Wester Gotthen*, *Alaric*, teegens zynen eygenen Heer opstookte, doch een flecht loon van zyne ontrouwe bekwam. Deeze nu nam in 't Jaar 409. zelfs *Rome* in, en verwoestte alles zoo zeer, dat hy Gods bevel daar door vry wel vervulde, dat hy, door een stem, ontfangen zoude hebben, die tot hem gezegt hadde: *Ga heen, en verwoest Rome!* Gelyk als *Hunerik* ook by zynen Veldtocht teegens de *Christenen*, gezegt zoude hebben: *Dat hy teegens die geene wilde optrekken, op welke God vertoornt was.* *(m)* En op deeze wyze stroomden de grouwelykste straffen, de eene na de andere, over de bedorvene Christenheyd, by welke het nu reeds al met alle grouwe- — Roomsche Keyzer Arcadius. — Honorius. — Inval der Barbaren in het Roomsche Ryk. — Stilico. — Alaric. — Rome werd verwoest. — Hunerik.

(e) Cod. Theodos. tit. de Judæis. (f) Buxtorff. Capellus. Hottingerus. Vorstius. (g) Cod. Theod. tit. x. (h) Theodor. v. c. 32. Sozom. IIX. 4. (i) Paul. Diac. l. XIII. (k) Zonaras Annal. To. III. (l) Sozomen. IIX. 25. (m) P. Diacon. l. c.

Jaar CD. tot D.

len en zonden, op het hoogste gekoomen was. Ja zelfs de Heydenen, die noch onder de Christenen by meenigten woonden, zaagen wel, dat dit om de handtastelyke ergernissen geschiedde, zoo wanneer die meenigten der Christenen, welke te vooren van de rechtgeloovige vervolgt en weggejaagt waaren geworden, haar zelfs nu weeder moesten kastyden. Gelyk als dan de *Gotthen* meest alle zelfs *Arriaanen* waaren, en daarom ook met haare gewaande heyligdommen en Kerken zoo veel te grouwelyker omsprongen. (*n*)

4. Na de dood van *Arcadius*, regeerde *Honorius* een geruymen tyd alleen, en na de dood van deezen kwam de Zoon van *Arcadius*, *Theodosius de Tweede*, in 't Jaar 408. tot het *Keyzerryk*, alhoewel zeer jong, en onder de Voogdye van den Koning der *Persen*, *Isdigerdis*, met welken dan hier na *Valentinianus de III.* in 't *Westen* te gelyk geregeert heeft. De eerste scheen een vroom stil Heer te zyn, welke meer tot andere dingen, als tot onrust en kryg geneegen was, en die ook van natuure zeer goedaardig en meedelydend was, en daarom ook, noch zelfs te velde trok, noch iemand licht aan 't leeven strafte, doch waar in hy op 't laatste echter zeer verandert is. Maar daar meede waaren 'er veele van haar gantsch niet wel te vreede, en hadden hem liever van eene al te groote nalaatigheyd beschuldigt. (*o*) Evenwel roemen andere weeder zyn groote vlyd in 't *studeeren*, daar toe hy ook de Schoolen en *Professooren* wel bezorgt heeft, gelyk als zyne wetten zulks nu noch uytwyzen. Inzonderheyd heeft men aan zyn vlyt het *Codex Theodosianus* noch te danken, waar in hy alle de beveelen, *rescripta* of rechtsverzoeken en opentlyke schriften van de Keyzers, van het zeevende jaar van *Constantyn* af, te zaamen liet brengen, maar die van *Julianus* hadde hy daar uyt gelaaten. (*p*) Doch by dit alles bleef hy voor de onrustige en twistzieke Geestelykheyd niet met vreede, door dien 'er onder hem de strydigheeden met *Eutyches* meestendeel voorvielen, waar in zyne Gemalinne deezen begunstigde, en ook daarom des Keyzers Suster, *Pulcheria*, by hem in kleynachtinge bragt, dat ze uyt het Hof geraakt is. Waar op dan het blad omkeerde, en de Gemalinne, door een geringe oorzaak, verstooten, en ook een voornaam *Staats-dienaar*, *Paulinus*, onschuldig geregt is geworden, na dat deezen een appel, van de Keyzerinne vereert, had laaten zien, die de Keyzer te vooren aan zyne Gemalinne gegeeven hadde. De andere beroertens onder hem zullen onder by de ketteryen voorkoomen. Gelyk zich dan deezen Heer eeven zoo wel van de Geestelykheyd teegens de gewaande Ketters heeft laaten gebruyken, na dat dit in zyn zacht gemoed, als een byzondere Godsdienst, ingedrukt was geworden. Ondertusschen merken de Historie Schryvers aan, dat hy t'zeedert dien tyd geen geluk altoos meer teegen de vyanden gehad heeft: en dat *Genzerik*, de Kooning der *Wenden*, in *Africa* en *Sicilie*; *Attila*, de Koning der *Hunnen*, in *Thracie* en *Illyrie*, in dien tyd alles overheert en vernield hebben. Welke *Attila* zich dan met recht en nadruk *een geessel Gods* noemde, die ook voor de afgedwaalde Christenheyd over noodig was, en zoo zeer daar in drong, dat 'er aan het gantsche lichaam des Ryks, niets gezonds altoos meer over bleef. (*q*)

Theodosius II. — Valentinianus III. — Codex Theodosianus. — Onrust aan 't Hof. — Pulcheria. — Genzerik. — Attila.

Valentinianus III.

5. *Valentinianus de Derde* was, in zyn geheele leeven, een rechten Hey-

(*n*) Zosimus lib. v. Orosius VII. cap. 36. Jornandes l. 1. c. 94. Socrat. VI. c. 1. 5. 6. Sozom. VIII. 1. Theodor. v. c. 32. P. Diacon. l. c. Prosper & Cassiodorus in Chronicis. (*o*) Socrates VII. 22. Theodor. v. 36. Nicephor. XIV. 3. seqq. 23. (*p*) J. Gothofred. proleg. & J. Sirmondus in Append. Cod. Theodos. (*q*) Socrat. VII. 18. seqq. Sozomen. IX. 41. seqq. Zosimus lib. v. P. Diaconus l. c. Procopius lib. 1. de bello Pers. Philostorg. lib. XII. c. 7. seqq. Agathias lib. IV. c. 12. seqq. Prosper, Idacius, Marcellin. Theophanes, Cassiodorus in Chronicis.

Heyden, alhoewel hy, na de wyze van dien tyd, al meede voor een Christen gehouden wierd. Hy keerde zich in 't minste niet aan alle die groote straffen, welke, door die *Barbarische Volkeren* aan de verdorvene *Christenen* uytgevoert wierden: en hy schond niet alleen met geweld de echte vrouwe van den *Raadsheer Maximus*, maar hy doorstak ook met zyn eygen hand de onschuldige en doorluchtige man *Aetius*, zyn Veldoverste, alleen om eenig vermoeden dat hy teegens hem hadde. Waar op hy terstond weeder van twee Soldaaten ter needer gehouwen wierd, zoo dat het Ryk in 't Westen geheel daar door over hoop viel. Want de Kooning *Genzerik* nam aanstonds *Rome* weg, en plonderde het uyt, zoo dat *Valentinianus* de laatste *Roomsche Keyzer* in 't Westen is geweest, en het Ryk, beneevens de Geestelykheyd te gelyk, daar door een grooten afbreuk geleeden heeft, om dat hier na de *Arriaanen* meest overal de overhand hadden, en dat altyd de eene partye de andere verjaagde, en onderdrukte. (r) In 't Oosten hier en teegen regeerde, na *Theodosius*, *Martianus*, van 't Jaar 446. af tot in 't zeevende jaar toe, na dat hy van *Theodosius*, door eene openbaaringe tot een meedegenoot des Ryks verkooren was. (s) Teegens de Ketters liet hy zich t'eenemaal na 't believen der Geestelyke gebruyken, die hem ook, teegens haar op het *Concilium* van *Calcedon* en anders vlytig ophitste. (t) In de Burgerlyke Regeeringe had hy echter het Ryk reedelyk wel weeder in stand gebragt, dat van zyne voorzaaten ontrent de 60. jaaren lang, zeer verwaarlooft was geweest. (u) Zyn navolger *Leo de Eerste*, of de *Thracier*, had veel werks met het bedryf, dat door het *Chalcedonische Concilium* ontstaan was, en dat zoo veele moorden, en andere ongeleegentheeden, inzonderheyd te *Alexandrie*, veroorzaakt hadde. Desweegen hy ook, dewyl hy het gedachte *Synode*, en de Bisschop van *Constantinopolen*, *Anatolius*, neevens de andere Geestelykheyd, niet recht wel vertrouwen konde, haar alle by Godes alweetenheyd en oordeel beswoer, dat zy hem doch de waarheyd, zonder eenige menschelyke vreeze of vleyerye, ontdekken zouden. Maar die echter daarom, volgens haare oude gewoonte, haar eyge partye niet afstonden, en alzoo met den goeden *Keyzer* omsprongen, zoo als zy zelfs wilden. (x) Verders is dit by deeze *Keyzer* noch aan te merken, dat hy de eerste was, die van een *Bisschop* gekroont is geweest. Waar uyt dan ook klaar blykt, hoe gaarne de zoo genaamde *Geestelyke* in weereldlyke zaaken meede een vinger hebben, en haar eige voordeel daar in bejaagen. De rechtgeloovige waaren ook met deezen en de overige *Regenten*, heel wel te vreeden: wanneer zy maar van haar hand afwoeyen. Dan mochten zy, en de andere aan 't Hof, wel ergerlyk heen leeven, want de *Bisschoppen* zaagen over al gaarne door de vingeren, en speelden zelfs ook niet slim by. Gelyk als de Duyvel byzonder door de zoo genaamde *Eunuchi* of kamerlingen, ontrent de zelve tyd, alles regeerde, en de slimste bedryven aanrichtte.

Jaar CD. tot D.

Zyne lasterstukken.

Ondergang van 't Westen Ryk.

Martianus.

Leo I.

Eerste krooning des Keyzers door den Bisschop.

Eunuchi.

6. Ondertusschen joeg de een den ander in 't *Westen* altyd van den troon af, en aan het moorden en plonderen, midden onder de zoo genaamde *Christenen*, was geen eynde, tot dat God zelfs daar in voorzag: alwaar echter de *Bisschoppen* zich altyd aan de sterkste partye hielden, en haar altoos voor regtmaatig en Christelyke verklaarden, schoon haare kwaade stukken openbaar waaren, gelyk als van den Koning *Theodoricus* en andere be-

Theodoricus.

(r) Philostorg. XII. c. 11. seqq. Jornandes. Prosper Chron. Socrates VII. 23. f. P. Diacon. lib. v. Euagrius II. c. 7. (s) Idem c. 1. Procopius I. Hist. Vandal. c. 4. Zonaras, Cedrenus, Marcellin. Chron. Theodorus Lector. Theophanes ad Ann. 443. Nicephor. XV. c. 1. (t) Actio XII. Concil. Chalcedon. (u) Jornandes lib. I. (x) Euagrius II. c. 9. Niceph. XV. 18. Jornandes. Zonaras. Cedrenus. Procop. I. c. 6. Candidus ap. Photium Cod. 79.

Jaar CD. tot D.

Zeno.

bekent is. In't *Oosten* had *Leo* zyn Schoon-zoon *Zeno*, tot een nazaat niet willen hebben, dewyl hy hem zonder twyffel op het aangeeven der *Bisschoppen*, verdacht hield, als of hy niet rechtgeloovig was, doch het schikte zich zoo, dat zyn Zoon *Leo de Jonge*, aan de Vader *Zeno*, het Ryk gewillig overgaf, en dat deeze alzoo teegen wil en dank der Geestelykheyd, de regeering bekwam. Zy zetten zig dan ook terstond, uyt haat, in alles teegen hem aan, dewyl hy zich aan haare inzettingen niet wilde laaten binden, en die geduurige grouwelyke kyveryen van haare ordens wilde wegneemen, desweegen zy hem ook voor een Ketter en ongeloovige hielden, (*y*) niet teegenstaande dat hy zich in zyn *Henoticum*, of vereenigings gebod, wel uytdrukkelyk voor het *Niceensche Concilium* verklaart hadde; doch hy verloor daar door de gunst der Geestelyken, om dat hy haare woorden-twisten en stryden voor onnoodig hield, het *Chalcedonische Concilium* stilswygende kragteloos maakte, en in zyn uytschryven klaagde, *dat'er daar door tot nu toe zoo veele duyzenden menschen ongedoopt, en niet onderweezen, gestorven, ja heel jammerlyk vermoort waaren, en dat de weereld daar door als met bloed overstroomt was.* (*z*) En of hy schoon daar by, zoo *Nestorius* als *Eutyches* verwierp, ook zommige *Ketterische Bisschoppen* afschafte, zoo konde hy echter niet voorkoomen, dat zy hem niet een heymelyken *Eutychianer* noemden. Want hy mocht op den handel van de *Heeren Bisschoppen* moogelyk wel wat te naauwen acht neemen, wanneer hy, by voorbeeld, *Johannes* van het *Bisdom* van *Alexandrie* afzette, dewyle hy met onbehoorlyke listen zich daar in gedrongen hadde, en van *Petrus* wel uytdrukkelyk weegens overspel beschuldigt was geworden. (*a*) Met diergelyken scherpen toezigt mocht de Keyzer de Geestelykheyd wel zeer beleedigen, waar door hy niet anders als ongeleegenheyd bekwam. Hy zelfs was echter niet van een toornig of wreed gemoed, gelyk als de Historie Schryvers ook van hem getuygen: en daar van daan mag het ook wel gekoomen zyn, dat zyne afgunstige hem voor traag en onbekwaam uytgekreeten hebben, om dat hy haar tot haar onrustig bedryf geen hulp wilde verschaffen, en door zyn *Henoticum* den vreede zocht, het welke *Dresserus* een *Formulier* van eendragt noemt, dat men zoo niet, als andere nieuwe liet heene gaan. Ja zy hebben hem op het grouwelykste beschreeven, als was hy in zyne wellusten gantsch verzoopen geweest. (*b*) Men heeft hem ook willen opdringen, als hadde hy getragt zyn eygen zoon *Leo* om te brengen, die echter door zyne Gemalinne, *Ariadne*, gered was geworden. (*c*) Het geene nochtans de beste Schryvers met recht voor een *fabel* houden, (*d*) en t'eenemaal meede onder de lasteringen der verbitterde Geestelykheyd te reekenen is.

Zenonis Henoticum.

En vervolginge daar over.

Aangegeevene ondeugden van Zeno. Onrusten.

7. De traagheyd en het slampampen, daar men hem meede beschuldigt, kan men ook zoo ras van hem niet wel aanneemen, wanneer men de groote onrust maar bedenkt, die hy, geduurende zyne gantsche Regeeringe, gehad heeft. Gelyk als dan zyn eyge Schoon-Moeder, *Verina*, hem in't begin een groote onrust verwekte, daar door, dat haar Broeder, *Basiliscus*, in't Jaar 476. zich tot Keyzer opwierp, zoo dat *Zeno* zich ook dieswegen weg moest maaken. Waar by hem dan de Schryvers dien lof geeven, dat hy liever met zyne Gemalinne in ballingschap had willen leeven, als van weegen dat onregt, met de oproerige een bloedige oorlog aan te vangen, en het gemeene best daar door eenige

Basiliscus staat teegens hem op.

(*y*) Euagrius, Theodorus Lector, Marcellinus. (*z*) Apud Euagr. III. 14. Liberatus c. 18. Breviar. (*a*) Euagrius c. 13. 15. (*b*) Idem c. 1. Cedrenus. (*c*) Victor Tunnunensis. (*d*) Petavius Rationar. lib. VI. p. 383.

ge ſchaade toe te brengen. (*e*) De rechtgeloovige nu waaren op *Baſiliſcus* eeven zoo zeer verbittert, om dat hy van zyn vrouw, *Zenodia*, tot de ketterye van *Eutyches* gebragt was. Gelyk als hy dan ook de verworpene mannen, *Timotheus Ælurus* en *Petrus Fullo*, weeder in haare *Bisdommen* herſtelde, en ook de andere partye niet weynig plaagde, en byzonder haar veel geld afperſte. (*f*) Maar die echter noch eyndelyk de meeſter bleeven ſpeelen, gelyk als dan *Daniel Stylites* en *Acacius*, de *Biſſchop*, de Munnikken en andere gezintheeden te zamen bragten, en gezamentlyk, als met een geheel Leeger op *Baſiliſcus* zoo lang toezetten, en hem bezet hielden, tot dat hy zyne voorige beveelen teegens de rechtgeloovige weeder herriep. (*g*) Echter kon hy de heerſchappye niet behouden, maar dewyl hem de Geeſtelykheyd teegen was, zoo nam *Zeno* de regeering weeder aan. Waar uyt men wel zien kan, hoe verre het toenmaals de *Biſſchoppen*, met haaren liſt en heerſchzucht, al gebragt hadden. Ja de vyandſchap des volks teegens *Baſiliſcus* was, weegens zyne onrechtzinnigheyd, zoo groot, dat ook eenige daarom zelfs *Conſtantinopolen* in de brand ſtaaken, daar dan een ſchrikkelyke ſchaade door gebeurde, en het grootſte deel van de Stad verbrandde. (*h*) Dog men beproefde nog al verder de vrugten van 't valſche Chriſtendom, daar nu *Martianus*, die de Suſter van zyne Gemalinne hadde, en dan *Leontius*, zig tot *Keyzers* opwierpen, het geene altyd veel bloed koſte, en *Zeno* weynig ruſt liet. (*i*) Dog eyndelyk ſturf hy nog in vreede, gelyk de Schryvers verhaalen, aan een hartvang. (*k*) Waar uyt dan de *fabel* van zyne afgunſtige, voornaamelyk de *Roomſche*, geen geloof vind, als of hy van zijne Gemalinne leevendig in 't graf geſlooten, en alzoo omgebragt geworden was. (*l*) Want ik laate ſtaan, dat deeze gantſche zaak op een gemeen zeggen aankomt, zoo zijn daar by ook de omſtandigheeden meer belacchelijk als aanmerkens waardig. Naamentlijk, eenige „verdichten, dat een Engel hem de kop zoo net afgeſneeden heeft, dat „het geen menſch zien kon, en dat het hoofd alleen met de huyd aan „de romp rontom gehangen was. Daar op, wanneer men hem begraaven „hadde, zoo hadden de Wachters twee nachten achter een geduurig een „klagende ſtemme gehoort, en als men lang daar na eerſt het graf hadde „geopend, zoo zoude hy noch aan zyne armen gegeeten, en aan de „beenen geknaagt hebben. (*m*) Het welk de oude Schryvers wel breet zouden uytgemeeten hebben, indien zy eenigen grond daar toe gehad hadden. Derhalven dit ook onder de verdichtzelen van die geene meede gehoort, welke de perzoonen, by haar verdacht, recht gehaat en ſwart wilden maaken. Doch de rechtgeloovige hebben zich weederom over hem ontfermt, dewyl zy verziert hebben, dat de heylige *Thecla* voor hem gebeeden hadde, om dat hy noch aalmoeſſen gegeeven had. (*n*)

Jaar CD. tot D.

Conſtantinopolen weegens de leer afgebrand.

Martianus. Leontius, Anti-Cæſares.

Zenoos dood.

8. *Anaſtaſius* dan trouwde de Weduwe van *Zeno*, en verkreeg met haar het Keyzerryk, in 't jaar 491, in 't begin vond hy groote liefde by de lieden, om dat hy de ſchandelyke ſchattinge *Chryſargyrum* genaamt, afſchafte, die tot nog toe in weezen gebleeven was, onaangezien het de onchriſtelykſte zaak van de wereld was. De rechtgeloovigen zochten hem ook byzonder aan haar te verbinden, terwylen hy aan den Biſſchop *Euphemius* een handſchrift moeſt geeven, dat hy by het *Chalcedoniſche*

Anaſtaſius.

 ge-

(*e*) Jornand. (*f*) Zonaras To. III. Jornand. (*g*) Euagrius II. 4. Nicephor. XVI. 2. (*h*) Cedrenus. Egnatius. Appendix ad Victorem. (*i*) Euagrius III. 26 Theophanes. Candidus ap. Photium l. c. (*k*) Jornandes. Euagrius III. 29. (*l*) Zonaras Tom. III. Euagr. l. c. Cedrenus p. 291. Baronius Ann. CDXXCII. n. 25. Spondanus ibid. (*m*) Cedrenus l. c. (*n*) Faſciculus Temporum & Baron. Ann. CDLXXVI.

Jaar CD. tot D.

geloof wilde blyven. *(o)* Zoo volkoomen ſtelde men toen al het geloof en de zaaligheyd in eenige woorden, en in een weynig papier. Al wie dat van zig gaf, die was een Chriſten, en daar door ook een rechtgeloovige. Dog *Anaſtaſius* hield deezen band voor zeer zwak, en verklaarde zig hier na haaſt heel anders, tot een getuygenis voor die geenen, die over het geloof van andere menſchen wilden heerſchen, dat zy zulks dog in geene woorden of ſchriften ſtellen of zoeken zouden. *Zyn verlangen ging*, naar het zeggen van de Schryvers, *meeſt op den vreede, en de vermydinge van alle nieuwigheeden*, op dat daar door alle twiſt eenmaal een eynde mogt hebben. Daarom liet hy, nog het *Chalcedoniſche Synode*, nog iets anders van menſchelyke inzettingen, tot een reegel gelden, en vergunde aan een iegelyk de vryheyd van zyn eyge geweeten en geloof. *(p)* Dit konden nu waarlyk die geene onmoogelyk niet lyden, welke haare natuurelyke hoogmoedigheyd daar meede voedden, dat zy altyd over de geweetens van andere menſchen iets te gebieden en te hervormen hadden. Hier uyt ziet men ook, by de gedachte Keyzers, hoe alle die geene op het grouwelykſte gehaat zyn geweeſt, en tot geene uytwerkinge altoos konden koomen, welke de vryheyd van het geweeten maar een weynig, voor zig en andere gezogt hebben. Deze Keyzer nu wierd niet alleen van de Geeſtelykheyd zelfs zeer vervolgd, om dat zy hem, nu een *Manichæer*, *(q)* dan een *Arriaan*, *(r)* dan een *Eutychiaan*, ja *Hoofdeloozen*, noemden. *(s)* Door dien hy de Ketters, na het onchriſtelyke begeeren der regtgeloovige, niet pynigen en uytroeijen wilde, maar hen vryheid vergunde. Dus hitſten zy ook het gemeene volk en zyne eygene onderdaanen, door haar veelvuldig ſmaaden, teegens hem op, zoo dat zy hem opentlyk, op het heevigſte, over al beſchimpten, en hem zelfs ook een *Manichæer* noemden, en het Ryk onwaardig verklaarden: ja de oproer wierd zoo heftig teegens hem, dat hy wyken moeſt, en den *Biſſchop Macedonius* goede woorden geeven. *(t)* Zy ſtormden ook met haare banvloeken op hem los, en booven alle, de *Roomſche Pauſſen*, die daar door geen kleyne geleegenheyd verkreegen, om verder te taſten, gelyk als van *Symmachus*, *(u)* *Anaſtaſius*, *(x)* en *Gelaſius* te zien is. *(y)* Om nu nog van andere Biſſchoppen, als, van *Euphemius*, *Macedonius*, en de overige te zwygen. En, in zulk een onruſt, die hy, in plaats van vreede, by de gewaande zielbezorgers gevonden, en door buytenlandſche vyanden nog al meer beleefd hadde, is hy eyndelyk, in eenen hoogen ouderdom, in 't jaar 518 geſtorven, daar hem eevenwel zyne afgunſtige nog wel 27 jaaren lang in de regeeringe hebben moeten lyden. *(z)*

Zyn voorneemen in de Godsdienſt.

Vervolging der Geeſtelykheyd.

9. En aldus hebben zig de Keyzers van deeze Eeuwe in de Kerkelyke zaaken gedraagen, welkers Hiſtorien ons alreeds verſcheydene gevallen hebben konnen doen zien. Wat verder de uytterlyke toeſtand der Chriſtenen, buyten deeze regeeringe, aangaat, zoo zyn, onder *Theodoſius*, in 't begin, de *Borgonjons* tot de Chriſtenen, en wel tot de *Arriaanſche ſecte*, overgegaan. Want, nadien ze anders geene beſchuttinge altoos teegens den inval en het geweld der *Hunnen* konden bekoomen, koozen zy eyndelyk dit middel, als het veyligſte voor hen zynde: zo dat ze niet uyt enkele Godvruchtigheyd alleen Chriſtenen wierden. *(a)*

De Borgonjons werden Chriſtenen.

Zom-

(o) Leontius Byzantinus de Sectis, Euagrius III. c. 39. Theophanes. Cedrenus. *(p)* Euagrius III. c. 30. *(q)* Nicephorus XVI. c. 26. 32. Theodorus Lector. L. II. Euagr. c. 32. *(r)* Nicephor. XVI. c. 26. Theodor. Lect. l. c. *(s)* Symmachus Ep. Rom. in Apologet. *(t)* Nicephor. l. c. *(u)* Symmach. l. c. epiſt. *(x)* Platina in Vita. *(y)* Idem. *(z)* Euag. III. c. 29. 30. Zonaras To. III. Jornand. l. III. Paul. Diacon. L. XV. Procop. de Bel. Perſ. L. I. Theophanes. A. CDLXXXIIX. CDXCIV. Marcellinus. Cedrenus. *(a)* Socrates III. c. 30. Nicephorus. XIV. c. 40. Sigebertus Chron. anno IV. Theodoſ.

Zommige willen ook, dat eeven op de zelve tyd, *Yrland* het Christen-geloove heeft aangenoomen, en zulks wel, door de hulp van *Palladius* en *Patricius*. (*b*) Zeekerder is het, dat de *Franken*, op het uytgaan deezer Eeuwe, onder den *Kooning Clovis*, by de volgende geleegenheyd, daar toe gebragt zijn geworden. Zyne Gemalinne, *Clotildis*, of *Chrotildis*, een dogter van een *Borgondisch Heer*, was nu reeds al een Christen, die hem dikmaals daar toe hadde aangemaand, gelyk als de Schryvers melden. Nu kwam hy, in een slag teegen de *Alemannen*, of *Duytschen*, in groote nood, en leerde by dat voorval tot God roepen, beloofde ook een Christen te zullen worden, by aldien hy geholpen wierd: na de verkreegene zeege vervulde hy dat ook, en wierd van *Remigius* gedoopt. (*c*) Hoe het nu eygentlijk met deeze en diergelyke bekeeringen geschaapen is geweest, zulks alles is, uyt den toestand der Christenen deezer tyden genoeg af te neemen. Booven dit wyzen het ook die groote meenigte der *fabelen* en bygeloovige dingen, die men daar by leest, genoegzaam aan: gelyk als daar zyn, die van de *olie-flesse* te *Rheims*, welke een Engel van den Heemel gebragt zoude hebben, om de Kooningen daar meede te zalven, enz. Als meede, de hoovaardye en gierigheyd der Bisschoppen daar ontrent, waar van hier onder in 't tweede Hoofdstuk §. 11. breeder zal werden gehandeld. Ik laate staan, wat 'er wel elders over en weeder, door andere dwangmiddelen, weereldlyke inzichten of overreedingen, geschied is, waar door men maar des te meer huychelaars in de Kerk bragt, die, buyten dat daar al gantsch vol van was. Alzoo moesten nu ook *Arcadius* en *Honorius*, de *Heydensche Tempelen*, op het goedvinden der Geestelykheyd, om verre laaten haalen, en de andere Heydensche Kerken wierden aan de Christenen over gegeeven. (*d*) Het geene maar te meerder verbitteringe onder malkanderen veroorzaakte, of ten minsten eene byzondere geveynstheyd, wanneer 'er zig al eenige tot de Christenen begaaven. In 't korte, de waare onzichtbaare Gemeente Christi, is ontrent deezen tyd, geenzins vermeerderd, maar wel zichtbaarlyk verminderd geworden, door de grouwelyke ergernissen der Christenen onder malkanderen, gelyk als *Salvianus* en andere, zulks ook wel rond uyt bekennen.

Jaar C. D. tot D.

Franken.

10. De Schryvers deezer tyden nu klaagen doorgaans wel veel over de vervolgingen; voornaamentlijk, over de *Gotthen* en *Wenden*: maar de minste zetten de waare oorzaaken daar by, waarom God deeze kastydinge over de Christenheyd in 't algemeen hadde laaten koomen: dog een oprecht Leeraar bekend nog al gaarne, dat God aan zulke geringe en weynige volkeren, als de *Gotthen* waaren, zoo onvoorziens zulke groote Ryken, ja het geheele Roomsche heeft laten overstroomen, dat hy zulks uyt een rechtvaardig oordeel toegelaaten heeft. Ja hy verklaard verder, dat deeze *Barbaaren*, en Ketters, (*Arriaanen*) de andere, die zig rechtgeloovige noemden, in alle deugden beschaamden, en verre overtroffen. De *Romeynen*, *Gallen*, *Grieken*, en andere rechtgeloovige nu, waaren alle zoo zeer vervallen, en alle het goede by haar zoo t'eenemaal was onder gegaan, dat zy met allerleye ondeugd en uytterlyke grouwelen overswommen, en niets minder als Christenen meer waaren. (*e*) Gelyk als hy dan daar in ook het ongeloove, en de botte onbeschaamtheyd der rechtgeloovige bestraft, dat zy haar zoo dwaasselyk vermeeten hadden, dat ze de *Wenden*, en andere aanstonds zouden verdryven, waar over ze ook

Tyrannye der Gotthen en Wenden.

Straffen der afgevallene Christenen.

(*b*) Usserius Antiqu. Britann. p. 800. 842. (*c*) Gregor. Turonens. lib. II. Hist. Franc. c. 30. 31. Hincmarus in Vita Remigii. Aimonius. Ivo Carnotensis in Chron. sub Leone. Sigebertus in Anastasio. (*d*) Prosper de Prædict. & promiss. P. III. c. 38. Sigebert. l. c. (*e*) Salvianus lib. V. & VII.

Jaar CD. tot D. ook billyker wyze gestraft wierden, dewyl de *Wenden* zig tot eene veel beetere hulpe (naamentlyk Godes) gewend hadden, als de andere, ja, die het woord Gods zelfs tot haare verdeediginge genoomen hadden, daar de rechtgeloovige zig wel over geschaamt, en de andere daar over zelfs ook uytgelacht hebben. (*f*) By zulk een toestand leeden nu de vervallene Christenen, om haare Heemel-hoog schreeuwende zonden, van die geene, welke, of zelfs Heydenen, of ook de eerste Christenen niet gelyk waaren, maar die echter nog volgens de getuygenissen haarer vyanden zelfs, veel beeter waaren als zy: en alzoo begon het nu, in het begin deezer Eeuwe, reeds aan te gaan, dat God, die geene, welke zig ten onrechte voor zyn Heyligdom uytgaaven, begon te straffen. Als toen moesten, onder *Arcadius* en *Honorius*, de *Gotthen* en *Wenden* in het *Roomsche Ryk* invallen, en alles overheeren, en wel inzonderheyd, de Geestelyke, met alle haare Kerken, Altaaren, en Heyligdommen, verderven. In de andere gewesten, als, in *Vrankryk* en *Spanje*, maakten het de *Wenden*, *Gotthen*, *Hunnen*, *Alanen*, en *Franken*, niet een haar beeter, welke veele Kerken, en andere oorden, t'eenemaal verwoesten, en alles tot puynhoopen maakten, alwaar men God niet meer in geest en waarheyd diende. (*g*) Op deeze wyze dan moesten ook die geene, welke de *Arriaanen* voor heene, als Ketters vervolgd en verstooten hadden, van deeze nu weederom verjaagd, en te niet gemaakt worden, en God strafte alzoo altyd de eene booze met den ander.

Verwoestinge van geheel Africa. 11. In *Africa* ging het 'er ook schrikkelyk toe, alwaar eerst Kooning *Genserik*, met zyne *Wenden* alles overstroomde, en onder *Valentinianus de III.* hem dat gantsche land onderwierp, het geene hy, neevens zyne navolgers, ook wel over de 100 Jaaren lang heeft bezeeten. De Landvoogd *Bonifacius*, nu, hadde de *Wenden* zelfs daar na toe gelokt, gelyk als zy hier na weeder van *Eudoxia* zelfs, uyt *Africa* na *Italie* toe geroepen wierden, en aldaar ook al eeven zoo huys hielden. Het geene dan zonderling aanmerkens waardig is, dat nogtans deeze verblinde lieden zelfs, haar en de haare, zulke vreesselyke geessels over 't hooft moesten haalen. Tot welk een wanhoopig besluyt hen die grouwelyke strydigheeden, in Godsdiensts en andere zaaken, bragten, zoo dat zy, niet anders als voor heene de verstokte *Jooden*, malkanderen beeten en straften. Hunderiks tyrannye. Hoe grouwelyk nu *Genserik* en *Hunderik* toen ter tyd doorgaands met de arme inwoonders gehandeld hebben, konnen de Schryvers niet beklaagelyk genoeg beschryven. Alhoewel zy ook meest altyd de zaaken daarom te schynbaarder en gevaarlyker maaken, op dat zy die geene, welke daar by geleeden hebben, als rechte *Martelaars* zouden konnen En aanval op de Geestelykheid. aangeeven: en zy verhaalen wel inzonderheyd, dat het over de *Priesterlyke orde* voornaamentlyk heel scherp is toegegaan, welke ook aan alle het ongeluk en verderf de meeste schuld hadden. De *Barbaaren* zelfs zyn ook wel meest daar door bewoogen geworden, om haar te plaagen, door dien zy altyd heel veel geld, en andere voorraad, by haar vonden, als waar op zig deeze menschen al toen ter tyd zeer begonden te bevlytigen. Uyt deeze reede leest men, hoe de Soldaaten deeze Kerkendienaars altyd het geld hebben afgeperst. Zoo wierden ook die geene, welke in den eersten aanval nog over gebleeven waaren, hier na nog gestraft, om dat zy, op deeze haare roeden, zoo zeer gebeeten waaren, dat zy, in haa-

(*f*) Idem L. VII. c. 5. (*g*) Hieronym. ep. ad Heliodor. Gregor. Turonens. l. c. c. 6. Hieronym. ep. ad Geront. & Gaudent. Sigebertus. Marcellin. Idacius. Orosius. Prosper. Cassiodorus. Nicephorus. Euagrius.

haare Predicatien, opentlyk, den Kooning voor een *Pharao*, *Holofernes*, en zoo voort, uytſcholden. Om welke reede ook eyndelyk alle haare Kerken geſlooten, alle t'zaamenkomſten verbooden, en de Kerkendienaars weg gejaagd wierden. (*h*) Dog, of dit ongemak haar al tot rechte Martelaars heeft gemaakt, wat zy, weegens haaren verbitterden teegenſtand, ſchelden, en weederſpannigheyd, uytgeſtaan hebben, zulks alles kan men uyt de Hiſtorien zelfs nog al reedelyk wel zien. Voornaamelyk, wanneer men de gemeene reegel daar op toepaſt, naamelyk, *dat niet het lyden, maar de oorzaak deſſelfs, een recht Martelaar maakt.* Ten minſten behoorde dit alles onder de plaagen en ſtraffen der hooggaande zonden, die de Goddelyke rechtvaardigheyd aan de Leeraars en toehoorders niet langer dulden konde. Ondertuſſchen werd 'er echter van de rechtgeloovige met recht daar over geklaagd, dat de *Arriaanſche Biſſchoppen* haare Heeren tot zulke grouwelyke vervolgingen wel voornaamentlyk hebben opgehitſt. Daar zy dan met reede hadden moeten aan gedenken, hoe het een ander ſmaakte, wanneer men het *crucifige*, (kruyſt hem) als een Ketter over hem uytriep. Gelyk als het dan ook aanmerkens waardig is, dat *Kooning Hunderik* eeven die zelve ſtellinge der rechtgeloovige, welke zy voor heene teegen de *Arriaanen* verkondigd en uytgevoerd hadden, nu recht omgekeerd, en met de zelve woorden, teegen de *Homoouſiaanen* gericht hadde, en hen alzoo gelyk met gelyk vergolden, gelyk als hy zulks ook in zyne afkondiginge zelfs wel duydelyk bekend. (*i*)

Jaar CD. tot IX

Vyandſchap daar over

Wat een Martelaar maakt.

De Arriaanſche Biſſchoppen zyn oorzaak van de tyrannye.

12. Van de *Perſiaanſche* vervolginge hebben we nu in de voorige eeuwe al gehoort, die dan ruym 30. jaaren lang geduurt heeft. Doch die was, in zynen toeſtand, met de eerſte *martelisatie* geenzins gelyk; ten deele, door dien ze van de *Chriſtenen* zelfs eerſt was veroorzaakt geworden: nademaal een *Biſschop* aldaar, uyt eenen ontydigen yver, de overigheyd tot toorn en wraakgierigheyd, door een wreeveldaad, eerſt bewoogen hadde. Ten deele ook, dewyl zy zig zelfs beſtonden te verweeren, en *Theodoſius* te hulp riepen, die met de *Perſiaanen* daarom ook in den oorlog kwam, en dat alzoo, de eene vervolginge, of het eene bloed vergieten, door een ander bloed vergieten kwam op te houden. (*k*) Verders was doch dit alles, wat de *Chriſtenen* van de vreemde moeſten lyden, maar kinderſpel, teegen de grouwelyke vervolgingen en onruſten, waar meede de rechtgeloovige en andere, zich onder malkanderen, ja zelfs in huyzen, in de Kerken, op Synoden, en elders, beeten en vernielden. Hier onder nu zal daar ook noch iets van voorkoomen, gelyk als by voorbeeld, hoe *Dioſcorus*, op het *Synode* van *Epheſen*, *Flavianus* zoo ſchrikkelyk met ſlaagen gehaavent, en met voeten getreeden heeft, dat hy zoo aanſtonds daar van is geſtorven. (*l*) Gelyk ook den aanhang van *Dioſcorus*, te *Alexandrie*, den *Biſſchop Proterius* van zyn ampt geſtooten, midden in de Kerk, by de Doopſteen, daar hy zich in wilde bergen, jammerlyk vermoord, zyn lichaam, aan een ſtrik, in de Stad rontom geſleept, en eyndelyk opentlyk heeft verbrand, ja uyt wreedheyd zelfs iets van zyn ingewand heeft geproeft. Waar booven zy noch wel zes andere, eeven zoo onſchuldig, hebben vermoort. (*m*) Insgelyks ook, hoe deezen *tyranniſchen Biſſchop*, *Dioſcorus*, alle de geene, die het met hem niet hebben willen houden, verdrukt heeft, en met gewapender hand en Soldaaten, als meede, door een hoop te zaamen

Perſiaanſche vervolginge.

Het woeden der Geeſtelyke teegens malkanderen.

Grouwelykheyd van den Biſſchop Dioſcorus.

(*h*) Victor Uticenſis de Perſec. Vandal. L. III. Proſper Chron. Paul. Diaconus. Niceph. Sigebertus. Procopius. Nauclerus. (*i*) Victor. (*k*) Theodoritus v. 39. Nicephor. XIV. c. 19. ſeqq. Socrat. VII. c. 18 ſeq. (*l*) Niceph. XIV. c. 43. 49. Euagr. II. c. 2. 4. (*m*) Idem c. 8. Niceph. XV. c. 16.

Jaar CD. tot D. men geraapte Munnikken, tot zyne meeninge met geweld willen dwingen. Hoe hy de huyzen van onschuldige lieden heeft ter needer gesmeeten, de goederen vernield, haar zelfs in ellende verjaagt, geld-straffen opgelegd, en ook zeer veele om 't leeven gebragt. Waar inne hem onderscheydene Geestelyke, beneevens de geringste *Diakonen*, geholpen hebben, en dat alles onder den schoon-schynenden naam van de waare Godsdienst, daar hy zoo wel als de andere op stofte. (*n*) Niet minder, gelyk als dan de kinderen in 't gemeen, door het voorbeeld der ouden, tot alle boosheyd werden opgehitst, dat zy, te *Antiochie*, den nieuw verkooren Bisschop *Stephanus*, met priemen en naalden dood gestooken, en in 't waater geworpen hebben. (*o*) Behalven wat 'er al meer voor openbaare gedenkteekenen der uytterste boosheyd by de Geestelykheyd geweest zyn, die ons meer als de Heydensche grouwelen, voor oogen leggen: En dit alles geeft aan ons een klaar begrip, aangaande den uytterlyken toestand der *Christenen* in deeze geheele eeuwe.

(*n*) Theodor. Lector. Actio III. Concilii Chalcedon. (*o*) Nicephor. XV. c. 28. Euagrius III. c. 10.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van de inwendige geschaapenheyd der Christenen, en wel inzonderheyd van de Leeraars van deezen tyd, en het verval derzelve.

§. I.

Verval der Geestelykheyd. MEn heeft alhier wel niet noodig, om een wydloopig verhaal op te stellen, aangaande het verval der Geestelykheyd, en des Christendoms in 't algemeen van deezen tyd, dewyl dit nu reeds al in de voorige eeuwe overvloedig genoeg beweezen is. Echter moeten wy, tot naauwer narichtinge, maar eenige weynige staaltjes daar van aanmerken, die eene merkelyke veranderinge hier ontrent aanwyzen. Pragtige tytelen, als, Zoo nam dan de pracht der tytelen, by de *Bisschoppen* wel tastelyk de overhand, onaangezien die te vooren al onmaatig genoeg was geweest. In de Landschappen noemden zig de voornaamste Bisschoppen, *Primaaten*, of Primaaten, Opper-kerkvoogden, (*a*) ook *Metropolitaanen*, of Hoofdstads-Bisschoppen, ja ook de Voornaamste in de *Bisdommen* en *Kreytzen*. (*b*) Waar uyt dan ook zoo veel stryd en gekyf ontstond, daar altyd de eene hooger als de andere, dog niemand den ander onderworpen wilde zyn, tot dat eyndelyk de *Roomsche Bisschoppen* zig daar in mengden, en de uytspraak in zulk eene dwaasheyd zig aanmatigden. Den *Eer-tytel* der Patriarchen. *Patriarchen* nu was in de voorige eeuwe al bekend geweest, zoo dat alle de voornaamste Bisschoppen in 't Roomsche Ryk alzoo wilden genaamd zyn, en dat de eene zig altyd den ander daar door onttrok, dat hy zig alzoo noemde, gelyk als die te *Aquileja*, onder den *Gottischen* inval, deede. Want, by zulke geleegenheeden, en onrustige gevallen, vischten de Bisschoppen gemeenelyk in troebel waater, en zoo wanneer haar landschap, daar zy zaaten, door dit of dat voorval kwam magtig te werden, zoo maakten zy zig, met allerhande *tytelen*, voorrechten, en afgedwonge eyschingen, zelfs groot. Inzonderheyd vergaaten de *Roomsche Bisschoppen* deezen *tytel* niet, gelyk als het van *Leo* in 't byzonder bekend is. (*c*) Dog

(*a*) Codex Canon. Eccl. Afric. c. 19. 28. & 86. Synodus Taurinens. Ann. 397. (*b*) Concil. Chalcedon. c. 9. & 17. Confer. Petrus de Marca de Primatu. Salmasius Appar. d. Prim. (*c*) Ep. Theodosii ad Leonem M. Act. II. Concil. Chalcedonens.

Dog eyndelyk bleef het in 't Oosten, alleen by deeze vyf plaatzen, als *Rome*, *Constantinopolen*, *Alexandrie*, *Antiochie* en *Jerusalem*. Gelyk als dan hier teegen alle de *Metropolitaanen*, of Hoofdstads Bisschoppen, den naam van *Aards-Bisschoppen* kreegen, die ergens in een Hoofdstad woonden. En in 't gemeen, bragt de Geestelykheyd haaren hoogmoed heel klaar aan den dag, wanneer zy, by haare naamen, gemeenelyk deeze woorden ἀρχι, en πρῶτον, *Aarts*, en *Eerste*, of voornaame stelden. Om deeze reede dan leest men van zoo veele *Archidiaconen*, *Archimandritæ*, of *Abten*, *Protopresbyteri*, en vervolgens ook, van *Protodiaconi*, *Protopsaltæ*, *Protopapæ*, enz. Jaar CD. tot D. Vyf Patriarchschappen

2. Op wat wyze nu de *Roomsche Bisschoppen* verder, inzonderheyd in deeze en de volgende eeuwen, tot zulk eene ongemeene hoogte zyn opgeklommen, zulks heeft men al voor langen tyd, in heele groote boeken, uytvoeriglyk verhandeld. Desweegen ik hier ook te geruster alles maar kortelyk overloopen, en andere zaaken daar voor aanmerken kan. Dit moet men echter niet vergeeten, dat de Heydenen zelfs zig reeds al aan de pragt en hoogmoedigheyd van de zelve Bisschoppen geërgert hebben. Zoo dat die Burgermeester tot *Damasus* toenmaals al wel zeggen mogt: *Maakt my Bisschop van Rome, zoo wil ik aanstonds een Christen werden.* Waar meede hy de huychelerye, en de daar onder verborgene eer- en geld-gierigheyd, als ook de dertelheyd der Christenen van dien tyd, een steek gaf. Want het openbaar was, dat de Geestelyke toenmaals al kostelyker en lekkerder leefden, als de grootste Vorsten, en haare onthaalen beschaamden de Kooninklyke tafelen, gelyk als de Heydenen zelfs klaagden. (*d*) De Keyzers nu zaagen deeze, en andere Bisschoppen, door de vingeren, ten deele uyt nood, door dien ze haar al te machtig, en by de onderdaanen te vast gezeeten waaren, ten deele, uyt haar eygen onverstand, bygeloovige schroom, of andere oorzaaken. Uyt deeze oorzaak nu kwaamen die *edicta*, of afkondigingen, welke zoo uyttermaaten schaadelyk aan haar waaren, gelyk als by voorbeeld, dat de andere *Bisschoppen* in *Vrankryk*, ja het gantsche *Westen*, in geestelyke zaaken den *Roomschen Bisschop* zouden volgen. (*e*) Het geene de *Paus Leo* listiglyk by den jongen Heer *Valentinianus de III.* uytgewerkt hadde, op dat hy den goeden *Hilarius Acelatensis* te lichter aan 't lyf mogt koomen. En zoo gebeurde het dikmaals, dat de Roomsche, en andere Bisschoppen, de oneerelykste treeken gebruykten, om het voorrecht van deezen of geenen daar door machtig te werden. Daar by dan de woorden uyt de Schrift, en allerhande spreuken, moesten voorhouden, op dat alles onder den schyn der rechtgeloovigheyd en der Goddelyke eere toeging. Ja de Roomsche Bisschoppen wierden wel haast zoo onbeschaamd, dat zy zig zelfs voor algemeene Opzienders, op den stoel van *Petrus* uytgaaven, eeven gelyk als de *Phariseen* op dien van *Moses* stoften, en byzonder de woorden van *Christus*, *Gy zyt Petrus*, altyd voor aan stelden. Onaangezien nu de *Barbarische Volkeren* deeze en andere Bisschoppen dikwils angst genoeg aanjoegen, zoo vergaaten dog die harde en hoovaardige koppen wel haast alle kastydinge, en dreeven haaren grouwelyken handel eeven als te vooren; waar van ontallyke getuygen en voorbeelden voorhanden zyn, wanneer het de tyd maar toeliet. Aanneeminge der Roomsche Bisschoppen. Van de Heydenen aangemerkt. Edicta der Keyzeren. List van Leo. De Roomsche noemen zig algemeyne Opzienders.

3. In plaats nu, dat de Geestelijkheyd op haare noodzaakelyke plichten ter deege acht zoude geeven, en de eerste Leeraars trouwelijk daar inne navolgen, zoo lieten zy hier teegen, niet alleen alle de voetstappen Luyheyd der Geestelyken.

 van

(*d*) Ammian. Marcellinus L. XXVII. (*e*) Novella Theodosii tit. 24.

Jaar CD. tot D.

van die oude t'eenemaal vaaren, maar ze verkoozen ook daagelyks nog al meer nieuwe weegen. By hen nu was zoo zeer alle eenvoudige aart van Geestelyke oeffeningen, van den Godsdienst zelve vergeeten, dat zulks ook, zoo daar maar iets, na den naam en schyn alleen nog van overig mogt zijn, door openbaare inzettingen geheel en al wierd afgeschaft. Men hadde dan, tot op deezen tyd toe, van de eerste liefdemaaltyden ofte *Agapæ*, nog een zeekere gewoonte over behouden, om op zommige gezette tyden, met malkanderen te eeten. Nadien echter dezelve gewoonte daar na maar in enkele dertelheyd en moetwil was verandert, gelyk als zommige oprechte lieden daar over ook klaagden, (f) zoo verbood men die ook al t'eenemaal, en zulks wel by openbaare *Conciliën*, of Kerkelyke vergaaderingen; dit verbod nu strekte zich wel voor eerst maar ten opzichte der Kerken uyt; (g) dog het wierd, kort daar na, in 't algemeen en t'eenemaal verbooden en afgeschaft. Waar door dan ook met eene de geringste gedenkteekenen der eerste eenvoudigheyd en onnoozelheyd allengskens t'eenmaal te gronde gingen en in vergeetelheyd geraakten. Gelyk het dan ook met diergelyke dingen meer is gebeurt; op dat naamelyk de nieuwe uytvindingen door de oude *Apostolische* wyzen niet beschaamt mogten werden, en de Geestelykheyd daar en teegen altoos aanleydinge en geleegenheyd zoude hebben, om iets nieuws te verzieren, en daar op haare heerschappye, gewinzugt, en andere inzichten te moogen grondvesten. Hoe de heymelyke belydenisse der zonden in de Grieksche Kerken is afgeschaft, hebben wy in 't voorgaande Boek nu reeds al bekend gemaakt. In deeze eeuwe verviel niet alleen de Kerkelyke tucht t'eenemaal, toen het toomelooze en trotze leeven onder de valsche *Christenen* gantschelyk de overhand nam; maar in de Latynsche Kerken schafte men ook de openbaare bekentenis der zonden af, die 'er zeedert noch eeniger maaten gebleeven was, en verwisselde die in eene geheyme of Oor-biechte, waar aan de *Roomsche Bisschop*, *Leo*, de meeste schuld had, die daar en boven zeer slechte gronden voortbragt, en de arme lieden geleegendheyd gaf, dat ze zich voor de Gemeente te verootmoedigen bedenken droegen, en voor ongeleegentheyd vreesden. (i) Met de andere zoorten van verzoeninge wierd het meede al geduurig slimmer: en de dwingelandye, met de ban, nam bezonderlyk, ook meer dan ooyt te vooren, de overhand; gelyk als elders werd aangeweezen.

Agapæ of liefde-maaltyden, opgehouden.

Openbaare bekentenis der zonden afgeschaft.

Oorbiecht ingevoerd.

Kerkreeden en menschelyke inzettingen.

4. Noch veel meer wierd het wyders met andere menschelyke inzettingen op het allerplompste door de Geestelykheyd gedreeven; ook zoo zeer, dat iemand oprechtelyk beleed, dat de *Jooden* dies aangaande veel gelukkiger waaren, die wel onder den last des Wets, maar geenzins onder menschelyke inbeeldingen verdrukt laagen. Alhoewel hy zich van een valschen troost dieswegen bediende, en teegens 't voorwerpen der *Donatisten* staande hield; dat men onder de tarwe noch al veel kaf en onkruyd dulden moest, op dat hy naamelyk niet schuldig geacht wierd, om deeze ergernis af te schaffen. (k) Onder deeze en diergelyke voorwendzels nu lieten het de voorstanders der Kerken ondertusschen toe, of bedagten daagelyks zelfs meer en meer nieuwe Kerk-pligten. Daar kwaamen zeekere instellingen op, dat men alle Zaturdaagen zoude moeten vasten, het geene de Westersche Kerken, teegen de gewoonte der andere onderhielden. Desgelyks ook van 't vasten in de *Vigilien*, of waakstonden, in de vier jaar-tyden, ook in de vast-tyden, en zoo voort. Wat

Van het Vasten.

(f) Chrysostomus hom. 28. in 1. Cor. (g) Concil. Laodic. c. 28. (h) Concil. Carthag. III. c. 30. (i) Leo M. ep. 79. (k) Augustinus ep. 119. ad Januar.

Jaar CD. tot D.

Bygeloovigheyd by den Godsdienſt.

Wat vingen de Prieſters niet al omſtandigheeden aan, by de *Liturgien* of bid-oeffeningen, by 't Avond-maal, by de verordeninge, en diergelyke? Daar maakten ze zich veel te doen met het bewyen der Was-kaarſſen, met de opheffinge van 't Kruys, met allerleye byzondere kleedingen, en andere optogten, op dat ze met eene allen ernſt, by den uytterlyken Godsdienſt, in guychelaary en malligheyd mogten veranderen; ik ſwyge noch wat eenige, ook verſtandige en oprechte lieden, teegen diergelyke inbreekende misbruyken, tot getuygenis zich verluyden lieten. Waar uit men wel afneemen kan, hoe overgeloovig en afgodiſch andere zich hebben beweezen. Als, by voorbeeld, in allerley geweetens kwetzingen weegens de Feeſt-dagen, onthoudinge van zeekere ſpyze, hoogachting en vereering van de *Reliquien*, of overblyfzelen der Heyligen, reyzen na eenige geheyligde plaatzen, afgodiſche handelingen met de Beelden, bygeloovige meeningen van de uytwendige oeffeningen, van Kerken, Altaaren, en diergelyke. Niet minder, wanneer ze hebben geyvert teegens de ingebrookene ergerniſſen van vreeten, zuypen, ſchouw- en andere ſpeelen. Ja, als ze ook aangemerkt hebben het onvermydelyk verval van haare meede-amptenaars, en andere Leeraaren; haare gierigheyd, hoogmoed, wellust, luyheyd, dwingelandy, en diergelyke, beſtraft; en anders den toeſtand van haare tyden met leevendige verwen afgebeeld. Daar onder *Chryſoſtomus* meede wel een van de oprechtſte geweeſt is; doch ook daar door meede de grouwelykſte vervolgingen heeft verdient. *(m)*

Onbepaalde noodwendigheid van den Doop.

5. Het geene in 't voorgaande Boek, aangaande de groove dwaalingen, weegens de onbepaalde noodzaakelykheyd van den Doop en 't Avondmaal is verhaalt, zulks heeft alhier nog veel beeter plaats. Nadien ook de grootſte Leeraars, over den ſtryd teegen de *Pelagiaanen*, het zelve zochten te beweeren; en noch daar toe bybragten de plaatzen uyt *Joh.* III. 5. VI. 53. *(n)* Dieshalven zy niet alleen alle ongedoopte kinderen ter hellen verdoemden, maar ook, de kleyne onmondige kinderen het Avondmaal meede deelden; *(o)* ja ook der zelver doode lichaamen zelfs, dewelke zy meede nog doopten, indien ze by 't leeven niet gedoopt waaren. *(p)* Inzonderheyd hield men ook by den Doop de inzettinge van vaſte tyden; waar teegens weederom de verſtandige zich ſtelden. *(q)* En by de kleyne kinderen gebruykte men zeekere gevaders, die, in plaats van de kinderen, moeſten antwoorden; het geene de Ouders deeden, indien ze teegenwoordig waaren. *(r)* De wyze van zalven en ſmeeren, als meede andere uytvindinge, behield men neevens de zaake zelve meer dan al te zorgvuldig; zoo dat ze ook aanvingen, het water, inzonderheyd daar toe te wyen, ook wel op gezette tyden; *(s)* om andere dingen te verſwygen. Het Avondmaal hielden ze alzoo, dat het op eenige plaatzen daagelyks, aan andere, op gewiſſe tyden, genoomen wierd; doch het kwam allengskens ten laatſten op, en het wierd als een mode, dat men het des jaars ſlechts eens of tweemaal gebruykte. *(t)* Zoo dat dan zommige voorſtanders klaagden, dat 'er niemand was die ten Avondmaal wilde gaan: en dat daar door ook den yver in de uytterlyke dingen verlooren was. *(x)* Zulks nu geſchiedde noch wel by vreed-

Ongedoopte kinders. Avondmaal den kinderen gegeeven; den dooden.

Gevaaders.

Avondmaal op gezette tyden.

(l) Idem ep. 19. ad Hieron. & 86. ad Caſulanum. *(m)* Hieronymus, Auguſtinus, Chryſoſtomus, Cyrillus, Alexandr. Theodor. Leo M. Innocentius I. Iſidorus Peluſiota. Sulpicius Sever. Paulinus Salvianus. *(n)* Innocentius I. Auguſt. *(o)* Auguſtinus ep. 107. & lib. V. Hypognoſt. *(p)* Codex Canon. Eccl. Afric. c. 18. *(q)* Chryſoſtom. hom. I. in Acta. *(r)* Auguſtin. ep. 23. 105. 107. Victor. lib. III. de Perſec. Vandal. *(s)* Idem l. II. Theodorus Lector l. II. *(t)* Auguſtinus ep. 119. & Tract. 26. in Joh. *(u)* Chryſoſt. hom. 17. in Ebr. *(x)* Idem hom. 3. ad Epheſ.

Jaar CD. tot D.

zaame tyden, en by vlytige voorstanders, gelyk als *Chrysostomus* was. Dog hoe deerlyk het by de verschillen der Godsdienst daar meede is toegegaan, kan men gemakkelyk vermoeden, nademaal de teegenstreevers altoos elkanderen uyt de Kerken hebben gejaagt, en een ieder het volk aan zich heeft willen trekken. Waar door dan de arme menschen niet geweeten hebben, waar aan ze zich zouden houden: en de Kerken-dienaars zelve, onder zulken oneenigheyd en opentlyke vyandschap, hebben geen ding minder, dan den wille van *Christus*, in acht konnen neemen. Om slechts een voorbeeld hier van voor te brengen; zelfs een Keyzer komt klaagen, dat 'er, door de geduurige oneenigheyd der Geestelyke, veele duyzenden zonder Doop en Avondmaal waaren weg gestorven. (*y*) En een Leeraar vind zich ook bezwaart over de boosheyd zyner meede Leeraaren, die de lieden voor den Doop zelve niet onderweezen, en een vroom *Diaken*, die zulks doen wilde, daar en boven nog als vyand aangevallen en vervolgt hadden. (*z*)

Deerlyke toestand in 't uytterlyke.

Aanbiddinge van Maria.

6. Verder merken de verstandige dit noch aan, als een grooten aanvang van bygeloovigheyd, dat men nu de *Maagd Maria* reeds al meede in de *Formulieren* der gebeeden heeft beginnen te gedenken, het geene de vermaarde Bisschop van *Antiochie*, *Petrus Gnapheus*, eerst aangesteld heeft. (*a*) Ook kan dit niet ieder een behaagen, dat de *Keyzer Theodosius* zich voor het lichaam van *Chrysostomus* heeft geboogen, en daar by gebeeden om vergeevinge van de zonden voor zyne Ouders. (*b*) Ten minsten passen deeze beyde bedryven des zelven Keyzers niet wel by malkanderen, naamelyk, dat hy eerst by de *Circensische* speelen, een grouwel, tot groote schande der *Christenen* overgebleeven, is teegenwoordig geweest, en dat hy, wanneer hem aldaar de tydinge der overwinninge teegen zynen vyand *Johannes* gebragt wierd, daar op alzoo voort met de zelve lieden in een beede-huys hem begeeven, en Gode daar voor gedankt heeft. (*c*) Zonder twyffel hebben zyne gewaande zielzorgers die dartelheeden voor verschoonelyk opgegeeven, waar op zy hem verder hebben ingebeeld, dat men, daadelyk na diergelyke dingen, zeer wel weederom kon bidden, en tot God naaderen. Het welke zy ook voor zoo veel te ligter wel moogen gehouden hebben, om dat men meest alle den Godsdienst in uytterlyken mond- en schyn-werk gesteld hadde. Gelyk meede een ander deeze zotte waan verhaald, die toenmaals onder den gemeenen man was ingedrongen, dat, alhoewel ze nog zoo „veele en verfoeijelyke zonden bedreeven hadden, zy zig inbeelden, als zy „des avonds daar af zuyver waren gewasschen, dat zy daar meede alles ge- „boet en vergoed hadden. Alwaarom de menschen in 't gemeen, haar voor het gebed, gewoon waren te wasschen. (*d*) Ik wil niet zeggen, hoe zig veele van haar zelfs op zeekere uuren en andere tyden aan 't gebed hebben verbonden, en de bygeloovige *Horæ Canonicæ*, toenmaals alreede bekend schynen geweest te zyn. (*e*) Wat 'er anders voor weelderigheyd by gemeene t'zaamenkomsten, als bruyloften, begraavenissen, en diergelyken, is voorgevallen, kan men uyt het beklag van zommige noch naauwgezette Leeraars, genoegzaam zien. Als, by voorbeeld, zy schelden, eerstelyk op de wellustige panlekkers by bruyloften, op het Heydensche danssen en springen, en het zot gezang en spel daar by. (*f*) Ja, dat ze ook hoeren by zoodaanige gelaagen hebben gehaalt, en alle schande bedreeven. (*g*) Dat ze ook, by de Graaven, op 't grouwelykste

Heydensche dartelheeden.

Zeldzaame meeninge van den Godsdienst.

Swelgeryen op bruyloften en begraavenissen.

(*y*) Zeno ap. Euagrium III. c. 14. (*z*) Chrysost. hom. 3. in Act. (*a*) Theodor. Lector II. Nicephor. XV. c. 28. (*b*) Theodoritus V. c. 36. Nicephor. XIV. c. 43. (*c*) Socr. VII. c. 23. Nicephorus XIV. c. 7. (*d*) Chrysostomus hom. 6. in I. Tim. (*e*) Sedulius ad Rom. I. (*f*) Chrysostomus hom. 42. in Act. & hom. 49. in Matth. (*g*) Idem hom. ad Coloss.

ſte gevreeten en gezoopen hebben, en regte drink- en ſwelg-gelaagen daar by aangeſteld. (*h*) Ook, dat ze de lijkſtaatſie en andere daar toe behoorende dingen, op 't koſtelykſte hebben toegeſteld, en zich niet anders daar by getoond, als de ergſte Heydenen, dat ze hunne hairen hebben uytgerukt, de aangezichten met nagelen bekrabt, de armen tot bloedens toe opgeſcheurt, en ſwarte kleederen hebben aangetrokken, en wat 'er van diergelyke onheylige en onchriſtelyke manieren meer mogen zyn. (*i*). Jaar C. D. tot D.

7. Op dat ik ook alhier, eens voor al, het verval in 't uytterlyke leeven met korte woorden aanwyze, zoo bevind men, dat 'er van de Heydenſche afgoderye, en andere grouwelen, noch zeer veel overgebleeven is onder de *Chriſtenen*, of liever, dat het by 't verval der zelve eerſt te recht daar onder is geraakt. Men vind zoo veele merkteekens, hoe ze noch al op waarzeggingen, vogel-geſchrey, dag-verkiezen, teekenduyden, geboorten-dag ſtellen, en diergelyke, zeer veel hebben gehouden, en zulke dingen zonder eenigen ſchroom gehanthaaft. (*k*) Desgelyks, hoe ze met de Heydenen in haare ſchouw-ſpeelen, blyſpeelen, en andere dartelheeden dan boven dan onder hebben geleegen, (*l*) ja, hoe ze gantſchelyk den openbaaren Kerken-dienſt verzuymt, en anders alle grouwel meede hebben bedreeven. (*m*) Men vind veele klagten by opregte Schryvers, dat de lieden niet eens de uytterlyke oeffeningen in 't gebed, en het aanhooren der *Predicatien* hebben geacht, en onder wylen andere gelaagen en waſch-merkten hebben aangeſteld. (*n*) Ja, wanneer ze noch al ter Kerke kwaamen, dat ze dezelve met een louter gelach hebben vervult, ook wel, midden onder 't openbaare gebed, met den anderen hebben omgeloopen en geſnaatert. (*o*) Dat ze heel zelden den Kerken-dienſt ten vollen hebben uytgewacht, maar wel, dat ze midden in dezelve waaren uytgeloopen. (*p*) Dat de vrouwen de Kerken tot tonneelen hadden gemaakt, daar in ze haaren pracht en praal, zoo van kleedingen als andere malligheeden, mogten laaten zien. (*q*) Ja de Kerken zelfs waaren nu vol dronkaarts, echt-breekers, hoereerders, roovers, moordenaars, en ſtraat-ſchenders. (*r*) En, in de plaats dat ze het *Euangelium* recht na Gods wille en tot haare zaligheyd, zouden gebruiken, zoo dreeven ze andere bygeloovigheeden, ja wel een rechte tooverye daar meede; zy hingen de ſchriften der *Euangeliſten* aan haare bedden, op dat ze hen voor dit of dat zouden helpen. (*s*) Ook droegen de vrouwen die om haare halzen, en ontdekten alzoo daar meede haar ongeloovig Heydenſch herte. (*t*) In 't korte, alle Standen waaren nu al ten uytterſten verdorven. De *Hooge Overigheeden* waaren in der daad maar moordenaars en ſtraatſchenders van weegen haare ongerechtigheyd. De andere leefden in de grootſte zeekerheyd, vrydom, hovaardye, gierigheyd, welluſt, en andere zonden, daagelyks al voort. Zy hielden opentlyk hoeren, hofnarren, guychelaars, aasſakſpeelders, en diergelyk geſpuys. De armen daar en teegen moeſten honger lyden: want haar geld beſteedden zy t'eenemaal aan prachtige kleederen, gebouwen, cieraad, en andere overtolligheyd en overvloed. Daar by dreeven ze noch den grootſten woeker, en ze waaren met haare boosheyd op 't hoog-

Heydenſche misbruyken onder de Christenen overig.

Verzuymt van den Kerkendienſt.

Tooverye.

Uytterſte verderf van alle Standen.

(*h*) Auguſtinus. (*i*) Chryſoſtomus hom. 40. in Ebr. hom. 61. in Joh. & Serm. 3. in Philipp. Auguſtinus 1. de Civ. Dei cap. 12. (*k*) Chryſoſtomus hom. in 1. Tim. & ad Gal. 1. Auguſt. (*l*) Chryſoſt. hom. 45. in Act. & 31. in Joh. (*m*) Salvianus de Gub. Dei. (*n*) Chryſoſt. hom. 19. in Act. & 31. in Joh. (*o*) Idem hom. 15. in Ebr. (*p*) Idem hom. 3 de incomprehenſ. Dei & hom. de Euchariſtia. (*q*) Idem hom. 74. in Matth. & hom. 8. ad 1. Tim. (*r*) Salvianus lib. III. & IV. de G. D. (*s*) Chryſoſtomus hom. 43. in 1. Cor. (*t*) Idem hom. 73. in Matth.

Jaar CD. tot D. 't hoogste gesteegen. (*u*) Niettemin roemden zich zulke noch al *Christenen* te zyn; (ja noch daar en boven de rechtgeloovigste en heyligste) die in alle deeze en meerder grouwelen leefden. En in 't korte, het opregte eerbaare leeven, was nu nergens meer te vinden, maar over al niets anders als een geheel verkeert leeven te zien. (*y*)

8. Zulks nu namen noch eenige weynige getrouwe Leeraars in acht; maar de andere lieten het niet alleen ongemerkt zoo heene gaan, maar ze ontschuldigden ook zoodanige ergernissen na hun uytterste vermoogen, volgden in veele dingen dezelve na, ja vervolgden daar en teegen de andere verstandige lieden op 't heftigste; gelyk wy aan *Chrysostomus* noch zullen zien. Op de feestdagen, daar anderzins ook de Heydenen noch eerbaar en stil pleegen te zyn, wierden ook de leelykste dingen zelfs aangevangen, met zuypen, vreeten, danssen, ontucht en speelen; het welke ook zoo zeer veele meede pleegden, die nogtans *Chrysostomus* zyne Broeders noemde, en ook of zyne meede-amptenaars en Kerken-dienaars, of andere zo genaamde *Christenen* waaren. (*z*) Den van ouds af ingevoerden Zondag vierden ze zoo gantschelyk niet, dat ze die zonder eenigen schroom verwierpen, (*a*) en de andere aangestelde daagen dachten ze op 't beste te vieren, wanneer ze op dezelve alle woestheyd aanstelden, gelyk 'er van de 50. daagen na *Paaschen* geklaagt wierd. Want het vieren van deezen tyd, was nu, door een onverbreekelyk gebod, t'eenemaal vast gesteld. Even gelyk als de veertig daagen voor het *Paas-feest*, tot vasten waaren ingewyd, alhoewel ze eeven zoo weynig als de andere wierden onderhouden. Doch anders hield men, booven de feest-daagen, in 't voorgaande Boek opgetelt, *de groote Martel-week*, eeven voor *Paaschen*, (*c*) van gelyken de *Vigilien*, voor 't zelve feest. (*d*) Doch het *Paasch-feest* vierden ze wel drie daagen lang, (*e*) en het *Kers-feest* reekenden ze voor het allervoornaamste *Feest* van 't geheele jaar. Ook stelde in deeze eeuwe *Mamercus*, *Bisschop van Vienne in Vrankryk*, ten tyde der groote Land-plaagen, zeekere beede-daagen, of *Rogationes* aan, en zulks wel drie daagen voor *Heemelvaarts-dag*, daar op zy ordentlyk de *Litanien* oplaazen, en 't volk alzoo tot het gebed dachten aan te dryven, dewyl anderzins naauwlyks iemand zulks vrywillig deed. (*d*) *De gedenkdaagen der Heyligen en Martelaaren* wierden al meede van dag tot dag vermeerdert: en met veel meerder bygeloof, als van te vooren, bezwaart.

Dartelheyd op feest-daagen.

Zondag.

50. dagen na Paaschen.

Vasten voor Paaschen.

Rogationes.

Litanien.

9. Doch dat de Geestelykheyd ten meestendeele aan alle deeze misbruyken wel de grootste schuld heeft gehad, zulks geeven niet alleen te kennen, zoo veele openbaare betuygingen en klagten van andere opregte mannen, maar ook de gantsche tyd-beschryvinge deezer geheele eeuwe; en wel voornaamelyk het omstandig verhaal van de strydigheeden ontrent den Godsdienst: want men kan wel lichtelyk afneemen wat tyd, lust, of vermoogen de meeste vermeynde zielzorgers tot de gezeegende uytvoeringe van haar ampt, en waare voortzettinge van haare Gemeentens, moeten gehad hebben, terwyl ze geduuriglyk onder malkanderen hebben geplokhairt, geslaagen, gekeeven en gescholden. En genoomen, dat ze zich al eenmaal eenigen tyd stil hebben gehouden, zoo heeft haar doch 't bedorven gemoed ook veele andere zaaken aan de hand gegeeven, zoo dat ze alle noodige zielzorge en schuldige pligt daar

(*u*) Idem hom. 46. & 87. in Joh. (*x*) Idem hom. 10. in Matt. 6. Nolite esse ut hypocr. (*y*) Lib. III. adv. Vituperat. Vita Monast. (*z*) Chrysost. Serm. 8. de resurr. (*a*) Idem hom. 2. in Joh. (*b*) Idem Serm. de resurr. (*c*) Hom. 30. in Gen. (*d*) Augustinus ep. 19. (*e*) Augustinus XXII. de C. D. c. 8. (*f*) Sozomenus IIX. c. 20. Chrysostomus Orat. de Philogonio. (*g*) Sidonius Apollinaris lib. v. ep. ad Agrum & VII. ad Mamercum.

daar door t'eenemaal hebben vergeeten en laaten vaaren. De meeste begonden zich nu in weereldlyke handelingen en arglistigheeden te vermengen, na groote eertytels, vermoogen, en voorrang te trachten, veel geld en goed t'zaamen te schraapen, gemak en wellust te zoeken, enz. Daar beneevens ging nu in de Gemeentens alles verlooren; en als men maar een weynig gevaar vernam, by 't invallen van eenen hoop *Barbaaren*, of by pest, en diergelyke, zoo zetten 't de huurlingen op een loopen, en lieten de arme schaapen in 't gevaar steeken. Daar laagen dan alle de uytterlyke oeffeningen des *Christendoms:* en indien men noch al iets deede, dat liep op een bloot *opus operatum*, mond- en schyn-werk, of bygeloovigen handel uyt. Wy zullen hier onder by de leevens beschryvinge der voornaamste Leeraars, eenige schrikkelyke voorbeelden daar van verneemen. Alhier zal ik slechts zommige algemeene verklaringen daar af ter neder stellen: het overige vertoont onze *Afbeeldinge der eerste Christenen, in het achtste Boek*, wel voornaamelyk. *Men ziet* (zeyd iemand te deezer tyd) *hoe alles, door de oneenigheyd der voorstanders, t'eenemaal verwart en omgekeert is: zy hebben alles, door haare vyandschap, verschil, onbestendigheyd, benydinge, bevreestheyd, onmeededoogen, muytery, ontucht, begeerlykheyd, hoovaardy, luyheyd, enz. bedurven: de meeste stellen zich teegen de minste, die noch ten besten raaden, en vechten daar teegen met de uytzinnigste aanslaagen en halssterrigen eenzydigen zin. Onderwylen werd de Gemeente Gods, en een ieder verstandig man met ondeugd en bespottinge overlaaden.* (h) Een *Diaken* waarschouwde *Chrysostomus* by den aanvang van zynen ampt, aldus, als zynen toekoomenden meede-amptenaar: *Gy zult deeze lieden dog nimmermeer tot vereeniginge konnen brengen, 't en zy gy een stok neemt, en jaagt ze al te zaamen weg.* (i) 't Welk de goede man daar na wel bevond, en daar over, onder andere, met waarheyd, klaagde: *De voornaamste Priesters zyn nu door de magt en boosheyd der duysternissen aangegreepen.* (k) Als meede, *Veele zyn Priesters, maar weynige rechte: veele na den naam, maar weynige in der waarheyd.* (l)

Jaar CD. tot D.

Belydenisse hier van.

10. Op 't allerduydelykste openbaarde zich echter den *Anti-Christ* by het vervallene Priesterdom, zoo wanneer ze geene waarschouwingen of vermaaningen meer wilden toelaaten. Daarom maakten ze nu alle, die haar bedryf maar eenigzins in twyffel wilden trekken, of met een vroom leeven beschaamen, buyten eenig bedenken, tot Ketters, en by de menschen zoo zeer gehaat, dat niemand lichtelyk den mond meer open dorst doen. Doch, daar ze niet by konden komen, die plaagden ze echter zoo zeer, dat ze haare klachten wel haast vergaaten, of ze rustteden niet eer, voor dat ze van hun ampt en alles berooft, ja ten lande uytgedreeven waaren. Zoo staat 'er van den vroomen *Martinus*; *Dat de Geestelyke in hem dat zelve vervolgt hadden, 't welk ze by haar zelven niet gevonden hadden, en hem ook niet nadoen konden. Daar waaren ook geene andere vervolgers geweest, als alleen de Kerkelyke Amptenaars.* (m) Waar door hy zig ook t'eenemaal van haar heeft afgezonderd, en nooit meer op haare verzaamelingen heeft willen komen, nadien hy zulk een grooten afbreuk aan de kragt zynes geloofs, in haare teegenwoordigheyd had bevonden. (n) Gelyk ook een ander opregt Leeraar zyne eenvouvoudige waarschouwde; *Dat ze gantsch niet met den Kerken-dienaaren omgaan moesten, vermids zy, door haaren omgang, alleen de zuyvere be-*

Vervolginge der vroomen.

Getuygenis van Martinus.

Cassianus.

(h) Sulpicius Severus l. 11. fine. (i) Socrat. vi. cap. 4. (k) Chrysostomus hom. 34. Op. Imp. in Matth. (l) Idem hom. 43. (m) Sulpicius Severus de Vita Mart. fin. (n) Idem.

Jaar CD. tot D. *tragting der heylige dingen t'eenemaal verhinderden.* (o) Het geene *Hieronymus* van de godloosheyd der Geestelyken heeft geschreeven, is uyt zyne schriften genoegzaam te zien, als die met heevige klagten en scherpe uytdrukkingen al vry wel zyn opgevult. Een Schryver van dien zelven tyd merkt meede aan, dat hy daar door groote vyandschap by die lieden op zyn hals gehaalt heeft, en dat andere door zyn voorbeeld, beschroomder geworden zyn, om de waarheyd te verklaaren. *(p) Augustinus* hing echter op't laatst den mantel zeer na de wind, en wilde derhalven nooyt recht uyt spreeken, alzoo hy met de *Donatisten* te doen hadde, welker beklag hier voor is vermeld. Eevenwel hield hy stilswygende staande, dat'er veele kwaade Herders onder de Gemeentens waaren, dewyl hy teegen haar bewyzen wilde, dat 'er nootwendig kwaade en goede Leeraars moesten weezen. (q) En in eenen byzonderen Brief, aan den Bisschop *Aurelius*, bekend hy niet alleen de dronkenschap, twistzugt, en de verdere bedriegeryen der Leeraars en toehoorders in *Africa*, maar ook, dat'er heel veel, ontrent haar leeven, met traanen te beweenen was. Ja dat hy gedrongen was, om zig van de gemeenschap eenes zulken lichtvaardigen *Bisschops* t'eenemaal af te zonderen, en ook om teegen de *Donatisten* te bekennen, dat ontallyk veele Kerken-dienaars, om haare zonden, uytgeworpen zyn geworden. De bittere klagten van den opregten *Salvianus* zyn uyt zyne Boeken wel te bemerken, in't byzonder van de gierigheyd, die hy, onder eenen vreemden naam, uyt vreeze voor de geweld-pleegende Geestelykheyd, heeft beschreeven. Daar hy onder anderen beklaagt; *Dat haare aangemaatigde heyligheyd haar, neevens haare grouwelen, des te meerder deed beschuldigen, en dat byzonderlyk de gierigheyd by den geenen heerschte, die haar zelfs Geestelyke noemden.* Eeven zoo als een ander zegd; *Dat de Priesters een koophuys van de Kerk maakten, en op de stoelen der Phariseen, duiven te koop hielden.* (r).

Hieronymus.

Augustinus.

Salvianus.

Sidonius. 11. De gantsche beschryvinge der meeste Kerken-dienaars nu vervat een zeker Schryver aldus in 't kort t'zaamen; *Zy zijn in haare bedieningen traag, in 't teegenspreeken veerdig, in oproeren beezig, in liefde kout, in 't opstooken magtig, in haat en wrok onverzettelyk; Zy vermeeten haar de Gemeentens te bestieren, daar ze zelve, na haaren ouderdom, wel dienden bestiert te werden.* (s) Niettemin nogtans hadden zulke luyden by de geveynsden meestendeel het grootste aanzien en gewin, terwyl ze een yder traantjes na zyn eyge welgevallen lieten leeven. Daar door bevind men, dat het onder de zoo genaamde Christenen eene gewoonte geworden was, haare Kerken-dienaars te voet te vallen, de handen te kussen, en alzoo haare voorbeede te begeeren. (t) Gelyk ze dan ook die geene niet genoeg te roemen wisten, die de Geestelyke recht eerbiedig bejeegenden, als men zonderling leest van *Theodosius*, en zyne Suster *Pulcheria*, die daarom ook voor Heylige luyden doorgingen. (u) De Bisschoppen wisten zig meede van deeze onderwerpinge by de Groote Heeren wel te bedienen, en haare begeerlykheyd en hoogmoed daar meede te stillen. De Bisschop *Remigius* gebruykte by den Doop van den Franschen Kooning *Clodovæus* deeze hoogmoedige en met eene ook afgoodische woorden: *Pone colla Sicamber! Incende quod adorasti: adora quod incendisti. Gy Heyden, buyg uwe hals* (te weeten onder de Kerke, waar door zy dan gemeenelyk de Geestelykheyd verstonden) *verbrand nu uwe Afgooden,* die

Eerzucht der Geestelykheyd.

Stoutheyd van Remigius.

(o) Cassianus l. XII. Collat. 17. (p) Sulpicius Sev. Dial. 1. c. 4. (q) Augustinus ep. 209. Epist. 64. ad Aurel. & 216. It. l. III. cont. Lit. Petil. c. 37. (r) Chrysostom. hom. 13. in Marc. (s) Sidonius l. VII. ep. 9. (t) Chrysost. hom. 16. in Rom. (u) Sozom. IX. c. 1.

die gy aangebeeden hebt: bid daar en tegen aan het geene gy verbrand hebt. (naamelyk de Beelden en Kerken) (*x*) Hy behield ook, van deezen Kooning, voor zig zelve en zyne gezellen, zoo veel Lands, als hy te voet konde omgaan, in zoo langen tyd, als de Kooning zyn middagslaap hield. Gelyk als deezen Kooning dan ook aan den *Apostel Petrus*, te *Rome* een goudene Kroon, met eedele gesteenten bezet, toeschikte, den welken de zoo genaamde Geestelyke Heeren in de plaats van *Petrus*, zig ook heel wel te nutte wisten te maaken. (*y*) Om nu van andere ontelbaare bewyzen, aangaande de valsche inzigten der Geestelyke, by haare handelingen, alhier te zwygen. Ook wisten ze, een hoog gevoelen voor haar, by de menschen te maaken, en een duurzaamen staat voor haare orde te weege te brengen, en te doen vast stellen, dat de Kerken-dienaars geene vrouwen zouden moogen trouwen. (*z*) Waar door ook een grooten grond tot alle schande en ontucht by de *Paapen* gelegd wierd, daar af de volgende tyden weeten te spreeken. Ik wil niet zeggen, dat 'er ook onder de Bisschoppen zelfs zulke weetnieten wel geweest zyn, die niet eens haare naamen konden schryven, gelyk 'er van eenen *Choor-Bisschop*, en eene *Onderling*, op de Kerkelyke vergaderinge tot *Ephesen*, vermeld word. (*a*)

Jaar CD. tot D.

Gierigheyd

Ongetrouwden staat der Priesteren

Onkunde.

12. Om van de bezondere zoorten der Woestyniers en Munnikken iets te melden, zoo is het niet te loochenen, dat 'er onder deeze nog wel eenige de beste Christenen zyn geweest, in vergelykinge van andere luyden in de weereld. Alhoewel de Historien, van *Cyrillus*, *Theophilus*, en andere, ook wel eenige booze bedryven van zommige verhaalen. Egter roemen vele geloofwaardige mannen van eenige haar afgezonderd, ernstig, en stil leeven, waar in zy haar hebben geoeffent met allerleye Christelyke pligten, ook van verlichtte en vroome mannen onderweezen en bestierd zyn geworden. Dat ze daar beneevens ook vlytig hadden gearbeyd, maar den overigen tyd met waaken, vasten, bidden, en zingen besteed, ook anderzins zig voor bygeloof, en andere verzoekingen, zoo veel als hen moogelyk was, hebben gewagt, en voorgezien. (*b*) Het welke ook zoodaanige geschriften nog uytwyzen, die men van der zelver leevens maniere nu nog in handen heeft. (*c*) Gelyk als daarom meede, in deeze eeuwe een ontelbaare meenigte van Kloosters is gebouwt, inzonderheyd in 't *Oosten*, zoo dat 'er in *Egypten* meer van de zelve zouden zyn geweest, als sterren aan den heemel. (*d*) Vermits de menschen byzonderlyk een goed werk, en gedachtenis waanden te stichten, wanneer ze zoodaanige huyzen deeden bouwen; gelyk zulks ook van voornaame perzoonen te zien is, als van *Pulcheria*, des Keyzers *Theodosii* Zuster, neevens *Olympias*, en meer andere. Dog de Schryvers verhaalen van driederleye zoort deezer luyden: als d'eene, die by elkanderen woonden, en alles onder haar gemeen hadden, en die daar en booven haar met vasten en arbeyden booven maaten uytmergelden. De andere, die alleen in een kleen hutje, of in gaaten en hoolen der Wouden, en by de wilde Dieren, haar onthielden. De derde, die in de Wildernissen aan geen gewis gewest verbleeven, ook geene kleederen afzonderlyk aan hadden of hielden, zoo dat ze hitte en koude, ja alle ongemak uytstonden, ook met wortels en kruyden alleen haar leeven onderhielden. Daar men dan nog de vierde zoort ging by voegen, van de

Eremiten en Monnikken.

Kloosters gebouwt.

Drie zoorten van Monnikken.

(*x*) Gregor. Turonens. (*y*) Hincmarus Vita Remigii. (*z*) Leo M. ep. ad episcopos Campaniæ ep. 84. 87. Concil. Carthagin. IV. c. 3. & Toletan. c. 1. Turonense c. 2. Innocentius ap. Victricium & Exuperium. it. ep. 12. (*a*) Act. 1. Concil. Ephesini. (*b*) Augustinus L. de Moribus Eccl. & de Mor. Monach. (*c*) Idem & Cassianus Instit. & Collat. (*d*) Chrysostomus hom. 8. in Matt.

Jaar CD. tot D.

zulke, die na lange oeffeninge der eenzaamheyd, en de vermeende doodinge van haare geneegentheeden, weeder onder de menſchen zig begaaven, en met de zelve verkeerden, met meeninge, dat haar geene verleydinge of verzoekinge altoos meer zou konnen ſchaaden. (*e*) Inzonderheyd hield men nog veel van het woeſtyniers leeven, 't welke *Chryſoſtomus* een Luſthofs leeven noemd, daar in de luyden als Engelen leefden. (*f*) Een ander getuygd van haar, dat ze geduurige t'zaamenſpraaken met God onderhielden, (*g*) door dien ze geſtaadig, met betrachtinge van Goddelyke dingen beezig, en van allen ommegang met de menſchen t'eenemaal afgetoogen waaren. (*h*) En, uyt lieden van zulke manieren van leeven, nam men daar na zomwylen de Kerkelyke Voorſtanders, die ook, booven allen anderen, beſt bevielen; gelyk als het van *Chryſoſtomus*, en andere wel bekend is. In voortyden bragt een zoodanigen Woeſtynier, *Simeon* genaamt, onder den Keyzer *Theodoſius*, deeze nieuwe leevens wyze in de weereld, dat hy voor hem, by *Antiochie* een kleen huysje op een grooten pilaar deed bouwen, en daar in dertig jaaren toebragt, ook van niemand daar in verhinderd kon worden, waar door hy derhalven in een bezondere hoogachtinge by groote en kleyne is gekoomen, en geen gering ontzag en aanzien by den Keyzer zelfs gehad heeft. (*i*) Zyn leerling *Daniel* volgde hem, neevens andere, na, die daarom ook *Stylites* werd genaamd. (*k*)

Lof der Eenzaamheyd. — Simon. — Daniel.

(*e*) Euagrius I. 28. Caſſianus Collat. XIIX. c. 4. (*f*) Chryſoſt. hom. 8. in Matth. (*g*) Auguſtinus L. de Mor. Eccl. c. 31. (*h*) Caſſianus Præf. Collat. (*i*) Euagr. I. 13. Nicephor. XIV. c. 51. Theodorus Lector. I. (*k*) Niceph. XV. c. 22.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de voornaamſte Leeraars en Schryvers deezer Eeuwe.

§. I.

De overige geſchiedeniſſen van deeze en de volgende tyden, wil ik nu, in de beſchryvinge van der zelver voornaamſte Leeraars, Kerkelyke vergaaderingen, en zoo genaamde Ketteryen, te zaamen vervatten, dewyle dog alle aanmerkenswaardige dingen op een van deeze drie ſtukken haaren loop hebben. Onder de eerſte zal ik alleen de zulke uytzoeken, die door haare Schriften, nu nog bekent zyn. Alwaar ik *Hieronymus* booven aan ſtelle, vermits hy meeſt nog in de voorige eeuwe, onder *Theodoſius de Groote* heeft gebloeyd, en onder *Julianus* te *Rome* geſtudeert. Dog hy is van *Stridon*, een ſtad op de grenzen van *Hungarye* en *Dalmatie*, geboortig geweeſt, en hy heeft, in zyne boek oeffening binnen *Rome* by den bekenden *Letterkonſtenaar Donatus* zynen tyd meeſt in Heydenſche Boeken, na de gewoonte van die Eeuwe, toegebragt. Van daar is hy gereyſt, voor eerſt na den *Rhyn*, daar na ontrent door geheel *Vrankryk*, en eyndelyk is hy gekoomen in *Syrie*, alwaar hy van een bekeerden *Jood* de *Hebreeuwſche* taale heeft geleerd. Zoo gantſchelyk zyn ook, toen ter tyd, in plaats van de noodigſte ſpraaken, enkele *Heydenſche* zaaken den armen Jongelingen voorgedraagen. Aldaar heeft hy vier jaaren lang in Geeſtelyke oeffeningen, met vaſten, waaken, en bidden, beſteed, dog inzonderheyd met leezen, terwyle hy den *Bybel* geheel en al van buyten geleerd, en zig zeer over de uytleggingen der zel-

Het leeven van Hieronymus. — Zyne oeffeningen.

* (Hieronymus lib. II. Comm. in Ezech. & Apol. in Rufin. H. ep. ad Florent. Geront. & Euſtoch.

zelver vermoeyt heeft, daar in hy ook naderhand overvloedig heeft gearbeyd. Dog daar op is hy door *Epiphanius*, na *Rome* ontbooden, en aldaar zoo bekent geworden, dat men hem ook meede waerdig heeft gehouden, om na 't afsterven van den Bisschop *Damasus* des zelfs plaatze te bekleeden. Maar vermits hy de boosheyd der Geestelyken in zyn schryven aan de jongvrouwe *Eustochium* na verdienste ontdekt, en anderzins niet na haare pypen heeft willen dansen, zoo verkreeg hy van dien tyd af geene bevorderinge meer. Daar en teegen lasterden die ongeestelyke heeren dapper op hem, als of hy met de voornaamste vrouwen, *Paula*, *Melania* en andere, te doen hadde, den welke hy een stil eenzaam leeven hadde aangepreezen. Daarom maakte hy hem, uyt misnoegen, van *Rome* weeder weg, en toog na *Bethlehem* in *Palastina*, leerde aldaar veel van de *Rabbynen*, en bragt nog twintig jaaren toe in 't verklaaren des *Bybels*, en de bestieringe van een Klooster, dat *Paula* hadde laaten bouwen. Waar door hy ook zoo beroemd wierd, dat hy als een Godspraak in de Schriftgeleerdheyt gehouden wierd, door dien de andere Leeraars in de Christenheyd by na doorgaans niet meer bekwaam, en niet eens in de Letteren der Schrift ervaaren waaren, gelyk deeze nog altoos geweest was. (*a*)

Jaar CD. tot D.

Vervolging van de Roomsche geestelykheid.

2. Na de natuurlyke aart en gesteltenisse zynes lichaams, moet hy zeer hitzig van hoofd, eygenzinnig, en daar door hardnekkig, en taamelyk hoog van inbeeldinge, zyn geweest. Inzonderheyd heeft hy zeer gaarne op de menschen gescholden, en op een schimpige wyze die doorgestreeken, zoo dat zyne strydschriften dieshalven ook niet wel zonder ergernis te leezen zyn, alzoo hem zyne teegenstreevers meermaalen voor een smaalenden, loogenachtigen, en loozen man hebben uytgemaakt. (*b*) Men moet zig over zyne onbedwingzaamheyd in zyne hertstochten ten hoogsten verwonderen, wanneer men aanmerkt, hoe hy *Rufinus* en andere, zoo hard en geheel op zyn Heydensch handeld, haar de schandelykste toenaamen geeft, en alle deftigheyd en ernst daar door vergeet. Desgelyks hoe onbeschaamd en hoogmoedig hy in 't verketteren is geweest, wanneer hy aan *Jovinianus*, *Vigilantius*, *Lucifer*, *Johannes Hierosolymitanus*, *Rufinus*, en meer andere, om geringe, ook dikwyls om gantsch geene oorzaaken, de grootste ongeleegentheyd en vervolginge toegebragt heeft. En deeze slimme hertstochten en gewoontens, hebben ook zyne schryfwyze recht ruw, grof, scherp en onvriendelyk gemaakt. Ja alle zyne schriften by na wyzen uyt, dat hy weynig van liefde, verneederinge, en bescheydenheyd heeft gehouden, en dat hy zig veel meer op zyne vaardigheyd, en aangeboorene gaaven verlaatende, op de luyden los is aangevallen, die daar meede heeft overstreeden, en zig zelven alzoo een groot ontzag te weege heeft willen brengen. Gelyk men ook, uyt zynen stryd met *Augustinus*, wel kan zien, dat hy hem, op zyne groote ervaarentheyd, ouderdom, en diergelyke, zeer beroemd, en den zelven alzoo vry wat vinnig en verachtelyk bejeegend: niet teegenstaande *Augustinus* zig zeer onderwerpt, en hem pluymstrykt. Hoe heftig hy ook op *Origenes*, hoewel al 200. jaaren te vooren verstorven, is uytgevaaren, zulks wyzen zyne schriften nu nog wel aan. Hy beroemd zig zelve, dat hy den nyd en vloek van de geheele weereld teegen *Origenes* berokkent heeft. (*c*) Dog dat was de gewoonte van die tyden, toen men meende den heemel te verdienen, wanneer men andere lieden, door verbanninge en verdoeminge, in de helle zocht te stooten. En evenwel

Zyne strydigheeden

Heftigheid;

Tegen Origenes.

(*a*) Idem ep. ad Principiam, Asellam, Pammach. & Ocean. (*b*) Hieronymus ep. ad Asell.
(*c*) Idem Apol. ad Rufin.

Jaar CD. tot D.

wel had hy *Origenes* te vooren zeer hoog verheeven, gelyk hem zyne teegenſpreekers ook voorwierpen. Dog uyt deze zyne vyandſchap teegen de zaaken van *Origenes* ſproot zynen onverzoenelyken haat teegen *Rufinus*, *Johannes*, *Bißchop van Jeruzalem*, en de andere, welke hy ook, tot groote ergerniſſe, in openbaare ſchriften, op 't grouwzaamſte ten toon ſtelde, en door geenerley middel tot verzoening te beweegen was. Waar teegens hy met de bekende, en booven beſchreevene Ketter maakers *Epiphanius*, *Theophilus*, *Damaſus*, en anderen zeer goed vriend was, dewyle haar zin en geheelen toeleg zig wel t'zaamen ſchikten. Maar hy ſtorf in jaar 420. onder *Theodoſius den tweeden*, in 't 91. jaar zynes ouderdoms.

Zyne ſchriften.

3. Zyne ſchriften werden aldus door de Geleerden onderſcheyden, dat ze alleenelyk deeze navolgende voor oprecht erkennen, dieshalven ik, om kortheyds wil, de andere overſlaa, en ſlechts die alhier ſtellen zal: naamelyk, 1. Twee en veertig Brieven, uytgenoomen die aan *Celantia*, eenen aan *Apronius*, en twee aan *Theophilus*, gelyk ook eenen aan *Auguſtinus*, en anderen. 2. De naamrol der beroemſte Schryvers. 3. De voorreede over de Boeken des *Bybels*, en allerhande verklaaringen van de vraagen daar uyt. 4. De uytleggingen aller *Propheeten*, des *Predikers Salomons*, van *Mattheus*, de Brieven aan de *Galaters*, *Epheſers*, *Titus* en *Philemon*; de overige uytleggingen houd men voor verziert en ondergeſchoven. 5. De overzettinge der *Pſalmen* uyt het *Hebreeuwſch*, en van de Hebreeuwſche plaatzen. 6. Het Latynſche Boek van *Didymus*, over den Heiligen Geeſt. 7. Het *Chronicon* van *Euſebius* in 't *Latyn*, en tot het jaar 380. toe uytgeſtrekt. 8. De ſtrydſchriften teegen de *Luciferiaanen*, *Arriaanen*, en *Pelagiaanen*, tegen *Origenes*, *Johannes*, *Helvidius*, *Jovinianus*, *Vigilantius*, *Montanus*, *Rufinus*, enz. Deeze ſchriften nu geeven iemand wel veel narigting van de voorvallen, en andere dingen zyner tyden, en inzonderheyd zyne Brieven, de *Catalogus* en *Chronicon*. Maar zyne uytleggingen willen aan de verſtandigen niet altyd wel gevallen, waar in hy ook opentlyk zyn eygen zin en invallen, meer dan de waarheyd, heeft gevolgt, en het waare verſtand der Schrift, met een hoopen *Allegorien* en vernuftige beſluytingen verkeert, gelyk *Lutherus* zelve daar ook over klaagt. En mag hem wel gewiſſelyk de waan, dien hy van hem zelve, uyt den onvoorzigtigen roem van andere menſchen, heeft gehad, daar toe hebben verleyd, dat hy wel meer tot ontzag geſprooken, en alzoo maar wat heen geſchreeven heeft, alleenlyk om den geenen, die zulken arbeyd van hem vorderden, genoegen te geeven. Waar door hy dan niet recht, en met behoorlyke nadruk, en kracht, de zaaken onderzogt heeft, als 't welke nu wel meeſt by de Schryvers van deeze tyd al verlooren was. Onaangezien nogtans dat hy hem op de rechtzinnigheyd met alle magt heeft bevlytigt, en daar voor al de daagen zynes leevens geſtreeden, ja byna ter dood toe geyvert, zoo heeft hy egter niet konnen verhoeden, dat men hem niet zeer veele grove en gewigtige dwaalingen heeft aangeweezen.

Dwaalingen.

Daar door hy den nakomelingen een voorbeeld heeft na gelaaten, dat ook de geene, die de naauwkeurigſte en regtgeloovigſte Leeraars willen weezen, nogtans van diergelyke dwaalingen niet t'eenemaal vry zyn. Alzoo verwerpt men in hem, dat hy de voorzienigheyd Gods, over de geringſte dingen, heeft geloochent: dat hy vaſt geſteld heeft, dat 'er niemand zonder zyn eygen wille, zaalig wierd, dewyle de menſch een vrye wille hadde. Dat de verzoeninge van *Chriſtus* ook den Engelen en verdoemden zelfs heeft geholpen. Dat den Echten-ſtaat geenzins te pry-

zen

zen is; en ook, dat het tweede en derde houwelyk geheel en al hoererye is, enz. Jaar CD. tot D.

4. *Augustinus* kwam aan zoo grooten geleerdheyd, als *Hieronymus* hadde, byzonderlyk in de spraaken, heel veel te kort, 't welke hem ook van veele dingen, byzonderlyk van al te grooten vrymoedigheyd in uytleggingen en instellingen, veel te rug heeft gehouden. Anderzins heeft hy al meede in zyn jeugd de Heydensche Boeken eeven zoo wel in de Schoolen moeten leeren, met ter zyden zettinge van 't waare *Christendom*, daar van hy naauwelyks een weynig by zyne vroome Moeder, *Monica*, begreepen hadde. Hy moest zich verder op de *Redeneer-konst* leggen, en met het boek van *Aristoteles* zyn hoofd breeken, door dien hy, tot *Carthago* een voorspraak wilde worden. By welke oeffeningen hy derhalven een heylloos leeven voerde, en eyndelyk, geheele 9 Jaaren lang het met den *Manichæen* hield, waar van hier voor, in ons *derde boek*, nu al is gehandeld. Dog van dezelve heeft hy hem ten laatsten allengskens t'eenemaal ontrokken, door dien hy geene groote geleerdheyd by hen vond. Daar en teegen geraakte hy, door de welspreekentheyd van *Ambrosius*, dien hy uyt nieuwsgierigheyd tot *Milaan* hoorde preediken, in een twyffeling, over zyn tot nog gevoerde leevens toestand. Als hy daar op eenmaal in een Hof eenige Kinderen deeze woorden hoorde zingen, *sta op en lees!* zoo nam hy zulks voor een Goddelyke roepinge aan, sloeg den *Bybel* op, en zag terstond in den eersten opslag de woorden uyt *Rom.* XIII. 13. 14. *Niet in vreeten en zuypen, enz.* Hier door wierd hy bewoogen, om zyn leeven te veranderen, en zich waarlyk tot God te bekeeren; hy liet zich dan ook tot *Milaan* doopen, beneevens zyn onechte zoon *Adeodatus*, en zyn vriend *Alipius;* hy bragt daar na drie jaaren toe op zyn Land-goed, en wierd daar na tot *Hippon* in *Africa* een Ouderling, en ook wel haast den *Bisschop Valerius* tot noodhulp by gezet, en na deszelfs dood, trad hy volkoomen in zyn plaats. Zyn byzonder leeven bragt hy zoo over, dat hy, met een gezelschap van jonge lieden, en Kerkendienaars, als in een Klooster, binnen zyn huys leefde, en in zyn ampt groote vlyt en yver aanwendde. (*d*) Gelyk men dieshalven ook uyt zyne schriften en werken, een taamelyk bescheyden, voorzigtig en ernstachtig gemoed erkennen kan, inzonderheyd zoo lang hy niet in strydigheeden verward, en noch niet van anderen in teegenwoordigheyd geroemt en verheeven is geworden. Dog naderhand, als hy in grooten roep en aanzien by den meesten hoop kwam, byzonderlyk nadien 'er weynig bekwaame menschen in den Kerkendienst meer waaren, en hy ook daar na in yver teegen de Ketters geraakte, zoo liet hy zich dikwils door zyne neygingen wel merkelyk verleyden. Waar toe hem zyn spitsvinnig vernuft tot een recht swaard verstrekte, door het welke hy ook de openbaarste dingen noch te bekleeden, verdraayen, en schynbaarlyk te beweeren wiste. Alhoewel hy ook wel meenigmaal een zeer slecht genoegen gaf, wanneer zyn voorstel maar een weynig na de waarheyd wierd beproefd. Daar van hier vooren by de *Donatisten* breeder werd gesprooken.

Leeven van Augustinus. Bekeeringe. Bisdom Veranderinge.

5. Maar, nademaal hy leefde in een tyd, in welke inzonderheyd de rechtgeloovige met de *Donatisten*, *Pelagiaanen* en *Arriaanen*, veel verschil-reedenen hadden, zoo gebruykten ze hem met voordagt, om dat ze hem daar toe voor heel bekwaam aanzaagen. Daarom porden ze hem niet alleen geduurig aan, om teegen de Ketters te schryven, maar zy zetten hem ook over al voor aan, wanneer 'er iets aan 't Hof, op Kerke- Strydigheeden.

(*d*) Augustinus Libris Confess. Possidius in Vita August

Jaar CD. tot D. kelyke vergaaderingen, en andere, teegen de zoodaanige te doen was. Gelyk hy dan daar na zynen meeften tyd ook met zulke ftryd-zaaken toebragt, en zich voornaamelyk bemoeyde met den ellendigen toeftand der Kerken, en in 't byzonder der Geeftelyken, te verfchoonen, op dat ze nog by de eere blyven mogten. Achter zyne heusheyd en toegeevinge aan de Ketters, verborg hy gemeenlyk zulke aanflaagen en inzichten, waar door hy haar daar na te meer op 't lyf meende te komen, alhoewel hy, volgens zyne verhaal-fchriften, met alle zyne wederleggingen, weinig of niet heeft uytgerigt. In 't boek van de Ketterye nogtans (zoo 't anders het zyne is) merkt men wel een flecht oordeel, en nog weyniger geweeten. Ten minften is het zyne andere Boeken gantfch ongelyk. Hy is eyndelyk in 't 76. jaar zynes ouderdoms geftorven, in den jaare 430. eeven wanneer de Stad van de *Wandalen* en *Gotten* beleegert wierd, en hy alzoo de algemeene ftraffen over de groote boosheyd zyner toehoorderen en meede amptenaars heeft moeten beleeven. (*e*) Zyne gefchriften heeft hy zelfs by nazieninge verteekent, en beftaan de zelve, na de ftryd-boeken teegen de *Heydenen*, *Jooden*, en alle *Ketters*, uyt verklaaringen der Schrift, uyt *Sermoenen* of gedaane *Predicatien*, ook uyt oeffening- en zeede-boeken. De befte en leezenswaardigfte der zelver zyn, de 13. boeken der Biegten, of bekentenis zynes leevens, welke ook, neevens het Handboekje, herten-gefprek, en heilige bedenkingen in 't Hoogduyts gedrukt zyn, alhoewel deeze laatfte wel de zyne niet mogten wezen. Voorts de 4. boeken van de Chriftelyke leere, een van 't Geloof en goede werken, een van 't Geloof en belydenis, een van den Chriftelyken kamp, van de werken der Eenzaame, van de *Catechifmus* leere, van 't geduld, van de outhouding, van de nuttigheyd des Weduwen ftands. 2. Boeken over de predikinge des Heeren op den Berg, van de beftraffing en genade, van de *Chriftelyke* tucht, gelyk ook de meefte *Sermoenen*, voornaamelyk de 124. verhandelingen over *Johannes*, en de uytleggingen der *Pfalmen*. De brieven dienen wel tot verhaal-fchriften der zelver tyden, en andere dingen. Ook de 22. Boeken van de Stad Gods werden by de Geleerden, om de meenigvuldige geleerdheyd, in hooge waarde gehouden. Voor 't overige ftaat men hem billyk weynig gezag in geloofs-zaaken toe, dewyl hy ook zelfs bekent, dat hy dwaalen konde, en dat men hem daar in niet behoefde te volgen, derhalven hy ook zyne misflagen heeft beleeden. (*f*) Gelyk als ook de regtgeloovige veele groote dwaalingen in zyne fchriften allenthalven hebben aangemerkt, als, van de verdoemenis der ongedoopte kinderen, van den toeftand der zielen na den dood, van der zelver reyniginge door een vuur, van de rechtveerdiging door goede werken, van de genaade, van de vrye wille, enz.

Schriften. (margin)

Dwaalingen. (margin)

Chryfoftomus. 6. *Johannes*, met den toenaam *Chryfoftomus*, is noch, ontrent het eynde van de voorige eeuwe, meeft onder *Arcadius* en *Honorius* bekend geworden. In zyn jeugd heeft hy, na het toenmaals boos gebruyk, de Heydenfche Hoog-leeraars *Libanius* en *Andragathius* gehoort, van de eerfte heeft hy ook de *Reedekonft* geleert, daar van hem ook zoo veel ydelheyd en overtollige praal-woorden aanhingen, die de werkingen Gods in 't voorftellen van Goddelyke dingen, zeer verhinderden. (*g*) Hy heeft ook tot *Atheenen* een tyd lang geleer-oeffent, en dewyl hy tot het voorfpraaks ampt, daar toe men hem gaarne vorderen wilde, geenen luft hadde, zoo begon hy den *Bybel* heel vlytig te leezen; hy wierd ook tot

(*e*) Poffidius. (*f*) Auguftinus præf. ad L. Retract. & Confeff. (*g*) Socrat. VI. c. 3. Sozom. IIX. c. 2.

tot *Antiochie*, eerst een *Leezer*, daar na *Diaken*, en, na drie jaaren, *Onderling* by de Gemeynte. (*h*) Hier op wierd hy ontrent het jaar 397. eenstemmig tot *Bisschop* van *Constantinopolen* verkoozen, en teegen zynen wille van den Keyzer daar heene gevoert. (*i*) Uyt kragt van dit beroep wilde hy meede zyn ampt getrouwelyk waarneemen, en hoewel hy meede zyne zwakheeden over hem hadde, zoo liet hy het nochtans zyn voornaamste werk weezen, de vlytige opzicht over de Gemeentens, de noodige bestraffinge van de gantsch verdorvene *Christenen*, en der zelver openbaare zonden: de afschaffinge der ingebrookene misbruyken, en de overige pligten van een regtzinnig Leeraar, waar af hem de Schryvers eenstemmig een goed getuygenis geeven. Voor zich zelve voerde hy een ingetoogen onberispelyk leeven, hy was ook uyttermaaten vlytig in 't leeren, en andere verrichtingen, hy onthield zich van alle overvloed in gasteryen en diergelyke dwaasheeden, die toen ter tyd, by den Predikdienst, wel voor een geoorlofde verkwikkinge voor gegeeven wierd. (*k*) En eeven daar meede verdiende hy by dezelven en andere schyn-heyligen, den grootsten opspraak. Daar by kwam noch, dat hy den verkeerden Geestelyken haar boos leeven, onweetenheyd, luyheyd en verdere grouwelen, ernstelyk voorhield. Dieshalven moest het nu heeten, dat hy al te scherp ging, alles te naauw wilde zoeken, en wat nieuws en bytzonders ter baan brengen. (*l*) Zulks nu wierd veroorzaakt, door dien hy by 't aanvaarden van zyn ampt, terstond de Geestelykheyd daar toe zocht te brengen, dat ze leefden gelyk ze behoorden. En, die zulks niet wilde volgen, sloot hy van de Gemeente uyt. (*m*) Indien de *Candidaten* en Kerken-dienaars zelfs in de ondervraaginge niet konden bestaan, of anderzins zich kwaalyk aanstelden, wierden ze tot den dienst niet toegelaaten. Ja, wanneer hy eenmaal vernam, dat in de nabuurige en *Asiatische* Gemeentens veele van haar door gunst en gaaven tot *Bisschoppen* geworden waaren, reysde hy zelfs na *Ephesen* toe, en zette 13. der zelver op eenmaal af, en andere in haare plaatzen. (*n*) Ook verschoonde hy den Grooten aan 't Hof, ja den Keyzerlyken perzoon zelfs niet, maar hy bestrafte de Keyzerrinne opentlyk, over haare zonden. (*o*) En nadien ze een Wynberg met onrecht aan haar hadde getrokken, stelde hy haar 't zelve voor oogen. (*p*) Hy had ook anderzins, met de groote bedienaars, *Eutropius*, *Gayna*, en andere, veel te doen. (*q*)

Jaar Chr. tot D.

Leer-ampten

Zyn vlyd daar in.

Voorbeeldelyk leeven.

7. Daar door nu moesten hem wel zeekerlyk vervolgingen overkoomen, die ook meer als al te veel aangingen, door dien de verbitterde Geestelykheyd niet gerust was, voor dat deeze oprechte man uyt den weege waare geruymt. Hoe de *Diaken Serapion* hem voor zyne booze Amptgenooten heeft gewaarschouwt, hebben wy in 't eerste Hoofdstuk getoond. Daar zochten de godlooze Priesters allerley geleegentheyd, om aan hem iets te berispen. Wel haast gaf men hem den naam, dat hy een vreemden haan was, die niet dan wat nieuws zocht in te voeren. Ja ook, dat hy zoo hovaardig was, dat hy niet eens met de menschen eeten wilde, alleen om dat hy geen lust hadde in haare vreet- en drinkgelaagen, kransmaalen en andere smullery, boven en onder te buytelen. (*r*) Dan was het, dat hy een geheele heerschappye zocht op te richten, om dat hy gaarne alles recht hebben wilde. Dan weederom, dat hy

Vervolgingen teegens hem.

(*h*) Georgius in Vita Chrysost. Socrat. VI. c. 3. Niceph. XIII. 2. (*i*) Georgius l. c. Theodoritus V. c. 28. Sozom. IIX. 2. (*k*) Idem ibid. & c. 9. Socrat. VI. c. 15. Georgius in Vita. Chrysostomus in homiliis. (*l*) Socrat. VI. c. 5. 15. 18. (*m*) Theodoritus V. c. 20. (*n*) Sozom. IIX. c. 6. (*o*) Idem c. 16. (*p*) Nicephor. XIII. 13. (*q*) Socrat. VI. c. 15. (*r*) Palladius in Vita Chrysost. Socrat. VI. c. 4. Sozom. IIX. c. 9. Niceph. XIII. c. 9.

Jaar CD. tot D. met een zeekere vrouwe, genaamd *Olympias*, in 't heymelyk gemeenschap hadde, en wat zulke lasteringen meer waaren, die by de goddelooze Preekheeren gemeen en bekend zyn. Maar deeze verbitteringe tegens hem, brak met'er haast in openbaare vervolgingen, en de grouwelykste handelingen uyt, daar door den onschuldigen *Chrysostomus* zyn leeven eyndelyk laaten moest. Van de grouwzaame handelingen van *Epiphanius* en *Theophilus* teegens hem, hebben wy alreede in 't vierde Boek verhaald. Maar de voornaamste oorzaak van de woede teegens hem, was, als gezegt is, zynen grooten yver teegen de vervallene Geestelykheyd, die hy weeder te recht wilde brengen. Hy hadde onder anderen een Bisschop van *Gabala*, genaamd *Severianus*, van zyn Ampt afgezet, dien de *Keyzerinne Eudoxia* zeer lief hadde. Deeze dan hitste den *Bisschop* teegen *Chrysostomus* op, die hem doch, wegens zyne scherpe straf-preedikinge, te vooren al vyandig was. Dewyl zy nu over haar Gemaal, *Arcadius*, den meester speelde, zoo ving ze den volgenden handel teegens den anderen aan. Daar was even den allarm-blaazer *Theophilus* van *Alexandrie* op zyn Slot; deeze moest op 't aanstooken van de *Keyzerin* een Kerkelyke verzaamelinge teegens *Chrysostomus* aanstellen, daar voor hy, door den Keyzerlyken *Notarius*, gedagvaart wierd. Als hy nu niet verscheen, wierd hy voor hartnekkig verklaart, en na 3. daagen, op des Keyzers bevel, in ballingschap gevoert. (*s*) Doch het gemeene volk was wyzer, als de Regeerders in den geest- en weereldlyken stand, en beklaagde het onrechtvaardig onthaal van haaren getrouwen Opziender. In 't korte, daar kwam een oploop in de Stad, zoo dat de vyanden van *Chrysostomus*, uyt vreeze voor ongeleegentheyd, en om haar kwaad geweeten, hem zonder uytstel weeder brengen en herstellen moesten.

Vyandschap van Eudoxia teegens hem.

Kerkelyke verzaameling teegen Chrysostomus.

Zyne ballingschap,

En herstellinge.

8. Hier op voer de Man voort, met, zonder ophouden, het zyne wel en getrouwelyk te verrichten, en al 't geene hy strafbaar zag, op te haalen. Nu was'er na by een Kerk, het beeld van de Keyzerinne op een groote pylaar gezet, daar by het lichtveerdig gezelschap de grootste dartelheyd bedreef, met dansen, speelen en schreeuwen, en daar door men den Kerkendienst niet slechts verzuymde, maar ook verhinderde. Daar over yverde hy nu opentlyk, en hoe meer het de Keyzerinne verdroot, die het voor eene bespottinge haar aantoog, hoe meer hy met vermaanen en bestraffen aanhield, daar hy onder anderen haar by *Herodias*, en hem zelve by den vervolgden *Johannes* niet onbillyk vergeleek. Hier waaren nu weederom zyne vyanden in aller haast met een andere Kerkelyke vergaadering in de weer, (want van Hooge Schools-verantwoordingen en Kerken-raad wist men toenmaals noch niet) waar in ze hem het Bisdom weederom afweezen. Ja die vertwyffelde boosaardige Geestelyke, neevens der zelver Hofluyden, schikten heimelyk gehuurde moordenaars aan hem, die hem ook omgebragt zouden hebben, ten waare vier van zyne vrinden haar teegen gesprongen waaren, die nochtans van de *Banditen* ellendelyk ter nedergehouwen wierden. Ondertusschen bleef *Chrysostomus* binnen zyn huys, en onthield zich van alle verrichtingen, want hy konde doch van de vergramde *Paapen*, die op der Keyzerinne onkosten uyt vreemde plaatzen zich aldaar by een vervoegt hadden, geene rust hebben, terwyl zy, onder den naam van eene *Kerkelyke vergaaderinge*, den Keyzer zoo lang aan de ooren lelden, tot dat hy hem wederom in ballingschap verzond, na *Cucusus*, aan den *Pontus Euxinus*. Waar by hy alleenlyk zich daar over beklaagde, dat hy onverhoort, zonder eenig oor-

Yver teegens de boosheyd der Keyzerinne,

Gehuurde moordenaars by de Geestelyke.

(*s*) Socrat. VI. c. 3. 4. 5. 10. seqq. Sozom. IIX. c. 6. ad 18. Nicephor. l. c.

oordeel en recht, 't welk men de grootste misdaaders toeliet, verweezen was geworden. (*t*) Doch, nadien 'er een grooten brand in dien tyd in de Stad ontstond, zoo schoofmen de schuld daar van op zyne vrienden, leyde derzelver veele in de gevangenis, voerde ze voort op den pynbank, en verwees haar na allerhande woeste plaatzen, ja men handelde haar anderzins noch erger, als te vooren de *Martelaars* waren mishandeld van de Heydenen. (*u*) En 't geene nog schrikkelyker was, deeze schoone *Christenen* gebruykten hier toe een Heydenschen Richter, die veele van haar ter dood deed martelen, ook andere voornaame perzoonen op 't schandelykste mishandelende. (*x*) De krygs-knegten vielen ook, in den nacht voor *Paasschen*, in de Kerk, daar de liefhebbers van *Chrysostomus*, die men *Johanniten* noemde, met malkanderen zongen en baaden; daar bedreeven ze, inzonderheyd aan de vrouwlieden, allerley moedwil. Ja, daar ze naderhand op 't Paasch-feest in een beedehuys te zaamen kwaamen, wierden ze ook aldaar uytgedreeven, en ze moesten zich daar na alleen in 't heymelyk byeen verzaamelen. (*y*) Na dat zich dan veele als noch godsdienstige Mannen, over deeze meer als *Heydensche* moedwilligheden der Geestelykheyd, en der anderen bedroefden, en op een middel dachten, hoe dat onheyl te verbeeteren mocht zyn, zoo wilden zyne vyanden zulks voorkomen, en ze lieten hem, van de voorige plaats zyner ballingschap, verder by de *Barbaaren*, naar *Pityunte* brengen, daar hy egter niet heene kwam. Want, door dien de Soldaaten, die hem geleydden, hem op het onbarmhartigste handelden, en by het slimste weeder, met haar voortsleepten, zoo sturf hy onderweegen. Dat eeven zoo veel was, als hadden zijne vyanden, en byzonder de Geestelijke, hem met haare handen dood geslaagen. (*z*)

Jaar CD. tot D.

Pyniging zyner vrienden.

Johanniten.

De dood van Chrysostomus.

9. De verbittertheyd teegens hem bedaarde eyndelyk naaulyks na zyn dood, zoo dat men, 30 Jaaren hier na, zyn gebeente met groote eerbied weederom naar *Constantinopolen* voerde, (*a*) schoon hem echter de eygenzinnige *Cyrillus* een langen tyd nog voor rechtgeloovig niet erkennen wilde. (*b*) Nu zoude men waarlyk wel meenen, dat hy zig in alles zachtmoediger getoond zoude hebben; als hem ook een van de *Novatiaansche Bisschoppen*, genaamd *Sisimus*, weegens zyne oploopentheyd, zeer aardig beschaamde, wanneer hy hem voor een Ketter gescholden, en met hem niet hadde willen spreeken. (*c*) Zoo dat zynen heeten aart zig over al meede ingemengd heeft, waar over hy ook, weegens zyne reyniginge, zoo veel moest uytstaan. Ondertusschen is echter zyn oogmerk, zyne opregtheyd, en stantvastigheyd te pryzen; ook kan men hem die misslaagen heel wel te goede houden, dewyl de schaade der vervallene Christenen toen ter tyd al recht hoopeloos en boos was. Alhoewel hy toenmaals ook niet zonder grond en verstand iets bestrafte, en dat wel met veel ernst en nadruk. Gelyk als hy dan zynen geheelen tyd en arbeyd niet alleen met woorden twisten en het veroordeelen der Ketters heeft doorgebragt, maar op de *practyk* gezien, en binnen zyne paalen gebleeven is. Gelyk dat ook zyne in groote meenigte overgebleevene *homilien*, en overige schriften, genoeg bewyzen. Deeze nu zyn, of over de Bybelsche boeken na malkanderen gehouden geworden, of van byzondere stoffen, feestdaagen, gebreeken en diergelyken, en in neegen groote stukken begreepen, welke hier alle op te tellen, veel te langen tyd vereysschen zouden. Men heeft echter, zoo wel in hem, als in ande-

Hoe hy zig heeft gedraagen in alle deeze weederwaardigheeden.

Zyne schriften.

(*t*) Socrates VI. c. 18. Sozom. IIX. 20. seqq. (*u*) Idem c. 22. Niceph. XIII. c. 22. (*x*) Sozom. l. c. c. 24. Niceph. c. 24. (*y*) Sozom. c. 21. Niceph. c. 29. (*z*) Sozom. cap. ult. Niceph. c. 13. & 37. (*a*) Zonaras To. III. Sigebert. Chron. (*b*) Socrat. VI. c. 22. Niceph. XIV. c. 28. (*c*) Socrates.

Jaar CD. tot D.

deren, zommige bedenkelyke meeningen aangemerkt, gelyk als van de meedewerkinge van de vrye wille in de bekeeringe van de rechtvaardigmaakinge door de goede werken, van de kracht der uytterlyke dingen, daar hy gezegt heeft, dat de Duyvel in geen huys kon koomen, daar een *Euangelie-boek* in was, enz. Welke, en andere inbeeldingen, by hem, en de andere van het zoo onzuyvere begrip der Christelyke Leere haaren rechten oorsprонk naamen, daar zy, by zulk eene groote gerustheyd van het onweetende volk, in plaats van het *Euangelium*, maar enkelyk de Wet voor droegen. Ondertusschen is deezen man ook een voorbeeld, hoe de verdorvene Geestelykheyd toenmaals al zoo plomp en onbeschaamd is geweest, dat zy niet eens meer, onder den schyn van Ketterye eerlyke lieden uytgestooten, maar enkel openbaar geweld daar toe gebruykt, en naar haar eyge believen over al gehandelt heeft.

10. Gelyk als nu deezen man een voorbeeld van een rechtgeloovig Leeraar was, welken de andere zoo genaamde rechtgeloovige tot aan zyn dood toe vervolgd hebben; alzoo hebben wy een ander, van een man, ook rechtgeloovig genaamt, van welken de andere rechtgeloovige niet minder zyn gehaat en vervolgd geworden. *Cyrillus* dan, wierd na de dood van zynen neef *Theophilus*, *Bisschop te Alexandrie;* en terstond niet zonder oproer en ergernis. Want de eene partye wilde *Timotheus* een *Aarts diaken* daar toe hebben, en toen *Cyrillus* de overhand behield, zoo toonde hy, by zyne invoeringe, zulk een praal en pracht, als geen weereldlyk *Regent*, nog ook geen *Bisschop*, voor hem, ooyt ondernoomen hadde. Daar de Keyzerlyke Staats-dienaar van dat Landschap zig zeer over geërgert hadde, en nog meer, toen hy zich met alle weereldlyken handel meede t'eenemaal begon te bemoeijen, en te gelyk, zig ook als een Staatkundige te draagen. *(d)* Zoo dat hy ook overal zyne handen in steeken wilde, en door zyn volk liet verneemen, wat de Landvoogd, *Orestes*, in de Schouburgen, en anders, *ordineerde*, en wat hem dan niet aanstond, dat hervormde hy. *(e)* Hoe grouwelyk hy de Jooden handelde, en wat voor bloedvergieten hy daar by aangerecht heeft, zulks is in 't begin van dit boek nu reeds al verhaald geworden. Uyt deezen handel dan kwam de groote verbitteringe, tusschen hem, en den Keyzerlyken Land-hoofdman. Want, nademaal *Cyrillus*, teegens zijn ampt en Christendom, ook teegen zijn verlof en wille, de Jooden grouwelyk omgebragt en verdreeven hadde, en dat de Landvoogd hem daarom niet te wille wilde zyn, zoo bragt de Bisschop ontrent de 500 Munnikken, uyt de naaste Kloosters by een. Deeze nu bestonden den Landvoogd opentlyk op de straat in zyn eyge koets aan te vallen, op het grouwelykste te beschimpen, en eyndelyk ook met steenen te gooijen, zoo dat hem het bloed ten monde en neuse uytliep, en zyne dienaars zig alle weg moesten pakken. Ja, die raazende Geestelyke maakten het zoo slim, dat de Burgers eyndelijk toeliepen, en den Hoofdman uyt haare handen redden moesten. Deeze daar en teegen kreeg daar op een van haaren hoop, genaamd *Ammonius*, gevangen, die onder het pynigen sturf, om dat hy *Orestes*, met een steen, zoo gewond hadde. Maar de *Bisschop* liet hem in een kerk heel pragtig begraaven, noemde hem opentlyk in eene *predikatie*, θαυμάσιον of *den wonder man*, en gaf hem zelfs voor een *Martelaar* uyt. Maar, door dien veele eerlyke lieden over deezen grouwel van hem, het hoofd schudden, en den tytel van een *Martelaar* voor zulk een stouten waaghals veel te dierbaar hielden,

Marginalia: Cyrillus Alexandrinus. Zyn Bisdom. — Zyne inlaatinge in weereldlyken handel, — En grouwelykheid. — Zyne boosheyd teegens de Overigheyd, — Oproer, — En stoutheyd.

(d) Isidorus Pelusiota lib. I. ep. 310. Socrat. VII. c. 13. *(e)* Idem.

den, zoo ſchaamde zich de zoo onbeſchaamde Geeſtelooze een weynig daar over, en hy zweeg eyndelyk in 't geheel daar van ſtil. (*f*) Ondertuſſchen ziet men ook, uyt het ſtilzwygen van het Keyzerlyke Hof, hoe zeer men, toen ter tyd al voor de Biſſchoppen heeft gevreeſt. Jaar C.D. tot D.

11. De moordgeeſt ruſte echter nog al niet, om door deezen bloedgierige Biſſchop of *Superintendent*, nog al meerder onheyl aan te rechten. Daar was dan te *Alexandrie* eene zeer geleerde en wyze vrouwe, genaamd *Hypatia*, welke ook van de Wysbegeerte opentlyk belydenis deed, en van een ieder hoog geacht wierd. De gedachte *Oreſtes* nu hoorde deeze vrouwe ook al dikmaals, om welke reede de *Paapen* tot die achterdogt vervielen, dat het haar ſchult alleen was, dat *Oreſtes* zig teegen *Cyrillus* niet gevoegelyker wilde aanſtellen. Daarom rotten zig eenige booswichten van hen by een, die vielen deeze vrouwe op de ſtraat in haar koets aan, ſleepten haar daar uyt, in een kerk, trokken haar daar naakt uyt, en *martelizeerden* haar aldaar, door de bitterſte pynen, ter dood toe; en ze verbrandden eyndelyk ook haare verſcheurde en gebrookene leeden, op een heymelijke plaats, tot aſſche. Deeze onmenſchte, ik zwyge onchriſtelyke daad, maakte *Cyrillus* vervolgends ook maar by vernnftige menſchen een ſlegt aanzien, dewyle hy van alle deeze heemel hoog ſchreeuwende zonden de roervink en oorzaak was, en dat hy zig daar ook niet van zuyverde, of die ſtrafte. (*g*) Verders betoonde hy, neevens zyne tyrannye, ook eene onbeſchaamde geldgierigheyd, en dat alles nog onder den ſchoonſchynenden naam der rechtgeloovigheyd, en yver voor de zuyvere leere. Op dit voorwendzel dan begon hy al voort na de intreede in zyn *Biſdom*, de *Novatiaanen* haare Kerke toe te ſluyten, en alle haare Kerkelyke goederen na zig te neemen, en voor zig te behouden, daarom het hem ook maar alleen, by deezen zynen voorgewende yver van den Godsdienſt, te doen was. Ja hy nam ook, van haaren *Biſſchop*, *Theopomptus*, alle het zyne met geweld weg, en maakte zig daar door by de Ketters niet weynig te ſchande, die door zulke grouwelen der rechtgeloovige nu altyd meer en meer te rugge geſtooten wierden. (*h*) Hoe hy de andere Ketters gehaavent heeft, zullen wy nu haaſt zien. Ja zelfs de rechtgeloovige konden by hem niet met vreede blyven. Want hy wilde den in ellende geſtorvenen *Chryſoſtomus* geenzins in de naamlyſt der Biſſchoppen ſtellen, en hy hield hem, uyt hoovaardye, ook maar voor een Leek, die niet waard was om onder de Prieſters te ſtaan. Dog de rechte oorzaak daar van was alleen de nyd teegens zynen roem en vroomheyd, en, om dat zyn neef *Theophilus* op hem vergramt was geweeſt; gelyk als de Hiſtorien zulks wel uytdrukkelyk te kennen geeven, (*i*) en dat *Theodorus Peluſiota* hem deeze zyne vyandſchap teegens eenen verſtorvenen ook verweeten hadde. (*k*) Hoe ſlecht hy hem ook in het geſchil met de *Neſtoriaanen* heeft gedraagen, zullen wy in 't *laatſte hoofdſtuk deezes boeks* wel zien. Deeze dan zeyden hem ten minſten met waarheyd onder de oogen, dat hy maar alleen tot het verderf der Kerken was gebooren en opgetrokken, dat hy ook van alle den onruſt maar alleen de oorzaak was, en dat hy zelfs een dubbelden Ketter zynde, gewoon was de goddelooſte lieden in de Kerkelyke ampten te zetten, alleen maar, om zyne partye daar door te ſterken, enz. (*l*)

Zyne moordlaadigheyd, Gierigheid, Nyd, Andere beſchuldigingen teegens hem.

12. Uyt alle deeze te recht verfoeijelyke zaaken dan is des mans onlyde-

(*f*) Idem c. 15. (*g*) Socrates VII. c. 14. (*h*) Ibid. c. 7. (*i*) Niceph. XIV. c. 25. 27. (*k*) Idem c. 53. Theodorus ep. Liberati Breviario annexa. (*l*) Epiſtola Orientalium ad Callinorem R. in Actis Concil. Epheſin.

Jaar CD. tot D.

lydelyken hoogmoed, tyrannye, bloedgierigheyd, twiftzucht, en gierigheyd, wel handtaftelijk te kennen, welke hem ook geftaadig tot louteren onruft, oproer, vermenginge in weereldlijke onluften en meer andere grouwelen, vervoerd heeft, alzoo, dat hy wel te recht, maar alleen tot vechten en oorloogen gebooren fcheen te zyn, gelyk als de Schryvers zulks ook doorgaans in hem aanmerken, (*m*) en hem een zeer heevig en recht heerfchzugtig gemoed toefchryven. (*n*) Niettemin, door dien hy zijnen yver, na de meeninge der Rechtgeloovige, door woorden-twiften en kyven onophoudelijk heeft beweezen, zoo weeten hem de rechtgeloovige by na niet hoog genoeg te verheffen, en ze zoeken ook derhalven zijne beeftige daaden op allerhande wyzen te bedekken. Zy noemen hem dan, *een dapperen voorvechter der rechtgeloovigheyd, (o) en van het Catholyke geloove, (p) die de eerfte Chriftenen zeer gelykformig was geweeft. (q)* De huychelaars preezen hem, niet alleen by zyn leeven, als *de alderheyligfte man*: *(r)* maar ze roemden ook na zyn dood, *zijnen brandenden yver voor de rechtgeloovigheyd, (s) ze noemden hem een meefter van het rechte geloove, (t) een Goddelyk menfch*, (Θεοφόρον, θεῖον) *(u) en zijne ftellingen, eene Goddelyke leere. (x)* Hoe nu alle deeze loftuyteryen met het booven verhaalde zich fchikten, moogen de verftandige oordeelen. De hiftorien van zynen twift met *Neftorius* en *Theodoritus* konnen ook getuygen, hoe zuyver hy in zijne leere, en de verdeediginge daar van, als ook in de bedieninge van zijn Bifdom, is geweeft. Hier valt nu nog te melden, dat hy ook, zelfs op zijn dood-bedde, zijn verkeert gemoed klaar heeft laaten blijken. Want, wanneer hy, van de Ketteren, en andere onfchuldige lieden, veel gelds te zaamen hadde geraapt, zoo maakte hy, in zyn *Teftament*, alles aan zyn Nazaat, en hy befwoer hem, by alle de *Sacramenten*, dat hy zyne bloed-vrienden, en gantfche geflacht, behouden en befchutten zoude. In zyne fchriften zyn ook veele gedenkteekenen van zyne boosheyd te vinden. Gelyk als daar zyn, de 12 *Anathematifmi* of ban-vloeken, waar inne hy alle die geene vervloekt, welke in zyne manieren van fpreeken met hem niet heel naauw overeen ftemmen. Behalven dat 'er uyt zyne byzondere fchriften en andere boeken, noch openbare teekenen genoeg van zyn verkeerd gemoed te vinden zyn. In zyne *tien boeken teegens Julianus*, is het meefte maar een zot en ydel geklap, dat aan de arme *Heydenen* geen genoegen altoos geeven konde; inzonderheyd, daar hy haar, met de *Chriftenen*, op een gantfch ongerymde maniere wil vereenigen, gelyk als ook noch onlangs de *Leipziger handelingen* heel wel ter zaake hebben aangemerkt. Zyne andere fchriften teegens de Ketters zyn vol van alle bitterheyd, heerfchzucht, en onmagt in 't weederleggen. De uytleggingen over het *derde Boek van Mofes*, over *Efaias*, *Hofeas*, *Daniel*, en *Johannes*, zyn zoo maager, en zonder kracht, dat zy niets minder als deeze naamen verdienen, en aan een God begeerig gemoed onmoogelyk eenig genoegen konnen geeven. Zyn gefprek, van de aanbiddinge in den Geeft en in de waarheyd, heeft nog hier en daar wat goeds, alhoewel het ook al met veele onftichtelyke ftellingen is vermengt. En dit is dan nogmaals een afbeeldzel van een rechtgeloovig Leeraar, ons klaar aanwyzende, hoe zeer de *Chriftenen* toenmaals al vervallen waaren. Hy is ontrent het jaar 444. gefturven, in het 32. jaar van zyn Bisdom.

Geweetens dwang, 12. Anathematifmi.

Zyne fchriften.

13. On-

(*m*) Centur. Magdeb. v. c. 10. p. 614. (*n*) Jo. Lætus Hiftor. Univerf. Sect. 2. p. 123. (*o*) Euagrius l. c. 7. (*p*) Profper de gratia Dei cont. Collat. fine. (*q*) Vincentius Lirinenfis adv. profan. novit. (*r*) Imp. ep. ad Concil. Ephef. ap. Cotelerium To. 1. Mon. Eccl. Gr. p. 41. (*s*) Vita Euthymii ib. Tom. 11. p. 245. (*t*) Ibid. p. 263. (*u*) Cyrillus Scythopolitanus Vita Sabæ ib. p. 309. Euagrius l. c. 4. (*x*) Cyrillus l. c. p. 302. (Acta Lipf. A. 96. M. Nov. p. 496.

13. Ontrent de overige Leeraars deezer Eeuwe moet ik nu korter zyn, door dien men, uyt deeze voornaamste, wel een begrip van de andere kan krygen, wat aan haar te pryzen of te laaken valt. Met *Cyrillus* dan heeft onder anderen *Theodoritus* ook zeer getwist, gelyk wy onder, by het *Concilie* van *Ephesen*, noch nader zien zullen, alzoo dat deeze naauwelyks meer voor een rechtgeloovige heeft konnen heene gaan. Gelyk zy dan ook malkanderen zeer grof bejeegent hebben, wanneer, by voorbeeld, *Theodoritus* opentlyk schreef: dat *Cyrillus* wel eene groote kudde te weyden hadde, doch dat hy ze niet alleen niet weyde, maar zelfs ook heel grouwelyk verscheurde, slimmer als een wild beest zoude konnen doen. Dat hy wel den schyn hadde van een Harder, maar dat hy in loutere Kettersche en Godslasterlyke woorden uytvoer, ja dat hy een rechte *Apollinarist* was. Daar en boven was hy ook zoo uyttermaaten stout, dat hy andere zelfs, door zyne Godslasteringen, vervloeken en verbannen wilde. (*y*) Noch wierp hy hem zyn wydloopig geswets, en ydelen roem voor, naamelyk, hoe hy slechts een deel *fabeltjes* en loogens gewoon was op te geeven, als ook zyne groove onweetenheyd en diergelyke. (*z*) Het geene nog verder aanwyst, hoe uyttermaaten heevig de rechtgeloovige zelfs malkanderen hebben uytgescholden, waar van het eene noodwendig waar moest zyn, dat of *Cyrillus* zulk een boos en kwaadaardig man, of *Theodoritus* een loogenaar en lasteraar moet geweest zyn. Echter heeten zy beyde nog al regtgeloovige. Men ziet ook klaar, hoe dat deezen *Theodoritus* insgelyks geene *Christen-plichten* altoos in acht genoomen heeft. Gelyk als dan ook zyne andere schriften en onlusten genoegzaam te kennen geeven, dat hy een korrel en eygenzinnig hoofd is geweest, die waarlyk wel veele natuurelyke goede gaaven, en groote geleertheyd, gehad heeft, maar die zig daar op ook al te zeer heeft verlaaten: en, schoon hy teegens de Ketters noch zoo zeer geyvert, en daarom ook in zyne *Historien* en andere schriften, zeer eenzydig, en niet opregt, geschreeven heeft, zoo heeft hy egter van zyne meedegenooten nog al veel moeten lyden, ja zoodanig, dat hy van zyn ampt, en alle gemeenschap, t'eenemaal uytgeslooten is geweest. Het geene waarlyk ook niet anders zyn kon, om dat hy den ander de waarheyd zoo digt gezegd hadde: (*a*) en het mag wel zyn, dat hy, by den twist met *Nestorius*, gezien heeft, hoe dat *Cyrillus* deezen man in veele dingen groot geweld en ongelyk aangedaan heeft, gelyk als wy hier onder nog zien zullen, waar door hy dan wel wat vryer gesprooken, en teegens *Cyrillus* geschreeven heeft. Van de andere partye moest hy egter daarom een *Jood*, en een vyand Gods heeten te weezen. Ja de *Bisschoppen* schreeuwden op het *Chalcedonische Synode* overluyd, wanneer hy zig onder haar wilde needer zetten, *Ach erbarmt u onzer! het geloove verderft, stoot deezen uyt.* (*b*) Zulk een schoon geloove hadden deeze huychelaars. Alhoewel zy hem egter, op het uytgedrukte bevel van den Rigter, wel weeder moesten aanneemen, en hem voor regtgeloovig erkennen. (*c*) Waar door hy daar na ook door het *Edict* of gebod van den Keyzer *Martianus*, voor onschuldig verklaard wierd, en de voorige oordeelen van *Ephesen* teegens hem opgehouden hebben.

Jaar CD. tot D.

Stryd van Theodoritus met Cyrillus.

Zynen yver.

Uytslootinge,

En herstellinge.

14. Wat nu de omstandigheeden van zyn leeven aangaat, hy is in de Stad *Cyrus*, over 80. gemeene Leedemaaten, *Bisschop* geweest, en hy hadde in zyn jeugd, inzonderheyd *Chrysostomus* gehoort, wiens maniere

Zyn leevens loop,

(*y*) Theodoritus Reprehens. XII. Capitul. ad Anathem. 1. & 2. (*z*) Ibid. (*a*) Nicephorus XIV. cap. 35. Liberatus Breviar. cap. 6. (*b*) Acta Concil. Chalcedon. Act. 1. (*c*) Ibid. Act. 8.

Jaar C D. tot D. re van schryven hy ook wel uytdrukkelijk heeft zoeken na te volgen. (*d*) Gelyk hy dan ook ongemeen veel geschreeven heeft, en alhoewel hy noch zoo zeer de Ketters bevogten heeft, alzoo dat hy zig beroemde, dat'er geen Ketter altoos meer in zyn geheele Bisdom te vinden was; (*e*) zoo heeft hy evenwel daar door niet konnen beletten, dat alle zyne schriften, op het *tweede Synode van Ephesen*, niet veroordeelt zyn geworden: ja ook hier na eenige, op het *Synode van Constantinopolen*, onder

En schriften. *Justinianus.* (*f*) Maar de voornaamste zyn wel zyne vraagen en uytleggingen over het geheele *Oude Testament*, en de *Zendbrieven van Paulus*; zyne twaalf Boeken tegen de *Heydenen*, de 146. Brieven, de t'zaamenspraaken, *Eranistes* of *Polymorphus* genaamd. Behalven wat *Garnier* in het *auctarium* daar heeft by gedaan. Inzonderheyd zyn beroemt zyne

Ketter-fabelen, vyf boeken der *Ketter-fabelen*, welke in veele dingen wel rechte *fabelen* en verdichte beschuldigingen zyn, die ook, na de bekentenis van onpartydige mannen, zeer listig te zaamen zyn gebragt. (*g*) Gelyk als'er dan gemeenelyk in zyne schriften veele zwakheeden meede onder loopen, zoo merkt men daar in, niet alleen heel veel eenzydigheyd en hertstogten, maar ook de kragtelooze opsnyeryen der *Grieken* aan, welke hem zoo veel te meer aangehangen hebben, door dien hy, neevens andere Leeraars, enkel en alleen de kragten der natuure en 't vernuft heeft gebruykt. Egter is dit noch in hem te pryzen, dat hy alles kort en duy-

En Kerkelyke Historie. delyk voor draagt. In zyne vyf boeken van de *Kerkelyke Historie*, gelyk ook in zyn *Philotheus*, of *Historie* van de 30. Heylige Mannen, hebben de verstandige veele *fabelen* aangemerkt. Gelyk als ook anderen hem in de tyd-reekeningen, en veele andere omstandigheeden verbeeteren. Zyne *Historie* begint in het Jaar 322. en eyndigt met het Jaar 327. Alle deeze Boeken nu heeft hy meest na de gehoudene strydigheeden geschreven, en hy is onder Keyzer *Leo* de eerste gestorven. (*h*)

Het leeven van Socrates. 15. Na deezen heeft men nog ontrent deeze tyden de Historie Schryvers *Socrates* en *Sozomenus*. De eerste was een Regtsgeleerde te *Constantinopolen*, onder *Theodosius*, waarom hy ook, volgens de wyze van dien

Zyne Kerkelyke Historie. tyd, *scholasticus* werd genaamt. Zijne Kerkelijke Historie begrypt, in zeeven boeken, de tijden van *Constantyn*, tot op *Theodosius de II.* en het Jaar 433. toe. Of hy nu een *Novatiaan*, en dierhalven een verwerpelijk *Historie Schryver* is, daar van is hier boven in het derde Boek, een weinig aangeroert. De *Paapsche Schryvers* zien in 't gemeen vlijtig toe, hoe zy hem verdagt konnen maaken, maar ze werden door haar eige belang daar toe wel gedwongen, door dien hy de regtgeloovige meenigmaal niet dan al te klaar beschreeven heeft. (*i*) Hier teegen verdeedigen hem weeder veele ervaarene Mannen zeer grondelijk, gelijk als hier booven al is aangeweezen. Gewis is het, dat hy een braaf Historie Schryver is, die niet alleen een nette ongemaakte stijl heeft, maar die ook in de zaaken zelfs, aan goede trouwe en oordeel, *Eusebius* en *Rufinus* verre overtreft, gelijk als verstandige onderzoekers zulks ook bekennen. (*k*) Zijne oordeelen over de gevallen, en inzonderheid over de bedrijven der Geestelijkheid, zijn diesweegen te geloofwaardiger, dewijl hy geen van haare orde geweest is, en alzoo de zaaken zelfs met

Sozomenus. onzijdige oogen heeft aangezien. Maar de andere, *Sozomenus*, is by hem gantsch niet te vergelijken, schoon hy van de zelve *professie* is geweest, het ontbreekt hem zeer aan oordeel, om dat hy veele prullen en

(*d*) Niceph. XIV. c. 53. seq. (*e*) Theodor. ep. ad Leonem M. (*f*) Euagr. IV. c. 38. Nicephor. XVII. c. 7. (*g*) Garnerius de Vita Theodor. cap. 12. (*h*) Gennadius de Viris Illustr. (*i*) Bellarmin. de Scr. Eccl. p. 118. Baronius. Spondanus. (*k*) Spanhemius c. v. Hist. Eccl. p. 506.

en dwaaze dingen voor den dag brengt, van *Socrates* dikmaals afgaat, of ook uyt zyn eygen hoofd, allerhande grillen daar heen steld. Boven dat is hy ook meest altyd vol van hertstogten en eenzydigheeden, en hy spaart daarom de waarheyd ook niet zelden, ja eenige Ouden hebben hem opentlyk over leugens bestraft. (*l*) Andere echter die maar alleen op de schyn zien, pryzen de schil aan hem, of zyn styl, daar geene verstandige zig alleen meede konnen verzaadigen. (*m*) Hy heeft ook *Eusebius* in neegen Boeken vervolgt, en 115 jaaren beschreeven. *Synesius*, van wien men nog 105. Brieven heeft, was eerst een Heydensch Wysgeer, en hy wierd echter in zulk een toestand, tot *Bisschop* van *Ptolemais* in *Cyrenaica* verkooren, niet teegenstaande hy daar teegen *protesteerde*, en bekende, dat hy het met de Christenen in 't geloove nog niet volkomen eens was. Want hy wel uytdrukkelyk de opstandinge des vleesches in twyffel trok, en die *mystic* of verborgen verstond, als iets geheyms en onuytspreekelyks, gelyk als zyn laatsten Brief zulks ook getuygt. Gelyk dan ook zyne andere schriften zyne *Heydensche* dwaalingen noch genoeg te kennen geeven. Niet te min bevestigde hem de *Bisschop* van *Alexandrie*, en hy bewees daar meede, hoe ligt de liefde en eenvoudigheyd alles verdragen kan, wanneer de menschen maar zelfs niet tot het verwerpen, verketteren, en oordeelen vervallen. Want men hoopte, gelyk de Schryvers berigten, dat hy by zulk een maniere van leeven wel met het licht verlicht zoude werden. (*n*) En ligt heeft hy wel veel meerder goed gedaan, als de andere *Bisschoppen*, die zig nog zoo regtgeloovig, heylig en kloek dagten te zyn. Ten minsten toonen zyne zendbrieven een goed, trouw, en vlytig gemoed aan.

16. Men moet ook de beroemde *Bisschop* van *Tours* in *Vrankryk*, *Martinus*, niet vergeeten, schoon men geene schriften van hem heeft. Van geboorte was hy een *Ungaar*, uyt *Sabaria*, en in zyn jeugd, na den toestand van zyn Vader, een Soldaat, dog van den beginne af, stil en vroom, zoo dat men hem meer voor een Munnik als voor een Soldaat aanzag. Gelyk als 'er dan ook veele proeven van zyne Godzaaligheyd al toen ter tijd van hem werden aangemerkt, daar van ik de meeste in de *Afbeeldinge der eerste Christenen* hebbe aangeweezen. (*o*) Met *Hilarius* trok hy na *Vrankryk*, die hem een Kerken-dienst aanbood, welke hy afsloeg, om in stilte God te konnen dienen. Edog op dat het den naam niet hadde, als of hy niets wilde doen, zoo nam hy de geringste bedieninge van een *Leezer*, of ook van een *bezweerder*, aan. Na veele troubelen boude hy eindelijk een Klooster, en hy wierd van daar tot de Gemeente van *Tours* beroepen, en ook met list daar heen gevoert, door dien hy niet gaarne daar aan wilde, en de ellende in de bedorvene Christenheid heel wel zag, en ook wel dikmaals bestrafte. Want hy kreeg met de booze Geestelijkheid daar na zeer veel te doen, en hadde dikmaals genoeg te scheiden, wanneer zy onder malkanderen keeven. Hoe Godsdienstig hy zig by den handel met de *Priscillianisten* heeft aangesteld, is aan 't eynde van het voorige Boek te zien. Ja de Schryvers bekennen ook wel uytdrukkelijk, dat hem geene menschen altoos, als alleen de *Priesters*, vervolgd hebben, die hem ook zoo zeer lasterden en verwierpen, dat zy ook alle de gaaven Gods aan hem maar voor enkele grillen en dwaasheeden hebben gehouden. Men vertelt veele wonderwerken van hem, en andere byzondere dingen, die ook niet alle verdigt zijn. Hy stierf in 't Jaar 404, en van hem hebben nog de val-

Jaar CD. ...

Synesius.

Het leeven van de Heylige Martinus.

Zyn Bisdom.

Vervolging van de Geestelykheyd.

(*l*) Gregor. M. l. IV. ep. 95. (*m*) Photius Cod. XXX. (*n*) Idem Cod. XXV. Conf. Baronius A. CDX. n. 80. Holstenius Diss. de Synes. Petavius ad Synes. (*o*) Sulpicius.

Jaar CD. tot D. Maartyns-feest.

ſche Chriſtenen het *Maartens-feeſt*, het geene zy gemeenelyk met vreeten en zuypen vieren. (*p*) Van zulk een ſlag van menſchen, die in de eenzaamheyd opgetrokken, en noch reedelyk wel in 't Chriſtendom gegrond zyn geweeſt, vinden wy 'er in deeze eeuwe nog al veel. Alzoo was in *Africa*, *Iſidorus*, op den berg *Peluſium* tot een overſte der Munnikken geſteld, en weegens zyne godzaaligheyd, zoo beroemt, (die toen ter tyd zeer zeldzaam was) dat men hem θεοφόρον, een met God vereenigden menſch noemde. Hy hadde ook *Chryſoſtomus* gehoort, die hy in veele zaaken wilde navolgen, en daar in gelukkig was, dat hy met openbaare Kerken-ampten verſchoont bleef, waar in oprechte menſchen toenmaals al heel weynig of niets konden uytrechten. Men heeft noch over de 2000. brieven van hem, die allerhande fraaye zaaken, na de geleegenheyd van die tyden, in zig houden en bewyzen, hoe zeer men zynen raad overal in gebruykt heeft. Ten tijde van *Nicephorus* had men nog 1000. andere zendbrieven van hem. Hy is ten minſten na het Jaar 430 geſtorven. (*q*)

Iſidorus Peluſiota.

Sulpicius Severus.

17. *Sulpicius Severus Poſthumianus* was een *Ouderling* in *Aquitanie*, (*r*) en hy heeft zig door zyn *Kerkelyke Hiſtorie* wel in achtinge gebragt, daar in hy in 't laatſte de bedorvenheyd der Geeſtelykheyd ook al vry openhertig bekend. Beneevens het welke men nog heeft, een boek van het leeven van *Martinus*, drie t'zaamenſpraaken van de wonderen der Woeſtyniers, en van *Martinus*; beneevens eenige zendbrieven. Zyn ſtyl werd van die geene, welke daar veel van houden, zeer gepreezen: ten minſten is het wat altoos ongemeens in deeze eeuwe. (*s*) In de zaaken zelfs is het beſte, zyne opregtigheyd en ervaarenheyd, als ook zyne Godvrugtigheyd. Waarom hem de Oude ook een geleerd, wijs, (*t*) en voortreffelyk Man noemen. (*u*) Alhoewel hy nu ook in de Roomſche Kerke onder de Heylige Mannen gereekent is geworden, (*x*) zoo zyn'er doch eenige met hem daar in niet wel te vreede, dat hy de rykdom en pragt der Geeſtelijkheid voor ſchandelijk geagt, en alles heel naauw heeft willen hebben. (*y*) Gelyk als ook *Hieronymus* reeds aanmerkt, dat hy een *goud Jeruſalem* na 1000. Jaaren verwagt hadde. *Maximus Taurinenſis* was een *Biſſchop* aldaar, ten tijde van *Paus Leo de Groote*, van wien'er veele *homilien*, onder de *ſermoenen* van *Ambroſius*, *Auguſtinus*, *Petrus Chryſologus* en *Leo* meede ſtaan, die ook nog al vry wel te leezen, en byzonder klaar zyn. Zy zyn meeſt op de Feeſt-daagen en op andere Hoogtyden gepaſt. *Philoſtorgius* heeft onder *Theodoſius de II.* geleeft, en een *Kerkelyke Hiſtorie van* XII. *Boeken* geſchreeven, waarom hy ook *Eccleſiaſticus* werd genaamd. (*z*) Hy vangt die aan, van den twiſt met *Arrius*, en eindigt met *Valentinianus de Jonge*. Teegen hem hebben nu de regtgeloovige aanſtonds geweldig *geproteſteert*, om dat hy zelfs een *Arriaan* was, en alzoo veel van haar ontdekt hadde, dat zy hem geenzins wilden toeſtaan. Anders vind men niets van hem by de Oude, behalven dat *Photius* een kort begrip daar uyt getrokken heeft, dat *Jacobus Gothofredus*, met zijne redeneeringen over hem, in 't licht heeft gegeeven. Insgelijks hebben *Nicetas Choniates*, *Suidas*, en *Johannes Antiochenus*, iets in haare ſchriften uyt hem genoomen, en hem alzoo niet gantſch en gaar in alles verworpen. Echter beklaagen zich veele

Maximus Taurinenſis.

Philoſtorgius.

(*p*) Idem & Fortunatus in Vita. Gregor. Turon. l. II. c. I. ſeqq. (*q*) Ephrem ap. Photium Cod. Facundus Hermianenſis Defenſ. III. Capitul. l. II. Damaſcius ap. Suidam voce Ἀλλελβια. Euagrius I. c. 15. Nicephor. XIV. c. 24. (*r*) Gennadius de Scr. Eccl. in Sulp. (*s*) Barthius XII. adverſ. c. 18. & XLIX. c. 4. Voſſius de Hiſtor. Lat. Scaliger de Emend. Temp. proleg. (*t*) Auguſtin. ep. 205. (*u*) Idacius Chron. (*x*) Martyrol. Roman. IV. Kal. Febr. (*y*) Bellarmin. de Scr. Eccl. p. III. (Hieronym. l. II. in Ezech. c. 36.) (*z*) Nicephor. XII. c. 29.

veele, dat hy niet anders gedaan heeft, als de rechtgeloovige te beriſpen, en over al verdagt te maaken, waar omtrent hy van alle boosheyd vol is. Doch zy hadden dan beſt gedaan, indien zy hem al terſtond klaar weederlegt hadden, en daar door aan de anderen de geleegenheyd afgeſneeden, van haar op hem te beroepen. (*a*) Verders pryzen zy in hem eene kragtige, en te gelyk aangenaame maniere van ſchryven. (*b*) Jaar CD. tot D.

18. Onder de *Hiſtorie Schryvers* is ook bekend, *Paulus Oroſius*, een *Onderling* van *Tarracone* in *Spanje*, die een *Hiſtorie* van zeeven Boeken teegen de *Heydenen* heeft geſchreeven, van welkers oogmerk in 't begin van dit Boek al is gedacht geworden. Hy verhaald daar in kortelyk de aanmerkenswaardigſte omkeeringen der tyden en zaaken in de gantſche weereld, dog wel voornaamelijk, de algemeene landplaagen, tot op zynen tyd. Het geheele werk zelfs heeft hy aan *Auguſtinus* opgedraagen, die hem ook eerſt daar toe hadde aangemoedigt. Hy heeft meeſt onder *Honorius* geleeft, (*) en is van *Auguſtinus* tot *Hieronymus* gezonden geworden, by wien hy hem ook een tyd lang heeft opgehouden. (*c*) *Sedulius* was onder *Theodoſius de Jonge* bekend, en hy hadde zyne jonge jaaren in veele onnutte geleertheyd bedorven, daar hy zelfs wel hertelyk over klaagde, (*d*) laatende ook die oeffeninge vaaren, om zig na de Godgeleertheid toe te keeren, volgens den aart van die tyden. Hy was een heel goed *Poëet*, en daar in gelukkiger als in ongebonde ſtyl, daar in hy zeer hart en gemaakt is. Men heeft van hem nog vijf boeken van *Chriſtus* wonderwerken, eene vergelykinge van het *Oude* met het *Nieuwe Teſtament*, een gedigt van *Chriſtus*, volgens de orde van het A. B C. en ook het *Latynſche lied*, Chriſtum wir ſollen loben ſchon/ en het *Opus Paſchale*, of *Paſcha-werk*, in 5. Boeken, het geene een *Roomſche Paus* zoo hoog gehouden heeft, dat hy het meede in den *canon Ecclesiaſticus* heeft gezet. (*e*) De verklaaringe over de Zend-brieven van *Paulus* werd daarom aan een jonger Schryver toegeſchreeven, door dien hy uit *Gregorius de Groote*, en andere, zeer veel heeft uitgeſchreeven, die na hem geleeft hebben. *Sidonius Apollinaris* was eerſt een *Landshoofdman* te *Auvergne*, en daarna *Biſſchop* aldaar, alhoewel teegens zijn wil en dank. Van hem zijn 'er nog neegen Boeken zijner zendbrieven in weezen, waar onder ook 24. gedichten zyn. Zijn ſtijl is echter ook niet voor lekkere ooren, en die hem niet om de zaaken zelfs wil leezen, die zal bezwaarelijk zijn genoegen aan hem konnen vinden. Hy is nog onder den Keyzer *Juſtinus* geſturven. *Petrus Chryſologus* was *Biſſchop* te *Ravenna*, van waar hy ook de *Ravennenſer* werd genaamd. Hy heeft 176. redeneeringen nagelaaten, die na de hoedanigheid van die tijden, wel leezens-waardig zijn, alhoewel daar al veel onnoodigs hier en daar onder loopt, waar in hy van de *redeneer-kunde* zijn werk t'eenemaal heeft gemaakt, daar hy ook zyn naam van *Chryſologus* van heeft ontleent.

Paulus Oroſius. Sedulius. Sidonius. Petrus Chryſologus.

19. *Johannes Caſſianus*, van geboorte uyt *Scythie*, heeft van zyn kintsheyd af, tot aan het eynde zynes leevens toe, in eenzaamheyd geleeft, en hy is daar door veel gelukkiger geweeſt, als andere, die door de onruſt deezer tyden, jammerlyk omgedreeven zyn geworden. (*f*) Evenwel is hy eenmaal, onder *Chryſoſtomus*, *Diaken* geweeſt, (*g*) doch kort daar Caſſianus.

(*a*) Photius Cod. 40. & Vetus Epigramma. Conf. Baronius Ann. CCCLIV. n. 24. ſeqq. CCCLX. n. 41. ſeqq Salmaſius in Solin. L. 35. Nicephor. XI. cap. 1. VII. 29. XII. cap. 29. (*b*) Photius. (*) Gennadius de Vir. Illuſtr. (*c*) Hieronymus ep. 30. ad Aug. Auguſtin. ep. 102. ad Euodium. Oroſius VII. c. 43. (*d*) Sedulius ep. ad Macedonium. (*e*) Gelaſius 15. Diſt. c. Sancta Romana. (*f*) Caſſianus. Gennadius. (*g*) Idem & Sozom. VIII. c. 29. Caſſianus de Incarn. Proſper in Chron.

Jaar CD. tot D. daar na is hy weeder na *Marseille* gereyst, na dat hy zonder twyffel het gewoel moede was geworden. Aldaar heeft hy twaalf *Boeken van de Institutiones, of onderwyzinge der eenzaamen*, geschreeven; zeeven Boeken van de *Menschwerdinge*, teegen *Nestorius*, en 24. *t'zaamenspraaken van de Vaders.* De Oude nu pryzen deeze schriften zeer aan, dat men die doch vlytig zoude leezen, (*h*) als zeer nutte boeken voor die geene zynde, welke zig in 't waare Christendom wilden oeffenen, door dien daar een groote kragt, ja iets Goddelyks, in was. (*i*) 't Geene men ook met een voorbeeld bekragtigt, naamelyk, dat *Fulgentius*, door deeze schriften aangedreeven is geworden, om ook zulk een leeven te leyden.

Word verkettert. (*k*) Doch dit niet teegenstaande, heeft hy echter een Ketter moeten zyn, nademaal het de huychelaars wel verdrooten mag hebben, dat hy zoo zeer gelieft is geweest. Desweegen men hem dan niet alleen opentlyk voor een *Pelagiaan* heeft uytgegeeven, edog maar voor een halven; maar *Prosper* heeft ook een boek teegen hem geschreeven, waar in hy zyn dertiende t'zaamenspraak heftig overhaald, en byzonder zich daar over ontsteld, dat hy van de *Catholyke*, en van *Augustinus* meening afgaat. Waarom ook de *Roomsche Pauzen* zyne schriften hebben verworpen. (*l*) Eeven zulk

Nilus. een liefhebber van het eenzaame leeven was ook *Nilus*, eerst een rijk en voornaam Man in *Constantinopolen*, onder *Theodosius de Jonge*, dog daar na een *Kluyzenaar*, na dat hem *Chrysostomus* tot zulk een ingetoogen leeven gebragt hadde. (*m*) Neevens zyne groote vroomheid pryzen hem de Ouden ook, van weegen zyne goede gaaven in 't voorstellen, (*n*) het geene ook nog wel in zyne nuttelyke schriften te zien is. Deeze nu bestaan uyt 229. vermaaningen; 2. boeken van acht booze gedagten; 153. hoofdstukken van 't Gebed; een boek van de geestelyke oeffeningen, een van de vrywillige armoede; 33. hoofdstukken van de geestelyke trappen, en geestelyke spreuken na de orde van het A. B. C. onderwyzinge van geestelyke oeffeningen aan de Woestyniers; spreuken tot aftrekkinge van vergankelyke dingen; een boek van de deugden en ondeugden aan *Agathius*; en eyndelijk, 335 Zendbrieven.

Vincentius Lirinensis. 20. *Vincentius*, na de plaats, daar hy, in 't Klooster, als een Ouderling, onder *Theodosius* heeft geleeft, *Lirinensis* bygenaamt, (*n*) heeft een *commonitorium* erinneringe, teegen de Ketters geschreeven, waar door hy de gewaande rechtgeloovigheyd hem tot eene vriendinne zogt te maaken, dog waar meede hy evenwel, by zyne partyen, een slechten dank heeft behaald, en zelfs tot een Ketter gemaakt is, om dat men hem, weegens eene halve *Pelagianisterye*, heeft beschuldigd. (*o*) En men ziet aan hem wel te recht, hoe licht het valt, om andere, in *bespiegelende leerstukken*, en woordentwisteryen, te veroordeelen, en weederom veroordeeld te werden. Want daar hem veele verketterd hebben, maaken hem andere weeder tot een heylig man, (*p*) onaangezien hy *Tertullianus* en *Augustinus* groote doolingen heeft zoeken op te tichten. (*q*)

Prosper. En eeven zoo is het ook met *Prosper* gegaan, die zyn eyge Leermeester, *Augustinus*, wel heftig op 't lyf gevallen is, en die ook de *Pelagiaanen*, en anderen weederlegd heeft, dog die daar over met hen te gelyk voor dwaalende uytgemaakt is geworden. Hy wierd *Aquitanicus*, na zyn Vaderland genaamd, en heeft onder *Arcadius* voornaamentlyk gebloeyd. (*r*) In 't eerste is hy ook een *Geheym-schryver* van *Paus Leo* geweest, en na de meeninge van zommige, *Bisschop* te *Regium*. Zyne schriften zyn, het ge-

(*h*) Cassiodor. in Ps. 69. (*i*) Photius Cod. 197. (*k*) Vita Fulgentii. (*l*) Gelasius l. c. (*m*) Nicephor. XIV. c. 54. (*n*) Ibid. c. 30. & 34. Photius Cod. 201. (*) Gennadius Carol. (*o*) Vossius de Hist. Lat. lib. I. c. 9. Dallæus de usu Pat. c. 11. (*p*) Martyrol. Rom. IX. kal. Jun. (*q*) Prosper de Grat. (*r*) Gennadius c. 34.

gedachte boek teegen den *Collator*, of *Cassianus*, van de genaade en vryen wille; een brief over deeze stoffe aan *Rufinus*, de geloofs-belydenis, en andere twist schriften; verders 98 *epigrammata*, of *puntdichten*, en andere gedichten; 388 spreuken uyt *Augustinus*, en inzonderheyd, zyn *Chronyk*, waar in hy, tot op het jaar 455 toe, *Eusebius* en *Hieronymus* vervolgd, en waar door hy, zoo wel by de oude als nieuwe Schryvers zyn welverdiende lof ook heeft verkreegen. (*s*) De drie boeken van het beschouwelyke leeven zyn waarlyk zeer scherpzinnig en net, maar men wil ze aan hem niet toeeygenen, (*t*) gelyk als ook de twee boeken, van 't beroep der *Heydenen*, gewisselyk de zyne niet zyn, en veel eer aan een anderen *Prosper* toebehooren. (*u*) *Basilius*, *Bisschop* van *Seleucia*, had zig by de rechtgeloovige ook in een zeer slecht aanzien gebracht, door dien hy het nu eens met haar heeft gehouden, en dan eens weeder omgekeerd is, want hy heeft, in de verwarde tyden der *Nestoriaanen* en *Eutychiaanen* geleeft. In 't eerste verklaarde hy zig, op het *Synode* van *Constantinopolen*, teegens *Nestorius* en *Eutyches* t'eenemaal rechtgeloovig, zonder twyffel, uyt vreeze voor den *tyrannigen Cyrillus*, welken hy ook roemde. (*x*) Kort daar na weederriep hy weeder alles, op het *Ephesische Concilie*; (*y*) en eyndelyk zogt hy alles, op het *Synode* van *Chalcedon*, weeder goed te maaken, alwaar hy zig weederom voor rechtgeloovig verklaarde. Het geene met eene tot een voorbeeld kan verstrekken, hoe ook de voornaamste der rechtgeloovige zelfs, uyt uytterlyke inzigten, zig by hare aanhangelingen zelfs, gehouden hebben. Wy hebben van hem nog 43 vertoogen uyt het *O. en N. Testament*, die ook heel fraai om te leezen zijn.

Jaar CD tot D. — Basilius Seleuciensis.

21. *Leo de eerste*, of *de Groote*, *Bisschop* te *Rome*, was een man van veele goede gaaven des gemoeds, maar ook van geen geringe hoogmoedigheyd, die, ontrent alle de verwerringen en twisten van zijnen tijd al vry veel gewoeld, en teegen de Ketters zig zeer yverig getoond heeft, gelijk als men uyt zijne zendbrieven heel wel kan zien, daar men nog 141 stuks van heeft, beneevens veele van zyne gehoudene *sermoenen*, daar weynig kracht en sap meer in is. Buyten dat heeft hy ook met andere vroome mannen veel onnutte twist en onrust aangevangen, om welke reede hy de gunst der Vorsten zeer heeft gezogt; waar door hy veele ook zeer vervolgd en hard gedrukt heeft. Van zijn voorgewende vroomheyd nu weeten zijne liefhebbers zelfs niets anders als loutere *fabelen* aan te wyzen; en of hy wel ten tyde van den grouwelyken inval der *Wenden* en *Hunnen* heeft geleeft, zoo ziet men dog heele slechte teekenen van boete of bekeeringe, op zulke zwaare Goddelyke oordeelen, by hem en zyns gelyken: Ja de Geestelykheyd zette zig, in haaren hoogmoed en pracht, altyd hoe langer hoe vaster, waar door ze ook tot geen geringen stut en grondvest der nu reeds al beginnende Pausselyke Opperheerschappye heeft gestrekt. (*z*) Wat men nu van hem zelfs, en zyne schriften, te houden heeft, zulks kan een verstandig en onzydig Christen, uyt deeze volgende dwaaze loftuyterye wel zien, naamelyk, of die met het vereyschte in een waarachtig Christelijk Leeraar, wel kan te zaamen gaan: *dat hy in zijn preediken is geweest, een* Cicero, *in de Godgeleertheyd een* Homerus, *in de besluyten van het geloove een* Aristoteles, *in de Apostolische achtbaarheyd een* Petrus, *en op den stoel een* Paulus. (*a*)

Leo M.

(*s*) Idem. Cassiodorus Divinar. Lect. c. 17. Trithemius. Vossius 11. de Hist. Lat. c. 17. (*t*) Isidorus Hispalens. de Scr. c. 12. (*u*) Vossius 1. Histor. Pelag. c. 20. 53. Jo. Latius. Rivetus. (*x*) Acta Concil. CPtan. Act. 2. & 7. (*y*) Acta Concil. Chalcedon. Act. 1. (*z*) Nicephor. Euagrius. Liberatus. Acta Concil. Chalcedon. & Ephes. Leo in Epistolis. (*a*) Trithemius de Scr.

Jaar CD. tot D. Onder anderen heeft hy met *Hilarius* een vroom Bisschop van *Arles*, een kwaaden twist aangevangen, en hem zoo zeer vervolgd, dat hy hem by de gehcele *Fransche* Geestelykheyd t'eenemaal in verachtinge hadde gebracht, alleen maar om daar door zyne Geestelyke heerschappye in dat Ryk te bevestigen. (*b*) *Eucherius Lugdunensis* was ook een Bisschop te *Lions* in *Vrankryk* onder *Valentinianus de tweede.* (*c*) Van wien men nog eenige verklaaringen over *het boek der Scheppinge* en de *boeken der Kooningen* heeft, alhoewel men aan den waaren Schryver deezer boeken nog twyffeld. (*d*) Dit bemerken de Geleerden in hem, dat hy *Augustinus* en *Hieronymus* heeft willen navolgen, gelyk als het ook toen ter tyd al met het uytschryven, uyt de zoo genaamde *Postillen*, onder de Geestelykheyd al heel sterk begon in zwang te gaan.

Hilarius van Arles. Eucherius van Lions.

22. *Salvianus* was ook in *Vrankrijk* te *Marseille*, een *Onderling*, in dien tyd, daar het alles in de Christenheyd, zoo wel van buyten als van binnen, ellendig uytzag. Egter heeft hy zig, door die algemeene verdorventheyd niet laaten meede sleepen; maar hy heeft de boosheyd der Geestelykheyd, en van anderen, veel eer vrymoedelyk bestraft, gelyk als zyne *acht boeken van Gods besluyt*, en de *vier teegens de gierigheid*, inzonderheyd der *Priesteren*, wel getuygen, als meede, zyne weynige zendbrieven. In deeze heeft hy ook een groot verstand, geleerdheyd en nadruk laaten uytblinken, en wel voornaamentlijk, eene groote godvreezentheyd en opregtheyd, zoo zeer zelfs, dat hem de Oude een Meester der Bisschoppen noemen, (*e*) en de Nieuwe hem ook zeer hoog achten. (*f*) Alhoewel zynen grooten yver aan zommige eenzydige menschen niet aan staat, (*g*) voornaamelyk, om dat hy van de Geestelykheyd wat al te klaar geschreeven heeft. Waar meede hy egter by alle verstandige menschen maar dies te meerder dank verdiend. Hy heeft tot het jaar 490 toe geleeft, en is met *Salonius*, een Bisschop van *Vienne*, een byzonder goed vriend geweest, aan wien men eene *verklaaringe over den Prediker*, en de *Spreuken Salomons*, toeeygend. *Gennadius* was ook een *Onderling* te *Marseille*, en nog vry wel geleerd, ook is hy in 't *register* der beroemde Schryvers bekend, waar in hy *Hieronymus* heeft zoeken na te volgen. Maar zyn boek van de *Kerken-Leeraars*, is na de verdorventheyd der zelve tyden, zeer ellendig gemaakt, en met veele stellingen aangevuld, die de rechtgeloovige zelfs niet al te wel aanstaan. *Liberatus* was een *Diaken* te *Carthago*, en hy heeft een *Breviarium*, of korte *Historie* van vijftig jaaren, byzonder in 't geene de *Eutychiaanen* en *Nestoriaanen* betreft, geschreeven, die de Geleerde zeer hoog achten, dog de *Papisten* hier en daar wel in twijffel willen trekken. *Victor Uticensis*, of *Vitensis*, een *Bisschop* aldaar (en niet de reedenaar *Cl. Marius Victor* te *Marseille*) heeft eene Historie van de *Wandalische vervolginge*, in drie boeken, nagelaaten, waar inne hy veele aanmerkens waardige zaaken verhaald. *Æneas Gazæus* wierd, uyt een *Platonisch Wysgeer*, een *Christen*, en hy schreef een t'zaamenspraak, van de onsterffelijkheid en opstandinge der ziele. *Vigilius*, *Bisschop* te *Trente*, heeft *vyf stryd boeken* teegen *Nestorius* en *Eutyches* geschreeven. *Claudianus Mamertus*, *Bisschop* van *Vienne*, heeft *drie boeken van den toestand der ziele* geschreeven, die van *Sidonius Apollinaris* ten hoogsten gepreezen worden. De overige beroemde mannen deezer eeuwe, als *Gaudentius*, *Arnobius de jonge*, die over de *Psalmen* geschreeven heeft, en andere meer

Salvianus. Salonius. Gennadius. Liberatus. Victor van Utika. Æneas Gazæus. Vigilius. Claudianus Mamertus. Gaudentius, Arnobius Junior.

(*b*) Prosper. Gennadius. Leo M. Epist. (*c*) Gennadius. Ado Viennensis Chron. (*d*) Vossius de Hist. Latin. II. c. 17. (*e*) Gennadius. c. 67. Altissiodorensis Chron. A. CDLXXV. Ado Chron. (*f*) Brassicanus ad Salvian. dedic. Rittershusius ep. ad Goldastum. p. 424. Centur. Magdeb. v. c. 10. p. 758. Hist. Eccl. Goth. (*g*) Bellarminus de Scr. p. 122.

meer, moet ik om de kortheyds wille, nu voorby gaan: als ook, de twee beroemde vrouwen, naamelyk, *Pulcheria*, de zuster van *Theodosius*, en *Eudocia*, zyne gemaalinne, dogter van den *Wysgeer Leontius*, inzonderheyd, om dat ze de Kerkelyke zaaken ook weynig of niet aangaan. Jaar CD. tot D. Pulcheria. Eudocia.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de bekendste Synoden deezer Eeuwe.

§. 1.

HOe slecht het verder, niet alleen in de byzondere handelingen, maar ook, by openbaare vergaaderingen en genoodschappen, daar uyt gezien heeft, zulks konnen de *synoden* verder wel uytwyzen. Nademaal het handtastelijk is, dat, by voorbeeld, het *synode* van *Epiphanius*, in *Cyprus*, het *concilie* van *Theophilus*, te *Alexandrie*, dat van *Constantinopolen* en *Chalcedon*, teegen *Chrysostomus*, en andere diergelyke *synoden*, op de onrechtmaatigste wyze des weerelds zijn afgehandeld geworden, zelfs, wanneer men maar alleen vernuftig daar van zal oordeelen, door dien de meeste Schryvers dit zelfs t'eenemaal toestaan. Dog wy zullen nu eens zommige andere *synoden* gaan bezien, die nog al eenigen glimp gehad hebben. In *Africa* maakte, ten deele de verdorvene staat der Geestelykheyd, en der Christenen in 't algemeen, en ten deele, het verlangen om de *Donatisten* te beteugelen, dat'er in deeze eeuwe, wel dertien *synoden*, en ontrent het uytgaan der voorige eeuwe, vyf, na malkanderen zyn gehouden geworden; naamelijk, twee te *Milevo*, in de jaaren 402 en 416, en een te *Hippon*, in 't jaar 393, de andere 15 *synoden* zyn alle te *Carthago* gehouden geworden, van waar de bekende *codex canonum* der *Africaansche* kerken ook gekoomen is. Waar in zulke openbaare merkteekenen van het verval der Geestelijkheyd zyn, dat men zig ten uytersten daar over moet verwonderen, hoe verre het toenmaals al, met het gantsche *Ministerium*, of Kerkendienst, gekoomen moest zyn. Gelyk als dan ook in alle de overige *synoden*, meenigmaal niets anders, als rechte nietige grillen, onnutte inzettingen, en wel dikmaals ook, zeer nadenkelyke en verre ziende aanslaagen tot verheffinge der Bisschoppen, zijn verhandeld geworden. Op deeze wyze dan wierd 'er, in 't jaar 400, te *Toledo* in *Spanje*, van 19 Bisschoppen een *synode* gehouden, insgelyks ook een te *Anjou* in *Vrankrijk*, in 't jaar 453: wederom een te *Agatha*, te *Venetie*, in 't jaar 453, te *Arles*, in 't jaar 454, te *Tours*, in 't jaar 465, te *Tarragona* in 't jaar 480, een te *Epanno*, enz. welke alle dat inzicht gehad hebben, als of daar door de kerkentucht verbeeterd, en de andere kerkelyke zaaken onderzogt zouden werden: dog het is in der daad meest altyd van kwaad erger, en het arme volk vervolgends met ontallyke lasten en inzettingen, bezwaard geworden. Te *Rome* zelfs zyn 'er ook verscheydene gehouden, waar meede het ook al niet beeter afgeloopen is, inzonderheyd, aangaande de heerschappye van den *Paus*. Het eene *synode* in 't jaar 465, onder *Hilarius*, zoude de *Niceensche canones* bevestigen. Twee andere, onder *Felix de derde*, stelden, teegens *Zeno* en *Acacius*, over het bedryf van *Petrus Mongus*, haare meeningen vast, waar van wy hier onder nog wydloopiger zullen handelen.

Onrechtmaatige Synoden.

Synoden in Africa.

Codex Canonum Ecclesiæ Africanæ.

Synodus Toletana, Andegavensis, Agathensis, Veneta, Arelatensis, Turonensis, Tarragonensis, Epannensis.

Synode te Rome.

2. Wy zullen dan derhalven alhier, om de kortheyds wille alleen maar de beyde zoo genaamde *algemeene synoden*, naamelyk, het *Ephesische* en

Jaar CD. tot D.

en *Chalcedonische*, eens wat naader gaan bezien, die ons de rechte grond van alle de overigen wel toonen zullen. De oorzaak van het *synode* van *Epheſe* nu, was de ſtryd met *Neſtorius*, waar van hier na nog zal gehandeld werden. Deeze man nu hadde alreede teegen het *Roomſche ſynode*, dat *Celeſtinus*, in 't jaar 430, gehouden hadde, *geproteſteert*, en het rad zoo weeten te draaijen, dat hy zyne teegenſpreekers alle hadde in den ban gedaan, waar booven hy ze nog, by den Keyzer *Theodoſius de tweede*, heftig hadde aangeklaagd. Hier teegen nu, wiſten de andere geen beeter hulp-middel, als, dat zy, onder den glimp en het gezag van een groot *Concilium*, *Neſtorius* vervolgends weeder ter needer zouden zoeken te werpen. Het welke haar dies te lichter ſcheen, om dat zy wel denken konden, dat *Neſtorius*, door zyne hoovaardye en hartnekkigheyd, nimmermeer voor haar zoude willen verſchynen, waar op men hem dan met zoo veel te beeter ſchyn van reede verdoemen konde: en zoo ging het ook alhier t'eenemaal toe, gelyk het by alle *Concilien* is gegaan. Het verdroot *Neſtorius* nu uyttermaaten, dat *Cyrillus* van *Alexandrie*, zyn argſte vyand, met geweld *Præſes*, of Voorzitter, op dit *Concilie* wilde zyn, die deeze macht van den Keyzer zelfs meede gebracht, en waar van hy ook zeegels en brieven in handen hadde. Waar door hy ook, voor des *Roomſchen Biſſchops legaaten*, of afgezondene, *Arcadius* en *Projectus*, den rang nam, en alzoo het *fac totum*, of de al-bedryf, in deeze zaak was, ſchoon daar wel ontrent 200 Biſſchoppen te zaamen waaren, welke vergaaderinge in 't jaar 431, ontrent *Pinxteren*, geſchiede. Nu verſcheen wel de aangeklaagde *Neſtorius* al kort na *Paaſſchen*, te *Epheſen*, met die van zyne partye, maar hy wilde op het *ſynode* niet verſchynen, om dat *Johannes*, *Biſſchop* van *Antiochie*, daar nog niet teegenwoordig was, die zynen Landsman, en goeden vriend, niet gaarne meede wilde helpen veroordeelen. Ondertuſſchen voer *Neſtorius* onbeſchroomd teegen het *ſynode* uyt, dog liet de afgezondene haaren gang gaan, ſchoon men hem al driemaal plechtelyk hadde ingedaagd. Maar hy verliet zig op de Keyzerlyke Staats-dienaars, *Candidianus* en *Irenæus*, dewyl de Keyzer deeze met dit uytgedrukte bevel daar heene gezonden hadde, dat zy, onder de twiſt-zieke Biſſchoppen, gebieden zouden, alomme vreede te houden, en dat ze alle ſcheuringen zouden helpen weeren. *Candidanus* was ook ten gevalle van *Neſtorius*, aldaar gekoomen, om te zien, wat men dog met hem mocht voorneemen. *Johannes* kwam ook eerſt den vyfden dag na de veroordeelinge van *Neſtorius* op het *ſynode*, het geene hier na noch al groote moeyte maakte, niet teegenſtaande men wel zeſtien daagen lang om zynent willen gewacht hadde. *(a)*

Macht van Cyrillus.

Teegenſtand van Neſtorius.

Handelingen van Cyrillus.

3. Wanneer nu *Cyrillus* de Preſidents-plaats hadde ingenoomen, zoo leeverde hy, neevens de andere aan het *ſynode* de ſchriften van *Neſtorius* over, daar hy dan verder zyne ſtellingen uyttrok, die hy, door het bybrengen van veele ſpreuken uyt de Oudvaaders, zogt te weederleggen, door dien de Schrift by deezen woorden-twiſt niet wilde toereyken, gelyk als de Hiſtorie Schryvers ook eenpaariglyk bekennen, dat hy niet een eenig woord uyt de Schrift zelfs daar toe heeft bygebragt. *(b)* Wanneer 'er nu op deeze wyze eenige zulke uyttrekzels gemaakt waaren, die de zaak een goeden glimp ſcheenen by te zetten, zoo gaf *Cyrillus* ten laatſten dit oordeel uyt: *Nademaal zijne Hoogwaardigheyd, de Biſſchop Neſtorius nog onze indaagingen niet heeft willen gehoorzaamen; nog ook,* *onze*

Zyn oordeel teegen Neſtorius.

(a) Socrates VII. c. 34. ſeqq. Euagrius. Niceph. XIV. c. 14. Liberatus Breviar. c. 5. Acta Synodi Epheſ. & Epiſt. Patrum ad Synodum ap. Chriſtianum Lupum. *(b)* Euagr. I. c. 4.

onze Heeren afgezondene willen aanneemen, zoo is men daar door genoodzaakt geworden, om zijne goddelooze gevoelens te moeten verwerpen: en, door dien wy, uyt zyne schriften en woorden, bevinden, dat hy onderscheydene goddelooze dingen in den zin heeft, en voorgeeft; zoo dringen ons, zoo wel de Kerkelyke Inzettingen, als de brieven van Cælestinus, (NB. Aangaande den Bybel was alhier het geschil nu niet eens) *dat wy, met veele traanen,* (op zulk eene schynheylige wyze bedekt hy zyne wraakgierigheyd en boosheyd) *genoodzaakt zyn, om dit harde besluyt teegens hem te moeten neemen. Derhalven heeft dan onzen Heere Jesus, die van hem gelastert is geworden, door dit synode, beslooten, hem van de Bisschoppelyke waardigheyd en het gantsche gezelschap des Priesterdoms, t'eenemaal af te zetten.* (c) Hier ontrent nu, zoude men, met groote reede wel konnen twyffelen, of *Nestorius*, met zyn gevoelen, *Christus* wel meer gelastert heeft, als *Cyrillus* zelfs, door zyn schrikkelyk misbruyken van *Christus* naam, daar hy *Christus* te laste legd, dat hy *Nestorius* zelfs afgezet, den welken hy zoo wel als alle de andere nog aangeroepen, nog gekend heeft, by haare openbaare goddeloosheyd; en wiens Heyligen naam, zy in haare vergaaderingen heel bezwaarelyk hebben konnen verdragen. Gelykals dit dan ook al van hem zonder lasteringe niet gezegd kon werden, dat de Vaders zig alle eenpaariglyk op de overeenstemminge van alle de voorige *concilien* hebben beroepen, door dien de *Heylige Geest* door haar gesprooken hadde, niet teegenstaande dat haar wel dikmaals een heel andere Geest gedreeven hadde, gelyk als haare grouwelyke bedryven zulks ook heel wel uytwyzen. (*d*) Waar toe dan ook meede behoorde, dat men van de aangeklaagde afvorderde, dat zy alle andere *formulieren*, of manieren van spreeken, moesten vervloeken, buyten die geene, welke die *synode* haar als nu kwam voor te schryven. (*e*)

4. Dog het duurde met de heerschappye van *Cyrillus* niet heel lang, maar het blad keerde wel haast om, want hy wierd, beneevens zynen meede-makker, *Memnon* den *Bisschop van Ephesen*, in *arrest* genoomen. Waar meede het dan alzoo toeging. De meergemelte *Johannes* van *Antiochie*, maakte, na zyne aankomste te *Ephesen*, aanstonds een groot gerucht, beneevens nog twee-en-twintig andere Kerken-dienaars van zynen aanhang, veroordeelde *Cyrillus*, beneevens die van zyne partye, en hy „zette haar van haare ampten af, door dien zy (gelyk als zyn schryven „luyde) zig zelfs, op eene oproerige en kettersche wyze, alleen verzaa„meld, en de andere Bisschoppen niet afgewacht hadden, die van zyne „Keyzerlyke Majesteyt, eeven zoo wel als zy op dit *synode* ontbooden „waaren. Dewyle ze ook niet gewacht hadden, tot dat de vonnissen, „teegen *Arrius*, *Eunomius*, en *Apollinaris*, waaren werkstellig gemaakt „geworden, waar door ze dan ook niet ordentlyk gehandeld hadden. Hier by beriep zig *Johannes* eeven zoo wel op de Oudvaders, als zyne teegenpartye, zoo dat 'er op deeze wyze geen rechter tusschen beyde deeze partyen te hoopen was. En het is waarlijk, uyt alle deeze omstandigheeden heel wel te zien, dat men, van weederzyden, maar alleen met loutere list en bedrog heeft omgegaan. *Johannes* vertraagde daarom zyn aankomst, op dat hy zoo veel te beeter teegen de onvolkoomenheyd van dit *synode protesteeren*, en zig op des Keyzers bevel beroepen konde, en op dat *Nestorius* daar door tyd won, om zijnen vyand deezen pas te verzetten. *Cyrillus* daar en teegen, haaste zig om deeze zelve reede met zijn vonnis, en liet zig zijne afweezentheyd wel geval-

(c) Ibid. (d) Epist. Syn. Ephes. ad Nestorium. (e) Ibidem

Jaar Ch. tot D.

En voorgeeven.

Cyrillus in arrest.

Johannes Antiochenus.

Jaar CD. tot D.

len, op dat hy in dit troebel waater zoude konnen visschen. Echter kan men uyt dit alles wel klaar zien, dat de *partye* van *Johannes* zig op de gunst van den Staats dienaar *Candidianus* t'eenemaal verlaaten hadde, en daarom zoo trots was geweest. Ondertusschen dreef de wraakgierigheyd *Cyrillus* en *Memnon* weeder aan, dat zy *Johannes* zelfs op haar beurt, afzetteden en veroordeelden, waar uyt men de grouwelyke verbitteringen van deeze lieden heel klaar ziet, en hoe het haar alleen om de eere

Stryd van Theodoritus.

te doen is geweest. Hier by nu kwam ook *Theodoritus*, die teegens *Cyrillus* begon te schryven, en hem wel scherp aangreep. Dog het meeste hielp wel, dat 'er van 't Hof een antwoord kwam, waar in de Keyzer het oordeel van *Johannes*, teegen zyne teegenpartye, en de verwerpinge van *Nestorius*, voor goet verklaarde, en *Cyrillus* met *Memnon* daar op in *arrest* liet neemen, waar in deeze heevige yveraars een geruymen tyd lang blyven moesten, tot dat men haar eyndelyk weeder op vrye voeten stelde; *(f)* waar op ook *Theodosius*, die met deeze twistzieke lieden heel veel te doen gehad heeft, *Johannes* met *Cyrillus* naauwelyks weeder

Synode van Antiochie,

verzoenen kon, nadien 'er te *Antiochie* weederom een *Synode* wierd gehouden, waar inne de handelingen van het *Synode* van *Ephesen*, door *Paulus Emisenus* naader waaren overzien geworden. *(g)* Het overige nu van deeze zaak, zal ons in de *Historie* der *Nestoriaanen* nog weeder voorkoomen.

Ellendigen uytgang van dit Synode.

5. Zoo ellendig liep het met dit beroemde, groote, algemeene en rechtzinnige *Concilium*, voor de rechtgeloovige, af, daar zy, voor en na het zelve, zoo uyttermaaten veel van hielden, dat zy het niet hoog genoeg na haaren zin verheffen konden, en het, neevens de andere, de vier *Euangelien* gelyk stelden, en zich ook geduurig daar op beriepen. *(h)* Doch het hielp dezelve zoo weynig, dat *Johannes* alzoo aanstonds daar op een ander *Synode* te *Antiochie* byeen riep, waar in hy *Cyrillus* afzette. *(i)* En schoon hy zich hier na al tot wat meerder zagtigheyd liet bebepraaten, zoo schreef hy egter aan *Cyrillus* een zeeker *geloofs-formulier* voor, waar na zich deeze, ten opzichte van des *Keyzers* wille, genoodzaakt was te schikken. Zoo dat men met de *synoden* t'eenemaal speelde, en naar eyge believen nu dit voor goed hield, dan weer verwierp, en dan weeder een andere voor goed keurde. Wanneer nu hier na de stryd

Synoden teegen Eutyches.

met *Eutyches* aanging, zoo openbaarde zig nogmaals de ongeregtigheyd der *concilien* heel zonneklaar. De Keyzers *Theodosius* en *Valentinianus* dan, hadden te *Constantinopolen*, tweemaal *synoden* laaten houden, waar in men, in de teegenwoordigheyd van eenige *Keyzerlyke Commissarissen*, *Eutyches* verworpen hadde, onaangezien hy in het laatste *synode* niet eens teegenwoordig was geweest. *(k)* Dit viel nu voor *Eutyches* zeer verdrietig, waarom hy zynen toevlucht ook naam tot *Dioscorus*, *Bisschop* van

Handel van Dioscorus.

Alexandrie. Deeze man nu hadde een groot bescherm-heer aan *Chrysaphius*, die by den Vorst heel veel vermogt, en hy bragt daar door een ander *synode*, insgelyks te *Ephesen* te zaamen, dat onder het opzigt van de twee *Keyzerlijke Commissarissen*, *Elpidius* en *Eulogius*, in 't Jaar 449.

Synodus λῃστρικὴ Ephesina.

verzaameld zoude werden. Dit noemen de rechtgeloovige het λῃστρικὴν, of het wreede *synode*, door dien de Geestelyke zaaken aldaar met louter geweld waaren afgehandelt geworden. Doch de Keyzer beval aan *Dioscorus*, dat hy, uyt zyn eyge *Bisdom*, tien andere *Bisschoppen* met zich brengen, en noch tien andere Bisschoppen daar by verkiezen zoude, en *Theo-*

(f) Euagrius. Liberatus. Acta concil. Ephes. Act. v. Epist. Theodos. ad Synod. Ephes. ap. Coteler. To. 1. p. 41. (g) Acta Concil. Ephes. P. 111. (h) Gregor. M. Epist. Acta Concil. Chalcedon. art. 1. 3. 5. Acta Synod. Ephes. 11. Cælestin. Ep. Rom. ep. ad Syn. Ephes. (i) Socrat. 11. c. 34. (k) Euagr. 1. c. 29. Liberatus c. 11. Acta Concil. Chalcedon. act. 1.

Theodoritus achterlaaten, om dat hy teegen *Cyrillus* geſchreeven hadde. *(l)* Daar by nu zoude *Barſumas*, een *Abt* uyt *Syrie*, moeten zyn, die den *Keyzer* zeer aangepreezen was. *(m)* Insgelyks wierd *Leo* van *Rome* ook daar toe genoodigt, die egter zelfs aldaar niet koomen wilde. Ondertuſſchen ſpraaken *Eutyches* vrienden overal van de rechtgeloovige, dat ze maar een deel *Neſtoriaanen* waaren, en *Flavianus*, *Biſſchop* van *Conſtantinopolen*, wierd by den *Keyzer* aangegeeven, als of hy aan alle deezen onruſt ſchuldig waare.

Jaar CD. tot D.

6. Op het Synode zelfs dan, wierd *Eutyches* geroepen, welke zyne Geloofs-belydeniſſe inbragt, en zig verklaarde, dat hy het met het *Niceenſche* en *Epheſiſche concilium* hield, en ook met *Cyrillus*, waar by hy verzogt, dat men niets altoos noch daar van nog daar toe zoude doen. Hier door nu ſchoof hy alle ketterye van zich af, en op de regtgeloovige, die hy voor *Neſtoriaanen* uytmaakte, en zich hier teegen over *Flavianus* beklaagde, dat hy hem zoo zeer beſchimpt hadde. *(n)* Nu luydde het *Keyzerlyk Edict*, dat, dewyl men nu over de uytſpraak van den voorgaanden Rechter wilde oordeelen, zoo zoude die daar wel mogen by zyn, dog niet als Rechter, maar hy zoude het gemeene vonnis van alle de Biſſchoppen moeten afwagten. Verders zoude men na het *Niceenſche geloove* alles beſtieren. *(o)* Door dien nu dit alles zynen behoorelyken eyſch ſcheen te hebben, zoo vielen de ſtemmen des te eerder voor *Eutyches*, en die anders regtgeloovige *Biſſchoppen*, *Domnus* van *Antiochie*, *Juvenalis* van *Jeruſalem*, *Stephanus* van *Epheſen*, en meer andere, lieten zig op allerhande wyzen tot de onderſchryvinge beweegen. *(p)* Maar, om dat *Eutyches* teegen *de afgezondene* van *Paus Leo proteſteerde*, als die by *Flavianus* te gaſt waaren geweeſt, en welkers meeſter het ook met zyne vyanden t'eenemaal hield, en die ook zyn ſchryven niet eens hadden willen laaten leezen: zoo naamen deeze dan haar afſcheyd, en maakten *Leo* na haar te huyskomſte, zoo kwaad, dat dit *ſynode* daar door hier na in zulk een ſlechten naam kwam. *(q)* Ondertuſſchen en zoo dra als zich deeze afgezondene te rugge hadde begeeven, zoo ging egter het *ſynodus* voort, met de *acten* of handelingen van het *Conſtantinopolitaanſche concilium* te leezen, *Eutyches* weeder in te zetten, en hem voor rechtgeloovig te verklaaren. Waar by ook wel 300. Munnikken een beklagſchrift teegen *Flavianus* ingaaven, naamelyk dat hy *Eutyches*, haaren overſten, heel kwaalyk gehandelt hadde, waar door dan deezen, beneevens *Euſebius Dorylæus*, de aanklagers van *Eutyches*, ook veroordeelt, en daar na de *acta* van het eerſte *Epheſiſche ſynode* geleezen wierden. Zoo verre vertellen eenige deeze Hiſtorie. Doch andere zetten noch verſcheydene kwaadaardige bedryven der *Biſſchoppen* hier by. Tot een voorbeeld: wanneer *Euſebius* op *Eutyches* begeert hadde, dat hy in *Chriſtus*, na zyne menſchwerdinge, twee natuuren zoude erkennen, zoo hadden de andere daar teegen aan geſchreeuwt: *Weg met Euſebius, verbrand hem, houwt hem in twee ſtukken, deelt hem van een, gelyk als hy zich zelfs afgeſcheyden heeft! (r)* Insgelyks, wanneer'er zommige *Biſſchoppen* teegens het *ſynode geproteſteert* hadden, gelyk als *Flavianus*, *Hilarius* en *Oneſiphorus*, zoo hadde *Dioſcorus* de *Keyzerlyke Commiſſariſſen* binnen geroepen, die met haare Soldaaten, haar in de keeten wilden leggen. Waar door dan de rechtgeloovige Leeraars, uyt vreeze voor een ballingſchap, zig daar na wel goedwillig moeſten

Eutyches liſt.

Zyne verdedıginge.

En geweld van het Synode.

 ſchik-

(l) Epiſt. Theodoſ. ad Dioſc. in Concil. Chalced. p. 34. (m) Epiſt. ejuſd. ad Barſum. (n) Acta Concil. Chalced. p. 56. (o) Euagrius 1. c. 9. Acta Concil. l. c. (p) Liberatus. Acta Concil. (q) Leo M. ep. ad Theodoſ. & Pulcher. (r) Acta Chalced.

Jaar C. D. na C. D. schikken, en de ketteryen meede hadden onderteekent. Alhoewel zy die hier na wel meest weeder herroepen hadden. *Barsumas* nu was ook op *Flavianus* aangevallen, had hem buyten gestooten, en zoo zeer met voeten getreeden, dat hy zoo aanstonds daar van gesturven was, welke wreede daad andere echter aan *Dioscorus* toeschryven.

Keyzerlyk Edict. 7. Ten allen ongelukke voor de rechtgeloovige, kwam hier noch al by, dat de *Keyzer* een eygen *edict* liet verkondigen, uyt kragte van het welke *Eutyches* voor rechtgeloovig, en dit *concilium*, beneevens de uytstootinge van *Flavianus*, voor rechtmaatig erkend wierd. Ja, of wel *Leo*, en veele andere *Bisschoppen*, aan welke alle deeze *proceduren* heel vreemt voor kwaamen, *Eudoxia*, des *Keyzers* dochter, zeer aan de ooren lelden, gelyk ook *Valentinianus* zelfs, dat zy hem doch teegens de regtgeloovige, tot een Beschutsheer zouden maaken, zoo hielp doch alles niet. (*s*) De Keyzer schreef veel eer weederom, dat *Flavianus* naar Godes rechtvaardig oordeel, weggerukt was, op dat den twist daar door eenmaal een eynde mogt neemen. (*t*) Tot dat eyndelyk de Geestelykheyd ten Hoove weederom ruymte kreeg, en dat *Theodosius Chrysaphius* t'eenemaal afzette. Waar op de rechtgeloovige op haar beurt, geenzins verzuymden, om na zyn dood, door het toedoen van de Keyzer *Martianus*, een *Synode* tot *Chalcedon* te houden, om haare zaaken weeder op den ouden voet te brengen. Hier toe nu had de *Paus Leo*, den Keyzer, en zyn Suster *Pulcheria*, achter welke hy zig langen tyd te vooren verschoolen hadde gehouden, geweldig aangedreeven, door dien hem en zynen staat, het meeste daar aan geleegen was, dat de schimp, die aan zyne *Afgezondene* voor heene weedervaaren was, weeder wierd hersteld en afgedaan: daar ook de andere *Bisschoppen* weegens haaren ontfangenen hoon, zeer hart opdrongen. (*u*) En alzoo ging het met het Synode, in 't Jaar 451 toe, alwaar wel 630 *Bisschoppen* kwaamen, of, gelyk andere schryven, om die zaaken daar door des te beeter aan te pryzen, alle de *Aartspriesters* uyt de gantsche weereld, of van het *Roomsche* gebied. (*x*) Onder welke ook *Leo* zelfs veele *Afgezondene* hadde zitten, die zyn belang waar neemen moesten, naamelyk, twee *Bisschoppen*, *Paschasius* of *Pascasianus*, en *Lucentius*, en dan nog twee *Priesters*, *Bonifacius*, en *Basilius*, gelyk ook nog een met naame *Julianus*, die ook, beneevens *Anatolius*, den *Aarts-bisschop* van *Constantinopolen*, boven aan zaaten. (*y*) En dewyle *Flavianus* en *Leo*, *Eutyches* alreede in 't Jaar 448. en 449. in haare eygene Synoden veroordeeld en verworpen hadden, (*z*) zoo was nu de reekening wel ligt te maaken, hoe zy het by dit voorval zouden maaken, daar zy zich op de hulp des Keyzers konden verlaaten. Want deeze hadde verscheydene *Staats-dienaars* daar heene gezonden, op dat zy meede zouden toezien, en alle onordentlykheeden der *Bisschoppen* helpen weeren.

Synode van Chalcedon.

Handelingen der regtgeloovige. 8. Al in het begin kwam de Keyzer, met *Pulcheria*, de Beschutsvrouwe van *Leo*, zelfs in de Kerk, daar het Synode in gehouden wierd, roemde teegens de *Hoogwaardige Vaders* zynen yver voor de rechtgeloovigheyd, en hy begeerde op haar, dat zy het *Niceensche* geloove doch voor al zouden navolgen. Daar op wierd zoo aanstonds, zelfs in de eerste zittinge, *Dioscorus*, daar het wel meest op gemunt was, al by tyds, midden uyt haar uytgezet, om dat *Eusebius* hem hart aanklaagde, en een verzoek-schrift liet afleezen, waar in de Keyzer vermaand wierd,

(*s*) Nicephor. XIV. c. 47. Euagr. II. c. 2. (*t*) Epist. 33. Acta Conc. Chalced. p. 26. (*u*) Euagrius. Zonaras. Leo M. ep. 25. 26. 44. 50. 51. (*x*) Vita Euthymii c. 72. (*y*) Liberatus. Euagr. Acta Chalced. (*z*) Ibid.

wierd, *Dat hy de beleedigde Priesters moest helpen, dewijle dit de beste Godsdienst, en het doelwit van zijne regeeringe was. Zoo wierd hy dan ook gebeeden, dat de reeds gedoemde Dioscorus, om dat hy tegen de regtgeloovige Priesters, en het geloove gezondigt hadde, vervolgens meede door hem veroordeeld mogt werden; zy wilden hier teegen alle onophoudelijk voor den Keyzer bidden*, en gelyk als de gewoonelyke *termen* der vleijende Geestelykheyd verder luyden. (*a*) De andere nu, die voorheene het *Ephesiensche Synode* meede ondergeschreeven hadden, wierden by deeze handelingen voor haar zelfs zoo bang, dat zy om vergiffenis baaden, en de geschiedde dwang voor een oorzaak daar van bybragten. Niet te min wierden 'er veele van haar afgezet, gelyk als *Dioscorus*, *Juvenalis*, *Thalassius*, *Eusebius van Armenie*, *Eustathius*, en *Basilius van Seleucia*, aan welke doch eyndelyk de straffe vergeeven wierd, zoo dat het alles alleen op *Dioscorus* afliep. (*b*) Daar op wierden *Eutyches* en *Nestorius* nochmaals verdoemd, en daar en teegen het *Niceensche* en *Constantinopolitaansche Concilium* vast steld, beneevens de schriften van *Cyrillus* en de andere zoo genaamde Vaders. En in de tweede zittinge wierd *Dioscorus*, die zich ondertusschen hadde t'zoek gemaakt, driemaal ingedaagt, die zeer over de ongeregtigheyd der *Bisschoppen* klaagde, en daarom den Keyzer zelfs, beneevens den gantschen *Raad*, tot zyne Rechters begeerde, doch echter ten vollen afgezet wierd, gelyk als dan de afgezondene een oordeel teegens hem afkondigden; *nademaal Dioscorus met Eutyches na zijne uytstootinge, gemeenschap hadde gehouden, en dat hy daar en boven nog daar op roemde; als meede, om dat hy op het Synode van Ephesen, den brief van* Leo *aan* Flavianus *niet hadde laaten leezen; het welke veel ergernis en schaade in de Kerken veroorzaakt hadde, door dien hy ook, boven dit, alles ondernoomen hadde, om den allerheyligsten en vroomsten Bisschop van Rome,* Leo, *in den ban te doen; dat hy daar na wel van veele aangeklaagt geworden was, dog niet hadde willen gehoorzaamen nog verschijnen; en, om dat hy de kerkelijke inzettingen verder in veele deelen overtreeden hadde: zoo moeste hy dan hier meede weeten, dat de allerheiligste en zaaligste Vader,* Leo, *door zijne Afgezanten, en dit Synode, met de H. Apostel* Petrus *(die de rotssteen en grond van de Catholijke Kerke, en de regte stut van de regtgeloovigheyd is) hem van zijne Bisschoppelijke waardigheid en ampt t'eenemaal berooft en afgezet hebben. (c)*

Jaar C. tot D.

Dioscorus verdoemt.

9. In de overige zittingen wierd 'er eeven zoo over het geheele *geloofsformulier* gehandeld, en wanneer 'er een *Artykel* afgeleezen wierd, zoo riepen alle de Bisschoppen met luyder stemme: *Dit is het geloove der regtgeloovige, vervloekt is hy, die het niet aanneemt!* Alhoewel eenige daar dan nog al niet aan wilden, en alzoo die zelfs verzonnene uytdrukkingen van *Cyrillus*, en andere, niet zoo maar slegts heen aannaamen. *Florentius*, Bisschop van *Sardis*, bad om uytstel, die uyt *Illyricum* en *Palæstina* wierden ook over eenige *passagien* moeijelyk, en *Atticus* zelfs de Bisschop van *Constantinopolen*, *protesteerde* daar teegen, dat hy de zaak zelfs eerst verder wilde nadenken. (*d*) Ja de Bisschoppen van *Egypten* wilden tot geene onderteekeninge altoos verstaan, en schoon zy eyndelyk *Eutyches* al verwierpen, en de leere van *Cyrillus* en *Athanasius* aannaamen, zoo wilden zy echter den brief van *Leo* geenzins onderschryven, met deeze ontschuldiginge, om dat zy nu geenen Bisschop te *Alexandrie* hadden, welkers regt zy zonder twyffel niet weg wilden geeven.

Teegenspraak van anderen.

(*a*) Acta Concil. Chalced. Sess. 1. (*b*) Liberatus. (*c*) Acta Chalcedon. (*d*) Acta l. c.

Jaar CD. tot D.

ven. (*e*) Alleen gaf het noch een grooten ftorm met de *Egyptifche Munnikken*, waar van ettelyke duyzenden aan den Keyzer gefchreeven, *Eutyches* ontfchuldigt, en de zaak van *Diofcorus* zig aangetrokken hadden. Want, wanneer men haar fchryven las, zoo vingen de *Biffchoppen* een groot gefchreeuw aan, roepende: *Diofcorus is vervloekt! Chriftus heeft hem afgezet. Weg met deeze lieden! zulk een grooten fchimp moet men het Synode niet aandoen!* Hier teegen nu fchreeuwden de Munnikken nog al erger, *Men moeft haar Kloofter niet befchimpen, of het zoude daar flegt afloopen.* Alzoo dat het'er naauwelyks zonder flaagen en bloed vergieten toeging, het geene de Hoovelingen nog beletten. De Keyzer nu wilde gaarne van het gekyf eens een eynde zien, en hy verkoos daar toe eenige *Biffchoppen*, die aan een byzonderen oort, een befluyt zouden maaken, het welke zy dan ook, naar het *Niceenfche* en *Ephefinifche formulier*, opftelden. Daar op verfcheen hy, beneevens *Pulcheria*, nog eens in 't Synode, en gaf eyndelyk dit bevel, *Dat van nu voortaan alle oorzaak tot woorden-twiften zoude ophouden, en het aan een ieder onderdaan fcherp verbooden zyn, om opentlyk, aangaande het geloove, eenige de minfte ftrydigheyd te onderneemen*; waar op hy dan nog eenige groove fouten der Geeftelykheyd zogt af te doen, waar van ook in de *canones* van dit *concilium* iets te vinden is. (*f*)

Affcheyd des Keyzers.

10. Ten laatften gaf het ook nog al een fcherp gevegt met de *Roomfche Afgezanten*, welke teegen de ftellinge van het *Primaatfchap* of Opperkerkvoogdye van den *Conftantinopolitaanfchen Biffchop protefteerden*, welke oneenigheyd ook hier na altyd geduurt heeft, om dat de Roomfche met het befluyt van dit Synode in geenen deelen te vreeden waaren. (*g*) En eeven zoo ongelukkig was ook de uytkomft en het gevolg van dit Synode, in alle de andere dingen. De Biffchoppen hadden zig teegens *Eutyches* byzonder met deeze vier woorden willen waapenen: Dat de twee natuuren in Chriftus met malkanderen vereenigt waaren, ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως, dat is, *onvermengt, onveranderlyk, onaffcheydelyk*, en *ondeelbaar.* Zoo wift ook *Leo de Groote*, beneevens de andere regtgeloovige, het *fynodus* hier na niet genoeg te verheffen, door dien hy wel meeft de oorzaak daar van was: dit Synode dan, moeft heeten, dat het de *Heylige Geeft* aangefteld hadde, als meede, dat het een reegel was, die uyt een Goddelyk ingeeven was voortgekoomen, en daar men niets toe nog afdoen kon, zulke volmaakte befluyten hadde het gemaakt. (*h*) Gelyk als ook andere dit Synode met het Euangelium gelyk geiteld hebben, en het, neevens de andere zoo genaamde *algemeene concilien*, op eene regt lafterlyke wyze verheften, en alzoo de Schrift niet voor genoegzaam erkenden, en echter daar by noch al rechtgeloovig bleeven. (*i*) Nochtans zoo getuygen doorgaands de *Hiftorien*, dat het, gelyk als alle de andere *fynoden*, niet als louter ongeluk en verwerringe aangeregt heeft. Te *Alexandrie* ontftond dan diesweegen, kort daar op, een fchrikkelyk oproer, na dat *Diofcorus* naar *Gangris* in *Paphlagonie* was verzonden. Die geene nu welke men daar in verdoemd hadde, klaagden heftig, over het groote geweld en ongelyk, dat haar alhier gefchied was. De partye der *Egyptenaars*, welke men nu voor rechtgeloovig wel moeft heene laaten gaan, fcheidde zig om dit Synode van de andere, en ze befchuldigden het Synode, weegens ontallyke gebreeken, en onrechtvaardigen handel. (*k*) Andere wee-

Uytflag van 't Synode.

(*e*) Ibid. & Euagrius. (*f*) Euagr. II. c. 4. Liberatus c. 13. Zonaras in Martiano. (*g*) Liberatus l. c. Conf. Baronius A. CDLI. n. 134. feqq. Petronius. Allatius. (*h*) Leo M. ep. ad Leonem. A. Damafcenus hær. 83. Vita Euthymii c. 113. (*i*) Juftinianus Novell. Gregorius M. ep. (*k*) Damafcenus l. c.

weeder gaaven opentlyk voor, dat de *Nestorianisterye* daar door volkoomentlyk weeder was ingevoert geworden, en ze vervloekten hierom dit Synode, op een ander Synode te *Sidon* opentlyk, als ketterfch en dwaalende. Gelyk het ook de Keyzer *Basiliscus*, als een nieuwigheyd, verbannen, en de schriften deszelfs, met die van *Leo*, verbranden liet, en beval, dat men maar alleen de Synoden van *Niceenen* en *Ephesen* hadde te volgen. (*l*) Zoo dat het hier uyt, gelyk ook uyt alle de andere Synoden, wel te zien is, hoe dat alle de *Concilien* der rechtgeloovige, eeven zoo weynig geloofwaardig en nut geweest zyn, als de andere, en dat altyd de eene partye maar alleen voor gehad heeft, om het bedryf en de verzogte middelen van de andere t'eenemaal te vernietigen en te onderdrukken. Jaar CD. tot D.

11. Hier ontrent zal zig nu een verstandig Leezer wel met regt moogen verwonderen, hoe onbeschaamt en stout deeze Kerken-dienaars, en boven alle andere, de zoo genaamde allerheyligste Vader, *Paus Leo*, geweest zyn, dat zy dit Synode, en deszelfs gemaakte *formulier* of *symbolum*, (want zoo noemen het de Geleerde) (*m*) voor een θεόπνευστον en *van God ingegeeven werk* dorsten uytgeeven, wanneer men naamelyk de heymelyke streeken en kunsten daar eens meede vergelykt, waar door zy dit Synode by den Keyzer eerst verkreegen hadden; als ook die openbaare eenzydigheyd, het geweld en de aangemaatigde onbedrieglykheyd der byzitters, de hoogmoedigheyd, en de daar uyt ontstaane stryd om den voorrang der voornaamste Bisschoppen, en dat alleen maar daarom, wie dat de grootste narre-kap toekwam, naamelyk den Bisschop van *Rome*, of die van *Constantinopolen*; dat grouwelyke oproerige geschreeuw der Bisschoppen teegen haare teegenpartye, en die andere groove onmanierlykheeden van dezelve; alle welke zaaken geenzins de *regeeringe* van den *Heiligen Geest*, maar wel, die van een andere booze geest, aanwyzen. Waar over men zich ook waarlyk ontzetten moet, en niet genoeg betreuren kan, dat de zoo genaamde gantsche Christenheyd zig zelfs van deeze en diergelyke boosaardige lieden, en wel inzonderheyd van de *Roomsche Tyrannen*, zoo lang heeft laaten beheerschen en blinden, dat zy haare voorgeschreevene uytspraaken en *formulieren*; als Goddelyke reegels aangenoomen, en aan andere geweetens opgedrongen heeft. Daar doch die geene, welke anderzins de grouwelen des Pausdoms wel kennen, en ook myden willen, schoon zy aan deezen *Leo* den openbaaren *Antichrist* wel bemerken, echter niet zien willen, dat hy by alle deeze handelingen de voornaamste in 't spel is geweest, waar door ze zich zelfs dan ook moedwillens onder het jok der erbarmelyke slavernye, in geloofs-zaaken, begeeven hebben. Alhoewel, wanneer men dit *synodus* met het *Niceensche* in alles zonder onderscheyd vergelyken wil, het niet onregtvaardig is, byaldien men maar het rechte begryp daar van heeft, zoo als het in 't voorige Boek na de waarheyd ontworpen is. De verlichte gemoederen zullen in 't vervolg echter wel konnen zien, of men nog wel op zulke en diergelyke dingen eenig het minste opzigt kan of mag hebben, waar toe de getuygenissen der *Historien* ons een groot licht konnen byzetten. Deeze vertellingen nu zullen my ten minsten hier eenige moeyte afneemen, naamelyk, dat ik de volgende grouwelen des *Antichrists* des te korter zal moogen aanroeren, dewyle het verderf, in deeze eerste eeuwe aangeweezen, nu reeds al verzeekert; en zulks aan een

(*l*) Theodosius in Apophth. Par. ad Gelasium ap. Cotelerium To. 1. Mon. Gr. p. 415. Cyrillus Scythopolitanus Vita Sabæ. c. 50. Basiliscus Epist. ad Timoth. ap. Euagr. III. c. 4. (*m*) Spanhemius Sec. V. Hist. Eccl. p. 494.

Jaar CD. tot D.

een ieder wel kan bekend maaken, dat het hier na voor al niet beeter, maar wel nog duyzendmaal ſlimmer is geworden.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de beruchtſte ketteryen deezes tyds.

§. 1.

WY hebben hier booven nu reeds al vernoomen, dat de meeſte zoo genaamde rechtgeloovige van deezen tyd meer verdiend hebben om zelfs op de Ketter-rolle te komen, als de andere, die van haar verdoemd zyn geworden. Echter willen wy alhier, om de reeds aangevangene *methode* op te volgen, de bekendſte Ketters ook niet overſlaan. Onder deeze nu ſtaan wel voor aan de *Pelagiaanen*, die in den aanvang deezer eeuwe, eerſt bekend wierden, en wel inzonderheyd, in *Britannie*, *Italie*, en *Palæſtina*. Deezen naam dan gaf men haar van *Pelagius*, die men, tot onderſcheyd van een andere *Tarentiſche Pelagius*, en die van *Samoſata*, *item*, van weegen zyn Vaderland, *Morgan*, om dat hy in *Engeland*, en aan de Zee gebooren was, *Briton* heette. Zyne voornaamſte vrienden en meede-genooten waaren dan *Cæleſtius*, een *Yrlander*, en *Julianus*, een *Italiaanſche Biſſchop* te *Capua*, by welke hy, inzonderheyd weegens zyne groote geleerdheyd, in 't begin zeer gelieft was. Gelyk als het dan van deeze lieden aanmerkelyk is, dat de regtgeloovige zelfs van hen een goed getuygenis geeven, en byzonder van *Pelagius*, die in *Syrie*, na zyn belydenis, een Munnik is geweeſt, bekennen, dat hy van grooten yver in 't Chriſtendom, als gebrand heeft. *(a)* Verder, dat hy in groote oeffeninge van godzaaligheyd en geduld altoos geleeft heeft, *(b)* waarom hem ook de beroemdſte Leeraars zelfs dikwils bygebragt, en gewag van hem gemaakt hebben, om dat zyn leeven van zoo veele geroemd geworden is. *(c)* Ja de grootſte Leeraars, als *Paulinus Nolanus*, *Chryſoſtomus*, *Auguſtinus* en andere, hebben hem in 't eerſt, om zyn heyligheyd, in eene hooge waarde gehouden. *(d)* Inzonderheyd bekend deeze laatſte van hem, *dat hy van een kuys en onbeſprooke leeven, en van loffelyke zeeden is geweeſt, en dat hy, naar Chriſtus bevel, alles, wat hy hadde, verkogt heeft. (e)* Insgelyks, *dat hy een heylig man, die in het Chriſtendom heel verre gekoomen was; kort om, dat hy een goed Chriſten geweeſt was. (f)* Dat by hem ook geene huychelerye, of begeerte na lof, geweeſt is, kent men, niet alleen uyt zyne *hoofdleere, waar toe hy, uyt grooten yver teegens alle het ſchynheylige weezen der Chriſtenen van dien tyd, en uit loutere liefde tot het waare Chriſtendom, gekoomen is*, gelyk als de *Godgeleerde* in 't algemeen zulks ook bekennen. *(g)* Maar men ziet zulks ook uyt zyne leeringen, als daar in hy zig eenvoudiglyk na de klaare uytgedrukte woorden van Chriſtus geſchikt, en daarom ook van de andere huychelaars t'eenemaal verworpen is geworden.

Pelagiaanen. — Pelagius. — Cæleſtius. — Julianus. — Hun lof. — Beroemde Godzaaligheyd.

2. Tot een voorbeeld, de rechtgeloovige hebben, onder anderen, hem dit voor een groote ketterye opgelegt, dat hy, volgens Chriſtus duydelyke woorden *Matth.* XIX. 23. *Marc.* X. 24. gezegt heeft: *Een ryke, wanneer hy zijnen rijkdom behoud, en hem zelfs niet verloochent, en kan*

Leeren uyt Chriſti woorden. — Van den rykdom.

(*a*) Auguſtin. L de Nat. & Grat. (*b*) Chryſoſt. ep. 16. ad Olympiad. (*c*) Auguſtin. L. de pecc. Mer. & Remiſſ. & Remiſſ. & II. Retract. c. 33. (*d*) Idem init. Ep. ad Paulin. (*e*) Idem II de Pecc. Mer. c. 16. (*f*) Ibid. III. c. 1. & 3. (*g*) Chemnitius L. de lib. Arb.

alzoo in Gods rijk onmoogelijk niet ingaan. (*h*) Of gelyk als de eygene woorden van *Cælestius* luyden: *Wanneer ik het geld lief hebbe, en alle de gedagten van mynen wille daar na toe stiere, zoo kan ik den Heere onmoogelyk niet dienen, om dat 'er geschreeven staat, Niemand kan twee heeren dienen.* (*i*) Dit stond nu de ryke *Bisschoppen*, *Prelaten*, en *Paapen*, gantsch niet aan, en daar door hadden zy ook na haaren zin, groote reede, dat zy alle zulke stellingen, als Kettersch, verwierpen, eer zy haare te zaamen geraapte schatten weeder weggeeven moesten. Eeven zoo goddeloos was het ook al gehandeld, wanneer men ook dit, als ketterye, aan haar verdoemde, *dat God aan de pragt der kleederen een afkeer hadde, dog byzonder, aan de pragt der Priesters.* Onaangezien de rechtgeloovige zelfs het wel meenigmaal, schandshalven, moesten zeggen, terwylen de hovaardye onder haare Christenen zoo zeer toenam. (*k*) Daar in zy, van verstandige en geleerde lieden, hier over ook met grond ontschuldigt wierden. (*l*) Gelyk als zig haare meeninge hier in zelfs ook regtvaardigt, wanneer zy uyt een gehoorzaam en Godbegeerend herte, bekend hebben, dat men *Christus moest navolgen in armoede, en niet in rijkdom, in ootmoedigheid, en niet in eere, enz.* (*m*) Zoo moest het ook al kwaalyk gedaan heeten te weezen, wanneer *Pelagius* aan de Vrouwen vergunde, God met gezangen te looven; (*n*) nademaal naamentlyk de *Antichrist*, al over lang, de arme *Leeken*, en inzonderheyd de Vrouwen, van den Godsdienst byna als t'eenemaal uytgeslooten hadde. Insgelyks wilde men hem niet toelaaten, dat hy Christus verbod, van het eedsweeren, slecht heen, en na de klaare woorden, aannam. *Matth.* v. 34. *Jacob.* v. 12. (*o*) Niet teegenstaande veele beroemde Leeraars dit eeven zoo gesteld, en zelfs geoeffend hebben, (*p*) ja *Hieronymus* zelfs, die anders heftig teegen deeze lieden yverde. Waar uyt men klaar kan zien, dat deeze zoort van menschen, getragt hebben om zig eenvoudiglyk, en in gehoorzaamheyd, naar Godes wille t'eenemaal te schikken, en dat ze ook door haar onberispelyk leeven, by vrienden en vyanden, een goed getuygenis, ja zelfs, in veele stukken van de oeffeninge des Christendoms, by de rechtgeloovige zelfs, de toestemminge gekreegen hebben.

Jaar CD. tot D.

Pragt der kleederen

Van 't zingen der Vrouwen.

Het eedsweeren,

3. Van de andere lieden nu, die men *Pelagiaanen* genoemd heeft, vind men, by de rechtgeloovige zelfs, geene mindere heerlyke getuygenissen, van haare groote Godvruchtigheyd en andere goede gaaven. De boeken van *Cælestius*, aangaande het eenzaame leeven, die hy in zyn jeugd geschreeven heeft, acht iemand voor hoognoodig, dat die van een ieder Godbegeerige ziele geleezen werden, dewyle zy eene loutere aandryvinge tot de godzaaligheyd, in zich bevatten. (*q*) Andere noemen hem een scherpzinnig man, (*r*) gelyk als dan *Pelagius* zelfs ook een voorzichtig en wys man heet, en zyne schriften met die van *Orosius* gelyk geschat werden, en dat ook zyne drie boeken van de Godheyd, desgelyks voor zeer nut erkend werden, (*s*) terwylen zy alle in deeze leere volkomen regtgeloovig bleeven, en met de *Arriaanen* in 't minste niet te doen wilden hebben, gelyk als 'er van *Julianus* staat. (*t*) Wel-

Lof van Cælestius.

Van Pelagius.

Van Julianus.

(*h*) Hilarius ep. ad Augustin. 88. & Augustin. ep. 106. ad Paulin. it. L. 11. de Grat. Christ. c. 11. (*i*) Cælestius ep. de Scientiæ Divinæ legis ap. Hieronym. To. iv. (*k*) Hieronym. L. 1. adv. Pelag. (*l*) Erasmus ib. in Antiodo. p. 309. Vossius Histor. Pelag. L. V. P. 11. Append. p. 532. (*m*) Auctor lib. de divitiis. To. v. Bibl. Pat. p. 704. (*n*) Hieron. l. c. (*o*) Hilarius ep. 88. ap. Augustin. Pelagius ep. ad Demetriad. ap. Hieron. To. 11. (*p*) Basilius M. in Ps. 14. Chrysostomus Hom. 17. in Matth. & Theophylactus in Matt. 5. Auctor Operis imperf. in Matth. Hom. 12. Hieron. l. 11. in Galat. c. 4. in Matth. 5. (*q*) Gennadius de Scr. Eccl. (*r*) Augustin. 11. cont. 2. Epist. Pelag. c. 3. & L. 111. de Pecc. Mer. & Rem. c 10. (*s*) Gennadius & Honorius Augustodunens. de Scr. Eccl. (*t*) Julianus ap. Augustin. l. adv. Jul. c. 27. & 73.

Jaar CD. tot D.

Welke dan ook als een beroemd Leeraar der Kerken, gepreezen wierd, en in de Schrift zeer ervaaren was, gelyk als zyne teegenſpreekers voor de ſcheuringe van hem bekennen. (*u*) Alle deeze klaare bekenteniſſen nu wyzen ons het onrecht aan, dat hem van de regtgeloovige is aangedaan, wanneer zy zulk eenen grooten hoop handtaſtelyke leugens en laſteringen teegens hem uytgegooten hebben, alleen, op dat zy daar door dog alle haar geloof en aanzien by de godsdienſtige lieden mogten verliezen. Het welke aan die geene echter geenzins vreemd kan voorkoomen, die den aart der regtgeloovigen maar eenigzins kent, als welke aan die geene, die zy willen onderdrukken, niet gaarne eenige de geringſte lof willen overlaaten, maar haar zoo zeer zoeken te drukken, dat zelfs een natuurlyk vroom man daar door een afſchrik van haar krygen mocht. Alzoo ſchaamen zich eenige onder hen niet, vlak teegen zoo veele goede getuygeniſſen van haare meedegenooten aan *Pelagius* een wellustig en *Epicuriſch* leeven op te leggen, en te zeggen, dat hy daarom zoo dikmaals van het eene Klooſter tot het andere getrokken is, op dat hy zich daar door des te beeter zoude konnen meſten. (*x*) Andere geeven hem een toenaam, en zeggen, dat hy zig met de *Schotlandſche* bry wel hadde opgepropt. (*y*) En dit deed de ſmaadzuchtige *Hieronymus*, by zyne uytlegginge der *Propheeten*, waar uyt men wel kan zien, wat 'er uyt zulk een ſchandelyke hertstogt, voor ſchoone uytleggingen en geeſtryke gedagten, te verwachten waaren. Zoo is het ook eene onwaarheyd, wanneer andere nieuwe Schryvers verdigten, dat *Caſſianus*, die men onder deezen hoop ook al geſteld heeft, van *Chryſoſtomus*, om zynen verkeerden handel, uyt de Stad is verjaagt geworden, daar niet een enkel woord by de Oude van te vinden is. (*z*) Ik laate ſtaan, de valſche betichtigingen, die 'er, in het ſtuk der leere, teegens haar bedagt wierden. Alwaar men haar, teegens haaren zin, de ſchuld gegeeven heeft, dat zy geene verloſſinge voor de kleine kinderen geloofden, of dat ze geene doop, tot vergeevinge der zonden, wilden toelaten. (*a*) Daar nochtans *Pelagius* zelfs heel heftig over deeze laſteringe zich beklaagde, (*b*) en dat de regtgeloovige zelfs, op gantſche *Concilien*, het regte teegendeel van dit alles van haar bekennen. (*c*) Ik ſwyge nu noch van andere voorbeelden.

Valſche beſchuldigingen teegens haar.

Smaadelyke toenaamen.

4. Hoe onchriſtelyk verder deeze lieden van de zoo zeer geroemde rechtgeloovige (die derhalven ook noodwendig recht liefde-ryk hadden moeten zyn) onthaalt zyn geworden, zulks is uyt de oude ſchriften genoegzaam openbaar. De eevengedagte groove *Hieronymus* noemt *Pelagius*, volgens zyne gewoonelyke plompheyd, niet alleen een nar, die zig van de *Schotlandſche* bry, of gelyk andere *exemplaren* het leezen, van hoeren-ſpys, dik gevreeten hadde: (*d*) maar hy vergelykt hem ook by den *Helhond Cerberus*, die men met de geeſtelyke kolf moeſte doodſlaan, op dat hy, met zynen meeſter, den helſchen *God Pluto*, altyd den muyl houde. (*e*) En door zulke ſchandelyke uytdrukkingen en onthaalen, zoude dit dwaalende ſchaap van de gewaande Herders te recht gebragt werden, dat dog maar alleen uyt een goede meeninge en inzicht gemiſt hadde, gelyk als wy nu terſtond zullen zien. Alzoo, om dat hem *Hieronymus* de groote ſchouderen van zyn eyge lyf voorwierp, (*f*) meen-

Eerrovinge van Hieronymus.

(*u*) Gennadius. (*x*) Iſidorus Peluſiſta lib. 1. ep. 314. (*y*) Hieronymus lib. 1. in Jerem. præf. (*z*) Sigebertus Chron. Trithemius. (*a*) Liber Pontificialis in Vita Innocentii. Danæus ad Auguſtin. de hær. Catal. 3. Joſephus Vice Comes Obſerv. de Bapt. L. 11. c. 1. (*b*) Pelag. ap. Auguſt. L. de Grat. adv. Pelag. & Cæleſt. c. 30. & de Pecc. Orig. c. 17. 19. è libro Pelagii ad Innoc. I. (*c*) Concil. Carthag. ep. ad Innoc. Auguſtinus ep. 89. ad Hilar. (*d*) Hieronymus præf. ad l. 1. in Jerem. (*e*) Ibid. l. 111. præf. (*f*) Idem 1. adv. Pelagium p. 273.

meenden de andere, dat zy den armen Ketter ook vryelyk zoo perssen en kwellen mogten, als zy maar wilden. Daarom lachte hem een van de regtgeloovige uyt, om dat hy maar een oog, breede schouderen en een starken hals hadde, (*g*) als of naamentlyk deeze hoedaanigheyd van 't lichaam een schande by die geene geweest was, die veel verstandiger en bescheydener waaren als deeze rechtgeloovige. Zoo klinkt het ook van zulk een groot Leeraar, als *Hieronymus* zyn wilde, zeer slecht, wanneer hy *Pelagius* alzoo overhaalde, zeggende: *Gy hoorde ligt, hoe Moses met God van aangezigt tot aangezigt, in de wolken, en in 't donker gesprooken heeft, en gy komt met eenen gehoorenden kop voor den dag.* (*h*) Uyt welke manieren van met hem te handelen, men geene geringe verbitteringe en yver teegens deeze lieden ziet, daar zy, by alle onzydige, weegens haaren goeden wandel, zeer bemind geweest zyn, het geene de andere verdrooten hadde. Daarom traaden zy ook terstond tot geweldige vervolgingen over, en roemden overal daar op, wanneer zy de *Pelagiaanen* wakker vervolgt, en uyt het land gejaagt hadden. (*i*) Want als deeze op het *Concilium* van *Ephesen* niet ras genoeg alle de banvloeken en *onchristelyken* handel der rechtgeloovige goed wilden heeten, zoo wierden zy te gelyk met de *Nestoriaanen* verdoemt, met deeze schoone bygevoegde oorzaak: *Het zoude zeer ongerijmt zich voor doen, wanneer 30 van de haare zig teegen een gantsch Synode van 210 Heylige Bisschöppen wilden stellen, nademaal zy geen gezag van de Priesterlyke waardigheyd altoos hadden. (k)*

Jaar CD. tot D.

Vervolgingen teegens haar.

5. Zoo was 'er ook verder de Geestelykheyd zeer veel aangeleegen, en een groote vreugde voor haar, dat zy de *Hooge Overigheyd* teegens deeze menschen zoo zeer konden ophitzen, die haare voordeelen ergens in stooren, en haar leeven beschaamen wilden. Daarom hielden zy ook zoo veele *Conciliën* niet teegens haar, maar een zeekeren *Paus* roemde zeer daar op, dat de doodelyke razernye der *Pelagiaansche* pest, niet alleen door de inzettingen der *Catholijke Kerken*, maar ook van de *Roomsche Regenten* zelfs verdoemd was geworden, zodaanig zelfs, dat haare navolgers geen blyvende steede altoos op den gantschen aardboodem, meer vinden konden. (*l*) Gelyk als dan de Keyzers, *Honorius* en *Theodosius*, in een openbaar gebod aan een ieder vry lieten, dat zy *de Pelagiaanen* (welkers leere zy vervloekten, en die een kerkschennis noemden) *voor den Rechter mogten sleepen, en haare straffe zonder eenig uytstel vorderen, op dat zy uyt den lande verdreeven mochten werden. (m)* Ja in een ander *edict*, dat zy in het daar aan volgende 419. Jaar afgekondigd hadden, wierden die geene, welke haar niet aangaaven, aan gelyke straffen met haar onderworpen, en de Bisschoppen, die haare verdoemenisse niet wilden onderschryven, die wierden met de afzettinge van haar ampt, en een eeuwig bannissement uyt het Land gestraft. (*n*) *Constantius* had insgelyks alle de *Pelagiaanen*, en inzonderheyd *Cælestius*, uyt de stad verdreeven. (*o*) Gelyk als dan *Julianus* ook uyt zyn Bisdom gezet wierd. (*p*) Op dat wy nu kortelyk konnen zien, in wat voor punten in de leere men haar schuldig gekend heeft, (want in haar leeven vinden de rechtgeloovigen aan haar niets te laaken, dog aan haar zelven wel genoeg te bestraffen) zoo was het dan met de zaak aldus geleegen. Dewyl *Pelagius* en de andere zig des waaren Christendoms

Vyandschap der Pausgezinden teegens haar.

Haar leer.

Oorzaak daar tee.

(*g*) Orosius Apol. de Lib. Arb. p. 716. (*h*) Hieron. l. c. (*i*) Cælestin. ep. ad Nestor. in Act. Synod. Ephes. To. I. (*k*) Acta Concil. Ephes. To. IV. (*l*) Gelatius ep. ad Honorium. (*m*) Lex ap. Baron. Ann. CDXIIX. (*n*) Ibid. Ann. CDXIX. Conf. Photius Cod. LIII. Possidius Vita August. c. 18. (*o*) Ap. Baron. Ann. CDXXI. & Photium l. c. (*p*) Prosper in Chron. Decreta alia ap. Christianum Lupum opusc. posthum. fine.

Jaar CD. tot D.

doms bevlytigden, en dat ze hier teegen de zoo genaamde rechtgeloovige, byzonder de Leeraars, in openbaare boosheyd, gerustheyd, en huychelerye, zaagen leeven, zoo stieten zy zig niet weynig aan alle die openbaare ergernissen, die 'er heen en weeder in zwang gingen. Byzonder daar zig de Rechtgeloovige altyd op Goodes genaade, en haare natuurlyke zwakheyd, beriepen, en daar meede haare gestaadige zonden bewimpelen wilden. Daar van daan bekennen nu de Godgeleerde zelfs, *dat de liefde tot een Christelijk leeven, en den yver teegen de luyheid der Christenen, Pelagius in 't begin bewoogen hadden, om de kragten van de vrye wille zoo hoog te stellen.* (*q*) Dit deed hy, niet om iets nieuws op de baan te brengen, maar het was hem, en andere uyt de schriften der grootste Leeraars, bekend, dat zy eeven eens, en dikmaals nog wel harder, hier van geschreeven hadden, gelyk als wy nu terstont zullen zien. By aldien nu zyne teegenspreekers, niet alleen met eene behoorelyke zachtmoedigheyd en wysheyd, maar ook, met een voorbeeldelyk leeven hem bejeegend, zyne woorden regt op gevat, en niet dikmaals heel verkeerd en kwaalyk geduyd, hem ook zelfs niet zoo vyandig gehandeld hadden, zoo zoude het zig ook zonder eenigen twyffel, in alles wel heel anders geschikt hebben. Dog by zulke omstandigheeden, gelyk als men in deeze zaaken aan de zyde der rechtgeloovigen zig gedraagen heeft, moest eyndelyk het eene ongerymde wel op het andere voorkoomen.

Eenstemmigheyd der andere Leeraars.

6. Voor eerst dan bekennen die geene, welke in de oude schriften ervaaren zyn, eenpaariglyk, dat veele Leeraars; voor de tyden van *Pelagius*, al van de natuurelyke krachten des menschen, niet anders gesprooken hebben, als *Pelagius* zelfs hier na gedaan heeft, het welke *Augustinus* ook zelfs van zich bekend. Maar *Chrysostomus*, *Isidorus Pelusiota*, en andere, hebben wel uytdrukkelyk gesteld, dat de natuurlyke kragten, het geloove, of, het begin des geloofs, het verlangen naar de bekeeringe, en een gewisse trap van de boete en hoope, te weege konnen brengen. (*r*) Alzoo hielden het ook de *Pelagiaanen*, niet voor iets nieuws of onrechts, wanneer zy niet wilden toestaan, dat de zonde van *Adam* aan de andere menschen wierde toegereekend. Daarom sprak *Pelagius* ook op deeze wyze, van de uytdrukkinge van Paulus: *Dat zy in Adam alle gezondigd hebben.* Rom. v. 12. *Dit is niet weegens de erfzonde gezegd, maar, dewijle zy hem in zonden nagevolgd zijn.* (*s*) En hier in dwaalde *Pelagius* waarlyk, alhoewel hy, uyt een welgemeend inzicht, op deeze stellinge viel, gelyk als wy hier booven, uyt een zeeker Godgeleerde, gezien hebben. Hy erkende dan het groote verval der menschen niet, schoon hy dat aan de valsche Christenen oogenschynelyk zoo wel zien konde. Daar uyt vloeyden dan zyne overige stellingen: naamelyk, *Dat de zonden van Adam hem alleen, en geenzins zijne navolgers, gehinderd hadden, en dat de kleine kinderen in zulk een stand zijn, daar in Adam voor zijnen val geweest is.* (*t*) Alhoewel *Cælestius*, op het *Concilium* van *Carthago* dit niet eeven zoo vast gesteld heeft. (*u*) Verders erkenden zy wel, dat de kinderen de algemeene verlossinge ook deelachtig waaren. (*x*) Dog hier in deed men haar te veel, wanneer de Rechtgeloovige van haar zeyden, dat zy in haar gantsch geene zonden wilden bekennen, gelyk als hier booven gedacht is. (*y*) Hier teegen nu wierden zy daar over verstoord, en ze vonden haar genoegen daar niet in, wanneer de natuur voor zoo uyttermaaten boos en bedurven beschreeven wierd,

Leeren van Adams zonde.

Van den toestand der kinderen.

(*q*) Chemnitius l.c. (*r*) Vossius l. iv. Hist. Pelag. P. ii. th. i. p. 441. (*s*) Pelagius ap. August. l. de Nat. & Grat. c. 9. & 30. (*t*) Pelagius expos. ad Rom. ap. Augustin. L. de Pecc. Orig c. 19. (*u*) Ibid. c. 17. (*x*) Pelagius ap. eund. (*y*) Augustin.

wierd, dat zy daar door meenden, dat de rechtgeloovige, *Manïchæers* waaren, en dat zy de mensch gantsch niet voor een schepzel Gods erkennen wilden; maar den Duyvel in teegendeel een schepper van maakten. Derhalven beklaagden zy zig alzoo daar over, *dat die geene al voort een Pelagiaan of Cælestiaan moest heeten te weezen, welke in den mensche een vrye wil, of God, als God, den Schepper der menschen erkenden.* (z) Alhoewel zy hier teegen ook al van de rechtgeloovige over het *Manichæismus* beschuldigd wierden, edog ten onrechte. Zy beelden zig ook in, *als of de Rechtgeloovige den echten staat verwierpen, door dien daar inne, volgens haare meeninge, verdoemde kinderen gebooren wierden.* (a) Verder, dat zy God over eene ongerechtigheyd beschuldigden, wanneer ze stelden, dat de zonde van *Adam* aan de kinderen wierd toegereekend, of zy schoon vreemd waaren, daar hy dog de menschen haare eygene zonden wel vergeeft. (b)

Jaar CD. tot D.

Van de vrye wil.

7. Aan deezen stryd nu, van de *erf-zonde*, hingen nog eenige andere punten, daar over zy zig ook niet wel met de rechtgeloovige vereenigen konden, en waar over ze hier na zoo zeer berucht, en gehaat gemaakt wierden. Als wanneer ze stelden, *dat den dood geene straffe van den val was*, of, gelyk als het iemand van haar zelfs uytdrukt, *dat de Dood op de nakoomelingen was gekoomen, niet door de voortplantinge, maar, door het gevolg desselfs, of liever, om dat zy zelfs gezondigd hadden.* (c) Insgelyks ook, wanneer ze leerden, dat den Doop alle de zonden weg neemt, en dat ze echter hier teegen in de rechtgeloovige berispten, dat zy de gedoopte echte lieden nog zonden toeschreeven, daar uyt dan booze kinderen gebooren wierden. (d) Daar en booven vreesden zy ook, dat de geheele wasdom in de Godzaaligheyd, door de leere van de bedurvene natuure, t'eenemaal belet zoude werden, en dat de menschen daar door maar twyffelmoedig wierden gemaakt, of zy wel ooyt volmaakter zouden konnen werden, of, gelyk zy het zelfs uytdrukken, *dat men niet gelooven kon, dat het moogelyk was, het goede te konnen volbrengen, zoo wanneer het aan iemand als ongelooffelijk voor kwam, dat de ingeplante zonden eyndelijk weeder verteerd konden werden.* (e) *Want, dat niemand op den weg der Godzaaligheyd wandelde, wanneer hy geen hoope altoos meer hadde; en, wat men dog twyffeld te zullen konnen verkrijgen, dat begeerd men niet eens.* (f) Waar uyt men nogmaals wel kan zien, hoe het deeze zelve lieden maar alleen daarom te doen is geweest, dat zy de huychelaars, van haare gerustheyd, en nalaatigheyd in 't Christendom, mochten afleyden: en in deeze, aan zich zelfs loffelyke betrachtinge, zyn ze ook zoo verre gegaan, en tot zulke meeningen overgeslagen, die ze zelfs wel niet vast bewyzen konden. Alhoewel ook de inbeeldinge der geruste huychelaars en *mond-christenen* niet een hayr beeter was, wanneer zy meenden, dat het maar alleen om een kleyntje te doen was, en dat zy als dan wel zaalig konden werden, wanneer ze maar wilden; door welke, en meer andere diergelyke bedriegeryen des duyvels, zy de genaade en kracht Godes niets, dog de krachten der natuure, alles toeschreeven, en alzoo niet minder Ketters waaren, daar zy in den waaren grond van de zaaligheyd zelve zoo grof misten, en zulks noch

Van den dood.

Van de kragt der natuure.

 daar

(z) Julianus lib. I. cont. Augustin. ap. hunc & epist. ad Zosimum ap. Augustin. l. I. ad Bonif. c. 6. Augustin. ipse l. IV. ad Bonifac. Timotheus Presbyt. de Recep. hæret. p. 391. To. III. Coteler. (a) Julianus L. I. adv. August. c. 59. & II. c. 24. Augustin. L. de Nupt. (b) Apud Hieron. L. III. cont. Pelag. & Pelagius ipse apud August. III. de Pecc. Mer. c. 3. (c) Julianus lib. II. contr. Augustin. ap. August. L. II. cont. Jul. c. 172. (d) Julianus ep. ad Zosimum ap. Augustin. L. I. ad Bonifac. c. 18. & L. IV. contr. Julian. (e) Augustin. II. cont. Julian. (f) Pelagius L. ad Demetr. ad Hieron.

Jaar CD. tot D.

daar en booven, met een opzet, en bygevoegde boosheyd, tot versterkinge van haare gerustheyd.

Van de genaade.

8. Ontrent het punt van de genaade nu waaren haare woorden deeze: *Wy neemen de hulpe Godes geenzins weg, wanneer wy stellen, dat de schepzelen door de eenmaal toegevoegde genaade der vrye wille, behouden werden.* (g) *Want, door Godes genaade, vermoogen wy alles, wat wy vermoogen. Maar wy laaten het beyde binnen zijne eygene paalen staan, dat het naamelyk alleen van Godes genaade van daan komt, dat hy aan ons de kragt der vrye wille gegeeven heeft, en dat het in onzen wille zelfs berust om iets te doen of niet.* (h) Hier uyt nu trokken de rechtgeloovige deeze beschuldiginge: Dat zy haar op den vrye wille t'eenemaal verlieten, en de hulpe des Scheppers daar door verachtten, als meede, dat ze in haaren wille t'eenemaal gerust waaren. (i) Want de rechtgeloovige leidden haar het woord van *Genaade* alzoo uyt, als of ze daar door de algemeene genaade der scheppinge verstonden, of liever, de wyze, op welke God den mensche geschaapen heeft. (k) Hier teegen nu verklaarden zig de *Pelagiaanen* verder alzoo; *Dat de genaade en hulpe Gods niet tot alle en een iegelyke uytvoeringe gegeeven wierd, maar dat ze alleen bestont in een vryen wille, of liever, in het gebod, en in de leere.* (l) Zoo dat zy het op deeze wyze eene genaade der leere noemden, waar door dan aan den mensche wierd aangewezen, op wat wyze hy zaalig kon werden, waar van ze ook de krachtdaadige hulpe niet uytsluyten konden. Tot zulk eene hooge verheffinge der kragten nu in de mensche bewoog haar de schrikkelyke gerustheyd en bedorvenheyd der geveynsde Christenen in 't algemeen, welke zy op zulk eene wyze zochten te verbeeteren, gelyk het de Geleerden zelfs ook bekennen. Gelyk als dan in 't gemeen de leere van de zwakheyd der menschen, maar alleen werd bygebragt, om haare gewoonelyke laauwheyd daar door te verschoonen. Ook schikten zy zich, ontrent alle zulke uytdrukkingen, na de klaare woorden der voornaamste Leeraars, die voorheene iets diergelyks met haar beleeden hadden. Waarom ze ook geenzins vermoedden, dat men daar over eenigen twist met haar zoude aanvangen, wat by andere voorvallen wel, zonder eenig teegenspreeken was verdraagen geworden. Gelyk als dan ook al verder niet geloochend kan werden, dat zich deeze lieden zelfs, aan zulke harde manieren van spreeken der grootste Leeraars wel gestooten hebben, welke de menschen in 't algemeen alle vrye wille t'eenemaal scheenen te beneemen, gelyk zulks van *Augustinus* zeeker is. (n) Ondertusschen ontkenden zy ook niet, *dat de mensch eene byzondere genaade, tot vergeevinge van zijne zonden noodzaakelijk van doen heeft, welke ook aan hem, door het geloove aan Jesus Christus, gegeeven werd, en die ook, nog wet, nog natuure is.* (o) *En, deezen Jesus helpt ons verder, tot vermijdinge der zonden, daar hy ons, door zijne heyligheyd, een voorbeeld van heeft nagelaaten.* (p)

9. Nu beschuldigen de meeste Schryvers *Pelagius*, en wel een ieder ten aanzien van zyne partye, als of hy, ten opzigte van deeze leere der genaade, niet verder was gegaan. Zy hebben hem ook verdagt gemaakt, als of hy het woord van genaade maar alleen tot een schyn, en geenzins in ernst, en in een rechten zin, hadde gebruykt. (q) Dog wy zullen zyne

(g) Critobulus ap. Hieronym. L. I. Dialog. adv. Pelag. (h) Id. L. III. (i) Hieronym. l. II. ibid. (k) Augustin. ep. 95. & Serm. II. de Verb. Apost. (l) Cælestius Definit. c. 3. (m) Chemnitius l. c. Vossius ex eo L. III. Hist. Pelag. P. II. p. 298. (n) Vossius l. c. August. II. de Bono Persec. c. 20. (o) Idem de Gestis Palæst. c. 35. & ep. 94. (p) Id. L. de Grat. Chr. cont. Pelag. c. 2. & 40. (q) Hericus Antisiodorensis in Vita S. Germani. Orosius. Hieronymus. Augustin. h. 80. Prosper. Conf. Henr. de Noris Histor. Pelag. Joh. de Laet. Hist. Pelag. & Semi-Pelagian. Petavius Dogm. Theol. L. I. To. III. Usserius Antiq. Britann. & Histor. Godeschalki.

zyne eygene woorden hier ontrent hooren, uyt welke een onpartydige leezer het besluyt zelfs wel maaken kan. *De onverstandige lieden*, schryft hy, *meenen, dat wy de Goddelyke genaade t'eenemaal versmaaden, wanneer wy zeggen, dat zy de heyligmaakinge in ons, niet zonder onzen wille volbrengt. Gelyk als wanneer God aan zijne genaade alleen iets gaf te verrigten, en geenzins aan die geene, aan welke hy ook den bystand van zyne genaade verleent, waar door zy ook des te ligter dat geene, door de genaade, konnen volbrengen, wat haar werd aanbevoolen, volgens haaren vryen wille te doen. Van welke genaade wy ook bekennen, dat zy niet, gelyk als gy meent, enkel en alleen in gebooden, maar ook in de hulpe van God bestaat. God helpt ons door zyne leere en openbaaringe, wanneer hy de oogen van ons herte open doed, als hy de toekoomende dingen aan ons vertoont, op dat wy in het teegenwoordige niet al te zeer ingewikkelt zouden werden: wanneer hy ons door de meenigvuldige en onuytspreekelyke gaave der heemelsche genaade, verligt: zal die geene nu de genaade loochenen, welke alzoo spreekt? of bekend hy niet meede te gelyk den vryen wille der menschen, met en beneevens de genaade van God?* (r) Die hier nu *Pelagius* noch al verdacht wilde houden, als meende hy het niet recht, daar zyne woorden aan zich zelven zoo uyttermaaten klaar en onberispelyk zyn, die moet ook aan een ander de vryheyd geeven, om het zelve van de rechtgeloovige te vermoeden, die zich ook al voor zwakke menschen, ja nog meer uytgeeven, als de gewaande Ketters. Ik weet ook niet wat'er in de volgende bekentenis van *Pelagius* te bestraffen is, wanneer hy schryft, dat *God het willen in ons werkt van het geene dat goed en heylig is, wanneer hy ons, die de aardsche begeerlykheeden onderworpen zyn, en die ook, gelyk het domme vee, maar alleen het teegenwoordige lief hebben, na de toekoomende groote heerlykheid, en belofte der belooningen, begeerig maakt. Wanneer hy ook door de openbaaringe der wijsheid, onzen traagen wille, tot het verlangen naar God ontsteekt, en wanneer hy ons in alles wat goed is, met zijnen raad bystaat, het welke gy* (regtgeloovige) *in geen bedenken altoos neemt om te loochenen.* (s) En echter zochten zyne teegenspreekers, deeze en diergelyke eenvoudige bekentenissen van hem te verdraaijen, en te berispen, gelyk als men, met groote verwonderinge, by veele, ja ook, by *Augustinus* zelfs, ziet, of hy schoon al elders haaren zin recht en wel voordraagt, en zyn voorige verhaal t'eenemaal weederroept.

10. Alhoewel deeze lieden haar begrip hier in niet altyd met eenderleye woorden uytdrukten, eeven gelyk als de rechtgeloovige desgelyks haare vryheyd gebruykten, zoo verklaarden zy zig dog altyd duydelyk genoeg, wanneer zy in woorden-stryd met malkanderen waaren: alzoo, daar zy de menschen, in geestelyke zaaken, al wat veel scheenen toe te schryven, voerden zy dog alles oorspronkelyk weeder tot God, en ze lieten hem zyne schuldige eere volkomentlyk behouden. Gelyk als *Pelagius* nochmaals heel duydelyk zegd: *Dat de mensch in zijne goede werken en wille, een lof heeft, ja mensch en God te zaamen, die de moogelijkheid van den wille en het werk zelfs gegeeven heeft, en die zelfs de moogelijkheid van zijne genaade, door zijne hulpe, altijd bystaat. Maar, dat de mensch het goede willen en volbrengen kan, zulks komt alleen van God af.* (t) Wanneer zy nu, neevens deeze, al andere en harde *termen* gebruykten, gelyk by voorbeeld, *van de liefde Gods, vervullinge der Wet, overwin-*

Jaar C. tot D.

Bekentenis van Pelagius van de vrye wil.

(r) Pelagius ap. Augustin. 1. de Grat. Christi c. 7. (s) Idem Expos. Ep. ad Rom. c. 8. (Augustin. lib. de Spir. & Lit. c. 2. & 41.) (t) Pelagius lib. 3. de lib. Arb. ap. Augustin. 1. de Grat. Chr. cont. Pelag.

Jaar CD. tot D. *winninge van aanvechtingen, zoo als zy van de menschen, na de natuure zelfs geschieden konden, als ook, hoe het door de genaade alles maar ligter werd:* zoo zoude het geenzins zwaar vallen, om alles, het eene uyt het andere, te verklaaren. Nademaal de zoo genaamde regtgeloovige de woorden van haare Voorvaaders, wanneer zy dikwils nog wel veel harder gesprooken hadden, eeven op zulk eene wyze gewoon waaren te verzagten en uyt te leggen. Waar toe ook gehoorde, wat zy, aangaande de deugden en gaaven der Heydenen, bekenden, aan welke *Justinus* en andere, zelfs ook groote dingen toeschryven, zonder dat zy daarom verkettert zyn geworden, gelyk wy in 't laatste Hoofdstuk van het tweede Boek nu reeds al gezien hebben. Veel meer ziet men, uyt den brief van *Hilarius* en andere getuygen, hoe zich deeze Leeraars, in zulke punten, op haar groot gezag altoos verlaaten hebben, en andere daar meede in teegendeel geblind en verbonden hebben, dat zy haare uytspraaken en beschuldigingen, zonder eenig verder nadenken, gelooven moesten. Zoo dat een zeeker man aan *Augustinus* wel uytdrukkelyk schryft, *Dat hy met grondstukken niets zoude konnen uitregten, indien hy by deezen strijd zijn aanzien niet bybragt.* Ja de rechtgelovige zelfs bekenden van malkanderen, dat zy in geheele *Concilien* wel al te heftig hebben uytgevaaren; als ook, dat ze deeze lieden, zonder eenige gewisse onderzoekinge, verdoemd hadden. (*u*) Het welke zommige kettermaakers te vergeefs loochenen of bewimpelen willen. (*x*) Ik laate staan, dat *Pelagius* zelfs in 't Jaar van 415. van het *Concilium* te *Diospolis*, vry gesprooken is. (*y*) Gelyk dan ook, behalven dit, de *Griekſche ketterboeken* van deeze ketterye niets altoos willen weeten, en ook niet van die geene, welke ontrent dezelve tyd geleeft hebben, door dien de gantsche *Griekſche Kerk*, na men weet, niet heel verre van haare meening af geweest is.

Van de gaaven der Heydenen.

Bedryf der regtgeloovige.

11. Na dat nu deezen stryd een geruymen tyd lang geduurd hadde, zoo wilden eenige een middel uytvinden, en ze gaven deze lieden iets toe, op dat zy dies te naader konden koomen. Maar eeven daar over droegen zy den ketterschen naam van *halve-Pelagiaanen*, tot loon van haare welmeenentheyd, en ze moesten, by de Rechtgeloovige, eeven zoo wel lyden als de andere. Te meer, om dat *Augustinus*, met zyn eyge meeninge alle de andere, als een vermaard Leeraar, overstemd en ingenoomen hadde. De meeninge dan van deeze ging daar heene, dat zy, tot een iegelyk werk, de hulpe Goodes niet eeven zeer noodig hielden. En deeze noemde men ook *Massilienses*, dewyl inzonderheyd *Johannes Cassianus*, daar *in 't derde hoofdstuk deezes boeks* van gesprooken is, deeze stellinge te *Marseille in Vrankrijk*, onder de Munnikken aldaar, en elders, uytgebreyd hadde. Nu hield zelfs *Augustinus* deeze stellinge voor erger als de *Pelagiaansche*, om dat zy zeyden, dat de kleyne kinderen tot de straf of belooninge, beschooren waaren, na dat naamentlyk God te vooren voorzien hadde, of zy vroom, of zondig zouden leeven. Dog evenwel wilde hy haar daarom geenzins voor Ketters verklaaren, maar hy hield haar voor zyne broeders en vrienden. Want, of hy al schoon bekende, dat zy het hier in, met de *Pelagiaanen*, teegens de Rechtgeloovige hielden, dat naamentlyk de genaade Gods naar des menschen verdienste gegeeven wierd, zoo was het hem echter nog al lief, dat zy teegen de *Pelagiaanen*, te gelyk met de rechtgeloovige, reeden-twisteden. Desgelyks, dewyl hy van *Hilarius Arelatensis*, en andere, door *Prosper*, ver-

Halve-Pelagiaanen.

(*u*) Zosimus ep. 3. ad African. To. 1. Concil. Labbei. p. 1558. (*x*) Baronius A. 417. n. 18.
(*y*) Orosius Apol. de lib. Arb.

I Decl.
Pag 409
NESTORIUS.

verzeekerd was, dat zy hem in alles volgden en eerden. Dog de andere Jaar CCC. tot D.
niet te min, bejeegenden deeze lieden al vry hart, en by aldien het *Augustinus* niet gedaan hadde, zoo zouden zy wel andere tytels gekreegen hebben. Gelyk als zy dan ten minsten by haar, huychelaars, schynheylige en heymelyke wolven heeten moesten, dewyle zy wat meer ernst in de oeffening des Christendoms gebruykten, als die geene welke zich onophoudelyk over de zuyvere leere beroemden. (*z*) Om welke reede dan ook de *Roomsche Pausen* de vroome en oprechte *Cassianus*, *Faustus Regiensis* en meer andere, niet onder de goet gekeurde, en voorrecht hebbende Kerkelyke Schryvers konden lyden, om dat zy haare huycheleryе in de weg waaren. (*a*) Ja een zeeker Munnik, genaamd *Maxantius*, had zich onderstaan, om het boek van *Faustus* opentlyk voor Ketters te verklaaren, alleen om dat hy het met *Augustinus* gehouden, en Faustus.
daarom verworpen hadde. (*b*) Waar in de verstandige echter in 't gemeen zyn bedrog en valsheyd moeten bekennen en bestraffen. Nademaal dat *Cassianus* niet getracht heeft iets nieuws voort te brengen, maar alleen, de leere van *Chrysostomus*, *Isidorus*, en andere, weeder heeft opgehaald. (*c*) Anders zyn met deeze overeenstemmende, de gedachte *Hilarius*, *Vincentius Lirinensis*, die hier in zeer yverig is, en volgens de meeninge van zommige, ook *Gennadius* en *Honoratus*, alhoewel andere haar weeder zoeken te ontschuldigen. (*d*)

12. Nog verder, onder *Theodosius de tweede*, omtrent het jaar van *Christus* 430, viel 'er een groote stryd, gelyk het de Schryvers uytdrukken, in de Kerken voor, dat is, onder de Geestelijkheid, over *Nestorius*, welkers hoedanigheid ik alhier kortelijk, volgens het bericht der Oude, zal voorstellen. *Nestorius* dan was eerst een *Ouderling* te *Antiochie*, alwaar hy weegens zyne goede gaaven, en inzonderheyd, weegens Stryd van Nestorius.
zijne welspreekentheyd zeer bemind was. (*e*) Van daar wierd hy, in de plaats van *Sisinnius*, naar *Constantinopolen* tot het Bisdom beroepen, en dat door het toedoen der Hoovelingen, welkers ooren altyd naar iets nieuws en hoogdraavends jeukten. (*f*) Nu leidde hy wel een uytterlijk eerbaar leeven, zoo dat hy niet zoo weelderig of openbaar boos was, als andere. Dog daar door was hy des te straffer en yveriger teegen de ge- Dwaazen yver.
waande Ketters, welken dwaazen yver hem hier na heel zuur is opgebrooken, door dien men hem ten laatsten met gelyke munt betaald heeft. Want men ziet het merkteeken van zyn hoogmoedig, wreevelig, en onrustig gemoed, uyt zyne eygene woorden heel klaar, wanneer hy, in de eerste predikatie na zyne verordeninge den Keyzer aldus opentlyk aansprak: *Uwe Majesteyt geeve my maar een Land, dat van Ketters t'eenemaal gereynigt zy, zoo wil ik hem den Heemel daar voor geeven! zy verjaage my maar de Ketters, zoo wil ik hem de Persiaanen daar voor weeder helpen verjaagen!* welke dertelheyd voor de Kettermaakers waater op haar moolen was, gelyk als de Schryver daar by heel wel aanmerkt, dog by de verstandige en oprechte menschen wierd hier uyt de lichtvaardigheyd van deezen man, in zyn *preediken*, en zyne onbeschaamtheyd neevens de ydele roemgierigheyd, genoegzaam openbaar; zoo dat deezen man zig niet eenen oogenblik had konnen bedwingen, maar op het borst in zulke dwaaze woorden was uytgeborsten; ja, daar hy naaulijks, om zoo te spreeken, zijne voeten in de stad gezet had, wilde hy al voort

* (August. l. de Prædest. Sanct. c. 13.) Idem l. 11. ad Prosperum & Hilar. c. 27. 24. & l. 1. c. 14. (*z*) Prosper L. adv. Collat. c. 3. & 33. (*a*) Gelasius in Decreto. (*b*) Maxentius ad Hormisdam Ep Rom. (*c*) Vossius L. VI. Hist. Pelag. th. 18. p. 646. (*d*) Vid. Natal. adv. Baronium. Sec. V. Hist. Eccl. P. 1. c. 3. Artic. 7. §. 8. p. 244. seqq. Norisius Hist. Pelag. lib. II. c. 15. p. 276. seqq. (*e*) Socrates VII. (*f*) Ibidem.

Jaar CD. tot D.

voor een vervolger heene gaan. Welk dan ook wel te recht een aardige proef van een verkeerden yveraar en kettermaaker heeten mocht, wien wel haast alle deeze smaadheeden, zoo als hy die nog by zijne rechtgeloovigheyd gedaan hadde, heel slecht bekwaamen. (g) Ondertusschen begon hy ook, als een bloed-richter, werkdaadig de ketters aan te tasten, hy viel de beede-huyzen der *Arriaanen* aan, wilde die om verre werpen, en tot een puynhoop maaken. Dog deeze wilden hem de moeite daar van beneemen, en staaken die zelfs met eygene handen aan, dat zy afbranden, waar door het vuur zig veel verder uytbreyde, en geen geringe oploop veroorzaakte, alzoo dat daar byna moord en doodslag zoude uyt ontstaan zyn, en dat de *Arriaanen* hem hier na, gelyk ook zijn eygen volk, een brand-stichter van 't geloof noemden. (h)

Vervolging teegens de Ketters.

13. Dog deeze vreede-stoorder ruste daarom nog al niet, zoo lang als hy nog rechtgeloovig heette te weezen, maar hy zocht de gantsche stad om te keeren, gelyk als een ander daar over klaagd. Kort daar na dan viel hy de *Novatiaanen* op het lyf, en hy wilde haaren *Voorstander*, *Paulus*, die een goed vroom man was, niet lyden. Dog hy wierd van 't Hof voor ongeleegenheyd gewaarschouwd. (i) Ondertusschen rechte hy, teegens haar, in zommige uytlandsche gewesten, als in *Asie*, *Lydie*, en *Carie*, veele kwaade bedryven aan, alzoo dat 'er te *Malta*, *Sardis*, en elders grooten oproer daar door ontstond, en dat men overal de schandelyke vruchten van zijnen onbezuysden yver voor de Rechtgeloovige, heel klaar kon zien. (k) Te *Germa* in *Hellespontus* hitste hy den Bisschop *Antonius* teegen de *Macedoniaanen* zoo zeer op, dat hy haar, op zijn bevel alle uyt de stad dreigde te zullen jaagen, en waarom hy ook alle haare goederen prys verklaarde, waar op het altijd, met den ampts-yver der zoo genaamde rechtgeloovige, wel het meeste gemunt was. Dog eyndelijk, daar hy met anderen zoo zeer zocht te speelen, en wel haast met de Ketters meende vaardig te zyn, wierd hy zelfs van zyne eygene meedegenooten aangepakt en uytgestooten, op dat het hem dog nooyt aan eenige oneenigheyd mocht ontbreeken, gelyk als de Schryver daar by voegt: *Dat het een twistgierig mensch dog nooyt aan geleegenheid ontbreekt, om te woorden-twisten en te vegten.* (k) En zoo wyd strekten zich zyne bedryven uyt, terwyle hy noch al voor rechtgeloovig heene ging, die zeeker niet wel grouwelyker hadden konnen zyn, alhoewel ze al van de andere regtgeloovige gaarne goed gekend en toegelaaten wierden, als, die hem niet om deeze bedreevene grouwelen, maar om zyne stellingen, hier na een schandvlek der Priesterschap, of van de Kerkendienst, noemden. (l) En hier uyt is nu wel te zien, dat deezen man om geen goed inzigt of zaake verworpen is geworden, maar dat hy alleen door zyn bittere twistzucht, eygenzinnigheyd, en hovaardye, zyne vervolginge by zyns gelyken op zyn eyge hals heeft gehaalt. Want hy bekend zelfs, in een zeeker Boek, dat hy de woorden van Θεοτόκος (*Theotocos*) of *Moeder Gods*, en *Anthropotokos*, of *Moeder van de mensche*, onmoogelyk niet hadde konnen verdraagen; en dat hy ook alleen om die reede, het konstwoord van *Christotokos*, of *Moeder van Christus*, zelfs hadde bedacht, om het in zyne *twist-disputen* te gebruiken; waar ontrent hy zich ook t'eenemaal op de genaade en gunst des *Keyzers* heeft verlaaten. (m) Gelyk als dan ook alle de omstandigheeden wel uytwyzen, dat het maar een enkel woorden-stryd is geweest, en dat men van weeder zyden niets minder gezocht hadde, als de eere van Christus daar door te verdeedigen, maar

Zyne verwerpinge.

Woorden-stryd.

(g) (h) (i) Ibidem. (k) Ibid. c. 31. (l) Synodius in Vita Euthymii p. 245. To. 11. Coteler (m) Euagrius 1. c. 7.

maar wel elk zyn eygen eere, voordeel, en gevoelen, en diergelyke. Want dat hadde door liefde, ootmoedigheyd, vreedelieventheyd, zagtmoedigheyd, en boven alles door eene kragtdaadige gehoorzaamheyd des geloofs, moeten geschieden, welkers rechte teegendeel van alle kanten heel klaar te zien was. Jaar CD. tot D.

14. Met de stryd in zich zelfs nu stond het aldus geschaapen, dat men in 't begin al zien konde, hoe ellendig die zoude afloopen. *Nestorius* hadde *Athanasius*, een *Onderling* van *Antiochie*, met zich gebragt, die eens, in de plaats van andere noodiger en stichtelyker dingen, alzoo in de *predikatie* sprak: *Dat niemand Maria een Moeder van God zoude derven heeten: door dien zy maar een mensch was geweest, en dat 'er uyt een mensch onmoogelyk geen God kon gebooren werden.* Deeze uytdrukkinge nu kwam de gemeene man, die eene andere voorstellige gewoon was, en die ook aan gewisse *formulieren* gebonden was, zeer vreemt en hart te vooren, zoo dat daar geene geringe verwerringe uyt ontstond. Doch *Nestorius* wilde *Athanasius* niet verlaaten, en nam zyn zaak heel yverig op, zoo dat hy volgens zyn onrustig hoofd, dikmaals in zyne Predikatien die zaak weeder herhaalde, en vast zocht te stellen. Waar by hy zich ook zeer op zyn ydel gesnap verliet, en daar meede meende door te zullen dringen, door dien hy wakker kaakelen konde. (*n*) Zyne meeninge nu ging daar heene, *dat Maria in geenen deele eene Moeder van God genaamd kon werden, maar wel eene Moeder van Christus.* Verder, *dat God of het Woord, met dien mensche, die uyt Maria was gebooren, verbonden was, daar hy als in een tempel in woont, om welke reede, de mensche Christus, ook* Theophoros *of God-draagende, genaamd moest werden.* Hier uyt nu beschuldigde men hem, dat hy twee onderscheydene perzoonen in *Christus* stelde; of gelyk het andere uytdrukken, dat hy *God*, of het *Woord*, byzonder stelde, en de mensch ook byzonder. De geringe werken van *Christus* schreef hy *aan den mensch alleen toe*, doch de hoogere en Goddelyke werken, *aan God en 't Woord*, maar beyde niet aan een en dezelve perzoon, waar door hy *Christus* op deeze wyze ook kwam te deelen. (*o*) Alhoewel, wanneer men den brief van *Nestorius* aan *Cyrillus* zelfs wel inziet, zoo kan men gantsch geene dwaalinge daar in vinden, gelyk als nog onlangs de vermaarde *Kortholt* in zyne *Latynsche Kerkelyke Historie*, vry uyt bekend heeft, en ook daar by besloten, dat hy maar alleen door een zeeker gevolg de perzoonelyke vereeniginge der twee natuuren ontkent heeft.

Oorzaak van den stryd.

Leeringen.

15. Doch gelyk als 'er geen Ketter ooyt het geluk gehad heeft, dat hy onbeloogen daar van is af gekoomen, alzoo ging het met deezen anderzins slimmen Man, ook al, dat men by zyne onwaaragtige stellingen, die in zig zelfs kwaad genoeg waaren, noch meer andere verdichte, alleen maar daarom, op dat men hem recht grouwelyk daar door zoude konnen afschilderen. Alhoewel zy daar meede dat geene maar verders t'eenemaal verdagt maakten, wat zy noch rechtmaatiglyk in hem te berispen mochten hebben. Want voor eerst ontschuldigden hem de oude oprechte Schryvers, dat hy het niet beeter verstaan heeft, het geene ook daar uyt wel te besluyten is, dewyle hy zoo veel daarom heeft uytgestaan. (*p*) Zoo deeden hem ook de rechtgeloovige groot onrecht aan, dat zy hem een *Photinianer* en *Samosatenianer* noemden, gelyk als zy nochmaals weeder uyt zyne eygene schriften aanmerken, door dien hy *Chri-*

Valsche beschuldigingen teegens Nestorius.

(*n*) Socrates VII. c. 32. (*o*) Damascenus hær. 81. Zonaras Tom. III. Annal. Theodoritus. Cyrill. Alexan. Timoth. Presb. Kortholt. Sec. V. H. E. Sect. 2. c. 2. §. 6. 7. p. 168. (*p*) Socrat. l. c.

Jaar CD. tot D.

Christus geenzins voor een bloot mensch, maar dat hy zich alleen voor het woord *Theotokos* zogt te wachten, het welke ligt andere regtgeloovige, alleen maar tot zyner spyt, zoo dikmaals herhaald hadden, te meer, nadien het bygeloove, aangaande *Maria* nu reeds al begon aan te gaan. (*q*) Ook geschiedde hem daar in ongelyk, dat men hem nagaf, als of hy de *twee natuuren* in *Christus*, of haar onderscheyd of vereeniginge geloochent zoude hebben, dewyle hy zelfs het teegendeel wel uitdrukkelyk bekend heeft. (*r*) Verders, wanneer men hem wilde beschuldigen, als of hy eenen tweevoudigen *Christus* hadde gesteld, en de perzoonen gedeelt, en ook de aanbiddinge van een bloot mensch hadde vast gesteld. Waar teegen hy ook wel ernstelyk *protesteerde*, en maar een eenig perzoon wel uytdrukkelyk in *Christus* erkende. Van waar nochmaals wel al te veel gesprooken was, wanneer men het hier na de naam gaf, dat de *Turken*, beneevens haaren Wetgeever *Mahometh*, de aanbiddinge van een mensch van de *Nestoriaanen* geleert hadden. (*s*) Gelyk als dan ook de beschryvinge der *Nestoriaanen* in het Ketterboek van *Augustinus*, recht onbetaamelyk en verkeert is, volgens het getuygenis der Geleerde zelfs. (*ss*) Om welke reede de verstandige deeze beschuldigingen ook alle voor ongegrond en vals erkennen. (*t*) Ook schroomden toen ter tyd de regtgeloovige Kerken-dienaars te *Constantinopolen* geenzins, om in de Stad een geschrift uyt te strooijen, waar in zy de naauwe overeenstemminge van *Nestorius* met *Paulus van Samosaten* wilden toonen. (*u*) Ja de *Munnikken* verzierden naderhand van hem, dat een van haar *Nestorius* in't helsche vuur hadde zien zitten, en digt by hem; *Eutyches*, *Appollinaris*, *Arrius*, en den goeden *Origenes*. Waar by zy noch al zetten, dat deeze plaats in de hel inzonderheyd voor zulke Ketters bereid was, die van *Maria* kwaalyk spraaken. (*x*) Gelyk als ook zulk een yveraar van hem voor geeft, dat hem de tong van de wormen uyt den hals was gegeeten, en dat hy alzoo tot nog grooter en eeuwiger straffe in de helle was gevaaren. (*y*) Zo konde men dan de Ketters niet leelyk genoeg, tot een afschrik van andere afschilderen, en als voor ieder een op de kaak zetten, zoo wanneer het als dan daar meede maar afgedaan, en de waare leere op eenmaal maar met *fabelen* bekragtigt, en de valsche onderdrukt geworden was. Maar het gaat hier meede ook, volgens het spreekwoord van een zeeker verstandig man: *By aldien veele van de rechtgeloovige aan de eerste loogen geborsten waaren, zoo zouden 'er al over lang geene van haar meer te zien noch te hooren zyn, en dit geslachte zoude nu al lang weg zyn.*

Fabelen van hem.

Onrust daar over.

16. Ondertusschen liep'er in het regts-geding teegens *Nestorius* zeer veel ongelyks meede onder, alwaar altyd het eene onrustige hoofd teegen het andere was, en zyne partye maar zogt te overmeesteren. Deeze dan ondernam, inzonderheyd in 't begin van den twist, zeer veel boozen handel, en hy zogt maar alleen, om op allerhande wyzen, in alle zyne zaaken, by eeren te mogen blyven. Hy maakte hem dan eene grooten aanhang, waar op hy bovenmaaten stout wierd. (*z*) Dog aan de zyde der regtgeloovige ging het 'er ook voor al niet beeter toe. Daar mengde zich *Cyrillus* van *Alexandrie* byzonder in deezen handel, en verstak zig achter het *Ephesische Concilium*, het welke men by den *Keyzer*

(*q*) Idem cont. Cyrillum & Cælestin ap. Seb. Frank. Euagrius III. Petrus Cluniacens. L. IV. ep. 17. (*r*) Nestorius ep. 2. ad Cyrillum c. 2. (*s*) Damascenus hær. 101. Baronius Ann. DCXXX. n. 5. (*ss*) Augustin. hær. 91. Danæus ibid. Hottinger. sec. V. H. E. p. 258. (*t*) Spanhemius Introd. H. E. p. 482. & ex eo Sagittarius Introd. H. E. Sect. L. III. p. 1057. (*u*) Scheda in Actis Concil. Ephes. P. I. c. 13. (*x*) Joh. Moschus Prato Spir. c. 14. ap. Coteler. To. III. p. 350. (*y*) Euagrius I. c. 7. (*z*) Socrat. VII. c. 34.

zer verkreegen hadde, gelyk wy hier boven, by het verhaal van dit *Concilium*, gehoort hebben. De oorzaak nu, waarom het *Cyrillus* zoo zeer op *Nestorius* hadde gelaaden, was zyn byzonderen haat teegens hem, gelyk als de Schryvers zulks wel uytdrukkelyk bekennen. (*a*) En dit moest nu een yver voor de zuyvere leere heeten te weezen, wanneer *Cyrillus* daar uyt een oorzaak opnam, om *Nestorius* onder de voet te helpen, en het voor een groote vreugde hield, dat hy hem maar op 't lyf konde komen, nademaal hy hem al lang te vooren, uyt enkele nyd, in 't hair gezeeten hadde. (*b*) Ja, iemand zeyde hem eens in 't aangezigt, hoe zyne eygene meedegenooten op het *Synode* bekend hadden, dat *Cyrillus*, in deezen stryd, maar alleen zyne driften nagevolgt, en niet gezogt hadde wat *Jesus Christus* toekwam. (*c*) Ten minsten verried zig *Cyrillus* daar meede maar al te zeer, dat hy op het *Synode*, de aankomste der andere *Bisschoppen*, inzonderheyd die van *Johannes van Antiochie*, niet wilde afwagten, maar terstond met zyne zaaken voortging, en *Nestorius* verdoemde, gelyk als deeze hem naderhand zulks ook voor wierpen. (*d*) Ja, alhoewel *Nestorius* hier na, wanneer hy zig overmant zag, eenige zagter stellingen voor gaf, en de andere weederriep, alleen op dat deeze ongeleegenheyd daar door een eynde mogt hebben, zoo wilde men hem egter niet weeder aanneemen, en men gaf voor, dat hy het niet van herte meende. (*e*) Derhalven moest hy ook, niet teegenstaande zyne weederroepinge, van zyn ampt afstaan, en in ballingschap gaan, naar *Dasis* in de *Lybische Woestynen*, na dat hy in de 12 *Anathematismi* of Banvloeken, van *Cyrillus* tot zyn genoegen was vervloekt en gebannen, als ook, na dat hy van *Paus Cælestinus*, en het *Concilium* van *Ephesen*, (teegens alle welke onregtvaardige handelingen hy altyd *protesteerde*) verdoemt was geworden. (*f*) In welke alle heel veel openbaare ongeregtigheyd, voorbaarigheyd, weygeringe van de noodige t'zaamenspraaken en behoorelyke verhooringe, en diergelyke zaaken meer, is voorgevallen, gelyk als de Geleerde zulks ook niet konnen ontkennen. (*g*)

Jaar C. D. tot D.

Ongelyk van Cyrillus.

Straf van Nestorius.

17. In zyn ballingschap nu is hy regt *Barbarisch* gehandeld geworden, daar heene men hem, onder dat voorwendzel verzond, op dat hy niemand meer verleyden zoude, in de plaats dat men hem veel eer, door een vriendelyk onthaal, weeder te regt gebragt, of zyne weederroepinge terstond aangenoomen zoude hebben. Alhoewel hier onder Gods regtvaardig oordeel en vergeldinge verborgen was, die hem eeven met die zelve maat liet uytmeeten, waar meede hy andere gewaande ketters in gemeeten hadde. Daarom ging het hem ook in zyn ballingschap heel ellendig, om dat hem de *Barbarische volkeren* aldaar overvielen, en gevangen naamen, schoon zy hem veel zagter handelden, als zyne *meede-Christenen* zelfs. Waar door hy ook zyne voorige hovaardye en halstarrigheyd wat scheen te verliezen, door dien hy, aan den *Landvoogd van Thebe* een klaagend smeekschrift liet afgaan, waar in hy zig beklaagde, hoe dat men hem zeer dikmaals, van de eene plaatze na de andere, in ballingschap voort gesleept hadde, en dat met een krank en zwak lichaam, in zynen hoogen ouderdom, zonder eenige de minste barmhertigheyd: alhoewel hy daar nog al iets trots byvoegde, zeggende: *Wanneer de Landvoogd echter niet anders wilde, zoo mocht hy met hem aanvangen, dat hy niet laaten konde!* Het geene hem zyne vyanden voor eene wee-

Zyn ballingschap.

(*a*) Socrates l. c. (*b*) Ibas Epist. ad Marim. (*c*) Isidorus Epist. ad Cyrill. (*d*) Acta Concil. Ephes. (*e*) Socrates l. c. (*f*) Euagr. Theodoret. Cyrillus. Alex. Acta Ephes. (*g*) Spanhemius l. c.

Jaar CD. tot D.

derfpannigheyd, en lasteringe teegen de *Hooge Overigheyd*, uyt enkele verbitteringe te laste leydden. (*h*) En alzoo is hy ook gestorven, doch echter op die wyze, dat zyne gezintheyd niet zoo ligt met hem onderdrukt heeft konnen werden, gelyk als het altoos met alle zulke geweld-daadige handelingen, teegens den wille der vervolgers is afgeloopen: aangezien hem niet alleen aangehangen hebben, *Johannes van Antiochie*, die hem hier na echter weeder is afgevallen, (*i*) *Theodoretus*, die evenwel in alles het met hem niet volkoomen eens is geweest. (*k*) Ook *Ibas*, *Bisschop* van *Edessa*, *Theodosius Mopsvestenus*, *Eucherius Tyanensis*, *Andreas Samosatensis*, enz. behalven nog ontallyke andere, alzoo dat het geheele *Oosten* daar meede vervuld is geworden. Van welke ook de regtgeloovige uytgestrooit hebben, als hadden zy de woorden, 1 *Joh.* IV. 3. gelyk wy die nog in den *Bybel* hebben, vervalscht, en dit vers: πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν, *een ieder Geest, die Jesus verdeeld*, daar uytgeschrabt; daar de Geleerde echter zeer teegen stryden. (*l*) Gewis is het, dat een groot deel van het *Oosten* noch tot op deezen dag toe, *Nestoriaans* is, schoon 'er wel veele zelfs niet weeten wat zy gelooven, gelyk als de reysbeschryvingen allenthalven wel uytwyzen. Ja van de zelve zyn 'er meerder in *Assyrie*, *Mesopotamie*, *Armenie*, *Parthie*, *Meden* en *Babylonie*, als de *Papisten* in *Europa* zyn. (*m*) Ik laate staan, dat wy ook al onder de *Secten* in *Europa* ontallyk veel *Nestoriaanen* moeten hebben, wanneer men het oordeel der *disputeerzuchtige* zoude nagaan, daar nu de *Gereformeerde* van de *Lutheraanen*, en dan de *Lutheraanen* van de *Gereformeerde*, dan weeder andere van andere, als *Nestoriaanen* en *Eutychiaanen* aangeklaagt en verdoemd zyn geworden. Onder welke het dog geene altoos gaarne zyn willen, maar zig alle op het uytterste verweeren, en by haare eere blyven willen. (*n*)

Zyne aanhangers.

Huydige Nestoriaanen.

18. Eyndelyk is 'er ook, ontrent op het midden deezer eeuwe, by geleegenheyd van deezen stryd met *Nestorius*, een nieuwen onrust met *Eutyches* ontstaan, daar het dan aldus meede toeging. Deezen man was een *Archimandrita* of *Opper-Abt* te *Constantinopolen*, met wien het, eeven gelyk met veele, met zynen yver teegens de Ketters ging, dat hy naamentlyk, door een rechtvaardig oordeel Gods, over het *woorden-twisten*, ook al tot een Ketter gemaakt wierd. Want deezen *Abt* wilde zig by den twist met *Nestorius*, op het *Synode* van *Ephesen*, ook als een man toonen, voor wien de Ketters wel mochten beeven, en die zich by de rechtgeloovige Kerke wel verdiend gemaakt hadde. Derhalven vong hy met *Nestorius* een scherp *woorden-gevegt* aan, dog hy bleef wel haast in zynen onbedachten yver steeken, en verviel, in de hitte van deezen woorden-stryd, op dat andere uytterste, dat hy de woorden van *Cyrillus* heel anders gebruykte en opnam, als het zyne amptgenooten wilden hebben. (*o*) Terwylen hy dan voor de leere van *Nestorius* zoo zeer vreesde, zoo verviel hy t'eenemaal op de vermenginge van de natuuren in *Christus*, en zeyde, *dat de eene natuure t'eenemaal in de andere verandert en vermengt wierd, zoo dra als zy te zaamen vereenigt waaren.* Hier by stelden nu andere noch al meer andere vreemde meeningen, die hy en zynen aanhang vast gesteld zouden gehad hebben. Gelyk als, *dat zy geleert*

Stryd van Eutyches daar by.

Oorzaak daar toe.

Leere.

(*h*) Euagrius l.c. (*i*) Acta Concil. Ephes. P. III. (*k*) Ibid. & Acta Concil. Ephes. II. s. λῃστρικῆ. (*l*) Stephanus le Moyne Observ. ad Varia S. p. 402. Vid. Biblia Critica. (*m*) Borchardus Descript. Terræ S. P. III. c. 2. §. 6. & 9. ap. Sandium L. I. H. E. p. 119. Paulus Venetus. Brerewod Scrutin. Relig. c. x. p. 87. & 153. D. Chytræus Orat. de Græc. Statu. p. 24. Ursinus de Relig. p. 38. (*n*) Schroderus de Nestorianismo contra Joh. Gabium. Franzius Orat. de Init. & progress. Nestor. Kortholt de Nestorianismo. Jo. Simon Francus Dissert. 3. Calovius Diss. Singul. Leydekker. Not. ad Hornii H. E. p. 214. (*o*) Liberatus Breviar. c. 11. Leo M. epist. ad Pulcheriam 11. & 12. Acta Concil. Chalcedon. Act. v.

I Deel.
Pag 425
EUTYCHES.

leerd hadden, dat Christus zijn vleesch geenzins van Maria hadde ontleend, maar dat hy op een veel hooger en goddelyker aart, mensch was geworden, en dat hy zijn vleesch zelfs van den heemel meede gebragt hadde. Het lichaam van Christus nu was, na de vereeniginge zijner twee natuuren, nog Maria, nog ook ons, in Weezen gelijk geworden, maar zijn vleesch was, door de Menschwerdinge, in de Godheyd, of liever in het Weezen des Woords, verandert geworden. Eeven gelyk als een drop wyn, in de groote zee, in een oogenblik werd verslonden. (p) Na dien hem nu nog den yver en eygenzinnigheyd, die aan de Rechtgeloovige eygen was, in de krop stak, waar by dan ook zyn afgunst teegens *Flavianus* kwam, dien hy nu niet wyken wilde, na dat hy hem in 't eerst verdoemd hadde, zoo bleef hy op zijn eyge opgevatte meeninge heel pal staan, en hy verschafte aan de andere daar door niet weynig werk, te meerder nog, nademaal hy zig t'eenemaal op *Chrysaphius*, een voornaamen *Staats-dienaar* aan 't Hof, verliet, die ook zijnen *Doop-peeter* was. (q)

Jaar CD. tot D.

19. Voor eerst dan waarschuwde hem *Eusebius Dorylæus*, *Bisschop* van *Phrygie*, voor ongeleegenheyd, en, wanneer hy zig daar aan niet kreunde, zoo klaagde hy hem by *Flavianus*, *Bisschop* van *Constantinopolen* aan. Deeze nu hadde, in 't Jaar 419, behalven dat, een *Synode* aldaar aangesteld, weegens eenigen twist, tusschen twee *Bisschoppen*, in de *Sardische inspectie* of bezoekinge, en hy bragt van daar deeze zaak ook op dit *Synode*. *Eutyches* wierd dan ingedaagd, dog hy wilde in 't begin aldaar niet verschijnen, terwijlen hy, nu eene krankheid, en dan, zyne klooster-belofte, voorwendde. Dog, toen hy ten laatsten geen uytvlugt meer voor hem zag; zoo verscheen hy aldaar, met een taamelijke sterke lijf-wacht van Soldaaten vergezelt, dewyle, in zulk een geval geen zoo genaamde Geestelijke den ander meer vertrouwde, en door dien hy zonder twyffel daar in bekommerd was, dat hem de Rechtgeloovige eeven zoo grouwelijk als *Nestorius* mogten handelen. Dog deeze *brachium seculare* of gewaapende macht, gelyk zy het noemen, hielp hem geenzins, dat hy van de *Bisschoppen* niet uyt haare gemeenschap gestooten wierd. (qq) Hy *appelleerde* dan daar op aan den *Keyzer* zelfs, en hy schreef aan *Leo* naar *Rome*, in hoope van aldaar een *Beschuts-heer* aan hem te zullen vinden. En, wanneer hem dit alles nu miste, zoo bragt hy zyn zaak weeder op een ander *Synode*, dat enkel en alleen daarom gehouden wierd, alwaar zijn zaak verder op het *Concilium* te *Ephesen* verschooven wierd. (r) Ondertusschen vielen alle die handelingen met het valsche genaamde *Synodus* te *Ephesen* voor, waar teegen de Rechtgeloovige zoo heftig *protesteerden*, waar van wy hier boven het noodigste nu al vernoomen hebben. Dit is altoos gewis, dat *Eutyches*, beneevens zynen voorvegter, *Dioscorus*, haare zaaken met list en geweld overal gezocht hebben staande te houden, waar door ze dan ook de valsche oogmerken van haare partyen, by het opstellen van haare meeningen, genoegzaam hebben te kennen gegeeven, het geene aan haare teegenspreekers ook niet weynig verdriet en schaade heeft veroorzaakt. Hier teegen nu waaren de Rechtgeloovige niet weynig op haar verbittert, en by aldien zy al voort, in den aanvang van den twist, zoo veel machts over hem gehad hadden, als zy daar na wel kreegen, zoo zouden zy het hem niet beeter, als hy haar, voorgelegd hebben. *Flavianus* dan bemoeide zig overal, en wel inzonderheid te *Rome*, om de

Concilium te Constantinopolen.

Verwerder handel.

(p) Ibid. & Auctor anonymus de Synodis. Euagr. I. c. 9. Theodoritus L. IV. Hær. fab. Zonaras Annal. To. III. p. 36. Flavianus epist. ad Leonem ap. Coteler. To. I. p. 51. (q) Damascenus Hær. 82. (qq) Acta Concil. Chalcedon. Act. I. p. 63 (r) Ibid. & Euagrius.

Jaar CD. tot D.

de aanzienelijkste lieden op zijn zijde te krygen, op dat zy zijne uytspraak, aangaande de uytstootinge van *Eutyches*, daar door deste beeter zouden konnen regtvaardigen. (s) Deeze man moest zig ook zelfs, wanneer hy zig te *Constantinopolen* niet wel langer wist te verdeedigen, uyt de vergaaderkaamer weg maaken, en *Leo* hitste den *Keyzer Martianus* nog daar en boven teegen hem op, dat hy hem heel verre in de *barbarye* verzenden zoude, op dat hy niemand meer met zynen vergif mogt aansteeken, gelijk als hy zelfs schryft. (t)

Eutyches verstooting.

Valsche betichtigingen teegens Eutyches.

20. Doch ik weet niet, of het wel alles waar is, wat zyne teegenspreekers van hem geschreeven hebben, als of naamentlyk zyn voorneemen zoude geweest zyn, om de oude ketteryen van *Valentinianus* en *Apollinaris* weeder leevendig te maaken. (u) Aangezien de eerste oorsprong van deezen twist niets daar van heel klaar voor den dag brengt; en dat hem ook andere met een veel beeter grond, eene groove onweetenheyd in de Schrift, en Godgeleerdheyd, toeschryven, nademaal hy maar in een Klooster geleeft hadde, alwaar hy van de gewoonelyke inzettingen wel heel weynig ervaarentheyd mag gehad hebben. (x) Zoo moest ook zynen aanhanger, *Dioscorus*, wel zelver niet verstaan hebben, wat hy al zeyde of stelde, terwylen hy zyne meeninge zoo t'eenemaal verwert en onverstaanelyk voortbragt, dat men daar uyt wel te regt zien kan, hoe deeze ellendige lieden, by zulk een onderling gekyf, weegens heevigheyd en verwoetheyd van haare hertstogten, dikmaals niet eens ter deege van haar natuurelyk verstand magtig geweest zyn. Want hy sprak alzoo: *Ik versta het uyt twee natuuren: ik werde gedwongen, dat twee niet aangenoomen werden, en dat ik onbeschaamt handele: ik spreeke van de ziele.* (y) Uyt welke verwerde woorden wel niemand heeft konnen verstaan, wat hy heeft willen hebben, dat men alzoo malkanderen meest altyd maar zoo blind heen, en zonder eenige naauwe onderzoekinge, verdoemd en verworpen heeft. Ondertusschen hebben de Geleerde uyt ettelyke getuygenissen heel wel aangemerkt, dat deeze lieden juyst de eerste niet geweest zyn, die deeze stellingen voort gebragt hebben, maar dat 'er al langen tyd te vooren diergelyke zig hier en daar wel hebben laaten zien, nademaal men zig nog niet aan eenige zeekere *formulieren* of stellingen gebonden hadde. (z) Deeze *Secte* dan, na dat zy eens uytgebrooken, en in haar eerste begin van een magtige hand ondersteunt geworden was, heeft zig aanstonds wyd en zyds uytgebreyd. Van haar ontstond ook die schrikkelyken oproer te *Alexandrie* teegens *Proterius*, die op de afgezette *Dioscorus* gevolgd was, en die van den ander by de doopsteen vermoord wierd. (a) Want *Timotheus Ælurus* en *Petrus Mongus* vongen, na *Martianus* dood, de grouwelykste handelingen aan, daar zy ook moorden en doodslaagen door veroorzaakten. Zoo stelden zig ook de *Eutychiaanen* genoegzaam overal door het geheele *Oosten* vast; en zulks wel meest door *Jacobus Zonzalus* een *Syrier*, waar van de heedensdaagsche *Jacobiten* nu noch den naam voeren, in *Cyprus*, *Babylonie* en *Palæstina*. Toen ter tyd en vervolgens waaren de *Eutychiaanen* in *Armenie* zeer bekend, van waar zy ook *Armeniaanen* werden genaamd; gelyk ook nog al verder, inzonderheyd in *Egypten*, *Syrie*, *Palæstina*, *Æthiopie*, enz. alwaar tot op deezen huydigen dag toe, diergelyken *Secte* te vinden is, zoo wel als de *Nestoriaanen*,

Uytbreydinge der Eutychiaanen.

Teegens Proterius.

Jacobiten.

Armeniaanen.

(s) Flavianus l. c. (t) Leo M. Epist. 70. (u) Flavianus Epist. Theodoritus l. c. (x) Leo M. ep. 10. (y) Historia Concil. Chalcedon. (z) Henr. Canisius To. V. Antiq. Lect. Possevinus Appar. S. & ex iis Stephan. le Moyne Proleg. ad Var. S. p. 125. (a) Euagrius II. c. 1.

nen, gelyk het de reys-beschryvingen ook genoegzaam te kennen gee- Jaar CD. tot D.
ven. *(b)*

21. Deeze partye nu is hier na, toen het *Synode* van *Chalcedon* haar t'eenemaal wilde verdelgen, altyd grooter en grooter geworden: en haare aanhangers noemden zig Διακρινομένους of *afgezonderde*, dewyl zy den handel van het Synode niet voor goed wilden kennen. Zy deelden zig zelve onder malkanderen weeder in twaalf andere *Secten*, waar uyt, volgens het bericht van een zeeker *Historie Schryver*, veele duyzenden van andere ketteryen zouden zyn voort gekoomen. *(c)* Alzoo dat de *Griekſche Schryvers*, van deeze en de volgende tyden, altyd met haar leggen woelen en twisten, alhoewel het meest altyd op louter ydel gekaakel uitloopt. *(d)* Onder deeze is ook inzonderheyd de *Secte* van de *Acephali*, of *Hoofdelooze*, zeer beroemt, welke hier van haaren naam heeft gekreegen. *Petrus Moggus* of *Mongus*, een goed vriend van *Timotheus Ælurus*, was te *Alexandrie* van de Ketters tot *Bisschop* gemaakt, die dan, ten tyde van de *Keyzer Zeno*, het *Henoticum* van hem meede aannam, en zoo wel de *Arriaanen*, als de andere *partye*, ten gevalle zogt te zyn. Daar over wierden dan de *Eutychiaanen* zoo kwaad, dat de meeste van hem afvielen, en daarom van de andere *Acephali* geheeten wierden, om dat zy zonder Hoofd of *Bisschop* waaren. *(e)* En van deeze partye verhaald men in de volgende tyden deeze Sectische naamen: Als (1) *Theodosiaanen*, (2) *Agnoëten* of *Severiten*, welke zeyden, dat *Christus*, na zyne menschheyd, den jongsten dag, en meer andere dingen, niet geweeten heeft: (3) *Paulianisten*, (4) *Niobiten* of *Diaphoriten*, welke alle het onderscheyd der twee natuuren t'eenemaal wegnaamen. (5) De *Tritheiten*, welkers hoofd *Johannes Philoponus* was, die drie Goden in de *Drieëenigheyd* geloofden. (6) De *Gajaniten* of *Julianisten*, welke het lichaam *Christi*, na zyne vereeniginge voor onveranderlyk, en andere die hem voor ongeschaapen hielden, en daarom ook *Actistiten* wierden genaamd. (7) De *Dioscoriaanen*, *Anthropomorphiten*, *Barsamiphiten*, *Esiaristen*, *Petriaanen*, en hoe deeze dwaalgeesten al meer werden genaamd; waar uyt men dan den onbeschryffelyken jammer van deeze en de volgende tyden wel zonneklaar kan bespeuren. *(f)*

Diacrinomeni. — Andere Secten. — Acephali. — Andere partyen.

22. Toen ter tyd maakte *Petrus Gnapheus* of *Fullo*, eenen grooten onrust, die eerst te *Chalcedon* een *Ouderling* was, en die daar na te *Antiochie*, den *Bisschop Martirius* t'onderbragt, en dat *Bisdom*, met de hulpe van *Zeno*, aan zig trok, na dat hy het gemeene volk teegens hem opgerooyt hadde. Deeze man nu zoude de ketterye der *Theopaschiten* weeder hebben opgebragt, na dat hy eerst het *Henoticum* van *Zeno* onderschreeven hadde, *(g)* waar na hy het *Synode van Chalcedon* opentlyk hadde verdoemd en geleert, dat de gantsche *Drieëenigheyd* geleeden hadde. Want zoo legt men hem uyt, wanneer hy in het gezang, *Heylig, heylig, heylig is God, de sterke, de onsterffelyke, erberm u over ons!* meede liet invloeijen, *die om onzent wille gekruycigt is.* Alle welke zaaken nochmaals weeder veel gekyf en woorden-twist veroorzaakten, daar voornaamentlyk *Paus Felix de Derde* heel heftig teegen was. *(h)* Deezen *Petrus* nu heeft die gewoonte eerst opgebragt, dat men opent-

Petrus Fullo.

(b) Vid. Euthymius Zigabenus. P. II. Panopliæ Nicen. ap. Beveregium Not. ad Can. 50. Trullan. Crusius. Chytræus. Hornbekius. Hottingerus. Sam. Parchas Itiner. Kircherus. Supplem. Copt. c. 2. Thomas à Jesu lib. VII. P. I. c. 14. Baronius A. CDLII. Sandius L. III. H.E. p. 290. (c) Nicephorus XIIX. c. 44. (d) Photius Cod. XXIV. Nicephorus l. c. 45. Leontius Byzantinus de Sectis Art. 4. 5. 6. Timotheus Presbyt. p. 405. To. III. Coteler. (e) Euagrius L. III. c. 13. Liberatus. Leontius ll. cc. (f) Timotheus Presbyt. l. c. p. 398. seqq. 406. 421. (g) Euagrius III. c. 16. (h) Felix III. ep. 3. ad Fullonem To. IV. Concil. Damascenus. Nicephor. XIIX. c. 45.

Jaar CD. tot D.

lyk *Litanien*, aan de Heyligen moefte zingen, en wel inzonderheyd, aan *Maria*, waar over hem de bygeloovige nu noch zeer roemen. (*i*) Waar teegen egter andere zelfs ook de regtgeloovige, hem als een *Antichrist* vervloeken, (*k*) en hem niet alleen weegens zyne eergierigheyd, en gewelddaadige inneeminge van het *Bisdom* van *Antiochie*, t'eenemaal verworpen, maar ook, om zyne meer gedagte meeningen, verbannen hebben. (*l*) En alzoo is het meer dan al te klaar, hoe dat die lieden, en boven alle de Geeftelykheyd, toen ter tyd meeft altoos op bloote woorden, en befpiegelende vraagen, gezien, en daarom ook die grouwelyken onruft geftaadig aangevangen hebben. Het welke ook niet wel anders zyn konde, nademaal zelfs de fchyn van een ernft in 't Chriftendom, en haare Gode behaagelyke oeffeninge, onder deeze *mondchristenen* zoo t'eenemaal voorby gegaan was. Waarom men over al ook wel aanmerken kan, hoe dat die geene de befte en voornaamfte onder haar geheeten heeft, welke zig maar wakker door *disputeeren*, ftryd en gekyf, aanprikkelen, en met een deel woorde-twifterye, tyd en papier verderven konde. Ja daar 'er te vooren nog al onder de verworpene en verketterde hoopen, hier en daar veel goeds verborgen was, ziet men nu uyt de kwaaden handel en wandel van *Nestorius* en *Eutyches*, dat zy eeven zoo weynig deugds in haar gehad hebben, als de rechtgeloovige, en dat ze by haare onrechtvaardige zaaken, nog daar en boven malkanderen gebeeten, gefcholden, en allenthalven vervolgt hebben.

Prædeftineerders.

23. Eenige Schryvers ftelien nog al een andere foort van *Secten* in deeze eeuwe, naamelyk, de *Prædestineerders*, welke eenige, of met ftilfwygen voorby gaan, of t'eenemaal ontkennen, dat ze ooit in de weereld zyn geweeft, door dien haar miffchien daar iets aan geleegen is. (*m*) Echter gedenken veele oude Schryvers van deeze en de naaft-volgende tyden, wel uytdrukkelyk aan dezelve, en zulks wel met zoo veele omftandigheeden, die gewiffelyk genoeg aanwyzen, dat zulks niet t'eenemaal verdigt is. (*n*) Ik laate ftaan, dat men van onderfcheydene Synoden, hier van ten deele nog eenige verbooden, en ten deele nog andere brieven en getuygeniffen, overig heeft. (*o*) Deeze lieden heetten dan *Prædestineerders*, om dat ze, van de voorzienigheyd Gods, deeze meeninge hadden, *Dat de menschen, of ten eeuwigen leeven, of tot de eeuwige dood geschikt waaren, zonder dat God daar op eenigzins zag, hoe zy zich droegen: God beschoor ook zelfs de menschen, of tot het booze, of tot het goede. Dat Christus voor alle menschen de zaaligheyd niet hadde verworven; en dat hy ook alle menschen, door zyne genaade, niet eeven kragtiglyk beriep. Ja, dat hy zelfs aan zommige de standvastigheyd in 't goede niet eens geeft, maar haar wel tot den afval aandrijft*, enz. (*p*) Deeze fchrikkelyke leerftukken nu zyn eerft in *Africa*, in een Kloofter te *Adrumeten*, onder de Munnikken, uytgekoomen, en dat, het welke aanmerkenswaardig is, uyt de woorden van *Augustinus*, die hy in zynen 107den Brief, aangaande deeze ftoffe, heeft gefteld. Maar het is nog al aanmerkelyker, dat deeze lieden, uyt verlangen, om de *Pelagiaanen* regt

(*i*) Idem xv. c. 28. (*k*) Nomo-canon. Coteler. c. 301. (*l*) Felix l. c. Cyrillus Scythopolitanus Vita Sabæ c. xxxii. p. 265. (*m*) Hotting. H. E. P. I. c. 9. Sect. 5. p. 668. Forbefius Inftruct. Hift. Theol. l. viii. c. 29. Ufferius Hift. Godefchalki. c. 2. Marefius Comm. in Catech. Cabaffutius Notit. Conc. c. 59. Norifius Hift. Pelag. l. ii. c. 15. (*n*) Profper in Chron. Gennadius Append. L. de hær. Prædeftin. l. 1. hær. 90. Arnobius Junior Comm. in Pf. 108. Sigebertus Chron. Anni CCCXV. Hincmarus l. de Prædeftin. c. 1. & Epift. ad Nicolaum Epifc. Rom. (*o*) Concil. Arelatenfe & Lugdunenfe ep. ad Fauftum Rhegienfem. ap. Baron. Ann. CDXC. n. 17. feqq. it. Arauficanum ii. c. 25. (*p*) Hincmarus de Prædeftin. Gennadius l. c. Conf. Sirmondus Hiftoria Prædeftinat. Anno 1648. adv. Janfenium, Vergerium aliofque edita & Tom. iv. Oper. Parif. 1696. editorum inferta.

regt ter deege teegen te fpreeken, hier op vervallen zyn, terwylen zy zoo doende aan de genaade alles wilden toefchryven, en dat zy ook de vrye wille van den menfche daar door t'eenemaal weggenoomen hebben. *Augustinus* nu hadde haar in een eygen boek van de genaade en vrye wille, wel uyt dien droom willen helpen. (q) Dog deeze ftellinge is daar na in *Vrankryk* byzonder verder voort gezet geworden, en wel meeft onder het gezag van *Augustinus*, zoo dat men in onderfcheydene Synoden, op de gedagte wyze daar teegen heeft gewerkt: en toen het na het *Synode* van *Oranje*, daar van ftil was, is het doch hier na, in de neegende eeuwe, van *Godefchalcus* al weeder op het *tapyt* gebragt geworden, gelyk als wy hier onder noch nader zullen hooren. Jaar n. tot DC.

(q) Auguftin. ep. 46. ad Valentin. & de lib. Arbitr. c. 1. l. 11. Retract. c. ult.

Eynde van 't vyfde Boek.

HET ZESDE BOEK.

Van de aanmerkelijkfte Kerkelijke Gefchiedeniffen in de zefde Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytterlyken toeftand der Kerken in deezen tyd.

§. 1.

Deeze eeuwe werd in 't gemeen, na de vierde voor gelukkig gepreezen, om dat de Keyzer *Justinianus* daar zoo veel goeds in gewrocht zoude hebben. Maar wy zullen nu maar alleen de voornaamfte zaaken daar in eens gaan onderzoeken, en bezien, of ons niet al immers zoo weynig goeds van deeze Eeuwe, als van de vierde voorkomt, hoe zeer men ook daar van gewoon is te roemen. Wanneer men egter de gelukzaaligheyd der Chriftenen in geweldige vervolgingen en onderdrukkingen der *Jooden*, *Heydenen*, en *Ketters* wilde ftellen, zoo was hier veel ftof tot roem in deeze tyden. Maar de omftandigheeden alleen wyzen ook wel aan, dat het maar eene ellendige gelukzaaligheyd is geweeft, die men toonen kan. De arme *Jooden* wierden nu al weederom heel hart aangetaft, en, gelyk als de Keyzer *Justinianus* zynen yver in alles wilde bewyzen, alzoo maakte hy ook veele onbillyke inzettingen teegen de *Jooden*. Tot een voorbeeld, hy beveeld: *Dat alle de Synagogen der Samaritaanen zouden verwoeft werden, dat die niemand, als alleen de Regtgeloovige eenigzins iets vermaaken mochten.* (a) (waar door dan de Rechtgeloovige aldus alles kreegen, en alleen rijk wierden.) *Dat zy teegen geen Rechtgeloovige getuygen mogten*, (b) *dat zy ook, van den witten donderdag af, tot op den derden Paafchdag toe, zig onder de Chriftenen niet mogten laaten zien, enz.* (c) Buyten dit taften de Rechtgeloovige zom-

Of deeze eeuwe gelukkig is geweeft.

Toeftand der Jooden.

Worden van het haare berooft.

(a) Cod. Juftin. de hær. l. 17. (b) Ibid. lib. 21. (c) Concil. Aurelian. III. cap. 30. & IV. cap. 31.

Jaar D. tot DC.

zomtyds wel, uyt eygen magt toe, en naamen van de *Jooden* wat zy maar wilden, onder het schoone voorwendzel van eenen yver, om haare goederen daar door maar in hun geweld te krijgen. Alzoo ontnam dan *Victor*, te *Palermo* hen haare *Synagogen*, met alles wat daar in was, zoo onbeschaamd, dat *Gregorius de Groote*, hem nog schandshalve, tot vergoedinge van het genoomene moest aanmaanen. (*d*) Die ook daarom haar eenige vryheid vergunde, dog waar voor zy aan hem veel gelds geeven moesten, gelijk men uyt zijn eyge brief wel kan zien.

Heydensche afgoderye.

2. By zulken handel dan wierden de *Jooden* al weederom meer te rügge gestooten, alzoo dat de Rechtgeloovige klaagen, dat zy haar tot het *Christendom* niet hadden willen laaten overreeden. (*e*) Van de *Heydenen* nu was de gantsche weereld nog al eeven eens bezet, gelijk als de Leeraars zelfs verklaaren, welke ook hier na de gewesten der *Christenen* altyd meer en meer overstroomden en innaamen. (*f*) Zo pleegen ook dikmaals de *afgodische Christenen*, met haaren beelden-dienst, het ongeloove der *Heydenen* merkelyk te vermeerderen. Der *Persen Kooning*, *Chosroës* hoorde, dat de *Christenen* zeekeren *Martelaar*, genaamt *Sergius*, altijd om hulpe aanriepen; hy aapte hen dan daar in na, en schikte tot dankbaarheyd, veele guldene vaaten, beekers, en diergelyke, *Sergius* ter eere, die de *Priesters* heel wel tot haar eige voordeel wisten te gebruyken. (*g*) Een ander *Heydensch* Overste onder de *Longobarden*, genaamd *Artulphus*, zwoer, dat de *H. Sabinus* hem altyd, in de veldslaagen, bygestaan hadde, om dat hy gezien had, dat de *Christenen* hem in den kryg hadden aangebeeden. (*h*) Zoo heel naauw was nu het *valsche* Christendom met de *Heydensche* grouwelen vermaagschapt, na dat men altyd dieper en dieper in het domme bygeloof verviel. Wat de *Jooden* en *Heydenen* hier van wel geoordeeld hebben, zulks is licht af te meeten, om dat de laatste inzonderheyk nog al veele wyze lieden onder haar hadden, gelijk wy hier onder, in ons *derde hoofdstuk* nog naader zullen zien. Welke dan ook de groote dwaasheeden en onmaatigheeden der *Christenen*, in haare Historien byzonder aangemerkt en beschreeven hebben, dog daar by ook heel onzydig gehandeld, en de grouwelen der *Heydenen* ook geenzins verzweegen hebben. (*i*)

Door de Christenen veroorzaakt.

Bekeering der Heydenen.

3. Men reekend ook evenwel, op deezen tyd, verscheydene volkeren onder de bekeerde, welkers hoedaanigheyd, uyt de omstandigheeden, daar in 't voorige boek van gemeld is, wel te kennen was. Voor eerst dan zouden, onder *Justinus* en verder heen, een gedeelte der *Hunnen* gewonnen zijn, die rontsom den *Bosphorus* van *Thracie* hebben gewoond. (*k*) Hier na, onder *Justinianus*, de *Abasgi*, nabuuren der *Alanen*. (*l*) Verders de *Zani* en *Lazi*, die te zaamen rondsom *Cappadocie* zyn gezeeten geweest. (*m*) De *Azumiten* en *Homeriten*, in *Arabie* en *Indie*, werden van zommige Schryvers hier ook al by geteld: (*n*) dog deeze zyn al langen tyd te vooren tot den Christelijken naam gekoomen. (*o*) Veel minder mag het ook wel waar zyn, dat *Chosroës*, de Kooning der Persen, zig op het laatste eynde van zijn leeven, zoude hebben laaten doopen. (*p*) Het welke men zonder twyffel, uyt het geene daar van in de naast-voorgaande Afdeelinge is gedacht, wel heeft willen trekken, daar hy veel

Hunnen.

Abasgi.

Azumiten.

Chosroës.

(*d*) Gregorius M. l. VII. ep. 58. (Ibid. XII. ep. 30.) (*e*) Gregor. M. homil. 19. in Euang. & lib. II. in I. Reg. c. 2. Gregor. Turon. lib. VI. Hist. Franc. c. 5. (*f*) Greg. M. l. I. in Ezech. c. 138. (*g*) Euagr. V. c. 21. (*h*) P. Diaconus IV. Hist. Longob. c. 5. (*i*) Agathias. Procopius. (*k*) Ex Procop. lib. II. de Bell. Goth. Euagr. IV. c. 20. P. Diaconus l. XVI. Otto Frisingens. lib. V. Chron. c. 4. (*l*) Euagr. IV. c. 22. 23. ex Procopio. (*m*) P. Diaconus l. XV. Zonaras To. III. (*n*) P. Diaconus XVI. Nicephor. l. XVII. c. 32. (*o*) Philostorgius l. III. H.E. Socrates. Sozom. Rufinus. (*p*) Euag. IV. c. 28.

veel meer van de Christenen in zyn veel-goodendom is gesterkt geworden. Nog al veel ongerymder zyn de *fabelen*, die hier werden bygevoegd. Gelyk als daar *Columbanus*, een Munnik, de *Swaaben*, door het volgende wonderwerk zoude hebben bekeerd; wanneer hy op een groot vat vol bier, dat zy aan *Mercurius* wilden opofferen, uyt grooten yver geblaazen, en het ook zoo aanstonds, met zynen adem, in stukken gebrooken hadde, zoo dat al het bier daar uyt was geloopen. *(q)* Zoo is het ook niet eeven zoo gewis, wat de Oude Duytsche Historie Schryvers ons wel, van veele andere volkeren in *Duytschland* berichten, dat men haar al, ontrent deezen tyd, onder de Christenen gereekend heeft. Desgelyks ook byzonder van de *Beyersche* gezegt werd, dat nog wel het waarschynelykste is, dat haaren *Hartog*, *Theodon*, in 't jaar 537, van *Rupertus*, een Bisschop uyt *Frankenland*, gedoopt zoude zyn geworden. *(r)*

Jaar D tot DC.

Swaaben.

Beyeren.

4. Op de omstandigheeden nu moet men wel voornaamentlyk goede acht neemen, die by de voorgegeevene bekeeringe der *Engel-Saxen*, ontrent het Jaar 598, zyn voorgevallen. Naamelyk dat *Gregorius de Groote*, eenen *Augustinus* beneevens zommige andere naar *Engeland* toezond, alwaar te vooren al eenige Christenen waaren, voornaamentlyk in *het Prinsdom van Walles*, en in *Cornwal*. Deeze lieden dan bewoogen eindelijk den Kooning *Æthelbertus*, dat hy, met veele duyzenden *Engelsche*, in 't Jaar 602 deezen Godsdienst aannam. *(s)* Hoe ellendig het 'er nu met deeze en andere bekeeringen, toegegaan is, zulks ziet men met verwondering uyt de Historien, zoo wel als die van de *Schotten*, of *Albaniers*, en *Picten*, ditmaal verteld werd. Den gantschen Godsdienst bestond dan maar alleen, uyt de bygeloovige en al heel afgodische Kerkendienst der *Roomsche Munnikken*, en ze zag maar op groote Bisdommen, eerplaatzen, en inkomsten. De Munnik *Augustinus* dan liet zig aanstonds tot *Aartsbisschop van Cantelburg* maaken, onderwierp alles, op eene onbeschaamde maniere, aan den *Paus* van *Rome*, maakte de Heerschappye en het geweld van deezen *Paus* over al zeer groot, bezwaarde de arme lieden met veele geld belastingen, zoo dat de *Pausen*, met de zoo genaamde *Denarius Petri* of *St. Pieters Penning*, hier na van *Engeland* jaarlyks eene ongelooffelyke zomme gelds trokken. En ziet men, uyt de brief-wisseling van *Gregorius*, heel klaar, dat alle zulke zoo genaamde bekeerders wel recht onbeschaamde gezellen moeten zyn geweest, die het maar alleen om de bevestiginge des *Paus*, en van zyne inzettingen, te doen is geweest. Gelyk als ook den *Paus Gregorius* zelfs met de volgende, op den Stoel van *Petrus*, en de *Roomsche Kerke*, als de moeder der geloovige, geweldig roemd. Van waar hy de nabuurige *Bisschoppen van Yrland* al vry wat onzacht bejeegende, om dat ze zig, weegens de stryd over de drie *Hoofd-vraagen*, die in 't *Oosten* nog duurde, niet in alles naar zyn uytspraak wilden voegen. Wat de genoemde *Augustinus*, op het aandryven van *Gregorius*, al voor aperyen heeft ondernoomen, zulks is uyt zyne eygene brieven klaar te zien, daar hy by voorbeeld, de Heydensche Kerken, met gezeegend, of wywaater heeft besprengd, en daar door van de booze geesten willen reynigen. Insgelyks, daar hy in de plaats van het offer, deeze eenvoudige lieden, ronds om de Kerken, groene loover-hutten hadde laaten opslaan, daar in zy *op de Heilige Feest-daagen der Martelaaren*, louter te zaamen geslempt en ge-

Engelschen.

Schotten.

Hoedanigheyd van dezelve.

(q) Vincentius Bellovac. Spec. l. XXII. c. 7. (r) Aventinus l. III. Annal. Boj. (s) Beda l. IV. H. E. Usserius Antiq. Britann. (Vid. Gregor. M. lib. II. ep. 36.)

Jaar D. tot DC.

gezoopen hebben. (*t*) Om nu aan andere diergelyke gedachtenis-teekenen niet te gedenken.

Meenigte der Arriaanen.

5. Dit was nu die schoone uytbreydinge van den Godsdienst in 't gemeen, in deezen tyd. De Historie Schryvers merken ook al in 't byzonder aan, hoe het meeste deel der Christenen ditmaal nog al *Arriaans* geweest is, en, eenige *Keyzers in 't Oosten*, zelfs *Eutychiaans*. Ja men gedenkt, dat *Kooning Lodewyk*, in *Vrankrijk*, te zyner tyd, by na alleen een rechtgeloovige is geweest. (*x*) Alhoewel kort daar na Kooning *Chilperik* de *Arrianisterye* opentlyk in *Vrankryk* invoerde en bekrachtigde. (*y*)

Verdryving.

Ondertusschen verdreef *Justinianus* de *Wenden*, die *Arriaanen* waaren, uyt *Africa*, en de *Gotthen* uyt *Italie*, dog die geene daar van hier door rechtgeloovig, en nog veel minder, vroom maakte, maar alleen zyne heerschappye en eere hier door zogt te vergrooten.

Veranderring der Godsdienst in Spanje.

Ook kwam daar, in *Spanje* op deezen tyd eene groote veranderinge in den Godsdienst, wanneer *Recaredus*, *Kooning der West-Gotthen*, in 't Jaar 587 de *Arriaansche gezintheyd* t'eenemaal uyt zijn Rijk verdreef, en in 't Jaar 590, daar op een *Concilium* te *Toledo* hield, de *Arriaansche boeken* verbrande, en de *Arriaanen* hier na vervolgde. (*z*) Insgelijks viel in het begin van 't Jaar 517, de *Burgundische Kooning*, *Sigismundus*, tot de Rechtgeloovige over, waar toe hy van *Alcimus Avitus*, *Bisschop* van *Vienne* overreed wierd. Te vooren was 'er een grooten onrust in *Spanje* geweest,

Leovigilds stryd met zynen zoon.

onder den *Kooning Leovigildus*, in 't Jaar 579, daar zyn zoon *Hermenegild*, door zyne gemalinne, *Ingundis*, des *Frankischen Koonings Sigiberts* dochter, bewoogen wierd, om de *Arrianisterye* te verlaaten. Want de rechtgeloovige, inzonderheyd te *Rome*, zochten na haaren gewoonelyken aart, den ouden Kooning met geweld t'onder te brengen, hitsten alzoo den zoon teegens zynen eygenen vader, als een Ketter, op, zoo dat hy opentlyk teegens hem te velde trok. En wanneer hem zyn vader alle de natuurelyke en Goddelyke Wetten, als ook zyne groote weldaaden en liefde jeegens hem indachtig maakte, en de vruchten der rechtgeloovige hem voorstelde, welke den natuurelyken band tusschen ouders en kinderen zoo t'eenemaal aan stukken braaken, zoo stond hy echter tweemaal teegens hem op. Tot dat hem eyndelijk *Leovigildus* met geweld gevangen nam, en te *Valentia* in bewaaring hield, den welken *Sigebertus* hier na ombragt, dog van den *Kooning Recaredus*, zynen broeder, weeder daar voor aan 't leeven gestraft wierd. (*a*) De rechtgeloovige hebben hier na deezen weederspannigen zoon onder de martelaars gesteld, en veel dwaaze wonderwerken daar by verdicht, ook hebben ze zynen vader de schuld gegeeven, als hadde hy hem omgebragt, om dat hy met de *Arriaanen* het *Avondmaal* niet wilde houden. (*b*) Daar echter de driftigste Schryvers zelfs niets altoos van gedenken, gelyk als de Geleerde moeten bekennen. (*c*) Dat nogmaals weeder tot een proef kan verstrekken, wat men van de vertellingen der rechtgeloovige te houden heeft, daar zy teegen de Ketters hebben opgestelt, 't geen ze zelfs maar wilden.

Bedryf van Theoderik.

6. De Rechtgeloovige beklaagen zich ook zeer over de vervolgingen, die zy, van *Anastasius* en *Theodoricus*, *Kooningen der Oost-Gotthen*, in *Italie*, in 't begin van deeze eeuwe geleeden hebben. *In ons voorige boek*

(*t*) Idem IX. ep. 71. (*x*) Adr. Valesius l. VI. Hist. Franc. Mermannus Theat. Convers. Gent.
(*y*) Gregor. Turon. L. V. c. 44. Aimoinus L. III. Hist. c. 41. Petrus de Natalibus l. II. cap. 65.
(*z*) L. Marineus. Siculus in Hist. Hisp. Isidorus Hispalensis in Chron. Concil. Tolet. IV. cap. 2.
(*a*) Gregor. Turon. V. c. 39. & VI. c. 18. Johan. Biclariensis. Isidorus in Chron. Marianus Scotus. P. Diaconus L. IV. Longob. Roderic. Toletanus l. II. c. 14. (*b*) Gregor. P. III. Dial. c. 31.
(*c*) Petavius L. VII. Ration. Temp. P. I. c. II.

boek nu is het gewichtigſte van die zaak reeds al aangeroerd. Deeze moet dan, by verſcheydene Schryvers, ook onderſcheydene oordeelen ondergaan. In 't algemeen zeggen de meeſte, dat hy, in den aanvang zyner regeeringe nog al vry goed is geweeſt. Dog het geene naar den aart te verſtaan is, als zulke *Regenten* in 't gemeen pleegen te zyn, die met geweld over gedwongene volkeren heerſchen. Hy hadde waarlyk, zoo wel, als de *Regenten*, die men rechtgeloovige noemt, zeer veel onſchuldig bloed vergooten, alhoewel hy de rechtgeloovige niets byzonders kwaad gedaan heeft. Na dat hy *Odoacer* dan overwonnen hadde, liet hy hem terſtond, in zyn eygen ſlot, om 't leeven brengen, onder dat voorwendzel, dat hy verdacht by hem was. (*d*) Zeekeren dienaar, die om zynent wille *Arriaans* geworden was, liet hy terſtont het hoofd afſlaan, en dat om die reeden, om dat hy hem veel minder getrouw zoude zyn, door dien hy aan God zelfs niet getrouw gebleeven was. (*e*) Welke grouwelykheid men nog al te vergeefs zoekt te ontſchuldigen, en pryſt, eeven gelyk alle zyne andere huycheleryen en ſnurkeryen van eenzydige Schryvers, die zyne onderdaanen waaren, zonder eenige waare grond zeer hoog op gegeeven werden. (*f*) Onaangezien ook de oude Duytſche Dichters van deezen dwingeland haare verſen en *fabelen* aangevult hebben, gelyk als de geleerde meenen, en hem voor den *Diderik van Bern of Verona* houden. (*g*) Hoe het met zynen Godsdienſt en geloof geſteld geweeſt is, toonen niet alleen de voorzeyde, en andere daaden, maar ook de bekentenis van een Biſſchop van de zelve tyden, die van hem aldus ſchryft: *Dat hy met zyn volk, wel heel vroeg in de Kerk gaat, maar echter moet hy dit in 't vertrouwen melden, dat hy het meer uyt gewoonte als uyt een rechtſchaapene eere tot God doet.* (*h*) Zynen anderen zin en bedryf kan men uyt *Caſſiodorus* en uyt zyn eygen *Edict*, of afkondiginge, wel kennen, daar wel veele goede ordeningen in de regeeringe, maar ook ontallyke meeningen en daaden, het waare Chriſtendom teegen zynde, meede onderloopen. (*i*) De voornaamſte klachten der rechtgeloovige teegens hem zyn dan deeze: Eerſtelijk, dat hy den *Paus*, *Johannes de eerſte*, in de gevangenis hadde laaten ſterven, na dat hy hem naar *Conſtantinopolen*, tot den *Keyzer Juſtinus*, gezonden hadde, om voor de vryheid der *Arriaanen* in 't *Ooſten* aan te houden. Waar by hy dan *Johannes* beſchuldigde, dat hy den Keyzer veel eer opgehitſt hadde, om de *Arriaanen* haare Kerken af te neemen. Daar hy nochtans in alles het bevel van *Theodoricus* na gekoomen was, en *Juſtinus* met traanen daarom gebeeden hadde, op dat de rechtgeloovige Geeſtelijkheid in *Italie* ook geruſt zoude konnen blyven. (*k*) Het geene de *Papiſten* zonder eenigen grond, ontkennen. (*l*) Daar zonder dat wel bekend is, hoe de rechtgeloovige in alles, ik zwyge, in zulk een groot gevaar de huyk altoos na den wind pleegen te hangen. Want *Theodoricus* hadde gedreygd, dat hy haar alle ten lande uyt zoude jaagen, by aldien de Keyzer de *Arriaanen* niet met vreede liet. Daar en booven, zoo hadde *Johannes* de andere gewichtige dingen te *Conſtantinopolen* ſtil laaten ruſten, alwaar hy den Keyzer opentlyk kroonde, daar hy nog toe beſteld nog toe geroepen was, maar waar door hy alleen zyne regten wilde uytbreyden. Waarom *Theodoricus* hem dan uyt ſtaatkunde verdagt hield, en vaſt zette: en hier teegen *Felix de vierde* in zyn plaats ſtelde. Uyt wel-

Jaar D. tot DC.

Zyne wreedheid.

Diderik van Bern.

Klagten der rechtgeloovige. Paus Johannes I. onthaal.

(*d*) Jornandes L. 1. de Reg. Succeſſ. (*e*) Theodorus Lector lib. 11. Ennodius Ticinenſis. (*f*) C.C. Sandius l. 111. H.E. p. 319. (*g*) Platina. Sabellicus. Cario. Baronius. Pareus. Dreſſerus Centur. Magdeb. & plures. (*h*) Sidonius Apollin. in epiſt. (*i*) Edictum ap. Lindenbrog. Cod. LL. Antiq. p. 239. (*k*) P. Diaconus L. xv. Miſcel. Hiſt. Marianus Scotus, Sigebertus Chron. Anaſtaſius in Vita Joh. (*l*) Baronius An. DXXV. n. 7.

Jaar D. tot DC.

Dood van Boëthius en Symmachus.

welke reedenen hy ook daar na de Raadsheeren, *Boëthius* en *Symmachus* de Schoon-vader van den eersten, in de gevangenis smeet, en als verstand met zyne vyanden gehouden hebbende, drie jaaren daar na eerst liet ombrengen. (*m*) Dog niet, als eenige meenen, om den Godsdienst, door dien *Boëthius* wel geen Christen, maar een *Platonisch Wysgeer*, is geweest, gelyk als zyn boek, van den *Troost der Wysbegeerte*, zulks ook wel getuygd, het geene hy in zyne gevangenisse heeft geschreeven. (*n*) *Theodoricus* zelfs is kort daar na heel schielyk gesturven, wanneer hy uyt knaaginge van zyn eige geweeten, het hoofd van een opgedisten vis, voor een van de onthoofde aangezien hadde. (*o*) En de rechtgeloovige strooiden hier na uyt, dat *Johannes* en *Symmachus* zyn ziel in den pot van *Vulcanus* gestooken hadden, daar in hy nu nog zit en zweet. (*p*)

Atalaricus.

7. Op deeze wyze dan ging het in 't *Westen* toe, terwylen na *Theodericus* zyn Neef *Atalaricus* van niets anders in de oude gedenkteekenen gepreezen werd, als dat hy zommige Schouwburgen gebout, en alzoo de ydelheeden en Heydensche grouwelen naarstig voortgeplant heeft, gelyk als dit volgende opschrift van hem luyd: GLORIOSISSIMUS. HAS. SEDEIS. SPECTACULI. FELICITER. FIERI. PRÆCEPIT. Dat is, *De zeer roemrijke heeft deeze Schouwburgen gelukkiglyk gebooden te maaken.* (*q*) Alwaar dan achter en voor kruyze-staaken waaren, welke by zulke dertelheeden zich heel kwaalyk schikten. Waar uyt klaar is te zien, hoe dat 'er by de andere *secten*, toen ter tyd eeven zoo weynig goeds meer te vinden was, als by die geene, welke zig voor de waare Kerke uytgaaven. In 't *Oosten* nu, wierd na *Anastasius*, *Justinus de Tweede*, *Keyzer*, en dat op de navolgende zeer aanmerkelyke wyze. Na zynen stand was hy een Boer uyt *Thracie*, of gelyk andere willen, uyt *Illyrie*, en gelyk als eenige schryven (*συφορβὸς*) een *Zwynhoeder*, schoon hem andere wel tot eenen Edelman willen maaken, by aldien 'er die klaare getuygenissen der Oude daar niet teegen waaren: (*r*) Maar door dien hy van natuuren loos, en in den kryg het doodslaan gewoon was, zoo kwam hy wel haast op, en by het Hof in aanzien. Zoo dat *Amantius* na de dood van *Anastasius*, hem een groote zomme gelds in handen gaf, die hy aan het Leeger zoude uytdeelen, om daar door *Theocritianus* tot het Keyzerryk te verheffen. Dog *Justinus* handelde zoo listig, dat hy dat geld op zyn eygen naam uytdeelde, en zig zelfs daar door tot Keyzer liet uytroepen. Alle die daar over op hem gestoort en t'onvreede waaren, liet hy vermoorden, en bleef echter nog al rechtgeloovig. (*s*) Want de zoo genaamde regtgeloovige Geestelykheyd kan hem niet hoog genoeg in haaren zin verheffen, en de *Paapsche* Schryvers schroomen zig ook al niet, een brief van den Paus *Hormisda* te verdigten, waar in alle deeze moorddaadigheeden en onregtvaardige handelingen, als gantsch heylig en goed werden uytgesprooken. (*t*) Andere, op dat de dood van deeze lieden dog een oorzaak mooge hebben, maaken haar tot ketters en *Manichæers*, waar meede zy 'er ook op zyn best by het gemeene volk konnen door geraaken, want men den haat en moord, welke aan zulke lieden geoeffend word, in 't gemeen als een Godsdienst wil aanpryzen. (*u*) Dit alles nu geschiedde daarom, dewyle hy de rechtgeloovige by haare voordeelen liet blyven, en die ook nog al vermeerderde, als by

Justinus II.

Zyn slecht begin.

En moorddaadigheeden.

(*m*) Procopius de bello Gothico. Boëthius. (*n*) H. Grotius Præf. ad Hist. Goth. (*o*) P. Diaconus XV. Procopius l. I. (*p*) Gregorius in Dial. Otho Frisingens. l. V. c. 3. (*q*) Apud Gruterum Thes. Inscr. (*r*) Zonaras To. III. Chron. Alexandrin. Procopius. Hist. Arcana p. 27. Zosimus L. VI. (*s*) Euagr. IV. c. 2. Jornandes l. I. Pomponius Lætus. Egnatius. Appendix. S. A. Victoris. (*t*) Baronius. A. DXIIX. n. 67. (*u*) Marcellinus Comes in Chron.

by welke hy in alle zyne grouwelen, noch als een Beschuts-heer wierd geroemd. Want hy liet zich door haar overreeden, om de Kerken der *Arriaanen* alle te vernielen, de *Manichæers* grouwelyk te handelen, aan *Severus* weegens zyne dwaalinge, de tong te laaten uytsnyden, en door de vervolginge der Ketters, zig regtgeloovig te toonen. Hier teegens nu maakte hy het in alles, gelyk het den Paus *Hormisda* maar wenschte te hebben, en hy liet zig van *Johannes* kroonen, het geene niemand te vooren nog ooyt gedaan hadde, hy leydde alle zyne onderdaanen op, om aan het *synode* van *Chalcedon* eere te bewyzen, en daar door verdiende hy ook zulk een grooten lof by den Roomschen Stoel, dat hem de *Paus* den anderen *Hiskias tituleerde. (x)* Ten laatsten liet hy ook *Vitalianus*, een *Generaal*, die hy zeekerheyd toegezegd had, in zyn *Paleys* met veele wonden doorsteeken. Verders rechte hy zoo veel dertelheid aan, met *Heydensche ren- en schouw-speelen*, met *vechten* en *dansen*, als niemand voor hem nog ooit gedaan hadde, gelyk als de Schryvers zulks ook allenthalven aanmerken. *(y)* Zoo volkoomen was dan deezen *Regent*, in alles na des weerelds zin, regtgeloovig en goed; waar van hem ook veele hooglyk roemen. *(z)*

Jaar D. tot DC.

Huychelerye.

8. Deezen *Justinus* nu maakte zynen Susters Zoon al by tyds tot eenen Edelman (*nobilissimus*) daar op tot *Burgermeester*, waar by dan zoo veele Schouwspeelen en dertelheeden wierden vertoont, als by niemand te vooren was gepleegt geworden; dat voorwaar een heel slecht begin tot de zoo beroemde Christelyke regeeringe was. Eyndelyk wierd deezen Heer dan in't Jaar 527. tot *Keyzer* verklaart, en hy regeerde ontrent de 40. Jaaren. *(a)* waar in hy ook drie zwaare oorloogen voerde, de *Persische*, *Wendische*, en *Gotthische*, alhoewel niet in eygener perzoon, maar door zyne Veld-overstens, *Bellisarius*, en daar na *Narses*. Doch dit gaat ons hier ter plaatze geenzins aan, maar wel, dat wy eens gaan onderzoeken, op wat voor gronden dien roem bestaat, die men gemeenelyk, en zoo overtollig, aan hem geeft. In zyne regeeringe ging het hem juyst altyd niet na zynen wensch, daar, om veele oproeren, die teegens hem voorvielen, voor by te gaan, de *Hunnen* in 't jaar 539. over den *Donau* trokken, en tot aan *Constantinopolen* toe alles innaamen, ja zelfs de voorsteeden uytplonderden, en ontrent wel 120000. gevangene met zig wegvoerden. Insgelyks, dat hy aan deeze en de *Sarazynen*, uyt nood, schattinge moest geeven, *(b)* en dat hy ook de *Persiaanen* niet konde weederstaan, die gantsch *Syrie* omkeerden, en de stad *Antiochie* tot een puynhoop maakten. *(c)* Wanneer hy eenigen goeden uytslag of zeege op zyne vyanden bevocht, daar pronkte hy zelfs tot walgens toe meede, en hy schreef die, zelfs teegen de gronden der *Heydenen* aan, geenzins aan God, maar aan hem zelfs alleen in zyne tytelen toe, die men nu nog in het begin van zyne onderwyzingen in de rechten, (*Institutiones*) in de opschriften, en op zyne penningen, kan vinden. Op alle welke hy niet alleen DN. PIISSIMUS, *onzen Godzaaligsten Heere*, werd genaamd, maar op welke hy ook van zyne pluymstrijkers, *eenen nieuwen Apostel*, beneevens *Constantyn*, getituleert werd. Verders noemde hy zig zelfs *Alemannicus*, *Gothicus*, *Francicus*, *Germanicus*, *Alanicus*, *Vandalicus*, en *Africanus*. Waar by hy zich zelfs ook al voor een vroom, gelukkig, vermaard overwinnaar en *triumfeerder* uytgeeft.

Aanvang van Justinianus.

Zyne regeeringe.

Is ongelukkig.

Zyn eyge lof.

(*x*) P. Diaconus. Cedrenus in Annal. (*y*) Lætus. (*z*) Vid. Nicephor. L. XVII. c. I. Theophanes. Chron. A. DXI. Cedrenus in Vita. Marcellinus Comes & Victor Tunnunensis Chron. Zonaras &c. (*a*) Victor Tunnunensis. Chron. Alex. Marcellinus Theophanes. (*b*) Procopius de bello Persico II. & de Goth. II. (*c*) Idem de Pers. II. (Gruterus Thes. Inscr. pag. 161. n. v.)

Jaar D. tot DC.

Welke eyge lof heel bezwaarlyk by de verstandige wil doorgaan, en ten minsten van wyze *Regenten* niet gebruykt is geworden, die veel liever dit alles in der daad zyn, als zich zelve alzoo *tituleeren* willen: en elders bekend hy zelfs, dat hy den naam van *Pius* of de *Godvruchtige*, van den *Heydenschen Keyzer Antoninus* ontleent hadde, waar uyt men ook heel wel zien kan, wat voor een *pietas* of *godvruchtigheyd* het geweest moet zyn. (*d*) Gelyk als hy dan ook in alle zyne bedryven, uyttermaaten eergierig is geweest, en onder anderen zeer veele Steeden als herdoopt en na zynen naam, *Justiniaanen*, genoemt heeft, naamelyk, *Adrumetum*, *Ulpiana* en *Carthago* zelfs, als ook vyf andere *Justiniaanen*, en drie *Justinianopoles*. (*e*) Om nu alhier van andere gedenkteekenen noch te zwygen, inzonderheyd daar men aan hem deeze instellinge toeschryft, dat hy *de Ryks-appel met het Kruys* aldereerst opgebragt, en *Christus* en de weereld daar meede vergeleeken heeft, gelyk als *Suidas* van hem verhaald.

En eergierigheid.

Andere fouten van Justinianus.

9. Maar dat hem hier by, en ook in het overige, geen ongelyk werd aangedaan, zulks bekennen ook de oude Schryvers zelfs, (*f*) en de nieuwe bewyzen, uyt de Historien, dat hy niet van weynige, ja van meer ondeugden, als deugden, bekend is geweest. (*g*) Schoon men ondertusschen *Procopius* in zyne *Anecdota* of geheime Historie, over loogens wil bestraffen, wanneer hy alle die grouwelen ontdekt, welke onder den naam van rechtgeloovigheid, wel van hem begaan zyn: derhalven zal ik zijn getuygenis alhier niet eens bybrengen, maar alleen uyt andere Schryvers, het aanmerkelykste maar kortelyk aanroeren. Van zyne schandelijke geldgierigheyd werd by de rechtgeloovige Schryvers zelfs, wel uytdrukkelijk gezegd, dat hy met geld niet te verzaaden was, en, dat hy zoo zeer na het goed van andere lieden dorste, dat hy het gantsche Ryk aan de Amptenaars, Rentmeesters, en Ontfangers van zyne inkomsten, opentlyk heeft verkocht, dat hy veele rijke lieden haare goederen heeft afgenoomen, wanneer hy maar de minste schyn van reede, of dekmantel vinden kon, om haar te straffen. Ja dat nog leelyker stinkt, hy heeft ordentlijk zeekere hoeren besteld, welke de lieden aanlokten, en daar na voor hem moesten aanklaagen, die hy dan alle het haare benam, en dat met deeze varkens deelde. (*h*) Waar uyt men dan den rechten oorsprong en het gebruyk van zyne alomme zoo zeer geroemde rechten heel wel kan erkennen. Verders leidde hy onverdraagelyke schattingen en lasten op zyne onderdaanen, hier teegen benam hy de *Professoren* en andere haare bezoldingen, en gebruykte die tot onnutte gebouwen en andere dingen, daar onder hy maar alleen voor zich zelve eere en vermaak zocht. Waar over de geleerde ook zeer kwaalijk van hem spraaken, en gaarne bekenden, dat zyn herte, door de gierigheyd, t'eenemaal bedurven was, alhoewel het echter daar by nog wel rechtgeloovig kon blyven. (*i*) Want hy besteedde het meeste geld aan groote pragtige Kerken, en hy vercierde inzonderheyd dien grooten *Tempel van St. Sophia* te *Constantinopolen* zoo prachtig, dat de Schryvers daar niet genoeg van weeten te zeggen, en geheele boeken daar van gemaakt hebben. (*k*) Deezen *Tempel* nu verrykte hy booven maaten, met goud, zilver en eedele gesteenten, zoo dat de *Barbaaren* en *Turken* naderhand ge-

Geheyme historie van Procopius.

Zyne gierigheyd.

En schandelyke wrekheyd.

Zyne overkostelyke gebouwen.

noeg

(*d*) Novella LXXIIX. c. 5. J. Capitolinus in Antonino. (*e*) Justin. Novel. CXXXI. & alibi. Epist. Synod. Carthag. Tom. II. Concil. Gregorius M. IV. ep. 15. Acta Synod. Oecumen. V. (*f*) Zonaras. Euagrius. Suidas. (*g*) Osiander Centur. VI. L. II. c. 2. p. 94. Kortholt. H. E. 210. Marthiæ Theatr Hist. p. 757. (*h*) Euagrius IV. c 30. Appendix Victor. Egnatius. (*i*) Dresserus Millen. VI. p. 365. Osiander l. c. p. 95. (*k*) Paulus Silentiarius Carmine per Carolum du Fresne exposito.

noeg daar aan te rooven vonden, (*l*) welke die ook heeden nog bezitten. Zijne overige dertelheeden en dwaasheeden ziet men heel klaar hier uyt, dat hy, na de behaalde overwinninge teegens de *Gotthen*, loutere *Heydensche ren- en schouw-speelen* heeft aangesteld, waar by de menschen in zulk eene groote meenigte te zaamen liepen, dat 'er veele jammerlijk door omkwaamen. Zoo dankte men God toenmaals voor eene verkreegene overwinninge. (*m*) Ik wil nu niet zeggen, hoe dat, onder zijne regeeringe, en buyten alle twyffel, door zijn toedoen, de Zyde-waaren, eerst van de *Persiaanen*, en daar door de ydelheyd in deeze dingen, onder de volkeren van *Europa*, het eerste zijn opgekoomen. (*n*)

Jaar D. tot DC.

Dertelheyd.

10. By de zoo eeven aangetrokkene *procedturen* met de onschuldige lieden, kan men zynen tyrannigen aart ook heel klaar zien, die hy, zelfs in de krygszaaken, alomme bewees, wanneer hy, by voorbeeld, in *Italie*, door *Bellisarius*, zoo uyttermaate grouwelyk liet huys-houden, en nog kinderen, nog oude luyden verschoonde, en zyn eygene Geloofsgenooten, ja ook de *Priesters* zelfs, overal liet ter neederhouwen. (*o*) En ook niet minder, toen hy, in *Africa*, den *Kooning Guntarith*, op eene arglistige wyze, onder den schyn van vreede, tot zig lokte, en liet ombrengen. Daar *Bellisarius*, als van een groote wel-uytgevoerde daad, een zeegepraal over hield, en, te *Rome*, een groot goud kruys van honderd ponden gewichts, aan de Kerke vereerde. Waar meede dan alle de bloedschulden op eenmaal zuyver weeder afgewasschen waaren. (*p*) Over alle welke dwaasheeden men eeven zoo wel lagchen mogt, als den *Kooning der Wenden*, *Gelimer*, deed, wanneer hem *Justinianus* in zeegenpraal gevangen om liet voeren, en veel prachts en kluchten met hem bedreef. Want, wanneer men deezen Kooning beval, voor den Keyzer needer te vallen, zoo begon hy, overluyd, om alle die groote ydelheeden te lagchen. (*q*) Wat hy nu al in zyne regeeringe zelfs, voor groote ongerechtigheeden, en tierannye, gepleegd heeft, daar over beklaagde zig het volk te *Constantinopolen* zelfs, wanneer ze in 't openbaar uytriepen: *O dat uwen Vader het dag-ligt nooit gezien hadde, zoo zoud gy, zijnen bloedgierigen zoon, hier nu ook niet teegenwoordig, en voorhanden zijn!* (*r*) De onderdaanen wierden ook eyndelyk, door zoo veel geleede ongelyk, zoo misnoegd op hem, dat het tot eenen openbaaren oproer uytborst, waar in wel 30000 menschen, alleen te *Constantinopolen*, om 't leeven kwaamen, die hy wel meest zelfs vermoorden liet: en hoewel het arme volk hem zeer gebeeden hadde, dat hy dog die twee Tyrannen, *Joannes* en *Tribonianus*, wilde afschaffen, zoo stelde hy die egter terstont weeder in, en hy belastte de menschen nog al veel meer. (*s*) Hoe grouwelyk hy nu de Geestelykheid zelfs weegens begaane *Zodomie*, gestraft heeft, zulks is niet van nooden alhier eens te verhaalen, daar, booven dat, uyt zyne wetten, openbaar is, hoe hy aan het bloedvergieten en lyfstraffen zynen zonderlingen lust heeft gehad. Niet teegenstaande dat hy ondertusschen zelfs de alderonrechtvaardigste man was, die ook de oopenbaare roovers en moordenaars, zelfs in de stad, op den helderen dag, haar moorden en rooven toeliet, ja wel, hen nog de grootste eere aan deed. En wat nog meer is, die de Overigheyds perzoonen in 't openbaar liet geesselen, welke deeze roovers, zonder uytgedrukt bevel, hadden gestraft. (*t*)

En grouwelykheid.

Gelimer lacht om de ydelheyd van Justinianus.

Zyne ongeregtigheyd.

Opstand van 't volk teegens Justinianus.

Zyne straffen teegen de Geestelykheyd.

11. Deeze zyne verwoetheyd nu liet hy nog al meerder blyken, onder den

(*l*) P. Diaconus VII. Nicephor. XVII. c. 20. seqq. (*m*) Pompon. Lætus. (*n*) Egnatius. Appendix Victoris. (*o*) P. Diaconus VII. Procopius Bell. Goth. (*p*) P. Diaconus. (*q*) P. Lætus II. (*r*) Theophan. (*s*) Marcellin. Chron. Procop. I. Bell. Perf. Jornandes. (*t*) Zonaras. Euagrius IV. c. 31.

Jaar D. tot DC. Vervolgingen teegens de rechtgeloovigen zelf.

den schyn van eenen yver teegens die geene, welke het met zyne meeninge niet wilden houden. Hoe hart hy meenigmaal de rechtgeloovige wel gehandeld heeft, zal zoo aanstonds volgen: In de andere vervolgingen teegen de Ketters was hy nog al veel heftiger, om dat de Geestelykheyd hem daar in zoo zeer sterkte. Want men ziet gemeenelyk nog altyd zynen grooten yver teegen de gewaande Ketters, uyt zyne wetten uytblinken, als waar inne hy de zwaarste straffen teegens hen, voor regtmaatig doet doorgaan, welke, meest niet eens in de natuur, ik laate staan in den aart van het waare Christendom, gegrond zyn: en alle deeze oordeelen heeft hy zelfs, op zyn tyd, ter *executie* of uytvoeringe gebragt, en daar meede ook aan zyne navolgers de geleegenheid tot eene diergelyke tierannye gegeeven. Alzoo verbande hy, by voorbeeld, alle de *Arriaanen* t'eenemaal uyt het Rijk, gaf haare goederen en kerken aan de rechtgeloovigen prys, (waarom het dog in 't gemeen, by diergelyken yver, meest te doen is) en zette zwaare lyfstraffen op hen. Dog echter bewees hy zich hier ook onrechtvaardig en baatzuchtig in, om dat hy een zeekere zoort van *Arriaanen*, die men *Hexacioniten* noemde, hier van verschoonde, door dien de *Gotthische Kooningen* in *Italie* dezelve toegedaan waaren, die hy toen ter tyd niet al te zeer beleedigen wilde. (*u*) Het oogmerk van deezen zynen rechtgeloovigen yver ontdekt een zeeker Schryver in zyne geheyme Historie duydelyk genoeg, wanneer hy aldus schryft. *Dat de Arriaansche Kerken zoo uyttermaate ryk geweest waaren, dat in dezelve alles van louter goud, silver, en edele gesteenten gemaakt was, het geene Justinianus alles hadde weg genoomen; waar door hy ook ontallelyke arme lieden haar brood gelyk als uyt de mond genoomen heeft.* Ja daar waaren toenmaals ook veele *Arriaanen* in de Kerken vermoord geworden. (*x*) En dit waaren de schoone vruchten van zynen rechtgeloovige yver, naamelyk, roof en moord. Waar door hy dan by zyns gelyken den roem behield, dat hy het Ketters vergift tot in de grond toe heeft verdelgd. Het welke eeven zoo weynig waar is, als of men zeyde, *Constantyn* heeft het Heydendom t'eenemaal uytgeroeid. Ondertusschen is het openbaar, dat hy, tot de daarop gevolgde woederyen, teegen de getuygen der waarheyd, met zyne gemaakte rechten, zeer veel by gebracht heeft, door dien de *Paus* naderhand, uyt de zelve, in zyne *Decreeten*, diergelyke grouwelen heeft ingevoerd. Ik laate staan, dat deeze lieden, door welke hy deeze wetten liet opstellen, alle te zaamen *Heydenen* waaren, die alzoo gaarne daar toe wilden helpen, dat de *Christenen* malkanderen zelfs vernielden en op aaten. Het geene ook tot nu toe, door alle deeze gewaande Rechten, wel deegelyk doorgaands zoo is geschied.

Teegens de Arriaanen. Oorzaaken daar van.

Justinianus werd zelfs een Ketter.

12. Ook heeft het, met de rechtgeloovigheyd van *Justinianus* zelve, niet heel lang geduurt. Want na deeze vervolginge teegen de *Arriaanen*, hield hy het t'eenemaal met de *Eutychiaanen*, en bejeegende nog daar en booven den *Roomschen Paus*, *Agapetus*, die te *Constantinopolen* was gekoomen, zeer ongenaadig. Waar door hem deeze, uyt gramschap, in 't aangezichte, een grouwelyke *Diocletianus* noemde. (*y*) Andere van de Geestelykheyd schreeven aan hem, *dat hy in het gezelschap van den verraader Judas was getreeden, met wien hy in 't helsche vuur zoude branden, neevens den Duyvel en zyne Engelen, by aldien hy een Ketter bleef.* (*z*) En over deezen handel stierf *Agapetus* weg. *Theodora* nu de Gemalinne van

(*u*) Theophanes. (*x*) Procopius Hist. Arcan. (*y*) P. Diaconus. Egnatius. (*z*) Marianus Scotus. Ann. DXXIV. Nicetus Episc. Trover. epist. ad Justin. ap. Merssæum Ann. Trevir. Episc.

van den *Keyzer*, liet den volgenden *Paus*, *Sylverius*, in ballingschap verzenden, en daar in omkoomen, om dat hy den Bisschop van *Constantinopolen*, *Anthemius*, een *Eutychiaan*, uyt zyn ballingschap niet weeder wilde aanneemen. (*a*) En deeze *Theodora*, zyne Gemalinne, (welke *Procopius* ook als een heel boos wyf asschildert) geeft men hier in en anders, heel veel schuld, dewyle zy, naar alle waarschynelykheyd, geene beschuts-vrouwe van de Geestelykheeden was, en echter met den Keyzer meest alryd na zynen zin stemde, doch te gelyk ook haar eyge moetwil daar by in 't werk wist te stellen. Het welke hem ook al van de Schryvers tot zyn schimp nagegeeven werd, dat hy zyne ketterfche Vrouwe, in alles zoo zeer heeft ingevolgt, door dien zy de *Eutychiaansche* party overal in hield. (*b*) En in dit stuk oordeelden de rechtgeloovige wel scherp genoeg van haare Overigheyd, en vergaaten alle de voorige weldaaden, die hy haar zoo overvloediglyk voorheene betoond hadde, waar door hy ook al voort in het begin van zyn Keyzerryk, zyn geheele inkoomen aan de Kerke geschonken hadde. (*c*) Hier teegen zweegen zy weeder op alle zijne andere grouwelen, schandelijke daaden, en huycheleryen, gaarne stil, om dat haar zulks eenen vryen toegang tot hem maakte. Alles was wel gedaan, als hy de arme onderdaanen onverdraagelijke schattingen opleidde, en zijne Amptenaars haar onderhoud onttrok, wanneer maar den grooten *Tempel* te *Constantinopolen* prachtig en kostelijk genoeg daar uytzag, en van louter goud en edel gesteente glinsterde. (*d*) De *Pausen* van *Rome* zaagen ook alles wel gaarne over 't hoofd, wanneer zy maar haaren nog zeer wankelenden stoel, daar door vast zetten en verhoogen konden. Het is meer als genoeg bekend, hoe zeer zy altijd op de uitspraak van den Keyzer *Justinianus* gestoft hebben, naamelijk, dat de *Kerke van Rome* het hoofd van alle de andere was, gelijk hy die ook alzoo in eenen brief aan *Paus Johannes* genoemd hadde, (*e*) waar van tot op deezen huidigen tijd toe, veel strijds en haarkloovens geweest is.

Jaar D. tot DC.

Hy laat zig van zyn boos wyf t'eenemaal regeeren.

Vleyery der Geestelykheyd teegens hem.

En ook die der Pausen.

13. Wat het nu ten laatsten met hem voor een einde heeft genoomen, zulks bekennen de oude Schrijvers doorgaands onbeschroomt; een zeeker Schrijver dan zegd dit van hem: *Justinianus gaf dan een zeeker Edict of Bevel uyt, waar in hy het lichaam van onzen Heere* Jesus *onverderffelyk stelde te weezen, zeggende met eene, dat het in 't minste niet vatbaar was geweest, tot eenige de minste natuurelyke of onschuldige wyze van lyden*, enz. Om nu dit zijn gevoelen toe te stemmen, daar toe heeft hy de geheele orde des Priesterschaps met geweld willen dwingen. Of hem nu wel schoon de meeste, en inzonderheyd *Anastasius*, de Bisschop van *Antiochie*, hier in hebben teegen gesprooken, zoo bleef de Keyzer echter heel vast op zyn stuk staan, tot op het uytterste eynde zynes leevens toe, zoo zeer zelfs, dat hy de Priesters daar over met een zwaare ballingschap dreygde op het lyf te zullen koomen. Dog hy wierd wel haast met eene onzigtbaare wonde geslaagen, en stierf, gelyk als de Historie Schryver dit ook daar by zet. Die ook zyn dood schrikkelyk genoeg beschryft, naamelyk, gelyk als de yveraars haare zaaken in 't gemeen groot genoeg weeten te maaken, zeggende: *Justinianus, toen hy nu alles met onrecht en verwerringe vervult, en den loon van zyne daaden, op het einde van zyn leeven, ontfangen hadde, is dan eyndelyk tot den ondersten richterstoel heene gegaan, dat is, hy is verdoemd geworden.* (*f*) En dit is nu het

Justinianus werd een Aphthartodoceta of voorstander der onverderfelykheyd.

Justinianus dood.

Hy werd van de regtgeloovige ter helle gedoemd.

(*a*) P. Diaconus. (*b*) Liberatus Bavar. P. Diaconus. Zonaras. Victor Tunnunensis. Euagr. Agapetus & Vigilius P. P. R. R. (*c*) Cedrenus Annal. (*d*) Zonaras. (*e*) l. 8. C. Just. de Sum. Trin. (*f*) Euagrius IV. 39. 40. 41. & V. 1.

Jaar D. tot DC.

het geene wat andere oude Schryvers van hem gedenken, naamelyk, dat hy door de ketterye der *Aphthartodoceten* of *Severiten* (welke van de *Eutychiaanen* afkwaamen) t'eenemaal verdorven is geworden, het welke zy dan, dewyle het meer als al te zeeker is, maar alleen tot zyne ontschuldiginge zoeken by te brengen. (*g*) Dog het *zesde Synode* heeft hem daar na weeder van deeze beschuldigingen vry gesprooken, en daar teegen, na den gewoonelyken aart der pluymstrykers, zaalig en heylig genaamd. (*h*) Gelyk als hem dan ook de Paus *Agatho*, of *Bonifacius*, (die een kwaadaardig man was, en die door oproer aan den stoel was gekoomen) als een navolger van het waare en *Apostolyke* geloove roemt. (*i*) Alle deeze vleijende loftuiteryen nu, gaan, volgens de eygene *principien*, of eerste stellingen der rechtgeloovige zelfs, niet heel verre, maar ze zien alleen op zyne voorige verdiensten jegens de Geestelykheid. Want, of hy schoon het *Synode* van *Chalcedon* in het begin zyner regeeringe zeer verdeedigt hadde, (*k*) en ook teegens de *Eutychiaanen* onderscheydene gebooden hadde laaten afkondigen, een *Synode* voor de *orthodoxen* of rechtgeloovige aangesteld, enz. (waar over de rechtgeloovige hem ook preezen, en hem wel zeer gaarne, tot aan zyn eynde toe, voor haars gelijken wilden uytgeeven) zoo is het dog bekend, dat zy niet een eenig mensche voor goed erkennen, by aldien hy niet bestandig, tot aan zyn laatste eynde toe, daar by gebleeven is. Nu bekennen van hem, niet alleen de meeste oude Schryvers, welke maar iets van hem geschreeven hebben, dat hy met deeze ketterye besmet is geweest: (*l*) maar de nieuwe bevestigen die zaak ook voor gewis. (*m*) Ja veele zetten nog daar by, hoe dat hy, op het eynde zynes leevens, t'eenemaal zinneloos wierd, en dat ook daar door al zijn lof en verdienste op eenmaal is tot niet geworden. Waar door dan ook een zeer groote stut der rechtgeloovigheyd t'eenemaal om verre is gevallen: en of men al schoon wil zeggen, dat alle de andere Schryvers *Euagrius* hier in maar alleen nagevolgt hebben, zoo is zulks dog daar meede nog niet beweezen, door dien de omstandigheeden by alle de Schryvers zoo net met malkanderen overeen koomen, en dat *Euagrius*, eeven zoo weynig als alle de andere, zynen geweezenen Beschuts-heer zoo zeer niet verworpen zoude hebben, by aldien de openbaare en onloochenbaare waarheyd hem deeze bekenteniſſe niet t'eenemaal als afgedrongen hadde.

En van andere voor zaalig uytgesprooken.

Uyt wat voor gronden het geschied is.

Of Justinianus heeft konnen leezen.

14. Verders was'er van zyne regtboeken ook wel veel te zeggen, dog dit gehoort eygentlyk niet tot deeze plaatze. Dit is altoos bekend, dat *Justinianus* van eenige hier in ten onrechte is beschuldigt geworden, wanneer ze hem nageeven, dat hy niet heeft konnen leezen of schryven. (*n*) Want zy hebben haar door de woorden van *Suidas* laaten bedrie-

(*g*) Nicephor. XVII. c. 29. 31. (*h*) Synodus Quini Sexta præfat. & ap. Nicephor. l. c. (*i*) Agatho ibid. Act. IV. (*k*) Euagrius IV. 4. (*l*) Post Euagr. & Niceph. Eustathius Vita Eutychii. Cedrenus Annal. p. 318. Zonaras Tom. III. p. 130. Theophanes Chronogr. p. 203. Constantinus Manasses Annal. (*m*) Jo. Forbesius Instr. Hist. Theol. III. c. 18. Georgius Richterus Orat. de Justin. Nic. Alemannus ad Procopii Arcana. Jo. Cuspinianus in Just. Baronius. Spondanus. Joh. Phil. Voburgius Hist. Volum. Centum Demonstr. p. 172. Jac. Gualterus Tabb. Chronogr. p. 489. J. Bapt. Ricciolus Chron. Reform. Tom. II. A. 563. Jo. Cabussutius Notit. Eccl. Sec. VI. p. 244. Petavius Rat. Temp. L. VII. c. 5. Thomas Lydiat. Can. Chron. A. M. 4568. El. Reusnerus Isag. Hist. A. 563. Hollangerus H. E. Sect. I. Sec. VI. p. 309. J. Jonstonus Polyhist. Monarch. Rom. lib. III. c. 13. Chron. Matthiæ Th. Hist. Per. III. p. 762. Micrælius H. E. III. Sect. 4. Cellarius Nucl. Hist. Sec. VI. (qui tamen revocat. Hist. Ant. p. 62.) J. G. Layriz Syn. Hist. Sec. VI. Chr. Clausius Delin. Hist. p. 83. Hist. Eccl. Goth. L. II. c. 3. Sect. 5. p. II. Centur. Magdeb. VI. Osiander p. 224. Spanhemius H. E. p. 540. J. Lætus Hist. Univer. p. 149. Laurenbergius Hist. Univ. p. 535. Kromayerus H. E. p. 211. Dresserus Mill. VI. p. 363. Pareus H. E. pag. 198. Kortholdus H. E. p. 201. (*n*) Dion. Gothofredus Hist. Ant. lib. IV. in Justin. Chr. Pezelius Contin. Sleid. Henric. Guthberletus Chron. p. 289. Baronius Ann. DLI. Valla de Eleg. VI. cap. 35. Alciat. IV. Dispunct. c. 7. Anton. Faber Ration. I. P. Digest. Osiander. l. c. p. 94.

driegen, alwaar van *Juſtinianus* ſtaat, dat hy ἀναλφάβητος en ἀμάθητος, dat is, *zonder kenniſſe der letteren*, is geweeſt, dog het geene aldaar met onwaarheyd is geſchreeven, en van *Juſtinus*, zyn voorzaat, veel eer waar is, gelyk als de Geleerde zulks nu al beweezen hebben. (*o*) Ondertuſſchen nu vind men weeder een ander uytterſte, daar in beſtaande, dat hem eenige tot een zoo hooggeleerden *Regent* willen maaken, om dat hy voor alle de Boeken zynen naam heeft geſteld. Het overige hebben eenige *Heydenſche Regtsgeleerde*, uyt de oude wetten der *Heydenſche*, en der volgende *Regenten*, te zaamen gezocht. De voornaamſte *Auteur* daar van was *Tribonianus*, een Heyden en goddeloos man, die booven alle maaten een vyand van de Chriſtelyke Godsdienſt was, gelyk als de oude Schryvers wel duydelyk van hem bekennen. Die ook daar nog byvoegen, dat hy een *rechte menſche bedrieger en pluymſtryker* is geweeſt, die de lieden met goede woorden, maar hooning om de mond wiſt te ſmeeren. De gierigheyd hadde hem zoo zeer bezeeten, dat hy zyne oordeelen en antwoorden alle om geld verkoft, en alles alleen naar gunſt en gaaven in 't gerichte heeft uytgeweezen, en ook de wetten zelfs daar na, of afgeſchaft, of weeder vernieuwt heeft, na dat hem daar voor veel geld wierd toegebragt. Waar door het volk ook opſtond, en hem in de regeeringe niet meer lyden wilde. (*p*) Wanneer men nu de ongerechtigheyd van deezen *Tribonianus*, met de booven verhaalde grouwelyke *tierannye*, geldgierigheyd en onbillikheid van *Juſtinianus* zelfs eens ter deege gaat vergelyken, zoo is het handtaſtelyk, dat de *Schryver van het Corpus Juris*, zoo als men het nu nog heeft, niet alleen loutere Heydenen en huychelaars, maar ook goddelooze en onregtvaardige menſchen, ja geſlaagene God verloochenaars of *Atheiſten* zyn geweeſt. Welke ook in der daad zelfs, volgens de klaare Hiſtorien, haare eygene wetten heel gering gehouden, en vervolgends ook wel verworpen, en vernietigt hebben. Ik wil nu hier niet zeggen, tot wat eynde zy die oude ſchriften en regts-boeken alle verduyſtert, en maar alleen die ſtukken en brokken daar uyt behouden hebben, welke haar aanſtonden. Van de naaſte meedehelper in dit werk, *Johannes*, een *Patricius*, getuigen ingelyks ook de oude Hiſtorie Schryvers, dat hy niet alleen geen geleerdheyd altoos gehad heeft, (gelyk als zy aan *Tribonianus* noch toeſchryven) maar dat hy een goddeloos, grouwelyk, gierig en meineedig man is geweeſt. (*q*) De andere Schryvers nu van deeze rechten, zyn, naar allen ſchyn, en weegens de algemeene verdorvenheyd van die tyden, ook al niet veel beeter geweeſt.

Jaar D. tot DC.

Wie zyne recht-boeken gemaakt heeft.

Tribonianus een boos man.

Johannes de tweede auteur.

15. De kortheyd en myn voorneemen, laaten my nu niet toe, om de de zeer zwakke en nietige gronden ter deege te onderzoeken, waar meede men in 't gemeen de rechten van *Juſtinianus* onderſtut heeft, daar veele van haar gantſche boeken van geſchreeven, (*r*) en hem tot een proefſtuk der volkoomenſte *Regenten* aangegeeven hebben. Ten minſten is uyt het *Corpus Juris* openbaar, dat daar ontallyke bygeloovige meeningen, en onchriſtelyke, ergerlyke, tyranniſche, en gevaarelyke wetten inſtaan, welke in het gemeene gedrag des weerelds een oneyndelyke ellende tot op deezen tyd toe, hebben aangerecht. Tot een voorbeeld, daar hy van zyn eygen perzoon zoo Godslaſterlyk ſpreekt, en hebben wil, *dat men zijne eeuwigheyd zal aanbidden:* Verders: dat men gelooven moet, *dat hy een Goddelijken mond, Goddelijke raadſlaagen*, *Hee-*

Jus Juſtinianeum.

(*o*) Petavius VII. Rat. c. 1. Nic. Alemannus ad Procop. Matth. C. S. Schurtsfleiſchius Diſſ. de Juſtin. Orthodoxo. (*p*) Suidas in Triboniano. Procopius Bell. Perſ. 1. Alciatus l.c. (*q*) Procopius l.c. (*r*) Obertus Geſanius. Franc. Balduinus Ægid. Petrinus Aromarrenſis. Franc. Goinetus. Conr. Tiburtius Rango. Richardus. Krakenthorpius. Jo. Staden de Juſtiniano.

Jaar D. tot DC. *Heemelsche wetten, enz. heeft.* De liefhebbers van den *Paus* nu weeten zig daar meede ook wonderlyk wel te behelpen, en hebben wel eer, in geheele boeken haare grouwelen, teegen de *Lutheraanen* en *Gereformeerde* uyt de zelve klaar beweezen en getrokken. (*s*) Alzoo beroepen zig de *Papisten*, by hoopen, op het getuygenisse, en de eenstemmigheid, van *Justinianus*; tot een voorbeeld: *Dat te Rome de eerwaardige zitplaatze van den Apostel Petrus, en van den hoogsten Apostel is.* (*t*) *Dat de Roomsche Kerke het hoofd van alle de Gemeentens is, volgens de reegels der Vaderen, en wetten der Regeerders.* (*u*) Item, *dat in de Roomsche Kerken toenmaals de waare Leere behouden, en de Ketteryen alle verbannen zijn geworden.* (*x*) Daar uyt zy dan verder de onfeylbaarheyd van den *Paus* willen trekken: en verder, *dat niemand van 't geloove wyder navorschen of disputeeren mogt;* waar door zy de vryheyd der geloovige t'eenemaal wegneemen. (*y*) Ik wil nu niet zeggen, hoe duydelyk *Justinianus* de groote misbruyken en grouwelen, aangaande het verbod van te trouwen, beneevens de beloften der *Munnikken* en *Nonnen*, het onderscheyd tusschen de *Priesters* en *Leeken*, en de weereldlyke heerschappye, beneevens de ordentlyke oordeelen der *Bisschoppen*, in weereldlyke zaaken, heeft bevestigd. *Item*, aangaande de geld- en eer-zucht, en slemperye der gantsche Geestelykheid, hier teegen, de onderdrukkinge der *Leeken* en haare wettelyke gerechtigheeden. En ook niet minder, hoe dat de ongerechtigheid en grouwel, ten opzichte van het vervolgen der blinde *Heydenen*, *Jooden*, en andere volkeren, voor recht, en Gode wel-behaagelyk in dit zelve Wetboek is uytgegeeven geworden. Insgelijks ook de groote verwoetheyd, teegens alle doolende menschen, mits de rooveryen en vyandschappen teegens haar in 't werk gesteld. Ik laate staan, hoe zeer de bygeloovige plechtigheeden, door alle zulke wetten, bekrachtigt en voort geplant zyn geworden, gelyk als de aanbiddinge der Heylige, Beelden, en *reliquien*; beneevens het Vaagevuur, de Beedevaarten, Beloften, Vierdaagen, Kerke-vercieringen, en andere ontallyke nieuwigheeden, welke de *Papiste Godgeleerde*, beneevens de *Rechtsgeleerde*, by hoopen uyt het *Corpus Juris* van *Justinianus* weeten by te brengen. (*z*)

16. Ik haaste my nu tot de volgende Keyzers, en ik merke maar in 't korte aan, van alle desselfs navolgers in deeze eeuwe, dat ze heel weynig lof, zelfs ook by eenzydige Schryvers, hebben, nademaal alles nu reeds al over al in 't verderf en ellende als begraaven lag. De neef van *Justinianus*, *Justinus*, of *Justinianus de tweede*, had de gierigheyd van zynen Grootvaader als geërft, en was zoo zeer op 't geld verzot, dat hy opentlyk yzere kisten bestelde, daar in hy het geroofde geld en goud bewaarde. Want hy verschoonde zelfs ook de voornaamste lieden niet, en de arme haalde hy t'eenemaal de huyd over 't hoofd. (*a*) Zyne gemalinne, *Sophia*, was wel eene zeer schrandere vrouwe, maar zy rechte met haare dwaasheid, heel veel ongeluk in de weereld aan. Want, wanneer het den teegenwoordigen Keyzerlyken Veldheer, *Narses*, in *Italie*, alles voor de wind ging, en dat de Hoovelingen daar door jaloers op hem wierden, zoo liet ze hem zeggen, dat hy maar weeder te huys zoude koomen, en in 't vrouwen paleys meede helpen spinnen. Waar over hy zoo toornig wierd, dat hy de *Longobarden* heel uit *Hungarye* in *Italie* trok, welke dan, onder den *Koning Alböinus*, ontrent de 200000 mannen sterk,

Justinianus II.

Een vrek.

Van zyne Gemalinne Sophia.

Zy regt een groot ongeluk aan.

(*s*) Vid. Corn. a Rhyntelen in Jurista Romano-Catholico Coloniæ 1618. 8vo. (*t*) L. 8. C. de Summ. Trin. & Novella IX. (*u*) L. cit. (*x*) Novella CXXXII. (*y*) L. 4. C. de Trin. (*z*) Rynthelius & JCti Pontificii universè. (*a*) P. Diaconus Hist. Miscell. XVI. c. 29.

ſterk, met zak en pak quaamen aantrekken, en in *Italie* een nieu *Koningryk* voor zich zelf oprechten, dat over de 200 jaaren lang heeft geduurt: zoo dat de *Keyzers* zeer weynige landen daar in meer over behielden, welke de *Exarchi* toen ter tyd begonden te regeeren. *(b)* Dog *Juſtinus* erkende eyndelyk zyne groote dwaasheyd, en verkoos *Tiberius*, zynen *Hoofdman over de Lyfwacht*, tot een navolger. Deezen roemd men, weegens zyne groote milddadigheyd, en dat hy alles aan den armen (welke dog meeſt, en wel voornaamentlyk, Munnikken en Paapen waaren) heeft uytgedeeld, wat *Juſtinus* voor heene te zaamen geſchraapt hadde, niet teegenſtaande *Sophia* hem daar over kwaalyk bejeegende. Het zoude ook dikmaals gebeurt zyn, dat hy groote zommen gelds als tot een aalmoes gevonden hadde, gelyk dan van hem bekend is, dat hy de groote ſchatten van *Narſes* heeft weggenoomen; en dat hy onder eenen ſteen, die hy weegens het kruys, dat daar op was gehouwen, hadde laaten opneemen, een groote zomme gelds hadde gevonden. *(c)* Ook had hy van de *Perſiaanen* eenen ongelooflelyken buyt gemaakt, die hy zeer verre weg gedreeven hadde. *(d)* Alhoewel men hem nu, als rechtgeloovig en vroom, zeer pryſt, zoo verklaaren echter eenige Schryvers, dat hy het in de laatſte jaaren van zyne regeeringe zoo ſlecht gemaakt heeft, dat men hem ook zelfs voor bezeeten heeft gehouden: *(e)* en alzoo is hy geſtorven, na dat hy *Mauritius*, op de aanbeveelinge van *Sophia*, tot zynen ſchoon-zoon en Rijks-genoot, hadde aangenoomen. *(f)*

Jaar n. tot DC. Aanvang der Longobarden in Italie. Exarchi. Tiberius de II.

17. Deeze *Mauritius* nu, hadde altyd zwaare oorloogen op den hals, ten deele van de *Perſiaanen*, ten deele van de *Avaren*. Welke laatſte hy eerſt wel ſloeg, dog daar na weeder van haar overwonnen wierd, blyvende van zyn leeger over de 12000 mannen gevangen, waar na haaren Kooning, *Caganus*, wyds en zyds het land ging doorſtroopen. Maar, door dien de peſt zig in zyn leeger openbaarde, zoo haaſtte hy zig naar huys, en vorderde van *Mauritius*, voor ieder gevangen eenen goud-gulden tot losgeld; hier na, toen hy hem dat afſloeg, eyſchte hy half zoo veel. Als hem de Keyzer dit ook al weygerde, liet hy deeze 12000 mannen alle neederhouwen. Het geene, volgens het berigt van *Zonaras*, uyt enkele gierigheid geſchiedde. Dit niet teegenſtaande, roemde men hem nog al voor rechtgeloovig en vroom, alleen maar, om dat hy de Geeſtelykheid met vreede liet, welke dog kort daar na van hem afweek, hy mogt zoo rechtgeloovig zyn als hy wilde. Over deeze en andere groote buytenſpoorigheeden, wierd het krygsvolk, beneevens het geheele Hofgezin, zoo verwoed, dat men eenen Hoofdman, genaamd *Phocas*, tot Keyzer uytriep. Deeze dan overrompelde de ſtad, daar *Mauritius*, met vrouwe en kinderen, in ſlechte kleederen, zig uyt geborgen hadde. De Patriarch *Cyriacus*, hing ook, naar den aart van alle huychelaars, de huyk na de wind, en kroonde *Phocas*, beneevens zyne vrouwe tot Keyzer en Keyzerinne. Kort daar na liet hy *Mauritius* achterhaalen, en naar *Chalcedon* brengen, en eerſt zijn kleyn nog zuygend kind, voor des vaders oogen, aan ſtukken houwen, zoo dat de melk en het bloed onder een vloeide. Waar op ook zyn geheele overige huysgezin, en hy zelfs ook, wierd doorſtooken, geevende noch, met deeze woorden, zyne erkenteniſſe te kennen, *Heere, gy zyt rechtvaardig, en uw' oordeel is rechtvaardig. (g)* Deezen ellendigen uytgang nu hadde een Munnik hem te vooren verkondigd, die in de ſtad met een bloot zwaard omliep, en uyt-

Mauritius. Wil de gevangenen niet loſſen. Phocas ſtaat teegen hem op, En vermoord hem en alle de zyne. Voorzegginge hier van.

(b) Euagr. VI. c. 9. 10. Niceph. XVI. c. 37. ſeqq. Pomp. Lætus. Egnatius. Appendix Victoris. Volaterranus. (c) P. Diaconus. (d) Idem. (e) Suidas. (f) Euagrius V. c. 14. Simocatta III. c. 13. Niceph. XIIX. c. 2. P. Lætus. Egnatius. (g) Simocatta in Vita Mauritii. Euagrius VI. c. 14. Nicephor. XIIX. c. 20. P. Diacon. ſ. Hiſt. Miſcell. XVII. c. 2. Zonar. Cedren.

Jaar D. tot DC.

uytriep, *Mauritius zal nu haast om 't leeven koomen.* Het geene hy zelfs ook in een droom gezien hadde. (*h*) Waar by hy dan ook met 'er daad zelve beproefde, hoe de huychelerye, beneevens den roem van de zuyvere leere, by een geld- eer- en weerelds-lievend gemoed, maar des te meerder toorn, en straffe van God op zig haald.

Wreedheid van Phocas.

18. Deezen *Phocas* dan werd, van de Historie Schryvers als een recht ongedierte afgeschilderd, gelyk als dan zyne grouwelykheid en tyrannye, ook heel wel, uyt de reeds verhaalde, en veele andere schandelyke bedryven te zien is. Hy vermoordde, in 't begin zyner Regeeringe, zeer veele voornaame perzoonen, die by de menschen eenigzins in aanzien waaren, en dit was, naar zynen zin, een grooten lof, wanneer iemand landen en lieden uytplonderen, en uytputten konde. Den echtbreuk, en andere schandelijkheeden schaamde hy zich zoo weynig, dat hy zelfs ook, opentlijk, diergelijk een geweld aan veele eerlijke huysgezinnen in 't werk stelde. Met de eeden en verdraagen, speelde hy op zijn lichtvaardigste, want hy, onder anderen, *Narses*, teegens zijnen gedaanen eed, gevangen nam, en leevendig liet verbranden: om nu van zyne andere openbaare grouwelen te zwygen, daar de Schryvers eenpariglyk van getuygen. (*i*) Niet teegenstaande nu dit alles, willen hem echter eenige rechtgeloovige Historie Schryvers nog al liever prijzen, en geeven van hem voor, dat hy voor het gemeene best zeer nut was geweest, door dien hy de vyanden dikmaals hadde geslaagen. (*k*)

Zyn ontucht.

Ongeluk teegens de vyanden.

Daar eevenwel *Cosroës*, de *Kooning* der *Persen*, en veele andere, zijne grouwelen, die hy teegens *Mauritius*, haare vriend, hadde begaan, gewrooken en de *Persiaanen* hem, in twee groote veldslaagen, overwonnen hebben, en ook geheel *Syrie*, *Egypten*, *Mesopotamie*, *Phænicie*, en *Armenie*, niet alleen weg genoomen, maar zelfs ook aan *Constantinopolen* toe gestroopt hebben. De Kooning *Caganus* nu overheerde *Thracie* en *Macedonie*: en de andere *Barbaren* verwoesten de overige stukken van het Rijk, zoo dat het alles tot een geheelen ondergang geschaapen stond, by aldien niet den *Raad* en het leeger, eindelijk, door *Heraclion* de Landvoogd in *Lybie* en zijnen zoon, *Heraclius*, hem hadden laaten ombrengen. Ook is het zeer aanmerkens waardig, dat 'er van het gantsche leeger, dat voor heene teegens *Mauritius* was opgestaan, hier na, by de monsteringe van *Heraclius*, maar twee mannen waaren overgebleeven; zoo na waaren zy alle, met haaren boozen aanvoerder, *Phocas*, te gronde gegaan. (*l*)

Phocas werd van de Geestelykheyd verleyd.

19. Men moet alhier des te meerder over de groote blindheid der geheele Geestelijkheid, ten uytterste verstomt staan, die deezen bloedhond nog al opentlijk, in zijne tyrannye toeviel, en niet na liet, alle zijne daaden goed te keuren. Zoo schreef dan *Paus Gregorius de Groote*, aan *Phocas*, op de intreede van zijn *Keyzerrijk*, met een schrikkelijk misbruyk van den Goddelijken naame, *Eere zy God in de hoogste Heemelen, die, na dat 'er geschreeven staat, de tyden veranderd, en de koninkrijken verzet: en dat dit alle menschen ervaaren, wat hy door zyne Propheeten heeft gesprooken: de hoogste heerscht in het Rijke der menschen, en hy geeft het aan wien hy wil.* (Daar dan *God* de *Heere* tot een *auteur* van alle deeze boosheid werd gemaakt) gelyk hy dan verder hier nog by voegd: *den Heemel verheuge zig, en de aarde zy vrolijk, ja het volk verkwikke zig, aan uwe goede daaden.* (*m*) Ja elders gebied hy de Engelen zelfs, dat zy het *Gloria in excelsis* daar over zouden zingen, dewijl het Rijk zoo veel troost

En zyne boosheyd voor goed gekeurt.

(*h*) P. Diacon. Zonaras. (*i*) P. Diaconus XVII. c. 32. seqq. Nicephor. XIIX. c. 40. Cedrenus. (*k*) P. Diaconus. (*l*) Idem. (*m*) Gregor. M. XII. ep. 36.

troost van de *regeeringe* van *Phocas* te verwachten hadde. *(n)* Andere schandelijke en lasterlyke vleijeryen sla ik hier al willens over, door dien den *Antichrist* hier uyt, als met handen te grypen is, daar de rechtgeloovige alle de Helsche Geesten wel recht zaalig zouden uytgesprooken hebben, wanneer zy maar haar eyge voordeel daar by konden haalen. Want, dat dit alles maar uyt een bloot inzicht van eygen *interest* geschiede, op dat den Tyran, de Geestelykheid, en inzonderheid den *Paus*, altyd meerder heerschappye, goederen, en eere zoude toeleggen, zulks alles is, uyt het daar op volgende bedryf van *Phocas* heel klaar te zien, als welke *Bonifacius* tot een hoofd van de gantsche Kerke opentlyk verklaarde, en voortaan den *Paus* vervolgends booven alles verhief. Waar van in 't volgende hoofdstuk meerder zal te zeggen vallen. *(o)* Waar op zich ook hier na de Paapsche Schryvers alle beriepen, zoo dat zy deezen booswicht wel gaarne onder het getal der Heylige meede geteld zouden hebben, by aldien zy voor geene groote ongeleegenheyd gevreest hadden: en dewyle hy ook den zin der *Paapen* wel kende, zoo gebruykte hy den schyn, schoon hy in zyn herte een God-verzaaker mogt zyn, om iets geestelyks te vertoonen, en maakte bereytzelen, dat den grooten *Tempel Pantheon*, te *Rome*, aan *Maria*, en alle de *Heylige* toegewyt zoude werden; het geene zonder groot voordeel van de *Priesters* niet toeging. *(p)* In zulker voege dan bleef hy volkoomen rechtgeloovig, en men vind geen klagten altoos over hem, dat hy, ergens in, als een Ketter, of anders, verwerpelijk is geweest; schoon hy zich, in alle zyne onrechtvaardige handelingen, t'eenemaal van de Geestelijkheyd bediende: want, onder andere dingen, begeerde hy van haar, dat men alle zyne zoldaaten, die in den kryg waaren dood gebleeven, onder de Heylige en Martelaars tellen zoude, alhoewel het de slimste boeven des weerelds geweest waaren. Het welke anderzins van *Nicephorus Phocas* verhaald werd. *(q)* Doch dit alles gehoord veel eer tot de volgende eeuwe, maar, weegens de aan-een-schaakelinge der zaaken, en het gevolg, moest hier ook iets van gedacht werden.

Jaar n. tot DC.

Den Paus werd door hem verhoogt.

Phocas vlyd de Geestelijkheid.

(n) Ibid. ep. 44. ad Leontium. *(o)* P. Diaconus IV. Hist. Longob. Anastasius. Ado Regino. Hermannus Contractus. Martianus Scotus. Otto Frisingens. *(p)* P. Diaconus. *(q)* Balsamon Schol. ad Basilii Can. pœnit. ap. Beveregium.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toestand der Kerken, ontrent deezen tyd.

§. I.

WY zullen nu voortaan, in deeze zaaken, altyd van de *Roomsche Kerke* eerst beginnen, door dien de *Roomsche Pausen* zich nu wyder in alle Kerkelyke handelingen in gedrongen hadden, en altyd het doen en laaten zyn geweest: alhoewel 'er van haare zaaken alhier maar het minste zal aangeroerd werden, dewyle alles, door geheele boeken, al over lang ontdekt is geworden, zelfs ook in de Duytsche taale: alleen, dat men toenmaals den *Antichrist* gemeenelijk maar alleen te *Rome*, en niet in 't gemeen, by de overige Geestelykheid, gezocht heeft. Wanneer dan nu den hoogmoed, by de *Bisschoppen* en *Prelaaten*, als natuurlyk was geworden, zoo vond men, by niemand, in de geheele Christenheyd meerder geleegenheyd en kracht tot die trotsheyd, om ze ruym te laaten werden, als by de *Bisschoppen* van *Rome* en te *Constantinopolen*.

Roomsche Pausen.

Jaar D. tot DC. Twift om de voorgang, tusschen de Bisschoppen van Rome en Constantinopolen.

Tusschen deeze Bisschoppen dan ging ditmaal de twist op het heevigste aan, wie dog de hoogste onder haar zijn zoude. Alle beyde verlieten ze zig op den tytel van haare zitplaatze, daar de eerste het *oude*, en de laatste het *nieuwe Rome* heette, de Keyzers gaaven dien te *Constantinopolen* den tytel van eenen *algemeenen* (*œcumenicus*) *Patriarch*, (a) dewyle zy zelfs daar de eere van hadden, en dat de Roomsche Bisschoppen meest altyd van vreemde volkeren gedrukt wierden, met welke zy tot nog toe in oneenigheyd geleefd hadden. Want alhoewel de Keyzer *Justinus de eerste*, al terstond, in 't begin van zijne regeeringe, zig bemoeid hadde, om den *Paus Hormisda* met zynen *Patriarch* weeder te vereenigen, namaal zy, van den tyd van *Felix de derde* af, onderling verdeeld geweest waaren: (b) Zoo bleef 'er dog altyd, tusschen beide die volkeren en partyen eene heimelijke jalousye over, zoo dat altyd, de eene den anderen zijne voordeelen, eere, en wat dies meer, is niet gunde. De *Roomsche Pausen* nu hadden wel de grootste schuld, welke aitijd op haar eige voordeel loerden, en ten laatsten zoo onbeschaamd wierden, dat zy de *Grieksche Keyzers*, die het niet met haar hielden, allengskens alle haare gerechtigheeden besnoeiden, of geheel en al ontnaamen: en wanneer de Keyzers, *Justinus* en *Justinianus*, maar een vinger toegaaven, om vreede en rust daar door te behouden, door dien zy de eygenzinnigheid van die *Heeren Geestelijke* wel kenden, zoo naamen de *Pausen* wel de geheele hand. Wanneer nu niemand aldaar was, die op het Keyzerlyke belang in 't Oosten eenig acht sloeg, en die den onrechten bezitter op de vingers klopte; zoo greepen zy heel onbeschaamd altyd verder en verder van zich, tot dat 'er niet meer te grypen over bleef. Daar dan de looze koppen der *Italiaanen* niet weynig toe bybragten, voor welke de *Grieken* veel te ongesleepen waaren, en niet daar teegen aan konden.

Stryd over de Paussely ke waardigheid.

2. Dewyl 'er dan zulke vette beeten by den *Paussel ykenstoel* waaren, zo ontstonden 'er ook dikmaals grouwelyke oneenigheeden en gevechten over deeze hoogwigtige *Oppervoogdyschap*, om daar van volgens onze wyze te spreeken. In den aanvang deezer eeuwe, na de dood van *Paus Anastasius*, verkoozen zommige *Prelaaten Symmachus*, in de Kerke van *Constantyn*, en zommige *Laurentius*, in de Kerke van *Maria*. Alwaar een grooten oproer, tusschen den Raad en 't Volk, uyt ontstond. Tot dat de *Koning Theodoricus*, die toen ter tyd *Rome* nog beheerschte, *Symmachus* bevestigde, en de begeerte van *Laurentius* met een ander Bisdom ook vergenoegde, en daar door de rechtgeloovige, als een *Arriaan*, heel beleeft onthaalde. Het geene deeze aan de *Arriaanen*, by diergelyk een toestand van zaaken, wel bezwaarelyk gedaan zouden gehad hebben. (c) Dog het duurde niet lang, of *Laurentius* verwekte weederom een oproer, en wilde met kragt en geweld *Paus* zyn, zoo dat *Theodoricus* dan *Petrus* naar *Rome* toe stuurde, die haar beyde zoude voortdryven, en ondertusschen Steedehouder van den Paus zyn. Maar *Symmachus* maakte door een Synode van zyne Geestelykheyd, dat *Laurentius* en *Petrus* alle beyde verweezen wierden. Daar over nu geraakte de Geestelykheyd en den gemeenen man te zaamen hand gemeen, zoo dat zy opentlyk teegens malkanderen optrokken, en zeer veel van haar op de plaats dood bleeven. Ja niet een mensch was 'er zyn leeven in de geheele Stad zeeker, door dien de partye van *Laurentius*, alle die haar teegen waaren, vervolgde, waar door ze dan veele onschuldige perzoonen, vrouwen en diergelyke geschonden, slecht

Tusschen Symmachus en Laurentius.

Bloedstorting daar door ontstaan.

(a) Justinian. in Novell. & Cod. (b) Marcellin. Comes. Euagr. & Tomi Concil. (c) Nicephorus. Platina. Anastasius.

flecht gehandelt en vermoort hebben. (*d*) En echter bleeven beyde deeze *hoofd-partyen* by dit alles rechtgeloovig, ja *Symmachus*, die door bloed en moord op den Stoel gedrongen wierd, yverde ook nog daar en booven met alle zyne boosheyd, teegen de Ketters, en verdreef de *Manicheen*, welkers boeken hy opentlyk liet verbranden. (*e*) En eeven zoo grouwelyk ging het 'er by de verkiezinge van *Bonifacius de tweede* ook toe, daar *Dioscorus* hem de verkiezinge betwistte, en het volk te *Rome*, een gantsche maand lang, daarom onder elkanderen twisteden en floegen, tot dat *Dioscorus* daar over kwam te sterven. (*f*) Op dezelve wyze nu kwam *Vigilius* ook tot den Pausselyken Stoel, daar hy de Keyzerinne *Theodora*, huysvrouwe van *Justinianus*, bedroog, en zig aanstelde, als of hy een *Eutychiaan* was, en zyn teegenstreever, *Silverius*, met geweld in ellende liet wegvoeren, en daar in jammerlyk vergaan. (*g*) Diergelyke openbaare schelmstukken heeft de Geestelykheyd te *Rome*, en elders heel veel bedreeven, alwaar zy den Godsdienst maar tot een dekmantel gebruykt, en het na haar eygen voordeel, nu met deeze, en dan met die *partye* heeft gehouden.

Van Bonifacius de II en Dioscorus.

Vigilius.

3. Doch, om weeder ter zaake te koomen, zoo wilden de *Roomsche Pausen* aan dien te *Constantinopolen* den gedagten *Eertytel* van een *algemeenen Patriarch* geenzins laaten behouden, onaangezien zy die maar alleen over haar eyge Bisdom wilden uytstrekken. Daarom *protesteerde*, niet alleen *Pelagius de eerste* daar teegen, maar *Gregorius de Groote* schreef ook zeer scherp en yverig daar teegen, en noemde deezen tytel een lasterlyke, duyvelsche, dwaaze, ja *Antichristische* naam. (*h*) Waar meede hy te gelyk aan zyne navolgers op den *Roomschen stoel* wel duydelyk toonde, wat 'er van haare gewaande algemeene heerschappye te houden was. (*i*) Ondertusschen behield egter de *Patriarch van Constantinopolen*, voor ditmaal nog al veel met den *Roomschen Bisschop* gemeen, wanneer hem de Keyzer zelfs, en inzonderheyd *Justinianus*, een algemeenen Opziender, een hoofd der Gemeentens, en van alle Priesters, en de voornaamste onder de Bisschoppen noemde, en zynen Stoel een *Apostolische Zeetel tituleerde*, of het schoon maar alleen was, gelyk als nu geschiedde, ten deele om de *Keyzerlijke Zitplaats* daar meede groot te maaken, en ten deele, om de Geestelykheyd daar door te vleyen, waar op in de gewichtigste zaaken zeer naauw wierd gelet. (*k*) Wat nu deezen *Justinianus* den *Paus* al ten gevalle gedaan heeft, zulks is hier booven nu al aangeweezen. De *Papisten*, en inzonderheyd *Baronius*, meeten zyne woorden, uyt het *Corpus Juris* zoo breet uyt, dat zy genoegzaam geen eene spreuk uyt den *Bybel* zoo vlytig bybrengen, als deeze. Daar doch *Justinianus* in het zelve geschrift, aan Paus *Johannes*, hem maar alleen eenen *Aartsbisschop* en *Patriarch van Rome* noemd. Dat men zoo hoog niet achten moet, aangezien de *Roomsche Bisschoppen* toen ter tyd al in vry flechten aanzien moeten geweest zyn, dewyle zy als *Afgezondene* gebruykt wierden. Want de Koning *Theodoricus* zond eens *Johannes* aan den *Keyzer Justinus*, en *Theodatus* zond *Agapethus* aan *Justinianus*. Ja deezen Keyzer gebood den Paus *Vigilius*, zoo als hy wilde, en beval hem, weegens de stryd over de drie *Capittelen*, straks na *Constantinopolen* te koomen, waar in hy ook wel moest gehoorzaamen. (*l*) Het geene van de naarvolgende grootsheyd der *Pausen* grootelyks afwykt. Nademaal zy aan de Keyzers noch als aan haare genaadige

Eer-tytel van een algemeenen Bisschop.

Kwaalyk geduyd.

Gelykheid van de Roomsche en Constantinopolitaansche.

Pausen waaren nog geringe luyden.

 Heeren

(*d*) Idem & Sabellicus. (*e*) Platina. (*f*) Idem & Onuphrius. (*g*) Iidem & Sabellicus Liberatus Breviar. Baronius. A. DXXXIIX. n. 7. 8. (*h*) Gregorius M. IV. ep. 33. 34. VI. ep. 4. 24. 30. (*i*) Justinianus ep. ad Epiphan. (*k*) Liberatus. Procopius. Facundus. Hermianensis. (*l*) Gregor. M. II. ep. 62. ad Maurit. & IV. ep. 38.

Jaar D. tot DC. Pausselyke naamen.

Heeren schreeven, en de *Keyzerlyke Dienaars van Staat*, haare meededienaars (*confamuli*) noemden. (*m*) Zoo was ook den naam van Paus noch altyd aan andere Bisschoppen gemeen, gelyk als de *Pausgezinden* zelfs ook gaarne toestaan. Ik gebruyke die ook alhier, in deeze tyden, maar alleen in eenen algemeenen zin, en dewyle men die van deeze lieden meest zoo gewent is: als meede, om dat de *Paus* en den *Antichrist*, zich aan de meeste in eene taamelyke volkoomene gestalte vertoont heeft. Naamelyk, wanneer *Gregorius de groote* aan den *Bisschop* van *Londen* den mantel gaf, en dat de *Engelsche Kerken* zich aan hem onderwierpen; wanneer hy *Virgilius van Arles* tot zynen Steedehouder in *Vrankryk* stelde, enz. (*n*)

Patriarchen in 't Oosten.

4. Hier uyt nu kan men, na allen oogenschyn, wel een goed begrip, van de geschaapenheyd der Kerken in 't *Westen* krygen. In 't *Oosten* nu wierden de Patriarchen van *Constantinopolen*, op de gedagte wyze, van den Keyzer zeer hoog verheeven, waar over veel gekyf en twist met den *Roomschen Bisschop* voorviel. En de overige drie *Patriarchen* twisteden met malkanderen zoo lang, tot dat zy, van de inbreekende *Sarazynen*, en andere volkeren, eyndelyk over hoop geworpen wierden. Waar by dan niet eens meer van nooden zal zyn, om te herhaalen, hoe dat de Geestelykheyd in dit en in alles, maar alleen op de bloote eertytels, inkomsten, heerschappye, enz. gezien heeft, en haare Gemeentens niet in 't minste meer in acht genoomen. Want uyt de voorige berichten is dit alles zonneklaar, gelyk ook, uyt haar eyge bedryf. Waarop was het dog anders aangezien, wanneer *Justinianus* eenen nieuwen *Patriarch* in *Illyricum*, in de stad *Justiniana prima*, aanstelde, als tot zyn eygen roem alleen, op dat de menschen, na zyn dood, dog iets van hem te zeggen zouden hebben, en op dat zynen naame overbleeve, om dat deeze Stad zyn Vaderland was? (*o*) En daar heene was het ook met de andere verdeelde vryheeden en voordeelen der Geestelykheyd aangezien, wanneer *Justinianus* haar altyd haare *Bisschopdommen* grooter maakte, de inkomsten vermeerderde, en ook als een regtgeloovig *Regent*, den lof daar van wilde draagen, het geene dog slecht genoeg in 't laatste uytviel. Hy liet haar ook al toe, in alle zaaken, voor rechter te speelen, alhoewel het den naam hadde, als geschiedde het zoo reegelregt, en ten vollen niet, en maar alleen, wanneer beyde de partyen te gelyk haar tot rechters verkoozen. (*p*) En dewyl 'er by diergelyken weereldlyken handel, veel te doen viel, zoo verzuymden de Bisschoppen daar door niet alleen geheel en al haar ordentlyk ampt, maar ze naamen ook nog, als weereldlyke Heeren, een grooten sleep van bedienden aan: van daar kwaamen, booven haare opwagters der voorige eeuwe, de meergedagte *Defensores* of *Advocaaten*, nu noch de πρωτέκδικοι of *Opper-Advocaaten*, *Archivarii*, *Secretarii* of *Chartophylaces*, *Referendarii*, *Visitatores*, *Sacellarii*, *Oeconomi*, en diergelyke andere ampten meer, waar meede zy eenen staat maakten, en zich volkomentlyk in de weereld inschikten. Maar wat men van *Roomsche Cardinalen* in deeze eeuwe wil voorgeeven, zulks heeft geenen grond altoos. Want toen ter tyd heetten de *Presbyteri Cardinales* zoo veel, als de voornaamste of eerste Priesters, (*à cardine*) en zulks wel niet alleen in *Italie*, maar zelfs ook in de *Frankische Kerken*. Ja *Gregorius de groote* noemde een *Bisschop* ook *Cardinalis sacerdos*, en andere noemden de *Diakonen* ook alzoo. (*q*) Dog den rechten

Een nieuwen Patriarch van Justinianus ingesteld.

Weereldlyke gerigten den Bisschoppen overgelaten.

Haare nieuwe bedienden.

Of 'er Cardinaalen geweest zyn?

(*m*) Lib. IIX. ep. 2. (*n*) Idem XII. ep. 52. IV. ep. 52. (*o*) Novella Justin. XI. & CXXXI. (*p*) Idem Cod. & Nov. (*q*) Gregor. M. I. ep. 77. 79. II. ep. 6. & 25. M. Ant. de Dominis IV. Freinshemius de præced. Elect. & Cardin. Car. Molinæus de Mon. Fran. Buddeus de Cardinal.

ten oorsprong der *Cardinaalen* zullen wy hier onder uyt den grond gaan onderzoeken en bezien. Jaar n. tot DC.

5. De overige toestand der Geestelykheyd in 't algemeen was nu altyd ellendiger, zoo dat, niet alleen *Gildas*, en andere, geheele klaagliederen daar van schreeven, maar de *Concilien* zelfs moesten daar van getuygen, gelyk wy in 't vierde Hoofdstuk deezes Deels, §. 4. en 5. zullen zien, *Gregorius de Groote* zelfs, heeft by zyne groote eenzydigheyd, daar ook al heel zeer over geklaagt, *dat de ordens der Priesters nu al inwendig vervallen waaren, en dat ze van buyten ook al niet lang meer zouden konnen blyven staan. Dat het aan haar was vervult, wat 'er Malach.* 11. 8. 9. *staat.* (p) De openbaare wetten nu van *Justinianus*, en van andere, byzonder die van de *Concilien*, spreecken van haare ondeugden en groove buytenspoorigheeden, die men schandshalven wel heeft moeten verbieden. Zoo was 'er ook al zulk eene groove onweetenheyd onder haar ingesloopen, dat zy niet eens meer in eenige gemeene uytterlyke weetenschappen en spraaken konden voortkoomen. Daarom verklaarde de genoemde *Gregorius* nogmaals, dat 'er te *Constantinopolen* niet een eenige was, die *Latyn* verstond, en hy zelfs hadde geen *Grieks* geleerd. (q) Daar onder anderen ook *Justinianus* al vry veel schuld aan hadde, gelyk als de *Autheurs* bekennen, wanneer hy de *Professooren* en andere Amptenaaren, haare bezoldingen benam, en die tot onnutte gebouwen besteedde. (r) Het ging 'er ook ontrent de verkiezinge en het beroep der Kerken-dienaars zoo uyttermaaten verkeert toe, dat men onervaarene, rouwe, en weereldlyke luyden, zonder eenig beraad, tot de grootste *Bisdommen* bevorderde. Dit was de oorzaak, door dien de Kerkelyke ampten nu al in een louteren weereldlyken staat, pragt en overdaad veranderd waaren, zoo dat de Groote maar alleen toezaagen, hoe zy haare eygene maagen en schutsgenooten, daar maar in mogten dringen. Hier door leest men, dat in *Vrankryk*, *Clodoaldus*, na dat hy nu van 't Ryk verstooten was, zich tot een Priester liet maaken. (s) *Clodovæus* wist *Chararicus* niet anders kwyt te werden, als dat hy hem, neevens zynen zoon, een kruyn scheeren, en de zoon tot *Diaken*, en hem tot een *Onderling* maaken liet. (t) En zoo maakte het *Chilperic* ook al met *Meroveus*, andere weeder met anderen. (u) Veele drongen zig ook met list en geweld in de Kerkelyke ampten, en beedelden als daarom, gelyk als dan nochmaals *Gregorius* dikmaals, en inzonderheyd over de verkoopinge van dezelve, klaagen moest. En hier toe misbruikten de *Bisschoppen* de naamen en het geduld der *Hooge Overigheyd* heel zeer, byzonder van de *Keyzers*, welke zoo lang regtgeloovige heeten moesten, als zy tot haaren voordeele, door de vingeren zaagen en meedehielpen. Het geene deeze dan ook deeden, zoo lang als zy haar eige belang daar by vonden, nademaal het dog toen ter tyd nergens meer oprecht en naar Goodes wille toeging.

Bedorvenheyd der Geestelykheyd.

En groove onweetenheyd van dezelve.

Kwaade beroepen.

6. Uyt deezen verkeerden aart volgden dan ook die oneyndelyke misbruyken en grouwelen, welke in deeze eeuwe allenthalven gevonden werden. De grond des waaren Christendoms wierd nu zoo t'eenemaal over hoop geworpen, dat men op eene onbeschaamde wyze, de menschelyke inzettingen neevens den *Bybel* stelde, daar in doch niets anders als stryd en twist, en eene vuilnis-bak van *schoolsche termen*, bevat wierd. Om die reede dan naamen zy ook de vier eerste zoo genaamde *Hoofdconcilien*, als de vier *Euangelien* aan, en ze vervloekten die geene, welke

Valsche gronden des waaren Christendoms.

Hoogstellinge der Concilien.

(p) Gregor. M. IV. ep. 52. 55. V. ep. 7. (q) Idem VI. c. 29. (r) Zonaras. (s) Gregor. Turonens. III. c. 17. (t) Idem c. 41. (u) Ado Viennensis. Æt. IV.

Jaar D. tot DC. ke dit met haar ook zoo niet deeden. (*x*) Het welke de goddelyke eere en grond van het waare geloove, eeven zoo zeer teegen was, als of men ook beneevens de Schrift, haare of andere *symbola* of geloofsbelydenissen steld, en de arme menschen met eede daar op sweeren laat. Hoe veel nu de Geestelykheyd getracht heeft, om haare eygene invallende gedachten en meeningen, hoe dwaas en lasterlyk die ook meenigmaal moogen weezen, echter noch, als onbedriegelyke waarheeden aan andere op te dringen, leest men met verwondering, ja verbaastheid, in de schriften van deezen tyd. Al wie, tot een voorbeeld, maar de schriften van *Gregorius de Groote*, of van *Gennadius*, aangaande de leere der Kerken, leest, die men onder den naam van *Augustinus* uytgeeft, en aanzienelyk heeft gemaakt, die zal daar in konnen zien, hoe dit altyd van het geweeten afgevordert wierd, dat ze, zelfs ook de ongerymste en ellendigste stellingen, voor gewis gelooven, en voor al daar geenzins aan twyffelen moesten. En zoo doende hadden het dan die gewaande zielzorgers heel gemakkelyk, dat zy na haare eigene voordeelen, eerbied, en wellusten, zoo maar wat heen mochten leeren, en Godsdiensten op stellen na haar welgevallen. Daarop vermeerderde ook de afgoderye met de *Heylige* van dag tot dag. Waar toe dan ook de toomeloosте *Staatkundige* zelfs, eerder als tot iets goeds, zich al gemakkelyk lieten overreeden. Van toen af begon men, niet alleen de Heylige te eeren, Kerken te bouwen, maar die ook na haare naamen te noemen, gelyk als dan *Justinianus* zoo veele Kerken, ter eere van *Maria*, en andere gesticht heeft. (*y*) Waar toe dan nog al meer geleegenheyd gaf, dat de *Keyzers* de overige *Heydenen* t'eenemaal uyt haare *Tempelen* verdreeven, die zy hier na de naamen van haare afgodische Heyligen gaaven, en alzoo afgooden met afgooden verwisselden. Waar van ons hier booven een aanmerkelyk voorbeeld, in de Historie van *Phocas*, voorkwam. Het ging nu ook, voornaamentlyk door de uytvindinge van *Gregorius de Groote* met die zotte plegtigheeden, by de *inwyingen der Kerken*, en andere nieuwe *Heyligdommen*, ter deege aan, dat men naamentlyk daar by zeekere *Litanien* zong, *Missen* hield, rookte, waskaarssen aanstak, met wywaater sprengde, en voorts allerhande aapenspel aanregtte, waar over het arme onweetende volk mond en neus open deed, en in het uytterlyke zelfs niet eens meer eenigen ernst bewees, om dat de Priesters zelfs steeke blind waaren, en een bywerk van den geheelen Godsdienst maakten: waar by het ook noch al aan tastelyke loogens niet missen kon, als dat 'er by eene inwyinge van een Kerk, dicht by *Rome*, welken de *Arriaanen* tot noch toe in gehad hadden, de Duyvel, in de gedaante van een varken, daar uit gevaaren was: die dan, voor de aaperyen van deeze rechtgeloovige, vervaart zoude geweest zyn. (*z*)

Heerschappy over de geweetens.

Bygeloof.

Met de Kerken.

Inwying van dezelven.

7. Wy moeten nu de voornaamste zoorten van de overige bygeloovigheeden, hier ter plaatze, eens voor al, een weinig overloopen, door dien in deeze eeuwe hier alles meede ten vollen, door de instellingen der *Pausen* zelve, en wel inzonderheid van *Gregorius*, overstroomd is geworden. Beneevens de reeds verhaalde Kerkelyke zaaken vielen 'er nog al veele andere dwaasheeden voor, naamelyk, dat men de *reliquien*, of overblyfzelen der Martelaaren, daar in bragt, of voor haar ook wel heele nieuwe Kerken bouwde. Eene *Longobardische Kooninginne*, *Theodelinda*, bouwde voor *Johannes den Dooper* een Kerk, op dat hy voor haar en

Reliquien.

Kerken voor de Heylige gebouwt.

(*x*) Gregor. M. I. ep. 24. & To. I. Concil. (*y*) Procopius Bell. Goth. l. IV. & V. & lib. de ædific. Justiniani. (*z*) Marianus Scotus in Mauritio.

en haar volk zoude bidden. *(a)* *Clotharius*, *Kooning van Vrankrijk*, bouwde voor *St. Vincent* een prachtigen *Tempel*, tot dankbaarheid, om dat hy hem de *Gotthen* hadde helpen verslaan. *(b)* In alle zulke huyzen nu vereerden de Groote op 't aanhouden der *Priesters*, zeer veele kostelyke vaaten en cieraaden. By aldien het waar is, het geene een zeeker Schryver van *Justinianus* verhaald, zoo heeft hy aan de *St. Pieters Kerke*, te *Rome*, een Gouden Beeker vereert, die heel kostelyk met Gesteenten bezet was, van zes pond zwaar, twee diergelyke Silvere Beekers van twaalf pond, en twee Silvere Kelken van vyftien ponden. *(c)* Daar en booven hingen zy allerhande Beelden in de zelve te pronk, niet alleen zulke, die Geestelyk heeten te weezen, maar ook andere. De *Keyzer Mauritius* liet, in een zeekere Kerk, een Stamboom van hem ophangen, die booven maate konstig gemaakt was. *(d)* Deeze dwaasheid nu hadde al langen tyd te vooren de overhand reeds genoomen, want *Arcadius* hadde, ter eere van zynen vader *Theodosius*, in een groote Kerk, een geheele Silvere Pilaar, met zyn Beeltenis daar op van 7400 ponden zwaar, laaten zetten. Welken echter *Justinianus*, uyt gierigheyd, weeder weg hadde laaten neemen, en het zilver tot andere dingen verbruyken. Doch hy deed daar en teegen zyn eige Beeltenis te Paard, van Kooper, daar in stellen. *(e)* Alzoo was nu, onder de Christenen, alles vol Afgooden, zoo wel, ja nog al meerder, als by de Heidenen. Met de *reliquien* en beendeien der gewaande Heilige naamen de Priesters veele recht belachchelyke grillen voor, ze porden de ryke aan, dat zy zulke om groot geld koopen moesten, en ook zelfs geene oude muylen, broeken, kettingen, assche, hair, en nog iets diergelyks, ongezocht of ongekocht lieten, waar by *Paus Gregorius* zig dan nogmaals zeer yverig in betoonde, alhoewel men toenmaals nog al van geen aanbidden van de zelve leest. De inwoonders van *Edessa* haalden nu ook, by den *Persiaanschen oorlog*, het Beeld van *Christus* voor den dag, het geene *Christus* zelfs aan *Abgarus* gezonden zoude hebben, en dit zoude hen teegens de beleegeringe van *Chosroës*, den *Kooning der Persen*, beschutten. *(f)* Eeven alzoo wierd 'er ook al uytgestrooit, dat de Rok van *Christus*, in een steene kist, digt by *Jerusalem*, was gevonden, welken dan veele Bisschoppen, en andere Kerkelyke, met allerhande plechtigheeden, opnaamen, en bewaarden. *(g)* Om nu van meer andere malle grillen en voorbeelden te zwygen.

Jaar D. tot DC.

Met kostelyke giften verciert.

Afgodery met de reliquien.

Beeld van Christus te Edessa.

8. Men zoude nu hier ontrent wel konnen meenen, dat de gemeene Leeken, en arme eenvoudige lieden, zig toenmaals, ontrent deezen uytwendigen Kerken- of Gods-dienst, heel yverig en aandachtig hadden moeten toonen. Maar, zoo wanneer wy de eerste guldene eenvoudigheyd der Christenen eens daar meede ter deege gaan vergelyken, en daar uyt klaar zien, hoe dat GOD de Heere zelfs, zoo t'eenemaal niets altoos van zulk eenen ellendigen, en eygenwilligen dienst, van ons afvorderd, maar wel in teegendeel, *Geloove* en *Liefde*, zoo zal wel haast alle deeze schyn-dienst t'eenemaal daar heene, en wegvallen. De Geestelyke bedachten dan al verder, booven de reeds ingevoerde Feest- en Vier-daagen, nog al veel meer diergelyke, en nadien ze nu *Maria* ook tot haar schuts-vrouwe gekooren hadden, zoo stelden zy, haar ter eeren, ook zeer veele vier-daagen in. *Justinianus* beval, door zyn gantsche Ryk, het *Feest der ontfankenisse* van *Christus* te vieren. *(h)* Het welke dan,

Nieuwe vierdaagen.

Christi ontfankenis.

(a) P. Diaconus IV. Hist. Longob. c. 7. *(b)* Sigebertus. Sabellicus Enneade 8. lib. III. *(c)* Platina in Joh. II. *(d)* P. Diaconus I. *(e)* Zonaras. *(f)* Euag. IV. c. 27. *(g)* Sigebertus. Vincentius spec. XXII. c. 9. Conradus Urspergens. in Maurit. *(h)* Nicephor. XVII. c. 28.

Jaar D. tot DC. Boodschap van Maria. Haar reyniging.

dan, beneevens het *Feest* van de *Boodschap* van *Maria*, toenmaals eerst opkwam. Het *Feest der reyniginge* van *Maria* begon in 't Jaar 542. op te koomen, door de instellinge van *Justinianus*, op dat zy van een groote Pest verlost wierden; *(i)* en ze noemden het *Hypapantes*, om dat *Simeon Christus* aldaar was teegen gekoomen. De *Duytsche* hebben dit *Feest* daar na, *onzer Lieven Vrouwen Lichtmis*, genaamd, doordien 'er als dan zeekere kaarssen of lichten wierden gewyt. Dit *Feest* nu vierde men altyd, *op den tweeden dag van Februarius*, zynde eeven de zelve dag, op welke de aloude *Heydenen* haar Feest van *Proserpina* gewoon waaren te vieren. De huychelachtige Geestelykheid bekend ook zelfs, ontrent het instellen van dit Feest, dat de *Paus Gelasius*, de stoffe van dit ingestelde *Feest*, van de *oude Heydensche Lupercalia* heeft ontleent. *(k)* Verders stelde de *Keyzer Mauritius* een *Vier-dag* in, ter gedachtenisse der *Heemel-vaart van Maria*, *(l)* en de andere voegden hier na het *Feest der ontvankenisse en geboorte van Maria*, nog daar by. De Priesters onderhielden ook zoo naauwkeurig alle zulke menschelyke inzettingen, dat ze die, aan de nieuw-bekeerden veel scherper, als Gods gebooden zelfs kwaamen te beveelen, ja dat ze die zelfs daar door genoegzaam als vergaaten. Om die zelve reede bragt men ook de arme *Jooden*, die men tot den doop gedwongen hadde, alleen daar toe, *dat zy, by God, by alle de Heylige, en de reliquien* moesten zweeren, dat zy alle daagen naarstiglyk ter Kerke zoude koomen. Daar ze dan verder nog by moesten voegen, dat zy wenschten, *indien ze dit niet deeden*, *dat als dan alle de vloeken van God*, *alle de plaagen van Egypten*, *de straffe Dathans en Abirams*, *en eyndelijk*, *de eeuwige helsche pyn*, *over haar mochte koomen*. *(m)* Gelyk als men ook, in *Spanje* en elders, de *Jooden* met 200 slaagen, en uytbanninge strafte, welke haare kinderen niet terstont lieten doopen. *(n)* Gelyk nu de Geestelykheid, door zulke tyrannische middelen, alles onder haar jok bragt, zoo verhief zy zig booven alles, en zocht ook in 't uytterlyke altyd meer byzondere dingen te hebben. Om deeze reede dan brachten zy ook zoo veele nieuwe drachten van kleederen voor haar op, die zy, by de *Misse*, en andere plechtigheeden, aantrokken, waar door ze haaren voorrang, booven de andere, toonen wilden. Waar toe dan ook de cieraaden, en bekleedingen der Altaaren, Doopsteenen, Preedikstoelen en diergelyke, gehoorden, waar meede men in 't gemeen, en ook nog heeden, rechte bly-speelen, ja kluchten hield. Eeven gelijk als ook de aaperye met de Duyvel uyt te jaagen, maar alleen in loutere uytterlyke belacchelyke plechtigheeden bestond, daar meede de Geestelykheyd de lieden dan voor haar geld zoo wat wys maakte.

Lichtmis. — Dwang tot het bygeloof. — Jooden tot den Godsdienst gedwongen. — Kleedinge der Priesters. — Altaaren.

Oorsprong van de Misse. Canon Missæ.

9. Maar wel inzonderheyd, is in deeze Eeuwe, de instellinge der *Misse* eerst regt ter deege aangegaan; door dien *Paus Gregorius de Groote*, den *Canon*, of het *Officium Missaticum*, toenmaals eerst heeft ingesteld: waar by hy echter wel uytdrukkelyk heeft moeten bekennen, dat hy, in deeze instellinge, van de oude Apostolische wyze is afgeweeken. *(o)* Deezen *canon* bestont uyt onderscheydene deelen, als uyt de voorbereydinge der *Mis-paapen*, uyt den ingang, die met allerhande gebeeden, gezangen, groeten, *collecten*, leezingen, en diergelyke geschiedde, waar van men nu nog, in de Kerken der *Protestanten*, iets in 't gemeen, en inzonderheyd op hooge *Feest-daagen*,

(i) Sigebertus Ann. DXLII. P. Diaconus l. XVI. Durantus lib. VII. p. 718. *(k)* Beatus Rhenanus ad Tertull. V. cont. Marcion. Baronius ad Martyrol. postrid. Kal. Feb. *(l)* Nicephor. l. c. *(m)* LL. Visigothinæ lib. XII. L. 15. p. 233. ap. Lindenbrogium. *(n)* Ibid. L. 3. p. 223. *(o)* Gregor. M. VII. ep. 64.

daagen, over heeft, tot eene gedachtenisse en teeken, dat den *Antichrist*, beneevens zyne aperyen, nog niet t'eenemaal uyt haare Kerken verdreeven is. Na deeze kwam dan het *offertorium*, en andere stukken: en daar na, de *canon* der *Misse* zelfs, bestaande in veele gebeeden, inwyingen, en opheffinge van het *Sacrament*, of de *Hostie*, in de aanroepinge der *verstorvene*, daar men voor bid, en eyndelyk in de *communie* zelfs, waar op dan ten laatsten het besluyt volgde. Hier by bedagt men dan verder, dat men, op ieder afzonderlyke vier- en andere daagen, ook byzondere gezangen, *psalmen*, *antiphonen*, *litanyen*, kleederen, en andere omstandigheeden gebruykte, het geene zig dan alles, allengskens, in oneyndelyke gebeeden, en inzettingen, vermeerderd en verdeeld heeft, gelyk als de Papiste Schryvers zulks ook heel wydloopig zelfs verhaalen, (*p*) het geene ons echter weynig aangaat. Maar men ziet de list des *Satans* heel klaar daar uyt, naamelyk, hoe hy, na veele veynzeryen, waar meede hy door het toedoen der Priesters, zyn Ryk uytgebreyd hadde, eyndelyk zoo handtastelyk is uytgebrooken, na dat hy geen rechte weederstand ergens gevonden hadde. Om deeze reede greep hy ook, door haar, altyd verder en verder, tot dat hy eyndelyk de geheele Gemeente ten vollen onderdrukte, en de *Paapen* op de hoogte der *altaaren* alleen stelde, welke de andere menschen, als Afgooden, met haare *Missen* en andere Heyligdommen, moesten aanbidden. Waar toe ook behoorde, dat zy de *Leeken* door buyzen, of kleene pypjes, uyt den kelk lieten drinken, daar onder ook al een zonderling geheym verborgen moest weezen. Wat al snoode schalkheyd, en schrikkelyk bedrog, 'er wel, met de gewaande wonderwerken, verschyningen der dooden, en diergelyke, is in 't werk gesteld geworden, zulks alles zoude veel te lang zyn om alhier te verhaalen. Dit moet men maar weeten, dat dit alles maar alleen op de bevestiginge van haaren staat by de Geestelykheid aangezien was, die dan, ten opzigte van deeze zaak, wel het meeste van het oude Heydendom, heeft afgezien en ontleend. Gelyk als dan ook al de *Ommegangen* of *Processien*, daar van daan kwaamen, die men hield, wanneer 'er eenige groote Landplaagen voorvielen, (*q*) eeven, gelyk als de Heydenen zulke ommegangen eertyds hielden. (*r*) Waar by dan de *Litanien*, en openbaare gebeeden, ook meede, aan de *Engelen*, *Maria*, en de andere Heilige gestierd wierden, na dat *Petrus Gnapheus* tot diergelyke dingen te vooren den grond al gelegd hadde, daar hier booven nu reeds al van is gehandeld.

Jaar n. tot 500.

Andere plechtigheeden.

Trappen der geestelyke tyrannye.

De Wyn in 't Avondmaal door Pypjes gedronken.

Oorsprong der ommegangen.

Litanien aan de Heiligen.

10. Na deezen grooten stap had nu de vervallene Geestelykheyd gantsch niets meer van de aloude eerste eenvoudigheyd over behouden, dewyl deeze met haaren teegenwoordigen hoogmoed, gierigheyd, en andere dwaasheeden, onmoogelyk niet bestaan konde. Het blinde verveorde volk ging ondertusschen, na zyn eygen wil daar heene, en het was ook, gelyk het nu nog zoo gaat, in dien waan, dat zy voldaan hadden: alhoewel men dan by de rechtgeloovigheyd, moorden en allerleye geweld beging, zoo was men echter geloovig, heylig, en zaalig. Op deeze wyze dan, wanneer de *Keyzer Anastasius*, in een lied, deeze woorden liet invloeijen: *Die voor ons gekruyst is*, riep de Geestelykheid zulks voor eene dwaalinge uyt: daar op maakte het volk te *Constantinopolen* een grouwelyken oproer, sneeden eenen Munnik, dien zy voor den *auteur* daar van hielden, den hals af, staaken zyn kop op een staak, en schreeuwden daar by langs de straaten, *dit was de vyand der Drieenig-*

Blindheyd des volks.

Grouwelykheyd teegens aangegeevene dwaalende.

(*p*) Durandus. Baronius. Bona vicecomes. Polydorus. Virgilius. (*q*) Auctor apud Hedionem. P. III. H. E. L. IV. c. 22. (*r*) Gregorius Turon. X. c. I.

Jaar D. tot DC.

eenigheyd! (s) Zoo grof en ongemanierd waaren de zoo genaamde rechtgeloovige Christenen, welkers Overigheeden haar ook met loutere booze voorbeelden voor gingen, en echter nog al, als de beste en heyligste Regenten zeer hoog verheeven wierden. Wat nu de Bisschoppen, Patriarchen, en andere, meest voor booze lieden zyn geweest, zulks geeven de Historien van deeze tyden doorgaands genoegzaam te kennen. Ten minsten keurden ze altyd alle moetwilligheyd der *Regenten* voor goed, of ze zweegen stil daar op; en echter moest het van alle beyde alles wel gedaan heeten. Wanneer God dan met landplaagen strafte, zoo wilde een ieder den huychelaar maaken, maar men spotte maar met Gods macht en gerechtigheyd. Wanneer 'er eens eene groote Aardbeevinge te *Constantinopolen* was, hield *Justinianus* met de schouw-speelen, bly-speelen, en diergelyke zaaken, ondertusschen evenwel in, die toenmaals op den *Kersdag*, met eene groote ergernisse vertoond wierden, waar na hy het geld aan den armen gaf, dat hy daar toe anderzins aanwendde. Maar dat hy alle deeze grouwelen afgeschaft, en daar teegen de armen steeds geholpen hadde, daar toe wilde hem geen Priester altoos aanporren. (t) De misbruyken, en meer als Heydensche gewoontens zyn by na ontallelyk, welke, van dien tyd af aan, altyd dieper zyn ingesloopen. Om nu alhier nog maar een van de tastelykste bygeloovige misbruyken op te haalen, zoo kwam 'er in den aanvang deezer eeuwe, die gevaarelyke wyze op, om achter de waarheyd te koomen, welke hier na zoo veele honderde van jaaren onderhouden is geweest, naamelyk, men begon in voorvallende strydigheeden, de beschuldigde, gloeijende yzers, koolen, en diergelyke dingen, voor te leggen, die moesten zy draagen, of aantasten, en daar meede haar onschuld of recht bewyzen, daar door naamelyk, wanneer zy haar niet en brandden. Waar door zig dan veele tot tooverye begaaven, op dat zy maar alleen recht mochten behouden, dog nog meer waaren 'er, die onschuldig leeden. Deeze dwaaze manieren nu gebruykten deeze blinde lieden ook, zoo dikmaals als zy toonen wilden, of de *Roomsche* of *Arriaansche* Godsdienst de beste was. (u) Maar de Hoovelingen en Krygslieden afzonderlyk, begonden door twee-gevechten, en alzoo door bloed en moord, haare zaaken uyt te voeren. Het geene dan ook, door opentlyke wetten, als een loffelyke zaak, vast wierd gesteld, waar door dan, zoo doende, over al geweld voor recht ging. Alhoewel men echter den eersten oorsprong van deeze duyvelsche gewoonte in 't gemeen van de *Arriaanen*, en den *Burgondischen Kooning Gundebadus*, wil afleyden: (x) Zoo is het dog gewis, dat by aldien niet terstond, echter korts daar na, de Rechtgeloovige zelfs, nog al veel erger daar meede gehandeld hebben, gelyk het haare wetten en Historien zelfs ook getuygen, (y) neevens het verdoemelyk gebruyk der *duëllen* of twee-gevegten, midden onder de zoo zeer geroemde Rechtgeloovigen.

Huychelerey.

Gevaarelyke proeven van onschuld.

Ook in Godsdienst zaaken.

Duëllen.

Bloedgierigheyd der Geestelykheid.

11. Wat wonder was het dan, dat de zoo genaamde *Leeken* deeze grouwelen opentlyk bedreeven, daar haare zielzorgers zelfs, al immers zoo arg als deeze, malkanderen alomme aangreepen en sloegen: In 't Jaar 524. moest men die wetten instellen, dat 'er geen Priesters altoos over by den Altaar dienen mogt, die in eenige beleegeringen of anders, bloed vergooten, en een moord begaan hadde. (z) Wat de Munnikken uyt *Syrie* te *Antiochie*, teegens *Flavianus* al voor beroerten aangeregt hebben,

(s) Euagrius III. c. 44. (t) Zonaras in Justin. (u) Agobardus adv. Legem Gundobadi. (x) Idem & in LL. Gundobadi tit. 45. ap. du Fresnium Gloss. Lat. P. II. p. 188. (y) LL. Alemannicæ tit. 44. & 56. 84. LL. Bajoaritæ tit. 2. 9. LL. Longobardicæ lib. I. tit. 9. &c. Conf. du Fresn. l. c. (z) Conc. Ilerdense c. I. & ap. Gratianum dist. 50. c. 37.

Jaar D. tot DC.

ben, is in 't voorige Boek nu reeds al aangeweezen. Zy maakten het daar by zoo grof, dat het gepeupel zoo zeer op haar verbittert wierd, dat 'er in 't gevegt ontallyke van weeder zyde dood bleeven. *(a)* Deeze zoort van Munnikken was toenmaals zoo veel te arger, hoe meer zy, buyten alle tucht en opzigt, zoo maar heen leefden: waar door dan ook haar leeven maar zoo veel te slimmer was, en inzonderheyd in 't *Oosten*, daar het met haar t'eenemaal te gronde ging. In 't *Westen* scheen het met haar wel een weynig in orde te komen, maar de bygeloovigheyd en overdaad nam dies te meerder toe. Want in het begin deezer Eeuwe, viel 'er eene nieuwe maniere van leeven der Munnikken voor, nademaal de Munnikken tot deezen tyd toe, meestendeel van elkanderen verstrooit, en of in hunne eygene Cellen, of t'eenemaal in de woestyne, geleeft hebben. Dog nu kwam *Benedictus Nursinus*, een *Italiaan*, die richtte, by den Berg *Cassini*, eene gemeene wooninge der Munnikken, of een Klooster, op, en hy bond haar door beloften aan zeekere reegels, na alle omstandigheeden van haar doen en laaten. *(b)* Veele andere volgden hem hier in na, zoo dat in korten tyd deeze *Benedictyner orde* door gantsch *Europa* is uytgebreyd geworden, en alle de andere ordens der Munnikken zyn daar na weeder uyt deeze eerste orde voortgekoomen. Welke dan ook zoo ryk wierden, dat de *Abdyen* recht Kooninglyke schatten bezaaten, alzoo dat een oud Schryver wel recht zegd: *Benedictus* heeft de Munnikken en Paapen maar luye daagen en weelde verschaft; door dien het *Cassinenser Klooster alleen*, jaarlyks over de 40000 goudguldens aan inkomsten hadde, *(c)* en in de 15de. Eeuwe telde men wel ontrent de 15000 Kloosters daar van. *(d)* Maar de ellende van deeze lieden ziet men klaar uyt haare reegelen, daar na zy zig meer, als naar Gods woord, schikten, tot een voorbeeld; zy dorsten nog van eenige viervoetige dieren eeten, noch wyn drinken, haare kleederen, welke van andere onderscheyden waaren, mochten ze des nachts niet uyttrekken, de belofte van armoede, van blinde gehoorzaamheyd, en van kuysheyd moesten ze houden, en wat 'er diergelyke instellingen meer bekend zyn. Dog het bleef by deezen eersten uytvinder alleen niet, maar men vond in *Groot Britannie* ook eenen *Congellus*, die het Munnikke leeven, (dat in de voorige eeuwe door *Pelagius* uyt *Egypten* daar heene gebragt zoude zyn) in swang, en wyders voort in andere Landen over bragt. Daar by had hy ook weederom zyne eygene invallen, die hy zyne navolgers aanprees, en die hy reegelen van *Christus* zelfs, en de *orde*, *Apostolisch* noemde. Hier na zond hy in *Switzerland*, *Duytschland*, *Vrankryk*, en verder, zyne *Discipelen*, en inzonderheyd *Columbanus* en *Gallus*, die eene gelyke maniere van leeven aan veele oorden stigteden, en die booven dat in bygeloovigheeden verzoopene menschen bepraatten, dat zy maar veele Kloosters bouwden, en haar geld daar toe verspilden. *(e)*

Nieuwe maniere van leeven der Munnikken.

Benedictyner orde.

Haare reegelen.

Congellus een andere uytvinder.

Columbanus Gallus.

12. De over groote meenigte der bygeloovige dingen nu, is onmoogelyk zoo kort niet te bevatten, als de groote ruymte der stoffe hier wel zoude vereysschen, en booven dat, is zulks nu over lang al in geheele Boeken getoond, hoe het eygentlyk daar meede is toegegaan. Dit moet men noch weeten, dat 'er neevens de *Manne-kloosters* ook *Vrouwe-kloosters* zyn opgekoomen. Want *Radegundis*, Gemalinne van Koning *Clotharius*, heeft in *Vrankryk* aldereerst zulk een *Nonne-klooster* te *Poitiers*

Nonnen-Kloosters.

(a) Euagrius III. c. 32. (b) Sabellicus lib. II. Enn. 8. Panthaleon in Chron. Trithemius Breviar. Annal. Leo Ostiensis. Chron. Cassin. L. I. c. I. conf. Hospinianus de Monach. p. 144. seqq. (c) Volaterranus l. XXI. (d) Trithemius l. c. (e) Bolæus Cent. I. Usserius. Antiqu. Britann. p. 132. & 911.

Jaar D. tot DC.

tiers gesticht, en neevens andere Koninglyke Vrouwen, zelfs daar in geleeft. Waar by zy haar dan ook al zeekere *reegelen* lieten voorschryven, die men voor die van *Cæsarius van Arles* uytgaf, en die op het tweede *Synode van Tours* verder bevestigt wierden. Hier in stak men dan jonge lieden, die anders geen goed wilden doen, of die men ook aan 't Hof gaarne wilde kwyt zyn. Alzoo wierd dan de Princesse *Theodegildis*, om dat zy haar met *Gunthram* al te ontydig verlooft hadde, in een Klooster gestooken, en daar en boven noch van alle haar vermoogen berooft. *(g)* Ook liepen veele echte Vrouwen in het Klooster, welke by haare Mannen niet meer blyven, of goed doen wilden. Om nu noch van veele andere dingen te zwygen. Maar in 't *Oosten* was nu de leevens-aart der *Styliten* bekend geworden, daar zeekere lieden, haar leeven lang, op een zuyl, en op de hoogste spitzen der bergen woonden, en daar door in een grooten waan van heyligheyd by de menschen kwaamen. Van *Simeon Stylites de Oude*, is in 't voorige Boek nu reeds al gedacht geworden. Op deeze tyd dan was 'er een man van gelyken naame, die men *de Jonge* heette. Deeze nu zoude 68. jaaren lang aldus geleeft, veel wonders gedaan, en ook toekoomende dingen, ja zelfs de gedagten der menschen geweeten hebben. Gelyk als dan een zeeker Schryver van hem zelfs getuygt, dat, als hy eens by zich zelfs over de dood van zyne kinderen, na de oorzaak onderzocht hadde, deezen *Simeon* hem terstont hadde laaten zeggen, dat hy deeze gedachten zoude laaten vaaren. De menschen nu waaren weegens zyne wonderwerken, van alle oorden tot hem gekoomen, die hy ook alle geholpen hadde. *(h)* En het kan ook wel zyn, dat God by het algemeene verderf, noch eenige weynige werktuygen voor zich behouden heeft: alleen is hier in te laaken, dat de menschen zoo ras op afgoderye en bygeloof zyn gevallen, en dat ze het waarachtige, dat daar noch al onder mogt geweest zyn, zoodaanig met Fabelen vermengt hebben, om het daar door by de nakoomelingen noch al verwonderlyker te maaken. Het welke dan ook van de overige ontallyke wonderwerken aan te merken is, die men by de Schryvers van deezen tyd, tot walgens toe, in 't lange leest, daar geen heylig, geen graf, noch kerk, en geen gebeente van Martelaars altoos, zonder eenig wonderwerk geweest moet zyn. Zoo zeer heeft de Satan altyd het waare, met zoo veel valschheyd, t'eenemaal verdagt, onzigtbaar en verwerpelyk willen maaken. Het welk echter de geoeffende zinnen niet zoo zeer afhouden of hinderen kan, dat zy daarom niet alles beproeven, en het goede daar uyt behouden konnen. Verders moet men noch hier aan gedenken, dat veele den eersten oorsprong van het gebruyk, wanneer men den niesende Goodes hulpe toewenscht, ontrent deeze tyden stellen, daar naamelyk, by een grouwelyke pest, onder den *Keyzer Mauritius*, de menschen, als vliegen, weg storven, en wel meest zoo dra als zy geniest hadden. Doch de verstandige houden deeze vertellinge voor ongegrond, en zeggen, dat die gantsche zaak veel eer van de *Heydenen*, beneevens meer andere gewoontens, noch is van daan gekoomen. *(i)*

Nieuwe manier van leeven van Kluyzenaars. Stylites.

Simeon Stylites.

Wenschen by 't niesen of het doen opgekomen is.

(f) Gregor. Turon. III. c. 9. VII. c. 2. 9. Acta Synodi Turonens. II. *(g)* Gregor. Turon. IV. c. 25. *(h)* Euagr. VI. c. 23. Niceph. XIIX. c. 14. Arcadius ap. Damascenum Orat. 3. de Imag. Conf. Allatius de Script. Simon. p. 20. *(i)* Salmasius ap. Beverovicium. Quæst. epist. p. 80. G. Voetius To. III. Disp. Select. p. 132. 138. Spanhemius H. E. p. 574.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de beroemdste Kerkelijke Schryvers van deezen tyd.

§. I.

VAn de beroemde mannen, uyt de vyfde eeuwe, zyn 'er noch, byzonder in de *Latynsche Kerken*, eenige *discipelen* in deeze eeuwe overgebleeven, die wy beneevens de andere, alhier kortelijk overloopen zullen. Uyt de *Griekjche Kerke* dan, staan wel, onder de eerste de bekende *Euagrius Scholasticus*, die de Kerkelijke Historie onder den Keyzer *Tiberius*, van *Theodosius de tweede* af, tot op het 12[de] jaar van *Mauritius* toe, heeft voortgezet. De huychelaars nu roemen deezen Schryver zeer, weegens zijne rechtgeloovigheid, en de daar by gevoegde eenzydigheid en vleijeryen, als ook; van weegen zyne lichtgeloovigheid, bygeloove, en huychelerye. (*a*) En het is waar, dat hy, zoo zeer als iemand, de rechtgeloovige alles ten gevalle geschreeven heeft, en op de Ketters dapper is los gegaan. Dog hy heeft ook daar by zyne eygene groove doolingen, bygeloovigheeden, en dwaasheeden, hand-tastelijk verraaden; inzonderheid met die ongerymde *fabelen*, welke hy, als *Euangelien* op de baan brengd. Het geene hy uyt zijn eigen hoofd niet verziert, dat heeft hy uyt *Procopius Cæsareensis*, *Zosimus*, *Eustathius*, en andere genoomen, gelijk als de oude reeds al in hem aangemerkt hebben. (*b*) Een ander Kerkelijk Historie Schryver was ook, op deezen tyd, *Theodorus Lector* of de *Voorleezer* te *Constantinopolen*, ontrent het jaar 518 (*c*) die, uyt de voorige Historie Schryvers, *Socrates*, *Sozomenus* en *Theodoretus*, een korte beschryvinge, in twee boeken, vervat heeft, maar alleen, van *Constantyn* af, tot *Julianus* toe. Uyt zijne overige twee boeken heeft *Nicephorus* de zaaken genoomen, die men nu noch van hem over heeft. *Leontius*, tot onderscheid van de *Origenisten*, en andere, *Byzantinus* genaamd, heeft *Liberatus* vervolgt, in zyn boek van de *Secten*; daar en booven heeft hy ook drie boeken teegen de *Eutychiaanen* en *Nestoriaanen*, twee teegens de *Apollinaristen*, en eenige andere kleene *Tractaten* geschreeven. *Anastasius Sinäita*, eerst een *Munnik*; en daar na een *Bisschop* te *Antiochie*, ontrent het jaar 561, had lust tot twisten, en daar door kreeg hy ook veel werks met de *Acephali*, ook hier na, met den *Keyzer Justinianus* zelfs, weegens de stellingen der *Aphthartodoceten*. Want daar meede meende hy by de rechtgeloovige grooten dank te zullen behaalen, wanneer hy maar helder op schold en lasterde, het geene de gemeene wyze der rechtgeloovige was, om haare meeningen staande te houden. (*d*) Hy hield ook verder, onder *Justinianus de tweede*, geenen vreede, tot dat hy, in 't jaar 564, afgezet en weg gejaagd wierd, om dat hy op den Keyzer zelfs gescholden, en de Kerkelijke gelden aan Weereldlijke zaaken besteed hadde. (*e*) Men schryft hem in 't gemeen het boek toe, dat men Ὁδηγὸν, of *den Weg-wyzer* noemd, teegen de *Acephali*, het geene de Geleerde, echter voor verminkt of geheel voor eenes anderen mans arbeid erkennen. Met zyne 144. vraagen, over allerhande Schriftuur-plaatzen, is het eeven zoo gesteld, die ook al van veele zyn te zaamen gebragt. Andere kleene *Homilien*, beneevens de betrachtingen van de zes werkdaagen,

Euagrius.

Theodorus Lector.

Leontius.

Anastasius Sinäita.

(*a*) Baronius. Leo Allatius. (*b*) Callistus ap. Vossium II. de Hist. Gr. c. 23. Whear. Relect. Hyem. p. 231. (*c*) Suidas. (*d*) Euagrius IV. c. 40. (*e*) Theophanes Chron.

Jaar D. tot DC. daagen, de onderwyzinge van 't geloove, enz. zyn volgens den verdorvenen aart van die tijden geschreeven.

Joh Maxentius. 2. Onder de overige Griekſche Schryvers was ook *Joh. Maxentius*, een Munnik en Ouderling te *Antiochie*, die ook veel te ſtryden heeft gehad, en wel inzonderheid, teegen *Fauſtus*, ontrent het punt van de genaade, insgelyks ook teegens *Hormiſda*, de Roomſche Paus, teegen welke hy, voor de Munnikken in *Scythie*, eene verdeedіginge heeft geſchreeven, voor dat formulier: *Een uyt de Drieëenigheyd is gekruyſt geworden.* Na dit heeft hy nog 12 *Anathematiſmi*, of *ban-vlocken*, teegen de *Neſtoriaanen* uytgegeeven, na de goddelooze wyze der Leeraaren van dien tyd, en verders heeft hy zig in allerleye woorde-twiſteryen zeer werkelyk getoond: en had een zeeker oud Schryver wel noodig, van hem te verzeekeren, *dat hy, in zijne weederlegginge der Ketteren, de Schriftuurplaatzen niet zoo zeer misbruykte.* (*f*) Door dien deezen grouwel, by de meeſte valſche rechtgeloovige, toenmaals als eene loutere noodzaakelykheid aangezien, en ook begaan wierd, zoo dat ze in die waan zijn, wanneer ze maar ſlechts een paar woorden of ſpreuken uyt de Schrift bybrengen, dat dan alles daar meede afgedaan is, het mag daar iets op ſlaan of niet. De *Papiſten* zijn ook al zeer kwaad op hem, dat hy haaren *Paus*, *Hormiſda*, zoo onbeleefd bejeegend hadde, en ze willen, niet teegenſtaande zyne groote verdienſten, om haare rechtgeloovigheid, hem naauwelyks voor rechtgeloovig laaten heene gaan: (*g*) waar teegen andere hem echter weeder verdeedigen. Van *Eulogius*, *Biſſchop van Alexandrie*, hebben wy nu noch maar alleen eenige uyttrekzelen over, in *de Boekzaal van Photius*, en zulks wel maar uyt zijne boeken teegen de *Novatiaanen*, en dan ook uyt eenige andere van zyne *Sermoenen* en brieven, dog welke meeſt t'eenemaal uyt een ydel gezwets, en valſche belaſtingen teegen de gewaande Ketters, beſtaan, waar meede hy zich, als een rechtgeloovig man, hadde willen voordoen. Ook heeft hy heel heftig geſcholden, en gekeeven, wanneer de *Theodoſianen* en *Gaïniten* zich, teegens de rechtgeloovige, te zaamen vereenigden, dat hy niet lyden wilde, en waar over hy bekommerd was, dat de *Catholyke* niet wel eenige ſchaade mochten koomen te lijden, gelijk als zyn *ſermoen*, by *Photius*, zulks ook uytwijſt. (*h*) Alle de overige Griekſche Schryvers nu, zijn zeer duyſter, gelijk als daar was, *Johannes Scholaſticus*, die de *canones* in 50 tytelen te zaamen gebragt, en die ook een *nomo-canon*, en *capita Eccleſiaſtica*, nagelaaten heeft. Een ander Schryver, *Johannes*, van weegen zijne maatigheyd *Jejunator*, of *de vaſter* genaamd, en die ook daar na nog *Patriarch* te *Conſtantinopolen* wierd, is wel weegens zijn ſchynheylig leeven, van de huychelaars tot in den Heemel toe verheeven, maar heeft zich zelve, door zijnen hoogmoed, al te zeer verraaden. Want deeze man was het, die zich zelfs in 't eerſte, voor een *Oecumenicus*, of *algemeen Patriarch* uitgaf, en die daarom ook van de *Pauſen*, *Pelagius de tweede*, en *Gregorius de Groote*, zoo kleyn gemaakt wierd, en die echter dien tytel noch al behield. Niet te min wiſt hy veel van de Godzaaligheid te ſpreeken, gelijk als men dan van hem heeft, eene vermaaninge tot boete, onthoudinge en maagdelijken ſtaat, een boek, van de belydeniſſe en boete, een voorſchrift der boetvaardige en andere zaaken, die men, by *Morinus*, en andere, kan vinden. (*i*)

(Margin notes: Eulogius. — Johannes Scholaſticus. — Jejunator.)

Fulgentius. 3. Onder de *Latynſche Leeraars* was 'er van de leerlingen van *Auguſtinus*,

(*f*) Photius Cod. 95. (*g*) Baronius. Binius. (*h*) Forbeſius Inſtr. Hiſt. Th. III. c. 21.
(*i*) Sophronius ap. Photium Cod. c. 231.

stinus, *Fulgentius* noch overig, wiens meeninge hy ook altyd heeft verdedigt. Hy was een *Bisschop* in *Africa*, en wierd van *Trasimund*, den Kooning der *Wenden*, beneevens noch 50. andere, na *Sardinie* in ballingschap verzonden, van waar hy echter in 't Jaar 523. door *Hilderic*, weeder te rugge geroepen, en in zyn Bisdom hersteld wierd. De Schryvers roemen zyne rechtgeloovigheyd, en natuurlyke gaaven in 't spreeken, (*k*) welke hem ook, in veele strydigheeden, wel het meeste daar door geholpen hebben. Want hy heeft zyn meeste tyd en kracht met *disputeeren* doorgebragt, gelyk als wy ook nu noch zulke stryd-schriften van hem hebben: naamelyk, zyne drie boeken aan *Monimus*, van de dubbele voorzienigheyd, offerhande enz. Een boek teegens de *Arriaanen*; drie boeken aan den Kooning *Trasimund*, van de twee natuuren in *Christus*, van zyn Godheyd en lyden; een boek aan *Donatus*, van het rechtzinnige geloove, en de dwaalingen der ketteren; een ander aan *Petrus*, van het geloove; desgelyks ook verscheydene boeken van de *verkiezinge*, daar ons veele onnutte zaaken in voorkomen, die meer vragen aanbrengen, dan verbeetering tot God, door het geloove, na de gewoonte van zulke rechtgeloovige schriften. Gelyk dan ook de *Papisten*, en wel inzonderheyd by den twist met de *Jansenisten*, veel stof tot gekyf uyt hem genoomen hebben. Zyn Leerling, *Ferrandus* een *Diaken*, heeft, neevens de beschryvinge van het leeven zynes Meesters, ook de *Africaansche canones* verzaameld, en onder zeekere tytels, in 't korte bevat. Dat hy nog al taamelyk rechtschaapen en oprecht is geweest, ziet men, uyt zommige van zyne brieven, en booven al, in die zendbrieven, in welke hy aan de *Bisschoppen* van *Africa* heeft beweezen, dat men geene overleedene in den ban behoorde te doen. Waarom hy ook den *Keyzer Justinianus* niet wilde toevallen, wanneer hy de drie *Capittelen* wilde laaten verdoemen. Voor zynen tyd hadde ook *Dionysius de kleene*, een *Abt* te *Rome*, de *Canones* verzaameld, en in 't *Latyn* overgezet: hy was ook een goed vriend van *Cassiodorus*, die hem, in zyne Goddelyke lessen, zeer roemd; hy heeft ook de *decreta*, of *besluyten* der *Roomsche Pausen*, van *Siricius* af, tot op *Anastasius II.* toe, verzaameld, en nog eenige andere Grieksche schriften, in 't Latyn overgezet. Zynen arbeid is daarom ook zeer geroemd geworden, om dat hy, ontrent het jaar 532, de eerste is geweest, die de jaaren, van de geboorte *Christi* af, heeft beginnen te reekenen, en die de Tydreekenaars heeft willen overreeden, dat zy voor af vast moesten stellen, dat *Christus* gebooren was, in het vierde jaar der 194ste *Olympiade*, en in het 43ste jaar der regeeringe van *Augustus*, waar in hy echter gemist heeft. Men noemd deeze zoort van reekeninge ook, na zynen naam, *Æra Dionysiana*, en de andere tydreekeninge, die hy ook al uytgevonden heeft, de *Cyclus Paschalis*, die van 't jaar 527 aan begint: dog daar de Tyd-reekenaars meerder van weeten te zeggen.

[Margin: Jaar D. tot DC.]
[Margin: Ferrandus.]
[Margin: Dionysius Exiguus.]
[Margin: Æra Dionysiana. Cyclus Paschalis.]

4. *Alcimus Avitus* was een *Bisschop* te *Vienne*, die den *Burgondischen Kooning Gandobald*, en *Sigismundus* van het *Arriaans* gevoelen zoude afgebracht hebben. Men heeft van hem nog 87 zendbrieven, vyf boeken, van den oorsprong der weereld, de erf-zonde, het oordeel Gods, de Zondvloed, en den doorgang door het roode meer, in verzen, *item*, een boek van den maagdelyken staat, als ook eenige *homilien*, en andere stukken, waar ontrent men, booven de nette aart der dichtkunst, zig verwonderen moet, dat ze, by die gemeene *barbarische* tyd, nog al taamelyk

[Margin: Alcimus Avitus.]

(*k*) Isidorus Hispalens. de Script. c. 14. Sigebertus de Scr. illustr. Surius. Fulgentius. Ferrandus in vita. v. Vossius Hist. Pelag. 1. c. 21.

Jaar D. tot DC. Cæsarius. melyk zuyver en ongedwongen is. *Cæsarius*, *Bisschop* te *Arles*, had met de *Halve-Pelagiaanen* veel te stryden; onder wiens naam men, gelyk als hier booven gedacht is, in *Vrankrijk*, de *reegelen* der *Munnikken* en *Nonnen* eerst uyt gaf: nog zyn 'er onlangs van hem 15 *homilien* uytgekoomen. Primasius. *Primasius*, een *Bisschop* in *Africa*, navolger der stellingen van *Augustinus*, heeft over de *Zendbrieven van Paulus* eene uytlegginge geschreeven. Paschasius. *Paschasius*, een *Diaken* te *Rome*, heeft, in 't begin deezer eeuwe, twee boeken van den *H. Geest* geschreeven, en by het *schisma* van dien tyd, tusschen *Laurentius* en *Symmachus*, voor den laatsten zeer gestreeden, alzoo dat hem den ander ook in 't Vagevier heeft gedoemd, waar van de *fabelen*, in de t'zaamenspraaken van *Gregorius* te leezen zyn. Felix Ennodius. *Felix Ennodius*, een *Diaken*, en daar na een *Bisschop*, deed belydenis van de Redeneer-konst. En door dien men toen ter tyd in de opsnyeryen alle de kracht zocht, zoo zond hem de Paus *Hormisda* aan den Keyzer *Anastasius*, in zaaken de rechtgeloovigheid betreffende, doch te vergeefs. Zyne schriften, die 'er nog in neegen boeken overig zyn, dienen eenigzins tot de Historie van die tyden, neevens welke men nog zommige gedichten en puntdichten van hem heeft; als meede, een *Panegiricus*, of Lof-gedicht, aan den Kooning *Theodoricus*, en andere zaaken. Facundus. *Facundus Hermianensis*, in *Africa*, heeft in 12 boeken, voor de drie *Capittelen*, als ook voor het *formulier*, dat 'er een uyt de Drie-eenigheid heeft geleeden, teegen *Hormisda*, geschreeven. Vigilius Afer. *Vigilius Afer*, een *Bisschop*, heeft de boeken teegen *Nestorius* en *Eutyches* geschreeven, maar met eeven zulken woord-gekyf, en onnutte bespiegelingen, als de andere. Junilius. *Junilius*, ook een *Africaansch Bisschop*, heeft aan *Primasius*, twee boeken van de stukken der Goddelyke Wet geschreeven. Jobius. *Jobius* eyndelyk is een *Munnik* geweest, van wien by *Photius*, nog een weynig overig is.

5. De andere onbekende Schryvers nu, mag ik niet eens aanroeren, om dat ik noch eenige Historie Schryvers op te tellen hebbe. Marcellinus Comes. *Marcellinus Comes* heeft onder *Justinianus*, eene Chronyke geschreeven van den tyd van *Valens* af, daar *Hieronymus* ophoud, tot op *Justinianus* toe. Waar aan hier na een ander een aanhang tot op deezen zynen dood toe gemaakt heeft. Verders heeft hy noch al eenige goede zaaken, en hy is ook veel deftiger en geloofwaardiger, als veele *Griekische* opsnyers. Jornandes. *Jornandes* of *Jordanus*, een *Bisschop* te *Ravenna*, onder de *Gotthen*, heeft, midden in deeze eeuwe, de *Historie* der *Gotthische* zaaken geschreeven, van den oorsprong der *Gotthen*, tot op den Kooning *Vitigis* toe, en dan noch een boek, *de regnorum & temporum successionibus*, of *van de verwisselingen der tyden en Ryken*, daar inne hy onder anderen by na de geheele *Florus* heeft uytgeschreeven. Victor. *Victor Tunnunensis*, een *Bisschop* in *Africa*, heeft ook, ontrent het midden van deeze eeuwe, eene *Chronyke*, van den aanvang der weereld af, tot op het jaar van 565. toe, geschreeven; waar van maar alleen het tweede deel, van 't jaar 444. af, noch overig is. Ook heeft hy daar in, gelyk als meest alle de andere, zyn partydigheyd geenzins afgelegt, dewyle hy in geduurigen stryd weegens de drie *Capittelen* heeft geleeft, en daar over ontallyke ongemakken moeten uytstaan, nademaal hy die op bevel van *Justinianus*, nooit wilde verwerpen. Liberatus. *Liberatus* een *Aarts-Diaken* te *Carthago*, heeft ook al ontrent deezen tyd, de drie *Capittelen* zeer helpen verdeedigen, en hy is te *Rome* langen tyd in bezendinge geweest, ook heeft hy dikmaals heen en weeder gereyst, waar by hy dan ook zeer veele onderrichtingen, *acta*, en brieven vergaadert, en hier uyt eene *Historie* van den stryd met de *Nestoriaanen* en *Eutychiaanen*

chiaanen geschreeven heeft. Die hy zelfs een *Breviarium* of kort begrip noemd, daar in de *Historie* van deeze halve eeuwe by na kortelyk bevat werd, zoodanig, dat men zonder dezelve, heel weynig daar van zoude weeten. Doch de *Papisten* zyn zyne Beschuts-heeren niet, om dat hy den *Paus Vigilius*, in zyne dwaasheeden, al te klaar heeft afgeschildert. Ondertusschen zoude hy zonder twyffel ook wel van de andere rechtgeloovige meerder onderrechtinge hebben konnen geeven, by aldien hy haar licht niet liever hadde willen verschoonen. Onder de *Historie Schryvers* behoort ook meede *Venantius Fortunatus*, een *Bisschop* in *Vrankryk*, dewyl hy het leeven van *Martinus*, in vier boeken, in verzen, heeft beschreeven, alhoewel meer als een *Poëet* of *lof-reedenaar*, dan als een *Historie Schryver*, gelyk ook meede de andere leevens-loopen der Heylige, die hem *Surius* en andere, toeschryven. Ook heeft men elf boeken vol gedichten van hem, die hy aan *Gregorius Turonensis* heeft opgedraagen. Deeze dan was *Bisschop* te *Tours*, in 't jaar 573. en geen ongeleert man, doch daar by boovenmaaten licht- en bygeloovig, zoo dat men in zyne boeken geen eynde van beuzeleryen en sprookjes ziet, waar meede de arme lieden zich in dien tyd meer als met Gods Woord behielpen. Men heeft van hem ook in tien boeken, de *Frankische Historien*, tot op het jaar 591. toe: gelyk ook een kort begrip daar van in zyne zeeven boeken van de *wonderwerken*: naamelyk, vier van *Martinus*, twee van andere *Martelaars*, en een van de *belyders*; verders heeft men noch een boek van hem, van het leeven der *Oudvaders*, en een kleyn Tractaatje van de *zeeven Slaapers*. Zyne zoo genaamde lichtgeloovigheyd is zoo wel bekend, dat hem niemand heel veel zonder zeekere grond toe vertrouwt, te meer, door dien de Oude dat ook al in hem aangemerkt hebben.

Jaar D. tot DC.

Venantius Fortunatus.

Gregorius Turonensis.

6. *Theophanes* heeft in tien boeken de *Historie* van den oorlog, tusschen de *Christenen* en *Persen*, beschreeven, waar uyt men alleen noch by *Photius* eenige uyttrekzels heeft. *Marius* heeft ook eene *Chronyke* van 't Jaar 455. tot 581. toe, nagelaaten. Uyt de *Heydensche* Historie Schryvers nu zyn bekend geweest, *Agathias*, die vyf boeken van de *Historien* van *Justinianus* heeft nagelaaten, en daar door *Procopius* van *Cæsarea* heeft vervolgd. Want deeze Schryver werd in 't gemeen voor een *Heyden* uytgegeeven, niet teegenstaande hy van het *Christendom* dikmaals met groote eerbied schryft, doch niet, gelyk andere wel doen, het zelve lastert, waar teegen hy weeder de dwaasheeden der *Heydenen* zomtyds ontdekt. Ondertusschen spreekt hy van het dwaaze en verkeerde weezen der vervallene *Christenen* zeer vrymoedig, en hy moet daarom ook een *Heyden* heetten te weezen, dog tot zyn groote onschuld. Daar hy veel eer, door de grouwelyke ergernissen der *Christenen* afgeschrikt zynde, zich liever tot geene partye altoos hadde willen wenden, dewyle hy by de *Heydenen* ook niets waarachtigs gevonden heeft. Hoedaanige lieden men by het verval altyd wel ontallyk, maar op eene onbekende wyze, plagt te vinden. Doch men kan zynen zin uyt deeze volgende woorden byzonder wel erkennen, die in het eerste boek van den *Gotthischen oorlog* staan: *Ik weet de strydigheeden der Christenen wel, maar ik houde het voor eene uytzinnige roekeloosheyd, Godes natuur te willen doorgronden. Want een mensch kan niet eens de menschelyke zaaken, ik zwyge dan Gods natuur, volkoomentlyk leeren kennen; het is my dan ten minsten beeter, die dingen te zwygen, welke men, alleen door een godzaalig geloove, moet eeren. Ik wil ook dit maar alleen van God zeggen, dat hy het hoogste goed is, en alles in zyn macht heeft. Andere,*

Theophanes.

Marius.

Agathias.

Procopius.

Of hy een Christen is geweest.

Zyne eyge meening.

Jaar D. tot DC.

dere, het zyn dan Priesters of byzondere perzoonen, moogen daar van na haar begrip spreeken. Dit is dan zyne eygene bekentenisse, daar hy dog elders zeer wel van het *Christendom* zelfs spreekt, en maar alleen de kyveryen mag hebben willen myden. (Bezie zyn eerste boek van den *Persiaanschen oorlog.* cap. 15. en 25. het tweede boek cap. 12. en het vyfde boek van de gebouwen van *Justinus* cap. 7.) Veele verdriet wel het allermeeste zyne oprechte bekentenisse, dat hy in zyne *geheyme Historie*, den lof des *Keyzers* herroepen, en *Justinianus*, met zyn geheele Hof, op het duydelykste heeft ten toon gesteld, en de grouwelen van die tyden, zoo als ze zich achter de rechtgeloovige verborgen gehad hebben, alle zonder eenig aanzien van perzoonen, en wel met de bybrenginge van veele getuygen, heeft verhaald: waar by de uytterste boosheyd deezer tyden zyne harde reedenen daar over ook heel wel ontschuldigd. *Euagrius* en andere, hebben zyne overige *Historien* heel vlytig gebruykt, en ook gepreezen. Zy bestaan in *twee boeken* van de *Persiaansche*, *twee* van de *Wandalische*, en in *vier boeken* van de *Gotthische oorlogen: item*, in *zes boeken* van de gebouwen van *Justinianus*, neevens de *Anecdota* of *geheyme Historie.* Onder de overige Schryvers nu, die men *Heydenen* noemd, behooren ook, de bekende *Grammaticus*, *Priscianus*, en dan *Hesychius Milesius*, waar onder ook zommige den *Grammaticus*, *Johannes Philoponus*, doch zonder eenigen grond, stellen. Nu moet men weeten, dat 'er noch een andere *Procopius* ontrent deezen tyd heeft geleeft, met den toenaam van *Gazæus* of *Sophista*, die uyt de Kerkelyke Vaders, zyne verklaaringe over de boeken van *Moses*, *Josua*, der *Kooningen: item*, over *Esaias*, en de *Spreuken*, enz. heeft geschreeven.

(Zyne geheyme Historie. — Priscianus. — Hesychius. — Johannes Philoponus. — Procopius Gazæus.)

7. Men zoude den bekenden *Severinus Boëthius* ook wel onder de Heydenen reekenen, by aldien hem niet eenige *stryd-schriften*, alhoewel zonder reeden, in 't gemeen wierden toegeschreeven, naamelyk, een boek teegens *Eutyches* en *Nestorius*, en een van de *Drieëenigheyd.* Want zyne vyf boeken *van den troost der Wysbegeerte*, wyzen niets minder aan, als een *Christen*, als waar in niet een eenige *periode* uyt de *Christelyke principien* vloeyt, maar waar in wel loutere Heydensche troost-gronden werden bygebragt. Die hy ook in zyne gevangenisse, kort voor zyn dood, heeft geschreeven, waar van hier booven, onder *Theodoricus*, nu reeds al gedacht is. Echter pryzen zoo wel de Oude als de Nieuwe deeze *Troost-boeken* zeer hoog, (m) en ze geeven die ook de jonkheyd zelfs in de handen, als een regt teegen-gift voor de zwaarmoedigheyd, gelyk zy hem dan ook al tot een *Martelaar* willen maaken, dewyle hy van den *Arriaanschen Koning*, *Theodoricus*, om zyne t'zaamenzweeringe teegens hem, is gerecht geworden. Waar by zy dan ook een ongemeene *fabel* bedenken, om zyne rechtgeloovigheyd daar meede te bekragtigen. Naamelyk, wanneer hem het hoofd nu was afgeslaagen, zoo hadde hy, met beyde zyne handen, zyn afgehouwen hoofd opgevat, was daar meede in de Kerke geloopen, en hy hadde voor het Altaar, noch het Avondmaal ontfangen, en gezegt, dat de goddelooze *Arriaanen* hem hadden omgebragt. Waar op hy eerst omgevallen en voorts gesturven zoude zyn. (n) Of hy nu een *Heyden*, of een opregt *Christen*, na de eerste eenvoudigheyd, is geweest, zulks mag en kan de Leezer zelfs uyt zyne navolgende schriften zien: want men hem toeschryft: *vier boeken* over de *Isagoge* van den *Aarts-lasteraar Porphyrius; vier boe-*

(Severinus Boëthius. — Of hy een Christen is geweest of niet. — Zyn dood. — Philosophische schriften.)

(m) Cassiodorus lib. I. Var. Epist. 45. J. C. Scaliger lib. VI. Hypercrit. p. 825. Vossius de Poët. Lat. c. 5. Barthius XVII. Adverf. c. 13. (n) Ex Julio Martiano. Baronius Ann. DXXVI. pag. 114.

boeken over de *Categorien* van *Aristoteles ; twee boeken* over *Aristoteles, de Interpretatione*, een overzettinge van desselfs *vier boeken* der *Analytica* of ontbindinge, en ettelyke *boeken* van de *Syllogismus*, en andere *grillen* van de *Logica*. Insgelyks ook dat ellendige boek *de Disciplina Scholarium*, van waar de *Scholastici* of Schoolgeleerde, hier na zoo veel over zyn boek gepluymstrykt hebben, gelyk als *Thomas*, *Albertus Magnus*, en andere. By aldien hy nu, volgens deeze *Heydensche principia* en *termen*, uyt deeze boeken de geheymenissen van de *Godheyd*, en van *Christus*, heeft afgemeeten, zoo mag daar ook wel eene ellendige Christelyke leere uyt voort gekoomen zyn, en hy zelfs, mag ook wel, by zynen dood, weynig kragtigen troost gevonden hebben. Doch men wil voorgeeven, dat hy in de meergenoemde boeken *de Consolatione* den *Christelyken* troost tot op het laatst zoude gespaart hebben, maar dat hy, door zyn dood, daar in verhindert is geworden. *(o)* Doch het is gantsch niet waarschynelyk, dat hy in deeze schriften niet een eenig woord van het Christendom zoude gedagt hebben. Jaar D. tot DC.

8. Aan het Hof nu van *Theodoricus*, en hier na onder *Athalaricus*, was ook voor en na het begin deezer eeuwe *M. Aurelius Cassiodorus* zeer beroemt, by welke twee Kooningen hy ook de grootste ampten bediende, tot dat hy eyndelyk in 't Jaar 537. van de Kooning *Vitiges* afgedankt is geworden. Waar op hy in *Calabrie*, een Klooster stichtte, en in eenzaamheyd zynen overigen tyd met *studeeren* geheel en al door gebragt heeft. Hoe zeer hy nu *Theodoricus* en andere, gevleyt heeft, is uyt zyne brieven heel klaar te zien, uit welke, en andere schriften, men wel kan zien, hoe zich de rechtgeloovige, daar onder hy meede was, in alles konden voegen, wanneer haar eyge belang zulks vereyschte. Zyne schriften zyn de twaalf boeken *Variarum*, of allerhande zendbrieven, het *Tydboek* van *Adam* af tot op het jaar 519. toe; de *Historia Ecclesiastica Tripartita*, die hy uyt de drie Historie Schryvers *Socrates*, *Sozomenus*, en *Theodoretus*, heeft uytgetrokken. Zyne onderwyzinge om geestelyke boeken te leezen, of *divinæ lectiones*, en dan noch eenige andere schriften, als een van de *orthographie* of spel-konst, van de zeeven vrye konsten, enz. Zyne verklaaringen over de *Psalmen* heeft hy wel meest geheel uyt *Augustinus* uytgeschreeven. Zyne *Chronyke* is een rechte mengelmoes, en zoo *irregulier*, dat zich de Historie Schryvers in 't geringste daar niet op verlaaten konnen. *(p)* De Kerkelyke Historie, zoo die anders de zyne is, heeft hy ook zeer gebrekkelyk geschreeven, en de stukken daar van uit de Schryvers als uytgescheurt, en ondereen geworpen, en daar en booven noch geene rechte vertaalinge gevolgt, zoo dat men dikwils niet zien kan, wat hy zeggen wil of niet. *(q)* Een veel beeter lof heeft *Gildas Sapiens*, met zyne korte schriften, verdient, daar hy de bedorvene Geestelykheyd met zeer leevendige verwen afgemaalt, en de groote neederlaagen in *Engeland*, beschreeven heeft. Desweegen de huychelaars ook zeer slecht met hem te vreede zyn, schoon zy daar neevens ook bekennen, dat God, weegens hunne boovenmaatige zonden, hen zulke roeden ook toeschikte. *(r)* En gewisselyk heeft hy daar in de grouwelen der rechtgeloovige wel zoo volkoomen ontdekt, dat het groot wonder is, waarom zy deeze schriften niet zoo aanstonds onderdrukt hebben; doch God heeft daar voor gezorgt, de andere weeten daar ook niets altoos aan te berispen. *(s)*

Cassiodorus.

Gildas.

 9.

(o) Petrus Bertius præf. ad Boëthium. (p) Onuphrius. Cuspinianus. J. Scaliger. Alciatus V. Parerus c. 11. Vossius 11. Hist. Lat. c. 19. (q) Iidem & Pighius 11. Eccl. Hier. c. 8. Covarruv. IV. Var. Resolut. c. 17. (r) Bellarminus de Scr. Eccl. p. 129. (s) Balæus lib. 1. Hist. Angl. Gesnerus. Vossius 11. H. Lat. c. 21.

Jaar D. tot DC. Gregorius de Groote.

9. Nog een Schryver is 'er nu overig, daar wy tot nu toe, al dikmaals gewag van hebben gemaakt, naamelyk, *Gregorius de groote*, die bekende *Bisschop van Rome*, van wien wy de onnodige omstandigheeden maar zullen moeten overslaan. Men roemd hem wel in 't gemeen, dat 'er zyns gelyken na hem, tot nu toe, op den *Roomschen Stoel* niet gezeeten heeft. Het welke een ieder ook wel gaarne zal toegeeven, die de grouwelen van zyne navolgers maar eenigzins kend. Zyne bedryven in 't 2de *Cap.* en elders verhaald, wyzen genoegzaam aan, dat hy in 't meeste zeer heeft gehuycheld, dat nog al eenigen schyn van het goede hadde: en zyne groove buytenspoorigheeden, met den *Patriarch Johannes*, en den *Keyzer Phocas*, zyn al te klaar, als dat zy eenige reedelyke ontschuldiginge zouden konnen lyden. Aldaar hadde hy aan *Johannes* bestraft en vervloekt, wat hy zelfs eyndelyk heeft gedaan; schoon hy zig ook, uyt eene geveynsde ootmoedigheyd *een slaaf der slaaven (servus servorum)* het aldereerste genaamd heeft. Hier heeft hy, nu eens de grouwelykste schelmstukken gepreezen, en die daar beneevens aan den *Heyligen God* zelfs toegeschreeven, gelyk als daar van ook al eenig gewag is gemaakt. Booven dit is het ook openbaar, dat hy den grond tot de meeste aperyen en *Heydensche ceremonien*, gelyk als de *processien*, of ommegangen, *collecten* of geld-vergaaderingen, *Litanien*, *Missen*, het Vaagevuur, en diergelyke zaaken, in 't *Pausdom* eerst gebragt, en tot ontallyke diergelyke bygeloovigheeden, de eerste geleegenheyd heeft gegeeven, dat hy alle de *fabelen* zonder eenig onderscheid by een heeft verzaameld, waar by hy dan egter, wanneer het hem nog al eenigzins ernst was geweest, het doelwit zynes ampts nog niet getroffen heeft. In het vervolgen der Ketters, hadde hy zig eevenwel ook niet luy willen betoonen te weezen, op deeze wyze dan heeft hy, de *Donatisten* in *Africa*, de *Arriaanen* in *Spanje*, de *Agnoëten* in *Egypten*, en andere elders verdreeven, en door het ophitzen der Hooge Overigheid teegens hen, t'eenemaal verdrukt. Van zijn bedryf in *Engeland* is hier booven al gedagt. Het staat de Geleerde ook gantsch niet aan, dat hy de geheele *Boekzaal (Bibliotheca)* met alle de geschreevene boeken te *Rome* liet verbranden, voorgeevende, dat de menschen de Schrift maar alleen moesten leezen; *item*, dat hy zelfs ook de *wiskonst* heeft verbooden, daar hy dog zelfs de Beelden daarom heeft toegelaaten, op dat zy den Leeken in plaats van den Bybel, zouden dienen. In 't Jaar 590 nu is hy Bisschop geworden, en eerst in 't vierde jaar van de volgende eeuwe gestorven. (*t*) Zyne schriften dan zyn, de verklaaringe over de *Bybelsche boeken*, als over het *eerste boek Samuels*, *Ezechiel*, *Hooge lied*, *de zeeven boet-Psalmen*, en de *Zeede leeringen over Job*, in 35 boeken. Verders het boek van de *harders-zorg*, 41 *homilien* over de *Euangelische lessen*, het boek, dat hy *Antiphonarium* of *Graduale* noemd, en andere. De *vier boeken der t'zaamenspraaken*, aangaande het leeven der *Italiaansche Kerkelyke Vaders*, schryven de meeste en ervaarenste Schryvers aan *Gregorius de tweede* toe, door dien daar zoo veele ongehoorde *fabelen* en dwaasheeden in staan, en dat ook de styl zelve, met die van *Gregorius de eerste* heel niet over een komt, en dat 'er ook veele zaaken in staan, die vlak teegen zyne andere schriften aanloopen, (*u*) schoon echter andere oude en nieuwe Schryvers hem die toeleggen. (*x*) In de 12 boeken van zyne zendbrieven zyn 'er veele van andere meede onder gesloopen, en voor de zyne uytgegeeven.

Zyne huychelrye.

Zyne stigtinge van het Papiste bygeloof.

En yver teegen de Ketters.

Zyne schriften

HET

(*t*) Vid. Joh. Diaconus Vita Gregor. M. Maimb. Histoire du Pontificat de St. Gregoire le Grand. & adv. eum Sfondratus in Gallia vindicata. (*u*) Melchior Canus. Robertus. Cocus. Rivetus. (*x*) Photius Cod. 252. Jo. Diaconus Vita IV. c. 75. Jamesius in Vindiciis Gregorianis.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Concilien deezer eeuwe.

§. I.

GElyk als dan neevens de andere boosheeden, ook wel voornaamentlyk de twistzucht allenthalven heerschte, zoo vind men ook genoegzaam geen eynde altoos aan het getal der *Concilien*, die al aanstonds met haare meenigte, getuygen, hoe dat ze niet alleen niets altoos geholpen, maar de twist-vraagen altyd vermeerderd hebben. Het voornaamste *synode* nu onder de zelve, dat men het *vyfde algemeene Concilium* noemd, stelde *Justinianus* te *Constantinopolen* aan, in 't Jaar 553. En het was daar meede ten deele op die aangezien, welke men *Origenisten* noemde, die ook nog wel de beste lieden onder de overige bedurvene hoopen zyn mogten, die van de geheymenissen des Christendoms niet zoo lichtvaardig, en na het vernuft spraaken. Ten deele wilde men aldaar de oneenigheyd over de drie *Capittelen* byleggen, waar van hier onder in 't laatste hoofdstuk, nog iets zal volgen. Want als *Justinianus* eyndelyk, na lange verwerringen, zig van de Geestelykheid hadde laaten vangen en bepraaten, zoo hielpen nu alle de *Bisschoppen* en *Patriarchen* de grootste hoopen met haare stemmen byspringen, en ze stelden zig vlytig in, met groote meenigte, dat *Vigilius* de *Roomsche Paus*, weegens den stryd om de voorrang, met die van *Constantinopolen*, zelfs daar niet verschynen wilde. (*a*) Hier toe nu hadde haar de Keyzer, door een openbaar *edict*, te zaamen geroepen, waar in hy alles, wat hier na door de Bisschoppen verwurpen wierd, al voor af, by voorraad, voor boos en verdoemelijk hadde uytgegeeven, egter nog daar by begeerende, dat zy die zaaken op het *synode* eerst ter deege zouden onderzoeken. Waar uyt een ieder wel merken konde, hoe het daar meede afloopen zoude. In het begin dan wierden de *symbola* of *geloofs-bekentenissen* der eerste vier *hoofd-concilien* herhaald, en bevoolen, dat men deeze Kerken-Vaders zoude navolgen, en de andere alle verdoemen en vervloeken. Waar by dan niet een enkel woord van den *Bybel* gerept werd. Verders las, en veroordeelde men de belydenisse van *Theodorus Mopsvestenus*, als of die van den Duyvel zelf gemaakt was geweest, met alle desselfs aanhangers: en of 'er schoon daar by wel erinnert wierd, hoe dat *Cyrillus Alexandrinus*, zijn argste vyand, hem egter vroom en goed genaamd hadde, zoo zeyden dog de Bisschoppen, hy mogte ook zoo vroom zijn geweest als hy wilde, zoo hadde hem *Cyrillus* egter niet voor rechtgeloovig gehouden; en wanneer 'er verder bygebragt wierd, dat het onchristelijk was, de doode te verdoemen, zoo wisten die Vaders met niets anders haare vyandschap te ontschuldigen, als dat zy zig op de uytspraak van de booze *Cyrillus* beriepen, die gezegt hadde: dat *men de Ketters in alles zelfs ook na haar dood zoude en moest vervloeken:* niet teegenstaande hy dit zelfs elders voor onregtmaatig erkend hadde. In de andere zittingen maakten zy het niet eenen hair beeter, en ze lieten over al haare verbitteringe en hertstochten heel klaar merken. (*b*)

Concilium œcumenicum V. Haar doelwit is, de Origenisten te veroordeelen.

Acten van dit Concilium.

Teegens Theodorus Mopsvestenus.

Verdoeminge der doode.

2. Eyndelyk stelden zy eenen zeer langen brief in, die t'eenemaal vervult

(*a*) Vid. Liberat. Breviar. Evagr. IV. cap. 38. Cyrillus Scythopolitanus ap. Coteler. Chron. Alexandr. Acta Synod. V. Niceph. XVII. c. 27. (*b*) Acta Concilii l. c.

Jaar D. tot DC.

Verwerpinge der drie Capittelen.

Van Origenes.

vult was, met veele aftreedingen en omweegen, ze scholden en vloekten eerst heftig op de *drie Capittelen*, en de *Auteurs* der zelve, *Theodorus*, *Ibas*, en *Theodoretus*, ze zetteden daar teegen over, de uytspraak van *Cyrillus*, en zyns gelyken, als een *Gods-spraak*, en onbedriegelyken grond. Daar op verbanden en vervloekten zy alle en een ieder, die zy voor Ketters hielden, beneevens die geene, welke *Origenes*, *Didymus*, en de andere, niet verdoemen wilden. Zy dreygden ook die van de Geestelykheyd, met de afzettinge, en de Leeken, met den ban. Maar, onder andere, is het verschrikkelyk, dat ze zelfs die geene, welke, met *Origenes*, maar eenigzins zommige onverschillende meeningen hadden, ook al vervloekten. Als naamentlyk, dat de sterren, en andere *creaturen*, ook eenigzins een leeven, of een zeekere ziele hadden: dat de zielen der menschen voor haar geschaapen geweest waaren, enz. (*c*) Dog het is 'er met alle deeze zaaken zoo uyttermaaten slecht toe gegaan, dat zelfs ook *Gregorius de groote*, dit *Synode* wel voor algemeen hield, maar egter nog verklaarde, dat een perzoon van deeze drie niet ten onregt verdoemd was: waar meede hy dan stil zwygende toestont, dat 'er aan de andere onrecht geschied was. (*d*) En men zoude nog wel meerder diergelyke bekenteniffen gehad hebben, by aldien de grouwelykheid der rechtgeloovige, niet aan die geene, welke de schrikkelykheid der geweetens-dwang en woorde-gekyf ingezien hebben, eenen schrik op 't lyf gejaagd hadde. De uytgang nu van deeze goddelooze vergaaderinge was ook ellendig genoeg. Want, door dien *Paus Vigilius* zulk een *Synode* wel gaarne na zyn zin gehad hadde, en dat hy echter, schoon hy toen ter tyd te *Constantinopolen* was, daar zelfs niet wel teegenwoordig zyn kon; zoo ving hy aanstonds weeder eenen nieuwen twist aan, haalde alle zyne voorige oordeelen weeder in, die hy te vooren teegens de drie *Capittelen* uytgebraakt hadde, en verdeedigde dezelve, teegens de uytspraake van het *Synode*. Waar uyt ook een zeeker Schryver die groote *Hoofd-scheuringe*, tusschen de *Griekfche* en *Latynsche* Kerke, doed afdaalen. (*e*) Waar by men nu wel billyk hadde moogen vraagen, of dan alle die schrikkelyke ban-vloeken van het *Synode* deeze *Heylige Vader* getroffen hebben, welke alle de teegen-gezinde verdoemd hadde. De andere nu van de Geestelykheid in 't *Oosten* verdroot dit zeer, en ze rusten ook niet eerder, voor dat *Vigilius* weg-gejaagd wierd. Waar op hy dan al weederom de huyk na de wind hing, het *Synode* toeviel, en ten gevalle van *Justinianus*, in een brief, aan den *Patriarch Eutychius*, de drie *Capittelen* verdoemde. (*f*) Zoo uyttermaaten lichtvaardig speelden deeze Rechtgeloovige Heeren met haaren ban en vloeken, met kettermaaken en veroordeelen, dat zy haar God verloochenend gemoed wel klaar genoeg overal daar door lieten zien. De ontsteltenis ging daar over ook in 't *Westen* regtschaapen aan, alwaar de meeste Bisschoppen, zelfs ook na de dood van *Vigilius*, deeze herroepinge, beneevens het verdoemen der doode voor goddeloos erkenden: en alle dat meer als Heydens verbannen der Ketters, bragt zulke onzaalige vrugten voort, het geene ook de verstandige zelfs, uyt het ligt der natuure alleen, wel voor boos erkennen konden. Hier teegen nu vervolgde men, in 't *Oosten*, al geduurig de gewaande *Origenisten*, en men dreef haar alle uyt haare wooningen, waar dan de rechtgeloovige ook weeder voor haar zelve ruymer plaatze kreegen. (*g*)

Ongerechtigheid van dit Conciliums.

Ontrouwe van Paus Vigilius.

Vervolging der Origenisten.

3.

(*c*) Nicephor. ib. c. 28. (*d*) Gregor. M. 11. ep. 36. (*e*) Michaël Cerularius ep. ad Petrum Antiochenum ap. Coteler. To. 11. p. 141. (*f*) Anastasius in vita Vigilii. Epist. Vigilii ad Eutychium CPtanum per Petrum de Marca edita. (*g*) Euthymii vita ap. Coteler. p. 339. l. c.

3. Uyt dit alles nu kan'er nochmaals van de andere Synoden heel ligt beslooten werden; hoe dat op dezelve veel eer allerhande ongeregtigheyd heeft geheerscht, daar zy, zoo wel niet in de oogen der gantsche *Christenheyd*, en met zulke groote toebereydzelen, als deeze, gehouden zyn geworden. Derhalven is het onnoodig, en ook weegens de voorgenoomene kortheyd, onmoogelyk, om die alle heel omstandiglyk te beschryven. Het laat zig in 't algemeen daar ontrent wel aanzien, dat de Geestelykheyd, gelyk altyd, zoo ook deeze reys, alleen haar eyge Ryk daar door vaster heeft willen zetten, en alle de teegenpartyen daar van afhouden, en met eene alle getuygen der waarheyd willen onderdrukken. Want zoo vind men, dat'er, by voorbeeld, voor dit algemeene, nog een Synode onder *Justinianus*, in 't Jaar 536. is gehouden geworden, daar in men de *Acephalisten* verdoemde, en inzonderheyd, *Severus*, *Petrus* en *Zoaras*, niet teegenstaande dat'er geene buytenlandsche Bisschoppen van belang daar by geweest zyn. (g) In *Africa* hielden de rechtgeloovige, ontrent deezen tyd, ook een groot Synode, in 't Jaar 533. na dat *Justinianus* de *Wenden* daar uyt gedreeven hadde. Het geene wel de naam hadde, dat het was, om de vervallene kerken-tugt weeder te regt te brengen, maar de Geestelijkheyd zogt in der daad alleen maar de *Arriaanen* daar door volkoomentlijk te onderdrukken, en zig zelfs in teegendeel in 't haare te zetten, en haar eyge voordeel daar by te vinden. In *Spanje* wisten zy haar rol ook heel wel te speelen, gelijk als 'er dan in 't Jaar 590. te *Toledo* het vierde Synode gehouden, en op 't zelve beslooten wierd, de *Arriamsterye* uit gantsch *Spanje* t'eenemaal te bannen, teegens welke zy dan wel 33. banvloeken opstelden, en alles na de eerste *Concilien*, dog niet volgens de Schrift, aanrichtteden. Op het eynde van dit Synode liet de Koning *Recaredus* alle de *Arriaansche boeken* opentlyk verbranden, en vervolgde hier na zijne eigene onderdaanen zeer heftig. Want deeze hadde zich laaten bepraaten, om het *Arriaansche geloove* te verlaaten, waar van elders meerder gemeld is. (h)

Jaar D. tot DC.

Andere Synoden.

Teegens de Acephali.

Synode van Africa.

Toletana IV.

4. In 't Jaar 563. nu moesten de *Priscilliaanen* ook al lyden, welke men in 17. stellingen op het eerste Synode te *Bracara* of *Braga* verdoemde. Alwaar men ook veel nieuwe ordinantien weegens de vervallene kerken-tugt maakte: waar uyt klaar is te zien, dat de regtgeloovige in haare grouwelijke misbruiken, en openbaare zonden, veel erger zijn geweest, als de gewaande Ketters zelve, - zulke zeer schandelyke gewoontens moesten 'er uit de Geestelijkheyd zelve weggedaan werden, en zulks nog daar en booven, met geen nadruk altoos. Zulke en diergelyke baarblykelyke ellenden nu, blijken klaar uyt alle de overige Synoden, in welke maar alleen aan eene hervorminge gedacht is geworden. Gelijk als daar dan was het *Agathensische synode*, dat de rechtgeloovige, onder den *Arriaanschen Kooning Alaric*, in 't Jaar 506. hielden, in het welke zy van veele grouwelyke misbruyken gewag maaken. *Item*, het eerste Synode van *Orleans*, in 't Jaar 507. als ook het tweede, en derde, in de Jaaren 536. en 540. Waar in dikmaals wel veele schandelyke nieuwigheeden en andere zaaken van kwaaden gevolge, voorkwaamen. Tot een voorbeeld, in het eerste Synode wierd vast gesteld, *dat geen moordenaar, dief, maagdeschender, of overspeelder, wanneer hy in de Kerk, of in des Bisschops huys kwam, mocht gestraft werden:* waar door ook de Geestelykheyd geen geringen aanhang kreeg. *Dat de Geestelyke en Munnikken*

Bracarensis I.

Agathensis.

Aurelianensis I. II. III.

Zonden der Geestelykheid.

(g) Acta Concilii CPtani sub Menna. (h) L. Marineus Siculus de Rebus Hispanicis, & Acta Synodorum Toletan.

Jaar D. tot DC.

nikken geene waarzeggingen, vogelgeschrey, of iets diergelyks, in agt zouden moogen neemen: dat zy geene byzitten by zig zouden moogen hebben, enz. In het tweede Synode beslootmen : *Dat geen Bisschop, over de bevorderinge, of andere zaaken, eenige geschenken mogt neemen: dat ook niemand eenig Kerkelyk ampt met geld mogt koopen. Dat niemand zijne Kerkelyke belofte, met zuypen, schreeuwen, of hoereeren, breeken mogt: dat niemand meer ingewyd zoud moogen werden, die niet leezen en schryven, en de plechtigheeden by den Doop niet van buyten konde: dat alle de Catholyke zig voor afgoderye zouden moeten wagten.* enz. In het derde Synode stelde men vast: *Dat geen Kerken-dienaar, van de Subdiaconus of Onderdiaken af, in den echt leeven, maar ook geene byzitten altoos zoude moogen houden. Dat geen Geestelijke meer een valschen eed zoude moogen zweeren, nog ook de gemeene kerkelyke goederen aan zig trekken, of doorbrengen; dat hy geen geld op woeker uyt mogt leenen, geen handel dryven, of anders, in eenigen vreemden handel zig eenigzins zoude moogen vermengen.* (*i*) Alle deeze verbooden nu wyzen zulke groote schandaalen aan, die onder de Geestelykheyd in vollen swang moeten geweest zyn. Maar dat zy daar door niet uytgeroeyt wierden, zulks wyzen de Historien, beneevens de geduurige verbooden der volgende *Concilien*, genoegzaam aan.

5. Dit is ook, aangaande de andere Synoden van deeze eeuwe, eeven zoo zeeker, op welke, of die genoemde zaaken, of andere gewigtige, verhandeld wierden, gelyk als van de inkomsten, en rechten der Geestelykheyd, de Kloofter-beloften, ban en aflaaten, verboode *graaden* in de trouw, vrye staat der Geestelykheyd, enz. Hier toe gehoort het Synode van *Saragossa*, in *Spanje*, in 't Jaar 516. en het *Gerundensche*, in 't Jaar 517. gelyk ook het *Ilerdensche*, en het derde *Arelatensche* Synode, in 't Jaar 524. het tweede *Concilie* van *Valence*, in 't Jaar 529. het tweede *Toletaansche*, in 't Jaar 531. het *Arvernensche*, in 't Jaar 541. de vierde en vyfde Synoden van *Orleans*, in de Jaaren 545. en 552. het *Lucensche*, in 't Jaar 569. het tweede *Turonensche*, in 't Jaar 570. het tweede *Bracarensche*, in 't Jaar 572. het eerste *Matisconensche* en *Cabilonensche* Synode, in 't Jaar 582. en diergelyke andere nog veel meer. In eenige van deeze boovengemelte Synoden kwaamen 'er ook gantsch grouwelyke buitenspoorigheeden der rechtgeloovige en Geestelykheyd voor den dag.

Andere Synoden.

Alzoo wierd op het eerste Synode van *Lions*, in 't Jaar 570. voorgedraagen: *Dat de Bisschop van Tours*, Victor, *eens op zijn geboorten-dag een gastmaal hadde aangeregt. Dit nu waaren de twee andere Bisschoppen*, Salonius *van* Ambrun, *en* Sagittarius *van* Gap, *gewaar geworden, die dan eene bende van gewaapent krygsvolk by haar genoomen hebbende, in des Bisschops huys waaren gevallen, en hadden alle de schootels weg gehaald, en hem, met zyne gasten, nog heel slegt gehandelt.* Zulke schoone vruchten vond men dan allenthalven by de rechtgeloovige, welke nu maar in *Vrankryk* naauwelijks regt ter deege warm geworden waaren. Aanmerkelyk is het, dat deezen hoon en moedwil aan die booswigten niet eens gestraft wierd: want zy *appelleerden* aan den *Paus Johannes*, en bleeven door desselfs tusschenkomste, in haaren dienst, en ook zoo wel voor als na, lieve zoonen, en gantsch zuyvere Leeraars, gelyk als dan de weereld haare ergste boeven zoo pleeg te *tituleeren.* (*k*) Daar dog, wanneer een zoo genaamden Ketter eenige diergelyke buytenspoorigheeden begaan hadde, den beul genoeg aan te doen zoude gekreegen hebben. En aldus is het niet al-

Ondeugden der Geestelykheid.

(*i*) Acta Synodi Bracarensis I. Tom. 11. Concil. p. 826. (*k*) Gregor. Turonensis V. c. 20. Acta Synod. Lugdun. To. 11. Concil.

alleen op veele Synoden, maar ook deeze reys toegegaan. Dit is voor het laatste alhier nog aan te roeren, dat de rechtgeloovige hier ook een valsch Synode zetten, naamentlyk, dat te *Sidon*, het welke *Anastasius* in 't Jaar 512. aangesteld hadde, en waar op hy het *Chalcedomsche* Synode verwierp. (*l*) Maar door dien dit de regtgeloovige zeer teegen was, zoo verzwygen zy het t'eenemaal, of ze bewimpelen het ten minsten, zoo goed als zy konnen. Van welke handelingen in het voorgaande boek, onder *Anastasius*, al gedagt is geworden.

Jaar D. tot DC.

Sidoniensis Synodus.

(*l*) Theodorus Lector. Theophanes.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verschillen, aangaande den Godsdienst.

§. 1.

Die geene nu, welke zich noch al voor rechtgeloovigen uytgaaven, twistten zoo zeer, naar gewoonte, onder malkanderen zelfs, als met de andere, die zig van haar hadden afgescheyden. Zy waaren al van eenige eeuwen af, tot ydele woordkrygen, en onvrugtbaare bespiegelingen, vervallen. Daar door kon nu heel licht iemand, die zy maar eenigzins ongunstig waaren, zich met eenig woord vergrypen, en die hadde haar dan voort aan den hals, schoon dat hy hen wel voor heene voor zyne beste vrienden gehouden hadde. Alzoo 'er nu, onder de naauwgezette *Grieken*, geen regte ruste ooit was, zoo streeden ook die geene, welke het Synode van *Chalcedon* aangenoomen hadden, in 't Jaar 520. daar over onder malkanderen, naamelyk, of men wel te regt zeggen konde: *Dat 'er een van de Drieënigheyd gekruist was geworden.* Dit nu verweerden de boovengenoemde *Joh. Maxentius*, en *Petrus Diaconus*, met de *Scythische Munnikken* te *Constantinopolen*: doch de *Paus Hormisdas*, met zynen aanhang, verdoemde deeze maniere van spreeken opentlyk, en met eene groote heevigheyd, heette *Maxentius* een *Eutychiaan*, door dien die zelve maniere van spreeken van de *Eutychiaanen*, op haar meeninge gemakkelyk konde geduyd werden, daar hy dog de *Nestoriaanen* meede wilde teegenspreeken. (*a*) De volgende *Pausen* nu verwierpen de meeninge van *Hormisdas* t'eenemaal, gelyk als ook *Justinianus* zelfs, met het algemeene *Concilium*. En zoo bragten deeze ellendige lieden haaren tyd met zulke woorden-stryden door, ze braaken haare tanden in stukken op de doppen, en de kerne zochten ze wel maar ze vonden die niet. Ook kwam 'er altyd de eene stryd op de andere, waar by dan aan de genoemde nu al weederom een vraage wierd voorgeworpen, naamelyk, of *Christus een t'zaamengezet perzoon gezegd konde worden te weezen, of niet?* Waar over de rechtgeloovige zig nogmaals in twee hoopen verdeelden. Van de heevige verdeeltheeden over den *Pausselijken stoel*, tusschen *Symmachus* en *Laurentius*, met *Bonifacius de tweede* en *Dioscorus*, *Silverius* en *Vigilius*, is nu hier booven al iets gedagt geworden; insgelijks ook, van de tweedragt tusschen *Joannes* te *Constantinopolen*; en *Gregorius de groote*, waar by dan zoo veele grouwelen en zonden zyn voorgevallen, als by de andere gewaande ketteryen wel nimmermeer geschieden. Wat voor eene geweetens-dwang en dwaasheyd nam de Geestelykheid niet voor, wanneer de *Schotten* in *Brit-*

Stryd onder de regtgeloovige zelfs.

Over een zeekere manier van spreeken.

Heevigheid van Hormisdas

Stryd over de ceremonien.

(*a*) Joh. Maxentius epist. Apolog. adv. Hormisdam. Hormisda epist. in Tomis Concil. Johannes II. P. R. ep. 3.

Jaar D. tot DC.

Brittannie haar *Paasfeest* naar de *Joodsche wijze* hielden, en dat de *Roomsgezinde* haar dwingen wilden, dat zy het *Feest* op een Zondag zouden verleggen? Dit krakkeel nu duurde noch tot in de zeevende eeuwe toe, tot dat de *Koning Oswi* eindelijk zich liet overreeden, dat de H. Apostel *Petrus* het door de *Paus* zoo hebben wilde. Die wilde hy niet gaarne vertoornen, door dien *Petrus* de deurwachter van den Heemel was, en hem daarom mogt afwyzen, wanneer hy eens, na zyn dood, voor den Heemel kwam. *(b)*

Vervolging teegens de Arriaanen.

2. Zoo uyttermaaten flecht hielden zig dan de rechtgeloovige teegens malkanderen zelfs, en nog al veel erger, teegens andere. Zy beklaagden zig over de *Arriaansche Regenten* wel ten uyttersten, dat ze van haar veel ongemak moesten lyden: dog zy droegen zig teegens haar, op haar beurt, nog al veel erger. De *Priesters* dan brachten den nieu-bekeerden *Kooning der Franken, Clodoveus* daar toe, dat hy den *Kooning der West-Gotthen* den oorlog aan deed, zonder eenige wettige oorzaak, als alleen, om dat hy een *Arriaan* was. Dog de *Kooning*, zoo wel als de Geestelykheid, zogt in der daad zyn ryk maar daar door aan het zyne te hegten, en om die reede alleen richte hy zoo veel moord en bloetvergieten aan, dat 'er veele duyzenden van de *Gotthen* in een eenigen veldslag omkwaamen. Gelyk als dan de Schryvers ook doorgaands bekennen, dat de *Kooning der Franken*, daar door zyn ryk maar alleen vergroot hadde. *(c)* Andere gedenken, dat hy de *Arriaanen* uyt *Aquitanie* heeft gedreeven, en *Catholyke Franken* daar weeder ingezet. *(d)* Het geene hy dan ook te *Bourdeaux*, en elders, heeft gedaan: *(e)* En op deeze wyze was dan deezen Kooning t'eenemaal rechtgeloovig, wanneer hy aan de Geestelykheid veele inkomsten verschafte, en maar wakker *spendeerde*, het geene zy alles aan het ingeeven van den H. Geest toeschreeven. *(f)* En de doortrapte *Keyzer Justinianus* verdiende ook daar door zoo veele lof-naamen, door dien hy zoo veele *Gotthen* en *Wenden*, als *Ketters* en *Arriaanen*, in zyne bloedige oorloogen liet vermoorden, en om dat hy, niet alleen *Italie*, maar ook gantsch *Africa*, aan de Geestelykheid weeder inruymde. Ik wil nu alhier van *Recaredus*, *Herminigildus*, en andere Kooningen, niet eens spreeken, na dien 'er, in 't *eerste hoofdstuk deezes boeks*, nu reeds al van gedacht is. Het moest de rechtgeloovige waarlyk ook wel zeer wee doen, wanneer ze moesten zien, dat toen ter tyd, in 't begin, gantsch *Africa*, *Italie*, en *Spanje*, beneevens een groot gedeelte van *Vrankrijk*, *Illyricum*, en groote streeken lands over den *Donau*, van *Arriaanen* bewoond wierden: waar door zy ook zulke bloedige aanslaagen teegens haar opvatten, om haare goederen onder malkanderen te moogen deelen. En eeven zoo maakten ze het ook met de andere partyen, die 'er nog hier en daar overig waaren: daar ze *Justinianus* byzonder teegen ophitsten, zoo dat hy alle de andere *secten*, op het grouwelykste, door *edicten* en beuls, alomme straffen en vervolgen liet, gelyk als het zyne wetten ook wel uytwyzen. Daar liet hy dan haare boeken verbranden, haare goederen verbeurd verklaaren, haar zelfs ten lande uytzetten, en veele het leeven beneemen. Hoe schrikkelyk en barbarisch men wel met de Jooden en Heydenen heeft omgegaan, wanneer men haar tot het Christen geloove wilde dwingen, zulks geeven de Historien

Bloedvergieten der rechtgeloovige.

(b) Beda H. E. Angl. lib. II. c. 19. Usserius Antiq. Brit. c. 17. Forbesius III. Instruct. c. 30. Epistolæ ap. Usserium in epist. Hibernis. inprimis Laurentii Cantuariensis, Vitaliani P. R. ad Oswinum, Cummani, Hiberni &c. (c) Sabellicus Enn. IIX. lib. 2. Gregor. Turon. II. cap. 37. (d) Ivo Carnotensis Chron. (e) Blondus lib. III. dec. I. (f) Synodus Clarelianensis l. c. I.

ſtorien doorgaands genoegzaam te kennen, ook is daar hier booven al iets van aangeroerd. Jaar D. tot DC.

3. Om nu van deeze lieden alhier ook iets te gedenken, die men toen ter tyd, als Ketters, gewoon was aan te geeven, zoo zyn de voornaamſte der zelve, in ons *voorgaande boek*, nu reeds al, als partyen der *Eutychiaanen* beſchreeven. Van deeze wierd 'er dan nu, neevens de booven gedachte *Jacobiten*, een zeekere zoort van de *Acephali* bekend, die men, van *Severus*, den *Biſſchop* van *Antiochie*, *Severiten* noemde. Deeze man dan was met de algemeene kwaale van die tyden beſmet, naamelyk, dat hy gaarne wilde krakkeelen en twiſten: ook verliet hy zig zeer op den Keyzer *Anaſtaſius*, en hy kreeg, met zyne partyen, die eeven zoo weynig luſt tot vreede hadden, als hy zelfs, heel veel te doen, over die ſtellingen, dat 'er in *Chriſtus* maar een eenig natuur was: waar over hem de Rechtgeloovige ook niet leelyk genoeg na haaren zin konden uytmaaken. Zoo dra nu als *Anaſtaſius* dood was, wierd hy zelfs afgezet, en op het *Synode van Conſtantinopolen*, in 't jaar 536, neevens *Anthimus*, *Zoaras*, en *Petrus*, verdoemd. Dog zyne aanhangers naamen daarom niet af, door dien toen ter tyd alle gemoederen opgemaakt, en ten ſtryde geneygt waaren. Deezen aanhang dan noemde men *Severiten*, en *Theopaſchiten*, dewyle zy zeyden, dat de menſchheyd in de Godheyd was verandert, en dat deeze ook maar alleen geleeden hadde. Ze wierden insgelyks ook *Monophyſiten* genaamd, om dat ze in *Chriſtus*, na de Menſchwerdinge, maar *een natuur* wilden erkennen. (*g*) Dog dat alle deeze ſcheuringen meeſt maar van een of twee Leeraars zyn afgekoomen, zulks ziet men heel klaar uyt den eerſten oorſprong der *Aphthartodoceten*, en haare weederpartye. Want daar vraagde eens een Munnnik deezen *Severus*, te *Alexandrie*, of men zoude derven zeggen, dat het lichaam van *Chriſtus* kon verrotten? Waar op deeze Ja antwoorde, en zig op de *Oud-vaders* beriep: Dit nu hoorden andere, die het aanſtonds aan *Julianus*, *Biſſchop van Halicarnaſſus*, weeder over briefden. Die terſtond het teegendeel ſtaande hield, en zich ook al op de Oudvaaders beriep. Nu wilde niemand in deeze zaak ongelyk hebben, waarom ze ook al voort teegen malkanderen ſchreeven, en de lieden noemdem de eene partye *Phthartolatræ*, of *Corrupticolæ*, en de andere, *Phantaſiaſten*, *Aphthartodoceten*, en *Julianiten*. (*h*) Men noemde ze hier na ook *Gajaniten*, van *Gajanus*, eenen uyt haaren hoop. De andere wierden ook *Theodoſiaanen* genaamd, van *Theodoſius*, die met hem, over het *Alexandrynſche Bisdom* in twiſt geraakte. Dog de laatſte party hadde wel de meeſte toeloop, om dat, gelyk als booven gemeld is, *Juſtinianus* zelfs haar eyndelyk toeviel.

Severiten. Theopaſchiten. Monophyſiten. Aphthartodoceten. Phthartolatræ. Phantaſiaſten. Gajaniten

4. Te *Alexandrie* nu was een *Diaken*, genaamd *Themiſtius*, die, teegens zynen *Biſſchop*, *Timotheus*, (die het met de *Eutychiaanen* hield) dit beſluyt maakte. By aldien het lichaam van *Chriſtus* verwiſſelbaar is, zoo zoude men ook moeten zeggen, dat hy eenige dingen niet geweeten heeft. Waar uyt men dan ziet, hoe deeze blinde lieden, in haare t'zaamenkomſten, van niets anders, als van zeggen en vaſt ſtellen, van ydele meeningen en woorde-ſtryden, hebben weeten te ſpreeken. Wanneer hem nu de Biſſchop hier geen gelyk in wilde geeven, zoo ſcheydde hy zig al voort van hem af, en hy maakte een eyge *ſecte* op zig zelfs, die men *Themiſtiaanſche* noemde, als ook, *Agnoeten*: en dit, van weegen de

Themiſtiaanen. Agnoëten.

(*g*) Euagrius III. Liberatus Brev. c. 19. Acta Synodi CPtanæ ſub Menna. (*h*) Liberatus l. c. Leontius Byzantinus de Sectis. Nicephorus XVII. c. 29.

Jaar D. tot DC. de gedachte ſtellinge, die ze uyt *Matth.* XXIV. 36. *Marc.* XIII. 32. enz. wilden bewyzen. Alhoewel het nog onzeeker is, of ze het van de Goddelyke of Menſchelyke natuure van *Christus* hebben gemeend, door dien ze zoo duyſter geſprooken, en wel moogelyk zelfs niet geweeten hebben, wat zy zeggen of ſtellen wilden. (*i*) Voor heene was ook al aanmerkelyk, dat 'er over het woorden-twiſten teegens *Severus* nogmaals eene nieuwe meeninge ontſtond. Want, als *Johannes Philoponus*, een *Letter-konſtenaar* en *Wysgeer* te *Alexandrie*, na de gewoonelyke twiſt-zieken aart der *ſchoolen*, zig teegen hem aan ſtelde, zoo verviel hy op deeze ſtellinge, dat 'er noodzaakelyk ook twee *hypoſtaſes* of *zelfſtandige weezens*, in *Chriſtus* moeſten zyn, by aldien 'er twee natuuren waaren. En vervolgends meende hy dan ook, dat in *God* zelfs, de drie *hypoſtaſes* ook drie natuuren of zelfſtandigheeden waaren, die elkanderen t'eenemaal gelyk waaren. Om welke reede men zyne aanhangers ook *Tritheiten* noemde, als of ze t'eenemaal *drie Gooden* ſtelden, alhoewel ze zeer in bedenken naamen, van drie Godheeden te willen noemen of niet. (*k*) En op deeze wyze had de Satan met het vernuft zyn werk, zoo dat hy de *Eerwaardige geheymeniſſen van* GOD, door zulk een ſchool-twiſten, maar alleen beſpotte, en daar door ondertuſſchen uytwerkte, dat ze haaren waare vreede en heyl, t'eenemaal kwaamen te vergeeten. Want, hoe heftig alle deeze *ſecten* malkanderen uytgeſcholden, beloogen, gelaſtert, verdoemd, en vervloekt hebben, zulks alles kan men zonder ſchrik en afkeer, in haare ſchriften onmoogelyk niet leezen, (*l*) en het is ook al te verdrietig om zulks alhier op te haalen, door dien het, behalven dien, ook maar alleen een deel loutere beſpiegelende meeningen raakt. Dit is hier ontrent maar alleen noch te erinneren, dat men, in 't gemeen, deezen *Johannes* ook daar meede beſchuldigd, dat hy aan geene opſtandinge der lichaamen gelooft heeft: daar doch zyne eygene aanklaagers bekennen, dat hy maar gezegd heeft, dat 'er, in de plaats van de zwakke en veranderlyke lichaamen, beetere en onveranderlyke geſchaapen wierden, wanneer te gelyk ook deeze zichtbaare weereld zoude vergaan, en een nieuwe in de plaats koomen. (*m*) En zoo is het met meer Ketters ook al toegegaan.

Philoponus.

Tritheiten.

Origeniſten. 5. Hier booven nu heeft men van die lieden al eenig gewag gemaakt, welke men *Origeniſten* heeft genaamd: als meede, hoe zy, in het *Synode* te *Conſtantinopolen*, verdoemd, en uyt haare wooningen verdreeven zyn geworden. Deeze menſchen dan hielden zich hier en daar in *Palæſtina*, en elders, in de Woeſtynen, als *Anachoreten*, of *Kluyzenaars*, op, en, door dien de *Biſſchop* van *Jeruſalem*, *Euſtochius*, en andere, met haar niet over een konden koomen, zoo zette hy heel hart op haar toe, en verjoeg haar uyt veele oorden. Nu hadden zy wel de ſtem van onderſcheydene *Biſſchoppen* en *Abten*, als, van *Theodorus*, *Domitianus*, *Petrus Alexandrinus*, *Leontius*, *Nonnus*, en andere. Ook hadde deezen *Theodorus Aſcida*, *Biſſchop* van *Cæſarea*, by *Juſtinianus* al vry veel gehoor. Maar de *Munnikken* in *Palæſtina* vreeſden, dat zy eyndelyk met haaren ſtand niet meer voort zouden konnen koomen, en ze gaaven daar om ook de ſtellingen van deeze menſchen by den Keyzer voor zoo uyttermaate gevaarelyk aan, als of de *Manichæers*, *Arriaanen*, en de andere Ketteryen, alle van *Origenes* eerſt afgekoomen waaren,

(*i*) Leontius l. c. Nicephor. l. c. c. 50. Iſidorus Hiſpalenſis IIX. Eymol. c. 5. Baronius Ann. DXXXV. n. 71. (*k*) Leontius. Photius Biblioth. Niceph. XIIX. c. 47. Liberatus. (*l*) Damaſcenus. Timotheus Presbyter. Cyrillus Scythopolitanus & alii ap. Coteler. To. II. Mon. Gr. (*m*) Timoth. l. c. p. 415.

ren, (*n*) gelyk als men dan ook, op het gedachte *synode*, aan haar de schuld van deeze volgende leeren gaf, en haar om die reede vervloekte, *Dat de Heemelen, de Sterren, en het Waater booven den Heemel, bezielde en verstandige kragten waren: dat de lichaamen der menschen, in de opstandinge, in eene ronde gedaante weeder zullen opstaan.* (Het welke, moogelyk, zoo veel als volmaakt zal heeten.) *Dat de pijnen van alle goddelooze en der booze geesten zelve, een eynde hebben zal, en dat zy weeder in haar voorige stand gesteld zullen werden. Dat Christus ook voor dezelve geleeden heeft. Dat de zielen der menschen zeekere verstandige geesten of natuuren zijn geweest, die zig van Gods aanschouwen verzaadigd, hier na gevallen, en, tot een straf, in de lichaamen gestooken zijn geworden. Dat ook de ziele van Christus zelfs, te vooren, en met het Woord, nog voor de Menschwerdinge, vereenigd is geweest. Dat ook zijn lichaam te vooren gebeeld, en hier na eerst met het Woord en de Ziele vereenigd geworden is. Dat Christus aan alle de Heemelsche Heyrschaaren gelyk geworden is.* (Waar door hy haar naamentlyk ook verloste.) Op deeze wyze dan verhaalen haare vyanden zelfs de meeningen der *Origenisten*, waar onder wel meer verborgen mag geweest zyn, als deeze luyden toen ter tyd zelfs wel hebben konnen vatten. (*o*) Verders gedenken de Historie Schryvers van een vreemd man, die zy een *valsch Propheet* noemden, waar van zy deeze omstandigheeden vertellen. *Dat 'er in Vrankryk een zeeker houthakker is geweest, die van de vliegen en muggen zoo zeer gestooken is geworden, dat hy daar door zinneloos wierd. Daar op heeft hy zig, in een geestelijk kleed, voor een Propheet, ja voor Christus zelfs, uytgegeeven, en ook veele zieken gezond gemaakt, en wonderen gedaan. Waar over in de* 3000 *perzoonen, daar onder ook veele geestelijke, hem hebben aangehangen, tot dat hy eyndelyk van iemand* (dien zy *een geloovige* noemen) *is vermoord.* (*p*) Buyten alle twyffel is deezen man veel wyzer en beeter geweest, als de gantsche andere hoop, en hy heeft daarom, gelyk als alle de Propheeten, en getuygen Gods, een zinnelooze moeten heeten, om dat hy teegen de raazernyen der huychelaars en goddelooze heeft getuygd. En zoo zien wy ook, uyt alle omstandigheeden, hoe het in deeze eeuwe, alles al volkoomentlyk in den grond t'eenemaal bedurven daar uyt zag.

Jaar D tot DC.

Haare Leeringen.

Propheet in Vrankryk.

6. Den stryd over de drie *Capittelen*, gelyk men die noemt, is zeer wytloopig en verwert. Waarom ik die ook alhier maar kortelyk zal aanroeren. Al langen tyd te vooren hadden eenige mannen, die in de *Nestoriaansche* en *Eutychiaansche* twisten waaren ingewikkelt geweest, eenige schriften achtergelaaten, naamelyk *Ibas* van *Edessa*, eenen brief aan *Marin*, *Theodoritus*, eene weederlegginge der *twaalf banvloeken* van *Cyrillus*, en *Theodorus Mopsvestenus*, zommige andere schriften. Op deeze beriepen zich dan de *Nestoriaanen*, na het *concilie* van *Chalcedon*, als of die schriften toen ter tyd aldaar waaren goed gekeurt geweest. En het is waar, dat *Theodoritus* (zoo luyden de *acten* van het zelve Synode) was uytgezondert, en dat ook *Ibas* voor rechtgeloovig erkent is geworden, niet teegenstaande dat zy alle beyde van *Cyrillus Alexandrinus* zeer schimpig redeneerden, en dat de laatste hem ook een *Apollinarist* geheeten hadde. Door dien dan de *Nestoriaanen* deeze drie mannen, beneevens de gedachte goedkenninge van haar, by het oneyndig woordentwisten, altoos bybragten, zoo droegen dit eenige Geestelijke den *Keyzer*

Stryd van de 3. Capittelen.

(*n*) Euagr. IV. c. 38. Theophanes. Chron. Alexandrin. (*o*) Collatio Concilii CPtani in Actis. To. Concil. (*p*) Gregor. Turon. X. Hist. c. 25. Sigebertus Ann. DXCIII.

Jaar D. tot DC.

zer Justinianus alzoo uyttermaaten zorgelyk voor, dat hy de *drie Capitulen* daarom ook verdoemen wilde. Doch de meeste stelden zig echter daar teegen, en wel inzonderheyd, die van 't *Westen*, en ze wilden het *Chalcedonische Concilium* niet gaarne teegengesprooken zien. Door dien dan de rechtgeloóvige toen ter tyd zoo gezint waaren, zoo naamen zy liever alles voor bekend aan, wat zy anders, als ketterſch, wel gaarne verworpen gehad hadden, wanneer men maar haare grond-inzettingen, naamelyk, de *concilien* en *geloofs-begrippen* zelve, voor onbedriegelyk aannam. Een voorbeeld hier van viel 'er ook ditmaal met *Ibas* voor. Deezen man was op het Synode van *Chalcedon* van veele aangeklaagt geworden, dat hy de *Sodomiten*, en andere goddelooze lieden, in zyne *inspectie* bevorderde, als ook, dat hy de Kerkelyke goederen aan zijne bloed-vrienden toestak. Uyt deeze klachte nu wist *Ibas* niet beeter te geraaken, als met zich weeder voor regtgeloovig aan te stellen. Waar op dan van zyne andere grouwelen niet een eenig woord meer gedacht wierd. En op dat de rechtgeloovige hem, neevens de andere, op het vyfde Synode, by eere behielden, zoo verwierpen zy maar alleen zyne zendbrieven, en ontkenden nog daar en booven, teegen de klaare getuygenissen aan, dat deeze en de andere schriften van *Theodorus* en *Theodoritus*, van het *Chalcedonische* Synode ooit verdoemd geweest waaren. Hier streeden wel veele Bisschoppen teegen, dog niet weyniger waaren ook voor dezelve, te meer, door dien de geheele achtbaarheyd van het *Chalcedonische* Synode daar alleen aanhing. Om welke reede dan *Facundus*, en andere, geheele boeken voor de *drie Capitulen* schreeven, tot dat de andere eyndelyk in teegendeel *Justinianus* op haare zyde trokken, die echter met dit Synode, en zyne *Edicten*, deezen stryd naauwelyks stillen konde. *(q)*

Handel van Ibas.

(q) Vid. Actio x. Concil. Chalcedon. Euagrius. Theophan. Chronic. Alexandrin.

Eynde van 't zesde Boek.

HET

HET ZEVENDE BOEK.

Van de aanmerkelijkste Kerkelijke Geschiedenissen in de zevende Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van de uytwendige geschaapenheyd der Kerken in 't algemeen.

§. 1.

At de *polityke regeeringe* in 't Roomsche Ryk, in den aanvang van deeze eeuwe, aangaat, daar van hebben we nu al, in het *zesde boek*, uyt de geschiedenissen van *Phocas*, iets gezien. Deezen Keyzer dan voerde maar acht jaaren lang de heerschappye, binnen welken tyd hy ook onheyls genoeg aanrichtte, gelyk als ik op dezelve plaats, al verhaalt hebbe. Nadien dan de *Raad* en de andere onderdaanen zyne tyrannye moede waaren, zoo nam *Heraclius*, de zoon van een Landvoogd van *Africa*, op het aanporren der burgers, de haaven van *Constantinopolen* in, en hy kreeg *Phocas* zelfs, door de hulpe van *Photis*, wiens echte vrouwe hy geschonden hadde, gevangen. Daar op liet hy hem de handen en voeten, en andere leeden, afhouwen, en de stukken verbrandden. (*a*) Of nu deezen tyran alzoo in het rechte geloove is gesturven, en of hem *Heraclius*, na de maate van zyne voorige wreedheid zoo uyttermaaten grouwelyk weeder heeft vergolden, zulks alles kan een verstandige Leezer wel oordeelen. Deezen Keyzer ging echter by de Geestelykheyd, voor goed heen, zoo lang als hy het in de Regeeringe by de oude gewoonte liet blyven, en aan de Priesters heel veel *spendeerde*. Gelyk als hy dan alleen aan den Patriarch van *Constantinopolen*, die hem gekroont hadde, een grooten schat van zilver, goud, en edel gesteente, geschonken heeft, het welke nogtans alles op de zee gebleeven is. (*b*) Zoo lang als hy ook de vonden en inzettingen der Geestelykheyd geloofde, zeyden zy, dat hy geluk heeft gehad. Wanneer hy de gewaande *stukken van het kruys van Christus* den *Persiaanen* weeder hadde afgenoomen, hadde hy veel werks, en hy zond die aan de Priesters te *Jerusalem*. (*c*) In zyne oorloogen teegens de *Avaaren* en *Persiaanen* is hy vry gelukkig geweest: dog anderzins werd hy beschuldigt, dat hy de Barbarische volkeren, die zich tot nu toe van de Keyzers in den oorlog hadden laaten gebruyken, haare *soldy* niet betaalt, en daar door veroorzaakt heeft, dat ze haar by de *Turken* hebben begeeven. Waar van op zyn plaats breeder zal werden gehandeld. De meeste klagte over hem is, dat hy ten laatsten een *Monothelite* is geworden. En om hem nog leelyker te maaken, zoo voegt men daar by, dat hy zig op het waarzeggen, en de teeken bediedenissen gelegt, en dat hy ook daarom, door eene vreemde bezweeringe, die, weegens de eerbaarheyd, zoo duydelyk niet wel beschreeven kan werden, gestraft is geworden. Deeze opgeleyde ketterye nu, was hem wel te goede te houden, om dat hy van zy-

Griekſche Keyzer.

Ondergang van Phocas.

Heraclius.

Vleyd de Geestelykheyd.

Word een Monothelite.

(*a*) Zonaras To. III. in Phoca. Niceph. XIIX. c. 40. P. Diaconus XVII. Miscel. c. 52. (*b*) Suidas. (*c*) Idem.

Jaar DC. tot DCC.

zynen gewaanden zielzorger daar toe was bepraat, en niet anders onderregt geweest, als dat dit de regte meeninge was, door dien het toenmaals op bloote meeningen alleen maar aankwam. Maar men vind zelfs ook geene teekens altoos van een regt geloove in hem, maar veel eer die van een Heydens gevoelen, wanneer hy, by voorbeeld, een arm kamer meysje, dat, onvoorziens, uyt het venster van 't Slot, op het onderstaande Lyk van zyne Gemalinne *Fabia* gespoogen hadde, aanstonds leevendig liet verbranden. En ook, wanneer hy zynes Broeders Dochter, *Martina*, trouwde, die een gedrogt van een boos wyf was, en die daar en booven nog een wet maakte, dat zulk een trouw altyd toegelaaten zoude zyn. (*d*)

Is grouwelyk.

2. In deeze tyden nu is 'er een regt schrikkelyk voorbeeld van wreedheyd onder de *Persiaanen* voorgevallen, alwaar de Kooning *Chosroës* zynen jongsten zoon tot *Regent* heeft verkooren, en den oudsten, *Siroës*, heeft uytgeslooten. Waar over deeze den Vader eerst gevangen heeft gezet, en lang met water en brood gevoed, ook daar en booven zeer heeft gepynigt, waar na hy hem eyndelyk tot een doelwit heeft gezet, en door ontallyke pylen laaten doorschieten, en jammerlyk ter dood toe martelen. Welk aanmerkelyk eynde, deezen Tyran, na zoo veele begaane wreedheeden, heeft gehad, daar hy onder de regeeringe van *Phocas*, *Jerusalem*, *Damascus*, en 't gantsche *Oosten*, door trok, en wel ontrent de 90000. *Christenen* aan de *Jooden* verkoft, en omgebragt heeft. (*e*) Op *Heraclius* volgde zyn zoon *Constantinus de derde*, in 't jaar 632. dog hy regeerde naauwelyks 4. of 5. maanden, alzoo hy van zyn stiefmoeder, *Martina*, met vergif gedood wierd. Van deezen Keyzer brengen de rechtgeloovige dit verhaal by, dat, als hy de Keyzerlyke Kroon uyt zyns Vaders graf hadde laaten haalen, men zyn lichaam als waater hadde vinden vloeijen. Waar meede zy dan buyten twyffel te kennen hebben willen geeven, dat hy als een Ketter was gesturven. Na dat dan de gedachte *Martina*, na *Constantyns* dood, twee jaaren lang, met haaren zoon *Heraclion*, geregeert hadde, nam haar den *Raad* gevangen, liet haar de tong, en de zoon de neus afsnyden, en zond haar alzoo naar *Cappadocie*, daar zy beyde in ballingschap sturven. (*f*) Ondertusschen deeden de *Sarazynen* ongemeene groote voortgangen, naamen *Cæsarea* en andere plaatzen weg, en versloegen oneyndelyk veele Christenen. (*g*) Zoo wreed dan handelden de Christenen, en wel de voornaamste en rechtgeloovige de eene den ander, en zoo moesten zy ook door Gods rechtvaardig oordeel, alles den vyanden zelfs in handen geeven. Hier na wierd *Constans*, neef van *Heraclius*, Keyzer, die de Schryvers niet willen laaken, niet teegenstaande hy veele grouwelyke dingen heeft begaan, maar die zyne regeeringe voor zeer nuttelyk erkennen. Zy berispen dit maar alleen aan hem, dat hy het met de *Monotheliten* gehouden, en met de rechtgeloovige niet zoo zuyver gehandeld heeft. (*h*) Dog daar door bewees hy zyn boosheyd, dat hy zyn eygen broeder, die zig al lang in den geestelyken stand begeeven hadde, om 't leeven bragt. Waarom hy ook geen geluk altoos hadde, en een grooten slag ter Zee teegen de *Sarazynen* verloor. In *Italie* wierd hy ook van de *Longobarden* op de vlugt gedreeven,

Chosroës.

Zyn schrikkelyke dood.

Constantinus III.

Martina. Heraclion.

Sarazynen plonderen het Ryk.

Constans.

(*d*) P. Diaconus. l. c. & de Longobard. c. 37. Zonaras. Cedrenus. Niceph. XIIX. c. 55. seqq. Pomp. Lætus, Cuspinianus. Egnatius, Appendix Victoris. (*e*) P. Diaconus. XIV. Miscell. Ado Viennensis. Chron. Æt. VI. ad An. 604. Sigebertus. A. DCXVII. Otto Frisingensis Chron. c. 8. Albertus Stadensis Chron. A. DCIX. Marianus Scotus &c. (*f*) Theophanes Chron. Ann. DCXXXII. P. Diaconus XIIX. Miscell. c. ult. Zonaras l. c. Cedrenus. p. 154. (*g*) Theophanes. P. Diaconus. Zonaras. Cedrenus &c. (*h*) Zonaras.

dreeven, en eyndelijk in *Sicilie* van een zeeker man, als hy in het bad zat, met een Kan doodgeslaagen is. (*i*) Jaar DC. tot DCC.

3. Na dat het nu, onder de zoo genaamde Christenen, aan alle zyden, veel erger als onder de Heydenen zelfs, toeging, zoo wierp zich *Mecentius*, na de dood van *Constans*, terstont tot Keyzer op, dog hy wierd van *Constans* zoon, *Constantyn de vierde*, of *Pogonatus*, wel haast, beneevens veele andere om 't leeven gebragt. Hy trok te *Constantinopolen*, met het afgehakte hoofd van deezen, als een groot zeege-teeken, in, en, als de voornaamste in 't *Oosten* zyne beyde broeders ook meede in de *Regeeringe* wilden trekken, stelde hy zig willig daar toe aan, en noodigde haar, als tot de krooning, in de hofstad. Dog, eer zy het dagten, liet hy haar alle door den beul rechten, en zyne twee eygene broeders liet hy de neus afsnyden, op dat 'er, tusschen deeze Christelyke, en rechtgeloovige gepreezene Regenten, en de Turksche, dog geen onderscheyd zoude zyn. Niettemin ging hy geheel voor rechtgeloovig heen, door dien hy de Geestelykheid vleidde, en de *Monotheliten* hadde verlaaten, en dat groote *Concilium* te *Constantinopolen*, op haar begeeren, aangesteld. Gelyk als hy zig dan zelfs, in zyn uytschryven, een rechtgeloovig Keyzer *tituleert*, en zyne zorgvuldigheid voor de Kerke zeer roemd, waar meede hy, gelijk als alle huychelaars, zyn eyge bloeddorstigheyd heeft zoeken te bedekken. (*k*) Eeven zoo ging het ook met zynen zoon, *Justinianus de tweede*: Hy hield gantsch niet de *traktaaten*, die zyn Vader met de Heydenen, als de *Sarazynen* en *Bulgaaren*, gemaakt hadde. Daarom staaken die ook, in den slag, zynen brief aan een stok, en dreeven zijn geheele Leeger op de vlugt. Dewyle de *Slavoonen*, die hy tot onderstand aangenoomen hadde, het aldereerste weg geloopen waaren, liet hy, hier na, alle die hy krygen kon, ter needer houwen, en in de zee smyten. Over deeze zyne wreetheyd, en ook, om dat hy aan een zeekeren Munnik, genaamt *Theodosius*, en eenen Staatsdienaar, de gantsche regeeringe over gaf, die groote moedwil aanrechteden, viel 'er een nieuwen oproer voor. Hy had zynen Veldheer, met naame *Leontius*, twee jaaren lang gevangen gehouden. De Patriarch *Callinicus* dan, en andere, hielpen hem, dat hy op *Justinianus* aanviel, hem de neus liet affnyden, en naar *Chersonesus* voeren: en beyde de andere bediende, liet hy by de voeten op de markt sleepen, en aldaar verbranden. (*l*) Deeze regeerde drie jaaren lang, met groote wreetheyd, gelijk als de soldaaten in 't gemeen gewoon zijn. Waar op dan de *scheeps-soldaaten*, *Tiberius Apsimarus* tot *Keyzer* opwierpen, die dan *Constantinopolen* innam, en *Leontius*, tot vergeldinge, desgelyks de neus liet afsnyden, eeven gelyk hy aan *Justinianus* gedaan hadde. *Apsimarus* vestigde zyn Ryk ook al met bloed, om dat hy veele van de voornaamste, die hem niet wilden aanneemen, liet geesselen, en ter dood veroordeelen, en haare goederen verbeurd maakte. Ondertusschen hield zig *Justinianus* by *Caganus*, Vorst van de *Avaren*, op, en daar na by de *Bulgaaren*, welke hem, in het derde jaar der volgende eeuwe, heymelijk *Constantinopolen* hielpen inneemen. Waar op hem dan de wraakgierigheid daar toe dreef, dat hy *Leontius* en *Apsimarus* haare eerzucht treffelyk wel heeft vergolden. Want hy liet haar, in de *Circense* speelen, tot een schouwspel rontsom sleepen, hy trad haar, om zijn wraaklust te koelen, op de nek, en hakte haar voorts de kop af. De Patriarch *Callinicus*

Mecentius.

Constantinus IV.

Zyn wreedheyd.

Huychelerye en rechtgeloovigheyd.

Justinianus II. Zyn meyneedigheid.

Wreedheid.

Straffe.

Tiberius Apsimarus.

Nnn 2

(*i*) Anastasius Bibl. P. Diaconus XIIX. de Longob. c. 6. Aimoinus IV. de Franc. Gest. c. 32.
(*k*) Constantius Manasses Annal. P. Diaconus XIX. Misc. c. 8. 13. Zonaras. Cedrenus p. 163. Niceph. Brev. p. 99. Theophanes A. DCLX. (*l*) P. Diaconus c. c. 30. 37. XX. c. 4. Cedrenus p. 363. (*m*) P. Diaconus l. c. Zonaras. Cedrenus. l. c.

[Eeuw DC. tot DCC.] *nicus* ſtak hy de oogen uyt, andere bragt hy, heymelijk of opentlijk, om, ja zoo dikwils als hy de neus ſnoot, liet hy 'er eenige van zijne teegenpartye ombrengen.

[Afneeminge van 't Ryk.] 4. By zulk een zondig en ongebonde leeven verlooren dan de zoo genaamde Chriſtenen t'eenemaal alles, wat zy nog voor landen in 't *Ooſten* in hadden. Want, om nu niet te zeggen, wat de *Perſen* het Ryk al hebben afgenoomen, waar onder ook gantſch *Syrie*, *Judea*, en *Phænicie* was, [Voortgang der Sarazynen.] zoo hebben de *Sarazynen* nu de volgende voortgangen en winſten gedaan. In 't Jaar onzes Heeren 638, verwoeſten de *Sarazynen Jeruſalem*, in 't volgende Jaar overheerden zy geheel *Syrie*, en in 't Jaar 641, wierd *Antiochie* van haar tot een ſteenhoop gemaakt, *Damaſcus* ingenoomen, en *Egypten* cynsbaar gemaakt: in het Jaar 648, naamen de *Sarazynen* het grootſte deel van *Africa* in, waar meede dan den roem van *Juſtinianus* zeege ook een eynde nam. In 't Jaar 655 naamen zy het Eyland *Rhodus* weg, en bragten ongelooffelyk veel buyt en geld daar uyt. In 't Jaar 672 deeden ze eenen ſtroop in *Sicilie*, en verwoeſten alles, wyt en breet, en eeven zoo maakten zy het ook weeder in 't Jaar 686, in *Africa* en *Lybie*. In 't Jaar 692 ſloegen zy de Chriſtenen, welke het verbond met haar [Muhamets aanvang.] hadden gebrooken. (*n*) Dog inzonderheyd is deeze eeuwe aanmerkenswaardig, weegens den eerſten aanvang van *Muhammeth*, of, gelyk men hem in 't gemeen noemd *Mahometh* (dat zoo veel is, als, *Deſiderius* of *Begeerde*) met welken de Goddelyke gerechtigheyd de onchriſtenen heeft willen ſtraffen, gelyk als de Schryvers allenthalve melden. Deeze dan heeft haar allengskens meer afbreuk gedaan, als geen ander vyand ooit voor heene, tot dat eyndelyk zyne navolgers den zeetel der Chriſtenen [Zyn leeven.] zelfs, in 't *Ooſten*, geheel innaamen. Deezen *Muhammed* wierd dan, onder de regeeringe van *Heraclius*, in 't Jaar 622, bekend. Hy was eerſt een *Arabiſch Kameel-dryver*, en heel ongeleerd, dog, van natuure loos, en met de vallende ziekte zeer gekweld; gelyk als hem de Schryvers dan beſchryven, welkers verhaal altyd ook niet eevenveel te vertrouwen is, dewyle de *Turkſe*, groote wonderen uyt alle zyne daaden maa- [Berigt der Chriſtenen van hem.] ken, en ontallyke *fabelen* daar onder mengen; dog de Chriſtelyke, en inzonderheid de klapachtige *Grieken*, zeggen van hem dikmaals meer uyt verbitteringe, als 'er wel waar is; ja zoo, dat 'er ook niets natuurlyk goeds altoos aan hem blyfd. (*o*) Tot zulk een vyandſchap mag hy deeze menſchen wel aanleydinge gegeeven hebben, om dat *Muhammed*, in zynen *Alkoran*, niet zelden het goddelooze leeven der Chriſtenen, haare verdurvene zeeden, onreynigheyd, bygeloove, en afgoderye, beſchryft. Waar in hy haar dan geen onrecht doed, dewyle haare eygene Hiſtorien het zelve getuygen, en die ſchrikkelyke ergerniſſen volkoomentlyk bekennen, welke die naam-Chriſtenen aan deeze en geene volkeren, met haare grouwelen, wel gegeeven hebben.

[Oorzaak tot zyn nieuwe leer.] 5. Dog deeze omſtandigheeden hebben hem de verdere geleegenheyd aan de hand gegeeven, tot opmerkingen, nademaal hy, gelyk men van hem ſchryft, ook van natuure, tot een diepzinnig nadenken, en eenzaam leeven, zeer geneegen was, en daar teegen, van alle afgoderye een grooten afſchrik heeft gehad. Om dat hy nu by de Chriſtenen niets deugdelyks, en, van haare leere, niets anders als maar ydele woorden vond, en dat de Heydenſche grouwelen en dwaasheeden hem ook niet aanſtonden, en nog veel minder, der Jooden ellendigen toeſtand, zoo viel dien armen menſch eyndelyk op zyne eygene uytvindingen. De Chriſtelyke Hiſtorie Schryvers

(*n*) Elmacinus Hiſt. Saracen. Zonaras. P. Diacon. Cedren. Theophanes. (*o*) Iidem & P. Diacon. Jo. Leunclav. Hiſt. Muſulm. Hottinger. Hiſt. Orient. & Hiſtor. Eccl.

I Deel.
Pag 469.
MAHOMETH

vers zeggen van hem, dat hy zig, in *Arabie*, van Christenen heeft laaten onderwyzen, dog zy noemen daar tee loutere ketters, naamelyk, *Johannes Antiochenus*, een *Arriaan*, *Sergius*, een *Munnik* en *Nestoriaan*, en *Batira*, een *Jacobit*. Waar by men nog twee *Jooden*, *Phineas* en *Abdias*, voegd (p) Nu hadden al een goed deel *Arabiers*, die men *Koreischiten* noemde, de meenigte der *Heydensche Gooden* verlaaten, en eenen *God* alleen begonnen te eeren, ook de besnydenis gehouden, als *Ismaels* nakoomelingen, de opstandinge gelooft, veele aalmoessen en gebeeden gedaan, en verder, in 't uytterlyke, veel beeter als de Christenen zelfs, geleeft. Waar door ze ook des te driftiger waaren, om iets nieuws aan te neemen. Aan deezer *Koreischiten* hoofd-plaats, *Mecca*, in 't woestte *Arabie*, maakte hy eerst zyn gevoelen bekend. Maar, door dien de voornaamste hem wilden vatten, zoo week hy, met zynen aanhang, in 't Jaar 622, naar *Medina*. Van welke vlucht van *Muhammed*, de *Turken* haare Jaar reekeninge beginnen, die zy *Hegira* heeten. Te *Medina* nu kwaamen 'er al geduurig meerder menschen by hem, alwaar hy ook een goed deel van zynen *Alcoran* vaardig maakte. Waar op hy, na het verloop van acht jaaren, met de zyne, *Mecca* innam, gelyk ook hier na, gantsch *Arabie*, en zeekere onder-Overigheid over zyn volk zette. De oorzaaken, waarom hy zulk een grooten toeloop bekwam, mochten wel zyn, om dat hy een ieder in zyn Godsdienst, en geweetens vryheid, liet blyven, en alle woorden-twist op lyfstraffe verbood; waar teegen 'er, onder de Christenen, niets anders als louter gekyf, kettermaaken, schelden, en vervolgen in zwang ging. Zoo dan, dewyle hy de veelheid der Vrouwen toeliet, en aan de zyne alle lichaamelyk genoegen, in en na dit leeven, toezeyde. Door deeze en diergelyke middelen, hebben zyne navolgers, de *Chalifen*, neevens de *Sarazynen*, binnen de honderd jaaren na deeze geringen aanvang, geheel *Africa*, daar na het grootste deel van *Asie*, en eyndelyk, ook, in de volgende eeuwe, geheel *Spanje* ingenoomen. Alzoo, daar de *Turken* in 't eerste, als een geheel volk, *Heraclius*, teegen de *Persiaanen*, dienden, daar na de *Sarazynen* (na dat deeze *Persie*, onder *Ottoman*, hadden ingenoomen) hebben zy haar ten laatsten, onder haar eygen Veldheer, zoo groot en ontzaggelyk gemaakt, dat ze eyndelyk, in de elfde eeuwe, de *Sarazynen* t'eenemaal onderdrukten, en den grond tot haare eygene nieuwe Monarchie leyden. (q)

Jaar DC. tot DCC. — *Zyn Leermeesters.* — *Godsdienst der Arabiers. Koreischiten.* — *Muhammed word bekend* — *Neemt de vlugt.* — *Hegira.* — *Word machtig.* — *Oorzaak daar van.* — *Der Turken voortgang.*

6. Aangaande *Muhammeds* leeringen, daar in koomen ook de meeste Schryvers niet over een, ze zyn ook niet t'eenemaal zoo onzydig: de oude, die toen ter tyd met haar gestreeden hebben, stellen dit daar van: *Hy hadde van de Jooden geleerd, dat 'er een eenig God is, van de Arriaanen, dat het Woord en den H. Geest geschaapen zyn. Van de Nestoriaanen, dat een mensch, naamelyk, de menschelyke natuure van Christus, aangebeeden moet werden.* Van Christus, *dat hy het Woord Gods was, gelyk ook zyn Geest; maar dat hy geschaapen, en een Dienaar was, en van Maria, zonder zaad, gebooren. Want het woord Gods en de Heylige Geest, was in Maria gekoomen, en hadden Jesus geteeld, als een Profeet en Dienaar Gods.* De Jooden nu hadden deezen wel willen kruycigen, dog ze hadden maar alleen zyne schaaduwe gevangen, genoomen en gekruyst. *Dog Christus was niet gesturven, maar God heeft hem lief gehad, en in den heemel opgenoomen.* (r) Zoo veel bekennen de Schryvers zelfs wel

Muhammeds Leeringen.

 van

(p) P. Diaconus. Zonaras. Damascenus Hær. 101. Barthol. Edessenus. Confut. Hagaren. ap Le Moyne Var. S. p. 302. Euthymius Zigabenus &c. (q) Leunclavius. Hottingerus. Warnerus de rebus Arabum ap. Spanhemium. H. E. p. 605.

Jaar DC. tot DCC.

Hy beschaamd de Christenen.

van hem, wanneer ze hem willen weederleggen. Daar by gedenken ze ook, dat *Muhammed* met den schyn van godzaaligheyd de lieden hadde bedroogen, en van de Christenen afgetrokken, en ze bekennen daar meede, dat hy, in uytterlyken schyn vroomer, als de Christenen, geleeft heeft, welke, in blinde trotsheid op haaren Godsdienst, in alle schande en zonde zich omwentelden. Insgelyks ergeren ze zig ook daar over, *dat de Christenen van de Mahumetaanen voor Afgooden-dienaars werden gehouden, om dat zy het kruys aanbaaden.* (s) Waar uyt men wel ziet, hoe zeer deeze lieden zig aan de zorgeloosheid en afgoderye der valsche Christenen geërgert, en in haare meeningen, zig daar door vast gezet hebben, door dien zy, by het uytterlyke weezen der Christenen niets beeters gevonden hebben, als zy, in haare leere meenden te hebben. Dat zy van *Christus* zoo veel bekend hebben, ziet men ook uyt haare eygene woorden, wanneer ze, in haaren *Alcoran*, de Wysheid, *het Woord en de Geest Gods* noemen. (t) Ook, wanneer daar in alzoo werd gesprooken, *O Maria, God zend u een goede boodschap door zijn Woord, dat uyt hem is, zijnen naam is Messias of Christus Jesus, een Zoon van Maria, die magtig is, in deeze en in de toekoomende weereld, de wysste,* enz. (u) Zoo dat een zeeker Arabisch Schryver van Muhammed steld, *Dat hy aan de zyne ook hadde bevoolen, dat ze gelooven zouden aan de Propheeten en Apostelen, en aan alle de boeken, die tot haar gezonden waaren. Insgelijks ook, dat Christus, de Zoon van Maria, een Zoone Gods is, zijn Woord, en zijn Afgezant. Hy hadde ook de Wet en 't Euangelium voor waaragtig erkend.* (x) Andere aanmerkingen hier by te maaken, laat my de kortheid nu niet toe. Dit is genoeg, om te zien, hoe waarachtig, of niet, dikmaals het bericht van die geene is, welke men, aan de zyde der valsche Christenen, t'eenemaal als vyanden handeld en beschryft. Ten minsten bekend de *Alcoran*, dat ook de Christenen by haare gezintheid, heel wel konnen zaalig werden. (y) Waar uyt men dan ziet, dat *Muhammed* van de gewisheid der zelve t'eenemaal overtuygd geweest is.

Ergert zig aan haar.

Zyne bekentenisse van Christus.

De grond van zyne leere.

7. Wat nu zyne overige leerpunten aangaat, zoo was dit het hoofdbedrog daar in, en een teeken, dat *Muhammed* maar alleen gezogt heeft om zich zelfs daar door groot te maaken, wanneer hy begeerde, dat men hem, zonder eenige verdere beproevinge of onderzoek, zoude gelooven. Waar door hy ook verbooden heeft, de heylige boeken te leezen. (z) En alhoewel hy *Moses* en de overige *Auteuren der Schriftuure*, zoo wel van 't *Oude* als *Nieuwe Testament*, voor goede en heylige mannen heen laat gaan, (a) zoo geeft hy dog zeer veele dingen, zoo wel in geloofs- als historische punten, voor, welke die alle reegelregt teegen loopen. Waar door men ook zoo veele belacchelyke fabelen en sprookjes uyt haare boeken weet by te brengen, die ook dikmaals nog al erger gemaakt werden, als ze in haare boeken zelfs staan, gelyk als wel ligt beweezen zoude konnen werden. In 't gemeen telt men de volgende punten onder haare grond-stellingen, welke echter meest alle in pleg-tigheeden bestaan: *Muhammed* is *Gods Afgezant en Propheet*: waar by het nogmaals onzeeker is, of hy wel booven Christus van haar werd gesteld, gelyk men in 't gemeen voor geeft; en daar veele Christenen zelfs belyden, dat *Muhammed Jesus* voor de grootste, beste en hoogste Propheet heeft gehouden, en hem booven alle sterffelyke menschen gezet.

Fyge gezag.

Van Mahomet.

(s) Alcoranus Azoara IV. XI. & XXIX. it. Euthymius. Zigabenus. (t) Azoara III. (u) Az. XXXI. (x) Elmacinus lib. I. Hist. Sarac. I. ap. Hottingerum Hist. Orient. I. c. 3. (y) Azoara I. & XII. Euthymius. Barthol. Edessenus l. c. (z) Azoara XIII. (a) Az. V. XI. XXI. LXXI.

zet. (*b*) Waarom ook eenige hem zelfs maar alleen voor een Ketter en Chriſten aanzien, en onder de *Arriaanen* en *Manichæers* willen tellen, (*c*) ten minſten laaten zy een ieder by zynen Godsdienſt, en ze dwingen niemand tot de haare. Waar meede zy al weederom de Chriſtenen beſchaamen. Verders heeft *Muhammed* van de zyne begeert; ,,dat ze God met de hoogſte eerbiedigheyd zouden dienen, aanbidden, ,,en pryzen. Dat ze op zeekere gezette tyden, en ten minſten, vyf-,,maal des daags moeſten bidden, en ook zoo veel maal des nagts. Dat ,,ze ook in de neegende maand, of *Ramadam*, doorgaands moeſten ,,vaſten, en zulks wel den gantſchen dag door: dat ze ook altyd aan ,,den armen aalmoeſſen moeten uytdeelen, en het vierde deel van haare ,,goederen weg ſchenken; en ook veele werken van barmhertigheyd ,,doen; dat ze geen woeker moogen neemen, en alles geduldig moeten ,,lyden: dat ze voor alle weldaaden dankbaar moeten zyn, inzonder-,,heid teegens hunne Ouders, Leeraars, en diergelyke. Hy heeft ook ſcherpe ſtraffen op alle zoorten van dieſtal, meineedigheyd, ligtvaardig zweeren, overſpel, doodſlag, laſteringe, gierigheyd, valſche getuygenis, en andere zwaare misdaaden, geſteld. De dronkenſchap, en den wijn, heeft hy t'eenemaal verbooden, gelijk als dat ook de reys-beſchryvingen van alle tyden te kennen geeven, dat ze by de *Turken* veel meer tucht, vroomheyd en opregtigheyd, hebben gevonden, als midden onder de Chriſtenen: en *Luther* zelfs zegd zeer dikmaals, dat ze vroom en opregt zyn, en wel voornaamentlyk, haare Prieſters, enz. Hier teegen hadde hy weeder toegelaaten, de echtſcheidingen, de veelheid der vrouwen, en de geweldige maniere, van door de waapenen alles uyt te voeren. Andere punten laate ik na hier aan te wyzen, die men ook in den Duitſchen *Alcoran* zelfs met kleene moeyte kan vinden.

Jaar DC. tot D. C.

Andere wetten en geboden van Mahómet.

8. Daar hy nu op deeze wyze van *Chriſtus* veel gehouden, en hem zelfs iets boovenmenſchelyks en Goddelyks heeft toegeſchreeven, zoo wyd als zich zyn begrip uytſtrekte, zoo moet men zig dies te meerder daar over verwonderen, door dien de Chriſtenen zelfs in haare eygene leere onzeeker, vervallen, en t'eenemaal onzuyver waaren, dat hy echter in haare leere nog alzoo veel voor goed erkent, en niet door het ergerlyke leeven van dezelve, gantſch t'eenemaal te rugge geſtooten is geworden. En dat wel dies te meerder nog, hoe onbedagter en ongerymder de Chriſtenen dikmaals de *Muhametaanen* bejeegenden; tot een voorbeeld, de *Muhametaanen* pleegen zig in't gemeen voor alle loogens te wagten, gelyk als het licht der natuure zelfs zulks ook leert, en wat ze ook voor *fabelen* in haare boeken mochten hebben, hier van waaren ze niet anders overtuygt; de Chriſtenen in teegendeel ſchaamden zig niet, de alderlaſterlykſte loogens zelfs haar opentlyk, en vlak teegen haar beeter weeten, aan te wryven. Die nu de vertellingen der Griekſche opſnyers teegen de Hiſtoriſche waarheyd wilde ſtellen, die zoude ontallyke voorbeelden daar van vinden. ,,Alzoo hebben de *Chriſtenen* in 't *Ooſten* een *Teſtament*, ,,na haar eyge voordeel en verlangen, verdicht, en voorgegeeven, dat ,,*Muhammed* het heeft nagelaaten. Daar in nu misbruyken zy den hoog-,,waarden naam van God zeer laſterlyk, naamelyk, als of *Muhammed*, ,,alle menſchen, by God, alle Engelen, en Heylige, bezwoer, dat ze ,,dog dit zyn *Teſtament* voor vaſt zouden houden; hy zoude haar ook ,,daar in toegezegd hebben, dat hy en alle zyne nakomelingen, haar en ,,haare

De zwakke weederl. gi ge van deeze.

Valſche beſchuldiginge teegens haar.

Verdicht Teſtament.

(*b*) Petrus Cluniacenſis lib. IV. ep. 17. & lib. adverſus eos, qui dicunt, ſe nunquam Chriſtum Deum dixiſſe. Sabellicus Enn. IIX. lib. 6. (*c*) Marſillius Ficinus de Chriſt. Relig. c. 12 Jac. de Vitriaco Hiſt. Or. lib. III.

Jaar DC. tot DCC.

„ haare Kerken , Kloosters , en Beedevaarten , zoude zeeker houden, „ haaren Godsdienſt beſchutten , haare vyanden op 't heevigſte vervol- „ gen, geenen tol altoos haar opleggen, geene Kerken verwoeſten, geen „ Biſſchop verdryven, geen *Chriſten* eenige ſchattinge afvorderen, maar „ dat hy haar in teegendeel in alle liefde zoude eeren , en voordeel aan- „ doen. enz. Al wie nu hier teegen zoude zondigen, die zoude het ver- „ bond Gods, en zynes Propheeten, breeken, en daar door ook van alle „ genaade t'eenemaal verſteeken zyn. (*d*) Dit *Teſtament* nu heeft men ook eerſt in *Europa*, als iets waarachtigs, alomme vertoont : (*e*) maar de verſtandige hebben het bedrog wel haaſt gemerkt , en zich over deeze botte leugen geſchaamt. (*f*) Wat hem nu wel anders, in leere en leeven, dikmaals voor openbaare valſche dingen werden nagegeeven , valt al te wydloopig om hier op te tellen. Om daar nu maar eenige weynige kortelyk van aan te roeren; Een zeeker Man ſchryft, dat hy en zyne landslieden een ſchandelyken afgoodendienſt aan *Venus* te *Mecca* hebben beweezen. (*g*) Daar doch ieder een heel wel bekend is , dat ze groote vyanden van alle Afgoodendienſt zyn geweeſt. Een ander wil hem voor een toovenaar aangeeven, (*h*) waar teegen hy doch zelfs, in den *Alcoran*, *proteſteert*, en zyn onſchuld hier ontrent verklaart. (*i*) Veele hebben van hem gezegd, dat zyn doodkiſt in den Tempel te *Medina* , nu nog in de lucht hangt. (*k*) Andere doolen in de plaats , en zeggen dit van *Mecca*, (*l*) en wat 'er van diergelyke belaſtingen meer is. Welke die zaaken dog niet goed konnen maaken , maar wel , de gewoonte der valſche Chriſtenen aanwyzen, hoe dat niemand ooit ongelaſtert van haar is afgekoomen, alhoewel , zonder dat , zyn bedrog zonneklaar genoeg geweeſt is. Al wie nu de Schryvers hier over meerder te zaamen haald, die zal ook nog al meer beſchuldigingen teegen hem konnen vinden, (*m*) en wel inzonderheid konnen merken, hoe ellendig, duyſter , ja belachchelyk, zy dikmaals den armen *Muhammed* weederleggen , waar door ze dan ook het Chriſtendom maar meerder te ſchande gemaakt hebben.

Valſche beſchuldigingen.

Scheuringen der Muhammedaanen.

9. Om egter met deeze Hiſtorie van *Muhammed* eenmaal een eynde te maaken, zoo zal ik nog iets van haare *ſcheuringen* en *ſecten* in 't korte zeggen. Want, wanneer *Muhammed*, in 't jaar 631, in 't 63ſte jaar zynes ouderdoms ſturf, zoo hadde hy zyn ſchoon-zoon *Ali*, tot zynen navolger in de Regeeringe genoemt, dog zyne drie Zwaagers, *Omar*, *Abubeker*, en *Othman*, taſten toe, en maatigden zig de heerſchappy booven *Ali* aan. Na haar dood was 'er altyd meer en meer oneenigheyd , door dien de zoon van *Ali*, *Chaſan*, en deſſelfs naakoomelingen , van de eene partye , voor de rechte navolgers van *Muhammed* wierden gehouden, waar onder hier na de *Perſiaanen* van *Iſmael Sophi* wel de voornaamſte zyn geweeſt. De overige nu hielden de genoemde *Omar*, *Abubeker*, en *Othman*, booven *Ali*, gelyk daar waaren de *Sarazynen*, *Egyptenaars*, en *Turken*. En deeze beyde *ſecten* zyn weederom allengskens in

Othman.

(*d*) Teſtamentum Muhammedis editum per Joh. Niſſelium Arab. dein Lat. per Gabr. Sionitam Pariſ. & Lugd. Bat. 1655. item per Jo. Fabricium Roſtochii 1638. (*e*) Gabriel Sionita ibid. Armeni ap. Brerewodum Scrutin. Relig. p. 113. (*f*) H. Grotius ep. ad Gallos p. 239. Hottingerus lib. II. Hiſt. Or. c. 2. Spanhemius A. E. p. 609. (*g*) Vincentius Speculo Hiſt. L. XXIII. c. 60. (*h*) Jo. Simoneta lib. IV. Hiſt. c. 34. (*i*) Azoara 64. (*k*) Laonicus Chalcocondylas. lib. III. Hiſt. Hugo Linſchottanus Itiner. Orient. 4. & alia Itineraria. (*l*) Baronius Spondanus p. 683. Conf. Pocokius Hiſt. Or. (*m*) Vid. præter Græcos, Theophan. Cantacuzenum, Cedrenum. Theod. Bibliander. Apol. pro Alcorano: editione Hermanni Dalmatæ Summa doctrinæ Muhamm. Volaterranus de Muhamm. Elmacinus. Leunclavius. Hottinger. ll. cc. Wilhelm. Schikardus Præf. ad Tarich. Gabriel Sionita. Comm. de Arab. Forbeſius Inſcr. IV. c. 17. Pocokius. Erpenius. Thevenochius &c. ac impr. Anton. Geropoldus in Muhametiſmi Arcanis. Venetiis 1686.

in 70 andere verdeeld geworden, en hebben, over meenigerleye meeningen, inzettingen, en *ceremonien*, onophoudelyk met elkanderen getwist, eeven gelyk het by de strydigheeden onder de Christenen en Heydenen altyd is toegegaan, daar men geenzins de waarheid van God zelfs gezogt heeft. (*n*) En zoo veel is van dit volk voor ditmaal genoeg. In de andere Heydensche plaatzen dan hadden de arme menschen, eeven zo weynige goede aanleydinge en voorbeelden van de vervallene Christenen, ja veel meer ergernis, verleydinge, en verblintheyd. Dit noemde men dan nog al bekeeringen, wanneer deeze of geene volkeren, onder het jok van den *Paus*, en van de Geestelykheid, gebragt, en tot ontallyke bygeloovigheeden en afgoderyen, aangevoerd wierden. Alzoo had nog, in de voorige eeuwe, *Gregorius de groote*, den Munnik *Augustinus* in *[Engeland]* gezonden, die, beneevens *Laurentius Mellitus*, en andere, in 't *[Cantelbergsche]* Ryk, den *Kooning Ethelbert*, door toedoen van zyne Gemalinne *Bertha*, met het andere volk doopte. Waar by dan deezen *Augustinus* wel haast liet zien, wat hy daar door gezogt hadde, door dien hy zich zelfs van den *Paus*, tot *Aartsbisschop van Cantelberg* liet beveftigen, en na zijn eyge believen, met de inkomsten, en andere voordeelen, handelde, de Gemeentens mogten daar toe verstaan of niet. (*o*) Gelijk als hy dan ook, met de andere zoo genaamde Apostelen, al vroeg aanving, niet alleen over het Gemeene Volk, maar ook, over de Hooge Overigheid zelfs, te heerschen, en grouwelijk te tyranniseeren. Want men moet nog aanmerken, dat deeze geenzins de eerste geweest zijn, die de *Heydenen* in *Brittannie* bekeerd hebben, gelijk als de *Papisten* wel voorgeeven. Maar het was al in de vyfde eeuwe geschied, en, in de dezelde eeuwe, heeft men al veele narichtingen van de *Engelse Christenen*. (*p*) Deeze oude Christenen nu hadden nog veel van de eerste eenvoudigheid behouden, en weedersprakeen alle die nieuwe aaperyen, welke de *Pauselyke Afgezanten* meede bragten. (*q*) Daarom moesten ze ook, niet alleen Ketters heeten, maar deezen *Augustinus*, liet zig ook opentlijk teegen de Bisschoppen ontvallen, *Dat, wanneer ze van hen als Broeders, geenen vreede wilden hebben, dan zouden ze van hen, als vyanden, oorlog te verwagten hebben.* Waar op ook de Munnikken den Kooning ophitsten, dat hy alle die lieden liet vermoorden, tot op 50 na, welke geweeken waaren, en zulks wel alles, volgens de uytspraake van *Augustinus* zelfs. (*r*)

10. En eeven zoo maakten het deeze schoone *Apostelen* op andere plaatzen al, daar ze maar dorsten nestelen: want zy graasden altyd verder en verder, en de genoemde *Ethelbert* moest ook zynes Susters-zoon, *Sigebert, Kooning der Oost-Saxen*, tot den Christen naam bereeden. Die dan ook meende genoeg gedaan te hebben, toen hy dat groote en ruime Kerkgebouw te *Westmunster* stichtte, en aan den *Apostel Petrus* toeheyligde. (*s*) En alzoo wierd dan eyndelyk, allengskens de gantsche heerschappye der *Engel-saxen*, door allerhande geleegenheyd en prikkelen, aangelokt, om de *Paapsche Geestelykheyd* haar geld- en eer-zucht, neevens de buyk, op te vullen. (*t*) Hoe ellendig en kragteloos nu alle haare leeringen zyn geweest, zulks is met meedelyden, onder anderen, ook uyt den brief van *Augustinus* aan *Gregorius* te zien, daar hy zoo veele honderden mylen verre, eerst na *Rome*, over de armste dingen, een vraag ging doen; gelyk als, by voorbeeld, hy vroeg, *Of men een zwangere*

Jaar DC. tot DCC.

Gewaande bekeeringe der Heydenen.

Uytbreyding des Pausdoms in Engeland.

Oost-Saxen.

(*n*) Vid. Autores cit. (*o*) Gregorius M. L. XII. ep. 15. (*p*) Galfridus Monumetensis. Gildas. Beda Lib. 1. H. E. (*q*) Galfridus lib. 11. c. 12. (*r*) Beda lib. 11. cap. 2. (*s*) Balæus Cent. 1. in Sigeberto. (*t*) Beda. Henricus Huntindoniensis Chron. Angl.

Jaar DC. tot DCC.

Ellendige Apostel der Heydenen.

gere vrouwe mogt doopen? hoe men de giften, welke de lieden aan de Priesters bragten, ter deege verdeelen zoude? wat 'er van de veelerleye aart der Misse waar te neemen was? wat voor boete men de dieven zoude opleggen? en diergelyke beuzelingen meer. (*u*) Waar toe ook alle die schandelyke menschelyke inzettingen en invallen gehoorden, waar meede de arme geweetens der menschen, van de geld- en heersch-zuchtige Geestelyke geduurig verstrikt wierden, die ik echter onnoodig, en al te verdrietig achte om ze alhier op te haalen. Verders reekent men ook op deezen tyd, onder de nieuwbekeerde Volkeren, de *Engel-saxen* aan de Zeekanten, tusschen de *Elve* en den *Rhyn-stroom*, gelyk als die van *Vriesland*, *Holland*, *Gelderland*, enz. De voornaamste bekeerder deezer volkeren, is in het begin van deeze eeuwe geweest *Willebrordus*, *Clemens*, met nog 12. andere, die ook, tot een loon van zynen arbeyd, *Bisschop* van *Utrecht* wierd, daar hy van de *Paus Sergius* heene gezonden wierd. Hier toe nu hielp hem *Pipinus*, den *Kooning der Franken*, die ook hier na den *Kooning der Friesen*, *Radbodus*, verjoeg, om dat hy zig niet wilde laaten doopen. (*x*) *Gallus* de Scholier van *Columbanus*, daar in 't voorige Boek van is gedagt, kwam ook in deezen tyd uyt *Vrankryk* in *Switzerland*, die echter niet, eeven als die andere valsche *Apostelen*, groote *Bisdommen* en *Prelaatschappen* voor zig gezogt heeft, maar die gaarne in de eenzaamheyd leefde, waar van ook nu nog de *Abdye van St. Gallen* zynen naam voert. (*y*) *Florentius*, *Kilianus*, *Tolonatus*, en meer andere leerlingen van *Columbanus*, zyn al verder *Duytschland* in getrokken, en hebben, onder de *Franken*, *Westfalingen*, *Beyersche*, *Swaaben*, en andere, haare meeningen zoo wel als haare voordeelen bevestigt. Onder welke *Florentius* te *Straatsburg*, en *Kilianus* te *Wurtsburg*, *Bisschop* wierd, en zulks wel altyd, door de eyge schikking van den Paus, van welken zy dan ook te vooren verlof en onderstand moesten haalen, by aldien ze anders hier na een Bisdom, en andere voordeelen, daar van wilden draagen. Uyt welke omstandigheeden alleen een verstandig Leezer zoo veel neemt, dat hy geen meerder verhaal van nooden heeft.

Der Nederlanders.

Willebrordus.

Gallus.

Andere Duytsche, Kilianus.

11. Zoo verkeert gingen dan de Christenen met de arme Heydenen om, en nog al veel slimmer met de Jooden. Deeze wierden ook, door het harde onthaal der Christenen, en weegens haare eygene veelvuldige boosheyd, dikwils daar over aangeklaagt, dat zy veel onrust veroorzaakten. Doch dit alles was niet eens te reekenen teegen de *barbarische* wreedheid, die de Christenen teegen haar in 't werk stelden, of ze schoon zig zelfs voor ziende, en de andere voor blind hielden. In 't begin beloofde de Keyzer *Heraclius*, aan de *Jooden* te *Jerusalem*, dat ze aldaar veylig zouden moogen woonen, en hy nam ook veele geschenken van haar aan. Maar naauwelyks hadde hy den Bisschop en de Kerkelyke gesprooken, of die lieten hem niet met vreede, voor en al eer hy aan haar vergunde, om met de *Jooden* na haaren zin te moogen om springen. Ja, dat nog schrikkelyker is, wanneer de goede Keyzer zig op zynen eed beriep, maakten ze hem wys, dat dien eed gantsch niet te beduiden hadde, en dat ze jaarlyks maar eens voor deeze zonde zouden vasten, en dat daar meede alles zoude geboet en voldaan zyn. Hier op liet dan die bloedgierige Geestelykheyd haaren toorn teegen dat ellendige volk los, zoo dat zy de *Jooden*, zonder eenig onderscheyd altoos, gelyk het vee, slagteden en needermaakten. (*z*) Deezen Keyzer beval ook, op het aanhitzen der goddelooze Geestelykheyd, dat alle de *Jooden*, zelfs teegens haaren

Groote grouwzaamheid teegen de Jooden.

Op het aanhitzen der Geestelykheid. In 't Oosten.

(*u*) Gregorius M. XII. ep. 31. Balæus. (*x*) Sigebertus. (*z*) Eutychius Batricides Annal. To. II. p. 245. Elmacinus p. 278. & Achmet Ibn Edris. p. 175.

haaren wil en dank, gedoopt zouden moeten werden. En dit was hem nog al niet genoeg, maar hy schreef nog daar en booven naar *Vrankryk*, aan den Kooning *Dagobert*, dat hy aldaar ook eeven zulk eene *tyrannye* zoude onderneemen. (*a*) En als de *Jooden* uyt *Spanje* daar heene kwaamen vluchten, zoo wierden ze aldaar met de grootste vervolgingen verwellekomt, zoo dat ze zig by na nergens wisten te bergen. Want, in *Spanje* maakten het die valsche yveraars noch het aldererg ste. Men vind, in de *Spaansche Handvesten*, en *reegelen*, of *canones* der *Conciliën*, vermeld, dat alle de *Jooden*, welke haare kinderen niet terstond lieten doopen, met hondert harde slaagen, verbeurtmaakinge van haare goederen, en uytbanninge, zyn gestraft geworden. En deeze alzoo gedwongene menschen, heeft men weederom, met onbedenkelyke straffen, gemartelt, op dat zy niet weeder af zouden vallen. (*b*) Ja zelfs, wanneer men haar, op het eynde deezer eeuwe, over eene te zaamenzweeringe teegen de Regeeringe, beschuldigde, strafte men haar niet alleen op het grouwelykste, maar men maakte haar alle nog daar en booven tot eeuwige slaaven, beneevens haare kinderen, met welke men eene grouwelyke geweetens-dwang oeffende. (*c*) Ja de Geestelykheid dwong zelfs die *Kooningen* daar toe, dat ze, by de intreede hunner regeeringe, moesten zweeren, geene menschen altoos in *Spanje* te zullen gedoogen, die niet *Catholyk* waaren, (*d*) waar van ik nu geene getuygenissen meer hier ter plaatze zal ophaalen.

Jaar DC. tot DCC.

In Spanje.

Geweetens-dwang.

(*a*) Gregor. Turon. XI. c. 65. Lex Heraclii in Jure Orientali. (*b*) Concil. Toletanum IX. c. ult. & IV. c. 57. 58. VI. c. 3. XVI. c. I. XVII. c. 8. (*c*) Concil. Tolet. XVII. cap. 8 (*d*) Tolet. VI.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toestand der Kerken.

§. I.

NAdemaal dan de *Pausen* van *Rome* zich, uyt hunne eygene *authoriteyt*, tot algemeene Hoofden der Kerke hadden opgeworpen, zoo beginnen wy nu ook billyk van haar, alhoewel met zeer weynige omstandigheeden, nademaal dit alles van andere nu reeds al zoo dikmaals, en zoo grondig, voor heene is aangeweezen. De schrikkelyke verdorvenheyd uyttede zig nu doorgaands al by alle Pausen, en *Gregorius* hadde nog naauwelyks het hoofd needergelegd, die nog al een weynig eerlyk en schynheylig was, of hier na volgden voort zulke *Pausen*, die haare grouwelen opentlyk ten toon stelden. De eerste navolger dan van *Gregorius*, genaamt *Sabinianus*, was een recht schrikkelyk en boosaardig ondier, die ook niets altoos van de instellingen van *Gregorius* wilde lyden, en die alles aan hem laakte. Ja hy wilde zyne schriften zelfs gantsch niet gedoogen, die wel niet zonder gebreeken waaren, en begeerde, dat men ze zoude verbranden, voorgeevende dat 'er veele ketteryen in stonden. (*a*) Hy hadde ook zulk een schandelyk leeven geleid, dat hem eyndelyk een spook, in de gedaante van *Gregorius*, is verscheenen, waar over hy, van vrees en schrik, is gestorven, gelyk als de Historie Schryvers alle bekennen. (*b*) De volgende *Paus*, *Bonifacius de derde*, wierd tot den openbaaren *Antichrist* gereekend, door dien hy, in 't Jaar 606, zig zelfs, van den Keyzer *Phocas*, tot een *Opper-Hoofd* van alle de *Gemeentens*

Boos leeven der Pausen.

Sabinianus.

Bonifacius III. Verheffing der Pauser booven anderen.

(*a*) Onuphrius p. 27. (*b*) Idem & Anastasius P. Diaconus. Sigebertus.

Jaar DC. tot DCC.

tens liet verklaaren, gelyk als hier booven nu reeds al gedacht is. (*c*) Dit nu hadden de voorige in lange niet konnen verkrygen, daar de andere Keyzers nog altyd haare eygene Patriarchen neevens gesteld, en *Mauritius Gregorius* een nar genoemd hadde, om dat hy, om zommige woorden zulk eenen langen stryd voerde. (*d*) Het welke dan de huychelaars zoo zeer verdroot, dat ze meenden, dat *Mauritius* daarom alleen zoo zwaar gestraft geworden was, om aan andere tot een schouspel te verstrekken, *hoe dat zelfs de groote Heeren zoo ootmoedig teegens de Priesters behoorden te zyn.* (*e*) Na dat nu den *tyran* en bloedhond *Phocas* deeze uytspraake eens gedaan hadde, zoo zette hem deezen *Bonifacius* zelfs in een *Roomsch Synode*, vast, en hy gebruykte ook hier na, in het vervolg, deezen *term*, teegens alle *Bisschoppen*: *wy willen en beveelen dit en dat.* (*f*) Waar meede dan volkoomentlyk alles aan de menschen onderworpen wierd, wat *Christus* maar alleen toekwam, gelyk als *Gregorius* te vooren ook al hadde gezegd. De *Pausen* begonden nu ook, allengskens, haare heerschappye al verder uyt te breyden, en, in *Duytschland*, *Nederland*, en *Engeland* te nestelen, ook de zelve in 't *Oosten* zig aan te maatigen. Waar door dan de scheuringe, op deezen tyd, tusschen de *Grieksche* en *Latynsche Kerken*, op een nieu weeder aanging, en daar na, in beyde de volgende eeuwen, in het grouwelykste gekyf en twist, t'eenemaal uytbrak.

2. Wat nu de *Pausen* al voor moetwil, hoogmoed, tyrannye, gierigheid, *Simonie*, of geestelyke amptkoopinge, en andere schandaalen, bedreeven hebben, na dat ze, op deeze wyze, volkoomene heeren voor zig geworden waaren, zulks is uyt alle de blaaderen, van oude en nieuwe Schryvers, genoegzaam te vinden. (*g*) En nadien de overdaad en slemperye in den hoogsten top by haar opsteeg, zoo geschieden 'er ook, by de verkiezinge der Pauzen dikmaals veele grouwelyke strydigheeden, gelyk als 'er dan eene voorviel, by de verkiezinge van *Conon*, alwaar een van de Geestelykheid, en ook een van het Leeger, verkoozen wierd, zoo gantsch verwerd ging het toenmaals alles toe, dat de Schryvers dit voor een heel gewoone zaak hielden. (*h*) Na *Conons* dood viel 'er nog al een veel slimmer gekyf en twist voor, om dat *Theodorus* en *Paschalis* te gelyk daar na stonden, en dat een ieder een gewisse plaats in de stad innam; dog de tweede kreeg, met geld, den *Gouverneur* van *Rome* op zijn zyde. Ook bleeven beyde de partyen zoo hartnekkig teegens malkanderen staan, dat eyndelijk de meeste een derden, met naame *Sergius*, opwierpen. Maar, door dien *Paschalis* niet wyken wilde, en men hem daar en boven nog van tooverye, en andere booze stukken beschuldigde, zoo sloot men hem in een Klooster, en dat op het oordeel van den *Apostel Petrus* zelfs, zoo als men het de naam gaf. (*i*) Zulke onlusten gaf het nu by de *Roomsche stoel*, daar de Satan toenmaals opentlyk op woonde. Die geene nu, welke het getuygenisse der waarheyd hier van hebben bygebragt, hebben ook al voor lang beweezen, met wat voor streeken en middelen de *Pausen* zig altyd geduurig vaster gezet, en ontzagchelyker gemaakt hebben. Een van hunne kragtigste vonden was die van de Munnikken, die den *Paus* meer als het sterkste leeger, te pas kwaamen, om alles voor hem uyt te regten. Want de Munnikken liepen in alle Landen om, onder voorwendzel van de lieden te bekeeren, en ze preezen een ieder den *Paus* aan, als Gods Steedehouder, die alles in han-

Stryd om de Roomsche Stoel.

Aanwas der Pausselyke tyrannye.

Door de Munnikken.

(*c*) Anastasius. P. Diac. Platina. Sigebert. Regino. Prumiens. Ado. Aimoinus. (*d*) Gregorius M. IV. ep. 31. (*e*) Baronius Ann. DXCV. n. 25. (*f*) Platina. Sigebertus. (*g*) Anastasius. Platina. (*h*) Anastas. (*i*) Idem.

handen hadde. Zy verbonden de geweetens der menschen aan zyne nieuwe dwaaze invallen en plegtigheeden, ze naamen aan zig de geheele *Regeeringe* in 't geestelyk, en meest ook in 't weereldlyke, heel vermeetelyk, schikten zig over al na der lieden luym, en ze verblinden het arme volk met ontallyke aaperyen. Daar door dan kreegen de *Pausen* altyd eenen nieuwen aanhang, dat zy alles waagden, en de grootste Potentaaten braveerden. *Benedictus de tweede* bragt *Constantinus Pogonatus* den *Keyzer* in 't *Oosten* daar toe, dat hy zyn geheele regt t'eenemaal in de bevestiginge van de *Pausselyke verkiezinge*, door een openbaar *edict* aan den *Raad* te *Rome* overgaf. *(k)* Uyt deeze grond nu kwaamen hier na zulke oneyndige woorden-twisten en bloedige oorloogen voort, wanneer de *Duytsche Keyzers* dit weederom vorderden. Te vooren spilden de *meede dingers* na het Pausdom, op een iedere verkiezinge, aan de *Exarchi* of *Keyzerlyke Gouverneurs*, en andere, wat zy konden, en ze veroorzaakten daar door groote onrust, en *factien* of t'zaamenrottingen, gelyk als uyt de *Historien* van *Benedictus de tweede*, van *Johannes*, *Conon*, *Sergius*, en andere klaar te zien is. Het volkoomen verhaal van alle haaren handel valt hier veel te wydloopig, en het is ook by onderscheydene Duitsche Schryvers genoegzaam te vinden. Jaar DC. tot DCC.

3. Dat nu van deeze lieden de waare grond des Christendoms t'eenemaal omverre geworpen is geworden, zulks is nu al uyt het verhaal der voorige eeuwe bekend, en ten minsten daar van openbaar, dewyl een ieder, door den *Paus*, en zyne uytspraake, wierd verweezen, en dat men, aan *Christus*, en zyne leere, of gantsch niet, of maar om den schyn alleen, gedacht heeft. Men moet gewisselyk verstommen, over den hoon en onbeschaamde boosheyd der Geestelykheid, maar booven alle van de zoo genaamde *Apostelen en Bekeerders*, wat voor grouwelen zy de arme lieden, onder den naam des Christendoms, al hebben in de hand gestooken. Wanneer het 'er zelfs nog al eenigzins schynbaar toeging, zoo waaren doch haare leeringen maar alleen zeedelyk gesteld, die ook een Heyden zelfs wel kon weeten. Tot een voorbeeld, geheele *Concilien* hebben bevoolen, dat de Leeraars, aan het volk, als een kort begrip des Christendoms, zouden zeggen: *Dat ze geene Afgooderye moesten bedryven, geene doodslaagen, overspel, meyneedigheyd, valsche getuygenisse, of andere doodzonden, begaan, en wat zy wilden, dat haar andere zouden doen, dat moesten ze aan haaren eevennaasten ook doen. (m)* Van het waare *Euangelium* wierd niet een eenig woord gedacht; en, hoe konden het de *Leeraars* ook anders maaken, daar zy zelfs van God niets altoos wisten, en men haar met dwang en straffen, tot het leezen van den *Bybel*, als dwingen en slaan moest? Daar het op het *synodus* heette, *Inviti adigantur. Laat haar, teegen haar wil en dank, daar toe gedwongen werden. (n)* Hoe ongerechtig en boos het beroep by de meeste zelfs ook naar het uytterlyke, geweest is, hebben wy nu al by de *Pausen* zelfs vernoomen. In de openbaare wetten echter, moest nochmaals schandshalven verbooden werden, *dat geen Onweetende, Landlooper, of Goddelooze geordineert mocht werden;* ook, dat de *Bisschoppen* daar geen geld van mochten neemen. *(o)* Gelyk als zulks dan, in *Vrankrijk*, als een onberispelyke zaak, ten tyde der *Kooninginne Brunechildis*, was ingesloopen, dat de Kerkelyke ampten om een zeeker stuk gelds wierden verkoft. *(p)* En, in *Spanje*, klaagde men opentlyk, dat, hoe meer de *Simonie* of Geestelyke ampt-koo-

Grond-dwaalingen der Geestelykheid

Luyheid in 't leezen van de Bybel.

Quaad beroep.

Door geld geeven.

Simonie.

(*k*) Idem & Onuphrius. (*l*) Goldastus. Grotius. Conringius. M. Anton. de Dominis. Carolus Molinæus de Monarch. Franc. c. 1. 4. 15. (*m*) Concil. Bracar. II. c. 1. (*n*) Conc. Tolet. XI. c. 2. (*o*) Tolet. VII. c. 5. Bracar. II. c. 3. (*p*) Vincentius lib. XXIII. c. 87.

Jaar DC. tot DCC.

koopinge verbooden wierd, hoe meer zy de overhand nam, (*q*) ja, dat men zelfs ook soldaaten tot *Priesters* maakte. (*r*) Die, buyten allen twyffel, wanneer zy wierden afgedankt, geen eerloozer, dertelder, en tot luyheid meerder gestelde leevens aart, wisten te bedenken, als een Pastoors-dienst. Wanneer ze zich nu daar toe eenmaal gezet hadden, zoo wisten ze hier na niet, wat zy al voor moetwil zouden aanrechten. Zy vervielen zoo geheel en al op de grouwelykste lasterstukken, die van geene *Heydenen*, ik zwyge noch van *Christenen*, en noch minder van *Leeraars*, te vermoeden staan, en die zelfs nu nog niet gemeen zijn. Tot een voorbeeld, zy wierden rechte kolmeesters, ze vergaapten zig aan tooverye, ze wierden waarzeggers, en diergelyk een gespuys, zoo zeer zelfs, dat het ook, by oopenbaare wetten, verbooden moest werden. (*s*)

Openbaare Goddeloosheyd der Geestelykheid.

Tooverye.

Twistzugt.

4. Daar en booven waaren ze zoo uyttermaaten ydel, dat ze ook in eenen geduurigen twist, zoo onder malkanderen, als met de *Overigheid*, leefden: gelyk als dan nogmaals daar over geklaagd werd, *dat de Bisdommen en leerstoelen vol louteren twist en roof waaren, daar ze stoelen Gods behoorden te zyn. (t)* En, als 'er, op de gedachte wyze, Soldaaten tot de Bisdommen gekoomen zyn, zoo kan men wel licht denken, hoe ze haar zoldaaten leeven, bloeddorstigheid, rooven, en diefstal, wel niet t'eenemaal vergeeten zullen hebben. Daar van daan nu kwam het, dat men verbieden moest, *dat geen Prelaat zyne onderhoorige Priesters met slaagen mogt bejeegenen. (u)* Welk onthaal echter al vry gemeen geweest moet zyn. Want anders moest men die Kerken-dienaars zelfs ook straffen voorschryven, welke zich met geweer by eenen oploop lieten vinden. (*x*) Dog de *Kerkelyke Overigheyd* gaf daar zelfs al veel oorzaak toe; als, daar Paus *Eugenius* den Bisschoppen beval, dat ze zeekere gevankenissen zouden laaten maaken, waar in ze hunne ongehoorzaame onderworpene konden opsluyten. (*y*) Welke *Pausen* zig dan ook in allen krygshandel meede mengden, gelyk als *Gregorius de groote* de stad *Napels*, en andere plaatzen, in het afweezen der *Keyzers*, met zoldaaten liet bezetten, en aan de amptenaars aldaar, recht als een *Bevelhebber* of *Generaal*, ordre stelde, hoe ze zich hadden te draagen. (*z*) Zomtyds toonden zich de Paapen ook wel als de slimste oorlogs-lieden, gelyk als, by voorbeeld, in *Engeland*, de *Paussselyke Priesters* over den stryd aangaande de plechtigheeden niet lang *disputeerden*, maar van de andere Munnikken wel 1200 vermoorden, door dien ze den *Paus* weygerden te volgen. (*a*) In *Italie* verkleedde zich een zeeker *Diaken*, genaamd *Zeno*, in de kryg teegen de *Longobarden*, in des *Koonings* gewaad, en voerde het leeger zelfs aan, dog hy bleef in den slag dood. Alwaar den overwinnaar *Alachis* zig nog beklaagde, dat hy met den oorlog anders niet hadde uytgerecht, als dat hy een *Paap* verslaagen hadde. (*b*) Zoo los was de Geestelykheyd geaart, dat ze, uyt dwaasheyd, en enkele ydelheid, zich in het grootste gevaar begaf. Het welke haar dan ook tot alle andere moedwil aandreef, daar byzonder by het verbod van den echt, op het welke de *Pausen* altyd meer en meer begonden te dringen, de allerschandelykste vuyligheid en boosheid by hen in swang ging. Zoo dat ook een *Kooning*, in *Spanje*, genaamd *Vitica*, ik weet niet uyt wat voor oorzaaken, de Priesters toeliet, dat ze zoo veele Byzitten mochten houden, als zy wilden. (*c*) En een ander *Kooning* in *Italie*, *Alachis*, ergerde

Geweld-daadigheyd.

Moord-daaden.

Verbod van te moogen trouwen.

Ontucht.

(*q*) Tolet. XI. c. 9. (*r*) Tolet. IV. c. 18. (*s*) Idem c. 28. (*t*) Tolet. XI. c. 5. (*u*) Bracar. III. c. 6. (*x*) Tol. IV. c. 44. & ap Gratianum. c. 23. q. 8. (*y*) Ibid. Dist. II. Can. Sacerdos. (*z*) Gregor. M. XII. ep. 24. (*a*) Beda II. c. 2. 4. Balæus Cent. I. c. 24. Regino lib. I. Sigebertus. (*b*) Theodorus Engelhusius p. 141. (*c*) Phrygio in Catal. Test. Ver. lib. VII. p. 598.

de zich zoo zeer aan de Geestelykheid, over haare schandelyke daaden en ontucht, dat hy zwoer, dat hy alle *Paapen* wilde laaten lubben, en een put met het afgesneedene laaten vullen. (*d*) In *Spanje* waaren ze zoo onbeschaamd, dat zy haare hoereryen, opentlyk bedreeven. En wanneer ze al van eenige getuygen overtuygd wierden, zoo deeden zy zulks niet gelden, en ze maakten, in haare *synoden*, zulke stellingen, waar meede zy 'er in alles vry door geraakten. (*e*) Ja het overspel wierd in haar niet eerder gestraft, voor dat ze zich met de vrou van een voornaam man te buyten hadden gegaan, waar over ze dan ook maar alleen in de ban gedaan, en afgezet wierden. (*f*) Jaar DC. tot DCC.

5. In haar overige leeven droegen zig de *Priesters* nu als de ergste schurken, en ze konden niet eens meer huychelen, veynzen, of een weynig eerbied houden, gelyk het anders nog wel de wyze is. By haare grootste *Feesten* en verzaamelingen stelden zy haar met zulke ongebondene manieren zoo schandelyk aan, dat deeze haare buytenspoorigheeden dikmaals wel de eerste berispinge aan haar (als waaren het kleene schooljongens geweest) op de *synoden* zyn meest: naamelyk, *dat zy dog zoo niet zouden woelen, en door hun gesnap en gelag, de t'zaamenspraaken hinderen, of zoo luyd onder malkanderen niet zouden kyven.* (*g*) In de huyzen ging het 'er zoo slim toe, dat men, schands halven, verbieden moest, dat geen *Priester* by de gastmaalen zoude moogen zingen, danssen, of springen. (*h*) Ook, dat ze de vaaten en kelken uyt de Kerk niet mochten neemen, en daar uyt vreeten en zuypen. (*i*) En, dewyl 'er tot zulk een wellustig leeven heel veel gehoord, zoo is het daar uyt van zelfs klaar, dat ze by een geschraapt, gestoolen, en gerooft hebben, wat zy maar krygen konden: alhoewel het de Historien ook overvloedig genoeg te kennen geeven. Om nu maar een staaltje hier van op te haalen, zoo kwam het, door de instellingen der Bisschoppen zelfs doorgaands daar op uyt, dat 'er, van de inkomsten der Kerken, die toen ter tyd al zeer groot waaren, altyd het eene deel de Bisschoppen, en het andere deel, de overige Kerkendienaars toekwam. (*k*) Echter waaren veele daar meede nog niet te vreede, maar ze haalden ook het andere gedeelte, dat tot de gebouwen geschikt was, na zig, ik zwyge, dat ze aan de armen eens gedagt zouden hebben. (*l*) De andere Priesters leerden die kunst ook meesterlijk van haare Oversten, en scheerden de schaapen de wol gantsch schoon af. Men heeft zeekere narichtinge, dat ze, voor den doop, wanneer de arme lieden geen geld te geeven hadden, haar altyd eenig pand uyt haar huys afnaamen: waar door veele haare kinderen ook ongedoopt lieten blyven. (*m*) Ja, wat aan de Kerken gemaakt, of anders toegezegd was, dat haalden de *Paapen* in haar eyge nest, nademaal zy, gelyk een zeeker *Synodus* wel duydelyk zegt, van gierigheid heel ingenoomen waaren. (*n*) De weereldsche menschen wisten het ook wel, wat al geld en goed de Geestelykheyd by een verzaamelde. Dierhalven kreeg een *Gouverneur* in *Italie*, genaamd *Isaacius*, eens lust, om de schatten van den *Paus*, in de *Sacristie* van de *Lateraansche Kerke* te bezien, hy nam ook een deel daar van weg, de *Priesters* mochten zig aanstellen, pypen, of zingen, zoo als zy wilden, zy moesten het echter aanzien. *Want*, sprak hy, *myne Zoldaaten hebben het veel noodiger van doen, als gy lieden.* (*o*) Zoo veel geld en goed maakte haar ook waarlyk moedig en hoogmoedig, zoo dat ze altyd daar door maar trotzer en stouter teegen

Los leeven

Vertelheid.

Gierigheid.

Loon voor den Doop afgedwongen.

Groote rykdom der Geestelykheid.

Hoovaardye.

(*d*) P. Diaconus lib. v. c. 14. Longob. (*e*) Bracar. II. c. 8. (*f*) Tolet. XI. c. 5. (*g*) Ibid. c. 1. (*h*) Antissiodor. c. 40. (*i*) Bracar. III. c. 2. (*k*) Bracar. I. c. 25. (*l*) Bracar. II. c. 2. (*m*) Ibid. c. 2. (*n*) Tolet. IV. c. 32. (*o*) Platina in Severino.

Jaar DC. tot DCC. teegen de *Hooge Overigheid*, en andere, wierden, zoo dat 'er, in de geringste van de Geestelykheyd, al kleyne Pauzen staaken. Ja zy zochten ook eerbied in de allerdwaaste dingen: gelyk als, wanneer zommige *Bisschoppen* op de straat een deel *reliquien* aan den hals hingen, en zich van

Bygeloove. de *Diakenen* lieten draagen, en alzoo van het volk aangebeeden wierden, het welke voor de *reliquien* pleeg needer te vallen, waar door ze dan ook, by de lieden, des te meerder de borst konden opsteeken. (*p*) En wat 'er van diergelyke grouwelen meer is.

6. Ik sla die ontallyke getuygenissen van haar bygeloove nu over, en merke maar alleen dit aan, dat de verleydende Geestelykheid toen ter

Ceremonien. tyd, by alle haare zonden en schanden, zeekere uytterlyke *ceremonien* en andere stellingen, bedagt heeft, daar agter zy haar verschoolen, en haaren moedwil dies te zeekerder bedreeven heeft. Ondertusschen gaat het volk daar heene, en maakt het zoo slim als zyne voorgangers, gelyk als het hier ook geschiedde. Want de voorheene verhaalde ondeugden der *Keyzers*, en die grouwelyke ergernissen en zonden der andere, geeven tastelyk genoeg te kennen, dat alle het bedurvene, gelyk ten allen tyden, zoo ook in deeze eeuwe, van de Kerken-dienaars eerst afgekoomen

Gerustheid. is. Want, door dien de *Priesters* met alle ondeugden zelf besmet waaren, zoo zogten zy ook voor alle dingen de straffen daar over te beletten. En daarom bragten zy het by de *Hooge Overigheyd* daar toe, dat ook de allerswaarste gebreeken zelfs, als moord, overspel, bloedschande, hoererye, enz. niet van haar, maar van de Geestelykheyd zelve gestraft zouden werden: en zulks wel, alleen met zeekere bygeloovige boet-oeffe-

Algemeene verderfsenis. ningen van eenige daagen, weeken, of jaaren. Het welke alles voor de reukelooze maar kinderspel was, en onder de menschen zulk een woest en wild leeven veroorzaakte, dat het niet ellendig genoeg beschreeven kan werden. Daar ook de *Heydenen* zelfs haare *Afgooden Tempelen* voor heylig hielden, en dat ook alle huychelaars niet anders daar in voornaamen; zoo kwam het, door het ongebonde leeven der Geestelyke,

Zuypen in de Kerken. dog eyndelyk zoo verre, dat de lieden opentlyk in de Kerken slempten, en danssen aanstelden, en de schandelykste liedekens daar by zongen, enz. (*q*) Dat ze op de Heylig genaamde daagen, als de *Kersnacht*, *Nieuwe Jaar*, enz. veele duyvelsche guycheleryen en tooveryen aanrechtten, (*r*) en ook met allerhande tooverye haar voordeel zogten, en ze verloochenden daar door niet alleen het Christendom, maar ook God zelfs. (*s*) De vrugten nu van zulk *Antichristis* weezen openbaarden zig ook zoodaanig in alle dingen, dat de *Hooge Overigheyd* zelfs ervaaren moest, hoe schandelyk de Christenen daar toe getrokken wierden. Zoo dat men de onderdaanen in *Spanje* niet anders tot gehoorzaamheyd brengen konde, als, dat men een banvloek daar op leydde, dat, al wie de *Kooningen* niet wilde navolgen, tydelyk en eeuwig verdoemd zoude zyn. (*t*) Ook die geene zelfs, welke na den uytterlyken schyn,

Boosheid der Munnikken. nog het beste en ingetoogenste leeven zouden leiden, ik meene de Munnikken, waaren nu al meest de argste boeven en booswigten, die de Duyvel en de Paus tot de allerwigtigste voordeelen gebruykte, inzonderheyd tot de bekeeringe der volkeren, by dewelke zy dan al weederom nieuwe Kloosters stigtten. De arme eenvoudige lieden deeden monden en neuzen open, wanneer zy zulk een huychelaar in een vreemd kleed, in zulk een vermomd en dwaas gebaar, zaagen, en gaaven daarom wat zy konden. Ja de voornaamste lieten zig dikmaals wel daar toe be-

(*p*) Conc. Bracar. III. c. 25. (*q*) Conc. Antisiodor. c. 9. (*r*) Ibid. c. 1. (*s*) Ibid. c. 4. (*t*) Tolet. V. c. 2.

Jaar DC. tot DCC.

bepraaten, om zelf in 't Klooster te gaan, in meeninge, om den Hemel aldaar naader te zyn. Het geene dan waarlyk eenige wel uyt eenvoudigheyd en een goed inzigt deeden. Maar de meeste in hoope om haare moetwilligheyd des te ongemerkter aldaar te bedryven. Alzoo ging Kooning *Sigebert* in *Engeland* in het Klooster dat van hem gebouwt was; en liet zich aldaar een kruyn scheeren. (*u*) En kort hier na in 't Jaar 680. deed de *Spaansche Kooning*, *Wamba*, ook zoo, alhoewel alleen uyt dwaang, om dat hy een boozen dronk over zich hadde, en daar over boete wilde doen. (*x*) Van *Radigundis*, in *Vrankryk*, is in 't voorige Boek al gedagt, welken *Fridiburga*, des *Borgondischen Kooning Sigeberts* bruyd, volgde. (*y*) Insgelyks ook de Dochters van *Pipinus de eerste*, naamelyk, *Geertruyd* en *Begga*: waar onder maar loutere Staatkundige streeken schuylden, voornaamentlyk, zoo wanneer de Geestelykheyd van de *Regenten* gaarne ontlast was.

Huychelerye.

Groote Heeren worden Munnikken.

7. Eeven gelyk als nu de Geestelykheyd in 't gemeen machtiger wierd, zoo maakten de Munnikken ook al geen minder voortgang. Want als zy op deeze wyze, zelfs *Kooningen* en *Vorsten* in haare *Orde* kreegen, zoo was het geen schimp voor de weereld, of schaade meer, een Munnik te zyn, en alzoo hadden zy maar des te meerder toeloop. Daarom stichtten zy ook veele *Abdyen*, welke alle meer als Koninglyken overvloed hadden, en ook wel meest bloeyden. Gelyk als daar was de *Abdye van St. Denys*, by *Parys*, welke Koning *Dagobert* met ongelooffelyke onkosten stichtte. (*z*) Te vooren richtte Kooning *Childebert* het Klooster te *Luxen* in *Burgondie* op, volgens het voorschrift van *Columba*, een *Ierlander*, die overal veele Kloosters, in *Vrankryk*, *Duytschland*, en *Italie*, in het begin van deeze eeuwe opgeregt, en den booven genoemden *Gallus* nog onderweezen heeft. (*a*) Verders kwam ook de *Abdye* te *Corbey*, in 't Jaar 680. op, onder *Clotarius de tweede*, dog niet, die in *Duytsland*, welke eerst in de neegende eeuwe gebouwt is geworden, maar in *Picardie*, by *Amiens*. Gelyk als ook in *Switzerland*, de *Abdye* van *St. Gallen* midden in een groot woud gestigt wierd, daar deeze Heilige te vooren zyn hutje gehad hadde. En wie kan de overgroote meenigte der Kloosters optellen, welke aan deeze eeuwe, en desselfs bygeloove, haaren eersten oorsprong schuldig zyn? (*b*) Veele hier van hebben de naamen, als of het Schoolen waaren. Wanneer men die echter wel by 't ligt beziet, zoo waaren het maar werk-plaatzen, alwaar de Paus zyne pylen, teegen alles, wat noch oprecht en van God was, liet smeeden, en als het hoog ging, waaren het een deel schuyl-plaatzen van huychelerye, vleeschelyk vernuft, en allerhande ondeugden. En gelyk als *Benedictus*, in de voorige eeuwe, zyne geweetens strikken en inzettingen, die hy *regelen* noemde, aan zoo veele duyzend zielen heeft gehangen, eeven alzoo aapten hem ontrent deezen tyd, meer andere zulks na, dewyle het met hem zoo volkoomen na zyn wensch was uytgevallen. Daarom sleepten zich nu nog al de ellendige lieden, met de *regelen* van den gedagten *Columbanus*, die in veele zaaken van die van *Benedictus* afging. Als ook met die *regelen*, welke een zeeker *Bisschop* in *Portugal*, *Johannes Gerundinensis*, eerst in zyn nieuw gebouwt Klooster ingevoert hadde, en eyndelyk, met die van *Fructuosus van Braga*, als ook van de bedende *Isidorus Hispalensis*. Neevens alle deeze dingen wierden nu ook op deezen tyd de geschoorene kruynen der Munnikken en Paapen in agt ge-

De Munnikken en Kloosters worden ryk.

Beroemde Kloosters en Abdyen.

St. Denys.

Luxen.

Corbey.

St. Gallen

Of het Schoolen zyn geweest?

Nieuwe regelen.

(*u*) Beda l. III. Chron. Angl. (*x*) Lucas Tudens. Syn. Tolet. XII. (*y*) Surius & Baronius. A. DCXIV. (*z*) Aimoinus l. IV. Hist. c. 41. (*a*) Jonas Monachus. Sigebertus Bernhardus in Vita Malachiæ. Balæus. (*b*) Hospinianus de Monachis IV. c. 27.

Jaar DC. tot DCC.

genoomen. Daar ontrent dan aan te merken is, dat een geheel *Synodus* toenmaals bevoolen heeft, den ganſchen kop van de Munnikken booven plat af te ſcheeren, alleen dat 'er onder aan een kring van hair ſtaan bleef. *(c)* Welke maniere men aan *Petrus* zelfs wilde toeſchryven, gelyk als de *Grieken* hier teegen zig op *Paulus* en *Jacobus* beriepen, welke het hair geheel hadden laaten wegneemen. *(d)* Maar de eene dwaasheyd was zo weynig nut als de andere. Waarom wy die geene daar over ook laaten ſtryden, welke daar belang in hebben, en ons tot andere zaaken keeren.

8. Dog ik mag nu geen meer tyd met de beſchryvinge van die ontallyke aaperyen, en verdigte wonderwerken, en diergelyke meer, verkwiſten, waar meede die land-bedriegers, by de gewaande bekeeringe der *Heydenen* byzonder wel wiſten om te gaan. Want daar door wieſch hen en haar principaal, de *Paus*, niet weynig de eere en magt by het eenvoudige volk aan, die dan goud en geld, en wat zy maar begeerden, overgaaven, wanneer zy maar met zulk eene kleene moeyte, als zy het haar wys maakten, in den Heemel konden koomen. En waar toe liet zig het arme volk niet al bepraaten? De grootſte *Regenten* zelfs moeſten de Geeſtelykheyd wel gelooven, in alles wat zy maar wilden voorſtellen: tot een voorbeeld, de *Paapen* gaaven, van den Kooning der *Franken*, *Clodoveus de tweede*, kwaadaardiglyk voor, dat hy een beentje van den arm van *St. Denys* gebrooken hadde, en daarom moeſt hy voor al zyn leeven dol zyn. *(e)* Ja de nieuwe huychelaars voegen daar nog al by, dat het gantſche Ryk daarom vernield is geworden, om dat hy de renten van de *Abdye van St. Denys* weggenoomen hadde. *(f)* Zoo hoog kunnen deeze valſche Leeraars haare zaaken opheffen, wanneer haare eygene voordeelen daar aan vaſt zyn. Het is niet te zeggen, wat de Geeſtelykheyd toen ter tyd al voor dwaaze vonden op de baan heeft gebragt, om de menſchen het geld uyt de beurs te haalen. Om maar een eenig voorbeeld hier van aan te roeren; *Daar was een vrouwe in Vrankryk bepraat geworden, om* Johannes den Dooper *te bidden, dat hy aan haar een van zyne leeden wilde vereeren; dit hadde zy nu al drie jaaren lang gebeeden, en eyndelyk haar voor genoomen, niet eerder iets te willen eeten, voor dat zy verhoort was. Na zeeven daagen vaſtens nu, ziet zy een duym op den Altaar leggen, daar dan terſtond drie Biſſchoppen zyn toegeloopen, welke deezen duym aangebeeden, en verlangt hebben, daar ook iets van te moogen hebben. Waar op 'er dan drie druppelen bloed daar uyt op het linnen zyn gevallen, welke zy ook met groote vreugde na haar hadden genoomen. (g)* En met zulke looze vonden behielpen zich ook de ſlimſte boeven zelfs onder de Geeſtelykheyd, en ze wilden daar meede, ten deele haar geweeten bevreedigen, en ten deele aan andere lieden een doek voor de oogen binden, op dat zy daar door noch voor heylige lieden en zuivere Leeraars mogten aangezien werden. Het is niet te zeggen, wat voor een grooten ſwerm van bygeloovige en regt afgodiſche dingen 'er uyt *Rome*, op deezen tyd, in de Landen alomme is ingebrooken. Daar door leeſt men nu by de Schryvers zoo veel van byzondere heylige kleederen, van onderſcheyd der ſpyzen, daagen, ſtanden, enz. van de Misofferen, Altaaren, thienden, Beelden, *reliquien*, heylige, beenen, en andere zaaken, dat iemand daar voor walgen mogt. Van de oneenigheid over het *Paaſcha* is al in de voorige eeuwe gewag gemaakt, als ook, na myn onthouden, van de veelerhande nieuwigheeden van *Gregorius de Groo-*

Bedrog der Geeſtelykheid.

Bygeloof met de reliquien.

Pauſſelyke inzettingen.

(c) Tolet. IV. c. 41. (d) Beda IV. H. E. Conf. Uſſerius Antiq. Brit. p. 921. Zieglerus de Tonſura Clericorum. (e) Sigebertus. (f) Baronius. (g) Sigebertus.

Groote, die men, onder anderen, dien grouwel te danken heeft, dat 'er by den Kerkendienst, zoo veel in de *Latynsche* onbekende taale, gezegt werd. Want als men nu zyn zoo genaamde *Officium*, met eeven dezelve taale, in de nieuw opgeregte buytenlandsche Kerken invoerde, en daar door het arme volk, dat niet een eenig woord daar van verstond, maar voor narren hield, en bespotte, zoo is deeze onbehoorelykheyd daar door te vlytiger voortgedreeven, en ook ten deele in de gewaande *Gereformeerde Kerken*, tot een getuygenis der verdorvenheyd nog over behouden. (*h*)

Jaar DC. tot DCC.

Vreemde taalen by den Kerkendienst.

9. Ik zal nu alhier de andere ingevoerde nieuwigheeden eens kortelyk gaan overloopen, welkers eersten oorsprong in 't gemeen op deezen tyd werd gesteld, en zulks wel, na de ordeninge van die *Pausen*, aan welke men het meeste nog wel in dit Kerkelyk beslag te danken heeft. Na *Gregorius*, wiens uytvindingen wy hier booven gezien hebben, zoude de booze *Sabianus* het gebruyk der klokken en schellen in de Kerken opgebragt hebben, als ook, dat men, by den Kerkendienst, op den helderen dag, waskaarssen zelfs nog in onze Kerken aansteekt, en daar meede de andere als verachtelyk maakt. (*i*) *Bonifacius de vierde*, heeft het *Heydensche Feest aller Gooden*, in het *Feest van alle de Heylige* veranderd, nademaal hy den *Tempel Pantheon*, te *Rome*, aan *Maria* en alle de *Heylige* heeft ingewyd. (*k*) *Bonifacius de vyfde*, nu vond een nieuwe maniere uyt, om de Geestelykheid in meerder aanzien en macht te brengen, wanneer hy *de Kerken en Altaaren tot Vryburgen* maakte, waar van daan niemand een misdaadige dorfde haalen. (*l*) *Theodatus* bedacht dan ook eyndelyk die dwaasheyd met het Geestelyke maagschap in den doop, waar door de *Peeter* aan zyn Doopkind, en dit weeder aan die, niet mocht trouwen, als of zy te na aan elkanderen vermaagschapt waaren. (*m*) *Honorius de eerste* heeft afzonderlyk de weekentlyke *processien* of ommegangen om de Kerken, met haare *Litanien* en gezangen, in zwang gebragt. (*n*) En *Martinus de eerste*, heeft ontrent het midden van deeze eeuwe, het booven gedachte kruynscheeren van de *Paapen* bevoolen: als meede, dat de lieden op Zaturdag avond moesten vasten. Insgelyks ook, 't geene aanmerkelyk is, en van de Pausgezinde Geestelykheyd wel diend geweeten te werden, heeft hy de *copulatio*, of *inheyliginge* der echte lieden, vast gesteld, en eyndelyk ook, dat 'er alle jaaren nieuwe zalf, tot haarer besmeeringe, wierd gemaakt. (*o*) Eenige schryven aan hem ook het *verbod van den echt der Priesters* toe, het welke andere echter met beeter grond aan *Eugenius*, zynen navolger, toeschryven, die dan ook de *Bisschoppen* de *weereldlyke jurisdictie* of *rechtsgebied*, toebragt, insgelyks, dat zy haar onderhoorige mogten laaten gevangen zetten, waar door dan de grond tot de weereldlyke heerschappye der Bisschoppen wierd gelegd. (*p*) Onder *Vitalianus* heeft men de *muzyk*, op speeltuygen, in de Kerken ingevoerd, en alzoo volkoomentlyk alle de noch overige aandacht, met zoo veel gepyp, daar als uyt de Kerken geblaazen. De andere *Pausen* hebben ook al haaren meesten tyd, die zy van haare gierigheyd, wellusten, en diergelyke, wilden afbreeken, aan diergelyke grillen besteed. Van den laatsten *Paus* in deeze eeuwe, *Sergius*, had men deeze schoone vond, waar meede hy de *Misse* wil bewyzen: naamentlyk, dat zy de *Hostie* of het *Misbrood*, in drie deelen breeken, waar van het eene deel in den Kelk werd geworpen, dat het opgestaane li-

Nieuwigheeden der Pausen.

Klokken.

Kaarssen.

Het Feest aller Heyligen.

Vrysteeden in de Kerken.

Processie.

Kruyn scheeren.

Vasten op Zaturdag-avond.

Copulatio.

Echt verbod.

Jurisdictie der Bisschoppen.

Instrumentaal Musyk in Kerken.

Deelinge van het Misbrood.

(*h*) Balæus in Augustino. Conf. Usserius Antiq. & ep. Hibern. Fullerus H.E. (*i*) Pol. Virgilius l.vi. de Invent. Onuphrius in Sabin. (*k*) P. Diaconus. Anastasius. Beda. Virgilius vi.c.8. (*l*) Anastasius. Sigebertus. (*m*) Theodatus ep. ad Gordianum To.v.Conc. (*n*) Anastasius. (*o*) To.vi. Concil. (*p*) Gratianus dist.81. c. Sacerdos.

Jaar DC. tot DCC.

lichaam van *Christus* zal beduyden; het andere deel werd gegeeten, en het zal hem vertoonen, hoe hy ook op aarde heeft omgewandeld: en het derde deel blyft over, als in het graf, (*q*) en wat men al voor diergelyke Godslasteringen meer vind.

(*q*) Antoninus Florentinus Chron. lit. XIII. c. I. sect. 5.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de Kerkelijke Schryvers in de zeevende Eeuwe.

§. I.

DE steeds aanwassende duysternis en de overige bedurvenheyd der Geestelykheyd heeft dit maal heel weynig aanmerkelyks by de Schryvers na gelaaten, behalven dat 'er nu nog, in de *Latynsche Kerken*, twee welbekende mannen aanmerkens waardig zijn, welke men ook, als getuygen veeler waarheeden, heel dikmaals gewoon is te gebruyken. De eerste nu van deeze, was in 't begin deezer eeuwe, *Isidorus*, *Bisschop te Seville*, in *Spanje*, en daarom ook tot onderscheyd, *Hispalensis* toegenaamt. Deeze man is nog een leerling van *Gregorius de groote*, en, in zommige stukken, heel yverig en oprecht geweest, en hy heeft ook een groot aanzien by de andere gehad. Waar door hem de Geestelykheid ook, op het *synode*, den laatsten en geleerdsten Kerkenleeraar, aan 't eynde van deeze weereld, noemde. (*a*) Gelyk als hy dan ook verscheydene *Concilien*, in *Spanje*, bestierd, en daar door volgens zyn begrip, het verderf heeft willen weeren. Hy heeft ook zeer veel geschreeven, daar onder nog al nuttelyk zyn, het *Chronicon*, van den aanvang des weereldsaf, tot op het jaar van Christus 626 toe. De *Historie* der *Gotthen*, *Wenden*, en *Swaaben*, zijne 20 boeken van den oorsprong der woorden, welke veele verloorene zaaken in zig hebben, en daarom by de Geleerde ook zeer in waarde werden gehouden, alhoewel daar ook al veel onbeschaafts onder loopt. (*b*) Een boek van de 33 Kerkelyke Schryvers, en een, van het leeven der Oudvaaders van 't *Oude en Nieuwe Testament*, en twee boeken van de Kerkelyke diensten. In de *Theologie* schryft men hem toe, het boek van de versmaadinge des weerelds, drie boeken *sententiarum* of der spreuken van het hoogste goed, een, van den stryd der deugden en ondeugden, en eenige uytleggingen over de *Schrift*, byzonder, van de *Historische boeken des Ouden Testaments.* Verders heeft men hem ook meest altyd de *collectie* of verzaamelinge der *concilien* en *decreeten* toegeschreeven; welke echter met beeter recht aan *Isidorus Mercator* toekoomen. (*c*) Dat nu zyne belydenisse aan de huychelaars niet in alles aangestaan heeft, ziet men ten deele daar uyt, om dat zy zommige boeken zeer vervalscht en verminkt hebben, gelyk als de Oude bekennen; (*d*) ten deele ook, dewyle zy eenige boeken voor bygevoegde uytgeeven (gelyk als die van de Kerkendiensten) niet teegenstaande zy van de volgende Schryvers bygebragt, en voor goed gehouden werden. (*f*)

Isidorus Hispalensis. — Zyn lof. — Schriften. — En getuygenis der waarheid.

2. De andere, die wy na deezen Schryver voor den beroemdsten aangeeven, was, ontrent het eynde van deeze, en in 't begin van de volgende eeuwe, *Beda*, een *Engelsman*, en, weegens zyne achtbaarheyd, *vene-*

Beda.

(*a*) Concil. Tolet. IIX. c. 2. (*b*) Barthius. Rosinus. Becmannus de propr. Serm. p. 13. Goldastus Præf. ad Scriptor. Rer. Suevic. Blondellus in Pseudo-Isidoro Proleg. c. 2. (*c*) Conringius de Orig. Jur. Germ. 16. p. 78. Cocus Cens. Scr. p. 481. (*d*) Lucas Tudensis. (*e*) Baronius. (*f*) Braulio Cæsar-Augustanus. Ildefonsus. Honorius Augustodunensis. Sigebertus. Beda. Fulberto Carnotensis. Freculphus Lexoviensis.

venerabilis, of *eerwaardig*, genaamt, een man van veele goede gaaven, en groote geleertheid, zoo veel als de ellende van zynen tyd toeliet. Want hy heeft zijne Historische schriften met zeer veele *Fabelen*, van de Wonderwerken der Heylige, t'eenemaal vervult. *(g)* Ondertusschen werd hy echter, met goede grond, tot een getuyge der waarheid aangeroepen, schoon dat de *Papisten* nochtans, in de nieuwe Schryvers, heel veel verkettert hebben, dat in deezen, en andere Schryvers, zoo klaar staat als den dag. Om welke reede zommige ook de uytleggingen *over de brieven van Paulus*, voor de zyne niet aangenoomen hebben: *(h)* andere daar en teegen van zyne tydgenooten, hebben hem die gaarne toegestaan. *(i)* Hy is egter, als een *Priester*, in zyn Klooster gebleeven, en heeft zyn geheele leeven met *studeeren* en leeren doorgebragt, hy is ook eerst in 't jaar 735 of 736 gesturven. By zulk eene groote zeldzaamheid der Geleerde en ervaarene, en wel inzonderheid, der oprechte lieden, is deeze man dan ook dies te aangenaamer geweest, zoo dat hem de Schryvers niet genoeg roemen konnen. *(k)* En zelfs daarom hebben de Papisten ook zyn *Martyrologium* en andere schriften, meenigmaal vervalscht, op dat zy onder zynen naam, deeze en geene leugen konden verkoopen. Zyne beroemdste schriften zyn, de 5 boeken der *Engelsche Kerkelyke Historie, van Julius Cæsars* tyd af, tot het Jaar 731 toe: het *Martelboek*, zoo ongerechtig als men het uyt de ontrouwe handen der *Papisten* nu nog heeft; en nog een ander, vers wyze gemaakt, dat, onder zynen naam, van *Dacherius* is uytgegeeven. Verders zyn 'er veele leevens beschryvingen der heylige, onder, van welke wel de meeste van hem niet zijn. *Item*, een boek van de zes ouderdommen der weereld, een, van den aart der tyden, veele verklaaringen over den gantsche *Bybel*, insgelyks ook, allerhande *Wysgeerige* en andere schoolsche boeken, en eyndelyk, zyne veele *homilien*. In 't algemeen verwonderen zich de Geleerde met groote reede daar over, dat deezen man, by zoo veele oneyndelyke bygeloovige dingen, waar meede de weereld toen ter tyd als overstroomt was, echter in veele zoo cierlyk heeft geschreeven, zoo net geoordeeld, en daar by, zoo oprecht gebleeven is. *(l)*

Jaar DC. tot DCC.
Zyn lof.
En schriften.

3. Na deeze nu heeft men nog eenige weynige goede Schryvers onder de *Latynen*; gelyk als daar was, *Hildefonsus*, *Bisschop van Toledo*, ontrent op het midden van deeze eeuwe, aan wien het boek van de beroemde mannen werd toegeschreeven, het geene anders *Beda* gemaakt zoude hebben. Maar het boek van de geboorte, reyniginge en heemelvaart van *Maria*, leggen hem veele *Papisten* niet toe, en ze schaamen zig ook over de *fabelen*, welke *Baronius*, en andere van hem voor den dag brengen, als of *Maria* zelfs by hem zoude zyn gekoomen, om hem, aangaande haar *feest*, en andere dingen, te onderrichten. Hem was nu hier na, in dit *Bisdom*, *Julianus*, of *Pomerius*, hoe men hem anders ook noemd, na gevolgd, die zynen yver, ontrent de leere en *reformatie* der vervalle Geestelykheid, al vry wel heeft beweezen, en ook, teegen de dwaasheyd van Paus *Benedictus de tweede*, opentlyk, en zeer vrymoedig, heeft gesprooken, toen deeze hem eene ketterye wilde aanwryven. Hy heeft ook *vier Synoden* te *Toledo* bestierd, en verders het leeven van den gedagten *Hildefonsus* beschreeven, als ook, den oorlog van den *Gottischen Koo-*

Hildefonsus.
Julianus Pomerius.

 ning

(g) Casaubonus Exerc. ad Proleg. Baron. p. 580. (h) Baronius Ann. DLXII. n. 16. (i) Bellarmin. de Scr. Sec. IIX. (k) Guilielm. Malmesburiens. III. de gestis Angl. c. 3. Rogerius. Hovedenus Chron. Sax. Simeon Dunelmens. ad Ann. DCCXXXV. Honor. Augustodun. Trithemius. Sigebertus. Engelhusius. Balæus Cent. I. Baronius Ann. DCCXXXI. Phil. Labbeus in Bedam. Camdenus in Britannia. Pitzeus de Illustr. Angl. Script. Casaubonus ad Proleg. Baron. p. 580. (l) Balæus.

Jaar DC. tot DCC. *ning Wamba*, gelyk men by *Duchesne* breeder kan leezen. Zyne andere Godgeleerde schriften zyn meest alle vergaan, behalven de drie boeken van het bewys der toekomste *Christi*, teegen de Jooden, de twee boeken van de teegen den ander strydend-schynende plaatzen der *H. Schrift*, en het voorduyding-teeken of *Prognosticon*, der toekoomende weereld, of, van de behoudenis der zielen, opstandinge, het laatste oordeel, enz.

Marculphus. Ook heeft men den Munnik *Marculphus* met zyne *formulieren* in Kerkelyke zaaken, daar in veele narichtingen, aangaande het Kerkelyk en Staatkundig Weezen van dien tyd, te vinden zyn. De overige, van welke men noch iets aan te wyzen heeft, zyn meest alle onbekende Munnikken geweest, waar van, byzonder uyt *Engeland*, veel verteld werd: gelyk als daar zyn, de bekende voorvechters van het *Paußelyke* bygeloove,

Jonas. *Jonas*, eerst een Munnik, daar na, een *Bisschop* te *Orleans*, *Cedmonus* de

Hylda. eenvoudige en andere. Insgelyks ook, de *Abdisse Hylda*, in *Engeland*, welke opentlyk in een *Synode*, de *Roomsche* plechtigheeden weedersprooken, en ook eenige Godzaalige aandachtigheeden geschreeven zoude hebben.

4. Al wie nu verder, in *het eerste hoofdstuk*, die grouwelyke beroerten in 't *Oosten* wel inziet, die kan licht die reekeninge wel maaken, dat aldaar heel weynige Geleerde lieden, ik wil niet zeggen, verlichte, kon-

Chronicon Alexandrinum. den geweest zyn. Nochtans zoude op dien tyd aldaar het *Chronicon Alexandrinum* zyn uytgekoomen, het welke, van 't begin der weereld af, tot op het 20ste Jaar van *Heraclius*, of, van *Christus* 628 toe, is voortgezet. Men noemd het werk ook wel de *Fasti Siculi*, om dat het handschrift eerst in *Sicilie* gevonden, en door *Antonius Augustinus* te *Rome* gebragt is, waar van den *Auteur* niet bekend is; alhoewel 'er veele daar aan gearbeyd moeten hebben. Maar waarom het eygentlyk van *Alexandrie* de naam heeft, weet men ook niet, behalven dat het *Raderus* uyt den naam van *Petrus Alexandrinus* genoomen heeft, die hy in 't begin pryst. Anders heet het ook wel het *Antiocheensse*, *item*, het *Chronicon Constantinopolitanum*. *(m)* Het is ook waarlyk een zeer nut werk, daar in men nog veel narichts uyt *Africanus* en *Eusebius* vind, dat men elders te vergeefs zoekt, waarom het de Liefhebbers der oudheyd ook zoo gaarne gebruyken en aanpryzen. *(n)* Ontrent deezen tyd, byzonder in

Sophronius. 't Jaar 629, heeft ook de laatste *Patriarch van Jerusalem*, *Sophronius*, geleeft, eeven eer het is ingenoomen geweest. Deeze man hadde, in den twist met de *Monotheliten*, veel werks op zyn hals gehaald, en aan *Honorius* en *Sergius* de *acta* van het *zesde Synode* overgezonden. *(o)* Dien wytloopigen brief heeft men nu noch van hem, als meede, twee *homilien* van 't kruys, een op de geboorte *Christi*, een stuk der *Historie* van *Paulus*, en een lof-reede van de Heylige *Cynus*, en *Johannes*; en ook, van de *Aarts-Engelen*, *Engelen*, en *krachten*. Uyt welke schriften men het ellendige weezen van deeze Leeraars ten vollen kan zien, wanneer men haare krachtelooze manieren van redeneeren maar leest.

Johannes Moschus. 5. Men heeft ook noch uyt deeze eeuwe, het *Historische werk* van *Johannes Moschus*, of *Eviratus*, een Munnik, het welke men *Pratum spirituale* of *een Geestelyken Lusthof*, noemd, en in *Vitis Patrum*, of de *Leevens der Oudvaaderen*, en elders, vind; alhoewel dikmaals zeer verminkt, dewyle het veele oude *Legenden* in zig bevat. Eeven zoo is 'er

Maximus Confessor. ook noch, van *Maximus Confessor*, een *Griekschen Abt*, die onder den Keyzer

(m) Moyne de Var. S. p. 131. (n) Vossius de H. Gr. 11. c. 23. Scaliger ad Euseb. Raderus. Valesius ad Euseb. Socrat. &c. Spanhemius dissert. de Petri Romam profectione, & H. E. p. 637. Caveus Hist. Lit. p. 520. (o) Photius Cod. CCXXXI.

Keyzer *Constans* heeft geleeft, een *woorden-twist* met een *Monothelite* overig, welke *Baronius* geheel en al in zyne *Annales* of Jaarboeken heeft gezet, op dat hy zynen Paus, *Honorius*, van die ketterye mocht ontschuldigen: dog hoe ellendig zulks van hem werd gedaan, dat hebben veele, ook zelfs van zyn eyge partye genoegzaam beweezen. *Andreas*, een *Aarts-bisschop in Candia*, heeft eygene *homilien*, op zeekere *Feest-daagen*, ingezet, en ook eenige andere schriften nagelaaten, gelyk ook, zommige Grieksche versen, en de *computus Paschalis*. *Georgius Pisides* heeft ook ettelyke lier-zangen, van de zes dag-werken, gemaakt, gelyk ook andere, op de ydelheyd van het menschelyke leeven. Men heeft byzonder van hem, de Historie van den Keyzer *Heraclius*; item, die van de *Avaaren*, ja men wil hem ook zelfs het *Chronicon Alexandrinum* toeschryven. De overige Schryvers, als, *Leontius* uyt *Cyprus*, *Anastasius* van *Nicea*, *Hesychius* van *Jerusalem*, *Antiochus*, en andere, koomen heel zelden voor. Alleen dat hier toe nog behoord, de Historie Schryver *Theophylactus Simocatta*, die acht boeken van de geschiedenissen van den Keyzer *Mauritius*, van 't Jaar 582 af, tot het Jaar 602 toe, heeft geschreeven; daar *Photius* een uyttrekzel na zyne gewoonte uyt heeft gemaakt.

Jaar DC. tot DCC.

Andreas Cretensis.

Georgius Pisides.

Leontius Cyprus. Anastasius. Hesychius. Antiochus.

Theophylactus Simocatta.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Synoden van deezen tyd.

§. I.

DE Grieksche, en andere Schryvers, melden, in deeze tyd van twee groote *Synoden*, die men wil, dat voor algemeene werden erkend: waar voor de Latynen echter maar alleen het eerste willen laaten heene gaan, dog ook niet t'eenemaal zonder twist. Want, als in 't Jaar 680, de Keyzer, *Constantinus Pogonatus*, een *Synode*, weegens de zaak der *Monotheliten*, te *Constantinopolen* uytschreef, dat men hier na het zesde *Synode* noemde, zoo willen de Pausgezinde hebben, dat Paus *Agatho*, wel de grootste nadruk aan die zaak heeft gegeeven, en alles voorgeschreeven, wat men aldaar zoude afhandelen. (*a*) Nu is het rechte teegendeel, uyt het uytschryven des Keyzers, zoo wel aan den Paus zelve, als aan de andere Patriarchen, ten uyttersten klaar, (*b*) gelyk ook, uyt de woorden der Schryvers, welke maar alleen het bevel van *Constantyn* aanroeren. (*c*) Paus *Agatho* zond dan ook, in den naam van 't *Roomsche Synode*, dat men kort te vooren hadde gehouden, drie Bisschoppen, en, in zyn eygen naam, nog vier andere Afgezondene daar heene, die hy nog maar ter naauwer nood konde opbrengen, door dien de lieden doorgaands maar rechte weetnieten waaren. (*d*) Maar, by aldien iemand nu eens vraagde, wat dan deeze groote toeloop beduyd heeft, daar wel 300 Bisschoppen te zaamen kwaamen? zoo diend men te weeten, dat de groote onrustigheeden van de zelve, den Keyzer waarlyk daar toe wel hebben bewoogen, dog dat de Geestelykheyd echter onder voorwendzel van die stellingen, welke wy in 't volgende hoofdstuk eens wat naader zullen gaan bezien, of ook, van haaren yver teegen dezelve, maar haare andere boosheyd heeft zoeken te dryven. Want, by zulk eene geleegenheyd

Synodus Sexta of Constantinopolitana.

Syn Auteur.

Oorzaaken van dat Synode.

(*a*) Baronius Ann. DCXXC. Spondanus Ann. eod. n. 2. Allatius de Conf. Perpet. Gr. & Lat. &c. (*b*) Divalis Sacra. Constantini Pogonati ad Donum P. R. (*c*) Anastasius in Agath. (*d*) Epist. Agathonis ad Theodorum Cantuariensem in Synod. VI. Act. IV.

Jaar DC. tot DCC.

genheyd, zogt de eene Biſſchop den ander in 't gemeen maar te onderdrukken. Eerſtelyk ging het nog, voor het Synode, over *Theodorus* van *Conſtantinopolen*, die men van ketterye beſchuldigde, en afzette. Dog deeze ſpeelde zyne vyanden daar na weeder een part, ſtelde zig rechtgeloovig aan, en wierd daar op in 't Jaar 682, weeder t'eenemaal herſteld. *(e)*

Acta.

2. Op het Synode zelfs begonden de rechtgeloovige, inzonderheyd die van *Rome*, over de andere hart te klagen, dat zy veele nieuwigheeden in zommige woorden maakten. Waar teegen *Macarius* van *Antiochie*, in den naam der andere *Monotheliten*, zig op de voorige *Concilia* en *Patres* beriep. Doch niet een dacht aan den *Bybel*, niet teegenſtaande dat de *Euangelien*, naar ouder gebruyk, en om de leuſe, meede in de Synoden gelegt wierden. Ja de Keyzer zelfs ſtelde de Synoden en *Patres* tot een geloofs grond daar by, gelyk als zyne ellendige ziel-bezorgers het hem voor geklapt hadden. Veel minder zag men nu op de rechte *practyke*, by de leere van Chriſtus, maar de *Patres* bragten veele daagen door, met de onderzoekinge en uytlegginge der *Concilien*, en ſchriften van *Vigilius*, *Sophronius*, en andere: en de partye der *Monothelıten* wierd beſchuldigt, als hadden zy de *Acta* van 't *vyfde Synodus* t'eenemaal vervalſcht. Waar by dan, gelyk het de *Acta* zelfs te kennen geeven, het in 't begin nog al veel vriendelyker en beſcheydener toeging, als anders wel geſchiedde, zoo dat de Biſſchoppen elkanderen noch vriendelyk bejeegenden, alhoewel het wel te vermoeden is, uyt geene gulhertige opregtigheyd. Doch in de tiende t'zaamenkomſt begonden de Biſſchoppen wel haaſt, teegens *Macarius* en zynen aanhanger, *Stephanus*, een groot geſchreeuw aan te regten: roepende, *Weg met den ketter! de andere Eutycher en Apollinariſt moet alle ongeluk overkoomen! ſtoot den ketter uyt!* waar door dan *Stephanus* ook over hals en kop daar uyt wierd geſtooten. Wanneer men nu in de vyftiende zittinge, *Polychronius*, een Munnik en Prieſter, vergde, dat hy twee willen in *Chriſtus* zoude bekennen, zoo vermat hy zich, een doode, voor het ooge van alle menſchen, opentlyk op te zullen wekken, en daar meede zyne leere te bekragtigen. Doch, door dien den doode echter leggen bleef, niet teegenſtaande hy zyn geſchreevene belydeniſſe op hem gelegt, en hem lang in 't oor geſprooken hadde, zoo wierd hy van een ieder uytgelachgen. De Biſſchoppen nu vervloekten hem, neevens *Macarius*, en ze ſpraaken dit vonnis over haar uyt; dat de *H. Drievuldigheid* haar van haare ampten hadde afgezet. Zy maakten ook dit oordeel daar na openbaar, waar in ze zich enkel en alleen op de *vyf hoofd-ſynoden* beriepen, welkers inſtelders zy ook voor *Deiloquos*, θεοπνεύστους, en *van God gedreevene mannen* uytgaaven, en ſtelden, dat 'er twee natuurelyke willen in Chriſtus waaren, en dat de menſchelyke wille van Chriſtus de Goddelyke onderworpen was. Al wie nu daar teegen aan leerde, die moeſt, by aldien hy een Kerken-dienaar was, afgezet, en zoo hy een Leek was, verbannen en verweezen werden, maar de voornaamſte moeſten daarom van haare dienſten ontzeyt werden. *(f)* Waar by dan aanmerkelyk is, dat, onder anderen, zelfs ook de Paus *Honorius*, beneevens alle de overige *Monotheliten*, hier om verbannen is geworden. *(g)* Het geene niet alleen de volgende *Concilien*, *(h)* maar ook Paus *Leo de tweede* zelfs, *(i)* voor goed

Verwerpinge der Monotheliten.

Macarius word uytgeſtooten.

Vermeetelheid van Polychronius.

Honorius een Monothelit.

(*e*) Nicephorus CPtanus Chronogr. (*f*) Acta Synodi VI. P. Diaconus lib. XIX. Simoneta lib. IV. c. 46. Ado Viennenſ. Beda in Ration. Temp. Regino & Ivo in Chron. (*g*) Act. XIIX. conf. Beda lib. de VI. Ætat. in Conſt. cap. 67. Anaſtaſius in Leone II. Cedrenus ap. Photium. Ado Chron. (*h*) Synodus Quini-Sexta can. I. & Nicena II. Art. (*i*) Leo II. ep. ad Conſtantin. & aliis ad Hiſpanos To. VII. Concil. Conf. Forbeſius Inſtr. V. c. 18.

goed gekeurt hebben: om welke reede de Pausgezinden ook alle schyn-oorzaaken te zaamen gezocht hebben, om haaren Paus te redden.

Jaar DC. tot DCC.

3. Na dit Synode nu stelden de *Griekſche Biſſchoppen* noch een te *Conſtantinopolen*, in 't Jaar 692 of na de reekeninge van andere, in 't Jaar 691. aan, het welke zy πενθέκτη of *Quini-ſexta* noemden, door dien het tot herstellinge der beyden voorafgaande vyfde en zesde Synoden dienen zoude, op welke, weegens den veelvuldigen twist, niets altoos, aangaande de practyke, was vast gesteld geworden. (*k*) Deswegen men nu ook de godzaaligheyd weeder wilde invoeren, gelyk als men voorgaf, schoon dat de instellingen zelfs, en het vervolg daar van wel aanwyzen, dat het weynig of geene vrugten heeft voortgebragt. Anders werd dit Synode ook wel *Trullana* genaamd, door dien het te *Conſtantinopolen*, in een plaats van 't Keyzerlyk Paleis, gehouden wierd, die men τρέλλον, of een *welfzel*, noemde. Wat nu de *Acta* zelfs aangaat, zoo wierd daar op voor eerst het naast-voorgaande *Concilium* t'eenemaal bevestigt. Verders stelde men veele zaaken aldaar vast, die reegelrecht teegen de meeninge en *practyke* der Roomsche Kerke aanliepen. Gelyk als daar was, *de vryheid der Ouderlingen, Diakonen, en onder-Diakonen, dat zy haare vrouwen mogten houden.* Alhoewel 'er echter deeze geweetens-dwang by wierd gesteld, *dat zy, gedurende haaren kerken-dienst geene andere vrouwen mogten trouwen.* (*l*) Zoo wierd'er ook aan die luye Bisschoppen, en allen, opgelegt, *dat ze zelfs het volk uyt de Schrift zouden moeten onderwyzen, en dat wel alle daagen, maar inzonderheid des Zondags.* (*m*) De vier trappen der boete-doende, wierden ook weederom bevestigt, en aan de Bisschoppen daar by de *diſpenſatie* overgelaaten, (*n*) *gelyk als men ook de onthoudinge van bloed, en het verſtikte, weeder heeft ingevoert.* (*o*) Welke beyde, van de *Griekſche Kerken* nu al lang vergeeten, doch van de *Latynſche*, t'eenemaal afgeschaft geworden was. Beneevens deeze en andere punten, die nog al lydelyk waaren, ziet men, uyt de overige *canones*, heel klaar, wat voor eene godzaaligheid die ellendige lieden gemeent hebben, naamentlyk, die op enkele bygeloovigheyd en dwaasheyd ten laatsten uytliep. Wanneer zy, by voorbeeld, besllooten: *Dat geen Leek binnen het beſtek van den Altaar zoude moogen koomen, behalven alleen den Keyzer.* (*p*) *Dat men het teeken van 't kruys niet op de grond zoude maaken, op ſtraffe van uytſtootinge.* (*q*) *Dat men op den zondag, tot aan den avond toe, de knien niet buygen zoude.* (*r*) *Dat niemand met een Jood zoude moogen eeten, of zich baaden, dat men geen ongezuurt brood mogt eeten*, en wat 'er van diergelyke grillen meer zyn. (*s*)

Synodus Quini Sexta.

Trullana.

Acta van het zelve.

Teegen de Roomsche Kerke.

Bygeloof bekragtigt.

4. Uyt het booven verhaalde is dan gemakkelyk te besluyten, dat de Pausgezinde met dit Synode onmoogelyk niet te vreede hebben kunnen zyn. Nademaal daar wel uytdrukkelyk in werd beslooten, dat de *Patriarch* van *Conſtantinopolen* die van *Rome* in alle voorrechten gelyk zoude zyn, en zulks wel, volgens de stellinge van het *Chalcedoniſche Synode.* (*t*) Het welke dan de Pausgezinde ook zoo zeer verdrooten heeft, dat zy met louter verketteren en voor narren schelden, daar teegen uytvoeren, en het *Concilium* zelfs maar eene t'zaamenrottinge, eene bedriegerye, en zaamenzweeringe *tituleeren.* (*u*) De Pausen zelve, als *Sergius*, *Johannes* VII. *Conſtantinus*, en andere, bezwaarden zich ook daar na ten uyttersten daar over, door dien 'er niets altoos daar van in haaren kraam dien-

Weedersprekinge der Roomschen.

(*k*) Præfatio Synodi ad Justinianum II. Balsamon in Schol. (*l*) Can. III. VI. & XIII. atque ap. Gratianum Dist. 31. c. Quoniam. (*m*) Can. XIX. & CII. (*n*) Can. 87. (*o*) Can. 67. (*p*) C. 69. (*q*) C. 73. (*r*) C. 90. (*s*) C. 11. (*t*) Can. 36. (*u*) Baronius A. DCXCII. n. 1. 5. 7. & 8. Allatius de Consensu Gr. & Lat. 1. c. 27.

Jaar DC. tot DCC.

Verdeediging daar teegen.

diende. Waar in ze echter des te onbeschaamder handelden, hoe weyniger zy konden ontkennen, dat haare eygene Historie Schryvers verklaaren, dat 'er naamentlyk van het Roomsche Synode, en de Paus *Sergius* zelfs, eenige afgezondene daar by zyn geweest. (*x*) Het geene ook andere getuygen. (*y*) Ik laate staan, dat Paus *Adrianus de eerste* dit Synode daar na voor opregt erkent, en dat het navolgende tweede *Niceensche Concilium* zig daar op heeft beroepen; dat ook de Schryvers zelfs het in 't gemeen bybrengen en pryzen, en niet alleen de *Grieksche*, (*z*) maar ook de *Latynsche* zelfs meede onder het jok van den Paus. (*a*) Alhoewel nochmaals de slimme streeken der Kerkelyke daar uyt zonneklaar zyn, waar onder veele van haar ook zeer daarover klaagen, dat zy geene *Acta* altoos van dit Synode hadden konnen vinden, door dien die al over lange van de slaaven van den Paus zyn verduystert, en uyt de weg geruimt geworden.

Andere Synoden.

5. Dit alles nu brengt nochmaals de verdorvenheyd dier tyden heel klaar aan den dag, en nog al meerder de andere byzondere Synoden, als welke in een groote meenigte, het meeste met het afschaffen der grofste ergernissen, en schandelyke daaden der Geestelyken, te doen gehad hebben. Eenige staaltjes daar van hebben wy, in het *tweede hoofdstuk deezes Boeks*, nu reeds al gezien, en de meeste daar van, inzonderheyd de *Spaansche*, zyn vol van klagten, over de grouwelyke ontucht, en andere misdaaden der *Munnikken* en *Paapen*, als ook over de onhebbelykheyd van het gemeene volk, zoodaanig, dat dikmaals eenige opregte mannen zelfs daar over wel bitterlyk geweent hebben. Alhoewel alle deeze voorzorgen heel weinig konden helpen, want op deeze inzettingen wierd gemeenlyk geen acht altoos geslaagen, en ter eere van den Kerkendienst, bleef 'er ook veel verborgen en ongestraft. Verders besteedde men tyd, moeyte en kosten, aan veele onnutte plechtigheeden, en andere diergelyke aperyen, by welke uytterlyke inzettingen de rechte verbeeteringe in 't gemeen t'eenemaal vergeeten wierd: en op dat ik nu maar alleen van de voornaamste *Concilien* gedenke, zoo vind men, in deezen tyd, veele *Spaansche synoden*, waar by *Isidorus Hispalensis* altyd werk heeft gevonden, en byzonder de *Toletaansche*: gelyk als daar was in 't Jaar 633. het *vierde Synode van Toledo*, het welke in 74. *canones* of Regelen, aangaande de leere en het leeven, verscheydentlyk *ordineerde*, wanneer het maar wel onderhouden was geworden. Als ook het *vyfde Toletaansche*, in 't Jaar 636. gehouden, waar in men ook zommige weereldlyke en Ryks-zaaken afhandelde. Zulke Synoden nu, zyn 'er te *Toledo*, te deezer tyd, wel 14. gehouden geworden, waar onder de twee laatste een heel slecht getuygenis van den staat der Kerke geeven. Want in het *sestiende synode* in 't Jaar 693. zette de *Kooning Egica* den *Toletaanschen Aartsbisschop*, *Sibertus*, af, om dat hy teegen hem hadde willen opstaan. In het laatste, in 't Jaar 694 bragt deezen Kooning de *Jooden* t'eenemaal onder de dienstbaarheyd, en hy nam haar alle haare goederen op eenmaal af. Zulke zaaken wierden 'er toen ter tyd op de zoo genaamde heylige verzaamelingen afgehandelt, die, of tot de *Cancelerye*, of gantsch niet onder Christenen, ik zwyge nog onder Leeraars, gehoorden. (*b*)

Verzochte beeteringe.

Spaansche. Toletana IV. & V.

Andere XII.

Fransche. Cabilonensis.

6. In *Vrankryk* nu is bekend het Synode van *Chalons*, alwaar dan, in 't Jaar 663. onderscheydene ordeningen, weegens de Kerken-tugt, wierden gemaakt. En noch een ander Synode, op het welke, in 't Jaar 685. de

(*x*) Anastasius in Sergio. (*y*) Balsamon Schol. ad Orat. Synodi ad Imper. (*z*) Tarasius. Theodorus Studita. Damascenus. Nicetas. lib. v. adv. Latinos. (*a*) Gratianus Dist. 16. 31. &c. Fasciculus Temp. Cuspinianus. Sabellicus. Joh. Toletanus. (*b*) Vid. Acta & Canones Concil. & ap. Gratianum.

de *Kooning Theodoricus*, den *Bisschop* van *Autun*, *Leodegarius*, heel zwaar strafte, om dat hy hem, en den voornaamsten Staats-dienaar, *Ebroinus*, in 't Klooster hadde laaten steeken. Waar by ook veele andere *Bisschoppen* meede moesten lyden, om dat zy zig, teegens haaren plicht, in de zaaken der *polityke regeeringe* hadden gestooken. Diesweegen moest dit nu ook al een valsch Synode heeten te zyn. (*c*) Anders zyn'er ook, aangaande de strydigheeden ontrent de meeningen van den Godsdienst, behalven die beyde zoo genaamde algemeene *Concilien*, eenige, alhoewel teegen de voorige tyden te reekenen, weynige Synoden gehouden geworden. In 't Jaar 633. schreef'er de *Bisschop* van *Alexandrie*, *Cyrus*, een uyt, dat men voor een *Monothelitisch Synode* hield. Daar de *Bisschop* van *Jerusalem*, *Sophronius*, zich ook teegen kantte, door dien die een besluyt, onder den tytel van eene vergelykinge, uytgaf, waar in hy voorgaf, dat men van weederzyden, van die wyze van spreeken, dat 'er twee willen en werkingen in Christus waaren, zoude stil zwygen, en maar alleen van een wil en werkinge gedenken, die in Christus werd gevonden, op welke wyze hy ook te gelyk God en Mensch is. Waar meede hy dan de teegenpartye hoopte needer te zetten, doch een heel slecht loon daar voor bekwam, door dien hy daarom van den Paus, gelyk ook van het zesde Synode van *Constantinopolen*, verdoemt wierd. (*d*) De Pausen, *Theodorus* en *Martinus de eerste*, hebben ook, op byzondere Synoden, de *Monotheliten* verdoemt. De eerste verbande in 't Jaar 648. het schrift van den Keyzer *Constans*, als ook de Bisschoppen, *Paulus* en *Pyrrhus*. De laatste bevestigde dit alles, op een ander Synode, in 't Jaar 649. en verdoemde insgelyks den genoemden *Cyrus*, *Sergius*, *Paulus*, *Pyrrhus*, en de *Patriarchen van Constantinopolen*, waar by dan ontwyffelbaar veele loutere byzondere hertstochten en driften meede daar onder liepen, te meer noch, door dien de *Roomsche*, de *Grieksche Bisschoppen* altyd maar zochten te verdrukken, daar toe dan de rechtgeloovigheyd altoos den dekmantel moest zyn. (*e*) En zulke ban-vloeken teegens de *Monotheliten* zyn'er ook hier na, in de Jaaren 679. en 680. kort voor het *Constantinopolitaansche Concilium*, te *Milaan* en *Rome*, herhaalt geworden, alhoewel ook hier na, in 't Jaar 698. zommige *Bisschoppen* in *Italie*, te *Aquileia*, het gedachte algemeene Synode weygerden aan te neemen, tot dat Paus *Sergius* haar met goede en kwaade woorden, eyndelyk daar toe bewogen hadde. (*f*) En alzoo hebben de Synoden, ook al voor ditmaal de Geestelykheid na haar eyge gevallen en belang moeten dienen.

Jaar DC. tot DCC.

Synode der Monotheliten.

Teegen dezelve.

(*c*) Sigebertus Ann. DCXXCV. Sirmondus in Concil. Gall. (*d*) Synodus sexta Act. 16. (*e*) Acta To. III. Concil. p. 88. seqq. (*f*) P. Diaconus lib. VI. de Longob. c. 14. seqq. Sigegebertus Ann. DCXCIIX.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de strydigheeden, ter zaake van den Godsdienst.

§. I.

VAn de voorige oneenigheeden der Geestelykheyd was 'er op deezen tyd noch al veel overgebleeven. De *Arriaanen* hadden noch al hier en daar haare schuyl-plaatzen. In *Spanje* waaren noch de *West-Gotthen*, gelyk ook in een groot deel van *Vrankryk*, en verder, in *Lombardye*, *Italie*, *Duytschland*, en elders. Waar by dan aanmerkelyk

Jaar DC. tot DCC.

Arriaanen vervolgen niemand.

lyk is, dat zy by de groote macht van haare Kooningen, inzonderheyd in *Italie*, echter de andere nooyt vervolgt hebben. Ja *Baronius* zelfs bekend, dat, wanneer de *Catholyke Bisschoppen* ergens verdreeven wierden, het alleen haar eyge schuld was, dewyle zy, uyt yver voor haar geloove, de *Arriaanen* altyd eerst aangevallen en ontrust hebben. (*a*) En het was waarlyk ook geen wonder, dat de rechtgeloovige altoos eenigen onnutten twist met andere aanvingen, daar zy elkanderen zelfs niet konden verdraagen. Want de twist over het *Paas-feest*, in de voorige eeuwe ontstaan, ging ook op ditmaal in *Engeland* byzonder heevig aan, daar die geene wel uytdrukkelyk voor Ketters gescholden, en met de *Pelagiaanen* gelyk gereekent wierden, welke na het oude gebruyk der *Asiatische Kerken*, hun *Pascha* hielden. Waarom men haar ook *Quartadecimaanen* noemde, alleen maar, om dat zy van den Paus, in zulke geringe dingen, haare geweetens niet wilden laaten beheerschen, of haare vryheyd krenken. (*b*) Want van de andere kant wisten deeze ongerymde kettermaakers niets altoos voort te brengen, als dat zy de goede *Yrlanders* wilden overreeden, dat zy het doch altyd met den grootsten hoop zouden houden; en niet wyzer wilden schynen te weezen, als alle de andere, en dat ze ook niet moesten onderstaan, om alle de Synoden in de gantsche weereld te *reformeeren*, (*c*) of gelyk men spreekt, dat men de *Faculteyten*, en Kerkenraad, niet eerst mocht vraagen: *quid facis? wat doed gy?* maar dat die geene stelden, dat moest in 't gemeen gelden, en niet lang teegengestaan werden. Het was haar ook, eeven zoo weynig als de andere *geestelyke tyrannen*, om de goede orde, *harmonie*, eenigheyd of iets diergelyks, te doen, door dien zy onder den schyn van zulke dingen, haare eygene heerschappye, en andere voordeelen, maar alleen openbaarlyk zogten vast te stellen.

Twist der rechtgeloovigen over het Paasch-Feest.

Over den Doop.

2. Diergelyken onnoodigen stryd ontstont 'er ook al in *Spanje* over de vraage, of men de kinderen, in den doop, maar eens, of tweemaal, in 't waater zoude dompelen? Nu hield *Gregorius de groote* zelfs het noch voor eenerley, en schreef uytdrukkelyk: dat by een geloof verscheyde gewoontens niets konden schaaden. (*d*) Des niet te min maakten de Bisschoppen daar over rechte partyschappen onder malkanderen, daar altyd de eene den Doop des anderen verwierp, en, voor niet geldende, uytgaf. Na een lang gekyf volgde daar eyndelyk ook al geen beeter besluyt op, als, dat men de enkele indoopinge maar alleen zoude behouden, op dat men de Ketters dog voor al niets ten gevalle deede, die daar door de Drievuldigheyd eenigzins scheenen te willen verdeelen. (*e*) Van de scheuringen, tusschen de *Grieksche* en *Latynsche* Kerken, is nu al in de voorige tyden den eersten oorsprong getoond geworden. Omtrent deezen tyd naamen de zelve nog al meer de overhand, na dat, op de gedachte wyzen, de Pauzen, van *Bonifacius de derde* af, zoo groot waaren geworden. Aan welke dan de *Patriarchen van Constantinopolen*, zoo wel aan hoovardye, als *tytel-zucht* niets het minste wilden toegeeven, en dien dwaazen *tytel* van een *algemeenen Paus*, nog altyd behielden. Van de oneenigheeden, die uyt den stryd met de *Monotheliten* voortkwaamen, getuygen de daar inne begaane bedryven, hoe dat, nog Bisschoppen, nog Keyzers, zig in 't minste eenigzins na de uytspraake der Pauzen wilden schikken. Gelyk als 'er ook van die zaak, met het *Synodus Quinisexta*, in 't voorige hoofdstuk, is gehandeld, als waar door inzonderheyd

Stryd der Grieken en Latynen.

(*a*) Baronius Ann. DCXXXIIX. n. 13. (*b*) Marianus Scotus. Hermannus contractus An. DCXXX. Beda. Balæus. p. 67. Conf. Usserius Antiqu. p. 939. (*c*) Leo II. ap. Bedam II. c. 19. H. E. (*d*) Gregorius M. lib. I. ep. 41. & apud Gratianum de Consecr. Dist. 4. Can. de trina Mersione. (*e*) Concil. Tolet. IV.

heyd de Roomsgezinde zeer in 't harnasch gejaagt wierden. Aangaande nu het heftig *disputeeren*, hier na ontstaan, over het uytgaan van *den H. Geest*, over de *beelden*, en diergelyke zaaken, daar zullen ons de volgende tyden een omstandiger bericht van geeven. Jaar DC. tot DCC.

3. De bekendste stryd, in deezen tyd, was, die van de *Monothelitien*, als welke ook noch wel van de *Eutychiaanen*, het meeste van daan quam. Want haare leere zoude deeze zyn, *dat'er in Christus maar een eenige wille is, gelijk ook, eene werkinge, naamentlyk, dat hy God en Mensch te gelijk is.* (Θεανδρικὴν) Deeze lieden heette men ook *Maroniten*, van *Marus*, of *Maron*, die, onder den Keyzer *Mauritius*, dit al geleerd zoude hebben. *(f)* Den welken de *Syrische Christenen* in *Phænicie* in de volgende tyden ook nog aangehangen hebben; *(g)* tot dat zy daar na, in *de twaalfde eeuwe*, beneevens haaren *Patriarch*, by de *Palestynsche* oorloogen van dien tyd, tot de *Latynen* zyn overgetreeden. *(h)* Om dan weederom tot de eerste *Monothelten* te koomen, zoo zetten de Schryvers, nu den boovengedachten *Cyrus*, dan *Sergius*, de Patriarch van *Constantinopolen*, dan, den Patriarch der *Jacobiten*, *Athanasius*, dan weeder *Theodorus*, en andere, tot eerste aanvangers van deeze Secte. Ik zal nu maar alleen het eerste begin daar van duydelyk gaan verhaalen, waar uyt de verdere kennisse dan heel licht zal vallen. De Keyzer *Heraclius* hadde op den aftogt der *Persiaansche* veldtogt, in *Syrie*, den gedachten *Athanasius* gesprooken, en, door dien hy, in zynen ommegang, een groot behaagen geschept hadde, zoo liet hy zich hier na verluyden, hoe gaarne hy deezen man tot Patriarch te *Antiochie* wilde verklaaren, wanneer hy maar alleen het *Synode van Chalcedon* aannam, en twee natuuren in *Christus*, zonder eenige vermenginge vereenigd, bekende te zyn. Dit nam *Athanasius* met beyde de handen aan, stelde zig terstond, den Keyzer ten gevalle, gantsch rechtgeloovig aan, en stemde alles toe, zoo als het zynen nieuwen Heer maar begeerde. *(i)* En dit geschiedde ontrent het Jaar 630. Waar uyt dan de zin van die gewaande voornaamste Leeraars openbaar is, hoe dat zy alle haare meeningen, belydenissen, en woorde-stryden, ja de gantsche Godgeleertheyd, enkel en alleen na haar eyge belang hebben geschikt.

Leere der Monothe-liten. Maroniten. Oorsprong.

4. Maar, door dien die spreekwyzen, en meeningen, van de andere, aan dien Patriarch niet zoo naauw bekend waaren, en dat hy voor hem zelfs bekommerd was, dat hy zig ergens in mogt koomen te vergrypen, en, door de eene of de andere onaangenaame uytlegginge, den dienst verliezen, zoo deede hy ook een vraag aan de Keyzer, naamelyk, of men, in *Christus* maar een, of twee willen stellen zoude. De Keyzer nu vroeg dit weeder aan den Patriarch *Sergius*; welke dan het eerste vast stelde: met hem stemden hier na ook zyne navolgers *Pyrrhus*, *Paulus*, en *Petrus*, als ook, de dikmaals gedachte *Cyrus*, en *Macarius* van *Antiochie*, die den Keyzer zelfs ook op haare zyde brachten. Dog, na dat voornaamentlyk, *Sophronius*, Patriarch van *Jerusalem* daar teegen begon te woorden-twisten, en het teegendeel van dit alles, in een eyge *Synode*, met zyne Geestelykheyd, wilde bewyzen, zoo was het gevolg hier van zoodaanig, als het, by de woordenstryden, altyd pleeg te zyn. Die geene welke voor die meeninge haar eerst geuyt hadden, wilden geen ongelyk hebben, en zig voor de weereld niet laaten beschimpen, nademaal de *Monophysiten* deeze stellinge te vooren al stilzwygende gevoed, en zich al-

Valschheid van Athanasius. Teegen-spreekinge van Sophronius. Stryd daar over.

(f) Batricides Hist. S. p. 224. *(g)* Wilhelmus Turius lib. XXII. c. 8. *(h)* Vid. Adrinochius Theatr. Terræ S. Brerewodius Scrutin. Relig. c. 16. *(i)* Zonaras To. III. p. 69. Cedrenus. P. Diaconus lib. XIIX. c. 53. Sigonius.

Jaar DC. tot DCC.

Uytspraak van Heraclius.

altyd aangaande de andere punten, op de oude Leeraars ook beroepen hadden. (*k*) Ondertusschen ontstont 'er nu diesweegen de eene woorden-stryd op den andere, zoo dat de Keyzer *Heraclius*, eyndelyk, dien twist t'eenemaal meende weg te neemen, en een ἔκθεσις, of verklaaringe hier van uytgaf, waar by hy verstont, dat men, nog een nog twee willen in *Christus* zoude stellen, maar slechts heen bekennen, dat *Christus*, na zyne *Godheyd* en *Menschheyd*, ook te gelyk in zulk eene vereeniginge, *Goddelijke* en *menschelijke* dingen verrichte, gelyk het van de Oude ook bekend is geworden. (*l*) Hier teegen mogten zig nu de andere weeren,

Edict van Constans.

zoo als ze wilden, maar echter gaf *Constans*, nazaat van *Heraclius*, in 't Jaar 648, een ander geschrift, onder den tytel van Τύπος, uyt, waar in nogmaals alle het woorden-twisten, van een of twee willen in *Christus*, gantsch uyt verbooden wierd, echter met deeze woorwaarde, dat de *vyf Hoofd-synoden* in haare waardye, als te vooren, zouden blyven. Waar by dan zeer geklaagd wierd, over de groote beroerte, die uyt de woorden-stryd van die Bisschoppen, hier over, tot eene ongelooffelyke schaade van 't gemeen, was ontstaan; en waar in insgelyks ook het oogmerk wierd aangeweezen, dat daar door alleen maar ruste en vreede ge-

Onrust der regtgeloovigen.

zocht wierd. Maar, dat die geene, welke de plaatze der Rechtgeloovige wilden verdeedigen, aan den onrust wel de meeste schuld hebben gehad, zulks bewyst het antwoord van den Abt *Maximus* heel klaar, dat hy aan den Patriarch *Pyrrhus* heeft gegeeven, wanneer deeze gebeeden hadde, dat men dog een middel mogt zoeken uyt te vinden, om de oneenigheeden daar door te vermyden. *Daar is*, sprak hy, *geen ander middel*, *als*, *dat men alle zulke leeringe vervloeke.* Het welke dan ook

Paus Honorius een Monotheliit.

op het *zesde synodus* wel haast gevolgd is. (*m*) Dit niet teegenstaande hield het de Paus *Honorius* echter nog al in 't begin, met de *Monotheliten*, die ook *Sophronius* wel uytdrukkelyk verdoemde. (*n*) Hier teegen stekde zig *Martinus de eerste* weeder teegens hem aan, en hy wierd daarom ook van den Keyzer *Constans*, neevens *Maximus*, weg gezonden, en eyndelyk stierf hy ook zoo. (*o*) Het welke alles de slechte vrugten van deeze onzaalige woorden-twist waaren, die beyde de partyen hier van te genieten hadden.

(*k*) Iidem & Theophanes. P. Diaconus Hist. Miscell. Conradus Uspergensis & omnino Forbesius. (*l*) Vid. Ἔκθεσις in Actis Synodi Lateranens. (*m*) Ibid. Sess. VI. (*n*) Epistola 2. Honorii ad Sergium Act. XII. & XIII. Synodi VI. Conf. Forbesius v. c. 11. seqq. (*o*) Auctores citati.

Eynde van 't zevende Boek.

HET

HET ACHTSTE BOEK.

Van de aanmerkelijkste Kerkelijke Geschiedenissen in de achtste Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytwendige toestand der Kerken.

§. 1.

HOe verder wy met onze Historische betrachtingen van de oudste tyden afgaan, hoe ellendiger den toestand der zoo genaamde Christenheyd ons voorkomt. De Leezer heeft in de voorige eeuwe, wel gemeent, dat het niet wel erger daar meede werden kon, als hy het daar reeds al hadde gezien. Dog deeze voorverhaalde geschiedenissen hebben ons de hoogste trap van de boosheyd der Pausen, en van de gantsche overige Geestelykheyd, in lange nog niet aangeweezen. Nu konnen wy den grouwel van den Antichrist, altyd nog veel duydelyker erkennen, hoe groover en onbeschaamder hy, by alle zyne buytenspoorigheeden, is geworden: en, hoe dezelve zich in alle standen heeft beweezen; zoo is hy echter op deezen tyd, in de regeeringe, niet weynig openbaar geworden. Ontrent het begin van deeze eeuwe zag het 'er nogmaals, in 't *Grieksche Rijk* over al zeer verwert uyt, gelyk als wy ook al iets daar van *in ons voorige boek, in 't eerste hoofdstuk*, hebben aangeroert. *Tiberius Apsimarus* hadde dan *Leontius*, de voorige Keyzer, met de zelve maat weeder uytgemeeten, daar hy *Justinianus de tweede* meede ingemeeten hadde, en hem ook de neus laaten afsnyden, en zyne heerschappye met veel bloed vergietens begonnen. *Justinianus* hadde hem daar op ook, met alle de zyne op het grouwelykste weeder laaten ombrengen, ook hier na eene schandelyke ondankbaarheyd aan de *Bulgaaren* beweezen, welke hy overviel, niet teegenstaande zy hem, in zyne ballingschap, een goed verblyf hadden verleent. Terwylen hy zig echter aan de inwoonders van *Chersonnesus* wilde wreeken, daar hy hadde moeten gevangen zitten, zoo nam *Philippicus Bardanes* ondertusschen, met hulpe van het opgestaane leeger, de hofstad weg: en, als hy hem naar huys haaste, om zich te redden, zoo valt hy eenen Generaal, genaamt *Elias*, in de handen, wiens kinderen hy te vooren vermoort, en zyne echte vrouwe aan een flechten kok overgegeeven hadde, waar voor hem deeze nu den kop liet afslaan, en zyn zoon, in de Kerk, met eygene handen ombragt. (*a*) Zulke grouwelyke voorbeelden van tyrannye, wraakgierigheid, onverzoenelykheid, roof, en moord, vond men nu midden onder die geene, welke zig Christenen, en nog daar toe rechtgeloovige noemden, en die, booven de Heydenen en Ketters, iets beeters waanden te weezen.

Schrikkelyke bedorvenheid in alle standen.

In 't Oosten onder de Regenten.

Slegte handel van Justinianus.

Philippicus.

Brengt Justinianus om.

2. Deeze, tot Keyzer opgeworpene, *Philippicus*, was ook uyt de natuur een onhebbelyk man, die het geld zonder eenig voordeel doorbragt, en de vyanden, inzonderheid de *Bulgaaren* en *Sarazynen*, in 't Ryk liet huys-

Regeert zeer kwaalyk.

(*a*) Autor Hist. Miscell. XIX. c. 30. 37. XX. c. 4. Cedrenus. Zonaras.

Jaar DCC. tot DCCC. huyshouden, zoo als zy wilden. De andere Grooten wisten ook geen ander middel, na de blindheyd van die tyden, als, dat zy, na anderhalf jaar, by een gastmaal, hem overweldigden, en de oogen uytstaaken. Het

Artemius. geene nochtans andere aan *Artemius* toeschreeven, die na hem Keyzer, en met den toenaam van *Anastasius* genoemt wierd. (*b*) Hy hardde het ook naaulyks een jaar lang, of het leeger wierp weeder een ander op, genaamt *Theodosius*, die daar en teegen zig by de *Bulgaaren* begaf, dog van haar

Leo Isauricus. verraaden, en aan *Leo Isauricus* overgegeeven wierd, die haar met geld hadde omgekogt. (*c*) Zoo t'eenemaal was nu allen gelukkigen uytslag, zelfs ook in de geringste uytterlyke zaaken, verdweenen, dat het 'er veel erger als onder de *barbaren* zelfs toeging. *Leo* hadde in zyne regeeringe, ook heel weynig rust. In 't begin kwaamen hem de *Sarazynen* zoo na op den hals, dat zy zelfs *Constantinopolen* over jaar en dag beleegerden. Daar en booven had hy ook veel met zyn eyge Scheeps-vloot te doen, die oproerig wierd, dog die nog eyndelyk, door groot bloedvergieten, wierd getemd. Verders geraakte hy in een heftigen stryd, aangaande de beelden, daar van hier onder nog iets meerder volgen zal, waar over

Afval van Italien van de Keyzers. Paus *Gregorius de derde* hem in den ban deed, en zyne onderdaanen, in *Italie* van alle gehoorzaamheid en schattinge ontsloeg. (*d*) Waar meede dan de *Pausen* een aanvang gemaakt hebben, dat zy zig zelfs en gantsch *Italie*, volkoomentlyk de *Oostersche Keyzers* onttrokken, en aan de *Franken*, haar t'eenemaal hebben gehouden. (*e*) Ondertusschen liet zig *Leo* echter van zyne meeninge, aangaande de beelden, niet afbrengen, en hy

Constantinus V. voerde ook zyn zoon, en nazaat, *Constantyn de vyfde*, daar toe aan. Dog, door dien deeze die zaak nog veel heftiger voortzette, zoo verkoos den Adel, op het aanporren van den Patriarch, *Anastasius Artabasta*, tot Keyzer, die deezen Vorst ook gevangen nam, en, als een oproermaaker, strafte, en die ook den Patriarch, ruggelings, op een ezel zittende, in de stad liet rondsom voeren, en jammerlyk met stokken slaan.

Leo IV. Zyn navolger, *Leo de vierde*, had ook van binnen heel veel met de beelden-stryd, en van buyten, met de *Sarazynen* en *Arabiers* te doen, en stierf in 't Jaar 780. (*f*)

Irene. 3. Deezen Keyzer nu, hadde een vrouwe, genaamt *Irene*, een goddeloos en eervergeeten wyf, en die echter, met haare vleyeryen, de meeste menschen kon betooveren. Deeze vrouwe dan gedoogde haaren ey-

Constantyn de VI. genen zoon, *Constantyn de zesde*, eenigen tyd lang neevens haar in de Regeeringe, dog haare boosheyd openbaarde zig wel haast. Zy maakte haar dan by de menschen, door haaren aangemaatigden yver teegen de vyanden der beelden, zeer bemint, liet het doode lichaam van haaren

Irene, een boos wyf. Schoon-vader, den Keyzer, opgraaven, verbranden, en de assche in 't waater smyten, om dat hy de beelden niet hadde willen aanbidden. Haaren eygen zoon handelde zy als een slaaf, liet het leeger zweeren, dat zy hem, zoo lang als zy zelfs leefde, niet voor haaren Keyzer zouden erkennen, en de Groote koft zy met geld daar toe om. Dog, nadien *Constantinus*, zig echter de regeeringe al aantrok, en waarlyk ook veele snoode buytenspoorigheeden beging, zoo liet hem zyn eyge moe-

Brengt haaren Zoon om. der vast zetten, en de oogen uytsteeken, en dat op zulk eene schrikkelyke maniere, dat hy daar van op het pynelykste kwam te sterven. Maar dit was haar nog al niet genoeg; want zy liet daar beneevens ook nog veele andere, die een ander Keyzer gezogt hadden op te werpen, desgelyks de

(*b*) Hist. Misc. xx. 13. seqq. Cedrenus p. 172. (*c*) Iidem. (*d*) Hist. Misc. xxi. cap. 26. seqq. (*e*) Sigonius lib. iii. de Regn. Ital. Ann. 727. Anastasius. (*f*) Hist. Misc. xxii. Cedrenus. Zonaras.

de oogen uytsteeken. (*g*) Zoo dat het toenmaals, onder die schoone Christenen, als een groote *mode* wierd, dat zy aan alle die geene de oogen uytstaaken, of de neusen afsneeden, welke zy uyt de weg wilden hebben. Waar by de Schryvers ook aanmerken, dat *Constantyn* zulks eeven op dien dag zoo heeft meeten lyden, daar hy, voor vyf jaaren, zynen Neef, *Nicephorus*, ook zoo geblind hadde. (*h*) Dog *Irene* is, na het verloop van drie jaaren, door *Nicephorus* meede verstooten, en in het Eyland *Lesbos* gebragt geworden, daar zy van hertzeer is gestorven, na dat men haar te vooren beschuldigt hadde, dat zy met den *Westerschen Keyzer Kaarel de groote*, hadde willen trouwen, en het Rijk daar door in het geweld der buytenlandsche overgeeven. (*i*)

Jaar DCC. tot DCCC.

Word verstooten.

4. En zoo ellendig ging het'er in't *Oosten* toe, daar de *Barbaaren* het Ryk genoegzaam onder haar gedeeld, en aan de *Keyzers* het minste deel desselfs maar overgelaaten hadden. Want, wanneer men eens de voorige stukken gaat aanzien, zoo hadden nu de *Sarazynen* wel het grootste deel van *Asie* in; ook hadden ze gantsch *Syrie*, *Arabie*, *Mesopotamie*, *Egypten*, en *Africa*, al meest ingeslokt. De *Hunnen* en *Avaaren* hadden, aan den *Donau*, en verder, alles overstroomt, de *Bulgaaren*, *Slavoonen*, *Serviers*, en andere *Sarmatische volken*, stroopten onverhindert door gantsch *Thracie*, *Griekenland*, en wyder. Ook verloor *Leo de derde*, op de gedagte wyze, wat'er nog in 't *Westen* overig was. En daar meede was de macht der Christenen in 't *Oosten* ook volkoomen weg, tot dat zy eyndelyk in de vyftiende eeuwe, alles t'eenemaal kwyt raakten. In 't *Westen* nu stonden op, onder *Leo Isaurus*, die van *Ravenna*, *Venetie*, en andere gewesten, teegens de *Grieksche Exarchi*, of Stadhouders, en dat, gelyk gedacht is, alleen door het ophitzen van den Paus. De *Longobardsche Kooningen* gebruykten deezen ook al tot haar eyge voordeel, gelyk als dan *Aistulphus* den laatsten *Exarchus Eutychius*, uyt *Italie* jaagde, en het gantsche land, ook *Rome* zelfs, onder schattinge stelde. Dit kwam *Stephanus de tweede*, *Paus* van *Rome*, heel ongeleegen, die daarom in perzoon naar *Vrankrijk* reysde, en *Pipinus* om hulp verzogt. Nu hadde zyn voorzaat, *Zacharias*, deezen *Pipinus*, die maar alleen de eerste Minister van Staat, (*Maitre du Palais*) by den *Kooning Childerik* was geweest, tot de kroon geholpen, en de Kooning zelfs was hier teegen in 't kloofter gestooken geworden. Hier voor nu wilde *Pipinus* aan *Stephanus* weeder eenen dienst doen, om dat hy van hem, beneevens zyne zoonen, *Carolus*, en *Carolomannus*, tot *Kooning* gezalft was geworden. Hy toog derhalven tweemaal in *Italie*, en dwong *Aistulphus*, dat hy aan den Paus het *Exarchat* van *Ravenna*, met alle de afgenoomene plaatzen, weeder over moest geeven. En op deeze wyze geraakten deeze deelen van *Italie* in de handen der Pausen. (*k*) Wanneer nu hier na *Desiderius*, de laatste *Kooning* der *Longobarden*, zyn ryk weeder verder wilde uytbreyden, zoo riep *Paus Adrianus* nogmaals *Carolus* te hulpe, die dan *Desiderius* gevangen kreeg, en in 't Jaar 773, geheel *Italie* innam. Ondertusschen zyn alle deeze groote veranderingen aanmerkens waardig, daar, zoo wel, in *Vrankryk*, de stam van *Meroveus*, van de *Carolinen* onderdrukt wierd, als ook, in *Italie* het *Keyzerryk*, weeder

Afneeminge van 't Ryk in 't Oosten.

In 't Westen.

Exarchi opgehouden.

Magt der Longobarden.

Franken helpen den Paus.

(*g*) Zonaras To. III. p. 141. Cedrenus p. 389. (*h*) Iidem. (*i*) Theophanes Chron. Ann. 773. Hist. Misc. XXIII. c. 14. seqq. Ado Viennens. Æt. VI. Ann. 803. Aimoinus de Gest. Franc. IV. c. 41. Zonaras. Cedrenus. (*k*) Anastasius in Stephano. Platina in Gregorio III. & ex eo Nauclerus gen. 25. Ado l. c. Sigebertus Ann. DCCLII. Otto Frisingens. V. Chron. c. 25. Regino lib. II. ad Ann. DCCLI. Urspergensis in Pipino. Albertus Stadensis A. DCCLV. Fasciculus temp. p. 63. Aventinus lib. III. p. 293.

Jaar DCC. tot DCCC.

wierd opgerecht: dog waar van in 't volgende boek uytvoeriglyker zal gesprooken werden. (*l*)

5. Hoe zeer zig ook de *Sarazynen* en met haar de gezintheyd van *Muhammed*, heeft uytgebreyd, beklaagen de Historien van deezen tyd altemaal, en ze bekennen Gods rechtvaardige straffen daar by. Zy hadden, op de gedachte wyze, niet alleen in 't *Oosten* alles wyd en breed overstroomd, maar zy zetten nu ook in 't *Westen* een vaste voet. Wanneer zy, in 't Jaar van 710, uyt *Africa* in *Spanje* overstaaken, en tien Jaaren daar na, nogmaals, dat zelve Ryk t'eenemaal, tot op *Gallicie* na, overheerden. (*m*) Tot dat zy eyndelyk als een vloed, alles overstroomden, verwoesten, en ook in *Vrankryk* zelfs inbraaken, en, binnen drie jaaren, byna gantsch *Spanje* onder haare zwaare dienstbaarheyd brachten. En dit alles, gelyk als de oudste Schryvers bekennen, om de hooggaande groove zonden der zelve *Christenen*, en *Gotthen*, welke in de grootste zorgeloosheid zoo wat heen geleeft hebben. Waarom 'er ook niet een eenige hoofdkerk in *Spanje* bleef, die niet in de assche gelegd wierd. En de *Kooning Rodericus* zelfs moest zyne dertelheyd heel zeer boeten, daar hy de dogter van *Julianus* een voornaam man, geschonden hadde, wiens boosheyd weegens deeze daad, de *Mooren* in het Ryk trok. (*n*) Alzoo verlooren de Christenen altyd meerder in die gewesten, welke zy het langste bezeeten, en daar zy haare huychelerye meest bedreeven hadden. En, hoe het ook daar en teegen verder in *Duytschland* op ditmaal bekeerd heette, zoo was het dog niet minder als recht Christelyk, en veel meer met 1000 ergernissen, bygeloovigheeden, en grouwelen van haar eygen zelfs, als bekeerders en leeraars, t'eenemaal bedurven. Wy zullen dit hier onder, by de *Historien* van *Carolus de groote*, heel klaar gaan toonen, naamelyk, hoe verkeerd aldaar alles, met zyne zoo genaamde bekeeringe, is toegegaan, en dat de Paus, met zyne grouwelen, alles aldaar heeft bevlekt. Nu zullen wy die volken eens gaan bezien, welke nog al te vooren Christenen genaamt wierden.

Sarazynen verwoesten Spanjen.

Straffe der zonden.

6. In ons voorgaande Boek hebben wy van de bekendste Mannen eenig gewag gemaakt, die zig tot zulk eene voortplantinge des Pausdoms lieten gebruyken, gelyk als daar waaren, *Gallus*, *Kilianus*, *Willebrordus*, *Sigebertus*, en andere. In het begin van deeze eeuwe nu, had zig *Wulfranus* onder de wilde *Friesen* begeeven, en den Kooning *Radbodus*, met zyn volk, zoo verre bewoogen, dat hy zich wilde laaten doopen: waar by dan eenige deeze Historie voegen: naamelyk, dat deezen Kooning aan *Wulfranus* gevraagt heeft, of 'er van zyne Voorvaders meer in den Heemel of in de Helle waaren? En als deeze het laatste voor gewis stelde, zoo heeft de Kooning de voet weeder uyt het doopwater getrokken, en gezegt: dat hy liever by zyne Voorvaders wilde zyn, als met zoo weynige arme lieden in de Heemel zitten. (*o*) Het welke dan een voorbeeld is, hoe ellendig deeze arme Heydenen van haare gewaande Apostelen bekeert, en in 't Christendom gegrond moeten geweest zyn, als ook, hoe zy de lieden, zelfs by haare grootste blindheyd, zoo maar heen gedoopt hebben, onaangezien zy niet eens wisten, wat dat Heemel of Helle was. De Munnikken en Paapen tasten eyndelyk ook na het swaard, zoo

Gewaande bekeeringe der Friesen.

Geweld-daadige bekeeringe.

(*l*) Vid. interim Ado. Regino l. c. Lambertus Schafnaburgensis Ann. DCCXLIIX. Marianus Scotus lib. III. Ann. DCCL. Sigebertus Ann. eod. Ursperg & Stad. l. c. (*m*) Elmacinus Hist. Saracen. II. c. 1. Batricides p. 333. Rodericus Toletanus Hist. Arab. c. 12. (*n*) Rodericus Santius P. 1. c. 15. L. Marineus Siculus lib. VII. J. Mariana VI. c. 25. Roder. Tolet. III. c. 20. (*o*) Jonas Monachus in vita Wulframi, & ex eo Sigebertus A. DCCXIIX. Fasciculus Temp. p. 62. Aventinus L. III. p. 254.

zoo wanneer de *Barbaaren* zich niet goedwillig, met woorden, voor Christenen wilden uytgeeven. Gelyk als dan de gedagte *Willebrord* den Kooning der *Franken*, *Carolus Martellus*, daar toe ophitste, dat hy de *Friesen*, door den oorlog, tot den Godsdienst zoude dwingen, die daar op ook in 't Jaar 729. het gantsche Land verwoestte. (*p*) En dus ging het 'er ook al in andere Landschappen toe, gelyk als wy nu aanstonds van *Bonifacius* zullen hooren. Deeze kwam ook met een heyrleeger, en echter als een *Apostel*, in *Thuringen*, en wilde de arme lieden met vuur en zwaard tot Christenen maaken. Wanneer ze hem nu vraagden, wat het haar dan helpen zoude, wanneer zy zich voor Christenen uytgaaven? En dat hy haar de verlossinge van alle kwaad daar op toezeyde, zoo verzochten deeze arme lieden, *Dat Christus haar dan doch van het jok van den Hungaarischen Kooning, en van de groote schattinge, zoude bevryden.* (*q*) Diergelyke gevallen 'er toenmaals heel veel zyn voorgevallen.

Jaar DCC tot CCM.

In Vriesland.

I. in Thuringen.

7. Van de gedachte *Bonifacius*, die te vooren *Winfried*, of *Wenofried* heette, weeten de Pausgezinde onderdaanen zeer veel te zeggen, waarom zy hem ook den *Apostel der Duytschen* noemen, en aan hem de bekeeringe der *Franken*, *Beyersche*, *Thuringers*, *Hessen*, *Friesen*, en *Slavoonen*, ja van alle de andere *Duytsche* volkeren, t'eenemaal toeschryven. Voor alle dingen moet men dan hier ontrent weeten, dat veele van deeze volkeren al lange te vooren van de Heydensche afgoderyen waaren afgetreeden, doch het jok van den Paus, en zyn bygeloof, waaren ze noch niet toegedaan. Waar door de Paapsche Schryvers de meesten daar van ook voor ketters en huychelaars aangeeven, en wel inzonderheyd, dat zy veele stellingen in de leere niet gehad hebben. (*) Waar teegen zich andere weeder met reeden op de aaloude getuygenissen van *Irenæus*, *Tertullianus*, en *Hieronymus* beroepen, naamelyk, dat de *Duytsche* al veele honderden jaaren te vooren, tot het waare Apostolyke Christendom gebragt zyn geweest (*r*) Veele Schryvers hebben ook tot nu toe, teegens *Baronius*, en andere, de vryheyd der aaloude *Duytsche*, voor den tyd van deeze *Bonifacius*, bevestigt, en byzonder beweezen, hoe dat de meeste volkeren zeer laat onder de inzettingen der *Roomsche Geestelykheid* zyn gekoomen. En geen verstandig Man, dien het verval van die tyden eenigzins bekend is, zal, buyten dat, die *legenden* gelooven, welke men van deezen *Bonifacius* aanroert, daar hem by na meerder wonderwerken, als aan *Elias*, en andere *Propheeten*, werden toegevoegt, alhoewel dikmaals met zulke *fabelen* en dwaasheeden vermengt, dat men de leugens met handen tasten en grypen kan. Doch dit is, aangaande zyn perzoon, gewis, dat 'er veele *Duytsche Bisschoppen*, teegens zyne leugens, vleijeryen, nieuwigheeden, en onrusten, getuygt hebben, en wel inzonderheid, *Clemens*, *Adelbertus*, *Samson*, *Sidonius*, en *Virgilius*, welke hy ook alle op het uytterste heeft vervolgt, en byzonder *Adelbertus*, lang te *Fulda* gevangen hield, en de andere in den ban deed. Hoe ergerlijk hy zelfs met eene *Nonne* uit *Engeland*, genaamd *Lieba*, heeft geleeft, is openbaar, die hy ook, in 't Klooster, te *Fulda*, waar in doch anders geene Vrouws perzoonen mogten koomen, gehouden heeft, en haar aldaar toegelaaten, van opentlijk te prediken, en ook begeert, met haar in een graf te leggen; (*s*) Ik laate staan, wat men van

Bonifacius Apostel der Duytschen.

Wanneer eygentlyk de Duytsche bekeerd zyn geworden.

Fabelen van Bonifacius.

Getuygen der waarheid teegens hem.

Zyn ondeugden

(*p*) Annales Frisiæ. (*q*) Chronicon Isenacense ap. Cent. Magdeb. (*) Willibaldus in vita Bonifacii c. p. Zacharias & Gregorius II. ep. ad Bonifac. Surius. Baronius ab A. DCCXIX. ad DCCLV. (*r*) I. H. Ursinus de Orig. Eccl. Germ. Schilterus de Libert. Eccl. Germ. Conringius. Catal. Test. Ver. IIX. p. 635. Cent. Magd. &c. (*s*) Balæus Cent. II. c. 13. Willibaldus l. c.

Jaar DCC. tot DCCC.

van zijne roekeloosheid, hovaardye, en ongeruſtigheid, al leeſt. In 't korte, de verſtandige houden hem met waarheid voor een *Antichriſtiſchen Paap*, zoo als hem de Hiſtorie Schryvers ook beſchryven, *(t)* en voor een lid van het dier der *Openbaaringe van Joannes.* *(u)* Het geene echter nog klaarder worden zoude, wanneer het de tijd en geleegenheid toeliet, om zijne verrichtingen wat naader te vertellen.

8. Doch om van zyne verrichtingen in *Duytſchland* nog iets te zeggen, zoo hadde hy voor den zelven *Paus*, eenen eed moeten zweeren, en onder anderen, by het lichaam van den *H. Petrus*, dat hy by de leere van den Paus zoude blyven, zyn voordeel, als een Stadhouder van *Petrus*, met alle trouwe en gehoorzaamheyd, in acht neemen, en alle andere Biſſchoppen daar toe verbinden. *(x)* Na dat hy dan ruim drie jaaren lang, te Water en te Lande, omgereyſt hadde, zoo verkreeg hy eyndelijk zijn oogmerk, waarom het hem wel meeſt te doen was, naamentlyk, het *Aartsbisdom van Mentz*, en het Steedehouderſchap van den Paus, in *Vrankrijk* en *Duytſchland.* En op dat hy zyne nieuwigheeden des te vaſter mogt ſtellen, zoo bewoog hy de Groote tot veele nieuwe gebouwen van Kloosters en Kerken. Als toen wierd, in 't Jaar 742. de ryke *Abdye* te *Fulda* geſticht, en andere elders; waar in hy overal zyne en des *Paus creatuuren* ſtelde. Alzoo maakte hy *Burchardus*, zyn Landsman, een *Engelsman*, tot Biſſchop van *Wurtzburg.* In *Beyeren* rechtte hy veele Bisdommen op, naamentlyk, dat te *Saltzburg*, *Freyſingen*, *Regensburg*, en *Eychſtad.* Ja hy hadde aan geheel *Duytſchland* noch niet genoeg, maar hy ging ook na *Vrankryk*, alwaar hy *Carlomannus* zoo wiſt te vleyen, en te bepraaten, dat hy met hem in 't Klooſter ging. By *Pipinus* nu bragt hy het daar toe, dat hy, na zyn eyge welgevallen, voor zich Synoden mocht aanſtellen, en de Biſſchoppen aan de ſlavernye van den Paus vaſt maaken. Ja te vooren verſtoutte hy zich, om in den naame van den Paus *Zacharias*, op eenen Ryksdag den *Kooning Childerik* van 't Ryk af te zetten, en in een Klooſter te ſteeken, op dat hy *Pipinus* daar door tot een beſchutsheer mochte bekoomen. Doch of dit en meer andere zaaken het werk van een Apoſtel en Prediker al geweeſt is, zulks valt heel licht te begrypen. Hy wiſt zich ook van de zoo genaamde weereldlyken arm heel wel te bedienen, en wanneer 'er iemand maar in 't minſte eenigen acht op zyne miſſlaagen en goddeloozen handel ſloeg, zoo moeſt hy al terſtond een ketter genaamt, en uyt zyn dienſt, ja haave en goed, gejaagt werden. Hoe grouwelyk en echter onbetaamelyk hy met de gedachte Biſſchoppen, *Virgilius*, *Clemens*, en andere, heeft omgeſprongen, zulks is al te wydloopig om alhier te verhaalen, en het zal moogelyk, hier onder noch voorkoomen. In *Thuringen* viel hy, op de gedachte wyze, gewaapender hand in, en in plaats dat hy de menſchen op Gods Woord hadde behooren te wyzen, zoo was zynen Bybel, een Paapſche Bulle, en inzettingen, die hy met zich over al om droeg, en aanhield, dat de lieden daar aan zouden gehoorzaamen. *(y)* Van zyne andere grouwelen kan ik nu om de kortheyd niets zeggen, als, dat hy aan de Kerkendienaars, den echt heeft verbooden, en dat hy verder de Beedevaarten, klooſter-beloften, beeldendienſt, *reliquien*, het Misoffer, en duyzend andere ſchandelyke zaaken, in *Duytſchland* eerſt heeft ingevoert.

Pauſelyken aanhang.

Belooning.

Aards-biſdom van Mentz.

Abdy te Fulda.

Nieuwe Bisdommen te Wurtsburg. Saltsburg, Freyſingen, Regensburg, Eychſtad.

Tyrannye van Bonifacius.

Bygeloof.

9.

(t) Wolfius Lect. memor. Cent. IIX. *(u)* Balæus Cent. I. *(x)* Apud Surium, è quo Baronius Ann. DCCXXIII. *(y)* Iidem & Willibaldus l. c. Epiſtolæ Bonifacii per Serarium editæ. Marianus Scotus A. DCCXIX. Regino lib. II. Balæus. Platina. Nauclerus. Anaſtaſius. Aventinus lib. III. pag. 288. Wernerus Rolevingius Catal. Teſt. Ver. Albertus Stadenſ. Ann. DCCLV.

9. De andere bekeeringen nu, die door *Kaarel de groote* geſchied zouden zyn, ſpaare ik te zaamen voor het volgende Boek, en gedenke nu ook maar met korte woorden aan den toeſtand der Jooden, van deezen tyd: die wierd haar dan nogmaals, van de valſche Chriſtenen, zeer zwaar, ja mistrooſtig, gemaakt. Want het gemeene volk viel haar zeer laſtig, en beſchuldigde hen geduurig over dit en dat; waar door men maar alleen een voorwendzel zogt, om haar alle het haare te beneemen. Daar kwaamen dan wel haaſt openbaare gebooden uyt, dat men haar, als vyanden van den Chriſtelyken naam, tot den Godsdienſt zoude dwingen: gelijk als dan *Keyzer Leo Iſaurus*, diergelyk een bevel liet uytgaan. (z) Dan wilde men het arme volk eens met verdichte wonderwerken tot den Godsdienſt brengen, dog die verſtokte gemoederen ſtiet men daar door altyd nog meerder te rugge. Daarom bedacht men, toen ter tyd, de *fabel* van den bekenden Leeraar *Beda:* De Jooden zouden hem geblind, en tot een ſpot by haare grafſteeden gevoert, en gezegt hebben, dat hy aldaar toehoorders genoeg hadde, daar zoude hy nu voor prediken. Waar op *Beda* dan ook het prediken begonnen hadde, tot dat alle de dooden uit den graave waaren opgeſtaan, en gezegt hadden: *O gy eerwaardige Beda, gy hebt heel wel gepredikt, maar uwe predikatie helpt ons niet! (a)* Door dien hy ook de Chriſtelijke Godsdienſt maar alleen in loutere aaperyen en uitterlijke plegtigheeden hadde verandert, en dat 'er geenen ernſt nog nadruk altoos meer by was, zoo dreeven zelfs de *Jooden* daar haaren ſpot maar meede. Daarom, wanneer ze al tot den Doop gedwongen waaren, zoo gingen zy terſtont weeder weg, en wieſſchen het aangeſmeerde Doop-olizel weer af, meenende, dat daar meede alles weeder was afgedaan: (b) op dat ik niet zegge, hoe zeer zy haar aan den afgodiſchen beeldendienſt, en noch al meer aan den twiſt, daar over ontſtaan, altoos geërgert hebben. Verders hadden ze toenmaals, in het land van *Babylonie* nog haare beyde Schoolen, naamelijk, de *Soraanſche*, en *Tumbedithaanſche*, gelijk als hier booven gedagt is. Op deeze dan hadden zy haare byzondere Leeraars, die zy *Geonim* noemden, en daar zy op deezen tijd een groot *regiſter* van ophaalen. (c) Maar, dat zy teegen de Chriſtenen, in *Spanje* en *Africa*, hebben aangevangen, daar zy over veele t'zaamenzweeringen met de *Sarazynen* beſchuldigt wierden, zulks alles is ten deele haare eigene hartnekkigheid en bedrog, en ten deele ook het kwaade onthaal der Chriſtenen teegens haar toe te ſchryven.

Jaar DCC. tot DCCC.

Grouwelykheyd der Chriſtenen teegen de Jooden.

Dwang tot den Doop.

Schoolen der Jooden.

(z) Theophanes. P. Diaconus. Cedrenus. (a) T. Longus de Eimbeke ap. Engelhuſium Chron. 146. (b) Cedrenus. Nauclerus gen. 26. (c) Zemach David & Juchaſin Schalſchelet ap. Hottingerum H. E. p. 529.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toeſtand der Kerken.

§. 1.

Een verſtandig Leezer kan zelfs uyt de voorige boeken, en het voorverhaalde berigt, de reekening wel maaken, hoe het inwendig onder de zoo genaamde Chriſtenen daar uyt gezien moet hebben. Echter geeven de *Papiſten* deezen tyd nog al voor recht bloeijende en een gulde tyd uyt, dewyle de Geeſtelykheyd, beneevens den Paus, in dezelve

Jaar DCC. tot DCCC.

Ellende van deeze tyden.

zoo veel voordeel toegevallen is. (*a*) Behalven dat een nieuwer Schryver dog recht uyt biegt, *Dat de Geestelykheid toen ter tyd in de grootste wanorde geweest is: aan den Godsdienst heeft niemand meer gedagt, en de leere was gantsch t'eenemaal vergeeten. De Priesters hadden, nog Godsdienst, nog Kerkelyke inzettingen altoos meer verstaan.* (*b*) En wat behoeft men lange bewyzen, daar een geloofwaardig Leeraar, in 't begin van deeze eeuwe, zelfs alzoo heeft geschreeven. *Men zie dog*, zegd hy, *en betrachte deeze zaak met traanen, gelyk zy ook te beweenen is, hoe zeer den toestand der Kerken daagelyks verergert, of om zachter te spreeken, zwakker en ellendiger werd!* Waar by hy ook bekent, dat toenmaals de tyden daar al waaren, daar lang te vooren al van voorzegd was. (*c*) Maar de goede Heeren was het alleen daarom te doen, dat de *Paus*, beneevens zynen aanhang, of, gelyk wy spreeken, het *Ministerium*, in alle haare grouwelen, echter dog by haare eere bleef, daar zoo ontallijk veele gedenkteekenen van voor handen zyn. Wy zullen echter alhier maar met weinige woorden de oneyndelijke bedorvenheid eens wat naader gaan inzien, en van het hoofd af beginnen, waar toe de *Pausen* zig zelfs nu hadden verheeven; alhoewel het niet moogelyk is, om alle haare Historien na behooren te konnen ophaalen.

De Paus werd van Carolus de Groote gesterkt.

Bekomt veele landen in 't bezit.

2. Het is voorheene reeds al aangeroert, dat de *Paus*, door de veranderinge met het *Roomsche Rijk*, zoo in *Italie*, als elders, een boovenmaaten groot voordeel is toegevallen. Want zoo dra als *Carolus de groote* van den Paus *Adrianus de eerste* gekroont was, heeft hy hem, gelijk men schryft, het *Exarchat* van *Ravenna*, een deel van *Toscane*, *Campanie*, en andere plaatzen, geschonken, en ook booven dat het recht van 't *Patriciaat*, dat de hoogste waardigheid naast de Keyzer was. (*d*) En daarom was het *Adrianus* ook maar te doen geweest, wanneer hy *Carolus* teegen den Kooning *Desiderius* ophitste, en deezen in den ban deed: daar de Papisten zoo veel op roemen. (*e*) De *Pausen* nu hadden te vooren al aangevangen voor weereldlyke Heeren te speelen, wanneer naamelijk *Aripertus* den *Longobardischen Kooning*, ontrent 't jaar van Christus 705. aan den Paus *Johannes de zesde*, of, gelyk men toenmaals dwaasselijk genoeg voorgaf, aan den *H. Petrus*, de *Cottische Alpes* heeft vereert: het geene dan een groot stuk van *Lombardye*, naamelyk gantsch *Piemont*, en 't *gebied der Genuesen*, is geweest. (*f*) Alhoewel nu haare eigene Schryvers, ten deele in de naamen der Pausen niet overeenkoomen, daar andere *Johannes de zeevende* hier toe bybrengen, (*g*) en andere weeder den Kooning *Luitprandus* noemen, (*h*) en zommige ook deeze geheele gifte, zoo wel als die van *Constantyn* t'eenemaal in twyffel trekken. (*i*) Onder de andere teekenen der toegenoomene heerschappye,

Grouwelykheyd der Pausen.

of liever tyrannye, was ook, dat *Constantinus de eerste*, den *Aarts-bisschop* van *Ravenna*, *Felix*, in 't begin deezer eeuwe, zoo grouwelyk handelde, door dien hy hem in alles niet gehoorzaam wilde zyn, nog schattinge toezeggen, nademaal zyn voorzaat, *Theodorus*, zich in de voorige eeuwe aan den Paus onderworpen, en de vryheyd van dit Bisdom weg gegeeven hadde. Want de Paus schikte deezen *Felix*, als een arme zondaar, naar *Constantinopolen*, aan den Keyzer *Justinianus*, die hem niet alleen de oogen uytsteeken, maar ook in ballingschap wegvoeren liet, ja ook, booven dat, die van *Ravenna* op het grouwelykste handelde. (*k*) Schoon nu de Schryvers verklaaren, dat deeze goede *Felix*

lix

(*a*) Baronius. Spondanus. (*b*) Mezeræus P. I. ap. Spanhemium H. E. p. 656. (*c*) Beda lib. IV. in Sam. c. 2. (*d*) Anastasius. Eginardus. Leo Ostiensis Chron. Cassin. (*e*) Baronius. (*f*) P. Diaconus. Anastasius. Beda. Ado Sigonius. (*g*) Anastasius. (*h*) Paulus Warnefridus lib. VI. c. 43. (*i*) Platina in Joh. VII. (*k*) Anastasius.

lix een zeer vroom man, en zelfs een wonderwerker is geweest, zoo pryzen zy echter nog dit grouwelyk bedryf van den Paus teegen hem. *(l)* En teegen den Keyzer zelfs heeft hem deeze Paus ook trots genoeg getoont, terwylen hy *Philippicus* voor een ketter heeft verklaart, alleen maar, om dat hy de afbeeldinge van het *zesde Synode* uyt de kerken te *Constantinopolen* hadde laaten wegneemen. Waar over dan hier na *Artemius* teegens hem opstont, daar de stoutheid van den Paus alleen maar de schuld van hadde. *(m)* En daar meede maakten de Pausen het begin, dat zy zelfs Keyzers en Koningen, na haar eyge welgevallen, in den ban deeden, en van het Ryk beroofden. *(n)*

Jaar DCC. tot DCCC.

Trotsheid teegens de Keyzer.

3. Niet alleen wierd deeze vermeetelheid dan van de Pausen op deezen tyd in 't werk gesteld, maar ook, die grouwelyken hoogmoed, dat zy zig, van de grootste Potentaaten zelfs, de voeten lieten kussen. Het geene de Keyzer *Justinianus de tweede* dan aan deezen *Constantyn* zelfs gedaan zoude hebben, wanneer hy naar *Constantinopolen* toe reysde, en zulks wel uyt het perssen van zyn kwaad geweeten, alwaar hy hem ook om zyne voorbiddinge heeft aangesprooken. *(o)* Zoo zoude ook deezen Paus de eerste zich onderstaan hebben, om in zyn *formulier*, voor zyn schryven den *Apostolischen* zeegen te zetten. *(Salutem, & Apostolicam benedictionem.) (p)* Wat hy nu, met zynen ban, teegens den Keyzer hadde aangevangen, dat zette *Gregorius de tweede*, met eene groote dolheyd, teegen *Leo Isaurus* verder voort, nademaal deeze de afgooderye met de beelden niet lyden wilde, en daarom een *edict* na *Rome* toegezonden hadde. Want toen ving de Paus eerst aan, ontrent het Jaar van Christus 726, op den Keyzer schrikkelyk te blixemen, hy trok hem alle zyne schattingen en tollen, door gantsch *Italie*, en alle *Westersche Landschappen*, in, hy benam hem, door zyn verbond met de *Franken* het *Exarchat* van *Ravenna*, ja hy maakte, dat de *Romeynen*, en geheel *Italie*, van hem afvielen, en alzoo eed en plicht verlieten, gelyk als *Baronius* zelfs hier van getuygd. *(q)* Zoo dat alzoo de Paus, die, weegens zyne afgoderye en beelden-dwaasheyd, een dubbelde Ketter was, deezen Keyzer, die hier in ten minsten eene beetere zaake hadde, op het wreedste en ongerechtigste vervolgde, en egter, gelyk alle onbetaamelyke kettermaakers, nog al overvloedig goed regt wilde hebben. Gelyk als dan ook zyn nazaat, *Gregorius de derde*, *Leo* nogmaals in den ban deed, en geheel *Italie*, door zyne aanraadinge *(suasu)* van hem, als van een ketter, afvallig maakte. *(r)* Ja dat nog meer was, hy ondersteunde eenen openbaaren oproermaaker, genaamt *Thrasamundus*, teegen den *Longobardischen Kooning*, *Luytprandus*, en hy hielp hem, waar hy maar wist, of konde, alleen maar om hem spyt aan te doen. Niet teegenstaande dat deezen Kooning hem alles goeds gedaan, en het *Hartogdom* van *Spoleto* aan hem overgegeeven hadde, *(s)* ook anders een goed en vroom heer was, gelyk als de Schryvers doorgaands van hem getuygen: *(t)* Echter beschuldigen hem de Papisten, teegen alle deeze getuygenissen van haar aan, van uytzinnigheyd, alleen maar, om dat hy den Paus wat te straf gehandeld, en *Rome* belegert hadde. *(u)*

Hoogmoed. Voet-kussen.

Aanmaatiging van Apostels macht.

Gelyke vermeetelheid van Gregorius III.

4. Deeze staaltjes nu konnen voor ons gedenkteekenen genoeg zyn, om aan te wyzen, wanneer, en hoe, de schrikkelyke tyrannye der Pausen teegen de Hooge Overigheid, eerst recht uytgebrooken is. Daar by dan

Oorzaaken van de Pausselyke tyrannye.

(l) Baronius Ann. DCCXI. n. 13. (m) Anastas. P. Diaconus. Platina. Sigonius (n) Onuphrius Platina. (o) Anastasius. P. Diaconus. (p) Constantinus I. P. R. Epist. ad Britualdum. (q) Baronius DCCXXX. n. 4. Conf. Cedrenus. Zonaras. Theophan. Platina. Anastas. (r) Platina. Onuphrius. (s) P. Diaconus. Sigonius lib. III. (t) P. Diaconus Hist. Longob. (u) Baronius A. DCCXXXIX. Spondanus Ann. DCCXLIV.

Jaar DCC. tot DCCC. dan ook inzonderheyd te zien is, hoe dat de toegeevinge, en verkeerde eerbiedigheyd teegen de Geestelykheid, de Regenten haare achtbaarheid met 'er tyd heeft doen verliezen, en die daar en teegen zoo stout gemaakt, dat zy haar eyndelyk t'eenemaal op de nek hebben getreeden. Ontydige mildheyd der Regenten. Wat dat *Phocas*, *Pipinus*, *Carolus de groote*, en andere Vorsten, hier in verzien hebben, dat moesten daar na haare navolgers, met onverzettelyke schaaden, boeten. En, daar die gemeent hadden eenig voordeel daar door te bejaagen, daar verlooren zy, en haare naakoomelingen, door de boosheyd der weederspannige Geestelykheyd, dikmaals landen en lieden, ja zelfs ook, lyf en leeven. Verleyding der Geestelykheid. De eerste trap daar toe nu, was, het gebrek der kennisse Gods, en de groote blindheyd der menschen, by de nalaatige Leeraars. Hier uyt ontstond dan een afschuwelyke on-orde by de Regenten, door dien zy dog ten deele zelfs eenigen Godsdienst wilden hebben, en ten deele van de Paapen aangevoerd wierden, om maar bloote *ceremonien* te leeren. Wanneer zig nu iemand maar eens hier door liet beleezen, zoo hadden deeze het spel al voort gewonnen, en ze maakten die goede heeren alsdan wys, wat maar in haaren kraam diende. Al wie niet wilde gehoorzaamen, die verschrikten ze met de dreygementen der Goddelyke wraake, en die zig daar over niet ontzettede, die kreeg den ban, en daar beneevens, den afval van haare onderdaanen, gewis genoeg op den hals. Zoo dat dan ook daarom, gelyk in alle andere zaaken, de grond der waare welvaart, de rechte kennisse en liefde Gods was, en, de grond-oorzaak van alle ellende, de blintheid en verachtinge van de zelve. Bygeloove der Regenten. En dit drong dan ook, in deeze eeuwe, heel zichtbaarlyk door, daar de groote *Potentaaten* tot die dwaasheid vervielen, dat zy haare geheele Godsdienstigheid t'eenemaal, in de onderwerpinge onder het jok der Geestelykheid, wilden betoonen. Om deeze reede deed *Richard*, *Kooning von Engeland*, een beedevaart, uyt zyn Ryk, over de *Alpes*, tot naar *Rome* toe, *ad limina sanctorum*, en hy vergat daar door zyne geheele regeeringe. (*x*) Waar voor hy ook hier na *gecanoniseert* is geworden. *Rachis*, de *Kooning der Longobarden*, liet zig beneevens zyn Gemaalinne, en Dochter, van den Paus *Zacharias* daar toe bepraaten, dat zy in 't Klooster gingen, en aan *Aistulphus* het Ryk overlieten. (*y*) Eeven zoo maakte het ook *Carolomannus*, de zoon van *Carolus Martellus*, oudste broeder van *Pipinus*, die, door den beruchten Land-bedrieger *Bonifacius*, daar toe gebragt wierd. (*z*) Daar door nu konden de Pauzen, met een goeden schyn, weg maaken, alle, die haar in de regeeringe niet aanstonden, en, die met goede woorden daar niet aan wilden, die staaken ze teegen haar wil en dank in 't klooster, gelyk als zulks dan aan den Kooning *Chilperic* weedervoer, daar van nu reeds al gedagt is. En dit was ook nogmaals geen geringe trap, tot den wasdom van haare tierannye ten uytterste wel dienende.

De Pausen schryven in de naam der Heyligebrieven. 5. Om nu van de andere kenteekenen van dien zelven aart nog eenige te voorschyn te brengen, zoo heeft het Paus *Stephanus de derde* in geen bedenken genoomen, om in den naame van den *Apostel Petrus*, *de Moeder Gods*, *en alle de Heylige* eenen brief aan *Pipinus*, en zyne zoonen, te schryven: op dat hy daar door te eerder hulpe teegen de *Longobarden* mogt verkrygen. (*a*) En echter roemen de pluymstrykers alle deeze lasteringen nog al, als een voortreffelyke zaak. (*b*) Eeven gelyk ze hem ook daar over pryzen, dat hy den Kooning *Pipinus* trouwe en gehoorzaam-

(*x*) Surius & ex eo Baronius. (*y*) Anastas. in Zachar. Leo Ostiensis. Chron. Cassin. 1. c. 8. (*z*) Eginardus. Anastas. Regino. Chron. A. DCCLVI. Leo l. c. c. 7. Walafridus Strabo in Vita Carolomanni ap. Surium d. 16. Nov. (*a*) Stephanus III. ep. 5. ad Francos. (*b*) Baronius A. DCCLIIX.

zaamheid aan hem heeft laaten zweeren, (*c*) en by het opſtygen van zyn paard, den toom hadde laaten houden. (*d*) Niet minder brachte deeze de maniere ook op, dat de Paus zig, als een Afgod, op de ſchouderen van andere liet draagen. (*e*) En *Adrianus de eerſte*, zoude in 't Jaar 772 eerſt opgebragt hebben, dat zy haare bullen met loot bezeegelen. (*f*) Ik zwyge nog van meer andere diergelyke dwaasheeden. Ze hadden ook nog al meer tot haaren laſte, wanneer zy, toen ter tyd, met roof en moord, gelyk als de wilde beeſten, overal woedden, daar, niet alleen *Conſtantyn*, *Felix*, gelyk gemelt is, zoo grouwelyk liet ombrengen, maar daar ook *Stephanus de vierde*, eenen anderen *Conſtantyn*, die ook Paus wilde werden, heel jammerlyk liet mishandelen, de oogen uytrukken, en in keetens en banden werpen, en eyndelyk vermoorden. (*g*) *Adrianus de eerſte*, beſchuldigde zynen amptenaar, *Paulus*, over eene t'zaamenzweeringe met de *Longobarden*, en, door dien hy hem niet opentlyk by kon koomen, zoo hitſte hy den *Biſſchop van Ravenna* aan, dat hy hem in 't heymelyk liet vermoorden. Met zulke en diergelyke middelen planten zy haar Ryk al geduurig voort; daar by kwaamen dan nog die veelvuldige *ſynoden*, en de daar op geſmeedde *tierranniſche decreeten en bullen*, daar *St. Pieter* zynen naam achter en voor toe leenen moeſt; en ook die bygevoegde grouwelyke banvloeken, ongegronde aanklachten, en beſchuldigingen van haare teegenpartye; de onbeſchaamde ſmaadwoorden teegens andere Biſſchoppen; de toetaſtinge in de Biſdommen van anderen; de afzettingen, verdryvingen, en veranderingen der Kerkendienaars; de afgedwongene verbindinge van de zelve aan haaren ſtoel, beëediginge en verplichtinge. Insgelyks ook, dat zy de ampten, om geld, naar gunſt en eyge voordeel over al weg gaaven, landen en ſteeden onder haar jok dwongen, hier en daar *Steedehouders* en *Legaaten* inſtelden; dat ze de geene, die haar al te machtig waaren, doorgaands met vleijeryen, of andere zwakke, met geweld en ſchrik, aanvielen; andere weeder, door verleeninge van allerhande vryheeden en handveſten, aan zig verbonden, de ſtrydige partyen aan haaren ſtoel lieten *appelleeren*, haare eygene uytſpraaken heel hoog ſtelden, ja die voor Goddelyke en onweederſpreekelyke uytgaaven; en, dat ze de oordeelen van andere, inzonderheyd die van de Hooge Overigheyd, geduurig beriſpten, verketterden, en verwierpen. Wanneer zy eyndelyk ook de goddelooze boeven in haare beſchuttinge naamen, en teegen de ſtraffe der Overigheyd de hand booden, aan de zulke de beſte proeven en voordeelen toeſtaaken, zig in allen weereldlyken handel indrongen, haare *Clienten* of ſchutsgenooten, *Munnikken* en *Paapen*, over al groot maakten, de andere ter needer ſloegen, openbaare ſtukken, ſtellingen, en ordeningen, getuygeniſſen, en vertellingen, vervalſchten, of t'eenemaal onderdrukten, en haare eygene zaaken daar door maar groot maakten, enz. en, wie kan alle die zoorten optellen, waar door de Geeſtelykheyd beneevens den Paus, tot den hoogſten top van eere en aanzien is opgeſteegen. Het geene ook al over lang van veele Schryvers grondelyk, en in geheele boeken, is verklaard. (*h*)

6. Van de ondeugden der Pauſen, in haar byzonder leeven, zal het onnodig zyn iets meer by te brengen. In plaats van deeze zaaken, moet ik my nu tot de andere Geeſtelykheyd haaſten, en haar gedrag eens wat naader gaan beſchryven, nademaal zulks in het *eerſte lid deezes hoofdſtuks*, van een Papiſt Schryver zelfs, ellendig genoeg ten toon is geſteld. De

Jaar Ⅾ C. tot Ⅾ CC

Zy laaten de Koningen het paard houden, en haar op de ſchouders draagen.

Tyranni-zeeren grouwelyk.

En verder door ſchandelyke middelen groot.

Ondeugden der Geeſtelykheyd.

(*c*) Anaſtaſ. Baron. (*d*) Platina. (*e*) Anaſtaſ. Nauclerus. Polyd. Virgilius. (*f*) P. Virgilius IIX. c. 2. (*g*) Anaſtaſ. (*h*) Vid. Catal. Teſt. Vet. l. VIII. Mornæus Myſt. Iniquit.

Jaar DCC. tot DCCC.

Onweetenheyd.

grond daar van nu, was haare over groote blintheyd in Goddelyke zaaken, daar zy echter nog al belydenis van wilden doen. Een oprecht man klaagde al, in 't begin van deeze eeuwe, dat de grootste Leeraars het allerlangste, en meest maar *Heydensche boeken* geleezen hadden. (*i*) Nu hadden de meeste niet eens in de natuurlyke weetenschappen of taalen, het minste gedaan, en ze wierden nog daar en booven van de Pausen daar in versterkt. Want, by haare aanneeminge, vorderde men niets anders van haar, als dat zy, leezen, zingen, het Vader ons, het geloove, en den Psalter, van buyten, en de Feest-daagen, wel moesten konnen uytreekenen. (*k*) En dit was nog zoo zelden by de *Candidaten* te vinden, dat daar niets gemeender was, als, dat de Bisschoppen, by de proeve, moesten vraagen, of zy ook al konden leezen. In haar ampt nu bragten die luye buyken haaren geheelen tyd, met zingen, of, veel eer, met blaaten door: aan het *catechiseeren*, onderwyzen, en preediken, dagt men niet eens meer. Zoo dat *Carolus de groote*, het daar na naauwelyks toe konde brengen, dat zy het volk iets voorlaazen, of van buyten iets leerden en opzeyden. Wat nu de boovengedachte menschenbedrieger, *Bonifacius*, voor een grooten weetniet is geweest, zulks ziet men uyt zyn zot gekyf, met eenen Priester, genaamd *Vergilius*, die nog een weynig gestudeert hadde. Zulk een buyk-Paap dan plagt altyd, in *Beyeren*, met deeze woorden te doopen, *Baptizo te, in nomine Patria, & Filia & Spiritua Sancta.* Dit nu mogt *Bonifacius* voor geen rechten doop laaten heene gaan, en hy begon een grooten twist daar over, met den Bisschop *Sidonius*, en deezen *Vergilius*, tot dat Paus *Zacharias* zelfs de groote domheyd van deezen Priester moest erkennen. (*l*) Verders hadde *Vergilius* eens, in een reede gedacht, dat 'er ook *Antipodes* waaren, of, lieden, die met de voeten teegen ons aan gingen. Daar schreeuwde *Bonifacius* terstont teegen, als teegen de argste ketterye, waarschoude de lieden voor hem, en klaagde hem by den Paus hier over aan, die hem toen ook als een ketter afzette, en in den ban deed, dewyle hy, gelyk de brief luyd, zulke dingen, teegen God en zyn eyge ziele, hadde gesprooken. (*m*) Over welke en veele andere groove misslaagen van deezen grooten Apostel, of veel eer Aarts weetniet, zig de Papisten zelfs moeten schaamen, en de schuld daar van op andere, alhoewel gantsch ongerymt, schuyven, (*n*) daar zy dog veel beeter de vruchten van deeze haare dwingelandye by den stryd over den doop, mogten bekennen, door dien zy de menschen dwingen, om den Kerkendienst in eene vreemde taale te moeten doen.

Dwaasheyd en blintheyd van Bonifacius.

Vergilius word verkettert.

Verachtinge van God by de Geestelykheid.

7. Uyt deeze groote blintheyd der Kerkendienaars nu volgden ontallyke andere ondeugden en buitenspoorigheeden by haar. Hier ontrent moesten de Pausen zelfs bekennen, dat de Priesters de menschen in 't gemeen niets anders als *fabelen* voor praaten, en dat ze, in de plaats van Gods Woord, maar alleen haare eygene grollen aan het volk voorhielden. (*a*) Ik laate staan wat zy al voor verzierde wonderwerken, en bygeloovige dingen, de lieden wys maakten, en daar meede haar voordeel in alles zochten, dog wel voornaamentlyk, de menschen, gelyk het de maniere der Paapen is, het geld maar aftroggelden, en anders haaren tyd maar met vergeeffe, ja hoogst schaadelyke dingen doorbrachten. En, gelyk als de onrustige gemoederen, dog altyd wat te doen willen hebben, zoo vervielen nu de meeste Priesters, by nalaatinge van haare ampten, op an-

(*i*) Beda lib. II. in Sam. c. 9. (*k*) Regino Prumiensis. (*l*) Aventinus lib. III. p. 279. Zacharias ep. 6. ad Bonifac. ap. Gratianum dist. 14. (*m*) Aventinus l. c. Zacharias ep. 20. in To. Concil. (*n*) Baronius A. DCCXLVIII. n. 2. Spondanus An. eod. (*a*) Gregorius III. ep. ad Bonifac. & ap. Aventinum III.

Jaar DCC. tot DCCC.

Πολυπραγμοσύνη.

anderen handel. De eene hadde liever voor een Burgermeester willen heene gaan, gelyk als 'er van *Herbertus*, den Bisschop te *Luttich*, staat, dat hy in zyn stad de maaten en gewichten eerst ingevoerd, en wetten gegeeven hadde. (*b*) En aan de Bisschoppen in *England*, moeste het verbooden werden, dat zy geen meer weereldlyke zaaken richten zouden. (*c*) Andere weeder, naamen vermaakelyke dingen by der hand, hielden jacht-honden en valken, en gingen ter jacht, het geene de Overigheyd gedwongen wierd haar te verbieden, door dien zy ten deele, de jachtplaatze bedurven, en, ten deele, ook de kosten daar toe uyt de Kerkelyke goederen staalen. (*d*) Ook begonden de Bisschoppen allengskens voor weereldlyke heeren te speelen, daar de verkeerde eerbiedigheyd, en nalaatigheyd der Regenten zelve, de meeste schuld van hadde, alhoewel zy het zomwylen, en, als zy de schaade daar van voor haare oogen zaagen, wel verbooden, dat geen Priester eenig geweer zoude moogen draagen. (*e*) Niet te min hadde echter een Bisschop, genaamt *Anepos*, het leeger der *Franken* teegen de *Swaaben* aangevoert. (*f*) *Lullus*, de Bisschop te *Mentz*, was altyd by het leeger van *Carolus de groote* meede te velde. (*g*) *Ebbo*, een Bisschop, voerde de *Senones* teegen de *West-Gotthen* aan, (*h*) en een Bisschop te *Wurtzburg* hadde altoos den blooten deegen neevens hem op den *Altaar* leggen, als hy *Misse* deed. (*i*) Veele andere voorbeelden moet ik nu voorby gaan, en alleen nog, tot een getuygenis van de groote verblintheid deezer tyden, bybrengen, wat men van een Bisschop te *Sitten*, genaamt *Theodorus*, vertelt, naamelyk, dat hy een groote klok, die hem Paus *Leo* geschonken hadde, door de Geesten uyt *Roome* na zyn Kerk toe hadde laaten draagen. (*k*) Waar uyt men nog daar toe een wonderwerk maakte, en die geheele Historie op penningen heeft geslaagen, en, tot een gedachtenis, liet afbeelden. (*l*)

Jagten.

Tooverye.

Zuyperye en ontugt.

8. De zuyperye en ontucht der Kerkelyke was nu reeds al tot zyn hoogste trap opgesteegen, weegens de booven vermelde oorzaak, naamelyk, het verbod van den echt. *Bonifacius* zelve moest bekennen, dat de *Paapen*, als de ongetemde hengsten, rondsom gewoed hebben. (*m*) En de onzydige Historie Schryvers loochenen ook niet, dat toen ter tyd, en daar na, meenig gering *Diaken*, wel 4 of 5 byzitten op eenmaal heeft gehouden, en dat de *Nonnen* haare beloften ook al onbeschroomt gebrooken hebben. (*n*) Behalven wat 'er in de *Concilien* en andere Kerkelyke vergaaderingen voor meenigte klagten van *Sodomiterye*, overspel, bloedschande, dronkenschap, en diergelyken ondeugden, van de Geestelykheyd wel is voorgekoomen, waar van het *Capitulare* van *Kaarel de groote* ook heel vol is, als waar in men het wellustige *barbarische* leeven der *Paapen* zoo klaar afgeschildert ziet, dat het verder geen bewys meer van nooden heeft. Zoo dat niemand nu meer aan haar boovenmaate groote geldgierigheyd twyffelen kan, die daar in van haar zoo veel woeker, *Simonie*, Kerken- en andere rooverye, dieverye, moorden, meyneedigheyd en diergelyke grouwelen meer, leest. Ook zyn de *weereldlyke Regenten* daar in meest veel godsdienstiger en verstandiger geweest, als haare eigene gewaande Leeraars. Alhoewel 'er ook veele, en inzonderheyd het arme volk, van zulke wolven, volgens haar eyge boos voorbeeld,

(*b*) Acta Tungrensium in Catal Test. Ver. p. 717. (*c*) Synodus Anglicana. ibid. (*d*) Apud Aventinum III. (*e*) LL. ap. eund. & in To. Concil. (*f*) Ado Æt. 6. (*g*) Guilielmus Malmesburiensis, & Lelandus ap. Balæum Cent. XIII. c. 56. (*h*) P. Æmilius lib. II. Hist. Franc. Aimoinus IV. c. 55. (*i*) Hermannus Schedel. Æt. 6. in Cat. Test. ver. l. c. (*k*) Felix Malleolus lib. de Exorcismo p. 101. (*l*) Hottingerus H. E. c. 8. p. 458. (*m*) Bonifacius ep. 3. & 8. (*n*) Mazeræus l. c. p. 174. Compend. Hist.

Jaar DCC. tot DCCC. Toelatingen.

beeld, in haar verderf vervoert zyn. En de boosheyd nam óok des te meerder toe, hoe meer de zoo genaamde Geestelyke alles ongestraft begingen; waardoor ook den eerbied, die men haar anders wel toegedraagen zoude gehad hebben, daagelyks meer en meer afnam. Daarom hadden zy haar zelve ook eens aan alle de weereldlyke gerichten onttrokken. Wanneer nu al de aldergrouwelykste schandelykheeden openbaar wierden, zoo kwaamen zy echter met een zeer lichte straf daar af. Tot eèn voorbeeld, een zeekere Paus hadde, toen ter tyd, over die grouwelyke zonde van *Sodomie* geen grooter straffe gezet, als dat zulk een boef eenige jaaren lang boete zoude moeten doen: dog welke boete van de eerste Kerke merkelyk verscheyden was. (*o*) Ja hy moest maar alleen voor een zeekeren tyd, niet aan 't Altaar koomen, of zyn ampt een tyd lang verlaaten, of hy schoon zyn Vader en Moeder doodgeslaagen, gerooft, en gestoolen hadde. (*p*) Hier teegen, al wie de menschelyke inzettingen der Geestelykheid niet in alles op het naauwste vervulde, die moest wel de scherpste straffen uytstaan, gelyk als het de *Concilia*, en andere *canones* van deeze tyden ook wel aanwyzen. En zoo veel zy dan nu van het leeven der Leeraars van deeze eeuwe gesprooken.

Andere grouwelen.

9. In haare overige meeningen, leeringen, en oeffeningen, waaren zy nu al ten vollen van alle natuurlyk verstand afgeweeken. Op deezen tyd vingen zy ook sterk aan, byzondere Missen te houden, daar niemand als de *Mispriester* alleen by was, op dat de doode het Mis-offer niet behoefden te missen, nademaal het *Paapsche Vagevuur* nu overal zeer gevreest wierd. Met de *reliquien* naamen ze nu ook al geduurig veele aaperyen voor, en ze schreeven aan dezelve Goddelyke wonder-krachten, in alle voorvallen, toe. Hier door hoorde men ook toenmaals altyd van veele nieuw gevondene *reliquien* en heyligdommen, die zy nu hier, en dan daar heene sleepten, daar dan zeer veele Kerken, Altaaren, Doosen, en diergelyke zaaken, aangemaakt wierden, waar by ontallyk veel gout, en edele gesteente misbruykt wierd. Terstont was 'er een die het lichaam van *Augustinus* hadde gevonden, het welke de Kooning *Luitprandus*, om een groote zomme gelds, van de *Barbaaren* in *Sardinie* koft, en nochtans maar een ander dood rif daar voor in de plaats kreeg: waar by de Geleerde ook zeer veele *fabelen* hebben aangemerkt. (*q*) Kort daar aan hadde een ander het graf der *Heilige Petronella*, des *Apostels Petri* Dochter, aangebragt, dat in een Marmersteen uytgehouwen zoude zyn. (*r*) Gelyk als ook van de graf-doeken, doornekroon, spons, en andere zaaken van de kruyciginge van Christus, op zoo veele plaatzen te gelyk werd opgegeeven. (*s*) Waar uyt de Papisten alle te zaamen loutere wonderen maaken. En wie zal alle de andere zoorten van Afgoderye vertellen, die als een sterke stroom, alles overvloeid en verwoest hebben. Aangaande het onderscheyd der spyzen, hadde de Geestelykheid al in de voorige eeuwe veele nieuwigheeden beginnen in te voeren: maar nu bragt de dikmaals gemelde *Bonifacius* zulke geweetens-strikken ook zonder getal in *Duytschland* op de baan, zoo dat, by voorbeeld, de *Paus*, by straffe van een gewisse boete de haazen, het raauwe spek, en diergelyke spyzen meer, verbood te eeten. (*t*) Ja elken nieuwen *Paus* hadde by na nieuwe invallen, waar meede hy de lieden kwellen, onder 't jok brengen, en geld afperssen wilde. Waar op het ook al met de nieuw verdichte *graaden van maagschap*, in echtzaaken, was aangezien, het geene zy ook al aangaande de *Peterschappen*

Geheyme-missen.

Reliquien.

Lichaam van Augustinus.

Van Petronella.

Onderscheyd der spyzen.

Maagschap in de echt, en doop.

(*o*) Gregorius III. in Capitulari c. 21. (*p*) Id. ib. (*q*) Vid. Spanhemius H. E. p. 67. (*r*) Rolevingus p. 67. (*s*) Beda. Baronius. (*t*) Zacharias in ep. 12. ad Bonifac.

pen van den Doop, in't gebruyk gebragt hadden, waar door ze dan ontallyke ſcheuringen en verwerringen kwaamen te veroorzaaken, zoo dat ze zomtyds zelfs onder malkanderen over zulke dwaasheeden t'eenemaal oneens wierden. (*u*)

Jaar DCC. tot DCCC.

10. Den grooten ſwerm der *Munnikken* en *Nonnen* nam nu ook zeer merkelyk toe, zoo dat, gelyk gedagt is, zelfs ook groote *Potentaaten* zich daar onder begaaven, en zich van de Paapen lieten bepraaten, dat zy daar door dan terſtont heylig en zaalig wierden. Alzoo maakten het niet alleen de gedachte Kooningen, *Childerik*, *Rachis*, *Caroloman*, en andere, maar de *Engelſche Kooning Ina* liet zich ook daar toe overreeden, dat hy met zyne Gemalinne *Edelburg*, naar *Rome* trok, waar op hy zyn kruyn liet ſcheeren, en in 't Klooſter ging. En door dien hy zich zoo doende heel weynig meer met zynen ſtaat bekommerde, zoo heeft hy, gelyk als een zeeker Schryver voorgeeft, zyn gantſche Ryk daar door aan den *Apoſtel Petrus*, of aan den *Paus*, cynsbaar gemaakt, en aan hem jaarlyks de zoo genaamde *Denarius Petri*, of *penning van St. Pieter*, belooft op te brengen. (*x*) Andere zochten haare voorige boeve-ſtukken in het klooſter te boeten, gelyk alzoo een *Hartog*, genaamt *Hunoldus*, na een begaane broedermoord, deed, en diergelyke voorvallen zyn 'er meer geweeſt. Dog wat 'er anders van den oorſprong der *Abdyen*, *Kanunneken*, en andere, in de tyden van *Kaarel de groote* wierd geſteld, dat zullen wy alles tot in de volgende eeuwe toe uytſtellen, daar wy de *Hiſtorie van Kaarel de groote* achter malkanderen zullen afhandelen. In 't algemeen is hier uyt licht te kennen, wat voor een ſterken berſt en inbreuke de boosheyd by de Geeſtelyke op deezen tyd heeft gehad, zoo naamelyk, als men die voor heene nergens vind. Al het welke hier ontrent nog eenigzins verdraagelyker ſcheen te weezen, als het geene daar we in de voorige eeuwe, gewag van hebben gemaakt, in vergelykinge teegens het onuytſpreekelyke misbruyk en de ſchandelykheeden van deeze tyden; welke ook nu zoo uyttermaaten taſtelyk en grof zyn, dat daar geen bewys altoos meer toe van nooden is.

Aanwas der Monnikken.

Door de Regenten.

Denarius Petri.

(*u*) Bonifac. ap. Baron. An. DCCXXXIV. n. 6. ſeqq. (*x*) Pol. Virgilius Hiſt. Angl. in Henrico VIII. c. 19.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de Schryvers deezes tyds.

§. 1.

DEeze zyn ook al, na den aart van haare tyden, geſtelt geweeſt, naamelyk weynige en die noch al ellendig genoeg. Uyt de *Grieken* weet men de minſte te noemen, door dien by de grouwelyke beeldenſtryd, alle de ſchriften van de andere t'eenemaal onderdrukt zyn geworden, welke teegens de beelden maar eenigzins geſchreeven hebben. Onder die men nog heeft, is wel de bekendſte, *Johannes Damaſcenus*, een Munnik en Prieſter in *Syrie*, ten tyde van *Leo Iſaurus* en zyn Zoon, dien veele liefhebbers der menſchelyke inzettingen zeer dikmaals tot een bewys voor haare regtgeloovigheyd bybrengen. Door dien hy de eerſte is geweeſt, die een *Syſtema Theologicum*, *in vier boeken*, *van't rechtzinnige geloove*, heeft geſchreeven, en die de geheele *Godgeleerdheyd*, op de wyze der Schoolen, in zeekere konſtige ſtellingen (*terminos*) wysgeerige

Johannes Damaſcenus.

Zyn Syſtema Theologicum.

Jaar DCC. tot DCCC. rige kunst-greepen, (*distinctiones*) onderscheydingen, (*limitationes*) bepaalingen en meeningen, heeft ingeslooten. Waar op dan kort daar na dien grouwel der Scholastyke Godgeleerdheyd met een vollen swerm is uytgebrooken. Nu steld hy zoo aanstonds in het begin van zyne boeken, de Heylige Schriftuure tot een grond van alles, en hy wil hebben, dat men de geloofs-punten daar uyt alleen zal bewyzen, doch hy zelfs neemt niets minder in acht, als dit; maar het allermeeste voert hy met sluitreedenen (*syllogismi*) uyt, en dit alles op eene zeer slechte en botte, verkeerde wyze: En waar hy noch eenige spreuken uyt den Bybel bybrengt, die trekt hy meest alle als by 't hair daar na toe. Indien ook de vertoogen van de beelden, en een aangaande de doode waarlyk de zijne zyn, zoo weete ik waarlijk niet, of die afgooderye, welke hy daar in zoo klaar voorsteld, met zijne gewaande rechtgeloovigheid al heel wel bestaan kan. Ik zwyge noch, wat 'er al van zijne ligtgeloovigheyd, ontrent de Historische vertellingen niet alleen de Papisten, (*a*) maar ook andere zelfs erinneren. (*b*) Verders heeft hy in geleertheyd, zoo als die toen ter tyd was, en vlyt, alle andere Schryvers van zynen tyd, verre overtroffen, en zeer veel geschreeven. Het voornaamste hier van is, na de reeds gemelte *Catalogus* of Naam-lyst van de *Keyzers*, gelyk ook zyne andere byzondere schriften, teegen de *Manichæers*, *Nestoriaanen*, *Monophysiten*, en andere. Insgelyks ook veele reedenen of *Predikatien* van de *Feest-daagen* en *Heylige*; veelerleye gezangen, en andere verzen, gelyk ook, zommige wysgeerige *Tractaaten*, volgens de stellingen van *Aristoteles*. Hy zelfs is daar na aan het Hof van de *Sarazynsche Vorsten* geweest, en eyndelyk in het Klooster *S. Sabæ*, ontrent in het midden van deeze eeuwe gesturven.

Germanus. 2. *Germanus*, een *Patriarch* van *Constantinopolen*, onder *Leo Isaurus*, die in de beelden-stryd, zich op het heevigste teegen den Keyzer gestelt, en in 't Jaar 726. aan hem drie brieven daar over heeft geschreeven, die men nu noch heeft, waar in hy de beelden-dienst, met de ellendigste gronden zoekt te verdeedigen, en waar over hy ook eyndelyk afgezet, en in zyn Vaderland gesturven is. Daar dan de beelden-vrienden hier na van voorgeeven, als was hy gewurgt geworden, alleen op dat zy aan hem een *Martelaar*, en by gevolge iets om aan te bidden, mochten hebben. Men eygent hem toe het *Tractaat* van de 6. *algemeene Synoden*, de *Theorie* of beschouwinge der Kerkelyke zaaken, de verdeediginge van *Gregorius Nyssenus*, weegens den *Origenismus*, en eenige *sermoenen* van *Maria*. Alhoewel zy ook van andere aan eenen jonger *Germanus* werden toegeschreeven, om dat 'er drie van deezen naam te *Constantinopolen Patriarchen* zyn geweest, naamelyk, deeze eerste, dan een in de twaalfde eeuwe, en eyndelyk nog een ander in de dertiende eeuwe, onder

Tarasius. *Michaël Palæologus*. Noch een ander *Patriarch* aldaar, genaamt *Tarasius*, hadde een *Epistola encyclica*, of *algemeene Zendbrief*, aan de *Patriarchen*, nagelaaten, gelyk ook eenige andere brieven aan de Pausen, *Hadrianus* en *Johannes*, die in de boeken van de *Concilien* staan. Onder de *Grieksche* Historie Schryvers zyn, ontrent deezen tyd, bekent, *Geor-*

Georgius Syncellus. *gius Syncellus* een Munnik, den *Auteur* van het *Chronicon*, dat tot op *Maximinus* toe gaat, en t'eenemaal uyt *Africanus* en *Eusebius* is genoo-

Theophanes. men. *Theophanes*, met den naam van *Confessor*, weegens de vervolgingen, die hy van *Leo Isaurus* heeft geleeden, daar hy voor den beelden-dienst

(*a*) Casaubonus Exerc. XIII. ap. *Baron.* n. 38. p. 271. G. J. Vossius de Hist. Gr. II. cap. 24
(*b*) Baronius An. DCCXXX. n. 75. Spanhemius H. E. p. 751. & Hist. Imag. Restit. Sect. II. n. 13. Caveus Hist. Lit. p. 340.

dienst heeft gestreeden. Zyn boek is de *Chronographia*, of tyd-beschryvinge, als welke de weereldlyke en kerkelyke geschiedenissen, volgens den rang der jaaren, beschryft, van *Diocletianus* af tot op *Leo Armenus*, of het Jaar Christi 813. toe. *Nicephorus* nochmaals een Patriarch te *Constantinopolen*, heeft een *Historisch compendium*, of kort begrip, geschreeven, tot op het Jaar van Christus 769. en een ander *Chronologisch Tractaat* tot op de tyden van *Michaël* en *Theophilus*. Jaar DCC. tot DCCC. Nicephorus CPtanus.

3. Onder de *Latynsche* Schryvers leefde nu nog *Beda*, daar, in het zeevende Boek, nu reeds al van gezegd is. En ook *Paulus*, eerst een *Diaconus* te *Aquileia*, een zoon van *Warnefrid*, van waar hy ook den toenaam heeft bekoomen. Hier na was hy *Cancelier* van den Kooning *Desiderius*, en eyndelyk een Munnik, na dat hy eerst van *Kaarel de groote* in 't Jaar 774. met zynen Kooning gevangen, en kort daar na, uyt achterdogt, verstooten geworden is. Van hem hebben wy nog 6. boeken van de *Longobardische Historien*, met eenen netten aanhang, die *Lindenbrogius* daar eerst by heeft gedaan. Na deeze schryft men hem in 't gemeen de 24. boeken der *Historiæ Miscellæ*, of vermengde geschiedenissen, toe, gelyk als ik die ook hier altyd, onder zynen naam, bygebragt hebbe. Doch hy is niet geheel en al de *Auteur* van dezelve, maar de eerste elf boeken zyn uyt de *Historie* van *Eutropius*, en de volgende vyf heeft hy zelve geschreeven; de overige acht heeft *Landulphus Sagax*, uyt de *Bibliothecarius Anastasius*, daar by gedaan, zoo dat het alzoo ook na de *Auteurs* zelve wel te recht eene vermengde Historie heeten mag. Verders zyn de oordeelen der Geleerde van hem zeer verscheyden, door dien ze hem in veele zaaken pryzen, en in zommige laaken. (*d*) Ten minsten heeft men het gewisselyk van hem niet wel beeter konnen afeysschen, wanneer men den toestand zyner tyden maar wel inziet. Hy vleyt ook de Paapsche tyrannen gantsch niet, en schrijft zeer onzijdig, hoe de zaaken afgeloopen zyn. (*e*) Na dit heeft men van hem het *Homiliarium*, of de eerste *postille*, en lessen, op alle de Feesten van het geheele Jaar, die hy uit de *Vaders* te zaamen heeft gebragt, en zulks wel op het bevel van *Kaarel de groote*. De 4. boeken van *het leeven van Gregorius de groote*, zijn vol van de verheffinge van deezen man, en de leevens beschrijvingen der Heilige, als die van *Cyprianus*, *Benedictus*, *Maurus*, *Arnulphus*, de *Scholastyke*, enz. zijn ook met veele *Legenden* vermengt. Ook zingt men nu noch, onder de *Roomsche Catholyke*, zijn lied: *ut queant laxis resonare fibris*, *&c*. Paulus Diaconus. Historia Miscella. Landulphus Sagax. Eerste Postille.

4. Na deeze was 'er, ontrent het jaar van Christus 780, aan 't Hof van *Kaarel de Groote*, *Flaccus Alcuinus*, of *Albinus*, een *Engelsman*, zeer bemint, die eyndelyk ook, na veel onrust en arbeyd, in 't Klooster is gegaan, in 't Jaar 801, en, drie jaaren daar na, gesturven. Men maakt hem in 't gemeen tot een leermeester van *Carolus*, en tot den eersten oprechter der *Hooge Schoole van Parys*, het geene de geleerdste *Fransche* echter niet willen toestaan. Ondertusschen roemen hem de Oude, dat 'er, na *Beda*, geen vlytiger en geleerder Schryver in deezen tyd geweest is. (*f*) Naamentlyk, om dat men ze niet beeter gehad heeft. Hy hadde ook, by veele, grooten lof verdient met de vervolginge der Ketters, als waar in hy byzonder *Carolus de groote*, teegens *Felix* heeft gehulpen: nogtans heeft hy de waarheyd, aangaande de zaaken van den beeldendienst, al vry wel gekent, en een zendbrief daar over geschreeven: (*g*) ge- Alcuinus.

(*c*) Vid. Barthius Adverf. XLII. c. 4. Scaliger præf. in Festum Vossius de Hist. Lat. II. c. 30. Bellarmin. de Scr. p. 148. Demsterus. Spanhemius. Caveus. (*d*) Caveus cent. II. c. 17. (*e*) Vid. Historici Angli apud Usserium. (*f*) Balæus. (*g*) Apud Usserium.

Jaar DCC. tot DCCC. gelyk als ook zyne brieven nog al meeſt zeer rechtſchaapen en goed zyn. Maar het boek *de divinis officiis*, of, de *verklaaringe* der *Roomſche Kerk-zeeden*, is het zyne niet, en wel 200 jaaren daar na eerſt beſchreeven, gelyk als de oogenſchynelyke teekenen het daar van ook wel te kennen geeven. Dog aan hem gehooren de uytleggingen over het eerſte boek *Moyſis*, over de *zeeven boet-pſalmen*, over de *pſalmi graduum*, of *Trap-pſalmen*, over den *Preediker*, en den *Euangeliſt Joannes:* de drie boeken, van 't geloove der Drie-eenigheyd, de 28 vraagen hier van, en zommige andere kleyne ſchriften, *homilien*, zend-brieven, gedichten, het leeven van *St. Willebrordus*, enz.

Paulus Aquilejenſis. 5. *Paulus*, *Patriarch* van *Aquileja*, hadde eeven op deezen tyd, teegens den beelden-dienſt heel heftig geſtreeden, en het *Sacroſyllabum* van de Drie-eenigheyd, als ook, eene geloofs-belydeniſſe, op het *Frankfurtze ſynode*, geſchreeven. Leidradus. *Leidradus*, ook toen ter tyd een Aarts-biſſchop te *Lions*, die ook veel met *Felix* te doen gehad heeft, en hem bekeerd zoude hebben, ſchreef ook een boek, van den doop, aan *Kaarel de groote*, Theodulphus. gelyk ook *Theodulphus*, Biſſchop te *Orleans*, een boek van den *H. Geeſt*, een, van de plechtigheeden van den Doop, *item*, 46 *capitula* aan zyne Ambroſius Ansbertus. onderhoorige Prieſters, en veele verſen, in 6 boeken. *Ambroſius Ansbertus* of *Authpertus*, een Abt, heeft 10 boeken over de *Openbaaringe* Fredegarius. *van Johannes*, geſchreeven. *Fredegarius Scholaſticus* heeft een *Chronicon* van de *Franſche Hiſtorien* geſchreeven, tot op het jaar Chriſti 739, van 't jaar 596 af, en daar meede op *Gregorius Turonenſis* gevolgt. Egbertus. *Egbertus*, een *Engelsman*, heeft eene t'zaamenſpraake, aangaande de Kerkelyke onderwyzinge, nagelaaten, als ook, veele uyttrekzels uyt de *Patres* en *Canones*, beneevens een *Pœnitentiale*, dat nog niet geheel uytgekoomen is. En dit zijn kortelyk de voornaamſte Schryvers deezer Eeuwe.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Concilien deezer Eeuwe.

§. 1.

Twee teegens elkanderen ſtrydende Concilien. WAt 'er op de uytſpraake der Synoden, en alzoo ook, van gantſche *collegien*, *Faculteyten* en diergelyke te bouwen is, zulks kan, onder andere deeze eeuwe voor al uytwyzen. Hier in ontmoeten ons dan voor eerſt twee groote *Concilien*, die alle beyde voor *œcumenica*, of *algemeene vergaaderingen* werden uytgegeeven, en die echter malkander reegel recht zyn teegen geweeſt. Want, wanneer de huychelaars zaagen, dat de menſchen in 't gemeen de meeſte eerbied voor de naamen der *algemeene concilien* hadden, zoo gebruykten zy ook al voort deezen *tytel*, tot een dekzel, en ten voordeele, van haaren geweetens-dwang, en ze gaaven van die altyd meerder daar voor uyt. Op deeze wyze dan noemden de *Grieken* het vierde *Conſtantinopolitaanſche Synode*, het *zeevende algemeene*. Hier teegen werd het *tweede Concilie van Nicene*, van de voorſtanders der Beelden-dienſt, voor het *zeevende algemeene Concilie* uytgegeeven. Wy zullen nu deeze beyde *Con-* Beelden-ſtryd. *cilien* alhier eens kortelyk, en onzydig gaan bezien. Wanneer dan de ſtryd, aangaande de beelden-dienſt, eerſt aangegaan was, (waar van in 't volgende hoofdſtuk) en dat de Keyzer, *Leo Iſaurus*, daar ook was ingewikkelt, zoo verlangde hy zeer, dat die zaaken op een *Concilium* dog

dog mochten afgedaan werden. Maar, door dien Paus *Gregorius de tweede* voor een teegen besluyt op het zelve bevreest was, zoo gaf hy het voor een onnutte zaak uyt. (*a*) En alzoo ging het stryden altoos eeven hart voort, tot dat eyndelyk *Constantinus Copronymus*, in 't Jaar 754. doorbrak, na dat de muyter, *Artabastus*, de beelden weeder hadde willen invoeren. Deezen Keyzer dan, riep alle de Bisschoppen van het *Griekfche Rijk* te zaamen, waar van 'er ontrent de 338. waaren, (*b*) behalven de geene die onder de *Sarazynsche tyrannen* stonden. Uyt het *Westen* kwam 'er, op deezen tyd, niemand, door dien *Paus Stephanus de derde*, teegen des Keyzers *Exarchat* in *Italie*, zig aanstelde, en met *Pipinus*, teegen hem aangespannen hadde. Doch wat nu aldaar gebeurt is, zulks kan men alles zoo heel naauw niet weeten, om dat die looze lieden, welke voor de beelden zoo zeer hadden geyvert, uyt drang van haar kwaad geweeten, van haare onrechtvaardige zaak, de *Acta* van dit *Concilie* onderdrukt hebben. Alzoo dat daar niets van over is, als alleen wat zy op het *Niceensche* Synode, na haar eyge welgevallen, daar van hebben gelieven na te laaten; dat haar ook geen nadeel altoos kon aandoen.

Jaar DCC. tot DCCC.

Synodus CPtana IV.

2. Echter kan men hier zoo veel naricht wel uytneemen, dat 'er in het besluyt van het zelve, den eersten oorsprong der afgooderye heel net werd verhaald, aangaande den aanwas van de zelve onder de Christenen geklaagt, en zeer heftig teegen de Beelden-dienst geyvert. Aangezien dezelve aldaar eene duyvelsche dwaalinge en bedrog werd genaamd, wanneer men de onmeetelyke Godheyd, in eene ellendige schilderye, of eenig ander beeld, wilde ten toon stellen. Waar toe daar zelfs noch veele bewyzen na malkanderen werden bygebragt, en in 't algemeen verbooden, dat niemand eenig beeld maaken, nog hebben, en veel minder het zelve aanbidden zoude. (*c*) Daar dan het inzicht wel goed mag geweest zyn; alleen, dat men de zaake met straffe en ban wilde uytvoeren, terwylen aan de Kerken-dienaars de afzettinge, en aan de andere den ban aangekondigt was geworden. Eeven gelyk als de voorspraaken der beelden, naamelijk, *Joh. Damascenus*, *Germanus*, *Gregorius Cyprus*, en andere, daar by ook verbannen zyn geworden, daar dog veele van het teegendeel niet anders overtuygt zyn, en het gebruyk der Beelden wel maar alleen voor een onverschillende zaak gehouden, en de groove afgooderye daar van gelaaten moogen hebben. Gelyk als dan dit ook een al te harden uytspraak was, wanneer dat gebod eyndelijk met deeze woorden wierd beslooten: *Al wie deeze Synode niet aanneemt, of kwaalyk daar van spreekt, en alle de besluyten daar van niet vervult, die zal verbannen zyn van God den Vader, Zoon en H. Geest; en van de zeeven heilige algemeene Synoden.* (*d*) En alzoo zyn toen ter tyd de Beelden, in het gantsche *Griekfche Rijk*, afgeschaft geworden, waar by het ook, tot op de tyden van de Keyzerinne *Irene*, over de 30. jaaren lang, alzoo gebleeven is. En nademaal zig veele, inzonderheyd onder de Munnikken, daar teegen stelden, en over deeze geringe zaaken zoo veel onrust aanrichteden, zoo wierd de Keyzer altyd van zijn kant vieriger daar teegen aan, en strafte de weederspannige, als muytemaakers. Die echter daar na hunne vrienden, als martelaars preezen, en op den Keyzer, als op den ergsten boef, los gingen.

Teegen den Beeldendienst.

3. Eindelijk bepraatten ook de afgodische Priesters de Keyzerinne *Irene*, en

(*a*) Gregorius II. ep. ap. Baron. Ann. DCCXXVI. n. 78. (*b*) Theophanes Ann. DCCLIV. Acta Nicenæ Synodi II. p. 418. (*c*) Synodus Nic. II. Act. VI. (*d*) Ibid. Defin. XIX. (*e*) Vid. Zonaras. Acta Stephani Martyris ap. Baronium, Allatium &c.

Jaar DCC. tot DCCC.

Nicena II.

en wel voornaamentlyk, den *Patriarch Tarasius*, en daar na ook Paus *Adrianus de eerste*, dat men een ander Synode in 't Jaar 787. uytschreef, door dien men daar meede op zyn best meende daar door te raaken, weegens de booven aangeroerde oorzaaken. Alzoo kwaamen zy dan wel eerst te *Constantinopolen* te zaamen, doch ze wierden van het gemeene volk, dat een oploop maakte, daar in verhindert. Daarom weeken ze naar *Nicea*, alwaar nochtans de drie *Patriarchen* uyt het *Oosten* niet by kwaamen, gelyk als de *Acta* zeggen. Alhoewel 'er nu op dit Synode wel 350. *Bisschoppen* verscheenen, zoo kwam aldaar echter niemand altoos uyt het *Westen*, behalven alleen de *Legaaten van den Paus*, welke dan met de gantsche weereld omsprongen, zoo als zy maar wilden. *(f)* In de zaake zelf handelde men, na ouder gewoonte, met louteren ban en vloek, waar van Keyzer *Kaarel de groote* hier na alzoo redeneerde: *Dat de Schrift in een onregt verstand was aangetrokken geworden, en dat niet een eenige spreuk wel was toegepast: dat de spreuken van de Oudvaders verminkt waaren, en dat'er maar alleen belachgelyke en niets-waardige dingen waaren voorgedraagen; als ook dwaaze manieren van spreeken, en ongerymde gronden zonder eenig verstand*, enz. Het besluyt nu van dit Synode, onder andere, was aan zich zelfs aldus, waar uyt de ellende van alle deeze groote vergaaderingen handtastelyk te begrypen is: *Wy stellen vast, en ordineeren, dat de Heilige Beelden met alle zorge en vlyt zullen moeten geeert werden, welke, na den aart en vorme des Heiligen en leevendigmaakenden kruyces, met verwen, of ook uyt hout, of andere stoffe gemaakt zyn, en dat zy in den Heiligen Tempel Gods zullen werden gezet, en gebruykt, op de heilige vaaten en kleederen, op de muuren en taafelen, in de burgers huyzen, op de straaten, enz. Dat ook aan haar allen eene groetenisse en eerbiedige aanbiddinge zal werden beweezen; niet naar ons geloove, met eenen waaren dienst, als die maar alleen aan de Goddelyke natuure toebehoort, maar wel met eenen dienst, die aan de beeltenisse van 't H. Kruys, en het H. Euangelium, en aan de H. Offerhanden van 't reukwerk, en de ligten, werd beweezen.* (τιμητικῇ προσκυνήσει.) Waar op zy dan ook verder de woorden van *Paulus*, aangaande de onderhoudinge der inzettingen, heel verkeerdelyk op toepassen, en te vooren op de Keyzers *Leo de derde*, en *Constantinus Copronymus*, als op schelmen en dieven heel smaadelyk uytvaaren, en daar teegen die openbaare goddelooze *Irene*, als eene nieuwe *Helena*, zeer opzetten, die eeven als *David* regeerde, enz. *(g)* En daar meede zyn dan die afgooden overal opgerecht, en ook de *Latynen*, beneevens haare afgooderye, merkelyk gesterkt geworden, alhoewel veele en zelfs *Kaarel de groote*, heel heftig daar teegen gesprooken hebben, gelyk als hier onder nog uytvoeriglyker zal werden getoond.

Bevestiginge des Beelden-diensts.

Synode te Francfort.

4. In 't Jaar 794. hield *Kaarel de groote* het *Paasch-feest* te *Francfort aan den Main*, na dat hy nu reeds al te *Worms*, teegens het *Niceensche Synode*, zyn *capitulare* hadde uytgegeeven. Door dien nu de stryd tusschen *Felix* en *Elipandus*, toen ter tyd voorviel, zoo wierd de zaak met de Beelden ook te gelyk voorgenoomen, na dat *Kaarel de groote* wel 300. Bisschoppen, uyt het geheele *Westen*, te zaamen hadde geroepen. Hier was de Keyzer nu zelfs by, en hy liet, door *Paulinus van Aquileja*, teegen de gedachte lieden, het booven gemelde *Sacrosyllabum* opstellen, en te gelyk de *Adoptiaanen*, als ketters, meede verdoemen, of gelyk als het Synode, na de gewoonheyd der yveraars, spreekt, uyt de Kerken t'eenemaal uytroeijen. Verders wierd alhier het *Niceensche Synode*

Sacrosyllabum.

(f) Capitulare Caroli M. l. 1. c. 3. seqq. *(g)* Acta Synodi Nic. II. Act. VII.

node verworpen, beneevens de aanbiddinge en bedieninge (*adoratio & servitus*) der beelden, en daar teegen weeder het gedachte *capitulare* ingevoert en bevestigt. (*h*) Waar by dan Paus *Adrianus* niet alleen zyne *Afgezondene* meede hadde zitten, maar ook het *capitulare* zelfs toegezonden kreeg, en evenwel niet het geringste daar teegen wist in te brengen, als alleen, dat de *Afgezondene*, voor eerst, de bevestiginge van het *Niceensche symbolum* verzochten, doch niet verkreegen. (*i*) Ja eenige zelfs van zyn eygen aanhang, hebben dit *Concilium* voor *algemeen* gehouden: (*k*) en het zeer hoog geroemt en in top gevoert. (*l*) En waarelyk de blindheyd en dwaasheyd der beelde-knechten was zoo tastelyk, dat zelfs ook volgens het licht der natuure, geen verstandig mensch daar in verwilligen konde, en alzoo bekwaamen deeze lieden toen ter tyd ook dies te meerder toeloop, waar van wel haast meerder zal volgen.

Jaar DCC. tot DCCC.

5. Zoo lang nu als de stryd, aangaande de Beelden, in 't *Oosten* duurde, hielden de voorstanders daar van een meenigte van zulke Synoden, en maakten de eene stellinge over de andere, om daar door haare afgooden te behouden, en haare teegenpartyen, als ketters, zwart te maaken. Uyt die reede zyn'er, na de tyden van *Leo Isaurus*, zoo veele van dezelve gereekent geworden, die ten deele te *Constantinopolen*, ten deele elders, en onder andere, een te *Jeruzalem*, gehouden zouden zyn. (*m*) In 't *Westen* tellen de Schryvers vier Roomsche Synoden, die binnen de 10. jaaren zyn gehouden geworden. Verders had 'er *Kaarel de groote* onderscheydene zulke t'zaamenkomsten in *Duytschland* aangesteld, alwaar hy met de *Saxen* heel veel te doen gehad heeft, gelyk als te *Worms* tweemaal, in den jaaren 772. en 776. Te *Paderborn* tweemaal, in den Jaaren 777. en 785. te *Duria*, enz. (*n*) Insgelyks is 'er ook eeven voor zynen tyd te *Regensburg* een aangestelt geworden, alwaar *Felix*, in 't Jaar van Christus 792. overgevoert zoude geweest zyn, en van daar na *Rome*, tot weederroepinge, gebragt geworden, het geene hy echter wel haast weederroepen heeft. (*o*) Teegens welken dan ook in 't Jaar 791. *Paulinus*, *Bisschop van Aquileja*, te *Friul* een Synode hield, alhoewel hy hem niet met naame noemde, en, aangaande het uytgaan van den *H. Geest*, en van *Christus*, zeekere stellingen maakte: dat naamentlyk de *H. Geest* ook van den *Zoon* uytging, maar dat de *Zoon* zelfs na zyne menschelyke natuure, ook geen aangenoomene *Zoon* van God was. (*p*)

Grieksche Synoden voor de beelden.

In 't Westen. Te Rome.

Te Worms.

Paderborn.

Regensburg.

(*h*) Acta Synodi Francofurt. cap. 1. 2. seqq. (*i*) Hincmannus ad A. DCCXCIV. (*k*) Idem in Capitulis ad Hincmarum Laudunensem. (*l*) Eginardus in Vita Caroli M. Regino lib. 11. Ado Æt. 6. Annales Francici per Pithœum. Aimoinus lib. 4. cap. 8. Aventinus lib. IV. Itinerarium Laudunense ap. Goldastum Ration. Tom. 1. p. 12. Alcuinus ap. Baluzium lib. 1. Miscell. pag. 378. (*m*) Vid. Libellus Synodicus & al. (*n*) Sigebertus. Regino. Uspergens. Ann. DCCLXXVII. (*o*) Alcuinus. Paulinus Aquilejensis adv. Felicem. (*p*) Vid. Canones Synodi in To. Conc.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verschillen, ter oorzaake van den Godsdienst.

§. 1.

DEeze zyn nu nochmaals met een naauwkeurig onderscheyd aan te zien, nademael de berichten zoo zeer verscheyde, en meest alle eenzydig zyn. Het is eens voor al openbaar, dat die ordentlyke Leeraars zelfs in de grootste dwaalingen gestooken, en de getuygen der

De Pausgezinde maaken on schuldige menschen tot Ketters.

Jaar DCC. tot DCCC. waarheid hier teegen overal vervolgt en onderdrukt hebben. Hier booven is al iets gedacht geworden van de *Engelsche*, welke om die reede *Quartadecimani*, en ook *Wallen*, of vreemdelingen, geheeten wierden, om dat zy de nieuwigheeden der Pausgezinde Geestelykheid teegenspraaken. Deeze wierden nu alle, als ketters, van de andere bejeegent, en op het hevigste, in openbaare schriften, aangetast. (*a*) Ik ga nu noch voorby, wat *Samson de Schot*, *Claudius Clemens*, *Joh. Mailrosius* en de booven gedachte *Virgilius*, teegen de dwaalingen en grouwelen der Munnikken en Paapen wel getuygt hebben. (*b*) Inzonderheyd heeft ook *Clemens*, en *Schot*, zich teegen de bekende *Bonifacius* zeer hart aangekant, en daar door verdient, dat de huychelaars, teegen hem en *Adelbertus*, niet alleen drie eygene Synoden, ontrent het midden deezer eeuwe hebben gehouden, maar dat ze haar ook verkettert en verdoemt hebben. En daar hadden zy ook wel oorzaaken toe, door dien deeze het kind met zynen naame noemden, en aan *Bonifacius* zyne leugens, verwerringen, en andere booze stukken, voorhielden en ontdekten. Waar over zy nu ook by de Geestelykheid voor Aartsketters en Godslasteraars heene gingen, en *Bonifacius* op den Paus verzogt, dat hy haar ook in de gevangenisse zoude laaten werpen, en alle die geene aan den Duyvel overgeeven, welke maar met haar spraaken, of eenige de minste gemeenschap hielden. Deezen yveraar spaarde ook daar by de leugens niet, en strooide onbeschroomt overal uyt, dat zy het *Joodendom* weeder invoerden, nieuwe Kerken, tot haare eygene vereeringe, bouwden, dat ze zich de *Apostelen* gelyk maakten, wonderwerken voorgaaven, enz. In 't korte, zy moesten, teegens haaren wil en dank, *onchristenen*, *Jooden*, en valsche *Propheeten* heeten, gelyk als het de valsche Leeraars altyd in de onderdrukkinge der waarheyd gewoon zyn te maaken. (*c*) En dit mag tot een proef van het andere onthaal der Ketters van deeze eeuwe verstrekken, waar onder nog al veele van andere gehoorden. (*d*)

Getuygen der waarheyd.

Clemens Scotus.

Getuygt teegens Bonifacius.

Word valschelyk aangeklaagt.

Vervolginge.

2. Onder alle deeze nieuwe getuygen der waarheyd, staaken hier en daar nu nog al veele andere, welke, onder den hoop der lang verworpene Ketters, met de valsche Kerken niets meer te doen wilden hebben, en die wel meest met de gehaatte naam der oude Ketters beleedigt wierden. Daar vindmen nu by *Damascenus*, en andere, hoe zy teegen de *Manichæers*, *Pelagiaanen*, *Jacobiten*, en andere, losgingen. En daar de Pausgezinde de *Arriaanen* tot nu toe zoo lang om haar hebben moeten lyden, alhoewel zy het dikmaals genoeg op haar gemunt hadden: zoo naamen ze nu die geleegenheyd des te begeeriger aan, toen de Paus den Kooning *Childeric*, in *Vrankryk*, in 't Klooster stiet, en *Pipinus* zoo zeer wist te beleezen, dat hy met de Ketters na zyn eyge believen mogt huyshouden: daar ging dan de vervolginge teegens haar eerst recht aan, en de Priesters toogen uyt, als te velde, om de ketteryen alomme te verdelgen. (*e*) Ondertusschen waaren nu de Heeren regtgeloovige zelfs het met malkanderen niet eens, door dien de *Grieken* en *Latynen* onophoudelyk met elkanderen twisten, en inzonderheyd over de beelden, malkanderen opentlyk verketterden en verdoemden, daar in het zeevende Boek nu reeds al veele stukken van zyn bygebragt. Op ditmaal nu gingen de oneenigheeden, over het punt van den uytgang des H. Geests, eerst recht ter deege aan, of naamentlyk dezelve ook van den Zoon uitgaat of niet. Want op het boovengedachte Synode te *Friul*, stelden de *La-*

Teegens de Arriaanen.

Stryd der Grieken met de Latynen, van 't uytgaan des H. Geests.

(*a*) Vid. de Aldelmo aliisque Balæus. Beda & ex eo Baronius. (*b*) Balæus. (*c*) Acta Synodi Suessionensis. Epistolæ Bonifacii ap. Serarium & Usserium. (*d*) Catal. Test. Ver. (*e*) P. Æmilius lib. 1. & 11.

Latynen dit punt teegen de *Grieken* vaſt; nademaal het te vooren op een *Frans* Synode in 't Jaar 767. in 't byzyn der *Griekſche Afgezanten*, lang over en weeder was betwiſt geworden. (*f*) Hier teegen keerden het de *Griekſche* weeder op het *Niceenſche Concilie* om, en maakten de teegenſtellinge teegen de *Latynen*, waar over dan in de volgende tyden, zoo veel *diſputeerens* was, of men ook in het *Conſtantinopolitaanſche ſymbolum* daar by leezen zoude: *Filioque; de H. Geeſt gaat van den Vader en den Zoon uyt;* het welke in de *Latynſche* overzettinge der *Niceenſche Acten* ſtond. Waar van licht in de volgende eeuwe wel wat meerder zal gehandeld werden. Jaar DCC. tot DCCC.

3. Met den ſtryd weegens de beelden, gaf het nu noch al meer ongeleegenheyd, zoo wel by de *Grieken* onder malkanderen, als by de *Latynen*. De hoofdzaake kwam daar meeſt op uyt, waar van wy al veel in 't voorgaande Hoofdſtuk gehandeld hebben. Het was nu met het beelden-werk onder de *Grieken* zoo wyt gekoomen, dat men, niet alleen de beelden der oude Heylige opentlyk in de Kerken rondsom zette (welk misbruyk noch van de aaloude *Heydenſche Tempelen* afkwam) maar het was al in de voorige eeuwen opgekoomen, dat de afbeeldingen van Keyzers, Biſſchoppen, ja van geheele Synoden, daar in wierden geplaaſt, waar door zy 'er overal als koophuyzen en moordkuylen uytzaagen. Nu ſtond 'er, onder andere, ook de afbeeldinge van het *zeſde* zoo genaamde *algemeene Synode*, in de galderye der groote Kerke van *St. Sophia* te *Conſtantinopolen*, dat aan de *Monotheliten*, en wel inzonderheyd aan de Keyzer *Philippicus* en *Johannes*, de *Patriarch*, niet aanſtond. Daarom lieten zy dat Tafereel dan ook in 't Jaar 712. wegneemen, doch van den Paus *Conſtantinus* wierden zy daar over heel ſlecht aangezien. Want deeze Paus maakte daar over zulk een oproer, als of alle zyne heyligdommen op eenmaal daar door beſchimpt waaren. Hy deed den Keyzer, gelyk als booven is gemeld, als een ketter, in den ban, verbood, dat men zyn beeltenis te *Rome* nergens, en ook niet eens zelfs op de munten zoude brengen, en hy ſtelde zich zoo uyttermaate yverig en dwaas aan, gelijk als die geene gewoon zyn te doen, diens Afgooden men hadde aangetaſt. Hier door deelden zich de lieden ook in twee partyen, waar van de eene voor de beelden ſtreed, na dat de Paus den eerbied derzelve, om den Keyzer daar door te trotzeeren, voor recht verklaart hadde. De andere partye nu hield het voor eene afgoderye, en de minſte mochten wel zelfs een recht zuiver begrip van de zaak hebben. Ondertuſſchen nam door de verleydinge der Geeſtelykheid de afgooderye daagelyks toe, ja zoodaanig, dat de Heydenen zelfs, gelijk als de *Sarazynen*, zich ten uytterſten aan de gewaande Chriſtenen ergerden, en daar over zeer vyandig op haar wierden. (*g*)

Beeldenſtryd.

Geleegenheyd daar toe.

Oproer van de Paus.

4. Kort daar op ving Keyzer *Leo de derde* aan, den grouwel van deeze Afgoderye te kennen, en hy gaf dieswegen ook een bevel uyt, dat de Beelden t'eenemaal zouden afgeſchaft werden. Wanneer nu Paus *Gregorius de tweede*, dit ter ooren kwam, zoo beſtreed hy dat bevel geenzins, maar hy gebood, in 't jaar onzes Heeren 726 wel uytdrukkelyk, dat men die zoude eeren, en wel om die reede, door dien *Chriſtus*, en de *Apoſtelen*, de Beelden eertyds ook aangebeeden hadden. (*h*) Zoo geheel ontdekten die menſchen nu haare eygene blintheyd en boosheyd, daar toe ook de lichtvaardigheyd gehoorde, die wy, in 't *tweede hoofd-*

Des Keyzers teegenſtellinge.

Des Paus bevel, aangaande de beeldendienſt.

(*f*) To. Concil. & Sirmondus. (*g*) Vid. Nicephorus CPtanus in Breviar. Ignatius Diaconus in Vita. Michaël Studita in Vita Theodori Studitæ. P. Diaconus XXI. Miſcell. c. 17. ſeqq. Zonaras p. 84. Theophanes. Cedrenus. Anaſtaſius & omnino Spanhemius Hiſt. Imag. Reſtit. (*h*) Iidem & Baronius Ann. DCCXXX. ſeqq.

Jaar DCC. tot DCCC. *ſtuk deezes Boeks*, van *Gregorius de tweede*, in deeze zaak, gezien hebben. Dewyle nu de Keyzer gewaar wierd, dat hy hem, niet alleen op het ſchandelykſte hadde beſchimpt, maar ook t'eenemaal in den ban gedaan, zoo ſtelde hy het boovengedachte *Synode* te *Conſtantinopolen* aan, ſtrafte de weederſpannige, en wel voornaamentlyk, de Munnikken, weegens den hoon, die ze hem hadden aangedaan, en hy ſchafte de beelden uyt alle de Kerken weg, waar van daan den naam van *Iconoclaſta*, of *beeldeſtormer*, ontſtond. Waar teegen dan de verleydende Geeſtelyke, als, de Paus, en de Patriarch van *Conſtantinopolen*, *Germanus*, als ook *Georgius*, uyt *Cyprus*, en inzonderheyd, de bekende *Damaſcenus*, heel heftig ſtreeden, die daarom ook met recht *Iconolatræ* of *Beelden-* of *Afgooden-dienaars* wierden genaamt. Ook ging de ſtryd onder *Leo*, de zoon van *Conſtantyn*, en zynen neef, *Leo de vierde*, altyd voort, alwaar de eerſte het gedachte *algemeene Synode*, teegen de beelden, in 't Jaar 754, hield, en zig al vry ordentelyk en verſtandig in die zaak droeg. Dog hy hadde genoeg met de Munnikken te doen, welke, voor haare Afgooden, lyf en leeven waagden, en daarom hier na ook voor loutere zuyvere Martelaars by haars gelyken heene gingen. Maar, na dat de Gemalinne van *Leo de vierde*, *Irene*, hem met vergif hadde omgebragt, en dat ze den voorigen Patriarch, *Paulus*, een vyand van de beelden, afgeſchaft, en een panlikker van 't hof, genaamt *Taraſius*, daar in gezet hadde, zoo ſpande zy met Paus *Adrianus* aan, en ſtierde de zaake daar heene, dat 'er, in 't Jaar 787, het beruchte *Synode* te *Nicea*, voor den *beelden-dienſt* wierd gehouden. Waar door men dan dezelve op een reys weeder op den ouden voet zette, en de teegenpartye, t'eenemaal onderdrukte. Want, op het laatſte was het waarlyk wel het meeſte gemunt, gelyk als, in alle zulke Godsdienſts-ſtrydigheeden, wel meeſt, de vervullinge van eygene wille, ydele eere, wraakgierigheyd, en andere hertstochten, het hoofdwerk zyn. Daar toe dan den mantel der zuyvere leere tot een dekzel der boosheyd moeſt dienen. Maar, hoe hier na Keyzer *Kaarel de Groote*, beneevens het *Synode* te *Frankfurt*, teegen alle deeze voorverhaalde bedryven hebben gehandeld, zulks is al, in 't *vierde hoofdſtuk deezes boeks*, kortelyk aangeroerd, *(i)* waar van ik ook, om de kortheyds wille, nu alhier veele byzonderheeden moet uytlaaten.

Iconoclaſta, beeldeſtormer.

Iconolatræ.

5. By deeze ongeleegenheyd dan, wierd al weederom de naam der ketters heel zeer misbruykt, door dien de teegenſtanders van den beelden-dienſt, van de andere, en deeze weederom van die, geduuriglyk daar meede beleedigt zyn geworden. En zoo is het doorgaands ook al onder het verval toegegaan. In 't *Weſten* bragten de Papiſten ditmaal, ontrent het uytgaan deezer Eeuwe, nog al eene ketterye aan den dag, die zy de *Feliciaanen* noemden, van *Felix*, en de *Adoptiaanen*, weegens haare leere. Deezen *Felix* nu was een Biſſchop te *Urgel*, in *Catalonie*, en had den roem by ieder een, dat hy een vroom, Godsdienſtig en verſtandig man was, gelyk als hy dan ook, van zyne aanhangelingen, *Feliciſſimus*, of de *gelukzaaligſte*, *(k)* en, in de oude kerken-boeken te *Urgel*, de heylige *Felix*, wierd genaamt. *(l)* Door dien hy nu, weegens zyne groote ervaarenheyd, alomme zeer beroemt was, zoo pleegde de Aarts-Biſſchop van *Toledo*, *Elipandus*, raad met hem, over het punt van de menſchheyd *Chriſti*, daar deezen man dan, in een byzonderen brief, als aan

Feliciaanen. Adoptiaanen.

Felix.

Elipandus.

(i) Iidem & è Latinis Hincmarus Rhemenſis lib. adv. Laudunenſem cap. 20. Ado. Regino. Urſpergenſis. Herm. Contractus. Aventinus. Aldelmus & Anonymus ap. Pithœum Annal. Franc.
(k) Centur. Magdeb. Cent. VIII. c. 5. p. 325. *(l)* Sandius H. E. p. 366.

aan een goed vriend, wel wat vrymoedig kan geschreeven hebben, weshalven hy al voort, als een ketter wierd aangegeeven. (*m*) Waar op dan deeze beyde Kerkelyke met malkanderen moesten lyden, nademaal men de geheele schuld van deeze dwaalinge op haar alleen schoof: naamelyk, *dat Christus, volgens zyne Goddelyke natuure, wel waarachtig Gods eyge Zoon was, en van natuure van den Vader geteeld, dog, dat Hy, naar zyne Menschheyd, maar alleen een aangenoome Zoone* (adoptivus) *Gods was.* Waar uyt men hem dan verder deeze meeninge gaat toeschryven: dat 'er, in *Christus*, twee Zoonen en twee perzoonen waaren, en wat 'er van diergelyke ongerymde zaaken meer waaren, die haare vyanden uyt de eerste meeninge trokken. Waar by zy zig dan ook met geene onderscheydingen altoos behelpen konden, en daarom met geweld ketters moesten zyn, ook van de andere partye heftig aangevochten, en, in de *Synoden* te *Friul* en *Regensburg*, als ook, van Paus *Adrianus*, verdoemt zyn geworden. (*n*) Niet te min bekwaamen zy eenen grooten aanhang, dewyle zy, gelyk de omstandigheeden wel te kennen geeven, ook teegen de algemeene bedurvenheyd getuygden, en onder anderen, *den beelden-dienst* t'eenemaal verwierpen. (*o*) Gelyk als dan de huychelaars daar over klaagden, dat deeze lieden, eeven als eertyds de *Apostelen*, rondsom trokken, en haare leere overal uytbreydden. (*p*) Hier om wierden 'er ook veele van haare vrienden genaamt, als, *Maximus*, *Jovinus*, *Ascarius*, *Antiphrasius*, *Beatus*, enz. (*r*) Ondertusschen heeft men haar echter met geen goeden grond *Arriaanen* konnen heeten, gelyk als evenwel veele, ook van de nieuwe Schryvers, doen. (*s*) Eeven als de Oude zonder grond voorgeeven, dat *Felix* zyne stellingen zoude hebben weederroepen, om dat hy daar toe gedwongen was geworden, en dat hy egter hier na daar nog al by was gebleeven.

Jaar DCC. tot DCCC.

Haare meeninge.

En aanhang.

Of zy Arriaanen geweest zyn.

(*m*) Annales Francici. Aimoinus lib. IV. c. 83. (*n*) Vid. Paulinus Aquilegensis. Alcuinus & Agobardus adv. Felicem. Ado Æt. 6. Eginardus. Annales Fuldenses. Aimoinus. Jonas Aurelianensis lib. 1. cont. Claudium Taurinensem. Sigebertus An. DCCXCII. (*o*) Jonas Aurelianenses l. c. (*p*) Idem. Conf. Mariana. Sigonius lib. IV. (*r*) Epistola Adrian. 1. (*s*) Sandius l. c. Micrælius l. III. H. E. Danæus ad August. h. 49.

Eynde van 't achtste Boek.

HET

Jaar DCCC. tot CM.

HET NEEGENDE BOEK.

Van de aanmerkelijkste Kerkelijke Geschiedenissen in de neegende Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytterlyken toestand der Kerken in 't algemeen.

§. I.

Regeeringe van Kaarel de groote.

Ademaal ik de geschiedenissen van den Keyzer, *Karel de groote*, tot dit boek byzonderlyk hebbe gespaart, door dien hy eerst in het begin deezer eeuwe, tot Keyzer is verklaard geworden, daar hy te vooren maar alleen een *Patricius* van *Rome* heette: zoo mag nu het aanmerkenswaardigste van zyne regeeringe alhier tot een aanvang dienen. Daar ik dan, om de wydloopigheyd te vermyden, by na alles moet uytlaaten, wat tot zyne Burgerlyke regeeringe behoort. Iets daar van is nu al hier booven, by veranderinge van de zelve, aangeroert, en het overige vint men, in de schriften van andere genoegzaam uytgevoerd. (*a*) Wat aangaat dan zyne verheffinge tot het Keyzerryk, zoo is het bekent, dat hy zynen vader, *Pipinus*, eerst in 't Fransche Ryk is nagevolgt, en wanneer nu *Desiderius*, de laatste Kooning der *Longobarden*, aan den Paus *Leo de derde* al te lastig was, en dat hy hem teegen den zelven kragtig hadde bygestaan; zoo wierd hy, tot dankbaarheyd, zoo wel van zyne eygene weldaaden, die hy aan den *Roomschen stoel* beweezen hadde, als die van zynen Vader, *Pipinus*, van den Paus, met eene eenpaarige toestemminge van alle de Romeynen, ontrent het eynde van het jaar 800, op Kersnacht, voor Keyzer opentlyk uytgeroepen en gekroont. (*b*) Waar by dan de Pausselyke Leenmannen zonder eenige grond voegen, dat de Paus hier meede het *Keyzerrijk* van de *Grieken* op de *Fransche* zoude hebben overgebragt: waar teegen de verstandige al lang een genoegzaam bewys hebben ingebragt, dog dat hier niet toe behoort. Ondertusschen moet men dit echter geenzins overslaan, dat die geene, welke *Carolus* in 't gemeen groot zoeken te maaken, van hem voorgeeven, dat hy den Keyzerlyken eer-tytel recht ernstelyk zoude hebben geweygert, daar hy dog zelfs te vooren aan Paus *Adrianus* hadde geschreeven, *dat hy daarom de dienaars van God* (daar hy de Munnikken en Paapen voor aanzag, of deeze eerbied haar bewyzen wilde) *zoo veel goeds deede, en haar verlangen volgde, om dat hy hoopte, dat het hem tot het Keyzerryk zoude helpen, en de Heemel doen verdienen.* (*c*) Gelyk als dan zyn heerschzugt, niet alleen uyt zyne bloedige oorloogen, maar ook uyt zyn eyge bedryf, openbaar is, daar hy de zoonen van zynen broeder *Carolomannus* van haar deel in 't Ryk verstiet, en de weduwe desselfs gedwongen heeft, zig, met haare, naar *Italie* tot *Desiderius* haaren toe-

Zyn Keyzerdom.

Zyne eergierigheid.

Ongerechtigheyd.

(*a*) Vid. Conringius de Rep. Germ. & de fin. Imp. Lehmannus. Chron. Spir. Schilterus de lib. Eccl. Germ. p. 200. seqq. Schurzfleisch de divis. Imp. Carol. & de eo quid expediat Imperio: it. Limnæus & cæteri. (*b*) Eginardus. P. Diaconus. Theod. à Niem. de Schismate. Otto Frising. V. Chron. c. 31. Lupoldus de Jure reg. & Imp. Rom. Anastasius. Annales Francici. (*c*) Eginardus in vita. p. 114.

toevlucht te moeten neemen: (*d*) behalven wat hy met deezen *Desiderius* zelfs al heeft ondernoomen, wanneer hy hem in een klooster gestooken, en zyn zoon, *Adalgisus*, zoo verre gebragt heeft, dat hy zich liever aan den *Griekschen Keyzer*, als aan *Carolus*, wilde overgeeven. (*e*)

Jaar DCCC. tot CM.

2. Wat nu zyne bedryven in Kerkelyke zaaken aangaat; het is nu al uyt het gezeyde gewis, dat hy het met den Paus wel eens is geweest, schoon hy hem in veelen heeft teegengesprooken. Een zeeker Schryver heeft wel groot gelyk, wanneer hy zegt, *dat hy en den Paus malkanderen zonder oorzaak ook niet geliefkoost hebben, om dat deeze Carolus tot het Kooninkryke geholpen, en die deezen weeder met de grootste heerschappye in Italie heeft voorzien: die hadde het Keyzerryk, deeze, een veel grooter gezag, daar van weg gedraagen.* (*f*) En het stond ook waarlyk met Paus *Leo de derde* zeer slecht, wanneer de *Romeynen* zich teegens hem aan kanten: en, by aldien *Carolus* hem ook niet hadde bygestaan, zoo was het met hem gedaan geweest. (*g*) Hier na nu, nam hy, door zyne verwillige, de heerschappye over het *Exarchaat van Ravenna*, en de andere deelen van het *Keyzerryk in 't Westen*, aan; het welke zyne nazaaten ook tot op den Keyzer *Hendrik de vierde*, onder het *oppergezag van de Keyzers*, hebben behouden. Zoo is het dan ook al klaar, hoe zeer *Carolus* den *Paus* heeft verrykt, en daar door zynen hoogmoed, en andere grouwelen, op het hoogste versterkt; en wel voornaamelyk met het geene, wat hy den goeden *Desiderius* met geweld hadde afgenomen, en van hem gerooft: tot alle het welke echter den dierbaaren naame Gods, en den tytel van den *Apostel Petrus*, tot een dekzel der boosheyd dienen moest; dat ligt wel, aan de zyde van *Carolus*, eene onweetenheyd en onbedagtheyd was, dog, van de Geestelykheyd, eene onbeschaamde boosheyd en bedrog: en hy mag het hem waarlyk wel alzoo ingebeeld hebben, gelyk als men het ook, in zyne gebouwen en brieven wel ziet, dat hy den heemel daar meede verdienen zoude, wanneer hy maar aan de kerken veel ten besten gaf. Uyt deeze reede was 'er ook by na geen inkoomen, daar de *Paus* niet iets van kreeg. Tot een voorbeeld, toen hy den grooten schat der *Avaaren* roofde, zoo zond hy het beste deel daar van *ad limina Apostolorum*, (na den drempel der Apostelen) gelyk als men toen ter tyd bygeloovig sprak, of, voor de *H. Apostelen*, en het overige deelde hy onder de *Munnikken*, *Paapen*, *en Hoovelingen* uyt. (*k*) Zyne overige geschiedenissen geeven het ook wel te kennen, dat men zulke groote oorzaaken niet heeft, om de *Papisten*, ontrent de verheffinge van deezen Keyzer, en zyne daaden, zoo blind heen na te praaten: nademaal de hoofdgrond nu aanstonds ook al weg vallen zal, naamelyk dat hy de *Saxen* eerst bekeert zoude hebben. Het beste is, de zaaken overal met vrye en onzydige oogen aan te zien, en verders de oprechte waarheyd niet te benaadeelen. Voornaamentlyk, daar het zoo uyttermaaten licht valt, dat men, in de Historien, geblind, en op ongegronde lof-reedenen, aangaande een *Regent*, vervoert kan werden, wanneer men vint, dat het onder hem goede voordeelen heeft gegeeven, gelyk als dit alles, in de Historien van deezen Keyzer, en die van *Constantyn de groote*, zeer gemeen is.

Kerkelyke verrichtingen.

Overvloedige geschenken aan den zelven.

3. Met den goeden Keyzer *Kaarel* ging het wel, als ook met alle de geene, die de Geestelykheyd wel vleijen, maar die evenwel haar gebrek

Word van haar hoog geroemd.

(*d*) Aimoinus IV. c. 68. Monachus Engolismensis ap. Pithœum p. 237. (*e*) Eginardus. Auctor. annal. ap. Reineccium lib. I. (*f*) Cranzius Metrop. lib. I. c. 14. (*g*) Eginardus, Otto Frisingens. l. c. c. 31. Engolism. l. c. p. 263. (*h*) Ibid. p. 257.

Jaar DCCC. tot CM.

wel kennen, en daarom haar ook in alles niet toegeeven. Zoo lang als hy, teegens haar, op de voorverhaalde wyze, zich trouwhertig bewees, was hy ook een heel goed man by de *Paapen*, zoo dat zy hem niet alleen rechtgeloovig, op zyn uytvaart, wel uytdrukkelyk *tituleerden*, (*i*) maar zelfs ook zyne bedienden. (*k*) Ja zy hebben hem tot een Heylig en Patroon van veele Kerken, en van de *Paryſche Hooge-ſchoole* gemaakt, (*l*) en zyn geheele leeven, voor vol van wonderen, en allerheyligſt, gepreezen. (*m*) Booven dat heeft men hem, zonder eenige ſchroom, weegens de gewaande bekeeringen, een *Apoſtel der Saxen* en *Weſtphaalingen* genoemd. (*n*) Dit alles nu geſchiedde, om dat hy niet alleen by zyn leeven aan de Geeſtelyke heel veel vereerde, maar ook door dien hy noch by zyn *Teſtament*, aan de Biſſchoppen een goede zomme gelds maakte. (*o*) Hier teegen maakte hy het weeder heel ſlecht, toen hy zyne vier boeken teegen den beeldendienſt ſchreef, als ook, wanneer hy, voor zich zelfs het recht behield, om naar zijn eyge welgevallen, Kerkenordinantien te maaken, de *Geeſtelykheid* te *reformeeren*, en veel waarheid aan te wyzen. Waar over hem de nieuwe Papiſten noch voor een Heylig laaten heene gaan, noch in 't Roomſche *Martyrologium* zetten. Gelyk als hy dan ook metter daad zelve, de hoog gaande boosheyd der Geeſtelijke, in veelen geſtuyt, en zommige goede voorzorgen daar toe ingeſteld heeft. Waar by men ook eenige byzondere voorvallen vind, als wanneer hy eens eenen nieuwen Biſſchop weeder afzette, om dat deeze na zyne aanneeminge, aan zyne vrienden een onthaal gedaan, en hy daar door hier na de *horæ* of *gebeede-ſtonden*, verzuymt hadde. (*p*) *Item*, als eens een zeeker Man, die hy een Kerken-dienſt gegeeven hadde, van vreugde zoo vaardig op zyn paard ſprong, zonder dat hy de ſteegelreepen gebruykt hadde, zoo zeyde de Keyzer teegens hem: *Gy Jongman toont u veel beeter een goed Zoldaat te zyn, komt met my in den oorlog, en laat de kudde voor een zwakker over.* (*q*) Ja zyne *capitularia* en andere onderwyzingen, geeven in 't gemeen te kennen, dat hy zich, volgens zyne kenniſſe, de verbeeteringe der Kerken wel ernſtelijk heeft ter herten laaten gaan, en op een goede tucht zeer heeft gedrongen. Zoo zeer zelfs, dat Paus *Johannes* hem hier na, op een Synode, daar over heeft moeten roemen, *Dat hy den Godsdienſt, onder veel dwaalingen en ondeugden, zeer verwert hadde gevonden; en die echter uyt de H. Schrift, zeer hadde verbeetert, met goddelijke en menſchelijke weetenſchappen opgepronkt, van de dwaalingen gezuyvert, met goede leeringen voorzien, en in korten tyd daar toe had gebragt, dat men als een nieuwe weereld hadde gezien.* (*r*) Hoe verre ook zyne voorgenoomene bekeeringen, en gevolgde ſtichtingen, haaren lof verdienen, zullen wy hier onder nog naader gaan bezien.

Als rechtgeloovig, En heylig, Ja als een Apoſtel. Hy werd weederom verworpen. Als een getuyge der waarheyd. Reformeert de Geeſtelykheyd.

Dwaalinge van Kaarel de groote.

4. Ondertuſſchen vind men echter veele bedenkelijke zaaken, by den anders loffelijken Keyzer, ten deele, uit de gemeene verdurvenheid der menſchen, en van zijne tijden, en ten deele, door de onrechte aanleydinge van zijne gewaande zielzorgers. Eens zet hy wel duidelijk in zijne ſchriften, dat hy zig van de Geeſtelijkheid hadde laaten overreeden, dat de *Paus* de rechte navolger van *Petrus* was, daar de Kerke op was gegrond, en die zaalig wilde werden, dat die den *ſtoel van Petrus* moeſt volgen.

Van de Paus.

(*i*) Theganus in vita Ludovici Pii ap. Pithœum p. 295. Chron. Osnabrugenſe ap. Meibom. To. II. Rer. Germ. A. CCMIV. (*k*) Hugo in Chronico Magno Belgico ap. Piſtorium. p. 41. (*l*) Idem & Chronicon Schauenburgenſe ap. Meibom. p. 505. To. I. (*m*) Chron. M. Belg. p. 45. (*n*) Chronicon Mindenſe ap. Meibom. To. I. p. 555. & Chron. Schauenburg. l. c. Gobel. Perſona Coſmodrom. Æt. VI. p. 237. (*o*) Chronic. M. Belg. p. 44. (*p*) Aventinus lib. IV. (*q*) Idem. (*r*) Johannes P. R. Sermone in Synodo ap. Pithæum in Annal. 498.

volgen. (*s*) Ik wil alhier ook niet gedenken, hoe dat de Schryvers, van hem, die veele prachtige geboude Kerken, en andere nieuwe ordinantien, heel hoog opzetten; desgelijks ook, hoe vlytig hy ter Kerken, en in de *Misse*, is gegaan, enz. Alle het welke hy wel uit eene goede meeninge en onweetenheid heeft konnen doen. Doch uit andere van zijne geschiedenissen ziet men klaar, tot wat voor bygeloovige dingen de Geestelijkheid hem dog al dikmaals moet bepraat hebben. Tot een voorbeeld, dat hy aan zijn tafel, altijd, neevens de Hoovelingen, ook de Munnikken en Kanunnikken liet zitten, doch op de vloer daar by liet hy ook 12. arme, met slechte kost spyzigen, in meeninge, dat zy de 12. *Apostelen* zouden beduyden: welken waan hem een *Africaansche Hertog* eens aardig verweet. (*t*) Zoo roemen ook veele zyne groote maatigheyd en nuchteren leeven, en hoe hy met zoo weynig heel wel vergenoegt kon zyn. (*u*) En eevenwel verzeekeren andere weeder van hem, dat hy op eene maaltyd, een geheelen haas, een vierdendeel van een schaap, of ook twee hoenderen, gewoon was op te eeten. (*x*) Het welke ook des te eerder te gelooven is, dewyle hy van een groote gestalte, en zynen gordel wel acht voeten lang is geweest. (*y*) En deeze, alhoewel geringe, omstandigheeden wyzen echter wel aan, hoe hem eenige in alles, schoon zonder grond, hebben willen pryzen; eeven gelyk als men ook zoo veele vertellingen en sprookjes van zynen Echt leest. (*z*) Want veele van de Oude zeggen, dat hy na de dood van zyn laatste Gemalinne *Luitgardis*, veele byzitten heeft gehouden, gelyk als daar waaren *Gersvinda*, *Regina*, *Adelinda*, en *Himmeltruda*, by welke alle hy ook kinderen heeft gekreegen, die hem meest alle, en wel inzonderheyd de laatste, *Pipinus*, heel slecht zyn uitgevallen: (*a*) gelyk als de Schryvers aan zijne Dochters ook niet veel eerbaars nazeggen, om dat hy haar niet by tyds uytgetrouwt heeft gehad. (*b*) Op dat ik de Historie van zyne Dochter *Imma*, met den geheimschrijver *Eginardus*, nu alhier niet gedenke, die hy hierna, toen zy den Vaader ontmoetten, weeder eerelyk hadde moeten maaken. (*c*) Van de eerste twee byzitten verzeekeren de meeste oude Historie Schryvers, en zetten daar noch by, dat 'er van die beyde onechte Zoonen zijn geweest, de eene genaamt *Drego*, een Bisschop te *Metz*, en de andere *Hugo*, een *Abt* in *Vrankryk*. (*d*) Zijn derde Zoon, *Pipinus*, is noch eyndelijk weegens zijne weederspannigheid, in een Klooster gestooken. (*e*) En om deeze reede zeggen nu de Papisten, dat *Carolus* den echt door deeze byzitten heeft bevlekt. (*f*) Maar waar teegen andere weeder de *Frankische Jaarboeken* by brengen, en teegens die klaare getuigenissen echte vrouwen daar van willen maaken. (*g*)

Jaar DCCC. tot CM.

Bygeloove

Geroemde maatigheid.

Byzitten.

Slegt uytgevallene kinderen.

5. Men roemt ook gemeenelijk zijne gevoerde oorloogen, en die daar door geschiedde vermeerderinge van het Ryk, en van den Godsdienst. Gelijk als men dan wel acht zwaare oorloogen telt, die hy heeft gevoert; gelyk als teegen de *Longobarden*, *Saxen*, *Hungaaren*, *Sarazynen*, *Slavoonen*, en *Deenen*. enz. (*h*) Doch men gedenkt daar niet by, hoe veel onschuldig bloed daar in wel vergooten is, en hoe veel 100000. arme Heydenen, inzonderheid in den 33. jaarigen oorlog teegens de *Saxen*,

Oorloogen van Kaarel de groote.

 daar

(*s*) Carolus M. lib. 1. de Imag. c. 6. (*t*) Turpinus & ex eo Sabellicus Enn. IIX. lib. 8. (*u*) Hugo in Chron. M. Belg. p. 41. Otto Frisingens. v. c. 32. (*x*) Turpinus l. c. (*y*) Idem. (*z*) Aventinus lib. IV. Mutius lib. IIX. Chron. Germ. P. Æmilius II. Hist. Franc. (*a*) Bruschius de Monast. Germ. (*b*) Aventinus l. c. Cranzius lib. II. (*c*) Wolffius To. I. lect. memor. Cent. IIX. p. 109. Crusius de nocte c. 4. p. 207. (*d*) Chron. M. Belg. p. 39. (*e*) Ibid. p. 42. (*f*) Baronius Ann. DCCCXIV. n. 63. Spondanus Ann. eodem. n. 5. (*g*) Natalis Alexander To. XV. H. E. c. 7. art. 1. (*h*) Eginardus & reliqui.

Jaar DCCC. tot CM.

daar wel zyn omgekoomen, waar teegen die gewaande nieuw-bekeerde niet eens te reekenen zijn. De oude Hiſtorie Schryvers nu konnen de grouwelijkheid onmoogelijk niet verzwijgen, wanneer het den naam heeft, *dat Carolus als een onweer, alles in Saxen heeft verkeert, (i) en met vuur en zwaard verwoeſt. (k) De Saxen hadden eerſt na veel moorden en oneyndelyke neederlaagen het Chriſtelyk geloof moeten aanneemen. (l) Hy had met het zwaard, als een yzere tong, die met het weederſpannig bloed nat was geweeſt, het geloof van Chriſtus dapper gepredikt, als een nieuwe Apoſtel. (m)* En wat van diergelijke goddelooze en onchriſtelijke beſchryvingen der barbariſche grouwelijkheid meer is. Waar by men zoo veele dwaaze moordenaars en waaghalzen noch voor Helden uitgeeft, gelyk die onder het heyr van *Carolus* geweeſt zijn, *die de menſchen als hooy afgemaayt, als kleyne gebraade voogeltjes aan haar ſpies geſteeken, en daar aan hadden laaten lillen. (n)* Waar in evenwel de zoo genaamde Chriſtenen, noch een grooten helden-roem zoeken, en het onder die daaden reekenen, waar door het Chriſtendom voortgepland was. Eeven als of Chriſtus bevoolen hadde, 't Chriſtendom door bloed, moord en roof uyt te breiden. Zoo geheel verre is men, zoo wel als die oude huychelaars, van alles, ook van de eerſte grond-ſtellingen der Chriſtelijke leere, afgeweeken. In de andere geſchiedeniſſen van zijne oorloogen, maaken ook de Hiſtorie Schryvers van zijne wraakgierigheid heel veel gewag. Als wanneer hy, om de dood van een eenig Man, *Witzans*, Hartog der *Abroditen*, die de *Saxen* in den ſlag gedood hadden, van deeze over de 30000 Man in eene reys had laaten neederhouwen. (o) Diergelijke grouwelijkheeden wierden 'er nu noch veel meer, onder voorwendzel van voortplantinge des geloofs, in 't werk geſteld. Ik wil nu, om de kortheid, hier maar de *Saxiſche oorlog* een weynig beſchrijven.

Grouwelykheyd by de bekeering der Saxen.

Wraakgierigheid.

Oorlog teegen de Saxen.

6. In 't Jaar 772. wierd op de t'zaamenkomſt te *Worms*, den oorlog teegen de *Saxen* beſlooten, en alzoo 33. jaaren lang, tot op het Jaar onzes Heeren 804. met onbeſchrijvelijke bloed-vergieten, gevoert. De Schryvers leggen nu wel de meeſte ſchuld op de *Saxen* zelfs, welke ook zoo dikmaals in der daad op nieuws onruſt aanvingen. (p) De goede Keyzer wilde hen, na de verkeerde wyze van bekeeren van dien tyd, den Chriſtelyken naam opdringen, eer zy noch onderweezen, en daar van overtuygt waaren. Daar en booven zmerte het de arme Heydenen vry zeer, wanneer de Chriſtenen, die zich roemden een zachtmoedigen en weereld-verſmaadende *Jeſus* te dienen, niet alleen zoo grouwelyk met hen omgingen, maar ook hun ſchatten en goederen roofden en wegnaamen, wat zy maar krygen konden: Ook heeft *Carolus* een onbeſchryvelyke ſchat van goud en zilver, in hun voornaamſte Godshuys, by de *Irmenſaul*, gevonden, en tot groote ergernis en verdriet der Heydenen alles weggenoomen. (q) Als hy hen nu ook machtig geworden was, heeft hy hen niet als een Vader, door de behoorelyke middelen, met liefde en zachtmoedigheyd, tot het geloof aangevoert, maar met geweld gedwongen, en met roeden afgevordert, dat zy Chriſtenen zouden worden, ja hy heeft van allen een eed genoomen, waar door zy belooven moeſten, *hun vryheyd en alles te zullen kwyt zyn, wanneer zy van Chriſtus en Carolus* (zoo ſtelde hy die beyde te zaamen) *afweeken. (r)* Gelyk nu de Barbaaren in hun blindheyd weynig wiſten, wat eed of Chriſtus was, en ook wel merkten, dat het *Carolus* alleen om hun goed en vryheyd te doen was;

Boosheid der valſche Chriſtenen.

Irmenſaul.

zoo

(i) Chron. M. Belg. p. 40. (k) Perſona Æt. VI. c. 38. (l) Ibid. (m) Perſona l. c. c. 38. (n) Aventinus l. c. (o) Monachus Egoliſmenſis. (p) Eginardus &c. (q) Auctor vitæ Caroli ap. Pithœum. Henricus de Hervordia ad annum Conſtantini XXXI. (r) Chronicon M. Belg. p. 40.

zoo hielden zy het waarlyk voor een lichte zaak, hun eed teegen hem weeder te breeken. Van daar koomen de vertellingen der Schryvers, dat de *Saxen* het verſprookene niet gehouden hadden, dat zy het Chriſtendom zouden aanneemen, en den Kooning gelooven: (*s*) gelyk als het te vooren heette, *dat zy uyt vreeze beloofț hadden*, Chriſtus *en* Carolus *onderdaanig te zyn. (t)* Carolus *had hen als een nieuwe Apoſtel, met yzere tongen* (zwaarden) *die van het bloed der weederſpannigen gedroopen hadden, het geloove van* Chriſtus *gepreedikt. (u)* (Voor welke Predikatie zich een ieder gaarne bedanken zoude.) *Ja de Saxen hadden naauwlyks de Prieſters, en dat met loutere dwang willen onderworpen zyn. (x)* Waar op ook die oude vaarzen mikken: (*y*)

Tandem Wedekind *captivatur,*
Ilico & baptizatur
Sacro fontis flumine,
Et in fide ſolidatur.

Dat is,

Op't laaſt word Wedekind *gevangen, en terſtond*
Met heylig vogt gedoopt, en in 't geloof gegrond.

En eyndelyk vind men ook, dat *Carolus* eenige door geſchenken bekeert heeft, daar de dreygementen niets wilden helpen. (*z*)

Weereldlyk geweld der Biſſchoppen.

7. Het is openbaar, dat de Munnikken en Paapen daar by veel ergerlyke dingen voorgenoomen hebben. De nieuwe ingezette Biſſchoppen, van welke hier na volgen zal, lieten zich van *Carolus* ten dien eynde weerbaar maaken, en met weereldlyk geweld voorzien, op dat zy de arme lieden onder hun tyranniſch jok konden houden. (*a*) Want *Carolus* ſchikte een zwerm van zulke luyaarts in *Saxen*, die als bloedzuygers op dat arme volk aanvielen, en door tienden en andere belaſtingen uytzoogen: die ook niets minders dachten, als hoe zy hen in 't Chriſtendom mochten gronden, waar in zy zelfs ook blind waaren. Daarom moeſt *Carolus* haar ten gevalle, onder anderen, aldus in de voorrechten der Breemſe Kerken zetten, *dat hy hoopte, dat hem voor zijn verdienſte het eeuwige loon gegeeven zoude worden, dewyl hy de* Saxen *aan* Chriſtus *en zijne Prieſteren onderworpen had, dat zy van al hun vee en vruchten, en van alle akkerbouw hen de tienden zouden geeven, en dat zoo wel armen als rijken na de voorgeſchreevene canoniſche ordinantien het haare betaalen zouden.* Andere aanmerkelijke omſtandigheeden hier by moet ik overſlaan. En op deeze wyze hebben toen ter tyd de Pauſelyke Prieſters alle de *Saxiſche volkeren*, aan deeze en geene zyde van de *Weſer*, gelyk ook het beſte deel van de *Slavoonen, Wenden, Hungaren*, enz. onder hun jok gekreegen. Nademaal ook deeze arme Heydenen van hun Heydenſche Prieſters gewoon waaren, dat zy hen in alles geloofden, en alles meede deelden, dat ze hadden, als die hen voor de beſte vrienden en dienaars van hunne Gooden hielden, zoo maakten deeze Pausgezinde Prieſters dit wel tot hun voordeel te krygen: en 't viel hen dan licht, om het arme volk de achtbaarheyd van den Paus en de Biſſchoppen in te planten, en alzoo hen allen tot ſlaaven te maaken. Van de ſtichtingen zal hier na volgen.

Gierigheid der bekeerders.

8. Na deeze aanmerkingen van *Carolus*, moet ik kortelyk de overige verregtingen van de andere Keyzers in kerkelyke zaaken verhandelen. Voor alles moet men weeten, dat het na de dood van deeze Keyzer in 't uytterlyke in alles zoo wel niet gevolgt is. (*c*) Dog dat laate ik voor de

Vvv 3

(*s*) Monachus Engoliſm. p. 257. (*t*) Idem p. 256. (*u*) Perſona l. c. (*x*) Wolterus Chron. Brem. p. 23. (*y*) Chron. Mindenſe p. 551. (*z*) Albinus ep. 18. ap. Uſſerium in epiſt. Hibern. p. 49. (*a*) Cranzius procem. Metrop. (*b*) Wolterus Chron. Bremen. p. 22. (*c*) Regino Prumienſis.

Jaar DCCC. tot CM.

Jaar DCCC. tot CM.

Ludovicus Pius. Zyn vroomheid.

de Staatslieden over. Van *Ludovicus Pius* is voor eerst zeeker, dat hy een heel goed en vroom Heer is geweest, wiens goedheyd de boozen, inzonderheyd de Geestelykheid, ook boovenmaaten misbruykt hebben: en of hy de grouwelen van dezelve wel gekent, en veel daar van merkelyk afgeschaft en verbeetert heeft, 't geen men nog uyt zyn *capitulare* ziet, zoo konde hy echter tot zyn oogmerk in alles niet koomen. Want hy kreeg met de bezochte Reformatie deeze, inzonderheyd in *Vrankryk*, zoo zeer op den hals, dat hy ten laatsten niet een uur rust meer had. Want de Geestelykheid hitste zyne eygene kinderen teegen den goeden Keyzer op, waar by de stookebrand *Ebbo*, Aartsbisschop van *Rheims*, was, en vermoedelyk ook de Paus *Gregorius de IV.* zelfs, met de voornaamste Bisschoppen uyt *Vrankrijk*, welke een Synode in 't Jaar 833. teegen hem hielden, en hem t'eenemaal van het Ryk afzetten, zeer plaagden, en in een klooster staaken, daar zy hem daagelyks kwelden, en byzonder de Bisschop *Ebbo*, veel moetwilligheid teegen hem bedreef, doch alles onder schijn van gerechtigheyd. Waar by het hem dan ging, gelyk het alle *Reformateurs* t'allen tyde van de goddelooze Geestelykheid gegaan is: daar en booven heeft hy ook zeer veel verdriet en ongemak moeten verduuwen, niet teegenstaande hy den Paus meer als te veel geviert hadde. Wat hy teegen *Bernardus*, en zyne moetwilligheyd in *Italie*, voorgenoomen heeft, insgelyks ook teegen de *Swaaben*, *Slavoonen*, *Saxen*, en andere oproerige volkeren, dat mag hy meer uyt nood en overreedinge van andere, als uyt eygen drift gedaan hebben: dat zoo veel te eerder te gelooven is, dewyl hy zig egter teegen zyne ontaarde Zoonen zoo verzoenelijk getoont, en de andere weederspannigen hun leeven, goederen, en alles weeder geschonken heeft, schoon zy al op het grouwelijkste met hem gehandelt hadden. Verders roemen de Schryvers zyne godvrugtigheyd zeer, en verzeekeren, dat men hem eer voor een Priester, als een Kooning aangezien heeft, en zy konnen ook daar neevens zyn yver teegens het verval der Geestelijkheyd niet laaken: alleen dat eenige meenen, dat hy al te zeer aan het zingen, bidden en leezen gebonden was, alzoo dat hy daar door de regeeringe vergeeten, en zyne Raaden al te veel vertrouwt heeft. Welke klagten licht daar van daan koomen, om dat hy de Paapen en Munnikken scherper bejeegent, en meer in in 't ligt gestaan heeft, als hen lief en voordeelig zyn mogt. (*d*) Hy is gesturven in 't Jaar 840.

Bezochte reformatie.

Vervolging van de Geestelykheyd.

Word afgezet.

Verzoenelykheid.

Godvrugtigheyd.

Lotharius.

Zyn ongeruste regeering.

9. Na zyn dood volgde op hem *Lotharius*, dog zyne broeders *Lodewyk* en *Kaarel* waaren daar niet meede te vreeden, gelyk het onder on-Christenen toegaat, en vingen neevens *Pipinus*, hun gestorven broeders *Pipinus* zoon, een bloedige oorlog met hem aan. Daar dan in 't Jaar 841, zoo een grouwelyke slag geschiede, dat beyde de partyen by na al hun volk verlooren, en *Lotharius* wyken moest: Dog die echter niet stil zat, maar nog eens slag leeverde, tot dat het eyndelyk vreede wierd, en *Lotharius* Keyzer bleef. Maar kort hier na kreeg hy met de weederspannige in *Italien* te doen. Daar de Paus gaarne van hem ontslaagen was geweest, en de *Griekſche Keyzers* hierom weeder daar heen gelokt hadde. By zulke beroertens wierd de Keyzer eyndelyk de regeering moede, en dankte dezelve in 't tiende jaar af, na dat hy met zyne broeders en anderen zoo vergeefs daar om gevochten had. Maar hy wilde zyn geweeten daar meede stillen, dat hy in 't Jaar 855 in 't klooster ging, waar in

Verlaat de Kroon.

(*d*) Vid. Theganus in Vita Lud. Pii ap. Pithœum. Nithardus ap. eund. p. 433. Anonymus in Vita ibid. p. 336. Aimoinus lib. v. c. 14. Flodoardus Hist. Rhem. Sigebertus An. DCCCXXXII. seqq. Marianus Scotus. Otto Frisingens. V. c. 32. seqq.

in hy kort daar na ſtierf. (*e*) Het Ryk gaf hy aan zyn zoon *Loodewyk de tweede* over, en de andere twee, *Carolus* en *Lotharius*, eenige andere deelen. Die wierd als een goed en verſtandig Heer geroemd, en had altyd in *Italien* werk gevonden, voornamentlyk met *Adalgiſus*, die aan de *Grieken* een goed deel daar van verried, en nog daar en boven den Keyzer met liſt daar toe bragt, dat hy hem niets wilde toegeeven. Van welke eed de Paus hem naar zyne aangematigde magt vry ſprak. (*f*) Ondertuſſchen ſtierf hy zonder kinderen, en het gevegt over de kroon ging weeder aan. Want *Carolus de tweede* of *Calvus*, zoon van *Ludovicus Pius*, kwam *Ludovicus Germanicus* te vooren, verjoeg zyne zoonen *Carolus Craſſus* en *Carolomannus*, en alzoo ſtreeden beyde de broeders, met ongelooflyke ſchaade hunner onderdaanen, om dat Keyzerryk. Ondertuſſchen, ſchoon *Ludovicus* het land van *Carolus* jammerlyk overweldigt had, trok deeze echter naar *Italien*, liet zig te *Rome* kroonen, na dat hy den Paus, met groote geſchenken, daar toe bewoogen had. Als nu *Ludovicus* geſturven was, en *Carolus Calvus* louter bedrog in den zin had (gelyk hy zyn onruſtig en wankelbaar gemoed, door alle zyne bedryven, ook t'eenemaal door de aangenomene *Griekſche kleeding*, te kennen gaf) vertrouden hem de *Duytſchen* gantſch niet, maar overvielen hem, en namen hem by na alles af; *Craſſus* vervolgde hem booven dat in *Italie*, daar hy te *Mantua*, van vergif, ſtierf, 't geen hem een *Jood* gegeeven zoude hebben. (*f*) Zoo ellendig ging het onder de Chriſtenen, ja onder de aldernaaſte bloedvrienden, toe: die echter by alle grouwelen, van hunne zielzorgers, zaalig gepreezen wierden.

Jaar DCCC. tot CM.

Ludovicus de II.

Carolus II. of Calvus.

10. *Ludovicus de derde*, van zyn zwaare ſpraak *Balbus* genaamd, regeerde naaulyks twee jaaren, en ſtierf in *Italien*, daar hy in een aantocht, teegen eenige *Italiaanſche Heeren*, beezig was. Waar op terſtond *Carolus de derde*, of *Craßus*, zich liet kroonen, en na de dood van beyde zyn broeders gantſch *Duytsland*, gelyk ook na *Lodewyks* en *Carolomans* dood, *Vrankryk* te regeeren bekwam. En hoewel hy zeer machtig wierd, zoo konde hy echter den inval, der *Normannen*, in zyne landſchappen, niet weeren. Ja hy moeſt eyndelyk gantſch *Normandyen* in ruymen, waar over de meeſte ſlegt met hem te vreede waaren. Daar by kwam, dat hy een Biſſchop van *Vercelli*, *Leuitvardus*, de ſchuld gegeeven heeft, als of hy zyn gemalinne *Richardis*, mishandelt hadde: en alzoo hy krank wierd, dwong men hem, dat hy in 't Jaar van Chriſtus 888, het Ryk aan *Arnulphus* of *Arnoldus*, de onechte zoon van *Carolomannus*, moeſt overgeeven. Waar op hy in zulken armoede geraakte, dat hy ook, om zoo te ſpreeken, aan brood gebrek had, en in de hoogſte ellende ſtierf. Dat voor hem zonder twyffel beeter is geweeſt, als wanneer hy in volle overvloed en onbekommertheid was heen geſturven. (*g*) Ondertuſſchen moet men van het oordeel Gods niet overſlaan, wat een Schryver by zyne Hiſtorie aanmerkt. *Na de dood van Kaarel de groote, begon het haaſt met het geluk van zyne nakoomelingen, die by na op de hoogſte top geſteegen waaren, te verminderen, als wanneer niet alleen hun heerſchappy, maar ook hunne geſlachten, afnaamen, ja zoodanig, dat eyndelyk, deeze Arnulphus alleen maar bekwaam was, om de regeering te aanvaarden.* (*h*) Doch hy

Ludovicus III. of Balbus.

Carolus III. of Craſſus.

Arnulphus.

Nakomelingen van Kaarel de Groote.

(*e*) Leo Oſtienſis. Chron. Caſſin. lib. I. c. 27. Nithardus l. c. l. II. III. IV. Regino lib. II. p. 54. ſeqq. Gaguinus lib. V. Hiſt. Franc. c. I. ſeqq. P. Æmilius lib. III. cap. 25. Sigebertus Ann. DCCLXXV. Volaterranus lib. III. Otto Friſingenſ. V. c. 34. Blondus Sabellicus. Appendix Victoris &c. (*f*) Idem. (*g*) Regino Ann. DCCCXXCVII. Godfridus Viterbienſ. Chron. p. 17. Otto Friſingenſ. VI. c. 8. Marianus Scotus A. DCCCXXCII. Sigebertus A. eod. Aimoinus V. c. 40. Marianus Polanus. A. DCCCLXXVII. Vincentius Bellovacenſ. lib. XXIV. ſpec. c. 44. Flodoardus lib. III. c. 12. &c. Gaguinus V. c. I. P. Æmilius lib. III. c. 25. Herm. Contractus. p. 131. &c. (*h*) Regino lib. II. pt. 880.

Jaar DCCC. tot CM.

hy leefde in volle onrust, om dat de *Barbaaren*, het Ryk aan alle kanten verzwakten, en hy *Rome* zelfs van de vyanden bevryden moest; hy kwam door een grouwelyke kwaal te sterven, waar door hy leevendig verrotte. (*i*) Waar op hem zyn zoon *Lodewyk* in 't Jaar 899 volgde, met wien, na een twaalf jaarige regeering, de *Carolinsche* stamme, in *Duytsland*, ophield, (*k*) en alzoo niet veel over de 100 Jaar, had konnen heerschen.

Toestant in 't Oosten. Keyzer Nicephorus. Stauracius. Michaël Rangabe. Leo Armenius. Michaël Balbus.

11. In 't *Oosten*, zag het 'er nu ook naar het uytterlyke, zeer ellendig uyt, gelyk wy van *Irene* booven vernoomen hebben. Haar navolger *Nicephorus* was een tyrannig, gierig en boos mensch, die de booze Christenen een rechte geessel was, en met onmaatige schattinge zeer bezwaarde. (*) Zyn zoon *Stauracius*, moest van de regeering haast afstaan, en in 't klooster gaan, waar op *Michaël Rangabe* volgde, maar die was zeer ongelukkig, en liet zich tot alles bepraaten, derhalven moest hy ook al meede in 't klooster, daar *Leo Armenius* hem in dreef. Deeze heeft taamelyk gelukkig geregeert, en de *Bulgaaren* zeer kleyn gemaakt. Dog *Michaël Balbus*, leyde hem laagen, die daarom verbrant zoude geworden hebben, maar het wierd hem weeder vergeeven. Hier teegen maakte hy nog dat *Leo* doorsteeken, en hy zelfs Keyzer wierd. In zyne regeering was de Geestelykheid met hem gantsch niet te vreede, en noemde hem nu een *Jood*, dan een *Manichæer*. De oorzaak was, om dat hy verbood, eenig beeld, heylig te noemen, aangezien deeze naam, God alleen toekwam. Van daar kwam hem de vyandschap, om dat hy hun bygeloof, niet in alles toeviel. Onder de overige Keyzers, naamentlyk, *Theophilus*, *Theodora*, en haar zoon *Michaël*, *Basilius*, *Macedo*, en *Leo de Wysgeerige*, is het ook meest verwert, en dikmaals meer als Heydensch toe gegaan, al het welke te verhaalen al te wydloopig zoude zyn. Daar de Historie van den laatste byzonder aanmerkelijk is, die van een Monnik, *Santabarenus*, by den vader *Basilius* gelastert, dog door een *Papegay* voor onschuldig verklaard wierd: waar by altyd veele onchristelyke boosheid meede ondergeloopen is. (*l*)

Invallen der Barbaren. Sarazynen. Hungaaren. Noormannen.

12. Vorders moogen andere de tyden van *Kaarel de groote*, en volgende, voor gelukkig pryzen, zoo zy willen: echter zyn zy, naar den uyterlyken staat, ellendig genoeg geweest, byzonder weegens de barbaarische invallen. Naaulyks had *Kaarel*, de *Sarazynen*, een weynig van *Vrankryk*, afgehouden, of zy braaken hier na te meerder in *Italie*, *Sardinie*, *Corfu*, en elders in; maar in *Spanje* bleeven zy heel vast zitten. (*m*) De *Hungaren*, welke van te vooren nog niet bekend waaren geweest, wierden door een heel geringe oorzaak bewoogen, om in 't Ryk te vallen, daar zy zoo veel hondert jaar, een onbeschryffelyke schaade gedaan hebben. De Keyzer *Arnulphus*, eyschte haar op teegens een *Moraavische Vorst*, *Zwentewald*, waar over de Schryvers met reeden yveren, dat om een mensch te dempen, gantsch *Europa*, hier na in zoo groote onrust gesteld is geworden: (*n*) Maar zoo strafte God, de geruste huychelaars en afgevallene onchristenen: die onder den naam der rechte leere, echter nog alle moedwil en grouwelen bedreeven. Verders als de zoonen van *Ludovicus Pius*, om eer en heerschzucht, erger als Barbaaren met den ander vochten, naamen de *Noormannen* of *Deenen*, een wild en woest volk, deeze geleegenheid waar, en stroopten eerst aan de Zeekusten van *Vrankrijk*, en *Duytsland*. Hier na drongen zy altijd verder in, en verheerden

de

(*i*) Iidem & Luitprandus l. c. 8. Sigebertus. Otto Frising. Viterbiens. l. c. Urspergens. An. 888. Herm. Contractus A. 890. Lupoldus Babepergens. c. 4. l. c. (*k*) Zonaras. (*) Zonaras. (*l*) Idem. Curopalates. Cedrenus. (*m*) Luitprandus Ticinensis lib. 1. c. 7. (*n*) Idem & Regino l. c. 2. Flodoardus.

Jaar DCCC. tot CM.

de beste landen daar in op een tocht; beleegerden zelfs *Parys*, en overstroomden dikwils onvoorziens alles; gelyk een watervloed: (*o*) Waar meede zy dan de tyranny der *Franken*, teegen de *Saxen* begaan, wilden wreeken. Zy maakten het ook in andere koninkryken, byzonder in *Engeland*, niet beeter: 't welk de History Schryvers uytdrukkelyk de overgroote zonden en boosheid der Christenen toeschryven, waar voor zy van deeze Barbaaren, regtmaatig gestraft zijn. (*p*) Welke slimme gasten, daar dan ook zoo vast in nestelden; dat zy haast daar op gantsch *Engeland*, en een schoon stuk van *Vrankryk*, naamentlijk, *Normandie*, in behielden.

Gewaande bekeering der Heydenen.

13. Maar wat men van de bekeering der Heidenen nu by te brengen heeft, is even als met de voorige geschaapen. Een goet deel daar van is booven by de *Saxen* onderzogt geworden: waar by ik ook nog dit voege, dat *Keyzer Kaarel de groote*, na dat hy de *Saxen*, alzoo tot den Christen naam, met geweld, gedwongen had, dezelve ook met andere straffen en dreigementen daar by had willen behouden, en dit alles; gelijk wel te denken is, op 't aanmaanen van de Geestelijkheid. Daarom maakte hy niet alleen de Bisschoppen met weereldlijk geweld voorzien te zijn, en alzoo ontzaggelijk, maar hy stelde ook een grouwelijke *Inquisitie*, of onderzoeking, en ordentelijk geregt in, waar in met de arme menschen, die men voor afgedwaalde aan gaf, zeer slegt gehandelt wierd. (*q*) Dog na dat nu de Christen naam, en waarlijk alleen de naam, van dit magtige volk alzoo aangenoomen was, zaagen de Bisschoppen altijd, hoe zy de nabuuren ook by mogten koomen. Daarom begaf zig ontrent het Jaar 826 *Ansgarius*, een Munnik van *Corbey*, by de *Deenen* en *Sweeden*, waar by men den Kooning *Haraldus*, op zulken wyze tot den Doop bepraate, dat hem Keizer *Lodewyk*, weeder aan zijn rijk hielp, daar hy uyt gedreeven was. En alzoo moest nu *Ansgarius*, der *Deenen* en *Sweeden*; *Apostel* heeten, die ook hier na tot vergelding de eerste Bisschop te *Hamburg* wierd gemaakt. (*r*) Daar na is inzonderheid by de bekeering der *Bulgaaren*, een zeer machtig volk, het volgende aanmerkelyk: daar onder waaren veele te vooren Christenen, dog *Photiniaanen*, geweest, gelyk men niet zonder grond gelooft. (*s*) Nu hadden de *Grieken*; altyd met hen te stryden, en kreegen in deeze eeuw, de *Zuster* van der *Bulgaaren Kooning* gevangen, welke van den Keyzer *Michael de derde*, eyndelyk weeder vry gelaaten wierd, en die daar op den *Broeder* tot het Christendom bewoog. De *Keyzer* maakte dit ook in 't Jaar 866 aan den Paus *Nicolaas de eerste*, bekend, en liet de *Bulgaaren*, door zyne Afgezondene onderrechten, en aan den *Roomschen stoel* wyzen. Dog kort daar op ontstond een ergerlyke oneenigheyd tusschen den Paus *Adrianus de tweede*, en den Patriarch van *Constantinopolen*, *Ignatius*, om dat een ieder zig dat regt over deeze lieden aanmaatigde, en geen van beyde de partyen wilde zwigten: tot dat eyndelyk de *Bulgaaren* zelfs, de tyrannye van den Paus bemerkten, en hun *Paapen*, over hals en kop wegjaagden. Waar over deeze nog veel verbitterder op de *Grieken* wierden. (*t*) Hoe schrikkelyk nu deeze grouwel, al het arme volk te rug gestooten en doolende gemaakt heeft, is van zelfs klaar, en geeft een zeekere proef, wat van de bekeeringen van deezen tyd te houden zy.

Inquisitie. — Deenen, en Sweeden. — Ansgarius. — Bulgaaren. — Oneenigheid daar over.

14. Wat verder van de *Slavoonische* volkeren in *Poolen*, *Boheemen*, *Mark-*

Slavoonen.

(*o*) Cranzius Sax. II. c. 27. Regino. Sigebertus. An. 888. (*p*) Matthæus Westmonasteriens. An. 838. (*q*) Cranzius lib. I. Metrop. & Sax. lib. II. it. Chron. (*r*) Idem Metr. lib. I. c. 19. seqq. Helmoldus. Saxo Grammaticus. Jo. Magnus. (*s*) Blondus. Platina in Nicolao. I. Sabellicus Enn. IX. lib. I. Nauclerus gen. 29. (*t*) Anastasius in Adriano II. Platina Synodus IIX. Oecumen. præf. Zonaras & To. Concil.

Jaar DCCC. tot CM.

Markfelders, *&c.* geschreeven word, als waaren zy op deezen tyd ook Christenen geworden, is niet, als maar van het begin, waar. *Borivorius* bragt *Methodius* eerst uyt *Markenfeld* in *Boheemen*, liet zyn gemalin en kinderen van hem doopen, echter durfden zy nog geene kerken stichten: waar uyt de slechte aanvang te zien is; tot dat allengskens het barbarische volk meer toegevallen is. Gelyk dan bekend is, dat de gedachte *Methodius* en *Cyrillus* geordineert hadden, dat men voor de *Slavoonen*, den kerkendienst in haar eyge moederlyke taal zoude houden, nademaal ook zelfs *Nicolaas de eerste*, daar in verwilligt heeft. Waar by men voorgeeft, dat 'er van den Heemel een stem gehoort is, *dat alle geesten den Heere looven, en dat de lof van alle tongen hem belyden!* Dat alzoo deeze natie niet met het algemeene jok van den Paus bezwaart geworden is, daar hy anders de anderen door zyn *Latynsche spraak*, nog meer tot aandacht wilde verbinden. (*u*) Eyndelyk roemen ook eenige, hoe onder *Carolus de groote*, al een deel van de *Hunnen* en *Avaaren*, (die de stamvaders van de *Hungaaren* waaren) bekeert geworden was, zoo veele van hun, naamentlyk, in *Opper-Hongaryen*, *Zeevenbergen*, *Moldavien*, en *Walachyen*, toen ter tyd gewoont hebben. (*x*) Maar die hun volgende en teegenwoordige eenigzins aangeroerde en ongehoorde daaden inziet, zal hen naaulyks voor menschen, ik laat staan voor opregte Christenen, aanzien; daar mogen wel eenige van haar bezogt hebben de leer onder hen voort te planten, dog zy hebben naar de geschaapenheyd van die volkeren, slegt gehoor gevonden. Want nog wel 200 Jaaren hier na, is eerst van den aanvang des Christelyken naams, iets by haar te zien. Even gelyk ook der *Moscoviter Christendom*, tot de volgende eeuw behoort. Van der *Jooden* toestond valt ditmaal ook niet gedenkwaardigs te melden, buyten dat die onder de Christenen zeer ellendig is geweest. Dog een zeeker Schryver zegt, dat de Keyzers in 't *Oosten* veel van hun door geld bewoogen hebben, dat zy Christenen wierden: maar of dit de rechte weg is, om uyt *Jooden*, *Christenen* te maaken, laat ik aan een ieders oordeel. (*y*)

Methodius. Cyrillus. De Moederspraak in hun Kerken toegelaaten. Of de Hungaaren toenmaals bekeerd wierden. Jooden toestand.

(*u*) Jo. Dubravius lib. IV. Hist. Bohem. Æneas Sylvius. Sigebertus. Cromerus. Matthias de Miechovia. Aventinus IV. (*x*) Idem. (*y*) Zonaras p. 91.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toestand der Kerken.

§. 1.

De Pauzen zyn niet alleen boos geweest.

HEt is nu verder byna onnoodig van de boeve-stukken der *Pausen* veel te zeggen, dewyl uyt de voorige, zoo veele, ja ontallyke getuigen, dezelve zoo klaar als de Zon zyn. Dog men moet ook niet altyd, by overdenking van 't verval in de Christenheid, alles op den *Paus* alleen schuyven: nadien de Historien in 't gemeen, en de booven verhaalde handel der *Fransche Bisschoppen* genoeg bevestigen, dat de overige Geestelijkheyd eeven zoo weynig deugd gehad heeft. En wat behoeft men veele bewyzen, daar de Pausgezinde Schryvers zelfs, na de tyden van *Kaarel de groote*, de uytterlyke verdorvenheyd gaarne en met ernstige woorden bevestigen, en noch daar en booven groot maaken? Hoewel ook niet te loochenen staat, dat wel meenigmaal eenige van natuure oprechte lieden daar onder moogen geweest zyn. Gelijk men van *Eugenius de tweede* vind, dat de Keyzer *Ludovicus* hem gebeeden heeft,

Eenige nog wat vroom.

dat

dat hy zyn zoon *Lotharius* na *Rome* wilde zenden, en aldaar laaten hervormen, dewyl alles door de boosheyd der Bisschoppen bedorven was. (*a*) Het geene een ander van de onverzaadelyke eer- en geld-gierigheid, en andere bedriegeryen der *Pausen*, zelfs uytlegt. (*b*) Wat nu noch van bygeloovigheyd en andere kwaade zaaken, van deeze en zyns gelijken, voor goed gekeurt en toegelaaten is geweest, zulks moet men wel meest aan de algemeene duysternis hunner tyden toeschryven. Ondertusschen is 't ook zeeker, dat men grouwelyke voorbeelden van haar vind. Het is booven verhaalt, dat *Gregorius de vierde*, teegen den goeden eerelyken *Lodewyk de vroome*, zyne eyge zoonen, heeft opgehitst, en in de weederspannigheyd onderhouden, die daarom langen tyd in haar Leeger is gebleeven, daar over de ouder Vader ook zeer heeft geklaagt. (*c*) Zoo dat hy dan ook alle moetwilligheeden en smaad, van de Zoonen teegen den Vader, door de vingeren heeft gezien; en daarom van eenige Godvrugtige *Fransche Bisschoppen*, weegens zyne meineedigheid en ongelijk, bestraft is geworden. (*d*) Onder *Leo de vierde*, zetten eenige het begin van de beroemde *Denarius Petri*, of van de wyze, hoe in *Engeland* aan den *Paus*, van ieder huys, een zeeker stuk gelds, een tijd lang, gegeeven moest werden, welkers oorsprong men den Kooning *Ethelwolphus* toeschrijft. (*e*) Gelyk men hem ook den oorsprong van het Feest van de *Heemelvaart van Maria* toeëigent, als ook andere nieuw gevondene dwaasheeden; gelijk hy ook ingesteld heeft, dat alle Priesters rondsom zyne nieuwe geboude Stad, die hy *Lioniana* noemd, barvoets gaan, en asse op het hoofd draagen moesten. *(f)*

Jaar DCCC. tot CM.

Boosheid van Gregorius de vierde.

Denarius Petri in Engeland.

2. Hoedanigen handel de Paussen *Nicolaus de eerste*, en volgende, met de *Grieken*, zoo wel *Keyzers* als *Patriarchen*, gedreeven hebben, daar van zal hier na, by de Historie van *Photius*, iets gezegt worden. Den korte inhoud is, dat deeze voor eerst van de *Keyzer Michaël*, gantsch *Sicilie* en *Calabrie*, als een *Patrimonium Petri*, of *erfgoed van Petrus*, gevorderd, zich voor Opperhoofd van alle andere uytgegeeven, den *Keyzer* zelfs met de ban gedreigt, en daar en booven hem zeer slegt gehandelt heeft: ook *Lotharius* zelfs met den ban willen aantasten, enz. *(g)* Ja zijne eyge Historien getuygen van hem, dat hy zig als een God heeft laaten eeren, en aan de Kooningen en groote Heeren beveelen gedaan. (*h*) En hier in volgden de andere *Paussen* hem vlytig na, want van *Adrianus de derde* is het zeeker, dat hy een besluyt gemaakt heeft, dat men voortaan, by de verkiezinge van een *Paus*, niet meer op de uytspraak van den *Keyzer* zoude wachten. (*i*) Niet teegenstaande *Leo de vierde*, te vooren met *Lotharius*, uytdrukkelyk het verdrag gemaakt had, dat diergelijke zaak altijd reegelmaatig, en alzoo in 't byzijn der Keyzerlijke Gemagtigden, waar aan de *Paus* den eed van getrouwigheid moest doen, zoude geschieden. (*k*) Het geene *Johannes de neegende* ook hier na weeder vernieuwde. En zoo verkeert ging het onder de overige toe, voornaamelijk onder *Sergius* en *Stephanus*, die by de Papisten zelfs goddelooze menschen werden genoemd. (*l*) Waar in hen gewisselijk geen onrecht geschied. Mits deeze niet alleen alle inzettingen, van zijn voorzaat *Formosus*, van geender waarde verklaarde, maar ook zijn lichaam liet opgraaven, drie vingeren daar van af houwen, en die

Stryd met de Grieken.

Ontrekking van des Keyzers regtsgebied.

(*a*) Annales Francici. Anonymus ap. Pythæum p. 382 (*b*) Aventinus lib. IV. p. 227. (*c*) Aimoinus v. c. 14. Vita Ludovici ap. Pithœum. Chronic. Dionysianum ap. Mornæum. (*d*) Gregorius IV. ep. ad Episc. Galliæ in To. Concil. (*e*) Platina in Leone IV. Pol. Virgilius. (*f*) Baronius. (*g*) Anastasius in Nicolao I. Annales Fuldenses. Flodoardus. Nicolaus I. in epist. (*h*) Platina. Regino. (*i*) Platina. Sigonius Ann. 884. (*k*) Ivo Carnotensis & Gratianus. (*l*) Baronius.

Jaar DCCC. tot CM.

die in den *Tyber* werpen. (*m*) En alzoo is het ook de Roomſche Slaaven niet kwaalijk af te neemen, als zy ſchryven: *Dat men van acht Pauſſen van deezen tyd, niet als ergerlijke dingen vind, om dat zy alle teegen elkanderen geweeſt zijn, en zonder ophouden met den anderen getwiſt hebben.* (*n*) Ja van deeze grouwelen is het afgekoomen, dat hier na geduurig de Pauſſen de handelingen van hunne voorzaaten weeder vernietigt, en van geen waarde verklaart hebben. (*o*) En die Pauſſen hadden nu ook op niet anders gedagt, als hoe zy de anderen mogten verdrukken, en zich zelven groot maaken. (*p*) En alzoo handelen de nieuwe noch wat reedelyker, als veele heedendaagſche huichelaars, wanneer zy de ondeugd van hun Geeſtelijkheyd niet altyd heel verbloemen of deugdelyk maaken. Maar zy bekennen, dat de deugden en de lof der Pauſſen toen al zeer afgenoomen hadden: (*q*) Ja daar waaren aan het eynde van deeze eeuwe op den *ſtoel van Petrus* rechte gedrogten, en ſchandelyke, eervergeetene, en goddelooze gezellen ingedrongen. (*r*)

Hiſtorie van Johanna Papiſſa.

3. Hier van is dan geen verdere verklaaringe van nooden; behalven dat de beroemde Hiſtorie van *Johanna Papiſſa* nog overig is, waar van kortelijk dit ſtaat aan te merken. Veele oude beproefde Schryvers hebben geſchreeven, dat 'er ontrent het Jaar 854. tuſſchen den tyd van *Leo de vierde* en *Benedictus de derde*, een Vrouw, onder de naam van *Joannes de achtſte*, ontrent twee jaaren Paus is geweeſt. Deeze was eerſt in Mans kleederen van haar Minnaar na *Athenen* gebragt, alwaar, toen ter tyd, de Hooge Schoole weeder in ſtaat was. Van daar was zy na *Rome* gekoomen, hy hadde de Godgeleertheid geleert, en zich eyndelijk zoo bemind gemaakt, dat zy *Paus* was geworden. Naaderhand als zy met iemand heimelijk gemeenſchap gehouden had, was zy in een ommegang opentlijk van een kind verloſt, daar zy voor *St. Pieters kerk* in 't *Lateraan* wilde gaan. (*s*) Eenige ſtellen nog deeze omſtandigheyd daar by, dat men aldaar een Pilaar, tot een gedagtenis, heeft opgeregt; voorby welke plaats de Pauſſen hier na niet gegaan zyn. (*t*) Van de bekende ſtoel mag ik niet zeggen, waar op men hier na aan de nieuw verkooze Pauſſen de kunne zoude onderzogt hebben, op dat men niet bedroogen wierd; welke omſtandigheeden echter de hoofd-zaak niet wegneemen. (*u*)

Getuygenis daar van.

Grond van de vertellinge.

Ondertuſſchen is in 't algemeen hier by aan te merken, dat de gemeene Jaarreekeninge, na welke men de Pauſſen pleeg te tellen, veel te verwerd is, als dat men daar uyt zoude willen beſluyten, dat 'er geen Paus *Johannes*, tuſſchen de gedagte beyde zittingen, zoude hebben konnen zyn. Verders, ſchoon in de gemeene uytgeevinge van de bekende *Anaſtaſius* deeze zaak niet ſtaat, zoo is evenwel van beroemde Mannen, uyt oude handſchriften aangemerkt, dat deeze Hiſtorie geheel verminkt en onrecht uytgegeeven is. Booven dat is wel aan te merken, dat de Schryvers, welke deeze geſchiedeniſſe eerſt hebben aangeteekent, gantſch onzydig, en den *Pauſſelyken ſtoel* anders toegedaan geweeſt zyn. (*x*) Want de andere, welke hier na met drift die zaak herhaalt hebben, behooren hier niet; daar ook de *Jooden* zelfs diergelyken zaak groot maaken. (*y*) Maar die geene, welke het verzwygen, hebben, of uyt vreeze voor de *Paapſche tyrannye*, die niemand looche-

nen

(*m*) Luitprandus lib. 1. c. 8. Platina. Synodus Romana. Baronius Ann. 897. n. 6. (*n*) Rolevingius Faſc. Temp. p. 67. (*o*) Platina. (*p*) Onuphrius in Romano 1. (*q*) Genebrardus ad Ann. 899. (*r*) Baronius Ann. 897. n. 4. (*s*) Marianus. Scotus. Martinus Polonus. Radulphus. Sigebertus. Otto Friſingenſ. Galfridus. Arthurus. Godefridus Viterbienſ. Engelhuſius. Anonymus Compilat. Chronol. ap. Filberienſem. Joh. Pariſienſis. Chalcocondylas. Barlaamus. Antoninus. Florentinus. Platina. Rolvingius. Petrarcha. Palmerius. Mantuanus. Fulgoſus. &c. (*t*) Theod. à Niem. (*u*) Chalcocondylas. Platina. (*x*) Blondellus de Johanna Papiſſa. Salmaſius. Freherus. (*y*) R. Abraham Zacuth, in Juchaſin. p. 146.

Jaar DCCC. tot CM.

nen kan, zulks gedaan, of ook, dewyl zy zelfs over deeze schandelyke daad zig geschaamt hebben, en die wel geheel voor ongeloovelyk gehouden; eyndelijk ook, dewijl zy meest andere dingen te verhaalen hadden, en op diergelijke Historien niet gekoomen zijn: veele van dezelve zijn ook uyt de Schryvers, door de *Munnikken* en *Paapen*, uytgeschrapt, en zoo doende verborgen gebleeven. Waar door ook wel eenige Oude moogen bewoogen geworden zyn, dat zy het voor een fabel, of andere verzonnene spotterny, gehouden hebben: (*z*) daar andere, weegens de al te groote ongerymtheid, en ongehoort voorbeeld, maar daar aan getwijffelt, doch, weegens de verkeerde toestand, geen zeekere oorzaak daar toe gehad hebben. (*a*) De Pausselyke Slaaven schelden daarom grouwelyk op de gewaande ketters; welke van verstandigen echter wel bejeegent worden (*b*) My is die zaak, weegens zoo veele getuigen, dies te minder twyffelachtig, dewyl men zich den toestand van dien tyd niet dwaas, goddeloos, en verkeert genoeg verbeelden kan, of het is nog al veel erger toegegaan. Nademaal de uytvlugten der teegenpartye daar ook zeer ellendig en ongerymt zyn, gelyk de Geleerden al lang beweezen hebben.

Grond dwaalingen van de Geestelykheyd.

4. Na deeze beschreevene geschaapenheyd van het gewaande hoofd, was ook het gantsche lijf in den grond bedorven. De booven bygebragte grondstellingen van 't *Pausdom*, wierden zichtbaarlijk, door het toedoen van de Geestelijkheid, vermeerdert, en daar op noch andere grouwelen gebouwt. Daar hoorde men van niets meer, men las ook by na van niet anders in dezelve schriften, wanneer ik eenige getuygen van de waarheid uytzondere, als van het algemeene geweld van den Paus, de overleeveringen van de zelve onder den naam van *Petrus*, van de eerbewyzinge, en ontallyke wonderwerken der beelden en overblyfzelen, voornaamelijk van 't Kruys; van de aanbiddinge der Heyligen, en inzonderheid van *Maria*, van de zielmissen voor de verstorvene, vagevuur, verdienste der Munnikken en ongetrouwde enz. (*c*) Ik zoude ook veel te wydloopig worden, zoo ik van de meenigte der nieuw-uytgegeevene overblyfzelen wilde zeggen. De voornaamste daar onder zouden zyn het lichaam van den *Euangelist Marcus* en den *Apostel Jacobus Major*; het eerste zouden eenige *Venetiaansche Kooplieden* te *Alexandrie* heimelyk weggenomen, en na *Venetie* gebragt hebben, ten tyde van *Leo Armenus*, niet teegenstaande men uyt de aloude geschiedenissen van de dood of begraaf-plaats van *Marcus*, niet het geringste kan aanwyzen, en van deeze uitvindinge, ook zelfs zoo veele strydige meeningen onder de Papisten zyn. (*d*) Het lichaam van *Jacobus* zoude toen van *Jerusalem* na *Spanje* gebragt, en onder de Kooning *Aphonsus Castus*, aan een Bisschop *Theodomirus*, door een helder licht, ontdekt zyn geworden, waar op haast ontallyke aaperyen met verzierde wonderen te *Compostel* voorgegaan zyn. (*e*) Diergelyke dwaasheeden van het lichaam van den *Apostel Bartholomeus*, gaan by de Papisten voor loutere *Euangelien* door, onaangezien men ook niet in de minste omstandigheyd eenige zeekerheid kan aanwyzen. Deeze zoude naar *Benevent*, en wel, of uyt *Persie*, of *Armenie*, of ook uyt *Indie*, gekoomen zijn. (*f*) De overblyfzelen van *Cyprianus* zoude men na *Vrankryk* ge-

Andere grouwelen.

Overblyfzelen.

St. Marcus.

St. Jacobus.

St. Bartholomeus.

(z) Aventinus lib. 11. p. 285. (*a*) Æneas Sylvius ep. 130. (*b*) Salmasius. Spanhemius de Johanna Papissa Ann. 1691. Conringius ad Bullam Innocentii X. p. 191. Auctor libri Johanna Papissa Orbi manifestata. Openheim 1616. 8. Egberdus Grimmius Ann. 1638. Ambr Wolfius Lect. Memor. Deckerus Cat. Test. Ver. Cent. Magdeb. Calixtus. Hottingerus. Marcsius. Mornæus. Martonus de Not. Eccl. Tilemann. de Histor. p. 147. (*c*) Vid. Catal. Test. Ver. Mornæus Myst. Iniq. Cent. Magdeb. item, Tomi Concil. Canones. Capitula Vitæ Sanctorum. Baronius. Spondanus. &c. (*d*) Baronius Ann. 820. & ad Martyr. d. 31. Januarii. Dorschæus de Reliq. Marci. (*e*) Leo III. epist. ap. Baronium Ann. 816. (*f*) Idem ad Mart. d. 25. Aug.

Jaar DCCC. tot CM.

gebragt hebben; gelyk ook van *Sebastiaan*, van *Petrus* en *Marcellinus*, en het *hoofd van Pantaleon* op veele plaatzen te gelyk. (*g*) Het oogmerk der Geestelykheyd is hier klaar, naamelyk, dat, gelijk zy in alles, alzoo ook hier in alleen gezogt hebben, de lieden om 't geld te bedriegen, en tot nieuwe gebouwen, timmeren van Kerken, Beedevaarten en diergelyken, te beweegen.

Nieuwe Feestdaagen. Van Michael.

5. En dewyl het de Paapen ook te meer eerbied en gewin toebragt, hoe meer de lieden hun Kerken bezochten; zoo bedachten zy ook altyd nieuwe Feestdaagen, waar van ook noch eenige by ons overig zyn. Het Feest van St. *Michiel* is eerst in deeze eeuwe, in zyn begin, onder Paus *Leo de derde*, bekend geworden, daar het op een Synode te *Ments* bedacht wierd. (*h*) Ja het Feest der *Drievuldigheyd* is eerst lang hier na opgekoomen, gelijk ook dat van de *Boodschap van Maria*, van de daagen der *Apostelen*, enz. Ook is toen ter tyd het *Feest van alle Heylige* ingesteld, en wel onder *Gregorius de vierde*. (*i*) Desgelijks het *Feest van de opneeminge of Heemelvaart van Maria*, onder *Nicolaus de eerste*. (*k*) En in zulke zaaken, bestond nu de aandacht en gantsche Godsdienst, van die arme menschen, eeven gelyk die noch in loutere uytterlijke plechtigheeden van de huychelaars gesteld word. Ja als die goede Keyzers, *Kaarel* en *Lodewyk*, in eenige stukken een hervorming ondernaamen, wilde dat niet alleen geenzins voortgaan, maar zy maakten het in zommige dingen noch veel erger. Tot een voorbeeld, daar te vooren de *Bybel*, het *Oude* en *Nieuwe Testament*, veel geleezen, en van die geene, die nog wat doen wilden, uytgeleyd wierd; daar wierd nu een grouwelijke verminking en dwang aangevangen, waar-meede men op deeze tijd nog by ons aangehaald is; naamentlijk, dat *Paulus Diaconus*, na het gemeene verhaal uyt de Euangelien en Brieven, die zeekere Texten uytgetrokken, en geordineert heeft, om te leezen, en te verklaaren, op welke oude verkeerde gewoontens, men zig byna by alle Sondagspredikatien, op de Predik-stoel, beroept, en daar meede bewyst, wiens navolger men is. Deeze *Paulus* heeft nu verder, uyt de Predikatien der Oudvaders, zeekere lessen, na de tyden van 't Jaar, uytgetrokken, die hy *Homiliarium* of *Lectionarium* genoemd heeft, ook *Postillarium*, dewyl zy *Post illa*, na den text, geleezen worden. (*l*) En daar door is nu voor de luye Paapen hoofdzaakelyk een zacht bedde toebereyd, waar zy rechtschaapen hun brood met zonden verdienden. En wat door dat onzaalig zoo genaamde uyt boeken preediken (dat wy van de Roomsche Hoere, neevens veele andere grouwelen geërft hebben) nog daagelyks voor grouwelen onder de valsche Leeraars en Christenen heene gaan, kan men op alle dorpen en steeden met handen tasten. In 't Pausdom kwaamen op deeze tyd ook de *Legenden* op, welke *Acta* of geschiedenissen der Heyligen, doch veel meer groove leugens en fabelen, zouden heeten, die men ook volgens zeekere feesten en daagen verdeelde, en daar by noch *aurea* of goude leugens noemde. (*m*)

Sondags Euangelien en Brieven.

Oorspronk der Postillen.

Legenden.

Nieuwe maniere van zingen.

6. Zoo ziet men ook uyt het begin van *Carolus*, wat die goede Heeren toen ter tyd gezogt hebben te hervormen; namentlyk meest uytterlyke en onverschillende zaaken. Alzoo heeft iemand, de oude manier van zingen in *Vrankryk* doen ophouden, en de *Roomsche* van *Gregorius* ingevoerd, waarom ook eenige Zangmeesters van *Rome* naar *Vrankryk* getrok-

(*g*) Idem ad Ann. 326. (*h*) Synodus Moguntina. c. 26. (*i*) Durandus L. VII. p. 180. Pol. Virgilius VI. c. 8. (*k*) Synodus Mogunt. & Hospinianus. (*l*) Sigebertus. Trithemius. Chron. M. Belgicum. p. 43. Conf. Homiliarium P. Diaconi, & ibi Præfatio Caroli M. (*m*) Usuardus præf. ad Vitas Sanctorum. Micrologus cap. 60. Fascic. Temp. p. 64. Pol. Virgil. VI. c. 2.

trokken zyn, om haar de *Roomse antiphonie* (tegen-zang) te leeren, en daar by konstiglyk te zingen. Waar meede niet alleen het *Italiaansche gehuyl*, allengskens is ingesloopen, maar zelfs des gemeenen volks *latynsch* en onverstaanelyk geblaat, gelyk als ingewyd. (*n*) En gelyk de Paapen hun verzierde Heyligen door haare *Legenden* zochten groot te maaken, alzoo wist de Satan ook zyne Martelaars, die gewaande oude Helden, te verheffen, en andere daar meede aan te lokken; terwyl *Carolus de groote* de oude Helden-zangen weeder opbragt, daar in de oorloogen, of veel meer groote straat-rooveryen, gelyk die een *Heyden* by *Curtius* noemde, gezongen wierden. (*o*) Met welke troostelyke dingen de Christenen zich vermaakten, en waanden die heel wel neevens de Geestelyke zaaken te moogen stellen. De Geestelykheid liet ook gaarne alles toe, dewyl zy zagen, hoe wyd hun ryk daar door verbreyd wierd, wanneer groote Heeren wakker met den ander vochten, en zig daar door of te kragteloos maakten, om hun oogmerk teegen te staan, of nieuwe landschappen en volkeren onder zig, en alzoo ook onder het jok van de Geestelijkheyd bragten. Doch ik moet hier nog een *Legende* byvoegen, welke tot de gemelde *Gregoriaansche gezangen* behoort, en die de uytterste blindheyd der menschen, van dien tyd, bewyzen kan. In het *Concilium*, dat *Adrianus* te *Rome* daar over heeft gehouden, heeft men lang gestreeden, of het *Ambrosiaansche* of *Gregoriaansche Missale* zoude behouden worden. Eyndelijk wierden zy alle eens, dat zy die beyde boeken op het *Altaar van Petrus* zouden leggen, de Kerke toesluyten, en verzeegelen. Waar op men den anderen dag het *Missale* van *Gregorius* geheel verscheurt, dog dat van *Ambrosius* daar teegen opgeslaagen, en op het Altaar leggende, gevonden heeft. Waar op dan deeze uytlegginge geschied was, dat van *Gregorius* zoude door de gantsche weereld verdeeld, en het ander in zyn Kerk behouden worden. (*p*) Met zulke dingen hebben de Mispaapen hun tyd doorgebragt.

Jaar DCCC tot CM.

Helden gezangen.

Stryd van de Missalen.

7. Op dat ik ook van de nieuwe grondleggingen van *Kaarel de groote* iets gedenke, die wel meerendeel tot de voorige eeuwe behooren, zoo is het voor eerst bekend, dat hy veele nieuwe Bisdommen onder de nieuw-bekeerde *Saxen* heeft opgerecht, maar op de booven gedachte zeer ellendige wyze, waar toe hem de Geestelykheyd na hun believen beweegen konde. Want zelfs hier door, dat hy de Bisschoppen met macht had voorzien, zyn deeze allengskens tot weereldlijke Vorsten en genadige Heeren geworden: nademaal zijn Vader *Pipinus*, den Bisschop te *Wurtzburg*, *Burchardus*, alreede tot Hertog in *Frankenland* gemaakt hadde. En alzoo heeft *Kaarel* eerst in 't Jaar 780. het Bisdom van *Osnabrug* gesticht, hier na over de *Weser* een te *Selingstad* of *Oosterwyk*, 't welk niet lang daar bleef, maar na *Halberstad* verleyd wierd. Verders een te *Mymyngroda*, 't welk hier na, van het groote Jongvrouwen Klooster, *Munster* genoemd wierd. Het vierde was te *Verden*, het vyfde te *Bremen*, het zesde te *Minden*, het zeevende te *Hildesheim*, en het laatste, in de voorige eeuwe, te *Paderborn*. Verders kwam in deeze neegende eeuwe eerst op het Bisdom van *Hamburg*, byzonder weegens de *Holsteynsche*, *Ditmarsche* en *Deenen*. Waar op ook *Ludovicus Pius* dat zelve tot een *Aartsbisdom*, en *Ansgarius* tot de eerste Bisschop daar over verklaarde: Tot dat hier na *Otto de eerste* ook het *Maagdenburgsche* tot een Aartsbisdom verhief, en aan hem de *Merseburgsche*, *Meissensche*, *Havelbergsche*, *Brandenburgsche*, en andere Bisschoppen onderwierp.

Stigtingen van Kaarel de groote.

Nieuwe Bisdommen.

Met weereldlyke macht. Vorsten.

Bisdom te Osnabrug. Oosterwyk. Halberstad. Munster. Verden. Bremen. Minden. Hildesheim. Paderborn. Hamburg.

(*n*) Chronicon Engolismense. Walafridus Strabo de Reb. Eccl. cap. 25. Joh. Sarisberiens. 1. Policrat. c. 6. Sigebertus & ex eo Chron. M. Belg. p. 40. (*o*) Chron. Belg. (*p*) Durandus V. c. 2. Legenda Gregorii P. R.

Jaar DCCC. tot CM.

wierp. (*q*) Als nu die voorige meest van den Keyzer wierden ingesteld, zoo bragten zy ook veele vreemde gewoontens met zich, onder die te vooren eenvoudige *Duytschen*. Onder andere gedenken de Schryvers van deeze tyd dikmaals, hoe *Carolus* overal, teegen den inval der Barbaaren, de plaatzen versterkt, en byzonder de Zetels der Bisschoppen wel bewaart heeft. Waar by dan zeeker is, dat de Bisschoppen, welke meest van andere volkeren kwaamen, en dien dat eenvoudige landleeven der *Duytsche* niet behaagde, haast hun best gedaan hebben, hoe zy hunne wooningen mochten uytbreiden, en Steeden daar van maaken. Van waar dan de oorsprong der groote Steeden in *Duytschland*, wel van deeze tyd af, te stellen is, waar in men haast van alle oude maatigheyd, eenvoudigheyd, vergenoegzaamheyd, en ingetoogen leeven afgeweeken; en in den overdaad, pracht, lekkerheyd, en gemaakte manieren van leeven, en andere ondeugden van *Italiaanen*, *Franschen*, en andere vreemde volkeren vervallen is: waar door de Satan niet goeds, ook volgens de natuur onder de nieuw-bekeerde Christenen, zelfs overliet. En zulk een schoone oorsprong heeft nu ons Stad- en Hof-leeven, dat de oude Heydenen zelfs zouden konnen beschaamen.

De Bisschoppen voeren de weelde in Duytschland in.

8. Uyt de goedwilligheyd van *Kaarel de groote*, is noch een schrikkelyker misbruyk voortgekoomen, gelyk ook anders alle de welgemeende toestel der *Regenten*, door de boosheyd der Geestelijkheyd, eindelijk in de afschuuwelykste gewoontens verkeert is. Deeze Keyzer verordineerde op deezen tyd, dat by alle *Bisdommen* en *Domkerken* zeekere *Collegia* of *Schoolen* zouden zyn, waar in geschikte en wel-gegronde lieden onderhouden wierden, die men *Canonici*, *Regulares*, of zulke lieden heette, die na de voorgeschreevene reegels leeven en doen zouden. Deeze voorzag men met zeekere en groote hoofd-zommen van de inkomsten der Kerken, daar zy van leeven zouden, en die men *præbendæ* noemde, dewyl zy hen toegereykt zouden worden. En nademaal de zangwyze van *Gregorius*, op de genoemde maniere, over al ingevoert was, zoo belaste hy de *Canonici* in 't byzonder, zich vlytig daar in te oeffenen, en op zeekere uuren alle daagen in hunne Kerken te zingen. Waar meede dan alles bedorven, en het bedryf van deeze luyaarts in louter zingen en schreeuwen verandert is. (*r*) Zoodaanig dat noch tot op deezen huidigen dag, die ryke inkomsten aan diergelyke onnutte, Gode mishaagende dingen besteed worden, en niet alleen onder de *Papisten*, maar ook onder de zoo genaamde *Hervormden*: over welke grouwelen veele verstandige lieden lang geklaagt hebben, dat byzonder de meeste *Canonici* nog den Goddelyken *canon* of reegel van de wille Gods, nog de menschelyke houden, en de oude stigtingen met zonden en schanden doorbrengen, en het zelve den noodlydende armen onttrekken. Na dit mag het ook de goede Keyzer *Kaarel* zeer wel hebben voor gehad, daar hy hier en daar zoo veele Schoolen en *Collegien* heeft opgeregt, om de spraaken en andere weetenschappen weeder onder de onweetende Geestelykheyd te brengen. Gelyk hy dan de Kloosters daar toe ingewyd, en daarom veele ordinantien gemaakt heeft: daar byzonder op deeze tyd de Hooge Schoole te *Parys*, in 't Jaar 791. daar na die te *Papia*, *Bononie*, en *Padua* (gelyk men gemeenelyk voorgeeft) zouden opgeregt zyn, als ook in deeze eeuwe, in 't Jaar 804. een groote Schoole te *Osnabrug*, enz. Even als in *Engeland* de

Kaarel de groote sticht Schoolen.

Oorsprong der Cannunniken.

Præbenden.

Nieuwe Hooge Schoolen.

(*q*) Cranzius Metrop. 1. c. 1. seqq. Vid. Chronica harum urbium. Eginardus & Autores Historiæ Caroli M. (*r*) Cranzius l. c. Conringius de Rep Germ. Miræus Orig. Canon. Bulg. Hospinianus de Monachis p. 154. & de Scholis p. 94. (*s*) Cranzius Metrop. l. c. 2. Mutius Chron. Germ. Chron. Osnabrugense p. 32. seqq. Hospinianus l. c. Pol. Virgilius. Trithemius. Chron. Belg. Launojus.

de Hooge Schoole te *Oxfort*, ontrent het Jaar 885. onder den Kooning *Ælfredus*, door *Grimbaldus*, zoude opgekoomen zyn, waar by noch eenige die te *Cantelberg* zetten. (*t*) In 't algemeen is te weeten, dat alle deeze Schoolen niet lang gebloeyt hebben, mits die van *Carolus*, kort na zyn dood, weeder vervallen zyn, gelyk *Baronius* zelfs bekent. Jaar DCCC. tot CM.

9. Verders zal het niet noodig zyn, meer getuygen van het uytterlyke verderf der Christenen, van dien tyd, en hunner voorstanders, by te brengen. Byna alle de schriften van die tyden, inzonderheyd de *Capitularia* van *Carolus* en *Ludovicus*, zyn vol van klachten en verzochte middelen, daar de allergrouwelykste en dikmaals meer als Heydensche gewoontens, aan de Geestelykheyd verfoeyt, en gestraft werden: welke hier by te brengen, veel te wydloopig zoude zyn. Om dan maar eenige staaltjes uyt andere te geeven, zoo zegd iemand, *Dat al lang de gewoonte ingesloopen is, dat men de slechtste knechten en lakeyen tot de voornaamste Bisdommen verheeven heeft, dat een groot ongeluk voor de Christenheyd geweest is.* (*u*) Een ander klaagt daar over, *Dat de ketterye van Simon den Toovenaar, ten tyde van Sergius de derde, zoo zeer geheerscht heeft, dat ook de Bisdommen opentlyk en zonder schroom om geld verkogt, en aan de meest-biedende overgelaaten zyn. Ook had niemand de boosheyd van de Bisschoppen of anderen willen stuiten.* (*x*) Wat voor een blindheyd nu hier uyt, by de zoo aangenoome Bisschoppen, ontstaan is, kan men licht denken. De Papisten bekennen zelfs, dat men toen den geenen voor den geleerdsten gehouden heeft, die maar een weynig van de *Grammatica* verstond. De Latynen hebben ook niemand gehad, die de Grieken konde antwoorden. (*y*) En wie maar in 't gemeen de *regulæ pœnitentiales* een weynig zingen, en den *Almanach* gebruyken konde, die mogt al een *Pastoorschap* aanneemen. (*z*) Onder de Grieken was het eeven zoo slecht, dat 'er, volgens hunne eyge bekentenis, niet een vonkje, van de oude weetenschap, meer overig was. (*a*) Dat zoo veel te meer aan te merken is, dewyl de Antichrist zich echter noch altyd achter die gewaande konsten en wysgeerigheyd pleeg te verbergen, maar die nu van de Geestelykheyd uyt luyheyd ook niet meer geacht wierden, zonder twyffel, dewyl zy andere middelen wisten, om hun Ryk te behouden. Hoe de Bisschoppen nu niet met meer de pen, maar met den deegen hun zaaken hebben uytgevoert, is al gedacht, niet teegenstaande het hen van de Overigheyd op straffe van afzettinge verbooden was. (*b*) Doch de meeste schuld lag aan de onvoorzichtigheyd der *Regenten*, zonderlyk van *Carolus de groote*, die hier in wel wysselyk wilde handelen, doch daar by de grootste misslag, ook na de reegels van staat, beging. Want terwyl hy en zyne navolgers de Bisschoppen zoo veele vaste plaatzen, landen en goederen schonk, waar door hy gerust mocht zyn, misbruykte de Geestelykheyd dit hier na teegen de Heeren zelfs, en maakte hen zoo veel werk, gelyk de Geleerden in 't gemeen aanmerken. (*c*) Zoo dat men hier na de Bisschoppen niet meer als Geestelyken, maar als groote Heeren en Vorsten mag aanzien, waar uyt verder een begrip van de ellende van deezen tyd, te vatten is.

Bedorvenheid van de Geestelykheid.

Blindheyd.

Tyrannye. Bloed-vergieten.

(*t*) Usserius Antiq. Britann. p. 340. Vita Ælfredi & Antiquit. Academ. Oxoniensis. (*u*) Theganus de Ludov. Pio p. 305. ap. Pithœum. (*x*) Persona æt. VI. c. 45. (*y*) Baronius A. 802. n. 12. Genebrardus lib. IV. Chron. (*z*) Capitulare Ludovici Pii &c. (*a*) Zonaras To. III. p. 129. (*b*) Ansegisus Constit. Caroli & Ludovici lib. VI. c. 61. Concil. Meldense c. 37. ap. Gratianum c. quicunque 23. q. 8. (*c*) M. Ant. de Dominis VI. de Rep. Eccl. c. 8. n. 11. Conringius. Zieglerus. Schilterus.

Jaar DCCC. tot CM.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de Schryvers deezes tyds.

§. 1.

GElyk als de Leeraars in 't gemeen gesteld waaren, zoo ook die geene, welke noch in schriften iets nagelaaten hebben. Onder de Grieken zyn de volgende bekend: *Theodorus Studites* was, ontrent het begin van deeze eeuwe, een *Abt*, in het klooster *Studie*, te *Constantinopolen*, en een recht uytzinnige voorvegter des Beelden-diensts. Waar door hy ook by zyns gelyken, byzonder by de Munnikken, geen kleyne eerbied behouden, maar ook door zyn onrustig hoofd, een schrikkelyke verdeeldheyd aan het Griekſche Hof, en zoo veele onlusten veroorzaakt heeft, waar over hy ook dikmaals weggejaagt is. Hy mag wel over de groote onmaatigheeden der *Regenten* en *Bisschoppen* hebben geyvert, doch met onverstand, en veele onbetaamelyke driften: ook heeft hy *Irene* schandelyk gevleyd. Zyne schriften zyn de 134. *Catechetische Sermoenen*, zyn *Testament* aan zyne leerlingen, en eenige reeden van de Beelden-dienst, als ook veele zendbrieven in zyn twistzaaken, daar uyt *Baronius* het gantsche *neegende Deel* byna vol gemaakt heeft. Een andere *Theodorus*, met de toenaam van *Graptus*, heeft ook voor de Beelden-dienst gevochten, en de woorden-twist hier van nagelaaten, welke de Patriarch *Nicephorus* met de Keyzer *Leo Armenus* gehouden heeft. Onder deeze behoort ook *Methodius*, van deeze meening en verdeediging *Confessor* genaamt. Men heeft van hem eenige Sermoenen, en de *Canones pœnitentiales*.

Theodorus Studita.

Theodorus Graptus.

Methodius.

2. *Metrophanes* van *Smyrna*, gezwoore vyand van *Photius*, en daarom by de Papisten een heel rechtgeloovig man, welken *Baronius* en andere in hun valsche zaaken naarstig gebruyken, en tot een getuygen aanroepen. Gelyk ook *Nicetas David*, teegens *Photius*, voor den Patriarch *Ignatius* aan ging, wiens leeven hy beschreeven heeft, neevens eenige vertoogen. Dog *Photius* zelfs is beroemd genoeg, ten deele weegens zyne veelvuldige leezinge, ten deele van den stryd, die in het *laatste hoofdstük* verhandeld zal werden. Voor eerst is hy een Staatsman of *Politicus*, zoo als men die noemd, geweest, en na dat *Ignatius* afdankte, teegen zyn wil in 't Jaar 858 tot Patriarch te *Constantinopolen* gemaakt, waar over hy onnoemelyke vervolgingen geleeden heeft, ook is hy eyndelyk van Keyzer *Basilius Macedo* in 't Jaar 867 afgezet, en in ellende verdreeven. Welk oordeel zyne vyanden volkoomentlyk met de Wyn van 't Avondmaal onderschreeven, en alzoo hun eygen heyligdom zoo jammerlyk ontheyligt hebben. Echter is hy in 't Jaar 878, na de dood van *Ignatius*, weeder ingezet, en om zoo te spreeken weeder eerlyk gemaakt, wanneer Paus *Johannes de achtste*, zig weederom genadig teegen hem beweezen heeft. Dog *Leo*, des Keyzers zoon, heeft hem weederom verjaagd, en over zamenspanning beschuldigd, waar op hy kort daar na gestorven is. Zyne schriften vertoonen waarlyk een boovenmaaten naarstig, scherpzinnig, en ongemeen beleezen man: de *Critici* en Historie Schryvers hebben hem zeer veel te danken, voor 't geen anders lang verlooren geweest was; en dit is dat beroemde werk van de Boekzaal, of de μυριοβίβλος, waar in hy over de 280 Griekſche boeken opgehaald, en die uytgetrokken heeft. Neevens welke hy ook de *Nomo-Canon* heeft nagelaaten, daar hy in 18 tytels het gantsche oude Kerken-

Metrophanes.

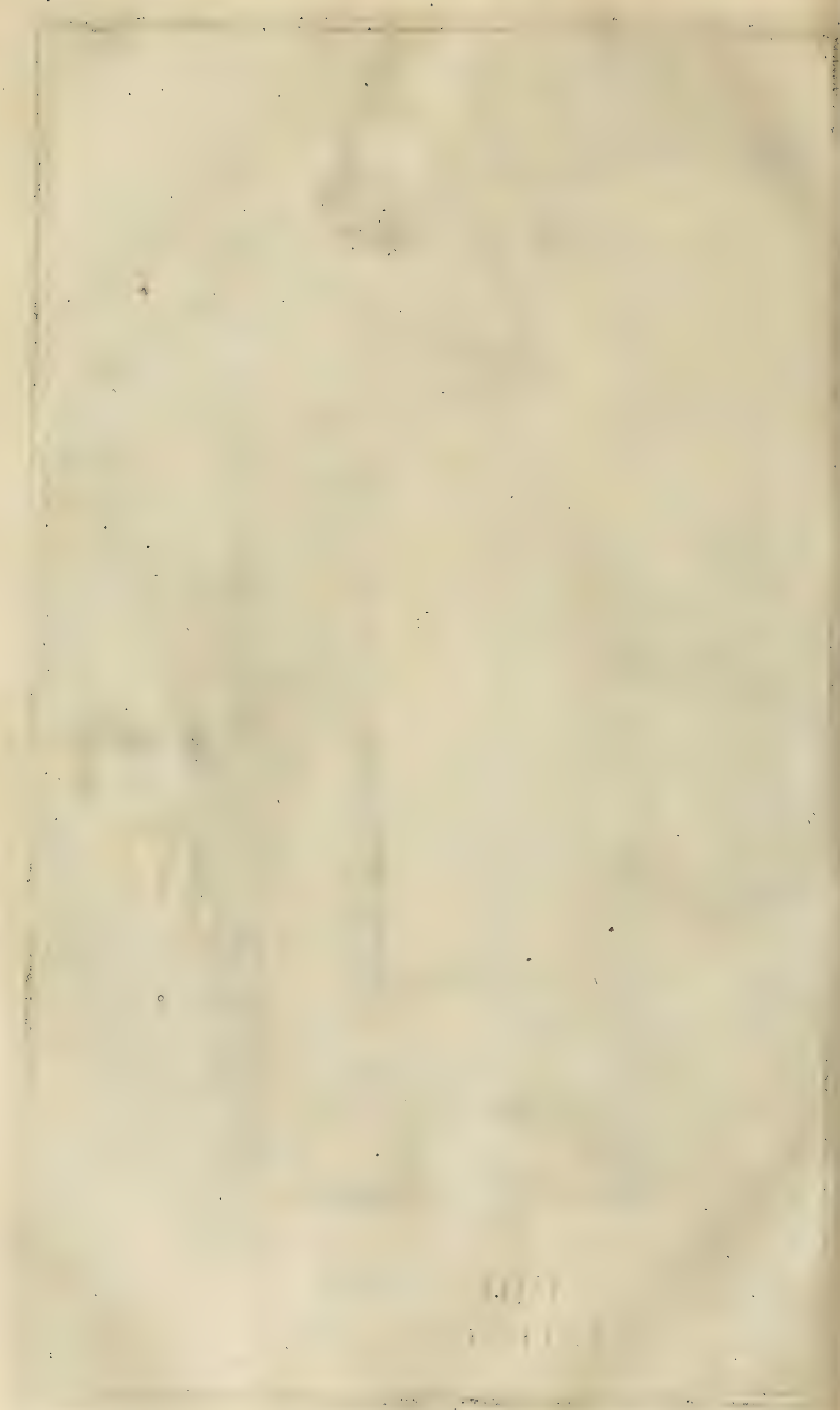
Nicetas David.

Photius.

Zyne schriften.

recht

I. Deel
Pag. 539
PHOTIUS
ICONOCLASTA.

recht te zaamen gevat, en waar over *Balſamon*, *Scholia* of uytleggingen geſchreeven heeft. De overige ſchriften zyn het boekje van de Synoden, en die 248 Zendbrieven, waar uyt men zyn aart en ſtrydigheeden, taamelyk zien, ook zyn onſchuld hier in eeniger maate kennen kan. Uyt de overige Grieken, is 'er geen gedenkwaardig meer, als de Keyzer *Leo de zeſde*, met de toenaam van *Sapiens*, die de wetten in een boek te zamen geſteld, en van krygs-zaaken ook een boek, en insgelyks verſcheyde vertoogen geſchreeven heeft: gelyk als zyn vader *Baſilius* te vooren aan hem 66 vermaanings punten hadde nagelaaten.

Jaar DCCC. tot CM.

Leo Sapiens.

Baſilius.

3. Uyt de Latynſche Kerken worden 'er meer gevonden, welke toen ter tyd geſchreeven hebben, alhoewel het ook meeſt ſlegt genoeg geſteld is. In den aanvang ſchreef *Amalarius*, een Diaken te *Metz*, vier boeken van de Kerkendienſten aan den Keyzer *Lodewyk*. Waar uyt iemand, dien iets daar aan geleegen is, van de ceremonien van die tyden narechting genoeg neemen kan. Achter aan is gemeenelyk zyn boek *de ordine Antiphonarii* bygevoegd, en in de ſtukken van de Concilien, ſtaat *de regula canonicorum*, die hy op Keyzer *Lodewyks* bevel uyt de Vaders en *Concilien* te zaamen geſchreeven heeft. Een andere *Amalarius Fortunatus*, heeft op deezen tyd een boek van de plechtigheeden van den Doop geſchreeven. Laater, maar nog onder *Ludovicus*, leefde *Agobardus*, Aarts-Biſſchop te *Lyons*, die zig een ſlechten naam met den opſtand teegen de gedagte Keyzer gemaakt heeft, waar onder hy de voornaamſte ſtookebrand is geweeſt, alhoewel hy echter hier na van hem vergiffenis gekreegen heeft. Vorders heeft hy het geweldig op de Vaderlyke wyzen gehouden, en zyn eygen zin daar by, gelyk zulke lieden pleegen, over al laaten doorzien. Onder zyne meenigvuldige ſchriften zyn de bekendſte, het boek teegen de leer van *Felix*, een teegen de *Jooden*, een van de beelden, een van de Kerken *diſpenſatie*, of vrygeeving, en andere; ook zyn verweerſchrift teegen *Lodewyk*, enz.

Amalarius Diaconus.

Amalarius Fortunatus.

Agobardus.

4. *Eginhardus*, van geboorte een *Duytſcher*, en geheymſchryver van *Carolus de groote*, eyndelyk een *Abt* in verſcheyde kloosters, na dat hy zig met bewilliging van zyne echte vrou *Emma* of *Imma*, die naar veeler meening, Keyzer *Kaarels* dogter is geweeſt, in de eenzaamheyd begeeven had. Men heeft hem veele narechtingen van de geſchiedeniſſen van Keyzer *Kaarel de groote* te danken, die hy met een zuyvere ſtyl heeft beſchreeven; gelyk als hem ook de *jaar-boeken* van *Pipinus*, van *Kaarel*, en *Lodewyk*, van de verſtandige toegeeygent worden. *Claudius*, Biſſchop te *Turin*, een beroemd getuygen van de waarheyd, inzonderheyd teegen de beeldendienſt en beedevaarten, waar over hy veel heeft moeten lyden, en in de ketter-rol is gekoomen. Zyne ſchriften zyn, de uytleggingen over het *eerſte* en *derde boek Moſis*, over den *Zendbrief aan die van Galaten*, en over *Mattheus*, en booven alles, het *verweerſchrift* teegen *Theodemirus*, aangaande den beelden-dienſt. Teegen deezen nu heeft *Jonas*, Biſſchop van *Orleans*, drie boeken geſchreeven, van welken men ook drie boeken, van de onderwyzinge der Leeken, by *Dacherius* heeft. *Freculphus*, een Biſſchop, heeft een *Chronyke*, van 't begin des weerelds af, tot na de dood van *Gregorius de groote*, beſchreeven. *Anſegiſus*, een *Abt*, heeft de *Capitularia* van *Kaarel de groote*, byzonder van Kerkelyke zaaken, in vier boeken verdeeld, en eenige van *Ludovicus Pius* daar by gedaan. *Theganus* heeft de Hiſtorie van *Ludovicus Pius*, van 't Jaar 813 af tot 837 beſchreeven, gelyk als hy ook hier booven dikmaals is bygebragt. *Lupus Servatus*, ook een *Abt*, is in den ſtryd aangaande de *prædeſtinatie*, beroemd geweeſt, daar hy, in een byzonder boek, van handeld;

Eginhardus.

Claudius Taurinenſis.

Jonas Aurelianenſis.

Freculphus.

Anſegiſus.

Theganus

Lupus Servatus

Jaar DCCC. tot CM.

waar neevens hy ook eenige leevens-beschryvingen van eenige gewaande *Heylige* heeft nagelaaten, als ook, 130 brieven. Ook heeft nog, voor de helft deezer eeuwe, *Isidorus Mercator*, of, na de handschriften, *Peccator*, geleeft, die de *decretales epistolæ*, bedriegelyker wyze voor waarachtige uytgegeeven, en te zaamen geraapt heeft, gelyk als *Blondellus*, in zyn *Pseudo-Isidorus*, wydloopig heeft beweezen.

Rabanus Maurus.

5. *Rabanus Maurus*, anders *Magnentius* genaamd, Bisschop van *Mentz*, en leerling van *Alcuinus*, heeft de weereld met veele boeken helpen vervullen, waar door men hem in 't gemeen ook voor de geleerdste man van zynen tyd houd. Hy heeft ook waarlyk veel gearbeyd, en, booven de gewoonte van deeze eeuwe, *gestudeert*; en veele lieden in het klooster *Fulda* opgetrokken. Onder zyne schriften zyn, de uytleggingen by na over den geheelen *Bybel*, veele *Homilien*, eenige *zeedelyke* en *Godgeleerde boeken*, drie, *van den Kerken-tucht*, drie, *van de onderwyzinge der Kerken-dienaars*, *een boek van de H. orde*, het *Sacrament*, enz. Ook, een *martyrologium*, veelerhande gedichten, en diergelyke, welke zyne werken te zaamen wel *zes* taamelyke *stukken* uytmaaken. Zyn goede vriend, en meedeleerling, was *Haymo*, of *Aimo*, die eerst met hem te *Fulda* een Munnik, en daar na, van 't Jaar 839 af, een Abt te *Hirschfeld*, en eyndelyk, Bisschop te *Halberstad* geweest is, en die ook, in 't Jaar 848, het *Synode* te *Mentz*, heeft bygewoont, en in 't Jaar 853 gestorven is. Zoo dat *Trithemius* zyn dood ten onrechte in 't Jaar van 834 stelt. Zyne opregtheyd, vlyt, en taamelyke goede ervaarenheyd, kan men nu nog uyt zyne schriften zien, schoon zy nog al veel onzuyverheyd van die tyden met zig voeren. Deeze bestaan dan meest, in uytleggingen over den *Bybel*, als, over de *Psalmen*, *Esaias*, *Paulus Brieven*, en de *Openbaaringe*: en ook, in de *homilien* over de *Zondags-Euangelien*, drie boeken, *van de liefde tot het Heemelsche Vaderland*, en een, van het *lichaam en bloed Christi*. Maar byzonder is zyne *korte kerkelyke historie* zeer net, uyt tien boeken bestaande, die hy uyt anderen te zaamen heeft getrokken.

Haymo.

Florus Magister.

Florus, *Magister* in de *Schoole te Lions*, heeft, in den stryd over de *Prædestinatie*, teegen *Joh. Scotus*, veel te doen gehad. Een andere *Florus*, by *Luttich*, schryft men de verklaaringen over *Paulus Zend-brieven* toe.

Walafridus Strabo.

Hier na volgt *Walafridus Strabus* of *Strabo*, een Munnik, en daar na, een Abt, by *Costnitz*, een leerling van *Rabanus*, dog niet de *Fuldaasche*, die de *Glossa ordinaria* heeft gemaakt. Hy is beroemd weegens zyn boek van de Kerkelyke verrichtingen, waar in hy dikmaals, teegens veele nieuwigheeden, zeer stoutelyk spreekt. Anders schryft men hem ook allerleye leevens-beschryvingen der Heylige toe.

Hincmarus Rhemensis. Laudunensis.

6. *Hincmarus*, *Aarts-bisschop* te *Rheims*, tot onderscheyd van die van *Laudun*, zynes zusters zoon, heeft heel veel te stryden, en anders te doen gehad, en het in 't meeste wel goed gemeent, maar het dikmaals slecht getroffen, voornaamentlyk, ontrent de vervolginge van *Godeschalkus*; hy heeft ook al veele schriften nagelaaten. Daar onder zyn wel de gewichtigste, zyne veele *capitula*, in welke hy de luye Paapen veele schoone lessen voor leest. De andere zyn meest kleine schriften, zendbrieven, en diergelyke, ontrent voorgevallene verrichtingen, waar uyt veel tot de Historien van deezen tyd diend. De andere *Hincmarus* van *Laudun*, heeft zynen oom, weegens het Aarts-bisdom, veel moeyte gemaakt, en zyn boos gemoed in alles doen zien, waar van ook de zes brieven aan hem, neevens andere stukken konnen getuygen.

Joh. Erigena Scotus.

Johannes Erigena Scotus, was op het midden van deeze eeuwe beroemd, en van *Carolus Calvus*,

vus, weegens zyne geleerdheyd, hoog geacht. Maar, wanneer hy teegen *Godeschalkus* ook wilde yveren, zoo verketterden hem zyne misgunstige, weegens zyne *wysgeerige* maniere van redeneeren, daar hy vervolgens, in *Engeland*, belydenis van deed, en in 't Jaar van 883. van zyne eygene leerlingen met priemen dood gestooken wierd. Zyne vier boeken, van de *œconomie der nature*, hebben hem veele beschuldigingen van dwaalingen verwekt, waar toe hem ook het vernuft alleen heeft vervoert. Aangaande den strijd van de *prædestinatie* heeft hy ook een boek geschreeven, en *Dionysius Areopagita* in 't Latyn overgezet (waar door hy hem ook eerst in 't *Westen* bekend heeft gemaakt) als ook de *Scholia* of verklaaringen van *Maximus*, over *Nazianzenus*. Jaar DCCC. tot CM.

7. De overige Schryvers moet ik nu kortelyk overloopen, en maar alleen de noodigste Historie Schryvers optellen. *Ado*, *Aartsbisschop* te *Vienne*, heeft een *Martyrologium* geschreeven, beneevens eene korte *Chronyke*, van den aanvang des weerelds af, tot op het Jaar van Christus 874. toe, en eenige leevens beschryvingen. *Anastasius*, *Bibliothecaris* te *Rome*, van wiens boeken hier booven iets gedagt is. Zyne schriften zyn de leevensloopen der *Roomsche Pausen*, van *Petrus* af, tot op *Nicolaus de eerste* toe, de *kerkelyke Historie*, uyt *Nicephorus* van *Constantinopolen*, *Theophanes* en *Syncellus*, in 't Latyn overgezet, gelyk ook de *Acta* van het *vierde Constantinopolitaansche*, en het *tweede Niceensche Synode*. *Aimoinus*, een Munnik te *Parys*, dog niet de *Fransche Historie Schryver*, in de elfde eeuwe, heeft eenige dingen van de gewaande Heylige beschreeven. *Usuardus*, ook een Munnik te *Parys*, heeft het *Martyrologium* beschreeven, waar uyt de Papisten, in haare *editien* of drukken, heel veel hebben uytgelaaten. *Regino Prumiensis*, een *Duytser*, heeft eene *Chronyke*, van 't Jaar 907. af, in twee boeken nagelaaten, waar by iemand tot op het Jaar 972. toe het vervolg gezet heeft. Beneevens dit heeft men ook het boek van de *kerken-tucht* en *Christelyken Godsdienst*, dat teegens de nieuwigheeden der Papisten veele treffelyke onderrechtingen geeft, gelyk ook zyne Historie meestendeel al vry oprecht gaat, en zyn gevoelen rond uyt zegd: het welke, by de algemeene blindheyd en tyrannye der Geestelykheyd, al iets zeldzaams is. Maar hy wierd daar toe gedreeven, om dat hy van zyne Munnikken zelfs wierd uytgestooten. Waar by hy echter het voorgevallene verzwygt, en zich, als hy voorgeeft, niet wreeken wil. Diergelyken toestand nu pleeg meenig mensch, by de algemeene verdurvenheyd, de oogen na de waarheyd eerder te openen, als, wanneer hy van een ieder een gepreezen, en daar gerust gesteld werd, om na de waarheyd, en desselfs voorige weegen, niet meer om te zien.

Ado Viennensis. Anastasius. Aimoinus. Usuardus. Regino.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Concilien deezer Eeuwe.

§. 1.

OP deezen tyd is het in 't *Oosten* t'eenemaal vol onrust en stryd geweest, en onder deeze twisten hebben de partyen, met *Concilien* teegens malkanderen willen doordringen. Uyt deezen oorsprong dan, kwaamen 'er, op deezen tyd, drie onderscheydene *Concilien* te *Constantinopolen* na malkanderen op, die men ook al voor *algemeene* wil uytgeeven, gelyk als dan de *Grieken* alle haare zaaken gaarne willen groot maa- Drie Concilien te Constantinopolen.

Jaar DCCC. tot CM. ken, en toenmaals uyt de naauwe omkring van haar Ryk, alle de Bisschoppen heel licht te zaamen konden brengen. De geleegenheyd nu, tot het eerste Synode, dat de *Grieken primo-secunda* noemen, was de volgende: In 't Jaar 858. wierd *Photius* in de plaats van *Ignatius*, de voorige Patriarch, gezet, om dat deeze man *Gregorius*, den Bisschop van *Syracusa*, uyt partyschap, hadde afgezet. Maar, wanneer nu den aanhang van *Ignatius* teegens *Photius* zoo heevig woedde, niet teegenstaande deezen Patriarch, op een eyge Synode, in 't zelve jaar, beveftigt was geworden; zoo verzaamelde de Keyzer *Michaël*, in 't Jaar 861. een Synode, daar op ook, volgens het begeeren van den Paus *Nicolaus*, eenige Afgezondene kwaamen, neevens 318. *Griekfche Bisschoppen.* Op dit Synode dan wierd de afgedankte *Ignatius* voorgestelt, verweezen, en verdoemt, en *Photius*, na gedaane verdeediginge, voor onschuldig erkent. Maar, door dien deeze *Acta*, aan de vyanden van *Photius*, en aan den Paus zelfs, teegen de borst waaren, zoo hebben die niet alleen de *Acta* terstond vervalscht en onderdrukt, maar ook, op het heevigste, op dit Synode gescholden. *(a)* Niet teegenstaande dat de andere *Grieken*, die noch onpartydig waaren, dit Synode in zyn waarde gelaaten hebben. *(b)* Ten minsten mag het aldaar na de gemeene aart der Synoden, noch al taamelyk zeedig toegegaan zyn; en de vervalschinge der *Acten* is immers een genoegzaam kenteeken, dat de teegenpartye niet heel vast in zyne schoenen moet gestaan hebben, en daar door wel noodzaakelyk andere uytvlugten heeft moeten bedenken.

Primo-secundo.

Voor Photius.

Het tweede Synode teegens Photius.

2. Op deezen storm volgde kort daar weeder een andere, onder den Keyzer *Basilius*, in 't Jaar 869. alzoo deeze op *Photius* zeer verbittert was, en hem al afgezet hadde. Hy ontbood nu hierom de Bisschoppen te zaamen, waar van 'er egter booven de 100 niet verscheenen, die dan, uyt last van de magtigere partye, *Photius* verdoemen en *Ignatius* weeder herstellen moesten, waar toe ook de *Afgezondene* van Paus *Adrianus de tweede*, wakker hielpen, op dat zy alzoo een voet in de rechten van den Patriarch konden zetten. Maar men kan uyt het verhaal van de partye zelfs, wel zien, dat het alles daar meede heel lichtvaardig, en alleen naar des Paus en Keyzers hoofd, is toegegaan. *(c)* Den goeden *Photius* lieten ze eerst in hunne *vyfde zittinge* voor haar koomen, en zy verbanden hem daar op; door dien hy zig dan overmant zag, zoo verantwoordde hy zig weynig, en beklaagde zig alleen over geweld. *(d)* Op het allerdwaaste kwam het uyt, dat die verbitterde menschen de verdoemenis van *Photius* niet met inkt onderschreeven, maar, met de wyn van het Avondmaal, of, gelyk als zy spreeken, zy doopten hunne pennen in het bloed van Christus zelfs. *(e)* Waar meede zy dan haare grouwelyke verbitteringe teegens hem deeden zien, en, te gelyk ook, haare lichtvaardigheyd, als waar door zy nu haar eyge heyligdom, daar zy zoo veel afgooderye meede bedreeven, zelfs, tot uytwerkinge van haare wraakgierigheyd en moedwilligheyd gebruykten. Dies niet te min moest dit *Synode*, niet alleen algemeen, maar ook allerheyligst, door den *H. Geest* verzaamelt, ja zuyver en louter heeten te weezen: *(f)* naamentlyk, in dat verstand, in het welke zig de huychelaars voor reyne rechtgeloovige Leeraars, en alle hoeren, voor maagden uytgeeven. De Pausselyke partye verzag zig alhier ook zoo wel, dat zy wel uytdrukkelyk daar op een besluyt liet maaken, dat niemand voortaan zig

Misbruyk des Avondmaals.

Verheffinge van den Paus in 't Oosten.

(a) Nicetas in Vita Ignatii. Metrophanes. Anastasius. Stylianus. Baronius. Binius. Allatius. *(b)* Zonaras. Balsamon. Blastares. ap. Beveregium in Synodico. *(c)* Anastasius Hist. Synod. VIII. Nicetas David. Acta Synodi VIII. *(d)* Anastasius. *(e)* Nicetas. *(f)* Acta Synod. VIII.

zig onderneemen zoude, om den *allerheyligste Paus van het oude Rome*, te veroordeelen. (*g*) Waar meede den Paus nu nogmaals een ſtut van zyne *tyrannye* in 't *Ooſten*, en, te gelyk een behulp, voor zyne *beelden-afgooderye*, behield. En, door dien hem aan dit *Synode* zoo veel geleegen was, zoo heeft men hier na, een geruymen tyd lang, by haare verkiezinge, de Pauſen zich ook aan dit Synode laaten binden. (*h*)

Jaar DCCC. tot CM.

3. Maar, gelyk als het in 't gemeen met alle geweldige en bedriegelyke dingen niet lang duurd: zoo hebben hier na zelfs die geene, welke, by dit Synode, meede *ja* hadden moeten zeggen, het weederroepen. Waar uyt een ieder wel ziet, wat 'er, op zulke Synoden en *collegien*, van alle tyden af, te bouwen is geweeſt, als waar op het minſte getal van het meeſte altoos overſtemt, en daar door gedwongen is geworden, om den meeſten hoop met haare ſtemmen by te vallen, of altyd ten minſten, om haare teegenſpreekinge en *proteſtatie* te verzwygen. De goede *Photius* hadde ondertuſſchen by alle moeten voorhouden, en veel uytgeſtaan, gelyk als zyne brieven zulks overal ook getuygen. Na de dood van *Ignatius* nu, bedagt zig de Keyzer *Baſilius* anders, gelyk als hier boven gemeld is, door dien hy *Photius* te vooren in waarde gehouden hadde, en hy begon de oogen te openen, hoe wyt de Paus rondsom zig graaſde, en volkoomentlyk alle de rechten der Grieken, ja het Ryk zelfs, aan zig trok. Dit bewoog hem dan, om, in 't Jaar 879, weeder een Synode te houden, als het geene was geweeſt, waar op in 't Jaar te vooren, *Photius* weeder ingezet wierd. (*i*) Daar kwaamen dan ontrent de 380 Biſſchoppen, en ook, van den Paus, drie Afgezondene, en van de drie Patriarchen in 't *Ooſten* desgelyken. Waarom 'er nu de *Grieken* ook een algemeen Synode van maaken. Hier herſtelde men nu *Photius* weeder t'eenemaal, die ook alhier voorzat, niet teegenſtaande de *Roomſche Legaaten* daar teegenwoordig waaren. (*k*) Men bezwaarde zig op dit Synode over de voorige Pauſen, *Nicolaus de eerſte*, en *Adrianus de tweede*, naamelyk, dat zy alleen de oorzaak van alle de voorige onruſten geweeſt waaren, men verdoemde het voorige Synode, ja men erkende het niet eens voor een Synode, men maakte den *Paus* en de *Patriarchen* den anderen gelyk, en men beſloot, dat den een aan den ander, in zyne rechten en handveſten, nooit meer de handen zoude moogen ſlaan. Eyndelyk wierd 'er, onder alle, vreede gemaakt, en alles door eene eenpaarige onderteekeninge bekragtigt. (*l*) Na deeze omſtandigheeden nu hebben de *Papiſten* dat onmoogelyk zoo konnen laaten heene gaan, niet teegenſtaande dat zelfs haare eygene Schryvers zich heel veel daar aan gedraagen. (*m*) Dog men ziet wel, hoe die, op dit gemeene beſluyt, veel meer, als op Gods woord, trotzeeren, en, dat de andere daar en teegen, zelfs ook beetere gronden daar door vergeeten hebben, en dat ze alzoo beyde, om de leedige doppen malkanderen verbyten, en de kerne zelfs t'eenemaal laaten vaaren, en niet gebruyken.

Het derde Synode voor Photius.

Teegens den Paus.

4. Wat nu de *Synoden* in het *Weſten* aangaat, daar over is'er nu geen zoo grooten oploop geweeſt, nademaal de meeſte alleen weegens byzondere belangen verzaameld wierden. In 't begin hebben die beyde beroemde Keyzers, wel veele diergelyke Synoden aangeſteld, om het bedurvene weezen der Geeſtelykheyd te verbeeteren, dog ze hebben daar meede heel weynig uytgerecht, en op zig zelven veel vyandſchap en vervolginge

Synodi in 't Weſten.

Bezogte reformatie.

(*g*) Can. 21. ap. Anaſtaſ. (*h*) Baronius An. DCCCXXIX. n. 58. ſeqq. (*i*) Leo Grammaticus. Zonaras. (*k*) Jo. Beccus in Excerptis. (*l*) Acta Synod. Act. III. IV. V. Jo. Beccus. Ariſtenus. Zonaras. Balſamon. Blaſtares. (*m*) Ivo. Gratianus. Johannes VIII. P. R. ep. 250. ſeqq.

Jaar DCCC. tot CM.

ginge gehaald, gelyk als hier booven al verhaald is: want alle zulke *reformatien* hebben ook eenen slechte voortgang, en nog veel minder bestendigheyd, gehad, dewyl 'er echter de grondstellingen van het Pausdom altyd bleeven, en nog al meer bevestigt wierden. Ja zelfs wanneer de Regenten eenige Synoden teegens de booze Priesters aanstelden, zoo maakten deeze het weeder anders, en verzaamelden zig ook teegens haar. Gelyk als dan de Geestelykheyd, in *Vrankryk*, teegens *Ludovicus*, in 't Jaar 833, deed, en hem, in een *Synode*, t'eenemaal afzette. Daar teegen deeze Vorst weeder, in 't Jaar 835, eèn ander Synode vergaderde, en de twee aanstookers van deezen onrust liet afzetten. En op deeze wyze heeft men altyd met de Synoden gespeelt, of, liever, daar is, op de zelve de grootste lichtvaardigheyd van de Geestelykheyd begaan geworden. Gelyk als men dan ook wel verscheide, op deezen tyd, alleen maar over weereldsche zaaken hield: als wanneer na de gedachte twee het *Synode* te *Metz* wierd gehouden, waar op men, in 't Jaar 869, *Carolus Calvus* alleen maar tot een rechte nazaat van *Lotharius* verklaarde, teegens *Ludovicus de tweede*. Te vooren, in 't Jaar 859, verzaamelden, in de voorstad *Toul apud Saponarias* genaamt, *Carolus Calvus*, *Lotharius*, en *Carolus*, zyne neeven teegens *Wenilo*, alleen maar weegens eenige ryks-verschillen, en dit noemde men al een Synode. Ik zwyge nu nog van andere; waar van de *acta*, by *Baronius*, *Sirmondus*, *Spelmannus*, *Labbeus*, en *Cossartius*, als ook, in de andere stukken van de *Concilien*, meerder naricht konnen geeven.

Synode te Metz.

Toul apud Saponarias.

5. In *Duytsland* en de nabuurige Landen, zyn 'er ook al veele Synoden opgekoomen, hoe verder de grenzen der Geestelykheyd wierden uytgebreyd. Te *Aken* wierden 'er drie na malkanderen, in de Jaaren 809, 816, en 836, vergaaderd. In het eerste, handelde men van de vraage, of de *H. Geest* ook van den *Zoon* uytgaat, gelyk ook, van andere Kerkelyke zaaken. *(n)* In het tweede Synode, van het leeven der Kerkendienaars, *Munnikken*, *Nonnen*, *en Canunnikken*. *(o)* In het derde, desgelyks hier van, als ook van de regeeringe en Staatkunde. Verders vergaaderde 'er een Synode, in 't Jaar 847, te *Mentz*, op het bevel van Keyzer *Lodewyk*, alwaar de boovengedachte *Rabanus Maurus* de voorzittinge hadde, en waar op van de vryheeden en rechten der Kerken gehandeld wierd. Waar op 'er in 't volgende Jaar nog een aldaar, teegens *Godeschalkus*, te zaamen wierd beroepen. Waar van licht hier onder iets meerder zal werden gehandeld. *(p)* Te *Metz* en *Aken* stelde *Lotharius*, broeder van *Ludovicus de tweede*, twee Synoden na malkanderen aan. Welke nogmaals getuygen, hoe bezwaarlyk men op de Synoden, al van den begin af aan heeft konnen vertrouwen. *Lotharius* was van zyne rechte gemalinne wel gaarne af geweest, door dien hy, met een vuyle byzit, *Waldrade* genaamt, heel slordig leefde. Tot zulke grouwelen dan lieten zig de beyde Bisschoppen, van *Keulen* en van *Trier*, gebruyken. Die goede Gemalinne wierd aldaar, over allerhande buytenspoorigheyd beschuldigd, en *Waldrade* voor zyne rechte echte vrouwe verklaard. Waar teegen echter Paus *Nicolaas de eerste*, zelfs een *Synode* te *Rome* hield. *(q)* Gelyk men dan ook vind, dat de Pausen, en andere Prelaaten nog eyndelyk teegen zulke al te groove buitenspoorigheeden van groote Heeren, zomtyds wel geyvert, dog gemeenelyk haare eygene driften daar meede onder gemengd hebben. Behalven deeze, is 'er een *Synodus*, aangaande de Kerken-tucht, te *Worms*, in 't Jaar 868 gehouden, en een te

Te Aken.

Te Mentz.

Metz.

Synode te Worms.

(*n*) Ado in Chron. (*o*) Sigebertus A. 820. (*p*) Trithemius. Chron. Hirsaug. & ex eo Surius. (*q*) Regino lib. II.

te *Keulen*, in 't Jaar 887, teegen de Kerken-rooveryen, en andere misbruyken, als ook, nog een, te *Mentz*, in 't Jaar 882, weegens de verdurvene toestand der Kerken, gehouden geworden. De overige en te gelyk buytenlandsche Synoden, gaan ons hier niet veel aan, en ze zouden al te veel plaats weg neemen, om die alle op te haalen. Jaar DCCC. tot CM. Te Mentz.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verschillen, ter oorzaake van den Godsdienst.

§. 1.

GElyk als het altyd zoo toegaat, dat de huychelaars, en daadelyke valsche Leeraars haare dwaasheeden, zonder eenige de minste aanvechtinge, gerust, en ongehindert overal voort dryven; en daar en teegen wel haast, over andere oprechte lieden, het grootste *allarm* maaken: zoo ging het nu ook hier ontrent. De *Paus*, en zyne Geestelykheyd zat nu in een goede rust, eer en wellust, en niemand dorst, teegen desselfs hoofd-dwaalingen, by na den mond open doen, by aldien hy niet aanstonds verkettert en verbannen wilde zyn. Hier teegen moesten nu zommige oprechte lieden, die zig om de schaade *Josephs* bekommerden, schaade lyden; en, dat nog het ergste was, zoo lieten zig ook die anderzins goede gemoederen, als *Kaarel* en *Lodewyk*, zoo zeer verblinden, dat zy de getuygen der waarheyd al meede vervolgden. De eerste nam ordentlyk een veld-tocht, teegen de *Ketters* in *Spanje* voor, en hy wilde haar met stam en wortel uytroeijen, door dien men die voor *Arriaanen* hadde uytgegeeven. (*a*) Gelyk als hy ook de Kerken der Ketters ontheyligd en verdorven zoude hebben, eeven als zyn vader *Pipinus* ook gedaan heeft. (*b*) In 't *Oosten* rustte de Geestelykheyd ook al niet, om de Hooge Overigheyd teegens alle zulke lieden op te hitzen, die haar, met de getuygenis der waarheyd, verdriet en schaade aandoen mochten. Daarom heeft het by de huychelaars de naam, dat de Keyzer *Basilius*, en andere, *eene ontallyke meenigte Manichæers hadde uytgeroeyt en omgebragt.* (*c*) Met welke naamen, buyten allen twyffel, de goede rechtschaapene Christenen, maar alleen toegenaamd, en gehaat gemaakt wierden, op dat men haar zoo veel te eerder aan een kant helpen kon, wanneer zy voor zulke uytgeschreeuwde en grouwelyke Ketters gehouden wierden. Gelyk als men nu nog doorgaands, in deeze eeuwen, inzonderheyd by de Papisten, vind, hoe dat de beste lieden, met deezen naam, zyn verketterd, en weg gemaakt geworden. Welk *proces* ook nu nog altyd gevoerd werd. De Geestelykheyd vervolgde de getuygen der waarheyd. Kaarel de groote y-verd teegen de Ketters. Manichæers.

2. Echter kreunden zich de van God gezondene booden, en getuygen der waarheid, aan geen verketteren, schreeuwen, weederleggen, vervolgen, en woeden der huychelaars. Van waar men ook ten allen tyden eene over groote meenigte van zulke oprechte Mannen, zelfs ook midden onder den verdurvenen hoop der Geestelykheid, vind, welke nu al lang bekent gemaakt zyn. (*d*) Ik wil nu niet zeggen van die dikmaals nadenkelijke bekentenissen der beyde Keyzers, *Kaarel* en *Lodewyk*, gelyk ook hier na, van *Lotharius*, van *Lodewyk de tweede*, van *Carolus Calvus*, en andere, waar van die geene veel weeten te zeggen, welke opent- Getuygen der waarheyd teegen de Paus. Regeerders.

(*a*) Platina in Adriano. Ptolemæus Lucensis ap. Centur. Magdeb. Sec. VIII. p. 15. & Scriptores Hispanici. (*b*) Annales Archiepiscoporum Moguntiæ. (*c*) Zonaras. Baronius. Ann. 886. (*d*) Vid. Catal. Test. Ver. lib. x.

Jaar DCCC tot CM.

opentlyk teegen den Paus, van *Luthers* tyden af, geſchreeven hebben. Uyt de Biſſchoppen zelfs wilden veele den Paus noch al niet volkoomen onderworpen zyn, ten deele wel uyt kenniſſe van zyne groote ongerechtigheyd en tyrannye, en ten deele ook, uyt hunne eygene hoogmoedigheyd. Op deeze wyze dan trotzeerde *Johannes, Aartsbiſſchop* van *Ravenna*, *Paus Nicolaus de eerſte*, noch al vry zeer, midden in *Italie*, hy wierp hem zyne vryheyd voor, en bewees de oude voorrechten van zyn *Bisdom*; alhoewel hy nochtans de ſtraf daar van draagen, en onregt hebben moeſt, gelyk het gemeenelyk toegaat. (*e*) By na eeven het zelve viel 'er met den *Milaanſchen Biſſchop*, *Angilbertus*, ontrent het midden van deeze eeuwe, voor, welke ſtryd veroorzaakte, dat de *Milaanſche Biſſchoppen*, by na wel 200. jaaren lang, zig aan de gehoorzaamheyd van den *Paus* onttrokken hadden. (*f*) *Luitpertus*, een Aartsbiſſchop te *Mentz*, beklaagde zich by den Keyzer *Lodewyk*, zoo wel over den Paus, als de andere voorſtanders des volks, naamentlyk, hoe dat zy zelfs den dwaal-weg insloegen, en de andere met zich in 't verderf ſleepten. (*g*) Waar van ook de booven verhaalde en andere Synoden in groote meenigte getuygen, ja de Pausgezinde Schryvers zelfs loochenen het niet, in de alreeds gedachte klagten over het algemeene verderf.

Biſſchoppen.

3. Ook was onder de huychelaars in 't gemeen, het Rijk zelfs oneens, wanneer de *Grieken* en *Latynen* zoo dikmaals, tot ſlaans toe, met malkanderen keeven. In de voorige eeuwe was het grouwelyke gekyf, aangaande de beelden, onder *Leo Iſaurus* al begonnen, daar niet alleen de *Grieken* en *Latynen*, maar ook de eerſte, onder den ander zelfs, zich op het heevigſte verkettert, vervloekt, en verbannen hebben. Zoo ras als ook *Irene*, onder de *Grieken*, uyt de regeeringe weg was, zoo ging het weederom te *Conſtantinopolen*, onder *Nicephorus*, over de beelden aan 't raazen; de Munnikken en Paapen mochten daar teegen ſchreeuwen, en de Pauſen zelfs, tieren, donderen, en blixemen, zoo als zy wilden. Verders lieten de volgende Keyzers, *Leo Armenus*, *Michaël Balbus*, en *Theophilus*, die afgoderye, en met haar, het tweede *Niceenſche Synode*, geheel en al verwerpen; daar het ook by bleef, tot dat het na de dood van die laatſte Keyzer, in 't Jaar 842. door deſſelfs Weduwe, *Theodora*, alles weeder over hoop geraakte, en de Beelden-dienaars weeder den vryen toom kreegen. Hier beneevens viel 'er ook, over en weeder, al iets van den ſtryd van weegen den voorrang voor. Waar meede het, in de tyden van *Photius*, aan de zyde der *Pauſen*, al zeer wonderlyk daar uyt zag, gelyk als wy, by zyne Synoden, nu reeds al gezien hebben: en die van de *Patriarchen*, met de *Pauſen*, op deezen tyd, al eenige vriendſchap hielden, die deeden het maar alleen in de zaaken weegens de beelden, of anders, om haar eyge voordeel. Ik laate ſtaan, hoe zig de *Grieken* met de *Latynen* over de verſcheydene kerkelyke gebruyken, niet meer verdraagen konden, voornaamentlyk, weegens het ongezuurde brood in 't Avondmaal, het vaſten op den Sabbath, en voor Paaſſchen; weegens de Prieſterlyke echt, de onthoudinge van bloed en het verſtikte, en diergelyke zaaken meer. (*h*) Waar van, in onze *Afbeeldinge der eerſte Chriſtenen*, wel het noodigſte ſtaat aangeteekend.

Stryd van de Grieken en Latynen over de beelden.

Van de voorzittinge.

Van plegtigheeden.

4. Ontrent het punt, van het uytgaan des *H. Geeſts*, gelyk als zy het noe-

Van het uytgaan van den H. Geeſt.

(*e*) Anaſtaſius & Platina in Nicolao I. (*f*) Sigonius lib. V. de Reg. Ital. (*g*) Epiſt. in Catal. Teſt. Verit. l. c. p. 539. (*h*) Vid. Photius in epiſt. ad Nicol. & in Nomocanone Nicolaus I. in ep. alii ap. Baronium. Æneas Pariſienſ. adv. Errores Græcorum.

noemen, is ditmaal zoo veel oneenigheyd en woorden-twist geweest: om dat de *Grieken* geleerd hadden, dat hy alleen van den Vader uytgaat, en het de *Latynen* kwaalyk af-naamen, om dat zy in het *symbolum*, die twee woorden *Filioque* (en van den Zoon) daar by gezet hadden. Na dat nu ook nog daar en booven *Photius*, de Patriarch, den Paus *Nicolaas*, dit, als eene boosaardige vervalschinge, voorwierp, en het *symbolum* daar door verdorven heette te zyn, zoo ging nu eerst de stryd, van het uytgaan van den *H. Geest*, regt aan, om dat de *Grieken*, in het achtste *algemeene Synode*, de byvoeginge der *Latynen* t'eenemaal verwierpen, en, als een nieuwigheyd, uytschooten. Waar op dan hier na, inzonderheid in de elfde eeuwe, zoo veel daar over geschreeven en gereeden-twist wierd. (*i*) Waar door ook, de waare kragt des geloofs, en van het *Euangelium* van *Christus*, gantsch vergeeten bleef, en men, over de meeningen en manieren van redeneeren, naar het onzaalige voorbeeld der voorvaderen, geduuriglyk oneenig was, en dog niet het geringste daar meede by de teegenspreekers uytregte, ja zelfs ook niet een hair daar door verbeeterd wierd. Eyndelyk stiet men het vat t'eenemaal de boom uyt, wanneer de zaaken van *Photius* met zoo grouwelyken storm by der hand genoomen wierden. Het voornaamste daar van is nu reeds al, by de *Concilien*, in 't *vierde*, en, by zyn leeven, in het *derde hoofdstuk*, klaar vertoont, zoo dat ik het overige daar maar by zal voegen. Naamentlyk, deezen *Photius* hadde, by vriend en vyand, eenen ongemeenen lof van wysheyd, geleerdheyd en ervaarenheyd; dog hy stont den Paus, *Nicolaas de eerste*, en andere, uyt veele oorzaaken, niet aan, voornaamentlyk, om dat het haar verdroot, dat hy gelyk als uyt der *Leeken stand*, (wanneer die lichtvaardige afzonderinge eens gemaakt was) een Patriarch was geworden. (*k*)

Jaar DCCC. tot CM.

Byvoeginge in 't Symbolum.

Stryd van Photius.

5. Men moet zich verder hier over niet verwonderen, waarom doch de huychelaars *Photius* terstond zoo vyandig zyn geweest, daar hy doch van natuure een bekwaam en naauwkeurig man is geweest. Want hy verloor op eenmaal de genaade, wanneer hy *Basilius* bestrafte, om dat hy den Keyzer *Michael* zynen rechten Heer en vroomen Voogd, vermoort, en zich zelve tot het Keyzerryk verheeven hadde. (*l*) Daar over dan wierd de Keyzer waarelyk ontrust, niet teegenstaande hy hem, om zyne groote gaaven, grooten eerbied toegedraagen hadde; hy liet hem ook daarom, op het voor heen beschreeve Synode, afzetten; doch kort na de booven gedachte ontstaane stryd met den Paus, over de *Bulgaaren*, wierd hy weeder hersteld, en den Paus *Johannes de achtste* ook daar toe bewoogen. Daar het dan, na den aart der huychelaars, ook zoo toeging, dat de Paus, *Photius* zyn besten vriend en broeder roemde te zyn, die te vooren tot in den afgrond toe verdoemt was geweest. (*m*) Alhoewel het ook daar niet lang meede duurde, door dien de Paus zyn verlangen hier door niet vervult zag, naamelyk, dat de *Grieken* hem in alles wilden wyken. Om welke reede dan de Paus *Marinus*, naderhand *Photius* op een nieuw begon te verdoemen, welken hier na zyne nazaaten volgden: zoo zeer zelfs, dat hem de Papisten grouwelyk genoeg beschryven; en als een recht wanschepzel uyt maaken. (*n*) De volgende Keyzer, *Leo Sapiens*, hadde ook eenen broeder, genaamt *Stephanus*, dien hy wel gaarne tot Patriarch gemaakt hadde; en daarom zocht hy *Photius* maar wat op den hals te schuyven, en hy liet hem, door

Oorzaak hier van.

 zyne

(*i*) Photius epist. encyclica ap. Baronium Ann. 863. n. 84. Alia Scripta Photii ap. Allatium de Conf. Gr. & Lat. lib. 11. c. 6. (*k*) Zonaras. Balsamon. Acta Synodi VIII. (*l*) Photius ep. 118. Simeon Logotheta in Basilio. (*m*) Johannes VIII. ep. ap. Baronium & Tom. Concil. (*n*) Baronius. Binius. Allatius. Maimburgius de schism. Græc. lib. 1. p. 20.

Jaar DCCC. tot CM.

zyne vrienden van een t'zaamenzweeringe beſchuldigen, en hy verzond hem, onder dit voorwendzel, in een Klooſter, daar hy ook in is geſturven. (*o*) En daar meede had die langduurige ſtryd weeder een eynde, doch niet, de oneenigheyd der *Grieken* met die van het *Weſten*, gelyk wy nu na malkanderen zullen gaan hooren.

Stryd van Godeſchalkus.

Zyne Leere.

6. Daar was ook in 't *Weſten* eenen zwaaren ſtryd ontſtaan, over de *prædeſtinatie* en genaadige verkiezinge, waar van de grond al booven, in de *vyfde eeuwe*, bekent is. Naamelyk, een *Benedictyner Munnik*, genaamt *Godeſchalkus*, in een Klooſter, onder het opzicht van *Rheims* gehoorende, haalde dit weeder op. Zijne ſtellinge dan was, volgens het bericht van zyne vyanden, byna deeze: *Daar is eene tweederhande verkiezinge, de eene ten eeuwigen leeven, en de andere, ten eeuwigen dood. God wil niet, dat alle menſchen zaalig zullen werden, maar alleen die geene, welke metter daad zelve zaalig werden, of die hy zaalig hebben wil. Chriſtus was niet geſturven om de gantſche weereld te verloſſen, maar alleen, voor die zaalig werden. De menſch heeft wel zijn vrye wil, maar die was in Adam bedurven, voor zoo veel het goede aangaat. Daar toe nu is ons de hulpe der genaade noodig, en die voor-koomende genaade tot alle werken, welke genaade ook niet na de verdienſte gegeeven werd.* (*p*) Andere voegen deeze ſtellinge daar noch by, *dat de Duyvel niet een eenige van die geene tot zich kan trekken, tot welkers verloſſinge Chriſtus geſturven is.* (*q*) Maar dat hem de ſchuld werd gegeeven, dat hy gezegt zoude hebben: *dat de Godheid der Drieëenigheyd drievuldig was*, (*r*) daar van ontſchuldigen hem andere, uyt de bekentenis van zijne eygene vyanden zelfs. (*s*) Van waar hem eenige doch te vergeefs voor een *Arriaan* uytkryten. (*t*) By de boven genoemde meeningen zoude hy zich ook op de meede-ſtemminge van *Auguſtinus* beroepen hebben, waar hier booven, op de gemelde plaats, gewag van gemaakt is. Booven dat willen zy hem ook loutere hoovaardye en eergierigheid toeſchryven, (*u*) dewijl hy zich licht aan alle de gemeene *termen* en gevoelens niet heeft willen laaten binden, gelijk als *Hincmarus* van hem klaagt, dat hy van de Godheid eene ongewoonelijke uitdrukkinge gehad heeft: zoo dat hy daar over aangevallen is geweeſt; voor eerſt van *Hincmarus*, den Aartsbiſſchop van *Rheims*, die zeer hart op hem toegezet heeft; hier na van *Rabanus* en *Haymon*, de Biſſchop van *Halberſtad*, die met hem op het Synode van *Mentz*, gewoorden-twiſt, hem verdoemt, en weeder tot *Hincmarus* gezonden hebben. Hier op heeft deeze hem afgezet, ſtrengelijk geſlaagen, en in een tucht- of gevangen-huys geworpen, daar in hy geheele 21. jaaren lang gezeeten, en eyndelijk geſturven is. (*x*) Daar deeze ellendige verketteraars immers wel licht die reekeninge hadden konnen maaken, dat zy hem met ſlaan, ſteeken, en plukken, van zijn gevoelen doch nooit afbrengen, maar wel veel vaſter daar in maaken zouden: welke verkeerde weg, om de gewaande Ketters te bekeeren, de huychelaars ten allen tyde van de oude geleert hebben.

Andere beſchuldigingen.

Zyn Tegenſpreeker.

Harde bejeegening.

Of hy overtuygt is geweeſt.

7. De Schryvers bekennen zelfs wel, dat hem niemand, te *Mentz*, op het Synode, heeft konnen overtuigen, door dien zy zeggen, dat hy, van *Rabanus*, gelijk het veelen gedocht heeft, noch al heel vernuftig weederlegt is geworden: (*y*) waar meede zy den Leezer als in twijffel laaten, dat het juyſt zoo grondig niet geſchied is;

't

(*o*) Cedrenus. Joh. Scyliza. (*p*) Hincmarus Rhemenſis ep. ad Nicol. I. (*q*) Frodoardus ap. Baronium Ann. 848. n. 5. (*r*) Hincmarus l. c. (*s*) Uſſerius. (*t*) Sandius lib. III. p. 372. (*u*) Hincmarus. (*x*) Lambertus Schafnaburgenſis Ann. 848. Sigebertus Ann. 849. Annales Francici. Vid. Uſſerius. Hiſtoria Godeſchalki. (*y*) Sigebertus. Annales Francorum & apud Baronium Ann. 848. n. a.

't welke, buiten dat, uit de gevolgde verbitteringe der Geestelijkheid, en het harde onthaal, dat hem is aangedaan, klaar is: terwijlen doch dit de wijze der kettermaakers is, wanneer zy met hunne bewys-reedenen niet voort konnen koomen, zoo schelden, en slaan zy van haar, zoo veel als ze maar konnen. Ondertusschen hitste men ook den beroemde *Johannes Erigena Scotus*, teegens hem op, die dan zijn heyl ook al aan hem verzocht, dog ook daar over by de anderen in ongunst, en op de ketterrolle kwam, waar van ik hier booven, in het *derde hoofdstuk*, gedacht hebbe: want de Geestelijkheid van *Lions* schreef eene bestraffinge teegens hem, en *Florus*, *Magister* aldaar, schreef ook een boek van de voorweetenheyd, verkiezinge, en vryen wille, teegen het gevoelen van *Scotus:* waar van de Geleerden meerder weeten te twisten. Deeze stoffe nu, (gelyk als ze van zig zelven het vernuft veel werk weet te geeven, zoo men zig daar toe inlaat) is een rechte twist-appel, daar veele, toen ter tyd, en verder heen, inzonderheyd in *Vrankryk*, de tanden op stomp beeten, en waar in veele ook *Godeschalkus* verdeedigden, gelyk als *Remigius* de *Aarts-bisschop* te *Lions*, *Prudentius*, en meer andere, die byzonder met *Scotus* hier over te doen hadden. Waar van die geene, welke dit gevoelen wat naader aangaat, ook breeder handelen. (*z*)

Jaar DCCC. tot CM.

Stryd van Johannes Erigena Scotus.

8. Om nu met weynige woorden de andere hoofdstryd nog aan te roeren, naamentlyk, van het *Avondmaal*, zoo schreef om 't Jaar 820 een *Abt* van de andere *Corbey*, niet die in *Westphaalen*, een boek, van het *Sacrament des Avondmaals*, neevens een bygevoegde brief. Hier in nu droeg hy dit gevoelen voor: *Dat het weezen des broods en des wyns, na den zeegen in het waarachtige vleesch en bloed Christi veranderd, gemaakt, en geschaapen wierd, alhoewel men het uytterlyke nog al bleef zien: en dat van daar alle, zonder onderscheid het lichaam Christi ontvingen, maar, alleen de waardige, ten leeven: Christus moest ook daagelyks nog weeder geoffert worden, dewyle men daagelyks valt.* De beroemde voorvegters, *Rabanus*, en *Scotus*, spraaken dit nu aanstonds teegen, dog wel voornaamentlyk *Bertramus*, of, gelyk hy anders heet, *Ratramus*, in een boekje van 't lichaam en bloed *Christi*, aan *Carolus Calvus*, die men in *de catalogus testium veritatis* meede heeft. Daar in hy uytdrukkelyk bewyzen wil, dat het brood en den wyn maar alleen *figuurlyker wyze* het lichaam *Christi* is, en geenzins in der daad en waarheyd. (*a*) Eeven als de meeste *Grieken* toen ter tyd, by de stryd over de beelden gewoon waaren te bekennen: dat *Christus* niet recht en kon afgebeeld werden, en dat zyn waarachtig beeld in het *Avondmaal* wierd voorgelegt. (*b*) Waar teegen de andere stelden: dat het *Avondmaal* het lichaam en bloed van *Christus* zelfs was. (*c*) Hier over heeft het waarelyk altoos veel *disputeerens* gegeeven: dog ondertusschen heeft men echter daarom geen eyge *secte* daar uyt gemaakt. Beyde de partyen hadden wel gedaan, indien zy *Christus* zelfs regt waarachtig in haar herte hadden aangenoomen, en dat ze hem van gantscher zielen gehoorzaam geweest waaren; zoo zouden zy alle dat woordentwisten wel haast vergeeten hebben. Dat ook altyd, by diergelyken stryd, als het noodigste en het eerste, wel te bedenken was.

Stryd over 't Avondmaal.

Bertramus.

(*z*) Vid. Usserius c. 9. Vossius Hist. Pelag. P. IV. l. 7. Spanhem. H. E. plen. p. 851. Forbesius Instr. Hist. Th. VIII. c. 29. Hottingerus H. E. c. IX. p. 668. (*a*) Rabanus Maurus ep. ad Egirum. Joh. Erigena Scotus, lib. de Eucharistia. Conf. Forbesius XI. c. 18. Spanhemius. H. E. Usserius de succes. Eccles. c. 2. (*b*) Synodus CPtana in To. Concil. (*c*) Synodus Nicena II. Act. VI.

Eynde van 't neegende Boek.

Jaar CM. tot M.

HET TIENDE BOEK.

Van de aanmerkelijkste Kerkelijke Geschiedenissen in de tiende Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytterlyken toestand der Kerken in 't algemeen.

§. 1.

Duytsche Keyzer.

Cunradus.

Elyk als het 'er teegenwoordig, in den aanvang van deeze eeuwe, in de Regeeringe zeer ellendig uytzag, zoo, en noch veel meerder, was zulks ook in de Kerken. Het laatste zullen wy hier onder moeten bekennen: en het eerste is uyt het begin der Regeeringe van den Keyzer *Cunradus* openbaar. Hy was dan een Hertog uyt *Frankenland*, en een zoon van *Otto Ludolphus van Saxen:* hy wierd aan de *Duytsche Vorsten* tot *Keyzer* voorgeslaagen, dog hy moeste van eenige boosaardige veel teegenspraak lyden: het zoude ook eyndelijk tot eene openbaare bloedstortinge zijn uitgevallen, by aldien de *Barbaaren* zelfs de Christenen niet als te rugge gehouden en bestraft hadden. Want de *Hungaaren*, van welkers inbreuk in het *neegende Boek* gedacht is, vielen in *Beyeren*, en de naaste Landen, en maakten overal eenen grouwelyken schrik; *Cunradus* dan moest deeze menschen, door het verdrag van eene jaarelyksche schattinge, afhouden. Waar op hy zijne vyanden verder na malkanderen t'onderbragt, doch maar zeeven jaaren lang regeerde. (*a*) Zoo zag het kortelijk, in 't begin deezer eeuwe, in het Ryk daar uyt, en, wanneer men het geluk van de volgende Keyzers al roemde, zoo hielp het doch het waare wel-weezen der Kerken zoo weynig, dat de blindheyd en zorgeloosheid over al heel zichtbaarlijk aanwiesch, gelijk als het, in den voortgang, ook klaar blijken zal. Deezen *Cunradus* nu was te vooren *Henricus*, zoon van *Otto*, Hertog van *Saxen*, zeer haatig geweest: doch voor zijn dood, nam hy zijn besluyt, zond zynen broeder, *Eberhardus*, tot hem, en droeg de Regeeringe aan hem op. De *Afgezanten* nu zouden *Hendrik* beezig gevonden hebben met voogels te vangen, van waar hy dan ook *Auceps*, *de Voogelaar*, wierd genaamt. (*b*) Hoewel andere maar den naam van zijn tijdverdrijf afleyen, dat hy in zijn jeugd, met voogel-vangen heeft gehad: ten minsten heeft men oude munten van hem, waar op zyn beeltenis, met eenen voogel in de hand staat. (*c*) En te *Quedlinburg* is een plaats niet wyd van 't Slot, die men nu noch teegenwoordig het Voogel, of Vinken-veld noemd, en deeze geschiedenis daar by voegt.

Hendrik de Voogelaar genaamt.

Laat zig niet te Rome kroonen.

2. De *Italiaanen* nu laaten deezen, en andere, niet voor Keyzers heene gaan, alleen maar daarom, om dat hy zich van den Paus niet wilde laaten kroonen: waar tegen egter de verstandige veel inbrengen, dat ons hier niet

(*a*) Otto Frisingensis l. VI. c. 16. Urspergens. A. 9. 13. Godfridus Viterbiensis p. 17. Marianus Scotus. A. 911. Sigebertus A. 912. Luitprandus II. c. 7. Cranzius III. Sax. c. Aventinus IV. p. 376. Nauclerus gen. 31. (*b*) Siffridus Presbyter. Henr. Bodo de Cœnobio Gundesano p. 490. ap. Meibom. To. II. Rer. Germ. Chronicon Merseburg ap. Centur. Magdeb. p. 706. Nauclerus gen. 31. (*c*) G. Fabricius Chron. Sax.

Jaar CM. tot M.

niet aangaat. (*d*) Echter is het te pryzen, zoo het waar is, wat men daar by ſchrijft, dat hy gezegt heeft: *Het was hem genoeg, dat hy Kooning heette, en hy achtte zich de kroone en zalvinge onwaardig;* en te gelijk de oorzaak daar van bygebragt: hy wilde daarom niet eerſt met de *tyrannen* in *Italie* vechten, die behalven dat het Land genoeg hadden bedorven. (*e*) Gelijk hem dan ook veele oude Schryvers, weegens zijne zeedigheid en ootmoedigheid, roemen, zoo dat men hem den toenaam van de ootmoedige gegeeven heeft. (*f*) Dit is gewis, dat 'er voor eerſt veel goeds en oprechts van natuure aan hem geweeſt is: en dat hem de vyanden der *Duytſchen*, zonder eenigen grond, voor een rechten *Barbaar* uitgekreeten hebben. Hy heeft zich ook teegen *Arnulphus* den Hertog van *Beyeren*, die teegens hem was opgeſtaan, zoo goedertieren betoont, dat hy hem daar door weeder te rechte heeft gebragt. En wat hy, ontrent de beſcherminge van 't Rijk, teegens de *Hungaaren* heeft gedaan, is genoeg bekent, daar hy haar, by *Merſeburg*, en elders, t'eenemaal verſlaagen heeft. Waar by dan aanmerkelijk is, dat hy voor den ſlag aan God eene belofte gedaan zoude hebben: *Dat, zoo hy de zeege behaalde, hy de Simonie of de verkoopinge van geeſtelyke dingen, onder de Geeſtelykheid, als de ergſte ketterye, met ernſt wilde uytroeijen* (*g*) Doch of hy zulks gehouden heeft, daar aan is wel met regt te twijffelen: door dien zig de Geeſtelijkheid in haare boosheid zoo verſtokt, met handen en voeten zal verweert hebben: men leeſt by de Oude daar ook niets altoos van; maar men vind veel eer merkteekens van hem, hoe hy zig van de Munnikken en Paapen, tot alles heeft laaten bepraaten, wat zy maar hebben wilden. Van waar 'er ook zoo veele bygeloovige dingen van hem te vinden zyn. By alle het welke zy hem doch daar in wel niet geraaden zullen hebben, wanneer hy, by voorbeeld, zyne eerſte Gemaalinne, *Hateburg*, moede wierd, en het met een andere heymelijk heeft gehouden, (*injuſto multum peccaſſe connubio*) dat hy, door een onrechtvaardig huwelyk, heel veel gezondigt heeft; gelyk hy het zelfs bekent, waar na hy ook *Mathildis* ten vrouwe heeft genoomen. (*h*) Ik zwyge nu noch van andere dingen, hem aangaande.

Werd gepreezen, van weegen zyne ootmoedigheid.

Verzoenelykheid.

Bezochte reformatie.

Zyn gebrek

Bygeloovigheid.

Egtbreuk.

3. Onder de teekens van zyn ellendig bygeloove, of veel eer van de verleydinge der Geeſtelijkheid, gehoort ook, hoe hy, voor een oude verrotte hand, als voor *heylige reliquien*, of overblyfzels, is needergevallen, die hem *Carolus Simplex* uyt *Vrankryk* toezond, en die voor de hand van den *H. Denys* uytgaf, ja, die hy wel uitdrukkelijk een deel van de *H. trooſt* van zijn Rijk noemde. (*i*) Ingelijks ook, wanneer hy zig van *Rudolphus*, uit *Bourgondie* liet bedriegen, en een oude lans voor een groot ſtuk Lands van hem handelde, die hy daar voor uytgaf, als hadde hem *Conſtantinus de groote* laaten maaken, en die uyt de ſpijkers van Chriſtus Kruys geſmeed was. (*k*) Waar over de *Papiſten* den goeden bedroogenen Heer niet genoeg verheffen konnen, en aan die zaaken alle zijne overwinningen, ja de zaaligheyd zelfs, toeſchryven. (*l*) Eeven als zijne Gemalinne, *Mathildis*, van de Schryvers ook zeer geroemt werd, daar over dat zy tot verloſſinge van zyn ziel, niet alleen arme lieden, maar ook voogels zelfs, geſpyzigt heeft. (*m*) Ondertuſſchen hebben deeze Hee-

Groote bygeloovigheid.

Mathildis zyn Gemalin.

(*d*) Cranzius. Vid. Conringius de Rep. Germ. Arumæus ad Aur. Bullam diſc 2. Limnæus ad A.B. c. 25. Reinking. de Reg. Sec. Imp. Rom. (*e*) Sigebertus A. CMXXXVII. Albertus Stadienſis Ann. CMXX. Compilatio Chronologica ap. Tilberienſem Ann. eod. Ditmar. Chron. p. 5. (*f*) Hartmannus Schedel. Chron. Magdeb. Vita Ditmari. (*g*) Luitprandus II. cap. 8. (*h*) Ditmarus l.c. (*i*) Wittichindns Corbejenſis lib. I. pag. 638. Baronius A. CMXX. n. 3. (*k*) Henr. Bodo l. c. p. 491. Otto Friſingenſ. VI. c. 18. (*l*) Baronius Ann. CMXXIX. n. I. ſeqq. (*m*) Ditmarus p. 11.

Jaar CM. tot M.

Heeren dog in alles na haaren eygenen wille geleeft, en zig op het uytterlijke huichelaars weezen t'eenemaal verlaaten, en gemeent, dat men, by alle weereldze wellustigheid, heel wel en gemakkelijk zaalig konde werden, wanneer men maar de plegtigheeden meede deed: gelijk als hen dit alles van de verleidende Geestelijkheid ook zoo wierd voorgepraat, en nu nog, helaas, geschied! Van *Hendrik* schrijft men, dat hy over tafel, altyd in wellustigheyd en met boerterye zich heeft vermaakt, (*n*) gelyk als dat wel fyntjes uitgedrukt staat, daar onder, zonder twyffel, de grootste dertelheeden en dwaasheeden, meede gehooren, gelijk het dan aan groote Hooven in 't gemeen toegaat, en zyn slegten handel ontrent zijnen echt, ook wel aanwyst. Dit alles mogt egter by de Geestelijkheid heel wel door den beugel, wanneer de goede *Hendrik* maar veele Kerken en Kloosters stichtte, groote vereeringen aan de Munnikken en Paapen deed, en haar den buyk wel vulde, het geene hy ook wel gedaan heeft. Dog echter zoo, dat hy daar beneevens ook al meer op het voordeel van hem en de zyne zag, wanneer hy, tot een voorbeeld, zijnen jongsten zoon, *Bruno*, tot *Aartsbisschop van Keulen*, (*o*) en zijn dochter, *Mathildis*, tot *Abdisse van Quedlinburg* maakte. Daar meede zy alzoo voor haar leeven lang wel verzorgt waaren. (*p*) Welk Sticht dan van haar afkomt, en van de grond af door haar gebouwt is geworden, en ook van de oude Pausgezinde Schryvers zeer hoog geroemd is, als een voortreffelijk Klooster, (*q*) en een Kooninglijke en zeer rijke Abdye, (*r*) daar de Godzaaligste en eedelste Maagden in leefden. (*s*) Dog waar in ook veele hier na, door de goede luye daagen en overvloed, zoo ligtvaardig zijn geworden, dat, onder anderen, eene *Abdisse*, genaamt *Sophia*, dochter van *Graaf Fredrik*, weegens haare groote buytensporigheeden, van de nabuurige Heeren aangeklaagt, en ook afgezet wierd. (*t*) Gelijk als 'er dan gemeenelijk, in zulke *Abdyen* en *Kloosters*, meer onheyl en grouwelen als goed gebeurt is, en nu nog gebeurt.

Dertelheeden. — Stichtingen. — Eygenbaatzoekend. — Sticht van Quedlinburg.

4. Verders zal 'er van zyne andere gedenkwaardigste daaden hier onder nog iets gedagt worden. Zyne overwinningen, ten deele teegen de inlandsche en afgunstige vyanden, *Burchardus* en *Arnulphus*, ten deele teegen de *Slavoonen*, *Heneten*, *Hungaaren*, en andere, zyn veel te wydloopig, om die alhier op te haalen. Hy stierf eyndelyk aan eene beroertheyd, in 't 16de Jaar zyner regeeringe, in 't Jaar 936 en wierd te *Quedlinburg* in zyn eyge *Sticht* begraaven. (*u*) Zyn Zoon *Otto de eerste*, of de *groote* genaamt, noemde zig ten eerste zelfs een *Roomsch Keyzer*, en had, in 't begin, veel te stryden met zyne benyders, *Arnolphus*, *Hermannus*, *Tanquardus*, en andere, gelyk als dan de zoo genaamde Christenen malkander zelden veel in rust lieten. Hy heeft ook naderhand, in *Italie*, *Denemarken*, en elders geduurig kryg gevoerd, en ook met de *Paapen* zelfs heel veel te doen gehad, *Rome* ingenoomen, en den Paus, *Johannes de dertiende*, afgezet, waar van ligt hier onder wat meerder zal voorvallen, als ook, wat 'er al, met zyne stigtingen en nieubekeerde volkeren is voorgevallen. Want, met deeze dingen heeft hy, by de Paapsche Schryvers, grooten lof, en de *tytel* van *heylig en groot* daar van gedraagen, niet teegenstaande hy den Paus veel moeyte aangedaan heeft, en de *Romeynen* doen zweeren, dat zy voortaan, zonder des Keyzers verkiezinge en verlof, geenen Paus verkiezen nog instellen zouden. (*x*) Waarom hy

Word zeer geroemd.

(*n*) Wittichindus p. 641. (*o*) Ditmarus. (*p*) Bodo l. c. (*q*) Chronicon Oldenburgense. (*r*) Anonymus in fundationibus Monaster. ad Chron. M. Belg. p. 76. (*t*) Chronicon Marienthalense p. 259. ap. Meibom. To. 11. Rer. Germ. (*u*) Ditmarus. Otto Frising. Luitprandus. Wittichindus. Cranzius. Nauclerus. (*x*) Luitprandus VI. c. 6.

hy ook hier na zynen zoon, *Otto de tweede*, te *Rome* tot *Keyzer* liet verklaaren, en ook in de meeste dingen een goed voorneemen hadde. Alleen, dat hy zig van de Paapen het hoofd moede liet maaken, en tot haare voordeelen bepraaten. Want hy schonk, aan veele Bisschoppen en Abten, tot groot nadeel van 't Ryk, geheele Graafschappen en Heerschappyen weg, en hy liet aan zynen broeder, de gedachte *Bruno*, toe, dat hy zig als een weereldlyk heer aanstelde. Hy liet zig ook zelfs tot de verachtste dingen bepraaten, wanneer hy by voorbeeld, van den Paus *Johannes de dertiende*, een yzere ring afbeedelde, welken de bedriegers voorgaven, als was die van *Petrus* keeten gemaakt, en die, te *Rome*, al een duyvel uytgedreeven hadde: (*y*) Waarom de Papisten hem dan ook zoo zeer pryzen. (*z*) Ik zwyge nog, wat hy voor eenen grooten hoop oude doode beenderen, en andere prullen, te zaamen heeft laaten raapen, en in de van hem gestichte *Domkerke* te *Maagdenburg* doen brengen. (*a*) Diergelyke voorbeelden, van hem en andere, ons byna zonder getal voorkoomen, wanneer men de oude oirkonden daar van doorloopt. Hy is, in 't Jaar 973, te *Quedlinburg* gesturven, en te *Maagdenburg* in den *Dom* begraaven. (*b*)

Jaar CM. tot M.

Vorstenstand der Bisschoppen.

Bygeloof van Otto.

5. Het begin van *Otto de tweede*, is nu al verhaald, die ook anderzins taamelyk vreedzaam was, als alleen dat zommige Bisschoppen, als die van *Maagdenburg*, *Mentz*, en *Augsburg* hem, tot dank voor zyns vaders verheffinge, wat werk maakten, en *Henrik Hezelon* te *Regensburg* voor Keyzer uytriepen, maar wel haast weeder gedempt wierden. Alhoewel 'er hier na, in *Duytsland* en *Italie* louteren opstand meest altijd, door het aanhitzen der Paapen, voorviel. Die hy dan ook, na zynen tocht daar heene, by een aangesteld gastmaal zeer scherp strafte, en daarom de bloedige of roode Keyzer wierd genaamt. De *Italiaanen* wreekten zig ook geweldig op hem, en lieten hem heel alleen, toen hy teegen de *Sarazynen* op trok, die hy echter daar na t'eenemaal verdelgde, en de weederspannige zeer scherp strafte. Eindelijk stierf hy, in 't Jaar 984, te *Rome*, en zijn zoon *Otto de derde* wierd, in het elfde Jaar van zynen ouderdom, *Keyzer*, en daarom *Puer*, of het kind, geheeten. Ondertusschen trok hem de Bisschop van *Keulen* op, en hy nam in veele zaaken heel wel toe, zoo dat de Munnikken en Paapen, die zelfs niet veel wisten, hem *mirabilia mundi*, een wonder des weerelds, heeten. Deeze Vorst heeft zig echter door veele vyanden eerst moeten doorslaan, en toen hy geene mannelyke erven bekwam, maakte hy, in 't byzyn der *Duytsche Vorsten*, een besluyt, dat voortaan geen Paus iemand tot Keyzer zoude moogen verklaaren, by aldien de *Duytsche Vorsten* zelfs hem niet eerst daar toe verheeven hadden. (*c*) Ondertusschen, als *Crescentius*, een *Rooms Burgermeester*, voor de tweede maal in *Rome* veel onrust maakte, en *Gregorius de vyfde* verstiet, en hier teegen *Johannes*, een Bisschop van *Piacenza*, in zyn plaats stelde, zoo toog *Otto* daar heene, handelde de oproerige zeer slegt, en liet *Crescentius* de neus en ooren af snyden, op eenen ezel ruggelings rondsom voeren, jammerlyk verminken, en, beneevens tien andere, eyndelyk ophangen. Den nieuwen Paus sneed hy ook de neus af, stak hem de oogen uyt, en wierp hem van booven het slot. Ondertusschen had zyne Gemalinne *Maria*, den Graaf van *Modena* by den Keyzer valschelyk van ontucht zoo zwaar beschuldigt, dat hy hem liet dooden. Maar, na dat de Keyzer zyn onschuld vernam, liet

Otto II.

Otto III. Puer.

Mirabilia mundi.

Zyne strafheyd.

Teegen zyn eygen Vrouw.

(*y*) Sigebertus. (*z*) Baronius Ann. CMLXIX. n. 15. (*a*) Ditmarus lib. II. (*b*) Idem p. 18. seqq. Otto Frisingens. VI. c. 20. seqq. Wittichindus L. II. p. 20. Cranzius IV. c. 10. Sigonius lib. VI. Ann. 951. Nauclerus &c. (*c*) Bonfinius Dec. I. lib. X. Hist. Hungar.

Jaar CM. tot M. liet hy zyne Gemaalinne verbranden. Wanneer hy hier na op de Weduwe van *Crescentius* verslingerde, zoo bragt zy hem, door vergifte handschoenen, om 't leeven, alhoewel eenige van een natuurlyken dood zeggen, dog zonder eenige zeekerheyd. (*d*) Waar uyt dan den Leezer wel kan besluyten, hoe het, onder de gewaande Christenen zelfs, veel erger en grouwelyker, met openbaaren echtbreuk, moord, en andere zonden, toegegaan is, als onder de woeste heydenen.

Griekfche Keyzers. 6. Om nu van de *Griekſche Keyzers*, en haaren toestand, te spreeken, zulks is by na de moeyte niet eens waard. Daar regeerden na malkanderen, *Leo*, *de wyze* genaamt, daar na, *Alexander*, zyn broeder, *Constantinus Porphyrogenneta*, *Romanus Nicephorus Phocas*, *Johannes Tzimiska*, *Basilius*, en *Constantius*, twee broeders. Onder de eerste ontstond 'er, aanstonds, in den aanvang deezer eeuwe, eenen heftigen stryd, tusschen hem, en de Patriarch, *Nicolaus Mysticus*, door dien hy ten vierden maale trouwde, en dat vlak teegen zyn eygen te vooren verkondigde verbod aan: waar over de Patriarch hem in den ban deed, maar van den Keyzer wierd hy daarom in een klooster gestooken, en daar kwam een groote scheuringe uyt voort. (*e*) *Alexander* was een flegt ellendig mensch, die niet als van vreeten, zuypen, en speelen wist, die ook daar over om 't leeven kwam, en het onwaardigste volk tot zyne bediende aannam. (*f*) En eeven zoo waaren de anderen byna alle gestelt, die dikmaals de ongerymste handelingen voornaamen. Als, wanneer by voorbeeld, *Nicephorus*, alle de soldaaten, die in den oorlog verslaagen wierden, voor *Martelaars* gebood te houden, en te eeren. (*g*) Ondertusschen, door dien de Regenten zoo zeer daar onder geraakt waaren, maakten zig de *Sarazynen* als haar rechte geessel, altyd sterker. Waar by nu aanmerkenswaardig is, dat *Muhammed*, der *Persen* Kooning de *Turken* te hulp heeft geroepen, dog van haar ten laatsten als een vyand gehandeld, en geheel verdelgd is geworden. Daar op hebben zy, ontrent het midden van deeze eeuwe, gantsch *Persie*, *Arabie*, *Syrie*, *Palestina*, en *Babylonie* weggenoomen, en t'zeedert altoos verder voortgerukt. (*h*) En op deeze wyze, is de magt der *Turken*, allengskens zoo groot, en, zoo veele honderden Jaaren lang, de valsche Christenen tot een rechtschaape roede geworden. Hoe hart nu de andere in 't *Westen* van de *Noormannen*, *Deenen*, *Hungaaren*, en andere *Barbaaren*, gestraft geworden zyn, daar hebben wy in ons *voorgaande Boek* al iets van aangemerkt. Haare wreetheyd heeft alles wyt en breed vernield, en dikmaals de machtigste Vorsten zelfs wel daar toe gedwongen, om haare gerustheid door zwaare schattingen af te moeten koopen. (*i*)

De Turken worden machtig.

Andere Barbaaren.

Bekeeringe der Noormannen. 7. Ondertusschen roemt men nog al hier en daar allerhande zoo genaamde bekeeringen, welke met de *Heydenen* geschied zouden zyn. De gedachte *Noormannen* zouden dan op de volgende wyze van haaren roofgierigen aart wat afgetrokken zyn geworden. De Bisschoppen van *Rheims* en van *Rouaan*, hebben dikmaals eenige van haar ter zyde genoomen, en willen doopen, dog altyd zonder gevolg. Eyndelyk zogt men hen aldus te winnen, dat de Kooning *Carolus Simplex*, aan haaren Hertog, *Rollo*, een stuk lands, naamelyk *Neustrie*, zoude geeven, beneevens zyn dochter, *Gisela*, indien hy zig wilde laaten doopen. *Rollo* dan stont dit toe, in 't Jaar 912, en hem volgde het andere domme volk na, gelyk het in 't gemeen pleeg te geschieden, en het vermengde zig onder de

Rollo.

(*d*) Godofridus Viterbiensis. Ditmarus lib. III. Otto Frising. Cranzius. Glaber. Radulphus IV. c. 4. Lambertus Schafnabergicus. Sigebertus. Siffridus. (*e*) Zonaras. (*f*) Idem. (*g*) Idem. (*h*) Elmacinus. Glycas. Zonaras. Joh. Leunclavius. (*i*) Sigebertus A. 927. &c.

de *Franſſche*, waar van daan nu nog de naam van *Normandie* komt. (*k*) En zoo ging het ook byna met de *Deenen*, ontrent het midden van deeze eeuwe, welke te vooren verſcheyde maalen, weegens de tyrannye der Geeſtelykheyd, den Chriſten naam weeder weg geworpen hadden. Maar hier maakte Keyzer *Otto de eerſte*, haar, en haaren Kooning, *Haraldus*, door den oorlog, zoo mat, dat hy aan de hand kwam, en hem voor een Chriſten moeſt erkennen. (*l*) Alhoewel de omſtandigheeden wel uytwyzen, dat het daar meede wel ſlegt genoeg is toegegaan. De Schryvers nu bewyzen de gantſche zaak daar meede: *dat Haraldus alle zyne Landen met Kerken en Kloosters heeft vervult. (m)* En van de voorige zeggen zy: *De Deenen waaren wel Chriſtenen geweeſt, maar zy hadden evenwel nog de Afgooden gediend, en gezegd: De Gooden waaren echter de oudſte en machtigſte. (n)* Zoo is het ook zeer bedenkelyk, wat die oude bygeloovige lieden, van de wonderen ſchryven, die daar ontrent zyn voorgevallen. Dat 'er, by voorbeeld, overleedene zielen aan de *Heydenſche ſlaaven* verſcheenen zouden zyn, om dat zy de onſterffelykheyd geloochent zouden hebben, alleen maar, om haar daar door te overtuygen. (*o*) Egter is het geloofwaardiger, wat 'er van *Popon*, een Deenſch Chriſten, gezegt werd, naamelyk, dat hy, aan de ongeloovige, welke een teeken begeert, en geene woorden hadden willen gelooven, eyndelyk dit teeken gegeeven hadde, dat hy een gloeijend yzer zonder eenig hinder gedraagen heeft. (*p*) Hier en teegen hadde, in *Sweeden*, de eerſte, *Jacobus* of *Claas*, zig laaten doopen, gelyk als *Cranzius* omſtandig in zyn *Suecia* berigt.

Jaar C.M. tot M. Deenen.

Haraldus.

Valſche Wonderen.

Teeken aan de ongeloovige gegeeven.

Sweeden.

8. In het voorgaande boek is al iets van de *Boheemen*, *Poolen*, en andere *Slavooniſche* volkeren gedacht geworden, hoe dat 'er tot haar ook eenige zoo genaamde *Apoſtelen* waaren gekoomen. Maar nu kreeg eerſt die gewaande bekeeringe een rechte nadruk en aanzien, gelyk als de weereld meende, daar de dochter van een zeeker Boheems Heer aan den Poolſchen Prins *Micislaus* trouwde, en hem daar door bewoog, om ook een Chriſten te heeten. Hier door hadden dan ook de Paapſche Prieſters, in *Poolen*, *Sileſie*, en verder, eenen vryen toegang, zy bouwden ſtraks kerken en kloosters genoeg, en breydden zig alzoo altyd wyder uyt. (*q*) Het andere deel der *Slavooniſche natie*, naamelyk de *Ruſſen* of *Moſcoviters*, wierden ook al door een houwelyk aangelokt, door dien haaren Vorſt, *Woldemar*, de zuſter van den Griekſchen Keyzer *Baſilius* tot eene vrouwe nam, in 't Jaar 990, en zig van haar daar toe bepraaten liet, dat hy aan alle zyne onderdaanen opleydde, om deezen nieuwen Godsdienſt ook aan te neemen. (*r*) En daar door is ook de *Griekſche Godsdienſt*, by de *Moſcoviters*, tot nu toe, in gebruyk gebleeven. De gedachte *Miciſlaus* dan, in *Poolen*, had zyn zuſter *Geiſa*, aan den Kooning der Hungaaren, uytgetrouwt, van waar eenige den aanvang der Godsdienſt onder de Hungaaren ſtellen. Andere weeder, bewyzen hier teegen, dat het eerſt ontrent het Jaar 984, daar meede recht ter deege is aangegaan, wanneer *Stephanus*, zoon van *Geiſa*, door *Giſela*, zuſter van den Keyzer *Hendrik*, en *Adelbertus*, Biſſchop van *Praag*, zoude bekeerd zyn, met zyne *Hungaaren* en *Zeevenbergers*: (*s*) waar van in de volgende eeuwe breeder.

Poolen.

Moſcoviters.

Hungaaren.

(*k*) Flodoardus Hiſt. Rhem. lib. IV. Annales Francici. (*l*) Adamus Bremenſ. Cranzius IV. Sax. c. 20. Jo. Magnus Hiſt. Goth. XXII. c. 26. Olaus Wormius lib. I. c. 11. (*m*) Helmoldus Chron. Slav. c. 15. (*n*) Wittichindus. Rolevingius p. 69. (*o*) Ditmarus & ex eo Baronius. (*p*) Wittichindus. Ditmarus. Cranzius in Dan. IV. c. 24. Saxo Grammaticus lib. X. Albertus Stadenſ. Adamus Bremenſ. lib. II. c. 26. Cranzius V. Sax. c. 10. (*q*) Cromerus. Matthias Miechovita. Aventinus. Curæus. (*r*) Cedrenus. Ditmarus. Miechovita. P. Jovius. Olearius in Itiner. Perſ. (*s*) Æneas Sylvius. Aventinus lib. V. p. 502. Rolevingius. Platina in Dono II.

Jaar CM. tot M. Yver der Christenen teegens de Jooden.

breeder. Hoe de Christenen zig op deezen tyd al teegens de Jooden gehouden hebben, zulks is heel ligt uyt de voorige tyden te besluyten, naamelyk, eeven gelyk haare hartnekkigheyd, en de oorzaaken daar van. Dog ik vinde van een zeekeren kluyzenaar onder de Grieken, *Nicon* genaamt, die zulk een doodvyand van de Jooden was, dat hy haar niet eens wilde noemen of hooren spreeken: ja hy hadde te *Sparta* zoo zeer daar op gedrongen, dat zy eyndelyk alle de Jooden moesten weg jaagen. *(t)* Waar door hy zonder twyffel, eene byzondere heyligheyd en yver wilde bewyzen. Van haare verdeeltheeden, leeren, en diergelyke, is hier de plaats niet, om daar van te spreeken. *(u)*

(*t*) Baronius Ann. 982. (*u*) Vid. Hottingerus H. E. Sect. IV. c. 10.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toestand der Kerken.

§. 1.

Uytterlyke bedorvenheyd der Kerken.

HIer van behoeft men nu geene breedere uytleggingen, om dat de Paapsche Historie Schryvers zelfs, in groote klagten, over het schrikkelyke verval daar van, uytvaaren. Ik zal nu maar eenige daar van hier ter needer stellen, die niemand licht in twyffel trekken zal.

Na de eyge bekentenis der Papisten.

Zoo luyden dan de woorden van een oud Schryver hier van aldus: *Ach goede God, hoe is het goud zoo heel verduystert, hoe is die beste verwe bedorven! wat leezen wy niet al voor ergerlyke dingen, die 'er, ontrent deezen tyd, ook zelfs op den Apostolischen stoel, gebeurt zyn! (a)* En verder, van een nieuw Schryver: *Deeze heet wel te regt eene onzaalige eeuwe, dewyl die van alle geleerde en verstandige lieden ontbloot is geweest, zoo wel van Regenten, als Bisschoppen: daarom zegt men, dat 'er toen ter tyd eene misgeboorte gebooren is, met een honds-kop, en anders menschelyke leeden, het welke dan den toestand van dezelve zeer wel vertoont. Die tyd is daarom ook al ongelukkig geweest, om dat 'er byna over de anderhalf hondert jaaren, van* Johannes de achtste *af, loutere afgevallene, afgedwaalde, en geene Apostolische Pausen altoos geweest zijn. (b) Deeze eeuwe is, van weegen zyne hardigheid en onvrugtbaarheid in alles goeds, de yzere, weegens het veelvuldige en schandelyke kwaad, de loode, en weegens het gebrek van Schryvers, de* obscure *of duystere Eeuwe genaamt geworden. Den Leezer moet zig daar aan niet ergeren, wanneer hy midden in den Tempel Gods den grouwel der verwoesting ziet. Alles wat de Kerke voor deezen onder de* Heydensche Keyzers, *of van de ketters en scheurmaakers, of andere vervolgers, heeft geleeden, is teegen deeze tyden te reekenen, maar voor kinderspel te agten..... Hoe schandelijk ziet het 'er dog in de Roomze Kerke uyt, daar te* Rome, *de magtigste en vuylste hoeren regeerden! naar welkers believen de Bisdommen verandert en bezet werden, en 't geene schrikkelyk te hooren is, dat haare hoerenjaagers op* Petrus stoel, *tot Pausen wierden ingesteld, die nergens anders toe nut zyn, als dat men maar in de* Catalogus *of naamlijst de jaaren daar na reekent. (c)* En wat'er voor diergelyke klaare bekenteniſſen meer zyn, die de huychelaars noch wel zoeken te verdraaijen, maar tot haar eygene schande en nadeel. *(d)*

Klagten over de Roomsche Stoel.

2. Hierom schreeuwden nu die geene, welke zig over de schaade *Josephs*

(*a*) Rolevingus Fasc. Temp. p. 68. (*b*) Genebrardus Chron. Ann. 901. (*c*) Baronius Ann. 900. n. 1. 3. & 912. n. 8. (*d*) Natalis Alexander. Maimburgius.

sephs nog eenigzins bekommerden, over *Rome*, de Moeder van zulke grouwelen van dien tyd, een *Ach* en *Wee* uyt, *O gy bedroeft Rome!* zoo noemde men het op gantsche Synoden, *gy geeft aan onze tijden eene vreesselyke duysterheid, daar de volgende weereld ook van spreeken zal. (e)* En noch zegd een ander Schryver, die hier na zelfs Paus wierd, *de gantsche weereld verschrikt over het leeven der Romeinen! (f)* Tot bevestiginge van alle deeze klagten hebben de Geleerde al over lang de leevens beschryvingen der Pausen na malkanderen door loopen, en de afschuwelijkste ergernissen en schandelijkheeden aan den dag gebragt. Om nu maar eenige uyt gewisse oirkonden te gedenken, zoo heeft *Silvester de tweede*, zich aan den Duyvel overgegeeven, alleen maar, op dat alles naar zyne wensch mogt gaan, en hy Paus konde werden, waar toe hy ook veel gelds verkwist hadde. Daar hy dog nog van den Duyvel wierd bedroogen, die hem de bepaalde tyd gesteld hadde, tot dat hy in *Jerusalem* eene Misse zoude houden, waar onder de Paus wel die Stad, maar den Duyvel een Kerk te *Rome* verstaan heeft. *(g)* Ten tyde van *Sergius* is die beroemde hoere, *Theodora*, te *Rome*, met haare twee dogters, het *fac totum* of al vermoogende geweest, en heeft *Johannes*, met *Sergius* geteelt, die daar na ook *Paus* is geworden. Alzoo heeft toen ter tyd te *Rome* zulk eene vuyle teef regt de *Monarchie* in gehad, gelyk een zeeker Schryver daar van spreekt. *(h)* *Johannes de dertiende* werd van zijne eygene Historie Schryvers een verschrikkelyk mensch genaamt. *(i)* En van *Bonifacius* zeggen ze, *Dat 'er niet eenen hair goeds aan hem geweest is, dat tot een Paus behoorde, ja, dat hy veeleer een berugten straatroover, een bederver des Vaderlands, een* Sylla, *en een* Catilina *is geweest. (k)* Ik zwyge nog van de rest.

Jaar C M. tot M.

Voorbeelden der Pausselyke heyligheid.

Theodora regeerd te Rome.

3. Alhoewel zig de goede Keyzers nu van de Geestelijkheyd anderzins zeer lieten verblinden, zoo stak haar echter de boosheyd van dezelve zomtyds zoo zeer in de oogen, dat zy, zonder eenige opmerkinge het niet voor by konden laaten gaan, by aldien zy maar alleen de natuurelijke billikheyd wilden volgen. Daarom zeggen eenige Oude, dat de heyligheid, in deeze tijd, van de *Pausen* op de *Keyzers* was gekoomen. *Otto de eerste* zette de schandelijke *Paus*, *Johannes de dertiende*, af, hield eerst een ordentlijk Synode te *Rome*, in 't Jaar 963; hy liet zijne boeve-stukken onderzoeken, en stelde *Leo de agtste* in zijn plaats aan. *(l)* Zyn zoonszoon *Otto de derde* maakte het ook zoo met den ingeschooven Paus *Johannes*, dog hy handelde hem al te hart, gelijk als wy, aan 't einde van het *voorige hoofdstuk*, hebben gehoort. Ondertusschen zette hy *Gregorius de agtste* weeder in den *Pausselyken Zeetel*, daar, in waarheyd, ook niet veel goeds in was, alhoewel de *Papisten* hem echter nog al taamelyk pryzen, niet teegenstaande hy van eenen Keyzer, en alzoo, niet volgens haare beginzelen, of *principien*, was ingezet geweest. *(m)* Verders is ook de ellende der andere Geestelijkheid hier uyt t'eenemaal zonneklaar, nademaal men, gelijk te vooren gedagt is, niet altijd op de Pausen alleen moet zien, maar dat men den *Antichrist* in zyne geringste booze leedemaaten zelfs, van allerleye standen en belydenissen, ten allen tyden zoeken, maar vooral, dat men eerst in zich zelven desselfs bedrogen grond moet leeren kennen. De *Papisten* doen het wel uyt driften, wanneer zy de schuld van de bedurvenheid der Pausen en van de andere, alleen aan de Regenten geeven, en daarom alles van de Geestelijkheid, op deeze

Keyzer Otto zet den Paus af.

(e) Synodus Rhemensis ap. Baronium Ann. 992. n. 18. (f) Gerbertus ep. ad Stephanum. (g) Fasciculus Temp. p. 71. Onuphrius. (h) Baronius Ann. 908. n. 5. (i) Platina. Baronius Ann. 965. n. 28. (k) Baronius Ann. 985. n. 1. (l) Luitprandus de rebus Ottonis & apud Baron. Ann. 963. n. 4. seqq. (m) Baronius. l. c.

Jaar C M. tot M.

De Geestelykheyd werd door de Regenten versterkt.

deeze schuyven. (*n*) Dog het is ook niet t'eenemaal onwaarachtig, dat deeze goede Heeren, door haare huychelerye en nalaatigheyd, bevreestheyd, en ontydige goedwilligheyd eene meenigte van *Paapen*, en *Munnikken*, ryk, machtig, en, daar door stout, gierig, en oproerig gemaakt hebben. De Geestelykheyd kreeg alle deeze vette *præbenden* en stigtingen, om zoo te zeggen, als in haar schoot, zoo dat men van zulk eene groote meenigte van nieuwe kloosters, dom- en andere kerken, kapellen, altaaren, en diergelyke, leest, als byna in geene eeuwe, voor of na deeze: en uyt dien grond koomen ook alle die groote lof-reedenen der Keyzers, *Otto* en *Hendrik*, daar meede de Paapen haar, voor haar geld, gekittelt en geëert hebben, waar van nu al haast licht wat meerder zal gehandelt werden.

Uytterste grouwel der Geestelykheyd.

4. Wy zullen nu maar een ervaare man, uyt de voorige tyden, van de grouwelen der Geestelykheyd eens gaan hooren, wanneer hy alzoo opbiegt: *Onder den Keyzer Lodewyk de vierde hadden de ondeugden der Priesters in Duytsland zeer toegenoomen. Door dien ook de Paus zelfs in een kwaad geruchte was. De buyk, en het overige was haaren God. Zy waaren aan het zuypen, luy leeven, en hoereeren, t'eenemaal overgegeeven, en zy achten, nog Gods woord, nog andere studien, niet meer. De Nonnen wierden overal geschonden, en niets was 'er gemeender, als echtbreuk; den hoogmoegd, hoovaardyë, zuyperye, ontucht, en gierigheyd hadden, als heele gemeene zonden der Priesters, volkoomen de overhand genoomen. Men konde haar terstont, aan kleederen, gang, en geweer kennen, als of het beuls knechts, of kwakzalvers waaren, en zy waaren zelfs de slimste vilders van arme weeduwen en weezen. Niemand trok zig deeze teegens haar aan. Overal hoorde men de schandelykste hoeren-liederen zingen: men hield het nog voor een heylige zaak, de geestelyke dingen om geld te verkoopen. Toen ter tyd preedikten twee Goddelyke Propheeten,* Conradus Hotopagus *en* Geoptardus *van* Straatsburg *zeer scherp teegen de zonden en gierigheyd der Munnikken en Paapen, en voorzeyden, dat 'er een geessel Gods of andere* Attila, *met den eersten zoude koomen, zoo zy niet omkeerden. Dog niemand volgde haare vermaaningen, want den toorn Gods drukte die lieden al, enz. (o)* En, dat dit geen loogentaal is, bekrachtigen die Heeren zelfs, wanneer zy toestaan, *dat de Cardinaalen en Bisschoppen den Pausen heel gelijk, en de lichtvaardigste boeven geweest zijn*, met deeze bygevoegde oorzaak, *dewyle 'er niets zoo natuurlyk is, als, dat een ieder dier zyns gelyken teeld. (p)* En daar in stemmen ook alle reedelyke Schryvers over een, tot een voorbeeld, *dat alle tucht en eerbaarheyd onder de Geestelykheyd toenmaals volkoomentlijk verdweenen was, daar de leedemaaten daar van weetnieten, roovers, schandelijke en tot alle moetwilligheeden geneegene menschen geweest zijn, en maar alleen naar staat en geld getragt hebben. (q)* En een ander Schryver zegt aldus: *Het is te verwonderen, hoe zeer dat toen ter tyd alle goede kunsten vergeeten waren, zoo dat 'er ook by de Bisschoppen of Regenten niets was, dat tot het gemeene leeven gehoorde. Men dagt aan geene nutte onderrechtinge, aan geene reparatie, of verbeeteringe, van kerken, aan geen voorbeeld van vroomheyd, aan geene goede weetenschappen, maar de lieden waaren alle, heel dom en onverstandig geworden, en ze hadden alle goede manieren van leeven t'eenemaal vergeeten. (r)* En zoo veel is nu uyt de Papiste Schryvers zelfs genoeg.

Klachten over de Geestelykheyd.

5. Dat dit alles nu waar zy, wat deeze Schryvers, aangaande de blindheyd

(*n*) Idem Ann. 900. n. 3. (*o*) Aventinus V. p. 368. (*p*) Baronius l. c. (*q*) Sigonius VII. A. 990. (*r*) Sabellicus Ennead. IX. lib. I.

heyd der *Paapen*, ſchryven, zulks kan uyt ontallyke getuygeniſſen wel verder beweezen werden, by aldien het uytterſte gebrek en de Barbariſche maniere van ſchryven, van de nog overige Schryvers, in deeze eeuwe, het niet aanſtonds te kennen gaf, en dat ook de *Papiſten* zelfs zoo zeer daar over klaagden. (*s*) Het was ook geen wonder, dat het zoo daar meede uytviel, door dien men, om geld, en andere inzigten, wel heele kleine jongens tot groote *Aartsbiſſchoppen* maakte, gelyk als te *Rheims*, met een kind van vyf jaaren, is geſchied. (*t*) Ja 't welk te *Rome* zelfs, met eenen nog onmondigen Jongeling, *Johannes de twaalfde*, gebeurde, om nu van andere te zwygen. Hoe ligtvaardiglyk en grouwelyk diergelyke booswigten in de Kerken zich hebben gehouden, is ligt af te meeten. In 't *Ooſten* was 'er, onder anderen, een *Patriarch* te *Conſtantinopolen*, die al in *zijn zeſtiende jaar* daar toe gekoomen was, deeze, dewyle hy de zoon van den Keyzer *Romanus* was, en alzoo het ryden, vechten, jaagen en diergelyke dwaasheeden meer in de kop hadde, maakte ook, in deezen ſtand, een ordentlyke beezigheid daar van: byzonder bragt hy zynen tyd met paarden door. Eens moeſt hy in de *Paasweek* op den *witten Donderdag*, om dat het een groote vierdag was, zelfs zyn Ampt in de Kerk waarneemen. Nu gebeurde het, dat ondertuſſchen in zyn Stal, een van zyne paarden een veulen kreeg, het geene hem een dienaar kwam zeggen: Daar over liet hy terſtond, voor den Altaar, alles leggen en ſtaan, liep op een draf na de Stal, bezag het veulen, kwam daar na weederom, en zong het Lyden Chriſti voort heel uyt. Gelyk als het de Schryvers, met alle omſtandigheeden, verhaalen. (*u*) Van de *Weſterſche Biſſchoppen* moet ik ook maar een proefje bybrengen, wat de meeſte voor boeven moeten zyn geweeſt. Een *Biſſchop van Mentz*, *Hatto*, de eerſte van die naam, ſtelde zig aan, als wilde hy *Adelbertus*, een Suſters-zoon van Keyzer *Hendrik*, met den Keyzer *Conradus* verzoenen, die toen ter tyd vyanden waaren, of hy wilde hem altoos ten minſten ongehindert weeder aan zijn plaats brengen, dat hy hem met eede beloofde. *Adelbertus* vertrouwde hem dan, als een *Prieſter*, en als zy met malkanderen onderweege waaren, hield hem de Biſſchop, als of hy zeer hongerig was, zy keerden alzoo alle beyde weeder in de Stad, en de Biſſchop leeverde hier na den goeden Heer den Keyzer in handen, die hem ook liet ombrengen. Maar, wanneer hy hem zyne meineedigheyd en trouweloosheyd verweet, zoo ſprak hy nog daar toe, dat hy zynen eed gehouden, en hem eerſt onbeſchaadigt weeder te rugge gebragt hadde. (*x*) De Duyvel zoude ten laatſten deezen Paap nog gehaalt, en in de Berg *Ætna* geworpen hebben, gelyk een zeeker Schryver berigten wil. (*y*) Zulke vrugten vind men nu alzins, by eene meer als Heydenſche en Antichriſtiſche Geeſtelykheyd.

Jaar CM. tot M.

Slecht beroep.

Lichtvaardigheyd.

Ellendige Kerkendienſt.

Hinderlaagen, meynedigheyd.

6. Tot zulke moedwilligheeden der Geeſtelijkheid hebben de Regenten een goed deel zelfs meede geholpen, alhoewel, op het geduurig aanhouden en dryven van deeze. Terwylen het nu aanging, dat de Biſſchoppen, te gelijk voor weereldlyke Vorſten en Heeren den rol ſpeelden. De eerſte aanvang hier van geſchiede met de Zoon van Keyzer *Hendrik*, *Bruno*, de *Biſſchop van Keulen*. Deeze hield by zijne oudſte Broeder, *Otto de eerſte*, zoo lang aan, tot dat hy hem het Hertogdom van *Lottharingen* vereerde, het geene te vooren in *Duytsland* niet gehoord

Vorſtenſtant der Biſſchoppen.

(*s*) Sigonius A. lib. VII. Sabellicus. Baronius. Ann. 992. Lannojus de Scholis. Genebrardus. Bellarminus &c. (*t*) Flodoardus Hiſt. Rhemen. Baronius A. 925. n. 9. (*u*) Joh. Curopalates. Zonaras. (*x*) Wittichindus lib. I. p. 635. Godefridus Viterbienſis. Luitprandus lib. II. c. 3. Ditmarus lib. I. Otto Friſingenſ. VI. c. 15. Marianus Scotus æt. VI. Sigebertus Urſpergenſ. &c. (*y*) Compilatio Chronologica.

Jaar CM. tot M.

hoord was, gelijk de *Schryvers* aanmerken. (z) Nademaal hy zig in der daad, te gelijk, een *Aartshertog van Lottharingen* liet noemen, en voorts allerleye boozen handel aanving. (a) Deezen Keyzer *Otto* maakte het elders meer zoo ſlegt, dat hy de Biſſchoppen, in *Duytsland, Italie*, en andere Landen, geheele Steeden, Slooten, Graafſchappen en Heerlijkheeden toeëigende, neevens alle de daar toebehoorende geregtigheeden, en daar meede haare reukeloosheid, teegens hem en zijnen navolger, zelfs waapende. (b) Daarom heeft men nu zoo veele voorbeelden, dat de Paapen zelfs ook in den oorlog getrokken, en by veldſlaagen en beleegeringen, voor en agter, zijn geweeſt, en hebben helpen vechten. Gelijk als'er van eenen *Aartsbiſſchop van Mentz, Frederik*, en een te *Straatsburg, Rudhardus*, ſtaat, dat zy teegens *Otto* zelfs opſtonden. (c) In de ſlag van Keyzer *Otto de eerſte*, teegen de *Sarazynen*, zyn ook veele Biſſchoppen gebleeven, en daar onder ook *Hendrik van Augsburg*. (d) Meer andere diergelijke voorbeelden brengen de Hiſtorie Schryvers en Regtsgeleerde, byzonder de *Publiciſten*, uyt de volgende tyden, voor, (e) als van *Lippaldus, Biſſchop te Worms*, (f) en nog een andere ongenoemde, (g) enz. En diergelijken onbedagtzaame mildheyd merkte men ook van Keyzer *Hendrik* aan, dat hy de Munnikken en Paapen heel zeer verrijkt, en haar ook het jaag-recht heeft overgegeeven: waar meede zy dan de geleegenheyd bekoomen hebben, van op de jagt zich te vermaaken, te woelen, en alle moetwil te bedryven. De Munnikken hadden haare armoede, en ſtreng leeven nu t'eenemaal vergeeten, en waaren daar door dertel geworden. (h) En tot zulk een Heydenſch weezen gehoort ook het dwaaze gebruyk, dat in deezen tyd, in *Poolen*, onder de boovengedagte *Miciſlaus* opkwam, dat, wanneer het *Euangelium* geleezen wierd, de Edellieden en Soldaaten hunne Zaabels uyttrokken, en daar meede aanweezen, hoe dapper zy voor den Godsdienſt wilden vegten. (i) Het welke zig dan met de natuur van 't waare Chriſtendom onmoogelijk niet wel ſchikken laat.

Onbedagtheyd van Otto.

Bloedgierigheyd der Geeſtelykheid.

Jaagen van de Goeſtelykheid.

Stichtingen van Otto I.

7. Om nu, aangaande de voornaamſte ſtichtingen der Keyzers, iets, volgens toezegginge, te gedenken, zoo heeft *Otto de eerſte*, buyten de Abdyen, Klooſters, Kerken en diergelyke, in *Duytsland*, geſticht de Bisdommen, te *Meiſſen, Zeitz, Naumburg, Merſeburg, Brandeburg, Altenburg*, in 't Jaar van *Chriſtus* 970. en *Havelberg*, welk Bisdom *Henricus Leo* hier na naar *Lubek* heeft verlegt, en eyndelyk ook, het *Aartsbisdom van Maagdenburg*, alwaar hy altyd gaarne heeft gewoont, en begraaven willen zyn, na dat hy den *Aartsbiſſchop* kort te vooren tot *Primaat* van geheel *Duytsland* hadde verklaart. (i) Waar by hy eene heel goede herdenkinge heeft nagelaaten, daar in hy verlangt, dat dog die geene niet weeder af mogten vallen, welke hy met zulk eenen grooten yver Goode toegewyd hadde, (k) doch waar van niets minder ooit vervult nog gehouden is By alle zulke uytterlyke ſtigtingen en goede werken maakten de Biſſchoppen, deeze, en de andere Keyzers, weeder geruſt, en preezen haar, by alle haare andere buitenſpoorigheeden en zonden, dan noch als zaalig; zy verſterkten haar ook in alle haare afgodiſche blindheid, en ze maakten haar na haar dood geheel en al tot Hey-

Zeekerheid der Regenten.

(z) Aventinus v. (a) Æmilius Veronenſis ix. Hiſt. Franc. Frodoardus Monachus Nuſſienſis in Chron. Belg. Wittichindus lib. 1. (b) Theod. à Niem. (c) Continuatio Reginonis. (d) Lambertus Schafnaburgenſ. A. 982. (e) Vid. Lehmannus Goldaſtus. Conringius. Zieglerus. Pufendorffius. Theodoſius Gibellinus Cæſareo-Pap. 52. 230. (f) Trithemius Chron. Hirſaug. A. 1203. (g) Wilhelmus Neubrigienſ. p. 495. (h) Aventinus &c. (i) Vid. Erectio Eccleſiæ Magdeb. ap. Meibom. T. 1. p. 731. Chron. ibid. Ditmarus Metrop. 111. c. 26. Paulus Langius Chron. Ciz. Chytræus Saxon. l. 31. &c. (k) Erectio l. c.

Heylige, gelyk als dan deeze gewoonte toen ter tyd in 't gebruyk kwam. In 't korte, de Regenten waaren, by alle andere lichtvaardigheeden, pracht, grouwelen, bloed-vergieten, vretten en zuypen, volgens de uytspraak der Geestelijkheid, echter noch al vroome, Christelijke, hoogzaalige, en heylige lieden, gelykals doch altijd de naame Gods, by alle zulke grouwelen, tot een schand-dekzel zyn moet. Keyzer *Otto de derde* mocht die booven beschreevene grouwelyke stukken alle wel begaan, en egter bleef hy nog al regtgeloovig en goed, om dat hy alle huychelerye en afgooderye, in de Kerke en elders meede pleegde, en wel t'eenemaal, op het goedvinden van zyne zielzorgers, naar *Poolen* reysde, om aldaar het lichaam van de *H. Martelaar Albertus* te bezoeken. (*l*) Verders bragt de Satan, neevens deeze Geestelyke genaamde oeffeningen altyd ook meer weereldlijke op: gelyk als, tot een voorbeeld, ontrent deezen tyd, onder den Keyzer *Hendrik*, de bekende *Tournooi-* en *Ren-speelen* in 't gebruyk gekoomen zyn, waar by veel boosheid en dwaasheid, en wel voornaamelyk, moord en doodslag, altyd is begaan. Alhoewel die speelen echter te vooren al aan andere oorden gebruykelijk geweest zouden zyn, waar over ik hier nu niet stryden wil. (*m*) Ondertusschen heeft ook deeze Keyzer byzonder de Steeden in *Saxen* aangevangen te bouwen, en teegens de Barbaaren, eenige Dorpen te zaamen getrokken, en met muuren na de wyze van dien tijd, omcingelt, dat te vooren nog niet in 't gebruyk was. Daar hadde hy altijd de neegende Man van het Landvolk in laaten woonen, die van de andere acht onderhouden moeste werden. Verders heeft hy ook belast, dat alle t'zaamenkomsten, gelaagen, en maaltijden, in de Steeden moesten geschieden, waar door dan een rechte vloed van alle zuyperye en hoovaardye in de Steeden te zaamen kwam. Gelijk als dan hier uyt ook de *Edellieden* en *Patricii*, of *oude Geslachten*, meest zijn voortgekoomen, die allengskens, door tyrannye, geweld der waapenen, rooven en moorden andere geringere lieden, en inzonderheid de Boeren tot slaaven gemaakt, verdrukt, verzwakt, en zig zelfs tot groote Heeren en geslachten verheeven, vryheeden, helm, schild, en diergelijke zaaken, van de *Potentaaten* afgebeeden, of door bloed-vergieten verworven hebben, enz. (*n*)

Jaar C M. tot M.

Verleyding door de Geestelykheid.

Bygeloof.

Aanvang van 't Tournoyen.

Steeden bouwen in Duytsland.

Edellieden en Patricii.

8. Ten laatsten moet ik nu noch eenige staaltjes van de grouwelijke blindheid en afgoderye deezes tijds bybrengen, door dien daar door de oorsprong van zommige schandelijke misbruyken is voortgekoomen. Van het *Canoniseeren* der nieuwe Heylige is nu reeds al gemeld, dat met byzondere plechtigheeden toeging, dog dat ook noch de gemeene Bisschoppen, en niet de Paus alleen, dorsten verrichten, wanneer zy maar eene afzonderlijke t'zaamenkomste daar over hielden, om de deugden en wonderen der overleedene de lieden aan te pryzen, als wanneer ze dan hen zeekere Altaaren, Feest-daagen en Kerk-diensten opentlijk toeschikten. (*o*) Tot dat hier na, eerst in de twaalfde eeuwe, *Alexander de derde* het zich alleen aanmaatigde, en den bekenden weederspannigen *Thomas van Cantelberg*, op zijn eige gezag, in het getal der Heilige stelde. Van welken op zijn plaats meerder zal werden gezegt. Maar, wat voor een schrikkelijke afgooderye daar met de oude Heylige, en

Nieuwe misbruyken.

Reliquien.

(*l*) Glaber. Wittichindus. Baronius Ann. 1000. (*m*) Limnæus lib. VI. Tom. I. c. 5. Pancirollus de invent. tit. XX. p. 683. Brotuffius l. c. 11. Reixnerus. Goldastus To. II. Const. Imp. 41. Barthius Advers. v. c. 9. Munsterus Cosmogr. Zeilerus Itin. Germ. P. I. p. 50. seqq. Henelius Otto Uratislav. &c. (*n*) Meibom. de Pagis Germ. Persona c. 47. Cranzius Saxon. III. c. 9. Wittichindus. Conf. Lehmannus. Conringius. (*o*) Baronius A. 993. n. 8.

Jaar CM. tot M.

en haare *reliquien*, bedreeven is, zulks kan men niet in waardye beſchryven: daar men groote *regiſters* van vol vind, welkers lichaamen, en andere overblyfzelen, op deezen tyd zouden gevonden zyn, waar toe wel meenigen dief van de galge zyne leeden heeft moeten leenen. Hier ontrent nu verzierden de *Paapen* zoo veele zotte wonderwerken, teekenen, en andere dingen, waar door zy de menſchen tot haaren kraam mogten trekken, en geld verdienen: want zy ſchaamden haar daar by, nog te liegen, nog te beedelen, en ze waaren zoo ſtout, dat zy, zelfs de taſtelykſte loogens, noch met een aandachtig gelaat, en vermomminge, voortbragten, daar geheele boeken vol van zyn. Onder de *Feeſt-daagen* wierd by het *Feeſt van alle heiligen* nu het andere *Feeſt*, *voor alle Zielen*, op den 2. *November*, ingeſteld, en dat van *Odilon*, den *Abt* van 't Klooſter *Clunia*, in *Bourgonje*, alzoo een zeeker Munnik, by den berg *Ætna*, een groot gehuyl gehoort hadde, dat de Duyvel, over het gebed van deeze Munnikken gemaakt hadde, als waar door zoo veele zielen hem wierden onttrokken. (*p*) Na dit kwam ook, in deezen tyd, het doopen der klokken op, door Paus *Johannes de dertiende* ingeſteld, waar meede zy volkoomentlyk haare eygene afgoden regtſchaapen te ſchande maaken, alhoewel zy zeyden, dat deezen doop geen recht *Sacrament* was. (*q*) Ontrent haare ſtellingen was 'er ook al iets nieuws, naamelyk de *Transſubſtantiatie in 't Avondmaal*, het geene een Biſſchop te *Cantelberg*, genaamt *Odo*, uytdrukkelyk begon vaſt te ſtellen. Waar toe hy die aaperye gebruykte, dat hy, by de Miſſe, zig in de vinger ſtak, en aan het volk de *Hoſtie*, met bloed beſmeert, vertoonde, daar door voorgeevende, dat die *Hoſtie* nu in een waaragtig lichaam was verandert. (*r*) En zulke bedriegeryen gebruykten zy nu ook, in het bewyzen van haar *Vagevuur*, waar van 'er ontallyke zulke *Legenden* voor handen zyn, wanneer men de tyd daar meede zoude willen verkwiſten. Zoo wierd ook de ongetrouwde ſtaat der *Prieſters*, voor zulk een noodig *geloofs artykel* gehouden, dat men de teegenſtellinge wel uytdrukkelijk voor een ketterye heeft gehouden: en wat wel het meeſte is, de Satan hadde, door openbaare tooverye, zijn ſpel onder de menſchen, om dat Paus *Eugenius de tweede* te vooren al opentlijk *geordineert* hadde, dat men die geene, welke ergens over beſchuldigt wierden, en het niet bekennen wilden, na zeekere bezweeringen, en het *Nachtmaal*, in het waater zoude werpen, en alzoo beproeven, het geene men de *proef door 't waater* noemde. Men liet ook zulke lieden een gloeijend yzer aanraaken, en als zy daar door niet gebrand wierden, zoo heetten zy dan onſchuldig: het geene zy het *gerigte Gods* noemden, en de *Saxen*, *Ordalium*, het welke zy zelfs ook aan hooge Stands-perzoonen in 't werk ſtelden: waar van ons de voorbeelden zonder getal, in deeze en de volgende eeuwen, voorkoomen. (*s*) Eeven gelijk als men van de twee-gevechten (*duellen*) zoo veel leeſt, waar door de ſtrydigheeden, onder de *Heydenſche Chriſtenen*, in 't openbaar beſlegt zyn geworden. (*t*)

Feeſt aller Zielen. — Klokken Doop. — Transſubſtantiatie in 't Avondmaal. — Vagevuur. — Ongetrouwde ſtaat. — Beproevinge van tooverye. — In 't water. — En vuur. — Duellen.

(*p*) Sigonius An. 990. Petrus Damiani. Pol. Virgilius VI. c. 10. (*q*) Baron. Ann. 963. n. 13. (*r*) Wilhelmus Malmesburienſ. Hiſt. Anglic. Balæus. (*s*) Vid. Decret. Gregorii lib. III. tit. 5. c. 9. Aventinus IV. Juretus Not. ad Ivonis ep. Decret. Jac. Cujacius. Hotomannus in Feudalibus. Lindenburgius Gloſſar. du Freſne in Gloſſ. Delrio in Diſquiſ. Mag. (*t*) LL. Longobard. Conſtitutiones Siculæ. Sigonius II. A. 633. Aventinus. Conf. Lindenbrogius. Spelmannus. Dufreſnius &c.

HET

Jaar CM. tot M.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de Schryvers deezes tyds.

§. 1.

WAt 'er te vooren, in *de vierde Afdeelinge*, van de groove onweetenheyd der Leeraars deezer Eeuwe is gezegt, dit zal nu, door het verhaal zelfs daar van, klaar blyken. Want, wy vinden onder haar, de minste, welke de moeite genoomen, of het zig toevertrouwt hebben, om eene Historie of twee eenigzins te konnen opstellen, ik laate staan iets gewichtigs by der hand te neemen. In 't Oosten werden ook maar alleen die beyde bekende *Postillanten*, en *Epitomatores*, of *verkorters* van *Chrysostomus*, naamelyk, *Theophylactus* en *Oecumenius*, gelyk ook, *Suidas*, met zyn *Lexicon* of *Woord-boek*, van eenige gesteld, die echter nog wel jonger konnen zyn. Anders zetten zy ook de *Fabel-meester*, *Simeon Metaphrastes*, of *Logotheta*, alhier; uyt wiens beschryvingen, van 't leeven der Heylige, de Papisten heele voeders vol loogens te zaamen geraapt hebben, dewyle hy die, naar zyn eygen invallen, vermeerdert, verandert, en, met eenen hoogdraavende styl, opgegeeven heeft. Alhoewel *Leo Allatius* eyndelyk ook toegestaan heeft, dat aan hem wel over de hondert leevens beschryvingen ten onrechte werden toegeschreeven. Onder de Keyzers heeft *Constantinus Porphyrogennetus*, door schriften, zig beroemd willen maaken, en, met achterlaatinge van zyne eygene regeeringe, veele boeken geschreeven, als, het leeven van zyn groot-vader, *Basilius*, de *Pandectæ Historico-Politicæ*, daar nog maar een kleyn stukje van over is. Het boek van den oorlog, en een ander, van de regeeringe, aan zynen zoon: en onder deezen Keyzer zyn de *studien* nog al een weynig, in 't *Oosten*, weeder opgekoomen.

Theophylactus Oecumenius. Suidas. Simeon Metaphrastes. Constantinus Porphyrogennetus.

2. Men reekend hier ook by, den Patriarch van *Alexandrie*, *Saidus*, of *Eutychius* de zoon van *Batricus*, van waar hy ook *Batrycides* heet, wiens Historisch en Theologisch werk, in de *Arabische taale*, dog met eene overzettinge, eerst *Seldenus* en *Pokok* in 't licht gegeeven hebben, dat, van het begin des weerelds af, tot op het Jaar onzes Heeren 937 toegaat. Uyt dit werk nu, is het kleyne van de *Origines Alexandrinæ* genoomen, en ook van *Seldenus*, met eenige aanteekeningen uytgegeeven geworden, maar dien *Abrahamus Echellensis*, ten gevalle van den Paus, weeder met andere aanteekeningen, teegens *Seldenus*, uitgegeeven heeft. Dog, alhoewel daar veele fouten en onzuyverheeden meede in en onderloopen, zoo roemen echter de geleerde dat werk, voornaamentlyk, weegens de berichten, die men by andere zoo licht niet kan vinden. De booven gedachte *Nicon*, een *Armeenier*, heeft ook een boek, teegen den Godsdienst der *Armeeniers* geschreeven, en daar in, naar gewoonte heftig teegens hen geyvert, dog ook met veele onwaarheeden haar beticht, en daar door den *tytel* van een *heylig*, in de *martelaars boeken* der *Grieken* en *Latynen* te gelyk, verdiend, om dat de *Armeniers* van weeder zyden gehaat zyn. *Moses Bar-Cepha* een *Syrisch Bisschop*, heeft, in 't *Syrisch*, drie boeken van 't *Paradys* geschreeven, gelyk als men hem byzonder, en ook in de *Bibliotheca Patrum* heeft: en dit waaren alle de Griekische Schryvers, behalven dat eenige *Olympiodorus* nog hier by zetten, die eene uytlegginge *over den Preediker van Salomon* heeft geschreeven.

Saidus. Eutychius Batrycides. Origines Alexandrinæ. Nicon. Moses Bar-Cepha. Olympiodorus.

Jaar CM. tot M.

3. Dat verders die geene, welke nog eenigen tyd en vlyt op de *studien* gelegt hebben, gemeenelyk op onnutte dingen en ydelheeden zyn gevallen, zulks kan men by veele zien. Gelyk als, tot een voorbeeld, *Hubaldus*, een Munnik, ten believe van Keyzer *Carolus Calvus*, 300 versen tot lof der *kaale koppen* heeft geschreeven, die alle van de letter *C* beginnen. Den arbeyd van andere strekt zig ook niet zeer wyt uyt, behalven wat 'er nog ergens van Historien overig is. *Witttichindus*, of *Windichinus*, een Munnik te *Corbey*, heeft drie boeken van *de Saxische geschiedenissen* geschreeven, en dat wel, met groote oprechtigheyd, zoo veel als hy geweeten heeft, alzoo, dat de Geleerde in 't gemeen met hem te vreede zyn. *Luitprandus*, Bisschop van *Cremona*, heeft ook zes boeken van de Europische Historien van zynen tyd geschreeven, en is van een ander in 't laatste hoofdstuk vervolgd geworden. Deeze word ook nog, weegens zyn verstand en ervaarenheyd, aangepreezen. Hier teegen is de *Chronyke*, die onder zynen naam van eenige gedacht werd, met loutere *fabelen* aangevult. *Abbo Floriacensis* heeft van het leeven der Pausen, uyt *Anastasius*, geschreeven: *item*, de Historie van *Edmond*, de *Engelze* Kooning, gelyk ook, eenige kleine *tractaatjes* en brieven. *Notgerus* heeft de Historie der Bisschoppen van *Luyk*, en het leeven van andere gewaande Heylige, beschreeven, welk werk, andere aan *Herigerus* toeschryven. Een andere *Notgerus* heeft, byna ontrent deezen tyd, in 't klooster *St. Gallen*, een Martelaars-boek beschreeven. *Odilo* Abt te *Clugny*, van wiens bygeloove, al booven gedacht is, heeft eenige leevens loopen der Heylige, gelyk ook, zommige *sermoenen* op *feest-daagen*, nagelaaten.

(Marginal notes: Hubaldus. Wittichindus. Luitprandus. Abbo. Notgerus. Odilo.)

4. Ook heeft zig te deezer tyd een Nonne, met naame *Roswida*, van *Gandersheim*, bekent gemaakt, ten deele door haare geleertheyd, ten deele, door haare *lof-schriften* van Keyzer *Otto de eerste*, in een heldendicht: als ook, door andere versen, van verscheydene Historien der Martelaars. *Burchardus*, Bisschop van *Worms*, heeft, met de hulpe van eenige andere, een groot stuk der *decreeten*, in 20 boeken, te zaamen gebragt, waar by hy de valsche brieven der Pausen, en van andere zonder eenig onderscheyd, heeft gevoegd, gelyk als het *Blondel* nu al lang beweezen heeft. Na deeze reekent men hier gemeenelyk ook, *Radulphus Flaviacensis*, die de *Frankische historien*, en de korte *Chronyke* heeft beschreeven, als ook, de uytlegginge over het *derde boek Mosis*. *Flodoardus* een Kanunnik van *Rheims*, heeft ook eene *Chronyke* en Historie van die Bisschoppen uytgegeeven. Gelyk als *Aimoinus* of *Aimonius*, een Munnik in zyne Historie van *Vrankryk*, desgelyks ook gedaan heeft, en dat in vyf boeken, waar van het laatste boek aan een onbekend Schryver, en niet aan hem, werd toegeschreeven. Zyne opregtheyd, en goed verstand, maakt, dat de Papisten niet wel, en de andere, zeer wel van hem voldaan zyn, en die hem byna voor een ketter uytgeeven, om dat hy den *beelden-dienst* al wat te zeer op den teen getreeden heeft. De overige geringe lieden sla ik met voordacht over, door dien haaren arbeyd wel meest in eene t'zaamen-raapinge en vertellinge van allerhande *fabelen* en *legenden* bestaat.

(Marginal notes: Roswida. Burchardus. Radulphus Flaviacensis. Flodoardus. Aimoinus.)

HET

Jaar CM. tot M.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Concilien deezer Eeuwe.

§. 1.

Deeze zyn nu, volgens de omstandigheeden van deezen tyd, zeer ellendig gesteld. Alhoewel ook eenige nog al wat uytgeregt hebben. Keyzer *Otto* liet 'er, in 't Jaar 963, een te *Rome* houden, en daar op den Paus in het byzonder afzetten, gelyk nu al gemeld is. Op het *Synode* te *Rheims*, in 't Jaar 991, wierden, aangaande het verderf der Roomsche Kerken, openbaare en zeer bittere klagten, voorgedraagen. Alwaar de nieuwe Bisschop, *Gerbertus*, zig zeer reedelyk heeft aangesteld, dog daarom ook, van de begunstigers des Roomschen Stoels, zeer slecht bejeegend wierd. Gelyk als het zelve ook, op het *Synode* te *Trosles*, by *Soissons*, gebeurde, waar op de Roomsche Paus, en de andere Geestelykheyd, by na in alles wierd teegengesprooken. Buyten dit is 'er anders weynig of wel niets aanmerkelyks, op de Synoden uytgerecht geworden. Want in 't *Oosten* ging het alles wilt door malkanderen, en in 't *Westen* wierd de Geestelykheyd alreeds zoo machtig, dat zig niemand heel licht onderstont, om iets teegen haar aan te vangen. Aldaar, wanneer 'er nog al eene t'zaamenkomste geschiedde, was het dog alles maar op loutere ongerechtigheyd aangezien. Wanneer, tot een voorbeeld, de Keyzer *Constantinus Porphyrogenneta*, zynen zoon, op een *Synode*, tot Patriarch liet maaken, zoo moest aldaar, een ieder, uyt vreeze voor den Keyzer, wel *ja* zeggen.

Synoden te Rome, teegens den Paus. Rheims. Trosles.

2. In *Duytsland* is 'er een *Synode* te *Erffurt* gehouden geworden, in 't Jaar 936, waar van men, uyt nalaatigheyd der Schryvers, niet weet, wat daar om gegaan is, als alleen, dat veele Bisschoppen aldaar te zaamen zyn geweest. (*a*) Dog, al wie haaren zin, uyt het booven aangeroerde, kent, die zal ook, van haar voorneemen hier licht een besluyt konnen maaken. Maar eenige willen verzeekeren, dat Keyzer *Hendrik* de kerkelyke tucht aldaar heeft willen verbeeteren, alhoewel, kennelyk, zonder gevolg. Hier na zyn 'er, in 't 947[ste] en volgende jaaren, veele Synoden te *Rome*, *Verden*, *Ingelheim*, en *Trier* gehouden geworden, enkel en alleen, aangaande de twist van twee lieden, *Artaldus*, en *Hugo*, welke alle beyde Bisschoppen te *Rheims* wilden zyn. In 't Jaar 955 heeft 'er *Otto de eerste*, een te *Augsburg* verzaamelt, als ook een ander, te *Ingelheim* in 't Jaar 972, in welkers *acten* niet veel aanmerkenswaardigs te vinden is: behalven dat men ziet, hoe de Regenten zelfs die aangestelt, en ook bestierd hebben, en niet alleen Kerkelyke, maar ook Staats-zaaken, eeven gelyk als op de Ryks-daagen, aldaar te zaamen hebben afgehandeld, ja ook, in 't byzonder, meenigmaal van de Bisschoppen, Prelaaten, en andere, wel scherpe straffen, over haare gebreeken, hebben voorgeschreeven.

Te Erffurt. Ingelheim. Augsburg.

(*a*) Regino Prumiensis. A. 936. Lambertus Schafnaburgensis, A. 935.

Jaar CM. tot M.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verschillen, ter oorzaake van den Godsdienst.

§. 1.

BY de algemeene zorgeloosheyd en luyheyd der Munnikken en Paapen, waaren zy ook zoo lusteloos, dat men nu ook van geenen byzonderen stryd leest: alhoewel ik het daar voor houde, dat 'er veele van diergelyke dingen onderdrukt zyn geworden: en, als 'er al iets betwist wierd, zoo raakte zulks maar alleen geringe, nietige dingen, en bygeloovige gevoelens of oeffeningen. Alzoo twisten die in 't *Oosten* eens met malkanderen daar over, of de *Peeterschappen* de trou ook hinderden, zoo dat geen *Peeter* met den ander vermochte te trouwen. (*a*) De Patriarch en andere vingen met den Keyzer *Leo* een groot geraas aan, door dien hy voor de vierde maal getrouwt was. (*b*) In 't *Westen* ging de stryd, over de teegenwoordigheyd van Christus in 't Avondmaal, ook altyd voort, gelyk wy hier booven gehoort hebben, daar de Afgoodische Munnikken nieuwe wonderwerken toe verzonnen.

Stryd van de maagschap weegens den doop.

Van 't Avondmaal.

2. Dat echter de booze Geestelykheyd niet gerust, maar de getuygen der waarheyd, met vervolgingen, lasteringen en diergelyke, aangevallen heeft, daar vint men, hier en daar, nog al eenige voetstappen van. Het is aanmerkelyk, wat men, van een hoop lieden, in *Italie* leest, die van de huychelaars onder den ouden naam der *Anthropomorphiten* zwart gemaakt wierden. Deeze dan mochten, zonder twyffel, de Bisschoppen, met haare bekentenisse, wel wat ongeleegenheid gemaakt hebben, wanneer zy van haare grouwelen getuygden. Daarom kwam dan de Bisschop van *Milaan* op de been, en overviel die gantsche stad, vermoorde daar in oud en jong, zonder eenig onderscheyd, op dat hy, en zyns gelyken, voor haar, zyn boosheyd weeder in rust bedryven konde. (*c*) Alzoo verjoeg de Bisschop van *Antiochie*, *Theodorus*, met de hulpe des Keyzers, ook diergelyke lieden, welke men *Manichæers* noemde, en die zy, naar vermoeden, weegens haare getuygenis, niet wilden lyden. (*d*) Want, dat deeze en zeer veele andere nog al veele waarheeden, teegens den Paus, en zyne Geestelykheyd, beweezen, en haare grouwelen ontdekt hebben, zulks geeven ook nog eenige overige schriften te kennen, waar uyt al over lang het voornaamste van alle de ingesloopene Paapsche grouwelen getrokken, en hier booven, in 't *tweede hoofdstuk*, iets van gedacht is. (*e*) Ik laate staan, dat eenige, den eersten aanvang der *Waldensen*, al van *Claudius Turinensis*, en alzoo van deeze tyden af, willen stellen: 't geene licht hier onder verder getoont zal werden.

Vervolginge der vroomen.

Onder de kettermaamen.

Bloedgierigheyd der Geestelykheid.

Manichæers.

3. Een ding kan ik alhier niet onaangeroert laaten, dat licht wel hier toe gehoort, dewyle het, uyt den haat der Munnikken, teegen een, zonder twyffel, vroom man, is voortgekoomen. Het is die *fabel*, welke men gemeenelyk van *Hatto de tweede*, Bisschop van *Mentz*, verhaalt; dat hy, na de helft van deeze eeuwe, in een dieren tyd, eenen hoop arme lieden in een schuur heeft laaten koomen, met die vertroostinge, dat hy brood aan haar wilde laaten uytdeelen. In de plaats dan van dit, hadde hy de schuur in brand gestooken, en die arme menschen laaten verbran-

Of Bisschop Hatto van de muyzen gegeeten is.

(*a*) Zonaras To. III. Annal. f. 160. (*b*) Idem p. 143. (*c*) Sigebertus Ann. 939. (*d*) Zonaras. (*e*) Catal. V. T. Centur. Magdeburg. Usserius de Success. Eccles. Hottingerus Sec. x. Mornæus &c.

branden, ook daar nog by gezegt, *waarom zy niet werkten?* of, gelyk andere willen, *hoort, hoe myne broodmuyzen piepen!* Daar op hadde hem eene groote meenigte muyzen aangevallen, en geplaagt, en, of hy al op eenen toorn, midden in den *Rhijn*, vluchtte, zoo hadden zy hem echter achterhaald, en eyndelyk ook opgegeeten: om welke reede men eenen toorn by *Bingen*, nu nog den *muyzen toorn* noemt. *(f)* Anderen ftellen nog daar by, op dat daar door de *fabel* te geloofwaardiger mogt werden, dat hy altyd gewoon was te zweeren: *De muyzen zouden hem eeten.* Alhoewel zy dan daar by de eerfte *Hatto* met den ander van deezen naam vermengen, van wiens boosheyd hier booven, in 't *tweede hoofdftuk* een voorbeeld ftaat. *(g)* Schoon het nu wel veele herhaalen *(h)* zoo is dog voor eerft, uyt de woorden van *Hatto*, die hy gezegt zoude hebben, wel te befluyten, dat hy de arme, daar onder toen ter tyd gemeenelyk de Munnikken verftaan wierden, over haare luyheyd befchimpt, en haar daar door tot arbeyd vermaand heeft. Nu kan het wel licht gebeurt zyn, dat hy de luye Munnikken, welkers onnut leeven, hy gezien heeft, daar over beftrafte, en deeze daar door zulke leugens van hem hier na uytgeftrooyt, en de boosheyd van den voorigen *Hatto* aan deezen te gelyk aangewreeven hebben. Waar van ook de Schryver deezer Hiftorie, hier over zig alleen op de overleeveringe der Oude beroept, en niets zeekers ftelt, maar aan den Leezer zyn oordeel vry laat. *(i)* Andere geloofwaardige Schryvers melden ook uytdrukkelyk van zyn natuurelyken dood, en zetten die ontrent 't Jaar 969 of 970, waar meede zy die *fabel* ftilzwygende teegenfpreeken. *(k)* Ook is dit by na een teeken, dat *Hatto* zoo boos niet geweeft moet zyn, door dien Keyzer *Otto* zelfs hem in veele gewichtige zaaken gebruykt, en hier na zelfs tot *Biffchop* van *Mentz* ingeftelt heeft. *(l)* Daar hy hem anders, by zulk een berugt leeven, by zig niet geleeden, en nog veel minder, in zyne dienften getrokken zoude hebben. De gedachte muyzen toorn, nu bewyft hier ontrent niet met al, door dien *Trithemius* ook betuygt, dat hy, om den oorlog, in den *Rhyn* is gebouwt geworden. En dit hebbe ik alhier, als een ftaaltje van lafteringe teegens goede lieden, willen bybrengen. Gelyk als dan eenige Schryvers, deeze *fabel*, beneevens die, van den uytgang der kinderen te *Hammeln*, voor heene ook al ontdekt hebben. *(m)*

Jaar CM. tot M.

(f) Trithemius Chron. Hirfaug. Ann. 967. *(g)* Compilatio Chronol. ap. Tilberienfem. Ann. 924. Engelhufius p. 172. Chron. *(h)* Drexelius P. 11. Opp. p. 589. Hottingerus P. X. p. 83. Brufchius de Monaft. p. 36. & 207. Drefferus Millen. v. p. 414. Zeilerus Itin. Germ. P. I. p. 315. *(i)* Trithemius. *(k)* Marianus Scotus Ann. 970. Monachus Herveldenfis Chron. Ann. 969. *(l)* Regino. *(m)* Wörgerus Hift. Hamel. c. 5. Neumannus de Reb. Synonymis. Spanhemius H. E. p. 1024.

Eynde van 't tiende Boek.

HET

Jaar M. tot MC.

HET ELFDE BOEK.

Van de aanmerkelijkste Kerkelijke Geschiedenissen in de elfde Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytterlyken toestand der Kerken in 't algemeen.

§. 1.

Hendrik de Tweede.

OP den aanvang deezer eeuwe, in 't Jaar 1002. kwam Keyzer *Hendrik de tweede* tot de regeeringe, uyt de nakoomelingen van *Otto de groote*, een Hertog van *Beyeren*, den welken de Italiaansche Schryvers *de eerste* noemen, door dien *Henricus Auceps* te *Rome* niet gekroont is geweest; waar van *Paulus Langius*, en het *Chronicon magnum Belgicum* veel gewags maaken. Deezen Keyzer dan vond veel stof tot vegten, ten deele teegen de *Heneti*, of *Wenden*, en ten deele teegen de twee *Boleslai*, in *Poolen* en in *Boheemen*, welke hy alle tot reede bragt. In *Kerkelyke zaaken* pryzen hem de Schryvers zeer, weegens zyne veelvuldige verrichtingen in dezelve; doch zy waaren ook na den aart der zelve tyden geschaapen, daar by hy echter de naam van *Pius*, of *Godzaalig* bekwam: maar wel voornaamentlyk, door dien hy met zyne Gemalinne *Kunigunda*, in eene gestaadige kuysheid zoude geleeft hebben, is hy t'eenemaal onder de Heylige gereekent geworden. *(a)* Alhoewel eenige daar aan twyffelen, en den oorsprong van deeze *Fabel* daar van daan afleyden, om dat zy geene kinderen te zaamen gekreegen hebben. Ten minsten altyd zwygt *Ditmarus* van zyne belofte van kuysheid stil, die nochtans in dien tyd heeft geleeft. Anders kan hy ook wel waarelyk van een goed en vroom gemoed geweest zyn, gelyk als de *Schryvers* zulks ook verzeekeren, *(b)* en men kan zynen yver voor de Godsdienst en gerechtigheyd ook uyt veele stukken zien. De Munnikken en Paapen hadden inzonderheid een grooten *Patroon* aan hem, welke hy in alles behulpzaam was, en haare inkomsten treffelyk vermeerderde. Om welke reede zy dan ook zyne regeeringe voor een gulde tyd reekenden, dewyle hy aan haar zoo veele guldene zaaken vereerde. Als toen hy te *Merseburg* een goude kelk van 20. pond swaar schonk, ja een goud Altaar maaken liet, en veele andere vaaten en cieraaden, gelijk als *Ditmarus* en *Engelhusius* roemen. Deeze goede Keyzer mocht ook wel zien, hoe noodig 'er eene *reformatie* in de zoo genaamde Geestelyke stand was: waarom hy die ook op het Synode te *Dortmunt* zeer ernstig aandreef, gelyk als wy hier onder in 't *vierde hoofdstuk* noch naader zullen zien. Maar, gelyk het gemeenelyk zulke Regenten weedervaart, die, uyt schroom voor het *heylige Kerken-ampt*, of *Ministerium*, gelyk men het noemt, aan deeze orde liever alles vry laaten, als dat ze op de welvaart van haar en haare onderdaanen zien, zóo liet hy de Paapen ook haaren wil. Ja hy

De Heylige genaamd.

Bezoekt eene Reformatie.

(*a*) Hermannus Gigas in Chron. Bamberg. Leo Ostiensis VII. Chron. Cassin. cap. 47. Auctor ap. Surium d. 3. Mart. Vita ap. Canisium To. II. Antiq. Lect. Cranzius. III. Sax. c. 32. (*b*) Helmoldus Chr. Slav. c. 16. Adamus Bremensis II. c. 39. Aventinus.

Jaar M. tot MC.

hy maakte de *Majesteyt* van zijn ampt daar door te schande, dat hy, te *Frankfurt*, op het Synode, voor de Geestelijkheid tot de aarde toe boog, zoo dat zich de *Aartsbisschop van Mentz*, *Willigis*, zelfs daar over schaamde, en hem voort weeder oprechtte. (c) Waar meede *Baronius* ook zoo veel op geeft, dat hy dit doen, als een zeer wonderlyke en pryswaardige zaake aanpryst. (d) Doch des Keyzers voorneemen, op dit Synode, was, dat hy, gelyk hy zeyde, *Christus* tot een erfgenaam stellen wilde, dewyle hy zelfs geene lyfs erfgenaamen hadde. Deswegen hy dan te *Bamberg*, in 't Jaar 1006. een nieuw *Bisdom* stichtte, en noch daarom lang beedelen moest, eer zich die hovaardige Bisschoppen, op voorwendzel van veele zwaarigheeden, weegens den *Bisschop van Wurtsburg*, daar toe beweegen lieten. (e) Dit niet teegenstaande, bewees hy zich echter altyd yverig voor de gewaande Kerk, gelyk het de Geestelijkheyd roemde. Want hy liet zich te *Rome*, in 't Jaar 1014, van den Paus *Benedictus de achtste*, kroonen, en beloofde daar by, de *Patroon* en beschutsheer der *Roomsche Kerke* te zullen zyn. (f) De Papisten toonen ook een groot voorrecht, dat hy aan haar gegeeven zoude hebben. (g)

Ontydige demoedigheyd.

Bisdom te Bamberg.

2. Wat nu verders de Papisten, en inzonderheyd *Baronius*, voor een hoopen *fabelen* van deezen Keyzer, en zyne bygeloovigheeden, bybrengen, zulks is de moeyte niet eens waard om daar aan te gedenken: en met wat voor een grond zy hem ook voor een Heylig uytgeeven, zulks toonen haare eigene bekentenissen, als zy vertellen, hoe hy tot de ontucht en schouwspeelen zoo zeer geneegen is geweest, dat hy ook het leeven van arme lieden niet verschoont heeft. (h) Zyne Gemalinne, de gemelte *Kunigundis*, wierd ook van de Geestelijkheyd tot loutere huychelerye en bygeloove gebragt, dat zy, by voorbeeld, groote sommen gelds uytdeelde, tot voorbiddinge voor de zielen der overleedene Keyzers, en eyndelyk, in 't Klooster de andere *Nonnen* ging dienen, en met *reliquien*, en andere dwaasheeden, veel te doen hadde. (i) Zy zoude ook eens, toen men haar van echtbreuk beschuldigde, haar onschuld alzoo beweezen hebben, dat zy, gelijk als het in dien tyd niet ongemeen was, op een gloeijend ploeg-yzer met bloote voeten onbeschaadigt gestaan zoude hebben. (k) Doch de Schryvers zyn niet alleen oneens in de omstandigheeden (waar door *Baronius* ook zeer weynig daar van gedenkt, teegens zyne gewoonte, van die gewaande wonderwerken groot te maaken) maar zommige Schryvers willen haar ook voor eene toovereſſe uytmaaken. Want zy zoude een Geest, die als een Reus daar uytgezien hadde, om kalk en steenwerk, tot den Kerken-bouw in *Bamberg*, aan te draagen, gebruikt hebben. Ik zwyge nu noch van andere diergelijke Historien van haar. (l) Daar ten minsten zeeker is, dat toen ter tijd, en verder, de tooverye, by de groote blindheid der menschen, opentlijk in 't gebruyk was, waar door'er ook zoo veele zeldzaame dingen, met bewys der onschuld, enz. geschieden: gelijk als die oude versen van *Hendrik* en zijne Gemalinne te kennen geeven:

Papiste fabelen van hem.

Bygeloove van Kunigundis.

Aangegeeve wonderwerken.

Cujus & ossa bona sunt ad miracula prona,
Conjuge virginea virgo permansit, & ille

(c) Ditmarus VI. p. 140. (d) Baronius An. MVI. n. 1. (e) Ditmarus l. c. Sigebertus An. MIV. Herm. Contractus A. MVII. (f) Ditmarus VII. Everhelmus in Vita Popponis ap. Surium d. 25. Jan. Petrus Damiani ib. d. 1. Jan. To. 1. (g) è Mſto Baronius Ann. MXIV. n. 7. seq. (h) Everhelmus l. c. (i) Vita ap. Surium d. 3. Mart. To. III. (k) Cranzius IV. Sax. cap. 32. Gigas l. c. (l) Chronic. Sax. ap. Centur. Magdeb. Cent. XI. cap. 6. pag. 340.

Jaar M. tot MC.

Catholicas dedit Ecclesias numero quasi mille. (m)
Pauperibus, viduis, spes, via, vita fuit.

De zin is,

Dat'er by het graf van Hendrik, zelfs ook wonderen waaren geschied, en dat zyne Gemalinne ook een maagd was gebleeven, maar dat hy wel 1000. *Kerken hadde gesticht, en de armen en weduwen hadde hy tot een hoop, weg, en leeven verstrekt.*

Hier in bestond dan toen ter tyd de lof der grootste Vorsten.

3. De volgende Keyzers wierden nu, in deeze eeuwe, van de Paapen en Munnikken niet minder geplaagt, zoo dat zy heel weynig rust van haar hadden. *Conradus de tweede* of *Salicus*, te vooren *Cuno* van *Welingen* genaamt, volgde *Hendrik de tweede*, in 't Jaar 1024. in de regeeringe, en hy moest, by zyne krooninge, te *Mentz*, belooven, dat hy de Geestelijkheyd wel in acht zoude neemen. *(n)* Maar het was hem om de eere Gods, of het heyl van zyne onderdaanen zoo weinig te doen, dat hy veel liever een ongelooffelijke zomme gelds van een Edelman nam, en hem daar voor het Bisdom van *Bazel* verkoft; weshalven zijn Zoon hier na de gierigheyd zijnes Vaders opentlijk bekend heeft. *(o)* En toen hy sturf, hield hy zich voor zaalig genoeg, wanneer hy het Kruys, beneevens eenige *reliquien*, by hem brengen liet, en het *Avondmaal*, als een teerpenning, meede op de weg nam. *(p)* Doch, of hy, ontrent de zaaken van zyn Huwelyk, zig aan den wille der Bisschoppen al onderworpen heeft, daar aan twyffelt men met reeden. Zommige nu schryven, door dien hy *Gisela*, zijne bloed-vriendinne getrouwt hadde, dat de Geestelijke hem niet hadden willen kroonen, voor dat hy haar eerst verlaaten hadde: 't geene hy dan wel gedaan, doch daar na deeze Gemalinne echter weeder tot hem genoomen heeft. *(q)* Anders zijn zijne tyden noch al taamelijk gerust geweest, behalven dat hy tweemaal teegens de *Bourgonjons* is opgetrokken, en met *Ernestus*, Hertog van *Swaaben*, en andere weederspannige, al wat te doen gehad heeft. *(r)*

Conradus II. Salicus.

Zyne Simonie.

Echtscheyding.

4. *Hendrik de derde*, met den toenaam van *Niger*, of de *Swarte*, zoon van *Conradus*, wierd van hem al in 't Jaar 1026. in de regeeringe getrokken, en in 't Jaar 1039. na zijn dood, kwam hy in 't geheel daar toe. *(s)* De Schryvers geeven hem eenen grooten lof, weegens zijne vriendelijkheid, en andere gaaven. *(t)* Eenige willen van hem ook al zeggen, dat hy, met zijne Gemalinne, in kuysheid heeft geleeft. *(u)* Echter hadde hy slegte voorspraaken by het Roomsche Hof, en dessels slaaven. Dat maakte, om dat hy de openbaare grouwelen te *Rome* zag, wanneer daar drie van haar te gelijk, met malkanderen, om den Pausselijken Muts knibbelden, naamentlijk, *Benedictus de neegende*, *Sylvester de derde*, en *Gregorius de sesde*, daarom greep hy die zaak ook wakker aan, trok in *Italie*, hield aldaar een Synode, en zette haar alle drie te gelijk af, en daar teegen *Clemens de tweede*, Bisschop van *Bamberg*, daar in. Booven dat moesten de *Romeynen* hem zweeren, dat zy voortaan, zonder zijn verlof, geenen *Paus* meer kiezen zouden. *(x)* Dat ook geschied is, zoo lang als deeze Keyzer leefde. *(y)* Die dan wel de laatste geweest is, die de Paussen recht ter deege aangetast, en haaren hoogmoed getemt heeft: en het was gewis wel voor iets groots en zeldzaams te hou-

Henricus III.

Zet drie Pausen af.

Hy staat de Geestelykheid teegen.

(m) Engelhusius Chron. p. 194. *(n)* Wippo in Vita Conradi II. ap. Pistorium Rer. Germ. Scr. p. 429. *(o)* Idem ib. p. 431. Glaber Rudolphus V. c. 5. *(p)* Wippo l. c. p. 443. *(q)* Glaber IV. init. *(r)* Wippo. Otto Frising. VI. c. 29. seqq. Cranzius IV. c. 36. s. Godefridus Viterbiensis Chron. Hepidanus ap. Goldastum To. I. A. 1078. *(s)* Herm. Contractus H. Ann. Schafnaburgensis ibid. *(t)* Aventinus V. Nauclerus gen. *(u)* Chron. Cassinense II. c. 47. *(x)* Sigebertus. Herm. Contr. Otto Fris. VI. c. 33. Appendix Victoris. *(y)* Schafnaburgensis.

I. Deel.
Pag. 571.
HENRICUS IV. IMPERATOR.

houden, dat deezen Heer zich zoo moedig teegen de *Paapen* aanstelde, welke nogtans in dien waan by veele waaren, als waaren zy dienaars van God, en die ook magt en list genoeg hadden, om zich te verweeren. Niet minder strafte hy ook de gierigheyd en *Simonie* der Bisschoppen opentlyk, op een Synode, hy zeyde haar niet alleen onder de oogen, wat zy voor goddelooze lieden waaren, maar hy bekende ook van zynen Vader, dat hy met zijne gierigheyd zich zoo hadde bezondigt. (z) Waar by hy ook, door een *Edict*, diergelijke verkoopinge der Geestelyke ampten en zaaken wel scherp verbood. Hier in nu, en in meer andere zaaken, maakte hy het voor de gierige Geestelijkheid waarelijk niet recht. Waar by nog kwam, dat hy den *Aartsbisschop van Keulen*, *Annoni*, zoo niet in alles ten gevalle hadde willen zyn. (a) Waar over, en door dien hy ook iemand, die den *Paussel yken Legaat* te na gekoomen was, niet streng genoeg na zijn begeeren strafte, zoo verzierden de Paapen, als hadden de booze geesten hem, by zijnen dood, aangevallen, doch die echter, door de voorbiddinge van *St. Laurens*, weeder verdreeven waaren geworden, het geene *Baronius* met eenen groote yver weet te vertellen. (b) Hy is gestorven in 't Jaar 1056.

Jaar M. tot MG.

Straft haare ondeugden.

Word van haar gelastert.

5. Hem volgde *Hendrik de vierde*, zyn zoon, na, die wel tot een rechte proef kan verstrekken van een door de booze Geestelijkheid geplaagden Regent, zoo heel grouwelijk hebben zy met hem tot aan zijn graf toe, gehandeld. Haare bitterheid uyttede zig al by zijne geboorte, door dien men die *fabel* verzon, als hadde zijne Moeder, toen zy van hem zwanger was, gedroomt, dat zy een Draak ter weereld bragt, die hem dan beduiden zoude. (c) Zijn Vader sturf, wanneer hy naauwelijks 6. jaaren oud was, en zijn Moeder bestierde ondertusschen het Ryk vyf jaaren lang. Nu kan hy waarlijk, van zijne Voogden, de *Markgraaf van Saxen* en *Bisschop van Breemen*, wel onachtzaam, ontrouwelijk, en na den aart van die tyden opgetrokken zijn geweest, en dat ondertusschen, by zijne minderjaarigheid, een ieder deed, wat hy wilde, als ook, dat 'er afzonderlyk, heel veel straatschenderye, en andere moetwilligheeden, ook zelfs van de Groote, begaan wierden. Dit alles wilde hy nu in 't begin van zijne Regeeringe, door openbaare afkondigingen, verbieden, en hy bouwde ook over al Slooten, op de grenzen, om daar door verzeekert te konnen zijn. Hier over stelden zig de *Saxen* en *Thuringers* aan, als was hy haare vryheid te na gekoomen, en zy wilden den Keyzer, weegens zijne jonkheid, ook niet genoeg eeren: en daar meede gingen de oneenigheeden aan, terwylen de Bisschoppen wakker olie in 't vuur gooten, het geene men wel merkte, om dat hy niet na haare pypen wilde dansen. Dewyle nu de menschen doorgaands, tot hier toe, die groote toelaatinge gewent waaren, zoo kwam haar dit alles heel dwars en bezwaarelijk te vooren, dat de Keyzer tot het gemeene beste *ordineerde*. Om deeze reede moest hy dan ook zoo dikmaals met de weederspannige strijden, gelijk hy dan geduurig zwaare oorlogen gevoert, en wel 62. veldslaagen, meest met gevolgde overwinningen, heeft gedaan, en ook daar door, met de *Caroli*, en *Ottones*, van onpartydige Schryvers gelijk gesteld wierd. Zijn meeste onrust maakte hem die schandelijke boef, Paus *Gregorius de zeevende*, waar van nu haast volgen zal. Deeze hitste *Rudolphus*, Hertog van *Swaaben*, ook daar toe op, dat hy zich van zommige Stenden tot Key-

Henricus IV.

Word van de Geestelykheid steeds vervolgt, en beloogen.

Kwaalyk opgetrokken.

Van de Saxen en Thuringers bestreeden, door het aanporren van de Geestelykheid.

Rudolphus een Anticæsar.

(z) Glaber V. c. 5. (a) Ap. Surium To. v. d. 4. Dec. & Baron. An. MLV. n. 28. & MLVI. n. 3. (b) Chron. Cassin. & ex eo Baronius l. c. (c) Auctor Vitæ Mathildis lib. 1. c. 18. ap. Baronium An. MLV. n. 11.

Jaar M. tot MC.

Keyzer liet opwerpen, en van hem de kroon ontfing, met dit bekende lafterlijke vers:

Petra dedit Petro, Petrus diadema Rudolpho.

Dat is: *Chriftus heeft aan Petrus, en alzoo aan den Paus, het Keyzerryk gefchonken, en de Paus geeft het nu aan Rudolphus.* De Keyzer *Hendrik* dan ftreed wel viermaal met hem, en verdreef hem ook ten laatften, met de hulpe der *Franken*, en die aan den *Rhyn*: alwaar *Rudolphus* dan zyn rechterhand in den flag verloor, en, volgens zyne eygene bekenteniffe, teegens die Biffchoppen, aan die hand, als een aanvanger zyner boosheyd geftraft wierd, waar meede hy zynen Heere trouwe gezwooren hadde. Die ook nu nog te *Merfeburg*, in de *Domkerke*, tot eene gedachteniffe, zoude leggen, alwaar hy begraaven is geworden. (*d*) Dit verzeekert de Schryver van *Hendriks* leeven, en andere, voor gewis, dat *Rudolphus* dit nimmermeer gedaan zoude hebben, by aldien hem de Paus niet zoo geruft gemaakt, en verleyd hadde, door dien hy anderzins een oprecht en vroom man geweeft is, en eerft lang geweygerd hadde, om teegen den Keyzer op te ftaan.

Hy werd van zyne eygene Zoonen beoorlogt. Conradus,

6. Wat voor onruft en vervolginge deezen Keyzer verder, ten deele van de goddelooze Geeftelykheyd, ten deele van zyne eygene zoonen *Conradus* en *Henricus*, heeft geleeden, zulks is al te wydloopig om alhier te verhaalen. Paus *Urbanus de tweede*, hitfte *Conraad* aan, dat hy, terwylen zyn vader met de *Saxen* te doen hadde, ondertuffchen teegens zyn eyge vader opftont. En, alzoo hem God haaft weg nam, porde Paus *Pafchalis de tweede*, den anderen zoon, *Henricus*, aan, die nochtans, door zynen vader, buyten dat, nu reeds al tot zyn nazaat was verklaart. Deeze Prins deed zynen vader, door zoo veele onruften afgemat, zoo veel verdriet aan, dat hy hem eyndelyk het *Keyzerryk* afdwong, en te *Luyk*, gelyk als in ballingfchap, heel naauw beflooten hield, tot dat hy eyndelyk, van hertzeer, in 't 49[fte] Jaar zyner regeeringe, in 't Jaar 1106, fturf. Te *Luyk* heeft men zyn lichaam, door dien hy gebannen heette te zyn, geheele vyf Jaaren lang, in een kift booven de aarde laaten ftaan, en niet eerder willen laaten begraaven, tot een teeken van de groote wraakgierigheyd en vyandfchap zyner vervolgers, die, nog na zyn dood zelfs, niet ruften konden. (*e*) Het is zeer aanmerkelyk te leezen, wat die goede Keyzer wel voor beweegelyke en ootmoedige brieven, zomtyds aan deeze zyne vyanden, en zynen goddeloozen zoon zelfs heeft gefchreeven, en hoe weynig hy echter daar meede die beeftachtige gemoederen heeft konnen beweegen. Hy klaagd daar in dikmaals, hoe hy, zoo t'eenemaal van alle menfchen verlaaten, en, door zyn eyge zoon, van alles berooft geworden was, dat hy naauwelyks tot het leeven iets meer overig hadde. Gelyk hy dan den Biffchop van *Spiers* wel ernftig bad, dat hy hem dog eene *præbende in 't Bifdom* wilde geeven, want hy kon noch in 't *Choor* zingen, en verftont ook *Latyn*; het geene die *Biffchop* hem egter affloeg. Zoo heel wonderlyk waaren de verborgene oordeelen van God over deezen Keyzer. (*f*) Hoe beeftig en boos hem vervolgends *Gregorius* gehandeld heeft, is niet erg genoeg te befchryven. Den oorfprong van de zaak was deeze. De vyanden van *Henricus*, naamelyk, de Biffchoppen in *Duytsland*, hadden hem by den Paus aangeklaagt, hoe hy haar in haare vryheeden krenkte, om dat hy hen

En Henricus.

Sterft in groote ellende.

Leyt vyf jaaren onbegraaven.

Zyne fmertelyke klagten.

Verzoekt een præbende.

Boosheyd van Gregorius VII.

(*d*) Aventinus v. p. 441. feqq. Leo Oftienfis III. c. 48. Cranzius v. Sax. c. 15. Bruno de Bello Sax. p. 121. ff. Vita Henrici IV. ap. Urftifium p. 380. ff. Otto Frifing. VI. c. 34. Bertholdus Conftantienfis A. MLXXIII. feqq. Engelhufius p. 202. Brotufius IV. c. 16. Epift. Gregorii VII. ap. Goldaftum To. I. Conft. p. 44. Helmoldus Chron. Slav. Urfpergenfis A. MCVI. (*e*) Iidem. (*f*) Epiftolæ Henrici ap. Urftifium p. 393. Reineccium, Goldaftum. Engelhufius. p. 206.

Jaar M. tot MC.

hen in haare teegenwoordige moetwilligheeden, rooveryen, en moorden, niet meer dulden wilde. *(g)* Daar over nu wierd die goddelooze Paus zoo boos, dat hy hem in den ban deed, en naar *Rome* daagde, ja nog daar en booven alle zyne onderdaanen van den eed van getrouwigheyd ontſloeg. Alhoewel nu deeze roekeloosheyd van den Paus aan veelen niet aanſtond (by aldien het anders aan iemand derft mishaagen, wat aan zyn *Heyligheyd*, of het *Miniſterium*, behaagd) gelyk als de Schryver daar by ſtelt, zoo wierd nogtans de Keyzer van alle menſchen byna verlaaten, zoo dat hy voornam, om den Paus goede woorden te geeven; hy reyſde dan zelfs na hem toe, en verneederde zig voor hem op het allerbeſte; de Paus liet hem, met bloote voeten, in ſlechte kleedinge, midden in den winter, drie daagen lang voor zyne wooninge ſtaan, en nog daar en booven honger lyden, terwylen hy by de beroemde hoere *Mathildis* was. Waar op hy hem, eyndelyk, met de hartſte voorwaarden, wel liet heene gaan, *(h)* maar echter terſtont *Rudolphus* teegens hem oprooide, gelyk als nu al gedagt is. Na welken ook *Hermannus van Lottharingen* wel tot Keyzer opgeworpen, maar eeven zoo betaald wierd.

Zyn ban.

Smaadelyke bejeegeningen.

Hermannus Anti-cæſar.

7. Dit is den korten inhoud van het Treurſpel, dat de Paapen met deezen Keyzer geſpeeld hebben, die dan de eerſte Keyzer is geweeſt, dien de Pauzen beſtaan hebben in den ban te doen. *(i)* Nu kan het wel zyn, dat hy in zyn jeugd, weegens zyne kwaade opvoedinge, verleydinge, en toelaatinge, niet ten beſten geleeft mag hebben. Waarom ook de Schryvers verklaaren, dat hy de zonden van zyne jonkheyd hier na wel haaſt afgelegd, en zig gebeetert heeft. *(k)* Want alle zyne ellende heeft hem wel tot beeterſchap en ootmoedigheyd voor God geholpen, gelyk als men uyt zyn ſchryven en bedryf kan zien, en een oude *Chronijke* meent wel te recht, dat deezen oven van droefheyd de vuyligheyd van hem wel ſchoon heeft uytgebrand. *(l)* En genoomen, dat alle die ondeugden waar zyn geweeſt, die hem zyne vyanden toegeſchreeven hebben: zoo heeft hy echter dit *barbariſche* onthaal van de Paapen niet verdiend. Maar, wat voor grouwelyke leugens de Papiſten ook teegens hem moogen bedacht hebben, die alle hebben de oprechte Schryvers van dien tyd genoegzaam klaar weederleyt, dog eenige waaren op hem zoo zeer verbittert, dat ze hem by *Julianus* en *Nero* vergeleeken, *(m)* en over zyn dood, als over een andere *Pharao*, en *Nebucadnezar*, zeegepraalden. *(n)* Ja hem ook geduurig voor een *Aartsketter* uytſcholden. Het geene de nieuwe Schryvers, met *Baronius*, te vergeefs weeder ophaalen, en de oorzaake der vyandſchap, tuſſchen hem en den Paus, aan het inzigt der Pauzen toeſchryven, weegens de *Simonie*, het geene zy nogtans nergens meede bewyzen, en hier teegen het openbaare voorbeeld van de Pauſſelyke gierigheyd wel onaangeroert laaten ſtaan. *(o)* Ook was het waarlyk een ſlechte konſt, hem, na zyn dood, een aartsroover, aartsketter, *mammeluk*, vervolger, en alles te heeten. *(p)* Ja de Paapen ſchroomden zig niet den goeden Keyzer, booven dit, de allergrouwelykſte ſchandelykheeden, achter zynen rugge na te geeven, die hy, met zyne Gemalinne, en anders zoude hebben begaan, alleen maar, om hem daar door voor alle de weereld, recht ſtinkende te konnen maaken. *(q)* Hier teegen is'er, uyt zyn bedryf, een ongehuychelt regtſchaape gemoed te erkennen, ja men ziet be-

Hoe Hendrik zig gedraagen heeft.

Laſteringen der Geeſtelykheid.

(g) Benno Vita Gregorii. Auctor Vitæ Henrici. (h) Auct. cit. & Lambertus Schafnaburgenſis. (i) Otto Friſing. l. c. c. 35. & ex eo Nauclerus gen. 37. (k) Vita Henrici p. 381. Engelhuſius p. 201. (l) Idem p. 207. (m) Ap. Baronium Ann. MXCVII. n. 153. Anshelmus Cantuarienſis. (n) Urſpergenſ. Ann. MCVI. (o) Baron. Ann. MLXXII. n. 6. (p) Urſpergenſ. & alii. (q) Centur. Magdeburg. è Chron. Magdeburg. cap. VI. pag. 339. & 343. Cranzius Metrop.

Jaar M. tot MC.

daar wel uyt, dat 'er iets goeds aan hem geweest moet zyn, door dien hem die schandelyke Paapen en huychelaars onmoogelyk niet lyden konden: en eeven gelyk als de *Pharifeen* opentlyk haare huycheleryen bedreeven, zoo schryven de Historie Schryvers van hem, dat hy in de geheymste plaatzen gewoon was te bidden, gelyk als *Christus* het heeft bevoolen Waar by dan de grouwelyke aanslaagen der Geestelykheyd openbaar wierden. Want, als hy, naar zyne gewoonte, ook te *Rome* daagelyks op een plaats alleen, bad, zoo droeg een booswigt, zonder twyffel op 't aanporren der Paapen een groote steen, booven de plaats daar de Keyzer knielde, en wilde die steen hem op het hoofd werpen, dog hy viel daar meede zelfs van booven needer dood. (*r*) Wat hy voor een liefhebber van de armen geweest is, daar van weeten de onpartydige Schryvers niet genoeg te roemen, alzoo dat men hem een vader der behoeftige heeft genoemt. (*s*) En deeze goede Keyzer kan ook nogmaals tot een voorbeeld verstrekken, wat vroome lieden, en byzonder *Regenten*, nu en altyd, van de goddelooze en vervallene Priesterschap, al voor ongeleegenheyd en smaad moeten lyden.

Zyn heymelyk gebed. — Aanslag teegens 't leeven van de Keyzer. — Zyne goeddaadigheid.

8. Hier kan nu een verstandig leezer zelfs wel uyt besluyten, wat voor eene geschaapenheyd 'er ook deeze reys, met de uytterlyke rust, inzonderheyd in *Duytsland*, is geweest. In de andere Landschappen der *Westersche Kerken* zag het ook niet veel beeter uyt. En in 't *Oosten*, kwam, na *Basilius*, *Constantinus*, zyn broeder, tot de regeeringe, een rechten luyaart, die ook maar drie jaaren regeerde. Zyn navolger, *Romanus Argyropulus*, putte zyne onderdaanen, door zwaare belastingen, t'eenemaal uyt, en gaf dat geld al te zaamen aan de luye *Munnikken*, waar voor hy ook kostelyke gebouwen oprechtte. (*t*) Zyne gemaalinne, *Zoë*, hield het met *Michaël* uyt *Paphlagonie*, dien zy ook daar na tot Keyzer maakte. (*u*) Deeze hield het niet lang, en zyn navolger, *Michaël Calaphatus*, nog korter, naamentlyk, maar vier maanden, waar op zy beyde in 't klooster gingen. Dog *Zoë*, en haare zuster, *Theodora*, bestierden ondertusschen het ryk, tot dat *Zoë*, aan *Constantinus Monomachus* trouwde, een wellustig en los man, die, voor de *barbaarische* vyanden, deur en venster open deed, om in het Ryk in te breeken. Waar door de Groote, nog by zyn leeven, *Theodora* tot een *Regente* aannaamen, waar op een stok-oud man, *Michaël Stratioticus*, tot Keyzer verkooren wierd. Deeze nu wierp *Isaacus Comnenus* over hoop, maar hy heerschte zeer wreedelyk, gelyk als de Grieken over hem klaagen. Alhoewel het schynt, dat de eene hoogmoedige Tyran den ander niet heeft konnen verdraagen. Want de Patriarch heeft toen ter tyd met den Keyzer om den rang getwist, en booven hem willen zitten. (*u*) Verders was hy een liefhebber der Geleerde, zoo als zy 'er toen waaren: hier teegen roemt men *Constantinus Ducas* als een vroom en rechtvaardig *Regent*, waar meede hy ook meer behield, als met groote magt, gelyk als *Zonaras* van hem bekent. Zyne weduwe, *Eudocia* nam de regeeringe na hem op haar, en trouwde, teegen haaren gedaanen eed, aan *Diogenes*, maar deeze was teegen de *Turken* ongelukkig. Waar op dan geduurige onrust voorviel, zoo wel met inwendige oneenigheeden, als uytterlyke invallen der vyanden. (*x*) De laatste Keyzer deezer eeuwe, *Alexius Comnenus*, ontnam *Nicephorus Botoniates* het ryk met geweld, en hadde te vooren veele vyanden, hy regeerde echter ontrent de 37 jaaren reedelyk gelukkig; hy trok zig het kerkelijke, en gemeene weezen, na zyne kennisse,

Oostersche Keyzers. Constantinus Romanus Argyropulus. — Zoë. — Michaël Paphlagonius. — Constantinus Monomachus. — Theodora. — Michaël Stratioticus. — Hoogmoed der Patriarchen. — Constantinus Ducas. — Eudocia. — Diogenes. — Alexius Comnenus.

(*r*) Vita Henrici. Benno. Vita Gregorii VII. (*s*) Engelhusius & Vita ll. cc. (*t*) Zonaras To. III. p. 185. (*u*) Idem p. 186. (*x*) Idem p. 213.

se, aan, en hy gaf, weegens eene *reformatie* een eygen *edict* uyt, dat men nu nog heeft. Waar over hem de Grieken zeer pryzen, alhoewel het ook, ontrent het eynde zynes leevens, al iets met hem veranderde. (*y*) Jaar M. tot MC.

9. Zoo was 'er dan, nu op deezen tyd, in 't *Oosten* geen rust altoos, alwaar ook de geheele afval van alle Christelyke leere zoo zeer openbaar was, dat zelfs de Barbaaren het konden merken, en haar beschaamt maakten. Het is aanmerkelyk, hoe de *Turksche Sultan* den *Griekse Keyzer*, *Romanus Diogenes*, door hem gevangen, heeft gehandeld. Want, als die deezen vraagde, hoe hy met hem gehandeld zoude hebben, wanneer hy hem gevangen bekoomen hadde, zoo antwoorde *Diogenes*, dat hy hem, als zynen vyand, met slagen slecht gehaavent zoude hebben: zoo zeyde de *Sultan* daar op: Maar ik wil uwe grouwelykheyd hier in niet navolgen; want ik hoore, dat *Christus* de vreede en de zagtmoedigheyd aanbeveelt, en de hoovaardige weederstaat. (*a*) En alzoo wierd deeze Keyzer van de *Turken* beeter gehandelt, als van zyne eygene *meede-christenen*, dewyle hem *Michael Ducas* hier na de oogen liet uytsteeken, by leevendigen lyve verrotten, en tot spot aan het volk voorstellen. Veele diergelyke staaltjes, van de grouwelen van 't Hof, zyn 'er onder de *Christenen*, in deeze eeuwe voorhanden, waar van deeze voor verhaalde genoeg konnen zyn. Het was nu met de *Griekse kerke*, ook ten opzichte van 't uytterlyke, in 't algemeen geheel tot den ondergang gekoomen. De Gemeentens in *Africa* waaren van de *Sarazynen* nu zoo wyt uytgeroeyt, dat 'er naauwelijks vyf Bisschoppen, in dat groote Land, meer overig waaren, daar 'er van haar anders wel veele honderden geweest waaren. (*b*) In de andere *Landschappen* hadden de *Jacobiten*, welke men voor ketters hield, het meeste in, gelyk als, in deeze eeuwe, *Antiochie* en *Alexandrie*, daar haare eygene *Patriarchen* zaaten, die ettelyke hondert *Bisschoppen* onder zich hadden. (*c*) Hier teegen tastten de *Turken* altyd wyder van zich, alhoewel zy ook al door innerlyke tweedragt, zig zelven dikmaals zeer hinderlyk waaren. Echter breidde zig de *Mahometaansche Godsdienst* onder de *Turken* altyd meerder uyt, welke veel van haar, byzonder onder de *Egyptische Regenten*, *Hakem*, aannaamen, onder welke hier teegen de *Christenen* en *Jooden* daar rondsom zeer gedrukt wierden. (*d*)

De Christenen worden van de Turken beschaamt gemaakt.

Ondergang der Orientaalsche Gemeentens.

Jacobiten.

Aanwas der Turken.

10. In 't *Westen* weet men deeze reys heel weynig vermeerdering der *Christenheyd* aan te geeven, daar het *Heydendom*, beneevens de *Atheisterye*, te *Rome*, en elders, aan de gewaande heyligste gewesten, alomme heerschte. Wat 'er noch al, aangaande de zoo genaamde bekeeringe der Heydenen, voorgegeeven wierd, dat was, gelyk in de andere eeuwen, maar gedwonge werk. Waar door die ook van geenen duur was, en noch veel minder nadruk hadde. De *Hungaaren* heetten ten deele, al meest in de voorige eeuwe, bekeert te zyn. Doch het geschiedde alles door weereldlyke inzigten, dat haaren Kooning, *Stephanus*, zich voor een *Christen* uytgaf, naamelyk, om dat hy de dochter van den Keyzer *Hendrik de tweede*, *Gisela* of *Gitsla*, weegens haare schoonheyd, gaarne gehad hadde, en haar dog als een Heyden niet verkrygen konde. Daarom liet hy zig dan in 't Jaar 1010. met zyne onderdaanen doopen, en hier na, van zyne Gemalinne, in alles regeeren; welkers Godzaaligheyd dan de Schryvers met niets anders bewyzen, als alleen dat zy

Bekeering der Hungaaren.

(*y*) Idem in fine. (*a*) Curopalates. Baronius. Spondanus. (*b*) Leo IX. ep. 3. ad Thomam Ep. Carthag. ap. Baron. Ann. MLIII. (*c*) Elmacin. Hist. Sarac. l. III. pag. 265. & 279. (*d*) Id. p. 260.

Jaar M. tot MC.

Ellendige vrugt der bekeering.

Zeevenbergen tot de Doop gedwongen.

zy veele koſtelyke vaaten, kruycen, en diergelyke, in de Kerken vereert, en ook eenige nieuwe aangebouwt heeft. *(e)* Maar *Stephanus* bewees de eerſte vruchten van zyn *Chriſtendom* daar meede, dat hy, met zynen bloed-vriend, *Giula*, Vorſt van *Zeevenbergen*, kryg aanving, zyne volkeren needer maakte, hem zelfs gevangen nam, en hier na, met zyne *familie*, tot den doop dwong, gelyk als de Schryvers wel uytdrukkelyk ſchryven. *(f)* Waar toe ook gehoort, wanneer andere duydelyk zeggen, dat de *Hungaaren* tot het *Chriſtendom*, van *Otto*, met geweld gedwongen zyn geworden. *(ff)* Waar uyt ten deele het vreemde *Chriſtendom* der *Hungaaren*, en ten deele, de verkeerde bekeeringe der *Zeevenbergers* wel te zien is. Dies niet teegenſtaande ſteld men *Stephanus* nog al onder de Heyligen. Maar het is nog al meer openbaar, uyt de volgende afval der *Hungaaren*, onder den Kooning *Andreas*, in 't Jaar 1047. wanneer zy teegens den rechten Kooning *Petrus* opſtonden, den *Afgoodendienſt* weeder by de hand naamen, en de Chriſtenen, byzonder de Munnikken en Prieſters, grouwelyk pynigden, en vermoorden. *(g)* Doch zy wierden daar na van deezen *Andreas* weeder een weinig geſtilt, die ook, op lijf en leevens ſtraf, aan alle *Hungaaren* beval, dat zy goede *Catholyke Chriſtenen* moeſten werden: maar deeze zaaken lieten zich zoo niet beveelen, gelijk als ſchattingen, of andere diergelyke burgerlyke zaaken. *(h)* Daarom ging het ook zoo, gelyk men het begon, naamelyk, alles verkeert. Want het gemeene volk, of de nieuwe *Chriſtenen* naamen eyndelijk, in 't Jaar 1066. *Andreas* by de kop, en ſtaaken hem de oogen uyt, zy maakten hier teegen *Bela* tot haaren Kooning, die de lieden liſtiglijk bedroog, en als hy bedenk-tyd begeerde, liet hy ondertuſſchen de belhaamels des oproers grouwelijk ombrengen, waar door de andere, verſchrikt zijnde, wel moeſten ſtilzwijgen. *(i)* Maar hoe deeze hier na den waaren God gediend moogen hebben, zulks is ligt uyt de omſtandigheeden af te neemen; op welke wyze het dan met de andere nieuw-bekeerden ook al is toegegaan.

Afval der Heyligen.

Wenden tot den Godsdienſt gedwongen.

11. De Keyzer *Hendrik de tweede*, maakte, in 't begin van 't Jaar 1003, de *Wenden* cynsbaar, welke al langen tyd te vooren, onder *Otto de groote*, bekeerd hadden geheeten. Hy dwong haar dan, om den Chriſtelyken Godsdienſt, beneevens haare Prieſters, aan te neemen, met welke zy te vooren op het grouwelykſte, volgens haaren barbaariſchen aart, hadden omgegaan, *(k)* en hier na nog al, onder *Hendrik de vierde*, niet te minder hunne Afgooden aanbaaden. *(l)* Wat nu andere volkeren, die al bekeerd heeten te zyn, voor grouwelykheid aan haare gewaande *meede-Chriſtenen* geoeffent hebben, zulks is niet uyt te ſpreeken. De *Deenen* heeten ook al voor deeze eeuwe bekeerd, en echter hebben zy zoo ſchrikkelyk op deezen tyd, in *Engeland*, huys gehouden, dat zy, van de mans perzoonen maar de tiende lieten leeven, en ontallyk veele menſchen jammerlyk ombragten. *(m)* Daar en teegen hebben zig de *Engelſche* weeder over de *Deenen* grouwelyk gewrooken, en, op eenen dag, haar alle, door 't gantſche Ryk, needer gemaakt, en ook, noch vrouwen nog kinderen verſchoond, ja zoodaanig, dat men de kleyne kinderen, aan de poſten van de deuren, en op de ſteenen, heeft verplet, en

Der Deenen grouwelykheid.

(*e*) Gartuitius in Vita Stephani ap. Baronium Ann. MII. n. 9. Sigebert. Bonfinius. Sigonius. Herm. Contractus A. 863. (*f*) Bonfinius. Dec. II. lib. I. h. Ann. (*ff*) Chronicon S. Vitoni Virdunenſis ap. Sandium lib. III. p. 377. (*g*) Longinus Cracovienſis Hiſt. Polon. Vita Gerardi ap. Surium d. 24. Septemb. To. v. (*h*) Nauclerus gen. 5. (*i*) Id. gen. 36. Genebrardus p. 575. Aventinus v. p. 532. Longinus ap. Baron. A. MLXVI. (*k*) Sigebertus. (*l*) Felix Faber lib. I. Hiſt. Suev. p. 91. (*m*) Rogerius de Hoveden. Annal. P. I. Matthæus Weſtmonaſterienſis Oſbertus in Vita Ephegii ap. Baronium.

en veele, in de kerken, en by de altaaren, gedood. (*n*) Kort hier na, in 't Jaar 1018, maakten in de *Noordsche Kerken*, de *Abotriten*, *Waaren*, en andere, een groot oproer, vervielen weeder tot haaren ouden Afgoodendienst, brandden en blaakten wyt en breet. Eenige volkeren waaren zoo wild en ongetemt, dat zy van de Christenen niets altoos hooren mogten nog wilden. Toen toog *Bruno*, in 't Jaar 1008, in *Rusland*, om tot die volkeren te preediken, dog hy wierd van haar gevangen, en onthooft. (*o*) Om die reede heeft men hem ook onder de Heylige en Martelaars gereekend, en zyne *martelisatie* nog aanzienelyker willen maaken, met voor te geeven, dat hem, eerst handen en voeten, en daar na het hoofd was afgehouwen, door dien hy zyn *Apostel-ampt* van den *Paus* ontfangen hadde. (*p*) Gelyk men ook van eenen *Bonifacius*, ontrent deezen tyd, steld, dat hy ook in *Rusland* omgekoomen is. Diergelyke *Legenden*, als van *St. Romualdus*, *Reinbernus*, en meer andere zulke genaamde Apostelen, ook heel veel voor handen zyn. (*q*) Insgelyks ook, van den *H. Oddac*, *Wolfridus*, en andere. (*r*)

Jaar M. tot MC.

Abotriten en anderen.

Bruno van de Russen gedood.

12. Zoo onwyffelyk en verkeerd gingen de Christenen nu met de arme Heydenen om, by welke de aanhangelingen van den Paus niets anders zogten, als geld, en ryke Bisdommen. Uyt welken grond dan ook de meeste oproeren der nieubekeerde volkeren ontstonden, weegens de veelerhande afpersfingen en schattingen, waar meede de Paapen terstont het arme volk bezwaarden, en, tot deeze of geene stichtingen en giften dwongen. Met de *Jooden* handelde men niet eenen hair beeter, ja nog wel duyzendmaal erger en grouwelyker, en dat meest altyd, op 't aanstooken der Paapen, en, uyt begeerte na haare goederen. Alzoo rotten zig ontrent het eynde van deeze eeuwe, in 't Jaar 1096, ontrent wel 15000, van zulke gewaande yveraars, aan den *Rhyn*, *Meyn*, en *Donau*, onder een roekeloos man, *Emcito* genaamt, te zaamen. Deeze trokken door steeden en vlekken, zogten alle de Jooden op, en martelden haar, door de grouwelykste pynen, ter dood, op voorwendzel, dat zy haar eerst wilden bekeeren, voor dat de Christenen den optogt teegens de *Sarazynen* deeden. Te *Spiers* en *Worms* vermoorden zy over de 800 Jooden, te *Mentz*, ontrent 1300, en veele bragten zig uyt vreeze voor der Christenen wreedheyd zelfs om 't leeven. Want dit rooven en moorden duurde wel 16 weeken lang, en de Jooden reekenen zelfs, dat 'er wel 5000 van de haare, in deezen oproer, zyn verslaagen. (*s*) Maar de Christenen, melden van wel 12000. (*t*) Welke ook deeze, ten heemel schreiende grouwelen nog als een yver voor de Christenheyd roemden: waar door men de Jooden, als een vervloekt volk, gelyk zy spreeken, in den schoot der Kerke heeft willen dryven. (*u*) Maar zulks is wel te recht het bloedige en *barbaarisch compelle intrare*, (dwingen om in te gaan,) het geene die valsche kerke, met haare geweetens dwang en yver, altyd gedreeven, en echter niets altoos daar meede uytgeregt heeft. Want, of wel, op deezen tyd, zeer veele Jooden zig, uyt vreeze, lieten doopen, zoo vielen zy dog al haast, by geleegenheid, weeder af, gelyk als de Schryvers zulks ook bekennen. (*x*) Want de ergernis was zoo groot, welke die goddelooze Paapen aan de arme Jooden zelfs gaaven, dat zy dezelve veel eer tot *Atheisten* als *Christenen* gemaakt zouden hebben, zoo

Grouwelykheyd teegens de Jooden.

Goddeloozen yver.

(*n*) Matth. Westmonast. (*o*) Sigebertus. Marianus Scotus. Ditmarus lib. VI. Urspergensis. (*p*) Martyrologium Rom. d. 15. Octobr. (*q*) Petrus Damiani ap. Baron. (*r*) Helmoldus. Cranzius IV. Metrop. c. 8. (*s*) R. Gedalja Ben Jechaja in Schalschelet Hakkabola f. Hist. Chron. p. 110. ad A. M. 4856. & R. Joseph ap. Genebrardum p. 59. (*t*) Aventinus v. p. 589. (*u*) Urspergens. p. 232. Conf. Matth. Paris Hist. Angl. pag. 25. Aventinus. Nauclerus gen. 37. Fasc. Temp. p. 72. (*x*) Idem l. c. Aventinus.

Jaar M. tot MC. Op 't aanhitzen der Geeſtelykheid.

wanneer zy deeze verkeerde leeraars gevolgd hadden. Men bekent uytdrukkelyk, dat de Biſſchop van *Mentz*, wel de meeſte ſchuld aan dit grouwelyk bloedbad heeft gehad, ja, dat de Paus zelfs, met hem, het meeſte geld daar van heeft getrokken. (y) Waar door deeze ook niet geſchroomt hebben, om de moordenaars nog daarom in haare beſchuttinge te neemen, wanneer Keyzer *Hendrik de vierde*, hen haare vryheid weeder gaf, en die roovers aanporde, dat zy de geſtoolene goederen den Jooden dog weeder zouden geeven. Alhoewel des Keyzers goetheyd teegens haar weynig hielp, dewyle de Paapen zyne handveſten tot geene uytwerkinge lieten koomen, gelyk als de Jooden zelfs klaagen: (z) En dit zy een proef van den handel en wandel der Chriſtenen teegens de Jooden, in deezen tyd.

(y) Urſpergenſ. p. 228. (z) R. David Gans in Tſemach David f. Hiſt. P. II. p. 171.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toeſtand der Kerken.

§. I.

GElyk als de uytwendige geſteltheid uyt de inwendige geſchaapenheid voortkomt, zoo ziet het 'er ook nu in de overige ſtukken zoo veel te grouwelyker uyt, hoe erger de dingen zelfs zijn, daar wy nu van geſprooken hebben. Zulke klagten perſt de waarheid uyt de Papiſten zelfs, door dien ze zig ſchaamen, en onvermoogend weeten te zijn, om de openbaare grouwelen van haaren ſtoel en overige weezen eenigzins te bewimpelen: daarom heeft het ook de naam, *dat het leeven der Chriſtenen, en byzonder dat van de Kerkendienaars, zeer bedurven was geweeſt.* (a) Waar over ook veele toenmaals zeer ſmertelyk geklaagt hebben, gelyk wy hier onder nog zullen hooren, en deeze eeuwe een yzere, vrouwelyke, en ellendige (*effœminatum*) tyd genoemt hebben. (b) Veele ook onder de Geeſtelykheid preedikten nu opentlijk, en voor al in *Vrankryk*, dat de *Antichriſt* nu waarelijk openbaar was, die ook door de gantſche weereld wel haaſt uytgebreyd zoude werden, (c) daar de huychelaars zig te vergeefs teegen aanſtelden, en nog altyd, gelijk als zy gewoon waaren, het bloeijen der Kerken, uyt den uytterlijken rijkdom en overvloed der Geeſtelijkheid, bewyzen wilden. (d) Niet te min zeggen andere, alhoewel eenzydige, rond uyt, *dat het Chriſten geloove nu geheel en al afgenoomen hadde, en in veele Chriſtelyke landen, waaren, nog Sacramenten, nog Kerkendienſten meer gehouden geworden, maar de Prieſters waaren, eeven als het volk geweeſt, en hadden zig meeſt tot het tooveren begeeven.* (e) Daar was altyd de eene Paus op den ander, gelyk als gezet geworden, en het menſchelijke geſlagte, weegens de veelvuldige oneenigheeden en verdeeltheeden, in groot gevaar geweeſt, *alzoo, dat men deezen tyd, billyk, by de dikſte Egyptiſche duyſterniſſe wel vergelyken kon.* (f) Ik derve niet eens aanvangen, om van de Pauzen deezer eeuwe eenig gewag te maaken, door dien de afſchuwelijkſte boeve-ſtukken van dien booswigt, (*Hillebrand*) *Gregorius de zeevende*, alleen wel een gantſch boek vol zouden maaken. Ook hebben, toen ter tijd en daar na zeer veele, en byzonder de *Duytſche Biſſchoppen*, teegen hem geſchreeven, en getuygt, ſchoon

Grouwelen der Geeſtelykheid.

Meening van den Antichriſt.

Boosheid der Pauſen.

Van Gregorius de VII.

(a) Baronius. A. MIIX. n. 7. Genebrardus A. MLXXIX. Sigonius IIX. de Reg. Ital. p. 209. (b) Ditmarus Faſc. tempor. p. 72. (c) Herbertus & alii ap. Baronium l. c. n. 1. (d) Abbo Floriacenſis Apolog. ad R. Franciæ ib. n. 2. ſeqq. (e) Faſc. Temp. l. c. (f) Nauclerus gen. 37. ex Ottone Friſ.

ſchoon veele huychelaars in 't Pausdom zig zeer daar teegen aanſtelden. (g) Dog, die zyn bedrijf wat naauwkeurig beziet, die zal gewiſſelijk daar in een leevendig beeld van eenen hoogmoedigen, en daar beneevens goddeloozen, *atheiſtiſchen Biſſchop* of Opper-opziender vinden, die, onder den naam der Kerke of der rechte leere, alle bedenkelyke boosheid, zonder eenige de minſte ſchroom of ſtraffe drijft, en nog daar en booven, by de weereld, gelijk in overvloed wil hebben, ja, die, by zijns gelyken de ſchoonſte *tytel* en lof behoud, maar de regtſchaapene, in der daad over al verkettert en onderdrukt. Jaar M. tot MC.

2. Verders is hier eens voor al aan te merken, dat de Pauzen, op deezen tyd, in de volle uytſpattinge van haare gierigheid en hoogmoedigheid zoo hoog geſteegen zijn, dat zy ook de beſte ſtukken lands in *Italie* vervolgends aan zig getrokken, en daar toe de dwaasſte *fabelen*, van de gifte van *Conſtantyn*, op de baan gebragt hebben, waar van ligt haaſt wat meerders zal werden gehandeld: verders hebben zy nu de verkiezinge der Pauzen aan haar alleen toegeſchreeven, en andere t'eenemaal daar van uytgeſlooten, en, hier teegen geenen Keyzer voor regtmaatig willen erkennen, die niet met haare meedeſtemminge verkooren was. Hoe zy ook den zelven alle haar regt, in 't vervullen der *Bisdommen*, *Abdyen* en *Prelaatſchappen*, onttrokken, en haar, door weederſpannigheid, banvloeken, en andere onruſt, zoo lang moede gemaakt hebben, tot dat zy haar alles na malkanderen hebben ingeruymt. Waar op zy dan alle haare *creatuuren* tot de grootſte ampten hebben getrokken, en daar meede de magt en goederen uyt de gantſche weereld aan zig gebragt. Eyndelyk is het ook daar toe gekoomen, dat zy de Keyzers, als haare ſlaaven, met eeden verpligt, en, als haare jongens en ſchobbejakken, gehandeld hebben. Van zulk een geringen aanvang heeft de Geeſtelijkheid onder loutere voorwendzelen der regtgeloovigheid en zielzorge, eindelijk de hoogſte Potentaaten des weerelds op het hoofd konnen ſtygen. Hoe grouwelijk de Pauzen, met de Keyzers, *Hendrikken*, *Frederikken*, *Lodewyken*, en andere, hebben omgeſprongen, is nu al bekend, en van Keyzer *Hendrik de vierde*, hebben wy het nog in 't *voorige hoofdſtuk* met verbaaſtheyd gezien. Hier zal ik maar eenige weynige getuygeniſſen, aangaande de overgeeve boosheid van Paus *Gregorius de zeevende*, in 't korte te zaamen ſtellen, welke evenwel de onbeſchaamde ſlaaven van den Paus zoo zeer zoeken toe te dekken, gelijk men, by *Baronius*, *Spondanus*, en andere, met verwonderinge zien kan, zoo dat dit ook al tot een proeve verſtrekt, hoe dat, aan de bedurve Geeſtelijkheid, alles tot een ſchyn en dekmantel moet dienen, en dat 'er niet weynige van haar daar door geblint en opgehouden werden; nademaal zy met ketters en ſcheurmaakers aanſtonds uytborſten, wanneer men de naakte waarheid, zoo als die legt, maar eenvoudiglijk bekend maakt. Dog daar meede maaken zig deeze ook aan alle die grouwelen en zonden deelachtig, zoo veele van hen die zoeken te ontſchuldigen of te bedekken. De Pauzen trekken in Italie alles aan zig. Haare andere ongerechtigheeden. Trotsheid tegen de Keyzers.

3. De ongerechtigheyd van *Paus Gregorius de zeevende* was nogtans zoo taſtelyk, dat ook zyne heftigſte verdeedigers eyndelyk hem niet langer ontſchuldigen kunnen. Gelyk als de yverigſte onder haar toenmaals bekende, en aldus uytborſt: ***De Roomſche Pauſen maatigden zig zelfs eene Goddelyke eere aan, ze wilden aan niemand eenige de minſte reekenſchap van haar doen geeven, en ze wilden niet lyden, dat men vroeg, waarom*** Bedryven van Gregorius de VII.

 doed

(g) Benno Cardinalis in Vitâ Gregorii VII. & in Catal. Teſt. Ver. lib. XIII. Urſpergenſis p. 223. Hugo Candidus. Walramus. Sigebertus & Epiſcopi Germaniæ in Catal. T. V. p. 403. Auctor. lib. de Unit. Eccl. 16. p. 374.

Jaar M. tot MC.

doed gy dat? maar zy antwoordden uyt de Digter : genoeg, dat ik het zoo hebben wil. (h) Dit bewees ook deezen Paus, *Gregorius*, wanneer hy, niet alleen teegen alle gewoonte van dien tyd, en met onrecht, zig tot het Pausdom indrong, maar ook, teegens de Keyzer zelfs zich aanſtelde, en hem, zonder eenig het minſte regt daar toe te hebben, in den ban deed. (*i*) Wat hy, booven dat, al voor tooverye en grouwelen heeft aangevangen, valt hier te wytloopig om te verhaalen. Tot een voorbeeld: hy wierp de hiſtorie van 't Avondmaal in 't vuur, en hy wilde daar uyt, na de toover-wyze, waarzeggen, hoe het met den Keyzer zoude afloopen. Hy zeyde ook van hem, en vermat zich opentlyk te zeggen, dat hy geen Paus meer wilde zyn, by aldien de Keyzer tot *Paaſſchen* toe leefde of regeerde, maar waar in zyn waarzeggende geeſt hem echter zeer bedroog. Eens liet hy drie arme lieden by de St. *Pieters Kerke*, zonder eenig oordeel of recht, terſtont aan de galge hangen. Op een ander maal liet hy een Jongman, die hy al vry geſprooken hadde, een voet afhakken, daar hy van ſturf. En zyn tooverkunſt wierd ook eens openbaar, wanneer zyne bedienden die kwaamen t'ontdekken. (*k*) De overige trotsheyd en goddeloosheyd openbaarde hy in alle zyne ſtukken, ontrent die grouwelyke onluſten teegens den Keyzer, die wy hier booven ten deele nu al aangeroert hebben. De goede Keyzer klaagde en ſchreef opentlyk van hem, dat hy *Paus* en *Keyzer* te gelijk wilde weezen, en dat hy ook niemand tot het *Prieſter-ampt* liet koomen, die het van zyne hoogmoedigheid niet eerſt heel neederig als afgebeedeld hadde. Hy was zoo trots, dat hy den Keyzer het Rijk en het leeven beneemen wilde, en hem ook altijd laagen leydde. Zijne *Afgezanten* hadde hy op het grouwelijkſte mishandeld, in een gat gezet, met ſtokſlaagen, en met honger en dorſt gekwelt, en hen eindelijk, in de Stad, tot een ſpot, rondsom laaten ſleepen. (*l*) Waar over ook ten laatſten byna alle de *Duytſche Biſſchoppen*, behalven die van *Saxen*, in 't Jaar 1077. uyt hoogdringenden nood, te *Mentz* en *Worms*, hem afzetten, en zyne ondeugden en ſchandelijkheeden na malkanderen verhaalden, ook alle zijne bedryven voor nietig en van geen 'er waarde verklaarden. (*m*)

Teegens de Keyzer. Toovery. Wreedheid. Hoogmoed.

4. De opentlijke bekenteniſſen van deeze vergaaderingen, klaagden over hem, onder anderen, als over *een valſche Munnik, toovenaar, waarzegger, droom- en teeken-bedieder, ketter, die het Pausdom met geld hadde gekogt, den Keyzer naar lyf en leeven geſtaan, en het gantſche Rijk ten gronde toe hadde willen verderven. Dat hy alle Goddelyke en menſchelyke rechten omgekeert hadde, alle meyneedigheeden, leugens, moorden, brandſtichterye, en kerken-roof toeliet en ſtichtte.* Verders, *Dat hy twiſt, moord, en bloedvergieting tuſſchen de naaſte vrienden veroorzaakt, hoereerders, echtbreekers en bloedſchenders tot Prieſters gemaakt, en alle vreede vernietigt hadde, enz. (n)* Hoe ſchandelijk hy met *Mathildis*, Weduwe van *Godfried*, Hartog van *Lottharingen*, heeft geleeft, verzwygen de Schryvers ook niet. (*o*) Dit mogt wel een liſtig en trots wyf zijn geweeſt, dat deeze Paus aan den Hertog *Welphen* uittrouwde, op dat hy zoo

Des Paus tytelen. Ontucht met Mathildis.

(*h*) Gerochus ap. Aventin. v. p. 563. (*i*) Benno in Cat. T. V. p. 384. (*k*) Idem ibidem. (*l*) Epiſtola Henrici IV. ad Annonem Epiſc. Colon. ap. Urſtiſium p. 395. (*m*) Apud Engelhuſium p. 205. Matthæus Pariſ. Hiſt. Angl. p. 9. Urſpergenſ. p. 221. Nauclerus gen. 37. Baronius A. MLXXIV. Cat. T. V. p. 402. ſſ. Aventin. v. p. 569. 579. Faſcic. rer. ſciendar. in Cat. T. V. p. 372. (*n*) Ap. Aventinum l. c. Nauclerum gen. 37. Auctor lib. de Unit. Eccl. Catal. T. V. p. 376. Sigonius de Reg. Ital. IX. p. 227. Urſpergenſ. l. c. (*o*) Vita Henrici p. 386. Bertoldus Conſtantienſis A. MXXCIX. Waltramus. Lambertus Schafnaburgenſis Ann. 1077. Æneas Sylvius Hiſt. Boh. cap. 21. Bonfinius L. III. dec. 5. Otto Friſingenſ. VI. cap. 33. Cranzius.

zoo veel te zeekerder met haar omgaan, en met eene haar vermoogen teegen den Keyzer gebruyken konde. *(p)* Gelyk zy dan ook aan beyde de Keyzers, *Hendrik de vierde* en *vyfde*, veel te doen maakte, die echter haare na-bloed-vrienden waaren. Waarom ze ook een andere *Debora* van des Paus ſlaaven wierd genaamt: *(q)* Verders, eene dochter van den *heyligen Petrus*, *(r)* en eene voortreffelijke vrouwe. *(s)* Dat was, om dat zy altoos by den Paus, en hem in alles tot zijnen dienſt en welgevallen was, gelijk de Schryvers het uytdrukkelijk melden. *(t)* In haaren ouderdom wilde zy nog een goed werk aanrichten, en maakte aan de Paus geheel *Ligurie* en *Thuſcia* in *Italie*, het welke hier na het *Patrimonium Petri* moeſt heeten, waar over veel oneenigheid onder de Schryvers is. *(u)* De overige grouwelen van deezen man mag ik niet eens aanroeren, als ik nog maar den inhoud van zijnen ban, teegens den Keyzer *Hendrik*, verhaalt hebbe, die dan alzoo luid, en den naame Gods, beneevens de ſpreuken uyt den Bybel, op het laſterlijkſte bybrengt. „Ik ſtelle mijnen grond op Gods oordeel en barmhertigheid, „en op de beſcherminge van de H. Maagd, en hebbe mynen ſtut ook „op uwe achtbaarheid, (ô *Petrus* en *Paulus*,) en ik binde deezen *Hendrik*, „en deſſelfs begunſtigers, met den band des bans, en beneeme hem de „Koninglijke magt, ik gebiede ook aan alle Chriſtenen, die ik van „haaren plicht ontſla, dat zy *Hendrik* in geene dingen altoos meer ge„hoorzaam zullen zyn. . . . Wel aan dan, gy voornaamſte Apoſtelen, „bekragtigt, door uw' aanzien, wat ik zegge, op dat het alle menſchen „moogen verſtaan, dewyle gy, in den Heemel, binden en los maaken „kunt, dat wy hier teegen ook op deeze aarde Keyzerryken, Kooning„ryken, Vorſtendommen, en wat de menſchen meer hebben, wegnee„men en geeven konnen. Want, indien gy Goddelyke dingen kunt „oordeelen, wat zal men dan niet van deeze weereldlijke en aardſche „zaaken houden? en zoo gy de Engelen zelfs oordeelt; die over de „ſtoute Vorſten heerſchen, wat zult gy dan niet wel teegen haare kneg„ten doen? Dat nu de Kooningen hier uyt leeren, na dit voorbeeld, en „alle Vorſten des weerelds, wat gy in den Heemel vermoogt, en dat ze „zich voortaan ontzien, om de heylige beveelen der kerke te veragten! Zoo grouwelyk berſt den *Antichriſt*, in de ſtoute en roekelooze Geeſtelykheyd, teegen alles uyt, dat haare voordeelen eenigzins in de weg is.

Jaar M. tot MC.

Patrimonium Petri.

Ban teegen Henricus.

Laſterlyke woorden.

5. Dit zy dan nu genoeg van dit gedrogt; die booze *Paus*, voor en na wien de andere *Pauſen* om deezen tyd, niet veel beeter waaren. *Benedictus de neegende* was een openbaaren toovenaar, die de vrouwen betooverde, dat zy hem moeſten naloopen, die ook het arme volk opentlyk tot tooverye vervoerde, en eindelyk noch in een Bos van een booze geeſt wierd omgebragt. *(x)* Diergelyke ſchoone vruchten men, op deeze tyd, en meer, van de *Pauſen* vind. Van *Anſelmus* bedrijf, in *Engeland*, zal hier onder in het *derde hoofdſtuk*, §. 2. noch volgen. De Schryvers ſchaamen zich zelfs, om de grouwelijke ſchandelijkheeden te vertellen, welke onder den Keyzer *Hendrik de derde* voorvielen, daar 'er drie van haar te gelyk om den Stoel twiſteden, en alle drie in *Rome* zaaten, de eene by St. *Pieter*, de andere by St. *Maria*, en de derde in het *Lateraan*, en die ook doorgaans een lichtvaardig leeven leyden, tot dat zy gezaamentlyk weg gejaagt wierden, gelyk als hier booven gezegt

Andere Pauzen Benedictus de IX.

Drie Pauzen te gelijk.

(p) Urſpergenſ. *(q)* Blond. Dec. II. lib. 3. *(r)* Bertoldus A. MXCIII. ff. *(s)* Lambertus Schafnab. l. c. *(t)* Godfridus Monachus. Arnoldus Lubecenſis III. c. 20. Aventinus VI. Cranzius VI. Sax. c. 47. Radevicus II. c. 3. *(u)* Ap. Platinam p. 170. Sigonius l. c. *(x)* Benno l. c. in C. T. V. p. 390.

Jaar M. tot MC.

zegt is. (*y*) En wat behoeftmen hier verder getuygenis van, daar *Bellarminus* zelfs ongedwongen bekent, dat, *ontrent deeze tyden de Pausen van de vroomheyd der oude t'eenemaal afgeweeken waaren, en dat de wereldlyke Regenten, teegens haar te reekenen, heel vroom geweest zyn.* (*z*) Gelyk als ook *Baronius* van de overige Geestelykheid het zelve verklaart, en byzonder dat'er een jongen van 12. jaaren, de zoon van den Graaf *Albericus*, *Paus* geworden is. (*a*) Waar by de Oude ook al aanmerken, hoe dat de *Pausselyke stoel* toen ter tyd wel 25. jaaren lang om geld verkogt wierd. (*b*) De andere Paapen en Munnikken waaren ook zoo boos, dat niemand haar meer bedwingen konde. Om nu alhier maar eenige weinige staaltjes daar van by te brengen, wanneer zy zelfs onder malkanderen maar eenigen geringen twist hadden, zoo moest het door een twee-gevegt *(duel)* afgemaakt werden, daar zy dan twee andere voor haar lieten vechten. (*c*) Door dien zy ook, in 't gemeen, na de bekentenis der Oude, *toen ter tyd alle meyneedigheid, moord, en bloedstorting, voor eene godvruchtigheyd uytgaaven, geen eed, trou, nog geloove meer hielden, ja die geene voor ketters en goddelooze uytschreeuwden, welke met haar niet steelen, rooven, moorden, branden, hoeren en boeven wilden.* (*d*) Zoo dat het niet geloogen was, 't geene een ander schreef: *Dat de Godsdienst der Geestelykheyd toen ter tyd maar in enkele verraaderye en gierigheid bestaan heeft.* (*e*)

Een jongen word Paus.

Schandelykheeden van de overige Geestelykheid.

Bloetvergieten.

Schrikkelyke grouwelen.

Gierigheid.

Simonie.

6. Den Duyvel der gierigheid had nu ook inzonderheid de *Paapen* geheel en al bezeeten, alzoo dat men ontallyke bekenteniſſen van haare *Simonie* en verkoopinge van alle dingen vind, die zy voor geestelyk uitgaaven. *Ja alle Kerken-ampten waaren toenmaals zoo veil, als de waaren op de markt*, gelijk een zeeker Schryver daar van spreekt. (*f*) En de *Simonie* heerschte recht opentlyk en ongestraft in de kerken. (*g*) Alzoo dat Keyzer *Hendrik de tweede* daarom een *Concilium* aanstelde, daar in hy de Geestelykheid alzoo toesprak: *Gy zyt van gierigheid en booze lusten geheel en al bedurven, en daarom zyt gy vervloekt, daar gy anderen tot een voorbeeld behoorde te zyn: en daarom straft God de lieden, om uwent wille, met honger, pest en oorlog. Want alle kerken-ampten, van den Paus aan tot op de geringste Koster toe, werden door het geld van haare verdoemenis gekocht, en de straatschenderye der geestelyke heerscht over al.* Op welke woorden de *Bisschoppen* en *Prelaaten* achter hunne ooren begonden te krabben, en meenden, dat zy haare vette *præbenden* nu al moesten verlaaten. Alhoewel de Keyzer haar niets altoos benam, en daar door ook hier na den naam van een Heylig verdiende. (*h*) By zoodaanig een onrechtvaardig goed waaren de *Paapen* daar en booven noch in alle wellusten en ondeugden t'eenemaal verzoopen. Van het verbod van trouwen wil ik nu niet eens spreeken, waar door 'er oneyndelyke schandelykheeden onder haar wierden bedreeven, nademaal den gedachte *Hillebrand*, de besluyten der Pausen, *Leo* en *Nicolaus de tweede*, hier van dikmaals ophaalde, alles op het scherpste dreef, en ook alle getrouwde Priesters afzette, daar de *Duytsche Bisschoppen* zich op het uytterste teegen aan stelden. Andere hielden dit *trouw-verbod* voor de allerschandelykste ketterye en scheuringe, door dien 'er zoo veel vuyligheyd, hoererye, bloedschande, en andere heemel hoog schreeuwende

Bezochte beeternis van Keyzer Hendrik.

Ontucht der Paapen.

Trou verbod.

(*y*) Otto Frising. VI. c. 32. (*z*) Bellarminus Chronol. A. 1024. (*a*) Baronius A. MXXXIII. n. 3. 4. (*b*) Glaber Rodulph. Hist. fine. Leo Ostienſis II. c. 8. Benno. Onuphrius. (*c*) Dacherius in Spicileg. Tom. IIX. (*d*) Sigebertus & ex eo Aventinus V. pag. 591. (*e*) Benno l. c. (*f*) Glaber Hist. V. c. 5. (*g*) Petrus Damiani. Guido Episc. Mediolan. ap. Baron. Ann. MLIX. n. 46. 52. (*h*) Glaber V. c. 5.

Jaar M. tot MC.

wende zonden, onder Munnikken en Paapen begaan wierden. *(i)* Ja daar waaren ook, door het verbod van *Gregorius*, dat geen *Leek* van een getrouwd Priester iets mocht neemen, zoo groote verwerringen ontstaan, dat de *Leeken* zig alle Priesterlyke ampten zelfs aangemaatigt hebben. *Want zy hadden aan malkanderen zelfs de Sacramenten uytgedeeld, en, in plaats van de heylige Salf-olie, in den doop en laatste Olizel, de kinderen en stervende met oorenvuyligheid besmeert; den laatsten teerpenning en de begraaffenis in de kerken verricht, de tiende van 't koorn liever verbrand, als aan den Priester gegeeven, de hostien, of het misbrood, met voeten getreeden; den wyn uytgegooten, eer zy het van den Priester naamen, om dat hy eene vrouwe gehad hadde. (k)*

Verachting van het ministerium.

Lichtvaardigheid der Paapen.

7. Van de andere schandelyken handel der Geestelykheid klaagde een zeeker Schryver opentlyk toenmaals voor den Paus, *hoe zy voor de lieden van de weereld, met haaren ontucht, en andere schandelijkheeden zig zelfs, en het gantsche heylige* ministerium, *om na de teegenwoordige wyze te spreeken, schandelyk ten toon stelden. Alles was zoo openbaar, dat het de schandelijkste vrugten op alle straaten uytweezen, en de onechte kinderen schreeuwden ieder een over al de ooren vol, zoo dat men het niet meer verhoolen kon houden: Daar was dan wel een Pinehas ten hoogsten van nooden, die teegens alle die groote grouwelen yverde*, enz. *(l)* En een ander Schryver gedenkt, dat de Paapen zelfs de ontugt niet meer voor een zonde gehouden hebben, en van de Overigheid, na eene lichte boete weeder vry gesprooken wierden. *(m)* In de andere zoorten van geylheid maakten zy het zoo slim, dat, al wie nog eenig geweeten hadde, het onmoogelyk niet by haar harden kon. Om welke reede *Petrus Damiani* wel haast zig van zyn Bisdom ontsloeg, en klaagde, hoe het de Paapen onder malkanderen te *Rome* zelfs maakten, als de ongebondenste schurken, met spotternyen, vuyligheeden, speelen en dobbelen, en andere grouwelen, daar geen vermaanen nog overhaalen meer aan hielp. *(n)* Dit alles kwam uyt de ontmeetelyke toelaatinge en heerschappy, die de Geestelykheid zig aantrok, daar men opentlyk deeze gewoonte te *Rome* hadde, dat men, op alle ondeugden der Paapen stil zweeg, alleen maar, op dat de *Leeken* het heylige *Ministerium* niets voor te werpen zouden hebben. Maar wel inzonderheyd, dat men, in alle dingen, met de Bisschoppen en Prelaaten door de vingeren zag, en maar, nu en dan, eenen arme Munnik, of Koster, strafte, wanneer hy hem wat hadde misgreepen. *(o)* Van daar kwam het, dat, de anders goddelooze Paus, *Gregorius*, uyt schynheyligheid zelfs bekennen moest, *dat hy naauwelijks een regtmaatigen Bisschop in de gantsche Kerke vond, die het volk, niet uyt eerzucht, maar uyt liefde van Christus, hoedde. Zyne Romeynen en nabuuren waaren erger als Jooden en Heidenen*, enz. Een ander klaagt, *Dat de Priesters, uyt haare eyge luyheid, zulke groove weetnieten waaren, dat zy, niet alleen niets altoos verstonden van 't geene, dat zy in de kerken moesten leezen, maar ook geene letters meer kenden; en daarom ging ook het volk in zyne zonden zoo daar heene, dat de meeste haaren buyk tot haar God hadden, en, of maar slempten en zoopen, of alle gierigheyd en woeker dreeven, of roofden en staalen, of ook, moord en doodslag, meyneedigheyd, tooverye, kerkenrooverye, en alle schandelijkheeden bedreeven,*

Klagten over haar.

Toelaatinge en losheyd.

Ellende van 't volk.

(i) Monachus Hirschfeldensis & Nauclerus gen. 36. Aventinus V. pag. 564. 579. Vincentius Belovacensis XXVI. c. 45. Matthæus Paris. p. 8. Schafnaburgens. & Marianus Scotus A. MLXXIV. Sigonius IX. p. 213. Catal. T. V. XIII. p. 407. (k) Matthæus Paris. l. c. Sigebertus. A. 1074. (l) Petrus Damiani ap. Baronium A. MLIX. n. 39. (m) Ibid. (n) Id. ep. ad eund. A. MLXI. n. 40. (o) Id. ibid. A. MLIX. n. 39. (p) Gregorius VII. ep. 49. ad Hugonem Cluniacensem ib. A. MLXXV. n. 7.

Jaar M. tot MC.

dreeven, zoo dat zy alzoo niet beeter als Heydenen en Afgoodendienaars waaren. (q)

Grouwel der Munnikken.

8. Van de Munnikken vind men noch al veel grouwelyker dingen, welkers bedurvenheyd in de voorige eeuwen al bekend gemaakt is. Haare eygene meedegenooten getuigden teegens haar, dat zy tot de gemeene verdorvenheid hielpen, en het eene Rijk teegen het andere ophitsten, ja, onder haare rokken en zakken, de geheymenis der boosheid waarelyk koesterden. (r) En *Baronius* gedenkt zelfs van *Paus Alexander*, dat hy op de Munnikken ten uytterste verbolgen is geweest, om dat zy het volk teegens malkanderen ophitsten, en zig in alle verbooden handel mengden. (s) Gelyk als dan, tot een voorbeeld, de Munnikken haaren *Aartsbisschop*, *Johannes*, te *Rome*, by 't Altaar, geduurende de *Misse*, met bloote deegens overvielen. (t) En den *Abt Turstinus* liet, in 't Jaar 1079. drie Munnikken by het Altaar doorsteeken, en veele andere slecht handelen. (u) Zoo heel weynig eerbied droegen de Paapen voor haar eyge Heiligdom. Andere gedenkteekenen sla ik nu met voordagt over, en zette alhier alleen noch de onzydige en goede uytspraak van eenen Bisschop, ontrent dezelve tyden, die de Munnikken alzoo aansprak:

Moorddadigheyd.

Opregt oordeel.

Ik verwerpe het eenzaame leeven niet van die geene, welke zich opentlijk in de woestyne begeeven, en de eenzaamheid als haar Paradys, maar de stad, als een gevangenis, aanzien, alwaar zy, of arbeyden, of Goddelyke dingen betragten. Maar, door dien 'er eenige van haar in de steeden om loopen, en haare slegte kleedinge, spys, en andere verdiensten, aan de menschen toonen; nademaal ze meesters willen zyn, die noch geene leerlingen zyn geweest, en die alle andere verachten, deeze houde ik, noch voor kluyzenaars, noch Munnikken, maar voor Landloopers. (x) Niet teegenstaande de nu ook in de Kloosters alles verdurven was, zoo nam echter altyd haar getal zigtbaarlyk toe. Want op deezen tyd kwaamen de volgende nieuwe *ordens*, by de voorigen. De *Cisterniense orde* kreeg haaren eersten oorsprong in *Bourgondie*, in 't Jaar 1098, van den *Abt Robertus*, die een eenzaame plaats, met 12. Munnikken, tot eene wooninge verkoor, welke men *Cistertium* noemde. (y) De *orde* van *Valles Umbrosa*, wierd van *Johannes Gualbertus* gesticht, in 't Jaar 1030, die het by de andere Munnikken, weegens haare boosheyd niet langer harden konde. (z) De *Grandimontensen* begaaven zich onder den *reegel* van *Benedictus*, na de aanvoeringe van *Stephanus*, een Edelman, digt by *Limoges*, in 't Jaar 1076. (a) En eyndelyk begon ook in 't Jaar 1092. de *orde* der *Hospitaliers* in *Palestina*, eer nog de *Kruys-vaart* daar heene, onder den Hertog van *Bouillon*, eens aanging: aldaar hadden die kooplieden uyt *Italie* een Kerk, en daar neevens een Gasthuys, voor de reyzende menschen, gebouwt, welke, door de veelvuldige Beedevaarten en reyzen, zoo zeer verrykt wierd, dat deeze *orde* hier na geheele Landen bezat. Waar van licht hier na wel wat meerder zal werden gehandeld.

Nieuwe orde der Cisterniensen.

Vallis umbrosæ.

Grandimontensers.

Hospitalarien.

Carthuyzer orde.

9. Den oorsprong der *Carthuyzer Munnikken* is op deeze tyd voornaamelyk zeer beroemt, welke *Bruno*, een *Kanunnik* te *Rheims*, en *School-rector* aldaar, in 't Jaar 1086. eerst stichtte. Van hem verhaald men in 't gemeen deeze *fabel*, als dat 'er toen ter tyd te *Parys* een *Professor* zoude zyn gesturven, die, voor zyn begraaffenis, zig in de kist weeder opgerecht, en driemaal geroepen zoude hebben: *Ik ben in 't oordeel van God aangeklaagt, veroordeelt, en verdoemt!* waar over deeze

Bruno

(q) Pet. Damiani IV. ep. 14. (r) Lib. de Unit. Eccl. C. T. V. (s) Baronius A. MLXIII. (t) Matth. Paris. p. 8. (u) Idem ad A. MLXXIX. (x) Ivo Carnotensis ep. 23. ad Pictaviensem Episc. (y) Sigebertus A. 1098. Vita Roberti ap. Surium To. II. d. 29. April. (z) Vita Gualberti ap. Surium To. IV. d. 12. Jul. Sigonius. (a) Genebrardus A. 1076.

Jaar M. tot MC.

Bruno zoo zeer verschrikte, dat hy de eenzaamheid verkooren hadde, en in het woud, *Carthusia* genaamd, geweeken was. (*b*) Doch deeze vertellinge is nu al voor langen tyd verworpen en weederlegt, zelfs ook van de Papisten; (*c*) ja *Baronius* zwygt daar ook t'eenemaal van stil, en gelooft aan die zaak niet, andere trekken die wel uytdrukkelyk in twyffel, (*d*) gelijk als dan ook de bygeloovigheyd en de aaperyen der *Paapen*, in andere stukken, ontrent deezen tyd sterk voortgezet en vermeerdert wierden, en is dierhalven de moeyte niet eens waard, om wydloopig daar aan te gedenken. Al wie noch eenigzins aan God en zyn ziel gedacht, die zocht zyn geweeten, na de onderrechtinge der verleydende Leeraars, met allerhande eygene Godsdienst te bevreedigen. In welke meening die arme lieden dikmaals de zeldzaamste dingen voornaamen. Alzoo deed de *Aartsbisschop van Mentz* een Beedevaart na 't *heylige Land*, en bragt zommige Bisschoppen, met wel 7000. menschen daar toe. Doch dat beedevaarten bekwam hen zeer slegt, om dat de roovers van *Arabie*, de meeste, met haar teergeld, wegnaamen, en dat 'er naauwelyks het derde deel, arm en krank, weeder van te rugge kwam. (*e*) Echter meende men hier na noch al veel te verdienen, wanneer 'er een kluyzenaar, genaamt *Petrus*, uyt *Palestina* voor den dag kwam, en eene openbaaringe voorgaf, uyt welkers kragt aan de *Westersche Christenen* bevoolen wierd, die van 't *Oosten* teegen de *Sarazynen* te hulpe te koomen. Dit was nu voor den Paus, en de Paapen, een gewenschte zaak, dewyle zy daar door de macht der Vorsten zwakker maakten, en het in onklaar waater goed voor haar te visschen was. Daarom schreef ook Paus *Silvester de tweede* al in 't begin van deeze eeuwe, een algemeene Brief, in den naame van de Kerke te *Jeruzalem*, (die dog daar niets van wist) waar in hy ter waapen blies, en de zoo genaamde Christenen aanporde, om den deegen teegen de vyanden des Geloofs op te vatten. (*f*)

Ellende en bygeloof.

Beedevaarten.

Begin der tochten in 't heylige Land.

10. Doch die zaak bleef zoo lang leggen, tot dat Paus *Urbanus de tweede* op het Synode te *Clairmont*, noch eens den *allarm* blies, en aan alle die geene een *aflaat* toezeyde, welke zich tot deezen tocht na 't *heylige Land* zouden laaten gebruyken. (*g*) Daar dan in 't Jaar 1096. ontrent de 300000. menschen optrokken, en daar onder veele Groote, als de Broeder van den Kooning van *Vrankryk*, *Philippus de eerste*, Hertog van *Normandie*, veele Graaven, en andere, maar byzonder *Godefroy van Bouillon*, Hertog van *Lottheringen*, neevens zyne Broeders, *Boudewyn* en *Eustathius*. Daar zy dan vooraf alle de *Jooden* ombragten, gelyk nu al reeds gedagt is, en waar meede zy een proef van haar schoon oogmerk gaaven. In 't voort trekken nam dien hoop toe tot op 700000. mannen, welke eerst *Nicea* en *Antiochie*, na veele ongemakken, innaamen, en eyndelyk ook in 't Jaar 1099. *Jerusalem* zelfs, waar by zy zoo veele menschen ombragten, dat het bloed de paarden tot over de kniefchyven ging, ja dat de verslaagene lichaamen in 't bloed voort dreeven. En in de volgende schermutzelen kwaamen 'er ook wel ontrent de 100000. *Sarazynen* om 't leeven. Dit was dan de vrucht der zoo genaamde Christelyke hulpe, welke maar alleen in louter bloed-vergieten,

Den voortgang.

Godefroy van Bouillon.

Grouwelyk bloed vergieten.

(*b*) Vid. Aventinus V. p. 581. Petrus Cluniacensis lib. II. de Mirac. cap. 28. Guibertus. Pol. Virgilius VII. c. 3. Baronius A. MXXCVI. n. 16. Petavius &c. Hospinianus de Monachis p. 177. Calvisius Chronol. A. 1086. Platina in Urbano II. (*c*) Lannojus de vera causa secessus Brunonis Paris. 1662. Hospinianus l. c. (*d*) Petavius Ration. IIX. c. 19. (*e*) Lambertus Schafnab. Marianus Scotus ad A. MLXIV. Sigebertus. A. MLXV. Urspergensis in Henrico IV. (*f*) Silvester II. ep. 28. ap. Baronium A. MIII. n. 6. (*g*) Vid. Wilh. Tyrius Hist. Belli S. lib. II. c. II. Wilh. Malmesburiens. lib. IV. c. 2. Scheda & versus ap. Baronium Ann. 1095. n. 43. Platina in Urbano II.

Jaar M. tot MC.

branden en blaaken, rooven en moorden, bestond, daar dan ook eene ontallyke meenigte van de Christenen omkwam, die niets daar van hadden, als dat de Hertog van *Bouillon* zich te *Jerusalem* tot Kooning liet verklaaren, en de andere Generaals zich in de veroverde Landen verdeelden, die zy doch niet lang behielden, en verders ook daar door niet vroomer of heyliger, maar wel bloedgieriger en goddeloozer wierden, schoon zy in 't *H. Land* zaaten. (*h*) Want wat konde haar het *H. Graf* of *Kruys* helpen, daar zy haar doelwit op hadden, door dien de meeste in die dikke duysternis, *Christus* niet eens kenden, en door zulke dingen haare gerustheyd maar zochten? De Pausen en Paapen voerden ook deeze arme *Ridders* gantsch niet in liefde teegen de *Grieksche Gemeentens* aan, welke zy daar door helpen zouden, maar het was voor haar eene vreugde, wanneer die beyde *natien* aan malkanderen geraakten, en dat zy ondertusschen maar de Heeren speelden, en haare heerschappye wyder mochten uytbreiden: en alzoo zyn alle de tien veld-tochten (want zoo veele telt men 'er in alles) ellendig afgeloopen, alwaar God, door den jammerlyken uytgang toonde, dat het zyn werk niet was: en door dien het zoo uyttermaaten slecht daar meede afliep, zoo noemden veele hier na den gedagten Kluyzenaar eenen huychelaar en bedrieger. (*i*) De *Oostersche Christenen* zelfs hadden een weerzin in deeze zaak, en zouden dit Heyrleeger wel gaarne weg gewenscht hebben. Want de Barbaaren wierden voor de overige Christenen maar des te slimmer, en ze plaagden haar noch veel meer als te vooren. Hier teegen behield de Paus deeze *cruciati* of Soldaaten, die een kruys droegen, als tot zyn Lyfwacht, die hy ook teegens alle uyt zond, wanneer ze hem niet meer wilden gehoorzaamen.

Jammerlyke uytgang.

Gevegt onder de Geestelykheid in de Kerk.

11. Deeze dingen nu konnen de ellende van deeze eeuwe genoegzaam vertoonen. Doch om van de geschaapenheyd der Geestelykheyd noch iets te gedenken, zoo viel 'er in 't Jaar 1063. te *Goslar* een bloedig gevegt, onder de Paapen, voor, over den rang van twee onder haar, naamentlyk den *Abt van Fulda*, *Wiederadis*, en den *Bisschop van Hildesheym*, *Hecelon*. Deeze twee *Prelaaten* dan, begonden, over de voorzittinge, in de teegenwoordigheyd van den Keyzer, *Hendrik de vierde*, op het *Pinxter-feest*, in de Kerk, door haare dienaars, zulk eene bloedstortinge, *dat 'er om het Altaar heele stroomen bloeds vloeyden.* Want de Bisschop hadde veele Soldaaten achter het Altaar verborgen, en hy riep haar toe, zy zouden maar dapper van zich tasten, en haar aan de *heylige plaats* niet kreunen. Waar over ook de Keyzer zelfs wyken, en zien moest, wat hy voor moordenaars tot zielzorgers en Leeraars hadde. (*) En het was niet verwonderens waardig, daar eeven ook, door een opentlyk toestel, in *Spanje*, toen ter tyd, een kerkelyke zaak, door een bloedige twee-stryd, wierd afgemaakt. Want als de Kooning *Alphonsus* aldaar de *Roomsche plegtigheeden* in de Kerken wilde invoeren, en het volk zig daar teegen aanstelde, zoo liet men twee Soldaaten te zaamen vechten, de eene voor de *Roomsche*, en de andere voor de oude *Gotthische* gebruyken, en dat in 't byzyn van de geheele Geestelykheyd. (*k*) Zoo zeer hadde de Geestelykheyd de Regenten in haar magt, dat zy haar voorleyden wat zy maar wilden. Schrikkelyk, en te gelyk on-

Twee-stryd over Kerkelyke zaaken.

(*h*) Wilh. Tyrius. Arnoldus Lubecens. v. c. 1. & omnino Albertus Aquensis. Chron. Hierosol. Guibertus Abbas, Gesta Dei per Francos Jac. de Vitriaco. Ursperg. Matth. Paris. Marianus Scotus. P. Æmilius. Petrus Bizarrus. (*i*) Fucherius Cernotensis. Robertus de Monte. Benedictus de Accoltis. Gaguinus. Persona. Blondus &c. (*) Schafnaburgens. A. MLXIII. Chron. Stederburgense p. 451. ap. Meibom. (*k*) Bombinus in Breviar. Rer. Hisp. An. MXC. Martinus Del Rio lib. IV. Disqu. Mag. c. 4.

Jaar M. tot MC.

Stoutheid der Geeſtelykheid teegens de Overheid.

ondeugend is het, wat men van de ſtoutheid der Paapen, teegen de grootſte *Monarchen*, hier en daar vermeld vind, als, dat de *Aartsbiſſchop van Keulen*, *Anno*, den goeden Keyzer *Hendrik de tweede* zoo jammerlyk heeft gegeeſſelt, en zyn moedwil aan hem willen koelen, zoo dat hy nooit het Keyzerlyke cieraad dorſt aandoen, zoo hem niet deeze of die Paap eerſt een goed getal ſlaagen, en daar meede verlof daar toe gegeeven hadde. Waar van de Schryver hier by voegt: *Deeze Anno heeft na de Keyzerlyke waardigheyd heel weynig gevraagt, maar by deeze geleegenheid, zonder eenige barmhertigheyd, zeer teegens hem gewoed, ten deele heeft hy met ſcheld-woorden teegen hem uytgevaaren, en ten deele heeft hy hem ſchrikkelyk geſlaagen en gegeeſſelt* (duriſſimis verberum plagis afflictum) *ja niet eerder laaten gaan, tot dat hy* 33. *pond* Vilbers *aan den armen, (of veel eer de Paapen) zelfs gegeeven hadde. (l)* Gelyk als dan deeze gewoonte van zich zelfs, of door andere, te geeſſelen, in deeze eeuwe eerſt opgekoomen is, en onder de voornaamſte lieden ook gemeen is geworden. Terwylen die arme zielen, by haare ellende, op geene andere genoegdoeninge en geruſtheyd van haare geweetens altoos gebragt wierden. De eerſte inſteller dan van deeze gewoonte is geweeſt, *Dominicus Loricatus*, een kluyzenaar, *(m)* en daar zouden alleen in een klooſter jaarlyks wel 3000. roeden daar meede verbruykt geworden zyn, *(n)* waar teegen ook een zeeker man van dien tyd heeft getuygt. *(o)* Dit niet teegenſtaande roemt *Baronius* die zaak nog als iets fraais, en byzonder gaat hy breet met het voorbeeld des Keyzers, die hy dan tot eene navolginge voorſteld, om dat hy, op het bevel van den Prieſter, die ſtraffe of ſlaagen heeft aangenoomen. *(p)* Maar of hy wel veele navolgers onder de andere Vorſten vind, daar aan twyffelt men met reede zeer. Omtrent deezen tyd is ook die nieuwe zoort in 't zingen eerſt opgekoomen, daar *Guido Aretinus*, een *Benedictyner Munnik*, het zingen, met de nooten, *ut*, *re*, *mi*, *fa*, *ſol*, *la*, eerſt bedacht, en aan den Paus *Benedictus de achtſte* geweezen heeft, waar door die ſlechte en zwaare maniere van zingen, gelyk als men die van *Gregorius de groote* noch hadde, veel lichter en kunſtig gemaakt wierd, *(q)* zoo dat alzoo ook hier meede de *Antichriſt* alle eenvoudigheyd vervolgends in een kunſtig en gemaakt geroep heeft verkeert, waar door de menſchen de ooren in de Kerken vol gehuylt, en het herte zelfs van alle kracht en trooſt, t'eenemaal leedig gelaaten wierd. Zoo ſtellen ook eenige den eerſten oorſprong van het zoo genoemde *Pater noſter*, in deeze tyden, of die ellendige maniere van naar het ſnoer het *Vader ons* af te tellen, het welke men aan *Petrus den kluyzenaar* toeſchryven wil. *(r)* Ik laate nu de andere dingen ſtaan.

Oorſprong des geeſſels.

Nieuwe aart van zingen.

Ut, re, mi, fa, ſol, la.

Pater noſter.

Ellende der Ooſterſche Geeſtelykheid.

12. Dat het onder de Griekſche Prieſters op deeze tyd eenigzins beeter gegaan zoude zyn, daar aan twyffeld men met reeden, men kan het ook, *uyt het eerſte hoofdſtuk deezes boeks*, wel zien, ſchoon haare onzeekerheyd voor de Turken, en andere, haar wel wat gedwee zal hebben gemaakt. Zoo ellendig als het met haar ook uytterlyk ſtond, zoo wilden zy echter nog al hovaardig zyn, en noemden zich de Patriarchen te *Conſtantinopolen* evenwel nog al *œcumenici*, of algemeene, waar teegen de Pauzen nu nogmaals grouwelyk blixemden, en *Michaël* in den ban deeden. *(s)* Ja deeze Patriarch, *Michaël*, had wel eeven zoo ligtvaardig met den Keyzer *Comnenus* gehandeld, als *Hillebrand* met *Hendrik*, en de *Duytſche*: en,

Stryd met de Roomſche.

Eeee 2 wan-

(l) Reginardus. Vita Annonis ap. Surium To. VII. de 4. Dec. *(m)* Petrus Damiani ep. 4. c. 14. *(n)* Idem ep. ad Alexandrum P. *(o)* Id. ep. ad Petrum Cerebroſum. *(p)* Baron. Ann. MLVI. n. 7. 8. *(q)* Sigebertus. Guido Aretinus ep. ap. Baron. A. MXXII. n. 20. *(r)* Pol. Virgilius. Genebrardus. *(s)* Leo IX. ap. Baron. A. MLIV. Sigebertus.

Jaar M. tot MC.

wanneer men de overige ſtrydzaaken der *Griekſche* Geeſtelykheyd met de *Roomſche*, wel inziet, zoo zyn het maar een deel rechte leuren geweeſt. Gelyk als, wanneer zy malkanderen verbannen en vervloekt hebben, om dat de *Latynſche Prieſters* den baard ſchooren, ringen aan de vingers droegen, en, om dat de Munnikken zwynenvleeſch, ſpek, en gerookt vleeſch aaten. (*t*) Waar toe ook het lange en verdrietige gekyf der *Grieken* en *Latynen* gehoort, van het *ongezuurd brood in 't Avondmaal*, waar over zoo veel misbruyk van Gods naam, vloeken, en laſteren, en ook dikmaals moord en doodſlag, is voorgevallen. Waar uyt men dan nogmaals de innerlyke erbarmelyke toeſtand van deeze lieden handtaſtelyk kan zien. Ik kan egter niet nalaaten, van hier nog iets, uyt het uytſchryven van den laatſte Griekzen Keyzer in deeze eeuwe, die nog 20 jaaren lang geregeert heeft, by te brengen, het geene den toeſtand van deeze lieden eens voor al kan bewyzen. Hy bekent daar in het volgende: (*u*) *Het Chriſtendom*, zegt hy, *ſtaat in een groot gevaar, om dat de Prieſter-orde van dag tot dag boozer werd. En daar over werd God ook vertoornt, en de Duyvel verheugt. De oorzaak hier van is, hunne groote luyheid, die al lang begonnen, en tot nu toe geduurt heeft: en dat zoo zeer, dat dit kwaad nu als een Recht wil zijn, en, als wat goeds, nog al onbeſchroomt gedreeven werd.... Veele Leeraars verſtonden de Leere zelfs niet, gelijk men die by haar wel vond. . . . En by de Munnikken is 'er eene groote reformatie noodig, zoo wel als by de andere.* Waar op hy aan de Patriarchen veele goede voorſlaagen doet, hoe het verval af te helpen, en eene *reformatie* van het leer-ampt voorgenoomen kon worden: maar, hoe dit wel gemeende voorneemen van de volgende Regenten en Prieſters t'eenemaal vernietigd is geworden, daar zal, in de volgende eeuwen, nog iets van gezegt werden.

Klachte van een Keyzer over de bedorvenheyd.

Bezochte beetering.

(*t*) Petrus Antiochenus ep. ad Michaëlem Patriarcham ap. Cotelerium To. II. p. 157. Mon. Gr. II. (*u*) Alexius Comnenus in Novella ibid. ep. 178.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de Schryvers deezes tyds.

§. I.

Gebrek van Schryvers.

BY de reeds gedachte geſchaapenheyd der Geeſtelykheid is het wel ligt te denken, hoe weynig verſtandige en geleerde lieden men op deeze tyd wel moet vinden. Onder de zoo genaamde weereldlyke waaren 'er nu nog al minder, door dien de Geeſtelykheid den ſleutel der kenniſſe al lang weggenoomen hadde. En de Paapen en Munnikken leyden het nu veel meer aan op luye daagen, vreeten en zuypen, ryke inkomſten, weereldlyke onluſten en diergelyke, als dat zy dien tyd in ſtilte zouden doorbrengen. Om deeze reede weet men nu, van haar, uyt de Grieken naauwelyks zes aan te wyzen, die wat geſchreeven hebben. *Georgius Cedrenus* heeft eene korte Hiſtorie, van de ſcheppinge der weereld af, tot op den tyd van *Iſaacus Comnenus*, of het Jaar 1057, opgeſtelt. Hy is wel wat netter en vlytiger, ontrent de *Conſtantinopolitaanſche* zaaken als *Zonaras*, maar dikmaals ſchryft hy de andere, als *Curopalates*, *Syncellus*, en *Theophanes*, van woord tot woord uyt, en dat zonder eenig oordeel. (*a*) Waar uyt dan de Geleerde zyn onverſtand en domheid ook dikmaals aanmerken. (*b*) *Johannes Curopalates*, of *Scyliza*, heeft ook

Georgius Cedrenus.

Johannes Curopalates of Scyliza.

(*a*) Voſſius de Hiſt. Gr. II. c. 26. (*b*) Heraldus ad Arnobium p. 360.

ook een Historisch uyttrekzel geschreeven, van 't Jaar 811 af tot 1078 toe, en *Theophanes* vervolgt, welken *Cedrenus*, op de gedagte wyze, geheel heeft uytgeschreeven. (*c*) *Johannes Xiphilinus*, Patriarch te *Constantinopolen*, onder *Michaël Ducas*, den Keyzer aldaar, heeft een uyttrekzel uyt de Historien van *Dion Cassius*, van 25 Roomsche Keyzers gemaakt, om welke reede hem eenige voor den neef van deezen *Dion* hebben uytgegeeven. (*d*) *Olympiodorus* heeft een *Catena Patrum* of uytleggingen van 't boek *Jobs* uyt 24 t'zaamengezochte Oudvaders, en een ander; over den *Preediker van Salomon*, geschreeven, gelyk als toen ter tyd het uytschryven uyt andere Godgeleerde zoo gemeen was, als het nu onder de *Predicanten* zyn mag. Daar die arme menschen, by gebrek van de waare kennisse Gods, en uyt groote blindheyd, nu ook alzoo blind heen de uytspraak van andere volgden, en zelfs niet van God en zyn woord, zoo veel geleert waaren, dat zy zynen wille weeten, veel minder aan andere hadden konnen verklaaren. Daarom moesten zy haar nu ook maar met uytschryven en na praaten behelpen, dog, met wat voor eene vrugt by haare toehoorders, is licht te denken. Nu hadde, onder anderen ook *Michaël Psellus de jonge*, op deezen tyd, veel geschreeven van allerhande dingen, dewyle hy eene algemeene geleertheyd, na den aart der Grieken, beyverde.

Jaar M. tot MC.

Johannes Xiphilinus.

Olympiodorus.

Michaël Psellus.

2. Onder de *Latynsche Schryvers* heeft men 'er op deeze tyd meerder van haar, dog meest ook van eenen zeer slechten aart, behalven dat eenige weynige getuygen van de waarheyd wat wyzer zyn geweest, als de gemeene hoop. Men pryst in 't gemeen *Anshelmus*, Aardsbisschop te *Cantelberg*, in *Engeland*, als een heylig en hoog verdiend man, die men ook heel hoog, en neevens de *Oud-vaders*, bybrengt. Maar, zynen onrustigen handel toont een hartnekkig en boosaardig gemoed. Want hy kante zig teegen den Kooning *Willem de tweede* aan, alleen weegens de *investiture* of *Inwyjinge der Priesters*, en, weegens den Paus *Urbanus de tweede*, welken deeze Kooning niet voor eenen rechten Paus in zyn Ryk erkennen wilde; en, daar de Kooning zig wel haast met den Paus bevreedigde, kon *Anshelmus* echter naauwelyks tot bedaaring gebracht werden, tot dat men hem het *Pallium* of *den mantel*, in een zilvere schootel, met groote plechtigheeden, bragt, en hy te gelyk tot *Primaat* in 't gantsche Ryk daar door verklaard wierd. (*e*) Maar het duurde kwaalyk een jaar lang, of *Anshelmus* vong, zonder eenige reede, al weeder wat nieuws aan, en wilde, teegen des Koonings begeeren, naar *Rome* tot den Paus trekken, of hy daar door naamentlyk weeder nieuwe aanslaagen teegen de *regeeringe* mogt smeeden. De Kooning nu merkte die streeken wel, en wilde hem daarom ook uyt het Ryk niet laaten gaan, om dat het teegens de willekeuren van het Ryk was, dat de Groote tot den Paus trokken, waar toe *Anshelmus* zig ook verbonden hadde. Maar de Aartsbisschop bewees zig altyd trotzer, *appelleerde*, voor den Kooning zelfs, aan den Paus, of de *H. Petrus*, en zeyde uytdrukkelyk, *wanneer hy den Paus verwierp, dat was eeven zoo veel, als of hy Christus verloochende*. En daar meede trok hy, teegen des Koonings wil en dank, na *Rome*, dog die liet hem te vooren, alle zyne zaaken doorzien, op dat die Heeren na haaren aart, niet zoo veel geld uyt het ryk zouden sleepen. De Paus wist hem, op zyn aankomst, niet hoog genoeg te verheffen, en noemde hem een *Apostel* en *Patriarch* van de geheele weereld, en

Anshelmus Cantuariensis.

Zyne oneenigheeden met den Kooning.

Pauselyke slaverny.

Vleyery der Geestelykheid onder den ander.

(*c*) Vossius ibid. p. 298. Hankius de Script. Byzant. c. 27. p. 487. Phil. Labbeus. Pet. Lambecius. (*d*) Andr. Schottus proleg. in Photium. Vossius l. c. (*e*) Wilhelmus Malmesburiens. lib. 1. de Gest. Pontif. Angl. Edinerus in Vita Anshelmi ap. Surium d. 21. April. To. 11.

Jaar M. tot MC. en ſtelde hem tot eenen Meeſter en Vader der Kerken, zoo dat alzoo rechtſchaape de een den ander zachtjes kraude en ſtreelde. Ja de Paus beval, dat de *Engelſche* hem ook de voeten moeſten kuſſen. En alzoo bragt hy over het half jaar te *Rome* door, en maakte zig met den Paus altyd vrolyk, (*latè ſeſe cum eo agendo*, zegd *Edinerus*.) zyn Bisdom mocht ondertuſſchen t'huys zoo bediend werden, als het wilde. (*f*) Hy was ook zulk een groote vyand van de Hooge Overigheyd, en zulk een ſlaaf van den Paus, dat hy den Keyzer *Hendrik de vierde* opentlyk voor een navolger van den *tyran Nero*, en van den afgevallenen *Julianus* uytſchold, het geene *Baronius* zeer breed uytmeet. (*g*) Gelyk als hy ook, in zyne ſchriften, altyd de heerſchappye der Geeſtelykheyd beveſtigt, en herhaalt, dat de Regenten zich ook in geene zaaken mengen moeſten, die den Prieſterlyken rok (*ſtola*) aangingen, enz. En zoo veel zy genoeg van de geroemde heyligheyd van deezen *Anshelmus*, waar uyt men wel kan zien, hoe licht het aan de natuurelyke kragten zy; by de grootſte huycheleryen en bedriegeryen, echter noch al aandachtig en heylig te zyn, ja veele geeſtelyke betragtingen en aandagtigheeden, aan andere voor te ſchryven, gelyk als deeze fijne Prieſter gedaan heeft, daar by hem zeeker de waarheyd ook nog al veele goede bekenteniſſen heeft afgedrongen.

Huycheleryе.

Zyne ſchriften.

3. Doch hy heeft veele ſchriften nagelaaten, die men nu ook noch, in drie ſtukken, heeft, met welke hy toen ter tyd voor allen in een groot aanzien kwam. Hy heeft byzonder veele Godgeleerde ſtoffen afgehandelt, als van de waarheid, van de vrye wille, den val des Duyvels, de menſchwerdinge, en de ontfangenis der Maagd. Verders, teegen de *Grieken*, van het uytgaan van den H. Geeſt, van 't ongezuurde brood, en byzonder de *meditationes* of beſpiegelingen, als ook veele brieven. Neevens welke men ook nog veele andere boeken onder zynen naam uytgeeft, door dien men die anders niet wel aan den man kan brengen. Hy ſturf eerſt in 't Jaar 1109. Juyſt eeven op dien tyd is 'er ook een andere *Anshelmus*, *Biſſchop te Luca*, geweeſt, van *Gregorius de zeevende* daar toe gemaakt, en die van hem ook weeder tot dankbaarheid, teegen den Keyzer *Hendrik*, in twee boeken, verdeedigt is geworden. Daar voor hem deezen Paus ook onder het getal der Heylige heeft gezet. Hy is anders de Biecht-vader van de beroemde Hoere *Mathildis* geweeſt. Waar uyt men wel kan zien, wat voor een eerlyken voogel deezen Heylig is geweeſt. Noch een andere *Anshelmus* was 'er toen ter tyd bekend, die men ook tot onderſcheyd *Laudunenſis* noemd. Deeze heeft de *Gloſſa interlinearis* over den *Bybel* gemaakt. Door dien de Geeſtelykheid toen ter tyd, gelyk ook altyd, by hunne bedurvenheid, van zulke *gloſſen*, en *commentarien* of *uytleggingen* haar werk maakte, waar meede zy haare grouwelen recht wel aanbrengen, en met *Schriftuur-plaatzen* bemantelen konden. Van waar 'er, in deeze en de naaſte eeuwen in 't gemeen te zien is, hoe veele en groote *gloſſen*, *uytleggingen*, *Poſtillen*, en diergelyke, daar al over de *Bybel* zyn uytgekoomen, zoo dat men die met veele waagen-vrachten niet voort zoude konnen trekken. Daar dan het verdurve vernuft, en de eyge verkeerde wille, zich zelfs, over de woorden van God uytbreyd, en de Leeraars dezelve alzoo verdraaijen en verdonkeren, op dat zy by haare eere, goederen, en wellusten heel ongeſtoort mogten blyven, en niet verbonden weezen, om den klaare wille Gods op te moeten volgen.

Anſelmus Lucenſis.

Laudunenſis.

Misbruyk der Bybel en haare verklaaringen.

4. Noch een Schryver is 'er, van weegen zyne heyligheyd, midden in

(*f*) Iidem. (*g*) Baron. A. 1093. n. 136.

in deeze eeuwe geroemd geworden, naamentlyk, *Petrus Damiani*, een Edelman van *Ravenna*, eerst een *Benedictyner Munnik*, en daar na Bisschop in *Italie*, te *Ostia*. Gelyk als dan, by de grouwelyke algemeene boosheyd der Geestelykheyd, toen ter tyd licht iemand een weynig geweeten, en vroome maniere van leeven, of ook een weynig yver voor het goede, bewyzen mogt; zoo konde hy ook eyndelyk wel voor een Heylig man heene gaan, wanneer hy maar noch in andere dingen meede huychelde. Ondertusschen is het doch, van deeze, en de overige gewaande Heylige gewis, dat zy, uyt vreeze voor de menschen, en andere zwakheyd, veel onrechts hebben gedaan, byzonder met den Paus, en andere gehuychelt, en niet recht ter deege doorgebrooken zyn, gelyk als de getuygen der waarheyd wel deeden, die als ketters, verdwaalde en goddelooze alomme verwurpen en omgebragt wierden. Waarom dan zulke Heylige ook noch van de weereld geleeden en geëert wierden. Echter kan men van deezen *Petrus* niet loochenen, dat hy booven den aart van zynen tyd, zich wysselyk, geschikt, en in veelen opregt beweezen heeft te zyn, en dat zelfs ook in zyne schriften meer gevonden werd, als men, in deeze eeuwe, niet zoeken zoude. (*h*) In zyne brieven, daar men'er zeer veele van heeft, vind men aanmerkelyke getuygenissen van de waarheyd, en wel inzonderheyd ontallyke klachten, over den Paus en zyne Geestelykheyd. Waar op de Papisten zelfs, teegens zyne bytende, maar echter aangenaame aart van schryven, niets het minste te zeggen weeten, waar meede hy ook den Paus meenigen dichten steek gegeeven, en in boerterye, ernst gebruykt heeft. (*i*) Gelyk als men ook nu noch het boek, van de beeternis van den Paus en de Bisschoppen, van hem heeft: als ook, een boek, aangaande de *Kerkentucht*, en van de ketterye der *Simonie*. Insgelyks ook veele *Sermoenen*, en andere *Tractaatjes*, in de *Bibliotheca Patrum*, en leevens beschryvingen der Heylige, die wel niet alle van hem zyn: gelyk als men ook van het *Sermoen* over de *geboorte Christi* aanmerkt. (*k*) Eyndelyk heeft hy zyn Bisdom, weegens het ergerlyke leeven der Geestelykheyd, ook needergelegt, en verder zyne overige daagen in eenzaamheyd doorgebragt.

Jaar M. tot MC. Petrus Damiani.

Valsche Heylige.

Getuygenisse der waarheyd van Damianus.

5. De andere Kerkelyke Schryvers, waaren, *Guitmundus*, een Bisschop in *Vrankrijk*, die een boek, aangaande de waarheyd van 't lichaam en bloed Christi in 't Avondmaal heeft geschreeven. Als ook, eene belydenisse van de Drie-eenigheyd, gelyk ook eene reede, aan den Kooning *Willem* van *Engeland*; wanneer hy weygerde Bisschop te werden. *Humbertus Cardinalis* schreef eene t'zaamenspraak teegen de Griekscbe Kerke, van 't ongezuurde brood in 't Avondmaal, van 't vasten, en den Sabbath, teegen *Nicetas Pectoratus*. Want gelyk als booven gedagt is, de Grieken en Latynen twisten met malkanderen over zulke nietige dingen, en meenden, dat 'er, in 't Christendom, inzonderheid voor de Leeraars niets meer te doen viel, als, dat men zynen yver, teegens die geene welke men ketters noemde, met zulk een gekyf en woorden-twisten, ter deege zien liet. Verders heeft *Lanfrancus*, Aartsbisschop te *Cantelberg*, en voorzaat van *Anshelmus*, op het bevel van den Paus, een boek van 't Avondmaal, teegen den verketterden *Berengarius* geschreeven. Want, door dien hy zelfs in achterdogt, van weegen deeze ketterye, was gekoomen, zoo wilde hy zig al by tyds daar door in aanzien brengen, gelyk het de huychelaars in 't gemeen gewoon zyn te maaken, wan-

Guitmundus.

Humbertus.

Lanfrancus.

(*h*) Barthius Adverf. VIII. c. 5. (*i*) Bellarminus de Script. p. 162. Baron. MLXI. n. 49.
(*k*) Vossius de Hist. Latin. II. c. 45.

Jaar M. tot MC.

wanneer zy van de tyrannen bevreeſt werden gemaakt. Anders zegd ook *Sigebertus*, dat hy den lof van *Willem*, Graaf van *Normandie*, heeft beſchreeven.

Adelmannus.

Adelmannus, Biſſchop van *Brixen*, hadde toen ter tyd, in de ſtryd van 't Avondmaal, ook een ſchrift aan hem laaten afgaan. En

Tranſſubſtantiatie.

deeze Schryvers hebben dan, hier door, de meeninge van de *Transſubſtantiatie*, of, weezendlyke veranderinge des broods en wyns, in het lichaam en bloed Chriſti, allereerſt regt ter deege uytgebreyd.

Fulbertus.

Fulbertus Carnotenſis, eerſt een Kancelier van den Kooning *Robert* in *Vrankryk*, en daar na, Biſſchop te *Chartres*, ſchreef een boek van de Kerkelyke verrichtingen, en, behalven dat, allerhande zendbrieven, en loffpreuken der Heylige.

Ivo.

Eeven aldaar was ook Biſſchop *Ivo*, die de *decreeten* der Pauzen te zaamen geraapt, en in een boek by een gebragt heeft: daar beneevens men hem ook het boek, *Pannomia* genaamt, toegeeygent heeft, het geene de Papiſten te vergeefs loochenen. (*l*) Ook heeft men van hem 21 *ſermoenen*, van kerkendienſten, gelyk ook, veele zendbrieven, by *Baronius*, en andere. Byzonder net is zyne korte Chronyke der Kooningen van Vrankryk, die in het *corpus Hiſtoriæ Francicæ* ook ſtaat, en, te *Amſterdam* nog geheel in een handſchrift voor handen zyn zal. (*m*)

Burchardus.

Voor deezen heeft de boovengedagte *Burchardus*, Biſſchop te *Worms*, de *decreta*, uyt de *concilien*, *Pauſſelijke brieven*, en *Patres*, in 20 boeken begreepen, en het meeſte uyt de beuzeleryen van *Iſidorus* genoomen, daar men zig dan ook van bediend heeft, eer dat *Gratianus* met zynen kraam voor den dag kwam. (*n*)

Bruno.

Bruno van *Keulen*, van wien hier booven, by de *Carthuyzer orde*, gedagt is, zoude eenige uytleggingen over de *Pſalmen* en *Paulus zendbrieven*, geſchreeven hebben.

6. Van de Hiſtorie Schryvers heeft men, in deeze tyden, de volgende:

Hermannus Contractus.

Voor eerſt dan was 'er *Hermannus Contractus*, een Graaf van *Woringen*, en daar na, een Munnik te *St. Gallen*, in 't midden van deeze eeuwe. Deeze ſchreef eene Chronyke, tot op het Jaar 1052 toe, welken *Bertholdus Conſtantienſis* tot op het Jaar 1065, heeft vervolgd. Hier in merkt men klaar aan, dat hy de Hiſtorien van *Beda* heel veel heeft uytgeſchreeven. (*o*) Dog de ervaarendſte mannen pryzen hem echter in 't algemeen, dat hy een net Hiſtorie Schryver is, en dat hy, beneevens *Syncellus*, byna alleen onder de Munnikken, niet zoo ſlegt en ongerymd geſchreeven heeft; (*p*) waar over hem ook de oude roemden. (*q*)

Adamus Bremenſis.

Adamus Bremenſis, een Kanunnik te *Breemen*, ſchreef een Kerkelyke Hiſtorie van de Noordſche Gemeentens, in vier boeken, en hy werd niet minder, weegens zyne trouwe en wysheid, daar in beweezen, van een ieder zeer aanbevoolen; (*r*) en ook van de Oude, weegens zyn ſtyl, gepreezen, (*s*) die hem meede naarſtig hebben uytgeſchreeven, byzonder *Helmoldus*, en *Albertus Stadenſis*, welke hem maar alleen *Meeſter Adam* noemen.

Marianus Scotus. Dodechinus. Lambertus Schafnaburgenſis.

Marianus Scotus, een Munnik te *Fulda* en *Mentz*, ſchreef een Chronyke, tot op het Jaar 1083. toe, in drie boeken, en wierd van *Dodechinus* den *Abt*, tot op 't Jaar 1200 toe, vervolgt. *Lambertus Schafnaburgenſis* heeft ook alzoo gedaan, van den aanvang des weerelds af, tot op het Jaar 1077 toe, en hy is, gelyker wyze, van een *Erffurtzen Munnik* tot het Jaar 1472 toe, voortgezet. Den eerſte hebben de Geleerde ook zeer lief, weegens zyne aangenaamheyd, en andere dingen, egter waarſchouwen zy, dat hem, in de Hiſtorie van Keyzer *Hendrik de vierde*, niet te

(*l*) Zieglerus procem. ad Inſtit. J. Can. Explic. p. 27. adv. Bellarmin. de Scr. p. 17. (*m*) Voſſius de Hiſt. Lat. II. c. 45. (*n*) Blondellus de ep. decret. Pap. c. 18. (*o*) Voſſius l. c. (*p*) Scaliger. Schurzfleiſchius. (*q*) Matthæus Weſtmonaſter. (*r*) Baronius A. 1483. Conringius Colleg. Mſto. Meibomius Introd. in Hiſt. Sax. p. 70. Voſſius II. c. 47. de Hiſt. Lat. (*s*) Helmoldus l. c. 14.

te vertrouwen is. Gelyk het dan ook by hem heel verdrietelyk is, dat hy veele onnutte, *private*, of byzondere zaaken onder zyne hiſtorien vermengt. *(t)* *Ingulphus*, een *Engels Abt*, heeft eene Hiſtorie van de Engelſe Kloofters nagelaaten. *Ditmarus*, Biſſchop te *Merſeburg*, uyt het geſlachte der *Graaven van Walbeek*, heeft het leeven van vyf Keyzers, byzonder dat van *Hendrik de tweede*, beſchreeven, met wien hy ook zeer gemeenzaam geleeft, en voornaamentlyk de gantſche grond der Poolſche Hiſtorie voor oogen geſteld heeft, daar men, buyten hem, weynig of niet van deeze *natie* zoude weeten: *(u)* waar in de geleerde ook nog al reedelyk wel met hem te vreeden zyn. *Abbo Floriacenſis* is zoo zeer niet beroemt, men ſchryft hem allerhande leevens beſchryvingen van Biſſchoppen toe, voor welken, 100 jaaren te vooren een andere van deezen naam, twee boeken vol ſlechte verſen, van de Paryſche beleegeringe geſchreeven heeft. Van *Benno* is al booven gezegt. De overige kan ik, om de kortheid, niet omſtandig verhandelen: het zyn, buyten dat ook, of maar onbekende Munnikken, of zulke, van welke men maar eenige brieven, of andere brokken, heeft. *(x)*

Jaar M. tot MC. — Ingulphus. — Ditmarus. — Abbo.

(*t*) Lipſius 1. Polit. c. 9. Barthius XLIX. Adv. c. 4. Voſſius 11. c. 67. Scaliger de Emend. Temp. Meibomius. (*u*) Schurzfleiſch. Colleg. Mſto. (*x*) Meibomius l. c. p. 93. & ibi Melanchton. Brotuffius 11. c. 7. Conring. de fin. Imp. c. 18. & 14. Brunnerus. Voſſius.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Synoden deezer Eeuwe.

§. 1.

Misbruyk der Concilien.

De Synoden waaren nu nog al een grooten ſtut der Geeſtelykheyd, want, by aldien iemand haar maar eenigzins wat te na dorſt komen, zoo riepen zy eenige nabuurige Biſſchoppen, en andere by een, daar dan de aangeklaagde zoo goed als veroordeelt was. Eeven gelyk het nu nog in de *opper-* en *andere Conſiſtorien* meeſt toegaat, daar alle andere Gemeenten zig van eenige weynige perzoonen moeten laaten rigten; want de *Conſiſtorien* en *faculteyten* zyn, in haar plaatzen, naderhand opgekoomen. En zoo ging het 'er nu al nog in deeze eeuwe toe, daar de vyanden van den Keyzer en van andere, niet als *Concilien* en *Decreeten* teegens haar aanſtelden. *Gregorius de zeevende*, die grouwelyke *tyran*, had 'er wel vyf, of meer, te *Rome* alleen, en meeſt teegens den Keyzer *Hendrik*, vergaaderd. Gelyk als in 't Jaar 1076, deed hy hem, op een Synode opentlyk, voor het volk, in den ban, en, neevens hem, den Aartsbiſſchop van *Mentz*, den Biſſchop van *Bamberg*, en andere. Waar van een oud Digter deeze verſen heeft gemaakt, hoe het Synode den Paus, op zynen ban, heeft geantwoord.

Synoden te Rome teegens Keyzer Hendrik de IV.

Tu pater es patrum, blaſphemum contere pravum,
Eſt noſtrum quippe juſſis parere, tuiſque,
Pro Chriſto mortem patienter gliſcimus omnes.
Judicium confer, gladium trahe, percute fortem.
Omnibus excelſo dignum clamantibus eſſe,
Privari regno Regem, maledicere nec non,
Qui Petrum ſanctum, qui Papam diligit almum.
Hoc anathema probat. — —

De zin is:

De Paus is een vader aller vaders, laat hem maar dien booswicht

Jaar M. tot MC.

(den Keyzer) *neederwerpen:* *zy* (de Paapen) *wilden gaarne volgen, en om Christus wille sterven, en alle bekennen, dat de Keyzer afgezet en vervloekt moet werden. Ja al wie Petrus en den Paus lief heeft, die vinden deezen vloek goed. (a)*

Dit geschiede nu, na dat de Keyzer op een Synode, te *Worms*, door de Bisschoppen, den Paus afgezet, en verworpen hadde. Daar over wierd die dan zoo zeer verstoort, dat hy al weeder, met louteren ban en vloek, van zig blixemde. (*b*) De andere *formulieren*, welke deezen *Hillebrand*, op dit en de andere Synoden, heeft gebruykt, hebben wy nu al in 't *tweede hoofdstuk* gezien.

Zotte besluyten der Concilien.

2. Uyt dit nu is heel licht van de andere Synoden te oordeelen, die, van de zyde der Pauzen, op deezen tyd zyn aangestelt. De dwaaze Geestelykheid heeft dikmaals zulke zotte stellingen daar op verkondigd, dat men de ellende van 't arme volk niet genoeg beklaagen kan. Onder Paus *Urbanus de tweede* wierd 'er een Synode gehouden, waar op, onder anderen dit beslooten wierd: *De Catholyke of Roomsche Kerke is in 't geloove zuyver, en voor alle dienstbaarheyd der weereldlyke bevryd. De Bisschoppen en Abten, of andere van de Geestelykheid, vermoogen geenen dienst altoos van de Leeken aan te neemen. Geen Leeken zal, van den aanvang der vasten af, en geen Geestelyke, 50 daagen voor Paasschen, vleesch moogen eeten, (c)* en wat 'er van diergelyken tuyg al meer was. Waar door de Paapen haar ryk altyd meerder sterkten, en vermeerderden. Eeven gelyk als zy ook, door haare *ordinantien* en stellingen niet de eere van God, maar haare eygene voordeelen alleen zoeken. Zoo rusten zy ook niet, om door haare Synoden, de Ketters te vervolgen. Gelyk als zy dan, te *Orleans* in *Vrankrijk*, in 't Jaar 1017, den Kooning *Robert* aanporden, dat hy 'er een aldaar hield, teegens zommige menschen, die zy *Manichæers* noemden. Met deeze dan begonden zy, tot een schyn, een weynig te woorden-twisten, gaaven haar de schuld van allerhande zotte meeningen, en haasten haar daar op met haar, naar 't vuur, daar dertien van deeze menschen, in de stad, leevendig verbrant, en, door 't gantsche land, zeer veele andere onschuldig omgebragt wierden: waar van in 't volgende *hoofdstuk* meerder. (*d*) Dit waaren dan de vruchten van dit *Concilium*, gelyk zy ook altyd zoo geweest zyn. Van het Synode teegens *Berengarius* zullen wy al haast ook hooren.

Teegen de Ketters te Orleans. Manichæers.

3. Hoe listig de Pauzen, beneevens haare makkers, op de Synoden haare rollen gespeelt hebben, is, uyt een eenig voorbeeld klaar genoeg te zien. Want, in den stryd van den Paus met *Hendrik*, wierd 'er van deezen Keyzer een Synode der Duytsche Bisschoppen te *Mentz* uytgeschreeven. Deeze wilden de Pausselyke te vooren koomen, door dien zy wel merkten, dat het aldaar voor haar slecht zoude afloopen, gelyk als ook hier na kwam te gebeuren. Daarom kwaamen zy dan te *Quedlinburg* (of *Quintilineburg*, gelyk het de Ouden noemen) in 't Jaar 1085, in de *Pascha-weeken* te zaamen, met den nieuwen opgeworpenen Kooning, *Herman*, een Graaf van *Beuchlingen*, en andere weederspannige, waar by des Paus *Legaat*, *Otto Cluniacensis*, zig ook bevond, beneevens den Aartsbisschop van *Maagdenburg*, *Hartung*, en desselfs onderhoorige Bisschoppen. Hier wierd dan voor eerst de *hoogheid* van de *Roomsche stoel* zoo vast gesteld, dat niemand zig teegens desselfs oordeel dorst aankanten. Op het welke dan, van de vleyers, t'eenemaal teegen de *Henriciaanen*, (want zoo noemde men toen ter tyd des Keyzers vrienden, als Ket-

Synodus te Mentz voor Hendrik de IV.

Te Quedlinburg teegens den Keyzer.

(*a*) Domnizo in Vita Mathildis ap. Baron. A. MLXXVI. n. 13. (*b*) Schafnaburgensis. (*c*) Matth. Paris. p. 20. (*d*) Glaber Radulphus III. c. 8.

Ketters) *ja* gezegt wierd. Echter hadde een Priester van *Bamberg*, genaamt *Guitbertus*, de stoutheid, dat hy voor het gantsche Synode opstont, en verklaarde, dat de Paus zynen *Primaat* niet bewyzen konde. Dog hem wierd wel haast, gelyk het dan gaat, den mond gestopt, dat die goede man, wiens geweeten hem tot deeze bekentenisse wel aandreef, zonder eenigen twyffel, in een diep gat geworpen, of anders, ellendig omgebragt wierd. Hier op verbanden zy, met brandende waskaarssen, den Aartsbisschop van *Mentz*, *Wecilo*, een goed vriend van den Keyzer, die eerst in 't *Halberstadsche* Bisdom was geweest, gelyk ook andere Bisschoppen, als die van *Augsburg*, *Siegfried*, die van 't hof *Norbertus*, die van *Breemen*, *Liemarus*, die van *Hildesheim*, *Uto*, die van *Basel*, *Costnitz*, en *Spiers*, als ook, den nieuwen Paus, *Guibertus*, beneevens zyne *Cardinaalen*, enz. En eyndelyk smeedden zy deeze grouwelyke *canones* of *reegels* onder malkanderen: *Die van zynen Bisschop al met onregt in den ban gedaan is, zal eerst plechtiglijk daar van vry gesprooken werden. Al wie de Kerken, (in 't Duytsch het* Ministerium) *iets ontnoomen heeft, zal verbannen, en daar van hier na eerst, opentlyk, van den Bisschop, los gelaaten werden. Alle Priesters, Diakenen, en Onderdiakenen zullen eene eeuwige kuysheid onderhouden. De Leeken zullen de altaar-kleeden, en de heylige vaaten geenzins aanraaken. De vasten zullen, in de eerste vaste weeken, en op Pinxteren, streng gehouden werden, ook zal dan niemand kaas of eyeren moogen eeten, en wat 'er van diergelijke grouwelen meer waaren.* (e) Alle het welke de Papisten egter een rechtgeloovig Synode heeten; *(f)* diergelyke rechtgeloovige Synoden zyn 'er ligt wel meer aldaar gehouden geworden. Deeze alle achtten de Keyzersche weeder niet een zier, en lieten de Paussselyke slaaven bannen en vloeken, zoo lang als zy wilden. Zy verzaamelden dan hier op te *Mentz*, daar de Keyzer te gelyk ook een *Rijksdag* hield, *(Regalem & Synodalem conventum) (g)* en beveстigde *Hillebrands* afzettinge, en de inzettinge van *Guibertus*, deezen voor eenen *aartsketter* uytroepende, en zyn *Concilium* voor eene t'zaamenrottinge uytscheldende. De *Keyzer* voer ook voort, en zette onderscheydene Bisschoppen af, en bande *Hermannus*, beneevens de andere weederspannige; alle het welke de Bisschoppen met eygene handen onderteekenden, die echter, (gelijk als een zeeker Schryver bekend) in haare herten heel anders dachten. *(h)* Zoo weynig is dat volk, ook zelfs in de gewichtigste geweetens-zaaken te vertrouwen: naamentlyk niet veel meer, als de lichtvaardigste *Atheisten*.

Jaar M. tot MC.

Een getuyge der waarheid.

Ban der Bisschoppen.

Schandelyke besluyten van deeze Synoden.

Orthodoxe Synoden.

Zaamenkomst te Mentz.

4. Diergelyken macht nu om de Synoden aan te stellen, hebben de Keyzers in deezen tyd nog al dikmaals gebruykt. Deezen *Hendrik* riep 'er ook een, in 't Jaar 1066, te *Mantua* by een, daagde *Honorius* en *Alexander*, die over den stoel met elkanderen over hoop laagen, daar heene, en beval, dat zy haar eyge hoofd niet zouden volgen, maar na haare voorzaaten zich schikken. *(i)* Te *Worms* deed hy ook alzoo, en zette, met meedestemminge van de Bisschoppen, *Hillebrand* af. *(k)* De Paapen mochten nu daar teegen woelen, en hem zoo weynig achten, als zy wilden: genoeg was het, dat zy moesten zien, hoe dat andere de kunst ook konden, om Synoden, en dat op de rechte wyze, te verzaamelen, en die ontembaare geesten tot bedaaren te brengen. Ja na deezen beschreef hy niet alleen de Bisschoppen na *Mentz*, maar ook, kort daar op na *Brixen*, daar *Guibertus* tot Paus beveстigt wierd. *(l)* En

Te Mantua.

Worms.

(e) Bertoldus. A. MXXCV. Aventinus. *(f)* Bertoldus. *(g)* Dodechinus Ursperggensis. Bertoldus. Aventinus lib. v. *(h)* Sigebertus. A. MXXCV. *(i)* Aventinus l. c. Platina. Sabellicus. Nauclerus. *(k)* Idem & Autor Vitæ Henrici IV. Cranzius Sax. v. c. 5. Blondus. *(l)* Conradus Ursperg.

Jaar M. tot MC. En dit recht gebruykten de Keyzers ook te vooren, als wanneer Keyzer *Hendrik de tweede*, in 't Jaar 1005, een Synode te *Dortmund* aanstelde, waar van nu haast meerder zal werden gezegd. En ook het Jaar daar aan

Francfurt. een te *Francfurt*, daar in 't *eerste hoofdstuk* al iets van gemeld is. Ook

Bamberg. nog een te *Bamberg*, in 't Jaar 1011. daar hy de oneenigheeden der Bisschoppen onder malkanderen goediglyk beslisde. (*m*) Alhoewel nu de Paapen alle zulke Synoden wel lyden konden, daar door haar meerder inkomsten, en *præbenden*, of andere voordeelen, toegebragt wierden. Maar, wanneer men haare grouwelen eens zoude aantasten, dan weerden zy haar niet handen en voeten, en ze schreeuwden alles voor ketters en scheurmaakers uyt.

5. Eevenwel verwekte God, onder de *Regenten* zelve, eenige, die zig de zaaken eenigzins aantrokken, alhoewel zy gemeenelyk wel haast door andere afgeschrikt, of zelfs nalaatig wierden: voornaamentlyk, wanneer zy zaagen, hoe ontwyffelbaar zwaar de schaade was. In 't be-

Dortmund. gin maakte Keyzer *Hendrik de tweede*, dat 'er te *Dortmund* een Synode wierd gehouden, daar in hy veele ernstige klagten voortbragt, over het verval der Kerken. (*n*) Welke dan gewis ook niet gering geweest moe-

Teegens de Geestelykheid. ten zyn; door dien de looze Paapen uyt *Ditmarus* de *acten* van dit Synode uytgescheurt hebben, gelijk als *Baronius* dit ook bekend. Ondertusschen ziet men ook niet, dat het veel geholpen heeft, of dat die grouwelen afgeschaft zyn geworden; want dat daar op *geordineert* ge-

Bygeloovige stellingen. worden is, dat waaren maar loutere zotte, en bygeloovige stellingen. Als dat na de dood van een Bisschop, zyn navolger altyd 30. daagen lang zielmissen moest houden, en 300. arme spyzigen, ook 200. lichten aan-

Te Nimweegen. steeken. Gelyk als hier na, in 't volgende *Concilium* te *Nimweegen*, in 't Jaar 1017. dit de wichtigste *Canon* heette te zyn, dat by de *Misse*, het Brood op den Altaar ter linker, en de Kelk ter rechterhand zoude gesteld werden. (*o*) En daar ook meenigmaal de Bisschoppen zelfs, schandshalven, eenige toebereidzelen van beeteringe moesten maaken, zoo ge-

Vergeefze reformatie. schiedde dit alles om de leus, en zonder daadelyke verbeeteringe. Zoo maakte *Clemens de tweede*, als hy Paus wierd, veel geruchts daar van, dat hy de Kerken wilde *reformeeren*, en stelde in 't Jaar 1047. een Synode te *Rome* daarom aan, maar alleen teegen de *Simonie*, het welke hem, en andere, door het verkoopen der Geestelyke ampten, zeer veel schaade toebragt. (*p*) Doch alles had geen nadruk, dewyl men het nergens oprecht en ernstig by der hand nam. Ja eer men nog eens aanving te raadslaagen, vingen de Bisschoppen van *Milaan*, *Aquileja*, en *Ravenna*, een grouwelijk gekyf onder malkanderen aan, wie de naaste by den Paus booven aan zitten zoude. (*q*) Andere zulke Synoden doelden maar alleen daar op, hoe de menschelyke inzettingen meer bevestigt, en uytgebreid mogten werden. Gelyk als 'er dan een Synode te *Rome* van *Alexander* gehouden wierd, weegens het trouwen met bloed-vrienden; waar door de lieden, voor de vrygeevinge, maar alleen veel geld moesten geeven. (*r*) Eeven gelijk als 'er nu noch in de *Consistorien*, door zulke vrygeevingen wel veel gelds by een geschraapt werd, doch met geenen zeegen. En diergelyken begrip mag nu een ieder van de andere Synoden van deezen tijd ook wel vatten, welke, in deeze eeuwe, nog al meer gehouden zijn. Gelijk als in *Duytsland*, vier van haar te *Mentz*, een te *Oppenheym*, ook een te *Aken*, *Erffurt*, te *Gandersheim* in 't Klooster,

(*m*) Ditmarus lib. VI. (Baronius A. MV. n. 4.) (*n*) Ditmarus p. 134. (*o*) Engelhusius p. 191. (*p*) Baronius. Ann. MXLVII. n. 1. (*q*) Hieronymus Rubeus Hist. Ravenn. (*r*) Ap. Gratian. 35. q. 4. c. ad Sedem Apost.

ſter, te *Garſtungen*, *Halberſtad*, *Merſeburg*, en elders, welke alle te verhandelen veel te wydloopig zoude vallen. Jaar M. tot MC.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verſchillen, ter oorzaake van den Godsdienſt.

§. 1.

DE geheele zoo genaamde Chriſtenheid, was nu, gelyk als verhaalt is, beneevens hunne Leeraars, in eene volle dikke duyſterniſſe, en ontallyke dwaalingen vervallen, alzoo dat men niet een eenig ſpoor van het oude Chriſtendom daar in meer overig zag: en echter was deeze valſche Kerke nog al zoo vaardig en driftig, om andere onſchuldige perzoonen aanſtonds te verketteren. De Paapſche Schryvers klaagen zeer, over de tweedragt tuſſchen haaren *Hillebrand*, en den Keyzer *Hendrik*, *dat'er veele ketters toen ter tyd oorzaak genoomen hadden, om door haare nieuwigheeden, de menſchen van de kerken-tucht af te trekken.* (*a*) Maar het hielp haar niet weynig uyt den droom, wanneer een zeeker Schryver dit daar by verklaart: *Veele vroome en oprechte lieden waaren nu, over het ſpeelwerk, by de Munnikken en Paapen, zeer verdrietig geworden, en hadden het merg van 't waare Chriſtendom gezocht.* (*b*) Het geene dan ook van alle andere waar is, die met de valſche verdurvene Kerke, niet meede huychelen, en alle haare grouwelen en dwaasheeden, in haaren gewaanden Godsdienſt, niet konnen toeſtemmen: en, wanneer het meenigen kettermaaker gaan zoude, gelyk als het iemand, in deeze eeuwe, te *Rome* ging, zoo zouden de meeſte haar kettermaaken wel vergeeten, of aan den ſpyker laaten hangen. Want daar kwam, in 't Jaar 1016, een vroom kluyzenaar, genaamt *Simeon*, onvoorziens in de vergaaderinge der Roomſche Geeſtelykheyd, dog die maar met haare trotze en ongebondene gebaar niet te doen wilde hebben, of dat hy alleen mogt bidden: waar op een Paap hem aanpakte, en riep: *Daar is een ketter, ziet doch, hoe men het hem aan de oogen zien kan, dat hy een ketter en bedrieger is!* Waar op hy ook het volk ophitſte, dat zy hem of ſteenigen of verbranden zouden, dat ook aanſtonds moogelyk wel geſchied, en'er niet een ſtofje van den armen man zoude overgebleeven zyn, by aldien zommige verſtandige zich hem niet aangenoomen hadden; (*c*) maar de Paap was aanſtonds van den Duyvel bezeeten, en grouwelyk gekwelt geworden. Zoo heel licht was het toen ter tyd om een ketter te werden, en zoo heel licht is het nu ook nog, wanneer iemand zig in 't geringſte de weereld niet gelykvormig wil maaken. Getuygen der waarheyd.

2. *Baronius* nu wil deezen yverigen Paap wel wat ontſchuldingen, en zegd uytdrukkelyk, dat het met hem was gegaan, als met de groote vleeshouwers honden, welke, wanneer ze zelfs ook bekende lieden in vreemde kleederen zien, haar dikmaals wel aanvallen. Maar, by aldien een ander het heylige *Miniſterium* by de honden vergeleek, zoo zoude het licht ook niet zonder zonde afgeloopen zyn. Ondertuſſchen merkt hy zeer wel aan, dat toen ter tyd (hy mogt ſlegts daar by gezet hebben, altyd en doorgaands, onder alle *Secten*) de ketters uyt zulke kenteekens waaren opgezogt geworden, wanneer iemand iets aandachtigs of vroom gedaan hadde. (*) De oorzaak hier van zullen we gaan toonen. De yveraars vergeleeken by vleeshouwers honden. Vroome worden verketterd.

 De

(*a*) Genebrardus A. 1049. (*b*) Hottinger. H. E. cap. XI. p. 266. (*c*) Adam. Bremenſ. II. c. 38. (*) Baronius A. MXXVI. n. 5.

Jaar M. tot MC.

Manichæers genoemt.

De Duyvel hadde de Munnikken en Paapen in 't herte gegeeven, dat zy toen ter tyd alle die geene *Manichæers* noemden, welke met de gemeene dwaalingen en ergerniffen der Geeftelykheid in alles niet overeen ftemden. Hier toe gaaven zy dan aan de domme yveraars dit kenteeken, dat ze daar alleen maar acht op zouden geeven: *Wie maar het hoofd wat liet hangen, treurig en wat diepzinnig daar uytzag, of die de Priefters in alles niet aanbad en eerbied bewees, die was heel gewis een Manichæer, dien zouden ze maar met een vry gemoed by de kop vatten, en hem eenige vreemde meeningen voorleggen, die in de gemeene boeken niet ftonden: dan zoude men terftond haare ketteryen wel vinden, en haar het vuur waardig kennen.* En deeze regtshandel naamen deeze booswigten met zeer veele voor. Zy gaaven by den goeden Keyzer *Hendrik* ettelyke lieden te *Goflar* aan, als waaren zy *Manichæers*, die zig dan daar over ontzette, dat 'er nog zulke grouwelyke ketters in de weereld waaren, en hy liet ze terftond aan den galg hangen. Het welk de Paapen nogmaals eenen brandende yver voor het regtzinnige geloove roemden te zyn, op dat dit ketters fchurft niet verder in eeten mocht. *(d)*

Of in deeze eeuwe ketters te vinden zyn.

3. Eeven zoo, ja noch veel erger, maakten zy het te vooren in *Vrankryk*, te *Orleans*, en elders, met zeer veele menfchen, van welke een zeeker Schryver het volgende verhaald, die het zelfs gezien heeft, maar die echter de zaak heel eenzydig voordraagt, op dat hy en de rechtgeloovige yveraars by hunne eere mogten blyven. Alhoewel men zich daar over verwonderen moet, dat ook de andere gemeene Kerkelyke Hiftorien, welke anders den grouwel der verwoeftinge wel erkennen, zich echter noch al in zulke Hiftorien, met de valfche Kerken gelyk ftellen, alleen maar, op dat het 'er in geene eeuwe altoos aan ketters ontbreeken mogt. Daar dog, in 't algemeen, uyt de overeenkoominge der Hiftorie, heel wel te zien is, hoe men, in de bedurvene tyden, niet eens eygentlyk na ketters behoeft te zoeken, doordien de Gemeentens zelve alomme door en door met dwaalingen aangeftooken zyn geweeft: en hoe dat hier en teegen, in die tyden, daar 'er noch al vry veel goeds overig was, veele wel van den rechten weg des leevens waaren afgeweeken, maar, dat ook met eene veele driftige yveraars alles na haaren eygenen zin hadden willen fchikken, en daar door andere voor dwaalende hebben aangezien. Van waar 'er, in de *eerfte vyf eeuwen*, en daar na, in de twee laatfte zoo veele ketters aangegeeven wierden, daar 'er hier teegen, in de andere eeuwen, zeer weynige aangemerkt zyn. Dog wil het iemand de nalaatige Leeraars zelfs toefchryven, die bedenke veel eer, dat het woeden der Paapen zelfs, teegen de waarheid, nooyt heeviger is geweeft.

Waarom 'er in de eerfte eeuwen meer ketters geweeft zyn.

Eene ketterfche vrouw.

4. Maar, om nu op de zaake zelfs te koomen, zoo fpreekt de gedagte Schryver aldus: *In 't Jaar* 1017. *is 'er in Vrankryk eene rouwe en ongewoone ketterye ontdekt geworden, die al wel lang verborgen was geweeft, dog die 'er veele in de blindheyd heeft geftooken. Deeze was dan van eene* Italiaanfche Vrouwe *voortgekoomen, die geheel vol Duyvelen was, en die niet alleen gemeene, maar ook geleerde uyt de Geeftelykheid heeft vervoerd. Onder deeze nu waaren twee aartsketters geweeft, uyt het* Minifterium *te* Orleans, *naamelyk*, Heribertus *en* Lifojus, *die de voornaamften aan 't Hof te eerder bedroogen hadden, om dat zy zich niet aan 't algemeene geloove hadden gehouden. Eyndelyk waren zy door eenen Priefter by den Prefident verraaden, daar de Kooning het booven gedagte* Concilium *aangefteld hadde. Waar by beyde deeze lieden een heerlyk getuygenis weegens haare*

(*d*) Hermannus Contractus A. MLII.

haare Godzaaligheyd hebben behouden, maar door dien zy heel vast op haar gevoelen bleeven staan, zoo zynze verdoemt, en leevendig met elf andere verbrand geworden. (e) Waar op het 'er ook in andere landen over de getuygen der waarheyd heel scherp toeging, welke men alle te zaamen *Manichaers* noemde, en beschuldigde, dat ze verwierpen, den Doop, het teeken van 't kruys, de Kerken, de eere van de Heyligen, den echt, en het vleesch eeten, waar toe ook eenige de leere van de Godheid Christi zetten, en *Sandius* haar daarom voor *Arriaanen* aangeeven wil, die ook, ten minsten, de afgodische uytdrukkingen van 't Goddelyke Weezen niet toegestaan hebben: diergelyke lieden 'er te *Toledo*, en ook in 't *Westen* heel veel verbrand zyn geworden. (*f*) Dit niet teegenstaande zoo zyn 'er echter nog al meer van overgebleeven, welke zich steeds heymelyk hier en daar opgehouden hebben: (*g*) die geene tot een waarschouwinge, welke zich altyd beroemen, hoe zy deeze en geene ketterye tot den grond toe hebben uytgeroeyt. Doch hoe gereed de Roomsche Geestelykheyd met den *ketter-tytel* is geweest, zulks hebben wy hier booven in 't *eerste hoofdstuk* al gezien, daar zy den goeden Keyzer, *Hendrik de vierde*, niet anders als voor een *aartsketter* uytscholden, alle zyne vrienden *Henriciaanen*, ketters en scheurzieke, en den nieuwen Paus, *Guibertus*, niet minder een *Patriarch der ketters* noemden. Waar meede dan die naam alleen tot een spot en gelag by de Hovelingen gemaakt wierd. Eeven gelyk als op het zeggen van den Paus ook niemand geloofde, dat die Priesters *Nicolaiten* waaren, welke in den echt leefden, zoo als men aan hen wilde wys maaken.

Jaar M. tot MC.

Manichaers.

Keyzer Hendrik word tot ketter gemaakt.

5. Na deeze mochten nu de overige ook wel meer waarheyd bekennen, welke verkettert wierden. Maar de Geestelykheyd heeft, tot op deeze uure, altoos die list gebruykt, dat zy by alle zulke strydigheeden, de zaaken zelfs gaarne voorby heeft gegaan, welke de *practyke* en het leeven der leere aangaan. Hier teegen heeft zy zulke lieden op andere bespiegelende onnutte vraagen en woorde-twisteryen gevoert, en daar meede altoos zoo goed als gewonne spel gehad, wanneer zy daar meede eene stellinge van haar konden uytlokken, die in haaren kraam niet goed geweest was. Alzoo ging het op deezen tyd met eenen zeekeren *Roscelinus*, in *Vrankryk*, in 't Jaar 1094. die, zonder twyffel, de bedorvenheyd der Geestelykheyd wel zag, maar die op de vraage van de *Drieeenigheyd*, uyt de *termen* van de Schoole gehaalt, geantwoord hadde, en en daarom verworpen wierd, dewyl hy alzoo besloot: Wanneer 'er in God drie perzoonen zyn, en doch maar een eenige zaak, en niet drie, een ieder voor zich: zoo volgt dan daar uyt, dat de Vader en de H. Geest ook Mensch zyn geworden. De zoo zeer geroemde *Anshelmus* wilde nu deezen man uyt zyne dwaalingen helpen, en wees hem blood en alleen op het gezag der Kerken, (of, gelyk wy nu spreeken, op de *Symbolische Boeken*, *Consistorien*, antwoorden der *Faculteyten* en het *H. Ministerium*:) (*h*) daar meede wilde zig echter zyn geweeten niet laaten stillen, tot dat hem een ander met straffen moest dreygen, die doch te gelyk ook beloofde, dat de Heylige Moeder, de Kerke, hem zoude helpen, zoo wanneer hy het opentlyk herriep. (*i*) Doch 't welke hy echter bezwaarlyk gedaan heeft, maar na vermoeden, gemuurt, of elders opgeslooten geworden is. Men vind evenwel geen ver-

Der kettermakers list.

Roscelinus.

(*e*) Glaber Rudolph. III. c. 8. (*f*) Fragmenta Histor. Aquitan. ap. Baron. A. MXVII. n. 5. Acta Synodi Aureliani ap. Dacher. To. II. p. 670. (*g*) Petrus de Marca in Histor. Bearnii. (*h*) Anshelmus praef. Lib. de Incarnat. verbi. (*i*) Ivo Epist. 7.

Jaar M. tot MC.

verdere narichtinge van hem, als dat *Abelardus* zyn leerling geweest zoude zyn, van welken in 't twaalfde Boek meerder zal gezegd werden.

Afgoderye in 't Avondmaal.

6. Door dien dan nu de Mis-Priesters zoo veel schrikkelyke Afgoderye met het Avondmaal bedreeven, zoo vond men 'er eenige, die haar hier in teegenspraaken. Want zy maakten het zoo grof, dat zy opentlyk, op de Synoden, vast stelden: Dat, in de Misse, het lichaam Christi, waarachtiglyk, en, na de vyf uytterlyke zinnen, van den Priester gevoelt, gebrooken, en van de tanden gescheurt en gebeeten wierd. (*k*) Niet anders als 'er nu nog altyd, by de gewaande Rechtgeloovige, de grouwelykste afgoderye, en de grootste *Capernaïsmus* heerscht, daar zy alles by opzetten, en meenen, dat het heylige vleesch alle haare grouwelen van haar weeder zal afneemen, het welke de naaste weg tot de Godverzaakinge is. Wat nu aangaat haaren stryd daar over, zoo begon dezelve al meest in de achtste eeuwe, van de beelden stryd af, en ze wierd hier na altyd, inzonderheyd van *Bertram* en *Scotus*, verder voortgezet, tot dat eyndelyk de afgoderye der *Transsubstantiatie*, op de gedachte wyze, op het hoogste steeg. Daar teegen stont dan *Berengarius*, een Aartsdiaken te *Anjou*, op, een leerling van *Fulbertus*, zynde een man van groote vroomheid en geleertheid, (*l*) gelyk als hem de eenzydige Schryvers zelfs daar over roemen, dat de weereld zig over hem heeft verwonderd, dewyle hy het geloove, op het naauste heeft bezeeten. (*m*) Waarom ze dan ook verklaaren, dat 'er niemand, op het *Synode* te *Rome*, teegen hem op mogt, of, in 't woorden-twisten, by koomen. (*n*) Niet te min noemden hem de Papisten, uyt grooten haat, een toovenaar, opsnyer, en lichtvaardig man, en ze weeten hem anders, als een ketter, niet verachtelyk genoeg te handelen, byzonder in hunne schriften teegen hem. (*o*) Zyne leere zoude nu deeze zyn geweest, dat hy de *transsubstantiatie* of de weezendlijke veranderinge van het brood en den wyn in Christi lichaam en bloed, geloochent zoude hebben: dog daar by toegegeeven, dat aan de Geloovige, met het brood en den wyn, te gelijk ook het lichaam en bloed van Christus wierd gegeeven. (*p*) Deeze punten hitsten hem ook waarlijk den gantschen zwerm der Geestelijkheid op den hals, die ook dikmaals zoo grouwelijk op hem toezette, dat hy, uyt vreeze, die leere weederriep, alhoewel zijne aanhangers daarom in 't minste niet en zwichteden. (*q*) In het tweede *Concilium* te *Rome*, in 't Jaar 1059, en hier na in 't derde en vierde, in de Jaaren 1078 en 1079, heeft hy zyn getuygenis moeten afzweeren, dewyl men hem met de grouwelykste dood dreygde te straffen, gelyk als hy hier na ook bekende: alhoewel de Papisten meer geruchts daar van maaken, als 'er in der daad wel waarheid aan geweest is. (*r*) Dog de *formulieren* waaren zeer dubbelzinnig, zoo dat hy 'er wel het beste by zig zelfs uyt denken mogt, (*s*) en hy, van zijn geweeten geperst, wel haast weeder, daar na, gelyk te vooren, leerde.

Stryd over 't Avondmaal.

Berengarius zyn lof.

Leere.

Weederroepinge.

Zyn getuygenis teegen de Geestelykheid.

7. Maar, dat het hem om deeze meening niet alleen te doen is geweest, zulks ziet men klaar uyt zyn eyge bekentenis, daar hy *de Geestelykheid*

(*k*) Ap. Baronium Ann. MLIX. (*l*) Platina in Joh. XI. Fascic. Temp. p. 73. (*m*) Hildebertus ap. Guilielmum Malmesburiensem lib. III. (*n*) Leo Ostiens. III. cap. 33. Ado. Baron. Dacherius. Mabillonius. (*o*) Lanfrancus. Guitmundus. Albericus. Ascelinus. Guido. Aretinus. Adelmannus. (*p*) Epist. ejus ad Richardum To. II. Dacherii p. 510. (*q*) Fascic. Temp. p. 73. Platina in Nicolao III. Balæus Cent. II. pag. 147. Wilhelm. Malmesbur. l. c. (*r*) Berengarius ap. Mabillonium Tom. II, Analect. pag. 469. (*s*) Ap. Gratianum. Ego. Berengarius Diss. 2. de Consecr.

lykheid eene Gemeente der booze, eene dwaaze verzaamelinge, en den ſtoel van den Paus, een zeetel des Satans noemde. (t) En dat verdroot de Regtgeloovige zoo zeer, dat zy zig opentlyk beklaagden, *dat 'er zoo grof nog geen ketter geweeſt was, die den Paus zoo grouwelyk uytgeſcholden, en zulke godslasteringen voortgebragt hadde, zy hadden alle nog voor de heylige kerke (of het* Miniſterium) *gevreeſt. (u)* Daarom ſmeeten zy hem ook in de gevangenis, en handelden hem zeer hart. Hy ſturf echter in 't Jaar 1091, in zijne eenmaal gedaane belydenis, en achtte het niet, of hem de Heeren Geeſtelyke onder 't galgenveld, of op Gods akker begroeven. Genoeg, dat hy zijn hertegrond geopenbaard, en teegens haare grouwelen getuygd hadde. Het is ook een teeken, dat hy haar te kloek is geweeſt, door dien zy hem dog ten laatſten wel met vreede moeſten laaten, en niet met hem, gelijk met andere zijns gelijken, al zoo terſtont na het vuur zig dorſten haaſten. Maar, of deeze *Berengarius* al dezelve is geweeſt, welken *Jo. Gerſon* voor een leerling van *Abelardus* aangeeft, zulks komt hier niet te pas om te onderzoeken: licht komt het in de volgende eeuwe, by deezen man wel voor. Verders is het gewis, dat ze hem wel ongemoeyt zouden gelaaten hebben, by aldien hy maar zulk een geloofs punt in haare Godgeleertheid niet opgevat hadde, dat haar zoo veel gelds in de *Miſſen* inbragt. Want diergelijke dingen, welke teegen de voordeelen en het belang der Godgeleerde aangaan, konnen zy nog minder lyden, als wel iets anders. En, al wie, tot een voorbeeld, de vette toevallen by de biegte, het trouwen, de begraaffenis, doop, enz. in twyffel trekken wil, die mag zig tot den ketters tytel maar by tyds, zelfs ook ten huydigen daage, gereed maaken. Aangezien het hier in, gelijk ook in alles, een volle overeenkoominge tuſſchen de oude en nieuwe yveraars geeft: het zijn wel andere perzoonen, maar het is dog een en het zelve ſpel.

Jaar M. tot MC.

(*t*) Lanfrancus cont. Berengarium ap. Baronium A. MLIX. n. 15. (*u*) Idem ibid.

Eynde van 't elfde Boek.

Jaar MC. tot MCC.

HET TWAALFDE BOEK.

Van de aanmerkelijkste Kerkelijke Geschiedenissen in de twaalfde Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytterlyken toestand der Kerken in 't algemeen.

§. 1.

Henricus de V.

Et begin van deeze eeuwe hebben wy hier booven, by de dood van Keyzer *Hendrik de vierde*, nu al gezien, na welkers dood, zyn zoon, *Hendrik de vyfde*, die hy niet anders als zynen *Absolon* noemde, (*a*) het Ryk ten vollen in nam, dog die weegens de schrikkelyke ontrouwe teegens zyn eyge vader begaan, heel weynig rust of vergenoeging daar by hadde. Alhoewel hem de Paapen tot zulke dingen wel veel meer vervoert moogen gehad hebben, gelyk zy anders alle, en ook zelfs de sterkste plichten, pleegen te vernietigen, zoo wanneer het haar belang meede brengt, onder den schyn van gehoorzaamheid. Maar, dat zulke dingen niet lang duuren, en wel inzonderheid, eene diergelyke vriendschap, daar een iedere partye maar alleen op zig zelve ziet, zulks zag men aan den Paus *Paschalis de tweede*, en deezen Keyzer wel. Want naauwelyks hadde deeze zig in het Ryk vast gezet, of hy begeerde van den Paus de krooninge, en ook, te gelyk het *jus investituræ* wederom, of, de *Bisdommen*, *Abdyen* en *Prelaatschappen* te begeeven, dat de Keyzers van den tyd van Keyzer *Kaarel de groote* af hadden gehad. Hier kantte zig de Paus met alle magt teegen, en was al voort met zynen ban gereed, hy maakte zig ook tot eenen oorlog met de nabuurige Vorsten vaardig, welke hy met eede, teegen den Keyzer, aan zig verbond. Want hy hadde den geest van *Gregorius de zeevende*, en van *Urbanus*, gelyk als ingezoogen, zoo als een zeeker Schryver spreekt. (*b*) De Keyzer kwam ondertusschen met een heyr in *Italie* aan, in 't Jaar 1111, en na lang woorden-twisten, trok hy in *Rome*, en sprak met den Paus van de voorhanden zynde strydigheeden, na dat hy hem de stinkende voeten gekust hadde. Maar, dewyle hy aan alle teekens wel merkte, dat de Paus eenige boozen handel in den zin hadde, en zoo onbeschaamt de zwaarste voorwaarden van hem eyschte: zoo winkte hy by tyds zyne zoldaaten toe, dat zy zig van den Paus zouden verzeekeren. Maar zyne rotgezellen en daar onder de Bisschop *Leo*, ontsnapten, verkleed zynde, daar uyt, en maakten in de stad *allarm*, zoo dat alle de *Duytsche* in de stad op eene nagt vermoord wierden. Daar op ging het schermutzelen eerst ter deege aan, daar dan de Paapen over al de voorste waaren, en veel bloed hielpen vergieten. Zy gaaven ook den Keyzer zelfs een houw over 't aangezigt, en hadden hem gaarne omgebragt, by aldien Graaf *Otto van Milaan* niet voor hem getreeden was, dien zy echter aan stukken hieuwen, en op de straat voor de honden wierpen. Dog de Keyzer hield egter de Paus en veele van zijn zoort, in beslag, tot dat hy eyndelijk leerde zoeter

Zyne straffen. — Stryd met den Paus. — Aankomst in Italie. — Bloedbad te Rome.

(*a*) Epist. Henrici IV. in vita ejus p. 396. ap. Urstisium. (*b*) Antoninus.

ter zingen, en hem opentlyk, voor alle de Vorsten, en het volk, het recht van *investiture* of inzettinge, overliet, en den Keyzer kroonde. Waar op hy het *Avondmaal* in de *Kerke van St. Pieter* hield, en de *hostie* met den Keyzer deelde, (dewyl hy geen grooter afgod hadde,) en ook den vloek hier by voegde, dat, wie dit verbond brak, die eeven zoo van Christus en Gods Ryke afgescheyden zoude zyn. (*c*)

Lasteringen der Geestelykheid.

2. Dit mag nu wel nogmaals een stukje van *Petrus* zwaard zyn, dat gaarne uyt en in gaat, by deezen aart van Geestelykheid, die het vechten met mond en hand gewoon zyn. Waar by men wel lagchen moet over de zinryke uytvindingen, waar meede de liefhebbers der Pausselyke heyligheid deeze historie bewimpelen, by aldien zy de woorden der Schrift niet recht lasterlyk misbruykten. De eene zeyde, dat de Keyzer op dien tyd voor *Jacob* gespeelt hadde, en tot den *Paus*, als zynen *Engel*, gezegd: Ik laate u niet gaan (naamentlyk uyt het beslag) voor dat gy my zeegent (of, voor dat gy my het recht der voorige Keyzers weeder geeft.) (*d*) Een ander merkt aan, dat het aan den Paus, gelyk aan Christus Steedehouder, vervult geworden is, 't geene Christus van zig gezegt heeft: hy zal aan de Heydenen overgeleevert werden. (*e*) De Bisschop van *Tusculum* noemde hem opentlyk den gebondenen van Jesus Christus, en vermaande de andere Paapen, dat ze dog ook meede zouden lyden, dewyle een lid van Christus, ja haar gantsche hoofd, leed, en een groote wonde gekreegen hadde. (*f*) Andere huylden en schreeuwden, dat de geheele Geestelykheid neevens haare waarde, in beslag zat, en dat het heylige *Ministerium* op het uytterste was beschimpt: (*g*) en wat 'er van diergelyke zaaken meer was. Maar, zoo schrikkelyk als de Paus zig met beloften sterk gemaakt hadde, zoo ras en lichtvaardig brak hy alle eeden en verbonden, waar by de goede Keyzer zig wel indachtig mocht maaken, hoe het zynen vader al behaagt mogt hebben, als hy teegens hem ook eedbreukig was geworden; dewyle hy by de Priesterschap zelfs niet eens eene Heydensche trouwe vond, die echter aan andere daar in een voorbeeld moest geeven. Daar meede ging het nu in 't korte aldus: Zoo dra als de Keyzer, in 't Jaar 1116, uyt *Italie* te rugge was getrokken, begonden de Paapen schrikkelijk teegen hem te schelden, en pakten ook *Paschalis* zelfs aan, waarom hy van de kerke zoo veel weggegeeven hadde. Deeze zag het ook wel, zoo dra als hy zyn adem weeder wat ruymer kon haalen, en hing daarom zyn geweeten, met de zwaare gedaane eed, aan den spyker, en hield een *Concilium* in 't *Lateraan*. Daar dan de goddelooze Geestelykheid alle dit verbond en beloften van den Paus, veroordeelde, en van geen waarde verklaarde te zijn, en dat, gelyk zy Godslasterlyk daar by stelden, volgens het oordeel van den H. Geest zelfs. Ja zy deeden dit verdrag van *Paschalis* in den ban, en hy zelfs herriep dat ook weeder opentlyk. Maar door dien de wraakgierige Paapen daar meede nog al geen genoegen hadden (welke voor de vryheid der kerken, als rechtgeloovige, yverden, gelijk als een zeeker Schryver daar van roemt,) (*h*) zoo kwaamen zy weeder te *Vienne* te zaamen, en deeden den Keyzer in den ban, noemden hem een *Judas*, een verrader, en kerken-roover, verwenschten en vermaledyden hem met alle de zyne, en zy schreeven ook alle (gelyk zy daar in stelden) dat de H. Geest het haar

De Geestelykheid breekt eed en verbond.

Weederspannigheid teegens den Keyzer.

(*c*) Sigebertus An. MCXI. Petrus Diaconus Chron. Cassin IV. cap. 37. Urspergens. Vincentius XXVI. Spec. cap. 10. Antoninus. Henr. de Hervordia. (*d*) Urspergens. (*e*) Acta ap. Petrum Diacon. II. cap. 4. (*f*) Epist. ad Papyrium Massonium ad Ivonem & ap. Baronium Ann. MCXI. n. 13. (*g*) Petrus Diaconus. (*h*) Baron. Ann. MCXII. n. 12.

Jaar MC. tot MCC. haar in de pen insprak, dat de *investiture*, zoo die van Leeken geschied, eene ketterye was. (*i*)

De Keyzer trekt naar Rome. 3. Dit alles verdroot den Keyzer zoo zeer, dat hy met zyn leeger aanstonds weeder na *Rome* optrok, en dewyle ondertusschen *Paschalis*, zonder twyffel met angst, en een boos geweeten, gesturven, en *Gelasius* hier teegen, door eyge magt der Geestelijke verkooren was; zoo zette hy deezen Paus af, en maakte den Aartsbisschop van *Brachara*, *Mauritius*, tot Paus: maar die ving aan, den ban teegens hem weeder op te zoeken, en de *Duytsche* tot muyterye teegens hem aan te porren, dog hy sturf kort daar na, daar dan *Calixtus de tweede*, den *teegen Paus* wel haast om verre wierp, door dien de *Noormannen* hem groote bystand deeden: en, nademaal de Keyzer, door zoo veel onrust der Pauzen, ook moede en gedwee gemaakt wierd, zoo liet hy zig eyndelijk, door bemiddelaars, en den *Legaat* van den Paus, *Lampertus*, tot een verdrag beweegen, daar in hy de *investiture* der Geestelijke ampten, op de t'zaamenkomst te *Worms*, in 't Jaar 1122, over gaf. Want ondertusschen hadden hem ook de *Saxen* zeer veel te doen gemaakt, daar dan *Albertus van Mentz*, die te vooren ook *Hendrik* zelfs teegen zynen vader opgehitst hadde, *Lotharius* nu teegen hem opmaakte, alzoo, dat het, by *Mentz*, tot een bloedige slag kwam, en deeze van den Keyzer overwonnen wierd, en echter nog al vergiffenis kreeg, maar nogtans, door 't aanstooken van de Paapen, nog eens weederspannig wierd, en den Keyzer groote schaade aan deed. Tot dat hy eyndelyk, in 't Jaar 1125, in de *Neederlanden* sturf. (*k*) Anders mag deeze Keyzer waarlyk van een ondeugend gemoed, en ook byzonder zeer eer- en geld-gierig geweest zyn. Dit wyzen zyne bedryven teegen zyn eyge vader wel uyt, als ook zyn houwelijk, daar hy *Mathildis*, een oud wyf, maar om haar geld genoomen heeft, (*l*) desgelyks ook, onder andere, zyne ongerymde dingen, waar meede hy zig zomwylen te schande gemaakt heeft. Alzoo wees hy eens aan de Poolsche Gezanten zyn groote schat, en als een van haar zyn gierigheid daar by aanmerkte, zynen ring van de vinger trok, en by de andere goude klompen wierp, om hem daar door te bespotten, zoo zeyde de Keyzer nog daar op, uyt groote begeerte, *Ik danke u!* waar door men hier na zyne gantsche *familie*, tot spot, *Ik danke u*, genoemt heeft. Uyt dit staaltje nu is het overige Christendom van deeze Regenten heel klaar te zien, wanneer *Lotharius* zoo dikmaals teegen zynen rechten Heer weederspannig was, en 'er anders niet als grouwelen voor vielen. Gelyk als 'er dan ook, in deeze en de overige bedurvene tyden gantsch niets goeds, zoo wel onder de Geestelijke, als Weereldlijke (zoo als men die noemt) te vinden was.

Geeft de investiture over. — Word van de Rebellen geplaagt. — Maakt zig door zyne geldgierigheid te schande.

Lotharius. 4. De eerzucht nu dreef *Lotharius* zoodaanig aan, dat hy al by 't leeven van *Hendrik*, Keyzer wilde werden. En na zyn dood, drukte hy niet alleen zyne nakoomelingen zeer, daar hy heel kwaalyk aan deed, schoon de *Papisten* dat goed noemden, maar hy maakte zig ook den *Paus* tot een vriend, die hem dan ook, in deeze, en andere ondeugden, behulpzaam was, en versterkte. Want als 'er nog een andere, genaamd *Conradus*, Hertog van *Swaaben*, uyt dezelve eergierigheyd, na de kroon stond, en zich van den *Milaansche Aartsbisschop* liet kroonen, zoo blixemde de Paus *Honorius* teegens den *Aartsbisschop* grouwelyk, zette hem

Weederspannigheid van Conradus.

(*i*) Vita Gothfridi ap. Surium & Baron. l. c. n. 13. (*k*) Vid. Otto Frisingens. 1. c. 10. ss. Urspergens. pag. 271. Cranzius v. Sax. c. 20. seq. Aventinus v. p. 472. Paulus Langius Chron. Ciz. An. MCXV. Petrus Diaconus Cuspinianus in Vita. Nauclerus gen. 37. Sigonius IX. Ann. 1112. Brotuffius 1. c. 17. Chronicon M. Belg. pag. 155. (*l*) Urspergens. & ex eo Cranzius v. c. 35.

hem af, en deed *Conradus* in den ban, dat toen ter tyd een recht handwerk voor de Pausen was. Waar over deeze dan van alle man verlaaten wierd; maar *Lotharius* gaf den Paus goede woorden, en hy wierd, door het voorbidden van *Bernhardus*, met hem verzoent, die zich ook veel beeter met zyn klooster had moogen bemoeyen, als dat hy den Keyzer, dit als een onrechtvaardigen eysch verweet, wanneer hy het *recht der investiture* weeder van den Paus afvorderde. Hier op deed nu de *Keyzer* aan den *Paus*, tot dankbaarheyd, alles, wat hy, om zoo te spreeken, uyt zyne oogen leezen konde, zoo dat de Paapen en Munnikken zich van zyn eenvoudig bygeloove heel wel bedienden, en een ontallyk geld en andere goederen, van hem trokken. Om welke reede zy hem ook zeer pryzen, om dat hy tot het belang der kerken zeer geneegen is geweest (*Ecclesiastico juri devotus*, zegd het *Chronicon magnum Belgicum.*) Booven dit alles hielp hy ook den Paus *Innocentius de tweede*, navolger van *Honorius*, teegen den *Teegen-Paus* (*Antipapa*) *Anacletus*, en den magtigen Heer in *Apulie*, *Rogerius*. Dog wie kan de wyde mouwen en kappen van deeze lieden vullen? De goede Keyzer deed zig, door zyne eygene goedwilligheid, verdriet genoeg aan. Hy hadde het *Landschap van Apulie*, dat hy ingenoomen hadde, aan den Graaf *Reinout* geschonken. Dit verdroot den Paus, die het gaarne zelfs, of ten minsten eenig recht daar op gehad hadde. Hy twistte dan daar over zoo lang, tot dat de Keyzer zoo goed was, dat hy hem by de overgifte van het Leen, ook meede aan 't Vaandel liet tasten, dat de Graaf daar by wierd over gegeeven, om daar meede te bewyzen, dat de Paus daar ook recht aan hadde. Ja de Geestelykheid misbruykte des Keyzers goedheyd zoo grof, dat zy hem opentlyk, in 't *Paussélyke Paleys*, lieten afmaalen, hoe hy voor den Paus, by zyne krooninge, knielde, waar by zy deeze versen stelden:

Jaar MC. tot MCC.

Lotharius vlyd den Paus.

En de Geestelykheid.

Word van haar daar voor zeer geplaagt.

En beschimpt.

Rex venit ante fores, jurans prius urbis honores,
Post homo fit Papæ, sumit quo dante coronam.

Dat is:

De Keyzer heeft zich by den Paus aangegeeven, en voor eerst eenen eed moeten zweeren, dat hy de Romeynen by haare oude voorrechten wilde laaten. En daar op was hy des Paus Leenheer geworden (want dat heette toen ter tyd *homo*, doch 't welke alleen op de Landen van *Mathildis* aangezien was) *en hy hadde van hem de kroon ontfangen.*

Gelyk als ze dan ook veel ydelen roem daar van gemaakt hebben, dat de Keyzer, te *Luttich*, den Paus het paard geleyd heeft, gelyk een stalknegt, en zyne Heyligheid, gelyk als op de armen, op het Slot gedraagen heeft. (*m*) In zyne te rugge komst sturf hy onvoorziens by *Trente*, in een klein boere hutje, zonder twyffel van een *Italiaans zopje*, dat dan de pest moest heeten. (*n*) Daar door hy dan ook ervaaren heeft wat voor eene dwaasheyd het, zelfs ook na het vernuft, is, zoo heet naar eere te zyn, waar onder een oneyndelyken last en verdriet verborgen legd. (*o*) Insgelyks ook hoe het zyn ziel niets altoos geholpen heeft, dat hy de Geestelyke nog zoo zeer heeft geliefkoost, dewyle zy, eeven zoo weynig als hy, den weg tot het rechte leeven wisten, daar ze egter zoo veele goede werken van hem roemden, naamelyk, hoe hy daagelyks drie Missen na malkanderen gehoort, en de Priesters voor zyne vaders gehouden heeft. (*o*) enz.

(*m*) Sugerius in Vita Ludovici ap. Baron. A. MCXXXI. n. 7. Radevicus III. c. 10. (*n*) Otto Frisingens. III. c. 17. & de Frid. I. c. 16. Nauclerus gen. 38. Cuspinianus Ursperg. Aventinus VI. p. 492. Cranz. VI. Sax. c. I. Sigonius l. c. Aen. 1126. (*o*) Petrus Diaconus. Chron. Cass. LIV. c. 125.

Jaar MC. tot MCC. Conradus de III.

5. Maar, daar wierd de voorgenoemde *Conradus* ook nog verkoozen, en dat in 't byzyn van de *Pauſſelyke Nuntius*, *Theodoricus.* Niet te min handelde de Paus *Innocentius de tweede* recht lichtvaardig met hem. Hy hield het niet alleen met *Roger*, Hertog van *Apulie*, dien hy *Apulie*, met den *Kooninglyken tytel*, vereert hadde, maar hy verſterkte ook den weederſpannigen Hertog, *Hendrik van Beyeren*, met geld en volk, teegen den Keyzer, alleen maar, op dat deeze daardoor aan *Italie* niet meer denken mogt, nog toezien, wat huys de Paus daar in hield, door dien de *Swaaben* toen ter tyd zeer magtig waaren. Deeze *Hendrik* onthield den Keyzer, op des Paus begeeren, *des Ryks inſignia*, welke hy van zynen zwaager, *Lotharius*, in bewaaringe hadde, onaangezien men niets aan hem te laaken wiſt. Gelyk als dan een oud Schryver ook zegd: *Indien de Pausgezinde maar een vinger breed aan hem te laaken hadden weeten te vinden, zoo zouden zy daar wel veele ellen van gemaakt hebben. (p)* Daar moeſt nu de Keyzer, met deezen *Hendrik*, die men *den trotzen* noemde, en hier na met zynen Broeder, *Guelfus*, tot eenen ſlag koomen, door dien de Paus haar altyd hulpe toezond: en by deezen grouwelyken kryg, ontſtonden die beyde naamen van de *Guelfen* en *Gibellinen*, daar de eerſte de *Pausgezinden*, en de laatſte de *Keyzerlyke partye*, langen tyd hier na beteekenden, door dien de vyandſchap, en het vechten en moorden, tuſſchen beyden, inzonderheyd in *Italie*, geduurig hier na geduurt heeft. Want de vreemde *natien* hadden, in den ſlag by *Weinsperg*, gehoort, hoe de *Beyerſche* geſchreeuwt hadden; hier *Welf!* En de *Swaaben*: hier *Wiebling*, of *Giblingen!* dewyl naamelyk de Keyzer in een *Swaabiſch Dorp*, genaamd *Weiblingen*, gebooren was. *(q)* En alle deeze vyandſchappen heeft hier na *Gregorius de neegende*, en andere, in *Italie* zoo zeer vermeerdert, dat 'er geen Stad, ja zelfs geen Buurman, voor den ander zeeker was, gelyk als de Schryvers de jammeren ook niet genoeg beklaagen konnen. Daar ook de Pauſen, en byzonder dat grouwelyke gedrogt, *Bonifacius de achtſte*, de Keyzerlyke zoo zeer vervolgde, dat veele voornaame geſlachten in de wouden, en naar de zeekuſten toe weeken, om haaren grouwelyken toorn te ontgaan. Ondertuſſchen, als de Keyzer zyne vyanden verſlaagen, en zy haaren loon, voor haare dienſten aan den Paus, ontfangen hadden, zoo bedagt de Geeſtelykheyd een andere weg, om den Keyzer van haar af te houden, en te verzwakken. Daarom ſchikten zy *Bernhardus* aan hem, die hem daar toe bepraatte, dat hy *het Kruys* aannam, gelyk men het toen noemde, of, een tocht na 't Heylige Land teegen de *Turken* met 200000 man deed. Onaangezien hem te vooren de *Roomſche Raad* genoodigd hadde, om te *Rome* te koomen, om zyn recht in te neemen, na dat Paus *Eugenius*, in 't Jaar 1147. in *Vrankryk* geweeken was. Maar hy kreeg aldaar, van den *Sultan*, eene ſchrikkelyke neederlaage, en kwam, na drie jaaren, weeder te rugge, na dat hy geleerd hadde, wat 'er van komt, wanneer men zig van de bedriegelyke Geeſtelykheid by de neus laat omleyden. *(r)* Kort daar na ſturf hy, in 't Jaar 1152. heel onvoorziens, zoo dat men t'eenemaal meende, dat de *Italiaanen*, en byzonder *Roger*, des Paus goede vrienden, hem een papje gekookt hadden. En al-

Wierd ook van de Paus geplaagt.

Door Hendrik de trotze.

Oorſprong der Guelfen en Gibellinen.

Grouwelykheid der Pauzen.

Optogt naar 't heylige Land.

(p) Felix Faber lib. 1. p. 96. Idem & Hermannus Æditüus Chron. Nauclerus gen. 32. & 38. Bartolus lib. de Gibellinis & Guelfis. Panormitanus in c. Lucianis & Piſanus de reſtit. Cuſpin. &c. Antonius in Chron. lit. 17. c. 8. Cromerus VIII. p. 218. Cranzius VIII. Sax. c. 8. 22. & Metr. VIII. c. 1. Sleidanus ad Cominæum. Conring. de Fin. Imp. p. 806. *(r)* Otto Friſing. I. c. 39. Wilh. Tyrius X. c. 22. *(s)* Gotfr. Viterbienſis. Chr. p. 17. Cranzius VI. c. 8. Otto Friſingenſ. VII. c. 22. & de Frid. I. c. 22. Nauclerus gen. 38. p. 817. Aventinus IIX. p. 499. Sigonius II. An. 1138. Chron. Weingartenſe. Albert. Stadenſis.

alzoo is ook deeze *Keyzer*, een rechte bal, niet van 't geluk, gelyk als de Heydenen spreeken, maar van de Roomsche Geestelykheid, geweest, met welke zy na alle haare moedwilligheid, regtschaapen gespeelt hebben. Jaar MC. tot MCC.

6. Byna eeven zoo ging het ook al met zynen navolger, en Susterszoon, *Fredrik de eerste*, die men maar *Ænobarbus*, of *Barbarossa*, van weegen zynen rooden baard en hair, noemde. Deeze *Keyzer* dan, wierd van vrienden, en vyanden, weegens zyne veelvuldige natuurelyke goede gaaven zeer geroemd. (*t*) Men verhaalt ook veele braave bedryven van hem, daar uyt ik nu maar de voornaamste alhier zal ter needer stellen, welke ons oogmerk wel het meeste raaken: het overige hebben al oude Schryvers in eygene boeken, wydloopig beschreeven. (*u*) Al in het begin zyner regeeringe, moest hy naar *Lombardye* teegen de weederspannige in *Italie* trekken, alwaar hy dan, die van *Milaan*, en andere, welke van den Paus en de andere Paapen, daar toe aangestookt waaren, eerst vergiffenis verleende, dog daar na, toen zy dikmaals weeder opstonden, heel scherp strafte. Want de *Guelfen* hadden zyne Gemalinne zeer kwaalyk gehandeld, ruggelings op een ezel gezet, en zoo, ten spot, rondsom gevoerd. Daarom dwong hy haar ook om de ezels-vygen op te moeten vangen. Zoo schoon handelden de Christenen malkanderen: maar de Keyzer heeft diergelyke straf meer gebruykt, als, toen hy, den Paltsgraaf *Herman*, neevens 10 andere Graaven, eenen schurfden hond, opentlyk, een myle weegs weg draagen liet, dewyle hy den Aartsbisschop van *Mentz*, *Arnoldus*, aangevallen hadde. (*x*) Wanneer hy nu zoo machtig en ontzaggelyk wierd, zoo deeden de Pauzen daar over de oogen vry wyd oopen, nademaal hy de oude rechten, welke zyne voorzaaten hadden laaten vaaren, aan de *Italiaanen* weeder wilde ontneemen, en daar over de rechtsgeleerde te *Boulonje* liet aanspreeken: en, wanneer het tot een woorden-twist met den *Paus* uytviel, zoo liet hy zig niet lafhartig daar in vinden, maar hy schreef aan den Paus, heel droogjes, dat een Bisschop met geene weereldsche goederen iets te doen behoorde te hebben. Ja, als de Paus verdrietig daar over was, dat hy de Keyzerlyke naam voor de Pausselyke gezet hadde, zoo antwoordde hy op deeze wyze, dat hy, in de plaats van de groetenis, hem wenschte, dat hy dog net wilde volgen, wat *Jesus* zelfs gedaan en geleerd hadde; hy toonde hem ook daar beneevens, hoe dat de Pauzen alles van de Regenten wel eer afgebeedeld, of gestoolen hadden, wat zy bezaaten, dog dat de Keyzers het Ryk geenzins van haar hadden. Hy verweet daar neevens aan de Bisschoppen en Prelaaten haare grouwelyke ondeugden, zoo dat zy haar wel te recht behoorden te schaamen, en te zien, hoe dat de weereldlyke lieden haaren slechten wandel nu in achtinge naamen. (*y*) Ook verdroot het de Papisten zeer, dat hy de Pausselyke Booden voor gierige inslokkers uytgemaakt, den Paus *Adrianus de vierde* zelfs voor hoovaardig, de beedevaarten naar *Rome* verbooden, en zich verders in alles weederspannig betoond hadde. (*z*) Waarom zy hem ook den tweeden *Pharao* noemden.

Fridericus I. Barbarossa.

Trekt in Italien tegens de weederspannigen.

Straft op een vreemde aart.

Weederstaat den Paus.

En de Geestelykheid.

7. Zy hadden daar ook wel oorzaaken toe, dewyl deeze Keyzer haar niet weynig met ernst en nadruk bejeegende; waarom zy dan ook, door moorderye, vergift, tooverye, brandstichterye, en zelfs in *Italie*, hem dik-

Word heymelyk vervolgd.

(*t*) Otto Frising. libris II. & Radevicus in Contin. Nicetas Choniates lib. III. in Isaac Angleo p. 450. P. Jovius Elog. L. I. Petavius P. I. Ration. L. IIX. c. 11. Urspergens. (*u*) Otto & Radevicus l. c. Guntherus in Ligurino. (*x*) Felix Faber l. c. 11. Trithemius Chron. Hirsaug. p. 175. Nauclerus gen. 37. (*y*) Epist. ap. Ottonem. Radevicum. Goldastum To. 1. Const. p. 58. (*z*) Baronius. Spondanus &c.

Jaar MC. tot MCC.

dikmaals na 't leeven geſtaan hebben. (*a*) Wanneer hier na Paus *Adrianus de vierde* aan een vliege geſtikt was, en dat zommige *Octavianus*, of *Victor de vierde*, maar eenige *Rolandus*, of *Alexander de derde*, verkoozen,

Verwerpt een nieuwen Paus. Beveſtigt een andere.

zoo ſtelde de Keyzer, te *Pavie*, een Synode aan, liet *Alexander*, om dat hy aldaar niet verſchynen wilde, afzetten, en *Victor* beveſtigen. Waar uyt dan een langduurigen ſtryd ontſtond, tot dat *Victor* ondertuſſchen ſturf, als wanneer *Alexander* zyne boosheyd eerſt regt uyttede, de *Milaaneezen* teegen den Keyzer noch eens tot muyterye bewoog, en

Komt daar over in groot gevaar.

Henricus Leo, Hertog van *Saxen* en *Beyeren*, met geld daar toe omkocht, dat hy den Keyzer verliet, die zig ter naauwer nood, in een ſtalknechts kleed, uyt *Italie*, weg konde maaken, en daar op deezen

Of hy toen na 't Ooſten getrokken is?

Hendrik alle zyne landen, tot op *Bronswyk* toe, wegnam. Hier na zoude hy, gelyk als zommige zeggen (daar men nochtans niets van vind) weeder in *Italie* getrokken zyn, daar hem dan eenige hebben overreed, in plaats van den oorlog teegen de *Chriſtenen*, een tocht teegen de *Turken* te doen. Ondertuſſchen hadden de *Paapen* zyn afbeeldzel den *Sultan* heymelyk toegeſchikt, en laaten zeggen, dat hy deezen man maar zoude laaten vaſt houden, als hy hem konde krygen, om dat hy teegen hem op zoude trekken. Waar op hy ook, in een boſch in *Armenie*, met eenige weynige gevangen, en hier na, op zeekere voorwaarde, los gelaaten wierd. (*b*) Het zy dan hier meede als het wil, de *Keyzer* heeft dog de argliſtigheeden en bedriegeryen der Geeſtelijkheid wel ondervonden Kort

Neemt Rome in.

daar aan ſloeg hy de muyters in *Italie*, en nam zelfs *Rome* in, waar uyt *Alexander*, in ſchippers kleederen, na *Venetie* vluchtte: dog *Otto*, des *Keyzers-zoon*, zette hem al te vierig na, zoo dat hy van de *Venetiaanen* overvallen en gevangen wierd; waar over de *Keyzer* zich eyndelyk

Moeſt den Paus goede woorden geeven.

vergenoegen liet, en dewyl de *Paus* dit alles tot zyn groot voordeel gebruikte, na *Venetie* in perzoon koomen moeſt; alwaar dan die beroemde geſchiedenis voorgevallen zoude zyn, welke in 't korte alzoo verhaald word.

Of hem de Paus op de nek getreeden heeft.

De *Paus* hadde den *Keyzer* in de kerke van *St. Maria* ontbooden, alwaar hy van hem, voor alle het volk, begeerde, dat hy voor hem zoude needervallen; dat hy dan ook gedaan heeft, dewyle hy geen liſt of ſchimp voorzien hadde: daarop hadde de *Paus* zynen voet op des *Keyzers* nek gezet, en uyt den 91ſte *Pſalm* gezegd, *Op leeuwen en adders zult gy treeden*, enz. daar de *Keyzer* dan op geantwoord hadde, *gy niet, maar Petrus:* maar de *Paus* hadde noch al geſprooken: *ik zoo wel als Petrus.* De Papiſten loochenen nu, of verzwygen dit meeſtendeel, om dat het zulk een leelyke en ongehoorde zaak is: (*c*) en veel van de Proteſtanten, houden die zaak voor al te zmaadelyk (*d*) Andere zoeken den oorſprong der vertellinge van een zeeker voorval, dat de *Keyzer* en de *Paus* eens te zaamen waaren, en dat deeze gevallen was, en die hem weeder opgeholpen hadde, en alzoo onder hem was koomen te leggen. Doch eenige houden het voor eene zeekere waarheyd. (*e*) Gelyk als het dan gewis is, dat 'er te *Venetie* nu noch gedenkteekenen daar van zyn, niet alleen in alle ſchriften en *Chronyken*, gelyk een voornaam *Venetiaan* zelfs ſtaande houd, en herhaalt: (*f*) maar zelfs ook in eene ſchilderye, op 't *Paleys van St. Marcus* te *Venetie*, die men aldaar nu

noch

(*a*) Guntherus L. IX. Radevicus IV. c. 40. Joh. Cremonenſis apud Nauclerum gen. 39. (*b*) Joh. Cremon. Auctor Vitæ Frid. in Cat. T. V. lib. XIV. pag. 435. Caſp. Hedio X. H. E. c. 8. Funccius Chronol. L. IV. Cario &c. (*c*) Baronius An. MCLXXIIX. n. 86. Spondanus &c. (*d*) Aventinus VI. p. 506. Conr. Rittershuſ. not. ad Jovii Frid. I. p. 210. Berneggerus Quæſt. Hiſt. Polit. Georg. Remus diſſ. ſingul. Rupertus ad Beſoldum p. 663. c. 18. & ad Richterum ep. pag. 458. Reineſius ep. n. 57. p. 516. Joh. Schilterus de Lib. Eccl. Germ. L. V. c. 4. §. 16. (*e*) Nauclerus gen. 40. Cat. T. V. l. c. 437. Gerhardus Confeſſ. Cathol. lib. II. Spec. P. II. præf. Meibomius. (*f*) Petrus Juſtinianus Hiſt. rer. Venet. ad Gregorium XIII.

Jaar MC. tot MCC.

noch zien kan. (*g*) Ja de *Jooden* zelfs hebben die zaak, als een grooten grouwel van de *Chriſtenen*, in haare geſchiedeniſſen aangemerkt, daar zy aan de kant netjes byzetten; dat de *Keyzer* daar meede eene onnytſpreekelyke ſchimp aangedaan is geweeſt. (*h*)

Tocht in 't heylige Land.

8. Hier na liet zich de *Keyzer*, ten deele door de ſchoonſchynende voorſtellinge der Geeſtelykheid, en ten deele van zyne eigene, door haar ingedrukte, bygeloovigheid, en licht ook wel door zyn eyge tot den oorlog geneege gemoed, daar toe beweegen, dat hy, met 150000. man, in 't *Ooſten*, over den *Helleſpont* trok, daar hy dan byna gantſch *Aſie* overweldigde, dog zyn leeven eyndelyk ook, in 't Jaar 1190, daar over kwam te verliezen. De aart van zyn dood nu is onzeeker, zommige zeggen, dat hy in de rivier *Caleph*, *Saleph*, of *Saphor*, is verdronken, daar in hy zich hadde willen baaden; andere, dat hy in een vergiftigd bad, of ook wel, door een ziekte, is omgekoomen. Zyne vyanden meenden, dat hy weegens zyne oneenigheyd met zyne Pauſſelyke Heyligheyd geſtraft is geworden. (*i*) De andere omſtandigheeden ga ik nu voorby. (*k*) Zyn zoon, *Hendrik de zesde*, liet hem van den Paus *Cæleſtinus de derde* bepraaten, en van zyne eygene gierigheyd beweegen, dat hy een oude *Nonne* van 50. jaaren, *Conſtantia*, de Dochter van *Roger de vierde*, *Kooning van Sicilie*, trouwde, om dat de Paus *Tancredus*, de onechte zoon van *Roger*, gaarne uyt het Rijk wilde hebben; daarom moeſt *Hendrik* dan het Rijk inneemen, die ook zoo grouwelijk daar in huys hield, dat hy veele weederſpannige, zoo wel Geeſtelijke als Weereldlijke, leevendig liet villen, of ſpieſſen, met gloeijende yzere kroonen kroonen, de oogen uytſteeken, en anders wreedelijk ombrengen: en zoo bragt hy zyn tijd in *Italie* door, met vechten en jaagen, tot dat hy, kort daar na, in 't Jaar 1199, in *Sicilie*, op de jagt, zich te zeer verhitte, en daar van ſturf. (*l*) Zoo toornig en ongeduldig als hy ook geweeſt mag zijn, zoo veel heeft hy dog van den Paus konnen verdraagen. Wanneer hy zich met zijne Gemalinne liet kroonen, en die hem de kroon opzette, zoo ſtiet de Paus hem die met de voet weeder van 't hoofd, en zeyde, dat hy macht hadde om hem het Rijk weeder te konnen ontneemen. (*m*) Na zijn dood maakte Paus *Innocentius* weederom beroerte over het nazaatſchap. Hy vervolgde en bande *Philippus de tweede*, broeder van *Hendrik*, die voogt over de minderjaarige zoon van *Frederik* was, en het Rijk wilde beſtieren, alleen maar, om dat hy zulks by den Paus niet eerſt hadde verzocht. Doch hy bekommerde zich niet zeer over dien ban, maar op alle plaatzen, waar hy dien brief aangeſlaagen vond, daar handelde hy de inwoonders als weederſpannige. Daarom verkoos ook de Paus, en eenige Rijksſtanden *Otto de vierde*, zoon van *Henricus Leo*, de andere echter kroonden *Philippus*, te *Mentz*; hier over kwam het tot een vechten, daar *Otto* wel te kort ſchoot, maar egter *Neederland* in behield: tot dat zy eindelijk malkanderen zoo verſtonden, dat *Otto*, zoo lang als *Philippus* leefde, zig van de regeeringe zoude onthouden. Waar van de Paus nogmaals weeder het beſte zocht te trekken, en zijnen Neef aan de Dochter van *Philippus*, met een groot

Komt om. — Hendrik de zesde laat zig van den Paus regeeren. — Handeld grouwelyk. — Trotsheid van den Paus. — Philippus de II. — Otto de IV.

(*g*) Franc. Sanſovinus L. VIII. Hiſt. Ital. Andr. Schottus Itiner. Ital. p. 44. (*h*) R. David Gans P. II. Tſemach David ad Ann. 1175. f. 77. (*i*) Wilhelmus Neubrigienſis IV. c. 13. Baronius Ann. MCXC. n. 12. (*k*) Vid. Otto Friſingenſ. & Radevicus l. c. Gothfridus Viterb. Otto de S. Blaſio Append. Otto Friſingenſ. c. 5. Urſperg. Aventinus. Cranzius VI. c. 15. VII. Nauclerus l. c. Sabellicus. Blondus. Sigonius. Jovius. (*l*) Iidem & Pandulphus Collenutius Hiſt. Neap. lib. III. p. 110. Platina p. 189. (*m*) Rogerius Ann. Angl. Ann. 1191. Ranulphus in Polycr. L. VII. c. 26. Baronius & Spondanus Ann. MCXCI. n. 2.

Jaar MC. tot MCC.

Land in *Italie*, uyt te trouwen, dog te vergeefs, (*n*) waar van in de volgende eeuwe wat meerder zal gezegt werden.

Den oorlog teegen de Sarazynen.

9. Dewyle ik nu al eens van de getuigen in 't *Ooften* gemeld hebbe, waar in 't voorige Boek het begin van onderzogt is, zoo is het nu noch noodig, om het volgende van deeze tyd daar by te verhaalen. De bloedige oorlog, tuffchen de zoo genaamde *Chriftenen* en *Sarazynen*, wierd, van de voorige eeuwe af, onder de twee *Boudewyns*, *Fulco*, en de andere, nog altyd voortgezet: daar dan eens die, dan deeze, te kort fchooten, en van weederzyde niets als rooven en moorden gefchiedde, geevende de Chriftenen de Heydenen in deeze grouwelen niet altoos toe: waar zy den plaats behielden, daar voerden zy de Papifte afgooderye in, bouwden nieuwe kerken, en hielden kermis met haare aaperyen. De Hiftorie Schryvers van die tyden, konnen zelfs het barbarifche leeven der *Chriftenen*, in vretten, zuypen, ontucht, ftraatfchenderye, en andere grouwelen, niet flim genoeg befchryven: ik laate ftaan, dat haare hoofden ook altyd met malkanderen zelfs over hoop laagen, en vochten, terwylen haare heerfchappyen zoo verdeelt waaren, dat, tot een voorbeeld, een byzondere Regent te *Jeruzalem* zat, een ander te *Tripoli*, weederom een te *Antiochie*, enz. Ten laatften, als *Boudewyn de vierde* zonder erfgenaam fturf, zoo riep *Raymundus van Tripoli* den *Egyptifchen Sultan*, *Saladin*, te hulpe, die dan, in plaats van dit te doen, geheel *Judæa* bemagtigde, en *Jerufalem* in 't Jaar 1187. wegnam. Als nu Keyzer *Frederik* te hulpe wilde koomen, zoo kwam hy te overlyden, en de Kooning van *Engeland*, *Richard*, keerde heel tydelijk weeder na huys. Waar door dan ook deeze reys, door drie groote togten, noch niets altoos uitgeregt wierd. Het geene ook, by de verhaalde omftandigheeden, geenzins te verwonderen was. In de eerfte tocht van deeze eeuwe, leed *Hugo*, Broeder van *Philippus*, Kooning van *Vrankryk*, vry veel fchaade door de *Turken*, en in *kleyn Afie*, en hy fturf zelfs te *Tarfen*, in *Cicilie*: het heyr nu was maar een verwarden hoop van rouwe menfchen, die zig van de Geeftelijkheid hadden laaten opmaaken: wanneer zy maar het kruys op de fchouderen hadden, dan was het alles wel: verders wiften zy, na de blindheid van dien tijd, niets altoos, van *God* of *Chriftus*. In de tweede tocht, bezochten *Conradus de derde*, de Keyzer, en *Lodewyk de zeevende*, Kooning van *Vrankryk*, op 't aanporren van Paus *Eugenius de derde*, en van den *Abt Bernhardus*, haar heyl, dog ook al met een heel flegt gevolg. En zoo liep het met de derde tocht ook al af; daar byna geheel *Europa* zig opmaakte, en dog niets altoos behield. Zoo t'eenemaal was ook alle uytterlijke goede uytkomfte by de *Chriftenen* verdweenen. (*o*)

Onheylige Chriftenen in 't Heylige Land.

Drie vergeefze tochten.

Gewaande bekeeringe door Otto van Bamberg onder die van Pomeren.

10. Nu roemt men vry veel, in 't *Weften* van verfcheydene bekeeringen, maar, zy waaren van dien aart als haare Leeraars geftelt, welke die zouden aangevangen hebben. De Papiften maaken heel veel loftuyterye van *Otto*, Biffchop van *Bamberg*, hoe vroom hy geweeft is: *Boleflaüs*, Kooning van *Poolen*, hadde van deezen verkeegen, dat hy voor de *Slavoonen*, tuffchen den *Oder* en de *Weiffel*, dat men *Pomeren* noemt, zoude preeken. Die hy dan ook, beneevens haaren Vorft, *Wenceflaüs*, in 't Jaar 1124, heeft bekeerd. (*p*) Hier teegen nu fchryven andere, dat deeze

(*n*) Otto de S. Blafio c. 46. Siffridus Presbyter epit. Hift. L. I. Ann. 1198. & 1208. Nauclerus gen. 41 Vincentius XXX. c. 59. Perfona æt. VI. c. 63. Arnoldus Lubecenfis II. & III. Cranzius VII. c. 28 (*o*) Wilhelmus Tyrius & Neubrigienfis. ll. cc. (*p*) Helmoldus Cranz. VII. c. 17. III. c. 28. Metr. & III. Sax c. 44. Urfpergenf. p. 269. Nauclerus gen. 38. Compilatio Chronol. ap. Tilberienfem A. 1123. Cromerus I. c. 2. Albertus Stadenfis Ann. 1118.

deeze *Boleslaüs*, in 't laatste, *Poomeren* met geweld ingenoomen, en haar tot den Godsdienst gedwongen heeft, die zy te vooren al tweemaal verworpen hadden. Jaar MC. tot MCC. Waar by de Schryvers in 't gemeen gedenken, hoe deezen *Otto* aan die arme lieden, als Goddelyke gebooden, opgelegt heeft, de biegt, het laatste olyzel, de zielmissen, feest-daagen, vasten, enz. Dwang en ellende daar by. waar toe hy ook eerst te vooren van den Paus volkoomen verlof haalde. (*q*) En het is waarlyk openbaar, dat de Heydenen eyndelyk alle deeze zotte dingen dies te eerder aangenoomen hebben, hoe naader zy met de Heydensche afgooderye over een kwaamen. Hoe ellendig het ook met de Geestelykheid gestaan moet hebben, ziet men daar uyt, dewyl *Boleslaüs* wel uytdrukkelyk klaagde, dat hy, in gantsch *Poolen* niet een daar onder vinden kon, die bekwaam was, om deeze Heydenen te konnen onderwyzen. (*r*) En eeven zoo ging het met de andere bekeeringen ook al toe. Als wanneer de *Lyflanders*, door de geleegenheyd Lyflanders. van eenige kooplieden uyt *Breemen*, in 't Jaar 1186, dien Godsdienst aannaamen, en *Meinhardus* tot haaren eersten Bisschop kreegen. (*s*) Alhoewel te vooren al, in 't Jaar 1170, de kooplieden aldaar haaren kerkendienst oeffenden, veel meer om daar veylig te konnen handelen, als, uyt eenig verlangen of inzigt, om deeze *natie* zaalig te maaken. (*t*) *Erik*, Kooning van *Sweeden*, deed de *Finnen* den oorlog aan, zoo dat zy alzoo, Finnen. daar door, in 't Jaar 1001, bekeerd heeten te zyn, en hy daar door den naam van een heilige bekwam, dewyle hy aan de Paapen en Munnikken veel verspilde. (*u*) Gelijk als ook *Magnus*, der Gotthen Kooning, in 't Gotthen. Jaar 1130 een Christen zoude zyn geworden. (*x*) En de *Noorweegers* Noorweegen. zoude een *Paussselijke Nuntius* en *Cardinaal*, tot *Christenen*, of veel eer tot huychelaars en dubbele kinderen der helle, in 't Jaar 1148, gemaakt hebben. (*y*) Want wat deeze *Legatus*, die hier na Paus *Adrianus de vierde* heete, voor een booze boef geweest is, zulks kan niet genoeg beschreven worden: iets hebben wy daar van hier booven, by Keyzer *Frederiks* historie, gezien. Daarom heeten die lieden toen ter tyd bekeerd, wanneer zy maar den Paus, de Bisschoppen, en Priesters aannaamen, gehoorzaamheid beloofden, geld genoeg overgaaven, en anderzins slaaven der Geestelykheid wierden. Eeven gelyk als nu nog alle die geene, by de verdurvene kerken, van de preedikers, goede Christenen werden genaamt, die alle vierendeel jaars haar biecht geld, en ook haare tienden, en andere verbintenissen, wel betaalen, den heer Paap iets in zyn keuken vereeren, op alle grouwelen *ja* zeggen, en het oude deuntje nazingen.

11. Dit was dan den handel en wandel der Christenen teegens de Heidenen, of liever, van de eene Heiden teegens den ander, het welke nog klaarder blykt, in het bedryf van den *Kooning* van *Engeland*, *Hendrik de* Yrlanders. *tweede*, met *Yrland*. Want deeze verkreeg van den Paus, *Adrianus de vierde*, dat hy, als een vyand, daar in mogt vallen: want de Paus eygende hem, uyt de leugenachtige vereeringe van *Constantyn*, alle landen toe; gelijk als een zeeker Schryver daar by gedenkt. (*a*) Daar door overviel dan de Kooning de *Yrlanders*, maakte hen tot slaaven, en bragt deeze beestachtige menschen (gelijk hy sprak) weeder tot het Christelijke geloove, en onder de Roomsche Kerke. (*b*) Zoo leerden ook de Vorsten, van haare Zielzorgers, om, onder den mantel der Godsdienst, haaren

(*q*) Vita Ottonis II. c.8. ap. Baron. A. 1124. n. 5. (*r*) Epist. 16. n. 3. (*s*) Arnoldus Lubec. Cranzius Vandal. VI. c. 6. Sax. VII. c. 13. (*t*) D. Chytræus Sax. I. p. 16. (*u*) Jo. Magnus XIIX. c. 3. Cranzius. (*x*) Olaus Magnus II. de Gent. Sept. c. 7. (*y*) Olaus M. Fasc. Temp. p. 76. Balæus Cent. II. Platina. Onuphrius in Adriano IV. (*a*) Joh. Sarisburiens. IV. Metalog. c. ult. (*b*) Ibid. & Giraldus Cambrensis. Matth. Paris. & Westmonaster. Robertus de Monte, alii ap. Usserium in Hibern. & ep. p. 108.

Jaar MC. tot MCC.

ſtaat te vermeerderen, en alle grouwelen teegen het arme volk in 't werk te ſtellen; daar over de Paapen haar nog brieven en zeegels gaaven, dat zy den heemel daar door verdienden, als zy maar den *Denarius Petri*, en anders geld genoeg kreegen. Met de *Jooden* gingen zy nog al veel erger om, waar by den yver voor Chriſtus altyd haar ſchand-dekzel zyn moeſt.

Vervolging der Jooden.

Daarom lieten de Chriſtenen nu nogmaals, gelyk als in de voorige eeuwe, aan de Jooden haare bloeddorſtigheyd blyken, eer zy, in 't Jaar 1190, teegen de Turken optrokken. *(c)* In *Vrankrijk* bragt men veele booze beſchuldigingen teegens haar onder het volk, zoo dat het hen alle haar geld afnam, daar de *Rabbynen* zelfs over klaagen. *(d)* Ook wierden zy eenige reyzen uyt *Vrankrijk* verdreeven, en, die geene Chriſtenen wilden worden, die moeſten haare vaſte goederen verlaaten, waarom het de Chriſtenen in deezen haaren yver ook het meeſt te doen was. *(e)* En in *Duytsland* tellen de Jooden 20 zwaare vervolgingen, die zy, van het Jaar 1140 af, uytgeſtaan hadden, waar by ook in de 120 Gemeentens der Jooden omgekoomen waren. *(f)* Ondertuſſchen bekwaamen zy echter in *Spanje* weeder eenen vryen toegang, en hadden aldaar, en in andere Landen, op deezen tyd, veele beroemde *Rabbynen*.

Haare Leeraars.

Gelijk als dan in deezen tyd geleeft hebben *R. Salomon Jarchi*, *R. David Kimchi*, *R. Aben Ezra*, *R. Nathan*, *R. Abraham Levita*, en wel voornaamentlijk, de beroemde *R. Moſes Ben Maimon*, of *Rambam*, om nu van andere te zwygen.

Toeſtand der Chriſtenen in 't Ooſten.

12. Wat nu eyndelijk de *Griekſche Kerke* aangaat, zoo vinden wy die op deezen tijd voor al niet beeter, als wy ze in de voorige eeuwe gelaaten hebben. Uytterlyk was ze, ten deele door de invallen der Sarazynen en Turken, en ten deele door de Geeſtelykheid zelfs, op 't uytterſte gedrukt. Ik wil my niet ophouden in 't verhaalen van de grouwelen, die 'er in de regeeringe, by de Griekſche Keyzers voorvielen, en ik hebbe genoeg, dat 'er in 't voorige boek in 't algemeen daar van gemeld is. Om dan maar aan een eenig voorval te gedenken: de Regenten zelfs achteden die gewaande Heyligdommen zoo weynig, dat ook *Iſaacus Angelus*, de goude kelken, en andere vaaten uyt de kerk nam, en daar uyt vrat en zoop, dat nochtans de huychelaars voor eene groote zonde houden, 't zy dan, dat hy de dwaasheid van deeze dingen daar meede beteekend hadde, maar dit wyſt zyne hiſtorie geenzins uyt. *(g)* De neef zelfs van den Keyzer, *Joh. Comnenus* viel tot de *Mahometaanſche Gedsdienſt* over, zoo ſchoon waaren deeze lieden in de haare gegrond. *(h)* Andere waaren openbaare toovenaars en waarzeggers, waar van de hiſtorien van haare Schryvers vol zyn. Van haare grouwelyke afgoodery met de heylige, en de ſchrikkelyke huychelerye en blindheid, derve ik niet eens aanvangen te vertellen.

Oneenigheid van dezelve met malkanderen.

De *Roomſchgezinde* ſtemden in de grootſte dwaalingen met de *Grieken* zeer veel overeen, eenige weynige twiſt-punten uytgezondert, daar in 't voorige boek van gedagt is. Maar in den handel weegens den oorlog in *Palæſtina* konden zig die twee partyen geheel niet verdraagen, maar ze ſcholden en ſloegen malkanderen, wanneer daar maar de geleegenheid toe voorviel; en wel inzonderheid, als de *Franſche* en *Venetiaanen*, in 't Jaar 1203, *Conſtantinopolen* innaamen.

Conſtantinopolen van de Franſche ingenoomen.

Nu hadden de *Griekſche Keyzers* eens teegen de *Europiſche* lichtvaardiglyk gehandeld, gelyk als deeze over *Alexius* klaagden. *(i)* Dan hadden de *Latynen* weeder te wyt van haar getaſt, gerooft en

(c) Matth. Pariſ. in Richardo I. p. 148. *(d)* Zemach David p. 55. *(e)* Nauclerus gen. 40. *(f)* R. Zacuth p. 29. Zemach D. p. 55. *(g)* Nicetas Choniates p. 219. *(h)* Ibid. *(i)* Matth. Pariſ. p. 60.

en gestoolen, gelijk als onder *Conradus* was geschied. (*k*) Zoodaanig zelfs, dat de *Grieken* zeyden, dat de *Sarazynen* veel vroomer als de *Latynen* waaren. (*l*) Nademaal de Pausgezinde over al haare Priesters en plechtigheeden invoerden, waar zy maar Heeren wierden, en hier teegen de *Grieken* uytjoegen, de gemeene lieden tot haaren godsdienst, met pijn en martelen, ja veele doods straffen, dwongen, enz. De voornaamste onder haar waaren zoo afgoodisch, dat *Isaacus Angelus* in zyne hoogste nood, een *Marie beeldje* uyt de zak trok, en het om hulp aanriep. (*m*) En een ander, *Joh. Comnenus*, schreef aan zulk een beeldeke alle zynen zeegen toe, hy liet het ook in zijne lijfkoets alleen ryden, en ging zelfs daar by te voet. (*n*) En dit moogen nu gedenkteekenen genoeg zijn, van den toestand der *Oostersche Kerken*, en in 't algemeen der gantsche zoo genaamde *Christenheid*.

Jaar MC. tot MCC.

Afgoodeрye der Grieken.

(*k*) Nicetas p. 192. (*l*) Ibid. p. 284. (*m*) Idem 223. (*n*) p. 10.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toestand der Kerken.

§. 1.

IK zoude geen klein werk hebben, by aldien ik alle de grouwelen na malkanderen zoude ontdekken, die uit de voorige eeuwe, nu tot in haaren top gesteegen waaren. Daarom zullen 'er nu maar eenige staaltjes alhier van voorkoomen, om dat geen verstandig mensch aan de waarheid van alle deeze dingen zoude moogen koomen te twyffelen. Toen ter tyd openbaarde zig in veele herten eene bevindinge van de algemeene ellende. Waar over *Bernhardus*, van *Norbertus*, die men voor een heylig hield, verhaald, *dat hy voor gewis geloofd heeft, dat de Antichrist toen ter tyd geopenbaart zoude werden, eer hy noch stierf.* (*a*) En te *Florence* was 'er ten tijde van Paus *Paschalis de eerste*, een *Aartsbisschop*, die uitdrukkelyk zeyde, dat de *Antichrist* nu al gebooren was. Dog, waar op hem de *Antichrist* zelfs wel haast den mond stopte. (*b*) Hadden deeze goede lieden *Christus*, en zyne leere, regt gekent, zy zouden hem niet alleen in een perzoon gezogt, maar, in den geheelen hoop der Geestelykheid, en in de andere leeden van de valsche kerke wel gevonden hebben. Ondertusschen gingen andere dog nog al verder, en bekenden, dat hy te *Rome* was gebooren. Gelyk als de *Abt Joachim*, in zyne *Uytleggingen* over *de Openbaaringe van Joannes* deed. (*c*) En wat voor grouwelyke overdaadigheeden der Pauzen hebben wy in 't voorige hoofdstuk nu niet al gezien, die dog de minste zyn teegen de overige groote vulnis-bak van haare schandelykheeden. De gedachte *Paschalis* liet, in den aanvang van deeze eeuwe, den *Antichrist* genoeg blyken, wanneer hy het lichaam van Keyzer *Henricus de vierde* niet eens wilde met aarde laaten bedekken, na dat hy hem, door zyn eygen zoon, van kroon en staf, ja van het leeven zelfs, berooft hadde. Wanneer hy verders, met deezen zoon, zynen gedaanen eed brak, en zyne teegenstanders te vuur en te zwaard vervolgde, wanneer hy *Philippus*, *Kooning* van *Vrankryk*, weegens een houwelyk, op het grouwelykste handelde. Ja, wanneer hy zig eindelijk beroemde, dat hy volkoome magt over heemel en aarde, ja lijf en ziele, helle en heemel, en zoo voort, hadde: want zoo roemde een

Grouwel der verwoestinge.

Antichrist.

Schandelykheeden der Pausen.

(*a*) Bernhardus ep. 56. ad Gaufridum & ap. Baronium Ann. MCVI. n. 20. (*b*) Platina in Paschali II. (*c*) Rogerius Hovedenus P. 11. Annal.

Jaar MC. tot MCC.

een oud bygeloovig Digter van hem, gelijk als *Baronius* het ook daar toe herhaald: *(d)*

Spiritus & corpus mihi sunt subjecta potenter,
Corpore terrena teneo, cælestia mente.
Unde tenendo polum, solvo ligoque solum.
Æthera pandere, cælica tangere Papa videtur.
Nam dare, tollere, nectere, solvere cuncta meretur.
Cum dedit omne decus lex nova lexque vetus.

Klagten over den Paus en de Geestelykheid.

2. Zulke vruchten vond men nu overal, by alle Pauzen van deeze eeuwe, waar van in 't gemeen zeer veele klagten voor handen zijn. Om nu maar aan eenige te gedenken, zoo maakte een zeeker man van de Roomsche Stoel veele verfen, welke heel anders als de boovengedachte klonken; den inhoud daar van was als volgt: *Door dien deeze dieven en moordenaars insluypen, zoo ontstaat daar ook enkele boosheid uyt. O een booze tyd, men verkoopt ook de Pausselyke muts en zelfs voor geld, en dat heet dan nog al regt gedaan. Men verkoopt de Bisdommen, daar meede verrijkt zig de tyran. Rome valt daar heen, en het legt in zijne zonden. Alles verkoopt men daar om geld, en nu is 'er geen regt meer te vinden. De Schryvers neemen geld op geld, om maar goede bullen te schryven en te zeegelen. Die wel geld spild, die behoeft voor geen kwaad oordeel te vreezen. De Paus zelfs neemt geld voor zijne genaade. Dit is de onverzaadelijke balg, hoe meer men hem geeft, hoe meer hy hebben wil. Komt men in des Paus wooninge, zoo gaat het daar alles kooninglijk toe. Daar ziet men de kooninglijlijke maaltyden, de kostelykste kleederen, daar is louter oploop en oproer van alle het volk, daar vreet en zuypt zig alles dol en vol, met een groot getier, enz. Daarom zult gy vallen, ô Rome! alles schreeuwt u toe: Rome, gy zyt gevallen, ja gy legt al voor den Almachtigen! (e)* Nog al scherper spreekt een ander Schryver van dien tyd, wanneer hy, uyt de *Openbaaringe*, de stad *Babylon* aldus beschrijft: *Klimt op den berg, en aanschouwt aldaar alle de huyzen van deeze verdoemde stad. Ziet daar op haare voornaamste. Zie, daar is onder haar de wooning des diers. Zy zyn altyd op het booze gestelt. Zy doen niet alleen zelfs kwaad, maar zy leeren het ook aan andere. Zy verkoopen het heylige en koopen daar voor boevestukken. Zy zijn zoo vlytig, op dat zy niet alleen ter helle zouden vaaren. Keert u tot de Geestelijkheid, zoo zult gy in haar de wooninge des diers zien. Zy verlaaten den dienst Gods, en zy zien maar op haar eyge voordeel, zy bevlekken, door haare onreynigheid het Priesterampt, en zy verleyden het volk, door haare huycheleryе. God zelfs verloochenen zy, door haare zonden, de schrift verlaaten zy, aan het volk stellen zy netten, ten val, en zy gaan, als blinde voor de blinden heene,* enz. *(f)* Ik zal 'er nog een, uyt zoo veele bybrengen: *In de Roomsche Kerke zitten de Schriftgeleerde en de Pharizeen, die leggen de lieden ondraagelyke lasten op. De Roomsche Paus valt allen lastig en onverdraagelyk. Zyne Afgezanten raazen zoodaanig, als of de duyvel zelfs los geraakt, en uytgegaan was om de kerke te pijnigen. Zy doen zoo dikmaals schaade, en zy zijn daar in als de duyvel. By haar is het Regt een kraamers winkel, de Godzaaligheid houden zy voor een koophandel. Zy spreeken de Godloozen het recht toe, om geschenken, de beangste geweetens bezwaaren zy. Haare taafels zijn vol zilver en goud, en zy maaken zich vroolyk in de grouwelijkste boosheid. Want zy eeten de zonden des volks, daar in maaken zy haar dronken, en roemen daar over. Al wie van*

Haare gierigheid en Simonie.

Zwelgery.

Babylons beschryvinge.

Aan de Geestelykheid.

(d) Godfridus Viterb. Chron. p. 17. Baron. MCXVII. n. 25. (e) Bernardus Cluniacensis Carmine ad Petrum Cluniac. in Cat. T. V. L. XIV. p. 462. (f) Honorius Augustodunensis Dial. de Prædest. ib. p. 477.

van haare leere afwijkt, die moet aanstonds een ketter en scheurmaaker zijn. (g)

Jaar MC. tot MCC.

3. Maar, om nu een openbaar kenteeken, van den uytterlijken hoogmoed der Pauzen, uyt de geschiedenissen van deeze eeuwe, te geeven, zoo hadden zig veele Keyzers en Kooningen van de Pauzen in zulk een dwaas bygeloove en waan laaten brengen, dat zy, haar niet alleen de vuyle voeten kusten, maar ook de steegel-reep hielden, als stal-knechten, wanneer zy op het paard wilden stygen. Dit mochten eenige andere Regenten zomtyds wel eens uyt eerbied gedaan hebben, om dat zy een waan van heyligheid van haar, en byzonder weegens de *Apostelen* gehad hebben, voor welkers navolgers zig deeze menschen-bedriegers uytgaven. Dog hier na vorderden de Pauzen deezen slaafachtigen dienst, als een plicht, zoo dikmaals als zy by haar kwaamen, en zy zochten daar onder haare boosheid, en des Keyzers onderwerpinge, opentlyk te bevestigen. Maar eyndelijk wierden 'er eenige zoo wys, dat zy het niet meer doen wilden. Keyzer *Lotharius* liet zig heel bezwaarlyk daar toe beweegen, uyt voorwendzel van de oude gewoonte. (h) Dog met Keyzer *Frederik* ging het heel aardig toe. Deeze dan, kwam tot zyne krooninge, naar *Rome*, en ving aan, met den Paus van gewichtige dingen te handelen. Dog, eer men zig des verzag, zoo begon die een lange reeden te voeren, en zwaarigheid te maaken, waarom de Keyzer, als de Paus afgesteegen was, hem de linker, en niet de rechter steegel-reep, en dat wel met de linker-hand daar toe, gehouden hadde. Waar over de goede Keyzer byna moeijelyk wierd, en antwoorde, dat de Paus de eerste was, waar aan hy deezen dienst van een knecht hadde gedaan. Eevenwel schikte hy zig weeder, en hield hem, des anderendaags, den steegel-reep, zoo als hy het hebben wilde. (i) Dog, uyt deeze gering-schynende zaaken, beslooten des Paus *creatuuren* hier na, dat de Keyzer noodzaakelyk minder was, als de Paus, dewyle hy hem zoo zeer moest opwachten. (k) Zoo zeer weet de Geestelijkheid, van de geringste eerbewyzingen zelfs, haar eene heerschappye aan te maatigen, het geene een zeeker Schryver ook niet ten onrechte eene meer als duyvelsche hoovaardye noemt. (l) En zoo ging het ook met meer andere van haare voordeelen: gelyk als dan de geldgierigheid der Pauzen ook toen ter tyd onuytspreekelyk groot was. De History Schryvers betuygen, dat 'er geen kerken-ampt zonder twist geweest is, waar over men niet eerst na *Rome* beroepen (*appelleeren*) moest, en schryven nog daar by: *Verheug u, o Rome, onze moeder! want daar koomen geheele wolken-breuken van geld en goed op u toeschieten. Maak uw vroolijk, over de zonden der menschen, want zy geeven u veele penningen voor haar kwaad*, (of, gelyk als wy spreeken, daar koomen veel biegt penningen in) *daar hebt gy nu, daar gy altyd na hebt gedorst. Gy zijt niet door uwe Godsdienst, maar door de boosheid der menschen, Heere geworden.* (m) Diergelyke bittere klagten, van deeze en andere grouwelen der Pauzen ons overal voor koomen. Maar ik zal nu maar van de andere Geestelykheid eenige getuygenissen bybrengen, waar uyt men de gantsche geschaapenheid van deeze tyden heel klaar zal konnen zien.

Grouwelyke hoogmoed.

De Pausen laaten zig van den Keyzer de steegelreep houden.

Schrikkelyke gierigheid.

4. In 't algemeen vermaande een Bisschop toen ter tyd een ander: *Dat hy dog by tyds uyt dit Babel zoude uytgaan; en den dienst van die verdoemde bedieninge verlaaten*, (dewyle het 'er naamelyk veel erger als te *Sodoma* en te *Gomorrha* onder de Paapen toeging) *want by de Bisschoppen was de tuy-*

Beschryvinge der Geestelykheid.

(g) Joh. Sarisburiensis L. VI. Polycr. c. 22. (h) Acta Adriani IV. ap. Baron. Ann. MCLV. n. 8. (i) Helmoldus Chron. Slav. c. 81. (k) Glossa Latina ad Specul. Saxonic. Art. I. lib. I. (l) Catal. Test. Ver. p. 425. (m) Ursperg. h. Ann.

Jaar MC. tot MCC.

tuymelgeest, die iemand in de helle storten konde. Gelyk als hy dan ook, hier en daar, het heylig gepreezé *Ministerium* noemt, *de Egyptische Afgooden, de vette ossen te Samaria, Baals Priesters, kalveren te Bethel, Edomiten,* enz. En verder spreekt hy aldus: *Daar is niets verdoemelyker, als de huyzen der* Bisschoppen *of* Superintendenten, *niets is'er grouwelyker in't leeven, niets bevlekter in de geweetens, niets schandelijker tot een kwaaden agterklap, niets verderffelyker door booze voorbeelden. O Heere,* roept hy verder uyt, *doe dog de afgooden weg uyt uw' huys, en verbreekt de hoorens van den booswigt.* Dathan *zingt van haare schande in de hutte Gods, en op de straaten* Ascalons. *Alzoo is haar Vorst ook gelyk die te* Sodom *geworden, en zyne Jongelingen zitten agter hem, op den stoel der pestilentie. (n)* Een ander spreekt, uyt eigene ervaarenheid, aldus: *De bedroefde Kerke treurt in haaren jammer, dewyle zy ziet, dat de heyligdommen de huychelaars aan vertrouwt werden, en dat deeze de inkomsten genieten, welke voor de armen en zielen gegeeven waaren. De kerkelyke ampten werden niet na waarde gegeeven, maar de pest, die in't duister insluypt. De gelukzaaligheid van deeze tyden bestaat by haar, in goud en zilver, in geweer en soldaaten, in pragtige gasteryen, in veele dienaars, in lekkere spyzen, en kostelijke wynen, in schoone paarden, en kostelijke zaadels en tuyg, in jaagen, honden, en diergelijke zaaken. Ja alle de dertelheid des weerelds vloeit daar te zaamen: daarom willen zy ook zoo gaarne* Bisschoppen *en* Prelaaten *zyn, op dat zy deeze dingen zouden moogen genieten, zig wel mesten, en Heeren speelen konnen. Hoe rijker de kerken werden, hoe grooter zy ook willen zyn. Hoe willen nu zulke lieden, de leere Christi, met woorden of voorbeelden, oppronken? wat voor een kragt van waare Godsdienst zullen zy hebben? daar zy niet verligt zijn?* enz. *(o)* En noch een ander: *De Priesters zullen leidslieden zijn, en zy verleiden het volk. Wee den onnutte hoop, de stoot-zieke gehoornde aanvoerders, die de thiende neemen, en echter de schaapen niet wyden, maar van haar gewyd werden? zy denken niet eens aan de ellenden, en teedere lammeren, maar alleen op haar vleesch en wolle. Wanneer een gemeen man hem ergens in eenigzins vergrypt, zoo zyn alle de geloofs-artykelen geschonden: dan trekt men de arme schaapen voor't Gerichte, of de* Consistorie, *en de huyd over de ooren, men maakt haar als dan de beurs leeg; zoo volgt de dwaalende kudde den doolende harder, door loutere omweegen, en zy geeven eindelijk het vleesch van haare schaapen, aan de wolven en roof-voogels ten besten. Ja alle de boeken zouden niet genoeg zyn, om de schanden en zonden der Geestelyken na waardye te konnen beschryven. (p)*

Haaren tytel.

Haare gierigheid.

Slempe-ryen.

Tyrannye.

5. Ik zoude nog wel veele andere geloofwaardige getuygen hier van konnen bybrengen, alzoo de bekende *Bernhardus* dikmaals in 't byzonder daar over klaagt. Maar eenige byzondere getuygenissen konnen wel alleen genoeg zyn, daar het, van hunne leere, nu al bekend is, dat zy de gantsche grond des Christendoms omstoot, zoo lang als de Leeraars, op zig zelfs, op haar gezag, de *Symbolische boeken*, en andere inzettingen van menschen wyzen, en niet op *Christus* alleen. Daar was de Paus de zuyl van't gantsche gebouw, wiens onfeylbaarheyd en macht men in de *decreeten, glossen*, en *systemata*, of boeken van stellingen bevestigen wil. De dienst der aanbiddinge, en de *Canonisatie* der Heylige, zette men altyd hoe langer hoe vaster, de kraam van aflaaten wierd opentlyk om geld geoeffend, zoo wel als by ons de biegte. Zoo waaren ook de leeringen van 't Paapsche Vagevuur, de genoegdoeninge, verdiensten der Munnikken,

Valsche leeringen.

Menschelyke inzettingen.

(n) Petrus Blesensis epist. (o) Potho Presb. in Cat. T. V. p. 485. (p) Gualter. Mapes ib. p. 495.

nikkeñ, en de beedevaarten; verders, die van de *Oorbiegte*, *Transsubstantiatie*, en het echt-verbod der Priesteren, in vollen zwier, gelyk het doorgaands de schriften ook aanwyzen. De kerkelyke ampten wierden alle om geld verkogt, en wel aan de ondeugendste menschen, gelyk als nu gezegd is. Gelyk als 'er, tot een voorbeeld, te *Wurtsburg* een tot Bisschop gemaakt wierd, die nog naauwelyks eens uyt de Schoolen gekoomen was, en die noch het geringste ampt niet eens bediend hadde. (*q*) En de booze Paus, *Alexander de derde*, moest zelfs bekennen, dat dikmaals verloopene Munnikken, of moordenaars, of andere schelmen, zich niet schaamden, om een ampt aan te neemen. Ja al wie maar het meeste geld spilde, die kreeg den dienst voort weg. (*r*) Het welke hy wel alles op de Leeken of Overigheid schoof, doch met eeven zulke gronden, als 'er nu noch teegenwoordig geschied, daar de *Consistorien* en *Patroonen* de schuld moeten hebben, dat de kerkendienst meest ellendig bediend werd: maar wel die geene noch meest, welke zich daar toe, door geld, trouwen, of anderzins, aanbieden, en daarom beedelen, en als dieven en moordenaars, daar inbreeken, het welke zy niet eens zouden derven verzoeken, by aldien zy die aangewende geschenken niet wel 1000. fout uyt de bedieningen weeder wisten te winnen. Eeven gelyk als de Geestelykheid, toen ter tyd, in haare ampten, de grouwelykste gierigheyd en woeker dreef. Daar ten deele de gedachte getuygen, en ten deele andere, by hoopen noch zoo veel over klaagen, dat het op de heedensdaagsche *Consistorien* en *Superintendenten* nu noch meest toepasselyk is. Wanneer de *Officiaalen* der Bisschoppen alzoo beschreeven werden, daar het zoo genaamde *Jus Episcopale* nog van afdaalt: „Dat zyn dan die bloed„zuygers, of Bisschoppen, welke het geld van de lieden ontfangen, en „voor haare Heeren weeder uytspouwen, en doch by alle haar vervloek„te schraapen en krabben niet als enkele stank en vuyligheid der zonden „behouden. Dat zyn die heimelyke deuren, waar door die Baals Paa„pen den offer wegdraagen en op vretten. Aldus rooft en steelt de „Bisschop, door zyne lange handen, van de arme lieden het haare, en „hy schuyft de schuld daar van op zyne dienaars. De Prelaaten verzaa„digen haare gierigheid of toorn, en zy verderven daar meede alles. „Want, al wat onder den schyn van Godsdienst geschied, dat heeft geen „zeegen, enz. (*s*) Maar het duurt te lang, om deeze en andere klagten hier geheel op te stellen.

Jaar MC. tot MCC.

Kwaade beroepinge.

Gierigheid.

Jus Episcopale.

6. Zy vermeerderden ook haaren rijkdom, door alle dit rooven en steelen, liegen en bedriegen, zoo zeer, dat men zich over haaren grooten overvloed moet verwonderen, wat 'er van de ryke lieden in die kerken al vereert wierd. Gelyk als, wanneer de Paapen te *Mentz*, behalven de andere onschatbaare kostelykheeden, onder anderen, ook een Kruys, van dicht goud, van 600. ponden zwaar, hadden, daar dit vers opstond:

Grooten overvloed en rykdom.

Auri sexcentas habet hæc crux aurea libras.

Het welke men dan, alleen aan geld, op 80000. kroonen geschat heeft, behalven de daar aan gemaakte edele gesteenten en paarlen. (*t*) En op alle deezen voorraad trotzeerde en verliet zig nu de Geestelykheid, en meende, met haar geld, alles uyt te konnen regten: waarom zy ook zoo hovaardig wierden, dat 'er genoegzaam zoo veele Pausen aan de kleyne plaatzen zaaten, als 'er Bisschoppen en Priesters waaren. Eeven gelyk 'er nu

Hoogmoed.

(*q*) Urspergens. Ann. 1122. (*r*) Alexander III. ep. ad Episc. Upsal. ap. Boxhornium Hist. Univers. pag. 692. (*s*) Petrus Bles. l. c. (*t*) Conradus Chron. Mogunt. in Cat. T. V. pag. 481.

Jaar MC. tot MCC.

nu wel in ieder Dorp een eygen Paus zyn wil. Wat de *Paus* den *Keyzers* by het voetkussen aandeed, dat bezoeken de Bisschoppen ook. *Altredus*, *Aartsbisschop* in *Engeland*, was zoo hovaardig, dat, daar hy den Kooning, door zyn snorken en pochchen, heel benaauwt gemaakt hadde, hy hem eyndelyk ook geheel onder zyn macht deed buygen. Wanneer nu de Kooning hem eens iets afgeslaagen hadde, en hy daar over boos wierd, zoo berouwde het hem, en hy bad hem om vergiffenis, en viel hem, uyt verkeerde eerbiedigheid, te voet: daar over schaamden zig dan de omstanders, en zy vermaanden den trotzen Paap, dat hy dog den Kooning zoo verachtelyk niet zoude laaten leggen. (*u*) Wat was het dan wonder, als de grootste Vorsten, gelyk zelfs Keyzer *Hendrik*, zig daar over bezwaarden? (*x*) *De Pausen, Bisschoppen, Paapen, en Munnikken, waaren van de Vorsten eerst ryk gemaakt: wanneer zy nu haar aan goederen gelyk waaren geworden, zoo maakten zy het eeven als de roovers, die te meerder begeeren, hoe meer zy kreegen, en het voorige stond haar niet meer aan, om dat zy altyd meerder wilden hebben. Het kwam nu ook zoo wyt, dat zy teegens de geene streeden, die zy alles te danken hadden.* Daarom zeyde *Bernhardus* ook toen ter tyd, *De gantsche kerke is vol eergierige: men schaamt zig, in die eerzuchtigheid, over geene zonden meer, eeven zoo weinig, als zig de straatschenders, en dieven, voor den ander, in haare eigene hoolen schaamen.* (*y*) En het is ook waar, de vruchten van deezen rykdom, en eerzuchtigheid, onder de Geestelyke, leggen daar klaar, zoo dat zy zelfs het hart wel hadden, om Keyzers en Kooningen, uyt haare Ryken te jaagen. Haar weederspannige en tyrannyschen aart verraad zig allenthalven, in alle haar doen, zoo veel 'er in deeze tyden van voorhanden is, en wel inzonderheid, ontrent het punt over de *investiture* in *Duytsland*, daar het de Pauzen op het uytterste lieten aankoomen, eer zy daar voor den Keyzer in wilden zwichten. Alhoewel, wanneer men het by 't licht beziet, nog de Regenten, nog de Pauzen, toen ter tyd bekwaam waaren, om een kerkendienaar te verkiezen, zoo weynig als de *subjecten* of voorwerpen, zelfs het minste deugend waaren. Uyt de andere voorbeelden, zal ik, alhier maar een eenig, van den toen ter tyd hoog beroemden *Thomas*, Aartsbisschop van *Cantelberg*, kortelyk gaan verhaalen.

Eergierigheid.

Bedryf van Thomas Cantuariensis.

7. Deeze man was dan eerst een *Cancelier*, die daar na, van Kooning *Hendrik de tweede*, tot *Aartsbisschop* gemaakt wierd, dog hy hield zich by na eeven zoo als *Anshelmus* in de voorige eeuwe hadde gedaan, alleen, dat hy, in 't begin den Koning zyne Rechten hielp bevestigen. Twee jaaren daar na porde hem de Paus aan, dat hy dat Bisdom, teegens zynen eed, in zyne handen moeste leeveren, op voorwenden, dat zyn geweeten hem daar toe dreef, dewyle hy niet regt, volgens de *canones*, daar toe gekoomen was. Maar hy wilde, in waarheid, maar alleen dat recht den Paus in zyne handen toekaatzen; want deeze stelde zig aan, als of hy hem weeder tot dat ampt dwong; daar door kwam 'er dan eenen *allarm* in 't land, en de Land-Rechters klaagden ondertusschen by den Kooning, hoe dat de Paapen de meeste dieveryen, rooveryen, moorden, en schande, in 't Ryk bedreeven, die zig egter niet wilden laaten straffen, alzoo, dat 'er in korten tyd, over de 100 moorden, alleen van de Geestelykheid opentlyk bedreeven waaren. Hier teegen nu maakte de Kooning scherpe wetten, welke ook van alle de Bisschoppen voor goed gekeurt wierden. Maar deezen *Thomas* alleen wilde daar geenzins in verwilligen, het geene

Schandelykheeden, en moorden der Geestelykheid.

(*u*) Wilh. Neubrigiensis I. c. 1. (*x*) Ap. Aventinum VI. p. 611. (*y*) Bernhardus lib. 1. de consider.

Jaar MC. tot MCC.

En muyterye der zelve.

geene den Kooning zoo veel te meer verdroot, dewyle deeze hem nog veel van zyn *Canceliers* dienst schuldig was, daar hy hem nu niet een goed woord over gaf. Hier na liep hy uyt het Ryk, om dat hy het zoo slegt gemaakt hadde, en wel inzonderheyd, om dat hy zynen pligt hadde gebrooken, zoo dat hy daar niet langer dorst blyven. Niet teegenstaande, hy eens teegens den Bisschop van *Mentz* klaagde, dat de Roomsche moeder nu tot eene hoere was geworden, en dat hy ook, van *Joh. Sarisburiensis*, zijnen vriend, weegens zijne hardigheid, bestraft wierd, na dat hy aan den Paus *geappelleert* hadde, daar hy zig op verliet, en tot den *Franschen Kooning* overgegaan was. Dog, wat hy hier op, in de *Neederlanden*, en by den Paus, teegens de rechten der Hooge Overigheid, heeft gedaan, zulks alles weeten de Papisten niet genoeg te roemen, en zy maaken hem daar over heel tot een *heylig* en *martelaar*, door dien hy voor den Paus zoo zeer vocht, waar in hy dan zijn eyge eere meede zogt, en de andere Bisschoppen teegens den Kooning onophoudelyk oprokkende, ja die geene in den ban deed, welke hem niet wilden volgen. Door welke, en andere konsten, hy eyndelijk den Kooning zoo moede maakte, dat hy zig met hem verdroeg, en hem weeder in 't Ryk riep: maar, dewyle hem, weegens zyne ongestuymigheid, ieder een vyand was, en dat hy zelfs des Koonings trouwe onderdaanen in den ban deed, zoo bragten hem vier zoldaaten, in de kerk, in 't Jaar 1170, om hals, waar toe zy zyne vryheid in 't spreeken, of, veel eer, zyne scheldwoorden, tot een oorzaak gebruykten, gelyk als de Schryvers dit ook doorgaans bekennen. Waar by dan zommige deeze *legenden* stellen, als hadde hy, nog in de kist, de hand opgeligt, en den zeegen gegeeven, ook ontallyke wonderwerken na zyn dood gedaan, van waar 'er aan de beedevaarten tot zijn graf geen eynde is geweest. (z) Ondertusschen was het dog nog grouwelyker, dat de Paus, en de Geestelykheid in Engeland, van weegen deezen overleedenen, het den goeden Kooning zoo bang maakten, dat hy zig van haar, na haar voorgeeven, liet tuchtigen, waar by hy dan 83 slaagen tot boete verdroeg, het net over het hoofd liet haalen, en haar slaaf wierd, na dat hy zig lang teegens haar hadde verweert. (a) Men ziet dan daar uyt, hoe dat *Thomas*, als een onrustigen en weederspannigen kop, ook van zyns gelyken weeder betaald moest werden. Paus *Alexander de derde* maakte hem kort daar op tot eenen heylig. (b) Hier kan hy ons nu, in de plaats van alle, tot een staaltje zijn, wat de hoogmoedige *Bisschoppen* en *Superintendenten*, teegens haare wettige Overigheid, dikmaals in haaren schild voeren.

Dood van Thomas.

Legenden daar van.

Bloedgierigheid der Geestelykheid.

8. Hoe wraak- en bloed-gierig zy ook anders geweest zyn, zulks is nu al uyt de voorige eeuwen klaar, daar, niet teegenstaande het haar op de *Concilien* verbooden wierd, (c) het nu verder zoo ontallyke voorbeelden geeft, hoe de Paapen zelfs het zwaard op zyde gegord, en de bloedigste oorloogen gevoert hebben. Een gering Priester in *Noorweegen*, *Severus Birkenbeen* genaamd, ving zulk eene muyterye teegen den Kooning aan, dat hy hem, met alle de zynen, ombragte, zich zelfs tot Regent opwierp, door een toveres veel schaade deed, en met de dochter des Koonings der *Gotthen* trouwde: in zyn zeegel nu zoude hy deeze woorden gevoert hebben; *Severus, de groote Kooning, wild als een leeuw, en vroom als een schaap!* (d) Zulke ongehoorde dingen steeken zomtyds onder

Muytery.

Iiii 2

(z) Guil. Neubrigiensis II. c. 16. Rogerius in Ann. Joh. Sarisber. Heribertus. Matth. Paris. (a) Rogerius Epist. Thomæ Cantuariensis per Chr. Lupum editæ 1682. Bruxellis. (b) Rogerius. (c) Concilium Pisanum A. 1100. ap. Baron. h. Ann. p. 22. (d) Wilh. Neubrigiens. III. c. 6.

Jaar MC. tot MCC. Kryg en roof. onder de zwarte lange rokken verborgen. Wanneer ook de Bisschoppen geenen tol genoeg, of andere vervallen kreegen, dan was het voor haar een geringe zaak, dat zy haare nabuuren met vuur en zwaard verwoesten. De Bisschop van *Freysingen*, *Otto*, was zoo stout, dat hy den *Hertog van Beyeren*, om een tol, den oorlog aanzeyde, en veel geweld teegens hem gebruykte. Een ander *Aartsbisschop* vocht, om diergelyk een inkomst, met den *Hertog*, heel vinnig, vermoordde veel duyzend menschen, nam slooten en plaatzen in, beroofde de kerken, en overheerde alles. Zulke schoone Herders waaren het, zegd de Historie Schryver daar by, die de schaapen verscheurden, als de wolven. En by alle zulke treurspeelen, zat de Paus, en zag dat bloed vergieten aan, ja hy hitste de partyen noch wel teegens malkanderen op. *(e)* Op deezen tyd zelfs, hebben twee *Abten*, die malkander vyand waaren, alle de inkomsten van haare kloosters, met het werven van soldaaten, doorgebragt, alleen maar, op dat zy malkanderen schaade zouden konnen aandoen. *(f)*

Ongerechtigheid. Wie hadde dan, by zulke grouwelyke moetwilligheeden, nog de geringste billikheyd konnen hoopen? Het is en blyft wel altyd waar, van zulke Satans stoelen en schoolen, 't geene toen ter tyd een zeeker Schryver klaagt: *Al wie in dit Consistorie een zaak heeft*, *die zoeke maar by tyds geld*, *wil hy niets verliezen. Men hoort daar alleen die geene*, *welke kromme handen meede brengen. (ff)* Ten minsten pikte de eene kraai den ander altoos de oogen niet uyt, zy bestraften malkanderen over de grootste schandelykheeden zelfs niet, derhalven willen zy van de weereldlyke lieden ook noch veel minder bestraft zyn. Daarom dwong *Anshelmus* ook den Kooning in *Engeland*, noch in 't begin van deeze eeuwe, dat hy zynen regtvaardigen ernst ophield, en de Paapen, om haaren onlydelyken ontugt, niet meerder dorst straffen. Ja zy schaamden zig niet, hem voor de neus te leggen, *het komt eene weereldlyke Overigheid niet toe*, *de zonden der Geestelyke te straffen. (g)* En van de volgende onlusten, met *Thomas van Cantelberg*, schreef een zeeker man, dat van alle waar was. „De Bisschoppen zoeken veel meer de vryheid en eere van de Geestelykheyd te behouden, als haare ondeugden weg te doen. Daarom waanen zy Gode eenen dienst te doen, wanneer zy de goddelooze Priesters, die zy zouden straffen, nog teegen de opentlyke tugt verdeedigen. Alzoo hebben zy alle magt, om alles ongestraft te doen, en „zy vreezen nog God nog menschen meer, daar zy nogtans aan alle behoorden voor te ligten. *(h)*

Luyheid. 9. Zoo vlytig egter als zy in het Rijke des Duyvels waaren, zoo verstorven en luy waaren zy hier teegen weeder tot alles, in haare diensten. Zy deeden niet eens haar *opus operatum* of schyn-werk, waar in egter alle haar weezen bestond, zoo dat men zelfs klagten vind, hoe dat 'er in de allervolkrykste *Karspelen* en *Domkerken* dikmaals geene 3. of 4. *Kanunnikken*, en andere lieden, gevonden wierden; *(i)* ik zwyge nog dat zy iets regtschaapens zouden verrigt hebben. Doch, die noch al eenigzins vlytig wilden zyn, die maakten haar geheele werk van de wysgeerige grillen, en de Schoolsche Godgeleertheid, daar nu terstond meerder van volgen zal. Aan de Bisschoppen behoeft men niet eens te denken, dat zy maar het geringste van haar ampt zouden gedaan hebben: haaren ordentelyken arbeyd, was, ryden, jaagen, slempen, zuypen, hoeren en boeven, en de kerkelyke goederen door de keel te lappen, gelyk als 'er dan van een Re-

(e) Aventin. VII. p. 659. *(f)* Baron. A. 1126. n. 3. *(ff)* Gualterus Mapes. Cat. T. V. p. 492. *(g)* Wilhelm. Malmesburg. II. de Gestis Pontif. Angl. *(h)* Wilh. Neubrigiens. II. c. 16. *(i)* Liber de Negotiis Eccl. To. II. Concil. Colon.

Regensburgſche Biſſchop, *Hartwich*, geſprooken werd. (*k*) Onder zulk een Opziender maakten het de geringen ook niet een hair beeter, en de Munnikken meenden goed ſpeelen te hebben, wanneer de *Abten* den teerling maar opwierpen. „Onze Geeſtelyke, ſchryft 'er een, weeten „nu niet van inzettingen, zy leeren die ook niet, maar daar teegen „luijeren, vretten, en zuypen zy des te beeter: zy zyn altyd op de „ſtraaten, en niet in de kerken: zy zyn langzaam om de zondaars op te „zoeken, maar ſnel om haazen op te jaagen: zy roepen eerder haare „haazewinden by een, als de arme menſchen. De honden zyn raſſer „om de wolven aan te taſten, als zy het misboek. Haare bedden zyn „veel ſchoonder opgepronkt, als de Altaaren, haare drinkglaazen zyn „ſchoonder als de kelken, haare paarden koſtelyker als de kerke-zaaken, enz. (*l*) Ja een ander moeſt noch een 80. jaarigen Biſſchop van het veel jaagen en haazen-loopen afmaanen, en voorſtellen, hoe ſchandelyk het was, dat zulk een oud Prieſter zyn gantſchen tyd daar meede doorbragt. (*m*) En elders maalt hy de booze Paapen zoodaanig af, dat zy meer op het voogel-vangen, als op haare Gemeentens, acht gaaven, (*avium, non ovium curam ſuſceperunt.*) (*n*) Maar wie zoude alle de zoorten van haare welluſten en dertelheeden hier konnen beſchryven, daar zy, niet alleen in alle overvloed leefden, maar ook, door het trouw verbod, tot de grouwelykſte ontucht verrukt wierden, waar van te vooren al gedacht is? zoo gaarne nu als zy het met malkanderen in de boosheid eens waaren, zoo licht konden zy ook weeder over haare voordeelen, luſt, of eere, ſtruykelen en oneenig worden. Alzoo dat 'er niets gemeender was, als het gekyf der Prieſters over de nietigſte zaaken. Ten tyde van den Keyzer *Conradus*, midden in die eeuwe, begonden zy, in zyne teegenwoordigheid, op het *Pinxter-feeſt*, midden in de Kerk, om de voorzittinge te twiſten. Daar dan haare bediende, met ſpietzen en ſtokken toeliepen, en den eenen hier, den ander daar, uyt haare ſtoelen trokken, en andere daar weeder in ſtelden. Waarover dan veel bloeds in de Kerk vergooten wierd, en de Keyzer zelfs daar over verbaaſt ſtond, die deeze dingen van geene barbariſche ſtraatſchenders, ik zwyge nog van Kerken-dienaars, verwagt hadde. (*o*)

[Kantnotities: Jaar MC. tot MCC. — Welluſt. — Twiſtgierigheid. — Twiſt om de voorzittinge.]

10. De Munnikken waaren nu eeven ook zoo, gelyk als wy haar in de voorige eeuwe gekent hebben: uytgenoomen wat ergens *Bernhardus*, en eenige andere vroome *Abten*, goeds onder haar ſtichtten, waar onder echter veel op huychelerye en menſchelyke inzettingen uytliep, gelyk als daar was, *Petrus Cluniacenſis*, *Rupertus Tuitienſis*, *Petrus Cantor*, *Hugo* en *Richardus de St. Victore*, en andere, welke onder de getuygen der waarheyd ſtaan. Van de andere was in 't gemeen waar, dat iemand aan den Paus zelver ſchreef: *Zy zuigen de muggen uit, en verſlinden heele kameelen, dat is, zy vernietigen Gods gebod, door de inzettingen van menſchen, vercijnzen het kleine, en het groote laaten zy vaaren, voornaamelijk het oordeel, de barmhertigheid, en het geloove!* Welke dan ook op een andere plaats bekend, dat de Munnikken van de weereldlyke, in hun leeven, niet te onderſcheyden waaren. (*) En een ander Schryver, van een ander zoort, zegd aldus: *Zy achten niets voor zoet, als wijn en geld, niets voor bitter, als de eenzaamheid en het ſtilzwygen, niets voor lieffelijk, als het vleeſch en de weereld, niets voor boos, als Gods Woord en Geeſt.* (*p*) Waar meede dan ten deele de bygeloovigheyd, en ten deele de

[Kantnotities: Toeſtant der Munnikken. Eenige vroomen. — Grouwel van anderen. — Huychelery. — Lichtvaardigheid.]

Iiii 3

(*k*) Aventinus VI. (*l*) Hugo de S. Victore ap. Centur. Magdeb. XII. c. 7. p. 1026. (*m*) Petrus Bleſ. ep. 65. (*n*) Idem ep. 67. (*o*) Matth. Pariſ. A. 1151. (*) Petrus Cluniacenſis in Cat. T. V. p. 458. & lib. V. ep. 2. ap. Baron. A. 1142. n. 5. (*p*) Petrus Cellenſis ep. 13. edit. Sirmond.

Jaar MC. tot MCC.

Nieuwe Ordens.

de ontucht der Munnikken beſtraft wierd. Deeze maniere van leeven nu, nam, in deeze eeuwe, veel ſterker toe, als ze wel in geene andere voor deezen hadde gedaan. Want daar kwaamen nu zoo veele nieuwe ordens op, die zich weederom in zoo veele *partyen* en *Secten* verdeelden, en zichtbaarlyk, aan rykdom, meenigte, en andere dingen aan wieſſchen. De rykſte nu daar onder, waaren de *Ciſterſienſen*, welke den reegel van *Benedictus*, al in't Jaar 1098. weeder invoerden, en de meeſte daar onder, van den beroemden *Bernardus*, daar na *Bernardinen* heetten. (*q*) Deeze vermeerderden zoo zeer, dat men, in 't Jaar 1150. al in de 50. groote *Abdyen* daar van telde. (*r*) De *Præmonſtratenſen* kwaamen in de Landſtreeke van *Laudun*, ontrent het Jaar 1120, door *Norbertus* op, een ryken *Lottharinger*, die een ſtreng leeven wilde aanvangen, en in de winter met bloote voeten ging. Gelyk hy ook alzoo tot den Paus kwam, en van hem in zyn voorneemen bekragtigt wierd, dat hy zich, in een plaats, *Præmonſtrat*, of *Prato Monſtrato* genaamd, ter needer zette; en met andere naar den reegel van *Auguſtinus* leefde. (*s*) Andere nu wilden zich wel teegens deeze Munnikken aanſtellen, die zich *Mendicantes* of *Beedel-munnikken* noemden; daar toe gehoorden ook de *Auguſtinen*, *Eremiten*, de *Dominicaanen* en *Franciſcaanen*, welke eerſt in de volgende eeuwe recht ter deege beveſtigt wierden. Op deezen tyd kwaamen de *Carmeliten* ook nog op, onder *Alexander de derde*, ontrent het Jaar onzes Heeren 1160. alhoewel zy het zelfs niet heel zeeker weeten. Deeze waaren eerſt kluyzenaars, welke in *Paleſtina*, hier en daar gewoont hebben, en die hier na van den *Patriarch* te *Antiochie*, *Haimericus*, op den berg *Carmel* byeen vergaadert wierden, en een klooſter bouwden. Van daar wierden zy hier na verjaagt, en verſtrooiden zig door gantſch *Europa*, ook wierden ze byzonder van Paus *Innocentius de derde* vaſt gezet, na dat zy eenen grooten hoop *fabelen*, van verſchyningen van *Maria*, en andere, op de baan hadden gebragt. (*t*)

Bernardi-nen.

Præmon-ſtratenſen.

Beedel-Munnik-ken.

Carmeli-ten.

Ridder-orde.

11. By de tochten in 't Heylige Land, byzonder na de inneeminge der Stad *Jeruſalem*, verzon men ook heele nieuwe Soldaaten, of Ridder-ordens, welke toen ter tyd eene onchriſtelyke verkeerde oorſprong hadden, en nu tot een ydelen tytel geworden zyn. De eerſte van deeze Ridder-ordens was die van de *Hoſpitalarii*, of der *Hoſpitaal-broeders*, van het *Hoſpitaal*, of *Gaſthuys*, het welke, in de voorige eeuwe, by het Heylige Graf gebouwt was, gelyk als hier booven nu reeds al verhaald is. En dewyle daar beneevens eene Kapelle, aan *Johannes Eleemoſynarius*, een overleeden Biſſchop toegewyd was, waar uyt men naderhand *Johannes den Dooper* maakte, zoo noemden zig deeze lieden hier na *Johanniten* of *Ridders van St. Jan*. Doch de orde zelfs kwam eerſt regt in ſtaat, ontrent het Jaar 1118. als wanneer 'er een van Adel, genaamd *Gerhardus*, een meenigte Soldaaten tot zich nam, die hy met een wit kruys teekende, en daar meede de reyzigers in *Paleſtina* teegen de *Sarazynen* wilde beſchermen. En deeze orde was hier na door veele ſtichtingen en veldtochten, tot zulk eene hoogte opgeſteegen, dat de Meeſters van deeze orde een meer als Kooninglyke macht hadden. Zy noemden zig hier na de *Rhodiſche Ridders*, van het *Eiland Rhodus*, en toen de *Turken* haar dit ook afnaamen, de *Maltheſer Ridders*, van het *Eiland Maltha*. (*u*) Ontrent de zelve tyden kwaamen ook de *Tempelheeren*, of de *Fratres Militiæ Templi* te voorſchyn, welke na by den *Tem-*

Hoſpita-larii.

Johanniter orde.

Ridders van Rhodus. Van Maltha.

Tempel-heeren.

(*q*) Bibliotheca Ciſtertienſis. Surius. (*r*) Matth. Pariſ. (*s*) Vincentius in Spec. Hiſt. & ex eo Nauclerus gen. 38. p. 183. Urſpergenſ. p. 278. Antoninus. Surius. (*t*) Joh. Lannojus. Bibliotheca Carmelitarum. Pol. Virgil. VII. c. 3. (*u*) Wilh. Tyrius.

Tempel te *Jerusalem* woonden. Deeze wilden, onder de aanvoeringe van eenen *Gaufrid van St. Omer*, en van *Hugo de Paganis*, de reyzigers voor de *Turken* en *Sarazynen* beschermen, en de weegen naar *Palestina* veylig houden. Waar toe zy dan ook van den Paus *Honorius de tweede*, in 't Jaar 1128, op het Synode te *Troyes* in *Vrankryk*, beveftigt wierden, doch niet over de 200. jaaren ftaan bleeven. Haare kleederen waaren wit, en met een rood kruys, na de gewoonelyke aaperye en het bygeloove van die tyden. (*x*) Kort daar op, onder *Alexander de derde*, ontftond 'er in *Spanje* de orde der *Ridders van St. Jacob*, die zich naar de reegels van *Augustinus* fchikten. Desgelyks ook in *Castilie*, *de Ridders van Calatrava.* (*y*) Onder de *Duytsche* wierden byzonder geroemd de *Teutonici* of *Mariani*, welke het de *Hospitalarii* en *Tempel-heeren* wilden nadoen. Want een *Duytzer* bouwde te *Jerusalem* een *Hospitaal*, waar in alle de *Duytsche Pelgrims* zouden opgenomen werden, en daar by eene kapelle de *H. Maria* toegewyd, waar van zy dan ook den naam kreegen. Van waar zy daar na in *Pruyssen* kwaamen, als zy uyt *Jerusalem* verdreeven wierden, gelyk als hier onder nog volgen zal. (*z*) En alzoo maakten zich die ellendige lieden veel vergeeffche moeite, met alle haar vegten en ftryden, en terwylen zy het uytterlyke graf van *Christus* wilden bewaaken, zoo vergaaten zy t'eenemaal daar door haare rechte *Christen-pligten*. Gelyk als'er dan, onder deezen tytel en orde, eene onbefchryffelyke boosheid, met rooven, fteelen, moorden, woekeren, en diergelyke, bedreeven wierd, en dat nog met de waan der grootfte heyligheyd en verdienfte, daar deeze Ridders in der daad niet anders leefden, als de ongebondenfte Soldaaten, gelyk het haare hiftorien ook wel uytwyzen.

Jaar MC. tot MCC.

Ridders van St. Jacob.
Van Calatrava.
Teutonici. Mariani.

12. By zulk eene gefchaapenheyd der Geeftelykheid leefden de andere ook zoo maar heen. By aldien ik alle die barbarifche wetten en *ordonnantien* wilde overloopen, die dog, onder de zoo genaamde Chriftenen, nog altyd voor heilig en goed door gingen, zoo zouden 'er grouwelyke dingen voor den dag moeten koomen. Byzonder, daar de meefte volkeren, welke eerft onlangs Chriftenen genaamt wierden, haare oude heydenfche wyzen altyd behielden, en van de Biffchoppen ook daar in gelaaten wierden. Om nu maar aan een eenig voorbeeld te gedenken, zoo maakte *Wilhelmus*, Kooning van *Engeland*, onder anderen, deeze grouwelyke wet: *Dat men geen kwaaddoender om 't leeven zoude brengen, maar hem de oogen uytfteeken, handen en voeten afhouwen, of anders aan andere leeden zoodaanig verminken, dat hy maar, als een blok, tot een teeken van zijn misdaad, daar needer lag.* (*a*) In *Yrland* was dit een gebruyk, dat de mannen, wanneer het haar maar beliefde, haare vrouwen verruylden, en weggaaven, of verftieten, niet anders als paarden, of andere dingen. (*b*) En in *Spanje* hadden de voornaamfte wel vier, of meer vrouwen op een en dezelve tyd. Gelyk als 'er dan de Graaf van *Tolosa*, *Raimundus*, vyf van haar had, en 'er op eenen dag drie trouwde. (*c*) Het barbarifche gebruyk met de openbaare tweegevechten, waar door alle ftrydigheeden byna afgedaan wierden, nam nog, door de opentlyke wetten der Regenten, altyd toe, gelyk als zoo veele treurfpeelen, in deeze eeuwe het ook wel aanwyzen: en de Geeftelykheid zag alle deeze dingen aan, licht uyt verlangen, dat zig de Leeken onder malkander maar altyd meer en meer mogten ombrengen. In 't Jaar 1159 verbood de Paus op het *Lateraansche Synode*, het *tournooijen*, het geene al lang te vooren op-

Algemeene grouwelen onder de overige hoop.

Barbarize wet.

Grouwelyke verweringen.

Veelheid van Vrouwen.

Tweeftryd.

(*x*) Idem XII. c. 27. Petrus Cluniacenfis VI. ep. 27. (*y*) Jac. de Vitriaco. Mariana. (*z*) Joh. de Vitr. Urfpergenf. (*a*) L. 16. Wilhelmi ap. Boxhornium l. c. p. 636. (*b*) Anshelmus ep. 36. (*c*) Andreas Favynus Hift. Navarr. LV. Ann. 1234.

Jaar MC. tot MCC.

opgekoomen, en altyd voortgezet was. *(d)* Dog de meeste keerden zig daar niet aan, dewyle de straffe haar veel te belagchelyk scheen, dat naamentlyk, die in zulk *tournooijen* omkwam, op den Gods-akker niet begraaven zoude worden. En wat zouden het de andere beeter gemaakt hebben, daar de Bisschoppen en Paapen zelfs de bloedigste oorloogen, en recht ernstige *tournooijen* aanvingen? Uyt deeze grouwelyke gewoontens der voornaamste is het algemeene verderf dan ook openbaar: en een zeeker Schryver zegt van de Christenheid in 't algemeen: *Het is nog erger, dat die geene Christus vervolgen, welke dog, van hem, Christenen heeten. Het schynt, als of het gantsche Christenvolk teegens Christus opgestaan was, van de kleynste tot de grootste. Van de voetzoolen af, tot aan den top van 't hoofd toe is 'er niets gezonds aan haar. De boosheid is eerst van de oudste Rechters, en zyne gewaande Steedehouders, uytgegaan, welke zyn volk zouden regeeren; en die geene zyn de eerste, als Christus vervolgt word, welke dog de voornaamste willen zijn*, enz. *(e)*

Nieuwe Godgeleertheid.

13. Het ontbreekt my aan tyd en geleegenheid, om de andere misbruyken te doorloopen. Dog de hoofdveranderingen in de Godgeleertheid, moet ik geenzins ongemelt laaten, waar van deeze eeuwe byzonder aanmerkelijk is. Hier toe maakte de Satan eene rechte voorbereydinge, door het verbod, dat men de Bybel niet meer in de moederlyke taale, leezen en gebruyken zoude, dat hy door *Innocentius de derde* uytvoerde. *(f)* Eeven gelyk als hy nu nog zyn groot voordeel, door de Pausgezinde Geestelykheid, by ons zoekt, wanneer zy niet lyden konnen, dat de Leeken een Duytsch Testament by zig hebben, en maar een spreuk daar in nazien. Wanneer nu de Bybel de lieden alzoo volkoomentlyk benoomen was, zoo brak de volle zwerm der School-leeraars, als een snelle vloed, voort in, en men hoorde, in kerken en schoolen, van den Bybel niets meer. Tot hier toe hadden nu en dan nog al eenige Leeraars op de *practijke* des Christendoms, ten minsten na de wet en inzettingen, de menschen gesticht, en de bespiegelende meyningen laaten vaaren. Alzoo, dat het in de *Westersche Kerken* daar in nog al beeter is geweest, als in 't *Oosten*, daar niet alleen de *Arabiers* haare *wysbegeerte* in veel gesnap al lang geleert hadden, maar ook de neuswyze *Grieken* haar grootste konst maar alleen in onnutte vraagen en woordkrygen zogten, voor welke *Joh. Damascenus*, met zyn eerste *Systema*, dat men nu ook in Latyn hadde overgezet, den weg heeft gebaant. Nu ter tyd verviel de Geestelykheid hier ook geheel in, wanneer *Petrus Lombardus*, *Damascenus* na aapte, en ook vier boeken, van spreuken en meeningen, te zaamen gelapt heeft, gelyk die van 't rechtzinnige geloove of rechte gevoelen. Want, op meeningen en waan, en niet op eenen vasten grond, bestaat alle het schyngeloove der rechtgeloovige Leeraars. In deeze vier boeken nu bragt hy de Godgeleertheid der Oudvaders in een kort begrip, hy nam zyn grond op haare uytspraak, en hy dacht aan den Bybel verders weynig of niet. Aanmerkelyk is het, wat een zeeker Schryver in *Vrankryk* van deeze Schoolsche Godgeleertheid in acht genoomen heeft: *Hoe dat naamentlijk de leere van de drie perzoonen in God* (en alzoo ook de andere schoolsche termen) *in 't eerste t'eenemaal onbekend geweest is, hier na, onder* Tertullianus, *heeft toegenoomen, onder* Athanasius *meer is opgehaalt, onder* Augustinus *bekragtigt, en, onder* Lombardus, *ontrent de helft van deeze eeuwe eyndelijk volkoomentlijk op den throon is gezet geworden. (g)* Deeze *Lombardus* wierd, in 't Jaar 1159, Bisschop te

Verbod des Bybels in de Moederlyke taal.

School-Godgeleertheid.

Lombardus.

(*d*) Concil. Lateranense & ap. Gratianum. (*e*) Bernhardus Serm. I. in Conversf. Pauli. (*f*) Innocentius III. ep. Decret. ad Metenses. (*g*) Joh. Beliardus lib. I. de Trinit. c. 33.

te *Parys*, en, dewyle hy wat nieuws opbragt, *Magister Sententiarum*, of, een meester der meeningen, genaamt, gelyk zig dan alle de Hooge Leeraars der Schoolsche Godgeleertheid, die uyt loutere meeningen te zaamen is gezet, billyk zouden moogen *tituleeren*. In 't begin wilden 'er veele het zoo niet aanneemen, en klaagden hem opentlijk aan, als hadde hy, in veele artykelen, en wel inzonderheid van de menschheid Christi, zeer gedoold. (*h*) Waar over zy hem eenen uytzinnigen ketter noemden. (*i*) Ja de Paus *Alexander de derde* zelfs, wilde hem in 't eerste tot een ketter maaken. (*k*) Maar, dewyle het den Satan ongeleegen kwam, dat deeze groote stut des *Antichrists* niet vast zoude staan, waar van hy wel zag, dat die ook, in de zoo genaamde zuyvere Gemeentens, een voet zoude krygen, zoo wierd hier na alles aan een kant gesteld. En de schriften van *Lombardus* hield men wel haast veel hooger als den Bybel zelfs, en men liet ze voor een grond der geheele *Papiste* Godgeleertheid verstrekken. Van waar men dan zoo ontallyke *Commentarien* en *Glossen* daar over gemaakt heeft. Alhoewel 'er zomtyds ook al eenige waarheeden daar in voorkoomen, die regelrecht teegen het Pausdom stryden: want een blinde hen zomtyds wel een koorentje vind, die daarom echter niet ziende genaamt kan werden.

Jaar MC. tot MCC.

School-Godgeleertheyd word verkettert.

14. Uyt deeze stinkende bron nu vloeit die alom bekende *Theologia Scholastica*, waar uyt dan ook de meeste *termen* en meeningen, in onze *systemata*, helaas! gesprooten zyn. In 't eerste scheen deeze leer-weg wel wat zeediger te zyn, door dien zy dog den Bybel niet zoo t'eenemaal weg smeeten, maar die nog al, met en neevens de Oudvaders, bybragten, en met haare *commentarien* vervalschten, nogtans *Aristoteles* daar niet by stelden; maar door dien de oude slange, in alle haare bedriegeryen eerst onvermerkt insluypt, zoo uyttede zig hier na dien grouwel, in de volgende eeuwe, veel groover en dommer, gelijk als wy het dan ook hooren zullen. De afschrikkelykheid van deeze nieuwe Godgeleertheid is dan zoo tastelyk geweest, dat ook toen ter tyd, en verder heen, veele reedelyke lieden zeer daar over geklaagt hebben. *Hier door*, zeggen zy, *is de Goddelyke wysheid, en die reyne fonteyne, door den modder der vraagen en meeningen, troebel gemaakt geworden, gelyk als men uyt de ervaarenheyd ook wel ziet, wanneer men maar niet blind wil zyn.* (*l*) *De wereldlyke wysbegeerte heeft de Godgeleertheid, door haare onnutte nieuwsgierigheid, rechtschaape geschonden en onreyn gemaakt.* (*m*) En wie zal alle de klagten en getuygenissen, van oude en nieuwe Schryvers, hier van bybrengen, byzonder uyt *Lutherus*, die gewisselyk nu van vooren aan zoude beginnen, om die Schoolsche Godgeleerde van den Preedikstoel te geesselen, die zich zelfs, en anderen, nog tot nu toe, met zulken drek mesten, en echter meenen, dat zy groote dieren zyn. Na deeze Godgeleertheyd kwam ook de *Historia Scholastica*, ontrent deezen tyd op, als *Petrus Comestor*, of de *vraat*, (om dat hy den gantsche Bybel opgevreeten, dat is, zoo wel verstaan zoude hebben) een *Fransman* van *Troye* geboortig, de Historische Boeken, uyt den Bybel, in een *Compendium* van 16. boeken te zaamen trok, waar by hy dan veele *fabelen*, en andere onzeekere vertellingen, voegde, gelyk als zyne eygene liefhebbers ook moeten bekennen. Van deeze, en *Petrus Lombardus*, en *Gratianus*, is het aanmerkelyk, dat men haar in 't gemeen voor drie gebroeders uytgeeven wil, en die van eene Hoer gebooren zouden zyn.

Afreeminge der Systematische Theologie.

Klagten daar teegen.

Historia Scholastica.

Gratianus.

(*h*) Concil. Parisiense. (*i*) Joachimus Florensis ap. Matth. Parif. p. 132. (*k*) Alexander III. ep. ad Archi-Episc. Senonensem ap. Matth. Parif. p. 132. Balæus p. 215. (*l*) Aventinus VI. p. 638. (*m*) Jo. Trithemius.

Jaar MC. tot MCC. Dewyle zy de Babylonische Hoere, als haar Moeder, de grootste dienst gedaan hebben, konnen zy den ander daar in ook wel gelyk, en alzoo broeders geweest zyn. (*n*)

Pausselyk recht. 15. Deeze *Gratianus* nu was een Munnik uyt *Italie*, en een onzaalig werktuyg van het Pausselyke zoo genaamde Recht, of *Jus Canonicum*: het eerste deel nu daar van, dat zy *Decretum* noemen, bragt hy te zaamen, waar in hy onder een zeekeren tytel, in 't korte bevat heeft, wat in zynen kraam mogt dienen, als van *Canones* der *Concilien*, van spreuken der Oudvaders, van brieven en inzettingen der Pausen, waar toe hy ook iets uyt het weereldlyke Recht te zaamen gelapt, doch het meeste van allen verkeert, vervalscht, en verminkt heeft: en alzoo heeft hy het in *distinctiones*, *causas*, en *quæstiones* verdeeld, en het hier na ook, door den Paus *Eugenius de derde*, laaten bevestigen, gelyk als eenige bekennen, (*o*) andere verzwygen het, ten aanzien, dat de nieuwere *Decreta* van het *Tridentinsche Concilium*, en andere, met deeze oude niet over een koomen. Hier by zyn hier na, onder *Gregorius de neegende*, Decretales. die *vyf boeken* der *Decretalien* gekoomen, en wel eerst in 't Jaar 1230, gelyk ook het *zesde boek*, onder *Bonifacius de achtste*, en verder, onder *Clemens de vyfde*, de *Clementinæ*, welke *Johannes de twee-en-twintigste* heeft verkondigt: en eyndelyk, de *Extravagantes*, welke met de vreemde *glossen*, hier na daar toe gezet, en daar meede het gantsche *Jus Canonicum* gesllooten geworden is. Dog wat al schandelyke, onrechtvaardige, en goddelooze *principia* deeze boeken in houden, zulks is al lang van verstandige Mannen beweezen geworden. Zeeker is het, dat *Lutherus*, niet alleen recht, maar ook veel te weynig gedaan heeft, dat hy het *Jus Canonicum* te *Wittenberg* opentlyk heeft verbrand, dewyle hy zien moest, dat het doch daar na, onder de zyne, meer als te veel gekoestert is geworden.

Rechten van Justinianus weeder opgewarmt. 16. Ontrent het midden van deeze eeuwe ving men ook aan de wetten van *Justinianus* weeder op te haalen, na dat zy over de 600. jaaren lang begraaven, en maar alleen onder de *Grieken* gebruykelyk zyn geweest. Want in *Italie*, en elders, hadden de *Gotthen* en *Longobarden* haare eygene wetten ingevoert, en alzoo bevonden, dat eene Regeeringe wel zonder het *Corpus Juris* bestaan konde. Maar nu wilde eene met Corpus Juris. naame *Werner* of *Irnerius* zich eenen naam maaken, die in 't *Oosten* was geweest, en op de wetten der *Grieken* byzonder verlieft was. Deeze begaf zich dan by den Keyzer *Lotharius*, en bewoog hem, dat hy deeze wetten weeder invoerde, en te *Rome* en *Boulonje*, in de Hooge Schoo-Boulonje. le liet leeren. Daar hy dan te *Boulonje* zelfs Hooge Leeraar van wierd, en een licht der Rechten (*Lucerna*, of veel beeter, maar *Laterna Juris*) heetten moest, doch met wat voor een recht, moogen die geene oordeelen, welke het wel verstaan. (*p*) Dit was ten minsten zeer bedenkelyk, dat *Irnerius* zyn eige School, door des Keyzers bevel, alleen maar voor krachtig verklaaren liet, en hy alzoo het *Monopolium* of de markt alleen zocht, om geld en eere alleen daar van te hebben. Tot deeze Tytel van Doctor. strikken kwaamen ook noch andere, daar men den tytel van *Doctor*, of Leeraar, op zulke Hooge Schoolen bedagt, en deezen *Werner* die dwaaze *Ceremonien* daar by voegde, dat die *Doctores* byzondere hoeden, ringen, rokken, en zoo voort, moesten aantrekken, welke dwaasheid de Godgeleerden en Artzen haar naderhand hebben nageaapt. Dit alles nu stak de Geestelykheid zeer in de oogen, om dat de Leeken ook iets by-

(*n*) Zieglerus præfat. in Jus Can. (*o*) Trithemius Ann. 1151. Auctor Vitæ Gratiani. (*p*) Ursperg. p. 278. Genebrardus.

byzonders wilden hebben, en door dien 'er in 't *Jus civile* veel ſtond, dat reegel-recht teegen haar voordeel aanliep. Derhalven kwaamen zy dan met haar *Jus Canonicum* ook op het Schouwburg, en de Paus liet het in de Schoolen invoeren, maakte ook *Doctores Juris Canonici*, of, gelyk men haar gemeenelyk noemd, *Magiſtri*, of Meeſters, welke dan die narrerye aan de arme jeugd moeſten voorleezen en inſtampen. Deeze gaaven zy, tot een teeken, een zeeker ſtokje in de hand, van waar de *Bacillarii* of *Bacchellarii* haaren naam hebben, of ook wel van de *Baccæ Laureæ*, Laurier-beſſen, enz. waar over ik de oordeel-kundige (*critici*) en andere laat twiſten, die daar in eenige eere zoeken. De Paus maakte nu alle deeze lieden tot zyne ſlaaven, door dien hy eenen eed van haar nam, dat ze niets altoos zouden leeren of onderneemen, als wat zyn belang meede bragt, welken grouwel *Lutherus* ook heel duydelyk heeft aangemerkt. Maar het is ſchande en zonde, dat deeze gewichtige ſtutten des *Antichriſtendoms*, nu nog onder die geene zelfs, welke zig over de *reformatie* beroemen, geduurig byna als groote heyligdommen gehouden, en op de Hooge Schoolen noch opentlyk gebruykt werden. Maar wat doed de bygeloovige weereld niet al om geld? van de overige misbruyken in deeze eeuwe, mag ik nu geen gewag maaken, alhoewel zommige het begin van de grouwelen der biechte op deezen tyd ſtellen, door dien *Innocentius de derde* bevoolen had, dat alle mondige lieden, ten minſten eens in 't Jaar, moeſten koomen biechten. Van welken *Antichriſtiſchen ſtoel* wy nu noch den ſchrikkelyken geweetens-dwang voor onze oogen zien. (*q*) De Paus *Alexander de derde* begon ontrent deezen tyd ook eenige overleedene te *canoniſeeren*, of voor Heylige te verklaaren, en te gebieden, dat niemand eenen overleedene zoude aanroepen, als die de Paus daar toe hadde waardig geoordeeld. (*r*)

Jaar MC. tot MCC.

Magiſtri.

Baccalaurei.

Aanvang der biegte.

Canoniſatie.

(*q*) Pol. Virgil. VI. c. I. (*r*) Idem c. 9.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de Schryvers deezes tyds.

§. I.

VAn deeze koomen ons nu een gantſchen zwerm te vooren, voornaamentlyk, uyt de klooſters en ſchoolen der nieugebakkene *God-* en *Rechts-geleerde*, waar van ik nu maar alleen de voornaamſte zal gaan uytkiezen. Uyt het *Ooſten* hebben wy 'er nu ook veele, dog wel meeſt Hiſtory Schryvers, daar onder wel de bekendſte is, *Joh. Zonaras*, een Munnik, die ons zyne jaarboeken, van het begin der weereld af, tot op de tyden van *Alexius Comnenus* toe, heeft nagelaaten, en, daar neevens ook, de *Scholia*, over de kerkelyke inzettingen, of *canones*, waar in hy, eeven als *Ariſtenus*, de zaaken naar de oude wyze verklaart: het geene hy ook, in die ellendige *canon* teegen de ketters, doet, die hy aan de heylige *Maria* toeeygent, en haar overal aanbid. Maar, in zyne Jaarboeken is hy nog opregt genoeg, alleen, dat het hem, gelyk ook zyne landslieden, zoo dikmaals, aan oordeel, en nette vlyt ontbreekt, zoo dat hy dikmaals het beſte en gewichtigſte wel voorby gaat, zelfs ook in de Hiſtorien van zyne eygene tyden, alwaar nochtans zoo veel is voorgevallen. Dog dit gebrek kan *Anna Comnena* weeder verbeeteren, die des Keyzers *Alexius* dogter is geweeſt, en de Hiſtory van haaren vader in 15 boeken heeft beſchreeven, die zy om die reede ook den tytel van *Alexia-*

Zonaras.

Anna Comnena.

Jaar MC. tot MCC. *des* heeft gegeeven. Na deeze is de andere *Glossemaaker* over de *canones*, Balsamon. en de *nomo-canon* van *Photius*, *Theodorus Balsamon*, bekent, een Patriarch van *Antiochie*, die over de inzettingen der Grieksche Kerken zoo eygenzinnig was, dat hem de Papisten om die reede alleen, ten uyttersten haaten: (*a*) daar dog de eene zoo weynig deugt als de andere; dog deeze hebben ten minsten nog al wat nuttelyks geschreeven, gelyk als de Aarts- Eustathius Thessalonicensis. bisschop van *Thessalonica*, *Eustathius*, welke een groot boek van uytleggingen, over den Dichter *Homerus*, en een ander, over *Dionysius Periegetes*, by een gelapt, en wel zyn gantsche leeven zoo veel tyds tot den Bybel niet besteed heeft. By aldien die zes boeken, van de *liefdeshistorien*, of, veel eer, der hoereryen, van *Ismene* ook zynen arbeid zijn, gelijk als men meent; (*b*) zoo kan dit voor een proefje verstrekken, wat dat deeze Bisschoppen wel voor schoone aandachtigheeden en beezigheeden moeten gehad hebben. Naamentlijk, eeven zulke als die Schryver hadde, welke den *Hercules* en *Herculiscus* geschreeven, en den kostelyken tijd zoo schandelijk daar meede verkwist heeft: en echter roemen den eersten de huychelaars nog, dat hy een geleerd, welspreekend, en byzonder vroom man is geweest. (*c*) Diergelijke kenteekens vint Johannes en Isaacius Tzetzes. men ook nog al meer, als daar *Isaacius Tzezes*, over de *fabelen* en narreryen van *Lycophron* eene groote uytlegginge geschreeven heeft, en zynen broeder *Joh. Tzezes*, desgelyks, over *Hesiodus*, als ook allerhande historien, in dertien *Chiliades*. Waar meede zy dan die Heidensche grouwelen, aan de arme jeugd niet alleen ingeprent, en als geheyligt, maar die ook nog daar en booven met ontallyke andere fabelen, en walgelyke invallen, vermeerdert hebben. Ten minsten is het-altoos van zulke onnutte kaakelaars niet te vermoeden, dat zy, in haar ampt, eenige de geringste ernst of vlyt beweezen hebben: en men ziet, hoe de Satan van weederzijds zyn Rijk onder de Geestelijkheid heeft gehad, daar die van 't *Oosten* zig met zulke oude wyfs fabelen en malligheeden, en die van 't *Westen*, met allerhande grillen en woorden-twisten zig opgehouden hebben.

Constantinus Manasses. 2. De overige Schryvers nu zijn meest alle *Historici*, gelijk als *Constantinus Manasses*, wiens korte historie men van den aanvang des weerelds af heeft, die nog al voor taamelyk net gehouden werd. *Michaël* Glycas. Cinnamus. Nicetas Choniates. *Glycas*, die iets diergelyks geschreeven heeft, en *Johannes Cinnamus*, die de boovengedachte *Anna Comnena*, en *Nicetas Acominatus Choniates*, die *Zonaras* vervolgt heeft, tot op het Jaar van Christus 1204, en Georgius Acropolita. die weederom verder vervolgt is van *Georgius Logothetes Acropolita*, die Pachymeres. nogmaals van *Georgius Pachymeres* vervolgt is, gelyk men haar dan ook in het groote *corpus Historiæ Byzantinæ* na malkanderen vind. Van welke in 't algemeen dit wel te onthouden is, het geene door ons hier booven, van de Grieksche History Schryvers, nu reeds al aangemerkt is, naamelijk, dat men haar met een naauwkeurig onderscheid en oordeel Arsenius. leezen en gebruyken moet. Anders is ook in 't Oosten *Arsenius* beroemt, een Munnik, die de *canones* zeer kort te zaamen getrokken heeft. En Harmenopulus. nog meer, *Constantinus Harmenopulus*, een Rechter te *Thessalonica*, van wien men een kort begrip der Goddelijke en heilige *canones*, gelijk hy het noemt, als ook, een boekje van de *secten* heeft: hoewel eenige hem eerst in de 14[de] eeuwe zetten willen. Eindelijk vind men nog een yverig Schry- Euthymius Zigabenus. ver teegens de ketters, genaamt *Euthymius Zigabenus*, een Munnik, die, op het bevel van den Keyzer *Alexius Comnenus*, eene *Panoplia*, of alge-

(*a*) Leo Allatius. Baron. A. 1191. n. 51. 62. Bellarminus. (*b*) Vossius IV. de Hist. Gr. c. 19.
(*c*) Nicetas Choniates.

gemeene waapenrustinge, teegen de Ketters, uyt de Oudvaders, te zaamen geraapt, en nog eenige andere *tractaatjes* geschreeven heeft. Deeze is, volgens den aart van deeze tyden, slegt genoeg, en dikmaals maakt hy het Christendom teegen de Turken te schande, ik zwyge dat hy teegen de anderen zoude konnen bestaan. Ook heeft *Scaliger*, en na hem, andere, aangemerkt, hoe hy zich van eene valsche overzettinge heeft laaten bedriegen, en anderzins veel onwaarheid zoo maar heen geschreeven. Jaar MC. tot MCC.

3. Onder die van 't *Westen* is de zeer geroemde *Bernhardus*, van geboorte een *Bourgonjon*, van Adel, en, van zyn jeugd af, een Munnik, van de *Cistertienser orde*, tot dat hy, in 't Jaar 1115, op het bevel van zynen Abt, *Stephanus*, in *Claraval*, by *Langues*, zelfs een klooster aangestelt, en aldaar Abt geworden is. Alhoewel hy zelfs in 't klooster niet gebleeven is; maar een hutje daar neevens opgerecht, en in eenzaamheid zyne godsdienstige bespiegelingen waargenoomen heeft. Nogtans heeft hem de Paus, en andere, in de zwaarwichtigste dingen heel veel gebruykt, door dien de verstandige en grootmoedige mannen toenmaals zeer dierbaar waaren. Hy heeft ook meenige, van hooge en laage stands perzoonen, de waarheid zeer zuyver gezegd, en veel goeds, by het algemeene verderf, bevestigt en gehanthaaft. Maar het is ook niet te loochenen, dat hy den Paus dikmaals, ongemeen zeer, ik wil niet zeggen teegen zyn beeter weeten, gevleyt, en hem daar en booven nog, in veele paapsche dwaalingen, gesterkt heeft, waar over hem ook niemand tot een ketter maaken zal. Zynen yver teegen de ketters van dien tyd, mogt wel uyt zyne opgevatte meeningen en goede oogmerken, voortkoomen, eeven als zyne aanmaaninge tot den optocht naar 't heylige land, daar hy, den Keyzer *Conradus*, den Kooning van *Vrankrijk*, en andere groote *Potentaaten*, als ook, wel 100000 andere menschen byna alleen op de been bragt, en machtig genoeg was, om deeze gevaarelyke dingen te onderneemen. Waar door, en uyt veele andere zaaken, zyn overgroot gezag heel wel te zien is: en deeze man hadde, zonder twyffel, wel iets gewichtigs teegen den Paus en de Geestelykheid zelve konnen doen, indien hy alle blooheid en vooroordeel maar wel hadde overwonnen. Maar hy meende genoeg gedaan te hebben, wanneer hy maar den Paus tot de *reformatie* vermaande, en voorts, in zyne boeken, zomtyds over het verderf klaagde. Zyne schriften bestaan in *een dik foliant* (waar in ook veele dingen hem niet toebehooren) en ze zijn zeer aangenaam en beweegelijk om te leezen, zoo zeer zelfs, dat de Geleerde ook wel wenschen, dat de man in een beeter tyd geleeft mogt hebben. Eenige oordeelen van hem staan in het voorberigt van onze *Afbeeldinge der eerste Christenen.* Zijne voornaamste schriften zijn, de *Sermoenen over veele Schriftuurplaatzen*, *Feest-daagen*, en andere stoffen. Zyne vyf boeken van de bespiegelingen, aan den Paus *Eugenius*, waar in hy zeer scherp redeneert, van de versmaadinge des weerelds, aan de Geestelyke: van de bekeeringe aan de zelve: van de liefde tot God, en de zendbrieven. Hy stierf in 't Jaar 1153, en heeft wel 160 kloosters opgeregt; en is van *Alexander de derde*, voor een heylige verklaard, behalven dat *Baronius*, en andere, een grooten hoop wonderwerken, na zyn dood, van hem weeten te verhaalen.

Bernhardus. Zyn leeven.

Gebreeken,

Gezag.

En Schriften.

4. Na deezen was *Hugo Victorinus*, of *de S. Victore* genaamt, van weegen het klooster, by *Parys*, daar hy Abt was, zeer beroemt. Hy was van geboorte een *Duytscher*, en *Sax*, gelyk men gemeenelyk voorgeeft, en een goed vriend van *Bernhardus*, die byzonder veel van *Augustinus* Hugo de S. Victore.

Jaar MC tot MCC. *gustinus* hield, gelyk als dan de goede lieden, toen ter tyd, zig byna, alleen naar menschen schikten, en daar door de rechte gaaven des Geestes verlooren. Daarom noemde men hem ook den tweeden *Augustinus*, door dien hy zoo veele uytleggingen over den Bybel schreef. Gelyk als dan dit uytleggen en *glosseeren* over de Schrift nu op het sterkste aanging, tot een teeken, dat de *Antichrist* dezelve, tot zyn eyge voordeel, niet meer in haaren eenvoudigen zin wilde aanneemen, maar die, door veel *glosseerens*, verdonkeren, en na zyn welgevallen, draaijen wilde. Deeze; *Hugo* dan, heeft, met hem, van de Godgeleertheid, alhoewel naar de wyze der schoolen, heel veel geschreeven; om welke reedenen men hem ook met recht onder de voorloopers der Schoolsche Schryvers telt. Verders heeft hy wel iets van de waarheid gekend, en meenigmaal bekend, ook wel zyne goede gedagten van Goddelyke dingen gehad: dog echter is hy tot de rechte grond niet gekoomen. De Papisten verkoopen veele schriften onder zynen naam, maar die aan eenen *Hugo van Corbey*, of ook, aan *Richardus de S. Victore*, toebehooren. Want deeze man heeft, kort na hem, ook veel geschreeven, en inzonderheid, wat hy, tot de oeffeninge der Godzaaligheid, voor noodig gekent heeft, als, van de voorbereydinge des herten tot de beschouwinge, van de onderwyzinge van den innerlyken mensch, van zynen toestand, van de trappen der liefde, enz. Daar hy dan, met de andere alles na de wet afhandelt, alzoo men, zonder dat, by deeze lieden, weynig of geen *Euangelium* van Christus vind.

Richardus de St. Victore.

Rupertus Tuitiensis. 5 Alzoo was verder *Rupertus Tuitiensis* een heel vroom man, maar hy meende ook al, dat den Bybel, zonder zyne uytleggingen, niet bestaan kon, en hy schreef derhalven veel daar over: alhoewel ondertusschen de Papisten zelfs over hem niet wel te vreede zyn, om dat hy eenige *artykelen* van haar, als, de *Transsubstantiatie* niet gelooft heeft. Zoo kan zig dan ook geen valsche kerke daar over beroemen, dat haare Leeraars zuyver zyn, en alle haare inzettingen zoo slecht heen maar aanneemen, die zy dog daarom niet verketteren kan. Verders hebben wy ook nog eenige *Pieters* in deeze eeuwe, die nog al reedelyk hart teegen de Geestelykheid gesprooken hebben: gelyk als dan daar was, *Petrus Venerabilis*, of *Mauritius*, een Abt, uyt welkers brieven de naamlyst der getuygen van de waarheid veel lichts ontfangt. Ook *Petrus Blesensis*, die nog al scherper en doordringender de *Babylonische hoere* ontdekte. *Petrus Cellensis*, een vriend van *Bernhardus*, verschoonde, in zyne brieven en in het boek van de kloofter-tugt, ook niemand, wanneer hy op de zeeren komt, die hy, hoe luyt de *patienten* ook mogten schreeuwen, wel regtschaapen aantast. Ondertusschen waaren 'er ook nog twee andere *Pieters*, die aartshuychelaars waaren, naamentlyk, *Comestor*, en *Lombardus*, daar, in 't voorige hoofdstuk, al van gezegt is. Onder de getuygen der waarheid staat byzonder den Abt uyt *Calabrie*, *Joachim*, die een regte Propheet in die tyden geweest is, en die, niet alleen van de naaste, maar ook van de nog toekoomende toestand der kerken, veel voorzegd heeft. Maar, dewyle hy noodzaakelijk het kind met naame, en de Geestelijkheid den *Antichrist* moest noemen, zoo heeten hem de Papisten, en byzonder *Baronius*, eenen *leugen-propheet*, gelijk het aan alle de waare Propheeten, by de valsche Leeraars is te beurt gevallen. Hy heeft, over de *Propheeten*, en inzonderheid over de *Openbaaringe van Johannes*, veel geschreeven, en het meeste kan ook wel van zyne vyanden onderdrukt zyn. Desgelyks staat *Petrus Cantor*, te *Parys*, ook al onder de getuygen, die *Summarien* en verbloemde uytleggingen, over den

Petrus Venerabilis. Blesensis. Cellensis. Joachimus Calaber. Petrus Cantor.

Jaar MC. tot MCC.

Joh. Sarisberiensis.

den Bybel gemaakt heeft. Gelyk ook, *Johannes Sarisberiensis*, Bisschop te *Chartres*, die met de drie Pauzen, *Eugenius*, *Alexander*, en *Adrianus*, in goede kondschap, en ook, des Aartsbisschops, *Thomas*, goede vriend en standvastige vertroude, in de boovengedagte strydigheeden tegen den Kooning was. Zyne geleertheid, en, dat hy zeer veel geleezen heeft, roemen de Geleerde doorgaans zeer, en zy gebruyken hem ook wel in veele stukken. Hy heeft ook de waarheid, aan allen, en ook, aan den Kooning en Paus zelfs, zeer vrymoedelyk gezegd, en niemand ligt verschoont. Dog dit alles zoude veel meer vrugt en nadruk gedaan hebben, by aldien hy niet zoo veel onnut en weereldlyk tuyg, uyt de weereldsche Schryvers, daar onder gemengt, en meenigmaal, maar alleen zyn eyge geleertheid, hadde willen toonen. Gelyk als men dan ook ziet, dat hy den schandelyken deug'niet, *Petronius*, heel dikmaals in zyne schriften heeft gebruykt. Deeze zyn dan, de *Polycraticus*, of acht boeken van de *nugæ curiales*, of *hof praatjes*, daar in hy van zeer veele zaaken onder malkanderen redeneert: vier boeken *Metalogici* of van allerhande geleertheid; het leeven van *Thomas van Cantelberg*, en over de 400 brieven, die veele historische zaaken in zig houden. *(d)*

Sigebertus.

Anshelmus Gemblacensis.

Robertus de Monte.

6. Onder de Historie Schryvers is wel de beroemdste en beste *Sigebertus* van *Gemblours*, in *Braband*, een oprecht en ervaaren Historie Schryver, in zyne Chronyke, waar in hy die van *Hieronymus*, van het Jaar 381. af, tot op 1112 toe, vervolgd heeft, en hier na verder van *Anshelmus Gemblacensis*, *Robertus de Monte*, en andere, voortgezet is. Op zyne trouwe verlaaten zich de Geleerden heel zeeker, en bevinden zyn oordeel ook zeer net te zyn, daar hy zonder eenige hertstogten, of aanzien van perzoonen, vry uyt schryft. *(e)* En daarom heeft hem nu nog onlangs *Aubertus Miræus* zeer verminkt uytgegeeven, en geheele *passagien* daar uyt gelaaten, waar in maar iets tot nadeel van zyne Geestelykheyd stond: *(f)* gelyk als zy hem dan ook verdagt willen maaken, en hem een scheurmaaker, en vyand der Kerke noemen, het geene ook by zulke omstandigheeden gantsch niet wonder is. *(g)* Anders heeft men van hem ook een boek, van de beroemde lieden, en eenige leevens beschryvingen der Heylige, by aldien ze maar anders de zyne zyn. Na hem werd bemint, *Otto*, Bisschop van *Friesingen*, neef van Keyzer *Hendrik de vierde*, en eyge broeder van *Conradus*, oom van *Frederik de eerste*, zoon van *Leopoldus*, Markgraaf van *Oostenryk*, die, met zyne oprechtigheid, en onzydige maniere van schryven, eeven zulk een *tytel* by de Papisten verdient. *(h)* Alhoewel hem egter nog al zomtyds het ongeloove, of anders, eene blindheid, gehindert heeft, dat hy alles zoo zuyver niet heeft voorgedraagen. Ondertusschen pryzen hem egter, niet alleen de eenzydige Schryvers, *(i)* maar ook de andere, in 't gemeen. *(k)* Dog dit doet niets daar toe, dat hy de eerste in *Duytsland* geweest is, die uyt *Aristoteles gephilosopheert* heeft, *(l)* door dien alle zulke lofbrieven maar alleen by de *Heydensche Wysgeeren* gelden. Zyne schriften zijn, eene Chronyke, van 't begin des weerelds af, tot op het Jaar Christi 1146 toe, in 7 boeken, waar aan hy het achtste, van het eynde des weerelds, gehegt heeft: en twee boeken, van de daaden van Keyzer *Frederik de eerste*. Na deeze zyn 'er nu nog andere History Schryvers, als,

Otto Frisingensis.

(*d*) Barthius. Claudius Minos. Lipsius. Vossius. Demsterus. Scioppius. (*e*) Vossius. Schurzfleischius. Becmannus. Bosius. Sweertius. (*f*) Caveus Hist. Lit. Hulsemannus Man. A. Conf. p. 679. (*g*) Bellarminus. Baronius. Miræus. (*h*) Goldastus To. I. Ration. p. 67. (*i*) Æneas Sylvius. Bruschius de Monast. p. 658. Sigonius XXIII. de Imp. Occ. p. 224. Radevicus II. c. II. Demsterus. (*k*) Tilemannus de Histor. p 184. Barthius XLVIII. Adv. c. 3. Schurzfleischius Vossius Hist. Lat. II. c. 50. (*l*) Radevicus II. c. II.

Jaar MC. tot MCC. Helmoldus. als, *Helmoldus*, een Priester, te *Buzoen*, by *Lubek*; Zyne Chronyke van de *Slavoonische natie*, is zeer opregt en geloofwaardig, en ze begint, van Keizer *Kaarel de groote* af, tot over de helft van deeze eeuwe toe. Florentius. *Florentius Baronius*, een Munnik te *Wigorn*, heeft eene Chronyke gemaakt tot op het Jaar onzes Heeren 1118 toe, en hy heeft het *Sigebertus* willen na doen, dog niet gekonnen. Wilhelmus Gemeticensis. *Wilhelmus Gemeticensis*, een Munnik, heeft de Historie der *Noormannen* beschreeven. Cosmus. *Cosmus*, Bisschop te *Praag*, heeft de *Boheemsche historie* opgesteit, die zeer net, en uyt veele handvesten, met groote vlyt, te zaamen opgezogt is. Godfridus Viterbiensis. *Gothfridus Viterbiensis* schreef eene algemeene Chronyke, aan Paus *Urbanus de derde*, die hy *Pantheon* noemt. Saxo Grammaticus. *Saxo Grammaticus*, weegens zyn nette styl alzoo genaamt, schreef 16 boeken van de *Deensche historie. (m)*

Wilhelmus Malmesburiensis. 7. De Engelsche Historie Schryvers nu zyn *Wilhelmus Malmesburiensis*, van *Sommerseth*, een Munnik, een vlytig en opregt Schryver. *(n)* Hy heeft geschreeven vyf boeken van de Historie der *Engelsche Kooningen*, van 't Jaar 449 af, tot 1127 toe: Twee boeken van nieuwe Historien van dit Jaar af tot op 1143 toe: Vier boeken van de Historien der Rogerius Hovedenus. *Engelsche Bisschoppen*, en nog eenige kleine *historische Tractaatjes. Roger van Hoveden*, een Hoog-leeraar der Godgeleertheyd te *Oxford*, heeft twee *Engelsche Jaarboeken* nagelaaten, van 't Jaar 731 af, tot 1102 toe. Henricus Huntindoniensis. *Henric van Huntington*, heeft de *Engelsche historie*, van den aanvang af, tot op het Jaar Christi 1154. toe, in acht boeken beschreeven. Het geene ook nog gedaan hebben, alhoewel met een andere leerwyze, Simeon Dunelmensis. Galfridus. *Simeon Dunelmensis*, *Galfridus Asaphensis*, en meer andere. Onder de Historie Schryvers der optogten na het *heylige Land*, is wel de voornaamste, van dezen tyd, Wilhelmus Tyrius. *Wilhelm*, *Aartsbisschop* te *Tyrus*, welke die in 23 boeken heel wydloopig, en het allerbeste van allen voorsteld, alleen, dat hy de Papisten wel wat meer vleyt, en dat zyne boeken met de Chronyke van *Jerusalem*, altyd te zaamen moeten vergeleeken werden, by aldien men die historie eenigzins volkoomen wil hebben. *Johannes Heroldus* heeft hem agtervolgt. De overige Schryvers nu hier van heeft *Bongarsius*, onder de tytel van Gesta Dei per Francos. *Gesta Dei per Francos* uytgegeeven, behalven wat andere, als *Freherus*, *Pithœus*, en de *Engelsche*, tot hier toe daar by gedaan hebben. De voornaamste Schryvers nu hier van zyn, *Albertus Aquensis*, *Guibertus*, *Jac. de Vitriaco*, *Fulcherius Carnotensis*, *Robertus de Monte*, *Benedictus de Accolis*, enz.

Hildegardis. Haare openbaaringen. 8. Men heeft ook nog van zommige vrouwen eenige schriften over; en wel voornaamelyk zyn beroemd, de voorzeggingen of openbaaringen van *Hildegardis*, eene *Abdisse*, in 't klooster by *Bingen*, aan den *Rhyn*, welke men heeft in drie boeken, beneevens 38. brieven, en allerhande vraagen. Zy mag eene godzaalige en verlichtte perzoon geweest zyn, en byzonder de gaave van voorzegginge gehad hebben. Waar over echter, in 't begin van 't Jaar 1148. Paus *Eugenius de derde*, en veele van de Geestelykheid, ja *Bernhardus* zelfs, haar zeer hart op de proef gezet, en eyndelyk opregt bevonden, en die ook, in 't Synode te *Trier*, bevestigt hebben: het welke ook hier na *Anastasius de vierde*, en *Adrianus de vierde* gedaan, ja zich zelfs en de gantsche Kerke, in haar Voorzeggingen teegens de Geestelykheid. gebed zorgvuldig bevoolen hebben. *(o)* Het welke dies te meer te verwonderen, en voor Gods schikkinge aan te zien is, hoe heeftiger haare voorzeggingen van den grouwel en ondergang der Paapen getuygen. Alhoewel

(m) Goldastus l. c. p. 55. Conring. de fin. Imp. p. 336. *(n)* Savilius ap. Caveum Hist. Lit. p. 466. Balæus Usserius. *(o)* Trithemius Chron. Hirsaug. & Spanhemensi.

I. Deel.
Pag. 633.
HILDEGARDIS.

hoewel men meeſt vind, dat de Geeſtelykheid toen ter tyd dikmaals wel heel veel voorzichtiger is geweeſt, en de goddelyke werkingen veel eerbiedigér aangezien heeft, als zulks heeden ten daage wel geſchied, daar men zelfs ook de onſchuldigſte getuygeniſſen, ik zwyge dan de ernſthaftige beſtraffingen, niet verdraagen wil, maar eyndelyk nog wel moet laaten ſtaan. Verders was 'er toen ter tyd *Mechtildis*, eene vroome Maagd, uyt welkers nagelaatene ſchriften de *Catalogus* veele getuygeniſſen der waarheyd aanteekent, als ook eenige voorzeggingen, die volgens de bekentenis van anderen, al toen ter tyd gebeurt waaren. Zy heeft vyf boeken der openbaaringen, of van de geeſtelyke gronden, in 't Hoogduytſch geſchreeven, die men hierna in 't Latyn overgezet, en dikmaals in 't licht gegeeven heeft. Andere ſtellen haar echter in de volgende eeuwe. *Elizabeth*, eene *Abdiſſe* te *Schoonhau*, by *Trier*, heeft ook, ontrent het midden van deeze eeuwe, veele openbaaringen gehad; waar van men nu nog drie boeken van haar heeft, en ook een boek vol zendbrieven. Waar onder dan, gelyk als by de meeſte van dien tyd, veel bygeloof, en andere dingen, vermengt zyn, als dat zy de Hiſtorie van de *H. Urſula, en de* 11000. *Maagden*, allereerſt opgebragt zoude gehad hebben.

Jaar MC. tot MCC.

Mechtildis.

Elizabeth.

9. De overige Schryvers nu zyn zoo zeer niet bekend, of in een ieders handen, welkers naamen ik alhier ook maar alleen noemen zal. *Leo Marſicanus* heeft eene Chronyke van de *Caſſinenſche Kloosters*, in drie boeken, geſchreeven. *Hugo*, een *Abt*, eene Chronyke van *Verdun.* Een andere *Hugo Floriacenſis*, zeeven boeken van Hiſtorien. *Theodoricus*, veele leevens beſchryvingen der Heylige. *Radulphus Ardens*, veele Sermoenen over de Feeſten en Heylige. *Eadmerus*, of *Edinerus*, zes boeken van de geſchiedeniſſen van zynen tyd. *Honorius Auguſtodunenſis*, van de Kerken-ſchryvers, en ook een boek van de ketteryen, en veele Godgeleerde zaaken, waar van hy ook genoeg bekend is. *Arnulphus Luxovienſis* heeft veele Sermoenen en Zendbrieven geſchreeven. *Alredus* of *Ælredus*, ſchreef verſcheyde Engelſche Hiſtorien en geſlachtregiſters. *Ecbertus*, dertien Sermoenen teegen de *Cathari*. *Arnoldus Bonævallis* of *Carnotenſis*, maakte verſcheydene *Theologiſche Tractaatjes* en *Sermoenen*, als ook een boek van het leeven van *Bernhardus*, wiens goede vriend hy was. Ik zwyge noch van andere, byzonder van de *Scholaſtici*, als van *Cyrillus* met zyn nieuw Euangelium, van *Bernhardus Compoſtellanus*, van *Hugo Barcinonenſis*, *Vincentius Gallus*, *Gualterus Pictavienſis*, en andere, waar van licht in de volgende eeuwe wel iets meerder zal werden gehandeld.

Leo Marſicanus. Hugo Verdunenſis. Hugo Floriacenſis. Theodoricus. Radulphus Ardens. Eadmerus of Edinerus. Honorius Auguſtodunenſis. Arnulphus. Ælredus. Ecbertus. Arnoldus Carnotenſis. Scholaſtici.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Synoden deezer Eeuwe.

§. 1.

HOe het nu met deeze geſchaapen is geweeſt, zulks kan men uyt de woorden van Paus *Paſchalis* zelve zien, daar hy, in het begin van deeze eeuwe, teegen alle getuygeniſſe der Hiſtorien aan, wel onbeſchaamt voorgaf: *Dat alle Concilien door het gezag der Roomſche Kerken alleen aangevangen en bekragtigd waaren: en dat in alle haare ſtellingen, altyd het gezag van de Roomſche Paus was uytgezondert geweeſt.* (a) Hoe verkeert

Synoden worden van den Paus gebruykt.

(a) Extravag. de Elect. c. 4. & alia ap. Baron. A. MCII. n. 10.

Jaar MC. tot MCC.

Handelingen van weereldlyke dingen.

keert het ook daar by dikmaals is toegegaan, zulks wyst de vermaaninge van dien Bisschop wel aan, die op het *Lateraansche Synode*, in het Jaar 1116, opentlyk opstond en zeyde: *De Heer Vader Paus zoude wel daar aan gedenken, waarom dog dit Synode, van zoo verre plaatzen verzaamelt was geworden, daar'er nogtans op eene verkeerde wyze, maar alleen van weereldlyke dingen, en niet van Geestelyke of Kerkelyke zaaken, nu gehandeld wierd.* (b) Daarom is het byna de moeyte niet eens waard, om die heel naauw te onderzoeken: want wy zouden anders ontallyke fouten in dezelve vinden. Als by voorbeeld, wanneer 'er, in dit zelve Synode, bestemt wierd, dat de Aartsbisschoppen by hunne kerke-bezoekingen maar 40 of 50 paarden by zig zouden moogen hebben, en de Bisschoppen, maar 20 of 30. (c) Want te vooren waaren zy wel met 100 en meer paarden, by de Priesters ingetrokken, en hadden haar op eenmaal arm gegeeten. Daar waanden nu de Heeren *Patres* dat zy al heel wat groots hadden uytgeregt, wanneer zy maar *een half honderd* paarden toelieten. En zulke openbaare grouwelen werpen zig over al, by de *acten* der Synoden, op; ik zal hier maar alleen, met een eenvoudig verhaal, de drie bekendste aanroeren, naamentlyk de *drie Lateraansche Concilien*, die men t'eenemaal voor algemeene wil uytgeeven.

Bevestiging der Geestelyken pragt.

Concilium Oecumenicum Lateranense I.

2. Het *eerste* wierd dan, in 't Jaar 1122, onder den Paus *Calixtus de vierde* gehouden, en het was wel van 300 Bisschoppen, waar meede het ook op des Paus voordeel daar in aangezien was, alwaar hem de Keyzer *Hendrik de vyfde* het regt der *investiture*, door de ring en den staf, over liet, alleen, dat hy de *regalia* voor zig behield. Gelyk als dan ook de overige inzettingen in 't gemeen op de heerschappye der Geestelyke haar doelwit hadden, gelyk als, *dat geen verbannene van een ander weeder aangenoomen zoude moogen werden. Dat de goederen der geener, die in 't heylige land trokken, ondertusschen onder de beschuttinge van de heylige Petrus, of, van den Paus, zouden zijn*, waar meede dan het schaap regtschaapen aan den wolf bevoolen wierd, en diergelyke zaaken meer. Eyndelijk wierd de ongetrouwde stand der Priesters ook bevestigt, en

II. nog al vaster gezet. (d) Het *tweede Concilie van Lateraane* viel voor, in 't Jaar 1139, onder Paus *Innocentius de neegende*, waar by wel ontrent de 1000 zoo genaamde *Patres* teegenwoordig waaren, die den *teegen-Paus*, *Anacletus de tweede*, ten gevalle van *Innocentius*, verwierpen, en den beruchten ketter, *Arnoldus Brixiensis*, verdoemden, waar van nu haast volgen zal. Maar hier by stak de Paus ook de handen in andere onlusten, als wanneer hy aan alle reyzende kooplieden en andere, zeeker geleyde gaf. Ook besnoeyde hy de Magistraat nog al meer, in haar regt, en noemde dat eene *Simonie*, wanneer zy een Kerkendienaar aanstelden; en eene zonde van kerkrooverye, wanneer iemand, door het ingeeven des duyvels, zig van een Geestelyk perzoon, of Munnik, meester maak-

III. te, enz. (e) Het *derde Lateraansche Concilie*, hield Paus *Alexander de derde* in 't Jaar 1180, ten deele teegens de *teegen-Pausen*; die hem uyt den zaadel wilden werpen, en ten deele, teegen de gewaande ketters, de *Albigensen*, of *Cathari*, die aldaar met de afgryssclykste vloeken belaaden wierden, zoo wel als haare vrienden en waarden, daar de Papisten ook heel veel geroep van maaken. (f)

Boosheyd en dwaasheid der andere Synoden.

3. De andere Synoden ontstonden wel meest, uyt de oneenigheeden der Pauzen en Bisschoppen, met de Weereldlijke Overigheid, over deeze en

(b) - - - (c) Matth. Paris. p. 132. (d) Ap. Gratianum I. q. c. 10. & al. ap. Baron. Ann. MCXXII. n. 1. (e) Otto Frising. VII. c. 23. Ursperg. & Codex Vaticanus ap. Baron. A. 1139. n. 4. (f) Epist. Alexand. III. ap. Baron. Ann. 1178. n. 8. Wilh. Tyrius. Rogerius, &c.

en geene Rechten, over den ban, daar meede zy zoo veele onschuldige straften, en ook over den optogt naar het *heilige Land*. Nog andere Synoden waaren 'er, alleen teegen de goede *Albigensen*, en diergelyke getuygen der waarheid, aangesteld, en liepen, op louter verjaagen, bannen, vloeken, vervolgen en moorden uyt, waar van de voorbeelden byna zonder getal zyn. By de meeste viel het dikmaals voor, dat zy zelfs, op heetter daad, begingen, het geene zy op de Synoden zoo streng verbooden en verdoemd hadden; gelyk als 'er dan van een *Pausselyken Legaat* en *Cardinaal*, *Johannes de Crema*, veele uytdrukkelyk schryven, dat hy, te *London*, een Synode teegen de *Paapen* gehouden heeft, welke *byzitten* by zich hielden, en ook opentlyk schrikkelyk op de hoererye gescholden, maar die noch dien zelven avond op ontucht betrapt wierd. (*g*) Eeven alzoo leyden de *Aartsbisschoppen van Cantelberg* en *Tork* over het *Primaatschap*, en den voorrang, met malkanderen over hoop, en zy stelden, in 't Jaar 1176, een Synode te *Westmunster* aan, en zy kwaamen daar in, van woorden tot slaagen, zoo dat de andere dien van *Tork* uyt zynen stoel rukten, en de *Cantelbergsche Aartsbisschop*, in zynen hoogmoed, van den Paus zelfs, noch gesterkt wierd. (*h*) Wat nu de bekende voorvechters der Roomsche Kerken, *Anshelmus* en *Thomas*, al voor ellende, door haare *Concilien*, in *Engeland*, aangeregt hebben, zulks is nu alreeds in 't korte aangeroerd: daar het dan altyd de *Paapen* gewonnen, en de goede *Potentaaten* het steeds verlooren hebben.

Jaar MC. tot MCC.

Stryd om de voorrang.

Slaan malkander.

4. *Paschalis de tweede* rechtte, in *Vrankryk*, teegen den Kooning *Philippus*, een Synode aan, te *Poitiers*, wien zy beschuldigden, dat hy een Echtbreeker was. Maar het was daar inder daad maar alleen op aangezien, dat men de Leeken alles zoude afneemen, gelyk als het de *Canones* ook wel uytwyzen. (*i*) Diergelyke Synoden 'er dan ook wel meerder, en dat onder eenen goeden schyn, gehouden wierden, gelyk als dat te *Troyes*, te *Vienne*, en nog een ander te *Keulen*, teegens den Keyzer *Hendrik de vierde*, en andere meer. In *Duytsland* hielden de weederspannige teegen deezen Keyzer, in 't Jaar 1105, noch een *Concilium*, te *Northuyzen*. Waar op de *investiture* der Overigheyd nogmaals voor eene ketterye en *Simonie*, en de trouw der Priesters, voor eene ketterye der *Nicolaïten* wierd aangegeeven; gelyk als 'er ook veele andere menschelyke inzettingen zyn ingesteld geworden, als het *Vasten* in de maand van *Maart*, en in de *Pinxter-week*. In het laatste bood zig de goddelooze, en door de Paapen vervoerde *Hendrik*, zelfs aan, en herstelde de van zyn Vader afgezette Bisschoppen, en maakte ook deeze, door allerhande voorrechten, aan zig verbonden. (*k*) Waar op hy ook hier na te *Quedlinburg*, alle de overige bedryven van zynen Vader, t'eenemaal vernietigde. (*l*) En nog moest hy daar na in 't Jaar 1122. op een Synode te *Wurtzburg*, al weederom schaade lyden, wanneer hy met eenige Bisschoppen, weegens het Bisdom, aldaar in twist geraakte, en hier na haare begeerte echter nog toestond. (*m*) En zoo veel zy genoeg gezegd, van het teeken des verderfs, in deeze eeuwe.

Synodus Pictaviensis.

En andere teegens de Overigheid.

Te Northuyzen.

Quedlinburg.

Wurtzburg.

(*g*) Henricus Huntindoniensis lib. VII. A. 1125. Rogerius Annal. A. 1126. Matth. Westmonaster. A. 1125. (*h*) Rogerius l.c. (*i*) Ap. Baron. Ann. 1102. n. 4. (*k*) Ursperg. Ann. 1105. Engelhusius p. 215. (*l*) Idem ibid. (*m*) Id. Ann. 1122.

Jaar MC. tot MCC.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verschillen, ter oorzaake van den Godsdienst.

§. 1.

DAt die geene, welke van de tot in de grond verdurvene Geestelykheyd, voor Ketters wierden aangegeeven, eygentlyk geene zulke, maar alleen getuygen der waarheyd, zyn geweest, dog dat deeze t'eenemaal dwaalende, en dienvolgende den naam van ketters over dubbeld waardig zyn, daar aan laaten ons alle de voorverhaalde geschiedenissen in 't minste niet twyffelen. De huychelaars in 't *Oosten* wilden ook op ditmaal haaren yver laaten zien, en maakten eene nieuwe *Secte*, uyt de vrienden van *Basilius* een *Artz*, die men *Bogomili* heette, welke zig aan de gemeene dwaalingen en inzettingen niet wilden laaten binden. Daarom verbrandden zy eyndelyk, in 't Jaar 1118, den goeden *Basilius*, leevendig, en de overige vervolgden zy op het grouwelykste. Het aanmerkenswaardigste van deeze lieden hebbe ik al, aan het eynde der *vierde eeuwe*, by de *Messaliaanen*, meede verhandeld, dewyl men dien toenaam op haar al meede hadde toegepast. De boosheid der rechtgeloovige openbaart zig heel middag klaar hier in, dat zy in de getuygenissen en aanklagten teegen deeze zoort van ketters gantsch niet met malkanderen overeen stemmen. Zy schaamen het zig ook niet, om haar de ongehoordste dingen zelfs toe te schryven, gelyk als wy hier booven nu reeds al gezien hebben. Waar toe nog behoort, dat zy van God gezegd zouden hebben, dat hy lichaamelyk was, en een baard hadde, het geene de verstandige ook niet konnen gelooven. (*a*) Diergelyke ketters 'er ook nu genoeg zyn, die de Godheid, aan de eenvoudige, als een oud gebaart man, op het ongerymste, in haare Kerken laaten afmaalen. Als ook dat *Basilius* gezegd zoude hebben, dat alle de zyne ontfingen en baarden, eeven gelyk als *Maria:* dat de *Aarts-engel Michaël* een mensch was geworden, enz. Dog daarom was het de Geestelykheid maar alleen te doen, dat haar handwerk geen schaade leed, gelyk als voorheene dat van *Demetrius*, door dien zy, teegens het bygeloove, den valschen Kerkendienst, en het *opus operatum*, of afgedaane schyn-werk der blinde lieden, getuigden. Daarom waaren zy haar ook zoo vyandig, dat zy zeyden, *Basilius* was van den Satan geheel en al ingenoomen, en zy haastten zich daarom met hem zoo zeer tot den brandstaapel. (*b*) Waar by dan de *Papisten* deeze *glossen* voor de rechtgeloovige heel aanmerkelyk daar by stellen; dat alle de nieuwelingen, die het met *Basilius* hielden, deeze zelve straffe ook billyk moesten uytstaan. Maar zy doelen daar meede op die geene, welke zig van haar afgezondert hebben, die zy by deeze lieden vergelyken, dog nu wel zonder eenigen grond. (*c*)

Kettermaakers in 't Oosten.

Bogomili.

Loogens teegens haar.

2. In 't *Westen* nu maakten de *Waldensen* wel den grootsten hoop uyt, onder de getuygen der waarheyd, welke op deezen tyd wel meest openbaar wierden. Wy derven nu niet lang die geene vraagen, welke zich rechtgeloovige noemden, wat het voor lieden geweest zyn. Want deeze zullen aanstonds antwoorden, het waaren een deel *Arriaanen* en *Manichæers*, welke teegen het Christelyke geloove geleerd hebben, *die het Oude Testament hebben verwurpen, en zig met het Nieuwe Testament maar al-*

Waldensen.

Haare beschuldigingen.

(*a*) Spanhemius Introd. Brev. p. 349. (*b*) Euthymius Zigabenus Panopl. P. II. tit. 23. Harmenopulus de Sectis. Zonaras To. III. in Alexia. (*c*) Baronius A. MCXIIX. n. 27. Bellarminus. Feuardentius. Allatius. Natalis. Alexander To. XVII.

alleen behelpen, die de preedikers gelaakt hebben, die den kinder doop, de eed-zweeringen, den echten-staat, en andere heyligdommen der Papisten meer, verdoemt hadden, enz. *(d)* Ja, men ziet, uyt oude en nieuwe Paapsche Schryvers, hoe dat geene Godslasteringe, geen zonde en schande, geene doolinge, of grouwel, zoo afschouwelyk heeft konnen zyn, die zy deeze lieden niet aangewreeven hebben, na de oude wyze der valsche kerken, die zig altyd, door de lasteringen van andere, zelfs schend. Alzoo heeft men de grouwelykste, en, dikmaals ook belachgelykste leugens uytgestrooit, tot een voorbeeld: *Zy baaden den baard aan, zy hielden de vrouwen onder malkanderen gemeen, en zy bedreeven de schandelykste vuyligheeden,* enz. En dit brengen die huychelaars nog al dikmaals, met zulk een schyn en gemaakten yver voor de zuyvere leere by, dat men wel licht daar door zelfs bedroogen zoude konnen werden, by aldien het klaare teegenberigt iemand niet grondig overtuygde. In welke manieren van doen men wel te recht een beeld der heedendaagsche yveraars afgemaalt ziet. Maar dikmaals liepen 'er zulke gevaarelyke arglistigheeden meede onder, waar door de vyanden op den geheelen ondergang van deeze lieden het aanleydden. Als, wanneer men agter haaren rugge zeyde, *dat zy alles voor goed hielden, dat men uyt een goed inzigt doet,* en, alzoo ook, zelfs de grootste boevestukken. *Zy gaaven het aan een ieder vry, om de Mis-paapen om te brengen, haar de tienden te onttrekken, te tooveren,* enz. *Zy benaamen aan de Overigheid haar magt, om de booze te straffen.* Alle het welke in haare verdeeding-schriften, aan *Ladislaüs*, Kooning van *Hungarye* en *Boheemen*, en aan andere, weederlegd werd. Waar toe ook gehoort, dat de Geestelykheid, in de volgende eeuwe haar, ten onrechte hadde na gegeeven, dat zy den Bybel, en de Euangelische boeken, het lichaam Christi, ja zelfs, Gods naam bespotteden en lasterden. Desgelyks leyde men haar ook veele Godslasteringen op, teegens Christus, en dat zy gezegt hadden, dat *Elisabeth* zyn byzit was geweest, enz. alle welke dingen byna niet eens gehoort zijn. Daar toe gehoorden nog meede zoo veele toenaamen, die men haar gaf; als, dat men haar niet alleen van haaren aanvoerder *Waldensen* heette, maar ook, *Arriaaaen*, *Manichæers*, *Gnostici*, *Adamiten*, *Apostolici*, *Cathari*, *Gazari*, of *Reyne*, en, in 't Duytsch, *Ketters*. Ook, *Lollardisten*, van *Lollardus*, haaren Leeraar in *Engeland*, *Arnoldisten* van *Arnoldus Hot*, haaren Leeraar en verdeediger, *Josephisten*, van *Joseph*, Scholier van *Waldus*, een preediker onder haar. *Pauperes de Lugduno*, of *Leonisten*, dewyle men haar uyt de stad, te *Lyons*, verweezen, en haar byna alle het haare afgenoomen hadde. *Transmontani*, om dat veele van haar over de *Alpes* weg getrokken waaren. *Sirmii*, beurse-snyders, *Fraticelli*, broedertjes, dewyl zy elkanderen zelfs broeders noemden en lief mogten hebben. *Insalbathæ* of *Insabbatharii*, om dat zy maar alleen den Zondag wilden vieren. *Patarini*, of *Patini*, van haar lyden, om dat zy veel moesten uytstaan, en *Paßageni*, dewyle zy nergens volkoomen zeeker waaren, en altyd moesten voortgaan. *Turlupini*, nademaal zy, in *Vlaanderen*, en elders, in de Bosschen, en by de wolven, woonen moesten. En ook, van de streeken haarer wooningen, *Vlaamingers*, *Picardyers*, *Bohemers*, *Tholosanen*, *Bulgaaren*, gelyk ook, *Albigensers* van een zeekeren oord in het *Tholosaansche gebied*, alwaar nog te vooren andere ook zoo geheeten hadden, die men als *Manichæers* beschreef. *(e)*

Jaar MC. tot MCC.

Gevaarlyke lasteringen.

Toenaamen.

(*d*) Rogerius Annal. Ann. 1176. (*e*) Albertus de Capitaneis. Rainerus. Petrus de Pilichdorf in Biblioth. Patrum. Matth. Paris. Lucas Tridensis, & ex iis Bzovius de Impiet. & Sacril. Albigensium. Thesaurus fidei Waldensium ap. Paul. Perrinum Hist. Waldens. p. 26. & 214. Beruh. Luzenburgius. Antoninus & novissime Joh. Benedictus in Hist. Walden. & Albig.

Jaar MC. tot MCC.

3. Wanneer men nu alle deezen handel en wandel van den *Antichrist*, die zig altyd nog voor rechtgeloovig, en de zuyvere Catholyke Kerke, uytgaf, teegen de leere en het leeven van deeze goede lieden houd, zoo zal aan de huychelaars het momaanzigt wel haast afvallen. Want, voor eerst, bekennen de Kettermeesters en *Inquisiteurs* zelfs, dat het rechtgeloovige, vroome, en oprechte menschen geweest zyn. Van waar men haar ook gemeenelyk *bonos homines*, of goede lieden, genoemt heeft, welke naamen men zoo dikmaals by de Papisten vind. Alzoo zegt haar voornaamste aanklaager zelfs: *Daar anders alle andere secten, door haare grouwelijke Godslasteringen, aan die geene, welke haar hooren, gelijk als eenen afkeer verwekken; zoo hadde deeze secte der* Leonisten *eenen grooten schijn van vroomheid, dewijle zy, voor de menschen, regtvaardig leeven, en in alles van God wel gelooven, ook alle de artykelen onthouden, die in de geloofs belydenisse begreepen zijn.* In 't laatste verraat hy egter zig zelfs, waarom zy nogtans voor geene regtgeloovige konnen heene gaan: *alleen*, zegt hy, *lasteren zy teegen de Roomsche Kerke, en de Geestelijkheid.(f)* Een ander *Inquisiteur* is zoo dom (gelyk als zy dan in 't gemeen, verblind zijnde, zig zelven teegen spreeken) dat hy met deeze bekentenis zig uyt. *Men kent de ketters aan haar leeven en reeden: want zy zijn, in haar doen, bescheyden en bezaadigt, in kleederen gantsch niet uytsteekende, want zy hebben, nog kostelijke nog al te slechte kleederen aan. Zy pleegen geenen koophandel te doen, op dat zy de loogen, de eed-zweeringen, en het bedrog, dog voor al mogten myden. Maar zy leeven van haar handwerk. Haare Predicanten zijn, wyven, schoenmaakers, en snyders. Zy verzaamelen ook geenen rijkdom, maar zy zijn met haaren nood-druft te vreeden. Zy* (de Leonisten) *zijn ook kuysche lieden: in spys en drank heel matig, zy gaan in geene kroegen, ook niet ten dans, of by eenige andere ydelheeden. Van toorn onthouden zy zig desgelijks; en, als zy niet arbeyden, zoo leeren of onderwyzen zy iets, en daarom bidden zy ook weynig.* (naamelyk, zy hielden licht niet van die lange gebeeden, gelyk als de Pharifeen) *Zy koomen, op eene geveynsde wyze, te kerke, te biegte, en ter gemeinschap, en zy hooren ook de predicatie, maar alleen om den Prediker in zijne woorden te vangen. Alzoo zijn ook haare vrouwen heel bezaadigt. Zy wagten zig voor alle ydel geklap, onnutte woorden, leugens, en eedzweeren. Zy zeggen ook niet eens, waaragtig, voorzeeker,* enz. *door dien zy dit ook voor eenen eed houden. (g)* Een ander Schryver voegt daar by, *dat zy, op den dag, heel dikmaals gebeeden hebben, en dat met haars gelijken, op de knien, dog zy hielden geen ander gebed voor goed, als het* Vader ons; *des Engels groete, en het Ave Maria, het Symbolum der Apostelen, hielden zy voor menschen werk. (h)* En nog een ander, *Zy vasten alle weeken wel meer als drie of vier maal, zy bidden alle daagen wel zeeven maal, en zulks wel, als haar Ouderling haar voorbid. Hunne Leeraars gingen in slechte kleederen: in woorden waaren zy voorzigtig, en van alle leugens, zweeren, en schandelijke dingen, hadden zy eenen afschrik, zy onderweezen haare onderworpene ook daar in. Wanneer zy iemand ondeugend zaagen leeven, zoo vermaanden zy hem, en zeyden met eene, zoo hebben de Apostelen niet geleeft,* enz. *(i)*

Haaren lof.

Van haare vroomheid.

Bekentenis haarer vyanden.

4. Uyt deeze openbaare bekentenissen van haare bitterste vyanden, is dan de boosheyd der *Paapen* handtastelyk te zien, als ook, van alle die geene, welke diergelyke getuygen der waarheyd beliegen, en dog hier na, teegens haaren wil en dank, goed van haar moeten getuygen, gelyk als

(*f*) Rainerus Sachonus lib. adv. Wald. c. 4. (*g*) Inquisitor in Catal. T. V. p. 557. lib. xv. (*h*) Libellus Inquisitorius ibid. p. 558. (*i*) Ibid. p. 559. & Auctor de Wald. p. 543.

als men nog daagelyks voorbeelden daar van onder de Rechtgeloovige beleeft. Van haare leere zal ik maar alleen van een oud Paaps Schryver, die hier na zelfs nog *Paus* wierd, de eygene woorden hier by zetten: Hy zegd dan aldus; „Zy leerden, dat de Paus de andere Bisschoppen „gelyk was, onder de Priesters en was geen onderscheid altoos: de waar-„dye van iemand en maakt geen Ouderling, maar wel, zyn goed lee-„ven, meer als iets anders: de zielen, wanneer zy van 't lichaam schei-„den, koomen terstont, of in de helle, of in den heemel: en, daar is „geen vagevuur. Het is te vergeefs, voor de versturvene te bidden, en „dat is een vond van de gierige Priesters: men moest ook de beelden „van God en de Heyligen, t'eenemaal afschaffen. De inwyinge des „waters en de Palm-takken is belachlyk. De Duyvel heeft het by-„geloove der Beedel-Munnikken opgebragt. De Priesters moesten „arm, en met hunne aalmoessen te vreede zyn. Aan een ieder staat het „vry, om Gods woord te verkondigen. Men moest geen dood-zonde „altoos lyden, of men aldaar door een groot kwaad mogt afkeeren. Al „wie iets diergelyks begaan hadde, die mogt nog Weereldlyke, nog Gee-„stelyke ampten bedienen, ja men mogt hem ook niet volgen. Het Vorm-„zel en laatste Olizel is geen Sacrament. De Oorbiegt is eene onnutte „kaakelerye; het is genoeg, wanneer iemand, ook in het bedde, voor God, „zyne zonden bekend. Den Doop moest met enkel waater, zonder die „andere smeeringe, geschieden. De Kerkhooven zyn nergens toe nut, „en alleen maar om voordeel, uytgevonden. Daar is ook niets aange-„leegen, hoe, of waar men begraaven werd. De gantsche weereld is „den Tempel Gods. Al wie eenige Kerken, Beede-huyzen en Kloosters „aanbouwd, die wil zyne Goddelyke Majesteyt besluyten, als of zyne „Genaade daar in rijker, als elders, was. (Andere zetten daar by, zy hebben de Kerken strooije en steene huyzen genoemt: en de Priesters, Schriftgeleerde en Pharizeen, enz.) „De Priesterlyke kleederen, de „Altaar-doeken, en andere cieraaden, het Mis-gewaad, Kelken en Vaa-„ten, zyn nergens toe nut. De Priester kan overal het Avondmaal hou-„den, wanneer hy maar de ingestelde woorden spreekt. Men bekom-„mert zig te vergeefs om de Voorbiddinge der Heylige, die niemand „helpen konnen. Men beverspild de tyd maar met de *horæ canonicæ*, en „het zingen. Men hoorde geene daagen te vieren als alleen den Zondag. „De Feest-daagen der Heylige moest men t'eenemaal afschaffen, het „Vasten, zoo als het de Kerk ordineert, heeft geene nuttigheyd altoos. *(k)*

Jaar MC. tot MCC. Haare Leere.

5. Zulke en diergelyke heerelyke waarheeden nu, (die ook van de Godgeleerde meest goed gekeurt werden,) hebben deeze bekend, welke, om dat zy de gierigheid, eere, en wellusten der Paapen aantasten, ketteryen moesten zyn, gelyk als het ook nu noch altyd zoo toegaat. Want hoe hadde het de Geestelykheid dog zonder gevoelen konnen laaten heene gaan, wanneer zy de Heylige Kerke en het *Ministerium* voor *Babel* uytkreeten? wanneer zy niets altoos gelooven wilden, als alleen wat men haar uyt den Bybel bewees, gelyk als de onverstandige yveraars klaagden? *(l)* Daarom verdroot het haar ook, *Dat zoo dra als de Waldenzen aan eenen oord maar kwaamen, zoo was het met de eerbied der Priesters en Kerkendienaars aanstonds gedaan. Want, door dien deeze weinig geleerd hadden, en die, naamelyk de ketters, in alle dingen wel geoeffend waaren, zoo hingen de lieden deeze meer aan, als de eerste.* *(m)* Daarom was 'er geen ander middel teegen, als haar voor Ketters en verleyders

Klagten van haare vyanden. Van de verachtinge der Geestelykheid.

(*k*) Æneas Sylvius Hist. Bohem. Joh. Nauclerus. (*l*) Rainerus l. c. (*m*) Jac. de Riberia Hist. de Tolosa in Cat. T. V. p. 560.

Jaar MC. tot MCC.

ders uyt te kryten, vast te zetten, te onthoofden, hangen en branden, eer dat het gantsche heylige *Ministerium* over hoop geraakte. Tot allen ongelukke kwam hier nog al by, dat deeze ketters zoo vlytig den Bybel laazen, datze meenigen Mispaap daar meede beschaamden, ja zelfs haar ondernaamen, om dezelve in haare moeder-taale aan alle gemeen te maaken. Uyt deezen grond dan kwaamen alle die klagten der Geestelykheyd: naamelyk, dat die ketters het geheele *Nieuwe Testament*, en van het *Oude*, een goed gedeelte, van buyten geleerd hadden, en daarom zoo bekwaam waaren. (*n*) Om welke reede zy ook de Bisschop van *Mets*, by Paus *Innocentius de derde*, in de volgende eeuwe, hart aanklaagde. Want de valsche Leeraars verdriet niets zoo zeer, als wanneer men zich aan haar niet wil onderwerpen, door dien haare afgooderye en eere, iets daar door verlieft, dat het eenige doelwit van alle haar doen is: daarom zeyden zy ook toen ter tyd: *Wanneer men deeze ketters voorhoud, dat zy niet zullen leeren*, zoo antwoorden zy: *Men moet God meer gehoorzaamen als den menschen; en alzoo verachten zy de Prelaaten en Geestelyke.* Waar over zy dan ook eyndelyk in den ban gedaan, ten lande uytgezet, en van het *Concilium* voor ketters verklaart zyn. (*o*) Doch dat zy in haare leere gemeenelyk zig na de H. Schrift, en de allereerste Gemeente, zoo veel als hen moogelyk was, gericht, en veele dierbaare waarheeden bekend hebben, zulks bewyzen, niet alleen de boovengemelte getuygenissen van haare vyanden, maar ook haare eygene belydenissen, *Catechismi*, en verantwoordingen, beneevens de geloofwaardige en eenstemmige vertellingen van veele Schryvers, van alle partyen, (*p*) die ik dan, om de kortheyd, hier nu niet weeder zal ophaalen.

Hoogachting van den Bybel.

Verwerping van menschen aanzien.

Haar eerste begin.

6. Om nu van de overige omstandigheeden van deeze lieden alhier iets te gedenken, zoo werd'er van haar eerste begin verscheydentlyk berigt: haare vyanden zelfs merken aan, dat zommige haaren oorsprong zelfs van de tyden der *Apostelen* afhaalen, eenige van de tyden van Paus *Sylvester*. (*q*) Haaren aanvoerder is eerst geweest, *Petrus Waldus*, een burger en ryk koopman te *Lions*, in *Vrankryk*, welke zommige in de zeevende, andere in de elfde, dog de meeste en beste, in de twaalfde eeuwe, stellen geleeft te hebben; en de openbaaringe daar van, in het 1170. Jaar. (*r*) Gelyk als andere den naam, niet van deezen *Waldus* afleiden, maar van het *Italiaansche* woord *Valdesi*, dat is, Dal-lieden, om dat zy daar wel meest in't gebergte gewoont hebben, van waar nog op deeze tyd de *Waldensen* in *Piemont* wel zoo moogen heeten. De geleegenheyd van dezelve was dan als volgt, eeven als zy by veele zoo genaamde ketteryen geweest is. Deeze *Waldus* was dan eens met anderen in gesprek, en hy zag een mensch heel schielyk needervallen en sterven: dit raakte hem zoo zeer in't herte, dat hy voort een geheel ander leeven aanving, en alle zynen rykdom aan den armen gaf; (waar in hy ook van de heedensdaagze Rechtgeloovige voor dwaalend wel gehouden mocht werden) maar, dewyle hy zag, hoe de gewaande zielzorgers zoo geheel en al in den grond boos waaren, zoo hield hy zich aan den Bybel, las die vlytig, leidde die aan de zyne uyt, en ook hier na aan anderen, die in groote meenigten tot hem kwaamen, en by de algemeene blindheyd,

Petrus Waldus.

Geleegenheid

Heymelyke t'zaamenkomsten.

(*n*) Rainerus l. c. (*o*) Fascic. Temp. p. 77. (*p*) Centur. Magd. Cat. T. V. Usserius de Success. Eccl. c. 6. 8. 10. Camerarius de fatis Orthod. Eccl. in Bohem. Jonstonus Polyhistor. contin. p. 654. Grasserus in Chron. Wald. Mornæus Mist. Iniq. p. 703. Hottingerus H. E. P. III. pag. 278. Joach. Westerberg. de Eccl. Wald. Balth. Lydii Waldensia. Paulus Perrinus Hist. Wald. Car. Molin. de Monach. Franc. Beza in Icon. Thuanus l. v. Hist. Forbesius Instr. (*q*) Autor in Catal. T. V. p. 543. (*r*) Trithemius. Guido Carmelita.

heyd, hongerig na de waarheyd waaren. Hy zette die ook wel haast geheel in de *Fransche taale* over, en liet ze afschryven, van die maar wilden. (*s*) En alzoo wierd hy altyd meer en meer bekend; waar door dan de Paapen de oogen open gingen, en zy begonden deeze menschen te lasteren, bannen, verketteren, en te vervolgen. Want Paus *Alexander de derde* hield hier na het *Lateraansche Concilium* over, en stelde ook andere, in *Vrankryk*, teegens haar aan. *Lucius de derde* gaf hier op een grouwelyke Bulle teegens haar uyt, welken de andere trouwelyk volgden. De andere Bisschoppen en Prelaaten nu, zaaten niet minder scherp achter haar, en voornaamentlyk, *Dominicus* en *Franciscus*, stichters van de alom bekende ordens, met haare helpers helperen, om de *Regenten*, en het gemeene volk, teegens haar op te hitzen, en een grouwelyk bloed-bad aan te rechten. (*t*) Waar door dan inzonderheid de *Kooningen van Vrankryk en Engeland*, *Lodewyk de derde*, en *Hendrik de tweede*, gelyk ook veele andere Grooten, heftig teegen haar raasden; ja zoodaanig, dat men zelfs ook in de volgende eeuwe, in 't Jaar 1208, ordentelyk den oorlog teegen haar aanving, die dan de Paapen den *heyligen oorlog* noemden, en aan haare vervolgers vergiffenis van alle hunne zonden toezeyden, wanneer zy maar de ketters ombragten. Waarom zy de zoodaanige ook met een kruys teekenden, als of zy teegen de *Turken* en *Tarters* optrokken. In deezen oorlog nu zyn 'er wel over de 70000. getuygen der waarheyd vermoord, en haar alle haare woonplaatzen ontnoomen. (*u*) Niet te min vermeerderden zy echter altyd, en verstrooiden zich uyt den hoek van *Lyons* en *Tolosa*, door geheel *Vrankryk*, *Engeland*, *Switzerland*, *Duytsland*, *Boheemen*, *Poolen*, en in een gedeelte van *Italie* (waar zy, tot op de *Reformatie*, ook bleeven, en hier na zich met de andere vereenigden) (*x*) niet anders als de eerste Christenen: alzoo dat haare vyanden ook klaagden, dat zy gantsch *Europa* overstroomt hadden, om dat 'er in der daad aan alle oorden zulke lieden gevonden wierden. (*y*) Gelyk als het dan gebeurt, wanneer 'er onder de valsche Kerken, eens een ligt opgaat, dat de verborgene zich daar by laaten vinden, en van de kettermaakers met een gemeene naam genoemd werden. Van de ingevoerde *inquisitie* teegens haar, zal in de *dertiende eeuwe* meerder narigt volgen.

Jaar MC. tot MCC.

Haare vervolgingen.

Oorlog teegens haar.

Groote vermeerderinge.

7. Na deeze is ook meede onder de aartsketters, *Petrus Abælardus* of *Abaillardus*, een *Fransman*, gereekent geworden, die van zyn jeugd aan, een vlytig, geleerd, en wys man geweest is, om welke reede zyne eygene Landslieden zelfs, hem haar *Socrates*, *Plato* en *Aristoteles* noemden, en onder anderen hem ter eere dit grafschrift maakten:

Abælardus.

Zyn lof.

Est satis in tumulo: Petrus hic jacet Abailardus,
Huic soli patuit, scibile quicquid erat.

Dat is:

Daar is genoeg in dit graf; Petrus Abailardus legd hier, aan wien alleen geopenbaart is geweest, al wat'er te weeten was.

Ik zwyge nog wat voor een ongemeene lof zyne eygene vyanden hem hebben gegeeven. (*z*) Waarom hy ook van een ieder zulk eene groote toejuychinge en toeloop bekwam, dat hy te *Parys* in de Hooge Schoole leerde, en *Rector* in de Godgeleerdheid wierd. Dewyle nu zyne beny-

(*s*) Rainerus c. 5. Fasc. Temp. l. c. Petrus de Pilichdorf in Bibl. P. P. Baron. A. MCLXXIIX. Perrinus. (*t*) Vincentius. Antoninus. P. Æmilius in Philippo. (*u*) Iidem & Histor. Albig. Robertus Altissiodorensis Chron. (*x*) Concil. Lateran. III. ap. Baron. An. 1179. n. 3. Reinerus & Anonymus in Cat. T. V. Narratio de Introd. Hæret. in Vallem Pedemontum. Relegatio Congregationis de propag. fide. Platina in Innoc. III. (*y*) Beza in Icon. Hottingerus l. c. pag. 294. (*z*) Vid. Launojus. Dacherius. Mornæus. Bernhardus ep. cxc.

Jaar MC. tot MCC.
Verkettering.

ders en nayveraars hem niet anders wisten te beleedigen, zoo maakten zy hem tot een ketter, het welke altyd by zulke lieden de naaste weg is, om regtschaapene lieden te onderdrukken. Eerst plaagden zy hem te *Parys* zoo lang, tot dat hy, uyt verdriet, in een Klooster ging, daar in hy een boek van de Godgeleertheid schreef, waar door hem zyne vyanden daar na volkoomentlyk tot een ketter maakten. Nu mocht hy zyn vernuft, door de wysbegeerte en looze verleydinge van dezelve, in de Godgeleertheid, wel wat te veel gevolgt hebben; maar alle het welke de Geestelykheid haar zelven veel eer toe te schryven hadde, dewyle zy dien grouwel nog op Hooge Schoolen, en anderzins als noodige dingen, koesterden, en de arme jeugd instampten, die ondertusschen wel wat beeters konden voorneemen. Doch of alle die dwaalingen, die hem opgelegd werden, alzoo waarachtig zyn, zulks is zeer twyffelachtig, om dat zyne eigene brieven, verdeedigings-schriften, en de Historie van zyne vervolginge, als ook de verantwoordinge van zynen leerling, *Berengarius*, heel wat anders uytwyzen. Men beschuldigde hem, dat hy een *Arriaan*, *Pelagiaan* en *Nestoriaan* was, byzonderlijk dat hy in de Godheid onderscheidene trappen stelde; desgelyks ook, dat de H. Geest de ziele van de weereld was, en wat zy hem meer van vreemde dingen toeschreeven, waar in de Schryvers niet regt onder malkanderen eens zyn. (*a*) Men zoude wel meenen, dat de bekende *Bernardus* de waarheyd daar in geschreeven zoude hebben, die veel teegen hem gedaan en gesprooken heeft. Dog het is, uyt alle zyne woorden, heel wel te kennen, dat hy, ten deele van anderen ten onregte beticht en aangebragt is, en ten deele ook daar door met driften ingenoomen is geweest, zoo dat hy zeer eenzydig van hem schryft. Tot een voorbeeld, hy noemd hem eenen Munnik, die zonder reegel leeft, een Prelaat, die zig geen ding aantrekt, inwendig was hy een rechte *Herodes*, uytwendig *Johannes*. (*b*) Waarom men het hem ook al toen ter tyd kwaalyk afnam, dat hy hier in zoo ligtgeloovig was, en zoo ras aannam, wat hem maar voor gekaakeld wierd. (*c*) Dat ook met eene tot een voorbeeld kan verstrekken, hoe licht, zelfs ook Godvrugtige mannen, dikmaals al meede op het kettermaaken vervallen, en zonder eenige grond, konnen yveren. Ondertusschen maakte echter het aanzien van deezen man, dat men *Abælardus* in 't Jaar 1136. op het Synode te *Soissons* verdoemde, en door dien dit niet helpen wilde, zoo bezocht men het noch al eens, te *Sans*, op het Synode, alwaar hy zig aanbood, om opentlyk met *Bernhardus* te reeden-twisten; doch wanneer hy nog hier, nog te *Rome*, gehoord wierd, zoo schreef hy eene *verantwoordinge*, waar in hy de uytlegginge van de hem opgelegde manieren van spreeken, en ook veele van de woorden zelfs, t'eenemaal loochende. (*d*) Maar het is een ellendige leugen van zyne vyanden, wanneer ze voorgeeven, dat hy toen ter tyd zyne meening afgezwooren heeft. Eyndelyk, na dat hem de Paapen te vergeefs na zyn leeven gestaan hadden, sturf hy, in 't Jaar 1141. in het Klooster *Cluniac*, in *Bourgonje*, daar hem de Munnikken aangenoomen, en naar zyn dood nog al voor zaalig gepreezen hebben. (*e*)

Leere. — Eenzydig oordeel van Bernardus. — Abælardus gebannen.

Arnoldus.
Zyn lof.

8. Onder zyne navolgers wierd in 't Jaar 1155. en verder, *Arnoldus* byzonder bekend, een Priester te *Brix*, dien *Bernhardus* zynen waapendraager noemde, en zynen ommegang by hooning, maar de leere by vergif vergeleek, en ook anders een ieder een, uyt een ongegronde yver, voor

(*a*) Otto Frising. l. c. 49. Acta Synodica. Henricus Gandavensis ap. Miræum. Trithemius. Chr. Hirsaug. Fascic. Tem. Joh. Sarisber. Nauclerus gen. 39. (*b*) Bernhardus ep. 193. (*c*) Otto Frising. l. c. c. 47. (*d*) Idem c. 49. Acta Synodi Suessionensis & Senonensis. (*e*) Petrus Cluniacensis l. v. ep. 3. & 20. & in Epitaphio alii ap. Usserium de Succ. Eccl. p. 304.

voor hem waarschouwde, en zeyde, dat hy van verre daar uyt zag als een duyf, en achter had hy een staart als een scorpioen. *(f)* Deezen bitteren haat nu teegens hem, kwam daar van daan, om dat de goede *Bernhardus* ten onrechte berigt was, als of hy de genoegdoeninge van *Christus* verwierp, en zeyde, dat die tot de verlossinge niet noodig was, van welke ketterye hem eenige de schuld gaaven, dog andere berichtten daar heel anders van. *(g)* Deeze lastering nu moesten de Paapen daarom wel op de baan brengen, op dat hem *Bernhardus* niet t'eenemaal mocht toevallen, als hy zyne regtvaardige klagten en getuygenissen, teegen de weereldlyke heerschappye van den Paus en de Geestelykheid, kwam te verneemen. Want dit was het hoofd-werk, daar deeze *Arnoldus* op drong, en byzonder opentlyk leerde, dat de Paus de stad *Rome* niet met recht bezat. En *Bernhardus* hadde zelfs ook aan *Eugenius* hier veel van bekend, het welke des Paus slaaven recht onbedacht, en zonder grond zoo los uytwerpen, als of hy de *Arnoldisten* daar meede gemeent hadde. *(h)* Het is gewis, dat zyn getuygenis het voordeel der Geestelijkheid reegelregt teegen gestaan heeft, alzoo hy opentlyk heeft bekend, dat alle de Geestelyke, welke noch eenige goederen bezaaten, onmoogelyk niet zaalig konden werden. *(i)* Het welke, als een dierbaare waarheid, een zeeker beroemd man, nog onlangs, naar de woorden *Christi*, recht bevonden heeft. *(k)* Daarom moest dit ook nu een kettery zyn, als hy leerde: *Men vind nergens in de Schrift, dat Christus, de Kerke, zyn Bruyd, aan goddelooze en wellustige dienaars te bewaaren heeft gegeeven, dat zy de geheymenissen zouden bedienen, binden of los maaken: maar, gelyk als Gregorius zegd; dat die geene alleen zulk een macht hadden, welkers leeven met de leer overeen stemt. Waar door ook zulken dienst van geene nuttigheyd of waarde is. Want in het vierde boek Mosis staat: Geen onreyne kan een ander reyn maaken. (l)* Met zulke bekentenissen verdiende hy nu, dat ze hem een bespotter, en vyand van het Predik-ampt, een vervolger der Munnikken, en een vleyer der Leeken, noemden, aan welke hy alle de *regalien* en goederen alleen wilde toeëygenen. *(m)* Desgelyks moest hy ook al een *Patriarch der staatkundige Ketters* heetten; zoo grof maakten het de lieden met haar kettermaaken, dat het een kind wel zien kan, hoe zy bloot en alleen om eere en geldgierigheid, aan alle deezen den naam aanwryven, die haar maar in de weg komt, en op zyde aanziet. Want deeze *Arnoldus* maakte haar ongeleegenheid genoeg, om dat hy die van *Rome* de oogen open deed, op dat zy des Paus onrechtvaardige *tyrannye* mogten kennen, waar door ze dan ook niet meer slaaven van den Paus wilden zyn: en alhoewel hem de Paus voor de eerste maal, den mond stopte, en uyt *Italie* joeg, zoo kwam hy echter onder *Adrianus de vierde*, al weeder daar in, sprak zeer vrymoedig en opentlyk, van de grouwelen der Geestelijkheid, tot dat de Paus hem eindelyk in handen kreeg, en in 't Jaar van *Christus* 1155. door den Bevelhebber eerst liet hangen, daar na verbranden, en zyne assche in den *Tyber* strooijen. *(o)* En alzoo wierden de Heeren Geestelyke ook al van deezen ketter verlost, zoo dat zy weederom een tyd lang rust kreegen, gelyk als een zeeker Schryver daar van spreekt. *(p)* Maar hoe hen

Jaar MC. tot MCC.

Getuygenis teegens de Geestelykheyd.

Van de rykdom der Geestelykheid.

Van de ontucht der booze Predikers.

Lasteringen teegens Arnoldus.

Staatkundige ketters.

Arnoldus is teegen de heerschappye der Geestelykheid

Hy werd verbrand.

(f) Bernhardus ep. 195. seqq. *(g)* Hæresiographi recentiores. Prateolus. Luxenburgius. Sixtus Senensis. *(h)* Baronius Ann. MCLII n. 2. *(i)* Otto Frising. *(k)* Schilterus de Lib. Eccl. Germ. L. IV. c. 7. §. 9. *(l)* Durandus lib. IV. de Ration. c. 2. *(m)* Otto Frising. *(n)* Baron. A. 1139. n. 9. *(o)* Ligurinus lib III. de Frid. Codex Vaticanus ap. Baron. A. 1155. n. 4. Vincentius Spec. XXIIX. c. 86. P. Æmilius IV. & V. Sixtus Senensis lib. IV. Conf. Baron. & ex eo Riccious Chron. Reform. To. III. p. 126. Balæus. Zwingerus Theat. p. 1324. Wolfius Lect. Mem. c. XII. p. 291. *(p)* Osiander Cent. XII. p. 266.

Jaar MC. tot MCC.

hen deeze verbrande Ketter op haare zielen zal gebrand hebben, is wel licht af te meeten, door dien zelfs de eenzydige lieden van deezen grouwel der goddelooze Geeſtelykheid eenen afſchrik hebben. (*q*)

Gilbertus.

9. Eeven ten tyde van *Bernhardus* wierd ook, als een ketter verworpen, *Gilbertus Porretanus*, Biſſchop te *Portiers* in *Vrankryk*, die, van de Oude, zoo wel als zyn leermeeſter *Abelardus*, over zyne geleertheid, en, nog booven dat, over zynen ernſt en diepzinnigheid, ten hoogſten gepreezen werd. (*r*) Deeze beſtont dan meeſtendeel, gelyk als toenmaals de tyden liepen, in *Wysgeerige beſpiegelingen*, welke hem ook, zoo wel als die geene, welke zig zelfs rechtgeloovige noemden, op loutere vernufts-beſluyten, en doolingen in de Godgeleertheid, voerden. Maar, door dien hy in zyne reedevoeringen, van de gemeene trant, moogelyk wel wat mogt afgaan, (*præter communem horum morem* zegt een zeeker Schryver) (*s*) zoo moeſt hy ook al een ketter heeten, waar over hem zyn Aartsdiaken, *Arnoldus*, dan aanklaagde. Daarom wreeven zy hem deeze meeninge aan, dat de eygenſchappen der Goddelyke perzoonen niet de perzoon zelve waaren: dat de Goddelyke Natuur geen Menſch geworden was, en zommige andere ſtellingen meer, die meer in de *Logica* en *Philoſophie* loopen. Dog de hoofdoorzaaken, waarom de Geeſtelykheid op hem zoo zeer vergramt was, zyn wel meeſt, om dat hy aan de menſchelyke verdienſten niets altoos toeſchreef, en haare gewaande heyligdommen zoo niet aanbad, en voor vol niet wilde erkennen. (*t*) Daarom wierd hy dan eerſt, in 't Jaar 1147, onder Paus *Eugenius de derde*, op een *Synode* te *Parys*, ondervraagt, daar hy zig heel wel verklaarde, alhoewel hem de meeſte niet verſtonden, en, het Jaar daar aan, wierd hy, te *Rheims*, van de Cardinaalen vry gekend, alleen dat *Bernhardus* wat al te yverig teegen hem was, en de *Franſche* Biſſchoppen, byzonder daar toe bepraate, dat zy hem en zyn boek verdoemden, dog hy onderwierp zich aan het oordeel van de kerk, en daar door behield hy ook nog zyn Bisdom. Alzoo deed de goede *Bernhardus* aan deezen, eeven als aan *Abelardus*, openbaarlyk te veel: dog *Gilbertus* hadde zelfs ook heel weynig kragt en ſtantvaſtigheid, door dien zyne zaaken meede beſpiegelende meeningen alleen raakten. (*u*)

Zyn begin. — Leere. — Getuygeniſſe der waarheid. — Yver van Bernhardus.

Adamiten.

10. Men wil ook verder eenige als ketters op deezen tyd aangeeven, die *Adamiten* zouden heeten, maar, dewyle veele daar niets van weeten, en dat 'er hier booven, in de *tweede en vierde eeuwe*, van zulke lieden van deezen naam al eenig gewag gemaakt is, zoo moeten zy ons nu daar meede niet ophouden. Dit is gantſch waarſchynelyk, dat hunne beſchuldiginge, als hadden zy opentlyk ontucht onder malkanderen bedreeven, daar wel van daan gekoomen mag zyn, door dien haaren eerſten ſtigter, *Tauchelinus*, of *Tandemus*, een Prieſter te *Antwerpen* in den echt geleeft heeft, het geene toen ter tyd aan alle de Prieſters zoo heftig verbooden was. (*x*) Waar by men dit dan nog, als een dooling, ſtelde, dat zy het uytterlyke Avondmaal, voor onnut ter zaaligheid hielden, en ook zeyden, dat de eereplaatzen der Biſſchoppen, en van andere niets waaren, daar de Mispaapen wel nootwendig teegen moeſten yveren, by aldien haar kraam anders zoude blyven beſtaan. Waarom zy dan ook zomtyds, *voorloopers der Sacramentdryvers*, en dan weeder *Longobarden*, en

(*q*) Getholius, Reicherſpergenſis L. 1. de Inveſtig. Anti-Chriſti. (*r*) Joh. Trithemius de Scr. Eccl. Henric. Gandavenſ. de Scr. Eccl. Robertus a Monte Append. Sigeb. (*s*) Otto Friſing. 1. de Frid. c. 46. (*t*) Id. c. 50. (*u*) Otto l.c. Bernhard. Serm. 80. in Cant. Gaufridus Caræval-lenſis ad Cardinalem Albanenſem ap. Baron. A. 1148. n. 20. (*x*) Trithemius Chron. Hugo in Vita Norberti ap. Surium d. 6. Jun. To. III. & Baronius Ann. 1126. n. 12. Rob. de Monte Ann. 1124. Balæus.

en *Sanguinarii* toegenaamt wierden. (*y*) Nog beschryven eenige Papisten ook een mensch, *Eudo*, of *Eon* genaamt, ontrent het Jaar 1148, daar zy zelfs niet van weeten, of zy hem een gek of een ketter zullen noemen. (*z*) In 't gemeen maaken zy hem grouwelyk uyt, niet alleen als een *zinnelooze en raazende*, (diergelijke wel alle de Propheeten, en getuygen, in de oogen der huychelaars, geweest zyn) maar ook als eene *van den Duyvel gedreeven en geveynsden listigen bedrieger*. Waar uyt dan, ten deele de bittere haat der Geestelykheid teegen hem, en ten deele, die teegens malkanderen aan loopende berigten klaar zyn, door dien een zinnelooze niet te gelyk meede listig kan zyn, en de lieden bedriegen. (*a*) Nog berigten zy verder, dat hy ontallyk veele aanhangers gehad heeft, overal rondsom gereyst is, en byzonder, NB. voor de kerken en kloosters zeer gevaarlyk en vyandig is geweest. Van geboorte is hy een *Engelsman*, van stand, een ongeleerd en gemeen man geweest, en, dewijle hy *Eon* op 't *Fransch* geheeten is, zoo heeft men deeze woorden, uyt haare bezweeringe, op hem getrokken, *per eum, qui venturus est judicare vivos & mortuos.* Waar door hy zig voor den Rechter des weerelds uytgegeeven, ook 12 *Apostelen* gemaakt, en aan haar *Engelsche* naamen gegeeven heeft. Verders zeggen zy, dat hy, door des Duyvels hulpe de lieden zoo verblint heeft, dat zy hem in een rechte kooninglijke pracht en overvloed hebben gezien, en eenige daar over van den boozen geest weg gehaald waaren. Dog, dat zyne aanklaagers dit van hem verziert hebben, is wel te vermoeden, en dat, uyt haare verdere berichten teegens hem. Want, zy sleepten hem op het Synode, naar *Rheims*, toe, daar de Paus, en de gantsche Geestelykheid, hem niet, met eenige behoorelyke wysheid, als een waanwyze, daar ze hem voor uytgaaven, te regt hielpen, maar dat ze hem alleen uytlachten, bespotteden, en smaat aandeeden. Waar op hy kort daar aan sturf, zonder twijffel door de moorddaadige handen van zijne vyanden. Zijne aanhangers verbranden zy leevendig, die dog, gelijk als men daar by stelt, alle in haare meeninge, volstandig bleeven, en, by gevolge, meer waarheyd en grond in 't herte gehad moeten hebben, als haare Rechters kenden, of kennen wilden, die daarom zulke dwaaze dingen moesten bedenken, om de zaak daar meede te bepleisteren. (*b*)

Jaar MC. tot MCC.

Eudo, een vreemde ketter.

11. Gelijk als zy dan, deezen tot spot, hen iets zottelijks aangedigt hebben, zoo hebben zy hier teegen andere weeder, in ernst, des te gevaarelijker dingen aangeplakt. Te *Luca* in *Italie* was, ontrent het Jaar 1175, een Munnik en Canunnik, *Petrus de Bruis* genaamt, daar de Rechtgeloovige Heeren veel op te zeggen wisten. Zy noemden hem een bloedhond, en stichter van allerhande vuyligheeden, een trotze, ontembaare, en hoogmoedige voogel. (*c*) Ook een schelm, en Aartsketter. (*d*) Met hem hield het eene *Henricus*, een *Fransman*, en een Munnik, als de ander, welken zyne vyanden desgelijks een ketter, een *mammeluk*, een gedrogt, een beest, listige slang, verscheurende wolf, *valschen Apostel*, enz. noemden. De heerelyke getuygenisse, van de waarheid, waar meede die deezen tytel verdiende, waaren dan de volgende, gelijk als die een van zijne vyanden beschrijft. (1) *Hy loochende, dat de onmondige kinderen, door den Doop, konden zaalig werden, en het geloove van anderen kon haar niet helpen, dewyle zy haar eyge geloove niet eens gebruyken*

Petrus de Bruys.

Henricianen.

Haare getuygenisse.

(*y*) Baron. l. c. (*z*) Otto Frising. 1. c. 55. (*a*) Wilh. Neubrigiensis 1. c. 19. (*b*) Otto l. c. Wilhelm. l. c. Rob. de Monte l. c. (*c*) Concil. ap. S. Genesium ap. Binium. To. 111. p. 1279. (*d*) Petrus Cluniacens. lib. adv. eos in Biblioth. Cluniac. p. 1118.

Jaar MC. tot MCC.

ken konden. (2) Hy zeyde, *dat men geene Kerken behoefde te bouwen, maar dat men veel eer de reeds geboude weederom onder de voet moest smyten, want de Christenen hadden, tot het gebed, geen heylige plaatzen noodig.* (3) *Men zoude ook de kruycen breeken, en verbranden, dewyle het beeld, of werktuyg, waar aan Christus zoo grouwelijk gepijnigt, en zoo schrikkelijk gedood geworden was, geene eere, nog aanbiddinge waardig, maar, weegens deeze pijnigingе veel eer te vernietigen, aan stukken te snyden, en te verbranden was.* (4) *Hy loochende de waarheid van het lichaam en bloed Christi, het welke daagelijks, door het Sacrament, in de kerke geoffert werd, maar hy stelde voor vast, dat het gantsch niet was, en, dat God niet geoffert mogt werden.* (5) *Hy bespotte ook de offerhande, de voorbiddinge, aalmoessen, en de andere goede werken, welke van de leevendige geloovige voor de doode geschieden, en zeyde, dat zy geene dooden in 't minste iets konde helpen.* Een ander beschuldigt *Henricus* over deeze leere, en zulke haatelyke dingen, wanneer hy klaagt: *Dat de kerken zonder volk, het volk zonder Priester, de Priester zonder de schuldige eerbied tot haar, en de Christenen, zonder Christus zyn (naamelijk, door de ketterye van Hendrik. Men houd de Kerken voor Synagogen, men zegd, dat het heyligdom Gods niet heylig is, nog ook de Sacramenten. De Feestdaagen krygen niet dat haar toekomt. De menschen sterven in haare zonden weg, en de zielen koomen voor den schrikkelijken regterstoel, zonder verzoeninge en gemeinschap, de kinderen weigert men het leeven, door dien men haar niet doopen wil,* enz. Andere zetten daar noch by, dat hy het geblaat der Paapen, in haare kerken, belagt en t'eenemaal verwurpen heeft. (*e*)

Beschuldigingen teegens hem.

12. Hier meede hadden nu deeze goede lieden gewis de helle aangestooken, en de Paapen by de muts en buyk getast: en, dewyle de andere weederleggingen niet konden toereyken, zoo leyden het haare vyanden voor eerst op het lasteren toe, en zy beschuldigden *Henricus*, dat hy zyn klooster-belofte gebrooken, rondsom geloopen, en uyt het Woord Gods een koopmanschap gemaakt hadde: en, als hy de eenvoudige, inzonderheid de vrouwen, om geld bedroogen hadde, zoo verspeelde en verzoop hy het, of verkwiste het t'eenemaal weeder met hoeren. *(f)* Het welke dan, niet alleen zyn voorige getuygenis volkoomen teegenspreekt, maar dat ook geen verstandig man van hem gelooven wil, die de konst der Paapen en Munnikken maar eenigzins kent, hoe meesterlyk zy weeten te liegen. (*g*) Ja de goede *Bernhardus* heeft zich nochmaals door andere van de Geestelykheyd, en door zyn eyge ongegronde yver voor de bygeloovige Godsdienst, laaten verleyden, dat hy alle deeze dingen als zeeker in de weereld in schrift heeft opgegeeven, daar hy geen gewisse grond toe hadde. Want deeze zelve zwakheyd

Apostolici.

hadde hy eeven ook teegen die geene begaan, welke men *Apostolici* noemt, door dien zy de leere en het leeven der *Apostelen* weeder te voorschyn, en ter oeffeninge wilden brengen. Deeze nu geeft hy desgelyks de schuld, dat zy de gemelte stellingen teegen het Pausdom voeden, en daar by, in alle schande en ontugt leefden, gelyk als de *Manichæers*. Echter bekend hy daar beneevens, dat zy in eene geduurige kuysheyd leefden, zich van vleesch onthielden, als ook, van alle eedzweeringen, zy konden ook van andere niet onderscheyden worden, door dien zy den Catholyken in alles gelyk waaren. (*h*) Het geene dan met de beschuldiginge

(*e*) Bernhard. ep. 238. Petrus Cluniac. l. c. (*f*) Bernh. ep. 238. (*g*) Hist. Eccl. Goth. pag. 608. Kortholdus H. E. p. 455. (*h*) Bernh. in Cant. Serm. 66.

ſchuldiginge van hier booven zig onmoogelyk niet te zaamen ſchikken kan. Zoo heel ligt kan den yver, en het valſch aanbrengen, ook zelfs voorzichtige mannen vervoeren, dat deeze goede man de gewaande ketters, door eygene ſchriften en reyzen vervolgde, de Hooge Overigheid teegens haar ophitſte, en het zwaard van *Petrus* daar wel uytdrukkelyk toe vorderde, op dat zy haar bloed zouden vergieten. Want, door dien deeze *Petrobrufiaanen*, gelyk als men haar noemde, en *Henriciaanen*, zich overal wyt uytbreyden, (*i*) en de Geeſtelijkheid daar niets grondelyks teegen konde inbrengen, en daar door als verſtommen moeſt: zoo meende hy, dat het nu zyn beurt was, om in de bres te ſtaan, en hy maakte het zoo ſlim en onverſtandig, dat hy, als gedagt is, de machtige aanporde, dat zy niet nalaaten moeſten in haar te vervolgen, tot dat zy alle omgekoomen en t'eenemaal uytgeroeit waaren, het welke waarlyk van deeze man ſchrikkelyk is. Daarom ook *Petrus de Bruis* zyn *proces*, alhoewel eerſt na 20 Jaaren, naamelyk, in 't Jaar 1147, zoodaanig gemaakt wierd, dat zy hem, als een ketter leevendig zouden verbranden, of, gelyk het zyne vyanden zelfs beſchryven: *dat men den yver der geloovigen aan hem op de myten gewrooken hadde, alzoo, dat deeze booswicht van 't eene vuur tot het andere, van het tydelyke tot het eeuwige vuur gegaan was. (k)* Wat nu haare moetwilligheid en toorn met *Henricus* noch al aangevangen heeft, zulks vind men zoo eygentlyk niet: maar wel, dat zyne navolgers zeer toegenoomen hebben, dog die echter van alle zulke *Henriciaanen* wel te onderſcheyden zyn, die by de Paapen zoo heeten, dewyle zy de gronden en ſtellingen van Keyzer *Hendrik de vierde*, teegen de Geeſtelijkheid verdeedigen, waar van in 't voorige boek nu al is gehandelt.

Jaar MC. tot MCC.

Overvloedigen yver van Bernhardus.

Vervolgingen.

(*i*) Petrus Clun. ep. ad Ebrodum Epiſc. ap. Baron. A. 1126. Bernard. ep. 38. Gaufridus Vitâ Bernhardi III. c. 5. (*k*) Petrus Cluniac. l. c.

Eynde van 't twaalfde Boek.

HET

Jaar MCC. tot MCCC.

HET DERTIENDE BOEK.

Van de aanmerkelijkfte Kerkelijke Gefchiedeniffen in de dertiende Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytterlyken toeftand der Kerken in 't algemeen.

§. 1.

En vind nu, met de aanwaffende eeuwen, wel wat netter, maar geene blydere onderrechtingen der *Hiftorien*, als tot noch toe, terwylen het dog in de *Regeeringe* zoo wel als in het *Kerkelyke beflag*, in het eene al immers zoo flegt toeging als in het andere. Nademaal, in deeze eeuwe, *Philippus de vierde*, met *Otto de vierde*, langen tyd gegevochten hebben, en weederzyds veel bloed vergooten, tot dat hy eindelyk van *Otto van Wittelfpach*, te *Bamberg*, vermoord wierd. Toen begon *Otto de vierde*, zoon van *Hendrik Leo van Saxen*, alleen te regeeren. Maar daar hy te vooren den Paus tot een vriend meende te hebben, veranderde zulks nu wel haaft, na dat hy hem het *Markgraaffchap van Ancona*, in *Italie*, niet laaten wilde. Door dien nu, buyten dat, de Pauzen de *Saxifche Heeren* in 't gemeen niet heel zeer geneegen waaren, als welke haar dikmaals een ftreek, by haare *tyrannye*, verzet hadden; zoo ving Paus *Innocentius de derde* wel haaft aan, met zynen ban op den Keyzer los te blixemen, en de andere Ryksfteeden op te maaken, dat zy zich teegens *Otto* aan zouden kanten. (*a*) Wat de Geeftelykheid ook, na haare oude gewoonte, wel voor leugens en lafteringen teegen hem mag uytgeworpen hebben, zulks kan men noch by veele Schryvers leezen. Onaangezien hy anders alle haare grouwelen ftaan liet, en maar alleen in eenige voordeelen haar niet ten gevalle wilde zyn. Daarom noemen zy hem een roekeloozen, hoogmoedigen, en dwaazen man, die zich teegen de Geeftelykheid wel aangefteld hadde, doch die in der daad zig alzins zeer heerfchzuchtig hadde betoont. (*b*) Maar daar teegen bewyzen andere weeder grondelyk zyn onfchuld in de meefte zaaken, fchoon men hem wel, van alle gebreeken, eeven zoo weynig als de overige natuurelyke menfchen vry kan fpreeken. (*c*) Ondertusfchen is dit in 't gemeen echter wel te kennen, hoe weynig alle die eenzydige vertellingen van de Paapen en Munnikken doorgaands te vertrouwen zyn, voornaamentlyk in de zaaken der Ketters en Regenten, welke haar belang maar in 't geringfte in de weg geftaan hebben.

Otto IV.

Zyn handel met den Paus.

Laftering der Geeftelykheid.

2. Deeze *Otto* ftierf dan eyndelyk in *Saxen*, in 't Jaar 1218, na dat hy van een ieder verlaaten was. Daar teegen wierd dan *Fredericus de tweede*, zoon van *Hendrik de zesde*, tot Keyzer verkooren, dien de Paus echter niet eer wilde kroonen, voor dat hy een tocht in 't *heylige Land* hadde toegezegd. Wilde hy nu ruft hebben, zoo moeft hy hem een ftuk

Fredericus II.

(*a*) Arnoldus Lubecenfis VII. c. 19. Otto de S. Blafio c. 46. Matth. Parif. Ann. 1210. Cranzius VII. Sax. c. 32. Vincentius XXX. c. 106. Naucler. gen. 41. Gobelinus æt. 6. c. 63. (*b*) Urfpergenf. Cufpinianus. Horatius Turfellinus l. VIII. Epit. Hift. (*c*) Meibomius Apol. pro Ottone IV. To. III. Rer. Germ. p. 114.

Jaar MCC. tot MCCC.

ſtuk lands in *Italie* ſchenken. Echter hield die niet op met den Keyzer aan te porren, tot dat hy eindelyk naar *Palæſtina* trok, alwaar hy een goede uytkomſt en verrichtinge hadde. Ondertuſſchen verriet *Gregorius de neegende* zyn oogmerk, waarom hy den Keyzer daar heene bewoogen hadde te trekken, terwylen hy *Apulie* wegnam, de Duytſche Soldaaten hier en daar needer maakte, en noch daar en booven liet uytſtrooyen, dat de Keyzer geſturven was. Doch hy kwam weederom, en bewees, dat hy nog leefde, hy verzocht echter, uyt begeerte na ruſt, alle middelen, en hy kocht, met groot geld, van den Paus zynen ban af. Die hem dan terſtond vry ſprak, doch kort daar na weeder verbande, de andere in *Aſie* teegens hem ophitſte, ja hem aan den *Sarazynſche Soudaan* zelfs verried, die door zyne opregtigheid daar over zeer beſchaamt wierd, door dien de *Soudaan* die verraaderſche brieven zelfs aan den Keyzer toeſchikte, en alzoo ongelyk oprechter met den Keyzer handelde, als die geheel verkeerde Geeſtelykheid. Waar door de goede Keyzer zyne onbedachtheid wel duur ontgelden moeſt, alzoo hy de Paapen, door zyne toelaatinge en vereeringen, zelfs groot en trots gemaakt hadde, gelyk als *Aventinus* van hem getuygt. Want deeze preedikte opentlyk het kruys teegens den Keyzer, gelyk als te vooren teegen de *Sarazynen* geſchiedde, en zy hitſten, neevens andere *Potentaaten*, ook zyn eyge zoon, *Hendrik*, teegen hem tot weederſpannigheid op. Ik laate ſtaan wat voor laſteringen zy nog al verder teegen hem uytſtrooiden, wanneer ze hem voor een Godverloochenaar uytmaakten. Gelyk als dan de Papiſten byzonder onbeſchroomt van hem ſchryven, dat hy *Moſes*, *Chriſtus*, en *Muhammed* voor de drie aarts-bedriegers gehouden heeft, welke de menſchen verleyd hadden. (*d*) Nu was het waarelyk, in alle tyden by het Godverloochende weezen der Goddelooze Paapen, geen wonder, dat de uytverkoorene verleid wierden, ik zwyge dan, dat die ruuwe, en in der waarheid ongegronde weereldſche menſchen, op zulke gedagten niet zouden hebben konnen koomen, dat 'er geen God was, door dien zyne gewaande dienaars zelfs, voor hem niet de minſte ſchrik of eerbiedigheid beweezen. In 't korte, de Paus ſpeelde met den Keyzer eeven zulke treurſpeelen, als *Gregorius de zeevende* met *Hendrik de vierde* voor heene hadde gedaan; en de volgende Paus, *Innocentius de vierde*, voer voort met den Keyzer te verbannen, en maakte, dat de *Duytſche Henricus*, een *Landgraaf van Heſſen*, tot Keyzer wierd verkooren, die dan ook de eenige getuygen is, tot wien de Keyzer die booven Godverloochenende woorden zou geſprooken hebben. (*e*) Maar die als zynen vyand en nayveraar, ook dies te minder bewyſt, waar teegen *Fredericus* zich ook zelfs wel verantwoord, en het *Antichriſtiſch* weezen al vry duydelyk ontdekt, en ook de Paapen dikmaals met rechtvaardige ſtraffen, op de huyd geraakt heeft. (*f*) En in zulken onruſt ſtierf hy, in 't 32. Jaar van zyne regeeringe. (*g*)

Trekt in 't H. Land.

Lyd veel van den Paus.

Verraderyë van der Paapen.

Of hy een Atheiſt is geweeſt.

Henricus rebelleert.

3. Hier na ging het 'er eerſt recht verwert in 't Ryk toe, alwaar de Pauſen by het langduurende *interregnum*, of *tuſſchen-ryk*, gelyk men gemeenelyk tot op het Jaar van Chriſtus 1273. toe ſteld, in troebel water wakker viſchten, en alles t'eenemaal in verwerringe brachten. Alles te verhaalen zoude alhier veel te lang vallen. *Conradus de vierde*, zoon van *Hendrik de tweede*, was al by het leeven zynes Vaders tot Kooning

Interregnum.

Conradus IV.

(*d*) Matth. Pariſ. A. 1238. Lipſius Mon. Polit. 1. c. 4. Conzenius Polit. 11. c. 14. (*e*) Hiſtoria Landgrav. Thuring ap. Piſtorium c. 50. (*f*) Epiſt. ap. Petrum de Vineis lib. 1. ep. 32. (*g*) Urſpergenſ. Platina. Cranzius VII. Metr. c. 52. Monachus Paduanus lib. 1. Chron. Ann. 1232. Matth. Pariſ. Aventinus VII. p. 513. Gobelinus c. 64. Sigonius L. XVII. A. 1228. Chronicon M. Belg. Albertus Stadenſis A. 1239.

Jaar MCC. tot MCCC.

verkooren, dog hy wierd van zynen ſtief-broeder, *Manfredus*, wel haaſt met vergif gedood, gelyk als de *Chriſtenen* malkanderen plagten te ont-haalen. Van de volgende, die zich als Keyzers wilden indringen, wil ik nu niet zeggen, gelyk van *Wilhelm, Graaf van Holland; Richard*, Broeder van den *Engelſche Kooning Hendrik;* en van *Alphonſus de eerſte* de *Spaanſche Kooning.* Maar ik zal hier nu maar alleen de bekende boos-heid ophaalen, die de Paus met *Conradyn* uytvoerde. Deeze was dan de neef van *Frederik*, en eyſchte *Sicilie*, dat *Kaarel*, Graaf van *Anjou*, in-genoomen hadde: doch hy wierd van deezen gevangen, en, neevens *Frederik van Ooſtenryk*, op de uytſpraak van Paus *Clemens de vierde*, onthoofd. *(h)* Na veele andere *troubelen* wierd eyndelyk *Rudolphus*, een Graaf van *Habsburg*, tot Keyzer verkooren, die met *Octacrus*, Koo-ning van *Boheemen*, uyt eer- en geld-gierigheid, eenen bloedigen oorlog voerde, welke deezen ook het leeven koſtte. Doch hier in deed hy aan de gemeene zeekerheyd een goed voordeel, dat hy de roof-neſten, door de langduurige beroerte ontſtaan, verſtoorde, en de ſtraatſchenders zelfs met de dood ſtrafte. Doch daar meede deed hy weederom aan de Pau-zelyke tyrannye eene groote hulp, dat hy, in 't Jaar 1278, aan den Paus *Nicolaas de derde*, in *Italie* zeer veel vereerde, gelyk als het *Vicariaat van Hetrurie*, *Flaminie* en *Boulonje*, als ook het *Exarchaat van Raven-na*, enz. Eevenwel is hy nooit zelfs in perzoon in *Italie* getrokken, ge-denkende, hoe jammerlyk het zyne voorzaaten daar in wel eer vergaan was. Eindelyk is hy, in hoogen ouderdom, in 't Jaar 1292, geſtur-ven, na dat hy zynen zoon, *Albertus*, de Standen heel hoog aanbevoo-len hadde, doch echter heeft hy niets altoos van hen konnen verkrygen; want *Adolphus*, Graaf van *Naſſau*, wierd wel van veele Standen tot Keyzer verkooren, maar ook terſtond weeder veracht, alwaar hy eenen geduu-rigen vyand aan *Albertus* behield, die hem de liſt, waar door hy Key-zer was geworden, heel wel weeder betaald zette. Want door dien hy, als een arm Heer, *Thuringen*, door veele kunſtjes, aan zich wilde bren-gen, en daar over eenen oorlog aanving, zoo koozen de meeſte, in-zonderheid de *Aartsbiſſchop van Mentz*, die hem te vooren meeſt tot de kroon geholpen hadde, de zyde van *Albertus*, welke ook eyndelyk met hem ſloeg, en hem, in een bloedig treffen, met eige handen om-bragt. Die dan ook zelfs, met alle zyne meedehelpers, welke teegens hunne trouwe en plicht gehandelt hadden, noch in 't laatſte jammerlyk omgekoomen is. *(i)* Waar van in de volgende eeuwe iets meerder zal werden gezegd.

Des Paus wreedheid teegens Conradyn.

Rudolphus de I.

Schenkt de Paus meer lan-den.

Adolphus.

Ellende der Griek-ze Keyzers.

4. Aldus, en noch al veel grouwelyker, ging het 'er ook nu in 't *Ooſten* toe, zoo dat de Schryvers van die Hiſtorien vrymoedig bekennen, dat 'er in dat Ryk, niets als vretten en zuypen, en de zeetel *Conſtantinopo-len* zelfs, een wellustig *Sibaris*, of *Sodoma*, geweeſt is. *(k)* En dat alle de Keyzers deſſelfs, in haare bedryven niets verſtandigs of rechtſchaa-pens altoos gedacht of gedaan hebben. Waar door ook haar geheele on-dergang altyd naader gekoomen is. *(l)* Alzoo ging het nu ook, op dee-zen tyd, onder de *Griekſche Keyzers*, byzonder onder *Alexius de Jonge*, die de Keyzerlyke Hoogheid zoo t'eenemaal onteerde, dat hy by de *Barbaaren* of vyanden, op haare maaltyden, meede zoop en ſpeelde. *(m)* *Alexius Comnenus* had zynen broeder, *Iſaacius Angelus*, gevangen ge-noomen, en hem de oogen laaten uytſteeken. Deeze nu, porde de *La-*

Alexius Junior.

tynen

(h) Monachus Paduanus l.c Platina. P. Æmilius l. VII. Pandulphus Collenutius Hiſt. Neap. lib. IV. p. 106. Siffridus Presbyter II. A. 1268. *(i)* Iidem & Æneas Sylvius Hiſt. Boh. c. 27. Hiſtoria Landgrav. c. 78. Cranzius VIII. Sax. c. 35. Fel. Faber I. Hiſtor. Suev. Vincentius XXXI. c. 23. Aventinus VII. p. 592. *(k)* Nicetas Choniates p. 268. *(l)* Ibid. *(m)* Id.

tynen aan, die toen ter tyd een togt in *Palæstina* deeden, dat zy *Constantinopolen* innaamen, en *Alexius Ducas Murzuflus* verjoegen, die na de dood van *Alexius de Jonge*, Keyzer wierd. Hier op volgde nu een erbarmelyken toestand in 't *Oosten*, alwaar *Boudewyn*, Graaf van *Vlaanderen*, zig tot Keyzer liet verklaaren, wien hier na zyn broeder *Hendrik*, en *Petrus* deezen, daarna *Robert* en *Boudewyn de tweede*, in het Rijk volgden. Doch drie andere Prinssen stelden zig, te *Nicea*, teegens hem, die ook Keyzers wilden zyn. Tot dat eindelyk, in 't Jaar 1261, *Michaël Palæologus* die Stad onvoorziens weeder innam, waar door dan de *tyrannye* der *Latynen*, in 't *Oosten*, weeder kwam op te houden. In deeze tyden waaren 'er geene kleine beroertens, ten deele weegens den *Patriarch Joseph*, en ten deele uyt andere oorzaaken, tot dat *Andronicus* na hem volgde, die nog in de volgende eeuwe wel 27. Jaaren lang, dog met flecht voordeel, en ook alleen maar in den uytterlyken schyn geregeert heeft. (*n*)

Jaar MCC. tot MCCC. Alexius Ducas. Latynze Keyzers. Frankische Keyzers. In 't Oosten. Michaël Palæologus.

5. Wat aangaat nu de gedagte tochten na 't heylige land, zoo is hier vooren reeds al beweezen, dat die maar alleen tot voordeel van den Paus en zyne Geestelykheid, aangezien waaren, waar toe zich zoo veele 100000 door haar dwaas gekaakel, beleezen, en daar heene voeren lieten. Ik zwyge nog, wat al ongehoorde buytenspoorigheeden en ongelukken daar by wel zyn voorgevallen. Want, tot een voorbeeld, in 't Jaar 1210, zyn 'er in *Duytsland*, 20000 jonge lieden door den Duyvel (waar onder, buyten alle twyffel, de Schryver, na het bekende vers, de Papen en Munnikken verstaat) verleyd, en aan de Zee gelokt, maar aldaar van andere gevangen, en aan de *Sarazynen* verkogt geworden. (*o*) Alzoo schikte Paus *Innocentius de derde*, nu, in alle landen van *Europa*, zulke schreeuwers uyt, die, van den predikstoel, den *kruys-tocht* preedikten, of, die de lieden tot zulk een tocht bewoogen. Evenwel kwaamen de *Franken* en *Vlaamingen* toen ter tyd niet verder, als dat zy haare eygene gewaande *meede-Christenen* plaagden, en, op de gedachte wyze, *Constantinopolen* in naamen. Verders, wanneer in 't Jaar 1217, de *Italiaansche* en *Duytsche* volkeren, onder *Andreas*, Kooning van *Hungarye*, daar heene trokken, zoo was de uytkomst ook al heel flegt, en zy verlooren, toekykende, weederom, dat zy, met zoo veel moorden en bloedvergieten, naauwelyks eerst gewonnen hadden. (*p*) Van de gedwongene optocht van Keyzer *Freederik*, is hier booven al gedagt, waar door *Jerusalem* wel verovert, en gantsch *Palæstina* ingenoomen, maar de geheele tocht wel haast, van den Paus zelfs, verhindert wierd, door dien deeze Paus den Keyzer zoo veel werks te huys maakte, dat *Freederik* het *Oosten* wel haast leerde vergeeten. (*q*) En, of 'er wel, nu en dan, hier na, eenige byzondere veld-tochten van de *Fransche Kooningen*, inzonderheyd van *Lodewyk de elfde*, geschieden, zoo hadden die dog geene vastheid, maar God onttrok, aan de valsche Christenen, zoo t'eenemaal alle geluk en bystand, dat zy, ontrent het eynde van deeze eeuwe, van de *Sarazynen* volkoomentlyk uyt geheel *Palæstina* en *Syrie* verdreeven wierden, en daar meede hadde het ook met dit gewoel een jammerlyk eynde, dat de Paapen, tot onverzettelyke schaade van de Hooge Overigheid, en tot haar eyge voordeel, aangeregt, en byzonder, zoo veele honderden van jaaren lang, onderhouden hadden. Want zy haar weynig daar over bekommerden, of haare gewaande Christenen onder malkanderen eens waaren of niet, of de *Barbaaren* zig, door haar meer als

Tochten in 't H. Land. Zyn ongelukkig. Kruystocht predikatien. Jammerlyk eynde van tochten.

(*n*) Georgius Pachymeres lib. IV. Hist. CPt. c. 28. Nicetas. Urspergens. Gesta Dei per Francos. (*o*) Chronicon Osnabrugense To. II. Meibom. p. 214. (*p*) Jac. de Vitriaco. Antoninus Matth. Paris. Ursperg. P. Æmilius. Nauclerus. (*q*) Iidem.

Jaar MCC. tot MCCC. beeftig leeven, op het uytterste ergerden. Beyde was het haar, volgens haare Godverloochende *principia*, lief, door dien zy, daar by, in onklaar waater, braaf vischten, en alles na haar wil konden hebben. Dit schynt doorgaans zoo klaar, uyt alle de Historien, dat het geen verstandige loochenen zal, nademal men nu nog daagelyks veele diergelyke voorbeelden dies aangaande aan kan merken. (*q*)

Bekeeringe der Pruyssenaars.

Marie orde.

6. Onder zulke bloedige en geweldige uytbreydingen van 't Ryke der Geestelykheid, gehoort ook meede, die verkeerde bekeeringe der arme inwoonderen van *Pruyssen*. Want, als de Ridders van de Duytse orde, of *Mariani*, zoo zy heeten, uyt *Palæstina* weeder in 't *Westen* kwaamen, zoo zogten zy al daar nieuwe voordeelen te maaken: daarom bemagtigden zy allengskens, voor zig zelfs deeze landen, en zy onderworpen dezelve aan den Paus, *Gregorius de neegende*, met geweld; daar op stelden ze haaren zeetel te *Marienburg*; en zoo heete dit arme volk hier na ook al tot Christus bekeerd. (*r*) Buyten deeze nu weet men van geene voortplantinge der valsche kerke iets altoos meer. Want de berichten, aangaande eenige *Tarters*, zyn zoo uyttermaaten onzeeker, en verschillende, dat de *fabelen* iemand terstont afschrikken, om daar iets van na te zeggen. En zoo stont het nu uytterlyk, onder Christenen en Heydenen: alhoewel deeze laatste dikmaals veel beeter, als de eerste, waaren. Maar de ellendige Jooden, wierden nu al weederom, op het grouwelykste, van de Christenen, onder allerhande voorwendzelen, geplaagt. In *Engeland* zyn zy, in 't Jaar 1239, meest, of, van alle haare haave, en uyt het land gejaagd, of, men heeft haar gevangen gezet, en veel gelds afgeperst. (*s*) En te vooren, in 't Jaar 1210, maakte het een *Engelsche Kooning* eeven ook zoo, dewyle hy een Jood, die zyn geld zoo draa niet overgeeven wilde, alle daagen een tand liet uytbreeken, tot dat hy 'er zeeven kwyt was, en weegens de zwaare pynen, alles overgeeven moest. (*t*) Uyt *Vrankryk* zyn de Jooden wel drie of viermaal, ontrent deezen tyd, uytgejaagt geworden, en zulks wel, met zoo groote strengheid, dat men haar naauwelyks een kleed aan 't lyf gelaaten heeft. (*u*) Ja de bloedgierige yveraars wierden nog daar en booven zoo zeer gebeeten, op dat behalven dit alomme geplaagde volk, dat zy, in 't Kooningryk van *Navarre* wel 6000 menschen van de zelve vermoorden. (*x*) Gelyk als 'er dan ook, in *Duytsland*, te *Nurnberg*, en elders, zeer veele, ontrent het eynde van deeze eeuwe, met vuur en zwaard, geregt zyn geworden, zonder twyffel, op het aangeeven van de Paapen. (*y*) Diergelyken boosheid ook te *Mentz*, in 't Jaar 1182, op den tweeden *Pinxterdag*, aan haar, door een openbaaren oploop, van 't graauw, in 't werk gestelt wierd. (*z*) Nu is het niet te loochenen, dat de Jooden ook wel meenigmaal veele booze stukken, teegen de Christenen hebben in 't werk gestelt, alhoewel daar ook wel zomtyds veel bygedaan, en de zaak zeer vermeerdert werd. Maar de wraake der Christenen, over haare misdaaden, is ook weeder, by na nooit, na de reede zelfs, gelykmaatig met de misdaaden geweest, ik laate staan, volgens de leere van Christus. Onder de *Rabbynen* van deeze eeuwe, zyn wel de bekendste, *R. Meir*, te *Toledo*, *R. Levi Ben Gerson* of *Ralbag*, *R. Ascher*, en zyn zoon *R. Bechai*.

Vervolginge teegen de Jooden.

(*q*) Iidem. (*r*) Matthias de Miechovia. Cromerus. Nauclerus. Cranzius. (*s*) Matth. Paris. A. 1239. (*t*) Idem A. 1210. (*u*) Idem 1253. 1295. Zemach David P. 1. p. 58. (*x*) Idem ibid. (*y*) Bzovius A. 1198. n. 1. (*z*) Trithem.

HET

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toestand der Kerken.

§. 1.

Getuygenis van den grouwel deezer tyden.

DE leezer zal dan hier van liever de eyge woorden van eenige oude Schryvers zelfs gelieven te hooren, daar, zy onder anderen, alzoo schryven. *In deeze tyden stont het vonkje van het geloove t'eenemaal om uyt te gaan, alzoo het in de assche lag bedooven, en naauwelyks meer scheen te glimmen. Want de Simonie wierd zonder eenige schroom overal gedreeven: de woekeraars dreeven haare villeryen opentlyk: de liefde was verstorven, de vryheid der kerken onmagtig, de Godsdienst veracht, en de dogter Zions was eene onbeschaamde hoere geworden, die geene schaamte altoos meer hadde. Hier door ziet men een hertbreekend jammer, en traanen langs de kaaken der vroomen afvlieten, en hen alomme in klagten uytbreeken, en zugten op zugten loozen. (a) Men bemerkt ditmaal zulk een algemeene afval van Christus, by de dienaars des Duyvels, de huychelaars, diergelijken 'er niet geweest is, van den eersten aanvang der kerken, door de Apostelen geplant. (b)* De andere getuygenissen zyn zoo veele, dat de *catalogus testium veritatis* van de voorige en ook deeze eeuwe, al vry vol daar van is. Van de Pauzen en haare ongehoorde grouwelen spreeken by na alle de bladeren van haare eygene Historien, en ik ben, in de voorige boeken, door het ophaalen van zulke dingen, nu reeds al verdrietig geworden, om meer daar aan te gedenken. Nademaal 'er diergelyke schriften, in onze taale, ook niet ontbreeken. Dog, op dat ik maar kortelyk iets daar van aanroere, zoo waaren 'er nu nogmaals regte gedrogten onder haar, en aan niet een is iets natuurlyk goeds meer overgebleeven, nademaal de weereldlyke magt, de groote overvloed en rykdom, haar tot alle schande en ondeugd kwam te verleyden.

Van de Pauzen.

Grond-doolingen van de zelve.

2. Haare lasterlyke en Godverloochenende grondleeringen waaren dan de volgende, waar op zy alle haare overige zaaken stelden. *De Paus heeft van zijne bruyd, de kerke, de volkoomene volheid der geestelijke, en de breette der tydelijke gaaven, en wel inzonderheid, heeft hy de mutze tot het Priesterdom, en de kroon tot het Rijke ontfangen: van daar is hy ook een Stadhouder van den hoogsten Kooning en Heere: en andere konnen van hem zeggen; Uyt zyne volheid hebben wy alle genoomen: de Paus is de middelaar tusschen God en de menschen,* enz. *(c)* Niet anders waarlyk, als nu nog teegenwoordig veele *Ministeria* en *Collegia* hen diergelijk eene hoogheid en onbedriegelykheid pleegen toe te schryven. Van *Innocentius*, en zyne tyrannye, is nu al, by de Keyzers *Otto de vierde* en *Frederik de tweede* gedagt. De oudste Schryvers noemen hem eenen onverzaadelyken gierigaart, (*d*) en bekennen, dat, onder hem, te *Rome* alles om geld te koop is geweest. (*e*) Andere geeven hem den toenaam alleen van *Nocentius*, of, den *schaadelijksten mensch.* Egter overtrof hem nog, in boosheid, *Gregorius de neegende*, wiens openbaare grouwelykheid, roekeloosheid, hoogmoed, gierigheid, en schandelykste schelmstukken de History Schryvers niet genoegzaam beschryven konnen. *(f)* Iets hebben wy ook, in de Historie van Keyzer *Frederik* gevonden, teegen welken hy inzonderheid de schrikkelykste muyteryen aangerecht en on-

Ander voorbeeld van Innocentius III.

Gregorius IX.

(*a*) Matth. Paris. p. 423. (*b*) Dalæus Cent. p. 308. (*c*) Innocentius III. Epist. Decr. (*d*) Matth. Paris. Hist. Joh. Angl. (*e*) Urspergens. in Philippo. (*f*) Iidem & Balæus.

Jaar MCC. tot MCCC. onderhouden heeft. Beyde de partyen, van de *Guelphi* en *Gibellini* waaren toen ter tyd, in *Italie* nog zeer ſterk: daar hielp hy nu de eerſte teegen de laatſte, naar zyn uytterſte vermoogen, en hy liet haar allerhande moorden, rooveryen, en andere grouwelen opentlyk toe. Ja, wat hy by verheffinge der *Pauſſelijke tyrannye* wel moet gedaan hebben, zulks blykt uyt de eyge loftuyterye der Papiſten, daar zy hem de vermeerdering van zyne *Majeſteyt* toeſchryven. (*g*) Maar, onder andere, zyn de grouwelen van de laatſte Paus deezer eeuwe, *Bonifacius de achtſte*, aan al de weereld bekend, van wien ook zelfs het grafſchrift befaamd genoeg is: het welke andere voor eene voorzegginge van zyne voorzaat, *Cæleſtinus de vyfde* houden: *Hy is 'er ingeſloopen als een vos, heeft geregeert als een leeuw, en is geſtorven als een hond.* Want hy bedroog deezen *Cæleſtinus* ſchandelyk, terwylen hy, door een riet, deeze woorden in zyn kaamer ſpreeken liet: *Cæleſtinus, zwicht, die zaak is voor u te zwaar.* (*h*) En, wat hy voor een Godverloochenaar is geweeſt, zulks kan men uyt zyne eygene woorden zien, die hy tot een Aartsbiſſchop van *Genua*, genaamt *Porchetus* heeft geſprooken, wanneer hy hem, op *Aſchdag*, een hoop aſſche in de oogen geſmeeten, en daar by gezegt heeft: *Gedenk o menſch, dat gy een Gibelliner (vyand van de Paus) zyt, en met de Gibellinen aſſche zult werden!* (*i*)

Ellende der Geeſtelykheid. 3. Ik onthoude my met reede van meerder vertellingen, en zegge maar nog iets van de andere Geeſtelykheid, die eeven zulke getuygeniſſen, by de opregte Schryvers van deezen tyd, heeft. De bekende *Abt*, *Joachimus Calaber*, hadde toen ter tyd veele Duytſche verzen, van den ergerlyken en mistrooſtigen toeſtand der Paapen gemaakt, byzonder, hoe zy de *Jooden* en *Heydenen* daar door van 't Chriſtendom afſchrikten, daar hy onder anderen aldus ſchryft:

Zie, wat een oneer, ſchande, en ſpot,
De Chriſten Paapen doen aan God. (*k*)

En verder hadde hy van den Antichriſt gezegt, dat hy nu te *Rome* gebooren, en op den Apoſtoliſchen ſtoel gezeeten was, waar op hy zich ook, na des Apoſtels woorden, booven alles verhefte, wat God heet. (*l*)
Getuygen der waarheid. En wat behoeft men meerder getuygeniſſen, daar de Papiſten zelfs duydelyk ſchryven, dat de Geeſtelykheid, in *Vrankryk*, en elders, toen ter tyd, haare waarde t'eenemaal vergeeten, en een ſchandelyk en roekeloos leeven alzins geleyt hadden. (*m*) Waar van ook toenmaals zoo veele, in geheele boeken, getuigt hebben, naamelyk, *Bernhardus Weſterodus*, in zyne klaagliederen, *Robertus Gallus*, *Gilbertus* een Munnik, en de Schryvers der *Semidalia* of *fabelen*, na den aart van die van *Æſopus* gemaakt, en meer andere diergelyke. (*n*) Waar in zy alle zoorten van ondeugden overhaalen, en van de Geeſtelykheid klaar bewyzen. Ja zy weeten zomwylen zelfs niet, hoe zy den jammer groot genoeg zullen maaken. Tot een voorbeeld, wanneer een zeeker Biſſchop, in *Engeland*, nog voor zynen dood deeze verzen gemaakt heeft:

Ejus luxuriæ meretrix non ſufficit omnis,
Ejus avaritiæ totus non ſufficit orbis.

Dat is:

Alle de hoeren konnen met malkanderen de ontucht, en de gantſche weereld, de gierigheid der Roomſche Geeſtelykheid niet ſtillen. (*o*)

Zelfs de Paus *Alexander de vierde*, zoude aan de Biſſchoppen in *Beyeren*,

(*g*) Bzovius in Annal. (*h*) Platina. Balæus. (*i*) Platina. (*k*) Catal. T. V. lib. XVII. p. 681. (*l*) Rog. Hovedenus. (*m*) Bzovius. Ann. 1266. n. 10. (*n*) Cat. T. V. (*o*) Robertus Capito in Sermone ultimo.

ren, zoo het anders waar is, alzoo geschreeven hebben: „ Gy Priesters „zyt het gemeene verderf en ondergang der Christelyke Godsdienst, de „overvloed verleyd u te zeer: gy houd opentlyk, voor aller menschen „oogen, byzonder voor de oogen der Gemeente, noch hoeren, en egter „zyt gy zoo trots, en doed daar by noch uwen dienst: om uwent wille „werd de naame Gods geschonden, want gy lieden eet, verteert, en „vermoort de armen: door uwe boosheid werd de godzaaligheid zoo „weynig gevonden, maar de ondeugd is gemeen, het heyligdom onrein, „en het volk bedroogen. (*p*)

Jaar MCC. tot MCCC. Bekentenis van den Paus zelfs.

4. Hier by zet hy noch zelfs deeze schrikkelyke, dog welgegronde, en tot onze tyden toe waarachtige aanmerkinge: *God laat u als boeven en schandvlekken, in uwe wellusten zoo heen leeven, dewyle hy u zyne tuchtiginge niet meer waardig acht, ook gantsch niet meer gelyk de vroome kastyd. Gy verderft u zelfs, in uwe ydele en verderffelyke goederen. En, wanneer gy nog al iets goeds schynt te doen, zoo hebt gy hier uwen loon al weg.* Eyndelyk zet hy daar by: *De Heydensche Leeraars waaren veel beeter in haare meeningen en leere geweest, als de Paapen:* het welke ook van alle verkeerde Leeraars heedensdaags waar is. (*q*) Een voornaam Heer deed de mond toen ter tyd alzoo open; wanneer hem de tyrannische Geestelykheid in den ban gedaan hadde, waar in men een beeld van den huydigen toestand zien kan: *Niemand maakt meer oneenigheyd als deeze teegen Christenen en gedrogten, want harders mag men ze niet noemen. Zy vraagen zoo veel na de Schrift, als hoeren en boeven, zy zuipen zig vol en dol, schraapen geld byeen, en zoeken heerschappyen, eere, en geweld, daar over vechten zy met de Overigheid, en vergieten het bloed der arme schaapen. De armoede van Christus en de eeuvoudigheid van zyne Apostelen, volgen zy niet alleen niet na, maar zy bespotten die noch daar en booven, en zy zoeken die in vergeetelheid te brengen. Wat zyn dat doch anders, als Antichristenen? heet dat de schaapen weyden, of de kudde lief hebben, wanneer zy na heele Koningryken, goederen en vreemde dingen tragten, over de eere met den ander vechten, de schaapen onderdrukken, berooven, slaan en vermoorden? Zy keeren het gebod Christi om. Die haar den rok geeft, dien neemen zy ook den mantel. Wie zoude dan zoo willen yveren, of zoo beestig zyn, dat hy deeze booswigten haare hovaardye, ontrouw, bedriegerye, zuypen, slempen, gierig zyn, en andere boeben stukken, noch wilde toelaaten? Alzoo zy doch erger, als* Turken, Sarazynen, Tarters *en* Jooden *zyn*, enz. (*r*) En noch een ander schryft haar vlak onder de oogen, na dat hy zoo veel van haar uytgestaan hadde: *Uwe werken wyzen het uyt, wat gy voor voogels zyt. Gy zoekt niets als geld, macht, rykdom, eer, wellusten, en geschenken. Deeze dingen verblinden u zoo zeer, dat gy erger als de* Turken *en* Sarazynen, *daar om vegt. Gy hebt ook, door loutere twist en stryd, alles opgeslokt. Gy weyd de schaapen niet, gy verstrooit en verslind de kudde. De Christenen konnen onmoogelyk geenen vreede met u hebben.* Waar by hy nog steld: *Dat hy zulke Pharizeen mijden, en haaren ban niet achten, maar haar daar voor zeegenen wilde.* (*s*)

Verstokkinge der Paapen.

Klagten der Overigheid.

5. De overige ontallyke ooirkonden sla ik nu over, dewyl 'er noch al iets van haare andere grouwelen te zeggen valt. Want men moet nochmaals aanmerken, hoe dat 'er een groot deel van de nog overige Paapsche grouwelen in deeze tyd opgekoomen is. Onder deeze staat dan booven aan, de *Biegt*, met haare affschuuwelykste grouwelen en misbruyken,

Nieuwe Paapsche grouwelen en misbruiken.

(*p*) Ap. Aventinum VI. p. 699. (*q*) Ibid. (*r*) Mænardus Tyrollius ibid. VII. p. 720. (*s*) Otto ibid. p. 688.

Jaar MCC. tot MCCC.

bruyken, gelyk zy nu nog by ons ten uytterften verderve der menfchen ftaan. Van deeze moet ik hier nu noch wat duidelyker fpreeken, door dien 'er in de *Afbeeldinge der eerfte Chriftenen* verfcheyde dingen hier van voor by gegaan zyn. In de twaalfde eeuwe, ten tyde van *Gratianus*, was de *oorbiegte* nog niet als een noodwendige Godsdienft, door zeekere wetten, de lieden opgedrongen. Want deeze zet die wel uitdrukkelyk onder de onverfchillende dingen, die iemand wel verwerpen, en echter daar by een godvruchtig Man blyven kon. (*t*) Dog na ontrent de twintig jaaren leerde de arme Godgeleerde, *Lombardus*, opentlijk, *dat de belydeniffe der zonden teegens God alleen niet genoeg was, maar die moeft ook aan den Priefter gefchieden.* Het geene hy dan, na zijn verkeerden aart, met kwaalyk bygebragte fpreuken der Oudvaders, bewyzen wilde. (*u*) Daar op brak Paus *Innocentius de derde* heel door, en liet, in 't Jaar 1215, op het *Lateraanfche Synode* afkondigen: *Dat alle geloovige van beide geflagten, wanneer zy tot de jaaren van kennis koomen, alle haare zonden trouwelijk, en ten minften eens 's jaars, aan een zelfde Priefter in 't geheim moeften bekennen of biegten, en de opgeleide boete of kaftydinge na vermoogen nakoomen, en ook ten minften teegens het Paafch-feeft, het Avondmaal ontfangen; by aldien zy van de Kerke niet uitgeflooten, en na hun dood van eene Chriftelijke begraaffeniffe niet berooft wilden zijn.* (*x*) Deeze verdoemelijke geweetens-dwang is hier na, door het gebruik, de tyrannifche ftraffen, en ook door nieuwe inzettingen, noch altoos vafter gezet. (*y*) En dit is het onzaalige begin van de nog duurende geweetens-dwang, en de fchrikkelijke ftrik der zeekerheid, welke aan de onweetende, als nog door eene onbedagte *abfolutie*, of vryfpreekinge, van alle goddelooze Priefters en huychelaars aangewend werd. Terwyle, in de plaats van het eenige misbruik, met de vertellinge van alle zonden, in 't Paufdom, by andere hier teegen ontallijke andere, ja noch veel erger grouwelen, hier ontrent ingeflopen zyn, en nu nog als heyligdommen, naauwkeuriglyk onderhouden werden. Waar van hier onder op zyn plaats zal gezegt werden.

Marginalia: De Biegt. — Was eerft vry. — Hier na gedwongen. — Oorfprong der Biegtvaders.

6. De recht helfche vrugten van zulk eene Biegte, zyn fchier ontallyk. Om nu maar eenige weinige uyt deeze eeuwe aan te wyzen, zoo wierd voor eerft het volk hier door in de erbarmelyke geruftheid en boosheid geftort, terwylen hen de Paapen haare *abfolutie* om geld verkoften, en gelijk als wy het noemen, *biegt-penningen* daar voor namen, het welke ten minften van het ruuwe volk daar voor ook zoo aangezien wierd. Daarom klaagde een geheel Synode, in *Engeland*: *Dat de ellendige Priefters de biegtende niet anders ter boete lieten koomen, zoo men haar niet eerft haare gierigheyd verzaadigt hadde: gelijk als zy het met de andere Sacramenten ook zoo in 't werk ftelden.* (*z*) Daar toe nu verzonnen die booswichten een hoop leugens, en wonderwerken, gelijk als men 'er van zulken zoort ook maar al te veel in deezen tijd vind. Als dat die lieden, welke niet vlytig gebiegt hadden, in paarden verandert, en andere, t'eenemaal verdoemt waaren, enz. (*a*) Ik zwijge noch hoe de *Minifteria* en Munnikken onder malkanderen keeven, voor wie, en hoe, by deeze of geene gebiegt zoude werden. Diergelijke voorbeelden 'er in *Vrankryk*, op deezen tijd, dikmaals, onder de *Minoriten* en de Geeftelijkheid voorvielen. (*b*) Eeven gelijk als over de *aflaat-predikatien*, weegens den tocht

Marginalia: Vrugten van de Biegt. — Grouwel van 't biegt-geld. — Twift der Geeftelykheid daar over.

(*t*) De Pœnit. Dift. I. c. quamvis. (*u*) Lombardus lib. IV. Sent. Dift. 16. 17. (*x*) Concil. Lateran. Capit. 21. Liber Synodalis Ecclefiæ Nemenfenfis ap. Centur. Magdeb. p. 610. Pol. Virgilius VI. c. 1. (*y*) Synodus Florentina A. 1439. & Tridentina Seff. 14. (*z*) Synodus Londinenfis ap. Matth. Parif. p. 434. (*a*) Joh. Victoduranus ap. Hottingerum H. E. p. 461. Matth. Parif. p. 209. (*b*) Chronicon Flandriæ ap. Centur. Magdeb. p. 785.

tocht in 't H. Land, de Satan geene snooder grouwelen hadde konnen bedenken, als dat de Paapen opentlyk predikten: *Iemand mocht 'er noch zoo veele vermoord, echtgebrooken en bloedschande bedreeven hebben, zoo wierd hy echter op eenmaal van alle zyne zonden los, zoo dra hy maar een kruys aan zijn rok vast maakte. (c)* Waar door veel ruuwe menschen tot de allergrouwelykste schandelykheeden aangehitst wierden, en wel uytdrukkelyk zeyden: *Ik wil leeven na mijn lust en believen, ik werd dog door de aanneeminge van 't kruys, terstond weeder vroom, en ik kan andere noch daar toe helpen. (d)* Eyndelyk stiet *Bonifacius de achtste* het vat t'eenemaal den boodem in, wanneer hy nog booven alle deeze *aflaaten*, in 't Jaar 1300. een Jubeljaar aanstelde, en daar by aan alle die geene eene volkoomene *absolutie* uytdeelde, die de Apostelen, *Petrus* en *Paulus*, te *Rome* alsdan wilden koomen bezoeken. En dit was de eerste aanvang van het dwaaze *Jubilæum*, dat *Clemens de zesde*, eerst 50. jaaren daar na, zoo noemde. *(e)*

Jaar MCC. tot MCCC.

Schandelyken aflaat.

Aanvang van 't Jubeljaar.

7. De Geestelykheid heeft op deezen tyd anderzins veele schaadelyke meeningen en gewoontens opgebragt. Alzoo wierd, in het gedagte *Lateraansche Synode*, de *transsubstantiatie* in 't Avondmaal voortgezet, dat is, die meeninge, dat het brood en de wyn, weezentlyk in het lichaam en bloed Christi verandert wierd, met alle die daar aan kleevende afgooderyen. *(f)* Want, van daar kwam het, dat men hier na het misbrood verborg en opsloot. *(g)* Dat men de knien daar voor boog, en het aanbad. Dat men verder, by de *misse*, de klokken luydde, dat *Gregorius de neegende* eerst zoude ingestelt hebben. *(h)* Ja daar is ook eyndelijk, onder den Paus *Urbanus de vierde*, het *Sacraments-feest* opgekoomen, en zulks wel, dewyle het aan eene maagd, *Juliana*, in eene openbaaringe, zoude bevoolen geweest zijn, om dat te bevorderen. *(i)* Op het verdichtzel dan van deeze *transsubstantiatie* is dat allengskens daar by gevoegt, na dat men van *Innocentius de derde* af, uyt het vernuft heeft willen besluyten: Dewyle onder het brood het lichaam, en alzoo ook zijn bloed genoomen werd, zoo konde men ook wel met eene gedaante, gelijk als men het noemt, vergenoegt zijn, en alzoo de wijn achterlaaten. De hoovaardye der Geestelijkheid trok dit naderhand tot haar nut, en hoe zeer zy booven dat, alles ook tot haare tyrannye aanwende, zoo begon zy ook alhier, aan de zoo genaamde *Leeken*, het brood maar alleen in 't Avondmaal te geeven. Van waar men dit al toen ter tijd, dog echter maar van eenige Gemeentens, vind. *(k)* Het welke hier na eerst, op het *Costnitzer Synode*, opentlijk, en onbeschroomt bekragtigt wierd. De andere byzondere nieuwigheeden van deeze eeuwe zijn wel ontallijk, want de nieuwe *Munniks ordens* der *Franciscaanen* en *Dominicaanen* sleepten alleen zoo veele andere uytvindingen na zig. Daar heene behoort het *Rosarium Dominici*, en de *Psalmen van Maria*, waar in het *Ave Maria*, en de *Engelsche groete* in de 150 maal herhaalt, en voor het allerkragtigste gebed uytgegeeven werd. *(l)* Ik laate staan, dat het van *Gregorius de tiende* eerst bevoolen zoude zijn, voor den naame van *Jesus* den hoed af te neemen. Dat de *Franciscaanen* eerst de onbevlekte ontfangenis van *Maria* bewyzen willen, en wat 'er van diergelyke grillen meer is. Ook zoude insgelijks deeze *Gregorius*, op een Synode te *Lyons*, de nieuwe verkiezinge der Pauzen in 't *Conclave*, bekrachtigt hebben, *(m)* en *Innocentius*

Transsubstantiatie. Afgoderye in 't Avondmaal.

Avondmaal onder een gedaante.

Dwaasheeden der Munniken.

Rosarium Mariæ Psalter. Ave Maria.

Het hoed afneemen voor de naam van Jesus.

Verkiezinge der Pauzen in 't Conclave.

(c) Ap. Aventin. VII. (d) Ap. Ursperg. p. 335. (e) Chron. M. Belg. A. 1300. Conf. Rutilius. Benzonius de Anno Jubilæo. Pol. Virgil. VIII. c. I. Schottus Itin. Ital. ex Steph. Pighio II. c. 10. Mussardus de Ceremon. c. 6. (f) Concil. Lateran. IV. c. I. (g) Ibid. c. 20. (h) Gregorius IX. lib. III. Decretal. Nauclerus. (i) Bzovius. (k) Thomas Aquinas in Summa P. III. Durandus IV. Ration. (l) Bzovius. (m) Platina. Onuphrius.

Jaar MCC. tot MCCC. Roode hoed der Cardinaalen.

centius de vierde, de *Cardinaalen* den rooden purperen hoed eerst opgezet hebben. (*n*)

Ellendige Godgeleertheid.

8. Welke nu verder, onder dit verbasterde en verkeerde geslagte, vlytig en zorgvuldig wilden zijn, die vielen meest op eene wonderlijke en ten hoogsten schaadelijke zoort van de leere, in de Godgeleertheid. Men kan ten allen tyden, en ook in onzen tijd, bemerken, hoe de natuurlijke menschen, met haar vernuft, altijd eenige zeekere spreuken van den Bybel uytkiezen, en, tot een dekzel van haare onbekommertheid, huychelerye, en heel openbaare boosheid, gebruyken, en hier teegen de gantsche aan een hangende overeenkoominge van den Goddelijken wille en het woord t'eenemaal vergeeten. Zoo is het ook in de voorige eeuwen geschied, dat de Munnikken en Paapen zig met eenige Bybelsche woorden behielpen, die zy op haar eyge weezen geduyd, en het andere alles achter aan gezet hebben. Daar vind men nu, tot een voorbeeld, de woorden uyt *Pred. IX.* op alle de blaaden van de zelve Schryvers: *nescit homo, an amore vel odio dignus sit.* Dat is: *de mensch weet zelfs niet, of hy liefde of haat waardig is.* Dit hebben zy nu op haare twyffelachtige leere getrokken, en daar meede de lieden, op haar eyge rennen en loopen, tot duyzend bygeloovigheeden verleid: en zoo is het in ontallyke andere stukken ook al gegaan. De *Schoolsche Godgeleerde*, in de voorige eeuwe uytgebroeit, breydde nu haare takken wyds en zyds uyt, en zy wierd dies te begeeriger aangenoomen, hoe meer ergens werkdaadige verstanden iets te doen wilden hebben. Nademaal nu die vernufts geesten niet eens meer by de letter bleeven, maar alreede *Aristoteles*, met zyne heydensche en schandelyke *principien* heel roekeloos in de Godgeleertheid, die buyten dat genoegzaam t'eenemaal verdorven was, ingevoert hadden, zoo ging het nu dies te onbeschaamder daar meede toe. Het meeste deeden de luye Munnikken daar wel toe, die, buyten dat, als sprinkhaanen, het land alomme overvielen. De eerste van deeze noemt men te deezer tyd *Albertus Magnus*, die de *wysbegeerte* midden onder de gewichtigste geheymenissen vermengt, en die *Aristoteles*, maar byzonder zyne *Metaphysica*, of *overnatuurkunde*, tot een *principium* in de Godgeleertheid, met de schrift gantsch gelijk gestelt, en volkoomentlyk alle vlyt, ook zelfs in de woorden der schrift, over hoop geworpen heeft.

Schoolsche Geleertheid.

Albertus Magnus.

9. Daar meede kwam nu, in deeze eeuwe, een regten zwerm van ongehoorde *Wysgeerige kunstwoorden*, *distinctien*, *definitien*, en vraagen voor den dag, en bestonden de zoo genaamde geloofs artykelen uyt enkele misgeboortens van 't vernuft, die nog op deeze teegenwoordige uure in de *Systemata* het grootste deel uytmaaken. *Albertus Magnus* nu voerde zijnen leerling, *Thomas Aquinas*, nog al meer daar toe aan, en deeze broeiden verder haare jongen uyt. De voornaamste daar onder, in deeze *periode*, of ommeloop des tyds, waaren, *Ægidius Romanus*, *Guilielmus Parisiensis*, *Durandus*, *Petrus de Tarentesia*, *Richardus de Media Villa*, *Alanus de Insulis*, *Augustinus de Ancona*, *Guilielmus Occamus*, *Alexander ab Ales*, *Gualterus Pictaviens.*, *Joh. de Rupella*, *Bartholomæus Brixianus*, *Gilbertus Tornacensis*, *Thomas de Cantiprato*, *Albinus Bononiensis*, *Joh. Valensis*, *Henricus de Gandavo*, *Alexander de Villa*, *Joh. Sanclogeminianus*, *Petrus de Palude*, *Renerus Pisanus*, en, de gestaadige teegenspreeker van *Thomas*, *Joh. Duns Scotus*, enz. Van deeze alle heeft men de schriften nog meest overig, waar in men hunne schrikkelijke blindheid, by de hoogte van haar vernuft, met handen gry-

Thomas Aquinas. Scholastici.

(*n*) Pol. Virgilius IV. c. 9.

grypen kan. Maar men noemt het middelste *Classis* der *Scholastici*, *Summisten* en *Quæstionarii*, welke dan de meeste en ellendigste grondstellingen der Papisten in eene form gooten, en de lieden weeder instampten, naar den aart der *Aristotelische* vertooninge. Hier teegen nu wierden de taalen, historien, en andere stukken der geleertheid, t'eenemaal vergeeten, en wie nu een hondert, of meer, nieuwe *distinctien* of onderscheydingen bedenken, of andere zoo wat napraaten konde, die heette een geleerd man. Jaar MCC. tot MCCC. Summisten. Quæstionarii.

10. Deeze verleyders maakten zig, door veele uytvindingen, een groot aanzien en geloove by de menschen. Ik wil nu niet zeggen wat zy wel voor stoute leugens onder het volk uytgestrooit hebben, gelyk als dan een zeekere Paus uytdrukkelyk van *Thomas Aquinas* voorgeeft, dat de *Apostelen*, *Petrus* en *Paulus* dikmaals by hem geweest waaren, terwyle hy zyne boeken schreef. (*o*) Ook dat *Christus* eens van den heemel geroepen hadde: *Thomas gy hebt recht van my geschreeven.* *Maria* zelfs heeft voor *Albertus Magnus* zyne ingestorte weetenschappen van *Christus* afgebeeden, en wat 'er van diergelyke lasteringen meer zyn. Daar gaf men dan aan zulke lieden eygene toenaamen en loftuyteryen, en men volmachtigde alle haare eigene invallen daar door, hoe dwaas zy ook mochten voor den dag koomen. Eeven gelyk als, van de valsche Leeraars, nu noch de *Systemata* en *Compendia* als Godspraaken, ja meer als den Bybel zelfs, gebruykt werden. *Alexander ab Ales* moest *Doctor irrefragabilis*, een onweederspreekelyk Leeraar heetten, *Thomas* een Engelsman (*Angelicus*) *Bonaventura* een *Serafynse*. Andere noemde men *Cherubynse*, verlichtste, vastgegrondste, *Fundatissimi*, *Solidi*, *Solennes Doctores* enz. Daar toe kwaamen nu noch die geene, welke zich, om de *Canones* en *Decreta* der Pauzen verdiend maakten, en de *casus conscientiæ* afhandelden. Deeze, alzoo zy het Ryke van den Paus, en der Geestelykheid, in 't byzonder, met haare besluiten en wetten onderstutten, zoo droegen zy ook geene geringe eer-naamen, tytelen, en andere voordeel daar van. Niet anders, als 'er nu noch met de *casus* en *consilia Theologica* over al onrecht en grouwelen genoeg omgaan. Daar liet nu de Paus *Gregorius de neegende*, de *Decretales* in het *Corpus Juris* inbrengen, welke de bekende *Casuist* en *Canonist*, *Raymundus de Pennâ forti* te zaamen geraapt heeft. Daar meede schafte hy nu het *Justiniaansche recht* geheel en al in zyne *Kreits* af, en richte alles, naar den zin en toestand van zyne valsche *Kerkelyke Monarchie* in: en daar toe schreef deeze zelve *Raymundus* noch een *summa casuum conscientiæ*, en een ander, *Johannes de Argentina*, een *summa* voor de Biegtvaders, van wien het andere hier na tot nu toe geleert hebben. Fabelen van Thomas Aquinas. Tytel der Scholastici. Canonisten. Casuisten. Decretales. Raymundus de Penna forti.

11. Edoch, door dien de Paapen den Bybel niet zoo t'eenemaal op eene reys onderdrukken konden, zoo stelden zy haar ook aan, als hielden zy daar wat van, en maakten het daar meede, gelyk nog alle huychelaars en valsche Leeraars pleegen te doen: zy zochten dan voornaamentlyk alle woordjes en manieren van spreeken daar uyt, die zy eenigzins tot een dekmantel van haare boosheyd draaijen konden. Alle het andere sloegen zy over, of zy verduysterden alles, wat haaren eygen wille maar eenigzins teegensprak. Daar by vielen zy op de letters, deelden, verscheurden, en verdraayden die op het ellendigste. Hier uyt kwaamen dan de *Bybelsche Registers* of *Concordantien* voort, welke *Hugo Cardinalis* eerst, neevens *Conradus*, een *Halberstadze Munnik* op deezen tyd uytvonden, en daar toe in de 500 andere Munnikken, uyt aller- Misbruik der Bybel. Oorsprong der Concordantien.

(*o*) Clemens VIII. Diplom. ad Neapolit.

Jaar MCC. tot MCCC. lerhande Kloosters gebruykt hadde. Welken hier na, onder de *Grieken*, *Euthalius*, een Munnik, en onder de *Jooden*, *R. Isaac Nathan* (die ook anders *Mardochai Nathan* heet) het na gedaan hebben. (*p*) Dog of die

Verdeelinge in Capittelen. verdeelinge van den Bybel, in *Capittelen*, ook toen ter tyd gelyk als eerst bekend geworden is, stelle ik daar. Ten minsten hebben de *Jooden* haar *Haphtaroth* en *Parschiot*, en de Christenen ook haare verdeelingen gehad. Maar by de Schryvers van deezen tyd vind men eerst die teegenwoordige verdeelinge overvloedig, doch by de voorige eeven zoo

Uytleggingen. niet. Anders gingen ook die veelvuldige uytleggingen over den Bybel op deeze tyd sterk voort, waar meede die, als met een onzuyver waater, overstroomt, en ten vollen van alle kracht, smaak en goede reuk berooft wierd. En zoude een *Rector* te *Parys*, genaamt *Stephanus Angelicus* dezelve in deeze eeuwe allereerst zeedekundig uytgelegt hebben. (*q*) En alzoo zyn alle deeze dingen tot teegenwoordig op ons toe, voortgeplant, maar hier na eenigzins scherpzinniger voorgedraagen, en tot eene onverzettelyke schaade des Christendoms, onderhouden geworden, zoo dat de kracht daar van hier door noch altyd verborgen blyven moet.

Theologia Mystica. 12. Nog wil men veel zeggen, dat in deeze eeuwe de *Theologia mystica* wel meest in de gewoonte geraakt is. Want, nademaal al in voorige tyden *Richardus* en *Hugo de S. Victore* diergelyke boeken geschreeven hebben, en ook, *Joh. Erigena Scotus*, in 't neegende hondert jaar

Wanneer zy opgekoomen is. de boeken van *Dionysius Areopagita* in de latynsche taale bekent gemaakt heeft; zoo meenen zy, dat deeze leer-aart eerst op dien tyd regt opgekoomen is. Nu is 'er waarlyk wel veel goeds en nuts in zulke schriften, ja, op een blad, ongelyk meer, als in alle die groote *folianten* der *Schoolsche*, *Systemata*, antwoorden, *consilia*, en *casus*. Echter mag eene ervaare Christen ook wel weeten, dat nog al veel onzuyvers, menschelyks, en onnuts daar in steekt. En, gestelt, dat deeze schriften het doel-

Of zy van de Papisten regt gehandelt worden. wit, naamentlyk, de volle vereeniginge met God, voorgewend hebben, zoo wyzen zy nogtans het waare middel zoo louter niet aan, en vallen meer op de wet en eygene manieren van rennen en loopen, als, dat zy den eenigen grond en het oogmerk, naamelyk Christus, zouden aanwyzen. En daar toe gehooren nu die *tractaatjes*, welke men, onder de werken van *Thomas* en *Bonaventura* vind, by aldien zy anders aan deeze maar waarachtig eygen, en niet, van de Munnikken onder haare andere zaaken gemengt zyn, om daar meede die geene, welke zulk een zoort van leeren meer als de steekelige *disputeerzugt*, lief hebben,

Haar waare oorsprong. ook eenig genoegen te geeven. Ondertusschen is ten minsten zeeker, ten deele, dat die geheyme waare Godgeleertheid eeven na den val der menschen, en met het eerste *Paradysische Euangelium*, opgekoomen, en niet eerst, in de elfde eeuwe na Christus geboorte, te zoeken is, dewyle zy niets anders, als de weederbrenginge, en weeder vereeniginge met God, voordraagt, waar heen dan de Schrift, die men byzonder, en voornaamentlyk, de heylige noemt, neevens alle de andere heylige en van God ingegeevene schriften, behoord. Ten deele is ook aan te merken, dat niet alle *practikaale* of werkelyke schriften, aandachtigheeden, of *predikatien* der oude in deeze of de andere eeuwen, terstont voor *mystyke* aan te zien zyn, om dat hier toe eene zeer hooge en byzondere wyze van leeren gehoort: daar *Thomas* en *Bonaventura*, en anderen gantsch niet by koomen. Verders werden, in 't gemeen, uyt de volgende Schryvers onder de *Mystici* gereekent *Joh. Rusbrochius*, *Bernardinus Senensis*, *Lau-*

(*p*) Genebrardus A. 1254. Calvisius 1240. (*q*) Trithemius A. 1210.

Laurentius Justinianus, *Dionysius Carthusianus*, *Henricus Harphius*, en de twee bekende, *Taulerus* en *Thomas à Kempis:* van welke elders meerder zal gehandelt werden. Jaar MCC. tot MCCC.

13. Maar om nu weederom op de nieuwigheeden van deeze eeuwe te koomen, *Aristoteles* wierd, zoo wel in de Godgeleertheid, als in de Wysbegeerte, tot zulk eenen Afgod, onder de gewaande Christenen gemaakt, dat men, zonder zyn uytspraak byna niets meer wilde gelooven. Welke nog al by eenige eenvoudigheid of ook maar, by het waangeloove, bleeven, die vonden geen gehoor altoos, zelfs niet by de geringste: daarom wierden de *Præmonstratenser* en *Cistertienser Munnikken* van de *Dominicaanen* en *Franciscaanen*, offen- en schaapen-dryvers geheeten, om dat zy *Aristoteles* terstont niet aannaamen. (*r*) Hier teegen preezen de slaaven van *Aristoteles* zig onder malkander als *Aristotelicorum Aristotelicissimi*, gelyk 'er van *Haymon de Feversham* werd gezegt. (*s*) Ja zy begonnen, in haare *Philosophia*, *Grammatica*, *Logica*, en diergelyke, eygene ketters te maaken, en haar op het scherpste te straffen. (*t*) En zoo stont het meest op de hooge schoolen, waar van eenige, op deezen tyd, haaren eersten oorsprong gekreegen hebben, gelyk als, die te *Weenen*, in 't Jaar 1273, die te *Padua*, in 't Jaar 1221. (waar van hier booven nu al gedagt is) te *Napels*, *Valentia*, enz. (*u*) Te *Parys* is ontrent het midden van deeze eeuwe, de *Sorbonne* door *Robertus Sorbona* opgerecht; alwaar ook een grooten twist, tusschen de *Universiteyt* en de *Preedik-munnikken*, ontstaan is, door dien deeze de *Professoren* in de Godgeleertheid inbreuk deeden, en daar by nog van den Paus en het Fransche Hof beschut en gesterkt wierden. (*x*) Ondertusschen kreeg de Geestelykheid geen kleene stut van haar magt, door eenige nieuwe ordens, die tot op deezen tyd toe duuren; want van die geene, welke kort daar na weeder afgegaan, of duyster gebleeven zyn, valt niet veel te zeggen. Als daar waaren de orde *S. Mariæ de redemptione captivorum*, die de gevangenen, uyt handen van de *Sarazynen* in *Spanje* verlossen wilden, en ook elders *Fratres S. Trinitatis* geheeten hebben, in 't Jaar 1211, van Paus *Innocentius de derde* bevestigt. De *Humiliati* mochten zig zelfs wel eerst door haare huychelerye vast gezet hebben, maar zy wierden hier na, weegens haare groote overdaadigheeden, van *Pius de vyfde* weeder afgeschaft. De *Cælestyner* vergaaderinge heeft, in eene woestyne in *Apulie*, *Cælestinus de vyfde*, eer hy nog Paus wierd, ingestelt, en, door de verzierde wonderwerken, merkelyk vermeerdert. De *Serviten* of *Servi Mariæ* zyn te *Florencen* eerst opgekoomen. De *Eremiten* van S. *Augustinus*, van *Guilielmus*, in *Vrankryk*.

Afgoderye met Aristoteles. — Wysgeerige Ketters. — Nieuwe Universiteyten. — Sorbona. — Stryd der Preedik-Munnikken. — Nieuwe Munniks-orde. — S. Mariæ. — Humiliati. — Cælestiner orde. — Serviten.

14. De bekendste zyn echter, de beyde ordens, der *Franciscaanen* en *Dominicaanen*. De eerste orde heeft *Franciscus Assisius*, een *Italiaan*, in 't Jaar 1208, opgerecht, en haar, *Fratres minores* of *Minoriten* genaamt, en die ook *Pauperes* en *Barrevoeters* geheeten. Deeze begonden dan naakts voets te loopen, een slegte py aan te trekken, met een touw om 't lyf, en, zonder geld, of eenige andere eygendom, alleen van de aalmoessen te leeven. Dog haaren stichter, *Franciscus*, verhieven zy met zoo gantsch lasterlyke lof-tuyteryen, dat men over de blindheid van die lieden verstommen moet: zy verdichten dan van hem, dat hy van Christus alle zyne wonden, en spykerteekenen, in zyn lyf gedrukt bekoomen heeft. Het welke ook vyf Pauzen na malkanderen, als een gewichtig *geloofs-artykel*, hebben bekrachtigt. Daarom noemen zy hem ook, een voor-

Franciscaanen. — Fabelen van Franciscus.

(*r*) Balæus in Jacobo Cistertiensi p. 322. (*s*) Ibid. p. 316. (*t*) Idem p. 275. (*u*) Nauclerus. Platina. Mariana. (*x*) Matth. Paris. p. 880. Platina in Innocentio V.

Jaar MCC. tot MCC. voorbeeld van Christus, den Engel, die het teeken van den leevendigen God hadde, enz. en zy stelden ook een eyge feest daar over aan. (y) Andere ontallyke grouwelen en afgooderyen, mag ik, om dat ze te veel tyds zouden vereisschen, nu niet bybrengen, want zy zyn boovendat, ook openbaar genoeg. Wat nu de *Dominicaanen*, of *Preediker-munnikken* aangaat, die hebben van *Dominicus Guzman*, een *Spanjaart*, en *Canonicus regularis*, haaren eersten oorsprong: na dat deeze een weinig in de gemeene Godgeleertheid zig geoeffend hadde, zoo wierd hy daar op van *Innocentius de derde* uytgezonden, om teegen de *Albigensers* aan te gaan: waar by hy zich ook rechtschaapen als een kettermaaker heeft gedraagen, en neevens zyne aanhangers, veel grouwelykheid, bedrog, en ondeugd, geoeffend en in 't werk gesteld. Hier na heeft Paus *Honorius de derde* een nieuwe orde daar uyt gemaakt, en haar de reegelen bevestigt, dat zy, geduurende haar gantsche leeven, geen vleesch eeten, arm blyven, zwygen, vasten, en een wit kleed met een zwarte booven-rok moeten draagen. En door dien deeze orde de *Inquisitie* teegen de ketters van den Paus is aanbetrouwt geweest, zoo heeft die in korten tyd boovenmaaten zeer toegenoomen, en met veele ampten, verre reyzen, en verrichtingen, gezantschappen, *inquisitien*, en biegthooren der grootste *Potentaaten*, zig over al uytgebreyd. Daar toe noch de onnoemelyke *fabelen*, van wonderwerken, verschyningen en diergelyke gekoomen zyn. Anders heeten zy ook *Predik-munnikken*, *Jacobiten*, en *Fratres Beatæ Mariæ*, van waar zy ook haar *Rosarium* zoo noemen. (z)

Dominicaanen.

Vervolgen de getuigen der waarheid.

Inquisitie.

Ellende der Munnikken.

15. Dog hoe ellendig de innerlyke toestand van alle zulke lieden in 't gemeen is geweest, zulks kan men niet uytspreeken. God mag wel meenige goede ziele onder zulke dingen bewaart, en door onbekende, en verborgene weegen geloutert hebben: gelyk als hy in 't gemeen by zyn inwendig Rijke, de zulke gewoon is te onderhouden, en ook wel die zelfs verkoorene oeffeningen der Munnikken, naar zyne wonderlyke macht en wysheid, aan zommige welmeenende te zeegenen. Maar het is met erbarminge te leezen, hoe zeer zig veele daar by, onder zulke menschelyke inzettingen zelfs gekwelt, en echter geene waare vreede in haar gemoed, verkreegen hebben. Tot een voorbeeld; wanneer een zeekere Munnik, met naame *Reynier*, te *Osnabrugge*, zich dikmaals in een Cel heeft laaten opsluyten, en maar zomtyds met water en brood spyzigen: alwaar hy meest honger geleeden, zig zelven dikmaals gegeesselt en gekastijt, en op zyn bloote lyf een pantzier heeft gedraagen, zoo dat de gespen daar van op zyn lyf alle daar ingedrukt waaren: verders de armen met keetenen gebonden, en yzere ringen aan handen en voeten gedraagen, de grootste koude geleeden, en in de plaats van hoofd-kussens, een blok hout gehad, en by na altyd op de knien geleegen, zoo dat zy daar door zoo hart als hoorens waaren geworden. (a) Hier teegen leest men ook weeder van ontallyke schandelykheeden deezer Munnikken, en byzonder van haare afgryselyke ontugt en vuyligheid, waar van ons de voorbeelden overvloedig, zelfs by haare eigene Schryvers, voorkoomen. Weegens groot gevaar daar van, hebben gantsche ordens, kloosters, en maatschappyen, over de gedagte zaaken moeten afgeschaft werden. Gelyk als dan op deezen tyd ook eene *Abdisse* te *Quedlinburg*, genaamt *Sophia*, over haar vuyl bedryf, buiten

Haare oeffeningen.

Schandelykheeden.

(y) Urspergens. Matth. Paris. Antoninus. Bonaventura. Hospinianus. (z) Martyrologium Rom. Matth. Paris. Bzovius. Jo. Vitoduranus ap. Hottingerum. Sabellicus. (a) Chronicon Osnabrugense ap. Meibom. To. II. Rer. Germ. p. 214.

ten het Slot gestooten wierd. (*b*) Doch voor deeze reys genoeg van deeze stoffe. Jaar MCC. tot MCCC.

(*b*) Chron. Magdeburg. ibid. p. 330.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de Schryvers deezes tyds.

§. 1.

NU koomen ons wel meerder Schryvers voor, als voor deezen, dog zy zyn ook meest alle ellendig genoeg gesteld, gelyk als wy uyt de geschaapenheid der Godgeleerde nu al gezien hebben: derhalven zal ik de *Scholastici*, *Summisten*, *Casuisten* en *Canonisten* alhier meest over slaan, en maar eenige weinige aanmerkenswaardige Schryvers bybrengen. Uyt de Grieken hebben wy 'er weegens de booven-beschreevene verwerringe, zeer weynige: *Nicetas Acominatus Choniates*, van welke nu al in 't twaalfde boek is gedacht, was een Staat-dienaar aan het Hof te *Constantinopolen*, en heeft van de daaden der *Keyzeren*, tot zynen tyd toe, 21. boeken geschreeven, van het Jaar onzes Heeren 1118. af, tot het Jaar 1206. toe, welke Historie nog al taamelyk wel aangepreezen werd: (*a*) Neevens welke men ook de *Thesaurus orthodoxæ fidei* van hem heeft, alhoewel maar alleen de eerste vyf boeken daar van in 't *Latyn* uytgekoomen zyn. *Manuel Critopulus* was een Patriarch te *Constantinopolen*, van wien'er in *Jure Græco-Romano* noch eenige *Decreta* staan. *Georgius Elmacinus*, een *Arabier*, heeft de *Sarazynsche historie* beschreeven van 't begin van *Muhammed* af, waar in men ook veel van de Christenen vind; zy is in 't *Latyn* en *Arabisch*. *Georgius Acropolita* werd, weegens zyn vlyt, zeer geroemt, maar dat naar de ellende van zynen tyd, wel meest van de onnutte dingen der *Aristotelische wysbegeerte* te verstaan is. Hy heeft een Chronyke of Historie van *Constantinopolen* beschreeven, van 't Jaar 1203. af, tot 1308. toe. *Georgius Pachymeres*, heeft desgelyks, van 't Jaar 1258. af, tot 1308. toe, in 13. boeken gedaan: waar by hy ook eene *Paraphrasis* over *Areopagita*, en een boekje van het uytgaan van den H. Geest, geschreeven heeft. *Johannes Beccus*, of *Veccus*, heeft veele dingen nagelaaten, die *Leo Allatius* meest bekend gemaakt heeft, als een boek van de vereeniginge van 't *Oude* en *Nieuwe Rome*, 12. Capittelen van 't uytgaan des H. Geests, en andere schriften, in de stryd teegens de *Latynen*.

Nicetas. Critopulus. Elmacinus. Georgius Acropolita. Pachymeres. Beccus.

2. Uyt de *Latynen* nu zyn bekent, in den aanvang van deeze eeuwe, de dikwils gedagte *Joachimus Calaber*, een Abt, en beroemt Propheet, die teegen de bedorvenheid der Geestelykheid scherp gesprooken, en byzonder voorzegt heeft. Zyne schriften zyn, uytleggingen over *Esaias*, *Jeremias*, en eenige kleyne *Propheeten*, gelyk ook, over de *Openbaaringe*, *Psalter van tien snaaren*, de vyf boeken, *van de overeenkoominge des Ouden en Nieuwen Testaments*, item, de voorzeggingen van 15 Pauzen, en andere werken: ziet de *Catalogus testium veritatis*. *Rodericus Ximenius* is de Schryver der *Spaansche Historien*, in 9 boeken. *item*, van de *Historien der Gotthen*, *Hunnen*, *Wenden*, en *Arabiers*, gelyk als die in *Hispania illustrata* staan. *Arnoldus*, een Abt te *Lubek*, heeft, van 't Jaar 1171 af, tot 1209 toe, het *Chronicon Helmoldi* vervolgt; de Geleerde vertrouwen hem wel het meeste, in de *Slavoonische historien*, maar in

Joachimus Calaber. Rodericus Ximenius. Arnoldus Lubecensis.

(*a*) Lipsius I. Polit. c. 9. §. 1. 2. Vossius II. Histor. Græc. c. 28. Barthius XLVII. c. 20.

Jaar MCC. tot MCCC. in de andere niet zoo wel; (*b*) dog hy laat zig zeer wel met *de aanmerkingen* van *Bangertus* gebruyken. Gervasius. *Gervasius Tilberiensis*, een *Engelsman*, heeft eene *historie*, van de Ryken der *Romeynen*, *Gotthen*, *Longobarden*, en anderen, uytgegeeven. Guntherus. *Guntherus Ligurinus*, een Munnik, heeft de *historie* der veroveringe van *Constantinopolen* beschreeven, wien men ook anderzins de helden verzen, in 10 boeken, weegens de daaden van Keyzer *Frederik de eerste*, toeeygent: daar in overtreft hy volkoomentlyk veele van zyne tyden, en hy is een recht aardig Digter, gelyk als hem ook de Geleerde roemen. (*c*) Helinandus. *Helinandus*, een Munnik, heeft eene *Chronyke* gemaakt, van de scheppinge des weerelds af, tot op het Jaar van Christus 1204 toe, in 48 boeken, die niet lang geleeden eerst uytgegeeven zijn. Conradus Urspergensis. *Conradus van Lichtenau*, een *Duytsch Edelman* van geboorte, anders *Urspergensis* genaamt, een Abt in 't Klooster van deezen naam, by *Augsburg*, heeft eene *Chronyke* van *Bels* tyden af, tot op het Jaar van Christus 1229 toe, geschreeven, en daar door veel lof, byzonder in de *Duytsche historien*, verdient. (*d*) *Goldastus* noemt hem dikwils in zyne schriften *Spanhaagen*: dog de Papisten zyn zelden zyne beschuts-heeren, om dat hy van zommige Pauzen al te opregt geredeneert heeft.

Gualtherus Mapes. 3. *Gualtherus Mapes* staat meede onder de getuygen der waarheid, by *Flacius* en *Wolfius* aangeteekent, dewyle hy de arglistigheeden der Geestelykheid voornaamelyk ontdekt, en met een bytende styl beschreeven heeft: maar het meeste, wat hy, en zyns gelyken, van zulke zaaken hebben geschreeven, is wel van de Goddelooze Paapen onderdrukt geworden. Jac de Vitriaco. *Jacobus de Vitriaco* was hier en teegen een yveraar teegens de gewaande ketters, en heeft het kruys teegen de *Albigensers* gepreedikt. Het beste van zynen arbeyd, is, de *historie* van 't *Oosten* en 't *Westen*, in 3 boeken; daar en booven heeft hy nog eene *Postille* over de *Euangelien* en *Zendbrieven* gemaakt. Cæsarius. *Cæsarius*, een *Duytzer*, heeft 12 boeken, als eene te zaamenspraake, van de wonderen zyner tyden geschreeven, waar in hy veel zonder grond vertelt, na den fabelachtigen aart van zynen tyd. Hugo Cardinalis. *Hugo de S. Caro*, of *Cardinalis*, is de booven gedachte *Postillant* over den gantschen *Bybel*, wien men ook de *Concordantia major* over den Latynschen *Bybel* toeschryft, als ook, de *Sermones de tempore & sanctis*.

Guilielmus. 4. Verders is 'er onder de Schoolsche, *Guilielmus*, Bisschop van *Parys*, bekent, die veele *tractaaten* van Godgeleerde stoffe, naar de booven beschreevene ellendige wyze, heeft te zaamen gelapt, als ook, de *sermones de tempore & sanctis*. Raymundus de Penna forti. Extravagantes. *Raymundus de Penna forti* of *de Rupe forti*, heeft de *summa de casibus pœnitentialibus*, en de 5 boeken van de *decretalia* geschreeven, die men de *Extravagantes* noemt. De andere Schoolsche hebbe ik hier booven al genoemt, en haare schriften zyn by na ook niet noemens waard. Albertus Magnus. De beroemdste onder haar is *Albertus Magnus*, eerst een Preediker Munnik, en daar na, Bisschop te *Regensburg*, dat hy naderhand echter neergelegt zoude hebben. Deeze is, gelyk gemeld, de ongelukkige aanvanger van de vermenginge der *Aristotelische Wysbegeerte* met de *Godgeleertheid*, hy heeft ook, over *Aristoteles* en *Lombardus* groote uytleggingen by een gesmeert: de andere Wysgeerige en Godgeleerde dingen verzwygende, die in 21 stukken uytgegeeven zyn. Thomas Aquinas. Zynen leerling *Thomas Aquinas*, een *Italiaan*, is hem hier in kort gevolgt, en heeft inzonderheid de *summa Theologiæ* in drie deelen geschreeven, waar

(*b*) Vossius II. Hist. Lat. c. 55. (*c*) Lipsius II. Poliocret. c. 4. Casaubonus ad Polybium p. 171. Vossius II. c. 51. (*d*) Melanchton præf. ad cum. Vossius II. c. 56. Meibomius Apol. pro Ottone IV. p. 329.

waar over daar na zoo veele uytleggingen zyn gemaakt. Alle zyne ſchriften zyn in 17 ſtukken begreepen, en het *regiſter* alleen daar van zal wel twee blaaden beſlaan: gelyk als de veele boeken van *Bonaventura* ook acht ſtukken uytmaaken. Jaar MCC. tot MCCC. Bonaventura.

5. Eenige Hiſtory Schryvers zyn 'er nu nog overig, gelyk als *Matthæus Paris* of *Pariſius*, een *Engelsman*, die eene groote Hiſtorie van de *Engelſche* geſchiedeniſſen geſchreeven heeft, van 't Jaar 1066 af, tot 1259 toe, daar een aanhang, tot op het Jaar van Chriſtus 1273 toe, door *Guilielmus Riſhangerus* by gevoegt is. Dit werk is met zulk eene oprechtheyd en naauwe toezigt, na den toeſtand van die tyden, geſchreeven, dat het ook de Papiſten zelfs ten hoogſten roemen, alhoewel zy de daar in reedelyk wel ontdekte geheymeniſſen der Geeſtelykheid, voor laſteringen en dwaasheeden uytſchreeuwen. *Petrus de Vineis*, Cancelier van Keyzer *Frederik de tweede*, een ſtandvaſtige weederſpreeker van de Geeſtelykheid, is eyndelyk nog, door de argliſtigheyd en kunſten van haar, by zynen Heer verdagt geraakt, en van zyne oogen berooft geworden, waar op hy zich in de gevangenis zelfs vermoort heeft. Men heeft hem nog, de 6 boeken der hiſtoriſche zendbrieven, aangaande de geſchiedeniſſen van deezen Keyzer, te danken. *Vincentius Belovacenſis*, heeft een vierdubbele ſpiegel geſchreeven, naamelyk, een *hiſtoriſche*, daar in de zaaken van het begin des weerelds af, tot op het Jaar van Chriſtus 1254 toe, verhaald worden: verders een natuurlyke, zeedekundige en leerſpiegel. *Martinus Polonus*, een Munnik, en hier na, Aartsbiſſchop te *Gneſna* in *Poolen*, heeft een Chronyke geſchreeven tot op het Jaar 1277 toe, daar een ander nog 8 Jaaren by heeft gezet; het werk aan zig zelfs is kort begreepen, en heeft juyſt zoo veele byzondere dingen niet, het is ook byna alleen door de Hiſtorie van *Johanna Papiſſa* beroemt geworden, welke daar in ſtaat. *Jacobus de Voragine*, Aartsbiſſchop te *Genua*, heeft de *Hiſtoria Lombardica* of *gulde Legende* geſchreeven, van het leeven der Heyligen, een boek, vol leugens en fabelen, daar geen bewys toe van nooden is; want het veel eer eene openbaare getuygeniſſe der blindheid dier tyden is. Eyndelyk is *Guilielmus Durantus*, of *Durantes*, nog bekent, van weegen zyn *Rationale divinorum officiorum*, en, van het *Speculum Juris*, om welke reede men hem ook de *ſpeculator* of beſchouwer noemt. Om de kortheid moet ik de overige nu alhier overſlaan. Matthæus Paris. Petrus de Vineis. Vincentius. Martinus Polonus. Jac. de Voragine. Hiſtoria Lombardica. Guil. Durantus.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Synoden deezer Eeuwe.

§. 1.

ZOo als de voorſtanders der Kerken zelve zyn geweeſt, zoo waaren ook ontwyffelbaar haare vergaaderingen, naamentlyk, vol van grouwelen, zonden, en ſchanden. Evenwel zetten de Pausgezinde alhier drie Synoden, die zy t'eenemaal den tytel van *Oecumenici*, of *algemeene* geeven, uyt wat voor een grond of oogmerk, zulks valt niet heel zwaar om uyt te vinden. Het *eerſte* noemen zy, het *vierde Lateraanſche*, en haar twaalfde algemeene Synode, dat *Innocentius de derde*, in 't Jaar 1215, te *Rome* in de *Latynſche Kerke*, uyt 412 Biſſchoppen, verzaamelt zoude gehad hebben. Op dit Synode dan zyn de boovengedachte dwaalingen van de *Transſubſtantiatie* in 't *Avondmaal*, en de *oor-biegte*, als Synodi. Lateran. IV. Van de misbruyken.

Jaar MCC. tot MCCC. als *geloofs-artykelen*, bekragtigt, dog wel voornaamentlyk, aan de Pauzelyke hoogheid, in alle dingen, een onbepaald gezag gegeeven geworden. Tot een schyn heeft de Paus ook nog van de hulpe voorslaagen gedaan, die men naar *Jerusalem*, teegens de *Sarazynen* zoude schikken. Vorders is de boosheid der Geestelykheid hier in gantsch niet geheim gebleeven, door dien zommige oprechte Schryvers regt uyt bekennen, dat de Paus alle de punten, die men afdoen moest, eerst te vooren, in zyn Cabinet, zelfs opgestelt, en aan het Synode overgegeeven hadde. (*a*) Het was ook binnen 20 daagen alles op eenmaal afgedaan, en in die korte tyd was zoo veel beslooten, dat het anders, in zoo veele weeken, naauwelyks overlegd hadde konnen worden.

Lugdunensis I. 2. Het *tweede* Synode, wierd ook het *eerste van Lions* genaamt, dat, onder *Innocentius de vierde*, in 't Jaar 1245 is gehouden geworden. Hier op nu zouden maar 140 Bisschoppen geweest zyn, door dien alles op den Keyzer *Frederik de tweede* zelfs, en veele andere, aangezien was. Teegens Fridericus II. Want de Paus was, gelyk als hier booven gedagt is, den Keyzer zeer vyandig, en zogt, door zulk een doen, zyn voorneemen teegens hem maar alleen een schyn te geeven: hy begon derhalven den Keyzer, al voort, in de *tweede zittinge*, te *citeeren*, te bannen, en tot het ryk onwaardig te verklaaren. En, op dat het niet aan eenige oorzaaken mogt ontbreeken, zoo moest hy een ketter, meineedige, kerken-dief, en verraader van den Paus genaamt werden. Maar, men ziet wel, wat deeze gewaande Steedehouder van Christus, van Christus zelfs gehouden mag hebben, daar hy niet schroomt, de opgegeevene vyf punten, welke in dit Synode afgehandelt zouden werden, in de voor-reede by de vyf wonden van Christus te vergelyken. Derhalven hebben ook die geene, welke de arglistigheeden der Geestelykheyd geweeten hebben, en die egter in 't Christendom niet al te vast gegrond geweest zyn, nootwendig, of den Paus zelfs voor een Godverloochenaar moeten houden, of zy hebben zelfs daar toe moeten vervallen. Des Keyzers gezanten, *Petrus de Vineis*, *Tadæus Suessanus*, en andere, kanten zich heel heevig teegen dit voorneemen, alhoewel met weynig voordeel. Ondertusschen hield den nieuwen *Latynschen Keyzer* te *Constantinopolen*, *Boudewyn*, om hulp teegens de Grieken aan, welke hem ook toegezegd wierd. (*b*)

Lugdunensis II. 3. Het derde Synode is insgelyks ook te *Lions* van Paus *Gregorius de tiende*, in 't Jaar 1274, met wel 500 Bisschoppen, ingestelt geworden, want deeze plagten noch eyndelyk van de Pauzen, als Ja-heeren, daar toe geroepen te werden, waar meede het dan nog naar de oude wyze gehandeld heette te zyn. De hoofdzaake van dit Synode, zoude Vereeniging der Grieken en Latynen. naar het voorgeeven, geweest zyn, dat de Grieken zig met de Latynen weeder mochten vereenigen. Want de Keyzer der Grieken, *Michaël Cerularius*, wilde, de met onrecht aan zig getrokkene heerschappye, daar door vast stellen, en hing daarom den Paus aan, die dan, na gewoonte, geen beeter middel wist, als, de zaak een verf te geeven, en de vereeniginge van beyde de Kerken voor te stellen, gelyk als dan zulke dingen meest een dekzel voor de schalkheyd moeten zyn. De *Oostersche* nu, zoo veele als 'er van haar teegenwoordig waaren, huychelden op het schandelykste met den Paus, verzaakten alle de getuygenissen, welke zy tot nog toe teegens hem hadden behouden, en leyden den grond tot een daar op volgende verschrikkelyke onrust in 't *Oosten*. (*c*)

4.

(*a*) Godfridus Viterbiensis. Matth. Paris. A. 1215. Platina. Conf. M. Ant. de Dominis. (*b*) Matth. Paris. Onuphrius & lib. VI. Decretal. (*c*) Gregorius Pachymeres. lib. V. Hist. c. 10.

4. De overige Synoden in deeze eeuwe zyn meest maar teegen de *Albigensen*, en andere getuygen der waarheid gehouden geworden, of, zy hebben, uyt de hoogste nood, en schandshalven, het meer als Heydens leeven, byzonder de overgroote ontucht en Sodomiterye der zoo genaamde Geestelykheid, wel wat moeten stooren. Of, men heeft, op dezelve, het arme volk tot veldtochten teegen de Turken en Ketters op ontbooden, en, by deeze geleegenheyd, hen eene onnoemelyke zomme gelds afgeperst, nieuwe bedieningen, en andere nieuwe middelen bedagt, om de Geestelykheid in alles opperhoofdig te maaken, de nieu gevondene ordens te bevestigen, en de handen in de magt van de Hooge Overigheyd altyd gestooken, enz. Alhoewel 'er ook eenige Synoden, in *Engeland* en *Vrankryk*, zig teegens de Pausselyke en Geestelyke tyrannye voornaamelyk aangestelt hebben, dewyle zy het aldaar al te grof maakten. Ook hebben, in *Duytsland*, in 't Jaar 1287, de Aartsbisschoppen van *Trier* en *Keulen*, op het Synode te *Wurtsburg*, zig teegens de groote geld eyschingen van den Paus mannelyk aangekant, schoon dat Keyzer *Rudolphus* zelfs daar al in verwilligt hadde. De overige Synoden nu zyn zoo aanmerkelyk niet, dat men zig daar langer door zoude ophouden.

Jaar MCC tot MCCC. Andere Synoden.

Te Wurtsburg.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verschillen, ter oorzaake van den Godsdienst.

§. 1.

HOe meer in deezen tyd de dwaalingen en zonden der zoo genaamde ordentlyke Leeraars toenaamen, hoe meer teegenspraak en getuygenissen zy ook van andere bekwaamen, die de ellende wel kenden: en, hoe meerder ernst deeze gebruykten, hoe heftiger men ook op haar, als op ketters, los ging. De voornaamste en grootste hoop onder deeze, waaren, de in het voorige boek beschreevene *Waldensen*. De Geestelykheyd zogt deeze menschen dan op alle bedenkelyke wyzen afbreuk en smaat aan te doen. Daarom leidde men haar ook de schandelykste en verachtste naamen op. Men noemde haar *Manichæers*, *Arriaanen*, *Cathari*, of ketteren, om dat ze als wan-gedrogtens by het volk gehaat waaren. Men vermengde haar met de Aartshuychelaars, de *Humiliaaten*, van welke Munnikken-orde hier booven reeds al gedacht is. Insgelyks ook, met de *pauperes de Lugduno*, welke, als Munnikken, rondsom zwurven, en allerhande, toen ter tyd gehaate dingen, bedreeven. In haare leere en leeven was niet het geringste; dat van haare vyanden niet in loutere lasteringen was verdraait geworden: Gelyk als het de eerste Christenen onder de Heydenen, en de regtschaapene menschen by de huychelaars, altyd vergaan is. Ook moesten zy, in de afschouwelykste ontucht, onder malkander, als de beesten, leeven, en anderzins de grouwelykste ondeugden en schande bedryven: gelyk als veele nieuwe Schryvers, uyt de Oude, heel onvoorzichtig herhaalen. Maar daar teegen is het noodwendigste, na de waarheyd, hier booven nu al aangeroert, en ook van veele andere wydloopig genoeg met waarheyd beweezen. (*a*)

Vervolgingen teegen de Waldensen.

Smaatwoorden.

En lasteringen teegens haar.

2. Tot deeze plaatze nu behooren alle die zwaare vervolgingen teegen deeze menschen, die nu, in eene overgroote meenigte, over al gevonden

Haare toeneemingе.

(*a*) Vid. Autores libro VIII. citati.

Jaar MCC. tot MCCC. vonden werden, die onder meenigerleye toenaamen en beschuldigingen, de wraakgierige Geestelykheid in de handen vielen. In *Duytsland*, *Vrankryk*, *Italie*, en elders, zyn 'er ontallyke van haar geweest, daar haare vyanden over klaagden, dat de verachtinge van de Priester-ordens, of van het *Ministerium*, zoo ongemeen groot wierd, dat zy de leedemaaten der rechtgeloovige Kerken verleyd, de inzettingen niet gehouden, en geen tiende gegeeven hebben, enz. (*b*) Daarom hebben ook byna alle Pausen heel trouwelyk daar toe geholpen, dat men deeze menschen het leeven te bang maakte, nadien ze anders alles op eenmaal zouden verlooren hebben. Waar toe dan noch altyd de naame Gods, de Bybel, de rechtgeloovigheid en de welvaart der Kerken, de dekmantel zyn moest. Men liet ook niet na tot een schyn, eenige *Colloquia* en woorden-twisten met haar aan te gaan, waar by men wel licht denken kan, hoe oprecht het aldaar toegegaan moet zyn: en als het nu de naam hadde, dat de *Albigensen* verstokte ketters waaren, zoo begon *Innocentius de derde*, in 't Jaar 1208, overal aflaaten te belooven, voor de geene die haar zouden vervolgen. Daar op lieten zich ook zoo veele 1000 menschen met een kruys teekenen, trokken teegens haar op, met spietzen en zwaarden, versloegen 'er van haar, in *Vrankryk* alleen, wel 60 of 70000, en naamen alle haare plaatzen en goederen weg, waarom het haar ook wel meest te doen was. (*c*) En daar uyt ontstonden 'er altyd ordentlyke oorloogen en veldslaagen, alwaar van weederzyden, magtige Vorsten belang innaamen, en *Philippus de tweede*, Kooning van *Vrankryk*, beneevens zyn zoon, *Lodewyk*, waaren daar byzonder heevig teegen. Insgelyks ook de Kooningen van *Engeland* en *Arragon*, de Graaven van *Montfoort*, enz. aan welke deeze geleegenheid nu tot een voorwendzel moest dienen, om haar heerschzucht voort te zetten. Doch waar by eindelyk de goede *Waldensen* waarlyk wel het meeste leeden, veele zeekere schuylplaatzen verlooren, en zich allengskens naar die landen toe moesten begeeven, daar veele bosschen in waaren, op dat zy haar aldaar voor de grouwelyke verwoetheid der Paapen zouden konnen bergen, tot dat zy eyndelyk, onder de *Wicleffiten*, *Piemontoisen*, en *Hussiten*, weeder voor den dag kwaamen.

Woorden-twisten met haar.

Oorlogen teegens haar.

3. Ook wierd de macht der duysternis zoo groot, dat zig de *Regenten* zelfs, gelyk als Keyzer *Frederik de tweede*, tot zulke vervolgingen noch beweegen lieten, of zy schoon zelfs van de Geestelykheid heftig gedrukt wierden. Waar uyt men wel ziet, dat het de zoo genaamde Staatkundige meest maar, om haar eyge belang te doen geweest is, wanneer zy met de Paapen aangespannen, en dat ze in 't overige de waarheid, gelyk als ze den mensch tot God voert, heel weynig gehoor gegeeven hebben. Deeze Keyzer dan heeft teegen de *Waldensen* veele grouwelyke *ordinantien* gemaakt, in welke hy het zwaard, de eeuwige gevangenis, en diergelyke grouwelyke onthaalen meer, teegens haar, niet alleen gebooden, maar ook metter daad zelve in 't werk gesteld heeft. (*d*) Gelyk als men dan hem ook het eerste begin toeschryft, dat de Geestelykheyd hier na de Ketters, opentlyk, door oordeelen, hadde derven laaten verbranden. (*e*) Ontrent deezen tyd bedacht *Innocentius de derde* eerst het *officium inquisitionis*, uyt welkers kracht hy zeekere Afgezondene, of Commissarissen, in alle landen zette, welke met de allergrootste vryheid,

Plakkaaten van de Keizer teegens haar.

Verbranden van Ketters.

Aanvang van de Pauzelyke Inquisitie.

(*b*) Bzovius Ann. 1231. n. 17. & 1251. n. 7. (*c*) Vincentius. P. Æmilius. Robertus Altissiodorensis in Chron. (*d*) Goldastus To. 1. Const. Imp. (*e*) Lex. ap. Philip. a Limborg in Hist. Inquisit. & alios.

heid, de ketters op het ſcherpſte mochten ondervraagen, die haar voorkwaamen, pynigen, en dan daar na aan de weereldlyke Overigheid, of *Brachium ſeculare* overgeeven. Waar by dan geene verantwoordinge, *appel*, of beroepinge, of iets anders, plaats hadde, maar die dan, zonder eenige genaade, gedood, en wel meeſt leevendig verbrand moeſten werden. Deeze *Inquiſitie* kwam dan omtrent deezen tyd eerſt in 't gebruyk, en wierd van veele Pauzen hier na, maar wel inzonderheid van *Gregorius de neegende*, in *Spanje*, als een hoofdſtuk der Geeſtelykheyd, beveſtigt, maar in 't eerſt aan *Dominicus* en zyne rotgezellen, overgegeeven. Welke dit onmenſchelyk gerechte nog teegenwoordig door gantſch *Spanje* en *Italie* alleen derven onderhouden. Maar wat 'er al voor verſchrikkelyke, ja beeſtige grouwelykheeden, van de *Inquiſiteurs* altyd in 't werk geſteld geweeſt zyn, zulks kan men, zonder afgryzen, onmoogelyk in haare eygene *acten*, ſtellingen, en andere ſchriften, niet leezen. Zy hebben zoo t'eenemaal doorgaans ook teegens alle natuur en vernuft gehandelt, dat men haar meer voor raazende honden, als voor menſchen of natuurelyke Heydenen, aanzien moeſt. *(f)* Maar het is ook gewis, dat alle vyanden der waarheid altoos van deeze zelve booze geeſt geregeert, en tot de vervolgingen aangedreeven werden, ſchoon zy hem niet alle, aan grouwelykheyd en boosheyd, t'eenemaal gelyk werden.

Jaar MCC. tot MCCC.

Aart der Inquiſitie.

4. Na deeze *Waldenſen* nu, zyn 'er ook ontallyke andere getuygen in deezen tyd opgeſtaan, die zig teegen de bedorvenheyd hebben aangekant, alhoewel met verſcheyde inzichten. Veele daar van hebbe ik nu reeds al in 't begin van 't *tweede hoofdſtuk deezes Boeks* genoemd, doch alle zyn zy van de Geeſtelykheid, met de gemeene naam van ketters, onderdrukt, of verdagt gemaakt geworden. De Paus, met zynen aanhang, hadde ook wel groote reeden, om yverig achter alle zulke lieden heen te zitten, door dien men noch zulke harde uytdrukkingen, en nadrukkelyke getuygeniſſen in haare ſchriften vind, die waarelyk aan de Geeſtelykheid niet minder als haaren geheelen ondergang dreigden. Dat het ook de meeſte uyt eene oprechte zorge voor het gemeene beſt, en uyt liefde teegen haare vervolgers en tyrannen zelfs gedaan hebben, zulks geeven veele omſtandigheeden heel klaar te kennen. Alzoo ſpreekt 'er een zeeker oud en beproefd Schryver van: *By dit onweeder wierd de aandacht der geloovige laauw, en de kinderlyke liefde teegens onzen Heere de Paus, als de geeſtelyke Vader, wierd zeer verminderd, niet zonder groote ſchaade der zielen, ja zy wierd in eenen grouwelyken haat en heymelyken vloek veranderd. Want alle menſchen zaagen en bevonden het wel, dat de H. Paus zelfs, op geld en roof, tot ſchaade van veele, maar al te zeer verſlingert was. Zy geloofden ook niet, dat hy van Petrus de macht hadde, om te konnen los maaken en binden. (g)* Ik wil nu hier niet zeggen, hoe dat de *Regenten*, en andere, ook zelfs wel teegens haaren wille, dikmaals wel gedrongen werden, om de Paapen en Munnikken op de vingers te moeten kloppen, by aldien ze anders alles niet volkoomentlyk wilden verliezen: daar zy anders wel gaarne ſtil gezeeten, en ook zeeker zoo wat heen geleeft zouden gehad hebben: en dit wyzen de Hiſtorien der *Duytſche Keyzers*, der *Kooningen* van *Vrankryk*, *Engeland*, en *Spanje*, heel duydelyk aan, inzonderheid die van *Lodewyk de neegende*, *Philippus de derde en vierde*, of *Pulcher*, welke laatſte den Paus *Bonifacius*

Andere getuygen der waarheid.

Veragtinge van het Miniſterium.

Straffen van de Overigheid.

(f) Eymericus in directorio Inquiſitorum. Prateolus. Raymundus de Penna forti, Canon Inquiſit. Anonymus ap. Limborchium. (g) Matth. Pariſ. p. 697.

Jaar MCC. tot MCCC. *cius de achtste*, al taamelyk stout bejeegent heeft: desgelyks ook die van *Richardus de eerste*, Kooning van *Engeland*, die men daarom *Leeuwenhert* genoemt heeft, van *Eduard de eerste*, die ook met *Bonifacius*, weegens *Schotland*, veel te doen gehad heeft. Ik zwyge nu noch van anderen.

Arnoldus de Villa nova. Arnoldisten. 5. Onder die getuygen der waarheid nu, welke in der daad heel veele aanhangers gehad hebben, staat, op deeze tyd, wel voor aan, *Arnoldus de Villa nova*, een *Spanjaart*, en zeer geleerd man, die byzonder in veele taalen wel ervaaren was, van welke men andere, zyns gelyke, oprechte lieden, *Arnoldisten* heeft genoemd. Deeze heeft men ook al als ketters verworpen, om dat zy van de grouwelen der Geestelyke al te vry uytgesprooken hadden, gelyk als men dan nu nog een schrift van *Arnoldus* heeft, het welke van de schandelykheeden der valsche Geestelyke (*de spurcitiis pseudoreligiosorum*) handeld. (*h*) Doch zyne ketterssche stellingen zyn deeze geweest: Zyne getuygenissen van de waarheid. *De Duyvel heeft de gantsche Christenheid van de waarheyd Jesu Christi af doen wyken. Het geloove, dat de Christenen nu hebben, is eeven als dat geene, dat de Duyvelen ook hebben. Het gantsche Christen-volk werd ter hellen gevoerd. De Kloofter-lieden zyn nu zonder eenige liefde, en werden daarom ook verdoemd. Zy verderven de leere van Christus, en de Godgeleerde doen kwaalyk, die maar het geringste uyt de Wysbegeerte in de Godgeleertheid mengen.* Item, *men moet de besluyten van den Paus niet meer gelooven, als die van andere menschen*, enz. Alle welke stellingen, deeze man, met een oprecht oogmerk, in het diepste verval der Geestelykheid, wel mag bekend hebben, gelyk ze ook van de verstandige daar voor aangezien werden., (*i*) Van deeze en diergelyke nu is elders meerder gedagt geworden.

Strydigheeden van Raymundus Lullius. 6. De gewaande Geestelyke hebben ook onder haar zelven allerhande strydigheeden gehad, die meede al dikwils op verketteren uytgeloopen zyn. Het is bekend, wat 'er al met *Raymundus Lullius*, een *Catalaan*, is voorgevallen: deeze man was eerst een *Minoriet*, en hy wilde, met de algemeene hoop, niet zoo zorgeloos daar heene loopen, maar hy was begeerig naar waarheyd. Daarom leydde hy zich op allerhande bespiegelingen en *studien*, die men nu noch in de schriften, die aan hem werden toegeschreeven, zien kan, daar zich wel dikwils het booze met het goede vermengt heeft. Maar in de Godgeleertheid wilden hem de andere doorgaans niet laaten door gaan, en veele Papisten hebben hem opentlyk voor een ketter uytgeroepen, ja hem de schuld van wel in de 500 ketteryen gegeeven, waar over *Gregorius de elfde* hem ook verworpen zoude hebben. (*k*) Verdeediging. Hier teegen hebben hem weeder andere Pausgezinde, als een Heylig en Martelaar, geëert, en niet alleen zyne leere verdeedigt, maar ook over zyne uytmuntende gaaven zich ten hoogsten verwonderd. (*l*) Maar die de middelweg willen gaan, die bekennen van hem, dat hy in de geheymenissen, byzonder van de Godheid, zyn eyge vernuft veel te veel heeft toegegeeven. In de Wysbegeerte houden hem veele voor onsmaakelyk: en het is waar, wanneer men maar alleen zyn konst aanziet, zoo is daar meer overvloedige scherpzinnigheyd in, als nuttigheyd; alhoewel hem echter veele wyze lieden verontschuldigen. Doch dit is ook gewis, dat 'er in zyne schriften niet weynig van een vreemde hand ingevloeit is, dat echter onder zynen naam heene gaat. Men leeze maar wat de Geleerde in 't gemeen hier van heb-

(*h*) Balæus. (*i*) Cat. T. V. p. 667. (*k*) Eymerius P. 1. q. 9. Luzenburgius Catal. hær. Prateolus. (*l*) Bzovius A. 1372.

hebben, gelyk als *Carolus Bovillus*, in zyn leeven, *Morhoffius in Polyhistore*, *Conringius*, *in Medicinâ Hermetis*, en onder de oude *H. C. Agrippa*. Het is ons hier genoeg, dat wy zien, hoe dat terstond de blinde yveraars teegen alles met kettermaaken gewoeld hebben, wat niet in alles met haare stellingen overeen gestemt heeft. Jaar MCC. tot MCCC.

7. Onder de Munnikken nu, en wel de *Minoriten*, ontstond een zeekere Secte, die men *Fraticelli*, of *de paupere vitâ* heette: haar weezen is in het *Tractaat de Fraternitate*, tot genoegen beschreeven. Om het in 't korte te zeggen, zoo behooren zy ook volkoomentlyk onder de getuigen der waarheid, weegens veele goede bekenteniſſen; en dit eenige is getuygenis genoeg, dat zy de andere Munnikken en Paapen niet aangestaan hebben, maar van haar op het leelykste afgemaalt, en ook anderzins vervolgt geworden zyn. De oorzaak hier van was, om dat zy haare Afgooden aantasten, de *Roomsche Kerke*, met haaren gantschen kraam, verwierpen, de Paapen en Munnikken, als wolven en verleyders beschreeven, enz. Daarom heeft de booze Paus, *Bonifacius de achtste*, ook veele van haar leevendig laaten verbranden; dit niet teegenstaande, en schoon zy over al vervolgt wierden, bekwaamen zy echter grooten toeloop, onder alle standen van menschen, en in alle plaatzen. Gelyk als dan ook hier na, uyt haar middel, de *Beghardi* en *Beginæ* zouden gesprooten zyn. Welke niet minder veele waarheeden teegens den *Antichrist* bekend hebben: want de daar onder gemengde ondeugende dwaalingen deezer menschen, schikken zig met de overige en meeste bekenteniſſen niet, en ze zyn ook zoo weynig haar zelfs toe te schryven, als aan de eerste Christenen, die ondeugende achterklap der Heydenen, waar van licht in 't volgende Boek meerder zal te zeggen vallen. *(m)* Wat verders den stryd der Munnikken, over het *zoo genaamde eeuwige Euangelium* aangaat, het welke eenige voor volkoomener, als dat van Christus zelfs, uytgeeven, hier van is de boosheid aan zig zelven openbaar, en de daar onder verborgene arglistigheid, om daar door aan de menschen het Munnikken-leeven, als de hoogste trap van zaaligheid, aan te pryzen.

Fraticelli. Beghardi. Beginæ. Eeuwig Euangelium.

(*m*) Trithemius Chron. Hirsaug. A. 1299. 1305. Conradus de erroribus Begehard. in Biblioth. Patrum.

Eynde van 't dertiende Boek.

HET

Jaar MCCC. tot MCD.

HET VEERTIENDE BOEK.

Van de aanmerkelijkfte Kerkelijke Gefchiedeniffen in de veertiende Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytterlyken toeftand der Kerken in 't algemeen.

§. 1.

Oe jammerlyk het 'er in 't *Weften*, ontrent het begin deezer eeuwe, uytgezien heeft, zulks is, in het voorige boek, by de bloedige dood van *Albertus van Ooftenrijk*, al gedacht geworden. Hier op wierd nu een Graaf van *Lutzelburg*, *Hendrik de zeevende*, in 't Jaar onzes Heeren 1309 Keyzer, die, na de geftilde oproer in *Duytsland*, met een fterk leeger naar *Italie* trok, en alles in vreeze bragt. Maar, door dien dit aan den Paus, en andere, die eenmaal het jok afgeworpen hadden, t'eenemaal ongeleegen kwam, en, dat de Keyzer ook afzonderlyk van geenen eed altoos wilde weeten, waar meede hy aan den Paus *Clemens de vyfde* verbonden was, zoo was de Geeftelykheid al aanftonds weeder tot moord, en andere grouwelen, bereyd: daarom porde men eenen *Preediker*, of *Dominicaaner Munnik*, van *Senis*, met naame *Bernardus de Montepeluciano*, aan, die moeft hem, by *Florence*, op eenen Feeftdag, in 't *Avondmaal*, een vergiftigd ouweltje, en vergifte wyn, geeven, waar van hy ook, in 't Jaar 1313, fturf. Dit getuygen de oudfte en waarachtigfte Schryvers alle eenpaariglyk, en met ronde duydelyke woorden. (*a*) Hier teegen hebben zig nu, gelyk als licht te denken is, de *Dominicaaner Munnikken* nog willen rechtvaardigen, en daarom, van des Keyzers broeder, *Balduinus*, de Aartsbiffchop van *Trier*, en van zynen zoon, *Johannes*, Kooning van *Boheemen*, eerft 33 jaaren hier na een opentlyk *inftrument*, of getuygenis, verzonnen, dat zy aan die grouweldaad onfchuldig waaren, en dat de Keyzer, aan een hitzige koorts geftorven was. (*b*) Andere fpreeken dat weeder met reede teegen, en voegen daar nog by, dat deeze moorddadige Munnik van de Keyzerlyke zoldaaten, leevendig gevilt, en zyn kloofter verbrand is geworden. Ten minften is 'er geen boevenftuk of ondeugd zoo groot, dat de Satan niet altyd, door Munnikken en Paapen pleegt te onderneemen. (*c*)

Albertus.

Henricus VII.

Hy word vergeeven.

In 't Avondmaal.

2. Na deeze twiften 'er veele om het Keyzerryk, byzonder, *Frederik van Ooftenryk*, en *Lodewyk van Beyeren*, waar door gantfch *Duytsland* ook in twee *partyen* verdeelt, en, geheele acht jaaren lang, door enkele eergierigheid, jammerlyk door den oorlog bedurven wierd. Eyndelyk kreeg *Frederik van Ooftenrijk*, *Lodewijk van Beyeren* in den ftryd gevangen, en alzoo het Ryk alleen in zyn geweld. Echter behield hy

Fredericus. Ludovicus Bavarus.

(*a*) Albertus Argentinefis Chron. ap. Urftifium. Paulus Langius Chron. Ciz. Platina in Clemente V. Aventinus lib. VIII. Jac. Meyer Chron. Flandr. Continuator Ptolomæi Lucenfis & Guilielmi Nangiaci ap. Dacherium. Fabronius. Cufpinianus. Jo. Gerwardus a Leydis. Volaterranus lib. XXIII. Egnatius. Appendix Victoris. (*b*) Felix Faber I. 14. & alii Pontificii. Conf. Diploma ap. Baluzium. (*c*) Vid. omnino Conradus Vezer in Vita Henrici VII. Martinus Diefenbach de vero genere mortis Henrici.

hy geen ruſt, maar de Pauzen, van welke de Keyzers, en andere Regenten, altyd het allermeeſte geplaagt wierden, maakten ook aan deezen Keyzer de grootſte moeyte. Want het *Johannes de twee-en-twintigſte* verdroot, dat hy zich zelfs, zonder zyne beveſtiginge, den *tytel* van *Keyzer* gaf, waar over hy hem ook in den ban deed, en hem van het Ryk wilde afzetten. *Frederik* verdeedigde zich daar en teegen op zyn beſte, beriep zich op een *algemeen Concilium*, liet de *Paryſſche Godgeleerde* over het verſchil oordeelen, die dan de uytſpraak van den Paus voor onrechtvaardig en onchriſtelyk verklaarden. By deeze geleegenheyd ſchreeven ook veele goede en ervaarene mannen, teegen den Paus, voor den Keyzer, als, *Marſilius Ficinus*, in zyn *Defenſor pacis*, *Guilielmus Occam*, *Joh. de Gandavo*, *Henricus Chachemius*, en andere. De Keyzer zelfs nu hadde den Paus voor een ketter geſcholden, en zyn beeltenis op de Myten laaten verbranden. Deezen twiſt duurde verder, met deezen *Johannes*, en de beyde volgende Pauſen, *Benedictus de twaalfde*, en *Clemens de zeſde*: waar by ook heel veel onrechtvaardigen handel aan beyde de zyden wierd bedreeven, daar men van de Keyzerlyke partye ook niet zoo heel net binnen de paalen van billykheid is gebleeven. Echter hadde de Keyzer, by de ſchrikkelyke moetwilligheeden der Pauſen, en wel inzonderheid van de laatſte, groot geduld betoond, zoodaanig dat hy de nadeeligſte voorwaarden nog al zoude aangenoomen gehad hebben, by aldien de Paus zelfs het vat niet t'eenemaal den boodem ingeſmeeten hadde: en, nadien de Keyzer het niet wilde opgeeven, nog het Ryk goedwillig afleggen, zoo vervloekte en verbande hem de Paus, beneevens alle die geene, welke hem nog eenige de minſte eerbied na deezen zouden bewyzen. Alzoo lieten zig eyndelyk eenige *Duytſche*, en wel voornaamentlyk, de Aartsbiſſchop van *Mentz*, daar toe beweegen, dat zy een ſtilſtand des *Keyzerdoms* voorwendden, en *Carolus*, de zoon van *Johannes*, Kooning van *Boheemen*, tot Keyzer verkoozen. *Lodewyk van Beyeren* nu, ſturf niet lang daar na, en zyne vrienden wierden, door de vervaarlyke dreygementen van den Paus, gedwongen, om hem voor een ketter te verklaaren, en alle de boosheyd van deezen Paus voor goed te keuren. (*d*)

Jaar MCCC. tot MCD.

Zyn ſtryd met den Paus.

Carolus IV.

3. Maar *Kaarel de vierde* was nu eenmaal, volgens de begeerte der Geeſtelykheid, tot het Keyzerryk geraakt, en hy zogt zig ook, door dat zelve middel, op allerhande manieren, vaſt in den zeetel te zetten. De meeſte Schryvers geeven ook daar van de ſchuld, dat hy alle zyne meedeſtanders, met groote zommen gelds, en andere vereeringen en beloften, afgeweezen, ja zelfs, *Gunther van Swartzenburg* met vergif uyt de weg gemaakt heeft; doch dit gaat ons hier meer aan, dat hy zig, van den Paus, en de andere Italiaanen, heel zeer heeft laaten kwellen. Hy trok dan naar *Rome*, en wilde zig aldaar laaten kroonen: wanneer hy nu daar te voet in de ſtad kwam, paſte een *Reedenaar*, onder anderen, deeze woorden recht Godslaſterlyk, en ook ſpottelyk, op hem toe: *Ziet, uwe Kooning komt tot u, zachtmoedig!* De Paus liet hem ook, door den Cardinaal, wel uytdrukkelyk deeze voorwaarde voorſchryven, dat hy terſtont na de krooninge geheel *Italie* weeder zoude moeten verlaaten; waar over de beroemde *Franciſcus Petrarcha*, in eenen brief aan *Carolus*, ook zeer gebelgt is, en gedenkt, hoe dat de Keyzer zig, met eenen eed, daar toe heeft moeten verbinden. Wat 'er nu verders, van zyn ſlecht huys-

Zyn begin.

Verrichtingen in Italien.

Slegte regeeringe.

(*d*) Albertus Argentin. p. 124. Antoninus Florent. vol. III. tit. 21. §. 6. Nauclerus gen. 45. Henricus Rebdorf p. 421. Aventinus p. 660. lib. VII. Alia ap. Goldaſtum To. I. Conſt. p. 98. Sigonius. Lehmannus. Paralipomena Urſperg. Cranzius IX. Sax. c. 15. Catal. T. V. &c.

Jaar MCCC. tot MCD.

huyshouden, met de inkomsten en vryheyd van veele Steeden en stenden in *Duytsland*, werd geschreeven, zulks alles raakt ons weynig. Het blykt echter, uyt zyn geheele bedryf, dat hy, om zyne begeerte en oogmerk te beryken, niet alleen alle andere dingen heeft laaten vaaren, maar, dat hy zich ook dikmaals groote schande heeft aangedaan. En dit mag ook de rechte oorzaak wel zyn geweest, waarom hy de Pauzen zoo zeer na de oogen gezien heeft, ten deele, om de ongemakken van zyne voorzaaten daar door te ontgaan, en ten deele, om echter zyn doelwit, en, daar beneevens, den lof van een goed Heer, by de *Canonisten* en *Paapen*, te bereyken: daarom heeft hy, de Bisschoppen, Abten, en andere van de Geestelykheid, ook liever alles toegelaaten, en zelfs gegeeven, haare vryheyd sterker gemaakt, en de zoo genaamde Leeken hier teegen verdrukt: zoo dat het licht te kennen is, wat de spreuke, op hem toegepast, en van hem verkooren, in een zeekeren zin, in zig bevat, *Optimum est alienâ insaniâ frui.* Dat is: *het is best, de dwaasheid van een ander te genieten.* Verders zoude hy een groot beschutsheer van de geleertheid geweest zyn: waar van licht hier onder in 't *tweede hoofdstuk*, iets meerders. Van de *pragmatica sanctio*, of *guldene bulle*, is hier geen geleegenheyd, om breed van te spreeken, waar door hy de oneenigheeden, weegens de *Keyzerlijke verkiezinge*, onder de *Keurvorsten* des Ryks, wilde wegneemen; maar hy heeft, moogelyk, ontrent de nazaatschap van zynen Zoon, zyn woord zelfs niet nagekoomen, door dien hy hem, door bedekte middelen, en het verspillen van veel gelds, daar toe geholpen heeft. Hy sturf in 't 32ste Jaar van zyne regeering in 't Jaar 1378. *(e)*

Toegeeving aan de Geestelykheid.

Guldene Bulle.

Wenceslaus.

4. Van deezen Zoon, *Wenceslaüs*, waaren wel meerder omstandigheeden te overweegen, maar ik zal nu hier alleen maar iets van dat geene aanroeren, dat een bekend Schryver alreeds hier van heeft ter needer gestelt. *(f)* Het is bekend, hoe de History Schryvers uyt het bericht zyner vyanden, de Geestelykheid, doorgaans deezen Keyzer, als een wanschepzel, uytschelden, en hem, niet teegenstaande hy haar wettig Heer was, een vuyl zwyn, een ezel, een *Sardanapalus*, een wild beest, enz. noemen. *(g)* Zy zeggen verders, dat hem beeter gepast zoude hebben, een strik aan den hals, als de kroon op 't hoofd te draagen. *(h)* Nu wil ik waarlyk wel, alle het kwaad aan zich zelven, dat hem opgelegd werd, niet t'eenemaal ontschuldigen: schoon my de verhaalingen der zelve, ten deele, meest al te verdagt voor koomen, als dat men die zoo slecht heen gelooven zou: nademaal de historie van *Johannes Hus*, hem nog naader aan ons zal vertoonen, door dien hy zynen schuts-heer is geweest. Zy zoeken zelfs ook het geringste by een, wat deezen zoo gewaanden vuylen *Wenzel* noch al meer stinkende kan maaken. Want hy, in 't begin van zyn leeven zelfs, gelyk als de Priesters zeggen, een groote zonde zoude begaan hebben, daar in bestaande, dat hy, by den doop, op den doopsteen, zich onreyn gehouden hadde, en, dat hy by zyne krooninge, toen hy noch naauwelyks twee Jaaren oud was, het Altaar, met verlof, met zyne vuyligheyd verontheyligt hadde, na dat men hem, tot eene vertooninge, daar op hadde gezet, daar nochtans dit kleyne kind niet wist, wat men al voor aapenspel met hem voorhadde, en zy, in beyde die dingen, zyn ryper Jaaren, zouden hebben moeten afwagten. *(i)* Ik zwyge nog, dat de Paapen hem daar in beloogen hebben, gelyk als

Word van de Geestelykheid slegt beschreeven.

Haare klagten teegens hem.

(*e*) Nauclerus gen. 45. 46. Aventinus l. c. p. 639. Gobel. Persona æt. VI. c. 69. Cranzius IX. c. 26. Sax. Rebdorf. A. 1347. Albertus Argentinensis Chron. p. 138. (*f*) Christ. Thomasius diss. pecul. (*g*) Dubravius cæteriqu. (*h*) Cuspinianus. (*i*) Dubravius lib. XXIII. Hist. Boh. c. 1. seqq.

als ze zulks ook met den vyand der beelden, *Constantinus Copronymus*, in 't Oosten hebben gedaan, die ook na haare pypen niet wilde danssen. Van zyne luyheyd, ontucht, en andere onbetaamelyken handel en wandel, maaken zy heel veel geruchts, en de eene schryft het altyd uyt den ander: dog eenige oude History Schryvers gebruyken hier by, aanmerkelyk, deeze woorden, *ferunt*, *ajunt*, *men zegt zoo*, *het word zoo voorgegeeven*, het welke haare onzeekerheyd klaar genoeg te kennen geeft. Hier teegen getuygen zommige Schryvers wel uytdrukkelyk, dat hy den Aartsbisschop van *Praag*, *Johannes*, in alles heeft gevolgt, wanneer hy hem van dit of dat kwaad heeft afgeraaden, en dat hy na deeze zyn dood, eerst dertel is geworden, zoo dat het hem meest maar aan goede aanleydinge, en voorbeelden der gewaande ziel-zorgers ontbrooken heeft. *(k)* Nademaal hem zyn Vader, noch op zyn dood-bedde, dit getuygenis gaf, dat hy teegens een ieder vriendelyk geweest, en de lieden gaarne gehoort hadde. *(l)*

Jaar MCCC. tot MCD.

Haare onzeekerheid.

Zyn lof.

5. Maar dat hem nu veel, indien niet alles, uyt enkele vyandschap van zyne afgunstige, nagezeid is, zulks bekend een ander naauw-gezet oud Schryver wel uytdrukkelyk, en hy beroept zich op de gemeene wyze der lieden. *(m)* Waar in hem veele nieuwe Schryvers gaarne gelyk geeven, *(n)* ja een ieder byvallen zal, die den aart der Geestelykheyd kent, naamelyk hoe zy alle haar uytterste best doen, om die ter needer te slaan, wie haar maar in 't minste in 't ligt staat. Deeze *Wentzel* mag geen Beschutsheer van de Paapen en Munnikken geweest zyn, dewyl men weynige of geene gedenkteekenen van zyne stichtingen of vereeringen, enz. van hem vind: gelyk als ze die by zynen Vader wel gewoon waaren. Een van haar verraad zich nogmaals al te duydelyk, wanneer hy klaagt, dat de *Praagsche Bisschop* te vroeg was gesturven, en dat daar meede alle de Geestelyke weldaden (*beneficia*) opgehouden hadden, die hy anders van den Keyzer gewoon was te verkrygen. *(o)* Ook maakte het te *Rome* een groot nadenken, dat hy daar niet heene trok, en de krooninge haalen wilde, als 't welke *Bonifacius de neegende* tot een voorwendzel diende, wanneer hy zyne afzettinge bevorderde. *(p)* Hier over nu, 't welke het hoofdpunt was, waaren de Pausgezinde zeer op hem gebeeten, dat hy zich om haare Kerke niet veel bekommerde, en de oneenigheyd der Pauzen niet zogt weg te neemen, *(q)* ja dat hy zynes Vaders voetstappen niet in alles navolgde, nadien die de Paapen zeer verrykt hadde, maar dat hy de tweedragt in de Kerken veel eer voedde, de waarheid vervolgde, de zoonen der Kerken, welke het *Catholyke geloove* predikten, drukte, enz. Al wie nu deeze menschen recht kent, die zal wel licht konnen zien, waar in de goede *Wentzel* gezondigt mag hebben, naamelyk daar in, dat hy de Geestelykheid niet, in alle haaren moedwil, gekoesterd heeft. En dat noch wel het argste was, zoo beschuldigden zy hem daar meede, dat hy opentlyk den Aartsketter, *Johannes Hus*, als de Biegtvader van zyne Gemaalinne, begunstigde, hem een vryheids-brief (*diploma*) gegeeven hadde, waar door hy uyt alle *Inquisitie*, op dien tyd, geraakt was, onaangezien hem *Sigismundus* daar in wilde trekken. Verder hadde hy ook de *Bullen* van *Bonifacius de achtste*, teegens *Hus*, niet uytgevoert: waar van de Leezer, in 't *volgende Boek*, *aan 't laatste hoofdstuk*, meerder narigt zal konnen vinden.

Zyne verdeedinge.

Oorsprong der vyandschap teegens hem.

Wenceslaus was geen Paapen vriend.

Een Patroon der ketters.

6. Daar meede hadde nu *Wentzel* zeekerlyk de helle aangestooken,

(*k*) Idem. (*l*) Idem ibidem. (*m*) Aventinus. (*n*) Boxhornius Hist. Univ. p. 887. (*o*) Dubravius. (*p*) Theodorus à Niem. II. c. 14. & Schardius. (*q*) Persona c. 70. (*r*) Chronicon Comitum Schauenburg. ap. Meibom. To. 1. p. 519.

Jaar MCCC. tot MCD. Andere achterklap.

en de Paapen geen kleyn verdriet aangedaan. Men wilde hem ook nog aanwryven, dat hy zich aan 't leeven der Geestelyke zelfs vergreepen hadde, en een geestelyk perzoon van de brugge af, in de *Mulda* hadde laaten werpen: maar de leugens verraaden zich zelven al te duydelyk, wanneer men daar by doed, dat de riviere terstond daar na opgedroogt, en hy eerst drie daagen daar na verdronken was. (*s*) Ik laate staan, dat in de beschryvingen der grouwelykheeden, die hem werden te laste gelegt, de omstandigheeden zoo oogschynelyk verscheyden zyn, en dat men alles tot daagelykze ondeugden maakt, wat zommige Schryvers, maar van een eenige daad, en daar toe noch zonder eenig behoorlyk bewys, bybrengen. Waar toe ook de zaaken, aangaande zynen ommegang met den Scherprechter en eenige lyfstraffen, door hem bedacht, behooren, welke aan iemand anders niemand berispen zoude, ja die men wel voor eene byzondere rechtvaardigheid uytgegeeven zoude hebben. (*t*) En schoon dat 'er ook al iets hier van waar geweest was, zoo heeft hy daar voor genoeg moeten boeten. Terwylen niet alleen een *Beyersch Vorst* teegens hem opstond, maar ook de *Boheemschen Adel*, en het gemeene volk, op hem was aangevallen, en hem in de gemeene gevangenis te *Praag* gezet hadde, alwaar hy vier weeken lang, in stank en vuyligheid, moest zitten: na dat hy ook, by geleegenheyd van het gebruyken des bads, daar uyt was ontkoomen, zoo heeft men hem echter daar weeder ingebragt, maar voor dat maal, niet lange daar in konnen houden. Waar na hy eyndelyk, vry, tot aan zyn dood toe geregeert heeft. (*u*) Daar dan byzonder aan te merken is, dat de Schryvers bekennen, dat zyn broeder *Sigismundus*, in alle deeze oproeren, maar meest op zyn goed geloert, en noch al eens de *Stenden* heeft opgehitst, om hem gevangen te neemen. (*x*) Over welk bedryf teegens hem zyne vyanden zig weinig te beroemen hebben, door dien het uyt enkele eer- en geldgierigheid, wierd aangevangen. Wat hem anders, ontrent het stuk der regeeringe, en andere weereldlyke zaaken, voor schuld gegeeven wierd, zulks behoort niet tot deeze plaatze, om dat wy nu verder tot andere zaaken moeten voortgaan.

Zynen ommegang met den Scherprechter.

Vervolgingen teegens hem.

Uyt gierigheid van zynen broeder.

Rupertus.

7. De Keyzer *Roberd*, die in zyn plaats, in 't Jaar 1400, wierd verkooren, moest, ten gevalle van andere, in *Italie*, teegens den *Milaanschen Heer* trekken, welken *Wenceslaus* tot eenen *Vorst* verheeven hadde: doch hy keerde wel haast weederom, nademaal de Paus en de Geestelykheyd, in *Duytsland*, hem weynig bystond, en dat hy ook buyten dat, geen geluk hadde. Ook bleeven veele Staaten en Steeden den voorigen Keyzer getrouw, zonder twyffel, dewyle zy wel zaagen, hoe goddeloos men met hem gehandeld hadde. Een andere Hertog, *Frederik van Bronswyk*, die men te vooren tot Keyzer opgeworpen hadde, kwam heel schielyk om 't leeven. En aan deezen *Robert* bekwaamen de *Duytsche* een strengen en kaarigen Heer, waarom zy hem ook de *Nyptang* genoemd hebben. (*y*) Ondertusschen ging het 'er doorgaans eeven zoo, ja nog al veel ellendiger, in 't *Oosten* toe. De valsche Christenen hadden te vooren gantsch *Syrie* en *Palæstine* al verlooren, en zy konden ook op deezen tyd niets altoos daar van weeder inneemen, niet teegenstaande de Pauzen, gelyk als *Clemens de vyfde* en *zesde*, en *Johannes de twee-en-twintigste*, heel vlytig het kruys lieten prediken (gelyk als ze het Godslasterlyk zoo noemden) en dat Kooning *Philippus de zesde*, in *Vrank-*

Toestand in 't Oosten.

(*s*) Dubravius p. 606. (*t*) Ibid. (*u*) Persona l. c. Æneas Sylvius Hist. Bohem. c. 34. Nauclerus gen. 47. Sententia ex auctorationis ap. Freherum & Goldastum, Chronicon M. Belg. Lehmannus Chron Spir. VII. c. 59. (*x*) Dubravius l. c. (*y*) Persona c. 70. Antoninus P. III. tit. 22. c. 3. Nauclerus gen. 47. Aventinus VII. p. 645. Blondus Dec. II. lib. 10.

Vrankryk, met een schrikkelyke macht optrok. Maar de *Turken*, naamen, op deeze tyd, alles weg, en lieten de *Christenen* by na niets meer overig, gelyk als nu haast verhaald zal werden. Ondertusschen gingen echter de verblinde en verstokte *Christenen*, in haare grouwelen, altyd voort, en haare *Regenten* laagen in wellusten, gierigheid, tyrannye, en andere heemelhoog schreeuwende zonden t'eenemaal verzoopen. Het leeven der *Grieksche Keyzers*, is byna geduurig een *register* van allerhande ondeugden geweest: en zy waaren ook, in weereldlyke zaaken zelfs, zoo blind, dat zy aan haare vyanden, de *Turken*, het zwaard wel regtschaapen zelfs in de handen gaaven: gelyk als, tot een voorbeeld, Keyzer *Joh. Cantacuzenus*, zyn eyge dochter, *Theodora*, aan den *Turkzen Sultan*, *Urchan*, ten huwelyk gaf. Als ook, wanneer *Joh. Palæologus*, aan de *Turken*, alle strooperyen, en andere voordeelen, toeliet. En wanneer *Andronicus Junior*, haar door de geduurige binnenlandze oneenigheyd, altyd meer voordeelen in de handen liet koomen, en zy by na alle, in de wellusten en onkuysheeden, t'eenemaal verzoopen laagen. Waar by dan de oordeelen Gods noch grooter scheenen, daar echter de Grieksche Schryvers het ydele roemen niet konnen laaten, en haar nog daar by, als loffelyke *Regenten* ten hoogsten pryzen. (*z*)

Jaar MCCC. tot MCD.

Grieksche Keyzers.

8. Omtrent deezen tyd is 'er wel de grootste inbreuk der *Turksche magt* geschied, die ook, kort daar op, het geheele *Grieksche Ryk*, en daar meede de valsche Kerken in 't *Oosten*, den geest heeft doen geeven. Want na dat al in de elfde eeuwe de *Sarazynen* uyt *Persie*, *Parthen*, en andere plaatzen, van dezelve verdreeven zyn geweest, dat ook te vooren geheel *kleyn Asie*, en andere groote stukken des *Oosterschen Ryks*, weggenoomen waaren; zoo maakte zich *Osmannes*, of *Othoman*, in den oorlog zeer bekend, tot dat hy na de dood van *Sultan Aladyn de derde*, geheel *Bithynie* innam, en zoo voort het gantsche *Romeinsche Asie*, *Galatie*, *Cappadocie*, *Mysie*, en alle de omleggende Landschappen, veroverde, en ook wel haast in het *Grieksche gebied* zelfs, met zyne *Turken* inviel. Op deeze wyze dan rechtte deeze eene eygene Monarchie op, in 't Jaar 1298. Zyn zoon, *Urchanes*, koos *Prusa*, in *Mysie*, tot zyne Hofhoudinge, maakte met de *Janitsers* een eygen staat, en gaf aan zyne naakoomelingen den naam van *Ottomannen*, en de *Othomannische Poorte*. Ondertusschen nam hy ook altoos meerder landen weg, en regeerde tot het Jaar onzes Heeren 1358. toe. Zyn Zoon, *Amurath*, overheerde, in *Europa*, gantsch *Romanie*, en veele andere Landschappen, noemde zich zelfs allereerst Keyzer, en ving aan de krygs-gevangenen tot Slaaven te maaken. Zyn navolger, *Bajazeth*, bragt vervolgens alles onder zyn gebied, wat de Christenen aldaar noch overig hadden, die, weegens hunne geduurige oneenigheyd, ten deele t'huys, en ten deele der *Grieken* met de *Latynen*, *Duytsche*, *Venetiaanen*, en *Genuesen*, zich zelfs niet meer bewaaren konden. Waar door ook de verbondene volkeren der Christenen, by *Napoli di Romania*, in 't Jaar 1396 zulk eene schrikkelyke neederlaage leeden. Alhoewel ondertusschen *Bajazeth*, om zyne grouwelen ook al lyden moest, door dien hem *Timur* of *Tamerlanes*, gevangen kreeg, en in een yzere voogelkou opsloot, daar in hy zich zelven eyndelyk den kop verpletterde (*a*) Ondertusschen gingen de Christenen met de Jooden over al niet een hair beeter om, als wy, by na door alle eeuwen, nu reeds al gezien hebben: want, wan-

Inbreuk der Turken.

Othoman.

Zyne Monarchie.

Vervolging der Jooden.

(*z*) Geoagius Pachymeres L. VII. Hist. Georg. Phranza Nicephorus. Gregoras. Joh. Cantacuzenus. Laonicus. Chalcocondylas. (*a*) Vid. Chalcocondyl. de reb. Turc. Hottingerus c. XIV. p. 825. & XV.

Jaar MCCC. tot MCD.

wanneer 'er ergens eenige buytenſpoorigheid van deeze geſchiedde, of dat haare afgooden wat te nagekoomen wierden, zoo was het by de Chriſtenen, terſtond met moorden en tyrannizeeren, geen eynde. De bloedgierige Geeſtelykheid hadde het volk, eens voor al, tot wreetheyd, teegens de aangegeevene Ketters opgehitſt. Daarom moeſten dan de arme *Jooden* het dikmaals, by de eenmaal ingevoerde *Inquiſitie*, meede ontgelden, waar van veele Schryvers uytdrukkelyk ſchryven, dat men, zonder onderſcheid of oorzaak, over al ontallyke van haar leevendig heeft verbrand, alzoo dat veele gantſch hoopeloos daar door wierden. (*b*) Of wanneer eenige haar leeven met veel gelds nu gekogt hadden, zoo hielden de Chriſtenen haar echter noch al geen woord. Zoo zyn'er, te *Toledo*, op eenmaal wel ontrent de 10000 Jooden omgebragt geworden, en in *Vrankryk* noch wel eens zoo veel, als'er van haar, voor deezen, uyt *Egypten* getrokken waren. Ja, zoo wanneer de Chriſtenen maar na geld hongerden, zoo vielen zy voort op de Jooden, en perſten haar een rantzoen af. Alzoo dat een verſtandig Schryver, van die tyden in 't algemeen, wel ſchryft: *Dat de Jooden, onder de Chriſtenen, wel zeer ellendig daar aan zyn; wanneer ze maar een weynig overig ſchynen te hebben, zoo ſtraft men hen voort, aan goed en leeven, eeven als of zy Chriſtus hadden gelaſtert, of met de Godsdienſt geſpot. (c)* Doch onder haar zyn op deezen tyd bekende Leeraars geweeſt, *R. Levi Ben Gerſon*, *R. Aſcher* of *R. Haroſch* en zyn zoon *R. Jahakot*.

Rabbinen.

9. Alzoo nu de valſche *Chriſtenen* met alle menſchen meer als *Heydens* omgingen, daar zy maar Meeſters over konden werden, zoo beweezen ze zich ook teegen de andere *Heydenen* voor al niet beeter. Hier zoude wel veel te zeggen vallen, aangaande de wreedheid der *Cruciferi*, of *kruysdraagers*, in *Pruyſſen*, en elders, welke men veel eer voor ordentlyke ſtraatſchenders en gevleeſchte Duyvels aanzien mocht, als voor voortplanters des Chriſtendoms. Want zy bedreeven haare geduurige boosheid, met moorden, plonderen, en ſteelen; zy naamen de buuren haar land en menſchen met geweld af, en gaaven de *Turken* in 't *Ooſten* niets toe. Men ſchryft wel uytdrukkelyk, dat de *Litthauſche Heer* opentlyk gezegd zoude hebben: *Dat hy wel zag, dat zy geenzins zyn geloove of zaaligheid, maar alleen zyn geld zochten, en daarom wilde hy liever een Heyden blyven.* Ja zy zelfs hadden de Heydenen liever met voordagt by haare afgooderye gelaaten, als dat ze zich voor Chriſtenen uytgeeven, en daar door hunne ſchattinge ontbeeren moeſten. *(d)* Daarom, wanneer de *Aartsbiſſchop van Riga*, in 't Jaar 1329, in den naame van den Paus, de *Litthauwers* tot gehoorzaamheid wilde brengen, zoo antwoordden zy rond uyt: *Wy kennen uwen Paus niet; en wy begeeren hem ook niet te leeren kennen, en wy willen by onze oude Godsdienſt blyven. (e)* Dog hier na zoude Kooning *Uladiſlaus*, in 't Jaar 1387, zig hebben laaten beweegen, om een *Bisdom* te *Wilna* op te rechten, na dat haare Afgooden te vooren afgeſchaft waaren: en dit is nogmaals, alleen door tydelyke inzigten geſchied, om dat de *Poolen* hem de dochter van den overleeden Kooning, beneevens het Ryk, toegezegt hadden. *(f)* Wat voor een grond tot het regte Chriſtendom nu daar meede gelegt is geweeſt, zulks kan men daar uyt licht afmeeten, by aldien men de leere en *practyke* van de op het uitterſte vervallene Geeſtelykheid, daar by maar wel aanziet.

Wreedheid der kruysdraagers.

Bekeering der Litthauwers.

HET

(*b*) Felix Faber 1. p. 151. R. David Gans in Zemach David P. 1. p. 59. Nauclerus gen. 45. Albertus Argent. Joh. Vitoduranus ap. Hotting. p. 865. Bzovius A. 1397. Engelhuſius p. 272. (*c*) Æn. Sylvius c. 28. A. B. (*d*) Jo. Vilodur. l. c. p. 857. (*e*) Bzovius Ann. 1329. (*f*) Matth. de Miechovia. Genebrardus p. 709. Bzovius An. 1387. Gaguinus To. 1. Rer. P. Rom. p. 292.

Jaar MCCC. tot MCD.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toestand der Kerken.

§. 1.

OM nu van deeze, zoo kort als 't mogelyk is, iets te zeggen, zoo vinden wy, onder de Pausen, de booven beschreevene *Bonifacius de achtste*, nog in den aanvang deezer eeuwe zitten. De Papisten zelfs beschryven nu deezen eenpaarig, als een wild mensch, en ongemeenen *tyran.* (*a*) De *Fransche Schryvers* weeten inzonderheyd van hem veel te klaagen, by geleegenheid van zynen twist met den Koning *Philippus Pulcher.* Maar wie dit nog al niet gelooven kan, die zie hem maar in die gestalte aan, daar hem ettelyke onwraakbaare Schryvers in voorstellen, waar by zy verzeekeren, dat hy zich opentlyk met de Keyzerlyke kroone op 't hoofd, en den deegen op de zyde, heeft laaten zien, en gezegt: *Ik ben Keyzer, en ook Paus.* (*b*) Gelyk als men dan ook, zelfs in zyne eygene *Decreeten*, uytdrukkelyk dit schoone bloempje vind: *Daar zijn nu twee zwaarden in des Paus en der Kerken geweld, naamelyk, het geestelijke en lichaamelyke. Het laatste is wel in de handen der Regenten, maar enkel en alleen op het believen des Priesters. Het tydelyke geweld is aan de geestelijke onderworpen. De geestelyke gaan in alle voortreffelykheid alle aardsche menschen te booven, het welke uyt de toereykinge der tienden, der zeegeningen, van de inwyinge, enz. beweezen werd. Dat het geestelyke geweld het weereldlyke konde inzetten en oordeelen. Dog dat zy zelfs alleen maar van God konden geoordeeld werden. Dat het ook ter zaaligheid noodig was, dat men wiste, dat alle menschelijke schepzelen den Roomschen Paus onderworpen zyn.* (*c*) En al wat dit gedrogt alzoo met woorden voorgaf, dat heeft hy ook in der daad in 't werk gesteld, wanneer hy den Kooning van *Vrankryk*, *Philippus*, van zyn Rijk afzetten, en zyne onderdaanen van haaren eed ontslaan wilde. Als hy verder, zoo veele Kooningen, in *Europa*, die vreeze aangejaagt, en met zynen ban, als een wild beest, rondsom hem gewoed heeft. Waar door hy ook, uyt Gods rechtvaardig oordeel, eyndelyk in een waaragtige razernye vervallen, en zoo heen gestorven is, na dat hem alle ondeugd, in den hoogsten *graad*, t'eenemaal beheerscht heeft. Dit alles niet teegenstaande, heeft hem hier na nog een geheel *Concilium*, te *Vienne* in *Vrankryk*, voor een rechtschaapen en *Catholyken Paus* verklaard en uytgesprooken.

Toestand der Pausen.

Van Bonifacius de VIII.

Zyne uytterste hoogmoedigheid.

Verheffinge der Geestelykheid.

2. Dit kan ook tot een proef van alle de overige Pauzen dienen, waar van geene iets rechts goeds, dog alle, ontallyk veel kwaads gesticht hebben. Alhoewel ook onder haar altyd de eene veel slimmer als de andere geweest is. De beroemdste nu daar onder waaren, *Clemens de vyfde* en *Johannes de twee-en-twintigste.* Deeze beyde nu maakten het zeer slecht met de Keyzers, *Hendrik de zeevende* en *Lodewyk van Beyeren*, gelyk als te vooren nu reeds al gezegd is. De eerste hadde die van *Venetie*, *Florence*, en *Lucca*, met zynen ban, byzonder zeer gekweld. Hy hadde ook een voornaam *Venetiaans Edelman*, genaamd *Francisco Dandolo*, die, weegens zyne *Republyke*, hem te voet gevallen was, een keeten om den hals gedaan, en onder zynen taafel, geduurende de maaltyd,

Clemens V.

(*a*) Paulus Langius. Platina. Nauclerus. Cranzius. Aventinus. Spondanus. (*b*) Cranzius.
(*c*) Extravag. Commun. l. 1. tit. de Majorit. & obed. c. 1.

Jaar MCCC. tot MCD. tyd, als een hond laaten leggen. (*d*) En byzonder heeft hy het bloed van veele duyzenden van menschen op zich gelaaden, wanneer hy die ongehoorde bloed-stortinge teegen de *Tempeliers* zoo schielyk liet in het werk stellen, na dat hy haar alle te vooren hadde vervloekt, en vermaledyt; volgens het ondergestelde volgende breeder bericht. De laatste, naamelyk *Johannes*, heeft niet alleen den goeden Keyzer *Lodewyk* zoo weerbarstig bejeegent, hem t'eenemaal tot een ketter gemaakt, en van 't Ryk berooft, maar hy heeft ook, in 't algemeen, met woorden en werken, zich zelfs het allerhoogste geweld, naast God, ja booven God, aangematigt, en aan de lieden niet eens de allergeringste schyn van eenige vryheid over gelaaten. Wat hy van zyn eyge Godsdienst heeft gehouden, zulks is uyt zynen eed openbaar, waar in hy zwoer, dat hy nimmermeer op een paard of muyl-ezel wilde ryden, alleen maar, om dat hy daar op niet na *Rome* wilde koomen. Welken eed hy dan meende te houden, wanneer hy niet reed, om dat hy zoo gaarne te *Avignon* bleef, en alle zynen lust aldaar hadde. Hy hadde ook, uyt de *Annaaten*, *Schattingen*, *Reservatien*, *Provisien*, en andere nieuwe geld uitperssingen, volgens geloofwaardige berichten, zulk een overgroote rykdom te zaamen geschraapt, als niemand voor hem ooit gedaan hadde, daar 'er nogtans veele vrekken onder de voorige Pausen geweest waaren: ook heeft deeze Paus de zoo genaamde *Rotæ Cancellariæ*, *Rotæ ordinationes*, *Taxæ Beneficiorum*, *Reservationes*, *Exceptiones*, *Provisiones*, en meer andere diergelyke zaaken te *Rome* eerst ingevoert. (*e*)

Johannes de XXII.

Pausselyke rechtbanken.

3. De andere Pausen nu zyn, na dit staaltje, byna doorgaans te oordeelen, alleen, dat veele haare boosheid, met wat meerder konst verbergen en verschoonen konnen. Dog ik sla alles over, en zegge maar alleen, met korte woorden, iets, van het bekende *schisma* of de Scheuringe, die 'er op deezen tyd, met de Pausen is voorgevallen, die ook de afgrysselykste en zwaarste, na de eyge bekentenis der Papisten is geweest. Want, na de dood van *Gregorius*, in 't Jaar onzes Heeren 1378, twistteden die twee volkeren, van *Italie* en *Vrankrijk*, met elkanderen: want een ieder wilde eenen Paus uyt haar bloed hebben. De *Italiaanen* nu, verkoozen *Urbanus de zesde*, den welken gantsch *Italie*, *Engeland*, *Hungarye*, *Portugaal*, en, meest geheel *Duytsland*, aanhing. De *Fransche* in teegendeel, verkoozen *Clemens de zeevende*, welke de *Italiaanen* verbanden, vervloekten, en voor een geweldenaar uytriepen. De eerste bleef te *Rome* zitten, de andere, begon, in 't Jaar 1379, te *Avignon* in *Vrankrijk* zyn zitplaats te neemen: en deeze beyde maakten, na haar welgevallen, eygene *decreta*, en deeden ook alles, wat de Pausen anders pleegen te doen, zoo dat hier door niemand wist, wie dat kok of keldermeester was, wie dat de navolger van *Petrus*, of van *Simon de Toovenaar* was: waar van de oude Schryvers, in eygene boeken, bittere klachten doen. (*f*) Ondertusschen, wanneer men de Historien van haar beyde te zaamen wel vergelykt, zoo blyft het zeeker, dat *Urbanus de zesde* de snoodste boef van deeze twee geweest is, en zeer veele grouweldaaden heeft bedreeven. Als, dat hy veele Cardinaalen, uyt een blooten argwaan, op de pynbank heeft laaten brengen, verdrinken, onthoofden en wurgen. Den *Siciliaanschen Kooning Carolus* heeft hy in den ban gedaan, gelyk ook, den *Kooning van Castilie*, en verders heeft hy grouwelyk gehuyst. Ja deeze heeft ook, voor eerst, den Raad te

Schisma.

Paus te Avignon.

(*d*) Sabellicus. (*e*) Platina. Antoninus. Clementina in Jure Canonico. Aventinus. Dantes Aligerius, Jo. Villanius &c. (*f*) Theodorus a Niem de Schisinate Universali. Hieron. Marius de Schismate. Nic. de Clemangiis de Schismate nefandissimo, Antoninus Chron. P. III.

te *Rome*, volkoomentlyk alle regeeringe onttrokken, *het Jubeljaar* op de 33 Jaaren gezet, onder voorwendzel van Christus ouderdom. Ik zwyge nog dat de Papisten, van beyde de zyden, ook beyde de Pausen van veel schandelyke dingen de schuld geeven, en alzoo zelfs over haare eyge hoofden oneenig zyn. *(g)* Dog, na de dood van deeze beyde Pausen, zyn 'er, byna nog al erger gedrochten opgekoomen, die elkanderen ook al geduurig teegen geweest hebben, daar de eene te *Rome*, en de andere te *Avignon* zitten bleef, tot dat eyndelyk na zeeven zulke *Achter-* of *Teegen-Pausen*, in 't Jaar 1329, *Clemens* zelfs afdankte, en alzoo deezen grouwel deed ophouden.

Jaar MCCC. tot MCD.

4. Wat zal nu den Leezer van de andere leedemaaten deezer hoere konnen gissen, daar het gewaande hoofd zoo klaar verdorven is geweest? Ik meene niet, dat 'er eenige uytlegginge toe van nooden is, hoe 'er geen ondeugd of schandelykheid altoos te bedenken is, die niet, onder de Geestelykheyd, zeer weynige uytgenoomen, volkoomentlyk geheerscht heeft. De getuygen der waarheid, en andere, zyn zoo vol daar van, dat ik niet weete, waar ik eerst van beginnen zal op te haalen. Een aanmerkelyk teeken daar van, is, de zeekere narichtinge, dat de zoo genaamde Geestelyke, zich nu, op eene lichtvaardige maniere, trots de loste hoovelingen, gekleed hebben. En hier over hebben ze zig ook, aan de grootste hooven zelfs, niet geschaamt, zoo dat Keyzer *Kaarel* eens den hoed van een *Mentzer Kanunnik*, genaamt *Canus van Valkestein*, die zeer kostelyk met goud en passementen gestoffeert was, afnam, en die opzette, met deeze woorden, *Ben ik, in deezen hoed, niet meer naar een Amptenaar, als na een Geestelyke gelykende?* Waar op hy ook van de *Mentzer Aartsbisschop* begeerde, dat hy, aan zyne Geestelykheid, die grouwelyke hoovaardye, die zy, met haare kleederen, hair, schoenen en diergelyke, bedreeven, zoude verbieden, of, dat men hen anders hunne inkomsten wel zoude besnoeijen. *(h)* De grouwelyke buytenspoorigheid der Geestelykheid, heeft zelfs van de eenzydige Historie Schryvers, zeer bittere klagten en bekentenissen afgedrongen; behalven wat de Staatkundige, en andere, dikmaals genoeg teegen alle die openbaare grouwelen, gesprooken en gedaan hebben, door dien haar de Paapen, t'eenemaal tot hunne voet-veegen wilden maaken. *(i)* En, hoe konde 'er nog het geringste goed by deeze gewaande Leeraars over blyven, daar het zelfs de beroemdste onder haar, zoo wel in de Godgeleertheid, als Wysbegeerte, nergens na zoo goed als de Heydenen maakten. Gelyk als ze zig dan ook zelfs niet wel beeter konden voordraagen, als de zulke, van welke ook diergelyke loffspreuken der aanzienelykste Preedikers voor den dag kwaamen, gelyk als dan een zeeker *Prior*, of Overste van een Klooster, dit navolgende graf-schrift, in Latynsche Versen, verkreeg.

Grouwel der Geestelykheid.

Ellendige Godgeleerde en Preedikers.

Tullius ab ore, Cato mente, Parisque docere,
Pythagoras vitâ gemina virtute politâ,
Quid tibi natura poterat superaddere plura?

De zin van deeze Versen is;

Dat deezen Prior, in zyn leeven, een Cicero *in welspreekentheid, een* Cato, *in ernsthaftige gestrengheid des gemoeds, een overvlieger in 't leeren, en een* Pythagoras, *in opregte en ongeveinsde deugd, was geweest. En wat hem dog de mild-ryke Natuur, booven dit alles, meerder hadde konnen schenken?*

(g) Bzovius. Raynaldus in Annal. Natalis Alexander. Henr. de Noris. Maimburgius. (h) Paralipomena Ursperg. p. 362. (i) Vid. Cat. T. V. Wolfius Lect. memor. Mornæus.

Jaar MCCC. tot MCD.

Alles kwam ook, waarlyk, by deeze ellendige verblinde menfchen, maar alleen op de verdurvene Natuure aan, beneevens de gaaven, die zy, natuurlyker wyze meede-deeld. Al wie nu deeze, in eenige hooge maate, bezat, die konde zig ook aanftonds beroemen, een voortreffelyk Leeraar te zyn. *(k)*

Scholaftici.

5. De Satan rufte ook niet eerder, voor dat hy het eens uytgevondene Schoolfche onweezen in deezen tyd op den hoogften trap bragt. Want, daar kwam nu verder een geheele zwerm van zulke wysneuzen voor den dag, die niets anders, als een deel onnutte grillen, en vernuft-befluyten wiften, en die de Godgeleertheid daar meede trokken en draaiden, zoo als zy maar wilden. Daar wierden, genoegzaam als om ftryd, altoos nieuwe *Barbarifche* wangefchaapene konft-woorden, *diftinctiones*, *definitiones*, en vraagen bedagt, ontallyke *fophifmata*, leugens, en doolingen, voor heemelfche waarheeden verkoft, de allerbelagchelykfte meeningen, fchandelykfte vraagen, en kyveryen, wierden aan de onnozele jeugd als ingeftampt. Men raapte gantfche voeder-vaaten vol *Quodlibeta*, *Repertoria*, *Specula*, *Cornua Copiæ*, *Vade mecum*, en diergelyke grollen, te zaamen, gelyk als nu nog by na alle de Winkels vol zyn van zulke *Logifche* en *Metaphyfifche* grollen. Daar in nu las men niets anders, als, van *Formalitates*, *entitates*, *hæcceitates*, *determinationes*, en duyzend andere grillen meer, waar meede de Duyvel de arme lieden rechtfchaapen befpotte; hier toe nu hielpen wel voornaamentlyk de hoofduytvinders van zulke trooftelyke zaaken: als, *Johannes Duns Scotus*, *Herveus*, *Natalis*, *Petrus Aureolus*, *Durandus de S. Porciano*, *Godfridus Cornubienfis*, *Fr. de Mayronis*, en zeer veele diergelyke Schryvers, waar van in 't *derde hoofdftuk deezes boeks* iets meerder zal gezegt werden. Ten gevalle van deeze dan, maakte *Urbanus de vyfde*, de Godgeleertheid van *Thomas Aquinas*, in 't Jaar 1370, geloofwaardig of *authentyk*. *(l)* De andere brachten het haare ook tot zulke dingen, als groote pilaaren van het Antichriftendom. Zy waaren nu alle in de twift- en difputeerzucht zoo zeer verzoopen, dat 'er, te *Parys* in de *Sorbonne*, aangeplakt wierd, dat 'er alle weeken een, den gantfchen dag, van 's morgens ten vyf uuren tot 's avonds ten zeevenen, zoude antwoorden, en daar by nuchteren blyven; alwaar wel zeftig *Baccalaurei* moeften teegenwerpen, en hy, over de hondert *argumenten* beantwoorden. *(m)* Alzoo dat die ellendige lieden haare geheele eer en luft alleen maar in zulke nietwaardige en recht dwaaze oeffeningen zochten.

Haare grillen.

En boeken.

Philofophifche dwaasheeden.

Autores.

Difputationes.

Nieuwe Univerfiteyten.

6. Door dien nu de *Univerfiteyten* altoos eene zeer groote hulpe aan de *Antichriftifche Geeftelykheid* hebben beweezen, tot het uytvoeren van alle haare *intrigues* en aanflaagen, zoo ziet men ook daar uyt de reede wel, waarom 'er, ontrent deezen tyd, heel veel nieuwe *Univerfiteyten* zyn aangelegt geworden. Gelyk als daar waaren, die van *Anjou* en *Orleans*, in *Vrankryk;* die van *Pifa* en *Ferrara*, in *Italie;* die van *Praag*, *Heydelberg*, en *Keulen*, in *Duytsland;* en eyndelyk, die van *Cracou*, in *Poolen*. *(n)* Op deeze, en de voorige, ging nu de koophandel met de *Doctors* en *Magifters-mutzen* fterk voort, en fchaamden zich die geene niet, welke zich Godgeleerde noemden, om in alle deeze grillen de andere, gelyk te werden. Ontrent deezen tyd kwam ook de maniere op, van de *Poeten* te kroonen, door dien, na de bekende *Dantes Aligerius*, *Carolus de vierde*, te *Rome*, *Francifcus Petrarcha* allereerft zoo eerde, en

Gradus.

Krooning der Dichters.

(k) Chronicon Mindenfe ap. Meibom. Ann. 1373. *(l)* Bzovius Ann. 1330. *(m)* Genebrardus pag. 693. Platina in Pio IV. Conftitutio Maximiliani I. ap. Goldaftum Tom. III. Conft. *(n)* Vid. Meddendorpius de Academ. & Chronologi.

en hem, met eenen groote Laurier-krans, door alle straaten der stad liet voeren. Waarop Keyzer *Frederik de derde*, het zelve met *Conradus Celte* in *Duytsland* voornam. Waar meede dan hier na die dwaasheid ingedrongen is, daar over zoo veele klachten zyn. (*o*) Welke, en andere diergelyke dwaasheeden, men gemeenelyk onder de voorbereydingen tot beetere tyden gereekend heeft, dog die in der daad heel weynig grond daar toe hadden. In welkers overdenkinge men wel een slegt onderscheyd zoude zien, by aldien men de *Barbaarische Wysbegeerte* met de zoo genaamde *Vrye konsten*, de *Dichtkonst*, en andere zaaken te zaamen wilde vergelyken. Alwaar men heel bezwaarlyk vinden kan, welke het waare Christendom meer schaade gedaan heeft, om dat 'er zoo weynige van haar by het rechtmaatige en nutte gebruyk van zulke dingen zyn gebleeven. De History Schryvers konnen ook niet loochenen, dat de slimste boeven onder de Paapen zulke *decreta* gemaakt hebben, waar door dan weeder bevoolen wierd, om die konsten en taalen te oeffenen. Zy konnen maar niet begrypen, hoe dat zulk een goed schynende zaak van deeze booze lieden zoo vast gestelt heeft konnen werden, als men van *Clemens de vyfde* vind. (*p*) Dog, men moet waarlyk wel op de wysheid Gods alleen zien, hoe dezelve alles ten beste schikt, en, neevens het groote misbruyk der *studien*, daar meede echter noch al heel veel nuts verschaft heeft. Alzoo leest men van deezen tyd, dat de *Orientaalsche Taalen*, te *Oxfort*, *Boulonje*, en *Parys*, al eenigzins geoeffent wierden. (*q*) Hoe dat de *Griekſche Taale*, van *Emmanuel Chrysolora*, eerst in *Italie* is gebragt geworden. (*ziet het derde hoofdstuk* §. 3.) Maar de *Latynsche* wel meest door *Petrarcha*, en andere, in de gewoonte gebracht, en van de *barbarye*, of onweetenheyd, al vry wel verlost geworden is.

Jaar MCCC. tot MCD.

Aanwas der studien.

En taalen.

7. Ondertusschen heeft nochtans, midden in deeze dikke duysternisse, een klein lichtje van 't waare weezen in Christus, beginnen uyt te blikken. Ik wil niet zeggen van de getuygen der waarheyd, *Wicklef*, *Hus*, en andere, die ik hier onder bybrengen zal; maar, daar zyn 'er, zelfs ook onder die geene, welke ordentlyke Leeraars waaren, en die van de andere noch al eenigzins geleeden zyn, eenige op de rechte weg gekoomen. Daar onder behooren, de bekende *Taulerus*, en *Joh. Ruisbroek*, daar wy in 't *volgende hoofdstuk deezes boeks* noch meerder van zien zullen. Verders ook de zulke, van welke de lof van yverige Leeraars nu noch over is, welke de Godgeleerdheid recht in de oeffeninge by zig zelfs en de haare, getracht hebben te brengen; gelyk als daar dan was, *Joh. Repingale*, die een godzaalig en wel geoeffend Leeraar is geweest, en zeer wel gepreedikt heeft, het welke alles, naar het begrip van die tyden te verstaan is. (*r*) *Robertus Phymton*, die het volk zeer yverig en krachtig van de zonden afgemaant heeft. (*s*) *Mag. Echardus*, *M. Diederich*, die, in de schriften van *Taulerus*, heel veel gemeld werd, als, daar hy dicht by gekoomen is. Van de *Griekſche Gregorius Palama*, zal, by de *Ketters* nog eenig gewag gemaakt werden. Onderwylen hadde doch het Ryke der duysternisse de volle heerschappye, en bleef het geheym der godzaaligheyd, eeven gelyk als in onze en alle tyden, voor de weereld verborgen, zoo zeer zelfs, dat zodaanige vroome mannen heel veel moeite hadden, om onbehaalt te blyven, en daar door te geraaken. Maar hier teegen was de Geestelykheid weeder altoos bezorgt, om

Eenige opregte Leeraars.

Theologi practici.

(*o*) Vossius de arte Poët. c. 10. Henelius Otio Vratislav. c. 13. Taubmannus de Ling. Lat. p. 96. Scaliger de Poësi. Boxhornius Hist. Univ. p. 882. Hekelius de Corona Poët. (*p*) L. v. tit. 1. de Magistris in Clementinis & in Concilio Viennensi. (*q*) Epist. Johannis XXII. in Regesto ejus. (*r*) Balæus p. 425. (*s*) Idem p. 373.

Jaar MCCC. tot MCD. Nieuwigheeden der Geestelykheid. Korte Jubeljaaren. Aflaaten.

om haare voordeelen en meeningen te bevestigen en te vermeerderen. Gelyk als wy hier booven, van Paus *Urbanus de zesde*, nu reeds al gezien hebben, dat hy het *Jubeljaar* tot op 33 Jaaren bepaalt heeft. Het welke *Bonifacius de IX.* daar na om de 10 Jaaren gehouden, en daar by oneyndige Aflaaten uytgedeelt heeft. (*t*) Zoo heeft ook *Clemens de vyfde* het *H. Sacraments-feest* weeder opgehaalt, en daar by ook zeer groote Aflaaten toegezegd. Andere hebben, ontrent deezen tyd, het *Feest van de boodschap van Maria;* als ook, *het Feest van haare verschyninge in den Tempel*, verzonnen, en ingesteld. Ik zwyge nog, wat zy al, met *Maria Magdalena*, en andere *heyligen*, en haare *reliquien*, gelyk als die van *Thomas Aquinas*, voorgenoomen hebben. Ook meent men dat Paus *Johannes de twee-en-twintigste* die maniere opgebragt heeft, dat 'er driemaal des daags geluyd, en als dan de Engelsche groetenis driemaal gebeeden zoude worden, enz. (*u*) Ik laate staan, hoe de Satan anderzins toen ter tyd zyn spel in 't openbaar, onder de kinderen der duysternis, gespeelt heeft: hier toe gehoort ook, hoe dat in 't Jaar onzes Heeren 1374, in *Duytsland*, veele lieden, opentlyk, met malkanderen op de straat, ja in de Kerken zelfs, aanvingen te dansen, en daar by de naamen der Geesten te noemen, en zich zeer ongemaniert aangestelt hebben, ja geheel buyten haar zelven geweest zyn. Het welke de gemeene lieden daar van daan meenden gekoomen te zyn, om dat zy van ontuchtige Paapen gedoopt waaren. (*x*) En dit heeft men *S. Vitus dans* genoemt, om dat men zeyde, dat die menschen, door 't aanroepen van dien heylig, geneezen wierden.

Feest van Marie boodschap.

Vitus dans.

Nieuwe Munnikke-orde.

8. Zoo heeft het eyndelyk, het verkeerde Munnikke-weezen, ook aan Heylige, Patroonen, en andere stutten van zeekerheid, niet ontbrooken. De nieuwe ordens die daar onder zyn gesticht, zyn, de *Jesuaten*, of *Jesuvati*, welke *Franciscus Vincentius*, en *Joh. Columbanus*, te *Senis* in *Italie*, eerst opgeregt hebben: en deeze moesten den naam van *Jesus* altyd in den mond hebben. Op dezelve tyd kwam ook de orde van *Hieronymus St. Salvatoris* op, als meede, die der *Canonici Regulares St. Salvatoris.* (*y*) Voorts zoude *Catharina Senensis* een Nonnen-orde gesticht hebben, en van *Brigitta* zoude een andere orde van St. *Salvator* genaamt, afgesprooten zyn. (*z*) Onder de oude ordens nu zyn veele nieuwe partyen voortgekoomen, gelyk als onder de *Minoriten* zyn 'er een deel *Fratres de observantia*, en de andere *Conventuales* genaamd geworden, daar dan de laatste de *regelen van Franciscus* naauwer in acht wilden neemen als de eerste. Men heeft ook, in deezen tyd, aan een *Franciscaaner Munnik* die ongelukkige, ja recht helsche uytvindinge van 't *Buskruyt* en de *Roers* toegeschreeven. Hy zoude *Bertrand*, of *Barthold Schwart* geheeten hebben, en in 't Jaar 1355. of daar ontrent, door 't stooken daar toe gekoomen zyn. (*a*) Had deeze Munnik hem met zyn *Psalter* maar bemoeit, zoo was 'er die pest niet in de weereld gekoomen. Hier teegen vond een gemeen man, genaamd *Joh. Goya*, het *Compas*, of de streekwyzer. Waar van zig de *Spanjaarts* en *Italiaanen* begonnen te bedienen, en daar meede *Columbus* ook de nieuwe weereld gevonden heeft. (*b*) Alhoewel 'er van beyde deeze stukken noch veel stryds is, door dien eenige bewyzen willen, dat die beyde weetenschappen al lang gevonden, maar dat ze niet zoo zeer bekent, en

Secten der Franciscaanen.

Vindinge van 't buskruyd.

(*t*) Platina. (*u*) Pol. Virgilius VI. c. 12. (*x*) Chronicon M. Belg. p. 306. (*y*) Bzovius. Pol. Virgilius. Sabellicus. (*z*) Fasc. Temp. pag. 87. (*a*) Pancirollus de Invent. p. 665. Lansius in Consult. pro Germ. p. 43 Polyd. Virgilius II. c. 7. Bodinus Meth. Hist. c. 7. Aventinus VII. p. 491. (*b*) Blondus. Turnebus. Bodinus. Pancirollus. Cardanus.

en in 't gebruyk zyn geweest; dog waar van hier ter plaatze niets meer te zeggen valt. Jaar MCCC. tot MCD.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de voornaamste Kerkelyke Schryvers.

§. 1.

ONder deeze, en wel de Griekſche, is *Nicephorus Calliſtus* nu noch zeer bekend, die de Kerkelyke Hiſtorien, van Chriſtus geboorte af, tot op het Jaar onzes Heeren 911 toe, in 23 boeken vervat heeft, daar alleen noch maar 18 boeken van overig zyn, die tot het Jaar van Chriſtus 610 toe reiken. In deeze laaten de Geleerde de nette orde en ſtyl, haar wel gevallen, maar de Hiſtorie zelfs is met veele walgelyke *fabelen* door en door bedorven, en tot eenig bewys gantſch onnut gemaakt, gelyk als daar van ontallyke aanmerkingen over al te vinden zyn. *Matthæus Blaſtarcs*, een Rechtsgeleerde en Munnik, heeft het *Syntagma canonum*, na het *Alphabet*, vervaardigt, gelyk als het in de *Pandecten* van *Beveregius* ſtaat; zyn klein *Tractaatje van de Echtzaaken*, ſtaat by *Leunclavius*. *Theodorus Metochita* heeft een *Compendium* der Roomſche Hiſtorie gemaakt, welke van *Meurſius* uytgegeeven is, dog van de Geleerde bevonden geworden, dat het maar het derde Boek van *Glycæ Annales* is. Nicephorus Calliſtus. Matthæus Blaſtares. Theodorus Metochita.

2. *Barlaamus*, een vlytig doch yverig man, van wiens ſtryd met *Gregorius Palama* hier onder nog iets volgen zal. Hy heeft veel, aangaande den ſtryd der *Grieken* teegens den *Paus* geſchreeven, en om dat hy deezen eindelyk vleyde, een Bisdom, in 't Ryk van *Napels*, tot vergeldinge daar voor gekreegen: zyne ſchriften zyn, het boek teegen de opperhoofdigheid van den *Paus*, 't geene *Salmaſius* opgehelderd heeft, twee brieven aan zyne vrienden, aangaande deeze zaak, eenige reedenen van haare vereeniginge; en nog een Cyfferboek en Zeedekunde. *Gregorius Acindynus* was meede zyn voorvegter teegens *Palama*, en hy heeft *Griekſche Lierdichten* teegen deezen gewaanden ketter geſchreeven, die *Leo Allatius*, neevens andere *Fragmenten*, heeft uytgegeeven. *Maximus Planudes*, een Munnik, zoude een geleerd man geweeſt zyn, maar hy heeft, gelyk als de andere, geen rechte proef daar van nagelaaten; want hy heeft een boek, teegens de *Latynen*, van het uytgaan des H. Geeſts gemaakt, en anders ſlegte dingen nagelaaten, gelyk daar zyn de verdeediginge van *Æſopus*, en zyne *fabelen*, de vergelykinge van de Lente met de Winter; noch een reede van de klachte van *Maria* over *Chriſtus*; en eyndelyk, veele *Epigrammata*, of punt-dichten, en diergelyke. Barlaamus. Acindynus. Planudes.

3. *Johannes Cantacuzenus*, uyt het Keyzerlyke geſlachte van *Conſtantinopolen*, en die ook groote ampten aan 't Hof bediend heeft, tot dat hy, in 't Jaar 1342, zelfs Keyzer geworden is: waar van hy egter na veel onruſt, weeder afgeſtaan heeft, en in 't klooſter gegaan is: hy heeft zyn eyge, en het leeven en daaden der beyde Keyzers *Andronicus*, zelfs beſchreeven. Welke Hiſtorie 37 jaaren in zig bevat, die zeer wydloopig, en ook meeſt met opſnyeryen vermengt is, daar in hy zoo dikmaals zyne eygene daaden hoog op zet: hier teegen beſtraft hy den bekenden Hiſtorie Schryver, *Nicephorus Gregoras*, zeer dikwils over leugens, en hy heeft hem ook opentlyk, in het Synode, weegens zyne laſteringen overtuigt. Jo. Cantacuzenus. Nicephorus Gregoras.

Jaar MCCC. tot MCD. Deeze *Nicephorus* nu heeft eene Historie geschreeven van de Grieksche zaaken, in elf boeken, van 't Jaar 204 af, tot 1341 toe. Dog hy heeft evenwel die hoofdigheyd over hem, dat hy zyne eygene dingen, ja gantsche vertoogen, tot groot verdriet en ophoudinge van den Leezer, inschuift, en ook in de Historie van *Andronicus*, heel eenzydig is. *Nilus van Rhodus*, een goed vriend van *Palama*, heeft eene Historie van de Synoden geschreeven, die van de beyde *Justelli*, is uytgegeeven, en dikmaals gebruykt werd. *Manuel Calecas*, een Griek van geboorte, dog na het gemeene bericht, een *Dominicaaner Munnik*, heeft, teegens zyne Landslieden, van den H. Geest 4 boeken geschreeven, en noch eenige kleine *Tractaatjes*, die men kan vinden by *Combefisius*, in zyn *Auctarium*. Een andere *Manuel*, *Chrysoloras* toegenaamt, is bekend, om dat hy de Grieksche taale, na 700 jaaren, eerst weeder in 't gebruik gebragt, en die na malkanderen te *Rome*, *Venetie*, *Florence*, en elders, geleerd heeft. Onder zyne *Discipelen* zyn, *Philelphus*, *Poggius*, *Barbanus*, *Aretinus*, en andere, geweest. Van hem heeft men geene andere schriften, als de *Quæstiones Grammaticæ*, en de drie Zendbrieven van de vergelykinge van 't Oude en Nieuwe *Rome*.

Nilus Rhodius. Caleeas. Chrysoloras.

4. En dit waaren nu de Grieksche Schryvers by na alle. Onder de Latynsche komt ons als een gantsch heyrleeger van *Scholastici* en *Sophistæ*, gelyk ook van ellendige uytleggers en *Postillanten* te gemoet, welkers historien en schriften alle op te haalen, wel heel veel moeyte, maar weynig nuts, zoude toebrengen. Daarom zullen wy maar alleen by de bekendste Schryvers blyven, die noch eenigen ernst, verstand, yver en goed oogmerk, in haaren arbeyd hebben laaten zien. Doch op dat ik te vooren nog iets van de voornaamste grille-kraamers gedenke; zoo is *Johannes Duns Scotus*, onder deeze, in 't begin deezer eeuwe, wel de voorganger en voornaamste geweest, die ook *Doctor subtilis* van weegen zyn scherp en steekelig vernuft, genoemt is geworden. Hy heeft te *Oxfort* en *Parys* wel meest zyn kraam opgezet, en daar by eenen ongelooffelyke grooten toeloop, en het hoogste gezag gehad, nademaal die arme lieden niet beeter wisten, en alle zyne uytspraaken als zoo veele Godsspraaken overal aannaamen. Van hem nu kwam hier na de *secte* der *Scotisten* of *Reales*, welke teegen de *Tomisten* geduurig in 't harnasch stonden, en die in Schoolen en Collegien met malkanderen zig dood *disputeerden*. Zyne schriften zyn zeer talryk, wel in twaalf stukken uytgegeeven, en bestaan meest uyt *Logische*, *Metaphysische*, en andere bespiegelingen, die een recht zaad van twist en tweedragt onder de valsch-geleerde tot nu toe geweest zyn. De andere hebbe ik hier booven al genoemd, welkers schriften eeven zulke stof verhandelen. Hier zal ik maar de bekendste Historie Schryvers, en andere ernsthaftige Mannen gaan byvoegen.

Joh. Duns Scotus. Reales.

5. *Henricus Stero*, een Duytsche Munnik, heeft eenige *Annales* geschreeven, van 't Jaar 1152 af, tot 1273 toe, gelijk ook de Historien der Keyzers *Rudolphus*, *Adolphus*, en *Albertus*, tot op het Jaar 1300 toe. Alle beide zijn ze by *Freherus* te vinden. *Wilhelmus de Nangis* heeft een groote Historie opgezet, waar van maar *een stuk* van 13 Jaaren, van *Pithœus* uitgekoomen is, doch dat hier na geheel van het begin der weereld af, tot op het Jaar 1301 toe, met de vervolginge, tot op het Jaar 1368, van *Dacherius* is uitgegeeven geworden. Die heeft ook zyne *Historie der Franken* in 't ligt gegeeven. *Ptolomæus Lucensis* heeft een *Chronicon* der Pauzen en Keyzers opgesteld, als ook eenige geestelijke en weereldlijke *Jaar-boeken*, van 't Jaar 1060 af, tot 1303 toe. *Haito*, of *Huitonus Armenus*, een Neef van een *Armenischen Kooning*, en

Henricus Stero. Wilhelmus de Nangiaco. Ptolemæus Lucensis. Haito.

en na zyn ſtand een Munnik, heeft het *Itinerarium* of *Flos Orientalium historiarum* geſchreeven, het welke dikmaals uitgegeeven is, en ook in zulke ſtof, heel vlytig bygebragt werd. *Nicolaus Trivethus* of *Trivellus*, een *Engelsman*, heeft eenige *Engelſche Jaarboeken* van 't Jaar 1135 af, tot 1307 toe, geſchreeven. *Siffridus*, een Prieſter in het Stift *Meiſſen*, ſchreef eene *Chronyke*, van 't begin der weereld af, tot 't Jaar 1307 toe. Welke meeſt meede in *Fabricii Saxonia*, en by *Piſtorius* ſtaat, dog zoo, dat de onnutte dingen daar in uytgelaaten zyn. *Petrus van Duysburg*, uyt de *Teutoniſche Ridder-orde*, heeft de *Pruyſſche Chronyke*, of *hiſtorie* van deeze *orde*, beſchreeven, tot op het Jaar 1326 toe, welke een ander, tot op het Jaar onzes Heeren 1435 toe, heeft voortgezet.

Jaar MCCC. tot MCD. — Trivethus. — Siffridus. — Petrus de Dusborg.

6. *Guido de Perpiniano*, een *generaale Inquiſiteur*, heeft een kort begrip van alle de ketterye, en haare weederleggingen, geſchreeven: met wat voor eene opregtigheid, is ligt uyt zyn bloedgierige en wreede belydenis te zien. *Ludolphus Saxo* heeft het leeven van Chriſtus, uyt allerhande Schryvers, te zaamen geraapt, en is na den aart van zynen tyd, heel fraai om te leezen. *Joh. Becanus* of *de Becka*, heeft de *Chronyke* der *Biſſchoppen van Utrecht*, en der *Graaven van Holland*; en *Henricus à Rebdorff*, een *Duytzer*, de *Annales* geſchreeven, welke van 't Jaar 1295 af, tot 1363 toe gaan, en by *Freherus* te vinden zyn. *Matthæus Monaſterienſis* heeft ook eenige *Annales*, onder den tytel van *Flores Hiſtoriarum*, opgeſteld, van waar men hem de *Florilegus*, of *Bloem-leezer* noemt; het eerſte deel heeft hy by na geheel uyt *Matthæus Pariſius* genoomen. *Albertus Argentinenſis* of van *Straatsburg*, is de *Auteur* der bekende *Chronyke*, van 't Jaar 1270 af, tot 1378 toe, daar aan ook het leeven van een *Straatsburgzen Biſſchop* gevoegt is: zyne Hiſtorien moeten de Papiſten gantſch niet aanſtaan, door dien zy die in de *Index expurgatorius* meede gezet hebben. *Henricus Knigthon*, een Engelze Munnik, en Schryver van de Chronyke, *de eventibus Angliæ*, gelyk hy het *tituleert*, heeft by de meeſte een grooten lof, weegens zyne opregtigheid en groote vlyt: hy begint met de *tiende eeuwe*, en gaat voort, tot aan 't eynde van deeze *veertiende eeuwe* toe. Eindelijk heeft *Franciſcus Zabarella*, een *Doctor in de Rechten*, by de geduurige ſcheuringe der Pauzen, een boek daar over geſchreeven, hoe die door des Keyzers macht verbooden moeſt werden; welk boek nogtans de *Index expurgatorius* ook al niet lyden wil; zyne overige ſchriften zyn over de *Decretales Clementinæ*, en andere Regtsgeleerde ſtoffen.

G. de Perpiniano. — Ludolphus de Saxonia — Joh. de Beka. Henr. à Rebdorf. — Matth. Weſtmonaſter. — Albertus de Argentina. — Knigthon. — Franc. Zabarella.

7. Nu koome ik op de Schryvers, welke van de gemeene blindheid en vooroordeelen, reedelijk vry zijn geweeſt, en die zig niet in alles van de Geeſtelijkheid verblinden en bedriegen lieten. Daar onder is wel de voornaamſte en geleerdſte *Marſilius Patavinus*, *Menandrinus* genaamt, geboortig van *Padua*, en Raad van Keyzer *Lodewyk*, wien hy ten gevalle den *Defenſor pacis* geſchreeven heeft, waar in hy, met groote wysheid, het onregt van den Paus, en de bedriegeryen der Geeſtelykheid, heel treffelijk ontdekt, die zaak zeer wel uitvoert, en byzonder het verval met leevendige verwen afſchildert: waar door het dan ook geen wonder is, dat hem *Johannes de twee-en-twintigſte*, in een eigen *Decreet*, als een ketter, neevens *Joh. de Junduno*, en *Franciſcus Venetus*, in de hel gewenſcht, en gebannen heeft, en de *Indices librorum prohibitorum*, de onderzoekers ook vlytig voor hem waarſchouwen. Hy heeft ook een boek *de tranſlatione Imperii*, en een ander, van 't *Regt der Keyzers in Echtzaaken*, geſchreeven, welke alle by *Goldaſtus* ſtaan:

Getuygen der waarheid. — Marſilius Ficinus. — Defenſor pacis.

Jaar MCCC. tot MCD. ſtaan: en die arme ſtompers, als *Joh. de Turre cremata*, *Alvarus Pelusius*, *Petrus de Palude*, en *Alexander Elpidius*, hebben hem willen weederleggen, maar haare en des Paus naaktheid, daar door des te meerder ontdekt. Occam. *Guilielmus Occam*, een *Engelsman*, heeft in de Scholaſtyke grillen de meeſte arbeid wel gedaan, en onder de *Scholaſtici*, een eige Nominales. *ſecte* der *Nominales*, teegen de *Scotiſten*, of *Reales*, aangevangen. Dog toen hy de bedelarye der *Franciſcaanen*, in *Italie*, teegengeſprooken hadde, en na *Vrankryk* moeſt wyken, heeft hy, in 't Jaar 1328, aangevangen, den gedagten Keyzer *Lodewyk* ook in zyne ſchriften te verdeedigen, en de boosheid van den Paus, *Johannes de twee-en-twintigſte*, opentlijk aan te taſten; ook heeft hy zig aan des *Keyzers-hof* op 't laatſte altijd opgehouden. Hier toe behooren nog de boeken van het *weereldlyke Kerken-geweld*, in een t'zaamenſpraak; van *het Rechts-gebied der Keyzers in Echtzaaken; acht vragen*, van des Paus geweld en waarde, een t'zaamenſpraak van diergelijke ſtoffen, en een bewijs van 77 ketteryen van den Paus, *Johannes de twee-en-twintigſte*.

Petrarcha. 8. Byzonder is bekend de boovengedachte dichter, *Franciſcus Petrarcha*, een *Italiaan*, leerling van *Dantes Aligerius*, en de beroemſte dichter van zynen tyd, wien, weegens zyne aardigheid, en voortreffelyk verſtand, de oude en nieuwe, en wel voornaamentlyk, de *gekroonde Poëten* zeer pleegen te pryzen, (*a*) alhoewel 'er van de bedorvenheid van zyne tyden, in zyne ſchriften nog al veel overig is. (*b*) Hier is het ons genoeg, dat hy, met de geeſtigſte maniere, en na de waarheid, de grouwelen der Geeſtelykheid overgehaalt, en de goddeloosheid der valſche Chriſtenen in 't gemeen, rechtſchaapen aangetaſt heeft. Men kent ook, uyt zyne maniere van ſchryven, een oprecht en godvruchtig gemoed, niet teegenſtaande hem de Paus voor eenen toovenaar, en andere voor wat anders uytgeſcholden hebben. Waar by het de Paapen met hem zoo hebben laaten heene gaan, en, weegens zyne ongemeene geleertheid, hem nog daar toe in eerbied moeten houden. Gelyk hy dan ook eyndelyk, na zyn maniere van eenzaam leeven, een *kanonnezye* te *Padua* genooten heeft, ja de Paus hadde hem wel t'eenemaal tot Cardinaal willen maaken, by aldien hy hem zyne zuſter tot een byzit hadde willen geeven. Hy is in 't Jaar 1374 geſtorven, en hy heeft geſchreeven, twee boeken, *de remediis utriuſque fortunæ;* twee andere, *van 't eenzaam leeven*, twee boeken, *van de waare wysheid*, 8 boeken van zyne *zendbrieven*, en noch andere diergelyke, behalven die meenigvuldige verzen, die in vier ſtukken van zyne werken te vinden zyn.

9. Tot zulke getuygen der waarheyd gehooren nu verder *Michaël* Cæſenas. *Cæſenas*, die desgelyks ook de ketteryen van Paus *Johannes de twee-en-twintigſte* heel ſcherp aangetaſt, en de kerke in 't gemeen, voor de *Babyloniſche hoere*, opentlyk uytgeſcholden heeft. Hy heeft veele uytleggingen over de Schrift gemaakt, en is van den Paus t'eenemaal verwur-Ubertus de Caſalis. pen geworden. *Ubertus de Caſalis* heeft van de zeeven geleegenheeden der kerken en haare *reformatie* geſchreeven, en daar meede den naam van een *ketter* verdient, dewyle hy, byzonder teegens het *nieuwe Babel*, heel Joh. de Pariſiis. hart geſprooken heeft. *Johannes de Pariſiis* heeft het *recht der Overigheid*, teegens den Paus, ook zeer wel uytgevoert, gelyk als zyn boek, van de *Kooninglyke en Pauſſelyke macht*, by *Goldaſtus*, ook wel uytwyſt. Orem. *Nicolaus Orem*, of *Oreſmius*, een beroemt man, heeft aan de Geeſtelykheid

(*a*) Poggius. Jovius. Volaterranus. Trithemius. Eraſmus. Melanchthon. Val. Thilo. (*b*) Morhofius Polyhiſtor. 1. c. 23.

heid haaren aanstaanden ondergang verkondigt, by aldien zy haar niet beeteren wilden, waar van zyne schriften, en wel voornaamentlyk zyne reede, in de *Catalogus Test. Ver.* getuygen. *Petrus de Alliaco*, een Bisschop in *Vrankryk*, en biechtvader van Kooning *Kaarel de zesde*, heeft ook veel onnutte en bygeloovige dingen geschreeven, als, de verklaaringe der Engelsche groetenis, van de tien lofspreuken van *Joseph*, en andere, ook Wysgeerige zaaken, dog zyn boek van de *reformatie der kerken*, is zeer fyn, het welke hy, in 't Jaar 1411, aan het *Concilium* te *Constants*, heeft overgegeeven, dat hy ook zelfs bygewoont en de verbeeteringe aldaar gezocht heeft. Want, om dat hy teegens den eerlyken *Joh. Hus*, zoo yverig en woedende geweest is, heeft zyne andere arbeid ook weynig zeegen gehad. Anders heeft hy noch al zommige goede lieden opgetrokken, als, *Joh. Gerson*, *Nicolaus de Clemangis*, en andere, die hier na nog al meer gedaan hebben. Hy zelve heeft evenwel den grouwel der verwoestinge al reedelyk wel ontdekt: waar uyt ook *Flacius*, *Mornæus*, *Wolfius*, en andere Schryvers zeer veel, teegen de Roomsche Geestelykheid, bybrengen. *Nicolaus de Lyra*, een geboore Jood, hier na een *Minoritos*, heeft, naar den letterlyke en zeedelyken zin (*in sensu literali & morali*,) den Bybel geheel en al verklaart, en daar in de valsche *glossen* der Pausgezinde slaaven, al vry wel om verre gestooten, en ook, in het *Hebreeuws* veel gedaan: gelyk als van hem ook dat bekende spreekwoord luyd: *si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset*, of, *Luther* heeft deezen man heel veel te danken.

Jaar MCCC. tot MCD.

Petrus Alliacensis.

Nic. Lyranus.

10. Onder die geene, welke zich op de *practyke* der Godgeleertheid onder zoo veel bespiegelend *disputeeren*, gelegt hebben, gehooren ook de volgende weynige, na de booven (*in 't tweede hoofdst.* §. 7.) verhaalde. Voor eerst vind men, in veele uytgeevingen van *Thomas à Kempis*, eenige *tractaatjes* van *Gerhardus van Zutphen*, een Munnik, die op 't eynde van deeze eeuwe gestorven is. Zyne schriften zyn, een boek, van de inwendige *reformatie*, of vernieuwinge, van de krachten der ziele, en nog een, van de geestelyke trappen. De geleerde roemen ook deezen man zeer, weegens zyne groote godzaaligheyd, en ongemeene geleertheyd. (*c*) Ten minsten heeft hy veel beeter aangevangen, als veele andere, daar hy eerst van binnen heeft begonnen te *reformeeren*. *Joh. Rusbrochius* of *Ruysbrokius*, een *Neederlander*, uyt het vlek *Ruysbroek*, by *Brussel*, en *Prioor* in een klooster van de *Canonici Regulares* aldaar, is eerst in 't Jaar 1381 gestorven, en hy heeft, in zyne moederlyke taale, geschreeven, een *summa* van 't gantsche geestelyke leeven, een boek van de *hutte Mosis*, een spiegel des eeuwigen leevens, van vierderleye verzoekingen, van de zeeven slooten, of bewaaringen, der geestelyke schoole, 3 boeken van de geestelyke bruyloft, van de steen, of de volkoomentheyd der kinderen Gods, van het Ryke der liefhebbers van God, van de waare beschouwinge: ook een boek, van de *hooge beschouwinge*, van de 7 trappen der liefde, van 't geloove en 't oordeel, en van de voornaamste deugden. Deeze alle heeft *Laurentius Surius*, *Guil. Jordanus*, en andere, in 't *Latyn* overgezet, en te zaamen uytgegeeven, en hy heeft ook den Schryver teegens *Joh. Gerson* verdeedigt, die hem, eerst na zyn dood, tot een ketter heeft willen maaken. *Dionysius Carthusianus* heeft hem al te vooren daar teegen verdeedigt, en hem zelfs is het daar by gelyk alle de *Mystici*, gegaan; *dat zy, van weynige, met geduld geleezen, van nog minder verstaan, en van de allerminste goed gekeurt werden, om dat haare maniere van leeren het bedurve vernuft, en den ey-*

Theologi practici.

Gerhardus Zutphaniensis.

Rusbrochius.

Theologia Mystica.

(*c*) Henr. Wharton Append. ad Cavei Hist. Lat. p. 46.

Jaar MCCC. tot MCD.

gen wille, zoo teegen is, dat de vleeſchelyke en weereldſche menſchen, tot haare ontſchuldinge, zoo ras op het verwerpen en verketteren vallen, en geen heylzaame raad, om tot God te koomen, lyden moogen. Ondertuſſchen bekennen echter de Geleerde, dat deeze man aan de goddelyke betrachtingen t'eenemaal overgegeeven is geweeſt, (*d*) en dat zyne ſchriften, van de liefde Gods, en waare Godzaaligheyd ook getuygen, en een ſmaak daar van geeven, alhoewel hy al vry duyſter ſpreekt. (*e*)

Taulerus.

11. In deeze eeuwe is *Johannes Taulerus* ook genoeg bekent, waar van heel dikmaals veel twiſt is geweeſt; van welkers ſchriften men ook in de *Duytſche* druk, eene volkoomene onderrechtinge hebben kan, daar ik den Leezer toe wyze, en maar in 't korte gedenke, dat hy, op de helft van deeze eeuwe, een *Dominicaaner Munnik*, en, te *Keulen*, een wonderlyk *Preediker* is geweeſt, eens op den *preedikſtoel*, zoo als hy zoude *prediken*, ſtom wierd, en twee jaaren lang zweeg, en niet konde *prediken*, daar over hy veel ſchimp lyden moeſt. Eyndelyk is hy naar *Straatsburg* in 't klooſter gekoomen, en aldaar, in 't Jaar 1379, geſtorven. Zyne andere geſchiedeniſſen zyn zeer nadenkelyk, en in onze Taale overgezet, daar ik den begeerigen Leezer toe aanmaane om ze te leezen. De oordeelen der lieden over zyne ſchriften zyn, gelyk het plagt te geſchieden, meenigerley, alhoewel het op deeze, by Gods werken en getuygeniſſen, gantſch niet behoeft aan te koomen, anders zoude wel niets onverworpen blyven. Doch *Lutherus* pryſt in hem, *niet alleen de oude zuyvere Godgeleertheid, die met het Euangelium overeenſtemt, maar hy ſtelt hem ook booven alle andere, en hy dringt ook zyne vrienden zyne boeken op, zet hem eeven na den Bybel, en Auguſtinus, en hy zegt verder, dat hy uyt niemand meer geleert heeft. Hy noemt hem een man Gods, ja zulk een groot Leeraar, als 'er geen, van der Apoſtelen tyden af gebooren is. Melanchton* noemt ook die geene goddelooze *Sophiſten*, die hem verachten, en oogt daar meede op *Dr. Eckius*, die hem alleen daarom verkettert heeft, om dat *Lutherus* hem prees. Maar hy treft ook daar meede alle die geene, welke zich *Luthers* navolgers roemen te weezen, en deezen man voor een geeſtdryver en bezeetene uytſchreeuwen. Andere oude en nieuwe Leeraars, onder de *Lutheraanen*, weeten hem niet genoeg te verheffen, en ſpreeken, uyt ervaarenheid, wat voor kracht en geeſt zy in zyne ſchriften gevonden hebben. (*f*) Zy verdeedigen hem ook zoo wyſſelyk, teegens alle teegenwerpingen van 't vernuft, en van den ouden eygenzinnigen *Adam*, die, in zulk eene maniere van leere, zyn ſchaade en dood al te klaar voor oogen ziet, en aan het waare Chriſtendom niet gaarne wil. (*g*) Ja zy zeggen onbeſchroomt, dat eenige Godgeleerde, gelyk *Dr. Himmelius*, en *Hunnius*, in haare oordeelen, zoo hart geweeſt zyn, dat *Taulerus* en *Kempis* geene *occaſionales fanatici* geweeſt waaren, anders moeſt men de Bybel ook zoo noemen. (*h*) En een oud Schryver, met naame *Matthias Lauterwalt*, heeft te *Wittenberg*, in 't Jaar 1553 eene bedenkinge uytgegeeven, wat van deeze verligte *Taulerus* zyne openbaaringe, verrukkinge van zinnen, en verlichtinge te houden zy, daar in hy, met onderſcheyd, wel oordeelt, hoe dat andere verſtandige, weegens de noch overige *paapſche* meeningen, 't

Zyn leeven.

Lof van Lutherus.

En van anderen.

(*d*) Bellarminus de Scr. p. 226. & ex eo Gerhardus in Patrologia p. 644. (*e*) Warthon p. 39. Gisb. Voet. in Aſcet p. 85. (*f*) Lutherus To. 1. Jen. Lat. p. 866. & epiſt. &c. Vid Editio Tauleri German. Melanchton. Ibid Mich. Neander Erotem. Gr. Ling. Hier. Wellerus. Flacius Cat. T. V. p. 772. Joh. Arndius in Edit. Varenius in der Rettung. P. 1. c. 1. Nic. Hunnius Conſid. Theol. Paracel. p. 137. J. G. Dorſchæus Pentad. Diſp. XI. p. 367. Joh. Gerhardus Patrol. l. c. Spenerus Præfat. ad Taul. Kortholdus Hiſt. Eccl. p. 592. (*g*) Varenius &c. (*h*) Wilh. Leyſerus & ex eo Jo. Olearius Annot. Bibl. p. ult.

'T een en 't ander heel wel erinneren. Want, dat men, by hem, het zuyvere *Euangelium*, zoo in alles ten vollen zoude vinden, zulks kan wel niemand met reede toezeggen. Ondertusschen ziet men noch, hoe 'er ook gantsch niets, van diergelyke waarheeden, mag voorgedraagen werden. En ik maake my indachtig, dat 'er voor ontrent 10 jaaren, nog eene redeneeringe van deezen *Taulerus*, daar in iemand van hem wat vry, doch naar de waarheyd, redeneerde, terstont verbooden wierd met den druk gemeen te maaken, niet teegenstaande anders daar in de Godgeleerde veel ten gevallen geschreeven was. Doch de Papisten, (*i*) zoo wel als Gereformeerden, (*k*) hebben echter van hem ook zeer eerbiedig en godvruchtig geoordeelt, of, ten minsten, hem ontschuldigt, alhoewel eenige ook haaren onbeschaafden verkeerden zin daar teegen, hier door verraaden hebben. Jaar MCCC. tot MCD.

12. Men vind ook zommige vrouwen, die, door schriften, en andere dingen, op deezen tyd bekend geworden zyn. De eene heet *Brigitta*, en de andere *Catharina van Senis*. Eenige verachten de openbaaringen van de eerste, alhoewel zy die voor een godzaalige zaak moeten houden, maar zy sprecken haar zelven daar in teegen. (*l*) Zy is uyt *Sweeden*, en uyt Kooninglyken stamme gesprooten, Huysvrouwe van een voornaam *Vorst* in *Nericia*, *Wathon* genaamt, en Moeder van 7. Kinderen geweest. Na welken staat en haares Mans dood, zy de eenzaamheid en stilte verkooren heeft, en ontrent het Jaar 1363, door veele openbaaringen bekend geworden is; ook heeft ze zich te *Rome*, *Napels*, en andere gewesten, opgehouden, en zy is eyndelyk na *Jeruzalem* gereyst, en op haare te rugge komst, in 't Jaar 1382. gestorven, als ook van Paus *Bonifacius de neegende*, 22 jaaren daar na, voor een Heylige verklaart geworden. Alhoewel nu de Papisten en andere, veel bygeloovigheid en afgooderye, by en met de dingen van *Brigitta* en *Catharina*, hebben bedreeven; zoo heeft nochtans de uytspraake van een geleert Man een goede grond, wanneer hy schryft: *Door dien de lieden, toen ter tyd, van de Geestelykheid, alleen tot de Heylige en aflaaten van den Paus geweezen wierden; zoo heeft God, in deeze onnoozele vrouwe, willen toonen, dat men alle zaaligheid, alleen van Christus verwagten moest.* Waar by hy ook aanmerkt, hoe dat zy de voornaamste *Doctores* heeft uytgelagchen, en 'er meenigerleye proeven met haar voorgenoomen zyn, om haar verleegen te maaken. Zy heeft echter van haare ydelheid zoo treffelyk gesprooken, dat veele haar toegevallen zyn. (*m*) Het is gewis, dat haare openbaaringen, en getuygenissen daar van, geweldig teegen de boosheid der Geestelykheid, en van eene *Reformatie* der Kerke getuygt hebben; gelyk als de oude Schryvers wel uytdrukkelyk van haar bekennen, (*n*) en haare eygene aan den dag gegeevene *Profetien* ook uytwyzen, zoo dat 'er ook veele door haare woorden bewoogen, en van den toestand van haar zelven, en der Kerken, overtuygt zyn geworden. (*o*) Ik zwyge noch, wat zy, teegen die grouwelyke, toenmaals nog aanhoudende, scheuringe der Pauzen, gesprooken, en hoe zy tot vreede geraaden heeft. De openbaaringen van *Brigitta* zijn in acht boeken, met een voorreede van *Matthæus van Sweeden* uytgegeeven geworden, welke

Brigitta.

Haare openbaaringen.

Bedenkinge daar van.

 een

(*i*) Surius Possevinus. Appar. To. 1. Bellarminus l. c. p. 122. Bzovius. Spondanus. An. 1355. n. 21. Sixtus Senensis Bibl. S. Labbæus dist. de Scr. Eccl. To. 11. p. 608. Ludov. Blosius Apol. pro Taulero. (*k*) Hottingerus H. E. c. XIV. p. 707. Hornbekius Controv. p. 384. Voetius l. c. Spanhemius H. E. p. 465. Cave Chartophyl. Warthon. l. c. (*l*) Vid. Tenzels Monatl. Unterred. A. xc. p. 158. P. 11. (*m*) Micrælius P. 111. H. E. p. 172. Conringius de Anton. (*n*) Gobel. Persona p. 291. Antonin. Cranzius IX. c. 85. Paulus Langius. Chron. Ciz. An. 1362. (*o*) Persona l. c.

Jaar MCCC. tot MCD. een Bisschop van *Gyenna*, genaamt *Alphonsus*, op *Christus* bevel, te zaamen gezocht zoude hebben. Van *Catharina van Sena* bekennen de Catharina Senensis. Godgeleerden nochmaals: *Dat zy een heel godzaalige perzoon geweest is, alleen dat zy na den aart van die tyden, zeer op bygeloovigheid vervallen was. (p)* De Munnikken moogen ook wel waarlyk, haare gaaven door eygene invallen verdonkert hebben: ondertusschen is zy dog, volgens de uytspraak van geleerde lieden, een beeteren toestand waardig, en van eene groote godvreezendheid, kuysheid, en liefde tot den armen geweest. (*q*) Haare brieven, waar van men 'er byna 400 heeft, zyn van groote nadruk en kracht, en haar onvervalschte schriften laaten zig door een verligt gemoed, heel ligt van de valsche onderscheiden. En de Schryver van de *Catalogus Test. Ver.* en andere, hebben al over lange het goed daar uyt te kiezen, voor raadzaam geacht, dog zy hebben geenzins alles verworpen, en nog veel minder, uyt bloote moedwil, aan het bedrog des Satans toegeschreeven.

(*p*) Kortholdus l. c. p. 594. (*q*) Wharton p. 41.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Kerkelyke Vergaaderingen deezer Eeuwe.

§. 1.

Concilium Viennense. UYt deeze hebben wy deeze reys maar alleen aan een byzonder *Concilium* te gedenken, het geene de Pauzen voor het vyftiende algemeene uytgeeven, en dat te *Vienne*, in *Vrankryk*, in 't Jaar 1311, gehouden is. Het voorwendzel was, de noodige *Reformatie* der Kerken, en de onderdrukkinge der aangegeevene Secten der *Fratricellen*, *Beghards*, en andere. Maar het eigentlyke oogmerk ontrent dit Synode, van Paus *Clemens de vyfde*, en den Kooning *Philippus*, was, de bloedraad, die zy met malkanderen, over de *Tempeliers*, hadden beslooten, waar van in 't volgende hoofdstuk meerder zal werden gehandeld. Daar beneevens kwelde de Paus, de Vorsten, en den Kooning *Philippus* zelfs, dat hy zich tot den tocht na 't H. Land weeder vaardig zoude maaken, waar toe ook veele 1000 andere zig lieten bepraaten. Ik laate staan, dat hy de voorige booze Paus, *Bonifacius de achtste*, weeder eerlyk maaken, en teegen het *Parysche Synode* staande houden wilde. (*a*) Het gelukte hem ook in 't meeste, wat hy tot zyn voordeel verzonnen hadde. Hier teegen viel 'er van de *Reformatie* weederom niets altoos voor, 't geene nogtans het hoofdwerk zyn zoude, maar hy draaide het daar heene, dat alles aan zyn believen overgelaaten wierd. (*b*) En zoo liep dit *Concilium* ook al ellendig genoeg af.

2. Veel erger is het noch met de overige *Nationaale Synoden* toegegaan, welke van de Pauzen altyd, na haaren hoogmoed, gierigheid, en andere boosheeden gestemt wierden. Behalven dat 'er nog eenige Synoden, in *Duytsland*, en elders, iets teegens des Paus weeten gedaan hebben. Synodus te Mentz. Ravenne. Parys. Gelyk als daar een Synode te *Mentz*, en een te *Ravenna*, de zaaken der vervolgde *Tempeliers* zig aangemaatigt, en geoordeeld hebben, dat men haare verdeediginge hadde moeten toelaaten. Te *Parys* heeft, in 't Jaar 1303, een Synode den Paus *Bonifacius de achtste* voor eenen ketter verklaart, en zyne moorderyen, Simonie, woekerye, bloedschande en

(*a*) Cranzius. Jo. Villanus. Antoninus P. III. Chron. Constitutiones Clementinæ. (*b*) Continuator Guilielmi Nangiaci A. 1312.

en *Atheisterye*, open gelegt. Het geen niemand, in de *Tomi Conciliorum* vinden zal, maar dat echter van andere, door geloofwaardige getuygenissen genoegzaam beweezen is, byzonder van *Molinæus* en *Goldastus*. En zoo heeft het al meest geklonken, op de Synoden, die 'er, weegens de Pauzelyke scheuringen gehouden wierden, daar altyd de eene Paus op den anderen gelegd en geschooven heeft, wat hy maar heeft geweeten. Gelyk als 'er ook eenige diergelyke teegens Paus *Johannes de twee-en-twintigste* aangestelt zyn geworden, alwaar men zyne meeningen, als ketteryen, verdoemt heeft, aangaande het uytstel van 't aanschouwen van God, tot op den jongsten dag, en dat men niet alles behoefde te verlaaten. In 't *Oosten* zyn 'er eenige Synoden, te *Constantinopolen*, over de twist tusschen *Barlaam* en *Palama*, gehouden. Het eerste, van 't Jaar 1341, noemen de Grieken haar elfde algemeene Synode; in de drie laatste nu, zyn *Barlaam*, *Nicephorus Gregoras*, en andere, verworpen. De overige *Concilien* der *Grieken*, zullen ons niets verhinderen, wanneer wy die hier uytlaaten. Dog wat de Ketters aangaat, die zullen ons nu zoo aanstonds voorkoomen.

Jaar MCCC. tot MCD.

Pausen worden tot ketters gemaakt.

Synodus CPtana.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verschillen, ter oorzaake van den Godsdienst.

§. 1.

HOe hooger de Geestelykheyd in haare boosheyd opgestygert is, hoe grouwelyker zy ook teegens de geringste blik zelfs van 't goede gewoed heeft, als waar door de waarheyd, onder haare leugens en bedriegeryen, helder uytgeblonken heeft. Wanneer nu, op deezen tyd, alles wild en woest toeging, zoo hadden ook de Paapen, en inzonderheyd de *Inquisiteurs*, de maniere, dat zy niet lang ordentlyk teegens de aangebragte ketters onderzogten, maar dat ze wel meest, zonder eenige woordwisselinge, aanstonds met haar na den brandstapel ylden. Diergelyke voorbeelden vind men nu byna ontallyke, dat 'er van haar 10, 20, 30, tot wel 100 toe, op eenmaal leevendig verbrand wierden, alleen maar op het bloote voorwendzel, dat zy van deeze en geene voor ketters waaren aangebragt. En wanneer men het noch al tot eene t'zaamenspraak liet koomen, zoo wierden de Paapen maar des te boozer, en aan de arme menschen wierden de straffen, door haar getuygenis van de waarheyd maar te meerder verzwaart. Uyt die reede leest men van zoo veele voorbeelden van zulke ketteren en haare vervolgingen, van welke, nog naamen, nog leere, nog iets anders, bygebragt werd. Op deeze wyze wierden 'er eens te *Narbonne*, in 't Jaar 1322, *zestien mannen*, en *vyf vrouwen* verbrand, alleen maar, om dat zy ketters waaren. *(a)* *Franciscus Porcarius van Senis*, moest met *Magister Venetus disputeeren*, die hem daar over, in 't Jaar 1380, op 't wreedste verbranden liet *(intensissimè fecit cremari)* *(b)*. En in 't Jaar 1336. gaaven de Paapen veele perzoonen voor *Luciferiaanen* aan, (op dat het kind doch maar eenen naam mocht hebben) van welke, om dat zy zeer verdacht waaren, wel veertien, daar de verweeringe van in gebreeke bleef, wierden verbrand. *(c)* En wie dog zoude alle die grouwelykheeden en moorden konnen verhaalen, welke van de korts te vooren ingestelde *Inquisitie* daagelyks wierden in

Grouwelykheid der Inquisiteurs.

Veele onschuldige lieden worden zonder oorzaak verbrand.

Ssss 3 't werk

(a) Chronicon Ecclesiæ Narbonensis ap. Sandium lib. IV. p. 417. (b) Chron Oldenburgense Ann. 1380. ap. Meibom. p. 164. (c) Chron. Magdeburg. ib. p. 240.

Jaar MCCC. tot MCD. 't werk gesteld; want hoe meer de lieden de oogen open gingen, hoe de meenigte der getuygen zig ook vermeerderde. Men leest in het leeven der meeste *Pauzen*, *Bisschoppen*, en *Prelaaten*, byna niets anders, als, dat zy, hier en daar, de *Inquisiteurs* gezonden, ketters veroordeelt, verbrand, en uytgebannen hebben, enz. Ja de *Inquisiteurs* maakten het veeltyds zoo onmenschelyk grof, dat ook de Pauzen zelfs schandshalven, haare grouwelykheid wel moesten beletten en teegenspreeken, gelyk als 'er van *Johannes de XXII.* wel uytdrukkelyk staat. *(d)*

Beguini. Beghardi. 2. Om dan nu aan de opgegeevene Secten van deeze tyden in 't korte te gedenken, zoo hebben die in 't voorige Boek beschreevene *Beguini*, *Beghardi*, en *Fraticelli*, zich op deezen tyd altyd verder voortgeplant, en zeer veele waarheeden, teegen den *Antichrist*, beweezen, die ook nog niet wel toegelaaten zouden werden. Verders kreegen de Paapen, in *Nederland*, ontrent het Jaar onzes Heeren 1315, met eenen *Lolhardus Walterus* heel veel te doen, wien zy, van de volgende stellingen, als een dwaal-geest, de schuld gaaven, waar onder zy, zonder twyffel, haare leugens ook al gemengt zullen hebben: naamelyk, *Dat het Avondmaal, den Doop, en het laatste Olizel, van geene nuttigheid altoos waaren. Dat Lucifer, met zyns gelyken, eyndelyk nog weeder in de zaligheid opgenoomen zoude werden, op dat God alles in allen zy.* Om het welke te verwerpen, zoo doen zy hier by, als hadde hy gezegt; *Dat aan Lucifer ongelyk geschied was: ook dat alle Engelen, en zyne teegenspreekers, in de helle moesten koomen: Maria was geen maagd gebleeven: het Misbrood, in 't Avondmaal, was maar een verzierden afgod: de echte-staat was maar eene bezwoorene of toegelaatene hoererye; de voorbiddinge en verdiensten der Heyligen waaren zonder eenige kragt*, enz. Van deezen man nu noemde men de getuygen der waarheyd *Lolhardi*, van welke 'er veele in *Oostenryk*, *Boheemen*, en daar rondsom, waaren. Waar van de Papisten hier na ook voorgaaven, dat de *Hussiten* naderhand gesprooten waaren. Hy zelfs is, dewyle hy zyne stellingen niet weederroepen wilde, te *Keulen*, in 't Jaar 1321, verbrand. *(e)* Zoo heeft men ook eene vrouwe, in *Engeland*, de schuld gegeeven, als of zy leerde, dat de *H. Geest* om de vrouwen tot een mensch zoude moeten werden: waarom men hier na haar lichaam ook verbrand heeft. *(f)* Maar, wie weet, wat zy van de kracht of het ampt des *H. Geests* gezegt heeft, dat die blinde lieden, of uyt boosheid, of misverstand, in zulk eene ongemeene uytspraake verdraait hebben, gelyk als ook nu nog daagelyks van de valsche yveraars geschied. Van den stryd der *Minoriten*, over het bezit der eigene goederen, is hier booven al iets aangeroert. Daar *Petrus Johannes de Oliva* dit verworpen heeft, en zyne navolgers daarom ook *Spirituales* of *Geestelyke*, genoemd wierden. *Ubertinus de Cassallis*, *Michaël Cæsenas*, *Occamus*, en andere, vervolgden naderhand deeze scherpelyk. Veele daar van, zyn, als ketters, verbrand, en *Oliva* zelfs, na zyn dood opgegraaven geworden. *(g)*

Lollardus. Lollardi. Een ketterin word verbrand. Oliva.

Getuigenis teegens de biegt. 3. Het moesten nu ook al Ketters heetten, welke de Paapen haaren *Biegtstoel*, en de daar aan hangende treffelyke voordeelen, in de keuken en kelders, wilden betwisten: daarom verwierp men ook zulke stellingen aan *Joh. de Poliaco*, niet teegenstaande hy een *Doctor* te *Parys* was. *(h)*

Janovez. Noch veel meerder moest *Bartholomæus Janovez*, als een ketter, voorhouden, om dat hy van den *Antichrist* zoo veel snapte, hoe hy koomen zou-

(d) Bzovius Ann. 1323. *(e)* Trithemius Chron. Hirsaug. A. 1322. Prateolus. Genebrardus. *(f)* Annales Colmarienses Ann. 1301. *(g)* Henricus de Rebdorff Ann. 1352. *(h)* Sanderus. Prateolus.

zoude. Verders, hoe dat de *Christenen* van dien tyd, van *Christus*, na zyn dood, verstooten, maar de *Jooden*, *Heydenen*, en *Sarazynen*, bekeert zouden werden. (*i*) En wie zal alle de naamen en historien, van de getuygen der waarheid, konnen herhaalen, welke zelfs ook in deezen tyd, teegens de ordentlyke Leeraars en haaren stoel, uyt alle hoeken en winkelen byna voortgekoomen zyn. Het is gewis, dat 'er wel veele, onder de naamen der *Waldensen*, *Wicklefiten*, *Hussiten*, en andere, begreepen werden, die nogtans geene van diergelyke *secten* beleeden, maar die van God zelfs tot allerhande eyge werken gebruykt wierden. Wat 'er van de *Tempeliers* eygentlyk te houden zy, zulks valt zwaar om af te meeten, behalven wat die grouwelyke verdelginge van dezelve aangaat. Want deeze is, na alle omstandigheeden, zoo ongerechtig en boos geweest, dat zelfs veele oprechte lieden, eenen afschrik van de bloedgierigheid van Paus *Clemens de vyfde*, en van den door hem verleiden *Franschen Kooning*, *Philippus*, hadden. De zaak is dan in 't korte deeze: Deeze *orde* was waarlyk ook aan zich zelven t'eenemaal bedorven, en veele van hen hadden, in 't *Oosten*, te vooren al veele groote buytenspoorigheeden begaan, en zich door haar onkuysch en ergerlyk leeven, ten uytterften stinkende gemaakt: ja zoodaanig, dat 'er een spreekwoord van opgekoomen was, *Hy zuypt als een Tempelier.* (*k*) Daar mochten ook wel veele beschuldingen niet zonder grond zyn, die de Paus *Clemens*, in zyne *Bullen*, aan de *Potentaaten* ten toon stelde: als dat de *Sodomiterye* onder haar in vollen zwang ging, en zy heel *Epicurisch* leefden.

Jaar MCCC. tot MCD.

Uytroeying der Tempeliers.

Oorzaak daar toe.

Haar boos leeven.

4. Maar, veele openbaare lasteringen, van haare vyanden, kwaamen daar by, en het gantsche *proces* teegens haar is recht goddeloos, bedriegelyk, ja, teegens alle, zelfs natuurlyke, Rechten, gemaakt en volvoert. Haaren grooten rykdom stak den Paus, en den Kooning van Vrankryk, die zich tot dit grouwelyk treurspel liet gebruyken, in de oogen, die ook hier na alle haare goederen, in zyn Ryk besloeg, (*l*) zoo dat de andere Potentaaten, in *Engeland*, *Spanje*, enz. desgelyks deeden. Ook zocht de Paus, hier in, gelyk in alles, zyn eige voordeel, en in 't byzonder, om *Philippus* daar door te vleijen, en met eene, om te gelyk, de klaauwen in haare goederen buyten *Vrankryk* leggende, te slaan, en daar over na zyn eyge believen te schikken, die hy ook, ten deele, aan de *Hospitalarien*, of *Ridders van Rhodus*, weeder vereerde, die dog, by na, nog al slimmer als die uytgeroeide *orde* waaren. Maar, door dien nu de *ketter-tytel* wel de schrikkelykste onder allen, en, by de weereld, tot alle bedenkelyke straffen, wel de bekwaamste was, zoo zocht men deeze ook voor alle dingen voor den dag; zy kreegen dan eenige lichtvaardige boeven, en pynigden andere weeder, zoo lang, tot dat zy de schrikkelykste, en heel ongelooffelyke dingen, van de *Tempeliers* bekenden. (*m*) Maar haare ketteryen zouden hier in hebben bestaan, dat zy die geene, welke tot haar *orde* kwaamen, (met verlof) den aars van een van haare broeders te kussen, opleyden, een kop van een Afgod hem lieten aanbidden, het kruys belasten te bespouwen, en met voeten te treeden, ja het Christen geloove zelfs te verzaaken, enz. (*n*) Daar op liet nu de Paus, op het Synode te *Vienne*, in 't Jaar 1311, het bloed-vonnis over haar verkondigen, en zulks wel, met de schynbaarste *formalien*, waar achter de tyrannen zich altyd gewoon zyn te verschuylen.

Ongeregtigheid van haare vervolgers.

Gierigheid.

Haare ketteryen.

(*i*) Idem & Gualtherus. (*k*) Urspergens. in Friderico II. Wilh. Tyrius xx. c. 32. (*l*) F. Æmilius in Philippo IV. (*m*) Antoninus in Chron. Cranzius Sax. IX. c. 3. Fascic. Temp. A. 1341. Compilatio Chronolog. A. 1311. Bzovius. Raynaldus. (*n*) Epist. Clement. ad Philippum & Imp. Monachus Nussiensis in Chron. Belg. Platina in Clem. V. Gaguinus VII. c. 10. Petrus Crinitus XXIV. de Honesta Disc.

Jaar MCCC. tot MCD. len. En daar wierd alzoo, in *Vrankryk* en *Engeland*, een zeekeren dag aangestelt, waar op men haar alle gevangen zoude neemen, dat ook alzoo is uytgevoert geworden.

Haar pyniging en dood. 5. Maar, de uytvoeringe van zulk een onmenschelyk oordeel was zeer grouwelyk. Na dat men haar dan, in alle plaatzen, gevangen gezet hadde, pynigde men haar, te vooren, op het heevigste, om haar de bekentenis der genoemde gebreeken af te dwingen, men plaagde haar met honger, of men maakte haar op eenige andere wyze gedwee: zy mochten het nu bekend hebben of niet, zoo verbranden zy haar echter met hoopen, en zulks wel, met een langzaam vuur. Te *Parys* alleen moesten 'er wel 59 van haar, in 't Jaar 1310, op eene reys, alzoo sterven, dog welke alle, geene uytgezondert, volstandig haar onschuld betuygt hebben. (*o*) De Meester van haare *orde*, *Jacobus Mola*, is, neevens zynen broeder, voornamentlyk alzoo te *Parys* langzaam verbrand geworden: waar by hy dan, zyne, hem door list afgetroonde, bekentenis, herroepen, en den Paus, binnen 40 daagen, voor den *Richterstoel Christi* gedaagt heeft, die ook, binnen dien tyd gestorven is, gelyk als de Papisten zelfs dit bekennen. (*p*) Ook zyn alle haare andere vyanden wel haast hier na omgekoomen. Dog men kan, uyt den voor af gaanden handel, noch dit aanmerken, dat de *Tempeliers*, voor het *Synodus*, teegen het reeds gevelde vonnis van den Paus, *geprotesteert*, en byzonder op het *Synode* te *Mentz*, in 't Jaar 1310, aan den aanstaanden Paus, en de gantsche Geestelykheyd, *geappelleert* hebben, gelyk als de *acta* ook nu noch uytwyzen, dat 'er, op dit geheel Synode, geen een rechtmaatige, ik zwyge noch, Christelyke *actus* is ter baane gebracht. Ja de Paus hadde, teegens haare *protestatie*, niets anders konnen bybrengen, als die Godslasterlyk toegepaste woorden, *de Goddeloozen blyven niet in 't gerichte*, uyt den *eersten Psalm.* (*q*) En, schoon ook, van alle die aangegeevene gebreeken de meeste al waar geweest waaren, zoo hadden die dog niet, van Christenen, aan het gantsche gezelschap, veel minder noch, met zulke grouwelyke straffen, en dat uyt zulke openbaare booze inzichten behooren gestraft geweest te hebben. Om welke reede ook veele oude en nieuwe Schryvers, die groote grouwelen der Geestelykheyd, hier in, ten vollen bekent hebben: (*r*) en dit mag nu ook wel, een recht staaltje, van de werkingen der tyrannische Geestelykheid heeten, waar by ook alle die grouwelen, der ketter-meesters, en geveynsde yveraars, zoo zonneklaar aan den dag koomen, die doch, onder meenigerleye voorwendzels, altyd weeder herhaalt werden.

Straffe haarer vyanden. Verdeediging.

Vermeerderinge der Waldensen. 6. Onder alle deeze beroerten, en, terwylen de Paapen altyd met malkanderen te doen hadden, vermeerderden de *Waldensen* byzonder, zoo zeer zelfs, dat de *Inquisiteurs* haar, in *Vrankrijk* en *Savoijen*, niet dorsten aandoen, door dien zy veel sterker in 't getal als deeze wierden. (*s*) Ja een *Waldenser*, die te *Weenen* verbrand wierd, bekende, dat 'er, van de haare, in *Boheemen* en *Oostenrijk* alleen, over de 80000 waaren. (*t*) En daar uyt kan men nu licht zien, wat 'er voor een grouwelyk wurgen, moorden en branden, van de Papisten wel ondernoomen moet zyn, dewyle zy haar groote gevaar voor oogen zaagen. Daar by kwam nu noch eene nieuwe *secte*, als ontrent het Jaar van 1370, en verder heen, een *Doctor en Professor der H. Schrift*, te *Oxfort*, en hier na, *Rector* der Ker-

(*o*) Wilh. de Nangis in Continuar. Hartmannus Schedel p. 201. (*p*) Mezeræus. (*q*) Nangis l. c. (*r*) Joh. Villanius. Boccatius de Caf. illustr. Vir. IX. c. 24. Aventinus VII. p. 592. Paulus Langius Ann. 1311. Spangenberg im Adelspiegel I. c. 5. Jac. Meyerus. Annal. Flandr. lib. XI. Conf. Nic. Gürtleri Hist. Templar. Amstelod. 1691. (*s*) Spondanus. (*t*) Bzovius Ann. 1315. n. 11.

Kerke te *Lutterworth*, met naame *Johannes Wickle f*, bekend wierd, die booven maaten groot gezag by een ieder hadde, en die, na de bekentenis van zyne vyanden zelfs, in de *Wysbegeerte*, en *Schoolsche Godgeleertheyd*, onvergelykelyk geoeffent was. (*u*) Deeze man dan, alzoo hy een doordringend verstand hadde, zoo zag hy de onbeschaamde tyrannye van den Paus, en van zyne Paapen, naamelyk, dat zy wel een goddelyk gezag van zich uytgaaven, maar dat ze echter, God, met zynen wille t'eenemaal voor niets kwaamen te achten. Hier door begon hy, al in 't Jaar 1360, zulke grouwelen te ontdekken, en, in 't byzonder, de beedelarye der Munnikken aan te tasten, en, met schrift en mond, teegen den Paus aan te gaan. Die geene dan, welke noch een weynig verstand hadden, vielen hem terstont toe, en de twee Engelsche Kooningen, *Eduard de derde*, en *Richard de tweede*, hielden hem in groote waardye. De oude Schryvers klaagen van hem, dat zyne leerlingen zoo ongemeen veele waaren geworden, dat de helft van Engeland hem wel was toegevallen. De *Rectores* en andere, hadden hem niet konnen hinderen, om dat het volk hem zoo zeer aanhing. (*x*) Ja hy zelfs stelt, in zyne schriften, dat het derde deel der geheele Geestelykheid hem wel toegevallen was. Dog hy zelve zette zyn getuygenis dapper voort, hy keerde zich aan geen morren of lasteren der Paapen en Munnikken, beriep zich steeds op den Bybel, en zette die in 't Jaar 1383, in de *Engelsche Taale* over. Eyndelyk hield de *Aartsbisschop van Cantelberg* een Synode, in 't Jaar 1377, teegens hem, maar hy konde niets uytrechten, door dien *Wiklef* zich in alles heel wel verweerde. En als men op het aanhouden van Paus *Gregorius de elfde*, noch een Synode te *Cantelberg* wilde houden, stelden zich de voornaamste, en het volk, daar tusschen, zoo dat 'er niets teegens hem besflooten wierd. Hier na heeft men op het Synode te ***Londen***, in 't Jaar 1382 zyne belydenisse verdoemt, en ook zyne vrienden, op allerhande wyze vervolgt, doch hy zelve is aldaar niet verscheenen, maar hy heeft zynen arbeyd noch als te vooren altoos voortgezet, tot dat hy in 't Jaar 1387 te *Lutterworth*, gerust is gesturven, en in zyne kerke begraaven, dat aan geenen Ketter zoo heel licht ooit weedervaaren is. (*y*)

Jaar MCCC. tot MCD. Wiklef, een vermaart man.

Begint te getuygen.

Met veel toeloop.

Zet de Bybel over.

Word aangevochten.

7. Daar na heeft het *Concilium* te *Constantz* 45 stellingen van hem verdoemd, en zyne beenderen, wel 41 Jaaren na zyn dood, in 't Jaar 1428, uyt het graf laaten haalen, en verbranden, doch waar meede zy echter de gedachtenis, of het getuygenis van deezen man, niet tot assche hebben konnen maaken. Wat zyne leere aangaat, zoo bekennen de ervaarene gaarne, (1) dat daar onder noch al veele onzuyvere stellingen, uyt het Pausdom zyn geweest, het geene ook by zynen toestand, en zulke omstandigheeden altoos geen wonder is. Eenige willen ook, dat hy in 't laatste de verbittertheyd van zyne vyanden door eene geveynsde belydenisse afgewend zoude hebben. (2) Ook heeft hy, nu en dan, wel veele dingen herroepen, en verbeetert, die hy te vooren noch niet hadde geweeten. (3) Hem zyn ook, van zyne vyanden, dikwils wel wonderlyke leer-stellingen toegeschreeven geworden, gelyk als het de Ketter-meesters in 't gebruyk hebben. Tot een voorbeeld, dat Christus drie natuuren heeft; dat alles uyt eene onbepaalde noodzaakelykheid geschiedde: dat God geen schepzel weeder in zyn niets kon brengen: dat hy, zomtyds gedwongen wierd, den Duyvel te gehoorzaamen, enz. En diergelyke stellingen zouden hem ook, op het *Concilium* van *Constantz*, wel

Word verworpen.

Zyne leer.

Beschuldingen.

(*u*) Balæus Cent. VI. Æn. Sylvius. Lælandus. (*x*) Henr. Knygthon de Event. Angl. lib. V. Walsinghamus p. 305. Balæus. Thomas Waldensis. (*y*) Vid. Auct. cit. & Angli.

Jaar MCCC. tot MCD.

wel over de 800 toegeschreeven zyn geworden, daar de Papisten heel veel van wisten te zeggen. (z) Onder de gedachte 45 stellingen gaan de meeste, en wel met grooten nadruk, teegens de bekende dwaalingen en misbruyken van 't Pausdom, welke ik nu alhier zal overslaan, en maar alleen de andere aanmerkenswaardigste aanwyzen, die moogelijk, by alle noch wel niet rechtgeloovig waaren, by aldien het op haar oordeel aankwam. (a) Hy zegt dan aldus: *Wanneer een Bisschop, of Priester, zelfs in eenige dood-zonde is, zoo kan hy niet ordineeren, consacreeren, of doopen: wanneer de mensch zelfs maar eene waare gebrookenheid van zyn eigen herte heeft, zoo is alle het uytterlyke biechten,* NB. *overvloedig, en onnut. Wanneer een Paus boos is, en by gevolge een lid des Duyvels, zoo heeft hy geen magt altoos over een geloovige, ten zy hem die van den Keyzer gegeeven is.* NB. *Het is teegen de H. Schrift, dat de kerken-dienaars eenige goederen bezitten. Geen Prelaat kan iemand in den ban doen, voor dat hy eerst weete, dat hy van God reeds al verbannen is: dog al wie ten onregte verbant, die werd daar door zelfs een ketter en verbannene. Zoo lange als iemand in eenige dood-zonde steekt, zoo is hy geen weereldlijk heer, geen Prelaat, nog geen Bisschop. De weereldlyke heeren konnen de tydelijke goederen der kerken wel weg neemen, wanneer de bezitters der zelve zig dikmaals koomen te vergrypen. De tienden zijn enkele aalmoessen, en, die tot de hoofdkerke behooren, konnen die, na haar eyge believen, wegneemen, weegens de zonden van haare Parochie-Priesters. Alle die geene zijn makkers van Simon de Toovenaar, welke zeggen, dat zy voor andere bidden, die haar weeder, in tydelijke dingen, helpen. Het vormzel, de ordinantie der predikers, de inwyinge der plaatzen, werden uyt enkele eer- en geld-gierigheid, door de Bisschoppen bewaart. De Universiteyten, studien, collegien, gradus, en Magister-tytelen, zyn uyt het ydele heidendom ingevoert, en* NB. *zy geeven aan de Kerken zoo veel voordeel, als de Duyvel zelfs. Men moet voor den ban van den Paus, of andere Prelaaten, niet vreezen, want het daalt van den Antichrist af. Al wie de Geestelijkheid rijk maakt, die handelt teegen het gebod van Christus. Paus* Sylvester *en* Constantinus de groote, *hebben* NB. *eene groote dwaalinge begaan, dat zy aan de kerken eenige goederen vereert hebben. De Paus, met zyne gantsche Geestelijkheid, zoo veele als 'er van haar eenige goederen bezitten, zyn Ketters, om dat zy goederen hebben, neevens alle de weereldlyke Heeren, en Leeken, die met haar stemmen. De Keyzer en de weereldlyke Heeren zijn van den Duyvel daar toe verleid, dat zy de Kerken met tydelijke goederen zoo ryk gemaakt hebben. Het is eene zotheid, aan de aflaaten, of de absolutie van den Paus, en der Bisschoppen, te gelooven. Die eeden zyn ongeoorloft, welke tot bekragtinge van weereldlijken handel en verdrag geschieden.*

Getuygenissen van de waarheyd.

Wiklefs schriften.

8. By zulke en diergelyke bekentenissen nu, heeft hy wel noodzaakelyk een groot zondaar moeten zyn, en hy mocht, zonder twyffel, noch by de weynigste, die het raakt, eenige toestemminge vinden. Dat deeze Man nu op God en zyne eere alleen gezien heeft, zulks kan men, uyt den zeegen zien, die zynen arbeid zoo vol op gehad heeft. Ook hebben zyn schriften, zoo veele als 'er gedrukt zyn, eenen sterken nadruk, en zy handelen van heele nutte dingen. Gelyk als 'er dan ook noch al veele stichtelyke boeken van hem, uyt de *Engelsche handschriften*, verhaald werden, naamelyk: ,,de vermaaningen tot het verlangen ,,na

(z) Thomas Wald. Walsingham. Knygton. Wilhelmus Wideford. Fasciculus rerum expetend.
(a) Concilium Constantiense Sess. VIII. ap. Goldastum Tom. I. Monarch. Diss. de Autoribus. Catal. Test. Ver.

„ na den heemel. Een raad van *Jesus Christus*, van de verzoekinge, van „ de geestelyke stryd, van de liefde tot *Jesus*, van den naame *Jesus*, van „ het beschouwelyke en werkelyke leeven, van de geestelyke en vleesche- „ lyke liefde, van het verlangen na *Jesus*, enz. Een verstandige kan ook uyt de booven verhaalde belydenissen en stellingen, heel wel besluiten, wat voor eene diepe opmerkinge God hem, ontrent alle die grouwelen der Geestelykheid, gegeeven heeft. Tot de groote voortgang, die alle deeze bekentenissen van *Wiklef* gehad hebben, behooren ook, voornaamentlyk, de uytbarstinge van zulke getuygenissen, als 'er op deezen tyd in *Boheemen* geschiedden. (*b*) Veele onder de *Boheemers* dan, hadden zich, al voor heene, tot de *Waldensen*, in *Lombardye*, begeeven, en zy waaren daar heene, als op een Hooge Schoole, getrokken, om dat zy, by deeze menschen, wat beeters en kragtigers vonden, als by haare gewoonelyke Priesters. (*c*) Na dat ook deeze de Leeken den Kelk, in 't Avondmaal, volkoomentlyk hadden onttrokken, zoo begonden twee *Kanunnikken*, te *Praag*, naamelyk *Joh. Miliz*, en *Conradus Stikna*, teegen den Paus, en de Geestelykheid, te *preediken*, en de eerste wierd, zoo veel men daar van weet, daar over in de gevangenis geworpen. (*d*) Na dat 'er nu, kort daar op, veele *Boheemsche Studenten*, uyt *Praag*, weegens de *Duytsche*, geweeken, en te *Oxfort* van *Wiklef*, de grond van zyne leere verstaan hadden, zoo breidden zy die, na haare weederkomste, verder uyt. Onder andere kwam 'er een zeeker Jongman, *Johannes*, van zyn geboorte-plaats *Hus* genaamd, voor den dag, die, te *Praag*, wel haast *Preediker* wierd, en hy begon al in deeze eeuwe, en verder, eeven dat geene te bekennen, en voort te planten, wat *Wiklef* te vooren al bekend hadde: (*e*) welkers voortgang echter tot het volgende Boek behoort.

Jaar MCCC. tot MCD.

Aanvang der Boheemische zaaken.

Hus.

9. Daar is ook, in 't Jaar 1340, in 't *Oosten*, een vreemde stryd ontstaan, die ik hier noch byvoegen zal. Daar was dan een zeekere *Gregorius Palama*, te *Thessalonica*, die te vooren alle het zyne onder den armen hadde uytgedeeld, en die met zynen broeder, by den *Berg Athos*, in eenzaamheyd, 10 jaaren lang geleeft hadde: aldaar hield zich een zeekere zoort van Munnikken op, die men Ἡσυχασαὶ, *Quietisten*, of *rustende*, als ook, tot schimp *Massaliaanen*, en Ομφαλοψύχοι noemde, om dat zy, buyten alle twyffel, de ruste in God, tot een doelwit van haar geheele leeven en oeffeninge, hadden. Maar, om dat de onrustige hoofden, het geringste goede oogmerk ook niet aanstaat, waar door iemand eenigzins de waare vreede zoekt, zoo kwam een omreyzenden Munnik, genaamd *Barlaamus*, aldaar, die een rechte weerhaan was, en nu teegen de *Latynen*, dan weeder teegen de *Grieken*, schreef en streed. Deeze begon dan een groot geschreeuw teegens deeze lieden, dat zy, na zyn zeggen, niet regtgeloovig waaren, hy liep ook naar *Constantinopolen*, klaagde haar by den *Patriarch*, *Johannes*, aan, en trok *Gregorius Acindynus* op zyn zyde; ja hy kreeg zelfs ook den Keyzer *Andronicus*, door zyne twist-schriften teegen de *Latynen*, tot een Beschutsheer, die hem ook een vette *Abdye* vereerde. Hier teegen nu was *Palamas* voor deeze menschen, en verklaarde haare meening aldus: *Zy zogten den waaren vreede der ziele, en wanneer zy daar toe van God gebracht wierden, zoo beschouden zy het ongeschaapene wonderbaare ligt, en zy wierden met eene onuytspreekelyke zoetigheyd, gelyk als overgooten.*

Stryd van Gregorius Palama.

Quietisten in 't Oosten.

Barlaamus haar teegenspreeker.

Rust en beschouwinge van God.

(*b*) Wharton Append. ad Cavei Hist. Lit. p. 37. (*c*) Flacius. Comenius. D. Chytræus. (*d*) Gregorius XI. Bulla ad Episc. Burgensem in ejus Regesto. (*e*) Vid. Hussitarum historia infra libr. xv.

Jaar MCCC. tot MCD. *Dit ligt nu was eeven dat geene, 't welk Gode eygen is.* En door dien haare teegenſpreekers haar voorwierpen, dat zy het Weezen Gods daar door voor zichtbaar uytgaaven, zoo maakte hy verders een onderſcheid, tuſſchen het Weezen Gods, en zyne eygenſchappen en werkingen: by welke geleegenheyd ook over het licht, dat op den *Berg Thabor*, aan de leerlingen verſcheenen was, gereeden-twiſt wierd, het welke deeze voor ongeſchaapen hield, maar de andere niet. Waarom het ook zonder eenige grond is, wanneer veele Schryvers meenen, dat deezen twiſt voornaamelyk maar over het *Thaboritiſche ligt* geweeſt was. De uytſlag nu van deezen ſtryd was deeze: *Joannes Cantacuzenus* viel *Palama* by, en vier Synoden wierden 'er na malkanderen, te *Conſtantinopolen*, teegens *Barlaam* gehouden, doch daar aan *Palama* ook in alles geen volkoomen gelyk gegeeven wierd. Waar uyt men wel afneemen kan, dat het aldaar juyſt zoo heel eenzydig niet toegegaan is. Deeze *Palama* nu kreeg noch behalven deeze meer andere vervolgingen, van de Patriarchen, en hy wierd in de gevangenis geworpen, om dat hy *Cantacuzenus* niet wilde verdoemen. En eyndelyk heeft hy zyne zaaken opentlyk ſtaande gehouden, en by de verſtandige den lof van een ervaaren Godgeleerde daar door verkreegen. (*f*) Alhoewel weeder andere, en byzonder de *Latynen*, heel heftig op hem ſcholden. (*g*) Waar meede het dan ook met deezen ſtryd een eynde nam.

(*f*) Joh. Cantacuzenus Hiſt. II. c. 40. Nilus Rhodius de Synodis. Tomus Synodicus Condemnationis Palamæ & Iſidori ap. Allatium de Conſenſ. II. cap. 16. Palamæ oratio in Transfigur. Domini. (*g*) Allatius l. c. Petavius Dogm. Theol. l. I. c. 12. To. I. Manuel Calecas.

Eynde van 't veertiende Boek.

HET

Jaar MCD. tot MD.

HET VYFTIENDE BOEK.

Van de aanmerkelijkste Kerkelijke Geschiedenissen in de vyftiende Eeuwe.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

Van den uytterlyken toestand der Kerken in 't algemeen.

§. 1.

HEt is klaar genoeg, dat in 't vervolg de weereldlyke *Regenten* eeven zoo wel meede in het algemeene verderf getrokken wierden, als in de voorige tyden. Gelyk als dan ook een ernsthaftig Schryver over haar aldus klaagt: *Wat zullen dan die Keyzers en Kooningen, aan God wel voor reekenschap konnen geeven, welke tot den ondergang der Regeeringe, luy en nalaatig zyn, die dog van regtsweegen, op de Kerken, en haare Dienaars, gelyk ook op de weereldlyke, weduwen, weezen en armen, acht zouden neemen. Maar zy wentelen zich in allerleye wellusten, en ze laaten haar dat niet eens ter herte gaan*, enz. (*a*) En waarlyk wat eenige onder de *Regeerders* noch al scheenen te doen, dat geschiedde maar meest alleen tot een schyn, of uyt andere inzichten. Van de eerste Keyzer deezer eeuwe, *Robert*, is hier booven al iets van gezegd. Zyn navolger, *Sigismundus*, in 't Jaar 1411, die te vooren Kooning van *Hungarye*, en broeder van *Wenceslaus* was, liet zig nog van den Paus eerst na 22 jaaren kroonen. En door dien hy de Paapen, na haar believen, met hem liet omspringen, zoo hebben hem veele als voor een Heylig uytgegeeven. In veele bedryven, als by de twee groote *Concilien*, te *Constantz* en te *Basel*, heeft hy wel een schynbaar goed oogmerk voorgegeeven, en anderzins de Studien, na zyne kennisse, bevordert. Dog veele willen daar by verzeekeren, dat hy een dertel en ontuchtig leeven geleyt heeft, ten minsten is van zyne laatste Gemalinne, *Barbara*, genoeg bekend, dat zy haar als een straathoer, geschandvlekt, en de allerlichtvaardigste woorden en werken zich niet geschaamt heeft. Maar hy zelfs heeft ten deele zyn los en trouweloos gemoed, ten deele zyne ellendige slavernye, en ontydige eerbiedigheid teegen de Geestelykheid, tot walgens toe getoont, wanneer hy den goeden *Johannes Hus* het gegeevene *Keyzerlyke vrygeley* heeft gebrooken. Verders is hem ook waarlyk het leeven, door de zwaare oorloogen, met de *Turken* en andere, en wel voornaamentlyk met de *Boheemers*, zeer zuur gemaakt geworden. Nademaal hy daar in heel weynig geluk, maar de meeste schimp en schaade van gehad heeft. Onder hem is, in deezen tyd, in Kerkelyke zaaken wel het meeste en aanmerkelykste voorgevallen, gelyk als wy nu haast na malkanderen zullen gaan hooren. (*b*)

[Margin: Bedurvenheid der Overigheid.] [Margin: Sigismundus.] [Margin: Gemaalin.]

2. Op zyn doodbedde heeft hy zynen tyd met loutere staatkundige kuyperyen alleen doorgebracht, naamelyk, hoe hy zynen Schoon-zoon, *Albertus de tweede*, tot de volle heerschappye zoude konnen helpen. En deeze

[Margin: Albertus II.]

(*a*) Theod. à Niem. in Vita Johannis XXIII. p. 47. (*b*) Dubravius lib. XXIV. Cranzius XI. Sax. c. 2. Bonfinius Dec. III. lib. 7. Æn. Sylvius c. 42. Nauclerus gen. 48.

Jaar MCD. tot MD.

deeze wierd nu na hem, in 't Jaar 1437, Keyzer, ook Kooning in *Hungarye* en *Boheemen*, en hy ving kort daar op een groot bloed-vergieten met de *Poolen* aan, over een ſtuk lands van *Boheemen*, en hy wilde daar en booven de *Turken* in *Hungarye* te lyf, doch hy wierd van de dood overvallen, zoo dat hy geen twee volle jaaren Keyzer was, en daar meede alle zyne aanſlaagen op eenmaal te niet wierden. Na hem nam *Frederik de derde* van *Ooſtenryk*, in 't Jaar 1440, het Ryks-beſtier in handen, en te gelyk ook de voogdyſchap van *Albertus*, zoon van *Ladiſlaus*, welke hy, zonder twyffel, maar tot een behulp gebruykte: waar over hem andere Grooten veel te doen gaaven. Hy trok echter met deezen na *Rome*, en liet zich van Paus *Nicolaus de vyfde* kroonen, dat nu voor de laatſte maal van de *Duytſche Keyzers* geſchied is. Ondertuſſchen beleefde hy over al, in de groote zoo genaamde Chriſtenheid, niets anders als ellende en ſchaade. In 't *Ooſten* naamen de *Turken*, in zynen tyd, *Conſtantinopolen* in, en in 't Ryk was een geduurige onruſt weegens de *Switzers*, *Pruyſſenaars*, *Paltzers*, *Mentzers*, en ontallyke andere beroertens, daar altyd de eene Ryks-ſtand teegen den anderen in 't harnas ſtond. Verders hadde hy met den nieuwen *Hungariſchen Kooning*, *Matthias*, te ſtryden, en daar na, met Hertog *Kaarel van Bourgonje*, zoo dat men zig aan de Hooven weynig of niet om de verbeeteringe der Kerken bekommerde. Hy zelfs ſturf nog ellendig, dewyle hy te veel Meloenen hadde gegeeten, en te vooren een been moeſt laaten afzetten. (*c*)

Fredericus III.

Zyn Zoon, *Maximilianus*, een Heer van een goed natuurlyk verſtand, en andere goede gaaven, wierd, in 't Jaar 1486, *Rooms Kooning*, na dat hy te vooren in de *Nederlanden*, en elders, al ettelyke reyzen uyt oogſchynelyk leevens gevaar gered geworden was. Na dat hy nu Keyzer geworden was, heeft hy in de zaaken der Regeeringe, veel in goede orde gebragt. Het Keyzerlyke Kamer-gerechte heeft hy aan een zeekere plaats vaſt gezet, het Ryk in zeekere *Kreitzen* verdeeld, en zich om de oude Handveſten des Ryks, heel vlytig bemoeyt. Doch hy is ook al in veele oorloogen ingewikkelt geweeſt, als teegen de *Switzers*, *Venetiaanen*, *Hungaaren*, *Beyerſche*, en andere: echter heeft hy daar by altoos de *Studien*, en byzonder de *Hiſtorien*, lief gehad; ook zelfs een boek van zyne geſchiedeniſſen nagelaaten, en verders, in zyn bedryf zich zoo gedraagen, als men van een natuurlyk wys en eerbaar *Regent* eyſſchen kan. Hy is eerſt in 't Jaar 1519. geſtorven. (*d*) Maar, wat hy, ontrent Kerkelyke zaaken, gedaan heeft, zulks gehoort tot de volgende eeuwe.

Maximilianus I.

Ondergang van 't Griekſche Ryk.

3. De *Griekſche Keyzers* hing nu den ondergang geheel over 't hoofd, dog zy waaren eeven onbekommert en roekeloos in alle haar doen. Niemand bemoeide zich om de waare verbeeteringe en reddinge, uyt het voor oogen zweevende verderf, maar de trotsheid en zorgeloosheid was zoo groot onder allen, dat *Conſtantinopolen* wel te recht een tweede *Jeruzalem*, voor deszelfs verſtooringe, heeten mogt. Waar aan dan de Geeſtelykheid de grootſte ſchuld wel hadde, als die in de grootſte dwaalingen zoo wel, als de *Latynſche*, ſtak, en aan het arme volk zulke *principia* en leeringen bybragt (by aldien zy noch al iets leerden) waar door de gemoederen, in haar eyge wil en dwaasheid, maar altyd meerder verſterkt wierden. Haar grootſte Godsdienſt beſtond alleen in uytterlyke oeffeningen, in ſchyn-werken (*operibus operatis*,) in ydele plegtigheeden, in op-

(*c*) Iidem & Felix Faber l. c. 17. Volaterranus lib. XXII. Saxon. Mutius Chron. Germ. &c.
(*d*) Iidem & Bilibaldus Birkhaimerus. Cominæus lib. IX. P. Æmilius l. x. Chytræus. Melchior Phinting oder Theurdank. Cuſpinianus.

opsnyerye en huychelerye. De groote onder de Regenten en Priesters begingen de grouwelykste buytenspoorigheeden en ergernissen: de ruuwen hoop volgde die in het verderf na, en zoo ging het alles heel wild en woest onder malkanderen. Hoe meer ook God, door de Barbarische vyanden, dreygde, hoe weyniger men in zich zelfs trad, en men zocht veel eer, gelyk als de verstokte *Jooden*, voor zig hier of daar een verblyf en behelp te vinden. De eerste Keyzer in deeze eeuwe, *Manuel Palæologus*, reysde zelfs na den Paus, *Bonifacius de neegende*, en zocht hulpe by de goddelooze menschen: maar door dien hy in eene ellendige plechtigheid, een misslag beging, zoo rechte hy niets altoos uyt: want hem was een Paap ontmoet, in wiens rok, aan de mouw, een *Crucifix* gewerkt was: voor dit beeld nu wilde de Keyzer zich zoo terstond niet buygen: daarom schreef de Paus aan alle Potentaaten, dat zy, op straffe van den ban, hem niet zouden helpen. (*e*) Zyn Zoon, *Johannes Palæologus*, zocht nochmaals hulpe by Paus *Eugenius de vierde*, en zeyde, op alle eysschen van den Paus, ja, stelde zich op het Synode te *Florence* zelfs in, en meende het heel goed te maaken. Maar hy bekwam, niet alleen geenen troost, in zynen hulpeloozen toestand, maar de *Grieken* greepen hier na, uyt deeze geleegenheid, malkanderen zoo heftig by 't hair, dat haare innerlyke oneenigheyd den geheelen ondergang van *Constantinopolen* merkelyk bevorderde. (*f*) Wat voor booswigten de Priesters nu zelfs geweest zyn, zulks ziet men uyt haaren handel en wandel, zelfs ook na haaren ondergang, daar de noch overige Bisschoppen zoo uyttermaaten heftig om het *Patriarchschap* streeden, dat eene, met naame *Simeon*, den *Turkzen Keyzer*, in 't Jaar 1461, 1000 guldens, en een ander genaamd *Dionysius*, 2000 guldens daar voor bood, en altyd de een den ander, door geld-spillen, en andere goddelooze middelen, de loef af stak. (*g*) Niet anders, als de *Hoogen-priesters*, onder de *Jooden*, by haaren mistroostigen toestand, ook deeden.

Jaar MCD. tot MD.

De laatste Griekze Keyzer. Manuel Palæologus.

Johannes Palæologus.

Boosheid van de Griekze Geestelykheid.

4. Alzoo brak nu de Goddelyke gerechtigheid na ontallyke getuygenissen, waarschouwingen en dreygementen, eyndelyk met het uytterste verderf in, en liet den zeetel der huychelaars en valsche Christenen t'eenemaal verstooren, gelyk als zy ook noch, voorzeeker aan alle die haars gelyken zyn, eens doen zal. Het ging dan daar meede zoo toe: Toen ter tyd regeerde de laatste Keyzer, *Constantinus*, wiens Moeder eeven ook, als van de eerste stichter van deeze Hofplaats *Constantinus de groote*, *Helena* heette, dat byzonder aan te merken is. Ondertusschen beleegerde de *Turksche Keyzer*, *Mahommeth de tweede*, *Amuraths zoon*, onvoorziens die Stad, te waater en te lande, die hy ook in 't Jaar 1453. den 23 *May*, stormenderhand innam. In de beleegeringe begonden de Priesters van binnen alle haare *Heiligdommen*, *Reliquien*, en andere *Afgooden*, te gelyk voor den dag te brengen, gelyk als de Schryvers berigten, in de Kerken te loopen, te schreijen, en te bidden, waar aan de meeste te vooren wel weynig of niet gedagt hadden. Ondertusschen stormden de *Turken* onophoudelyk, en dreeven, na een lang gevegt, de *Grieken* van haare muuren. Deeze weeken daar op na een zeekere poort, aan de stads muuren, de Keyzer liep, in de beroerte, uyt vreeze ook daar heen, en wierd, onder de poort, door de meenigte van zyne eigene onderdaanen, jammerlyk onder de voeten getreeden. Van de overige Soldaaten zouden 'er maar twee in 't leeven gebleeven, en de andere alle needergehouwen zyn. Hier op wierden nu, van de woedende *Turken*, ontallyke menschen in de Stad omgebragt, de vrouwen geschonden, veele

Constantinus de laatste Keyzer.

Helena.

Constantinopolen word beleegerd.

Ingenoomen.

En verwoest.

(*e*) Nauclerus gen. 48. (*f*) Bzovius Ann. 1438. (*g*) Genebrardus An. 722.

Jaar MCD. tot MD.

veele 1000 in ſlaavernye weggevoert, de Kerken geplondert; en inzonderheid de groote koſtelykheeden uyt den grooten *Tempel van Sophia* weggenoomen, en deeze neevens de andere Kerken, tot paardeſtallen, hoerhuyzen en drekhuyzen gemaakt; de lyken en *reliquien* wierden door de ſlyk geſleept, voor de honden en verkens geworpen, of in de riolen geſmeeten. De vyand martelde ook veele van haar ter dood, om de begraavene ſchatten te weeten, waar door hy ook onbeſchryffelyk veel goud en geld bekwam. Dit treurſpel duurde drie daagen lang na malkander. Waar op de *Sultan* de gevangene, en byzonder het *Keyzerlyke Vrouwen-volk*, by een gaſtmaal, eerſt liet ſchenden, en daar na needer zaabelen, en hy verkoos die ſtad verder tot zyn Hofplaats. (*g*) Alzoo heeft God die zeetel, daar de valſche Chriſtenen haare huychelerye en grouwelen bedreeven hadden, omgekeert, en ter needer geworpen, om aan de volgende daar door te toonen, hoe hy niets minder, als de valſche en onvernuftige Godsdienſt, lyden kan. Zommige nu maaken eene groote klachte daar over, dat de *Turken* toen ter tyd de *Crucifixen* in 't ſlyk omgeſleept hebben, daar doch de *Chriſtenen*, met *Chriſtus* zelf, zyne eere en gebooden, veel grouwelyker omgegaan hebben, als de *Turken* met het hout en de beelden. In 't korte, deeze geſchiedeniſſen ſtaan nog aan onze *huychel-Chriſtenen* tot een ſpiegel ten toon, op dat zy by haare boovenmaate groote boosheid en huychelerye, die niet gelyk mochten werden.

Slechte beeternis der Grieken.

5. Maar dat dit volk, na zulke ſchrikkelyke kaſtydingen, niet een hair beeter geworden is, zulks hebben wy nu al uyt het begin der volgende *Patriarchen* gezien. Waar by dit dan nog verhaald werd, dat de *Turkſche Keyzer*, als hy den eerſten nieuwen *Patriarch*, *Gennadius*, met de andere *Grieken*, vergunt hadde, om aldaar weeder te moogen koomen woonen, hy aan deezen een koſtelyke *Biſſchops-ſtaf* in de hand gegeeven, en hem te voet, tot in zyn huys toe, geleyd heeft. Kort te vooren, in 't Jaar 1451, ſchreef de Geeſtelykheid van *Conſtantinopolen* een brief aan de *Calixtinen*, te *Praag*, (die dog eeven zulke huychelaars en aanhangers van *Rokizanas* waaren) *en roemde haar nog te zyn de allerheyligſte kerke, en de Moeder en Meeſtereſſe van alle rechtgeloovige, en zy begeerde nog van de Huſſiten, dat zy zich met haar zouden vereenigen, en weeder in den ſchoot van de waare Moeder koomen, zy booden zig ook aan, om haar waare zielzorgers te beſchikken, op dat de H. Moeder daar door geeert mogt werden*, enz. (*h*) Waar uyt men de ellendige inbeeldinge van deeze lieden heel klaar zien konde, naamelyk, hoe zy by haar oogenſchynelyk verderf, zich zelfs echter nog al voor heilig, regtvaardig, regtgeloovig, en alzoo zaalig gepreezen hebben. Doch nademaal God zelfs door den ondergang van alle haare gewaande beſchermgooden, (de beelden, kerken, *reliquien*, en diergelyke dingen) het regte teegendeel getoont hadde, zoo bleeven zy echter aan haare afgooden nog ten vollen hangen, en zy ſchaamden zig ook niet, om dezelve aan de *Turken* voor te draagen, en met verzierde fabelachtige wonderwerken aan te pryzen en te bewyzen. (*i*) Een van de verjaagde *Grieken*, genaamd *Antonius Eparchus*, ſchreef daar na, *in de zeſtiende eeuwe*, eenige *Klaagliederen*, over de verſtooringe van *Conſtantinopolen*, die heel anders, als die van *Jeremias*, klonken. Want hy roept daar, in het begin,

(*g*) Chriſtoph. Richerius. Leunclavius. Annal. Turc. ab Ann. 1450. ad Ann. 1581. & in Pandect. Turc. n. 153. Nauclerus. Genebrardus. Laonicus Chalcondylas lib. VIII. & Mich. Ducas c. 39. Cuſpinianus in Conſtantino VIII. Cranzius Vandal. XII. (*h*) Epiſtola ap. Steph. Le Moyne Var. S. p. 294. in Catal. T. V. p 828. & alibi. (*i*) Petrus Bizarus lib. IX. Rer. Perſ. ap. Boxhornium Hiſt. Univer. p. 975. & Hiſt. Turco-Græc. II. Bzovius A. 1481. n. 19.

gin, de *Heydensche afgooden* aan, op dat de *Zangodinnen* en *Gratien*, den ondergang van *Griekenland* zouden helpen beweenen. Hy bid ook, dat de God *Jupiter* een opzicht daar op mogt hebben, en wat hy van Heydensche grouwelen nog al meer uytwerpt, waar uyt men hem ook niet anders, als voor een Heyden, houden kan. (*k*) Maar diergelyke ergerlyke Historien, tusschen de *Turken* en *Christenen*, zyn 'er op deeze tyd meer voorgevallen. Om alhier maar nog een voorval te verhaalen: de jonge Kooning van *Hungarye*, *Ladislaus*, liet zich, in 't Jaar 1444, van den Paus *Eugenius*, en de *Griekfche Keyzer* overreeden, om de geslootene vreede met de *Turken* roekelooslyk te breeken, die hy nogtans by het *Euangelium*, gelyk als de *Turkze Keyzer* by den *Alkoran*, bezwooren hadde. Waarom de *Turkze Keyzer*, *Amurath*, de *Vreedens-artykelen*, onder den blooten heemel, neederleyde, en sprak: *Dit is de vreede, ô Jesus Christus, welken die geene met my gemaakt hebben, die zich van uwen naam beroemen, en die by uwen naame zweeren, maar die nu teegen alle trouwe, deeze vreede gebrooken hebben. By aldien gy nu God zyt, zoo wreekt dan deeze groote meineedigheid en onrechtvaardigheid, die ze u en my aandoen.* Waar op ook de Kooning zelfs en zyn verleyder, de *Cardinaal Julianus*, beneevens wel 9000 *Hungaaren*, by *Varna*, gezneuveld zyn. (*l*) Zulke vrugten volgen in 't gemeen uyt de verleydinge van de valsche en goddelooze Leeraars.

Jaar MCD. tot MD.

Ladislaus ondergang in Hungarye.

Meineedigheid der Christenen.

6. Door deeze beyde schrikkelyke neederlaagen der valsche *Christenen*, wierd dan aan de *Turken* de weg volkoomentlyk geopent, om altyd verder, ook in *Europa* zelfs in te breeken, en alles wyd en breet te overheeren. Gelyk als zy ook, in deeze eeuwe, en nog meer, in de twee laatste, tot eene groote overtuyginge van de zorgelooze huychelaars en goddelooze menschen, gedaan hebben. Zy hebben ook, op deezen tyd, wel 12 groote Kooningryken den Christenen afgenoomen, gelyk het veele Schryvers optellen. Zoo dat dan de uytterlyke toestand der Christenen niet wel ellendiger of hoopeloozer zyn kon, als ze nu waarelyk was. Hier maaken eenige wel veel roemens, van de groote uytbreidinge der Christenen, in *America*, of de *Nieuwe Weereld*; wanneer de *Portugeezen*, in 't Jaar 1487, onder hunnen Kooning, *Johannes de tweede*, eerst aanvingen, om langs den uythoek of *Caap van Africa*, na *Oost-Indië* te vaaren, en ook het zelve, in 't Jaar 1498, onder hunnen aanvoerder *Vasco de Gama* volvoerden. Verders als *Christophorus Colonus*, of *Columbus*, een *Genuees*, in 't Jaar 1492, en na hem, *Alphonsus Niger*, *Vincentius Pinzon*, en daar na *Americus Vesputius*, en *Ferdinand Cortez* na malkanderen de nieuwe weereld gevonden hadden, gelyk als die zaak aan al de weereld bekend is; zoo is het al voor lange van zoo veele getoont, dat dit alles niets minder, als eene uytbreydinge des Christendoms geweest is. Daar de *Spanjaarts*, en andere gewaande Christenen, zich veel erger als verscheurende beesten, ja gevleeschte Duyvels, teegen dat arme volk beweezen hebben te zyn. En wanneer 'er nog al iets met woorden aldaar van *Christus* gedagt is geworden, dat heeft t'eenemaal in de instellinge der Paapsche afgooderye bestaan, en het is alles met geldgierigheid en andere boosheid vermengt geweest. Ik laate staan, dat zig de Paus daar over al meede in gemengt heeft, en uyt eene dwaaze onderneeming, dat land, als zyn eygen, aan den Kooning van *Spanje* heeft toegeweezen. (*m*) Ook stellen eenige, in

Groote macht der Turken.

Vindinge van de Nieuwe weereld.

Onmenschelyke wreetheid der Christenen.

(*k*) Ap. Theodos. Zygomalam ep. ad Crusium in Turco-Gr. (*l*) Æn. Sylvius Europ. Descr. c. 5. & ep. 50. 81. Bonfinius & reliqui. (*m*) Vid. Maffejus Lib. 1. Hist. Ind. Orosius. Petrus Cieza. Tho. de Bruy. Henricus Benzo. Franc. Lopez.

Jaar MCD. tot MD.

Bekeeringe der Samogiten.

Ellendige Doop.

in deeze eeuwe, de bekeeringe der wilde *Samogiten*, welke door den *Poolschen Kooning*, *Uladislaus*, geschied zoude geweest zyn: dog nog heeden ten daage zal geen waar Christen haar voor bekeerde lieden, by haar *Barbaarisch leeven*, ooit konnen houden (*n*) Van den anderen Koning, *Boleslaus*, leest men, dat hy eene groote meenigte Heydenen heeft laaten doopen, maar de Priesters hebben daar by niet eens zoo veel tyd genoomen, dat zy aan een ieder een byzondere naam hebben gegeeven: maar aan de mannen hebben ze een gemeene, en aan de vrouwen ook maar een eenige naam, aan een ieder oort, toegelegd. (*o*) Waar uyt dan wel te zien is, hoe zy nog al veel minder de moeite genoomen hebben, om een ieder in 't byzonder te onderwyzen. En zoo veel zy nu genoeg van de voorgewende vermeerderinge der kerken.

Vindinge van de Drukkonst.

7. Eindelyk word ook, als een byzonder aanwas van den Godsdienst, en geleertheid, aangezien de gevondene Drukkonst, in 't Jaar 1440. Van welke voorzeeker veele goede voordeelen hier in bekend zyn, voor zoo veel de uytterlyke voortplantinge der woorden aangaat. Doch het is ook niet te loochenen, dat 'er eeven zoo veel, zoo niet meerder, misbruyken, en zeer schaadelyke vrugten, daar door in 't ligt zyn gekoomen; zoo dat die geene, welke, om de eere van deeze gevonde konst, zoo zeer twisten, daar toe geen groote oorzaak hebben, by aldien zy alle dingen maar wel kenden, zoo als ze in haar verderf en misbruyk waarlyk leggen. Ik wil nu alhier niet zeggen, hoe zoo veele ervaarene Mannen tot hier toe willen beweeren, dat de *Chineesen*, van onbedenkelyke tyden af, byna een diergelyke konst gebruykt hebben, en dat derhalven die konst zoo uyttermaate nieuw of onbekend niet geweest is. (*p*) Evenwel vind men daar over zoo veele meeningen, in heele boeken verhandeld, waar in eenige, en byna de oudste, de eerste uytvinder eenen *Johannes Gansfleisch*, te *Guttenberg* in *Straatsburg*, stellen te zyn; die kort daar na te *Mentz* is koomen woonen, en *Johan Wendelen* tot *Straatsburg* gelaaten zoude hebben. (*q*) Andere noemen hier toe een burger van *Mentz*, genaamd *Johan Fausten*, eenige weeder *Laurens Jansz. Koster van Haarlem*; andere weederom een *Fransman*, waar van de uytspraak ons hier niet aangaat. (*r*) Anders zet men ook gemeenelyk, in deeze eeuwe, den eersten aanvang, dat de Heydinnen in *Duytsland* bekend geworden zyn, welkers Heydens leeven en schaadelyk omzwerven meer als al te rugtbaar is. (*s*) Deeze moogen nu wel, voor deezen, een afgezondert volk geweest zyn, als de Geleerde meenen. (*t*) Doch zy haalen het van hooger op, dat de eerste verstorven zynde, zy zig uyt een te zaamen geraapte en ruuwen hoop vermeerdert, en deeze naam, tot een dekzel van haare afschuuwelyke maniere van leeven, behouden hebben. En door dien ze ook in 't gemeen voor Heydenen gehouden pleegen te werden, zoo is 'er niets Godslasterlyker en schrikkelyker, als dat zy nog den naam van God en Christus zoo moedwillig tot een schand-dekzel derven gebruyken, en by alle haare grouwelen, van de Christelyke genaamde Overigheid, op veele plaatzen nog al gedoogt werden. De booze Christenen, hebben met de Jooden, in deezen tyd, eeven zoo slegt omgegaan, als in de voorige tyden. De Prie-

Heydinnen werden bekend.

Toestand der Jooden.

(*n*) Cromerus lib. XIIX. Matth. de Miechovia II. c. 45. de Reb. Pol. (*o*) Cranzius Vandal. X. c. 29. (*p*) Nic. Trigantius I. c. 4. Mercator. Niehoffius Itiner. Sin. p. 260. Spizelius de Re Liber. Sin. p. 34. (*q*) Jac. Meyer. Annal. Flandr. Lic. XVI. Ann. 1440. Wimphelingius Episc. Germ. c. 65. Nauclerus gen. 49. Rolevingius p. 89. Urspergensis Paralip. p. 413. (*r*) Bernhardus à Mallinkrot de Ortu & Progr. Artis Typogr. Pancirollus de Invent. c. 12. Bœclerus in Orat. Argentor. 1640 Hadr. Junius in Batavia c. 17. Petr. Scriverius. Lansius Orat. pro Germ. 46. Hospinianus de Orig. Art. p. 102. (*s*) J. Thomasius Diss. de Cingaris. Gulerus in Rhætia l. IX. ap. Hottingerum H. E. p. 31. (*t*) Ex Pachymere Barthius II. Adverf. c. 19.

Priesterschap wilde geduurig hebben, dat men geene Jooden altoos zoude gedoogen. Uyt deezen grond nu kwam 'er nochmaals een grouwelyk onthaal voor haar opbarsten, waar door zy niet alleen uyt geheel *Spanje*, in 't Jaar 1474. van *Ferdinand de vyfde*, en in 't Jaar 1492. hier na met wel over de 122000 Familien verdreeven wierden, en zulks wel by na naakt en bloot, volgens de uytspraake der lichtvaardige *Inquisiteurs*, en van de helperen van haare helpers; (*u*) maar zy zyn ook, op andere plaatzen, heel jammerlyk gehandelt geworden. Als wanneer te *Cracou* in *Pooien*, de Soldaaten, die met het kruys waaren geteekent, en welke teegen de *Turken* zouden optrekken, de *Jooden* daar voor aanvielen, haare huyzen opbraaken en plonderden, en veele daar van vermoordden. (*x*) In *Silesie* zyn in 't Jaar 1452. op het bevel van Paus *Nicolaas*, by na alle de *Jooden*, met vrouwen en kinderen, verbrand geworden, uyt voorwendzel, dat zy het Misbrood onteerd hadden. Het welke in 't Jaar 1491. noch al eens zoo geschied zoude geweest zyn. (*y*) In *Beyeren* heeft men haar op eenmaal alle haare goederen ontnoomen, en haar te lande uyt gejaagt. (*z*) Elders hebben zy de grouwelykste *martelizatien* geleeden, door dien men haar altyd over kinder-moord beschuldigde, waar aan wel weynig of niet is waarachtig geweest, en men uyt een eenig gebrek steeds zoo veele andere verdigt heeft.

Jaar MCD. tot MD.

(*u*) Genebrardus p. 727. Nauclerus gen. 50. Paulus Venetus Hist. Inquisit. p. 24. (*x*) Cromerus XXV. c. 19. Bzovius Ann. 1452. n. 16. & 1471. (*y*) Nauclerus. (*z*) Aventinus VII. p. 833.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

Van den inwendigen toestand der Kerken.

§. 1.

Klachten van het algemeene verderf.

IK werde nu van eenige verdere moeite, door die Schryvers ontslaagen, welke tot hier toe van het verderf der Kerken, voor *Luthers* tyden, uytvoeriglyk, zelfs ook in de Duytsche Taale, geschreeven hebben. Derhalven zal ik alhier met eenige eygene getuygenissen der Schryvers van die tyd, vergenoegt zyn, die ook behalven dat zwaarder als een wydloopig bewys weegen. De bekende Paus *Pius de tweede*, heeft in een *Bulle*, onder anderen van de algemeene ellende geklaagt, en zig zelfs en zyns gelyken net daar meede ingeslooten, wanneer hy aldus zegd: ,,Hoe meer genaade wy ontfangen hebben, hoe ondankbaarder, ,,en tot het booze geneegender wy zyn. Want hoe beminnen en eeren wy ,,doch den hoogsten God? Hoe houden wy zyne gebooden? Wie volgt ,,het Euangelium wel na? Hoe vreest men voor de wetten? Hoe ,,neemt men de *Canones* in acht? Wat voor eene gehoorzaamheid is 'er ,,teegens de Hooge Overigheid? Wat voor eene liefde teegens de minderen? Wat voor eene gerechtigheid en billykheid? Wat voor een ,,Godsdienst? Wat voor een leeven leiden die lieden, welke in haar ,,herte zeggen, daar is geen God? Eenige brengen Goddelooze leeringen voor den dag, en lasteren God. Andere zyn enkele dienstknegten van haare lusten, en zy zien nergens anders op, als alleen hoe zy ,,haare begeertens maar moogen voldoen. Andere trachten maar na ,,vreemde goederen. Andere dorsten na menschen bloed. Een onschuldig leeven is nu heel wat ongemeens, en daar booven niet veylig. ,,By bloed-vrienden geld geen recht meer, noch wet, noch tucht. Al-

Eyge bekentenis der Geestelykheid.

Jaar MCD. tot MD.

„les is aan het geweld en bedrog zoo zeer onderworpen, dat de Duyvel, „niet zonder groote oorzaake, een God van deeze weereld werd genaamd, om dat het grootste deel daar van zich na zynen lust vervoeren laat. En na dat hy de andere gezintheeden in de weereld opgehaald hadde, vaart hy van de *Christenen* aldus voort: „De Christenen „in *Europa*, zyn ook niet zoo zeer na de daad Christenen, als wel „alleen maar na den naam. Veele hebben maar eenen verdigten Godsdienst, en eene bloote schaduwe daar van, gelyk als het haare werken „ook wel uytwyzen. Want waar is 'er nu een, die als een Christen „leeft? De Heere zegd in 't Euangelium, aan haare vruchten zult gy „ze kennen. Hoe verre nu de ondankbaare Christenen van het Goddelyke gebod zyn afgeweeken, en hoe zeer zy des Duyvels ingeeven „volgen, dat toont een ieder genoegzaam voor zich zelven. Een ieder „vraage het maar aan zyn eyge geweeten, en hy stelle hem zelfs zyn „voorige leeven maar voor oogen, zoo zal hy wel konnen erkennen, „hoe wyt hy van de Christen-plicht afgegaan is. (a) En diergelyke algemeene klachten zyn 'er nu, byna zonder getal, in de schriften van deeze eeuwe, by *Flacius*, *Mornæus*, *Wolfius*, en andere, te vinden.

2. Al wie ook een *register*, van de boosste ondeugden, die 'er gevonden konnen werden, wilde opzetten, die behoefde maar alleen de leevens beschryvingen der Pausen, Paapen, en Munnikken, in deeze eeuwe door te loopen, ook zoo zelfs, als men die, van haare eygene meedegenooten, vind aangeteekend. De meeste punten hier van zyn, in de Pausselyke historien, zoo wel bekend, dat het byna overvloedig schynt, om iets daar van te gedenken. In 't korte is dit maar te weeten, dat 'er, nu nogmaals, eene groote scheuringe onder hen is geweest, waar op groote grouwelen gevolgt zyn, wanneer eenige Pausen te gelyk wilden regeeren. Want in 't Jaar 1394, wierd *Benedictus de dertiende*, in eene scheuringe tot Paus verkooren, en hy moest daar by zweeren, dat hy aanstonds zoude wyken, en tot de eenigheyd helpen, wanneer het de nood maar vereyschte. Maar, toen hy eens het nest in hadde, week hy nooit niet uyt zyne steede, en bleef geheele 30 Jaaren lang, teegen zes *teegen-Pausen* zitten. In 't Jaar van 1409, verklaarden de Cardinaalen op het *Concilium* te *Pisa*, deeze, en *Gregorius de twaalfde* voor scheurmaakers, openbaare ketters, meyneedige, ergerlyke verstokte lieden, en zy verkoozen daar by *Alexander de vyfde*. Niet te min bleef die by den *tytel* alleen tot op het Jaar 1424. Ondertusschen maakte zich *Johannes de drie-en-twintigste* in 't Jaar 1410, na de dood van *Alexander de vyfde*, zelfs tot Paus, schoon dat beyde de voorige Pausen noch leefden, zoo dat alzoo de kerke nochmaals drie hoofden hadde, gelyk als men het noemde. (b) Maar deeze *Johannes* wierd op het *Concilium van Constantz*, opentlyk van veele schrikkelyke dingen beschuldigt, ja zelfs als een *godverloochenaar*, aangeklaagt, dat hy aan geen ander leeven of opstandinge geloofde, en dat hy een meyneedige, toovenaar, moordenaar, bloetschender, tyran, en diergelyke, was. (c) Na de dood nu van deezen Paus, en van *Martinus de vyfde*, was 'er in vier geheele Jaaren, geenen Paus, daar 'er te vooren, meer als te veele van haar geweest waaren. (d) Onder de naaste Paus *Eugenius de vierde*, volgde in 't Jaar 1431, terstont een nieuwe stryd, alwaar deeze van het *Concilium* te *Basel* afgezet, en niet minder als de laastgenoemde, voor een *Simoniacus*, *ketter*, *meyneedige*, *scheurmaaker*, *verstokte*, *en verkwister*, verklaart wierd. (e) Daar op ging na de

Scheuringen der Pauzen.

Schrikkelyke grouwelen.

(a) Pius II. in Bulla de Catharina Senensi. (b) Th. a Niem de Schismate. (c) Concil. Constantiense Seff. 11. & 12. (d) Platina in Martino V. (e) Concil. Basileense Seff. 34.

de verkiezinge van *Felix de vyfde*, al weederom eene grouwelyke scheuringe aan, om dat eenige deezen Paus aanhingen, en andere, *Eugenius de vierde*, maar de meeste niemand, die men daarom *Neutrales* noemde, daar onder ook Keyzer *Frederik de derde* zelfs was. *(f)* Doch hoe lichtvaardig het by deeze en andere met de verkiezinge toegegaan is, zulks geeft een zeeker Paus hier na zelfs te kennen, daar hy aan *Calixtus de derde* schryft, dat hy alleen binnen de 80 en meerder Jaaren, zonder eenig meede-dinger, een ontwyffelbaar navolger van *Petrus* was. *(g)* Jaar MCD. tot MD.

3. En wie wilde doch van zulke mannen iets goeds verwachten, daar zy onder zoo veelerleye verzoekingen van eer- en geld-gierigheyd, en van grooten overvloed geleeft hebben? De beroemde *Pius de tweede*, te vooren *Æneas Sylvius Piccolominæus* genaamt, die na deezen *Calixtus* Paus wierd, was een looze vos, die zich te vooren wel zoo wat vroom en billyk aanstelde: maar na dat hy op den Pausselyken stoel was geklommen, zoo was 'er geen slimmer in bedriegeryen, hoogmoed, gierigheyd, tyrannye, en andere grouwelen, als deeze. Hy stiet ook alles weeder om, wat hy te vooren uyt huychelerye goed gekeurd hadde, gelyk als de zaaken teegens *Eugenius*, waar meede hy ook het graf-schrift verdiende, dat hy een goddeloos man en een grouwelyk roover geweest was. *(h)* Van zynen navolger *Paulus de tweede*, staat wel uytdrukkelyk, dat onder hem de stoel zeer heeft afgenoomen, voor de ondeugden deur en venster open gezet is, en de oude tucht der Kerkendienaars t'eenemaal opgehouden heeft. Men heeft te *Rome*, by zynen tyd, den gantschen dag doorgebragt met geld te tellen, inkoopinge en verzaamelinge van allerhande eedele gesteentens, kleinodien, munten en diergelyke. *(i)* Ja zyne eygene schutsgenooten klaagen ten uyttersten, over zyne gierigheid, luyheyd, slempen, zuypen, dobbelen, en tyrannye. Insgelyks ook, dat hy een dood-vyand van de geleerden is geweest. Zyn nazaat, *Sixtus de vierde*, heeft het *Nepotismus* of *Neefschap*, te *Rome* eerst opgebragt, als ook dat het *Jubilæum* alle 25 jaaren zoude gehouden werden. Hy heeft ook zelfs veele bloedige oorloogen gevoert. *Innocentius de achtste* schaamde zich niet, om zyne hoere kinderen opentlyk te noemen, want hy naar de bekende verzen, *Octo nocens pueros, &c.* zestien gehad heeft. Gelyk als van *Alexander de zesde*, deeze verzen luyden:

Æneas Sylvius of Pius II.

Paulus II.

Nepotismus te Roma.

Vendit Alexander claves, altaria, Christum,
Vendere jure potest, emerat ipse prius.
Sextus Tarquinius, Sextus Nero, Sextus & iste,
Semper sub Sextis, perdita Roma fuit. (k)

Dat is,

Alexander verkoopt de sleutels, altaaren, ja Christus zelfs: hy kan die alle met regt verkoopen, om dat hy ze eerst zelfs gekogt hadde: Tarquinius was sextus, (de zesde) *Nero sextus* (de zesde Roomsche Keyzer) *en hy zelfs is de zesde van die naam; Rome is altyd onder 't gebied der Sexten* (of zesde) *verlooren gegaan.*

En alle Schryvers getuygen eenpaariglyk van hem, dat hy recht tot ondergang van geheel *Italie* gebooren was, en met trouwe en geloove erger als de beroemste bedrieger gespeelt heeft. *Rome* was ook onder hem een moord en beuls-kuyl geworden, enz. *(l)* En dit alles niet teegenstaande schaamen zich echter de slaaven der Roomsche tyrannye niet, om dee-

(f) Platina in Felice V. *(g)* Æn. Sylvius ep. ap. Bzovium. Ann. 1455. n. 14. *(h)* Platina. Volaterranus lib. XXII. *(i)* Idem. *(k)* Platina. Pomp. Lætus. *(l)* Onuphrius. Balæus.

Jaar MCD. tot MD.

ze booswicht noch te pryzen, en in alles te ontſchuldigen. *(m)* Waar teegen men het *Diarium* van zyn *ceremonie-meeſter*, *Joh. Burchardus*, maar kan leezen, waar in zyne geheymſte ſtukken aan den dag gebracht werden. *(n)*

Uytterſte boosheid der Pauſen.

4. Ook is het al lang aangemerkt, dat het op deezen tyd, met de Afgoderye der Pauſen op het hoogſte gekoomen was, als welke zig booven God, en alles, met 'er daad zelve op eene onbeſchaamde wyze hadden verheeven. En dat daar in niet alleen de hoogmoed geheerſcht, en zyn hoogſten top bereykt heeft, maar dat ook alle boosheid, ſchande en zonden, vry en t'eenemaal ongeſtraft bleeven, 't geene altyd de hoogſte trap der verſtokkinge by de Voorſtanders zelve is. Daarom vind men ook uytdrukkelyke vrygeevingen der Pauſen, inzonderheid van *Sixtus de vierde* en *Alexander de zeſde*, hoe zy de *bloedſchande* en *Sodomiterye*, op zeekere wyze niet voor ſtrafbaar erkend hebben. Ja wat noch meer is, men heeft den eerſten zonder eenig nadenken in een opſchrift van een zeegeboog, *een God op aarde* genaamt. En een noch oprecht Cardinaal moeſt klaagen, dat de Paus meer van zich zelve maakte als God. *(o)* Maar op dat wy ook mogen zien, dat niet alles op den Paus alleen te ſchuyven is, zoo zullen wy de ondeugden der Geeſtelykheid ook een weynig aanzien, waar uyt altyd het verval van eene geheele kerke, en te gelyk meede de nootwendigheid van eene *reformatie* wel te recht beſlooten werd. Doch daar zyn uyt deeze eeuwe geheele boeken hier van by der hand, waar onder 'er een is, *De Vita & honeſtate Clericorum*, alwaar hy in 't algemeen de uytterſte verhardinge der Paapen op deeze wyze beklaagt. *(p)* „In deeze gevaarelyke tyden zyn 'er veele Kerken-dienaars, die zich door „geene gronden of ſpreuken der Oudvaders overtuygen laaten, die de H. „Schrift niet aanneemen, en de reegels der Ouden verachten. Deeze zyn „het, wanneer zy eenige verſtandige Catholyke mannen vermerken, „welke de groote blindheid der Geeſtelykheid erkennen, en teegen haare ontrouwe, getrooſt roepen, zoo beſpotten, en vervolgen zy de„zelve, ja zy zeggen daar van, het waaren maar een deel ſtyfkoppige, „vreedeſtoorders en dwaalende geeſten of geweetens. Wie zich nu daar „aangeleegen laat zijn, om zulke groote zonden der Geeſtelykheid af te „ſchaffen, en de waarheid der H. Boeken aanwyſt, dien ontfangen dee„ze, en de overige Prelaaten, met zulke laſteringen, lagchen, ſpot „en ſmaat, dat men eyndelyk teegens zyn wil en dank wel moet ſtil zwy„gen, en zig houden, of men het niet eens zag. En alzoo werden de „woorden van *Hieronymus* vervult, die zegt: Daar is geen beeſt in de „weereld zoo grouwelyk, als een booze Prieſter: want hy wil zich niet „laaten reformeeren, en hy kan nooit de waarheid hooren. Met een „woord, zy zyn vol van alle boosheid. En verder ſchryft hy: De hee„dendaagſche Geeſtelykheid is erger, als die huychelaars, welke, ſchoon „zy zelve de goddelooſte lieden zyn, zoo doen zy doch zulke dingen „niet ſteels wyze. Och of het nu noch zoo ging, dat zy voor de men„ſchen maar ſlechts noch oprecht ſcheenen, zoo dat zy zich aan haar niet „ergerden. Doch zy ſchaamen zich noch veel minder, als de Leeken, „en roemen nog over haare zonden. Hier uyt beſluyt hy vervolgens: Daar„om is de huydige toeſtand der kerken, van 't begin der weereld af, niet „gevaarlyker geweeſt, als teegenwoordig. Nu ziet men de gantſche „kerke in zorgeloosheyd leggen, en niets hier teegen van heylige lie„den, daarom neemt de kerke daagelijks aan geloovige en landen ook af,

Vryheid tot alle ondeugd.

Bedurvenheid der Geeſtelykheid.

Bittere klachten daar over.

Verhardinge.

Onbeſchaamtheid.

En ſchaade daar van.

(m) Bzovius. Wicelius. *(n)* Editum nuper Specimen hiſtoriæ Anecdotæ per Leibnitzium. *(o)* Franc. Zabarella lib. de Schiſm. Rom. *(p)* Herman. Ried in Cat. T. V. p. 834.

„af, zy verdwynt in haare eygene leedemaaten, ſchoon zy noch zoo veel „vryheid heeft. Jaar MCD. tot MD.

5. Een ander ſprak toen ter tyd alzoo uyt ervaarenheid hier van. *(q) Ach! zoo als het nu met de Geeſtelykheid ſtaat, zoo hebbe ik 'er zeer weynige gezien, of uyt ervaarenheid gekent, die alzoo haar ampt hebben begonnen, nog minder, die het zonder zwaare gevallen hebben voort gezet, en de minſte, die het wel ten einde gebragt hebben. Men ordent teegenwoordig jonge lieden, die geen goed getuygenis, en in noodige dingen geene kenniſſe altoos hebben (q)* Van welke groote onweetenheid der Paapen, ook zelfs in uytterlyke dingen, nog een zeeker Schryver aldus ſchryft. *In onze tyden, daar het volk is als de Prieſter, hebben de ellendige Prieſters de vlyt om in den Bybel te leezen weg geworpen, zy zuypen in de plaats van de Schriftboeken de wynglaazen uyt, en drinken zig daagelyks vol en dronken. De Biſſchoppen moogen toezien, die zulke weetnieten tot Prieſters maaken, en de onervaarene de ſchaapen van Chriſtus toe vertrouwen. Daar zitten zy met haare zuyp-broeders, en ſchenken den wyn in, brengen haaren geheelen tyd met ſpeelen en ſlempen door, daar is geene vreeze Gods meer voor haare oogen. Zy zyn maar na den tytel Prieſters, en in de practijke zijn zy rechte ezels. Zy verſtaan niet het minſte van de ſchrift, en willen ze ook niet leeren. Wie kan het glooven, die het niet heeft bevonden, wat voor dwaalingen, ketteryen en fabelen, zy in de kerken de lieden preediken? en zulke weetnieten, en ellendige plompaerts ſchroomen zig niet teegens regtſchaapene lieden te ſnaateren. (r)* En nog een oud Hiſtory Schryver zegd alzoo: *In deeze grouwelyke tyden zien wy zulke lieden over de kerke heerſchen, die nog weetenſchap, nog geweeten hebben, en als onvernuftige dieren, nog God nog menſchen ontzien, en die egter zoo veel kerkgoederen* (præbenden) *genieten. Ja wat nog meer is, zoo zien wy de geringſte lieden geheele Karſpelen en Kloosters, ja de offerhanden van 't Altaar zelve verſlinden. Van daar trekken de tyrannen en hoeren de kerkelyke goederen tot zig, de kerken en kloosters werden verwoeſt, en daar geſchieden ontallyke ongelukken. Het welke alles, uyt de hoogmoedigheid der Biſſchoppen, en de onverzaadelyke gierigheid der Prelaaten, voort komt. (s)* Noch zet een ander in een boek, dat hy *de Narren-ſpiegel* noemt, dat hy de ondeugden, die maar alleen te *Rome* voorvielen, onmoogelyk niet beſchryven kon, alhoewel hy meer als 100 Jaaren tyds daar toe hadde, en hy beſluyt ten laatſten met dit vers,

Onweetenheid.

Dronkenſchap.

Ellendige predicatien.

Gierigheid.

A ſummo capitis pariter pedis uſque deorſum,
Ad plantam ſanum nil ſupereſſe reor.

Dat is,

Van het hoofd af tot aan de toonen toe, en is 'er niets gezonds of goeds altoos meer aan de Geeſtelykheyd. (t)

En die zoo kort na die tyd nog leefden, heugden nog het ſpreekwoord, dat in *Duytsland* toen ter tyd heel gemeen was:

Wat is het nu voor de weereld een weezen?
Wy moogen voor de Paapen niet geneezen.

Klagte van de gemeene man.

Als ook noch een ander:

Ziet wat een oneer, ſchande en ſpot,
De Chriſte-Paapen brengen God. (u)

Ik laate ſtaan, wat de bekende *Nicolaus de Clemangis*, in het Boek van de bedorvene toeſtand der Kerken, toenmaals wydloopig en openhertig ge-

(q) Anonymus de vita & honeſt. Cleric. ib. p. 838. (r) Chron. Oldenburgicum. An. 1426. (s) Rolevingius p. 87. (t) Brunellus in ſpeculo ſtultitiæ in Catal. T. V. p. 859. (u) Ibid. pag. 889.

Jaar MCD. tot MD.

geschreeven heeft, welk Boek hier toe regt gehoort, en over al te krygen is.

6. Ik mag ook de schrikkelyke vuyligheid niet aanroeren, met ophaalinge van haare openbaare ontugtigheyd en andere grouwelen, waar van toen ter tyd groote en kleine wisten te spreeken, dewyle het niemand meer voor strafbaar hield. De onuytspreekelyke jammer, die in 't geestelyke en lichaamelyke, uyt alle zulke ergernissen ontstond, wierd ook van veele toen ter tyd al vermerkt. De Geestelykheid wierd ook in haaren ondeugd tot een spot voor alle menschen, alzoo dat het gemeene volk opentlyk van haare ergernissen de tong roerde, haar in haaren kleeder-pragt, en andere dingen, beschimpte, en nog eerbied, nog andere inkomsten meer geeven wilde. Waar by zy dan wel te regt de vrugten van haare werken moesten eeten, en haare toehoorders leefden, eeven als zy, naamelyk, rouw en ligtvaardig genoeg. Tot een voorbeeld, als de Burgers te *Maagdenburg* haaren *Aartsbisschop*, *Frederik*, in't Jaar 1460. alzoo beschimpten, dat zy een man, in Bisschoplyke kleedinge, op eenen Ezel rondsom voerden, en haaren spot met hem dreeven. (*x*) Een van de voornaamste drukte eevenwel de ellende door deeze klagten uyt: *Vorsten en Heeren werden nu slegt opgetrokken en onderweezen, zy hebben kwaad gezelschap ontrent zig, en werden, of hoogmoedig tot groote schaade van de Regeeringe, of van de welvaart der onderdaanen.* (*y*) Daar kwam ook eens een schrift uyt, met de tytel van *Altercatio rusticorum*, of de boeren klachte, daar in het volk zig zeer verdrietig betoonde: *Hoe het van de Geestelyke moedwilliglyk bedurven, en door processen, ban, en valsche beschuldigingen geplaagt wierd.* Verders, *Dat haare vrouwen van de Paapen geschonden wierden, dat men de begraaffenissen om geld verkoft, en anders de lieden uytputte*, enz. (*z*) Ja gantsche *Concilien* moesten het bekennen, dat de boosheid der Geestelykheid ook het andere volk roekeloos gemaakt hadde. *Wat behoeft men eenige verdere bewyzen*, noemde men het, *nademaal alle tucht zoo wel van de Kerkendienaars als de overige Christenen, byna over al verlooren is? de al tegroote reukeloosheid des leevens vertoornt de Goddelyke Majesteit.* (*a*) En verder: *Wat deel is'er wel in de Christenheid, dat niet van huysselyke of burgerlyke oneenigheid en stryd omgedreeven werd? Ja zoo zeer, dat de Christenen erger en grouwelyker als de Sarazynen zyn.* (*b*) In't korte, het blinde volk volgde hunne voorstanders snel in 't verderf na, gelyk als een zeeker Schryver bekende: *Wy neemen alle het geloove aan, dat onze Regenten hebben. By aldien deeze ook de afgooden aanbaaden, zoo zouden wy het ook doen, en niet alleen den Paus, maar ook Christus zelfs verloochenen, wanneer het weereldlyke geweld dat zoo wilde hebben, terwylen de liefde verkout, en het geloove ondergegaan is.* (*c*)

Verachtinge van 't Ministerium.

Slegte opvoekinge der Regenten.

Verleidinge en verderf van 't volk.

Verlangen en voorslag van eene reformatie.

7. Deezen toestand verwekte ook in veelen niet alleen een verlangen, maar ook een daadelyke hoop, ja duydelyke voorzeggingen van de aanstaande *Reformatie*. En onder die is ook in de Duytsche taale, door *D. Dorschæus*, bekend geworden, de bedenkinge van *Petrus van Alliach*, die hy op het bevel van Keyzer *Sigismundus*, aan het *Concilium* te *Constantz*, in 't Jaar 1400, overgegeeven heeft: hier in nu gaat hy door alle de leeden der Paapsche Kerke, en toont heel grondelyk, hoe dat niets daar in is, dat in zyn rechte stand was, en alzoo de *Reformatie* niet van nooden hadde. Zoo is ook op het gedachte *Concilium* wel uytdrukkelyk en

(*x*) Chron. Magdeburg. p. 364. To. II. Meib. (*y*) Auctor dialogismi ap. Flacium p. 849. (*z*) Ibid. p. 900. (*a*) Concil. Basileense Sess. 3. & ap. Bzovium A. 1432. n. 71. (*b*) Ibid. n. 6. (*c*) Æn. Sylvius ep. 104.

en wydloopig van deeze zaak gehandeld geworden, en de wyze en maniere besloten, hoe men de Kerke verbeeteren zoude. (*d*) Waar toe zonder twyffel veele de groote ellende, en haare eygene schaade, gedreeven heeft, maar de andere moesten schandshalven, en door dien ze overstemt waaren, ook *ja* zeggen. Maar door dien de Geestelykheid, by eene *Reformatie*, altyd het meeste voordeel verliest, en zich daarom teegens zulke zoo lang kant, als zy eenigzins kan, en die verhindert, zoo ging het ook voor ditmaal niet anders. De goede Keyzer *Sigismundus* hadde op dit *Concilium*, de *Reformatie* na zyn begrip wel afgemeeten, dog hy wierd van de Geestelykheid zoodaanig by de neus omgeleid, dat'er niets altoos tot eenen gewenschten uytslag kwam; hy was wyt en zyd in perzoon zelfs rondsom gereyst, om de andere Potentaaten daar toe te beweegen, hy hadde ook den voorgaande Paus afgezet, en de nieuwe beloofde goude bergen. Maar wanneer nu de Keyzer die zaak ernstiger wilde voortzetten, zoo ontschuldigde zig de nieuwe Paus daar meede, dat hy zig noodzaakelijk na *Rome* toe moest begeeven, om die zaaken aldaar in eenen goeden staat te brengen, zoo dat de tyd hem nu te kort daar toe zoude vallen. De oorzaak hier van was, om dat de Keyzer zig hadde laaten verluiden, dat hy de *Reformatie* niet van de *Minoriten* of geringe, maar van de *Majoriten* of de groote, aanvangen wilde. Maar dat kwam de Prelaaten t'eenemaal ongeleegen, en daarom streeden zy daar ook altyd ten uytterste teegen. (*e*) Men vind ook in de *Catalogus van de getuygen der waarheid*, veele voorzeggingen, aangaande de toekoomende *Reformatie*, alhoewel eenige daar onder noch wel op wat gewigtigers zien, dat nu noch niet vervult is, als op deeze byzondere zaake. Echter hebben veele welmeenende lieden, van zich zelfs, of andere te vooren gezegd, dat zy noch eene veranderinge beleeven zouden. Gelyk als dan de beroemde *Wesélius* tot *Joh. Oostendorp* gezegt heeft: *Gy zult nog den dag beleeven, dat de leere van deeze nieuwe en twist-zieke Godgeleertheid van Thomas, Bonaventura, en haars gelyken, van alle Christelyke Godgeleerde zal verwurpen werden.* (*f*) Dog of dit al recht vervult geworden is, zulks zullen wy in de overige beyde eeuwen wat naauwkeuriger gaan bezien.

Jaar MCD. tot MD.

Beletzel daar van door de Geestelykheid.

Vergeefsche moeite van Sigismundus.

Voorzeggingen van eene toekomende Reformatie.

Getuygen der waarheid.

8. Zoo heeft ook een Kanunnik te *Erffurt*, genaamt *Sebastianus*, opentlyk op de predikstoel gezegt: *De tyd zal koomen, dat men u het Euangelium uyt het boek zal leezen. Eenige van u zullen het noch beleeven, maar ik zal het zelfs niet beleeven.* (*g*) En een ander te *Maagdenburg*, genaamd *Johannes Syring* of *Scheyrink*, een *Doctor in de Godgeleertheid*, plagt altyd in zyne Predikatien te zeggen: *Dat het werk der Paapen niet recht was, en dat zy moesten vallen.* Teegen zynen Broeder nu heeft hy aldus gesprooken: „Gy zyt een recht Paapen vyand. Dog dit „zy u gezegt: dat de Paapen, (het geene ik niet, maar gy beleeven, „en metter tyd, ervaaren zult) die teegenwoordig zoo verheeven staan, „zulk eenen aanhang hebben, en zoo groot voor de weereld geagt zyn, „noch zoo veracht zullen werden, als zy nu hoog geëert en geagt zyn. „Want God moet haar straffen. . . . Maar ik weet het zeeker, en houde het voor gewis, dat zy moeten vallen, en een grooten aanstoot lyden, om dat alle haar weezen niet recht nog Gode behaaglyk is. By de „Godslasterlyke Paapen is zulk een boos en vergiftig kruyd, dat wanneer iemand met de Paapen iets te doen of te stryden heeft, dan kan „hy die zaaken heel bezwaarlyk met haar vereffenen, en tot een goed

(*d*) Concil. Constant Sess. 40. (*e*) Reformatio Sigismundi ap. Catal. T. V. p. 863. (*f*) Jo. Noviomagus. (*g*) Catal. T. V. p. 892.

Jaar MCD. tot MD.

„eynde brengen: 't en zy dan, dat men de Paapen den kop breeke; enz. Dit en noch al meer is by *Flacius*, in goed Duyts, te leezen. (*h*) Noch een *Doctor* te *Leipzich*, genaamt *Andreas Proles*, pleeg tot zyne *Augustynen* te zeggen: „O gy Broeders, de Christenheyd heeft eene „groote en deftige Reformatie van nooden; en ik zie al, dat die zeer na by „is, . . . God zal een held verwekken, die genoegzaame jeugd, kragt, „vlyt, leere, gaaven, en welspreekentheid zal hebben, die zal de Re„formatie beginnen, en zich teegen de dwaalingen stellen, enz. (*i*) Andere, die'er nog wel in groot getal te melden waaren, sla ik nu om de kortheids wille over, en ik zal nu nog maar iets, van de overige toestand kortelyk gedenken. Alhoewel ook deeze zaak, beneevens de grouwelyke afgoderye, en het bygeloove der Paapen, al van veelen overgehaald is. Om kort te zeggen, men leidde op deeze tyd een nieuwe grond tot de slavernye, aangezien de Roomsche Pauzen oneerbiediglyk, teegen alle andere staande wilden houden, dat de Paus booven een algemeen *Concilium* was, als ook dat men van hem daar aan niet vermocht te *appelleeren:* want alle diergelyke *Appellen* gaf *Pius de tweede*, al in 't Jaar 1459. voor nietig, schaadelyk, en vervloekt uyt. (*k*) Waar teegen de boovengedagte *Petrus van Alliach*, op het *Concilium* te *Constantz* billik vast stelde: *Dat het eene ongehoorde schrikkelyke ergernisse, en eene listige bedriegelyke pluymstrykerye was, welke de heerschzucht voedde, en den Paus tot een tyran en verderver der Kerken maakte.* Dit wierd ook verder tot een grond der tyrannye gelegt, dat het *Concilium* booven den *Keyzer* was, en dat zyne beloften, aan de Ketters gedaan, niets golden, enz. Het geene dan ook, in de zaak van *Johannes Hus*, op het tapyt kwam. (*l*) Voornaamelyk, dat men de ketters geen geloove moest houden, het welke iemand als een wet, die door het voorbeeld van *Hus* bekragtigt was, bybragt. (*m*)

Verheffinge der Pauzen booven de Concilien.

De Ketters geen geloof te houden.

Avondmaal onder eenerleye gedaante.

9. Verders reekent men ook al onder de nieu-bedachte grouwelen, *dat de Beeker in 't Avondmaal, aan de Leeken door een opentlyk decreet, op het Synode te Constantz, ontnoomen wierd*: en zulks wel, onder het onnozelste voorwendzel, met deeze uytdrukkingen: *Niet teegenstaande, en alhoewel, Christus zelfs het Avondmaal onder beyde de gedaantens, ingezet en gehouden heeft: schoon het ook de geloovige van de eerste kerke alzoo genoomen hebben: nogtans, dit niet teegenstaande, zoo hindert dog dit niet, dat de* canones, *en de gewoonheid der kerken, het teegendeel niet stelle.* (*n*) Op het *Concilium* te *Basel* is ook de stellinge van de onbevlekte ontfangenis van *Maria* eerst vast gesteld geworden; (*o*) waar over de *Franciscaanen* en *Dominicaanen* malkanderen hier na zoo schrikkelyk in 't hair gezeeten, en opentlyk voor ketters uytgescholden hebben, zoo wanneer de eerste zeyden, dat *Maria* van den *H. Geest* ontfangen was. Ik zwyge noch wat voor een oneyndig grouwelyk gekyf daar over wel op de *Universiteyten* en *Schoolen*, zoo langen tyd na malkanderen, is gehouden geworden. (*p*) En niet alleen daar over, maar zelfs ook over andere fabelen, en nietige dingen. Tot een voorbeeld, wat *Augustinus* eygentlyk voor een kleed gedraagen heeft, en hoe men hem recht afschilderen moest. Verders, of men het bloed van Christus, het welke in zyn lyden, op de aarde gevallen was, door eerbewyzinge, wel mocht aanbidden, waar over nochmaals die beyde ordens onder *Pius de tweede*, te zaamen twisteden, en elkanderen verketterden. (*q*) Als ook niet minder, over de spyker-

Onbevlekte ontfangenis van Maria.

Grouwelyk gekyf.

(*h*) Id. p. 896. (*i*) Ibid. p. 908. (*k*) Bulla in Conventu Mantuano. (*l*) Concil. Constant. Sess. 19.) (*m*) Æn. Sylvius Hist. Bohem. (*n*) Concil. Constant. Sess. 13. (*o*) Basileense Sess. 36. (*p*) Vincentius de Castro novo. Spondanus A. 1494. (*q*) Bzovius A. 1463.

Jaar MCD. tot MD.

ker-wonden van Christus, daar de *Dominicaanen* voor streeden, dat die, aan *Catharina van Senis* ingedrukt waaren, maar 't geene de *Franciscaanen* voor eene bedriegerye hielden. Andere ontallyke fabelen, wonderwerken, en aaperyen, welke'er op deezen tyd uytbraaken, vereyschten wel gantsche boeken op zich zelve. En wat voor nieuwe *reliquien*, en wonderlyke dingen wel opgekoomen zyn, hoe veele nieuwe *Heyligen*, of *Afgooden* 'er wel *gecanoniseert* wierden, zulks alles is al over lange van veele aangeweezen. De onbeschaamde boosheid en bedriegeryen, welke met den kraam van *Aflaaten* gedreeven geworden is, heeft *Luther*, en andere zoo zonneklaar ontdekt, dat daar niet meer van te erinneren valt. Boven de gedachte stryd, aangaande de ontfangenis van *Maria* heeft *Sixtus de vierde* een eygen byzonder feest aangestelt, (*r*) en *Calixtus de derde*, een ander, van de verklaaringe van *Christus*: (*s*) het feest van de bezoekinge van *Maria* had *Bonifacius de negende* al verordineert, doch het is eerst op deezen tyd recht ter deege in 't gebruyk gekoomen.

Feest der ontfangenis van Maria. Verklaaringe Christi. Bezoekinge van Maria.

10. By de Munnikken was de boosheid nu ook reeds al op het hoogste gesteegen, van welkers bedriegeryen, dieveryen, ontucht, afgoderye, en ontallyke andere grouwelen, de boeken ook al vry wel vervuit zyn, weshalven ik hier van niet verder ophaalen zal. Zy zochten echter zich al door de uytvindinge van nieuwe *ordens* verder uyt te breyden, en staande te houden, wanneer zig toenmaals opdeeden, voor eerst, de *orde Minimorum Jesu Mariæ*, dien *Franciscus de Paula*, onder *Sixtus de vierde*, in 't Jaar 1474, uytbroeide. (2) De *orde* der Kluyzenaars, of *Hieronymitanen de Fesulis*, welken *Gregorius de twaalfde*, en *Eugenius de vierde*, bevestigt hebben. (3) De *orde* der *Dominicaanen de Pœnitentia.* (4) De *orde S. Mariæ*, of *Annunciatarum Virginum.* Verders, de *ordens* der *Barnabiten*, *Canonicorum regularium S. Justinæ van Padua*, der *Montolivetensen.* Item, der *Boetdoende vrouwen*, of *hoeren*, die haare onkuysheid nu moede waaren, en diergelyke *ordens* meer. (*t*) Van den grouwel van dit slag van lieden, zyn by *Wolfius*, *Flacius*, *Mornæus*, en andere, nochmaals meerder getuygenissen en klachten te leezen, als hier in dit korte verhaal kan gedacht werden. Onder de Regenten zelve wierd ook, in 't Jaar 1430, de bekende *orde der Ridders van 't Gulde Vlies*, door den *Hertog van Bourgondie*, *Philippus de goede*, eerst ingestelt, op dat het nergens aan ydele uytvindingen mocht ontbreecken. (*u*) Hoe ellendig het verder met de waare kennisse Gods geleegen is geweest, zulks kan men van zelfs, uyt de gemelte getuygenissen, wel licht besluyten. Wy zullen, in het *derde hoofdstuk deezes deels*, nog eenige Leeraars vinden, die begonnen hebben, het op de rechte Godgeleertheid aan te leggen, maar buyten dien, was 'er niets anders, als loutere duysternis, blindheid, en doolinge, by groote en kleine te vinden. In de voorige eeuwen hebben wy de verderffelijke vruchten der *Aristotelische Wysbegeerte*, en *Schoolsche Godgeleertheid*, nu reeds al gezien, maar nu kan men die noch veel overvloediger en schrikkelijker vinden. Eenige vervielen op deeze lasteringen, dat zy zich niet schaamden *Aristoteles* booven *Christus* zelfs te zetten, gelijk 'er van eenen, met naame *Herman Risuch*, staat. (*x*) Dat ook eenige, de *Ethica* van *Aristoteles*, op den stoel, in de plaats van de *Bybelsche text*, verklaart hebben, is maar al te wel bekent. Ook is het gewis, dat veele hem tot een *Christen* hebben willen maaken, en zijne zaaligheid, in geheele boeken, bevestigen. (*y*) Ik laate

Nieuwe Munniks ordens.

Ridder-orde van 't Gulde Vlies.

Aristotelische Philosophie.

Scholastische Theologie.

Aristoteles werd booven Christus gestelt.

(*r*) Extravag. Commun. L. III. tit. de reliqu. & vener. Sanct. (*s*) Platina. Genebrardus. (*t*) Bzovius. Genebrardus. Platina. Sabellicus. Volaterranus &c. (*u*) Alvares Gomesius. Aloysius Martianus de Ord. Aur. Vell. (*x*) Genebrardus p. 723. Bernh. Luzenburgius. (*y*) Dalæus.

Jaar MCD. tot MD.

te ſtaan, hoe de *Profeſſooren*, en andere, byna niet een enkel woord in de Godgeleertheid geleert hebben, daar zy *Ariſtoteles* niet meede in te pas brachten. (z) En dat een zeeker man hem noch veel beeter houd, als die kaakelaars van zynen tyd, welke hy noch al voor ſlimmere *Sophiſten* uytmaakt, als *Ariſtoteles* ooit geweeſt is. (a) Waar aan zig billyker wyze de Heedensdaagſche *Mancipia Ariſtotelis* (Slaaven van *Ariſtoteles*) te beſpiegelen en te beproeven hebben.

Toeneeminge der geleertheid.

11. Het is nu wel bekend, dat de Studien, op deezen tyd, al reedelyk wel weeder gezocht en gelieft wierden. Maar, gelyk het gemeenelyk gebeurt, daar was ook veel ydelheid, en een groot misbruyk, te gelyk met eene voor den dag gekoomen, en den *Antichriſt* heeft altyd zulke dingen, teegen de waarheid, gebruykt: ja hy is ook al veel machtiger daar door geworden, als die geene, welke door de kracht van het vernuft, het *Euangelium* willen bevorderen; want deeze hebben altyd iets onzuyvers en bedorvens daar onder gemengt, en nooit geen vollen zeegen gehad. Het welke men aan het voorbeeld van *Lutherus* zelfs klaar ziet, die door de eenvoudige *Duytſche* voorſtellinge der waarheid, by zyne middelbaare kenniſſe der Taalen, ongelyk meerder voortgang gezien heeft, als alle de andere, welke voor *inſtauratores*, of *herſtellers der geleertheid*, over al geroemt werden. Ondertuſſchen moet men echter met grooten dank erkennen, dat God toen ter tyd een heerelyken grond voor de volgende veranderinge in veelen gelegt heeft, nademaal de *Hebreeuwſche* en *Griekſche taalen* weeder bekent geworden zyn. Want toenmaals zoude *Johannes Capnio*, of *Reuchlin*, de *Hebreeuwſche taale* allereerſt in *Duytsland* weeder ingevoert hebben, waar over hy ook niet weynig van de Munnikken en Paapen hadde moeten lyden. Hy hadde die zelfs eerſt geleert van een *Paryſche Godgeleerde*, genaamd *Johannes Lapidanus*, en daar na van een *Rabbyn*, genaamt *Abdia Ben Jacob Spuon*, dien hy voor een ieder uure onderwyzens, met een goudgulden betaalt hadde. (b) Maar weegens de *Griekſche Taale* ſchryft *Reuchlin* van zich zelve, dat hy die van de leerlingen van *Gregorius Tipherna* geleert hadde. En in de voorreede over zyne *Hebreeuwſche Grammatica* gedenkt hy van eenen *Andronicus Cantoblaca*, te *Bazel*, zyn Leermeeſter. (c) Na hem houd men voor de beroemdſte hier in, *Rudolphus Agricola*, wiens wonderbaare vaardigheid in zelfs te leeren en te onderwyzen, een zeeker Man toen ter tyd zeer hooglyk roemde. (d)

Hebreeuwſche en Griekſche taale door Reuchlin ingevoert.

Griekſche.

Latynſche.

12. Hoe verre het veele in de *Latynſche Taale* in deeze eeuwe gebragt hebben, ziet men nu noch, uyt de ſchriften van *Valla*, *Barbarus*, *Perottus*, *Eraſmus*, *Manutius*, en andere. Maar waar by geenzins voorby te gaan is, hoe de meeſte ook zulken dwaasheid begingen, dat zy geene andere *termen*, of anders een woordje lyden wilden, dat zy niet voor goed of *Ciceroniaans Latyn* erkent hebben. Waar door zy, niet alleen alles verwierpen, wat daar niet na ſmaakte, al was het aan zich zelven noch zoo goed; maar zy hebben ook geene *Bybelſche* woorden, naamen, of zaaken konnen lyden, en de *H. Schrift* zelfs, weegens haare eenvoudige voordraaginge en ongemaakte *ſtyl*, belacht en veracht. Daar wilde de bekende *Lætus* niet meer *Petrus* heeten, maar hy noemde zich, uyt groote dwaasheyd, *Pomponius*. Hy wilde daarom geen Grieks leeren, op dat hy het *Latyn* daar meede niet mocht bederven. Hy vierde veel liever de gedagtenis van *Romulus*, als het feeſt van *Chriſtus*, en wat 'er van diergelyke

Misbruyk met den ſtyl.

(z) Eraſmus ad Ep. 70. Hieronymi. (a) Id. ib. ad ep. 22. (b) Amama in Antibarb. p. 197. (c) Idem §. 12. (d) P. Jovius.

lyke grillen meer waaren. (*e*) De goddelooze bekenteniſſen van *Angelus Politianus*, *Petrus Bembus*, *Aretinus*, en andere, van de *Bybel* zyn al te zeer bekent, en als vruchten van de misbruykte geleertheid aan te zien. Dog van deeze lieden zal in 't volgende hoofdſtuk meerder volgen. Hier is het ons genoeg, dat wy zien, hoe ook die dingen deeze eeuwe niet gelukkig gemaakt hebben. En, alhoewel daar ook noch zoo veele *Univerſiteyten* in deeze tyd opgerecht zyn geworden, zoo is het doch, ten deele uyt de ervaarenheid, en ten deele, uyt de weemoedige klachten van *Luther*, en andere, bekent, dat zy aan het *Pauſdom* geen geringe ſtutten, maar aan den loop der waarheid, groote hindernis, hebben toegebracht, en teegen de eenvoudige kenniſſe van *Chriſtus*, met haare vernuftſluytingen en andere ſtellingen, als geheele dyken, zich aangezet hebben. Op deezen tyd zyn de navolgende *Hooge Schoolen* opgerecht. (1) naamelyk, die te *Leipzig*, in 't Jaar 1409, nademaal de *Duytſche*, en andere *natien*, by hoopen, weegens de opgereezene beroertens te *Praag*, hier na toe getrokken waaren. (2) Die te *Roſtok*, in 't Jaar 1429, waar heene, van *Erffurt* en *Leipzig*, volkplantingen gebracht wierden, door dien de *Hertog van Mekelenburg*, en den *Raad* aldaar, haar werk daar van maakten. (3) Die te *Leuven* in 't Jaar 1427. (4) Die te *Gripſwalde*, in 't Jaar 1457 waar heene al in 't Jaar onzes Heeren 1436, de *Roſtokſe Univerſiteyt*, ontrent 5 Jaaren te vooren, verlegt was. (5) Die te *Baſel*, welke Paus *Pius de tweede*, in 't Jaar 1460, ſtichte. (6) Die te *Ingelſtad*, in 't Jaar 1470. (7) Die te *Tubingen*, in 't Jaar 1477, en eyndelyk die te *Fryburg*, in 't Jaar 1460. Om nu van de andere groote ſchoolen te zwygen. (*f*)

Jaar MCD. tot MD. — Nieuwe Academien. — Te Leipzig. — Roſtok. — Leuven. — Gripswald. — Baſel. — Ingelſtad. — Tubingen. — Fryburg.

(*e*) Lud. Vives. Eraſmus ep. ad Deip. (*f*) Middendorpius & Chronologi.

HET DERDE HOOFDSTUK.

Van de voornaamſte Schryvers deezer eeuwe.

§. 1.

WY zien hier de Schryvers maar alleen aan, zoo verre als wy daar uyt den toeſtand van de zelve tyden des te beeter konnen vermerken. Hier toe nu gehoort, ten deele, het bericht, aangaande de oogmerken, welke zulke lieden hier in moogen gehad hebben, en ten deele, die van haaren arbeyd zelfs. Ontrent het eerſte, is aan te merken, dat zich toen ter tyd veele Groote tot de bevordering der *ſtudien* hebben laaten gebruyken. Ja zodaanig, dat ook zelfs eenige onder de Pauſen hier over haare gedachten lieten gaan, en braave en wakkere mannen aankweekten. Alzoo heeft na *Eugenius* en *Sixtus de vierde*, *Nicolaus de vyfde*, de Geleerde door geſchenken daar toe aangemoedigt, dat zy in 't openbaar vlytig zouden leezen, te huys boeken ſchryven, of andere, uyt vreemde Taalen overzetten. Hy heeft ook ervaarene mannen naar andere geweſten toegezonden, om aldaar op te zoeken, wat 'er aanmerkenswaardigs voor handen was. (*a*) Naderhand hebben de *Hertoogen van Florence*, *Coſmus* en *Laurentius*, veele onkoſten en moeite op diergelyke zaaken aangewent, behalven wat de *Duytſche Keyzers*, en andere *Potentaaten* aanvingen, na dat zy zaagen, dat men eere daar van hadde, wanneer de Geleerde, in haare boeken, haare Beſchutsheeren zoo zeer preezen, en hoog opzetteden. Daar door wierden 'er ook vreemde Natien

Bevorderinge der Studien.

(*a*) Platina in Nicolao V.

Jaar MCD. tot MD. tien opgewekt, om zich in diergelyke *professien* doorluchtig te maaken. Daarom kwam ook een zeeker Grieks Edelman, genaamt *Manuel Chrysoloras*, op deezen tyd, van *Constantinopolen* in *Italie*, en begon de eerste de *Griekſche taal* weeder bekend te maaken, hy las ook opentlyk, zelfs te *Venetie*, *Florence*, en *Rome*: welken hier na volgden *Georgius Trapezuntius*, *Theodorus Gaza*, *Joh. Argyropilus*, *Demetrius Chalcondylas*, *Beßarion*, en *Constantinus Lascaris*, welke meest alle goede *Grammatici* waaren, en van welke andere weeder bybragten, wat ze van deeze geleerd hadden. (*b*) Waar by 'er dan waarlyk veele slechte en verkeerde dingen meede onderliepen, aangezien de meeste daar haar brood maar meede zogten te verdienen, door dien zy uyt haar Vaderland, van de *Turken*, verdreeven waaren, en alzoo, gelyk het dan pleegt toe te gaan, dog ergens belydenis van wilden doen.

In de Griekſche taal.

In 't Latyn. 2. De *Latynſche taale* en geleerdheid nu hebben de *Italiaanen* byzonder hoog in top gebragt, op de wyze, gelyk als in het laatste lid van het tweede hoofdstuk gemeld is. Onder deeze waaren wel de voornaamste, *Laurentius Valla*, *Candidus Decembrius*, *Leonardus Aretinus*, *Poggius*, *Brandolinus van Florence*, *Hermolaus Barbarus*, *Angelus Politianus*, *Jo. Picus*, *Graaf van Mirandula*, *Jo. Baptista Egnatius*, *Rudolphus Agricola*, *Marsilius Ficinus*, en andere, na deeze tyden. De *Hebreeuwſche taale* heeft *Joh. Reuchlin*, als gezegt is, eerst bekend gemaakt, welken hier in gevolgt hebben, *Conradus Pellicanus*, *Joh. Forsterus*, *Wolfgangus Fabricius Capito*, *Sebastianus Munsterus*, *Franciscus Vatablus*, *Paulus Fagius*, en andere, in de volgende eeuwe. In de *Rechtsgeleertheid*, zoo als ze toenmaals bekend was, heeft de weereld, dewyl zy niets beeters hadde, zich over *Bartolus* verwondert, en zynen Leerling *Baldus*, beneevens *Nicolaus Vordamus*, *Joh. en Alexander de Imola*, gelyk ook de *Canonisten*, *Nicolaus Panormitanus*, *Franciscus Zabarella*, *Joh. de Turrecremata*, *Paulus de Castro*, *Angelus de Aretio*, en meer andere. En hier toe wierden ook aan groote plaatzen vermaarde *Boekzaalen* opgerecht, gelyk als toen ter tyd beroemd geworden zyn, die te *Florence*, *Rome*, *Heydelberg*, *Weenen*, en *Offen*, behalven dat 'er in *Engeland*, en elders, opgekoomen is. Echter behielden die geene ook haare *Philoſophiſche* distelen, voor welkers mond geen beeter voedzel gewassen was, en de Ezels bleeven by haar eygene zalade, ik wil zeggen, dat veele Munnikken, Paapen, en Professooren het noch zoo styf en yverig met haare *Aristoteliſche Wysbegeerte* en *Scholastyke Godgeleertheid* hielden, door dien de arme menschen dat geene noch voor haar Heemelryk achtten, dat haar in der daad eene helle toebragt, en geene gezonde gedachten altoos toeliet: en diergelyke waaren 'er nu, by groote meenigten, in alle landen, die van de haare, als groote Godgeleerde, ja Godspraaken geëert wierden: gelyk als daar waaren, *Antonius Parmensis*, *Thomas Waldensis*, *Nicolaus Dunkelspuhl*, *Henricus Hessus*, *Hugo Parisiensis*, *Leonardus Utinensis*, *Nicolaus de Orbellis*, *Joh. Bononiensis*, *Joh. ab Indagine of Hagen*, *Antonius Florentinus*, *Laurentius*, de *Patriarch van Venetie*, *Nicolaus Cusanus*, *Paulus Cortesius*, *Gabriel Biel*, *Wernerus Westphalus*, *Angelus de Clavasio*, *Wilhelmus Textor*, en zeer veele andere, die meest alle ten uyttersten duyster en weynig bekend zyn.

In 't Hebreeuws. In Jure. Bibliothecæ. Scholastici.

Theologi practici. 3. Ik zal dan maar eenige weinige Godgeleerde gedenken, daar noch iets *fondamenteels* en goeds aan is geweest, alhoewel zy de weereld noch veel

(*b*) Wharton p. 90. Dorschæus de Relig. S. Marci p. 149. Conring. de Diplom. Lindav. p. 372. Tenzel. Monatl. Unterred. p. 212.

veel minder aanstaan, als de andere met haare onnutte grillen. De bekendste daar onder is *Thomas van Kempen*, een steedeke in 't *Keulsland* geleegen, met den toenaam *Mallcolus*, of *Haamertje:* hy heeft zyn geheele leeven in 't klooster van de *Canonici Regulares St. Augustini*, *Congregationis Windjemiensis*, aan den berg van *St. Agnes*, by *Swol*, doorgebragt, en hy is eyndelyk *Prioor* daar in geworden, alwaar hy, in het Jaar 1471, in 't 92ste Jaar zynes ouderdoms, eerst overleeden is. Men schryft hem in 't gemeen, beneevens 75 Predikatien, en veele andere schriften, ook het bekende Boekje van de *Navolginge Christi* toe, maar waar over, onder de Papisten, inzonderheid eenen grooten stryd ontstaan is. Want de meeste schryven het wel deezen *Thomas* toe, en zy bewyzen zulks ook met zyn eygen handschrift, dat hy in 't Jaar 1441. geeyndigt, en aan hem zelfs toegeëygent heeft, gelyk als het ook uyt zynen bekenden godzaaligen zin en eygene maniere van schryven, wel te zien is. Doch andere maaken heel veel zwaarigheid hier in, die ik om kortheids wille, alhier oversla, want de *Benedictyner Munnikken*, en daar onder *Constantinus Caetanus*, schryven het zelve boekje aan *Johannes Gersen* of *Geßen*, of, gelyk eenige uyt onweetenheid zeggen, aan *Gerson* toe, maar de *Canonici Regulares* eenpaariglyk aan deezen *Thomas*, voor welken ook de *Jesuiten*, en onder deeze in openbaare schriften, *Heribertus Rosweidus* en *Henr. Sommalius*, stryden. Beyde die *partyen* nu is het maar alleen om de eere te doen. Het is ons genoeg, dat dit boekje, van de meeste en verstandigste, altyd zeer hoog gepreezen en bemind werd. Echter heeft hy zyne teegenspreekers, gelyk als alle goede Schryvers diergelyke oordeelen moeten lyden: en dus willen hem niet alleen veele ruuwe gemoederen tot eenen Geestdryver maaken, maar ik weet ook veele voorbeelden, dat *Preedikers*, licht uyt onweetenheid of goede meeninge, dit boekje kleyn gemaakt, en aan de goede zielen uyt de handen genoomen hebben, uyt voorwendzel, dat ze daar door maar zwaarmoedig zouden werden, gelyk zy het onverstandig aldus noemen. Daar nochtans *Paulus* zelfs de menschen, door zyne brieven, wel bedroefd maakte, wanneer het noodig was. 2 *Cor.* VII. 8. Maar rechtschaapene zielzorgers zouden zich veel eer verheugen, wanneer haare toehoorders maar een weinig tot erkentenis van haar zelven konden koomen, door dien dit de beste en rechte weg tot Christus waarlyk is. Ondertusschen ontschuldigen het veele bekende mannen, uyt allerhande partyen, teegens alle teegenwerpingen, en roemen hier teegen ten hoogsten, gelyk als het ook billyk is, de gaaven, en zoetvloeijende uytdrukkingen, die God aan deezen Man, wie en waar hy ook geweest mag zyn, van de waare weg der zaaligheid gegeeven heeft. Zy zetten de zwakheeden, welke hem uyt het Pausdom noch hier en daar aanhangen, ook gaarne aan een zyde. En dat dit boekje ontallyke liefhebbers gevonden heeft, zulks ziet men ook uyt zoo veele drukken, die men, by na zonder getal, hier van heeft. Ik laate staan, dat het zoo dikmaals in 't *Engels*, *Frans*, *Spaans*, *Italiaans*, *Neederduyts*, *Boheems*, *Hungaars*, ja in de *Turkze* en *Arabize* taale overgezet, en dat het ook van de *Luthersche* Godgeleerde in 't *Duyts* gesteld is. Een van deeze noemd hem den aller-Christelyksten en hoogberoemsten Leeraar: van welken *Bellarminus* recht wel geoordeeld heeft, dat dit zyn werk het nutste, en van rechtsweegen in alle de Kerken, met aller toestemminge,

Jaar MCD. tot MD.

Thomas à Kempis.

Zyn boek van de navolginge Christi.

Verwerpinge.

Verdeediginge.

(*c*) Bellarminus de Scr. p. 387. Bzovius A. 1471. n. 21. Rosweidus. Summalius in Editionibus. Hottingerus H. E. p. 72. Voëtius Inaug. Paradox. 2. ad Corol. Pract. de Exerc. Piet. qu. 8. p. 8. Proleg. Jo. Olearius Annot. Bibl. p. 48.

Jaar MCD. tot MD. minge, aangenoomen is. (*d*) De geleerde *Professor*, *Gisb. Voetius*, spreekt aldus van het boekje van *Thomas à Kempis*, van de *Navolginge Christi*, het welke, volgens den besten druk, aldus eyndigt: (*Bestiert my door den weg des vreedes in het Vaderland der eeuwige klaarheid*) *Het begrypt geene Paapse leere altoos, maar eene waare en innerlyke oeffeninge der Godzaaligheid en aandagt. Ja dat meer is, ik zoude wel derven zeggen, dat ik, na de H. Schrift, nooit iets eenvoudigers, kragtigers, noch Goddelykers, gezien heb, eenige weynige kleynigheeden uytgenoomen.* Waar by ik het ook gaarne laate berusten, en maar aan een ieder Leezer den Geest der beproevinge toewensche, om te zien, wat hem op het louterste en lichtste tot Christus kan voeren.

Keysersberg. 4. Verders gehoort ook onder de *Theologi Practici*, *Johan Geyler Keisersberg*, een *Preediker* te *Straatsburg*, ontrent het Jaar 1470, uyt wiens schriften, byzonder *het Schip der zotheid en boete*, veele getuygenissen der waarheid pleegen bygebragt te werden. Maar hy moet al zeer vry en stout gesprooken hebben, door dien hy, by voorbeeld, op den Preedikstoel, de zwart gekleedde Munnikken den Duyvel, en de witte zyn moeder, de *Franciscaanen* dieven, weegens haare strikken, en narren, weegens haare geschoorene kruynen, geheeten heeft. Zyne Predikatien, en andere schriften, zyn meest te *Straatsburg* uytgegeeven. (*e*) Joh. de Wesalia. Ook *Joh. de Wesalia*, een *Preediker* te *Worms*, die weegens zyne bekentenis, van de *Inquisitie* te *Worms*, als een ketter, verworpen wierd. (*f*) Capistranus. *Johannes Capistranus* heeft, in zyn gezandschap in *Duytsland*, zeer teegens het goddelooze leeven geyvert, gepreedikt, en opentlyk de lieden de kaarten, dobbelsteenen en andere ydelheeden, ontnoomen en verbrand. (*g*) Zyne schriften, die al zeer op de *practyke* gaan, zyn noch niet alle uytgekoomen, moogelyk om dat zy de *Catholyken* niet aanstaan. Van *Savonarola* zal onder de ketters nog nader gedacht werden. Hier Duytsche Theologia. toe gehoort licht ook de Schryver van de *Duytsche Theologie*, daar ook zoo veel twist over is geweest. Alhoewel eenige drukken den Schryver van dit Boekje noch al veel ouder stellen te zyn, naamelyk, *Johannes Theophilus*, een *Priester* en *Custos* van de *Duytsche orde* te *Frankfurt*. Zommige weeder willen *Taulerus*, en andere, doch zonder grond, *Schwenkfeld* tot een Schryver van dit boekje maaken. Het boekje zelfs Van Lutherus aangepreezen. heeft *Lutherus* uytgegeeven, en in eene voorreede, het ongemeen hoog gepreezen. Waar over eenige niet heel wel op hem te vreeden zyn, en hem wel van onverstand zouden willen beschuldigen. (*h*) Maar dit alles niet teegenstaande, zoo is de zin van *Luther* hier ontrent klaar genoeg, die iets van de kracht van dit boekje gesmaakt, en om die reede de uytgeevinge deszelfs met voordagt heeft bevordert, zoo dat daar nu geen bewimpelen, of eenige omweegen meer van gelden. Ziet de oudste druk van 't Jaar 1518. te *Leipzig*.

Gerson. 5. Na deeze Schryver nu is genoegzaam bekend *Johannes Gerson*, anders genaamd *Charlier*, die van weegen zyne oprechte schriften en daaden *Doctor Christianissimus* is bygenaamd geworden. Hy is ontrent 't Jaar onzes Heeren 1404, *Cancelier* te *Parys* geweest, en heeft in het byleggen van veele groote strydigheeden, grooten zeegen, en ook van weegen de *Reformatie* der Kerken, veel zorge en moeyte gehad. Gelyk als hy dan ook op het *Concilium* te *Constantz*, als *Franschen Afgezant*, grooten ernst getoont heeft, en wel uytdrukkelyk, in een eygen schrift, beweezen

(*d*) Hildebrand. de arte bene moriendi p. 9. (*e*) Urspergensis Paralip. p. 434. Catal Test. Ver. p. 896. (*f*) Urspergens. l. c. p. 429. (*g*) Idem & Bzovius. (*h*) Hornbekius summa Controv. p. 109.

weezen heeft, dat de Kerke heel wel zonder Paus konde zyn. Naderhand geraakte hy met andere in ftryd, zoo dat hy, weegens de beroerte te *Parys*, in *Lions* zyn leeven moeft doorbrengen, en aldaar ook in 't Jaar 1429. fturf. Waar by aanmerkelyk is, dat hy kort voor zyn eynde, aan zyne *Catechifmus-leerlingen*, een gebeedeke voor zich zelfs geleerd heeft, en op zyn graf deeze woorden laaten zetten, die hy altyd in 't preediken pleeg te herhaalen: *Doet boete, en gelooft aan het Euangelium.* Zyne fchriften handelen, ten deele, van allerhande kerkelyke zaaken, zoo als het die tyden vereifcht hebben, en daar in veele heylzaame raadgeevingen zyn. Ten deele zyn het veele Sermoenen of Predikatien, van zeer fijne ftoffen, en ten deele handelen zy van de *practyke* der Godgeleertheid, gelyk als zyne drie boeken van de 10 Gebooden, van de bekentenis der zonden, en fterf-konft, van 't onderfcheyd der boosheyd en zwakheids-zonden, van de middelen teegen de weeder herhaalde zonden, van de verftokkinge des herten, van de beftraffinge zynes eevennaaften, van de kleyne, hoe men haar tot Chriftus zal brengen, en zeer veele andere Tractaaten, waar van het *Regifter* alleen een gantfch vel vol maakt. Verders is zyne opregtheid niet hoog genoeg te pryzen, deswegen men hem ook teegen de *Rooms Catholyken*, zeer dikmaals bybrengt; maar in de Hiftorien heeft hy weynig grond of ervaarenheyd gehad. Jaar MCD. tot MD. Zyne fchriften.

6. De boovengemelde *Nicolaus de Clemangiis* heeft, onder de Paufen groote ampten bedient, en zich eyndelyk, in zyn hutje, tot de ftilte begeeven, daar hy ook, ontrent het Jaar 1416, zeer beroemt geworden is. Beneevens het boek, van *de bedurvene toeftand der kerken*, heeft men ook van hem de volgende (1) eene klachte over de ellende der kerken, by de fcheuringe. (2) Van den val, en weederbrenginge der gerechtigheid. (3) Van de vrugt der eenzaamheid. (4) Van de nuttigheid der teegenfpoeden. (5) Van de *Prælaaten*, die de *Simonie* dryven. (6) Dat men geen nieuwe *feeften* behoorde in te ftellen. (7) Dat men, zoo wel met het lichaam als het herte, uyt *Babel* vlieden moet. (8) Van den *Antichrift*, en andere *Tractaaten* meer. Waar uyt men de groote oprechtheid en den ernft van deezen man, in zyne arbeid, genoegzaam zien kan: gelyk hy dan zoo wel de Regenten, als Munnikken en Paapen, geweldig aangegreepen, en zoo fcherp, en met zoo grooten nadruk, als iemand, het verderf voorgeftelt heeft. Men telt ook onder de yverige predikers van die tyden, *Vincentius Ferrerius*, die ontrent het Jaar van Chriftus 1414, Biechtvader van Paus *Benedictus de dertiende* geweeft is, teegens den welken hy daar na op het *Concilium* van *Conftantz* zelfs geftreeden, en by na door gantfch *Europa* gereyft, en gepredikt heeft. Zyne fchriften handelen van het verval der Geeftelyken leevens, der Kerkendienften, en des *catholyken* leevens, van de tweederhande toekomfte des *Antichrifts*, van het geeftelyke leeven, of van de innerlyke menfchen, als ook, van zommige *tyd-predikatien.* Dat 'er nu iets byzonders en buyten gewoons in dien man geweeft is, zulks blykt by na uyt de veelvuldige verhaalingen, daar door men hem zoo veele en groote wonderwerken toeeygent, alleen dat het, door menfchelyk verdichtzel en bygeloove verdonkert geworden is. Ontrent het Jaar 1434, heeft ook geleeft de bekende Bybelfche uytlegger, *Alphonfus Toftatus*, eerft een *Profeffor*, en daar na *Biffchop* van *Abulene*, welken zyne eygene landslieden, de *Spanjaarts* met deeze lof-fpreuke verheffen: Nic. de Clemangiis. Ferrerius. Toftatus.

Hic ftupor eft mundi, qui fcibile difcutit omne.

Hy is een wonderwerk geweeft, die alles geweeten heeft. Booven de

Jaar MCD. tot MD. groote boeken, die men van hem gedrukt heeft, zouden 'er noch wel 400 andere boeken op zee gebleeven zyn, die men in druk wilde brengen, waar door de weereld van een groote last ontlast is geworden.

Rickel. 7. *Dionysius van Rickel* is ook een *Theologus Practicus* geweest, ontrent het Jaar Christi 1450, en hy is, weegens zyne hooge verlichtinge, *Doctor Ecstaticus*, of een opgetrokken Leeraar, genaamt geweest; hy zoude ook, in zyn leeven, heel godzaalig, en met openbaaringen zeer begaaft geweest zyn. (*i*) Zyne uytleggingen over den gantschen Bybel maaken wel *zeeven stukken* uyt, neevens welke men noemt, de verklaaringe over *Dionysius Areopagita*; twee boeken, van het Christelyke leeven, een boek, van het byzondere gerechte der ziele, ontsteekinge der Goddelyke liefde, van de smalle weg ter zaaligheid, spiegel der weereldsche menschen, van de bron des lichts en weg des leevens, spiegel van een zaalig en een menschelyk leeven, van de bekeeringe eenes zondaars, van de inzettinge; van het verval en *reformatie*, in alle standen en ordeningen; waar uyt men zyn goed oogmerk genoeg kan zien. Men telt ook onder de Harphius. *Mystike Godgeleerde*, *Henricus Harphius*, een *Neederlander*, en *Guardiaan* te *Mechelen*, ontrent het Jaar Christi 1460, wiens goede leerweg, en andere gaaven, in deeze maniere van leeren, zeer gepreezen werd. (*k*) Hy heeft nagelaaten, drie boeken van de *Mystike Godgeleertheid*, waar van hy het eerste boek een *Bruilofts-lied* noemt, het tweede, eene *guldene aanvoeringe der beschouwende*, en het derde, *Eden*, of het *Paradys* van de zelve. Veel daar in mag den Paus wel niet aangestaan hebben, om dat hy het van de voorgegeeve doolingen heeft laaten zuyveren en alzoo verminkt uytgegeeven: gelyk als het in 't gemeen met zulke dingen toegaat, die aan de weereld maar een doorn in de oogen zyn. Na deeze heeft men ook van hem een *spiegel der volkoomenheid*, drie *t'zaamenspraaken van het volmaakte leeven*, en een boek van de *driederhande toekomste van* Catharina Bononiensis. *Christus*. Op deeze tyd is ook eene vrouwe, genaamt *Catharina van Bouloñje*, ontrent het Jaar van Christus 1438, bekent geworden, van welke een boek van *de openbaaringen*, aan haar geschied, nu noch in weezen is, maar dat, van de Papisten, volgens haare gewoonte, door haar bygeloove t'eenemaal bedurven is: zy is anders eene *Nonne*, van de *orde* van *S. Clara* geweest, en de Pausen, *Clemens de VII en VIII*, hebben haar in haar Martelaars-boek gestelt, en eerwaardig gemaakt. Onder de *Hussiten* nu waaren ook bekent, *Petrus Dresdensis*, of van *Dresden*, en *Jacobus*, of *Jacobellus*, die naar *Praag* toe kwaamen, en aldaar aanvingen van de beyderleye gestalte in 't Avondmaal, als men het noemt, opentlyk te leeren. Aan den eersten word het gezang toegeschreeven, *In dulci jubilo*, waar door hy, met manieren, de *Duytsche liederen* in de kerken wilde invoeren, nademaal de Paus alles in 't *Latyn* gemaakt hadde. Van deezen *Petrus* handeld *Jacobus Thomasius* in 't breede, in eene redeneeringe.

Petrus Dresdensis. Jacobus Misnensis.

8. Dit waaren dan de Godgeleerde, voor zoo veel ze noch iets beeters, als de andere School-leeraars, nagelaaten hebben. Nu zullen wy de *Griekshe Schryvers* eens kortelyk gaan overloopen, zoo veel 'er van haar noch iets aanmerkens waardig geschreeven hebben. *Georgius Codinus Curopalates*, heeft kort na de veroveringe van *Constantinopolen* een boek van de zelve Keyzers geschreeven. Desgelyks ook noch een ander, van den oorsprong van deeze stad, een van de ampten, en beampten der kerken en van 't Hof te *Constantinopolen*, gelyk ook eenige *tractaatjes*, van de gebouwen, colomnen, beelden, en diergelyke zaaken, aldaar.

G. Codinus.

(*i*) Trithemius p. 175. de Scr. Eccl. (*k*) Bona de Psalmod. in Notit. Auct.

aldaar. *Georgius Scholarius*, of *Gennadius*, wierd ook, na de inneminge van *Constantinopolen*, van de *Turken* tot *Patriarch* gemaakt, doch hier na leydde hy dit ampt zelfs needer, hield het zeer met de *Roomsgezinde*, en schreef eenige vertoogen, by allerhande geleegenheeden, gelyk ook eene geloofs-bekentenisse aan de *Turken*, en zommige andere kleyne *tractaatjes*. *Joh. Argyropulus* was een balling in *Italien*, alwaar *Cosmus de Medicis* zyn Beschuts-heer was, aan den welken hy ook een boek, van het uytgaan van den *H. Geest*, geschreeven heeft, als ook, zommige uytleggingen over den Afgod der meeste geleerde van die tyd, *Aristoteles*; hy zoude een verzoope, wellustig en stout man geweest zyn, en nochtans heeft hy ondernoomen, om van den H. Geest veel te kaakelen, en te reden-twisten, maar, gelyk als alle zulke schoone Godgeleerden pleegen, met slechten nadruk. *Ducas*, ook een *Constantinopolitaner*, en, na de veroveringe van zyn vaderland, een balling, op het *Eyland Lesbos*, heeft de *Byzantynsche historien*, van 't Jaar 1341 af, tot op het Jaar 1462 toe, geschreeven.

Jaar MCD. tot MD. Gennadius Scholarius. Argyropulus. Ducas.

9. *Georgius Trapezuntius*, een geleert man, heeft in *Italie*, met grooten toeloop, de Grieksche taale, in de Hooge Schoolen, geleert; Eyndelyk heeft hy, na een brandende koorts, alles op een maal zoo volkoomen vergeeten, dat hy zelfs niet meer leezen noch schryven konde, en is zoo ook in 't Jaar 1486 gestorven. Deeze heeft ook al een boek van den H. Geest geschreeven, als ook, veele schoolzaaken, van de *Logica*, *Rhetorica*, enz. hy heeft ook byzonder veel arbeyd gedaan, met het overzetten van veele oude Schryvers, als van *Basilius*, *Cyrillus*, *Gregorius*, *Chrysostomus*, en *Eusebius*. Alhoewel hy, daar in eene groote vryheyd gebruykt, en in de overzettingen, naar zyn eyge welgevallen, veel uytgelaaten, ingevoegt, en ook verandert heeft, waar over de Geleerde hem ook gantsch niet vertrouwen. *Georgius Gemistus* weegens zyne groote neyginge tot *Plato*, *Pletho* genaamt, welken daarom de Grieken niet zeer pryzen, en ook eenige; als de genoemde *Trapezuntius*, voor een Heyden uytmaaken. Hy heeft drie boeken van de Grieksche daaden na de slag by *Mantinea* geschreeven, gelyk ook een boek, van het onderscheyd der Wysbegeerte van *Aristoteles*, en die van *Plato*, en een boek van de deugden. *Sylvester Sguropolus*, was met den Patriarch van *Constantinopolen*, op het *Concilium* te *Florence*, daar hy de Grieken, die de Latynen wat wilden vleijen, veel moeite maakte. Hy schreef zelfs ook daar na die beroemde Historie van het zelve *concilium*, het welk hy een valsche vereeniginge noemde. Teegen welk Synodus, *Georgius Scholarius* toen ter tyd ook een eyge *Syntagma* geschreeven heeft, gelyk ook *Marcus Eugenicus*, twee zendbrieven. *Bessarion*, eerst Aartsbisschop van *Nicæa*, was ook meede te *Florence*, doch hy trad eyndelyk aan de Latynsche zyde over, en vleyde den Paus ongemeen zeer, waar over hem de Grieken weeder niet lyden mochten. Hier door wierd hy ook te *Rome* Cardinaal, en Bisschop van *Tusculum*, en hy nam veele gewichtige dingen by der hand, tot dat hy in 't Jaar 1472 stierf. Hy heeft eene groote meenigte van Grieksche boeken in *Italie* gebracht, en zyne *Bibliotheeke* aan de *Venetiaanen* gemaakt. Zyne schriften bestaan wel meest in eenige zendbrieven, in de verdeediginge van *Plato*, en het boek van 't Avondmaal. *Georgius Phranza* heeft de *Byzantynsche Historie* in vier boeken beschreeven, van 't Jaar 1260 af tot 1476 toe, waar na hy ten laatsten, na veele onlusten in 't klooster gegaan is.

Trapezuntius. Gemistus. Sguropolus. Bessarion. Phranza.

10. Eyndelyk zullen wy nu, met weynige woorden, de overige Historie Schryvers, en *Philologi* van deeze eeuwe gaan noemen. *Gobelinus*

Jaar MCD. tot MD. Persona. *nus Persona*, uyt *Westphaalen*, eerst te *Paderborn* een *Officialis*, en daar na, *Domdeeken* te *Bileveld*, ontrent het Jaar van Christus 1418, schreef eene Chronyke, onder den *tytel* van *Cosmodromium*, tot op dit Jaar toe, met eene naaukeurige vlyt en oordeel, den welken *Cranzius* ook al dikmaals gebruykt heeft, schoon hy hem niet noemt. *(l)* *Leonardus Aretinus*, een *Italiaan*, en geleerd man, heeft veele historische zaaken nagelaaten, gelyk als de 12 boeken van de *Florentynsche Historien*, andere, van de *Italiaansche geschiedenissen* zyner tyden, vier boeken van de Gottische oorloogen, die hy ook, onder zynen naam, in 't Latyn heeft uytgegeeven, schoon ze van *Procopius* zyn: *item*, drie boeken van de *Punische* oorlog, die hy uyt *Polybius* genoomen heeft. *Joh. Franciscus Poggius*, *Brandolinus*, van *Florence*, heeft ook acht boeken van de *Florentynsche geschiedenissen*, van *Indië*, van de dood van *Hieronymus Pragensis*, en andere kleynder zaaken, nagelaaten. *Theodorus Engelhusius*, een Kanunnik te *Hildesheim*, ontrent het Jaar van Christus 1420, heeft eene algemeene Chronyke, tot op dit Jaar toe, geschreeven, zoo goed als 'er toenmaals een zyn kost. *Johannes Nider*, een vermaart man op het *Bazelsche Concilium*, heeft een t'zaamenspraak, die hy *Formicarium* noemt, geschreeven, die vol van Duytsche Historien is. Insgelyks ook 3 boeken van de *reformatie* der Geestelyke, van de 10 gebooden en andere zaaken. Waar in hy ook, volgens den aart van die tyden dikmaals zeer eenzydig oordeelt, door dien hy als een *Inquisitor hæreticæ pravitatis*, aan de gewaande ketters niet het geringste schenken wil. *Flavius Blondus van Forlii*, heeft ontrent het midden deezer eeuwe, de bekende *Decades* van de Roomsche geschiedenissen, van 't Jaar 1410 af, tot 1440 toe, beschreeven: ook zeeven boeken van *Italie*, een boek van den oorsprong der *Venetiaanen*, en haare geschiedenissen, 10 boeken van de Roomsche zeegepraalingen, en drie, van de weederoprechtinge der stad *Rome*.

Aretinus. Poggius. Engelhusius. Niderus. Blondus.

Valla. 11. *Laurentius Valla*, *Doctor Theologiæ* en *Lateranensis Canonicus*, heet wel een geleerd Man te zyn, maar hy was daar by zoo uyttermaaten eygenzinnig, dat hem niets aanstond, dat niet, na zynen zin, met schoon *Latyn* voorgedraagen was. Ondertusschen heeft hy zyn heete drift daar toe aangewend, dat hy de dwaasheeden en grouwelen der Munnikken en Paapen heel scherp doorgestreeken heeft, maar waar over hy ook by na verbrand geworden was, by aldien hem zyn beschutsheer, *Alphonsus de vyfde*, *Kooning van Arragon*, niet beschermt hadde, die doch niet beletten konde, dat de Paapen hem niet opentlyk op de markt met roeden lieten geesselen. Onder zyne boeken zyn de bekendste, de 5 boeken van de *Cierlijkheeden* der *Latynsche taale*, de reedé over de verdichte gifte van *Constantinus*, de verantwoordinge teegens zyne lasteraars, de aanteekeningen over het *Nieuwe Testament*, de drie boeken der geschiedenissen van *Ferdinandus*, gelyk ook veele School-boeken en stryd-schriften. *Antoninus van Florence*, *Aartsbisschop van Napels*, hadde een grooten waan van geleertheid en vroomheid by alle, en sturf in 't Jaar 1459. Men heeft van hem de Chronyke, van 't begin van de weereld af, tot het Jaar 1459. toe, in drie deelen, neevens zommige *Theologische* zaaken. *Æneas Sylvius*, hier na *Pius de tweede* genaamd, de bekende Paus, heeft de *Boheemsche historien*, als ook de geschiedenissen van het *Baselsche Concilium*, een uyttrekzel der Historie van *Blondus*, de weereld beschryvinge, en meer andere dingen, beschreeven, als ook, over de 300 brieven, waar uyt heel veel tot de Historien van dezelve tyd

Antoninus. Æneas Sylvius.

(l) Vossius de Hist. Lat. III. c. 3.

tyd dienen kan. *Hermolaus Barbarus*, een *Venetiaans Patritius*, een zeer geleert en ervaare man, dien *Erasmus* niet genoeg pryzen kan, was *Patriarch* van *Aquileja*, hy heeft veel in de *Philologie* geschreeven, en de Griekse Schryvers overgezet, gelyk ook eenige Theologische zaaken. Hy sturf eerst in 't Jaar 1494. na dat hy van de *Venetiaanen* uytgestooten zynde, te *Rome* ellendiglyk geleeft hadde. Jaar MCD. tot MD. Barbarus.

12. *Marsilius Ficinus* van *Florence*, een *Cliens* of schutsgenoot van dezelve Hertogen, was een liefhebber der *Platonische Wysbegeerte*, waar door hy de werken van *Plato* ook overzette, na dat hy zag, hoe men alleen maar op *Aristoteles* alzins verslingert was. Hy mag, volgens de gewoonte der verkeerde Geleerde, wel weynig van het Christendom geweeten, of gehouden hebben, tot dat hy de Predikatien van *Savanarola* gehoort hadde, en daar door zoo geraakt geworden is, dat hy eindelyk zyn leeven noch t'eenemaal verandert, en hem opentlyk, in een schrift, verdeedigt heeft, tot dat hy, in 't Jaar 1499, gesturven is: als wanneer hy hier na aan een zeeker vriend zou verscheenen zyn, dien hy het by zyn leeven toegezegt, en hem van der zielen onsterffelykheid verzeekert hadde. Waar uyt men wel ziet, wat 'er voor schoone Christenen toenmaals geweest zyn: van deeze onsterffelykheid der zielen nu, en van de zaaligheid heeft hy 18 boeken geschreeven, verders een boek van de Christelyke Godsdienst, zyne verantwoordinge, en andere schriften, na den zin van *Plato*, als ook veele overzettingen der Grieksche onheylige Schryvers, beneevens die van *Dionysius Areopagita*. *Joh. Picus*, Graaf van *Mirandula*, een ervaare man in de *Latynsche*, *Griekſche*, *Hebreeusche*, *Chaldeeusche* en *Arabische* taalen, gelyk ook in andere weetenschappen, is op het eynde van deeze eeuwe zeer beroemt geweest, maar hy was ook met eene aan veele nydige, een doorn in de oogen, nademaal hy scherp aangevangen heeft te woorden-twisten. Eyndelyk heeft hy zich alleen op de oeffeninge der Godzaaligheid gelegt, en alle zyne goederen uytgedeeld. Zyne werken bestaan in twaalf boeken van zyne verantwoordinge, in zeeven boeken van de zes dag-werken, in zendbrieven en verzen. *Ælius Antonius Nebrissensis*, een *Spanjaart*, heeft *Criticæ Quæstiones* over den Bybel, de Historien van Kooning *Ferdinandus*, en veele andere boeken, als een *Lexicon*, verklaaringe der Schryvers, en diergelyke andere schriften, nagelaaten. *Wernerus Rolwink* uyt *Westphaalen*, een *Carthuyzer Munnik*, is de Schryver van de *Fasciculus temporis*, of van de algemeene Chronyke, die tot het Jaar 1474 toe gaat, en van *Joannes Linturius*, een Priester in *Voigtland*, tot het Jaar 1514 toe, vervolgt is. *Johannes Trithemius*, een *Abt* in 't *Spanheimsche Klooster*, en daar na te *Wurtzburg*, alwaar hy, in 't Jaar 1519, gesturven is. Deeze Man heeft in de historien en andere geleertheyd, zeer veel gedaan, en hy is, weegens zyne nieuwsgierigheid, voor een toovenaar gehouden geweest, waar over hy zich ook zeer beklaagt, en waar van andere hem grondelyk verdeedigt hebben. Zyne bekendste en meest geachtste schriften, zyn de uyttrekkinge van de Fransche Chronyke, van 1189 jaaren, het *Register* der beroemde Mannen in *Duytsland*, en een ander van de Kerkelyke Schryvers, de Chronyke van 't *Klooster Hirschau*, en een ander van het *Spanheimse Klooster*, noch een boek van het *Wurtzburgze S. Jacobi Majoris*: 4 boeken van de beroemde lieden des *Benedictyner ordens*, 6 boeken van de *Polygraphie*, en een van de *Steganographie*, ook veele andere Godgeleerde en Klooster schriften. Ficinus. Picus. Antonius Nebrissensis. Rolvink. Trithemius.

13. *Matthias Palmerius* heeft de Chronyke van de andere *Matthæus* Palmerius.

Jaar MCD. tot MD.

Bebelius. Sabellicus. Gaguinus. Wimphelingius. J. Pontanus. Nauclerus. Reuchlinus.

Palmerius van 't Jaar 1449 af, tot 1481 toe, vervolgt. *Henricus Bebelius*, een *Swaab*, en Professor te *Tubingen*, heeft allerhande *poëtische*, en *school-zaaken*, geschreeven, inzonderheyd van de *Duytsche Oudheeden*. *Marcus Antonius Coccius Sabellicus*, een *Italiaan*, was, in 't laatste *Bessarions Bibliothecarius;* hy heeft de bekende *Enneades*, of *Rhapsodia* der Historien van den aanvang des weerelds af, tot op het Jaar Christi 1504 toe, geschreeven. Als ook 33 boeken van de *Venetiaansche Historien*, drie boeken van die stad zelfs, en veele school boeken. *Robertus Gaguinus* heeft meest te *Parys* geleeft, en over de koninglyke *Bibliothecke* het opzicht gehad. Zyne schriften zyn, de *Fransche Annales* in elf boeken tot op het Jaar 1500 toe, neevens eenige gedichten. *Jacobus Wimphelingius* van *Schletstad* uyt der *Elsas*, was eerst een *prediker* te *Spiers*, daar na las hy over de Kerkelyke Schryvers te *Heydelberg*, en hy trok veele goede lieden op, kreeg met de Munnikken, over haare misbruyken, een stryd, en sturf eerst in 't Jaar 1528. Van hem zyn noch in weezen de leevens beschryvingen der Bisschoppen van *Straatsburg*, en andere, een kort begrip van de Keyzers, en Historien van *Duytsland*, de *gravamina* der *Duytsche natie* teegen de *Roomsche stoel*, en veele *orationes* en *poëmata*. *Joh. Jovianus Pontanus*, een *Italiaan*, was een scherp man, die zich, door zyne harde manieren van schryven, veele vyanden gemaakt heeft. Neevens zyne andere *zeedekundige*, *poëtische*, als ook *twist* en *school-boeken*, heeft men, zyne 6 boeken van de *Napelsche oorlogen*. *Joh. Nauclerus*, of *Vergehaus*, was een *Swaab*, en de eerste *Rector* te *Tubingen*, die veele wakkere lieden opgetrokken, en de bekende algemeene Chronyke, tot op het Jaar van 1500 toe geschreeven heeft, die andere weeder tot op het Jaar 1544 toe vervolgt hebben. Eyndelyk is *Joannes Reuchlinus*, of *Capnio*, waar van nu al eenige reyzen is gemeld, in 't Jaar 1454 gebooren, en hy heeft weegens zynen ernst, in de weeder oprechtinge der goede taalen en weetenschappen, met de luye Munnikken, grooten stryd gehad, en veel van haar moeten verdraagen. Waar by hem *Erasmus* en *Ulricus ab Hutten*, trouwelyk gehulpen hebben, terwyle hy zelfs ondertusschen zyne weedersp reckers, in de bekende *Epistolæ obscurorum virorum* zeer te schande gemaakt heeft. Eyndelyk heeft hy, ontrent de aangaande *reformatie* van *Luther*, te *Ingolstad* de Taalen geleert, en is eerst in 't Jaar van 1521 gesturven. Zyne schriften zyn, de 3 boeken van de *Cabalistische konst*, drie boeken *de verbo mirifico*, of, van de geheymnissen der *Philosophie*, zyne verdeediginge teegens zyne lasteraars, en de *Hebreeusche Grammatica*, en *Lexica*. Ziet verders van hem, zyne nieuwe uytgegeevene leevens beschryvinge.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Concilien deezer Eeuwe.

§. 1.

NAdemaal zich ontrent deezen tyd, veele scheuringen, en andere strydigheeden opgedaan hebben, zoo zyn daar ook zeer veele Synoden uyt ontstaan, om dat de menschen haare gerustheyd en ontschuldiginge daar nog al in zochten. Want, op deeze wyze ontdekte een zeeker man toen ter tyd de gemeene waan, zeggende: *wanneer 'er dikmaals Concilia gehouden werden, zoo gaat het in de geheele weereld wel.* (a) Alwaar hy

(a) Antiquitates Fuldenses l. 11. c. 4. ap. Pistorium.

hy den Leezer wil wys maaken, dat de Kerk nu was *gereformeert*, na dat die beyde Synoden, te *Constantz* en te *Bazel*, afgedaan waaren. Welkers rechte teegendeel wy nu reeds al gezien hebben. Zoo werden 'er nu, in deeze eeuwe, ongemeen veel byzondere Synoden getelt, maar die ik alhier nu alle moet overslaan, door dien de groote zich naauwelyks in de engte deezer Historie willen laaten insluyten. Al straks in 't begin, by de booven gedachte scheuringe, in 't Jaar 1409 beriepen de Cardinaalen, teegen den Paus, dog met verwilliginge van de meeste Potentaaten, een *Concilium* te *Pisa* by een, waar meede de Roomsche Stoel hier na gantsch niet te vreede wilde zyn, en ook de *acta* zelfs liet onderdrukken, maar welke de Fransche gemeen gemaakt hebben. Op dit *Concilium* nu wierden beyde de Pausen, *Benedictus de twaalfde* en *Gregorius de twaalfde*, afgezet, als ketters en booswichten, gelyk als zy in het *decretum* werden genaamt, (*b*) en hier teegen wierd *Alexander de vyfde* bevestigt. (*c*) Doch deeze Paus toonde al terstont zyne arglistigheeden, door dien de *reformatie* der Kerken hem ongeleegen kwam. Daarom belette hy ook dat groote hoofdwerk, het welke de Cardinaalen toen ter tyd voorgenoomen, en, in de zestiende zittinge, vast beslooten hadden, en hy verschoof die *reformatie* tot op een ander *Concilium*, op welke wyze ook alle de heylzaame aanslaagen gemeenelyk hier over, door de arglistige Geestelykheid, tot waater geworden, en te niet gegaan zyn.

Jaar MCD. tot MD.

Synodi.

Te Pisa.

Beletzel der reformatie.

2. Na deezen, als de andere booven gedachte scheuringe nog duurde, heeft de Paus *Johannes de drie-en-twintigste*, in 't Jaar 1413, een ander *Concilium* naar *Constantz* uytgeschreeven, het welke ook in 't Jaar 1414 in November aanging, en ontrent de vierde half Jaaren, naamentlyk, tot in April des 1418de Jaars, geduurd heeft. Dog de Paus deed het recht teegens zynen zin, en maar alleen, om dat de Keyzer *Sigismundus*, en andere, zoo hart daar op drongen. Want hy merkte wel, dat het op hem gemunt was, en dat hy daar by wel het meeste verliezen zoude. Want al in 't begin moest hy zweeren, dat hy, zoo wel als de *teegen-Pausen* de *Pauselijke stoel* zoude verlaaten. (*d*) Daar op wierd verkondigt, dat de Paus, dat *Concilium*, nog affschaffen, nog ergens anders heen konde verleggen, tot dat deeze scheuringe t'eenemaal afgedaan wierd. Diergelyke besluyten nu wierden 'er, teegen des Paus geweld, meer afgekondigd. (*e*) En dit heete het eerste inzicht van 't *Concilium* te zyn, namentlyk dat het *Schisma* afgedaan, alle de Pausen te gelyk afgezet, en alles eenpaariglyk weeder beslooten zoude werden, tot dat 'er eyndelyk eenen nieuwen Paus, *Martinus de vyfde*, gemaakt wierd. (*f*) Het andere oogmerk was, de verheffinge der *Concilien*, en haar macht, booven den Paus, die de *Concilien* ook in geloofs zaaken zelfs, volgen moest, als welke onmiddelbaar van Christus af kwaamen. (*g*) Op dat alzoo de Satan dan nog over al de vrye hand in behield, en het, aan geweetensdwang en tyrannye, echter niet gebrak, alhoewel daar geenen Paus was, gelyk als de goede *Hus* ook wel gewaar wierd. Waar uyt, onder andere, nog openbaar is, dat men, by de geheymenis der boosheid, niet alleen op den Paus moet zien, en alles behoeft op hem te schuyven: dewyle de ledemaaten der verdurvene Geestelykheid, ten allen tyden, onder alle partyen, wel eeven zoo veele Pausen vertoonen, en geene mindere grouwelen altoos gestigt hebben, als een enkeld man ooit doen kan: en dit begrip geeft, ontrent de Historie van den afval, in alle *Secten*, een zeer groot licht.

Te Constantz.

Teegens Paus Johannes XXIII.

3.

(*b*) Concil. Pisan. Sess. 15. ap Edmundum Richerium. (*c*) Ibid. Sess. 18. (*d*) Concil. Constant. Sess. 1. 2. (*e*) Id. Sess. 3. 5. (*f*) Sess. 41. (*g*) Sess. 4. & 5.

Jaar MCD. tot MD.

3. Maar op dat nu de andere bedriegeryen der Geestelykheyd een dekmantel mogten hebben, en dat de Keyzer *Sigismundus*, en andere, zich in slaap lieten wiegen, zoo moest het de naam hebben, men wilde nu ook voornaamentlyk op de *reformatie* der kerken zelve zien, zoo wel na haar hoofd als andere leedemaaten. Het miste ook niet aan opsnyerye daar van, terwylen men wel over het verval klaagde, en eygene *decreta* daar van uytgaf, dog men deed de lieden den mond daar meede maar open. (*h*) Want de uytslag wees wel aan, dat het alles maar louter bedrog geweest is, niet anders, als 'er nu nog veele wel over het algemeene verderf klaagen, en eene beeterschap daar inne wenschen, maar zelfs niet verder gaan, en andere daar in nog hinderen. Onderzoeken, kettermaaken, en veroordeelen, konden die Heeren alle te zaamen heel wel, gelyk als het met *Johannes Hus* ook geschiede, maar, aan de rechte afschaffinge van den grouwel der verwoestinge, dacht niemand, en, wie daar ook maar aan gedagt, die was al voort zoo goed als een ketter. Want als dan gaaven die goddelooze huychelaars eenen groote yver voor haare rechtgeloovigheyd voor, en zy maakten een groot geschreeuw over de nieuwe ketterye der *Hussiten*, en ook, van de *Wicleviten*, en haars gelyken, welke de Paapen al te na kwaamen: en dit alles deeden zy met zulke schynbaare woorden, en voorwendzel, dat zig de eenvoudige wel nootwendig moesten laaten bedriegen. Dog hier van breeder, in 't *laatste hoofdstuk deezes boeks.* (*i*) Eyndelyk ging ook dat goddelooze besluit, aangaande *het Avondmaal der Leeken*, door, gelyk als het hier booven, in 't *tweede hoofdstuk deezes boeks* is aangeroert. En dit waaren die treffelyke vruchten, waarom gantsch *Europa*, beneevens zoo veele *Potentaaten*, daar heene verzocht waaren te koomen, en van de Geestelykheyd by de neus rondsom gevoert wierden, alwaar de goede Keyzer inzonderheyd zoo veele zwaare reyzen, ten gevalle van die lieden, deede. De overige besluiten van dit *Synodus* hebben de Pausen hier na zelfs het minste gehouden, voornaamentlyk het laatste, zoo dat 'er, al terstont, vyf Jaaren hier na, weederom een algemeen Synode gehouden zoude worden. (*k*) Daar de Pausen hier na niet eens meer aan dachten, ja opentlyk het rechte teegendeel hebben zoeken staande te houden. En wat de Paus *Martinus de vyfde*, aangaande de afschaffinge der andere misbruyken na zyne verkiezinge, verkondigde, dat was maar louter spiegelvechten, en kwam niet het alderminste tot eenige uytwerkinge. Daar en teegen wierd het besluyt, van uytroeijinge der ketters in *Boheemen*, zoo yverig gehouden, dat hier na, zoo veel Jaaren lang, het schrikkelykste bloedvergieten daar uyt ontstont. Zoo bespotte de vyand aller menschen deeze arme lieden by haaren verkeerden yver teegens de ketters, en de eyge liefde en eere, welke men nu nog altyd, in haars gelyken, met erbarminge kan ondervinden. (*l*) De overige aanmerkingen van dit *Concilium*, moet ik nu voorby gaan, nademaal deeze stoffe van *Luther* ook op het naauste onderzocht is geweest.

Voorgewende reformatie.

Ellendige uytgang van het Synodus.

4. Niet lang na het zelve *Synodus*, in 't Jaar 1423 wierd 'er, onder *Martinus de vyfde*, eerst te *Pavye*, en daar na, weegens de inbreekende besmettinge, te *Senis*, een ander *Synodus* aangestelt. Hier moest nu nochmaals de voorgenoome *reformatie* tot een voorwendzel dienen. Dog waar al weederom niets van en wierd, door dien de Paus de Gezanten des *Koonings van Arragon* beschuldigde, als hadden zy eenige heymelyke

Synodus Senensis.

(*h*) Seff. 3. & 40. (*i*) Seff. 15. (*k*) Seff. 39. (*l*) Monumentum ejus ap. Goldastum To. 1. Const. Imp. p. 146. Acta ad Sessionem 4. & 5. per Emman. Schelstrate & Acta Concil. Constant. per Hermannum von der Hardt Tomis III. nuperrime edita.

ke aanslaagen teegens hem voor, zonder twyffel, maar alleen daarom, op dat hy met eere daar af kwam. Hier teegen nu hielden het de yveraars voor noodiger, in de plaats van haare eygene beeterniſſe, de *Husſiten* en *Wikleviten* ſcherper aan te taſten, zy beloofden ook aan alle die geene, door den *Paus*, *Aflaaten*, welke teegens deeze ketters den deegen wilden trekken, en haar bloed vergieten. De *Papiſten* zochten ook daar in haar eyge voordeel, dat zy, aan de *Griekſche Regeeringe*, over eene vereeniginge zonden. Maar waar meede op ditmaal eeven zoo weynig, als in voorige tyden, uytgerecht wierd. (*m*) Op het eyndigen van dit Synode nu, gaf de Paus wel voor, dat hy de *reformatie* met allen ernſt zoude voort zetten, maar alleen, in de leedemaaten der kerken: doch van zich zelve, als het hoofd, zweeg hy gaarne ſtil, nademaal de weereldſche menſchen veel liever alles laaten geſchieden, als van haare eygene *reformatie* te beginnen.

Jaar MCD. tot MD.

Vervolging der Ketters.

Vereeniging der Grieken.

Voorgewende Reformatie.

5. Deezen *Martinus* maakte ook nog, met de hulpe van den Keyzer *Sigiſmundus*, de voorbereydinge tot het algemeene Synode van *Baſel*, maar hy ſturf daar over, zoo dat *Eugenius de vierde* daarop wat te doen kreeg. Onder deezen Paus wierd dan, in 't Jaar 1431, in de maand *Julius*, de eerſte zittinge gehouden, alwaar zyn afgezondene, *Julianus Cæſarianus*, de voorzittinge hadde. Maar door dien, al aanſtonds, in de tweede zittinge, het *Concilium* haar gezag, booven dat van den Paus, ſtaande hield, om dat dit voor de grond van alle andere handelingen gehouden wierd, en wel voornaamentlyk voor de beſte bevorderinge der voorgenoomene *Reformatie*, zoo ſtond dit den Paus geenzins aan. Dog uyt vreeze voor zoo veele Grooten, die aldaar te zaamen gekoomen waaren, zocht hy een uytvlucht, gaf voor, hy wilde daar zelve gaarne by zyn, en hy liet daarom het Synode na *Boulonje* verleggen. Maar de leeden van 't Synode baaden hem daar op, hy mocht zich doch weegens de hooge nood, ergens in voegen: zy verklaarden daar op des Paus gezwoorene verbintenis, die hem door eenige afgezanten afgedrongen was, voor niet geldende, en voeren daar meede in haare verrichtingen voort. Daarom ſcholden nu de *Roomſche Catholyke* meeſt heevig op dit Synode, door dien haar oog-appel alhier aangetaſt wierd, en zy noemden het eene vergaderinge des Satans, een ſcheurziek, ketters, en onrecht Synode, enz. (*n*) Ook ſpraaken zy op het volgende Synode, te *Florence*, dit teegen, en *Pius de tweede* weederriep hier na alle zyne bekenteniſſen, die hy nog voor zyne Pauſſelyke verheffinge, teegens *Eugenius de vierde*, gedaan hadde. Ik laate ſtaan, wat men in het vyfde *Lateraanſche* Synode, in de *zeſtiende eeuwe*, daar teegen afgekondigt heeft. (*o*)

Concilium te Baſel.

Stryd met den Paus.

6. Het oogmerk van dit Synode nu blykt, zoo anders de herten met de woorden over een geſtemt hebben, uyt de eerſte zittinge, daar de volgende ſtoffen op het tapyt gebragt wierden. (1) Dat de ketteryen t'eenemaal behoorden uytgeroeit te werden, waar in wel de meeſten het volkoomen eens waaren, en een dommen yver daar ontrent gehad hebben. (2) Dat alle Chriſtenen met de *Catholyke Kerken* behoorden vereenigt te werden. (3) Dat men alle en een ieder in de Chriſtelyke leere moeſt onderwyzen. (4) Dat men de oorloogen onder de Vorſten behoorde by te leggen. (5) Dat de Kerke, aan 't hoofd en de leeden, behoorde gereformeert; en (6) dat de oude Kerkelyke tucht weeder ingevoert moeſt werden. Deeze beyde laatſte punten, dreef men, om haare waardigheid, met allen ernſt voort, maar de Paus, beneevens zynen

Oogmerk daar van.

(*m*) Vid. To. Concil. Platina. (*n*) Bellarminus. Holſtenius Diſſ. Pecul. adverſ. Concil. Baſil. Leo Allatius. (*o*) Seſſ. 2. & 11. Concil. Lateran. V.

Jaar MCD. tot MD.

Handeling met de Husfiten.

nen aanhang, was oogenschynelyk daar teegen, en hy belette ook alle deeze aanslaagen. Het eerste kwam ook al niet recht tot het doorbreeken; want de *Boheemers*, welke dit het meeste raakte, wierden door een vriendelyk schryven hier toe genoodigt, (*p*) en zy verscheenen ook op het *Concilium*, na gegeeve vry geleide, doch zy bragten, uyt voorzorge, 300 Ruyters meede, op dat het met haar niet als met *Hus* gebeurde: maar over de navolgende punten wierden 'er wel 15 daagen te vergeefs door gebragt. Want zy eyschten: (1) Dat het Avondmaal, onder beyderley gedaante, aan alle menschen, zonder onderscheyd, uytgedeeld zoude worden: (2) Dat het Woord Gods vryelyk, en na de aaloude gewoonte gepredikt mocht werden. (3) Dat men aan de Geestelyke het weereldlyke geweld, als de bron alles kwaads, ontneemen, en (4) Dat de Hooge Overigheid de groove zonden en ergernissen zelfs afschaffen moest. Maar hoe listig men ditmaal deeze lieden afgeweezen heeft, is niet te zeggen: het eerste punt vergunde men haar wel, dat, buyten dat, ook maar alleen op een *opus operatum* of schynwerk uytliep, maar de andere drie gewigtigste verdraaiden de huychelaars zoodaanig, dat de *Boheemers* niets rechtschaapens verkreegen, en echter in de zoo genaamde verdraagingen meede verwilligen moesten. Waaren zy zoo machtig niet, en de *Roomsche* met malkanderen zelfs recht eens geweest, zoo zoude het met haar niet een hair beeter afgeloopen hebben, als met *Johannes Hus*, en *Hieronymus van Praag*. Eeven zoo ellendig liep het ook met de gezochte vereeniginge der *Grieken* en *Latynen* af, daar de eerste, om die reede, eygene gevolmagtigde na toe zonden, (*q*) en God wel haast daar na door eene rechtvaardige straffe het heel anders schikte. Wat alhier nu anders tot bevestiginge van allerhande bygeloovige plechtigheeden geschied is, zulks is in het *tweede hoofdstuk deezes Boeks* al aangeweezen. Het beste dat op dit Synode wierd gehandeld, was wel de invoeringe van de zoo genaamde *Pragmatica Sanctio*, teegen de gewaande rechten van den Paus, en zyne grouwelyke *Simonie* met de *Annaaten*, en andere belastingen. (*r*) Dit Synode nu heeft over de 10 jaaren lang geduurt.

Sanctio Pragmatica.

Synode te Ferrara en Florence.

7. Ondertusschen begon de gedachte Paus, *Eugenius de vierde*, een nieuwe Synode, in 't Jaar 1438, te *Ferrara* aan te stellen, dat hy ook, na 16 *Zittingen*, te *Florence* eyndigde, door dien op de eerste plaats de Pest ingesloopen was, welke tot een byzonder nadenken, de Geestelykheyd nu al zoo dikmaals van diergelyke voorneemens verdreeven hadde. De gantsche zaake nu, zoude na het voorgeeven der Geestelyke, maar alleen op de vereeniginge met de *Grieken* berust gehad hebben, maar het was in der daad maar op het Synode van *Bazel* gemunt, die men opentlyk een Satans Schoole noemde. Niet te minder lieten zich de *Grieken*, ten deele door de *Roomsche* bedriegeryen overreeden, zoo dat de Keyzer, *Johannes Palæologus*, met zynen Broeder, en de Patriarch, veele Bisschoppen, en andere, ontrent de 500 sterk zulk een verre weg na *Italie* toe deeden. Men ving ook de *Tractaaten*, met eenen grooten schyn van ernst aan, men leydde den Bybel midden in de vergaaderinge, doch men bleef, gelyk het de uytgang toonde, aan beyde de zyden by de oude leere, en men vraagde niets altoos na de uytspraake van de weederzyds verkoorene reegelen. Het kort begrip der *Disputen* weederzyds, liep op de *punten van het Vagevuur*, *en het uytgaan van den H. Geest, van den Zoon alleen uytgaande*, het welke de *Grieken* alle beide loochenden. Na dat zy nu lang over en weeder getwist hadden, zoo hadde het eyn-

Vereeniging met de Grieken.

(*p*) Sess. 4. (*q*) Sess. 19. (*r*) Sess. 8. 12. 21.

eyndelyk de naam, dat de *Grieken* de *Latynen* daar in gelyk gegeeven hadden, gelyk ook weegens het Primaatschap, of de opperhoofdigheid van de Pauſſen, als hoofden van alle de Kerken. Maar veele ſtelden zich daar heftig teegen, en wilden deeze overeenkominge niet onderteekenen, inzonderheid *Marcus Ephesinus*, en veele andere *Grieken*, daar nu in het *tweede hoofdſtuk deezes Boeks* van is gemeld. De andere nu deeden het of uyt eerbied en ſchroom voor den Keyzer, of uyt hoop, dat de *Latynen* haar teegens de *Turken* zouden helpen, voor welke de Keyzer zoo zeer vreeſde, en zich daarom voor het eynde van dit Synode, al na huys toe moeſt haaſten. De andere, wanneer ze weeder te huys kwaamen, wierden van de dwaalende, van weegen de ingevolgde overeenkominge, zeer ſlecht ontfangen, alzoo dat de vruchten van dit Synode, gelyk voor deezen, ook al niets anders als oneenigheid, ſchelden, laſteren, en verketteren waaren. De meeſte *Grieken* bekenden ook hier na gaarne, dat zy nu een veel grooter afſchrik voor de vereeniginge met de Pauſſelyke hadden gekreegen, als door dit Synode. (*s*)

Jaar MCD. tot MD.

Ellendige uytgang van dit Synode.

(*s*) Vid. Georgius Scholarius Orat. Acta Synodica. Sylveſter Sguropulus in Hiſt. Concil. Florent. Laonicus Chalcondylas. Georgius Phranza. Georgius Geniſtus. Georg. Coreſius. Autor Turco-Græciæ. &c.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

Van de verſchillen, ter oorzaake van den Godsdienſt.

§. 1.

WAnneer het na het verhaal der *Roomſche* yveraars alleen ging, zoo moeſten nu alle die geene Ketters heetten te zyn, welke teegens het verval der Geeſtelykheid maar het geringſte iets geſprooken of gedaan hebben. Want by de valſche Kerken, werden de ketteryen altyd na dien reegel geoordeeld, wanneer iemand zich aan den wille der Geeſtelykheid niet in alles volkoomen en eenvoudig onderwerpen wil. Maar gelyk als 'er diergelyke perzoonen op deezen tyd zonder getal in alle geweſten gevonden wierden, alzoo heeft het hen ook, aan vervolgen en laſteren, geenzins ontbrooken. Ik houde het daar voor, dat de zoo genaamde *Huſſiten*, in *Boheemen*, de kleinſte hoop noch wel geweeſt zyn, teegen die geene te reekenen, welke in de gantſche weereld, toen ter tyd, den grouwel erkent hebben, alhoewel zy al te maal daar echter niet uytgegaan zyn. Men vind daar zoo veele voorbeelden van, die met geene eygene Sectiſche ketter-naamen beteekend werden, en die echter noch al, zoo wel als de andere, de Geeſtelykheid ſchaade aangedaan hebben. Alzoo ſtaat 'er van een zeeker vee-hoeder in *Frankenland*, dat hy, in 't Jaar 1476, aangevangen heeft, de Prieſters by de menſchen gehaat te maaken; hier teegen heeft hy zelfs een onberiſpelyk leeven geleyd, het leeven der Edellieden en Paapen, als goddeloos, uytgekreeten, de tol voor ontoelaatig, en de aarde en het waater voor gemeen gehouden, enz. Hy heeft ook zulk een grooten toeloop bekoomen, dat 'er dikmaals, op de Feeſtdaagen, wel ontrent de 3000 menſchen, uyt verre geleegene plaatzen, te zaamen kwaamen, by welke hy veel teegens de Geeſtelykheid geſprooken heeft, tot dat hem de *Biſſchop van Wurtzburg* liet vaſt zetten, en leevendig verbranden. (*a*) Ik wil nu alhier niet herhaalen, hoe veele

Vervolginge teegen de getuygen der waarheid.

Groote meenigte der zelve.

(*a*) Nauclerus gen. 50.

Jaar MCD. tot MD. veele getuygen der waarheyd 'er wel van *Luthers* tyd af aan, tot nu toe, uyt deeze *vyftiende eeuwe*, teegen de *Roomsche* Geestelykheid opgekoomen zyn, welkers *Register* alleen veel plaatze wegneemen zoude. Gelyk als'er ook van de *Grieken* veele getuygenissen over en weeder zyn bygebragt, voor zoo veel zy zich met de Roomsche bygeloovigheid niet hebben willen vereenigen.

Johanna Aureliaensis. 2. Eenige zetten, onder de werktuygen van God, meede die beroemde *Johanna Darcia van Orleans*, eene Boere Dochter van 12 jaaren, welke in 't Jaar 1429, als de *Engelsche Orleans* hart beleegert hadden, by den Kooning van *Vrankryk*, *Carolus de zesde*, kwam, en voorgaf, dat ze van God was verkoozen en gezonden, om groote dingen uyt te voeren. Waar op zy ook het leeger aanvoerde, de beleegerde mondkost toebragt, daar na de stad van de beleegeringe verloste, de *Engelsche* op de vlugt dreef, en alzoo met der daad zelve haar beroep bewyzen wilde. Maar deezen hoon verdroot de *Engelsche*, dat een maagdeke haar hadde weggejaagt, zy kreegen haar dan gevangen, en gaaven haar voor een kol uyt, en dat zy alles door het behulp van booze Geesten hadde uytgevoert. Weshalven zy haar ook op een Myte stelden, en verbranden, doch hier na niet als ongeluk kreegen, en eyndelyk *Vrankryk* t'eenemaal verlaaten moesten. (*b*) Op deeze tyd is *Hieronymus Savonarola* ook byzonder beroemd geweest, welken de Papisten onder de aarts-ketters gesteld hebben, maar een ander, anders heel oprecht Man, heeft hem voor een huychelaar en bedrieger willen uytgeeven. (*c*) Maar, alhoewel 'er nu en dan, ook zelfs by zommige geoeffende *Christenen*, uyt de noch overige bedurvenheid, al eenigen schyn van huychelerye daar meede onder mocht loopen: zoo heeft nogtans deeze Man, door zyne stantvastigheid, tot aan een smertelyke dood toe, zynen ernst en yver genoegzaam betoont, en de eerst verhaalde Schryver heeft het gemeene oordeel van zyne vyanden maar alleen nagepraat. *Cyriacus Spangenberg* heeft, in de voorige eeuwe, deeze historie al in 't Hoogduyts uytgegeeven, uyt welke, en de andere beproefste Schryvers, ik het voornaamste alhier kortelyk zal ter needer stellen.

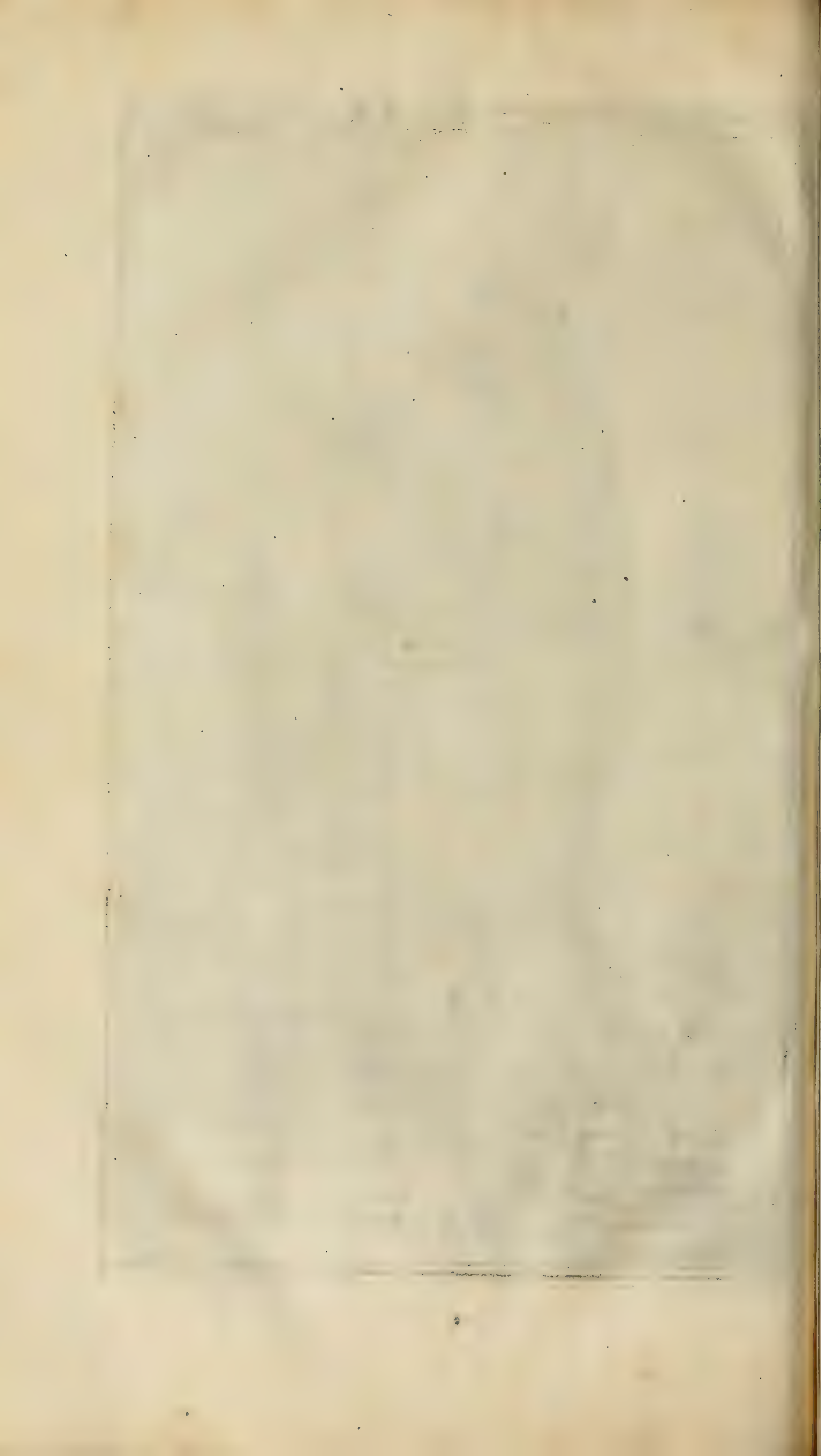
Savonarola. Of hy gehuycheld heeft.

Zyn leeven. 3. Hy wierd dan te *Ferrara*, in 't Jaar 1452, gebooren, hy studeerde aldaar in zyn jeugd, na de maniere van dien tyd, heel wel, maar vatte terstond, over de *Glossen* der *Canonisten* en *Sophisten*, eenige zwaarigheid op. Ondertusschen trok hy na *Florence*, en wierd aldaar een *Prediker-Munnik*, leyde ook, na zyne kennisse, een zeer streng leeven, zocht vlytig in de schriften na de oude waarheid, stelde die teegens de Bybel, en kwam daar door terstond achter veele geheymenissen der booshevd. De andere vergunden hem ook, weegens zyne voortreffelyke gaaven, en voorbeeldelyke manier van leeven, om opentlyk te moogen prediken, daar hy dan in 't begin heel zacht de gemeene dwaalingen en ondeugden teegensprak. Maar in 't Jaar 1483. ving hy aan den mond regtschaapen open te doen, en de Geestelykheid ter deegen aan te tasten: als, wanneer hy, byzonder in een Predikatie, in de Kerke van *St. Geminianus*, de Roomsche Geestelykheid een groote straffe aankondigde. Daar meede hadde hy nu al vyanden genoeg, hy moest zich ook wegmaaken, en trok door *Lombardye*, en andere landen, alwaar hy eeven zoo vry uyt van de waarheid getuygde. Na het verloop van 7 jaaren kwam hy weeder te *Florence*, predikte aldaar, in 't Jaar 1490, over de *Openbaaringe van Johannes*, waar in hy alles op het Pausdom duyde. Maar hy bleef niet

Getuygenis van de waarheid.

(*b*) Aventinus. Jo. Hortatus Apol. pro ea. Æn. Sylvius VI. Comment. (*c*) Jo. Burchardus in Diatrib. Conf. præfatio Leibnitii ad Anecdota.

I Deel.
Pag 733.
SAVONAROLA.

niet zonder teegenspraak, om dat zich eerst een Munnik, genaamt *Broeder Sylvester*, teegens hem aankantte; daar na, toen hy zulken grooten toeloop van het volk kreeg, lasterden zy hem opentlyk, als een weederspannige, onaangezien zy wel zaagen, dat de menschen zich merkelyk, op het hooren van zyne *Predikatien*, beeterden. Eyndelyk brak de vervolginge teegen hem opentlyk uyt, wanneer op zyn aangeeven de *Predikorde* wel *gereformeert*, maar daar hier na van den Paus, een *Vicarius* by gezet wierd, den welken *Savonarola*, weegens veele geweetensbezwaaringen, niet onderworpen wilde zyn. Daar over deed de Paus hem dan in den ban, en na de beroerten te *Florence*, verbooden de Munnikken hem het prediken, en zy brachten het te *Rome* daar toe, dat Paus *Alexander de zesde* hem liet indaagen. Jaar MCD. tot MD. Vervolgingen.

4. Nu hadde *Savonarola*, te *Florence*, zeer veele vrienden, ook zelfs onder de Groote, die hem ten beste rieden, te *Rome* niet te verschynen, door dien het wel bekent was, hoe men met zulke lieden aldaar gewoon was te speelen. Dierhalven wierd zyne leere nu ook t'eenemaal verbooden, en van hem ook nagelaaten, tot dat hy eyndelyk, in 't Jaar 1496, op het veelvuldig aanhouden der lieden, weeder begon te prediken, maar daar door noch een ban, en den naam van een weederbarstigen Ketter, van den Paus verkreeg: doch waar teegen hy opentlyk *protesteerde*, en ondertusschen, door een reukeloos onderstaan van een Munnik, genaamd *Dominicus van Pisa*, in handen van zyne vyanden geraakte. Want deeze bood zich opentlyk aan voor de leere van *Savonarola* in een vuur te willen gaan, en onbeschaadigt daar weeder uyt te zullen komen: waar teegen zich een *Barvoeter Munnik* desgelyks voor de gemeene leere vermat te zullen doen; dit alles nu was *Savonarola* wel zeer teegen de borst, doch hy moest daar over lyden, terwylen de eerste Munnik, op de bestemde dag, met een *Hostie* in 't vuur wilde gaan, het geene echter de andere niet wilden toelaaten, en daar over eenen oploop veroorzaakten, zoo dat hy met *Dominicus* en *Sylvester* gevangen, op de pynbank gebragt, en op eenen dag, tweemaal op het schrikkelykste gepynigt wierd. Waar by dan zyne vyanden met allerhande verwerde vraagen op hem toegezet, en eene zeldzaame bekentenisse uyt hem getrokken hebben, die hy ook gedwongen wierd te onderschryven. Eyndelyk kwaamen dan de *Inquisiteurs* van *Rome*, welke hem, en de beyde andere mannen, over de navolgende artykels veroordeelden. (1) *Dat zy de Oor-biegte verwierpen*, (2) *en het volk tot oproer verwekt hadden*: (3) *dat ze den Paus ongehoorzaam geweest*, (4) *hem beschimpt en gelastert*, (5) *en Christus tot een getuyge van haare ketterye aangeroepen hadden*, *en dat* (6) *Savonarola zich zelfs voor een Propheet hadde uytgegeeven.* Hier op wierden zy dan, in 't Jaar 1498, den 23 *May*, op de markt, aan eene galge gehangen, daar na verbrand, en haare assche in 't waater geworpen. Haare liefhebbers hebben ook veele den dood, het verlies van haare goederen, en andere vervolgingen meer, moeten lyden. (*d*) Gevangenis. En dood.

5. Dit rechtsgeding nu mag ons alhier, in de plaats van veele andere, voor een staaltje verstrekken, hoe men met rechtschaapene lieden toen ter tyd omging. Het is aanmerkelyk, van wat voor Ketteryen teegen den Paus zyne vyanden hem al beschuldigt hebben, welke echter by zeer veele niet voor oprecht erkent werden: *Hy onderwees een ieder een in de gerechtigheid:* Zyne leere.

(*d*) Epistolæ Alexandri VI. ap. Burchardum. Volaterranus l. v. Jo. Trithemius Append. Scr. Eccl. Picus Mirandulanus in Apol. Gratianus de Casillis. Jovius in Elog. Beza in Icon. p. 7. Gesnerus in Biblioth. Stumphius lib. III. Guicciardinus l. III. Bzovius A. 1492. Spangenberg im leben und tod Savonarolæ.

Jaar MCD. tot MD.

heid: hy wilde de burgers tot gelyke rechten brengen, en niet toestaan, dat de eene heymelyk meer aan zich trok als de andere; hy voerde de lieden tot de kinder-tucht aan, overreedde de vrouwen, dat ze zich niet meer zoo zeer zouden opschikken, maar Christus navolgen; de kinderen leerde hy niet meer, als het leeven van Christus, en van de Heyligen, en hy dreef anders alles, wat de lieden maar eenen haat teegen het booze konde indrukken. (*e*) Gelyk als hy dan ook waarlyk den Adel, de Groote, en Staatkundige, eeven zoo weynig met zyn straf prediken verschoont heeft, als de andere, en ook daarom van haar zeer vervolgt wierd.

Beschuldigingen.

Ik laate staan, wat men hem al van heymelyke ontucht, verstand met de vyanden, enz. heeft nagegeeven. En dat hy zulke gewaande ketteryen altyd gedreeven heeft, zulks bewyzen ook zyne schriften en predikatien overvloedig, die van veele heel greetig verzaamelt, en gemeen gemaakt geworden zyn.

Verdeediging.

Dat ook de *Dominicaaner Munnikken*, in 't Jaar 1556, staande gehouden hebben, dat men zyne boeken niet zoo licht behoorde te verdoemen, gelyk als het in de *Index librorum prohibitorum* met de meeste geschied was. De beroemde *J. Fr. Picus van Mirandula* heeft hem ook in een eygen boek verdeedigt. En een vermaart Historie Schryver verhaalt, dat hy hem zelfs te *Florence* gesprooken, en veele *Prophetien* van hem gehoort heeft, welke het ook regt getroffen hadden; hy hield hem ook voor een vroom man. (*f*) Ja de Papisten verklaaren zelfs, dat zyne woorden, inzonderheid de laatste, recht leevendig, en vol Geest en vierigheid zyn. (*g*) Diergelyke getuygenissen zeer veele van hem, zoo in oude als nieuwe schriften, voor handen zyn. (*h*) Van zyne schriften zyn zommige zelfs ook in 't Hoogduyts, door den ouden *Joh. Spangenberg*, en andere, overgezet. Maar ik moet my nu tot de *historie der Hussiten* begeeven, van welke ook, in onze taale, narichtinge genoeg is, waarom ik alhier ook maar alleen de noodigste omstandigheeden en aanmerkingen kortelyk zal aanteekenen.

Prophetien. Schriften.

Het Leeven van Joh. Hus.

6. Deeze *Johannes Hus* dan, of op zyn *Boheems Huszinetz*, dat een Gans beteekent, (*i*) is op een Dorp van deezen naam gebooren, en al vroeg, op de *Universiteyt te Praag*, zeer beroemt geworden, alwaar hy ook, in 't Jaar 1395, *Magister*, en in 't Jaar 1400, in de kerke, *Bethlehem* genaamt, *Prediker*, en by de Gemalinne van den Kooning *Wenceslaus*, Biegt-vader geworden is.

Getuygenis van de waarheid.

Als hy nu, ten deele door zyn naarstig onderzoek in den Bybel, en ten deele door *Wiklefs* schriften, die hy hier na, op het *Concilium van Constantz*, niet alle voor goed gekeurt heeft, het verval der Kerken, en de noodzaakelykheyd van 't waare *Christendom* erkende, zoo begon hy daar van ook opentlyk te preediken: alzoo hy, volgens een oude brief, in 't Jaar 1387, met *Wiklef* al onderlinge kondschap gehouden, en alzoo die zaak al lang in 't herte hadde gehad. Want deeze heeft hem, weegens de vervolginge des *Antichrists*, daar in getroost, dat God hem, in zyn goed voorneemen, niet zoude laaten vallen, maar zyne teegenspoeden aan hem zeegenen: waar by hy hem ook vermaande, dat hy maar getroost zoude voortvaaren, en op de rechte weg zoeken te brengen, die hy konde: de *Antichrist* zoude met den eersten ondergaan, enz. *Hus* voer dan met zyne vrienden voort,

t'Zaamenkomsten.

zoo wel in de t'zaamenkomsten, als by andere geleegenheeden, van des Paus geweld te *disputeeren*: en als hem verbooden wierd dit opentlyk te doen, zoo kwaamen zy, inzonderheid met *M. Jacobus* en *Conradus* *Can-*

(*e*) Epistola Florentinorum ad Alexandrum VI. (*f*) Ph. Cominæus l. VIII. c. 2. (*g*) Sixtus Senensis lib. IV. Bibl. S. (*h*) Vid. ejus Vita per anonymum Paris. 1674. octavo cum ep. aliis Asceticis. per Jac. Quetisunto. (*i*) Æn. Sylvius c. 35. (*k*) Wiklef ep. ad Lasitium de Frat. Boh. Discip. p. ult.

I. Deel
Pag. 135
IOÄNNES HUS.

Candelburgius in haare huyzen te zaamen. Nu hadde *Hus* in zyn kamer twee beelden, teegens elkanderen over laaten ftellen, waar van het eene het *Lyden Chrifti*, en het andere de *Paus*, met zyn pracht, vertoonde. Daar dan een groote toeloop van volk toe kwam, en daar door hadde *Hus* goede geleegenheyd, om hier van te fpreeken. (*l*) Ondertusfchen kreeg hy groote toejuychinge, ook zelfs by veele Priefters en Geleerde, (*m*) door dien de gemoederen, by het ellendige weezen der Paapen, naar iets beeters zoo uyttermaaten hongerig, en ook door de boovengedagte *Janovius* en *Militius*, *in 't veertiende Boek* daar toe waaren aangemoedigt geworden. Jaar MCD. tot MD.

7. Daar by kwam noch dat een ander; ook geleerd en werkelyk man, *Hieronymus* van weegen zyn vaderland, *Pragenfis*, dog, met zyn rechte naam, *Faulfifch* genaamt, zich tot een metgezel by *Hus* begaf, wiens welfpreekentheyd, en andere goede gaaven, de Papiften zelfs zeer hoog verhieven. (*n*) Maar de Geeftelykheyd wierd daar over heel dol, klaagde hem by den *Aartsbisfchop Wollra* aan, die haar daar meede afwees: *dat Hus, met eenen eed, by zyne ordinatie, verbonden geweeft was, om de waarheid, zonder eenig aanzien der perzoonen, te moeten zeggen: daarom konde men hem dat niet verbieden.* Hier door zette het *Hus* altyd verder teegens de Paapen en Munnikken voort, en begon eyndelyk den Aartsbisfchop zelfs aan te taften, welke hem daarom by den Kooning *Wenceflaus* aanklaagde, maar die aldaar dat zelve antwoord kreeg: *dat Hus uyt kragt van zynen eed, de waarheid moeft zeggen.* Item, *zy zouden hem maar laaten begaan, die Gans zoude hen, nog goude eyeren leggen.* (*o*) Uyt welk antwoord men ook wel zien kan, dat *Wenceflaus* zoo dom niet geweeft is, als hem de Paapen wel uytfchreeuwen, en deeze woorden zoo duyden, als dat hem *Hus* noch veel gelds zoude verfchaffen, daar hy dog wel veel eer van Geeftelyke fchatten gefprooken mag hebben, gelyk als het ook de *Proteftantfche Schryvers* gaarne zoo verklaaren: maar dit niet teegenftaande verbranden nogtans de Paapen de boeken van *Hus* en *Wiklef*. Maar *Hus* fprak daar fcherp teegen, op den predikftoel, ondertusfchen trokken de *Studenten*, van de *Duytfche natie*, in 't Jaar 1411, uyt *Praag* naar *Leipzich*, zonden een zwaare aanklagte naar *Rome*, en de Aartsbisfchop *Sbinco* reysde daar over naar den Keyzer *Sigismundus*, maar hy fturf fchielyk onderweegen. (*p*) De Keyzer nu vaardigde een eygen gezantfchap daarom aan *Wenceflaus* af: maar deeze Vorft nam hem in zyne befchuttinge, en *Hus* wilde, op de daaginge van den Cardinaal *Columna*, te *Rome* niet verfchynen, waar van hy, in zyne fchriften, zeer aardig fchryft: *Wat zoude dat dog voor eene gehoorzaamheyd geweeft zyn, dat ik over de* 300 *mylen weegs, als een onbekent, en gelaftert perzoon; door zoo veele vyanden heene, tot myne vyanden zoude reyzen, die rechters, getuygen, en alles te zaamen, teegens my zijn? Zoude ik my aldaar, in 't* Confiftorium, *ter needer laaten maaken, de godzaaligheid vergeeten, myn geduld verliezen, en; als ik geen geld kon geeven, in de rechtvaardigfte zaak zelfs verwurpen werden, ja, wat nog meer is, den Paus, als een God, op de knien aanbidden?* (*q*) Hieronymus Pragenfis. Opregtheid van Wenceflaus. Stryd daar over. Daaginge van Hus.

8. Ondertusfchen verkreeg hy by de Koninginne, dat zeekere *Advocaaten* Banninge.

(*l*) Zachar. Theobaldus in Husziten krieg. c. 3. Anonymus de Perfec. Eccl. Bohem. cap. 8 §. 5. (*m*) Hajecus Chron. Boh. A. 1414. (*n*) Æn. Sylvius c. 36. Hiftoria & monimenta Husfi Tom. 1. p. 81. Edit. Flacii. Cochlæus l. III. Hift. Husf. p. 140. (*o*) Dubravius l. XXIII. Theobaldus cap. 4. (*p*) Dubravius p. 223. Nauclerus gen. 47. Theob. c. 6. Regenvolfcius Syftem. Hift. Eccles. Slav. cap. 4. Hajecus Ann. 1411. (*q*) Tom. 1. Opp. Husfi pag. 244. in Lib. de Ecclefia cap. 21.

Jaar MCD. tot MD. Trekt uyt Praag. *caaten* en *Procuratores*, zyne zaaken by den Paus waarnaamen. Dit niet teegenstaande wierd hy in den ban gedaan, begaf zig uyt *Praag*, maar hy leerde daar buyten overal, byzonder in zyne geboorte plaats, daar ondertusschen, te *Praag*; om zynent wil, eene groote verwerringe ontstond. By zynen uyttocht hadde hy zelfs gezegd; *dat hy de Roomsche stoel zulk een kinnebak slag zoude geeven, die zy in hondert jaaren niet verwinnen zoude. (r)* Ondertusschen begon de bovengedachte Prediker, *Mr. Jacobus Misnensis*, het Avondmaal onder beyderleye gedaante uyt te deelen, gelyk als *Hus* te vooren al geleert hadde. (*s*) Wanneer nu hier na, in 't Jaar Christi 1412, de schandelyke Paus, *Johannes de drie-en-twintigste*, in den oorlog teegens *Ladislaus*, Kooning van *Napels*, over al *Aflaaten* liet prediken, aan alle die hem maar geld of zoldaaten tot den oorlog verschaften, en dat *Hus* ondertusschen weeder te *Praag* gekoomen was, zoo yverde hy zeer teegens zulke onbeschaamde grouwelen, zoo dat hy den Paus opentlyk voor den grooten *Antichrist* verklaarde, hy liet ook, teegens hem, eene openbaare *disputatie* aanslaan, waar door de meeste burgers en studenten tot kennisse der waarheyd gebracht wierden. (*t*) Uyt deeze laatste nu wierden 'er drie van den Raad heymelyk gevangen genoomen en omgebracht, om dat zy den Paus voor den Antichrist uytgescholden hadden. (*u*) Maar dit kwam uyt, en maakte het volk maar des te vieriger, de *Studenten* vielen den *Aflaat-kraamer* opentlyk aan, verscheurden zyne bullen, en verbranden die in 't openbaar. (*x*) De Paus nu zag wel, dat deeze ketter hem eyndelyk booven 't hoofd zoude wassen, en, door dien hy hem niet naar *Rome* konde krygen, zoo daagde hy hem naar *Constantz*, hield ook, by den Keyzer *Sigismundus*, zoo lang aan, tot dat hy, wilde hy anders zelfs geen ketter heeten, aan eenige Boheemsche Edellieden bevel gaf, om *Hus* op het *Concilium* te brengen; en hy gaf hem *een Keyzerlijke vry geley brief*, welkers afschrift nu noch in weezen is. (*y*) Waar meede hy dan, beneevens *twee Procuratores*, *Wentzel van Duba*, en *Johan van Chlum*, daar heene trok, en te vooren zyne reys, door een openbaare aanplakkinge, bekend maakte, en ook zyne vrienden, tot trouwe en standvastigheid in het geloove aan *Christus*, zeer nadrukkelyk in een brief aanmaande. (*z*) Onderweegen plagt hy aan de plaatzen, daar hy door reysde, zich zelfs alzoo te uytten; *Johan Hus gaat na Constantz, om aldaar het geloove te betuygen, het welke hy tot noch toe gehouden heeft, en nu noch houd, en door de hulpe van den Heere Christus, tot in den dood toe houden zal.* Hy wierd ook van veele menschen, inzonderheyd te *Neurenberg*, zeer wel ontfangen, met welke hy dan dikmaals, tot in de middernacht, van goede zaaken sprak.

Weeder-komt en yvert van Hus.

Daaging op 't Concilium.

Reys na Constantz.

9. Wanneer hy nu te *Constantz*, den 5 *October* 1414. aangekoomen was, zoo openbaarde zich de bedriegerye der Geestelykheid wel haast, om dat zy hem eerst voor haar alleen riepen: daar *protesteerde Hus* teegen, en *appelleerde* aan het opentlyke *Concilium*. Waar op zy hem wel met vreede moesten laaten, maar zy toonden terstond haar bloedgierig gemoed, om dat zy hem een wacht toeschikten, en, gelyk als *Hus* zelfs klaagde, in het afweezen des Keyzers onverhoort en onovertuygd vast hielden. Maar op dat zy haare boosheyd onverhinderd met hem mochten in 't werk stellen, zoo stelden zy eerst, als een *Geloofs-artykel*, op het

Gevangenis.

(*r*) Dubravius l. c. (*s*) Regenvolscius c. 6. (*t*) Idem c. 5. Disputatio in To. 1. Opp. Huss. p. 174. Æn. Sylvius c. 35. (*u*) Dubravius l. XXIII. (*x*) Theobaldus Anonymus de Persec. Bohem. c. 8. §. 11. (*y*) Apud Goldastum de Jur. & Privil. Bohem. Append. p. 49. (*z*) Theobaldus cap. 10.

het *Concilium*, vast, dat niet teegenstaande het *vry-geleyde*, een Ketter echter gestraft moest werden. (*a*) En door dien *Hus*, booven dat, by zyne bekentenisse, onverzettelyk bleef, gelyk als hy zelfs schreef: *Zy wilden my van de standvastigheid in de waarheid Christi afschrikken, maar zy konden de kracht Goodes in my niet overwinnen:* zoo wierpen ze hem in een stinkende vuyle gevangenis, en zeyden daar toe: *Nu hebben wy u in ons geweld, daar zult gy niet uytkoomen, tot dat gy den laatsten penning betaald hebt.* En een ander van zyne vyanden, genaamd *Michaël de Causis*, liet zich verluyden: *Zy zouden nu, met Goodes hulpe* (zoo mengden deeze kettermeesters, na gewoonte, over al God meede daar onder) *deezen Ketter wel haast verbranden, op welken zy nu reeds al zoo veel gelds hadden te koste gelegt.* (*b*) Ondertusschen doorzochten zy alle zyne papieren, zochten eenen hoop oude schriften, verhaalen, en diergelyke zaaken op, waar uyt zy eenige *artykelen* maakten, en die aan de *Commissarissen* gaaven om ze te onderzoeken. De *Boheemsche Adel*, en andere, deeden veele voorbiddinge by den *Keyzer* voor hem, stelden ook het *Concilium* zelfs het harde onthaal voor, en baaden om een vryer beslag voor *Hus*, doch zy verkreegen hier op niets altoos. Maar de Geestelyke stelden, zonder, ja teegen des Keyzers wille, eene verhooringe van hem aan, en als *Hus* zich daar by op den Bybel beriep, zoo schreeuwden zy alle te gelyk, dat doed niets ter zaake, en maakten een grouwelyk geraas, alzoo dat *Hus* eyndelyk t'eenemaal stil zweeg. (*c*) Hier na kwam de *Keyzer*, en alle de andere, den 7 *Junii* te zaamen, lieten zig de *artykelen* voorleezen, daar hy, met *ja* of *neen* op antwoorde, en ook niet teegenstaande alle toespraak, zoo van den *Keyzer* als anderen, by zyne bekentenisse bleef. Doch hoe ligtvaardig 'er, in de opstellinge der *artykelen*, verhooringe der getuygen, *protocolleeren*, en diergelyken, gehandeld is, kan men licht denken, nademaal men, niet alleen nu noch wel diergelyke *Processen* beleeft. Maar een Papist Historie Schryver zelfs zegt hier van wel uytdrukkelyk: *Of de getuygen* (naamentlyk teegens *Hus*) *al waarachtig geweest zyn of niet, dat weet God alleen.* (*d*) En elders bekent hy: *Deeze vroome en geleerde Mannen wierden dan van 't leeven ter dood gebragt, niet daarom, gelyk als sommige eenvoudig meenen, om dat zy iets van 't gebruyk des hoogwaardige Sacraments onder beyderleye gedaante gepredikt, maar alleen, om dat zy iets teegens den Roomschen Bisschop gesprooken hadden, dat hy, in zyn ampt, de andere gelyk zoude zyn.* Met welken veele andere Schryvers ook over een stemmen. (*e*)

Jaar MCD. tot MD.

Bitterheid der Geestelykheid.

Onrechtvaardig oordeel.

10. De ketter-meesters en yveraars nu lieten geen middel na, om hem weeder tot haar te trekken: zy beloofden hem groote ampten, ja alles wat hy maar begeerde; zy dreigden hem met alle bedenkelyke pynen en straffen: (*f*) doch alles te vergeefs. Want alhoewel hy den Keyzer, en andere, heel ootmoedig bejeegende, en zich tot alles overvloedig toonde, wat niet teegen zyn geweeten was, zoo verklaarde hy zich dog in 't overige, zoo na als voor dezelve. Waar op de *Keyzer* zelfs, ten deele uyt overreedinge van anderen, ten deele uyt vreeze voor het woeden der Geestelykheid, en ten deele, uyt onverstand en verkeerden yver (waar over hy dikmaals gezucht heeft, als *Nauclerus* schryft) in 't *Concilium* zich ontvallen liet, hy behoorde verbrand, en zyne aanhangers

Standvastigheid van Hus.

(*a*) Concil. Constant. Sess. 19. (*b*) Historia Hussitica A. 1537. Wittebergæ edita. (*c*) Theobaldus c. 17. Hist. Huss. l. c. (*d*) Hajecus A. 1415. (*e*) Ibid. A. 1416. Mutius Chron. Germ. lib. XXVII. (*f*) Nauclerus gen. 48. Æn. Sylvius c. 36. Hist. Huss. l. c.

Jaar MCD. tot MD. desgelyks, scherp gestraft te werden. Dat was voor de Paapen nu een gewenschte uytspraak, die zy ook als met beyde de handen aangreepen, en den *Keyzer* daar over ten hoogsten preezen, daar by ook de *Bisschop van London* deeze Godslasterlyke woorden, in eene Predikatie, van welke terstont gezegt zal worden, gebruykte: *Gy hebt u, ô Keyzer, uyt den mond der kinderen en zuygelingen, een lof toebereyd, gy zult ook eeuwig daar over gepreezen werden, dat gy zulke vyanden des geloofs uytroeit!*

Vonnis.

Bereyding ter dood. Na het uytgesprookene vonnis, wierd *Hus* wel een weynig ontstelt, maar op de toespraake van zynen vriend, *Joh. Chlums*, vatte hy weeder eenen moed, en schreef een affscheid-brief na *Boheemen*, daar in hy de zynen byzonder tot standvastigheid vermaande, en bad, dat zy haar daar aan niet ergerden, dat hy nu lyden moest. Van deeze heeft 'er *Lutherus* zelfs, zulke drie, in 't Jaar 1536, in 't *Latyn* uytgegeeven, daar in hy zig een knegt Gods, naar de hoope, noemt. In de eene klaagt hy over de groote zonden en schandelykheeden, welke van de Paapen, op het *Concilium*, bedreeven wierden, voornaamentlyk van het onrecht, dat zy hem aandeeden, het geene hy met zulke klaare gronden bewyst, inzonderheid dat zy zyne schriften verdoemd hebben, die doch in het *Boheems*, en alzoo in eene voor haar onbekende taale geschreeven waaren. Hy roemt daar by de trouwe van God, die hem zoo kragtig bygestaan heeft. In de overige schriften ontdekt hy, ten deele, de grouwelen der Paapen handtastelyk, ten deele vermaant hy een ieder tot Godzaaligheid, en tot eene eenvoudige gehoorzaamheid des Goddelyken Woords, en ten deele gedenkt hy aan zyne veelvuldige verzoekingen, daar uyt hem God zoo wonderlyk geholpen heeft. In de andere neemt hy ook affscheid van alle menschen, bid voor zyne vyanden, bedankt zyne weldoenders, en bewyst in alles een getrooste en vaste moed tot de dood.

Affscheids-brieven.

Executie. 11. Hier op wierd hy den 6 *Julii*, in 't Jaar 1415, in de Kerke te *Constantz* gebragt, daar de *Keyzer*, met al de *Cardinaalen*, *Bisschoppen*, en overige Geestelykheid teegenwoordig was. De *Bisschop van London* deed aldaar eene Predikatie, over *Rom. VI.* 6. uyt *Aristoteles*, en hitste den *Keyzer* geweldig op, om deezen aldaar teegenwoordigen *Aartsketter* te verbranden. Daar op las een Munnik de *artykelen* teegens *Hus* af, beneevens het bloed-oordeel, dat zy teegens hem gesmeet hadden. Ondertusschen knielde *Hus* needer, en bad voor zyne vyanden, daar deeze haaren spot meede dreeven. Hier op trokken ze hem de gewoonelyke *Priesterlyke kleederen* aan, waar in hy op een verheeve plaats klimmen moest, en nochmaals, op het ondervraagen, zich zelfs standvastig, met deeze woorden, en veele traanen, verklaarde: *Ik sta nu voor Gods aangezichte, zonder wiens smaad, en kwetzinge van myn geweeten ik dat geene nimmermeer doen kan, wat gy van my begeert.* (g) Daar op nam men hem den *Kelk*, die men hem gegeeven hadde, uyt de hand, met deeze woorden: *O gy vervloekte Judas, gy die den raad des vreedes verlaat, en met de Jooden raadslaat, ziet, wy neemen u deezen Kelk af*, enz. Waar op hy antwoordde: *Maar ik vertrouwe op den Almachtigen God, en mynen Heere Jesus Christus, dat hy den Kelk des heils nimmermeer van my neemen zal, en ik geloove ongetwyffeld, dat hy my heeden, in zyn Ryke, dien geeven zal.* Hier op naamen zy hem met eeven zoo veel vloeken en lasteringen, de overige *Paape-kleederen* af, keeven lang met malkanderen, of zy hem de geschoore kruyn met een schaar,

Ontweying.

Vroolykheid.

(g) Theobaldus c. 22. Acta ap. Surium & Binium.

ſchaar, of met een ſcheermes, zouden bederven. Waar by zich echter deeze Man zeer geduldig en zachtmoedig betoonde. Verders zetten zy hem een papieren hoed op, daar op drie ſchrikkelyke Duyvels geſchildert waaren, met deeze woorden: *Deeze is de Aartsketter.* Waar by zich *Hus* nochmaals met de Doorne-kroon van Chriſtus vertrooſtte. Eyndelyk gaaven zy hem aan de Weereldlyke Overigheyd, met deeze woorden, over: *Nu leeveren wy u aan het weereldlyke gerichte, en uwe ziele beveelen wy den Duyvel.* Op welke grouwelyke woorden *Hus* zich tot Chriſtus wendde, en bad: *O Heere Jeſus, in uwe handen beveele ik mynen geeſt, dien gy verloſt hebt.* Daar op verbrandde men zyne Boeken, voor de Kerke, en de Beuls-knegts ſleepten hem na de recht-plaatze, terwyle hy op den weg den 31, 51, en andere *Pſalmen*, vroolyk zong, en alleen maar om geduld, in deeze ſmertelyke dood, bad: zoodaanig, dat ook zyne vyanden zelfs bekenden, dat hy na de dood, als tot een gaſtmaal, gegaan was, en daar by noch een lied gezongen hadde. (*h*)

Jaar MCD. tot MD.

Groote zagtmoedigheid.

12. Alzoo kwam hy dan by den brandſtaapel, en wierd van den beul aan een natte paal, met de handen op de rugge, gebonden. Daar op kwam de *Keurvorſt van de Paltz*, *Lodewyk*, aangereeden, en bad hem zeer, dat hy doch zyne dwaalingen nu noch wilde herroepen, wien hy met *neen* antwoordde. Aanmerkenswaardig is het, dat hy voor heene deeze *Prophetiſche* woorden aan de *Boheemers* zoude geſchreeven hebben, daar *Luther* zich ook op beroept: *Heeden braad gy een Gans, maar over hondert jaaren zult gy een Swaan hooren zingen, dien zult gy ongebraaden laaten.* (*i*) Hy zoude ook by de aanſteekinge van de Myte, driemaal over luyd geroepen hebben: *Jeſus Chriſtus, gy Zoone des leevendigen Gods, ontfermt u over my:* daar in hy de derdemaal, van de rook en vlamme belet zynde, altyd het hoofd geboogen, en in zich zelven gebeeden heeft, tot dat hy verſcheiden was. Het gebeente, de mantel, en alles, hebben zy tot aſſche verbrand, en die in den *Rhyn* geworpen. (*k*) Hier op vielen zy *Hieronymus Pragenſis* op het lyf, bedroogen hem eeven ook zoo, gelyk *Hus*, met een verzierde *geley brief*, en bragten hem, met veele dreigementen, en inzonderheid, met de ſchrikkelykſte gevangenis, en andere grouwelyke onthaalen, daar toe, dat hy de leere van *Hus* afzwoer. Doch dit hielp hem niet, want zyn geweeten drong hem zoo lang, tot dat hy het opentlyk herriep, zynen angſt over die daad betoonde, en eyndelyk noch al veel vryer uytvoer als te vooren. Daarom haaſteden zy ook met hem naar het vuur, niet teegenſtaande veele, ja ook de *Gecommitteerde* zelfs, zich zyner aannaamen. Alzoo wierd hy eeven als *Hus*, in 't Jaar 1416, den 30 *May*, verbrand, na dat hy haar betuygt hadde, dat zy, over 100 jaaren, God en hem daar reekenſchap van geeven zouden. Van die beyde getuygen de Papiſten zelfs uytdrukkelyk: *Dat zy haar, niet alleen ongemeen ſtandvaſtig beweezen, maar ook, geen eenig woord haar hadden laaten ontvallen, waar uyt men een bedroefd en ellendig gemoed beſluyten konde.* (*l*) Verders, *Dat zy zelfs gezien hadden, met wat voor een nadruk en vreugde zy aan haare vyanden geantwoord, en hoe zy niets het minſte gezegd hadden, dat een rechtſchaape man kwaalijk aangeſtaan zoude hebben, hoe zy den dood niet gevreeſt, maar zeer daar na ver-* langt

Verbrandinge,

En voorzegginge.

Hieronymus van Praag.

Eerſte verloochening

Weederroepinge.

Verbrandinge.

Getuygenis van beider ſtandvaſtigheid.

(*h*) Æn. Sylvius cap. 36. (*i*) Theob. cap. 25. Catal. T. V. p. 727. & Auctor p. 158. Stumpfius Hiſt. Conc. Baſil. Lutherus To. VI. Witteb. p. 169. (*k*) Nauclerus gen. 48. Æn. Sylvius. Cuſpinianus. (*l*) Sylvius c. 36. Nauclerus l. c.

Jaar MCD. tot MD.

langt hadden. (*m*) Welke bekentenis toen ter tyd een zeeker huychelaar voor onvoorzichtig hield, diergelyke dan altyd voorkoomen, welke, door geene openhartige bekentenisse in eenig gevaar willen koomen. (*n*)

Oorzaaken der vyandschap.

13. Van deeze *Processen* is nu al, geduurende deeze beyde eeuwen, zoo veel geschreeven geworden, en de grouwelen der *Paapen* zyn ook van zelfs zoo openbaar en tastelyk, dat daar geene verdere verklaaringe toe van nooden is. Gewis is het, dat de grootste vyandschap, zoo wel teegen de getuygen der waarheid, als teegen *Hus*, daar van daan gekoomen is, om dat de Geestelykheid, in haare groote bedurvenheyd, vermaant en aangetast wierd. De verhaalde omstandigheeden leggen alles zelfs voor oogen, en wanneer men de hem toegeschreevene stellingen maar aanziet, zoo zal zig iemand over dit regts-geding niet eens verwonderen, door dien diergelyke bekentenissen nooit van die geene geleeden worden, welke zich rechtgeloovige noemen te zyn. Tot een voorbeeld: als hy bekend; *Dat alle die geene kinderen van Simon den Toovenaar, en Ketters waaren, welke heilige dingen koopen of verkoopen: dat niet de Geestelijkheid, maar de Gemeente der Heiligen, de Kerke zy. Dat de Roomsche Kerke* (en alzoo ook een ieder, die haar, in haare hoofd-gronden, navolgt) *in lange niet de waare Kerke is geweest. Dat het Woord Gods alleen een richter der kerken is:* (en alzoo niet de Geestelykheid of haare *Symbola.*) *Al wie iets, teegen het Woord Gods, leert, of met zijn leeven het gebod van Christus teegen is, die is de Antichrist. De Paus, en de goddelooze Prelaaten,* (alle booze Leeraars) *zijn geene waare Herders, maar dieven en moordenaars. Zy zijn geene navolgers van Christus, zoo ze hem niet navolgen; men moet haar ook niet gehoorzaam zijn, by aldien zy iets teegens Gods gebod wilden gebieden. Het moesten zoo wel Geestelijke als Weereldlijke den ondeugd der Geestelijkheid straffen. De hooge Overigheid is verbonden, om de Priesters tot een vroom leeven aan te maanen. Men behoeft teegen niemand, als maar teegen God alleen, te biegten. De Leeken konden, eeven zoo wel als de Geestelyke, het Avondmaal uytdeelen*, en wat 'er van diergelyken, ook by alle huychelaars en goddelooze, noch al gehaatte stellingen meer zyn, die aan hem in 't algemeen werden toegeschreeven. (*o*) Na dit kwam ook haare grootste verbitteringe teegens *Hus*, van zyne heldhaftige daaden zelfs af, daar hier booven al van gedagt is. Het is ook aanmerkelyk, dat zyne vyanden hem zulke ondeugden hebben opgedigt, als 'er, na deezen, aan meer andere zyn opgedrongen geworden: *Als dat hy zich zelfs voor de vierde perzoon in de Godheid hadde uytgegeeven;* gelyk als men ergens van anderen zegt, dat zy zig zelven voor Christus, of den H. Geest, uytgegeeven hadden. *Item*, dat hy een muyterye hadde willen aanregten, uyt zyn *Arrest* gaan, en veele lasteringen voortgebragt hadde, enz. Met welke loogens de Papisten, en haars gelyken, in 't gemeen, zeer mild pleegen te zyn, dog juyst daar meede haare zaaken, voor verstanstige, maar te meer verdagt, en voor God strafbaarder maaken. Niet minder is het ook aanmerkelyk, dat toen ter tyd ook Paus *Johannes de drie-en-twintigste*, van ketterye, en van veele dwaalingen en grouwelyke ondeugden, aangeklaagt geworden is. Wiens zaake men ook met die van *Hus* onderzogt heeft: en echter liet de Geestelykheid dien aarts-booswigt in 't heymelyk vry heene gaan, maar deezen benaamen zy

Leere van Hus.

Beschuldigingen teegens hem.

(*m*) Poggius ep. ad Aretinum. (*n*) Aretinus in Resp. (*o*) Cat. T. V. Autor pag. 180. Acta Concil. Constant. Mutius Chron. l. XXVII. Osiander Epit. H. E. l. I. c. 10. Hist. Huss. l. c.

zy het leeven. Waar uyt nogmaals klaar te zien is, hoe dat zoo veel onheyls niet zoo zeer aan den Paus, als wel aan de overige Paapen toe te schryven is. Want van *Hieronymus van Praag* schryft 'er een: *Dat hy de Heeren Cardinaalen en alle Prelaaten, weegens haare kleederen-pragt, veele Lakeyen, Ruiterye, hoovaardye, eergierigheid, wellust, en diergelijke, gescholden heeft. (p)* Al wie nu zoo aanvangt, om teegen de boosheid te yveren, die verdient waarlyk, naar den zin van die geene, welke zig daar door geraakt vinden, niet anders, als deeze beyde getuygen van *Christus*.

Jaar MCD. tot MD.

Getuygenis van Hieronymus teegens de Geestelykheid.

14. Evenwel is het bedroefd om te leezen, dat, gelyk het by alle partyen toegegaan is, alzoo ook hier, kort na haar dood, de eenigheyd, den ernst, en de oprechtheyd, onder haare navolgers, zeer afgenoomen heeft. In het begin was 'er wel eenen grooten ernst, wanneer zich in de 60 Groote in *Boheemen* te zaamen verbonden, om de leere van *Hus* te verdeedigen, en de *Praagsche Universiteyt* ook een Verweerschrift, voor *Hus* en *Hieronymus van Praag*, in 't Jaar 1416, uytgaf. De zoo genaamde *Hussiten* nu, hielden het ook, in 't begin, by een, schoon de Keyzer *Sigismundus* haar vervolgde, en veele van haar liet ombrengen. Waar door dan ook den oorlog aanging, daar toe deeze *Johan Ziska* tot haaren *Overste*, verkoozen, die, by na gantsch *Duytsland*, en den Keyzer zelfs, in nood en schrik gebracht heeft. Maar, daar kwam wel haast eene scheuringe onder haar, door dien eenige met de Papisten weeder huychelden, en alleen het Avondmaal onder beyderleye gedaante behielden, die men daarom ook *Calixtinen* noemde. Van deeze nu zonderden zich de yverige navolgers van *Hus* af, welke *Thaboriten*, van een steedeken, *Thabor* genaamt, heeten. Tot die liet zich *Ziska* zelfs door de beloften van *Sigismundus*, trekken, die dan zoo slim teegens de andere, als nimmermeer de vyanden zelfs woedden, daar ondertusschen *Ziska* aan de Pest weg sturf, en, voor zyn dood, geen noodiger voorzorge wist, als, dat men, na zyn dood, hem de huyd zoude aftrekken, en over een trommel spannen, in meeninge, dat alle vyanden daar voor zouden gaan weg loopen. In zulk eene uytterste woestheyd en grouwel waaren deeze lieden al zoo ras weeder vervallen. Hier uyt nu ontstont eene nieuwe partye, die men *Orphani* noemde, als nagelaate weezen van *Ziska*, doch, welke eygentlyk des Paus slaaven even zoo wel waaren, en, tot eenen aanvoerder, *Johannes Rokizanus*, een geweezen Priester, en boos man, hadden. Hoe nu verder de *Boheemers* daar na, op het *Concilium* te *Basel*, ingedaagd wierden, zulks is in 't *vierde hoofdstuk deezes boeks* nu reeds al verhaald. In 't korte, deeze goede *Thaboriten* lieten zich van dit Synode bedriegen, zoo dat zy haare vryheyd, en, daar meede alle haar overige goed, verspeelden, en niets anders, als alleen *den Beeker in 't Avondmaal*, over behielden: en zy wierden van hunne andere partyen jammerlyk verdrukt, en, ten deele verslaagen, ten deele in eeuwige gevangenissen geworpen, en haare stad, *Thabor*, ook, in 't Jaar 1444, verdelgt. Aan dit alles was wel meest de *Aartshuychelaar Rokizanus* schuldig, die maar alleen na het *Aartsbisdom van Praag* snakte, en daarom nogmaals in stryd met de Papisten geraakte, alzoo, dat alles verwert door malkanderen liep. De *Kooning van Boheemen*, *Georg Podebradius*, was met den Paus ook niet alzins eens, dewyl hy nog aan de boovengedachte *Compactata* van 't *Baselsche Concilium* hing, echter vervolgde hy nog de overige *Hussiten* op het *Silesische* gebergte, tot dat hy in 't Jaar 1471. sturf. Het kleene getal, dat 'er van deeze lieden nu nog

Hussiten waaren eerst yverig.

Hussiten kryg.

Oneenigheid onder haar.

Calixtinen.

Thaboriten.

Orphani.

Rokizanus.

Rest der Hussiten.

(*p*) Theod. a Niem in Vita Johannis XXIII. p. 47.

Jaar MCD. tot MD. overig was, verstak zig, voor den toorn hunner vervolgers, in de wouden en bergen, en zy moesten zig aldaar met den naam van *Janniten*, of *Hoolen-inwoonders* en *Kuylen-kruipers*, beschimpen laaten; daar zy anders *Picarders* en *Adamiten* heetten, dog zy zelve noemden haar *Boheemsche Broeders*; tot dat ze zich allengskens, in deeze eeuwe, met de *Waldensen*, in *Moravien*, *Oostenryk*, en elders, vereenigden, en onder deeze laatste naamen, ook in de volgende zestiende eeuwe, nog al bekend waaren, daar wy noch verder van haar zullen hooren. Nu derve ik de voorgestelde paalen niet overtreeden: te meer, nademaal alle deeze zaaken, in de Duytsche taale aan de meeste niet onbekent konnen zyn. *(q)*

Bohemise Broeders.

(*q*) Vid. Theobald. Aventin. Hajecus. Nauclerus. Regenvolsc. Æn. Sylvius. Cranzius in Vandal. Dubrav. ll. cc. Erasmus ep. ad Jo. Schlectum & citati. item Fascicul. Rer. expetend. Goldastus & Freher. de Reb. Bohem. Lasitius & Comenius. Confessio Waldens. &c.

Eynde van 't vyftiende Boek, en het eerste Deel.

NAA-

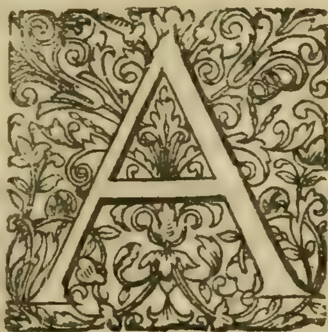
NAADERE VERKLAARINGEN
OVER DE
HISTORIEN
DER
KERKEN EN KETTEREN,

BEHELZENDE

Veelerhande noodige Stukken, Oirkonden, Tractaaten, Getuygenissen, Acten en Geschiedenissen, noopende veele Twisten ter zaake van den Godsdienst.

VOORREEDE.

Angaande de verklaaringe en voortzettinge van deeze *Kerk-* en *Ketter-Historie*, daar van valt, in den beginne, zeer weynig te zeggen, of den Leezer indachtig te maken van het geene volstrekt noodzaakelyk gezegt zoude moeten werden: want de getuygenissen van veele oprechte en geloofwaardige Schryvers, konnen in de plaats, van eene wytloopige en bondige inleydinge heel wel dienen. Aangezien de zelve beneevens de Algemeene Aanmerkingen, over de *Historie der Ketteren*, in de Historie zelfs, overvloedig konnen aantoonen, dat 'er aan de waarheyd van veele beschuldigingen, teegens onderscheydene Ketteren, niet zonder oorzaak heel sterk werd getwyffelt, en dat de zaake zelfs, om die reede alleen, hoognoodig, en ook voordeelig geacht moet werden, om ze van na by, en grondig te onderzoeken. Maar vermits men nooit beeter, gevoeglyker en zeekerder, de waare geschaapenheyd der beschuldigingen, als uyt de mond en de getuygenisse van de beklaagde zelfs, kan weeten, wanneer men de zelve uyt de voorgevallene handelingen en bewyzen naauwkeuriglyk overweegt en doorzoekt: zoo heeft men het dan ook in deeze zaake, niet ondienstig geacht te zullen zyn, dat men onderscheydene geschriften, van bekende menschen, die men doorgaans voor Ketters heeft gehouden, voor de oogen van de geheele weereld eens ging oopen leggen, en daar over, niet zelfs, maar andere, welke in de Goddelyke schriften grondig onderrecht en ervaaren zyn, na hunne eygene bescheydenheyd te laaten oordeelen. Edog voor af oopentlyk, en op de beste wyze *protesteerende*, dat alle valsche, onrechtvaardige, goddelooze, en andere verkeerde inzichten, misbruyken, en gevolgen, alhier wel uytdrukkelyk en met ernst aan een zyde gezet ende verworpen zullen werden; en nog veel weyniger, dat 'er niet het geringste, tot naadeel en schaade van de eeuwige Goddelyke waarheyd is geschied; maar dat naast de Goddelyke leydinge en voorzienigheid, de volgende reedenen en gronden dit ons

voorneemen onſtraffelyk hebben gemaakt en toegelaaten: te weeten, *Eerſtelyk*, om dat het by alle de Leeraars en Godgeleerde der Hooge Schoolen, overvloedig in 't gebruyk is, en ook, wanneer men de reeden-twiſtige weederleggingen wil inzien, ten hoogſten noodig is, dat men by de vraagen, en het onderzoek aangaande de leeringen der Ketteren, altyd zoo veel als het moogelyk is, de eigene woorden der zelve daar by voegt, om de zaake daar door in den grond te leeren kennen en te konnen onderſcheiden, zonder te vreezen, dat andere daar door eenigzins geërgert, of op den dwaalweg mochten gebracht werden.

Ten tweeden: Om dat 'er in de boeken der *Hiſtory Schryvers*, zoo wel *Polityke* als Godgeleerde, en andere, geheele ſchriften en boeken der Ketteren zyn te vinden; zonder dat men daar door noodig zoude hebben, om eenige de minſte ſchaade, hinder, of nadeel te vreezen, gelyk als dan de voorbeelden, zoo wel van oude als nieuwe Schryvers van de Kerkelyke geſchiedeniſſen, zulks overvloedig genoeg aan konnen wyzen.

Ten derden, Om dat uyt alle de ſchriften, ſtellingen, t'zaamenknoopingen, wytloopige verklaaringen, onderſcheidingen, en meer andere diergelyke uytvluchten der Ketteren, haaren geheel aan malkanderen hangenden zin en meeninge, met alle zeekerheyd heel wel kan gevat en ondertaſt werden: daar en teegen gemeenelyk uyt de half afgebrookene, verminkte, en meenigmaal, uyt de t'zaamenſtellinge zommige opgeraapte woorden en ſtellingen, ook wel een verkeert verſtand en zin, teegens de meeninge van de Schryvers reegel recht aanloopende, kan genoomen, en als eene Ketterye of dwaalinge gedoemt en verweezen werden, gelyk als 'er uyt veele twiſt-ſchriften en ſtellingen van de Kettermaakers, wel zonne-klaar kan beweezen werden.

Ten vierden: Om dat 'er noch vry veele ſchriften, van zulke befaamde perzoonen, onder de andere, hier en daar zyn te vinden, en men van den beginne af geen zwaarigheid gemaakt heeft, om die met den druk gemeen te maaken, en zulks wel meeſt in de bekendſte en gemeenſte taalen, alhoewel het grootſte gedeelte van zulke ſchriften, met voordacht altoos is onderdrukt en verduyſtert geworden.

Ten vyfden, Om dat anders die geene, van welke zulke menſchen als Ketters zyn gedoemt geworden, haar zelfs van haare eygene begaane ongerechtigheid en meineedigheid, zeer verdagt zouden maken, by aldien ze niet wilden lyden of toeſtaan, dat ten minſten de eene of de andere eygene verklaaringe en bekenteniſſe, van eenige zoo genaamde Ketters, ook vry van andere, en niet alleen van die geene, welke zich het oordeel, in zaaken het geloove betref-

fende,

fende, met uytfluytinge van andere , alleen aanmaatigen , zoude moogen geleezen of onderzocht werden.

Ten ze/den, Om dat uyt krachte van het gemeene recht, en Priefterdom onder waarachtige *Chriftenen*, na de uytdrukkelyke woorden van de Schriftuure, de kenniffe en de beproevinge der geeften, en met eene , het oordeel over de leere en het leeven van andere, niet aan de *Doctooren*, Geleerde, Hooge Schoolen, en de zoo genaamde Godgeleerde, of Predikanten alleen, maar de geheele waare Gemeente van *Jefus Chriftus* , toekomt, aan welke, tot dien eynde ook zulke zaaken, in de gemeene en moeder taale, noodzaakelyk meede gedeelt en bekent moeften gemaakt werden , in dien ze haar anders niet aan de *Confcientie-dwang*, eenhoofdigheyd , heerfchappye, en regeer-zucht, over des Heeren erfdeel, en diergelyke, teegen het *Chriftendom* ftrydende grouwelen, handtaftelyk wilden fchuldig maaken.

Ten zeevenden, Om dat alreets in den beginne van het verval der *Kerke*, en in 't byzonder onder het *Pausdom*, als meede daar na, onder de andere *partyen*, de meefte Kettermaakers, onbefchroomt, alle de fchriften van haare weederpartye onderdrukt , verbooden , verbrant , verbeurt verklaart , en na haar uytterfte vermoogen, onzichtbaar hebben gemaakt: alles onder den fchyn, om de verleydingen daar door voor te koomen, maar meenigmaal, en in der daad, tot dien eynde , op dat het niet oopenbaar en bekend mocht werden , welke van beyde de *partyen* recht of onrecht heeft gehad, en of de verworpene en onderdrukte niet wat beeters, grondigers en heylzaamers voor den dag heeft gebracht, als 'er in de gemeene *Rechtgeloovige* leere wel is te vinden. Waar door dan heel klaar , de zwakheyd, onmacht, en blintheid van zeer veel diergelyke *Geeftelyke Tyrannen*, t'eenemaal verraaden en bekent is geworden : byzonder daar de Goddelyke waarheyd aan haar zelfs van de leugen niet kan befchaadigt werden , en ook van haar zelfs machtig genoeg is, om zonder eenig uytterlyk geweld of onderdrukkinge , de leugen en dwaalingen te konnen weederftaan.

Ten achtften, Om dat dog onder de zoo genaamde Rechtgeloovige, de aller godloofte, fchandelykfte en lafterlykfte boeken , *Romans* , en diergelyke , als meede, ook de fchriften zelfs van de teegenpartyen, in de gemeene taale opentlyk werden uytgegeeven. Waarom het noch veel meer verantwoordelyk ende geoorloft is, tot verklaaringe van de oude en nieuwe gefchiedeniffen, de eene en de andere fchriften, met den druk gemeen te maaken.

Ten neegenden, Om dat zulke fchriften , ook met toeftem-

minge der rechtgeloovige zelfs, niet doorgaans verwerpelyke, maar veelmaalen zeer voordeelige en heilzaame zaaken in zig behelzen. Om welke oorzaaken ook de zelve van de grootste yveraars, niet geheel verworpen en vernietigt, maar altyd aan de hand gehouden en gemeen zyn gemaakt geworden.

Ten tienden, Om dat ook veele nieuwsgierige en naauwzoekende verstanden, een groot vermaak daar meede geschiet, als 'er uyt groote en vermaarde *boekzaalen*, en andere getuygenissen, allerhande raare, en tot nog toe t'eenemaal verduysterde boeken, *manuscripten*, zend-brieven, en diergelyke, gedrukt werden, waar in deeze onze eeuwe byzonder beezig en gelukkig is geweest.

En *eyndelyk*, om dat dit voorneemen in 't algemeen tot verklaaringe en voortzettinge van de geheele *Kerkelyke Historie*, en voornaamentlyk, tot ophelderinge van de albereyds gedrukte en uytgegeevene *Kerk- en Ketter-Historie*, en met eene ook tot meerder verzeekeringe van veele naauwkeurige en verder nazoekende Leezers, zal konnen dienen, en daar ook tot dien eynde zeer na verlangt is geworden.

Voor 't overige is de overzettinge, booven al, daar het noodig was, na het beste vermoogen, uyt de eygene taale van de Schryvers, getrouwelyk, en zonder omkeeringe of eenige vervalschinge van den zin, geschiet, waarom de Schryver ook, voor al, waar uyt, en uyt wat *editie* of druk, het zelve is genoomen, daar by voegt, op dat, die daar aan twyffelen, den oorsprong zelfs moogen te raade neemen. De van God verlichte en geheiligde Leezer, zal dan NB. *alles beproeven en het goede behouden!* Want tot dien eynde hebben altyd de alleryverigste menschen ook diergelyke voor verdacht gehoudene schriften dog uytgegeeven en met den druk gemeen gemaakt; koomende my daar by te binnen, het geene een zeeker *Catholyk* man hier over geschreeven heeft. Te weeten, *Josephus Maria Suaresius*, *Bisschop van Vaison*, in *Vrankryk* schryft, aldus in zyne voorreede, over *Nili Gnomas Tomo* 27. *Biblioth. Patrum Maximæ pag.* 182. *Het leezen van de boeken, welke, als dwaalende, en ketter/che, gedoemt zyn, is zoo gevaarlyk niet, om iemand op den dwaalweg te brengen, vermits ook de boeken van* Tertullianus *van de vlucht, in tyden der vervolginge, van de vermaaninge tot kuysheyd, van maar eens te trouwen, van de schaamte, en het vasten, teegen de zielsche, teegen de Kerke zelfs zyn geschreeven, en zulks wel, ten tyde dat hy al op den weg der dwaalingen was geraakt, gelyk als de* H. Hieronymus lib. de Script. Eccl. *getuygt; maar daarom werden*

ze

ze niet te weyniger geleezen, *gelyk ook de boeken van* Origenes *zelfs van de* principien *of beginſſelen*, *door* Hieronymus *in 't Latyn zyn overgezet*, *niet teegenſtaande ze vol van dwaalingen zyn*, *welke van de Kerke verkettert werden*; *en wat meer is*, *het boek van* Didymus, *het welk ook deeze* Hieronymus *in de Latynſche Taale heeft overgezet*, *werd onder deſſelfs naargelaatene boeken gevonden*, *en* Auguſtinus *heeft ook de uytleggingen over de Epiſtelen of Zend-brieven daar uyt genoomen*, *niet teegenſtaande het voor een werk van* Pelagius *was bekent*: *het is ook zeeker*, *dat in de* IX tomus *of boek*, *de brieven*, *onder den naam van* Demetriades, *het* Symbolum, *of de geloofs-bekenteniſſe van* Damaſus, *en veele andere meer*, Pelagiaans, *en het maakzel ende uytbroeizel van een liſtige Aartsketter zyn*: *en dies niet teegenſtaande zyn de zelve voortgeplant*, *en met den druk gemeen gemaakt geworden. Ende zoodaanig laat de huysvader het onkruyt onder de tarwe tot den tyd van den oogſt opwaſſen. In diervoegen vind men*, *by de hooge bergen*, *ook gevaarelyke en ſteyle weegen*, *onder de ſtruyken van de balzaame-boomen vind men adders*, *uyt gevaarlijk fenyn word* Mithridaat, *en uyt ſchaadelijke en doodelijke ſlangen* Theriak *gemaakt*: *en daar is geen boek zoo kwaad*, *waar uyt men niet wel wat goeds en heilzaams zoude konnen neemen.*

Dit is van een *Papiſt* geſchreeven, wien ik maar alleen een *Luyterſch* Leeraar zal toevoegen, die het leezen van *ketterſche boeken*, in eenige ſtukken en voorvallen, niet verwerpt, te weeten *D. Joh. Förſterus*, in zyn *Conſilium* van het *Studium Theologicum*, gelijk het zelve aan de werken van *Hulſemannus de Methodo Concion. pag.* 398. is aangehegt. By welken zich ook veele andere voegen, als *D. Joh. Schmidius in Aſylo p.* 501. *Dannhauerus* in zijn welverdient ſchool-recht *pag.* 213. *D. B. Carpzovius in Exam. Conſider. Maſen.* p. 195. *H. Varenius* in de verantwoordinge van *Joh. Arends* p. 91. en onder de Gereformeerde *Rivetus Comm. in Pſalm. p.* 98. *&c.* welke en veele andere voornaame Schryvers, getuigeniſſen en woorden, ik om kortsheids wille, voor by ga, vermits die zaake aan zich zelfs, onder alle de *partyen* van het zoo genaamde *Chriſtendom*, al lang voor bekent is op- en aangenoomen.

Ik zal echter tot meerder bekrachtiginge deezer zaake, noch hier by voegen, wat de oude Leeraars hier van geſchreeven, en in der daad ook zelfs *gepractiſeert* gehad hebben, als welke ook diergelijke zaaken voor goed keuren. *Cyrillus Hieroſolymitanus* zegt van zich zelfs, dat hy ten beſte van zyne toehoorders, de boeken van de *Manicheërs*, naarſtig plag te doorleezen:

leezen. *Catechesi VI. fol.* 63. En het *vierde Concilium van Carthago* heeft, al in *de vierde Eeuwe*, in de *eerste Canon*, uytdrukkelyk bevoolen, dat het aan een *Bisschop* niet zoude geoorlooft zyn, eenige *Heydensche*, maar wel na geleegenheid van tyd en nootzaakelykheid, *Kettersche Boeken* te moogen leezen. En wat noch meer is, daar is te vooren, in de *derde Eeuwe*, iets gedenkwaardigs, ontrent dit *punt*, met den *Bisschop Dionysius van Alexandrie* voorgevallen, gelyk als *Eusebius* zulks verhaalt *lib.* 1. *Hist. Eccl. c.* 7. uyt wien het veele andere herhaalen: te weeten, als deezen *Bisschop*, op eenen zeekeren tyd, van een *Ouderling* aangeklaagt wierd, dat hy de Ketterſche boeken zoo naarſtig doorblaaderde, en dat het te bezorgen was, dat hy het vergif van dwaalingen daar uyt wel zoude moogen zuygen; dat *Dionysius* een heemelſche oopenbaaringe daar op zoude gehad hebben, waar door hy in zyn voorneemen wierd geſterkt. Want hy zoude eene ſtemme daar by gehoort hebben, hem wel uytdrukkelyk gebiedende: *Leest alles wat u voorkomt: Want gy zyt reeds bequaam om alles te beproeven en te onderzoeken, en door deeze geleegenheyd zyt gy ook eerst tot het Christengeloove gedreeven geworden.* Waar op die man in deezer voegen ook van zich zelfs ſchryft: *Dit gezichte hebbe ik aangenoomen, als het welke met het woord van den Apostel wel over een quam, tot alle de sterke spreekende; Beproeft alle dingen: behoud het goede*, (1 *Thess.* v. 21.) Zoo dat deeze zaake doorgaans, zoo wel van oude als nieuwe Leeraars, werd bekrachtigt, byzonder daar het teegendeel der zelve eerſt onder het verval der Kerken, in het *Pausdom* en de heerſchappye van dien, plotzelyk is op gekoomen; waar van de veelvuldige *Indices Librorum prohibitorum*, beneevens de *Inquisitie*, eene overvloedige getuygeniſſe konnen geeven.

Het zal ook niet ondienſtig zyn, dat men van deeze ſtoffe, eenige oude en vermaarde yveraars zelfs eens gaat hooren, en onder anderen, de *verantwoordinge van Hieronymus*, een zeer yverzuchtig Leeraar, welke hy, teegens zyne achterklappers in zijnen brief aan *Minerius* en *Alexander* gebruikt, hier by te voegen; die dan aldus luyd: *By aldien iemand daar over klaagt, dat ik de verklaaringen en uytleggingen van die geene leeze, met welkers leere en gevoelen ik dog niet over een koome, die moet weeten, dat ik de woorden van den Apostel gaarne hoore: beproeft alle dingen, en behoud het goede; gelyk ook die van de Zaaligmaaker zelfs, zeggende: Zyt voorzichtige wisselaars, op dat wanneer een penning niet goed is, en de rechte munte niet heeft, hy verworpen worde; maar die het aangezichte van Christus, in een*

klaar

klaar en helder licht vertoont, in ons herte weg gelegt mooge werden. Ik bekenne zoo wel in myne jonge jaaren, als in deezen mynen ouderdom, dat Eusebius en Origenes zeer geleerde mannen zyn geweest, het welke ik ook van Theodorus, Aratius, en Apollinarius wel kan zeggen, en echter hebben zy ons alle, in haare uytleggingen over de Schriftuure, haare gedachtenisse nagelaaten. In de ingewanden der aarde zoekt men goud, en uyt de stroomen haalt men blinkend zand, en de rivier Pactolus is ryker van modder als van waater. Waarom lasteren my dan myne vrienden, en de dikke vette verkens knorren teegens my, terwyle ik zelfs stille zwyge? Myn voorneemen is, de Oude te leezen, alles te beproeven, het goede te behouden en van het geloove der Algemeene Kerke geenzins af te wyken.

Nog al gedenkwaardiger is, het geene *Socrates lib. VI. Hist. Eccl. cap.* 12. van *Theophilus Alexandrinus*, een groot en heevig vyand van alle *Ketters*, en in 't byzonder van *Origenes* (welken hy ettelyke 100. Jaaren na deffelfs dood eerst heeft helpen verdoemen) verhaalt; naamelyk dat hy de schriften van *Origenes*, als *ketterfch*, opentlyk op een *Synode* verworpen, en deffelfs boeken hadde weedersprooken, maar dies niet teegenstaande de zelve altyd vlytig hadde geleezen: en als hy van zyne aanhangers hier over wierd ondervraagt, zoo hadde hy haar geantwoord: *De boeken van* Origenes *zyn een weyland gelyk, het welke met allerhande schoone bloemen is verciert, daarom, wanneer ik wat goeds daar in vind, zoo neeme ik het daar uyt, maar by aldien het my wat doornig voorkomt, zoo ga ik het voor by.*

En zoo veel zy ook van deeze zaake, tot afweeringe van alle schaadelijke en aanstootelijke verwytingen, voor af gezegt, het welke, by vroome en een opregt gemoed hebbende menschen, een behoorelijke en openhertige toestemminge vinden, en zijn oogwit heel wel bereiken zal. Maar wat aangaat de blinde beneevens de leidslieden der zelve, men zal die billijk en zeer gaarne, als planten, die buiten en behalven dien doch uitgeroeit zullen werden, en die alzoo, noch tot iets te beproeven, nog tot het goede te behouden, eenigzins bequaam zijn, aan den Rechtvaardigen rechter overlaaten. De eigenzinnige en opgeblaazene *Sectarissen* en zoekers van scheuringen, hebben reede om zich zelfs het meeste van allen daar over te quellen, om dat zy alles verzoeken en aanwenden, om de zoo genaamde onfeilbaarheid van haare gezintheeden, en derzelver hoofden voor te spreeken en te beschermen, en om dat zy aan *God* en *Christus* niet verder de eere der gehoorzaamheid geeven, als het haar *Pharizee-*

sche

ſche opgeblaazenheid, en haare *gepretendeerde* en lang gezogte voorregt voor alle andere partyen, zulks gemakkelyk wil toelaaten.

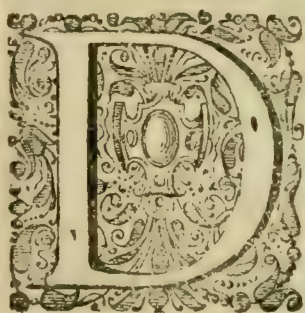
Ik zal dan deezen mynen arbeid eyndigen, met een zoodaanig gemoed, het welk een zeeker getuygenis in zig zelfs draagt, dat alle het geene, dat in dit werk begreepen is, uyt een opregt en tot de waarheyd geneegen gemoed en voorneemen, met den druk is gemeen gemaakt. Myn verder wenſch is ook, dat God de Heere nog al meerder en geſchikter mannen mag verwekken, welke dit noodige werk tot hulp en onderſtand der waarheid, verder moogen voortzetten, het geene van my verzien of uytgelaaten is, daar by voegen en verbeeteren, en met meerder hulp-middelen en krachten moogen zyn gewaapent, gelyk als ik dan ook t'eenemaal daar van verzeekert ben, dat deeze wyze, om de Goddelyke waarheyd voor te draagen, in het toekoomende meer zal gezeegent werden, als eenige *menſchelyke*, bepaalde, en op de vaderlyke inzettingen, of eygen vernuft en geveynſtheyt gegronde Leeringen, twiſt-zaaken, en diergelyken. Een ieder draage maar zorge, hoe hy voorzigtig handelen, het allerbeſte en noodigſte zoeken, en alle het andere daar voor mooge aan een zyde ſtellen!

VOORT-

VOORTZETTINGE DER ANTWOORDEN, OP DE ALGEMEENE VRAAGEN, AANGAANDE DE KETTERYEN, Welke in het EERSTE DEEL der KETTER-HISTORIE, zyn ter needer gestelt.

VOOR-BERICHT.

E booven-gemelte aanmerkingen, aangaande de *Historie der Ketteren*, zyn ten deele, op en in zich zelfs, zoo vast en wel gegrond, en ten deele, door het by-brengen der getuygenissen van zoo veele onwraakbaare Schryvers, zoo uyttermaaten vast en bondig bevestigt geworden, dat het aan veelen, moogelyk, wel een overtollig of onnoodig werk mocht schynen te weezen, om hier noch al iets by te willen doen. Door dien echter deeze navolgende getuygenissen, en ten hoogsten rechtvaardige klachten, uyt de openbaare oeffeninge, en zonneklaare daagelyksche ervaarenheyd zyn genoomen, en, dewyle ze ook, booven dien, ten aller uyttersten aanmerkenswaardig zyn, van weegen zeer veele byzondere omstandigheeden, die ze in zich bevatten; zoo hebben wy het niet ondienstig geoordeelt te zullen weezen, om dezelve, hier ter plaatze, op het einde van dit deel, eene kleyne plaatze te laaten beslaan en inneemen.

De orde nu van alle deeze ſtoffen, heeft van ons onmoogelyk zoo heel naauwkeurig niet konnen in acht genoomen werden, nademaal men het, volgens den aart van dit ons laatſte deel deezer *Hiſtorie*, veel gevoegelyker heeft geacht te zullen zyn, dat wy, de onafgebrookene plaatzen der Schryveren zelve, in haare volkoomene aan-een-ſchaakelinge, den Leezer zouden voor oogen ſtellen, als die, ſtuks-wyze en verminkt, hier en daar te laaten invloeijen. Echter zal men, volgens de aanleydinge van ons voorige berigt, gemakkelyk genoeg konnen zien, waar deeze of geene Schryver, in zyn getuygeniſſe, het ooge op heeft; en wel inzonderheyt, nademaal de geſtaadige *praktyke* zelve, onder de mól-blinde Kettermaakers, helaas! den Schryveren, meer als te veel, zulke en diergelyke aanmerkingen verſchaft en aan de hand gegeeven heeft, en zulks wel, aan zulke perzoonen, die maar ter naauwer nood, volgens het gezonde licht der Natuure zelve, eenigzins konnen erkennen wat billyk en recht is. Aangezien de meeſte yveraars, onder die groote hoopen, welke booven alle andere, in macht uytſteeken, en de Meeſter konnen ſpeelen, ook alle de Inzettingen, of Wetten der Natuure zelfs, zoo t'eenemaal koomen aan een zyde te zetten, dat ze zich zelfs, door hunne zotte en reedelooze handelingen, voor de geheele weereld t'eenemaal ten toon en ten ſpot ſtellen. Wy zullen dan nu vervolgends gaan bezien, wat zommige wyze en oprechte Schryvers, aangaande alle deeze zaaken, reeds al voor onze tyden, geoordeelt en geſtelt hebben.

VOORTGEZETTE

ALGEMEENE AANMERKINGEN,

AANGAANDE DE

HISTORIE der KETTEREN.

§. 1.

DAt de zuivere leere van *Chriſtus* nooit by den grooten hoop van meenigerleye *Secten* en *Religien* te vinden is, maar enkel en alleen by de eenvoudige *Leeken*, die maar by weinige bekend zyn, en van de weereld veracht en verkettert werden, zulks heeft, onder anderen, een Keur-Brandenburgſche *Lyf-Medicus*, genaamt *Franciſcus Hildesheim*, in 't Jaar 1570. in een zeer aardig Latynſch Treurſpel, voorgeſteld onder deezen tytel: *Religio Tragœdia*, waar van hy hem zelve

p. 97.

p.97. edit. Halæ Sax. 1614. opsteld, in deeze navolgende verzen heeft beslooten:

Visura mores Relligio mortalium
Demissa cælo vidua secum seculi
Lugens ruinam in fine mundi, ubi jacent
Confusa, versa, elusa, mutata omnia:
Diu vagata tandem in argutum incidit
Sophistam, ab hoc delusa, mundi mittitur
In regiam: quam Moriella ut conspicit,
Primum salutat, mox bonam male excipit,
Et seditiosam fœminam falso vocat:
Matrona supplex tantulum sibi locum
Dari rogat: Mundi vocantur filiæ:
Avaritia & voluptas: Matre præside
Regina, ab illis concilium ingens cogitur:
Incerta diu est, ancepsque consultatio.
Post velitationem acrem deciditur,
Matrona morosa regiâ mundi exeat,
Et in sacellum migret, ibi laboribus
Mystarum alatur, illic aras incolat,
Et templa frequentet, ac relinquat seculo
Pompas suas: Accedit ergo fœmina
Catholicum, tiara & induitur sacra,
Aurora picta veste, corona gemmea
Ornatur: Inde forte prodiens, manu
Pistologi scenam in recentem abducitur,
Nudatur & fit hostibus ludibrium,
Mundo cachinnus, exul, expes, prodiga
Salutis, indigens opis, nocens malis
Et innocens bonis vocata: hinc exiens
Stola resumpta candida revertitur,
Mox nuda interim palla cruenta cingitur:
Deplorat hæc Catholicus secum & gemens
Exoptat ista antiqua mundi tempora:
Tandem pererrans Relligio templa omnia,
Fœdata cuncta turpiter tristis videns,
Vestem resumens pristinam, fidam domum.
Ubi tuta habitet, ubi moretur, quæritat,
Si forte animula misella, nudula, egens Deo
Tandem vagam excipiat, reponat exulem
In cordis ædem, ut hic quiescat tutius,
Quam mundi in aulis, inter & falsarios:
Donec dies fatalis illa favens bonis,
Irata malis, ruente descendat polo.

Welke aanmerkelyke Verzen, door een Liefhebber der Dicht-kunde, aldus zyn overgezet.

De Godsdienst, als een weeuw, betreurende in zich zelven
't Verderf, dat de eeuw op 't end des waerelds zal bedelven,
Daar 't al verward, verkeerd, bespot, verandert leid,
Kwam daalen van 't gewelf des hemels, om bescheid

 Van

Van aller menschen zeên door 't ooge te verwerven.
Na dat ze zich al lang getroost had om te zwerven,
Ontmoette ze een Sophist *vol schalke arglistigheid,*
Van wien ze jammerlyk bedroogen en misleid
In 't koninklyk paleis des waerelds word gezonden.
Zo haast de Zotheid haar gezien heeft en gevonden,
Begroet ze haar in 't eerst; daarna, met snood bedryf,
Onthaalt ze, en noemt die goede een boos oproerig wyf.
De Vrouw, ootmoedig, bid, met innerlyk verlangen,
Om een geringe plaats tot haarent te ontfangen.
Men roept de Dochteren des Waerelds straks by een,
De weelde en gierigheid: daar word in 't algemeen
De breede Raad vergaârt, om, met bedachten zinne,
En onder 't opzicht van hun Moeder de Vorstinne,
Op 't ingebrachte stuk naauwkeurig acht te slaan.
De Raadsvergadering blyft lang onzeker staan,
In twyfel wat te doen. Na dat men heen en weder
Had scherp gestreeden, komt het vonnis hier op neder;
Het korzel wyf zouw uit des waerelds hof met spoed
Verhuizen in de kerk, daar megt ze zyn gevoed
Door heil'ge diensten der gewyde Priesterschaaren,
De tempelen betreên, en woonen by de Altaaren,
En laaten de Eeuw haar pracht. De Vrouw dan gaat, verjaagt,
Naar 't volk, aan wien de naam van Catholyk *behaagt:*
Daar ziet ze een Mytermuts zich op de haaren planten,
En word met eene kroon versiert van Diamanten,
En met een kleed, geverwt gelyk de dageraad.
Van daar zich, by geval, begeevende op de straat
Word ze op een nieuw tooneel getrokken door de handen
Van een gelovige, en, ontbloot, haar' dood-vyanden
Gestelt ten doel van schimp, de waereld tot een spot,
En balling, hoopeloos, verkwister van 't genot
Des heils, en zonder hulp, nadeelig voor de boozen,
Onschadelyk genoemt voor die het goede koozen.
Hier keert ze weêr van daan in 't vorig wit gewaad;
Straks op een nieuw ontbloot, en in gelyke staat,
Word een bebloede rok gehangen om haar leden.
Een Catholyk *betreurt in zyne inwendigheden*
Met zuchten dit bedryf, en wenst met sterke zucht
Om 's waerelds ouden tyd, zo deerlyk weg gevlucht.
De Godsdienst eindelyk, doorwaarende alle kerken,
En vol van herteleed, en droefheid, in 't bemerken,
Hoe 't alles schand'lyk is bedorven en bevlekt,
Behangt zich weder met haar oude kleed, en trekt
Aan 't zoeken naar een huis, daar zuiv're trouwe heilig
Bewaart word, daar ze mag vertoeven vry en veilig,
Of ergens eene ziel, ellendig, naakt, ontbloot
Van God, de doolende eens ontfange in haaren schoot,
De droeve balling plaats vergunne in 's herten tempel,
Om veiliger aldaar, dan binnen poort en drempel
Van 's waerelds hof, en by het volk, dat zyne lust
In schalke valsheid heeft, te neemen haaren rust;
Tot die beschooren dag, der boozen schrik, der vroomen
Geluk, met de ondergang des hemels neêr zal komen.

§.

§. II.

De edele en opregte *Picus*, *Graave van Mirandula*, heeft, op de navolgende wyze, van het gewoonelyke verketteren geoordeelt, in zyne verantwoordinge, over over zyne dertien Vraag-ſtukken, (*Quæſtien*) *pag.* 52. En zulks wel volgens den ellendigen toeſtand der Kerken, die'er in zynen tyd plaats hadde: „ Ik zegge dan, zoo wanneer iemand al „met eenige dwaalende meeninge is voor ingenoomen, aangaande zom-„mige zoodaanige zaaken, daar de Kerke noch geen vonnis over heeft „uytgeſprooken, zoo wanneer zyn inwendige wille maar niet bevlekt „is, maar dat hy een vaſt voorneemen heeft, om gewillig alles te willen „aanneemen en gelooven, wat met de *Heilige Schriftuure* en de *Kerke* „wel over-een-komt, dat de zoodaanige geen dood-zonde altoos daar-„door begaat, en dat hy ook, eygentlyk genomen, geen *Ketter* ge-„naamt kan werden. Waar uyt nu verder volgt, dat op eene tyd een zeekere „meeninge te voeden voor eene groote zonde kan erkent werden, welke het „echter, op een andere tyd, zoo zeer niet zal zyn; nademaal een en de-„zelve man, op de eene tyd wel iets, zonder eenige de minſte halſtarrig-„heyd, kan gelooven, dat hy op een andere tyd, zonder halſtarrigheid, „niet zoude hebben konnen gelooven of toeſtaan, naamelyk, na dat hy „ondervonden heeft, dat het de Kerke, of de Heilige Schriftuure zelve, „dus of zoo klaarder heeft uytgedrukt. Aangaande het rechte teegendeel „van het geene men noodzaakelyk moet gelooven, betuygt de eenpaari-„ge over-een-ſtemminge der Leeraaren, welke alle zeggen, dat eene bloo-„te doolinge des verſtands, alleen den menſch geenzins tot een *Ketter* „maakt, maar dat daar noodzaakelyk by moet komen, NB. eene puure „boosheid en verkeertheid in den wille van zoodaanig een menſch. Om „deeze reede zegd ook *Augustinus:* Ik kan wel ergens in doolen, zonder „dat ik juyſt daarom een volkoome *Ketter* ben. Deeze ſtellinge werd „ook verder door het algemeene beſluit der Kerken t'eenemaal bekrach-„tigt, door dien die zelfs veele zoodaanige menſchen onder het getal der „Heilige geplaaſt (*gecanoniſeert*) heeft, welke echter tot aan haar dood „toe, zommige dwaalingen hebben aangehangen en ſtaande gehouden, „die daar na, door de Kerke zelfs, als ketterſch, zyn veroordeelt en „verworpen geworden, nademaal men nergens leeſt, dat zulke of dier-„gelyke ſtellingen ooit of ooit van hen zyn wederroepen geweeſt. Zoo-„danige mannen nu zyn geweeſt, *Papias*, *Biſſchop van Jeruſalem*, *Victo-„rinus van Pavye*, *Irenæus van Lions*, *de Heilige Cyprianus*, en veele „andere, van welke alle het ons heel wel bekent is, dat zy, in zommige „ſtukken van het geloove, gedwaalt hebben, door dien haare ſtellingen „daar na, als ketterſch, opentlyk zyn verdoemt geworden, en echter „werden zy, des niet teegenſtaande, onder het getal der Heilige gerec-„kent. Waar uyt dan volgt, dat men noodzaakelyk zeggen moet, dat „die geene, welke in zulk eene meeninge, of diergelyke, aangaande het „geloove, zyn geſturven, echter met geene dood-zonde ten graave zyn „gedaalt: of men zoude moeten zeggen, dat de Kerke zelve gedwaalt „hadde, nademaal zy deeze menſchen heeft *gecanoniſeert*. Wanneer zy „echter daar op voortvaaren, met te zeggen, dat deeze luiden miſſchien „niet te rechte onder het getal der Heylige zullen geſtelt geweeſt zyn, „eeven gelyk als een van myne teegenſpreekers deeze bewys-reede ook te „berde brengt, zoo ben ik als dan niet voor, maar zy zelve zyn vlak „teegen het algemeene beſluyt der Kerke. Maar op dit voorſtel, beſlui-„te ik, aangaande de zaak van *Origenes*, of ik ſchoon al volkoomentlyk „toeſta, dat *Origenes* met veelerleye dwaalingen in het geloove wel eer is

 be-

,, besmet geweest; dat dit alles echter, zoo wanneer 'er maar geene be-,, vlekkinge in zynen wille is by geweest, tot geen bewys altoos kan ver-,, strekken, dat zyne ziele daarom by God zoude verdoemt zyn ge-,, worden. Zoo dat dan daar uyt zoude moeten beslooten werden; ,, of 'er schoon eene dwaalinge, aangaande alle de stellingen van het ,, geloove, in het verstand alleen van iemand is, wanneer die maar niet ,, vergezelt is, met een puure boosheyd en bevlekkinge in zynen wille, ,, dat als dan zoodaanig eene dwaalinge den zulken aan zyne zaaligheyd ,, niet het geringste kan hinderen: of ook, schoon dat zulk eene dwaa-,, linge wel kleyn is, wanneer die echter in den wille des menschen be-,, staat, zoo is die hem wel deegelyk hinderlyk, en kan ook, ten dien ,, opzichte, eene en dezelve zaake, aan den eene hinderlyk weezen, en ,, aan den anderen niet. By aldien nu de dwaalinge op zich zelfs, schoon ,, ze al vry groot is, aan iemands zaaligheyd niet hindert, zoo heeft ook ,, dat geene, waar in *Origenes* wel eer heeft gedoolt, zelfs aangaande de ,, voornaamste hoofd-punten des geloofs, hem in 't minste niet aan zyne ,, zaaligheyd konnen hinderen, by aldien zyn inwendige wille maar regt-,, schaapen en op geenerleye wyze bevlekt is geweest. En op deeze ,, wyze is het ook geenzins genoeg, dat die geene, welke de verdoeme-,, nisse van *Origenes* willen bewyzen, zyne dwaalingen ten dien eynde te ,, voorschyn brengen, midsgaaders zyne volhardinge in dezelve, tot zy-,, nen dood toe, maar zy moesten in teegendeel, zyne volstandige stand-,, vastigheyd in dezelve konnen bewyzen, die met eene halstarrigheyd, ,, onachtzaamheyd, of eenige andere opzettelyke boosheyd van zynen ,, wille, vergezelschapt was. By aldien nu eene eenige dwaalinge, ze ,, mag dan zoo gering zyn als ze wil, genoegzaam is, om iemand te ,, konnen hinderen aan zyne zaaligheyd, zoo heeft dan de dwaalinge ,, van *Cyprianus*, aangaande den *Weederdoop* der *Ketteren*, hem wel dee-,, gelyk moeten hinderlyk geweest zyn, en de *Ketterye der Chiliasten* ,, (*stelders van het duyzend jaarige Ryk van Christus*) zoude hebben moe-,, ten veroorzaaken, dat *Papias* niet zaalig hadde konnen werden, door ,, dien hy de eerste aanvanger deezer Ketterye is geweest, en dat hy ook ,, met die zelve meeninge is ter graave gedaalt. Waar uyt men dan ook ,, verder zoude moeten besluyten, dat 'er veele ten onrechte door de Ker-,, ke wel eer zyn *gecanoniseert* geworden, by aldien de eene dwaalinge ,, aan de zaaligheid hinderd, en de andere niet; en waar kan men ergens ,, dit onderscheyd (*distinctie*) vinden, dat het eertyds dies aangaande van ,, de Kerke zelfs is gemaakt geweest?

§. III.

De hoog geleerde *Jacobus Acontius*, die in de *Kerkelyke Historien* der *Remonstranten*, allenthalven zoo zeer bekent is, heeft in zyn Boek van de *Arglistigheeden des Satans*, al in het Jaar 1565. wanneer dit Boek voor de eerste maal te *Bazel* is gedrukt geworden, deeze zelve zaak zeer wyffelyk en uytvoeriglyk verhandelt, uyt welken Schryver het de moeite wel waardig zal weezen, om de hoofd-punten hier ter plaatze needer te stellen. ,, In het begin wyst hy dan aan, met wat voor een list de Satan ,, de oneenigheyd in de Kerk invoert, en *Secten* aanrecht, die onder ,, malkanderen tot de dood toe vyandig zyn. Verder klaagt hy over de ,, groote nalaatigheyd der menschen zelve, in 't leezen der H. Schrift, ,, en de onderzoekinge der waarheyd, waar uyt dan eene groote dom-,, heid en onweetenheid, valsche meeningen en doolingen noodzaakelyk ,, moeten volgen, zoo zeer zelfs, dat de Leeraars, zoo dra als maar iemand een ,, weynig over zyne gezette paalen treed, al terstond eenen *allarm* maa-

ken,

„ken, en over onlydelyke nieuwigheeden, alles met fchelden, fchreeu-
„wen en lafteren vervullen. Daar doch, wanneer men alles maar, wat
„een fchyn van nieuwigheyd heeft, zoude verwerpen, de Kerke nooit van
„haare doolingen gezuyvert zoude konnen werden. Hier by beroept
„hy zich op zommige *Gereformeerde*, welke, wanneer 'er eenig mis-
„verftand kwam voor te vallen, in haare oordeelen zich niet gewoon
„waaren te verhaaften, maar die een weynig voorzichtig gingen, tot
„dat men de reede aangehoort en wel overwoogen hadde, nademaal
„men, zelfs ook in dat geene, dat al eens voor heel gewis en zeeker
„aangenoomen is geweeft, wel bedroogen kan zyn, en zelfs doolen.
„En of iemand al zeyde, dit of dat is eene oude ketterye, en voor dee-
„zen al genoeg weederlegd, zoo moet men echter op zulk zeggen niet
„veel acht flaan, maar denken, dat die zaak licht te vooren niet wel
„verdeedigt mocht geweeft, of dat de Duyvel ter zelver tyd ook wel
„een verleider en verwerder konde zyn.

Verder gedenkt hy ook: „Dat als 'er ergens van getwift werd, men
„vlytig moet onderzoeken, of dat ook wel eenig voordeel tot het oog-
„merk der *Chriftelyke Godsdienft* kan toebrengen; gelyk als daar is: *dat*
„*men geloove, dat Jefus zy de Chriftus, de Zoone Gods, en dat men door*
„*het geloove het leeven in zynen naame zal hebben. Joh. XX.* By aldien
„het nu hier toe niet diende, zoo was het onnut, en het beftont maar
„alleen in ydele befpiegelingen, gelyk als alle de leer-punten, die in het
„werk van God aangeweezen, geen nut hebben. Maar wanneer 'er iets
„in verfchil getrokken werd, zoo behoorde men met den geene, welke
„men doolend hield, in alle vriendelykheid te handelen, hem zyne
„woorden zelfs te laaten uytleggen, en ook niet licht iets aan onwee-
„tenheyd, bedrog, onbefchaamtheyd, of diergelyks, de fchuld gee-
„ven, of iets zeggen of doen, dat haar mochte hinderen, en meer doen
„afwykend en verbittert maaken: maar veel eer behoorde men als dan
„de drift der liefde op te volgen, welke hier ontrent maar alleen moeft
„heerfchen en aanwyzen, dat men alles ten befte behoorde te duyden.
Noch verder, daar hy zyn gevoelen aangaande de *grond-artykelen* ont-
dekt, welke op de gedachte plaats ook getoont werden, zoo fpreekt hy
wytloopig van de bloed-oordeelen teegens de *Ketters*, en hy bewyft:
„Dat eene *Overigheyd* ook wel, van't geene, daar over getwift werd, mag,
„ja moet kenniffe neemen, maar dat die doorgaans geen rechter over iemand
„moet zyn, die zich aan Gods Woord onderwerpt, veel minder eenig
„geweld teegens hem gebruyken, en allerminft noch op het oordeel van
„een ander. Hier op vermaant hy de Leeraars, dat zy de leere in eene
„behoorelyke zuyverheyd, zonder veel gekyf moeften houden: en de
„toehoorders, dat zy tuffchen Gods Woord en tuffchen de *Gloffen* en
„uytleggingen, doch ter deegen onderfcheyd moeften maaken. Dat zy
„ook de teegenwoordige leere met de voorgaande dikwils teegen den
„anderen zouden houden, en niet met die, welke in't begin van de *Re-*
„*formatie* eerft was ingevoert, maar met de allereerfte *Apoftolifche*. Hier
„by wenfcht hy ook, dat 'er die vryheyd van *propheteeren* weederom
„ingevoert mocht worden, die 1 *Cor. XIV.* befchreeven is. De *Syno-*
„*den* of *Concilien* en de *Confiftorien*, houd hy voor geen bekwaam mid-
„del, om de fcheuringen te doen ophouden, zoo dat men die maar
„flecht heen moeft volgen. Want, zegt hy, is 'er een *Synode* in *Chri-*
„*ftus* naam recht te zaamen gekoomen, zoo wil ik gaarne daar in geloo-
„ven. Maar van waar zal ik dat weeten? Om dat zy dat zeggen? Dat
„kan de allerlichtveerdigfte boef ook wel zeggen. Daarom kan men
ook

„ook niemand dwingen, om met zulke oordeelen te vreede te moeten „zyn. Verder vermaant hy de voorstanders der Kerken, dat zy in haa„re *Censuren*, of toetzen, met liefde, zonder norsheid, trotsheyd, of „heerschzuchtigheyd zullen handelen, niet als die aan zyn deur geschre„ven hadde: *Niemand kom hier in, die van my niet leeren wil!* welke „zich inbeelde, dat hy de boom der kennisse heel alleen opgegeeten „hadde.

§. IV.

Van de *Symbolische Boeken* schryft de gedachte *Acontius* verder aldaar: „Dat de belydenissen aan zich zelven wel niet te verwerpen waaren, wan„neer ze maar alleen de voornaamste hoofdstukken des *Christendoms* „voordroegen, maar iemand te dringen, en een ander daar aan te binden, is „niet goed, veel minder is het *Christelyk*, dat men iemand met veele „vraagen persse en dwinge, om zyn gevoelen van deeze of geene zaa„ken te openbaaren, dat eene dwingelandye is, die men onder den naam „van goede kerke-ordens bedekt. By aldien men ook de aangevangene „verbeeteringe niet terstond weeder wil vernietigen, zoo behoeft men „geene inzettingen te maaken, om de geweetens altyd meer en meer te „verstrikken. Eyndelyk besluyt hy met deeze ernstige woorden: „Wee u, gy die om ydele eer, en om den schyn van geleerd te zyn, „of uyt groote nieuwsgierigheyd nimmermeer ophoud met oneenighee„den, woorden-twisten en scheuringen uyt te stroyen! Wee u, gy die „uw' haat en nyd, en geveynstheyd den ruimen toom laat, en u zelfs „maar by eeren zoekt te behouden, die de twist alleen niet ophoud en „stilt, maar die ook de gemoederen meer en meer ontrust, en alle de „strydigheeden onsterffelyk maakt! Wee u, gy die of uyt een verkeert „of ook lichtvaardig gemoed zulke gewichtige dingen niet eerbiedig „handelt, noch te vooren wel overweegt, wat gy doet, en alzoo alles „maar met aanstoot en ergernissen vervult! Wee u, gy die op niets an„ders ziet, als dat gy by de menschen maar als Gooden geacht werd, „die uwen Broeder veracht, bedroeft, drukt, over zyn geweeten „heerscht, en alzoo het ryke des Duyvels verder met bolwerken en paa„len versterkt. Wee, zegge ik, wee! wee! wat grouwelyke straffen „hangen u over uw' hoofd op dien dag! Ik spreeke deeze dingen niet „alleen tot de Roomsche Pauzen, Cardinaalen, en andere diergelyke; „maar ik spreeke die geene aan, van welke ik hoope, dat zy noch oo„ren hebben om te hooren. Welke wel *Christus* belyden, maar die met „uyttermaate looze strikken van den Satan aangevallen werden, op dat „hy hen tot zyn voorneemen misbruyke, daar zy hen op 't minste tee„gen voorzien. Ach, dat zich dan een ieder voorzie, en zorgvuldig „waake! Het Pausdom is niet allereerst te *Rome* gebooren, maar het „komt al van onze eerste Ouders af. Onder ons is niemand, die zyn „eyge Pausdom niet in zynen boezem draagt, dat dan by de eerste ge„leegenheyd te voorschyn komt, by aldien men zich zelve niet met „groote wysheyd onderzoekt, ja zich zelven recht geweld aandoet. „Wie ooren heeft, die mag het verstaan, enz.

§. V.

Van de vryheyd der geweetens in *Religions-zaaken*, heeft ook de bekende Gereformeerde Leeraar *Johannes à Lasco*, in zyne voorreede over het Boek van de *Sacramenten der Kerken*, de volgende bekentenis nagelaaten: *Wy moeten onze eendracht zoo niet verstaan, dat het schynt dat wy anderen na ons van alle toegang, om de zuyverheyd van de leere meer en meer aan den dag te brengen, wilden uytsluyten. Wy zien wel in der daad,*

daad, dat veele dingen nu veel beeter geleert werden, als te vooren, en dat veele oude manieren van ſpreeken, die te vooren in de Kerke zyn lang gebruykt geweeſt, nu verandert zyn. Zonder twyffel zal de Heilige Geeſt ook andere na ons in de gemeente Chriſti byſtaan, gelyk als hy ons, en onze Voorouderen bygeſtaan heeft. En gelyk als wy zien, dat alle dingen zich tot eene meerdere volkoomenheyd ſchikken; zoo weet ik voorwaar niet, of het ons al toekomt, dat wy de trappen en den wasdom zyner gaaven, in onze formulieren en manieren van ſpreeken, als binnen zeekere paalen of heyningen willen inſluyten: gelyk als of de Heilige Geeſt niet dorſt blaazen, waar hy wilde, en door wie hy wil. Ik geeve geen plaatze om een nieuwe leer aan te neemen, maar ik ſpreeke alleen voor de vryheyd, om den grond, die eens gelegt is, te verklaaren en op te pronken, ook te toonen, dat de Heilige Geeſt daagelyks niet ophoud van meer aan den dag te brengen.

§. VI.

Noch een met naame *Antonius Corranus*, die eerſt van de *Papiſten* zeer vervolgt geworden, en hier na onder de *Gereformeerde* een *Predikant* geweeſt is, heeft in 't Jaar 1567. aan de *Lutherſche Predikers* te *Antwerpen* het volgende laaten toekoomen. „Voor eerſt klaagt hy, „dat de ſtoel der waarheyd in een ſtoel van twiſt en tweedragt verkeert „was geworden: als ook, dat men niet anders behoorde te prediken als „het zuyvere Woord Gods, tot kenniſſe van *Chriſtus*, en om de eenig„heyd en broederlyke liefde daar door op te rechten; gelyk ook de af„ſtervinge van den ouden *Adam*, en van onze booze begeertens, in de „plaats dat men dien ſtoel gebruykt tot laſteringen, beſchimpingen, „ſmaad-woorden, en zulke reedenen, die niets anders als loutere haat „en nyd teegens malkanderen, en tweedragt in de leere veroorzaaken. „Wanneer dit, ſchryft hy, by eenige onbeſchaamde Munnikken, als „werktuygen des *Antichriſts*, en van den Paus al geſchiedde, zoo mogt „men het verdraagen, door dien men doch wel wiſt, dat zulke *Pro„pheeten* maar *Balaams leerlingen* zyn, die haar tongen aan 't volk ver„binden om God te vloeken. Maar wat u (*Lutherſche Predikanten*) „aangaat, beminde Broeders, een woord, dat uyt uwen mond gegaan „is, bedroeft my zeer hoog, om dat ik vreeze, dat Chriſtus Kerke „daar door geërgert zal werden. Het eenige middel ontrent de ver„ſchillen in den Godsdienſt, om eenig te werden, is alleen „ dat men „elkanderen vreedzaam, aangaande de misverſtanden, vermaane, en met „malkanderen lieffelyk handele, het welke veel beeter is, als wanneer „men den ander met heele boſſen pennen beſtryd. *Luther*, *Melanch„thon*, en andere, waaren Dienaars van God, welke heel zorgvuldig „arbeydden, om de misbruyken te weeren, en de waarheyd des Euan„geliums te openbaaren. Evenwel waaren zy geene Gooden, maar men„ſchen, die doolen konden. Was 'er onze ondankbaarheyd niet in de „weg, zoo zoude God noch wel meerder werktuygen verwekken, om „het licht van zyne waarheyd te vermeerderen. Het is wel waar, dat „de voorgaande Leeraars ook wel zommige bytende woorden, en harde „reedenen gebruykt hebben, die de verkondigers van het *Euangelium* „des vreedes niet aanſtaan: maar dat was noch al eenigzins te verdraa„gen, weegens de ellendige tyd, daar inne zy gekoomen waaren enz. „Maar moeten wy dan nu, daar God zoo veele ſtraalen zyner klaarheid „heeft gezonden, noch aan het licht hangen, dat van een weerlicht af„komt? Men moet uyt onze Leeraars geene afgooden maaken. Zyn „de *Corinthiers*, dewyle zy *partyen* maakten, daarom van *Paulus*, dat „uytverkooren werktuyg, niet beſtraft geworden? Hoe zal dan God

„ons niet ſtraffen, om dat wy als katten en honden elkanderen aanval-„len, en den band der liefde in ſtukken breeken, om eene menſchelyke „meeninge ſtaande te houden. Wanneer de Heere Jeſus aan zyne Diſci-„pelen een kenteeken wilde geeven, daar men haar aan kennen zoude, „zoo begeerde hy niet, dat men de Augsburgſche Belydenis, of de Be-„lydenis van *Martinus* of *Joannes* zoude volgen, maar hy gaf hen de „liefde tot een kenteeken *enz.* Wie was doch de *Auteur* van de Augs-„burgſche Belydenis, daar men zich op beroept, als was die het vyfde „*Euangelium*, en wie heeft de *Auteur* der zelve zulk een macht gegee-„ven, om een oordeel en vonnis der verdoemeniſſe, teegens alle die gee-„ne uyt te bulderen, welke zyne uytleggingen, over zommige Schrif-„tuur-plaatzen, niet willen aanneemen? Wat voor een verſtandig „menſch, die zulks hoort, zoude niet vreezen, dat hy de tyrannye des „Pausdoms wel konnende ontwyken, al terſtont weederom in diergelyk „eene ellende moeſt vallen. Ik mag aan den *Auteur* van eene Belydeniſſe, „des *Apoſtels* woorden wel zeggen: Myn broeder, myn vriend, wie zyt „gy, dat gy een vreemd knecht oordeelt? Wie heeft u die macht over „hem gegeeven, zyt gy zyn verloſſer, zyn rechter? Is hy in uwen naa-„me gedoopt? Hebt gy geenen meeſter? Valt hy, zoo zal hem zyn „meeſter wel weeder oprechten, hy heeft de macht daar toe. De *Palt-„ſche Kerken*, de *Heſſiſche Godgeleerde*: de *Hertog van Wirtenberg*, *Peuce-„rus*, *Eberus*, en andere, neemen de *Augsburgſche Belydeniſſe* wel aan, „en nochtans koomen zy in haare uytleggingen met malkanderen geen-„zins over een. . . . Daarom in de plaats dat ik met u woorden-twiſte, „bidde ik God, dat hy ons de genaade geeve, om ons zyn licht deel-„achtig te maaken, dat alle duyſternis der onweetenheyd en boosheyd „verdryft. Laat ons zulk een zoort van woorden-twiſten verlaaten, „daar in wy op onze uytleggingen hartnekkig ſtaan blyven. Laat ons „de opbouwinge der gemeente *Chriſti* zoeken, en niet onze eygene eere. „Laat ons naarſtig zyn, om de menſchen door onze *Predikatien* tot „*Chriſtus* onzen opperſten Leeraar te voeren, en niet, dat zy de *Augs-„burgſche Belydenis*, of *Luthers Catechiſmus*, of de uytlegginge van „*Joannes* of *Petrus* zouden volgen. . . . En ach! dat wy het wiſten, hoe „veel ons noch ontbreekt, om Leeraars des *Euangeliums* te zyn? De „bekentenis van onze eyge onweetenheyd zoude ons veel meer aanpor-„ren, om zulks noch te leeren, als dat wy ons tot onderzoekers en rech-„ters maaken, en zulks wel over eens anders geloove, dat wy de tyd „met veel gepraat verderven, en het papier met vraagen vol maaken, „die geene ſtichtinge altoos toebrengen. Dus verre de gedachte Brief van deeze Man, welke ontrent die tyd ook terſtont in 't *Hoogduyts* uitgekoomen is, en daar na ook in 't *Frans*.

§. VII.

Ahaſv. Fritſch in zyne *Vermaaninge*, *dat men zich van alle ſmaad-reedenen moet wachten*, §. 3. en de volgende, beklaagt die zaak alzoo: „Wy hebben tot nu niet alleen de ſchriften der Rechtsgeleerde, Artzen, „en Wysgeeren, maar ook eenige van Godgeleerde zelfs, in welke dog „van de allergewichtigſte, en de eeuwige welvaard der zielen betreffen-„de zaaken gehandelt werd, met laſterlyke uytdrukzelen, ſchandelyke „ſmaadelykheeden, en vuyle heekelingen aangevult gezien, en wy heb-„ben dezelve, neevens andere, zonder zuchten, ſmerten en ongeneug-„te niet konnen leezen. Doch men kan wel zien, hoe dat zommige „verſtanden, welke uyt haar eyge aangebooren aart, ſpotachtig en arg-„liſtig zyn, zonder bitterheyd niets zeggen of ſchryven, en die noch de

„ de tonge, noch de penne in toom houden konnen. Eenige verwonde-„ren zich alleen over haare eyge en inlandſche zaaken, maar alle vreem-„de achten zy gering en voor niet. Men vind zulke eenzinnige en aan „haare meeninge vaſtkleevende menſchen, welke zoo gevoelig zyn, dat „zy ook de geringſte teegenſpraak niet willen of konnen lyden. Wan-„neer iemand dan maar eenigzins van haare meeningen afwykt, ſchoon „met eene genoegzaame beſcheydenheyd, zoo werden zy terſtont toor-„nig en onwillig; ſchryven weederleggingen, *programmata* of plak-„ſchriften, die vol bittere en ſteekelige manieren van ſpreeken teegen „haare teegenpartyen zyn, of zy ſtrooijen ook wel opentlyk op den „predikſtoel ſmaadelykheeden en ondeugden teegens dezelve uyt, even „als of zy van God onmiddelyk met de gaave der onfeylbaarheyd voor-„zien waaren. Eenige jonge lieden neemen de moeite, om de ſchriften „van groote Mannen en haare Leeraars te weederleggen, om daar mee-„de in 't ooge te koomen, en een ydelen roem te bejaagen, door dien „ze zich valſchelyk inbeelden, dat zy hooger geacht zullen werden, „wanneer zy zich onderſtaan, om met de zulke te ſtryden. Andere „zyn zoo trots in 't ſpreeken, en zoo ſtout in 't ſchryven, dat zy opent-„lyk niet als kryg blaazen, teegens die geene, welke haare meeningen „zullen teegenſpreeken, en zeggen, dat zy ook hooy op haare hoorens „draagen; ja zy daagen alle en een ieder ten ſtryd uyt, wie zy ook moo-„gen zyn. Maar ach! hoe is het doch alles zoo ydel. Eenige pleegen „in de voorreedens van haare boeken opentlyk en plechtiglyk te betuy-„gen en te *proteſteeren*, hoe zy zonder de beleedigingе van eenig per-„zoon, en uyt eene zuyvere liefde tot de waarheid ſchryven. Ja men „verſchoont ook die geene niet, welke zich aanbieden, om zich beeter „te laaten onderrechten, en die maar alleen om een beſcheide oordeel „bidden, en die alles, dat zy als doolende of onbedachtzaam gezegt „mochten hebben, als ongezegt willen laaten zyn; en welke vlytig op „zich zelfs letten, op dat 'er niet een eenig onbeſcheyde woord, teegens „die geene, daar ze van verſcheelen, uyt haare penne mooge vloeijen, „en niet te min konnen zy echter voor de ſpotters en laſteraars naauwe-„lyks zeeker zyn. Ook behoorden alle die geene, welke met opmaa-„kinge en uytgeevinge van haare boeken, de Kerke, of het gemeene „weezen willen dienen, aan de menſchelyke zwakheyd te gedenken, en „van diergelyke ſchaadelyke, en een *Chriſten* t'eenemaal onbetaamelyke „ſmaadzuchtigheyd, om de ſchriften van andere over te haalen, te „hoonen, te beſpotten, en te beſtraffen, heel vreemt te zyn. Voor-„waar eerbaare en verſtandige lieden hebben een afgryzen van allerhan-„de onnut gekyf, en bittere aantrekkelyke reedenen. De waarheyd kan „wel verdeedigt werden, welke de eenvoudigheyd lief heeft, met een-„voudige beſcheydene woorden, zonder eenige de minſte bitterheyd, „zonder laſteringen of ſcherpſteekende uytdrukkingen. Heeft iemand „eene doolende leere in zyne ſchriften, zoo verdeedige men de waar-„heyd der zaaken, men verdoeme de doolinge, maar zonder kwetzin-„ge van de wet der liefde, en beſchimpinge van zynen naaſten. Want „het ſtaat gantſch niet wel, den perzoon van den doolende met ſchan-„delyke tytelen en zmaadheeden, gelyk als te verbyten en te verſcheu-„ren, en den geene, welke van deeze of geene meening iets heeft, als „een zot, onverſtandige, ezel, en diergelyke, uyt te kryten.

„ Waarlyk, wie gelooft, zoo als het dan een ieder gelooven moet, „dat alles van God is, dat God de eenige geever van alle goederen, van „alle wysheyd en weetenſchap is: dat de gaaven verſcheyden zyn, en

„gelyk als de *Apostel* zegd, dat de mensch, welke die na zyne maate en „het Goddelyk welgevallen, uyt louter genade ontfangen heeft, zich „van deeze zeer schandelyke zaake onthouden zal. Want wat beroemt „gy u dan, ô mensch! als of gy het niet ontfangen had? Zeg doch veel „liever den allergoedsten God dank, wanneer gy de waarheyd van een „zaak, beeter, volkoomener, naauwer, en dieper kond inzien en er„kennen, als een ander, welke zulk een scherp verstand en diepe ge„leertheyd niet heeft, of die van de zaak niet genoeg onderrecht is. Gy zult „licht zeggen, *Plato* is myn vriend, *Aristoteles* is myn vriend, maar de „waarheyd beminne ik het allermeest: ja alzoo moet het ook zyn. Maar „kan dan de waarheyd niet anders verdeedigt werden, als met bespottin„ge, smaadelyk uytlagchen, beschimpinge en verachtinge der doolen„de? Waarelyk wy moeten de waarheyd wel altyd aanhangen, maar „ook niet minder de Christelyke liefde, die men den naasten schuldig „is. Het kan dikmaals wel meer met waarheid gezegd werden, dat men „wel *Plato*, maar zyn eygen meening, wanneer ze nieuw en byzonder „is, met grooter liefde toegedaan is. Voor zeeker de lust tot hoonen „en spotternye, ontstaat geenzins uyt liefde tot de waarheyd, maar uyt „een zeekere aangemaatigde onfeilbaarheyd, en inbeeldinge van byzon„dere weetenschap. Het weeten blaast op, zegd de *Apostel*, maar de „liefde verbeetert. Het is waarachtig geen geringe, maar een zeer zwaa„re zonde, en het stryd reegelrecht teegens alle Christelyke liefde, met „woorden of schriften des doolende naasten eerlyke naam te schenden, „en gelyk men gemeenelyk zegd, *personeele* dingen meede onder de zaa„ken buyten eenige nood te mengen.

§. VIII.

Dr. *Meifardus* heeft uyt de Historie der voorige eeuwe, van de twistzucht der *Luthersche Godgeleerde*, het naarvolgende zeer vrymoedig bekent, in zyne *Christelyke erinneringe van de Hooge Schoolen*, *Cap. XII. p.* 98. „Eyndelyk, zegd hy, wanneer de *Euangelische Kerken* in *Poolen* „den ander al verstaan hadden, en dat de *Gereformeerde* in *Duytsland*, „by haare opentlyke belydenisse gebleeven waaren, en die vreemde mee„ningen van *Calvinus*, *Beza* en *Zanchius* al niet aangenoomen hadden, „zoo was 'er echter geen stilstand opgevolgt. Maar daar zyn Schryvers „voor den dag gekoomen met schrikkelyke schriften, die om zeekere „oorzaaken niet te verhaalen zyn. Ja de twisten hebben meenig een zoo „wel gesmaakt, dat zy daar groote uytleggingen, vol van de grootste „uytzinnigheeden, over uytgebroeit hebben. Wie nu de oorzaak is ge„weest, dat de heylzaame eenigheyd noch niet gevolgt is, zulks weet „God allerbest. Dat kan ik hooglyk verklaaren, dat alle die Godgeleer„de, welke na de dood der beyde Mannen Gods, *Luther* en *Melanch*„*thon*, dat werk verhindert hebben, of in 't midden van haare daagen „gestorven zyn, of in haare kinderen en kinds-kinderen op een schrik„kelyke wyze gestraft zyn geworden. Het is geen zonderlinge en on„gemeene moeyte, om de Historien na te zien, hoe het deezen of „geene bekoomen is. Desgelyks kan ik ook wel verklaaren, dat het al„le de Godgeleerde, die over het vergooten Christen-bloed, in *Vrank*„*ryk* en de *Neederlanden* gejuygt, en die deeze arme belyders voor des „Duyvels Martelaars uytgekreeten hebben, zeer kwaalyk bekoomen is. „Het is met heete traanen te beklaagen, dat ook jonge bloeds, die het „minste niet verstaan, die niet eens ontrent de poorte des doods geweest „zyn, die in geenen nood, in geene aanvechtinge, in geen gevaar be„zocht zyn geweest, maar die zoo taamelyk wat konnen *syllogismeeren*,

de-

„*declameeren*, en beuzelen, zich onderwinden om met eene byna dolle „ſtoutheyd, van deeze hooge en gewichtige zaaken veel te leggen ſnap- „pen enz. . . . Maar zoo dra als de kryg over al, tuſſchen de *Euange- „liſche Kerken*, uytgebrooken was, zoo is de jeugd van de Hooge „Schoolen op den ander verhit, en eene machtige deure tot veele wan- „ordens geopent geworden. Zy begoſten eerſt met ſchimpdichten haa- „re teegenpartye aan te vallen, zommige met de *formula concordia* „heel naauw uyt te pluyzen, deeze met de *Paltſche Catechiſmus* den „meeſter te ſpeelen. Zy vingen aan, op de ſtoelen der *Univerſiteyten*, „niet met de gronden der *Propheeten* en *Apoſtelen* alleen te woorden- „twiſten, maar ook met eer-raakende woorden, ſcherpe beſchuldigin- „gen, en boosaardige laſteringen, voor de oogen van haare Meeſters te „ſchelden, die zich daar over dan verheugden. Zy begonden op de „Predikſtoel in de Kerken, niet uyt den grond der *Propheeten* en *Apo- „ſtelen* te prediken, maar ook met eer-raakende woorden, ſcherpe beſchul- „digingen, en boosaardige laſteringen, voor de oogen en ooren der „Chriſtelyke Gemeente, welke zich hier over bedroefden, te ſchelden. „Meenige dachten, dat zy eene groote zonde gedaan hadden, by aldien „zy niet bitterlyk teegens hunne teegenpartyen gewoed, en die ter dee- „gen over den heekel gehaalt hadden.

„By deeze nu was het geen ophouden: de *Academiſche jeugd* liet zich „van haare Leeraars overreeden, en begon nu teegen deezen, dan teegen „die te ſchryven, en dat met een ſcherpe pen; zoo dat de twiſt-zaa- „ken in de drink-kaamers zelfs geraakten, en aldaar wierden die zwaare „vraagen met raazen en ſchelden overwoogen, met vloeken en ſlaan ge- „oordeelt, en in 't laatſte met buylen en wonden geëyndigt. Waar zy „iemand op de *Univerſiteyt* wiſten, die zich beleefdelyk aanſtel- „de, en zich beſcheidentlyker hield, die moeſt wel haaſt verdacht zyn, „kort daar op een argliſtige kop heeten, by nacht in ſchimp-liedekens „gehoont, en in narre-tydingen gekwelt, en op 't laatſte in zyne woo- „ninge beſtormt en benauwt werden. De *Profeſſooren* zelfs ergerden „zich onder den ander; deeze konde met die niet recht reedekaavelen; „deeze mocht die niet recht opſtellen, die konde zich teegen deezen noch „geenen recht verklaaren. Meenigen ſtillen Leeraar ontmoette hier over „groote onbillikheid van de *Studenten*, daar de amptgenooten dan om lach- „ten. Ik mag, ***aan dat verwerde Babel***, en aan die ſchandelyke roeke- „loosheyd niet meer gedenken.... Al wie nu maar ter loops iets in ſtryd- „zaaken geleezen, gedroomt, en hem ingebeeld hadde dat hy iets „gevat hadde, die ſpoog met hoopen zyn vergif teegen de beroemſte „Mannen uyt.

„Eyndelyk kwam ook daar toe, dat de Gödgeleerde zich aanſtelden, „om *Melanchthon* niet alleen te beriſpen, maar ook in de diepſte helle „te doemen; zy wilden zyn beeltenis niet eens meer aanzien, en dat „moeſt uyt de gehoor-plaatzen weg, (door het toedoen van *Hutterus*) „en in de aarde gedolven werden, op dat het de ſtudeerende Jeugd niet „meer onder de oogen zoude komen. Daar over vloogen dan uyt veele hoe- „ken verbolgene moordbladeren onder de menſchen, en ſchroomden „zich de voornaamſte Leeraars nu gantſch niet meer, om haare boeken „met allerhande vreemde *tytelen* op te pronken, en allerley laſterlyk „verdriet, grillen, fabelen, en wreedheeden daar inne te verbergen.

„Daar kwaamen dan ook *roofgierige en naakte valken, en andere wonder- „dieren voor den dag*, en kampten, aangaande den perzoon van *Chriſtus*. „Moeſt men zig dan over deze groote ſtoutheid niet wel ontfermen? Deeze

„ſtoutheyd was dan ten hoogſten te vervloeken. Was dit Gods Woord „te eeren, en Gods Zoon te vreezen? Alhier bidde ik, dat een ieder „maar vlytig wil betrachten, of dit onweezen geen groote oorzaak „tot het bekende Duyvels werk gegeeven heeft, of de jeugd hier meede „daar toe geen geleegenheyd opgevat heeft, om gepreezene Mannen te „beſmetten, teegen dezelve te knorren, en in 't laatſt zich zelve aan te „vallen. Te meer noch, door dien zommige Leeraars op de *Univerſi-* „*teyten*, dikmaals haare teegenpartye over haare ſchandelyke daaden, in „leeven en wandel, beſchuldigt, welke zy gedaan zouden gehad heb- „ben, en wanneer de leugen te klaar haare valſche tongen verried, met „haar zoude zich hebben zoeken te verontſchuldigen.

Op die zelve plaats *Cap. XV. pag.* 123. ſpreekt hy de *Profeſſoren* alzoo aan: „Gy huychelaars kond gy niet raaden, wat 'er geſchieden zal? „Gy hebt de Euangeliſche Kerke teegen haar zelve verbittert, en de „Jeugd der Hooge Schoolen opgewekt. Gy hebt haar een voorbeeld „aangeweezen om te ſmaaden, laſteren, wonden, ſchenden en woeden. „Gy hebt aan haar een proef getoont, waar na zy iemand ſtoutelyk der- „ven ſchenden, in gedichten, brieven, reedenen, diſputatien, ſchrif- „ten, predikatien, en raadſlaagen. Gy hebt de Academiſche jeugd af- „gerecht, de Beelden voorgeſchildert, de formen gegooten; Zy zyn „vaardig tot hooren, tot vernietigen, tot uyt te lagchen, en te beſpot- „ten. Gy huychelaars, het aangezichte des Heemels kond gy wel „kennen, kond gy dan de teekenen van deezen uwen tyd niet onder- „kennen?

§. IX.

Dr. *Arnoldus Mengering* yvert hier over ook in zyn *Onderzoek der Conſcientien*, *Cap. XII. quæſt.* 3. aldus: *Vraagt u zelve, of gy uwes naaſtens woorden en wyze van ſpreeken en ſchryven, gelaakt, gekwelt, uytgelagchen, overmeeſtert, verdacht en veracht hebt willen maaken?* Hoc ſæpenumero contingit in Academiis inter literatos, *dat is*, Dit geſchied dikmaals genoeg op de Hooge Schoolen onder de Geleerde; *daar moeten dan des naaſtens* Theſes, Phraſes, Orationes *en* Diſputationes *op het heevigſte en ergſte uytgelegt, en overgehaalt werden, ook pleegt men door eens anders ſchande en oneere zyn eyge faam te zoeken. Maar zoude dat ook wel zonde zyn? Ey lieve, zyt gy bekwaamer en geleerder als een ander, dat is goed voor u; kunt gy netter en kloeker ſpreeken en ſchryven, en op zyn goed* Scaligers, de ſubtilitate diſputeeren; *ey lieve, waarom wilt gy uwe meede Student, Amptgenoot, enz. die* de ſimplici & plano *zyne* meditationes *en* theſes *aanſtelt, en maakt, daarom plaagen en beſchimpen? daar moet zomtyds om een woordje, de naaſte geſchonden, uytgeſcholden, en voor een ezel uytgemaakt werden, dat het ſchande en zonde is. Zoude dan zulks ook al wel met een goed geweeten geſchieden konnen? Of hebben de Heeren Studenten geen geweeten te reguleeren en te verantwoorden?* Et in eo quidem nec viris Theologis, & Philoſophis optimis maximis parcitur, *dat is*, en daar in werden zelfs de beſte en grootſte Wysgeeren en Godgeleerde niet verſchoont.

§. X.

Deeze eeven bygebrachte klachte van Dr. *Mengering* kan hier ook wel met een huyſſelyk en bekend voorbeeld verklaart werden, door dien iemand op de dood van Dr. *Calovius*, in 't Jaar 1686. de volgende verzen gemaakt heeft, gelyk als *Henningus Witte*, in zyn *Diarium Biograph. in Præf. p. b.* 4. dit herhaalt heeft:

Stoſſius

Stoffius *heu moritur, pariter* Calovius *unâ,*
Ambo senes, ambo Lumina *quisque suis.*
Ille Reformatis cultus quasi Numen, *& alter*
Saxoniæ columen Relligionis *erat.*
Non potuere sacros vivi componere motus,
Hinc dirimit litem Mors, & utrumque citat.
Servat uterque diem, nunc se comitantur ad astra,
Conveniuntque polo, qui nequiere solo.

Dat is:

De dood helaas! heeft Stoffius *gezicht*
En de oogen van Calovius *gesloten;*
Beide oud, en beide een helderschynend licht,
Elk voor zyn volk, Geloofs- en Land-genooten.
Daar de eene hoog wierd by Hervormde schaar
Gelyk een God geëert en aangebeden,
Was de andere tot een zuil- en steun-pilaar
Voor 't Saxis volk in hun Godsdienstigheden.
De felle twist, om 't heiligdom ontstaan,
Vermochten ze in hun leven niet te dooven;
Des haalt de dood hen beiden hier van daan,
En weet dus 't pleit met eene slag te klooven.
Het lichts genot behoudenze gemeen,
En gaan verzelt naar 't hoog gestarnte zweeven;
Nu komen ze in den hemel over een,
Die nooit op aarde in vrede konden leeven.

Al wien nu het leeven en bedryf van *Calovius* bekent is, en wel inzonderheyd zyne heevige bitterheyd teegen de *Gereformeerde;* en weeder aan de andere zyde, de geweezene Keur-Brandenburgze Opperste Hof-Preediker *Stoffius*, die zal de rechte zin en meeninge van dit alles heel gemakkelyk konnen begrypen.

Maar de afgoodische *tytelen* van zulke Godgeleerde, *als die van Gooden, zuilen der Godsdienst, lichten*, en diergelyke, zyn ook heel niet ongemeen. In een zeeker gedicht van *Polycarpus Leyserus*, op des jongen *M. Abrah Calovii Magisterium*, staat onder anderen van den ouden *Calovius* dit vers:

Mirarique tuum, quo stante Ecclesia stabit,
Qui cœlo & superis verba locutus erit.

Dat is:

Men is verwondert over uwe Vader, welke staande blyvende, zoo zal de Gemeente zelfs ook blyven staan, hy die voor den Heemel en Heemel-gooden zal hebben gesprooken.

§. XI.

Maar om nu weeder ter zaake te koomen, zoo hebben zommige *Lutersche Leeraars* zelfs, de geweetens-dwang ten uytterste gelaakt, en met veele goede reedenen grondelyk teegen gesprooken. Op deeze wyze dan bewyst D^r. *Balthasar Meisner*, in zyn *Philosophia Sobria* (Maatige Wysbegeerte) *Part.* 3. *Quæst.* 6. Dat men de *Ketters* voor al met geene Lyfs-straffen altoos aantasten moet; waar toe hy dan deeze navolgende bewyzen gebruykt:

1. *A suavi ratione, qua in Scripturis docetur, Ecclesiam Christi regi oportere. Vel à vaticiniis Propheticis de propagatione Euangelii mansueta absque cæde & sanguine futura.*

2. *A doctrina & praxi Salvatoris.*

3. *A*

3. *A doctrina & praxi Apostolorum.*

4. *A fidei natura, quæ est res plene libera, non necessitatis, sed voluntatis.*

5. *Ab Ecclesiæ natura, quæ describitur in Sacris litteris à singulari mansuetudine.*

6. *Ab Anti-Christi natura & ingenio, cujus proprium est usque ad sanguinem sævire in dissentientes.*

7. *A culpæ & pœnæ proportione.*

8. *Ab incommodis; nam illæ cruentæ persecutiones* (1) *impediunt multorum conversionem & externam salutem.* (2) *Dant ansam effusioni sanguinis innocentis.* (3) *Excitant seditiones bella & varias cædes.* (4) *Vera martyria faciunt suspecta.*

9. *A Judæorum tolerantia.*

10. *A praxi primitivæ Ecclesiæ, consensu Patrum & Conciliorum, nec non quorundam Pontificiorum testimonio.*

Dat is:

1. *Van weegen de zachtmoedige reede, volgens welke in de* Schriftuure *geleert werd, dat de Gemeente van* Christus *moet geregeert werden. Of ook van weegen de* Prophetien *der* Propheeten, *ten opzichte van de zachtmoedige voortplantinge des Euangeliums, als die zonder eenige de alderminste moorddaadigheyd of bloed-vergieten, moest geschieden en voortgezet werden.*

2. *Van weegen de leere en daadelyke* practyke *des Zaligmaakers zelve.*

3. *Weegens de leere en* practyke *der Apostelen.*

4. *Van weegen de natuure en aart van het geloove, als welke een zaak is, die t'eenemaal vry is, en die in geenen deele van de noodzaakelykheyd, maar enkel en alleen van den wille der menschen afhangt.*

5. *Weegens de natuure en aart der Kerke, welke in de* H. Schriftuure *beschreeven werd, te zyn van een zonderlinge zachtmoedigheyd.*

6. *Van weegen de natuure en aart van den* Anti-Christ, *wiens eyge werk het is tot den bloede toe te woeden, teegen alle van hem verschillende menschen.*

7. *Weegens de eevenreedigheyd* (proportio) *der schuld en straffe.*

8. *Van weegen de ongemakken die 'er uyt volgen; want deeze bloedige vervolgingen,* (1) *beletten t'eenemaal de bekeeringe, en uytterlyke zaligheyd van zeer veele menschen:* (2) *geeven ze aanleydinge en oorzaake tot het storten van veel onnoozel bloed.* (3) *Verwekken ze veelerhande oproeren, oorloogen en doodslaagen.* (4) *Maaken ze de waarachtige* martelaryen *ten uyttersten verdacht.*

9. *Van weegen de verdraagzaamheyd der* Jooden *zelve.*

10. *Weegens de volstandige* practyke *der eerste Kerke, en de eenpaarige overeenkomste der Oudvaaders en Concilien; als ook volgens het getuygenisse van zommige* Roomsgezinde *zelve.*

§. XII.

Verder bewyst Dr. *Andreas Keslerus*, in zyne *Methode om de Ketters te bekeeren*, *p.* 1. *c.* XII. Hoe dat alle die uytterlyke dwang-middelen in *Religions-* en geweetens-zaaken, in de Schrift doorgaans niet gegrond zyn; en zulks uyt de volgende reedenen en oorzaaken:

„1. Door dien 'er in dezelve geen uytgedrukt bevel altoos, noch
„2. Voorbeeld der rechtgeloovige van te vinden is: maar
„3. God heeft ons veel eer Geestelyke middelen tot bekeeringe der
„*Ketters* aan de hand gegeeven, naamentlyk de *H. Schriftuure.*
„4. Dewyl 'er oorzaaken genoeg voor handen zyn, volgens welke

men

„men een mensch tot het geloove niet kan dwingen; want (1) laat zig „het verstand van den mensch met uytterlyk geweld niet dwingen, om „dat geene als waarachtig te gelooven, het welke hy zeeker weet niet „waar te zyn. (2) De regeeringe over het geweeten van den mensch be- „hoort God alleen toe, en geenzins de menschen. (3) Door uytterlyke „dwang-middelen werden de gemoederen der menschen maar te meerder „afgeschrikt. (4) Werd 'er daar door ook oorzaak en aanleydinge tot „opstand en allerley ongeluk gegeeven, en alzoo het gemeene best maar „in onrust gebragt. (5) Koomen daar de getuygenissen der aloude *Ker-* „*kelijke Leeraars* nog by. (6) Zyn 'er ook bescheydene *Rooms-ge-* „*zinde*; die deeze *Proceduuren* t'eenemaal verwerpen. (7) Getuygen „ook de Historien zelfs, van het begin des weerelds af, tot nu toe, dat „altyd de wyze Potentaaten; en ook de Leeraars der Kerken de men- „schen haar geweeten vry gelaaten, en niemand altoos tot het geloove „hebben gedwongen, maar dat hier teegen de woedende Vorsten, Dwin- „gelanden en bloeddorstige menschen alleen die uytterlyke dwang-mid- „delen by der hand genoomen hebben. Het is ook een bedryf geenzins „van den Geest der zagtmoedigheyd afkoomende, maar dat by *Heyde-* „*nen* en *Turken* gebruykelyk is. Eyndelyk maakt zulk een bedryf maar „alleen schyn- en huychel-Christenen, en het werkt niets minder uyt, „als eenige waare bekeeringe der Ketters op zig zelve aangemerkt zyn- „de. De uytterlyke dwang nu beweegt den mensche wel, dat hy uyt „vreeze der straffe en pyne opentlyk wat belyd, maar niet dat hy zulks „uyt de grond van zyn herte daar door zoude toegedaan zyn; daar- „om werd het ook dikmaals heel ras bevonden, als de lieden bekeerd „zyn geworden, wanneer men haar met dwang een vreemd geloof heeft „opgedrongen, naamentlyk, wanneer ze maar weeder geleegenheyd kry- „gen, dat zy als dan haar voorgaande geloove, (het geene zoo langen „tyd in haare herten verborgen heeft geleegen) weeder opentlyk belee- „den hebben. Zoo dat het daar van daan komt; (1) dat men die Lee- „re daar men toe gedwongen werd, in het herte vyandiger werd. (2) Dat „zy, die alzoo gedwongen werden, een vyandlyk gemoed teegen haare „vervolgers draagen. (3) Dat zy vlak teegens haar geweeten aan, anders „spreeken, als zy in 't herte gelooven, en dat zy (4) ook wel zomtyts tot „verlossinge van haar gebonde geweeten die middelen by der hand koo- „men te neemen, welke den vreede en rust van 't Vaderland t'eenemaal „weg neemen, en dat zy, wanneer het blad zich eenigzins komt om te „keeren, met eene gelyke grouwelykheid hare vervolgers weeder vervolgen.

§. XIII.

In 't Jaar 1677. heeft iemand onder den naam van *Hadrianus ab Andria* een *Tractaatje* van den *Religions-twist en stryd* in 12°. laaten drukken, daar hy in de voorreede betuygt, dat hy zelfs ook in eeven diergelyken ellende gestooken heeft, en alzoo uyt ervaarenheyd dies te grondelyker konde schryven. Gelyk als hy dan van het gewoonelyk Ketter-maaken en het Godgeleerde gekyf, *p. A.* 8. *enz.* dit oordeelt: „Wanneer 'er een „Student op de Hooge Schoolen komt, daar moet hy voor alle dingen „eerst leeren disputeeren en krakkeelen, begeeft zich dan daar na in een „*collegium*, daar mag hy dan vry kyven, waar door ook *Christus* zelfs, „die in hem zoude weedergebooren werden, t'eenemaal verduystert werd, „daar kyft men wel, *à verbis ad verbera*, (van woorden tot slaagen), „wanneer hy dan eyndelyk op den Preedikstoel gestelt werd, zoo giet „hy de twistzucht in zyne toehoorders weeder uyt, hitst de toehoorders „de eene partye teegens den ander op; zoo dat ze malkanderen veroor-

„deelen en verdoemen. Eyndelyk word ook de Overigheid daar in ge-
„trokken, waar dan oorlog en bloed-vergieten, verstooringe van landen
„en lieden op volgt, gelyk als helaas! nu veele jaaren achter een wel ge-
„zien is, want *odium est primus gradus ad homicidium*, (haat is de eerste
„trap tot doodslag) alzoo is nu, God ontferme zig hier over, het waa-
„re Christendom, de Berg Sion, daar broederlyke liefde en trouwe,
„weldoen, zeegen, goede wenschen en willen, ook zelfs teegen de
„vyanden moesten opgroenen en bloeijen, in de Babyloonische Tooren
„verandert. Waar op men elkanderen byt en verslind, vermoord en
„verbrand, woed en tierd, gelyk de vinnige beesten, daar men voor de voor-
„naamste reegel houd, dat men den vyand altyd zoo veel leed moet aandoen,
„als men kan. Maar wanneer men in de Hooge Schoolen de jeugd Chri-
„stus recht leerde kennen, die de liefde, zagtmoedigheid, ootmoedig-
„heid, enz. zelve is, hoe hy in ons zal en moet nieu-gebooren werden,
„zoo zoude 'er gantsch geen twist en stryd in de Christenheid zyn. Men
„twist in de Christenheid om den letter, welke zig draaijen en buygen
„laat, na dat een ieder wil, want hy is op het zand gebouwd, en daar-
„om heeft hy geen grond, hy is ook niet stantvastig, maar zakt altyd
„dieper weg, hy laat zig tot in het oneyndig betwisten: maar de Geest
„is in de letter, gelyk als de kerne in den dop verborgen, hy zakt niet,
„want hy is op een onbeweegelyke rots gebouwt en gegrond, welke niet
„kan zakken, want het woord des Heeren blyft altyd in eeuwigheyd.
„De letter nu, gelyk als hy met inkt op 't papier geschreeven is, of in
„de lugt uyt de mond uytgesprooken werd, is de uytterlyke form of
„afbeeltzel van de Geest, die daar in verborgen is, hy is de dop, daar
„in de Geest en de kragt des woords verborgen leyt. Deezen dop nu,
„moet men in 't herte breeken en op byten, op dat de Geest, de kragt
„des letters in ons openbaar werde, want de letter dood, maar de Geest
„maakt leevendig. De letter is als het dek-kleed van Moses, dat werd
„weg genoomen, als de mensch zig tot den Heere bekeert. De letter
„is het gesloote boek *Apoc.* v. dat de Oude op den stoel hadde, dat nie-
„mand kon open doen, nog in den Heemel, nog op der Aarde, als het
„Lam Christus in ons het welke gedood is. Wanneer *Joseph* aan zyne
„broeders reysgeld gaf, om weeder na haar vaderland toe te reyzen, zoo
„zeyde hy teegens haar, twist niet op de weg. Alzoo ook *Christus* on-
„ze Heemelsche *Joseph* geeft ons zyn woord tot een teerpenning; op
„onze pelgrims straaten om weeder na ons Heemelsche Vaderland toe te
„reyzen, betaamt ons meede, dat wy niet twisten, maar elkanderen lief-
„hebben, gelyk als hy ons lief gehad heeft. Wanneer men alle twist-
„zieke religien en partyen alle te zaamen tot eenen hoop mocht of kon-
„de brengen, hoe zoude men dezelve dog de Christelyke Kerke, of het
„waare Christendom konnen noemen, dewyle zy alle onder malkande-
„ren twisten, de een den ander lastert, en voor valsch uytkryt. Deeze
„religions twist is de Babyloonische Hoer, waar door de dierlyke mensch
„verstaan werd, die van den Geest Gods niets verstaat, waar op de Draak
„de Duyvel ryd, die het Dier regeert, wien de Draak de Duyvel zyn
„stoel en groote magt geeft, waar uyt dan zonneklaar is, dat de Reli-
„gie-twist des Duyvels spot- en goochel-spel is. De eene partye scheld
„den andere voor Antichristisch. Zy hebben Christus en de waare Gods-
„dienst alleen. Maar ik zegge met waarheyd Joh. 3. *Al wie uyt Christus*
„*niet nieu gebooren is*, hy zy dan *Luthers*, *Calvyns*, *Papist* of *Turks*,
„een *Joode* of *Heyden*, die is een *Antichrist*. De Duyvel is uyt hoo-
„vaardye van een Engel een Duyvel geworden; *Adam* uyt het eeven-
beeld

„beeld Gods een dier, desgelyks ook uyt hoovaardye: alzoo moeten wy „nu, gelyk als de booze dieren, elkanderen verslinden en byten, ver„scheuren en vermoorden, door dien wy in *Christus* in broederlyke lief„de niet nieuw gebooren werden. Het is 't rechte *Babel*, de verwerring „der taalen, die zy zelfs niet verstaan, daar men om de menschelyke „zelfs verdichte en letterlyke meeningen onder malkanderen twist, daar „dog het ryke Gods in geene meeningen bestaat, maar in kragt; met „zulk twisten nu wil men bewyzen, dat men veel weet, om de Gods„dienst zeer yvert, veel geleezen heeft, maar het weeten blaast op, dog „de liefde sticht. In de *H. Schrift* is gantsch geene meeninge aange„weezen of begreepen, maar wy verdichten die zelfs, om dat wy het „slechte eenvoudige woord Gods, het welke door veel teegenspoed in „ons nieuw gebooren moet werden, verlaaten en veragten, en het zelve „in veelerleye menschelyke taalen verwerren en veranderen, want het „kruys ter weedergeboorte is ons eene dwaasheid, en het valt ons zwaar. „Men disputeert nu van langen tyd, van de perzoonelyke vereeninge, „de gemeenmaakinge der eigenschappen, de *prædestinatie*, en diergelyke „zaaken meer, maar die uyt God herbooren is, die twist hier niet over, „want alles is in hem zelfs, nadien hy *Christus* aanhangt. Hy is een „geest met hem, hy is in Christus, en Christus is in hem, daarom be„wyst hy ook in zyn leeven en wandel vruchten des geloofs, als *commu„nicationis idiomata*, of eygenschappen der meededeelinge, alzoo twyf„felt en disputeert hy ook niet van andere artykelen, want alles is in „hem. NB. *Christus* is zyn ligt, zyn wysheid, en de Geest Gods, die „in hem woont, leid hem in alle waarheid. Ons nu als Christenen „staat toe, gelyk Christus ons ook leert, teegen onze eygene aan„geboorene vyanden, als hoovaardye, gierigheid, nyd, toorn, te „stryden, en die in ons af te schaffen, in Christus voetstappen te tree„den, hem in broederlyke liefde zelfs ook teegen onze vyanden in oot„moedigheid, zachtmoedigheid en gedult, na te volgen en te wande„len; maar zoo leeren wy het A. B. C. te rugge, bestryden, oordeelen, „verdoemen en vervolgen onze uytterlijke broeders en zusters, en onze „eeven-naasten, die wy als ons zelven behoorden te beminnen, te zee„genen, wel te doen, en goed toe te wenschen. By aldien wy dan in „Christus nieuw gebooren waaren, en in ons zelfs vreede hadden, zoo „zoude daar geen bloed altoos vergooten werden, ja de vreede, daar „wy zoo veele jaaren om gebeeden hebben, zoude altyd by ons zijn, „maar door dien wy in ons zelven geen vreede hebben, maar dat wy al„toos den Almachtigen God weederstreeven, met haat, nyd en toorn, „hoe kan dan God ons den vreede geeven?

§. XIV.

Dat de zoo genaamde *Ketters*, onder het verval gemeenelijk *getuygen der waarheid*, *en de Kettermaakers*, meest *valsche Propheeten* geweest zijn, zulks heeft *Flacius* in zyne voor-reede over de *Catalogus testium veritatis* aldus beweezen. p. m. 4. *Het geschied in 't gemeen*, zegd hy, *wanneer de van God zelfs verwekte Leeraars de waare Leere, en inzonderheid het* Euangelium *verkondigen, en de strydige dwaalingen weederleggen, zoo schynt het, als of zy eene geheel nieuwe leere, die te vooren nog niet gehoort was, voortbragten, en de oude gewoonelyke leere om verre stieten, om welke reede zy dan met groote toestemminge der toehoorders verworpen en verdoemt werden. De oorzaak hier van is, dewyle het Euangelium Christi, als een geheimenis, voor de weereld verborgen is, en door dien de waarheid dikmaals zeer hart gedrukt werd, zoo dat de minste haar, maar*

wel de meeste de loogen na volgen: of ook, dewyle zy niet eeven als de valsche Godsdiensten veel gepraal en schyn maakt, en in de oogen van alle menschen valt. Alzoo hebben ten tijde der Propheeten de Afgodisten geroemt, zy wilden en moesten te Bethel *en elders offeren, alwaar de H. Vaders, Abraham, Isaak, Jacob en andere geoffert hebben, en niet te* Jerusalem *alleen. Zy hebben ook teegens deeze van God gezondene mannen gestreeden, en gestelt, dat de Godsdienst voornaamentlijk bestont in eene groote meenigte van Offerhanden en plechtigheeden, niet in de loutere Godzaaligheid des herten, veel minder nog in de waare kennisse van den Messias. Het scheen ook aan alle het volk een nieuwigheid en Godslasteringe te zijn, wanneer de* Propheeten *zeyden: God zal dit volk verdelgen, beneevens de stad en den tempel.* Item, *God zal de Jooden verwerpen, en de Heidenen in de plaats aanneemen.*

Alzoo roemden de Pharizeen ook, ten tyde van Christus *en der* Apostelen, *van haaren leeraar* Moses, *van de oude inzettingen en gebooden haarer vaderen, zy stelden ook het hoofdwerk der zaaligheid, in het geduurig offeren, vlytig waarneemen der plegtigheeden, en in eenige zorgvuldigheid voor een eerbaar leeven en uytterlyke tugt: dit noemden zy de oudste Godsdienst, en kreegen ook overal toeloop. Hier teegen, dewyle* Christus *de inzettingen der Vaderen verwierp, de plegtigheeden en offerhanden niet groot achte, en de gantsche Godzaaligheid in de waare bekeeringe des herten tot God, in de grondelijke kennisse van onze zwakheid en de komste van den* Messias *stelde, zoo noemde men hem een nieuweling, lasteraar en goddeloozе, en men wilde hem eindelijk niet eens meer met bewys-gronden, maar met steenen weederleggen.*

§. XV.

Hoe onbillyk zig de Geestelykheid onder den naam der Kerke, de vryheid aangemaatigt heeft, om Ketters te maaken, en hier teegen andere, die haar maar wel aangestaan hebben, als zuyvere Leeraars te verheffen, zulks beschryft een *Protestant*, onder den naam van *Jan Apirocac*, in de taafel van het onderscheid der Godsdiensten, *Parte* I. *C.* VII. *p.* 824. *Wie is dog die geene, welke de Vaders in het getal der Heilige en Regtzinnige zelfs heeft aangenoomen? Is het niet de H. Moeder de Kerke? Zonder twyffel. Zoo is het dan billijk, dat zy de hand over hen houd, dewyle het aan haar alleen hangt, om haar alle als ketters te veroordeelen, daar teegen de andere, die zy veroordeelt heeft, weeder in haar plaats aan te neemen: nu heeft zy die de genaade beweezen, en haar beneevens haare kinderen voor Catholyke Leeraars aangenoomen, maar de andere als Ketters verdoemt. Is het dan nu niet billijk, dat die haar ook huldigen, en haar voor haare vrouwe en meesteresse erkennen? Want men moet zig niet inbeelden, dat het daarom geschied is, dewyle de eerste gelijkvormig na Gods Woord, dat in de H. Schrift begreepen is, geschreeven, en de andere het teegendeel gedaan hebben: anderzins zoude men daar uyt wel besluyten mogen, dat zy het geschreeve woord onderworpen geweest waaren, als de eenige reegel der waarheid: maar daarom is het geschied, om dat het haar alzoo behaagt heeft,* motu proprio & ex plenitudine potestatis, *uyt haar eygene beweeginge en weegens de volheid van haare macht. Zoo is het dan billijk, dat zy zig buygen, en den hoed voor de Pausselijke stoel en de H. Moeder de Kerke afneemen. Want ziet dat is het oordeel, dat zy zelfs in de* decreten *gegeeven heeft,* Can. si Romanorum dist. 19. *Alles wat de andere Leeraars geschreeven en gemaakt hebben, dat werd aangenoomen of verworpen alleen volgens het goetdunken van de Apostolische Roomsche stoel. Want de Paus is een volstrekt heer en meester over alles, wat men schryven of leeren kan.*

Of

Of dit ook niet hier na by de meeste *Protestantsche Leeraars* nagevolgt is, hier van mag de ervaarenheid aan een iedere plaats by de verstandige zelfs rechter zyn.

§. XVI.

Uyt ervaarenheid heeft ook voor weinige jaaren een zeeker Schryver, onder den naam van *Philalethes*, de volgende klachten in zyne noodwendige en welgemeende erinneringe *pag.* 143. gedaan, welke men ook met de daagelyksche *practyke* zelfs wel kan vergelyken. „ Het is „alomme wel te zien, hoe lichtvaardiglyk en schandelyk de men-„schen met de verderffelyke kettermaakerye handelen, en daar in zoo „onuytspreekelyk grof dwaalen, dat zy menschen van een goed leeven, „en die aan andere over eenige onbehoorelykheid in haaren handel en „wandel, en anders, byzonder in Godsdienstige, en ook wel aangaan-„de burgerlyke en gemeene zaaken iets aanwyzen, en die ook niet na „de gemeene en al om aangenoomene sleur des weerelds, maar alleen na „het voorschrift van de waarheid willen wandelen, onder het voorwend-„zel van valsche en dwaalende leere verketteren en verdoemen: terwylen „zulke Ketter-maakers, ten deele door iets nieuws, ten deele uyt een „al te zeer verhaasten voor-oordeel, en ten deele uyt eene al te grooten „liefde tot de oude gewoonte, of tot haare voorvaaderen, het zyn dan „ouders of leeraars, of ook tot zich zelven, haar groote magt en aan-„zien in de weereld, haare eygene door veel moeite en kosten verkree-„gene weetenschappen, gemakkelyker leevens aart en goede daagen, en „diergelyke zaaken meer verblind werden, zoo zeer dat zy of de waar-„heyd of de eygentlyke geschaapenheyd des leevens en der leere van zul-„ke menschen, niet eens waardig achten te onderzoeken, of dat ze zulks „niet behoorelyk doen, of wel geheel en al uyt eenen onverstandige en „onweetenden yver, gelyk als *Paulus* wel eer de gemeente Gods gedaan „heeft, vervolgen, en dit alles maar als van buyten en over 't hoofd „aanzien, of ook wel t'eenemaal uyt een schandelyke en schaadelyke „boosheid, zulk een goeden wandel of goede leere of alle beyde t'ee-„nemaal verachten, verkleinen, verdraaijen, en het werk zelfs heel an-„ders als het is, en dikmaals loogenachtig voor gaan stellen, en daar „door, 't welk nog al erger is, andere eerelyke en verstandige lieden, „die op zulk Kettermaaken, weegens haar gewaande en opgeleyde ampt „en aanzien vertrouwen, jammerlyk koomen te verleyden. Dat nu in „het Pausdom diergelyke zaaken wel zyn gebeurt, en nu nog wel in „zwang gaan, zulks zal niemand onder de *Luthersche*, of andere, aan „welke de Historien van den Godsdienst eenigzins bekend zijn, ooit „loochenen; en of het ook niet wel in den een of den ander onder de „eerst beginnende Christenen, en eenigzins al ten tyde van *Irenæus*, en „daar na, en nu nog heeden ten daage, al meede zoo toegaat, door dien „alles volkoomen menschelyk, en heel weynig geestelyk gezint is, ge-„lyk als *Paulus* 1 *Cor.* 11. 15. beschryft, zulks is zwaarlyk te gelooven, „dat het een verstandig man niet zoude willen gelooven. Zoo is het „immers veel beeter en Christelyker, en het gebod Christi: *Wat gy wilt* „enz. veel gelykvormiger, dat deeze menschen, in welke nog een waar-„heid-lievende ader is, van weegen deeze baarblykelyke onweetenheid, „of zulk een t'zeedert zoo veele hondert jaaren hoogst verderffelyk ket-„ter-handwerk niet leeren, of zig in zulk eene maatschappye begeeven, „gelyk als de verachtste *Quaakers* met zulk een tuyg niets te doen heb-„ben, of dat zelve verachten of verfoeijen, als zig in zulk een kwaad

„gezelschap langer op te houden. Want wat het voor eene zwaarig-„heyd is, om een Ketter te beschryven, en met woorden wel af te maa-„len, zulks heeft *Augustinus*, die zich doch zeer met de nu zoo ge-„naamde Ketters bemoeyt heeft gehad, wel gezien, en daarom gezegt: „*Quid faciat Hæreticum, regulari quâdam definitione comprehendi, sicut „ego existimo, aut omnino non potest, aut difficillime potest.* Dat is: *Wat „een* Hæreticus *of* (op zyn goed *Paaps-Luthers*) *een Ketter maakt, zulks „kan mynes erachtens in eene behoorelyke beschryvinge, of gantsch niet, of „heel bezwaarlyk begreepen werden.* Daar nu deeze oude en voortreffe-„lyke Leeraar hier in niet konde te recht koomen, wat zeekerheyd of „nuttigheyd is'er dan van die verscheydene heedensdaagsche Ketter-be-„schryvers onder de *Papisten*, *Luthersche*, en andere; te vermoeden, „welke niet alleen in deeze haare schriften malkanderen zelfs verkette-„ren, maar die ook teegens anderen by gebrek van ervaarenheyd, lee-„vens-middelen, boeken, kennisse, en behoorelyk oordeel, een erbar-„melyk te zaamen geraapt, en in veele stukken een boos en leugenach-„tig papegaai-werk maaken, waar over zy dan ook dikwils ellendiglyk „over den heekel gehaalt werden, doch het is meenig een genoeg, wanneer „hy maar in zyn eyge Kerspel, gelyk ze spreeken, zyne toehoorders, „welke veeltyds maar een Steedeke of Dorp vol eenvoudige en onwee-„tende Burgers of Boeren uytmaaken, zoo iets nieuws en ongemeens „van onbekende lieden en stellingen, die zy zelfs niet eens gezien noch „verstaan hebben, weet voort te brengen, dat hy het, zoo als het hem „zelfs gevalt, op het schrikkelykste kan voordraagen, en dan ook wee-„derom dat zelve op gelyke wyze omverre kan smyten, om alzoo met „zich zelven wat te konnen vechten, want als dan heeft men zich als „een dapper Ridder wel gequeeten. Dan of daar door een Christelyk „leeven verwekt, en de arme menschen gestigt, en tot de kennisse van God „en *Jesus Christus*, daar echter de zaaligheyd alleen aanhangt, gebragt „konnen werden, daar voor moogen die geene toezien, en het verant-„woorden, welke zulke onbehoorelyke dingen doen of handhaaven.

„De gerechtigheyd der kettermaakerye blykt ook hoofdzaakelyk en „in den grond, uyt haare dingtaalen of bedryven en manieren van „doen, die ze gebruyken. Want geen van alle de drie Godsdiensten, „konnen zulk een zichtbaaren rechter, noch ook een *Actor* of beschul-„diger uytvinden, om de anderen, gelyk ook aan haar geschied, zoo-„daanig te verketteren, dat zy van de beschuldigde partye niet kon-„den verworpen werden. Alzoo dat het *Forum competens*, of *de behoore-„lyke recht-bank*, hier toe noodzaakelyk onder hen gebreeken moet. „En by aldien die onder hen zelve ontbreekt, zal dan een eenige van „deeze *driederleye zoorten van Godsdienst*, wel gedacht konnen werden „beeter te zyn, de eene als de andere, ik zwyge noch daar voor gehou-„den te werden? Niettemin werd 'er by alle drie, de kettermaakinge „met kracht gedreeven; maar hoe? By de *Papisten*, alwaar van de „grootste en machtigste Heeren des weerelds onder hen, aan de zoo ge-„naamde en hoog geachtte Geestelyke, naamentlyk en eygentlyk aan „de *Paus*, dit recht in eygendom toegestaan werd, die ook dienvol-„gende de *Inquisitores hæreticæ pravitatis*, dat is, *de onderzoekers of uyt-„vinders der kettersche boosheyd*, beneevens de andere byzitters en bedien-„den, verordineert; wanneer nu iemand, uyt wat oorzaak het ook „mag zyn, met recht of onrecht, in eenig vermoeden komt, die moet „met of zonder geweld voor zulk een Rechtbank aanstonds verschynen, „en dikmaals zyn eyge beschuldiger werden, daar doch de gemeene

rech-

,,rechten zeggen: *Nemo tenetur propriam turpitudinem allegare.* Dat is: ,,*Niemand is gehouden, om zyn eyge schande aan te moeten wyzen.* Werd ,,hy nu, gelyk als in 't gemeen geschied, voor een *Ketter* verklaart, ,,zoo is hy gewisselyk een dood man. Maar dat doen nu deeze zyne ,,lieden kwanzuys niet, zy zyn Geestelyke, zy vergieten geen bloed, ,,zy wasschen met *Pilatus* haare handen daar van af; maar zy geeven ,,hem slechts aan de Weereldlyke Overigheyd over, die moet haare na-,,rechter zyn, dan is het een afgemaakt werk; tot den brand-staapel ,,toe, tot het vuur toe, zonder eenige genaade, daar het meergemelte ,,*Martelaarsboek*, op fol. 15. en de *Historie van de Inquisitie* van *Limborg*, ,,wytloopiger en eygentlyker van handelt. Dit alles nu geschied van de op ,,de *Munstersche* en *Osnabrugsche Vreedens-Tractaaten* zoo genaamde ,,*Catholyken.* Maar by de aldaar genaamde *Euangelische*, en onder de ,,*Luthersche*, gaat het'er naar den schyn wel wat zachter toe, door dien ,,aan haare zoo genaamde Geestelyke zulk een grooten macht wel juyst ,,niet toegestaan is, doch die echter van hen zelfs, zoo veel als zy im-,,mers konnen en vermoogen, metter daad zelve aangenoomen en ge-,,bruykt werd, en daar meede komt het dan meest voor eerst op de Pre-,,dikstoelen; aldaar nu weeten ze wel, dat zy ook de fondamenteelste ,,en billykste teegenspreekinge zelfs niet te verwachten hebben, zy zeg-,,gen aldaar ook wat zy willen, het zy dan waar of niet waar, alles hel-,,pe wat maar helpen kan. Nademaal nu het meeste deel der toehoor-,,ders van zulke menschen, alles op haar goed *credit* en geloove aannee-,,men, of dat ze, om niet verdacht te werden, zich gelaaten moeten, ,,als of ze zulks aannaamen, en by lyve niet daar teegen moeten kikken, ,,zoo volgt zomwylen ook de penne daar op, om die zaak noch wat ,,schynbaarder te maaken, en als dan is de zaak t'eenemaal afgedaan, ,,zonder dat'er iets meer op te zeggen valt. Daar na komt dan het ge-,,blinddoekte volk, en schreeuwt luidskeels uyt, *kruyst hem! kruyst* ,,*hem!* weg met deeze menschen, het zyn maar een deel onrust-maa-,,kers, enz. Daar moet dan de *Overigheid* meede in 't spel koomen, zy ,,beroeren geen water, neen, de *Hooge Overigheid* is dan een Voester-,,Heer en beschermer der Kerken, zy is dan noch goed genoeg, om ,,haar wil en begeeren, als haar dienaar, uyt te voeren, daar gaat het ,,dan: hy is in de *Religie* verdacht, een *Ketter*, hy moet uyt zyn dienst, ,,uyt zyn ampt, uyt de Stad, ja uyt het Land weg. Maar gelyk als ,,zy in 't dooden van 't lichaam wel wat omzichtiger als de *Papisten* zyn, ,,zoo zyn zy hier teegen in de beroovinge en schendinge van een eerly-,,ke naam en andere beschimpingen, des te heeviger, het welke doch ,,een burgerlyke dood, en alzoo een weynig beeter is, als 't geene van ,,de *Papisten* werd bedreeven, door dien *fama & vita pari passu ambu-*,,*lant*, dat is, *een eerelyke naam en het leeven op een gelyke tred gaan.* ,,Maar by aldien de *Overigheid* verstandiger is, en de zaak zelfs wil on-,,derzoeken, dan geeft men het de naam: Was deeze man niet een *En-*,,*thusiast*, *Chiliast*, *Swenkfelder*, *Weigeliaan*, *Pietist*, en met een woord, ,,dat geene het welke alle deeze grouwel-naamen in zich beslooten houd, ,,een *Quaaker*, wy zouden van hem niet spreeken, noch hem aanklaa-,,gen. By aldien nu zulk valsch en schynbaar aangeeven niet werd ver-,,trouwt, gelyk als het ook billyk is, maar dat men zulk een werk wat ,,naauwer wil doorzien, als dan gaat het geschreeuw eerst recht aan: ,,werd deeze of geene niet aanstonds weggejaagt, zoo zyt gy geen vriend ,,van de *Munstersche* en *Osnabrugsche* Vreede-handelinge. Daar meede ,,is het dan t'eenemaal gedaan, en haaren wille moet wel geschieden.

Dat deezen handel nu van de *Lutherfche*, zoo wel onder haar zelven, als ook teegens andere gefchied, daar konnen, onder veele andere, de Hiftorien noch onlangs in de voortreffelyke Stad *Hamborg* voorgevallen, een onverwerpelyke getuygeniffe van geeven.

§. XVII.

Noch een nieuwer *Auteur* in *Engeland*, genaamt D[r]. *Joh. Pordage*, heeft in zyne *Sophia*, of ontdekkinge der wysheyd (gelyk als ze na zyn dood, in 't Jaar 1699. te *Amfterdam*, in 't Hoogduyts uytgekoomen is) dit navolgende hier van gefchreeven, in 't *XXI. Cap. p.* 159. *t'Zeedert de tyd dat* Chriftus *aan 't Kruys gedood, de* Apoftelen *geftorven, en den afval is voorgevallen, is 'er geen waare Chriftelyke, zichtbaare, en vergaaderde Kerke op aarde geweeft, ze heeft 'er ook niet konnen zyn. Daar heeft onmoogelyk geen waare Chriftelyke en zichtbaare ftand of Kerke des Euangeliums konnen zyn, maar wel* Antichriftifche *Kerken. Daar hebben geene waare Kerken-dienaars, noch eenige waare Kerken-dienft konnen zyn, noch ook een waare Godsdienft, noch waare aanbidders, enz. Hoe hebben zy (de* Antichriftifche Kerken *en uytterlyke fchyn-gedaantens der Godzaaligheid)* Babel, *met deffelfs verwerde meeningen, en heete vuurige* difputen, *met en teegen elkanderen in vuur en vlam gezet, daar het eene zwaard teegen het andere van zyn eeven-naaften, uytgetrokken is geworden. Daar zy malkanderen met bittere fcheld- en lafter-woorden fteeds vervolgt hebben, elkanderen van haare gemeenfchap uytgeflooten en in den ban gedaan, de een den ander voor valfch uytgekreeten, en de eene Kerke de andere vervloekt en verdoemt heeft. En waarom doch? als maar alleen om een deel ydele woorden en meeningen, en om dat een ieder voor zyn eyge opgerechte form en beeld, en voor zyn kerk* gedifputeert, *en beyde de partyen geftreeden en gewilt hebben, dat men gelooven zoude, dat juyft haare forme alleen de waare* Kerke Chrifti *op aarde zoude zyn, daar de beloften des eeuwigen leevens alleen maar aan toebehooren, en dat iedere partye uytgeroepen en gefchreeuwt heeft: Wy zyn* Chriftus *waare kerke op aarde, en alle de andere zyn valfche* Antichriftifche Kerken. *Wy hebben alleen de rechte fleutel, om uit te fluyten en in te laaten, wy hebben de rechte deure en poorte, door welke men moet ingaan: wy hebben de waare Euangelifche Godsdienft en Priefter! Daar ze doch in waarheyd alle met malkanderen maar* Antichriftifche Kerken *en loogenaars zijn, en hier in inzonderheyd als bedriegers bevonden zullen werden, op deezen mynen (der Goddelyke wysheid) dag van de verwoeftinge over* Babel, *en op dien dag in welke ik alles weeder zal vernieuwen, wanneer ik zal koomen om de waare* Kerke Chrifti *weeder op te rechten, die uyt het ftof, puyn, en affche der uytterlyke fchyn-kerken, weeder als eene nieuw-gefchaapene Kerke opftaan zal.*

§. XVIII.

Deeze gedachte Schryver vaart *pag.* 160. daar op voort, om ook van die *Secten* byzonder vrymoedig te oordeelen, welke voor andere grootere partyen, wiers ellende ieder een, zelfs ook de natuurelyke verftandige menfchen in de oogen valt, wat meerder fchyn hebben, waar over ze zich zelven booven andere verheffen, die alles in hen voor onberifpelyk achten, en die ook de andere daar over t'eenemaal koomen te verachten.

Zyne woorden zyn dan, inzonderheyd van de *Quaakers*, de volgende: *Alhier* (naamentlyk op den dag des gerichts der Goddelyke wysheyd) *word ook de Kerke der Quaakers eene Antichriftifche Kerke, eene van menfchen opgerechtte Kerke bevonden te weezen, en haare forme en de*

de deure, door welke zy de menschen tot haare Kerke toelaaten, verstoort, en zy werden loogenaars bevonden te zyn; om dat ze gezegt hebben, dat zy de waare Kerke Christi zyn, en alleen den weg ter zaaligheyd hebben, ook dat haare leere het rechte middel, en haare forme de waare deure in Christus waare Kerke is. Ik (wysheyd) *zegge, en betuyge u, dat zy eeven zoo wel als de andere Kerken, welke zy verachten, eene Antichristische Kerke zyn, en dat ze in deeze haare stellingen bevonden zullen werden, loogenaars geweest te zyn, wanneer ze zeggen, dat zy van alle zonden en zelfheyd t'eenemaal vry zyn, daar ze het echter niet zijn: daar ze voorgeeven, zy zyn volmaakt, daar ze doch noch onvolmaakt zyn: daar ze getuygen, dat zy tot den Berg Zion, en tot het Nieuwe Jerusalem zyn gekoomen, eer dat de Berg Zion, en het Nieuwe Jerusalem in haar eens afgedaalt is. Want dat zy deeze waarheeden van zich zelve getuygen, en beweeren, eer ik hen noch eens tot een nieuwe creatuur gemaakt hebbe, eeven dat geene is het, waar door ze op mynen aannaaderende dag des gerichts over hen loogenaars bevonden zullen werden te weezen.*

Op een andere plaats vindmen dit ook noch van deeze *Quaakers*, en alle die geene welke den schyn en naam der Godzaaligheyd voorwenden pag. 143. *In de openbaaringe* (der wysheyd) *moet ook de maniere van vergaaderinge onder de Quaakers, beneevens haare in waarheyd maar uytterlyke Kerke, in dien dag verstoort werden. Want myn* (der wysheyd) *dienst maakt eene voorbereydinge tot den Berg Zion, en tot de Kerke of Gemeente der* [illegible]*, en tot de algemeene verzaamelinge des H. Geests, dat zy in* [illegible] *hemelen en aarde, in de menschen, door het werk myner handen alleen opgeregt werden, daarom zal en moet ten daage myner verstooringe alles, wat door de menschen en van de menschen ooit opgerecht is, afgebrooken en verstoort werden. En indien 'er ook noch NB. eene andere Kerke, hooven die der Quaakers, zoude moogen opstaan, om eene uitterlyke forme der NB. Godzaaligheid in deeze wereld op te bouwen, waar na zich de uytterlyke mensch schikken en richten mocht, zoo zal en moet zy door my echter noch al verstoort werden. Want door dien de grouwel en verwoestinge daar in is, hoe kan het dan doch een werk myner handen zyn, dewyle het maar van menschen gesticht, en door de schepzelen opgebouwt is geworden.* enz.

§. XIX.

En nadien ik nu eenmaal op deeze oordeelen, aangaande de schynbaarste en booven andere zich zelfs heylig dunkende partyen gekoomen ben, zoo konnen ook noch wel zommige andere, met deeze voorgaande eenstemmige oordeelen, hier geleezen werden, gelyk als ze in de beroemde Engelsche Vrouwe *Johanna Leade*, haare schriften te vinden zyn, daar dan in het *zesde Mystike Tractaatje*, *pag.* 250. tot de in *Engeland* leevende *partyen* het volgende staat, als een van haare voorgestelde gezichten van de zeeven Kerk-gemeentens in *Engeland*.

,, Voor eerst kwam dan de oudste, dat de *Bisschoppelyke* dienst was,
,, met zyne *Nationaale Kerke*, en onder zyne tucht staande Leedemaa-
,, ten voor aan, die wel voor des Heeren gezalfden erkent wilden zyn;
,, maar die niet aangenoomen, afgeweezen en uytgeslooten wierden.
,, De andere waaren van een wat fijnder zoort, naamentlyk de *Presbyte-*
,, *riaansche partye;* welke eeven als de eerste uytgeslooten wierden. Door
,, dien zy niet konden ingaan, noch haar geloofs-brief, dat zy om te
,, preediken uytgezonden waaren, bezeegelt hadden, of die aanwyzen
,, konden. Ten derden kwam 'er noch een andere zoort van volk op,
,, die zich des *Apostolischen* diensts, en het noch zuyvere gebruyk der

„*Goddelyke ordonnantien*, op eene afgezonderde wyze aanmaatigden, „*Independenten* (of *Congregationalisten* en byzondere verzaameling-hou„dende Gemeentens) genaamt. Deeze wierden insgelyks verworpen „en afgeweezen. Hier op trad 'er ten vierden nog een andere zoort, „die de voorgaande na-aapte, van zelfs toe, en wel zulk een hoop, die „'t'eenemaal gewasschen, en die in het geloove des waaterdoops met den „ander ingelyft en verbonden was, onder den naam der *Weederdoopers* „bekent: welke ook al voorby moesten gaan. Verder, en ten vyfden, „verscheen 'er een vergaadert gezelschap, het welke op de uytterlyke „hulpe, en op de uytwendige opgevatte zin en meeninge stond, en „die enkel en alleen na de heerlykheid des Ryks *Christi*, en na zyne „*Monarchaale Oppermacht* op aarde, in een zichtbaare gedaante en wy„ze uytzaagen en omkeeken, en niet in zich zelven inkeerden, nog „het Ryke des *H. Geests*, dat nootwendig voorgaan, en de Heemelsche „Gemeente tot een vast weezen brengen en schikken moet, rechtschaa„pen in 't ooge vatteden, en deeze wierd de *Kerkelyke Gemeente der* „*vyfde Monarchie genaamt*: maar ook deeze wierden verworpen. Ver„der, en ten zesden, zag ik eene Gemeente (*der Quaakers*) zoo groot, „als eenige van alle de voorgaande was, toe treeden, en dat met eene „groote vrymoedigheid, om dat zy zich vermeetelyk inbeelden, dat „zy tot de volmaaktheid nu reeds al gekoomen waaren, waarom ze zig „zelven ook op een gantsch zichtbaare wyze van alle de andere hadden „onderscheiden, en zeyden: Nu is de gezalfde des Heeren voorzeeker „voor ons; maar eene stemme sprak: ook deeze zyn het niet; want de „Heere ziet niet, als een mensche ziet: Daar zal voortaan geen *formee*„*len Tempel* in de eeuwigduurende Kerke staande blyven, maar uyt den „stamme *Davids* zal'er noch eene zuyvere Maagdelyke Kerke, die nog „geenen Man bekent heeft, op deeze aarde (als tot de openbaaringe en „voortplantinge der zelve) gebooren werden.

Verder staat'er in de *Heemelsche Boodschapper van eene algemeene vree*-*de*, *p.* 28. enz. eene erinneringe aan de *Roomsche*, *Luthersche* en *Gereformeerde partyen*, als volgt: „Deeze roep gaat voor eerst tot u gy „*Roomsche Kerke*, die u over uwen ouderdom, en de navolginge des *A*„*postolischen oorsprongs*, zoo zeer beroemt. Zy vermaant en raad u, om „u zelfs ook wel te beproeven, of gy deezen uwen *tytel* en naam door „uwe *practyke* en gelykformigheid des leevens met de rechte *Apostoli*„*sche Kerke* ook wel bewaaren kunt. Want gy moet weeten, dat 'er „uyt den mond des grooten *Apostels onzer belydenisse*, naamentlyk van „*Christus Jesus*, een vuurige wet, ja een Geest van vuur en oordeel, „uytgegaan is, om uwe weegen, werken, en den geheelen Godsdienst „daar aan te beproeven. Zoo dat gy moet afwachten, dat alles, wat te „licht bevonden werd, en dat het guldene kooren niet opweegen kan, „als ook dat overvloedig en onrein is, van de machtige hitte van Gods „yver verteert zal werden: van waar een geroep aan u uytgaat, dat gy „tot uw' eerste en recht beginnende stand moet weederkeeren, of trag„ten om dezelve weeder te verkrygen. Dienvolgende betaamt het ook „een iegelyk, hoofdzaakelyk en voornaamentlyk, die zich op den stoel „en macht der regeeringe over deeze Kerke, als het *Stadhouderlyke Hoofd* „heeft ingezet, om zich zelfs wel te onderzoeken en te beproeven, of „hy de waare zendinge of het rechte *Creditif* en volmacht van zyn ge„zantschap al wel heeft? dat alleen maar uyt de kracht van de *Geest Jesu* „in hem gekent kan werden; in welkers hand de goude sleutel is, die „het ryke der *Philadelphische kudde* kan openen. Op zulk eene wyze

mag

„mag hy een waarachtige Herder der fchaapen, en een Biffchop en Op-„ziender van de zulke werden, welke de Maagdelyke Kerke konnen „uytmaaken. Want het zal u van de *Alpha* en *Omega* bekent gemaakt „werden, dat de tytel, woorden, en uytterlyke plegtiglyke Godsdienft „door het vierige gerichte niet gaan zullen: Daarom bekeert u, bekeert „u, en verfterkt dat geene, dat aan 't innerlyke en geeftelyke leeven „onder u fterven wil; en tracht doch uwe eerfte liefde weeder te ver-„krygen, op dat gy het rechte merk- en kenteeken der *Philadelphifche* „*Bruid* draagen moogt. Neemt dit als een waare boodfchap en roepin-„ge van den geenen aan, die alles in allen is.

* * *

„Maar aan u, van de *Lutherfche Kerke*, en de overige der *Gerefor-„meerde Kerke*, is het Woord des Raads, en der Wysheyd, dat gy u „niet voor moet laaten ftaan, dat het genoeg zy, dat gy in het begin „van eene *Reformatie*, eeniger maaten door de nacht der duyfterniffe en „onweetenheyd zyt doorgebrooken. Nademaal gy u niet zelfs bepaa-„len, of aan het eerfte aanblikken van den dag en morgenftont binden „moet; aangezien de waare lamp-olie altyd helderder branden zal, tot „dat zy tot de eenigheyd der liefde is gekoomen, die geene oneenig-„heyd nog fcheydinge altoos toelaat; en tot dat alles, door het bittere en „ftrenge vuur des dienfts van *Elias*, (waar in uwe eerfte *Reformatie* uyt-„ging, om den weg tot eene, na u koomende, grootere en hoogere „dienft te bereyden) in den volgenden dienft der liefde verflonden wer-„de. Hierom nu wil u inzonderheyd de hoofden en herders, dien de kud-„de Chrifti aanbevoolen is, voegen, om uwe oogen te rugge op de rei-„nigheid, liefde en yver uwer kindsheid, of eerften voortgang uwer ker-„ken, wel te laaten gaan; en uwe lampen daar meede te vergelyken, en „te laaten beproeven, of zy al in licht en kracht der daadelyke heylig-„heid toegenoomen, dan of zy niet veel eer afgenoomen, en donkerder „gebrant hebben: en hoe wyt dat geene, wat in geeft en leeven eerft „geopenbaart is geweeft, daar na weeder in de dood en uytterlyke pleg-„tiglyke fchyn, verzonken is. Tot welken eynde een ieder onder u in „zig zelven gaan of inkeeren, en uwen kwelbron des heyls aanroepen „moet, op dat hy weeder mooge uytfpringen, en u, als een vruchtbaa-„re Libanon maaken, op dat de Kooning der liefde en des vreedes, in „en onder u woonen, en u met den *Philadelphifchen* fpiegel, die het „vlammende herte, en liefde der eenigheid is, verzeegelen en bekragti-„gen mag. Veracht nog verwerpt dan deeze boodfchap, en roepinge „Gods, aan de *Luterfche* en *Gereformeerde* Kerken niet, want zy van „den geenen komt, die in 't brandende bofch der liefde woont; waar „toe hy u, gy die van de *Gereformeerde* of *Proteftérende* Kerke zyt, alle „noodigt te koomen, en uyt den beeker der Goddelyke Openbaaringe, „den wyn te drinken, die u tot dienaars des geefts maakt, op dat gy, „als afgezanten der verzoeninge moogt uytgaan, het geene uwe kroon, „vreugde en glorie zyn zal. Op zulk eene wyze nu, zyt gy zoo wel „de herders, als 't volk aller kerken, erinnert en geroepen, om u in uw' „zelven te onderzoeken en te beproeven, of gy het rechte merkteeken „der Kerke en Bruyd *Chrifti* al draagt. Want de *Kooninglyke Bruyde-„gom* verwacht nu zulk een *hoogen graad* der *Reformatie*, van zulk eene „gelykvormigheid, welke alle letterlyke en doode, uytterlyke, plegtig-„lyke Godsdienft verre overtreft, aangezien de zulke de proef van de „Goddelyke en brandende fteen der liefde niet konnen houden. Maar „zoo gy eene hoop en verlangen naar zyne tweede verfchyninge en ryke

„hebt, dat zich in zyn macht en glorie alhier in en op der aarde zal uyt-
„breiden, zoo zyt gy voorzichtig, en waakt in eene innerlyke hoope
„van een zuyver en volmaakt herte en gemoed, opent uwe ooren, om
„de ſtemme van uwen *Kooninglyken Herder* der ſchaapen te hooren, wel-
„ke u roept, om eene eenige volmaakte kudde te maaken; op dat
„hy onder u zoude konnen in en uytgaan, en u tot den leevendigen bron
„en de verſche weyde voeren, zoo dat 'er by u geene dorheid noch
„honger meer gekent mooge werden, en dat het weezendlyke woord uyt
„den wortel van uwe eygene zielen mag uytgaan, waar door gy in den
„dienſt des *H. Geeſts* verzeegelt, en van de *Alpha* en *Omega* zelve ge-
„teekent moogt werden: wien alle Kerken als eene eenige toegevoegt,
„en met de eeuwige kroone gekroont zullen worden, den welken zy,
„lof, prys, eere, en heerlykheyt, die was, en is, en koomen zal!
„Amen.

Tot hier toe gaat het gemelde getuygenis van de heedensdaagſche Gemeentens der gantſche zoo genaamde Chriſtenheyt. Nu zal het moogelyk niet weynige Leezers nog wel aangenaam zyn, dat ik nog eenige diergelyke verklaaringen van deeze zaake hier by voege, die ik, in een nieuw handſchrift, van een zeeker *Auteur* zonder naam, gevonden hebbe, waar van de *tytel* is,

Eenige nadenkelyke erinneringen van de gemeenſchap van het ryke Gods, en van zijne wonderlijke oordeelen, *door* H. B. K.

Uyt dit geſchrift nu zal ik maar alleen de voornaamſte hoofdſtellingen uyttrekken, waar door deeze zaaken eenigzins konnen verklaart werden: De *Auteur* ſchryft daar dan aldus van:

„ §. 9. Laat u toch tuchtigen, gy alle, die de aarde oordeelt, zoo zal
„u de rechte weg niet miſſen. Want God wil de opbouwinge der zie-
„len, en de kragt des lands, van u eyſſchen. Houd dog op van voor
„uw' zelve, en uw' verleyd geweeten, de *Buyk-propheeten* om te koo-
„pen en te beſchenken. Haaſt u, maakt uwe zielen los, op dat u het
„waare beeld Chriſti niet komt te miſſen, en gy na ziel en lichaam beeſten
„word, door dien 'er in het nieuwe *Jeruſalem* niets in zal gaan, als wat
„in 't boek des leevens eerſt geſchreeven is. Laat het oordeel Gods
„u alle tot navolginge dienen, ja tot eene voorbereydinge van den weg
„ter eeuwigheid. Niemand zal het door toeſluytinge der oogen en des
„herten ontgaan; komt derhalven den zoone vrywillig te gemoet, en vat
„zyne kaſtydinge met beyde de handen aan, zoo zult gy eene onwaar-
„deerbaare vreede en rykdom vinden. Houd u vaſt aan *Chriſtus*, trekt
„uw' herten van alle het andere af. Want alle het andere uytterlyke
„werk zal in den afgrond van 't eeuwige verderf geworpen werden. Ziet
„de reede des Heeren komt ſnel!

„§. 10. Naar beneeden in den afgrond, gy dierlyke weereld, verſmelt
„voor het aangezichte des Heeren, gy dierlyke ryken, gezintheeden,
„hooge ſchoolen, ampten, inzettingen, enz. Zet u hier onder, gy
„valſche *Catholyke*, gy valſche *Euangeliſche!* uwe kroone is weg, uw'
„offer verworpen! uwe werken en naamen zyn eeuwig te ſchande gewor-
„den. De Heere heeft de pylen van het verteerende oordeel, en het
„werk over de *Heydenen* los gelaaten, welke van de wet *Chriſti* maar
„ſlegts aangeſtooken, dog niet bekeert geworden zyn. *Jeſ.* LXIV. 2. Vaart
„naar onderen, met alle uwe onrechtvaardige werken in den val *Baby-
„lons*, gy Prieſters en Tyrannen allenthalven! Want met alle uw' Af-
„gooden-offeren hebt gy geene gerechtigheid altoos by u konnen laaten
„blyven of woonen. *Prebenden*, *Legenden*, en allerleye meeningen, in
plech-

„plechtigheeden beſtaande, hebt gy wel konnen aanneemen, maar de „gerechtigheid en barmhertigheid heeft de Satan tot hier toe niet laaten „regeeren. Uw' gedachtenis en werk zal voor eeuwig uyt het land der „leevendigen verdelgt werden, en het voorige *Heidendom* in den afgrond „der helle gezelſchap houden.

„§. 11. Werd t'eenemaal openbaar en breekt door, gy waarachtig „*Chriſtendom*, als eenen nieuwen naam, als een land der leevendigen! „Zie, uwen Kooning is verklaart in gerechtigheid. Hy heeft de zee der „*Roomſche Heidenen*, door het twee ſnydende zwaard van zijn *Euange-„lium*, van een geſcheiden. Het eene deel deſſelfs ſtaat afgeſcheurt tee-„gen het Noorden, het andere teegen 't Zuyden, en alles teegen mal-„kanderen, in vloek, bloed, en doodſlaan door een bloedig *Sacrament* „van een eenige doode, en door eene vuurige reeden van eenes menſchen „zoone. Het verloſte volk nu gaat tot verkwikkinge daar door, en het „laat de dood in de zeege aldaar verſlonden. De verbolgenheid van den „draak der ongeeſtelyke Geeſtelykheyd moet tuſſchen hooge waater-ber-„gen needer zinken in zyn vergeeſſche najaaginge van den eeren kroon. „Waar is nu de macht over de plaagen en over de wonden der prikke-„lingen van de weereld; ô gy herders des doods, gy die, neevens uwe „Kerken- en Land-vyanden, uyt een en dezelve kelk gedronken, en die „den zeegen en het vreede-beſluyt van *David* tot nog toe alle gemiſt hebt. „Knerſt op uwe tanden in de bevindinge des yzeren ſcepters van het ge-„ſlachte *Davids*, die van *Sion* af komt. Ziet! *Jeſus* is hier, in zyn „eyge, en in zynes *Chriſti*-lichaams Geeſt en Godheyd teegenwoordig! „Wat pocht gy valſche *Chriſtenen* nog, gy valſche gooden? *Chri-„ſtus* is uwe God niet! hy is ook uw' Heer niet! doorſteekt hem dog „maar! kruycigt hem dog! Hy is u maar tot een teeken van teegenſpree-„kinge, die hy in zyne getuygen-wolken meede gewerkt heeft, op dat „gy daar over weenen zoud, gy hoofden van het land der ongerechtig-„heyd! *Chriſtus* is een God in *Zion*. Hy is een, met zynen Vader, en „den Geeſt zyner meede-erven. Hy wil in hen des Satans heerelykheid „niet verkondigt, nog onderzogt hebben. Daarom ſpreekt hy, door „zynen *Antipas*, of weederſpreekende aloude ketter-getuyge, teegens „die geene, welke niet zyn, dat zy behoorden te weezen: Ik ben het „niet, ik erkenne u voor myne *Jehudin* en lofbekenner niet. Want „gy *Pergamiſche Synagogen der Jooden*, zult my ook, in de vol-„heyd der tyden, door de groote *Babyloniſche* t'zaamenzweeringe en „Godverloocheninge, kruycigen en dooden, in myne getuygen. Want „alle die goddelooze broeder-moorderſche lof-bekenners, en aanbidders „van God, zyn eeven als de laſteraars. *Pſ.* 109. 7. *Pſ.* 50. 16. enz. Om „die reede wil de heerlykheid van den Zoone Gods, van die booze geeſten „niet bekend zyn, maar hy ſchikt zig, beneevens zyn geheele kerkely-„ke lichaam, om eenen naam voor zig zelfs verborgen te hebben, en „om deeze valſche *Prophetiſche* bekenners met het tweeznydende zwaard „van weederſpreekinge en verloocheninge, in het vuur des oorlogs van „elkanderen te houwen, welk vuur ook branden zal, tot in de zee des „vuurs en des zwaavels.

„§. 12. Daarom ziet voor u, gy alle, die aan God gedenkt! Ziet „toe, waar gy woont! Wagt u dog voor de *Nicolaïten* of *Nico-leeken*, „dat is, van het muyten en overwinnen des woedenden graauws; ziet hoe „de vuurige Draak, op de zee- en aard-volkeren, en Geeſtelykheid, en „de meeſte menſchen, met zyne verleydende, gierige, en dertele *Re-„genten*, znaauwt en dreigd! Maar ziet ook met eene, hoe de pylen van

„den blikzem van de reede Gods, uyt *Sion*, over zyne plaatzen vallen, „en zynen vreede verstooren! Ziet, hoe zeer hy het licht, en den don- „der der vervullende zeege-ryke *Prophetien* schuuwd en vlied! Vlied met „Arends-vleugelen, in de woestynen, uyt alle die gezintheeden en re- „geeringen, welke van dit teeken getroffen werden, tot een voorbeeld „des eeuwigen toorns! Vlied, door de belydenisse der gerechtigheid, in „eene nieuwe bekeeringe, die uwe zielen voor den verwurg-Engel van „Gods toorn redden wild. En zaalig zyt gy, die van uwe eygene ampt- „genooten, zyt, en werd uytgestooten: Want daar door werd uwen „naam tot een heyl gemaakt. Alle gy oprechte herten! verloochent uwe „verlossinge uyt de verzoekinge in dat uur niet. Verheugt u over uwe „meenigvuldige gaaven, in wysheid, en over de uytkomsten van uwe „meede kampers over alle de eynden des weerelds! Verloochent alle uwe „oude vernufts besluyten en *religie*-dwang; want Gods vreede en or- „deninge, en zyne rechtvaardige billykheid, beneevens het waare oor- „deel over alle weereldlyke en kerkelyke omkeeringen, zal nu al haast, „met het toekoomende ryke, aan Gods knechten kennelyk en eygen wer- „den. Aldaar moet dan alle het teegenwoordige vernuft t'eenemaal val- „len. Laat ons maar zwak en stille zyn, volgens de vleeschelyke mid- „delen, maar sterk en wakker in het zwaard des geestes, den schild des „geloofs, en den loop der vroolyke boodschap des vreedes.

„§. 13. Daarom dan alle gy menschen, die nog van de plaagen ove- „rig, en die van den *Heyligen Geest* nog tot geene dieren veroordeeld „zyt, grypt het *heyl Israëls* aan, ende vreest die geene niet, welke „nog helpen, nog schaaden konnen. Verlost uwe zielen uyt de teegen- „woordige *religie*- en oorlogs-vuuren, alle die het waare *Euangelium* „en *Catholicum* zaaliglyk bezitten wilt. Ziet gy niet, gy verleidde zie- „len, der *Euangelische*, der *Waldensen*, der nog overige verstandige „*Catholyke*, dat de *Herders* en *Regenten* des doods, u met haare leerin- „gen vervoeren? En wee u, gy valsche *Euangelische krygs-Regenten*, zoo „wel als alle de teegenpartyen der zelve, gy hebt den naam dat gy leeft, „maar gy zyt dood, beneevens allen uwen paarde-staartschen aanhang, „de valsche *Propheeten*, die de vuyligheid van uwe afgooderye, hoere- „rye, doodslaagen, dieveryen, en tooveryen voor af proeven, en die „niet yveren over de schaade *Josephs*.

„§. 14. En ziet gy niet, gy dolle weereldsche jongelingen, dat uwe „*religions*- en *Geestelykheids hoeren* u tot het huys der helle lokken, en „als ossen ter slagtbank leeveren, en dat ze u van den wyn des toorns te „drinken, en beeten des doods te eeten geeven, alle het welke, benee- „vens de verkeerde geest in u vaart, terwylen gy in uwe aangeerfde hei- „densche gierigheid en trotsheid, het lichaam en bloed van *Christus* niet „onderscheid.

„§. 15. Verstrooit u en baart met angst, een ydel niet, gy *Heidenen* „der *Nicolaïten*, gy bitter alssem waater van de afvallige sterregeest, wel- „ke den dood, en vloek, en stryd met de *Concilien*, en *Kerke-legenden*, „en loogens over alle de ryken en stammen der aarde hebt vernieuwt, en „die alzoo de erfzonden en aloude schaaden des *Jooden*- en *Heidendoms* „in eene derde algemeene omkeeringe hebt voortgezet, welke is, het „valsche *Christendom* met alle zyne standen en *secten*, als ook de *Doo*- „*pers*, *Mennisten*, *Quaakers*, en andere hoopen. Daarom treffen ook „de plaagen op alle landen. Dat hebt gy uwe herders en zielzorgers „alleen te danken, ô gy *Babylons Jerusalem*, die hebben u uwe muuren, „kerken en toorens, tot herbergen van de eeuwige dood gemaakt: ziet

gy

„gy dolle Leeken, en in de weereld verzoopene *Regenten*, zulke *Nico-*
„*leeken* en Geestelyke waard gy waardig, en zy waaren u waardig.
„ §. 16. Laat het nu eenmaal genoeg zyn, met alle uwe uytterlyke
„weetenschappen, taalen, welspreekentheyd, goederen, ampten, eer-
„trappen, enz. Laat nu u zelfs en de uwen eens de waare *Sabbathen*
„Gods genieten. Heeft iemand een vrywillige en van de natuur zelfs
„hem ingedrukte lust en bekwaamheid, tot deeze of geene taale of be-
„lydenisse, zoo is het genoeg, by aldien niet, zoo is het ook genoeg!
„Want het is genoeg, dat God den een en den ander, met groot gevaar
„van lyf en ziele, door zulk een vuur en water heene gevoert heeft:
„God heeft weynig werktuygen ontrent het uytterlyke van nooden, en
„wanneer het al zoo is, zoo zyn zy maar alleen dienaars van het inner-
„lyke. Daarom is de drift van alle kinderen en volwassene te vergeefs,
„zoo zy niet in God rusten. En wanneer 'er een ziel van kintsbeen af
„in God komt te rusten, zoo moet men haar ook met alle het uytterly-
„ke niet bezwaaren. Booven dat zullen zich nazoekers genoeg in 't uit-
„terlyke opdoen, welke God overtuygen zal, dat alle haar werk te ver-
„geefs is, by aldien ze het niet ten dienste der Koninginne aanwenden,
„welke de wysheyd Sions is.
„ Overwind gy geregtigheyd der belydenissen en des bloeds van *Joh. Hus*,
„en van alle voorige meede-gaande en navolgende *Martelaaren*, teegens
„de yveraars van het beeld des beests, en houd uwe vyanden in de et-
„terbuylen van geduurige muiterye, burgerlyken oorlog en brand! Over-
„wind gy uytbreidinge van Gods Woord, en der beproevinge van alle
„schriften, teegens alle gebod en verbod, en giet u uyt, gelyk als een
„groote weereld-zee, en laat alle daar teegen woelende Geestelyke in
„een eeuwige *Sacrament-* en *Artykel-stryd*, geslaagen en geteekent bly-
„ven, gelyk als in een bloedige doode-zee, en eenen afgrond. Overwind
„ô *Reformatie*, en *Israël*, en *Priesterdom*, die met den aanvang en voort-
„gang der *Reformatie* van de zielige *Reformateurs*, door haare nieuwe
„*Paapsche* en *Antichristische Kerken-ban* gedood, of verdreeven of ge-
„bonden geworden zyt, gelyk als te *Geneve*, *Zurich*, *Heidelberg*, en
„*Poolen*, te *Dordrecht*, *Charenton*, *Manheim*, *Hamburg*, *Erffurt*, enz.
„en zulks wel in eenige weinige ballingen en vluchtelingen *Christi*, als
„die ook onder Ketters zelfs tot Ketters gemaakt geworden zyn.
„ 1. Uyt zulker standvastige *Hebreen*, dat is, Pelgroms en ballingen,
„wyze en straffe, moet het zaad van *Abraham*, en de volheyd van
„*Israël*, en het *Koningryke Davids*, beneevens de wooninge der gevan-
„genisse van *Babel*, en de wysheyd *Daniels*, ja eyndelyk de verschynin-
„ge der ongeschondene Gemeente der eerstgeboorene weeder voortgezet
„en uytgevoert werden. Hier teegen moeten alle weederspreekende en
„vloekende t'zaamenzweeringen, en *Symbola* of *Formulieren*, neevens
„haare aanhangeren en gebieders, haare daagen in rook en onweeder,
„plaagen en onrust, en allerhande booze aanslaagen, van weegen haare
„algemeene oogmerk der *Reformatie*, altoos toebrengen, op dat het
„geplaagde en zuchtende Schepzel de oorzaake der verbitterde kerken-
„stroomen, en de bloedig gemaakte weereld-stroomen, beneevens de straf-
„baare bedorvenheyd van alle Standen, aan de valsche Herders tot haa-
„re eeuwige schande en schaade moogen toeschryven, en op dat zy alle
„die verkeerde waare Herders zichtbaarlyk weeder tot zich moogen roe-
„pen, en op dat ze zulks alsdan met dezelve waare vreede-ryke en zaalig-
„maakende verkwikking-tyden eerst beleeven moogen; op dat het alzoo
„bekent werde, hoe het gebed en de voorbeede der valsche Herders,
wan-

„wanneer de plaagen en vyanden by God krachteloos gemaakt zyn, en „dat hier teegen de verborge *Levi*, en overal vervolgde *Elias*, alleen „als een Engel des almachtigen Gods, met het reukwerk der Heilige „eeuwiglyk bekrachtigt is, aan de weereld- en kerk-plaagen, en om-„keeringe der dingen belet komt aan te doen.

„Zoo overwint dan, en valt niet uyt de bekentenis en gerechtigheyd „aller waare *Elias* ſtemmen, teegen de afvallen van alle *Baals*, en alle „*Heydenen*, als teegens welke tot een getuygenis en gedenkteeken, maar „eenige mannen, exempels-wyze, voor te brengen zyn, gelyk als an-„dere gelykwaardige en vaſthoudende uytvoerders der *Thyatiriſche* ge-„tuygeniſſe meede insluytende, waar by men dan niet op de meenig-„vuldige uytwerpingen van den rook der ontrent verwekte woorden-„twiſten en meineedigheeden, maar alleen op de werken zelfs, en op „het hoofd-doelwit, en den teegenſtand van een ieder teegens *Babylon* „te zien heeft.

„ Naamentlyk, alhier doen zich op, *Epiſcopius* als een *Elias*-ſtem tee-„gen de *Hollandſche Baals*, en haare *Heydenen*; *Jacob Böhme* teegen de „*Duytſche*, en inzonderheyd *Saxſen*; *Betkius* teegen de *Brandenburgze*; „*Kotterus* teegen die van *Sileſien*, *Boheemen*, en alle *Jeſuitiſche Baals*, „en haare *Heydenen*; *Drabitz* teegen de *Hungaaren* en *Ooſtenrykze*; „*Engelbregt* teegen de *Bronswykze*, *Holſteynze* en *Hamburgze*; *Elias* „*Prætorius* teegen alle valſche Euangeliſche, en byzonder de *Lunen-*„*burgze*, en aangrenzende Landen; *Baxter* teegen de *Engelze Baals* en „*Heydenen*; *Curcellæus* teegen de *Franſſche*, *Charentonze*, *Engelze* en „*Hollandze*, enz. neevens veele 100000 gelyke toonen, blixemen en „donder-ſtemmen van den Berg Sion, tot eene eeuwige getuygeniſſe, „over de vergaande Chriſtenlooze weereld, die tot een groot *Babylon* „en verwarde Bayert, neevens de andere *Jooden* en *Heydenen* vervalt, „uyt welke de Geeſt Gods alles weeder nieuw zal maaken, na dat hy „door de vuurige *Cherubynſche waagen* van *Elias*, alle de weederſpanni-„ge geeſten, werken, en naamen der *Heydenen*, voor eeuwig verdelgt, „en haar als een uytgebrande ſchoorſteen des duyſteren afgronds in eeu-„wigheyd zal ter needer gezonken hebben.

„ Overwint voortaan hoe langer hoe meerder, gy oneyndige vreede des „nieuwen Kooningryks van *David*, door de eenigheyd van alle recht-„ſchaapene Engelen en menſchen, in alle volkeren en tongen, van het „Weſten tot het Ooſten, van het Noorden tot het Zuyden, en weegt „uwe vyanden teegens malkanderen af, na den loon van haare werken, „in eene waage van gerechtigheyd, op dat zy gelyk als de hoofdſtoffen „deezer weereld, teegens elkanderen in de weegſchaale der plaagen ge-„ſtelt moogen werden, en nooit moogen koomen te dwaalen, maar „op dat ze het oogmerk der kinderen Gods moogen vervullen, het zy „dan in den kerkelyken of weereldlyke ſtand, in een geſtalte van vree-„de of oorlog, *Catholyk* of *oncatholyk*, *Grieks* of *ongrieks*, in eene op-„perheerſchappye of Republyke, het zy ze zyn geleerde of ongeleerde, „*Latynſche* of *onlatynſche*.

„ Overwint eyndelyk, gy allerhoogſte gerechtigheyd Gods, dat alles „buyten uw' *Jeruſalem* en *Sion* in de zonde te zaamen geſlooten blyve, „ja dat alle het booze zyn maat voleynde, tot het verderf van *Babylon*, „onder de laatſte ſchande, op dat alzoo alle het laauwe en traage, dat „den Geeſt der vrywilligheyd tot de eerſte opſtandinge niet aanneemt, „door het vuur geloutert werde. Maar gy, ô menſchen kinderen, grypt „uwe voordeelen aan, die gy in *Chriſtus*, by zyne *Apoſtoliſche* navol-

„ginge hebt. Maar alle die zich aan den drift van haare oude natuure „en haare eygene begeerlykheeden overlaaten, die verliezen juyst daar „door haare vrywilligheyd, en het vermoogen om in en met *Christus* „het beste te zoeken, daar God ieder een voor wil bewaaren.

§. XX.

De gemeenste teegenwerpingen nu der geenen die de geweetens dwang en het moedwillige kettermaaken verdeedigen, heeft een verstandig *Hollander*, genaamd *Dirk Volkertze Koornhert*, in een wydloopig Boek teegen *Justus Lipsius*, onder den *tytel* van *Proces van 't Ketter-dooden*, heel wel weederlegt. *Maar om dat zyne werken byna over al in Holland te vinden zyn, zoo zullen wy den Leezer tot dezelve wyzen, en het* extract *alhier voorby gaan; het geen de* Heer Arnold *in 't Hoogduyts overgezet heeft, om zyne Landslieden deezen Schryver daar door bekend te maaken.*

§. XXI.

Wat eyndelyk nu het *Keyzerlyke Kamer-gerechte* zelfs, beneevens veele andere verstandige *Regenten* van het gewoonelyke verketteren en vervolgen der Geestelykheyd, teegen de goede luyden oordeeld, zulks is ook uyt een onlangs uytgegeevene *Bevel* te zien, dat te *Frankfort aan den Mein*, in druk uytgekoomen is, en van woord tot woord aldus luyd:

Mandatum Cassatorium & inhibitorium transgressionum tolerantiæ & juris Augustanæ Confessioni dati, simulac Restitutorium, & ad sacram cœnam admissorium sine clausula. Dat is: *Een te nietdoenend en verbiedend Gebod, aangaande de overtreedingen der verdraagzaamheid, die men aan de Augsburgsche Belydenis-genooten hadde toegestaan: en met eene dienende tot een* Acte *van volkoomene herstellinge en weeder toelaatinge tot het Avondmaal des Heeren, zonder eenige de minste uitzonderinge. In de zaak van* Laurens Sebolds, *teegens den Schout en geheelen Raad der Stad* Regensburg, *&c.*

„WY *Leopold*, door Gods genaade verkoore Rooms Keyzer, altyd „vermeerderaar des Ryks: in Duytsland, Kooning van Hungarye, „Boheemen, Dalmatie, Croatie, en Slavonie: Aartshertog van Oostenryk, Hertog van Bourgondie, Stiermark, Carintie, Crain, en Wurtenberg, Graave van Habsburg, Tirol en Goritie, enz. enz. enz.

„Wenschen aan de eerzaame, onze en des Ryks lieve getrouwe N. N. „Schouten en Raaden der Stad *Regensburg*; als ook aan N. N. Gröfe „en Assessooren des Hanzee-gerichts; gelyk meede aan *Magister Johan* „*Georg Wonna*, *Superintendent*, en N. N. gezaamentlyke *Ministeriaalen* der *Augsburgsche Confessie*; en verder aan N. N. Meesters van het „Naaldemaakers Handwerk aldaar; en eindelyk aan *Hans Georg Puchlern*, „Burger en Naaldemaaker tot Frankfort, onze genaade, en alles goeds.

„Eerzaame, Lieve, Getrouwe. Aan ons Keyzerlyk Kaamer-gerigte, heeft onze en des Ryks, ook lieve, getrouwe, *Laurens Seebold*, „Burger en Meester Naaldemaaker, by u een onderdaanig smeek-schrift „doen overhandigen, behelzende dit volgende: Alhoewel hy in uwe „Stad, onder u Schout en Raaden, als zyne lieve Hooge Overigheid, van Christelyke Ouders, van de *Augsburgsche Belydenisse*, die „zich daar ter Steede hadden opgehouden, echtelyk was gebooren, en „van zyne jeugd af aan in de *Catechismus* deezer Belydenissen onder-

„weezen geworden, na welkers inhoud hy zich ook met mond en her-
„te tot deeze Kerken heeft gehouden, en nu noch is houdende, en ook
„tot aan zynen dood toe daar by meent te volharden, en hy immers ook
„dierhalven uyt krachte der *Constitutien*, en volgens de Wet-hebbende
„verdingen (*Sanctiones Pragmaticæ*) onzes Ryks, welke voor eeuwig
„en altoos ſtand moeten grypen, ontrent de Religie-vryheid, zoo lan-
„ge altoos als hy by deeze zyne boovengemelte Belydeniſſe komt te vol-
„harden, uyt zoodaanig eenen oort of plaatze die de *Augsburgſche Be-
„lydeniſſe* toegedaan is, om zynes Geloofs wille niet behoorde uytgezet of
„verbannen geweeſt te zyn; en zulks noch wel daarom te minder, door
„dien hy, zonder eenigen roem, zich altoos na zyn beſte moogelyk-
„heid daar toe bevlytigt heeft gehad, om zelfs in alle uytterlyke en bur-
„gerlyke zaaken, teegens u zyne wettige Hooge Overigheid, en een
„iegelyk zich met alle behooren te kwyten, en zynen ſchuldigen pligt
„allenthalven wel te voldoen, zonder dat hy ooit iemand getracht heeft
„eenige ſchaade aan te doen, of eenige ergerniſſen te geeven, trachten-
„de alzoo na zyn beſte vermoogen, met eenen goeden wandel en wer-
„ken, zyne Geloofs-belydeniſſe wel te beleeven; zoo was het echter
„met hem *Suppliant*, op een gantſch bezwaarelyke wyze voorgevallen,
„dat hy, gelyk als in de neevensgaande bylaage N°. I. omſtandiglyk ge-
„meld werd, by geleegenheid van een zeeker Boek van *Jacob Böhme*,
„*den weg tot Christus* genaamt, dat hy hadde gehad en gepreezen, over
„zyn geloove by de Overigheid aangeklaagt was geworden, zoo dat
„het meede beſchuldigde *Miniſterium* der *Augsburgſche Confeſſie* te *Re-
„gensburg*, uyt het daar uyt gevatte kwaad vermoeden, hem hadde wil-
„len verbinden, om den gemelten *Jacob Bohme* en zyne boeken (die
„hy doch betuygt hadde, of heel niet te verſtaan, of in de plaatzen
„die hy verſtond, maar alleen naar Gods Woord, en de *Augsburgſche
„Belydenis* aan te neemen) t'eenemaal te verdoemen en te verwerpen,
„ook eene Belydeniſſe t'onderſchryven, die van het *Miniſterium* in ſtel-
„lingen en teegenſtellingen ontworpen was, behelzende 18 *Artykelen*,
„onder bylaage N°. II. waar van hy 'er veele, byzonder in de teegen-
„ſtellingen niet hadde verſtaan, zulks dat hy de ſtellingen ſchriftelyk
„zoude belyden, en de teegenſtellingen verwerpen, waar over dan een
„geruyme tyd was toegebragt, zoo dat hy om zulks te voltrekken ein-
„delyk door een goedertierene overreedinge, en ten deele door een ge-
„dreygde verwyzinge van de Stad, zoo veel als gedwongen was ge-
„worden. Over welke onderſchryvinge hy echter, na dat hy de zaake
„rypelyk hadde overwoogen, en meerder naricht ontfangen, aangaan-
„de de verloſſinge der *Christenen*, van het aanzien der menſchen in ge-
„loofs-zaaken, weeder berouw gehad hadde, en u als zyne Overigheid
„ſchriftelyk hadde gebeeden, na dat hy was bericht geworden, dat het
„aan niemand geoorlooft was, om eenige *Christelyke* Geloofs-belydeniſſe
„den *Augburgſche Belydenis-verwanten* voor te ſchryven, als aan de ge-
„heele Kerke, en alle drie de Standen der zelven; dat hem *Sebold* mogt
„toegelaaten zyn, om zyne voorige verklaaringe te moogen intrekken,
„en die onderſchryvinge, welke van hem toen ter tyd zoo veel als af-
„gedwongen was geweeſt, te rugge te neemen, maar dat hy zich des
„niet te min aan het geopenbaarde Goddelyke Woord der *H. Schrift*,
„de *Symboliſche boeken* van uwe gezindheid, en inzonderheid aan de
„*Augsburgſche Belydenis* zoude gedraagen, waar meede dan ook het mee-
„de beſchuldigde *Miniſterium* zig hadde moeten laaten vergenoegen, en
„hem weederom tot het *Avondmaal des Heeren* toe te laaten. Maar gelyk
als

„als gy (het reeds gedachte *Ministerium*) 't geene met hem (*Sebold*) „voorgevallen, eenzydig, en zoo veel u daar van belieft, schriftelyk „haddet ter needer gesteld, 't welke zonder eenig zyn meede-weeten „op Hooge Schoolen was verzonden geworden. Alzoo hebt gy Schout „en Raaden, daarom, dewyl *Sebold* de opgedrongene *Artykelen* van het „gedachte *Ministerium, in vim Confessionis publicæ*, voor geene *Symbo-„lische* Geloofs reegel heeft willen aanneemen, noch de gedaane onder-„schryvinge staande houden, hem zyne aangeroerde teegenspreekinge „van zulke zyne voorige onderschryvinge teegens zyne meeninge en ge-„dachten, gelyk hy God tot een getuyge neemt, voor een strafbaare „onderteekeninge misgeduyd, en uyt zulk eene harde beweeginge, in „uw', onder N. III. hier aan gehechte *Decreet* geslooten, dat hy, *Se-„bold*, zonder eenige hoope van verder uytstel, uyt de stad *Regensburg*, „en haar gebied zich begeeven, en by vermydinge van gevoelyke straffe, „zonder uw' voorgaande verlof, daar in niet meer zich zoude laaten „vinden. Daar hy *Suppliant* wel op zulk een onverhoopt voorval den „zachtsten raad gevolgd hadde, en volgens de neevensgaande bylaage „N°. IV. den 23 September 1691. u zyne behoorlyke nooddruft verder „heeft voorgedraagen, en om weeder inneeminge in de Stad, tot ge-„meenschap der Kerken, van Vrouwe, Kinderen, en neeringe heeft „gebeeden. Maar op den 24 dito, als *Sebold* met zyn verzoek afge-„weezen was, zoude daar op zoo ongunstig zyn beslooten, en deeze „zaak zoo ongelukkig geworden, dat geen bediende by u eenig *Memo-„riaal* meerder van hem mocht aanneemen, en dat zyn echte Vrouwe „zelfs, uyt aangebragte vreeze, dat haar en haare Kinderen het zelfde, „als haar Man, mogte gebeuren, niet meer derven aanhouden, en dat „gy meede-beschuldigde Meesters van 't Naaldemaakers Handwerk, uyt „gewin-zucht en nyd, onbillyk daar op haddet aangedrongen, dat de „Knecht ten behoeve van de Vrouw ingesteld, uyt *Sebolds* verlaatene „werkplaats was weggehaalt, en in 't Besluyt van den 8 December 1691. „hier by gelegt, onder N°. V. ernstig aanbevoolen, ook met hand-„tastinge zelfs, in de plaats van eede, van haar gevordert was gewor-„den, dat zyne echte Vrouwe, de Waaren maar by u (de *Regensburg-„sche Meesters*) zoude moogen koopen, doch geene van haar Man, of „andere Uytlandsche, in de Stad, op groote strasse, brengen; onder „deeze valsche voorwendzel, wyl haar echte Man afgeschaft, en dat „alzoo zyn werkplaats, volgens uwe onbillyke en onstantvastige mydin-„ge, oneerlyk was. Wanneer nu door middel van ons Keyzerlyk schry-„ven, den 6 April 1692. uytgegaan, de klagten van *Sebold* aan u, Schout „en Raaden, om naader bericht in te haalen zyn meedegedeeld, en u-„we omstandige narichtinge van de zaak afgeëischt is, en als gy dezelve „ingebragt hebt, en dat de klaagende *Sebold* met zyne verantwoording „en teegenbericht weederom ingekoomen was, en by onzen Keyzerly-„ke Kamer-gerichte daar op, *causa accurate cognita & ponderata* (de „zaak wel gekent en overwoogen zynde) beslooten geworden is, dat hy „volgens zyne in het teegenbericht zelfs gedaane verklaaringe, aanbie-„den zoude, om met der daad zelve op de *Augsburgsche Belydenis* al-„leen te zweeren, en zoo dan alles, wat tot nadeel van dezelve door „hem gesprooken of geschreeven was, te weederroepen, en ook volgens „uwe Kerken-ordeninge, aan het *Ministerium* alle behoorelyke onder-„daanigheyd te betuygen, en ingevalle hy daar meede niet gehoort mogt „werden, dat als dan daar op zoude volgen 't geene recht is: Zoo had-„de hy wel, volgens dit ons voorige *Decreet*, den inhoud daar van

,,reeds al gehoorzaamelyk waargenoomen, en den 10 Maart 1693. een ,,*Requeſt* by onzen hoogſten Gerichte goedgevonden, onder N°. VI. aan ,,u te laaten overleeveren, daar dan het beſluyt dies aangaande een geruymen ,,tyd lang was opgeſchort, en ons *origineel Keizerlyk vry-geleyde* aan hem ,,gegeeven, en nu noch geldende, van hem was gevorderd, maar niet ,,weeder gegeeven; eyndelyk dat gy den 8 May hem wel haddet toege- ,,laaten in de Stad te koomen, maar den eed op het letterlyke ver- ,,ſtand der *Augsburgſche Belydenis* hem niet ingewilligt, maar dat hy den ,,27 Juny 1693. voor uwen Kerken-raad was gevordert, en hem te ken- ,,nen gegeeven, dat hy (*Sebold*) tot de meer-gedachte Belydenis van ,,uw' *Miniſterium* zich moeſt bekennen, die niet nieuw, maar uyt de ,,*Symboliſche* boeken van de *Augsburgſche Confeſſie* genoomen was, waar ,,van gy (het meede-beſchuldigde *Miniſterium*) hem zoud onderwyzen, ,,waar op hy zich wel verklaard hadde om uwe *Miniſteriales* aan te hoo- ,,ren; maar hy hadde ook te gelyk betuygt, dat hy daarom die nieuwe ,,Belydenis niet als een *Symbolum* onderſchryven kon; waar meede uwen ,,Kerkenraad, onder veele verwytingen en betuygingen hem hadde laa- ,,ten heene gaan, maar de *Directeur* van 't zelve hadde hem tot drie ,,*Miniſteriales*, met naamen *Wulberger*, *Nurenberger* en *Ernſt*, te gaan be- ,,voolen, en hem daar door van den aan onzen *Keyzerlyken Kamergerichte* ,,voorgeſchreevene Ryks *Conſtitutions*-maatigen voetpad willen leiden, ,,en tot uwe Belydeniſſe van het *Miniſterium* van nieuws aan opgeſtelt, ,,verbinden, en hem laaten aanwyzen, hoe zulk een belydenis de *Augs-* ,,*burgſche* en uwe *Form. Conc.* heel gelykformig was, maar 't welk zoo- ,,daanig was ontſchuldigd, dat dit niet de *ſtatus controverſiæ*, noch tee- ,,genwoordig in ſtryd waare, maar voornaamentlyk, dat hy die als geen ,,*Symbolum* kon onderſchryven. Maar daar gy, meede-beſchuldigde ,,*Miniſteriales*, in de, op den 10 July des gedachten Jaars, met hem *Sebold* ,,aangevangene handelinge, u weederom op zulke *examina* en vraagen ,,haddet uytgelaaten, welke tot de voorige onnoodige en in ons Key- ,,zerlyk Beſluit niet onduydelyk verboodene wydloopigheyd al weeder ,,uytgevallen waaren, en aan u geleegenheyd gegeeven hebben, om deezen ,,ongeletterden Handwerks Man verder met eenen ongegronden yver te ,,bezwaaren, waar op door u Schout en Raaden het *Decretum ſub Num.* ,,VII. was gegeeven, maar hy daar teegen hadde zich, in N°. VIII. op ,,het voorgedachte beſluyt van ons Keyzerlyk Kamer-gericht beroepen, ,,en verder gebeeden, dat men hem doch niet daar over perſſen mochte, ,,maar 't welke gy N°. IX. en XII. t'eenemaal haddet teegengeſtaan, en ,,den weg, die u klaar en billyk voorgeſchreeven was, hoe gy den herte- ,,lyken ernſt van deezen benaauwden Man, tot de bekentenis op de let- ,,teren der *Augsburgſche Belydeniſſe* alleen zoudet proeven, naamentlyk, ,,door aanneeminge des eeds, van hem aangebooden en by meer gemelt ,,ons *Keyzerlyk Kamergericht* genoegzaam bevonden, eigenmachtig ver- ,,andert, en uwe en der meede-beſchuldigde en op hem zeer gebeetene ,,*Miniſterialen*, nieuwe en boovenmaatige ondervraaginge geſubſtitueert, ,,ook niet met den aangeboode eed op het aangenoomene letterlyke ver- ,,ſtand der *Augsburgſche Belydeniſſe* u willen vergenoegen laaten, maar ,,hem tot uwe en der dikmaals gedachte *Miniſterialen* mondeling of ,,ſchriftelyk voorgewende rechten, en eigentlyken zin van dit uw' *Sym-* ,,*bolum*, dat hy doch niet beſtryd, willen verbinden, insgelyks ook de ,,onderdaanigheid aan u en het *Miniſterium* ſchuldig, daar heen willen ,,uyttrekken, dat hy daarom uwe nieuw geſtelde Belydenis moeſte on- ,,derteekenen, daar hy doch zoodaanig eene onderdaanigheyd niet

an-

„anders, als naar maatgeevinge van de *Augsburgsche Belydenisse*, en volgens die plaatze uyt den zelven voort gebragt, onder N°. x. en ook hier „neevensgaande, schuldig, en te verrichten door het dikwils gemelde „*Decreet* aangeweezen was. By welke gesteltenis, en daar men zoo zeer „van het besluyt van ons *Keyzerlyk Kamer-gericht* afgegaan is, en men „hem (*Sebold*) met hooge ondervraaginge bezwaart heeft, en dat gy „(*Ministerialen*) hem teegens dezelve met nieuwe ongunstige en ongegronde vermoedens hebt willen belasten, zoo dat hy by u, Schout en „Raaden, zyne voorige schriftelyk aangeboodene verklaaringe en beeden *per novum memoriale sub* N°. xi. herhaalt, en te gelyk ook om „meededeelinge van de bezwaaringen, die 'er teegens hem by het *Ministerium* ingebragt waaren, tot zyne noodige verantwoordinge zeer hadde „gebeeden, maar zulks was van u Schout en Raaden gantsch niet aangenoomen, maar hem was van nieuws, in *Decreto* N°. xii. de Stad „verbooden geworden, en als hy zich op ons Keyzerlyk vrygeleide verlaaten en gelooft hadde, dat men onze en des *H. Ryks* zeekerheyd, „volgens ons bevel, aan hem vast en onverbreekelyk zoude moeten „houden, zoo is hy doch met het zelve, door Soldaaten, en wel op „uw' Schout *van Berg* mondelyk bevel, verleeden Palm-avond, oude „styl, uyt de Stad gevoert geworden, daar gy dan in eene *species facti*, „aan ons Keyzerlyk Kamer-gericht, tot gewaande ontschuldiginge van „zulke uwe *Proceduuren* en onderneeminge, (welke doch de klaagende „*Sebold* meest al te vooren in een teegenbericht genoeg weederlegd heeft) „u niet ontzien hebt, om het meer gedachte ons *Keyzerlyk Decreet* zoodaanig door te stryken, dat gy den daar in goedgevondenen eed, voor „een hoogst gevaarlyke *modus*, om te beproeven, of iemand de *Augsburgsche Belydenisse* waarachtig toegedaan was of niet? voorgegeeven hebt, „eeven als of men de vraag, Wie in 't *Roomsche Ryk* voor een Burger „der *Augburgsche Confessie* moest gehouden en geleeden worden? op „uwe en des meede-beschuldigde *Ministeriums* bedenken alleenig moest „laaten aankoomen, en als of zulks niet veel meer moeste beslegt worden, *ex Sanctionibus Imperii nostri pragmaticis*, en de zoo dier verworvene *religie-vreede* (welke wy en onze Heeren Voorvaderen, in het „*Keyzerryk*, door handhaavinge van geduurig Recht in acht te neemen, „aan ons hoogste gerechte hoog bevoolen en in eede verbonden hebben.) „Eyndelyk hebt ook gy de meede-beschuldigde meeste Meesters van 't „*Regensburgze* Naaldemaakers Handwerk, de trap van vyandschap en „gewinzucht, zoo wyt gezet, dat gy niet vergenoegt geweest zyt, met „uwen klaagenden meede-meester, *Sebold*, deezen gantschen tyd door in „zyne neeringe te verhinderen, en zyne onschuldige Vrouwe en Kinderen van de beste voordeelen des Handwerks, met uytvoeringe van „een *Decreet* van den Raad uyt te stooten, maar gy hebt ook neevens „de meede-beschuldigde *Hans Georg Puchler* te *Frankfort* gezocht, om „den Burger en Naaldemaaker te reeds-gedachte *Frankfort*, *Elias Christoph Fik*, welke *Sebold*, tot dat dit onze Keyzerlyk schryven om nader bericht was geinsinueert, het bericht ingebragt, met een teegenbericht beantwoort, en daar over in ons Keyzerlyk Kaamer-gericht „een besluyt genoomen, in zyne werkplaats geleeden, en als eenen „Christelyken balling geherbergt, met eene oneerbiedige vermeetelheid „teegens de heylzaame Ryks instellingen, voor oneerlyk om deeze reede „te stellen en uyt te kryten, en aan zyn neering en arbeid, die hy voor „eenige in deeze Rykskryg begreepene Vaderlandze volkeren vervaardigt „hadde, met verjaaginge van zyn Knegt met veel moeite te beletten.

 Maar

„ Maar wanneer de Religie-vryheid der *Augsburgsche Confessie*-verwanten, in 't H. Roomsche Ryk vast gesteld, buyten alle twyffel, en „inzonderheid den Ryks-Burgers en Onderdaanen, die zulk eene Be„lydenisse na den letter, gelyk als ze luyd, aanneemen, zeeker toe„komt: en dat de *Declarationes*, *Extensiones* en ordeningen hier teegen, „die de Overigheyd en *Ministeria* hier over maaken, in lang niet van de „verbindinge verklaart zyn, dat wie zich aan dezelve na de letter der „*Augsburgsche Confessie* niet wilde houden, om die reede alle de *benefi*„*cien* en weldaaden van de Religie-vreede niet konde genieten. By al„dien het ook met uwe en des meede-beschuldigde *Ministeriums* nieuw „opgestelde Belydenisse (schoon zy al, gelyk als *Sebold* hier van niet „stryden wilde, met de *Augsburgsche Symbolische boeken* doorgaands ge„lykformig waare) alzoo geschaapen was, dat hy dezelve als dan ech„ter noch al niet met die verbintenis, gelyk uwe *Augsburgsche Belydenis* „behoefde te onderschryven, en ook dewyle hy de hooge en zeer zwaa„re zaaken in uwe nieuwe artykelen vervat, met zyne eenvoudigheyd „niet ten vollen begrypen kon. Wanneer die by u in alle stellingen „al waarachtig en oprecht was, maar in de teegenstellingen, onwaar en „verwerpelyk te zyn, toegegeeven zoude werden, en dat echter zulk „een zaak, zonder daar van het genoegzaame begrip in *thesi* te beken„nen, en *antithesi* te verwerpen, voor God zondig zyn zoude, en gy „dan aan hem *Sebold* als een ongeletterde burgerlyken perzoon niet ver„der te onderzoeken haddet, als alleen om van zynen *Catechismus* een„voudige reede en antwoord te geeven, of ten hoogsten om het letter„lyke verstand van de *Augsburgsche Confessie* aan te neemen! Maar dat „hy zich van u (het meede-beschuldigde *Ministerium*) verder heeft laa„ten vervoeren, om van dingen, die voor zyne eenvoudigheid veel te „hoog zyn, te antwoorden, het welke hem reeds al zwaar genoeg heeft „moeten vallen, en het *Ministerium* zelfs toe te schryven is, dat ook „noch lang geen wettige reede geeft, dat men hem daar over uyt de „Stad, van de gemeenschap der Kerken, van Vrouwe, Kinderen, en „neeringe behoorde te verwyzen.

„ Wanneer dan desgelyken gy (Schout en Raaden) hem *Sebold* met de „aangeboodene belydenisse, onder eede, tot de *Augsburgsche Confessie* „niet hebt willen laaten koomen, maar dat gy, beneevens het meede-be„schuldigde *Ministerium* door de vingeren hebt gezien, zoo dat gy uwe „nieuw vervatte Belydenis, aan *Sebold*, om te onderschryven, voor een „*Symbolum* nochmaals hebt derven opdringen, ook hem met onmaatige „ondervraaginge, booven de maate van zyn begrip hebt derven aan„tasten, en daar hy volgens ons voorgaande *Decreet* zulks geweygert, „en in de gedachte ondervraagingen niet na de Schoolsche termen heeft „geantwoord, noch ook *Jacob Böhme* willen oordeelen en verdoemen, „hem nochmaals *de facto* hebt verdreeven, en uyt de Stad met Soldaa„ten laaten leiden, vlak teegens ons uytdrukkelyk genaadigste voorgaan„de *Decreet*, het verleende en noch geldende Keyzerlyk vry-geleide, „en ook teegen alle billikheid en recht. Wanneer eyndelyk dat geene, „wat gy (de boovengenaamde Meesters te *Regensburg*) en gy *Hans Georg* „*Puchlern*, de Naaldemaaker te *Frankfort* ondernoomen hebt, teegens „de openbaare Ryks-instellingen, maar wel voornaamentlyk teegen het „jongste Ryks-besluyt van 't Jaar 1654. aanloopende is, waar in het „schelden en dryven der onschuldige Handwerks-lieden sterk verbooden „is, gy echter de meede-beschuldigde *Hans Gröf* en het Hanzee-gericht „te *Regensburg*, den gedachten Naaldemaaker zulke ongerechtigheeden

„tot nu toe gedoogen, en ook met afvaardiginge en verzendinge der „Handswerks-brieven onderstand gedaan hebt; volgens dit alles heeft de „veel gedachte Suppliant *Sebold*, edoch met onveranderde geduurige „voorbedinginge van alle onderdaanigheid aan u Schout en Raaden, als „zyn Overigheid, en aan u het *Ministerium* onderdaanigst gebeeden, „dat hy voor eerst met zyne schriftelyke belydenisse tot de alleenige „*Augsburgsche Belydenis*, nu by dit ons hoogste gericht mocht werden „toegelaaten, en dewyle de *Jurisdictie* daar van uwe des Schouts en des „Raads bekende *immedieteyt* tegens u, en *ex continentia Causæ & Perso-* „*narum*, teegens u *Gröffen* en *Byzitters* des *Hanzee-gerichts*, gelykook „u de *Superintendenten*, en u de *Ministerialen* der *Augsburgsche Confessie*, „desgelyks ook teegens u meeste Naaldemeesters te *Regensburg*, met uit- „zonderinge van die geene, welke in de booven beschuldigde *facta* niet „bewilligt hebben, zoo dan teegens u *Johan Georg Puchlern* te *Frank-* „*fort*, voornaamentlyk en uyt macht der *Religions-vreede*, en der Ryks „wetten, welke alle den zelven bekrachtigende, en die ook anders hier „booven bygebragt zyn, zynen ontwyffelbaare grond heeft, dat hem „dit ons *Keyzerlyk Mandatum Cassatorium & inhibitorium Transgressio-* „*num*, *Tolerantiæ & juris Augustanæ Confessioni dati*, *simul ac Restitu-* „*torium & ad sacram Cœnam admissorium* &c. verleent mochte werden; „ook door instandig aanhouden verkreegen, dat hy na uwe des Schouts „en Raads genoegzaame vernoomene beyde berichten, en des smeeken- „de klaagers wel overwoogene teegenberichten, en zyne by ons Keyzer- „lyk Kamer-gerichte aangeboodene schriftelyke belydenisse, tot uwe „*Augsburgsche Confessie* is toegelaaten, en op dezelve zyne ook daar by „*in eventum* gedaane vrywillige bewilliginge en verklaringe, *sub N.*xv. „hier meede koomende, het afgebeedene Mandaat op heeden gegeeven, „van navolgenden inhoud goed gekeurt is geworden. Hierom zoo ge- „bieden wy aan u alle, en in 't byzonder uyt kracht van zyne *Rooms* „*Keyzerlyke Majesteyt*, en op straffe van tien Mark gouds, de helft ten „voordeele van onze Keyzerlyke Kaamer, en de andere helft aan de „klaagers, zonder uytstel te betaalen, hier meede ernstig en willen, dat „gy den naasten dag na verkondiginge deezes, alle de geschiedde over- „treedingen van de *Religie-vreede*, en van alle andere *Pragmatische in-* „*stellingen*, en Ryks wetten, den zelve bevestigende, waar in aan de „*Augsburgsche Confessie*, en die geene welke zich aan het letterlyke ver- „stand der zelve houden, de verdraagzaamheid, vryheid en andere rech- „ten zal verleent werden, en welke gy byzonderlyk met alle de boo- „ven geklaagde *vorderingen*, *decreeten*, *executien*, ook schelden en dwin- „gen aan den klaagenden *Sebold*, zyn Vrouwe en Kinderen, als ook aan „de geweeze Waard te *Frankfort* hebt bedreeven, afgeschaft, vernietigt „en weeder *gecasseert* zullen werden, en in het toekoomende teegen haar „alle, en inzonderheid van die en van alle andere zulke bezwaaringen u „gantschelyk zult hebben te onthouden, 't geene hen om die reede ont- „trokken geworden is, weeder zult hebben te herstellen, en hem in „de Stad, tot zyne Vrouwe, Kinderen en neeringe zult laaten koo- „men en blyven, gelyk ook tot de gemeenschap uwer Kerke en het A- „maal des Heeren, zonder eenige weygeringe, en dat gy dit alzoo ge- „hoorzaamlyk nakomt, zoo lief als het u zyn mag, om de opgestelde „straffe te myden. Daar aan geschied onze ernstige wille.

„ Wy heeten en daagen u daar beneeven ook, van weegen onze Key- „zerlyke macht, en ook van weegen het gerichte en rechts weegen, hier „meede op den 30 dag, de naaste na de geschiede bekentmaaking van

dee-

„deezen, waar van wy tien daagen voor de eerste, tien voor de twee-„de, en tien voor de derde, laatste en eyndelyke Rechtdag zetten, en „noemen *peremptorie*, of by aldien dezelve geen gerechtsdag zyn mog-„te, de naaste dag daar aan, door uwe gevolmachtigde *Procureurs*, aan „dit ons Keyzerlyk Kamer-gericht te verschynen, geloofwaardige aan-„tooninge en bewys te doen, dat dit ons Keyzerlyk gebod, in alle zy-„nen inhoud, gehoorzaamelyk nagekoomen is geworden, of zoo niet „als dan te zien en te hooren, dat gy in de voorgaande straffen verval-„len zyt, met oordeel en rechtspreeken erkennen en verklaaren, of „wichtige oorzaaken of teegenwerpingen, of gy eenige had, waarom „zulke verklaaringe niet zoude konnen geschieden, gerechtelyk voor te „brengen, en den uytspraak daar over te verwachten. Wanneer gy dan „komt, en verschynt of niet, zoo word doch niet te min, op des tee-„gendeels, of zyns voorspraaks vorderen, en eischen hier in naar rech-„ten met gemelde kennisse, verklaaringe, en andere, teegen u voortge-„gaan en *geprocedeert*, zoo als zulks naar zyne ordeninge behoorlyk is. „Daar na gy u te richten hebt. Gegeeven in onze en des *H. Ryks-stad* „*Wetzlar*, den 17. September, na de geboorte onzes Heeren Christi „1694. van onze Ryken, des Roomsche in 't 37, des Hungarischen „in 't 40, en des Boheemsche in 't 39. Jaar.

Ad mandatum Domini Electi
Imperatoris proprium.

JOHAN ADAM WECKART,
D. Keizerl. Kamer-gerichts Cancelery-Procureur.

(L. S.)

JACOBUS MICHAEL,
Lic. Judicii Cameræ Imperialis Protonotar.

NAA-

NAADERE AANMERKINGEN
Over het
EERSTE DEEL;

Behelzende zommige overgebleevene Schriften, aangaande de gewichtigste oude strydigheeden, ter zaake van den Godsdienst.

§. I.

De leere der *Valentiniaanen*, in 't tweede Boek der *Kerkelyke Historie*, aan 't *vierde Hoofdstuk* §. 16. enz. voorgesteld, zal noch wat naaukeuriger uyt het navolgende *fragment* (overgebleeve stuk) te zien zyn, het welke by de meeste drukken van *Clemens Alexandrinus*, en noch by de laatste van 1688. p. 789. enz. in 't *Grieks* alleen, zonder eenige overzettinge daar by te vinden is, doch dat van my getrouwelyk vertaalt zal werden. De tytel is dan de volgende:

Een kort uyttrekzel uyt de schriften van Theodotus, en de zoo genaamde leere van den uytgang na de tyden (of Æones) *en eeuwen, van Valentinus.*

Het Schrift zelve luyd, in 't Duytsch, van woord tot woord, aldus:

1. *Christus* spreekt: *Vader in uwe handen beveele ik mynen geest.* De Zaaligmaaker heeft het vleesch aangenoomen, en is needer gedaalt, het geene de Wysheid, als het Geestelyke zaad voor het Woord voortgebragt heeft; om welke reede hy in zyn lyden de wysheid aan den Vader weeder over geeft, op dat hy die van den Vader daar na weeder zoude ontfangen, en dat die (in zyn lyden) van die geene niet gehouden wierd, welke hem die afneemen konden. Eeven alzoo geeft hy ook al het Geestelyke zaad over als de uytverkoorene, naamentlyk door deeze gemelte woorden; maar wy zeggen van het uytverkoorene zaad, en van den vonke, die van het Woord leevendig gemaakt werd, en van den oog-appel, van het mostaartzaad en de zuurdeeg, welke dat geene, dat gedeelt scheen, tot een geloof eens maakt.

2. Maar de *Valentiniaanen* zeggen, dat de uytverkoorene Maagd, (*Maria*) in den slaap van het Woord een mannelyk zaad ingegeeven is, daar het zielige lichaam door gebeeld geworden is, het welke eene uytvloeijinge des Engelschen lichaams geweest is, op dat het geen gebrekkelyk weezen (ὑστέρημα) mochte zyn. En dit heeft een gestinge gemaakt in 't geen daar gedeelt scheen te zyn, door dien het de ziel en het vleesch te zamen vereenigt, het welke ook van de wysheid in de verdeelinge daar toe gebragt is. De slaap in *Adam* was eene vergeetelheid der ziele, die hy te

zaamen hield, op dat zy niet ontbonden wierde, gelyk als het Geestelyke, 't welk de Zaaligmaaker de ziele ingegeeven hadde. Het zaad nu was eene uytvloeijinge van den man en het Engelsche. Hier door spreekt ook de Heyland: *werd gy, en uwe ziele, verlost.*

3. Wanneer nu de Zaaligmaaker kwam, zoo heeft hy de ziele uyt den slaap gewekt, en den vonken aangeblaazen. Want de woorden des Heeren zyn louter kracht. Daarom sprak hy, *uw' licht lichte voor de menschen.* En als hy na de opstandinge, den Geest aan de *Apostelen* inblies, zoo heeft hy de aarde als assche weg geblaazen. De Heere heeft ook den vonken opgeblaazen en leevendig gemaakt, daar hy in zyne groote needrigheyt, niet als een Engel, maar als een mensch gezien wierd. En als hy *aan de Apostelen op den berg in heerlijkheid verscheen, Matth.* XVII. zoo heeft hy dit niet om zich zelven gedaan, dat hy zig alzoo vertoonde, maar om de gemeente, welke het uytverkoorene geslachte is, op dat hy haaren wasdom zoude bevorderen, na zynen uytgang uyt het vleesch. Want hy was dog zelf het opperste licht, en hy is het ook nu noch. Dat licht nu dat in het vleesch verscheen, en dat alhier gezien werd, is niet geringer als het opperste licht, het is ook niet afgezondert, noch het opperste nagevolgt, dat het altyd van de eene plaats na de andere week, alzoo dat de eene het zoude ontfangen, de andere het verliezen: maar het was overal, zoo wel by den Vader, als aldaar, (op den berg) want het was de kracht des Vaders zelfs.

4. Maar het woord des Zaaligmaakers moest ook op eene gantsch andere wyze vervult werden, het welke hy zeide: *Daar zyn zommige der geene die hier staan, welke den dood niet zullen smaaken, tot dat zy des menschen Zoone in zyne heerlykheid zullen zien. Luc.* IX. 27. Dit hebben ze nu gezien, en zyn daar op ontslaapen, zoo wel *Petrus*, als *Jacobus* en *Joannes*, maar hoe zyn zy niet verstomt geworden, wanneer zy dit heldere gezicht gezien hebben, zy vielen op de aarde needer, als zy deeze stemme hoorden, door dien de ooren altyd ongelooviger zyn, als de oogen, en dat een stem? die ongewoon is, meer verschrikt. Maar *Joannes de Dooper*, die deeze stemme ook hoorde, verschrikte daar over niet, dewyle hy die in den Geest hoorde, en daar behaagen aan hadde. Zoo verre nu als iemand een mensch is, zoo verschrikt hy van zulk hooren. Daarom spreekt de Zaligmaaker ook tot hen: *En zegt het niemand, wat gy gezien hebt.* Alhoewel zy ook met haare vleeschelyke oogen, dat licht niet gezien hadden; want het was zulk een licht geenzins gelykende, of eigen daar aan: zoo hadde echter de wille des Zaligmaakers het vleesch machtig gemaakt, dat het beschouwen konde. Anders heeft ook de ziele aan het met haar gemeenschap hebbende vleesch meedegedeelt, al wat zy hadde gezien, om met het zelve vermengt te zyn: maar de woorden, *En zegd het niemand*, strekken daar toe, dat zy niet bedachten, wat de Heere was, en nalieten van haare handen aan hem te leggen, waar door dan de verordeninge des heils onvoleind bleef, en ook de dood van den Heere af bleef, in meeninge, dat hy eenen onkwetsbaaren te vergeefs zoude verzoeken. En alzoo is deeze stemme noch tot de uytverkoorene geschied, die met hem op den Berg waaren: waar over zich de andere verwonderden, wanneer het geloofde verder betuygt wierd. Waar door ook deeze stemme van die geene niet geacht wierd, welke aan de leere der Leeraars van de wet nog vast hingen.

5. De woorden, *In den beginne was het Woord, en het Woord was by God, en het Woord was God*, verklaaren de *Valentiaanen* aldus: het begin

gin noemen zy de *Eeniggeboorene*, die ook God genaamt werd, gelyk als hy ook in 't volgende daar teegen wel uytdrukkelyk hem God noemt: *De Eeniggeboorene Zoon, die in den ſchoot des Vaders is, die heeft het verkondigt.* Door het *Woord*, dat in den beginne was, het welke in den Eeniggeboorenen, in het gemoed (Νῷ) en in de waarheid is, verſtaat hy *Chriſtus*, als het Woord en het leeven: Van waar hy hem ook gelykerwyze den geene noemt, die in God of het gemoed (Νοῦς) is. Wat in eeven dit Woord was, dat was het verbonde of t'zaamengevoegde leeven (ζωὴ σύζυγος). Daarom ſpreekt ook de Heere: *Ik ben het leeven.* Daar nu de Vader onbekent was, zoo wilde hy van de tyden, of *Æonen* en eeuwigheeden, na malkanderen gekent werden, en hy heeft den Eeniggeboorenen voortgebragt, door het gedenken aan zich zelven, (ἐνθυμήσεως) als daar hy zich zelven gekent heeft, naamentlyk door den Geeſt der kenniſſe, (γνώσεως) welke ook in dezelve was. Zoo is nu die geene, welke van de kenniſſe, dat is, het aandenken des Vaders is voortgekoomen, ook kenniſſe, dat is, een Zoon geworden. Want de Vader is door den Zoone bekent geworden: maar de Geeſt der liefde is met den Geeſt der kenniſſe vermengt geworden, gelyk als de Vader met den Zoone, en het aandenken met de waarheid wierd vermengt. Van de waarheyd nu komt hy voort, gelyk als de kenniſſe van 't aandenken komt.

6. En *de Eeniggeboorene Zoone, die in den ſchoot des Vaders blyft*, verkondigt aan alle deeze eeuwigheeden of *Æonen* dit aandenken, door de kenniſſe, als die ook uyt den ſchoot des Vaders is voortgebragt. Maar de geene die aldaar gezien werd, en werd nu niet meer de eeniggeboorene, maar alleen, als de eeniggeboorene, van den Apoſtel genaamt: *Eene heerlykheyd als die des Eeniggeboorenen.* Want niet teegenſtaande dat hy een en dezelve is, zoo is hy echter in de Scheppinge de eerſtgeboorene *Jeſus*, maar in de volheid is hy de eeniggeboorene. Eeven dezelve nu is aan een ieder alzoo, als hy van hem begreepen kan werden, en die geene, welke daar van afgekoomen is, en werd van die daar in blyft, niet afgeſcheiden: Want de *Apoſtel* zegd: *Die opgevaaren is, is eeven dezelve, die needergedaalt is.*

7. Maar zy noemen den werkmeeſter (δημιουργὸν) het eevenbeeld des eeniggeboorenen, daarom, dewyle de werken van het eevenbeeld zelve, ook eenerley zyn; om welke reede ook de Heere, wanneer hy ons het beeld der geeſtelyke opſtandinge voor oogen ſtelde, de dooden, die hy opwekte, niet aan 't vleeſch onveranderlyk maakte, maar zoo, dat zy echter weeder ſterven konden. Maar wy (naamentlyk de rechtzinnige) zeggen, dat het Woord, dat zelfs God is, in God is, het welke ook in den ſchoot des Vaders beſchreeven werd te zyn, onafgezondert, ondeelbaar, een eenig God. Alles is door hem gemaakt, volgens de geſtaadige werkinge des Woords, dat hem gelyk is, zoo wel het geeſtelyke, als het zinnelyke of zichtbaare. Deeze ſchoot des Vaders heeft de Heiland verklaart, en *Eſaias*, zeggende: *En ik wil haare werken in haaren ſchoot vergelden*, in haaren zin, die in haare zielen is, van welke voor eerſt de eerſtgeboorene aller ſchepzelen gewerkt werd. Maar de eeniggeboorene werkt in eeven dat zelve weezen, na welks onverdeelde kracht, de Heyland werkt, dezelve is het licht der gemeente, welke te vooren in duyſternis en onweetenheyd was. En *de duyſternis heeft hem niet begreepen:* de afgedwaalde, en de andere, onder de menſchen, hebben hem niet gekent; en de dood heeft hem ook niet gehouden.

8. Het geloove is niet eenerley, maar onderscheydelyk: daarom spreekt de Heiland: *U geschiede naar uw' geloove.* Om welke reede ook gezegd werd, dat de geroepene by de verschyninge des *Antichrists*, wel vervoert zullen konnen werden, maar de uytverkoorene onmoogelyk niet. Want hy zegt: *Zoo het moogelyk was, ook zelfs myne uytverkoorene.* Weederom als hy zegt: *Gaat uyt mynes Vaders huys!* zoo zegt hy dit teegen de geroepenen. Weederom spreekt hy van het beroep tot den geenen, die van de vreemden kwam, en zyne goederen doorgebragt hadde, voor wien hy een gemest kalf slachte. En als de Koning tot zyne bruyloft, de menschen van de straaten riep, zoo zyn zy dan alle gelyk beroepen: want hy reegent over de regtvaardige en onregtvaardige, en hy laat zyne zonne over alle menschen schynen. Maar daar werden 'er uytverkooren, welke een meerder geloove hebben, tot dewelke hy zegd: *Niemand heeft mynen Vader gezien, als alleen de Zoon.* En, *Gy zyt het licht der weereld.* En, *Heylige Vader, heylig ze in uwen naame.*

9. Maar het zyn noch de geestelyke, noch de zinnelyke dingen, noch de voor eerst geschaapene *Aarts-Engelen*, en ook niet hy zelfs, zonder eenige gestalte of zeekere beeltenis en form, maar hy heeft zyne eygene gestalte en een lichaam, dat aan de voortreffelykheid van alle Geesten gelyk is: gelyk als ook de eerst geschapene met de voortreffelykheid zyner Heylige eene gelykheid hebben. Want zy hebben t'eenemaal wel iets dat geteelt is, maar echter niets onweezentlyks, en geene gelyke gestaltenis en lichaam, met de lichaamen deezer weereld. Want alhier zyn mannen en vrouwen, en deeze zyn nogmaals verscheidentlyk. Maar aldaar heeft de Eeniggeboorene en eygentlyk verstandige, (ἰδίως νοερὸς) zyne eygene beeltenis en eyge weezen, in den hoogsten graad, en hy geniet zuyverlyk en als een Heer, steeds het geweld des Vaders. Maar de geschaapene, alhoewel zy ook, ten opzichte van het getal, verscheiden zyn, zyn echter een ieder aan zig zelven bepaalt, en omschreeven: maar de gelykheyd der werken betoont de eenigheyd, gelykheyd en gelykenis. Want het werd hen, nog minder nog meerder, als zeeven verschaft: ook werd hen geenen wasdom altoos toegelaaten, van den beginne af aan, door dien ze het volmaakte nu al zoo aanstonds, met de eerste Scheppinge van God, door den Zoone ontfangen hebben. En dit werd wel *een ontoegankelyk licht* genaamt, als de eenige en eerstgeboorene, dat geen ooge gezien, nog oore gehoort heeft, en dat ook in geenes menschen herte ooit is opgeklommen, ook zal 'er geen diergelyke zyn, hy zy dan een eerst geschaapene of een mensch.

10. Maar deeze zien altyd het aangezigte des Vaders: het aangezigte des Vaders nu is de Zoon, door welke de Vader geopenbaart werd. Al wat nu ziet of gezien werd, dat kan nog zonder eenige gestalte, nog zonder lichaam zyn. Doch zy zien niet met een zinnelyk ooge, maar met een geestelyk, gelyk als hen de Vader gegeeven heeft. Wanneer dan de Heere hier na spreekt: *En veracht niet een van deeze kleine. Voorwaar ik zegge u, haare Engelen zien altyd het aangezichte des Vaders,* zoo zyn het gelyk als aanporringen, hoe de uitverkoorene zullen zyn, die een volkoomenen wasdom verkreegen hebben. *Maar zaalig zyn de reine van herten, dewyle zy God zullen zien.* Maar hoe zal iemand een aangezigt hebben, die geen gestalte heeft? Zoo heeft dan de *Apostel* een heemelsch welgesteld en geestelyk lichaam gezien. Hoe hadde hy anders haare verscheidene naamen konnen uitspreeken, wanneer zy niet, volgens haare eigene gestalten, beschreeven geweest waaren,

ren, aan beeltenis en aan lichaam? Een andere heerlykheid nu hebben de heemelsche, een andere de aardsche lichaamen. Een andere de Engelen, een andere de Aarts-Engelen: gelyk als of men eene vergelykinge der aardsche lichaamen en der sterren maakte: en of men de geestelyke en ongeformeerde lichaamen in vergelykinge van het lichaam des Zoons stelde.

11. Alzoo is ook de Zoon, wanneer hy met den Vader vergeleeken werd. En een ieder dat geestelyk is, heeft wel zyn eyge kragt en ordening: na dat zy gelyk gemaakt zyn, en de eerst geschaapene haare volkoomenheid verkreegen hebben, naamelyk een gemeene en onverdeelde dienst. Zoo zien dan nu de eerst geschaapene zoo wel den Zoone als zig zelven, en wat onder hen is, gelyk als ook de Aarts-Engelen de eerst geschaapene konnen zien. Hier teegen is de Zoon het begin der Vaderlyke beschouwelykheid, en hy heet het aangezigt des Vaders: De Engelen zyn een verstandig (νοερὸν) vuur, en verstandige Geesten, die in haar weezen gereinigt zyn. Maar het verstandige licht is de grootste wasdom van het verstandige vuur, volmaakt in de reiniging. *Petrus* spreekt: *Waar de Engelen haaren lust hebben om in te zien.* Maar de Zoon is nog veel reinder, een ontoegankelyk licht, en Gods kracht, en wy zyn, gelyk de *Apostel* zegt, *met een dierbaar en eedel, en onbevlekt bloed verlost.* Zyne kleederen blonken als het ligt, maar het aangezigt als de zonne, daar men niet ligt in zien kan.

12. Dit is het heemels brood, en de geestelyke spyse, die het leeven geeft, zoo wel na de genietinge, als na de kennisse. Het is 't licht der menschen, naamentlyk der Gemeente. Die geene, welke het heemels brood aaten, zyn gesturven. Maar al wie het waarachtige brood des Geests eet, die zal niet sterven. Het leevende brood dat van den Vader gegeeven is, is de Zoon, aan die geene, welke hem willen eeten. Hy spreekt zelfs: *Het brood, dat ik geeven zal, is myn vleesch.* Of dat brood, waar meede het vleesch door dankzegginge gevoed werd, of veel eer, dat vleesch is zyn lichaam, het welke de Gemeente is, het heemels brood eene gezeegende verzaamelinge. Maar misschien, nademaal de uytverkoorene, gelyk als uyt eeven het zelve weezen, na de zaake zelfs gemaakt zyn, en gelyk als eeven dat zelve eynde bereikt hebben, zoo werden ook de Geesten zonder lichaamen gezegt te weezen, (πνεύματα ἀσώματα) niet als of zy geene lichaamen altoos hadden, want zy hebben zeekerlyk eene gestalte, maar door dien zy in vergelykinge der zaalige geestelyke lichaamen, maar een schaaduwe zyn, zoo werden zy zonder lichaamen gezegt te weezen.

13. Ook zyn de Engelen zelfs lichaamen, want uyt die reeden werden ze gezien, en de ziele is ook een lichaam. (Ziet hier van de voorreede over *Macarii* verduytste *Homilien*) Daarom zegd de Apostel: *Daar werd wel een zielig lichaam gezaait, maar een geestelyk lichaam werd 'er opgewekt.* Hoe gevoelen anders de gepynigde zielen meede, zoo zy geen lichaamen zyn? Daarom spreekt hy: *Vreest voor die geene, welke lichaam en ziele in de helle werpen kan.* Want het zichtbaare werd geenzins door het vuur gereynigt, maar het werd in de aarde ontbonden. Hier teegen ziet men aan *Lazarus* en den *ryke man*, dat de zielen zelfs lichaamelyke leedemaaten hebben. *Maar gelyk als wy het beeld des aardschen gedraagen hebben, alzoo zullen wy ook het beeld des heemelschen en geestelyken draagen,* wanneer wy naar den wasdom, volmaakt zullen geworden zyn. Hy noemt het nogmaals een beeld, dewyle 'er geestelyke lichaamen zyn. En nog, *Wy zien nu nog door een spiegel in een raadzel, maar als dan van aange-*

 zicht

zicht tot aangezicht. Want hier beginnen wy eerst te kennen, zoo werd 'er dan eene gestalte in de gestalte gezien, en het eene aangezicht in het andere, en de kenteekens werden aan de gestalten en weezens gekent.

14. Ook werd de Duyve als een lichaam gezien, welke eenige den *H. Geest* noemen; maar de *Basilidiaanen* noemen die den dienaar, (διάκονον) de *Valentiniaanen*, den geest der geheugenisse (ἐνθυμήσεως) des Vaders, de toekomste, welke over het Vleesch des Woords geschied is. *Matth.* III. *Jesus*, en de Gemeente, en de Wysheid, is eene geweldige vermenginge der lichaamen in eendrachtigheid, volgens de meeninge der *Valentiniaanen.*

15. De bywooninge der menschen, brengt uyt beyderleye zaad een kind voort: het lichaam, wanneer het in de aarde weeder werd ontbonden, werd met de aarde vermengt, en het waater met den wyn. De beste en onderscheydene lichaamen, hebben eene lichte vermenginge: Daar werd nu de eene geest met de andere vermengt: alhoewel ik meene, dat het door de aannaaderinge, en niet door de vermenginge geschied. Zal nu niet de Goddelyke kragt, die de zielen doordringt, de zelve ook heyligen na den volkoomenen wasdom? Want God als een Geest, blaast, waar dat hy wil. Want de kragt dringt door, niet volgens het weezen, maar volgens de kragt en sterkte. De eene geest is den anderen na by, gelyk de geest der ziele is.

16. Als de Zaaligmaaker needer kwam, zaagen hem de Engelen, uyt die reede hebben zy ook een goede boodschap van hem gebragt. Maar hy is ook van *Abraham*, en de andere rechtvaardige, die in de rust waren, gezien geworden, zittende ter rechter hand Gods. Want hy spreekt: *Abraham sprong op van vreugde, dat hy mynen dag zag*, naamentlyk, de toekomste in 't vleesch. Waarom ook de Heere, in zyne opstandinge, de rechtvaardige, in de rust, het *Euangelium* verkondigde, en hen veranderde en overbragt, en zy zullen alle onder zyne schaaduwe leeven. Want de schaduwe der heerlykheid van onzen Zaaligmaaker, die hy van den Vader heeft, is zyne toekomste aldaar. Maar de schaduwe des lichts is geene duysternisse, maar eene klaarheyd.

17. En, *het woord was vleesch*, daar het niet alleen naar zyne toekomste mensch wierd, maar daar ook eeven dat zelve woord, (ὁ ἐν ταυτότητι λόγος) in het begin, naar de beschryvinge, en niet naar het weezen, de Zoon was. En weederom, *het was vleesch*, terwylen het door de *Propheeten* werkte. De Zaaligmaaker werd nu een kind, eeven van het zelve woord genoemt. Daarom was *het woord in 't begin, en het woord was by God.* Wat in hem gebooren is, dat is leeven. Dit leeven nu is de *Heere.* En *Paulus* spreekt: *Trekt den nieuwen mensche aan, die naar God geschaapen is.* Naamentlyk gelooft in hem, in dat woord, het welke van *God*, naar *God*, en in *God* gemaakt is. Maar de woorden, *naar God geschaapen*, wyzen het eynde des wasdoms aan, daar de mensch toe geraaken zal, gelyk als de woorden zeggen: hy is afgeweeken van het doelwit, daar hy toe geschaapen was.

18. En elders staat nog duydelyker: *welke is het evenbeeld van den onzichtbaaren God.* Waar op hy besluyt: *De eerstgeboorene aller creatuuren.* Want hy is een beeld van den onzichtbaaren *God*, naamelyk, het word van dat woord, dat in de gelykheid is: de eerstgeboorene aller Creatuuren, daar hy (ἀπαθῶς) *zonder eenige lydelykheyd, geteeld is, te zyn, een Schepper en hoogste werkmeester*, (γενεσιάρχης) *der gantsche Scheppinge en der weezentheyd.* Want *in hem heeft de Vader alles gemaakt.* Om welke reede ook gezegd werd, dat *hy de gedaante eenes knegts aangenoomen heeft,*

heeft, niet alleen het vleesch, na zyne toekomste, maar ook het weezen zelfs uyt de neederige: het weezen nu is knechtelyk, dewyle het lydelyk, (παθητὴ) en de kragtige werkinge, en de voornaamste oorzaak, onderworpen is.

19. Want de woorden: *voor de Morgensterre hebbe ik u geteelt*, verstaan wy alzoo, voor het eerstgeschaapene woord Gods, en zelfs voor de Zon en de Maan, ja voor alle Creatuuren, was uw' Naam. Maar de woorden, *hy maakte haar na zyn Beeld, een man en vrouw maakte hy ze*, trekken de *Valentiniaanen*, op de beste teegenwerpinge, of stoffe (προβολὴν) der Wysheyd: van welke, volgens het mannelyke, de verkiezinge, en volgens het vrouwelyke, het beroep is. Het mannelyke nu, noemen zy het Engelsche, maar het vrouwelyke, zig zelven, den onderscheydene geest. Alzoo ging het ook met *Adam*, het mannelyke bleef wel by hem, maar uyt alle het vrouwelyke zaad, wierd van hem *Eva* gebooren, van welke de vrouwen zyn, gelyk als van hem de mannen. Zoo zyn dan alleen de mannelyke met het woord te zaamen verknogt, maar het vrouwelyke, van de geene die daar uytverkooren zyn, werd met de Engelsche vereenigt, en het gaat alzoo in de volheyd in.

20. Daarom werd 'er gezegt, dat de vrouwe in den man veranderd werd, en de Kerke hier beneeden tot de Engelen. En wanneer de *Apostel* zegd: *Wat maaken de geene, die voor de dooden gedoopt werden?* zoo zegd hy, de Engelen hebben voor ons gedoopt, welkers deel wy zyn. Maar wy zyn de dooden, welke in zulk eene verbintenisse gedoopt zyn: de leevendige hier en teegen zyn de mannen, welke zulken verbintenisse niet ontfangen hebben. *By aldien de dooden niet opstaan, waarom werden wy dan gedoopt?* Daarom werden wy dan weeder opgewekt, op dat wy, als de Engelen, gelyk in het mannelyke weeder verandert zouden werden, om de leeden met haar leeden weeder te vereenigen. Maar die geene, welke voor de dooden gedoopt werden, zyn de Engelen, welke voor ons gedoopt werden. Daar meede wy ook den naam hebben, en niet opgehouden werden, of verhindert om in de volheid door het kruys in te gaan.

21. Derhalven zeggen zy ook, by de hand-oplegginge, op het laatste: tot de Engelsche verlossinge, dat is, welke ook de Engelen zelfs hebben. Op dat de gedoopte de verlossinge in zynen naame moogen verkrygen, in welke ook zyne Engelen te vooren gedoopt geweest zyn. De Engel heeft in 't begin gedoopt in de verlossinge des naams, welke over *Jesus* in de gedaante der Duyve af kwam, en hem verloste. Hy hadde ook voor *Jesus* de verlossinge afgebeeden, op dat hy niet van de wil gehouden zoude werden, in welke hy gestelt was, daar het gebrek dan nog by kwam, door de wysheyd, gelyk als *Theodotus* zegt.

22. Den trooster en vermaaner noemen de *Valentiniaanen Jesus*, dewyle hy vol van de eeuwigheeden (αἰώνων) gekoomen is, als die uyt het geheele voort kwam. Want toen *Christus* de Wysheid, die hem voortgebragt hadde, achter liet, en hier na weeder in de volheid inging, tot dat hy van de buyten gelaatene wysheid de hulpe bekwam, en uyt het welgevallen der eeuwigheeden, of *œnonen;* wierd *Jesus* als een trooster der daar toe gekoome eeuwigheyd voortgebragt. *Paulus* nu is in het voorbeeld der opstandinge een boodschapper geweest; want hy voort, na het lyden des Heeren, een afgezand geworden is, om te preediken. Waar door hy ook des Heeren geboorte en lyden verkondigt heeft, om het beste wille, door dien zy, op dat zy hem kennen mogten, hem aan deeze plaatze gevreest hebben.

23.

23. En naar het geestelyke is hy uyt den *H. Geest* en de maagd voortgekoomen, gelyk als de rechte Engelen wel weeten. Want een ieder maakte den Heere eygentlyk bekent, en de Engelen van deeze kleyne uytverkoorene, welke in deeze erffenis en volkoomenheyd zullen zyn, zien het aangezigte des Vaders niet op eene gelyke wyze. Maar ligt is dat aangezigt ook de Zoon: en het kan wel zyn, dat zoo veel als 'er van den Vader begrypelyk is, zy van den Zoone onderregt zynde, dat beschouwen, maar het overige van den Vader is t'eenemaal onbekennelyk.

24. De *Valentiniaanen* zeggen, dat de Geest, welke een van de *Propheeten* in het byzonder ten dienst gehad heeft, over alle de leedemaaten der gemeente uytgegooten is. Van daar geschieden ook de teekenen des geestes, door de gemeente, als gezondmaakinge en *profetien.* Maar zy weeten niet, dat de Trooster nu steeds met de Gemeente zelfs werkt, en dat hy even dat zelve weezen en werkinge heeft, als de Geest, welke in het *Oude Testament* werkte en was.

25. Den Engel beschryven de *Valentiniaanen* het woord te zyn, dat de verkondiginge van den geenen heeft, die daar is. Zy zeggen ook, dat de *Æones* (of eeuwigheeden) met het woord gelyke naamen hebben. De *Apostelen*, zeggen zy, zyn by de twaalf dieren of heemel-teekenen vergeleeken; want gelyk als van die de geboorte geregeert werd, alzoo werd van de *Apostelen* de weedergeboorte bestiert. Het zichtbaare van *Jesus* werd ook maar gezien. De wysheyd, en de gemeente, was van een verscheyde zaad, het welke hy door het vleesch bekleed heeft, gelyk als *Theodotus* zegt. Maar de onzichtbaare naam is, de Eeniggeboorene Zoon.

26. Hieromme als hy spreekt: *Ik ben de deure*, zoo zegd hy zoo veel, als, gy zyt tot aan de plaatze gekoomen, daar ik ben, zoo veele als 'er van u van verscheidene zaaden zyn. Maar wanneer hy zelfs ingaat, zoo gaat ook het zaad in de volheid meede in, zoo dat hy door de deure verzaamelt en ingeleyd werd. Wanneer nu de Hoogen-Priester in het Heilige der Heilige van den Tabernakel inging, zoo leide hy het Borst-Juweel by den Reuk-altaar af. Maar hy (*Christus*) is in stilte ingegaan, wanneer hy den naam in zyn herte ingegraveert hadde: op dat hy door de aflegginge van het Borst-juweel, dat van zuiver goud was, door de reiniginge, als des lichaams, namentlyk de aflegginge der ziele ook aanwees: waar in de volle glans der Godzaaligheid ingegraveert was, waar door zynen naam aan de Vorstendommen en Magten bekend wierd. Maar dit lichaam, dat lichte borststuk, werd afgelegd, dat buyten het tweede voorhangzel was, in de innerlyke weereld: het welke het andere voorhangzel des ouden Tabernakels, by den Reuk-altaar, by de Engelen was, als welke, als de dienaars, de gebeeden der geloovige daar brengen.

27. Een naakte ziele is in de kragt van die geene, welke het meede weet, als een lichaam van kragt geworden, om in het geestelyke over te gaan, door dien zy in der daad, verstandig en Hooge-Priesterlyk geworden is, als wanneer zy, om zoo te zeggen, van het Woord gelyk als bezielt bleef, eeven gelyk als de Aarts-Engelen der Engelen Aarts-priesters zyn, en de eerstgeschaapene weederom van deeze. Maar waar was noch by de zulke een ziel, die rein geworden is, een reegel der schrift of der leere, daar zy ook zoo zeer gewaardigt werd, om God van aangezigt tot aangezigt te aanschouwen? Daarom overtreft zy ook de Engelsche leere en den naam, die in de Schrift geleert werd, en zy komt

ook

ook booven de kenniſſe en het begrip van 't Woord, zy is ook niet meer een Bruid, maar alreede een Woord geworden, en zy woond by de Bruidegom, met de eerſtberoepene en eerſtgeſchaapene, die wel vrienden na de liefde zyn, maar zoonen na de leere en gehoorzaamheid, en broeders volgens de gemeene geboorte. Alzoo dat het Borſt-juweel, in zyne ordeninge, het leeren tot de kenniſſe met zich bragt, maar het tweede borſtſtuk de kragt verſchaft, door welke een menſch God in zig draagt, wanneer hy van den Heere kragtiglyk geregeert, en gelyk als zyn eyge lichaam werd gemaakt.

28. De woorden, *God vergeld tot in 't derde en vierde geſlachte, aan de ongehoorzaamen*, leggen de *Baſilidiaanen* naar de inkeeringen in de lichaamen uyt (ἐνσωματώσεις). Maar de *Valentiniaanen* verſtaan hier onder de 3 ſlinker plaatzen, en door het vierde geſlachte haare zaaden. Aangaande de andere woorden, *Hy doed barmhertigheid tot in het duyzendſte lid aan de rechtvaardige*, daar van zeggen zy, de eeuwige ſtilte (Σιγὴ) was eene moeder van alle voortgebragte dingen, en zy zweeg van de mond ſpreekelyke; maar die het gevat heeft, die heeft het onbegrypelyk genoemt. Daar na vergeeten zy de heerlykheid Gods, en ſpreeken van hem na de wyze der goddeloozen, God lyd, want *Theodotus* zegd: dat de Vader meede geleeden heeft, dewyle hem de natuure ontbrak. En alhoewel hy niet bevat kan werden, zoo heeft hy zich zelfs echter bevattelyk gemaakt, op dat de eeuwige ſtilte hem bevatten zoude, het welke dan een lydentheid is. Want het meedelyden is een lyden van iemand, om eens anders lyden. En als dat lyden geſchiedde, zoo heeft alles ook meede geleeden tot weederbrenginge van het lydende.

29. Maar wanneer ook al aan den geenen, die afgekoomen is, de gantſche natuure welgevallen heeft, want in hem was de gantſche volheid lichaamelyk; zoo echter deeze geleeden heeft, zoo hebben, naamelyk, ook de zaaden zelfs in hem meede geleeden, waar door alles ook lydende bevonden werd. Maar het heeft ook door de overreedinge der twaalfde tyd of *Æon*, alles meede geleeden, en het is getuchtigt geworden, gelyk als zy zeggen. Want toen hebben zy gekent, dat zy door de genaade des Vaders, eene ongenaamden naame, eene geſtalte en kenniſſe zyn. De tyd of *Æon* heeft het noch booven de kenniſſe willen vatten, en is in onbekentheid en ongeſtalte geraakt. Van waar ook de ydelheid des weetens gewerkt heeft, welke is de ſchaduwe des naams, welken naam de Zoon is, de geſtalte der tyden (*Æonen*) deeze dan, als een naam, tot een deel der tyden, is buyten de zorge des naams. Daar nu de eenigheid in de volheid is, daar heeft een iedere tyd zyne eigene volheid, naamelyk, de te zaamenbindinge, (Συζυγίαν) welke nu uyt de te zaamenbindinge voortkoomen, dat zyn volheeden (πληρώματα) maar die maar van de eene afkoomen, dat zyn eevenbeelden.

30. Om welke reede ook *Theodotus*, *Chriſtus*, die uyt den zin der wysheid voortgekoomen is, het beeld der volheid genoemt heeft. Maar deeze, als hy de moeder verlaaten, en tot de volheid gekoomen was, heeft niet alleen alle het andere, maar ook den trooſter verkreegen. En *Chriſtus* is wel tot een Zoon gezet geworden, als die tot de volheid uitverkooren, en de eerſtgeboorene der werken aldaar geweeſt is. Zoo is nu dit woord een afgang van het onze, daar hy den Heyland den eerſtgeboorenen noemt. En hy is gelyk als onze wortel en hoofd: de gemeentens zyn *Chriſtus* vruchten, gelyk als zy zeggen, welke het onbewoonde (ἀνέκειον) hebben gevlooden (of die niets eigens bezitten) om dat

de zin, welke uyt het moederlyke gebooren is, in de volheyd verzet is geworden.

31. De Moeder heeft verder den *Regent* des dienſts (οἰκονομίας) of der uytdeelinge voor af gevoert, tot een voorbeeld van die geene, daar zy voor vlood, en dat na haar begeeren beeter was, 't welke een voorbeeld des Vaders aller dingen was. Derhalven word zy ook beeter, als die uyt de lydentheyd der begeerte beſtaat. Maar zy is verontreinigt geworden, als zy zyn ernſt gezien heeft, gelyk als die zeggen. De rechte krachten, welke ter rechterhand van haar voor eerſt voortgebragt geworden zyn, werden ook van de teegenwoordigheid des lichts, geenzins geëevenmaatigt. Aan de ſlinker krachten nu zyn de plaatzen over gelaaten, om eene geſtalte daar door te winnen.

32. Na dat nu de Moeder, met de Zoon, en het zaad, in de volheid ingaat, zoo werd de plaats, de macht der Moeder, en de ordeninge verlaaten, welke de Moeder nu heeft. *Jeſus*, ons licht, gelyk als de *Apoſtel* zegt, *heeft zich zelfs leeg gemaakt*, dat is, buyten de grenzen gezet. Naar *Theodotus* meeninge, wyl hy een afgezant was, heeft hy den Engel des verſcheidenen zaads uyt de volheid met zig uytgevoert: En hy zelfs heeft de verloſſinge, dewyle die uyt de volheyd ſproot, gehad, maar de Engelen heeft hy in de rechte geſteltenis des zaads ingevoert.

33. Want gelyk zy om het ſtukwerk bidden en vleijen, en daar zy om onzent wille gehouden werden, dies te meerder ſpoeden ze zich om in te gaan, en ons om vergiffenis te bidden, op dat wy met hen moogen ingaan, dewyle zy ons van nooden hebben, op dat zy ingaan, nademaal het hen zonder ons niet toegelaaten werd. Want ook de Moeder zelfs is zonder ons niet ingegaan, gelyk zy zeggen. Om die reede bidden zy eeven alzoo ook voor ons. Want volgens haare meeninge zyn de Engelen ook alzoo verordineert geworden, als die van een zelfde macht uytgegaan zyn.

34. Maar dewyle wy verdeelt waaren, is *Jeſus* gedoopt geworden, tot dat hy ons met hem in de volheyd vereenigde, waar meede wy veele een wierden, en alle met dat eenige, dat voor ons verdeelt geworden is, weeder vermengt wierd. De rechtvaardige, welke uyt *Adam* voortgekoomen zyn, en die door de geſchaapene dingen den weg gebaant hebben, zyn van de plaats gehouden geworden, volgens de meeninge der *Valentinaanen*. Maar de andere zyn in de duyſternis geſchaapen, en hebben ter ſlinker zyde een meede gevoelen des viers. Daar vliet een vierige ſtroom uyt, onder den troon der plaatze, en zy loopt in het leedige deel van 't geſchaapene, 't welke de holte van de ſchepping des vlietende viers is, die niet vol werd. En de plaats zelfs is vierig: daarom heeft hy een voorhangzel, op dat de werken van de aanſchouwers niet verteert zouden werden.

35. Maar de Aarts-Engel alleen gaat tot hem in, naar wiens beeltenis de Hooge-prieſter ook eens in het allerheiligſte ingaat. Waarom ook *Jeſus* op zyn aanhouden, in die plaats meede gezeeten is, op dat de werken zouden blyven, en niet voor hem opſtaan, en hy de plaats zagt mocht maaken, en voor het zaad een doorgang in de volheyd toebereyden.

36 De Moeder nu, welke *Chriſtus* geheel voortgebragt heeft, en die van hem verlaaten is, heeft wyder niets geheels meer voortgebragt, maar wat haar moogelyk geweeſt is, verſchaft. Alzoo dat zy, wat aan de plaats en in de erfdeelen, Engels geweeſt is, hier voortbrengt, en by haar

haar zelven de uytverkoorene Engelsche aanhoud, die van den Man nog te vooren voortgebragt zyn. Want die ter rechter zyde, zyn voor het zoeken des lichts, van de Moeder voortgebragt: maar de zaaden der gemeente na het zoeken van 't licht, als van den man, de Engelsche, welkers zaaden te vooren gekoomen zyn.

37. Hy zegd ook, dat de verscheidene zaaden nu noch als lydentheeden, welke als zy ontbonden zyn, ook de zaaden ontbonden worden, niet als een schepzel voortgekoomen zyn, maar als kinderen. Want met het schepzel waaren ook de zaaden volkoomen gemaakt geworden. Van daar hebben zy ook eene gelykheid met het licht, het welke voor eerst voorgegaan is, naamelyk met *Jesus*, welke als de *Christus* de eeuwigheeden (*Æonen*) gezocht heeft, in wien ook de zaaden, volgens de kracht, meede bereyd zyn, die tot hem in de volheyd gekoomen waaren.

38. Derhalven word de Gemeente, in gelykenis, uytverkooren genoemt. Daarom, zeggen zy, zyn wy van eeuwigheyd meede verkooren en geopenbaart. Waarom de Heyland zegt: *Laat uw licht lichten*, daar hy op het klaare en vastgestelde licht duyd, waar van de *Apostel* zegd: *dat een ieder mensche verlicht, die in de weereld komt*, die van verscheidene zaaden is. Want als de mensch verlicht geworden is, toen is hy in de weereld, of in 't cieraad (κόσμον) gekoomen, dat is, hy heeft zich zelven opgeçiert, om dat hy de schepper van hem, die verduysterde en vermengde hertstochten, afgescheiden, en den *Adam*, alzoo, dat hy hem, volgens zyn voorneemen, ten einde der scheppinge gebragt heeft.

39. Het kruys is een teeken der grenzen in de volheyd: want het scheyd de geloovigen van de ongeloovigen, gelyk het eerste de weereld van de volheyd. Daarom voert ook *Jesus* dit zaad door dit teeken in de volheyd in, terwylen hy het op de schouderen draagt. Want *Jesus* werd de schouderen van 't zaad genoemt, maar *Christus* het hoofd. Waarom 'er ook gezegd werd, *Die zyn kruys niet op hem neemt, en my navolgt, die is myn broeder niet.* Daar heeft hy nu het lichaam *Christi* aan zig genoomen, het welke met de gemeente van een weezen was.

40. Daar zeggen zy, de regtvaardige hadden *Jesus* gezien, en Christus, ook voor de toekomste. Maar dit teeken hadden zy niet gezien. En door dien de geest alle macht gegeeven, ook de volheyd gepreezen hadde, zoo wierd de Engel des Raads uytgezonden, en tot een hoofd aller dingen na den Vader gemaakt. *Want in hem is alles geschaapen, dat zichtbaar en onzichtbaar is, de Throonen, Heerschappyen, Kooningryken, Godheeden, en Diensten. Daarom heeft hem God ook verhoogt, en hem eenen naam booven alle naamen gegeeven, op dat alle knien zig buygen, en alle tongen bekennen zouden, dat de Heere der heerlykheyd zy Jesus Christus de Heyland, die opgevaaren en needergedaalt is.* enz.

41. Maar als hem de wysheyd zag, dat hy het licht, dat zy verlaaten hadden, gelyk was, zoo maakte zy het bekent, en liep toe, verheugde zig, en bad hem aan. Maar als zy verder de Engelen, de mannelyke, welke met hem uytgezonden geweest waaren, aanschoude, zoo schaamde ze zig, en hing een dekzel voor zig. Van weegen deeze geheymenis nu, beveelt *Paulus de vrouwen een dekzel te draagen op haare hoofden om der Engelen wille.* Zoo brengt nu de Heyland heel ras de gestaltenis met zig, de beschuldiging en heeling der hertstochten, terwylen hy van den ongeteelde Vader getuygt, naamelyk, wat in de volheyd, en wat tot aan de zelve zy. Maar als hy de lydelykheeden weg gedaan hadde, heeft

hy ze zonder de zulke bereyd, de lydelykheeden onderſcheyden en bewaart, en ook die der andere ordeningen in dat weezen ingevoerd.

42. Alzoo werd door de verſcheyninge des Heylands, de wysheyd gemaakt, en het uytterlyke geſchaapen, want *alles is door hem gemaakt, en zonder hem is 'er niets gemaakt.* Zoo heeft hy nu voor eerſt uyt een onlichaamelyk lyden; en toevallig weezen, die geene in de onlichaamelyke ſtoffe overgebragt en gelegd, en hier na ook alzoo in die vermengingen en lichaamen. Want het was niet moogelyk, om alle die lydelykheeden in 't algemeen tot een weezen te maaken. En hy heeft de lichaamen volgens haare natuur, eene bekwaamheyd ingegeeven.

43. Zoo is dan de Heyland de eerſte algemeene Schepper. Maar *de Wysheyd* als de tweede, *bouwt haar een huys, en houwt daar in zeeven pilaaren.* Voor eerſt zet zy het beeld Gods des Vaders, door het welke hy heemel en aarde gemaakt heeft, dat is, het heemelſche en het aardſche, het ſlinker en het rechter. Deeze als het beeld des Vaders, werd een Vader, en brengt voor eerſt den zielſchen *Chriſtus*, het eevenbeeld des Zoons, voor; hier na de Aarts-Engelen, die beelden der eeuwigheeden zyn; want de Engelen zyn uit het zielige en lichte weezen, van welke de *Propheet* zegd: *En de Geeſt Gods zweefde op de wateren*, naar de verbindinge van deeze twee weezens, zegd hy, zweeft het zuyvere over hem, maar het ſtoffelyke en zwaare leyd daar onder. Het onlichaamelyke verbeelt deeze ook in 't begin, dat het onzichtbaar ſchynt. Want het was noch den menſche, die noch niet was, onzichtbaar, noch . . . . *(Hier ontbreekt iets in 't Grieks.)*

44. Maar de Schepper heeft het zuyvere van het ſtoffelyke geſcheyden, door dien hy haarer beider natuuren inzag, en hy heeft het licht gemaakt, dat is, geopenbaart, en in 't licht en de beeltenis ingevoert. Want het licht der zonne en des heemels werkt veel minder: en hy maakt uyt het ſtoffelyke, en wel uyt de treurigheid iets weezentlyks, terwylen het de *geeſtelyke krachten der boosheyd verſchaft*, teegen welke wy kampen moeten. Daarom ſpreekt ook de *Apoſtel: Bedroeft den H. Geeſt Gods niet, in welken gy verzeegelt zyt.* Uit de vreeze zyn de dieren, en uyt de twyffel en ſchrik, de hoofdſtoffen des weerelds.

45. In de drie hoofdſtoffen nu werd het vuur verheeven en ingeſtrooit, en van deeze aangeſtooken, en het ſterft ook over deeze, dewyle het geen ordentlyk voorbeeld voor zich zelven heeft, gelyk als de andere hoofdſtoffen, waar uyt de vermengingen gehaalt werden. Maar door dien het niet gekent heeft, wat door het zelve werkt, en gemeent, dat het zulks doed door zyn eige kracht, om dat het van natuure gaarne werkt, zoo heeft de *Apoſtel* gezegt: *Zy is de ydelheid des weerelds onderworpen teegens haaren wil, maar om de onderwerpende wille op hoope*, dewyle hy ook zelfs vry werden zal, wanneer de zaaden Gods eenmaal verzaamelt zullen werden.

46. Maar het is meeſtendeel een teeken van teegenſtrydigheid, dewyle hy den *Sabbath* zeegent, en de ruſt van den arbeyd verdeedigt. Hy nam ſtoffe van de aarde, niet van de dorre, maar van de veelerleye en meenigvuldige ſtof, en maakte een aardſche en ſtoffelyke ziele daar uyt, zonder verſtand, die de dieren gelyk was: Dit is de menſch, *naar den beelde.* Maar de andere, *naar de gelykheid*, naamentlyk eeven als die des Scheppers, is die geene, welke hy ingeblaazen en ingezaait hadde, daar hy hem iets, hem gelyk weezendlyks, door de Engelen ingegeeven hadde. Maar zoo verre als hy onzichtbaar, en zonder lichaam is, heeft hy zyn weezen, den adem des leevens genoemt. Het gebeelde nu is eene lee-

leevendige ziele geworden, het geene hy ook zelfs in de Prophetische schriften belyd geweest te zyn.

47. Zoo is nu de eene mensch in den ander, de zielsche in de aardsche, niet stuks wyze, maar geheel in den geheelen, door de onuytspreekelyke macht Gods. Om welke reede hy in 't *Paradys*, in den derden heemel, geschaapen wierd. Want aldaar komt geen aarts vleesch, maar het was in de Goddelyke ziele, gelyk als een stoffelyk vleesch. Dit word betoont in de woorden: *Deeze is been van myne beenen*, naamelyk, de Goddelyke ziele, die in ieder vleesch verborgen en onvruchtbaar, zonder lydentheid en ook sterker is. *En vleesch uyt myn vleesch*, naamelyk de stoffelyke ziele, het lichaam, 't welke aan de Goddelyke ziele toebehoort. Van weegen deeze twee, zegt ook de Heiland, dat men dien zoude vreezen, die deeze ziele en dit zielsche lichaam alle beide in de Helle verderven kan.

48. Dit vleesch noemt de Heiland *den teegenspreeker*, en *Paulus*, *de wet, die de wet mynes gemoeds weederstaat.* Item, de Heiland vermaant, dat men dooden en verbreeken zal, als de wapenen des sterken, die de heemelsche ziele teegen staat, en dat men zich met hem op den weg verzoenen zal, op dat wy niet in de gevangenis moogen geraaken, insgelyks ook, dat men voor hem wilvaardig zyn zal, en niet de sterkte der zonden voeden en bekragtigen, maar hem door onthoudinge van 't booze dooden. Op dat, wanneer hy, in de ontbindinge afgescheiden en uytgeblust werd, niet eenig goed neeme, en geweld gebruyke, die daar in den doorgang door het vuur blyve. Dit heet ook het onkruid, het welke met de ziele, neevens het goede zaad, opwast. Dit is ook het zaad des Duyvels, als met hem van een gelyk weezen, en de slange, en den moordenaar, die aan den Kooning laagen leyd.

49. Maar *Adam* heeft in 't geheym, in zich het geestelyke zaad der wysheyd, in zyne ziele ingestrooit gehad. Gelyk het heet: *Hy is door de Engelen in de hand des Middelaars verordineert. Een Middelaar is niet van een eenige, maar God is eenig.* Door de Engelen dan, naamelyk de mannelyke, werden de zaaden toebereyd, welke van de wysheid tot de geboorte uytgestrooit werden, na dat zy gevat werden. Want volgens zommige, werd de Schepper, die van de wysheid heimelyk bewoogen werd, voor zelfs beweegende gehouden, desgelyks ook de menschen. Zoo heeft nu de wysheid het eerste zaad in *Adam* voortgebragt, op dat het gebeente van die verstandige en heemelsche ziele niet leedig was, maar vol van alle geestelyke vrugten. Van *Adam* nu werden drie natuuren geteeld, de eerste is onvernuftig, die *Cains* was, de tweede is vernuftig en rechtvaardig, naamentlyk *Abels*, en de derde geestelyk, naamentlyk *Seths*. En de aardsche mensch is naar den beelde, de zielsche naar de gelykheyd Gods, maar de geestelyke mensch naar zyne eigene gelykenisse geschaapen. Van welke drie, behalven de andere kinderen *Adams*, staat: *Dit is het boek van de scheppinge der menschen.*

50. Maar door dien *Seth* geestelyk is, zoo is hy noch een Akkerman, nog een Herder, maar hy brengt tot vrugt een jongen voort, als iets geestelyks, en wel zulk eene, die, als hoopende, dat de naam des Heeren aangeroepen zal worden, over zig ziet, wiens burgerregt in den heemel is, dien ook de weereld niet vat. Over deeze drie onlichaamelyke dingen van *Adam* word het vierde getrokken, naamelyk het aardsche, als kleederen van vellen. Daarom zaait *Adam*, nog van den Geest, nog van een ingeblaazen adem; want beide is het Goddelyk, en beide werd het door hem, maar niet van hem, voortgebragt. Zyn stoffelyk

lichaam nu is krachtig tot een zaad en voortteelinge, als 't welke met het zaad vermengt is, en van de *Harmonie* van dit leeven niet afwyken kan.

51. In deezen zin is nu *Adam* onze Vader. *De eerste mensch is van de aarde en aards.* Maar hadde hy uyt zyne ziele voortgeplant, en uyt het geestelyke, zoo wel als uyt het stoffelyke, zoo zouden zy alle te gelyk gerechtvaardigt, en in alles de leere zyn. Daarom zyn 'er ook veele stoffelyke, maar niet veele zielische, dog weynig geestelyke. Het geestelyke nu werd na de natuure zalig, het zielische heeft zyne vrye wil, en het heeft eene bekwaamheyd tot het geloove en de onsterffelykheid, ook tot het geloove en de dood, volgens zyne eygene verkiezinge. Maar het stoffelyke verderft van natuure.

52. Wanneer nu het zielsche ingeënt werd in de goede Olyf-boom tot het geloove en het eeuwig leeven, en dat ze de eigenschap des Olyf-booms verkrygen, en als de Heidenen ingaan, dan zal gantsch Israël zaalig werden. Israël heet verbloemder wyze de geestelyke, welke God aanschouwen zal, de rechte zoon des geloovigen *Abrahams*, die uyt de vrye niet uyt het vleesch de Egyptische maagd is. Daar geschied nu uyt de 3 geslachten (1) de gestaltenis des geestelyken, (2) de verplaatzinge van het zielische uyt de knechtschap tot vryheid.

53. Als 'er nu na het ryke des doods een groote en voortreffelyke belofte geschied was, en dat echter niet te min de dood diende, welke alle geweld en Godheid ontzeid was; daar heeft de groote kampioen, *Jesus Christus*, in zich zelven, de Gemeente met kragt aangenoomen, naamelyk, het uytverkoorene en beroepene, het geestelyke van de baarende, het zielische uyt de ordeninge des heils, het welke hy zaalig gemaakt, en opgebragt hadde, wat hy aangenoomen heeft, en door dezelve, en wat dezelve gelyk is. Want als het begin heilig is, zoo is ook de weg zoo, is de wortel heilig, zoo zyn het ook de takken.

54. Daar heeft hy nu eerst het zaad van de baarende aangetrokken, niet dat hy daar van omvat is geworden, maar dat hy het zelve met kragt omvat heeft, welke door de kennisse wel haast eene gestalte krygt. Maar als hy aan de plaats was, bevond hy dat *Jesus Christus* de geopenbaarde aangetrokken was, welken de *Propheeten* en de *Wet* verkondigt hebben, die een voorbeeld des Heilands was. Ook was deeze zielische *Christus*, dien hy aangetrokken hadde, onzichtbaar. Maar die in de weereld kwam, moest alhier gezien en gevat worden, ook wandelen, en een gevoelig lichaam hebben, daar onder nog een ander, uyt het onzichtbaare zielische weezen was, dog dat hy met kragt uyt de Goddelyke toebereidinge in deeze zinnelyke weereld kwam.

55. Dat heet nu, *De H. Geest zal over u koomen*, naamelyk van het lichaam des Heeren, want *de kracht des allerhoogsten zal u overschaaduwen*, het welke het lichaam in de Maagd verbeelt heeft. Dat hy nu zelfs iets anders was, als dat hy ontfangen hadde, zulks is uyt zyne eygene woorden klaar: *Ik ben het leeven en de waarheid. Ik en de Vader zyn een.* Het geestelyke nu dat hy aangenoomen heeft, en het zielische is daar uit openbaar: *En het kind wies op, en wierd sterk.* Want het geestelyke wyst dat geene aan, wat van de wysheid is, maar het zielische den wasdom. Door dat geene nu wat uyt zyne zyde vloeide, opende hy de uytvloeyinge der lydentheeden, gelyk de weezens van de lydende als vry gemaakt en zaalig worden.

56. En als hy zegt: *Des menschen Zoone moest verworpen, versmaat en gekruyst worden*, zoo schynt het, als of hy van een sprak, naamentlyk van dien, die lyden konde. Item, *Ik zal op den derden dag u in Galilea voor gaan.* Want hy gaat voor alle en wyst aan, hoe hy ook

om de onzichtbaarlyke zaalig gemaakte ziele op te wekken en weederom te brengen, voor aan gaat. Maar hy is gestorven, door dien den Geest van hem is geweeken, die op hem aan de *Jordaane* af kwam, die niet zyn eigen geworden is, maar die tot hem geordineert is geweest, op dat de dood werken konde, alzoo dat het lichaam gelyk als gestorven is, daar het leeven doch in hem geweest is. Want alzoo hadde ook de dood over den Heiland zelfs geheerscht, dat ongerymt is. Maar de dood is door een list overwonnen geworden. Want in wien het lichaam sturf, en de dood over hem heerschte, heeft de Heiland de straal van zyne kracht van zich gelaaten, en den dood zelfs omgebragt, maar het sterffelyke lichaam heeft hy opgewekt, na dat hy de lydelykheeden van hem hadde weggenoomen.

57. Op deeze wyze dan werden de bezielde lichaamen opgewekt, en zaalig gemaakt: maar de geloovige geestelyke worden boven dit alles nog verheerlykt, terwylen zy de zielen als tot bruylofts kleederen aanneemen. Zoo zit nu de zielige *Christus* ter rechter hand des Scheppers. Gelyk als *David* ook zegt: *Zet u aan myne rechterhand*, enz. Hy zit aldaar, tot aan het einde, *op dat zy zien zouden in wien zy gestooken hebben.* Maar zy hebben het zichtbaare gestooken, welke het vleesch de zieligen was. Want daar staat: *Aan hem zal geen been gebrooken werden.* Gelyk als ook de *Prophetie* van *Adam*, het been, verbloemder wyze, de ziele noemt. Want dit is de ziele van *Christus*, die hy by het lyden zynes lichaams, in de handen des Vaders bevoolen heeft. Maar het geestelyke, in het been, werd hier niet meer bygelegd, maar hy zelfs maakt het zaalig.

58. Zoo geschied dan de ruste der geestelyke, op den achtsten dag, naamentlyk op den dag des HEEREN, en zy werd *des Heeren ruste* geheeten; maar van de Moeder, welke de zielen tot haare kleedinge hebben, tot aan de voleindinge, en de andere geloovige zielen van den Schepper. Ontrent den tyd der voleindinge nu werden ook deeze op den achtsten dag ingenoomen. Daar op gaat de bruyloft aan, die aan alle zaalige gemeen is. Tot dat alles gelyk is gemaakt, en 'er een ander bekend werd. Hier na leggen de geestelyke de zielen af, en als de Moeder den Bruidegom ontfangt, als dan ontfangen zy ook zelfs tot haaren Bruydegom, de Engelen, en zy gaan te zaamen ter Bruyloft in, koomen tot de beschouwinge des geests, door dien ze als dan zelfs geestelyke *Æones* werden, in de geestelyke en eeuwige verbindingen (νοερὰς καὶ αἰωνίους συζυγίας) der bruiloft. De Hofmeester der maaltyd, de speelnood, en de vriend des Bruidegoms, staat voor het Bruilofts-huis, en hoort de stemme des Bruidegoms, en hy verblyd zig zeer. Dit is de volheid van zyne vreugde en rust.

59. De Heiland heeft het aan de *Apostelen* zelfs geleert, voor eerst, verbloemder en geheimer wyze, daar na door gelykenissen, en eindelyk, opentlyk en duidelyk alleen te spreeken. De *Apostel* zegt: *Toen wy noch in't vleesch waren*, en hy zegt dit, als of hy reeds al buiten het lichaam was. Het vleesch nu noemt hy de zwakheid, de afzonderinge van de heemelsche vrouwe. Item, als de Heiland tot *Salome* zeyde: *De dood zal'er zoo lange zyn, zoo lange als de vrouwen baaren:* zoo heeft hy daar meede de voortplantinge niet verworpen, welke tot de zaaligheid der geloovige noodig is. Want zulk eene voortplantinge moet 'er zyn, tot dat het bestemde zaad uitgebragt is. Maar hy spreekt van de heemelsche vrouwe, welke lydelykheeden de scheppinge geworden is, als die ook de wanschaapene weezens zelfs voortgebragt heeft. Om wel-

welkers wille ook de Heere hier om laag is gekoomen, op dat hy ons van 't lyden bevryden, en zich zelve daar in begeeven zoude.

60. Want zoo lange als wy maar kinderen der vrouwe waaren, als van een schandelyke vermenginge, zoo waaren wy ook onvolkomen, kinds, onverstandig, zwak, en mismaakt, gelyk als misgeboorten. Maar wanneer wy van den Heiland eene gestalte krygen, zoo werden wy kinderen van den bruidegom en van zyne vrouwe. Het noodlot of de schikkinge, is eene t'zaamenkomst van veele en strydige kragten: Deeze zyn alle onzichtbaar, en zy brengen de gesternde regeeringe met zich, en werden ook van hen gevoert. Van deezen stryd en kryg, en van zulke kragten, verlost ons de *Heere*, en hy geeft ons vreede voor zulke machten, en van het bevel der Engelen, van welke zommige voor ons, en eenige teegens ons gebieden.

61. Want zommige stryden met ons als Soldaaten en Dienaars Gods: en de andere zyn als moordenaars. Want de booswicht heeft zyn zwaard niet van den Koning gekreegen, maar hy heeft het zich zelven aangemaatigt en aangegord. Van weegen deeze vyanden nu, welke lyf en ziele vervolgen, en in de knechtschap storten willen, zyn de rechte (Engelen) die ons navolgen, niet machtig genoeg, om ons te konnen redden en beschutten. Want zy zyn niet volkoomen voorzichtig, zoo als de goede Herders zyn, want een ieder is de huurling gelyk, die den wolf ziet aankoomen, en hy vlugt weg, en die zyne ziele niet gewillig voor zyne schaapen geeft. Hier over is ook de mensch, daar de stryd om is, een zwak dier, en licht tot het booze te beweegen, en hy werd van de vyanden overweldigt. Van waar ook het booze meerder is als hy zelfs.

62. Daarom is dan de *Heere* afgekoomen, om vreede te maaken, met die van den heemel, en niet met die van der aarde. Gelyk als de *Apostel* zegt: *Vreede op der aarde, en eere in de hoogste!* Daarom is 'er ook een vreemde en nieuwe sterre opgegaan, die de oude sterrekunst wegnam, wanneer hy met een nieuw, en geen weereltlyk licht scheen, en nieuwe en heylzaame weegen aanwees. Hy zelfs de Heere, de Leidsman der menschen, is op de aarde gekoomen, om de geloovige aan *Christus*, van het noodlot in zyne eigene voorzieninge over te brengen; dat 'er nu by de andere een noodlot is, zulks wyzen de werkingen aan, en is de wiskunst een krachtig bewys daar van. De Wyze zaagen niet alleen terstont de sterre des Heeren, maar zy kenden ook het waarachtige, naamelyk dat de Kooning niet alleen gebooren was, maar dat haaren Kooning ook Godvruchtig was. Toen ter tyd waaren de *Jooden* alleen tot den Godsdienst beroepen. Want daarom, wanneer ook de Heyland zelfs tot de Godzaalige afgekoomen was, zoo is hy eerst tot haar gegaan, die toen ter tyd den lof der Godzaaligheid hadden.

63. Gelyk als nu de geboorte des Heilands ook ons, naar de schikkinge der sterren, uitgetrokken heeft, alzoo heeft ons ook den doop des vuurs daar uyt gered en het lyden uyt het lyden, op dat wy hem in alles zouden navolgen. Want al wie in God gedoopt is, die is in God ingegaan, en hy heeft ook macht gekreegen, om over Scorpioenen en Slangen te wandelen, dat is, op de booze geesten. En de *Apostel* gebied ook, gaat rontsomme, en predikt, en doopt de geloovigen, in den naame des Vaders, des Zoons en des H. Geests. Wanneer wy nu door hen weedergebooren werden, zoo worden wy alle de andere kragten te machtig. Om die reede werd ook den doop een dood, en een eynde van 't oude leeven genaamt, wanneer wy van de booze magten afgeschei-

den

den werden. Maar het leeven is na *Christus*, daar over hy ook maar alleen heerscht. De kracht der veranderinge in de gedoopte gaat het lichaam in 't minste niet aan. Want hy zelve en vaart niet op, maar de ziele alleen.

64. Een knegt Gods, zoo ras als hy uyt den doop komt, spreekt teegens de booze geesten, en zy vreezen hem, dien zy te vooren bezaaten. Daarom is de macht van 't gesternte, na haar zeggen, tot op den doop, gewis, maar na dezelve zeggen de Sterrekykers niet meer waar. Dat bad nu bevryd niet alleen, maar ook de kennis zelfs: wat waaren wy eertyds? Wat zyn wy nu geworden? Waar waaren wy voor heene, en waar zyn wy nu toe gekoomen? Waar haasten wy ons na toe? Waar zyn wy van verlost? Wat is de geboorte? Wat is de weeder-geboorte?

65. Zoo lang nu, zeggen zy, als het zaad mismaakt is, zoo is het maar een vrucht van de vrouwe alleen, daar na van den man, en het werd een zoon des bruydegoms, niet meer zwak, en de zichtbaare en onzigtbaare kragten des weerelds onderworpen, maar mannelyk, en een man. Die de moeder baart, die komt in den dood en in de weereld. Maar die van *Christus* weedergebooren werd, die brengt hy in 't leeven over, in de achtste tyd, (ὀγδοάδα). Zy sterven voor de weereld wel, maar zy leeven in God, op dat de dood door de dood, en de opstandinge door de verrottinge ontbonden werde. Want al wie door de Vader, Zoon, en H. Geest, verzeegelt is, die kan van geen andere macht ooit gevat werden.

66. En zulk een is door de drie naamen der geheele Drieheyd in de ydelheyd verzoent: hy heeft het beeld des aardschen gedraagen, en hy draagt nu het beeld des heemelschen. Het lichaamelyke vuur tast alle lichaamen aan: maar het zuyvere en onlichaamelyke tast de onlichaamelyke, als de Geesten, Engelen der boosheyd, en de Duyvelen zelfs, aan. Alzoo is het vuur booven den Heemel van een tweederleye natuur, het eene is tastelyk en zinnelyk, maar het andere geestelyk. Eeven zoo is ook den doop tweederley, de eene is gevoelyk door het waater, dat het tastelyke vuur uytblust, en de andere is geestelyk door den Geest, welke het geestelyke vuur verdryft. De lichaamelyke Geest is eene onderhoudinge en teeringe van 't zinnelyke vuur, wanneer het kleyn is, maar wanneer het sterker werd, zoo blust het dat uyt. De Geest die ons van booven gegeeven, en die zonder lichaam is, heerscht niet alleen over de *elementen*, maar ook over de kragten en hooge Vorstendommen.

67. Ook werd het brood en de olie door de kragt des naams geheyligt, niet eeven dat zelve brood, gelyk als het zigtbaar en genoomen is, maar het werd door een kragt, in een geestelyke kragt overgezet. Alzoo ook het waater, wanneer het bezwooren, en een Doop geworden is, verdryft niet alleen het booze, maar het neemt ook eene heyliginge aan. Maar door dien het aan eenige dikmaals weedervaart, dat de onreyne geesten hen volgen, en by een nu reeds al verzeegelt mensch koomen; zoo werden zy als dan verder niet geneesselyk, zoo wanneer de vreeze met vreugde vermengt werd, op dat iemand zelfs reyn daar van komt. Daarom is het vasten, bidden, smeeken, en knien-buygen noodig, op dat de ziele uyt den keel van de Leeuw verlost werde. Van daar koomen ook terstont de verzoekingen, om dat die geene, daar van zy bevryd werden, toornig zouden zyn. En wanneer iemand alles al te vooren ziet, en verdraagt, zoo verontrusten zy echter het uytwendige.

68. De Heere zelfs nu wierd al haast na den Doop in onze ziele voort-

gezet, en tot de dieren in de woestynen gebragt. Daarom heerschte hy over deeze, en over haare Vorsten, gelyk een waaragtig Kooning, en hy wierd van de Engelen gedient. Want wien de Engelen in 't vleesch al beheerscht hebben, die werd van de Engelen nu met lof bedient. Daarom moet men met het waapen des *Heeren* gewaapent zyn, op dat wy lyf en ziele ongekwetst moogen behouden, om de pylen des booswigts uyt te bluſſchen, gelyk als de *Apostel* zegt.

69. Van de voortgebragte penning sprak de Heere niet, of die goed was of niet, maar, *Wiens beeld en opschrift is dat?* op dat ze aan den geenen gegeeven zoude werden, wiens beeld en opschrift ze droeg. Alzoo heeft ook een geloovige tot een opschrift door *Christus* den naame Gods, en de Geest, als zyn beeld. De dieren toonen aan haar merk, aan wien zy gehooren, alzoo ook een ziel, die het merk der waarheyd ontfangen heeft, draagt het merkteeken van *Christus* over al aan zig. Dit zyn de kinderkens, die al in haares moeders lyf tot ruste gebragt zyn, en de wyze Maagden, met welke de andere niet, gelyk zy willen, in het goede ingaan, in 't welke de Engelen zelfs lust hebben te zien.

Hier volgen noch eenige andere overblyfzelen uyt Valentinus schriften, als voor eerst

Uyt een Homilie by Clemens Alexandrinus, lib. IV. Stromatum p. 509.

GY (menschen) zyt, van den beginne af aan onsterffelyk en kinderen des eeuwigen leevens: en gy wilt den dood onder u deelen, op dat gy hem verteert en verderft, en op dat de dood alzoo in en door u sterve. Want of gy al de weereld schoon ontbont, zoo wierd gy doch niet ontbonden, want gy heerscht over het schepzel en alle de bedorvenheyd.

Uyt een Brief ibidem lib. II. p. 375.

EN alzoo is de Schepper der Engelen over dit Schepzel gelyk als verschrikt geworden, wanneer hy grooter dingen uytgesprooken heeft, als de Scheppinge zelve geweest is, om diens wille, die op eene onzigtbaare wyze, het zaad des weezens van booven in hem ingegeeven, en zeer vry gesprooken hadde; alzoo is ook in de geslagten der menschen, in de weereld de vreeze het werk der Menschen geweest, voor die geene, die ze maaken, eeven gelyk als beelden en pilaaren, en de handen van alle werken, in den naame Gods. Door dien *Adam*, die op den naame Gods gemaakt was, de vreeze van den mensche, die 'er voorheene was, hadde veroorzaakt, als die in den zelven ingezet was: daar van zyn zy dan ook verschrikt geworden, en hebben het werk heel vaardig afgedaan.

Uyt

Uyt eenen anderen Brief van hem. ibidem. pag. 409.

HY is goed, op wiens vertrouwen de openbaaringe van den Zoone is geschied; en door den zelven alleen kan het herte reyn werden; zoo dat alle de booze Geesten t'eenemaal uyt het herte werden weg gedreeven. Want de veelerhande Geesten, die in het zelve woonen, laaten het nooit niet t'eenemaal reyn en zuyver werden. Een ieder nu der geesten volbrengt zyn eyge werken, daar door, dat hy de onbehoorlyke begeerlykheeden, op meenigerhande wyzen, aanzet. En het herte schynt wel als eene herberge te zyn, die dikmaals doorboort, doorgraaven, en met vuyligheyd aangevult werd, door dien de gasten, die daar koomen te huys leggen, heel slegt aldaar gewoon zyn huys te houden, en die plaatze geenzins te verschoonen, als aan een vreemde toebehoorende. Zoo dat, zoo lange als het herte niet wel verzorgt is, zoo is en blyft het onrein, en eene wooninge van veelerhande booze Geesten. Maar, zoo wanneer de alleen goede Vader het herte komt te bezoeken, zoo werd het daar door t'eenemaal geheiligt, en met desselfs licht als doorloutert, en op zulk eene wyze werd de geene, die een herte heeft dat zoo van binnen gesteld is, zaalig, door dien God het als dan wel voor allerhande ongeval inwendig zal bewaaren.

Noch in een andere Brief, in't derde Boek, pag. 451.

JEsus verdroeg alles, onthielt zich van alle kwaad, en werkte alzoo de Godheid uyt. Hy at en dronk eigentlyk, maar hy gaf de spyze niet weeder van zich. Zoo uyttermaate grooten kragt van onthoudinge hadde hy, dat de spyze zelfs in hem niet verteerd wierd, door dien hy zelfs geene verderffenisse altoos in zig hadde. Om die reede verkiezen wy ook ter liefde van onzen Heere, en om des welstands wille, de onthoudinge, waar door wy den Tempel des Geests koomen te heiligen. Want het is goed voor ons, dat wy, om het Kooningryke der Heemelen, ons zelfs van allerleye wellusten onthouden, en die t'eenemaal afznyden, om ons geweeten daar door te reinigen van alle doode werken, om den leevendigen God alleen te dienen.

De beginzelen der *Valentiniaanen*, beneevens haar *Æones* of Eeuwen, zal men nu zoo heel licht niet konnen naspeuren, by aldien men die niet eens, op eene ordentlyke wyze, in een Tafel komt voor te stellen. En nademaal het zelve, na *Erasmus*, in zyne *Editie* van *Irenæus*, nu reeds al van *Jacobus Pamelius* is gedaan, in zyne *Aanteekeningen over het Boek van Tertullianus*, *teegen de Valentiniaanen*, alwaar hy deeze *Æones* of Eeuwen, in haare orde vertoont, zoo zal ik die nu hier ter plaatze ook ter needer stellen, zoo als ze aldaar, *pag.* 311. *enz.* te vinden zyn. In welke Taafel dan ook met eene de naamen en ordeningen na malkanderen zyn aangeweezen, zoo als ze in de daar by gezette *Oudvaders* insgelyks te vinden zyn.

Generalia Nomina, ad productionem, conjugia, & numerum Æonum pertinentia.

ex c. 7. 8. 12. 23. 30. *&* 31. *Lib. adv. Valent.*

dat is:

Algemeene Naamen, tot de voortbrenginge, te zaamenvoeginge, en het getal der Eeuwen gehoorende.

Getrokken uyt de 7. 8. 12. 23. 30. *en* 31. *Hoofdstukken, van het Boek van* Tertullianus, *teegen de* Valentiniaanen.

Æon, *Tertull. Iren.* αἰών, Epiph. *Sæculum*, Int. Epiph. Eeuwe.
Æones. αἰῶνες. *Sæcula.* Eeuwen.
Syzygia. συζυγία. *Conjugatio. Copulatio.* Te-zamen-voeginge.
Nymphon. νυμφών. *Nuptiarum domus. Thalamus.* Het bruylofts-huys.
Probole. προβολή. *Emissio*, Tertull. Uytzendinge.
Ogdoas. ὀγδόας. *Octonarius*, Tertull. *Octonatio*, Iren. Het acht-tal.
Tetras, *Tert. Iren.* τετρὰς; Epiph. *Quaternarius*, Int. Epiph. *Quadriga*, Tertull. *Quaternatio*, Iren. Het vier-tal, Vier-voud, of Viervoudigheyd.
Decas. δεκάς. *Denarius.* Het Tien-tal.
Dodecas. δωδεκάς. *Duodenarius.* Het Twaalf-tal.
Triacontas. τριακοντάς. *Tricenarius.* Het Dertig-tal.
Ectroma. ἔκτρωμα. *Partus abortivus.* De ontydige Baaringe.

XXX. Æonum Nomina. *dat is:* Naamen der Eeuwen.

Ogdoas, seu Quadriga duplex Æonum. c. 7. dat is: *Het dubbelde viervoud der Eeuwen, uyt het zeevende Hoofdstuk.*

Bythos, *Tert. Iren.* βυθός, Epiph. *Profundum*, Inter. Epiph. De Diepte.
Æon telios. αἰὼν τέλειος. *Sæculum perfectum. Æon perfectus.* Iren. De volmaakte Eeuwe.
Arche. ἡ ἀρχή. *Initium*, Iren. *Principium.* Het Begin.
Proarche. προαρχή, Iren. *Prior principio.* Dat voor het begin is.
Propator. προπάτωρ, Epiph. *Primus, Immensus Pater.* Tert. De eerste en onafmeetelyke Vader.
1. Pater. πατήρ. *Pater.* De Vader.
Pater panton. πατὴρ πάντων. *Pater omnium.* De Vader aller dingen.
Proon. προών. *Præexistens. Qui anti fuit.* Iren. De vooraf Weezendlyk zynde.
Autopator, *Epiph.* αὐτοπάτορ. *Ipse per se Pater.* Die Vader is door zich zelfs.
Anarchos. ἄναρχος. *Carens principio.* Die geen begin heeft.
Riza, *Epiph.* ῥίζα. *Radix.* De Wortel. 2.

2. Sige. *Tert. Iren.* σιγὴ, Epiph. *Silentium.* Interp. Epiph. De Stilte.
Ennœa. ἔννοια. *Intelligentia. Cogitatio.* Het verstand of de gedachte.
Charis. χάρις. *Gratia.* De Genaade.
Mater. μήτηρ. *Mater.* De Moeder.

3. Nus. νοῦς. *Mens.* De Geest.
Monogenes. μονογενής. *Unigenitus.* De Eeniggeboorene.
Protogenes. *Tert.* πρωτογενής. *Prior genitus*, Tert. De Eerstgeboorene.
Pater, *Tert. Iren.* πατήρ. *Pater.* De Vader.
Arche ton panton. ἀρχὴ τῶν πάντων. *Initium omnium.* Het beginzel van alle dingen.

4. Alethia. ἀλήθεια. *Veritas.* De Waarheid.
5. Logos, *Iren.* λόγος. *Sermo.* Tert. *Verbum.* Het Woord, of de Reede.
6. Zoe. *Tertull. Iren.* ζωή. *Vita*, Tert. Het Leeven.
7. Anthropos, *Iren.* ἄνθρωπος. *Homo.* De Mensch.
8. Ecclesia, *Tert. Iren.* ἐκκλησία. *Ecclesia*, Tertull. Iren. De Gemeente.

Decas Æon, *c.* 8. dat is: *Het Tien-tal der Eeuwen*, *uit het achtste Hoofdstuk.*

9. Bythios, *Tert. Iren.* βύθιος, Epiph. *Profundus*, Epiph. Int. De Diepte.
10. Mixis. μίξις. *Mixtio.* De Vermenginge.
11. Ageratos. ἀγήρατος. *Non senescens.* De niet oud werdende.
12. Henosis. ἕνωσις. *Unio.* De Vereeniginge.
13. Autophyes. αὐτοφυής. *Per se naturalis.* De door zig zelfs Natuurlyke.
14. Hedone. ἡδονή. *Voluptas.* De Wellust.
15. Akinetos. ἀκίνητος. *Immobilis.* De Onbeweegelyke.
16. Syncrasis, *Tertull.* σύγκρασις. *Commixtio.* De te-zaamen-menginge.
Homosyncrasis, *Iren.* ὁμοιοσύγκρασις. *Similis mixtio.* De eevengelyke Vermenginge.
17. Monogenes. μονογενής. *Unigenitus.* De Eenig-geboorene.
18. Macaria. μακαρία. *Fortunata*, Tert. *Felicitas*, Int. Iren. De Gelukkige, of het Geluk.

Dodecas Æonum, *eodem cap.* 8. dat is: *Het Twaalf-tal der Eeuwen*, *uit het zelve achtste Hoofdstuk.*

19. Paracletus, *Tert. Iren.* παράκλητος, Epiph. *Paracletus*, Int. Epiph. De Trooster.
20. Pistis. πίστις. *Fides.* Het Geloove.
21. Patricos. πατρικός. *Paternus.* De Vaderlyke.
22. Elpis. ἐλπίς. *Spes.* De Hoope.
23. Metricos. μητρικός. *Maternus.* De Moederlyke.
24. Agape. ἀγάπη. *Caritas.* De Liefde.
25. Ainos. αἶνος. *Laus.* Het Lof.
Ainus, *Epiph.* ἀεινοῦς. *Semper mens.* De Eeuwige Geest.
26. Synesis. σύνεσις. *Intelligentia.* De Verstaanelykheid.
Phronesis, *Billio.* φρόνησις, Bill. *Prudentia*, Bill. De Voorzigtigheid.
27. Ecclesiasticus. ἐκκλησιαστικός. *Ecclesiasticus.* *Ecclesiasticus.*
28. Macariotes. μακαριότης. *Beatitudo.* De Zaaligheid.

29. Teletus. Philetus. τελεῖος. φιλητός. *Perfectus*, *Amabilis.* Tertull. De Volmaakte of Beminnelyke.
Theletus. θελητός, Iren. *Voluntas*, Int. Epiph. *Voluntarius*, Inter. Theod. De Wille of Gewillige.
30. Sophia. Σοφία. *Sapientia.* De Wysheyd.

Custodis Pleromatis ex Bytho solo producti nomina. cap. 9. & 10. dat is: *De Naamen van den bewaarder der Vervullinge, die uit den Afgrond alleen is voortgebragt, uit het neegende en tiende Hoofdstuk.*

Horos, *Tertull. Iren.* ὅρος, Epiph. *Terminus*, Interpr. Epiph. Het uyt-eynde.
Stauros. σταυρός. *Crux*, Tertull. Het Kruys.
Lytrotes. λυτρωτής. *Redemptor.* De Verlosser.
Carpistes. καρπιστής. *Traductor.* De Overzetter.
Metagogeus. μεταγωγεύς. *Circumductor*, Tertull. De Omleyder.
Horothetes. ὁροθέτης. *Finitor*, *seu Finium designator.* De Eindiger, of aanwyzer der Einden.

Ectromatis, sive abortivi fœtus nomina, c. 9. 14. & 21. dat is: *De Naamen der Ontydige Vrucht, uit het 9*[de]. *14*[de]. *en 21*[ste]. *Hoofdstuk.*

Enthymesis, *Tertull. Iren.* ἐνθύμησις, Epiph. *Animatio*, Tertull. *Cogitatio*, Int. Epiph. De bezieliginge of gedachte.
Achamoth, *Tertull. Iren.* ἀχαμώθ, Epiph. *Achamoth*, Interpr. Epiph. *Achamoth.*
Sophia. Σοφία. *Sapientia.* De *Wysheid.*
Ogdoas. ὀγδοάς. *Octonarius.* Het Acht-tal.
Ge. ἡ γῆ. *Terra.* De Aarde.
Mater. μήτηρ. *Mater.* De Moeder.
Pneuma hagion. πνεῦμα ἅγιον. *Spiritus Sanctus.* De Heilige Geest.
Hierusalem, *Iren.* ἱερουσαλήμ. *Hierusalem.* Het Heilige Jerusalem.
Kyrios. κύριος. *Dominus.* De Heere.

Novorum ex primo Monogene duorum Æonum nomina, c. 11. dat is: *De Naamen der Nieuwe twee Eeuwen, uit de Eeniggeboorene, getrokken uit het elfde Hoofdstuk.*

Christus, *Tert. Iren.* Χριστός, Epiph. *Christus*, Inter. Epiph. *Christus.*
Pneuma hagion. πνεῦμα ἅγιον. *Spiritus Sanctus.* De Heilige Geest.

Æonis ex omnibus Æonibus concinnatis nomina, c. 12. dat is: *De Naamen der Eeuwe, die uit alle Eeuwen is te zaamen gestelt, uit het twaalfde Hoofdstuk.*

Jesus, *Tert. Iren.* Ἰησοῦς. *Jesus*, Interp. Epiph. *Jesus.*
Soter. Σωτήρ. *Salvator.* De Zaaligmaaker.
Christus. Χριστός. *Christos. Christus.*

Lo-

Logos. λόγος. *Verbum.* Het Woord.
Paracletus. παράκλητος. *Paracletus.* De Trooster.
Problema, *Iren.* πρόβλημα. *Problema.* Het Verschil.

Angelorum ex iisdem productorum nomina, eodem c. 12. dat is: *De Naamen der Engelen, die uit deeze alle zyn voortgekoomen, uit het zelve twaalfde Hoofdstuk.*

Angeli, *Tert. Iren.* ἄγγελοι, Epiph. *Angeli*, Inter. Epiph. De Engelen.
Doryphori, *Epiph.* δορυφόροι. *Satellites.* De Trawanten.

Trinitas generum ex Achamoth nomina, c. 17. *&* 18. dat is: *Naamen van de Drieheid der geslachten uyt* Achamoth, *uit het* 17de. *en* 18de. *Hoofdstuk.*

Hylicum, *Iren.* ὑλικόν, Epiph. *Materiale*, Tertull. Het Stoffelyke.
Psychicum. ψυχικόν. *Animale.* Het Dierelyke.
Pneumaticum. πνευματικόν. *Spiritale.* Het Geestelyke.

Demiurgi ex Achamoth & animali substantia nomina, c. 18. 19. *&* 20. dat is: *Naamen des Werkmeesters, uit* Achamoth *en de Dierelyke Zelfstandigheid, uit het* 18de. 19de. *en* 20ste. *Hoofdstuk.*

Demiurgus, *Tertull. Iren.* δημιουργός, Epiph. *Opifex*, Int. Epiph. De Werkmeester.
Metropator. μητροπάτωρ. *Mater & Pater.* De Moeder en Vader.
Apator. ἀπάτωρ. *Sine Patre.* Zonder Vader.
Pater. πατήρ. *Pater.* Vader.
Basileus. βασιλεύς. Rex. Kooning.
Hebdomas. ἑβδομάς. *Septenarius.* Het zeeven-tal.
Archangelus, *Tert.* ἀρχάγγελος, Tertull. *Archangelus*, Tertull. Aarts-Engel.
Angelus, *Iren.* ἄγγελος. *Angelus*, Int. Epiph. Engel.
Pantocrator, *Epiph.* παντοκράτωρ. *Omnipotens.* Almachtige.
Ctistes. κτιστής. *Creator.* Schepper.

Christi Filii Demiurgi nomina, c. 26. *&* 27. dat is: *Naamen van Christus, Zoon van de Werkmeester, uit het* 26. *en* 27ste. *Hoofdstuk.*

Christus, *Tertull. Iren.* Χριστός, Epiph. *Christus*, Int. Epiph. *Christus.*
Jesus, *Epiph.* Ἰησοῦς. *Jesus.* *Jesus.*
Soter. σωτήρ. *Salvator.* Zaligmaaker.
Phos. φῶς. *Lux.* Licht.
Logos. λόγος. *Verbum.* Woord.
Nus. νοῦς. *Mens.* Geest.

Artium,

Artium, quibus ſinguli Æones collocati ſunt, nomina. c. 23.24. & 25. *dat is:* Naamen der Kunſten, in welke een iegelyke der Eeuwen geſtelt zyn, uit het 23. 24. en 25. Hoofdſtuk.

Tricenarii aliorumque aliquot Æonum ſedis nomina. dat is: *Naamen van het Dertig-tal, en den zeetel van eenige andere Eeuwen.*

Pleroma, *Tertull. Iren.* πλήρωμα, Epiph. *Univerſitas*, Tertull. *Plenitudo*, Tert. Iren. *Complementum*, Int. Epiph. Heel-Alheid, Volheid, en Vervullinge.

Achamoth locus. dat is: *Plaatze van* Achamoth.

Cenoma, *Iren.* κένωμα, Epiph. *Vacuum*, Iren. Tertull. Het ydele of Leedige.
Meſotetos topos, *Epiph.* μεσότητος τόπος. *Locus & Regio medietatis.* De Plaats, en het Geweſt van het Midden.
Tabulatum medium, ſecundum, Tertull.

Demiurgi locus ſuper ſeptemplici cœlo. dat is: *De plaatze des Werkmeeſters, booven den zeevenvoudigen Heemel.*

Sabbatum, *Tert. Iren.* σάββατον, Epiph. *Sabbatum*, Int. Epiph. De *Sabbath.*
Solium Demiurgi, Tert.
Topos ouranios, *Epiph.* τόπος οὐράνιος, Epiph. *Subcœleſtis locus*, Tert. Iren. De Onderheemelſche plaatze.

Diaboli & hominis locus. dat is: *De plaats des Duivels, en van den Menſche.*

Koſmos, *Tert.* κόσμος, Epiph. *Mundus*, *Tert. Iren.* De Weereld.

Creaturarum à Demiurgo & Achamoth conditarum nomina, c. 20. 22. & 25. *dat is*: Naamen der Schepzelen, die van den Werkmeeſter en Achamoth geſchaapen zyn, uit het 20, 22, en 25. Hoofdſtuk.

Spiritualium. dat is: *Geeſtelyke Schepzelen.*

Hebdomas ouranôn, *Epiph.* ἑβδομὰς οὐρανῶν. *Cœlorum ſeptemplex ſcena*, Tertull. *Cœlorum ſeptenarius*, Iren. De zeevenvoudige beſchouwinge der Heemelen. en, Het zeeven-tal der Heemelen.
Ourani, *Epiph.* οὐρανοὶ, Epiph. *Cœli*, Tert. Iren. De Heemelen.

An-

Angeli. ἄγγελοι. *Angeli*, Int. Epiph. De Engelen.
Paradisus. παράδεισος. *Paradisus.* Het Paradys.
Angelus. ἄγγελος. *Angelus.* De Engel.
Archangelus quartus, Tert. De vierde Aarts-Engel.
Diabolus, *Tert. Iren.* διάβολος, Epiph. *Diabolus*, Int. Epiph. De Duyvel.
Cosmocrator. κοσμοκράτωρ. *Mundi Dominus. Mundi tenens*, Tertull. De Heere of Machtige des Weerelds.
Dæmonia. δαιμόνια. *Dæmonia.* De Geesten.
Pneumatica ponerias. πνευματικὰ πονηρίας. *Spiritalia nequitiæ*, Tertull. Iren. De Geestelyke der boosheid.

Materialium. dat is: *Stoffelyke Schepzelen.*

Hyle, *Epiph.* ὕλη, Epiph. *Materia*, Tert. Iren. De Stoffe.
Cosmos, *Tertull.* κόσμος. *Mundus.* De Weereld.
Stoichia, *Epiph.* στοιχεῖα. *Elementa.* De *Elementen*, of Hoofd-stoffen.
Pyr. πῦρ. *Ignis.* Het Vuur.
Aer. ἀήρ. *Aer.* De Lucht.
Hydor. ὕδωρ. *Aqua.* Het Waater.
Ge. γῆ. *Terra.* De Aarde.

Animalium. dat is: *Dierelyke Schepzelen.*

Anthropos, *Epiph.* ἄνθρωπος, Epiph. *Homo*, Tert. Iren. De Mensch.
Zoa. ζῶα. *Animantia.* De leevende Dieren.

Trinitatis, sive trium generum hominis nomina, cap. 26. *&* 29. dat is: *Naamen der Drieheid, of van de driederleye zoorten des Mensche, uit het* 26. *en* 29. *Hoofdstuk.*

Choicus, *Tertull. Epiph.* χοϊκός, Epiph. *Terreus*, Inter. Epiph. De Aardsche Mensch.
Psychicus. ψυχικός. *Animalis.* De Dierelyke Mensch.
Pneumaticus. πνευματικός. *Spiritualis*, Tertull. Iren. De Geestelyke Mensch.

Alterius Bythi conjugis secundum quosdam nomen. c. 33. dat is: *De naam van den tweeden verknochten Afgrond, volgens de stellinge van zommige, uit het* 33. *Hoofdstuk.*

Thelesis, *Iren.* θέλησις, Epiph. *Voluntas*, Tert. De Wille.

*Ogdoadis alterius secundum quosdam Bytho anterioris nomina, c.*35. dat is: *Naamen van het andere Acht-tal, dat, volgens de stellinge van zommige, voor den Afgrond komt, uit het* 35. *Hoofdstuk.*

Proarche, *Tert. Iren.* προαρχή, Epiph. *Prior Principio*, Int. Epiph. Die voor het beginzel zelve is.

Anennoetos. ἀνεννόητος. *Incogitabilis.* De onbedenkelyke.
Arrhetos. ἄῤῥητος. *Inenarrabilis. Arcanus.* De onuytſpreekelyke of verborgene.
Aoratos. ἀόρατος. *Invisibilis.* De onzichtbaare.
Arche. ἀρχή. *Principium.* Het beginzel.
Acataleptos. ἀκατάληπτος. *Incomprehenſibilis.* De onbevattelyke.
Anonomaſtos. ἀνονόμαστος. *Innominatus.* De onnoembaare.
Agennetos. ἀγέννητος. *Ingenitus.* De ongeſchaapene.

Tetradis Æonum, quos alii omnium Æonum parentes faciunt, nomina c. 37. dat is: *Naamen van het Vier-tal der Eeuwen, uit welke eenige den oorſprong van alle Eeuwen maaken, uit het* 37. *Hoofdſtuk.*

Monotes, *Tert. Iren.* μονότης. *Singularitas*, Tert. De byzonderheid.
Henotes. ἑνότης *Unitas.* De Eenheid.
Monas. μονάς. *Solitas.* De Alleenheid.
Hen. ἕν. *Unio.* De Vereeniginge.

§. II.

Het Overblyfzel eenes Briefs, van *Manichæus.*

HEt zal onzes achtens hier ter plaatze niet kwaalyk te paſſe koomen, dat wy tot verklaaringe van 't geene wy in ons *derde boek, hoofdſt. VII.* §. 31. enz. ter needer geſtelt hebben, het overblyfzel eenes Briefs van *Manichæus*, alhier laaten invloeijen; nademaal men dog uyt de eygene woorden van zulke luyden zelve, haare rechte meeninge en oogmerk wel het beſte en grondigſte kan leeren verſtaan en gewaar werden: te meerder nog, door dien men volgens den klaaren inhoud van onze Hiſtorie zelve, allenthalven zoo veele onregte of valſche beſchuldigingen teegen deeze menſchen gewaar werd. Dit kan men uytvoeriglyk zien, by *Auguſtinus, in zyn Boek, teegen de Zendbrief van Manichæus, op het achtſte hoofdſtuk, en de volgende.* Tom. VI. Edit. Lugd. pag. 42. enz. Deeze Brief begint dan als volgt.

Manichæus, een *Apoſtel Jeſu Chriſti*, door de Voorzienigheid van God den Vader.

Dit zyn de heylzaame woorden uyt de eeuwige en leevendige welbron zelve. Al wie dezelve zal koomen te hooren, te gelooven, en te onderhouden, die zal de dood geenzins onderworpen zyn, maar hy zal het eeuwige en heerelyke leeven hebben en genieten. Want die geene zal ontwyffelbaar zaalig te achten zyn, welke deeze Goddelyke erkenteniſſe waarelyk wel heeft verkreegen, als door welke hy bevryt zynde, altoos in het eeuwige leeven zal konnen blyven.

De vreede van den onzigtbaaren God, en de kenniſſe der waarheyd, zyn met de heylige en liefſte broederen, welke aan de heemelſche gebooden gelooven, en die dienen. De regterhand des ligts bewaare u, en verloſſe u van allen aanſtoot des boozen, en van de ſtrikken deezes weerelds.

Beminde broeder, gy hebt nu al gehoort, daar gy my van hebt laaten weeten, naamentlyk, dat gy van de geboorte van *Adam* en *Eva*

Eva wildet weeten, of zy door het woord geschaapen, of uyt een lichaam voort geteelt geworden zyn. U zal naar behooren geantwoord werden. Dewyle daar van in allerhande schriften en berichten, van veele op verscheidene wyzen geschreeven is. Daarom is ook de waarheyd deezer zaake, zoo als zy aan zig zelven is, aan alle volkeren by na onbekend, en ook zelfs aan alle de geene, die lang daar over getwist hebben. Want wanneer het hen gegeeven was, om de regte oorsprong van *Adam* en *Eva* regt te kennen, zoo zouden zy nooit de vergankelykheid en den dood onderworpen geweest zyn. Maar het is nootwendig te vooren nog meer te gedenken, dat wy buyten alle twyffel en wankeling, tot deeze geheymenis konnen geraaken. Derhalven zoo verneemt nu eerst, wat voor de scheppinge des weerelds geweest is, en hoe de stryd is toegegaan, op dat gy den aart van het ligt en de duysternis ter deege kond onderscheyden. Want deeze zyn in 't begin twee onderscheydene weezens geweest: het ryk des ligts hadde God de Vader in, die in zynen heyligen oorsprong, eeuwig, in zyn kragt heerlyk, in zyn natuur zelfs waaragtig, en in zyne eygene eeuwigheyd, vol vreugde is, en die altyd de wysheyd en het gevoelen der leevens by zig behoud. Door de welke hy ook de twaalf deelen zynes ligts vat, naamentlyk, de overvloedige rykdommen van zyn eyge ryk. In een iegelyk van deeze deelen zyn veele duyzend ontallyke en onmeetelyke schatten verborgen. Maar de Vader zelfs, die in zyn lof de allerhoogste, en in zyne grootheyd onbegrypelyk is, heeft alle die zaalige en heerlyke eeuwigheeden (*secula*) by zig, daar van men nog het getal, nog de uitgestrektheid nooit doorgronden kan, met welke deeze heylige en glorie-waardigste Vader leeft. Daar hy in zyne heerlyke ryken, niets behoeftigs of zwaks ingestelt heeft. Want zyne allerheerlykste ryken zyn op een ligte en zaalige aarde gegrond, op dat zy door niets altoos ooit nog bewoogen nog geschud zouden konnen werden.

Neevens dit deel van deeze ligte en heylige aarde, was 'er ook de aarde der duysternisse (of de duystere weereld) van een diepe en onmeetelyke groote, daar vierige lichaamen in woonen, naamentlyk, de giftige geslagten; van daar kwaamen oneyndelyke duysternissen met haare eygene geboortelingen, die daar uyt voortsprooten, en die in haare natuure, niet genoeg gekent zullen werden. Hier booven waaren vuyle en modderige wateren, met haare inwoonders, waar in inwendig grouwelyke winden met haare Vorsten en stichters waaren. Nog was 'er een vierig en verderffelyk landschap met haare Vorsten en volkeren. Inwendig was 'er insgelyks een volk, vol van duysternis en damp, waar in de grouwelyke Vorst en heerschappy-voerder van allen woont, die ontallyke Vorsten rontom zig heeft, van welke alle hy zelfs de ziele en regte oorsprong is, en dit zyn dan de vyf natuuren der giftige aarde.

§. III.

Een geschrift van een *Manichæer* aan *Augustinus*.

Hier na vind men ook in het gemelde Boek van *Augustinus*, eene t'zaamenspraake van hem met *Fortunatus*, een *Manichæer Priester*, waar uyt wy nu desselfs woorden maar alleen zullen uyttrekken en vertaalen, door dien het antwoord hier op al te wydloopig mocht vallen. Deeze *Manichæer* spreekt dan aldus: p. 59. & seqq. *Het is ook onze bely-*

 denis,

denis, dat God onsterffelyk is, dat hy een licht, ontoegankelyk, onbegrypelyk en zonder eenige de alderminste lydelykheid is: Dat hy in een eeuwig en eige licht woont, dat hy niets verderffelyks altoos voortbrengt, noch de duysternis, noch booze Geesten, noch de Satan, en dat'er niets strydigs in zyn ryk ooit gevonden kan werden. Hy heeft ook een Zaaligmaaker gezonden, die hem gelyk is, het Woord, dat van het begin des weerelds afgebooren is, als dat de weereld maakte, het welke, na de scheppinge der weereld, onder de menschen gekoomen is, en voor zich waardige zielen tot zyne heilige willen uytverkooren heeft, die door zyne heemelsche gebooden, geheiligt, en ook door het geloove en de kennisse van heemelsche dingen, toebereyd zyn. Door zyn aanvoeringe nu zullen deeze zielen weederom tot het Ryke Gods koomen, uyt krachte van zyne belofte, daar hy zegt: Ik ben de weg, de waarheid en de deure, *en*, Niemand kan tot den Vader komen, als door my, *Joh. XIV. 6. Deeze dingen gelooven wy, door dien de zielen anders geschaapen zyn, dat is, op geen andere wyze tot het Ryke Gods weederkeeren konnen, by aldien ze hem, als de waarheid, de weg en de deure niet gevonden hebben:* Wie my gezien heeft, die heeft ook mynen Vader gezien; *en*, Wie aan my gelooft, die zal den dood niet smaaken in der eeuwigheyd. *Joh. XIV. 9. V. 24.* Maar hy zal van de dood ten leeven overgaan, en in't oordeel niet koomen. *Deeze dingen gelooven wy, en dit is de grond van ons geloove, dat wy uyt alle de krachten onzes gemoeds, zyne booden gehoorzaamen, en een geloove aan den Drie-eenigen God navolgen, naamelyk, aan den Vader, de Zoone, en den Heiligen Geest.*

Wy gelooven verder, wat ons de zaalige Apostel Paulus *leert*, Philipp. II. 5. *Zoo houden wy nu ook eeven dit geduurig in ons gemoed, wat van* Christus *is gezegt, welke, daar hy in eene Goddelyke gestalte was, echter tot den dood toe onderdaanig wierd, waar meede hy dan de gelykheid van onze zielen aanwees. En gelyk als hy aan zich zelfs de gelykheid van den dood aangeweezen heeft, en dat hy van den Vader, midden uit den dooden, weeder opgewekt is, eeven alzoo gelooven wy ook, dat het met onze zielen geschieden zal, en dat wy door hem, van deezen dood bevryd konnen werden. Welke dood, of van God verre af is, of wanneer hy God eigen is, zoo houd alsdan zyne barmhertigheid op, en de naam des verlossers, ja de verlossinge zelfs, want alzoo heeft de Apostel gezegt, dat wy van onze zielen zoo veel zullen houden, als* Christus *daar af heeft getuygt. Wanneer nu* Christus *in zyn lyden en dood is geweest, zoo zyn wy het ook met hem geweest. Wanneer hy na den wille des Vaders daar in gekoomen is, zoo is het ook van ons waar.*

Maar daar werd van ons gevraagt, of de ziele van God zy of niet, het welk wy bekennen, en bewyzen het ook, uit de toekomste des verlossers, uit zyne heilige openbaaringe, en uit zyne verkiezinge, om dat hy zig over de zielen ontfermt, en om dat'er van de zielen gezegt werd, dat zy naar zyn welgevallen gekoomen zyn, op dat hy haar van den dood zoude verlossen, in de eeuwige heerlykheid invoeren, en tot den Vader weederbrengen. Wat zegt gy dog, Augustine, *van de ziele, of zy van God is of niet, gy loochent, dat de ziele uit Gods weezen is, en geene lydelykheid altoos onderworpen. Ik hebbe niet gezegt, dat de ziele God gelyk zoude zyn, maar om dat gy gezegt hebt, dat de ziele gemaakt werd, en niet buiten God is, zoo vraage ik dan, van waar God het weezen der ziele afgenoomen heeft.* En als hem *Augustinus* geantwoord hadde, God, als almachtig, hadde ze uyt niets gemaakt, zoo antwoord hy verder aldus: *wanneer alles uyt Gods bevel bestaat, zoo koomen de schepzelen onder zig wel over een, maar zy zyn dog onder malkanderen ongelyk, en daarom is het zeeker, dat ze niet een en het zelve*

zelve weezen zyn, alhoewel zy op het zelve bevel, tot eenerleye gestalte en t'zaamenzettinge van deeze weereld gekoomen zyn. Het is uyt de zaaken zelfs openbaar, door dien duysternis en licht, loogen en waarheyd, dood en leeven, lyf en ziel, aan malkanderen niets gelyks hebben, en diergelyke zaaken meer, en alles wat volgens zynen aart en naam, van malkanderen onderscheyden is; en met reeden heeft onze Heere gezegd, De boom, dien myn Heemelsche Vader niet geplant heeft, zal uytgeroeit en in 't vuur geworpen werden, dewyl hy geen goede vrugten voortbrengt. *Matth.* XV. 13. *En dat 'er ook ingewortelde boomen zyn. Daarom is het uyt den aart der dingen zelve gewis, dat 'er in deeze weereld twee zelfstandige weezens zyn, die uyt haar eyge aart en naam bestaan: waar van het eene tydelijk, en het andere eeuwig is, het welke ook den Almachtigen Vader toebehoort.*

God lyd niets kwaads, maar hy komt het voor, en zulks wel door zyne groote kragt en voorweetenheid. Men kan ook niet loochenen, dat het kwaade buyten God is: Daar men ook uyt de gebooden zelfs bewyzen kan, wat buyten zyne wil geschied. Alwaar geen strydigheid is, daar geld ook geen gebod: en de vrye magt om te leeven werd niet verdeelt, waar geen val is naar des Apostels *stellinge.* Ephes. II. I. & seq. 14. & seq.

Wanneer nu hier de Apostel *gezegt hadde, dat wy kinderen des toorns waaren na de ziele, zo zoude zy naar zyne uytspraake van God afgezondert zyn. Maar wanneer 'er alleen van den geenen gezegt werd, naar welken de* Apostel, *als* Abrahams *zoon de wet onderworpen was, zoo is het gewis, dat hy zulks lichaamelyk verstaan heeft, dat wy kinderen des toorns zyngeweest, gelyk als alle de andere. Maar van 't weezen der ziele getuygt hy, dat ze uyt God is, en dat de ziele met God niet anders verzoent kan werden, als alleen door haar Meester; welke* Christus *is. Want als de vyandschap daar by kwam, zoo scheen de ziele Gods onwaardig te zyn. Maar wy bekennen, dat zy nogtans van den almagtigen God gezonden en ontstaan is, om zynen wille te betuygen. Gelyk als wy ook van den Zaaligmaaker Christus gelooven, dat hy van den Heemel is afgekoomen, en den wille des Vaders heeft vervult. Welke wille des Vaders deeze was, dat hy onze zielen van deeze vyandschap verloste, dewyle hy de vyandschap ombragt. Was dan deeze God niet teegen geweest, zoo heete het ook geen vyandschap, dewyle aldaar eenigheid was, en ook geen doodinge, om dat het leeven aldaar was.*

Zoo zegge ik dan, dat 'er twee zelfstandige weezens geweest zyn; in het weezen des lichts was God, gelyk als 'er gezegt is, de onsterffelyke, maar daar is ook eene strydige natuure of duysternis geweest, naamentlyk die, welke ook door de kragt Gods, nog heedensdaags overwonnen werd, en tot myne weederbrenging is Christus *de Zaaligmaaker uytgezonden, gelijk als de* Apostel *zegt.*

Gy zegt, dat Christus *naar het vleesch uyt den zaade* Davids *gebooren is, door dien 'er van hem gezegt werd, dat hy uyt de Maagd is gebooren, en dat hy als Gods zoon werd gepreezen. Want het kan niet anders zijn, als dat wat van den geest gebooren is, ook geest is, en dat wat van het vleesch gebooren is, ook als vleesch erkent werd. Daar de uytspraake van 't* Euangelium *zelfs teegen stryd, wanneer 'er gezegt werd: Vleesch en bloed zullen het Ryke Gods niet bezitten; noch het veranderlyke het onveranderlyke.*

Hier op nu herhaalt hy zyne meeninge aldus, *p.* 62. *& seq.*

„Dat de almachtige God niets kwaads altoos in zig zelve voortbrengt, „en dat alles wat het zyne is, ook onveranderlyk blyft, als 't welke uyt

„een onbeschaadelyke bron ontsprooten en gebooren is: dat hier teegen „het overige teegenstrydige, dat in de weereld is, niet uyt God voortkomt, nog ook aan hem als den Opperheer deezes weerelds gehoorzaam „is geweest, dit nu hebben wy gelooft, hoe naamentlyk het booze van „God verre af is. Van het zelfstandige weezen hebbe ik gezegt, dat God „alleen een oorsprong van het goede, maar een wreeker van het kwaade „is, nademaal het kwaade geenzins uyt hem is. Daarom geloove ik ook „met reede, dat God het booze straft, dewyle het uyt hem niet is. „Want by aldien het uyt hem was, zoo zoude hy, of zelfs vryheid tot „zondigen geeven, en wanneer men zegt, God heeft aan my een vrye „wil verleent, zoo zoude hy reeds in myne zonde meede moeten ver„willigen, door dien hy dan een oorzaak daar van was, of hy zoude zelfs „niet geweeten gehad hebben, dat ik nog zondigen zoude, door dien „hy my niet zoo, gelyk als het hem paste, geschaapen hadde. Dit heb„be ik nu voorgedraagen, en ik vraage, of God het kwaad ingestelt „heeft, of niet? En of hy ook het eynde van 't kwaad bestemt heeft? „Want uyt die dingen is het openbaar, en het Euangelium leert ons „ook, dat al wat van hem als den Schepper gemaakt is, voor zoo veel „als het van hem geschaapen en gebooren is, onverderffelyk is. Ik heb„be nu van de zelfstandigheeden zelfs gesprooken, en geenzins van de „zonde, die in ons is. Want wanneer dit geen oorsprong in ons hadde, „dat wy dagten kwaad te doen, zoo zouden wy tot geene zonden „altoos aangedreeven werden: maar door dien wy teegen onzen wille „zondigen, en van het teegenstrydige en vyandlyke weezen daar toe „aangedreeven werden, zoo volgen wy de kennisse der zaaken na. Door „deeze kennisse nu werd de ziele indachtig gemaakt, en in haare voo„rige gedagtenis gebragt, en zy ziet, van waar zy haaren oorsprong „heeft. In wat voor een kwaad zy steekt, door wat voor goed zy dat „geene weeder kan verbeeteren, wat zy teegen haaren wille gezondigt „heeft, door de veranderinge van haare zonden, in de genaade van een „godzaalig leeven, op dat zy daar door vaardig mooge werden, om „met God weederom te verzoenen, volgens de onderwyzinge van onzen „Heyland zelfs, die ons leert het goede te doen, en 't kwaade te laaten. „Want ons is voorgelegt, dat de mensch niet van weegen eenige andere „strydige natuur, maar vrywillig, of de gerechtigheid, of de zonde „diend: dewyle hy anders zonder zonden was, en ook dezelve niet „zoude dienen, wanneer 'er geen strydig geslagte voor handen was, en „dat de ziel alleen maar in 't lichaam zoo heen leefd, als welke van God „naar uwe meeninge een vrye wille heeft.

„Zoo zeggen wy nu, dat de ziele van een strydige natuur tot de zon„den gedreeven werd: waar van gy dog maar alleen deezen wortel wilt „toelaaten, dat in ons het booze is, daar doch openbaar is, hoe „dat ook buyten onze lichaamen zelfs alles noch boos in de weereld is. „Want de *Apostel* heeft de begeerelykheyd de wortel van alle kwaad ge„noemd, 1 *Tim. VI.* 10. maar geenzins dat kwaad, het geene gy de „wortel van alle kwaad noemd. Maar onder de begeerelykheyd werd „niet eenerleye zaak verstaan, als of dit alleen de wortel van alle kwaad „was, dat in onze lichaamen is: Daar het doch gewis is, dat het kwaa„de in ons van desselfs booze eerste *Auteur* is, en dat deeze begeerelyk„heyd maar is een klein deeltje daar van, doch in geene deele de wortel „zelfs van het kwaad, dat over al gevonden werd. Deezen wortel nu „heeft onze Heere zelfs de kwaade boom genoemt, die nooit goede „vruchten voortbrengt, en die ook zyn Heemelsche Vader niet geplant heeft.

„heeft. *Matth. VII.* 17. *XV.* 13. en die ook met recht uitgeroeit, en in „'t vuur geworpen moet werden. Want dat gy zegt, de zonde moet „aan de teegenſtrydige natuure toegeſchreeven werden, zoo is dit zel-„ve echter de natuure van het booze: en dat dit de zonde der ziele is, „wanneer zy volgens de vermaaninge van onzen Heiland, en deſſelfs „heylzaame leere, zig van de ſtrydige en vyandlyke oorſprong wel af-„ſcheid, en zich tot reinder zaaken ſchikt, anders kan zy onmoo-„gelyk niet weeder tot haar eerſte weezen koomen. Want daar ſtaat „geſchreeven: *Indien ik niet gekoomen was. Joh. XV.* 2. Hier uyt nu is „het openbaar, dat ons de boete eerſt ter deege na de toekomſte des „Heilands is gegeeven, en na dezelve eerſt de rechte kenniſſe der din-„gen, waar door ook de ziele, als in een Goddelyke bron, van haare „vuyligheid en de zonden, zoo wel van de weereld als van 't lichaam, „daar de ziele zich in bevind, afgewaſſchen zynde, nu weeder voor „het ryke Gods, daar zy van uytgegaan was, geſteld werd. Want de „Apoſtel heeft gezegt: *Dat het bedenken des vleeſchs vyandſchap teegens „God is: want het onderwerpt zig de Wet Gods niet: want het kan ook „niet. Rom. VIII.* 7. Uyt dit alles nu is het openbaar, dat de ziele, „door dat geene, dat de Wet niet onderworpen is, niet vrywillig zon-„digt, want op deeze plaats volgt: *Het vleeſch begeert teegen den Geeſt, „en de Geeſt teegen het vleeſch, alzoo dat gy niet doed het geene gy wilt.* „Gal. V. 17. En nochmaals zegt hy: *Ik zie een andere Wet.* Rom. VII. „23. *Wie zal my verloſſen van het lichaam deezes doods? zonder de ge-„naade Gods, door Jeſus Chriſtus onzen Heere.* Ons kan echter de zon-„de toegereekent werden, alhoewel wy nu al door onze wille in die „booze natuure niet gevallen zyn, op zulk eene wyze, gelyk als de „Heere ook tot zyne Diſcipelen gezegt heeft: *Ziet ik zende u als ſchaa-„pen midden onder de wolven. Matth. X.* 16. Daar dan aan te merken is, „dat de Heiland zyne lammeren of de diſcipelen niet uit een vyandlyk „gemoed onder de wolven zond, by aldien daar zulk een teegenſtrydig „weezen niet was, waar door hy van de gelykheid der wolven zulks „afleydde, als waar in hy ook zyne diſcipelen gezonden hadde, op dat „de zielen tot haar eyge weezen weeder gebragt wierden, welke licht „midden onder de wolven bedroogen hadden konnen werden. Hier „uyt is nu de ouderdom van onze tyden openbaar, en ook van onze „jaaren, welke wy by ons overleggen, dat naamentlyk de zielen noch „voor de ſcheppinge der weereld op deeze maniere teegens de ſtrydige „natuur gezonden zyn, op dat zy die door lyden onderdaanig maak-„ten, en de overwinninge aan God toegeëigent wierd. Want dezelve *Apoſtel* „heeft ook gezegd, dat de ſtryd niet alleen teegen vleeſch en bloed is, „maar ook teegens de Vorſten en geweldigen. *Eph. VI.* 12. Wanneer „het nu alzoo van alle kanten kwaad en boosheid is, zoo is waarlyk het „kwaad ook niet alleen in onze lichaamen, maar in de gantſche weereld, „daar zig maar zielen onthouden, die onder deezen Heemel zweeven „en ingewikkelt zyn.

„Alzoo is dit myne bekentenis, dat aan God niets heeft konnen ſchaa-„den, en dat ons God alhier verordineert heeft. Maar dewyl dit u tee-„gen is, zoo zegt my op wat wyze de zielen hier verſcheenen zyn, die „nu onze God door zyn gebod, en door zyn eige Zoon verloſſen wil? „Deeze oorzaake dient men na te vorſchen, waarom de zielen hier „gekoomen zyn, en waarom God haar daar van wil verloſſen, daar zy „midden in het kwaade leeven. Daar word van ons gevraagt, wanneer „het kwaade aan God niet ſchaaden kan, waarom de zielen alhier ge-zon-

„zonden werden, of hoe zy haar met deeze weereld vermengt hebben. „'t Welk uyt des *Apostels* woorden openbaar is, daar hy zegt: *Zal ook „het maakzel tot die hem gemaakt heeft, zeggen, waarom hebt gy my al„zoo gemaakt. Rom. IX.* 20. Wanneer men nu daar over twisten wilde, „zoo moest men hem vraagen, waarom hy de ziele hier gesteld hadde, „daar hem geen nood toe gedrongen heeft? Maar indien hier eene nood„zaakelykheyd geweest is, zoo is ook de wille daar, om haar te ver„lossen.

„Gy zegt, als of wy God daar in voor grouwelyk hielden, dat hy „de ziele heeft gezonden. En dat God den mensche gemaakt heeft, „en hem de ziele ingeblaazen, van welke hy al te vooren geweeten had„de, dat ze in zulk eene ellende zoude koomen, en door het booze „niet weeder tot haar rechte erfdeel geraaken. Dit zegt gy, of uyt on„weetenheid, of gy legt de ziele vrywillig dat gedachte kwaad op. „Maar ik zegge, dat de ziele teegens de strydige natuure voortgegaan „is, welke natuure dan aan God niet schaaden konde. Ik hebbe het „in 't geloove alzoo aangenoomen, dat *Christus* door Gods wille tot ons „gekoomen is; want daar staat geschreeven: *Ik hebbe macht om myne „ziele af te leggen, en tot my te neemen.* Maar hy zegt niet, dat de zie„le naar Godes wille voortgekoomen zy. Niets kan God hinderen, „want de ziele staat in eene strydige natuure, daarom op dat hy van „deeze strydige natuure een einde maakte, en als dit geschied is, zoo „neemt haar God tot zich. Want hy heeft gezegt: *Ik hebbe macht om „mijne ziele af te leggen, en weederom te neemen.* Deeze macht nu heeft „my de Vader gegeeven. Van wat voor een ziele spreekt dan God, „als die in de Zoon was? Het is gewis, dat het onze ziele is, welke in „deeze lichaamen woond, dat zy na zynen wille komt, en na zyn wille „ook weeder weggenoomen werd.

Voor het laatste mag hier noch een Brief van *Secundinus*, een *Manichæer*, staan, geschreeven aan den zelven *Augustinus*, *T. VI. p.* 195.

„IK danke de onuytspreekelyke en allerheiligste Majesteyt, en desselfs „eerstgeboorenen Zoon, den Kooning aller lichten, *Jesus Christus.* „Ik danke op het ootmoedigste den *H. Geest*, dat ik geleegenheid hebbe „om met u veylig te spreeken, geëerde Heer. Want deeze zyn het allerbe„kwaamste, om alles goeds te geeven, en alle het booze af te keeren, „ook u te beschutten, en van alles kwaads te verlossen: Niet of 'er niets „was, behalven wat van sterffelyke menschen gedaan of geleeden werd, „maar dewyle het van hen bereyd is, dat het alzoo geschiedde. Maar „wee hem, die hier toe geleegenheid geeft. Want gy zyt waardig om „van hem zulke gaaven te verkrygen, en dat de Zoon en de Geest de „behouders van uwe waarheid werden, een waarachtig licht, het welke „de rechterhand der waarheid in uwe herten heeft opgestooken, op dat „de dieven niet koomen, en uwen schat rooven. Op dat zy ook dit „huys zonder val laaten staan, het welke gy niet op het zand der doo„linge, maar op de steenrotze der kennisse gebouwt hebt. Dat zy dien „grouwelyken geest van ons afdryven, welke vreeze en ongeloove den „menschen injaagt, waar meede hy de zielen van de smalle weg des Hei„lands komt af te wenden. Welkers kragten door die Vorsten geslaa„gen konnen werden, teegens welke *Paulus*, *Eph. VI.* 12. van zynen

„kamp gedenkt. En voorzeeker, wie zoude ook waapens willen draa-
„gen, als teegens eenen gewaapenden, en teegens den geenen, die zich
„opmaakt? want eeven gelyk als de lichaamen der menſchen waapenen
„der ongerechtigheid zyn, alzoo zyn de heilzaame leeringen, waape-
„nen der ongerechtigheid. Dit betuygt *Paulus*, *Rom. VI.* 18. en ook
„*Manichæus* zelfs. Daarom is het nu geenen ſtryd der waapenen, maar
„der geeſten, welke die geene gebruiken. Maar zy ſtryden om de zie-
„len. Onder deeze ſtaat de ziele in 't midden, welke aan haare natuu-
„re, van 't begin af, de overwinninge al gegeeven heeft. Wanneer dan dee-
„ze, te gelyk met den Geeſt, het goede werkt, zoo zal zy ook met
„hem het eeuwige leeven hebben, en het Ryke bezitten, daar de Heere
„ons toe noodigt. Maar wanneer ze zich van den Geeſt der zonden be-
„gint te laaten trekken, en met hem eens werd, dog daar na weeder
„boete doed, zoo zal zy een bron van vergiffenis voor deeze haare miſ-
„daad hebben. Want zy werd door de vermenginge des vleeſchs ver-
„leyd, en niet door haar eyge wille. Wanneer ze nu zich zelfs gekent
„hadde, en als dan in het booze verwilligt, en zich niet teegens den
„vyand gewaapent hadde, zoo heeft zy uit haaren vryen wille open ge-
„daan. En by aldien zy daar over weeder beſchaamt werd, zoo zal zy
„den Vader van alle barmhertigheyd willig vinden. Want niemand
„werd ooit geſtraft, om dat hy gezondigt heeft, maar om dat hem de
„zonde niet leet is. Wanneer hy dan met zulke zonden, zonder eeni-
„ge vergiffenis, weggaat, zoo zal hy buyten geſlooten werden, en ge-
„lyk als de dwaaze maagden ter ſlinkerhand moeten blyven ſtaan, en
„uyt de bruyloft geſtooten werden, weegens zyne zwarte kleederen,
„alwaar weeninge en knerſſinge der tanden is, en daar by met den Duy-
„vel, tot het vuur van zynen oorſprong komt.

„Van deeze ſchryft gy (*Auguſtinus*) dat hy of uyt een *Aarts-Engel* ge-
„worden is, of gantſch niet is. Maar waarom zullen dan de rechtvaar-
„dige regeeren, waarom zullen de *Apoſtelen* en *Martelaaren* gekroont
„werden? om dat zy niet overwonnen hebben? O hoe werd de macht
„des overwinnaars vernietigt, wanneer de vyand voor onmachtig ver-
„klaart werd! Daarom verandert dog uwen zin, en keert u weeder tot
„de waarheyd, daar gy uyt vreeze van afgeweeken zyt. Ontſchuldigt
„u niet met de onwaarheyd. Want ik hebbe naar myn geringheid uwe
„ſchriften geleezen, waarom gy op de waarheyd vertoornt zyt. Ik
„hebbe u, na lang overleg, wel als een reedenaar, maar niet als een
„*Chriſten* bevonden, die zig teegens alles ſtelt, en niets zeekers voor-
„draagt, daar gy u dog meer wys als welſpreekend had behooren te be-
„toonen. Maar dit kan ik niet verzwygen, dat gy my voorgekoomen
„zyt, als waart gy nooit een *Manichæer* geweeſt, en dat gy haare ge-
„heymeniſſen nooit haddet konnen kennen, alzoo dat gy, onder den
„naam van een *Manichæer*, eenen ootmoedigen *Mithridates* vervolgd.
„Wanneer gy uwe welſpreekentheid met de waarheyd wildet paaren,
„zoo zoude het voor ons een wonderlyk cieraad geweeſt zyn. Doed
„doch niet teegen uw' eyge natuur, zyt de ſpies niet, die *Chriſtus* in de
„zyde geſtooken wierd! want gy ziet immers wel, dat hy door de gant-
„ſche weereld, en in alle zielen gekruyſt is, welke ziele echter nooit
„oorzaak tot toorn gehad heeft. Zoo laat gy dan ook, gy, die
„uyt de zelve zyt, alle die ydele beſchuldigingen dog vaaren, benee-
„vens uwe overvloedige ſtrydigheeden. Gy hebt nooit den ſpot gedree-
„ven, toen gy zoo langen tyd met uwen Vader midden in de duiſternis
„hebt gezeeten. Maar nu werd gy voor Zon en Maan, zelfs een aan-

„klaager bevonden te zyn. Wie zal dan uw' voorſpraak voor den rechter-„ſtoel Gods zyn, wanneer gy door uw' eyge getuigenis, over uwe woor-„den en werken, overtuigt werd? daar zal niemand zyn, die u in uwe „treurigheid zal konnen trooſten. Is het dan in 't *Euangelium* uitgewiſcht, „dat de breede weg ter verdoemeniſſe voert? Is het dan by *Paulus* valſch, „dat een ieder van zyne werken reekenſchap zal moeten geeven? Wie „heeft u dan zoo ſchielyk verandert, alhoewel ik dit van uwe heylig-„heyd niet derve zeggen. Want gy weet immers zelfs wel, hoe boos „de Satan is, die door zyn liſt alzoo teegen de geloovige en groote „mannen ſtryd, dat hy ook *Petrus* zelfs zoo verre gebragt heeft, dat „hy den Heere in eene nacht driemaal verloochende, en die aan *Thomas* „niet heeft toegelaaten, dat hy zyne opſtandinge geloofde. Alle welke „wonden echter, door de Artzenye van zyne goedheid, weeder geheelt „zyn. Insgelyks ook, hoe hy ondernoomen heeft, onder het goede „zaad, dat de Heere gezaait hadde, onkruid te mengen, en die, op dat hy „gekruycigt wierd, de Schriftgeleerde en Phariſeen aangehitſt heeft, „dat zy *Barrabas* zouden los bidden, en *Chriſtus* kruycigen. Maar wy „zyn het ontkoomen, om dat wy eenen geeſtelyken Heiland gevolgt „hebben. Want des vyands ſtoutheid zoude alzoo uitgebrooken ge-„weeſt zyn, dat by aldien onze Heere vleeſchelyk geweeſt was, alle „onze hoope te vergeefs geweeſt zoude zyn. Evenwel heeft hy zich „ook noch niet door de verſmaadheid van het kruys laaten verzaadigen, „maar hy heeft door dolheyd gemaakt, dat hy met doornen gekroont, „met edik gelaaft, met een ſpieſſe doorſtooken, en van de moordenaar „aan 't kruys zelfs gelaſtert is geworden. Maar hier na nam zyne boos-„heid zoo zeer toe, dat hy onder den naam der *Apoſtelen* allerhande „vraagen ter baan bragt, en aan alle bygeloovige den tytel van *Catholyk* „toevoegde. Ik wil nu alhier niet zeggen, hoe hy de *Diſcipelen* tee-„gens haaren Meeſter opgehitſt heeft, als *Hymenæus* en *Alexander*, en „wat hy te *Antiochie*, *Smyrna*, en *Iconie* gedaan heeft. Ik zegge al-„leen maar, wat de teegenwoordige hoop nu voorneemt, daar de deugd „verre van af is. Echter zal ik haare heimelykheeden nu niet openbaa-„ren, op dat de boosheeden, die van andere nu reeds al beſchreeven „zyn, niet vermeerdert moogen werden. Alhoewel een wys man het „beyde verdraagt, en daarom lacht, en alleen daar maar na tracht, wat „hem gelukzaalig kan maaken, en dat ten leeven gehoort, doch ik bid-„de op het ootmoedigſte, dat gy het my vergeeft, zoo ik u eenigzins „geraakt hebbe, door dien ik het hebbe uyt loutere liefde gedaan, om „u van onze kudde niet af te trekken. Laat daarom de andere menſchen „vaaren, zoo gy *Chriſtus* wilt behaagen. Toont u in onze tyden als een „*Paulus*, die tot een Leeraar der Heidenen geſtelt was, en die van den „Heere de genaade van 't *Apoſtel-ampt* verkreeg, en alles voor ſchaade „reekende, wat hem gewin was, op dat hy *Chriſtus* daar door mocht „winnen. Verloſt uwe zoo lichte ziele, dewyle gy niet weet, wie u „de uure ontrooven zal. Zyt doch geen reis-broeder van den breeden „weg, door dien die voor een *Amoriter* gehoort, maar haaſt u tot den „engen weg, op dat gy het eeuwige leeven moogt verwerven. Sluyt „doch *Chriſtus* in 's moeders lichaam niet op, op dat gy niet weeder van „hem opgeſlooten werd. Laat af van die twee natuuren tot een te maa-„ken, wyl het gerechte des Heeren vaſt naadert. Wee die geene, wel-„ke het zoete in het bittere verkeeren, en het alsdan ontfangen zullen: „Als gy van het begin twyffelt, zoo kan ik in eene t'zaamenſpraak ree-„kenſchap daar van geeven. Dog ik zegge u, dat eenige dingen alzoo

niet

„niet verklaart konnen werden, om die klaar te verstaan. Want de God-„delyke wysheyd overtreft den zin der menschelyke al te verre, enz.

Dus verre des *Manichæers* eygene woorden, welke ook anders stukswyze hier en daar in de schriften van zyne weederleggers te vinden zyn. Als in *Alexandri Lycopolitæ Tractatu contra Manichæos Tomo* XXVII. *Biblioth. Patrum, Lugdun. p.* 459. *seqq. In Dionis Alexandrini lib. adv. Manich. ibid. Tom.* IV. *p.* 338. *seqq. In Serapionis libro ibid. p.* 160. *seqq. Item*, by *Leo M. Serm.* II. *in Pentecost.* en elders meer.

§. IV.

Van de Leere van *Origenes.*

HIer ter plaatze zal het niet onaangenaam zyn, de eygene woorden van deezen Man, en de verklaaringen van zyne leere, uyt zyne overige schriften te verneemen; alhoewel *Petrus Daniel Huet* een goed deel daar van in zyne *Origeniana*, *lib.* II. *p.* 27. *seqq.* al by een gesteld heeft. Wiens spoor wy wel eenigzins, doch wel het minste, alhier zullen nagaan, en de volgende hoofd-punten na malkanderen aanzien, tot verklaaringe des *III. Boeks, in't* 2. *Hoofdst.* §. 5. enz.

1. *Van de algemeene verlossinge van Christus voor alle de Schepzelen.*

Hieronymus schryft *Epist.* LXI. *ad Avitum c.* 4. aldus: *Origenes*, na dat hy gezegt hadde, *dat naar de openbaaringe van Joannes, het eeuwige Euangelium, dat is, dat geene, het welke in de Heemelen zyn zal, eeven alzoo voor dit ons Euangelium voorgaat, gelyk als de predikinge van Christus voor de Wet;* zoo besluyt hy daar op: ('t welk zelfs te denken goddeloos is) *Christus* zal voor de zaaligheyd der booze geesten, ook in de lucht en in de boven-gewesten lyden. En of hy het al niet gezegd hadde, zoo volgd doch daar uyt: Gelyk als hy voor de menschen mensch geworden is, om haar te verlossen: alzoo zal hy voor het heyl der Duyvelen, een booze Geest werden, enz.

Van dit laatste merkt *Huet p.* 58. aan, dat hem valschelyk toegeschreeven werd, als zoude *Christus* een booze Geest werden: gelyk als zonder dat *Hieronymus* dit gevolg aan *Origenes* moetwillig toegeschreeven heeft.

Orosius schryft in zyn *Commonitorium* van de *Origenisten* aldus: *Van des Heeren lichaam hebben zy geleert, dat de Zoone Gods, eer hy tot ons koomen is, niet leedig is geweest, maar dat hy aan de Engelen, geweldigen en alle overheeden, de vergeevinge gepredikt heeft, en terwylen hy den staat der gestalte van die geene aangenoomen heeft, welke hy bezogt heeft, zoo is hy tot aan de zigtbaarheid des vleesches, door de aanneeming van deezen gekoomen.*

En *Sulpicius Severus*, *Dial.* I. *c.* 3. schryft daar ter plaatze aldus: *Men leest in de boeken van* Origenes, *dat, gelyk als de Heere* Jesus *tot verlossinge der menschen, in 't vleesch gekoomen is, en het kruice voor de zaaligheid der menschen geleeden, en den dood om des menschen onsterffelijkheid gemaakt heeft, alzoo zoude hy in zulk eene ordeninge des lijdens ook den Duivel verlossen. Door dien dit zijne goedheid en genaade gelykformig is, dat, als hy*

de verloorene mensche weeder te regt gebragt heeft, hy dan ook alzoo de gevallene Engelen bevryden zal.

Origenes zelfs bewyst dit dikmaals uyt *Ephes.* I. 10. en *Coloss.* I. 20. *Homilia* x. *in Lucam & Homil.* 11. *in Levit. & lib.* v. *in Epist. ad Rom.* daar hy ook onder de Heemelsche dingen, de Sterren en de Geesten telt, van welke die geregeert werden.

In Comm. in fol. Tom. 1. *p.* 33. schryft hy alzoo: ,, Deeze (*Christus*) ,, is de groote Hoogepriester, niet alleen voor de menschen, maar ook ,, NB. voor alle het vernuftige, om dat hy zich zelve tot eene eens toe- ,, gebragte offerhande gegeeven heeft. Want hy heeft buyten God eens ,, den dood gesmaakt (χωρὶς θεοῦ) het welke in zommige exemplaaren ,, *Hebr.* 11. 9. staat, door Gods genaade. Hy mag nu gelyk als buiten ,, God den dood gesmaakt hebben, zoo is hy niet alleen voor de men- ,, schen gestorven, maar ook voor de overige verstandige Geesten: of ,, hy mag door Gods genaade den dood gesmaakt hebben, zoo is hy voor ,, alle buyten God gestorven. Want het is ook ongerymd, dat men zou- ,, de zeggen, hy heeft den dood voor de menschelyke zonden alleen ge- ,, smaakt, maar niet verder voor anderen, die buiten de menschen in ,, zonden waaren, als voor de sterren. Door dien ook de sterren niet ,, rein zyn voor God, gelyk als wy in *Hiob* leezen *cap.* xxv. 5. Zoo het ,, niet *hyperbolicè*, of door een grootspraake gezegt is. Daarom is hy een ,, grooten Hoogenpriester, dewyle hy alles weeder in het ryke des Vaders ,, brengt, (ἀποκαθίστησι) en bezorgt, dat wat in een ieder schepzel ge- ,, breekt, vervult werde, op dat het de heerlykheyd des Vaders ver- ,, kryge. *Adde Tom.* 11. *in Joan. pag.* 58. & 69. *Tom.* XIII. *in Matth.* ,, *pag.* 313.

En van de verkondiginge des *Euangeliums*, aan alle schepzelen, zegt hy, *in Com. ad Rom. lib.* 1. aldus: ,, Wanneer nu *Christus* ons niet zon- ,, der het Euangelium verscheenen is, zoo schynt daar uyt te volgen, dat ,, hy ook aan de Engelsche orde niet zonder het Euangelium verscheenen ,, is, naamentlyk met dat, 't geene *Joannes* het eeuwige noemt, gelyk ,, als gezegd is. Maar als men gissen kan, dat ook iets diergelyks, in ,, de overige heemelsche orden van hem geschied is, zoo is hy hen in die ,, forme, in welke een ieder is, verscheenen, en hy heeft de vreede ver- ,, kondigt. Door dien hy doch door het bloed zynes kruyces, niet al- ,, leen wat op aarden, maar ook wat in de Heemelen is, bevreedigt. *Conf. Homil.* 8. *in Gen. & Hom.* 1. & 2. *in Levit. it. Tom.* xv. *in Matth. pag.* 373.

Maar dat *Christus* voor het toekoomende noch verder lyden zal, zulks loochent hy wel uytdrukkelyk, *lib.* v. *in Rom.* en *lib.* 11. *de Princip. c.* 3. Van waar men hem met eenige reede ook ten onrechte over het teegendeel beschuldigt. Eeven als *Damascenus lib. contr. Hæret.* hem deeze lasteringen toeschryft, als of *Christus*, met den Duyvel, van een en dezelve Koning zoude beheerscht, en eyndelyk gekruist werden, en den booze Geesten valsch prediken. Diergelyke grouwelyke loogens 'er nog al meer teegens *Origenes* te vinden zyn.

Evenwel heeft deeze stellinge, aangaande de verlossinge der Engelen, *Hieronymus* ook al dikmaals voorgesteld, *lib.* 1. *Comm. in Ephes. c.* 1. ℣. 22. & *c.* 11. ℣. 24. *it. in c.* III. ℣. 10. gelyk ook *Cyrillus lib.* IX. *de Adorat. Augustinus lib.* 1 *de Consensu Euang. c.* 35. en meer andere, die *Huetius l. c. p.* 61. bybrengt.

2. *Van*

2. *Van de Engelen.*

Heeft hy voor eerst neevens veele andere Oudvaders gestelt, dat zy *een dun lichaam* hebben, alhoewel hy haar ook *geestelyke lichaamen noemt. Tom.* I. *in Joan. p.* 16. *Homil.* I. *in Gen. lib.* I. *de Princip. c.* 7. *lib.* II. *c.* 3. *lib.* III. *c. ult. lib.* IV. *c.* 2. welke hy elders tot een en dezelve zin brengt, gelyk als andere Oudvaders ook doen, waar van de voorreeden van de *Duytsche Macarius* na te zien is. Verders heeft hy van de natuure der Engelen, en de herstellinge der gevallene, alzoo geschreeven *lib.* III. *de Princip. c.* 5. *Het werd uyt veele uytspraaken beweezen, dat alle vernuftige creatuuren van eene en dezelve natuure zijn: waar door alleen Gods gerechtigheid, ontrent alle zijne ordeningen, verdeedigt kan werden, om dat een ieder in zig zelven de oorzaaken heeft, waarom zy in deeze of geene leevens stand gezet zyn.*

En lib. I. c. 6. schryft hy: „Van die geene, (Engelen) welke in haar „beginzel zyn gebleeven, dat het toekoomende gelyk zal zyn, verkry„gen eenige naar de ordeninge der weereld, de Engelsche orde, andere „de kragten, andere, de Vorstendommen, en andere, de geweldigen. „Alle het welke de Goddelyke voorzienigheid, volgens haare verdien„ste en wasdom, waar meede zy tot de gemeenschap Gods toegenoomen „hebben, hen heeft bygelegt. Die geene nu, welke van den stand der „eerste zaaligheid wel eenigzins verrukt, maar dog niet zonder hoope „tot geneezinge, verandert zyn, die zyn aan de regeeringe der genoem„de heylige en zaalige ordens onderworpen, op dat zy door haare hul„pe, onderwyzinge, en heylzaame tugt, verbeetert, en weeder tot den „ouden stand van haare zaaligheid overgebragt zouden konnen werden. „En ik houde naar myn begrip het daar voor, dat eeven uyt de zulke „deeze orde der menschen ingezet is, welke in de toekoomende wee„reld, of in de toekoomende tyden, wanneer de nieuwe heemel en de „nieuwe aarde beginnen zal, in die eenigheyd weeder gezet zal wer„den, welke de Heere Jesus toezegt. - - - Dog men moet weeten, „dat 'er zommige zyn, die uyt het beschreevene eenige beginzel, in zulk „eene onwaardigheid en boosheid zyn vervallen, dat zy zulk eene on„derwyzinge onwaardig gekent zyn geworden, waar meede het mensche„lyke geslagte, door het vleesch met hulpe der heemelsche kragten ge„leert werd. - - - Ondertusschen werden zoo wel in deeze zigtbaare en „vergankelyke tyden, als in de onzichtbaare en eeuwige, alle deeze, „volgens haaren stant, aart, wyze, en verdiensten, alzoo verordineert, „dat eenige in de eerste, eenige in de daar aan volgende, en eenige ook „in de allerlaatste tyden, en door grooter en zwaarder, als ook lang„duurige straffen, in veele en lange tyden na malkanderen, door het „middel van scherper kastydingen gereynigt, en eerst door Engelsche „onderwyzingen weederom gebragt zynde, daar na ook door de trap„pen der deugden, en alzoo allengskens gebeetert zyn, tot dat zy „tot het onzigtbaare en eeuwige koomen, na dat zy naamentlyk „door alle pligten der heemelsche kragten, en wel inzonderheid door „zeekere onderwyzinge en tugt heene gegaan zyn. Waar uyt dan schynt „te volgen, dat een ieder vernuftig schepzel van de eene orde in de an„dere wel kan overgaan, en door byzondere, in alle en van alle, in by„zondere doorgeraaken, terwylen dat na zyne vrye wille allerhande was„dom of afneeminge uyt eygene beweegingen of voorneemen lyd.

Dit zelve herhaalt hy ook *lib.* I. *de Princip. c.* 8. *Tom.* XV. *in Matth. p.* 396.

396. *Homil.* IV. *in Ezech. Homil.* XXIII. *in Lucam. Tom.* XX. *in Joh. p.* 307. gelyk ook, *lib.* III. *de Princip. c.* 6. alwaar hy dit ſtelt, *De laatſte vyand word te niete gedaan*, (1 Cor. XV.) *niet dat zyn weezen, het welke van God gemaakt is, omkoome, maar dat zyn vyandlyk voorneemen en wille, die niet van God, maar van hem zelfs afkomt, onderga.*

En *Tom.* XIIX. *in Joh. p.* 245. beſluyt hy aldus: „Waarom doen de „menſchen dan boete, en gaan van het ongeloove tot het geloove, en „wy ſchroomen ons dit van de Engelen te zeggen? of laat ons iemand „de oorzaak eens zeggen, waarom de menſchen, die vleeſch en bloed „hebben, door *Chriſtus* tot God in de bekeeringe konnen vlieden: en „die geene, welke haare eerſte natuur hebben, het niet konnen doen, „maar alle onbekwaam zyn, om aan den verloſſer te gelooven, en ook „over zyne wonderdaaden zich niet verwonderen. Ik houde het daar „voor, dat'er met deeze Engelen, die men Vorſtendommen noemt, iets „is voorgevallen, en dat zy by de toekomſte van *Chriſtus*, metter daad „zelve verbeetert moeten geworden zyn, alzoo dat ook zommige gant-„ſche ſteeden of volkeren, *Chriſtus* veel naader zyn geworden.

Dat het vernieuwde ſchepzel alsdan niet weeder vallen kan, zulks bewyſt hy alzoo: *lib.* V. *Comm. in Rom.* „Wat in de toekoemende weereld „de vrye wille verkrygen zal, op dat hy niet weederom in zonden val-„le, dat leert ons de *Apoſtel* kortelyk, als hy zegt: *de liefde valt nooit;* „want daarom heet ook de liefde grooter als het geloove en hoope, de-„dewyle zy het alleen zyn zal, waar door men niet meer zal konnen „zondigen. - - - *Item*, om die reede zal de liefde, als de grootſte, „alle ſchepzelen voor den val bewaaren, als dan, wanneer God alles in „allen zal zyn.

Maar dat *Origenes* dit alles niet alleen vaſt ſteld, maar veele aanzienelyke Leeraars met hem, zulks verklaart *Huetius l. c. p.* 76. *ſeqq.* heel klaar, uyt *Ambroſius Comm. ad Epheſ.* III. 10. *Hieronym. Comm. in Epheſ* I. 20. *&* 22. *Apol. adv. Rufin. lib.* I. *c.* 6. *Baſilius M. Hom. in Pſ.* XXXII. *Maximus Schol. in Dionyſ. Hierarch. Cœl. c.* 11. *Nemeſius lib. de Nat. hom. c.* 41. *Damaſcenus lib.* III. *Orth. fid. cap.* 4. *Euagrius*, *Iſidorus &c.* gelyk ook uyt de klaare woorden van Paulus, *Epheſ.* III. 8. v. 10.

Gelyk als hy ook aldaar eene andere ſtellinge van *Origenes* aan veele Oudvaders toeſchryft, *p.* 80. enz. dat namentlyk *de booze geeſten eerſt na het jongſte gerichte gepynigt zullen werden*, uyt *Matth.* IIX. 29. 2 *Pet.* II. 4. *Judæ* ŷ. 6.

Verders heeft *Origenes* van *de ampten der Engelen*, geſteld, dat *zeekere beſcherm-Engelen* aan ieder land, volk, plaats, enz. toegeſchikt zyn, uyt het *vyfde Boek Moſis* XXXII. 8. ziet *Homil.* XVI. *in Gen. Homil.* XI. *in Num. Homil.* XXIII. *in Joſu. &* XII. *in Lucam &c.* Van de beſcherm-Engelen van ieder geloovige ſpreekt hy, *Homil.* XX. *in Num. Hom.* XXIII. *in Joſ. Hom.* I. *in Ezech. Tom.* XIII. *in Matth. p.* 311. *Tom.* XIV. *p.* 361. Dat ook *een ieder menſch een booze en goede Engel toegeſchikt is*, zulks bewyſt hy, *Hom.* XXXIII. *in Joſ. lib.* I. *in Rom. lib.* III. *de Princip. c.* 2. *& Hom.* XXXV. *in Luc.* De overeenkoominge van de andere Vaders wyſt aldaar *Huetius* aan *p.* 86. *&c.* uyt *Euſebius lib.* IV. *Dem. Euang. c.* 7. *Iſidorus Peluſ. lib.* II. *c. p.* 85. *Chryſoſtom. hom. ap. Photium Cod.* 277. *Caſſianus Collat.* IIX. *c.* 17. *& lib.* XIII. *c.* 12.

Dat hy ook de Engelen de aanroepinge niet onwaardig geacht heeft, blykt uyt zyne woorden *Homil.* I. *in Ezech.* zeggende: *Komt, Engel, neemt hem op, die van de oude doolinge door het Woord bekeert is, en van*

de

de leere der Duivelen, van de zonde, neemt hem op, en koestert hem als een goede Artz, en onderwyst hem, enz.

3. *Van de Mensch*

Leert hy, dat de ziele voor het lichaam geweest is, als daar hy in 't *Boek van de Principien* schryft: *Een gemoed* (Νοῦς Mens) *als het van zyn stand, en waarde afgeweeken is, is hier na een ziele genoemt, of gemaakt geworden, en als zy weeder vernieuwt werd, zoo werd zy weeder tot een gemoed. By aldien dit dan waar is, zoo schynt het, dat de afwykinge des gemoeds, by alle niet gelyk is, maar terstond weinig of meer tot een ziel werd, alzoo dat eenige gemoederen noch iets van de eerste kragt behouden, maar eenige, of niets, of zeer weynig daar van hebben. Van daar vint men, dat eenige haast van kintsheyd af scherp verstand hebben, maar andere heel dom en onverstandig zyn.* En dit heeft hy elders dikmaals herhaalt, waar in hem ook veele Vaders meest bygevallen zyn, dewyle die zaak, in de Kerke, in 't begin niet eeven door zeekere stellingen vast gesteld geweest is, gelyk als *Huetius* aldaar *p.* 97. bewyst.

Verders heeft hy het lichaam, als een gevangenis van de ziel aangezien en beschreeven, en haar zelfs een byzonder lichaam toegeëigend, gelyk als in deeze woorden, *Methodius lib. de Resurrect. apud Photium* schryft: *Origenes* heeft gezegt, dat *de ziel alleen de mensch is*, gelyk als ook *Plato*. Waar uyt dan verder gevolgt is, dat men hem beschuldigt heeft, hoe hy een μετενσωμάτωσιν of μετεμψύχωσιν eene weederkeeringe der zielen vast stelde, dat zy naamentlyk uit het eene lichaam in 't andere gebragt wierden. Daar teegen hy in 't *eerste Boek van de Princip. c. ult.* wel uytdrukkelyk loochent; *dat de zielen zoo zeer van haar zelven zouden afgaan, dat zy haare vernuftige natuure en waarde vergaaten, en ook in den stand der onvernuftige dieren hier onder kwaamen.* Gelyk als hy ook *Pythagoras* daar in teegengesprooken heeft *lib.* IV. & V. *contra Celsum*, en *Basilides lib.* V. *in Epist. ad Rom.* Waar uyt *Huetius p.* 103. *Origenes* onschuld daar over bewyst, schoon hy wel toegeeft, dat hy het daar voor gehouden heeft, dat *de zielen van de heemelsche in menschelyke, en van menschelyke in duyvelsche lichaamen kwaamen.*

4. *Van den toestand der menschen na den val*

Heeft men hem eerst van het *Pelagianismus* beschuldigt, dat hy naamentlyk aan de vrye wil al te veel toeschryft, en de hulpe van de Goddelyke genaade al te weynig, dewyle hy naamentlyk, *aan de gemoederen in haare scheppinge de vrye wille toegeschreeven heeft.*

Alzoo steld hy *lib.* II. *de Princip. c.* 3. „Het schynt moogelyk te zyn, „dat de onvernuftige natuuren, van welke de kracht des vryen wils „nooit weggenoomen werd, weederom wel eenige beweegingen onder„worpen konden zyn, door de toelaatinge des Heeren, waar meede, „wanneer zy steeds in eenen onbeweegelyken stand waaren, zy niet „meenden, als of zy uit haar eyge, en niet uyt Gods kragt in dit doel„wit der zaaligheid altoos volhard gehad hadden.

Diergelyken hy ook *lib.* III. *c.* 1. en 3. steld, als ook van de vrye wille der booze geesten zelfs, *Homil.* XIII. *in Num.*

In 't *tweede Cap.* des *derden Boeks de Princip.* stelt hy verder, van de kracht des vryen wils, teegen het booze, het volgende: „Zoo is het nu „openbaar, dat, gelyk als het menschelyke voorneemen alleen voor zich zelfs

„zelfs in die dingen onvolkoomen is, om het goede te konnen volbren-„gen, want hy werd door de Goddelyke hulpe tot alle volkoomenheyd „gevoert: alzoo ontfangen wy ook hier teegen in de teegenstrydige din-„gen, eenigen aanvang, en als een zaad der zonden, van die dingen, „welke wy natuurlyker wyze gebruyken. En verder: Onze herten wee-„dervaart niets anders uyt het goede of booze, dat hen ingegeeven werd, „als alleen, een zeekere beweeginge en aanporringe, die ons tot het goede „of kwaade opwekt. Het is ons egter moogelyk, als de kracht, in iemand „van ons, hem tot het booze begint aan te porren, dat wy die booze in-„geevingen weg werpen, de aanporringen weederstaan, en gantsch niets „zondelyks begaan konnen. Weederom is het ook moogelyk, dat als „ons de Goddelyke kracht tot het goede aanport, dat wy als dan niet „volgen, om dat wy voor ons in beyde gevallen, de macht des vryen „wils behouden.

Hy heeft ook de *Ziele* heel naauwkeurig van den *Geest des menschen* willen onderscheyden, 1 *Thess.* v. 23. 2 *Cor.* VII. 1. 1 *Cor.* v. 5. *Ephes.* IV. 20. enz. *Hebr.* IV. 12. met veele andere Oudvaders, als daar hy schryft: *Wanneer 'er gezegt werd, het Vleesch begeert teegens den Geest, en de Geest teegens het Vleesch, zoo werd zonder twyffel, de ziele in 't midden gezet, welke of de begeerte des Geests volgt, of tot de lusten des Vleesches neigt.* Het geene hy dan uyt veele schriftuur-plaatzen bewyst, dat de Geest in de Engelen, ja *Christus* zelfs, in een ziel vaart, en vermaant, en eyndelyk besluyt hy: *Dit gaat niet met geweld toe, dat de ziel uyt nood zich tot een deel onder beyden neyge, anders konde men haar nog lof nog schuld toemeeten, en de verkiezinge van 't goede verdiende geen loon, nog de neyginge ten kwaade, eenige straffe; maar zy behoud in alles haare vrye wil, dat zy zig neyge, waar heen zy wil; gelyk als 'er geschreeven staat: Ziet ik hebbe u voorgelegt, leeven en dood, vier en waater.*

5. *Van de werken der Jooden en Heydenen* stelt hy dit, *lib.* 11. *in Rom.*

„Het kan zyn, dat eenige van die geene, welke onder de wet „zyn, schoon zy wel het eeuwige leeven niet hebben, door dien zy ge-„looven, en dog niet aan den waaren eenigen God, en zynen Zoon *Jesus* „*Christus* gelooven, echter den roem haarer werken, de vreede, en de „eere niet verliezen, dewyle zy uyt inbeeldinge aan Christus niet geloo-„ven, maar nochtans het goede doen, de gerechtigheyd bewaaren, barm-„hertigheyd lief hebben, kuysheyd en onthoudinge, gelyk ook bescheydenheyd en zachtmoedigheyd in acht neemen, en alle goede werken „volbrengen. Ja ook een Griek of Heyden, die de wet niet heeft, maar „hem zelven een wet is, om dat hy het werk des wets in zyn herte be-„toont, en uyt de natuur onbeweegelyk is, gelyk als wy 'er eenige onder „de Heydenen zien, wanneer hy gerechtigheid, kuysheid, wysheid, „maatigheid en bescheydenheid bewaard; die geene alhoewel hy als „vreemt van 't eeuwige leeven schynt te zyn, door dien hy aan *Christus* „niet gelooft, en niet in 't heemelryk kan ingaan, dewyle hy uyt Waater „en Geest niet weedergebooren is, zoo schynt het echter, uyt de woor-„den des *Apostels* (*Rom.* 11. 7.) dat hy den roem, de eere, en den vree-„de zyner goede werken, niet verliezen kan.

Dit verdeedigt *Huetius* eenigermaaten, uyt andere Oudvaders, als uyt *Augustinus de Lit. & Spir. c.* 27. *Fulgentius de Incarn. & Grat. Christi cap.*

cap. 26. *Hieronymus Comm. in Jesai* XXIV. 5. *& Ezech.* XXIX. 17. *& Gal.* III. 2. Ondertusschen bekent hy gaarne, dat *Origenes* teegen de kracht der Goddelyke genaade ten goede, al te hart gesprooken heeft.

Maar *Origenes* onderscheyd dikmaals het natuurelyke geloove, en de deugden van het Goddelyke geloove, en hy verklaart die zonder deeze voor van geen 'er waarde; als *Tract. XXXIII. in Matth.* alwaar hy zegt: „Die geene, welke uyt zich zelve het geloove heeft, dien werd ook de „genaade des geloofs gegeeven, welke door den geest des geloofs komt, „dat hy overvloedig heeft: en wat iemand uyt de natuurlyke scheppin-„ge hebben zal, dat ontfangt hy ook uyt Gods genaade, wanneer hy die „oeffent, tot dat hy overvloed heeft, en vaster zy in 't geene, wat hy „heeft. - - - Daarom wanneer wy verlangen, dat ons een volkoomener „kracht gegeeven mocht werden, en dat in ons overvloedig zy, wat on-„der de menschen volkoomen is, zoo moeten wy het door vlyt, op al-„lerleye wyzen zien te verkrygen, en als wy het verkreegen hebben, dan „moeten wy bekennen, dat het zonder de genaade Gods, voor niet ge-„reekent werd, en ons daar door verneederen onder de geweldige hand „Gods, en zonder toorn en twyffel bidden, opheffende reyne handen, „op dat ons de volkoomenheid van alles goede, dat in ons is, van God „gegeeven mooge werden, en hy ons volkoomen en aangenaam voor God „maake, als kinderen Gods toebehoort.

In deeze en andere uytdrukkingen, ontschuldigt hem *Huetius p.* 116. voornaamentlijk daar meede, dewyle *Rufinus* zyne schriften meest vervalscht, en op de *Semipelagiaansche* meeninge getrokken heeft; hy voegt ook daar by *p.* 117. eenige schoone plaatzen uyt *Origenes Grieksche boeken*, waar in hy van de genaade zeer heerlyk spreekt. Als *lib.* I. περὶ ἀρχῶν c. 8. *De natuur des H. Geests*, zegt hy, *die heylig is, vat geene bevlekkinge, want zy is weezentlyk en natuurlijk heylig. Maar als een andere natuur heylig is, zoo heeft ze het uyt deeze aanneeminge of ingeevinge des H. Geests, dat zy heylig werd; uyt de natuur heeft ze het niet, maar het komt tot haar, om welke reede dan ook dit verkreegene, wel weederom kan verlooren werden.* Diergelyke stellingen van hem kan men ook vinden, *lib.* III. *c.* 2. *it. To.* IV. *in Psalm. To.* XI. *in Matth. p.* 210. *Tract.* 35. *in Matth.*

6. *Van de Volmaaktheyd,*

Leest men dit by hem, *lib. V. ad Rom.* alwaar hy zegt: *Wanneer de ziel tot zulk eene volmaaktheyd geraakt is, dat zy uyt gantscher herten, van gantscher ziele, en uyt alle haare kragten, God lief heeft, en haaren naasten als zig zelven: waar zal dan de zonde nog plaats hebben?* En verder besluyt hy daar op, uyt *Rom.* VIII. Wie zal ons scheyden: *hier uyt is klaar te zien, dat, wanneer dit alles, wat de* Apostel *alhier verhaalt, ons van de liefde Gods niet kan scheyden; en wanneer iemand tot deezen hoogen top van liefde is gekoomen, dat als dan nog veel weyniger de vrye wille ons van zyne liefde niet scheyden kan.*

Item. Tom. XII. *in Matth.* XVI. *p.* 286. zegt hy: *Men moet zeggen, dat niet alleen de Heyland geen ergernis neemen kan, maar ook die geene, welke in de liefde volkoomen is. Maar zoo veel als hem aangaat, die zulk eene ergernis spreekt of doet, die is ook den geenen ergerlyk, die anders niet geergert zoude werden.*

En *pag.* 373. zegt hy van de kinderkens die *Jesus* gezeegent hadde: (*Marc.* XVI. 13.) *Daar gaat een kragt van* Jesus *in haar, na dat hy hen de*

de handen opgelegt hadde, en niets kwaads kan ooit meer tot haar naaderen (ἅπτεσθαι.)

En *p.* 385. *Al wie nu door de reeden van* Christus *zoo zeer bewoogen is, dat hy volkoomen werd, en den rykdom met de armoede verwisselt, die zal al immers zoo ras geholpen werden, als de* Apostelen van Christus *zelve, zoo dat hy, in* Christus, *wys, sterk, verstandig, en ontleegt van alle driften* (ἐκτὸς παντὸς πάθους) *zal werden. Al wie zig nu aldus verantwoort, die zal niet noodig hebben te denken, dat dit juyst op dien dag geschieden moet, wanneer hy zyne goederen verkoft, en het geld aan den armen gegeeven heeft. Maar de Goddelyke voorzorge, zal hem moogelyk van dien dag aan, daar na toe beginnen te voeren, naamentlyk tot deeze loffelyke vryheid van alle hertstogten,* (ἐπαινέτην ἀπάθειαν) *en tot alle deugden. Hier na zal hy, als een wassenden* Isaak, (eerste boek Mosis XXVI. 13.) *door de hulpe, die hem in* Christus *werd by gezet, altoos grooter werden, tot dat hy in alle deugden toegenoomen heeft, alle boosheyd uyt zyne ziele verdweenen is, en hy zig heel groot ziet geworden te zyn.*

7. *Aangaande het onderhouden der Geebooden,*

Erkent hy wel zomtyds de zwakheid des menschen; onder anderen schryft hy echter aldus: (*Hom.* IX. *in Josu.*) *Zoude die man niet onder de wyven gereekent moeten werden, die daar zeyde: Ik kan niet houden, wat 'er geschreeven is: alles verkoopen wat ik hebbe, en het den armen geeven. enz. Al wie zegd, ik kan het niet nakoomen, wat 'er gebooden werd, die schynt wel een wyf te zyn, die dog niets mannelyks konnen verrigten.*

8. *Van de Rechtvaardigmaakinge, Heyligmaakinge, en Voleyndinge,*

Is dit zyne uytdrukkinge, (*lib.* IV. *in Ep. ad Rom.*) „Het beginssel „van de rechtvaardigmaakinge voor God, is het geloove, het welk den „geenen die gelooft, rechtvaardig maakt: en dit geloove, wanneer het „nu rechtvaardigt, is in het herte eeven als een wortel, na dat zy den „reegen heeft ontfangen, op dat, wanneer die, door Gods gebod, wel „werd in acht genoomen, de looten moogen uytschieten, welke de „vruchten der werken voort brengen. Daarom wast ook de wortel der „gerechtigheid niet uyt de goede werken, maar de vruchten der goede „werken wassen uyt de wortel der gerechtigheid.

Item, in Rom. IV. 18. „Ik houde het daar voor, dat het eerste be„ginssel des heils, en de grond zelfs, het geloove is. De wasdom, en „de vermeerderinge van het gebouw, is de hoope: maar de voleyndin„ge, en den top van het gantsche werk, is de liefde.

9. *Van de Opstandinge*

Des lichaams, zyn dit zyne woorden, *lib.* III. περὶ ἀρχ. *c.* 3. „De „Apostel ziet op de algemeene eerste oorzaake der lichaamelyke stoffe, „van welke stoffe de zielen altyd het gebruik hebben, zy moogen staan „in welke staat zy ook willen, nu wel in de vleeschelyke staat, maar „hier na in een veel zuiverder en fynder staat, welke geestelyk werd ge„naamd. Daarom zegt hy ook: *Dit veranderlyke moet de verderffelyk„heid aantrekken.*

En

En in de *Catena in Psalmos*, by *Corderius in Ps.* CXIX. ℣. 25. zegt hy: „Nu is wel de ziele aan het lichaamelyke gebonden, en vleesch geworden: maar in de opstandinge zal het vleesch aan de ziele gebonden „werden, en eene en dezelve ziele zyn. Welke den Heere aanhangt, „die zal in de algemeene opstandinge, een Geest, en een geestelyk „lichaam werden.

Alhoewel ook *Pamphilus*, in zyne *Apologie*, deeze plaats uit zyn *Comm. in Ps.* XV. voortbrengt: *Daar mag zig aan stooten, wie dat wil, zoo zegge ik egter getroost, dat gelyk als Christus de eerstgeboorene uit den dooden is, alzoo heeft hy ook eerst het vleesch in den heemel opgevoert.*

Waar by *Huetius* noch *lib.* III. *de Princ. c.* 6. dit voegt: „Wy, die „de opstandinge van het vleesch gelooven, weeten, dat zyne verande- „ringe maar alleen na de dood geschied is, doch het is gewis, dat zyn „weezen blyft, en dat het naar de wille zynes Scheppers, ter rechter „tyd weederom ten leeven vernieuwt zal werden, en dat 'er weeder eene „veranderinge met hem zal voorvallen, zoo dat het zelve vleesch, dat „eerst van der aarde en aards was, en dat hier na, na de dood ontbonden, „en weeder tot assche en aarde geworden was, nu weederom uyt de aar- „de opgewekt zal werden, en na deezen te gelyk ook de verdienste der „inwoonende ziele zal vorderen, en in de heerlykheid van een Geeste- „lyk lichaam toeneemen. Elders heeft hy ten dien opzichte maar alleen van dunne en geestelyke lichaamen by de opstandinge gesprooken, als *lib.* II. *c.* 10. *en* 11. *de Princ.* Daar hy hier teegen, eeven aldaar, van andere gantsch weezentlyke lichaamen spreekt, en *lib. V. contr. Celsum*, uyt 1 *Cor.* XV. 42. enz.

Maar *lib.* II. *de Resurrect.* schryft hy wel uytdrukkelyk, met dit onderscheid, van de booze en vroomen. „Voorzeeker zoo als zich een „ieder in dit leeven zal voorbereyd hebben, alzoo zal hy ook opstaan. „Al wie in deeze weereld Godzaalig geleeft heeft, diens lichaam zal in „de opstandinge van een Goddelyken glans blinken, en hem zal een „heerelyke wooninge in die zaalige plaatzen toegeëigent werden. Maar „wie den tyd, die hem in dit leeven vergunt is geweest, in boosheid „heeft doorgebragt, dien zal zulk een lichaam gegeeven werden, dat tot „de straffen genoegzaam is, en die uitstaan kan. En dit herhaalt hy nogmaals, *lib.* II. *de Princ. c.* 3. *&* 10. *lib.* III. *c.* 6.

Inzonderheid zegd hy van de Godzaalige, *Tom.* XIII. *in Matth. p.* 327. „De Heilige, die in deeze hutten zyn, zuchten, en ze zyn (2 *Cor.* „V. 4.) van het lichaam der needrigheid bezwaart, en zy bevlytigen zig „daar toe, dat zy waardig moogen werden, om in de geheimenis der „opstandinge gevonden te werden, wanneer God het lichaam der nee- „drigheid veranderen zal, niet wel van alle, maar van die geene, wel- „ke van *Christus*, als leerlingen rechtschaapen geleert hebben, op dat „zy het lichaam der klaarheid *Christi* gelykvormig moogen werden. *Phil.* III. 21.

Maar noch naader gaat hy, *Tom.* XVII. *in Matth. p.* 494. met deeze woorden: „Wanneer nu die geene maar alleen het (eeuwige) leeven ver- „krygen zullen, welke in deeze weereld wel geleeft hebben, en die al- „zoo waardig geacht werden, om tot de zaaligheid te geraaken, en „dat 'er ook niemand altoos tot de opstandinge uit den dooden waardig „geacht zal werden, die hier niet gestreeden heeft: zoo is het openbaar, „dat het geene, wat hier van weegen de voortplantinge noodig was, al- „daar niet zyn zal.

Alhoewel hy *lib.* I. *c.* 6. *de Princ.* zich op deeze wyze heel bescheydentlyk

dentlyk over deeze gantfche zaake verklaart: *God weet alleen, en welke zyne vrienden door* Chriftus *en den* H. Geeft, *en hoe alle deeze zaaken ten naauwften gefteld zullen zyn.*

10. *Van de reiniginge, en de kracht der zielen,*

Meent hy voor eerft, dat een ieder menfche door het vuur beproeft moet werden, uyt 1 *Cor.* III. 13. Ook zegt hy *Homil.* III. *in Pf.* 36. ,,Het is zeeker, dat het vuur na ons wacht, dat voor de zondaaren be- ,,reyd is, en wy moeten alle tot het vuur koomen; als waar in een ieders ,,werk, hoe het is, door het vuur zal werden beproefd. En na myne ,,meeninge, zoo moeten wy alle tot dit vuur koomen. En alhoewel ,,iemand al als *Petrus* of *Paulus* was, zoo komt hy echter daar toe. ,,Maar de zulke hooren die woorden: En zoo gy door 't vuur gaat, zult ,,gy u echter niet branden. Maar als iemand een zondaar is, gelyk als ,,ik, die zal wel tot dit vuur koomen, gelyk *Petrus* en *Paulus*, maar ,,hy zal niet gelyk deeze, daar doorgaan.

Dit zelve vind men ook *lib.* V. *contr. Celf.* en *Homil.* VI. *in Exod.* en *Hom.* XXV. *in Num.* daar hy wel duydelyk fteld: *Dit alles is verborgen en onuytfpreekelyk. Want wie kan zeggen, wat voor reynigingen daar voor* Petrus *en* Paulus *toebereyd werden.*

Maar aangaande de verblyf-plaatzen der zielen na zulke reinigingen, zegd hy in zyne *Philocalia c.* I. en *lib.* IV. *de Princ. c.* 2. gelyk als het ook *Hieronymus epift.* 59. *ad Avitum c.* 4. herhaald: ,,Gelyk als die gee- ,,ne, welke na de gemeene dood fterven, naar het geene, dat zy alhier ,,gedaan hebben, verordineert werden, na dat zy waardig geoordeeld ,,werden te zyn, of in de Helle, of in den fchoot *Abrahams*, en in ,,andere onderfcheydene plaatzen, volgens den ftaat van haare zonden: ,,alzoo koomen ook die geene, welke aldaar (zoo zy fpreeken) fterven, ,,in deeze Helle, daar zy de onderfcheidene wooningen van deeze ,,plaats, die om de aarde is, zy zyn dan beeter of flimmer, waardig ,,gekent werden.

Of gelyk als *Rufinus* het laatfte zegd: *Want by de boovenfte inwoonders heeten de zielen van die geene, welke alhier fterven, de onderfte. Waarom ook de helle in de Schrift de onderfte helle werd genaamt.*

Dit vuur, meent hy, dat de zielen reinigt. *lib.* II. *de Princip. c.* 2. ,,Onze Artz wil de krankheeden onzer zielen geneezen, welke zy door ,,onderfcheidene zonden en misdaaden aan zich genoomen hebben; ja ,,hy wil ook aan die geene de ftraffe des vuurs opleggen, welke de ge- ,,zondheid der zielen verlooren hebben.

In 't *zeevende Boek* teegens *Celfus* zegd hy uitdrukkelyk: *Dat de onfchuldige en zuyvere zielen, kort na haar affcheid uyt de lichaamen, in de reyne wooningen des heemels koomen: de zondige nu fwerven om deeze aarde heen en weeder, eenige moeten by de graaven blyven, andere verfchynen als fpooken.* Alhoewel hy dit elders, *Tom.* XXVIII. *in Joh. p.* 347. voor ongerymt houd, dat de ziel by een doode zoude zitten.

Van de uytterfte duyfternis Matth. XXII. 13. zegt hy Tract. XXXIII. in Matth. dit: ,,Alwaar geene verlichtinge altoos is, en ligt ook geene li- ,,chaamelyke, daar is ook geen blik van Gods genaade, maar zulke zon- ,,daars, werden als der Goddelyke befchouwinge onwaardig, in de uyt- ,,terfte duyfternis verdoemt: ligt zoo lang, tot dat ze tot bekentenis ,,koomen, dat zy bekeert en waardig werden, om daar weeder uyt te ,,geraaken.

Van

Van dit proef- en reynigings-vuur hebben ook andere Vaders veel geschreeven: als *Lactantius lib.* VII. *Instit. c.* 21. „God wil de rechtvaardige, „als hy ze regten zal, ook door het vuur beproeven, daar dan die geene, „welkers zonden meerder of zwaarder zyn geweest, door het vuur geloutert en verbrant zullen werden. Maar welke eene volkoomene gerechtigheid en rype deugd bedekken zal, die zullen dit vuur niet gevoelen.

Ambrosius Serm. in Ps. 36. „De kinderkens zullen met vuur gereynigt „werden, door het vuur van Ezechiel en Daniel. - - - Door het geloove zullen wy verlost werden, dog zoo, als door vuur. Wy werden „gebrant, alhoewel wy niet verbrant werden.

Hilarius Con. 2. *in Matth.* „Die in den Heyligen Geest gedoopt zyn, „hebben nog overig, dat ze door het vuur des gerichts voleind werden. *Adde Hier. Comm. in Ps.* 118. *v.* 20. *Ambros. in Ps.* 118. *Hier. lib.* III. *in Amos* VII. 4.

11. *Van de Zaaligheyd*

Stelt hy, *lib.* II. *de princ. c.* 12. „De heylige zullen het brood des „leevens eeten, dat door het onderhoud der waarheid en wysheid, de „ziele voed, het gemoed verlicht, en het met den kelk der Goddelyke „wysheid laaft - - - met welke spyze der wysheid als het gemoed zich „voed, zoo werd de mensch tot een volkoomen man, gelyk als hy in „den beginne was, tot een beeld en gelykenis van God onderhouden.

En *lib.* III. *c.* 6. zegt hy, „dat het hoogste doelwit der verstandige „creatuuren, het hoogste goed zy, God gelyk te werden, zoo veel als „moogelyk is, en uyt deeze gelykheid, wanneer het Schepzel altyd „toeneemt, word zy eens met God, volgens *Joh.* XVII. 24, 25. En al„zoo zal God eyndelyk alles in allen werden. Waar uyt *Hieronymus Epist.* 99. *ad Avitum c.* 3. verder vervolgt: „God zal alles in allen zyn, „zoo dat de gantsche lichaamelyke natuure in dit weezen t'eenemaal ver„andert werd, dat beeter is, als alles, naamentlyk, in het Goddelyke, „booven 't welke geen beeter is.

Van den wasdom en trappen der zielen, noemt hy uyt *Joh.* XIV. 2. verscheydene plaatzen van de zelve, „als de schoot Abrahams, het Pa„radys, of zoo God anders nog andere plaatzen of verblyven weet, door „welke een aan God geloovende ziele doorgaat, en tot aan den vloed „komt, die de stad Gods verheugt, zoo dat zy eyndelyk het erfdeel, „dat de Vaders beloofd is, ontfangen. *Homil.* 26. *in Num.*

En *Homil.* 27. „Als de ziel na de opstandinge ten heemel vaart, zoo „komt ze niet in een oogenblik en op een bots tot de hoogste *graad*, „maar ze werd door veele *mansiones* of verblyfplaatzen gevoert, in wel„ke zy, van trap tot trap door het ligt der wysheid verligt, eyndelyk „en altyd in glans vermeerdert word, tot dat ze tot den Vader der lig„ten zelfs komt.

En *Tract.* XXX. *in Matth.* daar hy van veele heemelen spreekt: „El„ken heemel heeft een begin en eynde, of doel van zyne onderwyzinge. „Gelyk als na de hoogste wandel op aarde, komt de mensch weederom „in den wandel van den heemel, en hy werd volkoomen, zoo veel als „het noodig is. Daar op komt hy in een andere wandel des anderen hee„mels, en hy werd aldaar verder voleyndigt. Dan komt de derde wandel „des derden heemels, enz. En alzoo zyn 'er veele wandelingen, en ver„scheidene heemelen, van welke alle eindelyk de Heere zyne uitverkoorene te zaamen vergaadert.

Van de volle graad der zaaligheid, zegd hy: *Homil. 7. in Levit.* uyt *Hebr.* XI. 39. 40. „Zy (de Heilige) hebben haare vreugde noch niet ontfangen, en ook niet de Apostelen, maar zy wachten, tot dat ik ook „haare vreugde deelachtig werde. Want de overleedene Heylige verkrygen niet terstond de belooninge haarer verdiensten, maar zy verwachten ook ons, alhoewel traage en loome. Want zy hebben geene „volkoomene vreugde, zoo lang als zy over onze struikelingen en zonden nog eenigzins moeten treuren.

12. *Van het Paradys,*

Zyn dit zyne woorden, *lib.* II. *de Princ. c.* 12. *Ik houde het daar voor, dat de Heilige, wanneer ze uyt dit leeven scheiden, in een zeekere plaatze op de aarde blyven, welke de Schrift het Paradys noemd, als in een plaats haarer verdere onderwyzinge.*

En Homil. 26. in Levit. *Als de ziele de duysternis van deeze weereld, en de blindheid van deeze lichaamelyke natuure verlaat, zoo werd zy tot een andere weereld over gebragt, welke, of* Abrahams *schoot heet, gelyk als in de* Historie *van* Lazarus, *of het* Paradys, *als'er van de geloovige* Moordenaar *staat.*

En Homil. I. in Cant. *Al wie waardig zal zyn om met* Christus *weeder te koomen, en te zyn, en die in het geringe trouw bevonden geweest zynde, alzoo over veele gezet zal werden; die zal de zoetigheid des Heeren smaaken en vatten, wanneer hy aan een plaats gevoert zal zyn, welke na den aart der meenigte van zulke spyzen, de plaats der wellusten heet: waarom die ook in* Eden *legt, dat lust beteekend.*

13. *Van de algemeene vernieuwinge*

Staat, *Homil.* VII. *in Levit.* uyt I *Cor.* XV. „Als *Christus* zyn werk „voleindigt, en zyn gantsche schepzel tot de hoogste volkoomenheyd „gebragt zal hebben: als dan zal hy den Vader in die geene onderdaanig „heeten te zyn, welke hy hem onderworpen heeft, en in welke hy des „Vaders werk voleynd, op dat God zy alles in allen.--- Als dan zal *Christus* den wyn meede drinken, wanneer hem alles onderworpen werd, „en dat alle zaalig gemaakt, en de dood der zonden afgedaan zal zyn, „zoo dat hy voor de zonde niet meer behoeft te offeren.

Item, *Catena in Ezech.* v. 13. *En mynen toorn zal een eynde hebben: dit toont, dat Gods toorn een eynde heeft, te gelyk met des weerelds eynde.*

En *Homil.* IV. *in Ezech.* „Zulk een is de regtvaardige: hy heeft de „weereld voor de zondvloed gezien, dat is, voor de voleindinge, in „de zondvloed, in de verderffenis en de ondergang der zondaaren, wel„ke op den dag des oordeels zal geschieden, en hy zal ook de weereld „in de opstandinge van alle zondaaren zien. En dit bewyst hy *lib.* I. *de Princ. c.* 6. uyt *Ps.* CX. I. 2. I *Cor.* XV. 24, 25. *Ps.* LXII. 2. *Joh.* XVII. 21. *&c. Eph.* IV. 13. *Zeph.* III. 9.

Van daar herhaald hy het ook, *Homil.* XIV. *in Luc.* „Wy konnen wel „merken, dat ons na die tyd een waare reiniginge zal ontmoeten. Ik „meene, dat wy ook na de opstandinge een geheimenis van nooden zul„len hebben, die ons reinige en wassche; want niemand zal zonder vlek„ken konnen opstaan, en daar is geen ziel altoos te vinden, die terstond „van alle gebreeken vry is. Inzonderheid zegd hy van den Satan, uyt I *Cor.* XV. 26. *lib.* III. *de Princ. c.* 6. „Daarom ook de laatste vyand, de

Dui-

„Duivel, welke de dood heet, vernietigt zal zyn, op dat 'er niets ellen-„digs meer zy, door dien de dood niet meer is, nog iets teegenstrydigs, „dewyl 'er geen vyand meer is. Alzoo werd dan de laatste vyand weg ge-„daan, niet dat zyn weezen vergaat, als dat van God gemaakt is, maar „dat de vyandlyke wille en het voorneemen, dat niet van God, maar „van hem zelfs ontstaan was, onderga, Item, *lib.* I. *de Princ. cap.* 6. welke plaats ook hier booven in een ander punt bygebragt is. Anders bewyst hy dit alles, uyt *Esaias* XXIV. 22. *Joh.* X. 16. *Matth.* XIIX. 13. *Rom.* XI. 25. 26. I *Cor.* III. 12. *Rom.* XI. 32. *Michæ* VII. 9. *Ef.* XII. I. *Hoseæ* XIV. 5. *Pf.* XXX. 20.

Eenige willen zeggen, dat deeze plaatzen, in de schriften van *Origenes*, van een Ketter, genaamd *Ampullianus*, daar ingevoegd waaren, als die gesteld hadde, *dat alle de booze, neevens den Duyvel en de Geesten, zoo lange in de helle gesmolten zouden werden, tot dat zy reyn en onbevlekt gemaakt, en gezuyvert daar uit konden gaan. Auctor Prædestinat. hær.* 43. *Huet* ontschuldigt *Origenes* ook daar meede, *p.* 158. door dien andere Oudvaders ook wel zeldzaam van zulke dingen gesprooken hadden, gelyk dan *Justinus, Dial. cum Tryph. Irenæus lib.* II. *c.* 64. en *Arnobius*, gesteld hebben, dat de zielen konden ondergaan en bederven; en *Gregorius Nazianzenus*, *Orat.* 39. stelde: *Dat de zielen een zwaare en langzaame vuurdoop zouden moeten lyden, die zig niet bekeerden.* En in de 40 *Oratie* twyffelt hy zeer, of die straffen ook al eeuwig, of door Gods goedheid, niet verkort zullen zyn, waar op zig ook de *Origenisten*, by *Simeon Metaphrast. in Vita Cyriaci c.* 10. beroepen hebben.

Gregorius Nyssenus is het met *Origenes* ook gantsch eens: *Dat de zielen en Duyvels zelfs, haar boosheyd eyndelyk afleggen, en* Christus *bekennen zullen, ja dat God niet alles in allen zyn zoude, by aldien niet alle het booze eerst ten vollen afgedaan was. In Disput. de Anima & Resurrect.* Item: *Orat. Catech. c.* 8. 26. & 35. Alhoewel eenige zulke plaatzen, als van de *Origenisten* daar ingevoegt, t'eenemaal verwerpen.

Hieronymus staat ten minsten dikmaals *een eynde van de straffen* toe, als *lib.* I. *de Pelag. cap.* 6. en elders.

14. *Van de Eeuwigheyd, en de* αἰῶσι,

Is dit de aanmerkinge van *Origenes*, *Hom.* 6. *in Exod.* alwaar gezegt werd: „In de eeuwigheid, zoo toont het wel een zeer langen tyd, maar „nochtans is 'er een einde aan: en als 'er noch van eene andere eeuwig-„heid staat, zoo werd 'er wel een langer tyd voorgesteld, maar evenwel „een eynde gezet. Maar als 'er eeuwigheeden der eeuwigheeden ge-„noemd worden, zoo is 'er echter noch al eenig einde by te verstaan, „alhoewel het ons onbekend, en van God alleen verordineert is.

En *lib.* II. *de Princip. cap.* 3. De Schrift zegd: „In der eeuwigheyd „en noch verder, waar door ze buyten alle twyffel, noch iets meerder „wil verstaan hebben. Ziet ook of de woorden des Heilands: *Ik wil*, „*dat daar ik ben, zy ook zyn. Item: Gelijk ik en gy eens zijn* enz. „meer mochten zyn, als eeuwigheid en eeuwigheeden, licht ook meer, „als de eeuwigheeden der eeuwigheeden: naamentlyk, als eenmaal „alles niet meer in der eeuwigheid zyn zal, maar alles in allen God „zelfs.

15. *Van*

15. *Van de macht der Leeraaren*,

Heeft hy dit volgende gesteld, waar door hy zich zelven meenigen haat en yver op den hals heeft gehaalt, *Tom.* XII. *in Matth. pag.* 279. „Teegens den geenen, die ten onrechte oordeelt, en die niet naar Gods „Woord op aarden bind, nog naar zyn zin op aarden los maakt, zyn de „poorten der Helle machtiger: en teegens welke zy niet machtig zyn, „die oordeelt recht. - - - Maar, door dien die geene, welke zich de „steede van een Bisschop (*Superintendent*) toeëigenen, deeze spreuke „(*Matth.* XVI.) als *Petrus* gebruyken, en leeren, dat zy alleen de sleu-„telen des Heemelryks van den Heiland hebben ontfangen, en dat al-„zoo, wat zy op aarde binden, dat is, verdoemen, in den Heemel „gebonden is, en wat zy los maaken, ook in den Heemel los gemaakt „is: zoo moet men zeggen, dat ze dit met recht zeggen, zoo wanneer „ze ook met eene het werk hebben, om welkers wille tot *Petrus* ge-„zegd is: Gy zyt *Petrus*, dat is, als zy zulke zyn, dat op haar de „Gemeente van *Christus* gebouwt werd, en dit met recht op hen past: „Als iemand van de banden zyner zonden zelfs gebonden is, (*Spreuk.* „V. 22.) zoo is zyn binden en los maaken alles te vergeefs.

16. *Van den Huwelyken-staat*,

Schryft hy in 't gemeen *Comm. in Jerem. Homil.* XI. *p.* 115. „Alles „wat uyt vleeschelyke vermenginge en wellust afkomt, dat moet door „de reiniginge gaan, en de reiniginge zelfs is onder de straffe gemengt.

En *Tomo* - - - *in Matth. p.* 498. „Om de vleeschelyke wellust wille „kan men onmoogelyk niet tot het gebed bekwaam zyn: door dien die „'geene, welke zulke dingen van *Venus* oeffenen, in besmettinge en on-„reinigheyd leeven.

Item *Homil.* 6. *in Num.* „De rechtmaatige echten-staat zelve is wel „zonder zonde, maar de Heilige Geest is op de tyd, als de echtelyke „werken bedreeven werden, niet teegenwoordig, hoewel het al een „Propheet scheen te zyn, die ze bedreef.

En van de tweede echt, schryft hy, *Homil.* XVII. *in Luc.* „De twee-„de, derde en vierde echt, zal ons uyt het ryke Gods uytsluiten. - - - „Iemand die twee wyven heeft gehad, werd, van de gemeente der eerstge-„boorene en onbevlekte, die geene vlekken noch rimpelen heeft, uyt-„geslooten, niet dat die in 't eeuwige vuur gaat, maar dat hy geen deel „aan 't ryke Gods heeft. - - - Want ik houde het daar voor, dat iemand, „die maar eens is getrouwt geweest, en dat met een Maagd, en een, „die in de kuysheid gebleeven is, tot de gemeente Gods gehoort. Maar „wie voor de tweedemaal trouwt, schoon hy al een goed leeven leyd, „en andere deugden oeffend, die behoort echter niet tot die gemeente, „welke geene vlekken noch rimpels heeft, enz. *Add. Homil.* 19. *in Jerem.* „*To.* XX. *in Joh. p.* 295.

Zoo veel zy dan nu genoeg, aangaande de voornaamste strydige punten uyt *Origenes* bygebragt, welke de dikmaals gemelde *Huet* wydloopiger verhandeld, en hem doorgaans, zoo veel hem moogelyk is, ontschuldigt, en ook byzonder in 't *derde Cap. van 't tweede Boek pag.* 185. zeer wytloopig van de gehaatte Ketters naam bevryd, daar in de *Kerkelyke Historie* zelfs het noodigste al van bygebragt is geworden. Hy gedenkt ook aldaar *p.* 230. van *Picus Mirandula*, als van de geleerdste verdeediger

deediger van *Origenes*, welke deeze ſtellinge, en meer andere, opentlyk heeft verdeedigt, met te ſtellen:

Het is geloofwaardiger, dat Origenes zaalig, als dat hy verdoemd is.

Deeze ſtellinge nu, heeft hy in zyne Verantwoordinge, door een gantſch *Capittel*, *Quæſt.* VII. *p.*48. *Opp.* verdeedigt: waar in hem terſtond *Joannes Nauclerus, in Chronico*, en *Joh. Trithemius in Catal. Script. Eccl.* v. *Orig.* nagevolgt hebben, die zyner met grooten lof gedenken, zonder dat 'er van de *Roomſche Kerke* iets het geringſte daar teegen is bygebragt geworden. Veel meer hebben de beroemdſte *Roomſche Schryvers* zeer gunſtig en mild van deeze ſchriften geoordeeld, gelyk als de volgende woorden van *Aloyſius Lipomannus* getuygen, die in *Heriberti Roſweydii Prolegomena ad Vitas Patrum pag.* 51. te leezen zyn, nademaal de *Autheur* de lichtvaardigheid der zoo genaamde rechtzinnigen, als van *Theophilus*, *Epiphanius &c.* aanmerkt, welke andere, onder den naam van *Origenes*, onſchuldig verketteren.

„De Heilige Moeder de Kerke heeft het met de boeken van *Origenes* „gemaakt, gelyk als met die van *Caſſianus* en diergelyken. Want de boeken „van de *Principien*, en eenige weinige andere, heeft hy verworpen. Maar „de overige zien en hooren wy, dat zonder aanſtoot geleezen werden, „ja wy ſchroomen ons niet, van die teegens de Ketters zelfs aan te voe-„ren, dat noch meer te verwonderen is.

§. V.

Van de verdoemenis van *Origenes*.

OF *Origenes* t'eenemaal voor een Ketter te houden is, en alle zyne ſtellingen te verdoemen zyn, en inzonderheid, of hy van de *Pelagianiſterye* verdacht te houden is, dit heeft een nieuw *Rooms-Catholyk Schryver*, genaamt *Bruno Neuſſerus*, aldus beſlecht, in zyn *Prodromus veritatis contra Henrici de Noris Hiſtoriam Pelagian. P.* 11. *c.* 2. *p.* 72.

„Dat *Origenes* is verdoemd geworden van de *Roomſche Pauſen*, *Ana-„ſtaſius* en *Vigilius*, en van het *Synode* te *Alexandrie*, *Conſtantinopolen*, „*Cyprus*, *Milaan*, ja ook van het *vyfde algemeene Synode*, dat mag maar „alleen om zyne doolingen, of ook om zyn perzoon zelfs, geſchied „geweeſt zyn, het welke doch tot nu toe veele geloochent hebben; „want anders zoude hy niet eens in de Kerke genoemd werden, daar hy „nochtans, op den predikſtoel, van de predikers, en in 't koor van de „zangers, gepreezen werd; want de eerſte ſchroomen haar niet, zyne „ſpreuken by te brengen; en de laatſte zyne *homilien* te zingen; het „welke, gelyk zommige zeggen, de Kerke voor zeeker niet zoude laa-„ten geſchieden, by aldien hy voor een verdoemde openbaare Ketter te „houden was; maar van deeze vraage wil ik nu niet *diſputeeren;* hy „mag verdoemt zyn, gelyk gy het zult willen hebben, zoo wel na zyne „doolingen, als ook na zyn perzoon, van het *vyfde Synode*, of naar de „verdoemenis der drie *Capittelen*, (gelyk als de Geleerde *Marca* en „*Evagrius* heeft) of noch te vooren, gelyk gy zegd, en het geleerd „hebt van de kant-aanteekeninge, welke van den *Autheur* der nieuwe „*Editio Conciliorum p.*490. geſteld is, op de ſpreuke, *Non ſolis Theo-„dori Cappadocis, verum etiam Johannis Epiſcopi Nyſſæ & Baſilii novæ „Juſtinopoleos, qui ſimul dixerant, Collat.* 5. *Origenem ab hac Synodo*

„*jam damnatum fuiſſe, quanquam Vigilius, Pelagius uterque, Gregorius M.*
„*quintam Synodum quantum ad tria duntaxat capitula approbarint, ut*
„*patet ex eorum literis.* Alzoo mag, zegge ik, *Origenes* verdoemd ge-
„worden zyn, zoo wel van de *Synoden*, als van de *Pauſen*, zoo werd
„echter nooit gezegd, dat hy weegens die doolinge verdoemd gewor-
„den is, welke de Kerke aan *Pelagius* vervloekt heeft. Hy mag wel,
„weegens veele andere doolingen, *fabelen*, dwaasheeden en Godslaſte-
„ringen, verdoemd geworden zyn, mynenthalve, daar hebt gy geen
„voordeel van; maar daar op legt gy toe, daar zegt gy ja toe, en daar
„is u aan geleegen, dat hy weegens de *Pelagianiſterye* verdoemd gewor-
„den is; maar gy bewyſt dit met zeer zwakke gronden, en van daar
„zoude uwe zoo zeer gepreezene Hiſtorie, en beroemde redeneeringe,
„niet op zulke onzeekere en twyffelachtige gronden gebouwt zyn ge-
„worden; want dat *Origenes* aan de *Arriaanen* en *Manichæers* eenige ge-
„leegenheid zoude hebben gegeeven, om eenige doolingen te bedenken,
„dat geeve ik vrywillig toe, maar gy bewyſt het nergens, dat de *Pela-*
„*giaanſche doolingen* van hem ooit zyn toegeſtemt geworden; gelyk als
„ik dit licht bewyzen wil. *Cap.* 1. *hiſt. p.* 2. *ſeqq.* ſtelt gy deeze woor-
„den: *Theophilus Alexandrinus Origenem Hydram omnium Hæreſeω̃n vo-*
„*cat, Hieronymus verò, Pelagianorum Amaſium, erroris Pelagiani prin-*
„*cipem truncum, cujus Pelagii doctrina ramuſculus eſt.* Dat is, *Theophi-*
„*lus Alexandrinus noemt Origenes de Hydra van alle Ketteryen, en Hie-*
„*ronymus de Boel van de Pelagiaanen, de hooft-ſtam van de Pelagiaanſe*
„*doolinge, daar de leere van Pelagius een takje van is;* gy brengt geen
„andere by, want *Juſtinianus* laate ik daar, welken geen *Catholyke* een
„plaats onder de Oudvaders verleenen zal, en wilde God, dat 'er niet
„eenige waaren, die hem onder de Ketters en vervolgers der Kerken en
„*Roomſche Pauſen* ſtelden; maar dat hy ook by deeze beide met recht
„uytgezondert kan worden, en zult gy niet loochenen: want het is aan
„allen bekend, dat zy beide zulke vyanden van *Origenes* geweeſt zyn,
„dat ze veel teegen hem geſchreeven en gedaan hebben, het welk hen
„hier na berouwt heeft, toen zy de zaaken beeter en vreedzaamer over-
„woogen; het kan voor zeeker niet gepreezen werden, wat *Theophilus*
„teegens *Chryſoſtomus* voorgenoomen, en *Hieronymus* geſchreeven heeft,
„alleen daarom, door dien zy meenden, dat *Chryſoſtomus* het met *Ori-*
„*genes* en zyne aanhangers hield, doch dit hebben wy al *Part. I.* onder-
„zocht, en wel met eeven zulk een goed recht, uyt welkers kracht gy
„loochent, *Hiſt. pag.* 26. dat *Ruffinus* een Ketter geweeſt is, alhoewel
„*Hieronymus* hem onder de Ketters telt, daar hy anders, noch *St. Pauli-*
„*nus*, noch *Pinianus* en *Melania*, noch ook *Auguſtinus* zelfs, zoo aan-
„genaam geweeſt zoude zyn, en alzoo gelooft gy *Hieronymus* niet,
„welke dit zegd, door dien hy naamentlyk zyn vyand was, want de
„verwerpinge van een vyand is rechtmaatig; met wat voor een recht gy
„nu loochent, dat *Rufinus* een Ketter is geweeſt, niet teegenſtaande
„*Hieronymus* het betuygt, met eeven dezelve grond ontken ik ook, dat
„*Origenes* de *Pelagiaanſche dwaalingen* toegedaan is geweeſt, door dien
„de getuygenis van *Hieronymus*, aangaande *Origenes*, niet meer geld,
„als die van *Ruffinus*, of het hindert beyde of geen, dewyle hy een ge-
„lyke haat teegens alle beide gehad heeft, en de verwerpinge is, of voor
„alle beide, of heel voor geene rechtmaatige altoos te houden.

§. VI.

§. VI.

Van *Origenes* Leere, weegens de algemeene vernieuwinge.

VAn *Origenes* leere weegens de eyndelyke verlossinge der booze geesten, schryft de gedachte *Henricus de Noris* het volgende, *l.* 1. *histor. Pelag. c.* 1. *p.* 2. *Origenes* heeft in 't byzonder geleert, dat de *Engelen*, niet uyt Goddelyke genaade, in eene hoogere *Hierarchie* (Kerkvoogdye) waaren gezet geworden, maar, na dat zy van God alle te gelyk geschaapen waaren geworden, hadden deeze voor anderen, uyt eyge verdienste, en eedele gaave, een treffelyker plaats bekoomen. Alzoo spreekt hy *l.* 2. *Periarchon cap.* 9. *Verum quando rationabiles ipsæ creaturæ, sicut frequenter ostendimus, & suo loco iterum ostendemus, arbitrii facultate donatæ sunt, libertas unumquemque voluntatis suæ vel ad profectum per imitationem Dei provocavit, vel ad defectum per negligentiam traxit.* Dat is: *Maar wanneer de reedelyke schepzelen zelfs, gelyk als wy dikmaals getoont hebben, en op zyn plaats weederom toonen zullen, met de macht van de vrye wille begaaft zyn, zoo heeft de vryheid een ieder, van zyn wil, of tot vorderinge, door de navolginge van God beroepen, of tot gebrek, door de onachtzaamheid getrokken.* Hierom heeft hy het ook in geen bedenken genoomen, te zeggen, dat ook de duyvelen zelve weeder bekeert konnen werden. Wanneer hy nu zegt, *Et est altissimus iste ordo rationalis creaturæ, quæ se ita præceps nequitiæ dedit, ut revocari nolit magis, quam non possit, dum scelerum rabies jam libido est & delectat. lib.* 1. *cap.* 8. Dat is: *En de zeer hooge orde van het reedelyke schepzel, dat zig zoo plotzelyk aan de boosheid heeft overgegeeven, en niet meer weederom geroepen wil werden, als het niet kan, terwylen de dolheid der schelmstukken nu voor 't zelve een wellust is, en het zelve vermaakt. lib.* 1. *cap.* 8. Alwaar hy nochmaals met meerder woorden voorstelt, dat de *Engelen* onderscheydene ampten verdient hadden, een ieder, naar zyne verdienste en vlyt.

§. VII.

Aangaande de *Pelagianisterye* van *Origenes.*

AAngezien dat *Henricus de Noris*, *in dissert. Hist. de Synodo* v. *cap.* XII. *p.* 59. zegt, dat *Pelagius* zich nooit op *Origenes* heeft beroepen, daar hy nochtans wel andere, als *Lactantius*, *Hilarius*, *Ambrosius*, *Hieronymus &c.* voor zich en zyne meeninge bybrengt, (by *Augustinus lib. de Nat. & Grat. c.* 61.) Ondertusschen noemd *Theophilus Raynaudus*, *in Apologia pro Valeriano Comelienfi c.* IX. deeze uytdrukkinge van *Origenes*, uyt *lib.* VII. *adv. Celf. Catholicissima* of algemeen en regtzinnig: *Postquam obtulerimus nos, quæ ex nobis sunt, venimus ad hoc, ut consequamur ea quæ ex Deo sunt. Cum enim fidem nostram & affectum obtulerimus ei, tunc & ipse largitur nobis diversa dona Spiritus, de quibus Apostolus: Omnia autem ex Deo sunt.* Dat is: *Na dat wy nu voorgedraagen hebben, die uyt ons zyn, zoo zyn wy tot dat geene gekoomen, op dat wy die dingen verkrygen,*

gen, welke uyt God zijn. Want als wy ons geloove en geneegenheid hem aangebooden hebben, dan ſchenkt hy ons zelve verſcheidene gaaven van zynen Geeſt, waar van de Apoſtel zegt, Alles is uyt God. Waar van dan hier booven de andere ſtellingen van *Origenes* bygebragt, en te gelyk de gronden van zyne ontſchuldiginge hier in getoont werden.

§. VIII.

DAt de beroemde Kerken-leeraar *Tertullianus* van de Rechtzinnige eyndelyk ook tot een Ketter gemaakt is geworden, zulks is uyt *het* III *boek* 4. *c.* §. 54. der *Hiſtorie* zelfs nu al bekent, beneevens de bygebragte oorzaaken deſſelfs. Zyne gronden kan men, wat de onthoudinge en den echten ſtaat aangaat, die hy wel uytdrukkelyk eene hoererye noemt, uyt zyn volgende boek, *De exhortatione Caſtitatis*, of *aanmaaninge tot de Kuysheid*, genoegzaam bemerken, het welke alhier, weegens de beknopte kortheid deſſelfs wel eenige blaaderen beſlaan, en tot een ſtaaltje van de andere dienen mag, door dien het van de andere als Ketters werd aangegeeven: het luyd dan, in de *Duytſche Taale*, aldus:

Vermaaninge van Tertullianus tot Kuyſcheyd, aan een Weeduwenaar.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

IK twyffele niet, myn broeder, dat, nademaal gy uwe echte vrouwe in vreede voor u ter aarde beſtelt hebt, gy u tot ruſte van uw' gemoed zult begeeven hebben, en alzoo op eene uytgang tot eenzaamheyd uwe gedachten laat gaan, en daar heene uw' voorneemen ook beſtiert. Want alhoewel een ieder in diergelyken zaak met zyn geloove behoorde te raade te gaan, en de kragt daar van te onderzoeken; Edog, nadien by dien toeſtand de nooddruft des vleeſches de gedachten opwekt om in 't geweeten te onderzoeken, maar dat aan het geloove weederſtaat: zoo is ook van buyten, de goede raad van het geloove noodig, als een voorſpreeker teegens de nooddruft van het vleeſch. Maar deeze nooddruft kan wel bepaalt werden, wanneer men meer op Gods wille, als op zyne toelaatinge ziet. Niemand bekomt daar over verlof, dewyle hy het alzoo onbedacht doed, maar alleen, wanneer hy zynen wille opvolgt. *De wille Gods is eene heyligmaakinge*, 1 *Theſſ.* IV. Want hy wil, dat wy, als zyn beeltenis, hem ook gelyk zullen werden, dat wy heylig zullen zyn, gelyk als hy heylig is. Dit goed, naamentlyk de heyligmaakinge, verdeelt hy in veele zoorten, op dat wy ons in eenige zouden laaten vinden. De eerſte zoort dan is de maagdelyke ſtaat, van de geboorte af. De tweede is, de maagdelyke ſtaat van het waaterbad af, daar men, of in den echten ſtaat, door een zeeker opzet zich rein houd, of in de weeduwenaar ſtand, uyt vrye wille volhard. De *derde graad* is, de enkele echt, wanneer men, na een afgeſtorvene echt, verder het vrouwelyke geſlachte geheel en al af zegt. De eerſte gelukzaaligheid is de eerſte maagdelyke ſtaat, wanneer men dat geene geheel en al niet kent, daar men hier na gaarne van los was; de tweede zoort der maagdelyke ſtaat is, die kragt te verachten, die men heel wel kent. De laatſte zoort, als men niet weeder trouwt, wanneer de eerſte echt, door de dood geſcheyden is; deeze ſtaat nu heeft ook buyten de andere deugden, den lof der beſcheydenheyd. Want dit

is

is loffelyk, dat men na het eens benoomene niet weeder verlangt, en zulks wel als het ons van den Heere zelve benoomen is geworden, zonder wiens wille niet een blad van den boom valt, nog een musſche op de aarde, die maar een penning waardig is. *Matth.* x. En hoe beſcheyden luyden doch deeze reedenen: *De Heere heeft het gegeeven, de Heere heeft het genoomen, zoo als het hem behaagt heeft, zoo is het geſchied.* Job. I.

HET TWEEDE HOOFDSTUK.

DAarom, wanneer wy den echt hervatten, die ons naauwelyks benoomen is, zoo weederſtreeven wy buyten alle twyffel Gods wille, dewyle wy, dat geene weederom willen hebben, dat hy dog ons niet geeven wil. Want by aldien het zynen wille geweeſt was, zoo zoude hy het ons niet benoomen hebben. Ten waare dan, dat wy ook daar in Gods wille zoeken, als of hy nu weeder over ons wilde beſluyten, wat hy al voor heene gewilt heeft. Maar, daar is geen goed nog grondelyk geloove, als men alles op Gods wille ſchuyft, en alzoo ieder een vleyd, en zegt, dat 'er niets altoos zonder zyn bevel geſchied. Dat wy niet bekennen, hoe alles eenigzins in ons ſteekt. Aldus konde men alle zonden ook wel ontſchuldigen, wanneer men beweeren wilde, dat 'er niets van ons, zonder zynen wille geſchiede. En alzoo zoude voorzeeker de gantſche tucht, ja ook God zelfs, t'eenemaal wegvallen, wanneer hy ook dat geene zelfs, wat hy niet wil, uyt zynen wille voortbrengt, of als daar gantſch niets is, dat God niet wil. Maar hoe kan hy dan alzoo iets verbieden, daar hy ook zelfs de eeuwige ſtraffe opgelegt heeft? Hy wil gewis dat niet, wat hy verbied, en daar hy door beleedigt werd. Gelyk als hy dat geene, wat hy wil, gebied en aanneemt, en ook eeuwiglyk beloont. Daarom dewyle wy het alle beyde uyt zyne gebooden geleert hebben, naamelyk, wat hy wil en niet wil, zoo hebben wy nu den wille van een van beyden te kiezen, gelykals 'er geſchreeven ſtaat, *Ziet ik hebbe het goede en booze u voorgelegt. Sirach* xv. Want gy hebt van den boom der kenniſſe van goed en kwaad gegeeten. En om die reede derven wy dat geene, wat aan onzen wille vry ſtaat, op Gods wille niet ſchuyven, door dien hy ook gaarne wilde, dat wy alleen maar het goede wilden, terwylen hy zelfs niets kwaads wil.

HET DERDE HOOFDSTUK.

NA dat hy dan van Gods wille, en des menſchen gehoorzaamheid, veel gediſputeert hadde, zoo paſte hy het eyndelyk op de zaak zelfs, aldus: Dit zy dan voor af gezet, op dat ik nu na des *Apoſtels* woorden I *Cor.* VII. 6. verder voort gaa. Daar ik dan inzonderheid niet als goddeloos ſchynen zal, wanneer ik leere, wat hy van de onthoudinge belyd, hoe ze meer te bekennen is. Nu heeft hy alle deeze toelaatinge niet naar menſchelyke, dat is, naar zynen zin, maar na het Goddelyk voorſchrift ingevoert. Want daar hy ook zelfs van de Weduwen en ongetrouwde beſluyt, dat ze zouden trouwen, wanneer ze haar niet konnen onthouden, *door dien het beeter is te trouwen als te branden,* zoo keert hy zich tot een andere zoort van menſchen, en zegt: *den getrouwden zegge niet ik, maar de Heere.* Alzoo wyſt hy op den Heere, buyten zyn eyge perzoon, en dat hy het booven gezeyde niet in des Heeren perzoon, maar in zyn eygen gezegt heeft, naamentlyk, dat *het is beeter te trouwen als te branden.* Welke woorden wel de ongetrouwden of de weduwenaars aangaan. Dog die geene, welke voor zig zelfs de vryheid tot trouwen nee-

 men,

men, moogen bedenken, wat hy voor een goed aanwyst, het welke beeter is als de straffe, die niet goed schynen kan, behalven, als ze met het grootste kwaad vergeleeken werd, zoo dat het daarom beeter is te trouwen, om dat het noch slimmer is te branden. Goed is het, als het voor zich zelven alzoo heet, zonder vergelykinge van een ander, ik wil niet zeggen van een kwaad, maar ook van een goed, dat als het by een ander goed vergeleeken en van een ander afgebeeld word, het dan nog onder de naam van 't goede blyve. Maar als het uyt vergelykinge met het booze beschreeven zal werden, zoo is het trouwen zoo goed niet, als een zoort van een gering kwaad, het geene van het grooter gering werd gemaakt, en onder de naam van 't goede insluypt. Maar zoo gy de vergelykingsreede weg doet, en zegt: *het is beeter te trouwen, als te branden*, zoo vraage ik, of gy u wel toevertrouwt te zeggen, *het is beeter te trouwen*, op dat gy niet dat geene noemt, 't welke beeter is. Daarom is dat geene ook voorzeeker niet goed, wat niet beeter is, nademaal gy de vergelykinge hebt weggenoomen, welke dat geene voor goed aangeeft, wat zy erkent beeter als het andere te weezen. Daarom moet men deeze woorden, *het is beeter*, enz. alzoo verstaan, dat het beeter is met een, als met twee oogen te zien. Maar als men van de vergelykinge afgaat, zoo zal het niet beeter zyn, een oog gantsch niet te hebben, als een goed oog. Van daar zal niemand uyt deeze spreuke ook geleegenheyd neemen, welke eygentlyk de ongetrouwde en weduwenaars aangaat, die nog van geene verbindinge weeten. Alhoewel ik wel zoude konnen toonen, dat ook de zulke de bedinginge van de vergunde magt moeten in agt neemen.

HET VIERDE HOOFDSTUK.

VOor't overige weeten wy, dat de *Apostel* van de tweede echt gezegt heeft: *Zyt gy van de vrouwe ongebonden, zoo zoekt geen wyf, doch zoo gy ook trouwt, gy zondigt niet*, 1 *Cor.* VII. Maar hy spreekt dit ook maar na zyn gevoelen, en niet na Gods bevel. Maar tusschen menschen raad en Gods bevel, is een groot onderscheyd. Nu spreekt hy: *Ik hebbe geen bevel van God, maar ik raade maar.* Door dien 'er dan noch in 't *Euangelium*, noch in *Paulus Zendbrieven*, naar Gods bevel, de scheidinge van den Echt toegelaaten werd, zoo is daar uyt wel te besluyten, dat 'er maar alleen een Echt vergunt is. Want al wat niet van den Heere toegelaaten is, dat moet men voor verbooden erkennen. Ik laate staan, dat eeven deeze toevoeginge des raads, gelyk als of hy al te wyt gegaan was, terstond ingetrokken en herroepen werd, wanneer hy daar byvoegt: *Doch de zoodaanige zullen verdrukkinge in 't vleesch hebben*, en haar alzoo verschoonen wil, en ook *de tijd zeer kort erkent*, dat zoo wel de getrouwde als ongetrouwde leeven zouden, terwylen hy de bekommernissen der getrouwde betracht. Want om dat hy daar meede leert, waarom het niet goed is te trouwen, zoo raad hy het ook af, wat hy te vooren toegelaten hadde. En zulks wel in de eerste trouw: hoe veel te meer dan in de tweede? Maar als hy ons na zyn eyge voorbeeld vermaant, zoo wyst hy immers klaar aan, hoe hy ons hebben wil, naamentlyk als onthoudende, en te gelyk, hoe hy ons niet hebben wil. Wat hy nu niet wil, dat laat hy noch vrywillig, noch naar waarheid toe. Want by aldien het zyn wille was geweest, zoo zoude hy het niet alleen vergunnen, maar ook t'eenemaal beveelen. Maar ziet, hy spreekt nochmaals, eene Vrouwe kan na haares Mans dood wel trouwen, maar in den

Heere.

Heere. *Doch*, ſpreekt hy, *zy zal zaaliger zijn, zoo zy alzoo blijft na mijn raad, ook achte ik, dat ik den Geeſt Gods hebbe.* Daar zien wy nu twee raadgeevingen, daar hy het trouwen vergunt, en hier na de onthoudinge van trouwen beveeld. Daar zegd gy dan op: wat raad zullen wy volgen? Ziet het aan, en lees! Wanneer hy het vergunt, zoo wyſt hy een verſtandigen raad aan, als hy de onthoudinge beveeld, zoo noemt hy het den raad des H. Geeſts. Daarom volgt de vermaaninge, welke God zelfs bekrachtigt. De geloovige hebben ook wel den Geeſt Gods, maar niet alle geloovige zyn Apoſtelen. Waarom voegd hy dan, daar hy al een geloovige genoemd heeft, hier na daar by: *Hy heeft den Geeſt Gods*, dat doch niemand van een geloovige in twyffel trekt? Daarom naamentlyk, op dat hy de voorrang des *Apoſtels* zoude aanneemen; want eigentlyk hebben de Apoſtelen den H. Geeſt, welke de kracht der wonderen, en de tonge der teekenen, in de werken der prophetie, ten vollen hebben, en niet ſtuks wyze, als de andere. Alzoo heeft hy den H. Geeſt tot des te grooter aanzien gebruykt, door dien hy meer gehoorzaamheid daar in vereiſcht, zoo dat het alzoo niet den raad des H. Geeſts, maar na zyne achtbaarheid een bevel is.

HET VYFDE HOOFDSTUK.

NU zal ik tot het bevel van eens te trouwen treeden. De oorſprong des menſchelyken geſlachts zelfs bewyſt dit, om dat hy aanwyſt, wat God van den beginne ingezet heeft, op dat het den nakoomelingen tot een voorbeeld verteld wierd. *Geneſ.* II. Want als hy den menſche gemaakt, en hem eene noodige helpſter gegeeven hadde, zoo waaren'er wel veel ribben in *Adam*, en onvermoeide handen in God, maar niet veele wyven voor God, maar de menſche Gods, *Adam*, en het wyf *Eva*, hebben alleen een echt onder zich gehad. De vrouwe van den menſche Gods, is naar den grond zyner ſcheppinge, en de eerſte wille Gods, ingezet geworden. *Deeze twee zullen een vleeſch zyn*, niet drie of vier, anders was het niet meer een vleeſch, noch twee in een vleeſch. Maar als dan zullen ze het zyn, als de verbindinge in de vermenginge, van twee in de eenheid eens voorgaat. Maar als het noch eens of dikmaals geſchied, zoo is het niet meer eens, en zy zullen niet twee in een vleeſch zyn, maar een vleeſch in veele. Maar wanneer het de *Apoſtel* op de Gemeente duyd, *Epheſ.* V. op het geeſtelyke huwelyk van *Chriſtus* en de Gemeente, een *Chriſtus* en een Gemeente, zoo is daar uyt te weeten, dat ons de enkele echt dubbelt beveſtigt werd, zoo wel volgens den grond des geſlachts, als de beveſtinge van *Chriſtus:* wy werden dan van beyde de zyden, naar eenen echten-ſtaat geacht, vleeſchelyk in *Adam*, en geeſtelyk in *Chriſtus*: een voorſchrift der enkele echt gaat ook de twee-geboortens aan: wie uyt de enkele echt treed, die treed uyt alle beyde.

HET ZESDE HOOFDSTUK.

HEt dikmaals trouwen is met eenen vervloekten man begonnen. *Lamech* heeft allereerſt twee vrouwen genoomen, en drie tot een vleeſch gebragt. *Geneſ.* IV. Maar men mocht zeggen, hebben doch ook de gezeegende *Patriarchen* niet alleen meer vrouwen, maar ook meer byzitten gehad: dan moogen wy het immers ook wel doen. Ja gy zoud het wel derven doen, indien 'er noch maar eenige voorbeelden van een

toe-

toekoomende geheymenis overig waaren, die gy met de voorbeelden van uwen echt kondet hebben, of als nu noch die woorden plaats hadden: *Wast en vermeenigvuldigt u. Genes.* I. Dat is, indien daar noch niet een andere stemme over gekoomen was, naamentlyk, *dat de tyd nu zeer kort is, en dat het voorts is, dat die daar vrouwen hebben, zouden zyn, als geene hebbende.* I *Corinth.* VII. Want voor zeeker, door dien hy de onthoudinge oplegt, en de vleeschelyke vermenginge dempt, zoo schaft hy daar meede dit af: *Wast en vermeenigvuldigt!* Maar ik houde het daar voor, dat het alle beide van God geordineert en bevoolen is, als die toen ter tyd wel in 't begin het geslacht vermeerderen, en daar toe den echt haaren teugel wilde laaten, tot dat de aarde vervult, en stoffe tot een nieuwe teelinge voortgebragt wierd. Maar nu heeft hy te gelyk met de laatste tyden bepaalt en weederroepen, wat hy voorheene toegelaaten en vergunt hadde, niet zonder grond der voortplantinge in 't begin, en de te rug houdinge aan 't eynde. Het begin is altyd wyd, en het eynde eng. Men plant daarom een woud, en laat het wassen, op dat men het eyndelyk afhouwe. Dit was een oude orde, die al in 't nieuwe *Euangelium* afgedaan werd, daar de byl ook reeds al aan den wortel van de boom gelegt is. Alzoo is ook het gebod afgeraakt: *ooge om ooge, en tant om tant*, na dat het andere gebooren is: *Niemand vergelde kwaad met kwaad. Matth.* V. *tweede boek Mosis cap.* XII. Nu meene ik, dat ook de menschelyke ordeningen de oude voorgaan.

HET ZEEVENDE HOOFDSTUK.

MAar waarom willen wy uyt de oude voorbeelden niet veel eer die geene erkennen, welke voor de nakoomelingen een goeden tucht geeven, en de gedaante des ouderdoms vernieuwen? Want ziet, ik zie, dat in de oude Wet zelfs, de vryheid van dikmaals te moogen trouwen, besneeden word. *Genes.* XXI. is het gebooden: *Myne Priesters zullen niet veelmaal trouwen.* Daar men dan wel zeggen kan, dat het ook veelmaal is, wat niet eenmaal is; wat niet eens is, is veel, want na een volgt het getal van veel. Een is alles, wat eenmaal is. Maar voor *Christus* wierd alleen de vervullinge des wets hier in, gelyk in het andere, gehouden. Om die reede dan werd het by ons volkoomen en naauwer voorschreeven, dat men maar eens trouwen mag, die een Priester zyn wil. I *Tim.* III. zoodaanig, dat ik ook weete, hoe dat eenige tweemaal getrouwde afgezet geworden zyn. Zegt gy daar op, zoo is het echter aan anderen vergunt, dewyle die geene, dien het verbooden is, daar van werden uitgezondert. Maar wy zullen onverstandig zyn, zoo wy meenen, dat het den Leeken toegelaaten is, wat de Priesters niet vergunt is. En zyn dan wy Leeken ook geene Priesteren? Daar staat immers geschreeven: *Hy heeft ons tot Kooningen en tot Priesteren, Goode en zynen Vader gemaakt. Openb.* I. Het onderscheid tusschen de leerstant en het volk heeft de Kerke eerst aangevangen, en deeze eere is door den zeetel des leerstands van God geheiligt, alwaar nu een zeetel des leerstands is, daar offert en doopt de Priester, die aldaar alleen is. Ja ook, waar 'er maar drie zyn, daar is al eene Gemeente, schoon het maar Leeken zyn. Want *een ieder leeft uit zijn geloove: en by God is geen aanzien der perzoonen, Matth.* XIIX. Dewyle *niet de hoorder des wets, maar de doender gerechtvaardigt zal werden*, gelyk als de *Apostel* zegt, *Rom.* II. Hebt gy nu het recht des Priesterdoms in u zelven, gelyk gy het dan hebben moet, zoo moet het

het Priester-recht ook de Priester-tucht hebben. Gy doopt, of offert, als een, die tweemaal getrouwd is, hoe veel meer zal hy het een Leek zeggen, wat tot heil dient voor den Priester om te doen. Maar gy zegt: Men moet van de nood een deugd maaken. Geen nood kan ontschuldigen, die geen nood konde zyn. Ja dat die geene, welke tweemaal trouwen, alle gescholden worden, ook die geene zelfs, welke uyt nood iets toelaatelyks doen, wil ik zeggen, dat God ons alle alzoo bekwaam wil hebben, op dat wy over al zyn bevel verbonden zyn te volbrengen. Wanneer nu de Leeken dat geene niet houden, waar door zy tot Ouderlingen verkooren konnen werden, hoe zullen die dan Ouderlingen konnen zyn, welke uyt de Leeken verkooren worden? Daarom moeten wy ook een Leek van het tweede trouwen afhouden, dewyle geen andere een Ouderling zyn kan, als een Leek, die eenmaal getrouwt is.

HET ACHTSTE HOOFDSTUK.

WAnneer nu alles, wat vergunt is, al terstond meede goed is, zoo mag men ook wel voor de tweedemaal trouwen. Maar de *Apostel* zegd: *Alles is wel geoorloft, maar alles is niet oorbaar*, 1 *Cor.* VI. Maar ik bidde u, kan'er wel iets goed heeten, dat niet nuttelyk is? Is dat toegelaaten, wat zelfs niet oorbaar is, zoo is ook toegelaaten, wat niet goed is. Maar wat zoude gy liever willen nakoomen, wat diesweegen goed is, om dat het toegelaaten is, of dat diesweegen goed is, wyl het met eene nut is? Ik zie een groot onderscheyd, tusschen de toelaatinge en de oorbaarheyd. Van het goede behoud gy niets recht, dewyle het goede niet eerst mag vergunt werden: maar dat geene werd alleen toegelaaten, waar aan men twyffelt, of het al goed is, en dat ook wel niet toegelaaten zoude konnen werden, wanneer het niet een gewichtiger oorzaak te vooren heeft. Want van weegen het gevaar der onkuysheyd is het tweede huwelyk toegelaaten, nademaal men anders niet beproeven konde, wie den wille Gods, of wie zyne eygene wille opvolgt, by aldien het niet maar alleen een verlof van eene goede zaake is. Men kan ook anders niet zien, wie het teegenwoordige voordeel zoeken, of geleegenheyd tot vryheyd daar uyt neemen wilde, wie den wille Gods, of wie zyn lust volgde. De vryheyd is gemeenelyk eene verzoekinge voor de maatigheyd, door dien deeze door de verzoekinge beproefd werd, maar de verzoekinge werkt door de vryheyd. Alzoo geschied het ook, dat alles wel toegelaaten is, maar dat alles niet nuttelyk is, door dien iemand verzocht werd, dien men iets toelaat, en die overwonnen werd, door dien hy in de toelaatinge verzocht word. De *Apostelen* hebben ook wel derven trouwen, en vrouwen met zich omvoeren, en ook van het *Euangelium* leeven. 1 *Cor.* IX. Maar *Paulus*, die dit niet tot geleegenheyd gebruykt heeft, voert ons op zyn eyge voorbeeld, en leerd daar meede, hoe dat daar in een beproevinge bestaat, waar in men door vryheyd beproefd werd.

HET NEEGENDE HOOFDSTUK.

ZOude men nu niet wel moogen zeggen, dat de tweede echt een zeekere zoort van hoererye is? Want *Paulus* zegd: *De getrouwde mannen bezorgen maar alleen, hoe zy de vrouwen zullen behaagen*, het welke hy niet van de gewoontens zegd, maar van het optooizel en de pronkerye, en alle bevlytiginge der schoonheyd, om de wellust daar

door op te wekken; nademaal de vleefchelyke luft dit aan zich heeft, door de geftalte en pronkerye te behaagen, het welke dan ook de oorzaake der hoererye is. Hoe meend gy dan wel, dat de echt de hoererye gelykvormig is? dewyle ik eeven dat daar inne vinde, wat tot de hoererye gehoort. Ondertusfchen zegt de Heere zelfs: *Wie een vrouwe aanziet, om haar te begeeren, die heeft haar al in zyn herte gefchonden.* Matth. v. Heeft dan die geene wel minder gedaan, die haar aanziet, om haar te trouwen? het welke hy wel niet doen zoude, indien hy geen luft hadde om haar te trouwen. Het zy dan, dat men een wyf neemen konde, dat men wel niet zag, doch echter luft tot haar hadde, als men ze nam. Voorzeeker een man, die geen luft heeft, is verre van de jalouzye. Alle vrouwen zyn jaloers na de mannen, zoo lange als ze noch vreemt en niet getrouwt zyn, het zy dan, dat ze met eene den echt breeken. Het onderfcheyd nu, tusfchen den echt en de hoererye, fchynt alleen van de Wet af te koomen. Want anders is de zaak, by man en vrouw, eeven dezelve, want zoo wel de echt als hoererye, is eene vermenginge des vleefches. Daar is nu de ftryd hier van, welke luft ons de hoererye gelyk gemaakt heeft. Maar zegd gy: Daar meede neemt gy ook de *eerfte echt* weg. Ja waarlyk met recht, dewyle *ook deeze eeven daar uyt beftaat, wat hoererye is.* En daarom is het *den menfche beft, geen wyf aan te raaken.* 1 *Cor.* VII. Door dien ze door het maagfchap met de hoererye aan iemand maar lief is. Maar dewyle dit ook van de eerfte echt gezegt kan werden, om de onthoudinge te verdeedigen, hoe veel meer zal het dan wel gelden, om de tweede echt te fchuwen? Zyt dan dankbaar, als u God toegelaaten heeft eens te trouwen: Want zoo zult gy dankbaar zyn, als gy niet weet, dat hy het u nochmaal toelaat. Maar gy zult dat verlof wel niet gebruyken, wyl gy ook de maatigheyd zelfs niet gebruykt. De maatigheyd heeft de naam van maat. Gy hebt ligt nog niet genoeg, dat gy van den hoogften *graad* der onverloofde maagdelyke ftaat op de andere *graad*, door het trouwen gevallen zyt, maar gy valt ook wel op de derde, en kont ook op de toekoomende *graad* wel gedreeven werden, dewyle gy in de andere ftand niet onthoudend geweeft zyt. Want *Paulus* heeft de meerdere huwelyken niet willen verbieden, door dien hy de toelaatinge der anderen herroepen heeft. Men konde veel meer alle daagen wel trouwen, en in het trouwen van den jongften dag overvallen worden, als *Sodoma* en *Gomorrha*, daar *het wee vervuld wierd over de zwangere en zuigende*, dat is, *over de echte lieden der onmaatigheid. Matth.* XXIV. *Genef.* XIX. Want van trouwen komt zwanger zyn en zuygen. En *wanneer zal dan het trouwen een eynde hebben?* Ik houde het daar voor, als het byflaapen ophouden zal.

HET TIENDE HOOFDSTUK.

MEn verloochene doch eens de vleefchelyke vruchten, op dat men eindelyk de geeftelyke in oogfte! Neem deeze geleegenheyd dan aan, alhoewel ze juyft niet de allerbefte is; doch hebt gy niemand, dien gy die plicht bewyft? ô hoe gelukzaalig zyt gy! gy hebt een fchuldenaar verlooren, die eeven deeze fchaade of veel eer voordeel bevind. Want door de onthoudinge zult gy woekeren, zoo dat gy een groote voorraad van noodiger verfchooninge in 't vleefch zult verzaamelen. Want laat ons ons geweeten zelfs bedenken, hoe een menfch zich heel anders bevind, wanneer zyn vrouwe fterft. Bid hy tot den Heere, zoo is hy den Heemel heel na. Leeft hy de Schrift, zoo is zyn geheele gemoed daar

daar by. Zingt hy *Psalmen*, zoo is hy vroolyk. Daarom heeft ook de *Apostel het gebed der reyniginge* aanbevoolen, uyt oorzaake van 't geene hy voor eenen tyd lang toegelaaten hadde: dat men naamentlyk altyd dat geene moest oeffenen, wat het bequaamste was. *Is nu den mensche het gebed daagelyks, ja alle oogenblikken noodig, zoo is het ook de onthoudinge, die tot het gebed noodig is.* Het gebed komt uyt het geweeten voort. Is het geweeten beschaamd, zoo werd ook het gebed beschaamt. De Geest voert het gebed tot God. Is de Geest by zig zelve de zonde schuldig, zoo is het geweeten beschaamt, en hoe zal het voor den altaar Gods konnen bidden? Want zoo staat 'er in't *Oude Testament: Wy zullen Heilig zyn, door dien ook God Heilig is. Levit.* XI. En weederom: *Met den Heiligen zult gy geheiligt werden, met de onschuldigen zult gy onschuldig zyn, en met de uitverkoorenen uitverkooren. Psal.* VII. Want wy moeten alzoo in de tucht des Heeren daar heene gaan, dat wy God waardige vruchten toebrengen, en niet na den lust des vleesches. Want alzoo zegt de Apostel: *Naar den vleesche te denken is de dood, maar naar den Geest te zyn, is het eeuwige leeven, in Christus Jesus onzen Heere. Rom.* VIII. Als dan deeze uytblussinge ook den H. Geest by de eerste echt verdryft, daar het vleesch gebruykt werd: hoe veel te meerder dan by de tweede echt?

HET ELFDE HOOFDSTUK.

WAnt deeze schande is dubbelt, door dien 'er by de tweede echt twee vrouwen tot eene man zyn, de eene in den Geest, en de andere in 't vleesch. Want gy kunt de eerste niet haaten, die gy ook eene loutere liefde toedraagt: En eyscht nu van God weederom, voor welkers ziele gy God bid, voor welke gy jaarlyks Goode offert. Zoo zult gy dan voor God met zoo veele vrouwen staan, zoo veel als gy haarer in 't gemoed gedenkt, en gy zult 'er voor twee offeren, en twee van haar door den Priester noemen, welke, van weegen de oude wet van de maagdelyke staat, met maagden, en zulk een, die geenen man gehad heeft, omringt is. Zal uw' offer dan wel vry en onstraffelyk konnen opklimmen? en kunt gy wel onder andere begeertens, uyt een goed herte, om de kuisheid van u en uwe vrouwen te zaamen, bidden.

HET TWAALFDE HOOFDSTUK.

IK weet heel wel, met wat voor ontschuldigingen men de onverzaadelyke lust des vleesches bemanteit; hier toe behoort de noodige hulpe des lichaams, de huyshoudinge, den ontfang en uytgaave, de bewaaringe der sleutelen, de uytdeelinge van de huisselyke arbeid, de toestel van neeringe, en de huiszorgen. Doch licht gaat het alleen maar in de huyzen der getrouwde regt toe. Maar de huisgezinnen der ongetrouwden, der gezneedenen, zoldaaten en reyzigers, zyn zonder vrouwen wel heel verdorven. Zyn wy dan ook geene zoldaaten, en wel onder des te grooter tucht, hoe grooter onzen Veldheer is? Zyn wy dan ook geene pelgrims in deeze weereld? Waarom zoude het met een *Christen* zoo gesteld zyn, dat hy niet zonder eene vrouwe zoude konnen leeven? Maar als 'er tot de huysselyke zaaken al eene hulpe noodig was, zoo neemt eene geestelyke hulpe, neemt eene van de weduwen by u, die van geloove schoon, met armoede begaaft, en van ouderdom bekend is; zulk eene helpster zal een groote bruiloft maaken; en wanneer gy al meerder

van haar hart, zoo is het dog Goode aangenaam. Maar licht denken de *Christenen* op het toekoomende, die doch niet eens den dag van morgen zeeker hebben. Zal dan een knecht Gods naar erven verlangen, die zich zelve van de weereld onterft heeft? Hoe zal dan iemand den echt verdubbelen, als hy van de voorige geene kinderen heeft? daarom willen zy deeze zoo veel te langer gebruiken, daar doch de *Apostel* zelfs, in de vervolgingen, zich tot den Heere spoed, die de stantvastigste in de *martelisatie* was, de gewilligste in de meededeelinge der goederen, maatig in de aanneeminge van dezelve. Eindelyk willen zy licht daar meede, dat zy aan hunne kinderen haaren woeker nalaaten, het gemeene beste helpen, op dat het aan ryke lieden niet ontbreekt, en om dat zy geene kinderen hebben, dat de wetten, rechten, en handelingen niet ondergaan, de *tempelen* niet woest staan, en 'er niemand ontbreeke, die luidskeels uytroepe: *Weg met de Christenen na de wilde dieren!* Want dat willen die geene, welke kinderen zoeken, gaarne hebben. Deeze voornaamste oorzaake, naamelyk, de ongeleegenheid met de kinderen, is alleen genoeg om den stant van de Weduwenaars aan te raaden. Want deze menschen werden door de Rechten gedrongen om kinderen te teelen, door dien anders een ieder verstandig man nooit heel zeer na kinderen heeft verlangt. Wat wilt gy dan doen, wanneer gy geene kinderen hebben wilt, en dat uwe vrouwe zwanger werd, wilt gy het kind heimelyk ombrengen? Ik achte, dat wy nog een ontfangen noch gebooren kind derven dooden. Maar wilt gy ten tyde van haar zwanger gaan, een middel van God afbidden, en om dat geene zoo yverig smeeken, dat in uw' magt was, en dat gy evenwel geweigerd had? Licht mocht gy eene onvruchtbaare vrouwe willen neemen, of ook wel een oud wyf, het welke als dan van den Heere eer geschieden kan, wanneer iemand zyn eyge wille in de plaats van een goddelyken yver, tergen wil.

HET DERTIENDE HOOFDSTUK.

HIer brengt hy veele voorbeelden der Heidenen by, die, of maar eens pleegen te trouwen, of daar toe gedwongen wierden, of ook gantsch niet trouwden, en hy besluit het boek daar op aldus:

Ik zoude onder de *Christenen* noch wel veel meer zeekere voorbeelden konnen vinden, en wel des te gewichtiger, hoe meer het in zig heeft, in kuisheyd te leeven, als om haarent wille te sterven, dat is, dat de ziele, met dit goed vermengt zynde, als van 't leeven afgescheiden werd. Hoe veele werden 'er nu in de Kerken tot den dienst verordineert, welke liever met God hebben willen trouwen, haar vleesch de eere aangedaan, en zig zelfs als dochters der beschaamtheid opgeoffert, om dat zy die booze lust in zig zelven gedood hebben, met alle dat in 't *Paradys* niet hadde konnen koomen. Waar uit men dan besluiten moet, dat, wie in 't *Paradys* weeder wil koomen, eyndelyk van die zaake moet aflaaten, waar door het *Paradys* gesllooten werd: genaade zy met den geenen, die dit merkt.

NB. *Pamelius* merkt in zyne *Editie*, *p.* 665. hier by aan, dat *Hieronymus* eeven zoo, als hier *Tertullianus*, de woorden van *Paulus* I *Cor.* VII. uitlegd, en toepast, en ook niet anders teegens den echt en vleeschelyke lust spreekt, als *Tertullianus*, *lib.* I. *adv. Jovinianum*, inzonderheid, daar hy ook het trouwen *een gering kwaad* noemd, enz. Waar meede hem dan deeze *Catholyke Schryver* te gelyk ook van de beschuldiginge eener Ketterye stilzwygende ontschuldigt.

§. IX.

§. IX.

Een overgebleeve geschrift van een Donatist.

GElyk als wy eenige overgebleevene schriften en stukken van onderscheidene zoo genaamde Ketters alhier bygevoegt hebben, zoo zullen wy ook tot verklaaringe van 't *vierde Boek*, 8. *Cap* §. 48. enz. van de *Donatisten* zelfs hier ook iets ter needer stellen, zoo als het onder de boeken van haare teegenspreekers, inzonderheid van *Augustinus*, nu nog te vinden is. By deezen dan staat, onder anderen, in 't *zeevende Stuk van den Lyonschen druk*, *p* 217. de volgende zendbrief van een zeeker *Bisschop der Donatisten*, genaamt *Gaudentius*, welke aldus luyd:

Wy hebben uwe schriften door die geene verkreegen, welke, volgens haaren leevens aart en gewoonheeden, voorzeeker aan ieder een lief zyn. Daar inne hebt gy zoo veel geschreeven, dat gy ons noch t'eenemaal onschuldig, nog ook schuldig houden kunt. Houd gy ons nu voor kwaade menschen, zoo moet gy dit verdoemelijk gezelschap myden. Maar by aldien gy ons voor onschuldig houd, 't geene gy ook zelve gezegt hebt, zoo verheugen wy ons de vervolgers in het geloove Christi te verdraagen. Wy blyven echter in deeze Gemeente, in welke de naame Gods, en zijnes Christi, gelyk als gy zelfs schryft, altyd in der waarheid genaamt is geworden, of leevendig, zoo lange als het God beliefd, of wy willen in het heirleeger des Heeren ons leeven eindigen, gelijk als het Gods huisgezin past, naamelijk, onder dit beding, dat het als dan zoo zoude konnen geschieden, als men geweld zoude willen gebruiken. Want anders is niemand zoo uitzinnig, die zonder eenigen dwang tot de dood zig zoude haasten. Maar ik betuige voor God en by alle zijne geheimenissen, dat ik die geene, welke by ons zijn, op het ernstelijkste vermaand hebbe, dat al wie daar wilde uitgaan, het maar opentlyk en wel gemoed mocht bekennen. Want wy konnen niemand teegen zynen wille te rugge houden, dewyle wy geleert hebben, dat niemand tot het Goddelyke geloove ooit gedwongen moet werden. Ondertusschen wenschen wy u gezondheid en goede regeeringe, en dat gy ophoud met de Christenen *verder te ontrusten.*

§. X.

Een andere Brief.

DE andere brief van deeze zelve *Gaudentius*, aan een zeeker *Staatkundige*, staat ook aldaar, *p*. 218. luydende aldus: „Dewyle ik „onlangs in der haast iets kortelyks geantwoord hebbe, zoo moet ik nu, „op uw' schrift, uyt Gods Woord antwoorden. De Heere heeft gezegt: „*Gy zult de onschuldige en de rechtvaardige niet dooden, en de schuldige „gantsch niet rechtvaardigen*, Exod. xxv. Alzoo is het dan in 't gerichte „Gods gewis, dat die eenerleye zonde en schuld aan zich hebben, welke „een schuldige vry spreeken, en een onschuldige ombrengen. Wanneer „nu de van u genoemde *Gabinus*, voor de gemeenschap schuldig, of de „andere ontrouw geweest zyn, zoo heeft men naar Gods woord die gee„ne, welke daar deel aan gehad hebben, onmoogelyk niet konnen vry „spreeken. Maar, wanneer zy als onschuldige en heylige mannen aan-

„ genoomen zyn, waarom dood gy dan de onschuldige, die doch in 't „geloove blyven, daar uyt gy ze alle, als Heylige aanneemt? want van „de *heylige Emeritus van Cæsarea*, is'er in de plaats des waaren een kwaad „geschreeuw tot u gekoomen. By aldien het ook al waar was, zoo hoo„re men dan na de woorden des *Apostels; by aldien 'er eenige van het ge„loove afvielen, zal dan haar ongeloove Gods geloove te niete doen? Rom.* „III. Gy wilt my ter vlucht overreeden, als was het volgens de wet: „Maar men moet hem hooren, die de wet doet, door dien de *Apostel* „*Paulus* zegt; *niet de hoorders der wet zyn by God rechtvaardig, maar* „*de doenders des wets zullen gerechtvaardigt worden. Rom.* II. Ja hoort „ook den Heere zelve spreeken: *Een goede herder laat zyn leeven voor* „*zyne schaapen, maar een huurling vlugt weg. Joh.* x. Booven dat, wat „voor plaatzen zullen 'er voor deezen storm van vervolging zyn, die de „Priesters zeeker konden behouden, daar de Heere gezegt heeft: *wan*„*neer zy u in de eene stad vervolgen, zoo vlugt na de andere.* De *Aposte*„*len* konden toen ter tyd wel zeeker vluchten, door dien de Keyzer „niemand van haarent weegen in den ban verklaart hadde. Maar nu zyn „die geene, welke de Christenen ontfangen hebben, door de uytzettin„ge uyt het land afgeschrikt geworden, en vreezen zoo zeer voor 't ge„vaar, dat ze haar niet alleen niet ontfangen, maar ook schroomen te „zien, alhoewel ze haar in 't heymelyk in waarde houden. De almach„tige God heeft den mensch in haaren vrye wille gelaaten, als die God „gelyk was, welken hy, door Christus den Werkmeester aller dingen ge„maakt hadde: want, daar staat geschreeven: *God heeft den mensch ge*„*schaapen, en in de hand van zynen vryen wille gelaaten. Sir.* xv. Waar„om werd my nu, door menschelyk geweld, dat geene benoomen, dat „my God zelfs gegeeven heeft? Sla toch wel acht, geëerde Heer, wat „voor zonden 'er teegen God begaan werden, dat de menschelyke „roekeloosheyd dat geene weg neemt, wat God eens zelfs gegeeven „heeft, en nog daar by ellendiglyk roemt, als of het om Gods wil„le geschiede. Het is wel eene groote versmaatheyd voor God, wan„neer ze echter noch al van menschen beschermt werd. Wat zoude die „geene toch veel van God houden, die hem zelve met eygen geweld wil „verdeedigen, gelyk als of hy zyne zwakheid zelfs niet wreeken konde? „Maar alle deeze zwaare vervolgingen maaken ons geloove allergewich„tigst, het welke de *Heere Christus* aan zyne *Apostelen* zelve nagelaaten „heeft. Hy spreekt zelfs: *Zaalig zult gy zyn, als u de menschen zullen* „*vervolgen en smaaden, en alles kwaads teegen u zeggen om des menschen* „*zoons wille: Verblyd ende verheugt u, want uw' loon is groot in de hee*„*melen: want alzoo hebben haare vaderen ook de Propheeten voor u ver*„*volgt. Matth.* VI. 5. Indien dit alleen maar aan de *Apostelen* gezegt was, „en dat het geloove maar alleen tot op hen zyne belooninge gehad heeft, „wat voordeel zal het dan aan die geene doen, welke eerst hier na geloo„ven zullen. Om die reede is het dan openbaar, dat het aan allen gezegt „is. Hier na zegt de Apostel Paulus: *Die in Christus heyliglyk willen* „*leeven, die moeten vervolginge lyden.* Maar dit heeft de Heere in 't Euan„gelium zelve gezegt: *De uure zal koomen, dat wie u dood, zal meenen,* „*dat hy God een slagt-offer toebrengt: maar dit alleen zullen zy doen, om* „*dat ze, nog my, nog den Vader, gekent hebben. 2 Tim.* III. *Joh.* XVI. „Maar zy geeven zich zelve uyt, voor bezitters van eene oorlog-bren„gende vreede en van eene bloedige eenigheid. Daar op nu moogen ze „den Heere zelve hooren, die daar zegt: *Myne vreede geeve ik u, niet* „*gelijk als de weereld dien geeft, Joh.* XIV. want de vreede des weerelds,

werd

„werd onder de volkeren, door de waapenen, en den uytflag van den „oorlog, geftigt; maar de vreede des Heeren Chrifti, is door eene heil„zaame zachtheid, geruft, en zy noodigt de vrywillig in, maar ze „dwingt haar niet teegens haaren wille. Wy verheugen ons, over den „haat van de weereld, wy leggen in haare verdrukkingen niet onder, „maar zyn vroolyk. Deeze weereld kan de oprechte dienaars Gods niet „lief hebben, door dien zy Chriftus zelfs niet lief gehad heeft, daar de „Heere zelfs zegt, *Indien u de weereld haat, zoo weet, dat zy my eerft* „*gehaat heeft*, *Joh*. XV. Ja ook, wanneer de vervolginge nu al ophoud, „waar van het getal der Martelaars vervult werd, gelyk als *Johannes* zegt: „*Ik zag de zielen der verflaagenen onder den Altaar*. *Apoc*. VI. Is dit niet „eene vervolginge, welke zoo veele duyzenden onfchuldige Martelaars „ter dood heeft gebragt? Want de Chriftenen waaren wel naar het Euan„gelium in den geeft gewillig, maar aan 't vleefch zwak, en zy hebben „haare zielen, door een gevonde korte weg, van de bevlekkinge der vuur„ovens verloft, volgens het voorbeeld van de oudfte *Razia* 1 *Mac*. IV. en „wel niet uyt eene vergeeffche vreeze: want al wie eenmaal in haare han„den geraakte, die kwam daar niet weeder uyt. Maar ze moogen doen „zoo veel als zy willen, het is gewis, dat al wie teegen God is, God „niet toebehoort. Maar, dewyle het uwe voorzichtigheid niet voegt, „de uytvoerder te zyn, zoo verftaan zy met weynige. Wat anders is, „gelyk ik meene, de rechte waarheyd, en wat anders, het beeld van de „zelve: want de waarheyd is op haare vaftigheyd zelve gegrond, maar „een beeld is het, wat de menfchelyke roekeloosheyd ook wel tot fchimp „namaakt, alhoewel het bedrog de waarheyd nooit nadeelig kan zyn. „Ik fpreeke van die Afgooden-dienaars, welke geene waarheyd altoos „hebben. Ik houde die geene ook voor een Heyden, die voor zich zel„ve iets maakt, dat hy eere zal gaan bewyzen. Uyt welke reede het be„kent en openbaar is, dat *Gabinus*, en zyns gelyken, of uyt fchrik, of „uyt de geduurige vervolgingen, van haare natuurelyke vryheid afgeval„len zyn, en voor zich zelve zulke verkoozen hebben, die zy eeren, „tot welkers eere zy ook, teegens hun wil en dank, gedwongen werden. „De almachtige God heeft aan de *Propheeten* bevoolen, om tot het *volk* „*Ifraëls* te prediken, maar niet aan de *Kooningen*. De Heyland heeft, „om het geloove meede te deelen, geene zoldaaten, maar viffchers uyt„gezonden; God heeft nog nooit op de hulpe der weereldlyke waapenen „gewacht, als die alleen de leevendige en doode weeder oprechten kan. „Maar dat weeten die geene niet, welke zich maar alleen om vreemde „dingen bekommeren, die ook God niet eens hooren, wanneer hy zegt: „*Gy zult niet begeeren uwes naaftens goed*; Noch als *Salomon* door den „Heyligen Geeft zegt: *Als dan zullen de rechtvaardige, in eene groote* „*ftantvaftigheid, teegens die geene ftaan, welke haar verdrukt, en die* „*haaren arbeyd weggenoomen hebben. Wanneer zy het zien, zoo zullen* „*zy, door een grouwelyk verfchrikken, verwert werden, en zig, over* „*die onverhoopte zaaligheid, verwonderen*. enz. *Sap*. V. Ik wenfche on„dertuffchen, dat gy de waarheid bekent, uw' gemoed bevreedigt, en „u, van de onderdrukkinge der onfchuldigen, onthoud.

§. XI.

§. XI.

Een Geschrift van een Donatist, aan de Rechtzinnige.

EEven aldaar op *p.* 232. vind men ook een Geschrift van *Fulgentius*, een *Donatist*, dat aldus luyd:

„Onze Heere en Heyland *Jesus Christus*, een Leeraar en bewaarder „van een eenigen Doop, zegd, dat hy een altyd-duurende drank heeft, „waar meede geene doolinge altoos de dorstige zielen tot de drooge „grachten verleyden kan, en hy heeft in zyn *Euangelium* ook alzoo ge-„tuygt: *Wie dorst heeft, die koome en drinke; wie aan my gelooft*, gelyk „als *Esaias* zegt, *stroomen des leevendigen waaters zullen uit zyn lichaam* „*vloeijen.* En op dat men niet zeggen mocht, dat men over al drinken „konde, zoo onderscheyd hy de krachten van die waateren zelfs, om dat „hy den oorsprong des afvals der *Samaritaanen* zelfs, by hunnen eige-„nen bron, aldus verdoemt heeft. *Al wie van dit waater drinkt, die zal* „*weederom dorst krygen. &c.* Om die reede laat de Geest der gemeente ook „nimmermeer dat geene te zaamen vereenigen, wat de mond Gods zelve „eenmaal verworpen heeft, om dat de wet zelfs ons waarschouwt: Twee „teegens twee, en een teegens een. En om dat de Heere zegt in 't *Euan-*„*gelium: Als dan zullen 'er twee op het veld zijn, de eene zal aangenoo-*„*men, en de andere zal verlaaten werden, twee zullen 'er in de moolen* „*zyn*, enz. *Sir.* XXXII. *Matth.* XXIV. Daar uyt nu ziet men, dat 'er „tweederlye zoorten van doopen zyn, en tweederleye belooningen, waar „in de eene de hitte van 't doode herte t'eenemaal uytbrand, en de an-„dere gestaadige kwelbron, door een drinkenden dorst, gelyk als lee-„dig maakt; maar de andere, welke het eeuwige leeven veroorzaakt, „en die by de uytgehouwene bronnen, eene geduurige droogte aanwyst, „gelyk *Jeremias* zegt: *Zy hebben my verlaaten, en uitgegraavene bronnen* „*gegraaven*, enz. *C.* II. en nogmaals: *Alle die u verlaaten, zullen te* „*schande werden. C.* XVII. Maar als, gelyk gy zegt, het geloove op „beiderleye Doop bestaat, waarom heeft dan de Heere het waare en val-„sche waater onderscheiden, wanneer hy by *Esaias* aan 't XXXIII. *cap.* „zegt: *Wie heeft u bekend gemaakt, dat het vuur brant? Wie heeft u de* „*eeuwige plaatze getoont? die in gerechtigheyd wandelt, en den rechten* „*weg verkondigt, die het booze en de ongeregtigheid haat, en de handen* „*van geschenken onthoud, en die zijne ooren toestopt, dat ze het bloedge-*„*rechte niet hooren, en die zyne oogen zoo toehoud, dat ze niets kwaads* „*zien, die zal in eenen hoogen hoop woonen, hem werd een sterk brood ge-*„*geeven, en zyn waater zal trouw zyn.* Van deeze trouwe nu heeft de „Heere de ontrouwe al gescheiden, en by *Esaias* aldus gezegt. *cap.* XV. „*Waarom zyn de machtige, die my hoonen? myne wonde is groot ge-*„*worden, hoe zal ik die heelen? Zy is my geworden als een verloogen waa-*„*ter, dat geen trouwe houd.* Ook zegt *Ezechiel* alzoo: *En zy zullen zien*, „*dat 'er veele zullen zyn, die het waater van de oude vyver afgewend, en* „*niet op den geenen gezien hebben, welke die van den beginne gemaakt heeft.* „Het is eene ongehoorde dwaasheid der ongeloovige, dat men nog de „Goddelyke woorden gelooft, noch de eenvoudige leere des *Apostels* „met zynen mond niet houden wil. Om die reede zegd God ook, hy „heeft maar een Doop. Hier bevestigt de *Apostel*, dat hy aan allen maar

van

„van een gezegt heeft, het welke God ook door *Salomon* toeftemt, zeg-
„gende: *Mijn Sufter is een gefslooten tuyn, een verzeegelde bron. Cantic.*
„IV. Hier teegen heeft de *Apoftel* gezegt: *Een God, een Geloove, een*
„*Doop.* Zoo volgt de knecht in alles den Heere, en de leerling gaat in
„geen ding van den meefter af: Wien volgt gy nu, wien houd gy voor
„den oorfprong van deeze zonde? Of wanneer gy de geheimenis van
„den Doop met eene vermenginge der goddeloozen verknocht houd te
„zyn, zoo hoort doch de *Propheeten*, daar het regt aan uytgedeelt is,
„gelyk als *Salomon* zegt: *De bron des leevens is in de handen der recht-*
„*vaardigen;* en *David* fpreekt: *De olie des zondaars zalve myn hoofd niet.*
„*Pf.* CXL. Daar dan de openbaare bekentenis der ongeloovige getoont werd,
„welke van eenen boozen Priefter door zyn vyandlyk onderneemen, be-
„vlekt word, wiens offer als een olie door het Goddelyke Woord verwor-
„pen werd. Hy zegt: *Een goddelooze, die my offert, is als een die een*
„*hond flacht. Efaias* LXVI. De Propheet openbaart verder zyn troebel
„waater in den Geeft, en zegt: *Gy hebt uwe paarden op de zee gefteld,*
„*die de veele waateren troebel maaken*, enz. *Habacc.* III. Wanneer nu
„de gemeente zich maar over een bron beroemt, zoo hebben waarlyk
„die geene, welke in de vervolginge *Chriftus*, verloochent hebben, ook
„maar een gragt, welke zig over de meenigte van haare waateren verheft,
„en die van haaren Doop dronken werd, en met de Kooningen hoereert,
„gelyk als *Johannes* zegt: *Komt, ik zal u het gerichte der groote hoere*
„*toonen, die op de veele wateren zit. Apoc.* XVII. Ik bidde u, wat zyn
„die veele waateren doch anders, als die veele doopen der hoere, in de
„gracht van de *traditores* of afvallige, die voor de moetwil der Koonin-
„gen dienen, en die na de vervolgingen van hen den beeker drinkt,
„en dronken werd, en die dezelve den volkeren ook infchenkt, die zy
„in haare uytzinnigheid als dronken omvoert. *Salomon* nu heeft haare
„gemeenfchap verbooden, zeggende: *Onthoud u van 't vreemde water,*
„*en drinkt niet uyt de bron van een ander* enz. Prov. V. De *Apoftel Joan-*
„*nes* zegt eeven zoo van de veele wateren. *cap.* XVII. Zoo is het dan
„openbaar, dat 'er by de afvallige veele waateren zyn, daar zoo veeler-
„leye *Secten*, en zoo veelerhande ketteryen zyn enz. Men hoore *Salo-*
„*mon* zeggen: *De ftervende vliegen verderven de edele zalve.* En haare
„afvallige, vergelykt de *Heilige Geeft* met de onreine voogelen, als of
„de goddelooze aan eenen vreemden difch aanvallen mochten, en
„de lieffelyke zalve met haar onrein aantaften verderven. Maar *Da-*
„*vid* leert hier, en geeft ons een reegel van ons geloove, dat de olie
„des zondaars noch heil brengt, noch het hoofd derft aanraaken. *Pfal.*
„CXL. Daarom moet men door naarftige beproeving een perzoon
„des zondaars opzoeken, wanneer de Heere het niet van een boozen
„Priefter gezegt heeft, gelyk als het de goddelooze hebben willen. Des-
„gelyks heeft de Heere door den Propheet *Haggai* heylzaamlyk getoont,
„dat het onreyne aanroeren t'eenemaal onreyn maakt, en dat geen be-
„vlekte reyn kan werden, wanneer hy iets heiligs hartnekkiglyk aan-
„raakt. Vraagt de Priefter, fpreekt de Heere, als een menfch heilig
„vleefch in zyn kleed bond. *Hag.* II. Nooit heeft een roover zynen
„roof aan't licht gebragt, altyd hebben de nachtdieven het licht, dat
„aan alle vroomen aangenaam is, gefchuwt. Alleen deeze afvallige laa-
„ten zich door geene dreigementen van God beweegen, en de godde-
„looze fwelt op in een vreemt cieraad, gelyk als die geene, welke de
„Heere door *Zephanias* roept, alhoewel men hem niet hoort, zeggen-
„de: *Het zal gefchieden ten daage des offers des Heeren, zoo zal ik my*

,,*aan de Vorsten wreeken*, *en aan allen*, *die een vreemd kleed draagen*. ,,Want hoe zeer wil doch de boosheyd haare doolingen met vreemd ,,goed verdeedigen; hoe zoekt doch de valsche *Catholyke Kerke* haare ,,loogenen te bedekken: zy gaat op kromme weegen rontsom, en de ,,Heere ontmoet en weedersspreekt haar, door *Jeremias* aldus: *Verlaat* ,,*u niet op valsche woorden; want zy zullen u niet helpen*, *wanneer zy* ,,*zeggen*, *hier is des Heeren tempel*. En in 't *vyfde Boek Mosis* zegd de ,,Heere: *Wagt u*, *dat gy geen offer aan ieder plaatze brengt*, *die gy ziet*, ,,*maar aan die plaatze*, *welke de Heere verkiest*. Dit kan geen Doop hee-,,ten te zyn, welke door de meenigte van waater verstrooit, en die door ,,de boosheid van de bronnen der Gemeente, afgezondert is geworden, ,,die het onvruchtbaare waater uytgedroogt, en die noch Engel, noch ,,Propheeten gezien heeft, die haar heelen konde, gelyk als 'er van ,,*Elisa* staat, 4 *Reg*. 11. Daarom dewyle wy uwen Doop niet goed vin-,,den, zoo neemen wy ook de uwen anders aan. Want dat zy verre, ,,dat wy ze zouden gaan laaten, dewyle de Heere gezegt heeft: *Noo-*,,*digt haar om in te koomen*. Maar de Heylige, die gy gedenkt, heb-,,ben de beveelen der weereldlyke Rechters niet verdient, maar de uwen ,,hebben het gedaan. Daarom zyt gy *Schismatici* of scheurmaakers, gy ,,die uyt vreeze der afgooden gewierookt, en de Christelyke boeken ,,den *Heidenen* overgegeeven hebt.

§. XII.

Een geschrift van de Volmaaktheyd.

MEn vind ook noch onder de schriften van *Augustinus*, teegen de *Pelagiaanen*, *in't zeevende Deel der Lyonse Druk*, van 't jaar 1664. een geschrift van de *Pelagiaansche Cælestius*, die hy de *Definitiones* of bepaalingen genoemd heeft, waar in byzonder veel van de volmaaktheyd der geloovigen voortgebragt werd, welken Brief wy, om haaren zin, (die in 't *vyfde Boek* §. 85. enz. verklaart is) te beeter te erkennen, vertaald zynde, hier zullen bybrengen. *Vid. p.* 525. *seqq.* De *Definitiones* luyden dan na malkanderen aldus:

,,1. Men moet voor alle dingen den geene vraagen, die loochent, dat ,,een mensch zonder zonden zyn kan, wat doch alle zonde zy, wat ,,men myden kan, of wat men niet myden kan? Is zy iets, dat men on-,,moogelyk niet myden kan, zoo is het geen zonde; maar is zy iets, dat men ,,myden kan, zoo kan immers de mensch zonder zonde zyn, door dien hy ,,ze kan myden. Want op geenerleye wyze of met geen regt kan dat geene ,,maar alleen zonde genoemd werden, wat men doorgaans niet myden kan.

,,2. Men vraagt dan, of de zonde iets vrywilligs, of iets noodwendigs ,,zy? Is zy noodwendig, zoo is het geen zonde; is zy vrywillig, zoo ,,kan men ze myden.

,,3. De zonde is, of natuurlyk, of maar een toevallige zaak. Is zy ,,natuurlyk, zoo is het geene zonde; maar is zy toevallig, zoo kan ze ,,ook weg koomen, en wat wyken kan, dat kan men ook myden, ,,en, wat men myden kan, zonder dat kan een mensch immers wel ,,zyn.

,,4. De zonde is, of een handelinge, of een zaak: Was het een zaak, ,,zoo moest ze een oorsprong hebben, die dan geen andere als God kon-,,de zyn; maar wyl dit goddeloos is te zeggen, zoo moet men dan be-,,kennen, dat ze een *actus* of handelinge, en niet een zaak is; Is ze dan

eene

,,eene handelinge, gelyk ze ook waarachtig is; zoo kan men ze ook ,,wel laaten.

,,5. Men vraagd, of dan de mensch zonder zonde zyn zal? en door ,,dien hy het zonder twyffel zyn zal, zoo kan hy ook. Maar als hy ,,niet kan, zoo is hy ook niet schuldig. En als de mensch niet zonder ,,zonde kan zyn, zoo moet hy hier teegen ook met zonde zyn, en by ,,gevolge zal het dan noch al geen zonde zyn, door dien hy die nood-,,zaakelyk hebben moet. Maar by aldien dit ook ongerymt is, zoo moet ,,men bekennen, dat de mensch zonder zonde zyn moet, en het is ,,zeeker, dat hy niet anders schuldig is, als het geen hem mooge-,,lyk is.

,,6. Men vraagd nu, of het den mensche bevoolen is, zonder zonde ,,te moeten zyn: Want, of hy kan niet, en zoo is het hem ook niet be-,,voolen; of wyl het hem bevoolen is, zoo kan hy. Want waarom ,,wierd het hem anders bevoolen, wat hem doch doorgaans niet mooge-,,lyk was?

,,7. Wanneer nu God wil, dat de mensch zonder zonde zy, zoo ,,kan hy het ook zyn, buiten alle twyffel; want wie wilde zoo dwaas ,,zyn, dat hy ook maar twyffelde, dat dat geene niet geschieden konde, ,,wat God voorzeeker hebben wil; dat zoo zal en moet zyn.

,,8. Men vraagd nu, hoe God den mensche hebben wil, met zonde, ,,of zonder zonde? Zonder twyffel wil hy hem zonder zonde hebben. ,,Maar wat was dit voor eene lasteringe, als men zeggen wilde, de ,,mensch konde met zonde zyn, het geene doch God niet wil; en wan-,,neer men hier teegen loochende, dat hy zonder zonde konde zyn, het ,,welke echter God hebben wil. Als wanneer naamentlyk God iemand ,,geschaapen hadde, dat hy noodwendig dat geene waare, wat hy doch ,,niet hebben wilde; en dat geene niet, wat hy echter hebben wilde; en ,,dat hy meer teegen als na zynen wille geschaapen waare.

,,9. Verder vraagt men, waar door werd de mensch zondig? door de ,,noodzaakelykheyd van de natuure, of door zynen vrye wille? Is het ,,dat, zoo heeft hy geen schuld; is het dit, zoo vraagt men verder, ,,van wien hy deeze vrye wille heeft? zonder twyffel van God; en wat ,,God gegeeven heeft, dat is, zonder teegenspreeken goed. Maar hoe ,,kan het, als goed, beweezen werden, wanneer het meer tot het boo-,,ze, als tot het goede, geneigt is? Want als de mensch daar door wel ,,zondig zyn kan, en doch niet zonder zonde zyn kan, zoo is hy ook ,,meer tot het booze, als tot het goede geneigt.

,,10. Daarom heeft God den mensche goed geschaapen, en hem nog ,,daar en booven bevoolen, dat hy goed zoude moeten zyn. Maar hoe ,,goddeloos is het te bekennen, dat de mensche boos zy, daar toe hy, ,,noch gemaakt, noch bevoolen is! Waarom zouden wy dan loochenen, ,,dat hy goed is, waar toe hy doch geschaapen is, en 't geene hem ook ,,is bevoolen?

,,11. In hoe veelerleye zoorten bestaat wel de zonde? zonder twyffel ,,in twee, wanneer men of het verboodene doed, of het geboodene na-,,laat. Zoo kan nu zoo wel alles dat geene, wat verbooden is, gemyd ,,werden, als het geboodene nagekoomen werden; want anders wierd ,,het te vergeefs, of gebooden, of verbooden, wat men niet vermyden ,,of vervullen konde. En waarom wil men loochenen, dat de mensch ,,zonder zonde zyn kan. Daar men doch bekennen moet, dat hy al-,,les, wat bevoolen werd, doen; en wat hem verbooden werd, myden ,,kan.

,, 12. Hoe kan de mensch niet zonder zonde zyn; na zynen wille, ,,of na zyne natuure? Is het dit, zoo is het geen zonde; is het dat, ,,zoo kan de wille door den wille licht verandert werden.

,, 13. Wanneer de mensch niet zonder zonde zyn kan, zoo is het of ,,zyn eyge schuld, of die van een ander; is het zyne eyge schuld, wat ,,is het dan voor een schuld, als hy dat geene niet is, wat hy ook niet ,,eens zyn kan?

,, 14. Wanneer de natuure des menschen goed is, het welke niemand ,,als *Marcion* of *Manichæus* loochenen zal, hoe kan ze dan goed zyn, ,,wanneer het haar niet moogelyk is, des boozen goed te zyn. Want ,,alle zonde is waarelyk boos.

,, 15. God is rechtvaardig, en hy reekent doch de menschen alle zon- ,,den toe, door dien anders niets zonde is, het worde dan daar voor ge- ,,reekent. Wanneer nu een zonde is, die niet gemyd kan werden, ,,hoe kan God dan noch regtvaardig gezegt werden te zyn, daar men ,,gelooft, dat hy iemand eene onvermydelyke zaake toereekent.

Eindelyk brengt *Cælestinus* aldaar deeze spreuke by, in welke het den mensche bevoolen werd zonder zonde te zyn; als uyt *Deuter.* XVIII. *Gy zult volmaakt voor den Heere uwen God zyn.* Item: *Daar zal geen onvolmaakte zyn onder de kinderen Israels.* Item: *Matth* VI. *Zyt dan volmaakt, gelyk als uwe Vader, die in de Heemelen volmaakt is.* 2 Cor. XIII. *Zyt volmaakt.* Col. I. *Wy stellen daar een ieder mensche volmaakt in Christus.* Phil. II. *Op dat gy zyt onberispelyk en eenvoudig, als de onbevlekte kinderen Gods.* Ephes. I. *Op dat wy heilig en onbevlekt voor hem zouden zyn.* enz.

In *Luthers* voorreede, over *het Leeven der Oudvaders (edit. German. p. A.* 3.) vind men deeze bekenteniſſe van de zelve, aangaande de *Pelagiaanen: Daar moogen'er wel onder de hoopen der* Pelagiaanen, *en* Origenes *discipelen eenige nog al goede Christenen geweest zyn, en het word alzoo eene verwerringe en mengelmoes, zoo dat men eygentlyk niet weet, wat men van een ieder in 't byzonder houden zal.* NB. Deeze uytspraake is in 't algemeen zeer wel aan te merken, en van meer diergelyke lieden te gebruyken.

§. XIII.

Van de Openbaaringe, aan den Keyzer Sigismundus geschied.

AAn den *Keyzer Sigismundus*, in 't XIV. *boek* I. *c.* §. 6. beschreeven, zoude in 't Jaar 1403. de navolgende Openbaaringe weedervaaren geweest zyn, gelyk als *Flacius* daar van, *in Catalogo Test. Verit. lib.* XIX. *p* 865. uyt een oud *Exemplaar*, in 't jaar 1484. te *Augsburg* gedrukt, en *Wolffius* in zyne *Memorab. Goldastus*, en andere, melden. De eygene woorden des Keyzers hier van luyden dan aldus:

,,Wy neemen het op onze ziele, en zetten het in de waarheid, en ,,spreeken by het lyden van *Jesus Christus*, wat wy openbaaren, dat ons ,,zulks voorgekoomen is. In het Jaar 1403. na *Christus* geboorte, in ,,*Hungarie*, te *Presburg*, op Heemelvaarts-dag, als de Morgenstar zig ,,vertoonde, zoo kwam'er eene stemme, die sprak: *Sigismund*, sta op, ,,belyd God, bereyd een weg voor de Goddelyke ordeninge, want alle de ,,beschreevene rechten hebben gebreeken aan de gerechtigheid: gy kont

ze

„ze niet volbrengen. Gy zyt wel een wegbereyder van die na u koo-„men zal, die is een Priester, door hem zal God veel uytwerken. Hy „werd genoemt *Frederik van Landnau*, (of, gelyk als *Wolffius* en ande-„re schryven, *Langenaugius*) hy zal het ryks teeken opzetten, en hy „zal zyn teeken voeren, neevens het Ryk naar de flinker zyde. Hy zal „een kruys voeren, dat zal het midden zyn. Niemand kan teegens „hem op. Hy brengt de ordeninge Gods tot kracht. Hem zullen Hee-„ren en Steeden gehoorzaamen: en als dan zal de ongerechtigheid ge-„straft werden: (*tunc omne succumbet iniquum.*) God heeft hem verzogt „in meenigen weg, met meenigerleye kommer: hy is over al in gedul-„digheid gevonden geworden. God is zyn offer gemeenzaam, daarom „wil hem God ook aanzien, en door hem de heerlykheyd Gods aan de „weereld openbaaren, want de weereld is vol ongerechtigheyd. Als nu „*Sigismundus* hier op een andere staat en rechte ordeninge, die de *Hei-„lige Christen-staat* betaamde, door hulpe der *Pausen* en *Concilien* naar „Gods meeninge en wille, wilde aanrechten; zoo bevond hy te recht, „hoe de hoofden aller Goddelyke ordeninge onwaardig en weederspan-„nig waaren. Maar hy trooste zich daar meede, dat God het wel ver-„anderen kan, wanneer de rechte tyd komt. Dewyl het niet voleynd „mag werden, zonder de kragt, die God door de eerstgenoemde Prie-„ster gezet en geordineert heeft. Daarom, wanneer de tyd komt, dat „gy de opening en verkondiging vermerkt, zoo sla een ieder daar de „hand aan. Laat ons vrienden aan de gerechtigheid werden. Wilde God „(*wenst hy zich zelven*) dat wy dien dag eens mogten beleeven, wy „zouden ons laaten vinden, als een getrouw Christen, en met den Prie-„ster in den dood treeden, als ook alle Christenen doen zullen. Dee-„zen Priester zal het Ryke en des Ryks boeren dienen, en vereenigt „worden, als het God vereenigt en hebben wil. *Christus Jesus* is op „aarde in ellende en armoede gekoomen. Hy wil ons ook licht door „de armen rechtvaardigen, en wy zullen God lof en eere geeven.

§. XIV.

IN 't XIV. *Boek* 3. *cap.* §. 12. is van de bekende *Catharina Senensis* gedacht geworden. Van deeze heeft *Flacius*, *in Catalogo Testium Verit. lib.* XIIX. *p.* 793. uyt *Antonini P.* III. *Hist.* deeze volgende *Prophetie* uytgetrokken, die zy naamentlyk tot iemand gezegt heeft, die haar aldus gevraagt hadde: *Wat dan na deeze groote ellende de Kerke Gods bejeegenen zoude?*

„Door deeze rampen en nood zal God zyn heilige Gemeente reini-„gen, en den Geest zyner uytverkoorene opwekken, en daar op zal zulk „eene beeteringe der heilige Kerke Gods volgen, en eene vernieuwinge „der heilige Herders, dat myn geest over het bloote gedenken desselfs „zich in den Heere al verheugt. En gelyk ik u anders dikmaals gezegt „hebbe: De Bruyd, die nu leelyk en gantsch ellendig is, zal als dan „met kostelyke kleinodien verciert zyn, en alle geloovige zullen haar „verblyden, dat ze met zulken trouwen Herder voorzien is; ja ook „de ongeloovige volkeren zullen door zulk een goeden reuk van *Chri-„stus* gelokt werden, en tot de algemeene schaape-stal weeder keeren, en „tot den waare Herder en Opziender van haare zielen zich wenden. „Daarom dankt God, dat hy na dit onweeder een groote stilte aan zyne „Gemeente geeven zal.

De *Autheur* past wel deeze Prophetie op de daar op gevolgde *Reformatie*. Maar of dit alles daar in ten vollen vervult, of veel eer

verder te verwachten is, zulks kan de *Harmonie* der *Historien* genoeg uytwyzen. Ondertusschen heeft *Flacius*, anders een yverig vyand van de zoo genaamde nieuwe Propheeten, deeze Prophetie echter waardig geacht om aan te teekenen, en als geloofwaardig te herhaalen.

§. XV.

Van de Duytsche Theologie.

NAdien de, in 't xv. *Boek* 3. *cap.* §. 4 beschreevene *Duytsche Theologie*, van veele, die zich *Luthers* noemen; (om nu van de *Gereformeerde* te zwygen) als Ketters en Geestdryvend verworpen, of ten minsten verdacht gemaakt werd; zoo kan hier *Luthers* eige voorreede en bekentenisse, tot beeter narichtinge wel staan, die dan in zyn eerste druk te *Leipzig*, A°. 1518. in 4°. naar zyn begrip te dier tyd, aldus luyd: „Men leest, dat de Heilige *Paulus*, schoon hy gering en veracht „van perzoon was, echter sterk-aandringende en kragtige Brieven kon „schryven, en hy beroemt zich zelfs daar over, dat zyne reedenen „niet bestonden in veele uytterlyke gecierde of opgepronkte woorden, „maar dat hy echter rykelyk vervult was, met de rechte kennisse en „waarachtige Goddelyke wysheid. En waarlyk, wanneer men Gods „wonderen wel inziet, zoo blykt het zonneklaar, dat de Heere niet al„tyd juist prachtige en welspreekende Predikers heeft verkooren, tot „verkondigers van zynen wille, maar gelyk als 'er geschreeven staat: „*Ex ore infantium* door den mond der spraakelooze en zuigelingen hebt „gy uwen lof op 't beste verkondigt. *Item:* De wysheid Gods maakt „de tongen der onmondige op het welspreekendste: En weederom straft „hy de laatdunkende menschen, welke zich aan zulke eenvoudige luy„den stooten en ergeren. *Consilium inopis &c.* Gy hebt den goeden raad „en leere onteert, om dat ze u door arme en onaanzienelyke menschen „zyn gegeeven enz. Dit zegge ik daarom, om dat ik een ieder vermaant „wil hebben, die dit kleene Boekje leest, dat hy zyne eygene schaade „niet bevordere, en zich eenigzins ergere, over het slechte Duyts „of de onopgepronkte en eenvoudige woorden: want dit edele Boekje, „hoe arm en ongeciert van woorden, en menschelyke wysheid het ook „is, zoo veel te ryker en overkostelyker is het in waare kunst, en rech„te Goddelyke wysheyd. En by aldien het my geoorloft was, ergens „op te roemen, zoo zegge ik, dat my, na den *Bybel* en de Heilige *Au„gustinus*, geen Boek altoos is voorgekoomen, daar ik erkenne meerder „uytgeleert te hebben, wat God, Christus, de mensch, en alle dingen „zyn. En ik bevinde nu eerst, dat het waar is, het geene zommige „hooggeleerde Wittenbergsche Godgeleerde ons schimps-wyze nageeven, „als wilden wy eenige nieuwe dingen ter baane brengen, eeven als of 'er „voor deezen ook niet hier en daar menschen geweest waaren, die zulke „stellingen gevoert hadden. Ja waarelyk zyn 'er wel geweest, maar „Gods toorn, door onze zonden veroorzaakt, heeft het ons niet waar„dig laaten zyn, om dezelve te moogen zien of hooren. Door dien het „zoo klaar als de dag is, dat 'er op de *Universiteyten*, eenen langen tyd „herwaarts, zulks niet verhandelt, en het daar toe gebragt is geworden, „dat Gods Heilig Woord, niet alleen achter de bank heeft geleegen, „maar dat het ook van stof en motten byna t'eenemaal verteert is gewor„den. Hy leeze dit Boekje, wie dat wil, en hy zegge dan, of de

„ Godgeleertheid by ons nieuw of oud zy , want dit Boekje is waarlyk „ niet nieuw. Maar licht zullen zy, gelyk als in voortyden , zeggen: „ *Wy zyn Duytſche Godgeleerde;* dit laaten wy zoo zyn. Ik danke God, „ dat ik in de Duytſche Taale myn God alzoo hoore, en vinde, als ik en „ zy, beneevens my, alhier niet gevonden hebben , noch in de *Latyn-* „ *ſche*, *Griekſche*, noch *Hebreeuwſche* taalen. God geeve, dat dit klei- „ ne Boekje hoe langer hoe meerder bekend werde , zoo zullen wy be- „ vinden, dat de Duytſche Godgeleerde, buyten alle twyffel, de beſte „ Godgeleerde zullen weezen. *Amen.*

Wanneer nu *Luther* alhier de *Duytſche*, eenvoudige en waare *Theologie* zoo ernſtig en wel aanbeveeld , zoo is het hier teegen geen wonder, dat de *Phariſeen* en *Schoolgeleerde* , tot behoudeniſſe van haare *Latynſche* , *Ariſtoteliſche* en *Schoolſche Theologie*, die niet de geringſte kracht of leeven aan een eenige arme ziele geeven kan , deeze zoo zeer verketteren en verwerpen , het welke zoo t'eenemaal uyt eenen onbedachten yver en hartnekkigheid plegt te geſchieden, dat ook de *Lutheraanen* zelfs , *Luther* hier in t'eenemaal verworpen , en zyn meedegedeelt getuigenis over dit Boekje voor doolende verklaart hebben. Niet te min vind men in de gedachten Druk noch de volgende loffpreuke, buiten alle twyffel van *Luther* zelfs daar by gevoegt , die ik, beneevens den korten inhoud van dit voortreffelyke Boekje, noch hier by zal zetten. *Dit Boekje heeft de almachtige en eeuwige God uytgeſprooken door een wys, verſtandig, waarachtig en rechtvaardig menſch, zyn vriend, die in voortyden is geweeſt een Duytſch Heer, een Prieſter en een* Cuſtos, *in het huys der Duytſche Heeren te* Frankfurt, *en het leert meenigen lieffelyken onderſcheid van de Goddelyke waarheid , en in 't byzonder, hoe en waar aan men kennen kan de waarachtige en rechte vrienden Gods, en ook de onrechte, valſche, en vry-geeſtelyke, die aan de Heilige Kerken altoos zeer ſchaadelyk zyn.*

Het 1. *Hoofdſtuk.* Wat het volmaakte is, en het deel deſſelfs, en hoe men het deel weglegt, als het volmaakte t'eenemaal komt.

Het 2. Wat zonde is , en hoe men geen goed zich zelfs aan moet maatigen , wanneer het alleen maar aan het waare goed toebehoort.

Het 3. Hoe des menſchen val en afwykinge moet gebeetert werden, als *Adams* val.

Het 4. Hoe de menſch door het aanneemen , dat hy zich voor laat ſtaan, iets goeds te zyn, valt, en God in zyn eer raakt.

Het 5. Hoe men het moet verſtaan, dat men vernufteloos, willeloos, liefdeloos , en zonder begeerte, en zonder kenniſſe , en diergelyken, werden zal.

Het 6. Hoe men het beſte en het edelſte allerliefſt zal hebben , alleen daarom, om dat het het beſte is.

Het 7. Van twee geeſtelyke oogen, met welke de menſch tot in de eeuwigheid ziet, en in de tyd, en hoe het eene van het andere werd gehinderd.

Het 8. Hoe de ziele des menſchen, terwyl ze noch in het lichaam is, een voorſmaak van de eeuwige zaaligheid kan ontfangen.

Het 9. Hoe het de menſche veel nutter en beeter is, dat hy waarneeme, wat God met hem werken wil, of waar toe hem God wil gebruyken, als of hy wiſte, wat God met alle de ſchepzelen heeft gewerkt, of ooit wil werken: en hoe de zaaligheyd maar alleen aan God legd, en aan zyne werken, en niet aan de andere ſchepzelen.

Het

Het 10. Hoe de volmaakte menschen anders niet begeeren, als dat ze aan het eeuwige goed deelachtig moogen zyn, als de mensch van zyn hand is; en ook hoe ze de vreeze voor de helle, en de begeerte na het heemelryk verlooren hebben.

Het 11. Hoe de rechtvaardige mensch, in der tyd, in de helle werd gezet, en hoe hy daar inne niet getrooſt mag werden; en hoe hy uyt de helle verloſt, en in 't ryke der Heemelen geſteld, en daar in niet bedroefd kan werden.

Het 12. Wat de rechte, waare en innerlyke vreede zy, die *Chriſtus* aan zyne *Diſcipelen* in 't laatſte heeft gelaaten. Hoe de mensch de beelden wat te vroeg oorlof geeft. Van de drie jaaren, die de menschen tot de volkoomenheid brengen.

Het 13. Hoe alle menschen in *Adam* geſtorven, en in *Chriſtus* weeder leevendig geworden zyn, en van de waare gehoorzaamheid en ongehoorzaamheyd.

Het 14. Wat de oude, en wat ook de nieuwe mensche is.

Het 15. Hoe men zich het goede niet moet aanmaatigen, en zich zelfs van 't kwaade de schuld moet geeven, dat men gedaan heeft.

Het 16. Hoe het leeven van *Chriſtus* het eedelſte en beſte leeven is, dat 'er is, en ooit zyn kan; en hoe het rouwe, dertele, valsche en vrye leeven, het booſte leeven is.

Het 17. Hoe men tot het waare licht, en tot *Chriſtus* leeven niet koomen kan, met veel vraagen, of leezen, of met eenige hooge of natuurlyke kunſt en vernuft, maar met het verzaaken van zich zelfs, en van alle dingen.

Het 18. Nademaal het leeven van *Chriſtus*, voor de geheele natuure, en zelfsheyd, het allerbitterſte is, daarom wil de natüure het ook niet aan zich neemen, en ze neemt het reukelooze en valsche leeven aan zich, om dat haar dat het gemakkelykſte en vermaakelykſte is.

Het 19. Hoe een vriend Gods, uytterlyk gewillig, met de werken, die dingen volbrengt, welke zoo zullen en moeten zyn, en met de overige bekommert hy zich niet.

Het 20. Hoe de afgod der gierigheyd den mensche eenigzins bezit, en beheerscht, en ook de booze geeſt.

Het 21. Wien God leyden zal, en wie hem gehoorzaam wil zyn, die moet alle dingen lyden, dat is, God, zich zelven, en alle de schepzelen, en hy moet op eene lydende maniere in alles gehoorzaam zyn, en ook eenigzins op een doende wyze.

Het 22. Vier dingen gehooren daar toe, naamentlyk, dat de mensch ontfankelyk van de Goddelyke waarheyd, en met den H. Geeſt begaaft werde.

Het 23. Van de twee booze vruchten, die uyt het zaad des boozen geeſts waſſen, en van deſſelfs twee zuſters, die gaarne by malkanderen woonen, de eene heet geeſtelyke rykdom en hovaardye, en de andere wanhebbelyke valsche vryheid.

Het 24. Van de armoede des geeſtes, en de waare ootmoedigheyd, en waar by men kennen zal de rechte, geordineerde, waare, vrye, die de waarheyd vry gemaakt heeft.

Het 25. Hoe men het verſtaan zal, dat *Chriſtus* zegd: Men moet alle dingen laaten en verlaaten, en waar in de waare vereeniginge met de Goddelyke wille beſtaat.

Het

Het 26. Op wat wyze, na de vereeniginge met den Goddelyke wil, de innerlyke mensch onbeweeglyk vast staat, en de uytterlyke mensch hier en daar nog beweegt werd.

Het 27. Hoe de mensch, voor zyn dood, daar toe niet koomen kan, dat hy uytterlyk onlydelyk en onbeweegelyk werd.

Het 28. Op wat wyze men koomen kan, booven de wyze, ordeninge, wet en gebod, en diergelyken.

Het 29. Hoe men het leeven van *Christus* niet uyt mag stellen, maar het moet aandryven, en hoe men, tot aan den dood toe, daar meede moet omgaan.

Het 30. Hoe God een waarachtig, eenvoudig, volkoomen goed is en hoe hy een ligt is, en een verstand, en hoe hy alle deugden in zich heeft, en hoe men het allerhoogste en beste goed, het allerliefst moet hebben.

Het 31. Hoe in een heemelsch mensch de liefde louter en onvermengt is, en hoe deeze zelve liefde alle schepzelen wil beminnen, en het beste daar by doen.

Het 32. Indien de mensch tot het beste zal koomen, zoo moet hy zynen eygenen wil laaten vaaren. En die den mensche tot zyn eyge wil helpt, die helpt hem ook met eene tot het allerquaadste.

Het 33. Hoe dat, in een heemelsch mensch, de waare, grondelyke, en weezentlyke ootmoedigheyd, en geestelyke armoede is.

Het 34. Hoe 'er niet anders teegen God is, als alleen de zonde, en wat zonde is.

Het 35. Hoe 'er in God, als God, niet koomen kan, eenige droefheyd, leed, verdriet, of iets diergelyks; maar dat dit alles wel in een heemelsch mensch plaats kan hebben.

Het 36. Hoe men het leeven van *Christus* aan zig zal neemen, uyt liefde alleen en niet om loon, en dat men het nimmermeer moet weg leggen of uytstellen.

Het 37. Hoe God ordening, wyze, maat, en diergelyke zaaken meer, in de mensche hebben wil, wanneer hy het zonder schepzel niet hebben kan. En hoe de menschen de ordeninge, de wet, en de wyzen, handelen, en daar meede omgaan.

Het 38. Goed onderscheyd, aangaande het valsche ligt, en zyn eyge ligt.

Het 39. Hoe een heemelsch mensch genaamt werd, en is, die met het Goddelyke ligt verligt, en met de eeuwige Goddelyke liefde ontstooken is, als ook hoe het ligt en de kennisse, zonder de liefde, van geener waarde is.

Het 40. Eene vraage, of men God wel kan kennen, en niet lief hebben? als ook, hoe dat 'er tweederleye ligt en liefde is, het waare en het valsche.

Het 41. Waar aan men een waar heemelsch mensch erkennen kan, en wat 'er al tot hem gehoort; als meede, wat 'er tot een valsch ligt, en een valsche vrye geest behoort.

Het 42. Hoe dat 'er niets anders teegen God is, als de eyge wille, en al wie zyn eyge best zoekt, als het zyne, die vind het niet; als ook, hoe de mensch van hem zelfs niets goeds altoos weet of vermag uyt te werken.

Het 43. Alwaar het leeven van *Christus* is, daar is ook *Christus* zel-

ve; als ook, hoe het leeven van *Christus* het allerbeste en edelste leeven is, dat 'er ooit was, of bedagt kan werden.

Het 44. Hoe dat 'er alleen in God, een volkoomen genoegen en ruste is, maar in geen schepzel altoos; en die God gehoorzaam wil zyn, die moet aan allen gehoorzaam zyn, lydender wyze, en wie God wil lief hebben, die moet alle dingen in hem lief hebben.

Het 45. Of men ook de zonde lief moet hebben, wanneer men alle dingen moet lief hebben.

Het 46. Hoe men eenige zaaken, die van eene Goddelyke waarheyd zyn, voor heene moet gelooven, eer men tot een waar weeten en kennen komt.

Het 47, Van de eyge wil; en hoe *Lucifer*, en *Adam*, van God door de eyge wil, afgevallen zyn; hoe dat deeze tyd een *Paradys*, en een voorstad des heemelryks is, en waar in niet meer dan een eenige boom den menschen verbooden is, dat is, de eyge wille.

Het 48. Waarom God de eyge wille dan geschaapen heeft, by aldien ze hem teegen is?

Het 49. Hoe men die twee Lessen verstaan zal, welke *Christus* gesprooken heeft. De eene, *Niemand komt tot den Vader, dan door my*. De andere, *Niemand komt tot my, 't en zy de Vader hem trekke.*

Dit nu leert hy, door *zeeven Capittelen*, tot aan het eynde van het Boek toe.

De zaalige *Joan Arend* heeft, in zynen *Lunenburgsche* druk, als ook, in zyne zeer schoone Voorreede, met de volgende woorden, het oordeel der *Schoolsche Leeraars* aldus kragtiglyk teegen gesprooken. ,, Zulke oude korte boekjes, die tot een heilig leeven aanvoeren, leggen ,, veel in 't stof verborgen, gelyk als *Joseph* in de gevangenis; want 'er ,, waarlyk, in voortyden ook menschen geweest zyn, die honger en dorst ,, naar *Christus* gehad hebben, meer als de heedendaagsche oude en kou- ,, de weereld, en die geene, welke het edele en heylige leeven van *Chri-* ,, *stus*, in eenvoudigheid, louterheid des herten, en in een rein leeven, ,, nagewandelt hebben, zyn steeds de verlichtste geweest. En gelyk als ,, *Joseph*, wanneer hy uyt zyne gevangenisse verlost wierd, in een oud ,, knegts kleed daar heene ging, alzoo treed deeze oude *Duytsche God-* ,, *geleerde* ook voor den dag in een groove *Duytsche* boeren-rok, dat is, ,, in een oude groove *Duytsche Taale*, in welke hy echter zeer hooge en Gee- ,, stelyke zaaken leert, naamentlyk *Christus* eedel leeven aan zich nee- ,, men, de leere van *Christus* in 't leeven veranderen, hoe *Christus*, in ons ,, leeven, en *Adam* in ons sterven moet: en wanneer onze heedendaag- ,, sche zagte *Duytsche ooren* hem alzoo zouden hooren spreeken, zou- ,, den ze hem wel niet kennen, en hem met zyne taale en leere verwer- ,, pen. Daarom dan, om den teegenwoordigen wel klinkenden en zagt- ,, vloeijenden weerelds wille, die meer op de cierlykheid der reeden ziet, ,, als op de Geest Gods, en op een heilig leeven, hebbe ik hem zyn ,, zwaare tong een weynig verlicht, op dat het Geestelyke verstant des ,, te beeter in hem zoude voorlichten. Deeze *Ioseph* leert u niet met ,, *Potiphars wyf* te boeleeren, dat is, met deeze weereld, maar hy leert ,, u, de weereld te versmaaden, en het hoogste goed te zoeken. Want ,, die by haar Christendom meer het tydelyke zoeken, als Christus zelfs, ,, die boeleeren met *Potiphars wyf*, die *Joseph* by den rok greep, maar ,, hy liet het kleed vaaren, en vlood van haar. Alzoo meent nu de hoo-

vaardige,

„vaardige, vleeschelyke, en wellustige weereld, in alle standen, dat „de heemelsche *Joseph*, *Christus Jesus*, op zyn weerelds, met haar „zoude boeleeren. Een ieder hoovaardige geld- en weereldzuchtige buik-„dienaar, in alle standen, grypt naar hem, wil hem houden, en spreekt, „hier is Christus: Ik ben de man, by welke Christus is. Maar neen, „de heemelsche Joseph laat haar zyn kleed, dat is, de uytterlyke let-„teren, den schyn, naam, en tytel; maar hy vlugt zelfs van haar, en „hy werd van haar niet gevat, 't en zy dan, dat zy van herte boete doen, „het ootmoedige leeven van Christus aan zig neemen, en daar in wande-„len: Alhoewel u nu dit eerste boekje donker en onverstaanelyk mogt „voorkoomen, zoo zal u dog het tweede zulks naader verklaaren; ook „zult gy, in myn boekje van 't waare Christendom, en het Paradys „hofke, de noodige uytlegginge hier over vinden.

De *Autor* van de *Catalogus Testium veritatis lib* XIX. *p.* 858. heeft ook het gedagte boekje der *Duytsche Theologie* ongemeen hoog geroemt, en zig op *Luthers* eyge getuygenis beroepen, om dat daar in wel geleerd wierd, van de zonde, van de vrye wil, en de geheele oude mensch, gelyk ook in teegendeel, van de genaade van Christus, en de weedergeboorte.

Flacius voegt aldaar nog by, *De Auteur was van de waare en valsche Theologie meer en duydelyker verlicht geweest, als hy, of heeft konnen, of willen uytdrukken, of ook zulks heeft derven doen.*

Michael Neander schryft in zyne *Erotem. Ling. Gr. pag.* 312 aldus: *Geen Christen, die dit boekje* (de Duytsche Theologie) *leest, kan het zonder verbaastheid doen, van weegen den rykdom der genaade en des Geests, welke de Heere, midden in de dikke duysternis, zoo rykelyk uytgegooten heeft in het herte van eenen veragten koster; hoe heeft hy dog met de oogen zoo diep in de Schrift ingedrongen, waar in hem wel weinige hebben nagevolgt.*

Andere zoo genaamde Rechtzinnige Godgeleerde hebben eeven zoo *Thomas à Kempis* zeer hoog aangepreezen, *als eenen allerchristelykste Leeraar, wiens werk het allernutste is. Vid. Olearius Annot. Bibl. pag.* 48. *Hildebrandus in Arte Mor. p.* 9. *&c.* Dewyle nu deezen Schryver, met de *Duytsche Theologie* op een grond der *Mistyke* en onmiddelyke Godgeleertheyd gebouwt is, zoo kan men wel licht afneemen, wat 'er van alle die lasterlyke oordeelen, van zommige andere dierlyke en aardsgezinde menschen teegen zulke schriften, te houden is.

Tot een voorbeeld, wanneer *Dr. Mich. Walther*, in de *Duytsche Theologie*, groove dwaalingen gezogt, en den Schryver deselfs daar over veragt heeft, *wyl hy maar een Koster is geweest*, (en NB. geen *Doctor Theologiæ in superlativo*) *Miscellan. Theol. Nic. Hunnius*, een *Weigelianismus* (in de bespiegelinge der *Paracels. Theol.*) *Hornbeek*, het fondament des *Enthusiasmi* en *Libertinismi*; *Colberg. dobbelzinnige dwaalende spreekwyzen van de gelykformigheid des geloofs afgaande leeringen.* (ziet zyn *Platon. Christenth. P.* 1. *p.* 78, 79.)

Op wat voor eene wyze nu alle deeze grouwelyke en roekelooze woorden van verdoemingen, van eenige blinde *Pharisëen* met de hier voorgedagte zeedige toestemmingen der andere Leeraars over een te brengen zyn, staat te bedenken. Ten minsten zal zig niemand, die nog een weinig indruk van Geestelyke zaaken heeft, hier door eenigzins laaten afschrikken, maar veel eer bewoogen werden, om zulke heerelyke schriften des te vlytiger te leezen, en zulks wel daarom, door dien ze, van eenige blinde yveraars, verworpen werden. Aangezien dit in 't ge-

meen wel, by een geoeffent Christen, eene van de beste kenteekens van onschuld, van eenig geschrift, leere of perzoon blyft, wanneer zulk een, van de wyzen en verstandigen deezer weereld, onder den naam van ketterye, verdoemt werd. Nademaal zig diergelyke menschen, met de verketteringe der beste schriften, veeltyds zoo schandelyk ten toon gestelt hebben, dat ze by de waare *discipelen Christi*, volkoomentlyk alle toestemminge en aanzien verlooren hebben, en dat ze ook aan haar geheele ondergang zeer na gekoomen zyn.

E Y N D E.

REGISTER

Van alle de voornaamste

NAAMEN EN ZAAKEN.

(Het eerste groote getal beduid het Boek, het andere kleinder het Hoofdstuk, en het derde de Paragraaph.)

Op

Codi-

In-

Fra-

Gee-

Grego-

I.

Mun-

O-

Poly-

Servus

T.

Tur-

E I N D E.

